SŁOWNIK GEOGRAFICZNY
KRÓLESTWA POLSKIEGO
I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH.

WYDANY

Pod Redakcyą

Filipa Sulimierskiego, redaktora *Wędrowca*, magistra nauk fizyczno-matematycznych b. Szkoły Głównéj Warszawskiéj.

Bronisława Chlebowskiego, magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównéj Warszawskiéj.

Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, kandydata nauk dyplomatycznych Uniwersytetu Dorpackiego.

Skład Główny i administracya u **Juliusza Walewskiego** D-ra Praw, **Długa 47.**

TOM IV.

WARSZAWA.
NAKŁADEM WŁADYSŁAWA WALEWSKIEGO.
Druk „WIEKU" Nowy-Świat Nr. 59.

1883.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 11 Декабря 1882 г.

K.

(Dalszy ciąg).

Kęs, *Kęsz*, *Kęsoch*, formy dawnego imienia (*Kąsisław?*), stanowią źródłosłów nazw: *Kąsice*, *Kąśnia*, *Kęsice*, *Kęsochy*, *Kęszyce*. *Br. Ch.*

Kęście, wś, pow. rossieński, par. taurogowska.

Kęsice, folw. nad rz. Sierpienicą, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo. Ma 16 dm., 130 mk., obszaru 445 morg. Ob. *Grąbiec*.

Kęsocha-tańsk, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. o 27 w. od Przasnysza, ma 4 dm., 53 mk., 170 mg. gruntu, 10 nieuż.

Kęsów, wś, pow. pińczowski, gm. Opatowiec, par. Rogów. W 1827 r. było tu 11 dm., 83 mk.

Kęsówko, niem. *Kl. Kensau*, dwie posiadłości, pow. tucholski, nad jeziorem: a) rycer. dobra, z folw. przynależnym Kęsowo, liczą obszaru mórg 5399; bud. 29, dm. 12; kat. 67, ew. 82. Parafia Jeleńcz, szkoła Kęsowo, poczta Droździenice. b) wś włośc. do dóbr przyłączona, kat. 3, ew. 9; bud. 4, dm. 1. O K. zachowały się następujące znane wiadomości. R. 1387 Tesław von Bonin sprzedaje sołeckie swoje 4-wł. w K. Małemu Jankowi prawem chełmińskiem wraz z wolną rybitwą na jeziorze między M. a W. Kęsowem siecią stępną i stawami sieciami, trzecią część od win i 4 szel. od sądów, trzeci grosz z karczmy. Za to służyć nam będzie na koniu o 5 grz. W r. 1397 Konrad von Jungingen mistrz w. krzyż. wystawił przywilej Tesmerowi Kunke na 10 włók w K. pod warunkiem, że nie będą wykupione w przeciągu roku. Włóki te i jeziorko posiadał Tesław (Tesman?) von Dunin, który dług jakiś zaciągnął u komtura tuchol. i dał je w zastaw na rok. Jeżeliby nie były na czas wykupione, Tesmer Kunke miał je posiąść dziedzicznie prawem chełmińskiem; łowić mógł w małem jeziorze na polu będącem. Za to dawać nam będzie od każdego pługa 1 k. pszen. i 1 k. żyta, 1 funt wosku i 1 fen. chełm. R. 1398 Jan von Waissen komt. tucholski wystawił przywilej: włók było 22, sołt. Mały Janek otrzymał 4 wolne, prawo chełmińskie, trzecią część od sądów wielkich, 4 pieniążki od małych, trzeci grosz czynszu karczemnego. Za to służyć nam będzie z koniem 6 grz. wartującym. Inni od włóki dadzą 13 skot., 2 kury, 1 k. owsa, 2 dni robić będą we żniwa, reszta szarwarku jak po innych wsiach. R. 1400 Jan Streiffen komt. tuchol. wydał nowy przywilej pod tymi samymi jak powyżej r. 1398 warunkami na włók teraz 32; ważny jest chyba szczegół: arcybiskupowi gnieźn. dadzą od włóki 2 skoty w miejsce dziesięciny. R. 1415 dotychczasowa wieś włośc. na dobra zamieniona została: Mich. Kuchmeister mistrz krzyż. wystawił nowy przywilej; prawo ma teraz nabywca magdeb., pół jeziora przynależnego do wsi, sądy wielkie i małe wyjąwszy sąd prawem gościnnem. Za to służyć nam będzie z koniem i zbroją, odda co rok 1 funt wosku, 1 fen. chełm., od pługa po 1 k. żyta i owsa zamiast płużnego. Jeżeli te dobra gburami obsadzone będą, wtedy powinni będą płużne dawać jak inne wsi. Ob. odpisy Fryd. Dregera w arch. w Peplinie. Pod r. 1570 pisze lustr. star. tuchol: W Kęsówku trzyma Jan Kęsowski wł. 6, ogrodn. 2, Jakób Siciński 3 wł., Andrzej Kęsowski 2, 1 gbur, 3 ogrodn., Jan Linowski 3 wł., Stan. Kęsowski 6 i pół wł. 1 ogrodnika. R. 1762 posiadała Małe Kęsowo jako się zdaje Ludwika z Czapskich Stolińska, podkomorzyni chełm., na której imię wystawiony był indult do odprawiania mszy św. w kaplicy tutejszej; r. 1766 wizytował i zarazem poświęcał zapewne nowopobudowaną

kaplicę Grzeg. Szulc, dziekan tuch. i prob. jeleńcki; portatyl konsekr. 1762 opat koronowski Antoni Chrząstowski. *Ks. F.*

Kęsowo, niem. *Gr. Kensau*, wś i folw., powiat tucholski, nad jeziorem Kęsowskiem, 2 mile od Tucholi: a) wś liczy obszaru mr. 785, bud. 42, dm. 13, kat. 78, ew. 45. Parafia Jeleńcz, szkoła w miejscu, poczta Drożdzienica (Drausnitz). R. 1361 Winryk von Kniprode mistrz krzyżacki wydał przywilej na 50 wł. w K. Mikołajowi z K. prawem chełmińskiem na dziedziczną własność. Za to z bronią i koniem służyć nam będzie itd. Przedtem urządzona była tu wieś na prawie polskiem, bo dokum. dodaje: za krowy i świnie jako i za prawa polskie i za płużne dawać nam będzie od włóki 3 korce owsa a na uznanie panowania naszego 1 funt wosku i 1 fen. chełmiński; b) folw. do rycer. dóbr Kęsówka, bud. 11, dm. 4, kat. 58, ew. 21. R. 1570 w K. trzymał Krzysztof Szukowski z 2 ogrodn. 4 włóki, Maciej Grabowski z 1 ogrodn. wł. 1 i Wojciech Kęsowski z 2 ogrodn. 10 i pół włóki. Por. *Jeleńcz.*

Kęstajcie, wieś rząd. w pow. telszewskim, nad jez. Kurmis, o 9 w. od Telsz. Katol. kośc. ś. Rocha, 1783 wzniesiony z drzewa przez obywatela Rymgajłę, filialny olsiadzki. Jest tu zakon Rochitów, założony przez księdza Jerzego Witkowskiego, i dom księży inwalidów.

Kęsy, folw., pow. szawelski, par. użwencka, 8 włók rozl., dziedzictwo Herkulesa Bitowta.

Kęsy-Kownaty, folw., pow. węgrowski, gm. Jaczew, ma 9 dm., 59 mk. i 397 mr. obszaru.

Kęsy wypychy i K. pańki, wsie, pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy. W 1827 r. K. wypychy miały 10 dm., 68 mk., a K. pańki 11 dm., 75 mk. Na granicy wsi K. i Ołdaki ku południowej stronie znajduje się cmentarzysko stare zwane Żalka, 200 prętów kw. rozl., przez tamecznych mieszkańców od najdawniejszych czasów szanowane. Nie śmieją go użytkować, nie zasiewają, nie orzą, gdyż są przekonani, że tam leżą kości ich naddziadów. Miejscowość ta pokrytą jest kamieniami i kilka starych sosen na niej rośnie. Od Pułtuska wiorst 9 w płd. zach. stronie.

Kęszyca, niem. *Kainscht*, wś, pow. międzyrzecki, 85 dm., 588 mk., 381 ew., 207 kat., 65 analf. We wsi znajduje się 6 gospodarstw większych po kilkaset morgów rozl. W okolicy znajdują się kopalnie węgla brunatnego. Poczta w Międzyrzeczu (Meseritz) o 6 kil., st. kolei żel. Swiebodzin (Schwiebus) o 20 kil.

Kęszyce 1.), kol., pow. sieradzki, gm. Zduńska wola, par. Borszewice, odl. od Sieradza w. 19 i pół, dm. 10, mk. 52; ob. *Gajewniki.* 2.) **K.**, wś i folw. nad rz. Rawką, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Bednary. Odl. 10 w. od Łowicza, na prawo od drogi bitej z Łowicza do Sochaczewa. Młyn wodny. W 1879 r. było tu 23 dm., 179 mk. katol. Osad włośc. 17, obszaru ziemi 399 mr., w tem 42 m. nieużytków; obszar folwarczny 362 mr. stanowi wieczystą dzierżawę. *R. Ocz.*

Kęszyce, dom., pow. odolanowski, 1607 mr. rozl., 10 dm., 117 mk., 12 ew., 105 kat., 50 analf. Poczta, telegraf i st. kolei żel. w Ostrowie o 9 kil. Jest tu w środku lasu cmentarzyk kalwiński. K. należały do R. Rekowskiego.

Kęszyn, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. i par. Rosprza. Leży o 1 w. na zachód od Rosprzy. W 1827 r. było tu 16 dm., 110 mk.

Kętrzyno, niem. *Kantrzin* al. *Kantrschin*, rycerskie dobra, pow. wejherowski, przy granicy pomorskiej, w okolicy piaszczystej, obejmują działów 16, włók 136, kat. 209, ew. 33, dom. 29. Parafia Rozłazin, szkoła Dzięcielice, poczta Ankerholtz. Odległość od Wejherowa $4\frac{1}{4}$ mili. Mieszkańcy po większej części uboga szlachta zaściankowa.

Kęty (z *Podlesiem* i *Kątskiemi górami*), miasto w pow. bialskim, sławne wydaniem na świat ś. Jana z Kęt czyli Kantego, leży w podgórskiej równince na prawym brzegu Soły, 277 m. n. p. m., niejako w kącie między górami, od czego swą nazwę wywodzi. (Por. *Bulówka*). Tutaj łączą się gościńce prowadzące z Podgórza pod Krakowem i z Oświecima do Białej, będące dwoma ramionami gościńca wiedeńskiego. Dobrze zabudowane i schludne miasto ma podług spisu ludności z 1881 r. 4925 mieszk., między nimi 10 protestantów i 495 izraelitów. W r. 1871 było 4365 rzym. kat., 13 prot. i 66 izr., razem 4464 mieszk. Stosunkowo do innych miast galicyjskich mały procent ludności wyznania mojżeszowego pochodzi ztąd, że nie było wolno osiedlać się tutaj żydom; obecnie ten procent nadzwyczaj szybko wzrasta. Miasto ma powierzchni 2172 hektar. 68 arów i posiada 270102 zł. wa. majątku; dochód roczny wynosi 22553 zł. wa. Z tego dochodu utrzymuje miasto 9 urzędników, 16 osób służby i szkoły. Prócz kościoła parafialnego murowanego, wzniesionego w czasie założenia miasta, ale po pożarze 1655 r. zupełnie przebudowanego, znajduje się tu murowany kościół św. Jana Kantego fundacyi Sykstusa Lubomirskiego wojskiego krak. z r. 1648, i klasztor oo. reformatów, założony przez Jędrzeja Żydowskiego w r. 1700. K. są siedzibą sądu powiatowego (okrąg 26654 dusz) i dwóch lekarzy, mają aptekę, szpital na 24 ubogich, istniejący od niepamiętnych czasów, zostający pod nadzorem gminy, czteroklasową szkołę męzką i czteroklasową żeńską. W K. znajdują się fabryki płótna, sukna, garbarnie i warsztaty garncarskie, a ludność okoliczna odznacza się zręcznością w koszeniu zboża „na grabki" i za tym zarobkiem odbywa corocznie dalekie podróże sięgające aż po Warszawę. W

skutek rozpowszechnienia się na Szlązku parowych maszyn płóciennych i sukienniczych podupadł tu przemysł, niemogąc wytrzymać konkurencyi i dla tego ludność zwraca się teraz więcej do uprawy roli. Jarmarków 15 na rok i targ co poniedziałek, głównym przedmiotem handlu są wyroby miejscowe. Większa pos. jest własnością gminy, wynosi 111 m. roli, 175 m. pastwisk i 753 m. lasu; pos. mniejsza 2100 m. roli, 86 m. łąk, 154 m. pastw. i 124 m. lasu. Według Długosza Liber. benef. dioec. crac. miał Kęty założyć i kościół wybudować ks. oświecimski Meslaus w r. 1200, zapewne Mieczysław syn Władysława II, zmarły 1211 r., który dobrowolną ugodą te kraje od Kazimierza ks. krak. otrzymał (por. M. Boniecki Książęta szląscy I, 27); to jednak nie jest prawdopodobne, gdyż byłoby wspomniane w późniejszych nadaniach; według dokumentu Władysława ks. opolskiego z 1277 r. kupił wójtostwo w K. (de Cant) niejaki Arnold z braćmi od Brunowa i za zezwoleniem księcia zamienił tę wieś na miasto, które nazwał Liebenswerde (Miłocin). Książę w tym dyplomie powiada: nadajemy Arnoldowi i braciom jego wszystko co do tego wójtostwa należy; prócz tego będą mieć 60 tamże znajdujących się łanów, 6 łan wolny od opłaty czynszów, w gruntach swoich urządzą tyle stawów i młynów ile im się podobać będzie bez żadnej opłaty, będą pobierali trzeci denar od spraw osądzonych, wszystkie zaś sprawy mają się sądzić jure lembergensi tj. tem prawem, jakie miało miasto Löwenberg na Szląsku. Mieszczanie po wyjściu wolności mieli płacić z łanu po grzywnie srebra i 2 miary pszenicy, żyta i owsa. Prawa i przywileje miasta potwierdzali i rozszerzali tak książęta szląscy jak i później królowie polscy. W 1391 r. zmienił ks. oświecimski Jan prawo lewenberskie na niemieckie „jakiem się rządzi stolica Oszwijaczim", wyznaczył pastwiska, pozwolił przewozić wszystkie towary bez opłaty cła i nadał miastu opłaty łanowego (mensuales denarios vulgariter Tischeller) i od dobywania soli (de salis sectoribus, vulgariter Salczheweren) za co mieli naprawiać drogi i mosty. Te przywileje potwierdził Kazimierz Jagiellończyk w 1454 r. W przywileju napotykamy nazwę miasta Libenswerde alias Canthy. W tym czasie toczył się we wszystkich miastach polskich spór między ludnością niemiecką i polską; musiało to być i w Kętach i zakończyć się na korzyść żywiołu polskiego, gdyż nazwa Libenswerde ustępuje dawniejszej nazwie, która jednak niema ustalonej pisowni, piszą bowiem Canthy, Kąnthy i Kęnthy. Gdy w początku XVI w. wyniknął spór między Oświęcimem i Kętami o handel solą, rozstrzygnął Zygmunt I spór w r. 1510 w ten sposób, że dozwolił mieszczanom z Kęt kupować sól tak z Oświęcima jako i z żup krakowskich, byle brali ją w okruchach a nie bałwanach; w 1519 r. ustanowił trzy jarmarki i targi tygodniowe w soboty, uwalniając kupców od ceł, mostowego i innych opłat. Lustracya z r 1564 wymienia, że mieszczanie płacą z domów 34 zł. 34 groszy i 3 zł. 40 gr. kolendy a za używanie lasu 6 małdrów owsa. Stefan Batory potwierdził przywileje miasta w 1579 r. W tym czasie wzrosło miasto, bo lustracya z 1660 wymienia cechy sukienników, tkaczów, piekarzy, krawców, rzeźników i szewców. Mieszczanie byli obowiązani dawać na pospolite ruszenie wóz i pięciu dobrze ubranych hajduków a nadto płacili 490 zł. rozmaitych podatków, najwięcej browarnego i gorzałczanego i za robienie miodu. W r. 1655 zostały K. zajęte przez szwedów i spalone. Podnosiły się powoli, sześć lat potrzeba było na odbudowanie fary. Ordynacya magistratu z r. 1766 powiada: „zważając szczupłość cechu kowalskiego y niewielkie iego zgromadzenie, podług praktyki miasta Krakowa niżej wyrażonych rzemieślników t. i. rymarzy, siodlarzy, nożowników, bednarzów, tokarzy, blacharzy, ćwiekarzy, stelmachów, sieciarzy y tych co żelazem i oczką kupczą do cechu kowalskiego przydajemy, przyłączamy do ordynacyi ich, iak się rządzić, zachować y sprawiać podług obligacyi swojej każdy powinien będzie przypuszczamy, y aby ordynacyą Krakowa zaszczycali się każdy rzemieślnik iaka mu służy pozwalamy. Jeżeliby zaś wyżey wyrażeni rzemieślnicy, lub który z nich zgromadzenie albo kongregacyą swoią osobliwą mieć chcieli, tedy za ustanowieniem nowey ordynacyi salva na potym wydania rekwirującym nowego zgromadzenia, zostawia się i ostrzega." W tej ordynacyi nie byli objęci piekarze, dla tego otrzymali od króla Stanisława Augusta w 1767 r. ustawę, przyczem tamta ordynacya została potwierdzoną (Baliński Star. Pol. II, 249—253). Do r. 1772 należały Kęty do starostwa zatorskiego. Jak na wszystkie miasta Galicyi zachodniej, tak samo na Kęty musiały w tych stronach staczane walki w czasie konfederacyi barskiej wpłynąć niekorzystnie i zmniejszyć liczbę mieszkańcow. Rząd austryacki zniósł w 1786 kościoły: 1) Bożego Ciała zbudowany przed r. 1529; 2) św. Krzyża zbud. przed 1529; 3) WW. Swiętych z r. 1622 i 4) kaplicę bractwa różańcowego z r. 1627, a w 1796 oddał gminie nadzór nad kościołem św. Jana. Sw. Jan urodził się w Kętach w r. 1389, był proboszczem w Olkuszu, następnie doktorem teologii i profesorem w uniwersytecie jagiellońskim; zmarł 24 grudnia 1473 w Krakowie i został pochowany w kościele św. Anny; 2 lut. 1767 r., po przeprowadzeniu staraniem akademii krak. nadzwyczaj kosztownego procesu kanonizacyjnego, został policzony w poczet

świętych, a relikwie złożono w ołtarzu bocznej kaplicy tegoż kościoła. K. prowadziły z Krakowem długi i kosztowny proces o zwłoki św. Jana, które wreszcie Krakowowi przyznano. Podobnie jak uniwersytet krakowski czci pamięć świętego profesora zachowaniem w gmachu bibliotecznym pokoiku i kapliczki w których swe bogobojne życie pędził, tak samo K. uczciły pamięć ziomka postawieniem na rynku kamiennego posągu, który w 1851 biskup tarnowski ks. A. Pukalski poświęcił. Parafia należała dawniej do dyec. krakowskiej i miała filią w Bielanach, Czańcu aż do r. 1660 i w Bulowicach do 1817; następnie do dyec. tarnowskiej dek. oświęcimskiego, teraz znowu do dyec. krakowskiej. Są tu najdawniejsze organy wyrobu krajowego w Polsce, bo napis starodawny na nich dowodzi, że były one zrobione w r. 1381 przez Jana Wanca z Żywca. O prawach i korzyściach nadanych r. 1391, ob. Dodat. do Gaz. lwow. 1853, str. 156; o prawach z r. 1548 tamże, 1855, nr. 19. Obacz także „Listy z podróży archeolog. po Galicyi p. Łepkowskiego." Dod. do Gaz. lwow. 1857, nr. 35 i 36. W K. urodził się Ambroży Grabowski.

Khanecy (łuż.), niem. *Kannewitz,* dwie wsie na Łużycach: 1) niedaleko Hodżija; 2) niedaleko Panczic.

Khasow, niem. *Quoos*, ob. *Kasow* (łuż.).

Khelno, niem. *Cöln*, wieś na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. W r. 1875 serbów 272. *A. J. P.*

Khociebuz, ob. *Chociebuż.*

Khójnica, dwie wsie tego nazwiska na Łużycach saskich, w pow. budyszyńskim, wielka i mała, niem *Gross-* i *Klein-Kunitz.* W r. 1875 w pierwszej serbów 40, w drugiej 36.

Kholm, niem. *Kollm* lub *Stein Kollm*, wieś serbska na pruskich górnych Łużycach w pow. rozbórskim. Kościół paraf. ewang. z nabożeństwem serbskiem. *A. J. P.*

Kholmc, dwie wsie serbskie tego nazwiska na górnych Łużycach pruskich, w pow. wojereckim. 1) *Bjely*, niem. *Weiss-Kollm*, szkoła początkowa. R. 1840 było tu 413; 1860 r. 581 a 1880 r. 436 serbów. 2) *Czorny*, niem. *Schwarz-Kollm*, kościół parafialny ewang. z nabożeństwem serbskiem. R. 1840 było tu 338; 1860 r. 420 a 1880 r. 411 serbów. *A. J. P.*

Khotjebus, niem. *Kottbus*, ob. *Chociebuż.*

Khriegwaldt (dok.), ob. *Krywald.*

Khróścicy, niem. *Krostwitz*, wieś serbska katolicka na Łużycach saskich w pow. kamjeneckim. W r. 1880 mieszk. 533, w r. 1875 serbów było 494. Ludność odznacza się zamożnością i silnem przywiązaniem do narodowości. Kościół parafialny katolicki, podług podania stoi na miejscu świątyni pogańskiej. Parafia założona w r. 1245. W dzisiejszym swoim kształcie kościół stanął w latach 1769 — 72. W r. 1872 powstało serbskie stowarzyszenie śpiewaków pod nazwą Jednota. Szkoła początkowa. *A J. P.*

Khrost, niem. *Krosta bei Milkel*, wieś serbska na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. W r. 1875 serbów 52. *A. J. P.*

Kia, pow. lubliniecki, ob. *Kyhammer* (niem).

Kiacken (niem), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kretyga Niemiecka.

Kiakszty, wś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm. o 42 w. od Święcian, 3 dm., 23 mk. katol. (1866).

Kiałna, rz., dopływ Żejmiany.

Kiapśnie, dwór, awuls Drujki, pow. dzisieński, 485 dzies. gruntu. Niegdyś Rudominów, potem kolejno Chrapowickich i Michniewiczów. R. 1866 wś K. miała 5 dm., 45 mk. Por. *Gajdele* *A. K. Ł.*

Kiary, wś, pow władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze. Odl. 33 w. od Wadysławowa. W 1827 r. było tu 6 dm., 44 mk., obecnie 12 dm., 122 mk. Por. *Cesarka.*

Kiaszkowo, dom., pow. wyrzyski, 1,812 m. rozl.; 2 miejsc.: a) K.; b) Marienthal, folw.; 11 dm., 150 mk., 69 ew., 81 kat., 46 analf. Poczta w Wysoce (Wissek) o 7 kil., stac. kol. żel. i t. d. w Białośliwiu (Weissenhöhe) o 14 kil. *M. St.*

Kiauken (niem.), 1.) wś, pow. gierdawski, st. p. Muldszen. 2.) **K.**, wś, pow. nizinny, st. p. Lappienen.

Kiaulacken (niem.), wś, pow. stołupiański, st. p. Kattenau.

Kiauleniki, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Kiaulis i **Kiaulinelis**, jeziora w dobrach Dukszty.

Kiaulkehmen (niem.), wś, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Kiaul-megallen al. *Simon* (niem), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda.

Kiaunen (niem.), wś, pow. gołdapski, st. p. Tolmingkehmen.

Kiaunischken (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen.

Kiaunoden-Görge (niem), i *Kiaunoden-Peter* al. *Liewern*, wsie, pow. kłajpedzki, st. p. Karlsberg.

Kiaun-Upis, rz., prawy dopływ Szałtony pod Rossienami.

Kiauschellen (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Ragneta.

Kiauschen (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Schillehnen.

Kiauten (niem.), 1.) wś nad jeziorem, o 13 kil. od miasta pow. Gołdap', nad traktem bitym z Gąbina do Ełku, 103 metrów nad poziomem Bałtyku. Grunta żyzne, pagórkowate. Mk. 368, luteranie, mówiący w części po polsku. Płynąca w pobliżu rzeka Rominta pędzi 2 pa-

piernie i 1 młyn. Tuż przy wsi odosobnione wzgórze, w kształcie ostrokręgu, z zagłębieniem na wierzchu, zwane szańcem szwedzkim; jest to grodzisko z czasów pogańskich; o 7 kil. od wsi rozpoczynają się ogromne lasy, w których środku leśnictwo, zwane Jagdbude, już za czasów krzyżackich sławne jako zamek łowniczy. Jest we wsi stac. poczt., z której poczta osobowa do Gąbina, Gołdapu i Ełka. 2.) **K.**, wś, pow. fyszhuski, st. p. Laptau. *J. B.*

Kiautrienen (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Drugehnen.

Kiautupie, wś, pow. władysławowski. gm. Szyłgale, par. Syntowty. Odl. 17 w. od Władysławowa. W 1827 r. było tu 29 dm., 242 mk., obecnie 28 dm., 252 mk.

Kiawkale, fol. i młyn nad rz. Okmianą, pow. rossieński, par. Kołtyniany. Niegdyś własność Kaszewskich, 1862 r. Stankiewiczów. O 49 w. od Rossien. *M. D. S.*

Kiawkie, wś i dwór rządowy, pow. rossieński, par. szyłelska. Wielkie lasy rządowe, dawniej starostwo, między Bolsiami i Abelinem. *M. D. S.*

Kiawkli, wś, pow. szawelski, gmina gruździewska, ma 30 osad, 158 dzies. gruntu. *J. Godl.*

Kiawlejki, wś w pow. telszewskim, na gran. grobińskiego, najbardziej na zachód wysunięty punkt gub. kowieńskiej.

Kiawłoki 1.), dobra, pow. szawelski, par. tryskiej, włók 15 ziemi, nad rzeką Wirwitą, z dobrym młynem, o parę wiorst od traktu bitego z Łuknik do Tryszek, własność Baciorskiego Jana; po 1863 r. sprzedane włościaninowi Babinowi. 2.) **K.**, wieś tamże, uwłaszczona, 5, dusz, 32 dziesięcin. 3.) **K.**, wś gminy tryskiej, 7 dusz, 30 dziesięcin ziemi uwłaszcz. 4.) **K.**, wieś, pow. szawelski, gm. podubiskiej, 21 dusz, ziemi 21 dziesięcin uwłaszczonej.

Kiączyn al *Kionczyn*, wś, kol. i folw., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Stawiszyn. Odl. 16 w. od Kalisza. W 1827 r. było tu 22 dm., 216 mk., obecnie K. wś ma 3 dm., 114 mk., kol 9 dm., 88 mk., K. folw. 2 dm., 12 mk.; ob. *Długa wieś* i *Stawiszyn.*

Kiączyn 1.) kolonia, pow. szamotulski, 4 dm., 34 mk., 1 ew., 33 kat., 12 analf. Poczta i telegr. w Kazimierzu o 2 kil., st. kol. żel. w Szamotułach (Samter) o 11 kil. 2.) **K.**, dom., 2,941 m. rozl. 2 miejsc.: a) K. dom., b) Stare dom.; 15 dm., 259 mk., 10 ew., 249 kat., 89 analf. Własność posła Bogusława Łubieńskiego. Pod wsią znajduje się cmentarzysko pogańskie, z którego wydobyto znaczną ilość urn; pomiędzy naczyniami do osobliwszych należą trzy garnczki spojone, płaskie, bardzo delikatne, na zewnątrz pomalowane na czerwono w trójkątach, ozdobione także niebieskawemi kreskami i punktami, w nich znaleziono 3 spojone brązowe pierścienie. Najszczególniejszym jest znaczek niebieskawo pomalowany na miejscach, gdzie się garnczki łączą. Ten sam znaczek spostrzeżono na naczyniu pomalowanem z Nadziejewa, ale biały na tle żółtem. Jest to zdaniem Schwartza tak nazwane „triquetrum.” Przedmioty w urnach były brązowe i żelazne.

Kibarty, 1.) os. i wś nad rz. Szyrwintą, pow wyłkowyski, gm. Kibarty, par Wierzbołów. Leży na samej granicy od Prus, o 5 w. od Wierzbołowa, 17 w. od Wyłkowyszek. Posiada stacyą dr. żel. Warsz.-Petersburskiej na odnodze idącej z Landwerowa do Królewca, stac. pocztową pograniczną, szpital, aptekę, cerkiew prawosławną i sąd gminny okr. II. Liczy 126 dm., 2158 mk. Połączone z Wierzbołowem drogą bitą. Tu mieści się komora, zwana zwykle, również jak i sama stacya drogi żelaznej, Wierzbołów (ob.). K. wś liczy 22 dm. i 312 mk. Gmina K. liczy 4,916 mk., rozległości 19,955 morg, sąd. gm okr. II m. Wierzbołów. W skład gm. wchodzą: Bojary wś i folw., Chełstrowszczyzna, Czerwony dwór, Dowgiełajcie, Gutków A. wś i folw., G.-C. wś i folw., Gleżstrowszczyzna, Izabelin, Karolinowo, Kieturkowo, Kibarty, Konstantynowo, Kotowszczyzna, Kukiszki, Leopoldowo, Łauckajmie, Marywil, Marżucie v. Nowa-wola, Ostańkino, Paulinowo, Podborek, Podwójtostwo, Porażniewo, Propolany, Sokołupiany, Stanajcie, Stary folwark, Stułgiele, Szaudyniszki, Szyksznicwo, Szuklele, Ślibiny, Terespol, Wasilewo, Wialica, Wierzbołowskie, Wiłkupie, Wiłkowszczyzna, Wojtwiłańce. 2.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin. Odl. 19 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 6 dm., 82 mk., obecnie 17 dm., 158 mk. *Br. Ch.*

Kibarty, niem. *Kiebarten*, *Kuebarten*, wś, pow. piłkalski, st. p. Pilkały.

Kibejki, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Wierzbołów. Odl. 20 w. od Wyłkowyszek a 7 w. od Wierzbołowa. W 1827 r. było tu 51 dm., 428 mk., obecnie liczy folw. 6 dm., 136 mk.; wś. K. 81 dm., 667 mk.

Kibelken-Gruetz (niem.) 1.), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Karlsberg. 2.) **K.**-*Peter*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda

Kibelksten al. *Ilgauden-Mauserim* (niem.), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kretynga Niemiecka.

Kibergino, sioło, pow. suzdalski gub. władymirskiej, o 17 w. od mka Hawryłowa, st. p. boczna.

Kibisze, wś i folw., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo. Odl. 53 w. od Sejn. W 1827 r. było tu 18 dm., 96 mk., obecnie 42 dm., 270 mk.

Kibisze 1.), niem. *Kibiszen*, w dok. *Kibischen*, dawniej *Borki*, niem. *Borken*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, od początku przez ludność polską zamieszkana. R. 1511 Jerzy

von Kolbitz, wójt jańsborski, spzedaje litwinom Janowi Doksowiczowi, Aleksemu Litewskiemu, Stańkowi Jurkowiczowi, oraz drugiemu Stańkowi 8 wł. nadanych prawem magdeb. z obowiązkiem pół służby, biorąc za włókę 2 i pół kopy. Włóki te leżały między Marchewkami, majątkiem Marcina Langhemde, Sułkową i Dybowem. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 441. 2.) **K.** albo *Dobki*, wś, niem. *Kiebisch*, *Dopken*, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, od początku przez osadników polskich zajmowana. R. 1555 Krzysztof von Glaubitz, star. straduński, sprzedaje Marcinowi Kibiszowi na prawie chełmińskiem 4 wł. sołeckie, włókę za 45 grz., celem założenia wsi dannickiej na 40 włókach między Kukowem, Giżami i Orzechowem. R. 1600 w K. mieszkają sami tylko polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 513.

Kibiszki, wś u zbiegu rz. Kałnupis z Szałtoną, pow. i par rossieńska. Ma 2 dm. *M. D. S.*

Kibiten (niem.), ob. *Kiwity*.

Kiblicz, właściwie *Kublicz* (Baliński), miasteczko w pow. hajsyńskim, nad rz. Kibliczem albo Kubliczem, który tworzy tu duże stawy. Mieszk. do 2.000, po większej części żydów, dm. 291, par. kat. do Granowa, cerkiew pod wezwaniem N. P. liczy 1,500 parafian, ziemi włośc. 1,292 dz. cerkiewnej 52 dz. Synagoga żydowska i dom modlitwy, szkoła wiejska, młynów 3, browar, sklepów 12, rzemieślników 55. Targi w niedziele i piątki, jarmarków 12. Jest tu urząd gminny, do którego należą: m. Kiblicz, Rachnówka, Tyszkówka, Mytki, Hrużka, Ogijówka, Karabelówka, Stepanówka, Ważna, Markówka i Topole, razem włościan 5,180 i ich ziemi 7,916 dz. Kiblicz zdaje się początkowo należał do klucza granowskiego do Czetwertyńskich, który w 1605 roku nabył Hieronim Sieniawski. Sieniawska wniosła go w dom Czartoryskich. August III, przychylając się do prośby dziedzica Augusta Czartoryskiego wojewody ziem ruskich, 2 listopada 1744 r., przywilejem wydanym w Grodnie, obdarzył mieszczan prawem magdebur. i pozwolił używać w czynnościach urzędowych pieczęci z wyobrażeniem pogoni; ustanowił 12 jarmarków i targi w niedziele i piątki. K. następnie przeszedł do Jaroszyńskich, do których i dziś należy. *Dr. M.*

Kiblicz, rz., ob *Kublicz*.

Kibole, wś włośc. nad rz. Niezdzilą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 44, od Ejszyszek 8, dm. 4, mk. kat. 30 (1866).

Kiborciszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 60 w. od Wilna, 2 dm., 6 mk. kat. (1866).

Kiborcy, wś, pow. szawelski, gm. gruździewska, 28 dusz męz., 102 dzies. ziemi nadanej 1-go gat. *J. Godl.*

Kibortele, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Kiborty, folw., pow. szawelski, par, kurtowiańska, 15 włók ziemi, dziedzictwo Stanisława Rustejki po żonie Łabanowskiej. O 18 w. od Szawel. *J. Godl.*

Kibtyńce, ob. *Kiptyńce*.

Kibury, wś, pow. szawelski, gm. żagorska, 70 dusz męz., 400 dzies. ziemi nadanej. *J. Godl.*

Kibusz, niem. *Kickebusch*, wś serbska na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim. W r. 1880 ludności 316, przeważnie serbskiej. *A. J. P.*

Kiby, 1.), wś włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., odl. o 17 w. od Oszmiany, 7 dm., 50 mk. kat. 2.) **K.**, wś, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 48 w. od Oszmiany, 6 dm., 62 mk., z tego 33 prawosł., 29 kat. (1866).

Kichary, wś włośc., os. młyn. nad rz. Opatówką, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Góry Wysokie. W 1827 r. było tu 31 dm., 212 mk., obecnie 77 dm., 368 mk., 886 m. ziemi włośc. i 21 morg. przy osadzie młynarskiej.

Kichty, ob. *Kikcie*.

Kichy, grupa domów w Pogorzelisku, części Rudy magierowskiej, pow. Rawa ruska.

Kicia, także *Kizia* 1.), potok górski, w Karpatach lesistych, na terytoryum Czarnej Hory, w obr. gm. Żabiego, w pow. kosowskim, wypływa z hali Kisol, na północnym stoku góry Munczela (2,002 m.); płynie na północ zrazu wśród połonin, łożyskiem kamienistem, następnie jarami leśnymi dochodzi do połoniny Bystrca, gdzie z pr. brz. uchodzi do potoku Bystrca (ob. Bystrzec). Długość biegu 5 kil. 2.) **K.**, potok górski, w Karpatach lesistych, w dziale czarnohorskim, w obr. gm. Żabiego, w pow. kosowskim, ma swe źródło leśne po południowej stronie szczytu Grahitem zwanego (ob.). Płynie w kierunku południowym zrazu przez lasy, a potem wśród obszernych łąk górskich uchodzi z lew. brz. do Ilci (ob.). Płynie nader bystro korytem wązkiem. Żyje w nim pstrąg (struh). Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Kiciaki, grupa domów w Kamionce wołoskiej, w części zwanej Lipnikiem kamioneckim, pow. Rawa Ruska.

Kicin, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. o 16 w. od Ciechanowa, ma dom modlitwy ew., wiatrak, 26 dm., 310 mk., 533 m. gruntu, 23 nieuż.

Kicin, wś i dom., pow. poznański; dom. ma 2,730 m. rozl., folw. nal. do probostwa 373 m. rozl.; 27 dm., 368 mk., 134 ew., 234 kat., 108 analf. Od dość dawnego czasu kościół w Kicinie i kościół w Wierzenicy jednego mają proboszcza. Kościół kat. par. nal. do dekan. rogozińskiego. Szkoła elem. kat. i luterska, gorzelnia, mleczarnia. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Poznaniu o 7 kil., gośc. o 3 kil., st. kol. żel. w Kobylnicy (Kobelnitz) o 5 kil.; wś K.

była prestymonialną proboszczy katedralnych poznańskich, którzy tu zapewne założyli kościół paraf.; istniał już na początku XVI w., wybudowany z drzewa, w pierwszej połowie XVII w. już groził upadkiem; r. 1620 Zygmunt Cielecki, prob. katedralny, podźwignął go, poczem stał do połowy XVIII w.; ówczesny prob. katedr. poznański Józef-Tadeusz Kierski kazał go r. 1749 rozebrać i postawić nowy, także drewniany, który poświęcił r. 1752 pod tyt. św. Józefa obl. N. M. P. Dawniejszy zaś nosił tytuł Wszystkich Świętych. Pod wsią wykopano urny, w których były przedmioty brązowe: dwie klamry podobne do znalezionych w Krzyżownicy. *M. St.*

Kicinum (łac), ob. *Kessin.*

Kiciny, kol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów. Dom modlitwy ewangielicki drewniany niewielki i szkółka.

Kick, ob. *Gocanówko* i *Kicko.*

Kickebusch (niem.), ob. *Kibusz* (łuż.).

Kickelhof (niem.), dobra i młyn wodny, pow. elbląski, w pobliżu zatoki Swieżej, pół mili od Tolkmicka, $2^3/_4$ mili od Elbląga. Obszaru liczy m. 736, kat. 20, ew. 30, dm. 6. Par. i poczta Tolkmicko, szkoła w miejscu. Do wsi należy około 100 m. lasu, 5 m. torfu. Wieś K. była początkowo włością krzyżacką, następnie za polskich czasów do star. tolkmickiego przyłączoną. Po okupacyi r. 1802 wydana w wieczystą dzierżawę za 4,100 tal. z rocznym kanonem 390 tal. Beniaminowi Bielefeld. R. 1808 odstąpił rząd 7 m. roli młynarzowi za dotychczasowe prawo paśniku wolnego w lesie. R. 1833 posiadacz nabył 62 m. lasu od rządu. Po za wsią, zaraz przy drodze ku Kadynom, stała prastara kaplica św. Jakóba apostoła starszego. Otoczona była czterema wielkiemi lipami. Powiadają, że rycerz jakiś niemiecki po bitwie przegranej pod Grunwaldem raniony tu umarł i naprędce pochowany został. Potem wdowa strapiona szukała zagrzebanego ciała. Przybyła tu w 4 konie; kiedy przejeżdżała właśnie w tem miejscu, konie się wspięły i dalej nie szły, ba nawet padły zaraz nieżywe ku zdziwieniu wszystkich. Zaczęli kopać w tem miejscu i znaleźli ciało rycerza. Na pamiątkę kazała wdowa kaplicę pobudować, gdzie mąż spoczywał. Na ścianach i sklepieniu kaplicy wymalowane 4 konie miały to zdarzenie przypominać. Inni zaś mówią, że w to miejsce krzyżacy uczynili z Elbląga wodą pierwszą wyprawę na pogańskich prusaków, których tu bardzo wielkie mnóstwo natrafili. A był dzień właśnie św. Jakóba apostoła: ślubowali, że mu wystawią kaplicę, jeżeli za jego pomocą zwyciężą, co też potem wypełnili, świetne zwycięztwo odniósłszy. Co rok w piątek po wielkiejnocy przychodzili tolkmiczanie z procesyą do kaplicy i nabożeństwo odprawiali, a to z takiej przyczyny, że w czasie drugiej wojny szwedzkiej panowała w mieście wielka zaraza: ślubowali co rok czynić procesyą i ocaleni zostali od zarazy. Od r. 1824 zaprzestano procesyi, ponieważ kaplica bardzo już podupadła. R. 1826 zupełnie została zniesioną. Plac nabył właściciel wsi K. Portatyl darowano r. 1865 nowemu kościołowi w Ządzborku na Mazurach. Pozostały majątek kaplicy r. 1870 wynosił 1,374 tal. K. należy dziś do Kwasowskiego.

Kicken (niem.), *Kiken, Kickmühle*, pow. oleśiński, ob. *Kiki.*

Kicko 1.), wś, pow. inowrocławski, 10 dm., 82 mk., wszyscy kat., 32 analf. Poczta w Chełmcach o 3 kil., st. kol. żel. w Inowrocławiu o 21 kil. 2.) K., folw., 550 m. rozl., 1 dm., 12 mk., wszyscy kat., 2 analf.

Kickschen al. *Klein-Jodupoehnen* (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Rautenberg.

Kickwieden (niem.), wś, pow. stołupiański, st. p. Mehlkehmen.

Kicz, niem. *Kietsch* al. *Kitsch*, struga, pow. tucholski. Początek bierze pod nazwą Wieszczyc i Jeleńcz, płynie początkowo w kierunku płn.-zach., przy Kęsówku i Kęsowie przechodzi przez jezioro Kęsowskie. Następnie przybiera kierunek wschodnio-północny, przechodzi przez jezioro siecińskie pod Siecinami, wychodzi z niego przy wsi Tuchołkach, pędzi młyn w Słupach, mija Bladowo, oblewa Koślinkę i m. Tucholę, gdzie również młyny obraca. Ztąd zmienia bieg na południo-wschód, obraca młyn Konek i poza pustk. Piszczek (Ernstthal) uchodzi do rzeki Brdy. Łożysko ma K. po większej części bagniste, brzegi nieco oddalone pagórkowate, lasem porosłe prawie tylko przy ujściu. Długość biegu wynosi około 3 mile.

Kiczar, wzgórze nagie, w obr. gm. Grabowa, w pow. dolińskim, na płn. wsi, między drożyną wiodącą z wsi do Turzy gniłej a potokiem Krzywą. Wzniesienie 550 m. npm. (szt. gen.). Sz. geogr. płn. 48° 54'50", dł. geogr. wsch. (Ferro) 41°40'20". *Br. G.*

Kiczara długa, grzbiet górski, w Karpatach lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, odrywający się od grzbietu granicznego w miejscu, gdzie wznosi się szczyt Hanasiówka (823 m. szt. gen.), w kierunku płn., tworząc dział wodny między Wisłokiem od wsch., a potokiem Moszczańcem, dopływem Wisłoku, od zachodu. Grzbiet ten pokrywają przeważnie lasy. Wzdłuż niego ciągnie się granica gminy Wisłoka wielkiego od wsch. z Jasielem, Rudawką jaśliską i Moszczańcem od zach. W półn. jego części wznosi się szczyt Kiczara 641 m. npm. Las pokrywający go w płd. stronie zwie się Beskidem; od niego na płn. szczyt Kiczary średnie nad wsią Wisłokiem wielkim, dochodzi 652 m. npm. Z tego grzbietu górskiego wypływają potoki Moszczaniec (od zach.), Wisłok (od płd.-

wsch.), Ciłowa (Cylona) i inne pomniejsze strugi górskie. Długość całego grzbietu wynosi 10 kil.. *Br. G.*

Kiczary al. *Kyczory*, grupa domów w Lipie, pow. dobromilski.

Kiczary Czarne, wzgórze ze szczytem 481 m. wys., w płd.-zach. stronie Leszczawy dolnej w pow. dobromilskim, między Stopnicą a jej dopływami Leszczawką i pot. Bzianym. Przez to wzgórze idzie gościniec z Birczy do Tyrawy wołoskiej. Por. *Cylona*, *Kiczara* i t. II, 74.

Kiczera, wś, pow. czerniowiecki na Bukowinie, 496 mk. (Według Stupnickiego przysiołek Mihoweni?).

Kiczera, *Kiczora*, także *Kicora*, *Kiczerka*, *Kiczerki*, *Kiczurka*, również *Kiczar* i *Kiczara* (ob.), są to spokrewnione z sobą nazwy wielu wzgórzy, szczytów i działów górskich, jakoteż potoków, w całem paśmie Karpat, tak po ich stronie północnej, jak południowej. Ważniejsze z nich wymieniamy tu a w następnym artykule opisujemy: a) wzn. 649 m., sz. g. 49° 13'30", dłg. g. 40°13'43"; b) wzn. 977 m., sz. g. 49°6'40", dłg. g. 40°20'40"; c) wzn. 1248 m., sz. g. 48°14'40", dłg. g. 42°13'; d) wzn. 833 m.; sz. g. 48°28'20", dłg. g. 42°16'55"; e) wzn. 408 m., sz. g. 49°13'40", dłg. g. 41° 16'24"; f) wzn. 959 m., sz. g. 48°53'43, dłg. g. 40°49; g) wzn. 940 m.; sz. g. 49°4', dłg. g. 41°8'10"; h) wzn. 1020 m.; sz. g. 49°58'40", dłg. g. 41°40'; i) wzn. 714 m., sz. g. 49°8', dłg. g. 41°9'30"; j) wzn. 785 m.; sz. g. 48°37', dłg. g. 42°7'48"; k) wzn. 959 m.; sz. g. 49°3' 45", dłg. g. 40°50'25"; l) wzn. 922 m.; sz. g. 49°8'15", dłg. 40°53'10"; ł) wzn. 753 m., sz. g. 49°7'20", dłg. g. 40°46'10"; m) wzn. 837 m., sz. g. 49°5'20", dłg. g. 40°31'15"; n) wzn. 888 m., sz. g. 49°1'30", dłg. g. 40'33"; o) wzn. 798 m., dłg. g. 40°44', sz. g. 48°59'30"; p) wzn. 1082 m., sz. g. 48°57', dł. g. 41°19'40"; q) wzn. 979 m., sz. g. 48°58'10", dłg. g. 41° 17'; r) wzn. 952 m., sz. g. 48°6'35', dłg. g. 42°40'; s) wzn. 652 m., sz. g. 49°13'15", dłg. g. 39°48'28"; t) wzn. 756 m., sz. g. 48°57'50", dłg. g. 40°45'; u) wzn. 1028 m., sz. g. 48°54' 30", dłg. g. 40°56'; w) wzn. 867 m., sz. g. 48°50'35", dłg. g. 40°59'30"; x) wzn. 845 m.; sz. g. 48°51', dłg. g. 41°8'; y) wzn. 744 m., sz. g. 49°9'10", dłg. g. 41°10'35"; z) wzn. 1284 m., dłg. g. 37°49'20", sz. g. 49°32'20"; ż) wzn. 726 m., sz. g. 49°43'40", dłg. g. 37°41'20"; ź) wzn. 882 m., sz. g. 49°3'20", dł. g. 40°47'; *a*) wzn. 788 m., sz. g. 49°9'45", dłg. g. 40°25' 20"; *b*) wzn. 909 m., dłg. g. 38°58', sz. g. 49°9'10". *Br. G.*

Kiczera 1.), lesista grupa górska, rozłożona w płd. zach. stronie Liskowatego i Wolicy w pow. dobromilskim i w płn.-wsch. stronie Berehów dolnych i Łodyny w pow. liskim. Najwyższy jej szczyt, 632 m. wysoki, wznosi się tam, gdzie granice 4 tych wsi stykają się z sobą. Na płd. opada wzgórze jako las Brusno do 608 m. a potem stromo ku dolinie Strwiąża, na zachód do 552 m. i przechodzi w dolinę Uniaczki i Łodynki, na wschód opada ku dolinie Łodyny. Na płn. zachód wybiega ramię graniczne między Liskowatem a Wolą (w pow. liskim), opada do 582 m. a potem wznosi się jako Wolańska Kiczera do 610 m. 2.) **K.**, szczyt lesistej góry, 1082 m. wysoki, na granicy Brzazy i Łużek w pow. doliniańskim. Wody jego płyną na płn.-zach. do Brzazy, na płd.-wschód do Łużanki. 3.) **K.** kamienista, lesiste wzgórze ze szczytem 979 m. wys., w płn.-zach. stronie Brzazy w pow. doliniańskim, na lew. brz. pot. Brzazy i jego dopływu Żelementowa. 4.) **K.**, wzgórze w płn. stronie Ilemni w pow. doliniańskim, na zach. skrzydle lasu Jaworniki. Na płd. opada ono ku dolinie Maciuły (540 m.), dopływu Ilemki. 5.) **K.**, wzgórze w Lipowicy, pow. doliniańskim, zaraz na płd. od zabudowań wiejskich. Wody jego płyną na płn. do potoku przebiegającego środek obszaru. 6.) **K.**, wzgórze ze szczytem 802 m. wysokim, w płn. stronie Kropiwnika starego w pow. drohobyckim. Na płn. jego stoku nastaje Żwirczek, dopływ Opaki; wody ze stoku płd. płyną do Kropiwnika, dopływu Stryja. 7.) **K.**, wzgórze 408 m. wysokie, w zach. stronie Uliczna, w pow. drohobyckim, na lew. brzegu pot. Jacków, dopływu Kłodnicy. 8.) **K.**, wzgórze 318 m. wys., w płd. stronie Hrebennego, pow. Rawa ruska. 9.) **K.**, lesiste wzgórze w zach. stronie Wołoszynowa. w pow. staromiejskim. Najwyższy szczyt jego dochodzi 690 m. na granicy Nanczułki. Na płn.-zachód łączy się ono z Magurą w Rosochach. Wody z jego płd. zach. stoku płyną do Leniny, z płn.-wsch. stoku do nastającej tutaj Jabłonki, dopływów Dniestru. 10.) **K.** kropiwna, lesiste wzgórze ze szczytem 1020 m. wys., w płn. stronie Koziowy w pow. stryjskim. Wody jego płyną na płd. do Orawy. 11.) **K.**, lesiste wzgórze ze szczytem 1000 m. wys. w płd.-wsch. stronie Koziowy w pow. stryjskim, na granicy Hołowiecka. Wody jego płyną na płn.-zach. do Orawy, na płd.-wschód do Hołowczanki, dopływów Oporu. 12.) **K.**, wzgórze 843 m. wys. w pow. stryjskim, w płn. stronie wsi Pławie, na granicy Rykowa. 13.) **K.**, lesiste wzgórze ze szczytem 958 m. wys. w Klimcu, w pow. stryjskim, na płn. od zabudowań wiejskich, na praw. brz. Klimczanki. Wody jego płyną na płd. wschód do Klimczanki a na płn. zachód do Kremenianki, dopływów Stryja. 14.) **K.**, wzgórze ze szczytem 959 m. wys., na granicy Mochnatego w pow. turczańskim a Smorza w pow. stryjskim. Wody jego płyną na wschód do pot. Bachońskiego, dopływu Smorzanki, na

zachód do Stryja. 15.) K., wzgórze ze szczytem 999 m. wys. w płd. stronie Oporca w pow. stryjskim, w pobliżu granicy węgierskiej. Wody jego płyną kilku strugami na płn. wsch. i tworzą źródlane potoki nastającego w tej gminie Oporu. 16.) K., wzgórze 714 m. wys., na granicy Podhodrodec i Kruszelnicy w powiecie stryjskim. Wody jego płyną na płd. do Stryja, na wschód do pot. Zdzennego a na zachód do Jamielnicy, dopływów Stryja. 17.) K., wzgórze ze szczytem 758 m. wys., w płn.-zach. stronie Podhorodec, na granicy Urycza, w pow. stryjskim, między lew. brz. Stryja a pr. brz. jego dopływu Urycza. Część płd. zniża do 686 m. i opada ku dolinie Stryja (436 i 433 m.); część wsch. opada ku dolinie Urycza (474 m.). 18.) K., rozgałęzione, lesiste wzgórze ze szczytem 940 m. wys. w Korczynie, pow. stryjskim. Ciągnie się ono w kierunku płn.-wsch. między Małą a Wielką Riczką, które się łączą i do Stryja uchodzą. Na płn.-wschód opada ono do 723 m. a potem stromo ku dolinie złączonych Riczek (432 m.), na płn. zachód ku dolinie W. Riczki (503 m.), na płd. wschód ku dolinie M. Riczki (549 m.). 19.) K., krótkie ramię górskie ze szczytem 994 m. wys., w płd. stronie Orawczyka w pow. stryjskim, na pr. brz. Orawczyka, dopływu Orawy. Wybiega ono z pasma górskiego Zwinin, w miejscu, gdzie ono tworzy granicę między Orawczykiem a Orawą i ciągnie się na płn. wschód ku dolinie Orawczyka. 20.) K., lesiste wzgórze ze szczytem 801 m. wys., w płn. stronie Tuchli w pow. stryjskim, na pr. brz. Oporu, do którego też płyną jego wody ze stoku zach. 21.) K., las w płn. stronie Bachnowatego, w pow. turczańskim. Wody jego zabiera Bachnowatka, płynąca na płd.-zach. do Zawadki. 22.) K. Sokilska, szczyt 837 m. wys., w płn. stronie lasu Wołowiec, w płd.-zach. stronie Sokolik, w powiecie turczańskim. Wody z jego płn. stoku uchodzą do Sanu. 23.) K. Siańska, wzgórze 888 m. wys., w płn. stronie Sianek, w pow. turczańskim, na pr. brz. Sanu, biorącego w tej wsi początek. 24.) K., wzgórze 922 m. wys., w płn. stronie Hołowska, w pow. turczańskim. Wody jego płyną na płn. do potoku płynącego przez wieś do Rybnika zubrzyckiego. 25.) K., wzgórze 753 m. wys., w płd. stronie Łosińca w pow. turczańskim, na pr. brz. Stryja. 26.) K. bachnowacka, wzgórze 959 m. wys. w Bachnowatem, w środku obszaru, w pow. turczańskim. Wody jego zasilają Bachnowatkę. 27.) K., wzgórze ze szczytem 793 m. wys. w środku obszaru Komarnik w pow. turczańskim, w części zwanej Kiczerą, na pr. brz. Stryja. 28.) K., część Komarnik w pow. turczańskim.

Kiczerka 1.), wzgórze 576 m. wysokie w płn.-zach. stronie Wełdzirza w pow. doliniańskim, między Swicą od wsch. a jej dopływem Dziadyczem od zach., do których jej wody uchodzą. 2.) K., wzgórze ze szczytem 461 m. wys. we wsch. stronie Stronny, w pow. drohobyckim, na pr. brz. Stronawki, między jej dopływami Pstrukowem od płd. wsch. a Lewkowem od płn. zach. Na płd. zachód łączy się ono ze wzgórzami wyższemi, porosłemi w początku krzakami a potem lasem. 3.) K., wzgórze 791 m. wys. w płd. stronie Łastówki w pow. drohobyckim. Wody jego płyną na wsch. i zachod do Stryja. 4.) K., wzgórze 378 m. wys. w Dobrohostowie, na płd. od części wsi zwanej Bystrą, w pow. drohobyckim, na praw. brz. Bystrej, dopływu Kłodnicy. 5.) K., wzgórze 744 m. wys. na granicy Synowudzka wyższego a Jamielnicy w pow. stryjskim. Wody jego płyną na płd. do pot. Zdzennego, dopływu Stryja. Na płn. zachód łączy się ono ze wzgórzem Koburą, na płd. zachód z Czupryną, leżącymi w Jamielnicy. 6.) K., jeden ze szczytów w płd. części pasma górskiego Dauszki, 1028 m. wysoki, na granicy Orawy i Annabergu w pow. stryjskim. 7.) K., lesiste wzgórze ze szczytem 867 m. wys. w płd. zach. stronie gminy Kalne w pow. stryjskim, na lew. brz. Kalnianki, do której też spływają jego wody na płn. wschód. 8.) K., lesiste wzgórze ze szczytem 899 m. wys., w płn. wsch. stronie Kalnego w pow. stryjskim. Wody jego płyną na zachód do Kalnianki. 9.) K., wzgórze ze szczytem 845 m. wys., we wsch. stronie Sławska w pow. stryjskim, miedzy pot. Sławsko od zach. i Rożanką od wsch. 10.) K., wzgórze w płn. stronie Jabłonki niżnej w pow. turczańskim, na lew. brz. Jabłonki. 11.) K., wzgórze 813 m. wys. w płn. stronie Łosińca w pow. turczańskim. 11.) K. wełyka, wzgórze 722 m. wys., w zach. stronie Boryni w pow. turczańskim. 12.) K., krótkie pasmo górskie w płn. wsch. stronie Wysocka wyżnego w pow. turczańskim. Ciągnie się ono od doliny Stryja (625 m.), po nad którą wzbija się nagle do 785 m., w kierunku płn.-wsch., wchodzi do Komarnik, tu dochodzi w szczycie Żełenie 877 m. a stąd idzie na płn. pod nazwą Jasień. Od zach. skrzydła tego ramienia wybiega króciutkie ramię Hola na płn. zach. i dochodzi 750 m. wysokości. Grzbiet Kiczerki jest nagi, stoczystość płn. lesista. *Lu. Dz.*

Kiczery, wzgórze ze szczytem 851 m. wys., w Wołosiance w pow. stryjskim, między pot. Sławsko a Reszatką. Na zach. łączy się ono ze wzgórzem Maradyków. *Lu. Dz.*

Kiczkas, ob. *Dniepr.*

Kiczki, wś, pow. nowomiński, gm. Cegłów, par. Kiczki. Jest tu kościół par. drew. a parafia tutejsza założona była przez Andrzeja z Bnina biskupa poznańskiego w 1458 r. Ob. *Cegłów.* W 1827 r. było tu 58 dm., 345 mk. Par. K. dek. nowo-mińskiego, 1296 dusz.

Kiczkiry, wś na lew. brz. rz. Myki, pow. radomyski, o 7 w. od Radomyśla, ma 433 mk., r. 1783 było ich 238. Należy razem z Hlinicą (3198 dzies.) do hr. Rzewuskich. Cerkiew z r. 1771 ma 36 dzies.

Kiczmach, ob. *Graniczki*.

Kiczmachowskie, folw. nad strum. bez nazwy, pow. wieluński, gm. i par. Praszka, odl. od Wielunia w. 14; dm. 2, mk. 15. Należy do dóbr Kowale.

Kiczman 1.), mko, ob. *Juliampol*. 2.) **K.**, wś, ob. *Czernecze*.

Kicznia, także *Kiczna*, wieś, pow. sądecki, na południowym stoku lesistego pasma górskiego zwanego Jesieniczkiem i nad potokiem Zakiczeńskim, wpadającym z lew. brzegu do Dunajca, należy do parafii rzym. kat. w Łącku zkąd jest ku północy o 13·7 kil. odległą i ma 448 rzym. kat. mieszk. W dyplomie z r. 1280 nadaje św. Kinga tę wieś założonemu przez siebie klasztorowi pp. klarysek w Starym Sączu. Teraz większej pos. niema, mniejsza wynosi obszaru 405 m. roli, 124 m. łąk i ogr., 484 m. pastw. i 422 m. lasu. Kasa pożyczkowa gminna ma 1736 zł. wa. Graniczy na południe z Łąckiem, na wschód z Jastrzębią, na zachód z Zagorzynem i Wolą zagórzyńską.

Kiczora, ob. *Kiczera*.

Kiczora 1.), grupa domów w płn.-zachodniej stronie Kuźmina w pow. dobromilskim, sąd powiatowy Bircza, poczta Tyrawa wołoska. 2.) **K.**, wzgórze 595 m. wys. w płd. stronie Wojtkówki w pow. dobromilskim. Wody jego płyną na płn. wschód do Wiaru. 3.) **K.**, wzgórze w płd. stronie Sopotnika w pow. dobromilskim. Szczyt jego dochodzi 580 m. 4.) **K.**, las we wsch. stronie Leszczawy dolnej w pow. dobromilskim, na pr. brz. Stopnicy. Szczyt jego dochodzi 465 m. 5.) **K.** łokiecka, wzgórze lesiste ze szczytem 788 m. wys., w płn. stronie gminy Łokieć w pow. turczańskim, na pr. brz. Sanu. Na płd. opada ku dolinie tej rzeki (611 m.). 6.) **K.** dźwiniacka, wzgórze 794 m. wys., w płd.-wsch. stronie Dźwiniacza górnego w pow. turczańskim, na pr. brz. Sanu. Na płd. opada ku dolinie tej rzeki (650 m.), na płn. wschód łączy się z lesistem wzgórzem Łoziówką. 7.) **K.** ilnicka, wzgórze 882 m. wys., na granicy Ilnika a Rykowa w pow. turczańskim, na lew. brz. Zawadki. *Lu. Dz.*

Kiczorka 1.), wzgórze 491 m. wys., w płd. wsch. stronie Leszczawy dolnej, na granicy Leszczawy górnej, w pow. dobromilskim. 2.) **K.**, karczma i grupa domów na powyższem wzgórzu. *Lu. Dz.*

Kiczuj, st. p. w gub. samarskiej, pow. bugulmińskim, w pobliżu stacyj Czystopol i Bugulma.

Kiczuny, grupa domów w Głuchowie, pow. żółkiewski.

Kiczurka, ob. *Kiczera* i *Hyrlata*.

Kiczyce, niem. *Kitschitz*, wś, pow. skoczowski, na Szlązku austr. rozl. mr. 1270, ludności 490; par. katol. Skoczów.

Kiczyńce, wś, pow. kaniowski, w dobrach korsuńskich, par. prawosł. korniłowskiej, o 4 w. od Korniłówki, 840 mk. w tem 2 katol., od 1849 cerkiew filialna; par. katol. Korsuń.

Kidałowice, rus. *Kidałowyci*, wieś, pow. jarosławski, na lew. brz. Sanu, 4 kil. na północ od Jarosławia, przy drodze do Pruchnika, w pięknej i urodzajnej równinie. Mieszk. ma 449, z których 58 mieszka na obszarze większej posiadłości, pod względem wyznania jest 365 rz. kat., 84 gr. kat. Ludność obudwóch wyznań należy do parafii w Jarosławiu. Jest tu szkoła ludowa filialna. Więk. pos. należy do Z. Małachowskiego i ma obszaru 222 m. roli, 32 m. łąk i ogr. i 469 m. lasu; pos. mniej. 289 m. roli, 32 m. łąk i ogr., 12 m. pastw. i 68 m. lasu.

Kidanówka, wś, pow. kaniowski, nad strugą do Chorobry wpadającą, w położeniu górzystem i lesistem, ma 2168 mk., 6 katol., 920 dz. ziemi włośc. i cerkiew drewn. św. Michała z r. 1848, która, według wizyty dekanatu bohusławskiego, już w r. 1725 istniała; ma 36 dzies. R. 1741 K. miała 70 dm.

Kiddeln al. *Sonntagkehmen* (niem.), wś i kopalnie torfu, pow. stołupiański, st. p. Stołupiany.

Kiderańce, wś, pow. wileński, 5 okr. adm., gm. Soleczniki, o 35 w. od Wilna, 5 dm., 56 mk., z tego 6 prawosł., 50 katol. (1866).

Kidithsa (dokum.), ob. *Kidyca*.

Kidnica, ob. *Naliwajkówka*.

Kidoliszki, wieś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Maryampol. Odl. 5 w. od Maryampola. W 1827 r. było tu 8 dm., 61 mk., obecnie 9 dm., 79 mk.

Kidów, wś, pow. olkuski, gm. i par. Kidów, o 3 mile od Zawiercia, o 2 od Żarnowca, Wolbroma i Szczekocin, o 5 w. od Pilicy, należała do dóbr Siadcza. Ma 63 osad włośc., 389 mk., 626 mr. gruntu ornego, 10 mr. lasu; 6 mr. gr. probostwa. Kościół murowany, 1742 r. założony przez Maryą z Wesslów Sobieską (istniał już w XV w.), posiada dwie marmurowe tablice nagrobne poprzednich właścicieli dóbr Siadcza. R. 1827 miał K. 30 dm., 203 mk. W XV w. (Długosz II, 218) wieś była dziedzictwem Jana Pileckiego h. Pilawa. K. parafia dek. olkuski, 3196 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. III w os. Pilica, tamże i st. pocztowa. Gmina liczy 12896 mr. obszaru i 3947 mk. (1867).

Kidrasowka, ob. *Kiedrasówka*.

Kidule, folw. i wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele. Odl. 35 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 144 mk. Gm. K., liczy 7039 mk., rozległości 25,035 morg, s. gm.

okr. 1 w Słowikach, s. p. Szaki. Piosiada kasę wkładowo-zaliczkową. W skład gm. wchodzą: Aleksandrówka, Banajcie, Barki, Bierczyszki, Buniki, Bunikiele, Burbiszki, Burgacie, Czuryszki, Dogiele, Degiesie, Degutławka, Dewajcie, Dworczyszki, Frydrychsfeldzie, Giecze, Grynajcie, Iłtraki, Jakajcie, Jakieliszki, Kajmele wś fol., Karoliszki (Katerynenhof), Kiepszty, Kierkiszki, Kidule, Kirele, Kirkiły, Kucharskinia, Kupry, Lausze, Margiszki, Mieszkinie wś i folw., Norkwiecie, Poorya, Pisterodzie, Powinksznupie, Pożerynia, Przewoźniki, Pukniszki, Reżgale, Reżuki, Roczyszki, Romaniszki, Sakały, Sudragi os. i folw., Sutki, Swajginie, Szaudynia, Szurpiszki, Szyliniki, Szyłupiszki, Warczule, Wierszupie, Wowieryszki, Żyle małe, Ż. wielkie. Dobra rządowe K. podług wiadomości z r. 1854 rozdzielone zostały na 2 części, z których jedna nadaną została jako majorat w r. 1837 generał lejtnantowi d'Offenberg i takowa ogólnej rozległości ma około m. 11000; składa się z folw. Kidule przestrzeni m. 843; lasy i odpadki m. 3690. Kolonia Bogumiłowo osad (?) z gruntem m. 376; wś Szyliniki os. 30, z grunt. m. 742; wś Żurzy os. 49, z grunt. m. 1486; wś Słowiki os. 36, z grunt. m. 1011; wś Szaudynie os. 26, z grunt. m. 38; wś Boniki os. 15, z grunt. m. 457; wś Giecze os. 14, z grunt. m. 609; wś Sutki os. 10, z grunt. m. 505; wś Lausze os. 7, z grunt. m. 308; wś Kucharskinie os. 7, z grunt. m. 81; wś Jakieliszki os. 7, z grunt. m. 283; wś Bonikiele os. 6, z grunt. m. 319; wś Berciszki os. 4, z grunt. m. 174; wś Pożarynie os. 2 z grunt. m. 10; osada Winksznupie z grunt. m. 78. Dobra przy skarbie pozostałe mają zawierać ogólnej przestrzeni około m. 34000 a mianowicie, wsie: Banajcie m. 164, Burbiszki m. 137, Czuryszki m. 93, Dewajcie m. 283, Dworczyszki m. 181, Grynajcie m. 521, Iłtraki m. 166, Margiszki m. 177, Norkwiecie m. 236. Poorya m. 206, Przewoźniki m. 162, Pukniszki m. 81, Rezuki m. 338, Roczyski m. 203, Rezgale m. 459, Szyłupiszki m. 226, Szurpiszki m. 139, Warczule m. 269, Wierszupie m. 234, Woweryszki i Jakajcie m. 362 Żyle m. 424, Berżyny m. 67, Auksztaje m. 519, Barki m. 239, Budwiecie m. 150, Budwieliszki m. 468, Burgajcie m. 1026, Dogiele m. 181, Degiesie m. 324, Endryki m. 486, Giliszki m. 318, Gotlibiszki wielkie m. 421, Gotlibiszki małe m. 201, Jodupiany m. 216, Janiszki m. 295, Juszkokajnie wielkie i małe m. 1207, Karoliszki m. 1881, Kawkokalnie z olejnią m. 246, Kiepszty m. 369, Kirkiły m. 547, Kirśle m. 131, Kierczyszki m. 150, Krauczyszki m. 206, Kupry m. 397, Lepołaty m. 344, Luki m. 177, Munkuny m. 726, Podraustynie m. 91, Ponowie m. 864, Puzdeszry m. 1103, Romaniszki m. 686, Rukszuie m. 846, Sokoły m. 131, Skordupiany m. 286, Skordupie v. Nowydwór m. 141, Skrympie m. 271, Stelmakiszki m. 142, Swajginie m. 264, Szyłgale m. 1004, Tylwiki m. 291, Wabaliszki m. 294, Trakjany v. Trakinie m. 146, Wałachbudzie m. 435, Wojszwiły m. 151, Zubryszki m. 335, Lukiszki m. 46, pastwisko Poplinele m. 290, odpadki m. 676, rzeka Niemen m. 224, Probostwo Sudargi m. 96, osady leśne i inne m. 138, miasto Sudargi z probostwem m. 121, lasy m. 6116. Fol. Kidule al. Kajmele (z wsią Kajmele i Miszkinie) podług wiadomości z r. 1866 rozl. wynosi m. 576; grunta orne i ogrody m. 247, łąk m. 60, pastwisk m. 142, lasu m. 27, zarośli m. 33, nieużytki i place m. 67. Wieś Kajmele os. 30, z grunt. m. 620; wś Mieszkinie os. 3, z grunt. m. 156.

Kidule, wś, pow. rossieński, par. szweksznianśka.

Kidyca, w dok. *Kidithsa*, struga w Pomeranii, opodal Sławna (Schlawe). R. 1295 rycerz Kirchewicz zapisał ją klasztorowi w Bukowie: „...damus rivum dictum Kidithsa fluentem de stagno Virchowe fluens in aliud stagnum quod vocatur Smolosco." Ob. Perlbach, Pommer, Urkunden. *Kś. F.*

Kidziuliszki, os., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele. Odl. 25 w. od Maryampola, ma 1 dm., 5 mk.

Kie..., ob. *Ke...*

Kiebarten (niem.), ob. *Kibarty.*

Kiebel (niem.) ob. *Kębłowo.*

Kieberkszty, dwór, pow. rossieński, par. żwingowska, własność Jurewicza (1862). Obok leży okolica szlach. t. n.

Kiebisch (niem.), pow. olecki, ob. *Kibisze.*

Kiebiszki, wś, pow. rossieński, par. rossieńska.

Kiebitzbruch (niem.), ob. *Biedaszkowo.*

Kiebli, wś, pow. szawelski, gm. szawelska, 80 osad, 600 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kiebliszki, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie. Leży w stronie północno-wschodniej, o 52 w. od Maryampola, o 13 w. od stacyi pocztowej w Prenach. W 1827 r. było tu 10 dm., 82 mk.; obecnie 13 dm., 184 mk. i 387 morg. obszaru.

Kiebło, przys. do Brzeźnicy w pow. bocheńskim, przy drodze gminnej z Brzeźnicy do Poręby, ma na zachodnim stoku pagórka uprawianego przez włościan uroczysko pogańskie, w którem znajdują się urny ze szczątkami palonych ciał. Urny są z palonej gliny, mają ślady że były polewane, ale nie różnią się kształtem i ozdobami od wydobywanych w innych uroczyskach tych stron. Są umieszczone blisko pod powierzchnią ziemi, ustawiane ukośnie w dwóch warstwach. Odgrzebawszy ostrożnie urnę, można rozpoznać jej kształty; nieudało się jednak wydobyć całej, gdyż się

na powietrzu kruszą i rozsypują. W urnach znajdowano ozdoby z zielonego szkła nawleczone na druciki z żółtego kruszczu i przed kilkunastoma laty żelazne dłuto. Z uroczyska otoczonego laskiem brzozowym jest piękny widok na dolinę, w której leżą Brzeźnica i Łazy.

Kiebojcie, okolica szlach. nad rz. Szałtoną, pow. i par. rossieńska, 8 siedzib; dawniej Mickiewiczów, dziś Szmakowa. Gleba żyzna, gliniasta. *M. D. S.*

Kiecie, wś i os., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Teolin. Odl. 11 w. od Sejn, ma 5 dm., 41 mk.

Kiecinka, lit. *Kietunka*, rz., lewy dopływ Wenty pod Kiecinami w pow. szawelskim, par. kurszańskiej.

Kieciny 1.) dobra, pow. szawelski, parafii kurszańskiej, o 4 w. od m. Kurszan, gdzie st. pocztowa. Według taryfy księstwa żmujdzkiego 1717 r. była to, jak powiększej części na Żmujdzi, okolica szlachecka. Cząstkami władali Kazimierz Gojlewicz i Jan Syrewicz. Następnie rodzina Burbów połączyła je już w większą posiadłość, która przeszła w bieżącym wieku do rąk Narbutow. Dominik Narbut, żonaty z Styrpejkówną, znacznie powiększył fortunę, wzniósł kapitalne budowle, upiększył duży owocowy ogród, malowniczo okalający wygodne domostwo nad brzegiem rzeki Wenty, przez którą prowadzi stały most. Droga ta łączy trakty bite z Kurszan do Szawkian i do Kurtowian przez piękny gaj sosnowy po drugiej stronie rzeki się ciągnący. Po uwłaszczeniu włościan pozostało przy Kiecinach włók 55 ziemi, własność sukcesorów Zofii z Narbutów Jakubowskiej, która odziedziczyła po bracie swym Władysławie, zmarłym bezdzietnie, Kieciny z folw. Czujnie i kościołem filialnym Miczajcie. W miasteczkn Miczajcie młyn wietrzny holenderski, urządzony przez ojca i opiekuna obecnych właścicieli, Konstantego Jakubowskiego, który nie mało też przyczynił się do urządzenia postępowej gospodarki w Kiecinach. 2.) **K.**-*milwidy*, folw., włók 6 ziemi, o 1 i pół w. od miasteczka Kurszan, niegdyś własność Milwidów; sukcesorka wyrzekła się ojcowizny i wyszła za kapitana wojsk rossyj. Sacharowa; niebawem sprzedano piękny ten folwark nad rz. Wentą sędziemu Sergiuszowi Siemionowowi, który w tym roku sprzedał go włościaninowi. *J. Godl.*

Kiedbedeli, wś, pow. szawelski, gm. chwałojńska, 37 dusz męz., 80 dzies. ziemi nadanej. *J. Godl.*

Kiedepliszki al. *Kiedebliszki*, wś, pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Igłowo. Odl. 35 w. od Władysławowa, ma 4 dm., 35 mk.

Kiederyszki, os., pow. kalwaryjski, gm. nadniemeńska, par. Rumbowicze. Odl. 46 w. od Kalwaryi, ma 27 dm., 157 mk.

Kiedosy, kol., pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn, odl. od Wielunia w. 33, dm. 16.

Kiedrasówka, mylnie *Kiedrasowce*, wś nad rz. Romanówką, dopływem Jałańca, pow. olhopolski, gm. Demówka, par. Czeczelnik, okr. polic. berszadzki, ma cerkiew, grunt pagórkowaty. Należała do Moszyńskich, dziś Grocholskiej. Do tego majątku należą: Olszanka berszadzka i Sołomejówka. R. 1868 było tu 133 dm. *X. M. O.*

Kiedrowice, niem *Kiedrau*, *Kedrau*, włośc. wś, pow. człuchowski, pół mili od bitej drogi chojnicko-bytowskiej, nad jeziorem. Obszaru liczy m. 13,293, bud. 99, dm. 40 kat. 398, ew. 55. Parafia Borzyszkowy, szkoła w miejscu, poczta Lipienice.

Kiedrowo, wś, pow. wągrowiecki, 13 dm., 98 mk., 47 ew., 51 kat.; 28 analf. Poczta w Łeknie o 3 kil., tel. w Wągrówcu o 9 kil., st. kol. żel. w Rogoźnie o 25 kil. *M. St.*

Kiedrzyn 1.), wś i folw., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa. Wspomina ją Długosz jako wieś królewską (T. II 221). W 1827 r. było tu 18 dm., 190 mk.; obecnie wś ma 57 dm., 376 mk., 483 m.; folw. zaś 6 dm., 73 mk., 1,196 m., (686 ornej). Według Tow. Kred. Ziems. podług wiadomości z r. 1866 rozległość folw. wynosi m. 1,255, grunta orne i ogrody m. 613, łąk m. 28, lasu m. 472, zarośli m. 110, nieużytki i place m. 32; wś Kiedrzyń osad 86, z gruntem m. 635. 2.) **K.**, wś włośc., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Radom. Odl. 8 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 18 dm., 99 mk., dziś 26 dm., 203 mk., 405 m. obszaru. 3.) **K.** lub *Zimna Woda*, folw., pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów. Odl. 38 w. od Radomia, 4 w. od rz. Pilicy, ma 2 dm., 10 mk. i 240 m. obszaru.

Kiedrzyńska Kuźnica, wś włośc., nad rz. Trzopką, pow. częstochowski, gm. Kamyk. Ma 35 dm., 268 mk., 856 m. (529 ornej).

Kiedrzyńska Wola, kol. włośc., pow. częstochowski, gm. Grabówka, par. Częstochowa; 9 dm., 68 mk., 74 m. rozl.

Kieferberg (niem.), ob. *Mokra*, powiat pszczyński.

Kieferkretscham (niem.), 1.) kol., pow. niemodliński, przy drodze z Niemodlina do Opola, pod wsią Heidersdorf, ma 14 osad. 2.) **K.**, według Knie kol. do Soppau, pow. głupczycki, i karczma do Szczodrowa, pow. sycowski.

Kieferstaedtel (niem.), ob. *Sośniezowice.*

Kiegry, wś, pow. szawelski, gm. wiekszniańska, 77 dusz męz., 514 dzies. ziemi nadanej. *J. Godl.*

Kiegskehmen, al. *Koegskehmen* (niem), wś, pow. gołdapski, st. p. Szittkehmen.

Kiehlen (niem.), pow. olecki, ob. *Kile*.

Kiehlendorf (niem.), wś, pow. gierdawski, st. p. Muldszen.

Kiehnberg (niem.), dobra, pow. licbarski, st. p. Dobremiasto.

Kiej.... por. *Kej...*

Kiejbucie, wś rząd. nad rz. Mereczanką, pow. trocki, 4 okr. adm., 70 w. od Trok, 6 dm., 87 mk. kat. (1866).

Kiejdanele, wś szl., pow. wileński, 1 okr. adm., o 37 w. od Wilna, 7 dm., 114 mk., z tego 46 kat., 18 żydów (1866).

Kiejdanów, ob. *Kojdanów*.

Kiejdany, mko pryw. i dwór w pow. kowieńskim, nad Niewiażą, o 48 w. od Kowna, zarząd okr. polic., koszary, targi czwartkowe, st. poczt.; st. dr. żel. Koszedary-Libawa na przestrzeni Koszedary-Radziwiliszki, między Żejmami a Datnowem, o 60 w. od Radziwiliszek, o 47 w. od Kowna. Paraf. kościół katolicki św. Jerzego, z muru wzniesiony. Parafia katolicka dekanatu kowieńskiego: dusz 3,705. Kaplice w Nacunach i Orwistowie. Kościół św. Józefa, filialny parafii Jaswojnie, wzniesiony 1704 r. przez miejscową ludność. Na cmentarzu kaplica Jezusa Chrystusa, zmurowana 1845 r. przez hr. Czapskiego. Parafia prawosł., 2 cerkwie, 334 dusz.; par. ewang.-augsb. 962; par. reform. 106 dusz. Właściwie K. dzielą się na 2 parafie: z lew. brz. Niewiaży kiejdańska b. dyec. wileńskiej, a z prawego jaswojńska żmujdzkiej. Historya Kiejdan jest następująca: W połowie XIV wieku ukazała się nad Niewiażą mała osada rybaków, którą okrywały od północy góry, od południa kształtne i wyniosłe gaje, jasionowe, olchowe i brzozowe, przeplatane łąkami. Łąki te skrapiały następne rzeki: Niewiaża płynąca środkiem tej osady, Datnówka i Smiłga z prawego jej brzegu, Abela zaś z lewego. W północnej zaś stronie tej osady rozciągał się gęsty szpilkowy las, pośród którego wznosiła się wysoka i stroma góra, a na niej błyszczał wiecznie gorejący znicz, pielęgnowany przez żmudzinów pogan, mieszkających spokojnie dotąd u dołu tej góry i strzegących pilnie ażali nie ukazują się krzyżacy, którzy już w tę stronę Żmujdzi zaczęli zaglądać i dawali uczuć poganom nadniewiaskim srogość swego miecza oraz spustoszenie tego wszystkiego co tylko pod ich chciwy wzrok podpadało. Czas założenia tej osady dokładnie nie jest wiadomy, lecz najpewniej że nie przechodzi 1379 roku. Nie była ona warowna, gdy krzyżacy, przechodząc tym szlakiem 1379 r. od Łabunowa ku Szatom, minęli ją spokojnie, jako nieprzeszkadzającą zaborom ich wojowniczym; więc albo jeszcze nie egzystowała albo była nic nie znaczącą i dla tego w pismach rycerzy nie jest wspominana nigdzie; nawet później przechodzili oni nieraz tym szlakiem, lecz także nie wspominają o osadzie Kazdańskiej. Osada takowa otrzymała nazwę od pierwszego osadnika, zowiącego się Kejdangen, jak po większej części wszystkie osady na Żmujdzi wzięły nazwiska od pierwszego osadnika. Przybył on z Kurlandyi z majętności Kejdangen, którą według Hilzena (Inflanty str. 24) posiada w tę porę familia Szoege. Jeszcze w XV wieku w inwentarzu Opitołok, majętności należącej wówczas do Piotra Szukszty, ciwuna ejragolskiego, wspominani są ci Kazdangen jako mieszkający nad Niewiażą. Około r. 1403 krzyżacy wznieśli w tej osadzie murowany kościół, stojący do dziś dnia za Niewiażą na wysokiej i stromej górze. Zmujdź w on czas, w skutek traktatu pod Raciążem, należała czas niejakiś do zakonu krzyżackiego. Powierzchowność i wewnętrzna struktura tej świątyni potwierdzają tę prawdę historyczną. Jest on bowiem z czerwonej cegły w stylu gotyckim i bez żadnej wieży, a boczne sklepienia oparte są na czterech grubych słupach. Jako wzniesiona pośród pogan każe domyślać się, że krzyżacy mieli przy niej warownię, bez której nie mogliby się obyć, broniąc się od napadów pogańskich. Sama góra tak wysoka i stroma, wyraźnie mówi za tem. Przed r. 1490 Kiejdany dostały się Kiszkom. Król Kazimierz nadał one teściowi Stanisława Piotrowicza Kiszki, hetmanowi Piotrowi Janowiczowi Białemu, jak nadał mu Łosk za to, że hetman bronił sprawę Kazimierza od napadów księcia Michała Zygmuntowicza, dobijającego się tronu wielko-książęcego litewskiego, słusznie mu należącego po ojcu, nie kontentując się nadaną przez Kazimierza dzielnicą, którą składały następne miasta: Kleck, Kejdanow, Brańsk, Suraż i Bielsk. Kiszkowie władali Kiejdanami do 1614 r. Krzysztof Radziwił wojewoda wileński, hetman polnylitewski, pojąwszy w małżeństwo Annę Kiszczankę, córkę Stanisława Kiszki, wojewodzica witebskiego, wziął z nią w posagu połowę dóbr kiejdańskich, a zaś gdy nabył od teścia 1614 r. drugą połowę Kiejdan, wówczas stał się dziedzicem całych Kiejdan. Kiejdany za Radziwiłłów miały najświetniejszą przeszłość. Wyżej wzmiankowani Krzysztof i Anna Radziwiłłowie listem swym 1627 r. w celu pomnożenia ludności miejskiej zapewnili osiadającym w Kiejdanach, że nie będą tracili prawa do swych domów i placów, jeśliby chcieli przenieść się do innych miast. W skutek tego dużo Szkotów z powodu prześladowania religijnego za Jakóba I. osiedliło się w Kiejdanach. Z napływem tej różnowierczej ludności okazała się potrzeba kościoła luterskiego, więc Krzysztof Radziwiłł darował plac na wybudowanie onego i takowy ze składek postawiony został z drzewa, a pierwszym kazno-

dzieją luterskim był tu 1629 r. Adam Dan, sprowadzony z Prus, któremu naznaczono pensyi 300 zł. Drugim pastorem był Andrzej Ryngius szlązak sprowadzony 1637 r. Gdy drewniany kościół zaczął starzéć, wówczas Janusz Radziwiłł, wojewoda wileński, wymurował nowy. Kamień węgielny położony został za pastora Jana Majus. Obadwa ci Radziwiłłowie uposażyli pastorat luterski, zapisali bowiem 2 włóki i 20 morgów ziemi, oraz 2 włóki lasu. Dzisiejszy kościół wymurował aptekarz Andrzej Sztark z zapisu uczynionego 1825 r. przez doktora Hejndskera 10,000 r. assyg., przeznaczonych na tę budowę. R. 1647 Janusz Radziwiłł, wojewoda wileński, dozwolił wybór wolny magistratu mieszczanom i pospólstwu, oraz zalecił by na wybranie wójta podawano czterech kandydatów ze szlachty żmujdzkiej, lecz zatwierdzenie zostawił sobie jako dziedzicowi i następcom swoim. Żona jego druga, księżniczka wołoska Marya Mohilanka, wyjednała dla siebie u męża fundacyą cerkwi obrządku wschodniego, którą i wybudowano z drzewa 1648 roku pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, jak świadczą akta tej cerkwi; a późniéj teraźniejszą cerkiew wymurowano za naszych czasów zupełnie na innem miejscu to jest od wjazdu dwornego do miasta, starą zaś oddano 1825 r. wojsku stojącemu w Kiejdanach. Przy tej cerkwi utrzymywało się kilku mnichów, był to jakby monaster; obowiązkiem ich było nawracać starowierców, którzy, uciekając od prześladowania w. ks. moskiewskiego, zamieszkali w znacznej liczbie okolice Kiejdan. Mnisi ci pobierali ze dworu kiejdańskiego następną annuatę: żyta beczek 10, słodu beczek 8, owsa beczek 14, krup gryczanych 2 beczki, jęczmiennych tyleż, grochu 2 beczki, masła fasek 6 po 18 garncy, serów 180, oleju na 3 r., słoniny połciów 2, soli beczki 2, siana wozów 10, mlewo bezpłatne w miejskim młynie, oraz wolny połów ryb w Niewiaży i wywóz drzewa opałowego z lasu dwornego. Po rozbiorze kraju rząd przeznaczył był dla tej cerkwi 180 dziesięcin ziemi, lecz nie dawnemi czasy odjął one. Kiejdańska prawosławna cerkiew pobiera procentu rocznego 22 i pół rub. od sumy lokowanej w wileńskiem reformowanem kolegium, a zapisanej 1687 r. przez księżnę Ludwikę Radziwiłównę dokumentem aktykowanym 1697r. Augusta XVI w księgach województwa mińskiego. Cerkiew ta należała naprzód do wileńskiego soboru św. Ducha, potem do Krok, a nakoniec do mińskiego soboru. Ma ona bardzo dawny obraz Matki Boskiej roboty bizantyńskiej na drzewie i dwa obrazy roboty włoskiej na płótnie. Pomimo tej podrzędnej roli, jaką mieli ci prawosławni mnisi w Kiejdanach, pomimo tego, że się zachowywali najspokojniej, jednak tameczne duchowieństwo katolickie ciągle ich prześladowało; raz nawet doszło do tego, że przełożonego klasztoru ich Leniewicza stawiono związanego przed biskupem żmujdzkim Antonim Tyszkiewiczem, gdy ten przybył na wizytę do Krok. Na takowe nadużycia skarżyli się mnisi sejmowi, lecz nic nie wskórali. Władysław IV potwierdził Kiejdanom prawo magdeburskie 1648 r., a wyżej wspomniony Janusz Radziwiłł wojewoda wileński dozwolił miastu 1649 r. wystawić młyn wietrzny nad rzeczką Abelą oraz most na niej z prawem pobierania myta. Nadto darował plac na rynku dla wystawienia ratusza. Żydów mieszkających w komorach poddał pod dworną jurysdykcyą. Miasto kazał brukować, ulice czyścić pod sztrafem, oraz zaprowadził meldunek osób przybywających. Jan Kazimierz potwierdził 1661 r. Kiejdanom magdeburgią w tych słowach: (Miastu Kieydanom w księztwie żmudzkiem ob merita in Rempublicam według Antecessorów Naszych prawo Magdeburskie nadane in omnibus punctis, clausulis, conditionibus, libertatibus et continentiis ut in authentica patet salvo in omnibus publico exercitiis tak w mieście jako i po przedmieściach Sanctae Romanae Catholicae Ecclesiae wiecznemi czasy conferujemy). (Vol. leg.). Była już w tę porę w Kiejdanach apteka i papiernia, która wyrabiała papier tak dobry jak holenderski z wodnym napisem Civitas Caiodunensis. Augustowie II i III potwierdzili Kiejdanom także magdeburgią, a Stanisław August przywilejem 1792 r. naznaczywszy Kiejdany miastem wydziałowem nadał nowy herb następny: skrzydła orle w polu złotem, obok zaś w polu błękitnem w szponach orlich podkowa z trzema krzyżami. Na hełmie zaś i na spodzie tarczy głowy aniołów z dwoma pod twarzą skrzydłami i z laurem w otoku. 1653 r. Kiejdany miały już ratusz dwupiętrowy z zegarem bijącym, bramę kowieńską murowaną i ulice następne: Jaswojńską, oraz Zamkową czyli Dworną; ulice te wspominane są już w plebiscycie. Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski, gubernator Prus, objąwszy Kiejdany po bracie swym Januszu 1659 r., zatwierdził wszelkie przywileje nadane uprzednio, zaprowadził miary i wagi w ratuszu i most na Niewiaży budować kazał. Taźniejszy most zbudowany niedawnemi czasy przez hr. Stanisława Czapskiego ojca byłego dziedzica. Kiejdany dwa razy oblężone były przez Szwedów. Raz podczas wojny Karola Gustawa. Generał szwedzki Magnus de la Gardie podstąpił pod Kiejdany z ogromną siłą. Janusz Radziwiłł, mając zaledwie 2,000 wojska litewskiego, przytem słysząc, że Jan Kazimierz, porażony przez Szwedów, zostawił obronę Krakowa Czarnieckiemu, a sam uszedł do Szlązka i że w skutek odezwy

Magnusa de la Gardie województwa wielko polskie poddały się Karolowi Gustawowi, nadto, otrzymawszy zawiadomienie, że wojska rossyjskie zajęły już Wilno, Kowno, Mińsk i Grodno, wezwał 1655 r. szlachtę żmujdzką do Ki dan dla podpisania także umowy poddania się arolowi-Gustawowi z warunkiem oswobodzenia Litwy od wojsk rossyjskich. Paweł S ha wojeda wileński i hetman polny Gąsie ki, urażeni na Janusza Radziwiłła za jego du , ogłosili go zdrajcą kraju, zajechali dobr go i podburzyli nareszcie wojsko litewsk aby opuściło księcia Janusza i udało się na dasie, niby dla połączenia się z królem. Je jako nieprzyjaźni kalwinom, podjęli także k na księcia Janusza, że zdradził kraj. Opu ony książę Janusz od wojska, okrzyczany zdrajcą, zaparł się z wiernemi sobie w Tykocinie, ale gdy i tu Sapiecha obległ księcia i chcia pojmać go jako zdrajcę, wówczas książę Jan wpadł w chorobę i 31 grud. 1655 r. umarł. Zwłc jego zostawały w Tykocinie do 1657 r. i zaledwo wówczas przywiezione zostały do Kiejdan dla złożenia w grobach familijnych. Drugi raz oblężone były Kiejdany przez jenerała Loewenhaupta w początkach grudnia 1701 r. Sam Karol XII wjechał do K. 15 grud., bawił d ii dwa, słuchał nabożeńswa w kościele lut skim, a gdy się dowiedział, że Ogiński zajął wno, wyruszył z Kiejdan 18 grudnia z cał nią swoją o północy do Kowna, by wyparo ać z niego hetmana (Nordberg, Leben Carl des XII.) Co się tycze wypadków religijn h Kiejdan są one następne: Mikołaj Radziwiłł Rudy, przyjąwszy wyznanie helweckie, oddał 1560 r. kościół farny katolicki swoim spółwyznawcom, lecz gdy za Zygmunta III nastało prawo kasujące wszelkie alienacye dóbr kościelnych, wówczas ks. Kobyliński, kanonik wileński, wytoczył proces Krzysztofowi Radziwiłłowi het. polnemu lit., skutkiem którego nastała 1627 r. umowa między biskupem wileńskim Eustachym Wołłowiczem a Radziwiłł n: kościół farny kiejdański wrócony katolikom z funduszem, a Radziwiłł zapłacił ugody 7,000 zł. z warunkiem iżby kolatorstwo należ o niego, i żeby wolność wyznania ewangielickiego była jego poddanym jak we zborze tak i w szkole zborowej zapewniona. Przewidując Radziwiłł przegranę rozpoczął 1626 r. murować na rynku zbór nowy, który dokończył syn jego Janusz kasztelan wileński. Zbór ten, pięknej architektury, trwa dotąd, chociaż mocno uszkodzony. Kopuła jedna na tylnej ścianie zbita przez piorun, a wieżyczki z przodu będące zastąpiono krzyżami, gdyż jedna z tych wieżyczek zniesiona była przez burzę niedawnemi czasy. W podziemiach tej świątyni jest kilka trumien radziwiłłowskich, a między innemi jest trumna wego Janusza VI kasztelana wileńskiego, ojca Bogusława, ofiarę niesnasek religijnych. Zabił go hajduk własny 1628 r., podmówiony przez jezuitów, gdy książę Janusz stojąc na cmentarzu oglądał ukończoną przez siebie budowlę zboru. Oprócz głównego zboru w mieście miały Kiejdany drugi zbór przy dworze czyli zamku, w którym się odbywało nabożeństwo w litewskim języku, a od 1691 r. zaczęły się odbywać w Kiejdanach synody kalwińskie. 1709 r., za wstawieniem się biskupa żmujdzkiego Zgierskiego, książę nejburski, mąż Ludwiki Radziwiłłówny, dozwolił wprowadzić do Kiejdan księży karmelitów; w późniejszym czasie utworzono dla nich parafią. Kościół ich drewniany i klasztor murowany istnieją dotąd. Po kasacie karmelitów 1832 r. kościół oddano szkolnej młodzieży katolickiej, a klasztor przerobiono na koszary wojskowe. Dziś cała ta część miasta należy do parafi jaswojskiej, o czem wyżej. Kiejdany za Radziwiłłów i później słynęły z nauk. Krzysztof Radziwiłł, wojewoda wileński, założył 1625 r. pierwszą szkołę w Kiejdanach, która z czasem podniosła się do wysokiego stopnia. Nazywano ją liceum. Przy tej szkole oprócz biblioteki znajdowała się drukarnia, założona r. 1650 przez Janusza Radziwiłła wojewodę, w której wydano psałterz po litewsku oraz wiele książek do nabożeństwa w litewskim języku. 1684 r. zgorzało w Kiejdanach ze sto domów i kolegium kalwińskie z biblioteką i szkołą. Około 1818 r. uniwersytet wileński wyniósł tę szkołę na stopień gimnazyum i osadził zdolnemi nauczycielami. Zajmowała ona na Żmujdzi pierwsze miejsce po Krożach, lecz z przyczyny politycznego wypadku, skutkiem źle skierowanego patryotyzmu między uczniami, uniwersytet wileński znaglony był 1818 r. zamknąć ją. Potem znowu ją otwarto 1859 r. lecz kazano wykładać przedmioty po rossyjsku, a gdy zebrało się uczniów zaledwo 141, zniesiono to gimnazyum 1863 r. i utworzono szkołę elementarną o dwóch klasach. Od Radziwiłłów przeszły K. do Czapskich, a to przez zamęzcie Weroniki Radziwiłłówny za Franciszka Czapskiego, którego syn Stanisław i wnuk Maryan dziedziczyli Kiejdany do 1863 r. Odtąd stały się one rządowemi i czasowo są we władaniu jen. Totlebena. Autor *Brzegów Niewiaży* p. J. B. dużo się w tem dziełku o K. rozpisuje i podaje widok zboru Radziwiłłowskiego w K. Po łacinie K. zwały się *Caiodunum*.

Kiejdany, folw. pryw., pow. wileński, o 65 w. od m. Wilejki, 8 okr. adm., gm. Parafianowo, 2 dm., 12 mk. katol. (1866)

Kiejdy, wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, przy trakcie bitym z Okmian do Żagor i Rygi, niegdyś należąca do dóbr duchownych, ma 33 dusz męz., 500 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kiejdzie, 1.), zaśc., pow. wileński, 5 okr.

adm., o 23 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat. 3.) K., dobra, pow. wileński, gm. Soleczniki, par. Turgiele, w zeszłym wieku własność Radziwiłłów, potem Naborowskich, obecnie Moszkowa, mają 551 dzies. ziemi uprawnej. 3.) K., wś, pow. rossieński, par. widuklewska.

Kiejdżuny, wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 3 dm., 15 mk. kat. (1866).

Kiejkie, wś, pow. rossieński, par. girdyska.

Kiejków, rus. *Kijkiw*, grupa domów i leśniczówka w płd. wsch. stronie Strutynia, pow. złoczowski, na lewym brzegu Złoczówki, przy gościńcu. *Lu. Dz.*

Kiejlig, jezioro, ob. *Kelig.*

Kiejment, ob. *Kiement.*

Kiejmenoszki, wś, pow. szawelski, gm. krupiewska, 3 osady, 53 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kiejmiana, zaśc. nad potok. Kiejmianą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 66 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. kat. (1866).

Kiejminy 1.), wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 49 w. od Wilna, 3 dm., 14 mk. kat. 2.) K., wś włośc., nad jeziorem i rzeką Musą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 40 w. od Wilna, 14 dm., 162 mk. kat. (1866).

Kiejpuny, wś, pow. wileński, 5 okr. adm., o 36 w. od Wilna, 5 dm., 40 mk. kat. (1866).

Kiejrańce, wś, nad jeziorem Dura, pow. wileński, 3 okr. adm., o 66 w. od Wilna, 4 dm., 28 mk. kat. (1866).

Kiejstutowo, zaśc., pow. trocki, 1 okr. adm., 6 w. od Trok, 1 dom, 20 mk. kat. (1866).

Kiejsze, wś i os. leśna, pow. kolski, gm. Czołowo, par. Osiek Wielki. Odl. 13 w. od Koła, ma 16 dm., 250 mk.; os. leśna 1 dom, 6 mk.

Kiejtowiszki, ob. *Kietowiszki.*

Kiejzy, ob. *Ciejkinie.*

Kiejzyki, wś włośc., pow. dzisieński, o 95 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 17 dm., 67 mk. prawosł. (1866).

Kiejżany 1.), wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 74 w. od Wilna, 17 dm., 164 mk. kat. 2.) K., folw., pow. wileński, 2 okr. adm., o 74 w. od Wilna, 1 dom, 16 mk., z tego 7 staroobr., 9 żydów (1866).

Kiekaliszki, wś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Kiekebusch (niem.), ob. *Kibusz.*

Kiekieryszki, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie. Odległa 30 w. od Maryampola, ma 3 dm., 21 mk.

Kieklinapol, folw., pow. wilejski, 3 okr adm., o 73 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk. kat. (1866).

Kiekówka, mała błotnista rzeczka w pow. ihumeńskim, bierze początek w pieczarach około wsi Łozowicz i ubiegłszy milę wpada do rzeki Pociechy, małego dopływu Swisłoczy.

Kiekrz, wś i dom., pow. poznański, niedaleko jeziora; dom. ze Starzynami ma 2,733 m. rozl., 13 dm., 198 mk., 92 ew., 106 kat., 77 analf. Kościół paraf. kat. nal. do dek. obornickiego, cegielnia, mleczarnia. Poczta, telegr. i stac. kol. żel. w Rokitnicy o 5 kil., gośc. o 4 kil., od Poznania 15 kil.; wś Kiekrz jest gniazdem rodziny wielkopolskiej Kierskich, herbu Jastrzębiec, która ją przy schyłku wieku zeszłego z rąk wypuściła. W wieku b. była własnością hr. Atanazego Raczyńskiego, teraz przeszła w ręce niemieckie. Kierscy założyli i uposażyli kościół na początku XV wieku, w kościele są dokumenta od r. 1407. Z początku był drewniany, w r. 1591 stanął murowany, teraźniejszy wybudowany był r. 1797 przez Maryannę Kierską, kasztelanową rogozińską, co widzimy z napisu na kamieniu wmurowanym w ścianę kościoła. Były tam groby familijne Kierskich. Do paraf. należy kaplica wystawiona w Chybach około r. 1660 przez Przecława Potockiego, poświęcona r. 1668 przez Macieja Kierskiego, sufragana poznańskiego. Na północ od wsi odkopano cmentarzysko pogańskie z licznemi urnami, z dwoma ogniskami; urny były pokryte brukiem 6 do 8 cali wysokim, ponad tem znajdowały się miski, małe naczynia, grzechotki dziecinne. *M. St.*

Kieksy, wś, pow. rossieński, par. rossieńska.

Kielańce, wś rząd., pow. trocki, 3 okr. adm., 42 w. od Trok, 8 dm., 64 mk. kat. (1866).

Kielanowice, wś w pow. tarnowskim, składa się z dwóch części, z K. górnych, leżących na wschód od Tuchowa w pobliżu Ryglic, na granicy pow. tarnowskiego, i dolnych w dolinie Biały bliżej Tuchowa. K. dol. należą do par. rzym.-kat. w Tuchowie, górne do takiejże parafii w Ryglicach. Ludność obudwu części wynosi 275 osób, z których 63 mieszka na obszarze większej pos. p. Jul. Różyckiej. Gmina ma kasę pożyczkową z kapitałem 218 zł. w. a. Więk. pos. ma obszaru 254 m. roli, 15 m. łąk i ogr., 30 m. past. i 45 m. lasu; mniejsza 70 m. roli i 19 m. past. *Mac.*

Kielarskie, jez. w pow. olsztyńskim, w Prusiech, na kierunku biegu rz. Łani.

Kielary, niem. *Kellaren* al. *Prossen*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, dobra oddawna biskupstwa warmińskiego, polskim osadnikom wydzielone. R. 1608 posiada K. Jan Milewski, którego potomkowie są tu jeszcze r. 1784. Ob. Kętrz. Ludność polska, str. 557.

Kielau (niem.), ob. *Chylonia.* Jest tu st. dr. żel. z Gdańska do Starogrodu Pozn., o 26 kil. od Gdańska.

Kielauer Pustkowien (niem.), osada, pow. wejherowski, ob. *Chylońskie pustkowia.*

Kielbaschin (niem.), ob. *Kiełbasin.*

Kielberda, mko, pow. kremieńczuhskiego, 4952 mk.

Kielc, niem. *Koeltsch*, r. 1295 *Kelz*, wś, pow. kożuchowski na Szląsku, par. Rauden.

Kielce, miasto główne gubernii i powiatu t. n. nad strumieniem Silnicą, na wzgórzu śród gór położone, wzniesione 850 stóp nad poziom morza, leży pod 50°52'.1 szerok. geog. i 36°16'.5 długości. Budująca się obecnie kolej dąbrowsko-iwangrodzka połączy K. z innymi miastami królestwa. Odległość obecna K. od Warszawy jest 161 w., od Radomia 70 w., od Krakowa około 14 mil. Drogi bite łączą K. ze wszystkiemi miastami powiatowemi gubernii i większemi miastami królestwa. K. obecnie posiadają trzy kościoły katolickie a czwarty pod miastem na Karczówce (ob.), cerkiew prawosławną, kościół par. ewangielicki, szpital św. Aleksandra na 60 łóżek, ochronę dla sierót i dom przytułku dla 12 ubogich, gimnazyum mezkie z biblioteką i bogatemi gabinetami, progimnazyum żeńskie czteroklasowe, cztery szkoły elemantarne (1 żeńska i rzemieślniczo-niedzielna), sąd okręgowy, zjazd sędziów pokoju i sąd pokoju okr. I, rząd gubernialny, izbę skarbową, urząd powiatowy, magistrat, dyrekcyą szczegółową Tow. kred. ziems., filią banku polskiego, urząd pocztowy, stacyą telegraficzną, zarząd akcyzy VII okręgu, więzienie karne. Ludność miasta, która w 1827 r. wynosiła 3611 w 330 dom., w 1860 wzrosła zaledwie do 3972 i 595 dm. mur. a 124 drewn.; obecnie wynosi 10051 (4609 męż., 5542 kob.), w tej liczbie 2659 żydów. Dochód miasta z 9,175 rs. w 1860 r. podniósł się na 34,854 rs. w 1877 r. Z zakładów przemysłowych istniały tu w 1876 r. 4 browary z produkcyą na 91631 rs. zajmowały 21 robotników, 2 mydlarnie 25577 rs. i 15 rob., 4 cegielnie 5700 rs. i 14 robot., 1 garbarnia 1000 rs. i 1 robot., 1 piec wapienny 893 rs. i 2 robot. i fabryka marmurowych wyrobów (własność spółki otworzona 1876 r.) zajmująca 47 robot.; handel drobny w ręku żydów; ośm tylko sklepów należy do chrześcian. W mieście są obecnie trzy place targowe i 24 ulic. Prócz kościołów okazalsze budowle są: pałac pobiskupi, gdzie się mieści rząd gubernialny, gimnazyum, seminaryum katolickie, sąd okręgowy, dom doktora Łuszczkiewicza przy ogrodzie publicznym z piękną oranżeryą, willa kupca Hönigmana, browar Sztumpfa, pięć zajazdów; nowy bazar murowany, dosyć okazały, piętrowy, mieści w sobie sklepiki z mięsem, wiktuałami; na piętrze mieszkania, przy nim obszerny brukowany rynek. Domy z kamienia marmurowego ze ścianami łokciowej grubości trzymają wilgoć, lecz dwułokciowej grubości są suche, z piaskowca też są suche. Przy mieście od strony szosy radomskiej znajduje się targ na bydło, konie, a przy aleksandrowskim szpitalu targ na trzodę chlewną. Ze strony zachodniej krakowskiego przedmieścia dosyć obszerny ogród spacerowy z okazałemi lipami, brzostami, kasztanami, brzozami i ze znacznej grubości i wysokości czeremchami; ogród starannie utrzymywany. Kilkanaście figur kamiennych pięknej rzeźby ozdabiają aleje ogrodu, w którym stoi też piękny piętrowy drewniany domek dla resursy letniej z restauracyą. Frontowy bok ogrodu od Krakowskiego przedmieścia zdobi mur z arkadami, których wnętrze żelaznemi prętami zapełnione; ze strony ulicy Ogrodowej rów ze sztachetami drewnianemi, a naprzeciw na wzgórzu piękny dom Sztumpfa z ogrodem, pięknym dziedzińcem, kląbami i okazałą do wjazdu bramą; od krakowskiego wjazdu i Ogrodowej ulicy wzgórze całe umocnione murem kamiennym w arkady, kosztem właściciela, co niemałą miasta ozdobę stanowi; przy nim wznosi się ogromny parowy browar piwny. Od wjazdu krakowskiego piękny duży ogród owocowy. Dalej przy chęcińskiej szosie góra Kadzielnia, ze skał marmurowych utworzona, jałowcem zarosła, ma niewielką grotę. Na jej południowej pochyłości znajduje się domek murowany, piec wapienny, a dalej znaczny staw „Pakoszem“ zwany. Za ogrodem publicznym przy karczowskiej szosie spory staw zarybiony, aleje spacerowe, nad rzeczką Silnicą, z obu stron grubemi wysokiemi drzewami topoli polskiej i kasztanami wysadzone. Z lewej strony szosy karczowskiej gustowny drewniany piętrowy pałacyk Lutnickiego z ogrodem owocowym i warzywnym. Szosa ku Karczówce, górze z klasztorem pobernardyńskim, lasem sosnowym zarosłej, stanowi piękną aleję, która z obu stron we dwa rzędy, wyniosłemi topolami włoskiemi wysadzona, służy za przyjemny spacer. Pierwszą o K. wzmiankę znajdujemy w Kronice polskiej z końca XIV wieku przez Stenzla wydrukowanej, gdzie pod rokiem 1150 r. jest napisano, iż miasto K. było wtedy w czasie wojny zniszczone. Starowolski zaś w Żywotach biskupów krakowskich utrzymuje, że biskup Gaudenty czyli Radost tu mieszkając, w r. 1142 po długiej chorobie umarł. Kromer początek K. do r. 1173 odnosi, w którym biskup Gedeon między głębiną leśną to miasto założył. Nie ulega wątpliwości, iż tak daleko jak historyczne dokumenta dotąd są znane, K. były własnością biskupów krakowskich i często ich rezydencyą. Wojna pomiędzy Henrykiem książęciem wrocławskim i Konradem mazowieckim, o opiekę nad małoletnim Bolesławem, sprowadziła spustoszenie K, a chociaż dźwigać się poczęły, wkrótce znowu, bo w r. 1240, napad tatarski do reszty je zniszczył. Kazimierz Wielki, na prośby Bodzanty Jankowskiego, w r. 1360 uwolnił K. od dawania ludzi zbrojnych

i oznaczył granice miasta. Że K. były warownym grodem i miały przywileje takie jak inne znakomitsze polskie grody, dowodzi przywilej Zygmunta I wydany w Krakowie 3 września 1533 r., co do używania praw krajowych własnej juryzdykcyi, niemniej co do wszelkich prerogatyw osobnemi przywilejami biskupów objętych, ściągający się. Przywileje te od wszystkich królów aż do Stanisława Augusta były potwierdzane. Niemniej troskliwymi byli o wzrost miasta i biskupi krakowscy, nadając rozmaite swobody, mające na celu podniesienie dobrobytu mieszkańców. Wprawdzie najdawniejsze akta miejskie w czasie wojen i przez pogorzele kilkakrotnie były niszczone; zostały przecież jeszcze ślady w kopiach w metryce koronnej lub indziej. I tak znany jest pomiędzy innemi przywilej Piotra Myszkowskiego, biskupa, z dnia 28 lutego 1579 r., w którym dozwala Kielczanom wolne wyrabianie piwa i wódki, oraz szynkowanie tychże na cały klucz tutejszy tak dalece, iż w tym obrębie nigdzie browar biskupi nie mógł być postawiony; Jerzego Radziwiłła, kardynała i bisk. krakowskiego, z dnia 16 września 1598 r., którym nadaje prawo pobierania brukowego i opłaty tak od bydła przez miasto przepędzanego, jako też od ciężarów tędy przewożonych. Potwierdził je obadwa Bernard Maciejowski postanowieniem z d. 14 stycznia 1602 r., dodawszy pozwolenie wszystkim mieszczanom wolnego wrębu w lasach biskupich. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej w r. 1655 K. złupione zostały, lecz niebawem staraniem biskupów wzniosły się na nowo, a Jan Małachowski przywilejem z d. 10 września 1685 r., chcąc wspomódz osiadłych mieszczan, zawarował, iż samym tylko dziedzicom domów w mieście, wolność wyrabiania i szynkowania trunków służy. Lecz zaledwie wytchnęły K. po jednej wojnie szwedzkiej, nastąpiła druga, a za tą powietrze, przechody wojsk i ogień, do wyludnienia i upadku znowu je przywiodły. Karol XII, król szwedzki, idąc przeciwko Augustowi II, stanął tu z korpusem swoim w d. 30 czerwca 1702 r. zajął zamek biskupi, tu główną kwaterę założył i bawił do dnia 9 lipca, czyli dnia bitwy pod wsią Klisowem, ztąd o 4 mile zaszłej. Szwedzcy spółcześni pisarze, podając te wypadki, mówią, że Kielce były wtedy miasteczkiem drewnianem, dobrze jednak zabudowanem i mającem zamek cokolwiek obronny. Za nastąpieniem pokoju dźwignęło się znowu miasto, zwłaszcza gdy za biskupstwa Kajetana Sołtyka zakazano mieszkania starozakonnym, który to zakaz aż do ostatnich czasów zachowywano. Taki stan trwał do r. 1797, w którym K. przeszły pod panowanie Austryi. Pożar w d. 24 maja 1800 r. i następnie wojny i zmiany polityczne wstrzymywały rozwój pomyślny K., które przedstawiały się jako liche drewniane miasteczko. Po inkameracyi dóbr duchownych zajęte w r. 1818 na własność skarbu, przeznaczone zostało na pomieszczenie władz wojewódzkich, później gubernialnych, po zjednoczeniu zaś gubernii kieleckiej z sandomierską zamienione z gubernialnego na powiatowe. K. od r. 1816 teraźniejszy wzrost swój rozpoczynają; od tego bowiem czasu w ludność, przemysł, rękodzieła i domy murowane wzbogaciły się. Zniesiono wtedy śród miasta będące wąwozy i miejsca górzyste zrównano, ulice sprostowano i wybrukowano, a wytknięte na nowo, pięknemi kamienicami zabudowały się; ratusz śród rynku znajdujący się, przez czas zrujnowany i ostatecznie od ognia zniszczony, zupełnie zniesiono, obszerny zaś plac przednim daszkiem jak we wszystkich dawnych miastach okolony, zabudowany został gmachami rządowemi i prywatnemi. Droga bita do granicy prowadząca niemało też do wzrostu K. się przyczyniła. Przy całem tem przebudowaniu pozostały jednak w K. zabytki z upłynionych wieków. Że zaś była to ulubiona siedziba biskupów krakowskich, mieli oni zatem tutaj dwór od najdawniejszych czasów. W nim to umarł Gaudencyusz w r. 1142; w drugiej połowie XIII w. biskup Paweł z Przemankowa często tu przesiadywał, oddając się ulubionemu myślistwu w sąsiednich lasach. Tu w r. 1366 d. 12 grudnia umarł cnotliwy, ociemniały na starość biskup Bodzanta; chętnie także mieszkał pobożny i łagodny Jan Konarski. Wspaniale choć z drzewa przebudował cały dwór Piotr Tomicki, znakomity dyplomata XVI wieku. Piotr Gamrat, gdy królowa Bona w zamku chęcińskim bawiła, w swoim w K. przebywał. Toż samo czynili biskupi: Piotr Myszkowski, Marcin Szyszkowski i inni. A gdy dwór drewniany, pochylony starością, mniej był dla dostojnych pasterzy dogodnym, Jakób Zadzik, kanclerz wielki koronny, przebudował go w części i prawie zupełnie na nowo w r. 1638 z muru wywiódł w tym stanie, w jakim aż do naszych czasów dotrwał. A lubo śmierć (1642) nie dozwoliła mu dokończyć, naznaczył w testamencie pewne sumy na dalsze prowadzenie robót. Z pozostawionych funduszów zamek wykończył biskup Trzebicki, następca Zadzika. Tu pędzili wolne chwile oprócz innych biskupi: Łubieński, Szaniawski, Lipski, Załuski i Sołtyk, wznosząc budynki i nadając miastu przywileje. Tu w r. 1702 wraz ze swoim sztabem mieszkał Karol XII i w nim przyjmował Zinzendorfa, posła cesarskiego, mającego zlecenie pośredniczyć w układach z Augustem tu wszelkie przedstawienia pokoju odrzucił i wystąpił do bitwy pod Klisów. W zamku kieleckim zakończył życie dnia 20 lutego 1746 roku Jan Lipski, kardynał-biskup. Tu jego następca

Andrzej Stanisław Kostka Załuski przebywał i zaprowadzał mons pietatis, która z czasem upadła. Tu umarł biskup Kajetan Sołtyk dnia 30 lipca 1788 r., a po jego śmierci, za administracyi księdza Adama Przerębskiego, kustosza koronnego, kanonika katedralnego krakowskiego, opata jędrzejowskiego, zamek z dobrami d. 26 sierpnia 1789 r. na rzecz skarbu koronnego zajęty został. Wreszcie d. 1 lutego 1818 roku umarł tu Józef Wojciech z Bożej Woli Górski, ostatni biskup kielecki. Następnie zamek był przeznaczony na mieszkanie prezesów komisyj wojewódzkich, później gubernatorów cywilnych gubernii kieleckiej, a po złączeniu tej ostatniej z gubernią sandomierską, oddany był w roku 1845 na posiedzenia trybunału cywilnego, dawniej w gmachu poszpitalnym pomieszczonego, oraz na lazaret wojskowy. Gdy w r. 1860 przeznaczony został na umieszczenie wszystkich władz sądowych, zaraz zaczęto go na ten cel wewnątrz z wielką starannością odnawiać, z zamiarem przywrócenia do dawnego stanu. Budowla ta znacznym kosztem i w pięknym bardzo a zupełnie oryginalnym stylu wystawiona, jest prawie tak szeroką jak długą, a dla tego, z powodu tak znacznej szerokości, nie jednym ale dwoma dachami pokrytą być musiała, które to dachy łączą się z sobą rynną czyli tak zwanym hultajem. Wielkie i piękne dłutowanemi kamiennemi futrami otoczone okna zdobią główną ścianę tego zamku, a po rogach wznoszą się cztery baszty ośmiokątne, podobnemi do wież kościelnych kopułkami zakończone. Właściwa sień poprzedzona jest kolumnadą czyli gankiem, pod którym nade drzwiami wchodowemi znajdują się herby państwa i kapituły krakowskiej. Mury łączące główną ścianę zamku z basztami, przyozdobione są czterema kamiennemi posągami, które po dwa z każdej strony budowli stoją. Posągi te wyobrażają parlamentarzy szwedzkich i ruskich, z którymi założyciel zamku zaszczytny dla Rzeczpltej pokój zawierał. Ze strony lewej przedstawieni są: Michał Teodorowicz bojaryn Szeremetiew i kniaź Alexy Michałowicz Lwow, pełnomocnicy przy zawarciu traktatu wiazemskiego nad rzeką Polanówką w r. 1634. Są oni w narodowych strojach i trzymają w ręku rzeczony traktat, który zdają się czytać. Drugie dwa, po prawej stronie będące, wyobrażają pełnomocników szwedzkich: Achacego Oxenstjerna i Piotra hrabiego Brahe, którzy przy rozejmie sztumdorfskim w r. 1635 znajdowali się. Na dole było mieszkanie marszałka, komisarza, izby skarbowe ze skarbcem i sklepy, w których akta mieściły się; były kawiarnie, cukiernie, izba kredensowa, kuchnia, w ogóle izb 15, dwie sienie, dwa korytarze, wejście do 4 piwnic i 2 galerye. Na piętrze sale ogromne malowidłami przyozdobione; najwspanialsza z nich otoczona jest dokoła samemi portretami biskupów krakowskich, poczynając od najpierwszego Prochorusa, aż do Jana Albrychta Wazy, poprzednika Zadzikowego. Portrety te malowane są po prostu na murze dosyć miernym pędzlem, z napisami łacińskiemi. Zapewne początkowe wymyślone, lecz następue mają niezawodną cechę podobieństwa. Znajdują się pomiędzy niemi wizerunki: Wincentego Kadłubka, Jarosława Skotnickiego, Zbigniewa Oleśnickiego, Piotra Tomickiego, Samuela i Bernarda Maciejowskich, Piotra Tylickiego i innych. Są tu portrety Pawła z Przemankowa, Zawiszy z Kurozwęk i Gamrata. Szkoda że następcy Zadzika nie przedłużali tej galeryi, chociaż są ślady w lustracyi zamku z r. 1789, że było tu jedenaście portretów na płótnie malowanych, późniejszych biskupów po Janie Albercie, lecz te zaginęły. Wreszcie i strop drewniany z belek, pokrytych pierwotnem jeszcze malowaniem w arabeski, daje tej sali poważną dziejową postać. Po lewej stronie są sale, które były mieszkaniem biskupów, a po prawej królewskie, może od pobytu Karola XII tak nazwane. Sal wszystkich jest 16, mniejszych 8, kilka korytarzy i sionek. W pokojach biskupich jeden przebudowany przez Sołtyka na kaplicę, ma sufit szczególny z listew rzeźbionych złoconych, stanowiących ramę obrazu, mającego napis Arianismus proscriptus, pięknego pędzla; był on już mocno uszkodzony, ale umiejętna i sumienna teraźniejsza restauracya uratowała go od zniszczenia. Wystawia zaś sprawę aryanów na sejmie 1638 r. sądzoną, na którym biskup Zadzik publicznie ich oskarżał przed Władysławem IV, który siedzi na tronie pod baldachimem, otoczony senatorami i dostojnikami państwa. Po prawej stronie siedzi kaznodzieja królewski Kazimierz Sarbiewski, jezuita i poeta, po lewej sędziwy Zadzik, rzecz królowi przekładający. Staranne wykończenie, zręczne ugrupowanie osób, dobre oświetlenie i widoki gmachów Warszawy przez okna, czynią to malowidło nieoszacowanem, a jako współczesne, mieści wizerunki z podobieństwem tylu sławnych ludzi, oraz ubiorów w czasie sejmu używanych. Ooraz ten otaczają cztery kątowe obrazy, wystawiające cztery pory roku. Za tą kaplicą jest obszerny pokój z pięknym widokiem, który był na bibliotekę przeznaczony i w nim też uczony Andrzej Załuski miał swój zbiór książek, będący początkiem sławnej późniejszej biblioteki Załuskich. Za biblioteką był pokój sypialny sklepiony, miejsce spoczynku i skonu kilku znakomitych mężów. Obok pokój wązki, garderobą zwany, a z tego wejście do pierwszej sali. Na drugiej stronie pokoje, zwane królewskie, mają także na sufitach obrazy: w pierwszym jest przedstawiony sejm po zawarciu traktatu sztumdorfskiego w r. 1635,

na którym król przyjmował publicznie powinszowania szczęśliwego zawarcia pokoju ze Szwecyą od cesarza niemieckiego Ferdynanda II, przez nowego jego posła Aleksandra hrabiego Greisenau. Król pod baldachimem, w hiszpańskim białym w złote hafty stroju, zwrócony nieco w prawą stronę, z której zbliżają się ku tronowi trzej posłowie cesarscy, w czarnej hiszpańskiej odzieży. Po lewej stronie Zadzik, jako główny sprawca pokoju. Obok niego na szabli oparty Rafał Leszczyński, wojewoda bełzki; poniżej obrazu koło senatorów. W czterech rogach tegoż są umieszczone mniejsze obrazy, przedstawiające szczegóły wypraw wojennych, w których przy królu był Zadzik nieodstępny, i wypadki odnoszące się do późniejszych jego czynności. Z tych jeden przedstawia zawarcie pokoju w Altmarn; tu są portrety: Zadzika, hetmana Koniecpolskiego, Jerzego Ossolińskiego itd.; drugi wyobraża zawarcie pokoju w Sztumdorfie; trzeci oblężenie Torunia, a na nim sceny we flamandzkim stylu; czwarty, wykonanie umowy zawartej pod Smoleńskiem. Trzeci z większych obrazów wyobraża pożar jednej z dzielnic Moskwy (Troickiej), tudzież bitwę w r. 1611, w której poległ Maciej, starszy brat biskupa Zadzika. Otaczają go cztery narożniki, przedstawiające cztery żywioły: ogień, powietrze, ziemia i woda. Wszystkie te obrazy większą wprawdzie mają wartość pod względem portretowania osób historycznych i oddania jak najwierniejszego strojów i obyczajów ówczesnych, aniżeli pod względem sztuki. I tej nie można jednak całkowicie zaprzeczyć artyście, który po dwakroć siebie wystawił w kawalerskim stroju, z czarnem okiem, pociągłym nosem i czarną bródką z wąsami. W ogóle są to nieocenione zabytki dla historyi polskiej XVII wieku, zwłaszcza po odnowieniu ich i wyrestaurowaniu przez malarzów Rycerskiego i Borkowskiego. Na ramach rzeźbionych, podobnież odnowionych i wyzłoconych, znajdują się herby: Korab Zadzika, Łabędź biskupa Trzebickiego, dalej są herby: Jelita, Rola i Dołęga. Podobne herby wyrobione są na odrzwiach i futrach od okien, a nadto Kroje i Zagłoby. Obok zamku stoi starożytna świątynia Pańska w Kielcach, zabytek budownictwa z końca XII wieku, który, pomimo częstych przerabiań, jeszcze w głównym frontonie zachował pierwotną swoją postać. Właściwie atoli niewiadomo jest z pewnością, w którym roku wzniesioną została, gdyż dawne tutejsze akta w czasie wojen zatracono. Długosz i inni historycy piszą, iż przy końcu XII stulecia Kielce ozdobione były kościołem pod wezwaniem Najświętszej Panny, który od swego założyciela Gedeona czyli Getki, z domu Gryfów, biskupa krakowskiego, około roku 1173 wyniesiony do stopnia kolegiaty. Kromer utrzymuje, że budowa tego kościoła ukończoną była przed śmiercią Bolesława IV Kędzierzawego, co też pozostałe w odpisach przez Długosza akta kolegiaty kieleckiej potwierdzają. Mylnie zatem Pamiętnik Sandomierski napisał, a za nim wszyscy, jakoby te akta czas jej założenia na rok 1084 posuwały. To tylko pewna, że ów Gedeon a po nim Wincenty Kadłubek wspólnie wpływali na uporządkowanie i uposażenie kolegiaty, zaś następni biskupi krakowscy nieprzestannie jej pomyślnością zajmowali się; świątynia atoli przez biskupa Gedeona wystawiona, nie miała tej obszerności, jaką dzisiejszy kościół kolegiacki przedstawia. Rozprzestrzeniali go już w wieku XVI biskupi Konarski i Myszkowski, większą zaś część nawy ku drzwiom głównym wybudował Jan Albert Waza, kardynał i biskup krakowski, w początku XVII wieku. Następcy jego, uczyniwszy K. jednem z miejsc rezydencyonalnych dla krakowskiej infuły, mury kościoła w drugą stronę powiększyli, przybudowawszy chór większy czyli presbiteryum. Najwięcej w tym względzie winna jest kolegiata Felicyanowi Szaniawskiemu, biskupowi, który, oprócz ostatecznego rozprzestrzenienia jej murów, nie szczędził nakładu na jej wewnętrzne i zewnętrzne przyozdobienie, a oprócz tego przy niej seminaryum i szkołę założył i wyposażył hojnie. Tak więc środek tylko dzisiejszej kolegiaty stanowi pamiątkę Gedeona biskupa, a z tego powodu pierwotny styl gmachu tego w architekturze XVII i XVIII wieku całkowicie zatracił piętno swoje. Dzwonnica, z murami kościoła bezpośrednio nie mająca styczności, winna założenie swoje Piotrowi Tomickiemu, biskupowi krakowskiemu. Tenże fundował w niej wielki dzwon w r. 1527, który na chrzcie imię założyciela otrzymał. Kościół kolegiacki w Kielcach stoi na najwyższym punkcie miasta, a połączony będąc z gmachem seminaryjnym i zamkiem biskupim, tworzy przyjemną dla oka grupę zabudowań, wyniosłą wieżą i czterema basztami zamku całej panującą okolicy. Wewnątrz tej świątyni zdobią ołtarze malowidła Czechowicza i rzeźby Frąckiewicza, krakowskiego artysty z początku zeszłego wieku. W starożytne nagrobki nie jest ona obfitującą. Najdawniejszym z nich jest grobowiec Anny z Krzyckich Zebrzydowskiej, siostry Krzyckiego, arcybiskupa gnieznieńskiego, matki krakowskiego biskupa Zebrzydowskiego a siostrzenicy biskupa Tomickiego. Pomnik ten wystawił matce swej Andrzej Zebrzydowski biskup w r. 1553. Stylem owczesnym wystawia on leżącą postać kobiety, z chęcińskiego marmuru w płaskorzeźbie wyciosaną, ze stosownym u góry napisem. Najwspanialsze nagrobki wystawione są dwu zasłużonym biskupom krakowskim: Konstan-

temu Felicyanowi Szaniawskiemu, zmarłemu w r. 1734 i Andrzejowi Stanisławowi Kostce Załuskiemu, zmarłemu w r. 1758, wyciosane z marmuru czarnego w stylu XVIII wieku i mające tylko malowane na blasze portrety wspomnionych biskupów. Nagrobek ks. Obłąkowicza, akademika krakowskiego, z r. 1654, wybudowany jest z marmuru w płaskorzeźbie i przyozdobiony całkowitą na blasze malowaną figurą zmarłego w postawie modlącej, z napisem łacińskim u dołu i t. d. Po podziale kraju, kiedy K. do Galicyi zachodniej należały, urządzoną została dyecezya kielecka, a kościół kolegiacki do stopnia katedralnego wyniesiony. Trwało to do roku 1818, w którym niedawno erygowaną dyecezyą kielecką, napowrót z krakowską połączono. Za czasów zarządu dyecezyą biskupa Woronicza, w r. 1827 cały ten kościół zewnątrz i wewnątrz odświeżono, obalono wtedy stare ze strzelnicami mury otaczające cmentarz, odcięto część korytarza ułatwiającego przejście z zamku biskupiego do kościoła od strony południowej, wyrównano w około taras, na którym stoi kolegiata, otoczono go kratą żelazną, a tym sposobem odsłonięto cały jej widok od strony wjazdu, który przedtem był zakryty. W naszych czasach odnawianą została znowu w r. 1841 wewnątrz z wielką starannością i znacznym kosztem. Kolegiata kielecka od swego założenia szczyci się wielu wspomnieniami i ludźmi nauką i zasługą w kraju oraz w kościele słynnymi. Tu Jan Dąbrówka, rektor akademii krakowskiej i komentator kroniki Kadłubka, mąż uczony i wielki akademii dobrodziej, od r. 1456 był kustoszem. Tu Marcin Kromer, powróciwszy po ukończeniu nauk z Bononii, rozwijał pierwsze swoje pomysły do historyi kraju; tu naostatek znany w literaturze z swoich prac ks. Hieronim Juszyński był oficyałem i profesorem w seminaryum. Za kolegiatą stoją domy proboszcza i kanoników, a nieco dalej na dół schodząc, kościół św. Trójcy, gankami z kolegiatą łączący się, z seminaryum po jednej a szkołą świecką po drugiej stronie. Kościół św. Trójcy jest szczupły, ale schludnie i dobrze utrzymany; wystawiony jest on kosztem Marcina Szyszkowskiego, biskupa krakowskiego, około roku 1620, a przyozdobiony przez Szaniawskiego, który, jak wiadomo, gmachy przy nim stojące w r. 1725 wybudował, co też i poświadcza tablica z napisem w jednym z tychże umieszczona. Gmachy te pierwiastkowo przeznaczone były na seminaryum, tudzież na szpital; pierwszy zapewniał utrzymanie i edukacyą 36 klerykom, drugi życie i okrycie dla 12 ubogich. Tenże sam biskup wzniósł w r. 1726 gmach szkolny, obmyślił dostateczne nauczycielom opatrzenie i tak założoną nową szkolną osadę oddał pod dozór księży komunistów, inaczej Bartoszkami zwanych, z Węgier za pozwoleniem papieża Benedykta XIII przez króla Augusta II sprowadzonych. Na fundamencie nadanej przez założyciela szkołom ustawy, księża ci do przepisów akademii krakowskiej stosować się byli obowiązani, ta zaś w r. 1729 zaprowadziła tu naukę filozofii, teologii, wymowy, poezyi, gramatyki i t. p., a w r. 1735 nadawszy uczącym oznaki wydziału akademickiego, tem samem kolonią swoją mieć chciała. Komisya edukacyjna utrzymała szkoły kieleckie i były one dość liczne, albowiem w r. 1784 miały 206 uczniów; za rządu zaś austryackiego wyniesione były do stopnia gimnazyum. W r. 1800, gdy budowle od ognia zniszczone zostały, szkoły przez rok jeden ustać musiały; wkrótce jednak za staraniem izby edukacyjnej powrócone, w r. 1816 rząd podźwignął je i do stopnia wojewódzkich podniósł; następnie była tu szkoła wyższa realna, a po niej znowu gimnazyum. Jest tu znaczna biblioteka i piękny zbiór minerałów. Trzeci kościół tutejszy pod wezwaniem św. Wojciecha jest na przedmieściu Borzęckiem. Służył on dawniej do odbywania nabożeństwa za umarłych, a cmentarz w około niego będący do chowania ciał; następnie przez powiększenie liczby mieszkańców wszedłszy w obrąb miasta, zmienił swoje przeznaczenie, a dziś jest domom modlitwy dla odległej zamieszkałych parafian. Epoka założenia tej małej świątyni wiekiem całym dawność kolegiaty wyprzedza. Był to jednak pierwiastkowo budynek drewniany, z drzewa modrzewiowego. Rozebrano go w r. 1762. a niejaki ks. Rogali, kanonik krakowski, wzniósł swoim kosztem na jego miejscu nowy murowany, który do dziś dnia istnieje. Znajduje się w tym kościołku bardzo starożytny obraz szkoły staroniemieckiej, w Polsce jednak malowany. Wystawia on zaśnięcie Boga Rodzicy, u dołu zaś obrazu klęczy biskup, a przy nim tarcza z herbem Abdank: okazuje się z tego, że obraz fundowany przez biskupa Jana Konarskiego, żyjącego w samym początku XVI stulecia. Obraz ten dobrze jest dochowany. Na cmentarzu kieleckim spoczywają zwłoki Bartłomieja Głowackiego, który tu zmarł z ran w szpitalu 9 czerwca 1794 r. W K. złożone są akta ziemstwa i grodów wszystkich dawniejszych powiatów kraju polskiego, które weszły w skład byłego krakowskiego województwa. Najdawniejszego sięgają czasu ziemskie wiślickie, które idą od r. 1395, po nich idą ziemskie i grodzkie chęcińskie, pierwsze od r. 1428 do 1439 poczynające się; dalej trybunalskie, ziemskie i grodzkie siewierskie od r. 1453; akta grodu nowokorczyńskiego datują się dopiero od spalenia miasta przez szwedów, to jest od r. 1702, dawniejsze wraz z miastem spłonęły; lelowskie zaś ziemskie dopiero od r. 1780 się

poczynają. Inne ciekawości miasta tutejszego są: kamienica murowana w środku rynku stojąca, z wydłutowanym na czele herbem Sołtyków, Orłem. Wystawił tę kamienicę niejaki Maciej Gilba, kucharz księcia biskupa krakowskiego Sołtyka, a biskup, w nagrodę jego zasług, herbem swoim dom jego pozwolił przyozdobić. Przed tą kamieniczką stała dawniej kamienna figura św. Tekli na podobnymże słupie. Co do wiadomości historycznych i opisu pamiątek por.: „Wycieczka archeologiczna” F. M. Sobieszczański, Warszawa, strona 133 i nast., tudzież „Kłosy” T. XIII, str. 11 i 25 w korespondencyi. „Groby kościoła N. Maryi Panny w Kielcach i Bulla erekcyjna Dyecezyi Katedry Kieleckiej” przez ks. Wł. Siarkowskiego, Warszawa 1872. Od 1819—37 wychodził tu „Dziennik rządowy Województwa Krakowskiego“ (1816—18 wydawany w Krakowie); 1838—41: „Dziennik urzędowy gub. Krakowskiej”; 1840—44: „Dziennik urzędowy gub. Kieleckiéj”; obecnie od 1870 wychodzi „Gazeta Kielecka”, B. gimnazyum wojewódzkie w K. wydawało 1834—40 w Warszawie „Akta uroczyste zakończenia biegu nauk” (*Russica*, 316). Ekonomia K., własność rządowa, w r. 1838 miała rozległości około 22,250 mr., w której to rozległości było lasu około 17,100 mr.; składały ją: folwark, wieś, cegielnia, piec wapienny, fabryki żelazne Białogon; młyn Pietraszki; nomenklatura Biesaki; wójtostwo i wieś Wąsosz; wieś Szczukowskie Górki; wieś i wójtostwo Dąbrowa; wsie: Posłowice, Kowala, Dyminy; folw., wójtostwo i wieś Bilcza; wsie: Kuby, Bielecko z młynem; folw. Czarnów; wsie: Czarnów duży, Czarnów mały; folw. Kielce-Psiarnia, wś Saków z papiernią, młyn Pakosz, grunta pod Kadzielnią, chałupki pod Kielcami, nomenklatura Mojcza; wś Słupiec, młyn i kopalnia marmuru; folw., wś. wójtostwo Szkoda Donatwa; folw. Nowy; wś Domaszewice, młyn Cedro Mazur; wsie: Cedryna, Leszczyny z kościołem parafialnym, wś i wójtostwo Niestachów; folw. Młyn zwany z młynem; młyny 2 Kraszewszczyzna z gruntami; wś Miedziana Góra, folw. Dozorstwo Górnicze; folw., wś, wójt. i sołtystwo Niewachlów, wieś Lurewizna; klucz Krajno i Górno, wójtost. Ciekoty, młyn Oszczywilk, wś Ciekoty i młyn, folw. Górno, wś Górno, Radlin, folw., wś i wójtostwo Krajno; folw. i wieś Bęczków, wiatrak i wójtostwo; folw., wójtostwo i wieś Kakunin; folw., młyn i wś Masłów; folw. i wś Brzezinki; folw., młyn, wójtostwo i wieś Wola Kopcowa; wójtostwo i młyn Machocice; folw. i wś Porąbki; folw. i wś Wola Jachowa, folw. i młyn Zawada; lasy złożone z leśnictw: Kielce, Starze, Niewachlów, Szewce, Niestachów i Posławice. *Powiat kielecki* gub. kieleckiej utworzony został w 1867 r. z części dawnego pow. kieleckiego (13 gmin), dawnego pow. opoczyńskiego (6 gmin), trzech gmin pow. opatowskiego i jednej gminy pow. stopnickiego. Obszar powiatu wynosi 34.65 mil kw. Graniczy od północy z pow. koneckim i opatowskim, od wschodu z opatowskim, od południa ze stobnickim i jędrzejewskim, od zachodu z włoszczowskim i koneckim. Co do układu poziomego przedstawia obszar tego powiatu, podobnie jak i całej gubernii, wyżynę wzniesioną średnio około 800 stóp ze sterczącemi śród niej pojedyńczemi wzniesieniami (1,000 do 1,200 stóp) i krótkimi pasmami wyniosłości, z których najznakomitsze jest pasmo tak zwanych Łysogór, które, wziąwszy początek w pow. kieleckim, w okolicach Zagdańska, o 12 w. na półn.-wschód od Kielc, posuwając się ku południo-wschodowi, przybierają coraz wybitniej postać jednolitego pasma, wydatnie odrzynającego się od otaczającej pagórkowatej wyżyny, zarówno wzrastającą ciągle wyniosłością głównego grzbietu, jako też błotnistymi nizinami i dolinami rzek i strumieni, odgraniczającemi je od ciągnących się równolegle choć nie tak regularném i wyniosłem pasmem wzgórz od Gozdu ku Bodzentynowi się ciągnących. Wtymże samym kierunku od półn.-zachodu ku połudn.-wschodowi ciągną się mniej znaczne i nieregularne szeregi wyniosłości, śród których położone są Chęciny. Najznaczniejsze z nich korzeczkowskie, ciągnące się około 7 wiorst wzdłuż wsi Korzeck, bolmińskie otaczające w podkowę wś Bolmin. Znaczniejsze wzniesienia spotykamy przy wsiach Bilcza, Marzysz (1,260 stóp), Mojcza (1,350 stóp). Znaczna ilość pasm górzystych i obszerne lasy dostarczają wód licznym o krętym biegu strumieniom i rzekom, których wody zbiera i uprowadza do Wisły Nida. Z dopływów jej ważniejsze są: Czarna Nida, Bobrza al. Bobrek, Łośnia, Jasionka, Lipnica i Morawica. Zmienność warunków układu poziomego, rozmaitość w układzie geologicznym (ob. kielecka gubernia) sprowadzają za sobą wielką rozmaitość w naturze gleby, która w zachodniej części powiatu posiada cechy, które taką smutną sławę zjednały opoczyńskiej ziemi, słynącej z piasków i kamieni; w południowo-wschodniej zaś zbliża się warunkami ku pszenico-rodnym okolicom Sandomierza, Stopnicy, Opatowa. Znaczną część powierzchni pokrywają lasy, których było w 1880 r. prywatnych nieurządzonych 16,638, urządzonych 22,193 mr., obsianych po wycięciu 4,672 mr., niezadrzewionych 5,448, za serwituty danych włośc. 641 mr., włośc. 150 mr. Prócz tego znaczny obszar leśnictwa rządowego. Przy takich warunkach fizycznych, przy ostrzejszym klimacie w okolicach pasma Łysogór, gospodarstwo rolne, mimo odwiecznej kultury tych okolic, niemoże przedstawiać się świetnie. Obfitość wy-

bornych pastwisk sprzyja hodowli bydła; tak zwana świętokrzyska odmiana znaną jest i cenioną w kraju dla swych przymiotów. Owies, żyto i kartofle stanowią trzy główne produkta tej gospodarki. Z wykazów roku 1876 widzimy, iż wysiano w powiecie 17,856 czetw. żyta, 17,691 czetw. owsa, 42,448 czetw. kartofli, 6,696 czetw. jęczmienia, 2,729 czetw pszenicy, 955 gryki i 1,493 innych ziarn. Zbiór zaś wynosił: żyta 60,330 czetw., owsa 45,219, jęczmienia 19,310, pszenicy 8,642 czetw., kartofli 213,396 czetw., gryki 2,690, innych ziarn 3,554 czetw. Skarby mineralne, zawarte tak obficie w ziemi, są zarówno w całej guberni jak i w pow. kieleckim bardzo słabo wyzyskiwane. Brak kolei żelaznych i dróg wodnych jest tego jednym z powodów. W pow. kieleckim w 1880 r. były 4 zakłady przerabiające surowiec, zajmowały one 202 robotników i produkowały za 113,057 rs.; siedm fabryk przerabiających żelazo z prod. 21,000 rs., ośm fabryk i kopalń marmuru: 1 w Kielcach z prod. 5,680 rs., 6 w Chęcinach z produkcyą na 1,200 rs. i jedna w powiecie wyrabiająca na 300 rs. rocznie. Przerobem roślinnych produktów zajmowały się 2 gorzelnie, 3 młyny wodne amerykańskie z produkcyą na 39,500 rs., trzy browary (w Kielcach) na 80,000 rs.. 12 tartaków, 8 cegielni z produkcyą na 10,815 rs., ogółem było 56 fabryk z produkcyą na 492,280 rs. (łącznie z produkcyą fabr. samych Kielc). Przy słabem rozwinięciu przemysłu i braku tanich środków transportowych, miastach nieludnych i ubogich, handel niema tu warunków pomyślnego rozwoju i ogranicza się na zaspakajaniu nielicznych i prostych potrzeb ludności wiejskiej i miejskiej. Drobny ten handel zostaje wyłącznie niemal w ręku żydów, którzy, pomimo świeżego bardzo osiedlenia się w samych Kielcach, gdzie im nie wolno było dawniej mieszkać, zagarnęli w swe ręce cały handel. Jedynym środkiem komunikacyjnym są gęste dość drogi bite, rozchodzące się z Kielc do wszystkich sąsiednich powiatów i większych miast. Obfitość kamienia ułatwia budowę i utrzymywanie tych dróg, jednakże dość znaczna odległość od dróg wodnych i kolei czyni kosztownym transport produktów rolnych i mineralnych. Mimo to ludność ciągle wzrasta, i podczas gdy w 1867 r. wynosiła 81,640, dziś wynosi 102,135 głów; w tej liczbie 49739 męz., 51,923 kob.; z tego w miastach 15,819, w osadach i gminach wiejskich 86,344. Żydów w powiecie jest 12,033. Pod względem kościelnym powiat K. z wyjątkiem części północnej należącej, do dekanatu koneckiego, stanowi oddzielny dekanat i dzieli się na siedm parafij: Bolmin, Brzeziny, Daleszyce, Leszczyny, Łopuszno, Kielce i Chęciny. Pod względem sądowym na dwa okręgi sądów pokoju: Kielce i Chęciny, i 5 okręgów sądów gminnych: Bodzentyn, Morawica, Daleszyce, Promnik, Samsonów. Pod względem administracyjnym prócz dwóch miast (Kielce i Chęciny), mających swe magistraty, na 18 gmin wiejskich: Bieliny, Bodzentyn, Cisów, Daleszyce, Dąbrowa, Dyminy, Górno, Korzeck, Łopuszno, Mniów, Morawica, Niewachlów, Piekoszów, Samsonów, Snochowice, Suchedniów, Szczecno, Zajączków. Kieleckie leśnictwo rządowe dzieli się na straże: Niewachlów, Posłowice, Niestachów, Szewce. *Gubernia kielecka*, najdalej na południe wysunięta część królestwa polskiego, utworzoną została 1867 r. z części dawnej radomskiej gub. Leży ona pomiędzy gub. piotrkowską od zachodu, radomską od północy i wschodu, od południa zaś graniczy z Galicyą, od której oddziela ją w południowo-wschodniej części granicy koryto Wisły. Ogólny obszar wynosi 183,29 mil kw., czyli 8,868,6 wiorst kw. lub 10,092,6 kil. kw. Co do układu poziomego, cały obszar gubernii przedstawia obszerną wyżynę, wzniesioną średnio od 800 do 1,000 stóp, zasianą w północno-wschodniej części pojedyńczymi wyniosłościami lub krótkiemi pasmami górskimi, w południowej zaś poprzerzynaną gęstymi i głębokimi wąwozami i dolinami a właściwie jarami, w których niekiedy występują nagie skaliste ściany, jak w słynnej dolinie Prądnika (Ojcowską zwanej) i przyległych: sąspowskiej i bentkowskiej. Północna część a mianowicie pow. kielecki przedstawia plątaninę pojedyńczych wyniosłości jak góry koło Kielc i Chęcin (800 do 1,000 stóp) lub niewielkie 7 do 10 wiorst długie pasmo jak góry korzeczkowskie, pasmo od Karsznicy ku Małagoszczy wzniesione pod tą osadą na 1.063 stóp. Za Nidą z lewej strony zaczynają się coraz większe wzniesienia od 1,000 do 1,200 stóp, stanowiące niejako podgórze pasma Łysogór. Przy Marzyszu na zachód od Daleszyc spotykamy 1,260 stóp, a na północ.-zachód od wsi Mojcza 1,350 stóp. Z tej to wyżyny dźwiga się we wschodniej części pow. kieleckiego jedyne pasmo górskie w obecnem królestwie polskiem, pasmo Łysogór czyli gór Swiętokrzyzkich; początek jednak tylko tego pasma mieści się w gub. kieleckiej, większa zaś część ze szczytem św. krzyskim w pow. opatowskim gub. radomskiej. W kieleckim powiecie znajduje się drugi niższy szczyt, zwany górą S-tej Katarzyny. Ogromne lasy, charakter puszczy miejscami mające, zalegają stoki i okolice Łysogór. Głównemi rzekami gubernii są: Pilica i Nida, przerzynające jej terytoryum w dwóch przeciwnych kierunkach, tudzież Wisła, stanowiąca południowo-wschodnią granicę. Do rzek tych wlewa się mnóstwo drobnych strumieni, mających dość często charakter górski pod względem bystrości biegu,

ciepłoty, przejrzystości wody i nagłego wzbierania po deszczach. Typem tych strumieni jest Prądnik, płynący słynną doliną Pieskowej Skały i Ojcowa. Jezior większego rozmiaru nie spotykamy tu wcale, błota niewielkiego obszaru występują w dolinie Nidy. Gleba ziemi przedstawia wielką rozmaitość i różne stopnie dobroci. Czarnoziem występuje w południowej części gubernii w pobliżu Wisły, w pow. miechowskim, znacznej części pińczowskiego, południowej części pow. jędrzejowskiego, włoszczowskiego, stopnickiego. Okolice Proszowic mianowicie słyną z doskonałej gleby, wydającej wyborną pszenicę. Tymczasem pow. olkuski, kielecki, mają grunta piaszczyste i obfitują w obszary niezdatne do uprawy. Pod względem geologicznym gubernia kielecka posiada prawie wszystkie formacye, które się znajdują w Królestwie Polskim. Formacya syluryczna i dewońska występuje w okolicy Kielc we wzgórzach, które ciągną się w kierunku południowo-wschodnim i składają się z kwarcytów. dolomitów i rozmaitego rodzaju łupków. Pusch, którego badania geologiczne objęły i dzisiejszą gub. kielecką, w skutek znalezienych skamieniałości wymienione pokłady nazwał przechodowemi. Późniejsze badania, chociaż wprawdzie powierzchowne, pokazały, że te skały są formacyi dewońskiej. Ale w roku 1867, o dwie mile na południe we wsi Zbrzy, były dostrzeżone przez Zejsznera po raz pierwszy niewielkie obnażenia skał sylurycznych. Pomiędzy pokładami tej formacyi znajdują się rozmaite bogactwa mineralne, jak o tem świadczą nawet nazwiska niektórych gór i miejscowości np. Miedziana góra. Koło Kielc i Chęcin już od wieków istnieją kopalnie rud miedzianych i ołowianych. Rudy ołowiane, zawierające srebro, napotykają się w postaci nieregularnych żył, przecinających kwarcyty dewońskiej formacyi. Początek eksploatacyi tych kopalń sięga XV wieku. W początku jeszcze b. stulecia produkcya ich dochodziła do 3,000 pud. czystego ołowiu. Miedziane rudy, zawierające głównie malachit, były niegdyś dobywane w okolicach Kielc w Miedzianej górze i w Karczówce? Najwyższe rozmiary produkcya górnicza osiągnęła w końcu XVI i w początku XVII wieków. Potem eksploatacya rud miedzianych zupełnie ustała, ale w XVIII wieku nanowo podjęto roboty. W dziesięcioletnim przeciągu czasu, od roku 1816 do roku 1826, kopalnie wydały 202,000 pud. miedzianych rud. Następnie eksploatacya miedzianych rud również jak i rud ołowianych około Chęcin i Kielc zupełnie ustała. Pokłady formacyi dewońskiej zawierają w sobie oprócz rud ołowianych i miedzianych także rudę żelazną. Brunatne żelaziaki w dewońskiej formacyi zalegają w miejscach styczności kwarcytów z wapieniami. Pstre gliny, nad któremi zalegają owe żelaziaki, w okolicach Kielc ciągną się z północy-wschodu na południe-zachód, na przestrzeni 60 wiorst i w nich gniazda brunatnych żelaziaków zbudowane są, zaczynając od Łagowa u góry Łysiec do góry Miedzianej i gałęzie w okolicach miasta Chęciny. Brunatne żelaziaki dewońskiej formacyi dobywane są w okolicach osady Daleszyce, o dziesięć wiorst od Kielc. Rudy, które są eksploatowane w Napieńkowie w okolicach Daleszyc, zawierają około 40% żelaza, i żelazo z nich wyrabiane jest znacznej wartości. Oprócz powiatu kieleckiego formacya dewońska ukazuje się jeszcze w trzech miejscowościach powiatu będzińskiego, mianowicie około wsi Dziewek, o 3/4 mili od miasteczka Siewierza odległej: około Nowej Wioski na południo-wchód od Dziewek i w pobliżu Zawiercia, stacyi drogi żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Po formacyi dewońskiej idzie formacya węglowa, która w gubernii kieleckiej występuje w powiecie olkuskim. Spotykamy tu tylko górne piętro formacyi węglowej, która rozpościera się w powiecie będzińskim i olkuskim i należy do tak zwanej górno-szląsko-polskiej kotliny. Piętra te tworzą przeważnie piaskowce i gliny łupkowe, pomiędzy któremi spoczywają pokłady węgla kamiennego, odznaczające się niekiedy nadzwyczajną grubością. Przyjmując, jak to czyni p. W. Kosiński, że formacya węglowa zajmuje w powyższych powiatach 11 mil kw. czyli 134,750,000 sążni kw. i przypuszczając średnią grubość węgla 4 i pół sążni, objętość masy węgla wynosi 60,637,500 sążni sześciennych, a ponieważ sążeń sześcienny może wydać 100 korcy węgla, więc zapas węgla w korcach wynosi 6,063,750,000 korcy. Przyjmując, że dzisiejsza produkcya węgla w kraju wynosi 15 milionów korcy, wspomniany zapas może ją zaopatrywać w ciągu 400 lat. Z kolei przystępujemy do formacyi permskiej, która w powiecie olkuskim jest przedstawioną przez konglomeraty i tufy porfirowe, a w pow. kieleckim około Kajetanowa na północ od Kiec przez wapień, znany pod nazwiskiem cechsztejnu, zawierający w wielkiej obfitości charakterystyczną skamieniałość Productus horridus. Do tej formacyi należy brekczya w górach chęcińskich, z której została wykuta kolumna Zygmunta III. Za grupą formacyi paleozoicznych następuje grupa utworów mezozoicznych albo drugorzędnych, do której należą następujące formacye: triasowa, jurajska i kredowa. Trias, tak zwany dla tego, że się składa z trzech części, znanych pod nazwiskiem pstry piaskowiec, wapień muszlowy i kajper, znajduje się w powiatach olkuskim i kieleckim. Pstry piaskowiec zajmuje wielkie przestrzenie, po większej części pokryte lasem, na około gór kieleckich.

Wiek tego piaskowca został dokładnie określony przez Roemera w czasie jego wycieczki po okolicach Kielc w roku 1866, przez wynalezienie charakterystycznej skamieniałości Myophoria costata, niedaleko wsi Mniowa. Pstry piaskowiec głównie znajduje się w gub. radomskiej, gdzie daje wyborny materyał budowlany, który oddawna był używany do budowy okolicznych kościołów, jak np. w Wąchocku, gdzie nawet były odkryte łomy. Wapień muszlowy występuje w pow. olkuskim, a także w sąsiednim pow. będzińskim i oprócz tego otacza starsze pokłady w górach kieleckich. W powiatach olkuskim i będzińskim, które tworzą południowo-zachodni kąt Królestwa polskiego i graniczą z Galicyą i Górnym Szlązkiem, formacya ta ma wielkie znaczenie pod względem górniczym, ponieważ zawiera obfite zapasy rud cynkowych, błyszczu ołowianego i rud żelaznych. Z rud cynkowych napotykają się tam następujące: galman, krzemian cynku, dolomit zawierający cynk (tak zwany czerwony galman), zawierający cynk wapień (biały galman), i szczególnie zawierające cynk brunatne żelaziaki. W zachodniej części tej miejscowości pokłady, zawierające rudy cynkowe, zachodzą w granice Królestwa Palskiego ze Szlązka i tu się eksploatują około wsi: Żychcice, Wojkowice, Komorne, Gzichów, Rogoźnik i Grodziec. Z drugiej strony kopalnie galmanu ciągną się od Siewierza przez Strzemieszycze, Sławków, Bukowno i Starczynów do miasta Olkusza, gdzie się znajdują najbogatsze kopalnie galmanu. Galman znajduje się w postaci gniazd i żyłek, przecinających dolomit we wszyskich kierunkach, liczba których przy podstawie powiększa się, i skała tu nieznacznie przechodzi w jednolity galman. Około Bolesławia, między Sławkowem a Olkuszem, grubość pokładów, zawierających galman, dochodzi do ośmiu sążni, a pod samym Olkuszem jeszcze znaczniejsza. Galman eksploatowany w Królestwie Polskim nie jest bogaty w cynk, jak to świadczą dane o ilości cynku w rudach dobywanych w rządowych kopalniach: Barbara około 8,24 proc., Anna (około wsi Strzemieszyce) od 9,15 do 10,5 proc., Ulisses i Jerzy (około wsi Bukowno) od 12 do 25,23 proc., Józef (około Olkusza) 14 proc. Galman dobywa się albo robotą odkrywkową, albo też maleńkimi szybikami, przebitymi niedaleko jeden od drugiego. Podziemne roboty nie są zbyt regularne, ale w kierunku swoim zdążają za pokładami zawierającemi galman, tak że w tych miejscach, gdzie gniazda galmanu są szersze tam i chodniki robią szersze i wyższe, tak że miejscami one przechodzą w prawdziwe kamery. Z powodu znacznego napływu podziemnych wód, eksploatacya ogranicza się tylko na wierzchniej części pokładów. Z niektórych danych można wnosić, że dolne części pokładów, znajdujące się pod powierzchnią wód gruntowych, są znacznie bogatsze w galman, w skutek czego obecnie już się prowadzą roboty około osuszenia kopalń pod kierunkiem twórcy projektu inżeniera Kosińskiego. Oprócz tego galman dobywają także w okolicach Olkusza, z ogromnych odwałów, które zostały od starych robót, prowadzonych tam niegdyś w bardzo znacznych rozmiarach z celem eksploatacyi błyszczu ołowianego, zawierającego srebro. Jak wiadomo produkcya cynku z galmanu zaczęła się dopiero w pierwszem dziesięcioleciu teraźniejszego wieku, a do tego czasu galman, który się dobywał razem z błyszczem ołowianym, szedł w odwały, z których w teraźniejszych czasach zaczęto go eksploatować. Część galmanu, która się dobywa w rządowych kopalniach, idzie na rządową hutę cynkową pod Będzinem. W Bolesławiu w kopalni p. Kramsty znajduje się znakomita płuczka parowa, która w roku 1878 dała 760,000 pudów czystego galmanu. W rządowych kopalniach dokonywa się ta czynność ręcznym sposobem. Na dziewięciu rządowych i prywatnych kopalniach w gub. kieleckiej i piotrkowskiej, na których się prowadziły roboty górnicze, w roku 1879 wyeksploatowano 5,832,471 pudów rud cynkowych, z których 4,607,096 pud. dobyto w Bolesławiu. W roku 1878 trzy cynkowe huty, z których jedna rządowa, a dwie p. Kramsty, wyprodukowały 283,400 pud. cynku, wartości około 850,000 rs. W Sławkowie jest urządzona walcownia, gdzie się produkuje blacha cynkowa. Błyszcz ołowiany, który znajduje się razem z galmanem w dolomitach formacyi wapienia muszlowego, przybrał ważne historyczne znaczenie, ponieważ w przeciągu kilku stuleci był przedmiotem znacznych robót górniczych. Największe kopalnie błyszczu ołowianego znajdują się w okolicach Olkusza, Sławkowa i Bolesławia. Przy eksploatacyi kopalń olkuskich zawsze przychodziło walczyć z ogromnym napływem wód podziemnych. O rozmiarach walki, jaką górnicy musieli prowadzić z wodą gruntową, świadczą olbrzymie roboty, prowadzone z celem usunięcia owych wód; tak np. jedna z wyprowadzonych tu sztolni, mianowicie ponikowska, prowadzona w przeciągu 24 lat, od 1564 do 1588 roku, miała do 2,300 sążni długości i kończyła się jeszcze odkrytym kanałem, mającym 650 sążni długości. Z pewnych źródeł wiadomo, że produkcya ołowiu z kopalń olkuskich w XVI i XVII w. przewyższała 75,000 pud. a srebra do 1,300 marek. W końcu XVIII wieku eksploatacya błyszczu ołowianego znacznie upadła, ale za to na początku obecnego stulecia zostały odkryte bogate kopalnie galmanu, które dziś eksploatują się w okolicach

Olkusza. Błyszcz ołowiany zaś eksploatuje się razem z galmanem i to stosunkowo w nieznacznej ilości. W r. 1878 produkcya dochodziła tylko do 23,500 pud. Rudy żelazne w tej formacyi znajdują się w postaci nieregularnych gniazd w pokładach żółtej, czerwonej i brunatnej gliny; gniazda te w niektórych miejscach dochodzą do 8 sążni grubości, ale potem grubość ich znacznie się obniża. Rudy żelazne bardzo często znajdują się razem z galmanem. Rudy te, brunatne żeleziaki, zawierające od 25 do 33 proc, żelaza, eksploatują się około Będzina i wsi Czeladź, Sławków i Siewierz. Piętro górne formacyi triasowej, tak zwany kajper, w gub. kieleckiej występuje w olkuskim powiecie, a także w pow. będzińskim gub. piotrkowskiej. Tu formacya ta składa się z szarych iłów gliniastych, zielonawo-szarych, mikę zawierających piaskowców, brunatnych ziemiastych dolomitów i jasnych wapieni. Formacya ta zawiera węgiel brunatny i rudy żelazne. Węgiel brunatny tutejszy, jak z koloru tak i z powierzchowności, jest bardzo podobny do prawdziwego węgla kamiennego, ale w skutek składu chemicznego musi być odniesiony do węgli brunatnych. W r. 1877 około wsi Krasna kieleckiego pow. został zbadany pokład tego węgla grubości około trzech stóp. Przydatne do eksploatacyi pokłady węgla brunatnego w formacyi kajpru znajdują się w następujących miejscowościach: w olkuskim pow. około wsi Kromołów pokład grubości około 4-ch stóp, we wsi Blanowice, na NO od wsi Kromołów, pokład na 6 stóp grubości. W będzińskim pow. we wsiach Rokitno i Kuźnica, pokład około sążnia grubości; we wsiach Poręba i Cyngowice — 5 stóp; w Mijaczowie — 4 stopy; w Siewierzu — 3 i pół stopy i w Brudzowicach na NO od Siewierza, 8 stóp grubości. Dawnemi czasy wszystkie te pokłady były eksploatowane; w teraźniejszym czasie węgiel brunatny dobywany jest we wsi Porębie. W roku 1879 z kopalni Joanna dobyto 638,144 pud. węgla. Węgiel ten nie koksuje się i używa się dla opalania kotłów parowych, np. w fabryce Moesa w Pilicy. Rudy żelazne, składające się przeważnie ze sferosyderytów i żelaziaków brunatnych w formacyi kajpru, w gub. kieleckiej i piotrkowskiej a szczególniej w gub. radomskiej bardzo są rozprzestrzenione. Pusch jest tego zdania, że nie ma nigdzie drugiej miejscowości, tak bogatej w rudy żelazne jak królestwo polskie. Pokłady należące do formacyi jurajskiej ciągną się w połud.-zachod. części królestwa polskiego, od Olkusza przez Pilicę, Częstochowę do Wielunia, i składają się z dwóch oddziałów, brunatnego i białego. Brunatny oddział, składający się z żelazistych glin, występuje z zachodniej strony i pokrywa bezpośrednio formacyą kajpru. Biały oddział składa się z białych wapieni, występujących w postaci wspaniałych skał, tak czarujących naszych turystów w Pieskowej Skale, Ojcowie, Smoleniu, Olsztynie i Pilicy. W białych wapieniach znajdują się wspaniałe groty, jak np. w Ojcowie i Olsztynie. Wapienie jurajskie znajdują się także naokoło gór kieleckich, ale na niezbyt znacznej przestrzeni. Formacya kredowa, zajmująca w królest. polskiem wielkie przestrzenie, dzieli się na dwa oddziały: dolny, składający się z piaskowców, i wierzchni, składający się z marglów, wapieni i właściwej kredy. W gub. kieleckiej znajdują się przeważnie margle, tworzące urodzajne grunta w okolicach Miechowa i Jędrzejowa. Formacye trzeciorzędowe zajmują tu znaczną przestrzeń i składają się głównie z wapieni i gipsu. Pusch zalicza gips do formacyi kredowej, ale bezzasadnie, jak się okazało z prac Zejsznera. W kieleckiej gub. formacye trzeciorzędowe znajdują się w następujących miejscowościach: w okolicach Skały w pow. olkuskim; w okolicach Proszowic w pow. miechowskim; pod Działoszycami, Szkalbmierzem, Wiślicą i Czarkową w pow. pińczowskiem; w okolicach Buska i Stopnicy w pow. stopnickim. W Czarkowy wapienie tej formacyi zawierają siarkę. Grubość pokładów, zawierających siarkę zmienia się od 1 do 10 sążni, i samo rozmieszczenie siarki w pokładzie jest bardzo niestałem. Górne warstwy zwykle zawierają nie więcej nad 10 proc. siarki, dolne zaś od 25 do 70 proc. W r. 1879 na czarkowskiej kopalni dobyto 200,000 pud. wapieni zawierających siarkę i z nich wytopiono na hucie w Czarkowie 20,000 pud. siarki. Zapas siarki zawierającej się w czarkowskiej kopalni można oznaczyć na 3,850,000 pud. W skutek badań geognostycznych, wykonanych w r. 1880 w połudn. części gub. kieleckiej i radomskiej, odkryte zostały nowe pokłady siarki także w pińczowskim pow. W wielu miejscach w południowej części gub. kieleckiej wytryskują źródła słone, ale soli dotychczas nie znaleziono. Do formacyi czwartorzędowych należy formacya aluwialna, czyli tak zwane napływy nowsze. Do utworów tej formacyi należą tufy wapienne, które zostały znalezione we wsi Sniadec na północ od Bodzentyna w gub. kieleckiej. Około miast Chęciny i Kielce w różnych miejscach są znaczne pokłady marmuru, różnych kolorów i wzorów. W tych miejscowościach eksploatowano marmur już w XVI wieku; obecnie wznowiono eksploatacyą. W okolicach Olkusza łomy czarnego marmuru także eksploatowano jeszcze w XVII wieku. Ołtarz w kościele św. Stefana w Wiedniu zrobiony z tego marmuru. Ogólny obszar gubernii, wynoszący nie 1,675,900 mr., jak podawały dotychczasowe wykazy, lecz 1,801,520 morg., rozdziela się w następny spo-

sób: 890,706 mr. rola orna, 122,997 mr. łąki produkujące do 3,000,000 pud. siana, 105,526 mr. pastwiska; ogrody i sady 40,797 mr. (same sady 6,220 mr.), osady ludzkie 40,989 mr., lasy 526,058 mr. (w 1880 r. dawne wykazy podawały tylko 380,706 mr.), wreszcie nieużytki (parowy, skały, piaski, drogi i t. p.) 93,712 mr. Ogólna cyfra z dodania przewyższa wprawdzie cyfrę obszaru ogólnego, ale pochodzi to z niedokładności szczegółowych cyfr. Grunta te należą: do skarbu 164,681 mr., do duchowieństwa 1,700, do szlachty 640,421, do osób nieszlacheckiego pochodzenia 193,297, do mieszczan 11,325, do towarzystw i instytucyj dobroczynnych 2,317, do włościan i kolonistów 662,974 mr. Do katolików należy 1,229,726, do polaków-protestantów 11,625, do żydów 38,220, do cudzoziemców 151,862 mr. Co do rozdziału własności gruntowej, to przeważają majątki średniej wielkości, mające pożyczkę Towarz. kred. ziemsk. od 3,000 do 25,000 rs.: stanowią one 84 proc. ogółu dóbr stowarzyszonych, podczas gdy od 25,000 do 50,000 rs. i wyzej, jest 11 proc. Z ogólnego obszaru lasów w 1880 r. w ilości 526,058 mr., było lasów: prywatnych nieurządzonych 150,507 mr., urządzonych 116,189 mr., zasianych 22,982 mr., niezadrzewionych 42,501 mr., oddanych za serwituty 6,759 m., dawniej posiadanych 1,948, należących do osad 2,898 mr., miejskich i instytutowych 7,265 m., rządowych 124,887 mr., poduchownych 21,939, donacyjn. 16,483 mr.; ogółem nieurządzonych 150,847 mr.. urządzonych 286,424 mr. i niezadrzewionych: rządowych 11,118 mr., prywatnych 42,501 mr. Wartość gruntów, zwłaszcza w ostatnim dziesiątku lat, znacznie się podniosła w cenie. Wartość jednej włóki gruntu ornego przed laty 50 wynosiła w średniej przeciętnej rs. 300, przed uwłaszczeniem włościan podniosła się do rs. 750, obecnie zaś dochodzi do rs. 1,500, czyli że wartość jednego morga dochodzi do 50 rs., jakkolwiek w guber. kieleckiej znajdują się miejscowości, gdzie ze względu na wysoką urodzajność gleby i bliskość zakładów handlowych i przemysłowych, wartość morga dochodzi do rs. 150. Przyjmując średnią cenę jednego morga gruntów ornych na rs. 50, wypada, że wartość wszystkich gruntów ornych w gubernii reprezentuje kapitał 54,054,000 rs.; dołączając zaś do tego wartość łąk i sianokosów, stanowiącą rs. 9,305,100, wypada, iż wartość gruntów produkcyjnych, za wyłączeniem lasów, ogrodów, sadów i t. p., reprezentuje kapitał rs. 63,359,000. Ogólna liczba inwentarza żywego wynosi 680,695 sztuk, a mianowicie: bydła 247,239, koni 77,503, owiec 267,349, nierogacizny 106,311, kóz 1,823, osłów i mułów 209. Hodowla owiec przedstawia dość znaczny upadek, ponieważ w 1876 r. liczono 317,473 sztuk, w tej liczbie poprawnych 217,834, największa owczarnia miała 3,000 sztuk. Rezultaty działalności rolniczej z 1878 wykazują się średnio, z tego powodu możemy je przyjąć za przeciętne normalne. Pszenicy ozimej wysiano 65,268 czetwierti, czyli więcej niż w r. 1877 o 1,907. W powiatach: jędrzejowskim wysiano 15,530, zebrano 77,550 czet.; włoszczowskim wys. 5,800, zebr. 31,898 cz.; kieleckim wys. 2,280 zebr. 7,980 cz.; miechowskim wys. 13,179, zebr. 67,724 cz.; olkuskim wys. 6,944, zebr. 20,832 czet.; pińczowskim wys. 8,750, zebr. 43,750 cz.; stopnickim wys. 12,785, zebr. 63,299 czetwierti. Z przytoczonych cyfr okazuje się, że wydajność pszenicy w średniej przeciętnej dla całej gubernii stanowi 4,5 t. j. więcej niż w r. 1877 o 0.6 czetw. Żyta wysiano 142,015 czetwierti. W powiatach: jędrzejowskim wysiano 18,564, zebrano 92,820 czetwerti; włoszczowskim wys. 17,530, zeb. 81,806 cz.; kieleckim wys. 16,970 zebr. 59,560 czet.; miechowskim wys. 18,580, zebr. 92,917 cz.; olkuskim wys. 31,090, zebr, 65,289 cz.; pińczowskim wys. 12,369, zebr. 66,870 czetw.; stopnickim wys. 26,912, zebr. 164,472 czetw. Wydajność żyta w całej gubernii wynosiła w średniej przeciętuej 4,5, więcej niż w r. 1877 o 0,44. Pszenicy jarej zasiano 10,265 czet., to jest więcej w r. 1877 o 897 czet. Zbiór siana dochodzi do 3,000,000 pudów. O doniosłości, jaką może mieć hodowla drobiu, świadczy cyfra rocznego wywozu jaj za granicę, wynosząca do 500,000 kop, wartości 402,884 rs. Prócz tego wyprowadzono gęsi 11,282 sztuk za 8,230 rs. i innego drobiu 3,013 sztuk za 2,162 rsr. Z produkcyą rolną ściśle się łączy przemysł gorzelany. W 51 gorzelniach użyto kartofli 838,630 pud., słodu zielonego 69,264 pud., suchego słodu 3,062 pud., mąki żytniej 522 pud.; razem 911,478 pudów. W 5 zakładach wypalano do 100,000 stopni; w 13 zakł. wypal. do 200,000 st.; w 20 zakł. wypal. do 300,000 st.; w 5 zakł. wypal. do 400,000 st.; w 5 zakł. wypal. do 500,000 st.; w 2 zakładach wypal. do 600,000 stopni; w jednym zakł. wreszcie wypal. do 700,000 stopni. W cukrowniach zaś w ciągu 1876 r. z 66,300 berkowc. buraków wyrobiono 43,647 i pół pudów mączki, wartości 240,056 rubli. Przemysł gub. kieleckiej przedstawia się dość ubogo w stosunku do naturalnych jej bogactw. W 1880 r. zakładów wytapiających surowiec liczono tylko 4 z 202 robot., z ogólną sumą produkcyi 113657 rubli. Wszystkie te zakłady mieściły się w pow. kieleckim. Zakładów przerabiających żelazo było 13 z 124 robot., z ogólną produkcyą 119571 rubli; 7 z pomiędzy tych zakładów z produkcyą 21000 rubli znajdowało się w pow. kieleckim, 3 z produkcyą 59954 rub. w pow. olkuskim i 3 wreszcie z

produkcyą 38617 rub. w pow. włoszczowskim. Kopalnia galmanu jedna w pow. olkuskim, zatrudniająca 392 robot., dostarczyła tej rudy za 240885 rub. Kopalnia siarki w Czarkowych, w pow. pińczowskim, zatrudniająca 112 robot., dostarczyła w r. 1880 produktów za 40000 rub. Kopalni i zakładów obrabiających marmury znajdowało się 8, zatrudniających 65 robot. i dostarczyły produkcyi tylko za 7180 rubli. Z tego fabryka kielecka o 47 robot., produkcyi miała 5680 rubli, 6 zakładów w Chęcinach o 15 robot. dostarczyło produkcyi 1200 rubli i wreszcie jeden zakład w pow. kieleckim dostarczył tylko za 300 rubli. Pomimo znacznych skarbów kopalnych w ziemi, przemysł górniczy gubernii kieleckiej, jak powyższe cyfry wykazują, z powodu braku ułatwionych komunikacyj, bardzo nieznaczne przedstawiał rezultaty w r. 1880. Ze wszelkich zakładów przemysłowych w gub. kieleckiej, najwyższą sumą produkcyi odznaczała się fabryka wyrobów bawełnianych braci Ginsbergów, w osadzie Zawiercie w pow. olkuskim, której to osady druga połowa, zwana Zawierciem Mrzygłodzkiem, należy do pow. będzińskiego. Fabryka tu należąca, o 1200 robot., w r. 1880 dostarczyła wyrobów za 1,668,000 rubli. Fabryka ta w roku poprzedzającym dostarczyła wyrobów za rubli 3,000,000, a umniejszenie jej produkcyi w r. 1880 nastąpiło w skutek otwarcia, przez tychże Ginsbergów, drugiej podobnej fabryki w Zawierciu Mrzygłodzkiem. Znaczniejszą sumą produkcyi odznaczała się tylko grupa fabryk przerabiających płody roślinne Młynów w gubernii, wodnych amerykańskich znajdowało się 28, zatrudniających 106 robot., z ogólną sumą produkcyi 953154 ruble. Z młynów tych: jeden z produkcyą 275287 rubli znajdował się w pow. olkuskim, 8 z produkcyą 331046 rubli w pow. miechowskim, 9 z produkcyą 115000 rubli w pow. stopnickim, 3 z produkcyą 39500 rubli w pow. kieleckim, jeden z produkcyą 48000 rubli w pow. jędrzejowskim, 3 z produkcyą 67401 rubli w pow. włoszczowskim i wreszcie 3 z produkcyą 76920 rubli w powiecie pińczowskim. Oprócz wielkiego młynu wodnego w pow. olkuskim, tamże znajdował się jedyny młyn parowy w gubernii z produkcyą 123750 rubli, zatrudniający 17 robot. Ogółem więc produkcya młynarstwa w gubernii kieleckiej w r. 1880, oprócz wiatraków, co do których brak danych, wynosiła 1,076,904 rubli. Gorzelni w r. 1880 było czynnych 42, z produkcyą 959962 rubli, z tych: 13 w pow. włoszczowskim, 10 w stopnickim, 8 w jędrzejowskim, po 3 w olkuskim, miechowskim i pińczowskim i 2 w kieleckim. W r. 1876 gorzelni czynnych w gubernii było 51, z produkcyą 1,618,000 rubli. Cukrowni w r. 1880 czynnych było 2, zatrudniających 180 robot., z ogólną produkcyą 275900 rubli. Cukrownia „Szreniawa" w pow. miechowskim o 40 robotnikach, dostarczyła produktu za 175900 rubli; druga cukrownia „Łubna" w pow. pińczowskim o 140 robotnikach, dostarczyła produktów za 100,000 rubli. Browarów było 25, zatrudniających 83 robotników, które dostarczyły ogółem produktu za 217912 rubli; z tej liczby trzy największe w mieście Kielcach, o 40 robotnikach, dostarczyły piwa za 80000 rubli, 5 w pow. olkuskim, wyprodukowało piwa za rubli 100087, nadto znajdowało się pomniejszych: 5 w pow. miechowskim, 2 w stopnickim, 2 w jędrzejowskim, 3 we włoszczowskim i 5 w pińczowskim. Olejarni w całej gubernii było tylko 7 z ogólną sumą produkcyi 27227 rubli. Z tej ogólnej liczby: 2 w mieście Działoszycach, po 2 w pow. stopnickim i włoszczowskim i jedna nieco większa w jedrzejowskim. Posiadając większe stosunkowo niżeli inne gubernie przestrzenie lasami porosłe, gub. kielecka liczyła też w r. 1880 znaczniejszą liczbę tartaków, bo aż 67 z produkcyą 366937 rubli. Z pomiędzy nich 23 znajdowało się w pow. olkuskim, z produkcyą 289,162 rubli; pozostałe: 13 w pow. miechowskim, 10 w stopnickim, 12 w kieleckim, 5 w jędrzejowskim i 4 we włoszczowskim. Smolarni w gubernii liczono 10. Cegielni czynnych było ogółem 60, z produkcyą 147,174 rubli. W mieście Kielcach i w pow. kieleckim znajdowało ich się 8, z produkcyą 10815 rubli, w miechowskim 16 z produkcyą 88345, w olkuskim 11 z produkcyą 15810; pozostałe pomniejsze we wszystkich innych powiatach gubernii rozrzucone. Hut szklanych liczono 3, zatrudniających 63 robotników z ogólną produkcyą 77200 rubli. Największa z pomiędzy nich z produkcyą 40000 rubli położoną była w pow. olkuskim, dwie mniejsze w pow. włoszczowskim i jędrzejowskim. Garbarni liczono 23, zatrudniających 78 robotników, z ogólną produkcyą 63850 rubli. Wszystkie były pomniejsze: 9 z nich w miastach, pozostałe 14 we wszystkich powiatach rozrzucone. Fabryk papieru liczono w gubernii 3, z ogólną sumą produkcyi 278,872 rubli, zatrudniających 170 robotników. Dwie większe z pomiędzy nich zatrudniające 166 robotników z produkcyą 278,872 rubli znajdowały się w pow. olkuskim. Oprócz powyższych istniały następne pomniejsze zakłady przemysłowe: 4 mydlarnie i fabryki świec łojowych, z ogólną sumą produkcyi 55490 rubli, 7 warsztatów sukienniczych z ogólną produkcyą 10044 rubli, jedna farbiarnie, 2 fabryki kafli, 11 wapielni, 18 zakładów garncarskich, 3 miodosytnie i jedna fabryczka cykoryi. Ogółem w gub. kieleckiej w r. 1880 statystyka urzędowa wykazuje 358 zakładów przemysłowych, zatrudniających 3701 robotników, a ogólną ich sumę produkcyi za rok ten

podaje na 5858028 rubli. Komunikacyjne drogi kieleckiej gubernii stanowiły A.) drogi bite państwowe: I od wsi Bzin przez Kielce do Michałowic; II od Olkusza do Dąbrowy; III od Kielc do Piotrkowa. B.) gubernialne bite, 394 wiorst I rzędu, zwykłe 102 wiorst. C.) powiatowe w ogóle II rzędu 854, a w tem 84 w. szosy i 770 gruntów. Ludność gubernii szybko wzrosła, w 1867 r. wynosiła 469619, w 1876 było 580150. Z końcem 1880 r. ludność wynosiła 614711 mk., w ciągu 1881 r. urodziło się: chłopców 13439, dziewcząt 13079, razem 26518. Umarło mężczyzn 9172, kob. 9215, razem 18387. Zatem do 1 stycznia 1882 r. stała ludność gubernii w skutek przewyżki urodzonych wynosiła 622842; w tej liczbie mężczyzn 304402, kobiet 318440 czyli zwiększyła się o 8131. Liczba kobiet w gubernii przewyższa liczbę mężczyzn o 14038. Ludność ta zamieszkuje w miastach: Kielce 10051, Chęciny 5768, Olkusz 2629, Pińczów 6363, Działoszyce 5363, Miechów 1990, Chmielnik 6329, ogółem 38493. W powiatach: jędrzejowskim 62887, włoszczowskim 62585, kieleckim 86334, miechowskim 87882, olkuskim 96973, pińczowskim 82279, stopnickim 105409, ogółem 622842. W tej liczbie mieści się żydów: w kieleckim 9374, jędrzejowskim 5952, włoszczowskim 7189, miechowskim 3359, olkuskim 10770, pińczowskim 12953, stopnickim 14629, w m. Kielcach 2659, ogółem 65885. W liczbie 100 dzieci, urodziło się dziewcząt 49, a chłopców 51. W średniem przecięciu na 100 mieszkańców urodziło się dzieci 4,,2. W liczbie urodzonych było dzieci prawych 26064 czyli 98 2 proc., nieprawych 454 czyli 1 proc. W ciągu ostatnich lat dziesięciu śmiertelność w gubernii kieleckiej była następująca: w r. 1872 zmarło osób 12862, w r. 1873—23876; w 1874—15469; w 1875—13614; w 1876—13695; w 1877—14129; w 1878—15684; w 1879 — 16655; w 1880 — 16841; w 1881—18387. Srednia cyfra zmarłych w ciągu ostatnich lat 10-ciu wynosiła 16121 osób. Ślubów małżeńskich w r. 1881 było 6051, na 1 ślub średnio przypadało 102 mieszk., to jest w miastach na 87, w powiatach na 104. Ilość zawartych ślubów małżeńskich w ciągu ostatnich lat 10 w gubernii była następująca: w r. 1872—3722; w 1873—4386; w 1874 — 4711; w 1875 — 5195; w 1876—5064; w 1877—4581; w 1878 —4788; w 1879—5755; 1880—5579; w 1881 6051. Srednia cyfra związków małżeńskich w ciągu ostatnich lat 10 była 4983. Oświata, u ludu mianowicie, stoi w tej gubernii wyżej niż w innych częściach królestwa, dzięki dawnemu bardzo rozszerzeniu się kultury zachodniej pod wpływem duchowieństwa, które posiadało tu liczne majątki, i krakowskich szkół. Obecnie istnieją tu następne szkoły: 1 gimnazyum klasyczne męzkie, 1 progimnazyum żeńskie, 1 seminaryum nauczycielskie, 1 wzorowa szkoła początkowa, 5 szkół jednoklas. męzkich, 5 szkół jednoklas. żeńskich, 278 szkółek wiejskich, 12 prywatnych (męzk.), 11 niedzielnych rzemieślniczych, 6 luterańskich kantoratów. Z ogólnej liczby 312 zakładów naukowych, jest 16 w Kielcach, 21 w miastach i osadach, 275 w gminach. Uczęszcza do nich 11422 uczniów i 5995 uczennic, ogółem 17417 dzieci, w tej liczbie 16255 katolików, 255 ewangelików, 175 prawosł., 732 żydów. Pod względem kościelnym K. gub. stanowi dyecezyą z włączeniem tylko pow. będzińskiego gub. piotrkowskiej. Dyecezya kielecka liczy dekanatów 8, a mianowicie: kielecki, jędrzejowski, włoszczowski, olkuski, miechowski, pińczowski, stopnicki i będziński. Kościołów parafialnych ma 229, filialnych 16, po-klasztornych 5, klasztornych 5, kaplic 119. Księży świeckich znajduje się w niej 311, zakonnych 38, braciszków 5; zakonnic 28, sióstr miłosierdzia 10, alumnów akademii duchownej w Petersburgu 3, w seminaryum dyecezyalnem 53. Klasztory etatowe są: reformatów w Pilicy, w Pińczowie i w Stopnicy, bernardynów w Chęcinach, norbertanek w Imbramowicach, szarytek w Kielcach i Kurozwekach. Kapitułę składa prałatów 4 i kanoników 5. Ludność dyecezyi liczy dusz 581000. Pod względem sądowym gub. kielecka stanowiła okrąg podpadający pod juryzdykcyą sądu okręgowego w Kielcach i siedm okręgów sądów pokoju z sądami zjazdowemi w Kielcach (Kielce, Chęciny, Pińczów, Chmielnik, Działoszyce) i w Miechowie (Miechów i Olkusz) i 35 okręgów sądów gminnych. Pod względem administracyjnym na 7 powiatów: jędrzejowski, kielecki, miechowski, olkuski, pińczowski, stopnicki i włoszczowski. *Br. Ch.*

Kielce, os. młyn., pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno. W 1827 r. było tu 3 dm., 18 mk., obecnie 1 dm., 10 mk., 2 morg. Należy do folw. Werów.

Kielce al. *Kiełczewo*, w dok. *Kelz*, wś, jak się zdaje na ziemi chełmińskiej położona, darowana przywilejem łowickim r 1222 bisk. Krystyanowi, obecnie nie istnieje; chybaby czytać należało Kelp t.j. Kiełp, pod Chełmnem, własność biskupów. Ob. Kętrz. Ludność polska w Prusiech, 57.

Kielchenów, kol. włośc., pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice, 27 dm., 200 mk., 293 mr. rozl.

Kielców, niem *Weigelsdorf*, wś, górny, dolny, wielki i mały K., pow. oleśnicki, par. Kunersdorf, ma bardzo piękny kościół ewangelicki z 1790—92, erygowany około 1597 r. Gospodarstwo rolne i przemysłowe wzorowe.

Kielcowo, ob. *Zweihof* (niem), pow. wrocławski.

Kielcz, niem. *Keltsch*, wś i folw., pow. wielkostrzelecki, o 2,59 mil od W. Strzelc, przy linii kol. żel. Wś K. istniała już w XIII w.; na pocz. w. XIV wymieniona jako wś kościelna w archidyakonacie toszeckim p. n. Kelczaw. Ma 98 osad, 1,350 mr. rozl., kościół z r. 1779 murowany i szkołę. Folw. ma 1,600 mr. rozl. z drugim folw. Twardy i leśnictwem Biadacz. Jest tu wielki piec wapienny i gorzelnia. Do wsi K. należą: kol. K. w r. 1815—19 założona; kol. Nowa wieś i trzy młyny wodne, z których jeden zowie się Gajda, drugi Łysek. St. dr. żel. z Kluczborka do Bytomia, o 55 kil. od Kluczborka. Par. K. dek. toszeckiego 1869 r. miała 4,290 katol., 204 ewan., 48 izr.

Kielczanka, rz., ob. *Silnica*.

Kielczawa 1.), wś w pow. rzeszowskim, przy ujściu potoku Struga do Wisłoka, naprzeciw Tyczyna, od którego jest o 2 klm. oddaloną, należy do parafii rzym. kat. w Tyczynie, liczy 1,209 mieszk. rzym. kat., z których 92 przebywa na obszarze większej posiadłości, i ma szkołę ludową. Od północy i wschodu jest otoczona lasami. Znajdują się tutaj kopalnie węgla brunatnego (lignitu), ale wyzyskiwanie nie rozwija się, częścią dla dostatku drzewa opałowego i trudności transportu w okolice bezleśne, częścią dla wstrętu ludności do używania tego materyału opałowego i braku kapitałów dla prowadzenia przedsiębierstwa na wielką skalę. Większa pos. p. Fr. Zbyszewskiego ma obszaru 306 mr. roli, 41 mr. łąk i ogr., 57 mr. past. i 172 mr. lasu; pos. mn. 971 mr. roli, 122 mr. łąk, 120 mr. past. i 451 mr. lasu. 2.) K., wś na północny zachód od Baligrodu, w pow. Lisko, 660 m. n. p. m., leży w okolicy górzystej i lesistej, ma cerkiew drewnianą przyłączoną do parafii gr.-kat. w Mchawie i należy do parafii rzym.-kat. w Baligrodzie, zkąd jest 4 klm. odległą. Ze 178 mieszk. mieszka 32 na obszarze więk. pos.; pod względem wyznania jest 4 rzym.-kat., zresztą gr.-kat. Większa pos. ma obszaru 107 mr. roli. 29 mr. łąk, 29 mr. past. i 100 mr. lasu; mniej pos. 207 mr. roli, 43 mr. łąk, 61 mr. past. i 34 mr lasu. Graniczy na wschód z Mchawą, na zachód z Kalnicą niżną a na południe z Roztokami. Por. *Długi potok*. *Mac.*

Kielczyn, niem. *Koeltschen*, wś, pow. rychbachowski na Szląsku, z kośc. paraf. i dekan. kat. Kościół wzniesiony 1270 r. przez księcia świdnickiego Bolesława. W pobliżu leży góra t. n., na której podobno istniał niegdyś zamek obronny.

Kiele, wś i folw. w pow. słuckim, o milę od mka Kopyla na wschód, przy drodze wiodącej do wsi Staniek położone. Wieś ma osad 15. W tej okolicy wypływa z moczarów rzeka Wasna.

Kiele, wś nad rz. Cesarką, pow. wileński, 3 okr. adm., o 64 w. od Wilna, 13 dm., 138 mk., z tego 22 prawosł., 116 kat. (1866).

Kieleczka, *Keleczka*, r. 1534 *Kh'ain-Keletzki*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, o 4 mile od Gliwic, o 1 i ćwierć od Toszka, par. Wyźnice i Wielowieś. Wś K. ma 18 osad, 584 mr. rozl., dobra zaś 326 mr.

Kielejcie, zaśc., pow. wileński, 4 okr. adm., o 50 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. kat. (1866).

Kielekond (niem.) wygodna przystań i mko na wyspie Ozylii.

Kieleńska Huta, pow. wejherowski, ob. *Kielińska Huta*.

Kielewicze, wś nad rz. Wołożynką, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 57 w. od Oszmiany, 13 dom., 130 mk., z tego 100 prawosł., 30 kat. (1866).

Kielick (zapewne *Kelig*), folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya. Odl. 40 w. od Kalwaryi; ma 4 dm., 15 mk.

Kieliczawa, ob. *Kielczawa*.

Kielik, ob. *Ciśniawa*.

Kielińska huta, niem. *Köllnschehütte*, rycer. dobra do Kielna należące, pow. wejherowski, przy bitym trakcie leźnieńsko-wejherowskim, w okolicy lesistej i piaszczystej. Obejmuje wybudowania: Bożanki i Glinna, gbur posiadł. 23, włók 44, dm. 24, kat. 212. Parafia, szkoła i poczta Kielno. Odl. od Wejherowa 3 mile.

Kielischken (niem.), wś, pow. szczycieński, ob. *Kiliszki*.

Kieljany, wś nad rz. Wyssą, pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par. Wąsosz. W 1827 r. było tu 15 dm., 79 mk.

Kielle, wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 44 w. od Wilna, 6 dm., 72 mk. kat. (1866).

Kielminie, wś, pow. szawelski, gm. kiryanowska, 19 dusz męz., 52 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kielminy, wś, pow. rossieński, par. taurogowska.

Kielmy, dobra w pow. rossieńskim, część w szawelskim, parafii kielmeńskiej; po uwłaszczeniu włościan, po kilku eksdywizyach, w końcu po konfiskacie, której uległa część brata obecnego dziedzica Juliusza Grużewskiego, założyciela słynnej fabryki zegarków w Genewie Czapek i Patek, posiadają obecnie z folwarkami 160 włók ziemi, własność Jana Grużewskiego. Dobra K. z miasteczkiem handlowem tegoż im. przecina szosa z Szawel do pruskiej granicy w Tawrogach; graniczą K. na północ o dwie wiorsty z dobrami Powerpiany Adolfa Przeciszewskiego, na zachodzie o 3 wiosty z majątkiem Werpiany Witolda Mikszewicza; na południe Nowe Kielmy małoletnich Kaczanowskich po babce Grużewskiej, ze schedy kielmeńskiej jako posag wydzielone. Kielmy od Rossien odległe mil 4, od Szawel mil 6. W miasteczku znajduje się zarząd 1 okr. policyjnego, zarząd 3 uczastku sądowego, kantor pocz-

towy, stacya telegraficzna, zarząd gminy należącej do 1 uczą stku, kościoły katolicki i reformowany, synagoga, gorzelnia, piwowarnia, dwie garbarnie, bardzo wiele drobnych sklepów handlowych, r. 1880 przez obywatela z Podgaja Jana Iwanowicza urządzony skład maszyn i narzędzi rolniczych, duży murowany magazyn kolonialnych towarów i gospody chrześciańskiej. W miasteczku Kielmach obecnie jest domów 347 i 1,800 mieszkańców, z tych chrześcian 200 dusz, reszta żydzi. Słynne są Kielmy swemi jarmarkami na konie, które trwają od 3-ch króli do wielkiejnocy po jednym dniu w tygodniu. Gmina kielmeńska uwłaszczona dzieli się na 5 gromad: burbajcka, helenowska, ginejkowska, rynwidzka i żadowiska; na ogół dusz 2,715, ziemi zaś uwłaszczono 11,870 dziesięcin. Dom mieszkalny w Kielmach murowany przed kilkuset laty zachował swoją wspaniałą starożytną cechę. Kielmy zostały nabyte w 1579 roku przez Pawła Grużewskiego, który przybył z Mazowsza na Żmujdź, od książąt Sołomereckich. Z trzech synów jego Jan żonaty z Zofią Radzimińską, która fundowałała kościół reformowany w 1615 r. Murowany w gotyckim stylu z wysoką wieżą, ostatecznie kościół ten skończony przez Jerzego z Zofii Radzimińskiej Grużewskiego. Kościół rzymsko-katolicki drewniany, fundowany przez W. X. L. Witolda w r. 1416. Z historyi krajowej wiadomo jak z powodu tolerancyi naszych przodków chętnie rozpowszechniały się nowiny religijne, tak iż niemal cała ukształceńsza klasa na Żmujdzi garnęła się do reformy. Do rodzin wiernych po dziś dzień reformie należą Grużewscy, Mikszewiczowie, Kurnatowscy, Urbanowiczowie i wiele inych. Zwykle tylko po matkach płeć żeńska wyznaje wiarę katolicką. Miasteczko Kielmy przecina rzeka Krożenta, dwór zaś okala rzeka Wielbiana. Wjazd do wspaniałych zabudowań dworskich prowadzi przez bramę murowaną, nad którą znajduje się starożytny księgozbiór z wielu cennemi egzemplarzami, manuskryptami i rzadkiemi drukami, odnoszącemi się do reformacyi i historyi krajowej. Starodrzew w dużym parku ozdabia piękną miejscowość. Miasteczko Kielmy kilkakrotnie ulegało pożarom. W 1701 roku Karol XII przebywał w Kielmach, później spalone przsz sasów, staraniem dziedziców budowle znowu powstawały. Z taryfy księztwa żmujdzkiego 1717 roku przekonywamy się, że Jakób Grużewski stolnik ks. żmujdzkiego posiadał Kielmy z miasteczkiem i majątkiem Podubiś i Gawżany 264 dymy, dobra Kurszany 180 dymów, Montwidów i sioło Pilluny 60 dymów, Szylany, Dobikinie, Żelwy, Plinksze 150 dymów, słowem 654 dymów, za które wnosił opłaty i powinności koronne. W skutek działów familijnych i burz krajowych podzielone te dobra stanowią dziś własność wielu rodzin wcale zamożnych w kraju. Obecny dziedzic Jan po śmierci brata Jerzego bezdzietnego z Józefą Piłsuzdką napowrót do Kielm przyłączył Podubiś w malowniczej miejscowości między rzekami Dubissą i wpadającą do niej Krożentą. Paraf. kościół kat. w K. p. w. Wnieb. N. M. P., z r. 1745 przez ks. Jasińskiego wzniesiony. Kaplica w Werpianach i Juchniszkach. Parafia kat. dekanatu szydłowskiego: dusz 6,710. Par. ewang.-reform. dusz 192. *J. Godl.*

Kielnarowa, wś, pow. rzeszowski, sąd pow., par. i st. poczt. Tyczyn, u zbiegu pot. Chmielnik z rzeką Strugiem, ma 1,117 mk. w gminie, a 92 na obszarze dworskim, oraz szkołę filialną. Por. *Kielczawa* (?). *F. S.*

Kielnica, w dok. *Kelnicz*, struga pod Prabutami, r. 1374 wspominana, pow. suski.

Kielno, pierwotnie zapewne *Kolno*, niem. *Kölln*, wś włośc. parafialna, pow. wejherowski, nad jeziorem, przy bitym trakcie wejherowsko-lezieńskim. Obejmuje rycer. dobra i wybudow.: Brzozówko, Dębnica, Jügerhof, Lis, Nowa rola, Place, Cegielnię kielińską; obszaru włók 141, gburów 17, kat. 419, ew. 81, dm. 41. Parafia, szkoła i poczta w miejscu. Odl. od Wejherowa $3^1/_4$ mili. Przy wsi znajduje się młyn wodny kieliński. Dwa razy w roku odbywają się tu jarmarki kramne i na bydło K. z kościołem parafialnym istnieje bez zaprzeczenia od najdawniejszych czasów; w dokum. zachodzi pierwszy raz, jak się zdaje, dopiero w r. 1342. W skutek reformacyi luterskiej kościół po dwakroć opanowany był przez innowierców. Pierwszy raz odebrał go i poświęcił bisk. Stan. Karnkowski r. 1570, potem drugi raz bisk. Rozrażewski r. 1596. Wieś K. była królewszczyzną z fol., stanowiła wielki klucz kieliński, do którego należały wioski i dobra oprócz K., Szynwałd, Przodkowo, Czapły, Nynkowy, Bojany, Jeleń i Kosowo. Oddawna trzymali te dobra t. z. tenuci czyli dzierżawcy król. Roku 1570 trzyma je Ernst Wejher, roku 1590 Jan Wejher, starostowie puccy. Roku 1654 rząd polski za otrzymaną od Jana Werdy, podkom. pomorskiego, star. nowskiego, pożyczkę 83,900 fl., oddał te dobra w zastaw synom Werdowym, wolne od wszelkich ciężarów aż do czasów wykupna. R. 1686 Linda, tenuta. R. 1702 Jakób Łebiński, sędzia ziemski mirachowski, tenuta. R. 1751 Łebiński, dzierżawca, kościół swoim głównie nakładem pobudował. R. 1789 Jakób Łebiński, dzierżawca. Z pomiędzy proboszczów odznacza się szczególnie Zygmunt Niwicki, kan. włocławski, sekret. król., na polu piśmiennictwa także znany; r. 1687 wydał w Gdańsku „Regula vitae sacro-politica"; r. 1692 w Ratyzbonie in IV-o cum figuris „Hebdomas sancta seu

Christus rex, judex, mediator", r. 1714 ponownie drukowane; umarł jako jezuita w Krakowie. O parafii kielińskiej pisze dyecez. szemat. z r. 1867: Parafia Kielno liczy dusz 5,898; kościół tytułu św. Wojciecha, patronatu dziedzica kielińskiego pana Dix, nie wiedzieć kiedy fundowany i konsekrowany. Kościół filialny w Szynwałdzie (aż do r. 1866 także drugi filialny w Przodkowie, osobno teraz odłączony); wsie parafialne oprócz 21 osad do filii należących: Kielno, M. i W. Bieszkowice, Bieszkowo, Bojany, Borowa góra, Bożanka, Brzozowa góra, Brzozówka, Brzozowe błoto, Czernia, Dębnica (r. 1760 Chmierek; niepodany teraz), Dębowa góra, Dobrzewino, Dębowa karczma, Głodowo, Głodówko, Gogolewo, Glinna, Glinica, Wielka wieś, Grenzfliess (?), Zielenisz, Hamowana, Jägersburg (?), Kamień, Karczemki, Kaszary, Kielińska huta, Kłosowo, Kłosówko, Koleczkowo, Koleczkowski młyn, Kopcniewo, Kontorwers (?), Kowalewo, Łekno, Lisewko, Marchowo, Marchówko, Marcinki, Mniszewko, Mniszewska dąbrowa, Mrówczy zamek, Nowa karczma, Niemotowo, Nowa rola, Okuniewo, Oliwska dąbrowa, Orzechowo, Piecewo, Place, Piekiełko, Psale, Psalmo, Rąb, Rębiska, Renówko, Rogalewo, Sarnia góra, Czarna góra, Warzno, Warzenko, Warzeńska huta, Wielka rola, Wiślin, Zagannik. Szkoły parafialne 3; w Kielnie dzieci kat. 181, w Wiślinie 61, Szynwałdzie przeszło 200; więcej niż 200 kat. dzieci nie uczęszczało wtedy do żadnej szkoły. O nagrobkach, jakie się w tutejszym kościele znajdowały, czytamy w Echo sepulchralis (ręk. z r. 1765 w Peplinie) str. 24: 1) Generoso Samueli de Kczewo Kczewski, viro antiquae nobilitatis et virtutis, pio in Deum, moribus gravi et integro, fortuna sua majori et contento, tandem anno Christi 1646 XIV Kal. Junii scelerata manu subditi improvisum capiti innoxio, idum infligentis, proh nefas! trucidato. Nunc de lapide hoc hospitali ossium conditore, perfidae vero immanitatis indice et exprobratore, monumentum amoris et pietatis conjunx dilectissima Susanna de Bakowiec Schlichtingia et superstites liberi multis cum lacrymis ponunt. Abi lector et vitae ingressum unum, egressus sarios cogita. 2) Generosus Gasparus Uberfeld anno 1561 d. 11 Sept. natus in Koleczkowo haeres, obiit a. 1617 d. 9 Martii, cujus animae Deus misereatur. 3) Hic sepultus jacet Praenobilis Dominus et modestus juvenis Laurentius Jantzen de majori Warsen a. 1632 d. 2 januarii. 4) Anno 1666 d. 23 Octobris Praenobilis Dominus Carolus Jantzen de majori Warsen abdormivit in Domino. Donet eis requiem. *Ks. F.*

Kielnobrydzie, wś, pow. wileński, 1 okr. adm., o 20 w. od Wilna, 12 dm., 49 mk. kat. (1866).

Kielnomiedzie, zaśc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 22 w. od Wilna, 1 dm., 5 kat. (1866).

Kielnów, niem. *Gellenau*, wś, pow. kładzki na Szląsku, par. kat. Lewin, par. ew. Chudoba.

Kielnówka, przys. Racławówki, pow. rzeszowski, par. rz. kat. Zabierzów, według szematyzmu duchownego 153 mk. *Mac.*

Kielp (niem), pow. chełmiński, ob. *Kiełp'*.

Kielpin (niem), ob. *Kiełpin*.

Kielpiszki, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Kielsak al. *Kiełbsak*, (może) *Kielczak*, os., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Ruże, odl. o 21 w. od Rypina, ma młyn wodny, 1 dm., 4 mk. 40 mr. gruntu.

Kielskie jez., ob. *Człuchowo*, t. I, 866.

Kieł, *Kiełek, Kielcz, Kielan*, dawne przezwisko, stanowi źródłosłów nazw: Kielce, Kielanowice, Kielczyn, Kiełki i t. p. *Br. Ch.*

Kiełakiemie, wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 8 w. od Trok, 7 dm., 58 mk., z tego 12 żydów, 46 kat. (1866).

Kiełb, *Kiełbas*, dawne przezwisko, stanowi źródłosłów nazw: Kiełbasy, Kiełbów. *Br. Ch.*

Kiełbaciszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 61 w. od Wilna, 2 dm., 5 mk. kat. (1866).

Kiełbaczyn, ob. *Kiełbasin*.

Kiełbasa 1.) karczma, pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew, leży przy samym lasku bielańskim, po szosie od Wawrzyszewa. Obok niej stoi pomnik z marmuru niewiadomego pochodzenia (?). 2.) **K.**, wś włośc., pow. brzeziński,, gm. Popień, par. Jeżów. Leży przy linii dr. żel. War.-Wied. na półn. od Rogowa. W 1827 r. było tu 8 dm., 48 mk.; obecnie 12 dm., 115 mk., 128 morg.

Kiełbasicze, wieś i piękny folwark w pow. słuckim, nad rzeką Łanią, w żyznej, obfitej w łąki miejscowości; wieś ma osad 6; folwark, dziedzictwo Bołtucia, dobrze zagospodarowany, ma obszaru 15 włók i 3 morgi. *Al. Jel.*

Kiełbasin, niem. *Kielbaszin*, za krzyżaków *Wurst, Wurstdorf*, wś kościelna, folw. prob. i dobra, pow. toruński, nad strugą Bachą. Obszaru liczą mr. 1992, bud. 22, dm. 12, katol. 129, ew. 9. Parafia w miejscu, szkoła Mlewo, poczta Chełmża. Dwa razy odbywają się tu jarmarki doroczne. Wieś K. była początkowo dobrami rządowemi, należącemi do komturyi toruńskiej, liczyła wł. 59, czynszowała 15 m. 9 skot. W księdze czynszowej z XV w. czytamy: K. ma wł. 60, osadnicy dają od włóki po 9 skot. i 2 kury; obsadzonych włók 13, pustych 47; karczma czynszuje 1 m. 2 kury, suma 6 m. R. 1457 król Kazimierz podarował K. wraz z całą komturyą toruńczanom. Przez długi czas była to wieś szarwarkowa, gburami obsadzona. R. 1730 magistrat toruński wydał ją radnemu Rosstäuscher na 20 lat bez wszelkiego czynszu; tylko aby folwark urządził, budynki wystawił i lepsze gospodarstwo zapro-

wadził. W K. znajdował się oddawna wiatrak; szkoła katol. była tu po 2 okupacyi pruskiej założona. Sławne odbywały się tu targi na odpust Narodz. N. M. P. R. 1837 wydało miasto K. w wieczystą dzierżawę za 2500 tal. i rocznym kanonem 543 tal. R. 1863 na własność tę wieś odprzedało za 80000 tal. R. 1859 posiadacz Wierzbicki. O stanie parafii tutejszej donosi dyecez. szemat. Parafia K. liczy dusz 1712; kościół tyt. Narodz. N. M. P., patronatu rady miejskiej toruńskiej; kiedy fundowany lub konsekrowany: nie wiadomo. Istnieją bractwa św. Józefa i trzeźwości; kościół filialny w Srebrnikach; prob. Teod. Skrzypiński. Wsie paraf.: Kiełbasin, Zalesie, Grodno, Mirakowo, Morczyny, Lipowiec, Nowy dwór i Mlewo. Szkółki paraf.: w Mlewie dzieci katol. 118, w Srebrnikach dzieci 86: katol. dzieci 32 odwiedza szkoły ewang. Czyt. Wernicke: Gesch. Thorns, str. 267; Gesch. des Culmerlandes, str. 114. Por. *Wierzbno*. *Kś. F.*

Kiełbasin, wś na Mazurach pruskich, u źródeł rz. Rozogi. Może *Kiełbasy* (ob.).

Kiełbasin, Kiełbaszyn, niem. *Kielbaschin*. 1.) *Stary*, wś i folw., pow. olesiński, o 5 kil. od Oleszna, par. Wędrynia; wś ma 5 osad, do 100 mr. rozl., folw. 400 mr. 2.) *Nowy*, kol. tamże, dalej od Oleszna, ma 6 osad po 4 mr.

Kiełbaska, os., pow. grójecki, gm. Kąty, par. Sobików. Por. *Czarnylas*.

Kiełbaska 1.) lub *Czapelna*, rz., poczyna się w pow. tureckim pod Grębkowem, płynie ku wschodowi przez Kowale i Kaczki, poczem przybiera kierunek wschod.-półn., płynąc pod Korytkowem na wschód Turku; za Pęcherzewem wchodzi w pow. kolski, płynie przez Kalinowę, Młyn, Czaple, Brudzew, Cichowo; pod Ruszkowem rozdziela się na dwa ramiona, z których pierwsze, płynąc prosto ku północy, wpada z lewego brzegu do Warty pod m. Kołem; drugie zaś w kierunku północ.-zachodnim płynie przez Kościelec i wpada do tejże rzeki pod Trząśniewem. W przywileju lokacyjnym m. Koła z r. 1362 jest mowa o prawie na młyn „in fluvio dicto Vetscza", na rzece Wietseczy, a że przytem oddzielnie wspomniana rz. Warta, zatem Vetscza jest widocznie dawną nazwą Kiełbaski. (Kod. Rzyszcz. I, 220). Długa 30 wiorst. Por. *Janiszew*. 2.) **K**, albo *Skrzyńska*, rz. w pow. augustowskim, poczyna się dwu strumieniami (pod Skrzynkami i Holkowcami), płynącemi na wschód i łączącemi się niedaleko Zabroczan; pod tą wsią rozdziela się znowu na dwa ramiona, z których jedno p. n. K. płynie ku wsch.-płn. koło Zahoran, Łojków i Kiełbasek; drugie zaś p. n. Skrzyńskiej w płd.-wsch. kierunku koło Balli i Podpuszkany, i wpadają z lew. brz. do Niemna; ostatnie o 5 w. na płn. Grodna, pierwsze o 5 w. dalej na półn. Długa jako Skrzyńska przeszło 5 w., jako K. 8 w. *J. Bl.*

Kiełbaska, potok, wypływa w obr. gm. Manasterca, w pow. stryjskim, w płd. jej stronie, dwiema strugami; płynie dolinką krętym biegiem ku północy, a zabrawszy strugę, pod Wiczkańską górą nastającą, zwraca się na półn.-zachód i śród domostw Starejwsi, należącej do Manasterca, wpada z pr. brz. do Olszynki, dopływu Dniestru. Długość biegu 5 kil. *Br. G.*

Kiełbaski 1.) folw., pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, rozległość podana razem z rozległością majątku Kobylany (ob.), do którego K. należą. Miejsce urodzenia Kaz. Wład. Wójcickiego. 2) **K**, dwór nad Niemnem, pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Hoża, o 63 w. od Augustowa, między Łojkami a Niemnem, ma 22 dm., 152 mk. Lasy okoliczne słyną z obfitości grzybów i rydzów, zbieranie których przynosi włościanom niezgorszy dochód. Folw. K. rozległ. mr. 732, grunta orne i ogrody mr. 424, łąk mr. 20, pastwisk mr. 47, wody mr. 34, lasu mr. 150, zarośli mr. 28, nieużytki i place mr. 29. Budowli drewn. 12; pokłady torfu i margla w niektórych miejscowościach. Wieś K. osad 24, z gruntem mr. 321. *Now.*

Kiełbaśna 1.) rus. *Kołbaśna*, wś, pow. bałcki, gm. Woronków, par. Rybnica, nad rz. Kiełbaśną długą, dopływem Rybnicy; mk. 1167, dm. 211, ziemi włośc. 1447, dwors. 4561 dzies. Cerkiew p. w. ś. Krzyża ma 1235 parafian. 45 dzies. ziemi. K. należała kolejno do Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich, Moszyńskich, dziś Juryewiczów. 2.) **K**., przedmieście Szarogrodu, nad rz. K., dopływem Moraszki.

Kiełbaśna 1.) rzeczka, lewy dopływ Moraszki, ma źródła powyżej wsi Kozłówki, odgranicza pow. mohylowski od jampolskiego, mija wsie Kozłówkę, Paciorowę, pdm. Kiełbaśnę i między pdm. Masłówką a Szarogrodem uchodzi do Moraszki. 2.) **K**. *długa*, rus. *Kołbasna dołha*, rzeczka w pow. bałckim, poczyna się koło wsi Domanicy, wpada do Rybnicy pod wsią Kiełbaśną. *Dr. M.*

Kiełbaśna, góra, ob. *Górce*, tom II, 701.

Kiełbasów, potok górski, ma źródła leśne w lesie Kiełbasowem zwanym, w obr. Przyłękowa, pow. żywiecki; płynie w kierunku północnym, a przed swem ujściem do Koszarawy z lew. brz., porusza tracz. Długość biegu 2 kil.

Kiełbasy, pustk., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, odleg. 34 i pół w. od Sieradza, ma 7 dm., należy do dóbr Klonowa.

Kiełbasy, niem. *Kelbassen*, wś, pow. szczycieński, w okolicy lesistej i bagnistej, na prusko-polskich Mazurach, nowo założona po roku 1763. Por. *Kiełbasin*. *Ks. F.*

Kiełbaszyn, ob *Kiełbasin*.

Kiełbonki, *Alt* i *Neu*, wś, pow. ządzborski, st. poczt. Peitschendorf.

Kiełbów, wś i folw., pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. 21 w. od Radomia, posiada

gorzelnię, browar i cegielnię. Leży przy trakcie bitym 1-ej klasy. W 1827 r. było tu 18 dm., 94 mk., obecnie 38 dm., 287 mk.; ziemi dworskiej 660 mr., włoś. 419 mr. Według Towarz. kred. ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Siekluki, Gózd i Żdżary, osady dawniej msta Wyśmierzyce, wsi K., Siekluki, Gózd, Żdżary, Wola Gozdowska i Trąbki. Rozległość wynosi mr. 2889; folw. Kiełbów: grunta orne i ogrody m. 439, łąk mr. 120, pastwisk mr. 103, nieużytki i place mr. 56, razem mr. 718; budowli mur. 16, drewn. 10; płodozmian 5 i 7 polowy; folw. Siekluki: grunta orne i ogrody mr. 348, łąk mr. 113, pastwisk mr. 205, lasu mr. 380, nieużytki i place mr. 18, razem mr. 1064; budowli mur. 3, drewn. 4; płodozmian 10-polowy; folw. Gozd: grunta orne i ogrody mr. 674, łąk mr. 225, pastwisk mr. 183, nieużytki i place mr. 25, razem mr. 1107; budowli mur. 5, drewn. 10; płodozmian 9 polowy; folw. Żdżary rozległ. mr. 152, od dóbr tych odłączony. Osada dawniej miasto Wyśmierzyce osad 261, z gruntem mr. 1394; wieś Kiełbów os. 47, z grun. mr. 419; wś Gózd os. 37, z gr. mr. 560; wś Siekluki os. 41, z gr. mr. 779; wś Żdżary os. 12, z grun. mr. 604; wś Wola Gozdowska os. 3, z grun. mr. 173; wieś Trąbki os. 2, z gruntem mr. 88. *A. Pal.*

Kiełbów, pole w par. Bieliny, pow. opocz. (Łaski, Lib. ben. I, 714).

Kiełbowo, wś, pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Gralewo, odl. o 21 w. od Płońska, ma wiatrak, 10 dm., 87 mk., 441 mr. gruntu. Folwark K. z dezertą Wyrwały miał 1840 r. 370 mr. rozległości.

Kiełcze (*Kopki* i *Stare*), wś szl., pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. Jestto odwieczne gniazdo szlacheckie rodu Kiełczewskich, wspominane w dokumentach XVI w. (Gloger). Por. *Danowo*,

Kiełczew 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Prostyń, o 7 w. od Małkini, o 3 w. od rz. Buga. W 1827 r. było tu 30 dm., 354 mieszk., obecnie 74 dm., 600 mieszk., obszaru ma 2286 mr., w tem 1234 mr. folwarcznych. 2.) K. *Smużny* i *K. Górny*, dwie wsie, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Wrząca Wielka, odleg. 10 w. od Koła. W 1827 r. K. Smużny miał 22 dm., 275 mk., a K. Górny 18 dm., 131 mk.; obecnie pierwszy ma 14 dm., 123 mk.; drugi zaś 7 dm., 56 mk. Była gmina K. Smużny, 974 dusz, należała do b. powiatu włocławskiego. Folw. K. Smużny rozległy mr. 1296; grunta orne i ogrody mr. 857, łąk mr. 192, pastwisk mr. 112, wody mr. 1, lasu mr. 91, nieużytki i place mr. 43; budowli mur. 15, drewn. 2; płodozmian 5 i 16-polowy; w małej ilości są pokłady wapna, torfu i marglu. Wś K. Smużny os. 53, z gruntem mr. 124. Folw. K. Górny i Wandynów z wsią K. Górny, rozl. mr. 1034; grunta orne i ogrody mr. 824, łąk mr. 132, pastwisk mr. 1, lasu mr. 39, nieużytki i place mr. 38; budowli mur. 5, drewn. 4; płodozmian 12 i 15-polowy; w małej ilości są pokłady torfu, wapna i marglu. Wieś K. Górny osad 28, z gruntem mr. 25.

Kiełczewek, kol., pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Grzegorzew, odleg. 8 w. od Koła. W 1827 r. było tu 20 dm., 207 mk.; obecnie 31 dm., 297 mk. Ob. *Chełmno*.

Kiełczewice, *Dolne* i *Górne*, wś i folw. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczewice. Posiadają kościół par. murowany; parafia istniała tu już w XV w., kościół założony został w 1431 r. przez Jana dziedzica Kiełczewic i dotąd przetrwał. Par. K. dek. lubelski, 1348 dusz. Dobra K. lit. A składają się z folwarków Poczyśle i Dobczyzna oraz wsi K. Dolne. Rozległ. wynosi m. 1910. Folwark Poczyśle: grunta orne i ogrody m. 681, łąk mr. 83, pastwisk mr. 2, wody mr. 10, lasu mr. 517, nieużytków i placów mr. 21, razem mr. 1314; bud. mur. 6, drewn. 13; płodozmian 10 polowy. Folw. Dobczyzna: grunta or. i ogrody m. 380, lasu mr. 199, nieużytki i place mr. 17, razem mr. 596; bud. drewn. 3, gorzelnia, młyn wod., tartak; pokłady wapna i marglu. Wś K. Dolne os. 37, z gruntem m. 767. Folw. K. Górne lit. B rozległy mr. 935; grunta or. i ogrody mr. 711, łąk mr. 7, pastwisk mr. 13, wody m. 15, lasu m. 173, nieużytki i place mr. 16; bud. mur. 3, drewn. 14, młyn wodny; pokłady wapna. Wś K. Górne os. 33, z gruntem mr. 464. Fol. K. lit. C al. Borkowizna, rozległy mr. 852; grunta orne i ogrody mr. 389, łąk mr. 8, pastwisk mr. 19, lasu mr. 318, zarośli m. 87, nieużytki i place mr. 31; bud. drewn. 5. Folw. ten w r. 1874 oddzielony od dóbr K. lit. A.

Kiełczewka, ob. *Giełczew*.

Kiełczewo, ob. *Kielce*.

Kiełczewo, wś nad Obrą, pow. kościański; 139 dm., 1323 mk.; 72 ew., 1243 kat., 8 żyd. Szkoła elementarna kilkoklasowa, 252 analf.; poczta, telegr. i st. kol. żel. w Kościanie (Kosten) o 2 kil.; pod wsią wykopano małą brązową figurkę podwójną (odłam naramiennika), mężczyznę i kobietę w stroju średniowiecznym.

Kiełcznica, rz. w pow. opoczyńskim, wypływa na płd. Wólki a na półn.-wsch. Studzianny, płynie w kierunku płn.-wsch. przez Różannę, Wilkopole i pod Łęgonicami wpada z praw. brz. do Pilicy; długa 10 w. *J. Bl.*

Kiełczówka, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Podolin, par. Wolbórz, leży w pobliżu linii dr. żel. warsz.-wiedeń. na północ od st. Baby. Wś ma 16 dm., 125 mk., 217 mr.; folw. 4 dm., 32 mk., 448 mr. (389 ornej); os dróżnika kolejowego 1 dom, 4 mk., 1 morg rozl.

Kiełczygłów, kol. i folw., nad rz. Strugą, pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rzą-

śnia, odl. 32 w. od Wielunia. W 1827 r. było tu 89 dm., 581 mk.; obecnie K. z koloniami K., Wyręba, Kula, Dryganek, Studziennica, Beresie małe i duże, Skoczylas v. Jasień, Otok i Chruścińskie, liczy 180 dm., 1470 mk. Sam folw. K. ma 16 dm., 116 mk., posiada gorzelnię i młyn wodny. Majorat ma 2022 mr. obszaru, w tem 1362 mr. lasu. Według Towarz. kred. ziemskiego dobra majorat K. w r. 1859 oddzielone zostały od dóbr rząd. Pajęczno. Nadane na prawach majoratu w r. 1837 generał lejtnantowi hr. Neselrode, obecnie są w posiadaniu Sergiusza Muchanowa; składają się z folw.: Kiełczygłów rozległości morg. 791, Chruściańskie rozl. 195, osada młynarska Chruściańskie mr. 26, pustkowie Kule v. Kiele rozl. mr. 118, pustk. Otok z młynem rozl. mr. 149, pustk. Studziennica rozl. mr. 288, pustk. Jasień rozl. mr. 77, pust. Wyręba rozl. 84, pustk. Beresie duże rozl. mr. 171, pustk. Dryganek rozl. mr. 204, nomenklatura Strąk (karczma), pustk. Beresie małe rozl. mr. 114, w lasach mr. 1141, razem mr. 3418. Wsie: Kiełczygłów os. 201, z gruntem mr. 2913; Glina os. 64, z grunt. mr 801; Gumnisko os. 20, z grun. mr. 537; Osina os. 37, z gruntem mr. 506. Niegrodowe starostwo kiełczygłowskie albo kiełczykowskie leżało w wdztwie sieradzkiem, pow. szadkowskim; podług lustracyi z r. 1661 zaliczała się do tego starostwa wś Kiełczygłów z 2-ma smolarniami, 3-ma młynami i 1-m folwar. z nową wówczas osadą Kruszyną, oddzielona od dawniejszego sstwa piotrkowskiego i sokolnickiego. W r. 1771 było w posiadaniu Kazimierza Myszkowskiego, który z niego uiszczał kwarty w ilości złp. 1064 gr. 22, a hyberny złp. 746 gr. 10. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltej nadały toż sstwo w posiadanie emfiteutyczne na lat 50 Janowi Mielińskiemu, wraz z dobrami Wiączyn polny i leśny. Gmina K. należy do s. gm. okr. IV w Działoszynie, gdzie też st. poczt.; urząd gm. w miejscu. Obszar gminy wynosi 9697 mr.; ludność 3824. W skład gminy wchodzi cały obszar dawnych dóbr rządowych K., na których terytoryum powstały liczne kolonie dawniejszych czynszowników. Kolonie te są: Kiełczygłów, Wyręba, Kula, Dryganek, Studzienica, Beresie małe i duże, Skoczylas v. Jasień, Otok, Chruściańskie, Osina, Gumnisko, Glina, Huta kiełczygłowska, Obrów, Pierzyny, Dąbrowa, Kiełczygłówek. Prócz tego folw. Kiełczygłów, Brutus i osady: Studzienica, Osina Gumnisko, Skoczylas, Bick, Kurza Noga, Obrów, Beresie, Dąbrowa, Pierzyny, Chruścińskie.

Kiełczygłówek, kol. i os., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia. W 1827 r. było tu 23 dm., 159 mk.; obecnie 42 dm., 249 mk.

Kiełczygłowska Huta, kol. i os., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, leży o 30 w. od Wielunia, przy błocie Wyrębisko, ma 32 dm., 266 mk. Osada dworska należy do dóbr Kiełczygłów, ma 1 dom, 2 mieszk.

Kiełczyn 1.) wś, pow. śremski, 8 dm., 85 mk.: 9 ew., 76 kat.; 23 analf. Poczta i teleg. w Książu o 4 kil.; st. kol. żel. w Nowem Mieście (Neustadt a. W.) o 13 kil. 2.) **K.** *Olędry*, 21 dm., 213 mk.: 43 ew., 170 kat.,; 76 analf. Poczta i telegr. w Książu o 3 kil., st. kol. żel. w Nowem Mieście o 12 kil. *M. St.*

Kiełczyna, wś i folw., i *K. poduchowna*, wś, pow. opatowski, gm. Malkowico, pow. Kiełczyna, odl. 21 w. od Opatowa; posiada kościół par. murow., wzniesiony w XVIII w., drewniany, pod wezw. św. Mikołaja, istniał już w XV w. (Dług. II, 326). W 1827 r. liczono tu 16 dm., 99 mk.; obecnie K. ma 21 dm., 120 mk., 298 mr. ziemi dworsk. i 131 włośc.; zaś K. poduchowna 17 dm., 100 mk., 52 mr. ziemi włośc. Według Towarz. kred. ziems. folw. K. (z nomenklaturami: Ujazd, Buczyna, Las Wincentów; wsie: Kiełczyna, Wola kiełczyńska i Skoczylas) rozległość mr. 707: grunta orne i ogrody mr. 289. łąk mr. 42, pastw. mr. 140, lasu mr. 213, nieużytki i place mr. 23; bud. drewn. 18; płodozmian 9-polowy. Nomenklatura Buczyn i las Wincentów rozl. mr. 400 odłączone zostały. Wś Kiełczyna os. 18, z gruntem mr. 104; wś Wola kiełczyńska os. 20, z grunt. mr. 364; wś Skoczylas os. 6. z gruntem mr. 27.

Kiełczyńska Wola, wś włośc., pow. opatowski, gm. Malkowice, par. Kiełczyna, odl. 21 w. od Opatowa, ma 24 dm., 196 mk., 360 mr. ziemi włośc. W XV w. należała do Dmuszewskich h. Ostoja i Jana Dmitrowskiego h. Pilawa (Dług. II, 326).

Kiełki, wś nad rz. Raciążnicą, pow. płoński, gm. Dziektarzewo, par. Baboszewo, odl. o 15 w. od Płońska, ma 12 dm., 327 mk., 1006 mr. gruntu. Według Towarz. kred. ziems. folw. K. rozległy mr. 1387: grunta orne i ogrody mr. 449, łąk m. 83, pastw. mr. 123, lasu mr. 616, zarośli m. 85, nieużytki i place m. 31; budowli mur. 3, drewn. 6. Wieś K. osad 45, z gruntem mr. 307.

Kiełków (z *Zaborzem*), wś na lewym brzegu Wisłoki, w pow. mieleckim, należy do parafii rzym.-kat. w Rzochowie. leży w równinie pokrytej lasami sosnowemi, 183 m. n. p. m., przy drodze z Przecławia do Mielca. Oddalenie od Mielca wynosi 4 kil. Przysiółek Zaborze jest położony na wschód od wsi pod lasem. Z 818 mk. rzym.-kat. przebywa na obszarze większej pos. 108; jest tu szkoła ludowa. Większa pos. 949 mr. roli i 479 mr. lasu; mniejsza pos. 829 mr. roli i 174 mr. lasu. *Mac.*

Kiełkowice, wś, pow. olkuski, gm. Ogrodzieniec, par. Giebło.

Kiełkowo, wieś i gmina, pow. babimoski, 2 miejsc.: a) K. wś, b) Niałek wielki (Gross

Nelke), młyn; 47 dm., 377 mk.: 49 ew., 328 kat.; 71 analf. Poczta i telegraf w Wolsztynie (Wollstein) o 7 kil.; st. kolei żel. w Zbąszyniu (Bentschen) o 20 kil. *M. St.*

Kiełmin, os. leśna, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par Teolin, odl. 35 w. od Sejn, ma 1 dom, 6 mieszk.

Kiełmina al. *Kiełmin*, wś i folw., pow. brzeziński, gm. i par Dobra. W 1827 r. było tu 11 dm., 87 mk.; obecnie jest tu 30 dm., 236 mk. i 475 mr. ziemi włośc. Ob. *Dobra*.

Kiełmonańce, wś, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par Udrya, odl. 59 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 14 dm., 102 mk.; obecnie 23 dm., 325 mk.

Kiełmy, wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 71 w. od Wilna, 6 dm., 47 mk. katol. (1866).

Kiełotraki, zaśc., pow. święciański, 2 okr. adm., o 30 w. od Święcian, 3 dm., 22 mk. kat. (1866).

Kiełp', niem. *Kielp*, *Kelp*, włośc. wś, pow. chełmiński, na wyżynach praw. brz. Wisły, 1 milę od Chełmna. Obszaru liczy mr. 2289, bud. 59, dm. 24, kat 210, ew. 70; par. Starogród, szkoła w miejscu, poczta Chełmno. K. oddawna należał do dóbr stołowych biskupów chełmińskich. W inwentarzu biskupstwa chełmińskiego z r. 1757 str. 55 czytamy: K. wieś czynszowa, ma włók 30. Za jednym kontraktem bisk. Leskiego z r. 1754 siedzą tu gburzy kontraktowi: Wojc. Karalus, Wiktorya Walborska, Kazim. Wiśniewski, Mat. Morawski, Szymon Jędrzejewski, Walenty Jarocki, Ign. Jarocki, Paweł Grubiński i Habka, trzymają wł. 17 i łąkę Żółwicę nad Chełmianką jeziorem; każdy gbur od włóki daje zł. 18, szarwark przepisany odrabia, zboża równo z drugiemi do Wisły lub jeziora wywozi, przędzy końskiej łokci 6 uprząść powinien, gęś 1, kur 2, jaj mędel 1 dostawia. Zaprawni we wsi K.: Maryanna Karczewska, Piotr Skubaczewski, Hiacenty Cętkowski i Kazim. Marchlewicz, za prawem biskupiem do lat 40 danem siedzą. Sołtys bez wszelkiej płacy pół włóki trzyma. Franc. Borkowski ogrodnik. Po okupacyi rząd pruski zabrał te dobra i wydał potem na własność włościanom. *Ks. F.*

Kiełpeja, wś, pow. święciański, 4 okr. adm., o 86 w. od Święcian, 12 dm., 141 mk., z tego 23 prawosł., 118 kat. (1866).

Kiełpień, os. leśna, pow. gostyński, gmina Duninów, par. Gombin; 3 dm., 18 mk., należy do wsi Dobrzyków.

Kiełpień, błota należące do leśnictwa lubocheńskiego w straży Regny, 150 m. n. p., po nad linią budującej się drogi iwangrodzko-dąbrowskiej, pomiędzy lasami należącemi do fabrykanta Szajblera a I okręgiem obrębu Jelenia Góra straży Regny. *W. O.*

Kiełpieniec 1.), wś, pow. gostyński, gmina Szczawin kościelny, par. Trembki. W 1827 r. było tu 18 dm., 105 mk., obecnie je t 21 dm., 151 mk.; posiadają ziemi ornej żytniej mr. 325, pokłady torfu. 2.) **K.** albo *Kiełpienice*, wieś i folw., pow. sokołowski, gm. i par. Sterdyń. W 1827 r. było tu 31 dm., 265 mk., obecnie 37 dm., 370 mk. i 1075 mr. obszaru. Dobra K. składają się z folw. Przewóz Nurski z attynencyą K. i wsi K., Przewóz Nurski, Kizie, Białobrzegi. Rzeka Bug przepływa stroną północną. Rozl. wynosi m. 2619, grunta orne i ogrody m. 229, łąk m. 100, pastw. m. 205, lasu m. 1958, nieużytki i place m. 128, bud. mur. 1, drewn. 15, pokłady torfu. Wś Kiełpieniec osad 44, z gruntem m. 596; wieś Przewóz Nurski osad 13, z gruntem m. 280; wieś Kizie osad 5, z gruntem m. 131; wś Białobrzegi osad 28, z gruntem m. 818. *W. W.*

Kiełpin 1.), wś nad Wisłą z lewego brzegu, pow. warszawski, gm. Młociny, par. Kiełpin. Odl. 18 w. od Warszawy. Posiada kościół paraf. drewniany, modrzewiowy, założony w r. 1649 przez Jana Węgrzynowskiego, 21 dm., piękny ogród i wyborne łąki nadwiślańskie. Kępa kiełpińska, kol. nad Wisłą, 9 dm.; ludność trudni się hodowlą bydła i produkcyą nabiału dla Warszawy. K. par., dek. warszawski, 900 dusz. 2.) **K.**, folw. i os. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce. Odl. 34 i pół w. od Kalisza a 38 i pół w. od Wielunia, ma 3 dm., 6 mk. Folw. K. rozległy m. 828, grunta orne i ogrody m. 138, łąk m. 67, pastw. m. 94, lasu m. 475, nieużytki i place m. 54, bud. drew. 8, pokłady torfu. Na zachód graniczy z Prusami; folw. ten odłączony od dóbr Skrzynki. *Br. Ch.*

Kiełpin 1.), wieś, pow. babimoski, 51 dm., 365 mk., 85 ew., 280 kat., 99 analf. Poczta i telegraf w Wolsztynie o 6 kil., st. kolei żel. w Zbąszyniu (Bentschen) o 16 kil. 2.) **K.**, dom., 5212 mr. rozl.; 3 miejsc.: a) K. dom.; b) Chorzymin folw.; c) Bleiche, karczma; 15 dm., 221 mk., 59 ew., 162 kat., 68 analf. Pod wsią odkryto cmentarzyska pogańskie z urnami w 3 różnych miejscach. *M. St.*

Kiełpin 1.), niem. *Kielpin*, dobra, pow. brodnicki, przy trakcie bitym brodnicko-toruńskim, o 1 milę od Kowalewa. Obszaru mr. 1214, bud. 12, dm. 6, kat. 91, ew. 2. Parafia, szkoła Pluskowęsy; poczta Kowalewo. 2.) **K.**, niem. *Kölpin*, dwie miejscowości, pow. złotowski, nad jeziorem, przy granicy pow. człuchowskiego; *a*) K., wś, obszaru mr. 4461, bud. 205, dm. 77, kat. 172, ew. 446. Parafia Złotowo, szkoła w miejscu, poczta Lendyczek. Przy wsi znajdują się cmentarzyska pogańskie i kamienie ofiarne; *b*) K., leśn. do Kujana, obszaru mórg 3357, bud. 4, dom 1, kat. 3, ew. 10. Reszta jak *a*). Dobra te należą do obszernych włości złotowskich. 3.) **K.**, w starych dokum.

Culpin, *Kelpino*, niem. *Kelpin*, włośc. wieś, pow. kartuski, 546' npm., nad znacznem jeziorem kiełpińskiem, po lewym brzegu rz. Raduni, 3/4 mili od Kartuz. Obszaru liczy mr. 2781 (jeziora mr. 142), katol. 495, ew. 44; 1 wolne sołectwo, gbur. 20, zagr. 25, dm. 61. We wsi jest kościół filialny do Goręcina przyłączony, tytułu św. Michała Arch., szkoła elementarna katol., młyn wodny; karczma ma przywilej z r. 1780 d. 20 maja; t. zw. Hakenbuda z 8 kwietnia 1644. Corok około św. Michała odbywają się tu targi kramne i na bydło. K. jest wieś prastara. Początkowo należała do książąt, potem krzyżaków. R. 1357 Winryk von Kniprode mistrz w. krzyż. zapisuje wieś swoją K. z młynem i jeziorem dwom braciom Frydeeykowi i Wyrsegandowi von Rutyten prawem chełmińskiem na własność. Za to mają im służyć w wojnie z koniem gdzie i kiedy potrzeba zamki pomódz stawiać itd. A że tu rola pomierna, dadzą nam od włóki obsadzonej 1 korzec owsa zamiast płużnego. Z pomiędzy granic wymienia dokument: Radunię, jezioro Ockneu (?), drogę z Kiełpina do Wasina (ostatnia wieś teraz nie istnieje), jezioro Sczuczno, góra Kobelychrsep, jezioro Kamionko, Czarne błoto itd. R. 1364 Fryderyk i Uslaw (?) z Kiełpina wystawiają przywilej na karczmę Janowi Smyth (kowal?) jako dziedziczną własność prawem chełmińskiem. Do karczmy należały 2 morgi roli i 1 mr. łąki. Za to dawać miał 1 m. i 8 kur. R. 1380 Jan z Rusocina wydaje przywilej na karczmę Mikołajowi (Claus) Boteuer dziedzicznie prawem chełmińskiem. Czynszu ma płacić 5 wiard. i kur 15. Sprzedawać mu tylko w domu wolno, nie zaś przez okno. Swiadkowie: Jakób sołtys, Hannus von der Tanne, Bartusz z Kiełpina i Kuneke jego sąsiad. R. 1382 Jan z Rusocina, syn Piotra z Rusocina, zapisał wieś swoją K. z 70 włók lasu, 3 i pół jeziora, młyn 1 na fundacyą nowego klasztoru oo. kartuzyan, który w tymże lesie nad jeziorem miał się postawić. R. 1391 wygotował klasztor przywilej erekcyjny na kościół, który tu oddawna zapewne już istniał; prob. otrzymał 3 włóki, 2 zupełnie wolne, a od 3-ej mieli osadnicy dawać biskupowi i klasztorowi, tak jak od swoich dawają. Zagrodnicy, osadzeni już wtedy w Kartuzach przy klasztorze także do tego kościoła mieli należeć. R. 1397 wystawił konwent przywilej na młyn Henryk młynarz otrzymał 30 mr. roli, drzewo miał wolne z lasów klasztornych, mleć powinni dawać do niego poddani z Kiełpina. Za to dostarczał wolnego mlewa klasztorowi i płacił rocznie 7 m. W Raduni mógł czynić zastawy (Olsecke setzen) na węgorze w swoich granicach. R. 1415 wydali ojcowie nowy przywilej dla wsi. Włók było wtedy 50; z tych sołtys Mikusz Wolkow otrzymał 4 wolne i jednę trzecią dochodów z sądu; prob. 3 wolne. Od reszty corok płacić mieli 15 skotów (für Reisegeld) za podwody, nadto służyć nam w wojnie na naszym koniu. Od 43 włók dawali czynszu po poł marce, 2 kury, 2 dni odrabiali szarwark klasztorowi; także biskupom dawali grosz przynależny (Bischofsgeld). R. 1559 wydany przywilej na młyn, który był przez długi czas zupełnie zaniedbany, aż go teraz nowozbudował Konstanty Ferber burmistrz gdański. Czynszował rocznie 4 marki, każdą po 20 gr. licząc. R. 1562 Jerzy z K. płaci czynszu 2 m., Matz Strekusz 2, Merten Diczke 2, Broske 2, Marcin Keda 2. R. 1563 osadnicy tutejsi dają po 1 korcu żyta klasztorowi, korzec po 11 gr. licząc; wymienieni są osadnicy: Jurgen, Michał Lischke, Simon Duzke, Matz, Cassube, Strekus, Albrecht, Brosien, Krirka, Glotke, Marcin Keda. R. 1670 gbur. 4 dają po 4 k. żyta, karczma 20 zł., druga karczma 10 zł., kowal 15 zł., cieśla 9 zł., bachmat (barkmistrz?) 4 kuropatwy, 5 zajęcy, 2 lisy, 1 wilka. Przed wojnami szwedzkiemi było gbur. 9, po wojnach 3 i 1 zagr. Po okupacyi rząd pruski zabrał tę wieś i wydał r. 1820 d. 15 list. na własność dotychczasowym czynszownikom. Ob. Schwengel: Apparatus ad annales Carthusiae, 2 tomy, rękopis w archiwum peplińskiem. 4.) **K.**, niem. *Kelpin*, fo!w. i osada, pow. człuchowski, w piaszczystej i lesistej okolicy, nad jeziorem: 1) szlach. folw. do Nowego dworu, bud. 9, dm. 4, kat. 15, ew. 25. Parafia Przechylewo, szkoła Nowy dwór, poczta Konarzyny; b) królewska osada, obszaru mr. 914, bud. 9, dm. 4, kat. 39, ew. 6. Reszta jak wyżej. 5.) **K**, niem. *Woltersdorf*, rycer. dobra i wś, pow. człuchowski; dobra liczą obszaru mr. 4758, wś 469; bud. razem 49, dm. 20, kat. 50, ew. 153. Parafia Przechylewo, szkoła w miejscu, poczta Człuchowo. Wieś K. nad jeziorem Kiełpin, była początkowo dobrami rządowemi. R. 1355 Henryk von Thaba, komtur człuchowski. wydaje tu 60 wł. prawem chełmińskiem Henrykowi Steynberg, sołtysowi, z których ma wolnych wł. 6, od innych dają po 8 skot., 2 kury i szarwarkują 3 dni. Arcybiskupowi za dziesięciny płacą po 2 skoty. Sołtys ma 3-ci grosz sądowy i połowę czynszu z karczmy. Dla kościoła były przeznaczone 4 wł. oprócz powyższych 60; jezioro Kiełpin także było kościołowi zapisane, sołtys w niem tylko małemi narzędziami łowił ryby na użytek. R. 1375 Winryk von Kniprode, mistrz w. krzyżacki, nadaje 12 wł. w K. Jakóbowi z K. prawem chełmińskiem, za co pełnił służbę wojenną itd. Roku 1380 tenże mistrz Winryk zapisuje 70 włók prawem chełmińskiem Jakóbowi von Guntirsberg. Wolne włóki pozostawione przy dawniejszych prawach i posiadaczach. Prawo patronatu (Kirchenleen) nad kościołem tutejszym

ustępuje mistrz Jakóbowi. Zato on czynić będzie służbę wojenną zbrojno na koniu, płużnego od włóki po korcu dawać będzie i tyleż owsa a na uznanie panowania naszego 1 funt wosku. Jeżeliby te dobra Jakób chciał potem sprzedać albo ustąpić, zakon wymówił dla siebie pierwszeństwo kupna. Ob. Odpisy Dregera, ręk. w Peplinie. Kościołek w K. dotąd istnieje, tytułu św. Andrzeja, patronatu prywatnego, poświęcony r. 1835, jest jako filialny przyłączony do Przechylewa. R. 1867 posiadacz K. baron Hoewel. 6.) **K.**, niem. *Kelpin*, wś włośc. do miasta Tucholi należąca, powiat tucholski, około pół mili od Tucholi. Obszaru liczy mr. 6929, bud. 210, dm. 92, katol. 580, ew. 71. Parafia i poczta Tuchola, szkoła w miejscu. R. 1349 Konrad Vullekop, komtur tucholski, wystawia przywilej na tę wieś; włók było 50, prawo chełmińskie; sołtys Brenk trzyma 6 wł. wolnych i ma trzeci grosz od sądu. Osadnicy oprócz szarwarku dają od włóki po 13 skotów, 2 kury i arcybiskupowi po 2 skoty za dziesięciny. Łąki wiejskie leżały nad rz. Brdą. Z boru od strugi aż do wsi mogą drwa wywozić na opał i pastwiska zażywać. R. 1384 Rüster von Elner, komtur tucholski, wystawia przywilej na karczmę Mikołajowi Klundrowi z 6 morgami leżącemi od strugi Czendy do łąki gnojowej i od góry aż do rz. Brdy, na prawie chełmińskiem. Oprócz szarwarku dawał czynszu 12 funtów pieprzu. R. 1570 włók było 60, pustych 16, zagrod 6. R. 1664 wieś ta cała zburzona, zapalona od szwedów, dopiero się buduje; sołtys miał wł. 6, lemanów było 2, wybraniec 1; wieś onera tej włóki zastępowała. Czynszu dawała 104 zł. Ob. Odpisy Fr. Dregera i lustr. star. tuchol., ręk. w Peplinie. 7.) **K.** *Wysoki*, niem. *Hoch-Kelpin*, szlach. dobra, pow. gdański, blizko traktu bitego kartusko-gdańskiego, 480' nad poziom morza. Wraz z przyległościami Jakubowo i Kolberg zajmuje obszaru mr. 2523, katol. 115, ew. 81, dm. 15. Parafia Maternia, szkoła Sulmin, poczta Gdańsk. Odległość od Gdańska 1 $^1/_4$ mili. R. 1860 liczono lasu 5 wł. *Kś. F.*

Kiełpina, w dokum. *Kelpina*, mała struga, pow. złotowski, zachodzi r. 1237 między granicami zaginionej wsi Mochle pod m. Kamieniem. Czyt. Dr. Perlbach, Pomerell. Urkundenbuch, 210. *Kś. F.*

Kiełpinek 1.), niem. *Kl. Kelpin*, szlach. dobra, inaczej *Bischofswalde*, pow. gdański, przy bitym trakcie kartusko-gdańskim. Obszaru liczą mr. 1117, katol. 110, ew. 24, dom. 10. Parafia i szkoła Maternia, poczta Gdańsk, dokąd odległość wynosi 1 $^1/_4$ mili. R. 1860 było lasu 5 włók. 2.) **K.** al. *Hasly*, niem. *Hasseln*, wś rycerska, pow. człuchowski, o milę na płn. od Człuchowa, w okolicy lesistej. Ma 3525 mr. obszaru, 15 bud., 7 dm., 120 ew. Parafia Przechylewo, szkoła Kiełpin, poczta Człuchowo. *Kś. F.*

Kiełpino 1.), w dok. *Kelpin*, *Kelpino*, *Cholpin*, *Kolpin*, jezioro, w pow. gdańskim, przy wsi Kiełpin wysoki, teraz jezioro nynkowskie (Nenkauer See) zwane, zachodzi w dokum. r. 1235; ztąd struga Strzyża (Strize) płynęła, należąca do cystersów w Oliwie. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden. 2.) **K.**, w dok. *Kelpina*, *Kolpyn*, jezioro w pobliżu wsi Piechowic, pow. kościerski, r. 1290 z wielu innemi jeziorami i kilku wioskami zapisane od księcia Mestwina wojewodzie kaliskiemu Mikołajowi. Ob. Perlbach, Pommer, Urkunden. *Kś. F.*

Kiełpińska Kępa, pow. warszawski, ob. *Kielpin*.

Kiełpińska Wola, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zegrze.

Kiełpiński, młyn, niem. *Hasslermühle*, ob. *Kielpinek* al. *Hasly*.

Kiełpińskie błoto, niem. *Kelpinerbruch*, królewskie leśnictwo, do nadleśnictwa Woziwoda, pow. tucholski, nad rz. Brdą, przy granicy powiatu chojnickiego; 1 dom; parafia Polski Cekcyn, poczta Tuchola. *Kś. F.*

Kiełpińskie, dwa jeziora, pow. lipnowski, w dobrach Kiełpiny (ob.).

Kiełpiny 1.), inaczej *Skomucha*, wś w pow. lipnowskim, gm. i par. Ossówka. W 1827 r. było tu 21 dom., 159 mieszkańców. Liczy 35 dm. i 225 mk., gruntu 824 mr. włośc. Są tu dwa jeziora bez nazwiska; większe ma 12 mórg obszaru i do 15 stóp głębokości. 2.) **K.**, wieś i folw., pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. Osiek. Odl. 23 w. od Rypina nad jeziorem bez nazwy. W 1827 r. było tu 24 dm. i 172 mk., obecnie 23 dm., 189 mk. Ogólny obszar wynosi 1414 mr., w tem 142 m. włośc., we wsi jest sklep i kuźnia dworska; wiatrak. Według Tow. kred. ziems. folw. K. rozległy m. 960, grunta orne i ogrody m. 492, łąk m. 30, past. m. 30, lasu m. 270, zarośli m. 50, wody m. 60, nieużytki i place m. 28, bud. mur. 3, drew. 10, pokłady torfu; jezioro mające m. 60. Wś K. osad 37, z gruntem m. 142. R. 1789 własność Gabryela Przeradzkiego (wysiew 90 k. żyta, 4 k. pszenicy) i probostwa (26 k. żyta, 10 k. pszen.).

Kiełpiny, niem. *Kelpin*, wś, pow. lubawski, na bitym trakcie lubawsko-lidzbarskim, 1 i pół mili od Lubawy. Obszaru mr. 2382, bud. 74, dm. 36, kat. 272, ew. 18. W miejscu jest kościół filialny, szkoła i poczta. W szemat. czytamy: Kościół św. Wawrzyńca w K. filialny do Mroczna, budowany 1745, poświęcony 1832. Wsie do niego należące: Kiełpiny, Kłodzina, Wasiół, Rynek, Żabieniec. Szkoła z wsiami Grądzy, Wasiół i Kłodziną liczy dzieci kat. 61.

Kiełpów. Tak się zwało dominium w powiecie pszczyńskim, o milę od Bierunia, przy

drodze z Pszczyny do Mysłowic, dziś zwane *Anhalt* a właśc. *Alt-Anhalt* (Knie zowie go *Holdunów*) i *Neu-A.* Są to kolonie założone 1770 r. przez ewangelików, sprowadzonych z Kóz pod Kętami, którym ks. Pszczyny dał grunta. Wś ma 80 osad, 722 mr. rozl., kościół ewang. Schleiermacher, którego ojciec był pastorem w A., spędził tu lata młodości. Dominium ma tu tylko parę łąk w lesie, kawałek roli i kopalnię wapna. *F. S.*

Kiełpszyszki 1.), dobra, pow. wileński, gm. giełwańska, par. bogusławiska, 2 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 7 włók rozl., własność Tadeusza Szyszki. R. 1866 dom 1, mk. kat. 11. R. 1794 własność Górskiego. 2.) **K.**, folw., pow. nowoaleksandrowski, niegdyś Kiełpszów. 1000 dzies. ziemi.

Kiełpucie, wieś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 28 w. od Swięcian, 8 dm., 86 mk. katol. (1866).

Kiełtyki, wieś, pow. płocki, gm. Swięcice, par. Bodzanów, odl. o 28 w. od Płocka. ma 11 dom., 142 mk., 497 mr. gruntu, 25 nieużytku. W 1827 r. było tu 7 dm., 52 mk. Folw. K. rozległy m. 452, grunta orne i ogrody m. 333, łąk m. 27, pastw. m. 4, lasu m. 75, nieużytki i place m. 13, bud. mur. 1, drew. 8, płodozmian 4-polowy. Wś K. osad 20, z gruntem m. 67.

Kiełzewka, ob. *Giełczew* i *Biała*, rzeka.

Kiem', miasto pow. gub. archangielskiej, ob. *Kem'*.

Kiemejsze, okolica szlach. nad strumieniem Raduńką, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 32 i pół, od Wasiliszek w. 35 i pół; dom. 4; ludność (dusz 58) składa się z tatarów litewskich wyzn. mahomet. (1866).

Kiemejtys, *Kiemejta*, *Kiement*, ob. *Giedrojcie.*

Kiemel, wieś włośc. nad strugą Błocianką (Bołotianka), pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 40, od Ejszyszek w. 19, dm. 5, mk. katol. 55 (1866).

Kiemele, wś nad rz. Pobrojć, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 40, od Ejszyszek 20, dm. 5, mk. katol. 55 (1866). Por. *Kiemiele.*

Kiemeliszki, ob. *Kiemieliszki.*

Kiementa, jez. pod Giedrojciami (ob.).

Kiemerozy, folw., pow. nowoaleksandrowski, 2 okr. adm., 80 dz. rozl., własność Ejtminowiczów.

Kiemersy, ob. *Dyrwiany.*

Kiemerty, wś, pow. szawelski, gmina kurszańska, 11 dusz męz., 194 dzies. ziemi. Niegdyś własność proboszcza rawdziańskiego.

Kiemery, wieś, pow. szawelski, gm. skiemska, 43 dusz męz., 309 dzies. ziemi.

Kiemesz, zaśc. rząd. nad jez. Kiemesz, powiat święciański, 2 okr. adm., o 42 w. od Swięcian, 4 dm., 35 mk. katol. (1866).

Kiemialcze, wieś nad jez. Kiemialcze, pow. trocki, 2 okr. adm., 48 w. od Trok, 8 dm., 111 mk. katol. (1866).

Kiemiany 1.), wieś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 10 w. od Szczuczyna, 15 dm., 140 mk. 2.) **K.**, wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., o 32 w. od Wilna, 17 dm., 180 mk., z tego 10 prawosł., 170 kat. (1866).

Kiemiele 1.), folw. szlach. nad rz. Duksztą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 31 w. od Wilna, 1 dom, 16 mk. katol. 2.) **K.**, wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 31 i pół w. od Wilna, 16 dm., 145 mk. katol. 3.) **K.**, wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 60 w. od Wilna, 7 dm., 50 mk. katol. (1866). R. 1794 własność Romanowicza.

Kiemieliszki 1.), mko, pow. święciański, w 1-ym okr. polic., o 63 w. od Wilna, o 40 w. od Swięcian, 243 mk., własność spadkobierców Włodzimierza Szyszki, oraz Karola Gelinga. Paraf. kościół katol. Narodz. N. M. P., z drzewa wzniesiony 1781 r. przez obyw. Pruszyńskiego. Parafia katol. dekanatu świrskiego; dusz 3230. Gm. K. liczy 284 dm , 3581 włośc. Gmina składa się z 5 okręgów wiejskich: 1) Kiemieliszki; 2) Polany; 3) Bojarele; 4) Litwiany; 5) Korkożyszki. R. 1866 K. miały 269 mk. katol., 26 izr., 4 prawosł. 2.) **K.**, zaśc. rząd., pow. wileński, 2 okr. adm., o 61 w. od Wilna, 1 dom, 8 mk. katol. 3.) **K.**, wś rząd., nad jez. K., pow. trocki, 1 okr. adm., 12 w. od Trok, blisko Koszedar ku Żyżmorom; 10 dm., 68 mk. katol. (1866).

Kiemieszewicze, mylnie *Kiemieszów*, wieś w zachodniej stronie pow. borysowskiego, ku granicy pow. wilejskiego, o wiorst parę od rz. Poni, w okr. policyjnym dokszyckim położona; ma osad włócznych 14. Kościół parafialny z drzewa, fundacyi Mackiewiczów z r. 1675; parafia kiemieszewicka ma 1444 dusz płci obojga, kaplice w Starymzaponiu i w Hrebieni; oprócz obrębu ziemi był kapitał kościelny w ilości 1807 rub. który w r. 1843 wzięty przez skarb, a uposażenie księdza odniesiono do 5 klasy etatu. Kościół dziś w zawiadywaniu proboszcza dokszyckiego. Włościanie okoliczni katolicy.

Kiemietyszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 66 w. od Wilna, 2 dm., 25 mk. katol. (1866).

Kiemisz, jez., ob. *Kiemesz.*

Kiemla, wieś w pow. łukojamskim, gub. niżegorodzkiej, 35 wiorst na południo-wschód od Poczynek, stacya pocztowa.

Kiemladki, w dok. *Kemnade*, *Kemnatki*, *Osiek*, wś, pow. gdański, zapisał Swiętopełk II r. 1236 oo. benedyktynom u św. Wojciecha przy Gdańsku (ad quercum); ob. Ciemnaty, nazwę według Kętrz. mniej prawdopodobną. Zniemczone Kemnade, Kemnaty, po łacinie Caminata, często zachodzi i oznacza Komnatę, Kamienicę. Nazwa Osiek raz tylko zachodzi w

dawniejszych pismach. Teraz u ludu jest w używaniu forma Kiemladki. *Kś. F.*

Kiemsrot, ob. *Lauda.*

Kiemsy 1.), wś, pow. szawelski, gm. żagorska, 51 dusz męz., 469 dzies. ziemi 1-go gat. 2.) K., wś, pow. święciański, 3 okr. adm., o 50 w. od Święcian, 5 dm., 35 mk., z tego 31 kat., 4 żydów (1866).

Kiemzury, wś, pow. rossieński, par. girtakolska.

Kiena 1.), *Kieny*, wś rząd., nad rz. Kienką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 19 w. od Wilna, 10 dm., 143 mk., z tego 13 prawosł., 130 kat. (1866). Niegdyś własność Krzysztofa Biegańskiego skarbnika brasławskiego; r. 1794 własność Koziełły; od r. 1827 Jana Sławińskiego, w końcu astronoma Piotra Sławińskiego, który 3 maja 1881 tu umarł. Była tu niedawno jeszcze kaplica kat. b. par. rukojnieńskiej. Dziś w K. jest st. dr. żel. landw.-rom., na przestrzeni Mińsk-Wilno, między Słobódką a Wilnem, o 18 w. od Wilna. 2.) K., wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., o 18 w. od Wilna, 10 dm., 110 mk., z tego 10 prawosł., 100 katol. 3.) K., folw. rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 18 w. od Wilna, 1 dom, 47 mk., z tego 44 prawosł., 3 katol. 4.) K. czyli *Mantuszi*, folw. nad stawem, pow. wileński, 5 okr. adm., o 20 w. od Wilna, 1 dom, 13 mk. katol. 5.) K., karczma rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 1 dom, 5 mk. żydów. 6.) K., folw. szlach., pow. wileński, 5 okr. adm., o 19 w. od Wilna, 1 dom, 21 mk. katol., młyn wodny (1866).

Kienast (niem.), ob. *Kynast.*

Kiencie, wś włośc., pow. lidzki, o 7 w. od Lidy, miała 1866 r. 3 dm., 26 mk. *F. S.*

Kienczewo, wś, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec. Liczy 28 dm. i 290 mk., obszaru gruntu 2989 mr., w tem 1253 dworsk. a 963 włośc. W 1827 r. było tu 29 dm. i 217 mk. Do K. należą Wola Kienczewska, wieś włośc., odl. o 12 w. od Mławy, ma 12 dm., 174 mk., 533 mr. gruntu i Borek Kienczewski, wś, odl. o 15 w. od Mławy, 6 dm., 22 mk., 90 mórg gruntu.

Kiengie, folw. nad rz. Dubissą, pow. rossieński. Grunt żyzny, własność Szyłejki.

Kienheide (niem.), leśnictwo założone roku 1878, pow. brodnicki.

Kienitz (niem.), pow. chojnicki, ob *Kinice.*

Kienka, ob. *Kiena.*

Kienkówka, wieś, pow. łukowski, gmina Prawda, parafia Stoczek, ma 22 dm., 191 mk. Przestrzeń 580 mr.

Kieńście, ob. *Kęście.*

Kienstajcie, wieś, pow. telszewski, par. olsiadzka, ob. *Kęstajcie.*

Kientrojcie, ob. *Dyrwiany.*

Kienwerder (niem.), wś i gm., pow. czarnkowski; 3 miejsc.: a) K. wś; b) Büchwerder, oberża; c) Reczysz kolonia; 34 dm., 360 mk.: 309 ew., 51 kat.; 83 analf. Najbliższa poczta, teleg. i st. kolei żel. w Krzyżu (Kreuz). *M. St.*

Kieny, mko w pow. wileńskim, nad Kieną, ob. *Kiena.*

Kiepale 1.), dobra, pow. szawelski, par. janiska, o parę wiorst od Janiszek, 130 włók doskonałej ziemi; w r. 1860 nabyte z ekonomii gruździewskiej Naryszkina przez dziedzica Bejsagoły Wład. Komara. 2.) K., trzy folwarki, pow. szawelski, par. wajgowska: Ign. Szlagiera włók 3, Józefa Birgiały 3 i pół, Gimbutów i Paszkiewiczowej włók 4. *J. Godl.*

Kiepelusz-Kalnis (litew. „Góra kapeluszowa"), góra we wsi Luczunach nad rz. Żansinos (Gąsior), pow. kowieński. *M. D. S.*

Kiepojcie, wś włośc., pow. oszmiański, 3-ci okr. adm., od Oszmiany o w. 39, od Dziewieniszek 23, dm. 5, mk, praw. 17, kat. 24. (1866).

Kiepszewo al. *Kieprzewo*, os. do wsi Lapalice, pow. kartuski, par. Chmielno, poczta Kartuzy, o 5 kil. od Kartuz.

Kiepszty, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele, odl. 30 w. od Władysławowa. W 1827 r. było tu 9 dm., 68 mieszk.; obecnie 10 dm., 105 mk.

Kieptyńce, mylnie *Kiptyńce*, wś, pow. kamieniecki, gm. Dłużek, par. Zińkowce, nad Smotryczem, o 10 w. na płn. od Kamieńca, ma 216 mk., 148 dzies. ziemi włośc. Należała do ststwa kamienieckiego, darowanego przez ces. Katarzynę w 1795 r. hr. Morkowowi, dziś jego spadkobierców. *Dr. M.*

Kiepurniki, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Kierakowa Wólka, ob. *Horodło.*

Kierbedyszki, folw., pow. szawelski, par. szakinowska, 6 włók ziemi, dawniej miał włók ze 20, własność adwokata Jerzego Norejki, pięknie zabudowany. Tamże folw. 2-włókowy Rocewiczowej i 1-włókowy Józefa Norejki. Słynne pokłady wapienia i piece wapienne. Od Popielan 2 mile. *J. Godl.*

Kierbedzie 1.) okolica pryw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 12 w. od Lidy, 8 dm., 94 mk. (1866). 2.) K., zaśc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 26 w. od Lidy, 12 mk. (1866). 3.) K., wś, pow. rossieński, par. chwałojnska.

Kierceliszki, folw., pow. sejneński, gmina i par. Święto-Jeziory, odl. 22 w. od Sejn, ma 2 dm., 33 mk. Droga z Sejn do K. idzie na wieś Dusznicę.

Kiercz, staroż. *Pantykapea*, inaczej *Kercz Jenikal*, miasto pow. gub. tauryckiej.

Kierdanówka al. *Kerdanów*, wś, pow. latyczowski, gm. Werbka, par. Nowy Konstantynów, par. r.-gr. Kudynka, leży nad Bohem, na pograniczu pow. lityńskiego, ma 20 dm. Należała z początku do ststwa latyczowskiego; r.

1616 posesorem był Szymon Kastro, per cessionem juris Baltazara Brodeckiego, płacił prowentu 23 złp., kwarty 4 zł. Następnie weszła doststwa werbeckiego wraz z Kudynką i Majdanem; 1809 r. nadana na 12 lat urzędnikowi Ałsufjewowi, a przez niego ustąpiona ks. Konstan. Czartoryskiemu za opłatą 916 rs. Wioseczki K. i Kudynka prawie razem złączone, rządowe, mają 638 dzies. ziemi i 500 mkań.; za Władysława IV nadane zostały księżom dominikanom latyczowskim. Na gruntach Kudynki, nad samym Bohem, przeciwko młynów nowo-konstantynowskich, usypane są potrójne potężne wały; lud miejscowy tradycyą zagubił czyjem są one dziełem.

Kierdejki, wś nad rz. Abelą, pow. wiłkomierski, par. i gm. Szaty, o 7 w. od Szat, ma 19 osad włośc. Por. *Kirdejki.*

Kierdejki, ob. *Kirów.*

Kierdejówka, ob. *Gierdówka.*

Kierdony, wś włośc. pow. opatowski, gm. Rembów, par. Bardo górne, odl. 31 w. od Opatowa. W 1827 r. było tu 9 dm. i 46 mk.; obecnie 11 dm., 78 mk., 140 mr. ziemi włośc.

Kierdziejowce 1.) folw. szlach. nad rz. Mereczanką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 32 w. od Wilna, 2 dm., 14 mk. katol. (1866). 2.) **K.**, ob. *Ilino.*

Kiereberdje, ob. tom III, 813.

Kierele, wś, pow. wileński, 4 okr. adm., o 66 w. od Wilna, 4 dm., 50 mk. katol. (1866).

Kiereliszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 32 i pół w. od Swięcian, 1 dm, 9 mk. katol. (1866). Por. *Kireliszki,*

Kierenowo, okolica w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, niedaleko Nurca i wsi Chojewo.

Kiereńsk, m. pow. w gub. penzeńskiej, na obu brzegach rz. Wady, przy ujściu rz. Kierendy; 1114 w. od Petersburgą, a 150 od Penzy, 5492 mk.; st. pocztowa.

Kierepa, jez. w pow. święciańskim, ob. *Kaczuny.*

Kiereży 1.) dobra, pow. szawelski, parafia szawkiańska, włók 30. Dobra K. pod nazwą Podubiś należały niegdyś do Urbanowiczów; w czwartym dziesiątku w. b. przeszły do Szemiottów, następnie do Mirskich; dziś są własnością żony hr. Adama Platera Ksawery, córki Leona Mirskiego. 2.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, 56 dusz męz., 513 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kiergajle, wś, pow. szawelski, gm. krupiewska, przy trakcie bitym z Krup do Szakinowa, ma ludność łotewską ewangelicką, 13 dusz męz., 51 dzies. ziemi.

Kierkosy, dwór, pow. rossieński, par. lalska, własność Masłowskich (1862).

Kierlikówka, wś w pow. bocheńskim, nad Tarnawą, pob. Stradomki, uchodzącej do Raby, w okolicy pagórkowatej, lesistej, ma 257 mk. rzym.-kat. i należy do par. rzym.-kat. w Rzegocinie, skąd odległość wynosi 6 kil. Według Morawskiego Sądecczyzny, II, str. 78, mają się tu znajdować okopy, nazywane przez lud Kołczym Zamkiem. Większa pos. ma obszaru 262 mr. roli, 67 mr. łąk i ogrodów i 149 mr. lasu; mniej. pos. 102 mr. roli i 26 mr. pastw. Graniczy na półn. z Dębiną, na północ z Bełdnem. na wschód ze Rdzawą, a na zachód z Rzegociną i Górną Łąktą. *Mac.*

Kiermielany, wieś, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 2 dm., 12 mk. katol. (1866).

Kiermielinie, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol, odl. 5 w. od Maryampola. W 1827 r. było tu 10 dm., 100 mk.; obecnie liczy 16 dm., 126 mk.

Kiermieliszki, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odleg. 48 w. od Kalwaryi, ma 6 dm., 40 mk.

Kiermusy, wś, pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo, par Tykocin.

Kiermusza, zaśc., pow. trocki, 4 okr. adm., 110 w. od Trok, 2 dm., 19 mk. katol. (1866).

Kiermusze, wś. pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki, odl. 25 w. od Maryampola, ma 2 dm., 24 mk.

Kiermuszkalnie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. 19 w. od Władysławowa, ma 2 dm., 22 mk.

Kiermuszynie 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka. Odl. 12 w. od Maryampola. W 1827 r. było tu 14 dm., 130 mk.; obecnie 11 dm., 193 mk. Por. *Giełgudyszki.* 2.) **K.**, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Szaki, odl. 26 w. od Władysławowa, ma 7 dm., 80 mk.

Kiermuza, ostrów w pow. leckim, ob. *Kermusa.*

Kiernasówka, wś nad rz. Tymanówką, ob. *Kirnasówka.*

Kierniany, wś. szl. nad jeziorem, pow. wileński, 4 okr. adm., o 53 w. od Wilna, 7 dm., 67 mk. katol. (1869).

Kiernica 1.) al. *Kernica*, także *Kryniea*, po rusku *Kernycia* al. *Krynycia*; dawniej zwana *Czuczenosy*, wś w pow. gródeckim, tuż na płd.-wschód od sądu powiatowego, st. poczt. i kolejowej w Gródku (ob.). Na półn.-zachód i półn. sąsiaduje z Gródkiem, na wschód z Bartatowem i Stawczanami (z częścią zwaną Ferdynandówką), na płd. z Lubieniem wielkim i Małkowicami, na zachód z Brunndorfem (al. Bruuendorfem). Grupa domów w płd.-wsch. stronie obszaru zwie się Lubowiec (al. Lubowicz, po rusku Luboweć); na granicy płd.-zach leży grupa domów i folw. Muellersdoerfl, a w pobliżu granicy półn. folwark Peterswalden. Najwyższe wzniesienie na półn. od zabudowań wiejskich dochodzi 320 m. Cerkiew stoi na pagórku 305

m. wys. We wsch. stronie wsi jest las Stary Zapust. W płd.-wsch. stronie tego lasu wznosi się punkt jeden do 313 m. Wody z części zachodnich płyną na zach. do stawu czerlańskiego, ze wsch. części na wschód do pot. Stawisko. Własn. większa tu i w sąsiednim Brunndorfie ma roli orn. 329, łąk i ogr. 109, pastwisk 10, lasu 1591 mr.; własn. mniejsza roli orn. 1446, łąk i ogr. 483, pastw. 1331, lasu 135 mr. Według spisu z r. 1880 było 1202 mk. w gminie, 171 na obsz. dwors., wszyscy obrz. gr.-katol. z wyjątkiem 94 obrz. rzym.-katol. Parafia gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu gródeckiego, archidyec. lwowskiej. Par. rzym.-katol. w Gródku. We wsi jest cerkiew, dwór, browar pospolity i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 2137 złr. Wieś należała dawniej do starostwa gródeckiego. Prow. 6,032 złp. 17 gr., z tego kwarta 1508 złp. 4 gr. Przy licytacyi 25 wrześ. 1826 r. nabył ją z innemi wsiami Karol Müller de Neckersfeld. 2.) **K.**, część Dziewięcierza w pow. Rawa ruska. 3.) **K.**, przys. Potylicza. 4.) **K.** *Biała*, ob. *Białokrynica.*

Kiernica, potok, wypływa dwiema strugami z lasu Wierzchosławcami zwanego, w obr. gm. Bujanowa, w pow. żydaczowskim, w południowej jej stronie; obie strugi na półn. brzegu lasu łączą się; tak powstały potok płynie dolinką na północ i pod folwarkiem bujanowskim, na granicy z gminą Tarnawką, po 4 kil. biegu, uchodzi z prawego brzegu do Lutynki. Ujście 253 m. n. p. m. 2.) **K.**, potok, powstający z dwóch srrug leśnych na wschodnim stoku góry Dąbrowy (550 m.), w zach. stronie gminy Lubieniec, w pow. stryjskim, łączących się poniżej Lubieniec; tak powstały potok płynie w kierunku półn.-wsch. równolegle do gościńca stryjskiego, po zach. jego stronie, a zabrawszy z lew. brz. strugę płynącą od Chromohorbu, uchodzi, przerznąwszy powyższy gościniec w miejscu, gdzie się tenże łączy z drogą wiodącą z Uliczna do Stryja, z lew. brzegu w obr. gm. Chromohorbu. Długość biegu 5 kil. Na mapie Galicyi Kummersberga zowie się ten potok Gluskawiec. 3) **K.**, znaczny potok, zwany także *Czarnym Potokiem*, powstaje w obr. gm. Słobódki leśnej, w pów. kołomyjskim, z moczarowatych źródlisk; zabrawszy kilka strug z pod Puharów, przys. Słobódki, przepływa Słobódkę, poniżej której wchodzi w las, poczem wypływa na łąki, zasilając się kilku potokami łącznymi, jeszcze w obr. Słobódki. Poczem zrasza łąki kołomyjskie i krętym biegiem, w kierunku połudn.-wsch. podąża ku Kołomyi, którą przepływa, aż wreszcie na obszarze wsi Oskrzesiniec uchodzi z lew. brz. do Prutu. Wzniesienie wód w Słobódce 345 m., ujście 258 m. Długość biegu 20 kil. *Br. G.*

Kierniczka 1.) grupa domów i folw. w płd.-wsch. stronie Olszanicy, pow. jaworowski. 2.) **K.**, ob. *Iławcze.* 3.) **K.**, ob. *Chrumowa. Lu. Dz.*

Kierniczki 1.) przys. Husiatyna. 2.) **K.**, folw. filialny do Jackówki, o 2 kilm. od drogi zwirowej sielecko-zaleszczyckiej, 1 dom; czarnoziem.

Kierniczki, potok, powstaje w obr. gm. Cebrowa, w pow. tarnopolskim, na łączkach, w zach. jej części, na płdn. stoku wzgórza Seredyńcami zwanego (388 m.); płynie przez wieś Cebrów, a następnie łąkami w kierunku wschodnim, biegiem dosyć krętym; na granicy Cebrowa z Kurowcami zwraca się na północ, tworząc zrazu granicę między Cebrowem a Kurowcami, a następnie między Kurowcami i Worobijówką. W Kurowcach łączy się z lew. brz. z potokiem, odpływem stawu w Worobijówce. Odtąd płynie na wschód, opływając wś Kurowce od południa, przechodzi w obręb Hłuboczka wielkiego, gdzie zwraca się na połdn.-wschód, przepływa wś, a po za wsią w kierunku wschoduim podąża do Seretu z pr. brzegu. Długość biegu 12 kil. Wzdłuż tego potoku ciągnie się droga kolei żel. Karola Ludwika, wiodąca do Tarnopola. *Br. G.*

Kierniczny 1.) potok górski, wypływa z góry Ruski dił (1560 m.) w dziale czarnohorskim, długi na 7 kil., płynie zawsze w cieniu między wysokiemi górami i lasami w kierunku północnym i uchodzi z lew. brz. do Czarnego Czeremoszu. Brzeg prawy tworzy stok grzbietu zwanego Kiernicznym wielkim (1529 m.), a nad lew. brz. ciągnie się lesisty grzbiet Ruski dił, ze szczytem 1560 mr. n. p. m. W potoku żyje struh (pstrąg). Wody jego dosyć bystre, jest niespławny, dość obfity w wodę, nie wyrządza nawet przy największym deszczu szkód. 2.) **K.** *potok*, łączny, powstaje we wsi Dobrzanicy, w pow. przemyślańskim; przepływa wś, a potem łąkami podąża w kierunku wschodnim, i przerznąwszy gościniec przemyślański, wpada z pr. brz. do Gniłej Lipy wśród moczarowatych łąk. Długość biegu 5 kil. *Br. G.*

Kiernie, olędry, pow. gnieźnieński, 3 dm., 30 mk., wszyscy katol.; 10 analf. Najbliższa poczta w Witkowie; st. kolei żelaz. i telegr. w Trzemesznie. *M. St.*

Kierniów albo *Kernów*, właściwie *Karniów* (ob.) na Szląsku austr.

Kiernoriszka, las w Ilemni, pow. doliniański, na lew. brz. potoku Lisna, dopływu Ilemki. Najwyższe jego wzniesienie 886 m. Na północ od K. wznosi się Magura do 1137 m. *Lu. Dz.*

Kiernoroha, las w Niagrynie, pow. doliniański, na lew. brz. pot. Pohareckiego, dopływu Ilemki. *Lu. Dz.*

Kiernoska wioska, pow. gostyński, gmina i par. Kiernozia (ob.).

Kiernów, mko na praw. brz. Wilii, o 591 w. od źródeł Wilii, pow. wileński, w 2-m okr. polic., o 44 w. od Wilna, 100 mk., własność częścią włościan miejscowych, częścią mieszczan

żydów. R. 1866 miało 260 mk., w tem 188 kat., 60 izr., 12 prawosł. Paraf. kościół katol. ś. Mikołaja, wzniesiony 1739 r. z drzewa przez ks. Rogalskiego. Parafia katol. zamiejskiego dekanatu wileńskiego: dusz 3061; kaplic 3: to jest 2 w K. i 1 w Plikiszkach. Kaplicę grobową w K. fundował 1851 r. Stanisław Roemer. Tu był najdawniejszy gród pogańskiej Litwy i najpierwsza stolica jej książąt najwyższych. Kroniki litewskie utrzymują, że jeszcze w r. 1040 był założony przez Kernusa książęcia, wnuka Palemona; ale to do niepewnych dziejów należy. Zdaje się wszakże, iż na dzielnicy kiernowskiej panowali książęta mający zwierzchność nad innemi, aż do r. 1230, to jest do Ryngolta, który, posunąwszy podboje swe do ziemi słowiańskiej, przeniósł stolicę do Nowogródka. Długo jednak tu wielcy książęta byli podnoszeni na tron litewski, jak Mendog w r. 1242 i syn jego Wojsiełko r. 1265, i tu się główne narady państwa odbywały. Nawet zdaje się, że około r. 1282 znowu Kiernów stałem był mieszkaniem ww. książąt, aż do Gedymina, który przed r. 1321 stolicę do Trok przeniósł, synowi najstarszemu Montywidowi Kiernowo z ziemią okoliczną oddawszy. Kiernów za Jagiełły był jeszcze udzielnem księstwem i należał do Aleksandra Wigunta syna Olgierdowego, aż do zgonu jego w r. 1391, poczem wcielony do własności w. księstwa, został z czasem policzony do starostw. Zdaje się, że zamek z warowniami i przyległościami swemi, gdzie była świątynia pogańska i więzienie, zajmował trzy najwyższe pagórki na wyniosłym brzegu Wilii, na których do dziś dnia są ślady okopów i kopców sypanych, a widok z nich rozległy i wspaniały. Ale ów zamek musiał być drewniany, bo żadnego znaku murów nie pozostało; z resztą miejsce to, skąd niegdyś potężni mocarze wychodzili odległe wojować plemiona, gdzie piękna księżniczka Pojata córka Kernusa mieszkała, wielbiona od wszystkich, dziś jest dzikiem ustroniem, krzakami i cierniem zarosłem, obok którego rozciąga się uboga wieś, a wśród niej drewniany kościół. Pierwotną jego fundacyą odnowił Zygmunt I r. 1512, a Władysław IV nadania te potwierdził. Fundował przy nim bogatą altaryą w XVI w. Jan Piotr Dowbor Muśnicki, ostatni tego imienia dziedzic na Muśnikach. Nazwanie Kiernowa może pochodzić od *kieras* pień, *kiernouiej* pień nowy. Powiadają, że po obaleniu ołtarzy Perkuna w Wilnie, tu się schronił arcykapłan pogański Lizdejko i święty ogień Źnicza utrzymywał. K. był najprzód własnością Gasztołdów. Roku 1522 Zygmunt I dał je dożywociem za zasługi księciu lit. Siemionowi Jamontowiczowi Podbereskiemu, dzierżawcy kiernowskiemu. Roku 1738 ststwo K. posiadało 378 dymów. R. 1780 było w posiadaniu Skarbka Ważyńskiego, płaciło 222 zł. kwarty. Na sejmie warszawskim z r, 1773—1775 stany rzpltej, dla załatwienia licznych sporów o granice tego ststwa, wyznaczyły oddzielną komisyą z 8 urzędników litewskich do ostatecznego rozgraniczenia od dóbr sąsiednich. Narbutt zowie K, inaczej Liszków, Nauenpille albo Nowogródek. Około 1579 r. był plebanem kiernowskim sławny i uczony prawoznawca Maurus Rojziusz hiszpan, ulubieniec Zygmunta Augusta, przyjaciel Jana Kochanowskiego. Około r. 1560 był tu plebanem niejaki Wojciech Leonardus, kanonik wileński. Za nadejściem reformy religijnej, kiedy sąsiedni obywatele przyjęli protestantyzm, każdy z nich cofał nadania swoje lub swych przodków, a fundusze obracał na potrzeby zboru swojego wyznania, który tu o wiorstę od Kiernowa się znajdował, a którego ruiny na górze nad Wilią trwają dotąd pod nazwą aryańskiej kaplicy. Hieronim Nieborowski i Jan Przystanowski wdzierali się do altaryi św. Mikołaja. A choć się potem wyrzekli wiary Lutra i Kalwina, nie przyszło jakoś do zwrotu funduszów kościołowi rzymskiemu. Żyjący w końcu przeszłego wieku ksiądz Lendzina, pleban kiernowski, a pierwej jeszcze ksiądz Michał Oleszkiewicz, wytaczali szlachcie procesa za zabory funduszów kościelnych, ale z małym albo żadnym skutkiem.

Kiernowiszki 1.), zaśc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 22 i pół w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. kat. 2.) **K.**, wś nad rz. Wilią, pow. wileński, 2 okr. adm., gm. Muśniki, o 76 w. od Wilna, 5 dm., 29 mk. kat. (1866).

Kiernówka, folw. szl. nad rz. Wilią, pow. wileński, 2 ok. adm., gm. Muśniki, o 39 w. od Wilna, 1 dm., 25 mk. kat. (1866). R. 1784 własność Jazdowskich, dziś Rusieckich.

Kiernowo 1.), ob. *Kiernów*. 2.) **K.**, leśnictwo i dwór, pow. trocki, 1 okr. adm., 34 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. prawosł. (1866).

Kiernozia, os., przedtem mko nad rz. Nidą, pow. gostyński, gm. i par Kiernozia, leży przy trakcie bitym z Łowicza do Płocka. Odl. 18 w. od Łowicza, a 34 w. od Gostynina, 94 w. od Warszawy. Posiada kociół par. murowany, wielce starożytny, synagogę, szkołę początkową, urząd gminny. W 1827 r. liczono tu 36 dm. i 451 mk.; w 1866 r. 31 dm. i 352 mk. (w tej liczbie 156 żydów); obecnie jest 32 dm. (18 mur.) i 534 mk. (270 żydów, 190 kat., 74 protest. i anabapt.), 8 sklepów, olejarnia z prod. na 650 rs., 11 rzemieśln., 2 felczerów. Do szkoły uczęszcza 75 dzieci. Z pomiędzy mieszkańców 18 umie czytać i pisać po polsku. Osada ta posiada ziemi około jednej włóki, licząc w tem place pod zabudowaniami i rynkiem; właściciele domów mają przy swoich domach po kilkanaście i kilkadziesiąt prętów. Około 10-ciu mórg ziemi ornej posiadają przy

osadzie, zaś około 10-ciu mórg o wiorst 1 pół za obrębem gruntów dworskich; lasów nie ma. grunt jest przeważnie dobry żytni. Kiedy i przez kogo założone zostało niewiadomo, jednakże ślady jakie napotykamy świadczą o dosyć odległej starożytności. Budowa kościoła przekonywa, iż początkiem sięga on średnich jeszcze wieków. Jest tu pomnik z roku 1400 starosty gostyńskiego Pawła de Kiernozia, a wykopaliska gruzów po za miastem świadczą, iż K. była dawniej dość rozległą i ludniejszą. W czasie wojen szwedzkich uległa spaleniu i do tego czasu podźwignąć się nie może. Była własnością w XV wieku Sierpskich, następnie Piwów, w XVIII wieku Łączyńskich; w 1846 Enbrycht pułkownik inżynieryi sprzedał ją Lasockiemu, którego syn, Stanisław Lasocki, obecnie jest dziedzicem. Folw. K. ma 2,045 mr. obszaru, w tem 406 mr. ornej roli, 115 mr. łąk, 558 mr. lasu, 38 mr. zarośli. Jest tu dwór murowany, piękny ogród i 10 dm. K. wś (Kiernoska wieś) liczy 11 dm., 79 mk., 264 mr. K. par. dek. gostyński 2,289 dusz. Gmina K. należy do s. gm. okr. III w Sannikach, gdzie też st. poczt.; posiada dwie szkoły początkowe, liczy 10,822 mr. obszaru i 3,553 mk. Według Tow. Kred. Ziem. dobra Kiernozia składają się z folwarków K. i Sokołów, os. K. wsi: Wioska Kiernoska i Sokołów, kolonij: Sokołów, Teodorów, Natolin i Zofiów. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość ma mr. 2,054; grunta orne i ogr. m. 1,118, łąk i pastwisk m. 297, lasu m. 558, nieużytki i place m. 80; os. Kiernozia osad 33, z gruntem m. 34; wś Wioska Kiernoszka osad 14, z gruntem m. 11; wś Sokołów osad 7, z gruntem m. 6; kolonia Sokołów osad 9, z gruntem m. 157; kolonia Teodorów osad 13, z gruntem m. 55; kolonia Natolin osad 7, z gruntem 216; kolonia Zofiów osad 8, z gruntem m. 58. *P. J.*

Kiernozy-Tańsk, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. o 26 w. od Przasnysza, ma 7 dm., 54 mk., 59 m. gruntu.

Kiernusowa góra w pow. wiłkomierskim, niedaleko Dziewałtowa; w pogańskich czasach Litwy swięta.

Kiernyczna, góra, na granicy gminy Hniły z Butlą, w pow. Turka, po wschod. brzegu rz. Gniłej (Hnyła), na płd. wsi Butli, 961 m. wys. Dłg. g. 40° 36' 15", sz. g. 48°57' 40". *Br. G.*

Kieroń, folw., pow. ostrzeszowski; 2 dm., 25 mk., należy do dom. Morawin.

Kierotsche, *Kierotze* (niem.), folw. dóbr Wędzin, pow. lubliniecki.

Kierpcarze, „pogardliwa nazwa góralom przez krakowiaków dawana". (Enc. powsz. XVI, 498. Wójcicki, Pieśni 1, 183 i nast.). Tak nazwani od nazwy obuwia, nakształt łapci a raczej chodaków, która w liczbie pojed. brzmi kierpeć (Zb. wiad. do antrop. I, 43) a w liczbie mn. kierpce, kierpieć lub kyrpcie albo też krypcie; w liczbie pojed. krypeć, krypiec, zdrobniale krypetki (Kolberg, Krak. I 201, 221, 222; Enc. Roln. II 818; Konopka Pieśni 159; Zb. wiad. do antrop. I, 43, 44, 108; Tyg. ill. ser. I, t. XII, 27; Wójcicki, Pieśni I, 181 i Pauli, Pieśni l. pols. 38, 44). Wyraz kierpce pochodzi zapewne z czeskiego lub słowackiego: krpce, trzewiki; czego dowodzi chwianie się naszych osnów między kierpc a krypc. Por. *Kurpie* (J. Karłowicz, Pam. fizyogr. II, 502).

Kierpień, niem. *Kerppen*, r. 1281 *Carpno*, 1388 *Kerpyn*, wś i dobra, pow. prądnicki, o 5 kil. od Głogowy Górnej. K. powstał na gruncie w połowie XIII w. darowanym cystersom w Libiążu przez ks. Władysława opolskiego. Zakon miał tu folw. dóbr Kazimierz. R. 1810 sekularyzowany, potem rozdrobniony. Dziś dobra ryc. K., z folw. Adelenhof i Cmielnickim młynem, mają 317 mr. rozl., a wś 56 osad, 2,618 mr. rozl., kościół wybud. 1655 r. i szkołę. Par. K. dek. górnogłogowskiego 1869 r. miała 670 katol. *F. S.*

Kierpliszki, wś, pow. wileński, 4 okr. adm., o 64 w. od Wilna, 2 dm., 20 mk. kat. (1866).

Kierschki (niem.), ob. *Kierzki.*

Kierski, leśnictwo, pow. poznański, 1 dm., 9 mk., należy do dom. Trzebawia.

Kierski (niem.), ob. *Kierzki.*

Kierskibruch (niem.), leśnictwo, pow. czarnkowski, 1 dm., 8 mk., należy do dom. Nothwendig.

Kiernówka, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 39 w. od Sokółki.

Kiersthanow (dok.), ob. *Kiersztanowo.*

Kierszaniszki, folw., pow. wileński, 3 okr. adm., o 56 w. od Wilna, 1 dm., 18 mk. kat. (1866).

Kiersze, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki (ob.). Odl. 33 w, od Władysławowa, ma 3 dm., 36 mk.

Kierszek, folw., pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Piaseczno. Rozległość wynosi m. 179, grunta orne i ogrody m. 174, nieużytki i place m. 5, bud. mur. 2, drewn. 3, płodozmian 10-polowy. Folwark ten odłączony został od dóbr Bielawy i Jeziorna.

Kierszeliszki, folw., pow. trocki, 1 okr. adm., 6 w. od Trok, 6 dm., 51 mk. kat. (1866).

Kierszmienie, os. leśna, pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki. Odl. 31 w. od Władysławowa, ma 1 dm., 6 mk.

Kierszniawa, rz., lewy przypływ Dubissy, wpadający pod Podgajem, między Ejragołą i Betygołą. Po lit. Kiersznewie. Jej nazwa ma pochodzić od kryksztas (lit. chrzest). I rzeczywiście niedaleko jej ujścia jest góra przy Betygole nazywająca się dziś Pilkalnis (lit. góra zamkowa), dawniej zaś Onkajm lub Ankain

(lit. wieś ofiarna), siedziba żmujdzkiego Kriwe-Kriwejty, którego świątynię pogań. zburzył Jagiełło przy nawracaniu, a ludność, jak mówi podanie, ochrzcił w poblizkiej rz. Kierszniawie. *M. D. S.*

Kiersznołówka, zaśc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 31 w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. kat. (1866).

Kierszmówka, ob. *Jadźwingi* i *Kiersnówka*.

Kierszodoła, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 48 w. od Wilna, 4 dm,, 25 mk. kat. (1866).

Kiersztan, *Kirsztan*, *Krysiek*, *Krystyan*, *Krystek*, *Krystko*, *Krysztan*, formy jednego imienia według dokumentów pruskich (Kętrzyński).

Kiersztanowo, 1.), niem. *Kirschdorf*, wś, pow. olsztyński, nad strugą i jeziorem, na polskiej Warmii. Oddawna własność warmińskich biskupów. Po okupacyi przez krzyżaków były te okolice puste, lasami porosłe jeszcze w XIV wieku. Najprzód bisk. Herman wydał 40 wł. prawem chełmińskiem Tilonowi Lubeken. Od wdowy po nim Alheide kupił tę majętność Teodoryk von Czecher. R. 1364 bisk. Jan potwierdza kupno i nowym przywilejem również na prawie chełmińskiem dodał do owych pierwotnych 40 włók nadto wł. 70, z których żadnego pożytku dotąd kościół nie miał, tylko same lasy i bagniska się tam znajdowały; w obrębie tych włók leżało także wielkie jezioro Wypsow; w jeziorze Dadaj wolno mu ryby łowić na potrzebę małemi narzędziami. Młyn także może sobie postawić. Prawo patronatu nad kościołem, jeżeli się tu pobuduje, ma zostać przy nim; sądy otrzymał tak małe jak wielkie, za to cum uno spadone et viro armato w wojnie służyć nam będzie, odkąd czynsz zacznie płacić. Od pługa da korzec pszen. i żyta i t. d. R. 1585 bisk. Marcin Kromer odnowił przywilej na 33 wł. Hugonowi a Damerau. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wś i wydał na własność prywatną. 2.) **K.**, w dok. *Kirstendorf*, *Kiersthanow*, wś, pow. ostródzki, na pruskich Mazurach, przez ludność polską założona i osadzona. R. 1325 książę bruńswicki Luther komtur dzierzgoński, nadaje Janowi z Otoczyna i jego przyjaciołom na prawie chełmińskiem 400 włók w ziemi saskiej między Drwęcą a Grabiczką, począwszy od miejsca gdzie Grabiczka wpada do Drwęcy z wolnością 18-letnią i z obowiązkiem 8 służb. Jan z Otoczyna i Piotr z Gierzwałdu (Girschwalde) otrzymują każdy 80 wł. z obowiązkiem, aby służyli na koniu opancerzonym, w zbroi, z pocztem i końmi potrzebnymi. Sześć służb innych przypada na Jana z Otoczyna, oraz na Tomasza, Ludwika, Jana, Kiersztana i Bartłomieja z Bursztynowa, z których każdy dostaje wł. 40 z obowiązkiem jednej służby w lekkiej zbroi. Na tem obszernem terytoryum, w którem przy wymiarach r. 1394 znalazła się nadwyżka włók 14, powstały dobra: Kiersztanowo, przez owego powyżej wymienionego Kiersztana założone o 80 włókach, Grabin (40 wł.), Grabinek (30 wł.), Szyldak (60 wł.), Rychnowo (70 wł.), Pacółtowo (40 wł.) i Gierzwałd (80 wł.). R. 1374 pisze się: Wielun z Kiersztanowa. Ob. *Kętrz.* Ludność polska str. 357. 3.) **K.**, w dok. pierwotnie *Schwarzenburg*, potem *Kirstenau*, niem. teraz *Kerstinowen*, wś, pow. dawniej szestyński, teraz ządzborski, na pruskich Mazurach. R. 1422 wspomina się Schwarzenburg. R. 1437 przeniesiono ludzi szwarcenburskich do Muntowa. R. 1536 sprzedaje Wolf Henick, starosta szestyński, Janowi (Jahn), niegdyś sołtysowi w Polskiej wsi, za 50 grz. 4 włóki sołeckie celem założenia wsi dannickiej na 36 włókach, oraz wolne rybołóstwo w jeziorach juńskiem i kiersztanowskiem. R. 1565 prosi Jan Kociołowski, soltys szwarcenburski, o odnowienie powyższego przywileju. R. 1593 był Jan Kiersztanowki sołtysem w Kiersztanowiec. Schwarzemburg ma r. 1536 ludność polską i niemiecką, a Kiersztanowo r. 1693 samą tylko polską. W owym czasie mieszkali tu dannicy: Michał Bieniek, Jan Siwy, Michał Głowienka, Jakób Brzostowski, Michał Kikusz, Jan Lepak, Jan Bieńczyk, Jorek Nora, Jan Pecyna i Tomek Bąk, z których każdy po dwie włóki roli posiadał. Ob. *Kętrz.* Ludność polska str. 412. *Kś. F.*

Kierszyszki, wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi. Odl. 37 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 43 mk.

Kierszyszki, zaśc. rząd. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 33, od Ejszyszek w. 9, dm. 1, mk. 14 kat. (1866).

Kiertejnie, wś, pow. rossieński, par. skawdwilska.

Kiertojka, zaśc., nad jez. Szpora, pow. wileński, 3 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 5 dm., 52 mk. kat. (1866).

Kiertowniki, wś, pow. trocki, 2 okr. adm., 44 w. od Trok, 6 dm., 73 mk. kat. (1866).

Kiertusza, zaśc. rząd. nad potok. Kiertusza, pow. wileński, 2 okr. adm., o 59 w. od Wilna, 1 dm., 19 mk. kat. (1866).

Kiertyna, podmokłe pastwisko w płn. stronie Lisiatycz, pow. stryjski, na granicy Dernowa. W stronie płd. wznosi się ono do 272 m., na krańcu płn. opada do 262 m. Wody jego spływają na płn.-wschód potokiem uchodzącym do Wowni, dopływu Dniestru. *Lu. Dz.*

Kieruy, niem. *Kerrey*, pow. olsztyński, st. p. Bieżale.

Kierule, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 49 w. od Wilna, 4 dm., 46 mk. kat. (1866).

Kierupie, wś, pow. rossieński, par. girtakolska.

Kierupie (lit. „rzeka Krzewów"), rzeczka poczynająca się w błocie Luny pod wsią Żwirżdziami (pow. rossieński, par. girtakolska); wpada z prawej strony do Bebyrwy pod Puszynią. *M. D. S.*

Kierutyszki, wś i os. leśna, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo. Odl 33 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 52 mk.

Kieruzele v. *Kierużwiele*, wś włośc., pow. piotrkowski, gm. i par. Chabielice; ma 23 dm., 171 mk., 155 mr. obszaru. W 1827 r. były tu 4 dm., 50 mk.

Kierwald, niem. *Kehrwalde*, wś z młynem nad strugą Liszki i dobra, pow. kwidzyński, ma 1,718 mr. obszaru, 27 bud., 12 dm., 130 kat., 12 ewang. Par. Barłożno, szkoła Lipia góra, poczta Skurcz. *Ks. F.*

Kierwiele, wś rząd., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 52, od Dziewieniszek 38; dm. 6, mk. prawosł. 38, kat. 19 (1866).

Kierwieliszki, wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 30 w. od Trok, 2 dm., 17 mk. kat. (1866).

Kierwik, ob. *Kerwik*.

Kieryszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 47 w. od Wilna, 1 dm., 21 mk. kat. (1866).

Kierywy, wś, pow. rossieński, par. girtakolska, ma 6 dm, grunta piaszczyste. *M. D. S.*

Kierz, ob. *Kiekrz*.

Kierz 1.) al. *Krze*, ob. *Jordanowice*. 2.) **K.**, wś włośc., pow. rawski, gm. i par. Lubochnia, ma 4 dm., 46 mk., 43 morg. roli. 3.) **K.**, kol., pow. słupecki, gm. Ostrowite, par. Giwartów, odl. od Słupcy 18 w., ma dm. 15, mk. 39. 4.) **K.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 10 dm., 69 mk. Rozległość folw. wynosi m. 1,178, grunta orne i ogrody m. 723, łąk m. 13, wody m. 1, lasu m. 422, nieużytki i place m. 19, płodozmian 9-10 i 11-polowy, bud. drewn. 17; wś Kierz osad 12, z gruntem m. 117. 5.) **K.**, folw., pow. siedlecki, gm. Skurzec, 1 dm., 8 mk., 60 mr. obszaru. 6.) **K.**, wś i rum., pow. ostrowski, gm. Brańszczyk, par. Poręba. 7.) **K.**, wś drob. szlachty, pow. płocki, gm. Góra, par Rogotwórsk, odl. o 31 w. od Płocka, ma dm. 9, mk. 77; 257 mr. gruntu i 5 nieużytku. 8.) **K.**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Skempe, par. Karnkowo, odl. o 10 w. od Lipna, ma 5 dm., 60 mk., 214 mr. gruntu, 5 nieużytku. 9.) **K.**, wś, pow. rypiński, gm. Płonne, par. Radziki duże. W 1827 r. było tu 8 dm., 63 mk., obecnie 8 dm., 68 mk., gruntu 218 mr., 14 w. od Rypina. 10.) **K.**, par. *Sadykierz*.

Kierz, strumień, ob. *Cywiny*.

Kierz Niedźwiedzi, wś i folw. donacyjny, gm. Rogów, par. Jastrząb, o 34 w. od Radomia, o 8 w. od st. dr. żel. w Jastrzębiu, ma 55 dm., 311 mk., 406 mr. dworskich, 674 mr. włościańskich. *Ig. J.*

Kierz Radzikowski, wś, pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. Radziki, odl. o 12 w. od Rypina, ma 5 dm., 77 mk., 24 mr. gruntu. Rumunki K., Pólko małe i Czernie r. 1749 płaciły 778 złp. czynszu do Wąpielska.

Kierz Wielki, wś, pow. gostyński, gm. Słubice, par. Jamno, ma 7 dm., 57 mk., 101 mr. obszaru.

Kierzanka, st. poczt., pow. wileński, 1 okr. adm., o 17 w. od Wilna; 4 dm., 33 mk., z tego 3 prawosł., 15 kat., 15 żydów. W dobrach Rzesza (1866).

Kierzbuń, niem. *Kirschbaum*, wś, pow. olsztyński, w pobliżu m. Wartemborka, na polskiej Warmii, dawniej własność biskupów warmińskich, wydawana była w wieczystą dzierżawę szlachcie. R. 1656 trzymał ją Hiacynt Karwat, pełnił panu 1 służbę wojenną, włók było 30, dostawiał 7 i pół ł. pszen., tyleż żyta i 1 funt wosku. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną.

Kierzek, 1.) os. leśna, pow. częstochowski, gm. Węglowice. Jest tu posterunek straży pogranicznej, 2 dm., 3 mk., 18 mr. obszaru. 2.) **K.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Myszyniec, par. Kadzidło. W 1827 r. było tu 17 dm., 107 mk., obecnie jest gruntu 823 morg. 3.) **K.**, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Suwałki. Odl. 8 w. od Suwałk, ma 3 dm., 39 mk.

Kierzek, niem. *Kerscheck*, leśnictwo, pow. jańsborski, par. Jańsbork.

Kierzek, rz., ob. *Kieżek*.

Kierzki, 1.) folw., pow. jędrzejowski, gm. Przęsław, par. Krzcięcice; ob. *Deszno*. 2.) **K.**, wś szlach., pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin. Wspominana w dokumentach z 1545 r. (Gloger, Ziem. Biel.).

Kierzki, niem. *Kerschken*, wś, pow. węgoborski na Mazurach pruskich, przez osadników polskich założona r. 1710. St. p. Banie. *Ks. F.*

Kierzki 1.) niem. *Kierschki*, pustkowie, pow. lubliniecki, należy do wsi Zborowski. 2.) **K.**, niem. *Kierski*, pustkowie, pow. lubliniecki, pod wsią Olszyny.

Kierzków, 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. Zakrzew kościelny, par. Cerekiew. Odl. 8 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 13 dm., 119 mk., obecnie 31 dm., 250 mk., 600 mr. ziemi dworsk. i 249 m. włośc. K. folw. należy do dóbr. Cerekiew (ob.). 2.) **K.**, pow. łukowski, gm. Ryki, par. Tuchowicz. W 1827 r. było tu 19 dm., 82 mk. Niezamieszczony w spisie urzęd. (Pam. Kn. Gub. Siedl. 1878 r.).

Kierzkowice, os. leś., pow koniński, gm. Tuliszków, do dóbr Tuliszków należy; odl. od Tuliszkowa w. 3.

Kierzkówka, 1.) folw., pow. lubartowski, gm. Starościn, par. Rudno, leży między traktem lubartowsko-siedleckim a szosą lubelsko-war-

szawską, ma 327 mr. rozl.; r. 1882 z dóbr lubartowskich za 41,000 rs. nabyty. Według Tow. Kred. Ziems. 438 mr. rozl. R. 1827 miał 12 dm., 86 mk. 2.) K., wś, pow. łukowski, gm. Prawda, ma 22 dm., 190 mk., 487 mr. obszaru.

Kierzkówko, ob. *Kurkówko*.

Kierzkowo, niem. *Strauchhütte*, włośc. wś, pow. kościerski, blizko granicy pow. gdańskiego, przy bitym trakcie kościersko-gdańskim. Obszaru liczy mórg 1,670, gbur. 18, zagr. 21, ew. 254, dm. 38. W miejscu jest szkoła ew. i karczma. Par. Skarszewy, poczta Przywidz. Wieś ta otrzymała prawa własności przywilejem z Gdańska d. 29 czerwca 1819 r.

Kierzkowo, 1.) dom., pow. szubiński, 2,225 mr. rozl., 6 dm., 105 mk., 27 ew., 78 kat., 47 analf. Poczta w Barcinie o 6 kil., st. kol. żel. w Broniewicach o 21 kil. 2.) K., wś, pow. mogilnicki, 3 dm., 36 mk., 24 ew., 12 kat., 17 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Trzemesznie o 5 kil. *M. St.*

Kierzkowo, niem. *Kerschkau*, w dokum. *Kirschkow*, wś, pow. lęborski, nad strugą do jeziora Sarbskiego wpływającą, niedaleko morza i granicy Prus zachodnich, stosunkowo długo na prawie pierwotnem pomorsko-polskiem osadzona: r. 1437 mieszkańcy dawali jako podatek świnie na św. Mikołaj, prowodt (?) na M. B. Gromniczną, kozy na św. Dominik, roli uprawiali jednę włókę.

Kierzliny, niem. *Kerschleinen*, wś, pow. olsztyński, nad jeziorem, 3/4 mili od Wartemborka, na polskiej Warmii, dawna własność biskupów warmińskich. R. 1656 liczono wł. 20, gbur. 5, sołt. 1, wolny 1, służba 1 wojenna; dawali 3 ł. pszen. i tyleż żyta, kur 26, gęsi 5, 1 funt wosku. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną.

Kierzno, 1.) wś, pow. ostrzeszowski, 63 dm., 438 mk., 8 ew., 430 kat., 136 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Domaninie o 3 kil. 2.) K. lit. A., dom., 1,501 mr. rozl., 10 dm., 130 mk., 24 ew., 106 kat., 45 analf. W okolicy jest szaniec pierścieniowy, w środku kociołkowaty (nie na łąkach), 50 kroków ma średnicy, wejście i wyjście dobrze są zachowane. 3.) K. lit. B., niem. *Waldau*, dom., pow. ostrzeszowski, 2,066 mr. rozl., 3 dm., 85 mk., 12 ew., 73 kat., 33 analf. Cegielnia, poczta, telegr. i st. kol. żel. w Domaninie o 5 kil., od Kępna o 8 kil. *M. St.*

Kierznowo, wś w b. ziemi bielskiej, ob. *Kiersnowo*.

Kierztanowo, niem. *Kirschdorf*, ob. *Kiersztanowo*.

Kieś, *Kiesia*, ob. *Wenden* (niem.).

Kiesa, rz., lewy dopływ rz. Aszwy. Por. *Kieszczupis*.

Kieseling (niem.), pow. sztumski, ob. *Koślinka*.

Kieselkehmen (niem.), al. *Kiselkehmen*, dobra, pow. gąbiński, st. poczt. Nemmersdorf.

Kiesia, ob. *Wenden* (niem.).

Kiesieniszki, folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo. Nie zamieszczony w spisie urzęd. (Pam. Kniż. suw. gub. 1878 r.).

Kieskoziero, st. pocz. w pow. i gub. ołonieckiej.

Kieslinen (niem.), ob. *Kieźliny*.

Kiesling, *Koesling* (niem,), ob. *Koslinka*.

Kieslingswalde (niem.), wś, pow. bystrzycki na Szląsku, 1240 st. n. p. m., ma parafialny kościół katol. W kopalni węgla znakomite skamieniałości; obok t. zw. Wölfelsfall, wodospad.

Kieśma, st. pocz., pow. wiesjehoński, gub. twerskiej.

Kiesowo, sioło, pow. kaszyński, gub. twerskiej, st. pocz.

Kiestroj, ob. *Kestroj*, wysuszone jez. na Silicach i Skajbotach w Warmii; w Skajbotach też jez. Swiętajny.

Kiestrzyn, ob. *Kistrzyn*.

Kiesy, wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, 137 dusz męz., 400 dzies. ziemi w glebie pierwszorzędnej. *J. Godl.*

Kiesz..., ob. *Kierz...*

Kieszczupis, lewy dopływ rz. Szaki, która uchodzi do Aszwy z prawej strony.

Kieszka, ob. *Kierszek* i *Jeziorna*.

Kieszwińce, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 68 w. od Wilna, 5 dm., 74 mkań., z tego 11 prawosł., 63 katol. (1866).

Kiete, ob. *Kintyce*.

Kieterkott albo *Gross Nat-on-Dreg* (niem.), os., pow. malborski, st. pocz. Tiegenhof.

Kietery, wś, pow. rossieński, par. skawdwilska.

Kietlanka 1.) os., pow. węgrowski, gm. i par. Korytnica; 3 dm., 24 mk., 165 mr. obszaru. 2.) K., wś drobno szlachecka, pow. ostrowski, gm. Zaręby kościelne, par, Zuzel. W 1827 r. było tu 20 dm., 131 mk.; obecnie 176 mk. Ob. *Gostkowo*.

Kietlice, niem. *Gross Mauer* i *Kittlitz*, wś, pow. węgoborski na pruskich Mazurach, przez ludność polską zajęta. R. 1719 mieszkają tu sami Polacy. (Kętrz. Ludność polska, str. 533).

Kietlicy, ob. *Ketlicy*.

Kietlin, wś i folw., nad strugą Olesią, pow. nowo-radomski, gm. Dmenin, par. Radomsk; leży na drodze z Radomska do Przedborza. Wś ma 30 dm., 350 mk. i 371 mr. obszaru (309 ornej); folw. zaś 6 dm., 11 mk. Według Towarz. kred. ziemsk. folw. K. (z dezertą Zawada i wsiami K., Konradów, Florentynów, Elżbietów) rozl. mr. 1057: grunta orne i ogrody mr. 717, łąk mr. 62, pastw. mr. 23, lasu mr. 232, nieużytki i place mr. 23; bud. z drzewa 10.

Wś Kietlin os. 59, z gruntem mr. 320; wś Konradów os. 9, z grun. mr. 207; wś Florentynów os. 16, z grun. mr. 217; wś Elżbietów os. 7, z grun. mr. 58.

Kietmowicze, albo *Brzozowe bagno*, jezioro, gm. Wilkobole, ma 2 mr. obszaru, do 60 stóp głębokości.

Kietowiszki, mko, pow. trocki, w 1-ym okr. polic., o 51 w. od Wilna, o 25 w. od Trok, na płd. od jez. Ilse, nad Strawą (potok Owada?), w gm. Sumieliszki; ma 76 mk.; należy do włościan okolicznych i mieszczan izraelitów. R. 1866 było tu 59 mk., w tem 45 kat., 14 izr., gorzelnia, młyn wodny. Starodawne dziedzictwo Pociejów, K. mają kościół paraf., fundowany r. 1676 przez Leonarda Pocieja, wojewodę witebskiego, pod wezwaniem św. Trójcy. Parafia K. ma 4504 dusz wiernych. R. 1850 klucz rządowy K. miał 2 folw., 9 wsi, 1 zaśc., razem 4078 dz. rozl. Obok mka K. leży wieś Stare K., która 1866 r. miała 11 dm., 148 mk. katol.

Kietraki, ob. *Pogiry*.

Kietrosy 1.), wielka wieś rządowa, powiat jampolski, w południowo-wschodniej części tegoż powiatu, o 20 wiorst od m. Jampola, nad rz. Szumiłówką (Markówką), ma 1328 mieszk.; gm. Jampol, par. Miastkówka. Cerkiew prawosławna na miejscu; domów 189, ziemi włośc. 3687, cerkiewnej 130 dz. K. należały do Zamojskich, Koniecpolskich i Lubomirskich, do klucza cekinowskiego. W 1795 r. rząd nabył cały klucz cekinowski od Stanisława Lubomirskiego, z zamiarem przeniesienia urzędów powiatowych do Cekinówki, lecz gdy Dniestr takową zalał, Jampol nadal pozostał miastem powiatowem, a klucz cekinowski został darowany byłemu hospodarowi wołoskiemu ks. Ypsylantemu na lat 50 bez opłaty kwarty. 2.) K., mała wioska, pow. bałcki, gm. Cybulówka, parafia Rybnica, domów 12. *Dr. M.*

Kietryszki, zaśc. nad jez. Musą, pow wileński, 3 okr. adm., o 33 w. od Wilna, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Kietrz, niem. *Katscher*, *Katschr*, mko nad rz. Trojną, pow. głupczycki, pod 48°12' sz. i 35°5' dł., przy szosie z Raciborza do Głupczyc. R. 1818 miało mk. 1498, r. 1834 mk. 1952, r. 1861 mk. 3086, r. 1875 mk. 3608. Ludność po większej części rękodzielnicza (tkacze), niemiecka, Morawian zaledwie kilku; 1826 mr. roli mieszczańskiej, 160 mr. roli większej posiadłości; 890 mr. kolonistów. Są tu kopalnie wapna, używanego jako nawóz. Kościół paraf. katol. dyecezyi ołomunieckiej, dekanatu kietrskiego (7200 parafian), ewang. filialny i synagoga. Dawną wś K. podniósł 1321 r. biskup ołamuniecki Konrad I do rzędu miasta; odbywają się tu cztery jarmarki. Dobra K. z przyległemi wsiami Lehn-Ehrenberg (Halbarek), Lehn-Langenau i Lehn-Krottfeld, własność arcybiskupów ołomunieckich, 1100 mr. rozl. Piękny zamek K. 1831 r. spłonął. W pobliżu plantacya morw. Na zachód od miasta leży kolonia Nowy K., w końcu XVIII w. powstała, 50 osad, 39 mr. rozl. Por. *Głupczyce*. *F. S.*

Kietrze, dawna nazwa wsi *Ktery*.

Kietsch (niem.), struga, pow. tucholski, ob. *Kicz*.

Kiette, ob. *Kintyce*.

Kietunka, ob. *Kiecinka*.

Kietuny, dwór w pow. telszewskim, nad Szerksznią, o 13 w. od Telsz. Drewniany kościół katol. ś. Stanisława, 1800 wzniesiony przez Styrpejkę.

Kieturakiszki, wś koło st. dr. żel. Kliniszki, pow. maryampolski, gm. Wejwery, parafia Skrawdzie. Odl. 31 w. od Maryampola, ma 3 dm., 27 mk.

Kieturkiemie, wieś, pow. kowieński, par. i gm. Kroki, o 5 w. od Kroków, ma 5 osad włościańskich. *J. D.*

Kieturkowo, folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Władysławów. Przy trakcie z Władysławowa do Wierzbołowa. Odl. 17 w. od Wyłkowyszek, ma 7 dm., 167 mk. Dobra K. składają się z folwarków K., Terespol i wsi K.; podług wiadomości z r. 1866 rozl. wynosi w ogóle m. 1806. Wieś K. osad 7, z gruntem m. 6.

Kieturnowina, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów. Odl. 7 w. od Władysławowa, ma 3 dm., 25 mk.

Kieturoki, folw. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 37 w. od Trok, 1 dom, 18 mk. katolików (1866).

Kieturwłoki, wieś, pow. wyłkowski, gmina Karkliny, par. Kieturwłoki. Odl. 17 w. od Wyłkowyszek. W 1827 r. było tu 16 dm., 178 mk., obecnie 16 dm., 229 mk. Par. K., dek. wyłkowyski daw. olwicki, ma 5013 dusz. Kościół i parafią erygował 1777 r. Michał Brzostowski, podskarbi w. ks. lit.; pierwotnie filialny do Łankieliszek, od 1794 parafialny. Por. *Karkliny*.

Kietutany, folw., pow. wileński, 3 okr. adm., gm. Giedrojcie, o 57 w. od Wilna, 1 dom, 12 mk. katol. (1866).

Kietyce, niem. *Kiete*, właściwie *Kintyce*.

Kieukle, ob. *Kiewkle*.

Kiewajtys, jez. w pow. szawelskim, blisko Wajgowa.

Kiewa-Kalnis, wzgórze w lesie pod osadą Sereje, w pow. sejneńskim; według podań ludowych odbywał się tu sabat czarownic w wigilią ś. Jana. Znajduje się ono w okolicy pustej, wzgórkowatej, wzniesionej do 600 stóp nad poziom morza i składającej się z drobnych piaszczystych wzgórz bezleśnych.

Kiewie, jez. w pow. szawelskim, blisko Wajgowa.

Kiewinie, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów. Odl. 9 w. od Kalwaryi, ma 3 dm., 26 mk.

Kiewit (niem.), os., pow. starogrodzki, ob. *Kiwit*.

Kiewiten, *Kiewten* (niem.), ob. *Kiwity*.

Kiewitz (niem.), ob. *Czajka*, folw., powiat międzychodzki, 1958 mr. rozl., 5 dm., 59 mk., należy do miasta Skwierzyny (Schwerin an der Warthe). Poczta w Skwierzynie o 2 kil., st. kolei żel. w Landsbergu nad Wartą o 20 kil.

Kiewitzblott (niem.), ob. *Czajki*, wś, pow. bydgoski, 11 dm., 74 mk., 62 ew., 12 kat., 27 analf. Poczta i stacya kolei, żel. w Bydgoszczy (Bromberg).

Kiewkieliszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 2 okr. adm., o 64 w. od Wilna, 1 dom, 5 mk. katol. (1866).

Kiewkiszki, wś nad rz. Musą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 5 dm., 50 mk. katol. (1866).

Kiewkle, wś rząd. nad jez. Kiewkle, pow. wileński, 2 okr. adm., o 63 w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. katol. (1866). Jest tu kościół katolicki Nawiedzenia N. M. P., filialny szeszolski.

Kiewkliszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 2 okr. adm., o 65 w. od Wilna, 1 dom, 8 mk. kat. (1866).

Kiewlaki, wś nad rz. Solczą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 55, od Ejszyszek 17, dm. 4, mk. katol. 39 (1866).

Kiewle, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 41 w. od Oszmiany, 17 dm., 163 mk., z tego 153 prawosł., 10 katol. (1866).

Kiewleniki, wś, pow. rossieński, par. i gm. Szydłów, o 8 w. od Szydłowa, ma 2 osady włośc., grunta piaszczyste. *J. D.*

Kiewlica, folw., pow. kalwaryjski, gmina Kirsna Wielka, par. Urdomin. Odl. 19 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 13 dm., 81 mk., obecnie 6 dm., 58 mk. Według Tow. kredyt. ziems. r. 1866 folw. K. miał 182 mr. rozl., a przyległa doń wś Biruta 27 osad, 54 mr. rozl.

Kiewlica, rz. w pow. kalwaryjskim, poczyna się na płn. wsi t. n. pod Makowszczyzną, płynie ku płn. przez grunta wsi Pędziszki i Warty, poczem w kierunku płn.-wsch. przepływa bagno Zuwinta i wpada do jez. K., czyli z lewego brzegu do Dawiny. Długa 10 w.

Kiewlicze, wś włośc., pow. dzisieński, o 77 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 4 dm., 46 mieszk. (1866).

Kiewlińce, zaśc. szlach. nad jez. Styrną, pow. wileński, 3 okr. adm., o 65 w. od Wilna, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Kiewliszki 1.), folw. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 11 w. od Oszmiany, 1 dom, 7 mk. kat. 2.) **K.**, folw., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 41 i pół w. od Oszmiany, 1 dom, 4 mk. katol. (1866).

Kiewloty, wieś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Kiewlupie, wś nad jez. Żełktis, pow. święciański, 2 okr. adm., o 54 w. od Święcian, 12 dm., 83 mk. katol. (1866).

Kiewłoki, dwór pryw. w pow. szawelskim, nad Wyrwitą, o 59 w. od Szawel.

Kiewna, rz., dopływ Żejmiany, w powiecie święciańskim.

Kiewnary, dobra, pow. szawelski, par. kurtowiańska, przy trakcie bitym, niegdyś pocztowym, z Szawel na Cytowiany do Rossień, o 28 w. od Szawel, ma kaplicę katol. św. Józefa. Ziemi włók około 40. Zabudowania dworskie porządne, austerya. R. 1717 byłato okolica szlach. w miejscowości leśnej, obfitu ącej w kuny (kiaunas). Mieli tu swoje grunta: Józef Tarwid, Jerzy i Krzysztof Jasiewiczowie, Jan Ginkiewicz i Jan Głazowski. W drugiej połowie XVIII wieku jeden z dziedziców połączył tę kollokacyą i przezwał się Kiewnarskim. Por. *Pokopie*. *J. Godl.*

Kiewnaryszki, wś, pow. rossieński, parafia kroska.

Kiewnoliszki, dwa zaśc. nad jez. Kiewną, pow. święciański, 2 okr. adm., o 28 w. od Święcian, 2 dm., 29 mk. kat. (1866).

Kiewry, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 61, od Dziewieniszek 31, dm. 13, mk. katol. 106 (1866).

Kiewsze, wś i zaśc., pow. dzisieński, o 83 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 6 dm., 48 mk., 43 kat., 5 izr. (1866).

Kiewten (niem.), ob. *Kiwity*.

Kieźliny, niem. *Kieslienen*, w dokum. pierwotnie *Koselern*, *Friedrichsdorf*, wieś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, 1 milę od m. Olsztyna, nad strugą i jez. Wadąg. Oddawna własność kapituły warmińskiej. R. 1348 wydany 1-szy przywilej sołtysowi Fryderykowi (od którego wś miała się nazywać Friedrichsdorf; jednak pierwotne Koselern, Kieźliny wzięło górę); włók było 30 nad jez. Wadangen i Dewyten, prawo chełmińskie. Sołtys otrzymał wł. 8, za co służył konno w wojnie; gburzy wł. 22; po 15 latach wolnych mieli płacić po pół marki i 2 kury. Do sołtysa należały małe sądy, $1/3$ dochodu od większych, połowa czynszu od karczmy, nadto łowił ryby w jeziorze Diwity małemi narzędziami na własną potrzebę. R. 1406 dostała wś 4 włóki lasu za rocznym czynszem 1 wiard. od włóki. R. 1461 komtur elbląski Henryk von Plauen zburzył wieś wraz z całą niemal okolicą. Długo potem leżała pusto. R. 1552 wydała kapituła 8 włók Henrykowi Tregerowi sołtysowi, który wieś, jak się zdaje, na nowo obsadził; prawo teraz

udzielone magdeburskie. R. 1656 liczono włók 18, gbur. 5, sołt. 1, czynszu płacili fl. 5. W skutek wojny wł. 5 było pustych. R. 1666 mieszka tu Marcin Odętkowski albo Habicht. Po okupacyi rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. Por. *Kierzliny*.

Kieżek, rz. w gub. radomskiej, pow. iłżeckim; początek pod wsią Lipie, płynie w stronę wschodnio-północną przez Małyszyn i Jasieniec a przyjąwszy poniżej tegoż z prawego brzegu strugę bez nazwy, wpada z prawego brzegu do Iłżanki pod Seredzicami bliższemi, na zachód Iłży. Długa 9 wiorst. *J. Bl.*

Kiezmark, niem. *Käsemark*, wś luter. paraf., pow. gdański, na żuławach gdańskich, n. Wisłą, która się tu dzieli na odnogę gdańską i elbląską. Urządzony tu przewóz przez Wisłę. Obszaru liczy wś mr. 4348, gbur. 22, zagr. 34, katol. 154, ew. 594, dm. 78, kościół luterski i szkoła w miejscu; dla katol. parafia Fürstenwerder, poczta W. Cędry. Odległość od Gdańska 3 i pół mili. Osada istniała tu oddawna. Za krzyżaków nazywała się początkowo Liebenwald. R. 1349 mistrz w. krzyż. Henryk Dusmer wystawił przywilej na wieś Liebenwald: włók było 63, z tych otrzymał sołtys wolnych 6, prob. 3. Od reszty 54 wł. płacili czynszu po 1 i pół marki, 4 skoty za pieprz i 4 skoty za szarwarki pańskie (Herrendienst). Sołtys nazywał się Henryk Tisin. R. 1423 zamienił sołt. 3 wł. czynszowe na wolne i 3 wolne na czynszowe za zezwoleniem wójta grabińskiego (Herrngrebin). Wisła często czyniła wylewy i szkody wiosce, jakto np. r. 1540 czytamy: Ruptus agger Vistulae prope Kesemarck in duobus locis submersit omnes fere villas insulae parvae (gdańska żuława). Także w wojnach nieprzyjaciele często tamę tu przerywali. Przy Kiezmarku istniały dawniej sławne okopy obronne. Jedne znajdowały się zaraz przy wsi po lewym brzegu Wisły i były mniejszej wagi. Drugie pośród Wisły, nieco odległe na samym cyplu urządzone, gdzie ta rzeka dzieli się na odnogę elbląską i gdańską. Ostatnie usypy nazywały się główne, po niem. Haupt (z przydomkiem Danziger; ponieważ przez gdańszczan urządzone były), po polsku zwane Głowa: miały one nietylko tamować i regulować gwałtowne fale Wisły, ale i niziny żyzne bronić czasu wojny. R. 1507 gdańszczanie świeżo naprawili uszkodzone okopy. R. 1512 król Zygmunt zażądał: „das newe haupt im kleinen Werder bei Stublow (?) solde wider gebrochen werden.“ Gdańszczanie posłali ludzi, ale przez jeden dzień ani jednego pala nie wyciągnęli. Wreszcie ugodzili się, aby co najmniej 45 pali było wyjętych, resztą miała pozostać. R. 1517 gdańszczanie okopy wiślane znacznie znowu przedłużyli. R. 1626 Gustaw Adolf główne okopy (Haupt) szturmem zdobył. Chciał także na czółnach wysłanych zdobyć poboczne szańce pod Kiezmarkiem, został jednak niebezpiecznie przy nich ranionym. Dopiero po 2 miesiącach opanował je szturmem. R. 1656 Karol Gustaw zdobył okopy; wzmocnił znacznie i na podobę twierdzy urządził, tak że całą żuławę ztąd w szachu trzymał. Roku 1657 gdańszczanie po trzykroć daremnie kusili się odebrać okopy szwedom. Dopiero w r. 1659 po długiem oblężeniu zmuszony był oddać najprzód poboczne szańce przy wsi, a potem i główne na Wiśle generał szwedzki Dankwart. Zwycięztwo to w niemałej mierze przyśpieszyło pokój oliwski. R. 1734 Rosyanie wzięli okopy. Począwszy od r. 1772 odbierano cło pruskie przy okopach ku wielkiej zgryzocie gdańszczan. Obecnie ledwie jakie znaki pozostały. Kościół w K. istniał oddawna. Przez Kazimierza Jagielończyka patronat nad kościołem jako i cała żuława oddane zostały gdańszczanom. W czasie reformacyi zabrali kościół innowiercy i dotąd trzymają. W XVII w. pastor Büttner odznaczył się jako poeta łaciński († 1652). Następca jego Taut († 1720) koronowany poeta niemiecki. Kościół teraźniejszy budowany według Hartwicha 1592, według Löschina 1653, nie zawiera pamięci godnych zabytków. Nazwa „Käsemark“ zdaje się, że powstała od serów żuławskich w tej wsi dawniej sprzedawanych; niemiec. Käse bowiem oznacza ser. *Kś. F.*

Kieżgajłowo, *Gieżgajłowo*, *Gażyłów*, wieś, pow. ihumeński, par. Berezyna, z kaplicą katol.

Kieżmarek, także *Kesmark*, *Keszmarek*, *Kiezmark*, niem. *Käsmark*, węg. *Késmárk*, łac. *Caesareopolis*, *Setuia*, *Setiva*, *Sevia* v. *Segovia* (według Grässego), *Forum Caseorum* (Zarański), *Cäsareo-Forum* (Weber), miasto niegdyś stołeczne XVI miast spiskich, w hr. spiskiem (Węgry), w dystrykcie kieżmarskim, nad Popradem, w części podtatrzańskiej. Nazwę K. wywodzą niektórzy od starożytnej nazwy *Caesareo-Forum* lub *Caesareopolis*, ztąd Kaysersmarckt, Kayssermarckt; jest to atoli wcale mylne zapatrywanie, gdyż w dokumentach znachodzimy *Caseorum Forum*, a nie *Caesareo-Forum*, jak podaje Weber, t. j. miejsce serów; pierwotni snać mieszkańcy trudnili się wyrobem serów, ztąd łac. nazwa *Caseorum Forum*, a niem. przekręcone *Keyssmarckt* lub *Keismarkt*, popr. *Käsemarkt*, więc *Käsmark*. Są tacy którym się ubrdało wywodzić miano to od Kwadów, jakoby pierwotnie miasto to zwało się *Quadsmark*, coby znaczyć miało: granica Kwadów. Innym znowu upodobało się szukać początku nazwy u jakiegoś wodza hunnów, który zwać się miał *Keves*, więc *Kevesmark*. Wreszcie podają, że miasto to uzyskało miano swe na cześć króla Geyzy II; albowiem Geyza- Kéza- Keyza, ztąd tłómaczyć się ma pisownię tego miasta: Keyzmarkt, Keyzen-

markt, Keisenmarkt, Kezenmarkt, Käyszmarkt. Miasto K. leży na praw. brz. Popradu, między nim a rz. Lubicą, uchodzącą poniżej K. do Popradu, a opływającą msto od wsch. Obszar K. graniczy od południa z Werbowem (Mensdorf), wschodnią ścianą przypiera do obszaru Lubicy (Leibitz); od płn. z Białą Spiską (Bela), Strażką (Nehre) i Rokusami; od południo-zachodu z Huncowcami, Małym Sławkowem i Forbergiem. Granica północ.-zachod. obszaru K. ciągnie się grzbietem Tatr; wyszedłszy bowiem na Rakuzański szczyt (2040 m.), zbiega po pod Kieżmarski szczyt, na grzbiet łączący Łomnicę z Baranimi Rogami. Od tychże Baranich Rogów grzbietem głównym ciągnie się przez szczyty Kołowy (2425 m.) i Jagnięcy (2235 m.) na północ, a stąd zwraca się na wschód, potem północ, okrążając Kępę czyli Twarożnę (1818 m.) od płd. i wsch., schodzi do doliny Koperszad Przednich, z której wybiega na grzbiet Tatr Bielskich, którymi bieży przez Jatki po Wielki Koszar (Stirnberg), skąd spuszcza się na południe ku Czerwonym Glinkom, schodząc z pasma tatrzańskiego ku dołowi. Rynek msta leży pod 49°8' płn. sz. g. a 38°6' wsch. dłg. g. (Ferro). Wzniesienie msta 666,7 m. i 668.4 (Townson), 604.7 m. (Wahl.), 620.7 m. (Oesfeld), 610.3 m. (Steczk.), 623.7 m. (Beudant); dom zajezdny w rynku 596 m. (Zejszner); oberża pod Królem węgierskim 628.2 m. (Kreil); ogród Nendtwicha na zach. krańcu msta 623.6 m. (Kreil); poziom wieży ratusza 628.5 m. (Kreil, pom. bar.), 617.7 m. (Kreil. pom. tryg.); 619.8 m. (C. Rothe), 638 m. (Kolbenh.); rynek 626 m. (szt. gen.), 621.8 m. (Fuchs); wzniesienie dawniejszej stacyi meteorologicznej pod zarządem prof. Fürésza, według obliczenia prof. dra Karlińskiego, 644.01 m.; obecna zaś stacya istniejąca od września 1874 według obliczenia Karlińskiego 646.21 m.; według obliczenia dyr. król. zakł. meteor. w Budzynie 635.7 m. Piaskowiec karpacki, Średnia ciepłota roczna dla r. 1853 była 5.71° C., dla r. 1854 zaś 5.73° C.; w przecięciu wypada 5.72° C. Ciepłota wody w źródle zwanem Studnią węgierską 7,8° R. przy ciepł. pow. 15.7° R. (Kreil). Na północ msta, naprzeciw ujścia Lubicy, wznosi się góra Galgenberg 711 m., na półn.-wsch. góra zamkowa (Schlossberg); za nim na wsch. Bromberg (Praimberg, 764 m.) i Blaschrand (762 m.); na południe zaś Dürrer Berg (625 m.). Od Brombergu dalej na północ rozlegają się obszerne, lesiste wzgórza, Goldberg zwane. Najwyższy punkt jest 811 m. Mają się tu znajdować do 20 sążni głębokości wykopane doły, z których wydobywano obficie złoty piasek. W czasach wojowniczych miano je zasypać. Dziś miejsce zarośnięte lasem (Genersich, r. 1805). W tej tu okolicy miano znachodzić rzymskie monety (Genersich). Po stronie zachodniej Popradu, a tem samem msta, rozciąga się wzgórze Michaëler Feld (Michalskie Pola), między potokami Forberskim a Białą Wodą; wzniesienie 684 m. n. p. m. Od tych wzgórzy dalej na północ, między Białą Wodą a potokiem Tiefer Grund, rozciąga się połogie wzgórze Steinrück (698 m. półn.-zach. czubek). Od niego na północny zachód wznosi się lesista góra Loesser Berg (742 m.), po półn. stronie Białej Wody; za nią ku zachodowi las sięgający aż po Przysłop Bialski (Stoesschen, 1531 m.), zwany Grosser Wald, czyli Wielki Las kieżmarski, z licznymi bagnami, o których pisze Wahlenberg, że obfitują w podalpejskie rośliny północne. Oprócz głównej rzeki Popradu mamy na obszarze K. liczne dopływy jego, a zwłaszcza dolny bieg Werbowskiego pot. na granicy z Huncowcami, dolny bieg Lubicy z potokiem Twarożnią (Durand); w północnej stronie Goldseifen-Bach, u stóp południowych góry Goldberg; potoki Werbowski, Lubica i Goldseifen uchodzą do Popradu z praw. brzegu. Z lew. brzegu zasilają Poprad potoki: Kand, Forberski, Biała Woda i Tiefer Grund. Potok Biała Woda (Weisswasser) należy w całości do obszaru K. Oprócz tego leżą na obszarze K. stawy tatrzańskie spiskie, a zwłaszcza 1) Białe stawy (ob.), z których północny Białym kieżmarskim zwany, wynoszący 0.105 hektara, o wzniesieniu 1543.8 m. (Blasius), 1564.7 m. (Pauliny), 1560.7 m. (Loschan), 1579.8 m. (Townson), 1594.8 m. (Steczk.), 1601.4 m. (Wahlenb.), 1612.2 m. (Korzistka), 1613.8 m. (Steczk.), 1622.3 m. (Fuchs), 1697 m. (Oesfeld), 1613 m. (szt. gen.); 2) Czerwony staw kieżmarski (ob.); 3) Zielony staw kieżmarski o pow. 0,51 ha., 1538 m. (szt. gen.); 4) Czarny staw kieżmarski (ob.). Stawy te są własnością miasta K. Ludność msta wynosi 4363 dusz, która rozdziela się na 1765 dusz rz. kat., 48 gr.-kat., 1915 prot., 207 nieun., 428 żydów (Szem. dyec. sp. 1878). Miasto handlowe, dostarcza zboża, wina i owoców; również płóciennictwo (rocznie 200.000—300,000 łokci) i barwierstwo. Utrzymuje stosunki handlowe z Pesztem i Debreczynem. Kościół łaciń. p. w. św. Krzyża pochodzi z w. XV. Nad bramą, naprzeciw zakrystyi, czytamy rok 1486, jako rok ukończenia budowy kościoła (Wagner, Analecta Scepusii, II, 343). Tymczasem już w r. 1444 używano kościoła, jakkolwiek budowa jego nie była skończoną, do służby bożej, gdyż tego roku biskup Grzegórz nadał 70-dniowy odpust wszystkim, którzy odwiedzą kościół św. Krzyża w K., albo przyczynią się czemkolwiek bądź do ukończenia budowy jego (Genersich, Gesch. Kesmarks, II, 88). W księdze darowizn miasta Kieżmarku od r. 1480 do 1494 czytamy kilka znacznych nadań; między nimi król węgierski 100 złr., a palatyn i nadżupan Stefan Zapolya

200 złr. jako roczny dochód z trycalku przeznaczyli dla tego kościoła. Z tych dat wynika niewątpliwie, że w połowie XV w. używano kościoła do służby bożej, atoli do końca tego wieku darami wspierano budowę jego. W r. 1754 dokończono odnowienia kościoła za staraniem spiskiego biskupa, miasta i proboszcza. Kościoł w stylu gockim odznacza się pięknem sklepieniem głównej nawy, pięknymi łukami i pięknie wykończonymi gzymsami. Na ścianach zewnętrznych kościoła spostrzegać się dają symbole, między nimi żaba, która miała oznaczać, że tu niegdyś było bagno, i głowa św. Jana promieńmi słonecznymi otoczona. Jest to jeden z najpiękniejszych kościołów w Węgrzech. Główną ozdobę kościoła tworzy krzyż Chrystusa w głównym ołtarzu, piękne arcydzieło rzeźbiarskie. Do krzyża tego przywiązaną jest legenda ludowa. Od niego to uzyskał kościół nazwę swą. Dla tego krzyża miano wielkie poszanowanie, czego dowodem i ta okoliczność, że Emeryk Zapolya w r. 1465 „ob devotionem specialem erga S. Crucem, in cuius nomine Eccl. Parochialis fundata est,“ ówczesnemu proboszczowi płacił rocznie 8 złr., aby on i jego następcy za jego i potomków dusze dwa razy w tygodniu przed tym krzyżem mszę św. odprawiali. Naprzeciwko ołtarza głównego znajdowały się wygodne siedzenia dla rajców. Po nad tymi siedzeniami wspaniałe organy o 26 mutacyach; nad siedzeniami księży mniejsze organy o 9 głosach, darowane r. 1651 przez Jerzego Günthera „Ihre Römisch K. K. Majestät Diener der Zeit zu Lublau Dreissiger.“ W uznaniu tej fundacyi pochowano go w kościele nieopodal tego miejsca, gdzie zwykle siadywał w czasie nabożeństwa. W r. 1664 Zacharyasz Gutsmittel darował do kościoła wielki, piękny świecznik. Na chrzcielnicy czytamy napis: „Jesus Xtus Mariae Filius. Baptismum Ecclesiae S. Crucis fudit. M. 5 Anno Domini 1472“. Na pokrywie słowa z pisma św.: „Lasset die Kindlein zu mir kommen und wehret ihnen nicht, den solchen ist das Reich Gottes“. Na dole widać postaci apostołów, na górze zaś herb miasta. W grobach spoczywają zwłoki członków sławnych rodzin, którzy odznaczyli się męztwem i dostojeństwami. Między innymi znachodzimy tutaj nagrobek Krzysztofa Warkocza z Nobeszyc, którego Stefan Zapolya z Szląska do Węgier sprowadził, mianował starostą kieżmarskim i darował mu wsi Krzyżową (Kreutz) i Strażkę (Nehre), które atoli po zwycięztwie Ferdynanda przeszły w ręce rodziny Horwata Stansischa de Gradez. Krzysztofor Warkocz um. 9 lut. 1570 r. Jego pierwsza żona Katarzyna, córka Tomasza Tharzi, która towarzyszyła żonie Zapolyi w podróży do Krakowa, gdzie umarła r. 1512, posiada w tym kościele swój nagrobek. Następnie wzniósł Sebastyan Tököly małżonce swej Zuzannie Dóczy, zmarłej w 31 roku życia swego, 9 czerwca 1596, i dzieciom swoim (8 synom, 4 córkom), poprzednio zmarłym, piękny grobowiec. W tym kościele spoczywają zwłoki Sebastyana Tökölego, Łazarza Schwenda i Hieronima Łaskiego, którego wpływ na Spiż i Kieżmarek był znaczny. On to uzyskał w Wiedniu zatwierdzenie przywilejów msta. „Anno 1535 hat Hieronymus Lassky der Stadt ihre gerechtigkeit zuwege gebracht, desshalb sie ihm seine darauf gegangenen unkosten nicht anders wussten zu vergnügen, sondern gaben ihm in Schlagendorf drei Bauern, sammt den Zins des Mayerhofes“. (Z manuskryptu prof. Moisa). Gdy reformacya na Spiżu górę wzięła, miasto K. oświadczyło się za nauką Lutra, skutkiem czego r. 1533 kościół św. Krzyża przeszedł na użytek protestantów. W r. 1673 niejaki Velkra z polecenia cesarza zjechał do K. w celu odebrania kościoła lutrom a oddania go katolikom. Po dłuższym oporze i wahaniu się, 24 września tego roku spiski proboszcz poświęcił kościół dla katolików i oddał mnichom paulinom do użytku. Atoli niezadługo zwycięzki Rakoczy obrócił 15 paźdz. 1705 tenże kościół znowu na użytek protestantów. Gdy szala zwycięztwa przeszła na stronę generała feldmarszałka, hr. Heistera, który 12 grud. 1709 tryumfalnie wjechał do K., zniósł tenże w imię cesarza Józefa I wszelkie zarządzenia buntownika Rakoczego, skutkiem czego kościół św. Krzyża przeszedł w posiadanie katolickiej gminy, w ręku ktorej do dziś dnia pozostaje. Przy tym kościele jest parafia łacińska. Posiada ona metryki kieżmarczan od r. 1674, jako też metryki filialnych kościołów w Rokusach od r. 1677, w Krzyżu (Keresztfalu) od r. 1688, w Strażce od r. 1756. Parafia łacińska liczy w miejscu 1765 dusz rz.-kat. Do parafii tej należą: Rokusy z 145, Strażka z 183, Krzyż z 327, Forberg z 53, Mały Sławków z 301 duszami rz.-kat.; razem cała par. łac. liczy 2774 dusz rz.-kat. (1878 r.). Kościół paulinów jest mniejszy od św.-krzyskiego. W r. 1748 dano nowe sklepienie. Na chórze znajdował się herb paulinów, przedstawiający drzewo palmowe, pod niem dwa lwy a w górze kruk. W miejscu znajduje się także kościół protestancki (wyzn. augsb.). Liczba prot. w miejscu 1915; doń należy filialny kościołek prot. w Rokusach z 490 prot. (1878 r.). Początek tego zboru ewang. w K. sięga r. 1533, a metryki 1601. Obecnie gmina protest. wystawiła z kamienia i cegły nowy, na ukończeniu będący kościół, którego budowa przeszło 200,000 złr. kosztować ma (Heksch). Plany wykonał prof. Hansen z Wiednia. Stary kościół prot. jest drewniany, zbudowany w r. 1717. Olbrzymi jego dach spoczywa na czterech silnych słupach

limbowych. Na zewnątrz jest obrzucony gliną i mocno otynkowany. Wewnątrz piękne malowidła i liczne napisy z pisma św. Jest tu także synagoga, licząca w miejscu 428, w całej zaś par. łac. 494 żydów (1878 r.). Kronika spiska wspomina o starym klasztorze w K., powiada bowiem: „Anno 1190 ist das Kaysmarker Nonnen-Kloster, da jetzt und das Schloss stehet, erbauet worden und floriret". Również w r. 1433 na górze Michała wznosiło się silne zabudowanie klasztorne, które husyci w pomienionym roku zajęli. Od r. 1648 znajdował się tu kościół słowacki, który nadzwyczaj rzadko otwierano. Według mniemania ludu pod nim sklep skarbami napełniony, lecz nieprzystępny, bo zamurowany. W pobliżu szkoła i szpital (Bel, Prodr. 96). Inny kościół słowacki w ulicy zamkowej. Zamek kieżmarski posiadał pięć wież, podwójny mur i fosę. Najwspanialsza brama znajduje się przy wejściu do zamku ze strony ulicy zamkowej. W roku 1628 odnowiono zamek. Na wspomnionej wieży znajdują się herb Thurzóna i Tökölych z napisem: „Turris fortissima, nomen Domini Stephanus Teökely, de Kesmark. Anno salutis 1628. Hanc renovari curavit". Kaplica, w nowszych czasach odnowiona, była również piękną, posiadała gustowną wieżyczkę z zegarem i krzyżem i była pokryta miedzią. Ołtarz bogato złocony, kazalnica kunsztowna, a malowidło wspaniałe. Pod kaplicą znajdowały się familijne groby Tökölych. Tu złożono także zwłoki żony Wojciecha Łaskiego, które 1575 r. z Koszyc tutaj sprowadzono. Na prawo od kaplicy ciągnął się szereg pokojów mieszkalnych, sal jadalnych, ozdobionych wspaniałymi malowidłami. Na lewo od kaplicy znajdowały się pokoje Tökölych z pięknym widokiem na obszerne ogrody. W środku na podwórzu stała studnia. Pod zamkiem znajdowały się więzienia. Wewnątrz murów zamkowych obszerne ogrody i sady, jakoteż zwierzyniec z sarnami i zającami. Nie brakowało tu także stawów rybnych. Tak opisuje nam zamek Bel. Dziś wszelka wspaniałość i wystawność zniknęły; widać tylko dobudowaną kasarnię, obok domu ubogich i szpitalu, jakoteż zachowanej kaplicy. Ratusz założono r. 1461, odnowiono i rozszerzono 1543. Wieżę ratuszową dobudowano r. 1642. W sali ratuszowej znajdują się portrety królów, którzy położyli zasługi koło dobra miasta, jakoteż tablica pamiątkowa na cześć Leopolda I, za panowania którego zamek przeszedł na własność miasta. W ratuszu odbywano wesela, uczty, zabawy z tańcami. Lyceum ewangielickie zbudowane r. 1778, rozszerzone 1822 r. Staraniem węg. towarzystwa karpackiego założone zostało tutaj Muzeum karpackie, obecnie mieszczące się w pomieszkaniu Döllera, wiceprezesa tegoż towarzystwa. Urząd pocztowy i telegraficzny. Zakład kąpielowy i hotel (Touristen-Hôtel), założone r. 1879 przez przedsiębiercę Wincentego Meese'go. Zakład kąpielowy nad Popradem, z pięknym widokiem na Tatry i z wszelkiemi wygodami. Miasto K. służy dla turystów za miejsce licznych i pięknych wycieczek w Tatry, zwłaszcza do 1) Alabastrowej groty (ob.); 2) Białego, Zielonego i Czerwonego stawu Kieżmarskiego; 3) do Kamiennego i Lejkowego stawu; 4) przez Białą Spiską (Bela) do Czerwonego Klasztoru, Czorsztyna, więc Pienin, Szczawnic; 5) przez Jaworzynę do Rybiego i Czarnego stawu nad Rybiem, do doliny Pięciu stawów polskich i na Szeroką Jaworzyńską. Za punkt zborny wycieczek z Kieżmarku we wschodnie Tatry służy dla wszystkich turystów dwór tatrzański czyli Tatrahaza, w dolinie Białej Wody, odległy od miasta $^3/_4$ godziny. Jest tu restauracya, 7 pokojów gościnnych, zakład kąpielowy. Źródła: Ascherson, Dr. Prof. P., Ueber Chaerophyllum nitidum Wahbg. in den Waldungen bei Kesmark. (Vhdlgen d. bot. V. f. d. Prov. Brandenburg. 1864). Bruckmann, Dr. F. E., Memorabilia Kesmarkina (Epist. itin. Nro 88). Genersich Chr., Merkwürdigkeiten der K. freist. Kesmark in Oberungarn. 2. Thle. Kaschau u. Leutschau. 1804. — Geyer G. I., Daten aus dem Witterungsgange der Sept. und Octobr. Monate zu Leutschau und Kesmark in den J. 1862—1867. (Zipser Bote, 1878, nr. 47).— Klein Pal, Késmark égalji viszonyai és az 1877-ik èvben tett meteorologiai megfigyelések havi és évi eredményei (Kesm. lyceum értesitvénye 1878). Klein Pal, Uiberblick der meteorol. Verhältnisse Késmarks v. J. 1876. (Zips. Bote, 1877, nr. 7).—Kolbenheyer K., Késmark megassaga a tenger szine felett. Németböl ford. Votisky K. 1876. — Kolbenheyer K., Wie gross ist die Seehöhe v. Késmark? (Jhrb. d. ung. Karpathen-Vereins III, 1876 str. 125). — Kreichel. Dr. Andr., Beschreibung der k. freist. Késmark v. J. 1778. (Almanach v. Ung. 1778; — Zips. Bote 1877 nr. 19 i 20).— Meteorologische Beobachtungen auf den Stationen Késmark und Leutschau (Jhrb. der. KK. Centralanstalt f. Meteorol. und Erdmagn. In allen Jhrg.). — Whm., Alte Kesmarks Gebräuche (Zips. Anz. 1867. Leutschau). —Das Kesmarker Schloss. (Zips. Bote, 1866, nr. 33). — Rozrzucone rozprawki i opisy znajdują się: Müller és Vahot N. Napt. 1875, p. 149.—Rajzzal. Emich. N. K. Napt. II. 1861, p. 147;—Alman. v. Ung. 1778 p. 372.—Mind. Gyüjt. IV. 1790, p. 214. — Györi tört. és rég. Füz. III. 1865, p. 266—344.—M. O. Képekb. II. 1868, p. 232, 334. — M. Bruzen la Martinière. Geogr. Lexic. VI, 1746, p. 861 itd. — Oprócz tego w wieku XVII pisali o tem mieście Dawid Fröhlich i Andrzej Stüber, następnie Bel i Wagner. — Profesorowie Bohus i Mois

pozostawili szacowne manuskrypta tyczące się historyi Spiża i Kieżmarku.—S. Weber, Zipser Geschichts und Zeitbilder, Leutschau 1880. — V. Hornyanszky, Beiträge zur Geschichte evangel. Gemeinden in Ungarn. *Br. G.*

Kieżmarska dolina, dolina tatrzańska na Spiżu, na obszarze miasta Kieżmarka, zwana także doliną Białej Wody (ob.), czyli Weisswassertal, leży w północno-wschodnich Tatrach spiskich, u wschodnich stóp głównego grzbietu Tatr. Zachodnią i północno-zachodnią ścianę tej doliny tworzy główny grzbiet od szczytu Baranich Rogów (2535 m.) aż po Kopę czyli Twarożnę (1818 m.). W tej ścianie wznoszą się szczyty Kołowy (2425 m.) i Jagnięcy (2235 m.). Południową ścianę tej doliny tworzy ramię górskie, wybiegające z Baranich Rogów na płd. wsch. po Łomnicę (2634 m.). Stąd odrywa się ku półn. wschod. odnoga, tworząca płd.-wsch. ścianę tejże doliny, ze szczytami Kieżmarskim (2559 m.) i Rakuzańskim (2040 m.). Od strony północnej rozwartą stronę tego amfiteatru górskiego zamyka skosem pasmo Tatr bielskich, z swymi południowymi stokami i odnogami. Wolne ujście doliny na Spiż między tem pasmem a końcem Rakuzańskiego szczytu, zasłania osobny wierch lesisty, zwany Przysłopem bialskim lub Kopą pod Surowiną (Stösschen, 1531 m.). W półn. części leżą Białe stawy (ob.) i Żółty staw, na południe od nich Niebieski (Modry) i Czerwony, w połud. zaś części leżą Zielony i Czarny staw. Z Białego stawu wypływa potok Biała Woda, która powyżej Koszaru Kieżmarskiego (1295 m.) z lew. brz. przyjmuje potok Tränken, płynący z doliny Koperszad zpod przełęczy Pod Kopą (1773 m.), a nieco poniżej tego Koszaru łączy się z pr. brz. z Zielonym potokiem, płynącym od płd. zach. z Zielonego stawu. Tak zwana Biała Sciana Kieżmarska (ob.) tworzy wnijście do doliny Kieżmarskiej. O szczycie Jastrzębią turnią zwanym, ob. *Jastrzębia turnia*. *Br. G.*

Kieżmarski szczyt, weg. *Késmarki csucs*, niem. *Kesmarker Spitze*, szczyt w Tatrach spiskich, wznoszący się od Łomnicy w odległ. 750 m. na płn. wsch., w ramieniu odrywającem się od szczytu Łomnicy na płn.-wsch., a tworzącem płd. wsch. ścianę doliny Kieżmarskiej, wprost na płd. od Zielonego Stawu Kieżmarskiego. Szczyt ten uważany do najnowszych czasów za nieprzystępny, jest, jak wykazali taternicy czyli turyści tatrzańscy, między nimi Jan Pawlikowski, dostępny, wszelako nie przedstawiający szczególnego interesu. Widok z niego jest piękny, lecz nie zbyt rozległy; pod każdym względem ustępuje sąsiadce swej Łomnicy. Jako panujący nad K. doliną, do przejrzenia jej bardzo jest dogodny. Czyt. J. Pawlikowski, Wycieczka na Łomnicę i szczyt Kezmarski, (1878, lipiec) w IV T. Pam. Tatrz. Wzniesienie 2540·3 m. (Korzistka), 2554·8 m. (Fuchs), 2414·4 m. (Loschan), 2593 m. (Townson), 2534 m. (Kolbenheyer), 2559 m. (szt. gen.). U północnych stóp jego rozlewa się Czarny staw, dalej na północ Zielony. *Br. G.*

Kieżmarskie stawy, ob. *Białe stawy*, *Czarny staw*, *Czerwony staw*, *Niebieski* (*Modry*) *staw*, *Zielony staw* i *Żółty staw*.

Kiggen (niem.), wieś, pow. piłkalski, st. p. Kussen.

Kihola, lesisto wzgórze ze szczytem 1116 m. wysokim, w Mizuniu, pow. Dolina, na płd. od części Nowy Mizuń, na granicy Wełdzirza. Na płn. jego stoku powstaje pot. Łysynica (Lesenica), płynący na płn. do Mizuńki.

Kihschabach (niem.), rzeczka przybrzeżna w gub. ryskiej, do morza uchodzi z jeziora Kihschu (Okunie).

Kij, *Kijan*, *Kijasz*, różne formy starożytnego nazwiska, stanowią źródłosłów nazw: *Kij*, *Kijów*, *Kijany*, *Kijaszków*, *Kijanka*.

Kij 1.), folw., pow. wieluński, gm. i parafia Siemkowice; 1 dom, 4 mk. Należy do dóbr Siemkowice; młyn w dobrach Chorzew, pow. wieluński. 2.) **K.**, ob. *Gozd*.

Kij, niem. *Keule bei Muskau*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim. Jest tu fabryka maszyn. *A. J. P.*

Kijacy, *Kijaki*. „Podgórzanie, zwani także Wolniczanami, zamieszkujący wsi, położone poza górą Krzemionkami (Kolberg, Krak. I, 75). Kobiety ich nazywają się Kijaczkami (tamże, 83). Częściej zwą ich Kijaki niż Kijacy (ib. 108). Dawniej Kijacy roznosili po domach, na kiju wspartym na ramieniu, dychy, polędwice, i od tego to kija nazwano ich K." (ib. 108, wszystko z Mączyńskiego). „Kije te, dodaje Kolberg tamże, bywały nabijane krzemieniem. Dawniej w bijatykach wywijali niemi zawzięcie a nieraz poranili a nawet i zabijali przeciwnika"; zwały się one także „palicami". (J. Karłowicz, Pam. fizyogr. II, 503).

Kijaków, dobra, pow. wilejski, nad rzeką Serwecz, o 84 w. od Wilejki, o 17 w. od Duniłowicz, 750 mr. obszaru, gleba piaszczysta, kamienista, żytnia. Dziedzictwo Edm. Kijakowskiego. R. 1866 był tu 1 dom, 37 mk.

Kijan-horod, *Kijany*, wielkie horodyszcze w pow. słuckim, niedaleko Niekraszów i granicy pow. bobrujskiego.

Kijanka, wś i os. leśna, pow. iłżecki, gmina Chotcza, par. Chotcza dolna. Odl. 37 w. od Iłży. W 1827 r. było tu 13 dm., 179 mk.; obecnie wieś ma 36 dm., 236 mk., 370 mr. ziemi dworsk. i 702 włośc.; zaś os. leś. 1 dom, 2 mr. ziemi.

Kijanka 1.), wś, pow. radomyski, nad rzeką Szłamarką, o 3 w. od Janówki, 36 mk. 2.) **K.**, wieś, pow. nowogradwołyński, ma zarząd gminny, dusz włośc. 340, ziemi włościańskiej

2438 dzies. Dobra kijanieckie, do których należą wsie: Kijkowa i Kamny z przestrzenią ziemi dworskiej 2831 dzies. należały do dóbr zwiahelskich, oddawna przeszły na Rakowskich, Siemiątkowskich, a od tych nabyli Pociejkowie. *L. R.*

Kijanka, przys. Dąbrówki, pow. Nisko, par. rzym. kat. w Kurzynie. *Mac.*

Kijanka 1.), rzeczka w gub. kijowskiej, uchodzi do Rokacza, dopływu Irpienia. 2.) **K.**, ruczaj wypływający ze źródlisk pod górą starokijowską w m. Kijowie, przepływa przez całe uroczysko Kozemiaki a potem, złączywszy się z Hłuboczycą, wpada do Dniepru. *E. R.*

Kijanki, wieś pow. owruckiego, na której gruntach z pośród błót wypływa rz. Uż, dalej Uszą zwana.

Kijanówka, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, gm. Tereszki, par. Bar, ma 50 dm., 320 mk., 341 dzies. ziemi włośc., 333 dworskiej. Należy do Sidrockich. *Dr. M.*

Kijańska wólka, *stara* i *nowa*, wieś, powiat lubartowski, gm. Syrniki, par. Ostrów. Ob. *Kijany*.

Kijany 1.), wś, pow. lubartowski, gm. Spiczyn, par. Kijany. Posiada kościół paraf. i cukrownię (Ludwików), obecnie przerobioną i rozszerzoną. Verdum zastał tu w swej podróży w końcu XVII w. zamek ciężko zbudowany (str. 86 wyd. Liskego). Kościół par. erygował 1599 r. Piotr Czerny dziedzic; obecny murowany wystawił 1723 Atanazy Miączyński. Filią w Łuszczowie o 3 i pół w. erygował r. 1742 Seweryn Rzewuski. Par. K. ma 3078 dusz. Dobra K. składają się z folwarków K., Stoczek i grunta przy cegielni, wsi K. Bliższe, K. Dalsze, Januszówka, Wólka Kijańska Stara, Wólka Kijańska Nowa i Stoczek. Rozl. m. 1279; folw. K. grunta orne i ogrody m. 478, łąk m. 40, pastw. m. 4, nieużytki i place m. 65, razem m. 787; folw. Stoczek grunta orne i ogrody m. 325, łąk m. 36, past. m. 17, nieużytki i place m. 26, razem m. 404; grunta przy cegielni m. 42, łąk m. 22, pastw. m. 9, nieużytki i place m. 14, razem m. 87, bud. mur 32, drew. 14 na wszystkich folwarkach, płodozmian 10-polowy. Rzeka Wieprz przepływa. Młyn wodny, cegielnia i pokłady wapna. Wś K. Bliższe osad 10, z gruntem m. 202; wś K. Dalsze osad 9, z gruntem m. 190; wieś Januszówka 11, z gr. m. 229; wś Wólka Kijańska Stara osad 11, z gruntem m. 16; wś Wólka Kijańska Nowa osad 18, z gruntem m. 403; wś Stoczek osad 12, z gruntem 224. 2.) **K.** prywatne i K. rządowe, wś, pow. pińczowski, gm. Filipowice, par. Przemyków. Wspomina tę wś Długosz (II, 149). Folw. K. od Wisły wiorst 2. Rozl. m. 340, grunta orne i ogrody m. 300, łąk m. 30, wody m. 2, nieużytki i place m. 8, bud. mur. 2, drew. 6. Rzeka Nidzica przepływa. Wieś Kijany osad 16, z gruntem m. 57.

Kijany, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 17 w. od Wilna, 11 dm., 53 mk., z tego 10 prawosł., 36 kat., 7 żydów (1866). Była tu niedawno kaplica katol. b. parafii rukojniańskiej.

Kijany, wieś, pow. rossieński, par. betygolska.

Kijas, folw., pow. częstochowski, gmina Dzbów, par. Konopiska; 1 dom, 2 mk., 77 mr. obszaru.

Kijaszkowiec, wś, pow. lipnowski, gmina i par. Mazowsze, nad strumieniem bezimiennym, liczy 43 mr. ziemi włośc., w tem 17 m. ornych, 37 dm., 117 mk. Odległa o 18 w. od Lipna.

Kijaszkowo, wś i folw. nad jez. t. n., pow. lipnowski, gm. i par. Mazowsze. Odl. 18 w. od Lipna. Posiada kopalnie torfu. W 1827 r. było tu 14 dm., 144 mk., obecnie 15 dm., 126 mk. Folw. K. z nomenklaturą Kijaszkowiec rozległy m. 1179, grunta orne i ogrody m. 829, łąk m. 200, pastw. m. 42, wody m. 50, nieużytki i place m. 58, bud. mur. 12, drewn. 2, płodozmian 12-polowy. Wiatrak, cegielnia, pokłady torfu. Wieś Kijaszkowo osad 29, z gr. m. 43. R. 1789 własność jen. Działyńskiego, który tu wysiewał 85 korcy żyta a na Kijaszkowcu 16 korcy żyta.

Kijaszkowo, jezioro, leży przy wsi t. n., w płn. części pow. lipnowskiego, na zachód od jez. Wielkie i Przystań. Leży ono w dolinie zamkniętej trzema bezleśnymi płaskowzgórzami, na których rozłożyły się wsie: Mazowsze, Kijaszkowo i Świętosław. Brzegi bezleśne, obszar wynosi do 58 mr., przepływa przez nie strumień idący od wsi Trutowa na Piotrków i łączący się ze strumieniami spływającymi do Drwęcy.

Kije 1.) wś, pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije. Odl. 10 w. od Pińczowa, leży w punkcie przecięcia się dwóch dróg bitych z Kielc na Pińczów do Krakowa i z Jędrzejowa do Chmielnika. Posiada kościół par. murowany, założony w 1140 r. przez Piotra Duńczyka. Ludność tutejsza trudni się wyrobem różnych przedmiotów z gipsu, jak stoliki, kolumny, wazony. W 1827 r. było tu 27 dm., 176 mk. Na obszernych błoniach stoczono d. 19 lipca 1702 r. bój ze szwedami, sławny w dziejach naszych pod nazwiskiem bitwy klisowskiej (ob. *Klisów*). Dziedzic włości hr. Lanckoroński starannie utrzymuje chatę wiejską, w której gościli w przeciągu jednej godziny: August II, Karol XII i Stan. Leszczyński wda poznański, we dwa lata potem na tron polski wyniesiony. Wieś na wzgórzu zabudowana, ozdobiona jest pięknym, w nowym guście murowanym kościołem; w pobocznej kaplicy znajdują się marmurowe z XVII wieku grobowce, z ma-

lowanemi na miedzi wizerunkami rodziny Krasuskich; zasługuje też na uwagę kształtna i wysoka z ciosu dzwonnica. Na folw. Chajdaszek, należącym do dóbr K., są źródła mineralne podobne do buskich. Par. K. ma 4,400 dusz. Dobra K. składają się z folwarków: K., Chajdaszek, Lipnik, Wierzbica, Górki i nomenklatury Wymysłów. Rozległość wynosi m. 2,073; folw. Kije grunta orne i ogrody m. 176, łąk m. 144, pastwisk m. 44, lasu m. 712, nieużytki i place m. 37, razem m. 1 113, bud. mur. 4, drewn. 5, płodozmian 12 polowy; folw. Chajdaszek grunta orne i ogrody m. 105, łąk m. 18, pastwisk m. 18, nieużytki i place m 13, razem m. 154, bud. drewn. 2, płodozmian 12-polowy; folw. Lipnik grunta orne i ogrody m. 297, łąk m. 81, pastwisk m. 7, nieużytki i place m. 29, razem m. 414, płodozmian 12-polowy, bud. mur. 7, drewn. 5; folw. Wierzbica grunta orne i ogrody m. 194, łąk m. 16, nieużytki i place m. 9, razem m. 219, bud. mur. 1, drewn. 3, płodozmian 12-polowy; folw. Górki grunta orne i ogrody m. 162, nieużytki i place m. 11, razem m. 173, bud. mur. 2, drewn. 3, płodozmian 12-polowy; gorzelnia, dwa młyny wodne, piec wapienny i pokłady wapna. Dobra powyższe r. 1874 oddzielone zostały od dóbr Motkowice. 2.) K.. pust., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza w. 21. K. pust. wraz z wsią Wcisło i pustkowiami: Niwa, Kopacz, Przegorzałe, Stelmach, Pęczek, Dzikie ma dm. 22, mk. 247; K. os. wraz z folw. Włocin i karcz. Chudobą liczy: 2 dm., 10 mk. 3.) K., pustk., pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossjaków. Odl. 22 w. od Wielunia, ma 7 dm., 18 mk.

Kije, grupa domów, folw., leśniczówka i młyn w Niestanicach, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kijewice, wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra, odl. o 5 w. od Przasnysza, ma wiatrak, 18 dm., 193 mk. 800 mr. gruntu, 70 nieużytku. W 1827 r. było tu 15 dm., 110 mk.

Kijewice, dom., pow. inowrocławski, 599 mr. rozl., 2 miesc.: a) K. dom., b) Lisionki folw.; 7 dm., 66 mk., wszyscy kat., 37 analf. Poczta w Strzelnie o 6 kil., st. kol. żel. w Mogilnie o 17 kil. Własność Włodzimierza Jaraczewskiego.

Kijewicze, wś z zarządem gminnym i piękne dobra w pow. słuckim, przy szosie dawnej, wiodącej z Brześcia do Bobrujska, o mil pięć od Słucka, nad rzeką Morocz, w okr. policyjnym 1-m starobińskim, w żyznej pięknej miejscowości, obfitującej w łąki, położone. Wieś ma osad 33, folw. do r. 1863 dziedzictwo Mogielnickich, w roku 1868 w nagrodę oddany urzędnikowi Klimowu; dobra te razem z folwarkami Filipowicze i Nowy Dwór mają obszaru około 72 włók. Prowadzi się tu przez właściciela porządne gospodarstwo rolne i mleczne. Gmina kijewicka składa się z 6 starostw wiejskich, z 20 wiosek i liczy około 2,600 włościan płci męskiej. *A. Jelski.*

Kijewo, obręb puszczy w pow. ihumeńskim, w okolicy pomiędzy m. Uzdą, wsią Czyrytowem, Cielakowem i folw. Zosinem, należy do dóbr Kuchcice (ob.), zagospodarowany porządnie. ma obszaru kilka mil kwadratowych.

Kijewo al. *Kijowo*, 1.) niem. za krzyżaków *Schonenfeldt*, dobra rycer. i wś kościelna, pow. chełmiński, na wyżynach prawego brzegu Wisły, przy bitym trakcie chełmińsko-toruńskim, 1 milę od Chełmna *a.*) wś włośc. kościelna, obszaru liczy mórg 2,354, bud. 88, dm. 42, kat. 342, ew. 99. Parafia i szkoła w miejscu, poczta Chełmno. *b.*) rycer. dobra, zawierają obszaru mórg 1,513, bud. 21, dm. 8, kat. 127, ew. 18. Parafia, szkoła, poczta, jak wyżej. Posiadacz tych dóbr J. Kobyliński. Przy wsi odkryto nowszymi czasy pogańskie cmentarzysko, z którego popielnica jedna przechowuje się w tow. Kopernika w Toruniu. Także tu znaleziono prastary młotek, ze skały amfibolowej wyrabiany, oddany do muzeum tow. nauk. w Toruniu. Ob. G. Ossowski, Mapa archeol. Prus zachod. str. 69 i 98. K. oddawna na kilka części podzielone było. Większą część z kościołem posiadali biskupi chełmińscy, folw. o 16 włókach był zapisany szpitalowi św. Ducha w Chełmnie, reszta znajdowała się w ręku szlachty. R. 1388 zachodzi Zygfryd von Schonenfeldt. R. 1430 Bartosz Rone polak. R. 1452 Jan von Erlichshausen, komtur starogrodzki, zamiast 16 wł. w K., nadał szpitalowi św. Ducha dobra Uść (Awtars) pod Chełmnem. Około r. 1616 kościół zgorzał. R. 1645 bisk. Gębicki oddał zarząd tego kościoła wraz z plebanią oo. dominikanom w Chełmnie, z tym warunkiem, ażeby do wzniesienia nowych budynków, plebanii i kościoła przyczynili się. R. 1666 donosi biskupi wizytator, że kościół budują. R. 1704 kościół w K. z gruntu został odnowiony, najwięcej nakładem Borowskiego z Dorposza. Inwentarz biskupstwa chełm. z r. 1757 donosi: K. z folw.: sortes nobilitares terrestre w ograniczeniu swojem mające. Biskupia część: 1) folw. z wysiewem korcy żyta 293, pszenicy 20, jęczm. 36, owsa 183, grochu 29, tatarki 4; 2) wś, w której siedzą tz. kontraktowi za jednym przywilejem biskupim z r. 1754: Jędrzej Łogiewski, Błażej, Maryanna Derebecka, Bartłomiej Zaremba, Marcin Ziemiecki, Jan Piotrowski, Piotr Hętka, Andrzej Grudziński, Wojciech Cierpiałka, Maryanna Drążkowiczówna, Maciej Biernata, Tomasz Cierpiałka, Bartłomiej Pruski, Fabian Cierpiałka, Paweł Adamczyk, Jan Głodek, Mikołaj Drążkiewicz. Dają od 2 i pół włók po 40 zł., od 1 i pół po 30, od 1 po 24,

od pół włóki 12 zł., nadto przepisaną liczbę gęsi, kurcząt i t. d., także szarwark odrabiają; karczmarz na trakcie toruńsko-chełm. ma włókę 1, kowal 1, owczarz 1. Kasper Drążkiewicz, sołtys, wł. 3. Robocizna z Watorowa należy do tej wsi. R. 1762 brał K. w 3-letnią dzierżawę Michał Działowski stolnik bracławski, wraz z robocizną z Watorowa za rocznym czynszem 1,300 zł. i inych wyrażonych prestacyj, ale tego jeszcze roku ustąpił dzierżawy Wawrzyńcowi Trzcińskiemu, chorążemu bracławskiemu. Ob. akta dóbr bisk. str. 461 i 519. Parafia K. liczy dusz 1,131; kościół, tyt. św. Wawrzyńca, patronatu kiedyś chełm. biskupów, kiedy ufundowany i konsekrowany, nie wiadomo. Przy nim istnieje bractwo trzeźwości. Prob. Tad. Łebiński. Wsie parafialne: Kijewo, Bajerze, Napole, Bągart, Szymborno, Płutowo, Dorposz i Kosowizna. Szkółka paraf. w K. liczy dzieci kat. 70; 29 dz. kat. zwiedza szkołę ew. w m. Trzebczu, 8 w Watorowie. Ob. Szem. dyec. chełm. z r. 1867 str. 54. Po okupacyi rząd pruski dobra biskupie w K. zabrał i wydał potem na własność osadnikom. 2.) K. al. *Jabłonowo*, dok. *Jablonowa, Kioffen*, wś, pow. dawniejszy oleckowski (margrabowski), na pruskich Mazurach, oddawna przez polskich osadników zajmowana. R. 1547 Michał von Eysak, star. oleckowski (straduński), sprzedaje Wojtkowi Jelitko z pow. jańsborskiego na prawie chełmińskiem 3 wł. sołeckie, włókę za 30 grz., celem założenia wsi danniekiej na 30 włókach, położonych między Kleszczewem, Babkami i Dzięgielami; 10 lat otrzymali osadnicy wolności, po upływie jednak 5 lat winni od każdej włóki dawać połowę czynszu i czynić pół tłoki. R. 1600 mieszkają tam tylko chłopi z polskiemi nazwiskami i imionami. Ob. Kętrz. Ludność polska str. 509.

Kijewo, 1.) dom., pow. inowrocławski, 1,908 mr. rozl.; 8 dm., 110 mk., 16 ew., 94 kat., 45 analf. Poczta w Murzynnie (Morin) o 4 kil., st. kol. żel. i tel. w Gniewkowie (Argenau) o 6 kil. Przed kilku jeszcze laty własność Kozłowskiego, teraz przeszło w ręce niemieckie. 2.) K., dom., pow. średzki, 985 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K. dom., b) Brody karczma; 4 dm., 85 mk., wszyscy kat., 2 analf. Poczta, telegr., st. kol. żel. w Środzie o 2 kil., gośc. o pół kil. Własność hr. Władysława Zamojskiego. 3.) K., wś, pow. średzki, 16 dm., 160 mk., 3 ew., 157 kat., 1 analf., o 64 niewiadomo czy umieją czytać i pisać. *M. St.*

Kijewska wola, wś, pow. inowrocławski, 2 dm., 10 mk., wszyscy kat., 8 analf. Najbliższa poczta., telegr. i st. kol. żel. w Gniewkowie (Argenau).

Kijków, rus. *Kijkiw*, ob. *Kiejków*.

Kijkowa, wś, pow. nowogradwołyński, gm. kijaniecka, włościan dusz 369, ziemi włościańskiej 2,428 dzies. Leży nad rzeką Słuczą, na której większe młyny; należy do klucza kijanieckiego, niegdyś Lubomirskich, Rakowskich, Siemiątkowskich, obecnie Pociejków. *L. R.*

Kijów, *Kiew*, *Kyiw*, gród prastary, mocno historyczny i arcysłowiański; niegdyś *Derewian horod* latopiśców ruskich; gniazdo i siedziba dnieprowych Polanów, później stolica Rurykowiczów i wielkiego księstwa kijowskiego, serce dawnej normandzkiej południowej Rusi i jej duchowe religijne ognisko; następnie za rządów Litwy i Polski gród stołeczny wdztwa kijows.; obecnie zaś gubernii i powiatu kijows. główne i naczelne miasto, siedlisko wyższych władz rządowych i administracyjnych; gród od samego „Boga strzeżony“ (bohochranimyj), gród „złotogłowy“, ozdobny starożytną sławą i rozwalinami, leży na prawym brzegu rz. Dniepru, malowniczo po wzgórzach i parowach rozsypany. Równolegle z wybrzeżem biegnie szereg wzgórz, spadających stromo ku Dnieprowi, z których wzrok obejmuje pyszną panoramę dalekich widoków. Toć „z Kijowa daleko widać“ stare mówiło przysłowie. Kijów leży pod 50°26' 10" północnej geogr. szerokości, i pod 48°16'33" wschodn. długości. Odległym jest po drodze żelaznej: od Petersburga 1542, od Moskwy 944, od Warszawy 819, od Kurska 442, od Bałty 437, od Odessy 633; po szose: od Żytomierza 126, od Czernihowa 127 wiorst. Wznosi się (wyżyna pieczarska) nad poziom rzeki na 43,6 sążni, nad poziom morza na 84 sążni. Za czasów Rusi kijows. herb miasta wyobrażał Michała archanioła, dzierżącego w prawej ręce miecz, mający podobieństwo do berdysza, używanego przez Waragów. Trwał ten herb za czasów litews. i polsk., ale w nieco odmiennej postaci; przedstawiał tegoż archanioła, ale w czerwonem polu, z gloryą nad głową, trzymającego w ręku prawym miecz goły na dół końcem spuszczony, w lewym zaś pochwę, której koniec miecza dotykał. W dokumentach nazywano go „Vir armatus“. W takim go kształcie widzimy na talarze litews. z czasów Zygmunta I (ob. Czackiego: O praw. litew., na tablicy monet). Za czasów rossyjskich tenże sam herb, ale już innego znacznie kształtu. Wyobraża on archanioła Michała, z głową odkrytą i ze złotą nad nim aureolą, w srebrnej długiej spadającej do ziemi szacie, ze skrzydłami w dół opuszczonemi, trzymającego w ręce prawej miecz pozłocisty, na trzy części rozdarty, jakby w trzy języki płomienne, do góry podniesiony; w lewej tarczę dla zasłony. Herb gub. kijowskiej i pow. tenże sam, tylko archanioł ma głowę w hełm strojną. Cudzoziemscy rocznikarze i ziemiopisarze nadawali K. rozmaite miana, które są widocznie przekręceniem formy Kijów; i tak Konst. Porfirogenita nazywa go Kijowa, Kiowa, dodając, że nazywał się

inaczej Sambatas, Samvatas; inni zaś nazywali go Kitava, Kujaw (Eginhardus vraginensis); Kiew, Kaw (Edrisi); Koniaba (Nasserdin); Cujewa, Kitawa (Ditmar); Chios (Otto Trasigenes); nareszcie Chuc i Chunigrad (Ad. Brem. i Helmold). Toż miasto po tursku i tatarsku nazywało się Mankirmen. Brun domyśla się, że Majeria w watykańskich bullach z 1314 i 1340 r. to tatarska nazwa K.: Mankirmen. W latopisach zaś ruskich gród ten niekiedy nosi nazwę: Kiew-drewian. Niemniej też rozmaite wnioski i dociekania były co do pierwotnego założenia naddnieprowego grodu. I tak Helmold utrzymywał, że K. czyli Chunigard, po skandynawsku Kaengardhr, to jakoby dawna hunnów stolica. Reinegs i Baer byli tego mniemania, że K. to nazwa fenicko-arabska, i że to miasto było założone przez gotów. Niedawno zaś jeden z uczonych szwedzkich przypuszczał, że nazwisko Kijów pochodzi od dwóch wyrazów czudzkich: kiur, znaczącego kamień, i joki, znaczącego rzekę, razem ma to oznaczać kamienistą rzekę, i stąd znowu wniosek, że te wyrazy stosują się do Dniepru, który ma skaliste brzegi (progi) a więc i do Kijowa, który jest nad tąż rzeką położony (?). Moroszkin zaś twierdził, że K. czyli Drewian-hrad latopisów ruskich a *urbs lignea* geografów Raweńskiego i Bawarskiego to jedno i to samo co starożytny Gelonus, osada grecka, położona śród leśnego kraju Herodotowskich Budynów. Wszystkie te atoli dociekania i wnioski uczonych o pierwotnem założeniu K. są bezpodstawne i bez wartości, jako na domysłach oparte. K. zanurzył początki swoje w dalekiej nocy wieków, które przeszły i pokryły je milczeniem. Jakże je dziś wyśledzić? Niewdzięczna to praca, trud daremny. Dopiero zaczynając od Nestora, tego starego domowego naszego kronikarza, rzęsistsze cokolwiek historyczne światło zaczyna padać i oświetlać dzieje naddnieprowego grodu. Według Nestora K. był to gród prastary, słowiański i polański. Nie mówi on jednak o czasie, w którym K. założony został; daje atoli do zrozumienia, że w czasach apostolskich jeszcze nie istniał. Prawi on, że kiedy św. Andrzej apostoł obchodził kraje słowiańskie, stanął ten mąż święty i na górach, na których dopiero potem K. miał się osiedlić. Błogosławił on te góry; krzyż na nich postawił i rzekł do znajdujących się przy nim uczniów: „Czy widzicie te góry? Oto na nie spłynie łaska Boża; na nich stanie wielkie miasto i mnogie powznoszą się cerkwie". Nestor ciągnie dalej, że św. Andrzej stąd się udał do nowogrodzkich słowian, potem do Waragów, następnie zaszedł do Rzymu i nareszcie do Synopy wrócił. O założeniu zaś K. tenże Nestor wyraża się jak następuje: „Polanie mieszkali zosóbna, każdy ród na swojem miejscu, i ze swemi semjami, któremi rządzili. Było trzech braci: jednemu na imię Kij, drugiemu Szczek, a trzeciemu Chorew; siostra ich Łybed' nazywała się. Kij siedział na górze, gdzie dziś wąwóz Boryczew, a Szczek na górze, co dziś się Szczekawicą zowie, a Chorew na trzeciej górze, która od niego wzięła nazwę Chorewicy. I wybudowali gród w imię najstarszego brata, który nazwali Kijowem". Czy zaś ów Kij był panującym, sam o tem dobrze nie wie Nestor, bo podług jednych podań Kij był prostym przewoźnikiem na Dnieprze, podług innych był on znakomitym wodzem, ojcem czeladnym, narodowym polańskim księciem. Ci zaś Polanie, nad któremi panował Kij, byli to przybysze z nad Wisły, którzy tu na poddnieprzu osiedli. Według Szafarzyka wyszli oni prawdopodobnie z Kujaw polskich. Ludność ta, przychodząc do nowych siedlisk, ze starej ojczyzny rada przynosiła z sobą i ulubieńsze swe nazwy miejscowe. Co aby łatwiej wydać się mogło, porównajmy równobrzmiące miejscowości, jak Kijów, Kijowiec, Kijewice i t. p. W tych też imionach miejscowych, według Szafarzyka i innych naszych dziejopisarzy, widoczne dotrwały ślady wspólności tych dwóch szczepów, to jest polskiego nad Wisłą i polańskiego nad Dnieprem. Owoż góra, na której miał się Kij osiedlić, stała się wkrótce gniazdem i kolebką pierwotnego Kijowa. Włość ta stołeczna polan była opasana dokoła wałami, która i później, kiedy się Kijów rozrósł, nosiła nazwę „Starego horodyszcza." Są świadectwa, iż miasto to już wonczas słynęło z rozległego handlu, który prowadziło z Grecyą i innymi krajami wschodu. Goście czyli kupcy mahometańscy często gęsto nawiedzali Kijów. Grecy też niemniej, oraz kupcy niemieccy, przybywali tu z towarami Lewantu, mając swobodny przechód na rzekach spławnych od jeziora Newskiego, aż do Pontu i Grecyi. Po śmierci Kija, Szczeka i Chorewa, jak i siostry Łybedi, władza książęca została w ich rodzinie. Uczony Jan Potocki przypuszcza, że Boks Jornandesa, który w IV wieku był panownikiem u Antów, i ktory, będąc pokonany przez Winitara księcia Ostrogotów, wraz z synami poniósł śmierć przez powieszenie, mógł być jednym z następców Kija. Ale Polanie kijowscy około 790—800 już płacili daninę Kozarom, ludowi przybyłemu z głębin Azyi, który założył był groźne państwo od Wołgi do Dniepru. Imię tego ludu uwieczniło się w jednem uroczysku późniejszego Kijowa, znajdującem się u stóp Starokijowskiej góry. Ale oto dwóch z witeziów waregskich Ruryka, wybrawszy się na wyprawę zbrojną do Carogrodu, podpłynęli pod Kijów, i uderzeni widokiem sadyby ponętnej, nad wielką rzeką położonej, pytali mieszkańców: „Czyj to gródek". Ci zaś odpowiedzie-

li, że niegdyś był to gród Kija, ich księcia, ale obecnie opłacają daninę Kozarom. Askold i Dir zatrzymali się w Kijowie, osiedlili w nim swoich Waregów, i, jak mówi kronikarz „naczasta kniażyty polskeju zemleju". Wkrótce (około 866) ciż książęta puścili się na zbrojną wycieczkę morską do Carogrodu, ale burza łodzie waragorusów starła i pogruchotała. Askold i Dir, biorąc tę porażkę, spowodowaną przez nawałność na morzu, za słuszną karę zagniewanych niebios, za powrotem do Kijowa wysłali posłów do Carogrodu z prośbą o udzielenie im łaski chrztu św. Prośba ich została przyjętą, i w ślad za tem zostali ochrzceni przez duchownika umyślnie w tym celu z Carogrodu do Kijowa przysłanego. I tak w K. już pierwsze chrześciaństwa promyki roznieconymi zostały. Było to około 860 r. K. wzrastał w ludność, tembardziej że z powodu prześladowań Ruryka wielu nowogrodzian zbiegło było do Kijowa. Ale niebawem druga z kolei inwazya Waregorusów na kraj polański miała nastąpić. Oleg, po śmierci Ruryka, panującego nad Ładogą i Ilmenem i zmarłego w Nowogrodzie 879 r. zostawiwszy syna jego małoletniego Igora opiekunem, zajął podstępnie K., uśmierciwszy Askolda i Dira. Miejsce, gdzie był pochowany Askold, dziś jeszcze nosi nazwę Askoldowej mogiły; zwłoki zaś Dira pogrzebane zostały na Starym Kijowie, obok dzisiejszego pomnika Iryny. Oleg, przeniósłszy stolicę z Nowogrodu, nazwał K. matką grodów ruskich (se bude maty grodom ruskim). Odtąd też kraj polański przezywa się od Rossów, co go najechali: Rusią. Oleg, usadowiwszy się w Kijowie, podbijał posady słowian, a mianowicie Siewierzan, Radymiczów, Drewlan, Uliczów i Tywerców. Wszystkie te zdobyte ziemie nazywał on ruskiemi. Ale pod niebytność tegoż Olega w K. Ugrowie rozłożyli się ze swoimi taborami i namiotami na jednem ze wzgórzy kijowskich. Nie napastowali jednak Kijowa; zwinąwszy namioty, poszli dalej. Miejsce ich obozowania, jeszcze za czasów Nestora ukazywano i nazywano „uroczyskiem uhorskiem". Oleg następnie przedsiębierze walną wyprawę na Carogród. Pierwszy to raz spotkały się pod jednemi znamionami i pod jednemi rozkazami, rozdzielone wpierw, a teraz przez Olega podbite narodki słowiańskie, jako to: Drewlanie, Siewierzanie, Wiatyczanie, Polanie, Chorwaci, Duleby, Tywercy, nie licząc już niesłowiańskich Waregorusów, Czudów i Meran. Wyprawa się powiodła. Oleg spalił przedmieście carogrodzkie, z mieszkańców wziął okup. R. 912 Oleg umiera; pochowany w mogile na górze Szczekawicy. Poczem Igor zostaje księciem K. Pieczyngowie po raz pierwszy rozbijają namioty swoje na ziemi kijowskiej. R. 941 następuje wyprawa Igora na Carogród, ale tą razą niepomyślna. Rusini ponieśli porażkę. Igor, wróciwszy z niefortunnej wyprawy poszedł za morze do Waregów wabić ich do Grecyi, chciał bowiem znowu podjąć nową wyprawę na nią. Nie liczył widać już na słowian podbitych, bo ci, znosząc ucisk ze strony jego, odmówili zaciągu. Oprócz Waregów, powołał przeto do pomocy i Pieczyngów. Wyprawa się powiodła. Carogród złożył okup. Ze złotem i pawołokami Igor wrócił do K. Następnie zawarty został traktat między nim i cesarzem (r. 945). Igor w obecności posłów greckich na wzgórzu, gdzie stał posąg Peruna, zobowiązał się uroczyście przyjaźni z cesarzem przestrzegać, a chrześcianie waregscy przysięgali w cerkwi św. Eliasza. Cerkiew ta była to pierwsza chrześciańska świątynia w Kijowie. Ale Igor, wróciwszy szczęśliwie z wyprawy na Carogród, postanowił zemścić się na Drewlanach za to, że mu oni na wojnę odmówili zaciągu. Wyprawił się tedy do ziemi Drewlan, i wybrawszy daninę znaczną, wracał już do Kijowa, ale w drodze namyślił się i rzekł do drużyny: „Idźcie z daniną do domu, ja jeszcze pobroję." Drewlanie, usłyszawszy, że Igor nie wraca ale szuka nowego pośród nich obłowu, rzekli do swego narodowego księcia Mała: „Kiedy się wilk wnęci w owce, to całe stado rozproszy, jeśli go nie zabiją; tak i Igor wyniszczy nas wszystkich, jeśli go nie zabijemy". Drewlanie więc uderzyli na Igora i zamordowali go wraz z jego drużyną. Stało się to w 995. Następcą Igora był jego syn Swiatosław, ale że był małoletnim, rządziła K. matka jego a wdowa po ojcu Igorze Olga. Ta za zabicie Igora postanowiła zemścić się na Drewlanach. Oczekiwała tylko dogodnej chwili. Niedługo Drewlanie sami ją nastręczyli. Wyprawili oni 12 swatów do Kijowa, z propozycyą aby ich książę Mał ożenił się z księżną wdową Olgą. Mówili oni do Olgi: „Twój mąż był przez nas zamordowany, bo jako wilk chwytał i grabił; ale nasi książęta są dobrzy, bo widzisz jak wytuczyli ziemię drewlańską; zostań więc żoną naszego księcia Mała". Chytra Olga przyjęła niby łaskawie propozycyą lecz nazajutrz kazała ich swoim otrokom pochwytać i wszystkich 12-stu posłów powrzucać w dół głęboki i ziemią zasypać. Ale nie na tem koniec. Po raz wtóry Drewlanie dali się chytrej księżnie uwieść. Olga wysłała posłów, że się już zgadza na małżeństwo, ale chce, aby wpierw Drewlanie znowu posłów swych do Kijowa przysłali, i to co najdostojniejszych i co najwybrańszych mężów ze swojej ziemi. Drewlanie wysłali tedy posłów, ale Olga, zaprosiwszy ich do łaźni, kazała ją podpalić, tak że wszyscy zginęli śród płomieni. W ślad za tem księżna wdowa wysłała od siebie posłów do Drewlan z oświadczeniem, że jedzie już do ich ziemi, gdyż chce wyjść za ich księcia, ale żąda,

aby w Korostenie przygotowali dużo pitnego miodu, albowiem nie wprzód zawrze małżeństwo, aż dopóki nie odprawi „tryzny" dla pierwszego męża. Jakoż przybyła do Korostenu, a gdy Drewlanie zapytali dla czego razem z nią nie przybyli wyprawieni do K. ich posłowie, tłumaczyła się, że oni jeszcze w drodze, wraz z jej drużyną, pozostali. Przystąpiła też niebawem do odprawienia tryzny mężowi. Po tryznie, wszystkich sproszono na gody: wszczęła się tedy suta uczta i lej rozlej. Biesiadnicy popili się. Wtedy mściwa Olga dała umówiony znak rzezi; drużyna jej dobyła mieczy i w mgnieniu oka pięć tysięcy Drewlan padło trupem dokoła mogiły Igora. Księżna wróciła do K. Nie skończyła się atoli na tem kolej krwawych powetowań. Olga znowu urządza wyprawę na Drewlan (946). Tym razem był z nią na wyprawie i syn jej, młodzieńczy Swiatosław. Rusini, pobiwszy Drewlan w polu, stają pod ścianami Korostenu. Oblężenie ciągnęło się długo, ale w końcu, przez podstęp, Olga opanowała gród. Nałożywszy dań na Drewlan, wróciła zwycięzko do Kijowa. Opowiada dalej kronikarz, że Olga puściła się wodą do Carogrodu, i tam na własne żądanie przyjęła chrzest św. d. 9 września 955 r. Na chrzcie wzięła imię Heleny. Olga odtąd została gorącą miłośnicą Chrystusa, ale nie mogła nawrócić na nową wiarę, ani własnego syna Swiatosława ani ludu swego, który trwał uparcie w pogaństwie. Jest ślad, że Olga wysłała była poselstwo nawet do cesarza rzymskiego Ottona II, upraszając, aby przysłał którego z biskupów, któryby ludowi ruskiemu drogę wiekuistej wskazał prawdy. Jakoż w skutek tej prośby zjechał był do K. katolicki biskup Adalbert, który zaledwie żyw wyrwał się z ręku pogańskich kijowian (Rerum Germ. script T. I, p. 314; Karamzin T. I, str. 161). Olga też wzniosła w K. cerkiew św. Zofii, którą przyozdobiła obrazami darowanemi jej przez patryarchę carogrodzkiego (ob. Kiewlanin na r. 1840 art. Maksymowicza Obozr. star. Kiewa str. 21). Cerkiew ta stała w zachodniej stronie ówczesnego Kijowa, nieopodal od miejsca, gdzie dziś stoi cerkiew św. Andrzeja. Teremów zaś, w których mieszkała Olga, było dwa: jeden stał koło Trechswiatitielskiej cerkwi, drugi był za miastem (wnie hrada), stał on poniżej Andrejewskiej cerkwi. W tym ostatnim, na dziedzińcu, był wyryty ów dół głęboki, w którym mściwa Olga kazała żywcem pogrzebać dziewosłębnych posłów drewlańskich. Swiatosław, nieodrodny potomek Waregów, był pełen rycerskiego ducha, paladyn ruski; wodził też drużyny swoje z wyprawy na wyprawę. Zgnębił Kozarów, podbił Bulgarów. Ale kiedy przebywał w Pereasławcu bulgarskim, Pieczyngowie stanęli pod bramami Kijowa (r. 968). Olga się tu tylko znajdowała z trojgiem dzieci Swiatosława; krucho już było z oblężonymi kijowianami, ale się znalazł jeden odważny młodzieniec, który się przekradłszy przez obóz Pieczyngów, dał znać wojewodzie Pretyczowi o nędznym i rozpaczliwym stanie oblężonych. Pretycz, chociaż niewiele miał wojska, równo z dniem podpłynął na łodziach na odsiecz zagrożonemu miastu. Pojawienie się nagłe wojsk Pretycza pod K. zatrwożyło Pieczyngów, którzy je wziąwszy za przednią straż wojsk Swiatosława, wnet zwinęli oblężenie i uszli w stepy. Ale Swiatosław dziwnie upodobał sobie Bulgaryą, ów raj wszystkich łupieżczych ludów; chciał tam mieć nawet swoję stolicę, a nie w Kijowie. Jakoż oddawszy synowi Jaropełkowi Kijów, Olegowi ziemię drewlańską, Włodzimierzowi Nowogród, sam wyruszył znów do Bulgaryi, którą ponownie zajął, ale potem w wojnie z Grekami Pereasławiec i Bulgaryą utracił, i wracając do K. już, w boju z Pieczyngami poległ. Jakże K. ówczesny wyglądał? Umieszczony na górze, nazywał się „gorą" (hora), u której stóp strumień Poczajna płynął. Obwód tego starożytnego kijowskiego Akropolu, opasanego dokoła wałami, tylko część starokijowskiej góry t. j. dzisiejszą t. zw. dzielnicę S. Andrzeja właściwie zajmował, i wynosił wzdłuż od południa ku północy co najmniej 238, wszerz od północo-wschodu ku południo-zachodowi 148 sążni. Po za obrębem zaś jego rozciągały się sady i ogrody, które dopiero za Włodzimierza W. weszły w skład rozszerzającego się K., i z którem razem miasto to przestrzeń w przybliżeniu około dwóch wiorst zajmowało. Od północy zaś wznosiła się góra „Zdychalnica"; od wschodu pierwotny terem książęcy i „Boryczew zwoz", który spuszczał się w dół ku Dnieprowi. Od zachodu zaś ciągnął się jar, na którym stał most, a od południa czerniał las zwany „Perewesiszczem", to jest miejscem, gdzie rozwieszano siecie, w które ptaki łowiono. (I biasze około hrada les i bor welik). Padół zaś jeszcze wtenczas nie istniał. Tylko z pomiędzy drzew ukradkiem wyglądały kopuły skromnej cerkiewki św. Eliasza (Ilii), pobudowanej nad brzegiem Poczajny, obok uroczyska Kozarów, a dalej na „Obołonju" stała świątyńka bożka Wołosa (kapiszcze Wołosowo). Jaropełk, zasiadłszy na tronie książęcym, poszedł na brata Olega, do ziemi Drewlan, i wydał mu bitwę u Owrucza, podczas której Oleg, cofając się, utonął w rzeczce Noryni. Roku 979 przybyli do Jaropełka posłowie rzymscy od papieża (Nestor według tekstu Nikona; Nestor przekł. Kotkowskiego, nota 266). Roku zaś 980 Włodzimierz książę Nowogrodu podstąpił pod K., z którego Jaropełka przepędził, a sam siadł na tronie jego. Książę ten, poganin jeszcze, postawił w K. kil-

ka posągów pogańskich, między którymi odznaczał się posąg Peruna ze srebrną głową i złotymi wąsami. Stał on na stokach zjazdu boryczewskiego. Ale Włodzimierz, zaślubiwszy Annę siostrę cesarzów greckich, Bazylego i Konstantyna, przyjął chrzest św. w Chersonie, w cerkwi Bogarodzicy. Wróciwszy do Kijowa dał rozkaz, aby zburzono ołtarze pogańskie i posągi. Posąg Peruna zwleczono też z góry, na której stał, i w Dnieprze utopiono. Następnie cały lud kijowski, niemniej z rozkazu księcia w rzece Poczajnie roku 988 ochrzczonym został. Jakoż Włodzimierz, niebawem po wywróceniu bałwanów, zajął się budową świątyń Pańskich. Najpierw dźwignął on cerkiew św. Bażylego, właśnie na tem samem miejscu, gdzie przedtem oddawano cześć bożyszczu Perunowi; następnie zbudował okazałą świątynię pod wezwaniem Bogarodzicy, którą wznieśli i przyozdobili sprowadzeni z Grecyi budowniczowie i artyści. Relikwie św. Klemensa papieża, ktore Włodzimierz przywiózł był z sobą z Chersonu, były ofiarowane przezeń do tejże cerkwi, przy której Anastazyusz z Chersonu biskupem został. Nadto książę ten ustanowił dziesięcinę ze wszystkich swoich grodów i włości, którą corocznie obowiązał się składać Anastazyuszowi, na utrzymanie tejże cerkwi Bogarodzicy, i od składanej dziesięciny odtąd „dziesięcinną“ nazwanej. Kijów zawdzięczał Włodzimierzowi naukę pisma i czytania, z powodu zaprowadzenia przy cerkwiach szkółek elementarnych. Włodzimierz miał dwa teremy: jeden t. zw. Kameń-terem, to jest dworzec zmurowany za czasów Olgi, a drugi za miastem na Berestowie. Miewał on u siebie w gościnie wielu dostojnych gości z różnych odleglejszych krajów; między innymi uświetniała dwór jego obecność Olofa czyli Olausa Triqwesona, który potem został królem norweskim, i tegoż matki, królowej Astridy. Sygurd, ich krewny, był jednym z bojarów Włodzimierza. Gościł tu niemniej Kuczug, książę połowiecki, który, zostawszy chrześcianinem, zasłużył na przyjaźń Włodzimierza, metropolity i bojarów. Poselstwa po poselstwach z postronnych krajów, razwraz nawiedzały też dwór Włodzimierza. W r. 991 zjechało do Kijowa poselstwo z Rzymu, 992 z Polski i Czech. Posłom z Polski i Czech Włodzimierz wyprawił ucztę. Około 1008 r. książę kijowski poswatał swego syna Swiatopełka z księżniczką polską, córką Bolesława W. Bolesław zaś odprowadzenie córki swej do K. poruczył Rejbernowi, biskup. kołobrzeskiemu, który, odtąd tu przybywając, wykorzeniał pogaństwo i zasiew wiary Chrystusa w tych stronach uprawiał. Ale posądzony przez Włodzimierza, że namówił Swiatopełka do buntu, przypłacił to posądzenie więzieniem, w którem kilka lat przejęczał nim umarł. Nieco przedtem lub równocześnie, na dwór kijowski zawitał był inny niemiecki misyonarz-apostół. Był to św. Bruno, biskup merseburski; ten był wysłany od papieża do K. dla nawracania pogan, i on też nietylko u Włodzimierza znalazł przytułek i opiekę. Włodzimierz zatrzymał go w swej stolicy cały miesiąc, a potem sam osobiście odprowadził do granic ziemi ruskiej, stykających się z krajem dziczy pogańskiej. Bruno udał się do Pieczyngów, gdzie przepędził całe pięć miesięcy, i gdzie ochrzcił 30 pogan; nadto zawarł przymierze z Pieczyngami, bardzo korzystne i dogodne dla księcia kijowskiego i nareszcie powrócił do K. Tu św. Bruno poświęcił na biskupstwo jednego ze swoich towarzyszy, którego potem Włodzimierz wysłał wraz z synem swoim w poselstwie do ziemi Pieczyngów. Poczem mąż święty stolicę Rusi opuścił i udał się do krajów podbaltyckich (ob. list pisany św. Brunona Bonifacego do cesarza Henryka w Ruskiej Biesiedzie na rok 1856, zeszyt I, i w Bibl. Warsz. na rok 1856 zeszyt sierpniowy). Ale Włodzimierz d. 15 lipca 1015 r. umiera w Berestowie, podzieliwszy jeszcze za życia pomiędzy synów swoich państwo swoje i każdemu z nich osobną wyznaczywszy dzielnicę, z których kijowska pierwsze śród innych trzymać miała miejsce. Tymczasem zaledwie umarł on, jak syn Swiatopełk, po zabiciu Borysa i Hleba, osiada na tronie kijowskim; tegoż atoli roku (1016) Jarosław Nowogrodzki poraża go pod Lubeczem, i w Kijów swoję zajmuje kolej. Okoliczność ta, iż książę kijowski, jako najstarszy władzca, miał posiadać rodzaj przodkowania i pierwszeństwa, i pod imieniem wielkiego księcia zostawać na czele, była właśnie powodem, że K. odtąd się miał stać kością niezgody, nietylko w zatargu obecnym, ale, jak to zobaczymy, i pomiędzy najpóźniejszymi potomkami włodzimierzowego plemienia. Swiatopełk po swej porażce schronił się do Polski do teścia swojego Bolesława, który też na powrót wprowadził go do K. Gdy Bolesław Chrobry wjeżdżał do K., w Złotą bramę, zwyczajem rycerskim, na znak wzięcia uroczystego w posiadłość, ciął swym mieczem, jakoby jaką bijką (quodam boiice) i nadszczerbiwszy go, zostawił na nim znak zwycięzkiego swojego zdobycia (ob. Ditmara VIII, 16; Marcina Galla 1, 7; Szajnochy, Bolesław Chrobry i Swieżawskiego „Epopeja“). Ale zwycięzca nie zastał już w K. Jarosława, który, na samą wieść o zbliżaniu się hufców polskich, umknął samoczwart do Nowogrodu. Swiatopełk posiadł tron. Ale w tym czasie K. doznał srogiej klęski. Wybuchł pożar i wypaliło się 400 domów. Było to w 1017 r. Kijów odtąd po za pierwszy swój obręb rozszerzać się zaczął. Rządy jednak Swiatopełka niedługo trwały; Jarosław, pobiwszy

Swiatopełka nad rz. Ałtą, ponownie zajął K. Roku 1036 Pieczyngi stanęli pod K.; Jarosław wystąpił za miasto i stoczył z nimi bitwę, najezdcy prysnęli. Był to dzień pamiętny, bo na długo ustały napaści Pieczyngów. Na pamiątkę tego też zwycięztwa książę kijowski wzniósł okazałą cerkiew św. Zofii. Cerkiew ta, jak to widzieliśmy, chociaż na innem miejscu ale podtemże wezwaniem, już dawniej istniała, ale pożar wydarzony w 1017 r. zniszczył ją był (Karamzin t. II nota 11). Stanęła wówczas tu i cerkiew św. Iryny i monaster. Jarosław, po zbudowaniu świątyń, zajął się też rozszerzeniem i ubezpieczeniem grodu; opasał go murem t. j. do dawnych wałów przyczynił nowe wały i mury, przy których odnowił t. z. „Złotą bramę", zniszczoną przez Bolesława (W „Synopsisie" czytamy: Dweri złatyja rozzorennyja ot Bolesława, (Jarosław) obnowi i naprawi). Dwór Jarosława zarówno błyszczał i rozsławił się po swiecie, jak i ongi dwór ojca jego Włodzimierza. Roił się też on niemniej okazałym tłumem gości; św. Olof, niegdyś bawiący na dworze Włodzimierza a teraz wyzuty z tronu, z synem swoim Magnusem; Edwin i Edward synowie Kanuta, także wygnańcy; Andrzej król węgierski i brat jego Lewenta i Symon Warag, na przemian bawili tu w gościnie. Ale co przedewszystkiem uświetniało ówczesny dwór Jarosława, to pobyt w nim czterech pięknych księżniczek t. j. trzech córek i jednej siostry jego. Toć od różnych monarchów raz po raz posłowie swadziebni odwiedzali Kijów. Pierwsza z nich, Dobrogniewa czyli Marya „ukochana i cnotliwa", wyszła za króla polskiego Kazimierza Odnowiciela; druga Anna za Henryka króla francuzkiego; trzecia Anastazya za Andrzeja I, króla węgierskiego; czwarta nareszcie Elżbieta za Haralda, króla norweskiego. Za dni Jarosławowych K. rozrósł się znakomicie i rozkwitł. Padół, co dotąd lasem porastał, zaczął się zasiedlać. Szczekawica na całej swej przestrzeni pokryła się domami. Miasto to, ludne teraz, kwitnące, kosztowało owoców najwyższej pomyślności. Handel, zwłaszcza wschodni, był bardzo ożywiony i rozległy. Adam Bremeński pisał też o K., że to jest „najkosztowniejszy klejnot wschodu, równający się samemu berłu carogrodzkiemu." A że to miasto było otoczone dokoła pustyniami i dziczą, całe więc życie ówczesnej Rusi, jak krew do serca, zbiegało się do niego, a częste stosunki Waragów z Grecyą zaszczepiły w niem wcześnie kulturę, podówczas tylko w Grecyi w całym jaśniejącą blasku. Ditmar powiada, że gdy Bolesław przybył do Kijowa, liczono w tem mieście więcej 400 świątyń (?), ośm targowisk czyli rynków, ludności niezmierne mnóstwo i niewysłowione skarby. Wiadomość ta wszakże o ówczesnym Kijowie, podana przez niemieckiego dziejopisa, widocznie grzeszyć się zdaje przesadą, bo miasto to w chwili, gdy doń wjeżdżał Bolesław i zaraz po śmierci Włodzimierza W., nie mogło tak okazale wyglądać, gdyż wtedy, jak to widzieliśmy, nie rozbudowało się ono było i nierozrosło jeszcze; stało się to dopiero za dni Jarosława. Jarosław umarł d. 19 lutego 1054 r. w Wyszogrodzie, zwoki jego pochowane w cerkwi św. Zofii, w marmurowym grobowcu. Książę ten jeszcze za życia synom swoim porozdawał dzielnice; Kijów przeznaczył Izasłowowi jako najstarszemu z nich. Rozdając atoli wydziały te każdemu z synów swoich, tak jak to uczynił już był ojciec jego Włodzimierz, nie przewidział on aż nadto, że przez to samo podkopie jedność państwa, i otworzy w następstwie pomiędzy bliższem i dalszem jego potomstwem peryod walk najzgubniejszych, peryod owej wielkiej waśni ruskiej, już o następstwo na tron z zasady primogenitury, już nareszcie o sam Kijów, któremu inne dzielnice miały odtąd zazdrościć pierwszeństwa. Przy Izasławie r. 1054 przybyli do K. legaci papiezcy, a mianowicie biskup Silva Candida, Piotr arcybiskup Amalfi i Fryderyk diakon i kanclerz. Schronili się oni tu, uciekając przed Cellaryuszem, na którego w Carogrodzie klątwę stolicy Piotrowej ogłosili (ob. Mansi Collect. Consilior. max. t XIX p. 677 i następne). Roku zaś 1068 Izasław, książę kijowski, uczynił wyprawę na Połowców, ale pobity nad rz. Ałtą, umknął sromotnie do Kijowa. Kijowianie, zawstydzeni tą ucieczką, zwołują wiec, na którym domagają się u księcia, aby im kazał wydać broń, bo chcą iść na Połowców i obmyć krwią hańbę, jaką się okryli, uciekłszy z pola bitwy. Izasław nietylko nie wydał broni, ale się na tłum rozsrożył. Tymczasem bunt się rozbujał, i rokoszanie rzucają się na dom Kośniacza, dowódzcy wojsk książęcych; ale ten ukrył się wcześnie przed ich zemstą, a więc tłumy, wypowiedziawszy wręcz posłuszeństwo, odbijają więzienie, w którym siedział Wszesław połocki z dwoma synami, z kajdan ich uwalniają i Wszesława obwołują swoim księciem. Izasław schronił się do Polski i tam u Bolesława II, przezwanego Smiałym, prosił o wsparcie i pomoc pko Wszesławowi i Kijowianom. Król polski przyrzekł pomoc; jakoż na czele zbrojnych sił wyprawił się na Ruś. Gdy polskie zastępy zbliżyły się pod K., Wszesław umknął do Połocka. Ale nim weszli do K. Bolesław z Izasławem, ten ostatni naprzód syna swego Mścisława doń wyprawił, który, czy z własnego popędu, czy z rozkazu ojca, skoro wjechał do Kijowa, wnet przystąpił do ukarania winnych; jakoż na tych 70 ludzi, którzy Wszesława oswobodzili byli z więzienia, wydał wyrok śmierci, innym oczy wyłupić kazał. I dopie-

ro po odbytych kaźniach Bolesław z Izasławem wjechali do naddnieprowego grodu; Izasław ząś po zaintronizowaniu się powtórnem, pamiętając, że owo fatalne zaburzenie, co go tronu pozbawiło, miało miejsce na placu targowym, przeniósł owo targowisko z Padołu w górną część miasta, gdzie bliskość dworu książęcego nie nastręczała już łatwości zbiegowisku ludowemu. Ale niedługo on panował; Swiatosław czernihowski i Wszewołod pereasławski, niespodzianie wpadłszy do K., zmusili go znowu uciekać z całym dworem do Polski. Jeszcze przy Jarosławie, synu Włodzimierza, pewien pobożny mnich Antoni z Afońskiej góry, przybywszy i znalazłszy na jednej z ustronnych gór kijowskich (gdzie dziś Ławra) pieczarę, którą był przedtem wyrył inny mnich Hilarion, w tej też pieczarze jako święty pustelnik około 1051 r. zamieszkał. Ale wkrótce świętość życia tego zakonnika stała się głośną pomiędzy ludźmi i wielu też innych zwolenników pustelniczego życia zaczęło się garnąć do niego i jego pieczary; którą oni też, zamieszkawszy, jeszcze głębiej wysklepili, i która dziś nosi nazwę dalszych pieczar. Bł. Antoni, zostawiwszy atoli bracię swą zakonną w tej pieczarze, sam już dla siebie w innem znów miejscu, nową własnoręcznie we wnętrzu ziemi wykopał pieczarę. Ta pieczara dziś jest znaną pod nazwiskiem bliższych pieczar. Ale Izasław, posądzając bł. Antoniego, że jakoby sprzyja Wszesławowi połockiemu, kazał go pochwycić i wywieść do Czernichowa; jednakże święty mąż znowu wkrótce wrócił do K. Tymczasem liczba zakonników z dniem każdym się zwiększała, a pieczara była już za ciasną dla nich; więc przy pieczarze wybudowali oni niewielką cerkiewkę Wniebowzięcia Panny Maryi. Izasław wszakże oddał im całą w pobliżu górę, na której nową większą wznieśli cerkiew i monaster. Ale Swiatosław, pochwyciwszy tron z rąk brata Izasława, może dla uspokojenia własnego sumienia, w 1073, sam, własnemi rękami, zaczął kopać fundament pod nową cerkiew Wniebowzięcia Maryi Panny. Swiątynię tę budowali artyści przez Swiatosława z Grecyi sprowadzeni, która dopiero w 1089 była ukończona, piękna, ozdobna i, jak mówi Giriel „nebesi podobna.“ Pierwszym ihumenem pieczarskiego monasteru był Wacław, po nim Teodozy, który do swego monasteru „ustawę studyjską“ wprowadził. Swiatosław umarł w K., i do tronu kijowskiego nowi wystąpili pretendenci na scenę. Byli to książęta czernihowscy, synowie Swiatosława, który wraz ze stryjem swoim Wszewołodem pereasławskim dobijali się o wielkie księztwo kijowskie. Bolesław Smiały, wyruszywszy atoli na Ruś, zbił Wszewołoda i ponownie intronizował Izasława w K., ale dni Izasława były policzone: w bitwie pod Czernihowem, z Borysem i Olegiem książętami połockiemi, poległ on walecznie (r. 1078). Nie syn Izasława, ale brat rodzony jego Wszewołod, z prawa starszeństwa osiadł na Wielk. Księst. Kijow. Roku 1086 książę ten zbudował cerkiew i monaster św. Andrzeja, i dla siebie na Wydubiczach „Krasny dwór“ wystawił. Roku zaś 1092 nawiedziła Kijów straszna klęska morowej zarazy. Od d. 14 listopada do 1 lutego wymarło 7,000 ludzi. W 1093 r. Wszewołod Jarosławowicz umarł; na tron wielko-książęcy wstąpił według zasady starszeństwa ks. turowski Swiatopełk Michał Izasławicz d. 24 kwietnia 1093 r. Żeby się zachować w dobrem porozumieniu i sąsiedztwie z Połowcami, których najazdy były ustawiczną klęską i niebezpieczeństwem dla Rusi, książę ten pojął był za żonę córkę kniazia połowieckiego Tuhorhana, ale nadaremnie; groźba połowieckich najazdów wisiała zawsze nad Rusią; tem bardziej, że zawzięty wróg Kijowa, Oleg Swiatosławowicz czernihowski, zwany ztąd przez Ruś kijowską, nie Swiatosławowiczem ale Gorysławowiczem, wciąż dzikich Połowców podżegał i nasyłał na K. Jakoż w 1096 r. Swiatopełk kijowski i Włodzimierz (Monomach) wezwali Olega na naradę względem uchwalenia wspólnej obrony i zabezpieczenia się nadal od napaści Połowców; ale Oleg, jako właśnie twórca i kierownik tych napadów, nie stawił się na wezwanie. Tymczasem w tymże roku wpada na Ruś Boniak, kniaź połowiecki, i dotarłszy do K., pali dwór książęcy na Berestowie. Niedość na tem, tenże Boniak z drugim nawrotem znowu uderza na K., pali jego przedmieścia (Obołonje i dwór książęcy na Wydubiczach), ze „Złotej bramy“ zdziera blachę złotą, a cerkiew Bogarodzicy Pieczarskiej pali też i rabuje. W tymże czasie w K. wzruszający się odegrał dramat. Dawid Igorowicz, książę wołyńsko włodzimierski, zniechęcony na Wasilka ks. trembowelskiego, przybył do K., aby przeciwko niemu podburzyć Swiatopełka, mówiąc, że jakoby Wasilko miał godzić na życie wielkiego księcia. Zdarzyło się tak, że właśnie i Wasilko jednocześnie przybył do K. Swiatopełk wraz z Dawidem zapraszają go tedy w gościnę; jakoż Wasilko, nie podejrzywając zdrady, udaje się do nich; ale zaledwie wszedł do komnaty, gdy siepacze porywają go, kaleczą, krwawią i zakuwają w kajdany. Swiatopełk atoli był już zmiękł i chciał Wasilka wypuścić na wolę; ale mściwy Dawid kazał go wieźć do Włodzimierza, gdzie mu w drodze oczy wydarto. Roku 1108 Swiatopełk w K. cerkiew św. Michała zbudował i przyozdobił (i ukrasi diwno). Cerkiew ta, od złoconych kopuł, zaczęła się nazywać „Złotowierchnia.“ W r. 1111 pożar nawiedził miasto, Padół zgorzał. 1113 umarł Swiatopełk. Na jego miej-

sce kijowianie powołali Włodzimierza Monomacha, ale ten nie przyjął ofiarowanego mu tronu, z powodu jakoby, że nie chciał wywracać zasady następowania na tron wielkoksiążęcy według starszeństwa. Tymczasem lud kijowski się wzburzył, rzucił się na dom wojewody Putiaty i na żydów, których zeszły w. książę, kosztem ludu, faworyzował. Spokojni atoli mieszkańce, zatrwożeni nierządem i swawolą, powtórnie wezwali Monomacha, aby przybył zająć tron. Jakoż za przybyciem Monomacha rozruch wnet się uciszył. Stosunki też między mieszkańcami a żydami książę ten uregulował. Nowe atoli nieszczęście dopełniło żałośnego losu mieszkańców K. R. 1129 d. 23 lipca wybuchł tu straszliwy pożar, który, trwając przez dwa dni, obrócił w perzynę większą część miasta; zgorzało ze 30 cerkwi, wiele monasterów, domów i cała żydowska ulica. K. więc, przenosząc klęskę po klęsce, z dnia na dzień upadał. Na domiar złego przyszły te czasy, kiedy handel wschodni, którego dotąd K. był głównym placem, potworzył dla siebie nowe gościńce, zaczął powoli opuszczać to miasto; przytem najazdy Połowców wyrządziły wielkie zmniejszenie i zatamowanie w handlu, ustawiczna z nimi wojna zrywała wszelkie handlowe komunikacye, a więc dotychczasowe źródło bogactw, źródło pomyślności miejskiej, zaczęło wysychać, zmniejszyły się zasoby i środki, zyski ciągnięte z handlu obszernego zaczęły chybiać, pieniądz stał się rzadki, złoto nawet wyszło z obiegu, i kijowianie naturalnie przestali brodzić w dostatkach, a wielu z nich nawet pogrążyło się w nędzę i ubóstwo. Stąd też i lichwa żydowska, jako już zubożonym, dotkliwiej teraz dawała się uczuwać. Pierwszym był Włodzimierz Monomach, co zbudował most w Wyszogrodzie pod K. Wielki książę ten d. 19 maja 1125 r. zakończył życie, ale przez oddanie najstarszemu synowi Mścisławowi Kijowa, sam, co niby obstawał za utrzymaniem zasady starszeństwa, złamał jej porządek. Mścisław umarł w 1132 r. d. 15 kwietnia. Kijowianie powołali na tron brata jego Jaropełka. Siedmioletnie panowanie tego księcia było bardzo niespokojne, bo Olegowicze (książęta czernihowscy) powstali przeciwko niemu, i odtąd też właściwie zaczęła się owa waśń pomiędzy starszą linią Olegowiczów a młodszą Monomachowiczów, owe krwawe rozterki, walka nareszcie zgubna, zacięta, do tego stopnia, że od tego czasu wyraz „Olegowicz“ jednoznaczny był dla K. z wyrazem „wróg“. Olegowicze z zastępami Czernihowców zbliżyli się do K., chcieli go obledz, ale Jaropełk odparł ich i nawzajem obległ Czernihów; w końcu atoli zgodził się na pokój. Umarł ten książę w Turowie 1139 r. i na jego miejscu zasiadł tron kijowski Wiaczesław perejasławski (Monomachowicz); ale gdy Wszewołod Olegowicz czernihowski obległ K. i zapalił przedmieście kopyrowskie, Wiaczesław umknął do Turowa, a Wszewołod wjechał do K. i ogłosił się księciem. Szczep Olega, starszy, zatryumfował. Przy Wszewołodzie w r. 1145 K. znowu doznał klęski pożaru. Połowa Padołu stała się pastwą płomieni. Za rządów tego księcia stanęła nowozałożona cerkiew św. Jerzego. Wszewołod umarł w lipcu 1146 r., ale przed śmiercią ogłosił swoim następcą Igora Olegowicza, i ludowi kijowskiemu polecił mu wykonać wierności przysięgę. Igor Olegowicz, przybywszy do K., wymagał przysięgi; lud wykonać jej nie chciał, i zebrawszy się na „turową bożnicę“ i uczyniwszy „wiec“, wezwał Igora, aby przybył; ale Igor sam nie przybył, tylko wysłał swojego brata Swiatosława na ów „wiec“, na którym lud oświadczył Swiatosławowi, iż niewprzódy wykona przysięgę, aż go nie zapewni w swojem i brata imieniu, iż ściśle będą wypełniali sprawiedliwość i wybawią go od zdzierstw urzędników książęcych. Swiatosław, a potem Igor, przyrzekli kijowianom, iż położą koniec zdzierstwom. Ale lud nie uspokoił się i rzucił się na rabunek domu nienawistnego sobie Ratszy, spanoszonego wielmoży. Swiatosław zaledwie zdołał uspokoić rozruch. Igor atoli jak przyrzekał nie zapobiegł bezprawiom, i kijowianie znowu, zebrawszy „wiec“, wszyscy jednogłośnie oświadczyli się za Izasławem Mścisławiczem, wnukiem Monomacha. Izasław pośpieszył z drużyną i Berendejami do Kijowa. Igor ze Swiatosławem chciał mu czoło stawić, ale przed mogiłą Olega z bratem umknął z placu, wojsko jego toż samo, tak że drużyna Izasława na karkach cofających się wpadła do K. Igor, pojmany, został wtrącony do więzienia. Tak się skończyło panowanie nienawistnego Olegowicza w Kijowie. Następnie Izasław wjechał i zajął tron. Przy Izasławie i z jego rozkazu w 1147 r. zebrał się w K. sobór, na którym obrano na metropolitę K. Klemensa, Rusina rodem ze Smoleńska. Ale walka zacięcie się tocząca pomiędzy Czernihowem a Kijowem nie ustawała. Jeżeli nie otwarta wojna, to zdrady i podstępy były na porządku dziennym. Olegowicze wezwali Izasława kijowskiego, aby przybył im na pomoc przeciwko Swiatosławowi i Jerzemu Suzdalskiemu; i gdy ten do nich się wybrał, okazało się, że użyć chcieli podstępu i zwabiwszy do siebie, mieli zamiar zgładzić go ze świata. Izasław, zawczasu ostrzeżony o tem, zatrzymał się w drodze, a tymczasem wyprawił posłów do K., aby przeciwko zdradzieckim Olegowiczom kijowianie pośpieszali na wyprawę; ci zaś przed udaniem się na wyprawę do Czernihowa, wprzódy zamordowali okrutnie nienawistnego sobie Igora (Olegowicza), który, jak wiemy,

znajdował się w K. w więzieniu. Wyprawa udała się świetnie, Izasław pobił książąt Czernihowskich. Ale wspólne niebezpieczeństwo zbliżyło do siebie nareszcie, chociaż na krótką chwilę, K. z Czernihowem, bo kiedy książęta czernichowscy z kijowskimi toczyli żwawe spory rodzinne pomiędzy sobą, oddaleńszy Suzdal, korzystając z ich niezgód, zaczął im grozić i niepokoić ich granice. Monomachowicze z Olegowiczami przeto pogodziwszy się nareszcie, postanowili odtąd w przyszłości działać wspólnie przeciw Jerzemu Suzdalskiemu, który im zagrażał. Nastąpiła więc wyprawa sprzymierzonych książąt na Suzdal; wojska ich przebiegły cały kraj aż do Wołgi, aż do Uglicza i Małogi, wszędzie paląc i rabując. Izasław wrócił do K., dokąd siedm tysięcy niewolnika przyprowadził. Ale Jerzy Suzdalski wystąpił przeciw Izasławowi. Swiatosław Olegowicz, nieprzejednany wróg Izasława, przeszedł pod chorągiew Jerzego, ale Dawidowicze uchylili się od koalicyi z Suzdalem. Bitwa pod Pereasławiem była nieszczęśliwą dla kijowian. Izasław umknął do K., a ztąd do Włodzimierza Wołyńskiego. Jerzy Suzdalski opanował więc K. i już jako wielki książę kijowski, z ramienia swego, dzielnice książętom porozdawał. Izasław, wyzuty z Kijowa, siedział w Łucku; Jerzy obległ go tam (r. 1149) i zmusił, iż mu on ustąpił K. dla Wiaczesława, który, jako starszy brat Jerzego, miał prawo do panowania; sam zaś Izasław wziął na swój wydział Włodzimierz Wołyński i daniny nowogródzkie. Nadto Jerzy i Izasław mieli sobie oddać wszelkie wojenne zdobycze. Książę Suzdalski nie dotrzymał atoli warunków pokoju i nie oddał zdobyczy wojennej, na której oddanie Izasław oczekując nadaremnie, nagle pewnego dnia zajechał Łuck, Peresopnicę i następnie zajął K. (r. 1150). Izasław wszakże niezadługo potem, znów przegrawszy bitwę z Jerzym Suzdalskim i Włodymirkiem Halickim, musiał poraz drugi K. opuścić, ale wezwawszy na pomoc Polaków i Węgrów i wpadłszy niespodzianie pod K., Jerzego wygnał i napowrót osiadł w K. Po zajęciu stolicy kijowskiej, Izasław dla Polaków i Węgrów wyprawił wielką ucztę. Dzień ten uświetniły i rycerskie turnieje. Była to solenność mało kiedy dla kijowian widziana, tłum ludu zapełnił dziedziniec dworu Izasława, gdzie z podziwieniem patrzał na igrzyska konne jeźdźców węgierskich. Poczem Izasław przybrał za towarzysza rządów swoich stryja Wiaczesława. Wkrótce atoli Jerzy Suzdalski znów obległ K., ale był odparty i w ślad zatem zupełną poniósł porażkę nad rz. Rut, w blizkości mogił Perepiata i Perepiatychy. Izasław umarł d. 13 lipca 1154 r. W tymże roku Rościsław Michał Mścisławicz osiadł tron kijowski; ale ten wkrótce, przegrawszy bitwę z Izasławem Dawidowiczem, umknął do Smoleńska. K. więc chwilowo został bez władzcy. Zajął go atoli niebawem Izasław Dawidowicz. Ale Jerzy Suzdalski, który jeszcze za Izasława Mścisławicza kilkakrotnie dobijał się o K., przyciągnął pod ten gród i zajął go bez boju, bo Izasław Dawidowicz w skutek rokowań ustąpił mu go. Przy Jerzym powstał ucisk; urzędnicy suzdalscy dopuszczali się nadużyć, trapili lud zdzierstwami. Znienawidzonymi też wkrótce zostali tak sam Jerzy jak i Suzdalczycy, i gdy w 1157 r. Jerzy żyć przestał, śmierć jego wzbudziła powszechną radość; K. zaczął wolniej oddychać, ale chęć zemsty nie miała granic. Kijowianie zebrali się na „wiec"; po naradzie wspólnej uderzyli na dworzec i wiejski za Dnieprem dom książęcy, który Jerzy nazywał „rajem", i zrabowali go ze szczętem; na Suzdalczykach zaś za ucisk, za przemoc, za gwałcenie ich żon i dzieci, teraz krwawy wzięli odwet, wymordowali ich. Kijowianie nie chcieli nawet, aby zwłoki Jerzego spoczywały w jednym grobie z popiołami Monomacha, i pochowali je za miastem, w monasterze Spasa (Zbawiciela) w Berestowie. Izasław Dawidowicz (Czernihowski), wyzuwszy się własnowolnie z tronu, powtórnie zajął K., ale książę ten nie umiał zażywać szczęścia; zadarł z innemi dzielnicami i padł ofiarą koalicyi Haliczan i wołyńskich książąt, którzy opanowawszy K., Rościsława na tron powołali (r. 1159). Ale zrzucony z tronu Izasław Dawidowicz rąk wszakże nie opuszczał i zwrócił się do tradycyjnych sprzymierzrńców swojego rodu, Połowców. Jakoż z posiłkami Połowców przeprawił się przez Dniepr powyżej K., i rozłożył się na błoniu „łozach" naprzeciwko Dorohożyczy. Padół kijowski był wtedy ogrodzony częstokołem (stołpjem) od góry do Dniepru, i tu przed tem ogrodzeniem rozpohczęła się bitwa. Połowcy w wielu miejscacrozwalili ostrokół, i wpadłszy w ulice Padołu, zapalili domy. Między wielu innymi spłonął wtedy dom Radisława i popa Lichacza. Dym się tarzał po ulicach. Kijowianie, śród płomieni i dymu, ścigani przez Połowców, w przestrachu schronili się na górę, pod obronę murów. Wtedy Rościsław, widząc że dłużej K. niedodzierży, usłuchał rady drużyny i do warownego Białogrodu się oddalił, gdzie się zamknął, oczekując nadejścia posiłków. Izasław zwycięzki pozostał w K., i niebawem wyruszył pko Białogrodowi. Ale tym razem los mu nie dopisał; oblężenie spełzło na niczem, sam zaś, dowiedziawszy się, że odsiecz oczekiwana przez Rościsława nadchodzi ku Białogrodowi, wymknął się z obozu, i w ucieczce zginął z ręki nieprzyjacielskiego wodza Wojbora. Rościsław wrócił tedy do Kijowa, ale wkrótce roku 1167 umarł. Kijowianie i Czarne Kłobuki, Tor-

ki i Berendeje, którzy też znakomitą już wtedy część ludności Kijowa składali, dopełniając woli ostatniej zmarłego księcia, wezwali na tron Mścisława wołyńskiego. Był on synem Izasława Mścisławicza, który, panując w Kijowie z czernihowskimi książętami, o tron i prawa swoje walczył. Tymczasem północni książęta spiknęli się na Mścisława. Koalicyą tę wywołał Andrzej Suzdalski, któremu chodziło głównie o obalenie pierwszeństwa Kijowa, na korzyść Suzdalu. Bo teraz książętom innych dzielnic nie szło już o to, aby, jak dotąd, ten lub ów książę z pomiędzy nich, zepchnąwszy innego księcia, osiadał w Kijowie i z tytułu kijowskiego pierwszeństwa rozkazywał i rej wodził nad innymi, ale szło im jedynie o to, aby nareszcie to pierwszeństwo stolicy kijowskiej bądź co bądź obalić, wielkość i znaczenie historyczne starego grodu przyćmić, a natomiast swoją własną stolicę, swój gród wynieść ponad inne grody i dzielnice, ile, że wtedy inne się już grupowały centra, które chciały żyć oddzielnie i na własną rękę. Jakoż jedenastu sprzymierzonych książąt poprowadziło swe zastępy na Kijów. Wodzem tej wyprawy był z ramienia Andrzeja Suzdalskiego syn jego Mścisław. Mścisław zaś kijowski, tak nagle zaskoczony, zaledwie miał czas wezwać na pomoc Torków i Berendejów. Suzdalczycy mieli o wiele przemożniejszą siłę, lecz kijowianie bronili się walecznie; sam książę kierował obroną; na trzeci wszelako dzień sprzymierzeni książęta szturmem zdobyli miasto; „czego przedtem nie było" powiada kronikarz. Nieszczęśliwe to miasto, zostawione na pastwę wyuzdanych Suzdalców, doznało jak najsmutniejszego losu. Zwycięzcy, jakby naśladując dzicz pogańską, poczynali niegodnie: pastwili się nad mieszkańcami, rabowali domy, świątynie nawet i monastery nie były przez nich szanowane. Cerkiew św. Zofii i Dziesięcinna padły ofiarą łupiestwa; barbarzyńcy ci darli obrazy, znieważali ołtarze, niszczyli księgi, zabierali naczynia i odzież cerkiewną, same nawet dzwony. I tak z ręki Suzdalczyków Kijów przyjął cios stanowczy. Strącony na drugi plan, gród ten coraz głębiej upadał i śród krwawych zajść, konał. I choć Andrzej Suzdalski został panem najwyższym w Kijowie, ale się już nie chciał zniżyć do niego i oddał go bratu Hlebowi, który mu hołdownictwo i gotowość we wszelkiej potrzebie przyrzekł. A więc Hleb był już nie księciem kijowskim, ale namiestnikiem Andrzeja w Kijowie. Budowa Jarosława Mądrego runęła ze szczętem. Tymczasem Mścisław Izasławowicz, wyrugowany z Kijowa, nie przestał się oń dobijać; jakoż na czele drużyn grodzieńskiej i turowskiej, wraz z Włodzimierzem Dorohobuskim podstąpił pod Kijów. Hleb uciekł. Mścisław wszedł więc bez przeszkody do Kijowa, gdzie go lud przyjął z radością; ale Berendeje z tajoną niechęcią go powitali. Niebawem Hleb z Połowcami nadciąga pod Kijów, Mścisław ucieka a Hleb powtórnie osiada w Kijowie; i chcąc zatrzeć wszelkie pamiątki po Mścisławie, zameczek jego Michajłowo pod Kijowem znosi ze szczętem. Z Hlebem znowu się wróciło panowanie Suzdalu w Kijowie, ale gród ten tak podupadł, że w znaczeniu przewyższał go Czernihów, Nowogród lub Halicz. Hleb atoli wkrótce umarł (1171 r.) a kijowianie powołali na księcia Włodzimierza Mścisławowicza. Andrzej Suzdalski nie mógł temu przeszkodzić, bo był zajęty wojną z Nowogrodem, któremu gotował los Kijowa: chciał go również poniżyć i obalić. Jednakże nie podobało mu się, że tak dzielnicą kijowską bez jego zezwolenia rozporządzono; kazał więc z Kijowa ustąpić Włodzimierzowi. Ale los mu w tem dopomógł, bo Włodzimierz umarł rychło. Andrzej oddał przeto Kijów Romanowi Andrzejowiczowi, jednemu z Rościsławowiczów. Roman był tylko chwilowo potrzebny w Kijowie; Andrzej wkrótce znalazł pozór do zaczepki. Udając, że Hleb zginął w Kijowie od trucizny i że tajemnym jego zabójcą był niejaki Chotowicz, kazał Romanowi wydać go sobie wraz z innymi uczestnikami zbrodni. Ale Roman, widząc niewinność ludzi tych, nie posłał ich na Suzdal. Andrzej, rozgniewany, usunął Romana z Kijowa. Tymczasem Rościsławowicze (Dawid, Ruryk i Mścisław) ubiegli nocą Kijów, i jeden z nich, Ruryk, został obwołany księciem. Był to kniaź niedołężny, i właściwie nie on, ale bracia jego rządzili. Oburzyło Andrzeja to wdarcie się na tron Rościsławowiczów; a więc kazał im przez posła iść precz z Kijowa. Mścisław zatrząsł się od gniewu, i kazawszy ostrzydz głowę i brodę suzdalskiemu Andrzeja posłowi, rzekł mu: „Idź teraz do twojego księcia, powtórz mu słowa moje, że księcia Andrzeja szanowaliśmy dotąd jak ojca, lecz gdy on ośmielił się poczynać z nami, jak ze swymi poddanymi i ludźmi pospolitymi, zapomniawszy o naszej książęcej dostojności, zatem nie lękamy się gróźb, niech je Andrzej wypełni, idziemy na Sąd Boski." Andrzej, zachmurzony gniewem, jak mówi kronikarz, zaczął się gotować do wojny i za całą odpowiedź Mścisławowi, 50 tysięcy wojska pchnął do Kijowa. Nad wojskiem tem był syn jego, Jerzy. Rościsławowicze, nie stawiwszy oporu, pouciekali. Jerzy więc z Suzdalcami wszedł do grodu, ale gdy następnie zaczął oblegać Mścisława w Wyszogrodzie, przejście Jarosława Izasławicza na stronę Rościsławowiczów zmusiło Suzdalczyków do ucieczki, Jarosław łucki przeto zajął Kijów. Tymczasem ks. Swiatosław czernihowski niespodzianie wpadł do Kijowa i wypędził Jarosława. Niedługo atoli ten nowy wdzierca tu gościł, 12 dni tylko spędził; zrabowawszy

dwór książęcy, wyniósł się do Czernihowa. Jarosław wrócił, ale, posądzając kijowian, że ci się tajemnie porozumieli ze Swiatosławem, ogromne na nich nałożył podatki, na ihumenów, popów, czerńców i czernice, na katolików (łatinu) i „gości" (kupców zagranicznych). Kijów upadły, przerzucany z rąk do rąk, chociaż stracił był swoje dawniejsze stanowisko i znaczenie polityczne, jednakże, jak dla Rusi ówczesnej nie przestawał być zawsze przybytkiem świętości narodowych, tak zarazem dla kupców cudzoziemskich punktem był niemniej handlowym i dość ożywionym jeszcze. I choć z powodu wojen ustawicznych handel tu był oddawna narażony na wiele przeszkód i niebezpieczeństw: pomimo to jednak odwiedzali go i gościli w nim kupcy greccy, wenecyańscy, niemieccy, ormiańscy i żydowscy, a miasto niemieckie Ratyzbona miało tu swoje faktorye. Kupcy z tego miasta przybywali do K. dla zakupu futer, które tu z pierwszej nabywali ręki. Tymczasem w 1174 r. na Suzdalu zgładzony został z tego świata podstępnie Andrzej Bogolubski. Opróżnione księstwo suzdalskie zajął syn jego, Michał II. Jarosław Izasławowicz zaś, książę słaby, nieudolny zaląkłszy się Romana, który rościł pretensye do Kijowa, ustąpił mu go własnowolnie, ale nie Roman, tylko Swiatosław czernihowski, syn Igora bohatera pieśni ruskiej, zajął stolicę kijowską (1176 r.). Niedługo potem wpada tu Ruryk, wprzód książę smoleński, i opanowuje K. Kżę ten na prawie krwi był najbliższym tego księstwa dziedzicem. Tymczasem najazdy Połowców się wzmagały. Ruryk przeto pogodził się ze Swiatosławem, oddał mu Kijów, ale wymógł, że odtąd oba będą zasłaniali Ruś od Połowców; jakoż Hleb, syn Swiatosława, siedział w Kaniowie, na straży od pogan. Nad rz. Orelą Swiatosław kijowski i inni sprzymierzeni z nim książęta zbili na głowę Połowców. Swiatosław pierwszy dźwignął się z zależności od Suzdala, a ks. Ruryk uznał go za głowę książąt. Książę kijowski umarł 1194 r. Przy nim to Wszewołod Czermny, syn jego, ożenił się z Maryą, córką króla polskiego, Kazimierza Sprawiedliwego. Wesele się odbyło podobno w r. 1178 czy 1179. Pobożna ta księżna, postrzygłszy się na mniszkę, zbudowała kaplicę przy cerkwi św. Cyryla, gdzie też po śmierci pochowaną została. Niedawno, w tejże cerkwi ś. Cyryla, odkryto starożytne bardzo freski, pochodzące jakoby z czasów założenia jej, a w sklepie trumnę, w kształcie prostej drewnianej kłody, może popioły właśnie pobożnej polskiej księżniczki obejmujące. Domyślać się należy, iż Ruryk jedynie prawem dożywocia ustąpił był K. Swiatosławowi; jakoż gdy ten umarł, sam to księstwo zajął; a Wszewołod Suzdalski, który coraz więcej stawał się panem położenia, przysłał swoich bojarów, aby go z tytułem wielkiego księcia na tron wprowadzili. Wyglądało to prawie na ironią. Już wtedy owa godność wielkoksiążęca w Kijowie zasadzała się więcej na nazwaniu niż na rzeczy; Kijów, dawny swój blask i potęgę utracił, i jego książę miał tylko pozorną władzę i znaczenie. Jednakże w. książę Ruryk zdawał się brać swój tytuł na seryo, i wezwawszy Dawida smoleńskiego, zaczął wydzielać dzielnice książętom, a robił to z pewną przesadą i pompą demonstracyjną. Na uroczystość tę zebrany lud obaj książęta bawili ucztami, w których brali udział Berendeje, Torki, mnisi nawet. R. 1180 wybuchł pożar w K., i zgorzała w części cerkiew św. Zofii. Roku zaś 1186 tak miastu, jak i całej okolicy, dało się uczuć silne trzęsienie ziemi; domy, cerkwie chwiały się, a mieszkańcy, nieprzywykli do tego, drżeli i padali na twarz ze strachu. Tymczasem Roman halicki wpadł do K., Ruryka przepędził, a Kijów oddał Ingwarowi łuckiemu, bratu stryjecznemu a wnukowi Izasława Mścisławowicza, w. ks. kijow. Ruryk i Olegowicze atoli nie dali za wygranę: zebrawszy Połowców, szturmem wzięli Kijów (d. 4 stycznia 1201 r.). Kronikarz mówi, że takiej klęski, jaką Połowcy wyrządzili Kijowowi, od chrztu swego nie pamiętała ziemia ruska. Barbarzyńcy z mieczem i głownią przebiegali ulice, i nie tylko opanowawszy Podoł, spalili go i zniszczyli, ale i „górę" t. j. stare miasto zburzyli i metropolitalną cerkiew św. Zofii, oraz Dziesięcinną i wszystkie monastery zrabowali, obrazy poobdzierali, pobrali krzyże, naczynia święte, odzież starożytną (porty) w. książąt kijow. Włodzimierza i Jarosława, które na ich pamiątkę były w cerkwiach zawieszone. Sceny 1169 r. znów się powtórzyły dla K.; z tą tylko różnicą, że to miasto, zdobyte wtedy przez Suzdalczyków, chociaż było zrabowane, ale przynajmniej mieszkańcy byli zostawieni przy życiu i wolności. Przeciwnie teraz Połowcy zabijali starców i niedołężnych; młodych zaś i zdrowych ludzi chwytali, krępowali i nie oszczędzali ani starszyzny, ani kobiet, ani kapłanów. Niewolników tłumami pędzili w stepy. Sami tylko „goście" t. j. kupcy zagraniczni bronili się w cerkwiach murowanych, i tak walecznie, że Połowcy zmuszeni byli wejść z nimi w układy, i przestawszy na pewnej tylko części towarów, więcej nic im złego nie wyrządzili. To dowodzi jak wtedy cudzoziemska kolonia w Kijowie była silną liczebnie; ile, że w małej garstce obrona byłaby niepodobną. Ruryk zaś i Olegowicze, nie czując się na siłach utrzymania orężem K., poprzestawszy na zbrodni, wyszli z miasta. W K. stały czarne zgliszcza. Miasto to, zalane ogniem i krwią mieszkańców, chociaż się napełniło potem ludnością, ale wyraźnie było odtąd

skazane na powolne dogorywanie i coraz dotkliwsze cierpienia i klęski. Roman halicki ofiarował teściowi Rurykowi pokój; posadził go w K.; ale sam właściwie z Halicza panował nad Kijowem a Ruryk tylko bawił się w księstwo. Roman, bojąc się aby Kijowa nie pochwycił Wszewołod Suzdalski, albo linia czernihowska, wolał naturalnie ze swojej własnej poręki mieć na Kijowie Ruryka, któryby mu hołdował. Ale wkrótce tenże sam Roman wygnał z Kijowa Ruryka i do klasztoru wtrącił; na jego miejscu zasiadł Rościsław Rurykowicz. Roman halicki w 1205 r. zginął pod Zawichostem, a Ruryk wywlókł się z klasztoru i osiadł znowu na księstwie kijowskiem. Ale niedługo trwało jego panowanie, zepchnął go z tronu Wszewołod Swiatosławowicz, z przydomkiem Czermny. Wszewołod wszakże, zobaczywszy pod Kijowem chorągwie Ruryka i Mścisława smoleńskiego, opuścił gród; a więc Ruryk wszedł do miasta; ale Wszewołod z Połowcami znowu go przepędził, tak, że Ruryk, po raz czwarty wyzuty z księstwa, udał się do Owrucza i wkrótce umarł. Wszewołod linią Monomacha usunął zupełnie z Rusi; jakoż synow Ruryka i krewnych jego z księstw powypędzał, jako nie idących od Olega. Odżyła w nim dawna nienawiść rodowa Olegowiczów ku Monomachowiczom. Wygnańcy udali się pod protekcyą Mścisława Chrobrego, który był znany z tego, że był mścicielem krzywd. Jakoż, poruszywszy wszystkich książąt, wystąpił przeciwko Wszewołodowi Czermnemu. Ten też umknął z K. Mścisław oddał K. Ingwarowi Jarosławowiczowi, ale ten w 1225 r. dobrowolnie ustąpił tego grodu Mścisławowi Romanowiczowi. Kijów teraz był właściwie jakby chwilową gospodą swych władców. Byle garść zbrojnego ludu zbliżyła się do jego bram, a te zaraz na rozcież się otwierały, i nowy władca wjeżdżał. Kijowianie obojętnie już patrzyli na tę tak częstą zmianę panujących. Kijów też przez te czasy pozorną tylko i chwilową cieszył się niezawisłością; w rzeczy samej zależał od Halicza lub Suzdala. Tymczasem miały już być wkrótce dni tak Kijowa jak i Rusi policzone. Mongołowie, wynurzywszy się z głębin środkowej Azyi, podbiwszy między Jaikiem i Wołgą Alanów, Jassów i Połówcow, wpadli na Ruś. W ślad za tem nad rz. Kałką d. 31 maja 1224 r. zachodzi pamiętny krwi rozlew. Ruscy książęta zostali przez Mongołów pobici. Klęska była ogromna: padło aż sześciu książąt, 70 wojewodów, a samych kijowian poległo do 10 tysięcy. Mścisław Romanowicz, książę kijowski, dostał się w pęta Mongołów i okrutnie zamordowany. Ale tym razem Mongołowie, zapędziwszy się tylko do Nowogrodu Siewierskiego i Czernihowa, zawrócili w stepy ku Wołdze i Donowi. Zagłada Kijowa wszakże była tylko odroczoną. Po Mścisławie objął księztwo kijow. Włodzimierz Rurykowicz. Przy tym księciu stał się fakt pamiętny, albowiem do K. przybył z Krakowa św. mąż Jacek Odrowąż, dominikanin, z trzema towarzyszami Godynem, Floryanem i Benedyktem. Książę kijowski dał plac na „błoniu", gdzie św Jacek kościół i klasztor dla swego zgromadzenia zbudował. Przytem pewna pobożna matrona, licznych posiadłości właścicielka, dostatki swoje i majętność temuż zgromadzeniu zapisała. Kijów, z powodu że był zamieszkany przez t. zw. „gości" czyli kupców cudzoziemskich, liczył wielu katolików. Wkrótce atoli św. Jacek opuścił Kijów, a po nim i dominikanie, żeby znowu tu, jak zobaczymy, powrócić. Tymczasem książęta ruscy, zamiast iść z sobą ręka w rękę, aby przeciwstawić opór grożącemu napadowi Mongołów, jeszcze się więcej waśnili. Oto powstaje nowa domowa zamieszka pomiędzy Włodzimierzem kijowskim a Michałem czernihowskim. Ten ostatni pochodził ze szczepu Olegowiczów; był to syn Wszewołoda, tego, który chciał wypędzić z Rusi wszystkich książąt nieidących ze szczepu Olega. Jakoż w 1233 r. Michał zamierzał już wpaść do Kijowa, ale Daniel halicki wsparł zbrojnie Włodzimierza, i Michał musiał odstąpić. Jednakże książę ten nie zasypiał sprawy i, znowu wojnę wypowiedziawszy, pod Torczeskiem pobił na głowę Włodzim. i Daniela; pierwszy z nich dostał się do niewoli, drugi uciekł do Halicza. Izasław i Połowcy pomogli przeważnie Michałowi do zwycięztwa i Michał z Izasławem wjechali do K., a za sobą wprowadzili chciwych rabunku Połowców. Barbarzyńcy ci poobdzierali też z ozdób cerkwie, monastery i nałożyli znaczny okup na mieszkańców. Michał atoli nie zatrzymał przy sobie upadłego K., odstąpił go sojusznikowi swemu Izasławowi Mścisławowiczowi smoleńskiemu. Tymczasem Włodzimierz Rurykowicz, wykupiwszy się z niewoli u Połowców, skupia wnet łotrzykujących Torków kijowskich, i wypowiada wojnę Michałowi, który już wtedy, wypędziwszy Daniela, siedział na Haliczu. Gdy się to dzieje, Jarosław pereasławski, zdobywszy Nowogród, najniespodzianiej zjawia się na Podnieprzu i jednym śmiałym napadem, przed oczyma prawie Włodzimierza, zajmuje K. Izasław kijowski, naturalnie, umknął. Ale niedługo Jarosław w K. się osiedział; wypędził go stąd Michał halicki, który się odtąd zrobił przodkującym panem, tak w K., jak w Haliczu. Aliści cały ród Monomachowiczów, przeciwny, aby się Olegowicze na K. utwierdzili, zawistnem okiem spoglądał na to zainstalowanie się Michała i toczył z nimi ciągłą wojnę. Tymczasem Mongołowie pod wodzą Batuchana, wnuka Czengishanowego, runęli na Suzdal; zawładnęli ziemiami: Razańską, Muromską, Su-

zdalską, Rostowską i całym Zaleskim krajem. Następnie i Czernihów i Pereasław nie dotrzymały czoła najezdzcom. W końcu przyszła kolej i na wielkoksiążęcą stolicę. Mongołowie, pod rozkazami Mengu-hana, także wnuka Czengishanowego, podstąpili pod gród naddnieprowy. Było to w 1240 r. Rozłożywszy się na lewym brzegu Dniepru, u Trubczy, Mengu wysłał posłów do Michała, aby mu czołem uderzył, czyli złożył pokłon hołdu i wydał miasto, obiecując za to opiekę i bezpieczeństwo władania. Michał dał posłom jego następującą odpowiedź: „Powiedzcie swojemu wodzowi, że Baty poganin a ja chrześcianin; wiara jego jest nienawistną mojej wierze, i dla tego nie chcę bić czołem i wstępować w sojusz z wrogiem mojej wiary, ani też chować z nim przyjaźń.“ Mengu po raz wtóry wysłał swych posłów do Michała, aby przybył do jego obozu. Kijowianie, za całą odpowiedź, wymordowali posłów. Były to wszakże pierwsze wywiady Mongołów; Mengu nie zaczepiał tą razą K. i zawrócił ku głównym pułkom Batego, który przebywał wtedy na Suzdalu i północnej Rusi. Wielki strach padł na książąt ruskich; wielu z nich, na odgłos zbliżenia się Mongołów, pouciekało ze swoich grodów. I Michał kijowski również umknął do Węgier, aby do stawienia czoła najazdowi Belę nakłonić. Wkrótce atoli, gdy ciż książęta ujrzeli, że napad wymierzony przez Mongołów na K. nie doszedł, ochłonęli z przestrachu, i po staremu znów się zaczęli swarzyć i spychać wzajemnie. Jakoż K. zawładnął Rościsław Mścisławowicz, syn księcia smoleńskiego, ale niedługo potem przybył Daniel halicki, wypędził Rościsława i sam zajął K. Powódź jednak Mongołów, raz wezbrawwszy, nie cofnęła się do swego koryta, ale z większą jeszcze siłą, z większym pędem, wylała się na Ruś. Daniel, przewidując to, wcześnie też wyniósł się z K. Jednakże, opuszczając K., poruczył strażnictwo i obronę tego grodu człowiekowi dzielnej ręki i serca, posiadającemu już niepoślednią sławę wojenną i wziętość powszechną. Tym mężem był bojar Dymitr. Niebawem groźne zastępy nieprzeliczonego wojska Batuchana obsaczyły K. Kronikarz mówi, że w chwili najścia tych barbarzyńców, nie można było słyszeć, co kto jeden do drugiego mówi, „za skrzypem wozów jego (nieprzyjaciela), za rykiem wołów jego i wielbłądów jego, za rżeniem koni jego.“ Oblężenie się zaczęło od natarcia do bramy polskiej (lackiej), bramy niefortunnej dla K., bo już w 1151 r., w czasie szturmu Suzdalców, bój tu był najkrwawszy, walka najzaciętsza. Dymitr podniecał kijowian do walki i obrony. Ale nakoniec brama była wzięta, Mongołowie wpadli do miasta, i tu z kijowianami starli się pierś o pierś. Nie był to już bój, ale rzeź najstraszliwsza. Kijowianie, wyrugowani z pierwszego obwarowania, cofnęli się do cerkwi Dziesięcinnej, i tam, wśród nocy, zabezpieczywszy się „tynem“ (częstokołem), w tej dorywczej, zaimprowizowanej twierdzy, nanowo nieprzyjaciela oczekiwali. Ludność też bezbronna po za ów „tyn“ schroniła się również. Ale nieprzyjaciel wkrótce obalił tę zaporę: i teraz już środek miasta stał się teatrem boju: krew popłynęła potokiem, i barbarzyńcy, stąpając po trupach swoich i kijowian jak po moście, doszli do cerkwi pieczarskiej. Dymitr zaś, przemożną oskoczony siłą, wpadł w ręce dzikich nieprzyjaciół. I tak K. stał się łupem tryumfującej dziczy d. 6 grudnia 1240 r. w dzień św. Mikołaja. Zniszczenie było zupełne. Czego ręka ludzka nie zniszczyła, to ogień spalił. Mieszkańcy co do nogi wytępieni. Cerkiew dziesięcinna, św. Zofii, pierwsza ze szczętem, druga do połowy, zostały zburzone; niemniej też i inne cerkwie i monastery temuż uległy losowi, jak cerkiew św. Jerzego, św. Iryny, Spasa na Berestowie, św. Michała i Mikołaja Pustynnego. Mongołowie, odbiwszy bramę taranami do cerkwi pieczarskiej, wpadli do niej, z kopuły zdarli krzyż złoty i całą świątynię zburzyli po okna. Nie uszedł przed ich zapalczywością i stojący w ustroniu, na t. zw. „błoniu“, skromny dominikański kościołek Najświęt. Panny, do którego powrócili byli niedawno przedtem, wprzódy wygnani, dominikanie, razem ze św. Jackiem. Sw. mąż odprawiał właśnie mszę św. przy wielkim ołtarzu, gdy Mongołowie mieli już wpaść do rozwartego kościołka; ale św. Jacek, według legendy, cudownym sposobem z rąk barbarzyńców, wraz z zakonną bracią, uszedł. Brama „złota“ zaś, o którą miecz „Chrobrych“ i „Smiałych“ uderzał, tak wyniosła, „że najszparciej wypuszczona strzała dosięgnąć jej nie mogła“, legła też w ruinie. „K. zniknął z powierzchni ziemi, jak mówi Karamzin, a z całej wielkości jego, tylko imię pozostało“. W dziejach świata niewiele przykładów takiego zniszczenia. Jak pobojowisko opuszczone, K. został już nie miastem odtąd, ale „uroczyskiem“. Baty wszakże na zwaliskach zburzonego grodu niedługo odpoczywał; dowiedziawszy się, iż książęta południowej Rusi schronili się przed napadem do Węgier, poniósł mord i zniszczenie w prowincyą włodzimierską i halicką, zostawiwszy w K. (według Nikonowskiej kroniki) swojego namiestnika (baskaka). Ale jakkolwiek kijowianie byli prawie wytępieni, ci z nich jednak, co dopadli lasów lub innych kryjówek, w których wytropić się nie dali, ocaleli od mordu i rzezi. Niedobitki te wszakże przez długi czas lękały się na „kijowskiem uroczysku“ osiadać; powodowani tym przesądnym strachem, który i dziś pomiędzy gminem istnieje, że bies pustę

miejsca osiada i wydziwia w nich. „Łyse góry“ kijowskie były uważane jako zbiegowisko wiedźm i biesów, i jeszcze w XVII w. pokazywano w K. górę, „gdzie się wiedźmy zlatywały“. Do tego atoli spustoszonego grodu, w zwaliskach którego dziki zwierz się błąkał, przybył Michał Czernihowski; podążył on tu z Polski przez Włodzimierz wołyński, Pińsk, następnie do K. się dostał Dnieprem, i osiadł na jednej z wysp tejże rzeki niedostępnej. Niebawem rozpierzchli i rozłączeni ludzie wyjrzeli z lasów; i na ruderach zniszczonego grodu powstało siedlisko ludzkie— maluczka osada. Michał był popularnym, miłym ludowi. Niańczył on Kijów-niemowlę; odgrzewał go do życia. Mieszkańcy, dla własnej obrony, wznieśli na „górze“ drewnianą warowienkę, a Padół ogrodzili częstokołem. Tymczasem urzędnicy Batego zjechali do nowej osady, aby ludność spisać, w celu nałożenia daniny pogłównej; mieszkańcy, przerażeni tem, wnet się rozbiegli. i, jak mówi kronikarz, gdzie kto mógł ukrywał się, po pieczarach, lasach, górach; rzadki kto został. Jednocześnie i ks. Michał był zawezwany do ordy; pojechał on, ale gdy nie chciał, jako chrześcianin, kłaniać się ani ogniowi, ani bożyszczom pogańskim, poniósł śmierć męczeńską. Jednakże już w sześć lat po zburzeniu K. ludność jego wzrosła sporo; bo kiedy w 1246 r. przejeżdżał tędy Plano Carpini, poseł papieski do hana tatarskiego, naradzał się on z „tysiącznikami“ miasta o podróży swojej dalszej. Jakoż w skutek tej narady zostawił on swoje konie, a „tysiącznik“ dał mu podwody. Gdy wrócił do K. w 1247 r., całe miasto witało go jako z martwych powróconego. Następnie siedzi tu już baskak tatarski, a obok niego kniaź Fedor. Ale w 1333 r. kniaź lit. Gedymin, zbiwszy na głowę Tatarów i Kijowian nad rz. Irpieniem, bierze w moc swoję K. Kniaź Stanisław uciekł do Razania (rękopis kijowsko-pieczarski, ob. Kaz. Stad.: Synowie Gedymina II, st. 26). Jednakże fakt ten zajęcia K. nie jest dotąd krytycznie ustalony. Różnią się kronikarze nawet co do daty wypadku: jeden naznacza mu rok 1304 (Hustyńska), inny 1320—1321 (Bychowiec, Stryjkowski), inny jeszcze 1333 r. (rękopis kijowsko-pieczarski u Stadnickiego). Bądź co bądź jednak, gdyby nawet okupacya przez Litwę K. nastąpiła była za Gedymina, to w każdym razie niedługo trwała; stanowczym jest faktem, że w czasie gdy tenże w. książę lit. rozporządzał państwem swem pomiędzy synów (co mogło być przed 1340 r.) K. widać nie zaliczał się do jego posiadłości, bo w akcie rozporządzalnym żadnej o nim nie uczynił wzmianki. Zresztą Mongołowie podówczas jeszcze byli silni, i cały Wołyń i Kijowszczyznę oplatali oni zbyt ciasną obręczą tak, że wnet po śmierci jego, synowie: Jawnuta, Kiejstut i Lubart w 1340 r. uczynili przymierze z Kazimierzem W., mocą którego obowiązali się wzajem wspierać i pomagać, w razie najazdu Mongołów. Rok 1352 był pamiętny dla K. grasującą zarazą, znaną w Europie pod nazwiskiem „czarnej śmierci“. Nieszczęsne i drobne zawiązki zaludnienia nowotnego K. zapłaciły jej sowity haracz. Ale nareszcie nadszedł 1363 r.; Olgierd w. książę lit. zadał cios stanowczy chylącej się do upadku potędze tatarskiej: pod „Sinemi wodami“ zbił Tatarów na głowę, trzy ordy ich rozgromił i aż do Krymu za nimi pędził. K. naturalnie został odtąd przez Litwę zajęty, jakoteż zarówno i cała Kijowszcz., jakby prawem pierwszego zajmującego, jej się też dostała w udziale, bo owe pustki bezimienne, dział pusty (sors desertus) po Tatarach, do nikogo już właściwie nie należały; był to spadek bezdziedziczny, *res nullius*. Włodzimierz, syn Olgerda, zostaje panem K. i w 1386 r., już za rządów Władysława Jagiełły, składa homagium królowi i królestwu polskiemu (Daniłowicz, Skarbiec I, st. 263). Przy Włodzimierzu K. wzrósł, zaludnił się. Handel wschodni znów go począł ożywiać. Stanął tu zamek na górze zwany „litewskim“ (dziś góra Kisielówka). Padół zaczął się też zabudowywać. W tej też części miasta, na t. zw. „Żytnim targu“, u spodu góry zamkowej, wzniósł się dominikański klasztorek. Włodzimierz dominikanów przywilejem lokacyjnym, przy instalacyi ich, zapomógł. Metropolita Cypryan, który dotąd, jak jego poprzednicy, w Moskwie przebywał, teraz zjechał do K. i pierwszy on cerkiew św. Zofii z gruzów podniósł (1390). R. 1376 znowu się wkradła do K. morowa zaraza i zaszczepiła śmierć między jego mieszkańcami. R. 1392 Witold w. książę lit., pogniewany na Włodzimierza o to, że się ten uchylił od hołdu, wyprawił się pko niemu; ale Włodzimierz sam się wyzuł z K., wziąwszy w zamian Kopyl. Poczem Witold Skirgielle K. „jako byli rzekli sobie“, to jest według umowy, puścił. Skirgiełło atoli rządził krótko: umarł otruty 1395 r.; pochowany w pieczarze św. Teodozego. Po śmierci Skirgiełły Witold znosi lenność K. i w zarząd ją oddaje Iwanowi Algimuntowiczowi, księciu holszańskiemu; ten zaś wkrótce zmieniony został na namiestnikostwie przez Iwana Borysowicza, syna, jak się zdaje, Borysa Aleksandrowicza Twerskiego, który z Witoldem w przyjaznych zostawał stosunkach. Tymczasem K. dzień za dniem wzrastał. Witold zamek t. zw. „litewski“, stojący na górze, kazał odnowić, powiększyć i do obronniejszego przyprowadzić stanu. R. 1398 przybył do K. Tochtamysz, car Złotej Ordy, wygnaniec, szukający pomocy u Witolda. Przybył on tu z całym dworem, carycami, z dwoma synami,

dobytkiem, razem w kilka tysięcy ludzi. Niedługo jednak gości on w K., wyrusza na Litwę do Witolda, który, przyrzekłszy mu pomoc, zbiera wojska, i na czele ich śpiesznym pochodem podąża do K., a stąd pod Azow i za Don, gdzie zawołskim i nohajskim hordom zadaje klęskę i jednę całą ordę z pod Azowa zabiera do niewoli. Ale była to tylko wyprawa wywiadowa; następuje druga, bardziej jeszcze stanowcza. Miejscem ogólnego zbiorowiska wyznaczono K. Przemnogie zastępy Witolda, poczet zbrojny krzyżaków pod dowództwem komtura Markwarda Salzbach, 400 kopijników polskich, siła hufców książąt lit. a także ochotników co niemiara: wszystko to pośród K. rozłożyło się obozem. Wrzawa, ruch wojennego życia ożywiał miasto. Witold był dobrej myśli, i idąc za zwyczajem krzyżaków, którzy to robili przed wyprawami na Litwę, kazał zastawić na zamku „stół honorowy", na którym podejmował najznakomitszych przybyszów rycerskich. Ale wiadomy nieszczęśliwy los tej wyprawy. Witold nad Worsklą d. 12 sierpnia 1399 r. został pobity doszczętnie przez Tatarów. Zwycięzki Timur-Kutłuk wszedł do K., ścisnął go oblężeniem, lecz, nie mogąc zamku dobyć, wziął tylko okup z miasta. Iwan Borysowicz poległ nad Worsklą; kto go zastąpił— nie wiemy. Domyślać się tylko można, że mógł go zastąpić Olelko Włodymirowicz; ile że czytamy wzmiankę w kronikach, że w 1408 r. tenże książę dowodził pułkami kijowskimi. Po bitwie pod Grunwaldem, w 1412 r. Jagiełło zrestaurował biskupstwo kijowskie, które w 1321 r. było założone. Katedry atoli katolickiej nie było w K., i biskupi pzemieszkiwali u dominikanów. Pierwszym duchownym ojcem i pasterzem katolickim na tym wschodnim krańcu był Michał I, dominikanin. K. rozwijał się sporo i powiększał znacznie. Napływ cudzoziemszczyzny kupieckiej był wielki, i z Kaffy, składowego miasta handlu wschodniego, przez Tawań, kupieckie karawany dostawały się do K. Handel ten, pod opieką Witolda, zakwitł. R. 1411 K. powitał królewskiego gościa. Władysław Jagiełło przez Wilno, Jurbork, Połock, Witebsk i Smoleńsk zjechał tu, a także i Witold z małżonką swoją Anną. W. książę lit. podejmował okazale króla polskiego. Z przybyłych tu jednocześnie byli: Aleksander książę twerski i Dżelal-eddin, który był przysłany od ordy z prośbą o pomoc. Jagiełło z K. udał się na dalszy objazd kraju: był w Czerkasach, Zwinigrodzie, Sokolcu, Kamieńcu, skąd na Gliniany powrócił do Lwowa. Edyga, usunąwszy się ze Złotej Ordy, z ułusów czarnomorskich utworzył ordę krymską, i Krym odtąd stać się miał niespokojnym sąsiadem Litwy i Polski. Jakoż Edyga wkrótce, poduszczony przez krzyżaków, wpadł pod Kijów. Zalękłe miasto otworzyło mu bramy. Tatarzy nie przepuścili bogatym cerkwiom i sławnej pieczarami świątyni, złupili ją i kilka tysięcy ludu miejskiego zabrali do niewoli. Jednak zamek kijowski nie był zdobyty, lubo Tatarzy silnie nań nacierali. Polacy i Litwini dzielnie go bronili. Cofnęli się też Tatarowie śpiesznie, po dopełnieniu zniszczenia, ale straty były ogromne: K. przez długie lata niestarte najazdu tego nosił ślady. Roku 1422 Witold, objeżdżając swoje kraje, ze Smoleńska wodą przypłynął do Kijowa. W tymże roku starostą kijowskim był Michał Iwanowicz (tak jest podpisany na akcie pokoju zawartego między Jagiełłą, Witoldem a zakonem krzyżackim. Ob. Danił., Skarb. 1, st. 80). W tymże jednak roku namiestnikiem K. był już Andrzej Iwanowicz książę Drucki, którego córkę Sonkę król Jagiełło był poślubił. Nazywano ją pospolicie: księżną kijowską. Kiedy też Swidrygiełło zabrał K., wojewodą kijowskim był jego zagorzały stronnik Jursza, ale wojewoda wtenczas nie znaczył sprawcy, lecz dowódzcę wojsk. Z K. też Swidrygiełło z tymże Jurszem wyprawił się był na Litwę pko Zygmuntowi, ale pobity nad rz. Świętą przez Michała Zygmuntowicza, umknął na Wołoszczyznę. Zygmunt zajął K. i ludem go swoim osadził. Jednakże Zygmunt zostawał tego miejsca panem niedługo; rzecz prawdopodobna, że K. odzyskał wojew. kijowski Jursza, i gdy następnie Zygmunt znów utracone miasto chciał ubiedz, Jursza pod bramami miasta pobił go doszczętnie. Zygmunt, ranny strzałą, zaledwie życie uniósł. Jursza uratował K. dla Swidrygiełły; jakoż w r. 1437, gdy tenże przybył do Krakowa, dla złożenia hołdu z ziemi wołyńskiej i kijowskiej, pospołu z nim ślubowali i strażnicy jego zamków (między innymi i Jursza z Kijowa), że ze swym księciem wierni będą królowi i koronie polskiej, a po zejściu jego, innego nie chcą znać swym panem tylko króla polskiego. W 1438 Zygmunt w. książę lit. usunął znowu Swidrygiełłę z K. Zygmunt nie był lubianym od kijowian; jakoż nawet zabójcą jego był kijowianin Skobiejko. W 1440 r. Izydor, jako kardynał i legat papieski w podróży swojej do Moskwy, staje w K.; następnie w 1441 znowu tu gości, przepowiadając unią. W tymże czasie Michał, syn Zygmunta, zajął K. i ludem go swoim osadził, ale Kazimierz Jagiellończyk, który po Zygmuncie na w. księstwo nastąpił, wysłał Gasztolda, który to miasto na rzecz jego odebrał. Następnie r. 1443 z ramienia w. księcia lit. siadł na K. Olelko Włodymirowicz. I tą koleją znowu wakująca lenność kijowska odzyskała swój dawny byt. Przy Olelku K. się podniósł i handlem ożywił. Kupcy zewsząd się garnęli, i komora celna od wschodu została tu założoną. Opatrzył Olel-

ko metropolitę kijow. w dobra i wyjął ludzi metropolitalnych w K. z pod władzy i sądu książęcego. Sam Olelko przemieszkiwał w zameczku po drugiej stronie Dniepru nad Czartoryją, npko zamku hospodarskiego, a miejsce, na którem stał ów zamek, długo nosiło nazwę Olelkowskiego horodyszcza. R. 1455 Olelko umarł „dzielny i na wszystko sprawny pan“, jak mówi Stryjkowski. Pochowano go w pieczarach, gdzie i ojciec jego spoczął. Król Kazimierz oddał K. synowi jego, Szymonowi, a książę Szymon mieszkał w ojcowskim zameczku za Dnieprem. Wzrostowi i pomnożeniu K. dopomagał. W swojem przyboczu trzymał wielu bojarów, był ich chlebodawcą, rozdawał im dobra. Pierwszy kładł granicę pomiędzy ziemią kijowską a Tatarszczyzną. Pobożny, w 1470 r. odnowił Ławrę Pieczarską. Umarł w 1471 r. pochowany w Ławrze. Na nagrobku jego był napis „dziedziczny pan ziemi kijowskiej, i restaurator Ławry Pieczarskiej“. Po jego śmierci atoli, król Kazimierz, widząc że K., mając własnych dziedzicznych panów, mógł się z czasem oderwać, obrócił go w województwo, ziemstwo, czyli, jak Bielski mówi, w „powiat“, i oddał go w zarząd (r. 1471) Marcinowi Gasztoldowi. Odtąd rezydują na K. nie książęta na prawie krwi, ale już wojewodowie z ramienia królewskiego. (Między 1471 a połową XVII w. województwo to składało się z trzech powiatow: kijowskiego, owruckiego i żytomierskiego; między 1686—1772 miało 1500 mil kw. rozległości i było 1772 r. jednem z 11 województw stanowiących Małopolskę). Póki żył Hadżigirej, han perekopski, w przyjaznych stosunkach z Kazimierzem, K. oddychał swobodnie, ale po śmierci tegoż hana, za jego następców, rozpoczął się szereg krymskich napadów. Kolej ich rozpoczyna syn Hadżigireja Ajdar, który w r. 1473 wpadł do K. i spalił go. R. 1474 przybywa tu Kontarini, poseł wenecki, jadący do Persyi. Gościł go na zamku wojewoda Gasztold. Cudzoziemiec ten powiada w swojej relacyi, że do K. zjeżdża się wielu kupców z futrami z głębi Rossyi: zebrani w karawanę jadą do Kaffy, ale Tatarzy rozbijają ich często. Kijowianie zaś, mówi on, zwyczajnie do godziny trzeciej zatrudnieni są sprawami swemi; potem idą do karczmy, piją i hulają. Gasztold wraz z Wojciechem Narbuttem, bisk. kijow., zaprowadzili w K. naukowe zakłady, w których genueńczycy, po wzięciu przez Turków w 1445 Kaffy, schroniwszy się do K., zajęli się uczeniem języka łacińskiego, greckiego i innych przedmiotów. Biskup kaffejski Symeon, jeszcze przed samem oblężeniem Kaffy, zbiegł był do K., żeby błagać o posiłki. Ugoszczony przez Marcina Gasztolda, biskup był właśnie u stołu na obiedzie, gdy przybył goniec z wiadomością o upadku miasta. Przejęty do żywego tą klęską, biskup, rażony apopleksyą, zmarł na miejscu. W tymże czasie oprócz Genueńczyków i Ormianie zaczęli się osiedlać. Kazimierz pozwolił im kościół ich wyznania na Padole, blisko „Kopyrowego końca“, zbudować. W tej też dzielnicy mieli oni swoją faktoryą handlową. Po Gasztoldzie został rządcą K. Iwan Chodkiewicz. Za rządów Chodkiewicza zamek kijowski naprawiono. Ale w 1482 r. Mendligirej, han Perekopu, zerwawszy sojusz z Polską, wpadł pod K. Ihumenowie i zakonnicy mczka pieczarskiego, wszystkie skarby i naczynia cerkiewne, jako w miejsce bezpieczniejsze, poznosili do zamku. Mendligirej przez zdradę dobył zamku, miasto spalił, mieszkańców wyciął, samego wojewodę Chodkiewicza, z żoną, synem i córką, wziął do niewoli. Spaliwszy i zrabowawszy cerkiew św. Zofii i pieczarską, naczynia złote (dyskos i potir), wzięte w nich, posłał w darze sprzymierzeńcowi swemu, Iwanowi Bazylewiczowi, w. księciu moskiewskiemu. K., krwią zbryzgany, zwątlony pożogą, staje się odtąd mieściną ubogą i bez życia. Na miejsce Iwana Chodkiewicza, który był w niewoli, król Kazimierz przysłał Bohdana Andrzejowicza, wojewodę trockiego, który tu na czele licznych zbrojnych zastępów ściągnął, dla pogróżki i obrony od Tatarów. Było tego wojska do 40,000. Tenże Bohdan Andrzejowicz, z rozkazu królewskiego, jął naprawiać i odbudowywać zniszczony zamek. Pracowało około zamku więcej niż 20,000 toporów „poddnieprskich i zadźwińskich“; jednak „pan Bohdan, jak się wyraża dokument, K. nie zarobił, i na mierze jego nie postawił, tak, jako miało być.“ Spędzano lud do robót około zamku z dalekich i zamiejscowych włości, bo ludność, tak w K. jak i w kijowskich okolicach, była albo wytępioną przez ostatni najazd tatarski, albo wybraną. Stąd czasy te w dokumentach noszą nazwę „wyniatja“, to jest wybrania ludu. Roku 1484 zaś zasiadł na wojew. kijowskiem Jerzy Puciatycz. Przy nim pomyślano znów o dalszej odbudowie zamku, i tego co za Bohdana rozpoczęto, teraz dokończono. Dozorcą tych robót był Bohdan Szepielewicz, który „Kijów wyżej podniósł i dobrze zarobił, i na mierze jego postawił“. Po Jerzym Puciatyczu mianowany wojewodą Matwij Kmita, ale ten tego urzędu nie zasiadł ze śmiercią króla Kazimierza, która nastąpiła w Grodnie 1492 r. Za Aleksandra w. księcia lit. zostaje wojewodą kijowskim Dymitr Puciatycz. Mieszczanie kijowscy podlegali władzy zamkowej i przysądowi zamku kijow.; rządzeni byli przez namiestnika i horodniczego, oraz na równi z innymi mieszkańcami miasta, ponosili wszystkie miejskie ciężary; składali podatki dla Tatarów, dawali konie pod gońców hospodarskich i obcych, nareszcie sprawiali się według t. zw. „obyczaju“; atoli

król Aleksander obdarzył ich po raz pierwszy swobodami municypalnemi, ale prawo które im nadał, magdeburskiem zwane, nie było wszakże zupełnem, i dopiero następca jego Zygmunt I, prawo to im potwierdził i nadał w pełniejszem i rozciąglejszem znaczeniu, to jest „w tym sposobie jak msto Wilno to samo prawo magdeburskie posiada i używa“. Otrzymali oni wójta, burmistrza, rajców i ławników. K., jako zostający „in vigilia primae reipublicae“, otrzymał też herb na pieczęci miejskiej, wyobrażający rękę zbrojną z łukiem czyli kuszą. R. 1502 Szachachmet, car Złotej Ordy, rozbity przez Mendligireja, cara Perekopu, schronił się do Kijowa. Dymitr Puciatycz przyjął nieszczęśliwego zbiega i „wiele dni czcił i dary wielkie dawał“. R. 1506 umiera Dymitr Puciatycz, wda kijow.; na jego miejscu zostaje Dymitr Lwowicz Hliński. Gdy jednak brat jego Michał zaczął zdradzać, Zygmunt I od niego zamek kijowski odebrał i oddał go Jerzemu Montowtowiczowi; ale ten niedługo tu siedział, odznaczywszy się tem, że monasterowi Mikołaja Pustynnego dużo świadczył. Miejsce jego zajął Jerzy Aleksandrowicz kniaź Holszański (1508). Wojewoda ten dozierał robót około zamku kijows., do których wszystkie włości były znów spędzone. Przy Holszańskim też przybyli do K. 2 kwietnia 1512 r. zakładnicy od cara Perekopu Mendligireja, t. j.: wnuk onego Dżał-Ałdyn i kniaź Dewlet Bachtyja. Towarzyszący tymże zakładnikom wielcy posłowie perekopscy byli: Augustyn de Garibaldi, Wincenty de Zugulfii, Jan Baptysta de San Nicolao. Wojewoda kijow. przyjął ich z wielką czcią i podarunkami obdarzył. Zakładnicy ci mieli stanowić rękojmię bezpieczeństwa od Perekopu. R. 1513 został wojewodą K. Zenowicz. Zygmunt I wiele dał przywilejów dla mieszczan, ale i o cerkwiach i monastérach nie zapominał. Manastér pieczarski swobodami obdarzył. Wojewodowie mieli zwyczaj „wjeżdżać“ do monastéru po kilka razy na rok; koszt podejmowania ich czerńcy wielki ponosili. Zygmunt I od tego ich uwolnił. Cerkiew też pieczarka odnowioną została. W Pieczarach chowali się ks. Olelkowicze, ks. Słuccy, Hoscy, Połubieńscy etc. Ale król Zygmunt I był szczególnym dobrodziejem monasteru Michajłowskiego, który od czasu „wybrania“ (wyniatja) stał w ruinie; w 1523 r. odnowiony został. Zenowicz nie więcej jak lat kilka siedział w K.; w 1520 r. zastąpił go Jerzy Mikołajowicz Radziwiłł. Pomyślano znów o wzmocnieniu środków odpornych; jakoż około tego czasu ponownie zaczęto zamek kijowski oprawiać. Horodniczy Michał Chalecki i Niemira pilnowali robót. Około 1524 r. zostaje wojewodą kijow. Andrzej Niemirowicz Szczytt (miał on za sobą rodzoną siostrę bohatera ukrainnego, Ostafiego Daszkowicza). R. zaś 1527 K. ujrzał pośród swoich ulic zastępy paniąt litew. i ruskich. Byli to ks. Konstanty Iwanowicz Ostrogski, jeniec pod Widroszą, zwycięzca pod Orszą, sławny hetman; Jerzy ks. Słucki, potomek Olelkowiczów niedawnych panów K., młodziutki a już wsławiony dzielnością w bojach; Gasztold wda wileński; Jerzy Radziwiłł, sta grodzień., przedtem wda kijow.; kniaź Fedor Sanguszkowicz; kniaziowie Iwan i Aleksander Wiszniowieccy; kniaź Aleks. Czartoryski; kniaź Dubrowicki; kniaź Połubieński; nareszcie Ostafi Daszkiewicz, starosta na Kaniowie i Czerkasach, bohater kozacki. Szli oni wszyscy na wyprawę pko Tatarom, którzy, prowadzeni przez Sedelgireja, splądrowawszy Litwę, lubelskie i bełzkie, teraz po pod K. wracali w swoje stepy. Ale kniaziowie wołyńscy, z K. wypadłszy, przecięli im drogę pod Olszanicą i na głowę porazili. Odbitych jeńców liczono 40.000. K. i kraj cały przyklasnął zwycięzcom. Roku 1529 Zygmunt I osobną „hramotą“ wyjął kniaziów i panów kijows. z pod władzy wdy kijows.; wyzwolił ludzi ich, którzy w K. mieszkali, tak z pod władzy wojewody, jak i mieszczan kijow. W 1533 r. umiera ks. Konstanty Iwanowicz Ostrogski, sędziwy bohater Rusi. Nagrobek jego dziś jeszcze znajduje się w Ławrze Pieczarskiej i wyobraża rycerza w leżącej postaci. Kalnofojski taki mu napis grobowy napisał: „Konst. Iwanowicz Ostrogski, Wda Trocki, hetman W. Ks. Lit., po wielu zwycięztwach, od śmierci poległszy, tu schowany, roku Pańskiego 1533, mając lat 70, otrzymał 63 zwycięztw; krwawo farbowane Roś, Niepr, Olszankę przydawszy; przytocz zamków wiele, monasterów wiele, cerkwi św. wiele, które w Xięstwie Ostrogskiem zmurował, drugą Getsemani, dom Przeczystej Panny Pieczarskiej hojnie nadał, i w nim zmarszy, położył; dla ułomnych szpitale, dla dzieci szkoły, dla ludzi rycerskich w Akademii Marsowej z pałaszami zostawił kopje; i mile napisz: Scypionowi Ruskiemu, Konstantemu Iwanowiczowi Wielk. Xięstwo Lit.“ (ob. Teraturgima etc. Kijow w druk. Kijowo-Pieczarskiej roku 1638). Po Andrzeju Niemirowiczu Szczycie wjechał na wdztwo kijows. Albrycht kniaź Proński, ale ten krótko sprawował swój urząd; w 1541 r. rezydował tu już Andrzej Michajłowicz kniaź Koszyrski; tego zamienił niebawem Janusz kniaź Dubrowicki-Holszański, a tego w 1544 r. Krzysztof Kmitycz Czarnobylski; ale nareszcie od 1544 aż do 1555 r. Fiedor czyli Fryderyk Hlebowicz kniaź Proński zostawał wojewodą. I w tych latach jeszcze nie przestawano myśleć o uczynieniu K. coraz obronniejszym; i oto w 1537 r, następnie w 1541 znów naprawiano zamek kijowski. Wszelako, wyludniony kraj nie mógł zawsze podołać sam robotom około zamku; tak

że już poszło w obyczaj wszelki lud roboczy aż z dalekich stron Litwy sprowadzać. Drzewo nawet potrzebne, z tej też Litwy musiano Dnieprem spławiać. Ale widocznie owo oprawianie zamku kijow., dla ludzi z Litwy, stawało się ciężarem, i wywołało nawet we włości swisłockiej nieposłuszeństwo. Swisłoczan, zamiast 60, przyszło tylko 35; nie przywieźli z sobą ani drzewa, ani dranic i przyszli bez koni; nadto dzierżawca swisłocki nie przybył z nimi, nie przysłał żadnego urzędnika lub przystawa. Ci ludzie zrobili tylko 15 horodzień i uciekli; zostało 23 niepoprawionych i niepokrytych, Król Zygmunt uwiadomiony o tem, napisał list ostry do dzierżawcy świsłockiego, kniazia Żesławskiego, d. 10 stycznia 1542 r., że nie dbały jest, że do K. sam nie pojechał i nawet przystawa z ludźmi nie posłał. Król groził, że powinien włość swoją „zmódz nielitościwem karaniem;" ale zlitował się i skarał ją na opłatę 60 kóp gr., od toporu po groszu. W 1537 r. dozorował robót około zamku Iwan Dubiski; w r. 1741 Iwan Słuszka, ssta kijow. Oto jak zamek kijowski w 1595 r. wyglądał. W pośrodku zamku stał dom, w którym wojewoda lub jego namiestnik rezydował; składał się on wtedy z dwóch swietlic, dwóch komór i sieni. Na wieży wybijał pokolejno zegar 24 godzin. Dalej śpichlerz, szopa, klecie spiżarne, kuchnia, łaźnia, studnia. Obok tych budynków stało trzy ruskich cerkwi i jedna kaplica katolicka. Wież dokoła zamku było 15. Domów cerkiewnych było dwa: jeden monasteru Pieczarskiego, drugi Pustynnego. Nieopodal tychże stał dom Iwana Hornostaja, dom Rotmistrzów i za nimi tłoczących się 10 domków dziesiętniczych. Horodzień wszystkich było 133. Bram do zamku dwie: pierwsza wojewodzińska, druga rotmistrzowska, pod kluczem namiestnika i rotmistrza; furtka zaś do miasta pod kluczem horodniczego, zamknięta zawsze, tak w dzień, jak w nocy. Pierwszej bramy pilnowali dwaj stróżowie, których najmowali mieszczanie; drugiej strzegli drabi. Przed bramą drabską most zwodzony na łańcuchach. U dołu, pod zamkiem, stajnia, browar i młyn na rzeczce Kudrawce. Zygmunt I osobnym przywilejem naznaczył, aby mieszczanie kijowscy wybierali z pomiędzy siebie na urzędników magistrackich 12 członków, z których jedni doglądali porządku i gospodarstwa miejskiego, drudzy składali sąd. W pierwszej juryzdykcyi zasiadał wójt (dożywotni) i rajcowie, w drugiej burmistrz i ławnicy. Mieszczanie kijowscy na równi ze szlachtą posiadać mogli dobra ziemskie i mieli swoje pieczętne znaki, podobne do herbów szlachty ruskiej. W zbiorach Konst. Swidzińskiego widzieliśmy kilkanaście pieczęci mieszczan kijowskich; z tych herb Jacka Bałyki przedstawia Habdanka z odmianą; Wasyla Bychawskiego niby herb Chalecki z odmianą; Samuiły Andrzejewicza (1599) to Bełty, tym kształtem jak go używali Pozarzyccy (dom szlachecki ruski); herb Petra Bohdanowicza Chmiela (1598) przedstawia figurę herbów Rozmiaru i Brzozki; herb Wilhelma Duchnetowicza (1598) podobny zaś do herbu Nowosiel; herb Jakulicza (1598) do herbu Trzech Grotów. Oto poczet wójtów kijow., ułożony podługszeregu lat: 15... Wasyli Czerewczej; 1543 Maksym, 1569 Szymon Mieleszkowicz; 1570 Kiryłł Mefedowicz; 1584 Semen Konaszkowicz; 1597 Jacko Bałyka; 1608 Aleks. Bałyka; 1612—1616 Fedor Chodyka; 1620 Denis Martianowicz; 1620 Fedor Tadryna; 1620 Artem Konaszkowicz; 1620 Semen Meleszkowicz; 1621 Fedor Chodyka (po raz drugi); 1627 Fedor Skoryna; 1629 Iwan Jewszejewicz; 1631 Jacko Bałyka subdelegat wójtowski; 1633 Samuel Mehedowicz subdelegat; 1637 Józef Chodyka; 1641, † 1644 Samuel Mehedowicz; 1644 — 1649 Andrzej Chodyka; 1653 — 1657 Bohdan Somkowicz; 1665 Michał Sachnowicz; 1670 Fedor Zdan; 1677 Iwan Fedorowicz Tadryna; 1691 Iwan Demidowicz Byszkowicz (Bykowicz, Bykowski, Bykow); 1695 Wasil Zimenko subdelegat; 1699 Włastkowski; 1700 — 1722 Daniło Potocki; 1735 — 1743 Paweł Wojnicz; 1763 major Syczewski; 1781 koleg. sowietnik Piwowarow; 1799 Rybalski; 1800 Michał Hryhorenko (z rzemiosła miednik); 1834 Hryhory Iwanowicz Kisielewski (ostatni). Ale wróćmy do przerwanego wątku. Po Fryderyku Prońskim w 1555 r. został wojewodą kijow. Hrehory Aleksandrowicz Chodkiewicz; ale roku 1561 zastąpił go książę Konstanty Wasili Ostrogski. Książę Ostrogski wszakże przesiadywał więcej w swoim Ostrogu na Wołyniu, aniżeli w K.; skąd Zygmunt August w liście do Mikołaja Radziwiłła (w 1561 r.) uskarżał się, że Ostrogski nie siedzi w K., ale wciąż się przejeżdża „za któremi przejażdżkami jego, czego Boże uchowaj, nakoniec żebyśmy i K. nie stracili." Istotnie, Ostrogski, pod pretekstem niezdrowia, siedział wciąż w Ostrogu, i albo wcale nie przyjeżdżał do K., albo przyjeżdżał tu jak „po ogień." Roku 1569 w skutek unii lubelskiej K., wraz z województwem, został wcielony do korony polskiej i zaliczony do prowincyj małopolskich. Unią tę podpisali Konstanty ks. Ostrogski, wojew. kijow., i Aleksander Czartoryski, wojew. wołyński, na czele panów lit. i ruskich. Odtąd zaprowadzono w K. sądy ziemskie i grodzkie, i te mieściły się na zamku. Najwyższą instancyą w sprawach duchownych i ziemiańskich był trybunał lubelski; w sprawach mieszczańskich sądy królewskie. Urzędy wojewódzkie i kasztelańskie zostały senatorskiemi dożywotniemi; urzędy grodzkie i ziem-

skie potworzyły się. Odtąd biskup kijow. łaciński zasiadał w senacie z rzędu 11; wojewoda drugi z rzędu; kasztelan 10 z rzędu. Sejm ten lubelski zrównał wojewodę kijow., w prawach rzplitej, bez względu na wyznanie. K. stał się też urzędowem miejscem dorocznych zjazdów czyli sejmików, które się odbywały w najbliższy poniedziałek przed ś. Szymonem i Judą. Miasto, podczas tych zjazdów, tętniło życiem wielkiem i rozgwarnem. Szlachta niemniej tłumnie zjeżdżała się tu i na roczki sądowe, ziemskie i grodzkie. Roku 1564 miasto K., statutem w Bielsku, zostało uznane za celniejsze miasto. Król Zygmunt August tutejszych mieszczan hojnie obdarzał swobodami; o czem świadczą przywileje króla tegoż dla nich, z lat 1545—1555—1558—1570 i 71. Mieszczanie wzbijali się w zamożność. Już w 1543 r. na Padole, mieszczan hospodarskich, którzy pod prawem miejskiem siedzieli, było domów 159; zamkowych mieszczan domów 144; mieszczan biskupich domów 12; mieszczan monasterskich domów 9; mieszczan ziemiańskich domów 29; oprócz tego domów żołnierskich było 41; popowskich 7; szpitalów 3 (razem 395). Jednakże, co do zabudowań i ulic, nieporządek był wielki. Jakoż lustratorowie w 1570 r. przedstawiali, że Padół, od góry aż do samej rzeki, ostrokołem, dosyć niepokaźnym, otoczony; że od rzeki żadnego opatrzenia niema; że nareszcie miasto jak najnieporządniej się osadza, gdyż ani rynku porządnego niemasz „jedno prosto siedzi się jako w lesie; każdemu wolno się budować, jako chce; czemu jest potrzeba zabieżyć, aby inakszym porządkiem miasto było budowane.“ Cerkwie też z ruin dawnych się wznosiły; Zygmunt August w liczne nadania je wzbogacał (ob. przywileje jego z lat 1564—1568—1570). Handel tu kwitnął. Było tu pełno handlowych ludzi — karawany kupieckie szły tędy z Turek, Rosyi i z ordy. Michalon litwin, zwiedzający w tych czasach K., dziwił się bogactwu sklepów kijowskich. Mówi on, że pod ubogiemi strzechami ówczesnego K. świeciły kosztowności, jakie gdzieindziej chyba w pańskich spotykano pałacach; jedwabie były tam częstsze, niżeli len w Wilnie, a pieprz, niżeli sól w Polsce. Oto jeszcze jedno wspomnienie historyczne z tych czasów, odnoszące się do dziejów Kijowa. Roku 1571 ulice K. zapełniły się tłumami rycerstwa: hetman Jerzy Jazłowiecki przyprowadził tu bowiem ogromne wojsko, jakiego, mówi Paprocki, żaden hetman nie wywiódł nigdy tak licznego i tak daleko, jak ten. Szedł on przeciąć drogę Dewletowi, który, po spaleniu i zrabowaniu Moskwy, objuczony ogromnemi łupami, wracał do Krymu. Na zamku kijow. nie było wówczas wojew. Konst. Ostrogskiego, ale gościł Jazłowieckiego zastępca wojew. i sprawca województwa kijow. książę Władysław Zbaraski. Dawniej wojewodowie kijowscy rezydowali stale na zamku, ale od czasu Konst. Ostrogskiego, który, jak wiemy, zbyt rzadko zaglądał do K. a wyręczał się zastępcą, weszło też w zwyczaj, że i następujący po nim wojewodowie toż samo czynili i zdawali trudy urzędu swojego na tzw. przed unią lubelską sprawców i namiestników, po unii podwojewodzich. Odtąd substytuci owi wojewodzińscy nie podrzędną jak dawniej, ale główną niemal na zamkach odgrywali rolę. Stąd częstokroć i ich znaczenie, i wpływ niemały na stosunki miejscowe. Byli oni instalowani i kredensowani przez samychże wojewodów. prezydowali w sądach grodzkich, sądzili za wojewodę sprawy etc. Oto ich kolej, przed i po unii: 1479 r. Andrzej Aleksandrowicz;..... Sieniuszko Kruniewicz; 1501 Wojciech Narbuttowicz; 1525 Semen kniaź Podbereski; 1539 Wołodymir Jurjewicz kniaż Dąbrowicki-Holszański; 1540 Iwan Wołkowicz; 1559 Michał Andrzejewicz Zbarazki; 1568 Wasyl Raj; 1570 Michał Myszka Warkowski; 1572 Władysław kniaź Zbarazki; 1575—Ostafi Iwanowicz kniaź Rużyński; 1582 Hryhory Macewicz; 1585 Mateusz ze Zbaraża Woroniecki; 1591—1594 Tymofej Hołowiński; 1595 Jan Aksak; 1601 Wacław Wigura; 1603 Maksym Myszka Polanowski; 1605 Wacław Wielhorski; 1612 Michał Myszka Chołoniewski; 1620 Mikołaj Makarowicz Iwaszeńcewicz; 1621 Teodor Jelec; 1623 zastępował Teodora Jelca podnamiestnik Aleksander Sołtan; 1632 Aleksander Krośnicki; 1637 Jan Młotkowski; 1640 Piotr Brudnowski; 1641 Teodor Mościcki; 1644 Jan Witwiński; 1644 Wojciech Jędrejowski; 1647 Aleks. Lenkiewicz Ipohorski; 1651 Ostafi Wyhowski. Na zamku kijowskim z dawnych lat t. zw. rota kozacka się utrzymywała. Jeszcze Jerzy Jazłowiecki, hetman polny, miał sobie przez konstytucyą zleconem, aby na zamku tym dwieście kozaków trzymał. Rotą tą dowodzili rotmistrze i setnicy. Najpierwszym rotmistrzem był Semen Kmita; w 1524 był Piotr Psucki; następnie Lasko, a w 1580 r. Kacper Służyński. Obowiązkiem roty było: pełnić służbę wałową i policyą w mieście czynić, przestrzegając, aby się mieszkańcy wzajemnie nie napadali. W późniejszych atoli czasach, rota ta nie kozacką ale żołnierską się nazywała, ile, że była złożoną z żołnierzy, czyli t. zw. pospolicie „drabów.“ Byli to po większej części ludzie zamiejscowi, pełniący ciągłą służbę w obronie zamku, lecz niezdatni do wojny. Roku zaś 1576 d. 16 lutego odbył się tu sejmik przedsejmowy, na którym obrano posłów na koronacyą Stefana Batorego (Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli dzieje Polski przez Orzelskiego, t. III str. 87). Byłto je-

dnakże ostatni sejmik, jaki się odbył w K.;— odtąd sejmiki odbywały się w Żytomierzu. Ostrogski, rezydując stale w swoim Ostrogu, bywał nader rzadkim gościem w K.; stąd może dla tego przeniósł sejmiki do Żytomierza, jako do bliższego miejsca od swojej zwyczajnej rezydencyi. Czytamy też kilka jego przywilejów dla m. K.: owoż wszystkie są datowane, bądź z Ostroga, bądź z Krupy; dwa tylko z K. w 1581 i 5. Gorliwy wschodniej wiary wyznawca, ale obojętnie patrzał na obracającą się prawie w ruinę cerkiew katedralną św. Zofii; i dopiero w 1576 r. namiestnik tejże cerkwi, niejaki Bohusz Hulkiewicz Hlebowski, pobożny Rusin, cerkiew tę „pokrył, pobił, i dobrze w tem, jako wierny sługa i przyjaciel, sprzyjaźliwie usłużył.“ Stefan Batory okazał się hojnym dla mieszczan; wydał im kilka przywilejów w latach 1576 — 7 i 1581. W r. 1585 był namiestnikiem kijow. Mateusz kniaź ze Zbaraża Woroniecki. Człowiek to był dumny, zuchwały, zapalczywy; gromił mieszczan, uciskał bojarów metropoliczych, tak, że sam wojew. musiał jego hamować zapędy. W 1585 r. przysłali niżowi kozacy do K., pod strażą 11 kozaków, oskarżonych o zabójstwo posła królewskiego Głębockiego; nie przyjął ich namiestnik na zamku, ale do ratusza wsadził i rajców sfukał, którzy tychże kozaków przyjąć nie chcieli, tłomacząc się, że odpowiedzialni być za nich nie mogą i więzienia mocnego nie mają; czem sprowadził rajców kniaź do protestacyi publicznej. Zamek, przez niedbałość namiestników, a najbardziej samego księcia wojewody, znajdował się w jak najgorszym stanie. Lustracya z 1570 r. powiada, że miał on 7 baszt; horodzień 177, wszystkie drewniane, oblepione gliną; ale po większej części gmachy w nim gniłe i opadłe. Wprawdzie gościniec hord najezdniczych podówczas daleko się był od Kijowa odsunął i Tatarzy już mu nie grozili; ale natomiast co innege znowu mu groziło: niebezpieczeństwo od kozaków. Jakoż kozacy niżowi, korzystając ze stanu opuszczenia i bezbronności, w jakiej ten zamek zostawał, wpadli po kilkakroć doń, zrabowali go, pozabierawszy gwałtem działa co lepsze, prochy i wszystką strzelbę. Stare miasto z dawnych wieków stało puste i niezasiedlone. R. 1586 z rozkazu księcia wojewody, namiestnik jego Mateusz kniaź Woroniecki, ogłosiwszy wprzód „wolę czyli słobodę" na rynku na Padole, w czasie targu, wymierzył grunt pomiędzy wałami i około cerkwi św. Zofii; wkopał „wolę" czyli słup, w kształcie krzyża, na którego ramionach 24 kołków wbitych oznaczało 24 lat „woli" i następnie obwołać kazał: żeby się ludzie wszelakiego stanu, wiary chrześciańskiej, na onem miejscu, zdawna pustem, budowali według wolności innych miast j. kr. mości wszelakich. Taki był początek dzisiejszej dzielnicy staro-kijowskiej. Pomimo jednak ciągle wzrastającego niebezpieczeństwa od kozaków, którzy mogli lada chwilę pochwycić zamek kijowski, książę wojewoda, pan wielkich dostatków, mający z dóbr własnych, jak i z łaski rzpltej, przeszło dziesięć milionów złotych intraty rocznej, skąpił na jego naprawę, i miał czoło nawet w 1591 r. zanosić w imieniu swojem na sejmie protestacyą, że wojewoda kijowski z własnych środków nie może i nie obowiązany zamku naprawiać, ale rzplta. Tymczasem zajścia kniaziów z kozakami nie ustawały. Aleksander ks. Wiszniowiecki, starosta zarazem kaniowski i czerkaski, był jakąś krzywdę kozakom zaporozkim wyrządził. Kozacy od siebie wysłali posłów do kijowskiego urzędu zamkowego, aby ten zlecił woźnemu zjechać na grunt, dla obejrzenia, jak chciał przepis prawa, krzywdy i gwałtu, jakiego wyż rzeczony starosta względem nich był się dopuścił. Ale urząd zamkowy, zamiast domaganiu się uczynić zadość, jednego z tych posłów kazał na śmierć umorzyć; a drugiego, skatowawszy i ograbiwszy, zaledwie żywego wypuścił. Skoro wieść o tem odbiła się na Zaporożu, wnet 4000 kozaków na czajkach podpłynęło pod Kijów. W mieście tem właśnie odbywały się wtedy roczki sądowe, i ziemian przybyłych była moc. Strach padł wielki, tak na urząd, jak na szlachtę i mieszczan. Uproszono więc biskupa łacińskiego, Józefa Wereszczyńskiego, i Kiryka kniazia Rużyńskiego, aby wyruszyli do kozaków, stojących przed miastem, i postarali się napad z ich strony namową odwrócić. Rola to była wdzięczna, szczególniej dla pierwszego z nich, który miał najlepsze zachowanie u kozaków, gdyż, wobec zajść ich z kniaziami, zawsze oświadczał się za nimi i uwzględniał ich interesa. Ale zaledwie ci rozjemcy na uroczysku Łybedi o północy stanęli, kozacy, zaalarmowani przez czaty swoje i myśląc że to straż kijowska przybyła, gotowali się już na nich uderzyć. Biskup, dorozumiawszy się niebezpieczeństwa, kazał znajdującym się w orszaku swym muzykantom zagrać w szałamaji ów psalm Dawidów: „Cantabo Domine in vita mea“, aby przez to „szałamajne hasło“ jak się sam wyraził, kozacy go poznali. Istotnie ta szałamajna melodya wybawiła jego i Rużyńskiego od śmierci, i nazajutrz z kozakami się spotkawszy, oba misyą im swoją od urzędu i miasta przedłożyli. Namawiali ich też głównie na to, aby zaniechali zamiaru napaści na miasto całym zastępem; lecz, jeżeli chcą traktować, ażeby się w szczuplejszym do niego raczej pojawili orszaku. Kozacy zrazu nie zgadzali się, bo mówili, że gdy wejdą do miasta nie całym zastępem „tóćby było z nami, co i z naszymi posłami“. Ale

nareszcie, po dość długiem traktowaniu, nastąpiła zobopólna ugoda, mocą której kozacy zobowiązali się na piśmie, iż do miasta nie wejdą, ale że urząd zamkowy i miejski, za zamardowanie jednego posła a za katowanie drugiego, zapłaci im, jednanym sposobem, dwanaście set złotych liczby polskiej. Co się też i stało. Wereszczyński, wszakże załatwiwszy całą tę sprawę i uratowawszy pokoj miasta, pisał do hetmana Żołkiewskiego, że „za głupie postępki swoje, godnaby i słuszna rzecz była, aby te szkody, które odnieśli mieszczanie kijowscy przez kozaków, urząd to im zamkowy nagrodził, a to też dla tego, aby napotem mędrszymi byli, bo się tego trzeba obawiać, ażeby K. pustkami nie został“. Tymczasem nieporozumienia kozaków z kniaziami z dnia na dzień zaostrzały się i rosły, i w końcu, od zwaśnienia i natężonych stosunków, przyszło do otwartej między nimi wojny. Nalewajko i Łoboda podnieśli jawnie bunt, i K. wpadł w moc kozaków. Saszko i Sawuła zajęli go, Hetman Żołkiewski wystąpił pko zbuntowanym, ile że bunt ów nietylko godził w kniaziów, ale zarazem i w rzplitę. Pod Białocerkwią Żołkiewski zbił Nalewajkę, który wraz z Saszkiem i Sawułą, przybyłym mu w pomoc z K., umknął za Dniepr. W ślad za tem hetman Żółkiewski wszedł do K.; wojsko zaś swoje o pół mili od miasta (sic) przed monasterem pieczarskim rozłożył. Ponieważ kozacy wszelkie poniszczyli byli przeprawy na rzece, Żółkiewskiemu, gotującemu się przejść za Dniepr, mieszczanie sami ofiarowali się dostarczyć łodzi. Kozacy wszakże, po drugiej stronie rzeki, na tak zw. „brzegu tatarskim“, npko miasta stojący, widząc krzątających się około tego mieszczan, pogrozili im zemstą, to jest że zamek spalą i miasto zrabują. Wszelako ciż sami kozacy wysłali posłów do Żołkiewskiego z przełożeniem zgody. Hetman propozycyą ich odrzucił. A więc niebawem flotylla kozacka, złożona ze stu łodzi, podpłynęła pod K. Dowodził nią Kacper Podwysocki. Żołkiewski kazał z dział uderzyć; kula armatnia przedziurawiła łódź Podwysockiego tak, że ledwie sam nie utonął. Flotylla cofnęła się. Nazajutrz kozacy znów zaproponowali zgodę, ale hetman położył warunek, żeby mu Nalewajkę, jako herszta, tudzież armatę i chorągwie wydali. Kozacy jednak chcieli tylko zyskać na czasie. Żółkiewski przeto używa fortelu: oto rozpuszcza pogłoskę, iż wysłał Potockiego do Trypola, aby się przeprawił przez Dniepr i ubiegł Pereasław, gdzie, jak go zawiadomiono, kozacy mieli zostawić swoje żony, dzieci i zaprzęgi. Dla lepszego ukrycia podstępu, w istocie wyprawia on ku Trypolowi mnóstwo podwód i czółen, niby dla urządzenia przeprawy. Wybieg udał się wybornie, kozacy, oszukani, wysłali łodzią samego Nalewajkę, dla traktowania z hetmanem. Rozmówił się z nim Jerzy Strus, starosta bracławski, ale do ugody nie przyszło, i wróciwszy z niczem do swoich, Nalewajko, wraz z Łobodą i Sawułą, do Pereasławia Dnieprem na łodziach popłynął. Tymczasem Żołkiewski u K. przez Dniepr swobodnie się przeprawia, pod Łubnami znosi kozaków i Nalewajkę bierze w niewolę. Było to w 1596 r. Tegoż jeszcze roku w październiku, w Brześciu na soborze ogłoszoną została unia religijna. W skutek tejże unii Zygmunt III metrop. Rahozie dał przywilej na posiadanie ławry pieczarskiej; tudzież rozkazał złożyć Tura z tejże archimandryi. Pomimo to jednak, posłanego królewskiego Stefana Łożkę, marszałka mozyrskiego i dworzanina J. K. M., dla wprowadzenia metrop. Rahozy na archimandryą pieczarską, czerńcy nie dopuścili i archimandryi nie chcieli mu przyznać. Unici przeto posiedli tylko cerkiew św. Zofii. K. wszakże, puszczony w zaniedbanie pod względem obrony, po kilkakroć przez kozaków, jak to widzieliśmy, najeżdżany i łupiony, niedołężnie sam się rządzący, widocznie podupadał i cierpiał. Mamy też ślad, że w owym czasie Jan Aksak, podwojewodzi kijow., miał polecenie od księcia wojewody, czynnie kolonizacyą nowego K. popierać (ob. list Konstant. Ostrogskiego do Jana Aksaka w r. 1595, w zbiorze Konst. Swidzińskiego). Pomimo to jednak osiedlenie szło oporem. R. 1602 przybył do ławry pieczarskiej tajemniczy gość. Byłto Dymitr Samozwaniec, który jakoby uciekał przed zemstą Godunowa. W szacie mniszej przesiaduje on tu jakiś czas i nareszcie się ulatnia. Po kilkoletnim atoli pobycie na Zaporożu i w Polsce, powraca znowu w 1604 r. w sierpniu do K., ale już na czele licznego zbrojnego zastępu. Chętnie powitany przez mieszczan, staje gospodą u mieszczanina Mitkiewicza. Mieszczanie z niemałym też kosztem swoim, dla wojsk jego, koło Wyszogrodu, przez Dniepr przeprawę ułatwiają, podczas której tenże Dymitr, wdzięczny za gościnność, d. 23 października podpisuje hramotę, dozwalającą mieszczanom K. jeździć z towarami po całej Rossyi, nie płacąc „tamgi“ i myta. W następnym 1605 r. Dymitr Rostrycha już siedział na tronie carskim. Tymczasem zamek kijowski, i tak zniszczały i walący się, „nie wart zamku nazwiska“, w tymże 1605 r. od uderzenia piorunu spłonął. Roku zaś 1608 dnia 13 lutego w Ostrogu umiera ks. Konst. Wasyl Ostrogski, wojew. kijow. Na jego miejscu Andrzej Sapieha wojewodą zostaje. Ale Sapieha wojewoduje krótko, bo już w 1610 r. zasiada wdztwo kijowskie Stanisław Żołkiewski. Biskup Józef Wereszczyński już nie żył († 1599), ale, jakby w myśl jego osady „nowego Kijowa“, Zygmunt III w r. 1615, górę Szczekawicę, własność bi-

skupią, mieszczanom darowuje, która odtąd zabudowywać się zaczyna (ob. Sposób osady nowego Kijowa etc. przez ks. Józefa Wereszczyńskiego bisk. kijow. r. 1595). Niemniej też zaludnia się i owa słoboda, założona około św. Zofii przez Woronieckiego, a teraz już sofijską nazywana. Stąd górne miasto, dzień po dniu, powiększa się i wzrasta. Padół czyli dolne msto także się zabudowuje. Zygmunt III dopomaga mu, swobód przyczynia, „prawami ozdabia". W r. 1614 na Padole staje katedra rzymsko-katolicka, a w 1615 r. Halszka z Hulewiczów Łożkowa, marszałkowa mozyrska, przy cerkwi bohojawleńskiej funduje szkoły. R. zaś 1616 za przywilejem Zygmunta III, mieszczanie z fundamentu, jeszcze za najazdu Mendligireja zniszczoną, soborną uspeńską cerkiew odbudowują. Przy ławrze pieczarskiej w 1618 r. po raz pierwszy nastaje drukarnia, która, oprócz kirylicy, miała typy głagolickie, greckie i łacińskie. Wyszło z niej wiele ksiąg polskich. Ale tegoż roku (1618) na jednem z przedmieść kijow. (Zwierzyńcu) d. 15 lutego mordercza odegrała się scena. Kozacy na dom poddanego monasteru wydubyckiego, w którym nocował ksiądz Antoni Hrekowicz, unita, napadli nocą, i skrępowawszy temuż księdzu nogi i ręce, sami na saniach wywieźli go na Dniepr i w przerębli utopili (Stebelski). W początkach 1619 r. Żołkiewski wojewoda kijowski dostaje pieczęć wielką koronną, a na jego miejscu na wdztwie zasiada młody, bo ledwie 25-letni Tomasz Zamojski, i w ostatnich dniach października tegoż jeszcze roku swój uroczysty wjazd do K. odprawia. Przybywał on wprost z komisyi z kozakami nad Rastawicą, która szczęśliwie się zakończyła, i na mocy której kozacy niżowi pieniędzy mieli pobierać gotówką 40,000, i co rok tę sumę w K. na św. Ilię ruskiego skarb kor. miał im wypłacać. Gdy na czele swego ludu wojewoda zbliżył się do miasta, obywatele szlachta, ozdobnie i gromadnie, daleko w pole powitać go wyjechali. Za nimi wysypały się poczty zaporozkiego wojska oraz mieszczan, i wprowadziły wojewodę, wprzódy do katedry a potem na zamek. Tam wojewoda, spisawszy akt (że dotrzyma ów zamek królowi), powrócił prędko na dół, do ratusza, gdzie miał swoję gospodę. Poczem wszystkich urzędników ziemskich i szlachtę, tudzież pułkowników i rycerstwo, tak z kwarcianego jak zaporozkiego wojska, do swego stołu zaprosił, i „humanissime" traktował. Cały dzień huk armat rozlegał się po mieście; strzelano aż do późnej nocy z dział zamkowych, miejskich i zaporozkich. Nazajutrz wojewoda zajął się sprawami urzędu, i na zamek jeździł codzień do sądów, póki spraw stawało w regestrze. Na tychże roczkach, Niemierzyca, wywołańca, o najazdy domów szlacheckich i zabójstwa prawem przekonanego, na śmierć osądził, którego w dzień Zaduszny ścięto zrana. Nareszcie odprawiwszy roczki grodzkie i sprawy miejskie zapuszczone urządziwszy, mieszkając jeszcze ze trzy tygodnie, zabawiał żołnierzy turniejami i gonieniem kopią. Kto z nich w turnieju zaś dzielniejszym się okazał, w nagrodę brał premium, przyznane mu przez samego wojewodę, a składające się z broni ozdobnie oprawnej, z rzędów na konie i bławatów. Po skończonych igrzyskach, które ciekawością przejmowały mieszkańców, wojewoda z rycerstwem i dworem opuścił miasto i do Zamościa odjechał. Zamojski zastał też tu, jak z tego potem, sam, zdawał sprawę królowi, jak największy we wszystkich stosunkach bezrząd, nieposłuszeństwo, rozgardyasz i swawolę; kto co chciał, to robił. Posłuszeństwa dla wojewody żadnego. Budynki zamkowe po spaleniu się stały w zgliszczach, nieodbudowane, a na zamku nie było owych rot żołnierskich, które dawniej trzymały miasto w ryzie i porządku. Mówił też królowi Zamojski: „Póki na Kijowach, Kaniowach i Czerkasach i t. p. piechoty znaczne chowano, póty Ukraina w pokoju, swawola w munsztuku; skoro go jedno zdjęto z gęby, oto wszyscy widzimy, na co się wyuzdała". R. 1620 zjeżdża do K., w powrocie z Moskwy, patryarcha jerozolimski Teofan, i w czasie swojego pobytu wyświęca na metropolitę kijows. Joba Boreckiego i kilku innych biskupów tegoż wyznania (ob. szczegóły o pobycie Teofana w K. w dziele: „Verificatia niewinności" etc. Lipsk, drugie wydanie). Osiwiały wódz kozaków, „rycerz sławny" Piotr Konaszewicz, na wyprawach pko Rossyi i pod Chocimem wielkie rzplitej oddawszy przysługi, tu w K. r. 1622 życie zakończył, „z wielkim płaczem zaporozkiego wojska i wszystkich ludzi prawosławnych" (Hrabianka st. 27). Pochowany w brackim monastérze, którego był dobrodziejem. Metrop. Job Borecki zaś r. 1628 zgromadził synod w ławrze, na którym surowo oceniono Apologią Smotryckiego i wyklęto go, a Smotrycki, niegdyś gorliwy dyzunita, potem na unią przeszły, musiał się swoich wypierać przekonań. (Exetesis albo expostulatia. Dermań, 1629). Nareszcie w 1629 r. w tymże K. drugi z rzędu zebrał się synod, na który metr. Borecki pozwolenie u króla wyrobił. Celem synodu tego było wyszukanie środków stosownych, dla uspokojenia ludzi greckiej wiary, którzy garną się do unii, codziennemi odstępstwami (Akty k ist. Z. R. tom IV). Tymczasem K. zapełnia się kościołami; i tak w 1620 r. fundowani tu przez biskupa Radoszewskiego jezuici; w 1623 r. wprowadzeni bernardyni; w 1624 franciszkanie. Kiedy w 1630 r. hetm. Koniecpolski, idąc przeciw zbuntowanym ko-

zakom, w K. przeprawił się przez Dniepr, i bił się z nimi pod Pereasławiem, wtedy niektóre pułki polskie i niemieckie, pod wodzą Butlera i Żółtowskiego, komendanta twierdzy kudackiej, ściągnęły się w odwodzie do K. Otaborzywszy się około „Złotych wrót", tamże spokojnie noclegowały. Tymczasem ktoś alarm fałszywy rozpuszcza, że jakoby kozak Szulha wpadł do monastéru pieczarskiego, i w nim się zamknął. Pułki więc pośpieszają wnet w tę stronę, ale gdy Szulha, przebywający istotnie wtenczas nie w monastérze, ale na jednej z wysp dnieprowych, ujrzał na górze pieczarskiej rozwijające się chorągwie polskie, piorunem też sam dopiero wpada do monastéru, zajmuje szańce i z dział zaczyna prażyć. Zawiązuje się ze stron obu żwawa utarczka i trwa do wieczora. Kozacy w nocy jednak uciekli. (Kalnofojski). R. 1630 otrzymuje wdztwo kijowskie Stefan Chmielecki, ale w tymże roku umiera, i na jego miejscu zostaje wojewodą Janusz Tyszkiewicz W r. 1633 metrop. Piotr Mohiła, na czele licznego zbrojnego zastępu, z mieszczan, wołochów i kozaków złożonego, przemocą z rąk unitów cerkiew św. Zofii odbiera, a także i słobodę i mczko Sofijskie zagarnia. (Ob. Kiew. eparch. wiedom. 1873. N. 13, zesz. I, st. 364). Metropolita ten zakrzątnął się też nader gorliwie około podźwignienia z ruin zniszczałych od dawnych wieków cerkwi kijow.: cerkiew św. Zofii odnowił i przyozdobił; odbudował walącą się cerkiew Dziesięcinną, tudzież monaster wydubycki i Spasa na Berestowie. Szkołę zaś bracką na nowo erygował, wyniósłszy ją, za przywilejem króla Władysława IV, na stopień kolegium, i dał początek dzisiejszemu brackiemu monasterowi. Na pamiątkę licznych jego dobrodziejstw, szkoła ta, długo będąc jedyną w tych krajach szafarką oświaty, nazywana: Kijowsko-Mohilańską akademią. Zrazu jednak kolegium to, u duchowieństwa, u mieszczan i kozaków, najgorszej używało sławy, a to stąd, że brzmiało łaciną; a więc w 1634 r. tłumnie zebrani kozacy uczynili tumult, i, wpadłszy tłumnie przed kolegium, groźnie się dopominali, aby w niem uczyć łaciny zaprzestano; i postrachy, i pogróżki, tak Mogile, jak i ojcom zgromadzenia czynili. Kossow, naoczny świadek tego rozruchu, sam podówczas znajdujący się w kolegium, pisze też w swojej „Exegesis", że wszyscy podtenczas ojcowie braccy przygotowywali się spowiedzią na śmierć, „bo lada chwila oczekiwaliśmy, aż nas wydadzą jesiotrom w Dnieprze, lub jednego zgładzą ogniem, drugiego mieczem". (Ob. Exegesis, to jest zdanie sprawy o szkołach kijowskich i winnickich, w której uczą zakonnicy religii greckiej, druk. w Ławrze Pieczarskiej Roku Pańskiego 1635). R. 1637 w grudniu Mikołaj Potocki hetman pol. kor., rozbiwszy i ujęwszy wichrzącego kozaka Kizima, z wojskiem i armatą przybywa do K. Miasto przyjmuje go „jako się godziło": metrop. Mohiła odwiedza go, a szkoły brackie, „nowo erygowane", piękną oracyą witają. Nazajutrz hetman, Kizima z synem kazał wbić na pal, a trzeciemu Kaszowi ściąć głowę. Nastąpił w 1638 r. bunt Ostranicy: kozacy do K. wpadają i armaty zabierają. Z nieostrożności czy też ich ręką wzniecony pożar większą część miasta w perzynę obrócił. Podczas gdy tu tak kozacy wojowali, biskup kijowski Aleksander Sokołowski właśnie z Mohilewa do K. Dnieprem przybywał. Tysiąc kozaków uzbrojonych, opowiada widz naoczny, stało, aby go schwytać; ale skoro zbliżający się statek biskupa ujrzeli, odstąpili, nie kusząc się o jego osobę. (Ob. dziełko: Jana Damascena zakonu św. Dominika: Na obraz Dominika św. z Surianu. Druk. (podobno) w Chwastowie, 1638). R. zaś 1638 hetman Mik. Potocki po raz wtóry staje w Kijowie. Wracał on wtedy ze zwycięstwa pod Starcem, gdzie wymógł na kozakach pomiędzy innemi punktami, że armaty, zabrane u kijowian, powrócą; tymczasem już tu w K. dowiaduje się, iż kozacy, wbrew przysiędze, działa oddać wzbraniają się, a więc wezwał pułkowników ich do K., którzy gdy przybyli, d. 9 września t. r. stanęła z obu stron, co do wszystkich umówionych wpierw punktów, ostateczna ugoda. Mieszczanie, jak od Zygmunta III tak i od jego następcy Władysława IV, doznawali opieki. Jakoż ten ostatni w 1633 r. rozległem zatwierdzeniem uwolnienia od cła ich obdarza; w tymże 1633 r. od oddawania wojewodzie rachunków z szynkowania karczem uwalnia, i od spławu nowo podwyższonego w w. ks. litew. libertuje; nadto konstytucyą naznacza wojsku zaporozkiemu płacę pobierać nie w K., jak było dotąd, lecz w Kaniowie; w 1637 r. daje glejt na ich prośbę, w którym wyraża, iż bierze w opiekę ich i urząd miejski przeciw wojewodzie (Tyszkiewiczowi), urzędowi i sługom jego, do wyjścia 6 miesięcy, od daty glejtu rachując; mocą którego listu wolno jest mieszczanom kijowskim, tak w koronie, jak w innych państwach, „krom wszelakich osób bojaźni mieszkać, kupić i handle swe odbywać"; w 1638 r. potwierdza im targ w sobotę; a w 1638 pogorzelców (po pożarze podczas buntu Ostranicy) uwalnia od podatków do lat 7, a także w 1641 libertuje ich od stanowisk wszelakich i stacyj żołnierskich i kozackich; nareszcie w 1645 r. wydaje przywilej, żeby przybysze osiadający podciągnięci byli pod prawo miejskie, albowiem życzeniem jest jego, aby było „w najlipszym poriadku misto nasze Kyjew". Beauplanowi, zwiedzającemu Kijów w kilka lat po pogorzeli, wydarzonej w 1638 r., Padół

czyli dolne miasto przedstawiło się dość licho i nikczemnie. Ale przed pożarem taż dzielnica miasta nieco pokaźniej wyglądała. Okopy i wysokie częstokoły, z bramami i basztami drewnianemi, w okrąg ją opasywały. Ulic było dużo, ale nieregularnych, z których trzy było głównych, zapełnionych dworami szlacheckimi i mieszczan bogatszych, pośród wieńca sadów i ogrodów. Z dworów szlacheckich odznaczały się: Adama Kisiela; ks. Rużyńskich, później Chodkiewiczowej, wojewodz. wileńskiej; Proskurów obok cerkwi Dobroho Mykoły; Woroniczów, Szpraskich, Trypolskich, Demontów, Olizarów, Sulimowskiego, Stefana Aksaka, Tyszów Bykowskich, Piotra Mohiły archimandryty; z mieszczańskich: Martianowiczów, Chodyków Krynickich, Tadrynów, Mitkiewiczów, Kuczyńskich, Bychawskich, dwór t. zw. „typografski", należący do drukarza Tymofeja Aleksandrowicza etc. Mamy przed sobą kilkanaście z owego czasu przedażnych na domy aktów, z których widzimy, że takowe z zabudowaniem, ogrodem i drzewem sadowem, były przedawane, po większej części, za cenę co najwięcej 30 kóp groszy lit. Ale obok dworów okazalszych stały i skromne chałupy, niskie, o jednej izbie, oświetlone łuczywem, porozrzucane w nieładzie, jakie widział Beauplan. Żydów tu nie było od 1619 r., to jest odkąd Zygmunt III, za prośbą i wstawieniem się Piotra Konaszewicza, osóbnem postanowieniem zabronił im mieszkać w K., handlować i domy nabywać. Ormianie zaś mieli tu swoją osóbną ulicę. Byli to po większej części bogaci kupcy, którzy prowadzili obszerny handel z zagranicą. Na każdej ulicy prawie, na każdym zaułku stało aż po kilka karczem. Wszystkich 58 liczono. Dochodu z nich rocznego mieszczanie kilkanaście tysięcy pobierali, z których zamkowi tylko 2000 dawali. Pospólstwo w nich też gorzałką lub miodem „trójnikiem", mało nie na każdy dzień, jak mówi Wereszczyński, upijało się, swoją biedę ciesząc. Podług lustracyi z 1622 r. w temże mieście domów wszystkich osiadłych różnych juryzdykcyj rachowano 1750, a ludności 5 do 6000. Po nad dachami owych zaś zaciśniętych dworów, domostw, chałup, lepianek, ogrodów i sadów wystrzelały w górę tu i owdzie wieże i kopuły cerkwi i kościołów. Cerkwi było 10. Z tych, okazalszą nad inne budową wyszczególniał się sobór uspeński i bracki monastér i szkoły. Obok cerkwi brackiej wznosił się ratusz miejski, w ktorym magdeburskie odbywały się sądy. Kościoły zaś katolickie były: katedra zmurowana w 1620 r.; kościół dominikański na Żytnim targu, niedawno przez Stefana Aksaka dźwignięty z muru; dalej bernardyni fundowani w 1623 r. przez Krzysztofa Sulimowskiego; a nareszcie, między bernardynami a rzeką, jezuici, nowo wprowadzeni przez Janusza Tyszkiewicza, wojewodę kijows. Zamek zaś królewski stał na odrębnej górze, później Kisielówką zwanej, pomiędzy górnem miastem a Padołem. Po zgorzeniu, długi czas pustką świecił smutnie, ale nareszcie w 1622 r., jak to widzimy z lustracyi, naprawiono go cokolwiek i w obronę zaopatrzono; luboć zawsze „budowanie dla namiestnika było ladajakie." Górne zaś miasto, czyli nowy K., pobudowany w objęciu nieobeszłych wałów, na starożytnym akropolu kijowskim, około cerkwi św. Zofii, dziesięcinnej i Michała Złatowierzchego, był jeszcze wtedy nowo założoną osadą, której część jedna do króla Jmości, druga do metropolity i archimandryty należała. Część ta druga, nazywająca się miasteczkiem Sofijskiem, za czasów Wereszczyńskiego nie więcej jak kilkadziesiąt podymia zagrodników liczyła. Ku stronie zaś Ławry i Pieczar ciągnął się las stuletnich brzostów i lip. Z po za tych drzew dopiero wyglądały kopuły ławry pieczarskiej, i całe miasteczko t. zw. Monasterskie (dzisiejszy Peczersk). Obok cerkwi Bogarodzicy stały dwie dzwonnice, i na jednej z nich dzwon ogromnych rozmiarów, „Bałyka", roznosił dźwięk po drzemiącej puszczy rozciągającej się dokoła. Monastér był otoczony w okrąg murem i bramami, przez które z jednej strony wychodziło się na miasteczko, z drugiej do pieczar. Miasteczko to było zamieszkane przez poddanych monastérskich, ale mieszkali tu i ludzie „na wolności ziemskiej siedzący", jak mówi dokument, to jest szlachta, która dla nabożeństwa, na starość, budowała dworki i osiadała. Stał tu też dom gościnny dla pielgrzymów. W pobliżu zaś uroczyska „Askoldowej mogiły" wznosiła się cerkiew i monastér pustynny mikołajowski. Ale powracamy do dalszych Kijowa wspomnień. Roku 1640 metropolita Piotr Mohiła złożył sobór, na który liczne dyzunickie zjechało się duchowieństwo. Sobór odbywał się w cerkwi św. Zofii. Samuel Szczycik był wybrany marszałkiem soboru; pisarzami byli: Józef Kononowicz i Innocenty Giziel. Na nim też czytano katechizm, ułożony przez Isaja Kozłowskiego, ihumena kijow. michajł. monasteru, i rozbierano rozmaite pytania w przedmiocie obrzędów i zwyczajów cerkiewnych; w końcu zgodzono się, aby uchwały tego soboru przedstawić na rozpatrzenie patryarsze konstantynopolitańskiemu (ob. Sobór kijowski, przez Piotra Mohiłę złożony i odprawiony w 1640 r., z ruskiego przetłumaczył Sakowicz). Sobór trwał od 8 do 18 września. Jak tylko jezuici wprowadzeni zostali, w 1645, misya z Krakowa wyprawioną tu została, złożona z dwóch ojców zgromadzenia: Stanisława Smiałkowicza i Mikołaja Cichowiusza. Dobrze przyjęci od bernardynów kijowskich, spowiedzi w ich kościołach słuchali podczas postu wiel-

kiego, do której wielu uczęszczało. Gdy zaś kaznodzieja bernardyński zachorował pod koniec postu, kazania w ich kościele rozpoczął Cichowiusz, mianowicie o pochodzeniu Ducha św., a niektórzy mieli osobne narady z Cichowiuszem. Dowiedziawszy się o tem, rektor kolegium mohilańskiego, Innocenty Giziel, oświadczył chęć zaprowadzenia dysputy z Cichowiuszem w tymże przedmiocie, t. j. o pochodzeniu Ducha św. Dzień na nią naznaczony został w sobotę po oktawie Bożego Ciała d. 8 czerwca (1646 r.), na który stawił się znów do kolegium brackiego Cichowiusz, i dysputa rozpoczęła się wobec i przez samego rektora Giziela, i trwała trzy dni i dłużej. Publiczność tłumnie asystowała dyspucie. Mieszczanie, przywilejami i swobodami rozpanoszeni, coraz to dalej się rozprzestrzeniali i toczyli spory, już z namiestnikiem, już z monasterami o grunta i posiadłości, a nie rzadko też i wichrzyli, i do buntów, jak to widzieliśmy, się porywali. Stąd Władysław IV, potwierdzając wybór na wójtowstwó Andrzeja Chodyki, w przywileju wyraził się, że go na tym dożywotnim urzędzie zatwierdza, z tem „żeby sedycyom i szkodliwym zamieszkom zapobiegał". Roku zaś 1647 odbył się akt, który K. napełnił przez czas jakiś wrzawą i ruchem. Szlachta dyzunicka zjechała się dla wyboru nowego archimandryty pieczarskiego. Pomiędzy nią figurowali: Adam Kisiel, Maks. Brzozowski, Szymon Wigura, Daniel Jerzy Woronicz i wielu innych; znajdował się pośród niej i Joachim Jerlicz, znany autor „Latopisca czyli kroniczki." Roku 1647 d. 1 stycznia umarł w nocy w wigilią Nowego Roku metr. Piotr Mohiła. Zwłoki jego w monasterze pieczarskim zostały pogrzebane. Na pogrzebie obrano elektem na metropolię kijow. Sylwestra Kossowa. Atoli dojrzała już wojna Chmielnickiego i zagrzmiała na szerokiej przestrzeni. Było to w 1648 r. Pułk kozacki kijowski przyłączył się do buntu. Następował rozgrom po rozgromie po korsuńskim pilawiecki. Kijów cały brzmiał wieściami o Chmielnickiego przewagach. Po pilawieckiej klęsce, gdzie się cały obóz polski w ręce dostał kozaków, łupy ogromne t. j. srebro, futra, szaty kosztowne, klejnoty: wszystko dostało się do Kijowa. Jeden mieszczanin kupił u kozaka wór sreber „co chłop mógł zanieść," za sto talarów. Dużo szlachty błahoczestywej przed kozakami szukało też w monasterach kijowskich schronienia. I Joachim Jerlicz znalazł był w monasterze pieczarskim przytułek i ukrycie, gdzie, jak sam pisze, „do zmiłowania Bożego" przesiedział. Tegoż roku 1648 d. 27 grudnia, od Zamościa przybył do Kijowa nareszcie hetm. Bohdan Chmielnicki. Wjeżdżał on z taką pompą, mówi ówczesny historyk, z jaką zwycięzcy wjeżdżają. Siedział on na bogato strojnym rumaku, w tych szatach i postaci, w jakiej bywał na wojnie; obok niego jechali pułkownicy kozaccy, w srebrze i złocie, „ukazując pospólstwu, że to wszystko z wojny, jako łup, wynieśli." Przed hetmanem też, jako trofea zwycięzkie, niesiono buńczuki i rynsztunki wojenne, tudzież armaty, zdobyte w bitwach, prowadzono. Pospólstwo z okrzykiem go witało. Wyjechał na powitanie jego patryarcha Paisji, który tu gościł wtenczas, a także metropolita, duchowieństwo, czerńcy. Witało go też kolegium brackie przemowami. Dźwięk rozkołysanych dzwonów jęczał w powietrzu; z zamku i miasta bito z dział na tryumf. Skoro stanął gospodą, duchowieństwo gościło go. Archimandryta dał obiad. Nazajutrz patryarcha Paisji udzielił mu błogosławieństwa i dał ślub z Czaplińską, lubo nieobecną. Przybyli też wtedy do Kijowa posłowie z Moskwy, Siedmiogrodu, od sułtana, z Multan, z Wołoszczyzny. Z czasu pobytu tego w K. Chmielnickiego doszedł nas jego uniwersał do poddanych wsi Podhorzec, należących do żeńskiego monasteru pieczarskiego, w którym nakazuje tymże poddanym, aby „pańszczyznę i roboty monasterowi temuż robili, i do kozactwa nie brali się". Tymczasem wyjazd Chmielnickiego stał się hasłem do mordów, okrucieństw i rabunku. Neczaj (Niczytaj u Bantysz-Kamieńskiego), głosząc, że ma upoważnienie od Chmielnickiego, wyciął szlachtę, która się tu była schroniła. Adam Kisiel zaś, w miesiącu marcu wracając od Chmielnickiego z Pereasławia i wiedząc o wrogiem usposobieniu mieszczan dla siebie i szlachty, musiał minąć K. Niedobitki ze szlachty i żydzi, dowiedziawszy się o tem, chcieli go dogonić w pobliskiej Białhorodzce, gdzie nocował, by dalej pod skrzydłem jego na Wołyń i do Polski się dostać; ale zaledwie wyjechali z miasta, kozacy przejęli ich na gościńcu i pomordowali. Po mordach tych przez kilka miesięcy było cicho, ale w maju, kilka pułków kozackich, pod dowództwem Pohilenki (wprzódy mieszczanina balwierza), znowu wpadło do K. Dużo szlachty, w czasie ostatnich ekscesów ocalałych, których mieszczanie i duchowni przechowali byli, teraz wymordowano; albowiem kozacy pod gardłem zakazali, aby żaden mieszczanin, w domu swoim, nikogo nie przechowywał. Przybytki katolickie zostały też zdobyczą kozaków, a księża przez nichże wymordowani z wyszukanemi mękami. Wszystkiej szlachty zginęło do 300; „zaledwie który z nich, mówi Jerlicz, do monasteru jakiego uciekłszy, śmierci tej tyrańskiej od bezbożnych uszedł." Pułk kijowski liczył 1795 ludzi. Pułkownikiem był najpierw Pieszko, potem Michał Krysa i Antoni Zdanowicz. Ale w K. stała tylko jedna rota, złożona ze 186 ludzi, której sotnikiem był Hryhory Paszczenko; inne sotnie rozkwa-

terowane były po miasteczkach i wioskach; i tak stała sotnia jedna na Peczersku (sotnikiem jej był Opanas Przedrzymirski); inne jeszcze stały w Wasylkowie, Białhorodce, Chodosówce, Trypolu, Obuchowie, Prewarce, Hostomlu, Browarach, Motowidłówce, Makarowie, Jasnohorodzce, Wyszewicach i Owruczu. R. 1649 umiera Janusz Tyszkiewicz, wojew. kijowski, a na jego miejscu zostaje wojewodą Adam Kisiel. Następuje traktat zborowski, i wojew. Kisiel od rzpltej zostaje wysłany do K., raz, aby odprawił swój wjazd na wdztwo; powtóre, aby się z Chmielnickim, co do wprowadzenia w wykonanie ugody zborowskiej, w charakterze komisarza rozmówił i porozumiał. Kisiel wszelako nie kwapił się z wyjazdem, ale nareszcie, ośmielony przez samego Chmielnickiego, wyrusza z licznem gronem szlachty w podróż i d. 9 listopada (1649) staje w K. i uroczysty swój wjazd odprawia. Zamieszkał jednak na zamku, „w pustkach". Poczem dnia 7 grudnia i Chmielnicki przyjeżdża i wnet też rozkazuje, aby juryzdykcya kozacka ustąpiła z miasta, w miejscu której, aby królewska była wprowadzoną, i pod władzę wojew. magistrat się poddał; krom tego, o zabicie szlachcica Hołuba inkwizycyą uczynić każe i na śmierć morderców jego osądza (ob. Pamiętniki z rkpsm. wydane przez Wójcickiego t. II, str. 122). Pomimo to jednak położenie Kisiela było ciężkie, bez nadziei prawie; bo gdy w przedmiocie traktatu zborowskiego chciał się z Chmielnickim bliżej porozumieć, dostrzegł wnet, że to traktat zawodny, który będzie rozerwany przy pierwszej lepszej sposobności, bo Chmielnicki wciąż wytaczał pretensye, trudności nasuwał. Kiedy metrop. Kossów, będąc użyty przez Kisiela do rozmówienia się też z Chmielnickim, powiedział temuż, że szlachta wygnańcy, „tejże wiary błahoczestywej, co Waszeć, Panie Hetmanie i ja, w urąganiu i łzach pędzą życie, i, wbrew traktatowi, nie dopuszczani są do dóbr własnych"; Chmielnicki odrzekł mu na to: „że interes ten tak jest ciężki, że się równa z grubym i wysokim dębem, który nim wzrósł, wieku trzeba było czekać" (tamże II, str. 122). Gdy zaś przyszło do kwestyi „komputu," wyrażonego w traktacie, to jest o nieprzyjmowanie do regestru więcej nad 40000 kozaków, hetman ze starszyzną zgadzał się rzekomo na ten punkt, ale gdy to doszło do czerni, nastąpiła wrzawa, tak dalece, że kozacy grozić zaczęli samemu Chmielnickiemu, mówiąc, że jeżeli on na ten punkt przystanie, to oni postarają się takiego wyszukać, który wierniej i z lepszem staraniem kozaków imię zaszczycać będzie. Chmielnicki, ujrzawszy, że sam niejako stoi na podmytym brzegu, że jest na łasce buntu, chcąc umitygować kozaków, wręcz oświadczył Kisielowi, że z komputu nic nie będzie. Kisiel więc wyjechał z Kijowa, nic nie sprawiwszy. Powrócił on tu po raz wtóry (d. 13 marca 1650 r.) i spotkał się znowu z Chmielnickim. Wojewoda, bez spotkań i przywitań, wjechawszy na zamek otoczony 300 ludźmi, siedział w nim trzy dni, jak w zamknięciu; aż dopiero na czwarty dzień zagrzmiał nagle dziedziniec zamkowy od szczęku broni i podków końskich. Był to Chmielnicki, który przyjeżdżał do Kisiela, w towarzystwie swoich pułkowników i w asystencyi dwóch tysięcy kozaków i tatarów dwustu. Kozacy i tatarzy, z bronią w ręku, otoczyli mieszkanie wojewody. Wyglądało to raczej na najazd, niż na proste odwiedziny. Kisiel wyszedł na ich spotkanie i, po przywitaniu z hetmanem, uczynił sprawozdanie z sejmu i z postanowień onego, względem domagań się kozaków; a potem, w imieniu króla, upominał się aby chcieli swawoli zaniechać i wrócić do posłuszeństwa. Chmielnicki i kozacy wzięli tę rzecz do namysłu, i, po upływie trzech dni, znowu tłumnie na zamek wjechali. Hetman kozacki, na czele drużyny kozackiej, dał wojewodzie najuroczystsze zaręczenie, że on i kozacy posłuszni będą woli królewskiej, i że na przyszłość buntów nie będą podnosili. Kisiel jednakże nie wierzył w te piękne słowa Chmielnickiego, którego znał nieszczerość; jakoż Chmielnicki, pomimo że Kisiel i metrop. Kossów zatrzymywali go w Kijowie, nagle wyjechał do Czehryna, bo tam już czekał nań poseł turecki, który w imieniu sułtana przywoził mu podarki, i nakłaniał, aby się Turcyi poddał. Po wyjeździe Chmielnickiego, Kisiel jeszcze pozostał w Kijowie do m. września. Głód był wielki w kraju. Z Ukrainy, Wołynia i Podola, resztki chłopstwa, których głód i tatarzy nie wybrali lub nie dobili, wlokły się teraz, przez Kijów, za Dniepr. W K. od wschodu do zachodu słońca, mówi kronikarz, ubóstwa tego nie mogli się obegnać ludzie od domów swoich; po ulicach też ich wiele umierało, puchło i w różne choroby wpadało, od liścia i ziela różnego na pokarm zbieranego. Tymczasem pakta zborowskie nie przyszły do skutku, i znowu zaniosło się na wojnę. R. 1651 d. 30 czerwca pod Beresteczkiem wojska rzeczypltej pobiły Chmielnickiego i kozaków. Hetman w. koronny poszedł w ślad za cofającymi się kozakami na Ukrainę. Od Litwy zaś podążył też Janusz ks. Radziwiłł wprost ku Kijowowi. Anton Zdanowicz i Horkusza w temże mieście zamknęli się. D. 5 sierpnia Radziwiłł już był pod Kijowem i począł się do szturmu gotować, ale tejże jeszcze nocy kozacy umknęli z miasta, które nazajutrz wysłało posłów swoich do Radziwiłła z poddaniem się na łaskę i niełaskę. Metrop. Kossów, archimandryta Tryzna, całe duchowieństwo i magistrat spotkali księcia, w polu, prosząc o oszczędzenie miasta od rabunku. Przy-

rzekł to im hetman, i dla tego nie wprowadzał wojska do miasta, lecz rozłożył je obozem w staroświeckich wałach, około św. Zofii. Stanął też sam hetman gospodą w domu metropolity u św. Zofii. Duchowieństwu i magistratowi kazał przysiądz na wierność królowi i rzpltej. Zwiedzał też książę, mówi Jerlicz, i monaster pieczarski, i opatrzył go, wraz z miasteczkiem, ścisłą strażą. Ale dnia 17 sierpnia na Padole nagle wybuchł pożar. Strawił on domów więcej niż 2000. Zgorzał między innymi kościół oo. bernardynów, w którym od silnego ognia aż się dzwony poroztrzaskiwały; zgorzały szkoły, cerkwie: ormiańska, Trójcy Przenajświętszej i św. Wasila. Samych domów szlacheckich spłonęło około 300. Ratusz, kramy, towary, piwowarnie, ważnice zbożowe stały się pastwą rozhukanego żywiołu. Pod wieczór taki zadął wicher, że z góry patrzącemu „piekło albo Sodoma i Gomora widziały się". Kościół atoli dominikański ocalony został; ogień, który już w kopule tlał, zagasił jeden żołdak. Ocalał i kościół katedralny. Jerlicz mówi, że swawolnicy miejscowi wzniecili pożar dla łupieztwa. Tymczasem Anton Zdanowicz pułkownik kijow. nie zasypiał zręczności, aby K. z rąk litewskich pochwycić; ale wszelkie jego pokuszenia się o to, czujność Radziwiłła udaremniła. Nareszcie Janusz Radziwiłł wyruszył z K., aby się połączyć w okolicy Wasylkowa z hetm. w. kor. Mikołajem Potockim. Wyruszając atoli z K., osadził go i opatrzył pięciu tysiącami wojska. Połączone wojska litewskie z koronnemi podstąpiły pod Białącerkiew, gdzie d. 28 września Bohdan Chmielnicki podpisał z hetmanami ugodę t. zw. białocerkiewską, która o tyle była uciążliwą dla niego, o ile przedtem był uciążliwy dla rzpltej traktat niedoszły zborowski. Litwini stali w K. do późnej jesieni, potem zajęły go wojska kor, i w m. grudniu przebywał w nim już wojewoda Kisiel. Przybył pospołu z nim tłum szlachty, pod jego garnącej się opiekę, a których kozacy byli z ojczystych dóbr wyzuli. Szlachta czernihowska garnęła się też do K. i gościła przez całą zimę. Król Jan Kazimierz, w skutek ugody białocerkiewskiej, okrywa mieszczan kijow. ogólną amnestyą; przytem na prośbę posłów województw kijow., wołyńs. i czernih. r. 1652 d. 20 marca, osobnym przywilejem libertuje od wszelakich podatków, ceł, myt (oprócz ceł pogranicznych), od stanowisk, przechodów żołnierskich, dawania podwód etc. do lat czterech, a to mając wzgląd, że ciż mieszczanie „pierwej przez inkursyą tatarską i kozackie zniszczenie, potem przez ogień, gdzie ledwo nie wszystkie miasto to pożarem poszło, do ostatniego ubóstwa przyszli." Mocą amnestyi zostały im także powrócone wszystkie dobra leżące i ruchome, w czasie buntów kozackich od nich prawem kaduka na skarb zabrane. Uwolnieni też zostali od wypłaty czopowego, którego przez lat 4 nie płacili, do roku 1654. Istotnie K. był bardzo zniszczony. Widzimy to ze słów uchwały, jaką pomiędzy sobą uczynili mieszczanie, na pobudowanie, w miejscu popalonych, nowych kramów na miejskim rynku. Mówią oni w tym akcie, „że z powodu wojny kozackiej i pożaru z chudob swoich zupełnie zostali ogołoceni". Uchwała zaś mieszczan na owo pobudowanie nowych kramów na rynku dość jest ciekawą, albowiem zastrzegli oni w niej pomiędzy sobą, iż odtąd nikomu z nich, chociażby zmuszonemu potrzebą, nie będzie wolno kramnicy swojej przedać człowiekowi innej juryzdykcyi, ale tylko takowemu, jak on sam, mieszczaninowi kijowskiemu. Tymczasem pokój nie był trwały; Chmielnicki wkrótce go potargał; nastąpiła rzeź batowska. Kisiel z K. wyjechał, a za nim szlachta. Nie spodziewał się zapewne, że już na zawsze stolicę swoją opuszcza, gdyż w następnym roku (1653) umarł. Nareszcie w 1654 r. d. 1 stycznia w Pereasławiu Chmielnicki poddał się Aleksemu Michajłowiczowi. Z Pereasławia bojarowie zjechali do K., aby wysłuchać przysięgi od jego mieszkańców. Metropolita Kossow tylko wzbraniał się ją wykonać. Ale w końcu zmiękł i d. 19 stycznia wykonał ją wraz z metropolią i szlachtą (ob. Bantysz—Kamieńskiego). Posłowie Aleksego na drugi dzień odjechali z K. Mieszczanie wysłali od siebie do Aleksego w poselstwie Bohdana Samkowskiego i innych, z prośbą o potwierdzenie im wszystkich dawniejszych przywilejów i swobód, danych im przez królów polskich. Jakoż tegoż jeszcze roku (1655) Aleksy Michajłowicz potwierdził im te przywileje i swobody, oraz i prawo magdeburskie. Ale niebawem pomiędzy mieszczanami a wojewodą Aleksego i „ratnikami" wszczęły się nieporozumienia. Mieszczanie, strzegąc wstępu do Padołu, dla „ratników" wyznaczać nie chcieli wyłącznego i stałego siedliska, tak, że ci, nie w domach, ale na deszczu, chłodzie i mrozie musieli w szałasach przebywać. Wojewoda z tem się odniósł do Chmielnickiego, który długo zwlekał, zanim się zgodził, aby ratnicy, niewadząc w niczem mieszczanom na Padole, w innej odrębnej części miasta osiedlili się. Jakoż wyznaczono ratnikom na stałą i wyłączną siedzibę pewne place na nowem mieście (czyli dzisiejszym starym Kijowie), gdzie się też oni osiedlili w następstwie i zabudowali, tak, że odtąd ta część miasta, „słobody Carskiej" czyli „horodu moskiewskiego," zaczęła nosić nazwisko. Tymczasem Bohdan Chmielnicki umarł w 1657, w sierpniu, w Czehrynie. Jan Wyhowski zostaje hetmanem, i wkrótce potem, jawnie przeszedłszy na stronę Polski,

zawiera z rzplitą w Hadziaczu ugodę (d. 16 październ. 1658), w skutek której województ. kijow. jest mu konferowane. Następnie tenże Wyhowski, zbiwszy za Dnieprem Puszkarenka, podstępuje pod Kijów. W mieście z czterotysięczną załogą przebywał wojew. Buturlin, Romadanowski i Szeremetiew z 15 tysiącami strzelców. Bój krwawy rozpoczął się przed miastem i trwał do nocy, ale Romadanowski czyni wycieczkę w nocy i napadłszy w śpiączki na obóz Wyhowskiego, odejmuje działa i gromi go. Wyhowski tedy, nie dopiąwszy zamachu na K., musiał ze stratą odstąpić. Romadanowski zaś, spaliwszy K. i nabrawszy więźniów, czerńców i mieszczan, zapewne przychylnych Wyhowskiemu, odpłynął Dnieprem, na „komiegach“, ku Putywlowi. (Jerlicz t. II str. 10; Bantysz Kamienskij t. II str. 34). W pożarze zgorzały wtedy: monaster Bohojawleński, szkoła Bracka i wiele domów. Roku zaś 1660 znowu pożar zniszczył t. zw. „horod moskiewski“ czyli „słobodę carską,“ w której zgorzała cerkiew Trechswiatitelska. Roku 1665 tatarzy po kilkakrotnie wpadali pod K., palili „słobodę carską“ i zabierali lud. Nareszcie w skutek traktatu w 1667 r. zawartego, K. z okręgiem został odstąpiony przez rzplitę Rossyi, na rok jeden; potem w 1686 r. traktatem Grzymułtowskiego na zawsze. Pierwszym wojew. kijow. był Fedor Kurakin (ob. spis wojewodów kijow. w Zakrewskaho: Opis. Kiewa t. II str. 894). Roku 1688 hetm. Iwan Mazepa odbył swój pierwszy wjazd do K. Uczniowie szkoły brackiej panegirykami i aklamacyami go witali. Hetman ten świadczył wiele tutejszym cerkwiom i monasterom. Przyjaciel nauk, odbudował na nowo cerkiew bracką i szkoły, i bogato je uposażył; odnowił też cerkiew i monaster św. Mikołaja Pustynnego, a także kościół podominikański na cerkiew Petropawłowską przeistoczył. Ale z pobożną hojnością łączył on i świeckie względy: jakoż w 1707 r. wydał rozkaz, aby mieszczanie nie szpecili miasta nieporządnymi budynkami, i z parkanami domów na ulicę nie występowali; a przytem żeby miasto brukowało ulice (w owym czasie zamiast bruków kamiennych był zwyczaj kłaść pomost drewniany). Padół otoczył wałami. Za jego też czasów powstał w tej dzielnicy miasta nowy gmach magistratu. Był on zbudowany w stylu rococo. Nad frontonem stał posąg Temidy, z mieczem w jednem, z szalą sprawiedliwości w drugiem ręku. Na wieżycy magistratu, w południe, trąbiło czterech trębaczy, a wieczorem muzyka odgrywała capstrzyk. Na wierzchu zaś wieżycy był wielki zegar, przy którym umieszczoną była statua św. Michała z bronzu, z kopią w ręku, wymierzoną w paszczę smoka, wijącego się u stóp Archanioła. Przy biciu zegaru, kopia uderzała stalowom ostrzem w paszczę smoka i krzesała iskry. Roku 1706 Piotr W. przyjeżdża do K. i gości w nim półtora miesiąca. Pobytowi jego zawdzięcza K. założenie twierdzy na Peczersku. Hetm. Mazepa tu dłużej dla robót fortecznych pozostał. W 1709, po bitwie zwycięskiej pod Półtawą, Piotr W. znowu zjeżdża do K. Gród „złotogłowy“ cały dzień trząsł się od nieustannego rozgłosu dzwonów i armatnich wystrzałów. W cerkwi św. Zofii, Prokopowicz, prefekt akademii brackiej, mową panegiryczną zwycięzcę powitał. (Mowa napisana była w trzech językach: łacińskim, polsko-ruskim i polskim. Polski panegiryk tak się zaczynał: Przy nas zwycięztwo, o Boże, Jużeś wejrzał na płacz i na krzyk żałosny. Padł hardy nieprzyjaciel, a odstępca sprośny, Przyjął już co zasłużył, a w tym pokój drogi ku nam powraca..... Ty, slawo krzykliwa, Ogłoś, niech na świat cały wieść idzie szczęśliwa i t. d.). Tegoż roku 1709 zaraza morowa grasowała w K.; panowała tu wielka śmiertelność aż do styczn. 1711 r. Roku 1718 druga nastąpiła klęska— pożar, który zniszczył większą część Padołu. Wtedy zgorzała i cerkiew ławrska. Tegoż roku hetm. Skoropacki opasał wałem Padół, Łybed' i horod moskiewski. Do robót użyte było wojsko kozackie. Roku 1731 zaczęto budować dzwonnicę ławrską, a ukończono ją w 1748 r., mającą wysokości z krzyżem u szczytu 46 sążni. Roku 1744 d. 24 sierpn. przybył do K. książę Holsztyński, a nazajutrz cesarzowa Elżbieta przyjechała (o wjeździe cesarzowej Elżbiety do K. ob. szczegóły w Kuryerze polskim z 1744 r. i w Nowych Atenach Chmielowskiego). Podczas swojej bytności w K. cesarzowa Elżbieta własnoręcznie założyła kamień węgielny na cerkiew św. Andrzeja, a także cesarską rezydencyę zbudować kazała, tudzież ogród założyć, który dziś nosi nazwę carskiego. Plan budowy cerkwi św. Andrzeja i prowadzenie fabryki powierzono budowniczemu Rostrellemu. W 1769 r. zaprowadzono kijow. namiestnictwo, w skład którego weszła Małorossya (składało się z 11 powiatów: Kijów, Oster, Kozielec, Pereasławl, Piriatyńsk, Łubna, Mirhorod, Chorolsk, Hołtwiany, Horodyszcze i Zołotonosz. Istniało do 1789). Roku 1770 znowu w K. morowe powietrze się srożyło. W 1782 r. pułk kozacki kijow. został zwinięty. Istniał on od r. 1576, to jest od czasów Batorego. Od czasów Bohdana Chmielnickiego poczet pułkowników K. następny: 1647—48 Pieszko... Michał Krysa; 1650 Antoni Adamowicz Zdan czyli Zdanowicz;.... Wasil Butrymów; 1660 Wasili Dworecki; 1667 Korowka; 1669 Jakow Dmytrowicz Sołonina; 1678 Paweł Iwanowicz Chmielnicki;..... Konstanty Dmytrowicz Soło-

nina;.... Konst. Makijowski;.... Hryhory Krawczenko Wolski;..... Antoni Tański;.... Wasili Kapnist;.... Jowhim Daragan;.... Aleksander Bezborodko. Roku 1787 cesarzowa Katarzyna II, w podróży do Krymu, przepędziła w K. 84 dni, t. j. od 29 stycznia do 22 kwietnia (ob. szczegóły w Taurische Reise der Kaiserin von Russland Katherina II, przekł. z angiels., Koblentz 1799; Dnewnik Andreja Poletika w Żurnalu oteczestw. 1843, marzec str. 1—35; Kiewsk. Pamiatnaja Kniga 1858 str. 33; Opisanie Kiewa N. Zakrewskaho). Roku 1797 oderwano Kijów od Małorossyi i wyniesiono go na stopień stołecznego miasta gubernii kijow., nowoutworzonej z dawnych polskich województw, częścią z kijowskiego, częścią z bracławskiego. Tegoż roku w skutek ukazu d. 27 wrześ. „kontrakty“ z Dubna zostały przeniesione do K. (co rok od 15 styczn. do 1 lut.), na których, podług praw polskich, kupna i przedaże dóbr dziedzicznych się odbywały; a więc odtąd K. zaczął wzrastać nadzwyczajnie i zabudowywać się, ile, że tu milionowe kapitały w ruch weszły, i handel się ożywił. Jak był nagłym wzrost K., można sądzić z tego, że w 1798 r. jeszcze liczono w nim 19 tysięcy mieszkańców, a w 1800 r. liczba ich powiększyła się do 30 tysięcy. Zabudował się też Peczersk, a także wyższe miasto, dziś starem miastem nazywane; od Padołu oddzieliła się Płoska dzielnica, z przyłączeniem do niej przedmieść: Kuryniówki, Prywarki i Syrca, a i Kreszczatyk zaczął się zabudowywać. W 1803 r. zbudowano tu pierwszy teatr (gdzie dziś hotel Europejski). Na Peczersku zaś stał od r. 1799 kościół drewniany katolicki dominikański. W 1808 powstało pierwsze gimnazyum, które w 1811 zostało umieszczonem w kłowskim dworcu; należało do okręgu naukowego wileńskiego, nosiło nazwę szkoły głównej narodowej kijowskiej. Przy otwarciu tegoż gimnazyum r. 1812 d. 30 stycznia miał mowę Tadeusz Czacki. W 1811 r. wybuchł na Padole pożar, który w popiół większą część tej dzielnicy obrócił. Wtenczas spłonął piękny gmach magistratu. Powierzchowność atoli miasta na tem wygrała, bo odtąd Padół zaczął się porządniej zabudowywać. Chociaż żydzi od r. 1660 nie byli w K. cierpiani; jednakże powoli wcisnęli się tu, i na Padole w 1815 r. mieli swoją murowaną bóżnicę. Roku 1815 cesarz Aleksander I, podczas swojego pobytu w K., wyznaczył plac na pobudowanie kościoła katolickiego, który ze składek szczodrze udzielanych rozpoczęty, długo jednak na dokończenie czekał, aż w 1842 r. dopiero był dokończony, za staraniem i wspaniałą ofiarnością Sowieckiego, Modzelewskiego i braci Poniatowskich. Jestto dziś istniejący kościół katolicki. Kronika dalsza K. z tych lat jest następna: Roku 1824 Annenkow zaczął odbudowywać starożytną cerkiew Dziesięcinną, która dopiero w 1841 r. została ukończoną. W 1830 r. fortecę Pieczarską rozprzestrzeniono i uzupełniono. W 1831 r. pierwszy raz pojawia się tu cholera. Roku 1831 skasowany został klasztor dominikanów. Pierwszym przeorem klasztoru tego był ks. Silicz, następnym ks. Aurelin Hulicki; ostatnim ks. Hołownia. W r. 1832 starożytnik Łochwicki odkrywa ziemią zasute szczęty „Złotej Bramy.“ Czasy Lewaszowa gubernatora pamiętne dla K.; nikněły corocznie liche domki, a wznosiły się pokaźniejsze; miasto przyozdabiało się i wzrastało: powstały Lipki, dworcowy kwartał i nowy Kijów (nowoje strojenje). Ukazem 1833 r. d. 9 listop. przeniesione zostało liceum z Krzemieńca i przemianowane na uniwersytet św. Włodzimierza. Uniwersytet pomieszczono w domu Korta na Peczersku. Następnie otwarte zostało drugie gimnazyum, pensyonat szlachecki i instytut panien szlacheckich. Zakłady te naukowe przyczyniły się niemało do uświetnienia miasta (w uniw. byli niegdyś profesorami: Hreczyna, Zienowicz, Fonberg, Andrzejowski, Besser, Daniłowicz, Jakubowicz, Mickiewicz, Mikulicz, Hołowiński, Korzeniowski). W r. 1838 uniwersytet został zamknięty na rok jeden. Roku zaś 1833 zostało zniesione prawo magdeburskie, a zarazem i milicya miejska, t. zw. „Złota chorągiew“ (ob. w Kiewskoj Starin.: Skorb Kiewlan o potierie prawa magdeburgskoho, wiersz spółczesny). Odtąd mieszczanie, pozbawieni swoich dawnych praw, które broniły wstępu i osiadania na Padole zamiejscowym ludziom, powoli przez tychże zostali wyparci do przedmieść i najuboższych części miasta. Gmachy rządowe zaczęły się wznosić jeden po drugim. Z budynków godnych uwagi: w 1842 r. powstał gmach uniwersytetu na Nowem mieście, w 1844 r. gmach instytutu szlacheckich panien. Przybył też ku ozdobie miasta, na stokach góry Starokijowskiej, okazały pomnik św. Włodzimierza, z bronzu i granitu, a na Dnieprze most stały, łańcuchowy. Budował go inżenier francuz Vignolles. W 1852 wzniesiono gmach korpusu kadetów, na starym Kijowie gmach sądownictw zaczęto budować, a także teatr nowy, który w 1856 r. ukończony został. W 1855 r. stanął murowany kościół luterski. Nnreszcie w 1866 r. otwartą została droga żelazna do Odessy. K. staje się od tego czasu ogniskiem rozległego życia, i jak dawniej tylko gmachami ozdobnemi, rządowemi przeważnie, się zapełniał, tak teraz powiększać się w nim zaczęła liczba wytwornych domów prywatnych, magazynów, sklepów, banków, hotelów etc. Za pomnożeniem budowli przybyły

i nowe ulice. Roku 1880 otwartą została w gmachu sądowym d. 22 czerwca izba sądowa (Sudiebnaja Pałata) i sąd okręgowy (Okrużnyj sud). Rozległość K., z przedmieściami, wcielonemi do jego obwodu d. 30 styczn. 1879 r., zajmuje obecnie około 44 wiorst kw., czyli 4599 dziesięcin; długość, w kierunku od północo-zachodu ku połud., wschodowi (od willi Kingrust do ujścia Łybedi) wynosi 16 wiorst; szerokość od 3 i pół do 4 wiorst; obwód powierzchni całej liczy około 48 wiorst. Ludność miasta z przedmieściami, według jednodniowego spisu z 1874 r., wynosiła ogółem 127251 mieszkańców obojej płci. Obecnie taż ludność razem z wojskiem do 165,000 głów, w przybliżeniu, dochodzi. R. 1876 dochód miasta wynosił 670017 rs., rozchód 628672 rs.; r. 1874 dochód 484528 rs. Pod względem policyjnym miasto rozdzielone jest na następujące dzielnice: Dworcową, Peczerską, Starokijowską, Łybedską, Padolską, Płoską, Kureniowską, Łukianowską, Bajkową górę, Demijówkę i Saperną Słobódkę, Sołomenkę i Protasow jar, Szulawkę. Sadyb wszystkich w ogóle 5205, domów około 20 tysięcy; z tych drewniane wynoszą 64,68%, na poły drewniane i na poły murowane 14,75%; murowane 12%, lepianki 8,57%. Ulic i zaułków 228; z tych niebrukowane stanowią 57%, brukowane 33%, chodniki 9%, skwery i kanały około 2%. Bulwarów 3, ogrodów publicznych 3, skwerów 6, placów 16, monasterów 7, cerkwi prawosławnych 64, kościół katolicki 1 (pod wezw. św. Aleksandra, z muru wzniesiony od 1817 do 1840. Parafia kat. dekanatu t. n. dusz 4745. Siemienow podaje pod r. 1862 liczbę katolików w Kijowie na 8604. Kaplic 3; w r. 1863 było kaplic 4, t. j. 4-ta przy uniwersytecie. Dekanat kijowski dyecezyi łucko-żytomirskiej obejmuje w pow. kijowskim i wasylkowskim 9 parafij, t. j. K., Białą Cerkiew, Motowidłówkę, Rzyszczów, Wasylów, Makarów, Rokitne, Byszów i Fastów. Wiernych liczy 14,897); luterski 1; kaplica roskolnicza 1; żydowskich bóżnic 3; kaplic wotywnych i pomników 7; uczonych towarzystw 8; dobroczynnych 11; cywilnych biur (kancelaryj) 52; wojenno-okręgowych i pułkowych zarządów (sztabów) 23; batalionowych i innych kancelaryj 32. Uniwersytet 1; duchowna akademia 1; panieński instytut 1; wyższa żeńska szkoła 1; gimnazyów męzkich 3, gimn. żeńsk. 4; wojskowe gimnazyum 1; realna szkoła 1; junkierska szkoła 1; kolegium 1; szkół muzycznych 2; męzkie progimnazyum 1; duchowne seminaryum 1; duchowna żeńska szkoła 1; szkoła rzemieślnicza; wojskowa felczerska szkoła 1; szkoła rysunku 1; szkół niższych 16; pism peryodycznych 8; bibliotek 8; księgarń 5; drukarń 15; banków 9; biur notaryalnych 9; biur informacyjnych i transportowych 9; towarzystw asekuracyjnych 12; towarzystwo wodociągów i gazowego oświetlenia 1; teatrów 3; hotelów 25; zakładów przemysłowych (w tej liczbie i cegielń) 89 (2227 robotn., 5672107 rs. prod.); rękodzielń 11; wojsk. lazaret 1; szpitalów 9; łaźni 5; domów przytułku dla ubogich 2; przytułek dla dzieci sierót 1; tanich obiadów 1; towarzystw sióstr miłosierdzia 1; stacyą pocztową i o 3 w. od niej centralny dworzec dróg żelaznych: brzeskiej i kurskiej. Powierzchnia K., we wnętrzu swem, mnóstwo przedhistorycznych przechowuje zabytków. W okolicy monast. kiryłowskiego pełno jest przejść podziemnych, skrytych, sklepistych, o tajemnych czeluściach, ręką ludzką wykopanych pieczar. W jednej z nich, na Zahorowszczyźnie, w jarze Bałaszowa, kamienny sierp znaleziono. W innej natrafiono na resztki kuchenne, kamyk formy konicznej, jakby do kłucia i miażdżenia kości, kółko kamienne kształtu główki od szpilki, i na ułomek końcowy krzemienistego narzędzia. Prof. Rogowicz wnosi, że sklepiste wydrążenia te, sądząc z zawartości ich, mogły być mieszkaniem pierwotnego człowieka, z peryodu kamiennej kultury, wcześniejszej od palafitów. Oprócz tego, w tychże pieczarach miały być wykopane dwie głowy ludzkie, z czerwonego łupku, i z takiegoż kamienia jakby wyobrażenie ręki ludzkiej, ale te przedmioty przez niepowołanego archeologa zostały zatracone. Niedaleko ulicy Kiryłowskiej wyryto 12 szkieletów ludzkich, bez czerepów; czerepy zaś te były pogrzebane w osobnem miejscu, w kurhanie. W sadybie zaś Marra na całkowite cmentarzysko pogańskie natrafiono. Znaleziono w niem zgliszcze ciałopalne, mnóstwo popiołów, kości niedopalonych i skorup potłuczonych naczyń glinianych. Inne przedmioty znalezione tu były, jako to: paciorki, zausznice srebrne (jedna z nich ze złotego drutu), srebrne kuficzne monety, dziurkami opatrzone, dla zawieszenia na szyi. Obok tego pogańskiego cmentarza znaleziono też starodawne pobojowisko tatarskie, gdzie odgrzebano wielką ilość czerepów tatarskich i słowiańskich, pomięszanych razem; w jednej z mogił tegoż pobojowiska wyryto trzy kościotrupy ludzkie, obok nich siodło ze strzemionami, czerep jeźdźca, rozbity kiścieniem czy też głazem okrągłym (Rogowicz). Opisują K. następujące dzieła: Jul. Bartoszewicz: Szkic dziejów K. w Albumie Malown. Belier i Raczyńskiego, Warsz. 1861—62; Nowogorodcewa: Geogr. opisan. gor. Kiewa—Kiew 1784. Berlińskiego: Kratk. opis. Kiewa—St. Petersb. 1820; Ewg. Bołchowitinowa: Opis Kiew. Sofijskoho Sobora — Kiew 1825 i Opis Kiewo-Pieczer. Ławry—Kiew 1831. Nik. Zakrewskiego: Oczerki istor. gorod. Kiewa—Re-

wel 1836. Bułhakowa: Opisanie kiew. akademii, St. Petersb. 1843; Żurawskiego: Obozrenje Kiewa etc., Kiew 1847; Maksymowicza: Pałomnik Kiew. 1845; Bielińskiego: Kratk. opis. desiatinnoj cerkwi—Połtawa 1849; Murawiewa: Kiew i eho swiatynia—Kiew 1864; Sementowskiego: Kiew i eho swiatynia—Kiew 1864; tegoż: Galereja kiew. widow 1857; Nik. Zakrewskiego: Letopis i opis gorod. Kiewa—Moskwa 1856; tegoż: Opisanije Kiewa—Moskwa 1868; Sbornik materjałów dla istor. topografji Kiewa i eho okrestn. — Kiew 1874. A. Rogowicza: Ob otnositelnoj drewnosti peszczer bliz Kirył. monast. w Kijewlaninie N. 114 rok 1876;—tegoż: Istor. zapiska o botaniczeskom sadie Uniwersyteta św. Władymira (w osobnej odbitce). Prócz tego: Mémoire extrait du journal d'un voyage fait au printemps de 1787, dans la partie meridionale de la Russie, par Boulogne et Barth; Johann Wilhelm Mollers Doctor der Arzneikunde Hofrath des vestorbenen Königs von Pohlen, und Mitglied der naturforschenden Gesellschaft in Westphalen, Reise von Volhynien und Cherson in Russland im Jahre 1787—Hamburg 1802;—Voyages de l'Inde en Angleterre par la Perse, la Russie et la Prusse, fait en 1817 par le lieutenant colonel Johnson, trad. de l'angl. Paris 1817, deux vol. Jana Herbiniusza: Religiosae Kijovienses cryptae sive Kijovia subterranea, Jena 1675 (Russica, H. 572). Sementowskiego: Kiew, eho swiatynia, 6 uzupełn. wydanie — Kijów 1881. Kiew i eho okrestnosti. Adres—Kalendar na 1881 sostawił N. Taranowskij. Pantiuchow: Statist. i sanitarn. oczerki Kiewa, 1875. Czernyszew: Putiewoditiel po Kiewie, 1875; Kiew i eho predmiestija po perepisi 2 marta 1874, K. 1875.

Edward Rulikowski.

Gubernia kijowska. Rozległość 44,806 wiorst kwadr. Ludność 2,144,276 (w tem 78,109 katol. a r. 1879 było 277,497 izr.). Stanowiła własność rzplitej do końca zeszłego wieku, kiedy kraj ten wcielono do Rossyi, a województwo kijowskie na gubernią zamieniono. Z powodu długiego zostawania pod rządem polskim, gubernia kijowska i dziś jeszcze, u ludu pogranicznych gub. połtawskiej i chersońskiej, „polską“ się nazywa (J. Funduklej. Opis statystyczny gubernii kijowskiej. Kijów 1852 r., t. I, karta 2). Dzisiejsza gub. kijow., utworzona r. 1797 z ziem i miast oderwanych od Polski, liczyła 12 powiatów i 532,793 głów płacących podatki. Ostateczne zaś uorganizowanie (t. j. wcielenie miasta Berdyczowa) nastąpiło r. 1846. Gubernia dzieli się na 12 powiatów, mianowicie: kijowski, wasylkowski, radomyski, skwirski, berdyczowski, lipowiecki, taraszczański, kaniowski, czerkaski, czehryński, zwinogródzki i humański. Granicy—na północ z mińską gub., na wschód (rz. Dnieprem), z guber. czernihowską i połtawską, na południe z chersońską guber., na zachód z wołyńską i podolską gub. Kijow. gub. tworzy nieforemną figurę podługowatą, której największa długość w kierunku biegu rzeki Dniepru wynosi 57 mil, największa zaś szerokość na południowym jej krańcu 33 m. Pod względem zaś położenia geograficznego, zawiera się ona między 51°29' i 48°28' szer., 46°4' i 50°30' długości wschodniej. Pod względem topogr., północna część gubernii stanowi dalszy ciąg obszernego bagnistego Polesia, idącego od Mozyrza i Rzeczycy w guber. mińskiej i obejmującego w kraju tutejszym ²/₃ pow. radomyskiego i ¹/₃ powiatu kijowskiego. Cała ta powierzchnia, około 700 mil kw., jest pokryta lasami, bagniskami i nizinami. Część środkowa przedstawia wyniosłe płaszczyzny, poprzecinane miejscami przez parowy i doły, tudzież przez pasma gór i pagórków z lasami pomieszanych; w południowej nareszcie części napotykają się obszerne stepy urodzajne. Wyniosłości, w różnych kierunkach kraj przecinające, podzielone być mogą na wewnętrzne i nadbrzeżne; te ostatnie idą wzdłuż Dniepru na całej jego długości w guber. kijowskiej. Wewnętrzne zaś stanowią odnogi pasma Karpat, wchodzących tu z pogranicznych Wołynia i Padola. Odnogi te, widocznie skierowane na południo-wschód, przechodzą Berdyczów, Machnówkę, Lipowiec, Piatyhary, Zwinigródkę i Złotopol do gub. chersońskiej, której cały pas północny, przyległy do gub. kijowskiej, spoczywa na granitowej podstawie tejże formacyi. Najwynioślejsze miejsce znajduje się w pow. berdyczowskim, między samem m. Berdyczowem i m. Machnówką, w okolicach basejnu rzeczki Hnyłopiaty, wynosząc blisko 160 sążni nad poziom morza; wówczas, gdy średnia wysokość gubernii nie przewyższa 35 sąż. nad poziom morza. Wyniosłość ta rozgranicza zarazem basejny Bohu i Dniepru, dając początek mnóstwu rzeczek spadających, jak do jednej, tak do drugiej rzeki. Do Dniepru wpadają Prypeć, Teterew, Łosionka, Irpień, Stuhna, Roś, Olszanka, Taśmina; do Bohu: Sob, Siniucha, Desna mała. Do każdej z tych rzek wpadają inne, jak np. do Prypeci: Usza, do Teterowa: Irsza, Zdwiż; do Irpeni: Upawa; do Rosi: Kamionka, Rastawica i t. d., tak, że liczba wszystkich rzek i rzeczek wpadających do Dniepru i Bohu, a także do ich dopływów, wynosi 552. W ogóle wierzchowiny wszystkich tych rzeczek są bagniste, wszystkie ich zakręty zwrócone ku północy, mają z lewej strony brzeg znacznie wzniesiony, przy kierunku zaś południowym prawy brzeg wyższy od lewego. Na wiosnę wylewy tych rzek w miejscach niższych zrządzają znaczne szko-

dy. Jezior wielkich niema, mniejszych zaś dosyć w pow. radomyskim i kijowskim; stawy, z grobel młyńskich utworzone, prawie przy każdej wsi znajdują się; wprawdzie od niedawna wody w gubernii znacznie uszczuplały, a to, jak można wnosić, z powodu wycięcia lasów; z tegoż powodu i klimat znacznie się zmienił, częstsze i dłuższe zaczęły panować latem posuchy, chociaż zawsze klimat gubernii można w ogóle nazwać umiarkowanym. Średnia temperatura skali Réaumura wynosi: wiosną+8°, w lecie+17°, w jesieni+5°, w zimie—6°. Zwykle mrozy zaczynają się w końcu listopada i trwają z przerwami do końca marca. Jesień w ogólności jest zimniejszą od wiosny, chociaż i w marcu trafiają się często zimna większe od listopadowych. W zimie mrozy zwykle nie przenoszą—18°—20°. Najdłuższy dzień w Kijowie, leżącym pod 50°27' szerokości północnej i 48°13' długości wschodniej, trwa godzin 16 minut 11 i sekund 30. Pod względem geologicznym kijowską gubernią podzielić można na dwie części. Jak pierwszą, tak drugą tworzą ziemie napływowe, z tą różnicą, że pierwsza, zajmująca większą część gubernii, wspiera się na rozmaitych formacyj granitach z ich podrzędnemi gatunkami; druga zaś, do prawego brzegu Dniepru przytykająca, przedstawia szereg różnych rodzajów osadowych: glin, piasków i piaskowców. Naturalne płody gub. kijowskiej, zasługujące na wzmiankę, są następujące: różne gatunki glin: ceglana, biała (z której wyrabiają się ogniotrwałe cegły), garncarska i fajansowa, wapno, margiel, piaskowiec (granit, łupek, gabro podług Zejsznera), ruda żelazna, torf (powiat radomyski i w okolicy Białejcerkwi), lignit (Jerki w zwinogródzkim pow.), bursztyn kopalny (Debińce koło Bohusławia) a nawet, podług niedawnych poszukiwań, kamienny węgiel (m. Steblów w kaniowskim pow.). Z roślin zbożowych rosną: pszenica ozima i jara, żyto, owies, jęczmień, tatarka, len i konopie, groch i proso. Z ogrodowych roślin, oprócz tych, które uprawiają w północnych i środkowych guberniach, dobrze rosną i dojrzewają, szczególnie w południowych powiatach: melony, kawony, bakłażany (solanum sycopersicum), kukurudza, kapusta włoska, mak, chmiel, pory, selery, kartofle i jedna z najważniejszych produkcyj kraju, buraki cukrowe. Z drzew owocowych i krzaków najbardziej upowszechnione są gruszkowe, wiśniowe, trześniowe i śliwkowe (morele i brzoskwinie); jabłonie, jako mniej właściwe miejscowości, rzadko obradzają; z jagód zwyczajne są maliny, porzeczki białe, czerwone i czarne i agrest. Prócz tego są tu uprawiane z korzyścią: tytuń, orzech włoski, winograd, któren jednakże, z powodu niedojrzewania odpowiedniego, bywa najczęściej kwaśnym; drzewa morwowe także się udają, lecz próby z jedwabnictwem nie powiodły się. Wiele drzew owocowych rośnie w dzikim stanie, szczególniej grusza, wiśnia, maliny, porzeczki i t. d. Lasy, tak znaczne niegdyś w kijowszczyźnie, w wielu miejscowościach zupełnie prawie zostały wycięte do fabryk cukru; znaczniejsze pozostały w pow. radomyskim i w okolicach Dniepru; składają się one przeważnie w północnej części z sosny, na południu zaś dąb, jesion, lipa, grab, brzoza, topola, klon, osika, wierzba, leszczyna i inne. Zwierzęta w stanie dzikim znajdujemy następujące: wilk, lis, borsuk, kot dziki, sarny, dziki, zające, wiewiórki; lecz wszystkie te zwierzęta, z powodu polowania na nie w czasie wzbronionym, są w nader małej ilości; niedźwiedź poleski, mniejszy od litewskiego, już i w radomyskich lasach rzadko się zdarza. Z ptaków znajdują się tu: sępy, orły (kilka gatunków), głuszce, cietrzewie, pardwy, kuropatwy, przepiórki, dropie, mewy, kaczki i gęsi dzikie, czaple, bociany, żurawie i t. p. Z ryb poławiają się: sądak, jazgarz, okoń, miętus, karp, lin, leszcz, turan, rumienica, szczupak, a w Dnieprze sum i jesiotr. Ludność składa się głównie z Rusinów i Polaków, a także Niemców, Serbów, Czechów kolonistów, Żydów, Cyganów. Oprócz 12 miast powiatowych, gubernia posiada jeszcze 103 miasteczek, z których 19 należy do rządu, 80 do osób prywatnych i 4 we wspólnem posiadaniu rządu i obywateli; 1847 r. posiadała: miast 12, miasteczek 101, siół 1106, wsi 839, futorów 67; razem 2125. Rolnictwo stanowi główne zajęcie mieszkańców. Grunt we wszystkich powiatach środkowych albo stepowych, na łokieć blisko składa się z ziemi czarnej, tłustej i kleistej. Piaski otwarte ukazują się w południowej części zwinogródzkiego pow. i w części wschodniej pow. czehryńskiego; ciągną się na 7 mil do granicy chersońskiej gubernii. W pow. kijowskim część północna piaszczysta i bagnista a także i w pow. taraszczańskim trafiają się miejscami piaski. Lecz w ogólności, przy namnażaniu się fabryk cukrowych, a z niemi i plantacyi buraków, gleba kijowszczyzny, tak niegdyś żyzna, potrzebuje obecnie w wielu miejscach nawozów. Jak w samej uprawie roli, narzędziach rolniczych, tak też i w całym trybie gospodarstwa, prawie wszystkie większe majątki wprowadziły ulepszenia. Z pomocniczych narzędzi upowszechniły się już siewniki, kosiarki, żniwiarki, młocarnie parowe a świeżo wprowadzają się pługi parowe. Jako najwięcej postępowe i celujące gospodarstwa w gubernii można wymienić Burzankę hr. Potockiego, Białocerkiew i Stawiszcze hr. Branickiego i gospodarstwo hr. Bobryńskiego. Z roślin zbożowych sieją

głównie pszenicę, prócz pow. radomyskiego, kijowskiego i części pow. czehryńskiego (gdzie się nie udaje), której wywożą blisko 600,000 czetwerti. Także wielkie obszary ziemi zajęte są pod plantacye buraków cukrowych (powiaty zwinogródzki, taraszczański, kaniowski, lipowiecki i wasylkowski, czerkaski i czehryński). W pow. kaniowskim w okolicach osady Sachnówki plantują tytuń. Liczba rolników w gubernii wynosi około 1,200,000. Zboże transportują do Odessy, Mińska, Mohilewa, Rygi i leśnych powiatów Wołynia. Według statystyki 1846 r. na 100 czetwierti wysiewu przypada w całej gubernii 31 3/5 żyta, 16 3/4 pszenicy, 22 owsa, 13 jęczmienia, 11 hreczki, 4 1/5 prosa, 1 3/4 grochu. Prawie to samo w r. 1794. Ilość bydła rogatego w gub. wynosi około 600 tys. sztuk, owiec w 1846 r. 547,073. Cukrowni 65 w r. 1866. R. 1865 ludn. 2051114, t. j. męż. 1025032 a kobiet 1025762 (w miastach 227,308, po wsiach 1,823,806). Gorzelnictwo stanowi także jednę z główniejszych gałęzi przemysłu miejscowego. Cukrownictwo, jak produkcya mączki cukrowej, tak też i rafinady, szczególnie w ostatnich czasach się rozwinęło; w gubernii liczy się 73 piaskowni (produkujących mączkę) i 7 rafineryj. W 1877 r. wyrobione było cukru na sumę 32,977,000 rs., przerobiono buraków 4,000,000 berkowców (11-pudowych), dając zajęcie prawdziwej armii robotników, bo więcej niż 32,000. Cukier tutejszy nie tylko wywożą do Rossyi środkowej, lecz także i zagranicę, mianowicie do Turcyi i Azyi Mniejszej. Gospodarstwo leśne, mianowicie pędzenie dziegciu, smoły i sprzedaż płodów leśnych zajmuje mieszkańców polesia, skąd rok rocznie spławiają do portów Czarnego morza około 35,000 belek i 40,000 sążni drzewa opałowego. R. 1880 było w całej guber. 560 fabryk, zajmujących 36,021 robotników, i 76,956,617 rs. produkcyi dających. Hodowla bydła rogatego, koni i owiec przynosi mieszkańcom znaczne korzyści. Owoce rodzą tu dość obficie (handel suchemi konfiturami w Kijowie); z większych ogrodów znane są Branickich koło Białej-Cerkwi i Zofijówka w Humaniu, własność rządowa. Dawniej wielu włościan trudniło się czumaczką (transport wołmi), dziś, ze zwiększeniem środków komunikacyjnych, t. j. ulepszeniem dróg, przeprowadzeniem kolei przemysł ten upada. Obecnie jeżdżą jeszcze włościanie do Krymu po sól i nad brzegi Donu po ryby, głównie używane przez nich w czasie postu. Z rękodzielni na wzmiankę zasługują fabryki sukna w m. Chabnem, pow. radomyskim i w mieście Tahańczy, powiecie kaniowskim, fabryka konopnych wyrobów we wsi Fediokówce pow. zwinogródzkim, fabryka likierów we wsi Chiżnej pow. humańskim (nie operuje), fajansu i porcelany w Międzygórach o 2 mile od Kijowa; zakłady mechaniczne w Kijowie, w Horodyszczach (pow. zwinogródzki) Białej-Cerkwi (pow. wasylkowski) i wiele cukrowni. Sławne niegdyś kontrakty kijowskie, jako też jarmarki w Berdyczowie i Białej-Cerkwi, obecnie znacznie podupadły. Oprócz wzmiankowanych wyżej kolei żelaznych, są w gubernii drogi pocztowe, któremi połączono wszystkie miasta powiatowe; szosa prowadząca z Kijowa na Wołyń, droga wodna Dnieprem do Czarnego i Baltyckiego morza i inne; główna linia kolei idzie od Kijowa, w m. Chwastowie odpada od niej gałąź prowadząca przez wasylkowski, taraszczański, kaniowski, zwinogródzki, czerkaski i czehryński powiaty do kremieńczuckiej linii; we wsi zaś Koziatynie główna linia dzieli się na południową, prowadzącą Podolem do Odessy, i zachodnią przez Berdyczów na Wołyń. Pod względem administracyi gubernia kijowska wchodzi w skład kijowskiego okręgu, rządzonego przez jenerał-gubernatora, mieszkającego w Kijowie, gdzie też mieszka i metropolita południowej Rossyi; katolicy zaś należą do żytomierskiej dyecyzyi, t. j. sześciu dekanatów (kijowski, radomyski, berdyczowski, skwirski, humański, zwinigródzki) dyecezyi łucko-żytomierskiej. W roku 1877 we wszystkich zakładach naukowych gub. kijowskiej było 61,788 uczących się (płci męskiej 49,248 i żeńsk. 12,540). (Liczba ta obecnie powiększyła się o 300 z górą, z powodu otwarcia wyższych żeńskich kursów). Z tej ogólnej sumy na Kijów wypada 9,831 uczących się (7,118 męż. i 2,713 kob.), na miasta powiatowe 3,642 (2,577 męż. i 1,065 kob.) i na powiaty 48,315 (39,553 m. i 8,762 kob.). W uniwersytecie 806 słuchaczy, w duchownej akad. 164, w kolegium Pawła Gałagana 2,180 i w realnej szkole 232 uczn. W duchownych żeńskich zakładach 2,038 ucz.; w duch. seminaryum i w 2 duch. szkołach 981 uczniów. W wojennych zakładach, t. j. w wojennem gimnazyum, w junkierskiej szkole i w 2 felczerskich—1,512 uczn. Geometr. taksac. szkoła 19 uczn., w instytucie akuszerek 200 uczen. W rzemieślniczej szkole 132 uczn. Za obrębem miasta w gubernii jest jedna realna szkoła w Białej-Cerkwi z 548 uczn. i seminaryum nauczycielskie 100 uczn.; szkoła rolniczo-ogrodnicza w Humaniu z 242 uczn. i 3 duch. szkoły z 480 uczn. Z niższych naukowych zakładów w Kijowie znajduje się 28 parafialnych (prichodskich) szkół z 1,457 uczniami i uczennicami. Szkoła ewangielicka 110 ucz. W miastach powiatowych i miasteczkach znajduje się 11 szkół o 2 klasach z 1,820 płci męzkiej i żeńskiej. O jednej klasie (prichodskich) szkół 11 z 418 ucz. Cerkiewno-parafialnych szkół 10 i uczn. 361; ży-

dowskich kaziennych 12 z 890 uczn. Wiejskich szkół o 2 klasach 6 z 195 uczn., o jednej klasie 80 z 3,582 uczn.; cerkiewno-paraf. szkół 1320 z 35,113 uczn. i uczen. Ilość wkładów rządowych na elementarne szkoły w każdej z 3 południ.-zachodn. gub. równa się w średnim rachunku 69,847 rs. Okrąg nauk. kijowski ma 10 gimn.; 3 w K., Żytomierz, Kam.-Podolski, Niemirów, Połtawa, Łubna, Czernihów, Nieżyn, Nowogród Siewierski; progim. 7; żeńskich 6 gimn. i 13 progimnazyów. Na 5,882 uczniów w gimn. i progimn. było 632 żydów w r. 1878; w szkołach realnych na 1,615 uczniów 213. R. 1876 okrąg naukowy miał 2,573 szkół począt., koszt utrzymania 431,347 rs.; z tego rząd 212,931 rs.; miasta 52,648 rs.; wsie 70,508 rs.; ziemstwa 5,031 rs. Okrąg wojenny kij. obejmuje 3 gub.: kijowską, wołyńską i podolską, razem 144,854 w. kw. Marszałkami szlachty gub. kijowskiej byli: hr. Gustaw Olizar; Tymoteusz Kozłowski senator; hr. Adam Rzewuski; hr. Józef Potocki; hr. Piotr Potocki; później Aleksander Horwat. Czyt. Wojejków „Kijewskaja gub.,“ Petersb. 1867. Porównaj art. *Ukraina*. *Kl. Przed.*

Powiat kijowski, r. 1797 utworzony, dzieli się na: 5 okręgów polic.: Hostoml, Makarów, Obuchów, Rzyszczów, Demijówka. Rozl. 4,968 w. kw. Według statystyki zasiewu 1846 r. na 100 czetwierti wypada w powiecie 43 żyta, 6 pszenicy, 23 owsa, 21 hreczki, 4 jęczmienia, 1,9 prosa, 1,1 grochu. Cukrowni 1866 p. K. posiadał trzy. R. 1865 ludn. 158,392, t. j. męż. 76,929, kob. 81,463 (w tem było 1879 r. 23,650 izr.). R. 1847 posiadał 1 miasto, 13 miasteczek, 90 siół, 113 wsi, 19 futorów, razem 236. R. 1880 fabryk 70 z 2,596 robot., 7,981,094 rs. prod. Marszałkowie powiatu: Jan Buttowicz, Onufry Hołowiński, Walenty Rościszewski, Franc. Charlęski, Maur. Poniatowski. *Kijowska-Brzeska* dr. żel. ma 607 wiorst dł. (22 godzin). Główne stacye: Brześć, Kowel, Zdołbunowo, Berdyczów, Koziatyn, Fastów, Kijów. Prócz tego od r. 1870 dwie gałęzie: I Koziatyn-Zmierzynka (do Odessy) 104 w.; II Zdołbunowo-Radziwiłłów (do Lwowa) 86 wiorst. *Kijowsko-Kurska* dr. żel., ma 442 w. (18 godz.); główne stacye: Kijów, Nieżyn, Konotop, Kursk.

Kijów, wś, os. leśna, młyn, nad rz. Wartą, pow. nowo-radomski, gm. i par. Kruszyna. W 1827 r. było tu 23 dm., 133 mk.; obecnie wś ma 28 dm., 165 mk.; 425 mr. obszaru (316 ornej); os. leśna, młyn i karczma, należące do do dóbr Kruszyna, razem 4 dm., 19 mk. i 44 morg. ziemi. *Br. Ch.*

Kijów, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr.-katol., młyn wodny i tartak leśny, 418 mieszk.

Kijów, niem. *Gaya*, msto na Morawie, w okolicy żyznej i winnicami pokrytej.

Kijów, znaczne wzgórze lesiste, na wschod. granicy gm. Krzywczy, w pow. przemyskim; wzniesienie 355 m. n. p. m.; sz. g. 49°47′45″, dłg. g. 40°14′15″. Przezeń wiedzie gościniec przemysko-dubiecki. U połd.-zach. podnóża jego, po nad pot. Babią rzeką, rozłożyło się kilka chat, zwanych także Babią rzeką, a tworzących przysiołek wsi Krzywczy. Tu, u stóp tego wzgórza, nad tym potokiem, jak świadczą dawne dokumenta, istniała mogiła, jako też małe jeziorko, które znajdowało się w tem miejscu, gdzie dziś jest źródło Babiej rzeki. O jeziorku istnieje wiele pomiędzy ludem podań; z tych najciekawszą jest legenda o babie topielnicy, która w niem miała niegdyś siedlisko swoje. Zachodnie stopy tego wzgórza opływa rzeka Kamionka (ob.). *Br. G.*

Kijowiec 1.) wieś, folw., nad jeziorem Skulskiem, pow. słupecki, gm. Skulska wś, paraf. Ostrowąż, odl. 34 w. od Słupcy: wś ma 5 dm., 113 mk.; folw. 2 dm., 31 mk.; 557 mr. gruntu, 3 bud. mur., 4 drew. 2.) **K.**, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. Posiada cerkiew i szkołę. W 1827 było tu 73 dm., 484 mk.; obecnie 94 dm., 663 mk.; b. par. unicka dek. bialskiego, erygow. przez Zygm. Augusta. Dobra majorat Kijowiec, nadane w r. 1836 generał majorowi Simiszyn, od Biały w. 16, od Chotyłowa w. 7, nad Krzną, składają się z folwarku K., nomenklatury leśnej Borówka i Karpy, wsi K. i Dereczanka. Rozległość wynosi mr. 2040, grunta orne i ogrody mr. 553, łąk mr. 250, pastw. mr. 27, wody mr. 38, nieużytki i place mr. 32; lasu pod nazwą Borówka i Karpy mr. 1140; budowli z kamienia i drzewa 19; płodozmian 6-polowy. W terytoryum gruntów folwarcznych są miejscowości mające oddzielne nazwy a mianowicie: Hrud, Pasica, Hołowczycha, Krycha, Kurhanki, Sołtany i i Poporotno, do których się odnoszą rozmaite legendy i wieści historyczne; przed kilku laty przy przekopywaniu rowów natrafiano na rozmaite szczątki bardzo dawnych zbroi wojennych. Wieś K. os. 74, z grunt. mr. 1803; wś Dereczanka os. 41, z grun. mr. 792; w K. probostwo ma gruntu i łąk mr. 104.

Kijowiec, ob. *Raków*, pow. miński.

Kijowiec, wś, pow. żydaczowski, nad Dniestrem, o 9,1 kil. od Rozdołu, ma cerkiew paraf. gr.-kat., szkołę filialną, 682 mk. w gminie, 14 na obszarze dworskim. Por. *Jawora*.

Kijowiec, jeden ze szczytów w lesistej grupie górskiej, pow. stryjski, objętej Oporem od wsch. a Orawą od płn. i zach. Wznosi się on na samej granicy Skolego, Hrebenowa i Korostowa do 1064 m. *Lu. Dz.*

Kijowo, ob. *Kijewo*.

Kijowska góra, 228 m. wys., w zach. stronie przys. Kije, należącego do Niestanic, pow. Kamionka Strumiłowa. *Lu. Dz.*

Kijowski pot, dopływ Bugu.

Kijuciowce, folw. pryw. nad rz. Latówką, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 29 w. od Szczuczyna, 44 mk. (1866).

Kijuciszki, okolica szlachecka. pow. lidzki, 5 okr. adm.; od Lidy o 51 w., od Ejszyszek 19; dm. 4, mk. katol. 22 (1866).

Kijuszczany, wś i folw., mk. kat. 112, żyd. 3, dm. 16; odl. od Swięcian w. 29 i 20; obie w 1 okr. pol. pow. święciańskiego położone. (1866).

Kik lub *Wierzchowiska*, młyn i pustk. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko; odl. 17 w. od Wielunia. Jestto młyn wodny i kopalnia torfu na przestrzeni 259 mr.; 7 dm, 51 mk. Należy w części do dóbr rządowych Mokrsko, od nich 1879 r. oddzielone.

Kikacz, *Tikacz*, ob. *Kekacza*.

Kikcie, *Kichty*, wś, pow. żytomierski, par. Cudnów, dawniej należała do Konstantego Piotrowskiego, dziś do Budzyńskiego. Roku 1867 miała 14 domów. *X. M. O.*

Kiken (niem.), ob. *Kiki*.

Kikerino, st. dr. żel. baltyckiej w gubernii petersburskiej.

Kiki 1.) wś i folw., pow. turecki, gm. Wola Swiniecka, par. Swinice; odl. 31 w. od Turku. W 1827 r. było tu 15 dm., 109 mk.; obecnie wś ma 10 dm., 103 mk.; folw. zaś 3 dm., 28 mk. Według Towarz. kredyt. ziems. folw. K. (z wsią K. i Grabiszew) rozległy mr. 482; grunta orne i ogrody mr. 235, łąk mr. 17, pastwisk mr. 157, nieużytki i place mr. 72; bud. mur. 6, drew. 5; pokłady torfu w niektórych miejscowościach. Wieś Kiki os. 24, z gruntem mr. 111; wś Grabiszew os. 13, z grun. mr. 212. 2.) **K.**, wś i folw., pow. łaski, gm. Bałucz, par. Mikołajowice. W 1827 r. było tu 10 dm., 82 mk., obecnie 185 mk., ziemi włośc. 61, dwors. 593 mr. Należy tu młyn Piła.

Kiki, niem. *Kiken*, pustkowie do wsi Bodzanowice, pow. olesiński.

Kikili-Girge, al. *Palleiten* (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. poczt. Palleiten.

Kikiszówka, wś, pow. berdyczowski, nad strugą do Hnyłopiaty wpadającą, o 7 w. na płd. od Berdyczowa, par Machnówka. Ma 475 mk. prawosł., 18 katol.; cerkiew św. Parascewii, drew., z r. 1759, wystaw. przez stolnika owruckiego Stanisława Kostkę Baczyńskiego. Czwarta część wsi należy, z mocy konfiskaty, do skarbu, a reszta 351 dzies. do Ludw. Humnickiego (do r. 1861 Onufrego Borzęckiego, dawniej Grudzińskich); włościanie mają 330 dzies. ziemi.

Kikity, niem. *Kikiten*, wś, pow. reszelski, na bitym trakcie bisztyńsko-jeziorańskim, 1 i pół mili od msta Jeziorany, nad wielkiem jeziorem Lautern (?), na polskiej Warmii, oddawna własność biskupów warmińs. R. 1656 liczono włościan 24, gbur. 8, sołt. 1, wolny 1, karczm. 1; dawali 36 ł. owsa, 32 kur, czynszu fl. 112. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną.

Kikkurn (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. i par. Hazenpot.

Kikojty, niem. *Kikojt*, *Kykoit*, dobra, powiat malborski, na żuławach, o pół mili od dworca kolei żel. w Starempolu, obejmują rozleg. włók 23, dm. 4, katol. 42, ew. 31. Par. i szkoła Fiszewo, poczta Starepole. *Kś. F.*

Kikolska Wólka grabowa, wś, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo; odl. o 36 w. od Płońska; ma 13 dm., 231 mk., 294 mr. gruntu.

Kikoł, os., przedtem mko, nad jeziorem t. n., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł; odl. 8 w. od Lipna, leżą przy trakcie z Płocka do Lubicza i Golubia. Osada K. posiada synagogę, urząd gminny, kasę wkład.-zaliczkową, 2 karczmy. W 1827 r. było 34 dm. i 529 mk.; w 1862 r. liczono 27 dm., 453 mk. (367 żydów); obecnie ma 36 dm., 479 mk. Założona została na gruntach wsi K. w 1791 r. za staraniem dziedzica ówczesnego Ignacego Zboińskiego wojew. płockiego, lecz dopiero rząd pruski w 1799 r. zorganizował tu mczko, które przecież nie mogło się rozwinąć. Wś K. posiada kościół par. mur., szkołę początkową, 3 wiatraki i karczmę. Piękny pałac wzniesiony przez wojew. Zboińskiego w XVIII w. Wś K. ma 48 dm., 630 mk., 1665 mr. gruntu i 207 m. nieużytków. K. jestto starożytna osada, niegdyś główny punkt powiatu całego w ziemi dobrzyńskiej. Istniał tu zamek (gród), nadany przez księcia mazowiec. Konrada synowi Kazimierzowi 1236 r. wraz z Kujawami. Kościół i par. niewiadomo kiedy założone; obecny kościół murow. wzniósł podobno Franc. Ksaw. Zboiński jeszcze przed założeniem msta na gruntach K.; odnowiony 1843 r. August III ustanowił tu 4 jarmarki w 1745 r. Par. K., dek. lipnowskiego, 3026 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. IV, liczy 457 dm., 4535 mk.; obszar gruntu wynosi 13511 mor., w tem nieużytków 558 mr.; z całego obszaru 5191 mr. należy do włościan. W gm. znajdują się: 2 kościoły, 5 karczem, 6 wiatraków, kaplica 1, synagoga 1, szkoła 1, ewangielicki dom modlitwy, gorzelnia 1. W skład gminy wchodzą następujące wsie: Boguchwała, Buchowo, Bielica, Cieluchowo, Gołuchowo, Grodzień, Janowo, Jarczuchowo, Kikoł os., Kikoł wś, Korzyczewo, Kołatek, Kołat, Ksawery, Lubin, Makowiec, Nowopole, Rybniki, Sumin, Sumin rum., Wąglewo, Walencin, Wydmuchowo, Zajezierze. Dobra K. składają się z folw.: K., Walencin, Nowopole i nomenklatury wieczysto czynszowej Wójtówka (wsie niżej wy-

mienione), rozległe mr. 2556: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 851, łąk mr. 130, pastwisk mr. 54, wody mr. 126, lasu mr. 334, nieużytki i place mr. 56, razem mr. 1552, bud. mur. 15, drew. 30; folw. Walencin grunta orne i ogrody mr. 497, łąk mr. 28, pastwisk m. 11, lasu mr. 216, nieużytki i place mr. 23, razem mr. 775, bud. mur. 3, drew. 8; folw. Nowopole grunta orne i ogrody mr. 187, łąk mr. 31, nieużytki i place mr. 11, razem mr. 229, bud. mur. 2, drew. 7; osada wieczysto-czynszowa Wójtówka mr. 130. Wsie: K. os. 49, z grun. mr. 219; Boguchwała os. 3, z grun. mr. 146; Grodzień osad 22, mr. 763; Franciszków os. 9, z grun. mr. 237; Bógzapłać os. 5, z grun. mr. 118; Nowopole os. 7, mr. 45; Kołatek os. 4, z grun. mr. 138; Buchowo os. 3, z grun. mr. 106; Radziochy os. 4, z grun. mr. 16; Janowo os. 15, z gr. mr. 647; Walencin os. 35, z grun. mr. 77; Ksawery osad 4, z grun. mr. 263. R. 1789 dziedzic dóbr K. Ignacy Zboiński wysiewał tu 120 kor. żyta, 11 kor. pszenicy; proboszcz 10 kor. żyta, 2 i pół pszenicy. Czynszu miało dominium: z rumunków K. 474 zł., od żydów 480 zł., z młyna 42 zł.; z rumunków Grodzień 3408 zł. Prócz tego do K. należały liczne folwarki i wsie czynszowe. *Br. Ch.*

Kikoł, jezioro pod osadą t. n., w pow. lipnowskim, oddzielone wąskim pasem ziemi od jeziora Sumińskiego, ma brzegi bezleśne, przeważnie niskie, od płn. daje początek błotom Bielica, ciągnącym się na półn., na 3 w. przeszło, aż do jez. Moszczanne (?). Jezioro K. ma 58 mr. rozległości a do 9 st. głębokości. Strumień płynący z sąsiednich wzgórz przepływa przez nie i łączy je z jez. Sumińskiem. *Br. Ch.*

Kikoły 1.) pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. Por. *Jabłoń*. 2.) **K.**, kolonia nad rz. Narew, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo; odl. o 40 w. od Płońska, ma szkołę, 35 dm., 321 mk., 739 mr. gruntu, 186 mr. nieużytków. Podług wiadomości z r. 1858 wieś K. ma rozległości mr. 950, las obrębu K. mr. 792; razem mr. 1742; własność rządowa.

Kikopie, wieś, pow. rossieński, parafia ławkowska.

Kikott (dok.), ob. *Kikuty*.

Kików, wś, pow. stopnicki, gm. Zborów, par. Dobrowoda; leży na lewo od drogi ze Stopnicy do Wiślicy. Posiada kopalnie piaskowca białego, średnio ziarnistego. W 1827 r. było tu 37 dm., 268 mk.; w XV w. była dziedzictwem Marcina Zborowskiego h. Jastrzębiec i należała w części do par. Dobrawoda, a w części do par. Stobnica. (Dług. II, 375). Dobra K. składają się z folwarków: Kików, Maryanów, Kosinów, Zagaje i wsi Kików; rozległe mr. 1021; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 220, łąk mr. 30, pastwisk mr. 2, nieużytki i place mr. 18, razem 270, bud. mur. 15, drew. 6; folw. Maryanów grunta orne i ogrody mr. 90, pastwisk mr. 14, nieużytki i place mr. 5, razem mr. 109, bud. drew. 2; folw. Kosinów grunta orne i ogrody mr. 133, łąk mr. 8, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 147; folw. Zagaje grunta orne i ogrody mr. 185, pastwisk mr. 139, lasu mr. 154, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 494, bud. mur. 4. Wś K. osad 56, z grun. mr. 593.

Kikowicze, wś szlach., pow. kowieński, par. Wędziagoła, okr. polic. Janów, ma 20 osad, grunta dobre. *J. D.*

Kikowo, dom. i gm., pow. szamotulski, 4333 mr. rozl.; 4 miejsc.: a) K. dom; folw.: b) Nojewo; c) Grzywno; leśnictwo: d) Dąbrowo; 32 dm., 436 mk., 106 ew., 330 katol., 225 analf.; gorzelnia, młyn parowy, poczta na miejscu, st. kol. żel. i telegr. w Szamotułach (Samter) o 19 kil., we Wronkach o 15 kil. *M. St.*

Kikszty, wieś, pow. szawelski, gm. poszuszwiańska, 45 os., 450 dzies. gruntu. *J. Godl.*

Kikusz, kolonia, pow. średzki, 1 dm., 9 mk., należy do wsi i gm. Pięczkowa.

Kikuty 1.) *Stare* al. *Kejkuty*, w dok. *Kikoft*, *Alt Keikuth*, wś, pow. szczycieński, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkała, istniała już r. 1399. R. 1429 Wawrzyn. Sallmundt dostaje młyn w Starych Kikutach na prawie chełmińskiem. R. 1445 Henryk Reuss z Pławna, komtur elbląski, nadaje Jurdze Repete 2 włóki. R. 1496 Jan Tieffen, mistrz krzyż., odnawia Maciejowi Molewskiemu (Matze Molleske), sołtysowi, przywilej na 2 włóki sołeckie, nadane prawem chełmińskiem. 2.) **K.** *Nowe*, wś, pow. szczycieński, na pruskich Mazurach, istniała r. 1411. R. 1602 mieszkają w Starych i Nowych Kikutach Polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 395.

Kilan (to samo co *Kielan?*), dawne imię (*Kilian*), stanowi źródłosłów nazw Kilanija, Kilanowo, Kilanówka. *Br. Ch.*

Kilanija, wś, pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek; odl. 9 w. od Turku, ma 10 dm., 151 mk.

Kilanowo, rum., pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż. Niezamieszczony w spisie urzędowym z 1882 r.

Kilany, wś, pow. rossieński, par. ławkowska.

Kilczeń, *Kalina*, prawy dopływ Samaru, wpadającego do Dniepru z lewej strony.

Kilczówka, rz. w pow. bracławskim, dopływ Sielnicy, bierze początek koło wsi Wójtówki, płynie obok Annopola, uchodzi pod Klebaniem. *Dr. M.*

Kilczyn, potok podgórski, powstaje z dwóch strug leśnych w obr. gm. Łużka górnego, w pow. staromiejskim, we wschodniej jej części; płynie na półn.-zachód przez łąki tejże gminy, a przeciąwszy gościniec staromiejski, wpada z pr. brz. do Dniestru. Przy ujściu płynie na

płd.-zachód. Długość biegu 3 kil. i pół. Ujście 400 m. npm. *Br. G.*

Kilczyn horb, szczyt lesistego wzgórza, 819 m. wysoki, na samej granicy Zworu (pow. samborski) i Łużka Górnego i Niedzielnej (powiat staromiejski). Wody jego spływają na zachód do Dniestru, na płd. do Niedzielanki; na wschód płynie Jaglina do Czerchawy. *Lu. Dz.*

Kildehnen (niem.), wś, pow. świętosiekierski, st. p. Lichtenfeld.

Kile, wś, pow. rossieński, par. ławkowska.

Kile, niem. *Kiehlen* 1.), wś, pow. łecki, st. p. Kalinowo. 2.) **K.**, niem. *Kiehlen*, wieś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, przez ludność polską zajmowana. R. 1485 Jan von Tieffen komtur brandenburski, nadaje Szymonowi i jego synowi Andrzejowi na prawie magd. 8 włók pod Turowem i nad granicą litewską z obowiązkiem jednej służby. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 503.

Kilejcie, zaśc. szl., pow. wileński, 4 okr. adm., o 55 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kilenowo, wś pryw. nad rz. Antą, pow. dzisieński, o 19 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 46 mk. (1866).

Kilerówka, grupa domów w Nahaczowie, pow. jaworowski.

Kileszowice, niem. *Gilschowitz*, *Gilschwitz*, wś, pow. opawski, na Szląsku austr., ma kościół paraf. katol., szkołę ludową, 1870 mk.

Kilewiec, rz., dopływ Biełki, wpadającej do Teterowa.

Kilewojcie, folw., pow. święciański, 4 okr. adm., o 69 w. od Swięcian, 1 dm., 8 mk. kat. (1866).

Kilgis (niem.), dobra ryc., pow. iławsko-pruski, st. p. Krzyżbork.

Kilia, miasto w gub. bessarabskiej, przy ujściu Dunaju, 1962 wiorst od Petersburga, 285 od miasta gubernialnego odległe, 8900 mk. St. pocz. W r. 1856 od Rossyi oderwane, a 1878 na nowo przyłączone.

Kilia, rz. na Bukowinie; nad jej brzegiem kopalnia miedzi.

Kilian, pustkowie do wsi Stare Repty, pow. bytomski.

Kiliannen (niem.), pow. olecki, ob. *Kiliany*.

Kilianówka, os. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Ciszyca górna, par. Tarłów, odl. 38 w. od Iłży, ma 2 dm., 9 mk., 39 mr. ziemi włośc.

Kilianówka, kol. żydowska, o 12 w. od m. Lityna, gm. Sosny, par. Lityn, 11 dm., 180 mk., 120 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Kiliany, niem. *Kiliannen*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajmowana. R. 1616 książę Jan Zygmunt podaje do wiadomości, że r. 1561 Michał Kilian i Piotr Buczko z pow. łeckiego nabyli 4 wł. sołeckie w Kilianach, włókę za 60 grz., celem założenia wsi dannickiej na 35 włókach, nadanych prawem chełmińskiem. Ponieważ przywilej się spalił, książę go obecnie potwierdza. R. 1600 mieszkają w K. sami polacy. Czyt. Kętrz., Ludność polska, str. 517.

Kilica mała, wzgórze ze szczytem 832 m. wys., na granicy Zawadki i Rosochacza w pow. turczańskim, na prawym brzegu pot. Zawadka. Na płn. łączy się ono z Boszeliwką, górą dochodzącą do 1026 m. *L. Dz.*

Kilienhof (niem.), wś, pow. braniewski, st. p. Frombork.

Kilikijów, mko, pow. ostrogski, na wschód od Ostroga o 41 wiorst położone, przez które przed 20 laty przechodził trakt pocztowy do Korca, a przy samej granicy powiatu nowograd-wołyńskiego (zwiahelskiego). Należało do ks. Ostrogskich i w dziale Janusza i Aleksandra nazwane miasteczkiem (1602 r.); później przeszło na własność książąt Jabłonowskich, a przez przegrany zakład przeszło do familii Steckich, w których ręku i dotąd zostaje. Miasteczko samo na równej płaszczyznie, na środku plac obszerny, a na nim cerkiew drewniana nowej struktury, zbudowana w 1852 r. Domy żydowskie w czworobok placu zabudowane; jest kilka lichych zajazdów, kilka straganów drewnianych, po przedmieściach mieszkają chłopi. Żydzi trudnią się handlem zboża a najwięcej smoły. Jest szkółka parafialna. K. należy do gminy Dołżek. Wieśniacy trudnią się rolnictwem. Ziemia 7 klasy, grunt żytni. M. Kilikijów w 1834 r. było skonfiskowane a ekonomiczne ziemie rozdane chłopom—i dopiero zwrócone w 1860 roku. Na polach Kilikijowa od południo-wschodu już sterczą ogromne skały granitu czerwonego. Ludność żydowska do 400 głów, wiejska obu płci 360; bywa tu kilka jarmarków do roku; był tu niegdyś ogromny staw — lecz błotny; gdy Karol Rożycki w 1831 roku przechodził z oddziałem swoim przez K., tu popasał; w trakcie popasu, nadszedł transport prochu i kul; proch zabrał—a kule zatopił w stawie; otóż w kilka dni dla wydobycia kul spuszczony został staw—a że był bardzo błotny, to potrzeba go było osuszyć—i od tej daty staw nie egzystuje. O 7 wiorst na zachód od Kilikijowa, przed kilkunastu laty stała pocztowa stacya „Wygoda;“ koło tej stacyi zaraz przy trakcie jeszcze dotąd egzystują dobrze zachowane mogiły, które lud nazywa mogiłami kozackiemi—Krzywonosa. *Z. Róż.*

Kilimany, al. *Lipniak*, pod Klonem, pow. szczycieński.

Kiliniki, albo *Szwajcarya*, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Pojewoń, odl. 24 w. od Wyłkowyszek, ma 17 dm., 110 mk,

Kiliszki, niem. *Kielischken*, wś, pow. szczycieński, na polsko-pruskich Mazurach, nowozałożona po r. 1763; st. p. Wielbark.

Kility, wś włość., nad jez. Chołostino, pow. wilejski, 3 okr. adm., o 84 w. od Wilejki, 10 dm., 124 mk., z tego 18 prawosł., 106 katol. (1866).

Kilkuszowa, wś, *Kilkuszówka*, rz., ob. *Kliknszowa*.

Killhof (niem.), folw. dóbr Kron-Würzau, pow. mitawski w Kurlandyi, par. Mitawa.

Killucken (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Skoepen.

Kilmatyczi (rus.), ob. *Kulmatycze*.

Kilona, zowie się w dokum. z XIII w. struga, dziś Chylonia, pow. wejherowski.

Kilp (niem.), wś, pow. chełmiński, ob. *Kielp'*.

Kilpinie, dwór, pow. rossieński, par. szyłelska, własność Mejry (1862).

Kilteń, lewy dopływ Wielkiej Wysi, płynie od wsi Chmielowa na Janopol przez Nadłak (Nadłask, Kilteń).

Kiłejki, wś, pow. szawelski, gm. Chwałojnie, 37 dusz męz., 80 dzies. ziemi nadanej. *J. Godl.*

Kiłków, w art. *Gardzienice* mylnie, winno być *Kałków*.

Kiłoczewo, al. Sosnówka, wś, dryguczeskiej gminy, nad pot. Peresłówką, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 26 i pół w. od Dzisny, 3 dm., 32 mk. (1866).

Kiłojcie, wś, pow. wileński, 4 okr. adm., o 54 w. od Wilna, 10 dm., 76 mk.. z tego 15 prawosł., 61 katol. (1866).

Kim, potok, wytryska na zach.-granicy gm. Paportna w pow. dobromilskim, na połudn.-wsch. stoku góry Suchego Obycza (621 m.); płynie w kierunku wschod, łączkami tejże gminy, opływając południowe stopy góry Kiczory wysokiej (580 m.), a we wsi Paportnie, przyjąwszy z lew.-brz. strugę nastającą w tejże, zwraca się na południowy wschód pomiędzy domostwami wsi, przechodzi w obr. gm. Kropiwnika i Kniaźpola, przerzynając je samym środkiem; poza Kniaźpolem zwraca się na wschód i wlewa swe wody do Wyrwy z lew. brz., na granicy Kniaźpola z Dobromilem. W obr. Kropiwnika, od płn.-wsch. strony, wznosi się ponad potokiem góra Glinianka (ob.) ze szczytem 510 m. npm., a od płd. str. góra Żanków ze szczytem 585 m. npm. Długość biegu 9 kil. i pół. *Br. G.*

Kimaczewo, wś, pow. wilejski, 3 okr. adm., o 64 w. od Wilejki, 3 dm., 27 mk. katol. (1866).

Kimale, dwór, pow. rossieński, par. lalska. Własność Butowta (1862).

Kimalen (niem.), dobra, pow. goldyngeński, par. Goldynga.

Kimbarówka czyli *Ciemna Dolina* (*Vallis Umbrosa*), w powiecie mozyrskim, nad Prypecią, zwana także *Sambor*. Tu śród pięknego lasu wznoszą się mury klasztoru cystersów, otoczone wielkim ogrodem. Kilku obywateli powiatu, a na ich czele Zygmunt Szukszta, podczaszy kijowski, zrobili tu fundacyą roku 1711; August II bogaciej ją uposażył r. 1713, a August III r. 1752 nowemi dochodami fundusz ten pomnożył. R. 1744 kś. Rożański założył tu klasztor cystersek. Kościół katol. św. Michała przy b. klasztorze cystersek, 1744 r. zmurowany ze składek. Kilka kaplic do niego należy: Barbarów, Nowiki, Narowla i i.

Kimbaryszki, zaśc., nad jez. Ukojas, pow. święciański, 2 okr. adm., o 35 w. od Swięcian, 3 dm., 25 mk. katol. (1866).

Kimborciszki, zaśc. nad jez., pow. nowoaleksandrowski, okr. polic. widzki, o 17 w. od m. pow.; młyn wodny (1859).

Kimecie, wś, pow. rossieński, par. girdyska.

Kimerka, ob. *Hostoml*.

Kimia, wś, w pow. borysowskim, w gm. ziembińskiej, nad rzeczką Kiczkuranką, ostatnim lewym dopływem Hajny, o wiorst 5 na północ od miasteczka Ziembina, przy drodze wiodącej do Korsakowicz, w miejscowości górzystej położona; ma cerkiew, osad włócznych 22. *A. Jelski.*

Kimirz, wś, pow. Przemyślany, o 7,5 kil. na połud.-zachód od Przemyślan oddalona, położona na połowie drogi z Przemyślan do Swirza, nad potokiem, dopływem Zgniłej Lipy, któren porusza tu młyn wodny, należący do posiadłości większej; przestrzeń pos. dwor. 1315 mr.; z tego 1232 m. lasu; włość 1288 m.; w górzystej i leśnej okolicy; ludność rzym. kat. 178, należy do par. w Swirzu; gr. kt. 410, należą do par. w Uszkowicach, wiosce o 3 kil. na wschód położonej. Właściciel więk. pos. Ignacy Pierzchała.

Kimontwiedzie, wś, pow. kowieński, par. i gm. Betygoła, o 9 w. od Betygoły, ma 5 osad włośc. *J. D.*

Kimonty, wś szlach., pow. kowieński, par. Betygoła, okr. polic. i st. p. Ejragoła, o 14 w. od Ejragoły, ma 9 osad włośc., grunta średnie. *J. D.*

Kimpolung mołdawski (z Brazą, Gropą i Porszeskul), mko powiatowe na Bukowinie, nad Mołdawą, śród lasów, ma 5534 mk., kościół paraf. rz. kat., dwie cerkwie parafialne: unicką i dyzunicką; st. poczt. przy trakcie Suczawa-Bistritza, o 70 kil. od Suczawy, źródła nafty, pokłady rudy żelaznej (żelaziak gliniasty). Pow. K. dzieli się na dwa obwody sądowe: K. i Dorna-Watra; ma zaś 38,702 mk., w tem obwód sądowy K. 27,975. Rozl. 41

mil kw. Główne miasta: Eisenau, Jakubeni, Dorna, Pożorita, Kirlibaba.

Kimpolung ruski al. *Dolhopole*, wś, pow. wyżnicki, o 7,5 kil. od st. p. Uście-Putilla, ma 972 mk., kościół par. rz.-kat. i dwie cerkwie paraf.: unicką i nieunicką. Własność skarbowa. Pamiętne urodzeniem Michała zakonu św. Dominika, zawołanego astrologa przy akademii krakowskiej w XVII wieku. W pobliżu na górze Rareu godną widzenia jest wapienna, do 200 stóp wysoka iglica, zawierająca w sobie koralowe smugi.

Kimry, sioło, pow. korczewski, gub. twerskiej, st. p. blisko stacyj Kalazyn i Kaszyn, o 13 w. od st. p. Ilińskiej.

Kimschen (niem.), dobra, młyn i karczma, pow. ragnecki, st. p. Rautenberg.

Kimstaczewo, wś rządowa, pow. wilejski, o 64 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. wołkołacka, 3 dm., 27 mk. kat. (1866).

Kimsze, wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów (ob.), par. Kalwarya, odl. 3 w. od Kalwaryi, ma 5 dm., 23 mk.

Kin, ob. *Gropa*.

Kina, niem. *Kaina*, *Kayna*, *Keina*, dwie wsie serbskie tego nazwiska na saskich Łużycach w pow. budyszyńskim. 1) *Hornja* K., po niem. *Oberkaina*, w r. 1880 domów 10, mk. 83. 2) *Delnja*, po niem. *Niederkaina*, w r. 1880 dm. 34, mk. 274 (z Kralowym młynem). *A. J. P.*

Kinachy, grupa domów w Wólce Mazowieckiej, pow. Rawa Ruska.

Kinajcht, niem. *Kühnicht*, wś na pruskich górnych Łużycach, pow. wojerecki. R. 1840 było 91 serbów; r. 1860: 115; a r. 1880: 129. *A. J. P.*

Kinaszów, wś, pow. bracławski, gm. Chołodówka, par. Tulczyn, nad rz. Sielnicą, o kilka wiorst ku wsch. od m. Tulczyna. Ma 1,172 mk., 1,946 dzies. ziemi włośc., 112 cerkiewnej. Należy do Maryi ze Strogonowych Potockiej. *Dr. M.*

Kinauszen al. *Birkenfelde* (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Szyrwinty.

Kinberg (niem.), ob. *Czarny Wag*, *Głęboki* potok i *Smolnik*.

Kinburnska kosa, ob. *Dniepr*, tom II, 48.

Kinczule, wś, pow. szawelski, gm. łuknicka, nad rzeką Wyrwitą, w położeniu malowniczem śród lasu Biwojni, należącego do dóbr Berżyniany Górskich. Ma 10 dm., 21 dusz męz., 198 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kinczyk bukowski, góra i szczyt w Karpatach lesistych, w samym grzbiecie granicznym między Galicyą a Węgrami, w obr. gm. Bukowca, w pow. Turka; wznosi się 1251 m. npm. Sz. g. 49° 2' 10", dłg. g. 40° 28' 40". Od tego szczytu na płn.-zachód po szczyt Halicz (1335 m.) rozpościera się obszerna połonina bukowska. *Br. G.*

Kinczyk hnylski, góra i szczyt w Karpatach lesistych, w obr. gm. Hniły, w pow. Turka, w samym granicznym grzbiecie między Galicyą a Węgrami. Wznosi się do wys. 1115 m. npm. Sz. g. 48° 57' 30", dłg. g. 40° 32' 20". *Br. G.*

Kindarra (niem.), pow. olsztyński, st. p. Dorotowo.

Kindelbier (niem.), ob. *Nowa Wesoła*.

Kinderale, wś, pow. rossieński, par. retowska.

Kinderhof (niem.), dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Kinderlaucken (niem.), wś, pow. stołupiański, st. p. Trakieny.

Kinderweitschen (niem.), al. *Pazemjei*, wś, pow. stołupiański, st. p. Ejtkuny.

Kindestie, wś, pow. serecki na Bukowinie, o 14 kil. od st. p. Sinoutz, należy do parafii gr. nieunickiej Rogoszestie, ma 642 mk.

Kindiaki, st. p. w gub. jarosławskiej, pow. romanowo-borysohlebskim.

Kindoły, folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik.

Kindrat, szczyt lesistego wzgórza, 1158 m. wys., w płn.-wsch. stronie Tuchli, pow. stryjski, na gran. Libochory. Wody jego płyną na płn. do pot. Żelemianka, na płd. do pot. Sechły, dopływów Oporu. Sz. g. 48° 55' 50"; dł. g. 41° 12". *Lu. Dz.*

Kindrat, potok górski, w Karpatach lesistych, wytryska z pod góry Smereka (1223 m.), na granicy gm. Jaworca i Smereka w pow. Lisko; płynie leśnymi parowami, zrazu na zachód na północ po górę Wysokie Berdo (940 m.), potem tworząc wzdłuż swego biegu granicę między temi gminami; w średnim i dolnym biegu, płynąc na płd.-zach., zrasza łąki wsi Smereka, w której uchodzi z pr. brz. do rzeki Wetliny. Ujście 584 m. npm. Długość biegu 5 kil. *Br. G.*

Kindschen al. *Kindszen* (niem.), 1.) dobra i wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen. 2.) K., al. *Bartel*—K., wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda. 3.) K.-*Jonel*, al. *Szibben*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Szyło-karczma. 4.) K.-*Radwill*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Immersatt.

Kinelówka, karczma, pow. wileński, 6 okr. adm., o 9 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. żydów (1866).

Kineryszki (Kinegiszki?), wś i folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, wprost Kowna, nad Niemnem, odl. 51 w. od Maryampola. Liczy 129 dm. i 1348 mk. W 1827 r. było tu 5 dm., 41 mk.

Kineszma, miasto pow. w gub. kostromskiej, na pr. brz. rz. Wołgi, przy ujściu do niej rz. Kineszemki, 817 w. od Petersburga a 86 od miasta gubernialnego odległe, 3,957 mk., trudniących się malowaniem na drzewie obra-

zów świętych; handel cienkiem i żaglowem płótnem, zbożem. Bank, stacya pocztowa, stacya kolei żelaznej szujsko-iwanowskiej i przystań statków parowych.

Kingitten (niem.), *Alt* i *Neu*, folw., pow. królewiecki, st. p. Liska-Schaaken.

Kinice (?), niem. *Kienitz*, os. do Kosobudy, pow. chojnicki, ma bud. 12, dm. 12, katol. 10 (?). Par. i poczta Brusy, szkoła Kosobudy. *Ks. F.*

Kinieszma, ob. *Kineszma*.

Kiniki, wś, pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Raciąż, odl. o 28 w. od Płońska, ma 16 dm., 147 mk., 464 mr. gruntu.

Kiniszki, wś, pow. nowo-aleksandrowski, gm. bachmacka.

Kiniuny, wś, pow. święciański, 2 okr. adm., o 33 wiorst od Święcian, 16 dm.,101 mk. katol. (1866).

Kinkeim (niem.), dobra, pow. frylądzki, st. p. Bartenstein.

Kinkie, wś, pow. szawelski, gm. popielańska, przy trakcie bitym z Kurszan do Krup. 98 dusz męz., 700 dzies. ziemi. Przez tę wieś ma przechodzić zamierzona droga z Szakinowa do Popielan. *J. Godl.*

Kinkiszki, wś, pow. rossieński, par. gawrańska.

Kinkówka v. *Kienkówka*, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. W 1827 r. było tu 16 dm., 104 mk.; obecnie 22 dm., 190 mk. i 580 mr. obszaru.

Kinnberg (niem.), góra na Spiżu, ob. *Smolnik*.

Kinno, ob. *Inno*.

Kinno, folw., pow. mogilnicki; 3 dm., 33 mk., należy do dom. Skubarczewa.

Kinort, niem. *Kuehnort*, pow. jańsborski, ob. *Kopisze*.

Kinsbórk, niem. *Königsbrück*, miasto w zniemczonej części saskich Łużyc, w r. 1880 1,960 mk. *A. J. P.*

Kiński potok, potok górski, wypływa w obr. gm. Porohów, w pow. bohorodczańskim, w Karpatach lesistych, w dziale skolsko-delatyńskim, z pod gniazda górskiego Stanimirem zwanego (1549 m.); płynie leśnym jarem w kierunku połudn.-zachodnim i wraz z potokiem Płoskim wpada z lew. brz. do pot. Douszczyny, który wkrótce uchodzi do Bystrzycy Sołotwińskiej. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Kinszele, wś, pow. rossieński, par. niemoksztyńska.

Kinten (niem.), wś kościelna w pow. szyłokarczemskim, o 19 kil. na południe od st. kolej. Proekuls, między rzeką Mingą a zatoką kurońską, w równinie; $\frac{1}{3}$ roli, $\frac{1}{3}$ łąk, $\frac{1}{3}$ lasu; mk. 494 przeważnie ewang., prawie wyłącznie po litewsku mówiących. Agentura pocztowa. *J. B.*

Kintenau (dok.), ob. *Kitnowo*.

Kintowce, wś, pow. wilejski, o 44 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 10 dm., 73 mk. (1866).

Kintrymy, wś, pow. rossieński, par. andrzejowska.

Kintyce, węg. *Kiette*, wś w hr. gömörskiem (Węg.); kościół paraf. ewang., uprawa roli, wyrób skrzyń do rozsyłania owoców; 180 mk.

Kintzelmühle (niem.), ob. *Heidemühle*.

Kinwangen (niem.), dobra ryc., pow. frylądzki, st. p. Sępopel.

Kiodły al. *Kudły*, grupa domów koło Koniuszek tuligłowskich, pow. rudecki. *Lu. Dz.*

Kioffen (dok.), *Kioewen*, *Kyowen*, ob. *Kijowo*.

Kionczyn, ob. *Kiączyn*.

Kioschen al. *Ruszpelken* (niem.), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kretynga Niemiecka.

Kioszen (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Lankuppen.

Kipary, *Kiparren* (niem.), niegdyś *Konraden*, wś, pow. szczycieński, st. p. Wielbark. Ma cegielnię.

Kipciele, folw., pow. dzisieński, o 37 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 25 mk. katol. (1866).

Kipiaczka, ob. *Mikołajówka*, pow. kaniowski.

Kipiaczka, wś, pow. tarnopolski, o 12 kil. na połud. wschód od Tarnopola oddalona, leży w pszennej podolskiej glebie, nad potokiem, dopływem pobliskiej Gniezny, który porusza tu młyn wodny, własność posiadł. większej. Przestrzeń pos. więk. 421 m., włość. 683 m.; ludność rzym. kat. 14 należy do parafii w Baworowie, wiosce o 5 kil. oddalonej; gr. kat. 525, par. w miejscu, należąca do dekanatu tarnopolskiego, dyecez. lwowskiej; do tej parafii przyłączone gminy: Toustołuh z cerkwią pod wezwaniem św. Grzegorza 735 parafian; Zaścianka z cerkwią pod wezwaniem św. Parascewii 358 paraf.; w samej Kipiaczce cerkiew pod wezwaniem Narodzenia Naj. Panny Maryi; ogólna ilość grecko-kat. parafian 1618. Przed laty kilkunastu była własnością ś. p. Piotra Mochnackiego; obecny właściciel Józef Czerwiakowski. *B. R.*

Kipiączka, nieznaczny potok, na mapie Kummersberga, sekc. 45, dz. IX, mylnie nazwany *Kierieczca*, w obr. gm. Czarnołosce, w pow. tłumackim; płynie na zachód i po krótkim biegu, bo 2 kil., uchodzi z pr. brz. do Worony. *Br. G.*

Kipichy, wś, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Swiedziebno, odl. o 18 w. od Rypina. W 1827 r. było tu 13 dm., 81 mk., obecnie 13 dm., 186 mk., 375 mr. gruntu.

Kipień, st. p. w gub. petersburskiej, pow. peterhofskim, w pobliżu Strelny i Jamburga.

Kipitten (niem.). 1.) wś i dobra, pow. frylądzki, st. p. Fryląd. 2.) **K.**, os. leśna, pow. welawski, st. p. Fryląd.

Kipnick (niem.), dobra, pow. szczycieński, st. p. Puppen.

Kiporow, błoto i staw w lasach dóbr Horodnica, pow. zwiahelski.

Kippen (niem.). 1.) wś i os. leśna, pow. nizinny, st. p. Skajzgiry. 2.) **K.**, al. *Weidlaucken*, wś tamże.

Kiprznia, ob. *Kipszna.*

Kipsze, 1.) wś, pow. rossieński, par. kielmeńska. 2.) **K.**, folw., pow. szawelski, par. kurszańska, 4 włóki rozl., własność Michała Szymkiewicza. *J. Godl.*

Kipszna, wś, attynencya Bogoniowic, pow. grybowski, par. Ciężkowice, po lewej stronie rz. Biały, o 6 kil. od Ciężkowic, ma 49 dm., 331 mk. Obszar dworski, własność p. Anny Trzecieskiej, ma 104 mr. roli ornej, 9 mr. łąk, 7 mr. pastwisk, 103 mr. lasu; mniejsza posiadłość 345 mr. roli ornej, 26 łąk i ogrod., 54 mr. pastwisk i 121 mr. lasu. *M. Ż. S.*

Kipszty, ob. *Kiepszty.*

Kiptiuch, ob. *Hałajki.*

Kipty 1.) przys. Rudy Magierowskiej, w półn.-wsch. stronie wsi, pow. Rawa Ruska 2.) **K.**, grupa domów w Ławrykowie, pow. Rawa Ruska. *Lu. Dz.*

Kiptyńce, mylnie, ob. *Kieptyńce.*

Kira, ob. *Muldowa.*

Kirbajcie, wś, pow. szawelski, gm, Szawle, 34 dusz męz., 191 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kirbarg (mylnie), ob. *Drużbaki* i *Kinberg.*

Kirchberg (niem.), ob. *Polichno*, dom., pow wyrzyski.

Kirchberg (niem.), r. 1534 *Dlustoruby*, wś i dobra, pow. niemodliński, nad Nissą, przy drodze z Grüben do Michelau, par. Rogów. Dobra z folw. Sorgenfrei mają 889 mr. rozl.; wś z kol. Pilkendorf 88 osad, 3469 mr. rozl. Jeszcze w XV w. był tu kościół; dziś cmentarz tylko i szkoły dwóch wyznań elementarne.

Kirchdorf (niem). Tak 1222 r. przezwane Papowo.

Kirchdorf (niem.), ob. *Kurkocin* i *Golub'*, tom II, 659.

Kirchdrauf, także *Kirchdorf*, węg. *Szepesvaralja*, msto węg. w hr. spiskiem, ob. *Podegrodzie*, także *Podzamcze*, *Podhradz*. *Br. G.*

Kirchen lub *Kirchendombrowka*, ob. *Dąbrówka Kościelna*, wś, olędry i dom., pow. obornicki.

Kirchenjahn (niem.), pow. kwidzyński, ob. *Jania Kościelna.*

Kirchenturmspitze (niem.), szczyt w Tatrach, ob. *Grań Pośrednia.*

Kirchholm (niem.), wieś i parafia gubernii inflanckiej, pow. ryskiego, nad samą Dźwiną, o 2 mile od msta Rygi, pod 56°51' półn. szer. i 46°1' wsch. dług. położona. W pobliżu wsi K., o pół mili niżej nad tąż rz. Dźwiną, istnieją dotąd szczątki starodawnego biskupiego zamku Kirchholm. Na samej zaś rzece naprzeciw ruin znajduje się wyspa *Martinsholm* (błędnie przez niektórych Meinardsholm nazywana), na której niegdyś wznosił się jeden z najpierwszych w tym kraju kościołów chrześciańskich, przez biskupa Meinharda pod wezwaniem św. Marcina w r. 1186 wzniesiony. Nieopodal od zamku istnieją pokłady czerwonawej skały wapiennej, zawierające skamieniałości formacyi dewońskiej, a mianowicie zęby rybie, tudzież muszle *Spirifer Verneuilli* i *Enomphelus.* Pod temi pokładami plity czerwonawej leżą liczne pokłady wapienne koloru szarego, żadnych już niezawierające skamieniałości. Wszystkie dawne gmachy msta Rygi wzniesione były z plity wapiennej kirchholms., którą także i bastyony twierdzy ryskiej zewnętrznie były omurowane (Bienenstamm, Ostseeprov. 201). W r. 1605 Kirchholm nabył sławy europejskiej. Na początku miesiąca sierpnia tego roku wylądował Karol książę Sudermański (późniejszy Karol IX) na brzegu inflanckim z 14,000 jazdy i 10,000 piechoty na pięćdziesięciu kilku statkach przybyłych pod Rygę, Parnawę i Rewel. W wojsku tem było mniej Szwedów, więcej najemnych Niemców, Francuzów, Belgów i Anglików. Celem jego było zdobycie Rygi. Chodkiewicz z kilkutysiącznem wojskiem u Dorpatu stojący, widział jasno rozpaczliwe położenie swoje. Nie miał on więcej jak 4,000 rycerstwa, działek siedm. Król łudził tylko obietnicami pieniędzy i wojska, głód dojmował żołnierzom, których liczba nawet na obsadzenie głównych twierdz kraju nie wystarczała. Już miał się chwycić desperackiego kroku spalenia wszystkich twierdz inflanckich, gdy ciągnące ku Rydze posiłki zmusiły go do wyjścia z Dorpatu i przeniesienia się do Felina. Stamtąd zabiegał on drogę szwedzkiemu jenerałowi Lindersonowi; ale gdy mu ten nie chciał wydać walnej bitwy, poprzestał na harcach, nie mało Szwedom szkodliwych. Gdy się i Karol Sudermański ruszył, cofnął się Chodkiewicz do Wendy, i tam, okopawszy się, bitwę stoczyć zamyślał; ale Szwed nie przyjął bitwy, a dążąc prosto ku Rydze, połączył się pod jej murami z Lindersonem 23 września (Szujski, Dzieje Polski III, 166). Zaledwie roboty oblężnicze rozpoczęto, ruszył się Chodkiewicz z Wendy na odsiecz. W 3,800 ludzi stanął pod sławnym odtąd Kirchholmem. Karol Sudermański, wiedząc jak nieliczne miał przeciwnik jego wojsko, część tylko na pobicie jego chciał wysłać, ale przestrzeżony od jenerała Lindersona, aby Polaków lekko sobie nie ważył, ściągnął oblegające

Rygę hufce i z całą siłą kilkunastutysiącznego wojska ruszył na Chodkiewicza. Jak ów Wasyl Iwanowicz przed bitwą orszańską, tak i Karol był pewnym swojego zwycięstwa, że naprzód łup polskiego obozu między swych jenerałów rozdzielał. Wesoła pijatyka poprzedziła bitwę. Krajewski, jeniec polski, przypadkiem schwytany, upominał Karola, aby się przed czasem nie chełpił; napominali i jenerałowie, którzy znali z doświadczenia męstwo Polaków. Chodkiewicz rozłożył obóz między wzgórzami Kirchholm otaczającemi. Spowiedzią i komunią, jak za dni dawnych, kazał pokrzepiać ducha wojennego w wojsku. Nie taił mu słabości sił— a chętne rycerstwo odpowiadało z zapałem: „Policzym Szwedów, jak ich pobijemy!“ (Szujski, l. c. III, 166). Doświadczonemu Chodkiewiczowi chodziło o to, aby sprowadzić nieprzyjaciół ze wzgórza na równiny, gdzieby mógł rozwinąć jazdę, stanowiącą całą siłę jego. Zmyślają więc ucieczkę harcownicy (Morawski, Dzieje narodu polskiego III, 194). Dał się wywieść w pole Karol Sudermański. Gdy zbliżył się a nie ujrzał między wzgórzami Polaków, mniemał zrazu, że uciekli, i zaledwie zdołano go powstrzymać od pogoni. Dnia 27 września zabłysły na przeciwległych Szwedom wzgórzach hufce polskie. Karol ustawił swoje lewe skrzydło pod wodzą Henryka Brandta, prawe pod wodzą jenerała Mansfelda, środek pod własną i dzielnego jenerała Lindersona komendą. Na pół godziny przed tą wiekopomną bitwą kirchholmską, młody Fryderyk Kettler, syn kurlandzkiego księcia Kettlera, przywiódł Chodkiewiczowi 300 rajtarów, składających się z samej starodawnej szlachty kurlandzkiej, z którą po rycersku wpław Dźwinę przebył (Morawski III, 194). Hetman, zważając na ogromną nierówność sił, postanowił wszystko na kartę pierwszego natarcia postawić. Trzechset husarzy pod Wincentym Wojną porucznikiem, wspartych dzielnymi kurlandzkimi rajtarami, miało uderzyć w środek nieprzyjaciela i rozbić muszkietników pieszych, stanowiących główną siłę Karola; lewe skrzydło pod wodzą Tomasza Dąbrowy, z lekkiej kawaleryi złożone, miało potykać się z rajtarami Mansfelda; prawe pod Sapiehą, starostą uświatskim, z rajtarami Brandta. Piechota hetmańska z 200 końmi pancernych pod wodzą Lackiego, przeznaczoną była jako pomoc dla środka. Wzgórza osadził Chodkiewicz naprędce uzbrojonemi ciurami, którzy mieli odgrywać rolę wyczekujących stanowczej chwili, świeżo przybyłych posiłków. Szeregi polskie tak szczelnie ściśnięte kroczyły, że wojsko nasze mniejszem się jeszcze wydawało, niż niem było istotnie. Rozpoczęły się harce. Chcąc Szwedów sprowadzić w równinę, kazał Chodkiewicz harcownikom powtórnie udać ucieczkę; Szwedzi rzucili się za uciekającymi, gdy w tem powitał ich Wincenty Wojna, grzmiąc w sam środek ich hufców z ciężką husaryą. Podparty konnicą kurlandzką, złamał Wojna po krwawej walce szyk nieprzyjacielski. Padł waleczny Linderson. Na lewem skrzydle uderzył Dąbrowa na Mansfelda, gdzie poległ młody książę Lüneburski, zięć Karola, i rozbił go zupełnie. Najdłużej opierał się Brandt, któremu gdy Sapieha podołać nie mógł, Lacki z rezerwą dogodził. Bitwa zmieniła się w rzeź: 9000 Szwedów legło w rozsypce ucieczki, Brandt dostał się w niewolę, a sam Karol Sudermański, z początku zwiastujący chełpliwie obecność swoją na każdem miejscu nader pysznem hasłem: „*sum, sum, sum*“, uciekł bez kapelusza, skrył się na okręty i zawstydzony wrócił prędko do Szwecyi. Cały obóz, 20 dział i aż 60 chorągwi dostały się Polakom. „Był to wypadek, raczej na podziw narodów, niżeli na wiarę zasługujący“. (Jakób Sobieski, Bell. Chocim. 740). Chodkiewicz skromnym listem doniósł królowi o zwycięztwie. „Bóg dobrej sprawie pobłogosławił: rozdarł nieprzyjaciel paszczękę na własność i dobrą sprawę prawego króla; za błogosławieństwem Bożem utrzymała się przewaga przy szczęściu i niewinności“. W kościele, podczas kazania, odebrał król radosną wiadomość. Przerwał słowo swoje złotousty Skarga, Zygmunt III padł na kolana; za nim senat i lud wszystek wzniósł dzięki do Boga. Zwycięztwo to pod Kirchholmem, głośne po całym świecie, wyrył Thum na miedzi; we Flandryi tkano je w bławatach (Morawski, III, 195). Ryga wolna, Inflanty prawie zupełnie odzyskane: oto były skutki sławnego kirchholmskiego zwycięstwa, owego cudu waleczności i działalności Polaka kawalerzysty. Cała Europa dziwiła się wielkiemu dziełu; papież Paweł V, cesarz niemiecki, sułtan, król angielski winszowali zwycięstwa Chodkiewiczowi. Połączył on talent i męstwo z ludzkością. Z jeńcami najlepiej się obszedł, poległemu Lindersonowi wspaniały pogrzeb wyprawił (Szujski, III, 167). „Dziwna rzecz— powiada tamże Szujski— że zwycięstwo pod Kirchholmem, zamiast wszystkie siły narodu do dalszej wojny pobudzić, graniczy w dziejach. ... z rokoszem Zebrzydowskiego,“ który utratę głównej części Inflant przyśpieszył. Pogrzeb poległego pod Kirchholmem Lindersona wyprawiał szlachetny Chodkiewicz w Rydze, gdzie zwłoki tego dzielnego nieprzyjacielskiego wodza w starożytnym tumie gotyckim (Domkirche), podówczas już zlutrzonym, nadzwyczaj uroczyście pogrzebione zostały 4 października tegoż 1605 r.; Szwedzi zaś zaledwie w r. 1631 uczcili nagrobek Lindersona szumnemi napisami łacińskiemi na dwóch potężnych tablicach mosiężnych, dotąd tamże, pod chórem organowym, istniejących.

Biblioteka miejska w Rydze posiada nadzwyczaj rzadki łaciński szczegółowy opis bitwy pod Kircholmem, zajmujący 10 arkuszy in 4to, a noszący tytuł: „Carolomachia: qua felix victoria, ope divina, auspiciis serenissimi et potentissimi Sigismundi III, Poloniae et Sueciae regis, magni Lithuaniae ducis etc. etc., per illustrissimum D. Joan. Car. Chodkiewicium comitem in Szkłow et Bychow etc. etc. de Carolo, duce Sudermanniae S. R. M. perduelli V Kalend. Octob. A. D. 1605 in Livonia, sub Kirkholm reportata, narratur. Serenissimo principi Vladislao a Christophoro Zawisza in alma Vilnensi academia S. J. studioso, d. d. Vilnae, typis academicis, A. D. MDCVI.“ Niektórzy przypisują ten utwór księdzu jezuicie Wawrzyńcowi Boyerowi, nauczycielowi Krzysztofa Zawiszy (późn. wojew. miński), gdyż istotnie trudno przypuścić, aby młodziuchny student tak mógł władać piórem. *Gustaw Manteuffel.*

Kirczynów, potok, wytryska kilku strugami w lesie Zapekumowie, na granicy południ. gminy Załucza n. Prutem, w pow. kołomyjskim; płynąc na północ łąkami tej gminy, opływa wzgórze lesiste Stefowym wierchem zwane (333 m. szt. gen.) od zachodu, zwraca się na wschód i przechodzi w obręb gminy Debesławce, gdzie po 4 kil. biegu uchodzi z lew. brz. do potoku Cuculina (ob.). Zabiera liczne strugi łączne i leśne. *Br. G.*

Kirdany, wś, pow. taraszczański, po obu brzegach rzeki Kotłuja, o 4 w. poniżej Taraszczy, ma 806 mk. prawosł., 30 katolików, 6 izrael. W 2-ej ćwierci XVIII wieku własność Steckiego kasztelana kijowskiego. Cerkiew paraf. W niebowz. M. B. z r. 1745 ma 36 dzies. gruntu. Do tej parafii prawosł. należy wś Bawkun, o 3 w. od Kirdan, u zbiegu rz. Kotłuj z rz. Roś, o 425 mk. Dokoła las czarny. Wyraz „bawkun“ oznacza po rusku wołu, zaprzęganego do wozu w pojedynkę. Tylko w poleskich powiatach gub. kijowskiej: radomyskim i kijowskim jeżdżą bawkunami.

Kirdejki 1.) folw. dóbr Kirów, pow. poniewieski. 2) K., wieś rząd., nad jez. Pokażas, pow. święciański, 2 okr. adm.; o 35 w. od Święcian, 34 dm., 241 mk. katol. (1866). 3.) K., wś rząd., nad rz. Żejmianą; pow. święciański, 2 okr. polic., mk. kat. 42, dm. 5, od Święcian 15 w. (1866). 4.) K., wieś rząd., pow. święciański, mk. kat. 31, dm. 3 (1866). Por. *Kierdejki.*

Kirdejkiszki, dwa zaśc., pow. święciański, 2 okr. adm., o 14 w. od Święcian, 2 dm., 23 mk. kat. (1866). Inaczej zowią się Sudata, od jeziora t. n.

Kirejówka, dobra, pow. żytomierski, między Lubaniem a Krasnopolem, własność Święcosławskich; słynne gospodarstwo mleczne.

Kirele, wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 15 w. od Szczuczyna, 15 dm., 137 mk. (1866).

Kireliszki, zaśc., pow. święciański, 2 okr. adm., o 34 w. od Święcian, 2 dm., 16 mk. kat (1866).

Kirkenau (niem.), os., pow. welawski, st. poczt. Tapiawa.

Kirki, wś, pow. szawelski, gm. wieksznieńska, dusz męz. 23, ziemi nadanej 175 dzies.

Kirkiły, wś u zbiegu Jotyi z Szeszupą, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi. Odl. 30 w. od Władysławowa. W 1827 r: było tu 7 dm., 50 mk., obecnie 26 dm., 138 mk. Por. *Kidule.*

Kirkiły, okolica szlach., pow. szawelski, parafia bejsagolska. Utkiewicz Kazimierz ma tu 1 włókę, Ambroży Kiersnowski półtorej włóki, Kazim. Dąbrowski 2 włóki, Jakób Rajcewicz półtorej włóki, Zenon Rutkowski 4 włóki, Józef Paszkiewicz pół włóki. *J. Godl.*

Kirklany 1.), wś szlach. nad potokiem Oranką, pow. trocki, 1 okr. adm., 45 w. od Trok, 5 dm., 69 mk. katol. 2.) K., wieś rząd., nad rz. Mussą, pow. trocki, 4 okr. adm., o 54 w. od Trok, 82 mk. katol., 6 domów (1866).

Kirkle 1.), wś, pow. rossieński, par. stulgiewska. 2.) K., wieś, pow. szawelski, gm. łuknicka, przy trakcie bitym z Telsz do Kurszan, ma 40 dm., 117 dusz męz., 441 dzies. ziemi. Niegdyś K. należały do dóbr Dyrwiany Piłsudzkiej. *J. Godl.*

Kirklewo, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów. Odl. 8 w. od Kalwaryi, ma 5 dm., 45 mk.

Kirkliszki 1.), dwór, pow. nowoaleksandrowski, dziedzictwo Szymkiewiczów. 2.) K., folw. szlach., nad rz. Kiernówką, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Kirkorowszczyzna, wś w pow. słuckim, w gm. łańskiej, przy źródłach rzeki Łani, ma osad 8; gleba i łąki dobre.

Kirkowe (dok.), ziemia, za dawnych czasów tak nazywana, w teraźniejszej Pomeranii, w okolicy Kamienia i Kołobrzegu. Czyt. Perlbach: „Pommer. Urkunden.“ *Ks. F.*

Kirkucie 1.), wś włośc. nad rzeczką Kirkucie, pow. święciański, 3 okr. adm., o 10 w. od Święcian, 6 dm., 71 mk., z tego 65 katol., 6 żydów (1866). 2.) K., wś, pow. rossieński, par. kroska.

Kirlebawa, ob. *Czerkiski potok.*

Kirlibaba, wieś nad Złotą Bystrzycą, pow. kimpoluński na Bukowinie, w par. gr. katol. Kimpolung a gr. nieunickiej Czokanestie, ma 446 mk. w gminie a 345 na obszarze dworskim. W pobliżu kopalnie ołowiu Mariensee i kopalnie żelaziaka brunatnego (Walea stinii). K. jest najwyżej położonym punktem na Bukowinie (2856 st npm.). Były tu kopalnie srebra.

Kirlicken (niem.) al. *Stenzel-Storost*, wieś, pow. szyłokarczemski, st. p. Szyłokarczma.

Kirm, węg. *Kurimjan*, w hr. spiskiem, ob. *Kurymiany*.

Kirmes (daw. Sortex?), struga w pow. olsztyńskim, na polskiej Warmii, bierze początek w jeziorze Kośnie przy wsi Kośno, płynie w kierunku północno-zachodnim, mija wieś kościelną Purdy, Wyrandy, przechodzi przez jezioro Patryki, Kestroj i Bogdajny, przy mieście Wartemburku łączy się z Pisą, z którą płynie na zachód do jeziora Wadąg przy Starym Wartemburku; ztąd jako Wadąg wychodzi i łączy się z rzeką Łyną (Alle-Fl.). Długość biegu wynosi około 5 mil. *Ks. F.*

Kirmiszki, wś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Syntowty. Odl. 11 w. od Władysławowa. W 1827 r. było tu 7 dm., 56 mk., obecnie 9 dm., 55 mk.

Kirnajcie, wś, pow. szawelski, gm. janiska, 69 dusz męz., 305 dzies. ziemi najlepszego gatunku. *J. Godl.*

Kirnasówka, wielka wś, pow. bracławski, nad rz. Tymanówką, która tworzy tu duży staw, przy trakcie pocztowym z Tulczyna do Bałty; mieszk. 2476, dm. 456, ziemi włośc. 2430 dz., dwor. 3529 dz., lasu do 1000 dzies. Gmina do Klebania, parafia katol. do Tulczyna; cerkiew Wniebowzięcia, do której należy 3425 parafian i 56 dz. ziemi. Była tu stacya pocztowa między Tulczynem i Wierzchówką. Cerkiew murowana, piękny park; dawniej własność Potockiego, później Sobańskiego, dziś Drohojewskiego. *Dr. M.*

Kirnejła, wieś nad jez. i rzeczką Kirnejła, pow. wileński, 3 okr adm., o 62 w. od Wilna, 6 dm., 80 mk., z tego 58 kat., 22 żyd. (1866).

Kirnie, wś i dwór, pow. rossieński, par. teneńska. Dwór należy do Szymkiewicza (1866).

Kirnyczne, pole we wsch. części Synowódzka wyżnego, pow. stryjski, na granicy Pobuka, na lewym brz. Oporu. *Lu. Dz.*

Kirocze, ob. *Kierotsche* (niem.). Stąd Liswarta wchodzi w obręb królestwa polskiego.

Kirów, wieś, pow. poniewieski, par. Poniewież, o 8 w. od Poniewieża. Dobra K., z folwarkami: Wiktoryat, Kirdejki i Duby, należą do Aleksandra Bożeniec—Jałowieckiego. Do dóbr tych należały wsie następne: Tawtkuny, Żurawki, Szliki, Klapsze, Miedziuny i Nowosady, lecz te poszły na wykup. Chat należało 28, dusz męz. 250. Obecna rozległość wynosi ziemi ornej włók 35, lasu włók 30, prócz nieużytków należących do przestrzeni leśnej zwanej „puszczą.” Grunta żyzne dozwalają uprawy lnu na wielką skalę i składają się ze znacznych obszarów łąk. Naturalną granicę z sąsiedniemi majątkami stanowią rzeka Niewiaża i wpadająca tutaj do niej rzeczka Joda. Przy domu mieszkalnym znajduje się piękny ogród owocowy z inspektami, oranżeryą, pasieką i dwiema rybnemi sadzawkami. Na gruntach Kirowa znajduje się pokład kamienia wapiennego, które też wypala się tutaj i słynie z dobroci. Zasługuje na wzmiankę zasobna biblioteka dworska. *L. E. D.*

Kirpehnen (niem.), dobra ryc., pow. fyszhuski, st. p. Girmo.

Kirpicze, wś, pow. rossieński, par. gawrańska.

Kirrehlischken (niem.), wieś, pow. szyłokarczemski, st. p. Szyłokarczma.

Kirsajty, niem. *Kirsaiten*, wyspa na jeziorze Mamry (Mauer-See), pow. węgoborski. W czasie niskiej wody można tu ze wsi Haarzen wozem dojechać. *Ks. F.*

Kirsanow, miasto pow. w gub. tambowskiej, nad rz. Woroną i Gursówką, 1143 w. od Petersburga, 89 od miasta gubernialnego odległe, 7277 mieszk. Stacya pocztowa i st. kolei żel. tambowsko-saratowskiej.

Kirschappen (niem.) 1.), wś, folw. i młyn, pow. królewiecki, st. p. Liska-Schaaken. 2.) **K.**, dobra, pow. fyszhuski, st. p. Thierenberg.

Kirschau (niem.), ob. *Korzym* (łuż.).

Kirschbaum (niem.), wś, pow. olsztyński, ob. *Kierzbuń*.

Kirschdorf (niem.), ob. *Wiśniewko*.

Kirschdorf (niem.), pow. olsztyński, ob. *Kiersztanowo*.

Kirschdorf (niem.), 1.) wieś i dobra, pow. olsztyński, st. p. Jezierzany. 2.) **K**, wś, powiat świętosiekierski, st. p. Lindenau.

Kirscheiten (niem.), folw., pow. świętosiekierski, st. p. Bladiau.

Kirschenau (niem.). Tak od r. 1866 przezwane w pow. lubawskim *Wiśniewo* (ob.).

Kirschgrund (niem.), wś i gm., pow. bydgoski; 2 miejsc.: a) K., wś; b) K., leśnictwo; 6 dm., 51 mk., 50 ew., 1 kat., 8 analf.

Kirschienen (niem.), wś, pow. braniewski, st. p. Melzak.

Kirschitten (niem.), wś, pow. iławskopruski, st. p. Reddenau.

Kirschkow (dokum.), ob. *Kierzkowo*.

Kirschlainen (niem.), pow. olsztyński, ob. *Kierzliny*.

Kirschland (niem.), os. leśna, pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Kirschnabeck (niem.), *Alt-* i *Neu-*, wieś pow. labiewski, st. p. Laukischken.

Kirschnakeim (niem.), *Gr.-* i *Kl.-*, wieś i młyn, pow. labiewski, st. p. Gross-Baum.

Kirschnehnen (niem.), dobra ryc., powiat fyszhuski, st. p. Grünhoff.

Kirśle, ob. *Kidule* i *Kirśnie*.

Kirsna 1.) **Wielka**, wieś i folw., pow. kalwaryjski, gm. Kirsna Wielka, par. Urdomin. Odl. od Suwałk 45 w., od Kalwaryi 21 w. W 1827 r. było tu 32 dm., 220 mk.; obecnie 56

dm., 415 mk. Gmina Kirsna-wielka ma 3600 mk., rozl. 11915 mr., sąd gm. okr. III w os. Simno o 12 w., st. p. Kalwarya. W skład gm. wchodzą: Barcie, Biruta, Budziłów, Dolnica, Dolnicka, Dolnikowszczyzna, Gudeliszki, Holendry, Iszłaudź, Kiewlica, Kirsna-wielka wś i folw., Kraśniany, Lenino, Makowszczyzna, Podsmolnica, Pokirśniany, Prudele, Pryga, Przełomszczyzna, Ralle wś i folw., Rogana, Rządziszki wś i folw., Siemieniszki, Smolnica wś i folw., Strozdy, Szostakiszki, Szostaków, Bełdowskiego, S.-gorzki, S.-Mąkiewicza, S.-murowany, S.-ostatni, Turyszki, Tyltynie, Ułanówka, Wajdeloty, Wygoda i Znicze. Dobra Kirsna z wsiami Kirsna i Gudeliszki, nadane w r. 1838 na prawach donacyi generał-majorowi Paton, rozległości mają m. 887; w gruntach, łąkach i pastwiskach m. 500 i lasu m. 387. Wś Kirsna osad 31, z gruntem m. 900; wś Gudeliszki osad 16, z gruntem m. 471. 2.) K.-ostrów, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin. Odl. 18 w. od Kalwaryi, ma 14 dm., 49 mk. Dobra Kirsna-Ostrów podług wiadomości z r. 1866 rozległe m. 4480, grunta orne i ogrody m. 1098, łąk m. 467, pastwisk m. 590, lasu m. 1270, zarośli m. 514, nieużytki i place m. 541 na 5 folwarkach Kirsna, Remos, Juchnieliszki, Derwinie i Bagatel. Gorzelnia, browar, tartak, cegielnia i młyny. Wś Derwinie osad 18, z gruntem m. 35; wś Wierzboły osad 16, z gruntem m. 642; wś Pogrudy osad 20, z gruntem m. 359; wś Widzgajły osad 12, z gruntem m. 529; wś Mostówka osad 2, z gruntem m. 5; wś Ikiszta osad 10, z gruntem m. 29.

Kirsna, rz. w gub. suwalskiej, wypływa w pow. sejneńskim z jeziora przy wsi Połozdzieje na południe osady Łozdzieje, koło której płynie pod nazwą Połoździejki w kierunku północnym aż do jeziora Szyłaudzie w pow. kalwaryjskim; wyszedłszy z tego jeziora pod nazwą Kirsny, przybiera kierunek zachodni, przepływa przez bagno Pruczyska, za wsią Rudką skręca znowu ku północy i pod wsią Borowszczyzną na wschód m. Kalwaryi wpada z pr. brz. do Szeszupy. Długa około 34 wiorst, mulista. Wpadają do niej: z prawego brzegu pod Łoździejami Szeszkupa; z lewego: w bagnie Pruczyska, strumień bez nazwy, płynący od Pogrudów, i Strumbagłówka, a poniżej Rudki strumień od Szyłaniec i Raudonia. Na m. hydr. Połoździejka, to jest od Łoździejów do jez. Szyłaudzie, nazwana Pohulanką. *J. Bl.*

Kirsnakiszki, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki. Odl. 71 w. od Maryampola, ma 2 dm., 27 mk.

Kirsnakowizna, wieś nad Pilwą, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Skrawdzie; leży przy drodze żel. z Kliniszek do Kozłowej Rudy. Niezamieszczona w spisie urzędowym z 1878 r.

Kirśnianka, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin. Odl. 19 w. od Kalwaryi, ma 4 dm., 38 mk. Rozl. z awulsem Trakiszki 1046 m., grunta orne i ogrody m. 400, łąk m. 324, pastw. m. 92, lasu m. 202, nieużytki i place m. 28, bud. mur. 2, drew. 9, płodozmian 4-polowy; pokłady torfu; folwark ten oddzielony od dóbr Urdomin.

Kirśniański most, karczma, ob. *Michaliszki*.

Kirśnie, *Kirśle*, pow. władysławowski, gm. Kidule (ob.), par. Sudargi. Nie zamieszczone w spisie urzędowym z 1878 r.

Kirstenau (dok.), *Kirstendorf*, *Kirsteinsdorf*, ob. *Kiersztanowo*.

Kirsze 1.), wieś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita. Odl. 9 w. od Wyłkowyszek. W 1827 r. było tu 12 dm., 78 mk.; dziś 11 dm., 119 mk. 2.) K., wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże. Odl. 10 w. od Wyłkowyszek, ma 5 dm., 38 mk.

Kirszna, ob. *Kirsna*.

Kirsznia, rz., dopływ rz. Jury (ob.).

Kirszniawa, rz., dopływ rz. Dubissy, ob. *Kierszniawa*.

Kirsztan, ob. *Kiersztan*.

Kirsztejnów, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Zawady.

Kirszy, wieś, pow. miński, w gm. zasławskiej, o parę wiorst na południo-zachód od historycznego Zasławia, w górzystej miejscowości nad ruczajem położona; ma osad 19, grunta dobre. *Al. Jel.*

Kirszyn, rz., dopływ Irpienia. Nad K. leży wioska Wepryk. *E. R.*

Kirszyna, rz., dopływ Niewiaży pod Nowem Miastem.

Kirtany, ob. *Kartowo*.

Kirtigehnen (niem.), wieś, pow. fyszhuski, st. p. St.-Lorenz.

Kirtina 1.), lesiste wzgórze w płn.-zachod. stronie Dobrostan, pow. gródecki, ze szczytem 341 m. wys. Wody K. płyną na wschód do potoku tworzącego staw wolicki i dobrostański. 2.) K., por. *Kiertyna*.

Kirtinowatka, wzgórze 853 m. wys., w płn. stronie Husnego niżnego, pow. turczański, na granicy Wysocka wyżnego. Wody jego płyną na płd. do pot. Husne, na płn. do Libochory, dopływów Stryja. *Lu. Dz.*

Kirtów (dok.), jezioro, pow. kościerski, zachodzi w dokumencie z r. 1402; mistrz wielki krzyżacki Konrad von Jungingen darował to jezioro wraz ze strugą i jez. Sobącz oo. cystersom w Peplinie. *Ks. F.*

Kirtowo, wś, pow. kościerski, ob. *Kartowo*.

Kirup, po łotew. *Kirups*, wś w pow. dyneburskim, parafii Liksna, własność Zybergów, dawniej Ludinghausen-Wolfów.

Kirwele-Kałnas (lit. „góra siekiery"), góra blisko Rossień, między Palandrami i Pilkał-

niem. Miała tu być znaleziona siekiera b. starożytna. *M. D. S.*

Kiryanów al. *Legecy*, wś, pow. szawelski, gm. kiryanowska, 28 dusz męz., 210 dz. ziemi.

Kiryanowce 1.), wieś włośc., pow. lidzki, par. Lida, nad rz. Hołdówką, 1 okr. adm., o 16 w. od Lidy, 8 dm., 93 mk. (1866). Był tu kościół katol. filialny. 2.) K., folw. prYw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 15 w. od Lidy, 63 mk. (1866).

Kiryczanka, wś, pow. radomyski, na prawym brzegu Teterowa, par. Korostyszów, o 2 w. od tego mka, ma 76 mk.

Kiryjówka 1.) wielka, duża wieś, powiat olhopolski, nad rz. Dachną, gm. Ujście, parafia Czeczelnik, mieszk. 740, ziemi włośc. 1438, dwor. 858 dz., domów 218. Cerkiew pod wezwaniem ś. Piotra z 1206 parafian i 36 dz. ziemi. Miejscowość ta należała do ks. Korotkich, którzy mieli tu rozległe dobra nad Bohem. W 1651 r. nabył je ks. Zbarazki, po nich dziedziczyli Wiszniowieccy, w ostatnich czasach władali Moszyńscy; dziś Jurjewiczów. 2.) **K.** mała albo *Kiryjóweczka*, wieś, pow. olhopolski, u źródeł rz. Owsijówki, gm. Ujście, par. Czeczelnik, mieszk. 409, ziemi włośc. 930, domów 152. Cerkiew na miejscu pod wezw. N. P., liczy 1080 paraf., 36 dz. ziemi. Własność Jurjewiczów. *Dr. M.*

Kirylino, wieś, pow. nowoaleksandrowski, okr. polic. bracławski, o 74 w. od m. pow., 14 dm., 93 mk., dom modlitwy roskolników (1859).

Kiryliszki, folw. pod Żyżmorami.

Kiryłow, miasto pow. gub. nowogrodzkiej, na obu brzegach rz. Kopani, 654 wiorst od Petersburga, a 602 od miasta gubernialnego odległe, 3330 mieszk., trudniących się połowem ryb i handlem zbożem. Stacya pocztowa. Czyt. Józefa Bagieńskiego „Topograficzne statystyczno-lekarskie opisanie powiatu kiryłowskiego w gub. nowogrodzkiej''. Warszawa, 1869.

Kiryłówka, wś nad Olszanką, pow. zwinogródzki, od Zwinogródki 15 w., od wsi Pedynówki 2, od mka Olszany 6 w. Niegdyś w r. 1741 ta wieś należała do starostwa łysiańskiego, potem kupiona przez Engelharda a nareszcie odprzedana Florkowskiemu, który ją sprzedał Stołypinowi, pasierbowi ks. Woroncowa. Do dóbr Kiryłówki należą 4 folwarki Kiryłówka, Borowikowy futor, Kononowo i Dymkowo; razem 5560 dzies. Mieszk. razem 2900. Kiryłówka jest pamiętnem miejscem urodzenia słynnego poety ukraińskiego Szewczenki w 1814 r., którego miał wykupić z poddaństwa od Florkowskiego rosyjski poeta Żukowski za 2500 rs. asygnacyami. Cerkiew paraf. kat. w Zwinigródce. Zarząd polic. w Łysiance. *Dr. T. Hr.*

Kiryłówka, zaśc. rząd. nad jez. Ożwietą, pow. święciański, 3 okr. adm., o 35 w. od Święcian, 1 dom, 2 mk. staroob. (1866)

Kiryłowszczyzna, wś, pow. oszmiański. 1 okr. adm., o 12 w. od Oszmiany, 3 dm., 17 mk. katol. (1866).

Kiryłszczyzna al. *Kirytcizna*, wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Krasnopol. Odl. 3 w. od Sejn, ma 1 dom, 17 mk.

Kiryszki 1.), wś włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 28 w. od Święcian, 8 dm., 88 mk., z tego 83 katol., 5 żydów. 2.) **K.**, zaśc. rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 22 w. od Święcian, 2 dm., 21 mk. katol. (1866).

Kirywiczki albo *Franopol* (ob.).

Kirzbuń, niem. *Kirschbaum*, dobra ryc., ob. *Kierzbuń*.

Kirżacz, miasto nadetatowe pow. pokrowskiego, gub. włodzimierskiej, 807 wiorst od Petersburga, a 112 od miasta guber. odległe; 2872 mk. St. pocztowa.

Kis, wyraz węgierski, czyta się *Kisz*, znaczy „mały“ i wchodzi w skład wielu madjarskich nazw miejscowości, podobnie jak przymiotnik: *Nagy*, „wielki.“ Często przez skrócenie zamiast *Kis*, pisze się tylko *K.*

Kisajn niem. *Kissain*, jezioro, pow. lecki, zwane także *leckiem* jeziorem, na półn. m Leca, na polsko-pruskich Mazurach, długie niemal dwie mile, ciągnie się z półn. na połud.; szerokie przeszło pół mili; z południa i północy wąskim tylko przesmykiem od jeziora Niewocin (Löwentin) i Mamry (Mauer See) odłączone. Po brzegach leżą wioski: Guty, Pierkunowo, Kamionka i inne. Przypuszczają uczeni, że dawniej stało w związku z jeziorem wielkiem Mamry, kiedy stan wody był jeszcze wyższy.

Kisarzewszczyzna, wś i folw., pow. dziśnieński, o 54 w. od Dzisny, 1 okr. adm., gm, Zaleś, przy byłej drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny, 13 dm., 129 mk. (1866).

Kis-Bisterec, ob. *Bisterec*.

Kis-Bobroc, ob. *Bobrowec-Mali*.

Kis-Borowe, ob. *Borowe*.

Kis-Breznicza, ob. *Brezniczka*.

Kischau (niem.), wieś, pow. kościerski, ob. *Kiszewa*.

Kischehlen al. *Gettkandten* (niem.), wieś, pow. piłkalski, st. poczt. Szyrwinty.

Kischein (dok.), ob. *Kisiny*.

Kischen (niem.) 1.) wś, pow. piłkalski, st. poczt. Schillehnen. 2.) **K.** (*Alt* i *Neu*), wś, pow. nizinny, st. poczt. Skajzgiry. 3.) **K.**, al. *Grünweitsch* (niem.), wś, pow. stołupiański, st. poczt. Stołupiany. 4.) **K.** al. *Lenkutschen* (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Sodargen. 5.) **K.** al. *Kischenbannis* (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Mallwischken. 6.) **K.**, por. *Kisiny*.

Kischendorf (niem.), ob. *Kiszowce*.

Kischinen (niem.), ob. *Kisiny*, pow. niborski.

Kischken (niem.), *Kiszka* al. *Kiszki* 1.) wś, pow. stołupiański, st. p. Trakieny. 2.) **K.** al. *George-K.*, wś, pow. szyłokarczemski, st. poczt. Łankuppen. 3.) **K.**-*Goerge*, dobra, pow. kłaj-

pedzki, st. p. Karlsberg. 4.) K.-*Bartel* al. *Kairin*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda. 5.) K. al. *Wingeruppen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Rautenberg.

Kischkowen (niem.), ob, *Kiszkowo*.

Kiścienie, wieś i dobra, pow. rohaczewski, 1 okr. adm., nad Dnieprem, w pięknem położeniu. Dobra należały do Wołk-Łaniewskich, sprzedane ostatnio Wermanowi, Rozl. 12,000 dzies., w tem 800 dzies. ziemi ornej, 400 dzies. łąk, 20 dz. ogrodu. Wś liczy 400 dusz męz. prawosł., ma zarząd gminny, szkołę ludową bardzo dobrze prowadzoną przez włościan i sobór kamienny, zbudowany kosztem Wołków-Łaniewskich. *E. E.*

Kiścinne, *Kiścienne*, wś, pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Leszno. W 1827 r, było tu 9 dm., 55 mk., obecnie 120 mk., 250 mr. gruntu z dawnej ekonomii rządowej kampinoskiej; grunta żytnie, dużo łąk. Por. *Kampinos*.

Kiselau (niem.), ob. *Kisielów*.

Kiselkehmen (niem.), ob. *Kieselkehmen*.

Kiselka (mylnie *Kisielka*), realność we Lwowie, na przedmieściu Żołkiewskiem, u stóp Wysokiego Zamku, w pięknem położeniu, przy gościńcu żółkiewskim, blisko rogatki. Obejmuje ona koszary, browar, folwark, zakład wodoleczniczy (piętrowy budynek), łazienki i mały stawek. Urząd pocztowy: Lwów-Podzamcze (stacya kolei Karola Ludwika). Z miasta prowadzi do K. tramwaj. Właścicielem realności Karol Kiselka. O zakładzie wodoleczniczym w K. ob. Dziennik literacki, Lwów, 1859, I, str. 543. *Lu. Dz.*

Kisewo, wś, pow. lęborski ziemi pomorskiej.

Kisfalu (węg.), ob. *Mała Wioska*.

Kisfalud (węg.), ob. *Silce*.

Kis-Frankova, ob. *Frankowa Mała*,

Kis-Hnilecz, ob. *Hnilec Mały*.

Kisiel, starodawne nazwisko mazurskie, stanowi źródłosłów nazw: Kisiele, Kisielew, Kisielany, Kisielsk. *Br. Ch.*

Kisiel, młyn, ob. *Jeżów* i *Kisiele*.

Kisiel, folw., ob. *Gile*.

Kisiel, zaśc., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 14 w. od Dzisny, 1 dom, 9 mk. (1866).

Kisielany-*Żmichy* i **K.-*Kuce***, wś., pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Suchożebry, o 9 w. od Siedlec. W 1827 r. K. *Żmichy* miały 19 dm., 99 mk., a K. *Kuce* 13 dm., 95 mk.; obecnie Żmichy mają 18 dm., 140 mk., 895 mr., zaś Kuce 21 dm., 178 mk., 815 mr. obszaru. Folwark K. Żmichy rozległy mr. 147: grunta orne i ogrody m. 99, łąk mr. 11, lasu mr. 34, nieużytki i place mr. 3, bud. mur. 1, drewn. 3. Rzeka Liwiec przepływa granicą połud. Folw. ten w r. 1867 oddzielony od dóbr Niwiska.

Kisiele, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Rozprza; leży między Magdalenką a Siomkami; liczy 17 dm., 196 mk. Dobra K. składają się z folwarków i wsi; Kisiele, Siomki i Jeżów. Rozl. wynosi mr. 1754: folw. Jeżów grunta orne i ogrody mr. 498, łąk mr. 70, pastwiska mr. 30, lasu mr. 452, zarośli mr. 8, wody mr. 3, nieużytki i place m. 64, w osadach karczemnych i młynarskiej mr. 38; razem mr. 1163; płodozmian 14-polowy; bud. mur. 11, drewn. 9. Folw. Siomki grunta orne i ogrody mr. 236, pastwisk m. 124, nieużytki i place mr. 8, w osadzie karczemnej mr. 10, razem mr. 378; bud. drewn. 5. Folw. Kisiele grunta orne i ogrody mr. 106, łąk mr. 17, pastwisk mr. 20, zarośli mr. 40, nieużytki i place mr. 21, w os. karczemnej m. 10, razem mr. 213; płodozmian 5-polowy, bud. mur. 1, drewn. 3; młyn wodny, obfite pokłady torfu; rzeczka bez nazwy przepływa, tworząc 8 sadzawek. Wieś K. osad 17, z gruntem mr. 342; wś Jeżów os. 22, z grun. mr. 289; wś Siomki os. 16, z grunt. mr. 164.

Kisiele 1.) zaśc. w pow. borysowskim, w obrębie gm. ziembińskiej, nad rz. Cną, ma osad 3; grunta kamieniste. 2.) K., wś w gub. mińskiej, pow. nowogródzkim, w gm. horodyszczańskiej, nad rzeczułką, małym dopływem Serwecza; ma os. 24, piękne grunta i łąki. *Al. Jel.*

Kisiele, ob. *Karlsberg*.

Kisiele 1.) wś. włośc., pow. wilejski, o 54 w. od miasta pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy dawnej drodze poczt. z Wilna do Mińska, 9 dm., 107 mk. 2.) K., folw. pryw., pow. wilejski, o 54 w. od msta Wilejki, 1 okr. adm., przy b. drodze poczt. z msta Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 1 dom, 26 mk. 3.) K., wieś włośc., pow. wilejski, o 54 w. od msta pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy b. drodze pocztowej z miasta Mołodeczna do granicy powiatu mińskiego, 7 dm., 62 mieszk., 4.) K., wieś włościań., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 85 w. od Wilejki, 5 dm., 38 mk., z tego 28 prawosł., 10 kat. 5.) K., wś i folw., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 170, dm. 13, od Święcian 20 w. 6.) K., wś pryw. nad rz. Jaźnicą, pow. dziśnieński, o 14 w. od Dzisny, 1 okr. adm., przy b. drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny, 2 dm., 25 mk. (1866).

Kisiele, ob. *Przyłuka*, pow. berdyczowski.

Kisiele, wieś, pow. starokonstantynowski, par. Ostropol, ma kaplicę katol. i cerkiew; należała do J. I. Kraszewskiego. Roku 1867 było 94 dm. Jest tu pałac obszerny i bardzo piękny ogród, założony podobno przez ogrodnika, który był twórcą słynnego parku w Zofiówce.

Kisiele, wś i st. poczt. przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Porzecza, o 42 w. od Smoleńska, pow. duchowszczyński.

Kisielec, msto, pow suski, ob. *Kisielice*.

Kisielew, wś, pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, paraf. Ruskow, okr. sąd. Komarno. W 1827 r. było tu 25 dm., 264 mk.; obecnie

33 dm., 346 mk., 966 mr. obszaru. Por. *Hruszniew.* *Rz.*

Kisielewicze, wś poleska, pow. bobrujski, przy dr. żel. libawsko-romneńskiej, o 16 w. od stacyi Jasień ku Bobrujskowi, ma osad 16, grunta piaszczyste, pokłady wapienia; kaplica katol. paraf. Bobrujsk. *Al. Jel.*

Kisielewka 1.) zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 68 w. od Wilna, 1 dom, 10 mk. katol. 2.) K., wś., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 70 w. od Wilejki, 2 dm., 12 mk. katol. (1866).

Kisielewo al. *Kiszelewo,* 1.) wś, pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. o 25 w. od Płocka, ma 3 domy, mk. 120, gruntu 345 mr. 2.) **K.**, wieś nad rz. Sierpienicą, pow. sierpecki, gm. i par. Borkowo. W 1827 r. było tu 11 dm., 54 mk., obecnie 13 dm., 146 mk., obszaru 27 mr. włośc. i 590 mr. folwarczn.. 3.) **K.**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Dobrzyń, nad strugą bez nazwy. Do K. należy kol. Modzoły. Gruntu włośc. 41 mr. (40 orne), 17 os., 7 dm., 125 mk.; folwarcznych gruntów 454 mr., w tej liczbie 360 mr. ornych, 2 bud. mieszkalne, 17 mk.; we wsi wiatrak. Roku 1789 właściciele: Kiszelewski, Orłowska i Trzciński.

Kisielewo, wś pryw., pow. dzisieński, 0 34 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 20 mk. (1866).

Kisielewska, st. p., pow. duchowszczyński, ob. *Kisiele.*

Kisielewszczyzna, folw. i zaśc., pow. wileński, 5 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 2 dm., 14 mk. kat. (1866).

Kisielewszczyzna, wś nad rzeczułką wpadającą do Niemna, w płdn. stronie pow. mińskiego, gm. świerzeńska, 17 osad, gleba lekka; miejscowość bezleśna, *Al. Jel.*

Kisielice al. *Kisielec*, niem. *Freistadt*, dok. *Kiszelycz, Vrienstadt*, msto, pow. suski, nad jez. i strugą Gardęga albo Gardenga, która w tej okolicy początek swój bierze, na bitym trakcie susko-grudziąskim, około 2 mile od Łasina, $1\frac{1}{2}$ mili od Susza. R. 1867 liczyło ludności prócz żydów 2218, katol. 63, ew. 2165; bud. 558, dm. 222. W miejscu jest kościół luterski paraf. (dla katol. par. Swięte), z wieżą 153 st. wysoką, w stylu gotyckim, na szczególne życzenie króla Fryderyka Wilhelma IV wzniesioną; 3 szkoły, między niemi miejska realna, szpital kościelny, szpital miejski, ratusz staroświecki, magistrat, apteka, poczta, urząd celny, (r. 1860) i t. d. Dawniej miasto było murem otoczone, po którym liche tylko pozostały szczątki. Głównem zatrudnieniem mieszczan, obok nieznacznego handlu i przemysłu, jest rolnictwo. Miasto posiada obszaru mr. 8426, między któremi roli ornej mr. 4330, ogrodów mr. 227, łąk 663, pastwisk 832, lasu 2360 itd. Wyjąwszy kupców i handlarzy niektórych, liczono tu r. 1860: piekarzy 5, rzeźników 5, browar 1, wiatraków 7, fabrykantow sukna 27, garbarzy 4, kuśnierzy 4, powroźników 2, rymarzy 4, tkaczów 2, balb. 1, krawców 15, stolarzy i kołodz. 17, kowalów 3, tokarzów 3, zdunów i cegl. 8, szklarzów 2, gwoźdz. 2, ślusarzów 4, blachnierzy 2, zegarm. 1, malarzów 3, fabryk. mydła 1, majster mularski (nie licząc czeladników itd.) 1, majster ciesielski 1. Jarmarków dorocznych 8 przypada; 4 kramne i 4 na bydło i konie. Okolica dzisiejszego miasta K. leżała w dawniejszej Pomezanii, przez pogańskich Prusaków zamieszkanej. Po zdobyciu tej ziemi przez Krzyżaków, otrzymała te dobra sławna rodzina polska Stańków. R. 1331 Ludwik i Jan Stańkowie, synowie Dytryka Stańko, założyli tu na gruntach swoich nowe miasto, które się po niem. zwać miało Vrienstat. Musiało jednak mieć ludność przeważnie polską, jeżeli nazwa, zapewne pierwotna, tej miejscowości, polska, po nich się przechowała. Od r. 1331—1334 Stańkowie kościół tu zbudowali. R. 1392 Katarzyna, wdowa po Dytryku Stańko z Kisielic, w asystencyi swoich braci Jana i Mikołaja Szczuplińskich, Dytryk z K., jej zięć, Anna, Elżbieta i Barbara jej córki, oraz Aleksander z Turznic, jej syn, sprzedali miasto K. biskupowi pomezańskiemu Janowi za 1360 grzywien. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 182. W czasie reformacyi wraz z biskupami pomezańskiemi zlutrzała i ludność; dobra po biskupach zabrali książęta pruscy, przez co oczywiście i patronat kościoła tutejszego przeszedł w ich ręce. Ludność i wtedy jeszcze, tak w mieście jak i w okolicy, była przeważnie albo w znacznej co najmniej części polską. Wykażą to następujące dwa wybitne szczegóły. R. 1596 umarł Wojciech Wałdowski, protestant i polak, potomek spolszczony dawniejszej familii Grampnerów, posiadacz dóbr Wałdowo; pochowany został u fary w K. przed wielkim ołtarzem, z nagrobkiem polskim, który przytaczamy: „Thu liezy sliachetni Albrecht Wałdowsky z domu starozytnych Grampnerow, dokonczył zywota swego dnia 1 sept. 1596, roku swego 78. Epitaphium. Tu przed twardym kamieniem uspione twe koszczy, Ktorich dusa pozbywsy Uzywa radoszczi, Czni Albrechczie w Olimpie Jusz czasy wiecznemi Ktoram Bóg wdziecznie Przyjął z Angolijmi swemy. Juz z radoszczy precz vstomp Nieszczenscie troski Wziął go Bóg na opiekę i jest W moczy boszki. (herb Grot).“ W roku 1652 nazywa się w K. burmistrz Balcer Kamieński, a sędzia miejski Jan Rypiński; między mieszczanami: Czachorowski, Czapka, Rotykowski, Murawski, Lipowski itd. (Kętrz. l. c.). Obecnie miasto ma charakter niemiecki, wyjąwszy chyba kilku katolików. Ci ostatni wydani byli przez długie wieki na niełaskę książąt i królów pruskich; ztrudna tylko uczęszczali do odległych nieco parafij sąsiednich, najchętniej

w Świętem. Około r. 1850 starano się urządzić dla nich w K. regularne nabożeństwo. Zwykle co kilka tygodni przybywał do K. proboszcz ze Świętego, odprawiał mszę św., miewał kazania najprzód w domu prywatnym. Później ofiarowało miasto na ten cel nawet ratusz. Dla zbyt małego udziału wiernych, trzeba było jednak po kilku latach misyjnego takiego nabożeństwa zaniechać. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej, str. 110. Roku 1882 biskup chełmiński Jan Nep. Marwicz zapisał 33,000 talarów na mający się budować kościół tutejszy; plac dogodny już zakupiony. Rząd pruski zezwolił na to, aby tu w K. utworzoną została nowa katolicka parafia kisielicka.

Kisielice, *Kisselitze*, wś na Bukowinie, pow. wiżnicki, należy do sądu powiatowego w Storoniec-Putyłowie, o 4.5 kil. od Storońca, ma 687 mieszk.

Kisielin, mko i wś, pow. włodzimierski, gm. K., okr. pol. Łokacze, o 15 w. od N. Dworu, o 22 od Mikulicz. R. 1870 miał 41 dm., 598 mk., w tem 73% izrael., cerkiew, kościół, 3 izrael. domy modlitwy, gorzelnię, 15 sklepów, 6 rzemieślników. Paraf. kościół katol. Niepok. pocz. N. P. M., 1720 r. z muru przez karmelitów wzniesiony; par. katol. dek. włodzimierskiego: dusz 1531; kaplice w Woronczynie, Babiju, Witoniżu, Twerdyni (dziś nie istnieje), Dorosinie. Majętność znakomitej niegdyś rodziny Kisielów. Aryanie czyli socynianie mieli tu swój zbór, liczne szkoły i kilka odprawili synodów. Uczony, w językach biegły, Ostafi Kisiel, był około r. 1625 rządcą szkoły, w której sam nauczając, gorliwie na Wołyniu rozkrzewiał aryanizm. Po zniesieniu naukowego ich przybytku w Rakowie, wielu uczonych tu się przeniosło, a szkoły miejscowe nabrały wzrostu i świetności. Niedługo trwał ich stan pomyślny. Późniejszy dziedzic Kisielina, Jerzy Czaplicki, ścigany był przez trybunał lubelski za dany w swych dobrach przytułek odsądzonym od czci aryanom rakowskim. Sfanatyzowani sędziowie tego trybunału, mocą wyroku r. 1644 zabronili nauczać; rozproszono światłych nauczycieli, a zbór, którego był pastorem Jędrzej Wiszowaty, sławny w dziejach aryanizmu polskiego, zburzono do szczętu. Po tej klęsce żydzi poczęli się osiedlać, lecz przemysł, oświata i dobry byt na zawsze z Kisielina ustąpiły. Zbór przerobiony został na kościół katolicki. Miasteczko wśród lasów z drzewa zabudowane, leży na wielkich piaskach; pałac i murowany kościół z klasztorem księży karmelitów ożywiały smutną i posępną dokoła okolicę.

Kisielina, nazwa górnego biegu potoku *Błonicy* (ob.).

Kisielina, rzeka, lewy dopływ Dunajca, ob. *Kisielna*.

Kisieliszki, wś, pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Iłgowo; odl. 35 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 36 mk.

Kisieliszki, folw. i zaśc., pow. trocki, par. Jezno. W 1850 r. właściciel Jodkowski miał tu 317 dzies. gruntu.

Kisielka, ob. *Kiselka*.

Kisielki, wś włośc., pow. wilejski, o 54 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy b. drodze pocztowej z m. Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 3 dm., 27 mk. prawosł. (1866).

Kisielna, także *Pokrzywką* zwany strumień. Powstaje z kilku strug w obr. gm. Łysej góry w powiecie brzeskim (w Galicyi), z północno-wschodniego stoku wzgórza Kamionki (394 m.), płynie na północ nieco krętym biegiem śród łąk i błoń przez gminy Łysą górę, Sufczyn, Biadoliny radłowskie, gdzie z pr. brz. przyjmuje Łopoński potok (ob.); następnie przez Biadoliny szlacheckie, a przeszedłszy w obręb gm. Bielczy, staje się potokiem leśnym, płynąc przez lasy: radłowski i skupowski, które minąwszy przedostaje się znowu na łąki i błonia, przyjmuje z lew. brzegu potok leśny, bezimienny, płynący od Bielczy, odgraniczający las Brzeźnicę od Skupowskiego. Tutaj przybiera Pokrzywka nazwę Kisielny; pod tem nazwiskiem, nie zmieniając biegu swego na północ, podąża przez gminy Zabawę, Zdarzec, Marcinkowice, Przybysławice, poczem płynie przez powiat dąbrowski, w obr. gmin Miechowic małych i Wietrzychowic. Uchodzi do Dunajca z lewego brzegu w Wietrzychowicach. Długość biegu 41 kil. Wody ma zmienne; czyni często znaczne wylewy, przedewszystkiem w okolicach Zabawy i Marcinkowic. *Br. G.*

Kisielnica, wś i folw., pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo. W 1827 r. było tu 24 dm., 268 mk. Jestto starodawne gniazdo Kisielnickich, wspominane w dokumentach z 1465 r. (Gloger, Ziem. Łomż.). Dobra Kisielnica składają się z folwarków: Kisielnica i Łuby, wsi: Kisielnica, Łuby i Murawy. Szosa przechodzi. Od rzeki Narwi w. 8. Rozległość wynosi m. 2,263; folw. Kisielnica grunta orne i ogrody m. 699, łąk m. 71, pastwisk m. 58, lasu m. 936, nieużytki i place m. 32, razem m. 1,797, bud. mur. 27, z drzewa 8, płodozmian 14-polowy; folw. Łuby, grunta orne i ogrody m. 362, łąk m. 65, pastwisk m. 20, lasu m. 3, nieużytki i place m. 16, razem m. 466, bud. mur. 5, z drzewa 6, gorzelnia, młyn, pokłady torfu; wieś Kisielnica os. 14, z grunt. m. 20; wś Łuby os. 5, z grunt. m. 14; wś Murawy os. 17, z grunt. m. 415.

Kisielniszki, folw., pow. wiłkomierski, par. Kowarsk, własność Siesickigo.

Kisielów, *Kisielówka*, wś, pow. żytomierski,

nad Bystryjówką; własność Smotryckich, huta szklana, wyrób butelek.

Kisielów, część południowa wsi Cieszacin mały w pow. jarosławskim, leży na zachód od Jarosławia, przy gościńcu z tego miasta do Zarzyc, w okolicy równej; od południa jest otoczona lasem Rozwienicą i folwarkiem Wolą rozwienicką, na zachód graniczy z Zarzycami a na wschód z Cieszacinem wielkim; ma 218 mk. przeważnie rz. kat. i szkołę ludową; należy do parafii gr. kat. w Pełnatyczem (po małorusku Połniatycze) a rzym. katol. w Zarzycach. *Mac.*

Kisielów, *Kisselau*, wś, pow. skoczowski na Szląsku austr., par. kat. Ogrodzona, par. ewang. Goleschau, ma rozl. mr. 586, ludn. 298, kośc. katol. fil.

Kisielów, *Kisseleu*, wś, pow. kocmański na Bukowinie, o 14 kil. od Zastawnej, ma 2,048 mk. i paraf. cerkiew grecką nieunicką.

Kisielowiec, niem. *Kisselowietz*, folw. dóbr Radlin Dolny, pow. rybnicki,

Kisielówka, wś, pow. żytomierski, ob. *Kisielów.*

Kisielówka, pow. kijowski, ob. *Kozińce.*

Kisielówka, 1.) wś włośc. w leśnem uroczysku, pow. wilejski, o 70 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Parafianowo, 2 dm., 12 mk. katol. 2.) K., zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 66 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 5 mk. katol. (1866). 3.) K., ob. *Kisielewka.*

Kisielówka, ob. *Kisilówka.*

Kisielówka, wś pow. zwinigródzkiego, od 1851 cukrownia. O 25 w. od st. poczt. w Szpole. Por. *Kapustyna.*

Kisielówka, kol. polska w gub. chersońskiej, przy trakcie z Mikołajewa do Chersonu.

Kisielówka, wś, attynencya Łososiny Górnej, pow. limanowski, par. Łososina górna, o 6 kil. od Limanowy, na lew. brz. rz. Łososiny, w pagórkach; 38 dm., 210 mk. Obszar dworski, własność Pieniążków, ma 83 mr. austr. roli ornej, 19 m. łąk i ogr., 10 pastw., 5 lasu; mniejsza posiadłość 126 roli ornej, 29 łąk i ogr., 75 pastw., 26 lasu. *M. Ż. S.*

Kisielówka, góra, ob. *Hluboczyca* i tom IV, 74.

Kisielsk, wś, nad rz. Świdrem, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. W 1827 r. było tu 27 dm., 172 mk., obecnie 31 dm., 268 mk., 967 mr. obszaru, młyn.

Kisielska-Wola, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek, ma 27 dm., 200 mk., 736 mr. obszaru.

Kisieniszki, folw., K. prywatne i K. rządowe, wsie, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. 1 w. od Władysławowa. Folw. K. ma 8 dm.; 65 mk.; K. rządowe 5 dm., 35 mk., a K. prywatne 9 dm., 103 mk.

Kisierniak lub *Oknica*, struga, dopływ Dniestru z lewej strony, w pow. olhopolskim; zaczyna się powyżej wsi Trybuszówki, mija wś Oknicę i pod Kuźminem do Dniestru uchodzi. Zabiera z lewego brzegu pod Oknicą wsią rzeczkę Suchy-Kisierniak. *X. M. O.*

Kisiewo, wś rządowa, pow. wilejski, o 65 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. wołkołacka, 6 dm., 60 mk. (1866).

Kisilówka, 1.) wś, pow. kamieniecki, gm. i okr. polic. Maków, par. Czercze, leży nad Smotryczem, na płn. od Kamieńca. Ma 1328 mk., 76 dm., 1092 dzies. ziemi włośc. Należała do dóbr pojezuickich, nabyta przez Borkowskich, następnie Sadowskiego, dziś Kazimira. Por. *Orynin.* 2.) K., wś nad Wójtowiną, dopływem Bohu, pow. proskurowski, gm. Tretelniki, okr. polic. i par. r. l. Czarny ostrów, r. gr. Dzielińcze, 7 dm. *Dr. M.*

Kisin, pow. chełmiński, ob. *Gzin.*

Kisin, pow. kłajpedzki, ob. *Kissinnen.*

Kisiny, 1.) niem. *Kyschin*, wś, pow. dawniejszy działdowski, dziś niborski, na pruskich Mazurach, przez polskich osadników zaludniona. Roku 1350 Gunter von Hohenstein, komt. ostródzki, podaje do wiadomości, że jego poprzednik Henryk Meytz (1343—1344) założył w ziemi saskiej dobra Kisiny, nadając 40 wł. prawem chełmińskiem Mikołajowi Scholuszowi. R. 1542 w K. sama tylko ludność polska. Ob. Kętrz., ludność polska w Prusiech 312. 2.) K., al. *Ruda*, w dok. *Kischein*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana. Roku 1471 Zygfryd Flach von Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje Andrzejowi młynarzowi 2 wł. w K. z młynem. W XVI w. młyn należał do Rudnika, od którego miejscowość przybrała dzisiejsze nazwisko. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 435.

Kisiołki, wś szl., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo.

Kiskowo, ob. *Kiszkowo.*

Kis-Ladna, ob. *Prostredna Weś*, st. dr. żel. Koszyce-Bogumin, o 26 kil. od Koszyc.

Kiślak, duża wś rządowa, pow. hajsyński, nad rz. Sobem, o kilka wiorst na północ od m. Hajsyna, mk. 1,500, dm. 105, ziemi włośc. 835 dz. Parafia katolicka do Kuny, prawosławna ma miejscową cerkiew Wniebowzięcia, liczącą 960 par. i 58 dz. ziemi. Jest tu urząd gminny, do którego należą: Kiślak, Karbówka, Mieklińce, Szura, Futory Karbowskie, Ziatkowce, Kuszczyńce, Borsuki, Meleszkowce i Czepelówka, razem włośc. 9,751, ziemi włośc. 9,418 dz. Kiślak było oddzielnem starostwem, w skład którego wchodziło z początku m. Hajsyn, Karbówka, Szura, Mieklińce; z utworzeniem następnie stwa hajsyńskiego, weszło w skład tegoż. Ob. *Hajsyn.*

Kiślaki, grupa domów w Wiszence wielkiej, pow. gródecki.

Kiślanka, potok, nastaje w obr. wsi Wiszenki wielkiej, w pow. jaworowskim, z pod lasu Sośniny, koło przys. Kiślaki, od którego nosi miano swe. Wkrótce dostaje się w obręb Wólki Kunińskiej (pow. żółkiewski) i w obrębie Rudy krechowskiej uchodzi z lewego brz. do Bzynki, dopływu Derewenki. Długość biegu 7 kil. *Br. G.*

Kislica (łuż.), niem. *Geisslitz bei Klix*, wś serbska na saskich Łużycach, pow. budyszyński; r. 1875 dm. 35, mk. 150, w tem serbów 117. *A. J. P.*

Kiślickie, wś, pow. jampolski, gm. Komargród, par. Tomaszpol, ma 190 dm., 850 mk., 940 dzies. ziemi włośc., czarnoziem z piaskiem. Cerkiew p. w. św. Paraski ma 1,175 parafian i 46 dzies. ziemi. Należała do Czetwertyńskich, Iwanowskich, dziś ks. Hohenlohe. *Dr. M.*

Kislik (łuż.), niem. *Geisslitz bei Lohsa*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, pow. wojerecki. *A. J. P.*

Kiślin, wś, pow. humański, o 2 w. od mka Buki, nad rz. Tykiczem, ma 702 mk., 2788 dzies. ziemi. Cerkiew z r. 1753 ma 63 dzies. Własność Kondrackiego.

Kiśliszki, zaśc. należący do m. Kowna, pow. trocki, 3 okr. adm., o 55 w. od Trok, 2 dm., 11 mk. katol. (1866).

Kis-Lucska, ob. *Nowoselica.*

Kisłówka, wś, pow. taraszczański, nad strugą do Rosi wpadającą, o 3 w. od Koszewatej, gdzie cerkiew paraf. R. 1790 K. miała 24 dm.

Kisłówka, rz., prawy dopływ Rosi, zaczyna się w pow. taraszczańskim i w tymże powiecie u t. zw. Siczy Roskiej ma swoje ujście (tuż obok Baskunu). *E. R.*

Kisłowszczyzna, 1.) wś rządowa, pow. dziśnieński, o 82 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 3 dm., 26 mk. starowierców. 2.) **K.**, zaśc. gm. pohoskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm. o 52 w. od Dzisny, 4 dm., 17 mk., z tego 16 prawosł., 1 kat. (1866).

Kisłucha al. *Wasiszki*, wieś w pow. mińskim, w gminie iwienieckiej, nad rz. Wołmą, ma osad 16. *Al. Jel.*

Kisły, ob. *Gojlesze.*

Kisneny, potok, dopływ Łomnicy.

Kisneny, lesiste wzgórze w płd. kończynie Jasienia, pow. kałuski, między Łomnicą od zach. i płn. a potok. Kisnenym od wsch. Najwyższe wzniesienie 1173 m. *Lu. Dz.*

Kisol, ob. *Kicia.*

Kis Olaszi, st. dr. żelaz. koszycko-bogumińskiej, o 180 kilom. od Koszyc.

Kisorycze, wś, pow. owrucki, gm. K., okr. polic. olewski, o 28 w. od Olewska.

Kissain (niem.), jez., pow. lecki, ob. *Kisajn.*

Kisschen-Mickut (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Szyłokarczma.

Kissehlen (niem.), folw. i młyn wodny, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Kisselau (niem.), ob. *Kisielów.*

Kisseleu, ob. *Kisielów.*

Kisselitze, ob. *Kisielice.*

Kisseln (niem.), dobra i młyn, pow. stołupiański, st. poczt. Stołupiany.

Kisselowietz (niem.), ob. *Kisielowiec.*

Kissim-Toutrim albo *Jucknaten*, *Jugnaten* (ob.), wś, pow. szyłokarczemski, ze st. poczt.

Kissinnen (niem.), wieś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Dawillen.

Kissitten (niem.), w pow. iławskopruskim 1) dobra należą do st. p. Krzyżbork; 2) dobra ryc. i os. leśna, st. p. Glommen.

Kissocz (węg.), ob. *Kiszowce.*

Kissutz-Neustädtel (niem.), st. drogi żel. z Rutki do Bogumina, o 31 kilom. od Rutki.

Kis-Szeben, *Klein-Zeben*, st. dr. żel. Preszów-Orló, o 21 kilom. od Preszowa.

Kistki, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów.

Kistow, ob. *Kistowo.*

Kistówko, niem. *Kistowken*, wś włośc., pow. kartuski, nad małem jeziorem, blisko granicy Pomorza, o 37 kil. od Kartuz, należy do gm. Kistowo. Parafia i poczta Sulęcin, szkoła Borek.

Kistowo, niem. *Kistowen*, dobra rycer., pow. kartuski, o 37 kil. od Kartuz, blisko jez. gowidlińskiego, należały za Krzyżaków do obwodu mirochowskiego. Do gm. K. przyłączone osady: Bielawki, Chojna, Kistówko, Przelnica (?), z któremi zajmuje obszaru mr. 3814 (jezioro 96 mr.), gburów 36 (prócz dóbr), zagrodników 2; katol. 242, ewangel. 118. Parafia i poczta Sulęcin, szkoła Borek. R. 1858 K. należało do F. Łaszewskiego. *Ks. F.*

Kistruss, st. p. w gub. riazańskiej, pow. spasskim.

Kistrzyn, *Kistryn*, *Kostrzyn*, niem. *Küstrin*, *Cüstrin*, mko i twierdza w Prusiech, okr. reg. frankfurcki, pow. Koenigsberg-in-der-Neumark, leży na płn.-płn.-wschód od Frankfurtu n. O., w nizinach niezdrowych, na praw. brzegu Odry, na płn. od ujścia Warty, pod 52°35' sz. i 12°20' dł. g. Obejmuje K. jak wyspę kanał Fryderyka Wilhelma. Poniżej mka przez Odrę przerzucony most kolei żel. Wschodniej (z Berlina do Królewca) a na pr. brz. Odry dotyka do K. droga żel. wrocławsko-szczecińska. R. 1831 K. miał 4022; 1840 r. 6370; 1846 r. 6825; 1852 r. 7415; 1855 r. 7466 mk. bez wojska; 3 przedmieścia, zamek, 2 kościoły ewang. Dawniej rezydowały tu naczelne władze N. Marchii. Jest tu wyższa Bürgerschule, szkoła realna, dom roboczy, fabryki tkackie lniane, wełniane i bawełniane, fabryki skór, tytuniu, krochmalu, szczotek, piwa. Warownia broni

linii Odry i Berlina. R. 1758 zbombardowali ją Rossyanie, r. 1806 poddała się Francuzom.

Kistrzynek, niem. *Kuestrinchen*, dom., pow. wyrzyski, z Mościskami (Moschitz) ma 5242 mr. rozl. K. sam zaś 4 dm., 111 mk., 95 ew., 16 kat., 50 analf. Poczta w Wysoce (Wissek) o 7 kil., st. kolei żel. Miasteczko (Friedheim) o 12 kil. *M. St.*

Kisucza, ob. tom III, 857.

Kis-Vitez (węg.), ob. *Owcze.*

Kiswinie, wś, pow. rossieński, par. erżwilkowska.

Kisza, rz., ob. *Kihschabach* (niem.).

Kiszak, węg. *Köszegh*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Hernadem, naprzeciw wsi Obiszowiec, kościół katol. filialny, piękny dźwięczny dzwon kościelny, wielkie lasy, 337 mk.

Kiszawa, włość. *Kiszewa* (ob.).

Kiszbile, wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, 17 dusz męz., 216 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kiszczyce, potok łączny, wypływa w płn.-zach. rogu obszaru gm. Romanowa, w powiecie bobreckim, nieopodal granicy z Horodysławicami; płynie przez obszar gm. Horodysławic, zrazu na płn.-zachód, przerzyna wieś środkiem a poniżej tejże rowem, ku osuszeniu łąk poprowadzonym, w kierunku półn. podąża do Kabanówki (ob.). Ujście ma na obsz. gm. Biłki szlacheckiej. Długość biegu 10 kil. *Br. G.*

Kiszczycha, ob. *Tykicz górny.*

Kiszczyna Słoboda, wieś z zarządem gminnym, w środku pow. borysowskiego, nad rzeczką Naczą, małym lewym dopływem Berezyny, w okr. polic. 1-ym chołopienickim położona. Niegdyś dziedzictwo możnej rodziny Kiszków, ma osad włócznych 54, w glebie piaszczystej, łąk i pastwisk obfitość. Gmina Kiszczyńska składa się z 8 starostw wiejskich, 35 wiosek i 1314 włościan płci mężkiej. *A. J.*

Kiszczyńce, wś, od r. 1831 rządowa, powiat humański, o 30 w. od Humania, niedaleko drogi z Humania do Stawiszcz, przy strudze wpadającej do Mańkówki, ma 1602 mk., w tem 1 rz. kat., pasiekę wzorową i szkołę pszczelnictwa. Cerkiew z r. 1798 ma 35 dzies.

Kisze, wś rządowa, pow. dzisieński, o 63 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 41 mk. prawosł. (1866).

Kiszelewo, ob. *Kisielewo.*

Kiszeliszki (Zacisze), folw., pow. trocki, 3 okr. adm., 56 w. od Trok, 3 domy, 38 mk. kat. (1866). Por. *Kisieliszki*

Kiszelówka, ob. *Derewno.*

Kiszelycz (dok.), ob. *Kisielice.*

Kiszeniew, *Kiszyniów*, miasto główne gub. bessarabskiej, leży nad rz. Bykiem, o 176 w. od Odessy, o 68 w. od Korneszt, ma st. poczt. i o 2 i pół w. od niej stacyą dr. żel. kiszeniewsko-jasskiej. R. 1876 miasta przychód 128260 rs.; rozchód 128260 rs. Parafia katolicka K. ma 848 dusz. Kościół pod wezw. Opatrzności Boskiej wystawiony 1844. Rysunek i opis kościoła katol. podały Kłosy t. 18; 247. Pod względem fauny, flory i meteorologii okolic K. znane są z lat 1857—65 dzieła A. Döngingka. Jest to jedno z celniejszych miast (po Odessie) w kraju noworosyjskim. Mieszk. ma około 66000 płci obojga, cerkwi 14 i teatr. Na wzmiankę zasługuje znajdujące się w Kiszeniewie, na lewym brzegu rzeki Byka, źródło mineralne, w r. 1843 dla chorych otwarte. Mieszkańcy trudnią się po części rolnictwem (sieją kukurydzę, pszenicę) i ogrodnictwem (uprawiają drzewa owocowe); śliwki tutejsze pod nazwą mołdawiańskich słyną po całej Rossyi. Uprawa wina dokonywa się tu w obszernych rozmiarach; liczba winnic na gruncie miejskim około 600 wynosi; wina otrzymuje się zwykle od 120,000—200,000 wiader. Liczba fabryk i zakładów wynosi przeszło 85 (produkujących rocznie różnych towarów na sumę 200,000 rs.), z tych fabryk skór 28, świec 11, płótna 7, do topienia łoju 6 itd. Trzy fontanny i mnóstwo studni zaopatrują miasto w wodę. *Powiat kiszeniewski* zajmuje powierzchni 3271 wiorst kwadr., mieszkańców w pow. około 150,000 głów płci obojga. Miejscowość jest pagórkowata, pochylona ku południowi i przez mnóstwo parowów poprzecinana; grunt jest nadzwyczaj żyzny. W pow. K. jest jedna tylko parafia rzym.-katol. w Kiszeniewie.

Kiszew, ob. *Kiszewo.*

Kiszewa Stara, niem. *Alt Kischau*, w starych dokum. *Vela Kiseva*, *Kishovia*, *Kisew*, *Kyssow*, *Kaschau*, *Kyschau*, wieś włośc. parafialna, pow. kościerski, na bitym trakcie kościersko-zblewskim, 1 i pół mili od stacyi kolei żel. w Zblewie, nad rz. Wierzycą. Obszaru liczy mr. 4275, gbur. 28, zagrod. 26, katol. 489, ewang. 218, żyd. 15, dm. 80. W miejscu jest kościół katol. parafialny, szkoła katol. i protestancka, 3 karczmy. Poczta także niedawno tu urządzona. Odległość od Kościerzyny 3 mile. Odbywają się tu 2 jarmarki doroczne na bydło i kramne. Wieś K. oddawna istniała. Za książąt pomorskich stanowiła naczelne miejsce obszernej ziemi kiszewskiej. R. 1281 książę Mestwin II darował K. Mikołajowi wojewodzie kaliskiemu. Należało wtedy do K. 16 jezior, jak to: Cranc, Cozelno, Cyrvone, Droste, 2 Prusinech, Dluge, 2 Slupino, Chelst, Vevronice, Mlosino, Kle, Lubne, Virchuge, Varsune. R. 1290 tenże książę potwierdził darowiznę i dodał wsie: Lubna, Danvanow i Dambrowa wraz z 8 przyległemi jeziorami: Preubocno, Virchuge, Chocle, Bzanza, Bresno, Strupino, Rugno, Kelpino. R. 1315 synowie Mikołaja ustąpili tych dóbr bratu swojemu Jakóbowi, a tenże zaraz następnego r. 1316 odprzedał je za bezcen krzyżakom. Do Polski przypadła ta wieś r. 1466. Po oku-

pacyi rząd pruski nadał tutejszym włościanom prawa własności przywilejem z Gdańska roku 1819 d. 16 kwietnia. Kościół w K. znajduje się od niepamiętnych czasów. Jak świadczył napis na oknie zachowany, stary kościół budowany był r. 1573. Stał on na lewym brzegu Wierzycy, przy drodze. Za starostów kiszewskich Szorców przez długie lata trzymany dla lutrów. Odzyskany dla katolików około roku 1596. Teraźniejszy kościół wystawił swoim głównie kosztem Stan. Skórzewski star. kiszewski na przeciwnej prawej stronie Wierzycy. Miał on być mocno w cegłę murowany, jak to ślubował chory na śmierć Franciszek Czapski star. kiszewski, ale do tego nie przyszło, bo wkrótce potem umarł 1737. Ażeby ślub choć w części wypełnić, wzniosła zapewne pokrewna bliska Franciszka Czapskiego Katarzyna z Iwanickich Skórzewska drewnianą kaplicę św. Barbary, tam, gdzie stał pierwotny kościół, na starym cmentarzu. Obecnie ta kaplica zaniechana. Czynią teraz zabiegi, żeby nowy kościół pobudować w miejsce podupadłego już bardzo starego. Parafia kiszewska, jak czytamy w dyecez. szematyzmie, liczy dusz 2680. Kościół tyt. św. Marcina, patronatu królew. Erekcya nie wiadoma. Nie ma przy nim szpitala. Filia należy tu w Starych Polaszkach; wsie parafialne: Kiszewa stara, nowa, Zamek kiszewski, Konarzyny, Bartoszy las, Ruda, Olpuch, Gołowo, Barłogi, Cięgardło, Bukowiec stary i nowy, Chwarzcienko, Foshuta, Lasienek, Pałubin, Małkowy, Dubrzyk, Boże pole, Struga, Chwarzno, Pałubin, Małkowy, Dubrzyk, Boże pole, Struga, Chwarzno, Nowy dworzec pod górą (Neuhof), Okonin, Wygonin, Cieciorka, Bartlewo, Drzewicz, Przyjawiczno (Neukrug), Płóciczne, Nierybno, Strzelkowo, Studzienica, Uroża i Huta. Szkółki katol. istnieją: w Starej Kiszewie 54 dzieci, w Konarzynach 66, Olpuchu 44. Około 80 katol. dzieci zwiedza ewang. szkoły w Kiszewie-zamku, w Starych Polaszkach, Starym Bukowcu, Chwarzcienku, Hucie i Okoninie. *Kś. F.*

Kiszewa Nowa, niem. *Neu Kischau*, włośc. wś, pow. kościerski, blisko traktu kościersko-zblewskiego, nad rz. Wierzycą. Obejmuje obszaru mr. 5083, młyn wodny i tartak, gbur. 23, zagr. 13, szkołę ewang., katol. 71, ewang. 243, żyd 1, dm. 42. Parafia Stara Kiszewa, poczta Nowe Polaszki. Odległość od Kościerzyny 1 $^3/_4$ mili. Dawniej była to wieś czynszowa do starostwa kiszewskiego należąca. Po okupacyi rząd pruski wydał ją na własność włościanom przywilejem z Gdańska d. 1 kwietnia 1820. *Kś. F.*

Kiszewa-Zamek al. *Kiszewski zamek*, niem. *Schloss-Kischau*, dobra, pow. kościerski, na bitym trakcie kościersko zblewskim, w obronnem miejscu nad Wierzycą położone, opodal Starej Kiszewy. Obejmuje 1 folw., 1 posiadł. z młynem, 2 gburów. Obszaru ma mr. 1652, katol. 69, ew. 88, dm. 15. Parafia Stara Kiszewa, poczta Nowe Polaszki. Odległość od Kościerzyny 4 $^1/_4$ mili. W miejscu jest szkoła ewang., młyn wodny, tartak, gorzelnia i znaczne ruiny starego zamku. Czy tu za książąt pomorskich istniał zamek, nie wiadomo. Na pewno jednak założyli go krzyżacy, którzy na nim rządców swoich utrzymywali. Do zamku czyli obwodu kiszewskiego (Bezirk Kischau) należało za krzyżaków: folwark zamkowy o 2 pługach; we wsi były 2 karczmy, kowal i piekarz. Z pomiędzy dóbr lennych (Lehngüter) 5 wsi miało prawo chełmińskie czyli niemieckie, 10 polskie, 9 wsi było czynszowych. Młyny 3: w Nowych Polaszkach dawał skot. 240, w Pinczynie 48, w Wielkiej Kiszewie sam wójt trzymał. R. 1419 dobra kiszewskie pełniły 24 służb wojennych, i to na niemieckiem prawie osiadłe 15, na polskiem 9. R. 1438 jest służb tylko 11, polskich 5, niemieckich 6. Parafij było 6 w obwodzie: Kiszewa, Pinczyn, Garczyn, Polaszki, Koźmin i Kleszczewo; ostatnie 2 nie wiadomo jakiem prawem wspominane, gdyż były dobrami opactwa cysterskiego w Peplinie. Polacy przyjęli zamek kiszewski pokojem toruńskim r. 1466 i trzymali na nim starostów niegrodowych. Znani nam są starostowie kiszewscy: Jan Szorcz około r. 1580 sprzyjał lutrom. Potem Bąkowscy trzymali starostwo. R. 1616 Jan Bąkowski chor. malborski zrzekł się znacznych sum pieniężnych na to star. pożyczonych dla rzeczypospolitej, tak że odtąd każdy miał przystęp do starostwa. Michał Konarski wojew. malborski i star. kiszewski † 1612, Samuel Konarski † 1641, Mikołaj Konarski † około r. 1670, Michał Działyński wojew. chełmiński † 1687, Stan. Działyński żył r. 1690; żona jego Barbara, z ojca Jana Heidensteina kaszt. gdańskiego, z matki Barbary Zdziarowskiej, † 1751, w Sulęcinie pochowana d. 23 stycznia. Jakób Wolski podkom. liwoński około r. 1730 zrezygnował ze starostwa, † 1757. Franciszek Czapski kaszt. gdański † 1737. Stan. Skórzewski kaszt. elbląski zbudował kościół w Kiszewie, Pińczynie i Polaszkach, † około r. 1761. Po okupacyi rząd pruski wydał te dobra w wieczystą dzierżawę, tak że obecnie znajduje się w ręku prywatnem. Posiadacz niemiec. Niegrodowe starostwo kiszewskie w wdztwie pomorskiem, podług lustracyi z r. 1664 obejmowało wsie: Kiszewa Stara i Nowa z zamkiem i folwarkiem Szemlino, Bartoszów Las, Konarzyn, Małki zupełnie przez Szwedów zniszczone, Wieck, Struga górska, Złemięso, Studziennica, Dubrek, Pińczyno i dwie dzierżawy: Polaczek Wielki i Mały i Parchowa, dawniej do sstwa mirachowskiego należąca. W r. 1771 sstwo to było w

posiadaniu Michała Skórzewskiego podkomorzego poznańskiego i żony jego Ludwiki z Czapskich, którzy opłacali z niego kwarty w ilości złp. 3239 gr. 10, a hyberny złp. 1298 gr. 22. (Enc. Org. mniejsza).

Kiszewko, wś, pow. obornicki, nad strumykiem, o pół kil. od Warty; 24 dm., 209 mk., 170 ew., 39 kat., 65 analf. Poczta w Obrzycku (Obersitzko) o 6 kil., st. kol. żel. i telegraf w Obornikach o 12 kil.

Kiszewo, wś i gm., pow. obornicki, na prawym brz. Warty, przy ujściu Samicy wschodniej; 4 miejsc.: a) K wś; b) Dołęga, folw. należący obecnie do dom. Nowej myśli (Neugedank); c) Rusmühle, młyn; d) K. kolonia; 61 dm., 486 mk., 157 ew., 319 kat., 10 żydów, 140 analf. Poczta, telegraf, st. kolei żel. w Obornikach o 10 kil. K. miało aż do r. 1823 kościół katol. paraf. dek. obornickiego; w tymże roku kościół spłonął i odtąd parafia kiszewska połączona jest z obornicką. Wś K. jest gniazdem rodziny Kiszewskich, herbu Drya; z ich rąk wyszła na początku XVII wieku po śmierci Stanisława Kiszewskiego, opata lubińskiego, sekretarza królewskiego. Po Kiszewskich posiadali ją Mierzewscy. Zapewne Kiszewscy założyli kościół na początku XV w. Był drewniany, kilka razy pożar go pochłonął. Ostatni raz spalił się r. 1823, odkąd go nie odbudowano. Pod wsią odkopano cmentarzysko pogańskie. *M. St.*

Kiszewski Zamek, ob. *Kiszewa-Zamek*.

Kiszewy albo *Holendry Kiszewskie*, wś, pow. koniński, w gm. Tuliszków, na połud.-wschód Konina, odległa od t. m. wiorst 11; powierzchni 1266 m. np., ludności: męż. 124, kob. 128, razem 252; grunt żytni, gdzieniegdzie pszenny. Kiszewy, majątek graniczący od południa z tuliszkowskim, był dawniej własnością Lisieckich herbu Dryia, dziedziców na Kiszewach, Liścu, Żdżarach i innych posiadłościach; ostatnim z tej rodziny był około r. 1636 Andrzej Lisiecki, prokurator królewski, sędzia surrogat kaliski. W Kiszewach, pośród łąk i bagnisk, widnieją szczątki dawnego zamku, dziś prawie z ziemią zrównanego; pozostały tylko fundamenta i lochy zawalone gruzem. Między ludem krąży podanie jakoby w ruinach tego zamku miały być zachowane skarby. Do dóbr Kiszewy należą: wś Grabowiec, osady czynszowe Ciołek, Dryja i kolonia Kępiny. *J. Chor.*

Kiszka, *Kiszki*, por. *Kischken*.

Kiszki, wieś, pow. biłgorajski, gmina Huta Krzeszowska, par. Janów. Należy do ordynacyi zamojskiej.

Kiszki, zaśc. rząd. nad jeziorem Łusza, pow. święciański, 2 okr. adm., o 29 w. od Swięcian, 3 dm., 16 mk. kat. (1866).

Kiszkielewo, futor kościelny, pow. dziśnieński, o 66 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dom, 4 mk. katol. (1866).

Kiszkieliszki, zaśc., dek. święciański, par. Komaje.

Kiszkiliszki, folw., pow. wiłkomirski, par. siesicka; Kazimira z Białłozorów Tańska kupiła tę ziemię od Giżyńskich; r. 1875 darowała ją siostrzeńcowi swemu Pawłowi Kończy.

Kiszkis, os., pow. kalwaryjski, gm. i parafia Udrya. Odl. 43 w. od Kalwaryi, ma 2 dm., 8 mk.

Kiszkowo, niem. *Kischkowen*, teraz *Welnau*, m. nad rzeczką małą Wełną, pow. gnieźnieński, na gruncie bogatym w źródła, w okolicy pagórkowatej, w której natrafiają się pokłady gleby wszelkiego rodzaju, o 24 kil. od miasta pow. W r. 1871 miało 60 dm., 589 mk., 212 ew., 311 kat., 66 żydów. W r. 1875 było 619 mieszk. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem. Kościół katol. paraf. należy do dek. gnieźnieńskiego św. Trójcy. Szkoła elementarna kilkoklasowa, 164 analf. Urząd pocztowy trzeciej klasy, poczta osobowa i listowa do Pobiedzisk (Pudewitz), st. kolei żel. i telegraf w Pobiedziskach o 14 kil. Jarmarków cztery. K. założył faworyt Kazimierza Wielkiego, nazwiskiem Kiszka, w XIV wieku. Podług ksiąg kościelnych miasto miało około r. 1521 dość znaczny obszar. W wojnach szwedzkich uległo zupełnemu spustoszeniu, i później je dopiero odbudowano. Z akt kościelnych okazuje się, że sąd kiszkowski (wyrok oryginalny jest jeszcze zachowany) w dniu 30 września 1761 skazał na spalenie kilka kobiet, wymienionych z nazwiska a oskarżonych o czary, i wyrok rzeczywiście spełniono. *M. St.*

Kiszkurnia 1.), wieś, pow. borysowski, w gm. pleszczewickiej, nad rzeczką Cimoszówką, o wiorst parę na północ od miasteczka Chotajewicz w miejscowości lesistej położona, ma osad włócznych 4, grunta lekkie, kamieniste. 2.) K., mały zaścianek, pow. borysowski, o 3 wiorsty na północ od miasteczka Ziembina, nad rzeczką Kiszkurnianką; ma osad 2; grunta kamieniste, miejscowość górzysta. *Al. Jel.*

Kiszkurnianka, mały, ostatni lewy dopływ rzeki Hajny w pow. borysowskim, ma początek w kotlinie pomiędzy górami za wsią Polany, do połowy biegu płynie w kierunku południowym i od wsi Kiszkurni zwraca się na wschód; długość około mili; przy ujściu na przestrzeni wiorst trzech ma brzegi bardzo bagniste. *Al. Jel.*

Kiszna, mylnie, ob. *Kirszna*.

Kiszowce, węg. *Kissocz*, niem. *Kischendorf*, wś w hr. spiskiem (Węg.), zdrój szczawiowy, 185 mk.

Kiszownica, w dok. *Cissovnica*, struga w pow. starogrodzkim, opodal miasta Tczewa płynąca; wraz z Koprzywnicą (ob.) stanowiła r. 1256 zewnętrzną granicę dóbr Zajączkowo i

Mieściny. Obecnie pod tą nazwą nieznana. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kiszpork, *Kryszpork*, *Christburg*, *Chrystbork*, ob. *Dzierzgoń*.

Kiszyniew, ob. *Kiszeniew*.

Kiszyny, mko, pow. niborski, ob. *Kisiny*.

Kitajgród 1.), miasteczko, pow. uszycki, nad rz. Tarnawą, poniżej do Dniestru wpadającą; od Kamieńca w. 18; mieszk. 1036, po większej części żydów, domów 239; kościół parafialny katolicki w 1775 r. wymurowany przez kasztelana Dominika Krokowskiego pod wezwaniem N. P. M., liczy 2050 parafian. Cerkiew do której należy 683 paraf. i 36 dz. ziemi. Dom modlitwy żydowski, 6 młynów, sklepów 22, rzemieśl. 26, ziemi włośc. 479 dz., kamień wapienny i ciosowy. Miasteczko pobudowane około r. 1607 przez Andrzeja Potockiego kaszt. kam. Syn jego Stanisław Potocki wystawił zamek, otoczył go murem i wałem; miasteczko i zamek położone na wysokiej skale, otoczone głębokiemi jarami, uważane więc było zadosyć obronne; szczątki zamku do dziś przetrwały (obok kościoła). Od Potockich Kitajgród przeszedł do Krokowskich, następnie do ich sukcesorów: Grabowskich, Popowskich, obecnie Orzechowskich; i część Rezwowa, nabyta od Przyłuskiego. Jest tu zarząd gminny, do którego należy włościan 3625 i ziemi ich 7205 dz. W r. 1881 miasteczko uległo wielkiemu pożarowi. Orzechowscy posiadają 900 dz. w 3 oddzielnych folwarkach; Rezwow 215 dz. Do rz. kat. parafii K. należą mka: K., Studzienica i wsie: Bahowica ze Słobódką, Barakówka, Pasieczysko, Bodaczówka, Demszyn, Derewiany, Furmanówka, Geletyńce, Huculy, Jarużka, Kalinie, Kniaźpol, Kułaczkowce, Kołodyjówka, Kozodawińce, Kulczyjowce, Łąka, Maryanówka, Muksza wielka, Patryńce, Pohoryła, Polutyńce, Pożarnica, Rohóźna, Słobódka, Subocz, Surżyńce, Tarasówka, Teremce, Wilamówka, Wróblowce, Wychwatniowce. Do gminy (wołost') K. należą: K. ze Słobódką, Bodaczówka, Gieletyńce, Kołodyjówka, Kułaczkowce, Patryńce, Pożarnica, Studzienica, Tarasówka, Wychwatniowce, Barakówka, Derewiany, Huculy, Kruszanówka, Nefedowce, Pohoryła, Rohóźna, Subocz, Wilamówka. 2.) **K.**, wś w płd.-zach. części pow. bracławskiego, nad rz. Berszadką, która tworzy tu kilka stawów w gm. Sawińce; par. kat. do Obodówki; mieszk. 740, ziemi włośc. 881 dz., dm 107. Cerkiew z 914 paraf. i 107 dz. ziemi. Należała do Potockich, dziś Brzozowskich. *Dr. M.*

Kitajgród 1.), mko, pow. lipowiecki, par. Ilińce, nad rz. Soroką i Sobem, o 45 w. od Lipowca, o 205 w. od Kijowa. R. 1868 miało 282 dm., 1700 mk., w tem 14 katol. Niegdyś zwane Janopolem, w połowie XVIII w. należało do ks. Jana Czetwertyńskiego, w końcu do Dudzickich. Do dóbr K. należą wś Todorówka i Janyszówka (Kopijówka). Cerkiew drewniana z r. 1760. Do parafii prawosł. K należy wś Kamienohorka, 380 mk., własność Wołodkowicza. 2.) **K.**, wś, pow. czehryński, o 4 w. od wsi Birki i N. Osota, nad rz. Soroką, która tu zpod góry wypływa. Półn. część wsi zowie się Dalnik al. Sewerynówka i należy do Bezradeckiego. Ludn. 684; r. 1808 było 494. Ks. Jabłonowski sprzedał tę wieś Łapińskiemu; od 1805 dziedziczyli ją prawem kolejnego kupna: Pleski, Wolski, Niezwojewski, Rożniatowski, Zalewski, Pleski, Trypolski, od r. 1855 do dziś Metelicki. Cerkiew p. w. Narodz. N. M. P., drew., z r. 1850, erekcyi odwiecznej. 3.) **K.**, ob. *Jahniatyn*.

Kitajhorod, ob. *Hoszcza*.

Kitajów, ob. *Myszołówka*.

Kitava, ob. *Kijów*, str. 62.

Kitelitz (dokum.), ob. *Ketlicy*.

Kitki 1.), wieś, pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. o 22 w. od Przasnysza. W r. 1827 było tu 15 dm., 118 mk., obecnie 20 dm., 173 mk., 918 m. gruntu, 29 nieuż. 2.) **K.**, wś nad rz. Bukowną, pow. biłgorajski, gm. Huta Krzeszowska. Należy do dóbr ordynacyi zamojskiej.

Kitlenia, ob. *Janopol*.

Kitlowiec, rzeka, bierze początek pod wsią Siedliskami, w gm. Wierzbno, pow. miechowskim, płynie w kierunku płd.-wsch. koło Wierzbna, Glewic, Stręgoborzyc, Wygnanowa i za Wawrzeńczycami wpada do Wisły z lew. brz. na zachód od Nowego Brzeska. Długa 12 w.

Kitnówko, niem. *Kitnowken*, dok. *Kynthin*, *Kynthen*, *Kitnowke*, rycer. dobra, pow. grudziąski, przy granicy brodnickiego powiatu, 1 i pół mili od Kitnowa, pół mili od st. kolei żelaznej w Bursztynowie. Obszaru liczy mr. 877, bud. 11, dm. 4, kat. 66, ew. 7; par. Radzyn, szkoła Bursztynowo, poczta Jabłonowo. Podług najstarszej księgi służb krzyżackich liczono włók 12 w K., posiadacz służył konno ze zbroją. W wojnie krzyżaków z Wład. Jagiełłą Nitsche von Kynthenau (ma być nasze K.) poniósł straty za 60 m., 6 poddanych mu zabito. R. 1624 podpisuje się w testam. Jędrzej Wierzbowski z K. R. 1682 wieś już dzielona na 2 działy: jeden ma Kitnowski, drugi Wierzbowski. Roku 1727 Wierzbowscy sprzedali swój dział Andrzejowi von Trankwitz; dlaczego zwały się teraz obie części: Trankwiczyzna i Kitnowszczyzna. Krótko potem von Trankwitz wydał część swoję w zastaw za 2000 zł. Jerzemu Chrzanowskiemu, od którego część znowu nabył Roch Kośnicki. R. 1814 całą Trankwiczyznę posiada Jakób Karkowski. Kitnowszczyznę posiadała aż do r. 1801 familia Kitnowskich, poczem dwie ostatnie siostry Kitnowskie, Wiktorya,

która miała Grabowskiego, i Józefina Komierowska także i tę część sprzedały tegoż r. 1801 Jakóbowi Karkowskiemu za 2000 tal. Dotąd obadwa działy tworzą jednę całość i znajdują się od dłuższego czasu w ręku polskiej rodziny Fragsteinów. Ob. Frölich, Gesch. des Graudenzer Kreises, str. 172. *Kś. F.*

Kitnowo 1.) niem. od r. 1854 *Kittnau*, dok. *Kynthenow*, *Kynthenau*, *Kynthenaw*, rycer. dobra, pow. grudziąski, między 2 jeziorami, pół mili od Radzyna. Obszaru liczą mr. 1641, bud. 18, dm. 8, katol. 69, ew. 37. Parafia i poczta Radzyn, szkoła Melno. Przywilej założenia tej wsi nieprzechowany. K. było oddawna dobrami szlacheckiemi. Począwszy od końca XIV wieku osadnicy tutejsi okazywali się nieprzychylnymi krzyżakom. Do 4 założycieli związku antikrzyżackiego t. zw. jaszczurczego z r. 1397 należy Fryderyk i Mikołaj z K. R. 1408 Janusz z K. przejął na 4 swoje przy mieście Radzynie położone włóki 12 grzyw. rocznego czynszu wiecznego, które wypłacał kapelanowi tego związku. Mikołaj z K. umarł w 1408 r. W wojnach krzyżacko-polskich za Wład. Jagiełły, poniósł Fryderyk z K. na dobrach swoich 1600 grz. straty; folw. jego w K. został spalony, 4 poddanych zabito albo uprowadzono. R. 1446 zachodzi K. w spisie wiosek służbę czyniących do zamku w Radzynie. R. 1573 Fabian von Lichtenhayn włók swoich 6 w K. wraz z innemi 6 w Orlu sprzedał w zastaw Turznickiemu za 1000 zł. i 7 procent od tychże. R. 1667 posiada K. Seweryn Zaleski, którego rodzina długo się tu trzyma. Roku 1777 znajdowało się w K. 17 włók roli, borek dębowy i brzozowy o 20 morgach, siana było fur 20, 2 wielkie ogrody pańskie z dworem murowanym, karczma Chlebowa (teraz Piątki), cegielnia i wiatrak. Właścicielowi przysługiwało prawo sądownictwa, polowania, wywaru piwa i okowity, jako i rybołóstwa w K., Chlebowie, w 2ch częściach w Szumiłowie, Bobrowie, w trzeciej części w Dąbrówce i do połowy z Boguszowem na jeziorze Okrągłem. Przez długi czas K. i pobliskie Zakrzewo miały tych samych dziedziców. R. 1789 mieszkań 13. Ob. Frölich, Gesch. des Kreises Graudenz, st. 172. 2.) **K.**, w dok. *Kintenau*, wś, pow. ostródzki, na pruskich Mazurach, osadzona i założona przez Polaków. R. 1335 Hartung von Sonnenborn, komtur dzierzgoński, nadaje Piotrowi z Kitnowa i bratu jego Hartwikowi 80 włók w ziemi saskiej. Granice; dobra Konrada Doringa, dobra Jana z Otoczyna, Rychnowo, Gierzwałd, Frygnowo i Dylewo. Otrzymują także wolne rybołóstwo w jeziorze Pancerzyn i 16 lat wolności, po upływie której powinni czynić 2 służby w lekkiej zbroi. Na tych 80 włókach powstały wsie: Kitnowo (30 wł.), Dąbkowo (30 wł.) i Miejska Wola (20 wł.). Po pokoju toruńskim K. poniosło szkody 200 marek, a pana Kitnowskiego zabili Polacy. Ob. Ludność polska, Kętrzyńskiego, str. 361. *Kś. F.*

Kitów, wś i folw., pow. zamojski, gm. Sułów, par. Mokrelipie, w IV okr. sądowym, leży w płn.-zach. stronie, na granicy powiatu, nad rz. Łętownią, w żyznej lecz nieco falistej okolicy, na przestrzeni od Zamościa w. 31. Liczy dm. dwor. 4, włośc. 24, mk. kat. 231, w tem kob. 109; przestrzeni mr. 832. Stan zamożności dobry. Ta wieś należy do dóbr ordynacyi Zamojskiej Bodaczów. Ob. *Gaj-Gruszczański.*

Kitsch (niem.), struga, pow. tucholski, ob. *Kicz.*

Kitschitz (niem.), ob. *Kiczyce.*

Kittelsfaehr (niem.), dobra, pow. sztumski, ob. *Sadlno.*

Kittelwitz (niem.), wieś, pow. głupczycki, przy drodze z Głupczyc do Głogówka, ma 66 osad, 2 kamieniołomy, młyn wodny, szkołę; 1062 mr. rozl. Do 1809 r. był tu i folw., częściowo potem rozprzedany.

Kittlitz (niem.), folw., pow. węgoborski, st. poczt. Steinort.

Kittlitz (niem.), ob. *Ketlicy.*

Kittnau (niem.), dobra, 1854 r. tak przezwane, ob. *Kitnowo.*

Kittsee (niem.), ob. *Kopczeny.*

Kiturakiszki, ob. *Kieturakiszki.*

Kity, ob. *Dąbrowa*, str. 923.

Kityłówka, także *Kitulówka*, szczyt, na północno-wsch. granicy gm. Żabiego, w pow. kossowskim, w Karpatach lesistych, w dziale czarnohorskim, wznosi się na dziale wodnym między Prutem a źródłowiskami Ilci, dochodzi wys. 1382 m. n. p. m. Liczne strugi i potoki mają tu swe źródła, jedne spływają na płdn.-wsch. do Ilci, drugie na połud.-zach. do Ardziałuży (ob.); między nimi potok Kityłówka; inne wreszcie na półn.-zach. i na zachód. Sz. g. szczytu tego 48°15', dług. g. 42°20'15".

Kitzinnen (niem.), ob. *Keszinn.*

Kiuce, wś i folw., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 52, od Eiszyszek 18; wieś K. mk. katol. 65, starozak. 14; folw. K. mk. kat. 25 (1866).

Kiupeln (niem.), wieś, pow. tylżycki, st, poczt. Pictupoenen.

Kiwaczówka, wś, pow. hajsyński, nad rz. Kopijówką, gm. Krasnopołka, mk. 632, ziemi włośc. 465, dwor. 700; dm. 110. Cerkiew Wniebowz. z 835 paraf. i 38 dz. ziemi; par. kat. do Granowa; skonfiskowana Zbyszewskim.

Kiwajlówka, al. *Warszawianka*, karczma na obszarze dworskim Oserdów, pow. sokalski.

Kiwańce 1.) wś, nad rz. Radunką, pow. lidzki, 4 okr. adm., gm. Raduń, od Lidy o w. 30, od Wasiliszek w. 37; dm. 19, mk. 181 wyzn. rzym.-katol. 2.) **K.**, wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 6 domów, 42

mk. katol. 3.) **K.**, wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 57 w. od Wilna, 9 dm., 69 mk. katol. (1866).

Kiwatycze, dobra, pow. prużański, o 25 w. od Prużany, a 8 od dr. żel., 2000 dzies. rozl., należały do Mierzejewskiego, od którego przeszły po kądzieli do Laskowskich. Paraf. kościół katol. św. Piotra i Pawła, z drzewa wzniesiony 1610 r. przez Mikołaja i Zofią Paców. Parafia katol. dekan. prużańskiego, dusz 837; kaplice w Sieliszczach, Wieżkach i Równem. Parafia kl. 5-ej, ma powierzchnię gruntu płaską, prawie zupełnie bezleśną, gleba przeważnie piaszczysta, zwirowata; rzeki Łosza i Jasiołda.

Kiwe, strumień, dopływ Wilkii z praw. str.

Kiwercy, ob. *Kiwirce*.

Kiwerniki 1.) zaśc., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 57 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. praw. 2.) **K.**, zaśc., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 52 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. żydów. (1866).

Kiwerowa Horka, ob. *Felin*, t. II, 427.

Kiwicklauken al. *Abracken* (niem.), wieś, pow. stołupiański, st. poczt. Stołupiany.

Kiwile 1.) dobra, pow. szawelski, par. łajżewska, włók 20 ziemi dobrej; należy do cudzoziemca. Niegdyś starostwem kiwilskiem władali rozmaici dygnitarze; w 1717 r. stolnik inflancki Gos Jan, przedtem jeszcze Piłsudzcy, bo w starym domu są piece z herbami tej rodziny; w początkach tego wieku trzymał gubernator Łanskoj, nim zostały na prawach uwłaszczenia własnością Rachubowskoj, która wkrótce K. sprzedała. 2.) **K.**, wieś okmiańskiej gm., pow. szawelski, 83 dusz, 633 dzies. uwłaszczonej ziemi. 3.) **K.**, wś poszwytyńskiej gm., pow. szawelski, 27 dusz, uwłaszcz. 202 dzies. 4.) **K.**, wś, pow. rossieński, par. wojnucka.

Kiwiliszki, wś, pow. rossieński, par. kroska.

Kiwirce, *Kiwercy*, wieś, pow. łucki, par. Łuck, ma wyborną glinę garncarską, kaplicę katol. i st. dr. żel. kijow.-brzesk., między Rożyszczem a Ołyką, o 182 w. od Brześcia lit., o 14 w. od Łucka, o 16 od Rożyszcza. Według podania, niegdyś przedmieście Łucka.

Kiwiszki, dobra nad rz. Lelengą, pow. rossieński, par. szydłowska, o 14 w. od Szydłowa, 12 włók gruntu. Własność Stan. Jankowskiego, uprzednio Kupścia. *M. S. D.*

Kiwit, niem. *Kiewit*, os. do Pińczyna, pow. starogrodzki.

Kiwity, niem. *Kiwitten*, wś kościelna w pow. licbarskim, o 13 kilom. od Licbarka, 9 kil. od Bisztynka, mk. 392 katol. Przywilej fundac. biskupa warmińskiego Eberharda de dato 21 grudnia 1319; w pobliżu klasztor franciszkański Springborn, fundowany 1689 przez biskupa Teodora Potockiego, później prymasa za elekcyi Stanisł. Leszczyńskiego; w klasztorze dziś pomieszczenie dla księży demerytów dyec. warmińskiej. We wsi K. agentura pocztowa. *J. B.*

Kiwitz (niem.), ob. *Czajka* i *Kiewitz*.

Kiza, rz., prawy dopływ Dniestru na Bukowinie.

Kizia 1.) al. *Kuzia* (Marczyński), wioska, pow. kamieniecki, nad Smotryczem, nieopodal jego ujścia do Dniestru, gm. Hawryłowiec, parafia r. l. Żwaniec, r. gr. Ćwikłowce, dm. 30. 2.) **K.** al. *Kuzia*, nad Kizią, wioska, pow. kamieniecki, gm. Orynin. par. Czarnokozińce, r. gr. Przewrocie, dm. 8; należy do Żukotyńskich, dawniej do Jaszowskiego.

Kizia, rzeczka w pow. kamienieckim, zaczyna się powyżej wsi Dobrowoli, płynie około wsi Parajowki, wpada do Zbrucza pod wsią Zawalem.

Kizia, rus. *Kyzia*, część Korsowa, pow. brodzki.

Kizia, ob. *Kicia*.

Kizicze, wś włośc. nad rz. Łuczajką, pow. dzisieński, o 117 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 6 dm., 61 mk. (1866).

Kizie 1.) wś, pow. sokołowski, gm. i par. Sterdyń. Ma 7 dm., 94 mk. i 124 mr. obszaru. 2.) **K.**, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Maryampol; odl. 8 w. od Maryampola. W 1827 r. było tu 19 dm., 136 mk.; obecnie 26 dm., 226 mk.

Kizielany, wś w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, o 25 w. od Sokółki.

Kizieski-gorgan, 1616 mt., skalista grupa wschodnich Karpat. Ob. *Gorgan*.

Kiziłów, folw., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 46 w. od Oszmiany, 1 dm., 7 mk. katol. 2.) **K.**, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 46 w. od Oszmiany, 8 dm., 80 mk. prawosł. (1866).

Kiziterynka, st. dr. żel. woronesko-rostowskiej w Ziemi Wojska Dońskiego.

Kizykermej, ob. *Cherson*, t. I, p. 572.

Kiże, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. nadniemeńska, par. Balwierzyszki; odl. 56 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 10 dm., 59 mk.; obecnie wś 18 dm., 52 mk., 46 mr. rozl.; folw. 8 dm., 41 mk., 379 mr. rozl. Do dóbr K. należy wś Krewniszki osad 16, gruntu mr. 559.

Kiżmy, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 53, od Dziewieniszek 13, mk. katol. 20 (1866).

Kiżyszki, os., pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Igłówka; odleg. 22 w. od Maryampola, ma 1 dm., 20 mk., 119 mr. rozl.

Kl..., por. *Kl...*, *Cl...*

Kla al. *Kle* (dok.), nazywa się jezioro w okolicy Kiszewy leżące, w pow. kościerskim, r. 1290 od Mestwina II wojewodzie kaliskiemu Mikołajowi wraz z kilku wioskami i licznemi jeziorami zapisane. Ob. Perlbach, „Pommer. Urkunden.“

Klaar (niem.), wś, i *Klaarhof* (nie n.), dobra, pow. nizinny, st. poczt. Heinrichswalde.

Klackendorf (niem.) 1.) wś włośc., pow. malborski, nad strugą Tyną, śród żuław malborskich, o pół mili od st. dr. żel. w Starempolu. Rozl. włók 34, włościan 4, kat. 51, ew. 43, men. 16; dm. 10. Par. i szkoła Fiszewo, poczta Starepole. 2.) **K.**, ob. *Klakendorf.*

Klacko, niem. *Glatz*, ob. *Kładzko.*

Klaczani, węg. *Kelecseny*, *Keletsen*, wś w hr. liptowskiem (Węg.), 590 mk. *H. M.*

Klaczanka, potok górski liptowski, wypływa na północnym stoku pasma górskiego zwanego Dżumbirem (ob.), w zachodniej jego części; płynie na półn. górską doliną zwartą i dopiero pod Klaczanami (Kelecsény) wychodzi na obszerną dolinę liptowską. Przepływa osady Klaczany, Lubellę, Kermes (Körmöshaza) a pod Włachami Wielkiemi, przy karczmie Hurtowańcu, wpada z lewego brzegu do Wagu. Długość biegu 14 kil. *Br. G.*

Klaczano, węg. *Klacsano*, wś w hr. bereskiem (Węg.), nad rz. Latorczą; kościół filialny gr.-katol., 823 mk.

Klacze, ob. *Jabłonowo.*

Klaczkowo, wś, pow. bydgoski, 4 dm., 34 mk., 3 ew., 31 kat.; 9 analf. Najbliższa st. p., teleg. i st. kol. dr. żel. w Kotomierzu (Klarheim).

Klaczkowsk al. *Kleczków*, mały folw. w zachod. stronie pow. borysowskiego, na granicy pow. wilejskiego, o półtorej w. od brzegu rz. Poni, w okr. polic. dokszyckim. *Al. Jel.*

Kladau (niem.), r. 1352 *Cladow*, ob. *Kładów.*

Kladau (niem.), ob. *Kłodawa.*

Klady 1,) kolon., pow. odolanowski, 8 dm., 77 mk., należy do gm. i wsi Przygodzic Małych. 2.) **K.**, pustkowie, pow. odolanowski, 1 dm., 2 mieszk.; należy do hrabstwa Przygodzic Wielkich, *M. St.*

Kladzko, ob. *Kładzko.*

Klaene (niem.), ob. *Kłonowiec*, wś i domin., pow. wschowski.

Klafke (niem.), wś, pow. wyrzyski, 3 dm., 32 mk., 14 ew., 18 kat., 11 analf. Poczta i telegr. w Wyrzysku, st. kolei żelaz. w Osieku (Netzthal). *M. St.*

Klahrheim, ob. *Kotomierz.*

Klajowetz (niem.), os. na przedmieściu m. pow. Raciborza (Knie).

Klajsak, niem. *Kleysack*, wś, pow. reszelski, na polskiej Warmii, zdawna własność biskupów warmińskich, polskim osadnikom zazwyczaj wydzielana, r. 1586 wraz ze wsią Łabuchy przez bisk. Marcina Kromera na 40 włókach wydanych na prawie chełmińskiem założona. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 555.

Klajsze, wś rząd., pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 35, od Wasiliszek w. 28, dm. 17, mk. 143 wyznania rz.-katol. (1866).

Klak 1.) szczyt w Fatrze (ob.), na granicy hrabstw turczańskiego i liptowskiego, na południe od Wagu; wznosi się 1394 m. npm.; szer. g. 49°2'54", dług. g. 36°46'40". 2.) szczyt w Halach Wiaternych (ob.), w głównym ich grzbiecie, w części południowej; wzn. 1344 m. npm.; szer. g. 48°59'30", dług. g. 36°17'45". Por. *Galgockie góry.* *Br. G.*

Klake (niem.), ob. *Tłoki.*

Klakendorf (niem.), 1.) wś, pow. reszelski, st. p. Bisztynek. 2.) **K.**, al. *Klaukendorf*, zapewne od Klauko jako skrócenia imienia Mikołaja, nazwana włośc. wś, pow. elbląski, na bitym trakcie elbląsko-królewieckim, niedaleko pow. braniewskiego. Obszaru liczy mr. 1087, gbur. 5; katol. 64, ew. 1; dm. 7. Par. Nowacerkiew, szkoła w miejscu, poczta Frombork. Odleg. od Elbląga 3 ¼ mili. Młyn tutejszy wodny fundowany jest między r. 1305 a 1312. R. 1362 wieś zgorzała, przyczem stary przywilej zniszczał. Nowy dokument wystawiony był na 3 posiadłości, społem 6 wł. i 9 mr. liczące. Od dziesięcin i zaciągu wolne były wsi dane prawem dziedzicznem na wieczne czasy. Osadnicy dawali płużne chełmińskie i pełnili służbę wojenną z koniem. R. 1418 mistrz krzyżacki Kuchmeister zamienił osadnikom dotychczasowe większe włóki chełm. na innych włók 16 małych (Hoken), do których dodał pół wł. lasu. Nawiązkę przeznaczył na 30 m. Dodziś dnia właściciele tutejsi (katolicy) nie chcą uchodzić za gburów. W miejsce służby wojennej, zniesionej za rządu pruskiego, płacą wciąż pewne kwoty pieniężne (Reiterdienstgelder). 3.) **K.**, ob. *Klaukendorf.* 4.) **K.**, ob. *Klackendorf.*

Klambin, *Klambowi* (dok.), ob. *Klębin.*

Klammer (niem.), dwie miejscowości, pow. chełmiński, ob. *Klamry.*

Klampupoehnen al. *Zacken* (niem.), wieś, pow. gąbiński, st. poczt. Niebudszen.

Klamry, niem. *Klammer*, dwie miejscowości, pow. chełmiński, śród nizin prawego brzegu Wisły, w pobliżu Chełmna, 1.) wś, obszaru mr. 1703, bud. 108, dm. 98, kat. 134, ew. 493. Parafia i poczta Chełmno, szkoła w miejscu, 2.) folw. do probostwa chełmińskiego należący, gmina wś K.; parafia, szkoła, poczta Chełmno; bud. 4, dm. 1, kat. 12.

Klamy, 1.) *Korzeniowskie*, wś, pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasionna, odl. 30 w. od Radomia, ma 4 dm., 27 mk., 50 mr. ziemi włośc. Nazwę ma od przyległej wsi: Korzeń. 2.) **K.** *Jasieńskie*, ob. *Jasionna.* Por. *Klimy.*

Klanau (niem.), ob. *Klonowo.*

Klancz (dok.), ob. *Klęcz.*

Klanen (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. i par. Talzen.

Klanin (niem.), ob. *Klanin.*

Klanowkerhuben (niem.), os. do Heubuden, pow. malborski.

Klapatowo, ob. *Klapowo.*

Klapino (dok.), ob. *Klępin.*

Klapka, wś włośc. i os. karcz., pow. wie-

luński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły, odl. 7 w. od Wielunia, ma 6 dm., 33 mk.; os. karcz. 1 dm., 5 mk.

Klapki, pustkowie, 5 dm., 36 mk.; należy do gm. i wsi: „Książenice.“

Klapowo lub *Klapatowo*, kolon. i folw., pow. krobski, 2 dm., 22 mk; należy do dom. Gościejewic (Gusswitz).

Klappathen (niem.), wś i folw., pow. ragnecki, st. p. Ragneta.

Klappbruch (niem.), leśnictwo, pow. czarnkowski; ob. dom. *Wieleń* (Filehne).

Klappstein (niem.), dobra, pow. wałecki, ob. *Cyk*.

Klapschau (niem.), ob. *Kłobuczewo*.

Klapsze, ob. *Kirów*.

Klaptau (niem.), ob. *Kloptowo*.

Klarau (niem.), ob. *Piłka*.

Klarahuta, niem. *Clarahuette*, huta cynkowa, pow. bytomski, przy szosie z Królewskiej Huty do Antonienhütte. Wydaje rocznie 8800 cntr. cynku.

Klarashoehe (niem.), ob. *Konstantowo*.

Klarenkranst (niem.), po polsku *Wielka Chrząstawa*, 1327 r. *Chranstow*, wś, pow. wrocławski, z król. podleśnictwem Rudą. W pobl. K. leży Marienkranst (ob.).

Klarheim (niem.), ob. *Kotomierz*, wś i dom., pow. bydgoski.

Klaropol, folw., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki (ob.), odl. 30 w. od Władysławowa, ma 2 dm., 75 mk.

Klarów, folw., pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Milejów. Niezamieszczony w spisie urzędow. z 1872 r. (Pam. Kniż. lub. gub.).

Klary, ob. *Humięcino-Klary*.

Klarymont, folw., pow. oszmiański, 4 okr. adm., 66 w. od Oszmiany, 1 dm., 35 mk. katol. (1866).

Klarymonta, ob. *Klermont*.

Klaryszki al. *Kułakiszki*, okol., pow. trocki, 2 okr. adm., 35 w. od Trok, par. Sumieliszki, 14 dm., 241 mk., z tego 4 prawosł., 234 katol., 3 izr. (1866). R. 1850 mieli tu Malewski 40 dzies., Żarnowski 30 dzies., Osiński 20 dzies., Powicki 30 dzies, Roemer 207 dzies., Kosmowski 109 dzies., Bartoszewicz 36 dzies. gruntu.

Klaryszki, 1) folw., pow. szawelski, par. szawlańska, ma włók 14 z Ocakowiszkami, własność Landsberga. K. wchodziły w skład dóbr Szawlany Jana Szemiotta. 2.) K., wś, pow. szawelski, gm. szawlańska, 51 osad, 168 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Klasak i *Klassak wielki*, wś i folw., pow. wieluński, gm. i par. Skomlin, odl. 15 w. od Wielunia. Kl. wielki ma 10 dm., 60 mk., Kl. zaś 3 dm., 21 mk., folw. 1 dm., 7 mk. Kl. wielki ma drugą nazwę Górzyska.

Klasice, wś i dobra, pow. drysieński, ze st. poczt. o 50 w. od Drysy, nad rz. Niszczą. Dobra K. mają 25,000 mr. obszaru, z tego trzy czwarte pod lasem. Dziedzictwo rodziny Oubril, dawniej Zabielskich-Szczyttów. R. 1811 dusz 835. Zarząd gminny. Na rozległych a płaskich polach klasickich gen. rossyjski Wittgenstein odniósł 1812 r. zwycięztwo nad dwu korpusami wojsk francuskich. Na cześć tego wzniesiono w K. monumentalny pomnik. Starostwo niegrodowe klaszyckie w wojew. połockiem powstało około r. 1700 z ekonomii połockiej przez oddzielenie dóbr Klaszyce i Niszcza z dóbr stołowych królewskich. Pierwotnie posiadali je Słuszkowie, a od r. 1700 do 1772 dzierżyli je wraz z dołączonemi później dobrami: Lisna, Chocimicza i Hlina Szczyttowie. Wedle przywileju króla Augusta III z dnia 8 września r. 1744 ostatnim posiadaczem tego starostwa w całej rozciągłości był Krzysztof Szczytt, syn Józefa, kasztelana mścisławskiego, i Petroneli, którzy opłacali z niego kwarty złp. 6,283 gr. 29, a hyberny złp. 1,000. *K. O.*

Klasin, folw., nad rz. Serwecz, pow. wilejski, o 36 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 24 mk. Była tu kaplica kat. murowana.

Klaskau (niem.), pow. chojnicki, ob. *Klaskowo*.

Klaski, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin; ob. *Dzbanice*.

Klaskowo, niem. *Klaskau*, wś, pow. chojnicki, w okolicy lesistej i błotnistej, ma 1,417 mr. obszaru, 35 bud., 18 dm., 150 kat., szkołę. Par. i poczta Czersk. *Ks. F.*

Klasno, mko a raczej osobna gmina izraelicka, licząca 558 mk., leżąca w południowej stronie Wieliczki, przy drodze do Dziekanowic, ma kilka dużych kamienic zamożnych izraelitów, trudniących się hurtowym handlem. Mieszkańcy wyłącznie wyznania mojżeszowego trudnią się handlem. Odrębność Klasna od Wieliczki pochodzi z czasów, kiedy żydom w tem ostatniem mieście nie było dozwolonem się osiedlać. R. 1880 spłonęły tu 22 dm. *Mac.*

Klassak, ob. *Klasak*.

Klastawe (niem.), ob. *Chlastawa*.

Klastrom-Allya (węg.), ob. *Pod-Manaster*.

Klastromfalva (węg.), ob. *Handerowica*.

Klastyce, *Klasyce*, ob. *Klasice*.

Klaszen (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. i par. Zelburg.

Klasztor (Stary), ob. *Kaszczor*.

Klasztorek, część Biliny wielkiej, pow. samborski.

Klasztorek, wś, ob. *Kaszczorek*.

Klasztorek, niem. *Klösterchen*, wś, pow. kwidzyński, stoi niezawodnie w związku z jakimś klasztorem, o którym jednak w tych stronach, przez ewangelików dziś osiadłych, nic nie wiedzą. Ma 594 mr. obszaru, 31 bud., 18 dm., 157 ewang., szkołę. Parafia Rynwałd,

poczta Nowa wioska. Pierwotnie po prusku zwała się ta osada Werene. R. 1293 bisk. pomezański Heidenryk nadaje 250 włók około Werene Chotobarowi Stanko (dawniej już r. 1285 zapisana była ta okolica Teodorykowi Stanko), który tu nową wieś założył i sam mieszkał. Od tego czasu pochodzi także nazwa Kl. Niedługo potem Jan z Kl. ma za żonę córkę Guntera Matho czyli Guntora ze wsi Gonty (Gunthen). R. 1431 posiada 21 wł. w Kl. Witchen von Weilsdorf. Ob. Kętrzyński, Ludność polska str. 183. *Kś. F.*

Klasztorna góra, w paśmie Pienin, we wschodniej ich połaci, nad prawym brzegiem Dunajca, na obszarze Lechnicy, wsi spiskiej, pokryta pięknym, gęstym lasem, który od strony Dunajca, na północno-wsch. zboczu, Wapielnikiem się zowie. Od strony zach., półn. i półn.-wsch. stopy tej góry oblewa bystry Dunajec. U połudn.-zach. stóp tej góry rozlega się w dolinie św. Antoniego Czerwony klasztor (ob.); między tą górą a przeciwległą Ostrą Skałą poczyna się malowniczy wyłom Dunajca przez pasmo Pienin. Naprzeciwko niej wznoszą się trzy korony z najwyższą turnią Okrąglicą (982 m.), Ostra Skała, Grabczycha wyżnia i niżnia, wreszcie Swinia Skała. *Br. G.*

Klasztorna-Wola, wś. włośc., pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów, odl. 16 w. od Kozienic, ma 67 dm., 510 mk., 953 mr. ziemi. W 1827 r. była to pos. duchowna, miała 51 dm., 533 mk.

Klasztorzysko, ob. *Czerwony klasztor.*

Klaszyce, ob. *Klasice.*

Klatau, *Klathof* (niem.), os. pod Żukowem, pow. kartuski.

Klatka, folw., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Wieruszów, odl. 32 w. od Wielunia, ma 2 dm., 18 mk. W spisie urzędowym nazwany Klutka.

Klatka, młyn nad Orlą, pow. krotoszyński, 1 dm., 18 mk., należy do wsi Orli.

Klatki, ob. *Kladka.*

Klauberten al. *Martin-Geidin*, al. *Uszloeknen* (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten.

Klaudotrudy albo *Trudy*, wś gm. dryguczeskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 27 w. od Dzisny, 6 dm., 59 mk. (1866).

Klaudyn, folw., pow. warszawski, gm. Blizne, par. Babice.

Klaudyn, ob. *Ornontowice.*

Klaudynów, ob. *Kłażew*, *Kłażewo.*

Klaukallen (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Klaukendorf (niem.), wś, pow. olsztyński, ob. *Klewki.*

Klaukendorf (niem.), wś, pow. elbląski, ob. *Klakendorf.*

Klaukinnen (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Drugehnen.

Klauschnitz (niem.), ob. *Kleischnitz.*

Klausdorf (niem.), wś i dobra rycer., pow. wałecki, ob. *Kłażewo.*

Klausdorferhammer (niem.), wś i hamernia żel., pow. wałecki, inaczej *Kłażewski Hamer* (ob.).

Klausenau (niem.), folw. do Powałek, 1853 r. nowozałożony, pow. chojnicki, 6,923 (?) mr. obszaru, 7 bud., 3 dm., 22 katol., 11 ewang. Parafia i poczta Chojnice, szkoła Kłodawa. *Kś. F.*

Klausfelde (niem.), rycers. dobra, pow. człuchowski, na bitym trakcie lendycko-człuchowskim, 3/4 mili od Człuchowa. Obszaru liczy mórg 2,854, bud. 45, dm. 17, kat. 10, ew. 146. Parafia i poczta Człuchowo, szkoła w miejscu. K. było pierwotnie dobrami rządowemi. R. 1372 Konrad Zollner von Rotenstein, mistrz w. krzyżacki, nadał 40 włók Klausowi Grynlenfrede na dziedziczną własność prawem chełmińskiem. Za to służyć nam będzie w wojnie zbrojno na koniu; płużnego da po korcu owsa od włóki i funt wosku na uznanie naszego panowania. Paśniku dla bydła użyczamy mu w naszym lesie, który jest przy tych dobrach. Przedtem Hanke Schyndemau miał tu wł. 16, ale wspomniony Klaus je wykupił i nową teraz nazwę nadał wiosce. Czyt. Odpisy Dregera, ręk. w Peplinie. *Kś. F.*

Klausitten (niem.), 1.) *Gross-*, wś, pow. licbarski, st. p. Lichtenau, 2.) *Klein-*, wś, pow. braniewski, st. p. Melzak.

Klausko, *Klawko*, różne formy imienia *Kleofas* (Kętrzyński).

Klauspuszen (niem.), ob. *Kapusten.*

Klaussen (niem.), wś, pow. łecki, ob. *Klusy.*

Klausuty, zaśc. rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 84 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. (1866).

Klausy, wś, gminy woropaszczyńskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 71 w. od Dzisny, 13 dm., 104 mk., z tego 71 praw., 33 kat. (1866).

Klauszicken al. *Klauszischken*, al. *Tautischken* (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Willkischken.

Klautzischen (niem.), przewóz, pow. tylżycki, st. p. Willkischken.

Klauzen (niem.), trzy jez. w pow. selburskim w Kurlandyi.

Klawischken (niem.), dobra, pow. szyłokarczemski, st p. Kinten.

Klawisz, folw. i os. młyn., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Zgłowiączka. Należy do dóbr Grójczyk (ob.).

Klawitterbude (niem.), ob. *Knieja.*

Klawittersdorf (niem.), pow. wałecki, ob. *Głowaczewo.*

Klawszyki, folw., pow. trocki, 4 okr. adm., 68 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Klazewo, ob. *Kłażewo.*

Klątwy albo *Klętwy*, wś, i K. sołtyskie, wś, pow. tomaszowski, gm. Tyszowce, par. Tomaszów; cerkiew parafialna pounicka erekcyi niewiadomej (druga filialna w Mikulinie o 2 wiorsty). W 1827 r. było tu 34 dm., 263 mk., obecnie jest 61 dm., 396 mk., w tej liczbie 102 katol., a należące do tej wsi sołtystwo Klętwy miało 15 dm., 94 mk. w 1827 r. Wieś ma 881 mr. ziemi włośc. i 142 mr. cerkiewnej. *X. S. S.*

Kle, ob. *Kla.*

Klebań, *Klebanie*, wś, pow. bracławski, na wschód od Tulczyna, u zbiegu Kilczówki z Sielnicą, która tu tworzy duży staw. Ma 2,300 mk., ziemi włościan 3,829 dzies., dm. 496. Cerkiew p. w. N. M. P. ma 3,278 parafian i 10 dzies. ziemi cerkiewnej. Par. katol., okr. polic. i st. p. Tulczyn. Jest tu zarząd gminy, do której należą: K., Annopol, Kirnasówka, Bohdanówka, Wasylówka i Huta; razem 3,935 włościan i 11,510 dzies. ich ziemi. Dziedzictwo niegdyś Kalinowskich, Potockich, dziś Maryi z Potockich Strogonowej, Wieś tę dzierżawił swego czasu Józef Miłkowski, ojciec T. T. Jeża. *Dr. M.*

Klebańce, wś rząd., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 5 w. od Lidy, 8 dm., 104 mk. (1866).

Klebanówka, wś, pow. zbaraski, o 19 kil. na połud.-wschód od Zbaraża, w pszennej podolskiej glebie, śród okiem nieprzejrzanych pól; przestrzeń pos. więk. 1375, włośc. 2063 mr.; lud. rz.-kat. 487, należący do paraf. w Zbarażu; gr. kat. 875; paraf. w miejscu, do której należą: Korszyłówka z cerkwią pod wezwaniem św. Dymitra 584 i Jacowce z Mytnicą 319, razem 1778 gr. kat. Cerkiew paraf. pod wezwaniem Najświętszej Panny Maryi. Na przeciwko dworu na pochyłości wzgórza zieleni się 45 morgów sosnowego lasku, w którym w 1831 roku jenerał Dwernicki poddał się ze swym korpusem austryakom. Szkoła 1-klasowa należy do rady szk. w Tarnopolu; kasa poż. gm. z kapit. 1409 złr. a. w. Właśc. więk. pos. Tadeusz Fedorowicz. Istnieje tu młyn wodny na potoku, dopływie poblizkiego Zbrucza. *B. R.*

Klebany, wś, pow. rossieński, par. nowomiejska.

Klebany potylickie, wschodnia część Potylicza, pow. Rawa Ruska.

Klebark, niem. *Kleeberg*, wś kościelna parafialna, pow. olsztyński, 1 ½ mili od m. Olsztyna, nad jez. po dawnemu Amelung zwanem na polskiej Warmii. Od początku własność kapituły warmińskiej. R. 1357 wystawiony 1 znany przywilej sołtysowi Janowi prawem chełmińskiem; włók liczono 60 circa lacum Amelung; z tych sołtys otrzymał 8; miał sądy małe, od wielkich ⅓ dochodu, wolną rybitwę w Amelung małemi narzędziami na potrzebę i połowę czynszu z karczmy; od reszty włók po 14 latach wolnych dawali po pół marki od włóki i po 2 kury. R. 1455 krzyżacy zrabowali wieś pod wodzą Jerzego von Schlieben. Początkowo dzielono dwie wsie: Stary i Nowy Kl. R. 1587 obie wsie połączono i wystawiono nowy wspólny przywilej. R. 1587 Tomasz Potrywoda i Wojciech, sołtysi z Nowego Kl., proszą o odnowienie przywileju na 4 wł. sołeckie, nadane prawem chełmińskiem. Ob. Kętrz. Ludność polska str. 555. R 1656 znowu rozróżniano Stary Kl., liczono tu wtedy wł. 30, gbur. 9, sołt. 2, karczmę 1, dawali kur 36, gęsi 18, czynszu fl. 9; w Nowym Kl. także było wł. 30, gbur. 3, sołt. 2, dawali czynszu fl. 9, kur 16, gęsi 8; w skutek wojny włók pustych 8. Ludność, zdaje się, że długo pruska się tu zachowała, bo jeszcze na początku XVI wieku przysłany tu był proboszcz kształcony w szkole pruskiej w Licbarku. Teraźniejsza ludność czysto polska. Kościół nie wiadomo kiedy założony, nowo budowany około połowy XVI w., konsekrowany przez bisk. Marcina Kromera pod tytułem św. Krzyża i Narodzenia N. M. P. 1 sierp. 1581 r, R. 1597 włók proboszczowskich 6. Prawo patronatu kapitulne (dek. wartemborski). Do parafii należą wsie: K., Wójtowo, Bogdany, Silice, Skajboty, Patryki. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. W Kl. jest proboszczem ks. Kiszporski. który d-rowi Sieniawskiemu pomagał zbierać materyały do dzieła p. t. „Biskupstwo warmińskie.“ Na polach Kl. są łąki i bagna: Gaj, Grodza, Kurwik, Zdrojówki, Bocianek, Dziadziania, Złota Łączka, Biele, Bielowe Bagno; góra Kropelka i Glinowa górka. *Kś. F.*

Klebarskie, jez., pod Klebarkiem; na niem wyspy: Lipniak Mały, Lipniak Duży, Karpa.

Klebing-Jonel al. *Tirkslen* (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Schakuhnen.

Klebiszów, niem. *Klebsch*, ob. Chlebicowo.

Klebnitz (niem.), ob. *Klembanowice.*

Klebowszczyzna, zaśc., pow. dziśnieński, gm. i par. miorska, chata 1, mk. 4; ziemi mr. 2; odleg. od Balbinowa w. 40. *M. Dob.*

Klebsch (niem.), ob. *Chlebicowo*; kol. 1790 r. założona, 80 osad, 988 mr. rozl.

Kleca, rzeczka w pow. porzeckim gub. smoleńskiej, wpada do jez. Kasplińskiego.

Klecewko, niem. *Kletzewko*, od r. 1876 *Luisenwalde*, rycerskie dobra, pow. sztumski, przy bitym trakcie kwidzyńsko-sztumskim. Obszaru liczy mr. 1471, bud. 20, dm. 7; kat. 72, ew.

41; parafia Straszewo, poczta Ryjewo, szkoła Lindenkrug. K. zowie się r. 1404 Glocz. Początkowo mieli te dobra Kalksteinowie. Na początku XVII w. przeszły na spokrewnionych z nimi Brantów. Roku 1772 jest posiadaczem Sarnacki, dobra jednak znajdowały się w zastawie Donimirskich. R. 1796 radzca wojskowy Moldenhauer, właściciel K., zbudował tu własnym nakładem zbór luterski, roku 1813 przyłączony do Sztumu. Roku 1804 Klecewko, oszacowane przez landszaftę na 15,000 talar., posiadają spadkobiercy Moldenhauera. Ob. Schmidt, Gesch. des Stuhmer Kreises. Pod K. znajduje się stare cmentarzysko pogańskie, którego nie odszukano.

Klecewo 1.) niem. *Kletzewo*, r. 1404 *Cleetz*, *Clecz*, 1650 *Klecewo*, 1685 *Klicewa*, rycer. dobra, pow. sztumski, nad młyńską strugą. Obszaru liczy mr. 1196, bud. 15, dm. 7, kat. 160, ew. 10; par. Kalwa, szkoła w miejscu, poczta Stary Targ. Założenie tej wsi sięga około r. 1336; na polu zwanem Mantigin wydał zakon 15 wł. prusakom Wapel i Nadruwe. Pole to znajdowało się w pobliżu małego jeziora, przy strudze Balaw, tj. części młyńskiego kanału (Mühlengraben), który przekopali hutnicy malborscy (Ysenbleser). Oddawna posiadali K. Kalksteinowie. R. 1767 Piotr Kalkstein odprzedał te dobra Janowi Kalksteinowi, wicewojewodzie malborskiemu, za 35,000 zł. pr. R. 1804 także Kalksteinowie są posiadaczami; K. oszacowała wtedy landszafta na 12,000 talar. wartości. Ob. Schmidt, Gesch. des Stuhmer Kreises. Podług innego wiarogodniejszego źródła, już w r. 1288 prusak Clecz al. Kłęc otrzymał od zakonu dobra zwane Dumele, które teraz nazwano Klecewo. Od tegoż Kleca pochodzi sławna familia polska Pilawskich czyli von Pfeilsdorf, oraz, jak herby pokazują, Dobryk z Mgowa i familia z Maulen Mgowskich. Ob. Kętrz., Ludność polska. 2.) **K.**, niem. *Kloetzen*, rycer. dobra, pow. kwidzyński, nad znacznem jeziorem, zwanem Kautzger See, ma 7167 mr. obszaru, 25 bud., 11 dm., 7 kat., 220 ewan. Parafia Szynwałd, szkoła Trąbki, poczta Nowa Wioska. *Kś. F.*

Klechówka, wieś, pow. wasylkowski, par. prawosł. Snietynka, o 4 w. od Snietynki, 282 mk., w tem 30 katol.

Klecie, wś na praw. brz. Wisłoki, przy gościńcu z Pilzna do Jasła, na południe od Brzostka, w pow. pilzneńskim, należy do parafii rz.-kat. w Brzostku i liczy 378 rz. kat. mk., z których 82 przebywa na obszarze większej posiadłości. Areal więk. pos. ma obszaru 449 mr. roli i 74 mr. lasu; posiad. mn. 213 mr. roli. Za Długosza (Lib. ben. II, 247; III, 204) był tu kościół św. Leonarda, a wieś należała do klasztoru tynieckiego. W końcu XVIII w. była tutaj wielka fabryka gontów; przed r. 1770 budowano tu także szkuty i dubasy, które próżne mogły być na dół Wisłoką spławiane od tej wsi. Gleba odznacza się urodzajnością.

Klecin, *Kletno*, niem. *Clitten*, ob. *Kljetno*.

Klecina, ob. *Klettendorf*.

Kleciówka, wś, majorat, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Irena.

Kleciska, wś, pow. radomski, gm. Kuczki, parafia Skaryszew. Niezamieszczona w spisie urzęd. z 1881 r.

Klećiszća (łuż.), ob. *Klešiszća* (łuż.).

Kleciszcze, folw. nad rz. Usą, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 115 w. od Oszmiany, 59 dm., 2059 mk., z tego 1119 prawosł., 875 ew., 65 żydów. Fabryka żelazna i giseria dóbr Naliboki (1866).

Kleciszki al. *Kiszkiszki*, zaśc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 32 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. (1866).

Kleck, starożytne historyczne mko, z zarządem gminnym, gniazdo Radziwiłłów ordynatów kleckich, w zachodniej stronie pow. słuckiego, nad rz. Łanią, przy trakcie pocztowym wiodącym z historycznego Nieświeża do Pińska, o półtrzeciej mili od Nieświeża i o 9 prawie mil od Słucka, w znakomitej pod względem urodzajności gleby, lecz zupełnie płaskiej miejscowości położone. Gmina klecka składa się z 11 starostw wiejskich, 24 wiosek i liczy 2240 włościan płci męskiej. Miasteczko niegdyś warowne, drewniane, ma dm. około 500 i przeszło 3000 mieszkańców; na mocy dawnych przywilejów i zwyczaju w K. odbywają się targi co niedzielę i 4 jarmarki do roku. Gruntów dzierżawionych przez mieszczan 487 mr. Kleck, jak Kopyl i Słuck, jest bardzo starodawną dzielnicą, i więcej nawet niż ostatni znany mapografom, bowiem na najstarszych kartach geograficznych znajdujemy K. zamieszczony, gdy o wielu innych miastach nie wspomniano (Ortelius). W XI i XII stuleciach K. był już warowną stolicą słowiańskiego plemienia Drehowiczan, a dzieje te zbyt mało są znane, aby można było coś o nich mówić szczegółowszego. Historya nie wie jak i kiedy ziemie Krzywiczan, Drehowiczan i inne rusińskie przeszły pod hołdownictwo w. ks. litewskich w wieku XIV. (Bartoszewicz). W XV w. widzimy K. jako własność Jagiellonów, Kazimierz bowiem Jagiellończyk w r. 1442 oddaje tę dzielnicę Michałowi, synowi Zygmunta Kiejstutowicza, w dożywotnie władanie, po śmierci którego wraca ona znowu do korony; potem Zygmunt Stary obdziela K. dożywotnio sławną swą żonę Bonę, a z kolei Zygmunt August darowuje go na wieczne czasy Radziwiłłom w osobie sławnego Mikołaja Czarnego, wojewody wileńskiego, w skutek nieobojętności na wdzięki siostry jego Barbary Gasztołdowej. W r. 1586 ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwany „Sierotka,“ wraz z ks. Stanisławem II, robią układ

w rzeczy założenia trzech ordynacyj: ołyckiej, nieświeskiej i kleckiej, a gdy to postanowienie rodzinne zatwierdził d. 16 sierpnia król Stefan, pierwszym ordynatem kleckim został książę Albert II, marszałek w. ks. litewskiego. Ponieważ cel układu 3ch ordynacyj był ten, aby wszystkie wrazie wygasania linij mogły zlać się w jednę, przeto ołycka wsiąkła w nieświeską wcześniej, klecka zaś przetrwała do naszych czasów, mianowicie do r. 1874, w którym, na mocy zezwolenia monarszego, książę Leon, bezdzietny ordynat klecki, ustąpił swych praw, pod kondycyą dożywotniej pensyi, ks. Antoniemu, ordynatowi nieświeskiemu z linii tak zwanej pruskiej. Zauważmy, iż ustąpiona ordynacya klecka zawierała około 73 folwarków, miasteczek i leśnictw, z obszarem przeszło 6,160 włók ziemi w powiatach mozyrskim i słuckim. Ordynaci kleccy mieli wspaniałą rezydencyą w bliskich Radziwilimontach (ob.), wspominanych w pamiętnikach przez Ewę Felińską. Farę klecką, fundowaną w roku 1550 przez Andrzeja Mostwiłowskiego i wzniesioną z muru, dokończyła królowa Bona. Jest to jedna z bardzo ciekawych świątyń na Litwie, przechodziła bowiem dość dziwne koleje. Radziwiłł Czarny, zażarty kalwin, w 2ej połowie XVI w. odebrawszy katolikom kościół, oddał go protestantom i osadził przy nim, jako ministra zboru, słynnego z nauki i wymowy Szymona Budnego, po którym nastąpił niemniej głośny Tomasz Falkowiusz Sokołowski, lecz gdy następnie, nawrócony przez jezuitów, książę Albert Stanisław, nazwany Justynianem litewskim, wypędziwszy kalwinów, kościół katolikom powrócił, był tu pod koniec XVI stulecia proboszczem uczony, znany w literaturze ksiądz Marcin, piszący się z Klecka. Ta fara klecka dodziśdnia jest parafialną, w dekanacie słuckim, liczy do 4200 parafian, ma filią w Sołwju i 7 kaplic, mianowicie: w Janowiczach, Jasieńcu, Dunajczycach, Leciszewie, Płaskowicach, Zaostrowieczu i Radziwilimontach. Oprócz wzmiankowanej starożytnej świątyni, sięgającej, jak widzieliśmy, połowy XV stulecia, był tu kościół murowany z klasztorem dominikanów, fundacyi księcia Stanisława Kazimierza z r. 1683; w 2ej połowie naszego wieku, po kasacie zakonu, zamieniony na cerkiew parafialną. Wspomnieć równie wypada o synagodze żydowskiej, z muru w przeszłem stuleciu przez Radziwiłłów wzniesionej i wewnątrz rzeźbami z drzewa upiększonej. Na frontonie tej budowli istnieją jeszcze resztki opadłych herbów Radziwiłłowskich, ale za to wdzięczności gorącej żydów kleckich, jak się przekonano, czas tak łatwo nie zatarł... Kleck miał dość dobre okopy. i niejednokrotnie był świadkiem dziejowych wypadków; nawiedzany przez Tatarów w w. XVI, przez Rossyan za Aleksego i Piotra, tudzież przez Szwedów w r. 1706. Najpamiętniejszym jednak dla K. był r. 1506, wsławiony zwycięztwem szlachty nowogródzkiej i mińskiej, zebranej w liczbie 10,000 pod dowództwem Michała Glińskiego, nad chanem perekopskim Bity-Girejem, w twierdzy kleckiej koszem stojącym. Ta pamiętna porażka Tatarów opisana przez Stryjkowskiego (ob. T. II, str. 332—338, w wyd. Glücksberga), w godzinę zgonu króla Aleksandra okryła chwałą rycerstwo nasze, oswobodziła 40,000 jeńców polskich gnanych w jassyr, i kraj na długo od najazdów dziczy. Wspaniałe okopy, dodziśdnia dobrze zachowane, zajmują przestrzeń może dwóch włók. Krańcowy bastyon, jedną stroną przytykający od zachodu do równiny błotnistej, jest wzniesiony o jakie 50 stóp nad poziom płaszczyzny gruntu; ten olbrzym sypany zapewne był ostatniem schronieniem samego carzyka i brata jego Burnasa. Wewnątrz bastyonu teraz jeszcze widzieć można zagłębienie prostopadłe; musiała to być studnia, dostarczająca wody okopanym Tatarom. Cała przestrzeń, okolona wałami, obecnie jest wzięta pod uprawę ogrodowizn, więc tam gdzie niegdyś wrzała krwawa robota jataganów i kopij, lemiesz pracowitego rolnika kraje przesiąkłą nawskróś ludzką posoką skibę. Wyparte z wałów, jak opowiadają dziejopisarze, hordy tatarskie, wpędzone w bagna rzeki Cepry, zginęły w liczbie 20,000, a miejsce, kędy najwięcej padło bisurmanów, od zaczerwienienia wody w jeziorze, nazwano Krasnym Stawem. Dziś jest tu mały folwark (ob. Krasny Staw), w pobliżu którego ślady mogił widnieją. Na pamiątkę wiekopomnego zwycięstwa pod Kleckiem, arcy-nabożny książę Mikołaj II Radziwiłł zbudował r. 1508 w Wilnie obok swego pałacu piękny kościół św. Jerzego i funduszami go opatrzył. Chowański w czasie najścia na Lachowicze w r. 1660 zaglądał do K., a Karol XII w 1706 r. trzy doby tu przebywszy i zorganizowawszy wojsko, ruszył 10 maja burzyć Nieśwież, broniony przez komendanta Bolimana. Dodajmy wreszcie, iż w K. znajduje się biuro 2-go okręgu policyjnego, jest szpital gminny, szkółka wiejska, st. pocztowa, niemniej iż w Radziwilimontach istnieje biuro 3 okr. sądowego. *Aleksander Jelski.*

Klecki, część Raźniowa, pow. brodzki.

Klecko, *Kłecko*, msto między jeziorami, pow. gnieźnieński, na wzgórzu, otoczone łąkami. Klimat niezdrowy z powodu mgieł często się wznoszących z brzegów bagnistych. Woda do picia bardzo niesmaczna, saletrą przesiąkła. Grunta w okolicy tłuste, obfite wydają plony. Gmina ma 4 miejscowości: 1) Kł., miasto; 2) Majdany, przedmieście: 3) Kł., folw.; 4) folw. należący do probostwa; 166 dm,; w r. 1871 było: 1843 mk.: 288 ew., 1382 kat., 5 chrze-

ścian innego wyzn., 168 żyd. W r. 1875 było 1909 mk. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, drobnym handlem lub są rzemieślnikami i wyrobnikami. Jarmarków 4. Szkoła element. kilkoklas, 654 analf. Kościół par. kat. dekan. gnieźnieńskiego św. Piotra i Pawła; kościół protes. dyec. gnieźnień., synagoga; urząd poczt. 3ej kl., telegr., poczthalterya. Poczta osobowa chodzi z Gniezna przez Kłecko do Kcyni; z Gniezna przez Kłecko do Wągrowca; prywatna furmanka do Janowca. Od msta powiat. 16 kil.; st. kol. żel. także w Gnieźnie. W r. 1811 msto miało 116 dm., 546 mk.; w r. 1831: 129 dm., 1079 mk.: 872 kat., 95 ewan., 112 żyd. Bolesław Pobożny książę kaliski, przywilejem z r. 1255 w Rogoźnie pisanym, nadaje Henrykowi z Kłecka, wójtowi msta „Kleczko," toż msto, zastrzegając, aby je posiadał z potomkami płci męskiej na prawie niemieckiem; obdarza go gruntami i pozwala mieć własną swą łaźnię, z której wolno mu pobierać opłatę od kąpiących się, a nawet może ją sprzedać; dozwala mu wolnego wrębu i polowania na zające w okolicy msta; osiedlających się zaś w tem nowo założonem mieście uwalnia od wszelkich poborów. Kł. podczas srogiego najazdu krzyżaków r. 1331 zupełnie zgorzało, mieszkańców prawie w pień wycięto. W XV w. mczko dźwigające się znowu nowemu uległo pożarowi, poczem Kaźmierz IV przywilejem z r. 1450 ponowił prawo niemieckie, dozwolił wolnego wrębu na budowanie domów, ustanowił jarmark trzydniowy, pozwolił mieszkańcom łowić ryby w pobliskiem jeziorze i nakoniec uwolnił od myta w całem państwie, zwłaszcza z towarami jadących. R. 1656 d. 7 maja Stefan Czarniecki, kasztelan kijowski, wraz z Jerzym Lubomirskim, marszałkiem w. k., dowodząc wojskiem polskiem, stoczyli pod Kł. z Duglasem, wodzem szwedzkim, krwawą i niepomyślną bitwę; Szwedzi bowiem zajmowali obóz w nader mocnem, groblą i błotami obronnem położeniu. Kł. było starostwem niegrodowem, w którem dawne przywileje wzbraniały sadowienia się żydom. Podług lustracyi z r. 1662 powstało ono z dawniejszego sstwa szredzkiego, przez oddzielenie od niego: mczka Klecka i wsi Gole, Golczewo, Polska wieś, Łageiwniki. Po utworzeniu r. 1768 wojew. gnieźnieńsk., zaliczało się do tegoż województwa, poprzednio do kaliskiego. W r. 1771 posiadał je Antoni Mirosławski, podkomorzy inowrocławski, opłacając kwartę w ilości złp. 810 gr. 15; a hyberny złp. 608 gr. 13. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie emfiteutyczne posiadanie Korytkowskiemu, podsędkowi gnieźnieńskiemu, wraz z wsią Ulejno, w powiecie pyzdrskim położoną. Pod miastem wykopano na cmentarzysku urny ze srebrnemi kolczykami, łańcuszkami, broszami, monetami z czasów Sasanidów; naczynia z krzyżami na dnie. W Kl. urodził się znany historyk naszej literatury prof. Nehring. O mieście tem napisał monografią ks. Dydyński (Gniezno, 1858).

Klecko, ob. *Kładzko*, niem. *Glatz*.

Klecówka, wieś, pow. tomaszowski, gmina Krynice.

Klecwałd, w dok. *Kletzinwalde*, wieś, pow. dawniejszy dąbrowiński na pruskich Mazurach, zawdzięcza zapewne swój początek Stefanowi Klec z Klecewa w sztumskiem, którego dok. z r. 1333, 1335 itd. wspominają. Pierwszą wzmiankę o K. podają księgi szkodowe krzyżackie po wojnie z królem Jagiełłą. Książę Olbracht nadał tę wieś, wtedy pustą, 40 włók obejmującą Janowi i Jerzemu von der Gablenz. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 299. *M. St.*

Klecza dolna i **średnia**, wieś, pow. wadowicki, nad potokiem Kleczówką, dopływem Skawy, przy gościńcu wiedeńskim, na wschód od Wadowic, graniczy od wsch. z Kleczą górną, od płn. z Babicami za pomocą potoku Wysokiej, od zach. z Wadowicami i Jaroszowicami. W płn. części obszaru wsi rozciągają się lasy, pokrywające znaczne wzgórze, którego wzniesienie czyni 370 m. npm. Obszar większej pdsiadłości zajmuje roli ornej 243, łąk i ogr. 23, pastw. 40, lasów 252; mniejszej zaś posiadłości roli ornej 732, łąk i ogr. 31, past. 135, lasów 318 mr. austr. Według obliczenia z r. 1869 było dm. 146, mk. 905 (427 męż., 478 kob.). Według obliczenia z r. 1880 mk. 912. Według szem. dyec. tarn. z r. 1880 w miejscu dusz rz.-kat. było 908. Par. łać. w miejscu, dawniej należąca do dyec. tarnowskiej a teraz do dyec. krakowskiej. Kościół drewniany p. w. św. Wawrzyńca istniał już w r. 1304; dokument bowiem z r. 1304, zachowany w urzędowej oblacie (r. 1630) w aktach tutejszej plebanii, podaje iż wtedy od dawnych już czasów przedtem istniejący kościół uposażyła gruntem Anna, małżonka Piotra de Czyrzyc (z Szczerzyca), a dotacyą jej zatwierdził Jan książę oświecimski. Rok konsekracyi niewiadomy. W inwentarzu przed r. 1863 spisanym, czytamy, że dzisiejszy jodłowy kościół zbudował r. 1432 Kazimierz książę oświecimski. Wnętrze kościoła okrywały klejowe malowania z XVI w., dziś zastąpione innemi. Z szafiastego ołtarza szkoły staroniemieckiej, który zapewne za księcia Kazimierza sprawiono, pozostały obrazy ś. Mikołaja i Stanisława. Wielki ołtarz ozdobny rzeźbami wytworu XVII wieku. Metryki sięgają r. 1623. Do par. kleczańskiej należą Klecza górna, Góra Radoska, Łękawica pod Kalwaryą. Cała parafia liczy dusz rzym.-kat. 2628, żydów 69 (1880). W pierwszej połowie XVII wieku właścicielem K. był Jan Rottermund, podstarości i sędzia oświecimski (1628 r.), następnie Frydrychowscy, a miano-

wicie r. 1640 Gabryel Frydrychowski; w r. 1834 Joanna Duninowa, potem (1872) Gustaw Gasch i Emil Dolcisz, obecnie zaś Franciszek Neumajer. Poczta Zator. *Br. G.*

Klecza górna, wieś, pow. wadowicki, nad Kleczówką, przy gościńcu wiedeńskim, na lekki płd.-wschód od Wadowic 4 kil. odległa; od wsch. graniczy z Barwałdem dolnym, a od zach. z K. dolną i średnią. Obszar większej posiadłości obejmuje roli ornej 254, łąk i ogr. 26, pastw. 26, lasów 192; mniejsza zaś posiadłość obejmuje roli ornej 294, łąk i ogr. 19, pastw. 47, lasów 68 mr. austr. W r. 1869 dm. 54, mk. 371. W r. 1880 mk. 368. Właściciel Przecław Sławiński, szeroko znany z produkcyi w swych dobrach wybornych nasion traw i roślin pastewnych. Gospodarstwo w K. wyłącznie ku temu celowi skierowane. Poczta Zator. Parafia łać. w Kleczy dolnej. We wsi staw. Wzniesienie wsi 274 m. npm. (zachodni brzeg stawu). *Br. G.*

Kleczanów, wś i folw., majorat, pow. sandomierski, gm. Obrazów, par. Kleczanów. Odl. 14 w. od Sandomierza. W 1827 r. było tu 13 dm., 130 mk., obecnie 29 dm., 314 mk., 497 mr. ziemi dworsk. i 437 mr. włośc. Znany geolog Zejszner pisał „O nowoodkrytej formacyi sylurycznej w K. pod Sandomierzem" (Roczniki Tow. nauk krak., 1870). Długosz powiada o K., iż leży między Sandomierzem i Opatowem, ma kościół drewniany św. Stanisława i stanowi posiadłość klasztoru w Busku (Lib. ben., II 336 i III 93). Par. K. dek. sandomierskiego ma 800 dusz.

Kleczany, ob. *Klęczany*.

Kleczenow, węg. *Kelecseny*, wś w hr, ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), uprawa roli, 241 mieszk. *H. M.*

Kleczew, os., przedtem mko, pow. słupecki, gm. i par. Kleezew. Leży na rozległej płaszczyźnie, od wsch. i płd. lasami otoczone, przy trakcie pocztowym do Konina, od którego o mil 3 jest odległa i tyleż od Słupcy. Pod samem miasteczkiem znajduje się małe jezioro, Stępą nazwane, około 12 mr. powierzchni mające; najbliższa zaś rzeka spławna jest Warta, stąd o 3 mile płynąca. Posiada kościół paraf. murowany, stacyą pocztową, szkołę początkową. W 1765 r. było tu tylko 262 żydów. W 1827 r. było 136 dm. i 1492 mk., w 1861 r. było 133 dm. (92 mur.) i 2193 mk. (w tej liczbie 1169 żyd.); obecnie liczy dm. 145, mk. 1596 (767 m., 829 k.); os. prob. 1 dom, 7 mk. Są tu drobne warsztaty tkanin bawełnianych. Przez kogo i kiedy założone zostało nie wiadomo; w archiwum miejscowem jest tylko ślad, że przywilej erekcyjny spalił się wraz z ratuszem w r. 1648. Jest tu kościół paraf. murowany, pod wezw. ś. Andrzeja; podług utrzymującej się tradycyi miał być wystawiony w r. 1004; podanie mówi iż przez krzyżaków, co jest mylne; najpewniej budowla ta sięga XV wieku, o czem przekonywa styl gotycki i nietynkowane ściany. W kościele tym, z lewej strony wielkiego ołtarza, stoi trumna ze szczątkami ś. Feliksa męczennika, które sprowadzone zostały z Rzymu przez Melchiora Gurowskiego, jako dar od Piusa VI papieża. Są tu także groby rodziny Gurowskich. Dawniej oprócz ratusza, który się spalił w r. 1648, przed powtórną pogorzelą w r. 1796 znajdował się tu także szpital miejski, z ogrodami i łąkami doń należącemi. Oprócz pogorzeli wyżej wzmiankowanych, miasto spaliło się także w r. 1808, a ostatnio w r. 1862 ogień obrócił w perzynę 22 domów i zniszczył ruchomości na 19000 rs. oszacowane. Wedle opisu statystycznego z 1820 r. istniały tu fabryki sukna, szalów, pasów, dywanów, tudzież browar i dwa cechy: szewcki i młynarski. W roku 1827 liczono tu 136 dm. i 1492 mk. K. par. dek. słupecki 2878 dusz. Niegrodowe starostwo kleczewskie albo kleszczewskie w wdztwie kaliskiem, pow. pyzdrskim, wedle lustracyi z r. 1662 powstało z dawniejszego sstwa szredzkiego przez odłączenie od niego miasta Kleczewa i wsi Trzebiesławki z przyległościami, które za pierwszej wojny szwedzkiej tak były zniszczone, iż lustratorowie w obudwu tylko dwu ratajów osiadłych znaleźli. W r. 1771 było znów rozdzielone. Kleczewo było w posiadaniu Adama Malczewskiego, który opłacał kwarty złp. 275, zaś Trzebiesławki dzierżył Józef Zabłocki, uiszczając kwarty złp. 217 gr. 14, a hyberny złp. 138 gr. 21. Od d. 13 września 1772 r. przeszło pod panowanie pruskie. Gmina K. należy do s. gm. okr. II, ma obszaru 11537 mr. i 6758 mk., urząd gm. w Kleczewie i st. poczt. W skład gm. wchodzą: Osada Kleczew z prob. Dobromyśl kol., Kalinowiec kol., Jabłonka wś, folw., młyn, Złotków Kleczewski wś, os., folw., Alinowo kol., Zbierzynek wś folw., Koziegłowy wś folw., Nieborzyńska Kolonia kol., Siławce wś folw., Przytuki wś folw., Wola spławecka czyli Wólka wś, Dankowo wieś, Nieborzyn wś folw., Miłaczew kol. folw., Janowo kol. młyn., Jarotki wieś folw., Zbierzyn kol. młyn, karczm., Jarockie koszary kol., Józefowo kol., Budzisław kościelny, wś, pust., młyn. folw., Budzisław poduchowny wieś, Budy kol., Kamionka kol. folw., Szubianka kol., Adamowo kol., Suche i Suchary kol., Słowiki wś fol., Tręby nowe kol., Budzisław górny kol. folw. młyn, Tręby stare kol., Stodółka os., Stanisławowo os., Danków folw., Skupne folw., Spławce folw., Wólka czyli Wola spławecka folw., Sowa karcz., Jakubowo folw., Gościńczyk pogr. post. Dobra Kleczew składają się z folwarków Sławoszewek, Sławoszew, Izabelin, Cegielnia i Rostoki, młyna Jarotki, attynencyi Oborą

i wsi poniżej wymienionych. Rozl. ogólna wynosi mr. 2033: folw. Sławoszewek grunta orne i ogrody m. 672, łąk m. 82, wody m. 4, lasu m. 7, nieużytki i place m. 27, razem m. 788; bud. mur. 10, z drzewa 9, płodozmian 4 i 11-polowy; folw. Sławoszew grunta orne i ogrody m. 350, łąk m. 2, nieużytki i place m. 6, razem m. 358; bud. mur. 4, z drzewa 3; płodozmian 6-polowy; folw. Izabelin grunta orne i ogrody m. 406, łąk m. 65, nieużytki i place m. 14, razem mr. 485; bud. mur. 4, z drzewa 2; płodozmian jest 7-polowy; folw. Cegielnia grunta orne i ogrody m. 136, łąk m. 11, nieużytki i place m. 6, razem m. 153; bud. mur. 2, drewn. 4; płodozmian 7-polowy. Folw. Rostoki grunta orne i ogrody m. 125, łąk m. 36, pastwisk m. 16, nieużytki i place m. 10, razem m. 187; bud. z drzewa 8; osada młynarska Jarotki z gruntem m. 39; attynencya łąka Obora m. 23. Jest młyn wodny i pokłady torfu w niektórych miejscowościach. Osada Kleczew dawniej miasto osad 182, z gruntem m. 370; wś Rostoki os. 23, z gruntem m. 602; wś Bolesławów os. 14, z grun. m. 151; wś Mikołajów os. 12, z grun. m. 90; wieś Sławoszów os. 12, z grun. m. 75; wś Genowefy os. 14, z grun. m. 223; wś Władysławów os. 13 z grun. m. 146; wś Obrona os. 10, z grun. 125; wś Stogi osad 12, z grun. m. 288; wś Sławoszewek os. 53, z grun. m. 342; wś Izabelin os. 12, z grun. m. 187; wś Cegielnia os. 21, z grun. m. 264; wieś Majdany os. 3, z grun. m. 37; osada Modrzew z grun'em mr. 73. *Br. Ch.*, *A. Pal.*

Kleczko, dawne nazwisko wielkopolskiego Klecka.

Kleczków al. *Kleczkowo*, wieś, pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczków. Wś, niegdyś mczko, pomiędzy Łomżą a Ostrowiem, o 19 w. od Ostrołęki. W 1827 r. liczono tu 27 dm., 190 mk., obecny obszar wynosi 1074 mr. Jest tu kościół paraf. murowany starożytny, założony wraz z parafią w 1429 r. przez ówczesnego dziedzica K. pod wezwaniem św. Maryi Magdaleny i św. Wawrzyńca, jednocześnie pięciu odpustami do roku nadany; jak to wszystko poświadcza znajdujący się w tęczy kościoła napis. Kościół ten mało się formą swoją od zwyczajnych różni, ma bowiem nawę szerszą od części kapłańskiej i w oddzielnych przybudowaniach kaplicę i zakrystyą. Nawa podzieloną jest wewnątrz ośmioma, we dwa rzędy ustawionemi filarami, na trzy części, a zewnątrz przyozdobiona ścianą naczelną ze wspaniałym u góry szczytem, którego część środkowa, wyższa od bocznych, odpowiada środkowej części nawy wewnętrznej, a boczna nawom bocznym kościoła. Szczyt powyższy, oraz szczyty ścian tylnych, części kapłańską oraz kaplicę boczną zamykających, przystrojone są bogato w wystające słupy okrągłe, na wskróś przebijane otwory i wnęki różnokształtne, co rozmaicie z sobą pokombinowane, przy nadzwyczaj dokładnej mularskiej robocie, powabną całość stanowi; ściany podparte są skarpami. Dachy kryte są dachówką; w wysokości zaś swojej, a pewnie i w kształcie, zostały nieco przy następnych odnawianiach kościoła zmienione, jak tego dowodzą pozostałe po dawnem ich oparciu na ścianach szczytowych ślady. Wnętrze tego kościoła mniej jeszcze od zewnętrznej jego postaci ślady późniejszych przedstawia odmian; drzwi nawet, które zewnątrz do niego prowadzą, w dziwne wzory powyrabiane: Imię Jezus-Marya, w gotyckich literach noszą na sobie. Sklepienia gotyckie przecinającem się wzajemnie przeżebrowaniem ozdobione, a otwory okien i drzwi w ostrołuk u góry wycięte. Z zewnętrznych przyborów ciekawe są nader stalla, wprawdzie w XVI już wieku, bo w r. 1521, wystawione, jak to poświadcza zamieszczony na nich rok powyższy, ale w stylu całkiem gotyckim XV stulecia; znajdujące się nad ich ławkami nadgłowia, w piękną koronkę wykrajane, należą do najcelniejszych w tym rodzaju robót; wymalowane są na nich herby państwa, oraz grono kapłanów hierarchią duchowną składających. Ołtarze tu znajdujące się nie zwracają na siebie uwagi; w tęczy kościoła, jak się to zwykle w gotyckich kościołach dzieje, zamieszczony jest wielki krucyfiks, pod którym na drzewie następujący znajduje się napis: ,,Anno Dom. 1429 ecclesia iste aedificata est in honorem Dei Omnipotentis nec non Sacratissimae Virginis Mariae, Sanctae Mariae Magdalenae, Sancti Laurentii Indulgentiae autem a 88 Caedi, et a III Episcopis, suo concesse super festa nativitatis Domini S. Mariae Magdalenae Assumpcionis, S. Michaelis et dedicationis. Dochowała się przy kościele kleczkowskim część pierwotnego cmentarzowego ogrodzenia, które ozdobione będąc dość misternie, murowanemi blankami i wieżyczkami w narożnikach wzmocnione, miało postać małej forteczki i rzeczywiście mogło do obrony choć nie nazbyt długiej posługiwać; ogrodzenie to wysokiem jest do 5 łokci, nie licząc w to blanków na dwa łokcie niemal wzniesionych. Część blanków od strony zachodniej i jedna wieża w narożniku wsch.-południ., dotąd są w dobrym stanie. (Opis kościoła podało *Echo* z 17 maja 1879 r.). W ścianie szczytowej jest rzeźba uszkodzona mocno, ale mimo to pięknością przechowanych części przypominająca dzieło Wita Stwosza. Według Święcickiego (Opis Mazowsza, kwartal. Kłos. str. 110), kościół tutejszy był wystawiony w XVI w. ze składek, a K. było wtedy miastem. Jestto gniazdo rodu Kleczkowskich, wspominane w dokumentach z 1422 r. (Gloger, Ziem. Łomż.). K. par. dekan. ostrołęcki, 2434 dusz. Dobra Kleczkowo (z wsią Kleczkowo), podług

wiadomości z r. 1866 rozległe mr. 1789; grunta orne i ogrody mr. 454, łąk mr. 74, pastwisk mr. 80, lasu mr. 745, zarośli mr. 259, nieużytki i place mr. 177. Wieś K. osad 23, z gruntem mr. 238. *Br. Ch.*

Kleczków, niem. *Kletschkau*, r 1344 *Cleczchow*, wś, pow. świdnicki, par. Świdnica, o 1 kil. od tego miasta. Na gruntach miejskich młyn wodny, Kleczkowskim zwany.

Kleczków, ob. *Klaczkowsk.*

Kleczówka, znaczny strumień podgórski, powstaje ze zlewu dwóch potoków Czarnej (ob. T. I, 738, nr. 1) i drugiego bezimiennego, wypływającego na gruntach wsi Zakrzowa (pow. wadowicki), a przerzynającego wieś Barwałd górny. Tak powstały potok płynie popod dwór B. górnego, poczem przerzyna gościniec wiedeński, przerzucając się na płnc. stronę jego, i przechodzi w obr. gm. Barwałdu średniego w kierunku płn.-wsch. Tu przyjmuje nazwę Wielkiej Rzeki. Przyjąwsy z pr. brzegu potok z przys. Zarębków napływający, zwraca się na połud.-zach., tworząc granicę między Barwałdem średnim i Dolnym. Przeciąwszy gościniec, przechodzi w obr. Barwałdu dolnego, płynąc na płn.-zachód równolegle do gościńca. Przerzyna wieś Kleczę górną, a przybywszy do Kleczy dolnej, przerzuca się znowu na półn. stronę gościńca. Odtąd zowie się Kleczówką. W Rokowie rozdziela się na dwa ramioną, ktorymi uchodzi z prawego brzegu do Skawy. Przyjmuje liczne potoki obustronnie; między niemi najznaczniejszym jest Wysoka Woda. Długość biegu od połączenia się potoków źródlanych 12 kil.

Kleczyce, ob. *Klecie* i *Brzostek.*

Kleeberg (niem.), 1) ob. *Klebark*. 2.) K., os., pow. gołdapski, st. p. Gołdap'.

Kleefeld (niem.), wś, pow. braniewski, st. p. Melzak.

Kleefelde (niem.), dobra, pow. toruński, ob, *Koniczynka.*

Kleehof (niem.), dobra, pow. królewiecki, st. p. Królewiec.

Kleginnen al. *Kleyginnen* (niem.), dobra, pow. ragnecki, st. p. Langwethen.

Kleiditten (niem.), wś, pow. licbarski, st. p. Kiwitten.

Klein, wyraz niemiecki, znaczy: „mały“ i wchodzi w skład wielu niemieckich nazw miejscowości polskich.

Kleinau (niem), ob. *Czyszkówko*, kolon., pow. bydgoski.

Kleinau, albo *Gleinau* (ob.).

Kleinberger Hammer (niem.), ob. *Hanusek.*

Kleinburg (niem.), r. 1326 *Borek*, 1352 *Borgk bei Gaywitz*, 1369 *Borg olim Sedelitz vel Junuschowitz*, 1438 *Wenigen Burgk*, wś, pow. wrocławski, niedaleko Wrocławia.

Kleindorf (niem.), kol. niemiecka w Mołoszkowicach, pow. jaworowski. *Lu. Dz.*

Kleindorf (niem.), ob. *Mała wieś*, wś. i gm., pow. babimoski.

Kleinehlen (niem.), al. *Papredupchen*, wś, pow. piłkalski, st. p. Mallwischken.

Kleinenfeld al. *Klenefeld* (niem.), wś, pow. licbarski, st. p. Heiligenthal.

Kleinfeld (niem.), 1.) dobra, pow. gierdawski, st. p. Muldszen. 2.) K., os., pow. gołdapski, st. p. Gołdap'.

Kleinfelde (niem.), pow. kwidzyński, ob. *Małe pole.*

Kleinhammer (niem.), os., pow. gdański, st. p. Langfuhr.

Kleinheide (niem.), dobra ryc., pow. królewiecki, st. p. Neuhausen.

Kleinhof (niem.), ob. *Małydwór*, folw., pow. wschowski, należy do dom. Pawłowic.

Kleinhof (niem.), 1.) dobra, pow. królewiecki, st. p. Królewiec. 2.) K., os. i karczma, pow. labiewski, st. p. Labiewo. 3.) K., domena, pow. welawski, st. p. Tapiawa. 4.) K., os., pow. braniewski, st. p. Orneta,

Kleinhof (niem.), 1.) część wsi *Bischofswalde*, pow. nissański, 235 mr. rozl. 2.) K., folw. dóbr Mizerów, pow. pszczyński.

Kleinitz (niem.), ob. *Dziecin.*

Klein-Kleve bei Loebbenau (niem.), ob. *Kljeszojc* (łuż.).

Kleinkrug (niem.), karczma i poczta, pow. kwidzyński, ob. *Mała karczma.* *X. F.*

Kleinlibentalski liman albo jezioro, niedaleko Odessy, ob. *Limany* i *Libental.*

Kleinmühl (niem.), trzy miejscowości, pow. wałecki: a) posiadł. z młynem przy Kotunie, poczta Trzcianka (Schönlanke); b) posiadł. z młynem przy Przelewicach, poczta Czuchowo (Zützer); c) dobra i młyn, obszaru mórg 1091, bud. 10, dm. 2, kat. 4, ew. 20. Parafia Wałcz, szkoła Kotuń, poczta Piła.

Kleinmühle (niem.), folw., pow. czarnkowski, 2 dm., 23 mk.; należy do dom. Hamerni czarnkowskiej.

Kleinmühle, ob. *Lewicki młyn.*

Kleinmühle (niem.), os. do Ostrowitego, pow. kwidzyński, bud. 5, dm. 1, kat. 3, ewang. 6. Parafia Pieniążkowo, poczta Mała Karczma. *Kś. F.*

Kleinorth (niem.), os., pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Kleinpostwitz (niem.), ob. *Bójswecy.*

Kleinrode (niem), ob. *Słaboszewko*, pow. mogilnicki.

Kleinsaidau (niem.), ob. *Zajdow* (łuż.).

Kleinsee i **Kleinseefeld** (niem.), osady należące do Przywidza, pow. kartuski.

Kleinsee (niem.), ob. *Jeziora.*

Kleinshof (niem.), os. do wsi Bórcz, pow. kartuski.

Kleinsorge (niem.), osada, pow. inowrocławski; 8 dm., 64 mk.; należy do wsi i gm.: „Liszkowskie Olędry“ (Bergbruch).

Kleinsruh (niem.), wś, pow. ządzborski, st. p. Rydwągi.

Kleinvorwerk (niem.), ob. *Mały folwark*, folw., pow. międzyrzecki.

Kleinvorwerk (niem.), ob. *Ottmachau* (niem.).

Kleinwalde (niem.), ob. *Łażyn*, wś, pow. bydgoski.

Kleinwalde (niem.), 1.) os. do Gilwy, pow. kwidzyński, poczta Kwidzyn. 2.) **K.**, wś, pow, świętosiekierski, st. p. Ś. Siekierka.

Kleinwalde (niem.), część wsi Bischofswalde, pow. nissański, 139 mr. rozl.

Kleinwarthe (niem.), ob. *Warthe*, pow. nissański.

Kleinzehren (niem), folw. do Klecewa, pow. kwidzyński, ob. *Czarnotki*.

Kleipoedszen (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Kleisack (niem.), wś, pow. reszelski, ob. *Klajsak*.

Kleischnitz (niem.), r. 1534 *Klauschnitz*, 1616 *Gleuschnitz*, u Zarańskiego *Klojsznice* (?), wś i dobra, pow. niemodliński. Wś ma 46 osad, z dobrami razem 4117 mr. rozl. Do 1727 był tu kościół, odtąd tylko cmentarz; szkoła ewang., mk. 599 (362 kat., 237 ew.), dm. 66, bud 53. *F. S.*

Kleitz, wś, i *Kleitzwerder* (niem.), dobra, pow. licbarski, st. p. Licbark.

Kleje, okolica, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 13 w. od Oszmiany, 10 dm., 121 mk. katol. (1866).

Klejowe skałki, grupa skał w paśmie Pienin, w zachodniej ich połaci, na południowy wschód od Trzech Koron, między Swinią Skałą a Klejową polaną, nad lewym (wschodnim) brzegiem Dunajca; ciągną się one na przestrzeni 750 m. i kończą się na południu Klejowym Czubkiem, do 571 m. (szt. gen.) się wznoszącym npm. U stóp tego Kl. Czubka rozpościera się piękna polana, Klejową zwana; na niej szałas. Tutaj zwraca się Dunajec z kierunku po łudn. na północny, opływając Klejowe Skałki, wraz z Klejowemi wzgórzami, u których wschodnich stóp rozlega się polana Łazisko. *Br. G.*

Klejświce, *Klejsiowice*, niem. *Glieschwitz*, wś, pow. mielicki, na Szląsku, par. Strabórek.

Klejsznik, niem. *Wolkenberg*, wś serbska na dolnych Łużycach, w powiecie grodkowskim. *A. J. P.*

Klejwy, wś i folw., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Sejny, odl. 4 w. od Sejn, folw. ma 6 dm., 25 mk.; wś odl. 7 w., ma 38 dm., 272 mk. W 1827 r. było tu 33 dm., 210 mk. Dobra Kl. składają się z folwarku Kl., osad młynarskich i karczemnych Mostowo, Zwirgzdy; jezior: Klejwy, Klejwajtys, Dumbel, Wierśnia, Okuniewiec, Czarne, Pogorzelec wielki, Pogorzelec mały, Głębokie, Płaskie, Kociołek, Jurkowo, Głuche, Szlamy, wsi Klejwy i Romanowice. Rzeka Czarna stanowi granicę południową i zachodnią. Rozl. wynosi m. 1385, grunta orne i ogrody m. 370, łąk m. 272, pastwisk m. 111, wody m. 167, lasu m. 451, nieużytki i place m. 11, w osadach m. 3, bud. mur. 4, z drzewa 24; wś Klejwy osad 31, z gruntem m. 938; wś Romanowice osad 17, z gruntem m. 538.

Klejwy, 1.) jezioro, pow. sejneński, przy wsi t. n., leży pomiędzy jez. Szejpiszki a Płaskiem, o 7 w. na półn.-zach. od Sejn i ma 20 mr. obszaru. 2.) **K.**, jezioro w pow. suwalskim, w pobliżu wsi i jez. Sejwy, ma 13 mr. obszaru. Por. *Głuche*.

Klejwy, folw., pow. grodzieński, był własnością Stanisława Białłozora, starosty bystrzyckiego; r. 1756 Piątkowskich.

Klek (dok.), ob. *Klęk*, pow. brzeziński.

Klekaty, ob. *Broniszew*.

Klekenau (niem.), ob. *Kluknowa*.

Klekniszki, dwór, pow. rossieński, par. szyłelska, własność Rymkiewicza (1862).

Klekot, pustki, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Czarnca.

Klekotki, st. dr. żel. riażsko-wiaziemskiej w gub. tulskiej.

Klekotna, niem. *Charlottenthal*, kol., pow. lubliniecki, par. Sieroków, o 19 kil. od Lublińca, przy drodze z Lublińca do Oleśna, pośród lasów, ma 14 dm., 202 m. rozl.

Klekotów (po rusku *Klekotiw*; w dawnych dokumentach *Clecothow*), wś w pow. brodzkim, 9 km. na płn. wschód od sądu powiatow., stacyi poczt. i kolejo. w Brodach, na granicy Wołynia, 4 km. na Z. od Radziwiłłowa. Na płd. leżą Brody, na zach. Koniuszków, na płn.-zach. Sznyrów, na wschód Radziwiłłów. Położenie nizinne. Najwyższe wzniesienie w płd. kończynie czyni 238 m., ku płn. opada obszar coraz niżej, a na krańcu płn. leżą moczarzyste pastwiska. Przez środek obszaru płynie potok od wsch. na płn.-zach. do Sestrytyna (al. Słonówki), dopływu Styru. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie, na zach. od nich las Wolanik. Na płd. krańcu leży Klekotówka (ob.). Własn. większa (w kluczu brodzkim) ma roli or. 407, łąk i ogr. 8, pastw. 45, lasu 309 mr.; własn. mniej. ro. or. 957, łąk i ogr. 379, past. 97 mr. Według spisu z r. 1880 było 522 mk. w gminie, 50 na obrz. dwor. Przeważna część wyznaje obrz. gr. kat.; wyznania rzym.-kat. jest około 20 mk. Par. rzym.-kat. w Brodach, gr. kato. w Sznyrowie. We wsi jest cerkiew. R. 1419 przeniósł Władysław Jagiełło wieś Kl. na prawo niemieckie; ob. dokument wydany we Lwowie d. 30 września w Akt. grodz. i ziems. t. 4, str. 101. Jan

Jura, wojski trembowelski, zaspokoił Jerzego Kunata i Jana Jachnę i Annę, rodzeństwo z Tuligłów, za dział z dóbr Malechowa i Klekotowa, należący im się po matce Olechnie i dziadzie Andrzeju; ob. dokumenta do tej sprawy odnośne z d. 2 kwietnia 1473 r. w akt. grodz. t. 6, str. 169 i 170, i z d. 14 kwietnia 1480, tamże str. 202 i 203. Jan Jura i synowie jego sprzedali wieś dziedziczną Klekotów wraz z Malechowem za 700 grzywien Pawłowi Jurkowskiemu z Czartoryi; ob. akta grodz. t. 6, str. 199. *Lu. Dz.*

Klekotowe al. *Klekoty*, os. młyn., pow. nowo-radomski, gm. Radziechowice, par. Nowo-Radomsk, ma 4 dm., 13 mk., 80 mr. obszaru; należy do majoratu gen. Liprandi.

Klekotówka, karczma, magazyny, koszary straży finansowej, rzeźnia i kilka domów w płd. stronie Klekotowa, pow. brodzki. *Lu. Dz.*

Klekotten (niem.), kol., pow. ostródzki, st. p. Olsztynek.

Klekoty, 1.) wś włośc. i os. karcz., pow. nowo-radomski, gm. i par. Kruszyna, ma 5 dm., 26 mk., 125 mr. obszaru, os. karcz. 1 dm., 5 mk.; należy do dóbr Kruszyna. 2.) **K.**, wś włośc., pow. nowo-radomski, gm. i par. Brzeźnica, ma 4 dm., 66 mk., 62 mr. obszaru. 3.) **K.**, ob. *Klekotowe.*

Klekotyna, wś, pow. jampolski, u zbiegu Klekotynki z Morachwą, gm. i par. katol. Morachwa; ma 780 mk., 156 dm., 732 dzies. ziemi włośc., 2398 dzies. dworskiej. Własność dawniej Dziekońskich, dziś Olizarów. *Dr. M.*

Klekotynka, mała rzeczka, pow. jampolski, zaczyna się koło wsi Joachimówki, wpada do Morachwy koło wsi Klekotyny, z lewego brzegu. *Dr. M.*

Klekowiec, os., nad rz. Wartą, pow. nowo-radomski, gm. i par. Nowo-Radomsk, ma 1 dom, 26 mk., 3 mr. obszaru.

Klembanowice, niem. *Klebnitz*, *Klemnitz*, wieś, pow. głogowski, par. Thamm.

Klembark, węg. *Klemberk*, wś w hrab. szaryskiem (Węg.), kościół par. gr.-katol., łąki, lasy, 562 mk. *H. M.*

Klembów i t. p., ob. *Klębów* i t. p.

Klemczyn, os., pow. radomski, gm. i par. Radom; wiatrak, 3 dm., 11 mk., 4 mr. rozleg.

Klemencice, wś, pow. jędrzejowski, gm. Wodzisław, par. Krzcięcice. W 1827 r. było tu 40 dm., 420 mk. Wspomina tę wś Długosz (II, 69 i III, 433), jako posiadłość klasztoru w Mogile.

Klemenfalva (węg.), ob. *Klimowica.*

Klemens, *Klimek*, *Klimko*, różne formy jednego imienia.

Klemensów, pow. zamojski, gm. Sułów, parafia Wielącza, pałac rezydencyonalny ordynatów Zamojskich, należący do dóbr Gaj-Gruszczański (ob.), leży nad prawym brzegiem Wieprza, na wzgórku dominującym nad wsią Michałowem, przy trakcie z Zamościa do Szczebrzeszyna i Turobina. Odleg. od Szczebrzeszyna, do którego prowadzi wysadzony dorodnemi i cienistemi drzewami trakt bity, o w. 8, i od Zamościa w. 17. Pałac K., wraz z okalającym go dość obszernym i pięknym ogrodem angielskim z drzew zagranicznych i miejscowych, i owocowym, przy którym jest oranżerya i wodociągi, założony został około roku 1750 przez Teresę z Michowskich Zamojską, wojewodzinę lubelską, w dawnej ziemi chełmskiej, pow. krasnostawskim, pod obecną nazwą, od imienia syna jej Klemensa. *Tit. Tiro.*

Klemensów, dobra, pow. wilejski, o 80 w. od Wilejki, o 21 w. od Duniłowicz, nad rzeką Serwecz, gm. Sitce, 780 mr. obszaru, gleba urodzajna żytnia, łąk dosyć. Dziedzictwo Franciszka Kijakowskiego. R. 1866 było 27 mk.

Klemensowa góra, pod Lędzinem, pow. pszczyński, 962 stóp n. p. m. wysoka.

Klemensówka, zakład przyrodo-leczniczy w Zakopanem.

Klemensowo, folw. i leśn., pow. szamotulski, 3 dm., 28 mk. należy do dom. Dobrojewa.

Klemeńszczyzna, część Zarajska, powiat samborski.

Klementinenhof (niem.), folw., pow. złotowski, ob. *Klementynowo.*

Klementów 1.) kol., pow. łęczycki, gm. i par. Poddębice. Odl. 28 w. od Łęczycy, ma 16 dm., 127 mk. 2.) **K.**, pow. chełmski, gm. Staw, par. Chełm.

Klementowice, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Celejów, par. K. W Klementowicach jest przystanek kolei żel. nadwiślańskiej, rozdzielający stacyą między Nową Aleksandryą (Puławami) a Nałęczowem na dwie części, oddalony od Puław i Wisły na $1\frac{3}{4}$ mili, a od Lublina na $5\frac{1}{2}$ mil. Nazwa K. niewiadomo skąd poszła, może od Klemensa rycerza, który tę wieś miał założyć, jak o tem tradycya miejscowa niesie, a co tembardziej może być prawdopodobnem, że w aktach kościelnych jest wzmianka, iż w r. 1418 Piotr Rycerz (Miles), dziedzic Klementowic, Płonek i Bochotnicy, erygował kościół w K. pod wezwaniem św. Klemensa. Z czasem kościół sam ze starości miał się zawalić, aż dopiero r. 1690 Adam Kotowski, stolnik ziemi wyszogrodzkiej i K. dziedzic, wybudował nowy kościół z modrzewia, który do dziś dotrwał i przedstawia żywy pomnik dawnego budownictwa w Polsce. W r. 1872 kościół klementowicki, pochyliwszy się znacznie, wymagał gruntownej poprawy, która też za staraniem miejscowego proboszcza ks. W. Korciepińskiego i znacznem materyalnem przyczynieniem się teraźniejszego dziedzica Ludwika Klemensowskiego, przy pewnym

współudziale parafian, dokonaną została. Przytem warto wspomnieć, że jeden z włościan klementowickich, gospodarz rolny imieniem Paweł Tarkowski, lat 21 mający, tyle talentu samorodnego do budownictwa w czasie reparacyi tego kościoła okazał, iż budowlę, w skutku zgnicia przyciesi mocno pochyloną, sam z kilku pomocnikami sposobem przez siebie wymyślonym w górę dźwignął, nowe posady założył, nowy dach wraz z kopułą zbudował, i wszystkiemi innemi robotami bardzo dobrze kierował. Kościół klementowicki może pomieścić w sobie około 600 osób, jest pod wezwaniem św. Klemensa i św. Małgorzaty, której obraz w wielkim ołtarzu się mieści, i jest dość pięknego, dawnego, jak się zdaje, pędzla, a z Rzymu podobno miał być sprowadzony. Po wspomnionym wyżej stolniku Kotowskim zmarłym bezdzietnie, K. w roku 1700 dziedziczył Stanisław Szczuka, potem syn jego Marcin, ale już w r. 1720 dwór murowany, do dziś istniejący (w r. 1877 znacznie rozszerzony), stawia Anna Gordonowa, która w dożywociu K. posiadała. W r. 1730 włość tę miał Jan Kącki, potem zięć jego Eustachy Potocki, którego syn Ignacy, jako wydatna postać dziejowa drugiej połowy zeszłego stulecia, mieszkał w K. od r. 1796 do 1809. Do tych czasów łączy się pewna ciekawa legenda miejscowa o tem, jak w dniu śmierci Piramowicza (w Międzyrzeczu podlaskim 29 grudnia 1801 r.), przyjaciel jego Ign. Potocki w K. był przez umierającego w godzinę śmierci nawiedzony, t. j. przez pukanie w okno uprzedzony. Jedyna po Ignacym Potockim pamiątka, obecnie w K. pozostała. jest piękny i duży dzwon przy kościele zawieszony, o czem świadczy odpowiedni na nim napis. Także ogród przy dworze i dziś do lepszych w tych okolicach zaliczający się, był przez Ignacego Potockiego głównie rozszerzony i uporządkowany, czego dowodem traktat przez niego napisany: „Rady dla ozdoby ogrodu Klementowickiego,“ drukowany w „Słowianinie“ Jaszowskiego, w tomie II, str. 153. W r. 1810 K. przeszły na własność Jana Kochanowskiego, z którego córką w r. 1819 ożenił się Leon Dembowski, późniejszy autor pamiętników z czasów pierwszych trzech dziesiątek bieżącego wieku. Od Dembowskiego nabył ten majątek w r. 1858 Symforyan Hermanowski, a od tego po r. 1863 obecny dziedzic Ludwik Klemensowski. K. leżą w pięknem nader położeniu. Posiadają duży staw kilkudziesięcio-mr., w którym szczególnie dobrze hodują się karpie i inne ryby. Z tej przyczyny w okolicznych wioskach, do obecnego dziedzictwa klementowickiego należących, zaprowadzono od paru lat wzorowe gospodarstwo rybne, które znacznie wartość tych majątków podniosło. O wiorstę od dworu w K. jest lasek, a w nim źródło, skąd rozchodzi się woda tworząca rzeczkę ale prawie stojącą, która przecina drogę wiodącą do miasteczka Kurowa, o 5 w. oddalonego. Od tego lasku poczyna się równina, na której miasteczka: Końskowola, Kurów i Markuszew się rozłożyły. Z przeciwnej zaś strony kończy się w owym lasku pasmo wzgórz, których jedna gałąź biegnie od Kazimierza lubelskiego, na 2 mile od tych miejsc oddalonego. Droga z K. do Kazimierza należy do bardzo pięknych w ziemi lubelskiej, zwłaszcza w lecie; wszędzie pełno tu wzniesień lub głębszych jarów, jak zazwyczaj w gruncie glinki, tak zwanej lubelskiej, z podłożem opoki kredowej. Glinka ta, zwłaszcza klementowicka, nader urodzajna, bez piasku i kamieni, przeważnie pszenna, jest tak głęboką i w niższych warstwach ścisłą, że można w niej kopać obszerne, bez żadnych podpór istnieć mogące piwnice. Woda w studniach jest tu tylko zaskórna, brudna wprawdzie ale zdrowa, źródła nader rzadkie i tylko w okolicznych wioskach trafiające się. Wioski te ważniejsze są: Płonki, Stok, Karmanowice, Celejów, Strychowiec, Zbędowice, Skowieszyn, Pożóg i Olesin. K. mają 85 osad włościańskich i jeden dwór murowany z odpowiednimi budynkami gospodarskimi. Po za tymi znajduje się z jednej strony drogi rozległy sad owocowy, z drugiej piękny ogród ozdobny, w guście angielskim, z wielu bardzo drzewami północnoamerykańskiemi, przyswojonemi. Gruntu ogółem jest 2,200 mr. i 300 mr. lasu, z czego 800 mr. należy do dworu i 150 mr. lasu, a reszta do osad włościańskich; 120 mr. niegdyś plebańskich, przed kilku laty p. Popowowi sprzedanych, pozostaje w dzierżawie z osóbnem gospodarstwem. Ludności liczą: katolickiej 910 osób i 10 żydów; do parafii zaś należy 193 osad z 1756 duszami. We wsi K. jest szkoła elementarna jednoklasowa, a przy kościele bractwo wzajemnej modlitwy i pomocy. *F. Berdau.*

Klementówka, grupa domów w Brzeżawie, pow. dobromilski.

Klementy-Kompy, część okolicy Kompy w pow. kowieńskim. *M. D. S.*

Klementynów 1.) kol. włośc., do dóbr Wola Bilska, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Piotrków, ma 23 dm., 247 mk. i 402 mr. obszaru. 2.) **K.**, folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Ostrów. Należy do dóbr lubartowskich, klucza Tarło, ma 731 mr. obszaru. 3.) **K.**, kol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par ew. Lublin, ma 228 mr. obszaru. 4.) **K.**, wś włośc., pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczów; odl. 24 w. od Kozienic; ma 11 dm., 70 mk. i 231 mr. obszaru. 5.) **K.**, kol., pow. radomski, gm. i par. Kowala Stępocina; od Radomia 13 wiorst; 1 dom, 4 mieszk., 167 morgów rozległości.

Klementynów, po łotew. *Moltouniki*, wieś

w pow. rzeżyckim, par. Stary Ryków, własność Winc. Janowskiego.

Klementynowo, pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec.

Klementynowo, niem. *Klementinenhof*, folw. do Iłowa, pow. złotowski, nowo założony r. 1822, w okolicy lesistej. Obszaru liczy mórg 2402, bud. 12, dm. 4, kat. 20, ew. 64; parafia Sypniewo, poczta Więcbork.

Klemkenhof (niem.), os., pow. wągrowiecki, 5 dm., 35 mk., wszyscy kat.; 16 analf. Najbliższa poczta w Wapnie; st. kol. żel. w Budzyniu o 35 kil.; w Osieku (Netzthal) o 40 kil.

Klemmerwitz (niem.), wś, pow. lignicki, par. Lignica; ma kościół katol. filialny.

Klemnitz (niem.), ob. *Klębanowice*.

Klemp..., ob. *Klęp...*

Klempicz, niem. *Klempitz*, wś., gm. i folw., 1150 mr. rozl., pow. czarnkowski; z miejscow.: a) Kl., wś, b) Wilczak (Wolfsmühle), młyn; folw. ma 308 mr.; 25 dm., 274 mk.: 237 ewan., 28 kat., 9 żyd., 79 analf. Poczta i teleg. w Obrzysku (Obersitzko) o 8 kil., st. kolei żelaznej Wronki o 13 kil. *M. St.*

Klempie, ob. *Klępie*.

Klempin (niem.), ob. *Klępiny* i *Klępin*.

Klempitz (niem.), ob. *Klempicz*.

Klempow (niem.), leśnictwo, pow. kłajpedzki, st. poczt. Kłajpeda.

Klemsko, niem. *Klemzig*, wś kościelna i kol. w Prusach, okr. regen. frankfurcki, pod Cylichową. Wielka część ludności tej wyemigrowała do Australii i pod Adelaidą założyła wieś tegoż nazwiska.

Klemstein (niem.), mor. *Klemstin*, wś, pow. głupczycki, o kil. od Opawy, w par. Nasidło, ma 46 osad, 311 mr. rozl.

Klemzig (niem.), ob. *Klemsko*.

Kleń, wś, pow. borysowski, nieopodal rzeki Naczy z prawej strony, przy drodze wiodącej z Ratucicz do Kociuch, ma osad 36, łąki dobre, grunta lekkie; okr. policyjny chołopienicki.

Klena, *Klona*, rz., prawy dopływ rzeki Ipuć.

Klenau (niem.), wś i dobra ryc., pow. braniewski, st. poczt. Braniewo.

Klenczkowo, ob. *Klęczkowo*.

Klenefeld (niem.), ob. *Kleinenfeld*.

Kleniew, folw., pow. gostyński, gm. Skrzany, par. Gostynin. Należy do dóbr Sierakówek; ma 1 dom, 68 mk.

Kleniewo, wś i folw., pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Zagroba; odl. o 20 w. od Płocka; ma 7 dm., 157 mk., 476 mr. gruntu, 4 mr. nieużytku, w tem 48 mr. ziemi włościańskiej, reszta folwarcznej. Do dóbr K. należą folw. K., Dziedzice, Zagróbka; mają one 9 dm., 155 mk., 1103 mr. rozl. (740 roli ornej). Gmina K. należy do s. gm. okr. II w Bielsku, gdzie też mieści się zarząd gminy i stacya pocztowa; liczy 21825 mr. obszaru, w tem 3806 mr. nieużytków, 4828 mk.: 2306 mężcz., 2522 kob., 422 dm. mieszk., z tych 39 mur., 3 kościoły katol., 2 kaplice, synagogę, ochronkę, 2 szkółki, skład spirytusu, browarów 2, 13 sklepów, 12 karczem i szynków, 9 wiatraków, cegielnię. Do gminy należą następujące miejscow.: Bielsk, Brochocin, Brochocinek, Chudzyno, Ciachcin, Dąbrusk, Drwały, Dziedzice, Gilino, Goślice, Jaroszewo, Józinek, Kleniewo, Konary, Koziołki, Kuchary-jeżewo, Krajkowo, Leszczyno-księże, Leszczyno-szlacheckie, Lubiejewo, Mrówczewo, Pęczyno, Przeciszewo, Rudowo, Rudówko, Sędek, Smardzewo, Smolino, Tchórz, Ujjanowo-przeciszewo, Ułtowo, Zagroba, Zagróbka, Żukowo, Żydówka. Powyższe miejscow. należą do parafij Bielsk, Ciachcin, Trzepowo i Zagroba.

Klenino, zaśc. rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 42 w. od Święcian, 2 dm., 12 mk. katol. (1866).

Klenka (niem.), ob. *Klęka*.

Klenki, wieś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 27 w. od Wilna, 5 dm., 38 mk., z tego 32 katol., 6 żyd. (1866).

Klenów, niem. *Klenowe*, wś, pow. sycowski, par. ewang. i st. poczt. Międzybór.

Klenowa góra, w części zachod. lasem pokryta, w półn.-zachodniej stronie Starzysk, pow. jaworowski.

Klenowe (niem.), ob. *Klenów*.

Klenowo, wś pryw., pow. dziśnieński, o 26 w. od Dzisny, 8 dm., 88 mk., 1 okr. adm. (1866).

Klentaki 1.) wś nad rzeczką Mikitą, pow. święciański, 3 okr. adm., par. Komaje, o 24 w. od Święcian, 5 dm., 52 mk. katol. 2.) **K.**, zaścianek tamże, 2 dm., 13 mk. katol. (1866).

Klenzen (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. goldyngeński, par. Frauenburg.

Klenzen (niem.), ob. *Klisino*.

Klenzkau (niem.), ob. *Klęczkowo*.

Kleofasa, kopalnia węgla w dobrach Załęże, pow. bytomski.

Kleofasówka, przys. Wańkowy, pow. Lisko, par. rz. kat. Uherce a gr. kat. Wańkowa, o 5 kil. od Ustrzyk dolnych. *Mac.*

Klepa, niem. *Kleppe*, wś, młyn i komora celna, pow. pasłęcki, st. poczt. Hirschfeld.

Klepa, niem. *Kleppe*, struga w Prusiech wschod., w pow. holądzkim, wypływa z jeziora przy wsi Pinnau, które z licznemi wielkiemi jeziorami jest połączone. Z początku ma kierunek przeważnie półn., później zwraca się ku zachod. Przyjmuje kilka strumieni tak z półn. jak i południa; ważniejszy jest dopływ Dumina z pod Kusfeldu przychodzący. Okolica przez którą płynie K. jest oddawna zniemczona. Uchodzi do jez. Druzna (por. *Druzno* i *Holąd*). Długość biegu wynosi około 3 mile. W nowszym czasie stała się ta struga bardzo użyteczną do budowy kosztownego kanału elbląsko-mazur-

skiego (Oberländisch-Elbinger-Kanal), który po większej części z jezior tą strugą do Druzna został poprowadzony. Z tej przyczyny bieg K. znacznie zmieniono, na wielu miejscach sprostowano, głębiej kopano. („klep," włók, w dawnej polszczyźnie gatunek sieci do łowienia ryb). *Kś. F.*

Klepacka, wzgórze, 262 m. wys., w Kamionnie Wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Klepacze 1.) os., pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. Kunów, od zarządu gmin. w. 14, od powiatowego w. 16; gruntu mr. 30, dom 1, mk. 4. 2.) **K.**, os., pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. Kunów; od zarządu gmin. w. 21, od powiatowego 23 w., gruntu mr. 9, dom 1, mk. 7. 3.) **K.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Wiejsieje, odl. 18 w. od Sejn. W 1827 r. było tu 12 dm., 118 mk.; obecnie 24 dm., 128 mk.

Klepacze, uroczysko nad Irpieniem, pow. kijowski, wprost Hostomla; por. *Mostyszcze*. Por. też t. III, str. 813.

Klepacze, wś, pow. nowogródzki, w gminie snowskiej, nad rzeczką Snowką, ma osad 12. Miejsc. wzgórkowata, bezleśna, grunta dobre.

Klepacze, wieś, pow. ostrogski, na wschód Ostroga o 37 w., przy dawnym poczt. trakcie do Żytomierza. Jak widać z działu ks. Ostrogskich Janusza i Aleksandra 1602 r. ta wieś przeszła na schedę ks. Aleksandra; później prawem spadku przeszła do ks. Jabłonowskich; w 1834 r. z kolokacyi przeszła w posiadanie kilku dziedziców; obecnie tylko do 2ch należy: Czertowa i Wikszemskiego; gleba średniej dobroci, grunt równy, w wielu miejscach mokry. Cerkiew, 2 karczmy. K. położone w gm. Dołżek. Są tu liczne kurhany.

Klepacze 1.) wś, pow. prużański, na połud. od N. Dworu (pow. wołkowyski). 2.) **K.**, wś, pow. słonimski, gm. miżewicka, ma 56 osad, 1315 dzies. ziemi, 272 mk. praw., b. unitów. Każde gospodarstwo płaci 20 i pół rs. podatku półrocznie. Do wsi K. przylega folw. Jeziernica, b. własność Wolbeka, świeżo sprzedana gubernatorowi grodzieńskiemu Zejmernowi. Wszędzie gospodarstwo trójpolowe. 3.) **K.**, wś, pow. słonimski, na zachodn. granicy. 4.) **K.**, dobra, pow. wołkowyski, par. Swisłocz, niegdyś własność Krzysztofa Szczytta kasztelana smoleńskiego i żony jego Anny z Zawiszów; później hr. Tyszkiewicza.

Klepacze, wś rząd., pow. trocki, 4 okr. adm., gm. Olkieniki, 101 w. od Trok, 14 dm., 123 mk. katol. (1866).

Klepacze, jez., z niego wypływa rzeka *Jeziornica* (ob.).

Klepaczew, wś nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Hołowczyce, par. Sarnaki, okr. sąd. Komarno. W 1827 r. było tu 19 dm., 122 mk.; obecnie ma 222 mk.; obszaru gruntu 1191 mr. Por. *Hołowczyce*. *Rz.*

Klepaczka 1.) wś, folw. i os. karcz., pow. częstochowski, gm. Rększowice, par. Poczesna; wś ma 10 dm., 66 mk., 222 mr. obszaru; folw. 2 dm., 3 mk., 295 mr. i stanowi majorat gen. Lebiediewa. Os. pokarczemna rząd. włas., 1 i pół mr. 2.) **K.**, kol. i os. młyn, nad rz. Pankówką, pow. częstochowski, gm. Węglowice. Kol. włościań. ma 47 dm., 294 mk., 831 mr., w tem 304 ornej ziemi; os. młyn, 1 dom, 12 mk., 22 m. rozl.

Klepaczka, cegielnia pod wsią Kosięcin, pow. lubliniecki (Knie).

Klepaczów, ob. *Hołowczyce* i *Klepaczew*.

Klepanie, wś rząd. nad Giełuszą, pow. trocki, 1 okr. adm., 20 w. od Trok, 8 dm., 118 mk. katol. (1866).

Kleparów (po rusku *Kleparіw*) 1.) karczma i młyn w Wiszence Wielkiej, w pow. grodeckim. 2.) **K.**, z Perseńkówką i Bodnarówką, wś w pow. lwowskim, tuż na płn.-zach. od sądu powiat. we Lwowie i tuż na zach. od urzędu poczt. w Zamrstynowie. Prócz tego sąsiaduje K. na północ z Hołoskiem małem, na zachód z Rzęsną polską, a na płd.-zach. z Białohorszczą. W płd. stronie wsi wznosi się Kortumowa góra do 379 m., a nad nią leżą szańce Doroszeńki. W stronie północ. wznoszą się niższe wzgórza, poprzerzynane parowami małych potoczków, z których jedna część płynie na wschód do Pełtwi, druga na zach. do pot. Białohorskiego. Przez obszar wiejski idzie kolej Karola Ludwika. Wchodzi ona tu ze Lwowa, z dworca Karola Ludwika, idzie w kierunku ku płn.-zach. a potem płn. do Hołoska małego, tu skręca na wschód a potem na płd.-wschód, wraca do Kleparowa, a następnie do Lwowa, do dworca Podzamcze. Przez połdn.-zachod. część obszaru idzie gościniec lwowsko-janowski. Ze Lwowa prowadzi do K. Kleparowska ulica. Wybiega ona z ulicy Janowskiej koło kościoła św. Anny na prawo. Przy niej leży po lewej ręce dom Inwalidów. Własn. większa (m. Lwowa) ma lasu 49 mr.; własność mniejsza roli ornej 392, łąk i ogr. 177, pastw. 198, lasu 39 mr. Według spisu z r. 1880 było 1019 mk. w gminie, 12 na obszarze dwor. (przeszło 909 obrz. rzym.-kat.). Parafia rzym.-katol. u św. Anny we Lwowie, gr.-katol. u św. Jura we Lwowie. We wsi jest szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 472 zł. Słynne są czerechy kleparowskie, a Siarczyński (rękopis w Bibl. Ossolin. nr 1825) wspomina, iż gatunek ten czerechów sprowadziło pewne towarzystwo ogrodnicze do Niemiec i oznaczyło go nazwą kleparowskich czerechów. Dawniej uprawiano tu także winogrona na większe rozmiary, a jako pamiątka pozostała do dziś nazwa Winnice dla jednej niwy. Kleparów założył lwowski mieszczanin Klopper w r. 1430. Osada zwała się w początkach Klopperhof, a później spolszczono ją na Kleparów. Wieś była własnością gminy

miasta Lwowa od najdawniejszych czasów. Ww. XVI wspominają o niej kilkakrotnie akta miejskie z powodu, iż winnice i blichy tamtejsze czyniły znaczne dochody, które rajcy miejscy wyłącznie na swoję korzyść obracali, podczas gdy ciężary znaczne rozkładano na innych mieszczan, co dało powód do sporów między rajcami a mieszczaństwem lwowskiem. 3.) **K.**, część Szczérca, w płd.-wsch. stronie obszaru, pow. Rawa ruska. Paraf. cerkiew wsi Szczérzec znajdowała się dawniej w miejscowości Kleparów. Wedle podania kupiono starą cerkiew we wsi Werchrata i przeniesiono do K., gdzie stała czas dłuższy, słomą kryta, na gruncie należącym obecnie do parafii. Tam mieszkali księża koło cerkwi. R. 1752 przeniesiono tę cerkiew do Szczérca, pobito ją gontem a wnętrze przyozdobiono. 4.) **K.**, część Ulicka-Seredkiewicz, pow. Rawa ruska. *Lu. Dz.*

Klepary, ob. *Kleparów*, część Wiszenki Wielkiej, pow. grodecki.

Klepary, dom., pow. inowrocławski, 1040 mr. rozl.; 3 dm., 97 mk.: 25 ew., 72 kat., 43 analf. Poczta i telegr. w Murzynie (Morin) o 1 5 kil., st. kolei żel. w Gniewkowie (Argenau) o 7 kil. *M. St.*

Kleparz, przedmieście Krakowa w stronie półn., oddzielone od miasta bramą Floryańską, z zachowanym na pamiątkę kawałkiem murów i plantacyami; nie ma obecnie na wschód i zachód dokładnie oznaczonych granic; obejmując jednakże część uważaną często za osobne przedmieście, zwaną Biskupie, można uważać jako zachodnią granicę oddzielającą Kleparz od Piasków, ulicę Librowską, na wschód zaś ulicę Pawią, równoległą do dworca i torów kolei żelaznej, przez co znowu włącza się do Kleparza część Kurniki, nazywaną czasem także osobnem przedmieściem. Jeszcze przed dziesięciu laty było to przedmieście zabudowane małemi po największej części drewnianemi domkami, w których żyła najuboższa chrześciańska część mieszkańców Krakowa; tutaj była targowica koni, zboża i stąd śpichrze zwane wsypkami i główna targowica desek przywożonych przez górali na targi. Targi kleparskie we wtorki i piątki przedstawiały malowniczy widok strojów ludowych. W ostatnich latach zmienił K. znacznie swe wejrzenie, usunęła się bowiem część lepianek ładnym i wielkim kamienicom, obszernym z kilku kamienic składającym się koszarom, a w pobliżu plantacyj, w miejscu zwanem Widok, wzniesiono okazały gmach Akademii sztuk pięknych. Do upiększenia tej części miasta przyczynia się okazały dom biur Towarzystwa wzajemnych ubezpieczeń od pożaru, łazienki i kilka innych pięknych budynków na Biskupiem. K. ma kilka placów targowych, rynek i kilka ulic, z których najważniejsze są: Warszawska od bramy Floryańskiej na północ aż po rogatkę Warszawską; długa, będąca przedłużeniem ulicy Sławkowskiej, przy której są zbudowane obszerne fabryki machin rolniczych Petersejna; Biskupia, Krowoderska, Pędzichów i Szlak, z pięknym pałacykiem, niegdyś Montelupich, w którym złożono ciało Władysława IV przed pogrzebem w katedrze. Ludność tego przedmieścia, prawie wyłącznie rzym.-kat., wynosi, według spisu ludności z 1881 r., 6528 osób. Na tem przedmieściu znajdują się teraz trzy kościoły. Przy ulicy Warszawskiej stoi obwiedziony wysokim murem paraf. kościół św. Floryana, założony pierwotnie w XII w. przez biskupa Gedeona dla pomieszczenia zwłok św. Floryana, nadesłanych przez papieża Łucyusza III w 1185 r. (Kromer, VI, fol. 169) z Rzymu. Przy tym kościele osadził Kazimierz Sprawiedliwy kanoników i dochodami opatrzył. Ten kościół, podczas licznych pożarów przedmieścia, uległ kilkakrotnym przebudowaniom, tak że dzisiejszy jest dziełem XVII w., w którym tylko trochę stylu gotyckiego dopatrzyć się można. Godnemi widzenia są tu obrazy z życia św. Jana, szkoły augsburskiej XVI w., i drewniany tryptyk św. Jana, uważany za dzieło młodszego Stwosza. Kolatorstwo przypada od dawna Akademii; dla tego jest tu wiele nagrobków wysłużonych profesorów, późniejszych proboszczów. W obmurowaniu mieści się pałacyk proboszcza i szkoła ludowa, nowo zbudowana. Przy tejże ulicy ku północy jest nowy kościół, zbudowany według planu architekta F. Pokutyńskiego w stylu romańskim, kościół św. Szymona i Judy, przy którym znajduje się nowicyat sióstr miłosierdzia w obszernych budynkach. Ten kościół założony przez ś. p. biskupa krakows. Ludw. Łętowskiego w 1859 r., stoi na miejscu kościoła pod tymże tytułem zbudowanego w XVI w., ze szpitalem dla zapowietrzonych. Stefan Batory zaopatrzył go w fundusze. Po pożarze został w 1639 prawie z fundamentów odnowiony, ale później opuszczony i zamieniony na prywatne śpichrze. Trzecim kościołem jest kościół św. Franciszka przy klasztorze pp. wizytek. Pierwotna budowa fundacyi Jana Małachowskiego bisk. krak. zniszczona przez pożar, została odrestaurowaną ze składek. Nie ma tutaj arcydzieł sztuki, ale miła, ujmująca schludność, połączona z dobrym smakiem. Na placu w pobliżu wizytek stał do r. 1800 kościół św. Krzyża, według podania obsługiwany przez księży morawskich obrządku słowiańskiego, którzy najprzód w Krakowie mieli głosić słowo Boże w 898 r. Jadwiga i Jagiełło odbudowali ten kościół i nadali benedyktynom. Cellarius (w Descriptio Polon. str. 145) wymienia na tem przedmieściu jeszcze kościoły pod tyt. św. Filipa i Jakóba, św. Walentego ze szpitalem i św. Mikołaja z kla-

sztorem, wspomina wreszcie o pałacu biskupim. Skąd pochodzi nazwa Kleparz — trudno odgadnąć, być może od wyrazu klepać, stąd klepisko, to samo co boisko, tok, oznaczającego miejsce ubite w gumnach, na którem się zboże wymłaca. Pierwotnie była to własność opatów tynieckich, którą Bolesław Wstydliwy w 1258 r. wykupił i do miasta przyłączył. Kazimierz W nadał tutejszym osadnikom prawo magdeburskie w 1366 r. i nazwał na cześć św. Floryana; Florencyą; było zatem osobnem miastem, którego stary ratusz na Końskiem targowisku już w naszem stuleciu rozebrano. W potwierdzeniu przywilejów przez Kazimierza IV z r. 1456, powtarza się jeszcze nazwa Florencia alias Klieparz, poczem już tylko dawna nazwa Kleparza (Clepardia) zostaje. Lustracya z roku 1563 wymienia jako podległe jurysdykcyi biskupiej i innych duchownych 104 domy i folwark, prócz tych, „z których ani miasto podatków nie pobiera, ani posłuszeństwa na wielkie rządy czynią, a w których się przeciwnie różni zbytni ludzie przechowują.“ Było wówczas jatek rzeźniczych 30 i szewckich 12. Ponieważ Kleparz nie był obwiedziony murem, przeto palono go przed każdym napadem nieprzyjaciół, aby ułatwić obronę. W 1655 r. spalił go Stefan Czarniecki, i odtąd się nie podniósł. Według inwentarza z r. 1733 nie było już ani jednego szewca, i tylko rzeźnicy płacili jeszcze według dawnego zwyczaju na św. Marcin 240 zł. 24 gr. (Por. Baliński, Star. Pol. II, 587 i najnowszy Przewodnik po Krakowie, 1875). *Mac.*

Kleparz, uroczysko, ob. *Żabno.*

Kleparz, wieś i dom., pow. gnieźnieński, 1030 mr. rozl., 7 dm., 113 mk.: 17 ew., 96 kat.; 48 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. we Wrześni (Wreschen) o 5 kil. Niegdyś własność Szeliskiego. *M. St.*

Klepciowszczyzna, folw., pow. lidzki, o 7 w. od Lidy, miał 1866 r. 9 mk.

Klepczarnia 1.) wś, pow. rypiński, gm. i par. Brwilno, odl. o 14 w. od Rypina; ma 6 dm., 42 mk., 74 mr. gruntu. 2.) K., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk. Niezamieszczona w spisie urzęd. z 1881 r.

Klepidava, ob. *Kamieniec Podolski.*

Klepin, ob. *Druzno*, str. 170.

Klepiszcze, wś, pow. kobryński, przy drodze z Dywina do Mokran.

Klepiszki, dwór, pow. oszmiański, około 1737 r. włas. Józefa Biegańskiego, podst. bracł.

Klepowski potok, pot. górski, na obszarze gminy Tylmanowej, w pow. nowosądeckim, w płn.-wsch. jej części. Wytryska w lesie na zach. stoku góry Suchego Gronia (945 m. npm.); płynie zrazu lasem, poczem łąkami przez część wsi Tylmanowej, Klępową zwaną, w kierunku zachodnim i po 3 kil. wpada z lewego brzegu do Dunajca. *Br. G.*

Kleppe (niem.), ob. *Klepa.*

Kleppelsdorf (niem.), wś, pow. lwowski, na Szląsku, par. Laehn.

Kleppen (niem.), wś, pow. żegański, par. Naumburg a. B.

Kleppienmühle, ob. *Grundmühle* (niem.).

Klepsch (niem.), ob. *Chlebicowo.*

Klepy, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. 13 w. od Władysławowa. W 1827 r. było tu 7 dm., 46 mieszk.; obecnie 6 dm., 63 mk.

Kleryanów, folw. pryw., pow. wilejski, o 36 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., gm. Krywicze, 1 dm., 24 mk. różnych wyznań (1866).

Klermont 1.) al. *Klarymonta*, folw. w pow. słuckim, dziedzictwo Domańskich, należy do dominium Bielewicze, ma obszaru 11 i pół wł., w glebie urodzajnej. 2.) K., folw. w pow. borysowskim, w okr. pol. 2 łohojskim, opodal drogi wiodącej z Łohojska do Ziembina, w miejscowości górzystej i kamienistej. *Al. Jel.*

Kleryka, folw., pow. gnieźnieński; 3 dm., 30 mk., wszyscy kat., 14 analf. Tuż pod miastem Gnieznem, gdzie poczta, telegraf i stacya kolei żelaznej.

Kleschau (niem.), ob. *Kliszów.*

Kleschewen (niem.), wś, pow. lecki, ob. *Kleszczewo.*

Kleschinitz (niem.), ob. *Kleszczynice.*

Kleschkau (niem.), ob. *Kleszczewo.*

Kleschnitz (niem.), ob. *Kleszczyńce.*

Kleschoewen, *Kleschowen* (niem.), ob. *Kleszczewo.*

Kleschwitz (niem.), ob. *Kleszczowice.*

Klesin, wś, pow. wilejski, gm. Krzywicze, dziedzictwo Kowerskich. Była tu kaplica katolicka par. Krzywicze.

Kleśiszća al. *Klećiszća*, niem. *Klettwitz*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. kalawskim, kościół paraf. ewang. *A. J. P.*

Kleśnica al. *Klewisa*, teraz *Roztoka*, mała rzeczka w lęborskiem, wpływa blisko morza Baltyckiego do strugi Piaśnicy. Wytryska silnem źródłem z pod góry, gdzie teraz jeszcze nazywa się osada Zdrój. Tworzyła zdawna granicę wsi Wierzchucina. Za książąt pomorskich należała cała z łąkami po obu stronach do klasztoru pp. cysterek w Żarnówcu. Krzyżacki zaś przywilej z r. 1342 wymienia tylko 3 łąki nieznaczne, jako klasztorne, jednę przy końcu lasu, drugą zwaną Chorsowa i Nawody. Łąki i pastwiska bliżej ujścia, jako i po lewej stronie Piaśnicy, aż do jeziora, posiadały wtedy wioski wojskowe, villae millitum. Długość K. nie przechodzi 1 mili, kierunek przeważnie wschodni. Ob. Klasztory żeńskie dyec. chełmińskiej, art. pp. benedyktynki w Żarnówcu.

Kleśniska, os. leśna, pow. częstochowski,

gm. Lipie, par. Parzymiechy, o 45 w. na półn. od Częstochowy, ma 2 dm., 14 mr. obszaru.

Kleszcin (niem.), pow. złotowski, ob. *Kleszczyna*.

Klesse (niem.), ob. *Kljeszow* (łuż.).

Kleszcz, dawne przezwisko, stanowi źródłosłów nazw: *Kleszcze*, *Kleszczów*, *Kleszczele* i t. p..

Kleszcz, os. młyn. nad rz. Luciążą, pow. piotrkowski, gm. Uszczyn; ma 1 dm., 3 mk., 34 mr. Jest to własność skarbu.

Kleszczawa, ob. *Klsszczów*.

Kleszcze, attyn., ob. *Grabowo*, pow. przasnyski.

Kleszczele, mko, pow. bielski, guber. grodzieńska, leży nad rz. Nurcem, niedaleko jej źródła i źródła Orlanki i nad strugą Dobrowódką, przy b. drodze pocztowej z Bielska do Wysokiego litewskiego (resp. Grodno-Brześć), o 23 w. od Bielska, o 139 w. od Grajewa, ma st. dr. żel. między Bielskiem a Wysokiem. Dnia 1 stycznia 1878 było tu 1750 mk., t. j. 861 męż., 889 kob.; 807 prawosł., 518 kat., 435 izrael. Była tu parafia katol. dekan. bielskiego z kaplicą w Kruhlem. Mko K. słynie z hodowli ogórków, handel nieznaczny, 2 jarmarki. Przywilejem z r. 1523 król Zygmunt zatwierdził lokacyą tego miasta. Królowa Bona, posiadająca ekonomią bielską, fundowała tu 1544 r. kościół i uposażyła plebana. Lustracya z 1566 r wymienia w tym mku 385 dm. opodatkowanych, 20 rzemieśl., 32 karczem piwnych z miodowemi i tyleż gorzałczanych. Przywilej Stefana Batorego 1578 r. zabezpieczył handel solą samym mieszczanom. Królowa Anna, małżonka tego króla, rozciągała troskliwą opiekę nad miasteczkiem, które do jej dzierżaw należało. W r. 1775 Kleszczele, przez samych chrześcian osiadłe, miały bez przedmieść 270 dm. Uprawa chmielu i handel nim z Królewcem, znaczne mieszczanom tutejszym przynosiły korzyści. Kleszczelskie niegrodowe starostwo w wojew. podlaskiem, w ziemi bielskiej, podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego sstwa bielskiego przez odłączenie od niego miasta Kleszczele, i wsi: Dobrawoda, Kurzawa albo Babice, Nurzec al. Czeremcha, Sucha Wola, Grabowiec al. Obychodnik, Dubicze al. Zarywiec, Jelonka, Czachy. Za Zygmunta Augusta i Batorego zaliczało się do dóbr stołowych królewskich. W r. 1771 posiadał je Ignacy Cieszkowski, kaszt. liwski, wraz z żoną Franciszką z Sufczyńskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1,158, a hyberny złp. 3,629 gr. 27. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Czarnieckiemu, łowczemu drohickiemu, wraz z wójtostwem. Opis mka K. na Podlasiu przez Ig. Sankiewicza: Bibl. War. 1845, III, 172, i u Bobrowskiego: „Grodnienskaja gubernija."

Kleszczew, ob. *Kleczew*.

Kleszczewko, niem. *Kl. Kleschkau*, dobra, pow. gdański, przy bitym trakcie i kolei żelaz. gdańsko-tczewskiej. Obszaru liczy mórg wraz z wybudow. Wygodą 2244; mk. katol. 135, ew. 37, dm. 14. W miejscu jest cegielnia. Par. Kłodawa, szkoła Czerniewo, poczta i st. kolei żel. Pruszcz. Odl. od Gdańska 2 $^1/_4$ mili. R. 1789 posiadacz Tadeusz Czapski generał.

Kleszczewo 1.) wś i dom., pow wschowski; dom. ma 918 mr. rozl.; 6 dm., 33 mk.: 3 ew., 30 kat., 8 analf. Poczta w Krzywiniu o 5 kil; st. kol. żel. w Lipnie (Leipe) o 15 kil. Aż do r. 1882 własność Zakrzewskich; w tym roku wś przeszła w ręce niemieckie wraz z Bojanicami. 2.) K., wieś i dom, pow. średzki, 42 dm., 358 mk.: 9 ew., 349 kat., 105 analf. Poczta w Węgierskiem o 5 kil.; st. kol. żel. w Srodzie (Schroda) o 13 kil. 3.) K., niem. *Lindenfelde*, kolon., pow. średzki, folw. 403 mr. rozl.; 5 dm., 27 mk., wszyscy kat., 22 wątpliwych czy umieją czytać i pisać. Poczta w Węgierskiem o 5 kil.; st. kol. żel. w Srodzie (Schroda), o 13 kil. 4.) K., dom., pow. średzki, 990 mr. rozl.; 5 dm.; 96 mk.: 9 ew., 85 kat., 2 żydów, 34 analf. Pod wsią odkryto trzy wielkie cmentarzyska, mające 5—600 kroków w kwadrat obszaru; ulice dokładnie wybrukowane prowadzą promieniami do środka każdego cmentarzyska. *M. St.*

Kleszczewo, 1.) niem. *Kleschkau*, w starych dokumentach *Liebenwalde*, włośc. wieś, pow. kościerski, przy granicy pow. starogrodzkiego, 1$^1/_4$ mili od Starogrodu, 4$^3/_4$ mili od Kościerzyny odległa. Obszaru liczy mórg 2544, gbur. 18, zagr. 24, katol. 241, ew. 148, dm. 45. W miejscu znajduje się szkoła ewang. i karczma. Parafia Pogutki, poczta Starogród. Kl. jest wieś prastara, do książąt pomorskich od początku należąca. R. 1258 książę Sambor II zapisał ją wraz z całym kluczem poguckim oo. cystersom, w Pogutkach nowy klasztor zakładającym. Dokument wylicza 2 jeziora: Długie i Rokitowe przy tej wsi położone; na brzegach jezior rosły wtedy buki. Pierwotnie osadzeni byli mieszkańcy na prawie staro-polskiem. R. 1350 opat pepliński Eberard nadał tej wsi nowe prawo niemieckie czyli chełmińskie, przyczem ciż niemieccy zakonnicy zniemczyli także nazwę i przezwali wś Liebenwalde. Włók było wtedy 55, z których miał wolne proboszcz 4, sołtys 5, Od reszty po 16 wolnych latach płacili gospodarze po 3 wiard. i po 2 kurczęta od włóki. Barcie na polach, zapewne wtedy jeszcze lasem porosłych, wyjął konwent dla siebie. Natomiast mogli osadnicy na własną potrzebę łowić ryby w obudwóch jeziorach. R. 1358 stanęła karczma, od której brał klasztor 1 grzyw. i pół kopy kurcząt. R. 1427 opat Piotr opisuje, jako

mieszkańcy 4 sąsiednich wiosek: Wałdowa, Kleszczowa (Liebenwalt), Jezierza (Hannswalt) i Jaroszewa wspólne rowy mają sobie poprowadzić i pola osuszyć, R. 1616 jest tu sołtysem Milewski. R. 1624 opat Rembowski wydał Kl. wraz z innemi wsiami bratu swemu Krzysztofowi Rembowskiemu w dzierżawę 3-letnią, żeby mu dopomódz na majątku. R. 1665 dawniejszy opat Karol Czarliński pobierał dochody z Kl. i z Jezierza. R. 1721 były tu 2 sołtystwa, z dawniejszego jednego podzielone. W przeszłym wieku założył konwent na obszarze Kl. 2 nowe osady: Lisewko i Zawada. Po sekularyzacyi dóbr klasztornych zabrał tę wieś rząd pruski i wydał dawniejszym mieszkańcom na własność przywilejem z Gdańska 2 lutego 1819 r. Kościół oddawna istniał w Kl. Pierwsza o nim wzmianka zachodzi r. 1350, kiedy opat Eberard naznaczył 4 włóki dla tutejszego proboszcza. Później piątą wł. zapisano na utrzymanie kościoła. Prawo patronatu miał opat z Peplina, tytuł kościoła był św. Jan Chrzciciel. Do parafii należały wioski: Jaroszewo, Czernichowo, Jezierze, Kleszczewo i Wałdowo. W czasie reformacyi kościół podupadł. R. 1582 stawiano nowy, w pruski mur budowany. Z nabož. przybywał już wtenczas prob. z Pogutek co 2-gi tydzień. Biskup Rozrażewski rozkazał, aby na przyszłość osobny prob. zamieszkał w Kl. Nowy kościół służył teraz niespełna 100 lat ku chwale Bożej. R. 1653 w niedzielę zapustną odprawiło się w nim ostatnie nabożeństwo. Potem nastało powietrze i wojny, tak, że zaniedbany kościołek zupełnie podupadł, i więcej go już nie odbudowano. Dzwony wzięto do Pogutek, cmentarz ogrodzono i krzyż postawiono. Włóki oddane zostały proboszczowi w Pogutkach, który jednak miałby je oddać, skoroby kiedykolwiek kościół znowu był wzniesiony w Kleszczewie. 2.) K., niem. *Gr. Kleschkau*, dobra, pow. gdański, przy bitym trakcie skarszewsko-gdańskim, nad Czerwoną strugą. Obszaru liczy mr. 2814, katol. 407, ew. 76, dm. 41. W miejscu jest cegielnia, młyn wodny i hamernia żelaza. Parafia Prągowo, szkoła Czerniewo, poczta W. Trąbki. Odległość od Gdańska 3 mile. Przy wsi znaleziono znaczne pogańskie cmentarzysko. R. 1369 mistrz w. krzyż. Winryk von Kniprode wydał przywilej na 40 włók w Arciszewie prawem chełmińskiem dla Hansa i Nitzchen von Cletschow; za to mieli mu służyć w wojnie i inne obowiązki pełnić. 3.) K., niem. *Kleszewen*, dok. *Chliszowa*, *Clissöwen*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, oddawna przez osadników polskich zajmowana, istniała już około r. 1450. R. 1488 Jan von Tieffen, komtur brandenburski, nadaje Stańkowi i Piotrowi, Janowi synowi Mikołaja, Maćkowi, Bernardowi i Marcinowi 45 wł. w Kl. wolnych od czynszu, dziesięcin i tłoki, na prawie magdeb. z obowiązkiem 3 służb zbrojnych. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 503. 4.) K., niem. *Kleschewen*, dok. *Kliszewa*, *Klöschöwen*, wś, pow. lecki, na pruskich Mazurach, oddawna przez osadników polskich zamieszkana. R. 1571 książę Olbracht Fryderyk nadaje Janowi i Jakubowi, braciom, sołtysom kleszczewskim, sołectwo tamże z 5 włókami, które nabyli od Jerzego Krosty, a mieszkańcom nadaje 50 wł. na prawie magdeb. R. 1625 w K. mieszkają sami Polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 496. *Ks. F.*

Kleszczewo, ob. *Kleszewo*.

Kleszczów, wś, pow. krakowski, dawniej przysiołek Aleksandrowic, na półn. od nich, nad potokiem Kleszczówką; według obliczenia z r. 1869, liczy wraz z przys. Kochanowem, dm. 38, mk. 280, a według obl. z r. 1880 271 mk., z czego na Kochanów przypada 71 mk. Właściciel Erazm Skarzyński. Par. łać. w Morawicy, poczta Zabierzów. W dokumentach XV w. zwie się Kleszczawą. Była ona pierwotną siedzibą Aleksandrowskich (herbu Topór) w okolicy Krakowa, którzy założyli w połowie XV w. na gruntach wsi Morawicy wieś Aleksandrowice, od nich miano noszącą. Marcin Aleksandrowski dziedziczył w owym wieku na Kleszczawie. W półn. stronie wsi, nad nią, po lewym brzegu Kleszczówki, wznosi się znaczne wzgórze Stadła, 379 m. npm.

Klészczów, ob. *Kliszczów*.

Kleszczów, wieś i folw., pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Sulmierzyce. Posiada kościół par. ewang., cmentarz i szkołę, st. poczt. (od r. 1881), zarząd gminny. W 1827 r. było tu 19 dm., 403 mk., obecnie wieś 40 dm., 466 mk., 727 mr. obszaru (494 ornej ziemi); folw. 2 dm., 3 mk., 30 mr.; os. kośc. ewang. 1 dom, 8 mk., 3 mr. Par. ewang. K. ma do 3000 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. IV w kol. Rogowiec, zarząd gminny w miejscu, st. dr. ż. warsz.-wied. Nowo-Radomsk. Obszar gm. wynosi 11883 mr., ludność 4512 (1868 r.). W gminie znajdują się 3 szkoły początk., browar, olejarnia, 4 młyny wodne i 5 wiatraków.

Kleszczów, jezioro w dobrach Uścimów, pow. włodawski, leży w zlewie Wieprza, ma rozl. 94 mr.

Kleszczowa, wś, pow. olkuski, gm. Pilica, par. Chlina. W 1827 r. było tu 56 dm., 274 mieszk.

Kleszczowa Wólka, os. i wieś nad rzeką Nieciecz, pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska. Odl. od Widawy 2 wiorsty. Wieś ma 16 dm., 281 mk., 238 mr. obszaru, os. zaś 4 dm., 119 mk., 698 mr. obszaru. W 1880 r. została K. W. nabyta przez włościan i rozkolonizowana.

Kleszczówek, wieś i folw., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Wiżajny, o 3 mile od Su-

wałk, o milę od Wiżajn, przy trakcie. Dawniej były to dobra rządowe, a w r. 1868 wcielone zostały do majoratu generała Bellegarde Waleryanowo. W 1827 r. liczono tu 20 dm. i 186 mk. Wieś, uwłaszczona i rozkolonizowana, ma domów 19, ludności 113 osób mówiących narzeczem mazurskiem. Folwark ma przestrzeni mr. 435, prętów 48, ludności osób 21. Leży w dolinie stanowiącej widocznie kotlinę potężnego niegdyś jeziora, zasilanego przypływem rzeki Szeszupy. Naokoło pagórki i znaczne wzniesienie poziomu. Na równinie ziemia pszenna, na wzgórzach gleba żytnia, a gdzieniegdzie piasek. Źródeł i strumieni bez liku. Jedno ze źródeł tak obfite, że przed laty poruszało młocarnię; woda w niem ciągle kłębi się i wyrzuca popielaty muł. O własnościach mineralnych nie słychać; wody z tego źródła używają do picia i kuchni i poją bydło. Jest to jedna z najpiękniejszych okolic pow. suwalskiego. Z dworu widok na stożkową górę Gulbiniską, na dwa jeziora i na las rządowy za jeziorem. Wszedłszy zaś na jedno ze wzgórz widzimy pięć jezior na niewielkiej przestrzeni. Są tu brzozowe gaje, i większy lasek, gdzie się mięszają brzozy, świerki i sosny. Ze zwierzyny: lisy, zające, kuropatwy, krzyki; dubelty rzadkie. Że tu była niegdyś i grubsza zwierzyna, dowodem tego znaleziony przed kilku laty potężny ząb, prawdopodobnie żubra. Od K. w stronę Wiżajn i Wisztyńca poziom coraz bardziej się wznosi, zaczyna się okolica górzysta, kamienista, zasiana jeziorami i resztkami niedoniszczonych lasów. *R. W.*

Kleszczowice, niem. *Kleschwitz*, 1354 *Clesczowicz*, wś, pow. wołowski, par. Winczek.

Kleszczowice, folw., pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice, odl. od Wielunia w. 25, dom 1, mk. 7. Należy do dóbr Siemkowice.

Kleszczówka albo *Kleciówka*, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Irena, par. Bobrowniki. W 1827 r. było tu 14 dm., 115 mk. Należy do dóbr dęblińskich. Lud obchodzi tu uroczyście sobótki. *R.*

Kleszczówka, potok, poczyna się niestałą strugą w stronie zachodniej wsi Kleszczowa, w pow. krakowskim; płynie w kierunku południowym zrazu rozpadliną, potem wąską doliną, która w lesie przechodzi w małe mokrzadła, zasilające obficie Kleszczówkę. Przepłynąwszy Aleksandrowice, śród łąk mokrych, na obszarze Morawicy wpada do Brzoskwinki z lew. brz. Długość biegu 4 kil. i pół. *Br. G.*

Kleszczówna, wioska, pow. przemyślański, w górzystej i leśnej okolicy, nad potokiem, dopływem pobliskiej Gniłej Lipy, o 21 kil. na południe od Przemyślan, obejmuje przestrzeni dwor. 1194 m. w tem 935 m. lasu; a roli włośc. 979 m. Ludności rzym. kat. 15, należących do parafii w Firlejowie, miejscowości o 2 kil. na północny zachód leżącej; gr. kat. 544, mających parafią w miejscu, należącą do dekanatu narajowskiego dyecezyi lwowskiej. Właśc. większej pos. dr. Józef Wereszczyński, poseł na sejm krajowy galicyjski i członek wydziału krajowego we Lwowie. *B. R.*

Kleszczyn, wieś i folw. nad jeziorem t. n., pow. rypiński, gm. i par. Załe, odl. 9 w. od Rypina, ma szkołę, cegielnię, 28 dm., 240 mk., 701 mr. gruntu, 153 nieuż. Folw. należy do dóbr Żałe. Do wsi K. należą osady Krystyanowo, Przeszkoda i Studzianka.

Kleszczyn, jezioro w pow. rypińskim, w pobliżu jeziora Żałe i Kopiec. Posiada kształt podkowy, brzegi niskie, rozłożyste; głębokość niewielka, dochodząca do 7.5 mtr. Obszar ogólny wynosi 134 mr. 260 prętów (75.5 hekt.). Przy południowym brzegu w końcu jeziora znajduje się mała wysepka, o której przechowały się śród ludu różne podania. Zasila je mały strumień, prowadzący wody źródła zwanego Studzianka; odpływ przez błota Osne do jez. Bobrowiec, Kopiec i Żałe; ryb mało, sielaw niema (por. Pam. fizyogr. T I).

Kleszczyna, niem. *Kleszcin*, trzy w pobliżu siebie położone miejscowości, pow. złotowski, należą do obszernych dóbr złotowskich: a) K., wś, nad jeziorem, 1 i pół mili od Złotowa, obszaru mr. 1662, bud. 104, dm. 47, kat. 199, ew. 136. Parafia Sławianowo, szkoła w miejscu, poczta Złotowo; b) K. Nowa, niem. Neu-Kleszcin, osada do wsi K., bud. 19, dm. 12, kat. 36, ew. 50. Reszta jak a); c) K., leśn., obszaru mr. 814, bud. 4, dom 1, kat. 4, ew. 8. Reszta jak pod a).

Kleszczyńce, *Kleszczynice*, niem. *Kleschinitz*, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Kleszewen (niem.), pow. lecki, ob. *Kleszczewo.*

Kleszewo stare i K. nowe, wieś i folw., u zbiegu rz. Pelty z Narwią, pow. pułtuski, gm. Kleszewo, par. Pułtusk. W 1827 r. było tu 13 dm. i 120 mk. W tej wsi zmarł w 1831 ks. Dybicz-Zabałkański, wódz armii rosyjskiej w ówczesnej kampanii. Folw. K. należy do dóbr Górki (ob. *Górki*, 43). Gmina Kleszewo należy do sądu gm. okr. I w Pułtusku, gdzie i st. pocztowa; liczy 11171 mr. obszaru i 4065 mieszk. (1867). W gminie znajdują się trzy szkoły początkowe, gorzelnia, browar piwny, 8 młynów wodnych (pięć na Narwi). Por. *Narew.*

Kleszewo, niem. *Kleszewen*, *Kleszczewo* (ob.), wś w pow. leckim.

Kleszkieniki, wś włośc., nad rz. Błocianką (Bołotianką), pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 31, od Ejszyszek 21, dm. 7, mk. katol. 56 (1866).

Kleszniaki, wieś włośc. w pow. lidzkim, 4 okr. adm.-polic., od Lidy w. 42, od Wasiliszek w. 7, dm. 28, mk. katol. 267 (1866).

Kleszoewen (niem.), pow. olecki, ob. *Kleszczewo.*

Kleszowo, w dok. *Clesowe*, *Ćlesow*, *Clesso*, *Cliestoho*, nazywała się wieś niegdyś w ziemi gniewskiej czyli wąskiej położona, w pow. kwidzyńskim; książęta pomorscy darowali ją wraz z całą tą ziemią cystersom w Oliwie; później, zmuszeni, krzyżakom ustąpili. Znajdowała się w pobliżu Peplina. Obecnie pod taką nazwą nie zachodzi. Ob. Perlbach, Pommer. Urkuuden.

Kleszlów, wś, folw. i kol., pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. Posiada gorzelnię i cerkiew parafialną pounicką. W 1827 r. było tu 31 dm. i 198 mk. Por. *Chełm*, t. I, 556. Dobra Kleszlów składają się z folwarku Kleszlow, attynencyi Rudno, wsi Kleszlów, Puszcza i Wołkowiany, od rzeki Bugu w. 10; granicą północną przepływa rzeczka Skordyówka. Rozl. wynosi m. 1928, grunta orne i ogrody m. 673, łąk m. 392, wody m. 6, lasu m. 389, zarośli m. 460, nieużytki i place m. 8, bud. mur. 1, z drzewa 18, wiatrak, pokłady wapna i torfu. W koloniach wieczysto-dzierżawnych m. 205, grunta cerkiewne m. 72. Wś Kleszlów osad 20, z gruntem m. 388; wieś Puszcza osad 10, z gruntem m. 116; wieś Wołkowiany osad 29, z gruntem m. 864. *A. Pal.*

Kleszyki, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 113 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dom, 7 mk. starowier. (1866).

Klet, dawne przezwisko a może też imię tylko, dało początek nazwom: *Klecie*, *Kleciówka*, *Kletnia*.

Kletellen (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Skajzgiry.

Kletenburg, dobra, pow. wilejski, o 63 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Parafianowo, 520 mr. obszaru, gleba żytnia, dużo łąk, dziedzictwo Daszkiewicza. R. 1866 mk. 8. *K. O.*

Kletkieniki, wieś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Pojewoń, odl. 22 w. od Wyłkowyszek, ma 32 dm., 235 mk. W 1827 r. było tu 17 dm. i 176 mk.

Kletna, dawne nazwisko wsi Kotlewy, powiat noworadomski.

Kletna, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Porzecze, mieszk. 89, ziemi 5474 dz., własność Skirmunta. *Ks. M.*

Kletne, wś, pow. ihumeński, nad rz. Ptyczą.

Kletnia 1.) al. *Kletna*, wś, pow. garwoliński, gm. Pawłowice, par. Stężyca. W 1827 r. było tu 46 dm., 270 mk., obecnie 59 dm., 403 mk., obszaru 1307 mr. R. 1664 K. wś królewska sstwa stężyckiego: 1 i pół łanów, 109 poddanych, 2 młyny, 30 dm. R. 1650 miała 3 łany; r. 1678 zgorzała. 2.) **K.**, wieś i folw., nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gmina Dobryszyce, par. Kamieńsk, ziemi włośc. 374 mr. K. dobra wraz z folw. Gomulice ogólnej przestrzeni 1163 mr., w tem ornej ziemi 477 mr. W 1827 r. było tu 20 dm., 143 mk., obecnie 28 dm., 400 mk. Do K. należy wieś Huta Szklana: 3 os., 9 mr.

Kletno, ob. *Bychawa.*

Kletno, ob. *Kljetnow.*

Kletschkau (niem.), ob. *Kleczków.*

Klets-kalns, ob. *Inflanty*, t. III, 287.

Klettendorf (niem.), wś włośc., pow. malborski, nad strugą Tyną, pośród żuław, nad gran. pow. sztumskiego, o 1 i pół mili od Malborka. Ma 54 włók rozl., 4 osady, 87 katol., 37 ewang., 11 men., 12 dm. Parafia Notzendorf, szkoła i poczta Starepole. *Ks. F.*

Klettendorf (niem.), u Zarańskiego *Klecina*, dwie wsie; jedna w pow. wrocławskim, par. Oltaschin; druga w świdnickim, par. Schmellwitz.

Klettnig (niem.), os. w dobrach Dürr-Kunzendorf, pow. nissański.

Klettwitz (niem.), ob. *Kleśiszća* (łuż.).

Kletyce, dobra, pow. kobryński, własność Kochlewskiego, 1124 dzies. ziemi.

Kletyszcze, uroczyszcze w dobrach Naliboki, ob. *Kleciszcze.*

Kletyszcze, ob. *Klityszcze.*

Kletyszki, dwór, pow. rossieński, par. kroska, własność Rymgajłły (1862).

Kletwitz (niem.), ob. *Kleśiszća.*

Kletzewko (niem.), rycer. dobra, powiat sztumski, r. 1876 przezwane *Louisenfelde*, ob. *Klecewko.*

Kletzewo (niem.), pow. sztumski, ob. *Klecewo.*

Kletzinwalde (niem.), ob. *Klecwałd.*

Kletzko, *Kletzk*, ob. *Klecko.*

Kleuschnitz, ob. *Kleischnitz.*

Kleutsch (niem.), ob. *Kluchowa.*

Kleve (niem.), ob. *Klieszojc* (łuż.).

Klew, w dok. *Chlew*, wś, pow. opoczyński, gm. Machory, par. Skórkowice. Odl. 24 w. od Opoczna. W 1827 r. było tu 40 dm. i 249 mk., obecnie 51 dm., 291 mk., 664 mr. ziemi dwor. z folw. Brzezie i 499 mr. włośc., należy do dóbr Machory bar. Frenkla.

Klewa, ważny lewy dopływ Berezyny dnieprowej, ma początek w połud.-wschodniej stronie pow. borysowskiego, w moczarach wielkich za wsią Klewką górną. Od źródeł płynąc w kierunku południowym, około mil dwóch, dosięga granic pow. ihumeńskiego; w Ihumeńszczyźnie przepływa około wsi i folwarków: Biskupka, Korytnica, Wały, Przyborki, Kozłowy-Brzeg, Bykowicze, Luboszany; odtąd w załamach kieruje się coraz bardziej ku zachodowi i około Miłostowa przyjąwszy rzeczkę Klewicę z prawej strony, przepływa około wsi Wiazy, po za którą, przyjąwszy rzeczkę Kłubczę i minąwszy wsi Kapłańce i Kosówkę, poniżej Horenicz wpada do Berezyny (z lewej strony przyjmuje według źródeł rosyjskich: Skomoroszkę i Korytnię). Długość rzeki Klewy od

źródeł do ujścia przeszło mil 10; jest spławną na wiosnę i przecinając lesiste miejscowości służy do spławu drzewa ku Berezynie; dość rybna, w wielu miejscach ma dobre łąki nadbrzeżne. Na Klewie jest kilka młynów, z których główniejsze we wsi Przyborkach, Luboszanach i Kapłańcach. Przy ujściu Klewy do Berezyny blisko wsi Horenicze była fabryka sukna i dywanów hr. Potockiego, ale po spaleniu się w r. 1855 nie istnieje. Od wsi Przyborek Klewa jest spławną na wiosnę dopiero. Nad Klewicą lub Klewką leży miasteczko Pohost i wieś Kukarewo. Podług podania Kukarewo w czasach przedhistorycznych było wielkiem miastem; podanie to potwierdza się licznemi cmentarzyskami, rozrzuconemi po lasach.

Klewa, rz., lewy dopływ Gawii w powiecie oszmiańskim. Por. *Gorenicze*.

Klewa (*Kliwa*, *Kływka*), nazwa wzgórzy, gór i szczytów w paśmie karpackiem, a zwłaszcza w Karpatach wschodnich. Ważniejsze są: 1) wzgórze lesiste, na granicy gmin Wolicy i Krościenka, w pow. Lisko; na północ od Strwiąża; od wschodu opływa je potok Strantura. Wzn. 581 m. Dłg. g. 40°20'40" (Ferro); sz. g. 49°29'45"; 2) szczyt i gora lesista, w obr. gm. Tuchli, w pow. stryjskim, od zach. oblewa ją potok Grabowiec (ob.), od płn. Hołowczanka (ob.), a od wsch. Opór. Od południa łączy się z górą Sałaszyszcze. Wzn. 1069 m. Sz. g. 48°53'40", dłg. g. 41°7'10"; 3) góra lesista, na granicy gmin Łopianki i Grabowa, w pow. Dolina, na płd. od Grabowa; zachodnie jej stoki spadają do doliny pot. Maniawki, od płd. łączy się z górą Wyrowatym (752 m.), a od płn. z Kamieniem (685 m.). Na wschód od niej wznosi się góra Spaska (664 m.). Wzn. 777 m. Dłg. g. 41°39'45", sz. g. 48°52'45"; 4) K. Czarna, szczyt i góra w granicznem paśmie Karpat wschodnich, na granicy Galicyi z Węgrami, nad źródłami Bystrzycy nadworniańskiej, wznosi się 1723 m. npm. Sz. g. 48°21' 7", dłg. g. 41°55'; 5) góra w obr. gm. Dory, w pow. nadworniańskim, nad potokiem Kamionką; wzn. 1138 m. Sz. g. 48°29'15", dłg. g. 42°10; 6) wzgórze lesiste nad Szeszorami, w pow. kosowskim, ponad prawym brzegiem Pistyńki. Wzn. 726 m. Sz. g. 48°19'15", dł. g. 42°40'10". 7) K., wzgórze ze szczytem 686 m. wys., w Ilemni, w pow. doliniańskim, na płd. od zabudowań wiejskich, między potokami Ilemką a Maciułą. 8.) K., wzgórze w Suchodole, w pow. doliniańskim, na płd. zachód od zabudowań wiejskich. Wody jego płyną na wschód do Suchodołu. 9) K., wzgórze ze szczytem 856 m. wys., w Libochorze w pow. turczańskim, w środku obszaru wiejskiego, między Libochorą (dopływem Stryja) a jej dopływem, pot. Dołhym. 10.) K., wzgórze 901 m. wys., na granicy Zawadki i Zadzielska w pow. turczańskim. *Br. G.*

Klewaciszki, trzy zaścianki, nad rz. Wilią, pow. święciański, 1 okr. polic., mają razem mk. kat. 33, żydów 5, dm. 3, od Święcian 41 wiorst.

Klewań, niegdyś podobno *Koływań*, mko, pow. rówieński, nad rz. Stubłem (graniczną za drugiego rozbioru), gm. i okr. polic. K., o 21 w. od Równego, o 2 w. od stacyi poczt. K. (przy szosie). Stacya dr. żel. kijow.-brzes. K., między Ołyką a Równem, o 221 w. od Brześcia lit., leży o $2^1/_4$ w. od stacyi poczt. K. Paraf. kościół katol. Zwiastow. N. M. P., z muru 1630 r. wzniesiony przez ks. Mikołaja Czartoryskiego. Parafia katol. dek. rówieńskiego: dusz 858. Kaplica w Płosce i Hruszwicy. R. 1870 K. miał 256 dm., 1043 mk., w tem 72 proc. izr., cerkiew, kościół, kaplicę, 2 domy modlitwy, szkółkę, olejarnię, fabr. octu, świec itp. Okr. polic. klewański obejmuje gminy: Równe, Klewań, Deražna, Dziadkiewicze, Horodek, Kustyń. Miasteczko z majętnościami należało oddawna do rodziny książąt Czartoryskich, którzy pisali się na Klewaniu i Żukowie; od kilku lat przeszło w posiadanie udziałów państwowych. Ma dziś przeszło dwa tysiące mieszk., do 200 katol., do 1000 greckiego wyznania, reszta żydzi. Przy górze cerkiewnej źródło wody żelazno-siarczanej, dawno znane, ale nikt dotąd nie zwrócił na nie szczególnej uwagi; zamek starożytny, dawniej obronny, na wysokiej górze zbudowany, dotąd mieszkalny i dobrze utrzymywany; do 1831 r. mieściła się w nim szkoła powiatowa z wykładem po polsku, później gimnazyum; była tu liczna biblioteka, gabinet fizyczny i mineralogiczny i ogród botaniczny; od lat dwóch w tym samym zamku pomieszczona szkoła duchowna greckiego wyznania o 4 klasach, jest także szkółka mieszczańska z nauczycielem etatowym. Swidrygiełło przywilejem datowanym w Łucku 6958 r. wyraża, że Michałowi Wasilewiczowi kniaziowi Czartoryskiemu nadaje majętność, która składa się ze wsi Ołyszów, Derewiane, Alisowy, Suchowce, Harukowiec na rzecze Połonnej, a takoż i monaster ś. Mikołaja nad Stubłem z cerkiewnym zborzyszczem (kopia tego dokumentu, wydana z akt lwowskich, znajduje się w Klewaniu). Michał pierwszy z tego domu pisać się zaczął na Klewaniu, ale nigdy na Żukowie; Klewań bowiem i pomienione wsie należały tylko do majętności żukowskiej; Żuków zaś w owe czasy był jeszcze własnością wielkoksiążęcą i dopiero wraz z innemi dobrami 1516 roku oddany Bohuszowi Bohowitynowiczowi, a Czartoryskich nie pierwej został własnością, jak na początku XVIII w. Klewań wówczas prócz monasteru nic nie miał. Książę Michał dopiero, na horodyszczu przyległem cerkwi, począł murować

zamek około 1475 r., którego dokończył syn jego Fedor. Lecz gdy mury były skończone i dwie narożne baszty wyprowadzone, a miasto osiedlać się poczęło, Radziwiłł ołycki pozwał go, okazując przywileje dawniejsze, dowodzące, że horodyszcze zajęte pod zamkiem i ziemia. gdzie się osiedlają, jest jego własnością i należy do włości smorzowskiej i Michorszczyzny. Dowody Radziwiłła były prawne i jasne, i rzeczywiście nadanie Swidrygiełły zapewniało tylko monaster na uroczysku Klewaniu stojący, pod nazwą którego Czartoryski i przyległe horodyszcze i ziemię opodal leżącą mieć rozumiał. Spór zakończył się dopiero 1555 r. Radziwiłł ustąpił Smorzów i Michorszczyznę, a w zamian dostał od księcia Jana Fedorowicza Silno brzeg klewański nad rzeczką Ołyką i tysiąc złotych. Jerzy, drugi syn Jana, był pierwszym z Czartoryskich, który przeszedł na wiarę katolicką. Uprzednio już 1590 r. wybudował kościół tutaj pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., św. Stanisława biskupa, patrona swego Jerzego i św. Anny, i chował w 1592 r. nawet tu swe dzieci, lecz dopiero 1598 r. został katolikiem, według świadectwa siostry jego Hornostajowej, i tegoż roku dopiero czyni erekcyą dla kościoła, któremu nadał, oprócz różnych danin, wieś Nowystaw. Książę Jerzy zostawił żyjących dwóch synów: Jędrzeja, który był bernardynem pod imieniem Adryana i Mikołaja Jerzego. Mikołaj zrzuca drewniany, a stawia z muru kościół 1630 r., dodaje w erekcyi sto kóp zboża z nowo nabytego Żukowa i tyleż z Hruszwicy i za zgodą królewską wciela do mansyonaryi klewańskiej wieś Peresopnicę, z obowiązkiem odprawiania co miesiąc mszy świętej za pomyślność królów polskich. Następnie czyni fundusz na dwóch uczniów, naznaczając pensyi zł. 60 dla bakałarza, a 1642 wprowadza soleniter do kościoła ciało św. Bonifacyusza, przez syna Floryana z Rzymu przywiezione. Lata jednak panowania księcia Mikołaja na Klewaniu niepomyślne były: roku 1648 kozacy zrabowali miasto i cerkiew; 1653 r. na wiosnę szarańcza ogromne spustoszenia zrobiła, następnie Tatarzy 8 grudnia zniszczyli Klewań i tylko zamek ocalał, zawsze jednak nadwerężony. Jan Kazimierz zatem, chcąc podnieść miasto, nadaje 1654 r. prawo magdeburskie, pozwala mieć pieczęć z wyobrażeniem ś. Michała, którą we wszelkich potrzebach pieczętować się mają, i naznacza jarmarki tygodniowe na Trzech Króli i Wniebowzięcie, oraz targi w poniedziałek i piątek; waruje sobie jednak odwołanie tych praw, jeśliby mieszkańcy do buntów kozackich należeli. Książę Mikołaj nakoniec zbudował ratusz i ustanowił cech tkacki i piekarski. R. 1704 książę Kazimierz nadaje prawa i swobody mieszczanom, lecz z tem kończy się i dobry byt ich, bo książęta rozproszyli się po świecie i w Klewaniu już nie mieszkali. Cały wiek XVIII nic do zanotowania nie zostawił, chyba to jedno, że r. 1794 do końca 95 w sekwestrze rosyjskim cała włość zostawała. R. 1817 zaczęto przeobrażenie zamku, ścianę wschodnią złamano, a natomiast dwie oficyny dodano, bo książę Konstanty umieścił w nim szkołę powiatową, dał jej swą bibliotekę, urządził gabinet fizyczny i mineralogiczny, założył ogród botaniczny, dał mieszkania bezpłatne nauczycielom i różne do nich wygody, urządził i opatrzył funduszem szkołę parafialną na wzór Lankastra, ustanowił fundusz na edukacyą biednych dziewcząt i uczniów. Następnie wyrobił przywilej na aptekę, którą zobowiązał bezpłatnie dawać lekarstwa dla biednych uczniów, a lekarza dla wszystkich sam opłacał. Tak urządzona szkoła wkrótce musiała zakwitnąć i być pierwszą między innemi, zwłaszcza, że Czartoryski, dbały o naukę. co najlepszych nauczycieli garnął do niej. Rok 1831 rozwiał to wszystko.

Klewań, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Warowicze, o półtorej wiorsty od Pawłowicz na płn., ma 106 mk., w połowie katolików.

Klewancowskaja, st. p. w gub. kostromskiej, pow. kinieszemskim, w pobliżu stacyi Sudysławl i Makaryew.

Klewańskie, ob. *Jasionowo*.

Klewarcze, por. t. III, str. 813.

Klewe, ob. *Chlewo*, pow. ostrzeszowski, wieś i dominium.

Kleweń, rz., prawy dopływ Sejmu desnowego, płynie granicą gubernii czernihowskiej i kurskiej.

Klewenau (niem.), folw. do król. domeny w Radzynie, pow. grudziąski, nad jeziorem, o pół mili od Radzyna. ma 7 bud., 2 dm., 28 kat., 7 ew. Parafia, szkoła i poczta Radzyn. *Kś. F.*

Klewica 1.), folwark, należy do Umiastowskich, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 18, od Dziewieniszek 12, mk. katol. 27, starozakon. 7 (1866). Kaplica katol. parafii surwiliskiej. 2) **K.**, wieś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., gm. Graużyszki, od Oszmiany w. 19, od Dziewieniszek 11, dm. 18, mk. katol. 129, staroob. 8 (1866).

Klewica 1.), rz., dopływ rz. Klewy w pow. ihumeńskim, od mka Pohost na przestrzeni 6 w. spławny, uchodzi między wsiami Wiazy i Miłostów. 2.) **K.** al. *Klewa* w pow. oszmiańskim.

Klewienen (niem.), ob. *Klewiny*.

Klewiki-łazy, kol., pow. rypiński, gm. i parafia Gujsk, ma 91 mieszk., 16 bud. mieszk., 15 osad, powierzchni zajmuje 177 mr. (124 m. gruntu ornego).

Klewinie 1.), wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol. Odl. 12 w. od Maryampola, ma 3 dm., 35 mk. 2.) **K.**, os.,

pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Maryampol. Odl. 3 w. od Maryampola; 2 dm., 7 mieszk. 3.) K., wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. 18 w. od Maryampola; 4 dm., 32 mk. 4.) K., os., powiat władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda. Odl. 18 w. od Władysławowa; 1 dom, 11 mk. 5.) K., wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze; odl. 34 w. od Władysławowa; 14 dm., 130 mk.

Klewinkalnie, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol. Odl. 13 w. od Maryampola; 8 dm., 87 mk.

Klewiny, zaśc. włośc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 17 w. od Wilna, 2 dm., 9 mk. katol. (1866).

Klewiny, niem. *Klewienen* 1.) dobra, pow. darkiemski, st. p. Szabienen. 2.) K., wś, pow. labiewski, st. poczt. Mehlauken. 3.) K., osada pod Gołdapią.

Klewis, w dok. *Clevis*, nazwa wioski, niegdyś w okolicy Gniewu położonej, wspominana r. 1281, dziś nieznana. Czyt. Perlbach: „Pommer. Urkunden.“

Klewisa, struga, pow. lęborski, ob. *Kleśnica.*

Klewiska, grupa domów w Horodyłowie, pow. złoczowski.

Klewiszki, wś, pow. szawelski, gm. kiryanowska, 19 osad, 40 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Klewitzdorf (niem.), wś i gm., pow. mogilnicki. z miejscow.: a) K. wś.; b) Ganina, kolon.; 30 dm., 245 mk.: 82 ew., 163 kat., 102 analf

Klewka, wieś w pow. borysowskim, nad Klewą; majątek Pawlikowskiego, 250 wł. rozl.

Klewka, ob. *Klewa.*

Klewki, wś drobno szlachecka nad rz. Węgierką, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Przasnysz; o 3 w. od Przasnysza, a o 32 w. od Mławy. Koło wsi przechodzi szosa idąca z Przasnysza do Mławy; dm. 19; przestrzeni 452 mr., z tego drobno-szlacheckiego gruntu i włościańskiego 325 mr., reszta t. j. 127 mr. stanowi osadę młyńską, należącą do wsi Obrąb. Ludności 149 dusz: 71 męż., 78 kob., wszyscy katolicy, z wyjątkiem 3 żydów. Młyn wodny na rz. Węgierce przynosi dochodu wraz z wiatrakiem 2400 rs., robotników 3. Grunta wszystkie prawie pszenne, t. j. dwie trzecie części pszenne, a jedna trzecia część żytnie; lasu nie ma zupełnie. Gospodarze tutejsi dobrzy rolnicy i są dosyć zamożni. Blizkość miasta daje im sposób zarobkowania furmankami. *St. Ch.*

Klewki, zaśc. należący do Cytowicza, nad stawem, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 56, od Dziewieniszek w. 24, dm. 1, mk. katol. 5 (1866). *A. T.*

Klewki, niem. *Klaukendorf*, kościelna wieś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, nad jeziorem Amelung i Cuculnig i strugą po dawnemu zwaną Ayern, należała od początku do kapituły warmińskiej. R. 1352 wystawiła kapituła 1-szy przywilej jakiemuś Clauko Hönеberg, żeby wieś tu założył, od którego też nazwa Klaukendorf, Klewki wzięta. Włók było 40; między granicami zachodzi jezioro Cuculnig, struga Ayern do tego jeziora wpływająca, jezioro Amelung; prawo dane chełmińskie; jak włóki zaczną czynszować, da co rok 1 kamień wosku i 1 denar chełmiński. Osadnicy dadzą od pługa 1 k. pszen. i żyta; na strudze Cuculnig może sobie Clauko młyn postawić, ma nadto małe sądy, $1/3$ od wielkich i wolną rybitwę na potrzebę małemi narzędziami w jeziorze Cuculnig. Kiedyby kto obcy nabył sołtystwo i włóki, zamiast kamienia wosku musiałby służyć z koniem w wojnie kapitule, kiedy tylko potrzeba; dla kościoła, jak się tu wybuduje, przeznaczamy włók 5. Biskup Henryk Sorbom dał później Klaukowi 6 włók lasu między Patrykami a jeziorem Cuculnig w miejsce gruntu jakiegoś w Szynwałdzie, do którego tenże pretensye sobie rościł. R. 1656 trzymał tę wieś Jakób Nönchen, włók było i teraz 40, płużnego dawał $8^3/_4$ ł. pszen. i tyleż żyta, nadto 1 fen. chełmiński. Po okupacyi rząd pruski zabrał tę wieś i wydał ją na własność prywatną. R. 1505 bisk. warmiński Łukasz nadaje Jerzemu Troszce dobra K. na prawie lennem. R. 1581 bisk. Marcin Kromer nadaje Ludwikowi, Krzysztofowi, Sebastyanowi i Maurycemu Troszkom na prawie pruskiem „ad masculos tantum“ 60 wł. w K. z obowiązkiem 3 służb. R. 1718 dostaje po śmierci Kazimierza Troszki połowę dóbr Andrzej Gąsiorowski z Luzyan. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 548. Par. kat. K. dek. wartemborskiego dyec. warmińskiej obejmuje wsi: Klewki (dwór), Szonwałt (Schoenwalde), Trenkus (Trinkhaus), Kaborno (Kalborno), Wygoda, Rykowiec, Kołpaki, Wyrandy, Wódkowizna (folwark), Bruchwałt, Orłowo.

Klewków, wś, pow. łowicki nad Bzurą i Przysową, gm. Bąków, par. Łowicz, leży przy trakcie z Łowicza do Kalisza, odl. 3 w. od Łowicza. W 1827 r. było tu 20 dm., 158 mk., obecnie liczy 33 dm., 101 mieszkańców. Stanowiła uposażenie xx. emerytów w Łowiczu. Wieś liczy 582 mr. obszaru, w tem 96 mr. nieużytków.

Klewniki, wś nad Łowacią w gub. witebskiej.

Klewskie starostwo niegrodowe, było położone w województwie witebskiem, powiecie orszańskim. Znaczna część tego starostwa przy pierwszym podziale Polski odpadła do Rossyi, małą zaś pozostałość posiadał Karkuzewicz, opłacając kwarty w ilości złp. 183 gr. 20, a hyberny złp. 80. (Wejnert).

Kleyginnen (niem.), ob. *Kleginnen.*

Kleysack (niem.), pow. reszelski, ob. *Klajsak.*

Klębów, *Klembów*, 1.) wś, dwa folw., pow. radzymiński, gm. i par. Klębów, u zbiegu rz. Jasionki (Cienkiej) z Rządzą, o 7 w. od Tłuszcza; leży w połud.-wschod. stronie od Radzymina, posiada kościół par. murowany i szkołę początkową. W 1827 r. liczono tu 38 dm., 286 mk; obecnie folw. lit. B. ma 480 mr. rozl., folw. lit. A. 529 mr. rozl. a wieś 38 osad, 389 mr. rozl. Kościół tutejszy murowany, gontami kryty, wystawiony został w 1829 r. przez jenerała Żymirskiego. Pierwotny kościół drewniany spalony był przez Szwedów za Jana Kazimierza. Początkowo parafia klembowska do dyecezyi gnieźnieńskiej należała, kościół zatem był prawdopodobnie dawno założony. Że i osada K. jest bardzo starożytna, dowodem odnalezione gliniane urny z czasów pogańskich, szczątki murowanych zabudowań a na półtora łokcia w ziemi odkryta została ulica brukowana. Drugi kościół drewniany za Kościuszkowskich czasów spalony został. Par. K. dek. radzymińskiego 5003 dusz; gm. K. należy do s. gm. okr 1 w Radzyminie, posiada trzy szkoły początkowe; 19736 mr. obszaru i 4990 mk. (1867 r.). 2.) K., wś i folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Ulan; ma 18 dm., 438 mr. obszaru. Por. *Dminin.*

Klębowice, ob. *Klębówka.*

Klębówka, wś, pow. jampolski, nad rz. Rusawą, par. Dzygówka, ma 474 dm., 1500 mk., 1284 dzies. ziemi włościan, 2660 dzies. dworskiej. Cerkiew p. w. N. P. M. ma 3320 parafian i 105 dzies. gruntu. Łomy kamienia wapiennego. Zarząd gminy, do której należą wsie: K., Ściana, Pisarzówka, Jałaniec, Ratuszna, Dachtalia, Netrobówka i Kaczkówka, razem 5057 włościan i 12112 dzies. ich ziemi. Należała dawniej do Zamojskich, Kalinowskich, Sobańskich, dziś Mańkowskich. *Dr. M.*

Klębówka, *Klembowice*, wś, pow. zasławski, o 5 w. od Zasławia, o 160 w. od Żytomierza, nad Horyniem, wyżej Zasławia, z fabryką cukru, 1843 r. założoną, własność dawniej Sanguszków, dziś Potockich.

Klęcz, wś włośc., nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Chociw, par. Restarzew, ma 13 dm., 114 mk., 168 mr. obszaru ziemi włośc. Ob. *Chociw.*

Klęczany, wś, pow. sądecki, par. Chomranice, o 11 kil. od st. p. w Nowym Sączu, przy trasie drogi żelaznej transwersalnej między N.-Sączem a Limanową, położona w dolinie nad potokiem Smolnik, lewym dopływem Dunajca, i na pochyłościach wzgórzy, ciągnących się po obu stronach doliny od wschodu na zachód. Graniczy od półn. z Marcinkowicami i Rozdzielem, od zach. z Chomranicami i Wolą Marcinkowską, od połd. z Biczycami i Chełmcem, od zach. z Marcinkowicami. Rozległość obsz. dworsk. roli orn. 150, łąk i ogr. 6, pastw. 39, lasu 208 mr.; mniejszej posiadł. roli orn. 208, łąk i ogr, 23, pastw. 74, zarośli 9 morg. austr. w glebie urodzajnej; dm. 54, mk. 321 rz.-kat. Jest to wioska piękna; większa posiadłość starannie zabudowana i zagospodarowana, w ogrodzie stara kaplica. Lecz największą ozdobą osady, a zarazem świadectwem dawności, są niebotyczne dęby i lipy w pobliżu dworu i w ogrodzie, z których najstarszy dąb ma obwodu 4.88 metrów, a lipa stojąca na dziedzińcu przed dworem 5.58 metr., drzewo wspaniałe w którego cieniu może się wygodnie pomieścić 40 osób. Tutejsza kopalnia nafty jest jedną z najdawniejszych w Galicyi. Już w r. 1858 rozpoczął Maurycy bar. Brunicki, właściciel Pisarzowy, na mocy upoważnienia c. k. władzy górniczej, robotę szybów na gruncie klęczańskim, a to w miejscu, gdzie, jak daleko pamięć ludzka sięgała, ukazywała się ropa na powierzchni; zbierano ją i używano jej jako przymieszki do mazi. Roboty te nie dały spodziewanych rezultatów; były jednak powodem, że właściciel Klęczan Eugeniusz Zieliński rozpoczął w tym samym jeszcze roku poszukiwania na pochyłości południowej wzgórza lesistego i w głębokości 10 metrów znalazł zbiornik nafty, wydający około 20 centnarów metr. dziennie. W parę miesięcy wydobyto ogromne zapasy nafty, na którą jednak, jako na nieznany jeszcze u nas środek oświetlenia, nie było w kraju odbytu. Chcąc sobie takowy zapewnić, udał się Zieliński do Wiednia do profesora Kletzińskiego, który, rozebrawszy chemicznie naftę klęczańską, oświadczył, że ta, jako środek oświetlenia, ma wielką przyszłość, wyrażając się: „że jest skarbem narodowym, który za jaką bądź cenę eksploatowanym być powinien" i umieścił o tem sprawozdanie w wied. czasopiśmie „Neueste Erfindungen" z r. 1859. W ślad skazówek prof. Kletzińskiego, stanęła w Klęczanach w lipcu 1859 r. rafinerya nafty na 4 retorty, założona przez spółkę: Bracia Apolinary i Eugeniusz Zielińscy i Ignacy Łukasiewicz, pod dyrekcyą tego ostatniego. Znów gromadziły się zapasy czyszczonej nafty, lecz odbyt był słaby; musiała więc spółka zakupić w Wiedniu i Berlinie wielkie ilości lamp, jakich używano wówczas do kamfiny i dawać takowe wraz z naftą w komis. Dopiero w październiku 1859 r. umowa, zawarta z dyrekcyą drogi żelaznej państwowej o dostawę po 100 centnarów miesięcznie, zrobiła stanowczy przełom: odbyt się zwiększył, zapasy się wyczerpały, tak, że w jesieni r. 1860 przy rozszerzonej rafineryi i cenie 28 guldenów za centnar cłowy, nie mogła już spółka nastarczyć wzmagającym się zamówieniom. Na wystawie Towarzystwa roln. w Krakowie, w

czerwcu r. 1860, zaszczycony został rafinat klęczański medalem. Tak więc, jak Ignacy Łukasiewicz († 1881) pierwszy wprowadził w świat oświetlenie naftowe, tak spółka klęczańska była pierwszą, która na targowicy krajów austryackich utorowała drogę oświetleniu naftowemu. Gdy atoli zaczął się zmniejszać przypływ nafty, rozwiązała się spółka r. 1861, I. Łukasiewicz przeniósł się do Bóbrki a Eugeniusz Zieliński objął sam dyrekcyą rafineryi, jako wyłączny właściciel i prowadził ją przez dwa lata. Produkcya nafty surowej wyniosła od r. 1858 do 1863 = 4000 centn. wiedn. Tymczasem M. Brunicki, walcząc w swej kopalni z trudnościami, wydzierżawił ją r. 1863 za ryczałtową kwotę 20,000 guldenów na lat 10 spółce bankierów z Hamburga, którzy, pod kierunkiem chemika i inżeniera, sprowadzonego ad hoc z Ameryki, znanego dziś w kraju Alberta Faucka, rozpoczęli tu eksploatacyą nafty na sposób amerykański, machinami parowemi i przyrządami do wiercenia, co jednak w tutejszych odmiennych pokładach okazało się na razie zawodnem, tak dalece, że spółka bankierów, do której i właściciel Klęczan ze swoją kopalnią był przystąpił, poniósłszy wielkie straty, rozwiązała się i zaniechała kopalni. Owe niefortunne doświadczenia miały jednak ten dobry skutek, że wprowadziły ostatecznie u nas zastosowanie parowych świdrów w poszukiwaniach nafty; inżenier Fauck pozostał bowiem w kraju i, powołany przez I. Łukasiewicza do Bóbrki, udoskonalił tamże sposób wiercenia, używając prętów żelaznych i samoczynnego dłuta (Freifallstück). Po rozwiązaniu się spółki hamburskiej, nastąpiła w tutejszych kopalniach 10-letnia stagnacya. Dopiero r. 1878 br. Ferdynand Brunicki z inż. Albertem Fauck, do których przystąpił i Eugeniusz Zieliński, rozpoczęli na nowo roboty, ale na innym już terenie, za pomocą świdra parowego, ze względnem powodzeniem; wydobyta nafta okazała się najlepszą może, jaką kraj posiada, ma bowiem w stanie surowym 51° Baum., a wydaje 75% nafty do oświetlenia służącej i 10% parafiny. R. 1879 zawiązali drugą spółkę: Eugeniusz Zieliński, inż. Albert Fauck, Bogusław Bzowski i Konstanty Lipowski; kopalnia ich rozwija się pomyślnie, lubo roboty wiertnicze są nader kosztowne, sięgając 150 — 300 metr. głębokości. Produkcya od 1 lipca po koniec grudnia 1881 r. wyniosła 1500 centnarów metr., które przerobiono we własnej rafineryi. Te kopalnie są dla włościan miejscowych i wsi przyległych, obfitem źródłem zarobku; jednakże osiągnięte przez nich zyski nie wiele wpłynęły dotąd na podniesienie ich dobrobytu, a tylko propinatorowie i przekupnie bogacą się. W połowie XVIII w. byli właścicielami K. bracia Dzięciołowscy, od których wziął je r. 1760 hrabia Pontius Harschcamp w zastaw za 59000 zł. pol.; około r. 1780 nabył prawa poprzedniego Szymon Kurdwanowski, dziad po matce teraźniejszego właściciela, który drogą działu familijnego objął tę wieś roku 1856. (Por. *Bóbrka*). *M. Ż. S.*

Klęczany. 1.) wś na prawym brzegu Raby, pow. bocheński, należy do parafii rz.-kat. w Niegowie i jest 7.6 kil. od Gdowa oddaloną, ma 222 mk. rz.-kat. Grunta urodzajne na porzeczu. Graniczy na północ z Marszowicami, od których jest przedzielona Rabą, na wschód z Niewiarowem, na zachód z Podolanami a na południe z lasem Zręczyńskim. 2.) K., wś na lewym brzegu Ropy, u ujścia potoku Moszczanki i przy gościńcu z Gorlic do Biecza, pow. gorlicki, należy częścią do parafii rz.-kat. w Kobylance, częścią w Bieczu, i ma 380 mk. Zabudowania gospodarskie więk. pos. sukcesorów ś. p. Skrzyńskiego Aleksandra są zbudowane przy gościńcu. Więk. pos. ma 207 mr. roli i 109 mr. lasu; mn. pos. 227 mr. roli w ogóle. Szematyzm rządowy na r. 1881 wymienia tutaj kopalnie nafty. W XV wieku była to własność Pawła Wierzbięty h. Strzemię i był tu kościół (Długosz, Lib. benef. I, 489). 3.) K., wś, pow. ropczycki, na północ od torów kolei żelaznej Arc. Karola Ludwika, między przystankami Trzcianą i Sędziszowem. Wieś leży w równinie i jest od północy otoczona sosnowemi lasami. Jest tu najwyższy punkt drogi żel. Karola Ludwika między Wisłoką a Wisłokiem, 223.59 m. npm. wzniesiony. Odległość od kościoła parafialnego w Sędziszowie wynosi 8 kil., mk. rzym.-katol. 628. Więk. pos. hr. Aug. Mailly ma obszaru 223 mr. roli, 76 mr. łąk i ogr., 57 mr. pastw. i 355 mr. lasu; pos. mn. 457 mr. roli, 130 mr. łąk i 20 mr. pastw. Graniczy na wschód z Kawęczynem i Krzywą, na zachód z Trzcianą a na południe z Będzimyślem. *Mac.*

Klęczkowo, 1.) niem. od r. 1866 *Klinzkau*, rycer. dobra, pow. chełmiński, na wyżynach prawego brzegu Wisły, przy bitym trakcie chełmińsko grudziąskim. Obszaru liczy mr. 1113, bud. 15, dm. 6, kat. 65, ew. 27. Parafia i szkoła Sarnowo, poczta Trzebieluch. 2.) K., w dok. *Clenczkau*, *Clenczke*, wś, pow. niborski, dawniejszy działdowski, na pruskich Mazurach, przez ludność polską założona. R. 1399 Piotr, dziedzic na Leszczu i starych Hankowicach, nadaje uczciwemu Bartłomiejowi 4 wł. lemańskie we wsi Kl. na prawie chełmińskiem. Świadkami byli: Gerold z Leszcza rycerz, Jan z Ruszkowa rycerz, Tomasz z Kozłowa. R 1542 Kl. posiada samą ludność polską. Ob Kętrz., Ludność polska str. 319.

Klęk, wś, folw. i os. młyn. nad rz. Moszczenicą, pow. brzeziński, gm. Dobra, par. Skosz-

wy, leży przy drodze bitej ze Zgierza do Strykowa, ma 18 dm., 180 mk., ziemi włośc. 97 mr., dwors. 312 m., młynarskiej 11 mr.

Klęka, niem. *Klenka*, 1.) wś, pow. pleszewski, o 2 kil. od Warty, 9 dm., 197 mk., 37 ew., 160 kat. i 65 analf. Poczta w Nowem-Mieście; st. kol. żel. i telegr. w Chociczy (Falkstaedt) o 5 kil. 2.) K., dm. i gm.; 13, 860 mr. rozl.; 15 miejscow.: a) Kl., dom.; folwarki: b) Aleksandrowo (Alexandersruhe); c) Laskówko; d) Laskowy; e) Elizanki (Elisenwalde); f) Komorze (Waldhof); g) Hermanowo; młyny: h) Rochmühle; i) Wilczki; k) Papiernia (Papiermühle); l) Klęka, dom. szosowy; m) Kolnice (Kolnitz); n) Terezin (Theresia); o) Lindenhof; p) Louisenthal; 48 dm., 867 mk., 171 ew, 696 kat., 322 analf. Gorzelnia, młyn parowy, cegielnia, mleczarnia. *M. St.*

Klęka, al. *Pichna, Pisia*, rz., prawy dopływ Warty, płynie pod Brzeźnicą.

Klęki, wś, pow. kobryński, na płn.-zach. od Janowa.

Klękor, os. rząd., pow. kolneński, gm. i par. Turośl. W 1827 r. było tu 4 dm., 22 mieszk.

Klępie, *dolne, prywatne* i *górne*, wsie, pow. stopnicki, gm. i par. Stopnica; jest tu szkoła gminna. Wspomina tę wieś jako własność królewską Długosz (t. II, 441). Folw. Kl. rozległy m. 509, grunta orne i ogrody m. 236, łąk m. 34, pastw. m. 18, lasu m. 5, nieużytki i place m. 16, bud. mur. 2, z drzewa 14, płodozmian 10-polowy; wieś Kl. górne osad 44, z gruntem m, 232.

Klępiny, niem. *Klempin*, włośc. wś, pow. gdański, nad Czerwoną strugą. Obszaru liczy mr. 1450, gbur. 7, zagr. 2, katol. 39, ew. 200, dm. 25. Parafia Trąbki, szkoła w miejscu, poczta i stac. kol. żel. Pszczółki (Hohenstein). Odległość od Gdańska 3¼ mili. R. 1783 i 1797 wydana przywilejem rządu pruskiego niemieckim osadnikom, sprowadzanym tu po 2-kroć z Wyrtembergii. *Kś. F.*

Klępowa, przys. Tylmanowy, na prawym brzegu Dunajca. Por. *Klepowski potok*. *Mac.*

Klętwy, ob. *Klątwy*.

Klibele, wś, pow. rossieński, par. poszylska.

Klibie, wś, pow. rossieński, par. andrzejowska.

Klice, wś i folw, nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 10 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 10 dm., 98 mk., obecnie 12 dm., 182 mk., 1028 mr. gruntu.

Klicewo (dok.), ob. *Klecewo*.

Klichów, wś, blisko rzeczki Lutyni; pow. wrzesiński; 13 dm., 141 mk., wszyscy kat., 54 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Żerkowie o 5 kil.

Klicken al. *Klycken* (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Heiligen-Creutz.

Klicko (po rusku *Klycko*), wieś w pow. rudeckim, 18 km. na wschód od Rudek, tuż obok Komarna (stacya pocztowa i sąd powiatowy). Na płn.-zach. leżą Katarzyńce (al. Katarzyniec), na płn. Jakimczyce, na płd. Komarno i Rumno, na wschód Jastrzębków (w pow. lwowskim). Strona płd. obszaru jest pagórkowata, mało co po nad 300 m. wzniesiona. W stronie zach. leży staw Klitecki, w znacznej części osuszony, a nad jego brzegami leżą zabudowania wiejskie. Przez płn. obszar płynie do tego stawu potok wąską, podmokłą doliną. Do tego potoku spływają wody z płd. części obszaru małemi strugami. Własn. większa (hr. Lanckorońskiego) ma roli or. 367, łąk i ogr. 254, pastw. 21 mor.; własn. mniej. roli or. 314, łąk i ogr. 57, pastw. 67 mor. Według spisu z r 1880 było 322 mk. w gminie. Obszar dworski należy do Komarna. Ludność wyznaje obrz. gr. kat., z wyjątkiem 30 mk. obrz. rz.-kat. Par. rz.-kat. w Komarnie, gr. kat. w miejscu, należy do dekanatu horożańskiego a dyecezyi przemyskiej. Do parafii tej należą: Czułowice, Jakimczyce, Horbula i Litewka. We wsi jest cerkiew, dwór i folwark. Na polach tej gminy znajduje się rozleglejsze torfowisko obok stawu ku Jakimczycom, Czułowicom i Litewce. Idą one z początku wąskim pasem, a dalej na płn. rozszerzają się ku Barczom, Zadwornemu i Porzyczom. W XVIII w. K. należało do klucza Komarno. *Lu. Dz.*

Klieneryszki, zaśc. szlach., pow. święciański, 2 okr. adm., o 18 w. od Święcian, 3 dm., 48 mk. staroobr. (1866).

Kliczki, wś i folw. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 9 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 104 mk., 327 mr. gruntu, 12 nieuż. • Folwark Kliczki-Patorki (z wsią Kliczki i Kątki) rozległy m. 289, grunta orne i ogrody m. 161, łąk m. 15, pastw. m. 56, wody m. 2, lasu m. 24, zarośli m. 18, nieużytki i place m. 12; bud. murow. 2, z drzewa 8; wieś Kliczki osad 8, z gruntem m. 9; wś Kątki osad 4, z gruntem m. 9.

Kliczków, 1.) *Mały*, wś, folw., os., pow. sieradzki, gm. Brzeźnio, par. Kliczków Mały, odl. 15 w. od Sieradza. Posiada kościół par. drewniany z XVIII w. i dom schronienia dla 3 starców i kalek. W 1827 r. było tu 24 dm., 198 mk.; obecnie wieś z dwiema osadami włośc. ma 40 dm., 343 mk., zaś folw. 4 dm. Par. K. Mały, dek. sieradzkiego, 1497 dusz. Dobra Kl. Mały, własność Ign. Tarnowskiego, składają się z folwarku Kliczków Mały, Borowina i wsi Kliczków Mały. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi m. 1914; podług urzędowej „Kniżki kal. gub.“ 1846 mr. rozl., w tem 1009 mr. lasu. Wieś Kliczków Mały

osad 52, z gruntem mr. 303. 2.) **K.** *Wielki*, wś, kol. i folw. nad rz. Brzękówką, pow. sieradzki, gm. Brzeźnio, par. Kliczków Mały, odl. 13 w. od Sieradza. W 1827 r. było tu 21 dm. i 199 mk.; obecnie wś z os. Gęsina, ma 30 dm., 301 mk., zaś kol. K. wraz z koloniami Gęsina, Kocia góra, Marków las, Kaźmirów 35 dm., 307 mk.; folw. 4 dm., 34 mk. Rozl. mr. 320, t. j. grunta orne i ogrody mr. 244, łąk mr. 39, lasu mr. 19, nieużytki i place mr. 18, bud. mur. 4, z drzewa 7. Wieś Kliczków Wielki osad 28, z gruntem mr. 237; wś Gęsina osad 15, z gruntem mr. 288; kolon. Kliczków Wielki osad 53, z gruntem mr. 1135. Dobra K. Wielki i Chajew, własność J. Czarneckiego, mają 1132 mr. rozl., w tem 405 mr. lasu.

Kliczkowy al. *Kliczkowo*, niem. *Klitzkau*, rycer. dobra, pow. chojnicki, w piaszczystej okolicy, nad jeziorem Wdzidze. Obszaru mórg 1267, bud. 20, dm. 5, kat. 60. Parafia Wielle, szkoła Borek, poczta Karsin. Na wschód od siedziby dworskiej zaraz niedaleko ciągnie się dolina rozległa, torfiasta, otoczona wzgórzami piaszczystemi. Na wzgórzach tych zalega nieprzerwany prawie łańcuch mogił kamiennych, pomięszanych tu z kręgami kamieni ustawianych. Wszystkie te mogiły obecnie uszkodzone. Ob. Gotfr. Ossowski, Mapa archeol. Prus zachodnich str. 23. Dawniej była ta wieś rządowa, do starostwa tucholskiego należąca. Podług lustracyi z r. 1570 trzymali tu Marcin Kliczkowski włóki 2, Jan Kliczkowski 2, Stasiek Knicha 1 i pół, Grzeg. Kliczkowski 3, Szymon Sarapaty 1, Wojtek Kundel 3, Szymon Grundel 1, Maciej Msik 1, Wojtek Dzięcioł 1 $^1/_2$ włóki. Dziś włas. Piekarskiego. *Ks. F.*

Kliczyn, wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn.

Kliczyniówka, rz., lewy dopływ Narewki.

Klidzie. 1.) okolica szlach. nad rz. Płasówką, pow. trocki, 3 okr. adm., 56 w. od Trok, 16 dom., 106 mk. kat. 2.) **K.**, okolica szlach., nad potokami: Materki i Swilin, pow. trocki, 4 okr. adm., 59 w. od Trok, 5 dm., 32 mk. katol. (1866).

Klidzinięta, wś rząd., na lewym brzegu Wilii, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 36 w. od Oszmiany, 25 dm., 247 mk., z tego 211 prawosł., 36 katol. (1866).

Klieschau (niem.), ob. *Kliszów*.

Klieszojc (łuż.), niem. *Klein-Klesse bei Lübbenau*, wieś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. kalawskim. *A. J. P.*

Kljeszow (łuż.), niem. *Gross-Klesse*, wieś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. kalawskim. *A. J. P.*

Kljetno (łuż.), niem. *Klitten*, wieś serbska, nad Wolszynką, na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim, kościół parafialny ewang. Szkoła początkowa. *A. J. P.*

Kliex (niem.), ob. *Kluksz*.

Kliggen (niem.), jez. w Kurlandyi, przez które rz. Abawa przepływa.

Kliggenhof (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. tukumski, par. Neuenburg.

Klika, *Klik*, prawdopodobnie skrócona forma dawnego imienia *Zaklika*, stanowi źródłosłów nazw: *Klice*, *Kliczki*, *Kliczewo*, *Kliczyn*, *Kliczków*, *Klikawa* i t. p. *Br. Ch.*

Klikawa, wś i folw., pow. kozienicki, gm. Góra-Puławska, par. Góra-Jaroszyn, odl. 33 w. od Kozienic, wprost Puław, za Wisłą. W 1827 r. było tu 15 dm., 127 mk., obecnie 14 dm., 166 mk., 1346 mr. ziemi dworsk., 211 mr. włośc. Według Tow. Kred. Ziemskiego dobra K. składają się z folwarków: Klikawa, Oleśniak, Żurawieniec; wsi Klikawa i Żurawieniec. Rozległość wynosi mr. 1529; folw. Klikawa, grunta orne i ogrody mr. 496, łąk mr. 40, pastw. mr 4, lasu mr. 770, nieużytki i place mr. 42; razem mr. 1352; bud. mur. 13, z drzewa 7, płodozmian 12-polowy; folw. Oleśniak, grunta orne i ogrody mr. 60, łąk mr. 26, pastw. mr. 33, nieużytki i place mr. 5; razem mr. 124, bud. z drzewa 4, płodozmian 6-polowy; folw. Żurawieniec, grunta orne i ogrody mr. 40, łąk mr. 11, nieużytki i place mr. 2; razem mr. 53; bud. z drzewa 6, młyn wodny, cegielnia, pokłady kamienia wapiennego; rzeka Klikawka przepływa, formując staw; wieś Klikawa osad 20, z gruntem mr. 211; wś Żurawieniec osad 5, z gruntem mr. 35.

Klikole, 1.) mko, pow. szawelski, o 68 w. od Szawel, nad samą gran. kurlandzką, ma 109 osad, 700 dzies. ziemi. Kościół katolicki M. Boskiej, zbudowany z drzewa 1786 przez Ign. Piłsudzkiego, filialny okmiański. Folw. K niegdyś był własnością biskupią. 2.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, pod mkiem K., na granicy Kurlandyi, 21 osad, 215 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Klikowa, wś na prawym brzegu Biały pob. Dunajca i przy drodze z Tarnowa do Żabna, pow. tarnowski, w równinach 202 m. npm., należy do parafii rz.-kat. w Tarnowie, ma szkołę ludową i kasę pożyczkową gminną z kap. 420 zł. w. a. Z 1280 mk. rz.-kat. przebywa 82 na obszarze większ. pos. ks. Sanguszków, mającym obszaru 407 mr. roli; obszaru mn. pos. ma 1387 mr. roli. W XV w. dziedzictwo Jana Amora z Tarnowa (Długosz, Lib. benef. I, 608). *Mac.*

Klikuny, wś, pow. trocki, 2 okr. adm., 22 w. od Trok, 3 dm., 28 mk., z tego 7 prawosł., 21 katol. (1866).

Klikuszowa, mylnie *Kilkuszowa*, wś, pow. nowotarski, nad potokiem Lepietnicą, na płnc. od Nowegotargu, odległa w prostym kierunku 5 kil. i pół. Graniczy od płnc.-wsch. z Obidową, od wsch. z obszarem Nowegotargu, od

płd. z Laskiem, a od płnc.-zach. z Sieniawą i Rdzawką (pow. myślenicki). Ciągnie się z płn. wsch. na płd.-zach. na przestrzeni niespełna 3 kil. Obszar większej posiadłości obejmuje roli ornej 36, łąk i ogr. 5, pastw. 7, lasu 35; mniejszej zaś posiadłości roli 1003, łąk i ogr. 165, pastw. 351, lasu 71 mr. austr. Właściciel Konrad Fihauser. Według obliczenia z r. 1869 liczyła dm. 132, mk. 714 (352 mężcz., 362 kob.). W r. 1777 było dm. 94, mk. 451; w r. 1799 dm. 101, mk. 556; w r. 1824 dm. 112, mk. 584. Według obliczenia z r. 1880 wszystkich mk. było 685. Szematyzm dyec. tarn. z r. 1880 podaje 710, a z 1882 r. 700 dusz rz.-kat. We wschodniej części wsi wznosi się góra Skałka (822 m.), jako zachodni kraniec Gorców. Wschodnią granicę tworzy potok Klikuszówka. Wieś istnieje już w r. 1234 pod nazwą „Klikoszowa," należała do starostwa nowotarskiego, przedtem do Radułtów (?) i do klasztoru szczyrzyckiego. Według lustracyi tegoż starostwa z r. 1636 było w niej zarębników 20, chałupników 1, komorników bez podania liczby; sołtystwo. Płacono czynszu 277 złp. 24 gr. Lustracya z r. 1660 podaje zagrodników 12 na rolach, młyn 1, sołtystwo. Płacono rozmaitego podatku złp. 130, gr. 22, den. 13. Wreszcie lustracya z r. 1765 wykazuje ról 15, zagród 8, młynów 2 i sołtystwo. Podatek czynił złp. 1512 gr. 26. Sołtystwo istniało już w r. 1536, gdyż ówczesny sołtys zasądzony został na 3 grzywny kary. Według lustr. z r. 1660 na tem sołtystwie siedzą Samuel i Szymon Czerwieńscy. Opis sołtystwa urzędowy z 18 paźdz. r. 1772 podaje: „Dwór i budynki gospodarskie zniesione; młyn o jednym kamieniu i tracz; karczma zamieniona na dom kontumacki (domus contumatialis). Pola doń należące są: „ku Rabicy, Pasieka, Za młynem, Okrąg i Janówka; łąki: Mała i Wielka Bukowina, Tynowe, Rosule, Solisko, Spalone i Obidowiec. Las Rabica zniszczony." W r. 1824 dominium Klikuszowej obejmowało: Klikuszową, Niwę, Obidową, Lasek, Morawczynę, Pyzówkę, Pieniążkowice, Dział, Odrowąż, Długopole i Załuczne. Parafia łać. w miejscu. Kościół drewniany, erygowany w r. 1753 p. w. św. Marcina bisk., jako filialny do parafii nowotarskiej. W r. 1878 rozpoczęto budowę nowego kościoła z kamienia i cegły. Metryki sięgają r. 1786. Do parafii należą wsie: Lasek, Morawczyna, Obidowa i Pyzówka; wszystkich dusz rz.-kat. w całej par. 3036, żydów 29. Szkoła jednoklasowa filialna o jednym nauczycielu. Poczta Nowytarg. Słynne bywają w K. polowania na kwiczoły. *Br. G.*

Klikuszówka, 1.) nieznaczny potok górski, wypływa u zachodnich stóp Gorców, na wschodniej granicy gm. Klikuszowej; płynie z półn. na połd. i na obszarze Nowegotargu, po zachodniej stronie miasta, wpada z lew. brz. do Dunajca. Długość biegu 5 kil. 2.) Klikuszówką zowią niekiedy potok płynący przez wieś Klikuszową a zowiący się właściwie Lepietnicą (ob.). *Br. G.*

Klim, *Klimek*, *Klimas*, różne formy skrócone imienia *Klemens*, stanowią źródłosłów nazw: *Klimy*, *Klimki*, *Klimczyce*, *Klimasze*, *Klimontów* (?). *Br Ch.*

Klim, zaśc. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 31 w. od Oszmiany, 1 dm., 15 mk. katol. (1866).

Klimańce, wś, włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 17 w. od Oszmiany, 9 dm., 53 mk. kat. (1866).

Klimany, wieś włośc. i folw. prywatny, nad rz. Żyżmą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 52, od Ejszyszek 36; folw. K. mk. katol. 7, wieś K. mk. tegoż wyzn. 11 (1866).

Klimasze-Jabłoń, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W 1827 r. było tu 9 dm., 48 mk. Jestto gniazdo rodowe Klimaszewskich (Gloger, Ziemia łomż.).

Klimaszewnica, wś nad rz. t. n., pow. szczuczyński, gm. i par. Białaszewo. Otoczona z trzech stron przez błota, których wody odprowadza rzeczka K. do Biebrzy, od południa tylko przystępniejsza nieco i z tej strony połączona drogą bitą z Karwowem. W 1827 r. było tu 50 dm., 307 mk., obecnie 72 dm., obszaru 1571 morg. *Br. Ch.*

Klimaszewnica, rz., bierze początek pod wsią Klimaszewnicą w pow. szczuczyńskim, płynie przez bagna w kierunku połud.-wschod. i na północ wsi Mścichy wpada do Biebrzy, powyżej ujścia Wisy. Długa 5 w. *J. Bliz.*

Klimaszówka, wś, pow. proskurowski, o 12 w. od Proskurowa, gm. do Chodkowiec, parafia katolicka do Mikołajowa, mk. 1120, ziemi włośc. 949 dz., dworskiej 690 dz. ze Skazińcami. Cerkiew pod wezwaniem św. Paraski, piękny pałac i ogród; własność dawniej Czartoryskich, dziś Duninów-Borkowskich.

Klimbken (dok.), ob. *Klimki*.

Klimczak, szczyt i góra w Beskidach zachodnich, w ich półn.-zach. działach, wznosi się nad źródłami rz. Białej, w obr. wsi Szczyrka, w pow. bialskim, na granicy Galicyi z Szlązkiem, do wys. 1119 m. npm. Sz. g. płn. 49° 44' 30", dłg. g. wsch. 36° 40' (Ferro). Por. t. III, 858. *Br. G.*

Klimczanka, potok górski, w Karpatach lesistych, nastaje w obr. gminy Klimca, w pow. stryjskim, we wschodniej jego części, ze źródeł leśnych, kilku strugami na północno-zachodnim stoku działu górskiego, w którym wznoszą się Walecznina (1184 m.), Berdo (1190 m.) i Menczel (1040 m.). Strugi te, spłynąwszy, tworzą potok bystry, który leśnym jarem,

żwartym od płd. lesistym Czerteżem (1077 m.) a od płnc. Łysą (1000 m.), podąża ku północnemu zachodowi a dosięgnąwszy gościńca węgierskiego stryjsko-wereczańskiego, przerzyna go na wys. 809 m. npm. i zwraca się na połudn.-zachód. Odtąd płynie wzdłuż tego gościńca po półn.-zach. jego stronie, między domostwami wsi Klimca, a przerznąwszy dwa razy ten gościniec, uchodzi z pr. brz. do Stryja. Nad pr. jego brzegiem wznoszą się Kiczera (958 m.) i Marków (833 m.). Przyjmuje liczne, krótkie dopływy górskie. Źródła leżą na wysokości 1000 m. npm., pierwsze przecięcie się potoku z gościńcem 809 m.; mostek poniżej kościoła 765 m., ujście 741 m. npm. Długość biegu 8 kil. Por. *Hostyłów*. *Br. G.*

Klimczyce, wś i folw. nad rz. Bugiem, pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn (ob.), par. Sarnaki. Jest tu przystań dla statków na Bugu, z której 1877 r. wywieziono 101,000 pudów zboża. Pod K., o półtorej wiorsty powyżej Drohiczyna, w d. 14 i 15 paźdz. 1812 r. Francuzi przeprawiali się na promie w powrocie z wielkiej wyprawy do Rossyi. Nomenklatura Klimczyce-Lipno w ziemi mielnickiej r. 1712 miała 55 włók szlach. Dobra K., własność Bron. Podczaskiego, skladają się dziś z folwarków: K., Rozwadów, Sarnaki, Grzybów, Chlebczyn i awulsu Buszka (wsie niżej wymienione). Rozległość wynosi mr. 4709; folwark Klimczyce, grunta orne i ogrody mr. 468, łąk mr. 5, pastw. mr. 55, lasu mr. 388, nieużytki i place mr. 100; razem mr. 1016, bud. mur. 8, z drzewa 15; folw. Rozwadów, grunta orne i ogrody mr. 419, łąk mr. 144, pastw. mr. 13, nieużytki i place mr. 12; razem mr. 588, bud. mur. 1, z drzewa 8, płodozmian 9-polowy; folw. Sarnaki: grunta orne i ogrody mr. 458, łąk mr. 106, pastw. mr. 20, nieużytki i place mr. 15; razem mr. 599, bud. mur. 1, z drzewa 7, płodozmian 4-polowy; folw. Grzybów: grunta orne i ogrody mr. 310, łąk mr. 3, pastw. mr. 6, nieużytki i place mr. 10; razem mr. 328, bud. mur. 1, z drzewa 4, płodozmian 4-polowy; folw. Chlebczyn: grunta orne i ogrody mr. 456, łąk mr. 92, pastw. mr. 33, lasu mr. 6, nieużytki i place mr. 19; razem mr. 606, bud. mur. 1, z drzewa 8; awuls Buszka: grunta orne i ogrody mr. 229, łąk mr. 138, pastw. mr. 31, lasu mr. 1076, nieużytki i place mr. 94; razem mr. 1570, bud. drewn. 4; osada młynarska mr. 3; gorzelnia parowa o sile 12 koni z zacierem dziennym kartofli pudów 250, młyn parowy i pokłady torfu; wś Klimczyce osad 5, z gruntem mr. 251; wś Binduga osad 7, z gruntem mr. 293; wś Chlebczyn osad 22, z gruntem mr. 581; wś Grzybowo osad 31, z gruntem mr. 611; wś Lipa osad 32, z gruntem mr. 1008; wś Rzewuski osad 18, z gruntem mr. 615; wś Kuzki osad 9, z gruntem mr. 346; osada, dawniej miasto, Sarnaki osad 76, z gruntem mr. 348. *A. Pal.*

Klimek, pustkowie, pow. odolanowski, 2 dm., 16 mk., należy do dom. i gm.: Janków zaleśny.

Klimentowice, ob. *Klementowice*.

Klimentowicze, wś, pow. zasławski; ma tartak.

Klimiaty, wś pryw. nad rz. Jaźnicą, pow. dziśnieński, o 13 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 11 mk. (1866).

Klimiec (po rusku *Kłymeć*), wś, pow. stryjski, 70 km. na płd.-zach. od Stryja, 35 km. na płd.-zach. od sądu powiat. w Skolem. Urząd pocztowy w miejscu. Na płn. leży Smorze i Felizienthal, na wschód Tuchołka i Hutar, na płd.-wsch. Żupanie, na zach. Uj-Rosztoka w Królestwie węgierskiem. Wieś leży na płn.-wsch. stoku Beskidu. Na samej granicy węgierskiej wznoszą się szczyty 841 i 855 m. wysokie. Przez płd.-zach. kończynę obszaru płynie Stryj od płd.-wsch. na płn.-zach.; do niego uchodzą wody z całego obszaru za pośrednictwem Jazestrowa i Klimczanki, dopływów od praw. brz. Jazestrów płynie z Żupania z lasu Jazestrów od wsch. na zach., wzdłuż płd. granicy obszaru. Klimczanka nastaje w Klimcu, we wsch. stronie, i płynie zrazu na płn.-zach., potem wygina się łukiem na płd.-zach., a zasilona licznemi strugami od lew. i praw. brz. wpada do Stryja. Najwyżej wznosi się płd.-zach. część obszaru. Wznosi się tu na lew. brz. Klimczanki, Wouków Czerteż i dochodzi 1077 m. Na wsch. granicy, na praw. brz. Klimczanki, wznosi się Łysa do 1000 m., na płn. od niej drugi szczyt do 1022 m., Kiczera zaś opada do 958 m. Przez środek obszaru idzie gościniec wiodący ze Stryja na Skole do Vereczke na Węgrzech. Wchodzi on tu z Tuchołki, idzie przez górę Łysą a potem przez Chreberce na zachód, następnie skręca na płd.-zach., wchodzi w dolinę Klimczanki (809 m.), przekracza rzekę Stryj (745 m.), wspina się serpentyną na Beskid, poczem skręca na płd.-wsch. koło karczmy Beskid (841 m.) i wchodzi do Węgier. Las w płd. stronie wsi, na praw. brz. Jazestrowa, zwie się Pohar, w stronie płn., na granicy Felizienthalu, Hostyłów, w stronie płn.-wsch. Kremenianka. Własn. większa (funduszu ubogich) ma ro. or. 39, łąk i ogr. 133, pastw. 48, lasu 3766 mr.; własn. mniej. ro. or. 518, łąk i ogr. 381, pastw. 211, lasu 466 mr. Według spisu z r. 1880 było 507 mk. w gminie, 42 na obsz. dworsk. (wyznania gr. kat., z wyjątkiem 52 wyzn. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Felizienthalu, gr. kat. w Żupaniu. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. jednokl. Wieś należała dawniej do dóbr koronnych w Ziemi Przemyskiej i była r. 1768 w posiadaniu Anny z Kossakowskich

Łabęckiej, starościny rohatyńskiej, z prow. 1695 złp. 18 gr.; z czego kwarta 423 złp. 27 gr., później w posiadaniu Zawojskiego. Zajęta 11 czerwca 1789 r. została przyłączoną do klucza borynickiego. Przy licytacyi 1829 r. nabył ją Wacław Hudetz za 12,440 zł. m. k. *Lu.Dz.*

Klimiszki, folw. i zaśc. szlach., nad jez. Wielikszis, pow. święciański, 2 okr. adm., o 24 w. od Święcian, 5 dm., 30 mk. katol. (1866).

Klimken (niem.), pow. węgoborski, ob. *Klimki.*

Klimki, 1.) wś, pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków. W 1827 r. było tu 18 dm., 84 mk.; obecnie 13 dm., 97 mk., 295 mr. obszaru. Ob. *Gręzówka.* 2.) **K.**, wś, nad rzeką Szkwą, pow. ostrołęcki, gm. Myszyniec, par. Kadzidło. W 1827 r. było tu 18 dm., 138 mk., obecnie ma obszaru gruntu 782 morg. 3.) **K.**, ob. *Chełchy.* *B. Ch.*

Klimki, wś, pow. sokólski gub. grodz., o 21 w. od Sokółki.

Klimki, rus. *Kłymki*, a.) przys. Rudy magierowskiej; b.) grupa domów w Kamionce wołoskiej, przys. Budy; c) grupa domów w Okopach. Wszystko w pow. Rawa Ruska.

Klimki, niem. *Klimken*, dok. *Tieselswohl*, *Tysłowa wola*, *Klimbken*, wś, pow. węgoborski, na pruskich Mazurach, przez polskich osadników zajmowana. R. 1560 książę Olbracht nadaje Wilhelmowi Tiesel von Daltitz, 40 wł. boru na prawie lennem. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 533.

Klimkiewiczów, os. fabr. nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewna, przy szosie z Bzina do Zawichostu, odl. 1 w. od Ostrowca, 16 w. od Opatowa. Jestto zakład żelazny, należący do fabryk i kopalń bar. Fraenkla. Osada liczy 11 dm., 250 mk., 72 mr. obszaru. Posiada dwa wielkie piece do produkcyi żelaza surowego z giserniami i piecem kopulowym do wyrobu odlewów, oraz warsztatami mechanicznemi. Zakłady poruszane są siłą pary, zatrudniają 200 robotników z zarobkiem dziennym od 35 kop. do rs. 1 kop. 50; roczna produkcya surowizny cent. 60,000, a w warsztatach mechanicznych prócz gwoździ maszynowych i innych wyrobów, produkuje się samych przyrządów dla dróg żelaznych do 25,000 cent. K. wybudowany został w 1837 roku przez właściciela dóbr ostrowieckich hr. Henryka Łubińskiego i otrzymał swe miano od nazwiska plenipotenta hr. Łubieńskich Antoniego Klimkiewicza, który kierował urządzeniem całego zakładu a w 1843 r. przeszedł na własność Banku Polskiego, następnie w 1867 r. nabyty został przez barona Samuela Anton. Fraenkel. Początkowo wielkie piece urządzone były wedle dawnego systemu i za motor służyła woda rz. Kamienny, ujęta w kanały i staw zapasowy mający 50 mr. obszaru. Produkcya wynosiła około 1860 r. do 30,000 cetnarów surowizny, lecz dopiero od czasu przejścia na własność bar. Fraenkla piece powiększono i urządzono wedle najnowszych ulepszeń; również w tymże czasie zbudowano piec kopulowy, oraz warsztaty mechaniczne.

Klimkowce, wś, pow. proskurowski, gm. i okr. polic. Czarny Ostrów, par. katol. Felsztyn, par. prawosł. Wodyczki; o 20 w. od Płoskirowa, o 10 w. od st. dr. żel. Czarny Ostrów. Ziemi dworskiej 525 dzies. W XVIII w. należały do gen. Cieleckiego, od którego nabył je Antoni Prawdzic Zaleski, marsz. pow. płosk. i szambelan kr. Stanisława Augusta. Dziś własność jego wnuka Marcina Zaleskiego. *K. Z.*

Klimkowce, wś, pow. zbaraski, o 23 kil. na wschód od Zbaraża oddalona, o 6 kil. od Podwołoczysk, leży w doskonałej podolskiej glebie, w okolicy bezleśnej; przestrzeni pos. dwor. 440 m.; włośc. 1269 m.; ludność rz.-kat. 497, parafia Toki o 10 kil. na północny wschód oddalona; gr. kat. 322, par. Terpiłówka, wioska o 4 kil. na zachód położona. Właśc. więk. pos. Franciszek Czerniakowski. *B. R.*

Klimkowice na Szląsku austr., właściwie *Klinkowice* (ob.).

Klimkowizna, kol. włośc., pow. łaski, gm Wymysłów, par. Dobroń, ma 6 dm., 30 mk., 261 mr. obszaru.

Klimkówka, wś, attynencya Dąbrowy, pow. sądecki, par. Wielogłowy, na wzgórzu, o 10 kil. od N. Sącza; 20 dm., 113 mk. Obszar dworski, własność Kielawy, ma 89 mr. roli or., 4 łąk, 9 pastw., 203 lasu szpilkowego; mniejsza posiadłość 188 roli ornej, 24 łąk i ogr., 30 pastw., 40 lasu. *M. Ż. S.*

Klimkówka, 1.) wś nad Ropą, w dolinie 388 m. n. p. m., utworzonej przez dwa lesiste pasma, od zachodu Homolę 707 m., od wschodu Ubocz 631 m. n. p. m., w pow. gorlickim; ma parafią gr.-kat., należy do paraf. rz.-kat. w Ropie i liczy według najnowszego spisu ludności 568 mk., z których 39 przebywa na obszarze więk. pos. Podług religii ma być 493 gr.-kat., 30 izrael. i 45 rz.-kat. Szematyzm duch. dyec. rz.-kat. przemyskiej z r. 1879 podaje liczbę rz.-kat. na 83. Jest tu szkoła ludowa filialna. Cerkiew parafialna gr.-kat. drewniana należy do dek. bieckiego dyecezyi przemyskiej i liczy wraz z Łosiem 1532 gr.-kat. a 310 izrael. K. graniczy na północ z Łosiem, a na południe z Uściem ruskiem. Więk. pos. (Jul. Götze) ma obszaru 117 mr. roli, 40 mr. łąk, 44 mr. pastw. i 449 mr. świerkowego lasu; pos. mn. 665 mr. roli, 85 mr. łąk i ogr., 171 mr. pastw. i 105 mr. lasu. 2.) **K.**, przys.

do Raciborzan, leży nad Stradomką, przy drodze z Dobry do Góry św. Jana, w pow. wielickim. *Mac.*

Klimkówka, wieś w pow. sanockim, zostająca pod jurysdykcyą starostwa w Sanoku, sądu pow. w Rymanowie, odbierająca pocztą tamże. Ma 150 domów i ludność 1000 głów wynoszącą. Mieszkańcy wyłącznie katolicy, należeli niegdyś do narodowości niemieckiej, za czasów Jana Kazimierza tutaj skolonizowanej, obecnie mówią i myślą po polsku i jedynie nazwiska zdradzają ich cudzoziemskie pochodzenie. Obszar dworski, którego właścicielem jest Teofil Ostaszewski ze Wzdowa, posiada tutaj 350 morgów roli, 124 mr. łąk i ogrodów, 19 mr. pastwisk i 458 mr. lasu. Włościanie mają 861 mr. pola, 93 mr. ogrodów, 137 mr. pastwisk i 2 mr. lasu. Gospodarstwo rolne, tak na gruntach dworskich, jako też włościańskich postępowe i wzorowe, dla tego zamożność tutejszych kmieci znaczna i z każdym dniem wzrasta. Grunta, drenowane od lat kilkunastu, wydają plon w dwójnasób większy niż dawniej. Istnieje tutaj gorzelnia, cegielnia, drenarnia, utrzymywane przez właściciela. Włościanie mają piękne sady, zaopatrujące targi całej okolicy w owoce, a gruszki klimkówkami zwane słyną z dobroci i stanowią znaczny artykuł handlu w okolicy. Klimkówka jest krańcową wsią powiatu sanockiego na zachód wysuniętą i graniczy z gminą Iwonicz, która już do pow. krośnieńskiego należy. Przez K. płyną potoki: Kellarów i Jarosów, które, łącząc się tutaj, tworzą potok Kompacha, będący dopływem Morawy. Grunta mokre choć żyzne, przechodzą w baguiste na granicy północno-wschodniej wsi, od Ladzina i Wróblika królewskiego, a mają tutaj najniższe wzniesienie, bo 315 m. n. p. m. Najwyższe wzniesienie na Suchej górze, z południa, od strony Wulki, bo 608 m. n. p. m. Klimkówka leży przy trakcie podkarpackim między Rymanowem a Krosnem. Parafia łacińska, należąca do dekanatu rymanowskiego, jest w miejscu, a należy do niej prócz Klimkówki, także Bałucianka i Wola. Przywilej erekcyjny tutejszej parafii zaginął w wieku XVI, gdy Klimkówka zajętą została przez reformowanych. W aktach biskupich z r. 1567 zanotowano, że beneficium to w skutek zajęcia przez heretyków „dawno" wakuje. Jak świadczą księgi wizytacyi z tegoż czasu, kościół tutejszy poświęcany był w r. 1453 pod wezw. św. Michała, przez Mikołaja Błażejowskiego bisk. przemyskiego, co się zaś tyczy założenia parafii, to miało mieć miejsce w początkach XV wieku. Wizytacya fredrowska z r. 1728 przypuszcza, że kościół był fundowany przez urodzonego Bobolę, podkomorzego przemyskiego. Oddali go reformowani w końcu XVII wieku. Obecny drewniany kościół wzniesiono w r. 1854 a poświęcono w r. 1869, również pod wezw. św. Michała. Na cmentarzu jest kaplica murowana, mszalna, w stylu ostrołukowym, w niewyprawianej cegle zbudowana przez Teofila Ostaszewskiego, według planów Teofila Żebrawskiego. Pod nią grobowce rodziny Ostaszewskich. *W. J. W.*

Klimkowo, 1.) młyn, pow. olsztyński, st. p. Wartembork. 2.) **K.**, w dok. *Clemkow*, nazywała się pierwotnie wieś jakaś pod Płowężem, przybrała potem, jak się zdaje, nazwę Mierzyn, dziś Mierzynek, pow. lubawski. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech str. 83.

Klimkowszczyzna, zaścianek, pow. miński, przy drożynie wiodącej z Piaciewszczyzny do Rubiłek, ma osad 2, grunta niezłe, łąk brak. *Al. Jel.*

Klimoniszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 1 okr. adm., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol. (1866).

Klimontów, wś i folw., pow. będziński, gm. Górnicza, par. Zagórze. Leży przy drodze ze Strzemieszyc do Niwki o 5 w. od Dąbrowy. W 1827 r. było tu 51 dm., 294 mk., obecnie wś K. ma 27 dm., 216 mk., obszaru gruntu włośc. 255 mr., folw. zaś 10 dm., 30 mk. i 1074 mr., w tem 422 ornej. Do wsi należą osady: Podbrowarze, Poddańdówka, Rabka i Smietański, z którymi razem Kl. ma 40 dm., 475 mk. i 547 mr. obszaru. Folw. należy do dóbr Zagórze. Własność niemieckich poddanych sukcesorów ś. p. Gustawa Kramsty. Graniczy K. na wschód z wsią Porąbka i z lasami rządowemi, na południe z temiż lasami, na zachód z wsią Dańdowka, a na północ z polami wsi Zagórze. Rozległość gruntów i łąk dworskich mr. 821, włościańskich mr. 329, lasów dworskich mr. 568, włościańskich mr. 60. Oprócz dworu domów dworskich murowanych 10, włościańskich murowanych 5, drewnianych 35. Ludności stałej 397, czasowej 200, a w ogólnej ilości starozakonnych 6. Grunta żytnie pierwszej klasy a w części i piaszczyste. Szkoła elementarna z ogólnem uposażeniem rs. 195 kop. 90, a w tem płacy nauczyciela rs. 150. Browar piwny, wyrabiający piwo zwyczajne i dubeltowe, z produkcyą roczną do 5,000 rs. Łomy kamienia wapiennego i ruda żelazna kamionkowa.

Klimontów, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów. Leży na drodze z Żarnowca do Wodzisławia. Szkoła gminna. W 1827 roku było tu 49 dm., 450 mk. W 15 w. był dziedzictwem Mikołaja Dębickiego h. Gryf. (Dług. II, 90). Dobra K. składają się z folwarków: K., Skorupków, Jeżów, osady Torfy, oraz wsi Klimontów. Rozległość wynosi m. 1584: folw. Klimontów grunta orne i ogrody m. 425; łąk m. 156; pastw. m. 34; wody

m. 1; lasu m. 318; nieużytki i place m. 25; razem m. 959; bud. mur. 10, drew. 5. Folw. Skorupki grunta orne i ogrody m. 299; pastw. m. 3; nieużytki i place m. 13, razem m. 315; bud. drew. 3; folw. Jeżów grunta orne i ogrody m. 255; łąk m. 15; pastw. m. 11; nieużytki i place m. 6, razem m. 287; bud. drew. 6; osada Torfy grunta orne i ogrody m. 21; nieużytki i place m. 2, razem m. 24; bud. drew. 4; pokłady torfu i kamienia budowlanego. Wś Klimontów osad 56, z gruntem m. 578.

Klimontów, wś i folw., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Proszowice. Leży przy drodze gubernialnej ze Skierniewic do Barana, na północ Proszowic w odl. 3 i pół w., na wzniesieniu 611 stóp nad poziom morza. W r. 1827 było tu 75 dm., 425 mk. Obecnie wynosi 82 dm. i 571 mk.; męz. 297, kob. 274; osad włośc. 70, z przestrzenią gruntów 549 m. Posiada szkołę początkową, urząd gminny, młyn wodny. Dobra K. z folw. Teresin mają grun. m. 1242. Do majętności tej należy młyn wodny na Szreniawie w odległości pół wiorsty z przestrzenią gruntów m. 19, w dzierżawie wieczystej będący. Wieś ta była pierwotnie własnością drobnej szlachty i zwała się Lutowice; obok szlachty mieli tu swoje działy narocznicy i rzemieślnicy książęcy. R. 1228 Lutowice są własnością Klemensa z Ruszczy herbu Gryf, kasztelana krakowskiego, i od imienia jego nazwane Klimontów. On to około r. 1253 założył klasztor benedyktynek w Staniątkach pod Wieliczką, i temuż K. na własność nadał. Według Długosza (t. II, 155 i 156; t. III, 280, 295, 297) były tu 24 łany kmiece, z których 20 kupione i ztąd zwane zakupne, a 2 także od plebana proszowskiego nabyte; z tych 22 łanów czynsz wynosił po 20 skojców, dawali 2 kapłony, a za drugie dwa kapłony, dwa grosze, jaj 20, serów 2, owsa 2 korce i 6 denarów; na Wielkanoc po groszu miodowego i oprawnego po pół grosza. Oprócz tych 22 łanów, były jeszcze 2 łany, zwane Posrzebny, z których czynsz wynosił po pół grzywny, i ponosiły wszelkie inne ciężary zarówno z zakupnemi łanami. Ze wszystkich zaś 24 łanów odrabiali pańszczyzny po jednym dniu w tygodniu. Trzy karczmy mające pola, z których płacili: z jednej czynszu 3 grzywny i kamień łoju, a z dwóch po 2 grzywny i po kamieniu łoju. Na rzece Szreniawie młyn wielki, mający wiele znacznych pól i łąk, z których dochód czynił 22 grzywny. Zagrodników 3 mających role, odrabiali tylko pańszczyznę po jednym dniu pieszym na tydzień. Folwark klasztorny wielki i sadzawka. K. graniczył z miastem Proszowicami, oraz wsiami: Stągniowice i Opatkowice, co dotąd pozostało bez zmiany. Dobra K. do ostatnich czasów stnienia rzeczypospolitej należały do wspomnionego klasztoru, później 1774 roku stały się własnością skarbu, od którego nabył je Józef Sołtyk, a w r. 1813 sprzedał Janowi Rudnickiemu. Dziś dziedzictwo Kamockich. Gmina K. należy do sądu gm. okr. V w Proszowicach, st. pocz. tamże; obszar gminy wynosi m. 8076, z tego przypada na: grunta orne m. 6339; łąki m. 740; pastwiska 253 m.; ogrody, sady i pod budynkami 276 m; lasów zaledwie 98 m., resztę gruntów zajmują wody i nieużytki. Gleba przeważnie pszenna, wielce urodzajna. Z wymienionej przestrzeni, grunta dworskie zajmują 6040 m; włościańskie 2036 m. Ludność gminy K. z końcem 1881 r. wynosiła: chrześcian męż. 1491, kob. 1573; żydów męż. 12, kob. 8, w ogóle 3084 głów. Domów murowanych 6, drew. 458, razem 464; budynków niemieszkalnych 430, w tej liczbie 12 mur. Fabryka cukru w osadzie Szreniawa, z roczną produkcyą rs. 96,000. Browar piwny we wsi Zagrody Proszowskie, produkujący rocznie za rs. 3,300; młynów wodnych 3 i cegielni 3, z produkcyą 1200 r. Rzemieślników kowali 11, ślusarzy 2 i cieśli 3. Szkółka elementarna jedna, koszt utrzymania jej rs. 224. Sklepików drobnych 19, w rękach żydów, karczma jedna. W skład gminy wchodzą wsie i folwarki: Gniazdowice, Janów, Kadzice, Klimontów, Kowary, Makocice, Opatkowice, Ostrów, Rozalin, Szczytniki, Szreniawa (cukrownia), Teresin, Wielopole i Zagrody Proszowskie. *Mac.*

Klimontów al. *Klimuntów*, osada, przedtem mko nad rz. Pokrzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Klimontów; leży w nizinie otoczonej wzgórzami, przy traktach z Opatowa do Osieka i z Sandomierza do Staszowa wiodących; odl. od Opatowa 14 w., od Sandomierza 21 w., od Radomia 88 w. Posiada kościół paraf. murow., klasztor dominikański, szkołę początkową, dom schronienia dla 8 starców i kalek, sąd gm. okr. II i st. pocz. W 1827 r. było tu 118 dm., 1314 mk.; w 1862 r. liczono 133 dm (31 murow.) i 1929 mk. (1318 żydów); obecnie jest 133 dm. (40 mur.), 2654 mk. (1294 męż., 1350 kob.) i 419 mr. ziemi miejskiej. Podług akt miejscowych kościelnych, jest to starożytna osada, sięgająca joszcze XIII w., są bowiem ślady, iż gdzie dziś są tak zwane Górki, tam był Stary Klimontów. Teraźniejszy zaś czyli Nowy Klimontów leży na Ramuntowicach (Rajmuntowice, Ramontowice) i na Kopaninie i założony został przez Zbigniewa Ossolińskiego, wojewodę podlaskiego, w r. 1604, który wyjednał przywilej u króla, potwierdzający erekcyą w r. 1611 i stanowiący targi i jarmarki i t. d. Na mocy tego nadania K. rządził się jak inne miasta prawem magdeburskiem, a pieczętował zwykle herbem dziedziców. Od Ossolińskiego przeszedł w spadku familijnym do Morsztynów,

a od tych w końcu do Ledóchowskich. Z tych Józef hr. Ledóchowski poczynił miastu nowe nadania i zwolnienia powinności, co wszystko przez radę administracyjną Królestwa w r. 1829 było potwierdzone. Pamiątką po pierwotnych dziedzicach są tutaj dwa wspaniałe kościoły: kolegiata czyli fara, powstała na miejscu małego drewnianego kościołka w Starym Klimuntowie od wieków istniejącego, i kościół z klasztorem księży dominikanów. Tych ostatnich założycielem był wyżej wspomniany Zbigniew Ossoliński, który wystawił gmachy w r. 1613 i uposażył je hojnie wsią Olbierzowice z tamecznem probostwem. Synowie jego Maksymilian i Krzysztof Ossolińscy powiększyli ten zapis przez dodanie dwóch wsi: Beradza i Płaczkowic. Obszerny ten gmach i w dobrym utrzymany porządku, ani pod względem architektury zewnętrznej, ani pod względem wewnętrznych ozdób i pomników nie ma nic szczególnego. Znajduje się tu starożytny portret założyciela w naturalnej wielkości, zawieszony przy wielkim ołtarzu z napisem, świadczącym, iż wykonany był kosztem wdzięcznych dominikanów w r. 1627, oraz trzy nagrobki z wieku XVII, a mianowicie 70-letniej panny Heleny Karskiej, zgasłej w r. 1624; Zofii Rucińskiej, sędziny ziemskiej sandomierskiej, zmarłej 1625 roku; i księdza Macieja Glanceryna z Kromołowa, plebana goślickiego, zmarłego w tutejszym klasztorze w r. 1640. Kościół parafialny, przy którym pierwotnie była kolegiata, winien założenie swoje synowi wyżej wspomnianego Zbigniewa, Jerzemu Ossolińskiemu, kanclerzowi wielkiemu koronnemu, który wystawił go w r. 1634 i hojnie uposażył, ustanowił trzech prałatów, to jest proboszcza-infułata, dziekana, kustosza i czterech kanoników. Erekcyą kolegiaty aprobował Piotr Gembicki, biskup krakowski, w r. 1648, a stany królestwa w następnym roku zatwierdziły. Świątynia ta wybudowaną jest na wzór kościoła św. Piotra i Pawła w Rzymie; ale chociaż mu wyniosła kopuła i dwie wieże przy ścianie szczytowej okazałą zdaleka nadają postawę, zblizka patrzący widzą w nim niekształtne tylko proporcye i sparodyowanie arcydzieła budowniczej sztuki. Wnętrze kościoła jest wspaniałe i nierównie od powierzchownej onego postaci piękniejsze. Otoczony jest krużgankiem, w okrąg ustawionemi kolumnami od nawy oddzielonym. Obrazy są tu piękne, z pomników jest portret założyciela bardzo dobrego pędzla, z podpisem i datą jego śmierci, która nastąpiła d. 9 sierpnia 1650 r. Są w nim nagrobki rodzin Ossolińskich, Ledóchowskich i Radoszewskich, oraz pierwszego tutejszego infułata księdza Pawła Rzeciskiego, zmarłego w r. 1633. Kościół ten w r. 1657 zrabowali i zniszczyli Szwedzi tak dalece, że wtedy wiadomość o grobowcu założyciela zaginęła; zrujnowane bowiem mury, bez ołtarzy, bez kapłanów, znaczny czas stały pustkami. Dopiero w roku 1727, Jakób Morsztyn, wojew. sand., z żoną swoją Heleną z Kalinowskich, wnuczką fundatora, wyrobiwszy prezentę na probostwo klimuntowskie Walentemu Boxa Radoszewskiemu, przy jego pomocy wyrestaurował kościół i wydobył zatracone jego fundusze. On to podniósł kopułę wielką, od dachu miedzią pokrył, wieżę jednę zakończył, mury poreperował, okna pododawał, 4 ołtarze wystawił, do zakrystyi srebra i aparaty posprawiał, probostwo, szpital, domy dla księży i dla kapeli wybudował. Jemu to, jakby drugiemu swemu fundatorowi, kościół klimuntowski wiele zawdzięcza; nagrobek też wspaniały, marmurowy, na ścianie znajdujący się, zasługi jego wylicza. Przyczynili się podobnież do upiększenia kościoła i następni proboszcze, jak ksiądz Michalski oraz ksiądz Wojciech Boxa Radoszewski, synowiec poprzedniego, który kruchtę i facyatę z ciosowego kamienia wystawił, wieżę gzymsami ciosowemi ozdobił, wspaniałe wschody przed kościołem wymurował, wewnątrz pilastry, sztukaterye złocone, galeryą bronzowaną naokoło kościoła porobił. Oprócz tych dwóch istotnie wspaniałych świątyń, osada ta, niegdyś ludna i przemysłowa, teraz uboga i niczem innem nie odznacza się. Dobra K., niegdyś Ledóchowskich, od 1881 r. Karskiego, składają się z folwarków głównych: Górki, Julianów, Nawodzice, Smerdynia; folw. pomocniczych: Żyznów, Rybnica, Nowa wieś, Szymanowice górne i Podgórne (wsie niżej wymienione). Rozległość wynosi mr. 5893: grunta orne i ogrody mr. 2103, łąk mr. 278, pastwisk mr. 406, wody 48, lasu mr. 2925, nieużytki i place mr. 133; bud. mur. 29, z drzewa 115; ubezpieczonych na rs. 78,600. Płodozmian z dawnych lat zaprowadzony; gorzelnia, browar piwny, olejarnia, młynów wodnych 5, tartak, młyn do mielenia gipsu, piec wapienny, cegielnia, pokłady kamienia marmurowego, z którego wypala się wapno, i pokłady gipsu. Rzeka Pokrzywianka i druga bez nazwy przepływają. Osada dawniej miasto K. dm. 150, z gruntem mr. 432; wś Nowa wieś os. 42, z gruntem mr. 358; wś Szymanowice górne os. 6, z grun. mr. 101; wś Górki os. 9, z grun. mr. 167; wś Pokrzywianka os. 33, z grun, mr. 432; wś Zagaje os. 2, z grun. mr. 21; wś Nawodzice os. 52, z grun. mr. 609; wś Rybnica os. 7, z grun. 89; wieś Smerdynia os. 76, z grun. mr. 821. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w miejscu, liczy 6654 mk.; rozl 13715 mr., w tem ziemi dwor. 8260 mr.; urząd gm. we wsi Przybysławice o 2 w. W skład gm. wchodzą: Adamowicze, Bieradz, Bugaj, Byszów, Byszewska Kępa, Cho-

brzany, Dziewków, Faliszowice, Goźlice, Jachimowice, Jankowice górne, Kaczkówek, Klimontów, Klimontowski Borek, Kozinek, Kroblice, Krzeszkowice, Nasławice, Ossolin, Pęchów, Pęchowiec, Płaczkowice, Postronna, Przybysławice, Przybysławski Borek, Rogacz, Ryłowice, Strączków, Sniekozy, Tęczynopol Ossoliński, Tęczynopol Piechowski, Wilkowice, Zakrzów, Zakrzowska Wola, Żuków. *Br. Ch.*

Klimontówka, al. *Konarka* albo *Piskrzynka*, rzeczka, wypływa pod wsią Nieskórzowem w gm. Piórków, pow. opatowskim, ze wschodniego pasma Łysogór, zwanego górami Witosławskiemi, czterema strumieniami łączącymi się pod wsią Backowicami; stąd płynie w kierunku połud.-wschodn. pod Piskrzyn, gdzie rozdziela się na dwa ramiona, z których zachodnie pod Janczycami i Strobicami zowie się strugą Sciegańską. Oba te ramiona łączą się pod Iwaniskami i płyną koło Krępy i Kamienicy. K. pod Konarami wchodzi w powiat sandomierski, płynie pod Pokrzywianką, Klimontowem, skręca ku południ. pod Szymanowice i Nawodzice; od Królewic zwraca się ku wschod., płynąc równolegle z Koprzywianką, do której wpada z lew. brz. za Dmoszycami, wprost Wójtostwa. Długosz zwie ją Krępa, inni mięszają z Koprzywianką (ob.). Przyjmuje z lew. brz. strumienie: pod Krępą od Modliborzyc i Kobylan, pod Kamienicami od Mydłowic, pod Pokrzywianką od Grocholic; z praw. brzegu: pod Konarami od Swiniej Krzywdy, pod Pokrzywianką od Zagórzyc. *J. Bliz.*

Klimonty 1.) wś, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy. W 1877 r. było tu 25 dm., 171 mk.; obecnie 33 dm., 211 mk.; 523 mr. obszaru. 2.) K., wś szlach. i włoś., pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. W 1827 r. było tu 12 dm. i 77 mk.

Klimonty, wś włośc., pow. wilejski, o 54 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., gm. Radoszkowicze, przy b. drodze pocztowej z m. Ilii do m Radoszkowicz, 5 dm., 41 mk. praw. (1866).

Klimoutz, ob. *Klimowce.*

Klimow 1.), mko i st. p., pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, między stacyami Czurowicze i Nowozybków, o 131 w. od Czernihowa, 5430 mieszk. starowierców, trudniących się kołodziejstwem. 2.) K., ob. *Klimow-Zawod.*

Klimów, potok podgórski, na obszarze gm. Trzcianńca, w pow. dobromilskim, wytryska w zach. stronie tejże gminy, kilku strugami na płn.-wsch. stoku górskiego pasma Chwaniowa (ob. t. II, 73), niedaleko góry Niedźwiedzie zwanej (618 m.), tworzącej płn.-zach. kraniec tego pasma, ciągnącego się na płd.-wschód wzdłuż granicy pow. dobromilskiego i liseckiego (Lisko). Potok płynie z początku lasem, potem łąkami trzcianieckiemi na płd.-wschód, zabierając liczne strugi, spływające z Chwaniowa. Poczem zwraca się na płn.-wsch. u stóp góry Suszycy (528 m.) i niezadługo skręca się na płn.-zach., a we wsi Trzciańcu pod kościołem przyjmuje kierunek płn.-wsch. Pod folwarkiem tejże wsi zabiera z lew. brz. znaczny potok Rostokę, a zwróciwszy się poniżej znowu na płd.-wsch., zasila się potokiem nastającym w Krzywem, przysiołku Trzc.; opuszcza tuż przed ujściem gm. Trzc. i na obszarze Wojtkowej wpada z lew. brz. do Wiaru. Długość tego nader krętego potoku czyni przeszło 8 kil. Nad dolnym biegiem z lew. brz. rozciąga się wzgórze lesiste Wielki Las (488 m.), a z pr. brz. nagie wzgórze Rajków. Z tego wzgórza spływają dwie pomniejsze strugi do K.

Klimowce, *Klimoutz*, wś na Bukowinie, powiat serecki, o 21 kil. od Seretu, ma 1187 mk. i paraf. cerkiew dyzunicką. Od czasu Józefa II jestto osada lipowianów.

Klimowe dobra, las w zach. stronie wsi Polany, pow. żołkiewski.

Klimowica, węg. *Kelemenfalva*, wieś w hr. bereskiem (Węg.), 200 mk. *H. M.*

Klimowicze 1.), wś w gm. Lebiodka, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 25, od Wasiliszek 22, dm. 7, mk. prawosł. 64 (1866). 2.) K., wieś, pow. miński, w gm. siennickiej, nad rzeczułką położona, ma glebę dobrą, osad 15 i cerkiewkę. 3.) K., wieś, pow. słonimski, nad rz. Łukowicą, dopływem Szczary, między Dereczynem a Zadworzem.

Klimowicze, m. pow. gub. mohilewskiej nad rz. Tapką (Kalinicą) i Ostrem, o 20 w. od Soża, o 133 od Mohilewa, o 814 od Petersburga, w okolicy dość płaskiej i nizinnej. Mko ubogie, ma 2870 mk., stacyą pocztową, 81 sklepów, 438 dm., 2 cerkwie, 2 izr. domy modlitwy, 2403 dzies. ziemi miejskiej, targi tygodniowe, 24 czerwca jarmark. Był tu kościół katolicki i klasztor dominikanów już przed r. 1626. Niegrodowe starostwo klimowickie w wdztwie mścisławskiem podług metryk litewskich składało się z miasteczka Klimowicze z dobrami przyległemi, które od r. 1720 do 1758 były w nieprzerwanem posiadaniu rodziny Bielackich. Dopiero z mocy przywileju króla Augusta III z d. 8 sierpnia 1758 r. Fabian i Róża małżonkowie Bielaccy ustąpili tego sstwa Józefowi Hołyńskiemu, podstarościemu sądowemu mścisławskiemu, którego syn Jan był ostatnim posiadaczem tego sstwa, opłacając z niego kwartę w ilości złp. 388 gr. 28, a hybernę złp. 80. Powiat klimowicki gub. mohil. zajmuje wschodnią część gubernii, graniczy na płn. z mścisławskim, na wschód z rosławskim gub. smoleńskiej, na płd. z suraskim gub. czernihowskiej, na zachód z czerykowskim. Rozl. 3711 w. kw. Grunta w powiecie na przemian błotniste i zwirowate. Lasy rozległe lecz mniejszej wartości od czerykowskich. Powiat ten i czan-

sowski są najbezludniejsze i najbiedniejsze w gubernii. Mieszk. do 90000; r. 1863 było 84613. Z tej liczby 75938 prawosł., 1905 kat., 6769 izr. Parafia katolicka jedna w Łozowicy. Dzieli się powiat na 3 okręgi administr., 14 gmin. Jezior w pow. niema, błot dużo ale małych. Główna rzeka Soż płynie wzdłuż zach. granicy powiatu. Z jej dopływów główne: Ipuć, Biesiedź i Oster. Mka: Krzyczew i Kościunowicze. Marszałkami powiatu klimowickiego od r. 1777 byli: Ciechanowiecki Włodzimierz, Ciechanowiecki Ignacy, Ciechanowiecki Jan, Chmyzowski Michał, Glinka Leon, Hołyński Michał, Hołyński Józef Feliks, Hołyński Józef, Hołyński Ignacy syn Jana, Komar Stanisław, Wołłowicz Marcyan. *Dekanat klimowicko-mścisławski* rozciąga się na powiaty klimowicki i mścisławski gub. mohil. oraz miasto Smoleńsk. Parafij 3. Wiernych 4985.

Klimowiec, las w Dobrohostowie, pow. drohobycki, na płd.-zach. od zabudowań wiejskich, na praw. brz. Kłodnicy, do której jego wody uchodzą. Najwyższe wzniesienie 414 m.

Klimówka, ogród w pow. zasławskim, nad Horyniem, o parę wiorst od Zasławia, piękny ogród z łazienkami przez dra Dropsego urządzonemi, własność niegdyś Sanguszków, na cześć matki ks. Romana Klementyny nazwany.

Klimówka 1.), wieś, pow. grodzieński. Był tu klasztor dominikanów. Założyli go 1686 r. bracia Jaskołdowie Adam Bazyli skarbnik wołkowyski i Jan podczaszy witebski. 2.) **K.**, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 10 w. od Sokółki, miała kaplicę katol. par. Odelsk.

Klimówka, ob. *Lisa*.

Klimówka, słoboda, pow. bałcki, gm. Wielka Meczetna, par. Krzywe Jezioro.

Klimówka, st. dr. żel. moskiewsko-kurskiej w gub. moskiewskiej.

Klimowszczyzna, wieś i folw., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Odl. 56 w. od Augustowa.

Klimowszczyzna, wś w pow. dryssieńskim, własność Koniuszewskich, przedtem Żebrowskich, Swołyńskich, 600 dzies. ziemi dwors. Kaplica katolicka parafii Zabiały, wzniesiona przez Chełchowskiego w r. 1772 p. t. Przemienienia Pańskiego. *M. K.*

Klimowszczyzna 1.), wś rząd. nad rz. Turejką, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 53 w. od Lidy, 2 dm., 17 mk. kat. 2.) **K.**, okolica szlachecka, nad rz. Żyżmą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 42, od Ejszyszek w. 32, dm. 3, mk. katol. 36 (1866).

Klimow-Zawod, wieś i b. st. poczt. przy dawnym trakcie z Wiaźmy do Juchnowa, o 24 w. od Juchnowa.

Klimsa al. *Klimsowizna*, to samo co Hejduki dolne, pow. bytomski.

Klimuntka, os., ob. *Susłówka*.

Klimuntów, ob. *Klimontów*.

Klimuntówka, góra, ob. *Jurkówka*, powiat myślenicki.

Klimy 1.), wieś, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy. Liczy 23 dm., 119 mk., 482 mr. 2.) **K.**, ob. *Klamy* i *Kliny*, pow. radomski.

Klimy (*Bejdy*), wieś w b. ziemi drohickiej, par. Przesmyki.

Klimy 1.), zaśc. szlach. nad Klimą, powiat oszmiański, 4 okr. adm., 43 w. od Oszmiany, 1 dom, 36 mk., z tego 30 prawosł., 6 katol. 2.) **K.**, wś, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 53 w. od Oszmiany, 17 dm., 155 mieszk., z tego 73 prawosł., 70 katol., 12 żydów (1866).

Klin 1.), os., pow. sochaczewski, gm. i par. Młodzieszyn. 2.) **K.** *Brankowski* al. kol. *Antonów*, os., pow. grójecki, gm. Promna, par. Wrociszew; 6 bud., 95 mr. rozl. 3.) **K.**, os., pow. brzeziński, gm. Popień, par. Jeżów; 1 dom, 9 mk., 24 mr. rozl. 4.) **K.**, ob. *Pągów*. 5.) **K.**, kol., pow. kozienicki, gm. Tczów, par. Zwoleń. Odl. 33 w. od Kozienic, ma 121 mr. obszaru. 6.) **K.**, os. włośc., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, od m. powiatowego 11, gruntu mr. 7, dom 1, mk. 3. 7.) **K.**, os., pow. siedlecki, gm. Stara wieś, par. Siedlce. Niezamieszczona w spisie urzędowym z 1878 r. 8.) **K.-Lekowski**, os., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. 10 w. od Ciechanowa, ma 1 dom, 24 mk., 30 mr. gruntu. 9.) **K.**, os. leśna, powiat makowski, gm. i par. Krasnosielc. *Br. Ch.*

Klin, w dok. *Clin*, nazwa góry w pow. wejherowskim, opodal wsi Kłonina i Messin (?), wspominana r. 1285 i 1288, obecnie nieznana. Czyt. Perlbach: „Pommerell. Urkunden”.

Klin, pod Namestem, wś w hr. orawskiem (Węg.), 905 mieszk.

Klin, miasto pow. w gub. moskiewskiej, nad rzeką Siestrą, 522 wiorst od Petersburga a 84 od Moskwy odległe, 7356 mk. Bank, stacya pocztowa, st. kolei żel. mikołajewskiej. Niegdyś dziedziczna posiadłość domu Romanowych.

Klin, potok, lewy dopływ Bystrzycy-Sołotwińskiej, ob. *Kłyn*.

Klin 1.), wzgórze na wsch. krańcu Grzędy w pow. lwowskim. Jest to dalszy ciąg Grzędnej góry. Najwyższe wzniesienie czyni 270 m. Na wschód zwęża się ono coraz bardziej, przechodzi do wsi Sieciechowa i opada ku wąskiej dolinie potoczku, płynącego pod nazwą Niedzielczyny, potem Młynówki a w końcu Pikułówki, i wpadającego do kanału rządowego. Na płn. i płd. od wzgórza leżą podmokłe doliny. Przez płd., 2 kil. szeroką, płynie kanał rządowy (248—245 m.), przez płn., jeden kil. szeroką, pot. Niedzielczyna (247—246 m.). 2.) **K.** na pasiekach, grupa domów w Lesienicach, w pow. lwowskim. 3.) **K.** (al. *Obydra*), wzgórze, 395 m. wysokie, w płd.-wsch. stronie Ma-

najowa, w pow. złoczowskim. 4.) K., karczma w Manajowie, w pow. złoczowskim. 5.) K., ob. *Czeremcha*. *Lu. Dz.*

Klin starorobociański, szczyt tatrzański w paśmie granicznem między doliną Starej Roboty a Raczkową. Według mapy spec. mon. austr. węg., Z. 9. Col. XXI, szczyt ten zowie się Wysokim wierchem, a południowy szczyt ramienia górskiego, odrywającego się od Wysokiego Wierchu na południe, między wschodniem a zachodniem ramieniem doliny Raczkowej czyli między Gaborową i właściwą Raczkową doliną, zowie się Klinem (1569 m.). Między Kl. star. a Błyszczem (ob.) przełęcz „Gaborów Zadek" (ob.). Wzniesienie szczytu 2170 m. (szt. gen.). *Br. G.*

Klina góra, 240 m. wys., w płn.-wschod. stronie Rzeczycy, pow. Rawa Ruska.

Klinas, os., pow. szawelski, gm. łuknicka, 8 dzies. rozl. *J. Godl.*

Klińce, wś, pow. owrucki, na płn. od Żuków-nad-Noryniem. W XVII w. monastyr.

Klińce, fabryczne mko w gub. czernihowskiej, na płd. krańcu pow. suraskiego; st. p. i wielka fabryka sukna Maszkowskiego; 7390 mk., o 235 w. od Czernihowa. O 5 w. od K. leży fabryczna kolonia Nowe Meżyrecze.

Klińcy, wś w pow. nowogródzkim, w pobliżu Niemna i sławnych Szczors, dziedzictwa Chreptowiczów, w gm. szczorskiej, ma osad około 70, w miejscowości żyznej, lud zamożny, korzysta z wzorowego gospodarstwa dworu szczorskiego. *Al. Jel.*

Klińcz, niem. *Klinsch*, trzy posiadł. w pow. kościerskim: a) *Kl. Wielki*, niem. *Gr. Klinsch*, rycer. dobra i włośc. wś szlach. Do tutejszych dóbr należą folw. Jeziórki i Gościeradz, do wsi włośc. młyn wodny zwany Grenzmühle; gbur. jest tu 23, zagr. 2. Obszaru ziemi obejmuje ogółem mr. 5380, kat. 215, ew. 270, dysyd. 10. W miejscu jest szkoła ewangelicka, karczma, cegielnia; dm. 92. Parafia i poczta w Kościerzynie, dokąd odległość wynosi 1 milę. R. 1570 jest posiadaczem Węglikowski, roku 1766 Ignacy Węglikowski sędzia ziems. człuchowski; b) *Kl. Mały*, niem. *Kl. Klinsch*, rycer. dobra, nad bitym traktem kościersko-starogrodzkim, $^3/_4$ mili od Kościerzyny. Obszaru liczą mr. 2413, katol. 99, ew. 58. W miejscu jest szkoła elem. Parafia i poczta w Kościerzynie. Pierwszy znany przywilej na tę wieś pochodzi z r. 1295, odnowiony r. 1562. R. 1570 jest posiadaczem Powalski; c) *Kl. Nowy*, niem. *Neu-Klinsch*, szlach. wś włośc., pół mili od Kościerzyny. Obszaru liczy mr. 1459, gbur. 16, zagr. 1, katol. 106, ew. 82, dm. 21. Parafia i poczta w Kościerzynie, szkoła w Małym Klińczu.

Klińczany, może *Klęczany*, wieś w pow. sokólskim gub. grodz., o 22 w. od Sokółki.

Klinde albo *Klint*. Tak mieszkańcy gubernii estlandzkiej zowią część wyniosłego brzegu południowego zatoki fińskiej, na wschód od Portu Baltyckiego.

Klinek, starożytna wieś poduchowna w powiecie ihumeńskim, przy drodze wojenno-komunikacyjnej, wiodącej z Uzdy, Dudzicz, Dukory do Ihumenia, tudzież przechodzących tu nowych traktach pocztowych z Ihumenia do Smiłowicz i Maryi Góry, stacyi dr. żel. libawsko-romeńskiej. Ma zarząd gminy klineckiej, składającej się z 8 wiejskich starostw, 24 wiosek zamieszkałych przez 1718 włościan płci męskiej. Okrąg policyjny smiłowicki, okrąg sądowy ihumeński. Klinek posiada dwie cerkwie, z których jedna starożytna, pounicka, zdaje się na miejscu pogańskiego okopiska zbudowana, jak świadczy o tem dąb, olbrzymiej w pniu szerokości, tuż stojący. Klinek w XV w. należał do możnej rodziny Kieżgajłów, w XVII w. widzimy go ręku Zawiszów. Krzysztof Zawisza w swych Pamiętnikach pisze o K., wychwalając tu polowanie na grubego zwierza. Ponieważ K. należy do skarbu, lasy więc tutejsze zostały nieźle zachowane; wieś zamożna ma osad 50, stacyą pocztową, szkółkę gminną. Lud trudni się wyłącznie rolnictwem. *Al. Jel.*

Klinek, folw. pryw., pow. wilejski, o 42 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 1 dm., 6 mk. Własność Swiętorzeckiego (1866).

Klingbeck (niem.), dobra i os., pow. świętosiekierski, st. p. Ludwigsort i Zinten.

Klingbeil (niem.) ob. *Chmielewo*.

Klinge (niem.), ob. *Klinka* (łuż.).

Klingenberg (niem.), 1.) ob. *Tleń*. 2.) **K.**, wś, pow. braniewski, st. p. Packhausen.

Klingenwalde (niem.), dobra, pow. lwowski na Szląsku, par. Lwów. Do nich należy kol. Nieder-Stamnitzdorf z r. 1778—90.

Klinger (niem.), al. *Klingermühle*, pow. świecki, ob. *Tleń*.

Klingerberge (niem.), pow. świecki, ob. *Tleń mały*.

Klingersberg (niem.), dobra, pow. stołupiański, st. p. Mehlkehmen.

Klingerswalde (niem.), wś, pow. licbarski, st. p. Dobre Miasto.

Klingewalde (niem.), wś, pow. zgorzelicki, par. ew. Nieder-Ludwigsdorf.

Klinglacken (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Klingsporn (niem.), dobra, pow. ragnecki, st. p. Ragneta.

Klingspornswäldchen (niem.), os., pow. rastemborski, st. p. Barten.

Kliniki, 1.) wś w pow. borysowskim, nieopodal rzeki Derażyny, przy gościńcu wiodącym ze Mściża do Wołczy i Begomli, ma osad 15. Okolice wzgórkowate; na wschód kotlina Berezyny. 2.) **K.**, wś i dwa w pobliżu siebie

leżące zaścianki, w północno-zachodniej stronie powiatu ihumeńskiego, przy drodze wiodącej z miasteczka Bohuszewicz do miasteczka Smolewicz w borysowskiem, w gminie wierchmieńskiej. Wieś ma osad 26. *Al. Jelski.*

Kliniki, rus. *Kłynyki*, grupa domów w Bilczu, pow. drohobycki.

Klinina, szczyt w Pieninach, zwany także *Osiczami* lub *Toporzyskową*, nad Sromowcami; porosły lasem świerkowym. *Br. G.*

Klininy, wś, pow. starokonstantynowski, par. Kupiel, leży nad rz. Grabarką, dopływem Słucza, ma kaplicę katol. Roku 1867 miała 187 dm.

Kliniszki, wś nad rz. Pilwą, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. 31 w. od Maryampola, ma 15 dm., 102 mk. Jest tu st. dr. żel. z Kowna do Ejtkun, o 55 w. od Ejtkun.

Klink (niem.), *Hojec*, ob. *Popielów*.

Klinka, niem. *Klinge*, wś serbska na dolnych Łużycach w pow. chociebuskim. Kościół ewangielicki, szkoła początkowa. W r. 1880 mieszkańców 376, prawie samych Serbów; mimo to w kościele nabożeństwo odprawia się tylko po niemiecku. *A. J. P.*

Klinkenhaus (niem.), wś, pow. rychbachowski, par. Rychbach, z ruiną zamku K., który leżał już w obrębie miasta powiatowego.

Klinki, 1.) pow. płoński, gm. Kuchary, par. Królewo. Nie zamieszczone w spisie urzęd. z 1881 r. 2.) **K.**, por. *Gręzówka* (?).

Klinki, dwa dworzyszcza Kamionki lasowej, w płn.-zach. stronie obszaru, pow. Rawa Ruska.

Klinkmühle (niem.), młyn wodny do dóbr Nieder-Kühschmalz, pow. grotkowski (Knie).

Klinkowice, niem. *Koenigsberg*, miasto na Szląsku austr., pow. opawski, 850 stóp npm. wzniesione, ma 250 dm., 2217 mk., składa się z trzech części: K., Józefowice i Lagnau. Jest tu piękny kościół paraf., zamek, sąd powiatowy. Okrąg sądowy K. obejmuje 17804 mk., 3.2 mil kw. rozl. Główne gminy: Brawantice (Brosdorf) 1296 mk.; Polanka 2383; Studzienka (Stauding) 1599 i Istebnik (Stiebnig) 1310 mieszk.

Klinkówka, *Klinówka*, karczma na obszarze dworskim w Radłowicach, pow. samborski.

Klinowaty, szczyt w Tatrach liptowskich, nad połączeniem się doliny Jamnickiej (ob.) z doliną Raczkową, tworzący południowy kraniec zachodniej ściany dol. Jamnickiej, która od szczytu Płaczliwego (2126 m.) w głównym grzbiecie ciągnie się zrazu na południe po Wielki Wierch czyli Baraniec (2184 m.), a stąd na południowy wschód przez Gładki (2949 m.) po Klinowaty. Wzniesienie 1561 m. npm. Sz. g. 49° 8' 55", dłg. g. 37° 26' 45". *Br. G.*

Klinowiec, potok w obr. gminy Cerkowny, w pow. Dolina, uchodzi w tejże wsi po krótkim biegu, bo 2 kil. i pół wynoszącym, do Luszanki z lew. brzegu. *Br. G.*

Klinówka, wś, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice.

Klinówka, ob. *Klinkówka*.

Klinówka, potok liptowski, wypływa z pod Gładkiego (1949 m., ob.), na południowym jego stoku, płynie na południe i połud.-zach. i u wsch. stóp wzgórza Martyńca (849 m.) do Ternowca, prawego dopływu Wagu. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Klinowo, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubów, odl. 14 w. od Kalwaryi, ma 10 dm., 81 mk.

Klinsch (niem.), dobra, pow. kościerski, ob. *Klińcz*.

Klinthenen (niem.), wś i leśnictwo, pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Kliny, 1.) kol., pow. łęczycki, gm. i par. Grabów. Należy do wsi Sławęcin (ob.). 2.) **K.**, wś włośc., pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno, odl. 4 w. od Opoczna, ma 17 dm., 107 mk. i 362 mr. obszaru. 3.) **K.**, folw., pow. lubelski, gm. Zemborzyce, par. Abramowice 4.) **K.** *Kraczewskie*, ob. *Kraczewice*. 5.) **K.**, por. *Januszewice* i *Klamy*.

Kliny, wś, pow. wilejski, o 11 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 9 dm., 104 mk.

Kliny, 1.) osada, pow. ostrzeszowski, 11 dm., 114 mk.; należy do kolon. i gm.: Ostrowiec. 2.) **K**, olędry, pow. poznański, 13 dm., 145 mk., 81 ew., 64 kat., 48 analf. Poczta w Owińskach; st. kol. żel. i telegr. w Poznaniu o 10 kil. *M. St.*

Klinzkau (niem.), dobra, r. 1866 tak przezwane, ob. *Klęczkowo*.

Klipphausen (niem.), kol. do dóbr Pawonków, pow. lubliniecki.

Klipschen (*Klein*) al. *Klein Oschkinnen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu Argeningken.

Klipschen-Roedszen (niem.), wś, pow. tylżycki, st. p. Neu-Argeningken.

Klipsten (niem.), 1.) al. *Januszen-Goerge*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dawillen. 2.) **K.** al. *Petraschen* (niem.), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda.

Klischau (niem.), część wsi Ober-Mahljau, pow. trzebnicki.

Klischczow (niem.), ob. *Kliszczów*.

Klischen (niem.), 1.) wś i folw., pow. kłajpedzki, st. p. Prekulsk. 2.) **K.**, wś, pow. piłkalski, st. p. Schillehnen. 3.) **K.** al. *Budupoehnen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen. 4.) *Peter-K.* al. *Gross-Grabuppen*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Szyłokarczma.

Klischt (niem.), folw., pow. międzyrzecki, należy do dom. Kurska (Kurzig).

Klischwethen (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Klisino, niem. *Klenzen*, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Klisnowo-poawdruwie, folw., pow. szawelski, par. janiska, 12 włók dobrej ziemi, w ręku obcych. *J. Godl.*

Klisów, ob. *Kliszów* i *Kije*.

Kliszańce, wś i folw., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 38, starowierców 37, dm. 8 (1866), od Swięcian 8 w.

Kliszczaki, ród góralski, należący do góralszczyzny zachodniego skrzydła Karpat, osadzili się w powiecie myślenickim, w dolinie Raby i w dolinach zachodnich jej (lewych) dopływów, t. j. Trzebuńki, Łętówki i Krzeczówki, w 14 osadach: Stróży, Pcimiu, Lubniu, Tczynie, Krzeczowie, Łętowni, Skomielni czarnej, Bogdanówce, Trzebuni, Więciorce, Tokarni, Więcierzy, Krzeczonowie i Zawadzie. Od zachodu graniczy ten ród z Babiogórcami, od południa i wschodu z Zagórzanami, od których oddziela ich wyłom Raby, a od północy z Lachami, bo wszystkie osady poniżej północnej granicy góralszczyzny położone nazywają się u górali lackiemi osadami. Nazwę swą uzyskali od pobratymczych rodów góralskich przez szyderstwo dla różnicy w stroju, a głównie od wąskich w kliszcz (kleszcz) ściągniętych spodni. Zowią ich także Góralami (ob.) od Łętowni. Liczba ich wynosi obecnie około 16,193. Jestto przeważnie lud biedny. Trudnią się głównie dowozem materyału budulcowego, jako łat, krokwi, desek, gontów i t. d., który obrabiają sami, zakupiwszy poprzednio surowy materyał. W zimie zaś puszczają się na kwiczoły. Lecz najchętniej przewożą oni sól z Wieliczki do Jordanowa. *Br. G.*

Kliszcze, wś, pow. kobryński; na płn.-zach. od Janowa.

Kliszczówka, *Kliszczów*, wś, pow. winnicki, nad Bohem, na pograniczu pow. bracławskiego, gmina i par. Tywrów; mieszk. 424, domów 76, ziemi włośc. 595 dzies., dworskiej 324 dzies. Cerkiew pod wezwaniem N. P. na miejscu, 826 wiernych i 72 dzies. ziemi. Młyn wodny i przeprawa promem przez Boh. *Dr. M.*

Kliszczów 1) wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, par. Laband przy drodze z Gliwic do Ujazdu. Wś ma 42 dm. 18 bud., 366 mk., w tem 2 ewang., 31 osad, 578 mr. gruntu. Folw. 2312 mr. gruntu, w tem 1910 mr. lasu. 2) **K.**, wś, pow. rybnicki, par. Susecz, przy szosie żorawsko-pszczyńskiej, o ćwierć mili na wschód od Żorawia, w okolicy źródeł Rudy. Ma 88 osad, 399 mk., w tem 7 ewang., 53 dm., 41 bud., 2858 mr. rozl., 3 młyny poza obrębem wsi.

Klisze 1) pograniczny posterunek, pow. kaliski, gm. Ostrów kaliski, par. Giżyce, odl. od Kalisza w. 26 i pół, dm. 1. 2) **K.**, folw., pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki (ob.), par. Szaki. W 1827 roku było tu 5 dm., 92 mk; obecnie ma 102 mk.

Klisze 1) folw., pow. szawelski, parafia okmiańska, 23 włóki rozl. Własność Dowgierda po Bohdanowiczach, którym się dostała z eksdywizyi tryskiej Ksawerego Chomińskiego. 2) **K.**, folw. tamże, włók 4, dziedzictwo Jankowskich. 3) **K.**, folw. tamże, włók 3, własność Ożyńskich. 4.) **K.**. wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, 25 osad, 52 dzies. ziemi.

Kliszebłoto, zaśc. rząd., pow. wileński, 2 okr. adm., o 46 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol. (1866).

Kliszewa ob. *Kleszczewo*.

Kliszewo, *Kliszowo*, wś, istniała w par. Kościelna Wieś pod Kaliszem (Łaski, Lib. benef. II, 41).

Kliszki, wś rząd., pow. wileński, 6 okr. adm., o 11 w. od Wilna, 10 dm., 117 mk. katol. (1866).

Kliszów lub *Klisów*, wś, pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije. Leży przy drodze bitej z Jędrzejowa do Chmielnika, niedaleko od Nidy. Posiada urząd gminny. W 1827 r. było tu 19 dm., 207 mk. W XV wieku wieś ta była własnością Dziewesiusza h. Jelita i Mniewskiego h. Nieczuja (Dług. I 455), później należała do Lanckorońskich. Dnia 19 lipca 1702 r., zaszła pod K. bitwa pomiędzy wojskami szwedzkiemi Karola XII, popierającego sprawę Stanisława Leszczyńskiego, przeciwko Augustowi II, dobijającemu się o tron polski. W bitwie tej brało udział 20,000 szwedów, sasów zaś było 15,000 i do 700 szlachty polskiej wraz z wojskiem koronnem pod Hieronimem Lubomirskim, hetmanem wielkim koronnym. August II rozerwane swoje szyki po trzykroć zgromadzał i nacierał; po trzykroć też odparty został. Obaj królowie, mężni i waleczni, długo sobie wzajemnie wydzierali zwycięztwo, lecz Szwedom stateczniej szczęście posłużyło. Polacy, niekorzystnie postawieni, wcale nie byli czynni; wreszcie ustępować poczęli, bardziej z niedowierzania sasom, aniżeli mocą przymuszeni. Legło sasów przeszło 2,000 i generał Marwitz, pojmano zaś 1,700; kassa, znaczne zapasy żywności, sprzęty obozowe i 48 dział, nie mogąc być uprowadzone przez błota i trzęsawiska, zwycięzcom się dostały, jakoteż i 200 kobiet, powiększej części żon wojskowych saskich; utrata Szwedów wynosiła 1,200 ludzi, tak rannych jak zabitych, między ostatnimi waleczny i cnotliwy książę holsztyński na Gottorpie, szwagier królewski. Dotąd jeszcze pod Kliszowem znajdują kule, bagnety i inne ślady tej bitwy, w które to pamiątki sadzawka jedna szczególniej obfituje. Dobra K. składają się z folwarków K., Macieryż, Rembów i attynencyi Pysk. Rozl. wynosi 1522 m. Folw. Kliszów grunta orne i ogrody m. 192;

łąk m. 101; pastwisk m. 18; lasu m. 559; nieużytki i place m. 37, razem m. 908. Bud. mur. 4, drew. 3; płodozmian 12-polowy; folw. Macieryż grunta orne i ogrody m. 128; pastw. m. 53, nieużytki i place m. 25, razem m. 195; bud. mur. 2, z drzewa 3; płodozmian 12-polowy; folw. Rembów grunta orne i ogrody m. 193; łąk m. 106; pastwisk m. 9, rozmaite przestrzenie m. 110, razem m. 419. Bud. drew. 5; płodozmian 6-polowy; w r. 1881 attynencyą Pysk z przestrzenią m. 152 po wyciętym lesie odłączono. Dobra powyższe do r. 1874 stanowiły jednę całość z dobrami Motkowice. Gmina K. należy do s. gm. okr. I w Pińczowie, gdzie i stac. poczt. Obszaru liczy 13523 m. i 3731 mk. (1867).

Kliszów, wś na prawym brzegu Sanu w pow. mieleckim, par. rzym. katol. w Pysznicy, w okolicy równej, piaszczystej, pokrytej sosnowemi lasami. Nazywają tę wieś także Kłyszow i Kłyżów. Liczy 764 mieszk. rzym. kat. Więk. pos. ma 16 m. roli i 135 m. lasu; mn. pos. 989 m. roli, 471 m. łąk, 260 m. past. i 24 m. lasu. Graniczy na północ z Pysznicą, na południe z Zarzycami. Przez wieś prowadzi droga gminna z Ulanowa do Jastkowic.

Kliszów ob. *Kłyszów.*

Kliszów, niem. *Klieschau*, r. 1409 *Kleschau*, 1470 *Klischau*, wś, pow. sztynawski, parafia Raudten.

Kliszowa kolonia, niem. *Barkhausen*, kolonia we wsi Nasale, pow. kluczborski, o 1 2 mil od Byczyny, r. 1770 przez obyw. Stwolińskiego założona. Ma 8 osad po 9 mr. rozl.

Kliszówka, nazwa części wsi Kamesznicy, w pow. żywieckim. Ob. *Kamesznica.*

Kliszowo, ob. *Kliszewo.*

Kliszyn. Tak Łaski (Lib. ben. I, 505) zowie Kliżyn, Klizin dzisiejszy.

Klitecki staw, ob. *Jakimczyce* i *Klicko.*

Klitenka, mylnie *Kliteńce*, *Klitynka*, wś, pow. winnicki, w północno-wschodniej części tegoż ptu, na pograniczu kijowskiej gubernii, nad rzeczką Rudą, gmina Małe Kutyszcze, parafia katolicka Ostróżek, mieszk 400, w tej liczbie 22 jednodworców; ziemi włośc. 505 dzies. dworskiej 964 dzies., domów 67. K. należała dawniej do ordynacyi ostrogskiej, aktem kolbuszowieckim dostała się Lubomirskim, potem należała do klucza Glińskiego, do hetmanowej Rzewuskiej, dziś przez kupno własność Bronisławy z Chojeckich Hulewiczowej. *M W.*

Klitenka, wś, pow. berdyczowski, paraf. machnowiecka, zarząd gminny w Bystrzyku, 408 mk., w tem 50 katol. Ziemi 796 dzies. K. należała w przeszłym wieku (z Frydrowem) do sędziego żytomierskiego Dubrawskiego. Po zajęciu kraju skonfiskowana, darowaną została przez Katarzynę II Pafnutiewowi; od tego przeszła w spadku na Teklę Musin-Puszkin, która sprzedała ją 1350 r. Uziembłowej. Do r. 1863 w całym pow. berdycz. tylko K. była w posiadaniu rossyjskiem. *M. W.*

Klitenka, rz., dopływ Hnyłopiaty w pow. berdyczowskim. We wsi Policzyńcach rozlewa się w spory staw a uchodzi we wsi Bystrzyku. *E. R.*

Klitna, wś, pow. starokonstantynowski, par. Bazalia, u zbiegu rz. Zajączka z rz. Słuczą. R. 1867 miała 84 dm. *M. O.*

Klitschdorf (niem.), wś i dobra nad Kwisą, pow. bolesławski na Szląsku, par. Birkenbrück ma bardzo staroż. kościół katol. filialny.

Klitscherei lub *Klitschvorwerk* (niem.), ob. *Peterklucz*, folw., pow. wschowski.

Klitten (niem.), dobra, pow. fryłądzki, st. p. Domnowo.

Klitten (niem.), ob. *Kljetno* (łuż.)

Klitynka, wś nad rz. Rudą, ob. *Klitenka.*

Klityszcze, wś, pow. lityński, nad Bohem, gm. i par. katol. do Chmielnika, od m. powiatowego Lityna odległa w. 20, dm. 75, mieszkańców 1132, ziemi włośc. 1037 dzies. dwor. z Kuryłówką 2310 dzies., duże murowane młyny. Wś ta należała do star. chmielnickiego, do tak zwanych wsi bojarskich; w czasie lustracyi kaszt. kamien. Humieckiego władali nią prawem dożywotniem Klityńscy, na mocy konsensu króla pod Smoleńskiem w 1610 r. Następnie otrzymał ją na własność wraz z całem starostwem chmielnickiem kanclerz Bezborodko, od którego K. nabył Dyonizy Iwanowski, a dziś w posiadaniu wnuka jego Adama Orłowskiego. *Dr. M.*

Klitzkau (niem.), ob. *Kliczkowy.*

Kliwa, ob. *Klewa.*

Kliweczki, folw., pow. poniewieski, 1 okr. adm., o 5 w. od st. dr. żel. Poniewież, 160 dzies. rozl., własność Sikorskiej.

Kliwenhof (niem.) i *Kalnzeem* (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. mitawski, parafia Mitawa.

Kliweszki, węg. *Klocskofalva*, wś w hr. bereskiem (węg), nad rz. Latorczą, lasy dębowe i bukowe, 91 mk. *H. M.*

Kliwiński potok, potok górski w Karpatach lesistych, wytryska ze źródeł leśnych, z pod góry Kozanowca; płynie lasem na północ, tworząc granicę między Różanką niżną i Sławskiem, w pow. stryjskim, na przestrzeni 2 kilm., a wchodząc na obszar Różanki niżnej zwraca się na wschód, i wpada do Różanki z lewego brzegu. Długość biegu 3 kil. Od wsch. i połud. brzegu oblewa stopy góry Szpylaka (839 m.), a od zach. i płn. brz. wznoszą się Płaj (876 m.) i Demkowiec (824 m.). Na mapie Galicyi Kummersberga, sekc. 43, zowie się ten potok „Kliwywski.“ *Br. G.*

Kliwka, dom koło Seneczowa, pow, doliniański, obszar dworski Wełdzirz.

Kliwodyn, wś na Bukowinie, pow. kocmański, o 2 kil. od m. Kocmanu, ma 1424 mk. i par. cerkiew dyzunicką.

Klix (niem.), ob. *Kluksz* (łuż.).

Klizin, ob. *Kliżyn*.

Kliżowiec, karczma na obszarze dworskim Jawory, pow. turczański.

Kliżyn al. *Klizin* al. *Chaba*, w dok *Kliszyn*, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Przeręb, par. Kodrąb. Leży na lewo od drogi z Radomska do Przedborza. Ma 35 dm., 333 mk; 1300 m. obszaru, w tem 870 ornej roli. Jest tu huta szklana z produkcyą na 109080 rs., zwana raz Kliżyńską, to znów Przerębską hutą. Folw. K. oddzielony 1859 r. od dóbr Rdułtowice.

Kloben (niem.), os. młyn., pow. morąski, st. p. Reichau.

Kloboschin, *Klobotschin* (niem.), ob. *Kłobucin*.

Klobuk (dok.), ob. *Kłobuk*.

Kloc, niem. *Klotz*, wś włośc., pow. kościerski, nad jeziorem, w piaszczystej i błotnistej okolicy. Obszaru liczy mr, 925, kat. 23, dm. 2, posiadł. 1. Parafia Wiele, szkoła Piechowice, poczta Kalisz. Odleg. od Kościerzyny 2 i pół mili. Na własność wydana została tu wieś przywilejem z Gdańska 1 kwietnia roku 1820.

Klocbudy, niem. *Klotzbuden*, wś włośc., pow. złotowski, w bagnistej okolicy, 1 1/4 mili od m. Sępolna i Więcborka. Obszaru liczy mr. 800, bud. 16, dm. 4, ew. 36. Parafia i poczta Więcbork, szkoła Wielowicz. Osada ta, po niem. także Klotzdorf zwana, została nowo założona po połowie XVIII w. na wykarczowanym lesie. W przywileju z r. 1767 dodają, jako ziemię co tylko do uprawy przysposobiono. Wydana była ta wieś gburom w dzierżawę za 150 zł., należała do kluczą sępolskiego w dobrach hr. Potulickiego. Ob. Schmitt, Der Kreis Flatow, str. 116 i 264. *Kś. F.*

Klocek, niem. *Klotzek*, wś włośc., powiat tucholski, między dwoma jeziorami, w okolicy lesistej i piaszczystej. Obszaru liczy mr. 977, bud. 29, dm. 13, kat. 85, ewan. 14. Parafia Sliwice, szkoła Ligmunt, poczta Tuchola. *Kś. F.*

Klochowice, niegdyś *Saliok*, folw. do Gronowic, pow. sycowski.

Klocken (niem.), al. *Labeik-Klocken*, wś, pow. nizinny, st. p. Kaukiejmy.

Klocówka, wś, pow. tomaszowski, założona w r. 1870 na porębie, ma 6 dm., 30 mk., 44 m. gruntu. *S. S.*

Kloczki, wś na płn. od rz. Noryń, powiat owrucki.

Klodebach (niem.), r. 1399 *Clodebok*, 1742 r. *Gloterbach*, wś i sołectwo, pow. grotkowski, ar. W. Karłowice. Wś ma 120 dm., 116 bud., 692 mk., w tem 5 ewang., 83 osad, 3165 mr. rozl. Sołectwo ryc. ma 433 mr. rozl. W obrębie gminy K. leży jedna osada, na której przed wojną 30-letnią istnieć miała wś zwana Taschwitz. *F. S.*

Kloden (niem.), ob. *Kłoda* i *Kłodnia*.

Klodnitz (niem.), ob. *Kłodnica* i *Kłodnice*.

Klodno (niem.), jezioro, pow. kartuski, ob. *Kłodno*.

Klodtken (niem.), wś, pow. grudziąski, ob. *Kłódka*.

Klodzina (niem.), pow. lubawski, ob. *Kłodzina*.

Klodzino (dok.), ob. *Kłodzin*.

Kloeschoewen (dok.), ob. *Kleszczewo*.

Kloesterchen (niem.), pow. kwidzyński, ob. *Klasztorek*. *X. F.*

Kloetzen (niem.), dobra, pow. kwidzyński, ob. *Klecewo*.

Klogehnen (niem.), wś, pow. morąski, st. p. Libsztat.

Klohnen (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Rautenberg.

Klojsznice, ob. *Kleischnitz* (niem.).

Klokiszki al. *Kłokiszki*, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. Odl. 3 w. od Maryampola, ma 3 dm., 34 mk.

Klokoczów, ob. *Witków*.

Klokotschin (niem.), ob. *Kłokocin*.

Klokowsruh (niem.), ob. *Gozdawa*.

Klokuczka, przedmieście Czerniowiec, mk. 3320.

Klokuczka, rz., prawy dopływ Prutu na Bukowinie.

Klombiki, ob. *Kłąpiki*.

Klon, kol., powiat wieluński, gm. Kuźnica Grabowska, par. Kraszewice, Odl. 36 w. od Wielunia, ma 26 dm., 312 mk., 38 osad, 1152 mr. gruntu.

Klon 1) niem. *Klonn*, os. do Kloni, powiat chojnicki, ma bud. 6, dm. 2, katol. 22. Parafia Nowa cerkiew, szkoła Kłodawa, poczta Rytel. 2). **K.**, niem. *Liebenberg*, wś kościelna, pow. szczycieński. Blisko polskiej granicy na prusko-polskich Mazurach; ztąd bierze struga Rozoga źródła, dopływ Skwy. Jak utrzymuje dr. Toppen, Gesch. Masurens, okolica tutejsza zaludniła się i wieś K. powstała około połowy XVII wieku i to przez osadników polskich, katolickich, którym książę pruski Zygmunt niejakich praw użyczył. R. 1730 było tu gburów 64, z tych katol. 54. Szkoła także wtedy istniała. Dotąd jest ta wieś przeważnie polska i katolicka, ludność odznacza się odrębnym ubiorem i zwyczajami. Kościół katolicki założono tu r. 1861. W okolicy, pomiędzy mazurami protestanckimi, istnieje dość liczna sekta luterska, która się zowie świętą i chce być bardzo pobożną; zgromadze-

nia religijne odbywają po domach prywatnych.

Klona (dok.), ob. *Kłonna.*

Klona, ob. *Klena.*

Klonau (niem.), *Klonaw* (dok.), ob. *Klonowo.*

Klonczen (niem.), wś. pow. bytomski, ob. *Kloniczno.*

Klonia 1.) wś włośc., nad rz. Brdą, pow. chojnicki, w okolicy piaszczystej i lesistej, 3609 mr. obszaru, 25 bud., 13 dm.; 116 katol.; par. Brusy, szkoła Giełdon, poczta Rytel. 2.) **K.** *Wielka*, niem. *Gr. Klonia*, rycer. dobra, pow. tucholski, blisko granicy złotowskiego pow. Obszaru liczą mr. 2859, bud. 80, dm. 20, kat. 215, ew. 91; par. Waldowo, szkoła w miejscu, poczta Kamienica. R. 1617 jest w K. dziedzicem Reinhold Heidenstein, 1695 Gorczyński, od końca przeszłego wieku, aż do połowy XIX Kossowscy. Oddawna istniał tu kościół św. Stanisława męcz., patronatu prywatnego, parafialny. R. 1617 otrzymał nadto filią w Zalesiu, tak, że do parafii klońskiej należały teraz: W. i M. Klonia, Zalesie, Pamiętowo, Skarpy, Adamkowo i Karczewko. Proboszcz posiadał 2 włóki w K. i 2 w Zalesiu. Były te okolice kiedyś daleko gęściej zaludnione; w W. Kloni np. mieszkało przed wojnami szwedzkiemi oprócz folw. i zagrodników, gburów, coloni, zwykle 26. R. 1617 jest tu prob. Marcin Lwowetius. R. 1665 dziedzic i patron Gorczyński budował nowy kościół. R. 1725 dla braku księży przyłączono kościół jako filią do Waldowa. R. 1839 landrat Kossowski, dziedzic i patron tutejszy, z nowa prawie kościół naprawił, który Jan Nep. Marwicz, ówczesny prob. i dziek. tucholski, później biskup chełmiński, d. 8 marca konsekrował. R. 1849 nabył dobra klońskie Fryderyk Hiller von Gärtingen, niemiec i protestant. Kościołek bez opieki teraz coraz bardziej podupadał. Od r. 1856 nie można w nim było więcej odprawiać nabożeństwa. R. 1871 d. 19 czerwca silny wicher obalił i do szczętu pogruchotał lichą już ruinę. Krążyły teraz pogłoski, że Hiller sprowadzi robotników i luterski kościół wystawi, o katolickim nie chciał nic wiedzieć. R. 1873 landrat chojnicki, pod zagrożeniem egzekucyi przymusowej, nakazał dziedzicowi, żeby bezzwłocznie budowę nowego kościoła katol. rozpoczął i aż do października roku przyszłego dokończył. Tymczasem Fryderyk Hiller umarł w sierpniu r. 1873, a syn jego i dziedzic Rudolf von Gärtingen także budowę odwlekał. R. 1878 nareszcie zawarł ugodę tak z świecką jak i duchowną władzą, podług której zrzekł się prawa patronatu, opłacając je sumą 10,000 m. Ze względu na ubóstwo parafian postanowiono kościół ostatecznie wtedy dopiero budować rozpocząć, kiedy zapłacona suma dojdzie do wysokości 18000 m. Cmentarz bywa starannie utrzymywany. Rola plebańska została do folwarku r. 1867 odprzedana za 6000 tal. Ob. Utracone kościoły w dyecezyi chełmińskiej, str. 313. **K.** *Mała*, niem. *Kl.-Klonia*, 2 posiadłości, pow. tucholski, przy granicy pow. złotowskiego: a) rycer. dobra, liczą obszaru mr. 507, bud. 7, dm. 2, katol. 15, ewan. 25. Parafia Waldowo, szkoła, K. Wielka, poczta Kamienica; b) włośc. wś, obszaru mr. 3208, bud. 69, dm. 25, katol. 18, ew. 244. Reszta ob. *a*). *Kś. F.*

Kloniczki, kol., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Lututów; odl. 16 w. od Wielunia; ma 11 dm., 92 mk.

Kloniny, wś w dek. starokonstantynowskim, z kaplicą katol. parafii Kupiel.

Kloniszki, wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny; odl 28 w. od Maryampola, ma 6 dm., 47 mk.

Klonisznitza (niem.), ob. *Kłonieczniса.*

Klonitz (niem.), r. 1305 *Cloniz*, może *Kłonice*, wś, pow. jaworski na Szląsku, parafia Ober-Poischwitz.

Klonn (niem.), pow. chojnicki, ob. *Klon.*

Klonna 1.) wś, pow pińczowski, gm. Opatowiec, par. Korczyn stary. 2.) **K.**, ob. *Kłonna.*

Klonofken (niem.), ob. *Klonówka.*

Klonorajść, wś, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, par. Kaletnik; odleg. 11 w. od Suwałk. W 1827 r. było tu 18 dm., 89 mk.; obecnie 21 dm., 158 mk.

Klonów, por. *Klonowa*, *Klonowo*, *Klon*..

Klonów, 1.) folw. i *Klonówek*, wś i folw., pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Jeziorsko, odl. 26 w. od Turku, Kl. folw. ma 4 dm., 92 mk., Klonówek folw. 3 dm., 35 mk., zaś Kl. wś 9 dm., 313 mk. Folwark Kl. v. Czerniaków, rozl. mr. 793, grunta orne i ogrody mr. 513, łąk mr. 7, lasu mr. 126, zarośli mr. 94, nieużytki i place mr. 53; bud. mur. 3, z drzewa 12, płodozmian 12-polowy; wś Klonów osad 15, z gruntem mr. 22. Folwark Klonówek albo Klonów Mały; podług wiadomości z r. 1866 rozl. ma wynosić około mr. 500; folwark ten w r. 1844 oddzielony został od dóbr Klonów v. Czerniaków; wieś Klonówek osad 19, z gruntem mr. 37. 2.) **K.** wś, pow. kielecki, gm. Bodzentyn, par. Wzdół. W 1827 r. było tu 15 dm., 129 mk. 3.) **K.**, wś i folw. nad rz. Ścielec, pow. miechowski, gm. i par. Racławice, odl. 14 w. od Miechowa. W 1827 r. było tu 23 dm., 144 mk., obecnie 178 mk., 21 dm., 25 osad włośc., 171 mr. włośc. W XV w. K. był własnością klasztoru klarysek w Krakowie. Było tu wtedy 25 łanów kmiecych, 4 zagrodników, karczma, młyn, folw. klasztorny, sołectwo (2 łany) i dwa folwarki szlacheckie. Kmiecie płacili po 9 skojców z łanu, 30 jaj, 2 kapłony i 2 sery, odrabiali pańszczyznę i powaby. Karczma dawała 2 kopy dochodu. Folwarki były wła-

snością Jakóba Wojszyka i Jana Skórki h. Ostoja (Dług., I 136, II 79 i III 65, 333). Folwark Kl. rozl. mr. 1093, grunta orne i ogrody mr. 291, łąk mr. 7, pastw. mr. 8, lasu mr. 770, nieużytki i place mr. 9, bud. mur. 2, z drzewa 4, płodozmian 9-polowy. Folwark powyższy w r. 1876 oddzielony od dóbr Markocice. 4.) **K**., al. *Kłonów*, wś i folw., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Skaryszew, odl. 15 w. od Radomia. Klonów ma 41 dm., 420 mk., 687 mr. ziemi włośc. i 277 mr. dworsk. Klonówek zaś posiada młyn wodny, 35 dm., 269 mk., 960 mr. ziemi dworskiej, 404 m. włośc. W XV wieku Klonów Większy był dziedzictwem Michała i Jakóba h. Habdank, zaś Klonówek czyli Klonów Mniejszy należał do Stanisława Gniewosza h. Zgraja (Dług. I 305 i II 528). Dobra Kłonów składają się z folwarków Kłonów i Kłonówek, wsi: Kłonów, Kłonówek i Józefatka. Rozległość wynosi mr. 1457; folw. Kłonów: grunta orne i ogrody mr. 184, łąk mr. 60, pastw. mr. 22, lasu mr. 458, nieużytki i place mr. 11, razem mr. 735; bud. z drzewa 12; folw. Kłonówek: grunta orne i ogrody mr. 510, łąk mr. 84, pastw. mr. 112, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 722; bud. mur. 5, z drzewa 13. W niektórych miejscowościach znajdują się pokłady torfu; wieś Kłonów osad 31, z gruntem mr. 590; wś Kłonówek osad 29, z gruntem mr. 496; wś Józefatka osad 14, z gruntem mr. 176. *Br. Ch.*

Klonów, zaścianek poleski w powiecie ihumeńskim, w gminie bieliczańskiej, nad rzeką Klonówką, przy drożynie wiodącej z Berezówki do Kotowa, ma osad 4, grunta lekkie, łąki dobre. *Al. Jelski.*

Klonów, folw., pow. drysieński, zwał się niegdyś Tomaszów, dziedzictwo kolejno Bobrowskich, Szczyttów, Szadurskich, Czachowiczów, 124 dzies. rozl. *A. K. Ł.*

Klonowa 1.). wś i os. włośc., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa. Odl. 33 w. od Sieradza. Posiada kość. paraf. drewniany z XVIII w., urząd gminny, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 125 dm. i 1177 mk., obecnie K. z os. włośc. K. poduchowna i pustkowiami: Borek, Kiełbasy, Mokrasy, Bogusy, Swiątki, Liski, Sójki, Wrony, ma 163 dm. i 1574 mk. Dobra rządowe K. w par. Uników podług wiadomości z r. 1839 składają się z wsi: Klonów, Leliwa, Lipicze, Kurnica Zagrzebska, Kurnica Błońska, Kurnica Błotna, Owieczki, Godynice, Sokolenie, Wólka Klonowska, Czartorya, Brąszewice; folwarków: Górka Klonowska, Kuźnica Zagrzebska, Brąszewice, sołectwa w Brąszewicach i Godynicach; młyny wodne 4, rozl. miała wynosić około mr. 13440. Dobra powyższe uległy znacznej zmianie w skutek rozdania na donacye. W dobrach K. jest dziś gorzelnia parowa na dużą skalę, tudzież fabryka szkła sukcesorów Lauterbacha. Robotników do 350, produkcya roczna około 150000 rs. Glinka i potaż sprowadzane są z zagranicy na sumę 22000 rs. rocznie. Leśnictwo rządowe K. ma 3 straże: Klonowa, Salamonów, Szadek. Par. K. dek. sieradzki, 2844 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w Brąszewicach, st. poczt. w Lututowie. W gminie 2 szkoły, huta szklana, gorzelnia, tartak, trzy młyny. Obszar gminy wynosi: 12338 mr., ludność 6222 głów. W skład gm. wchodzą: Klonowa, Kiełbasy, Borek, Mokrasy, Swiątki, Bognsy, Liski, Sójki, Wrony, Kupisze, Młostki, Stapiochy, Bery, Szale, Jędrasy, Olender, Tomaniki, Pawełce, Pase, Ciołuch, Depa, Trzeciaki, Huzarki, Kape, Stępin, Cichorz, Bednarze, Grzyb, Leliwa, Owieczki, Uników kapitulny, Klonówka, Lary, Urbany, Czekąje, Zgórniaki, Piła, Kuźniczka, Kuźnica Zagrzebska. Lipicze, Kuźnica błońska, Niemojew, Piaski, Józefina, Kluski, Błota, Górka klonowska, Bogus, Smok, Piaski swarczewskie, Knapy. Niegrodowe starostwo klonowskie w wdztwie i pow. sieradzkim, wedle lustracyi z r. 1564 i 1662 powstało z dawniejszego sstwa sieradzkiego i zaliczały się do niego wsie: Klonowa, Brąszewice, Lipice, Leliwa, Czartorya, Zabłocie, Godynice z folwarkami i kuźnicami. W r. 1771 posiadał je Melchior Szymanowski, łowczy sochaczewski, opłacając z niego kwarty złp. 3065 gr. 22 a hyberny złp. 3056 gr. 20. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie emfiteutyczne posiadanie Mielżyńskiemu, staroście wałeckiemu. Na tymże sejmie w zaszłych sporach o granice tego sstwa zaszłe z Szymanowskim, wyznaczono sądy asesorskie koronne do ostatecznego ich określenia. 2.) **K.**, wś, pow. opoczyński, gm. i par. Skrzyńsko, Odl. 26 w. od Opoczna. W 1827 r. było tu 11 dm., 84 mk., obecnie 13 dm., 129 mk. Należy do dóbr Skrzyńsko. Folw. K. z attynencyą Rudnik, rozległy m. 742, grunta orne i ogrody m. 183, łąk m. 32, pastw. m. 12, wody m. 5, lasu m. 496, zarośli m. 3, nieużytki i place m. 11, bud. mur. 1, z drzewa 8, młyn wodny i wiatrak. Wieś Klonowa osad 10, z gruntem m. 255. *Br. Ch.*

Klonowa, wś, pow. bałcki, gm. Werbowa, mieszk. 1073, ziemi włośc. 1778, dwors. 1842 dz., 118 domów. Cerkiew pod wezw. N. P. ma 1404 paraf. i 55 dz. ziemi, parafia katolicka do Hołowaniewska. Należała K. do Potockich, dziś do sukcesorów Boguckich. *Dr. M.*

Klonowa góra 1.), wś, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzew. Odl. 15 w. od Suwałk, ma 10 dm., 77 mk. 2.) **K.**, wieś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki. Odl. 26 w. od Maryampola; 13 dm., 95 mk.

Klonowa wola, wś, pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka.

Klonowczyk, dawniejsza nazwa wsi Klonowo, pow. brodnicki.

Klonówek, ob. *Klonów*, *Klonowo*.

Klonowiec, 1.) *Stary* al. *Chłopski*, wś, pow. kutnowski, gm. Kutno, par. Głogówiec, o 9 w. od Kutna, ma 20 dm., 133 mk., 463 mr. gruntu (z Pieńkami), szkołę początkową. 2.) **K.** *Stary*, folw. tamże, 5 dm., 40 mk., należy do dóbr Kutno. Rozległość wynosi mr. 480, grunta orne i ogrody mr. 441, łąk mr. 15, nieużytki i place mr. 29; bud. mur. 3, z drzewa 12, płodozmian 12-polowy. Wiatrak. 3.) **K.** *Szlachecki*, al. *Wielki*, wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Głogówiec, o 10 w. od Kutna. Roku 1827 było tu 23 dm., 213 mk., dziś 9 dm., 110 mk., 11 mr. gruntu. Folw., własność Winc. Stępowskiego, starannie zagospodarowany, ma rozległości mr. 596, grunta orne i ogrody mr. 396, łąk mr. 12, pastw. mr. 84, lasu mr. 15, zarośli mr. 59, nieużytki i place m. 23, bud. mur. 7, z drzewa 4, płodozmian 11-polowy, cegielnia. 4.) **K.** al. *Klonowiec-korab* i *K.-kurek*, wsie i folw., pow. radomski, gm. Skaryszew, par. Odechów, odl. 14 w. od Radomia. Kl.-korab ma 16 dm., 122 mk., Kl.-kurek 15 dm, 121 mk. W XV w. dziedzicami byli: Jan Gardzki h. Doliwa i Jan Nieczuja (Dług. I 306, II 526). Według Tow. Kred. Ziems. rozległy mr. 457, grunta orne i ogrody mr. 362, łąk mr. 20, pastw. mr. 57, nieużytki i place mr. 18; bud. mur. 1, z drzewa 17; wieś Kłonowiec-Koracz osad 14, z gruntem mr. 176. Folwark Kłonowiec-Kurek rozległy mr. 331, grunta orne i ogrody mr. 270, lasu mr. 54, zarośli mr. 3, nieużytki i place mr. 4; bud. mur. 1, z drzewa 16, płodozmian 14-polowy. Wiatrak. Oprócz powyższej rozległości w r. 1873 odprzedano częściowym nabywcom mr. 60; wieś Kłonowiec-Kurek osad 12, z gruntem mr. 135. *W. W.*

Klonowiec, mylnie *Klonówko*, niem. *Kl.aene*, 1.) wś, pow. wschowski, 19 dm., 159 mk., 113 ew., 46 kat., 13 analf. Poczta w Lesznie (Lissa) o 7 kil., st. kol. żel. w Lipnie (Leipe) o 2 kil. 2.) **K.**, dom. 1452 mr. rozl., 7 dm., 169 mk., 118 ew., 51 kat., 10 analf. Gorzelnia parowa, Włas. Cioromskiego. *M. St.*

Klonówka, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, odl. od Sieradza w. 35; ob. *Kuźnica zagrzebska*.

Klonówka, karczma, pow. wileński, 1 okr. adm., o 12 w. od Wilna, 2 dm., 7 mk., z tego 3 katol., 4 żydów (1866).

Klonówka, niem. *Klonowken*, r. 1565 *Renkieczkie*, rycer. dobra, pow. starogrodzki, w pięknem położeniu nad Wierzycą, która tu liczne czyni zakręty, brzegi ma spadziste, lasem otoczone. Kl. obejmuje do klucza należące folwarki: Mosty, Najmusy i Marywil; ob. szaru mr. 5363, kat. 497, ew. 8, dm. 37. W miejscu jest kościół parafialny i szkoła, poczta Peplin, wielki ogród z parkiem, dwór nowy. Do dóbr klonowskich należy znaczny obszar lasu. Odległość od Starogrodu 1 milę, pół mili od Peplina. O założeniu tej wsi, o pierwotnym przywileju znikąd nie wiemy. Nie podlega jednak wątpieniu, że to osada prastara; stwierdzają to między innemi cmentarzyska pogańskie przy wsi napotykane. W połudn.-zachodniej stronie wioski, w lesie po lewej od drogi do Barchnów, rozebrano różnymi czasy wiele kręgów kamiennych. Także znajdują się w Kl. mogiły kamienne gromadne i urny odosobnione. R. 1877 istniał jeszcze krąg jeden, który w części także był uszkodzony. Ob. Ossowski: O wspomnieniach przedhistor. Prus król. w I roczn. towarz. nauk. w Toruniu str. 37; tegoż Mapa archeol. Prus zach., str. 23, 46, 82. Od początku była ta wieś dobrami królewskiemi. Następnie, z powodu ciężkich czasów w XV wieku, jak się zdaje w zastaw dana Czarlińskim, którzy potem jako i ich następcy prawa własności sobie przypisywali. Jest o tem następujący ciekawy zapisek w sumaryuszu prowentów Krzyszt. Czarlińskiego, w którym K. oszacowana była z pieniędzmi czynszowemi i pospolitemi dannemi i folwarkiem na fl. 446 gr. 8. Ale przy rewidowaniu tej wsi produkowano dekret króla Jeg. na sejmie uczyniony in haec verba: Czarliński Renkieczkie 11 Marcii, Paweł i Jurek Czarlińscy produkowali wieczność na wieś Renkieczkie od nieboszczyka króla Zygmunta Stanisławowi Czarlińskiemu, dana przeto, iż był puścił królowi Jegomości drugą wieś dzierżawy swej Wunthal (?), które obiedwie wsi przedtem w tysiącu złotych od przodków królom zapisanych trzymał, jako wieczność. Ten list produkowany świadczy wieczność, nowo zostać się nie może. Mają się Czarlińscy do pierwszej posesyi i dzierżawy swej wrócić, jako przodek ich był przed otrzymaniem wieczności trzymać do skupu. A co się tyczy poprawy tej wsi, iż zbudowali młyn swym kosztem, to też we społek ze wsiami do skupu trzymać będą. Nic tu nie wyjdzie rei publicae ani królowi Jegomości, bo wszystko za wykupnem przyjdzie na króla Jegomości. Ob. odpis sumaryusza w Peplinie. Założony protest panów rewizorów dobry miał skutek, gdyż długo jeszcze potem Kl. zalicza się do królewszczyzn. Posiadacze tutejsi, bez wyjątku szlachta, zowią się dzierzawcami czyli tenutami Kl., jak np. r. 1580 tenuta Czarliński, przed nim Hieronim Buczyński, star. sieradzki, r. 1686 Wolf tenuta bar. Ludwik a Ludinghausen. R. 1719 Maryanna z Wolfów Kosowa, wojew. chełmińska, powiększyła tu włóki proboszczowskie, a brat jej Jerzy Kazim. Wolf, dziekan kapituły warmińskiej, odnowił

kościół. R. 1732 Maryanna z Kalksteinów Rychtarska trzymała Kl. R. 1740 Maryanna z Kalksteinów Pawłowska; mąż jej Jan Pawłowski, sędzia mirachowski. Dopiero około r. 1760 Jerzy Kalkstein, chorąży chełmiński, wieś Kl. nabył na własność. R. 1780 Jerzy Kalkstein, podkomorzy chełmiński, posiada oprócz Kl. także Najmusy, Mosty i Marywil. R. 1789 Maryanna z Kalksteinów Pawłowska, sędzina michałowska, poczyniła legaty na kościół w Kl. Ob. różne wizytacye i akta kościelne w Peplinie. Obecny posiadacz Michał Kalkstein. Kościół oddawna istniał w Kl., o którego stanie pisze szemat. dyecez. z r. 1867. Kościół paraf. w Kl., tytułu św. Katarzyny, patronatu prywatnego, kiedy fundowany i konsekrowany nie wiadomo. Przy nim szpital dla 3 ubogich. Parafia liczy dusz 1678. Wsie parafialne: Klonówka, Mosty, Lipinki, Rywałd, Brzeźno, Nowy dwór, Dębina, Najmusy, Marywil. Szkółki paraf. katol. 4: w Kl. 62 dz. kat., w Rywałdzie 84, w Brzeźnie 68, w Nowym dworze 52 dzieci kat. *Ks. F.*

Klonówka, niem. *Klonofken*, wś, pow. gierdawski, st. p. Nordenburg.

Klonówki, pow. starogródzki, właściwie *Klonówka* (ob.).

Klonówko, niem. *Klaene*, właściwie *Klonowiec* (ob.).

Klonownica, 1.) *Wielka*, wś, pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. Klonownica. Jest tu gorzelnia, szkoła i cerkiew par. pounicka. Liczy 58 dm., 419 mk., obszaru 2465 mr. Kośc. i par. r. gr. w b. dek. bialskim, erygował 1703 ks. Karol Radziwiłł dziedzic. Według Tow. Kred. Ziemsk. folwark Klonownica (z nomenklaturą Nowinki), od Biały w. 12, rozległy mr. 1346; grunta orne i ogrody mr. 747, łąk mr. 79, pastw. mr. 9, lasu mr. 473, nieużytki i place mr. 38; bud. mur. 3, z drzewa 8, płodozmian 4-polowy. Gorzelnia i młyn-deptak. Dobra powyższe w r. 1863 oddzielone zostały od dóbr Cieleśnica. Wieś Klonownica Wielka osad 66, z gruntem mr. 1382. 2.) **K.** *Mała* al. *Klonowniczka*, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów. W 1827 r. było tu 19 dm., 100 mk., obecnie 21 dm., 192 mk., 675 mr. gruntu folw. a 415 mr. włośc. 3.) **K.**, os. leś., pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszanka, par. Szczebra, odl. 5 w. od Augustowa, ma 1 dm.

Klonownica, niem. *Klonownitz*, włośc. wś, pow. starogrodzki, na pograniczu pow. kościerskiego i chojnickiego, nad Czarną wodą, liczy posiadł. gbur. 3, zagr. 1, obszaru mr. 328, kat. 24, dm. 3, parafia i szkoła Łęg, poczta Czersk. Odległość od Starogrodu 5 mil. *Ks. F.*

Klonowo, 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Byczyna. Dobra Klonowo składają się z folwarku Klonowo i Tarnówka, oraz wsi tychże nazw. Rozległość wynosi mr. 705; folw. Klonowo: grunta orne i ogrody mr. 409, łąk mr. 50, nieużytki i place mr. 17, razem mr. 476; bud. mur. 10, płodozmian 13-polowy; folw. Tarnówka: grunta orne i ogrody mr. 207, łąk mr. 15, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 229; bud. mur. 5. Wieś Klonowo osad 16, z gruntem mr. 17; wś Tarnówka osad 5, z gruntem mr. 5. Folwark i wieś Klonówek tamże rozległy mr. 314, grunta orne i ogrody mr. 296, łąk mr. 5, nieużytki i place mr. 13; bud. mur. 10, płodozmian 11-polowy. Wieś Klonówek osad 10, z gruntem mr. 9. 2.) **K.**, wś, pow. kolski, gm. Sompolno, par. Lubstówek, odl. 24 w. od Koła, ma 5 dm., 47 mk. 3.) **K.**, pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. Por. *Czerwony bór*. 4.) **K.**, wś nad jez. t. n., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Działyń, odl. o 25 w. od Rypina. W 1827 r. było tu 11 dm., 92 mk., obecnie 17 dm., 210 mk., 755 mr. gruntu, 29 nieuż. Według Tow. Kred. Ziemsk., folwark Klonowo rozległy mr. 789, grunta orne i ogrody mr. 657, łąk mr. 79, wody mr. 23, nieużytki i place mr. 30; bud. mur. 6, z drzewa 8, płodozmian 11-polowy. Folw. ten w r. 1867 oddzielony od dóbr Wielgie. R. 1789 K. należała do dóbr Działyń i przynosiła 190 zł. czynszu. 5.) **K.**, wś, nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Pałuki, odl. o 13 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 72 mk., 280 mr. gruntu, 2 nieuż. 6.) **K.**, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka, odl. 16 w. od Maryampola, ma 5 dm., 90 mk. *Br. Ch.*

Klonowo, 1.) wś i gm., pow. krotoszyński, 2 miejsc.: a) Kł., wś; b) Olesie, wś; 46 dm.; 365 mk.; 118 ew., 244 kat.; 3 żydów; 151 analf. Poczta i telegr. w Dobrzycy o 2 kil.; st. kol. żel. Koźmin o 11 kil.; Pleszew o 12 kil. 2.) **K.**, dom.; 3526 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) Kl., dom.; b) Nowyświat (Neuwelt), folw.; 19 dm., 298 mk., 165 ew., 133 katol., 120 analf. *M. St.*

Klonowo, 1.) r. 1379 *Clonofczyk*, 1504 *Clonaw*, wś, pow. brodnicki, w okolicy lesistej, nad jeziorem, o 1 milę od Lidzbarka. Obszaru mr. 716, bud. 98, dm. 33, kat. 138, ew. 9. Par. i szkoła Lidzbark, poczta Bryńsk. K., przez rząd pruski sekularyzowane, należało zdawna do kapituły chełmińskiej. R. 1379 wystawiła kapituła post diutinam locationem dla wsi Clonofczyk przywilej nadający 40 wł. prawem chełmińskiem, z których 4 wolne dla sołtysa. O odnowienie tego przywileju prosi r. 1504 ówczesny sołtys Marek Tretwo de Clonaw. Widać ztąd, że pierwotny lokator tej wsi był polak Klonowczyk, od którego, jak zwyczaj, potem wieś się nazwała Klonowo. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech str. 65. 2.) **K.**, wś i rycer. dobra, pow. tucholski, przy

granicy bydgoskiego pow., w okolicy lesistej. a) wś, liczy obszaru wraz z folw. mr. 4051, bud. 133, dm. 79, kat. 459, ew. 96. Parafia Lubiewo, szkoła w miejscu, poczta Bysław, b) rycer. dobra przyłączone do wsi włośc., K., były dobrami star. tucholskiego, dzierżawy Jerzego Zalińskiego, należały podówczas do parafii w Jasińcu, miały włók osiadłych 16, karczmę 1, zagrodn. 2. 3.) **K.** *Górne*, niem. *Ober-Klanau*, os. do wsi Przywidz, pow. kartuski, miała 1860 r. 4 mk. ewang. 4.) **K.** *Dolne*, niem. *Nieder-Klanau*, wś włośc., pow. kartuski, nad jeziorem, blisko traktu bitego kościersko-gdańskiego; gmina, par. i poczta Przywidz (Mariensee). 5.) **K.**, w dok. *Kronaw*, *Klonaw*, wś, pow. dawniejszy dąbrowiński, dziś niborski, na pruskich Mazurach, istniała już r. 1368. Książę Olbracht nadaje tę wieś o 50 włókach wraz z pustem Gronowem, Klecwałdem i Starem miastem Janowi i Jerzemu von der Gablenz. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech str. 301. 6.) **K**, niem. *Klonau*, os. fabr., pow. ostródzki, st. p. Marwałd.

Klonowska Górka, folw., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, odl. od m. Sieradza w. 30, od Błaszek w. 28, od Złoczewa w. 16 i Lututowa w. 9. Staranne gospodarstwo, gorzelnia; wraz z drugim folw. Kuźnicą Zagrzebską liczy 1272 mr. obszaru. Gospodarstwo wzorowe. Por. *Klonowa*.

Klonowskie, jezioro, we wsi Klonowo, pow. rypińskim, ma 20 mr. obszaru, 54 st. głębokości.

Klonowskie góry, pasmo wyniosłości ciągnące się równolegle od S-to-Krzyskiego pasma Łysogór po za wsią Kajetanowem w pow. kieleckim.

Klonowszczyzna, 1.) zaśc. rząd., pow. trocki, 2 okr. adm., 47 w. od Trok, 4 dm., 40 mk., z tego 17 prawosł., 23 katol. 2.) **K.**, zaśc. rząd., pow. trocki, 2 okr. adm., 44 w. od Trok, 6 dm., 14 mk. katol. (1866).

Klontzen (niem.), wś, pow. bytowski, ob. *Kłoniczno*.

Klontzner See (niem.), jezioro, pow. bytowski, ob. *Kłoniczno*.

Klony, wś pryw. nad rz. Połowicą, pow. dzisieński, o 42 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 5 dm., 56 mk. (1866).

Klony, dom. i gm., pow. średzki, 3180 mr. rozl.; 2 miejsc; a) Kł., dom., b) Lugowiny, dom.; 18 dm., 214 mk., 26 ew., 188 kat., 105 analf. Cegielnia. Poczta w Kostrzynie o 5 kil., st. kol. żel. w Srodzie o 14 kil., w Pobiedziskach (Pudewitz) także o 14 kil. Własność Bardzkiego Władysława. *M. St.*

Klony, ob. *Klohnen* (niem.), pow. pilkałowski.

Klooschen (niem.) al. *Milkurpen*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Prekulsk. W pobliżu wsi Bartel-Klooschen.

Klopperhof (niem.), ob. *Kleparów*.

Kloppowo (niem.), os., pow. chojnicki, nad strugą Niechwarczą, w położeniu błotnistem i lesistem, ob. *Chłopowo*. *Kś. F.*

Klopschau (niem.), ob. *Kłobuczewo*.

Klopschen (niem.), ob. *Kłobucin*.

Kloptowo, niem. *Klaptau*, r. 1267 *Cloptouo*, wś, pow. lubiński na Szląsku, par. Lubiń.

Klorówka, potok górski, na obszarze gm. Jurgowa (ob.), na Spiżu, nastaje trzema potoczkami z pod wzgórzy Smiesznego (1027 m.), Suchego (1139 m.) i Drozdówki (1021 m.). Połączenie tych potoczków u południ.-zach. stóp wierchu Bryi (1011 m.). Potok Kl. płynie odtąd na płn.-zach., poczem na zachód i wpada z pr. brz. do Białki. Ujście 799 m. npm. Długość biegu 3 kil. *Br. G.*

Kloschenen (niem.) 1.), dobra, pow. frylądzki, st. p. Frydląd. 2.) **K.**, os. leśna, powiat welawski, st. p. Frydląd.

Klosdorf (niem.), wś, pow. olawski, parafia Jawor, ma fil. kościół katol.

Klossau (niem.), pow. kartuski, ob. *Kłosowo*.

Klossen (niem.), ob. *Kłosy*, pow. bytowski, okr. reg. koszaliński.

Klossmühle (niem.), ob. *Kłos*.

Klossowken (niem.), ob. *Kłosówko*.

Klossowo (niem.), ob. *Kłosowo*.

Klosterbuden (niem.), ob. *Eberspark*.

Klosterhumora, wieś, pow. suczawski na Bukowinie, 1261 mk.

Klostersee (niem.), folw. do Nowej wioski, pow. kwidzyński, nad jez. mniskiem al. klasztornem, niem. Klostersee, przy granicy powiatu suskiego, liczy bud. 24, dm. 10, kat. 2, ew. 125. Parafia Szynwałd, poczta Nowa wioska (Neudörfchen). Wieś ta niezawodnie należała do jakiego klasztoru przed reformacyą, jak nazwa wykazuje, albo klasztor stał tu niegdyś w tem miejscu; bliższych jednak szczegółów nie wiadomo. Młyn na mapie tu podany nosi także nazwę Kloster-Mühle. *Kś. F.*

Klostersee (niem.), znaczne jezioro, pow. kwidzyński, przy granicy pow. suskiego, ciągnie się z północy na południe. Prawdopodobnie należało przed reformacyą do jakiego klasztoru, który tu w bliskości istniał: posiadłości nad brzegiem leżące: Klasztorek (Klösterchen), Klostersee, Klostermühle wyraźnie o tem świadczą. Teraz ta okolica zlutrzona (dyecyezya daw. pomezańska), i o szczegółach nic nam nie wiadomo. *Kś. F.*

Klosztrówka lub *Kloszterska woda*, po niem. *Klosterwasser*, na niektórych kartach np. Andree zwana także *weisse Elster*, strumień na górnych Łużycach, wypływa niedaleko Porchowa (Burkau), płynie z południa na północ

koło klasztoru Marinej Hwjezdy (Marienstern) i pod wsią Kociną wpada do Halsztrowa.

Klotainen (niem.), wś i dobra, pow. licbarski, st. p. Siegfridswalde.

Klotildenhof (niem.), ob. *Klotyldów.*

Klotsch (niem.), ob. *Kolaczko.*

Klotyldów 1.), kol., pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Sleszyn, ma 11 dm., 117 mk., 141 mr. obszaru, gleba żytnia. 2.) K., kol., pow. kaliski, gm. i par. Kościelec. Odl. 24 w. od Kalisza, ma 7 dm., 64 mk.

Klotyldów, niem. *Klotildenhof* lub *Sypniewo Małe*, dom., pow. chodzieski, 1596 mr. rozl., 5 dm., 76 mk., 67 ew., 9 kat., 17 analf. Poczta w Margoninie o 6 kil., st. kolei żel. Białośliwie (Weissenhöhe) o 16 kil. *M. St.*

Klotyldowo albo *Różowo,* folw. pryw., pow. dzisieński, o 74 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dom, 9 mk. katol. (1866).

Klotyldowo, wieś, pow. szubiński, 35 dm, 250 mk., 35 ew., 215 kat., 100 analf. Poczta i telegraf w Łabiszynie o 6 kil., st. kolei żel. Chmielniki (Hopfengarten) o 30 kil. *M. St.*

Klotz (niem.), wś, pow. kościerski, ob. *Kloc.*

Klotzbuden (niem.), pow. złotowski, ob. *Klocbudy.*

Klotzek (niem.), pow. tucholski, ob. *Klocek.*

Klowice, ob. *Głowaczewo.*

Klubie al. *Bisie*, grupa domów w płn.-wsch. stronie Dobrosina, pow. żółkiewski.

Klubinn (niem.), dobra, pow. żuławski w Prusiech Wschodnich, st. p. Heinrichswalde.

Kluchane, nazwa wsi w dyplomie erekcyi klasztoru klarysek w Starym Sączu, darowanej temuż klasztorowi przez ś. Kingę (Morawski, Sądecczyzna I, 149). Obecnie wieś taka nie istnieje. *Mac.*

Klucken (niem.), ob. *Kluki.*

Kluckowietz (niem.), ob. *Klukowiec.*

Klucz, starodawny wyraz, oznaczał zarówno narzędzie do zamykania jak i w ogóle ogół złączonych w pewną całość części (klucz żurawi, ogół włości stanowiących jednę całość); pokrewny z nim *kluczka* było to uszko z pomocą węzła utworzone do chwytania czegoś, także stryczek i sidła. Klucz znaczy też zdrój, źródło. *Br. Ch.*

Klucz, folw., pow. warszawski, gm. Góra, par. Wieliszew.

Klucz 1.), znaczne wzgórze w obr. gminy Truchanowa, w pow. stryjskim, na płd.-zach. od wsi, w grzbiecie górskim ciągnącym się od płn.-zach. ku płd.-wsch., od rzeki Oporu po rzekę Sukiel; wzgórze to tworzy najwyższe wzniesienie w tym grzbiecie, gdyż wznosi się do 927 m. npm. Sz. g. 49°2'28'', dłg. g. 41°16' 10''. U płd. zach. stóp płynie rzeka Kamionka (ob. T. III, str. 769, nr. 1) z dopływem Łuszki zwanym. Z płn.-wsch. spływają liczne strugi do potoku Tyszownicy jak Czernin (ob.), i strugi tworzące Tyszownicę. 2.) K., grupa domów koło Seneczowa, pow. doliniański, obszar dworski Wełdzirz.

Klucz, niem. *Klutschau*, *Kluczau*, wś, pow. wielkostrzelecki, o milę od Ujazdu (ob.). Wś ma 361 mk., 55 dm., 30 bud., 33 osad, 831 mr. rozl., szkołę i paraf. kościół katol. z r. 1748. Par. K. dek. ujazdzkiego 1869 r. miała 1428 katol., 10 ewang. *F. S.*

Kluczatki, dwa zaśc. rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 46 wiorst od Święcian, 7 dm., 48 mk. katol. (1866).

Kluczborek, *Kluczbork*, *Kluczborg*, niem. *Creuzburg*, m. pow. na Szląsku górnym, na płd. krańcu powiatu, pod 50°58' sz. g., o 4'40'' na wschód i o 0'8'' na płd. od Wrocławia, 644' (według innych źródeł 580') npm., nad rzeką Stobrą. Założyli to miasto w r. 1230 krzyżowcy Czerwoni, zakon trudniący się pielęgnowaniem chorych po utracie Palestyny. (Porów. Dr. Heidenfeld: „Chronik der Stadt C." Kluczborek 1861). Członek tego zakonu Marbotho otrzymał polecenie udania się na Szląsk i tegoż roku 1230 założył tu pierwszy szpital swojej reguły (gdzie dziś szpital miejski). Czytamy w Series et acta magistror. Wratislawiens. ad Sanctum Matthiam (Stenzel, Sciptores rerum Silesiacarum. Wrocław 1835, t. II, p. 291 sq.) o owym Marbotho: „Primus ego Breslae sacraeque piaeque cohortis, Quam signat crux et stella, magister eram. In Cruciburgensi, cujus sum conditor, urbe Hospitium miseris primus opemque tuli." Kiedy wkrótce potem owi rycerze Krzyża i Gwiazdy osiedli i we Wrocławiu, objąwszy szpital przy kościele św. Mateusza (stąd nazwa: „Kreuzherren ad St. Mathiam"), założony przez księżnę Annę, wdowę po Henryku II, poległym w bitwie z Mongołami, dano im przywilej założenia miasta K. na prawie niemieckiem; prócz tego nadano im 150 włók frankońskich gruntu we wsi Kojacowicz (Kunzendorf), tudzież wsie Chonów (Kuhnau) i Ullrichsdorf. Wówczas książęta szląscy, uznawszy ekonomiczną wadliwość prawa polskiego, chętnie udzielali najróżnorodniejszym przedsiębiercom pozwolenia na zakładanie wsi i miast na prawie niemieckiem (Stenzel, Gesch. Schlesiens I, 210). W nowem mieście najpierw zakon sprawował sądy, ale już 1274 r. widzimy tu wójtów książęcych, którzy z wybieralnymi ławnikami tworzą kolegium sądowe. R. 1292 miasto K. kupiło na własność kameralną wś Czaple. W tym czasie zmarł Henryk IV, książę na Wrocławiu, Oleśnicy, Ziębicach i Brzegu; K. przeszedł we władanie ks. głogowskiego Henryka Wiernego a gdy ten umarł 1309 r., we władanie Konrada I oleśnickiego. R. 1320 ks. brzeski Bolesław, najstarszy syn ks. wrocławskiego Henryka V, przyłączył znowu do Brzegu miasta: Namysłów, Byczynę, K. i Wołczyn. Syn i następca Bolesława Wą-

cław, wielce rozrzutny, dał w zastaw księciu świdnickiemu między innemi Byczynę, K. i Wołczyn. Tenże ks. świdnicki Bolesław ustąpił swego zastawnego prawa książętom opolskim Władysławowi i Bolkowi, a kiedy ks. brzeski Ludwik, następca Wacława, chciał zastawione grody odzyskać, przyszło między nim a posiadaczami zastawu, domagającymi się własności, do bitwy pod K. 1369 r., w której ks. Ludwik odniósł zwycięztwo. Tym sposobem nastąpił i wykup z zastawu, ale książę, chcąc sumę zastawną spłacić, musiał był miastu K. sprzedać prawo mianowania wójtów. R. 1406 Ludwik III książę brzeski sprzedał miastu wszelkie czynsze miejskie, podatki, cła, prawo sądu, kary pieniężne, ale zastrzegł sobie prawo odkupu, z czego, jak się zdaje, skorzystał; już atoli 1426 r. ponownie darował miastu te regalia w uznaniu oddanych mu przez miasto usług. Z tegoż czasu pochodzi wiele przywilejów rzemieślniczych. R. 1431 K. został znowu zastawiony, wraz z Byczyną, księciu Bernardowi na Opolu i Strzelcach. Zastaw następował zwykle pod formą kontraktu sprzedaży z zastrzeżeniem prawa odkupu. Dopiero 1481 r. ks. brzeski Fryderyk I zdobył się na ów odkup. Jeszcze i 1510 r. następca Fryderyka Jerzy I zastawił oba miasta, i dopiero 1536 wykupił je Fryderyk II. R. 1556 zaprowadzono w K. wyznanie ewangelickie z rozkazu ks. brzeskiego Jerzego i wydano ewangelikom obadwa kościoły: parafialny i cmentarny. R. 1582 miasto zgorzało; 1588 ludność polska napadła nań i znowu je spaliła. Ks. Joachim Fryderyk starał się mieszczanom zapewnić opiekę, ale wojna 30-letnia sparaliżowała jego dobre chęci. R. 1675 umarł Jerzy Wilhelm, ostatni książę brzeski, i K. przeszedł pod panowanie austryackie. Wielu ewangelików wyemigrowało wtedy do Polski. R. 1700 odebrano im nawet kościoły a z mocy altransztadzkiej konwencyi zwrócono im tylko jeden parafialny. Po przyłączeniu do Prus i klęskach wojny 7-letniej K. znacznie się podniósł. Nazwa K., r. 1252 *Cruceburch*, r. 1294 *Cruzeburk*, jest, mimo niemieckiego pozoru, słowiańską i brzmi w ustach ludu wyraźnie przez *Kl.* Zachodnia część miasta jest niemiecką, wschodnia polską. Slady dawnych murów dotąd widoczne; fosy osuszone, wały zmienione na miejsce przechadzki. Miasto ciągnie się podłużnie z zach. na wschód. Ludność wynosiła 1756 r. 1416; 1782 r. 1434; 1861 r. 4176 (w tem 176 wojska), dziś zapewne 6000 zgorą. Język przeważa niemiecki, może 10 proc. mówi po polsku. Przedmieszczanie trudnią się rolnictwem na 2437 mr. rozl. (osad 52); gleba żytnia, łąki dobre, suche, nieco dalej od miasta torfiaste. Przemysł rozwinięty: przędzalnie, tkalnie, młyny, browary; rękodzielnictwo kwitnie, 14 cechów. Handel głównie zbożem, wódką, lnem, wełną; 4 jarmarki. St. dr. żel. o 90 kil. od Wrocławia, o 63 od Oleśnicy, o 96 od Bytomia, o 200 od Poznania, o 70 od Opola. K. posiada 130000 tal. majątku. Ma szpital miejski, szląski król. dom ubogich na 206 osób (od 1777), sąd powiatowy, kościół paraf. ewang. z XIII w., był do r. 1556 katol. (a także 1700—1707); od 1700 katolickim jest dawny cmentarny. Par. kat. dek. bogacickiego miała 1869 r. 2397 kat., 7799 ewang., 406 izr. Jest też w K. synagoga. Szkoły są: wyższa miejska, wyższa żeńska, 3 początkowe i nauczycielskie seminaryum ewangelickie (z wykładem i języka polskiego). Tutaj-to dr. Haase wydawał w przekręconym do niepoznania i przeładowanym germanizmami języku polskim swoje przekłady Schillera i inne dziełka. W K. też urodził się znany pisarz niemiecki Gustaw Freitag. *Powiat kluczborski* powstał z kluczborskiego i byczyńskiego kluczów, które niegdyś, jak mówiliśmy przy opisie miasta, należały do książąt na Brzegu. Po okupacyi pruskiej przyłączono do nich i klucz wołczyński. Powiat ten tworzy płn. zakątek okr. reg. opolskiego. Rozl. 10.56 mil kw. czyli 227737 mr., graniczy na płn. z Król. Pol. i pow. ostrzeszowskim, na zachód z pow. namysłowskim, na płd. z opolskim i oleśińskim, na wschód z olesińskim. Leży między 50°55.5' a 51°10.5' sz. g. i 35°35.5' a 36°3' dł. g. Z płd.-wsch. na płn.-zach. 4.50 mil długi. Wzniesienie npm. w ogóle nieznaczne; Stobra i Prosna płyną śród zizin. Tu i owdzie wznoszą się niewielkie wzgórza z ostremi szczytami piaskowemi. Powiat przedstawia dość jednostajną równinę na płn.-zach. stoku wzgórz górnoszląskich, które się zaczynają na granicy powiatu pod Golą (800') i Hellewald (810'). Na 227737 mr. rozl. ma powiat 2777 mr. ogrodów, 124000 mr. roli or., 16341 mr. łąk, 5184 mr. pastw., 43000 mr. lasu, 36435 mr. wody, dróg, nieuż. itp. Gleba w ogóle żyzna, we wschodniej części powiatu są pokłady gliny i rudy żelaznej; kamienia brak, wody dosyć; stawy, po części osuszone, liczne. Właściwych jezior niema. Z rzek: Stobra z Baryczą i Brynicą; Prosna z Pratwą. Ludności: 14214 w r. 1781; 19632 w r. 1806; 38163 w r. 1861; 42027 w r. 1871. Język polski przeważa (72 proc.). Co do wyznań było 1861 r. 27783 ew., 9617 katol., 763 izr. Gmin 87, kościołów i szkół 72, bud. publ. 154, dm. pryw. 4122, bud. wspólnej pracy 228, zabudowań rolniczych 3419. Parafij ewang. 18, katol. 7. (Czyt. dzieła Leonhardi'ego i Knie'go). *F. S.*

Kluczborska Huta, niem. *Kreuzburger Hütte*, huta, pow. opolski, o 4 mile od Opola, nad strugą budkowicką, r. 1755 założona obok kolonii Friedrichsthal. Do huty żelaznej K. należy siedm zakładów okolicznych, częścią i w po-

wiecie olesińskim położonych, a mianowicie: właściwa K., Paulshütte, Reilswerk, Wilhelmshütte, Kopiec, Vosshütte i Friedrichshammer. Właściwa K. ma kościół ewang., szkołę, 147 dm., 232 bud., 1405 mk., w tem 330 katol. Zarząd hutniczy ma piękną bibliotekę.

Klucze, wś i folw., pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Olkusz. Leży przy drodze z Ogrodzieńca do Olkusza, na wyniosłem płaskowzgórzu. Są tu fryszerki, w których 1875 r. wyrobiono żelaza kutego 6208 pud., wielka gorzelnia Renarda i tartak. W 1827 r. było tu 44 dm., 326 mk. Wieś tę wspomina Długosz (II, 199). Folw. K. podług wiadomości z r. 1866 rozl. miał m. 2440, grunta orne i ogrody m 344, łąk m. 50, lasu m. 1205, zarośli m. 222, nieużytki i place m. 613. Wieś K. osad 58, z gruntem m. 493

Kluczewa, os., pow. opoczyński, gm. Kszczonów, par. Gielniów, od zarządu gminnego w. 6, od powiatowego 18. Gruntu mr. 19. Dom drewniany 1. Mieszk. 5.

Kluczewo 1.), wś i folw., nad rz. Płonką, pow. płoński, gm. Wójty-Zamoście, parafia Płońsk, odl. 7 w. od Płońska, ma 4 dm., 77 mk., 461 mr. gruntu. Folw. 441 mr., wieś 20 mr. 2,) K., wś, pow. sierpecki, gm. Żuromin, par. Kuczbork, odl. 32 w. od Sierpca, ma szkołę początkową. W 1827 r. było tu 23 dm., 182 mk., obecnie 42 dm., 303 mk., 1160 mr. gruntu, 167 nieuż.

Kluczewo 1.), wś, pow. kościański, 65 dm., 654 mk., 13 ew., 641 kat., 232 analf. Poczta w Przemęcie (Priment) o 6 kil., telegraf w Szmiglu (Schmiegel) o 11 kil., st. kolei żel. Stare Bojanowo (Alt-Boyen). 2.) K., dom., 3910 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Borek, folw.; 15 dm., 168 mk., 51 ew., 117 kat., 11 analf. 3.) K., wś, pow. szamotulski, 11 dm., 116 mk., 6 ew., 110 kat., 35 analf. Poczta w Ostrorogu (Scharfenort) o 2 kil., st. kolei żel. i telegraf w Szamotułach (Samter) o 7 kil. 4.) K., dom., 3800 mr. rozl., 14 dm., 228 mk., wszyscy kat., 80 analf. Własność Mieczysława Kwileckiego. *M. St.*

Kluczewsko, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Kluczewsko. Dobra K. były niegdyś własnością biskupa Turskiego, książęcia siewierskiego, który miał rezydencyą (jak się pokazuje z papierów pozostałych) w Siewierzu; w Krakowie i w Warszawie miał pałac; przyjeżdżał często na letnie mieszkanie do Kluczewska; jak niesie tradycya, rezydował tu niegdyś chwilowo Karol XII król szwedzki. W r. 1797 po śmierci biskupa dobra to zapisem nieboszczyka przeszły na własność Ksawerego Turskiego i pozostawały w posiadaniu familii Turskich aż do 1879. Ksawery Turski, otrzymawszy po biskupie te dobra, wystawił w K. kościół murowany pod tytułem św. Wawrzyńca męczennika, a otrzymawszy pozwolenie władz przeniósł parafią ze wsi Januszewic (ob.) do Kluczewska, a K., należące wówczas do kolegiaty kurzelowskiej, połączył z wsiami, które stanowiły jego własność; proboszczowi zaś ks. Franciszkowi Wolskiemu, ówczesnemu proboszczowi januszewickiemu, nadał odpowiednią ilość ziemi i lasu z łąkami, jaką posiadał w Januszewicach; te zaś wsie, które należały do kolegiaty kurzelowskiej, obowiązały się każda wś po 50 dni w rok odrabiać przy żniwie plebanowi. Par. K. ma 1920 dusz. Obecnie dziedzicem K. jest Rejchman Henryk i Janasz Władysław, mieszkańcy Warszawy. We wsi Januszewicach, gdzie dawniej był kościół drewniany, pozostała tylko kaplica murowana bardzo dawna. Dobra K. składają się z folwarków: K., Januszowice, Siatki, Pilczyce i Zmarłe z nomenklaturami Dąbrowa, Kludzie, Modrzew i Grzebień, z wsiami Kluczewsko, Pilczyce, Januszowice, Brzeście i Zalesie. Nabyte w r. 1879 za rs. 240700 Rozl. wynosi m. 7282; folw. Januszowice grunta orne i ogrody m. 394, łąk m. 72, pastw. m. 84, lasu m. 1457, nieużytki i place m. 45, razem m. 2052, bud. mur. 2, z drzewa 20, płodozmian 10-polowy; folw. Kluczewsko z realnościami Brzeście i Grzebień grunta orne i ogrody m. 457, łąk m. 212, past. m. 238, wody m. 21, lasu m. 2099, nieużytki i place m. 78, razem m. 3105, bud. mur. 8, z drzewa 8, płodozmian 13-polowy; folw. Pilczyce i Dąbrowa grunta orne i ogrody m. 291, łąk m. 93, pastw. m. 127, wody m. 9, lasu m. 880, nieużytki i place m. 47, razem m. 1447, bud. w części mur. i z drzewa 18, płodozmian 10-polowy; folw. Siatki grunta orne i ogrody m. 184, łąk m. 49, pastw. m. 3, lasu m. 330, nieużytki i place m. 27, razem m. 593, bud. z drzewa 7, płodozmian 10-polowy; folw. Zmarłe grunta orne i ogrody m. 47, pastw. m. 19, lasu m. 16, nieużytki i place m. 2, razem m. 84, bud. z drzewa 5, płodozmian 5-polowy. Gorzelnia, młyn, tartak, dwie fryszerki, cegielnia, pokłady torfu. Rzeka Czarna przepływa tworząc 2 stawy i 5 sadzawek. Wieś Kluczewsko osad 49, z gruntem m. 504; wś Pilczyce osad 52, z gruntem m. 444; wś Januszowice osad 34, z gruntem m. 372; wś Brzeście osad 16, z gruntem m. 203; wś Zalesie osad 10, z gruntem m. 100. Gmina K. należy do sądu gminnego okr. I we Włoszczowy, gdzie też st. poczt. Ma 11342 mr. obszaru i 2152 mk. (1867).

Kluczik (niem.), ob. *Kluczyk.*

Kluczki, ob. tom III, 744 i II, 700.

Kluczki, w gub. mohilewskiej, miejsce urodzenia Fisza Zenona (Padalicy Tad.).

Kluczków, folw., ob. *Jaśkowice.*

Kluczkowice, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Opole, par. Kluczkowice. Posiada browar z produkcyą roczną na 18000 rs., smo-

larnię z prod. na 10600 rs. Jest tu kościół parafialny murowany z XVIII w. W 1827 r. było tu 49 dm., 335 mk. W XV w. K. należały do par. w Opolu (Dług. II, 512). Dykcyonarz Echarda zowie K. miastem. Par. K. dek. nowoaleksandryjski, 1560 dusz. Dobra K. składają się z folw.: K., Maszów i Kręciszówka; wsi K., Kluczkowice Małe i Cwientałka. Rozl. wynosi m. 4751; folw. Kluczkowice grunta orne i ogrody m. 255, łąk m. 47, pastw. m. 12, wody m. 11, lasu m. 3455, nieużytki i place m. 35, razem m. 3814, bud. mur. 7, z drzewa 26; folw. Maszów grunta orne i ogrody m. 199, lasu m. 4, nieużytki i place m. 1, razem m. 204, bud. z drzewa 3; folw. Kręciszówka grunta orne i ogrody m. 647, łąk m. 53, pastw. m. 21, nieużytki i place m. 12, razem m. 733, bud. mur. 1, z drzewa 9, płodozmian 12-polowy. Gorzelnia, tartak parowy, wyrabiający gąty, deski i bale. Młyn. Wieś Kluczkowice osad 56, z gruntem m. 765; wieś Kluczkowice Małe osad 43, z gruntem m. 149; wś Cwientałka osad 11, z gruntem m. 106.

Kluczkówka, ob. *Hałunka* i *Kluczówka*.

Klucznik, niem. *Klutznick*, wś, pow. olsztyński, 2 mile od m. Wartemborka, na polskiej Warmii, poczta W. Purda. Oddawna własność biskupów warmińskich. R. 1656 mieszkało tu kilku wolnych osadników, przyłączonych do Jedzbarka. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną.

Kluczniki, wś nad rz. Oszmianą, pow. wileński, 4 okr. adm., o 76 w. od Wilna, 4 dm., 25 mk., z tego 15 katol., 10 żydów (1866).

Kluczniki, zaścianek w gub. i pow. mińskim, nad rzeczką Wieśnianką, przy ujściu do niej rzeczki Tehy, ma osad 2. Łąki dobre, miejscowość wzgórkowata, grunta dobre, obręb gminy białoruckiej.

Kluczniki, wś, pow. kaniowski, o 3 w. od Tahańczy, ma 1412 mk. (w tem 3 katol.), cerkiew z r. 1775. Część K. bliższa Tahańczy zowie się Potasznią. W XVIII w. K. należały do obszernych dóbr ks. Stanisława Poniatowskiego, który nabył tę wieś 1780 r. od Leonarda Swiejkowskiego. R. 1790 było tu 618 mk. z Potasznią; osad w K. 36, w Potaszni 48.

Klucznikowice, wś u zbiegu Soły z Wisłą, 228 m. npm., pow. bialski, par. Oświęcim, o 1 kil. na płn. od Oświęcimia, 338 mk., z tych 36 na obszarze większej posiadłości p. Adolfa Dębińskiego. *Mac.*

Kluczno, wś, folw., młyn i os. leśna nad rz. Liswartą, pow. częstochowski, gm. i parafia Przystajń. Leży na samej granicy od Ślązka. Wieś liczy 4 dm., 17 mk., 20 mr. obszaru; folw. 1 dom, 2 mk., 173 mr. (70 ornej); stanowi majorat gen. Drejera; os. młyn. 1 dom, 4 mk., 7 mr. włas. pryw.; os. leśna, 1 dom, 6 mk., 15 mr. własn. rządowa.

Kluczów, folw. Jaśkowic, pow. kluczborski.

Kluczów wielki i mały, wieś, pow. kołomyjski, o 13 kil. na płd.-zachód od Kołomyi, rozrzucona między górami, lasami i potokami, które się tu zbierają i wpadają do potoku Łuczka, dopływu pobliskiego Prutu. Przestrzeni dwor. 2359 m., w tem 1020 m. pastw. i 1307 m. lasu; gruntów włośc. 4383 m. Ludność gr. kat. 2864, parafia w miejscu, dwie cerkwie: w Kluszowie wielkim pod wezw. św. Parascewii parafialna, w Kluczowie małym filialna pod wezw. Narodz. Naj. Panny Maryi; dek. pistyński dyec. lwowska. Tak w K. wielkim jak w małym są szkoły 1-klasowe, kasy pożyczkowe gm. w K. małym z kapitałem 212 złr., w K. wielkim z kap. 181 złr. Należy K. do dóbr rządowych. Była tu warzelnia soli, 1787 r. zaniechana. *B. R.*

Kluczówka, rzeczka podgórska, wytryska kilku strugami zpod Dubowego lasu (712 m.), ciągnącego się z płn.-zach. na płd.wsch. po potok Łuczkę, na granicy gmin Rungur i Łuczy z Kluczowem wielkim, które na obszarze Kluczowa wielkiego (pow. kołomyjski) łączą się w jeden znaczny potok. Tenże płynie zrazu w kierunku płn.-wsch., potem w płn., wreszcie w płn.-zach. przerzyna wieś Kluczów wielki; przepływa w dalszym swym biegu łąki Kluczowa małego, a przyjąwszy z lew. brz. na granicy tegoż z Peczeniżynem potok, przechodzi na łąki peczeniżyńskie i w kierunku półn. granicą Peczeniżyna i Wierzbiąża wyżniego, podąża do rzeki Sopinki czyli Sopówki, dopływu Łuczki. Długość biegu 12 kil. Znaczniejsze dopływy z lew. brz. są Soczywka i Hałunka z Polszową i Zołotouchą. Nad prawym brzegiem wznoszą się wzgórza św. Katarzyny (416 m.), Wysoki garb (411 m.), a nad lewym, w dolnym biegu rzeki, wzgórze Horodyszcze (367 m.). Nadmienić wypada, ze na mapie Galicyi Kummersberga, sekc. 49, rzeka ta zowie się Czernichową. *Br. G.*

Kluczowa góra, 216 m. wysoka, lesista, we wsch. stronie Sielca, pow. sokalski, na lewym brzegu Bugu.

Kluczyce 1.) (pierwsze), wieś, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Dzierzgów. W XV w. były dziedzictwem Jana Andrzeja Prandoty h. Dębno (Dlug. I 20 i II 99). 2.) **K.**, (drugie), pow. włoszczowski, gm. Secemin, parafia Kuczków.

Kluczyk, niem. *Kluczik*, a od r. 1870 *Schlüsselmühle*, włość z młynem, pow. toruński, na lew. brz. Wisły, o pół mili od Torunia. Obszaru mr. 416, bud. 13, dm. 7, kat. 18, ew. 58. Parafia i szkoła Podgórz, poczta Toruń.

Kluczyna werch, lesiste wzgórze w płd. stronie Podhorodec, pow. stryjski, na prawym brzegu Stryja, między potokami Zarzycze od wsch. a Dalanowskim od zach. Najwyższe

wzniesienie 734 m. Na płn.-wschód opada ono ku dolinie Stryja (433 m. na zachód, 420 m. na wsch.), *Lu. Dz.*

Kluczyszczeńska, st. p., pow. i gub. symbirska, między stacyami Symbirsk i Syzrań.

Kludszen-Kaukweth (niem.), wś, pow. żuławski, st. p. Neu-Argeningken.

Kludzienko, ob. *Kłodzienki.*

Kludzin (niem.), ob. *Kłodzin.*

Kludzinki, ob. *Kłodzienko.*

Kluex (dokum.), ob. *Kluksz* (łuż.).

Kluickwethen, *Kluischen*, *Kluischwethen* (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Klujohnen (niem.) al. *Gedmin-K.*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten.

Klukenau (niem.), ob. *Kluknowa.*

Kluki 1.), wś, pow. nowomiński, gm. Chruścice, par. Kałuszyn. W 1827 r. było tu 12 dm., 86 mk. 2.) **K.**, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno. Posiada folusz, wiatrak, młyn, smolarnię, hutę szklaną (na os. Teofilów?). Wś K. ma 50 dm., 463 mk., 520 mr. obszaru; folw. z os. karcz. 7 dm., 28 mk. i 3068 mr. obszaru, w tem 291 m. ornej ziemi. W 1827 r. było tu 27 dm. i 300 mk. Według Tow. kred. ziems., dobra K. składają się z folwarków K. i Zagony, osad młynarskich wieczysto czynszowych Wierzchowice, Ujście i Grobla. Rozl. wynosi m. 5494; folw. Kluki grunta orne i ogrody m. 483, łąk m. 178, past. m. 76, lasu m. 4328, nieużytki i place m. 192, razem m. 5257, bud. mur. 6, z drzewa 38, płodozmian 6- i 8-polowy; folw. Zagony grunta orne i ogrody m. 118, łąk m. 32, pastw. m. 45, wody m. 26, nieużytki i place m. 16, razem m. 237, bud. z drzewa 10. Dobra powyższe dawnemi czasy wchodziły w skład dóbr stanowiących uposażenie arcybiskupów gnieźnieńskich. Wieś K. osad 107, z gruntem m. 581; wieś Wierzchy Kluckie osad 10, z gruntem m. 182; wś Cisza osad 24, z gruntem m. 207; wś Podwierzchowice osad 2, z gruntem m. 47; wś Sadulaki osad 2, z gruntem m. 22; wś Wierzchy Strzyżewskie osad 7, z gruntem m. 94; wś Osiny osad 2, z gruntem m. 19; osada Sadykierz z gruntem m. 18. Gmina K. należy do s. gm. okr. IV w os. Rogowiec, stacya poczt. w Bełchatowie. Liczy 18635 mr. obszaru i 6082 mk. W gminie znajdują się cztery szkoły początkowe i liczne zakłady fabryczne we wsiach: Kaszewice, Kluki, Lubiec. Obfitość lasów zajmujących większą część obszaru gminy i obfitość wody sprzyja rozwojowi fabryk przerabiających płody naturalne (drzewo, żelazo).

Kluki 1.), wś rząd., nad rz. Ożwietą, pow. święciański, 3 okr. adm., o 40 w. od Swięcian, 5 dm., 53 mk. katol. 2.) **K.**, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 54 w. od Wilna, 6 dm., 7 mk. katol. (1866).

Kluki, wś, pow. rossień., par. widuklewska.

Kluki, wś, pow. taraszczański, nad strugą Postawem, która pod Szulakami do Horskiego Tykicza uchodzi. Ma 887 mk., w tem 45 kat., 22 izr. Po rozdrobnieniu Tetyjowszczyzny K. należały do jener. Malczewskiego. Po nim kolejno i spółcześnie dziedzicami K. byli: Gruszczyński, Kazimierski, Rakowski, Wierzbicki, Henkiel, Kulesza, Trębicki. Część Wysockiego 1832 r. skonfiskowana. Są tu kurhany, jest dawne zamczysko, cerkiew paraf. św. Michała.

Kluki, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Klukiszki, wś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 31 w. od Swięcian, 3 dm., 36 mk. katol. (1866).

Kluknowa, po węg. *Klukno*, po niem. *Klukenau*, *Klekenau*, wś w hr. spiskiem (Węg.), kościół katol. paraf., 1382 mk. *H. M.*

Kluków, ob. *Klukowo.*

Klukowa huta, rycer. dobra, pow. kartuski, na bitym trakcie bytowsko-kartuskim, 729' nad poziom. morza, powstały z podziału dóbr Mściszewice, same teraz na 4 części podzielone. Obejmują wybudowania: Domachowo, Dąbrowa, Łosienice Nowe i Stare, Ostrowo; obszaru mr. 5405, gbur. 28, zagrod. 5, kat. 400, ew. 77, dm. 39. Parafia Stężyca, szkoła Mściszewice, poczta Sulęcin. Odleg. od Kartuz 8 i 3 ćwierci mili. R. 1858 posiadacze spadkobiercy Pokrzywnickiego.

Klukowicze, wś pow. brzeski, gub. grodz. Była tu kaplica b. parafii katol. Wielanów.

Klukowicze, wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., o 30 w. od Lidy, 10 dm., 94 mk. (1866).

Klukowicze, wś, w pow. nowogródzkim, nad rzeczką Retymlą, w gm. niehniewickiej, przy drodze wiodącej ze wsi Niesacicz do Wróblewicz, w dość pięknej miejscowości, ma os. 9.

Klukowiec, niem. *Klukowitz*, os. pod Bytomiem, należy do gm. Rossberg.

Klukowo 1.) wś i folw., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn; jest tu kaplica kat., urząd gm., gorzelnia. W 1827 r. było tu 33 dm., 249 mk.; obecnie liczy obszaru 2338 mr. Gm. K. ma 3825 męż., 4070 kob., dm. 937; rozleg. 17891 mr.; s. gm. okr. III Dąbrówka o 9 w.; st. pocz. Ciechanowiec. Zakłady przemysłowe są: gorzelnia, cegielnia, młynów 3 i wiatraków 7. W skład gm. wchodzą: osada Ciechanowiec, 5 wsi szlach.: Gnaty, Pietki, Usza, Warele i Zalesie stare; 5 wsi z ludnością mięszaną: Kostry, Lubowicz, Łuniewo, Wojny, Wyszonki-Błonie, oraz 14 wsi włośc. Gródek, Kapłany, Klukowo, Koziarze, Kuczyn, Malinowo, Sobolewo, Trojanowo, Trojanówek, Wyszonki-Klukówek, W. Kościelne, W. Wojciechy, W. Wypychy i Żabieniec. Dobra K. składają się z folw.: Klukowo, Kapłany, Trojanówko, awulsu Dzikowiny; wsi: Klukowo, Trojanowo, Kapłany i Lubowicz-Kąty; własność Henryka hr. Starzeńskiego. Podług wiadomości

z r. 1866 rozleg. ma. wynosić mr. 2114: grunta orne i ogrody mr. 1143, łąk m. 295, pastw. i zarośli mr. 166, lasu mr. 407, nieużytki i place mr. 103; bud. folw. ubezpieczone na rsr. 16650, gorzelnia, cegielnia i wiatrak. Wś Klukowo osad 31, z gruntem mr. 25; wś Trojanówko os. 9, z grun. mr. 243: wś Trojanowo os. 22, z grun. mr. 639; wś Kapłany os. 21, z grun. mr. 236; wś Lubowicz-Kąty osad 74, z grun. mr. 434. 2.) K., wś, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. K., posiada kościół par. drewniany z r. 1693. Kościół i par. erekcyi niewiadomej. Parafia ma 2482 dusz. Obecny drewniany założyć miała Ludwika Wesslowa, starościna golubska. 3.) K,, wś, pow. ostrowski, gm. Poręba, par. Brok. W 1827 r. było tu 10 dm., 70 mk. *Br. Ch.*

Klukowo, 1.) niem *Gluckau*, w starych dokum. Gołuchowo, Golusdoho, włośc. wś, pow. gdański, w uroczej okolicy, 450' wysoko, blisko granicy pow. kartuskiego. Z wyżyn tutejszych ma swoje źródła struga Jelitkowska. Obszaru ziemi obejmuje K. mr. 1828, dobra 1, gbur. 13, zagr. 19, dm. 46, katol. 338, ew. 69. Par. Maternia, szkoła kat. w miejscu, poczta i st. kol. żel. Oliwa. Odleg. od Gdańska $1^{3}/_{4}$ mili. K. należało od początku do licznych dóbr opactwa cystersów w Oliwie. Po sekularyzacyi dóbr duchownych przez rząd pruski wydana d. 7 paźdz. 1782 r. Od r. 1807—1826 własność miasta Gdańska. Dla pięknego położenia bywa ta wieś i okolica często przez miłośników natury zwiedzana. Roku 1868 znaleziono pod K. sztukę bursztynu rzadkiej wielkości, bo aż funtów 12, koloru bardzo pięknego. 2.) K., wś i dobra, pow. złotowski, na bitym trakcie z Krajenki do Złotowa, dokąd odległość pół mili. Należy do dóbr złotowskich. Obszaru liczy mr. 3370, bud. 43, dm. 14, kat. 90, ew. 89. Parafia i poczta Złotowo, szkoła Błękwit.

Klukowszczyzna 1.) wś i folw. nad rz. Kamionką, pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Bordziłówka, okr. sąd. Komarno; rozleg. m. 160, dm. 5, ludność mk. 36; grun. dworskich mr. 296; właściciel dr. Radcewicz. Był tu folwark należący do ks. paulinów w Leśny, i właściciel dzisiejszy, nabywszy go na licytacyi, nazwał *Jelizawetówką*. Na łąkach K. i Droblina źródła rz. Białki. 2.) K., folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo; odleg. 50 w. od Maryampola; 2 dm., 24 mk.

Kluksz, niem. *Klix*, wś serbska nad Szprewją, na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. Gniazdo szlach. rodziny v. Klüx, do której posiadłość ta należała do XVI w. Od niej przeszła w ręce Nostitzów. Kościół parafialny ewan. z nabożeństwem serbskiem. Szkoła początkowa. W r. 1875 dm. 59, mk. 371, w tem Serbów 302; w r. 1880 ludności w ogóle 409.

Klumbcn al. *Wittkosembeln* (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. pocz. Kinten.

Klundewka, wieś, w pow. borysowskim, w gm. korsakowickiej, przy drożynie wiodącej z Korsakowa do Horełego Ługa, ma osad 15, miejscowość wzgórkowata.

Klunice (dok.), ob. *Kłomnice*.

Klunkwitz (niem.), pow. świecki, ob. *Krąplewice*. *Kś. F.*

Klusek, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. W 1827 r. było tu 12 dm., 69 mk.

Kluska, potok łączny w obr. gm. Czarnego Dunajca, w pow. nowotarskim, wypływa na tak zwanych Borach (ob.); płynie na płn. i po krótkim, bo 1880 m. wynoszącym biegu, uchodzi z praw. brz. do Piekielnika, dopływu Czarnego Dunajca. *Br. G.*

Kluski, 1.) dwie os. rząd., pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Pątnów. Jedna liczy 6 mk., drugiej ludność niepodana w wykazie urzędowym. 2.) K., wś włośc. i os. karcz., pow. sieradzki, gm. Klonowa, par. Lututów; odleg. 29 w. od Sieradza; wś ma 19 dm., 184 mk.; osada karcz. 1 dom, 5 mk.

Klusów, ob. *Kłusów*.

Klusówka, kozacki futor w pow. kobelackim, gub. połtawskiej, 4167 mk.

Klusy, niem. *Klaussen* al. *Claussen*, wś kościelna, pow. łecki, dawn. ryński. Szkoła istniała tu w przeszłym wieku. Kościół, po łacinie Clausula Mariana zwany, pięknie leży na wyniosłem wzgórzu, między 3ma jeziorami, zbudowany 1szy raz podobno r. 1354, przetrwał do r. 1754; teraźniejsza nowa budowa dokończona przed kilku laty. Proboszczowie wspominani od połowy XVI w. R. 1640 pastor tutejszy Wiśniewski odbywał w kościele przed zgromadzonym ludem egzorcyzm nad opętaną niewiastą. Czart srodze zaklęty wyszedł i na znak zostawił odbite w kamieniu przed wielkiemi drzwiami podobizny stopy swojej, które każdy z podziwieniem oglądał. R. 1660 w czasie wojny, litewsko tatarsko-polskie wojsko plądrowało kościół; chcieli kościół zburzyć i proboszcza zabić, ale gdy im o owym czarcie powiedzieli i znaki po nim pokazali, z przestrachu odeszli i żadnej szkody więcej nie uczynili. Zajście z owym czartem pastorowie zapisali w kościelnych aktach i władzy swojej o tem donosili. Kazania miewają tu polskie. Ob. Töppen, Sagen und Märchen in Masuren. 122. Obecnie kamień z czartowskiemi stopami leży dalej odsunięty na cmentarz. K. leżą o 17 kil. od Ełku, na wązkim przesmyku między jeziorem Lipieńskiem i Kroksztyńskiem; 320 mk. ewan. mówiących po polsku. Stacya meteorologiczna i pocztowa.

Kluszczany, mko. pow. święciański, w 1ym okr. polic., o 70 w. od Wilna, o 20 w. od Święcian, 337 mk. (r. 1866 było 77 mk., w tem 62

kat., 15 izr., dm. 14); własność Henr. Szyryna. Dobra K. razem z gruntami włośc. posiadały ziemi 1249 dzies. i 1250 sążni. Do włościan (wsie włośc. nazywają się: Wielka Wieś i Kazanowszczyzna) odeszło 373 dzies., 1878 sążni, pozostało więc we władaniu dziedzica 875 dz. 1772 sąż., w liczbie których lasu 413 dzies. 1978 sąż. Miejscowość górzysta, grunta po większej części gliniaste; lasy szpilkowe, sosnowe. K. mają katol. kościół parafialny (drewniany), pod wezwaniem św. Joachima, fundowany przez Jana Korsaka, podwojewodziego połockiego. Ma filią w Szajkunach. Z powodu zabrania na cerkiew (w r. 1864) sąsiedniego kościoła w Żeladziu, liczba parafian kluszczańskich znacznie się powiększyła (dziś dusz 2227), w skutek tego dawniejszy stary kośiół okazał się za szczupłym. Otóż przed kilku laty wzniesiono na temże samem miejscu nowy kościół, znacznie powiększony, staraniem dzisiejszego dziedzica, sąsiednich obywateli pp. Kuczewskiego i Swolkienia, oraz miejscowych włościan. K. należały niegdyś do Korsaków; Leokadya Korsakówna (córka wspomnianego Jana, podwojewodziego) wniosła tę majętność mężowi swemu Wincentemu Szyrynowi, dziadowi dzisiejszego właściciela. Majętność ta była uprzednio obszerniejszą, a w skutek exdywizyi postradała kilka należących do niej folwarków; obecnie pozostał tylko przy niej jeden niewielki, kilkowłóczny awuls, nazwany: Różopole.

Kluszewo 1.) wś i folw. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk; odl. o 21 w. od Ciechanowa, ma 15 dm., 159 mk., 496 mr. gruntu, 14 mr. nieuż. Folw. 360 mr.; wieś 36 osad, 151 mr. 2.) **K.**-*Sokolnik*, folw., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk; odl. o 21 mr. od Ciechanowa, ma 8 dm., 79 mk., 279 mr. gruntów: grunta orne i ogrody mr. 221, łąk mr. 15, pastwisk mr. 28, nieuż. i place mr. 15, bud. z drzewa 7; folwark ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Kluszewo. 3.) **K**-*Szajec*, folw., nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk; odl. o 21 w. od Ciechanowa, ma wiatrak, 4 dm., 47 mk., 533 mr. gruntu: grunta orne i ogrody m. 464, łąk mr. 55, nieużytki i place mr. 13, budynków z drzewa 7; wiatrak; folwark ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Kluszewo.

Kluszkowce, wś, pow. nowotarski, nad potokiem Kluszkowianką, na półn. od Dunajca, graniczy od zach. z Mizerną, od płn. z Ochotnicą, od wsch. z Krośnicą a od płd. z Czorsztynem. Wieś rozłożyła się nad potokiem z połd. ku półn.; od Nowego targu w prostym kierunku 20 kil. odległa. Między potokiem a wschod. granicą wznosi się Żar kluszkowiecki (768 m.), na mapach zwany Wzor, Wzory, Wzjary: piękny ze szczytu rozlega się widok, szczególnie na Pieniny. Góra trachitowa. Przestrzeń większej posiadłości obejmuje roli ornej 80, łąk i ogr. 22, pastwisk 18, lasu 24; mniejsza zaś posiadłość roli ornej 822, łąk i ogrodów 229, pastw. 327, lasu 415 morg. austr. Właściciel Marceli Drohojowski. Według obliczeń z r. 1869 dm. liczy 92, a mk. 531 (257 męż., 274 kob.). W r. 1777 było dm. 68, a mk. 332; w r. 1799 dm. 75, mk. 458; w r. 1824 dm. 75, mk. 537, Według szem. dyec. tarn. z r. 1882, dusz rz. kat. 534. Według obliczenia z 31 gr. 1880 wszystkich mk. 610. Wieś ta istniała już na początku XVI w. i nosiła nazwę *Klusków*, *Kluskowice*. Należała do starostwa czorsztyńskiego. W lustracyi z r. 1660 czytamy *Kluszkowce*. Według tej lustracyi było we wsi 6 kmieci na jednym łanie, zagrodników $4^1/_2$. Prócz robocizny (od kmieci po 3 dni bydłem, od zagrodników po 3 dni pieszo), dawała ta osada czynszu i podatku rozmaitego w kwocie złp. 44 gr. 24. Sołtystwo trzymał starosta czorsztyński. Według lustracyi z r. 1765 było ról 12, zagrod. 9; prócz robocizny opłacano rozmaitych podatków złp. 888 gr. 18, Było tu wójtostwo, które posiadał Józef i Magdalena z Michalczewskich Golańscy za przywilejem Augusta III z 21 maja 1742 r. Poddanych żadnych. Dochód wójtostwa czynił złp. 774 gr. 22 den. 9; wydatek złp. 210; zatem roczny dochód do kwarty złp. 564 gr. 22 den. 9, czyli kwarty złp. 141 gr. 5 den. 11. Posiada jeden młyn i folwark. W r. 1811 przechodzi na własność rządu, a w r. 1819 w ręce rodziny Drohojowskich, którzy klucz czorsztyński (ob. Czorsztyn) do dnia dzisiejszego dzierżą. Parafia w Maniowach; poczta Czorsztyn. *Br. G.*

Kluszkowianka, potok górski, także *Kluszkowskim* lub *Kluszkowieckim* zwany, nastaje w obr. gm. Kluszkowce, w pow. nowotarskim, w półn. części gminy, w dziale górskim Lubaniem zwanym (ob Gorce, T. II, 702), na południowym jego stoku. Płynie lasem na południe, opływa zach. stopy Żaru kluszkowieckiego (768 m.), przepływa wieś Kluszkowce i na granicy Maniów z Czorsztynem wpada z lew. brz. do Dunajca. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Kluszo, wś w hr. szaryskiem (Węg.), niedaleko Bardyowa, kościół kat. filial., 746 mk.

Kluszyn, ob. *Kłuszyn*.

Klutka, ob. *Klatka*, *Kłótka*.

Klutkenmühl (niem.), os. młyn., pow. licbarski, st. p. Dobremiasto.

Klutkawka, także *Klutkawica*, potok górski, w obr. gm. Opaki, w pow. drohobyckim; źródła tej rzeki we wsch. stronie tej gminy, u zachodnich stóp wzgórza Kadubiowej (677 m.); płynie zrazu na zachód, potem na półn.-zachód łąkami opackiemi, zabierając liczne strugi leśne z Ratoczyny (Ratoszyny, 720 m.) spływające i we wsi Opace wpada z praw. brzegu do

Opaki, dopływu Bystrzycy tyśmienickiej. Długość biegu 4 kil. i pół. *Br. G.*

Klutschau (niem.), pow. wejherowski, mylnie; właściwie powinno być *Tlutschau, Tłuczewo* (ob.).

Klutschau (niem.), ob. *Klucz*.

Klutznick (niem.), wś, pow. olsztyński, ob. *Klucznik*.

Kluwińce, *Kluwina* albo *Kłuwińce*, wś, pow. husiatyński, w podolskiej glebie na południe od gór Miodoborskich położona, przy gościńcu krajowym grzymałowsko-chorostkowskim, nad stepowym potoczkiem, dopływem potoku Tajna, który jest dopływem Zbrucza. Przestrzeni dwor. 2016 mr., w tem 21 mr. lasu; gruntu włośc. 2123 mr.; rzym.-kat. parafia w Chorostkowie, mku o 8,5 kil. na południe leżącem. Ludności rzym.-katol. 365, gr.-kat. 916; parafia w miejscu, dekan. husiatyński, dyec. lwowska; szkoła jedno-klasowa. Właściciele więk. pos Tomasza Boguckiego spadkobiercy. *B. R.*

Klwacz, *Klwat*, tyle co gryzący, od słowa kluć, znaczącego przegryzać (por. kieł)— dawne przezwisko (por. plwacz. tracz), stanowi źródłosłów nazw: *Klwatka, Klwów, Klwaty*. *Br. Ch.*

Klwatecka Wólka, wś i kol., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom; odl. 4 w. od Radomia, ma 7 dm., 106 mk., 32 mr. ziemi włośc. i 15 mr. kol. żydowskiej.

Klwatka 1.) *Szlachecka*, wś i folw., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom. W 1827 r. było tu 25 dm., 187 mk.; obecnie 23 dm., 188 mk., 283 mr. włośc. i 183 mr. ziemi folw. Według Towarz. kred. ziems. folw. K. Szlachecka (z nomenklaturami Wólka Klwatecka v. Powalina i Żyła osada młynarska), rozległy mr. 492; grunta orne i ogrody m. 308, łąk mr. 56, pastwisk mr. 117, nieuż. i place mr. 11; bud. mur. 2, z drzewa 9; rzeczka Mleczna przepływa; nomenkl. Żyła os. młynarska rozl. mr. 29 od dóbr tych odłączona. Wieś Klwatka Szlachecka os. 26, z gruntem mr. 285; wś Wincentów os. 60, z grun. mr. 608; wś Wymysłów os. 6, z grun. mr. 66; wś Żyła os. 4, z grun. mr. 36; wś Augustów os. 6, z gruntem mr. 50; wś Wólka Klwatecka os 5, z grun. mr. 6; wieś Kurdwanów osad 2, z gruntem mr. 45. 2.) **K.** *Królewska*, wieś i folw., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Radom; odl. 11 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 19 dm., 137 mk.; obecnie część lit. A ma 25 dm., 182 mk., 218 m. ziemi dworsk., 232 mr.włośc.; część lit. B liczy 14 dm., 138 mk.; 413 mr. folw. i 161 mr. włośc. Według Towarz. kred. ziems. folw. K. Królewska lit. A rozległy mr. 212, grunta orne i ogrody mr. 175, łąk mr. 16, pastwisk mr. 2, lasu mr. 7, nieuż. i place mr. 6, bud. z drzewa 12; wieś K. os. 42 z grun. mr. 428; folw. K. Królewska lit. B rozległy mr. 418: grunta orne i ogrody mr. 325, łąk mr. 42, pastwisk mr. 30, nieużytki i place m. 21, bud. z drzewa 11; wś K. lit. B osad 11, z grun. mr. 161; wś Tomaszów os. 5, z gruntem mr. 61.

Klwaty, wieś i folw., pow radomski, gm. Wielogóra, par. Wsola; odl. 6 w. od Radomia; jest tu dystylarnia i młyn amerykański. W r. 1827 było tu 11 dm., 72 mk.; obecnie 23 dm., 173 mk., 586 mr. ziemi dwors. i 294 mr. włośc.

Klwów, os., przedtem mko, nad strumieniem Sławno, pow. opoczyński, gm. i par. Klwów. Leży w nizinie śród lasów przy trakcie z Radomia do Opoczna; od Opoczna odl. 32 w., od Radomia 28 w. Posiada kośc. par. mur., dom schronienia dla starców i kalek, urząd gm. W 1827 r. liczono tu 80 dm. i 898 mk.; w 1862 r. 67 dm. (4 murow.) i 1063 mk. (488 żyd.); obecnie jest 70 dm. (2 murow.), 1061 mk. i 307 mr. ziemi miejskiej. Ludność trudni się wyrobem kożuchów, których sprzedaje rocznie przeszło 1100 sztuk, tudzież wyrobem grubego sukna i pończoch. Założone zostało w r. 1413, a raczej zamienione ze wsi tegoż nazwiska, na mocy przywileju króla Władysława Jagiełły, który jednocześnie nadał mu prawo magdeburskie, targi tygodniowe i dwa jarmarki do roku. W r. 1434 Borzyc, ówczesny dziedzic miasta, wyznaczył na rzecz miasta pola, łąki, przychód z jatek i łaźni, oraz czynsze i daniny przedtem płacone zmniejszył i ograniczył. Król Kazimierz Jagiellończyk przywilejem z roku 1458 potwierdził dawniejsze i nowy jarmark przydał, pomnożył takowe jeszcze o jeden król Jan III Sobieski w r. 1686. W pierwszych latach XVIII stulecia, K. w posagu przeszedł na własność rodziny Swidzińskich; z tych Stanisław Swidziński, starosta radomski, przywilejem r. 1743 nadał miastu wolność wyrabiania piwa, król zaś August III pozwolił temuż w r. 1749, przy starem mieście nowe miasto K. założyć i poprzednie nadania i przywileje w r. 1750 zatwierdził. Michał Swidziński, kasztelan radomski, pragnąc polepszyć byt mieszczan, wyjednał u króla Stanisława Augusta w roku 1778 przywilej stanowiący trzy jarmarki i t. d. Kościół paraf. murowany wzniesiony w XV w., wyrestaurowany około 1860 r., w którym obok swych przodków spoczywa Stanisław na Swidnie Swidziński, wojewoda rawski, pułkownik znaku pancernego, zmarły w r. 1761 w Sulgostowie, tudzież zasłużony obywatel i zbieracz Konstanty Swidziński. Oprócz tego znajduje się na cmentarzu tutejszym kaplica. K. parafia, dek. opoczyński, 3342 dusz. Gmina K. należy do s. gm. okr. II w Drzewicy o 18 w.; st. pocz. w Potworowie; liczy 2376 mk., rozleg. 12624 mr., w tem ziemi dwor. 8468 mr., dm. 306. W skład gm. wchodzą: Borowa Wola, Brzyski, Drążno, Głuszyna, Jelonek, Kadź, Klwów, Klwowska Wola, Kłonna, Kłódno, Li-

powo, Magnuszowska Wola, Podczasza Wola, Sulgostów, Ulaski i Zapole.

Klwowska Wola, wś, pow. opoczyński, gm. i par. Klwów. W 1827 r. było tu 7 dm., 70 mk.; obecnie 14 dm., 106 mk.; 356 mr. ziemi dworskiej i 158 mr. włościań. Jest tu urząd gminy Klwów.

Klycken (niem.), ob. *Klicken*.

Kłaczkowo, wś, pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Miszewo murowane; odl. o 24 w. od Płocka. W 1827 r. było tu 11 dm., 53 mk.; obecnie 2 dm., 16 mk., 21 m gruntu, 178 nieuż.

Kłaczuny, wś włośc., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 175, żyd. 13, dm. 15 (1866).

Kładka, albo *Klatki*, przys. Krzątki, pow. kolbuszowski.

Kładki 1.) mały zaśc. w płn.-zach. stronie pow. słuckiego, w pobliżu folw. Koły i Kuncewszczyzna, ma osad 2. 2.) **K.**, mały folw. w pow. słuckim, o wiorstę od mka Hrozowa na północ, przy drodze wiodącej do wsi Dubiejek położony. Należy do dominium Hrozów.

Kładki, przystań na rzece Dniestrze pod Jampolem.

Kładkowo, ob. *Golinowo*.

Kładniki, wieś włośc. nad rz. Opitą, pow. oszmiański, 3 okr. adm., gm. Lipniszki, od Oszmiany w. 47, od Dziewieniszek w. 19, dm. 28, mk. katol. 197 (1866).

Kładów, niem. *Kladau*, wś, pow. głogowski, ma kościół parafialny katolicki.

Kładowo, uroczysko nad rz. Irpień, pow. kijowski, o 7 w. na zachód od Skitka; według podania miejsce na którem stał w odległych czasach przeszłości monaster. Dotąd mnóstwo odłamków cegły i wapna świadczy o istnieniu cerkwi. Jest też i długa pieczara, podobna do kijowskich.

Kładsko, ob. *Kładzko*.

Kłady stare, wś i kol., pow. sieradzki, gm. Zduńska Wola, par. Borszewice; odl. 18 1/2 w. od Sieradza. W 1827 r. było tu 13 dm. i 103 mk.; obecnie wieś 5 dm., 38 mk., a kolonia 5 dm., 63 mk. K. prawie zawsze miewały tych samych właścicieli co i Kawęczyn (ob.). Obecnie także rozprzedana w znacznej części osadnikom z Niemiec na kolonie.

Kładzkie albo *Glatzgebirge*, góry, ob. *Adler*.

Kładzko, *Kładsko*, *Kłodzko*, niem. *Glatz*, *Glaz*, m. pow. na Szląsku średnim i silna warownia górska nad Nissą, o 93 kil. od Wrocławia, ze st. dr. żel. (z Kamenz do Mittelwalde), ma 11541 mk., w tem 2000 wojska, gimnazyum katolickie, fabrykę maszyn, 6 jarmarków, głównie zbożowych, 2 kośc.: ewang. i katolicki. Wyniesione 928' n. p. m. Już r. 1010 stał tu zamek czeski; 1278 miasto i hrabstwo K. dostało się książętom wrocławskim; 1622 oblężone, 1742 zdobyte, 1807 szturmem wzięte. Czyt. prace histor.: M. Perlbach, v. Wiese i Nürnberger. Powiat kładzki okr. reg. wrocławskiego ma 9,5 mil kw. rozl., 60,405 mk., prawie wyłącznie katolików Niemców (7 proc. Czechów). Powierzchnia górzysta, piękne, żyzne doliny, wzorowe rolnictwo, huty żelaza, wapielnie, szklarnie, fabryki bawełnianych i lnianych tkanin, cukru, maszyn. Najwyższy punkt: Mense. Główne miasta: K., Reinertz, Chudoba, Lewin, Ullersdorf, Eisersdorf, Rückers, Finkenhübel. *F. S.*

Kłaj (z *Paszynem* i *Gradowicami*), wś na lewym brzegu Raby, w równinie dotykającej południowego krańca niepołomickiej puszczy. Duża wieś, położona śród ogrodów i pastwisk podmokłych, należy do parafii rzym.-katol. w Niepołomicach, odległych o 12 klm. Ma podług spisu ludności z 1881 r. 1441 rzym.-kat. Jest tutaj st. kolei żel. Karola Ludwika, obok której postawiło towarzystwo kupieckie pruskie parowy tartak. Stacya między Podłężem a Bochnią, o 28 kil. od Krakowa. Lasy sosnowe, w ostatnim dziesiątku lat mocno przetrzebione. Większa pos. jest własnością rządową, ma obszaru 96 mr. roli w ogóle i 4529 mr. lasu; mniejsza pos. 727 mr. roli, 265 mr. łąk i ogrodów i 112 mr. pastw. W XV w. własność klasztoru miechowskiego (Długosz, Lib. ben. I, 110; II, 165; III, 10).

Kłajpeda, ob. *Kłejpeda*.

Kłajpeda (litew.), niem. *Memel*, miasto powiatowe na Litwie pruskiej, pod 55° 45' płn. szr. i 38° 48' wsch.-dł. geogr., 7 metr. nad poziomem morza, nad t. z. kłajpedzką cieśniną, łączącą zatokę kurońską z Bałtykiem i nad ujściem spławnej tutaj i dla okrętów morskich rzeki Dangi, o 21 kil. na północ, a 18 na wschód od granicy rosyjskiej odległe, w piaszczystej nieurodzajnej równinie. Jest tu port morski, zabezpieczony kamiennemi groblami, obszerny port zimowy, latarnia portowa z stałym ogniem i wieża obserwacyjna. Klimat tego najbardziej w państwie pruskiem na północ posuniętego miasta jest bardzo ostry, średnia temperatura roczna wynosi + 5,25° Réaum. Mszk. 19805, przeważnie ewangielicy (4, 9% kat., 5,5% żydów). W mieście bardzo przeważa język niemiecki, w okolicy w użyciu jest tylko litewski, a za cieśniną na przesmyku kurońskim język kuroński. Głównemi sposobami zarobkowania są tu handel i żegluga. Wartość dowozu wynosiła 1876 r. morzem 6737000 marek, rzekami i koleją 13306000, razem 20043000 mrk.; wartość wywozu morzem 21342200 mrk., rzekami i koleją 4140500, razem 25482700 mrk. Obrót w tymże roku 1876 był następujący: zboża z kraju i z Rosyi 518328 centnar. za 4432420 marek; do Anglii, Niderlandów, Danii, Belgii i półn. Niemiec 450059 ctnr. za 3957000 mrk.; lnu i konopi z Rosyi i z kraju 23851

ctnr. za 907000 mrk.; do Anglii, Francyi, Belgii i Niemiec 48009 ctn. za 1802300 mrk.; soli z Hiszpanii, Anglii, Francyi 290562 ctnr. za 327350 mrk., do Rosyi 571100 ctnr. za 680300 mrk.; kruszców, towarów kruszcowych i machin z Anglii, Niemiec, Francyi, Szwecyi i Norwegii 35602 ctnr. za 773420 mrk., do Rosyi i w kraj 5066 ctnr. za 49480 mrk.; śledzi z Anglii i Norwegii 25943 beczek za 681080 mrk. do Rosyi i w kraj 20144 beczek za 687420 mrk.; węgli kamiennych i koksu z Anglii 1235612 ctnr. za 1463000 mrk., do Rosyi i kraju 900000 ctnr. za 1180000 mrk.; drzewa i towarów drewnianych z Rosyi i z prowincyi za 6394740 mrk., do Anglii, Francyi, Holandyi i Belgii za 14580140 mrk.; skór, szczeciny i włosów z Rosyi i prowincyi 3016 ctnr. za 515440 mrk., do Niemiec i Anglii 2801 ctnr. za 529480 mrk.; cukru, faryny, syropu, towarów kolonialnych, farb, wina, araku i koniaku z Anglii, Belgii, Holandyi, północnych Niemiec 35939 ctnr. za 1273340 mrk., do Rosyi i w prowincyą 1910 ctnr. za 57300 mrk. W r. 1876 przybyło 1034 okrętów, odeszło 1068, w przystani portowej było na końcu 1876 r. 77 okręt. żaglowych, 12 parowców. Regularne kursa parowcami odbywają się po morzu do Szczecina, na zatoce i odnodze Niemna Rus do Tylży, przez zatokę (Gilge, kanał Fryderyka i Deime) i Pregołę do Królewca i kąpieli morskich w Kranz. Z zakładów przemysłowych: 3 warsztaty okrętowe, 3 browary, 2 piece do wypalania wapna, 7 cegielni, 8 tartaków, 1 fabryka mydła, 2 fabryki chemicznych preparatów, odstawianych do Magdeburga i Szczecina, 2 gisernie i fabryki maszyn rolniczych i 1 miejska gazownia. W r. 1252 pobudowali tu kawalerowie mieczowi z Inflant zamek; istniejąca około niego osada otrzymała 1254 lubeckie prawo miejskie i w ciągu wieków kilkakrotnie w wojnach Żmujdzinów, Litwinów, Polaków, Szwedów i Rosyan, i przez pożary niszczoną była. W r. 1807 przed i po pokoju tylżyckim schroniła się tu królewska rodzina pruska. Ówczesny król Fryderyk Wilhelm III mieszkał z żoną królową Ludwiką w dzisiejszym magistracie; ich synowie Wilhelm, dzisiejszy król pruski i cesarz, nieboszczyk brat jego i poprzednik na tronie, mieszkali w dzisiejszym domu pocztowym; 4 i 5 paźd. 1854 r. spaliła się połowa miasta; w r. 1605 urodził się tu niemiecki poeta Simon Dach, autor pięknych pieśni kościelnych. D. 11 czerwca 1863 r. wylądowała tu niefortunna wyprawa Łapińskiego. Uwagi godne budynki są ewang. kościół św. Jana i kościół katolicki. Na obudwu stronach cieśniny kłajpedzkiej są fortyfikacyjne okopy: na stałym lądzie w północnej stronie za miastem i naprzeciwko na północnym krańcu półwyspu kurońskiego. Jest tu gimnazyum, 2 wyższe szkoły dla dziewcząt, szkoła nawigacyjna; batalion fizylerów 5 wschodnio-pruskiego pułku nr. 41, komendantura, główny urząd celny, t. z. wyższy mistrz rybacki dla zatoki kurońskiej, komora handlowa, filia banku państwowego (1876 r. 106818000 mrk. obrotu), landratura i geometra powiatowy, sąd okręgowy i ziemiański z sądem przysięgłych, prokuratorya i 12 konsulów (rosyj., ang., franc., hiszp., portugal., włoski, belg., holend., szwedzki, duński, paraguajski i dla Stanów Zjednoczonych); fabryka gazu oświetlającego. Stacya kolej., poczt. i telegraficzna, poczta osobowa do Połągi na Litwie rosyjskiej i omnibus do Krotyngi, a do innych pomniejszych stacyj sąsiednich chodzą tylko poczty piesze listowe; do miejsc nad zatoką przewóz listów i przesyłek odbywa się łódkami lub parowcami. Jeden 7-dniowy jarmark kramny na rok zwykle w lipcu, 2 na bydło i konie w czerw. i paźdz., targi codzień. Wychodzą w. K. dwie gazety: Lietuwiszka Cejtunga (lit.) i Pakaju Pasles (lit. i niem.). Nazwa K., według niezgodnych etymologów, ma znaczyć: „płaskie miejsce“ albo „błędne miejsce.“ *J. B.*

Kłajpedzka cieśnina albo *Kurońska*, niem. *Memeler Tief*, w Prusach wsch., łączy Bałtyk z zatoką Kurońską, rozdziela zaś mierzeję Kurońską od stałego lądu. Imię nosi od miasta handlowego Kłajpedy (Memel), które tu położone. Długa około mili, szeroka 1200 stóp. Dawniej była bez porównania szerszą i głębszą; jeszcze na początku tego stulecia 3000 stóp była szeroka, ale piaskiem z mierzei zwolna zawiana i nieszlamowana, staje się coraz niebezpieczniejszą dla statków. Właściwa głębsza nieco droga jest już tylko 100 stóp szeroka. Dlatego trudna po niej żegluga i niejeden okręt rozbije się tu, mianowicie w czasie burz jesiennych i wiosennych. Obecnie wiele czynią, żeby szkodliwym zawiejom piasku z mierzei koniec położyć; urządzają różne zapory, wzgórza piaszczyste drzewami, roślinami zasadzają i t. d. Pomimo to, obawa co do utrzymania i użyteczności cieśniny nie jest mała. Woda w cieśninie jest słodka i dość daleko w morzu po ciemniejszym kolorze rozeznać ją można. Jeszcze niebezpieczniejszy jest port Kłajpedzki w cieśninie przy mieście Kłajpedzie znajdujący się: nie mija rok, żeby tu po wystających głazach i ryfach kilka, ba nieraz kilkanaście okrętów nie poniosło szwanku. Ob. Otto Glagau, Littauen und die Littauer in Preussen, str. 167.

Kłajsze, dobra w pow. szawelskim, par. popielańskiej, o 42 w. od Szawel, o 8 w. od Popielan. Po uwłaszczeniu włościan zostało włók 50 ziemi, własność Wieńczysława Burby, niegdyś okolica szlachecka. W 1717 r. Krzysztof Starosielski w K. mieszkał. Nabył K. Jerzy

Burba, rejent grodzki księstwa żmujdzkiego, ożeniony z Klarą Godlewską, córką Rocha strażnika upickiego, dziedzica Szawdyniów, Poszyl i Kojławy. Przed uwłaszczeniem i działami rodzinnemi w K. było do 100 włók ziemi. Syn Jerzego i Klary z Godlewskich, Telesfor Burba, szambelan dworu J. C. M. i prezydent sądu pow. szawelskiego, założył w K. cukrowarnię, która niedługo trwała z braku buraków; wzniósł wspaniałą dwupiętrową murowaną z kamienia gorzelnię i więcej budowli kamiennych i drewnianych; zaprowadził i irygacyę łąk; założył fabrykę wapna. Sukcesorowie Telesfora podzielili się; ze 30 włók lasu, folwarki Pusbauble i Zaliszki obecnie należą do Heliodora Burby, dziedzica Ryngowian; włók zaś 50 z folwarkiem Bauble do Wieńczysława, jakoteż samo fundum K. *J. Godl.*

Kłak, osada młyn., pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka; 1 dm., 19 mk., 6 mr. rozl.

Kłak, ob. *Klak.*

Kłaki, wś i folw., pow. płocki, gm. i par. Drobin; odl. 30 w. od Płocka, ma 8 dm., 120 mk., 345 mr. ziemi i 2 mr. nieuż. K. stanowią jednę całość z przyległą wsią Witosławice (ob.). Według Towarz. krod. ziems. folw. K. z nomenklaturą Ossuty albo Gutowo, rozl. mr. 373: grunta orne i ogrody mr. 294, łąk mr. 18, pastwiska mr. 49, nieużytki i place mr. 12, bud. murow. 5, z drzewa 7; wieś K. osad 12, z gruntem mr. 12.

Kłampucie, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Łankieliszki; odleg. 9 w. od Wyłkowyszek; wieś ma 6 dm. i 97 mk.; zaś folw. 2 dm., 7 mk. Por. *Klaukupie.*

Kłampupie, wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki; odl. 27 w. od Maryampola, ma 13 dm.; 74 mk. Por. *Józefowo.*

Kłaniańce, zaśc. włośc., pow. wileński, 2gi okr. adm., o 30 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. katol. (1866).

Kłanin, niem. *Klanin* 1.) rycer. dobra, pow. wejherowski, nad strugą Czarną, która tu młyn pędzi kłaniński, przy bitym trakcie żarnowsko-gdańskim. Obszaru liczą włók 54; kat. 89, ew. 64; par. Starzyn, szkoła Radoszewo, poczta Krokowo. Odl. od Wejherowa 3 mile. Około r. 1400 wś ta miała jeszcze prawo staropolskie: mieszkańcy dawali podatki: świnie, kozy, krowy i t. d. Na wojnę dostawiali 1 zbrojnego. R. 1766 lejtnant Adolf Ustarbowski i Janowski posiadacze. 2.) K., wś włośc., pow. starogrodzki, nad Czarną wodą. Obszaru ma mr. 2157, kat. 163, ewan. 13, dm. 22, gburów 9, zagrodn. 13; par. Łęg, szkoła w miejscu, poczta Frankifeld; odl. od Starogrodu $4\frac{1}{2}$ mili. *Ks. F.*

Kłaniszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 4 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 3 dm., 16 mk. katol. (1866).

Kłapówka 1.) wś, wśród lasów, w pow. kolbuszowskim, należy do parafii rzym.-katol. w Przewrotnem, od st. pocz. w Korczynie wynosi oddalenie 7 klm., ma 287 mk. rzym.-kat.; kasa pożyczkowa gminna posiada 315 zł w. a. kapitału. Większa pos. jest rządową i ma obszaru 85 mr. roli; pos. mniej. ma 320 mr. roli w ogóle i 36 mr. lasu. Graniczy na wsch. z Kolbuszową górną, od zach., półn. i południa jest otoczona lasem weryńskim. 2.) K, dwa przysiołki do Komborni w pow. krośnieńskim; obadwa leżą na północ od tej wsi, a na południe od Komborskiej Woli. *Mac.*

Kłaukupie, folw. i wś, pow. wyłkowski, gm. Olwita, par. Łankieliszki. Według Towarz. kred. ziems. rozległe mr. 524, grunta orne i ogrody mr. 418, łąk mr. 70, pastwisk mr. 13, wody mr. 1, lasu 14, nieużytki i place mr. 8, bud. murow. 8, z drzewa 8, płodozmian 10-polowy; wiatrak i pokłady torfu. Wieś K. osad 2, z gruntem mr. 1. Por. *Kłampucie.*

Kławany, mko pryw. w pow. poniewieskim, nad Dawgiweną, o 39 w. od Poniewieża, rezydencya stanowego. Paraf. kościół kat. ś. Trójcy, wzniesiony 1624 r. z drzewa, przez starostę żmudzkiego Wołłowicza. Par. kat. dek. szadowskiego, dusz 4600. Kaplica w Łaszmanpomuszu.

Kłay, ob. *Kłaj.*

Kłażewo albo *Klaudynowo*, niem. *Klausdorf*, dwie posiadłości, pow. wałecki, na bitym trakcie wałeckim, $1\frac{1}{4}$ mili od miasta; a) włośc. wś, obszaru mr. 3074, bud. 51, dm. 28; katol. 21, ew. 462. Par. i poczta Wałcz, szkoła w miejscu; b) rycer. dobra, obszaru mr. 16506, bud. 111, dm. 34, kat. 34, ew. 244. O kościele czytamy: we wsi był kościół, pierwiastkowo musiał do katolików należeć. Gulczowie (Goltz), posiadacze miejsca, obrócili go w zbór luterski. Wyrok trybunalski r. 1720 nakazał Gulczom oddać go wyrestaurowany katolikom. Ob. Łukaszewicz, Opis historyczny, I, 220.

Kłażewski hamer, niem. *Klausdorferhammer*, wieś i hamernia żelaza, pow. wałecki, poczta Wałcz.

Kłączno, pow. bytomski, ob. *Kłoniczno.*

Kłągie, ob. *Kłongie.*

Kłąpiki al. *Klombiki*, wieś w gub. mińskiej, pow. nowogródzkim, o 4 w. od st. Pohorelce dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, przy samej kolei. Ma os. 16 w miejscowości bezleśnej. *Al. Jel.*

Klecko, wieś podług Kętrzyńskiego w dawniejszem starostwie drahimskiem.

Klecko, ob. *Klecko.*

Klejpeda, wś, i *Klejpedka*, folw., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny; odl. 24 w. od Suwałk. W 1827 r. było tu 11 dm., 61 mk.; obecnie wieś ma 10 dm., 154 mk.; zaś folw. 1 dm., 20 mk. Folw. Klejpedka i Żelazkowizna rozległe mr. 606: grunta orne i ogrody mr. 174, łąk mr. 214, pastwisk mr. 137, zarośli mr. 26, nieużytki i place mr. 55; nadto w r. 1878 od-

przedano częściowym nabywcom mr. 150; pokłady torfu i wapna. Dobra powyższe odłączone zostały od dóbr Hańcza (ob.) w r. 1870.

Kłekuczka dolina, rz. wpadająca do Kodymy, w pow. bałckim.

Klemany albo *Jastrzębne*, *Jastrebno*, grupa domów w Stanisławczyku, pow. brodzki.

Klębin, w dok. *Clambin*, *Clambowi*, nazywała się kiedyś wieś opodal Oliwy, w pow. gdańskim. R. 1178 Sambor I darował ją wraz z kilku innemi wioskami oo. cystersom w Oliwie. Następnie albo zaginęła, albo też, pod niemieckimi swymi panami, zmienione imię przyjęła, gdyż oddawna pod pierwotną nazwą nie jest znana. Zachodzi jeszcze r. 1279. Ob. Perlbach. Pommer. Urkunden.

Klębowa, na prawym brzegu Soły, pow. bialski, przys. Międzybrodzia.

Klębówka, wś, pow. zasławski, i folw. należący do zasławskiego klucza dóbr sławuckich, z fabryką cukru. Ob. *Klębówka*.

Klępin, niem. *Klempin*, w dok. *Klapino*, wś przy pomorskim Starogrodzie w Pomeranii, przez książąt zachodnio-pomorskich dana joonitom rycerzom przed r. 1229. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kłó..., por. *Kłu...*

Kłob, Kłobuk, starodawne nakrycie głowy, używane przez rycerstwo (a zapewne i kapłanów) w epoce przedchrześciańskiej. Dotąd wyraz ten oznacza u Słowaków kapelusz. Nazwa ta dziś odnosi się specyalnie do kapeluszy używanych przez duchowieństwo kościoła wschodniego. Jako przezwisko stało się źródłosłowem nazw miejscowych: *Kłobucko*, *Kłóbka*. *Br. Ch.*

Kłobia, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Kłobia. Jest tu kościół paraf. drewniany i młyn wodny. W 1827 r. było tu 32 dm., 242 mk.; obecnie ma obszaru 1302 mr. Do tej wsi należy folw. Gołębin. Par. K. dek. włocławski, 810 dusz. Dobra K. od r. 1835 majorat pułkownika Frołowa, powiększony w r. 1867 folw. Lubonin. Kościół par. drewn. św. Wojciecha, erekcyi niewiadomej, kosztem parafian wzniesiony, ma obraz N. P. M. łaskami słynący. Majorat K. w r. 1835 składał się z folw. i wsi Kłobia, Gołębin i Koszanów; wś Kłobia os. 22, z gruntem mr. 1131; wś Gołębin os. 9, z grun. mr. 262; wś Koszanów os. 10, z gr. mr. 333. Dobra te w r. 1855 oddzielone od dóbr rząd. Brześć. R. 1781 folw. K. za konsensem król. oddany w dożywocie Słubickiemu, r. 1789 przez jego żonę, owdowiałą, odstąpiony Wardęskiemu.

Kłobia, *Kłobica*, rz., ob. *Chodeczka*.

Kłobinie, dwór nad Wiryntą, pow. wilkomierski, okr. polic. uciański, o 29 w. od Wilkomierza, 18 mk., młyn wodny, gorzelnia (1859).

Kłóbka, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par Kłóbka, o 23 w. od Włocławka, dm. 22, mk. 218, z nich 11 ewang., 12 izrael. Folw., własność Stan. Orpiszewskiego, ma 697 mr. ziemi pszennej i żytniej, grunta wysoko położone, lasu 45 mr.; włościanie mają 63 mr. gruntu. Kościół paraf. mur. (na miejscu dawnego także murowan. z r. 1155), ukończony 1881 r. kosztem parafian i proboszcza ks. Mich. Ziarniewicza, stoi na górze, od połud. stromej. Na cmentarzu grzebalnym drewniana kaplica z obrazem św. Prokopa, cudami słynącym, i ze studnią, której woda za cudowną uchodzi. Szkoła początkowa, urząd gminy K., młyn wodny. Jest tu szaniec a raczej zameczek, podwójnym otoczony przekopem, zapewne dawne grodzisko. Opis dawnego kościoła podaje Enc. Org. T. XIV, str. 876. Parafia K. dekanat włocławski, liczy 2220 dusz. Według Towarz. kred. ziem. folw. Kłóbka (z wsiami: K., Chojny, Budy Kłubskie, Podgórze, Krzewie i Krzyżówka), rozległy mr. 672: grunta orne i ogrody mr. 450, łąk mr. 113, pastwisk mr. 68, lasu mr. 4, nieużytki i place mr. 37, bud. mur. 10, z drzewa 6, płodozmian 9cio-polowy, młyn wodny, staw, jezioro mające około mr. 10; rzeczka Kłóbka przepływa, pokłady torfu. Wieś K. os. 19, z grun. mr. 51; wś Chojny os. 3, z grun. mr. 32; wś Podgórze os. 7, z grun. mr. 104; wś Budy Kłóbskie os. 7, z grun. mr. 236; wś Krzewie os. 13, z grun. mr. 12; wś Krzyżówka os. 10, z grun. mr. 45. Gmina K. należy do s. gmin. III okr. w Lubieniu, liczy 10443 mr. obszaru i 2874 mk. (1867); w gminie znajduje się jedna szkoła początkowa i zakłady fabryczne, jak gorzelnia, dystylarnia, cegielnia w dobrach Rzeżewo. Do gminy K. należą: Bilno, Bilińskie Rumunki, Charchocin, Chojny, Babiagóra, Gincielewo, Grabina, Kaliska, Kępka Szlachecka, Kłóbka, Kłubskie Budy, Krzewie, Krzyżówki, Kurowo, Lutobórz, Łukomszczyzna, Modlibórz, Modliborek, Myszki, Nagroda Karczemna, Nowy Młyn, Podgórze, Rzegocin, Rzeżewo, Sosnowo, Szewo, Szewskie Rumunki, Szatkowizna, Unisławice. Gmina ma (1881 r.) 345 dm., 2505 mk.

Kłobocin, ob. *Kłobucin*.

Kłóbskie Budy, kol., pow. włocławski, gm. Kłóbka, 7 dm., 74 mk., 236 mr. ziemi.

Kłobucin al. *Kłobocin*, niem. *Kloboschin*, *Klobotschin*, włośc. wś, pow. kartuski, przy bitym trakcie kościersko-żukowskim, blisko granicy pow. kościerskiego, u południowego stoku gór szymbarskich położona. Obszaru ziemi liczy mr. 5508, kat. 25, ew. 428, dm. 56, sołectwo wolne 1, gbur. 25, zagr. 22. W miejscu jest szkoła ewang., parafia Grabowo, poczta Szymbark. Odległa od Kartuz 3 mile, od Kościerzyny 1 i pół mili. Kł. jest wieś prastara. Świadczą o tem cmentarzyska pogańskie na kilku miejscach napotykane. Pierwotna osada leżała nieco na zachód od dzisiejszej, gdzie

jeszcze w przeszłem stuleciu znaki się znajdowały. R. 1284 książę Mestwin II zapisał Kł. wraz z całą ziemią kościerską (22 wiosek) Gertrudzie, córce Sambora II, która wszystkie te dobra, nie wyjmując Kłobucina, odprzedała krzyżakom r. 1312 d. 14 stycznia. R. 1374 mistrz w. krzyż. Winryk von Kniprode zapisał tę wieś jakiemuś rycerzowi Stefanowi von ..... na dziedziczną własność. R. 1442 posiadacz Bartosz von Burchardsdorf, asesor ziemski (Land-Schöf) tczewski, i podług niego nazywała się wtedy i później jeszcze wieś ta Burchardsdorf. W 13-letniej wojnie z krzyżakami do szczętu spustoszała i wcale wsi tu żadnej nie było dłużej niż półtora sta lat; lasem cała ta okolica porosła. Inna wieś w pobliżu leżąca Mansowo nigdy już więcej nie została odbudowana. Do r. 1473 jest właścicielem bogaty pan Kresla Slowak z Kłobucina, któremu król Kazimierz za sumę pożyczoną 100 dukatów dał w zastaw całe star. kościerskie. Tegoż r. 1473 Schütze von Kl. Kobel i tegoż pasierb Bartel sprzedali część swoję we wsi Burchardsdorf, Grabowie i Będominie za 55 m. R. 1479 Mikołaj von Klinschau (Klińcz?) gwoli siostrze swojej Klarze sprzedał $^1/_4$ część we wsi Burchardsdorf i Grabowie za 200 m. R. 1484 Piotr Pirchen Kozicki z bratem Jakóbem i Janem nabyli dobra Burchardsdorf, Grabowo i Rekownicę od dwóch wdów pozostałych Anny i Eufrozyny. R. 1492 tenże Piotr Pirch odkupił resztę gruntu, jaki tu Stas von Strelin posiadał. R. 1518 Mikołaj Pirch sprzedał za 650 m. Burchardsdorf, Grabowo i Będomin Piotrowi Satzkow. R. 1526 posiada znów Szymon Pirchen Kozicki Grabowo, Mansowo, Będomin i Burchardsdorf. R. 1532 sprzedał te dobra Krzysztofowi Boroszewskiemu za 1000 m. R. 1547 tenże Krzysztof Boroszewski zapisał w posagu dobra Będomin i Rekownicę córce swojej Helenie, żonie Jana Bystrama, sam zaś otrzymał Grabowo, Kłobucin i Mansowo; łąka zwana Żakowska miała należeć cała, łąka Scorovnic i młyn rekownicki w połowie do Grabowa, granicą miała być struga tam płynąca. Z r. 1555 jest proces, w którym Jerzy Pirchen, syn powyższego Szymona, domaga się, aby mu dobra dawniejsze ojcowskie zwrócone były. R. 1556 stanął dekret, żeby wypłacił Boroszewskiemu 1000 tal. i dobra zajął, nie mógł jednak tyle pieniędzy dostawić. Tak tedy jeszcze długo toczył się proces o te dobra pomiędzy krewnymi. W końcu partya Pirchów zdaje się używała nawet różnych gwałtów i bezprawi, żeby swego dokazać, tak, że te dobra ostatecznie per modum caduci przypadły królowi: król zaś wydał je potem Walentemu Uberfeld. Po nim przejął wsie Kłobucin, Grabowo i Mansowo Henryk Dreher, który je r. 1603 za sumę 9000 fl. Maciejowi Knibawskiemu odprzedał. Tenże Maciej Knibawski pisze się „von Schedelen zu Kotownicza erbgesessen,“ a na innem miejscu „zu Kotmirs und Grabau erbgesessen mit meinem Sohn Jan Czarliński.“ Jako dobry gospodarz Maciej Knibawski starał się opustoszałą tę okolicę na nowo zaludnić, gdyż przez wszystkie te czasy lasy tu tylko rosły. R. 1605 sprowadził z Pomeranii i Brandenburgii luterskich i niemieckich gburów, którym dwa puste dobra Kłobucin i Mansowo na mieszkanie wydał. Obecnie miała tylko jedna wieś stanąć i to na granicy Kłobucina i Mansowa. Budynki sami sobie powznosili z drzewa pańskiego, którego było wszędzie aż nazbyt. Role karczowali. Przez 10 lat byli wolni od wszelkich czynszów i zaciągów. Takim sposobem przywędrowało tu wtedy 20 familij luterskich: na czele sołtys Piotr Guss, pastor luterski Marcin i innych rodzin 18. Sołtys otrzymał wolnych włók 5, 11 gburów, każdy po 3 włóki, karczmarz 3 wł., pastor 2 wł., hakebuda resztki. Kościół luterski zaraz sobie owi niemcy wybudowali. Około tego samego czasu Demetryusz Wejher star. kościerski założył także w zarosłych lasach po obu stronach Kłobucina dwie nowe wioski: Kaliska i Szymbark. A miał ów Demetryusz Wejher brata Jana Wejhera, starostę puckiego, który posiadał w pobliżu Pucka dobra Rucewo. Przy Rucewie zaś leżały dobra wtedy oo. kartuzyan: Osłanin, Błądzikowo, Będargowo i Krakowo: te dobra życzyli sobie możni Wejherowie nabyć i klucz swój rucewski powiększyć. Ku czemu takie postanowienie uczynili: w naszem sąsiedztwie pana Knibawskiego pozbędziemy się, a potem dobra jego damy kartuzyanom. Co też w końcu się stało. Bo z Knibawskim zaczęli proces o różne granice i tak długo mu dokuczali, aż im nareszcie r. 1617 dobra swoje Grabowo, Kłobucin i Mansowo za pewną sumę odstąpił. Teraz z Kartuzyany zawiązali ugodę r. 1620, według której dobra Kłobucin, Grabowo i t. d. im oddali, a sami w zamian otrzymali dobra dawniej kartuskie: Osłanin, Błądzikowo, Będargowo i Krakowo. Oo. kartuzyanie jednak skarżą się, że ich podeszli Wejherowie, gdyż nie mniej niż 50 wł. im odjęli od dóbr nowo nabytych i do starostwa kościerskiego przyłączyli. Od tego czasu dobra te pozostały przy klasztorze aż do okupacyi. W wojnach szwedzkich bardzo podupadły. R. 1670 pisze sprawozdawca: sołtys daje tu 14 podwód, gburzy płacą po 9 zł., od karczmy 15 zł. Przed wojną było we wsi gburów 16, teraz po wojnach jest tylko 7. Pod r. 1748 czytamy w aktach: Sołtys nie daje czynszu, tylko hibernę, dozoruje borów, dostawia podwód w razie potrzeby, uważa na gburów, kiedy mierzwę wywożą albo inny zaciąg czynią. Przeorowi naszemu towarzyszy

sołtys na sądy. Czynsze i podatki odbiera od poddanych i do klasztoru przywozi. Każdy z 16 gburów daje czynszu fl. 12 i tyleż hiberny. Czasu żniw odrabia na klasztornym folwarku w Grabowie 6 dni z kosą, 6 z grabiami, 6 z rydlem, połowę nawozu wywozi. A że teraz drzewa ładnego do browaru nie zwożą, daje każdy fl. 3. Wszyscy gburzy są lutrzy. Po okupacyi rząd pruski zajął te dobra i wydał na własność dawniejszym czynszownikom. *Ks. F.*

Kłobucin, niem. *Klopschen*, r. 1244 *Clobucyn*, wś, pow. głogowski, ma kościół paraf. katol. i st. dr. żel. z Głogowy do Żegania, o 15 kil. od Głogowy.

Kłobucko, os., przedtem mko, nad rz. Okszą (Oksą), pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Kłobuck, odl. 16 w. od Częstochowy na półn., leży w wąwozie śród wapiennych wyniosłości, przy trakcie z Częstochowy do Wielunia. Posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla 6 starców i kalek, sąd gminny okr. III, szkołę początkową, stacyę pocztową. W 1827 r. było tu 281 dm. i 1717 mk., w 1862 liczono 254 dm. (50 murow.) i 2192 mk. (w tej liczbie 548 żydów), obecnie jest 306 dm., 2647 mk. (1281 męż., 1366 kob.). Do osady należy 4251 mr. ziemi (2416 ornej). Kł., folw i os. młyn., 4 dm., 21 mk., 272 mr. (128 morn.). K. wieś, 5 dm., 79 mk., 274 mr. i Kł. os. prob., 4 dm., 13 mk., 9 mr. Są ślady w aktach miejskich, że miasto erygowane było w roku 1244; wszakże przywilej lokacyjny od dawna zaginął, gdy już w r. 1564 mieszczanie nie byli w stanie ukazać go lustratorom tutejszego starostwa. W tegoż aktach są wzmianki i przechowane niektóre przywileje, mianowicie zaś Kazimierza Wielkiego z r. 1339 nadanie prawa uwalniającego mieszczan od wielu danin i powinności przedtem opłacanych, który to przywilej następni monarchowie zatwierdzali, jakoto: Kazimierz Jagiellończyk w r. 1453, Jan Olbracht w r. 1493, Zygmunt August w r. 1563, Zygmunt III w r. 1620, Władysław IV w r. 1637, August III w r. 1750, nakoniec Stanisław August w r. 1778. K. było jednem z miast, które Władysław książę Opolski od króla Ludwika prawem lennem otrzymał w r. 1370. Władysław Jagiełło, zmuszony niesfornego lennika z nadanych mu ziem wypędzić, K. zbrojno odzyskał i do korony przyłączył w r. 1396. Do bawiącego tu Jagiełły przybyli w r. 1420: Wojciech Jastrzębiec biskup krakowski kanclerz kor. i Zbigniew z Brzeźca marszałek kor., zdając sprawę, że cesarz Zygmunt, mimo obietnicy, w niczem zmienić nie chciał niesprawiedliwego wyroku w zatargach króla z krzyżakami. Ucierpiało to miasto w r. 1457, gdy Jan książę oświecimski spalił go i złupił. Kazimierz Jagiellończyk, idąc z wojskiem na Szląsk w roku 1474, przeciw Maciejowi królowi węgierskiemu, stanął opodal od miasta obozem, oczekując na zebranie się większych sił, które, zwolna i niechętnie ciągnąc, spustoszenia ślady po sobie zostawiły. W tem wpadają do K. Szlązacy, lecz od mieszczan i okolicznych wieśniaków ze znaczną stratą wyparci zostali; miasto bowiem wtedy było opasane murem i wałem obwiedzione, zresztą ludne i dobrze zabudowane. W pierwszych latach XVI wieku było stołecznem starostwa niegrodowego, znaczne intraty przynoszącego. Lustracya w r. 1636 odbyta świadczy o jego zamożności i o stanie przemysłu podaje szczegóły, znajdując osiadłych licznych sukienników, szewców, piekarzy, prasołów itd. Verdum w końcu XVII w. zastał tu piękny kościół z kamienia i wysoką wieżę przy Collegium canonicorum (str. 126, Liske: Cudzoziemcy). Kościół parafialny tutejszy wystawiony był z modrzewia, a podanie odnosiło jego fundacyą do czasów Piotra Dunina, czyli do roku 1125. W bieżącem stuleciu kościół ten rozebrano, a nabożeństwo parafialne do kościoła po kanonikach regularnych pozostałego przeniesiono. Ten ostatni pod wezwaniem św. Marcina zbudowany, winien założenie swoje Janowi Długoszowi, kanonikowi krakowskiemu, sławnemu dziejopisowi Polski, który był proboszczem kłobuckim. Przy pomocy kardynała Zbigniewa Oleśnickiego wystawił on rzeczony kościół z klasztorem pomiędzy r. 1434 a 1448 i do niego sprowadził kanoników z Kazimierza z pod Krakowa, zaś król Kazimierz Jagiellończyk potwierdził jego erekcyą w r. 1454, której oryginał probostwo kłobuckie dotąd posiada. Z czasem atoli budowla uległa zupełnemu zniszczeniu tak dalece, iż na początku XVII w. Mikołaj Wolski, starosta krzepicki, który mieszkał w K., z gruntu go przebudował, a biskup Tomasz Oborski, sufragan krakowski, na nowo konsekrował w 1623 r. Po tej restauracyi kościół kilka razy gorzał, ostatecznie jednak staraniem zakonników w r. 1743 odnowiony, inną przybrał postać, otrzymał wieżę z zegarem i wewnętrzne ozdoby; wszakże w r. 1796 znowu się spalił. Ówczesny przełożony ks. Wybranowski nie zaniedbał naprawy tego przybytku pańskiego, i lubo znikła okazała wieża, zegar i biblioteka, kościół przyprowadzony został do należytego porządku i w tym stanie dotąd się znajduje; tylko od r. 1810 wraz z parafią odebrany zakonnikom, a świeckim księżom powierzony. Obecnie budowla ta, wystawiona z kamienia ciosowego i zwyczajnego wapiennego, ma postać dosyć odznaczającą się, chociaż z zatartem zupełnie piętnem starożytności. Jedyny szczegół, mogący o dawności zaświadczyć, są kamienne drzwi przy wejściu bocznem, jednemu z odrzwiów krzepickiego ko-

ścioła podobne. Starożytna kamienna chrzcielnica w stylu gotyckim pięknie dłutowana, herby rozmaitych rodzin i rok 1492 na sobie noszącą, ze starego parafialnego kościoła przeniesioną tu została. Stoi ten kościół na górze wapiennej skalistej, przy samym rynku, pokryty jest gontami, ma z boku murowaną wieżę i w dobrym dosyć utrzymuje się stanie. Wewnątrz ołtarze, choć nowsze, dobrą się przecież odznaczają robotą; organy zaś tutejsze niegdyś do najsławniejszych w kraju należały. Co do samego miasta, to zniszczone przez wojny, z dawna z samych prawie drewnianych budynków składało się; handel zaś i przemysł od wieków zniknął; lecz gdy te zabudowania w czasie ostatniego pożaru w r. 1832 do szczętu spaliły się, zamożniejsi mieszkańcy powystawiali domy murowane, które lepszą dają mu postać. Par. K. dek. częstochowski 4950 dusz. Niegrodowe starostwo kłobuckie w wdztwie krakowskiem, pow. lelowskim, wedle metryk koronnych składało się w połowie XVII w. z miasta Kłobucka (ob.) nad Okrzą, i z wsi Zagórze z folw. i 4 młynami, Zakrzów, Łobodno, Miedzno, Kocino, Ostrowy, Łojki, Dobra, Brzoska, Wręczyca, Grodzisko, Stara Huta, Walenczów, Biała Królewska. Na sejmie z r. 1658 stany rzpltej, wynagradzając przezorność i męstwo okazane w obronie Częstochowy przeciw Szwedom, oddzielną konstytucyą z d. 21 sierpnia t. r. nadały toż sstwo ks. paulinom w Częstochowie na własność wieczystą. Podług lustracyi z r. 1789 sstwo to przynosiło dochodu rocznie złp. 49587 gr. 28 i pół. Dobra K. składają się dziś z folwarków: Zagórze, Łobodno, Zakrzew, Nowa wieś, nomenklatur i osad Bartkówka-Wapiennik i Lewand, osady dawniej miasta Kłobucko, wsi Zakrzew, Zagórze, Wręczyca Mała, Łobodno i Nowawieś. Rozl. wynosi m. 5959; folw. Zagórze grunta orne i ogrody m. 496, łąk m. 52, pastw. m. 8, wody m. 6, lasu m. 863, nieużytki i place m. 32, w osadach młynarskich i karczemnych m. 64, razem m. 1521, bud. mur. 12, z drzewa 16; folw. Łobodno grunta orne i ogrody m. 323, łąk m. 26, lasu m. 311, nieużytki i place m. 15, w osadach m. 39, razem m. 713, bud. mur. 5, z drzewa 8; folw. Zakrzew grunta orne i ogrody m. 310, łąk m. 146, pastw. m. 4, wody m. 27, lasu m. 2629, nieużytki i place m. 14, w osadach m. 54, razem m. 3184, bud. mur. 5, z drzewa 18; folw. Nowawieś grunta orne i ogr. m. 189, łąk m. 17, pastw. m. 12, lasu m. 232, nieużytki i place m. 85, w osadach m. 6, razem m. 541, bud. mur. 4, z drzewa 1; bud. w osadach dworskich z drzewa 9. Płodozmian 5- i 11-polowy we wszystkich folwarkach. Gospodarstwo leśne zaprowadzone. Gorzelnia, tartak i młyn parowe. Młyny wodne dwa, młyn do kości, piec wapienny, pokłady rudy żelaznej i wapna. Struga Oksa (do Łyków) i druga bez nazwy przepływają. Osada dawniej miasto Kłobucko osad 342, z gruntem m. 4377; wś Zakrzew osad 24, z gruntem m. 287; wś Zagórze osad 56, z gruntem m. 670; wś Wręczyca mała osad 12, z gruntem m. 284; wś Łobodno osad 88, z gruntem m. 1854; wś Nowawieś 31, z gruntem m. 142. *Br. Ch.*

Kłobuczewo, niem *Klopschau*, szlach. dobra, pow. gdański, przy bitym trakcie skarszewsko-gdańskim. Obszaru liczą m. 629, katol. 64, ew. 11. W miejscu jest cegielnia. Parafia Kłodawa, szkoła W. Gołębiowo, poczta i stacya kolei żel. Pszczółki (Hohenstein). Odległość od Gdańska 3 1/4 mili. *Kś. F.*

Kłobuczyn, ob. *Kłobucin*.

Kłobuk, w dok. *Klobuk*, nazywała się niegdyś osada w pow. kościerskim, opodal Skarszew i Pogutek położona: zachodzi jako wieś graniczna dóbr cysterskich w dokumentach z XIII w. Obecnie nie jest znana pod taką nazwą. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kłobukowice, wieś i folw. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, parafia Mstów. Odl. 12 w. na wschód od Częstochowy. W 1827 r. było tu 19 dm., 100 mk., obecnie wś ma 9 dm., 56 mk., zaś folw. 4 dm., 64 mk. Według Tow. kred. ziems. dobra K. składają się z folwarków i wsi K. i Kuchary; od Rudnik w. 6. Rozległość wynosi m. 976; folw. K. grunta orne i ogrody m. 325, łąk m. 52, pastw. m. 11, lasu m. 280, nieużytki i place m. 28, razem m. 696, bud. mur. 5, z drzewa 5, płodozmian 9-polowy; folw. Kuchary grunta orne i ogrody m. 265, pastw. m. 8, nieużytki i place m. 7, razem m. 280, bud. mur. 2, z drzewa 1, płodozmian 11-polowy, pokłady kamienia wapiennego. Wieś K. osad 8, z gruntem m. 64; wś Kuchary osad 34, z gruntem m. 462.

Kłobukowo 1.), wś i rum. nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 26 w. od Lipna, ma 8 dm., 97 mk., 160 mr. gruntu, 20 nieuż. 2.) **K.**, wś nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 28 w. od Lipna, ma 11 dm., 117 mk., 413 mr. gruntu. 3.) **K.**-*Molędy*, wś i folw. nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. Tłuchowo, par. Bątkowo, 13 dm., 182 mk., 19 osad włośc. i 203 mr. Folw. z os. Siedliska i K.-Patrze, ma 4 dm., 26 mk., 690 mr. (w tem 330 ornej ziemi). Według Tow. kred. ziems. folw. Kłobukowo-Molendy lit. A (z wsią Kłobukowo i Rumunki) podług wiadomości z r. 1866 rozległy m. 509, grunta orne i ogrody m. 224, łąk m. 5, pastw. m. 31, lasu m. 225, zarośli m. 45, nieużytki i place m. 29. Wś Kłobukowo-Molendy osad 15, z gr. m. 28; wś Rumunki osad 7, z gruntem m. 174. 4.) **K.**-Patrze, wś, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bątkowo, odl. 26 w. od Lipna, ma 10 dm., 71 mk. (drobnej szlachty), 151 mr.

gruntu, 10 nieuż. Folw. należy do Kłobukowo-Molędy. Wsie K., Łyszcze i Karasie roku 1789 były własnością Rycharskiego i Kłobukowskich; K.-Patrze Kłobukowskich, a K.-Mulędy Kłobukowskich i Grabskich.

Kłóciarz, os. młyn. nad rzeczką b. n., pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Dłutów, 1 dom, 6 mk., 45 mr. rozl. Por. *Klucyarz.*

Kłocko (Kłodzko), wś i folw., pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Sieradz. Odl. 4 i pół w. od Sieradza W 1827 r. było tu 52 dm., 333 mk., obecnie wś 75 dm., 495 mk., zaś folwark 4 dm., 15 mk. Według Tow. kred. ziems. folw. K. rozległy m. 513, grunta orne i ogrody m. 502, wody m. 2, nieużytki i place m. 9, bud. mur. 5, z drzewa 4; folw. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Monice.

Kłocko i *Kłocka Wólka,* ob. *Kłodzko* i *Kłodzka Wólka.*

Kłoczew lub *Kłoczów,* wś i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Kłoczew. K. leży nad rz. Okrzejką, w dawnej ziemi stężyckiej, wdztwie sandomierskiem. Ziemi folwarcznej włók 50, włośc. włók 34, domów 37, mieszk. 393. Pozycyä płaska, grunt II kl. pszenny i 1-ej żytni, łąki dobre, gospodarstwo płodozmienne, serwituty zamienione, ogród starannie prowadzony, budynki w dobrym stanie, młyn wodny. Majątek był własnością Jana Marcinkowskiego, następnie przeszedł do Henryka Kiwerskiego i Szydłowskiego Edwarda, obecnie jest własnością Kamili i Henryka Porazińskich, którzy nabyli go 12 paźdz. 1882 r. za 100 tys. rs. Parafia K. ma 1338 ludności, obejmuje wsie: K., Kawenczyn, Przykwa, Czernice, Janopol i Padacz. Pierwszy kościół, jako filią świątyni żelechowskiej, wystawił Marcin z Kłoczewa. W r. 1575 biskup krak. Franciszek Krasiński oddzielne probostwo ustanowił. Kościół murowany z r. 1737 staraniem proboszcza Antoniego Sojewskiego, poświęcony przez biskupa Lenczewskiego w r. 1793. Kościół pod wezw. ś. Jana Chrzciciela. Gm. Kłoczew ma 5500 ludności, 25440 mr. obszaru; obejmuje wsie: Bramka, Borucicha, Budziska, Carewdar, Czernie, Dworzec, Derlatka, Grabów, Gózd, Gęsia wólka, Janopol, Jagodne, Kłoczew, Kawęczyn, Kokoszka, Kąty, Kurzełaty, Kosiny, Leonów, Magazyn, Ochodno, Przykwa, Pyrka, Padacz, Polny młyn, Rybak, Sokoła, Sosnówka, Stryj, Serwatka, Szczepaniec, Wilhelmów, Wola zadybska, Wygranka, Zwadziek, Zofinin, Zadybie, Zaryte. W gm. 3 szkółki elementarne, gospodarstwo rybne w Jagodnem Szydłowskiego, 2 gorzelnie w Jagodnem i Zadybiu i kilka cegielni, wiatraków i młynów wodnych na rz. Okszejce. R. 1664 wś K. miała 197 mk. R. 1563 do 1570 dziedzice Brzescy i Kłoczowscy, r. 1664 Falkowski, r. 1675 Parys. Do dóbr tych 1675 r. należały: Slim, K., Przesmyk, Przykwa, Czernice, Kawęczyn, Padacz. Parafia K. r. 1661 składała się z tych samych wsi i miała 94 dm. Według Tow. kr. ziems. dobra K. składają się z folwarków: K. i Czernice; wsi: K., Kawenczyn, Padacz i Czernice; rozległe m. 3467; folw. K. grunta orne i ogrody m. 1104, łąk m. 235, pastw. m. 6, wody m. 10, lasu m. 72, nieużytki i place m. 52, razem m. 1479, bud. mur. 5, z drzewa, 32; folwark Czernice grunta orne i ogrody m. 414, łąk m. 27, pastw. m. 14, lasu m. 1498, nieużytki i place m. 35, razem m. 1988, bud. drew. 10. Wieś K. osad 41, z gruntem m. 713; wieś Kawenczyn osad 24, z gruntem m. 547: wieś Padacz osad 7, z gruntem m. 191; wieś Czernice osad 88, z gruntem m. 424. *T. Łuniewski.*

Kłoczki, wś i folw., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 26 w. od Oszmiany, 8 dm., 61 mk. kat. (1866).

Kłoczki, wś w pow. mińskim, tuż pod st. dr. żel. Niehorełoje; mieszk. 62.

Kłoczki, wieś, pow. wasylkowski, nad rz. Rosią, par. prawosł. Kożeniki, 260 mk. Roku 1740 było tu 9 dm.

Kłoczków, wś, pow. czehryński, par. prawosławna Podorożne, między Podorożnem a Lipowem, o 3 w. od każdego z nich, 312 mk., założona w końcu XVII w. razem z Samusiówką.

Kłoczkowa, wieś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 57 w. od Oszmiany, 7 dm., 41 mk., z tego 22 prawosł., 19 katol. (1866).

Kłoczów, ob. *Kłoczew.*

Kłoda, nazwa dawana sztuce drzewa ściętego tudzież dawna miara zboża, stanowi źródłosłów nazw: *Kłoda, Kłodawa, Kłodnica, Kłódzko, Kłódno.* Częste położenie nadrzeczne tych miejscowości dozwala przypuszczać, iż może nazwy te miały podobne znaczenie co bindugi, t. j. oznaczały miejsca obrabiania i wiązania do spławu drzewa budulcowego albo też i miejsca składania zboża na spław lub daniny przeznaczonego.

Kłoda 1.), wś nad rz. Wisłą i Radomką, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew. Odl. 22 w. od Kozienic. W 1827 r. było tu 95 dm., 110 mk., obecnie 18 dm., 187 mk., 410 mr. ziemi włośc., 1 dworska. Tu granica gub. radomskiej przechodzi na prawy brz. Wisły na przestrzeni 3 wiorst. 2.) **K.,** wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Markuszów. W 1827 r. były tu 32 dm., 219 mk. 3.) **K.,** kol., pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Kurów. 4.) **K.,** wś nad rz. Czarną, pow. sandomierski, gm. Rytwiany, par. Połaniec. Odl. 43 w. od Sandomierza. W 1827 r. było tu 55 dm., 468 mk.; obecnie 94 dm., 490 mk., 1194 mr. ziemi włośc. i 5 m. dworsk., należącej do dóbr Rytwiany hr. Artura Potockiego. W XV w. było dziedzictwem Jana z Rytwian kaszt. krak. (Dług. II, 451). 5.) **K.,** wieś i folw. u zbiegu Lutyni z Zielawą, pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. W 1827 r. było tu 16 dm.,

98 mk.; obecnie 37 dm., 276 mk. i 786 mr. obszaru. Należała do dóbr Horbów (ob.).

Kłoda 1.), wieś i gm., pow. wschowski; 3 miejsc.: a) K.; b) dworzec kolei żel.; c) Augustowo, kol.; 104 dm., 724 mk., 457 ew., 267 kat., 108 analf. Poczta, telegraf i st. kolei żel. Rydzyna (Reisen) o 1 kil. 2.) **K.**, dom., 8800 mr. rozl., z tych 6800 mr. lasu; 13 dm., 142 mk., 58 ew., 74 kat., 13 analf. Gorzelnia parowa. Należy do ordynacyi rydzyńskiej książąt Sułkowskich. *M. St.*

Kłoda al. *Kłodzie*, niem. *Kappe*, wś, pow. wałecki, nad strugą Łomniczką; 1416 mr. obszaru, 84 bud., 29 dm., 33 kat., 193 ew., szkoła. Parafia Wałcz, poczta Trzcianka. Por. *Junkermühl.* *Ks. F.*

Kłoda, niem. *Kloden*, r. 1310 *Cloda*, wieś, pow. górski na Szląsku, par. Góra. Do K. należy folw. Guckelitze al. Kuckelitze.

Kłoda Dziadowska, ob. *Dziadowa Kłoda.*

Kłodawa, os., przedtem mko, nad rz. Kłodawicą lub Rgilówką, śród płaszczyzny położone, pow. kolski, gm. i par. Kłodawa, odl. od Koła 20 wiorst, od Łęczycy 56 wiorst. Posiada kościół par. murowany, klasztor karmelitów, szkołę początkową, stacyą pocztową, fabryki wyrobów lnianych. W 1827 r. było tu 292 dm., 1924 mk., w 1862 r. 198 dm., 2489 mk. (w tej liczbie 621 żydów); obecnie jest 223 dm., 2148 mk. wraz z Dubną, Cegiełką, Łączówką miejską, Starą Kłodawą i Bakonem. Folw. K. ma 3 dm., 65 mk.; os. włośc. 1 dm, 5 mk. Przez Kł. przechodzi trakt bity i pocztowy pierwszego rzędu warszawsko-kaliski, prócz tego trakt drugi także bity 2 rzędu włocławsko-sieradzki. K. należy do starożytniejszych w królestwie osad, bo już o niej dzieje pod panowaniem Władysława Hermana wspominają. Gdy bowiem Judyta, żona tego monarchy, powiła w r. 1085 syna Bolesława, zwanego Krzywousty; na zawdzięczenie tego zdarzenia zaczęto stawiać św. Idziemu w Polsce kościoły, a w tej liczbie z polecenia książęcego fundowano i w K. Erygowane jednocześnie przy nim probostwo, przeznaczył Władysław Jagiełło w r. 1387, na uposażenie biskupów wileńskich, którzy tak długo je trzymali, aż póki lepiej uposażeni nie zostali. Jagiełło przywilejem wydanym r. 1409 uwolnił mieszkańców wieczyście od dostarczania podwód pod swe rzeczy, dla posłanników i sokolników, wyjąwszy wszakże, iż w razie swego lub królowej w K. pobytu, obowiązani będą dostarczać pod sprzęty i kuchnię trzy lub cztery wozy do miasta lub miejsca najbliższego, w którym przypadnie królowi się zatrzymać, a to wedle zwyczaju za Kazimierza Wielkiego zachowywanego. W razie zaś gwałtownej potrzeby, dostawić mieli żądaną liczbę podwód, za które stosowne ze skarbu królewskiego otrzymają wynagrodzenie. Tenże sam monarcha, przywilejem r. 1430 przeniósł miasto z prawa polskiego na niemieckie i różne powinności miejskie oznaczył. Zaś Kazimierz Jagiellończyk w roku 1445 uwolnił mieszczan od opłaty myta i targowego. Te i tym podobne dobrodziejstwa przyczyniły się do wzrostu i zamożności miasta, które co do ludności pierwszem było po stolicy swego województwa: na wojnę bowiem 1459 r. dostarczyło 20 uzbrojonych pieszych. W czasie morowej zarazy w Prusiech 1464 r. przemieszkiwał tu Kazimierz Jagiellończyk, ażeby być bliżej obecnym toczącej się wojny z krzyżakami. Król Zygmunt I potwierdził w r. 1518 wszystkie przywileje miejskie, z powodu zaś zgorzenia miasta, uwolnił je w r. 1523 od podatku szos zwanego, od czynszów z ról i domów, jako też od wszystkich istniejących i uchwalić się mogących poborów na lat 10, od czynszów z roli na lat 4, od podwód na lat 3, od czopowego na pół roku; pozwolił wystawić łaźnię, z pobieraniem opłaty na użytek miasta. I znowu innym przywilejem z r. 1533, z powodu powtórnego spalenia się miasta, uwolnił od szosu, czynszów i t. p. Nadanie to wymienia istniejące podówczas w K. cechy kowalów, ślusarzów, mieczników, rymarzów, iglarzów, kotlarzów, siodlarzów, stolarzów, konwisarzów, czapników, wędzidła i uzdy robiących, którym pozwolił król wyzwalać rzemieślników i ustanowił ciekawe i charakterystyczne w tej mierze przepisy. Podobnego brzmienia wydał i Zygmunt August w r. 1552 przywilej zatwierdzający cech sukienników. Sławny z nauki Grzegorz Wigilancyusz z Samborza, na żądanie mieszkańców otworzył tutaj szkołę, nauczając między rokiem 1534 a 1560 wymowy i rymotwórstwa. W błogiej dla całego kraju epoce kwitnący był stan K., jak o tem lustracya w r. 1564 odbyta przekonywa. Potwierdził jej przywileje następnie Stefan Batory w r. 1580, uwalniając od rozmaitych ciężarów; Zygmunt III nadał w r. 1616 prawo pobierania myta na nowowystawionym na rzece moście i zatwierdził dawniejsze nadania w r. 1620. Lecz pierwsza wojna szwedzka zniszczyła zupełnie miasto i mieszkańców rozproszyła tak, iż lustracya w r. 1660 znalazła na 56 łanów, które do K. należały, tylko 26 osiadłych, zaś z 700 domów zostało 80, a placów pustych 45. Odtąd nie podniosło się już więcej, pomimo starań królów polskich i nowych przywilejów, jakiemi obdarzali K.: August II w r. 1720, August III w roku 1738 i nakoniec Stanisław August w r. 1766. Do upadku tego niemało przyczynili się także starostowie tutejsi, którzy, samowolnie postępując, nietylko gnębili mieszczan, ale przemocą własność tychże lub miejską sobie przywłaszczali,

tak, że większa część placów i całe przestrzenie gruntów odpadły wtedy i na prywatne dziedzictwo przeszły. Dziś ślady dawnej rozciągłości K. pozostały w nazwisku istniejącego opodal pola, dotąd mianowanego Starem-Miastem, na którem często szczątki murów i bruków wykopują. Cech szewcki ma przywilej króla Zygmunta I z r. 1533. Kościół par. z drzewa modrzewiowego postawiony przed 320 laty, odnawiany w latach 1846 i 1851, jest pod tytułem św. męczenników Fabiana i Sebastyana, a był w czasie grasującego morowego powietrza wzniesiony. Prócz tego, jest kościół murowany z klasztorem ks. karmelitów trzewiczkowych, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Panny, wystawiony w r. 1623 przez Franciszka Krzykowskiego, dziedzica dóbr Krzykos i Dąbrówki, który, po spaleniu na nowo wyrestaurowany, poświęcony był w r. 1766 i dotąd w dobrym utrzymuje się stanie. Był jeszcze w K. drewniany kościół, pod nazwą Bożego Ciała, przy którym znajduje się cmentarz katolicki. Co zaś do dawniejszej świątyni, o której tu wspomnieliśmy, pod tytułem św. Idziego, ta, w r. 1430 kanonikom regularnym wraz z parafią oddana, po supresyi tego zgromadzenia w r. 1809, tak podupadła, że mury w r. 1825 rozebrano i wystawiono z nich ratusz oraz jatki rzeźnicze, a z dawnego gmachu sama tylko drewniana dzwonnica pozostała. Osada cała brukowana. Targi odbywają się tygodniowe, zaś jarmarków jest sześć do roku. Niegrodowe starostwo kłodawskie w województwie i powiecie łęczyckim przed rokiem 1736 zaliczało się do województwa brzesko-kujawskiego. Wedle lustracyi z r. 1662 powstało z dawniejszego starostwa przedeckiego i zaliczały się do niego: miasto Kłodawa, mko Dąbrowice i wsie: Głogowa, Nowa, Kubłowo, Kłokocino, Ostrowy Małe, Baby, Kopy, Jasieniec, Długie Kąty, Łążek, Dobiegniew i Dąb. W r. 1771 posiadał je Ignacy Kossowski, sekretarz kor., opłacając z niego kwarty złp. 4680 gr. 13. Na sejmie warszawskim z roku 1773—75 stany rzpltej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne temuż Kossowskiemu. Dobra rząd. K. lit. A. składają się z os. Kłodawa z przestrzenią mr. 43, os. i folwarku Dąbrowica; folw. Baby mr. 295; wieś Baby mr. 813; wybranietwo Baby mr. 24; folw. Ostrówek mr. 391, wieś Ostrówek mr. 434, w. Mała wieś mr. 128, w. Zbojno mr. 592, wójtostwo Zbójno mr. 109, w. Augustopol, Rozumpol, Maryopol rozległości niewykazane, w. Liliopol mr. 222, w. Łojówka mr. 55, w. Zgórze mr. 617, w. Kopy mr. 651, sołectwo Kopy mr. 31, w. Iwiny mr. 258, w. Długie mr. 628, wójtostwo Długie mr. 58, razem mr. 5347 (wiadomości zaczerpnięte z r. 1854). Dobra majorat K. lit. B.; w r. 1836 z mocy Ukazu Najwyż. nadane zostały jenerał-majorowi Fedoreńko. Dobra składają się z folwarku Kłodawa mr. 437; folw. Rdutów mr. 390, lasu mr. 509, razem mr. 1336; wsi Kłodawa osad 14, z gruntem mr. 23; w. Rdutów osad 36, z gruntem mr. 716; w. Cegielnia osad 4, z gruntem mr. 154; w. Dębiny osad 11, z gruntem mr. 476; w. Głogowa osad 16, z gruntem mr. 361; w. Kobylata osad 18, z gruntem mr. 645; w. Koczewie osad 29, z gruntem mr. 547; w. Łążek osad 10, z gruntem mr. 292; w. Mniszek osad 5, z gruntem mr. 203. Dobra powyższe w r. 1855 oddzielone od dóbr rządowych Kłodawa lit. A. Gm. K. należy do s. gm. okr. III w miejscu, ma 14149 m. obszaru i 6339 mk. W skład gm. wchodzą: Bierzwienna długa, Bierzwienna krótka, Budy Kancerskie, Witowo, Głogowa, Gutów, Dębina, Zbójno, Kamieniec, Kęcerzyn, Kłodawa, Lubno, Stara Kłodawa, Łęczówka, Cegielnia, Bakon, Kobylata, Korytka, Leszczkie czyli Lackie Holędry, Leszcze, Lubonek, Łączówka, Łążek, Lubonek Holendry, Maryanów, Mniszek, Nicpoń, Odolanowizna, Okoleniec, Rysiny, Słupeczka szlachecka, Straszków, Tarnówka, Cząstków, Mała wieś, Pomarzany, Rgilów, Korzecznik, Polusiewo. Dek. kłodawski archid. warszawskiej liczył 13 parafij: Bierzwienna, Błonie, Borysławice, Chełmno, Dąbie, Grabów, Grzegorzew, Kłodawa, Mazew, Pieczew, Siedlec, Sobota, Umień. Par. K. dziś dek. łęczyckiego ma 3374 dusz.

Kłodawa, ob. *Kłodowa*.

Kłodawa 1.) niem. *Kladau*, włośc. wś parafialna, pow. gdański, nad rz. Kłodawą, o ćwierć mili od traktu gdańskiego bitego. Obszaru liczy mr. 2294, katol. 327, ew. 341, dm. 70, gbur. 24, zagr. 36. W miejscu jest kościół katolicki parafialny, szkoła katol. i ewang., młyn wodny nad Kłodawą o 3 gankach. Poczta i stacya kol. żel. Pruszcz. Odleg. od Gdańska o 2 ½ mili. K. należała oddawna do klasztoru cysterskiego w Lędzie. Rząd pruski wydał tę wieś po sekularyzacyi dóbr duchownych na własność włościanom. O parafii pisze dyecez. szematyzm z r. 1867: Parafia K. liczy dusz 1032. Kościół tyt. św. Jakóba, patronatu kiedyś opata cyster. w Lędzie; o jego erekcyi i konsekr. nie wiemy (budowany podług akt wizyt. r. 1735). Przy nim bractwo szkaplerzne od r. 1730. R. 1811 przyłączono parafią tymczasowo do kościoła w W. Trąbkach. Wsie parafialne: Kłodawa, Łaguszewo, Kleszczewko, Wółkowo, Zakrzewko, Kłobuczewo, Kaczki, M. Trąbki, Zukczyn, Brösendorf. Szkółki katolickie 2; w K. (naucz. zarazem jest organistą) dzieci kat. 53, w Wółkowie dz. 67. Przed reformacyą istniał mały kościołek we wsi Zukczynie, któremu położył koniec zagorzały zwo-

lennik reformacyi Dulski, podskarbi królewski. 2.) K., niem. *Gr. Kladau*, dwie miejscowości w pow. chojnickim, przy bitym trakcie chojnicko-kościerskim, 1 1/3 mili od Chojnic; a) włościań. wś, obszaru mr. 989, bud. 50, dm. 20, kat. 122, ew. 18; par. Nowa-Cerkiew, szkoła w miejscu, poczta Chojnice; b) folw., obszaru liczy mr. 5066, bud. 11, dm. 6, kat. 23, ew. 33. Reszta jak pod a). *Kś. F.*

Kłodawa, ob. *Kłodnia*.

Kłodawa, niem. *Klodau-Fluss*, znaczna struga w Prusach zachod. Początek bierze w małem jeziorze zwanem Klejna (?) pod Mierzyszynem w pow. kartuskim. Płynie tu doliną między górami do 757' dochodzącemi. Tworzy granicę pow. kartuskiego i gdańskiego, kierunek mając północny, w okolicy lesistej. Pod wsią Buszkowy przyjmuje tu dopływ z zachodu, przechodzi do gdańskiego powiatu, mija między innemi osadami Żuławkę. Kierunek ma tu już połud.-wsch., koryto wązkie, brzegi lesiste, wzgórza osobliwie przy Warczu do 124 m. dochodzące. Pod Kleszczewem przyjmuje Czerwoną strugę (Rothe-Fl.), najznaczniejszy dopływ z południa, obraca młyn i tartak, przybiera kierunek półn.-wschodni, mija trakt bity skarszewsko-gdański. Często wije się między górami. Przy wsi Kłodawie pędzi młyn, w Zuchcinie obraca młyn, w Zuchcinku młyn i hamernię żelaza. Mija Rusocin i Lęgowo, pędzi młyn przy Rusocinku, przechodzi trakt bity i kolej żel. tczewsko-gdańską, poczem schodzi na Żuławę. Tu miała K. dawniej kierunek półn.-wschodni, mniej więcej gdzie teraz struga Gęś płynie, uchodziła pod wsią Łęgowem do rzeki Motławy, tworząc granicę wsi Grabiny (Mönch- i Herrn-Grebin). Dla powodzi, które często wyrządzała na Żuławie, nadano jej nowy kierunek prosto na wschód, kanałem zwanym teraz po niem. Boden-Kanal. Uchodzi nowym tym biegiem do Motławy we wsi Grabiny-Zameczek przy młynie. Długość rz. K. wynosi około 5 mil. Wody toczy stosunkowo dość wielką ilość. *Kś. F.*

Kłodawica, ob. *Rgilówka*.

Kłodawka, niem. *Kl. Kladau*, folw. i leśnic. do wsi Krojanken, pow. chojnicki, bud. 2, dom 1, kat. 10. K. leży w okolicy lesistej, przy trakcie bitym chojnicko-kościerskim, o półtorej mili od Chojnic. *Kś. F.*

Kłódka, folw., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Wieruszów; odl. od Wielunia w. 32, dm. 2, mk. 18.

Kłódka, rus. *Kołodka* 1.) attyn. Skolego w pow. stryjskim, w płn.-wsch. stronie obszaru, przy gościńcu stryjsko-skolskim. 2.) K., karczma koło Synowudzka wyższego, pow. stryjski, należy do obszaru dworskiego w Lubieniu. *Lu. Dz.*

Kłódka, niem. *Klodtken*, dok. *Clode*, *Clodaw*, *Clothka*, rycer. dobra i młyn z dobrami, pow. grudziąski, nad strugą Pręczawą i Osą, 1 milę od Grudziądza, na bitym trakcie grudziąsko-łasińskim. 1.) K., rycer. dobra, obszaru mr. 827, bud. 16, dm. 8, kat. 48, ew 40. Parafia i poczta Grudziądz, szkoła Lisie Kąty. K. należy do tych dóbr, na pograniczu Pomezanii i starych Prus będących, które krzyżacy Polakom albo też Pomezańczykom zwykle wydawali. R. 1323 Piotr von der Clode, pierwszy raz wspominany jako świadek. R. 1386 Hannos ze Swierkocina posiadał K. prawem magdeb.; od 7 włók płacił czynsz pewien; od drugich 7, które dokupił, dawał od pługa 1 k. pszenicy i tyleż żyta, nadto od wszystkich 14 włók służył konno. W księdze strat wojennych zapisane jest 200 m. na tej wiosce i młynie. R. 1435 Paweł von Russdorf, mistrz w. krzyżacki, wystawia przywilej dla Mikołaja von Schillingsdorf, za co tenże służył zakonowi konno w zbroi (Platendienst). Płużne mu opuszczono. R. 1500 Adam Rubit sprzedał K. Jerzemu Stifft za 190 m. Od roku około 1555 posiadał ją Mikołaj Bartuszewski, umarł 1603. Po nim Maciej Kozłowski, dziedzic Sarnówka, nabył K. za 2000 zł., ale już 1611 obadwa dobra sprzedał Andrzejowi Bagniewskiemu za 4000 zł. Paweł Bagniewski dał w zastaw K. oo. jezuitom w Grudziądzu za 21,300 zł. Podług przywilejów miały te dobra obejmować wł. 14, zawierały tylko 8. Jezuici posiadali K. dłużej niż 100 lat; z karczmy brali dzierżawy 800 zł., z młyna 1 łaszt żyta, w Osie mieli prawo łowienia ryb. Gospodarstwo na folw. z powodu bliskiego położenia sami prowadzili. R. 1765 Paweł Bagniewski wykupił K. i sprzedał Pawłowi z Lubrańca Dąbskiemu za 23000 zł. R. 1776 piszą, że dochodów z K. ma dziedzic około 247 tal., że ziemia gliniasta, piaszczysta i górzysta, włók było 14, karczma, borek olszynowy, większy bór sosnowy wycięty. Dąbski odprzedał K. Franciszkowi Boleskiemu, a tenże r. 1800 porucznikowi pruskiemu von Drieberg za 9800 tal. Około roku 1808 nabył K. major Meyer. R. 1789 liczono w K. mieszkań 10. Ob. Gesch. des Kreises Graudenz, str. 173. 2.) K., młyn z dobrami nad strugą Pręczawą (?), obszaru liczy mr. 569, bud. 15, dm. 9, kat. 27, ew. 55. Parafia i poczta Grudziądz, szkoła Owczarka. Młyn w K. oddawna istniał. Początkowo złączony z dobrami. Około r. 1435, kiedy tak dobra jako i młyn pozostał bez pana, przypadł krzyżakom. Był wtedy zrujnowany: zakon kazał go z gruntu naprawić, 2 kamienie młyńskie sprowadził z Gdańska. Wspomnionego r. 1435 Paweł von Russdorf, mistrz w. krzyżacki, wydał młyn ten naprawiony nowemu dziedzicowi tutejszemu, Mikołajowi von Schillingsdorf, na dziedziczną własność. Później znowu młyn został od-

łączony od wsi. R. 1547 król Zygmunt zapisał go Olszewskiemu młynarzowi wraz z włóką roli przyległej, za co miał odstawiać na zamek w Grudziądzu 3 łaszty żyta; od stawu Zarośle płacił 30 zł. R. 1723 jest posiadaczem młyna Michał Łukaszewski. R. 1777 wdowa Barbara Preiss, z domu Dahm. R. 1790 nabył młyn Samuel Schbeege za 14000 zł. i rocznym kanonem 58 tal. R. 1833 Jan Schnakenburg, młynarz. Ob. Frölich l. c. str 174. Por. *Grudziądz*.

Kłodna, ob. *Kłodno* i *Głudna*.

Kłodna lub *Kłodno*, przys. do Męciny, pow. limanowski, leży nad Kłodnianką, potokiem uchodzącym do Zadziela, a z nim do Dunajca, na południ. stoku lesistego grzbietu ze szczytem Chełmem 762 m. npm. Ten przys. oddzielony od Męciny lasem, jest tylko z połudn. strony niezakryty lasami; ma 635 mk. rz.-kat. *Mac.*

Kłodne, miejscowość otoczona ze wszech stron lasami, w zagięciu Dunajca (na lew. brz.), między Krościenkiem i Tylmanową (ob.). *Mac.*

Kłodnia, *Kłodawa* 1.) niem. *Klodau*, fólw., pow. kartuski, w wieczystą dzierżawę wydany w Kwidzynie 14 kwietnia 1779. Obejmuje 2 działy, obszaru mr. 1531 (jezioro 42 m.), kat. 74, ew. 6, dm. 6. Par. Parchowo, szkoła i poczta Sulęcin. Odleg. od Kartuz $5\frac{3}{8}$ mili. R. 1860 posiadacz Milczewski. 2.) **K.**, niem. *Klodnia*, dobra, pow. chojnicki, w lesistej i piaszczystej okolicy, 1 milę od st. kol. żel. w Czersku. Obszaru liczą mr. 2916, bud. 19, dm. 5, kat. 65. Niedaleko za wsią wśród równiny rolnej w północnej stronie natrafiono tu, przed 50 laty, 8 mogił kamiennych, które następnie zburzono. Parafia i poczta Czersk, szkoła w miejscu. Posiadacz: Kliński. *Kś. F.*

Kłodnica 1.) os. włośc. nad rz. Chodel i jez. Kłodnickiem, pow. lubelski, gm. i par. Chodel. W XV w. istniał tu kościół drewn. par. św. Piotra; wieś zaś była dziedzictwem Mikołaja Maciejowskiego h. Ciołek (Długosz, II, 546). Z czasem widocznie kościół zniszczał i nie został odbudowany, ponieważ w pobliskim Chodlu stanęła okazała świątynia. 2.) **K.**, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków. W 1827 r. było tu 27 dm., 187 mk. W XV w. wieś ta zwała się Kłodnia Nogawszczyna i należała do Pakosza i Grzegorza Nogawki (Długosz, II, 555 i III, 252. 3.) **K.** *Dolna*, folw., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. W 1827 r. było tu 40 dm., 243 mk. W XV w. dziedzicami byli: Jan, Hektor i Michał Wieniawici (Dług., II, 552). Por. *Janów*, III, 417. Folw. K.-Dolna (z wsią K.-Dolna, Białowody i Emilków), rozległy mr. 815: grunta orne i ogrody mr. 609, łąk mr. 9, lasu mr. 175, wody mr. 6, nieużytki i place mr. 16, bud. murow. 4. z drzewa 9; płodozmian 10 i 12-polowy; pokłady kamienia wapiennego i kamienia budulcowego wapniaka. Rzeczka bez nazwy przepływa; młyn wodny i 3 stawy. Wś K. Dolna os. 38, z gruntem mr. 628; wś Białowody os. 10, z grun. mr. 89; wś Emilków os. 2, z grun. mr. 12. 4.) **K.** *Górna*, folw., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. W 1827 r. było tu 34 dm., 247 mieszk. Folw. K. Górna (z wsią K. Górna i Ryczydół), rozległy mr. 1189: grunta orne i ogrody mr. 816, łąk mr. 56, wody mr. 3, lasu mr. 297, nieużytki i place m. 16, bud. murow. 6. z drzewa 19; młyn wodny, staw; pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś K. Górna os. 28, z gruntem mr. 412; wś Ryczydół os. 12, z grun. mr. 102. Dobra kłodnickie składające się z wsi K. należały prawem dziedzicznem do trzech braci Kłodnickich, którzy w r. 1596 takowemi podzielili się, a następnie r. 1610 przeszły na Jadwigę Pajewską, córkę Andrzeja Kłodnickiego, i w rodzinie Pajewskich do r. 1706 pozostawały. W tym roku Piotr Potemski, urodzony z Teresy Pajewskiej, nabywa od wuja swego Jana jednę część Kłodnicy, a w r. 1727 drugą od swej kuzyuki Anny z Pajewskich Iwanickiej. Potemscy posiadają Kłodnicę do połowy XVIII w. i przez ten czas prowadzą nieustanne procesy o granicę z Miączyńskimi. W połowie XVIII w. wieś K. przechodzi prawem sukcesyi na Jełowickich, Jemiołkowskich i Budzyńskich, z których pierwsi spółsukcesorów w r. 1758 spłacają: Jemiołkowskich summą złp. 23,333, a Budzyńskich summą złp. 16,600. W owej chwili dobra kłodnickie składały się: z K., Kępy i Wólki Radlińskiej. Antoni Jełowicki „sortes suas in bonis Kłodnica" oddaje Stanisłowi Bożeniec Jełowickiemu, podkomorzemu królewskiemu.

Kłodnica (po rusku *Kolodnycia*) 1.) wieś w pow. stryjskim, 8 km. na płd.-zach. od sądu powiat., st. poczt. i kolejowej w Stryju. Na płn. leży Hołobutów, na wschód Zawadów i Grabowiec Stryjski, na płd. Manasterzec, na zach. Uliczno (w pow. drohobyckim). Od pow. drohobyckiego oddziela wś pot. Kłodnica (al. Uliczanka), płynący od płd. na płn. W oddaleniu przeszło 3 km. od tego potoku na wschód, płynie drugi potok Solanka (al. Kłodnica), dopływ Kłodnicy, w tymże samym kierunku, i zabiera dopływy od lew. brz. W płd. części doliny tego potoku leżą zabudowania wiejskie (321 m.). W płn. części obszaru wznosi się punkt jeden do 334 m. W stronie zach. leżą lasy na płn. granicy (las Kłodnica) i na płd. granicy; między niemi pastwisko wzniesione na płn.-zach. krańcu do 342 m. Własność większa ma roli orn. 126, łąk i ogr. 134, pastw. 112, lasu 328 mr.; własn. mniejsza roli ornej 233, łąk i ogr. 492, pastw. 46 mr. Według spisu z r. 1880 było 234 mk. w gminie, 23 na obszarze dwor. (prawie wszyscy obrz. gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Stryju, gr.-kat. w Koniuchowie. We wsi jest cerkiew, dwór i leśniczówka.

2.) K., poszczególne domy w Manasterca, w powiecie stryjskim. *Lu. Dz.*

Kłodnica, niem. *Klodnitz* 1.) wś, pow. bytomski, par. Kochlowice, o 2 i pół mili od Bytomia, niedaleko rzeki K., ma 299 mk. katol., 37 dm., 22 bud., 446 mr. rozl., dwie kopalnie węgla: (Stillstand i Handl-Saara). Według Triesta, wś ta powstała w połowie XVIII w., według Knie już 1532 istniała. 2.) K., ob. *Kłodnice*. *F. S.*

Kłodnica, 1) rzeka podgórska, nastaje kilku strugami leśnemi w lesie Jedlinie, na półn.-wsch. stoku pasma wzgórzystego, tworzącego dział wodny między Stynawką a górną Kłodnicą, i Babami zwanego, który wznosi się w szczycie Orowie czyli Belejowie do 775 m. n. p. m., na obszarze gminy Dobrohostowa, w pow. drohobyckim. Strugi te spływają na płn.-wsch. leśnemi wądołami i na łące śródleśnej, Iwanikowcami zwanej, łączą się razem, tworząc jeden znaczniejszy potok, noszący nazwę Kłodnicy. Płynie on lasami dobrohostowskimi na płn.-wsch., a przyjąwszy z lew. brz. również leśny potok Żołobny, zwraca się na wschód, zrasza łąki dobrohostowskie, płynie między domostwami wsi Dobrohostowa łukiem wydanym na północ, zabierając liczne strugi z lew. t. j. półn. brzegu, spływające z Łysej góry (388 m.). Posiliwszy się wodami potoczku Głębokiego (ob. t. II, 599, nr. 11), przechodzi na obszar gminy Uliczna, zmieniając kierunek wschodni na południowo-wschodni. Przyjmuje tu z pr. brz. Bystrą (ob. t. I, 507, nr. 5), Wonicz i Jacków (t. III, 356). Od ujścia Jackowa zwraca się między domostwami Uliczna na wschód, zabiera strugi Rybny i Suchy, poczem zwraca się na północny wschód; w obr. gm. Uliczna nosi ten potok nazwę Uliczanki. W dalszym swym biegu, od ujścia Małego Krzywego z lew. brz., przechodzi w kierunku wschodnim w obr. gm. Hołobutowa (w pow. stryjskim). We wsi łączy się z pr. brz. ze znacznym potokiem Selanką, którą Wincenty Pol uważa mylnie za potok źródlany Kłodnicy, czyli za górny jej bieg, jakkolwiek pot. Selanku w dolnym swym biegu od wsi Kłodnicy (ob.), którą przepływa, Kłodnicą się zowie. W takim razie Kłodnicę rzekę uważaćby można za zlew dwóch znaczniejszych strumieni, Uliczanki i Selanki. Od połączenia się tych dwóch wód, Kłodnica płynie w kierunku północnym, tu i owdzie zwracając się na lekki półn.-wschód. Zrasza zatem łąki gmin Hołobutowa, Nieżuchowa, następuie półn.-zachodni zakąt obsz. miasta Stryja, na którym z pr. brz. przyjmuje potoki Swięty i Łomnicę; odtąd płynie łąkami moczarowatemi, rozdwajając się na odnogi, noszące częstokroć osobne nazwy, jak np. Riczka, Mutny potok. Z lew. brz. przyjmuje potok Stupnicę czyli Suchą, płynący prawie równolegle do Kłodnicy, od Brigidau począwszy aż do ujścia swego na obszarze Bilcza. Odtąd płynie K. po zach. brzegu lasu Bilczeskiego łąkami moczarowatemi. Na granicy gm. Bilczego z Krynicą rozdwaja się na dwie odnogi, które łączą się napowrót w jedno koryto na obsz. Krynicy. Tu zasila się z lew. brz. potokiem Moszową, płynącym z Bilczego, i potokiem Krynicą. napływającym od wsi Krynicy. Na granicy Radelicza, Krynicy i Rudnik dzieli się na dwa ramiona: zachodnie płynie przez obszar Radelicza wprost na północ do Dniestru, wschodnie zaś ramię również podąża krętym biegiem na północ pod nazwą Zebuczowa. Ramię to atoli wschodnie, nieopodal leśniczówki pod Czarnym lasem wysyła odnogę wodną na wschód p. n. Brydnicy, która, płynąc w kierunku wschodnim, w Nadiatyczach wpada z lew. brz. do Dniestru. Brydnica zaś łączy się od płd. z ramieniem wodnem, zwanem Perekypem, odrywającem się od Kłodnicy w obr. Bilczego i płynącem w kier. płnc.-wsch. przez Rudniki do Brydnicy. Kłodnica zatem rozdziela się przed ujściem na trzy potoki, t. j. Radelicki, Zebuczów i Brydnicę, które wpadają każdy z osobna do Dniestru. Oprócz tego pośrednią odnogę tworzy Perekyp. Przestrzeń zawarta między p. Radelickim, Perekypem, Brydnicą i Dniestrem obejmuje w obwodzie 35 kil. Nadmienić należy, że od wsi Nieżuchowa zowie się Kłodnica także Nieżuchówką (Niezachówką). Dopływy Kł. z pr. brz. są; Bystra, Wonicz, Jacków, Rybny, Suchy, Selanka, Swięty, Łomnica; z lew. zaś brzegu: Żołobny, Głęboki, Wielki i Mały Krzywy, Stupnica czyli Sucha. Wzniesienie zwierciadła wody wskazują następujące liczby: 680 m. (źródła); 346 m. (środek wsi Dobrohostowa); 332 m. (ujście Bystrej); 330 m. (ujście Jackowa); 284 m. (Kłynka); 258 m. (ujście Radelickiego ramienia); 253 m. (ujście Brydnicy). Długość biegu od źródeł po ujście Zebuczowa 38 kil., po ujście Brydnicy 40 kil. 2.) K., rzeka, nastaje w obr. gm. Stulska, w pow. żydaczowskim, z połączenia dwóch strug leśnych, napływających z Polany i Huty szczerzeckiej, w pow. lwowskim. Płynie w kierunku południowym przez wieś Stulsko, następnie lasem, tworząc granicę gmin Iłowa i Malechowa (od wsch.) a Rozdołu (od zach.). Przepływa miasto Rozdół i wieś Brzezinę, w której uchodzi z lew brz. do Dniestru. Długość biegu 9 kil. Z prawego brzegu przyjmuje potok łączny Studeniec, z lew. potok leśny Laski. W Rozdole przepływa staw. *Br. G.*

Kłodnica, *Kocawa*, rz., dopływ Odry z prawej strony, powstaje z kilku strumieni na zachodnich stokach wyżyny tarnowskiej, koło Ligoty (pow. pszczyński) i Bytomia (por. *Ka-*

towice) uchodzi koło m. Koźle dwoma ramionami (między Rudą a Małopanami na 538 st. npm.), 62 kilm. długa. Od prawego brzegu przyjmuje powyżej Gliwic Małą Kocawę, płynącą z okolic Bytomia (Bytomska Woda) i Dramę (ob.). *Kanał kłodnicki* służył do przewozu węgli kamiennych z kopalń szlązkich do Odry. Kanał ten poczyna się na zachodnich zboczach wysoczyzny szlązko-krakowskiej czyli gór Tarnowskich, na południu nieco od Bytomia, i przypiera pod Gliwicami do rz. Kłodnicy; zasycony okolicznemi wodami z małych jeziorek, ma na tej przestrzeni dwie suche śluzy. Od Gliwic dalej łoże Kłodnicy jest skanalizowane aż po jej ujście do Odry pod mstem Koźle i opatrzone 18 śluzami. Cała długość tego kanału zajmuje 8 mil. Por. *Gliwice.*

Kłodnice, niem. *Klodnitz*, według Triesta *Kłodnica* (r. 1532 *Klodnitza*), wś i nadleśnictwo rządowe, pow. kozielski, par. Koźle, o ćwierć mili na płn. od tego miasta, przy szosie do Kędzierzyna, ma 1505 mk., w tem 56 ew.; 177 dm., 249 bud., 128 osad, 1323 mr. rozl. (z pustkowiami Lisok i Żabiniec). Do K. należą kol. Żabiniec i na odnodze rzeki Kłodnicy młyn zwany Kukelsmühle. Jest też tu cmentarz, kaplica pogrzebowa, z r. 1816 kaplica na pamiątkę zniesienia robocizny przez włościan zbudowana i 2-klasowa szkoła katolicka. *F. S.*

Kłodnickie jez., wylewa swe wody do rz. Chodel (ob.).

Kłódno 1.) (*Kłudno*), folw. i wś, i *Kłodzienko*, folw., pow. błoński, gm. Grodzisk, par. Żuków. Odl. 2 w. od Grodziska. R. 1827 było tu 16 dm., 142 mk. Obecnie 179 mk. Ładny ogród i dom stanowił własność Michała Rostafińskiego, dyrek. banku Polskiego, ojca znanego profesora i naturalisty. Folw. K. z attynencyą Teresin i wsią K. rozl. mr. 769; grunta orne i ogrody mr. 598, łąk mr. 81; pastw. mr. 52, nieużytki i place w. 38; bud. mur. 3, drew. 20; płodozmian 6 i 9-polowy, młyn. Wieś Kłudno osad 39, z gruntem mr. 238. 2) **K.** (*Kłudno*), ob. *Głudna*, pow. grójecki; bogate pokłady torfu. 3) **K.** lub *Kłodno*, wś, folw. i os., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice. Odl. 19 i pół w. od Łęczycy. R. 1827 było tu 9 dm., 93 mk. Obecnie wś 7 dm., 54 mk.; folw. ma 4 dm., 23 mk. Folw. K. rozległy m. 556; grunta orne i ogrody m. 394, łąk mr. 40; pastw. mr. 30, lasu mr. 80, zarośli mr. 2, nieużytki i place mr. 10; bud. mur. 2, płodozmian 12-polowy. Wieś Kłodno osad 16, z gruntem m. 146. 4.) **K.** (*Kłudno*), wś, pow. radomski, gm. i par. Wieniawa. Odl. 25 w. od Radomia. R. 1827 było tu 31 dm., 246 mk. Obecnie 57 dm., 327 mk., 702 mr. ziemi dwor. i 601 mr. włośc. Stanowi jedne dobra z przyległą wsią Jabłonica. 5.) **K.** v. *Kłudno*, wś i folw., pow. opoczyński, gm. i par. Klwów. Odl. 35 w. od Opoczna. R. 1827 było tu 6 dm., 54 mk. Obecnie 9 dm., 120 mk.; 1090 mr. ziemi dwor. i 74 mr. włośc. Stanowi część obszernych dóbr sulgostowskich, będących własnością zasłużonego zbieracza Konstantego Swidzińskiego. Według Tow. Kred. Ziems. Folw. K. rozl. m. 836; grunta orne i ogrody m. 390, łąk m. 27, pastw. m. 6; lasu m. 382, zarośli m. 8, nieużytki i place m. 22. Bud. mur. 2, drew. 4; płodozmian 6 i 10-polowy; pokłady torfu. Folwark ten w roku 1880 oddzielony od dóbr Podczasza Wola.

Kłodno. Tak się zwała niegdyś wieś Wieniawa w pow. radomskim (Łaski, Lib. benef. I, 686).

Kłodno (wielkie, po rusku *Kołodno*), wieś w pow. żółkiewskim, 26 kilm. na płd.-wsch. od Żółkwi, 16 kil. na wschód od sądu powiatowego w Kulikowie, tuż na wschód od urzędu pocztowego w Żółtańcach. Na zach. leżą Żółtańce i Kłodzienko, na płn. Dalnicz, na wschód Pieczychwosty, Wyrów, Jakimów i Dziedziłów (trzy ostatnie w pow. kamioneckim), na płd. Kukizów i Rudańce (w pow. lwowskim). Przez środek obszaru płynie potok Młyniec (al. Sosnowiec) od zach. na wschód a potem na płn. i przyjmuje kilka małych strug, z których jedna, płynąca od płd., tworzy mały stawek. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie, na zach. od nich przysiołek Browar, na płd. folw. Sewerynówka (mylnie Zawerenówka zwany) a obok niego cegielnia. Wody z tego obszaru płyną do Ostrówki (dopływu Bugu). W płd. części obszaru wznosi się na granicy Rudaniec punkt jeden do 275 m. Ku płn. opada ta część. Na płn. od wsi ciągnie się obszar wąskim pasem, rozszerzającym się ku płn., gdzie leżą lasy kłodniańskie. Własn. większa (Seweryna hr. Uruskiego) ma ro. or. 704, łąk i ogr. 177, pastw. 10, lasów 406 mr. (wzorowa hodowla bydła); własn. mniej. roli ornej 1646, łąk i ogrodów 781, pastw. 43 mr. Według spisu z roku 1880 było 1587 mk. w gminie, 89 na obszarze dwor. (1070 obrz. rz. kat., 539 gr. kat.). Par. rzym. katol. w Żółtańcach, gr. kat. w miejscu, należy do dekanatu kulikowskiego a dyec. przemyskiej i ma filią w Pieczychwostach. We wsi jest kasa pożyczkowa gminna z kapit. 510 zł., cerkiew i kościołek, dwór murowany z pięknym ogrodem. Wieś ta była niegdyś dziedziczną Piotra Korczak Branickiego, kaszt. bracławskiego. W obrębie tej wsi, na polach i łąkach „Mogielnicą“ zwanych, znachodzi się wiele kurhanów, o których podanie mówi, że pochodzą one z czasów walki stoczonej tutaj ze Szwedami w r. 1704, na którą to pamiątkę postawiono przy drodze do Kamionki w Pieczychwostach figurę murowaną, wielce uszkodzoną. Zdaniem Schnej-

dera pochodzą te kurhany z okresu bałwochwalstwa. Na polach tutejszych znachodzono dawniej popielnice i dłuta krzemienne. 2). K. *małe*, ob. *Kłodzienko*. *Lu. Dz.*

Kłodno, ob. *Kłodna*.

Kłodno, niem. *Klodno*, w dokum. z XII w. *Clodno*, jezioro, pow. kartuski, wśród Kaszub, przez książąt pomorskich darowane pp. norbertankom w Żukowie. Zalicza się do licznych wielkich, uroczych jezior raduńskich (Radaunen Seen). Kształtu podłużno - okrągłego, ciągnie się z północy na południe. Za pomocą rzeki Raduni, która tu płynie, połączone z południa z jez. Raduń przy wąskim przesmyku pod Chmielonkiem, na północ z jez. Białem i Rakowem. Na wąskiem wzgórzu między temi jeziorami jest sławne „Ogrodzisko," pierwotna siedziba książąt pomorskich. Na południo-wschód także wąskim przesmykiem oddzielone od Dolnego Brodna jeziora. Długie około ćwierć mili, brzegi ma wyniosłe, górzyste, lasami zarosłe, osobliwie na południowschód pod Zaworami bardzo wysokie, spadziste: ztąd ze wzgórza nader uroczy widok na całą okolicę. Na zachodnim brzegu pięknie położona wieś parafialna Chmielno. Obfituje w wszelkie rodzaje ryby. Po kasacie klasztoru żukowskiego rząd pruski puszcza je w dzierżawę. Od Kartuz około 1 milę oddalone. Por. *Chmielno*. *Ks. F.*

Kłodowa al. *Kłodawa*, wś na lewym brzegu Wisłoki, na wschodnim stoku lesistego pasma Liwocz, pow. jasielski, należy do par. rz. kat. w Brzyskach i ma 289 mk. Graniczy na płd. z Ujazdem a na płn. z Brzyskami. W XV w. własność klasztoru tynieckiego (Długosz II, 279; III 205).

Kłodowa, ob. *Glodowo*.

Kłodowa, rz., dopływ rz. Motławy, ob. *Kłodawa*.

Kłody, ob. *Janiszewice*.

Kłody, pow. wschowski, ob. *Kłoda*.

Kłodź, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Zawidz. Nie zamieszczona w spisie urzęd. gub. płockiej z r. 1881.

Kłodzice al. *Kłudzice*, kol., młyn i karcz. nad rz. Luciążą, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Witów. Leży o 9 w. na połd.-wsch. Piotrkowa; kolonia ma 38 dm., 320 mk.; 790 mr. obszaru (556 ornej ziemi); os. młyn. rząd. 1 dm., 9 mk., 13 mr.; karcz. 1 dm., 6 mk., 2 mr. rozl.

Kłodzie (*Kłudzie*) 1) al. *Kłoda*, pow. włoszczowski, gm. i par. Kluczewsko. 2.) K., powiat iłżecki, ma się zwać przystań na Wiśle (?). 3.) K., wś, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew. W 1827 roku było tu 21 dm., 152 mk. Obecnie 22 dm., 180 mk.; 390 mr. obszaru.

Kłodzie, pow. wałecki, ob. *Kłoda*.

Kłodzienki, niem. *Kludzinki* lub *Kludzienko*, wś, pow. wągrowiecki; 7 dm., 55 mk., należy do olędrów: Miłosławice. Poczta w Łopiennie o 5 kil., st. kol. żel. Gniezno o 25 kilm.

Kłódzienko, folw., pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Folw. K. z nomenklaturą leśną Wężyk, wsiami Kłudzienko i Tłuste. Rozległy m. 395; nomenklatura leśna Wężyk rozległości m. 255 od dóbr tych odłączoną została; wieś Kłudzienko i Tłuste uposażone gruntem m. 116. Por. *Kłodno*.

Kłodzienko (po rusku *Kołodenko*, al. *Kołodence*) al. *Kłodno Małe*, wś, pow. żółkiewski, 22 kilm. na płd.-wsch. od Żółkwi, 15 kil. na płn.-wsch. od sądu powiatowego w Kulikowie, tuż na płn.-wsch. od urzędu poczt. w Żółtańcach. Na płn. leży Dalnicz, na wschód Kłodno Wielkie, na płd. Żółtańce, a na zach. poszczególne części Żółtaniec, jako to: Za górą, Wychopnie (al. Wychopki), Pod borem, Brzezina. W płd.-zach. stronie obszaru, blisko granicy Żółtaniec, wznosi się najwyżej (280. m.) Mohiła (al. Mogiłka). Część płd.-wsch. opada za biegiem potoków, płynących do Młyńca (al. Sosnowca) i w tej części leżą zabudowania wiejskie. Północna część obszaru opada do 246, 238 m. i niżej; tutaj leży przeważna część pól ornych, łąk i pastwisk, tudzież las, a wody z tego obszaru zabiera pot. Pasieczna (zwany w dalszym biegu Żełdec), dopływ Raty. Potok ten nastaje w sąsiedniem Kłodnie, płynie przez wieś zrazu od wsch. na zach. a potem na płn. wzdłuż granicy do Żółtaniec. Własn. większa ma roli or. 376, łąk i ogr. 115, pastw. 45, lasu 528 mr.; własn. mn. ro. or. 935, łąk i ogr. 473, pastw. 28, lasu m. 3. Według spisu z r. 1880 było 721 mk. w gminie, 39 na obsz. dwor. Mieszkańcy wyznają obrz. gr. kat. (z wyjątkiem 40 rz. kat.). Par. rzym. kat. w Żółtańcach, gr. kat. w miejscu, należy do dekanatu kulikowskiego a dyecezyi przemyskiej. We wsi jest cerkiew i młyn parowy. W obrębie tej wsi znajduje się góra zwana Perunową horą (piorunową górą). U stóp jej stał niegdyś monastyr bazylianów pod wezwaniem św. Onufrego. Monastyr zniesiono w r. 1744 a ruchomości i cudotworną koronę św. Onufrego przeniesiono do monastyru dobromilskiego. Źródło czystej wody, niegdyś monastyrskie, słynie w całej okolicy, ubogiej w zdrową wodę, a lud pobożny udaje się do niego w dzień św. Onufrego i dziś jeszcze bardzo licznie. *Lu. Dz.*

Kłodzin, niem. *Kludzin* 1.) wś, pow. wągrowiecki, 4 dm., 38 mk., wszyscy kat., 12 analf. Poczta w Łopiennie o 6 kil.; st. kol. żel. w Gnieznie o 21 kil. 2.) K., dom., 1466 mr. rozl.; 7 dm., 131 mk., wszyscy kat., 57 analf. *M. St.*

Kłodzina, niem. *Klodzina*, leśnictwo królewskie, pow. lubawski, w borach kiełpińskich,

przy granicy pow. brodnickiego i niborskiego. Obszaru mr. 8965, bud. 3, dom 1, ewang. 12. Par., szkoła i poczta Kiełpiny. *Ks. F.*

Kłodziowa, rz., dopływ Sokołdy z prawej strony.

Kłodzisko 1.) wś, pow. szamotulski; 16 dm.; 43 ewang., 155 kat., 60 analf. Poczta w Nowym moście (Neubrück) o 6 kilm.; st. kol. żel. i telegr. we Wronkach o 12 kilm. 2.) **K.**, folw., 14 dm., 77 mk.; należy do ordynacyi Wróblewa, własności hr. Węsiersko-Kwileckiego. *M. St.*

Kłódzka Wólka al. *Kłócka W.*, wś, pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków. Leży w pobliżu wsi Kłódzko, w pow. koneckim, posiada fabryki żelaza i wyrobów żelaznych, poruszane siłą czterech kół wodnych. Surowiec otrzymuje z Końskich. Od dóbr K. Wólka oddzielony został w 1879 r. folw. Grzymałków. Por. *Janów*, III, 420.

Kłódzko (*Kludzko, Kłucko*), wś i folw., pow. konecki, gm. Miedzierza, paraf. Grzymałków. Odl. 28 w. od Końskich. Posiada gorzelnię i młyn wodny. W 1827 r. było tu 22 dm. i 156 mk.; obecnie 66 dm., 303 mk.; 2070 mr. ziemi dwor. i 260 m. włoś. W wiosce Gliniany las, należącej do K., są kopalnie rudy żelaznej. Według Tow. Kred. Ziemsk. folwark K. z attynencyą Jachory, rozległy mr. 1569; grunta orne i ogrody mr. 301, łąk mr. 189, pastw. m. 75, lasu m. 966, nieużytki i place m. 38; bud. mur. 13, drew. 12. Wieś Kłucko osad 27, z grun. m. 365; wś Straszów osad 18, z grun. m. 244; wś Stanowiska osad 21, z grun. 260; wś Wyręby osad 14, z grun. m. 213; wś Sośnina osad 3, z grun. mr. 37; wś Ostre Górki osad 3, z grun. mr. 26; wś Gliniany Las osad 9, z grun. m. 22.

Kłodzko, niem. *Glatz*, ob. *Kładzko*.

Kłokiszki, ob. *Klokiszki*.

Kłokocin, straż leśna leśnictwa Jankowice królewskie.

Kłokocin, niem. *Klokotschin*, wś i folw., pow. rybnicki, par. Boguszowice, o pół mili na płd.-wschód od Gotartowic, ma 223 mk., w tem 6 ew., 32 dm., 25 bud., 459 mrg. rozl., 42 osad. Folw. 538-morgowy należy do Gotartowic.

Kłokock, wś nad strum. b. n., pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Lipno. Leży o 3 w. na połd. od Lipna, w bezleśnej okolicy. W 1827 r. 19 dm., 262 mk., stanowiła posiadłość funduszu edukacyjnego; obecnie 21 dm., 205 mk., 653 morg. ziemi i 105 mr. nieużytkow. W tej liczbie 57 mr. włość. Posiada kasę wkładowo-zaliczkową. Według Tow. Kred. Ziem., folw. (z wsiami Elzanowo, Tomaszewo i Ryszewek) rozległy mr. 704, grunta orne i ogrody mr. 550, łąk mr. 49, pastwisk mr. 76, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 28; bud. mur. 1, drew. 18. Płodozmian 10-polowy, pokłady torfu. Wieś Kłokock osad 28, z gruntem mr. 59; wś Elżanowo os. 16, z grunt. mr. 352; wś Tomaszewo os. 15, z grunt. mr. 334; wś Ryszewek os. 14, z grunt. mr. 358. R. 1789 dziedzic Adam Sumiński wysiewał na K. 60 kor. żyta, 5 kor. pszen. Gmina K. należy do s. gm. okr. III-go, liczy 337 dm., 2915 mk., obszaru 10,151 mr., w tej liczbie 6980 mr. ornej ziemi, a 309 mr. nieużytków. Do włościan należy 3893 mr. (2866 ornej ziemi). W gm. znajdują się 4 wiatraki, 1 młyn wodny, szkoła ew. 1, kościół 1, 1 karczma. Urząd gminny we wsi Radomice; w skład gm. wchodzą: Barany, Białowierzyn, Biskupin, Biskupinka, Grabiny, Ignackowo, Kłokock, Krzyżowki, Mencowizna, Ostrowite, Ostrowitko, Popielarka, Podkłokock, Radomice, Radomice rum., Ryszewek, Rutki, Suszewo, Suszewo rum., Szczepanki, Elżanowo.

Kłokoczów, *W.* i *M.*, niem. *Gross* i *Klein-Glockersdorf*, wsie, pow. opawski, okr. sąd. witkowski na Szląsku. W. K. ma 1151 mk., parafią katol. i szkołę ludową; M. K. 299 mk., szkołę ludową.

Kłokoczyn, wś, pow. włocławski, gm. i par. Przedecz. W 1827 r. było tu 21 dm., 186 mk.; obecnie 23 dm., 213 mk., 661 mr. rozległości.

Kłokoczyn, wś, pow. krakowski, na lewym brzegu Wisły, graniczy od zach. z Rusocicami, od płnc. z Przeginią narodową, a od wsch. z Czernichowem. Południ. granicę od Chrząstowic i Brzezinki tworzy Wisła na przestrzeni 6000 mt. Wzniesienie wsi 219 mt. Do wsi należą cztery przysiołki: Wyspa, Bugaj, Kępa i Pasieka. Obszar większej posiadłości roli ornej 25, łąk i ogr. 10, pastw. 14, lasów 89; mniejsza zaś posiadłość liczy roli ornej 349, łąk i ogr. 114, pastw. 158 mr. austr. (1869 r.). Mk. 767 (1880 r.). Parafia i poczta w Czernichowie. Własność towarzystwa rolniczego gospodarczego w Krakowie. W obrębie tej wsi przewóz przez Wisłę. *Br. G.*

Kłokowa, wś na prawym brzegu Biały, pob. Dunajca, blisko torów kolei tarnowsko-leluchowskiej a między stacyami Tarnów i Tuchów w pow. tarnowskim. Jestto właściwie południowa część Swiebodzina, otoczona od wschodu lasami i ma 156 rzym. kat. mieszk. Więk. pos. ma 52 mr. roli i 126 mr. lasu; mn. pos. 116 mr. roli, 25 past. Należy do parafii rzym.-kat. w Pleśny. *Mac.*

Kłokowice, rus. *Kłokowyczi*, wś, pow. przemyski, 19 kil. na połd. od Przemyśla, 4 km. na zach. od sądu powiat., stacyi poczt., kolejow. i telegraf. w Niżankowicach. Na płn. leży Fredropol, na wsch. Młodowice, na płd. Sierakośce, na zach. Aksmanice. Przez środek obszaru płynie od płd.-zach. na płn.-wsch. pot. Górny, dopływ Wiaru. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 259 m.) W części płn. płyną dwa małe potoki od zach.

na wschód. Część płd. wznosi się cokolwiek wyżej, na samej granicy do 279 m. Własn. więk. (Al. hr. Krukowieckiego) ma roli or. 214, past. 7 mor.; własn. mniej. roli or. 195, łąk i ogr. 25, pastw. 3 mr. Według spisu z r. 1880 było 226 mk. w gminie, 2 na obsz. dwor., wszyscy obrz. gr. kat. Par. rzym. kat. w Niżankowicach, gr. kat. w miejscu, należy do dekanatu niżankowickiego a dyec. przemyskiej. Do parafii należą: Aksmanice, Berendowice, Koniusza i Solka. We wsi jest cerkiew drewniana zbudowana w r. 1860 i szkoła etat. jednokl. Wieś należała niegdyś do władyctwa przemyskiego (zob. dokument Władysława Jagiełły, wydany w Sandomierzu r. 1407, w aktach grodz. i ziem. t. 7, str. 50). *Lu. Dz.*

Kłomnice, wś, folw., os. prob., os. karcz. i stacya dr. żel. W.-W., pow. noworadomski, gm. Kruszyna, par. Kłomnice. Leży przy drodze z Pławna do Częstochowy, odległa od Warszawy 195 w. Posiada kościół par. murowany z XVIII w. W 1827 r. było tu 56 dm., 335 mk.; obecnie 72 dm., 581 mk., 580 mr.; folw. 6 dm., 40 mk., 1140 mr., w tem 388 ornej; os. prob. 2 dm., 4 mk., 6 mr.; os. stacyjna 9 dm., 30 mk., 16 mr. Par. K. dek. noworadomski 3960 dusz. Dobra Kłomnice mają rozległości włók 43 w 3 folw., z których dwa od służebności wolne. Gruntu dobrego ornego mórg 500, łąk mr. 235, lasu w $^1/_3$ części przeciętego mórg 356, pastwiska żyzne. Gotowe dochody rs. 2,000 rocznie.

Kłońce, folw. prywat. nad rzeczką Szypetą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 50, od Ejszyszek w. 22, mk. katol. 26. (1866).

Kłongie, *Kłągie*, wś nad Niemnem, powyżej Kruków, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Poniemoń. Odl. 48 w. od Władysławowa, ma 9 dm., 128 mk.

Kłonice, rus. *Kłonycia* al. *Kolonyci*, wś, pow. jaworowski, o 16 kil. na płn. od Jaworowa, 18 km. na płn.-wsch. od sądu powiat. w Krakowcu. Leży na płd. wschód od stacyi poczt. w Hruszowie. Na zach. i płn. leży Hruszów, na wsch. Szczepłoty i Zawadów, na płd. Drohomyśl. Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie pot. Zawadówka na płn. zach., a do niego wpada pot. płynący z Drohomyśla, przez środek obszaru, i tworzący we wsi mały t. z. kłonicki staw. Nad stawkiem i na zach. od niego leżą zabudowania wiejskie. Własn. większa (Wład. hr. Rozwadowskiego) ma roli or. 289, łąk i ogr. 76, pastw. 20, lasu 16 mr.; własn. mniej. roli or. 341, ł. i o. 67, pastw. 17, lasu 5 mr. Według spisu z r. 1880 było 311 mk. w gminie, 15 na obsz. dwor., obrządku wyłącznie prawie gr. kat. Parafia rzym. kat. w Niemirowie, gr. kat. w Hruszowie. We wsi jest cerkiew, niegdyś monastyr św. Bazylego. *Lu. Dz.*

Kłonice, ob. *Klonitz* (niem.).

Kłoniczno al. *Kłączno*, niem. *Kloncżen, Klontzen*, wś, pow. bytowski, w dok. zowie się *Klonych*, w Pomeranii. Na początku XV w. była w posiadaniu Janusza Kwiatoszyca (Hannos Quettoschitz). R. 1428 mistrz w. krzyż. Paweł von Rusdorf zamienił tę wieś (Małe Kł.), 17 włok wtedy liczącą, i dał mu 12 włók w Czarnej Dąbrowie, nadto 4 mr. bagna (torfowiska) w Klipach prawem magdeburskiem. Zato służył Janusz w wojnie na koniu 6 marek wartującym, przy każdem zawołaniu, zamki pomagał nowe stawiać, stare obalać, dawał 1 funt wosku i 1 fun. chełm. płużnego, 1 k. owsa. R. 1487 liczono wł. 10, z tego 5 pustych, każda czynszowała 8 skot., karczmarz 2 m., wszystkiego razem 1 m. 16 skot. od wł., miodu 7 posków (?). R. 1658 Stare Kł. miało przed wojną sołt. 1, gbur. 6; sołt. służy w wojnie konno; teraz po wojnie 1 gbur ma 2 konie, 1 krowę; inne miejsca puste. R. 1662 sołt. od 2 wł. uprawnych i od 3 pustych daje fl. 150, gburzy od włóki fl. 6. Dwóch szlachty nie czynią teraz służby zamkowej. Rola, jak wtedy piszą, piaszczysta; żadnego siana nie ma, choć wieś leży blisko jeziora Kłoniczno. Wielka puszcza 1 milę szeroka, 2 długa, żadnego nie przynosi pożytku, chyba węglarze kilka zł. zapłacą; ciągnie się aż do Sumin i do Osłowej Dąbrowy. Jest też bór wielki, ciągnący się od Ugoszcza do Studzienic i Czarnej Dąbrowy; rosną w nim dęby, buki; dobry tu żer dla 360 wieprzów. W miejscu jest szkoła katolicka dusz katolickich przeszło 220, parafia Ugoszcz. Por. *Przewóz.*

Kłoniczno, niem. *Klontzner-See*, jezioro, pow. bytowski, przy wsi Kłoniczno, podłużne, ciągnie się około 0.75 mili z płn. na płd. Na płn. wąską odnogą połączone z jez. Studzienica.

Kłoniecznica, niem. *Klonisznitza*, wś, pow. człuchowski, nad strugą Kłoniecznicą, przy granicy pow. chojnickiego, w lesistej okolicy. Obszaru liczy mr. 1181, bud. 12, dm. 4, kat. 37. Parafia Leśno, szkoła Zapcenie, poczta Lipienice.

Kłoninie, zaścianek rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 49, od Eiszyszek w. 13, dm. 1, mk. katol. 13 (1866).

Kłoniszew, wś i folw. nad rz. Ner, pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Małyń. Odl. 35 w. od Sieradza. Wś ma 29 dm., 304 mk., folw. zaś 6 dm., 19 mk. Folwark (z wsią Nowy-Świat) rozległy mr. 443; grunta orne i ogrody mr. 234, łąk mr. 34, pastwisk mr. 28, lasu mr. 29, nieużytki i place mr. 18; bud. mur. 1, drew. 11. Wieś Kłoniszew osad 37, z gruntem mr. 156; wś Nowy-Świat osad 3, z grunt. mr. 60.

Kłonna, wś, folw. i os. rząd., pow. opoczyński, gm. Klwów, par. Odrzywół. Odl. 24 w. od Opoczna, leży przy drodze bitej. W 1827 r. było tu 17 dm., 103 mk.; obecnie

wś i folw. mają 372 dm., 89 mk., 991 mr. ziemi włośc. i 344 mr. dworsk. Os. rząd. ma 1 dm., 1 morgę.

Kłonów wś i *Kłonówek* wś, pow. radomski, gm. Kuczki, par Skaryszew, odl. 15 w. od Radomia. W 1827 r. Kłonów liczył 28 dm., 283 mk., obecnie zaś: 41 dm., 420 mk., 687 mr. ziemi włośc. i 277 mr. dworsk. Kłonówek zaś w 1827 r. liczył 27 dm. i 209 mk., obecnie 34 dm., 423 mk., 672 mr. ziemi dworsk. i 608 mr. włość. Obszar dworski obu wsi stanowi jedne dobra.

Kłonów, przys. Wydrzego, pow. tarnowski, leży w równinie na zachód od Wydrzego, między lasem kraweckim, lasem zwanym Królów Ług i pastwiskami Wielki Ług. *Mac.*

Kłonówek, folw., pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Byczyna.

Kłonowiec, ob. *Klonowiec.*

Kłony, wś, pow. szawelski, gm. poszwityńska, 17 osad, 136 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kłopoczyn, wś i folw. nad rz. Gostomką, pow. rawski, gm. i par. Lubania. Leży na lewo od drogi bitej z Nowego Miasta do Grójca. Gorzelnia. W 1827 r. było tu 23 dm., 100 mk., obecnie 35 dm., 467 mk., ziemi włośc 492 mr.; dworsk. wraz z os. i karczmą Zaborze 1146 mr., w tem ornej 701 mr. Do K. należy folw. Sosnów i wś Zaborze (14 osad, 301 mr.)

Kłopody, ob. *Kłopoty.*

Kłopot, niem. *Neusorge*, folw., pow. inowrocławski, 3 dm., 123 mk., należy do dom. Orłowa.

Kłopotka, os., pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Bereżniki. Odl. 24 w. od Sejn, ma 1 dm., 11 mk.

Kłopotnica, przys. do Dobrzyni w pow. jasielskim, leży przy gościńcu z Górki do Żmigrodu, w okolicy lesistej, i należy do par. gr. kat. w Pielgrzymce (po małoruśku Perehrimka) a rzym. kat. w Cieklinie, ma 163 mk. gr. kat.; ilość rzym. kat. niewiadoma. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od często panujących silnych wiatrów, tak samo jak nazwa sąsiednich Samoklęsk. *Mac.*

Kłopotnica, znaczny potok, nastaje w obr. gm. Folusza, w pow. jasielskim, ze źródeł leśnych, w dziale górskim Magórą zwanym, na płnc. stoku góry Wątkowej (847 mr.) w lesie Kopaninach. Płynie na płnc.-zach. przez las Kopaniny, a wyszedłszy na łąki foluskie zwraca się na lekki półn.-wschód. We wsi Foluszu z lew. brz. przyjmuje strugę z Woli cieklińskiej napływającą, a z prawego brz. potok Huciska, wytryskujący na obsz. gm. Pielgrzymki, koło Huty samoklęskiej, w lesie Kobyle. Potok Kł., opłynąwszy wś Folusz, zwraca się na wschód, przerzyna wieś Kłopotnicę, następnie w kierunku półn.-wsch. obszar Pielgrzymki, Zawadki, a w Załężu, pod Markuszką, uchodzi z lew. brz. do Wisłoki. W Zawadzce przyjmuje z lew. brz. Dobryński, a z pr. Pielgrzymski potok. Długość biegu 14 kil. We wsi Foluszu porusza dwa tracze. *Br. G.*

Kłopotów, świeżo przyjęta nazwa kol. Nadbrzezie nad Wisłą, pow. warszawski, gm. Jeziorna.

Kłopotowce, wś rządowa, pow. lityński, gm. Meżyrów, o 25 w. od Lityna, ma 36 dm., 320 mk., 505 dzies. ziemi włościan. Należała doststwa chmielnickiego, do wsi bojarskich. Lustracya Humieckiego kaszt. kamien. w 1616 roku nazywa ją Kłopotowce alias Przyłucza. Władali nią wtedy Kłopotowscy z warunkiem odprawiania służby wojennej zeststą chmielnickim. *Dr. M.*

Kłopotówka, potok, powstaje we wsi Kałuszczyńcach, w pow. skałackim, z połączenia dwóch strug, z których jedna od południa, druga zaś od płnc.-zach. opływa wieś Kałuszczyńce; płynie łączkami na zachód i we wsi Romanówce, w pow. tarnopolskim, wpada z lew. brz. do Dziurawej (ob.). Długość biegu 7 kil.

Kłopoty al. *Kłopody*, przys. Przystania, pow. żółkiewski, na wschód od wsi. *Lu. Dz.*

Kłopotynka, przys. Polan, na wschód od wsi.

Kłopówka, kol., pow. gostyński, gm. i par. Dobrzyków (ob.); 22 dm., 96 mk., 174 mr. obszaru; utworzona na gruntach dóbr Dobrzyków.

Kłopuzowska stacya pocztowa w pow. czerepowieckim, gub. nowogrodzkiej, na trakcie z Ustiużny do Czerepowca.

Kłos, stare nazwisko, stanowi źródłosłów nazw. *Kłoski*, *Kłośno* i t. p.

Kłos, niem. *Klossmühle*, młyn, pow. chodzieski, 2 dm., 26 mk., należy do wsi i gm. Studzin.

Kłosiwskie, ob. *Kłosowskie.*

Kłoski-*młynowięta* i *K.-świgonie*, wś szlach. nad rz. Sliną, pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin. W 1827 r. K. młynowięta miały 7 dm., 103 mk.; a K. świgonie 10 dm., 43 mk. Wsie te wraz z temi nazwami istniały już w wieku XV, jak o tem świadczą przechowane dokumenta (Gloger, Ziem. Biel.). Por. *Mężenin.*

Kłośno, wś i folw., pow. rypiński, gm. Starorypin, par. Strzygi, odl. 10 w. od Rypina. W 1827 r. było tu 5 dm., 62 mk.; obecnie 24 dm., 242 mk., 940 mr. obszaru, w tem 78 mr. nieużytków. Dobra K. składają się z folw. K. i Michałki i kol. Maletany, 1245 mr. obszaru. Folw. K. był 1789 r. własnością probostwa Rypin.

Kłosowice, 1.) wś i młyn, blisko Warty, pow. międzychodzki, 9 dm., 76 mk., 18 ew., 58 kat., 23 analf. Poczta i telegr. w Sierakowie (Zirke) o 6 kil., st. kol. żel. Wronki o 36 kil. 2.) K., folw., 819 mr. rozl.; należy do królewszczyzny: Grabia (Grabitz). *M. St.*

Kłosówko, *Kłosówki*, niem. *Kl. Klossau* albo

Klossowken, włość. wś, pow. kartuski, blisko granicy pow. wejherowskiego. Obejmuje wybudowania: Czarna góra i Teichhof; obszaru mr. 1181, gbur. 10, zagr. 2, kat. 145, ew. 13, dm. 17. Gmina Warzno; parafia, szkoła, poczta Kielno; odl. od Kartuz 2 1/4 mili. R. 1789 posiadacz Jakób Łebiński.

Kłosowo, 1.) niem. *Gr. Klossau*, rycer. dobra, pow. kartuski, przy granicy pow. wejherowskiego. Ma przywilej mistrza w. kryż. Pawła von Russdorf z r. 1436; wybudowania: Trzyrzeki, Gogolewo, Piekło i Zagajnik, z któremi liczy obszaru mr. 2313, dobra 1, gbur. 6, kat. 213, ew. 29, dm. 28. Parafia i poczta Kielno, szkoła Tokary; odl. od Kartuz 2 mile. R. 1789 posiadacz Jakób Łebiński. 2.) K., niem. *Klossowo*, osada i leśnictwo do gm. W. Mątwy, pow. malborski, na wązkim cyplu między Wisłą a Nogatą, naprzeciw Międzyłęża.

Kłosowskie, rus. *Kłosiwskie*, poszczególne domy na obszarze dworskim Podemszczyzna, pow. cieszanowski.

Kłótnia al. *Dębniaki* al. *Wiślanówka*, rzeczka, bierze początek pod Wąwołem w gm. Lubień, pow. włocławskim, płynie w kierunku wschod. pod Dziankowem, przepływa część pow. gostyńskiego pod Piotrowem i Białotarskiem, pod Patrowem wraca w pow. włocławski, w kierunku półn.-zachod. Za Kłótnem przepływa jezioro i błota Rakutowskie, na północ Kowala płynie pod wsią Dębniaki i poniżej Łagiewnik wpada z prawego brzegu do Dyabełka; długa 30 w. Przyjmuje strugi bez nazw, z prawego brzegu: poniżej Dziankówka od Miradza, powyżej Kłótna od Trubowa. Z lewego powyżej Kłótna od Zakrzewa i Kurowa, przez jezioro Rakutowskie od Baruchowic, Więcławic i Rakutowa. *J. Bliz.*

Kłótnik, os. do Pinczyna, pow. starogrodzki, ob. *Pinczynek*.

Kłótno, wś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Kłótno. Leży w okolicy lesistej i błotnistej (ob. t. II 750); jest tu kościół par. drewniany z XVII w., szkoła początkowa i urząd gminny. Kościół i par. erygował Stan. Niemierza, archidyakon katedry włocławskiej; pierwszy drewniany kościół z 1666 dotąd egzystował, nowy stanął 1878—81 star. ks. Chęcińskiego i obyw. Emiliana Kretkowskiego. Par. K. ma 1980 dusz. Folw. i wś K. niegdyś do dóbr biskupich Grabków należały.

Kłousowo, zaścianek, pow. miński, o wiorst parę na południe od Rubiłek, a o milę od miasteczka Samochwałowic, nad ruczajkiem wpadającym do Uździanki położony; ma os. 6; należy dziś do dominium Stańków (ob.), grunta ma dobre. *Al. Jel.*

Kłowany, m., ob. *Kławany*.

Kłowice, niem. *Klawittersdorf*, wś, pow. wałecki, ob. *Głowaczewo*.

Kłowsie, wś rządowa, nad rz. Hatczerycą, pow. wilejski, o 13 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy drodze pocztowej borysowskiej, 21 dm., 251 mk. różnych wyznań.

Kłu... por. *Kłó....*

Kłubcza, mała błotnista rzeczka we wschodnio-północnej stronie powiatu ihumeńskiego, ma początek około miasteczka Pohosta, poniżej folwarku tegoż nazwiska wpada do rzeki Klewy (ob.) z prawej strony; długość Kłubczy około w. 10, kierunek południowy. *Al. Jelski.*

Kłubka, ob. *Kłóbka*.

Kłubowce, wś z przys. Taborzyska, pow. tłumacki, nad małym potokiem, dopływem Worony, przy rządowym gościńcu zwirowym stanisławowsko-brzeżańskim, o 9 kil. od Tłumacza, o 15 kil. od Stanisławowa; par. rz.-kat. w Tyśmienicy, gr.-kat. w Nadorożnie, o 6 kil. od Nadorożny. Przez K. ma iść dr. żel. ze Stanisławowa do Husiatyna. Rozl. większej i mniejszej posiadłości 854 mr. roli or., 285 m. łąk, 12 ogr., 243 pastw., 1049 lasu, 44 mr. nieuż. Ludność 147 rz.-kat., 726 gr.-kat., 49 izrael. Z tego 214 mówi po polsku, 708 po rusku. Przez K. idzie też droga krajowa żwirowa sielecko-zaleszczycka, krzyżująca się z gościńcem rządowym w Taborzyskach. Część K. należy do szlachty czynszowej; dobra należą do klucza tyśmienickiego spadkobierców hr. Kazim. Miączyńskiego. Gleba urodzajna, choć nieprzepuszczalna. Las dębowy. W lesie ślady starego zamczyska. *R. T.*

Kłuchowa, niem. *Kleutsch*, r. 1260 *Cluchoua*, wś, pow. ząbkowicki na Szląsku, par. Schoenhaide.

Kłucko, ob. *Kłódzko*.

Kłucyarz, al. *Kluciarz*, os. młyn., powiat piotrkowski, nad rz. b. n., gm. Grabica. Jest tu młyn wodny, 1 dm., 6 mk., 45 mr. ziemi. Należy do dóbr Kociołki (ob.). Par. *Kłóciarz*.

Kłuczynie, niwa w płn. stronie Kropiwnika, w pow. kałuskim, między lewym brzegiem Fruniłowa a praw. brzegiem pot. Parowego. W płn. jej stronie wznosi się wzgórze Kropiwnik do 336 m. *Lu. Dz.*

Kłudno, *Kłudzko*, ob. *Kłodno*, *Kłodzko*.

Kłunice al. *Kluwina*, ob. *Kluwińce*.

Kłusów, 1) także *Klussów*, mylnie *Klusów*, dawniej zwana także *Kobuzów*, po rusku *Kłusiw*, wieś w pow. sokalskim, 12 km. na płd. od sądu powiat. w Sokalu, tuż na płn.-wschód od urzędu poczt. w Krystynopolu. Na płn. leży Dobraczyn, na płn.-wsch. Wulka poturzycka, na płd.-wsch. Bendiuha poturzycka, na płd.-zach. i zach. Krystynopol. Przez środek obszaru płynie Bug od płd. na płn., tworząc przy wnijściu do wsi i przy wyjściu granicę. Na lew. brz. Bugu leżą zabudowania wiejskie. Własn. większa ma ro. or. 78, łąk i ogr. 5, pastw. 6, lasu 112 mr.; własn. mniej. ro. or.

351, łąk i ogr. 242, pastw. 101 mr. Według spisu z r. 1880 było 376 mk. w gminie. Obszar dworski należy do Krystynopola. Mieszkańcy wyznają obrz. gr.-kat. (11 rz.-kat.); par. rzym. i gr.-kat. w Krystynopolu. We wsi jest cerkiew fil. Wieś należała dawniej jako dzierżawa do pow. bełzkiego. Sejm z r. 1768 za sumę należącą ze skarbu rzeczypospolitej, Fr. Salezemu Potockiemu, wojew. kijowskiemu, oddał tę włość królewską na dziedziczną własność. 2.) K. al. *Kluzów*, przys. do Ubrynowa dolnego, pow. stanisławowski.

Kłusy, lit. *Kłusaj*, dobra nad rz. Szaką, pow. rossieński, od 1876 r. ze wsi przerobione, 8 dm., własność Władysława Felińskiego. Grunt czarnoziem bardzo urodzajny. *M. D. S.*

Kłusy, wieś nad jeziorem, pow. trocki, 2 okr. adm., 37 w. od Trok, 1 dm., 15 mk. kat. (1866).

Kłuszkowice, ob. *Kluszkowice*.

Kłuszyno, zaśc. nad jez., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 33 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. kat. (1866).

Kłuwińce, ob. *Kluwińce*.

Kłuzów, ob. *Kłusów*.

Kłycko, ob. *Klicko*.

Kłydzienięta, na lewym brzegu Wilii, ob. *Klidzinięta*.

Kłymeć, ob. *Klimiec*.

Kłymki, ob. *Klimki*.

Kłyn, także *Klin*, potok górski, nastaje w dziale górskim, Hrynkowem (ob.) zwanym, na północno-wsch. stoku jego, w obr. gminy Porohów w pow. bohorodczańskim; płynie łąkami tejże gminy na połd.-wsch. i wpada do Bystrzycy sołotwińskiej z lew. brz. Długość biegu 5 kil. i pół. *Br. G.*

Kłynka, kilka domów na zachod. granicy Wowni, nad Nieżuchówką, pow. stryjski.

Kłynyki, ob. *Kliniki*.

Kłysowo, por. *Kobelwitz* (niem.).

Kłysz al. *Kłyż*, wś w dolinie Wisły i Dunajca, na płd.-wschód od ujścia Dunajca, pow. dąbrowski, w równinie bardzo urodzajnej (rędzina), ma 411 mk. Należy do par. w Otfinowie. Większa posiadłość 380 mr. roli, 32 mr. łąk i ogr., 19 mr. pastw.; mniejsza posiadłość 334 mr. roli, 10 mr. łąk i ogr., 9 mr. pastw. *Mac.*

Kłysze, część Wierzbian, pow. jaworowski.

Kłyszki, wieś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 30 w. od Oszmiany, 8 dm., 58 mk., z tego 4 prawosł., 54 kat. (1866).

Kłyszów, także *Kłyżów*, w szemat. duch dyec. tarn. *Kliszów*, wś, pow. Nisko, na lewym brzegu Wisłoki, na płd. od Gawłuszowic, z któremi się chatami styka, w par. gawłuszowickiej, o 13 kil. od Mielca, ma 1067 mk. i szkołę filialną. Większa posiadłość 462 mr. obszaru, mniejsza 646 mr. W XV w. własność Jana Korzeniowskiego h. Janina (Lib. ben. II, 358). *Mac.*

Kływa, *Kływka*, *Kliwa*, *Kliwka*, ob. *Klewa*, *Klewka*.

Kłyż, ob. *Kłysz*.

Kłyżów, ob. *Kłyszów*.

Kmecie al. *Kmiecie*, przedmieście Krukienic w pow. mościskim.

Kmehlen i *Frauendorf* (niem.), dwie wsie zupełnie zniemczone w pow. wojereckim.

Kmelow, ob. *Schmellwitz*.

Kmiczyn, wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. ł. Łaszczów, r.-gr. w miejscu, poczta Tyszowce. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej erekcyi niewiadomej; obecna z roku 1829. Ziemi dworskiej 400 mr. ornej, łąki 250, lasu materyałowego dębowego mr. 70. Gleba czarnoziem, chów młodzieży końskiej ze stada w Tarkowicach sztuk 40. Płodozmian na całej przestrzeni. K. nabyty przez Pawła Makomaskiego w r. 1778 od hr. Leszczyńskiego, ówczesnego dziedzica Starej wsi, jest obecnie własnością Władysława Makomaskiego, prawnuka Pawła. Włościanie mają roli z łąkami i laskiem 680 mr.; dm. 67, ludności ogółem 533 dusz. *S. S.*

Kmiecie, ob. *Kmecie*.

Kmiecin, folw. szlach., nad rz. Klewą, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 26 w. od Oszmiany, 1 dm., 23 mk. kat. (1866).

Kmiecizna, 1.) os. włośc. i os. szlach. nad rz. Widawką, pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk; os. włośc. ma 1 dm., 10 mk., 7 mr.; os. szlach. 1 dm., 11 mk., 30 mr. obszaru. 2.) K., przysiołek wsi Brudzice, pow. noworadomski.

Kmietyszki, os., pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Iłgowo (ob.), odl. 46 w. od Władysławowa, ma 1 dm., 10 mk.

Kmitenka, właśc. *Klitenka* (ob.), pow. berdyczowski.

Kmitów, *Kmitowo*, wś, pow. żytomierski, o 16 w. od Żytomierza, o 4 w. od Lewkowa, na granicy gub. kijowskiej, na płn. od Teterowa; jest tu st. poczt.

Kmity, 1.) wieś na lew. brzegu Wilii, powyżej Ordziszek, pow. trocki, 2 okr. adm., o 35 w. od Trok, 4 dm., 52 mk., z tego 44 katol., 8 żydów (1866). Niegdyś własność Syrucia. 2.) K., folw. pryw., pow. dzisieński, o 42 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 25 mk. kat. (1866).

Kmity, zaścianek, pow. nowogródzki, o milę na południe od miasteczka Snowia, ma osad 12, w miejscowości całkiem bezleśnej. Tu znajdują się źródła rzeki Wiedźmy.

Kmity Skała, ob. *Zabierzów*.

Knabiki, wś, pow. szawelski, gm. wieksznianska, 181 osad, 1317 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Knaeblacken (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Knaedtken (niem.), ob. *Gniadkowo*.

Knaj, część *Drogomyśla* (ob.), pow. strumieński na Szląsku austr., par. katol. Pruchna; ma 225 mk.

Knajka, struga, lewy dopływ Wisły, między Skoczowem a Strumieniem na Szląsku austr.

Knakendorf (niem.), wś, pow. wałecki, przy granicy pomorskiej, nad wielkiem bagniskiem. Ma 4551 mr. obszaru, 154 bud., 44 dm., 404 katol., 14 ewang. Poczta Tuczno. *Ks. F.*

Knapica al. *Dobrzączka*, rz., prawy dopływ Czarnej Nidy.

Knapizna, rz., ob. *Mąchocka*.

Knapówka, pustkowie, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Czarnca (ob.).

Knapy, folw., pow. sieradzki, gm. Klonowa, par. Lututów, o 21 w. od st. dr. żel. Podzamcze, o 30 w. od Sieradza, ma 1 dm., 4 mk., 238 mr. rozl.

Knapy (ze Smyklem i folw. Urszulinem), wś, w równinach nadwiślańskich, otoczona od południa sosnowemi lasami, w pow. mieleckim, należy do parafii rzym.-kat. w Baranowie. Same Knapy mają 210, Smykle leżące na południe 226 a folw. Urszulin w północno-wschodniej stronie 21 mk., razem 457 rzym.-katol. O ile z nazwy sądzić można, była to osada tkaczów, których w tych stronach nazywają knapami. Grunta są podmokłe, narażone na wylewy Wisły, dla tego uprawiane przeważnie jako łąki. W. pos. p. F. Dolańskiego ma 89 m. roli ornej, 249 mr. łąk, 72 mr. pastw. i 331 mr. lasu; pos. mn. 613 mr. roli, 918 mr. łąk i ogr., 571 mr. pastw. i 38 mr. lasu. W płd.-wschodniej stronie wsi K. wytryska pot. Gliczarowski (ob.). *Mac.*

Knary, niem. *Knarrhütte*, wś, pow. chodzieski, 10 dm., 95 mk., 86 ew., 9 kat., 24 analf. Najbliższa poczta, telegr. i st. kol. żel. w Budzyniu (Budsin). *M. St.*

Knasze, okolica, pow. szawelski, par. szawkiańska, 8 włók ziemi, własność Tekli Jankowskiej. *J. Godl.*

Knaurszdorf (niem.), ob. *Knurów*.

Knauten (niem.), dobra, pow. iławski, st. p. Iława Pruska.

Knegenicz, *Kneynich*, *Knegnicz*, ob. *Kniegnitz*.

Kneifen (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Krupiszki.

Kneipenhof (niem.), *Knypawa*, *Knipawa*, jedna z dawnych dzielnic Królewca.

Kneja (niem.), ob. *Knieja*.

Kneschicz, *Kneysicz*, ob. *Knischwitz*.

Knesen (niem.), ob. *Gniazda*.

Kneyniche, ob. *Kniegnitz*.

Knezepole (mor.), niem. *Knispel*, wś, pow. głupczycki, par. Kietrz, ma 93 dm., 144 bud., 743 mk., w tem 2 ewang., 82 osad, 3756 mr. żyznego gruntu. Ma szkołę i kościół filialny. *F. S.*

Kniaczewo, wś szlach., nad jez. okszańskiem, pow. trocki, 1 okr. adm., 4 w. od Trok, 2 dm., 19 mk. kat. (1866).

Kniahinicze, okolica szlachecka z 6 osad złożona, w pow. mińskim, przy gościńcu wiodącym z Rakowa do Wołmy, w miejscowości górzystej. *Al. Jelski.*

Kniahinin, wś, pow. wilejski, o 27 w. od Wilejki. O 1 w. od wsi dobra K., 2000 mr. rozległe, dziedzictwo Kajetana Koziełły. Jest tu kaplica katol. paraf. Krzywicze: cerkiew paraf. dusz 2384; zarząd gminy 4270 dusz, 477 chat. Król Zygmunt I nadał tę wś Eustachemu Slizieniowi. Od Slizieniów K. przeszedł do Poklewskich-Koziełłów. R. 1886 było 62 mk.

Kniahinin, wś, pow. kamieniecki, okr. polic. Dłużek, gm. Hawryłowce, par. Żwaniec, nad rz. Żwańczykiem, przy drodze z Łastowiec do Dłużka; ma 92 dm., 834 mk., 656 dzies. ziemi włośc., 1042 dworskiej (z Simakówką), 34 cerkiewnej. Cerkiew N. M. P. ma 927 parafian. Należała do dóbr państwa, w czasie lustracyi Humieckiego 1616 posesorem jej był Aleksander Humiecki przez ustępstwo Babskiej i Koniecpolskiego, którzy z mocy sumy, jaką mieli na tej wsi, mieli prawo trzymać ją przez cztery dożywocia z opłatą kwarty złp. 7. Obecnie należy do Rozenbergów, pierwej w połowie Rożałowskiego i Trzecieskiego. Jest tu młyn wodny, pokład gliny garncarskiej, grunta nieco górzyste. *Dr. M.*

Kniahinin, wś, pow. dubieński, okr. polic. ołycki, gm. K., par. Łysin, o 14 w. od Boremli, o 10 od Targowicy nad Styrem. Dobra K. były niegdyś własnością kolegium jezuickiego w Ostrogu.

Kniahinin, miasto pow. w gub. niżegorodzkiej, nad rz. Kniahininką i Imzą, 1143 w. od Petersburga, 127 od msta gub. odległe; 2242 mk., zajmujących się wyrobami skór i rolnictwem. Stacya pocztowa.

Kniahinin, poroh, ob. *Dniepr*.

Kniahyn..., ob. *Knigin...*, *Kniahin...*

Kniaska góra, szczyt 722 m. wysoki, wznoszący się w pasmie górskiem, przebiegającem płn.-wsch. część Orowa (pow. drohobycki), od płd.-wsch. na płn.-zach. Wody jego płyną na płd. do Stynawki, na płn.-wsch. do Kłodnicy.

Kniastorowo, zaścianek mały w pow. ihumeńskim, w okręgu polic. 2 śmiłowickim, ma osad 2. *Al. Jelski.*

Kniastwo, grupa domów w Jasionce steciowej, pow. turczański.

Kniatek, os., pow. świecki, śród nizin lew. brz. Wisły, u stóp góry, na której Nowe, miasto

zbudowane; pod K. struga Mątwa do Wisły uchodzi. Obszaru ma mr. 101, bud. 17, dm. 13, kat. 44, ew. 91. Par., szkoła i poczta w Nowem. R. 1415 było tu 9 zagrodników, każdy czynszował po 8 skojców, 5 leżało pusto.

Kniatowa, folw., pow. wieluński, gm. i par. Czastary; odl. 15 w. od Wielunia, ma 3 dm., 12 mk.; własność generała Zabołockiego.

Kniaż al. *Żyd*, wielkie jezioro w płn. stronie pow. mozyrskiego, leży pomiędzy 45 i 46 stopniami dług. i 52 i 56° szer. geogr., nie głębokie, lecz niezmiernie rybne, przynoszące zwykle 10000 rs. rocznego dochodu brutto; ma obszaru około 42 w. kwadr., nie łączy się z żadnym systemem wodnym, otoczone tylko olbrzymiemi błotami, zapewne stanowiącymi niegdyś rozprzestrzenione łożysko jeziora; z płdn.-wsch. strony przyjmuje w siebie małą, błotnistą rzeczkę Jamę, inaczej Dziemiannę. Jezioro zatrudnia rybołóstwem około 1000 ludzi okolicznych wsi: Dziakowicze, Kniaż-Jezioro, Lachowicze i Puchowicze, zasiedlonych prawie 200 osadami rybaków. Niegdyś dziedzictwo kniaziów Olelkowiczów-Słuckich, od drugiej połowy w. XVII Radziwiłłów, a dziś przez wiano księcia Wittgensteina. Pośrodku jeziora znajdują się liczne pale i głazy pod wodą, a o nich lud okoliczny opowiada podwójną legendę i rzecz ciekawa dla badaczy, coby znaczyć miała: tem bardziej, że w kronikach miejscowych wskazówek nie znajdujemy. Jedna legenda mówi, że pewien książę Słucki, zbudowawszy pośrodku wód jeziora więzienie, wsadził tu swojego brata, lecz przy puszczaniu lodów zamek się zrujnował i zapadł; od tego nazwa kniaź. Druga legenda wspomina Radziwiłła, który w zbudowanym na jeziorze, równie na palach, zameczku, osadził swą kochankę żydówkę, i tam ją odwiedzał tajemnie, aż wreszcie wody pochłonęły wszystko; więc stąd nazwa Żyd. Dodziśdnia istniejące pale na dużej przestrzeni jeziora istotnie świadczą, iż tu coś budowano; legendy wszakże, zwłaszcza o Radziwille, zdają się nie mieć wagi i chyba posiadają względne znaczenie. Szczupaki, okonie i jazgarze są najpospolitszą rybą; w porze zimowej roją się tu żydzi—kupcy i burłacy przybywający z niewodami. 2.) **K.**, jezioro w pow. borysowskim, w kotlinie Berezyny z lewej strony, o półtorej wiorsty na północ od wsi Nowosiółek; długie przeszło na wiorstę, szerokie około 100 sążni, dość głębokie i rybne. *Al. Jel.*

Kniaż, potok łączny, wytryska w obrębie gminy Gwoźdźca małego, w pow. kołomyjskim, płynie przez obszar tejże gminy na południowy wschód, następnie tworzy granicę między gminą Balińcami a Kułaczkowcami i w obr. Baliniec uchodzi z pr. brz. do Czerniawy. Długość biegu 4 kil. i pół. *Br. G.*

Kniaż-Perechod, legendowe uroczysko w p. ihumeńskim, na zapadłem Polesiu zaberezyńskiem, prawie na pół drogi wiodącej z zaścianków Kucina do Wołownicy. Jest podanie, że tędy w starożytności przechodził z wielkim hufcem jakiś bohater i sypał groblę. Obecnie niepodobna sprawdzić faktu, lecz to tylko rzecz pewna, iż miejscowość gdzie dziś mińska gubernia w IX i X stuleciach, a nawet później, była świadkiem strasznych bojów za supremacyą waragskich władców; musi więc i niniejsza legenda pochodzić z tamtych czasów, droga bowiem Batorego w w. XVI na Rossyą, szła nie tędy, jeno przez pow. borysowski. *A. Jelski.*

Kniaźdwór (z Banią starą), wś, pow. kołomyjski, nad Prutem, o 11,3 km. na zachód od Kołomyi; przestrzeń posiadł. dwor. 3030 mr., w tem 1222 mr. lasu; włośc. 1494 mr.; ludności rz.-kat. 19, par. Kołomyja; gr.-kat. 1820, par. w miejscu, dekan. pistyński, dyec. lwowska. Należy do dóbr rząd., ma szkołę 1-klasową. Była tu warzelnia soli, 1830 r. zaniechana.

Kniazia, ob. *Kniaża.*

Kniazie 1.) al. *Gierusy*, *Gerusy*, część Wiszenki Wielkiej, pow. gródecki. 2.) **K.**, ob. *Kniaża.*

Kniazikowce 1.) *Małe*, wś rząd., nad rzeką Żyżmą, pow. lidzki, 1 okr. adm., gm. Lida, o 22 w. od Lidy, 25 dm., 251 mk., z tego 219 prawosł. 2.) **K.** *Wielkie*, wś tamże, o 1 w. bliżej Lidy, 33 dm., 370 mk., z tego 316 praw. (1866).

Kniazikowszczyzna, folw., własność Jankowskich, pow. oszmiański; 3 okr. adm., od Oszmiany w. 56. od Dziewieniszek 24; mk. katolików 20 (1866).

Knioziołuka (al. *Kniażołuka*) z *Debelówką* (al. *Debołówką*), wś w pow. doliniańskim, 6 km. na płn.-zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Dolinie. Na płn. leżą: Hoszów, Tiapcze i Jaworów, na wsch. Dolina, na płd. Nowosielica i Mizuń, na zach. Witwica. Przez zach. część obszaru płynie Swica, od płd. z Nowosielicy na płn.-zach. do Tiapcza, i dzieli się na kilka ramion, z których jedno w pobliżu Tiapcza przybiera nazwę Cieplicy i w Tiapczu dopiero łączy się z głównem ramieniem rzeki. Na wschód od Swicy płynie równolegle do niej Sadzawka (mylnie Żadzawka zwana), z Nowosielicy do Tiapcza, gdzie wpada do ramienia zwanego Cieplicą. Na wschód od Sadzawki płynie w tymże samym kierunku wzdłuż całej granicy wsch. pot. Sadzawa (mylnie Żadzawa zwany), wpadający w Podbereżu do Swicy. Między Swicą a Sadzawką leżą bliżej płn. granicy zabudowania wiejskie; między Sadzawą a Sadzawką zaś, przy samym gościńcu doliniańsko-bolechowskim, idącym przez wieś od płd.-wsch. na płn.-zach., przysiołek Debelówka. Na lew. brzegu Swicy leży las, przerznięty kilkoma strugami (Dubrawka, Dubrawa), płynącymi od płdn. na płn. do Swicy. Na praw. brz. Swicy leżą na

płn. i płd. od zabudowań pola, łąki i pastwiska. W części płd.-wsch., między Sadzawą a Sadzawką, dochodzi punkt jeden 416 m. wysok. Własn. więk. (rząd.) ma roli orn. 178, łąk i ogr. 42, pastw. 528, lasu 966 mr.; własn. mniejsza roli orn. 820, łąk i ogr. 162, pastw. 472, lasu 11 mr. Według spisu z r. 1880 było 1226 mk. w Kniaziołuce, a 131 w Debelówce (30 obrządku rzym.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rzym.-katol. w Bolechowie, gr.-kat. w miejscu, należy do dek. bolechowskiego a archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Są tu ślady nafty, a geolog Paul uważa ten teren jako bardzo obiecujący. (Ob. Jahrb. der geolog. Reichsan., 1881, str. 165). Przywilej na założenie wsi wydany przez Witolda w r. 1383 ob. w Dodatku do Gazety lwowskiej z r. 1854 nr. 16. *Lu. Dz.*

Kniaziopol, ob. *Kniażpol.*

Kniaziówka, dobra i folw. nad rz. Uszą, w pow. ihumeńskim, w gm. bieliczańskiej, w 3 okr. polic., przy drodze z Borysowa do Bohuszewicz, obszaru mają 4551 mr. Gleba piaszczysta, potrzebująca ulepszenia, lasów wiele a łąk podostatkiem. Przy folw. jest i fabryka smoły, założona przez Adama Wańkowicza, młyn na rzece Uszy i folusz, a naprzeciw folw. Na drugiej stronie rzeki leży wieś Kniaziówka. O wiorstę od folw. w górze nad rz. Uszą są dwa starożytne zameczyska; są to okopy nad stromym brzegiem rzeki. Przez Kniaziówkę przechodził Henryk Dąbrowski ze swojem wojskiem w r. 1812. *T. S.*

Kniaziewo, wś, pow. dryssieński. R. 1811 własność Tad. Swołyńskiego, dusz 68; dziś — Winc. Zurakowskiego, dusz 557.

Kniaziowskie, ob. *Kniażowskie.*

Kniazka góra, ob. *Kniaska góra.*

Kniazów, część Łastówki, pow. drohobycki.

Kniażpol, wś, pow. kamieniecki, gm. Bahowica, par. Kitajgród, ma 96 dm., 740 mk., w tem 66 jednodworców, 442 dzies. ziemi włościan, 966 dzies. dwors., 27 cerkiew. Cerkiew p. w. św. Paraski ma 812 parafian. Należała do Potockich, Jełowickich, dziś generała Baumgartena. *Dr. M.*

Kniażpol, ob. *Kniaże* i *Kniażpol.*

Kniażsioło, wś i folw. nad Słuczą, pow. rówieński, w kluczu berezeńskim, ma 40 dm., cerkiew drewnianą i młyn. W pobliżu Rudnia Nowokniażsielska, 8 dom., fryszerka, tartak i młyn.

Kniaża, mylnie *Kniazia*, ros. *Kniażewo*, wś, pow. jampolski, par. Miastkówka, nad rz. Kośniczką, ma 150 mk., cerkiew, 31 dm. Wieś bezleśna, grunt równy, czarnoziem z piaskiem. Należała do Michała Grocholskiego. Jest tu st. dr. żel. odeskiej między Krzyżopolem a Wapniarką, o 9 w. od Wapniarki.

Kniaża 1.) *Korecka*, wś, pow. nowogradwołyński, gm. horodnicka, włościan dusz 91, ziemi włośćń. 285 dzies., leży nad rz. Ceremem, własność hr. Maryi Potockiej. 2.) K.-*Zwiahelska*, pow. nowogradwołyński, gm. romanowiecka, włościan dusz 105, ziemi włościań. 355 dzies., nad rz. Ceremem; niegdyś należała do dóbr zwiahelskich, od Lubomirskich przeszła na Uwarowych, przez tych sprzedana Wolskim, Bohdanowiczom; obecnie kolonia niemiecka z przestrzenią ziemi 468 dzies. *L. R.*

Kniaża, 1.) wś, pow. zwinogródzki, nad ruczajem tegoż imienia, nad drogą poczt. pomiędzy Zwinogródką, od której w. 18, a m. Szpołą, od którego w. 15 odległa, mk. 1800; wskazują miejsce gdzie był zamek od napaści Tatarów. Cerkiew. Ob. *Kozackie.* 2.) K., wś, pow. skwyrski, par. prawosł. Borszczahówka, nad rz. Rosią, o 2 w. od Borszczahówki, wprost wsi Zbaraż w pow. taraszczańskim; mk. 210. *Dr. T. H.*

Kniaża, ob. *Forpost.*

Kniaża, węg. *Knyazsa*, wś, w hr. orawskiem (Węg.), nad Orawą, kościół katolicki filialny, gleba urodzajna, 370 mieszk. *H. M.*

Kniaża, rz., dopływ Szpołki w pow. zwinogródzkim.

Kniaża Krynica, mko, pow. lipowiecki, o 50 w. od Lipowca, o 200 od Kijowa. Ma filią paraf. katol. Monastyrzyszcze, dek. humańskiego. Jestto gniazdo rodzinne dra Seweryna Gałęzowskiego (1801—78). Do dóbr K. należą lasy: Serwatka, Tuzików (z pasieką i sadem), Makarenków, Ług (z sadem i pasieką), Zapadne (z pasieką) a prócz tego futory: Tarasa, Dobrzańskiego, Baryluka.

Kniażaja, st. dr. żel. griazie-carycyńskiej w gub. tambowskiej.

Kniaże, Kniażpol, małe mko, pow. jampolski, gm. Tymanówka, par. Miastkówka, obok kolei odesko-kijowskiej; dom. 150, mk. do 1000, ziemi włościan 1061 dzies., dworskiej 2511 dzies., dom modlitwy żydowski, targi co czwartki; gorzelnia, 3 sklepy, 10 rzemieślników. Cerkiew na miejscu, ma 1235 parafian, 45 dzies. ziemi. Grunta równe, czarnoziem. *Dr. M.*

Kniaże, *Kniażyce.*— nazwy wielu wsi na Rusi, oznaczają miejscowości, których mieszkańcy byli uwolnieni w średnich wiekach od różnych uciążliwości prawa ruskiego, ale za to mieli dostarczać księciu podwód, byli więc niejako na wyłączną służbę księcia. Często noszą mieszkańcy nazwy iście książęce, przybrane od nazwisk książąt, którym ich przodkowie służyli, co dawało dawniej powód niektórym pisarzom do uważania ich za podupadłych potomków tych rodów. *Mac.*

Kniaże (po rusku *Knieże*). 1.) wś, w pow. złoczowskim, 9 kil. na płn.-zach. od sądu powiat. w Złoczowie. Na płn. leżą Skwarzawa i Bełżec, na płn.-wsch. Poczapy, na płd.-wsch. Boniszyn, na płd. Lackie Małe, na zach. folw. Rozdoły, należący do Olszanicy. Zabudowania wiejskie leżą we wschod. części obszaru, w do-

linie małego potoku, uchodzącego do Bugu, a płynącego od płdn.-wsch. na płn.-zach. do Skwarzawy. W tej części obszaru czyni najwyższe wzniesienie 260 m. Płn.-wsch. obszar jest moczarzysty, wznosi się od 248 do 254 m. Celem osuszenia poprowadzono wzdłuż granicy płn.-wsch. kanał. Na płd.-zach. od zabudowań wznosi się wzgórze Brzezina do 275 m. (najwyższe wzniesienie na całym obszarze) a na zach. krawędzi obszaru wzgórze Probus do 258 m. Na płd. od tego wzgórza leży t. zw. Przyjazd (al. Przejazdy, po rusku Perejizdy), folw. i grupa domów należących do wsi. Przez wieś idzie kolej Karola Ludwika ze stacyi Krasne do Złoczowa. Wchodzi ona tu ze Skwarzawy, idzie na płd.-wsch., potem na wschód, ma stacyą w pobliżu osad wiejskich, a potem idzie na płd.-wsch. do Lacka Małego. Urząd telegraficzny i pocztowy w miejscu, o 60 kil. od Lwowa. Własn. więk. (Bolesława Augustynowicza, niegdyś Wasilewskich) ma roli or. 624 mr., łąk i ogr. 240 mr., pastw. 79 mr., las. 259 mr.; własn. mniej. roli or. 1165 mr., łąk i ogr. 773 mr., pastw. 113 mr., lasu 23 mr. Według spisu z r. 1880 było 1158 mk. w gminie, 93 na obszarze dwors. (370 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Parafia rz.-kat. w Złoczowie, gr.-kat. w miejscu, należy do dek. złoczowskiego archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 259 zł. 2.) **K.**, wś nad Czeremoszem, pow. śniatyński, par. r. l. Sniatyn, o 3,7 kil. od st. p. Załucza. Ma 1563 mk., w tem 51 na obszarze dworskim. *Lu. Dz.*

Kniaże pole, niem. *Knispel*, ob. *Kneze pole.*

Kniażewo, ross., ob. *Kniaża.*

Kniażewodce, wieś, pow. grodzieński, na praw. brzegu Niemna, poniżej Łunna.

Kniażmost, ob. *Księżymost.*

Kniażołuka, ob. *Kniaziołuka.*

Kniażopol (mylnie), mko, pow. jampolski. Ob. *Kniaża.*

Kniażowa, szczyt w Tatrach liptowskich, na gruncie gminy Przybyliny, wznoszący się w odnodze wybiegającej od Tomanowej Polskiej (1979 m. szt. gen.) na płd.-wsch., ku dolinie Cichej. Wznosi się 1804 m. npm. (szt. gen.). Dług. geog. 37°34'40", szerok. geog. 49°12'30". Ob. *Hlinik.* *Br. G.*

Kniażowski młyn, w Ceniawie, pow. doliński.

Kniażowskie (al. *Kniaziowskie*, *Kniażewskie*, po rusku *Kniażiwskie*), wś w pow. doliniańskim, 16 kil. na płd.-wsch. od Doliny, 10 kil. na płd. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rożniatowie. Na płn.-zach. leży Janówka, na płn.-wschód Demnia i Ceniawa, na płdn.-wsch. Duba, na płdn. Duba i Dubszara. Najwyżej wznosi się płd.-zach. część obszaru. Ożenowata dochodzi tutaj 710 m. Ku płn. obniża się obszar i w tym kierunku płyną wody do Duby. Znaczniejsze potoki są: Smereka, Cieniawka, Pawłowiec. W dolinie ostatniego z tych potoków leżą zabudowania wiejskie. Własn. więk. (fundacyi hr. Skarbka) ma roli orn. 11, łąk i ogrod. 33, pastw. 150 mr.; własn. mniej. roli or. 519, łąk i ogr. 812, pastw. 102 mr. Według spisu z r. 1880 było 598 mk. w gminie. Obszar dworski należy do Rożniatowa. Mieszkańcy wyznają obrz. gr.-kat. Par. rz.-kat. w Rożniatowie, gr.-kat. w Janówce. We wsi jest cerkiew, szkoła niezorganizowana i rafinerya nafty. *Lu. Dz.*

Kniażpol, ob. *Kniaża.*

Kniażpol (albo *Kniażypol*, *Kniażopol*), wś, w pow. dobromilskim, 3 kil. na zach. od sądu powiat., st. poczt., kol. i telegr. w Dobromilu. Na płn.-zach. leży Kropiwnik, na wsch. Lacko (salina) i Dobromil (ob. Engelsbrunn klasztor bazylianów), na płd.-zach. Wełykie i Michowo. Przez płd.-wsch. część obszaru płynie Wyrwa od płd.-zach. z Michowa na płn.-wsch. do Dobromila i przyjmuje w obrębie wsi od lew. brz. potok Kim, płynący z sąsiedniego Kropiwnika od płn.-zach. na płdn.-wsch., a od praw. brz. małą strugę płynącą od płd. na płn. Na praw. brz. Wyrwy wznosi się lesiste wzgórze ze szczytem 484 m. wysokim; lesistym jest także narożnik zachodni. Na płn.-zach. granicy dochodzi punkt jeden 514 m. Wzdłuż lew. brz. Wyrwy idzie droga (345 m.). W dolinie Kimu leżą zabudowania wiejskie. Własność więk. (rząd.) ma roli or. 11, łąk i ogr. 2, pastw. 5, lasu 77 mr.; własność mn. roli or. 630, łąk i ogr. 74, pastw. 179, lasu 431 mr. Według spisu z r. 1880 było 611 mk. w gminie. Obszar dwor. należy do Dobromila. Mieszkańcy wyznają obrz. gr.-kat. (6 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Dobromilu, gr.-kat. w miejscu, należy do dek. dobromilskiego. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. 1-klas. K. należał dawniej do dóbr koronnych, do klucza dobromilskiego w ziemi przemyskiej. *Lu. Dz.*

Kniażsioło, ob. *Kniesioło.*

Kniażyca, st. dr. żelaz. dyneburskko-witebskiej, najbliższa Witebska, 11 w. odeń odległa.

Kniażyce, dobra, pow. dryssieński, o 20 w. od Dryssy, 3500 mr. obszaru, gleba urodzajna, dwór nad spławną Dryssą w pobliżu promu przez tę rzekę. Dziedzictwo Aloizego Swołyńskiego. Przed r. 1585 dziedzictwo Hrehorego Hłaski, później Tychona Iwanowicza Hłaski, kolejno Iwana Danilewicza Skirmunta, Hrehorego Zabielskiego-Szczytta, od Szczytów znowu powróciły do Hłasków. R. 1775 Ignacy Hłasko sprzedał je Adamowi Swołyńskiemu, sędz. ziems. gub. pskow., w rodzinie którego dotychczas zostają. R. 1811 miały 528 dusz. Folwark Rozalino tu należy. Jest w K. kaplica katol. parafii Zabiały, fundacyi Swołyńskiego 1831 r. *M. K.*

Kniażyce, mczko, pow. i gub. mohilewska, o 24 w. od Mohilewa, ma 726 mk., zarząd gminy liczącej dusz 1640. Był tu kościół i klasztor dominikanów, fundowany 1681 r. przez Konst. Wład. Paca, p. w. św. Mikołaja, 1872 r. przerobiony na cerkiew prawosł. O 1 w. od mka leżą dobra K., 3000 mr. obszaru, gleba dobra. Dawne dziedzictwo Makowieckich. *K. O.*

Kniażyce (po rusku *Kniażyczi*), wś, w pow. przemyskim, 8 kil. na płd. od Przemyśla, 7 kil. na płn.-zach. od sądu powiat. w Niżankowicach. Na płn. leżą Wituszyńce i Grochowce, na wschód Koniuszki (ob. Koniuchy), na płd. Kormanice, na zach. Brylińce. Przez środek obszaru płynie od zach. na wsch. nastający tutaj mały potok Malinowiec (dopływ Wiaru). W dolinie jego (320 m. na zach., 287 m. w środku, cerkiew) leżą zabudowania wiejskie. Na praw. brz. potoku w stronie płd.-zach. leży las Brylińce ze szczytami 433 m. wys. na granicy zach., opadający do 383 na krańcu wsch. Na wsch. granicy obszaru leży folw. Własn. więk. ma roli or. 364, łąk i ogr. 38, pastw. 26, lasu 454 mr.; własn. mniej. roli or. 261, łąk i ogr. 40, p. 16 mr. Według spisu z r. 1880 było 344 mk. w gminie, 69 na obszarze dwor. (100 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Niżankowicach, gr.-kat. w Grochowcach. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Kniażycze, wś rząd., w pow. kijowskim, o 8 w. od Jasnogródki, nad Irpeniem. Mieszkańców 798, ziemi 1296 dzies.

Kniażyki, wś, pow. lipowiecki, z cybulowskiego majątku od Kordyszów w posagu przeszła do Jełowieckich, a Tekla Jełowiecka w posagu wniosła ją w dom Rohozińskich. Ewelina Rohozińska, wychodząc za Walerego Rościszewskiego, dostała tę wieś w posagu; dziś K. są w posiadaniu dzieci Rościszewskiego. Była tu kaplica katol. Paraf. kat. w Monasterzyskach; tamże zarząd polic.; zarząd gm. w Cybulowie; ludność miejscowa ma cerkiew. Ziemi pszennej dosyć, las dębowy. *M.*

Kniażyn, wieś, pow. żytomierski, par. łac. Cudnów, grecka: Turczynówka. Należała do Antoniego Trypolskiego. *X. M. O.*

Kniażyn, wieś, pow. dzisieński, gm. Jazno, własn. Obrąpalskich; 142 dzies.; 16 dusz liczono w r. 1811. R. 1866 było 4 mk. katol.

Kniażypol, ob. *Kniażpol.*

Knibawa, niem. *Kniebau*, r. 1275 *Knibawe*, rycer. dobra, pow. starogrodzki, nad strugą Drybok, po lew. brz. Wisły, pół mili od Tczewa. Obszaru liczy mr. 700; kat. 135, ew. 21, dm. 9. Par. i poczta w Tczewie, szkoła w Bałdowie. R. 1275 książę Sambor II zapisał wś K. i Bałdowo pobliskie pannom cysterkom, które się osiedlić miały u św. Krzyża w Tczewie. Ponieważ atoli fundacya ta nie doszła do skutku, dobra takie, darowane, cofnięte zostały. Opodal wioski na płdn. stoku piaszczystych wzgórz lew. brz. Wisły około r. 1850 natrafiono na grób skrzynkowy, w którym znaleziono 4 urny, między niemi 2 twarzowe. Ob. Ossowski, Mapa archeol. Prus zachodnich, str. 46.

Knicie, wś, pow. rossieński, par. girtakolska; niedaleko Szymkajć, dawniej własność biskupia, potem rządowa, dziś włościańska.

Knicin, po niem. *Kenzin*, wieś w pow. słupskim, na Pomorzu.

Kniebau (niem.), ob. *Knibawa.*

Kniegnitz (niem.) 1.) r. 1217 *Gneginici*, r. 1423 *Knegenicz*, wś, pow. lignicki, par. Wahlstadt. 2.) **K.**, r. 1369 *Knegenicz*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, nad Odrą, par. Gloschkau. Do K. należy dwór Finkenberg i kol. Warsine. 3.) **K.**, r. 1359 *Knegnicz*, wieś, pow. lubiński, par. Lubiń. 4.) **K.**, r. 1204 *Knegnich*, wś, pow. trzebnicki; u stóp góry Donatus, par. Trzebnica. 5.) **K.** (*Polnisch*), r. 1327 *Knegnicz*, 1360 *Knignicz*, wś, pow. wrocławski, par. Bettlern. 6.) **K.** (*Gross*), r. 1349 *Magna Knegnicz*, wś, pow. niemczyński, par. Rothschloss, kościół paraf. ew. W pobliżu leśnictwo Hochwald, na górze Spitzberg. 7.) **K.**, (*Klein*), r. 1203 *Kneyniche*, wś nad rz. Czarnąwodą, pow. niemczyński, par. Schlaupitz, u stóp góry Sobótki. Ma kościół paraf. ewang. i liczne młyny. *F. S.*

Kniehina, góra w Karpatach szląskich, 3962 stóp wysoka.

Kniehynice, ob. *Knihynice.*

Knieja, folw. i os. młyn. nad rz. Wiercicą, powiat noworadomski, gmina i par. Dąbrowa (ob.). Folw. ma 3 dm., 47 mk., 1161 mr. obszaru (281 mr. ornej); os. młyn. 1 dom, 2 mk., 10 mr. *Br. Ch.*

Knieja, wś, nad Notecią, pow. szubiński; 15 dm., 141 mk., 140 ew., 1 kat., 16 analf. Poczta w Barcinie o 1 kil.; st. kol. żel. w Złotnikach (Güldenhof) o 20 kil. *M. St.*

Knieja, niem. *Klawitterbude*, os., pow. chojnicki, nad rz. Brdą, w okolicy lesistej i piaszczystej (według map wojskowych). Zamieszczona i u Kętrzyńskiego. W skorowidzach urzędowych wioski tej nie napotykamy. *Kś. F.*

Knieja, niem. *Kneja*, wś, pow. olesiński, par. Zębowice, o pół mili na zachód od Zębowic. Dominium (Zębowice) ma tu same lasy, dawniej folw. Warzicow (Knie) czyli Neuhof. Wś ma 465 mk. (w tem 6 ewan., 5 izrael.), 62 dm., 67 bud., tartak dworski, papiernię, tartak gminny Smiałek, pustkowia Paliwodę i Ciąplownię. Jest też szkoła. *F. S.*

Kniesen (niem.), ob. *Gniazda.*

Kniesioło (al. *Kniaźsioło*, *Knieże Sioło*, po rusku *Kniseło*), wś w pow. bóbreckim, 16 kil. na płd.-wsch. od Bóbrki, 14 kil. na płn-wsch. od sądu powiat. w Chodorowie, tuż na płdn.-zach. od urzędu poczt. w Strzeliskach nowych. Na płn. leżą Repechów i Bakowce, na wsch.

Strzeliska nowe, na płd.-wsch. Hrusiatycze, na płd.-zach. Leszczyn i Oryszkowce. Przez środek obszaru płynie od płn. na płd. potok Bakowiecki, dopływ Boberki, i zabiera kilka potoków od lew. i praw. brz., z których najznaczniejszy potok Berteszowski od praw. brzegu, płynący wzdłuż granicy Berteszowa a Kniesioła. W dolinie pot. Bakowieckiego leżą zabudowania wiejskie, na północ od nich, blisko granicy, grupa domów: Oszustowice. Na wschód od zabudowań wiejskich dochodzi jedno wzgórze 319 m., na płn.-zach. 285 m. Własn. więk. ma roli or. 128, łąk i ogr. 82, pastw. 30 mr.; własn. mniejsza roli or. 962, łąk i ogr. 132, pastw. 90 mr. Według spisu z r. 1880 było 754 mk. w gminie, 14 na obsz. dwor. (blisko 220 mk. obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Parafia rz.-katol. w Podkamieniu, gr.-katol. w Strzeliskach. *Lu. Dz.*

Kniespel (niem.), ob. *Kneze pole.*

Kniewenbruch (niem.), wś, pow. wejherowski, ob. *Kniewo.*

Kniewenzamosten (niem.), wś, pow. wejherowski, ob. *Zamostne.*

Kniewo, niem. *Kniewenbruch*, r. 1400 *Kniewen*, 1407 *Knifen*, *Neuenwerder*, 1678 *Kniewskie błoto*, włośc. wś, pow. wejherowski, w niskiem błotnistem położeniu nad strugą Redą, przy granicy pruskiej. Obszaru obejmuje włók 63, gburów 13, zagrodn. 11, katol. 16, ewan. 245, dm. 35. Parafia Góra, szkoła w miejscu, poczta Rybno. Odl. od Wejherowa $1^3/_4$ mili. Wieś ta, oddawna niemieckim osadnikom holendrom wydana, prowadzi gospodarstwo nizinne; szczególnie odznacza się hodowlą koni. Na początku XV w. w K. liczono włók 35, z tych pustkami leżało 18, dawali czynszu wraz z karczmą 27 m. Hamernia istniała wtedy we wsi. Na wojnę wysyłali 1 zbrojnego. R. 1404 Albrecht von Schwartzburg, mistrz w. krzyżacki, wystawia przywilej dla Klausa von Osze (Osie ?) i Henryka Breszlaw; włók było wtedy 40, sołtys miał włók wolnych 5, trzeci fenig od sądów i wolne rybołóstwo; inni dawali od włóki po 3 wiard., 2 kury na zamek, biskupowi za dziesięciny pół wiardunku, proboszczowi po pół korca żyta i pszenicy. Prawo otrzymali chełmińskie. R. 1425 pisze księga komturska: We wsi K. „usgelegen haben" 2 łaszty zboża w cenie 2 m. R. 1460 w wojnie 13-letniej niemiecey tutejsi mieszkańcy znienacka napadli oddział polski i wielu zabili. R. 1611 wojew. Jan Wejher wydał przywilej dla karczmy, której posiadacz Michał Rundtke płaci czynszu 20 zł. i dostawia 4 podwody 4-konne do Gdańska; od szarwarków był uwolniony, dla ludzi swoich wolno mu latem piwo warzyć. Ob. Prutz, Kreis Neustadt. R. 1678 donosi lustr. starostwa puckiego: We wsi K. mieszkają holendrzy, ludzie wolni; trzymają włók 28 za kontraktem Jana Wejhera, star. puckiego z r. 1599 jure emphit. na lat 60 i za konfirmacyą Zygmunta III króla z r. 1600. Po ekspiracyi zaś lat, późno dosyć, wyprosili sobie prorogacyą do lat 100 od Jana III r. 1677; otrzymali libertacyą czynszu od 10 wł. płonnych i prosili nas conservari, powiadając że żadną miarą od tych płacić nie mogą; inaczej chcą iść precz z tych miejsc, jako ludzie wolni. My zjechaliśmy do tej wsi i uznaliśmy, że siedzą po niemałej części na miejscach błotnych, bagnistych, torfiastych, ani do siania zbóż, ani do łąk dla zbierania siana, ani do pastwy niesposobnych; w długi znaczne przyszli. W tej wsi między holendrami jest łąka 1, którą zowią Kromweze: tę trzyma Ernest Krokowski, sędzia ziemski pucki, do lat 60, za kontraktem pana Zawadzkiego, star. puckiego i podkom. parnawskiego z r. 1649 przez Jana Kazimierza aprobowanym; daje z tej łąki kanonu zł. 30. Holendrzy dają ze wszystkiego czynszu zł. 1132. Ob. lustr. star. puckiego w Peplinie. W nisko położonem K. rzeczka Reda często szkody czyniła przez wylewy. Mieszkańcy ślubowali dla tego postawić kościołek we wsi; co też wykonali. Tytuł nadali kościołowi św. Maryi Magdaleny, na utrzymanie zapisali kawał gruntu na 8 korcy wysiewu. Kościołek kniewski został potem przyłączony jako filia do Góry. W czasie reformacyi ludność w K. po większej części zlutrzała; synowie, niepomni ślubu ojców swoich, zaorali rolę kościelną, a kaplica zaniedbana coraz bardziej upadała. R. 1684 stała już tylko jedna ściana, a na początku XVIII w. oglądał po niej Borowski, proboszcz kościerski, dość wysokie fundamenta z kamieni. Starzy ludzie pamiętali jeszcze nabożeństwo, jakie się w niej sprawowało. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej, str. 219. *Kś. F.*

Kniewskie błoto, wś, pow. wejherowski, ob. *Kniewo.*

Kniezenitz (niem.), ob. *Książenice.*

Knieże, ob. *Kniaże.*

Knieże Sioło, ob. *Kniesioło.*

Knifen (dok.), ob. *Kniewo.*

Knignicz, ob. *Kniegnitz.*

Knihinicki staw, w północnej stronie Knihinicz, w pow. rohatyńskim, jeden z największych stawów utworzonych przez rz. Swierz. Należy on do gm. Knihinicz. Od płn. wpada doń Swierz, a na brz. południowym zeń wypływa. Wspaniały ten staw, podobny do jeziora, ma w obwodzie 6080 m., czyli niemal 7 kil., długość z półn. na połd. 3 kil., a z zach. na wsch. 1130 m.; powierzchnia obejmuje przeszło 330 hektarów. Wzniesienie płn. brzegu n. p. m. czyni 249 m. (szt. gen.). Staw rybny.

Knihinicze, mko, pow. rohatyński, leży nad wielkim stawem, o 10 kil. na zach. od Rohatyna, przestrzeni posiada: dwors. 475, włośc. 997 mr.; ludności rz.-kat. 58, par. Podkamień,

gr. kat. 922, par. w miejscu, obejmująca filią Zagórze z 493 par., razem 1415, dek. chodorowski, dyec. lwowska. Jest tu szkoła etat. o 1 nauczyc., należąca do rady szkolnej okręg. w Rohatynie. Mko to ma 9 jarmarków i targ co poniedziałek, młyn wodny, urząd pocztowy w miejscu. Mko to było około r. 1440 własnością Jana Włodkiewicza, kasztelana halickiego. W r. 1451 pisał się Mikołaj Herburt z Knihinicza, w r. 1502 podobnież Fryderyk Herburt. W r. 1615 był tu dziedzicem Walenty Kalinowski, starosta kamieniecki. Później przeszły Knihinicze do rodziny Cetnerów, dziś są Tustanowskich. *B. R.*

Knihinin, wś, pow. stanisławowski, nad Bystrzycą, o 1,9 kil. na płn. od Stanisławowa, jest jakby przedmieściem tego msta; przestrzeni pos. więk. 30 mr., włośc. 538; lud. rz.-kat. 586, gr.-kat. 1193; obiedwie parafie w Stanisławowie, tamże wszystkie urzędy i st. dr. żel. Kasa pożyczk. gminna z kapitałem 5000 zł. Własn. większą posiada miasto Stanisławów i Mendel Weingarten. *B. R.*

Knihynia, struga, dopływ Dniestru, ma ujście pod Uściem Zielonem.

Knihynice (al. *Kniehynice*, po rusku *Knihynyczi*), wś w pow. rudeckim, 18 kil. na zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rudkach. Na płn. leżą Niechowice, na płn.-wsch. Kropielniki, na płd.-wsch. Wańkowice, na płd. Burczyce stare i Kornice (w pow. samborskim). W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie. Płn. część obszaru jest pagórkowata. płd. nizinna, moczarzysta. Wody z całego obszaru płyną na płd. do Błażewki, dopływu Strwiąża. Własność więk. ma roli or. 10, pastw. 2 mr.; własność mniej. roli or. 359, łąk i ogr. 108, pastw. 6 mr. Według spisu z r. 1880 było 284 mk. w gminie (obrz. wyłącznie prawie gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Badenicach, gr.-kat. w Laszkach zawiązanych. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Knipawa, ob. *Kneiphof.*

Knipitten (niem.), wś, pow. iławski, stacya poczt. Iława Pruska.

Knipstein (niem.), wś, pow. licbarski, stac. poczt. Roggenhausen.

Knipy, folw., pow. kowieński, par. Żejmy, okr. polic. Janów, grunta dobre, własność Bolcewiczów. *J. D.*

Knis, niem. *Gneist*, wś, pow. kiedyś ryński, obecnie lecki, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1539 są tu sami Polacy. R. 1550 sprzedaje książę Olbracht Grzegorzowi Garnmeister 5 wł. sołeckich w K. za 250 grz. celem założenia wsi dannickiej na 55 wł., położonych między Salpikiem, Pogorzelem czyli Koczarkami, Krzyżanami, Dąbrową, Zalesiem, Głąbowem i jeziorem Guber. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 478.

Knischwitz (niem.), r. 1383 *Kneschitz*, 1421 *Kneysicz*, wś, pow. oławski, par. Alt.-Wansen.

Kniseło, ob. *Kniesioło.*

Knisenitz (niem.), ob. *Książenice.*

Knispel (niem.), ob. *Knezepole.*

Knistuszki, wś szl., pow. wileński, 4 okr. adm., 68 w. od Wilna, 14 dm., 117 mk., z tego 112 katol., 5 żydów (1866).

Kniszpole, pole orne w płn.-zach. stronie Dziedziłowa, pow. Kamionka Strumiłłowa. Najwyższe wzniesienie 265 m.

Knituwa, ob. *Wenta.*

Knizenitz (niem.), ob. *Książenice.*

Knizłówka 1.) zaśc. włośc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 69 w. od Wilna, 3 dm., 39 mk. katol. 2.) K. al. *Kisieliszki*, folw. szlach. nad jeziorem Żuwintą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 68 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. (1866).

Knobbowen (niem.), *Knobowo*, os., pow. ządzborski, st. p. Ządzbork.

Knobelsdorf (niem.), wś, pow. złotogórsko-hajnowski, par. Rothbrünnig.

Knobenorth (niem.), wś, pow. węgoborski, st. p. Kruklanki.

Knobloch (niem.), wś, pow. braniewski, st. p. Braniewo.

Knobowo, ob. *Knobbowen.*

Knochenberg (niem.), os., pow. świętosiekierski, st. p. Bladiau.

Knochenstein (niem.), folw., pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda.

Knockstein (niem.), ob. *Knoksztyn.*

Knoeppelsdorf (niem.), wś i dobra, pow. królewiecki, st. p. Troempau.

Knoksztyn, niem. *Glockstein*, w dok. *Knockstein*, *Knogstin*, wś, pow. reszelski, 2 mile od m. Reszla, na polskiej dawniej Warmii; przy wsi jezioro zwało się także Knoksztyn, drugie dalsze Sayn. Wieś K. oddawna należała do warmińskich biskupów; założona około roku 1333 do 1342 przez Henryka de Luter, starostę biskupiego. R. 1357 bisk. Jan przywilej jego potwierdza. Włók było 60 nad jeziorem Knogstin, prawo chełmińskie. Sołtys Thaysot otrzymał 6 włók, sądy małe, $1/3$ z wielkich, pół czynszu z karczmy, miał prawo łowić ryby na własną potrzebę małemi narzędziami w jeziorze Sayn, strzelać w lesie i na polu zające, lisy i inną dziczyznę. Kościół kiedy się tu pobuduje weźmie 4 włóki. Od reszty dawać nam będą po pół marki, 2 k. owsa i 4 kury. Tytuł kościoła św. Jan Chrzciciel; prawo patronatu było biskupie. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną.

Knoll, góra na Spiżu, niedaleko Nowej Wsi, 3954 st. n. p. m.

Knopen (niem.), wś, pow. licbarski, st. p. Dobremiasto.

Knopka, folw. do dóbr Osie, pow. sycowski.

Knopsbruch (niem.), os., pow. licbarski, st. p. Dobre miasto.

Knorowo, według Kętrzyńskiego miejscowość w pow. kościerskim. Dzisiejsze spisy urzędowe jej nie podają.

Knorrwalde (niem.), leśnictwo, pow. braniewski, st. p. Braniewo.

Knorydy, wś, pow. bielski, gub. grodz., rozległości włók 30, w tem 5 włók lasu, o 8 wiorst od kolei. *W. W.*

Knubowo, wś, pow. piński, w 3 okr. polic., gm. Chojno, mk. 73. *Kś. M.*

Knur, potok łączny, wytryska spod lasu Koniuchami zwanego, na granicy gmin Ludwikówki i Nastasowa, w pow. tarnopolskim; płynie wzdłuż całego swego biegu tąż granicą i we wsi Ludwikówce wpada do Świniuchy, dopływu Seretu. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Knurów, wś, pow. nowotarski, nad potokiem Kuurówką, na południowym stoku Gorców, na północ Dunajca, graniczy od zach. i płd. z Harklową, od wsch. z Szlembarkiem, a od płn. z obszarem Ochotnicy. Od Nowego targu na wschód oddalona w prostym kierunku o 10 kil. Zachodni kraniec wsi 593 m. (Loschan). Pagórek między wsią a Dunajcem 603.5 m. (Loschan), wzgórze na północ od wsi, przy drodze do Ustrzyka, w odległości 873 m. od wsi, ma 737 m. npm. Szczyt Gorców, Bukowinką zwany, wznoszący się w płnc. stronie wsi, na granicy Knurowa i Ochotnicy, 936 m. (szt. gen.). K. należał do starostwa nowotarskiego. W r. 1777 było dm. 42, mk. 237; w r. 1799 dm. 53, mk. 314; w r. 1824 dm. 52, mk. 301; w r. 1869 dm. 59, mk. 395; według obliczenia z r. 1880 wieś liczy mk. 389. Należy do par. łać. w Harklowej, odległej o 3 kil. Obszar mniejszej posiadłości roli ornej 588, łąk i ogr. 117, pastw. 310, lasów 323 mr. austr. Z końcem wieku XVIII Knurów, Szlembarg i Harklowa należały Justynie Cisowskiej, wydanej za Radeckiego. Stanisław Radecki posiadał je r. 1790. W r. 1517 Katarzyna Nieswojowska (Nyeswoyowska), żona Stanisława Nieswojowskiego, odstąpiła za 50 fl. mon. polskiej wsi Szlembark i Knurów, Andrzejowi Rogowskiemu, dziedzicowi Rogów, a r. 1532 Stanisław Niedźwiedzki odstąpił Jędrzejowi Rogowskiemu, dziedzicowi Rogów, zapis, który ma super villas Szlembark et Knurów, od Andrzeja Nieswojowskiego, dziedzica Sroczkowa, nomine perpetuae emptionis sibi venditas et inscriptas.

Knurowa, niem. *Knurrow*, wś i dobra, pow. rybnicki, par. Gierałtowice, w płn.-wschodnim zakącie powiatu, nad strugą, dopływem Birawki. Dobra, własność von Paczyńskiego, mają 1491 mr. gruntu a wś 924 mr. gruntu; 776 mk., w tem 8 ewang., 82 dm., 53 bud., 143 osad, kościół filialny, szkołę, 3 młyny. Knie wymienia jako attynencye K.: leśniczówkę Angelow, folwarki: Fohlung, Krywałd, Kulę. *F. S.*

Knurowiec, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Brańszczyk. W 1827 roku było tu 16 dm., 165 mk.

Knurówka, potok górski, wytryska w obr. gminy Knurowa, w pow. nowotarskim, z Gorców, z zachodnich ich działów, na granicy tejże gm. z gm. Harklową. Potok płynie na południe i południowy wschód; na obszarze Harklowej wpada z lew. brz. do Dunajca. Długość biegu 5 kil. przeszło. Z lew. brz. zabiera on potok Ostry (Wostry, może Bystry?), płynący z pod Bukowinki, szczytu w Gorcach (936 m.), *Br. G.*

Knurrow (niem.), ob. *Knurowa*.

Knychówek, dawniej Knychów, wś, pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Knychówek. Leży w dolinie nad rzeczką Jeziorną. Kościół i par. erygowali 1480 r. Przecław i Kordula Korczewscy, dziedzice Korczewa; drew., 1631 r. rozebrany. Obecny murowany z 1668 r. fundacyi Krzysztofa Wiesiołowskiego, marsz. w. ks. lit., dziedzica dóbr Bartkowa. W 1827 r. było tu 8 dm., 50 mk., obecnie 6 dm., 83 mk., 192 mr. obszaru. Par. K. dek. sokołowski, 3679 dusz.

Knypawa, ob. *Kneipenhof*.

Knysen (niem.), ob. *Gniazda*.

Knysz, na Rusi miano pieroga okrągłego, z cebulą prażonego; ztąd przezwisko, które dało początek nazwie *Knyszyn* i t. p.

Knyszewicze, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 14 w. od Sokółki, chat 60.

Knyszkowce, wś, pow. latyczowski, gm. Bachmatówka, par. Proskurów, nad rz. Samcem, o parę wiorst od dworca stacyi dr. żel. odesko-wołoczyskiej Proskurów. Ma 100 dm., 1200 mk., 711 dzies. ziemi włościańskiej, 627 dz. dworskiej, 34 cerkiewnej. Cerkiew p. w. ś. Paraski ma 596 parafian (?). Należała do Żurowskich, dziś Chwalibogów. *Dr. M.*

Knyszyn, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. Do 1608 r. K. stanowił oddzielną parafią.

Knyszyn, miasto w pow. białostockim, n. rz. Jaskrzanką, o 1011 wiorst od Petersburga, o 99 od Grodna a o 25 w. od Białego Stoku odległe; 2790 mk. Stacya kolei żelaznej brzesko-grajewskiej, na pół drogi między Grajewem a Białymstokiem, o 51 w. od Grajewa. W liczbie ludności 40 prawosł., 857 katol., 83 ewang., 1797 izr., 13 mahom. St. poczt. K. leży o 6 w. od st. dr. ż. brz.-graj. K. Paraf. kościół kat. św. Jana Ewang., z muru 1520 r. wzniesiony przez ks. Mikołaja Radziwiłła. Parafia katol. dekanatu białostockiego: dusz 6563. Filia w Krypnie. K. należał do Radziwiłłów; z tych Mikołaj, książę na Goniądzu

i Medelach, biskup żmudzki, miasto to darował królowi Zygmuntowi I. Syn jego, Zygmunt August, jako królewicz z upodobaniem tu przebywał, mając wyborne knieje, bawiąc się łowami na żubry i inną grubą zwierzynę; jako miłośnik wielki koni, utrzymywał w K. stadninę do 3000 sztuk wynoszącą. Przebywała w nim i Barbara, najukochańsza z jego małżonek, po której zgonie wszystkie pokoje w K. kirem wybite były, na znak wielkiej żałoby owdowiałego króla. W czasie morowego powietrza w Litwie 1553 r. mieszkał tu Zygmunt August przez całą zimę, z trzecią żoną Katarzyną, córką cesarza Ferdynanda I. Zajęty pomyślnością K., w r. 1568 obdarzył go prawem magdeburskiem, ustanowił targi i jarmarki, obywatelom miejscowym zapewnił dochód i pożytek z mającej się ich kosztem wystawić łaźni, wagi i postrzygalni. Polecił im, aby dla podniesienia miasta ulice wybrukowali, groblę naprawili i drogi oraz ratusz zbudowali. Ostatnie chwile życia spędził ten król w K., otoczony czarownicami i nałożnicami, z których najwięcej podobał sobie w pięknej Giżance, co mu przypominała zmarłą Barbarę. Mniszech przy jej pomocy, wraz z pomocnikami swymi, okradł skarbiec królewski i tak opustoszył, że martwe zwłoki króla, zmarłego w 52 roku życia, d. 7 lipca 1572 r., nie było w co przybrać. Wielki Jan Zamoyski, będąc starostą knyszyńskim, przemieszkiwał w r. 1580 w dawnym dworze królewskim. Współczesny Aleksander Gwagnin daje nam opis K.: „Miasto drewniane, w równinie między jeziorami i kałużami błotnemi leży. Dwór w nim królewski i ogród bardzo szeroki, który pospolicie zowią zwierzyńcem, sadzawek w nim pełno i zwierząt rozmaitych, albowiem tam wszelakie łowy zwierzynne najczęściej bywają.“ Przemieszkiwał tu w r. 1630 królewicz Władysław, chroniąc się przed morową zarazą. W ciężkich dla narodu przygodach, starostwo knyszyńskie wypuszczone zostało w zastaw, za sumę 553,444 złp. Wykupiwszy je Jan Gniński, wojewoda chełmiński, od Orsettich, ustąpił rzeczypospolitej 100,000 złp., co zawdzięczając sejm 1676 r. dozwolił mu i jego potomkom do ósmego pokolenia wytrzymywać te dobra. „Po ekspiracyi zaś, wyraża uchwała, ośmiorga dożywocia potomków wojewody, per lineam descendentem po sobie idących, suma oryginalna ma upadać i dobra do dyspozycyi królów wracać się mają.“ W roku 1765 dzierżył starostwo knyszyńskie Tomasz Czapski i wnosił do skarbu rocznej kwarty złp. 12,471, miasto zaś podług taryfy z r. 1775 liczyło 227 domów (Starożytna Polska, tom II). Nie masz tu już śladu dworu królewskiego, gdzie zakończył życie Zygmunt August, zniknęły pyszne ogrody i zwierzyniec, które go otaczały; podania starców wskazują tylko miejsca, w których istniały. Zachował się z dawnych wieków staw zwany Czechowizną; lud okoliczny mówi wedle tradycyi ojców swoich, że dyabeł, na rozkaz sławnego czarownika Twardowskiego, w jednej nocy go wykopał i wodą napełnił. Niegrodowe starostwo knyszyńskie albo leśnickie, w województwie podlaskiem, w ziemi bielskiej, podług lustracyi z roku 1664 było zastawione braciom Orsettim i zaliczało się do niego: miasto Knyszyn, oraz wsie: Chraboły, Jaskra, Czarna, Przytuły, Czechowizna, Krypno, Zastacze, Ruda, Długołęka, Rekle, Brzozowa, Bobrówka, Romejki, Jaświty, Zabiele, Jaćwież, Boguszewo, Zalesie, Gińcze i wiele innych, wreszcie miasto Goniądz, największe w koronie leśnictwo knyszyńskie i dwie dzierżawy: tajnoska i kobelnicka.

Knyszyn, wś, pow. poznański; 11 dm., 194 mk., 45 ew., 149 kat., 5 analf. Poczta w Chludowie o 2 kil., st. kol. żel. w Poznaniu o 18 kil. Pod wsią wykopano złoty starożytny pierścień z głową wyrytą i posłano do muzeum berlińskiego. *M. St.*

Knyszyńskie, jez., ob. *Augustowskie* jez.

Ko..., por. *Co...*

Kó..., por. *Ku...*

Koadyuty, niem. *Coadjuthen*, mko nad rz. Szieną, pow. tylżycki, o 15 kil. od Stoniszek (st. dr. żel. tylż.-kłajpedzkiej), o 4 kil. od granicy rossyjskiej, w okolicy piaszczystej. Ma 668 mk. Litwinów. Przemytnictwo, dawniej grasujące, dziś maleje. R. 1678 K. spalili Polacy, 1679 Szwedzi, 1757 Rossyanie. Jest tu kościół ewang. i st. poczt. kl. III; 4 jarmarki. *J. B.*

Kobaki albo *Kabaki*, wś, pow. kosowski, na lewym brzegu Czeremoszu, w lasach i górach o 9.4 kil. na północ od Kut; przestrz. dwors. 1234, z tego 1121 m. lasu; włośc. 3228 m. Ludn. rzym.-kat. 44 do par. w Kutach, gr.-kat. 2864, par. w miejscu. Wieś ta na ogromnej przestrzeni rozrzucona, ma 2 cerkwie, paraf. pod wezwaniem podniesienia św. Krzyża i filialną pod wezw. św. Mikołaja, szkołę etat. Należy do dóbr rządowych. *B. R.*

Kobal, ob. *Kowal.*

Kobany, wś rządowa, pow. wilejski, o 37 w. od m. pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 2 dm., 20 mk.

Kobbelberg (niem.), pow. człuchowski, ob. *Kobyle góry.*

Kobbelbude (niem.), 1.) folw., pow. prusko-iławski, st. p. Landsberg, Ostpr. 2.) **K.**, domena i dworzec drogi żel., pow. królewiecki, nad Frischingiem, 330 mk. 3.) **K.**, domena, pow. fyszhuski, st. p. Powayen.

Kobbelgrube (niem.), wś kościelna luterska

na Mierzei, pow. gdański, przyłączona do gminy Steegen, poczta Sztutowo (Stuthof). Przed reformacyą istniał tu kościół katolicki, który wraz z niemieckimi osadnikami wcześnie zlutrzał, gdyż wś K. jako i cała Mierzeja (Nehrung, frische) należała zdawna do Gdańszczan.

Kobbelhals (niem.), pow. szczycieński, ob. *Kobyłocha*.

Kobbel-Kaempe (niem.), ob. *Kobyla Kępa*.

Kobbelkau (dok.), ob. *Kowalki*.

Kobbern (niem.), folw. i os. leśna, pow. fryląkzki, st. p. Domnowo.

Kobecice, ob. *Kobierzyce*.

Kobelaczek, ob. *Kobylaczek*.

Kobelaki, wś w pow. zwinogródzkim, od m. Ryżanówki 2 w. na zachód, przy Makszybłocie. Tak zowią się 3 ruczaje, które łączą się około wsi Sokołowej z czwartym i jednem korytem około wsi Wesołego kąta wpadają do Górnego Tykicza. Podziemne lochy tam istniejące, wskazują, że w czasie wojen mieszkańcy tam się skrywali. Ziemi w mająt. 900 dz. Wieś ta była sprzedana przez ks. Jabłonowskich Zielińskiej, od której w roku 1802 kupił Jakub Krzeczkowski, chorąży kijowski, od syna jego zaś Ignacego w r. 1848 nabył na własność Adam Sielarentkowski, od którego 1869 r. kupiła Marya Ustrugowa. Cerkiew. Parafia katolicka w Łysiance i zarząd policyj. *Dr. T. Hr.*

Kobelaki, m. pow. gub. połtawskiej, ob. *Kobielaki*.

Kobélany, ob. *Kobylany*.

Kobelarów, węg. *Fekete-Patak*, wś w hr. Gömörskiem (węg.), kopalnie cynobru i żelaza, obszerne lasy, 427 mk. Tu się urodził Szafarzyk. *H. M.*

Kobelau (niem.), 1.) r. 1278 *Chobulglov*, r. 1300 *Chobulaylow*, r. 1372 *Kobelow*, wś, pow. niemczyński, par. Niemczyn. Słynne sady wiśniowe. 2.) **K.** *an der-Oder*, ob. *Koblów*.

Kobelblott (niem.), osada, pow. bydgoski, 4 dm., 31 mk., wszyscy ewang., nie masz analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Bydgoszczy (Bromberg).

Kobeldziszki albo *Kobelda*, al. *Kubeldzie*, os., pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Berżniki, odl. 8 w. od Sejn, ma 3 dm., 26 mk. Jest tu młyn wodny i folusz.

Kobelhals (niem.), ob. *Kobyłocha*.

Kobelice, ob. *Kobylice*.

Kobelin, niem. *Köbeln bei Muskau*, mylnie *Gobelin* i *Kobinina*, wieś w znacznej części serbska, na prawym brzegu Nissy, na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim, przy gran. żarowskiego. *A. J. P.*

Kobelkaw (dok.), ob. *Kowalki*.

Kobelke (niem.), ob. *Kobyłka*.

Kobeln (niem.), wś i os., pow. licbarski, st. p. Kiwity.

Kobelnica, ob. *Kobylnica*.

Kobelnick (niem.), ob. *Kobylnik*.

Kobelnik (niem.), ob. *Kobylniki*.

Kobelow (dok.), ob. *Kobelau*.

Kobeluny, ob. *Kobyluny*.

Kobelwitz (niem.), ob. *Kobylice*.

Kobełka, ob. *Kobyłka*.

Kobeńskie, lesiste wzgórze w płd. stronie Bilicza, na gran. Ławrowa, pow. staromiejski Najwyższe jego wzniesienie 617 m. na samej granicy Ławrowa. Wody z jego płn. stoku zabiera Jabłonka, dopływ Dniestru; z płd. Lenina, również dopływ Dniestru. *Lu. Dz.*

Koberenki, ob. *Korabinki*.

Koberno, niem. *Kawarn*, wś, pow. karniowski na Szląsku austr., ma 271 mk.

Koberwice, mylnie, ob. *Kobierzyce*.

Koberwitz (niem.), r. 1350 *Kobirwicz*, wś, pow. wrocławski, par. Wirrwitz.

Kobiaki, wś włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 53 w. od Święcian, 3 dm., 22 mk. prawosł. (1866).

Kobiałka al. *Kobiałki*, 1.) wś, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, nad rz. Czarną. W 1827 r. było tu 12 dm., 107 mk. 2.) **K.**, os. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Ozorków, ma 1 dm., 6 mk.

Kobiałka, ob. *Chełpowo*.

Kobiałki, 1.) os. młyn., pow. iłżecki, gm. Rzepnin, par. Pawłów, 2 dm., 16 mk., 38 mr. gruntu. Młyn i tartak. 2.) **K.**, wś, nad rz. Świdrem, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Ma 22 dm., 172 mk., 791 mr. obszaru. 3.) **K.**, ob. *Kobiałka*.

Kobiaszczyzna, wś pryw., pow. dzisieński o 18 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 8 dm., 72 mk. prawosł. (1866).

Kobiel, to samo co *kobiałka*, wypukły, baniasty koszyk z łyka lub kory a ztąd i częste zapewne przezwisko ludzkie, stanowi źródłosłów nazw *Kobiele*, *Kobielice*, *Kobiałka*. *Br. Ch.*

Kobiel, wś i folw., pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Klembów. W 1827 r. było tu 12 dm., 91 mk. Folw. K. od Tłuszcza w. 7, rozległy m. 481, grunta orne i ogrody m. 190, łąk mr. 89, pastw. mr. 29, lasu mr. 152, nieużytki i place m. 21, bud. drew. 7. Folwark powyższy w r. 1872 oddzielony został od dóbr Międzyleś.

Kobiel, ob. *Kołbiel*.

Kobiel, leśnictwo, pow. szczycieński, st. p. Chochół.

Kobiela, wś, pow. pińczowski, gm. Opatowiec, par. Rogów. W 1827 roku było tu 12 dm., 74 mk.

Kobiela 1.) nazwa wsi nieistniejącej dzisiaj, wymieniona w księdze sądów duchownych w Podegrodziu. Mianowicie Adam Kożen współdziedzic Mogilna jako opiekun sierot

zmarłego brata Piotra z Brusnika, zagrożony w kwietniu 1522 r. klątwą kościelną za niedawanie dziesięcin do kościoła w Brusniku, stanął na pozew ks. Marcina Cieszkowskiego plebana ze Zbyszyc wraz z kmieciami ze wsi Kobieli (Morawski II, 406) przed sądem duchownym. 2.) K., przys. do Zbylitowskiej góry w pow. tarnowskim, leży na prawym brzegu Dunajca, na południe Zbylitowskiej góry a na południowy zachód od Tarnowa. *Mac.*

Kobielaki, *Kobelaki*, *Kobylaki*, miasto pow. gub. połtawskiej, nad rzeką Worskłą i Kobylaczką, 1377 w. od Petersburga a 68 od Połtawy odległe, 13657 mk.; prowadzi handel bydłem rogatem, owcami i wełną. Stacya pocztowa i st. dr. żel. charkowsko-nikołajewskiej; por. *Butenkowska.* Przed rokiem 1802 K. były miasteczkiem powiatu kremieńczuskiego. Założone przez Niemierycza za czasów Rzplitej Polskiej, do Rossyi r. 1654 przyłączone. Kobielacki powiat zajmuje powierzchni 445 $^1/_2$ mil kwadr.; z tych ziemi uprawnej 131,000 dziesięcin, łąk i stepów 98,000 i lasów około 30,000 dziesięcin. Miejscowość powiatu stanowi płaszczyznę pochyłą ku południo-zachodowi, stopniowo zniżającą się do Dniepru. Główna wyniosłość ciągnie się na prawym brzegu rzeki Worskły, który miejscami jest stromy i urwisty; na prawo od tej rzeki ciągnie się płaszczyzna, poprzecinana krętemi parowami, idącemi w kierunku do Dniepru; w lewo zaś miejscowość jest mniej wyniosła i zlewa się z prawym skalistym brzegiem rzeki Orła. Grunt piaszczysty, miejscami bagnisty, w miejscach zaś górzystych nad brzegami rzek jest gliniasty i po części wapienny. Główny przemysł stanowi rolnictwo hodowla owiec.

Kobielanka, powiat grudziąski, ob. *Kobylanka.*

Kobielanken (niem.), pow. grudziąski, ob. *Kobylanka.*

Kobiele 1.) *małe*, wś, folw. i os., powiat nowo-radomski, gm. Kobiele, paraf. Kobiele Wielkie. W 1827 r. było tu 33 dm., 267 mk., obecnie wś ma 43 dm., 419 mk., 305 mr. obszaru; folw. 7 dm., 26 mk., os. 1 dm., 4 mr. rozl. Dobra K.-Małe składają się z folw. K.-Małe i Stara Huta szklana, attynencyi Zrembiec i Wojciechów, oraz wsi K. Małe i Zrembiec; rozległe m. 1753; folw. K. Małe grunta orne i ogrody m. 455, łąk m. 100, pastw. m. 303, lasu m. 700, nieużytki i place m. 27, razem m. 1585, bud. mur. 1, drew. 21. Folw. Huta Stara Szklana, grunta orne i ogrody mr. 118, łąk m. 34, pastw. m. 12, nieużytki i place m. 2, razem m. 166, bud. drew. 3. W niektórych miejscowościach są pokłady torfu. Wieś Kobiele Małe osad 40, z grun. mr. 305; wś Zrembiec osad 62, z gruntem mr. 463. 2.) K. *wielkie*, wś, folw. i os. prob., pow. noworadomski, gm. i par. Kobiele. Leży o 12 w. od Radomska, przy drodze z Kodrąbia do Żytnego. Posiada kościół paraf. murowany z XVIII wieku. Urząd gminny. Jest tu źródło mineralne. Wś ma 47 dm., 477 mk., 288 mr. folw. 6 dm., 63 mk., os. prob. 3 dm., 6 m.; dano włościanom 64 mr. Dobra K. Wielkie składają się z folwarków K. i Cieszątki, attynencyj Przysieki, Osiny, Piła i Modrzewszczyzna; rozl. 1866 r. wynosiła m. 3022 w tem grun. orne i ogrody mr. 883, łąk m. 87, pastw. mr. 109, lasu m. 1206, zarośli m. 752, nieużytki i place m. 40, gorzelnia, browar, młyn wodny i wiatrak. Wieś Kobiele Wielkie osad 49, z grun. m. 287; wś Ujazdówek osad 16, z grun. m. 110; wś Bukienka osad 5, z grun. m. 42; wś Cieszątki osad 30, z grun. mr. 121; wś Hucisko osad 6, z grun. m. 56; wś Tomaszów osad 5, z grun. m. 66; wś Przybyszów osad 40, z grun. m. 496. Por. Łaski, Lib. ben. I, 507.

Kobiele 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 73 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Sitce, 5 dm., 40 mk. 2.) K., wieś rządowa, daw. mko, nad rzeką Grudą, pow. trocki, 4 okr. adm., 105 w. od Trok, 17 dm., 203 mk., z tego 194 kat., 9 żydów (1866).

Kobielec, ob. *Kobylec.*

Kobielica, ob. *Kobylica.*

Kobielice, wś i kol., pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Kobielice. Posiada kościół filialny drew. z XVII w. W 1827 r. było tu 10 dm., 83 mk.

Kobielice 1.) niem. *Kobielitz*, wś, powiat pszczyński, par. Brześć, o milę od Pszczyny, przy drodze bitej pszczyńsko-żórawskiej; 136 bud., 62 dm., 660 mk., w tem 564 kat., 106 ewang., 61 osad, 1030 mr. rozl. Dominium tu ma 391 mr. ziemi, częściowo w dzierżawę wypuszczonej. 2.) K., niem. *Kobelwitz*, ob. *Kobylice.* *F. S.*

Kobielin, *Kobjelń*, niem. *Koebeln*, ob. *Kobelin.*

Kobjelń, niem. *Göbeln*, wieś serbska na saskich Łużycach w pow. budyszyńskim. W r. 1875 dm. 26, mk. 117, w tem Serbów 113.

Kobielnik, attynencya Wiśniowy, nad Kobielnickim potokiem, wpadającym z lewego brzegu do Krzyworzeki, dopływu Raby, na wschodnim stoku góry Kamiennika, 912 m. n. p. m. wzniesionej, w pow. wielickim; składa się z dwóch części, ztąd czasem na mapach oznaczono Kobielniki. Okolica jest górzysta, pokryta świerkowemi lasami. Obydwie części należą do parafii rzym. kat. w Wiśniowy; 415 mk. rzym. kat. Większa pos. hr. Romera F. ma 126 m. roli i 159 m. lasu; mn. pos. 731 m. roli, 236 m. łąk i ogr., 443 m. pastw. i 459 m. lasu. Graniczy na północ z Wiśniową, na południe z Węglówką. W XV w. własność

Stanisława i Jana z Brzezia h. Płomieńczyk (Lib. ben. II 183, III 443). *Mac.*

Kobienice, niem. *Koebnitz*, ob. *Chobienice.*

Kobier, wś, pow. pszczyński, par. Pszczyna, przy szosie pszczyńsko-mikołowskiej; 180 bud., 85 dm., 978 mk., w tem 942 katol., 29 ewang., 7 izr., 650 mr. rozl., szkoła i st. dr. żel. z Dziedzic do Szopienic, o 30 kil. od Szopienic. Był tu niegdyś i folwark książęcy ze stadniną, dawno skasowany; grunta tegoż (487 mr.) częścią zalesione, częścią wydzierżawiane; staw 154 mr. osuszony na łąkę; w budynkach folwarcznych od r. 1852 tartak parowy, smolarnia, mieszkanie nadleśniczego i dwóch leśniczych księstwa. *F. S.*

Kobierne, wś, pow. nowomiński, gm. Dembe Wielkie, par. Mińsk. W 1827 r. było tu 16 dm., 103 mk. Ob. *Dębe małe* i *wielkie*, dobra.

Kobiernice, wś na lewym brzegu Soły, w okolicy podgórskiej pow. bialskiego, należy do parafii rz. kat. w Kętach, skąd jest 4 kilm. na południe odległą. Liczy 1157 mieszk. rz. kat., z których 43 przebywa na obszarze większej posiad. Stan. Tomkowicza, mającej obszaru 321 m. roli i 65 m. lasu; pos. mn. ma 489 m. roli, 59 mr. łąk i ogr., 255 mr. past. i 51 mr. lasu. Jest tutaj kościołek murowany, zbudowany przez włościan w r. 1867, w którym się odprawia nabożeństwo. Gmina stara się o utworzenie stałej kapelanii. K. granicą na południe z Porębką, na zachód z Bujakowem a na wschód z Czańcem. W XV wieku dziedzictwo Melchiora z Dembowca h. Kornicz (Lib. ben. I 85, II 226). *Mac.*

Kobierniki, 1.) wś, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Sikorz, nad rz. Skrwą, o 8 w. od Płocka, ma 3 dm. dworskie, 8 włościańskich; mk. 241 kat., 5 izr. Gruntu dworskiego z 11-polowym płodozmianem 430 mr., włościańskiego 60 mr. W tem łąk lądowych 4 mr., torfu 4 mr. Bud. drewniane. Na strudze młyn wodny o 2 gankach. W pobliżu okop przedhistoryczny i takież cmentarzysko. Grunta w $^1/_3$ pszenne, w $^2/_3$ żytnie dobre. Była tu przed 30 laty cegielnia. Dobra K. należały niegdyś do Kobiernickich, Przeciszewskich, Jaworowskich, Karnkowskich, Zboińskich, dziś do Stan. Piwnickiego. R. 1827 było 15 dm., 126 mk. 2.) K., przedmieście Sandomierza i dwa folw. (A. B.), pow. sandomierski, gm. i par. Sandomierz. K. przedmieście ma 55 mk., 100 mr. ziemi; folw. lit. A. 3 dm., 10 mk., 60 mr.; folw. lit. B. 1 dm., 10 mk., 91 mr. rozl. Czyt. Lib. ben. I, 361 i III, 319.

Kobierno, folw., pow. kaliski, gm. Kamień, par. Tłokinia. Odl. 8 w. od Kalisza, ma 9 dm., 35 mk.; należy do dóbr Rożdżały.

Kobierno, 1.) wś, pow. krotoszyński; folw. probostwa ma 332 mr. rozl.; 51 dm., 390 mk., 21 ew., 369 kat.; 95 analf. Kościół paraf. kat. dek. krotoszyńskiego; od 1881 r. budują nowy. Poczta, kol. żel. i telegr. jest w Krotoszynie o 4 kil. Pod wsią wykopano ząb mamuta. 2.) K., folw.; 1200 mr. rozl., 3 dm., 112 mk., należy do księstwa krotoszyńskiego. Łaski, Lib. ben. II, 13, zowie tę wieś *Kobierzno. M. St.*

Kobierno, ob. *Koberno.*

Kobierschin (niem.), ob. *Kobierzyn.*

Kobierzno, ob. *Kobierno.*

Kobierzyce, czes. *Kobecice*, niem. *Koeberwitz*, kośc. *Koebrowitz*, dok. *Koebrovicium*, wś i dobra, pow. raciborski, par. K., przy drodze z Krzanowic do Opawy, o 17 kil. od Raciborza, 944 stóp par. npm., 233 bud., 250 dm., 1479 mk. katol., 2 izr., 108 osad, 2 młyny wodne (Bernhardmühle i Strzybnimühle), 2831 mr. rozl., kamieniołomy, ślad solanki, kościół paraf. drew. z r. 1711, szkoła. Dobra K., oddawna własność książęca, mają, z folw. Wymysłowice (Mittelhof) i Neuwerdenberg, 2079 mr. rozl., prócz lasu z bażantarnią. *F. S.*

Kobierzycko, wś i folw., gm. i par. Wróblew., pow. sieradzki, odl. 11 w. od Sieradza. Jest tu fabryka machin i narzędzi rolniczych, zatrudniająca 60 robotników. Istniał tu również młyn parowy, wzniesiony w 1876 r. lecz spłonął w 1877 r. Wzorowe gospodarstwo rolne, bogate owczarnie (2400 owiec). W 1827 roku było tu 25 dm., 226 mk., obecnie ma 29 dm., 353 mk.; zaś folw. 6 dm., rozległ. mr. 964; grunta orne i ogrody mr. 849, łąk mr. 1, pastwisk mr. 50, nieużytki i place mr. 64. Bud. mur. 11, drew. 6. Płodozmian 10-polowy. Wieś K. osad 54, z grunt. mr. 176. R. 1386 pisał się stąd Dersław Kobierzycki. Około r. 1400 K. rozpadło się na wielkie i małe. Z pierwszego odtąd pisali się Korabici, z drugiego Pomiani Kobierzyccy, Nałęcze zaś pisali się prosto z Kobierzycka. R. 1551 nabył K. małe od Bartłomieja Pomian Kobierzyckiego, Wojciech Korab Kobierzycki, sędzia grodzki sieradzki, za 2000 złp. Do roku 1658 pozostawały Kobierzycko wielkie i małe w ręku Korabitów Kobierzyckich; w tym zaś roku Jakób kanonik regularny trzemeszeński i Kazimierz chorążyc bydgoski, bracia Kobierzyccy, sprzedali dziedzictwo swe Mikołajowi Korab Kołdowskiemu za summę 15000 złp. Do końca 17-go w. pozostawało K. w ręku Kołdowskich. W r. 1787 należało do Wyszławskiego, później do Urbanowskich. R. 1836 na licytacyi kupił je senator Prądzyński za 102,000 złp. R. 1881 w kwietniu na licytacyi po Wincentym Prądzyńskim kupili te dobra Łąccy z W. Ks. P. W 17-tym wieku z Kobierzycka małego pisał się historyk, autor „Panowania Władysława IV” Stanisław Pomian Kobierzycki, wda pomorski,ststa wieluński, brodnicki, solecki, skarszewski i t. d.

Kobierzyn, 1.) wś w pow. wielickim, przy drodze z Borka fałęckiego do Skawiny, 7.6 klm. na zachód od Podgórza, 395 rzym. kat. Należy do parafii rzym. kat. w Podgórzu. Więk. pos. p. Maryi Mühleisen ma obszaru 216 mr. roli, 40 mr. łąk i ogr., 91 mr. pastw. i 177 m. lasu; mn. pos. 303 mr. roli, 93 mr. łąk i ogr. i 20 m. past. Lasy przeważnie liściowe otaczają wś od strony północno-wschodniej. Jest tutaj szkoła ludowa jednoklasowa, a według Starowolskiego (Descriptio dioec. crac.) miał się znajdować kościół parafialny, z którego jednak niema śladów. 2.) K., wś w równinach na północ od Tarnowa, przy drodze z tego miasta do Dąbrowy, w pow. tarnowskim, należy do parafii rzym. kat. w Lisiej górze i ma 820 mk. rzym. kat. Więk. pos. (Męciński Józef) ma obszaru 276 mr. roli i 40 mr. łąk; mn. pos. 819 mr. roli, 132 mr. łąk i ogr. i 87 mr. past.

Kobierzyn, niem. *Kobierschin*, rycerskie dobra, pow. starogrodzki, przy granicy pow. gdańskiego, w okolicy lesistej. Obszaru ma mr. 1051; kat. 38, ew. 56, dm. 7. Parafia i poczta Godziszewo, szkoła Szczerbięcin. Odl. od Starogrodu 2 i pół mili. *Kś. F.*

Kobilanken (?), ob. *Kobylanka.*

Kobilaw (dok.), ob. *Kobyła.*

Kobilinnen (niem.), ob. *Kobyliny.*

Kobilla (niem.), ob. *Kobyła* i *Kobyle.*

Kobillas (niem.), ob. *Kobyli las.*

Kobilnik (niem.), pow. złotowski, ob. *Kobylnik.*

Kobinina, niem. *Koebeln*, ob. *Kobelin.*

Kobirwicz, ob. *Koberwitz.*

Kobissau (niem.), ob. *Kobusewo.*

Koblańska Wola, ob. *Wola Koblańska.*

Koblau (niem.), ob. *Koblów.*

Koble, wś, pow. kolski, gm. Kościelec, par. Białków. Odl. 9 w. od Koła, ma 7 dm., 42 mk. Por. *Chełmno* (Kobyle?).

Koblej, niem. *Kabel*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. kalawskim.

Koblenz (niem.), ob. *Koblicy* (łuż.).

Koblicy, niem. *Koblenz*, dwie wsie tego nazwiska, na Łużycach. *a*) w pow. budyszyńskim, na Łużycach saskich. W r. 1875 Serbów 55. W odległości kwadrans drogi ztąd znajduje się grodzisko. *b*) na Łużycach pruskich, w pow. wojereckim, par. ew. Zdżary, miała 1840 r., 134 Serbów; 1860 r., 184 Serbów; 1880 r., 200 Serbów. *A. J. P.*

Koblin, wś, pow. dubieński, z filią katol. parafii Młynów.

Koblin, ob. *Kobylin.*

Kobliw, ob *Koblów.*

Koblów, *Koblowo*, może *Kobłów*, niem. *Koblau* al. *Kobelau an der Oder*, wś, pow. raciborski, nad Odrą, wprost ujścia Ostrawicy, par. Hulczyn; 21 bud., 67 dm., 683 mk. katol., 7 izr.; 52 osad, 1342 mr. rozl. Na Odrze młyn i prom. Ludność pracuje w węglowych kopalniach austryackich. Szkoła od r. 1795. Nad rzeką sterczy tu wielka, 300 stóp wysoka skała granitowo-łupkowa, zwana Landecke, cel wycieczek całej okolicy; na szczycie ruiny starego zamczyska, z których piękny widok na Morawę i Szląsk austr. *F. S.*

Kobło, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło. W 1827 r. było tu 71 dm., 417 mk. Dobra K. składają się z folw. K. i Ciołki al. Józefówka; mają rozl. m. 1146; folw. Kobło, grunta orne i ogrody m. 439, łąk mr. 35, lasu mr. 108, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 604, bud. mur. 4, drew. 19, płodozmian 7 i 9-polowy; folw. Ciołki al. Józefówka, grunta orne i ogrody mr. 502, łąk mr. 26, nieużytki i place m. 14, razem m. 542, bud. mur. 1, drew. 6, płodozmian 7 i 9-polowy, cegielnia. Wieś Kobło osad 68, z gruntem mr. 792. *Br. Ch.*

Kobło *stare*, wś w pow. staromiejskim, 8 kil. na wsch. od sądu powiat. w Starem Mieście 12 kilm. na płd.-zach. od urzędu poczt. i st. kol. w Samborze. Na płn.-wsch. leżą Bereźnica i Czukiew, na płd.-wsch. Błażów, na płd.-zach. Wola Koblańska, na płn.-zach. Straszewice. Przez środek obszaru płynie od płd.-zach. z Woli Koblańskiej, na płn. do Bereźnicy, Krzemianka, dopływ Dniestru. Wzdłuż granicy płn.-zach. płynie dopływ Krzemianki, równolegle do niej; od praw. brz. zasilają ją małe strugi. W płd.-wsch. stronie obszaru nastaje pot. Słonica, płynący na płn.-wsch. do Dniestru. Najwyżej wznosi się płd., lesista część obszaru. Na płd.-wsch. granicy dochodzi punkt jeden 429 m.; ku płn. opada obszar. Na wsch. granicy wznosi się wzgórze Pod Kruszyną do 400 m., na zach. od niego Kobło do 395 m. a jeszcze dalej na zach., niedaleko granicy zach., opada poziom do 348 m. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Krzemianki, w środku między niemi cerkiew (358 m.). Własn. więk. (Antoniego Sozańskiego) ma roli or. 259, łąk i ogr. 9, pastw. 37, lasu 580 mr. Własn. mniej. roli or. 820, łąk i ogrodów 120, pastw. 245, lasu m 2. Według spisu z roku 1880 było 518 mk. w gminie, 41 na obsz. dwor. (obrz. gr. kat. z wyjątkiem 10 rz. kat.). Par. rzym. kat. w Czukwi, grec. kat. w miejscu, należy do dekanatu samborskiego a dyec. przemyskiej i ma filią w Bereźnicy. We wsi jest cerkiew. Są tu także źródła solne, lecz saliny nie było. Wieś należała do krainy gwoździeckiej w ziemi przemyskiej. August III zezwala w r. 1762 Janowi Wojakowskiemu, miecznikowi wiślickiemu, sędziemu grodzkiemu czernichowskiemu i małżonce jego Krystynie z Młockich przelać prawo wójtostwa im dane na Macieja Dniestrzańskiego, skarbnika molińskiego i żonę jego Teresę z Kleczyń-

skich. Ob. Rozmaitości lwow., 1859 nr. 16. Przy licytacyi r. 1859 nabył wieś Adam Sozański za 9.200 zł. m. k. *Lu. Dz.*

Kobłów, rus. *Kobliw*, leśniczówka i karczma na obszarze dworskim Przyłbice, w połud.-zach. stronie wsi, pow. jaworowski. *Lu. Dz.*

Kobłów, ob. *Koblów.*

Kobniowo, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 77 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. łuczajska, 1 dm., 23 mk. katol. (1866).

Koboltaw (dok.), ob. *Kobulty.*

Kobołta, lewy dopływ Reutu, wpadającego do Dniestru.

Koboski, wś szlach., pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty, o 1 i pół w. od Piekut, o 15 w. od m. pow. Ma 16 dm., 136 mr. gruntu, 122 mk. kat., grunta żytnie. K. wspominane w dokumentach od r. 1520. R. 1827 miały 21 dm., 106 mk. *P. Łuk.*

Koboski, wś, pow. bielski, gub. grodz.

Kobószyn al. *Kobuszyn*, wś, pow. mławski, gm Mostowo, par. Szreńsk, odl. o 25 w. od Mławy, ma 9 dm., 115 mk., 319 mr. grun., 22 nieużyt. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozl. m. 329, grunta orne i ogrody mr. 173, łąk m. 60, pastw. m. 32, lasu m. 40, nieużytki i place m. 24, bud. drew. 13, płodozmian 9-polowy. Wieś Kobuszyn osad 8, z gruntem mr. 130.

Kobrowce 1.) wś włośc. i okolica nad rz. Kobrówką, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 25 w. od Szczuczyna. R. 1866 wś miała 13 dm., 140 mk. a okolica 14 dm., 134 mk. 2.) **K.**, folw. pryw. nad rz. Kobrówką, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 25 w. od Szczuczyna, 34 mieszk. (1866.).

Kobryn albo *Kobryny*, przys. Lubelli, w płd. stronie wsi, pow. żółkiewski.

Kobryń, m. pow. gub. grodzieńskiej, nad rz. Muchawcem i rz. Kobrynką, z błot dywińskich wypływającą, o 225 w. od Grodna, ma st. dr. żel. pińsko-żabińskiej, o 22 w. od Żabinki, o 114 w. od Pińska. R. 1878 było tu 7789 mk., tj. 4405 męż., 3384 kob., 2876 praw., 473 kat., 4431 izrael. 9 mah. R. 1817 było dm. 326, 4 mur., ludn. 1427, 899 żyd.; 5 kościołów: 1 kat., 4 praw., 16 żydowskich; fabryk i zakładów przemysłowych 25, produkujących na summę 9,600 rs. i dających zatrudnienie 35 robotnikom; dm. mieszkalnych 1100 (mur. 18) a wszystkich budynków 1280 (mur. 180); mk. chrześcianie rolnicy, a żydzi kupcy i rzemieślnicy. Handel zbożem, solą, okowitą, drzewem i kośćmi; 6 jarmarków; 197 sklepów. Par. kościół katol. Wniebowz. N. P. M., kosztem parafian 1845 z kamienia wzniesiony. Parafia katol. dekanatu kobryńskiego: dusz 5125 (?). Dekanat kobryński w pow. kobryńskim ma tylko 2 parafie: Kobryń i Janów: dusz razem 6,694. W r. 1863 parafij 8: Kobryń, Janów (Iwanowo), Horodec, Braszewicze, Bezdzież, Zbirohi, Dywin i Krupczyce: dusz razem: 5905 było. Paraf. K. ma powierzchnię płaską z pagórkami, lasy, błota, grunt lekki żwirowaty; rzeki: Muchawiec, Mucha, Horodecznianka, Szewenka, Szewnia, Połonna, Turosa, Trościanica, Kanina (Lachnicki). Dawna to jest, pisze Baliński, osada słowiańska i dawny zamek, który wznieśli może kniaziowie od książąt wołyńskich pochodzący. Włodzimierz Wasilkowicz ks. włodzimirsko-wołyński zapisał w r. 1286 dwoma testamentami żonie swojej Oldze Romanównie Kobryń i Horodel z mytem. Później kniaziowie zależnie od zwierzchnictwa w. książąt Litwy tu panujący, byli już z rodu Olgierdowego, co od syna jego Włodzimierza ks. kijowskiego pochodzili. Z początku K. razem z Pińskiem w jednem ręku zostawały; zdaje się, że i za Jagiełły trwał jeszcze ród książąt kobryńskich, i nie prędzej wygasł, jak pod Zygmuntem I. Iwan Siemionowicz ks. kobryński, dzierżawca całej ziemi żmudzkiej, i żona jego Teodora, wydali przywilej w K. pisany dla cerkwi prużańskiej. Około 1497 r. fundowali oni dla mnichów wschodniego obrządku w K. monastyr św. Spasa, z nadaniem dziesiątej miarki z młyna na Kobrynce, a dziesiątej kopy ze wszelkiego zboża z zamku, i 16 miednic miodu, oraz dwóch karczem w mieście. Na początku wieku XVI zgaśli oboje księstwo, nie zostawiając, jak się zdaje, potomstwa, i w cerkwi pomienionego klasztoru zostali pogrzebani, a Zygmunt I, jak wiele innych dzielnic książęcych w Litwie, zjednoczył księstwo kobryńskie z państwem swojem, wcieliwszy ten kraik pod nazwaniem powiatu do wtwa podlaskiego; dopiero zaś 1569 roku, przy utworzeniu nowego wtwa, zaczął K. należeć do Brześcia. Zygmunt I nadał jednak to miasto w dożywocie Wacł. Kostewiczowi marszałkowi, a 1519 r. zastrzegł: że po jego zgonie zamek z ekonomią obejmie królowa Bona. Już wtedy znajdował się tu kościół rzym. kat. pod wezwaniem św. Hieronima ze szpitalem, ponieważ ów donataryusz Kostewicz, czyli raczej Kościewicz, fundował przy nim altaryą ś. Anny. Około 1549 roku objęła Bona bogate starostwo kobryńskie, i używała dochodów jego aż do wyjazdu swego do Włoch 1556 r. W aktach miejskich znajduje się list jej dany w Grodnie 20 grudnia 1552 r. do starosty kobryńskiego Stan. Chwalczewskiego, z rozkazaniem: aby zasłużonemu przy dworze jej złotnikowi, Piotrowi Neapolitańczykowi, wyznaczył plac dostatni na budowanie domu i zagrodzenie i ogrodu, gdzieby mógł swobodnie zajmować się swojem rzemiosłem. Włoch ten i następcy jego uwolnieni zostali od wszelkich podatków miejskich i zamkowych; sta-

rosta wyznaczył mu plac nad Kobrynką, na rozkaz zaś królowej dom dla niego przez włościan ekonomii został zbudowany. Zapewne po wyjeździe Bony, zaczął Kobryń z całą majętnością należeć do stołu królewskiego. R. 1563 Dymitr Sapieha, zesłany od Zyg. Augusta, dopełnił lustracyi ekonomii. Z niej widać, że miasto posiadało 130 włók ziemi, z których 78 były podległe opłacie czynszu, z każdej po gr. 30, a za tłoki po gr. 12; włók zaś 22 było zupełnie wolnych od wszelkich opłat i powinności, t. j. na urząd zamkowy włók 3, ihumena 2, dyakonów cerkwi Spaskiej 2, na trzy cerkwie: Przeczystej, Piotrowską i św. Mikołaja włók 6, na wójtostwo 1, na puszkarstwo 1, na mularstwo 1, kowalstwo 1, rybołóstwo 2, i t. d. Ostatnie zaś włók 30 policzone są miastu, jako naddatek, dla błot i nieużytków, bez żadnej opłaty. Ulice miasta były następne: Czarnawczycka, Rateńska, Pińska, przy której 28 placów, jako należące do plebanii, wolne od wszelkiej opłaty; Błocka nad Kobrynką, Ostromęcka i Brzeska, obie za Muchawcem. Oprócz czterech cerkwi ruskich, wymieniony w lustracyi kościół parafialny katolicki przy ul. Pińskiej. Zamek był drewniany i mocno nadrujnowany. Inwentarz r. 1597 taki jego podaje opis: składał się z dwóch zamków: górnego i dolnego; każdy z nich otoczony był wałami i wieżami, do których prowadziły bramy z mostami zwodzonemi. Uzbrojenie całej warowni liche, zaledwo około 20 dział i moździerzów było i tyleż rusznic, a kul żelaznych i kamiennych po 3 kopy; dozorcą tego rynsztunku wojennego był puszkarz, mający także obowiązek robienia corocznie po kilka rusznic. Po zgonie Stefana Batorego ekonomia oddana została przez stany królestwa w oprawie królowej Annie Jagielonce, pozostałej po nim wdowie. Ona to, troskliwa o pomyślność tego wszystkiego co ją otaczało, przybywszy 1589 r. do Kobrynia, wyzwoliła miasto z pod praw ziemskich i obdarzyła je przywilejem 5 stycznia, zapewniającym swobody municypalne prawa magdeburskiego; zyskał oraz Kobryń wolny wręb do puszczy na opał i budowę, mianowicie ratusza, jarmarki na Narodzenie P. Maryi i na Trzy króle, targi co poniedziałek, a w dodatku za herb: wizerunek św. Anny; szlachta, posiadająca domy, prawu miejskiemu miała odtąd ulegać; Żydzi zaś co do korzyści handlowych równy udział z chrześciańskiemi mieszczany otrzymali. O nich jednak Zygmunt III, potwierdzając przywilej t. r., zupełnie zamilczał. Smierć Anny Jagielonki przeniosła posiadanie ekonomii w oprawie do królowej Konstancyi żony Zygmunta III. Rewizya tych dóbr, r. 1618 dokonana, okazuje: że przywilej od poprzedniczki nadany, niewiele jeszcze na dobry byt i porządek wpłynął; wszakże dochód z samego miasta był znaczny, bo 788 kop lit. przenosił. R. 1626 pamiętny jest dla Kobrynia odprawianiem synodu 6 września przez duchowieństwo unickie pod przewodnictwem metropolity Józefa Welamina Rudzkiego. Składali to zgromadzenie biskupi: Joachim włodzimierski i brzeski, Jeremiasz ostrogski i łucki, Grzegórz piński i i turowski, Leon smoleński i czernichowski, Atanazy przemyski i samborski, oraz Antoni arcybiskup połocki. Na tym synodzie, którego ustawy potwierdził r. 1629 papież Urban VII, postanowiono ze składek duchowieństwa założyć seminaryum dla księży wyznania greckiego w metropolii kijowskiej. Zatrzymał się tu Jan Kazimierz 1653 r. czas niejakiś przy końcu lutego, jadąc z Grodna, a we dwa lata potem Szwedzi zrabowali i spalili miasto. R. 1662 usadowiło się pod Kobryniem wojsko litewskie, które się pod marszałkiem Żeromskim skonfederowało z powodu niewypłaconego mu żołdu, i pomimo wysłanych do siebie komisyj, dopóty w związku trwało, aż póki król nie uczynił z niem pewnego układu. Upadek miasta tak był wielki, że oprócz Jana Kazimierza, następnie po nim Jan III r. 1689 uwolnił mieszczan od poczty W. Ks. Lit., ratusz zaś, jako zupełnie zrujnowany, od wszelkich podatków i egzakcyj. August II, potwierdzając dawne przywileje 1701 r. też same swobody mieszkańcom jego na dłuższy czas zapewnił. Pomimo tego, tak dalece upadł Kobryń i zupełnie przyszedł do ubóstwa, że nie można było znaleźć między mieszczanami zdolnych osób do piastowania urzędów podług praw magdeburskich. W aktach magistratu znajduje się pod 25 czerwca 1710 r. zapisane postanowienie: iż kiedy będą zasiadali na sądy każdej środy i piątku, według zwyczaju i praw postanowionych, powinni trzeźwo zasiadać wszyscy, wódki nie pijąc, pod winą kop. dwóch na JP. wójta i w turmie siedzeniem dni trzy. R. 1706 pojmawszy Szwedzi 3 burmistrzów, zagrozili: że nietylko ich na gardło skarzą, ale miasto z kościołami i cerkwiami ogniem zniszczą, jeżeli nałożonej kontrybucyi nie wypłacą; zebrana 13 czerwca cała gromada miejska, postanowiła wybrać po tynfie od każdej głowy obojej płci z mieszczan, a po 2 tynfy od postronnych. Do uzupełnienia klęsk spadłych na Kobryń, powietrze morowe 1711 r. znaczną część ludności wygubiło, a pożar t. r. przypadły, większą połowę domów w popiół obrócił. Takim sposobem do ostatniego upadku przyprowadzone miasto, postradało wreszcie r. 1766 w skutek ustawy sejmowej, prawo magdeburskie, raz nazawsze będąc przyłączonem do dóbr stołowych ekonomii brzeskiej. Z rozporządzenia podskarbiego N. L. Antoniego Tyzenhauza, za-

łożono r. 1768 pod samym Kobryniem folwark zwany Gubernią, dokąd się przeniósł zarząd klucza kobryńskiego; i od tego czasu nastąpiło zupełne zamku dawnego opuszczenie; powstała zaś nowa ulica Guberniańska do Gubernii wiodąca. (Klucz kobryński, zawierający dusz męzkich 6,922, darowany został przez ces. Katarzynę 1795 r., feldmarsz. Suworow, z wyjątkiem miasta, które, na przedstawienie jenerałguber. Litwy ks. Repnina, obrócone zostało na miasto powiatowe gubernii grodzieńskiej. Jednakże 1796 r. zamek z obszernem podzamczem oddano na własność ks. Suworowa, który kazał go zupełnie rozebrać, sam zaś mieszkał w Gubernii, dopóki nie został wezwany od cesarza Pawła do Petersburga. Syn feldmarszałka Arkadyusz rozprzedał częściami różnym osobom ogromne dobra kobryńskie). Udając się Stan. August na sejm grodzieński 1784 r,, przybył tu 3 września. Przed miastem spotykali króla Imci mieszczanie, dalej Żydzi, których rabin dziwacką mową swoją mocno N. Pana zabawił. Ofiarowali oni głowę cukru, niebieską materyą otoczoną bitemi ze srebra i pozłacanemi literami, słowa jakieś hebrajskie wyrażającemi. R. 1812 w lipcu Lambert pobił pod K. Francuzów (Sasów). *Pow. kobryński* zajmuje 46453 w. kw.; mk. 118599; kat. 2808 (?), praw. 100893, żyd. 12389, prot. 99; posiada kościołów kat. i kaplic 3, praw. 84, żydów. 23, protest. 1; fabryk i zakładów przemysłowych 43 produkujących na summę 167,618 rubli. Powiat dzieli się na 5 okręgów administracyjnych: 1 okrąg posiada gminy: pruskowską, rzyczniańską, zbirohowską, sechnowierską, strzygowską, kozicką, podlaską, zaleską; 2 okrąg: dywińską, mokrzańską, wierzholeską, błocką, oziacką; 3 okrąg: antopolską, wołowelską, imienińską, zielowską, słowską, horodecką; 4 okrąg: drohiczyńską, chomską, bezdzieską, opolską, braszowierską, osowiecką; 5 okrąg: janowską, worocewicką, odryżyńską, motolską, drużyłowiecką, osowniecką. Prócz tego dzieli się na parafie katolickie 2: kobryńską i janowską; stacye pocztowe: kobryńska, drohiczyńska, chomska, janowska, horodecka, piotrowicka; miasteczek oprócz Kobrynia: Dywin, Horodec, Antopol, Drohiczyn, Chomsk, Motol, Iwanowo (po polsku Janowo). Położenie nizkie, mokre $1/3$ zasiana, reszta łąki, lasów $1/4$ całej przestrzeni. Przez większą część powiatu przepływa Muchawiec, a dalej przechodzi w kanał dnieprowsko-buski, i idzie wzdłuż dopóki nie połączy się z Prypecią w powiecie pińskim. Na 425417 dzies., rozl. jest 26061 rządowej, 72809 lasów. Fabryk wódki 11 z prod. 127775 rs.; browar 1 z prod. 1400 rs.; oleju 8 z prod. 6841 rs.; skór 9 z prod. 10859; szkła 1 z prod. 1000; cegielń 5 z prod. 10605 rs.; miedzi 8 z produk. 2344. Okręgi: Chodosy, Dywin, Antopol, Drohiczyn, Janów; gmin 31. Roku 1857 powiat miał 26 gmin wiejskich; 340 wsi, 25374 włościan-mężczyzn, 302 obyw. ziem. Miał 5 dekanatów prawosł.: kobryński, antopolski, janowski, czarnawczycki, bezdzieski; parafij 64, dusz 81,699. Dekanat kobryński miał parafij 15, wiernych 16,358. Miejscowość wogóle nizka i płaska; gleba szczególniej w południowo-wschodniej części powiatu urodzajna. Gospodarstwo z małemi wyjątkami rutyniczne 3-polowe, dające jednak pomyślne rezultaty. Przemysł w samym Kobryniu żaden, przemaga zduństwo, szewctwo i garbarstwo, wyroby tanie lecz złe. Handel ogranicza się do wyzyskiwania na zbożu i systematycznego tępienia lasów, która to spekulacya sowicie opłaca się handlarzom; zamożnością i przedsiębierstwem odznaczają się Żydzi antopolscy. Życie społeczne zawarte w kółkach domowych; pracy dużo, oszczędność średnia; u większości ziemian dobrobyt widoczny, a przynajmniej możebny; mniejszość, w braku silnej woli i chęci do pracy, własność ziemską wydzierżawia, gotując sobie pewną ruinę. Spora ilość domów, w czasach przejściowych reformy, padła ofiarą lichwy. Ludność oświeceńszą stanowi stan szlachecki, rodów historycznych i fortun kolosalnych niema, ziemianie zaś średniej zamożności na jednej lub kilku wsiach przeważają, dzierżąc takowe w spadku lub w dorobku. Oświata w powiecie niemożebna; oprócz 2-klasowej szkółki powiatowej i tak zwanych szkół ludowych elementarnych, żadnych zakładów niema. W gimnazyach pogranicznych królestwa przewaga tutejszej młodzieży. Posiłek umysłowy powszechnie czerpany z Warszawy, belletrystyka i illustracye przeważają. Włościanie pracowici lecz bez oświaty. *F. S.*

Kobryń, rz., dopływ rz. Stuhny w gub. kijowskiej. Nad K. leży wieś Obuchów.

Kobryniec, niewielki folwark w północnej stronie pow. słuckiego, o wiorst prawie 10 od miasteczka Kopyla, w okr. policyjnym kopylskim położony. Ma łąki obfite, grunta dobre. *Al. Jel.*

Kobrynowa Hrebla al. *Sokołowa*, wś nad rz. Makszybołoto, pow. humański, o 7 w. na płn. od Talnego, ma 813 mk., 2215 dzies. rozl., należy do dóbr Talne, założona w XVIII w., ma cerkiew ś. Mikołaja z r. 1768. O 3 w. od K. H., przy drodze ze Zwinogródki do Humania, leży wś Sokołóweczka, 306 mk., 890 dz. ziemi.

Kobrynowo, wś, pow. zwinogródzki, od Zwinogródki w. 22, od st. pocztowej Hussakowej w. 5, od m. Talnego w. 10, okolica górzysta; zarząd ekonomiczny i miejsce zamieszkania rządcy dóbr Bużanka Potockich. Według

podań w starożytności w tej wsi były klasztory i dla tego 2 mogiły usypane zowią monastyrami. Mieszk. 1350. Część wsi nazywa się Hulajką, ma osobną cerkiew paraf. i mk. 550. Paraf. katol. w Zwinogródce, zarząd polic. w Kobrynowie. Cerk. murowana, jedna z najbogatszych w pow., wybudowana kosztem byłej dziedziczki hr. Arturowej Potockiej. *Dr. T. H.*

Kobryński kanał, albo *Horodecki*, ob. *Horodec*.

Kobryński Rów, rz., lewy dopływ Muchawca.

Kobryny, ob. *Kobryn* i *Kamionka wołoska*, III, 788.

Kobrzeniec, al. *Kobrzyniec* (stary i nowy), wś włośc., kol. i dwa folw., pow. rypiński, gm. i par. Rogowo. Odl. 13 w. od Rypina. K. stary ma 31 osad, 30 dm., 231 mk., 869 mr. obszaru, w tem 569 mr. włośc. i kolon. We wsi sklep i kuźnia. K. nowy ma 22 dm., 253 mk., 654 mr. obszaru, w tem 130 m. włośc. i 51 mr. nieużytków. W pobliżu leży uroczysko Łosiaki. Według. Tow. Kred. Ziem., folw. K. stary, rozległy mr. 343: grunta orne i ogr. mr. 222, łąk mr. 106, nieużytki i place mr. 15; bud. mur. 1, drew. 7, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś Kobrzeniec stary osad 31, z gruntem mr. 569. Folw. K. lit. A. B. D., rozległy mr. 487, grun. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 30, pastw. mr. 73, lasu mr. 81, nieużytki i place mr. 5; bud. drew. 8; są pokłady torfu. Wieś Kobrzeniec nowy lit. A. B. D. osad 15, z gruntem mr. 130. Folw. K. nowy lit. C. rozległy mr. 182, grunta orne i ogr. mr. 154, łąk mr. 6, pastw. mr. 16, nieużytki i place mr. 6; bud. drew. 5. Płodozmian 6-polowy, pokłady torfu. R. 1789 K. wielki był własnością Felicyana Mazowieckiego i czterech szlachty, wysiew 39 kor. żyta; zaś K. stary, włść Mateusza Swięcickiego, wysiew 30 kor. żyta; 100 złp. czynszu.

Kobule, węg. *Lofalu*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół kat. paraf., pastw., łąki, lasy, 613 mk. *H. M.*

Kobulty, niem. *Kobulten*, wś kościelna ewangielicka, pow. szczycieński, na polsko-pruskich Mazurach, st. p. Bischofsburg. Kościół wspomina Henneberger r. 1595; proboszczów ma od r. 1599. K. powstały na obszernem terytoryum 350 włók, nadanem r. 1388 Filipowi von Wildenaw; jako wś kościelna istniała już r. 1409. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 389.

Kobura, góra w południowo-wsch. stronie wsi Jamielnicy, w pow. stryjskim; wznosi się 773 mr. npm., z pod niej, od str. południ.-zach., wytryska pot. Jamielnica (ob.). Dłg. g. 41° 10', sz. g. 49° 9' 40''. Wody z K. płyną na płd. i zach. do Jamielnicy, dopływu Dniestru.

Kobus, ob. *Kobusz*.

Kobusch-Theerofen (niem.), ob. *Kobusz*.

Kobusewo albo *Kobysewo*, niem. *Kobissau*, rycer. dobra, pow. kartuski, $^1/_4$ mili od bitego traktu lezieńsko-wejherowskiego, 514' nad poziomem morza, nad strugą Słupianką. Obszaru liczy mr. 3149, katol. 141, ew. 56, dm. 21 (r. 1865). W miejscu gorzelnia i cegielnia; parafia i szkoła Przodkowo, poczta Kartuzy, dokąd odległość $^1/_8$ mili. K. jest wieś prastara. Swiadczy o tem cmentarzysko pogańskie przy wsi, za tz. Brozowem błotkiem, niedawno odkryte; ma ono postać mogił kamiennych gromadnych (Tow. nauk. w Toruniu I roczn. 24). Znajdowały się tu huty szklane i żelazne. Oddawna była ta wieś, jak się zdaje, w posiadaniu krzyżaków. R. 1442 mistrz w. krzyż. Konrad von Erlichshausen zapisał na dziedziczną własność polskiem prawem 24 włók ze wsi swojej K., jakiemuś Jerzemu Malleator (hamernik) wraz z sołectwem, hutą żelazną i szklaną (officina vitriaria ferrariaque). Sądy mniejsze i większe, nawet nad poddanymi krzyżackiemi, w granicach wsi także mu odstąpił, nic zgoła dla siebie nie wyjmując. Darował mu i podatki stare prawa polskiego: „Vaccas, porcos aliaque omnia juxta jus polonicum dari consuetu remittimus.“ W oznaczeniu granic zachodzi między innemi góra Kuttelberg, prata Czelzeminskiana, wieś (teraz niewiadoma) Czelzeminsk. Następnie dobra te znowu do rządu przypadły. R. 1570 jest tu tenutarius regius Tomasz Sokołowski. Później zaś są w posiadaniu szlachty. R. 1780 posiadacz Czarliński. Obecnie posiada K. dawniejszy nauczyciel gimnazyalny Szreder (polak), który ma za żonę Bardzką wdowę; wykupili te dobra ostatniemi czasy od niemca. *Ks. F.*

Kobusy, wś nad Okrzeją, pow. łukowski, gm. Sobolew, par. Maciejowice. W 1827 r. było tu 9 dm., 61 mk., obecnie 11 dm., 101 mk.; 236 mr. obszaru.

Kobusy, niem. *Kobussen*, dobra, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork.

Kobusz, 1.) wś i gm., pow. szamotulski, 2 miejsc., a) K., wś; b) Gogolice (Jagolitz), wś; 13 dm., 153 mk., 150 ew., 3 kat., 22 analf. Najbliższa poczta i telegr. w Sierakowie (Zirke); st. kol. żel. we Wronkach. 2.) K., niem. *Kobusch-Theerofen*, leśnictwo, pow. szamotulski, 2 dm., 11 mk., należy do dom. Ćmachowa.

Kobuszyn, ob. *Kobószyn*.

Kobuzów, ob. *Kłusów*.

Kobuzy, wś włośc., pow. wilejski, o 15 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 10 dm., 103 mk. (1866).

Kobyla, strumień, bierze początek pod Kroczycami, w pow. olkuskim, na wschód od Włodowic, płynie ku północy i pomiędzy Zdowem a Białą wpada do Krztyni z praw. brzegu. Długi 4 wiorsty. *J. Bliz.*

Kobyla, wieś, pow. nowogradwołyński, gm.

piszczowska, włościan dusz 340, ziemi włośc. 1175 dzies. Należy do klucza piszczowskiego. Własność hr. Maryi z Sanguszków Potockiej.

Kobyla, wś włośc., pow. bielski gub. grodzieńskiej, par. pierlejewska.

Kobyla, wś, pow. zbaraski, na samej granicy Galicyi i Wołynia, w pasie granicznym, o 19.7 kil. na północo-zachód od Zbaraża; przestrz. poś. więk 1058, a włośc. 1488 m. Lud. rzym. kat. 118, par. w oddalonych o 2 mile Opryłowcach; gr. kat. 772, par. Iwaniczany; kasa poż. z kapitałem 585 złr. Właśc. więk. posiadłości Smarzewski Aleksander. *B. R.*

Kobyla, ob. *Kobylawieś.*

Kobyla biel, os., pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. 35 w. od Przasnysza, ma 1 dm., 7 mk.

Kobyla *chmielowa* al. *chmielewce*, wś nad rz. Strużką, pow. sieradzki, gm. Szadek, par. Rososzyca. W 1827 r. było tu 20 dm., 71 mk., obecnie 7 dm., 71 mk. Do K.-ch. należała przyległość Boczki (A. i B.). Według Tow. Kred. Ziem. folw. Kobyla-Chmielowa al. Boczki, (z wsiami Kobyla-Chmielowa, Boczki i Boczki Kobylskie) rozległy mr. 1111; grunta orne i ogrody mr. 545, łąk mr. 81, pastw. mr. 20, lasu mr. 435, nieużytki i place mr. 30. Bud. mur. 6, drew. 4. Płodozmian 7 i 11-polowy. Młyn na prawach wieczysto czynszowych. Wieś Kobyla Chmielowa osad 7, z gruntem mr. 68; wś Boczki osad 10, z gruntem mr. 59; wś Boczki Kobylskie osad 11, z gruntem 92. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 389, 415.

Kobyla *miejska*, wś, os. karczemna i os. leśna, pow. sieradzki; odl. 28 w. od Sieradza. W 1827 r. bylo tu 10 dm., 84 mk.; obecnie wś ma 18 dm., 173 mk., zaś os. karcz. 2 dm., 5 mk., a os. leś. 1 dm. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 440.

Kobylaczek Wielki, rz., prawy dopływ rz. Worskły, która z lew. brz. do Dniepru uchodzi.

Kobyla głowa, ob. *Haligowce* i *Inwałd.*

Kobylagóra, wś, dawniej podobno mko, pow. ostrzeszowski, blisko granicy szląskiej, otoczona wzgórzami piaszczystemi. W okolicy znajduje się wiele rudy żelaznej. Mnóstwo żuzli, jakie są nagromadzone, świadczy o tem, że niegdyś były tam huty żelazne. Żuzle zawierające do 30% czystego żelaza były przez długi czas artykułem handlu, odchodzącym do kopalń górnoszląskich, aż do zniesienia cła od żelaza. Od tego czasu eksport ustał; 41 dm., 359 mk., 76 ewang., 123 katol., 160 żydów, 100 analf. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, chowem bydła, handlem nierogacizną. Kościół kat. paraf. dekan. ostrzeszowskiego; kościół w Myślniewie do tejże paraf. się liczy. Jarmarków 4. W okolicy dwie są gorzelnie. Siedziba komisarza obwodowego. Agentura pocztowa. Poczta listowa do Ostrzeszowa, gdzie (Schildberg) jest st. kol. żel., o 9 kil. *M. St.*

Kobyla górka, wzgórze śród bagien, koło wsi Dąbia, w pow. łukowskim, kilka metrów wysokie. Tę samą nazwę spotykamy w Krynicy, zdrojowisku karpackiem; nosi ją tam wzgórze wprost budynku kąpielowego położone (Pam. Fizyogr., 192).

Kobylak, os., pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Kobyłka.

Kobyla Kępa, niem. *Kobbel-Kaempe*, 1.) os. do Sztutowa, pow. gdański, nad zatoką Swieżą, gdzie północne ramię Wisły elbląskiej uchodzi, na mierzei. 2.) K., os. na kępie, po nad zatoką Swieżą, pow. malborski, należy do gminy Stobbendorf. *Kś. F.*

Kobylaki, 1.) okolica, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz. W jej obrębie leżą następne wsie i osady, odl. 13 do 15 w. od Przasnysza: a) K.-*Czarzaste.* W 1827 r. było tu 9 dm., 65 mk., obecnie 10 dm., 100 mk., 232 mr. gruntu. b.) K.-*Konopki.* W 1827 r. było tu 9 dm., 57 mk., obecnie 9 dm., 70 mk., 217 mr. gruntu, 3 nieuż. c) K.-*Korysze.* W 1827 r. było tu 7 dm., 48 mk., obecnie 8 dm., 108 mk., 162 mr. gruntu, 4 nieuż. d) K.-*Pietrusy*, 4 dm., 18 mk., 69 mr. gruntu, 1 nieuż. e) K.-*Szczepanki*, 4 dm., 20 mk., 88 mr. gruntu, 2 nieuż. f) K.-*Włodki*, 1 dm., 9 mk., 20 mr. gruntu, 1 nieuż. 2.) K.-*Wólka*, wś, pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Chorzele, 9 dm., 116 mk., 371 mr. gruntu, 96 nieuż.

Kobylaki, wś i folw., pow. wołkowyski.

Kobylaki, wś, pow. zwinogródzki, par. Łysianka. Należy do Ostrogowa.

Kobylaki, ob. *Kobielaki.*

Kobylaki, starostwo niegrodowe kobylackie mieściło się w wojew. witebskiem, powiecie orszańskim. Wedle metryk litewskich powstało z dawniejszego starostwa orszańskiego, w pierwszej połowie XVIII stulecia, przed r. 1736, i składało się z dzierżawy Kobylaki pod Orszą z przyległościami. Kolejno posiadali je: Piszczała, podstoli orszański; następnie Augustyn Biłuński; w r. 1738 Jan Józefowicz Hlebicki, starosta orszański, a wreszcie z mocy przywileju Augusta III z d. 13 sierpnia r. 1759 Michał Gojdomowicz, który z tego szczupłego starostwa opłacał kwarty tylko złp. 54 gr. 26. Od d. 16 września 1772 r. przeszło pod panowanie rosyjskie.

Kobyla łąka, 1.) wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz. W 1827 r. było tu 13 dm., 119 mk., obecnie 11 dm., 189 mk., 182 kat., 7 ewang. Ziemi 612 m., lasu 127 m. Włościanie mają 80 m. gruntu. Według Tow. Kred. Ziemsk. folwark Kobyla łąka (z nomenklaturami Szczerkowo i Łysa góra oraz wsiami Kobyla łąka i Brzozowo) rozległy mr.

786; grunta orne i ogrody mr. 522, łąk mr. 113, pastw. mr. 30, wody mr. 1, lasu mr. 82, zarośli mr. 8, nieużytki i place mr. 30; bud. mur. 5, z drzewa 9, dwa młyny wodne w nomenklaturach Szczerkowo i Łysa góra; pokłady torfu; wieś Kobyla łąka osad 33, z gruntem mr. 80; wieś Brzozowo osad 3, z gruntem mr. 100. 2.) K., wś i folw. nad rz. Lutą (Działdówką?), pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, paraf. Poniatowo, o 21 w. od Konopek. Ma 14 dm., 150 mk., obszaru mr. 619 a mianowicie: grunta orne i ogrody mr. 408, łąk mr. 59, pastw. mr. 125, nieużytki i place mr. 27; bud. mur. 2, z drzewa 10; wieś Kobyla łąka osad 15, z gruntem mr. 43.

Kobyla łąka, por. *Sosnowo*.

Kobylanka i *Kobylańska Wólka*, wsie, pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Dobre. W 1827 r. Kobylanka miała 15 dm., 128 mk. Folw. Kobylanka (z wsią Kobylanka i Wólka Kobylańska) podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 857, grunta orne i ogrody mr. 370, łąk mr. 14, pastw. mr. 23, lasu mr. 374, zarośli mr. 45, nieużytki i place mr. 31; wieś Kobylanka osad 20, z gruntem mr. 127; wieś Wólka Kobylańska osad 8, z gruntem mr. 145.

Kobylanka, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 49 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 13 mk., młyn wodny (1866).

Kobylanka, wś na półn. krańcu powiatu bobrujskiego, przy drodze ze wsi Ostrowia do wsi Czerowacza, niedaleko rz. Nieseły, ma 22 osady i cerkiew. Miejscowość poleska, grunta lekkie. *Al. Jel.*

Kobylanka, wś, pow. zwinogródzki, od Kaligórki suchej w. 10, od Zwinogródki 95 w. Cerkiew par. w Kaligórce-Suchej. Własność dziś Dobrzyńskiego. Blisko rz. Wysi, przy samej gub. chersońskiej, 240 dz. ziemi. Była tu niegdyś cerkiew, do której zaliczały się wsie: Potok, Sokołówka i Lisicza-Bałka

Kobylanka, wś, pow. orszański. Dobra pojezuickie, opłacały kwarty 2400 zł. Roku 1780 we władaniu Ign. Jeśmana (za ewikcyą dóbr jego Sliźnie i Januszkiewicze w województwie mińskiem). Por. *Kobylaki*.

Kobylanka, wś, pow. gorlicki, leży na prawym brzegu Ropy, w pobliżu ujścia Sękowy, o 5 klm. na północ od Gorlic, ma parafią rz.-kat. i liczy 1328 mk. rz.-kat., z których 72 przebywa na obszarze więk. pos. Grunta położone na porzeczu są urodzajne a lasy ochronione. Ludność obok rolnictwa trudni się garncarstwem. K. jest siedzibą zarządu znacznego majątku, obfitującego w źródła nafty. Była dawniej własnością Wielopolskich, później Jabłonowskich, obecnie obszar więk. pos. należy do sukcesorów Aleks. Skrzyńskiego. Jest tutaj szkoła ludowa i piękny pałac z parkiem. Więk. pos. ma obszaru 358 m. roli, 66 mr. łąk i ogr., 84 mr. pastw. i 145 mr. lasu; mn. pos. 685 mr. roli, 138 mr. łąk i ogr., 197 m. pastw. i 60 mr. lasu. Fundacya parafii nieznana, była jednak już w 1655. Teraźniejszy kryty miedzią murowany kościół zbudował Ignacy hr. Wielopolski w 1750 r. W kościele znajduje się obraz Ukrzyżowanego Zbawiciela, według podania pobłogosławiony przez papieża Urbana VIII i darowany Janowi hr. na Żywcu Wielopolskiemu. Do tego cudownego obrazu odbywają się liczne pielgrzymki od wiosny aż do zimy. Prócz kościoła parafialnego są tutaj trzy kaplice murowane, mianowicie jedna z obrazem M. B. Bolesnej, druga na cmentarzu kościelnym a trzecia na cmentarzu publicznym. Parafia należy do dyec. przemyskiej dek. bieckiego. Są do niej dołączone cztery wsie: Dominikowice, Klęczany, Męcina wielka i mała. Ogólna liczba mieszkańców całej parafii wynosi 2942 rz.-kat. i 16 izrael. *Mac.*

Kobylanka al. *Kabylonka*, *Kabelunki*, *Kobielanka*, niem. *Kabilunken*, *Kabelunken*, *Kobielanken*, trzy posiadł., pow. grudziąski. a) *K. wielka*, niem. *Gr. Kabilunken*, włośc. wś, nad strugą Gacią, w błotnistem położeniu, 1 i pół mili od Grudziądza. Obszaru liczy mr. 506, bud. 38, dm. 14, kat. 1, ew. 99. Parafia Okonin, szkoła w miejscu, poczta Grudziądz. O początkach tej wsi nie wiemy. Pierwszy raz wspominana r. 1664; była wtedy dobrami star. pokrzywińskiego. Do roku 1762 trzymał ją w dzierżawie książę Radziwiłł, star. pokrzywińskí. R. 1766 wystawia kontrakt na tę wieś Jadwiga Teresa hr. z Lubrańców Dąbska, star. pokrzywińska, na 40 lat; włók było wtedy 7, gburów 10: Jan, Mich. i Jakób Strehl, Herman Schwerdsfeger, Jakób Kilman, Dawid Schröder, Dawid Fencki, Tom. Nickel, Jan Dau i Jerzy Stelmach; dawali czynszu 20 tal., kury 4, mędel jaj i 1 fl. stróży. Od włóki mieli szarwark: zorać 3 morgi, 1 dzień mierzwę wozić, 1 dzień robić z kosą, 1 z rydlem, 1 zboże wozić. Piwo mogli sobie warzyć i sołtysa obrać, od którego była apelacya na zamek co miesiąc raz. R. 1829 wś K. wydana na własność za rocznym czynszem 194 tal. Frölich, Gesch. des Kreises Graudenz str. 170. b) *K. panieńska*, niem. *Nonnenkabelunken*, włośc. wś, w błotnistem położeniu nad jeziorem i strugą, obszaru liczy mr. 440, bud. 11, dm. 4, kat. 1, ew. 42. Parafia Błędowo, szkoła Piaski, poczta Grudziądz. Wieś tę posiadały dawniej pp. benedyktynki w Grudziądzu, które ją w dzierżawę zwykle dwu gburom wypuszczały. Po okupacyi rząd pruski zabrał K. R. 1782 wydał 1 i pół włóki w wieczystą dzierżawę za rocznym czynszem 50 tal. R. 1804 wydał 2 wł. za 79 tal. czynszu. Prawa własności nadane włościanom z r. 1833. Ob. Frölich, l. c. c.) *K.* al. *Kobielanka*, niem. *Kobilanken*, wybud.

w błotnistem położeniu nad strugą i jeziorem. Parafia Błędowo, szkoła Piaski, poczta Grudziądz. Osada ta była początkowo pustkowiem o 1 włóce, należącem do rycer. dóbr Dębieńca. R. 1759 Katarzyna Trzcińska z domu Potocka, właścicielka Dębińca, sprzedała ją Krystynowi Rawie za 300 zł., i 60 zł. rocznego czynszu. Do pustkowia należała sadzawka zwana Czyste. Drzewa do budowy mógł brać nabywca z lasu pańskiego na 3 zł. rocznie; szarwarku nie odrabiał: piwo i wódkę zobowiązany brać z folwarku. Kontrakt sprzedaży wystawiony był na lat 40. R. 1819 dobra te puszczone w wieczystą dzierżawę, r. 1820 oddzielone od Dębieńca. Dzierżawca dał gotówki 1800 tal., rocznego czynszu płacił nadto 40 tal. R. 1854 dzierżawa skupioną została. Ob. Frölich, l. c. str. 177. *Kś. F.*

Kobylanka, w dok. *Cobilanc*, nazywała się łąka w ziemi gniewskiej położona opodal wsi Pomyj i Kleszowa zaginionego, w pow. teraźn. kwidzyńskim; obecnie nieznana. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kobylanka al. *Piaski*, rzeczka, bierze początek pod wsią Parznicą na połud. od Radomia, płynie ku wschodowi i za Skaryszewem, na prost Niezdarczowa dolnego, wpada z lewego brzegu do Chotczy. Długa 15 w. *J. Bliz.*

Kobylanka, potok, wypływa w obr. gm. Dominikowic, w pow. gorlickim, w połud. jej stronie, z pod płn.-zach. stóp góry Pod Trąbą zwanej 554 m., płynie na północ łączkami przez wieś Dominikowice, a tuż przy granicy z gm. Kobylanką przyjmuje z pr. br. potok Kotlankę, poczem przepływa wieś Kobylankę i na jej obszarze uchodzi do Ropy z pr. br. W Kobylance przybiera z lew. brz. strugę bezimienną, ze wsi Sokoła wypływającą. Długość biegu 7 kil. *Br. G.*

Kobylanka, rz., lewy dopływ Wilii, w dobrach dołhinowskich.

Kobylanki 1.) kol., pow. słupecki, gm. Skulska wieś, par. Ostrowąs; 32 dm., 251 mk., odl. 36 w. od Słupcy. 2.) **K.**, wś, pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Strzyżowice, odl. 6 wiorst od Opatowa, przy drodze bitej. W 1827 r. było tu 9 dm., 83 mk., obecnie 15 dm., 177 mk., 288 mr. ziemi dworsk. i 94 mr. włośc. Graniczy ze wsią Kobylany.

Kobylańska Dąbrowa, wś, kol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka. Wieś ma 29 dm., 232 mk., 310 mr. obszaru; kol. zaś 26 dm., 164 mk., 685 mr.; w tem 487 ornej ziemi. Nie zamieszczona pod nazwą *Dąbrowa.*

Kobylańska wólka, ob. *Kobylanka.*

Kobylański Majdan, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.

Kobylański potok, ob. *Kobylski potok.*

Kobylańszczyzna, leśniczówka i młyn na obszarze dworskim. Strutyna w pow. złoczowskim. Jestto oraz nazwa ornego pola w płd.-wsch. stronie tejże gminy. *Lu. Dz.*

Kobylany, 1.) os. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Ozorków, odl. 18 w. od Łęczycy, stanowi jednę całość z kol. Reksuel, ma 8 dm., 79 mk. 2.) **K.**, wś i folw., pow. radomski, gm. i par. Skaryszew, odl. 14 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 34 dm. i 239 mk., obecnie 53 dm., 520 mk., 608 mr. ziemi dworsk. i 861 mr. włośc. Folw. jest majoratem ks. Wł. Czerkaskiego. W XV w.. K. były własnością klasztoru benedyktynów w Sieciechowie. (Dług. II 528 i III 265) 3.) **K.**, wś i folw., pow. opatowski, gm. Modiboł rzyce, par. Strzyżowice, odl. 7 w. od Opatowa. Jest tu szpital sióstr miłosierdzia z kaplicą. Wieś ta, z folw. Romanów i wsią Wymysłów należy do szpitala św. Leona w os. Kurozwęki. W 1827 r. było tu 43 dm., 335 mk., obecnie 67 dm., 562 mk., 741 mr. ziemi folw. i 763 mr. włośc. W XV w. K. były dziedzictwem Stanisława i Piotra h. Biberstein (Dług. I 318 i II 341). 4.) **K.**, *Kozły* albo *Kozy*, wś, pow. siedlecki, gm. Tarków Wielki, par. Paprotnia. W 1827 r. było tu 10 dm., 39 mk., obecnie 12 dm., 78 mk., 390 mr. obszaru. 5.) **K.**-*Nadbużne*, wś, pow. bialski, gm. Kobylany, par. Terespol, o 2 w. od Terespola. Posiada sąd gm. okr. III, szkołę początkową, cerkiew b. dek. kodeńskiego; już przed 1679 r. istniała. W 1827 r. było tu 75 dm., 435 mk., obecnie liczą 53 dm., 450 mk. Dobra K. Nadbużne, z folw. Polatycze, awulsem Reforma i wsią K. i Polatycze, jeden z najlepszych majątków w tej okolicy, ziemia pszenna, trzecią część zajmują łąki, w połowie błotne, w drugiej gruntowe nadbużne. W przeciągu ostatnich stu lat były w posiadaniu Ruszczyców. Rudnickich, a ostatecznie były własnością Fr, Jaszczołda, znanego w swym czasie w kraju zdolnego architekta, który wiele gustownych pałaców, świątyń w Królestwie i na Litwie możnym panom budował; mianowicie pałace rezydencyonalne Pusłowskich, ks. Witgensteinów, Orzeszków, Szydłowskich, marszałka Kuczyńskiego, Mierzejewskiego i wielu innych panów, są podług jego pomysłu i planu stawiane; znajduje się tu ręką tegoż założony park angielski, z prawdziwym gustem i symetryą urządzony, cerkiew drewniana, oraz cmentarz wspólny i dla parafian katolickich Terespola. Obecnie K. są własnością inżeniera Łaszkiewicza. Rozległość dóbr mr. 1276; grunta orne i ogrody mr. 549, łąk mr. 370, pastw. mr. 5, lasu mr. 255, zarośli mr. 31, nieużytki i place mr. 34; bud. mur. 3, z drzewa 17, wiatrak. Wieś Kobylany Nadbużne osad 65, z gruntem mr. 1152; wś Polatycze osad 12, z gruntem mr. 351. Gmina K. nadbużne, graniczy z gm. Dobryń, liczy 3178 mk., roz-

legł. 15363 mr., należy do s. gm. okr. 3 w miejscu, st. p. Terespol, urząd gm. we wsi Błotków; od Biały 33 w. odl. W skład gm. wchodzą: Berezówka, Błotków, Kobylany, Koroszczyn, Leguty, Łobaczew, Malowa góra, Maleszewicze-Małe, M.-Wielkie, Michałków, Polatycze, Samowicze i Starzynka. 6.) K., wś i folw., pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, rozległ. gruntów włościańskich m. 638, dm. 21, ludn. 388. Dobra K. składają się z folwarków K., Rudka, Kiełbaski, nomenklatury Wypełzki, attynencyi las Florya, wsi K., Rudki, Kiełbaski i Wygnanka. Rozległość mr. 2888; folw. Kobylany z nomenklaturą Wypełzki: grunta orne i ogrody mr. 464, łąk mr. 79, pastw. mr. 4, lasu mr. 287, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 858; bud. mur. 6, z drzewa 23, płodozmian 8-polowy; folw. Rudka: grunta orne i ogrody mr. 343, łąk mr. 47, pastw. mr. 6, lasu mr. 525, nieużytki i place mr. 26, razem mr. 947; bud. z drzewa 8; folw. Kiełbaski: grunta orne i ogr. mr. 605, łąk mr. 69, pastw. mr. 4, lasu mr. 76, nieużytki i place mr. 27, razem mr. 781; bud. mur. 2, z drzewa 11, płodozmian 8-polowy; attynencya las Florya ma rozległości mr. 301, gorzelnia, wiatrak i w niektórych miejscowościach pokłady torfu. Wieś K. osad 37, z gruntem mr. 652; wś Rudki osad 24, z gruntem mr. 453; wś Kiełbaski osad 17, z gruntem mr. 13; wś Wygnanka osad 18, z gruntem mr. 454. 7.) K.-*Górne*, wś, *K.-Skorupki*, wś, pow. sokołowski, gm. Wyrozemby. W 1827 r. K. górne miały 19 dm., 94 mk., a K. Skorupki 10 dm., 56 mk.; obecnie K. górne mają 21 dm., 143 mk., 480 mr., zaś K. Skorupki 10 dm., 69 mk., 287 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Kobylany, 1.) wś, pow. krakowski, nad samą granicą Królestwa Polskiego, więc w pasie celnym pogranicznym, od Krakowa na półn.-zach. 18 kil. w linii powietrznej, graniczy od wsch. z Karniowicami, od połud. z Więckowicami, od zach. z Brzezinką i Radwanowicami. Obszar większej posiadłości zajmuje roli ornej 262, łąk i ogr. 21, pastw. 65, lasów 271; mniejsza zaś posiadłość ma roli ornej 386, łąk i ogr. 74, pastw. 96 mr. austr. Według obliczenia z r. 1869 liczy dm. 89, mk. 663 (334 mężcz., 329 kob.). Należy do parafii łać. w Bolechowicach; jest tu także kaplica, w której niekiedy odbywa się msza św. Zachodnią granicę wsi tworzy rzeczułka, Łaczki zwana, napływająca z Królestwa Polskiego. Północno-zachodnią część obszaru wsi zajmuje las, Grzybowa zwany. Na granicy zach. z gminą Radwanowicami wznosi się wzgórze Wietrznik (405 m.). Jest to własność kapituły katedry krakowskiej, do której należały K. już w XV wieku. W r. 1464 Kazimierz Jagiellończyk przeniósł wieś tę wraz z Więckowicami, także do kap. kat. krak. należącemi, na prawo magdeburskie; szkoła jednoklasowa. Poczta Zabierzów. Położenie romantyczne. Urocza dolina z malowniczemi skałami i bujną drzew szpilkowych roślinnością, zwilżona bystrym strumykiem, spływającym do kilku stawów, zwierciadlane kondygnacye tworzących. 2.) K. lub *Kobėlany*, wś nad potokiem Łęki, wpadającym do Iwli, pobocznej z prawego brzegu Wisłoki w pow. krośnieńskim. Ma położenie górzyste, 356 m. npm.; jest od północy zasłonięta lasami szpilkowemi, przez które wije się droga do Chorkówki, sławnej dystylarnią nafty ś. p. Łukasiewicza. Druga droga prowadzi przez K. do Tok, gdzie się rozchodzi na dwa ramiona, południowe wielkie do Żmigroda, północne do Dębowca. K. mają 877 mk., z których 796 rzym.-kat. Więk. pos. Tad. Peszyńskiego ma obszaru 275 mr. roli, 43 mr. łąk i ogr., 25 mr. pastw., 691 mr. lasu; mn. pos. 662 mr. roli, 96 mr. łąk i ogr. i 62 mr. pastw. Kościół parafialny murowany z r. 1775. Parafia należała dawniej do dyec. krakowskiej, teraz do przemyskiej obrz. łac., dek. żmigrodzkiego. O założeniu parafii nic niewiadomo. Starowolski w Descriptio dioec. crac. mówi o kościele w Machowicach około r. 1665, z którego atoli niema śladów. Cała parafia ma 3082 rzym.-kat. i 22 izr. Należą tu wsie Dragonowa, Łęki, Makowiska i część Sulistrowy.

Kobylarka, folw. dóbr Szczytniki, pow. kaliski, gm. Iwanowice, par. Staw, o 24 w. od Kalisza, przy szosie z Kalisza do Błaszek, ma 220 mr. rozl., 2 dm., 25 mk.

Kobylarnia, pustk. nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Dąbrowa (ob.) Widawska, par. Widawa, 1 dm., 7 mk., 12 mr. ziemi.

Kobylarnia, 1.) wś, na prawym brzegu Warty, pow. międzychodzki, 10 dm., 93 mk., wszyscy kat., 16 analf. Poczta i telegr. w Sierakowie (Zirke) o 8 kil., st. kol. żel. Drezdenko (Driesen) o 30 kil., st. kol. żel. Wronki o 30 kil.; 2.) K., wś i gm., blisko Noteci, pow. szubiński; 4 miejsc.: a) K., wś; kolonie: b) Lubionka; c) Czyszowiec; d) Smolno Stare (Altsmolno); 33 dm., 232 mk., 228 ew., 4 kat., 40 analf. Poczta w Łabiszynie o 8 kil., st. kol. żel. Chmielniki (Hopfengarten) o 6 kil. *M. St.*

Kobylas (mylnie), ob. *Kobylilas.*

Kobyla szyja, część Krużyk w pow. samborskim.

Kobylata (właśc. *Kobylęta*), kol. i os., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Przedecz, odl. 25 w. od Koła. W 1827 r. było tu 14 dm., 135 mk., obecnie kol. 18 dm. i 106 mk., os. zaś 1 dm., 7 mk. Por. *Kłodawa.*

Kobylawieś, wś kolonialna, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Bebelno. Ma 10 dm., 180 mk., 120 mr. roli ornej, 11 mr. łąk. Po-

łożenie niskie, gleba sapowato-piaszczysta. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 570. *Dr. E. B.*

Kobylawola, 1.) folw., pow. włoszczowski, gm. i par. Moskorzów, ob. *Goleniowy*. 2.) **K.**, wś i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Górzno. W 1827 r. było tu 13 dm., 91 mk., obecnie 17 dm., 216 mk., 567 mr. obszaru. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość folwarku wynosiła mr. 695, zaś nomenklatury Ignaców mr. 240, która w r. 1878 odłączoną została. Wieś Kobyla Wola os. 22, z gruntem mr. 258.

Kobylawólka, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Skurzec, 14 dm., 131 mk., 669 mr. obszaru. Według Towarzystwa Kredytowego Ziemsk. folwark i wieś Kobylawólka i osada Ług Dąbrowka z r. 1866 rozległość niewiadoma; wieś Kobylawólka osad 2, z gruntem 7; Ług Dąbrówka osada z gruntem mr. 17. Folwark i wieś Kobylawólka lit. C. rozległy mr. 274, grunta orne i ogrody mr. 121, łąk mr. 53, pastw. mr. 35, lasu mr. 35, nieużytki i place mr. 30; bud. z drzewa 6, pokłady torfu. Wieś Kobylawólka osad 8, z gruntem mr. 46.

Kobylczyce, ob. *Kobyłczyce*.

Kobylczyce, wieś nad rz. Berezyną, pow. oszmiański, 4 okr. adm., gm. Horodźki, 36 w. od Oszmiany, 8 dm., 87 mk., z tego 80 praw., 7 katol. (1866).

Kobylczyna, ob. *Kobyłczyna*.

Kobyle, ob. *Kobyła*.

Kobyle, 1.) dwór i kol., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Dąbie, odl. 19 i pół w. od Łęczycy. W 1827 r. było tu 16 dm., 102 mk., obecnie kol.: 11 dm., 117 mk., dwór zaś 1 dm. Por. *Chełmno*. 2.) **K.**, wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec.

Kobyle, wś włośc., pow. wilejski, o 48 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Sosienki do gran. pow. borysowskiego, 11 dm., 111 mk.

Kobyle, wś, pow. starokonstantynowski, z kaplicą katol. parafii Starokonstantynów.

Kobyle, 1.) wś w pow. sądeckim, par. Zbyszyce, na prawym brzegu rz. Dunajca, przy drodze krajowej sądecko-tarnowskiej, o 14 kil. od Nowego Sącza a 2.7 kil. od st. poczt. w Gródku nad Dunajcem; w ślicznem położeniu w równinie i na niewielkiem wzgórzu, przedzielającem naddunajecką dolinę Zbyszyc i Lipia od kotliny grodeckiej. Rozległość obszaru dworsk. ról orn. 115, łąk i ogr. 11, pastw. 10, lasu 67 m.; włośc. ról or. 161, łąk i ogr. 19, pastw. 44, lasu i zarośli 110 mr. austr.; dm. 27, mk. 214 rz.-kat. Gleba na wzgórzu urodzajna pszenna glinka, w płaszczyźnie przyrędek i przypiasek. Do dóbr K. należą przyległości: Stany, Załęże i Tabaszowa; własność Żuków Skarszewskich (Por. *Gródek* nad Dunajcem). 2.) **K.**, wś, pow. bocheński, w okolicy pagórkowatej, nad bezimiennym potokiem okalającym zamek wiśnicki i wpadającym z lew. brzegu do Uszwicy. Wś ciągnie się wzdłuż drogi gminnej z Wiśnicza do Poręby spytkowskiej, gdzie się styka z gościńcem krajowym słotwińsko-sądeckim; należy do parafii rz.-kat. w Wiśniczu starym i ma 771 mk. rzym.-kat., z których 30 przebywa na obszarze więk. pos. Obszar więk. pos. jest częścią klucza wiśnickiego. Ordynat. hr. Zamoyski ma 318 mr. roli; pos. mn. wynosi 656 mr. roli, 139 mr. łąk i ogr., 93 mr. pastw. i 186 mr. lasu. Jest tu szkoła ludowa trzechklasowa. W roli przeważa glinka urodzajna, las jest jodłowy. K. graniczy na zachód z Wiśniczem starym, na wschód z Uszwicą, na północ z Porębą spytkowską a na południe z Łomicą. W XV wieku dziedzictwo Dobiesława Kmity (Lib. ben. I, 94). 3.) **K.**, wś, pow. jasielski, położona śród lasów nad Wisłokiem, 1.4 klm. na północ od Frysztaka, należy do parafii rz.-kat. w Frysztaku, ma 402 mk. rzym.-kat., kasę pożyczk. gminną z kap. 107 zł. w. a. i fabrykę zapałek. Więk. pos. ma 244 mr. roli i 420 mr. lasu; mn. pos. 308 mr. roli w ogóle. W XV w. własność klasztoru koprzywnickiego, z nadania Elżbiety królowej węgierskiej (Lib. ben. III, 391). *Mac.*

Kobyle al. *Kobyla*, niem. *Kobilla*, król. dobra w wieczystą dzierżawę wydane, pow. kościerski, na lewym brzegu Wierzycy położone, nazywały się dawniej *Kobyłów*, *Kobyłowo*. Obszaru liczą mr. 3248, kat. 133, ew. 49, dm. 12. W miejscu jest szkoła ewang. Parafia i poczta w Pogutkach. Odległość od Kościerzyny 3 i pół mili. Wieś K. istniała od najdawniejszych czasów. Początkowo należała do pomorskich książąt. R. 1269 książę Sambor II darował ją na fundacyą nowego klasztoru oo. cystersów w Pogutkach (później w Peplinie). W ograniczeniu zachodzą stare osady Cosnomino (Koźmin), Sternekaw (Czernichowo), Garczyn, Wielka Kiszewa, Pałubin, Pogutki, rzeka Wierzyca (Werissa); struga Thessino należała po obu stronach do wsi. Trakty 2 wtedy wiodły: z Kiszewy do Garczyna i z Kobyłowa do Garczyna. Granice przy drogach i mostach oznaczone były dębami staremi. Po nad bagnem za lasem leżała w granicach Kobyłowa osobna wieś zwana „Winczentow,“ zapewne Wycięte, która w następnych czasach zaginęła (...ad viam quae ducit de Kobilaw in Garczyn ubi quercus est signata. Inde directe per nemus ad paludem quae Winczentow dicitur directe juxta aream ex antiquo Winczentow dictam usque ad gades Pogotkow). Osadnicy rządzili się oddawna polskiem prawem, które później dopiero opaci na niemieckie czyli chełmińskie zamienili. Z r. 1377 jest dokument, w którym opat Piotr z Rogowa potwierdza, jako jego poprzednik opat Maciej wydał

był gospodarzom tutejszym włók roli 40; z tych 4 były wolne sołtyskie. Od innych płacili po 14 skojców od włóki i stawali do sianożęcia i reszty zaciągów. Tenże Piotr z Rogowa dostrzegł był, że wieśniacy trzymali 4 włóki nad miarę. Dla tego zmienił stary przywilej, każąc im odtąd płacić po 18 skojców. Za to uwolnił swe 4 nadmiarowe od zaciągów do sianożęcia. Tego samego roku założona karczma dawała po 20 korcy owsa miastu czynszu. R. 1599 nowy karczmarz Jakób Głodowski z 1 włóką płaci 5 m. pr., 2 kapłony, odrabia 1 drogę 7-milową, 1 dzień z wozem i końmi, a drugi ma 3 włóki na 3 pokolenia, daje corok zł. 18, 1 gęś, 2 kapłony i pół kopy jaj, bez szarwarków. Po sekularyzacyi dóbr duchownych, pruski rząd zabrał tę wieś i wydał ją w wieczystą dzierżawę dotychczasowym osadnikom przywilejem z Kwidzyna d. 18 czerw. 1785. *Kś. F.*

Kobyle, węg. *Lofalu*, ob. *Kobule.*

Kobyle błoto, wś, pow. gostyński, gm. i par. Duninów; 5 dm , 128 mk., 68 mr. obszaru; ob. *Duninów.*

Kobylec, 1.) pow. włoszczowski, gm. i par. Moskorzów. 2.) **K.**, ob. *Jeziorko.*

Kobylec, 1.) (z przys. *Zarębówką* i folwarkami *Borówką* i *Janikówką*), wś, pow. bocheński, należy do parafii rzym.-kat. w Łapanowie. K. leży na północ od Łapanowa a przysiołek Z. na północ od wsi, po obudwu zaś stronach przysiołka folwarki B. i J. Okolica jest pagórkowata, pokryta jodłowemi lasami. Z 660 mk. rzym.-kat. przebywa 60 na obszarze więk. pos. Łucyana Baranowskiego, mającym 424 mr. roli i 225 mr. lasu; pos. mn. 490 mr. roli i 52 mr. lasu. W XVI w. należał Kobylec do Marcina na Lutosławicach Lutosławskiego sędziego grodzkiego sądeckiego. Wś graniczy na zachód z Wieruszycami, na wschód z Zagórzem, na południe z Kamykiem. 2.) **K.**, wś, pow. kołomyjski, w nadzwyczaj urodzajnej okolicy na Pokuciu, o 5.6 kil. na południe od miasteczka Gwoździec; przestrzeni dwor. 119, włośc. 141 mr.; lud. rz.-kat. 8, par. Gwoździec, gr. kat. 105, par. Nazurna; właśc. więk. pos. Grzegorz Zadurowicz.

Kobylec, wś, dom. i gm. nad jeziorem, pow. wągrowiecki, 3 miejsc.: a) Kob. wś; b) K., dom., 2094 mr. rozl.; c) Taszarowo folw.; 18 dm., 165 mk., 38 ew., 127 kat., 68 analf. Poczta i telegr. w Wągrówcu o 5 kil., gośc. o 1 kil., st. kol. żel. Budzyń o 16 kil.; Rogóźno (Rogasen) o 20 kil. Pod wsią niedaleko miasta Wągrowca jest szaniec szwedzki (grodzisko). Łaski, Lib. ben. I, 110, zowie tę wś *Kobielec. M. St.*

Kobylec, leśniczówka pod Sławęcicami, pow. kozielski.

Kobylec, lesisty grzbiet górski w płn.-wsch. stronie Tuchli, pow. stryjski, a mianowicie w części wsi zwanej Perenizem (al. Perenec). na granicy Hrebenowa. Szczyt dochodzi 1026 m. Lesista steczystość płd.-zach. opada ku dolinie potoku Kobylca, dopływu Oporu (572 m.), i tam wysyła swe wody; wody zaś ze stoku płn.-wsch. płyną do Oporu. *Lu. Dz.*

Kobylec, 1.) potok górski, płynący w obr. gminy Tuchli, w pow. stryjskim. Źródła ma leśne w płnc.-zach. części obszaru tej gminy, w lesie Perenec zwanym, na południowym stoku góry Kreminnego, także Przybyszynem zwanej (1137 m.); płynie już to lasem, już też łąkami śródleśnemi na południowy wschód, porusza przy swém ujściu młyn i wpada z lew. brz. do Oporu na obszarze Tuchli, w północnej jego części. Od szczytu Kreminnego biegnie łańcuch wzgórzy lesistych na południowy wschód aż ku Oporowi, po ujście K. doń. Południowo-zachodnie stoki tego łańcucha tworzą lewe brzegowisko K. Wznoszą się w nim szczyty: Pod Kieczerą (948 m.), Kobylec (1026 m.), i Na Kobyle (693 m.). Nad prawym brzegiem, więc od płd.-zach., wznoszą się Omneha (1068 m.), Colagan (949 m.) i Jahistów (886 m.). Długość biegu 5 kil. i pół. 2.) **K.**, potok, wytryska na łąkach Gwoździca starego, w pow. kołomyjskim; płynie temi łąkami na południe, poczem przechodzi na obszar Gwoździca małego, następnie wsi Kobylca, którą przerzyna, a na obsz. gminy Nazurny wpada z lew. brz. do potoku Turki, dopływu Prutu. Długość biegu 6 kil. przeszło. *Br. G.*

Kobyle góry, niem. *Kobbelberg*, wś, pow. człuchowski, dokoła lasem otoczona, w okolicy piaszczystej. Ma 1411 mr. obszaru, 18 bud., 8 dm., 71 kat., 16 ewang. Par. Borzyszkowy, szkoła Borowy młyn, poczta Zielona. *Kś. F.*

Kobyleląki, folw., pow. rypiński, gm. i par. Rogowo, odl. o 14 w. od Rypina, ma 2 dm., 49 mk., 60 mr. gruntu.

Kobylepole 1.) wś, pow. poznański, 13 dm., 123 mk., wszyscy kat., 57 analf. Poczta, teleg. i st. kol. żel. w Poznaniu o 6 kil. 2.) **K.**, dom., 7088 mr. rozl., 4 miejsc.: a) dom.; folwarki: b) Szczepankowo; c) Wysokówko; d) Franowo; 28 dm.; 483 mk., 22 ew., 461 kat.; 174 analf. Browar parowy, w którym się wyrabia piwo tak nazwane: kobylopolskie, będące od czasu niejakiego dość ożywionym artykułem handlu; cegielnia, piękny ogród i sad, z którego owoce poszukiwane są na targu poznańskim; mleczarnia; od r. 1863 piękna owczarnia Negretti. Własność Józefa Mycielskiego. *M. St.*

Kobyli, pow. chełmiński, ob. *Kobyły.*

Kobylia, wieś, pow. starokonstantynowski. Ma kaplicę katolicką. R. 1867 miała 104 dm. Por. *Kobyle.*

Kobylica, ob. *Mogielnica.*

Kobylica, daw. *Kobielica*, folw., pow. gnie-

żnieński, 8 dm., 97 mieszk.; należy do dom. Przysieki.

Kobylica, rzeka górska, na mapie Galicyi Kummersberga, sekc. 48, nazwana Kobylnica; wytryska w obr. gm. Młodiatyna, w pow. kołomyjskim, dwiema strugami, w połd.-zachod. stronie, z Czerniańskiego wierchu (745 m.), płynie lasem zrazu na północ i wschód, opływając wzgórze Kropiwce (635 m.) od zachodu i półn.; poczem zwraca się na półn.-zachód i w Łanczynie wpada do Prutu z pr. brz. Długość biegu 9 kil. Dno przeważnie żwirowate, zresztą to skaliste, to piaszczyste. *Br. G.*

Kobylica 1.) znaczna góra lesista na granicy Półrzyczek z gm. Łętową w pow. limanowskim; zwie się ona także Łysą górą, a nazwę Kobylicy nadają lasom ją pokrywającym. Leży pod 37° 52′ wsch. dłg. g. (Ferro), a 49° 38′ 30″ płn. sz. g. Na półn. stoku tej góry wytryskają źródła potoku Łostówki i Łososiny, u zachod. zaś stóp potoku Wierzbanicy. Wzniesienie 924 m. npm. 2.) **K.**, lesiste wzgórze, 407 m. wysokie, we wsch. stronie Krasowa, pow. lwowski, na granicy powiatu, na pr. brz. potoku Kasperek, do którego jego wody spływają.

Kobylice 1.) niem. *Kobelwitz*, r. 1350 *Kobelice*, wś i dobra, pow. kozielski, par. Koźle, prawie o pół mili na połd.-wschód od Koźla, nad strugą Gołką; 52 bud., 67 dm., 454 mk. katol., 2 izr. Wieś ma 41 osad, 1705 mr. rozl., szkołę; dobra mają 481 mr. rozl. 2.) **K.**, niem. *Kobelwitz* (uprzednio *Stutendorf*), r. 1203 *Clisoue*, r. 1224 *Cobelicz*, wieś, pow. trzebnicki, par. Trzebnica.

Kobylicze, folw. i dwie wioski, o w. 3 od siebie położone, w pow. ihumeńskim, w gm. citewskiej, nad rz. Ptyczą; Górne K. mają osad włócznych 50, Dolne 10; miejscowość nizinna, obfitująca w słynne łąki nadrzeczne; to też lud wiele trzyma bydła, ma znakomite usterkoryzowane grunta i znaczne dochody z siana. Przed reformą wioski te miały kilku właścicieli, mianowicie: ks. Wittgensteina, Lipskich i Janiszewskich. Folwark ma obszaru 100 wł., równie słynie z łąk; był własnością w w. XVII Bychowców, z kolei przez wiana i spadki Zaranków, Prozorów, Bukatych (posła), Lipskich, Jelskich, i po 1863 r. Popowa; dziś należy do znanego spekulanta Bungego. *Al. Jel.*

Kobyli kąt, wieś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. 15 w. od Augustowa. W 1827 r. było tu 8 dom., 46 mk.; obecnie 2 dm., 40 mk.

Kobyli las, os., pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice, ma 4 dm., 20 mk., 15 mr. dwors. ziemi; należy do majoratu kozienickiego jenerała Dehna.

Kobyli las, niem. *Kobillas*, włośc. wś, pow. kartuski, w lesistej okolicy, blisko pow. wejherowskiego i Pomeranii. Przedtem był to folw. do sstwa mirachowskiego należący, w wieczystą dzierżawę dany r. 1791; r. 1834 i 1836 przez zakupno lasu powiększony. Obejmuje obszaru mr. 533, gbur. 10, zagr. 2, katol. 98, ew. 3, dm. 12. Parafia Strzepcz, szkoła Linia, poczta Mirachowo.

Kobylin 1.) wś i folw., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów. Folw. z nomenklaturą Latanka rozległy m. 587; grunta orne i ogrody mr. 462, łąk mr. 100, lasku mr. 1, nieużytki i place mr. 24; bud. mur. 5, z drzewa 21. Rzeczka Molnica przepływa. Wieś Kobylin osad 25, z gruntem mr. 131. Gm. K. należy do s. gm. okr. I w Grójcu, gdzie istnieje poczta; obszar gminy 18583 mr.; ludność 3976 mk. W gminie są 3 młyny wodne (Głuchów, Kośmin, Lesznowola) i browar (Głuchów). 2.) **K.**, wś i folw. nad rz. Mrogą, pow. brzeziński, gm. Mroga Dolna, par. Kołaciuek. Posiada młyn wodny; leży przy drodze bitej ze Strykowa do Jeżowa. W 1827 r. było tu 8 dm., 46 mk.; obecnie wś 10 dm., 149 mk., 121 mr. obszaru; zaś folw. 4 dm., 6 mk., 462 mr. K. zowią w aktach kościelnych *Cobylno*. Według Towarz. kredyt. ziems. folw. (z wsiami Kobylin, Stefanów i Bielanki) podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi mr. 480; grunta orne i ogrody mr. 145, łąk mr. 65, pastw. mr. 60, lasu mr. 90, zarośli mr. 30, nieuż. i place mr. 90; wś K. os. 18, z grun. mr. 88; wś Stefanów os. 24, z grun. mr. 296; wś Bielanki os. 10, z grun. mr. 171. 3.) **K.**-*Kmiecy*, wieś, i K. *nadrzeczny*, wś nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. Płoniawy, par. Węgrzynowo. W 1827 r. Kobylin kmiecy miał 6 dm., 40 mk., a K. nadrzeczny 13 dm., 92 mk. 4.) **K.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. W 1827 r. było tu 9 dm., 68 mk. Folw. Kobylino-Jemieliste (z wsią Kobylin, Jemieliste i Rabendy), od rz. Narwi w. 7, rozległy mr. 1087: grunta orne i ogrody mr. 312, łąk mr. 63, pastwisk mr. 130, lasu mr. 462, zarośli mr. 90, nieużytki i place m. 30; bud. mur. 5, z drzewa 3; płodozmian 8-polowy; wś Kobylin os. 20, z gruntem mr. 330; wś Jemieliste os. 26, z grun. mr. 30; wś Rabendy os. 3, z grun. mr. 25. 5.) **K.**, wś szlach., pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo. W 1827 r. było tu 26 dm., 130 mk. 6.) **K.**, ob. *Kobylino*. *Br. Ch.*

Kobylin, *W.* i *M.*, dwie wsie, pow. owrucki, między drogami z Owrucza do Sławeczna i z Noryńska do Welednik.

Kobylin 1.) mto, pow. krotoszyński, nad rz. Rzedziącą (Radenz), poboczną Orli, z którą się Rz. łączy pod stawem Bartoszem; okolica jest płaszczyzną, ma grunt po części sapowaty, piękne łąki, przeważnie zaś urodzajną glebę; utrzymują się jeszcze miejscami lasy. W r. 1871 miało: 248 dm.; 2366 mk.: 917 ew., 1095 katol., 354 żyd.; w r. 1875 było 2430 mk., a w r. 1880 mało co więcej. Mieszkańcy zajmu-

ją się rolnictwem, chowem bydła lub prowadzą handel płodami rolniczemi i bydłem. Siedziba komisarza obwodowego. Kościół paraf. katol. dekan. krotoszyńskiego; kościół protestancki dyec. krotoszyńskiej; synagoga; szkoły miejskie elementarne mieszczą się w zabudowaniach dawniejszego klasztoru bernardyńskiego; 426 analf. Miejska kasa oszczędności, kasa pożyczkowa polska licząca około 200 członk. Urząd poczt. 3 klasy, telegr., poczthalterya, poczta osobowa z Krotoszyna przez Kobylin do Rawicza; st. kol. żel. Krotoszyn o 16 kil.; st. kolei żel. Zduny o 12 kil. W r. 1811 K. miał 259 dm., 1719 mk.; w r. 1837 było 2226 mk. Należał dawniej do Mielżyńskich. W księgach kościelnych msto nazywano niekiedy Nową Wenecyą (także Cobylno, Koblin). Kościół katol. paraf. założył Mikołaj, wojewoda kaliski, r. 1289; przebudowano go w r. 1512. Na początku XV w. Władysław Jagiełło nadał miastu prawo magdeburskie na prośbę dziedzica Mikołaja Wierzbięty, wojewody także kaliskiego. W następnych czasach Konarscy nabyli to miejsce i zaczęli się pisać z Kobylina. Raczyński we Wspomnieniach Wielkopolski (I, p. 367) twierdzi, że Adam Konarski, biskup poznański, mąż nauką i zasługami obywatelskiemi słynny, tu się urodził. Za Zygmunta Augusta bywały tam sławne jarmarki. W kościele pobernardyńskim spoczywają zwłoki Samuela ze Skrzypny Twardowskiego, płodnego poety z czasów Zygmunta III. Nie masz jednak śladu jego nagrobku. Ten poeta umarł we wsi Zalesiu pod Kobylinem r. 1660. Za Jana Kazimierza Wrzeszczowski, wódz szwedzki, zrabował miasto; za Augusta II powtórnie uległo grabieży; nakoniec podczas 7-letniej wojny przez jenerała rossyjskiego Sołtykowa. Kościół protest. obchodził w r. 1880 jubileusz 250-letni od założenia. 2.) K. *Stary*, niem. *Altkobylin*, wś i 2 folw., pow. krotoszyński; jeden folw. należy do probostwa, ma 342 mr. rozl.; drugi, własność msta, 465 mr.; 6 dm., 59 mk., 44 ew., 15 kat., 11 analf. 3.) K. *Stary*, folw., pow. krotoszyński, 1759 mr. rozl., 6 dm., 105 mk., należy do dóbr Baszków. Poczta na miejscu, st. kolei żel. Zduny o 12 kil.

Kobylin, niem. *Kobylinnen*, wś, pow. łecki, na pruskich Mazurach, poczta Prostki; od początku przez osadników polskich zabudowana. R. 1529 Jan i Filip Kobylińscy i ich szwagier Jan Wysocki otrzymali K. z 50 włókami na prawie chełmińskiem. R. 1553 Kobylin, Krupin, Sołtmany i Popowo były w posiadaniu Filipa Kobylińskiego, sędziego ziemskiego. R. 1560 kupują Jan, Walenty, Tomasz i Balcer Kobylińscy 22 mr. między Sołtmanami, Popowem i Krupinem. W następnych czasach posiadają Kobylin: Morsztynowie, Sierakowscy, Ciesielscy, Sokołowscy, Wilkowscy, Wysoccy i inni. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 462.

Kobylinek, folw., pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odleg. o 9 w. od Ciechanowa, ma 2 dm., 17 mk., 120 mr. gruntu, 14 nieuż.

Kobylinnen (niem.), pow. łecki, ob. *Kobylin*.

Kobylino, wś, pow. mazowiecki, dawniej w województwie podlaskiem, ziemi bielskiej, o 2 mile od Tykocina. Kilka wiosek, zamieszkałych wyłącznie przez cząstkową szlachtę i w pobliżu siebie położonych, nosi jednę ogólną nazwę Kobylino, oprócz której każda z tych wsi ma drugą nazwę poszczególną i w potocznej mowie zwykle używaną. Wsie te są następujące: 1) K.-Borzymy czyli kościelne albo poświątne, nad rzeczką Sliną, z kościołem paraf na początku XV w. erygowanym; nazwa Borzymy pochodzi od starodawnego imienia Borzym. 2) K. Podsędkowięta nosi nazwę od Arwista v. Herwista podsędka ziemskiego surazskiego, żyjącego w połowie XV w. Nazwa ta oznacza posiadłość sukcesorów owego podsędka. 3) K.-Pieniążki, nosi nazwę od Mikołaja Pieniążka, który dziedziczył część ogólnej dzielnicy Kobylina w początku XVI w. 4) K.-Latki, pochodzi od Wojciecha Latko z K., który żył w 1-szej połowie w. XVI. 5) K.-Kulesze v. Zarzecze, dziś Kuleszki, po drugiej stronie rzeczki Sliny, naprzeciw K.-Borzym położone, wzięły nazwę od Kuleszów, tę część dzielnicy kobylińskiej w r. 1530 dziedziczących. 6) K.-Kruszewo, pochodzi od Kruszewskich, władających częścią K. w r. 1506. 7) K.-Cieszymy, zwane także dawniej Biki czyli Byki i Żuki od przydomków szlachty: Cieszym, Byk, Żuk. 8) K.-Pogorzałki, od Pogorzelskich. 9) K.-Makowo (r. 1582), dziś tylko Makowo. K. należy do najstarszych na Podlasiu osad, czego dowodzą odkryte tu przez Zyg. Glogera stacye krzemienne i znalezione w znacznej liczbie żarna pierwotne(kamienie wklęsło wyżłobione, kształtu niecki, do rozcierania zboża). W w. XIV na dzielnicy K., przeszło pół mili kwadr. obejmującej, osiadła szlachta z Mazowsza przybyła i na przestrzeni pomienionej 8 osad czyli powyżej wymienionych oddzielnych wiosek założyła (w XV w.). Byli tu Kobylińscy różnych herbów, np. Abdank, Pobóg, Slepowron, Prus drugi i Łada. K.-Borzymy, Pieniążki i Latki, rozrastając się, utworzyły z czasem jednę wieś. Ogółem w K.-Borzymach, Podsędkowiętach, Pieniążkach, Cieszymach, Kruszewie, Pogorzałkach, Kuleszkach i Makowie, było w r. 1775 dymów 122, z tych 10 proboszczowskich a 112 szlacheckich. Jeden szlachcic miał dymów 10, jeden 6, jeden 3, pięciu po 2, a ośmdziesięciu trzech po dymie 1. Nazwisko Kobylińskich nosiło 19-stu, w Pogorzałkach mieszkali przeważnie Pogorzelscy, w Makowie 10-ciu Makowskich i jeden Wnorowski. W r. 1827 znajdowało się dymów 135, zatem w ciągu lat 52

przybyło domostw 13. W K.-Borzymach (kościelne) od lat kilkunastu osiadają żydzi i w roku obecnym (1882) posiadają już sześć szynków, co spowodowało zubożenie ludności w tej wiosce. Najzamożniejszą jest szlachta w Pogorzałkach, gdzie nie ma wcale karczem. Par. K. dekan. mazowiecki, ma 5158 dusz. 2.) **K.** *Jedyty*, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. o 10 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 10 dm., 77 mk.; obecnie 17 dm., 260 mk., 617 mr. gruntu, 40 nieuż. Dobra Kobyliny-Jedyty składają się z folw. K.-Jedyty i Kobylinka (wsi Kobylino-Jedyty), rozległe mr. 622; folw. Kobylin grunta orne i ogrody mr. 409, łąk mr. 36, pastwisk mr. 25, zarośli mr. 5, nieużytki i place mr. 25, razem mr. 502; bud. mur. 6, z drzewa 9; folw. Kobylinko grunta orne i ogrody mr. 105, łąk mr. 10, past. mr. 3, nieużytki i place mr. 2, razem 120, bud. z drzewa 4; wś K.-Jedyty os. 19, z grun. mr. 117. 3.) K., ob. *Kobylin* i *Kobylno*. *Z. Gło.*

Kobyliny, niem. *Kobylinnen*, pow. łecki, st. p. Prostki, ob. *Kobylin*.

Kobyliszki, zaścianek, pow. wileński, 2 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 3 dm., 31 mk. katol. (1866).

Kobyli wierch, szczyt w Tatrach Bielskich wapiennych, na Spiżu, wznosi się po nad prawym brzegiem rzeki Białej spiskiej, na południe od kamienniczej osady Kardolina (ob.), po nad traczem kotlińskim, pod 49° 13' 40'' płn. sz. g., a 38° 58' 45'' wsch. dłg. geogr. (Ferro). Na zachód niego, w odległości 1075 m. wznosi się Poremba Faix (Faix-Blösse, ob.). Na północ rozpościera się jar Drabiny, a na południe Wasserschlicht (? Wasserschlucht). Wzniesienie 1097 m. Jestto wschodnia kończyna Tatr Bielskich. *Br. G.*

Kobylla (niem.), ob. *Kobyła*.

Kobylna, wś, pow. winnicki, gm. Hawryszówka, nad rz. Kobylną, ma 39 dm., 224 mk., 339 dzies. ziemi włościan, 534 dz. dworskiej. Należała do Rakowskich, Jaroszyńskich, dziś Siedleckiej. *Dr. M.*

Kobylna, wś, pow. starokonstantynowski, własność Załęskiej, cerkiew, cegielnia.

Kobylna, rz., lewy dopływ Desny, bierze początek w pow. bracławskim, mija Helenówkę, Pieńkówkę, Kobylnę, Przyborówkę i powyżej Siwakowiec uchodzi do Desny w pow. winnickim. Pod wsią Kossakówką przyjmuje z lewej strony Chomutnię. *X. M. O.*

Kobylnica, wś i folw., pow. garwoliński, gm. i par. Maciejowice, na prawym brz. Wisły, na płd. od Maciejowic. W 1827 r. było tu 19 dm., 163 mk., obecnie 25 dm., 262 mk., 950 mr. obszaru. Do K. należy *Kobylnicki borek*, os.

Kobylnica (al. *Kobelnica*), 1) *ruska* (pospolicie *wielką* zwana), z *Fehlbachem*, *Budami*, *Rotyskiem* i *Kamieniskiem*, wieś w pow. cieszanowskim, 28 km. na płd. od Cieszanowa, 18 km. na płd. od sądu pow. w Lubaczowie, 7 km. na zach. od stacyi pocztowej Wielkie Oczy. Na płn. leży Łukawiec, na wsch. Kobylnica wołoska, na płd. Młyny (w pow. jaworowskim), na zach. Tuchla (w pow. jarosławskim). W środku obszaru, bliżej granicy wsch. leżą zabudowania wiejskie, na zach. od nich kol. niem. Fehlbach, w płd.-zach. stronie obszaru przysiołki: Kamienisko (po rusku Kamenysko), Terebesznia, Budy (al. Kaszcz), Rudniki, Nad Ostrowem; na płn. od K.: Rotysko (al. Rutysko), Nabet, Fedek, Łomina i Ciuban; na płn. od Fehlbachu Stawki. Półn. część obszaru wznosi się wyżej niż płd. Najwyższy punkt (w lesie „Pańska niwa") dochodzi tam 243 m. Na płd. opada obszar łagodnie. Między Stawkami a Fehlbachem dochodzi wzgórze „Pod horajem" 229 mr. Również wysokie jest wzgórze Kobylnica, na płd. od wsi; reszta obszaru płd. opada do 208 m. Z płd. strony wsi roztacza się piękny widok na obszerną równinę a w oddaleniu na Przemyśl, Kalwaryą Pacławską i Jarosław. Wody uchodzą do Szkła (al. Krakówki), dopływu Wiszni, wpadającej do Sanu. Szkło tworzy na małej przestrzeni płd. granicę obszaru wiejskiego. Przez płn.-wsch. część obszaru płynie od płn. na płd. potok Łazanka (al. Łozanka), następnie wchodzi do Kobylnicy wołoskiej, a potem skręca na płd.-zach., przeżyna płd.-wsch. narożnik K. ruskiej i wpada do Szkła. Przez obszar płn.-wsch. płynie pot. Horodysko, nastający w „Pańskiej niwie," na płd.-zach. do Tuchli. Własn. większa ma roli or. 484, łąk i ogr. 177, pastw. 30, lasu 748 mr.; własn. mniej. roli or. 2017, ł. i o. 519, p. 324, l. 42 mr. Grunta przeważnie gliniaste i piaszczyste. Pierwsze dość urodzajne. Najniższe miejsca obszaru są bagniste, a niektóre bagna nawet w lecie nie wysychają. To też w tej porze zlatują tutaj stada dzikich kaczek. Według spisu z r. 1880 było w Kobylnicy 1171 mk. w gminie, a 81 na obsz. dwor.; zaś w Fehlbachu 136 mk. (130 obrz. rzym. kat., reszta gr. kat.). Mieszkańcy Fehlbachu są to koloniści niemieccy, osadzeni tutaj za czasów Józefa II, a tworzą gminę dla siebie i mają swego wójta. Par. gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu lubaczowskiego a dyecezyi przemyskiej. Par. rzym. kat. w Fehlbachu. Jestto raczej kapelania, erygowana r. 1792. Kościół drewniany, a właściwie kapliczka, bez organów. Kapelan miewa co drugą niedzielę kazania niemieckie. Erekcya parafii gr.-kat. pochodzi z lat 1634 i 1681. Cerkiew drewniana. We wsi jest szkoła etat. jednoklasowa. 2.) **K.** *wołoska* (pospolicie *małą* zwana), wieś w pow. cieszanowskim, 28 km. na płd. od Cieszanowa, 18 km. na płd. od sądu pow. w Lubaczowie a tuż na zach. od urzędu poczt. Wielkie Oczy. Na

płn. leży Łukawiec, na zach. Kobylnica ruska, na płd. Budzyń (w pow. jaworowskim), na wsch. Czaplaki, Skolin i Wielkie Oczy (wszystkie w pow. jaworowskim). W skład tej wsi wchodzą liczne przysiołki i grupy domów a mianowicie: Geregi, Hamarnia, Hryckowa (al. Hryckowe, mylnie Hryków zwane), Kamień, Łozy, Mielniki (po rusku Mełnyki), Podłozy (po rusku Pidlizy), Romanki, Szczeble (al. Nowa wieś, po rusku Szczabli), nareszcie dwie karczmy: Granica i Wydra. Płn. część obszaru wznosi się wyżej, najwyżej lesista „Mylana hora". Ku płd. opada obszar łagodnie. Wzdłuż granicy płd. płynie pot. Szkło od wsch. na zach. Przez płn.-zach. część obszaru płynie przez przysiołek Podłozy i wieś samą pot. Łazanka, dopływ Szkła, najprzód od płn.-zach. na płd.-wsch., a potem na płd. i płd.-zach. Od lew. b. zasilają Łazankę w obrębie wsi nieznaczne dopływy. Własn. więk. ma roli or. 576, ł. i o. 84, p. 92, lasu 739; własn. mniej. roli or. 1766, ł. i o. 180, p. 490 mr. Grunta takie są w Kobylnicy ruskiej. „Na znacznej przestrzeni rozlegają się tu wydmy piaszczyste, a część ich nazywa lud tamtejszy młakami. Nazwa ta ma oznaczać torfowisko zasypane piaskiem. I rzeczywiście na martwym całunie piasku wydobywają się tu bagienne rośliny. Grubości pokrywy i torfu nie badano dotychczas." (Ob. Hołowkiewicza „Torfowiska w Galicyi" w Przewodn. nau. i liter., Lwów, 1882). Według spisu z r. 1880 było 1095 mk. w gminie, 39 na obsz. dwor. (50 obrz. rzym. kat., reszta gr. kat.). Par. rzym. kat. w Fehlbachu; gr. kat. w miejscu, należy do dekan. lubaczowskiego, dyec. przemyskiej. We wsi jest cerkiew drewniana i szkoła etat. jednoklasowa. O założeniu cerkwi krąży w ustach ludu następujące podanie: „Kupiec wołoski pędził niegdyś stado wołów przez Ruś do krajów zamorskich na sprzedaż. W drodze zaszedł do Kobylnicy, gdzie nad stawem bujna rosła trawa. Tu stanął na popas i wypoczynek. Lecz poocząs tego zaciągnęło się niebo chmurami i począł padać deszcz nawalny. Woda stawu zaczęła wzbierać, zalewać sąsiednią dolinę, na której się woły pasły. Przelękniony kupiec zapędził woły na niedaleki pagórek. Ale deszcz nie ustaje, i pagórek już także zagrożony. Wtedy to ślubował kupiec wystawić cerkiew na tym pagórku, jeśli Bóg ocali jego życie i mienie. Jakoż natychmiast deszcz ustał, chmury się rozwiały, wody poczęły opadać, kupiec ocalał i udał się w dalszą podróż. Po niejakim czasie przybył znowu, sprowadził robotników, kazał nazwozić drzewa a wracając do domu zostawił tyle pieniędzy, że niebawem stanęła cerkiew na tym pagórku. Od założyciela nazwano cerkiew wołoską, a od cerkwi także i wieś, która tu niebawem stanęła, Kobylnicą wołoską; zaś wieś dawniejszą poczęto dla odróżnienia nazywać Kobylnicą ruską." (Ob. Zoria hałycka jako album za r. 1860, str. 548). Według napisu znajdującego się nad głównemi drzwiami cerkwi założono ją w r. 1666. Baliński podaje w „Starożyt. Polsce" następujący przywilej Zygmunta Augusta z d. 3 wrześ. 1557 r. „Gdy Mikołaj Tarło ze Szczekarzowic, na Laszkach, Kobylnicy ruskiej i wołoskiej dziedzic, chorąży przemyski, dworzanin nasz, tak przez wierność i znamienite zasługi przodków swoich ku przodkom naszym, jako też przez swoje własne ku nam dobrze jest zalecony; który przez wiele lat kształcił się na dworze cesarskim, w różnych krajach i obozach, wróciwszy nakoniec do ojczyzny, wszędy z hetmanem Janem Tarnowskim walczył przeciw Moskwie, Tatarom i Wołochom, teraz zaś w obecnej inflanckiej wyprawie ochoczo za naszą wystąpił sprawą i wielkiej waleczności dał dowody, uznaliśmy go przeto godnym naszej łaski. A że objawił nam chęć założenia na gruntach swoich dziedzicznych wsi Kobylnicy ruskiej i wołoskiej, zupełnie nowego miasta, mającego nosić nazwisko „*Tarłowiecz*," na co chętnie zezwalając, obdarzamy osiadających prawem magdeburskiem, zaprowadzamy targi w niedziele i piątki, jarmarki zaś na Nowy Rok, św. Jana i Łukasza z wolnością pobierania targowego; uwalniamy nakoniec mieszkańców na lat (nie podano) od szosu, podatków publicznych jako też ceł, myt i targowego po miastach królewskich, oprócz od czopowego." Lokacya miasta nie przyszła jednak do skutku; przeciwnie obie te włości stały się własnością królewską w skutek zapewne zamiany na inne dobra. Lustracya z r. 1570 zalicza obie wsie do starostwa lubaczowskiego i wspomina, że Kob. ruska ma 63 osiadłych ludzi, a wołoska 39. Lustracya zaś z r. 1667 mówi o tych wsiach jako należących do dzierżawy Lipowiec (w pow. lubaczowskim). W r. 1818 sprzedano te wsie wraz z osadą Fehlbach J. Doerlowi za 42,155 złr. m. k. W Kobylnicy wołoskiej znachodzono w polach piaskowych popielnice, bronzowe i krzemienne przedmioty. Niektóre z wykopanych tu przedmiotów złożono w gabinecie uniwersytetu jagiellońskiego (Czas, 1874 Nr 285). *Lu. Dz.*

Kobylnica, niem. *Kobelnitz*, 1.) *Królewska*, wś, pow. inowrocławski; 7 dm., 62 mk., wszyscy kat., 29 analf. Poczta najbliższa w Chełmcach; st. kol. żel. w Inowrocławiu, telegr. w Strzelnie. 2.) K. szlachecka, dom., pow. inowrocławski, 1465 mr. rozl., 9 dm., 145 mk., 29 ew., 116 kat., 53 analf. Poczta najbliższa w Chełmcach o 4 kil., st. kol. żel. w Inowrocławiu o 26 kil., telegr. w Strzelnie. Wś K., Ułomie i folwark Modliborze pod Radziejowem były własnością collegium kruświckiego.

3.) **K.**, wś i st. kol. żel., pow. poznański; 16 dm., 156 mk., 6 ew., 150 kat., 51 analf. Stacya kol. żel. pomiędzy Poznaniem a Gnieznem, o 13 kil. od Poznania. Poczta w Swarzędzu o 6 kil., telegr. na st. kol. zel. Pod wsią wykopano, na południowym brzegu rzeki Główny, kości mamuta, umieszczone w zbiorach Tow. Przyj. Nauk. Poznańskiego. *M. St.*

Kobylnica, ob. *Jedlna* i *Jelnianka*.

Kobylnik, wś i folw., pow. radomski, gm. i par. Błotnica, odl. 23 w. od Radomia. W r. 1827 było tu 14 dm. i 114 mk., obecnie 37 dm., 213 mk.. 553 ziemi fol. i 237 m. ziemi włośc. Według Tow. Kred. Ziem. folwark Kobylnik rozl. m. 710, grunta orne i ogrody m. 542, łąk m. 43, pastw. m. 41, wody m. 1, lasu m. 75, nieużytki i place m. 8, bud. mur. 11, drew. 3; pokłady torfu. Wieś Kobylnik osad 18, z grun. m. 314.

Kobylnik, *Kobylniki*, mko, pow. święciański, w 3-im okr. polic., o 105 w. od Wilna, o 49 w. od Swięcian, nad rz. Syrmież, 709 mk., własność Swiętorzeckiej, Zygmunta Szyszki i Wąsowicza. R. 1866 było w mku i na dwóch folwarkach: 33 dm., 370 mk., z tego 7 prawosław., 190 kat., 164 żydów, 6 mahom., 4 staroobr., 5 jarmarków do roku. Paraf. kościół ś. Andrzeja Ap., z drzewa wzniesiony 1651 przez obyw. Swirskiego. Na cmentarzu kaplica. Parafia kat. dekanatu świrskiego: dusz 4630. Kaplica w Pomoszczu. W XVI w. własność ks. Zbaraskich, K. przeszedł następnie do Abramowiczów. Ludwik na Baksztach Chomiński pisarz W. X. L. sprzedał Marcinowi Oskierce kasztelanowi oszmiańskiemu (jedyny to był kasztelan oszmiański); od Oskierków kupiony był K. przez Antoniego Swiętorzeckiego. Gm. K. ma 315 dm., 3487 włośc. ob. płci; składa się z 4 okręgów wiejskich: Kobylnik, Swirany, Wierenki, Chomejki; ma 67 wsi.

Kobylnik, niem. *Kobilnik*, os. do Skicza, pow. złotowski; bud. 15, dm. 5, kat. 51, ew. 11. Parafia Słowianowo, szkoła Skicz, poczta Kujan. Osada K. należy do dóbr złotowskich. *Kś. F.*

Kobylnik, niem. *Kobelnick*, r. 1327 *Cobilnic*, wś, powiat nowotarski na Szląsku, parafia Gloschkau.

Kobylniki 1.) wś i os., pow. turecki, gm. Biernacice, paraf. Niewierz. Odleg. 29 w. od Turku. W 1827 r. było tu 24 dm., 199 mk.; obecnie wś 26 dm., 27 mk., osada zaś rządowa 1 dm. 2.) **K.**, wś i folw. nad rz. Swędrnią, pow. kaliski, gm. Staw, par. Góra. Odl. 28 w. od Kalisza. W 1827 r. było tu 10 dm., 95 mk.; obecnie wś 5 dm. 46 mk., zaś folw., 3 dm., 38 mk. Rozległość folw. wynosi m. 524, grunta orne i ogrody m. 442, łąk m. 49, pastw. m. 15, nieużytki i place m. 18, bud. mur. 5, drew. 10. Wieś Kobylniki osad 17, z grun. m. 12. 3.) **K.**, wś i K. wójtostwo, nad rzeką Nidzicą, pow. pińczowski, gm. Zagość, par. Wiślica. Leży w bardzo pięknem położeniu. W XV w. była wsią królewską i posiadała 12 dm. kmiecych, dwa łany wójta wiślickiego, dotąd noszące nazwę wójtostwa wiślickiego (Dług. I 413 i II 370). W 1827 r. K. miały 68 dm., 389 mk., zaś wójtostwo 8 dm., 39 mk. Rozl. folw. wynosi m. 161, grunta orne i ogrody m. 125, łąk m. 10, pastw. m. 12, lasu m. 7, nieużytki i place m. 7, bud. mur. 1, drew. 8. Folw. powyższy powstał w r. 1880 przez spłatę czynszu kasie osadowej wiślickiej. 4.) **K.**, wś, pow. pińczowski, gm. Topola, par. Skalbmierz. Leży na lewo od drogi bitej z Pińczowa do Skalbmierza, a przy drodze ze Skalbmierza do Wiślicy. Posiada szkołę wiejską. W 1827 r. było tu 40 dm., 262 mk. Dobra K. składają się z folwarków: Kobylniki, Międzygórze, Ostrów v. Krępice i Seselów, wsi K., Krępica, Seselów i Jagiełki. Rozl. wyn. m. 1253, grun. or. i ogr. m. 899, łąk m. 134, lasu m. 30, zarośli i past. m. 109, nieuż. i place m. 18. Wieś Kobylniki osad 52, z grun. m. 237; wś Krempica osad 25, z grun. m. 137; wś Seselów osad 2, z grun. m. 10; wś Jagiełki osad 2, z grun. m. 11. 5.) **K.**, wś, pow. płocki, gm. Swięcice, par. Kobylniki, odl. o 37 w. od Płocka; ma kościół par. mur. i karczmę; 24 dm., 401 mk., 1009 mr. grun., 43 nieużyt. W 1827 roku 14 dm., 127 mk. Dobra K. były dziedzictwem rodziny Kobylnickich, w XVI i XVII w. dosyć głośnej w Zakroczymskiej i Wyszogrodzkiej ziemi. Mikołaj Kobylnicki, kanonik płocko-pułtuski i warszawski, sekretarz królewski, dziedzic i zarazem pleban tutejszy, na początku XVI wieku zbudował tu murowany kościół i w nim za życia swego jeszcze piękny dla siebie nagrobek z ciosowego kamienia wystawił. Kościół wspomniony, przez czas zniszczony, od 1849 roku zamknięty, a nabożeństwo odprawia się w Żukowie. Ma prezbiteryum zaokrąglone i nawę zwyczajną czworograniastą, wejście boczne do niej w koło opasane łukiem i tylko na szczycie ściany od zakrystyi kilku rzędami ustawione wnęki. Nad głównemi drzwiami znajduje sie tablica z wyrytym r. 1777, w którym kościół był odnawiany. W kościele tym znajdują się trzy nagrobki, pierwszy z r. 1521 jakiegoś Kobylnickiego, którego jednak imię dla zatarcia liter trudne jest do odczytania. Była to płyta z kamienia ciosowego z wyrytemi po rogach herbami, z których tylko jeden Rogala słabo widzieć się daje; na środku zaś r. 1521. Kamień ten stanowi przykrycie marmurowego pod kościołem grobu, do którego się z wnętrza kościoła wchodzi. Nagrobek założyciela kościoła wystawiony został w r. 1550,

jak to naucza umieszczona w nim napisowa tablica; zdaje się, że ma przedstawiać dwie osoby, to jest samego Mikołaja Kobylnickiego i jakieś niemowlę z jego rodziny, którego figura unosi się na samym wierzchu nagrobka. Główna część tego pomnika zajmuje leżąca figura założyciela w naturalnej wielkości: w lewej ręce trzyma kielich, prawą podpiera głowę. Na tle wnęku Bóg Ojciec cherubinami otoczony i uśpionemu prałatowi niebo pokazujący. Wnęk ten otaczają dwa płaskosłupy, z bogatemi w stylu odrodzenia głowicami, obszerny gzyms podpierające. Na fryzie tego gzymsu napis: Beati omnes qui in Domino moriuntur. Nad gzymsem zaś figura Najświętszej Panny, odbierającej Dzieciątko Jezus z rąk swojej matki. Przed Bogarodzicą klęczy fundator kościoła, ze zniżonemi do modlitwy rękami. Po bokach tego obrazu dwa lwy tarcze herbowe trzymające. W podstawie pomnika wyrobionych jest w płaskorzeźbie dwóch aniołów, podpierających napisową tablicę, nazwisko i tytuły założyciela kościoła opowiadające. Cały pomnik wystawiony jest z ciosu; w płaskosłupach tylko idzie środkiem marmur brunatny, a napisy ryte i wyzłacane na czarnych marmurowych tablicach. Dzieło to odznacza się równie pięknym pomysłem jak dokładnością roboty; lwy tylko na wierzchu pomnika nie bardzo są kształtne, a pomalowanie rzeźb kolorami naturalnemi jest powodem, że całość mniej przyjemnie wpada w oko. Trzeci pomnik, to jest Stanisława Kobylnickiego, starosty przasnyskiego, ehorążego zakroczymskiego i dwóch żon jego, prawie połowę nawy kościelnej zajmuje. Mieści on w sobie trzy leżące figury, w naturalnej wielkości z kamienia ciosowego wyrobione i w niszach ozdobnemi płaskorzeźbami od siebie podzielonych poumieszczane. Pod rycerzem, na tablicy brzegi wyginane mającej, jest napis polski prozą i wierszami, zacność rodu całego głoszący. Cały pomnik piękny, ale w górnej swej części bardzo zepsuty. Zresztą ołtarze nie zdają się być założeniu kościoła spółczesne, lubo i te przynajmniej z końca XVI w. pochodzą; z tych wielki ołtarz w dosyć zupełnej całości dotąd się dochował, inne są zniszczone. Dzwony są tu wielkie i piękne. Wioska sama w niskiem położeniu zabudowana, z wyjątkiem tylko kościoła, który stoi na wzgórzu. K. par. dek. płocki dusz 900. Dobra K. składają się z folw. Kobylniki i Glinice, oraz wsi Kobylniki, Glinice, Rostkowice i Bielice; rozl. wynosi m. 1405; folw. Kobylniki, grunta orne i ogrody m. 686, łąk m. 48, pastw. m. 60, lasu m. 283, nieużytki i place m. 41, razem m. 1118, bud. mur. 7, drew. 9, płodozmian 5 i 11-polowy; folw. Glinice grunta orne i ogrody m. 263, łąk m. 8, nieużytki i place m. 16, razem m. 287, bud. drew. 7, płodozmian 12-polowy, wiatrak, pokłady torfu. Wieś Kobylniki osad 26, z grun. m. 31; wś Glinice osad 6, z grun. m. 7; wś Rostkowice osad 15, z grun. m. 24; wś Bielice osad 8, z grun. m. 181.

Kobylniki, wś w pow. nowogródzkim, w gminie poczepowskiej, przy drodze wiodącej z Poczepowa do Jatry i Zapola, ma osad 36.

Kobylniki 1.) wieś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 13 w. od Lidy, 15 dm., 135 mk. (1866). 2.) **K.**, pow. święciański, ob. *Kobylnik*.

Kobylniki, 1.) niem. *Kobelnik*, wś, pow. kościański, 8 dm., 78 mk., wszyscy kat., 13 analf. Poczta, tel., stac. kol. żel. w Kościanie (Kosten) o 5 kil. 2.) **K.**, dom., 4465 m. rozl., 4 miejsc.: a) K., dom., folwarki: b) Ponin; 3) Krzan; d) Krzan leśnictwo; 19 domów, 209 mieszkańców, 7 ewangelików., 202 katol., 111 analf. K. wraz ze Srockiem, 7653 m. rozl., własność hr. Kwileckiego. 3.) **K.**, dom., powiat szamotulski, 3614 m. rozl., 12 dm., 250 mk., 21 ewan., 229 kat., 99 analf. Poczta w Obrzycku o 4 kil., st. kol. żel. w Szamotułach o 8 kil. Ordynacya należy obecnie do Tadeusza Twardowskiego (por. *Szczuczyn*) 4.) **K.**, wś, powiat poznański, 17 dm., 159 mk., 26 ewang., 133 kat., 56 analf. Poczta i st. kol. żel. w Rokitnicy o 6 kil.; o 20 kil. od Poznania. 5.) **K.**, wś, pow. bukowski, 46 dm., 558 mk., 21 ew., 537 kat., 229 analf. Poczta, telegraf i st. kol. żel. w Grodzisku (Grätz) o 1 kilm. 6). **K.**, niem. *Kobelnik*, dom., pow. inowrocławski, 584 m. rozl. Poczta i st. kol. zel. w Złotnikach (Güldenhof) o 1 kil.; od Inowrocławia o 14 kil. 7.) **K.**, dom., pow. inowrocławski, 2255 m. rozl.; 4 miejsc.: a) K., dom. folwarki: b) Kraszyce, c) Łagiewniki, d) Rożniaty; 37 dm., 801 mk., 130 ewang., 671 kat., 302 analf. Biorą znaczny udział w cukrowni pod nazwą: Szymborze, pod Inowrocławiem; do spółki należy jeszcze Krusza Zamkowa. Poczta w Kruświcy o 2 kil.; st. kol. żel. Inowrocław o 13 kil. *M. St.*

Kobylnikiszki al. *Łozie*, zaśc. rządowy, powiat święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 37, dm. 3. (1866).

Kobylno al. *Kobylino*, wś, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Filipów. Odl. 18 w. od Suwałk, ma 2 dm., 24 mk.

Kobylno, niem. *Kobyllno*, wś, pow. opolski, par. Jełowa, o 19 kil. od Opola; 59 bud., 30 dm., 305 mk. kat., 29 ewang., 22 osad, 285 mr. rozl., kościół parafialny, zbudowany 1798 r. przez hrabinę Gaszynową. Młyn wodny nad stawem przez rz. Brynicę utworzonym. Dobra K. z folw. Niwa mają 2608 mr. rozl.

Kobylno, niem. *Koblau*, ob. *Koblów*.

Kobylopol, ob *Kobylepole*.

Kobylówka, wś nad rz. Sielnicą, pow. bra-

cławski, gm. Żurawlówka, o kilka wiorst od m. Tulczyna, ma 1088 mk., 245 dm., 2158 dzies. ziemi włościan, 89 dzies. cerkiewnej. Cerkiew 1560 parafian. K. należy do klucza tulczyńskiego, sprzedanego przez Maryą z Potockich Strogonową do dóbr państwa.

Kobylówka, mała rzeczka w powiecie rzeczyckim, ma początek w bagnach około rzeki Brahinki i poza Petrycką Budą niknie w niedostępnych moczarach; długość jej prawie mil dwie. *Al. Jel.*

Kobylski potok, czyli *Kobylański* p., wytryska w obr. gm. Kobyli, w pow. zbaraskim, na granicy Galicyi z Wołyniem, przepływa wieś Kobylę a w Iwaniczanach wpada do stawu, do którego wlewa się także potok Berezowicki. Potok wypływający z tego stawu w obr. gm. Kurników daje początek rzece Hnizdecznej (ob.). Kob. pot. zowie się także Rzeczką Długość biegu 6 kilm. Ob. *Iwaniczany*.

Kobylsko, przys. Jaworzca, pow. Lisko, na płd. od Jaworzca, nad bezimiennym prawym dopływem Wetlinki, ma ludność ruską.

Kobylszczyzna, dobra, pow. borysowski, 1 okr. polic. Miały 1811 r. dusz 67.

Kobyluny 1.) wś, pow. kowieński, przy gościńcu rossieńskim, par. Hrynkiszki, gm. Kroki, ma 15 osad włośc. 2.) **K.** i *Szakarnie*, dobra, pow. poniewieski, 2 okr. adm., własn. Możejkowej.

Kobyła, pierwotna nazwa klaczy, a zarazem i przezwisko bardzo rozpowszechnione w dawnych wiekach, stanowi źródłosłów nazw: *Kobylin, Kobylaki, Kobyłki*. Ważność usług, jakie przy braku dróg oddawały konie w podróżach i przewożeniu ciężarów, sprawiała iż wyróżniano je z pomiędzy zwierząt domowych, obdarzając sympatyą i przywilejami poniekąd, jak zachowanie dla nich oddzielnych pastwisk (*Kobyla łąka, góra, las*), upamiętnienie miejsca ich zgonu może w nazwach: *Kobyle błoto, Kobylanka*. *Kobylniki* byli to kmiecie, obowiązani do utrzymywania książęcych stadnin. *Br. Ch.*

Kobyła, ob. *Kobyle*.

Kobyła, niem. *Kobilla, Kobylla*, wś, pow. raciborski, par. Markowice; 34 bud., 65 dm., 456 mk. katol., 67 osad, 345 mr. rozl., młyn wodny.

Kobyła, nie *Kobula*, ob. *Jungferndorf*, ma 959 mk.

Kobyła, 1.) szczyt w Tatrach nowotarskich. Ob. *Kopy sołtysie*. 2.) **K.**, szczyt i góra w Karpatach lesistych, w obr. gm. Mikuliczyna, nad granicą pow. nadwórniańskiego i kossowskiego, między potokami Hordiem a Pihym. Wzn. 1342 m. Sz. g. 48° 16' 45", dłg. g. 42° 20'. 3.) **K.**, wzgórze ze szczytem 720 m. wys., w płd. stronie Załokcia w pow. drohobyckim, na płd. od lasu Ihnatowa. Wody jego płyną na płd.-zach. do Bystrzycy, na płd.wsch. do Opaczki. 4.) **K.**, wzgórze ze szczytem 753 m. wys. w płd. stronie Bilicza w pow. staromiejskim, na granicy Leniny wielkiej i Starego miasta. Wody jego płyną na płn. do pot. Płoskie, dopływu Jabłonki, a na wschód do pot. Soluczki, dopływu Leniny. 5.) **K.**, wzgórze ze szczytem 809 m. wys., w płd.-zach. stronie Kruszelnicy, w pow. stryjskim. Płd. część wzgórza lesista. Wody jego płyną na płn.-wsch. do Stryja, na płd. do Brzyczki, dopływu Stryja.

Kobyła wielka, góra lesista w Karpatach lesistych, w obr. Hryniowy, w pow. kossowskim, wznosząca się w dziale wodnym między Czeremoszem Białym a Probiną. Na południe od niego wznosi się Kaptarka (1177 m.). Północny stok K. wlk. wrzyna się klinem pomiędzy Czeremosz Biały a Probinę, wpadającą u północych stóp tejże góry do Cz. B. Wzniesienie 1066 m. Sz. g. 47° 59'; dłg. g. 42° 34' (Ferro). *Br. G.*

Kobyłczyce al. *Kobylczyce*, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Żuraw, o 14 w. na wsch. od Częstochowy. Wś ma 30 dm., 227 mk., 980 mr. ziemi (322 ornej). Folw. 4 dm. R. 1827 było 25 dm., 172 mk. Wspomina tę wieś Długosz (III-151). Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy m. 529, grunta orne i ogrody m. 365, łąk m. 22, lasu m. 124, nieużytki i place m. 18, bud. mur. 3, drew. 8, płodozmian 7-polowy, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. Wieś Kobylczyce osad 25, z grun. m. 407.

Kobyłczyna, wś, attynencya Łososiny Dolnej, pow. limanowski, paraf. Ujanowice, na wzgórzu nad prawym brzegiem Łososiny, o 19 kil. od Limanowy; 60 dm., 436 mk., 993 mr. rozl., w tem. 409 mr. lasu. Obsz. dwor. (387 m.) należy do Franciszka br. Przychodzkiego. Kasa pożyczkowa gminna posiada 348 zł. wa. kapitału. Ta wieś graniczy na północ z Ujanowicami, na wschód ze Zbykowicami, na południe ze Stankową i lasami, w których najwyższy szczyt Wielki Załacz ma 921 m. bezwzględnej wysokości; na zachód zaś ze Zmiączą. *M. Ż. S.*

Kobyłeckie, wś, pow. jampolski, gm. Pieńkówka, ma 82 dm., 434 mk., 387 dzies. ziemi włośc., 602 dz. dworskiej, gleba glinkowata. Dawniej własność Ginowskich, następnie Kolankowskich. *Dr. M.*

Kobyłka 1.) *Kobelka*, wś, pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Kobyłka, o 2 w. od Wołomina. Leży pomiędzy Okuniewem a Radzyminem: niegdyś podobno nosiła nazwę Targowa Wola. W 1827 r. było tu 28 dm., 266 mk. Tutejszy kościół parafialny starożytnej erekcyi daty niewiadomej; około 1415 r. z parafii K. utworzono parafię Cygów. Obecny kościół w 1740 r. z muru wzniesiony fundacyi bisk. Marc. Załuskiego, bardzo okazały. Do r. 1755 par. miała zarząd świeckiego duchowieństwa, od 1755—1773 rządzili nią je-

znici, którym Załuski darował cały majątek. Po zniesieniu jezuitów sejm w r. 1774 ofiarował K. ks. Augustowi Sułkowskiemu wojew. gnieźnieńskiemu; parafia zaś od r. 1778 była pod opieką bernardynów dyec. lubelskiej. Kościół tutejszy, gdyby został wykonany według pierwotnego stanu, byłby jednym z okazalszych w kraju. Zniesienie jezuitów nie pozwoliło wykończyć i ozdobić go należycie. Wieża została niedokończona, a bernardyni, którym dano opiekę, nie dbali o upiększenie świątyni. Z frontu od północy wznosi się wielka pięcio-piętrowa wieża, zdobna figurami; na szczycie jej stała statua św. Michała archanioła, którą wiatr zrzucił i połamał; po lewej ręce druga wieża nieskończona stoi. Tę stronę kościoła zdobiły malowidła alfresco, wystawiające królów i proroków Starego Zakonu; na szczycie znajduje się jeszcze kilka posągów drewnianych. Wielkie drzwi mają u góry napis łaciński, głoskami żelaznemi opowiadający tytuł kościoła, rok fundacyi 1740 i nazwisko założyciela. Od południowej strony czyli zewnątrz na stronie wielkiego ołtarza widzieć się daje innego kształtu facyata, niższa trochę od frontowej. Na niej przechowało się jeszcze bardzo wiele malowideł i ze stosownemi podpisami, ale te po większej części uszkodzone wilgocią, z trudnością rozpoznać się dają. Z tejże strony jest wejście do obszernych podziemnych sklepień i do ogrójca z kościołem złączonego, który ma kształt otwartej kaplicy. Sklepienie ogrójca jest zaokrąglone; zdobi go krzyż z wyobrażeniem Zbawiciela, stojący pośród dwóch innych krzyżów z zawieszonymi łotrami; pod krzyżem stoi Matka Boska Bolesna i św. Jan Ewangelista. Na suficie w bardzo dobrym stanie przechowało się malowidło alfresco, wystawiające Mojżesza na puszczy, wynoszącego z góry miedzianego węża. Podług zdania miejscowych, wszystkie te malowidła miał wykonać Smuglewicz. Gmachu klasztornego ani domu rekolekcyi śladu nie ma; na miejscu dawnych murów wzniesiono pałacyk posiadaczy tych włości; tylko część alei lipowej, klasztornych starań pamiątką została. K. słynęła niegdyś z wielu zakładów przemysłowych. Solimand z Lyonu założył tutaj w r. 1782 fabrykę bogatych pasów jedwabnych na wzór paryskich i perskich, oraz takichże pończoch, niemniej nicianych i bawełnianych. Fabryka ta wyrabiała i inne zbytkowne tkaniny pasamoniczne, które jednakże wielkiego odbytu, dla drogości swej, nie miały; samych pasów, pod kierunkiem Paschalisa, trwała dłużej, i dopiero późniejsze wypadki krajowe koniec jej położyły. Jednocześnie założono tutaj rolniczą szkołę, w której chciano nauczać teoryi gospodarowania, oraz chodowania jedwabników, lecz zakład ten nie zyskał zaufania obywateli w kraju i zbyt krótko się utrzymywał. Zaprowadzono następnie fabrykę mydła, ale i to przedsięwzięcie się nie powiodło. W roku 1795 była tu ustanowiona granica austryackich posiadłości i główna komora. Do dziś z tego wszystkiego zachowały się tylko odpusty na św. Annę, na które, jak od wieków, dużo w ten dzień pobożnych w Kobyłce się zgromadza. Ob. Bibl. Warsz. z 1853 r. II tom. K. par. dek. radzymiński 3250 dusz. Folw. K. z attynencyami Hur, Zrudnik, Dąbrowa (wsiami Kobyłka i Turów), rozległy m. 720; grunta orne i ogrody m. 475, łąk m. 7, pastw. m. 197, wody m. 3, nieużytki i place m. 37, bud. mur. 8, drew. 15, płodozmian 13-polowy, pokłady kamienia wapiennego; w r. 1878 rozkolonizowano m. 1283; w r. 1881 attynencye Hur, Zrudnik i Dąbrowa z przestrzenią m. 467 od dóbr tych odłączone. Wieś Kobyłka osad 36, z grun. m. 194; wś Turów osad 8, z gruntem mr. 111. *Br. Ch.*

Kobyłka, niem. *Kobelke*, młyn, pow. pleszewski, 1 dm., 8 mieszk., należy do miasta Pleszewa.

Kobyłka, grupa domów włośc. w obr. gminy Maruszyny, pow. nowotarski, niedaleko granicy z gm. Skrzypnem; wzniesienie 745 m. (szt. gen.). Ob. *Maruszyna*. *Br. G.*

Kobyłka. 1.) pole w Tomaszowcach, pow. kałuski. Por. *Kałusz*. 2.) **K.**, ob. *Hoczewka*.

Kobyłki, 1.) wś i os. karcz., pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice (ob.). Wś ma 14 dm., 146 mk., 155 mr. ziemi; os. karcz. 1 dm., 4 mk., 3 mr.; należy do dóbr Drużbice. 2.) **K.**, *duże* al. *Kobyłka wielka*, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Krzepczów. W 1827 r. było tu 13 dm., 109 mk., obecnie wś ma 15 dm., 165 mk., 176 mr. obszaru; folw. zaś 2 dm., 12 mk., 371 mr. rozl. (273 roli or.).

Kobyłki, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., gm. Połoczany, o 66 w. od Oszmiany, 23 dm., 314 mk., z tego 227 prawosł., 87 kat. (1866.)

Kobyłocha, w dok. *Kobelhals* al. *Lichtenstein*, wś, pow. szczycieński, na pruskich Mazurach; r. 1602 posiadała przeważnie ludność polską. Czyt. Kętrzyński: Ludność polska, str. 400.

Kobyłowłoki (z Papiernią), wś, pow. trębowelski, podolska duża wś w urodzajnej glebie, ze znacznym obszarem lasu i dużą gorzelnią, oraz młynem wodnym na potoczku, dopływie pobliskiego Seretu; przestrz. dwor. 2789, w tem 1329 mr. lasu; włośc 3191. Lud. rzym. kat. 660, par. w Janowie miasteczku o 1 milę oddalonem; gr. kat. 1504, par. w miejscu, obejmująca filią w Młyniskach z 131, w Nekraszowie z Papiernią 78, razem 1773 gr. kat.; dekan. trembowelski dyec. lwowska; szkoła etat., kasa pożycz. gminna z kapitałem 5262 zr. Właśc. więk. pos. Włodzimiera hr. Łosia spadkobiercy.

Kobyły, *Kobyle* al. *Bajmaki*, część Przewłocznej, pow. brodzki.

Kobyły, niem. *Stuthof* od r. 1865, folw., pow. chełmiński, przy trakcie bitym chełmińsko-grudziąskim, o 1 milę od Chełmna. Ma 962 mr. obszaru, 12 bud., 5 dm., 57 kat., 9 ew. Parafia Wabcz, szkoła Linowiec, pdczta M. Czyste.

Kobysewo, ob. *Kobusewo*.

Kobyszcza, byłe dobra zadnieprskie w XVII w. Adama Kisiela kasztelana czernihowskiego.

Kobyszcza, dopływ Bystrycy, która z lewej strony uchodzi do rzeki Oster (dopływ lewy Desny dnieprowej).

Kocanda, ob. *Zubsuche*.

Kocanek, potok, mający swe źródło w lesie w Glinniku niemieckim, w pow. jasielskim; płynie zrazu na półn.-zach., poczem na zachód, tworząc wzdłuż całego swego biegu granicę między gm. Łaskami i Żolkowem a Majscową. Porusza młyn, a przeciąwszy gościniec jasielski, wpada do Wisłoki z praw. brz. Długość biegu prawie 3 kil. *Br. G.*

Kocankowizna, os., pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice; 1 dom, 7 mk., 18 mr. rozl.

Kocanowo, wś i folw., pow. średzki; folw. ma 325 mr. rozl.; 24 dm., 193 mk.: 121 ew., 72 kat.; 72 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 4 kil. Łaski, Lib. ben. zowie tę wieś Goczanowo. *M. St.*

Kocanowo, w dok. *Kocanova*, zowie się jezioro w pow. kościerskim, przy Kiszewie; r. 1289 przyłącza je Mestwin II do wsi Poleszki, darowanej przezeń oo. cystersom w Byszewie. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kocawa, ob. *Kłodnica*, *Koczawa*.

Koce..., ob. *Kocie...*, *Kocze...*

Kocebalówka, las w płd. stronie Śliwek, pow. kałuski, na granicy Przysłupa. Na płd. 895 m., na płn. 793 m. wys. Wody uchodzą do Turowy, dopływu Łomnicy. *Lu. Dz.*

Kocerany, wś, pow. grójecki, gm. Konie, por. Rembertów.

Kocerańska Wola, wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów.

Kocewie, wieś, pow. kutnowski, gm. i par. Rdutów; leży przy szosie warszawsko-kaliskiej. W 1827 r. było tu 21 dm., 197 mk.; obecnie dm. 31, mk. 330, obejmuje gruntów mr. 484, odl. o 3 w. od m. Kłodawy (ob.). *W. W.*

Kocewo, błota, ob. *Pełta*, rz.

Koch, Kochan, dawne imię, stanowi źródłosłów nazw: *Kochów*, *Kochany*, *Kochanów* i t. p.

Koch, os. młyn., nad rz. Krasówką, pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Rusiec; 1 dom, 6 mk., 86 mr. ziemi.

Kochale, mylnie *Kochalnia*, niem. *Kochalle*, *Kochhalle*, wś i gm., pow. krotoszyński, 2 miejscow.: a) K., wś; b) Ujazd polski, wś; 38 dm., 277 mk.: 267 ew., 10 kat., 57 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Zdunach o 3 kil.

Kochan, potok górski, nastaje z połączenia dwóch znaczniejszych strug, jednej napływającej z lasu Perechrestnego, drugiej z lasu Hołowego (w pow. kossowskim), na granicy gmin Hołowego i Perechrestnego; płynie na wschód tworząc granicę między Perechrestnem a Polanką, wreszcie przerznąwszy obszar Dołhopola, wpada z lew. brz. do Czeremoszu Białego. Długość biegu 5 kil. i pół. *Br. G.*

Kochanie, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Mokowo; rozl. folw. wynosi mr. 362, grunta orne i ogrody mr. 290, łąk mr. 59, nieużytki i place mr. 13; bud. mur. 4, z drzewa 8; są pokłady torfu. Wieś K. osad 18, z gruntem mr. 21. R. 1789 Mokowo, K. i Zakrzewo było własnością Chełmickiego Tomasza. Na K. były też części: Kochańskich, Ważyńskiego, Serlińskiego, Grunwalda, Pruskich, Kłobukowskiego. U Zinberga K. zwany mylnie *Kochoń*.

Kochanie (?), wyspa na Dnieprze, jedna z porohów, jak opisuje Sarnicki, do umocnienia sposobna, przez lustratorów Zygmunta Augusta oznaczona i opisana. Podług ich zdania, napady Tatarów u przeprawy Kuczmieńskiej i Krzemienieckiej, przez Dniepr do Polski niegdyś przechodzących, z Kochania mogłyby były być wstrzymane. (Enc. Org.).

Kochaniec, niem. *Kochanietz* albo *Liebesort*, folw. założony około 1820 r. przy wsi Jaworowice, pow. kozielski, par. Polska Cerkiew, 12 kil. na płd. od Opola. Własność hr. Gaszynów. Pałac, park, ogród, sad, cieplarnia, oranżerya, gorzelnia, słynny browar, 512 mr. gruntu.

Kochaniszki, folw. rząd., pow. rossieński, par. kielmeńska.

Kochaniwska Ruda, ob. *Ruda K.*

Kochanka, niem. *Kochankenberg*, król. leśnictwo do nadleśnictwa w Peplinie, pow. starogrodzki.

Kochanka, jezioro, pow. starogrodzki, w borach przy leśn. Huta, 93 m. npm., podłużne, z półn. na połd- ciągnące się, na południu niby głowa zaokrąglone, szersze, z małą wysepką.

Kochankenberg (niem.), leśnictwo, pow. starogrodzki, ob. *Kochanka*.

Kochanojce, niem. *Kocksdorf*, wieś na dolnych Łużycach, w pow. grodkowskim. *A. J. P.*

Kochanów 1.) kol., pow. skierniewicki, gm. i par. Głuchów. Mieszkańcy wyrabiają płótno. W 1827 r. było tu 71 dm., 462 mk. Ob. *Głuchów*. 2.) K., os., pow. radomski, gm. i par. Radom; odl. 3 w. od Radomia; ma 1 dm., 6 mk., 1 mr. rozl. 3.) K., wś, pow. radomski, gm. i par. Wieniawa, odl. 26 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 10 dm., 74 mk., obecnie 17 dm., 170 mk., 251 mr. ziemi dwor. i 106 włośc. Należy tu Dąbrowa Kochanowska folw., mający 1 dom i 70 mr. obszaru. K. jestto staroda-

wne gniazdo rodu Kochanowskich, przodków nieśmiertelnego Jana. Z pracy ks. Gackiego (o rodzinie Kochanowskich) dowiadujemy się, że w 1446 r. mieszkał tu Dobiesław, w 1482 Abraham, w 1490 Stanisław, w 1533 Jakób a potem jego synowie Jan i Stanisław. Do 1731 r. dziedzicami byli Mazurowie Kochanowscy; 1761 r, Teresa Kochanowska wniosła w dom Krasińskich folwark i 6 chat. Istniał tu dom przytułku dla biednych. 4.) **K**., kol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn; odl. 37 w. od Kozienic, ma 8 dm., 77 mk., 185 mr. ziemi. 5.) **K**., wś. włośc., pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Kazanów; odl. 19 w. od Iłży, ma 9 dm., 48 mk., 159 mr. obszaru. 6.) **K**., kol., pow. opatowski, gm. Julianów. par. Tarłów; odl. 38 w. od Opatowa, ma 27 dm., 141 mk,, 537 mr. obszaru. 7.) **K**., wś nad rz. Jabłonnicą, pow. konecki, gm. i par. Chlewiska; odl. 32 w. od Końskich, ma 28 dm., 220 mk., 252 mr. ziemi włośc. i 5 mr. dwor. *Br. Ch.*

Kochanów, wś, pow grodzieński. Była tu kaplica katol. parafii pobernardyń. w Grodnie.

Kochanów, przys. Kleszczowa, pow. krakowski, na płn. od Kleszczowa nad Rudawką, w okolicy lesistej, ma 88 mk., z tych 17 na obszarze dworskim. *Mac.*

Kochanów, las w płd.-wsch. stronie Wolswina i płd.-zach. Jastrzębic, pow. sokalski.

Kochanowice, niem. *Kochanowitz*, wś i dobra, pow. lubliniecki, par. K., o milę na płn.-wschód od Lublińca, przy szosie z komory Herby do Lublińca; 168 bud., 91 dm., 925 mk., w tem 10 ew., 15 izr. Dobra K. z folw. Dionysenhof i dobra Lis z folw. Sandvorwerk mają 13000 mr. rozl., w tem 10000 mr. lasu, gorzelnię, tartak, wysoki piec, 3 fryszerki i kopalnię żelaza. Wś K., prawie całą milę długa, łączy się z pustkowiami: Luboczki, Ostrów, Brasowe, Łęg, Swaczek, Skablik, Głąbie (Knie jeszcze wymienia nomenklatury: Dolniak, Młynek, Thurzy, Tanina, Tworziwa). Ma 52 osad, 2200 mr. rozl., kościół katol. z r. 1823, szkołę. Par. K. dek. lublinieckiego miała 1869 r. 2852 katol., 22 ewang., 14 izr. W lesie K. Lizwarta źródło bierze. *F. S.*

Kochanowicze, wś w pow. słuckim, przy granicy pow. nowogródzkiego, w gm. łańskiej; ma osad 13, w glebie dobrej. *Al. Jel.*

Kochanowicze, zaśc. pryw. nad rz. Dziśnienką, pow. dziśnieński, o 7 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dom, 5 mk. katol. (1866).

Kochanowicze 1.) mko i dobra, pow. dryzieński, nad pot. Berezówką, dopływem Swołny, o 15 w. od Dryssy, własność Chrapowickich, ziemi dwor. 3954 dzies. Mko ma 26 dm., 272 mk. W dobrach kaplica katol. par. Oświeja, wzniesiona 1823 r. przez Eustachego Chrapowickiego pod wezw. Matki Boskiej. K. należały dawniej do Łowejków. Około r. 1628 Krystyna Łowejkówna, córka Andrzeja, wychodząc za Eustachego Chrapowickiego, wojskiego połock., wniosła te dobra w dom Chrapowickich; od Eustachego w dziale między jego synami przechodzi do Michała Chrapowickiego; ten mając jedynę córkę Ewę, wydaje ją za mąż za Floryana Nowaczyńskiego i daje jej w posagu K. Wspomnieni Nowaczyńscy, Floryan i Ewa, w r. 1694 fundują w K. cerkiew p. t. św. Piotra i Pawła. Córka ich jedyna Maryanna Nowaczyńska, wychodząc po 1710 r. za Aleksandra Dusiackiego-Rudominę, cześnika bracł., wnosi te dobra w dom Rudominów; Aleksander zaś Rudomina po śmierci swej żony przedaje Dominikowi Chrapowickiemu, staroście sumiliskiemu; od Dominika przechodzą K. do syna jego Eustachego. Ten z matką swoją Rozalią z Rypińskich r. 1750 fundują w K. nową cerkiew, na miejscu starej, przez Nowaczyńskich fundowanej; dalej od Eustachego i Teresy ze Szczyttów Chrapowickich do syna ich Józefa; Józef przekazuje synowi swemu Eustachemu. Dziś jest właścicielem K. syn Eustachego Ignacy. W ogrodzie kochanowickim są starożytne szerokie alee lipowe; jestto jedna z okazalszych rezydencyj w pow. W r. 1811 miały K. dusz 1372. W mczku jest zarząd gminy liczącej dusz 1531, chat 524. Cerkiew dzisiaj jest nowo wystawiona kosztem Chrapowickiego. Do K. należy folw. Amelin. 2.) **K**., w drysieńskiem, własność Szadurskich, dziś Moniki Benisławskiej, dzies. 409.

Kochanowiec, lesiste wzgórze w płn. stronie Rozłucza, pow. turczański, między lew. brz. pot. Rozłucza a praw. brz. pot. Parewy, na zach. od gościńca ze Starego miasta do Turki. Część płd. 712, płn. 717 m. wys. *Lu. Dz.*

Kochanowitz (niem.), ob. *Kochanowice*.

Kochanówka, wś włośc. i folw., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno; odl. 19 w. od Iłży. W r. 1827 było tu 26 dm., 190 mk.; obecnie 29 dm., 200 mk., 733 mr. obszaru; folw. zaś 2 dm., 3 mk., 77 mr.; młyn wodny. Folwark należy do dóbr Siecińska Wola.

Kochanówka 1.) zaśc. i karczma rząd., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. starowierców 13, żyd. 5, dm. 4. 2.) **K**., zaśc., pow. święciański, 2 okr. adm., o 7 $^1/_3$ w. od Święcian, 1 dom, 9 mk. kat. (1866).

Kochanówka, wś, pow. winnicki, gm. Hawryszówka, par. Strzyżawka, nad rz. Chomutnią. Ma 116 dm., 522 mk., w tem 11 jednodw., 603 dzies. ziemi włośc., 72 dzies. cerkiewnej. Cerkiew Wniebowz. ma 736 parafian. Czarnoziem, grunta równe. Do Makowieckich (spadkobierców) należy 580 dz., do Kruszyńskich 129, do Krugłoj 65. Część Rakowskich. *Dr. M.*

Kochanówka, wś, pow. czechryński, o 4 w. na zachód od wsi Balandyny, nad strugą Balandą. R. 1808 było 72 dm., 527 mk.; r. 1863

mk. 569. Własność niegdyś Dawydowych, potem Rossowskich i Zarembów, dziś Osieckich i Nowakowskich. Cerkiew św. Mikołaja z roku 1843 ma 36 dzies. gruntu. Do par. K. należy wś Burtki, o 2 w. wyżej nad Balandą, 585 mk., własność Jakubowskich.

Kochanówka, wś nad rz. Skrzypówką, dopływem Chomora, pow. zasławski, par. Łabuń. R. 1867 miała 48 dm.

Kochanówka, wieś wymieniana w XVIII w. jako należąca do nowowiśniowieckiego klucza na Wołyniu.

Kochanówka 1.) przys. do Aleksandrowic w pow. krakowskim. 2.) K., przys. do Paszczyny w pow. ropczyckim, leży wśród lasów, w znacznej odległości na płn. od Paszczyny, ma 246 mk. 3.) K., przys. do Rzegociny w pow. bocheńskim, przy gościńcu z Bochni do Nowego Sącza; ma położenie pagórkowate, 328 m. npm., i jest od wschodu, zachodu i północy otoczony lasem. *Mac.*

Kochanówka (po rusku *Kochaniwka*), wieś w pow. jaworowskim, 12 kil. na płn.-zach. od Jaworowa, 7 kil. na płn.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Krakowcu. Na płn. leży Wilcza Góra i Zarzycze (część Nahaczowa), na wschód Nahaczów, na połd. Huki, Przedborze i Ruda Kochanowska, na zachód Świdnica. W stronie płn.-zach. na granicy Wilczej Góry wznosi się Miszawa do 251 m. Stąd opada obszar na płd. ku dolinie Retyczyna (215 m.), płynącego od płn.-wsch. na płd.-zach. Wzdłuż granicy wsch. płynie pot. Lipowiec (dopływ Retyczyna) z Nahaczowa, od półn. na połud. Własn. więk. ma roli or. 363, łąk i ogr. 85, pastw. 19, lasu 88 mr.; własn. mniej. roli or. 307, łąk i ogr. 41, pastw. 69 mr. Według spisu z r. 1880 było 334 mk. w gminie, 36 na obsz. dwor. (40 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Krakowcu; gr.-kat. w miejscu, należy do dek. jaworowskiego a dyec. przemyskiej. Do parafii należą jeszcze: Świdnica, Tarasówka, Czaplaki i Ruda Świdnicka. W r. 1844 pozwoliło namiestnictwo w porozumieniu z biskupstwem przemyskiem na przeniesienie mieszkania proboszcza z macierzystej wsi K. do filialnej Świdnicy. Tam zbudowano w r. 1864 nowe dla niego budynki. *Lu. Dz.*

Kochanowo, ob. *Kazanów* i *Kochanów.*

Kochanowo, obszerne dobra i st. p., pow. orszański, guber. mohilewskiej, przy trakcie z Orszy do Sienna, o 3½ w. od t. n. stacyi dr. żel. mosk.-brzeskiej, o 498 w. od Brześcia.

Kochanowszczyzna, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Urdomin; odl. 9 w. od Kalwaryi. Wieś ma 13 dm., 54 mk.; folw. zaś 5 dm., 26 mk.

Kochanowszczyzna, wś, pow. miński, po lewej stronie rz. Ptyczy, w okolicy pomiędzy Przyłukami i Rusinowiczami, ma os. 11, w glebie dobrej, łąki rozległe. *Al. Jel.*

Kochansdorf (dok.), ob. *Koechendorf.*

Kochany, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Seroczyn. W 1827 r. było tu 12 dm., 70 mk.; obecnie 9 dm., 68 mk., 83 mr. obszaru.

Kochany, wś rząd. nad potokiem Kajstupis, pow. święciański, 3 okr. adm., o 23 w. od Święcian, 25 dm., 175 mk., z tego 166 katol., 9 staroob. (1866).

Kochany, przys. Rzeczycy długiej, pow. tarnobrzeski, w pogranicznym pasie celnym, par. rzym.-katol. Rozwadów. *Mac.*

Kochany dział, lesiste wzgórze ze szczytem 813 m. wys., w płn. stronie Zdzianny i w płd.-zach. stronie Stronny w pow. drohobyckim. Jestto jedna ze znaczniej. wyniosłości w pasmie górskiem, poczynającem się Jalinką w Smolnej, a idącem w kierunku płn.-zach. i kończącem się wzgórzem Kilczyn horb. Por. *Czajki.*

Kocharn (dok.), ob. *Kuchary.*

Kochaweć, rzeczka, wytryska w lesie Rachowec, w obr. wsi Osława Białego, w pow. nadwórniańskim; wkrótce wypływa na łąki osławskie, płynie na płn.-wsch., poczem zwraca się na płn.-zach., w którym to kierunku przerzyna łąki zarzyckie, na obszarze tychże łąk, opłynąwszy od zach. i płn. wzgórze Rachów (589 m.), wpada z lew. brz. do Osławy. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Kochcice, niem. *Kochczütz*, wś i dobra, pow. lubliniecki, par. Kochanowice, o 5 kil. na płn. od Lublińca, 198 bud., 129 dm., 1174 mk., w tem 10 ewang. Dobra z folw. Braschhof i Mittelvorwerk mają do 13000 mr. rozl., w tem 10184 mr. lasu, tartak, wapieniołomy. Wś K. z pustkowiami: Pawełki, Szklarnia, Luboczki (Knie wymienia jeszcze nomenklatury: Biały ług, Dudowa, Mrasz, Neuvorwerk, Niwa, Zgniłemosty), ma 109 osad, 1742 mr. rozl., 2 młyny wodne, szkołę *F. S.*

Koche (niem.), folw. dóbr Zessel, pow. oleśnicki.

Kochelsdorf (niem.), ob. *Kochłowice.*

Kochemühle (niem.), ob. *Poniatowice*, pow. oleśnicki.

Kocherdorf (dok.), ob. *Koechendorf.*

Kochern (niem.), ob. *Kuchary.*

Kochhalle (niem.), ob. *Kochale.*

Kochholz (niem.), ob. *Wuskidz* (łuż.).

Kochilberg (dok.), ob. *Kuchelberg.*

Kochinwein (niem.), ob. *Kukowo.*

Kochlawitz, *Kochlowitz* (niem.), ob. *Kochłowice.*

Kochlew al. *Chochlew* (od tego źródłosł. co i Chechło), wś włośc., pow. wieluński, gmina Mierzyce, par. Wierzchlas, o 2 i pół mili od Wielunia, u podnóża wysokich wzgórz lesistych na prawem porzeczu Warty, była przynależność dóbr Krzeczów, ma 22 dm., 175 mk.,

10 włók roli włośc. Nad samą Wartą papiernia (Chochlewska) piętrowa, wyrabiająca bibułę i tektury, z osadą i rolą 2-włókową, do której należy także młyn Łyk na przeciwległym brzegu z zaroślami. Papiernia w kilkunastoletnim sporze sądowym z dworcem krzeczowskim o utrzymywanie grobli. Na jednem ze wzgórz leśnych po nad wsią odsep piasku, w którym znajdują urny; jestto zapewne cmentarzysko pogańskie. Ob. *Krzeczów*. W XVIII w. K., Kraszkowice i Krzeczów w ziemi wieluńskiej należały do Bronikowskich.

Kochłowice 1.) niem. *Kochelsdorf*, wś i dobra nad Pratwą, pow. kluczborski, par. Biskupice, o 5 kil. od Byczyny; 41 bud., 39 dm., 376 mk., w tem 38 katol. Dobra mają 1900 mr. rozl., wś 33 osad, młyn wodny, gorzelnię, browar, 679 mr. rozl. 2.) K., niem. *Kochlowitz*, wś i dobra (majorat), pow. bytomski, o 2 mile od Bytomia, par. K., na pół drogi z Bytomia do Mikołowa, 107 bud., 126 dm., 1385 mk., w tem 2 ew., 18 izr. Lasy dominialne obejmują tu w 3ch strażach: K., Bykowina i Baerenhof 2594 mr. Obszar wiejski obejmuje 1785 mr. w 204 osadach. W obrębie wsi leżą dwie kopalnie węgla Hugogrube i Selmagrube, kopalnie rudy żelaznej; kopalnie węglowe: Zygfryd, Jenny, Emanuel, Paweł, Vierecksegen, Koepfeloben, Alexandrine były około r. 1860 nieczynne (Triest). Kościół paraf. mur. z r. 1805, dwie szkoły. Par. K. dek. bytomskiego miała 1869 r. 3816 kat., 65 ew., 74 izr. *F. S.*

Kochłów 1.) wś, pow. ostrzeszowski; 23 dm.; 171 mk.; 25 ew., 146 kat.; 43 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Domaninie o 5 kil., od Ostrzeszowa (Schildberg) o 7 kil. 2.) K., dom., 1755 mr. rozl., 2 miejsc: a) K., dom.; b) Turze, folw.; 10 dm., 147 mk., 16 ew., 127 kat., 4 żyd.; 55 analf. *M. St.*

Kochma, st. p., pow. szujski, gub. władymirskiej, i o 3 w. stacya drogi żelaz. szujsko-iwanowskiej.

Kochman (?), ob. *Gorenice*.

Kochoń, pow. lipnowski, ob. *Kochanie*.

Kochów 1.) wś włośc. i folw., pow. opatowski, gm. Modliborzyce, par. Strzyżowice; odl. 5 w. od Opatowa. W 1827 r. było tu 11 dm., 71 mk.; obecnie wś liczy 7 dm., 56 mk.; zaś folw. 4 dm., 50 mk. W XV w. należał do Jana Kochanowskiego i Piotra Strzyżowskiego (Dług. I, 363 i II, 341). W XVII w. był w ręku Maciejowskich; do nich należała wieś Gaj, w której się urodził poeta i historyk Wesp. Kochowski. Folw. K. (z attynencyą Las Witosławski) rozległy mr. 400: grunta orne i ogr. m. 327, łąk mr. 12, pastw. mr. 4, lasu mr. 47, nieużytki i place mr. 11, bud. z drzewa 15. Wś K. osad 8, z grun. m. 58. 2.) K., wś nad Okrzeją, pow. garwoliński, gm. i par. Maciejowice, na płd. od Maciejowic. W 1827 r. było tu 25 dm., 181 mk.; obecnie 25 dm., 282 mk., 475 mr. obszaru. Do 1681 r. istniał tu kościół katolicki, który potem do Maciejowic przeniesiony został. 3.) K., ob. *Kochowo*.

Kochowa, os. niegdyś rybacka, nad Pucką zatoką położona, nieco na płn. Oksywia, skąd się zaczynał brzeg kępy oksywskiej, przyznany oo. cystersom w Oliwie, powiat wejherowski. Darowana była przez księżnę Swinisławę, żonę Mestwina I, na fundacyą pp. norbertanek w Żukowie r. 1209. Książę Mestwin II r. 1283 nazywa ją „Woysca". Rybacy łowili stąd ryby dla zakonnic, nad morskim brzegiem aż do ujścia rzeczki Chyloni. Nadto mogły tu one utrzymywać 10 statków, które miały za książąt wolną drogę po morzu. W następnych czasach osada ta rybacka i stacya nadmorska zaginęła, tak że nie ma teraz żadnych o niej wiadomości. *Kś. F.*

Kochowo 1.) kol., folw., os. leśna, nad jez. Powidzkiem, pow. słupecki, gm. Młodojewo, par. Giwartowo; odl. 9 w. od Słupcy. Kol. ma 29 dm., 196 mk.; folw. zaś: 6 dom., 59 mk.; os. leśna 1 dm., 6 mk. Folw. K. (z wsiami K., Lipnice, Kierz i Budy) rozległy mr. 701: grunta orne i ogr. mr. 518, łąk mr. 28, lasu mr. 66, wody mr. 74, nieużytki i place mr. 16, bud. mur. 8, z drzewa 5, płodozmian 12-polowy, pokłady torfu; jez. Powidzkie obszaru mr. 74; wś K. os. 25, z gruntem mr. 601; wś Lipnice os. 10, z grun. mr. 136; wś Kierz os. 4, z gr. mr. 178; wś Budy osad 2, z gruntem mr. 86. 2.) K., ob. *Kochów*.

Kochsdorf, *Kocksdorf* (niem.), wś, pow. żegański na Szląsku, par. Zibolin Sredni.

Kochtel, st. dr. żel. baltyckiej, w gub. estlandzkiej.

Koci ostrów, wś, pow. kolski, gm. Sompolno, par. Lubstówek; odl. 16 w. od Koła, 5 dm., 48 mk.

Kocia góra, kol., pow. sieradzki, gm. Brzeźnio, par. Kliczków mały; odl. od Sieradza w. 12 i pół. Należy do obszaru dóbr Kliczków (ob).

Kociagóra, niem. *Ambach*, ob. *Koziagóra*.

Kocia górka, os. nad Wisłą, pow. nieszawski, gm. i par. Lubanie. Rozległość wynosi mr. 146: grunta orne i ogrody mr. 85, łąk mr. 1, pastw. mr. 8, nieużytki i place mr. 52, bud. z drzewa 3; folw. powyższy w r. 1881 oddzielony został od dóbr Wołoszczyca.

Kociahy, wś w pow. mińskim, w gm. samochwałowickiej, niegdyś radziwiłłowska, należała do dominium Annopola (ob.) i była pod administracyą folw. Ignatycz; od r. 1852 własność Kałęczyńskich, a przez wiano obecnie Jelskich (ob. *Ignatycze*); ma osad włócznych 27, grunta dobre, od Mińska o w. 17 odl. *Al. Jel.*

Kociałkowa górka 1.) dom., pow. średzki, 2839 mr. rozl.; 13 dm., 201 mk., wszyscy kat.; 102 analf. Poczta w Kostrzynie o 4,5 kil.; st.

kol. żel. i tel. w Pobiedziskach o 6 kil.; własn. Seweryna Radońskiego. 2.) K., stare olędry, 5 dm., 33 mk., 14 ewan., 19 katol., 14 analf. 3.) K., nowe olędry, 8 dm., 77 mk., wszyscy ew., 31 analf. *M. St.*

Kocianów, *Kocyanów* 1) wieś, powiat nowoaleksandryjski, gm. Kowala, par. Wąwolnica. 2.) K., kol. na gruntach dóbr Niezabitów, z 2 os. złożona, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, 2 dm., 15 mk.

Kocianowice, niem. *Kotschanowitz* al. *Krzanowitz*, r. 1534 *Krzezanowitz*, wś, pow. olesiński, par. Kuniów, przy drodze z Oleszna do Kluczborka; 111 bud., 146 dm., 1024 mk., w tem 72 ewan. Osad 120, rozl. 6290 mr., kościół katol. fil. z r. 1726, szkoła, 2 młyny nad rz. Stobrą.

Kocia struga, mały strumień w pow. dawniejszym ryńskim na Mazurach, przy wsi Rybical i jeziorze Fałt. Czyt. Kętrz. Ludność polska, str. 470.

Kociaty, folw., pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyn; odl. 10 w. od Turku, 2 dm., 16 mk.

Kociborek, niem. *Kocziborek* 1.) pustkowie do dóbr Gorzów-Zamek, pow. olesiński. 2.) K., os. pod m. Dobrodniem, pow. lubliniecki. Por. *Koziborek*.

Kocice (ob. *Kleszewo*), mylnie, ob. *Kacice*.

Kocie góry, *Katzengebirge*, albo *Trzebnickie wzgórza*, *Trebnitzer Höhen*, na Szląsku i w poznańskiem, między Widawą a Baryczą, ciągną się aż do Odry, dosięgają średnio 200 m. wysokości. Grunt gliniasty i piaszczysty. Główne szczyty: Pollentschiner Berg 768'; Hochkirch 696'; Blücherberg pod Obernigk; Weinberg pod Trzebnicą 674; Warteberg pod Urazem 600'.

Kociele, dwie obok siebie leżące wioski w zachod. stronie pow. borysowskiego, nad rz. Talwą, dopływem Ilii. Niegdyś własność wielkich książąt litewskich. Witold nadał K. kościołowi hajeńskiemu (ob. *Hajna*), lecz kapituła mińska w bieżącem stuleciu przywłaszczyła sobie K.; robiło tu pańszczyznę 134 włościan płci męzkiej i nieco więcej płci żeńskiej. Dziś K. Zarzeczne, właściwie Kapitulne, mają os. 13, kaplicę katolicką; drugie K., inaczej Zamosze, mają osad włócznych 5; miejscowość górzysta, grunta dość urodzajne, łąki dobre, lasu dostatek; okr. polic. łohojski, par. korzeńska. *Al. Jel.*

Kocielina, rzeczka, bierze początek pod Przeczniewem w pow. pińczowskim, płynie ku wschodowi przez Donatkowice, Drożejewice, Sędziszewice, Rachwałowice i pod Piotrkowicami wpada z prawego brzegu do Nidzicy, niedaleko jej ujścia do Wisły. Długa 12 w. *J. Bliz.*

Kocieliszki, wś szlach. nad jez. t. n., pow. trocki, 1 okr. adm., par. Jezno, 10 w. od Trok, 3 domy, 34 mk. katol. (1866).

Kocielizna albo *Kociniak*, wieś włośc., pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Sulmierzyce. Ma 4 dm., 24 mk., 95 mr. obszaru.

Kocielnia, dawna nazwa, dziś Kozielniczka, rz., dopływ Wisły niedaleko Kozienic.

Kocielniki, wś i folw., pow. słucki, o w. 4 na zachód od mka Kopyla, w okr. polic. i par. katol. kopylskiej, nieopodal gościńca wiodącego do Nieświeża położone, Wieś ma os. 12, folw. ma włók 5 i jest własnością Jodków. Gleba dobra. *Al. Jel.*

Kocielniki, wś rząd., pow. święciański, 1 okr. adm., par. Korkorzyszki, mk. kat. 129, starowierców 2, dm. 15 (1866).

Kocielów, pustk., pow. wieluński, gmina Skomlin, par. Ożarów; odl. 11 w. od Wielunia, 4 dm., 23 mk.

Kociel, *Kocielek*, *Kocielki*, ob. *Kocioł*, *Kociołek*, *Kociołki*.

Kociełłowo, folw. nad jez. t. n., pow. dzisieński, 3 okr. adm., 1 dm., 9 mk. kat. (1866). Dziedzictwo Mirskich, miało 1811 r. 55 dusz, dziś 241 dzies.

Kociełówka, zaść., pow. wileński, 3 okr. adm., par. podbrzeska, o 36 w. od Wilna, 1 dom, 4 mk. katol. (1866).

Kociemba, niem. *Kotschemba*, folw., pow. odolanowski, 3 dm., 47 mk.; należy do domin. Przygodzic Wielkich.

Kocierz, nazwa dwóch wsi w pow. żywieckim. 1.) K. *Moszczanicki*, graniczy od zachodu z Oczkowem i Międzybrodziem żywieckiem, od półn. z Porąbką (pow. bielski), od wsch. z Kocierzem rychwałdzkim, a od połud. z Łysiną i Okrajnikiem. Wieś legła w okolicy górskiej, w dolinie potoku Kocierza; na półn. granicy wznoszą się szczyty Beskidów zachodnich, jak Upłaz (879 m.), Wielki Czysownik (893 m.), którego las na płdn. stoku zwie się Beskidem. Liczba domów 89, mk. 567 (1869), 608 (1880). Par. łac. w Rychwałdzie. 2.) K. *Rychwałdzki*, graniczy od zach. z K. Moszczanickim, od płn. z Targanicami, od wsch. z obszarem Ślemienia, a od płdn. z Gilowicami i Łysiną. Obszar większej posiadłości liczy roli ornej 25, łąk i ogr. 8, pastw 292, lasów 3849; mniejsza zaś posiadłość ma roli or. 574, łąk i ogr. 147, pastw. 237, lasów 23 mr. austr. Właściciel Alfred Mileski. Okolica górska i lesista, w dolinie potoku Kocierza, mk. 461 (1880). Przez obszar obu tych wsi wiedzie gościniec z Andrychowa do Żywca. Na granicy K. z Targanicami, przy tak zwanej karczmie „na Kocierzu“ dochodzi wzniesienie 718 m. npm., gdy zaś wzniesienie rynku w Andrychowie czyni 333 m. Od tej karczmy wiedzie gościniec przez lasy K. rychw. do doliny Kocierza (595 m.), zwracając się na zach. i ciągnąc się tą doliną przez K. moszczanicki; na obszarze Oczkowa łączy się z gościńcem suskim; wzniesienie tego połączenia czyni 427 m. npm. Paraf. łac.

w Rychwałdzie. St. poczt. w Żywcu. W A. Komonieckiego Dziejopisie żywieckim czytamy: „Kocierz, wieś, od lasu nazwanego Kocierz i rzeki z niego płynącej, a zwłaszcza, że tam poddani państwa ślemieńskiego w temże miejscu kotelnicę albo kocarz dla owiec miewali (gdzie się młode owce kociły) nazwana jest."

Kocierz, potok górski, także *Kocierką* zwany, wytryska z lasów ślemieńskich u zachodn. stóp Łamanej Skały (Łomna Skała, 934 m. npm.) kilku strugami. Płynie górską doliną na zachód przez obszar Kocierza rychwałdzkiego i moszczanickiego, gdzie zwraca się na południe. W obr. gm. Łękawicy rozlewa się na liczne ramiona i tu wpada z pr. brz. do Łękawki. Długość biegu 15 kil. A. Komoniecki w swoim Dziejopisie żywieckim powiada, „Kocierka rzeka poczyna się od źródła Młodej Hary od granic jędrzechowskich" (Andrychowa). *Br. G.*

Kocierzew, *Kocierzów*, wś i folw. nad rz. Lutomią, pow. łowicki, gm. Jeziorko (ob.), par. Kocierzew; odl. od Łowicza w. 15; posiada kościół par. mur., szkołę początkową. W 1827 r. było tu 85 dm. i 484 mk.; obecnie jest 86 dm. (3 dwor.) i 518 mk. katol. Wś bogata a mieszkańcy trudnią się hodowaniem i handlem koni. Na wystawach łowickich otrzymywali nagrody pieniężne. Konie tutejsze na oko dobrze się przedstawiają, lecz nie są wytrzymałe. K. musiał być ludną wsią i widownią różnych bitew, gdyż przy kopaniu fundamentów pod dzisiejszy kościół, natrafiono na mnóstwo kości ludzkich i zwierzęcych, leżących prawie w jednym grobie. Znaleziono nieboszczyka z kajdanami na rękach, i głowę, w której tkwił kawał strzały czy gwoździa. Wizyta Jana Łaskiego w 1521 r. (Lib. ben. II, 260), już mówi o kościele św. Wawrzyńca; wizyta z r. 1609 o kościele św. Wawrzyńca i Wojciecha; do dziś dnia jest zachowany wizerunek p. Jezusa na krzyżu, prrstej roboty, z 1591 r. Dzisiejszy kościół kosztem parafii w 1871 z muru w stylu romańskim w kształcie krzyża z 1 wieżą, podług planu budow. Braumana rozpoczęty, wykończony został w 1873 r. W 1878 konsekrował go ks. biskup płocki Gintowt. W 1876 r. przez piorun uszkodzony. Posiadłość poproboszczow., dziś skarbu królestwa, w 1867 miała 127 mr. (z tej: roli 91, łąk 4, pastwisk 23, nieużyt. 9). Posiadł. większa, wieczysta dzierżawa, mr. 163. Do włościan w 1881 r. należał K. poproboszczowski I, mr. 6, os. 4 i II, mr. 106 (roli 104, nieuż. 2); osad 20; tudzież od 1864 r. 1712 mr. 282 pr. gruntu, a nieużytków mr. 28 pr. 193; os. 76, ludn. 518. K. poduchowny mr. 10 pr. 146; os. 4. Par. K., dekan. łowicki, obejmuje następne wsie i kol.: Jeziorko, Karnków, Konstantynów, Lipnice, Osiek, Rożyce, Skowroda, Wejsce, Wicie. Najdalej, bo w odległości 7 w. położona od kościoła wś Skowroda, inne w promieniu od 1 do 4 w. Ogólna ludność katol. 3151 dusz, protest. 380; dwie szkoły. Połowa ludności umie czytać. Rysunek kościoła podał Tygod. Illustr. z 1878 r. t. VI, str. 292. *Ocz.*

Kocierzowy, *Kocierzew*, wieś i folw., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Kamieńsk; leży na lewo od linii kol. warsz.-wied., między Gorzkowicami a Radomskiem. W 1827 r. było tu 20 dm., 125 mk.; obecnie wś ma 30 dm., 267 mk.; folw. (inaczej Wąglin zwany) 6 dm., 12 mk. Dobra K. składają się z folw. Kocierzew, Wąglin, os. młynar. Fryszerka, nomenklatury Chaba i wsi: Kocierzew, Wąglin, Antoniów, fryszerka Kocierzewek. Rozległość wynosi mr. 1865; folw. K. grunta orne i ogr. mr. 307, łąk mr. 139, pastwisk mr. 19, lasu mr. 827, wody mr. 2, zarośli mr. 41, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 1356; folw. Wąglin gr. orne i ogr. mr. 187, łąk mr. 16, pastwisk mr. 9, lasu mr. 20, zarośli mr. 131, nieuż. i place mr. 7, razem mr. 369; os. młyn. Fryszerka ma rozl. mr. 88. W wieczystych dzierżawach mr. 13, w os. karczemnych mr. 39. Bud. mur. 4, z drzewa 21, gorzelnia, młyn wodny systemu amerykańsk., pokłady torfu. Rzeka Widawka przepływa, tworząc staw. Wś K. os. 22, z grun. mr. 339; wś Wąglin os. 18, z grun. mr. 247; wś Antoniów os. 17, z grun. mr. 143; wś Fryszerka Kocierzewska os. 2, z grun. mr. 26.

Kocierzyn, *Koczerzyn*, *Kuczeryn*, płdn. część Hołodówki, pow. mościski.

Kocieszew, ob. *Kocierzew*, *Kociszew*.

Kociewiacy, szczep odrębny pomorsko-polski, w Prusach zachod., zamieszkuje ziemię t. zw. kociewską (ob. *Kociewie*), między miastami Starogrodem, Tczewem, Gniewem a Nowem. Najłatwiej poznasz niewykształconego kociewiaka po mowie, gdyż w liczbie mnogiej czasu przeszłego osoby 3ej nie kończy inaczej tylko na *eli*. Powiada, „że we żniwa rączo do pracy się zabreli, żyto, pszenicę pozgrabieli i do stodoły posprzątyweli. Kupcy przytem przyjecheli i wiele im pieniędzy za zboże deli". Nie tylko w całym powiecie starogrodzkim, w kwidzyńskim, po lewej stronie Wisły leżącym, ale i po prawej stronie Wisły na nizinach w pow. sztumskim, malborskim, taką właściwość językową napotkamy. Poznamy także i kociewiaczkę po ubiorze, ale tylko zamężną i starszą, która głowę długą zwykle jedwabną chustą owiązuje i we dwa wystające ku twarzy węzły sztucznie splata. Liczbę kociewiaków chyba w przybliżeniu podać można, podług kościołów, które się tu znajdują. I tak liczono okrągłemi liczbami dusz katol. r. 1867 na Kociewiu w dekanacie gniewskim 24000, starogrodzkim 16000, nowskim 20000, tczewskim 15000, ogólna więc suma z tych dekan. około 75000. Zważywszy jednak, że liczba dusz w tych dekan. od r. 1867

znacznie urosła i dołączywszy nadto ludność z okolic sąsiednich (sztumskiego, malborskiego pow.), niezawiele powiemy, że jest wszystkich kociewiaków co najmniej 100000, Z pomiędzy trzech warstw ludności: robotników, włościan i szlachty, najbardziej gbur się tu wyszczególnia. Bo też Kociewie to ziemia właściwa gburów zachodnio-pruskich, tak wielu ich tu, zamożnych, gęsto osiadłych. Nigdy oni pod panami nie siedzieli, tylko z dziadów, pradziadów, ziemię starościńską albo klasztorną w dzierżawie mieli. Pana, szlachcica, u nich we wsi nie spotkasz; chyba kilku ogrodników do pomocy mieszka. Posiadają miejsca o 1nej, 2ch, 4ch włókach, wielkich, chełmińskich, a nierzadko znajdziesz obszerniejsze gospodarstwa, niby folwarki pańskie, do 50 i 100000 talarów wartujące. Mało już teraz gburów we wsiach, najwięcej ich po separacyi wyniosło się na wybudowania na grunta swoje. Domy i budynki po staremu z drzewa mają, nowe teraz chętniej z cegły budują. Miłe tu były czasy ubiegłe. Nie było rozdziału pomiędzy panem a robotnikiem; gbur, nieraz dość zamożny, od dziecka niemal razem z robotnikiem i jadał i pracował. Za to go też czeladź poważała. Nigdy mu inaczej tylko „Panie Ojcze“ mówili i żonie też „Pani Matko“. Również i dzieci tak po staropolsku i staroszlachecku rodziców nazywały. Teraz gbur nieco bogatszy, teraz pana udaje, od służby stroni, piękniej się nosi, prawie nie pracuje ręcznie, z robotnikiem do stołu wspólnie nie zasiada, tylko mu czeladnię osóbno przy domu stawia i panem każe się tytułować. Dom nowy niby dworek pański urządza i buduje, obiciami z miasta, meblami mahoniowemi stroi. Do kościoła, do miasta, w pańskim pojeździe jedzie z woźnicą, podczas gdy dawniej sam powoził bez służby na zwykłym wózku. Nie dziw tedy, że długi coraz bardziej się mnożą, i wiele gospodarstw podupada. Pomimo to nie rzadki tu przypadek, że gospodarz oszczędzi sobie nie 10, ale 30 do 50000 na swojem gburstwie. Około roli sposobem postępowym dbale chodzą, grunta gdzie i jak tylko mogą ulepszają, a wsie takie bogatsze gburskie na Kociewiu są pomiędzy innemi: Barłożno, Bobowo, Brzeźno, Brzuszcz, Dąbrówka, Dzierzążno, Garc, Gogolewo, Gąsiorki, Gętomie, Gorzędziej, Grabowo, Jaźwiska, Komorsk, Kursztyn, Królów las, Kulice, Liguowy (gburzy, istni panowie zniemczeni), Lubiszewo, Nowa cerkiew, Pieniążkowo, Piaseczno, Półwieś, Pomyje, Rajkowy, Rakowiec, Rudno (gburzy panowie, zniemczeni), Rzeżęcin, Rywałd, Rątarg, Skurcz, Subkowy, Wielbrandowo, Włosienica, Walichnowy i w. i. Szlacheckich majątków stosunkowo mniej się znachodzi, a najmniej w ręku polskiem: policzyć je na palcach. Jackowscy trzymają jabłowskie dobra, Kalksteinowie klonowskie, Grąbczewscy Barchnowy, Bardzcy, Wysokę, piaszczysty Grabowiec Praneccy. Największa część dóbr po hr. Dąbskich, Czapskich, Tuchołkach i t. d. przeszła za rządów pruskich w ręce niemieckie, jak np. Kopytkowo, Janie, Kornatki, Kozielec, Luchowo, Milewo, Ostrowite, Rynkówko, Smętowo, Smarzewo, Spęgawsk, Sumin, Owidz, Bielsk, Janiszewo, Jeleń i w. i. Mowę czerstwą, czysto polską przechowali kociewiacy dodziśdnia. Niektóre naleciałości niemieckie od krzyżackich zapewne jeszcze pochodzą czasów, jako np. dycht = dobrze, doskonale, nie ma rumu = miejsca, fertych = gotowy, zrobiony; apen = otwarty; sztyf = zawsze i t. d. Znaczniejsze prowincyonalizmy: zamanąwszy = często; beszteŕrant, na beszte-frant co mówić = mówić co przekręcając, udając. Zgłoski *en*, *ę*, *em*, niekiedy *in*, *im*, koczewiacy pełnemi ustami po staropol., jako *an*, *am* (francuskie *en*, *em*) wymawiają, np. świanty = święty, gans = gęś, lan = len, wszystkami sposobami = wszystkimi i t. d. Wiarę i pobożność z całym ludem polskim dzielą. Na Kalwaryą wejherowską, do Łąk, do Gietrzwałdu na odpusty gromadnie uczęszczają. Do swojego zaś Piaseczna, gdzie słynie cudowny obraz Matki Boskiej, całe się Kociewie zbiera. Drugi obraz cudowny M. Najśw. znajduje się w Nowej cerkwi przy Peplinie. Ze starych czasów przechowały się niektóre zwyczaje, jako np. gwizdów, gwiazdki odwiedzanie w adwencie, obchodzenie szopką z gwiazdą zapaloną na Boże Narodzenie, smagust (smaganie pomiotełkami) na Wielkanoc i t. d. Bajek, opowieści różnych, także pieśni światowych (frantówek) dość licznie, osobliwie starsi, znają. Wyłącznem niemal zatrudnieniem kociewiaków jest rolnictwo. W nowszym mianowicie czasie także i na przemysł się zdobywają: fabryk cukrowych 3 mają: w Tczewie, Peplinie i Gniewie, fabryka sera w Czerwińsku, gorzelnie zwyczajne są po większych dobrach, browary, destylarnie i t. d. w miastach. Banki czyli spółki pożyczkowe 4 istnieją: w Starogrodzie, Gniewie, Bobowie i w Nowem. Znaczny postęp w gospodarstwie niemało rolniczym towarzystwom zawdzięczają, istniejącym dotąd w Piasecznie, Bobowie, dawniej w Skurczu i po innych wioskach. O wytrawnem tak narodowem jak religijnem usposobieniu kociewiaków świadczą między innemi wiece polityczne i religijne, w ostatnich osobliwie krytycznych czasach urządzane w Skurczu, Nowej cerkwi, Gniewie, Peplinie itd. Swiadczą niemniej także owe teatra amatorskie tak ulubione i wcale udatnie przedstawiane po wsiach kociewiackich, jak w Peplinie, Bobowie, Piasecznie, Skurczu, Barłożnie, Lubichowie, Starogrodzie i innych. Z rokiem każdym mnoży się zastęp ludzi młodych wykształconych, gospodarzy, urzędników, lekarzy, dzięki wyż-

szym szkołom tutejszym, z których kociewiacy w ogóle pilnie korzystają. I tak jest w Peplinie pod duchowną opieką progimnazyum biskupie (Colleg. Marianum), całe gimnazyum w Starogrodzie i Tczewie. Szkoły preparandów dla nauczycieli wiejskich istnieją w Gniewie, Starogrodzie, Peplinie, Skurczu. Dla dziewcząt była aż do niedawna pensya w Peplinie, za siostr miłosierdzia, obecnie jeszcze jest w Kościerzynie. Gazety chętnie czytują kociewiacy, mianowicie „Pielgrzyma", wychodzącego w Peplinie; „Krzyż", pismo religijne tamże (dawniej i „Rolnik" gospodarczy); „Przyjaciela" z Torunia, „Przyjaciela Ludu" z Poznania (przedtem w Chełmnie), „Gońca Wielkop." i „Orędownika" z Poznania i inne. Także z czytelni po wielu parafiach i dworach urządzonych pilnie korzystają. *Ks. F.*

Kociewie, ob. *Kocewie.*

Kociewie, nazywa się ziemia w Prusach zachodnich. Zajmuje ona mniej więcej cały powiat starogrodzki i część sąsiedniego powiatu kwidzyńskiego, po lewym brzegu Wisły leżącego. Na płn. granicy z pow. gdańskim, gdzie się poczyna Żuława, na zach. z kościerskim pow. czyli Kaszubami, na płdn. z świeckim. Ze wsch. stanowi granicę Wisła. Długość tej ziemi z północy na południe wynosi około 6 mil, szerokość 4 mile. Nazwa Kociewia pochodzi najprawdopodobniej od licznych kotlin (tj. bagien i bagienek górami otoczonych), które w pagórkowatej tej okolicy nader gęsto się natrafiają. Górami otoczone łęgi i niziny dodziśdnia u ludu „Kociełkami" się zowią. Niemal przez sam środek ciągnie się tu z zachodu na wschód pasmo baltycko-uralskiego wzgórza (Uralisch-baltischer Landsrücken). Najznaczniejszą rzeką, oprócz Wisły, jest Wierzyca, do której wpływają: Węgiermuca i Jonka ze strugą Milcichą (teraz Liszki) i Bachą. Jeziora także są dość znaczne, jako to: Czarne przy Skurczu, czarnoleskie, wielkie osieckie jeziora, borzechowskie, sumińskie, spęgawskie, pieniążkowskie, płochocińskie i inne. Opału ma K. dostateczne zapasy. Wielkie bory tucholskie, poczynające się od Kociewia, w części dotąd należą. Nadto ciągną się pomniejsze lasy długim, przywąskim pasem koło Borkowa, Peplina, Klonówki, Spęgawska, potem więcej osóbno przy Gniewie i Opaleniu. Pokłady torfu bardzo liczne są tu po łąkach i bagnach, osobliwie przy Grabowie, Grabowcu, Brzeźnie, Smolągu itd. Gleba po największej części żyzna, wydaje wszelkiego rodzaju zboża, jako to: pszenicę, żyto, jęczmień, groch, owies, rzepik itd. Miasta znajdują się co najmniej 3 na Kociewiu: Nowe, Gniew i Starogród, prócz tego 2 targowiska: Skurcz i Peplin, który jest zarazem stolicą biskupa chełmińskiego. Ludność po największej części polska, osobliwie po wsiach (ob. Kociewiacy). Kościoły napotkasz stosunkowo bardzo liczne i gęste w zamożnej tej stronie. Oprócz miast należą do Kociewia parafie katolickie: Bobowo, Dąbrówka, Klonówka, Lubichowo, Barłożno, Skurcz, Kościelna Jania, Lalkowy, Pieniążkowo, Grabowo, Dzierzążno, Peplin, Walichnowy, Nowacerkiew, Garc, Królów las, Piaseczno, Opalenie al. Misterwałd, Pączewo, Czarny las, Tymawa, Subkowy, Lignowy, Rajkowy, Jabłowo, Komorsk, Płochocin i inne, Luterskie kościoły znajdują się oprócz miast: w Rudnie, Skurczu, Borzechowie i Osiu. Koleje żelazne w dwóch kierunkach przechodzą przez Kociewie: z północy na południe kolej tczewsko-bydgoska z stacyami: Tczew, Subkowy, Peplin, Czerwińsk i Warlubie. Druga nowa kolej tczewsko-pilska przerzyna północno-zachodni koniec z stacyami: Swarożyn, Starogród i Zblewo. Trakty bite stosunkowo są dosyć liczne: 1) gdańsko bydgoski przez Subkowy, Rudno, Peplin, Gniew, Nowe, Warlubie, 2) kwidzyńsko czerwiński, 3) czerwińsko-skurzecki i starogródzki, 4) jabłowsko-pepliński, 5) chojnicko-starogrodzko-tczewski. Projektowany jest jeszcze trakt z Gniewu do Morzeszczyna, gdzie ma być nowa stacya kolei tczewsko-bydgoskiej, i dalej w bok do Skurcza. *Ks. F.*

Kocięca, według Enc. Org. rzeczka, wypływa z jeziora grójeckiego, w pow. włocławskim, płynie w kierunku od południa ku północy, przechodząc przez wsie: Siemnowo, Sułkówek, Milczynek; pod wsią Zgłowiączką łączy się z rzeką t. n. za pomocą wykopanych kanałów przez właścicieli tamtejszych dóbr. Na tej rzeczce znajduje się jeden tylko młyn, Klawisz zwany, lecz i ten, dla braku wody, nie zawsze mleć może. Bieg ma powolny, głęboka miejscami do 5 łokci, a w ogóle tylko na pół łokcia. Długość jej przeszło milę wynosi, szerokość 4 łokcie, koryto gliniaste i zamulone, obfituje w drobne ryby.

Kocięcino 1.) *Brodowe*, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck, odleg. 34 w. od Sierpca, ma wiatrak. W 1827 r. było tu 13 dm., 94 mk.; obecnie 17 dm., 157 mk., 476 mr. gruntu, 19 nieużytków. 2.) K.-*Tworki*, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck, odl. o 35 w. od Sierpca. W 1827 r. było tu 12 dm., 78 mk.; obecnie 10 dm., 87 mk., 259 mr. gruntu, 7 mr. nieużytków.

Kocięłowy, folw., pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Konin, należy do dóbr Brzeźno, na wschód Konina, odl. od t. m. w. 8, od szosy poznańskiej w. 4, od rzeki Warty pół w. Powierzchni 20 mr., ludn. 27. Grunt żytni, podlega zalewom na wiosnę i jesienią. Łaski, Lib. ben. I, 237, wymienia K. w par. Morzysław.

Kocik, wś, p. ządzborski (wed. Ossowskiego).

Koców, wś, pow. lubartowski, gm. Wola Zawieprzycka, par. Kijany.

Kocikowa, wś, pow. olkuski, gm. i par. Pilica. W 1827 r. było tu 35 dm., 131 mk.; dziś 41 osad, 340 mk., 498 mr. rozl.

Kociłowo, ob. *Kociełłowo.*

Kocin, wś, folw. i os. młyn., nad rz. Kacynką, pow. częstochowski, gm. i par. Mykanów. W 1827 r. było tu 75 dm., 483 mk.; dziś wś 91 dm., 720 mk., 1250 mr. obszaru (1004 ornej); folw. 6 dm., 48 mk., 770 mr. (331 ornej), szkoła początkowa, gorzelnia; os. młyn. 1 dm., 5 mk., 41 mr. Folw. i mlyn należy do hr. Henkel Donnersmark. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 524. Według Towarz. Kred. Ziem. folw. K. (z nomenklaturą leśną Lemańsk i wsią K.) rozległy mr. 4299; grunta orne i ogr. mr. 627, łąk mr. 129, wody mr. 9, lasu mr. 3398; w osadach leśnych, młynarskiej i karczemnych mr. 128; bud. mur. 11, z drzewa 6; gorzelnia i młyn wodny; wś K. os. 83, z gruntem mr. 1250.

Kocin, folw., pow. mogilnicki, 431 mr. rozl., 3 dm., 41 mk., 5 ew., 36 kat.; 12 analf. Poczta telegr. i st. kol. żel. w Trzemesznie (Tremessen) o 1 kil.; własność Estkowskiego. *M. St.*

Kocina, 1.) wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Brzyków, od Widawy 5 wiorst odległa. W 1827 r. było tu 9 dm., 116 mk.; obecnie wś 8 dm., 120 mk., 91 mr. obszaru; folw. 5 dm., 20 mk., 334 mr. ornej ziemi i 24 mr. ziemi poduchownej. Według Tow. Kred. Ziemsk. folw. K. rozległy mr. 442, grunta orne i ogrody mr. 298, łąk mr. 25, pastw. mr. 100, nieużytki i place mr. 19; bud. mur. 5, z drzewa 6, pokłady torfu. Wieś K. osad 17, z gruntem mr. 91. 2.) K., wś, pow. pińczowski, gm. Czarkowy, par. Kocina, leży na prawo od drogi z Wiślicy, prawym brzegiem Nidy idącej do Korczyna. Posiada kościół par. murowany i szkołę wiejską. Już w XV w. istniał tu kościół, jak o tem świadczy Długosz, erygowany około 1403 r. wraz z parafią. Był on drewniany i pod wezwaniem Wszystkich Świętych; obecny murowany, wzniesiony został w 1672 r. przez ks. Franciszka Kaliszewicza. W XV w. K. była dziedzictwem Mikołaja i Jana Sinowca h. Starykoń, i Jakóba Kocińskiego h. Grabce (Dług. I, 416 i II, 413). Par. K. dek. pińczowski 617 dusz.

Kocina, *Kocyna*, niem. *Kotzine*, wś, pow. sycowski, par. ew. i st. p. Międzybór.

Kocina, niem. *Kotten*, wieś na pruskich górnych Łużycach, nad Halsztrowem, w pow. wojereckim, w parafii kulowskiej. Od r. 1291 należała do posiadłości klasztoru cystersek w Marinej Hwjeździe (Marienstern). Szkoła początkowa. Mieszkańcy Serbowie wyznania katolickiego. R. 1840 było 187; 1860 r. 183; a 1880 r. 192 Serbów. *A. J. P.*

Kociniak, ob. *Kocielizna.*

Kocinka, ob. *Kacynka*, por. *Brąszew.*

Kocioborek, pustkowie, ob. *Kociborek.*

Kocioł, *Kocisz*, *Kocian*, *Koczan*, *Kocier*, *Kot*, rozmaite formy dawnego nazwiska, które stanowią źródłosłowy nazw: *Kociołki*, *Kociszew*, *Kocianów*, *Kocin*, *Kocina*, *Kocięcin*, *Kocierzew*, *Koczanow*, *Kocania*, tudzież *Kotów*, *Kotowice*, *Kotków*, *Kotuń*, *Kotowy*, *Koty i t. p.* *Br. Ch.*

Kocioł, 1,) niem. *Gross-Kessel*, *Kesselsdorf*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, od początku założenia, jak się zdaje, przez ludność polską zamieszkana. R. 1445 Eberhard von Wesenthau, komtur baldzki, nadaje Mikołajowi, sołtysowi K., 46 wł. tamże, celem założenia wsi dannickiej. Mikołaj dostaje 6 wł. sołeckich prawem chełmińskiem. Granice między innemi: strumyki Piszowoda i Sreffenstock. Czynsz od włóki wynosi pół grzywny i 2 kury. Późniejszymi czasy mieszkają w Kotle Rostkowie. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 424. Po reformacyi znaczna liczba wydalonych z Polski socynianów, aryanów, zajęła tę okolicę; r. 1665 d. 29 września odbyli tu synód, na którym obecni byli wysłańcy z Prus polskich i Siedmiogrodu. Por. *Jańsbork*, III, 440. 2.) K., os., pow. brodnicki, o pół mili od Górzna, w okolicy lesistej (mapa wojsk.), w skorowidzach niepodana. *Kś. F.*

Kocioł, 1.) jezioro we wsi Rataje, pow. gostyński, śród wyniosłych brzegów, ma 10 mr. obszaru. 2.) K., jezioro we wsi Wilczogęby, pow. węgrowski, ma 2 mr. obszaru. 3.) **Kociołek**, jez. we wsi Maćków, pow. sejneński, ma 3 mr. obszaru. 4.) **Kociołek**, jez. we wsi Hutta, pow. suwalski, 2 mr. obszaru.

Kocioł, jez., niem. *Kessel-See*, ob. *Jańsbork*, III, 439, *Grądówko* i *Kociołek.*

Kocioł-Gerlachowski, ob. *Gierlach.*

Kociołek, 1.) os., pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów. Gruntu mr. 33, domów drew. 14, mk. 67. 2.) K. Pod tą nazwą, właśc. *Koczelek*, wymienia Łaski, Lib. ben., wś w par. Tuszyn.

Kociołek, osada, pow. mogilnicki; 3 dm., 22 mk., należy do gm. i kolonii Dębowiec.

Kociołek, 1.) dwie miejscowości, powiat jańsborski, na polsko-pruskich Mazurach, przy trakcie bitym jańsborsko-bielskim: *a*) K., niem. *Klein-Kessel*; *b*.) K. *szlach.*, niem. *Adl. Kessel.* Pierwsza z nich, al. *Rakówko*, od początku, jak się zdaje, polskimi osadnikami zaludniona. R. 1471 Zygfryd Flach, komtur baldzki, nadaje Jankowi, sołtysowi w Kotle, na prawie magdeburskiem, 10 włók, które kupił od Piotra Rakowskiego, a które leżą między strumykiem Kocioł, Szymanami i Grabowem. W późniejszych czasach posiadają K. Kościelscy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 424. 2.) K., *M.* i *W.*, niem. *Kosziolken*, *Kotziolken*, wś, pow. gołdapski, st. p. Dubeningken, 3.) K., niem. *Kotzollek*, w pow. niborskim.

Kociołek, jez., pow. olecki, na Mazurach, przy wsi Rydzewo. R. 1626 miano wykarczować kawał boru między jeziorami K. i Kukówka. Czyt. Kętrz., Ludność polska, str. 505.

Kociołki, 1.), wś, folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Błaszki, odl. od Kalisza w. 29; wś dm. 3, mk. 52; folw. dm. 2, mk. 16. Folw. K. od rz. Warty w. 10, rozległy mr. 274, grunta orne i ogrody mr. 231, łąk mr. 21, pastw. mr. 7, wody mr. 5, nieużytki i place mr. 9; bud. z drzewa 5, pokłady torfu. Wieś Kociołki osad 7, z gruntem mr. 17. 2.) K., kol., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy 28 i pół w., ma dm. 4, mk. 40. 3.) K., folw., młyn i os. leśna, pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Dłutów, st. p. Wadlew. Posiada młyn wodny. W 1827 r. było tu 14 dm., 112 mk.; obecnie folw. 8 dm., 103 mk., młyn i os. leśna 2 dm., 10 mk. Co do wsi K. ob. *Grabica*. Folw. K. z osadą młynarską Kłuciarz, o 3 mile szosą od Piotrkowa, rozległy mr. 1586, grunta orne i ogrody mr. 492, łąk mr. 84, pastw. mr. 9, lasu mr. 842, nieużytki i place mr. 38, w osadach młynarskich mr. 120, dwa młyny wodne, fabryka rur drenarskich i cegły dętej. Dobra powyższe w roku 1877 oddzielone zostały od dóbr Grabica. Mają od 1873 r. piękną owczarnię zarodową Negretti. Własność Wacława Łuszczewskiego. 4.) K., wś włośc. nad rz. Zagożdżanką, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice. W 1827 r. było tu 14 dm., 159 mk.; obecnie 24 dm., 298 mk., 257 mr. obszaru, grunta w dobrej glebie, przeważnie gliniastej. Do czasu uwłaszczenia należały K. do donacyi kozienickiej Dehna. Posiadają staw dosyć duży i obfity w wodę; młyn wodny z pytlami na sposób amerykański. Należą pod względem sądowym do sądu gminnego w Starej wsi. 5.) K., wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk, odl. 21 w. od Suwałk, ma 7 dm., 54 mk. Por. *Kadaryszki*.

Kociorowo, ob. *Kosiorowo*.

Kociowszczyzna, folw. szlach., nad rz. Wiszniewką, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 38 w. od Oszmiany, 1 dm., 46 mk. prawosł. (1866).

Kociszew, 1.) wś i folw., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Grójec. W 1827 r. było tu 12 dm., 71 mk. Folw. Kociszew, rozległy mr. 575; grunta orne i ogrody mr. 480, łąk mr. 30, pastw. mr. 30, zarośli mr. 19, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 25; bud. mur. 3, z drzewa 13. Wieś Kociszew osad 16, z gruntem mr, 20. 2.) K., wś, folw., os. prob. i os. leśna nad rz. Grabią, tudzież K. *nowy*, folw., i K. *poproboszczowski*, os., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Kociszew. Jest tu kościół par. drewniany z XVIII w., cegielnia i tartak z produkcyą na 1250 rs. rocznie. W 1827 r. było tu 27 dm., 234 mk.; obecnie wś 10 dm., 261 mk.; folw. 8 dm., 20 mk.; K. nowy folw. z os. leśną (tartak) 3 dm., 17 mk. Par. K. dek. piotrkowskiego 1420 dusz. Dobra K. składają się z folwarków: K., Konie, nomenklatur Mrówczanka, Brudnica, Tokarz; wsi: K., Karczmy, Bocianka, Zagłówki, Jamborek, Kuźnica, Zabłoty, Pawłów i Dąbrowa; rozległość wynosi mr. 2497; folw. Kociszew: grunta orne i ogrody mr. 777, łąk mr. 108, pastw. mr. 9, lasu mr. 1332, nieużytki i place mr. 94, razem mr. 2320; bud. mur. 13, z drzewa 21, płodozmian 6, 8 i 9-polowy; folw. Konie: grunta orne i ogrody mr. 100, łąk mr. 5, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 111; bud. mur. 1, z drzewa 6. Nadto w osadach wieczysto-czynszowych gruntu mr. 66. Browar piwny, dwa młyny wodne na prawach wieczysto-czynszowych, pokłady torfu. Wieś K. osad 28, z gruntem mr. 182; wś Karczmy osad 15, z gruntem mr. 197; wś Bocianicha osad 45, z gruntem mr. 682; wś Zagłówki osad 21, z gruntem mr. 322; wś Jamborek osad 7, z gruntem mr. 101; wś Kuźnica osad 4, z gruntem mr. 278; wś Zabłoty osad 25, z gruntem mr. 475; wś Pawłów osad 40, z gruntem mr. 671; wś Dąbrowa osad 46, z gruntem mr. 533. *A. Pal.*

Kocity, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 101 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 2 dm., 8 mk. kat. (1866).

Kociubijów, mylnie *Koczubijów*, *Koczubijowce*, *Kaciubijów*, wś, nad rz. Żwańcem, pow. kamieniecki, gm. Lanckoroń, par. Orynin. Cerkiew par. ma 1195 parafian. Wś ma 185 dm., 1500 mk., w tem 51 jednodworców. Ziemi włościan 1089 dzies., młyn na Żwańczyku, grunta górzyste. Jest to bezwątpienia dawny auł tatarski. Gołyńscy posiadają tu 1165 dz. ziemi, Atanaziewicz 443 dz. *Dr. M.*

Kociubijówka, ob. *Koczubijówka*.

Kociubińce (z Zielonym Kątem), wś, pow. husiatyński, ogromna wieś podolska w doskonałej pszennej glebie; przestrz. dwor. 3177, w tem 460 m. lasu; włośc. 2321 m. Lud. rz.-kat. 514, par. w oddalonych o 7.5 kil. Kopeczyńcach; gr.-kat. 1370, par. w miejscu, obejmująca filią w Żabińcach z 307 parafianami, razem 1677 gr.-kat., dekan. husiatyński dyec. lwowska; szkoła etat., gorzelnia i młyn wodny na potoczku, dopływie pobliskiej Nieczławy. Właściciel więk. posiadłości Oskar Horodyski. *B. R.*

Kociubińczyki, wś, pow. husiatyński, nad Zbruczem, na granicy Galicyi i Podola, o 14 kil. na połud. od Husiatyna; przestrz. pos. więk. 1402, włośc. 1485 m. podolskiej pszennej gleby. Ludn. rzym.-kat. 160, par. w oddalonej o 12 kil. Skale; gr.-kat. 630, par. w Bossyrach. Śród pól należących do tej włości znajduje się na wierzchu łagodnie wznoszącego się wzgórza 5 mogił tworzących koło; ponie-

waż miejsce, na którem te mogiły stoją, panuje nad rozległym widnokręgiem po obudwu stronach Zbrucza, jako też ze względu na okoliczność, iż tworzą koło, uważane bywają za dawne strażnice, z których uwiadamiano okolicznych mieszkańców o grożącem niebezpieczeństwie napadu Tatarów. Włość ta była własnością Mieczysława Potockiego, konserwatora starożytności w Galicyi, obecnie przeszła prawem spadku na tegoż syna Władysława Potockiego. *B. R.*

Kociubki, karczma w płn.-zach. stronie Tadania, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kociuchy, wieś we wschodniej stronie powiatu borysowskiego, opodal rzeki Naczy, przy gościńcu wiodącym do Chołopienicz, o w. 12 na południe od tego miasteczka, w gminie chołopienickiej, w okr. policyjnym 1 chołopienickim, ma osad włócznych 22, grunta lekkie, łąki niezłe, nadrzeczne. *Al. Jelski.*

Kociugi, 1.) wś, pow. wschowski; 10 dm., 67 mk., wszyscy kat., 13 analf. Poczta w Garzynie o 4 kil., st. kol. żel. i tel. w Lesznie (Lissa) o 18 kil. 2.) K., niem. *Katzenaugen*, folw., 7 dm., 105 mk., 3 ew., 102 kat., 47 analf.; należy do dóbr Pawłowic. *M. St.*

Kociurzyńce, mylnie, ob. *Kaczorzyńce.*

Kociurzyniec, folw. koło Staregosioła, pow. bobrecki, należy do obszaru dworskiego w Romanowie.

Kociwie, osada, pow. kościański, 1 dm., 9 mk. należy do dom. Czerwonej wsi (Rothdorf).

Kociwie, por. *Kociewie* i t. p.

Kock, os., przedtem miasto, nad rz. Wieprzem, pow. łukowski, gm. i par. Kock, leży pod 51° 38' szer. płd. i 40° 06'6 dług. wschod., odl. 126 w. od Warszawy, 47 w. od Lubilina 20 w. od Radzynia, 36 w. od Łukowa, o 23 w. od st. Krzywda dr. żel. Iwangrodzko-Łukowskiej. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, stacyę pocztową urząd gminny, aptekę, dwie olejarnie, fabrykę mydła i fabr. octu, dwa młyny. W r. 1827 było tu 261 dm. i 1788 mk., w r. 1861 273 dm. (19 mur.) i 2870 mk. (w tem 1683 żydów); obecnie 324 dm. (rynek cały murowany) i 3788 mk. (w połowie żydów). Rzemieślników 136, przeważnie białoskórnicy, chrześcianie głównie trudnią się rolnictwem, do 296 osad rolnych należy 2254 mr. gruntu. Z otwarciem kolei terespolskiej ruch handlowy zmniejszył się tu znacznie. Ozdobą miasta jest kościół murowany przez Annę z Sapiehów Jabłonowską, wystawiony w r. 1779, konsekrowany w r. 1805, a restaurowany w r. 1831. Jest on kryty blachą i zbudowany we włoskim stylu. Dotąd również istnieje dawny pałac, założony przez Firlejów i niejednokrotnie przebudowywany; ostatni raz w r. 1832. Przy nim ks. Jabłonowska założyła słynny z piękności i doboru drzew i krzewów ogród. K. należał w XV w. do dóbr biskupów płockich, którym prawdopodobnie zawdzięcza swe wyniesienie na miasto w r. 1437 na prawie magdeburskiem. W XV wieku istniał tu już drewniany kościół paraf. Wniebowzięcia N. Panny (Dług. II 566). Kiedy K. przeszedł w ręce Firlejów, jeden z nich, Jan, wystawił tu sobie okazały zamek na rezydencyą, i kościół par. murowany podówczas zamienił na zbór kalwiński. Syn jego Jędrzej założył przy tym kościele szkołę, która trwała do 1648 r., gdy oddziały Chmielnickiego zrabowały i spaliły miasto a zarazem szkołę i bogaty jej księgozbiór. W 1649 r. katolicy odzyskali na nowo kościół, o czem świadczy przechowany dotąd napis na dzwonie. Tu się urodził Berek Joselowicz, izraelita, wychowany na dworze ks. Masalskiego i w podróżach zagranicą. W r. 1794 uformował on oddział lekkiej jazdy z samych ochotników żydów złożony, i przez Kościuszkę szefem jego mianowany. Oddział ten odznaczył się walecznością a przy obronie Pragi w tymże roku prawie cały wyginął. Następnie Joselowicz wstąpił do legionów pol. we Włoszech, a w r. 1807 jako szef szwadronu 5 puł. strzelców konnych odznaczył się pod Gdańskiem, Licbarkiem, a szczególniej pod Frydlądem, gdzie otrzymał krzyż Virtuti Militari. W r. 1809 odbył kampanią z tymże samym szwadronem, a przybywszy w okolicę swego rodzinnego miasta, chciał je oczyścić od stojących tam huzarów austr., ale pokonany od przemagającej siły rozsiekany tam został. Zwłoki tego walecznego męża spoczywają w mogile pod Kockiem, dotąd jeszcze widocznej a zwanej przez lud okoliczny Kopcem Berka. Dobra Kockie, w dawnym pow. łukowskim i stężyckim, składały się z miasta Kocka, wsi Górka z folw., wsi Pożarow, Sułoszyn, Łukowiec, Rozwadówek, folw. Wola Skromowska z folw., wsi Skromowice, Białobrzegi z folw., wsi Bożniewice, Zakalew, Skarbimierz, Pogwizdów z folw., Stoczek, wsi Talczyn z folw. i Tchorzew z folwarkiem. Stanowiły w XV wieku własność biskupów płockich. Drogą zamiany pomiędzy biskup. Erazmem Ciołkiem a królem Zygmuntem I, w roku 1512, na dobra Raciąż, przeszły na własność Rzeczypospolitej. Król Zygmunt wynagradzając zasługi Mikołaja Firleja kasztelana krakowskiego hetm. W. K. nadał mu K. na dziedzictwo w roku 1522, (akt nadawczy na pergaminie znajduje się do dziś dnia przechowany w bibliotece pałacowej w Kocku) w zamian za dobra Zawady i Rogalów, co spowodowało nieukontentowanie i spory, ponieważ niektórzy posłowie przeciwstawili prawo statutu Aleksandra, że król nie może darować ziemi. Po Firlejach dobra kockie zostawały w ręku Stanisława Zbąskiego. Na-

stępnie dziedzicem dóbr tych był Jan hrabia na Pieskowej-Skale Wielopolski, który miał za żonę Maryą d'Arquien, siostrę Maryi Kazimiry, żony króla Sobieskiego. Później dobra te przeszły w posiadanie Anny z Sapiehów ks. Jabłonowskiej. Nieraz przebywał w Kocku król Stanisław August a w r. 1782 w. ks. rossyjski Paweł, wracając z krajów zagranicznych, pod nazwiskiem hr. du Nord z małżonką swą na początku listopada parę dni przepędził. Księżna Anna z Sapiehów Jabłonowska bezdzietna zapisała dobra Kock bratu księciu Franciszkowi Sapieże, któren jednakże, z powodu niezliczonych długów, któremi dobra były obciążone, utrzymać się przy nich nie mógł, a jeden z wierzycieli, Jan Meissner, bankier warszawski, dobra nabył. Tenże bankier, wydawszy jednę z 3 córek za barona d'Austett'a, później ministra rossyjskiego i plenipotenta Rossyi na kongresie frankfurckim jej w posagu te dobra zapisał. W roku 1862 przeszły dobra te drogą spadku do Edwarda i Emilii Fenschaw siostrzeńców ministrowej d'Austett a w r. 1869 sprzedane zostały Adamowi hr. Żółtowskiemu za rs. 251119; syn Adama Edward, przesiedliwszy się z Poznańskiego, dobra te objął i w Kocku zamieszkuje. Po księżnie Annie z Sapiehów Jabłonowskiej, pozostały liczne działalności jej ślady, jak również różne listy i papiery w bibliotece pałacowej przechowane; świadczą one o wysokim rozumie i praktyczności tej pani, autorki kilku dzieł ekonomiczno-admistracyjnych, do której z dalekich stron udawano się po radę i pomoc. Różne znajdują się tu takze inwentarze dóbr, z których jeden z najdawniejszych w r. 1686 spisany, może posłużyć jako cenny materyał do historyi ekonomiczno-administracyjnej kraju; jak również liczne papiery i korespondencye po bankierze Meissnerze, pomiędzy któremi najciekawsze są różne korespondencye tyczące się wypłat rocznej pensyi przez trzy dwory: rossyjs., austryac. i pruski Stanisławowi Augustowi z Petersburga czynione. Dziś dobra K. składają się z folw.: Białobrzegi z rezydencyą Kock, Wygnanka al. Regulacya, Talczyn, Annopol, Górka Kocka, Annówka i Lipniak, nomenklatur: Rudka, Paprotnia, Kozisz, Leśniczówka, os. Kock, wsi: Białobrzegi, Bożniewice, Zakalew, Talczyn, Górka Kocka, Tchórzew, Ruska wieś; rozl. posiadłości dwor. wynosi m. 8534; folw. Białobrzegi z rezydencyą Kock, grunta orne i ogrody m. 476, łąk m. 590, pastw. m. 104, nieużytki i place m. 210, razem m. 1380, bud. mur. 9, drew. 26; folw. Wygnanka al. Regulacya, grunta orne i ogrody m. 495, łąk m. 50, pastw. m. 6, nieużytki i place m. 6, razem m. 557, bud. drew. 3; folw. Talczyn grunta orne i ogrody m. 800, łąk m. 217, pastw. m. 39, lasu m. 2011, nieużytki i place m. 140, razem 3207 m., bud. mur. 2, drew. 23; folw. Annopol grunta orne i ogrody m. 660, łąk m. 143, pastwisk m. 16, lasu m. 94, nieużytki i place m. 26, razem m. 939, bud. mur. 2, drew. 15; folw. Górka Kocka grunta orne i ogrody mr. 643, łąk m. 87, lasu m. 36, nieużytki i place m. 76, razem m. 842, bud. mur. 10, drew. 7; folw. Annówka grunta orne i ogrody 322 m., łąk m. 45, pastw. m. 58, lasu m. 560, nieużytki i place m. 35, razem m. 1020, bud. mur. 3, drew. 6; folw. Lipniak grunta orne i ogrody m. 402, łąk m. 77, lasu m. 98, nieużytki i place m. 10, razem m. 587, bud. drew. 8 Płodozmian w niektórych folwarkach 8 i 12-polowy, trzy młyny wodne, cegielnia, pokłady torfu, W r. 1878 folwark Tchórzew, rozległości 469 m., od dóbr powyższych odłączony. Osada Kock, osad 416, z grun. m. 2328; wś Białobrzegi osad 80, z grun. m. 1118; wś Bożniewice osad 27, z grun. 402; wś Zakalew osad 51, z grun. m. 431; wś Talczyn osad 50, z grun. m. 729; wś Górka Kocka osad 74, z grun. 971; wś Tchórzew osad 32, z grun. m. 469; wś Ruska Wieś osad 24, z grun. m. 309. Par. K. dek. łukowski 9200 dusz. Gm. K. graniczy z gm. Wojcieszków i Łysobyki, i obejmuje samą tylko os. Kock; ma 3918 mk., rozleg. 2478 m., s. gm. okr. IV w Białobrzegach o 3 w. Por. *Jadźwingi.*

Kock, ob. *Kessin.*

Kock..., por. *Kok...*

Kockendorf (niem.), ob. *Kokendorf* (niem.).

Kockowa, góra lesista w płd. stronie Roztoczek, pow. Dolina; szczyt jej dochodzi 703 m. Leży K. między pot. Sołotwyna od wsch. a Roztoczki od zach.

Kockrow (niem.), ob. *Kokrjow* (łuż.).

Kocksdorf (niem.), ob. *Kochanojce* (łuż.), *Kochsdorf* (niem.).

Kockwin (niem.), pow. kartuski, ob. *Kokowin.*

Kocman, *Kotzman*, m. pow. na Bukowinie, przy trakcie poczt. z Zaleszczyk do Czerniowiec, o 23 kil. od jednych i drugich, ma władze powiatowe, sąd powiatowy, 3959 mk. w gminie, 197 na obszarze dworskim. Tutejsza 2-klasowa szkoła ludowa obchodziła 1880 stuletni jubileusz istnienia. Jest tu i czytelnia polska. Powiat ma 14 mil kw. rozl., 81087 mk. (37208 w okr. sądowym). Główne miasta: Zastawna, Babin.

Koćmieny-Starawies i *K. Wypychy*, dwie wsie gub. grodz. w b. ziemi bielskiej.

Koćmiery, ob. *Jabłoń.*

Koćmierzów, wś i fol., nad rz. Wisłą, przy ujściu Samborki, pow. sandomierski, gm. Samborzec, par. Sandomierz (św. Paweł). Odl. 4 w. od Sandomierza. W 1827 r. było tu 39 dm., 204 mk.; obecnie 27 dm., 198 mk., 311

mr. ziemi dworsk. i 158 mr. włość. Według Tow. Kred. Ziem. rozległość folw. wynosi mr. 612, grunta orne i ogrody mr. 146, łąk mr. 56, pastw. mr. 60, wody mr. 157, lasu mr. 131, nieużytki i place mr. 62, bud. drew. 10. Wiatrak. Folwark ten w r. 1870 oddzielony od dóbr Gorzyczany. *Br. Ch.*

Koćmierzów, wś na prawym brzegu Wisły, w pow. tarnobrzeskim, leży w pasie pogranicznym celnym, należy do parafii rzym. kat. w Wielowsi i ma 222 mik. rzym. kat. Grunta w równinie nadwiślańskiej są bardzo urodzajne a lasy ciągną się nad Wisłą. Większ pos. ma 140 m. roli w ogóle i 55 mr. lasu; mn. pos. 104 mr. roli i 33 mr. lasu. K. graniczy na północ z Zarzykowicami, na wschód z Trześnią, na południe z Wielowsią a na zachód z Wisłą. *Mac.*

Kocmyrzów, także *Kosmyrzów*, wś, pow. krakowski, od Krakowa na płn.-wschód 13 kil. w linii prostej oddalona, w okręgu celnym pogranicznym, graniczy od zach. z Dojazdowem, od płd. z Krzysztoforzycami, a od wsch. z Głęboką. Posiadłość dworska ma roli ornej 402, łąk i ogr. 38, pastw. 38, lasów 22; włościańska zaś ma roli ornej 120, łąk i ogr. 17, pastw. 4 mr. austr. Mk. 273 (r. 1869). Według obliczenia z r. 1880 obszar gm. liczył 203, dworski 42, razem 245 mk. Jest tu komora celna. Właściciel: Honorat Caetani ks. Teano i Hersylia Loratelli. Par. łac. w Czulicach. Poczta w miejscu. *Br. G.*

Kocobędz, *Kotzobendz*, *Chociebądz*, wś, pow. cieszyński na Szlązku austr., rozl. mr. 957, ludu 975 w trzech nomenklaturach: Ligota allodyalna 266, K. 568 i Obora al. Zwierzyniec 141. Par. kat. Cierlicko, ew. Cieszyn. W. K. jest szkoła rolnicza krajowa, szkoła pryw. i zarząd lasów arcyks. Albrechta. *F. S.*

Kocoń, wś, pow. żywiecki, w państwie ślemieńskiem, graniczy od wsch. i płn. z obszarem Slemienia, od zach. z Lasem, od płd. z Kukowem, na południe od gościńca susko-żywieckiego, nad źródlanymi potokami rzeki Łękawki. Wzniesienie wsi 488 m. npm. W płd. stronie wsi góra lesista Kościanka, 700 m. npm. mająca. Okolica górska. Obszaru większej posiadłości nie ma. Mniejsza zaś własność obejmuje roli ornej 359, łąk i ogr. 68, pastw. 585, lasów 101 mr. austr. Właściciel był Aleksander hr. Branicki. Dm. 97, mk. 661 (1869 r.); według obliczenia z r. 1880 mk. 695. Par. łac. w Slemieniu. Stacya pocztowa w Slemieniu. W A. Kamonieckiego Dziejopisie żywieckim czytamy: „Koconie, wieś, nosi miano od tego, iż pańskie owce, które z dworu ślemieńskiego były, na tem miejscu koconie swoje (miejsce kocenia się) miewały albo kociły się." Na górze kaplica stoi p. t. Przemienienia Pańskiego, wymurowana w r. 1865 przez włościan, na pamiątkę stoczonej na tem miejscu utarczki konfederatów barskich z wojskiem rosyjskiem 3 sierpnia 1768 roku. *Mac.*

Koconia albo *Kocunia*, wś i folw., pow. nowo-radomski, gm. Masłowice, par. Chełmo. W 1827 r. było tu 17 dm., 117 mk., obecnie 12 dm., 190 mk., 24 osad, 137 mr. obszaru, folw. zaś 5 dm., 62 mk., 410 mr. (207 ornej) rozl. Łaski (Lib. ben. II, 206) K. zowie *Choczania*. *Br. Ch.*

Kocońka, rzeczka, wypływa w obr. wsi Lasu, w pow. żywieckim, na granicy tejże wsi z Koconiem, płynie na półn.-wschód, równolegle do gościńca suskiego, łukiem wydanym na północ, przez wieś Las, następnie Kuków, gdzie zwraca się na połudn.-wschód, a na obszarze Stryszawy uchodzi do pot. Lachówki z lew. brz. Przyjmuje liczne strugi, spływające z połudn.-wschodnich stoków Łomnej Skały, jak Gibasów potok i Kotelnicę, następnie potok Sikorówkę. Długość biegu 7 kil. i pół. We wsi Lesie porusza tracz. *Br. G.*

Koconowara, część wsi Ujsół, pow. żywiecki.

Kocourowa al. *Kocurowa* (ob.) mogiła.

Koców, rus. *Kociw*, przys. Baru, pow. gródecki, ma kaplicę.

Koców, ob. *Dołhomościska*.

Kocowo, folw. pryw., pow. dzisieński, o 25 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 16 mk. (1866).

Kocuchowa, wś, pow. bracławski, 173 dusz męz., 351 dz. ziemi włość.; wraz z częścią wsi *Sokoliniec* należy do Hańskich 513 dz., do Skarzyńskich 84 dz. *Dr. M.*

Kocudza górna i *K. dolna*, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów. Leży o 2 w. na zachód od Frampola, na prawo od drogi z Frampola do Janowa, otoczona z trzech stron obszernymi lasami. W 1827 r. było tu 146 dm., 940 mk.; dziś 225 dm. Należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskich. Gm. K. należy do s. gm. okr. I w Soli, st. poczt. Frampol, urz. gm. w Kocudzy. Odl. od Biłgoraja 22 w.; ma 16564 mr. obszaru i 5034 mk. (1867 r.). W skład gm. wchodzą: Andrzejówka, Bukowa, Dzwola, Kapronie, Kocudza dolna i górna, Konstantów, Korytków wielki, K. mały, Władysławów, Zdzisławice.

Kocuń, 1.) niem. *Kotzun*, na mapie wojsk. *Kozum*, struga, pow. złotowski. Początek bierze w długiem sławianowskiem jeziorze. Płynie w kierunku półn.-zachod., głównie przez obszerne bagniska, także Kocuń zwane, przechodzi przez jezioro bezimienne i przyjąwszy po lewej mały strumień wpada do Glumi pod Krajenką. Długa półtorej mili; brzegi ma po większej części bagniste. 2.) K., niem. *Kotzun*, *Kozum-Bruch*, zowie się bagnisko torfiaste w pow. złotowskim. Ciągnie się na wschód

miasta Krajenki pod Kleszczyną i Sławianowem. Długie i szerokie około $^3/_4$ mili. Środkiem bagna płynie struga również Kocuń zwana, która wodę ściąga do Glumi. *Ks. F.*

Kocunia, ob. *Koconia.*

Kocurów (rus. *Kocuriw*), wieś w pow. bobreckim, 10 km. na płn. od sądu powiat. i stacyi poczt. w Bóbrce. Na płn. leży Dźwinogród, na wschód Romanów i Podhorodyszcze, na płd. Hryniów, na zach. Wodniki i Dźwinogród. Wzdłuż płnc.-wsch. granicy wsi płynie pot. Kocurowski, a przez środek obszaru pot. Biały od płd. na płn. W dolinie pot. Białego leżą zabudowania wiejskie. Najwyższe wzniesienie wiejskie (cerkiew) czyni 268 m. W płd. stronie obszaru leży młyn Kurmilice (al. Kurmelice, Kormylice). Własność większa (Alfreda hr. Potockiego) ma roli or. 146, ł. i ogr. 54, past. 33; własn. mniej. r. or. 421, ł. i ogr. 165, p. 107 mr. Według spisu z r. 1880 było 522 mk. w gminie, 26 na obsz. dwor. (20 obrz. rzym. kat., reszta gr. kat.). Par. rzym. kat. w Bóbrce, gr. kat. w Hryniowie. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Kocurowa mogiła, wzgórze, w obr. gm. Żółtaniec, w pow. żółkiewskim, na południe od wsi, na granicy z gm. Rudańcami (w pow. lwowskim); wznosi się 289 m. npm. Sz. g. 49° 58' 20", dłg. g. 41° 54' 45". *Br. G.*

Kocurowice, niem. *Kotzurowitz*, wś, pow. cieszyński, na Szląsku austr., rozl. mr. 210, ludności 186, należy do gminy Domasłowic dolnych. Par. ew. Ligota, kat. Domasłowice. Jestto wś morawska na granicy żywiołu polskiego. *F. S.*

Kocurowski potok, 1.) Na granicy gmin Hryniowa i Podhorodyszcza, w pow. bobreckim, na moczarowatej łące wypływa potoczek, płynący wzdłuż tej granicy na północ, potem przez obszar Kocurowa, od którego przyjmuje swą nazwę. Na północ Kocurowa płynie przez obszerne mokre łąki, gdzie zabiera liczne wody, sprowadzone doń przez rowy odwadniające. Tu zwraca się na północny zachód, przechodząc w obr. Dźwinogrodu, poniżej którego po stronie płn.-zach. wraz z Wodnickim pot. uchodzi do Horożanki (ob.). Ujście 250 m. npm. Długość biegu 7 kil. i pół. 2.) **K.**, *potok*; ob. *Moszczanica.* *Br. G.*

Kocury, część Dziewięcierza, pow. Rawa Ruska.

Kocyanów, ob. *Kocianów.*

Kocyna, ob. *Kocina.*

Kocz, *Koczan, Koczuk, Koćmier*, formy dawnego przezwiska, stanowią źródłosłowy nazw *Kock (Koczsko), Koczanów, Koczów, Koczukowka, Koćmiery, Koćmierzów.* Por. *Kocioł.* *Br. Ch.*

Koczaglary, okolica szlach. nad rzeką Waką, pow. trocki, 1 okr. adm., 21 w. od Trok, 15 dm., 100 mk., z tego kat. 66, mah. 34 (1866).

Koczaj-boloto (rus.), ob. *Kaczajskie błoto.*

Koczaki al. *Kuczaków*, część Kadłubisk, pow. brodzki.

Koczaków, wś o 8 w. od Suraża ku Uświacie, w gub. witebskiej.

Koczała, niem. *Flötenstein*, dok. *Vliesensteyn*, wś kościelna, pow. człuchowski, nad strugą Hamer, z jeziora ztąd do rz. Brdy uchodzącą, blisko granicy Pomeranii. Obszaru liczy mr. 19679, bud. 359, dm. 169, kat. 1227, ew. 299. Parafia, szkoła i poczta w miejscu. Wieś K. była pierwotnie dobrami szlacheckiemi. R. 1366 Aleksander Stange, z wiedzą i przyzwoleniem komtura człuchowskiego Henryka von Thaba i brata swojego Pawła Stange, pana na Strzeczowie, wydaje wieś swoją Vliesen-Steine, 60 wł. obejmującą, sołtysowi Hermanowi prawem chełmińskiem. Do sołtysa należy 10-ta włóka, 3-ci grosz sądowy i pół czynszu z karczmy. Nadto ma wolne rybołówstwo ku stołowej potrzebie w strugach i jeziorach wioski. A jeżeli się uda młyn tu założyć, będzie miał w nim wolne mieliwo. Dla kościoła przeznaczył Stange 4 włóki. Od innych dadzą nam osadnicy, po 9 latach wolnych, co rok po 14 skotów i 1 dzień szarwarku odbędą. Sołtys zaś w każdej potrzebie i zawołaniu stanie nam zbrojno na koniu 6 m. wartującym. Arcybiskupowi za dziesięciny porówno sołtys i gburzy dawać będą od włóki po 2 skojce. R. 1378 Petzch Stange wystawia przywilej na młyn we wsi Vliesenstein, do którego łąkę, 6 mr. roli a nadto 1 włókę dołączył. Za to młynarz Gerosław płacić będzie od młyna 10 m., za włókę roli zaś kur, 15. Kiedy i jakim sposobem następnie ta wioska wyszła z ręki prywatnej, nie wiadomo. Ob. Odpisy Dregera, ręk. w Peplinie. Z szemat. dyecez. wyjmujemy: parafia K. liczy dusz 2260, kościół tytułu św. Maryi Magdaleny, patronatu rządowego, nie wiadomo kiedy fundowany i konsekrowany, teraźniejszy budowany r. 1695, przy nim bractwo trzeźwości od r. 1858; filia w Starznie. Wsie par.: Koczała, Łąkie, Bielsk, Steinforth, Hamer, Pflastermühl, Darzno, Stara Brda, Rummelsburg, Reinfeld, Schwessin. Szkółki parafialne: w Koczale 2-kl. dzieci kat. 237, w Starznie 44 dzieci, Łąkie 53. Około 80 kat. dzieci odwiedza szkoły luterskie. Za dawniejszych czasów istniały w parafii 2 jeszcze kościoły filialne: w Darznie i w Łąkiem. *Ks. F.*

Koczaniszki, wś, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 34, dm. 6. (1866).

Koczanki, zaśc. nad rz. Mereczanką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 24 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat. (1866).

Koczanów, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Bobin. W 1827 r. było tu 25 dm., 163 mk.; rozległość folw. wynosi mr. 393, grunta orne i ogrody mr. 296, łąk

mr. 33, past. mr. 23, lasu mr. 18, nieużytki i place mr. 23, bud. drew. 16. Rzeka Szreniawa przepływa. Wś Koczanów osad 33, z gruntem mr. 107.

Koczanowicze, *Kaczanowicze*, wś, pow. piński, gm. Lemieszewicze, z cerkwią paraf., 3 okr. pol., u zbiegu rz. Jasiołdy ze Strumieniem, mk. 38. Własność Osmołowskiego i Wabiszczewa. *Ks. M.*

Koczanówka, przedm. Krasnego.

Koczanówka, ob. *Kaczanówka*.

Koczanowo, wś włośc. i 2 folw., pow. lidzki, nad Lidzieją, o 6 w. od Lidy, miały 1866 r. 134 mk., 10 dm. Jeden folw. zowie się też *Nowickie*. *F. S.*

Koczanowszczyzna, karczma rząd., nad rz. Swiłką, pow. swięciański, 3 okr. adm., o 34 w, od Swięcian, 1 dm., 6 mk. żydów. (1866).

Koczany, 1.) wś, nad rz. Mereczanką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 5 dm., 26 mk., z tego 8 prawosł., 18 kat. 2.) **K.**, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 36 w. od Oszmiany, 10 dm., 86 mk., z tego 5 prawosł., 81 kat. 3.) **K.**, zaścianek, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 43, od Dziewieniszek 8, mk. kat. 5. (1866).

Koczany, wś szlach., nad rz. Łaukiesą, pow. wiłkomierski, par. Szaty, okr. polic. Pogiełoże, st. dr. żel. Żejmy, grunta bardzo żyzne.

Koczany, dwa dworzyszcza, pow. Rawa Ruska, w Kruszynie i Piratynie.

Koczar, ob. *Koszar*.

Koczargi, wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Borzęcin. W 1827 roku było tu 20 dm., 120 mk. Por. *Czerwińsk*, III, 837.

Koczarki 1.) wś, pow. lecki, ob. *Pogorzel*. 2.) **K.**, niem. *Kotzargen*, *Kotziargen*, wś i dobra, pow. zządzborski, st. pocz. Nakomiady.

Koczawa, rzeka, stanowiła część granicy między dyecezyą krakowską a wrocławską. (Lib. ben. I. 2.); ob. *Kłodnica*.

Koczawa, ob. *Kostrzewska woda*.

Koczawa, *Koczawy*, *Koczewa*, ob. *Kocewie* (Łaski, Lib. ben. II, 460).

Koczechow. Tak się zwały 1361 r. jakieś dobra w ks. wrocławskiem.

Koczek, dobra, pow. jańsborski, stac. pocz. Puppen.

Koczerga, zaśc. szlach., pow. wileński, 6 okr. adm., o 25 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk., z tego 6 katol., 7 żydów (1866).

Koczergi, wś włośc. nad jez. Miastro i Szóstakowo, pow. wilejski, o 47 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Miadzioł, 8 dm., 90 mk. (1866).

Koczergiszki, 1.) mko, pow. święciański, w 2-im okr. polic., 106 w. od Wilna, o 41 w. od Swięcian, nad rz. Dzisną, 50 mk., własn. skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. R. 1866 było 8 dm., 31 mk. kat., 19 izr. 2.) **K.**, folw., pow. wileński, 2 okr. adm., o 72 wiorst od Wilna, 1 dm., 11 mieszkańców katol. (1866).

Koczerówka, ob. *Ciemierzyńce*.

Koczerowo, wś, pow. radomyski, przy szosie brzesko-kijowskiej, o 75 w. od Kijowa, o 17 od Radomyśla, ma st. poczt., 1001 mk., w tem 98 katol., 25 izr. R. 1783 było 305 dm., 604 mk. W połowie XVIII w. K. należało do klucza brusiłowskiego Szczęsnego Czackiego podcz. kor., potem do Radziwiłłów. R. 1863 Karpienko miał tu 2373 dzies., Skorodyński 669 dz., Sochacka 527 dz., Kurmanowicz-Osowiecki 100 dz. a Proskura-Suszczański 57 dz. Cerkiew M. B. z r. 1751. Do par. K. należy wś Carówka, o 5 w. od K., 273 mk., własność Karpienki.

Koczerycze, ob. *Kaczerycze*.

Koczeryszka, ob. *Kaczeryszka*.

Koczeryżka, ob. *Łochozwa*.

Koczerzyn, *Koczerszyn*, ob. *Kocierzyn*.

Koczerzyńce, wś, pow. humański, na płd. od Pałanki, nad strugą, dopływem Humańki, ma 1204 mk., cerkiew z r. 1797.

Koczetki, st. pocz., pow. obojański gub. kurskiej, między stacyami Obojań i Biełhorod.

Koczetok, wś o 5 w. od Czuhujewa, nad rz. Dońcem, ulubione miejsce letniego pobytu zamożniejszych mieszkańców Charkowa.

Koczetowka, st. dr. żel. riazańsko-kozłowskiej w gub. tambowskiej.

Koczewie, ob. *Kociewie*, *Kocewie*, *Kociwie*.

Koczic, ob. *Kocina*.

Koczigmühle (niem.), ob. *Koczyk*.

Kocziha, węg. *Kecege*, wś w hr. gömörskiem (węg.), uprawa roli, chów bydła, bednarstwo, 417 mk. *H. M.*

Koczkaszallas (węg.) ob. *Kosinów*.

Koczkudyna, część Pomorzan, pow. złoczowski.

Koczkuny, ob. *Kaczkuny*.

Koczłupiszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 32 w. od Swięcian, 2 dm., 22 mk. kat. (1866).

Kocznia, rz., dopływ rz. Wazuzy z prawej strony, poczyna się w pow. wiaziemskim, gub. smol., przyjmuje z pr. brzegu Sieżę a z lewego Derżę.

Koczorków, niem. *Kotzurkau*, os. do Wędryni, pow. olesiński.

Koczorownia, folw. dóbr Brzezina, powiat wielkostrzelecki, 560 mr. rozleg., owczarnia.

Koczoty, ob. *Jaźwiny*.

Koczów, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów. W 1827 r. było tu 10 dm., 46 mk.

Koczów śląski, niem. *Schles. Kotzendorf*, wś, pow. bruntalski na Szląsku austr., należy do gminy Bruntal, ma 202 mk. *F. S.*

Koczubejówka, st. dr. żel. charkowsko-nikołajewskiej w gub. połtawskiej.

Koczubijów, ob. *Kociubijów*.

Koczubijówka, wś nad rz. Umańką, o 3 w. powyżej Horodeckiego, pow. humański, paraf. praw. Horodeckie, ma 873 mk., w tem 2 kat., cerkiew św. Bazylego z r. 1852, do 1843 par. Od 1831 r. wś rządowa.

Koczukówka, wś i folw., pow. bialski, gm. Dobryń, par. Piszczac. Ma 14 dm., 78 mk., 617 mr. rozl.

Koczul, niem. *Kutschlau*, wś w Brandenburgii, pow. cylichowski, pod Swiebodzinem; 500 mk.

Koczury, os. leśna do Semrowic, powiat lubliniecki.

Koczwara, folw., pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie. Odl. 2 w. od Końskich, ma 1 dm., 4 mk., 143 mr. obszaru; należy do dóbr Końskie.

Koczyjówka, mylnie *Kuczyjówka*, wś rządowa, pow. bałcki, gm. Piszczanka, ma 30 dm. Należała do stwa bereskiego. Ob. *Berezki*.

Koczyk, młyn, niem. *Koczig-Mühle*, pow. wyrzyski, 2 dm., 20 mk., należy do dom. Pobórki Wielkiej.

Koczyn, wś, pow. słonimski, na płn. od Dereczyna.

Koczyńce, folw., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Jelonki.

Kodak, ob. *Kudak*.

Kodaki, wś, pow. wasylkowski, między Mytnicą a Ksawerówką, trochę w bok od drogi pocztowej, śród stepów, w głębokiej dolinie dopływów rzeki Stuhny; 1269 mk.; cerkiew z r. 1782. Kojdak po tatarsku las.

Kodborno, wś, pow. olsztyński, ob. *Kucbory*.

Koddien (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Tapiawa.

Kodeginiszki, wś, pow. szawelski, gmina szawkiańska, 12 osad, 38 dzies. ziemi.

Kodema, ob. *Kodyma*.

Kodeń, os., przedtem mko, nad rz. Bugiem, z lewego brzegu, w malowniczem położeniu przy ujściu doń strugi Kalmaczki, pow. bialski, gm. i par. Kodeń. Odl. 14 w. od Sławatycz, 17 od Piszczaca, 21 w. od Terespola, 35 w. od Biały a 185 i pół w. od Warszawy. Posiada kościół (cerkiew) par. dla ludności rusińskiej, dwie szkoły początkowe: męzką i żeńską, dom schronienia dla starców i kalek (?), stacyą pocztową, garbarnie. W 1827 r. liczono tu 306 dm., 2307 mk.; w 1861 r. było 260 dm. (9 mr.) i 2380 mk. (722 żydów), obecnie jest 258 dm., 2589 mk. Do osady należy 4507 m. Ludność trudni się przeważnie rękodzielnictwem, tkactwem, wyrobem sukna a głównie szewctwem; ztąd poszło przysłowie, iż Kodeń na stu szewcach zbudowany. Tu urodził się w 1802 r. uczony chemik Zdzitowiecki Seweryn. Pierwotnie istniały tu osady młynarskie, których właścicielami również jak całej bliższej okolicy, byli czterej bracia Ruszczycowie. Od nich to pod koniec XV wieku Jan. Siemiona Sunigaiły syn, Sapieha, wojewoda trocki, nabył K. z przyległościami. Tenże sam Sapieha, marszałek, od Zygmunta I nadzwyczaj lubiony, otrzymawszy od tego króla wiele dóbr, dostał razem przywilej w roku 1541 na założenie miasta K. na prawie magdeburskiem. Na mocy tego przywileju, wydał inny od siebie Sapieha 1513 r., stanowiąc burmistrza i 3 radców, w połowie wyznania rzymskiego i greckiego, z oznaczeniem sposobu ich wybierania. Mieszczanie przytem uwolnieni zostali na lat 12 od podatków i t. d. Następnie zajął się wymurowanie tutaj zamku, który wzniósł na małem wzgórzu, między Bugiem a jeziorem oddzielającem go od miasta, i połączył z nim przez most zwodzony a wałami zewsząd otoczył. W tym zamku właśnie przyjmował Zygmunta I wspaniale. Sapieha ów uważany był za głowę linii kodeńskiej rodu tego; umarł wojewodą podlaskim 1520 r. Syn jego Paweł, wojewoda nowogrodzki, dla długiego wieku Nestorem zwany, wymurował w obrębie zamku cerkiew w stylu gotyckim i w niej zwłoki rodzica swego złożył. Mikołaj Sapieha, syn Pawła, marszałek litewski, sprawując od Zygmunta Augusta poselstwo do cesarza Maksymiliana II, nietylko order Złotego runa, ale razem godność hrabiego na Kodniu dla siebie i następców wyjednał, co też król 1572 roku osobnym przywilejem zatwierdził. Król Stefan Batory przywilejem roku 1582 liczbę jarmarków w Kodniu o 3 nowe powiększył, a dziedzice z rodziny Sapiehów aż do ostatnich czasów, nadając mieszczanom rozmaite grunta i zwolniwszy od obowiązków względem dworu byt ich znakomicie polepszyli. Wspomniany zamek, przez następnych Sapiehów przerabiany pokilkakroć, ma dziś formę nowszego pałacu i stracił całkiem starożytniczą wartość. Z dawnych części zamku została tylko kaplica czyli cerkiew, pod wezwaniem ś. Mikołaja, w roku 1550 wystawiona. Jest to budowla stawiana z cegły na czerwono, pokryta gontem, ma ogólne rozpołożenie murów gotyckie, część jednak kapłańską zaokrągloną, a we wszystkich wnękach kołowe łuki. Szczególną pięknością odznaczają się szczyty na ścianach naczelnej i tęczowej, licznemi przyozdobione wnękami. Wnętrze tej cerkwi więcej jeszcze odpowiada warunkom gotyckiego stylu. Presbiteryum bowiem, zewnątrz zaokrąglone, jest wewnątrz pięcio ściennem; nawa, czterema filarami we dwa rzędy ustawionemi, na trzy podzieloną jest ganki, a wszystkie sklepienia żebrowane. Kościół ten połączony był z zam-

kiem osobnym murowanym korytarzem, którego jednak nie masz już dzisiaj; sam także w bardzo smutnym jest stanie. Mury przecież są jeszcze zdrowe i godne troskliwej opieki. Parafialny kościół tutejszy fundowany był pierwiastkowo pod wezwaniem św. Ducha w roku 1520. Mikołaj Sapieha, chorąży litewski, osobliwszem zdarzeniem uświetnił ten przybytek. Zapadłszy w ciężką chorobę, uczynił ślub odbyć pobożną pielgrzymkę do Rzymu, celem uproszenia Boga o powrót do zdrowia. Przepędzając tam czas niejaki na nabożeństwie, odzyskał zdrowie zupełne; na wyjeździe otrzymawszy błogosławieństwo i ko munią św. od papieża Urbana VIII, gdy sam został w kaplicy, postrzegł na ołtarzu obraz Najśw. Panny, de Guadalupa zowiący się, który mu się nadzwyczaj podobał. W tej chwili taką w sobie uczuł żądzę osiągnienia go, że bez żadnego względu postanowił go sobie przywłaszczyć, nie mając nadziei, żeby mu w darze dobrowolnie odstąpiono. Nie długo myśląc, odkrył swój zamiar obecnemu zakrystyanowi i tyle dokazał namowami i znacznemi pieniędzmi, że ten następnej nocy i obraz pomieniony i relikwie przy nim znajdujące się wykradł i przyniósł mu do mieszkania. Sapieha uniósł tę zdobycz i w zamku kodeńskim umieścił. Tymczasem w Rzymie obejrzano się, że nie ma obrazu, wyśledzono sprawcę świętokradztwa i Sapieha zapozwany został przed sąd nuncyusza w Warszawie. Stanął przed nim obwiniony i przyznał prawdę otwarcie. Sąd skarał Sapiehę na rok więzienia, powrócenie obrazu i relikwij pod klątwą i na odbycie podróży pieszo do Rzymu dla przeproszenia papieża, a przytem zobowiązał dokończyć zaczęte mury kościoła farnego w Kodniu. Sapieha, obarczony takim wyrokiem, wysłał w r. 1633 synowca swego do Rzymu, prosząc o przebaczenie winy i zostawienie przy nim uwięzionych świętości. Bądź to poselstwo, bądź sprawy sejmowe roku 1633, gdzie traktowano o niektórych ważnych stosunkach kościelnych i gdzie Sapieha wielce był pożytecznym nuncyuszowi, winowajca zwolniony został przez papieża od klątwy i kary, a wyrok nuncyatury skasowany; co większa, Sapieha, pojechawszy r. 1635 sam do Rzymu, otrzymał w darze od papieża tenże obraz, który był uwiózł, a w dodatku niektóre inne relikwie, z upoważnieniem danem biskupowi łuckiemu do złożenia obrazu i relikwij w mającym się wykończyć kościele. Wszakże tymczasem obraz cudowny z wielką uroczystością złożono w drewnianym kościele 1636 r., gdzie też i zwłoki dawnych Sapiehów z zamku przewieziono. Murowany konsekrowano 1686 r. z nowym tytułem św. Anny, jako probostwo, które za staraniem Jana Fryderyka Sapiehy, referendarza litewskiego, w roku 1710 do stopnia infułacyi wyniesione zostało. Szwedzi i Siedmiogrodzianie, złupiwszy 1657 roku kościół i popsuwszy ozdoby, zdarli z niego dach ołowiany i dzwony zabrali. Jan Kazimierz, po uspokojeniu kraju, zwiedzając Kodeń, złożył na ofiarę do cudownego obrazu nader piękny i kosztowny rubin. Jan Fryd. Sapieha, po otrzymanej bulli od Inocentego XIII papieża, doprowadził do skutku 1723 r. koronacyą cudownego tutejszego obrazu, odbytą przez Stefana Rupniewskiego, biskupa łuckiego, i przytem missyą jezuicką zaprowadził. Piękny ten kościół miał plan ogólny krzyżowy, mury tynkowane, na czele wieżę wyniosłą i elliptyczną, na środku rotundę piramidalną, dachem i belwederem u góry zakończoną; cały pokryty blachą cynkową. Wnętrze ozdobne w sztukaterye i obrazy, bogate w nim sklepienia i znaczną liczbę nagrobków Sapieżyńskich. W głównym ołtarzu znajdował się cudowny obraz św. Anny; w dzień tego święta odbywał się odpust, i infułat (ostatnim infułatem kodeńskim był X. Zegard) pontyfikalnie ubrany mszę celebrował. Obraz św. Anny wraz z głównym ołtarzem wspaniałej i misternej roboty po skasowaniu kościoła kodeńskiego i przerobieniu na cerkiew w 1875 r. został przeniesiony do nowo-wzniesionej świątyni we wsi Kadzidle na kurpiach w gub. łomżyńskiej. Wyżej wspomniany cudowny obraz Matki Boskiej, który po częstochowskim najbardziej w kraju słynie, mieścił się w osobnej kaplicy. (Obecnie obraz ten umieszczony w Częstochowie w kościele na Jasnej Górze). Naprzeciwko zaś tej, po lewej stronie kościoła, w innej kaplicy Pana Jezusa, oprócz relikwij rzymskich, widać było na całej ścianie zbiór portretów, wielkości naturalnej do pasa, rodziny Sapiehów, od ich początku aż do końca XVIII wieku, nieźle na płótnie malowanych. Portrety te, umieszczone jedne przy drugich, oddzielone tylko między sobą wąską ramą, tak, że ogół stanowił jakby jeden ogromny obraz. Ciekawa ta nadzwyczaj galerya zawierała 75 portretów z długimi w języku łacińskim podpisami, wymieniającemi na tytule nazwisko, urzędy, daty śmierci, ale nieraz i główne czyny przedstawionych mężów. Sporządził ją w roku 1720 tenże sam Jan Fryderyk Sapieha, który będąc miłośnikiem i znawcą sztuk pięknych, zakupił nadto we Włoszech za kilka tysięcy skudów obrazów i niemi kościół kodeński ozdobił, wzniósł grobowce poprzednikom swoim, nakoniec, chcąc rozgłosić po świecie sławę cudownego obrazu N. P. Kodeńskiej, napisał o niej osobne dzieło, p. t. Monumenta antiquitatum Marianarum (Warszawa, 1721, in fol.). (Ob. obszerniejsze szczegóły o tych obrazach w Józefa Łoskiego: Genealogia portretowa Sapiehów (Warszawa, 1856), oraz

w dziełach Walickiego, Kognowickiego i Misztołda). Oprócz tej świątyni miał jeszcze K. drugi kościół (cerkiew) św. Michała, za miastem zaś kaplicę ś. Wawrzyńca. Paweł Sapieha, biskup żmudzki, założył około r. 1715 na przedmieściu tutejszem dom miejski czyli, jak go nazywał, kampanię, której dał imię Placencyi, otoczywszy ogrodem włoskim, gdzie się znajdowały domki na wzór kamedulskich i kartuskich. Misya jezuicka została uposażona 5 włókami ziemi przez Józefa Kosmowskiego, podczaszego latyczowskiego, r. 1744, i trwała aż do czasu kasacyi tego zakonu. Na kodeńskich dobrach oparta była także summa złp. 127,388, którą Elżbieta z Branickich Sapieżyna, wojewodzina mścisławska, z synem Kazimierzem Nestorem, generałem artylleryi, na fundusz edukacyi narodowej ofiarowała, co Stanisław August w roku 1791 zatwierdził. Dobra kodeńskie z kilkunastu przyległemi wsiami i folwarkami były własnością ks. Sapiehów aż do początku bieżącego wieku. Połowa miasteczka wraz z ruinami zamku Sapiehów należy obecnie do Ludwika hr. Krasińskiego i to wraz z kilkunastoma folwarkami wydzierżawionemi stanowi klucz kodeński, a druga połowa miasteczka wraz z folw. *Elżbietów*, *Kopytów* i wsią tegoż nazw., z rezydencyą w *Kodniu* tak nazwaną *Placencyą*, przeszła na własność z posiadania Sapiehów do familii Sarneckich, a po kilkudziesięciu latach był właścicielem tej połowy *Kodnia* ks. Swidrygiełło Świderski, a ostatnio hr. Sołtyk. W Placencyi położonej nad brzegiem Buga, ocienionej stuletniemi drzewami, znajduje się dom obszerny murowany, stawiany przez Kaź. Sapiehę, mający pozór więcej dworu szlacheckiego niż pałacu pańskiego, tylko wnętrze jego posiada obszerne i pyszne apartamenta, ozdobione złoconą gipsaturą, staroświeckie kominki marmurowe rzeźbione i olbrzymie lustra w złoconych gipsowych ramach w ścianach, co wszystko jeszcze pozostało niezniszczone i do dzisiejszych czasów prawie w całości dotrwało. Według Towarz. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków: Dobromyśl, Zabłoć, Krzywowólka, Wólka Zabłocka, Zygmuntów, Zdanówka, Bokinka i Władysławów. Rozległość w posiadłościach dworskich wynosi mr. 11,712; folw. Dobromyśl grunta orne i ogrody mr. 546, łąk mr. 80, wody mr. 2, nieuż. i place mr. 31; razem mr. 659, bud. murow. 7, z drzewa 20; folw. Zabłoć grunta or. i ogr. mr. 606, łąk mr. 112, pastw. mr. 39, zarśli mr. 5, nieuż. i place mr. 26, razem mr. 788, bud. z drzewa 17; folw. Krzywowola grunta or. i ogr. mr. 626, łąk mr. 194, pastw. mr. 54, nieuż. i pl. mr. 38, razem mr. 912, bud. z drzewa 18; folw. Wólka Zabłocka grunta or. i ogr. mr. 481, łąk mr. 89, pastw. mr. 23, wody mr. 5, zarośli mr. 19, nieuż. i pl. mr. 45, razem mr. 662, bud. z drzewa 17; folw. Zygmuntów grunta or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 49, pastw. mr. 106, nieuż. i pl. mr. 17, razem mr 348, bud. z drzewa 5; folw. Władysławów grunta or. i ogr. mr. 583, łąk mr. 228, pastw. mr. 63. nieuż. i pl. mr. 39, razem mr. 913, bud. mur. 1, z drzewa 11; folw. Zdanówka grunta or. i ogr. mr. 267, łąk mr. 114, pastw. mr. 107, nieuż. i pl. mr. 22, razem mr. 510, bud. z drzewa 14; folw. Bokinka grun. or. i ogr. mr. 411, łąk mr. 160, pastw. mr. 6, zarośli mr. 9, nieuż. i pl. mr. 21, razem mr. 607, bud. z drzewa 13. Płodozmian w niektórych folwarkach jest 4 i 8-polowy; w lasach urządzonych mr. 5886, w rozmaitych osadach leśnych, młynarskich i karczemnych mr. 450, w tychże osadach bud. murow. 3, z drzewa 12. Wszystkie budowle dworskie ubezpieczone na rs. 55,865. Browar piwny, wiatrak, młyn wodny, pływak z foluszem i pokłady torfu. Osada, poprzednio miasto Kodeń osad 479, z gruntem mr. 4170; wś Olszanki os. 38, z grun. mr. 1133; wś Leniuszki os. 21, z grun. mr. 853; wś Wólka Zabłocka os. 30, z grun. mr. 519; wś Rozbitówka os. 24, z grun. mr. 523; wś Matyaszówka os. 38, z grun. mr. 953; wś Ogrodniki Wielkie os. 17, z grun. mr. 312; wś Ogrodniki Małe os. 9, z grun. mr. 225; wś Bokinka os. 31, z grun. mr. 743; wś Żuki os. 30, z grun. mr. 743; wś Międzyleś os. 62, z grun. mr. 1558; wś Zabłoć os. 72, z grun. mr. 1973; wś Krzywowólka os. 38, z grun. mr. 915; wś Suchry os. 5, z grun. mr. 25; wś Szostaki v. Szartaki os. 12, z grun. mr. 225; wś Zalewsze os. 8, z grun. mr. 170. Kodeń-Placencya i Elżbiecin zamieszczone pod Elżbiecin. Gm. K. należy do s. gm. okr. II w Kobylanach Nadbużnych, urz. gm. w miejscu. W skład jej wchodzi tylko sama os. Kodeń, graniczy z gm. Kostomłoty, liczy 1650 mk., ziemi 5020 mr. Opis K. z rycinami podał Tyg. Illustr. z 1872 Nr 240; kościół zaś i obraz Matki Boskiej w 1873 r. Nr 290. Dekanat kodeński b. gr.-unic. dyec. chełmskiej w 1863 r. dzielił się na 15 parafij: Choroszczynka, Dobratycze z filią w Lebiedziowie, Dobryń, Kobylany, Kodeń z filią w miejscu, Kopytów, Koroszczyn, Kostomłoty, Krzyczew, Neple, Piszczac, Połoski, Pratulin.

Kodeniec, wś, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej, szk. począt. W 1827 r. było tu 103 dm., 597 mk., obecnie 127 dm., 809 mk., 3332 mr. obszaru.

Kodenka, rz., lewy dopływ Hujwy, płynie z za Sołotwina przez Kodnię, uchodzi pod Prażowem, ob. *Horodyszcze*.

Kodjahnen (niem.), al. *Matzstaenden* al. *Wabbeln*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda.

Kodin, urzędowa nazwa st. poczt. Kodeń.

Kodlewo, niem. *Kodlewe*. 1.) wś, pow. mie-

licki, nad Orlą, st. p. Strabórek, par. Korzeńsko. 2.) **K.** al. *Kottloewe*, wś, pow. trzebnicki, w górach trzebnickich, par. Prusice, st. p. Strupin.

Kodłubajowce, ob. *Kołubajowce*.

Kodłubajówka, wś, pow. mohylowski, gub. podol., gm. Serby, niedaleko traktu pocztow. z Mohylowa do Bracławia, u źródeł rz. Bronicy, ma 23 dm., wraz z wsią Kostuliną liczy 224 mk., 233 dzies. ziemi włośc.; 368 dzies. należy do Gryżewskich. *Dr. M.*

Kodłubówka, wś w pow. bielskim, gub. grodz., przy trakcie z Bielska do Brańska.

Kodłutowo, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck; posiada młyn wodny. W 1827 r. było tu 12 dm., 74 mk.; obecnie 17 dm., 178 mk., gruntu włość. 169 mr., folw. 900 mr.

Kodnia, mko, pow. żytomierski, gm. Kodnia, okr. polic. Kotelnia, o 17 w. od Kotelni, o 23 od Żytomierza, 115.5 saż. npm., na prawym brzegu Kodeńki, przy trakcie między Żytomierzem a Berdyczowem, ma kościół murowany, wzniesiony 1828 r., pod wezw. Pocieszenia M. B., przez Michała Korzeniewskiego, cerkiew mur., zarząd policyjny, gminny i gorzelnię. Par. rz. kat. K. dek. żytomierskiego, dusz 766. Kaplica w Lachowcach, st. poczt. w Rejach. Dobra K. były własnością Korzeniowskich, dziś Ledóchowskich. O 6 w. od K. leży wś zwana *Rozkopana Mogiła*, na gruntach której w rzeczy samej jest ślad wielkiej mogiły rozkopanej. Do K. r. 1768 zwożono hajdamaków z band Gonty i Żeleźniaka, których sąd pod przewodnictwem regimentarza Stempkowskiego skazywał i wykonywał bezzwłocznie wyroki, przez ścinanie, wieszanie i wbijanie na pal. Lochy, gdzie ich więziono, przechowały się dotąd, a na miejscu kaźni krwawej stoi ratusz. Wtenczas powstało pomiędzy ludem przysłowie: „Bodaj cię święta Kodnia nie minęła,” dotąd zachowane w ustach mieszkańców całej okolicy. R. 1870 było w K. 1060 mk., w tem 25 proc. izr., 317 dm., 9 sklepów, 17 rzemieślników.

Kodra, wś nad strugą t. n., dopływem Teterowa, pow. kijowski, par. Zabujanije, o 4 w. od Zabujanija, na granicy pow. radomyskiego. Były tu kopalnie rudy żel., dziś huta szklana. Mk. 183, ziemi 1140 dzies.

Kodra, rz., dopływ Teterowa, z prawej strony, uchodzi za Makalewiczami w pow. radomyskim. *E. R.*

Kodran, wś włośc., pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Restarzew; 13 dm., 119 mk., 148 mr. obszaru.

Kodrawiec, szczyt w paśmie górskiem Zełemianka zwanem, w Karpatach lesistych; wznosi się do 1244 m. npm. Zbocza pokrywają niezmierzone lasy; z pod niego wypływa potok Dereszyn (ob.). Na płn.-zach. od niego wznosi się Zełemin (1177 mr.), a na płd.-wsch. Neu Mudy (1261 m.). Sz. g. 48° 59', dług. g. wsch. 41° 11' 50''. Por. *Hrebenów*. *Br. G.*

Kodrąb, wś, folw., młyn, os. prob., u źródeł rz. Widawki, pow. nowo-radomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb. Leży na drodze z Radomska do Przedborza. Posiada kościół par. pochodzący z 1517 r., który 1581 r. zgorzał; później odnowiony i wtedy zatracił pierwotne cechy. Jest też tu gorzelnia i młyn. W 1827 r. było tu 54 dm., 322 mk., obecnie zaś 32 dm., 304 mk., 346 mr.; folw. 10 dm., 13 mk., 1152 mr. (603 ornej); os. prob. 2 dm., 6 mk., 7 mr.; młyn 2 dm., 6 mk., 20 mr. K. poduchowny wś 7 dm., 98 mk., 59 mr; par. K. dek nowo-radomski 2395 dusz. Według Tow. Kred. Ziem. dobra Kodrąb składają się z folwarków Kodrąb i Dąbrowa, nomenklatur: Ostrów, Rogaszyn al. Wapiennik, Hamburowa, wsi: Kodrąb, Józefów, Olszewice, Wola Pytowska v. Kodrębska, i osada Buda; rozległość wynosi mr. 2198: folw. Kodrąb grunta orne i ogrody mr. 474, łąk mr. 189; pastw. mr. 16, lasu mr. 1128, nieużytki i place mr. 89, razem mr. 1895. Bud. murow. 11, drew. 28. Płodozmian 8-polowy. Folw. Dąbrowa grunta orne i ogrody mr. 290, nieużytki i place mr. 12, razem mr. 302. Bud. mur. 1, drew. 3. Płodozmian 8-polowy. Kopalnia i fabryka wapna. Wś Kodrąb osad 55, z gruntem mr. 396; wś Józefów osad 25, z gruntem 451; wś Olszewice osad 4, z gruntem 28; wś Wola Pytowska v. Kodrąbska osad 30, z gruntem 190; osada Buda z gruntem mr. 9.

Kodron, os. nad rz. Nieciecz, pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Rusiec, 1 dm., 7 mk., 145 mr. obszaru.

Kodschesen (niem.), al. *Chodschesen*, ob. *Chodzież*.

Kodyma, małe mko, pow. bałcki, u źródeł Kodymy, gm. Pisarzówka; stacya kol. odesko-kijowskiej, od Żmerynki w. 134, od Kijowa 384, od Odessy 228 w., od Podwołoczysk 384 w. (między Honorówką a Łopuszną, Popieluchami a Krutem), o 17 w. od Popieluch. Mk. 1200, ziemi włość. 959 dzies.; kościół par. dekanatu bałckiego, wymurowany p. w. Przem. Pańsk. w 1850 r., dusz 1658. Cerkiew podwyż. św. Krzyża z 1200 par. i 53 dz. ziemi; dm. 283. Synagoga, sklep. 20, rzemieśl. 34, telegraf. Ziemi dwor. 1229 dz., czarnoziem. Majętność niegdyś Zamoyskich. Barbara Zamoyska wniosła K. w dom Koniecpolskich, od których przeszła do Lubomirskich; w ostatnich czasach: Chomentowskich 1229 dz. i sukcesorów Popowskiego 1204 dz. Do rz. kat. parafii K. należą mka. K., Krute, Pieszczanka i wsie: Aleksandrówka, Besztanków, Brytawka, Budeje, Bursztyny, Czarnomin, Francuska, Grabowa, Honorówka, Iwaszkowa, Kozłówka, Łopuszna,

Łuh, Piotrówka, Pirożna, Pisarzówka, Płot, Rudnickie, Rybki, Semenówka, Serby, Słobodzieja, Smolanka, Strymba, Szerszyńce, Tymków. *Dr. M.*

Kodyma, *Kodema, Kadyma*, rzeczka w pow. bałckim, zaczyna się obok m. Kodymy; począwszy od Bałty do Koniecpola, gdzie wpada do Bohu, oddziela Podole od chersońskiej gub.; kierunek jej od zachodu ku wschodowi, około wsi Krymek zakręca ku północy. Rzeczka zgniła, bagnista, według Marczyńskiego żywi mnóstwo piskorzy i dzikich kaczek. Po nad tą rzeczką są jeziorka małe, które gdy wyschną, zostawują znaczny osad saletry. M. Bałtę dzieli na 2 części. „Jeżeli, pisze Winc. Pol, dolinę Kodemy weźmiemy razem z doliną Jahorlika wpadającego do Dniestru, to odgraniczają te rzeczki, na północy i zachodzie, pod prostym prawie kątem, tak zwane Jahorlickie góry, które odgraniczają na tej przestrzeni odchodzisko m. Czarnego od środkowego Bohu i Dniestru. Jest to rzeczka na kresach ukrainnych, leżąca w okolicy stepowej, z lasów ogołoconej, niestałych wód; przyjmuje od prawego brzegu doliny *Kłekuczkę* i *Berezówkę*, później *Jar-Fernatija*, później *Owrad Jasenowy*, z Owradem *Tirtia* i *Owrad Strymbo*; od lewego brzegu: *Helenówkę* (Jeleniówkę), *Borsukówkę*, a poniżej Bałty 6 potoków, które razem odlewają 13 stawów."

Kodyńcowa, st. p. w pow. odeskim, gub. chersońskiej, między stacyami Odessa i Berezowskie.

Kodyszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 47 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Kodzie, 1.) wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Kopciowo. Odl. 26 w. od Sejn, ma 18 dm., 120 mk., 2.) **K.**, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty. Odl. 18 w. od Władysławowa. W 1827 r. było tu 17 dm., 168 mk.; obecnie 15 dm., 146 mk.

Kodzie, wś włościańska, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o 38 w., od Ejszyszek w. 18, dm. 7, mk. kat. 69. (1866).

Kodziowce, wś i folw., pow. augustowski, gm. Balla Wielka, par. Hoża-Sylwanowce. Odl. 60 w. od Augustowa. W 1827 r. było tu 15 dm., 87 mk.; obecnie wś 12 dm., 90 mk.; folw. 2 dm., 3 mk. Folw. K., od Grodna w. 12, od rzeki Niemna 4, rozległy mr. 356; grunta orne i ogr. mr. 275, łąk mr. 18, pastw. mr. 41, wody mr. 2, lasu mr. 17, nieużyt. i pl. mr. 3, bud. mur. 1, z drzewa 7, pokłady torfu; wś K. osad 10, z gruntem mr. 220.

Kodziowce 1.) wś rząd., pow. wilejski, o 47 w. od Wilejki; 1 okr. adm., przy b. drodze poczt. z Wilna do Mińska, 6 dm., 57 mk. praw. 2.) **K**, wś włośc., pow. wilejski, o 51 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy b. drodze poczt. z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 6 dm., 44 mk. (1866).

Koebeln *bei Muskau* (niem.), ob. *Kobelin*.

Koeben (niem.), mko, pow. stynawski na Szląsku, 306 st. npm., 22 st. nad Odrą wyniesione, nad brzegiem Odry, ma kościół par. kat. z r. 1587; jarmarków 4, mk. 1128; flisactwo.

Koeberwitz, *Koebrowitz* (niem.), ob. *Kobierzyce*.

Koebnitz (niem.), ob. *Chobienice*.

Koechendorf (niem.), r. 1346 *Cochansdorf*, 1359 *Mumochowicz*, 1360 *Kuchindorf*, 1362 *Kocherdorf*, wś, pow. oławski, par. K., słynie z wybornych sadów owocowych. Niegdyś wielkie dobra kapituły wrocławskiej.

Koegskehmen (niem.), ob. *Kiegskehmen*.

Koegsten (niem.) 1.) wś, pow. stołupiański, st. p. Stołupiany, 2.) K. al. *Szameitkehmen*, wś, pow. piłkalski, st. p. Kussen. 3.) K., al. *Szudebarsden*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken.

Koehlersdorf (niem.), ob. *Uhlerów* na Szląsku austr.

Koehlerkrug, *Koelerkrug* (niem.), ob. *Węglarz*, karczma, pow. wschowski.

Koellen (niem.), wś, pow. reszelski, ob. *Kolno*.

Koellmen (niem.), dobra, pow. morąski, st. p. Alt-Christburg.

Koellming (niem.), wś, pow. holądzki, st. p. Grünhagen.

Koelln (niem.), ob. *Kielno*.

Koelln (niem.), podobno pierwotna nazwa Berlina, może słowiańskie *Kolno*, *Kielno*.

Koellnschehütte (niem.), dobra, pow. wejherowski, ob. *Kielińska huta*.

Koelmisch, *Kulmisch* (niem.), po polsku „chełmiński", przydomek wielu osad w Prusach Zach. i Wsch., które miały prawo chełmińskie.

Koelmsee (niem.), folw, pow. suski, przy trakcie bitym susko iławskim, przeszło o milę od Susza, nad jeziorem. Obszaru mr. 1124, bud. 10, dm. 6, ew. 70. Parafia Iława, szkoła Szymbark, poczta Ząbrowo. *Ks. F.*

Koeln (niem.), wś, powiat chełmiński, ob. *Kolno*.

Koeln (niem.), pow. brzeski, ob. *Kolonie*.

Koeln (niem.), ob. *Khelno* (łuż.).

Koelne (niem.), ob. *Kolno*.

Koelpin (niem.), pow. złotowski, ob. *Kiełpin*.

Koelsk, ob. *Kólsk* (łuż.).

Koeltsch (niem.), ob. *Kielc*.

Koeltschen (niem.). ob. *Kielczyn*.

Koeltschen (niem.), al. *Koeltschenberg*, góra na Szlązku, na płd. od Sobótki; przez K. idzie droga ze Świdnicy do Rychbachu. Miało tu stać niegdyś zamczysko. *F. S.*

Koeltzig (niem.), ob. *Kólsk* (łuż.).

Koenige (*Kurische*), ob. *Kurlandya*.

Koeniggraetz (niem.), wś, pow. labiewski, st. p. Lauknen.

Koeniglich (niem.), po polsku: „królewski", przydomek wielu niemieckich nazw osad w Prusiech, na Szląsku i w Poznańskiem.

Koenigort (niem.), pow. chojnicki, ob. *Konigart*. *X. F.*

Koenigs (niem.), wś, pow. frylądzki, st. p. Gallingen.

Koenigsau (niem.), al. *Równe*, po rusku *Riwne*, osada niemiecka w dawnych dobrach medenickich, w pow. drohobyckim, 22 km, na płn.-wsch. od Drohobycza, 6 km. na płd.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Medenicach. Na płn. leży Josephsberg, na płn.-wsch. Bilcze (stacya kolei arcyks. Albrechta), na płd.-wsch. Kawsko (w pow. stryjskim) i Letnia. Zabudowania wiejskie zajmują sam środek obszaru i tworzą regularny pięciobok. W środku zabudowań stoi świątynia, dokoła niej plac wolny, z którego wybiega pięć ulic w kierunku narożników. Dokoła chat leżą orne pola, łąki i pastwiska. W płd. stronie obszaru dochodzi wzniesienie 309 m., w stronie wsch. 305 m. Ze wsch. obszaru płyną wody na wschód, do Niezachówki, za pośrednictwem małych potoków, z których najmniejszy Jastrzybna, płynący na małej przestrzeni wzdłuż granicy Kawska. Własn. mniejsza ma roli or. 1296, ł. i ogr. 58, pastw. 15 mr. Według opisu z r. 1880 było 675 mk. (obrz. rzym.-kat.). Par. rzym. kat. w miejscu; gr. kat. w Letni. We wsi jest kościół drewniany w r. 1848 zbudowany, szk. jednokl. nieetat. i kasa pożyczk. gmin. z kapit. 485 zł. Bredetzky, czyniąc wzmiankę o tej kolonii (Historischer Beitrag zum deut. Colonialwesen in Europa, Brünn, 1812), podaje jej rycinę i liczy 80 domów, a 400 mk., których gani jako gnuśnych gospodarzy, zaniedbujących gospodarstwo. *Lu. Dz.*

Königsau (niem.), ob. *Sędówko*, wś, pow. mogilnicki.

Koenigsbach (niem.), pow. łańcucki, ob. *Koenigsberg*.

Koenigsberg (niem.), kol. niemiecka przy Zarczyńskiej Woli, pow. łańcucki, nad pot. Łowisko, wpadającym do Trzebośnicy i z lewego brzegu do Sanu, leży w okolicy równej, piaszczystej, pokrytej sosnowemi lasami na wschód od Leżajska, ma 296 mk. wyznania helweckiego. Kolonią tę Skorowidz Stupnickiego zowie Koenigsbach. Do par. ewang. ref. K., należą Gillershof i Baranówka; parafia 1783 założona, 614 dusz., kościół z r. 1817, drewn. *Mac.*

Koenigsberg (niem.), ob. *Królewiec*.

Koenigsberg (*Klein*) al. *Klein Ragoschen*, wś, pow. darkiemski, st. p. Sodehnen.

Koenigsberg (niem.), 1.) pow. raciborski, ob. *Hościałkowice*. 2.) **K**., dominium przy wsi Kynau, pow. walbrzyski na Szląsku.

Koenigsberg (niem.), ob. *Klinkowice*. Jest tu: kom. żand., par. kat., szk. lud., sąd pow., notaryat, urząd podat., st. p. i tel., zarząd dóbr hr. Wilczka, powiat. tstwo nauczycielskie, kat. polit. tstwo i kasa zaliczkowa rolna.

Koenigsberg (niem.), m. pow. w Brandenburgii.

Koenigsberg (niem.), *Kralowa Hala*, ob. *Królowa Hala*.

Koenigsberg (niem.), góra w pow. zgorzelickim na Szląsku, niedaleko wsi Schnellfoertel, w par. ewang. Rausche.

Koenigsbruch (niem.), 1.) dwie miejscowości, pow. tucholski; a) nadleśnictwo królewskie, obejmuje 26,926 mr. obszaru, 1 dm., kat. 4, ew. 8. Parafia i poczta Śliwice, szkoła Lipowo; b) leśnictwo do nadleśn. powyższego: 1 dom, kat. 4, ew. 3; par. i szk. Łęg, poczta Śliwice; 2.) *Gross*-**K**. al. *Apokienen*, wś, pow. piłkalski, st. p. Szyrwinty; 3.) *Klein*-**K**., dobra tamże.

Koenigsbruch (niem.), kol., pow. górski na Szląsku, par. kat. Wąsosz, ma par. kośc. ew.

Koenigsbrueck (niem.), ob. *Kinsbórk* (łuż.).

Königsbrunn (niem.), ob. *Stodoły*, wś, pow. inowrocławski.

Koenigsburg (niem.), ob. *Czerwony Dwór*.

Koenigsdank (niem.), pow. świecki, ob. *Bagniewko*.

Königsdorf (niem.), pol. *Bonkowo* (opuszczone w I tom.), wś, pow. wyrzyski: 59 dm., 467 mk.; 314 ew., 153 kat., 84 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Osieku (Netzthal) o 4 kil. *M. St.*

Koenigsdorf (niem.). 1.) wś, pow. kościerski, ob. *Jastrzębie*. 2.) **K**., wś, pow. złotowski, nad bagnem Ługi (Lugi-Bruch). Obszaru liczy mr. 3274, bud. 221, dm. 79, kat. 95, ew. 465; par. Zakrzewo, szkoła w miejscu, poczta Złotowo. K. należy do obszernych dóbr Złotowskich. 3.) **K**., wś, kośc. par., pow. malborski, nad Starą Nogatą, pośród żuław, przy trakcie bitym malborsko-elbląskim, o trzecią część mili od dworca kolei w Starem polu. Ma 88 włók rozl., 6 os., 199 kat., 141 ew., 24 dm., kośc. kat. i szkoła w miejscu, poczta Stare Pole. Pierwszy znany przywilej na tę wieś pochodzi z r. 1486. Odl. od Malborka 1 milę. 4.) **K**., niem. *Preuss. Königsdorf*, wś włośc., pow. malborski, śród Żuław, o trzecią część mili od st. kol. żel. w Grunowie, o $2^3/_4$ mili od Malborka. Ma 86 włók rozl., 22 posiadłości, 412 kat., 191 ew., 37 men., 36 dm.; znajdują się tu dwa młyny parowe do wylewania kanałami zbytecznej wody i szkoła; parafia Fiszewo, poczta Grunowo; 5.) **K**., wś, pow. morąski, st. p. Quittainem. 6.) **K**, wś, pow. świętosiekierski, st. p. Bladiau. *Ks. F.*

Koenigsdorf (niem.) 1.) wś, pow. głupczycki, par. Sabcice, nad rz. Stradnuną i strugą (*Kittelwitzer-Wasser*); 199 bud., 108 dm., 794 mk., w tem 5 ew.; 3657 mr. rozl., 82 os., szkoła i 3 młyny: Richtermühle, Spitalmühle, Steinmühle. 2.) **K**., kol., pow. górski na Szląsku, par. kat. Wąsosz. *F. S.*

Koenigsdorf-*Jastrzemb* (niem.), ob. *Jastrząb*.

Koenigsfelde (niem.). 1.) domena, pow. dar-

kiemski, st. p. Gawaiten. 2.) K., dobra, pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Koenigsfort (niem.), os. do Nadarzyc, pow. wałecki, nad strugą Piłą, w okolicy lesistej i piaszczystej, poczta Sypniewo.

Koenigsgnade (niem.), wś, pow. wałecki, przy trakcie bitym słopanowsko-frydlądzkim; obszaru mr. 3339, bud. 138, dm. 37, kat. 337, ew. 19; par. i poczta Marcinkowo, szkoła w miejscu. *Kś. F.*

Königsgrätz (niem.), folw., pow. inowrocławski, 2 dm., 44 mk., należy do wsi i gm. Szymborza.

Koenigsgrube (niem.), ob. *Chorzów*.

Koenigsgut (niem.), ob. *Królikowo*, pow. ostródzki.

Königshagen (niem.), pierwotnie *Kunekehayn*, włość. wś, pow. elbląski, na bitym trakcie elblągsko-królewieckim. Obszaru liczy mr. 1073, gbur. 4, zagr. 5, ew. 124, dm. 10; par. Elbląg, szkoła w miejscu, poczta Trunz; odległ. od Elbląga 1 ¼ mili; osada K. otrzymała I-szy swój przywilej około r. 1300 równocześnie ze wsią Trunz. Odnowiony został przywilej r. 1320. W obudwu wsiach liczono wtedy włók 86 (właściwie tylko 78, jak się później wykazało). Wolnych włók miał sołtys 8, kościół św. Bartłomieja 4. Od innych dawali po pół marki, 4 kury i płużne. O sołtystwie dodaje dokument, że je przedtem posiadał Waschmud Stanko, który je przez kupno był nabył, a teraz odprzedał sołtysowi Marcinowi.

Koenigshain (niem.), 1.) wś, pow. kładzki, par K. 2.) K., wś, majorat, pow. zgorzelicki, par. Jawornik; ma paraf. kośc. ew., kamieniołomy.

Koenigshoehe (niem.), ob. *Szubinek*.

Koenigshof (niem.), ob. *Inflanty*, tom III, 286.

Koenigshof (niem.), dobra, pow. malborski, po prawej stronie Nogatu, pośród żuław, ⅝ mili od Malborka, ma 16 włók, 32 kat., 53 ew., 15 dm.; par., szkoła i poczta Malbork. *Kś. F.*

Koenigshütte (niem.), ob. *Królewska Huta*.

Koenigshuld (niem.), al. *Friedrichshuld*, ob. *Lasowiec*, pow. opolski.

Koenigshuld (niem.), ob. *Jałowa*.

Koenigshuld (niem.), kol. 1.) K. I, pow. ragnecki, st. p. Budwethen. 2.) K. II, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken. 3.) K. III, pow. piłkalski, st. p. Lasdehnen.

Königsnase (niem.), szczyt w Tatrach spiskich, ob. *Królewski Nos*.

Koenigssee (niem.), folw., pow. morąski, st. p. Christburg.

Koenigstahl (niem.), ob. *Brudzki*, wś, pow. inowrocławski.

Koenigsthal (niem.), 1.) os. do wsi Cyganki, pow. gdański, willa w pięknem położeniu na górze św. jańskiej (Johannesberg) (ob.), niedaleko Gdańska; zapewne ta miejscowość, którą Kętrzyński przytacza pod nazwą Koniecpolski. 2.) K., karczma, pow. wałecki, par. i poczta Słopanowo.

Koenigstheerofen (niem.), os., folw., pow. czarnkowski, 7 dm., 62 mk., 55 ew., 7 kat., 11 analf.; poczta w Wesołowie (Hochzeit); st. kol. żel. i tel. w Wieleniu (Filehne).

Koenigstreue (niem.), kol., pow. wyrzyski; 6 dm., 35 mk., 7 ew., 28 kat., 7 analf.; poczta i tel. w Wyrzysku; st. kol. żel. w Osieku (Netzthal).

Koenigswald (niem.), wś, pow. bolesławski na Szląsku, par. Naumburg nad Kwisą.

Koenigswalde (niem.), 1) wś, pow. kościerski, ob. *Cieciórka*. 2) K., ob. *Królów las*.

Koenigswalde (niem.), 1) wś, pow. grotkowski, par. Mokowice, o 13 kil. od Grotkowa na płd.-zachód; 9 bud., 28 dm., 199 mk., w tem 4 ew.; 28 os., 627 mr. rozl. Wieś powstała 1833 r. na gruncie po wyciętym lesie wsi Petersheide, biskupiej, zwanym Kriegsfleck; 2) K., wś, pow. kładzki, par. K. *F. S.*

Koenigswartha (niem.), ob. *Rakecy* (łuż.).

Koenigswerder (niem.), ob. *Królewski ostrów* lub *Wydrzychowo*, folw., pow. inowrocławski.

Koenigswiese (niem.), osada i przedmieście, pow. chodzieski; 3 dm., 30 mk.; należą do gm. i miasta Chodzieża.

Koenigswiese (niem.), 1) folw. Huty, król. domena, pow. starogrodzki; obejmuje obszaru mr. 4801, kat. 48, ew. 62, bapt. 6, dm. 10. Parafia Kiszewa, szkoła w miejscu, poczta Frankifeld. Odległość od Starogrodu 4 ¼ mili. 2) K., os. leśna, pow. ostródzki. st. p. Ostroda.

Koenigswille (niem.), ob. *Królewska Wola*.

Königswille (niem.), wybud. do Żarnowca, pow. wejherowski, przy nadbałtyckich łęgach, blisko granicy pomorskiej, nowo założone przez rząd pruski na gruncie dóbr zabranych pp. benedyktynkom w Żarnowcu.

Koenigszelt (niem.), mko i st. dr. żel., w punkcie krzyżowania się dróg ze Świdnicy do Lignicy i z Wrocławia do Altwasser, o 48 kil. od Wrocławia, o 47 od Lignicy. Fabryka porcelany. Ob. *Jaworz*.

Koenitzberg (niem.), folw., pow. olecki, st. p. Ciche.

Köpatak (węg.), ob. *Kamienna Woda*.

Köpataki-tó (węg.), nazwa węg. *Kamiennego Stawu*, ob.

Köpcseny (węg.), ob. *Kopczeny*.

Koepern (niem.), ob. *Ułoża*.

Koepernik (niem.), ob. *Kurzydół*, os., pow. średzki.

Koepernik (niem.), *Koprnik*, góra w Sudetach austryacko śląskich, 1424 m. npm. wys.

Koepnitz (niem.), ob. *Kopanica*.

Koeppe (niem.), struga w gub. ryskiej, dopływ rz. Nuwast, która do Parnawy wpada.

Koeppernig (niem.), r. 1369 *Koppirnik* (*Kopernik?*), wś, pow. nissański na Szląsku, par. K. o milę od Nissy; ma 150 bud., 109 dm., 793 mk., w tem 9 ew., 6 izr.; 82 osad, 3635 mr. rozl., gorzelnię, browar, kościół i szkołę. Par. K. dek. odmuchowskiego 1869 r. miała 2831 kat., 14 ew.

Körberode (niem.), po polsku *Jankowice nowe* al. *Jankowiczki*, folw., ryc. dobra, pow. grudziąski, na bitym trakcie łasińsko-suskim. Obszaru liczy mr. 2910, dm. 22, kat. 50, ew. 109; par. Szynwałd, poczta Łasin. K. zostało nowozałożone w 1827 r. na oddzielonym od Jankowic (ob.) obszarze, który wydawano przedtem gburom. Roku 1837 dokupiono wielką łąkę przy szonowskim lesie i 600 mr. lasu od dóbr szynwałdzkich; r. 1839 osada ta od Jankowic odłączona i na własność przejęta za rocznym kanonem 129 tal. Nazwę swą K. otrzymała ta wieś od Wilh. Körber, który właśnie tego r. 1839 nabył jankowickie dobra. Ob Frölich, Geschichte des Kreises Graudenz, str. 178.

Koermesz, ob. *Krmesz*.

Körnershöhe (niem.), folw. pow. wągrowiecki, 2 dm., 26 mk., należy do dom. Stołężyna.

Koernitz (niem.), ob. *Kurnica, Karnice*.

Koernitz (niem.), r. 1391 *Kernicz*, wś, pow. strzygłowski na Szląsku, par. Ober-Mois.

Körös (węg.), *Keresz*, rz., dopływ Cisy (ob.), powstaje z połączenia Czarnego K. (Fekete-K.), Białego (Fejer-K.), Bystrego (Sebes-K.) i Małego K. (Kis-K.).

Körösfö, ob. *Kereszlwej*.

Koerpen (niem.), 1) *Gross*, dobra ryc., pow. braniewski, st. Melzak. 2) *Klein*, wś, pow. braniewski, st. p. Packhausen.

Körtvelyes (węg.), ob. *Hruszów*.

Koeseler (dok.), ob. *Kieźliny*.

Koeskeim (niem.), 1) *Gross*, dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Rastembork; 2) *Klein*, dobra, pow. rastemborski, st. p. Korsze.

Koeslin (niem.), ob. *Koszalin*.

Koeslin (niem.), dawna osada pod Brunsberkiem.

Koeslinen (niem.), ob. *Kieźliny*.

Koesling (niem.), ob. *Kozłówki, Koślinka*.

Koeslitz (niem.), wś, pow. zgorzelicki na Szląsku, nad Nissą, par. ew. Wósek.

Koesnicken (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Pobethen.

Koessen (niem.), wś, pow. morąski, st. p. Zalewo.

Köszegh (węg.), ob. *Kiszak*.

Koethen (niem.), wś, pow. welawski, st. p Grünhayn.

Koether-Heide (niem.), leśnictwo, pow. welawski, st. p. Tapiau.

Koetschen (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Willuhnen.

Köv...-falva, ob. *Kamionka*.

Koewe (niem.), dobra i folw., pow. welawski, st. p. Goldbach.

Kogeln (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. talzeński, par. Zabeln.

Koggen (niem.), folw., pow. królewiecki, st. p. Waldau.

Koggenbusch (niem.), os. straży szluzowej, pow. braniewski, st. p. Frombork.

Koggenhöfen (niem.), dobra do miasta Elbląga należące, pow. elbląski, nad Swieżą zatoką, 1 $1/4$ mili od Elbląga; obszaru liczy mr. 810, kat. 3, ew. 53, dm. 5. Gleba urodzajna, hodują pszenicę, żyto, jęczmień, rzepik itd.; do wsi należy 1 $1/2$ włók łąk, 2 $1/2$ wł. lasu; par. i poczta Elbląg, szkoła Dörbeck. Początkowo była to własność komturów elbląskich, dochody szły na utrzymanie koni. R. 1450 liczono ztąd wziątku 11 marek. Król Kazimierz Jagiel. nadał tę wieś Elblążanom. *Kś. F.*

Kogsten (niem.) 1) al. *Scheppot-Siemoneit*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Lankuppen, 2) **K.**-*Andres*, al. *Szienen*, wś, tamże.

Kogucik al. *Kohutka*, karczma na obszarze dworskim Czerlany, pow. gródecki.

Kogutówka, ob. *Kohutówka*.

Kogutówka, 1) karczma na obszarze dworskim w Dąbrówce polskiej, pow. sądecki, niedaleko Dąbrówki niemieckiej. 2) **K.**, folw. i wiatrak na obszarze dworskim Laszki zawiązane, pow. rudecki.

Koguty, rus. *Kohuty*, 1) część Szkła, pow. jaworowski. 2) **K.**, część Kulawej, pow. Żółkiewski.

Kohaczewo, folw. pryw., nad rz. Łuczajką, pow. wilejski, o 77 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Hruzdowo, 1 dm., 9 mk. kat., (1866 r.).

Kohanowce, węg., *Kohany*, wieś w hr. szaryskiem, 267 mk.

Kohlau (niem.), al. *Kollatischken*, dobra, pow. darkiemski, st. p. Kleszczewo.

Kohlau (niem.), 1.) *Hinter*-**K.** al. *Prottendorf*, wś, pow. kładzki, pod Reinerz. 2) *Vorder*-**K.**, przedmieście Reinerz.

Kohlbach (niem.), os., pow. albrechcicki, w gm. Lenartowy, ma 114 mk. i st. dr. żel. z Karniowa do Ziegenhals, o 6 kil. od Karniowa.

Kohlbach, *Kohlbacher Grat* (niem.), ob. *Zimna Woda, Grań zimnowodzka*, także *łomnicka*.

Kohlbornshof (niem.), dobra, pow. królewiecki, si. p. Królewiec.

Kohlenberg (niem.), ob. *Węglowa Góra*.

Kohlendorf (niem.), wś, pow. kładzki, par. Neurode.

Kohlfurth (niem.), wś i dobra, pow. zgorzelicki; ma kościół par. ew. od r. 1562, i st. dr. żel., gdzie się krzyżują pociągi z Wrocławia, Drezna, Berlina, Niemodlina, o 136 kil. od Wrocławia. W pobliżu słynne fabryki wyrobów szklanych w osadzie Rauscha.

Kohlgarten (niem.), os., pow. niborski, st. p. Działdowo.

Kohlhof (niem.), dobra, pow. królewiecki, st. p. Królewiec.

Kohli (niem.), leśnictwo królewskie, pow. świecki, nowozałożone 1876 r., do nadleśnictwa Hamer należące. *Kś. F.*

Kohling (niem.), wś, pow. gdański, ob. *Kolnik.*

Kohlischken (niem.), *Gr. i Kl.*, wś i leśniczówka, pow. wystrucki, st. p. Dydławki.

Kohlow (niem.), ob. *Kołów* (łuż).

Kohlsdorf (niem.), ob. *Kolnowice.*

Kohlsdorf (niem.), 1) al. *Rossvorwerk*, folw. dobr Graeferei, pow. nissański. 2) **K.**, wś w tymże pow., 1829 przez wodę zniszczona i do gm. Heidersdorf wcielona.

Kohlwesa (niem.), ob. *Kołwaza* (łuż.).

Kohnkenhoff (niem.), os., pow. fyszhuski, st. p. St.-Lorenz.

Kohsten (niem.), wś i folw., pow. iławski, st. p. Reddenau.

Kohut al. *Kohuty*, przys. Dobrosina, pow. żółkiewski, w płn.-wsch. stronie obszaru.

Kohutka, ob. *Kogucik.*

Kohutów horb, wzgórze ze szczytem 826 m. wys., we wsch. stronie Bystrzycy, pow. drohobycki, blisko granicy Załokcia i Opaki. Wody z K. do Bystrzycy płyną ku płn.-zach. i płd.-zach.; na płd.-wsch. do Opaczki (por. t. I 514).

Kohutówka albo *Kogutówka*, wś, pow. bałcki, gm. Trojany, o 9 w. od Podwysokiego, u zbiegu rz. Jatrań z Siniuchą, mk. 400, dm. 60; ziemi włośc. 607 dzies., dwor. 1362 dzies. Cerkiew z 495 par. i 78 dzies.; par. kat. do Hołowaniewska, własność Porczyńskich.

Kohuty, przys. Radruża, pow. Rawa ruska, w płd.-zach. stronie obszaru. Por. *Kohut* i *Koguty.*

Koiden (niem.), wś, pow. ostródzki, st. p Locken.

Koikowitz (niem.), ob. *Kojkowice.*

Koincina (?), ob. *Konstchwitz* (niem.).

Koischkau (niem.), r. 1422 *Koska*, wś, pow. lignicki, par. Malitsch. Folw. należał 1840 r. do Ludwika Serafina von Olschewskiego.

Koischwitz (niem.), r. 1349 *Coskewicz*, wś, nad jez. t. n. (por. *Lignickie jeziora*), pow. lignicki, par. Klemmerwitz; ma kościół paraf. ewang.

Koiskau (niem.), r. 1369 *Koske*, wś, pow. lignicki, par. Poselwitz; ma kościół par. ewan. z XIV w.

Koiteckeln (niem.), albo *Kullekallen-Thoms*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Karlsberg.

Koitz (niem.), ob. *Kawice.*

Kojacienięta, 1) wś włośc. nad rz. Kantusią, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 24 w. od Oszmiany, 8 dm., 70 mk. kat. 2) **K.**, folw. szlach. tamże, 1 dm., 12 mk. kat. 3) **K.** okol. róż. właśc. tamże, 6 dm., 77 mk. kat. (1866).

Kojancin, ob. *Kojęcin.*

Kojanczin. Tak się zwała 1293 r. wś *Baumgarten*, pow. strzeliński na Szląsku.

Kojanka, rzeczka, dopływ rz. Rosi z prawej strony, poczyna się u wsi Adamówki, a przy Dziunkowie uchodzi do Rosi. (Winc. Pol).

Kojdaki Stare, wś na prawym brzegu Dniepru, nieco niżej ujścia rz. Samary, wprost wsi Czaple; dawny Kudak (ob.).

Kojdałówka, ob. *Kojdanówka.*

Kojdanów, starożytne miasteczko, dawniej w województwie mińskiem, pow. mińskim, dziś w gubernii mińskiej, pow. mińskim, przy trakcie bitym pocztowym mińsko-nowogródzkim, o $8\frac{1}{2}$ w. od kolei żelaz. brzesko-moskiewskiej (stacya Niehorełe), o mil 6 od Mińska, nad małą rzeczułką Niecieczką (nie zaś Uździanką, jak mylnie podają inni), z zarządem gminnym, ma ludności około 5000, w większej połowie żydów, bardzo mało tatarów i około 400 domów drewnianych; cerkiew parafialną z muru około 1850 r. wzniesioną, w dość pięknym stylu bizantyjskim; starożytny kościół katolicki drewniany, bodaj z modrzewia, o dwóch wieżach, fundacyi: według jednych księcia litewskiego Michała Zygmuntowicza z r. 1439, według innych Radziwiłłowskiej, w dekan. nadniemeńskim, z filią w Wiazyniu, z kaplicami: w Stańkowie, Harbuzowie, Norejkach, Rubiłkach i Skorodnem; parafian około 12300. Starożytny zbór murowany wyznania helweckiego, o którym niżej obszerniej; synagogę, biuro 3go okręgu policyjnego, obejmującego gminy: kojdanowską, stańkowską, słobodzką, wielkosielską, stołpecką i świerzeńską; biuro 3go okręgu wojskowego, obejmującego gminy: zasulską, stańkowską, stołpecką, kojdanowską, świerzeńską i słobodzką; szkołę gminną i pocztę listową. Gmina kojdanowska składa się z 4ch wiejskich starostw, 66 wsi i liczy 2217 włościan płci męskiej. Dzieje K. nikną w pomroce wieków. Cała okolica w szerokim promieniu osypana kurhanami, świadczy o swej starożytności historycznej, a sam K. posiada resztki okopów; można więc wnioskować, że miejsce to było od niepamiętnych czasów warownem; jakoż i kroniki w pierwszej połowie XIII stulecia wspominają o niem. W r. 1241 Skirmunt ks. litewski rozbił tu nawałę tatarską pod dowództwem Bałakłaja (Stryjkowski); mógł jednak K. wziąć nazwę od klęski książąt Rusi Daniela i Wasila, sprzymierzonych z nimi Tatarów perekopskich i śmierci ich wodza Kojdana w krwawym boju tu stoczonym z Litwą 1249 r., przez wielkiego ks. Mendoga kierowanym. Chociaż nikt tak jasnej procedencyi nazwy K. prosto nie wskazał, przypuszczenie jednak powyższe zdaje się być nieomylnem, gdy weźmiemy pod uwagę imię poległego tu wojaka tatarskiego. Od chwili jak ziemia krzywiczańska

stała się dzielnicą Litwy, Kojdanowem rozporządzali jej władzcy. W r. 1442 Kazimierz Jagiellończyk z prawa monarszego oddaje K. księciu Michałowi, synowi Zygmunta Kiejstutowicza; po nim wraca on znowu do korony i zostaje starostwem, jakowe z kolei w połowie XVI stulecia trzymał książę Michał Radziwiłł, zwany Rudym (Rufus). Król Zygmunt August, świadcząc łaski Radziwiłłom przez miłość dla ich siostry Barbary Gasztoldowej, w r. 1550, zaraz po koronacyi królowej w Krakowie, darowuje K. z okolicznemi wsiami księciu Rudemu, panu na Birżach i Dubinkach (ob. w Stryjkowskim, t. II, str. 403. Kotłubaj str. 63. Żywot ks. Bogusł. Radziwiłła, str. 15), i odtąd początek hrabstwa kojdanowskiego, które będąc częścią dziedzictwa linii Radziwiłłów birżańskich (ob. Birże), po śmierci ostatniego z tej gałęzi Bogusława, w r. 1669 przeszło na własność linii nieświeskiej, dodało do tytułów ordynatom nieświeskim, tytuł pana na Kojdanowie i przetrwało w ich imieniu do r. 1831; poczem, w skutek jakichś pretensyj rządu do osób trzecich, mających lokaty na dobrach kojdanowskich, sam K. z niektóremi przyległościami wzięty został na rzecz skarbu, a po roku 1878 oddany dwum urzędnikom: Kossakowskiemu i Sokołowowi. Liczne dobra hrabstwa kojdanowskiego w części wcześnie jeszcze przeszły przez wiano na Czapskich (ob. Stańków), inne różnoczasowo wyprzedane za długi wielu osobom, a podczas wydzielania z masy nieświeskiej, w pierwszej ćwierci b. stulecia, schedy na rzecz księżniczki Stefanii, jedynej córki ostatniego ordynata z linii ołycko-nieświeskiej księcia Dominika Radziwiłła, przeszły na nią (ob. Samuelów, Wieckowszczyzna, Rubieżewicze), przez jej zaś wiano i darowiznę na ks. Leona Wittgensteina, którego syn Piotr tę schedę w części przed kilku laty sprzedał: mianowicie: Samuelów Czapskiemu do dominium Stańkowa, a Wieckowszczyznę znanemu spekulantowi Bungemu. Wszystkie te dobra poradziwiłłowskie, składające dawniej hrabs wo kojdanowskie, odznaczają się licznem zasitedleniem szlachty zagrodowo-czynszowej, niegdyś do zamku nieświeskiego odbywającej pewne posługi z bronią i koniem, za grunta wieczyście od prapradziada u książąt trzymane. Z rozdrobnieniem territorium hrabstwa, los szlachty zaściankowej musiał naturalnie się pogorszyć, przez zależność od wielu dominiów; w ostatnich jednak czasach chciwość nowych nabywców gwałtownie poczęła wyzyskiwać tych potomków radziwiłłowskich służalców; więc obecnie charakter zatargów bardzo się zaostrzył i wywiera wpływ najgorszy na okolicę. Szlachty tej na mil kilka w promieniu od K. można liczyć do 4000 rodzin; była ona niegdyś groźnem narzędziem w ręku możnowładnych Radziwiłłów. Książę Karol „Panie Kochanku" zażywał tej siły nieraz dla wszczynania tumultów, a w r. 1790, gdy chodziło o wybór posłów na sejm krajowy, burzyciele i intryganci zgromadzili do Mińska tłumy szlachty kojdanowskiej, by zawichrzyć sejmik i unicestwić kandydatury: Stanisława Bohuszewicza, znakomitego posła patryoty i Prószyńskiego. Był to ostatni udział głośny szarej kojdanowskiej szlachty w sprawach miejscowych; teraz ona pracuje ciężko, w pocie czoła, bez żadnych pomocy, zasobów umysłowych i środków oświaty, odstrychnięta od starszych braci, skarlała duchem, ciałem, nieświadoma nawet tradycyi swojej i tylko pamięta prawo moralne do osiedziałych zagonów, z których wyciska ją coraz bardziej zapamiętała żądza zysku. Co do dawnej masy dóbr kojdanowskich zaznaczamy, iż w roku 1681 księżna Ludwika Karolina, córka Bogusława Radziwiłła, wychodząc za mąż za margrabiego brandenburskiego Ludwika i chcąc uczynić przysługę małżonkowi, oddała K. w zastaw w sumie 30000 dukatów, jakową kwotę Radziwiłłowie musieli zwrócić niemcowi po śmierci żony jego (Kotłubaj, str. 178), a około połowy wieku XVIII K. trzymał od Radziwiłłów Grabowski, starosta wisztyński (ob. Pamiętniki Matuszewicza, t. 1, str. 120). Największą osobliwością w K. i całej okolicy niezawodnie jest zbór kalwiński zbudowany niewiadomo ściśle w którym roku przez Michała Radziwiłła Rudego, zagorzałego przywódcy protestantów litewskich, rodzonego brata Mikołaja Czarnego. Miejsce dla świątyni wybrane malownicze i obronne, na górze zwanej w dokumentach Gasztoldową, a u ludu z rusińska „Krutohorje", kędy w chwili nadania K. przez Zygmunta Augusta Radziwiłłom, istniał już starodawny, niewiadomo kiedy i przez kogo założony na potężnym okopie „zamek", murem opasany, o 9ciu basztach ze strzelnicami, z mostem zwodzonym, oblany w głębokich fosach wodą sprowadzaną z pobliskiej rzeczki Niecieczy. Czasy tamte, pomimo indyferentyzmu króla w rzeczy sporów wyznaniowych, zaczynały już zwiastować burzę religijną; pamiętano dobrze los aryanów polskich; z słusznej więc obawy zbór kojdanowski w stylu romańsko-gotyckim stanął w środku obronnego okopu tak, aby wyznawcy reformy swobodnie mogli się oddawać praktykom pobożnym. Uroczе to przytulisko protestantów litewskich swego czasu, silne robi wrażenie na badającym przeszłość przechodniu, bo K. był miejscem rezydencyi seniorów „dystryktu białoruskiego" i synodów prowincyonalnych, które od r. 1691, na mocy uchwały wileńskiej, odbywały się tu regularnie co rok czwarty, a świątynią zarządzali ludzie nieraz znani w dziejach tego wyznania na Litwie. Wspomnijmy więc na-

zwiska wielebnych ministrów: Filipa Bochwica, Jana Sewickiego, Marcina Bielańskiego, Teodora Zdanowickiego, Fineasza Gojskiego, Marcina Niewierskiego, Jana Ramiszowskiego, Krzysztofa z Żarnowca (?), Hieronima z Żarnowca, Michała Trzebickiego, Floryana Swidy, Daniela Rymwida (Łukaszewicz, t. II, 213, 228—230), księdza Küna znanego z opowiadań Ignacego Chodźki i wreszcie dziś żyjącego księdza Aleksandra Kawelmachera, naszego rodaka. Około r. 1852 był w K. dwukrotnie Syrokomla, i bytność swą tu opisał w „Wędrówkach" (ob. Rozdział IX). W wiekach XVII i XVIII splądrowali kilkakrotnie K. Rosyanie, Szwedzi i Sasi, nie oszczędzając mczka i zboru. Zdaje się jednak, że miejsce to w r. 1663 uległo najpoważniejszemu zniszczeniu. Łukaszewicz, historyk helweckich kościołów w Litwie, podaje ciekawe dokumenta z tego czasu, dotyczące zboru kojdanowskiego, opisuje jego stan ówczesny, otoczenie i fundusze (ob. t. II, str. 37—40). Ztamtąd dowiadujemy się, iż baszty okalającego zbór muru były wtedy jeszcze pokryte dachami (teraz całkiem rozkryte i opadające, oprócz dwóch, w których miejscowy duchowny urządził spiżarnię i lodownię), istniały herby radziwiłłowskie na bramie, most wchodowy (już nieistniejący), okna szklane i niektóre płótniane, dach na zborze słomą kryty (dziś gontowy nowy), kazalnica rznięta z dębu (zachowana do dziś dnia). Ponieważ mury warowne oddawna opadają, bo już przed 30 laty pisał o tem Syrokomla, więc nic dziwnego, że czas zniszczył i owe herby nad bramą wchodową, ale stan świątyni całkiem dobry; wewnątrz zaś jej znalazłem na ołtarzu tę samą arcyciekawą Biblię brzeską, doskonale zachowaną, w oprawie ciężkiej z bronzowemi wyzłacanemi narożnikami, klamrami i herbami Radziwiłłów, której widokiem zachwycał się Syrokomla. Istotnie jestto zabytek rzadki w bibliografii ojczystej i tem bardziej szacowny ze względu, iż służył wielu pokoleniom do użytku pobożnego. Wątpliwość tylko zachodzi w tem, czy rzeczona biblia trwa w zborze kojdanowskim od czasu jego założenia, widnieje bowiem na okładce rok 1705, może data oprawy, a może i daru. Chociaż tradycya zachowana mówi o tym „białym kruku", że podzielał wszystkie losy świątyni kojdanowskiej, z tem wszystkiem wzmiankowany inwentarz z roku 1663, opisujący wnętrze zboru i nawet ołtarz, o nim wzmianki nie czyni; data więc na okładce i milczenie starego inwentarza dają niejako słuszność przypuszczeniu naszemu. Pod nawą presbiterium znajduje się niewielki sklep, zawierający resztki spruchniałych kilku trumien na kupie i kości; nie ma jednak żadnej pewności, ażali to są szczątki Radziwiłłów-dyssydentów, bo archiwa, od niepamiętnych czasów nie badane, wreszcie po roku 1863 zostały wywiezione dla bezpieczeństwa do Wilna i tam złożone w bibliotece synodalnej. Syrokomla, więcej poeta niż badacz, chciał koniecznie widzieć w tych grobach popioły radziwiłłowskie i tak dalece uniosła go wyobraźnia, iż nawet czaszkę, którą oglądał, przyznawał względnie samemu fundatorowi „Rudemu", chociaż ten, jak wiadomo, pogrzebiony nie w K. lecz w Dubinkach (ob. u Łukaszewicza, t. II, str. 14). Rzecz ciekawa, iż Syrokomla, przytaczający nieraz Łukaszewicza, prześlepił fakt zejścia Rudego i zadaleko się zapędził w domysłach. Powtarzamy, iż o grobach w zborze kojdanowskim nic z pewnością powiedzieć nie można, bo o tem tradycyi nie ma nawet obecny uczony ksiądz Kawelmacher; można jednak przypuszczać, że chyba nie kto inny, tylko jacyś Radziwiłłowie-dysydenci lub ich krewni mogli się tu grzebać, cmentarz bowiem protestancki ogólny znajduje się tuż po za murami okopów. Świątynia sama, chociaż skromna lecz chędoga, posiada organ nabyty około r. 1866 po kasacie kościoła bernardynek mińskich; na wieży znajdują się dzwony i stary zegar, a na chorągiewce żelaznej, zamieszczonej nad nawą tylną świątyni, wybity nawskroś orzeł radziwiłłowski z godłem herbowem, trąbami i rok 1614, zapewne data jakiejś restauracyi. Zaznaczmy, iż dzięki potężnemu wpływowi dawnych dziedziców K., zbór tutejszy od chwili erekcyi nie uległ nigdy zajęciu przez inne wyznania, że przy nim istniała do połowy prawie bieżącego stulecia szkółka dwuklasowa, fundowana przez Bogusława Radziwiłła w 1641 r. (ob. Jaroszewicza, Obr. Lit. cz. III, str. 230) a na murach okopiska do dziś dnia widzieć można wyryte imiona uczniów i daty z przeszłego wieku. Fundusz zboru, dawniej oparty na wsi Czernichowszczyźnie w ilości 40 osad włościańskich i przeszło 10 włók folwarcznej ziemi, tudzież nieco placów w mieście, teraz bardzo zredukowany; wieś bowiem kościelna po r. 1840, gdy w ogóle kasowano fundusze terytoryalne duchowieństwa, przeszła do skarbu, a w zamian jej wypłaca rząd synodowi 500 rubli rocznie. Pozostała jednak we władaniu miejscowego duchownego włóka gruntu w pobliżu zboru, tudzież dochód z kilku placów, wynoszący 100 złotych, i z zaścianka Kul 40 mr. obszaru mającego. Nadto duchowny pobiera od synodu 500 rubli rocznie. Według mapy i inwentarza sporządzonych w r. 1837 przez geometrę Tadeusza Weraksę cały obszar, tj. pod okopem kościelnym i gruntami, wynosi 2 wł. 23 mr. 55 pr. i 10 pręcików miary litew. Plebania murowana mieści się na okopie, tuż po za świątynią, w obrębie ściany wałowej i stanowi jej bok malowniczy, od strony wschodniej ku mczku położony. Po za wałami i murem warownym

znajduje się przytulisko szpitalne na osób 4; wykwalifikowani biedni mają tu ciepłe pomieszczenie, małe ogródki i pensyą dożywotnią, po rubli 30 od synodu pobieraną. Tu się też mieści organista zborowy, otrzymujący 400 złot. honorarium i nieco ziemi pod warzywo. Obok plebanii na okopisku są zabudowania gospodarcze i niewielki sad księdza. Już w r. 1663 w samym K. zaledwo było protestantów mieszczan 12 (Łukaszewicz, t. II, str. 39) a teraz jest tylko kilku. Parafia obecnie obejmuje 3 powiaty: miński, ihumeński i nowogrodzki, liczy do 200 wyznawców płci obojga, filią ma w Siemionowiczach z grobami Grabowskich (ob. *Siemionowicze*). Nabożeństwo odbywa się we właściwe święta i w niedziele, regularnie, w języku polskim, według starodawnego porządku; nierzadko więc uczęszczają na to nabożeństwo i katolicy. Na zakończenie zaznaczamy jeszcze kilka szczegółów; mianowicie, że w Kojdanowie, na mocy przywileju króla Zygmunta III z r. 1588 odbywają się do dziś dnia w niedziele targi i dwa jarmarki doroczne: 23 kwietnia na św. Jerzy ruski i 1go października, tj. w Pokrowy ruskie. Jarmarki, przeważnie na konie i bydło, są bardzo uczęszczane. Żydzi trudnią się drobnym handlem i koniarstwem, K. bowiem ma smutną sławę siedliska koniokradztwa. Mieszczanie chrześcianie zajęci rolnictwem, Tatarzy wyrobem skór i ogrodownictwem. Okolica ma grunta dość wydajne, od zachodu miejscowość wzgórzysta, od wschodu płaszczyzna; bliskość kolei żelaznej dotąd nie wyświadcza szczególnej przysługi miasteczku, zapewne w skutek zupełnego braku przemysłu w okolicy. Kiedy mowa o K., to niepodobna nie wspomnieć ks. Zauścińskiego, który przed r. 1850 czas długi rządził parafią katolicką, odznaczył się niepospolitemi cechami umysłu i serca, tak dalece, że na wiele mil dokoła do obecnej chwili pamięć o nim nie wygasa u ludzi bez różnicy wyznań; uczcił go pośmiertnem wspomnieniem Julian Horain w Dzienniku Warszawskim za rok 1852, i gorących słów kilka poświęcił mu Syrokomla w „Wędrówkach". W 2giej połowie listopada 1812 r., gdy jenerał Bronikowski wielkorządzca miński, chcąc wstrzymać napór Rosyan od płd. i Mińsk zasłonić, wysłał przeciwko nim pułk Czapskiego wraz z ruchawką nowozaciężnych i rekonwalescentów pod dowództwem jen Koseckiego. Czyczagow odrazu rozproszył ten słaby oddział pod K., a otworzywszy sobie drogę do Mińska, przyśpieszył przez to pogrom Napoleona pod Borysowem. *Al. Jel.*

Kojdanówka al. *Kojdałówka*, folw. w pow. nowogródzkim, przy drodze wiodącej z mczka Poczesowa do Mołczadzi, w okr. policyj. horodyszczańskim; od r. 1853 własność Slepowrońskich; obszaru ma około 8 włók. *Al. Jel.*

Kojdanowo 1.) zaśc. pryw. nad jez. t. n., pow. wilejski, o 63 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Hruzdowo, przy byłej drodze pocztowej połockiej, 1 dm., 12 mk. katol. 2.) K., zaśc. pryw., pow. wilejski, o 37 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 1 dm., 3 mk. (1866).

Kojehlen (niem.), wś, pow. kłajpedzki, st. pocztowa Dawillen.

Kojentschin (niem.), ob. *Kojęcin*.

Kojęcin, *Kojanczyn*, niem. *Kojentschin*, wś i dobra, pow. sycowski, par. Bralin. Według Knie majorat ks Birona kurlandzkiego. Należą doń 3 folw.: Grundvorwerk, Zarosie i Wilhelminenthal, młyn wodny Szum i pustkowie Jeczorek (?).

Kojęcina, *Koincina*, ob. *Kontschwitz*.

Kojkowice, niem. *Koikowitz*, wś, pow. cieszyński, na Szląsku austr., par. ew. Cieszyn; rozl. mr. 325, ludn. 249.

Kojle, folw., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. 20 w. od Suwałk, ma 1 dm., 23 mk. Folw. K. rozległy mr. 258; grunta orne i ogr. mr. 70, łąk mr. 49, wody mr. 38, lasu mr. 94, nieużytki i place mr. 4, zarośli mr. 3; budowli z drzewa 6; pokłady torfu. Wody stanowią jeziora pod nazwą: Kojle, Purwin, Lusznia i Perfy. Folw. ten w r. 1870 oddzielony od dóbr Hańcza.

Kojle, jez. przy folw. t. n., pow. suwalski, w pobliżu Starej Hańczy, ma 20 mr. obszaru.

Kojława, lit. *Kilowa*, dobra, wś i młyn nad Dubissą, pow. kowieński, par. Czekiszki; dwór murowany, grunta dobre. Dawniej własność Strypejków.

Kojłówka, wś, pow. skwyrski, na lewej stronie rz. Unawy, między Żydowcami a Sokolczą, o 7 w. od każdej z tych wsi. Ma 1078 mk., w tem 66 kat., cerkiew z r. 1732. Do par. K. należy wieś Łozowiki, po drugiej stronie Unawy, 384 mk.

Kojnica, rz., wypływa z lasów niedaleko folw. *Leonowa*, w pow. borysowskim, i przebiegłszy 14 w. uchodzi do rz. Berezyny z lewej strony. *T. S.*

Kojrańce, wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 56 w. od Wilna, 5 dm., 38 mk. kat. (1866).

Kojraniszki, zaśc. włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 29 w. od Święcian, 2 dm., 21 mk. kat., par. Komaje (1866).

Kojranki, zaśc. rząd., pow. wileński, 6 okr. adm., o 16 w. od Wilna, 6 dm., 52 mk. katol. (1866).

Kojrany, majętność przeważnie leśna w pow. wileńskim, o wiorst 5 od przedmieścia Wilna, Antokolem zwanego, odległa, około półtorasta włók litewskich rozległości mająca, z kaplicą od parafialnego kościoła św. Piotra na Antokolu zależną, stanowi obecnie własność hr. Jó-

zefa Tyszkiewicza, w r. 1870 od marszałka Ignacego Łopacińskiego nabytą. Skutkiem Najwyższego Manifestu z r. 1861 odeszło od tej majętności 650 dziesięcin ziemi uprawnej, i nadane zostały włościanom, z dawien dawna tam osiadłym, których wedle ówczesnego popisu liczono 417, wszyscy rzymsko-katolickiego wyznania. Oprócz tego w obrębie dóbr Kojran, w kilku zaściankach, zamieszkuje z dziesiątek rodzin pochodzenia szlacheckiego, również rzymsko-katolickiego wyznania. Najdawniejsze akta dotyczące Kojran sięgają XVI stulecia, a mianowicie przechowują się dotąd starannie w archiwum saryańskiem Łopacińskich, byłych dziedziców tych dóbr (ob. *Sarya*): 1-mo Przywilej króla polskiego Zygmunta I-go z 4 września r. 1545, nadający trzy służby do Kojran Jermole. 2-do Dekret króla Stefana Batorego z dnia 15 maja r. 1586, w sprawie Jermołów z Kiszką, przysądzający dobra Kojrany dziedzictwem Mikołajowi Kiszce, wojewodzie podlaskiemu i jego spadkobiercom. 3 Prawo przedażne z dnia 9-go października r. 1596, w trybunale głównym litewskim przyznane przez wojewodzica Mikołaja Kiszkę, Janowi Isajkowskiemu. 4. Zapis wieczystego daru dóbr Kojran od Stanisława Isajkowskiego żonie Helenie z Ogińskich z Kozielska 10-go czerwca r. 1684 w grodzie wileńskim aktykowany, a 25 czerwca tegoż roku do akt trybunalskich wprowadzony. 5. Prawo wieczystoprzedażne od 1-mo voto chorążyny Isajkowskiej, 2-do voto Tarłowej, wojewodziny sandomierskiej, Janowi i jego małżonce Szretterom 19 stycznia r. 1689 w grodzie wileńskim aktykowane, a 12 stycznia r. 1691 w ziemstwie grodzieńskiem przyznane. 6. Prawo przedażne od Szretterów wojewodzie wileńskiemu Kazimierzowi Janowi Sapieże 14-go lutego r. 1692 w grodzie wileńskim przyznane. Następuje szereg dokumentów, przekazujących dobra Kojrany prawem zastawnem za summę 17000 złp. pierwiastkowo pożyczoną wojewodzie Sapieże i kolejno przez różne osoby spłacaną. I tak w r. 1696 od Sapiehy, Janowi Kirkorowi, cześnikowi mścisławskiemu; w r. 1699 od Kirkora, Michałowi Janowi Tyzenhauzowi, staroście inturskiemu; w r. 1700 od Tyzenhauza, Woynie podkomorzemu bracławskiemu; w r. 1703 od Woyninej, Stefanowi Tyzenhauzowi wojewodzie nowogródzkiemu; w r. 1704 Racheli Kryszpinowej, wojewodzinie witebskiej; w r. 1705 Kazimierzowi Piątkowskiemu stolnikowi grodzieńskiemu; w r. 1730 księżom trynitarzom antokolskim; w r. 1759 księdzu Janowi Łopacińskiemu sekretarzowi w. ks. litewskiego, później biskupowi żmujdzkiemu; w r. 1760 od tego ostatniego rodzonemu jego bratu Mikołajowi Łopacińskiemu instygatorowi w. ks. litewskiego a późniejszemu wojewodzie brzeskiemu. Jedni drugim pomienione dobra Kojrany na prawie zastawnem za konsensem Sapiehów przekazywali, aż nakoniec w r. 1764 Aleksander hr. Sapieha dobra te zapisem zrzecznym przekazał Mikołajowi Łopacińskiemu. Odtąd majętność Kojrany pozostawała w nieprzerwanem władaniu dziedzicznem rodziny Łopacińskich przez lat 106, to jest do r. 1870, w którym ją nabył obecny jej właściciel hr. Józef Tyszkiewicz. Oprócz gospodarstwa rolnego w majętności tej istniały, na rzece *Werzówką* zwanej, młyny, które przez długie lata dostarczały miastu Wilnu znakomitej mąki pszennej, wielce poszukiwanej i mającej pewną sławę w Wilnie, pod nazwaniem „mąki kojrańskiej." Na tejże rzeczce istniała fabryka papieru, jedna z najdawniejszych na Litwie. Inwentarz tej fabryki z r. 1728 zdaje się wyraźnie wykazywać, że już dawniej istniała. Papier w niej na wielką skalę wyrabiany miał wodne znaki, wyobrażające, jako znamię fabryki, kotwicę i serce, w którem był napis „Koi rany" niby „nadzieja koi rany w sercu," właściwe smakowi ówczesnemu. Owe młyny i papiernia, która w ostatnich czasach nie mogła wytrzymać konkurencyi z nowozałożonemi i funkcyonującemi ulepszonym systematem, a wyrabiała już tylko bibułę i prostą tekturę, zastąpione zostały przez nowego dziedzica Kojran, pana Tyszkiewicza, fabryką gwoździ drutowych, poruszaną siłą wody i pary. W pierwszej połowie niniejszego stulecia, przez lat około trzydziestu, miały także Kojrany pewne znaczenie w życiu społeczeństwa wileńskiego. Miejscowość z natury ładna, którą i ręka ludzka przyozdobiła znacznie gustownym parkiem, sadzawkami, wodotryskami, teatrem, a mianowicie starodawna, szczera a równa dla wszystkich gościnność i uprzejmość powszecnie wówczas poważanej dla przymiotów umysłu i serca matrony, Doroty z hr. Morykonich Łopacińskiej, gromadziły tu w porze letniej liczne grono najwybitniejszych osobistości towarzystwa wileńskiego. Kojrany w owym czasie daleko dokoła słynęły z zabaw, z doskonałej orkiestry, z teatru amatorskiego, na którym niemal wszystkie komedye nieodżałowanej pamięci Aleksandra hr. Fredry z kolei przedstawiano. Miejsce to urocze było jakby ogniskiem, łączącem różne odrębne kółka, któreby inaczej nigdzie się z sobą nie zetknęły. Kojrany leżą w 6-tym ucząstku policyjnym powiatu wileńskiego. Zarząd policyjny w Wilnie. Przy tworzeniu gmin w r. 1861 zarząd gminny w samych Kojranach był utworzony, lecz w kilka lat później przeniesiony został do sąsiedniej wsi Mickuny, a odtąd gminę Kojrańską do gminy mickuńskiej całkowicie przyłączono. W dobrach K. leżą jeziora: Szeszkucie, Szczupacznik, Jodzie, Topielsk. *G. M.*

Kojry, 1.) zaśc. rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 48 w. od Święcian, 3 dm., 17 mk. katol. 2.) **K.**, wś rząd., nad rzecz. Miadziołką, pow. święciański, 3 okr. adm., o 49 w. od Święcian, 9 dm., 92 mk. katol. 3) **K.**, wś i folw., pow. święciański, 1 okr. polic., o 18 w. od Święcian, mk. kat. 45, dm. 6, (1866).

Kojszówka, także *Koyszówka,* wś, pow. myślenicki, na płd.-wsch. od Suchej 10 kil. oddalona, graniczy od płn. z Żarnówką i Wieprzcem, od wsch. z Wieprzcem i Osielcem, a od zach. z Juszczynem, w dorzeczu Skawy, w okolicy górskiej, u płd. stóp góry Kamiennej, 719 m. npm. się wznoszącej, przy gościńcu z Jordanowa do Suchy wiodącym. Wschodnią granicę tworzy potok górski Wieprzec; płd. obszar wsi przerzyna z płd.-wsch. na płn.-zach. Skawa na przestrzeni 2625 m. Sama zaś wś rozłożyła się nad potokiem bezimiennym, wypływającym z pod Kamiennej góry i wpadającym po 3 kil. i pół biegu do Skawy z prawego brz. W półn. stronie wsi wznosi się wzgórze Mozorową górą zwane (698 m.); między wsią a pot. Wieprzcem wzgórze bezimienne 531 m. Przecięcie się gościńca ze Skawą, przy ujściu Wieprzca, więc na wsch. granicy, 398 m., a naprzeciw ujścia Zadońki czyli Czudyna, 395 m. Należy do par. łać. w Osielcu. W miejscu jest kaplica murowana, w której cztery razy do roku proboszcz z Osielca odprawia mszę św. Obszar większej posiadłości ma roli ornej 119, łąk i ogr. 1, pastw. 13; mniejsza zaś posiadłość roli ornej 889, łąk i ogr. 35, pastw. 506, lasu szpilkowego 29 mr. austr. Właściciel hr. St. Genois. Mk. 588 (mężcz. 271, kob. 317). Według obliczenia z r. 1880 mk. 565. Chat 108 (r. 1869). Według szem. dyec. tarnowskiej z r. 1882 dusz rzym. kat. w Kojszówce 692. Stacya pocztowa Maków. Istnieje tu fundusz dla ubogich, którego majątek zakładowy czyni 19 złr. 72 ct. (r. 1880). *Br. G.*

Kok, jez. pod Jezioranami w Prusiech Wschodnich.

Kokaje, jez. w pow. wileńskim, nad jez. Malaty, do 6 w. dł., do 3 w. sz.

Kokale al. *Kokoły*, dworzyszcze Kruszyny, przysiółka Kamionki Wołoskiej.

Kokanin, 1.) wś, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kokanin. Odl. 5 w. od Kalisza. W XVIII w. K. był własnością jezuitów kaliskich. Jest tu kościół par. murowany z XVIII w. W 1827 r. było 31 dm., 272 mk., obecnie wieś ma 28 dm., 213 mk., folw. 7 dm., 104 mk., os. prob. 1 dm., 6 mk. Par. K. dek. kaliski, 450 dusz. Folwark Kokanin, rozległy mr. 780, grunta orne i ogrody mr. 694, łąk mr. 18, pastwisk mr. 38, nieużytki i place mr. 30, bud. mur. 10, drew. 4. Wieś Kokanin osad 34, z gruntem mr. 221. 2.) **K.** *poproboszczowski,* folw., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kokanin; odl. 7 w. od Kalisza, dm. 2, mk. 12. 3.) **K.**-*dobroczyzna*, kol., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kokanin, odl. od Kalisza w. 7, dm. 6, mk. 32.

Kokawa, słow. *Kokava*, wś na Podhalu liptowskiem, w hr. liptowskiem (Węgry), w dystrykcie górno-liptowskim, w dorzeczu Wagu, u południowych stóp Tatr liptowskich, między Białą liptowską a potokiem Dowałowcem, na płd.-wsch. od Przybyliny, a na płn. od Hibiego. W miejscu jest kościół łać. p. w. św. Szymona i Judy Apostołów, jako filia do par. łać. w Dowałowie. Również jest tu kościół ew. filialny, do par. ew. w Hibiu należąoy. Dusz rz.-kat. 55, ew. 1212, niem. 5, żydow 8, razem 1280 (r. 1878). Szkoła ew. uczniów 130 (r. 1880). Keściół łać. posiada metryki od r. 1767. Wzniesienie płd. krańca wsi 787 m. (szt. gen.); dom nauczyciela ew. 795'6 m. (Zejszner). Piaskowiec karpacki Jura. Wyżyna na płn. od Kokawy, a na płn.-wsch. od Przybyliny, zwana Małą Palenicą (1022 m.) i Wielką Palenicą (1150 m.). Do obszaru gm. Kokawy należą doliny tatrzańskie Cichej i Koprowej. Wzgórze od wsi na płd.-wsch. Brzeziny zwane, wznosi się 823 m. npm. Stacya pocztowa w Hibiu. Wieś ta tworzy stacyą dla turystów udających się w zachodnią część Tatr, zwłaszcza w doliny Koprowej i Cichej, jakoteż na Krywań ze strony południowej. Karczma, Przewodnicy. *Br. G.*

Kokczyn, wś, pow. wrzesiński, 21 dm., 194 mk., 9 ew., 185 kat., 66 analf. Najbliższa poczta i telegraf w Strzałkowie, st. kol. żel. we Wrzesni (Wreschen).

Kokczynowo, folw., pow. średzki, 6 dm., 55 mk., należy do dom. Sulencina.

Kökemezö (węg.), ob. *Kukowa.*

Kökeny (węg.), ob. *Kokinia,*

Koken (niem.), wś i os., pow. holądzki, st. p. Schlobitten.

Kokendorf (niem.), wś kościelna, pow. olsztyński, nad Pasaryą, przy granicy pow. ostródzkiego, licbarskiego i morąskiego, na polskiej Warmii, st. p. Jonkowo. Oddawna własność kapituły warmińskiej. Pierwszy znany przywilej dany tej wsi r. 1380; kościół posiada dotacyi proboszczowskiej 5 włók, prawo patronatu ma kapituła. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. Do par. K. należą tylko 2 wsie polskie: K. i Szaustry.

Kokenhuza, niem. *Kokenhusen,* po łotewsku *Koknese*, wś i ruiny starożytnego zamczyska w gubernii inflanckiej, w południowo-zachodniej części powiatu ryskiego, nad Dźwiną, u ujścia do niej skalistej i bystrej rzeki Perzy (niegdyś *Kokną* zwanej), pod 56° 39' płn. szerokości i 43° 5' wsch. długości geograficznej, w niezwykle malowniczej okolicy położonej; ma st. dr. żel. rysko-dyneburskiej, między

Stockmannshofem a Remershofem, o 116 w. od Dyneburga. K. tworzy dotąd osobną parafią (Kirchspiel) powiatu ryskiego, a wieś tu wzniesiona własnością jest Loewensternów. Zamek obszerny w Kokenhuzie założony został już w r. 1208 przez ówczesnego biskupa liwońskiego Albrechta de Appeldorn i stanowił punkt ważny strategiczny do r. 1701, w którym był zniszczony przez wojska saskie Augusta II, ustępujące śpiesznie przed zwycięzkiemi hufcami Karola XII. Przy podzamczu istniało niegdyś i miasteczko. To wszakże, jak utrzymują teraźniejsi badacze starożytności inflanckich, było nieobszernem i nieznaczącem. Długość bowiem całej mieściny wynosiła tylko 1200 stóp. To też, pomimo często nadawanych przywilejów, miasteczko to żadnych sił żywotnych nigdy nie rozwinęło. Arcybiskup ryski Jan I de Lune w r. 1277 nadaje tej mieścinie obszerne pastwiska; jeden z jego następców, arcyb. Fromhold Fyffhuzen, w r. 1350 znaczny kawał ziemi, a król Stefan Batory, 3-go grudnia r. 1582, liczne przywileje. Atoli bezpośrednie sąsiedztwo twierdzy czyli obronnego zamczyska, którego garnizon bezustannie krzywdził mieścinę, głównym zdaje się być powodem do tego, że ona w żadnej epoce wznieść się nie zdołała. Nowemi przywilejami obdarzał miasteczko Kokenhuzę w latach 1631 i 1633 szwedzki generał-gubernator Skytte. A gdy mimo to groziła tej ubogiej ale ufortyfikowanej mieścinie ostateczna ruina, rząd szwedzki patentem (wydanym w dniu 10 listopada r. 1684) rozstrzygnął przeniesienie jej na inne miejsce, na sam brzeg Dźwiny. Wszelako groźna wojna północna, w czasie której i zamek i leżące u podzamcza miasteczko w perzynę zostały obrócone, uniemożebniła uskutecznienie tego ostatniego już rozporządzenia rządowego. Najdawniejsze wiadomości o Kokenhuzie sięgają roku 1206, w którym to czasie przesiadywał tu w małym drewnianym grodzie wasal ruski Wiaczko (regulus Viesceka, jak go Henryk Łotysz nazywa). Ten, pomimo ciągłych dobrodziejstw, jakiemi go obsypywał założyciel Rygi biskup Albrycht, odpłacał mu zdradą, wyrządzając w okolicy mordy i pożogi ilekroć sądził, że biskup statkiem do Niemiec wyruszył, za co ostatecznie został wygnany, a gród jego z ziemią zrównany. W r. 1208 tenże biskup liwoński zakłada tu piękny zamek warowny, całkowicie z muru wzniesiony, a który zaledwie w r. 1210 ukończony zostaje. Pierwszym komendantem tej groźnej odtąd warowni był rycerz Rudolf Jerychs, który atoli trzecią część zamczyska stale musiał oddawać do rozporządzenia nowo założonego zakonu Kawalerów Mieczowych. Odtąd zamek ten był głównem miejscem zebrań na inflanckie wyprawy wojenne i w ogóle najznaczniejszym w obszarach ziemnych biskupa liwońskiego. W r. 1229 został on za zasługi wojenne oddany walecznemu rycerzowi Tyzenhauzowi, spokrewnionemu blisko ze zmarłym w tymże roku biskupem Albrychtem. Atoli Kokenhuza w możnowładczym rodzie Tyzenhauzów pozostaje tylko do roku 1397. W tym bowiem czasie arcybiskup ryski Jan V Wallenrod zamienia z Tyzenhauzami Kokenhuzę na inne posiadłości, a sam niemal ciągle tu przebywa z powodu zdrowego i niezwykle uroczego położenia tej warownej rezydencyi. I późniejsi arcypasterze ryscy niejednokrotnie tu rezydowali. Tych wszakże do tego skłaniały bezustanne spory i zatargi z zakonem krzyżackim, który im wyższości władzy nad sobą nie chciał przyznawać. W r. 1479 hermistrz inflancki Bernard Borch arcybiskupa ryskiego Sylwestra Stodewaeschera oblegał z swem licznem wojskiem w Kokenhuzie i więził go tam do samej śmierci. Kokenhuzę zaledwie w r. 1486 odzyskał napowrót od zakonu krzyżackiego arcybiskup Michał Hildebrand. Następca Hildebranda, Gaspar Linde, w r. 1509 rozszerzył znacznie i umocnił ten zamek warowny a w roku 1556, za czasów zgrzybiałego już hermistrza Henryka Galena, koadjutor jego Wilhelm Fürstenberg w tymże zamku oblegał ostatniego z arcybiskupów ryskich, Wilhelma Brandenburga, i wziął go tu w niewolę, z której zlutrzałego arcypasterza dopiero król polski Zygmunt August ostatecznie wybawił. Ze śmiercią arcybiskupa Wilhelma (która w r. 1563 nastała), biskupstwo ryskie ustaje, ziemie w skład jego wchodzące przechodzą w bezpośrednie władanie rzplitej polskiej, a Kokenhuza odtąd tworzy osobne rozległe starostwo, należące do wojew. wendeńskiego. To nowo utworzone starostwo kokenhuskie niemało ucierpiało w czasie morderczej wojny, jaką w r. 1577 naniósł Inflantom car Iwan Groźny, tembardziej, że w tym czasie jedyną załogę twierdzy kokenhuskiej stanowiły hufce księcia Magnusa Holsztyńskiego, na którym teraz ciążyła cała groza Iwana IV. To też gdy załoga, co jeszcze o nieporozumieniach Magnusa z Iwanem nic a nic nie wiedziała, z ufnością mu wrota twierdzy otwarła, car groźny pięciudziesięciu pierwszych z niej żołnierzy natychmiast rozkazał zamordować, resztę zaś z żonami i dziećmi uprowadził w niewolę wgłąb Moskwy. Wszakże już w roku następnym, dzięki zręcznie prowadzonej wojnie podjazdowej, Polska Kokenhuzę odzyskuje jeszcze lat 4 przed przymierzem w Kiwerowej Horce, tem najcelniejszem dziełem panowania Batorego, na mocy którego nietylko Połock ale i całe Inflanty do Rzplitej wróciły. W r. 1600, na samym początku 60-letniej wojny szwedzkiej, Krzysztof Radziwiłł, stanąwszy w Kohen-

huzie, wysłał wojewodę Dębińskiego do szwedzkiego generala Karlosona, którego Dębiński na głowę pobiwszy pod Karkhuzem, zwrócił się ku oblężonej przez Szwedów Wendzie i tam, pod murami miasta, wspólnie z nadciągającym z Kokenhuzy Radziwiłłem, zadał Wranglowi dotkliwą klęskę. Atoli wojsko polskie, zbyt szczupłe, nie mogło korzystać ze zwycięztwa. Nieukontentowane, burzyło się o żołd zaległy. Radziwiłł cofnął się znów do Kokenhuzy. Szwedzi tymczasem zdobyli Dorpat, Lemsal i Konneburg. Wenda im się poddała, a sejm w niej z rozkazu Karola Sudermańskiego zgromadzony, uchwalił, że Inflanty odpadają od Polski. Radziwiłł przestać musiał na obronie Rygi i Dyamentu. Kokenhuza po dzielnym oporze poddała się Karolowi w r. 1601. Niebawem Radziwiłł zgromadził nowe siły, połączył się z Chodkiewiczem i obległ szwedzką załogę w Kokenhuzie. Na odsiecz jej przybył szwedzki generał Gillenheim z 6-tysięcznym korpusem. Wydano mu bitwę, a Chodkiewicz zadał Szwedom dotkliwą klęskę. Zabrano 12 sztandarów, dział 33. Kokenhuza poddała się polakom. Radziwiłł wkrótce potem odzyskał Wendę, Chodkiewicz zaś Trejden i Zygwold. Gdy Karol Sudermański i Rydze zagroził, pośpieszył tam Chodkiewicz. Nowina o przybyciu króla Zygmunta i Zamojskiego z dawno oczekiwanem wojskiem, skłoniła atoli Karola do cofnięcia się w głąb Estonii. Zamojski, chcąc przywieść Karola do bitwy, z obozu pod Kokenhuzą napisał mu list wyzywający do boju (słynna *epistola Kokenhusiensis*), na który Karol tak krzywdząco odpowiedział, że go Zamojski na pojedynek wyzwał. Karol zagroził grubijańsko, że jako wyższy urodzeniem, może tylko kazać, aby kanclerza kijem obito, na co kanclerz odrzekł trafnie: „U nas w Polsce używają kijów tylko na tych, którzy się zdradzą i złamaniem wiary splamili; Bogu dzięki, atoli, niemasz takich u nas; w ks. Sudermanii szukać ich potrzeba!“ Karol, nie wdając się z obozem Kokenhuzy w dalsze korespondencye, odpłynął do Szwecyi, skąd już do Inflant nie wracał aż do r. 1605 tak dla niego fatalnego, w którym, po wiekopomnem zwycięstwie Polaków pod Kirchholmem, całe wojsko szwedzkie legło w rozsypce ucieczki; sam zaś król, straciwszy kapelusz, nie oparł się aż na okręcie, co go zawstydzonego do Szwecyi odwiózł. Dopiero zamęt wojny domowej w Polsce ułatwił mu podniesienie podupadłej w Inflantach sprawy. Gdy bowiem w r. 1608 Chodkiewicz na rokoszanow (zebrzydowskich) wyjechał, postąpił Karol pod Weissenstein i zdobył tę twierdzę, jego zaś generał Mansfeld 27-go lipca tegoż roku wziął szturmem Dyament, a 8 sierpnia Kokenhuzę, którą wszakże już 8 paździer. polacy znowu zdobywają. Zygmunt III, niezadowolony z Żółkowskiego polityki, posłał pod Moskwę, na odsiecz coraz srożej uciśnionemu Gąsiewskiemu, Jana Karola Chodkiewicza, zawarłszy po śmierci Karola IX, uzurpatora Szwecyi, rozejm w Inflantach w d. 30 października r. 1611. Gdy zaś w r. 1621 król Gustaw Adolf rad z rozerwania sił polskich, zerwał układy i obległ Rygę, a miasto, zagrożone zagładą, po długim oporze, poddało się jemu 25 września, pułkownik szwedzki Robrun poniósł pod Kokenhuzą dotkliwą klęskę od dzielnego Gąsiewskiego. A gdy w r. 1625 komisya traktatowa ze Szwedami spełzła na niczem, gdyż Zygmunt III nie chciał poświęcić swoich mrzonek, wtedy Gustaw Adolf, nie mogąc doczekać pokoju, postanowił wojną go wystraszyć z Inflant. W sierpniu wylądował w Rydze ze znacznemi siłami i z łatwością zdobył najprzód Zelborg, a potem, po 16-dniowym silnym oporze, Kokenhuzę, która odtąd już w ręku szwedzkiem pozostała. W r. 1627 d. 27 stycznia oblega ją wprawdzie raz jeszcze Sapieha, ale jej wziąć nie zdołał. W r. 1656 wojska rossyjskie, wtargnąwszy do Inflant, pomiędzy innemi obronnemi zamkami wzięły i Kokenhuzę, a tę zaledwie w przymierzu z r. 1661 (zawartem w Kardis) otrzymali Szwedzi na powrót. W r. 1700 zamek kokenhuski zajęły wojska saskie Augusta II i wzniosły tam potężne szańce, w których się 12,000 pomieszczało żołnierzy. Ci wszakże, w r. 1701 w miesiącu lipcu ustępując śpiesznie przed walecznemi hufcami Karola XII, po naprędce rzuconym moście przeprawiły się przez Dźwinę, a przed opuszczeniem Kokenhuzy pułkownik saski Bose wysadził ją prochem w powietrze. Odtąd piękny ten zamek przedstawia już tylko malowniczą ruinę; jej potężne zielskiem ubrane mury nadają dziwny urok romantycznej okolicy, do której położona nieopodal stacya kolei żelaznej rysko-dyneburskiej, nosząca również nazwę *Kokenhuzen*, licznych ściąga wędrowców, zwłaszcza w niedzielę i dni świąteczne. Wnętrze dziedzińca zamkowego, jakkolwiek czworokątne, ma pozór trójkątny, z powodu iż ściana wewnętrzna od strony zachodniej ma zaledwie 42 stóp długości. Długość ściany wewnętrznej od strony północnej wynosi natomiast już wewnątrz dziedzińca stóp 345, wschodniej 210, a południowej 315. Zewnątrz zaś ściana północna zamku liczy 455, wschodnia 340 a południowa 430 stóp. Pomimo okropnego zniszczenia mury Kokenhuzy wznoszą się dotąd bardzo wysoko. Skrzydło południowe (od strony Dźwiny) stosunkowo jeszcze się najlepiej utrzymało. Wędrowca, zbliżającego się do ruiny od strony wschodniej, uderza najprzód ostrołuk gotycki niezwykłych rozmiarów, a który niegdyś tworzyć musiał jedno z dwóch głównych okien zamkowego kościoła, położonego na piętrze. Pod kościołem dostrzegamy dotąd bardzo pięk-

ne okno, z dwóch okien właściwie złożone, a datujące z pewnością z r. 1210, gdyż cechuje go styl czysto romański z czasów założyciela Albrychta. W komnacie, którą zdobi to okno, zachowały się dotąd wybornie schody kamienne; te prowadzą na górę wprost do kościoła. Z bastyonów nie ma najmniejszego śladu od tej strony wschodniej. Już przy wysadzeniu zamku w powietrze 14 lipca 1701 r. musiały być tone aż do samych fundamentów zniszczone. Natomiast od strony zachodniej zdobią dotąd Kokenhuzę potężne bastyony, trzymające się jeszcze dość mocno. Ruina ta pod względem architektonicznym przedstawia wiele pojedyńczych ciekawości, jakich piszący wyliczać tu nie może. Z olbrzymiego, okrągłego bastyonu, broniącego niegdyś zameczyska od strony północnej, a którego kształtną formę jeszcze w r. 1857 najdokładniej można było rozpoznać, dziś już tylko rumowiska i gruzy tworzą rodzaj bezkształtnego wzgórza. *Gustaw Manteuffel.*

Kokerdorf (niem.), *Kokerwitz*, *Guckerwitz*, ob. *Kukielice*.

Kokinia, *Kokina*, węg. *Kökeny*, wieś w hr. szaryskiem (węg.), łąki, pastw., 126 mk.

Koklanka, ob. *Oryżnia*.

Kokner biały i *K. czarny*, dwa jez. w pow. sejneńskim, K. biały leży w prawej stronie drogi z Sejn do Grodna, o 2 w. od wsi Iwaszki; ma brzegi lesiste i wzgórzyste, łączy się strumieniem z drugiem mniejszem jez. Czarny Kokner, leżącem o 2 w. z drugiej strony drogi bitej śród lasów, tudzież z jez. Kuknielno przy wsi Iwaniszki.

Kokocice, niem. *Kokoschütz*, *Gogoschütz*, r. 1531 *Kokossitze*, wś i dobra, pow. rybnicki, par. Pszów, przy drodze z Wodzisławia do Raciborza; 47 bud., 114 dm., 601 mk., w tem 1 ew., 7 izr. Dobra mają 2215 mr. rozl., wś 663 mr. rozl. Jest tu szkoła, kaplica św. Jana, grunta wzgórzyste, sadownictwo. Do K. należą folw. Olszyna, os. Wilhelmsbad (dawniej wielce odwiedzane kąpiele siarczane), młyn Wypędów.

Kokocka, niem. *Kokotzko*, os. do Konarzynek, pow. człuchowski, nad strugą Chociną i jez. Karsin, w okolicy piaszczystej i lesistej, blisko granicy pow. chojnickiego. Obszaru ma 1069 mr., 9 bud., 4 dm., 32 kat.; par., szkoła i poczta Konarzyny. *Ks. F.*

Kokocko, niem. *Kokotzko*, dawniej *Kokuchs*, *Kokutsch*, *Kokotzka*, wś włośc. kościelna (luter.), pow. chełmiński, śród nizin prawego brzegu Wisły długim rzędem ciągnąca się. Obszaru liczy mr. 4631, bud. 102, dm. 50, kat. 35, ew. 482. Parafia Starogród, szkoła w miejscu, pocz. Unisław. Wieś K. należała oddawna do dóbr stołowych biskupów chełmińskich, do klucza w Starogrodzie przyłączona. Krzyżacy wraz z Starogrodem i Chełmnem zabrali ją; za rządów polskich znowu przywrócona biskupom. Zdawna wydawana była niemcom-holendrom. Inwent. biskupstwa chełm. z r. 1757 str. 52 donosi: K., wś holenderska, na nizinach starogrodzkich położona, o 27 posiadłościach za przywilejem biskupim z r. 1720 do lat 40 wydana. Włók mają gburzy 48 i freiętę włókę, rybitwę wolną w Wiśle w granicach kokockich i w główným rowie; wolność zboża gdzie chcąc sprzedawać. W Wiśle głowy dobra trzymać powinni; czynszu płacą zł. 2386, z Kępki zł. 3 i szarwark do zamku starogrodzkiego odrabiają. Chrystyan Damer, kaczmarz-budnik, także za przywilejem do lat 40 trzyma hak-budę. Karczma druga w budynku Fysia; łasztówki dostaje beczkę 13 i 20 zł. od budnika (Damer) za wożenie piwa; piwo i gorzałkę zamkową szynkować powinien. Po okupacyi rząd pruski zabrał K. i wydał potem na własność osadnikom. Oddawna miała ta wieś własny kościół parafialny. R. 1404 w piątek po św. Marku odbył się tu częsty naonczas synod wiernych. Proboszcz tutejszy już poprzednio w niedzielę i święta ogłosił ludowi to zgromadzenie i do licznego udziału zachęcał. Delegat biskupi przybył rano z Czarza, a po odbytym synodzie udał się do poblizkiego Starogrodu. Kiedy zaginął kościół w K. znikąd niewiadomo. Niemieccy osadnicy rychło przyjęli reformacyą Lutra. Najstarsze wizytacye XVII wieku o żadnym zgoła tu kościele nie wiedzą. Teraźniejszy kościół luterski został nowo ufundowany i wzniesiony r. 1829; początkowo był filią do Chełmna, w nowszym czasie ma własnych pastorów. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej str. 17. *Ks. F.*

Kokoczów, góra na obszarze Nowego Targu, na płn.-wsch. od N.-targu, w odl. 2504 m., na płn. od Dunajca, między nim a pot. Kowańcem, wznosi się 712 m. npm. Północną i wschodnią część pokrywają lasy szpilkowe. Dłg. 37° 43' 15'', sz. g. 49° 29' 55''. *Br. G.*

Kokoczyce, ob. *Kokocice*.

Kokoczyniec, kol., pow. pszczyński, ob. *Pannewnik*.

Kokoły, ob. *Kokale*.

Kokorycki kanał, ob. *Sporowskie jezioro*.

Kokorycze, dwie wsie i trzy folw. w jednej okolicy, w pow. słuckim, w okr. kopylskim, nad dopływami rz. Morocz. Wieś Wielkie K. mają os. 18, Małe K. os. 12. K., własność Paszkiewicza, ma obszaru prawie 46 ½ wł.; K., własność Bielawskiego, mają 3 wł.; K. urzędnika Kałmykowa (od r. 1870) włók prawie 19 ½. Gleba dobra, łąk dostatek. *A. Jel.*

Kokorzyn, 1) wś, pow. kościański, 2 miejsc: a) K. wś, b) Pelikan, kol.; 25 dm., 214 mk., 16 ew., 198 kat., 60 analf.; poczta, tel. i st. kol. żel. w Kościanie (Kosten) o 5 kil.; 2) K., dom., 2213 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K., dom., b) dom leśniczego; c) Godziszewo, folw.; 10 dm., 177

mk.; 14 ew., 162 kat., 1 chrześc. innego wyznania, 64 analf. Własność Zakrzewskiego Władysława, r. 1882 sprzedana niemcowi Hildebrandtowi. Czytaj w Enc. Org. mn. artykuł: *Andrzej z Kokorzyna*. *M. St.*

Kokoschken (niem), ob. *Kokoszki*.

Kokoschütz (niem.), ob. *Kokocice*.

Kokosia Wólka, wś i folw., pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Stanisławów. W r. 1827 było tu 4 dm., 41 mk.; por. *Czernik*.

Kokoska, ob. *Kokoszki*, pow. ządzborski.

Kokosken (niem.), wś. pow. gdański, ob. *Kokoszkowy*.

Kokosken (niem.), ob. *Kokoszki*.

Kokossitze (dok.), ob. *Kokocice*.

Kokosz, dawne przezwisko, stanowi źródłosłów nazw *Kokoszyn, Kokoszyce, Kokoszki* itp. *Kokot*. tyle co kogut, także dawne przezwisko. *Kok* i *Kokan* skrócone formy tego przezwiska występują w nazwisku *Kokowski* i nazwie *Kokanin, Koczów*. *Br. Ch.*

Kokoszczyn albo *Kokoszyn*, wś, pow. rypiński, gm. Gujsk, par. Ligowo. Odl. 31 w. od Rypina ma 80 mk., 12 os. wł., 11 dom. mk.; powierz. 23 mr. (18 grun. ornego). Folw. należy do dóbr Sniechy, ma 228 mr. obszaru. R. 1789 własność Sniechowskich, Swięcickich i Kolczyńskiego; wysiewano tu 54 korce żyta. Por. *Czernica*.

Kokoszczyn, *Kokoszyce*, wś, w pow. słonimskim u źródeł rz. Hrywdy. Por. *Jarniewskie ststwo*.

Kokoszczyn, *Kokoszyn*, 1) wś, pow. poznański; 22 dm., 155 mk., 26 ew., 133 kat., 56 analf. Poczta w Tarnowie o 6 kil., st. kol. żel Rokitnica o 6 kil. 2) **K.**, niem. *Bruchweide*, folw., 1 dm., 27 mk., należy do królewszczyzny „Mrowino“, niem. Joachimsfeld.

Kokoszka albo *Kokoszki*, 1) wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Okrzeja, ma 16 dm., 127 mk., 246 mr. obszaru. 2) **K.**, wś, pow. łukowski, gm. Prawda, par. Stoczek. Niezamieszczona w spisie urzęd. z r. 1877 (Pam. kn. Siedl. gub.), os. 17, mr. 248; ob. *Jagodne*; 3) **K.** karczma, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Pokrzywnica.

Kokoszka, 1) w dok. *Cocosca*, nazywała się wś, w ziemi słupskiej, w pow. słupskim, darowana przez księcia Mestwina II z r. 1282 kościołowi św. Stanisława w Garnie (Garde). Posiadała wtedy młyn, w którym proboszcz tego kościoła miał bezpłatne mieliwo. Obecnie pod tem imieniem nieznana. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden. 2) **K.**, ob. *Kokoszki*.

Kokoszki, 1) wś, pow. kaliski, gm. i par. Błaszki. W r. 1827 było tu 16 dm., 128 mk., obecnie wś dm. 27, mk. 253; os. dm. 1, mk. 13. 2) **K.**-*Grzędy*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Bożejewo, par. Wizna. W r. 1827 było tu 14 dm., 76 mk. 3) **K.**, ob. *Kokoszka*.

Kokoszki, 1) wś, pow. krobski, 10 dm., 67 mk., wszyscy kat., 14 analf. Poczta w Krobi (Kröben) o 3 kil., st. kol. żel. Bojanowo o 15 kil. 2) **K.**, folw., 484 mr. rozl., 4 dm., 77 mk., należy do dom. Pudliszki; 3) **K.**-*Stare*, wś, pow. gnieźnieński, 10 dm., 86 mk. Poczta, telegr., st. kol. żel. w Gnieźnie o 6 kil. 4) **K.**-*Nowe*, wś, pów. gnieźnieński, 11 dm., 130 mk. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Gnieźnie o 5 kil. K. Stare i Nowe należą do gm. Pustachowa. *M St.*

Kokoszki, 1) wś, pow. ządzborski, st. p. Stara Ukta. 2) **K.**, wś, pow. olecki, st. p. Rozogi. 3) **K.**, wś, pow. szczycieński, st. p. Kalinowo.

Kokoszki al. *Kokoszkowy*, niem. *Kokoschken*, wś kościelna paraf., pow. starogrodzki, przy bitym trakcie starogrodzko-skarszewskim pół mili od Starogrodu. Obejmuje dobra w wieczystą dzierż. wydane, obszaru mr. 4106, kat. 298, ew. 69, dm. 21. Parafia i szkoła w miejscu, poczta Starogród. Wieś K. istnieje od najdawniejszych czasów. Za książąt pomorskich istniały w jej granicach dwie jeszcze osady Małe i Wielkie Chojno, obecnie nieznane; zachodzą ostatni raz w dok. z r. 1287. K. oddawna były dobra rządowe. R. 1198 książę Grzymysław darował K. wraz z całą okolicą joanitom, po których byli dziedzicami krzyżacy, później polacy. Królowie polscy wydawali te dobra w dzierżawę tenutom. R. 1570 jest tu Borzewicz tenutą. Kościół tutejszy w skutek reformacyi przez długi czas trzymany był przez luteranów, dopiero w r. 1596 bisk. kujawski Rozrażewski nanowo go poświęcił i oddał katolikom. R. 1653 za zezwoleniem króla Jana Kazimierza kościół tutejszy ze wszystkiemi dochodami oddany został w zarząd oo. dominikanom w Tczewie, którzy odtąd na duszpasterstwo jednego z zakonników przysyłali. R. 1780 Ignacy Konarski, szambelan królewski, tenuta, dał kościołowi na ozdobę obicie adamaszkowe w presbyteryum, lustro kosztowne i 7 świeczników. Kościół w K., pisze szemat. dyec. z r. 1867, dek. starogrodzkiego, tytuł „św. Barbary, patronatu kiedyś oo. dominikanów w Tczewie, nie wiedzieć kiedy fundowany albo konsekrowany. Przy nim szpital dla dwóch ubogich, bractwo różańcowe od roku 1853 i trzeźwości od roku 1857. Parafia liczy dusz 1311; wsie parafialne: Kokoszki, Liniewiec, Krąg, Grabowiec, Krąski młyn, Okole, Żabno, Rothho (?), Spęgawsk, Walohaus, Helenowo, Zduny, Zduny cegielnia, Ciecholewy, Kochanka i Bączek. Szkoły kat. 2, w K. dzieci kat. 100, w Ciecholewach 45; reszta dzieci 77 uczęszcza do szkół luterskich. Dawniej istniały w tej parafii 2 jeszcze kościoły, w Liniewcu i Spęgawsku, z których 1szy znalazł swój koniec w wojnach krzyżackich, 2gi w reformacyi luterskiej. *Kś. F.*

Kokoszówka, polana w obr. gm. Zakopanego pod Kozińcem (962 m.), w pow. nowotarskim. *Br. G.*

Kokoszyce, ob. *Kokocice, Kokoszczyn.*

Kokoszyńce (*z Podhórówką*), wś, pow. skałacki, nad Zbruczem, na granicy Galicyi i Podola; przest. dwor. 1813 m. w tem 996 m. lasu, na pochyłościach brzegów Zbrucza; włośc. 1256 m. podolskiej pszennej gleby; od południa i od zachodu zasłaniają góry Miodoborskie i ciągnące się ich grzbietem lasy, od północy i wschodu odsłonięta okolica, po której hulają zimowe wichry. Ludność rzym. kat. 302 par. w oddalonej o 8 kil. na płn. Tarnorudzie; gr.-kat. 582, par. w miejscu, obejmująca filią Kozin z Bilką 518, razem 1100 gr.-kat. W Kokoszyńcach cerkiew pod wezwaniem św. Grzegorza, w Kozinie pod wezwaniem ś-tej Parascewii; gorzelnia, młyn wodny. Sąd powiatowy, urząd i telegr. w Grzymałowie miasteczku o 15 klm. na zach. oddalonem, urząd poczt. Tarnoruda. Właściciel więk. posiadłości Czesław Kozłowiecki, mający oprócz K. majątki w Tarnowskiem i samborskiem. Szkoła etat., kasa pożyczk. z kapitałem 268 zł. a w.

Kokoszyn, ob. *Kokoszczyn* i *Kokorzyn.*

Kokot, folw., pow. pińczowski, gm. Kliszów, par. Kije. W 1827 r. było tu 35 dm., 440 mk. Folw. K. od rz. Nidy wr. 13; rozl. mr. 240, grun. orne i ogr. mr. 228, łąk mr. 2, nieuż. i place mr. 10, bud. w części z kamienia i drzewa 6. Płodozmian 11-polowy. Folw. ten w r. 1878 oddzielony od dóbr Kliszów.

Kokotek, niem. *Kokottek*, wś, pow. lubliniecki, par. Lubliniec, niedaleko rz. Małepany, śród lasu, w pobliżu t. z. Posmyckiego stawu; 46 bud., 46 dm., 349 mk., w tem 10 ew., 28 osad, 486 mr. rozl., szkoła. Według Kniego należą do K.: folw. Jonowod al. Jonowe, pustkowia: Kozieł, Lelonek, Zarrach; huta Posmyk, leśniczówka Strzolok i kopalnia torfu Pietrki. Triest wymienia jeszcze osady: Niesloni (?) i Skolik.

Kokotki, wś, u źródeł Swisłoczy.

Kokotów, wś, pow. wielicki, u ujścia potoka Dąbrowy, płynącego od Wieliczki i uchodzącego razem z drugim potokiem Srawą do Wisły z prawego brzegu. Ta wieś leży w bardzo urodzajnej równinie, przeciętej torami kol. żel. arc. Karola Ludwika w ten sposób, że zabudowania leżą na południowej, a obszerne łąki i pastw. sięgające po Wisłę i często przez nią zalewane po północnej stronie torów. K. należy do parafii rzym.-kat. w Wieliczce, zkąd jest 6 klm. odleg. i ma 278 mk. rzym.-kat. Więk. posiadłość spadkobierców Er. Niedzielskiego. Państwo kokotowskie należało w XVIII wieku do Ossolińskich. Dawniej właściciele zamieszkiwali Kokotów jako główny majątek, że jednak przez tę wieś prowadził dawny szlak królewski z Krakowa do Niepołomic, którym w przeszłym wieku ciągle obce wojska przechodziły i niepokoiły mieszkańców, właściciele przenieśli swój dwór do Sledziejowic. W Kokotowie i w Sledziejowicach jest mieszkańców 659. Obszar mniejszej własności w obydwóch wsiach: roli 222 mr. aust., łąk 69 mr. austr., pastw. 126 mr.; włościanie trudnią się tylko gospodarstwem rolnem. Cały obszar większej własności w Kokotowie samym wynosi 405 m. z tego ról 128 mr., łąk 137 mr., sosnowego lasu 129 mr., reszta pastw., ogrody, stawy, nieużytki. Położenie prawie równe, płodozmian 10-polowy, co rok zakładają po 10 mr. łąk sztucznych, które z kolei po kilku latach zamieniają znów na orne pola. W Sledziejowicach cały obszar większej własności wynosi 254 mr., z tego roli 187 mr., łąk 7 mr., lasu sosn. 41 mr., reszta ogr., stawy, nieuż.. Położenie pagórkowate; płodozmian 7-polowy. Tu się znajdują główne stajnie zarodowego bydła holenderskiego.

Kokotzko (niem.), pow. chełmiński, ob. *Kokocko.*

Kokowin al. *Kokwin*, niem. *Kockwin*, nowa osada, pow. kartuski, w lesistej okolicy, nad strugą do kamienickiego jeziora płynącą, pół mili od bitego traktu gdańsko-słupskiego. Należała przedtem do star. mirachowskiego, na własność wydana r. 1820. Obszaru liczy mr. 266, gbur. 4, kat. 2, ew. 52, dm. 6. Parafia i poczta Sierakowice, szkoła Król. Kamienica. Odl. od Kartuz 3 mile.

Kokrjow, po niem. *Kockrow*, wś serbska, na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim. W r. 1880 mk. 140. *A. J. P.*

Kokuchs (dok.), ob. *Kokocko.*

Kokucie, *Kokuciszki*, ob. *Kukucie, Kukuciszki.*

Kokujewka, st. dr. żel. moskiewsko-kurskiej w gub. orłowskiej.

Kokurka, os. w Rokitnie, pow. gródecki.

Kokuszka, wś, pow. sądecki, par. Piwniczna, po wschodniej stronie rz. Popradu, w górach, przy drodze żel. tarnowsko-leluchowskiej, blisko granicy węgierskiej, o 3.3 kil. od Piwnicznej. Rozległość obszaru dworskiego roli ornej 86, łąk i ogr. 10, pastw. 70, lasu 542 mr.; mniejszej posiadłości roli or. 302, łąk i ogr. 99, pastw. 221, lasu 187 mr. austr.; dm. 53, mk. 406. Właściciel obszaru dwor. Dunikowski i Ortyński. W tej wsi, należącej dawniej do dóbr ststwa sądeckiego, było sołtystwo, wedle lustracyi w posiadaniu Michała i Elzbiety Marszałkowiczów za przywilejem z dnia 12 sierpnia 1759; dochód 194 złp. 19 gr., kwarta 46 złp. Zajęte i sprzedane dożywotnikom za cenę lustracyjną w r. 1798.

Kokutkowce, wś, pow. tarnopolski, leży nad potokiem, dopływem niedalekiego Seretu, o 20 kil. na płn.-zach. od Tarnopola; przestrz. dwor. 484, włość 827 m.; ludn. rzym. kat. 320, par. w Jeziernie, miasteczku o 10 kil. na płd. położonem; gr. kat. 137, par. w sąsiedniej wiosce Izypowce, sąd powiatowy w Tarnopolu,

urząd poczt., telegraf i stacya kolei Karola Ludwika Jezierna; kasa pożyczk. z kapitałem 603 złr. aw. Właść. więk. posiadł. Mikołaj i Filomena Sobolewscy. *B. R.*

Kokutsch (dok.), ob. *Kokocko.*

Kokwa, os., pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Parczew; 1 dm., 4 mr. obszaru.

Kokwin, ob. *Kokowin.*

Kol..., ob. *Kol...*

Kolaczka, słow. *Kolaczka reka*, niem. *Kolacskaer Laibl*, rzeka, w hr. spiskiem, w Beskidach spiskich, wytryska w dziale lesistym Maldurską zwanym, u płn. stóp góry Schwarzenberg (1291 m.). Płynie w kierunku północnym lesistym jarem, po którego wschodniej stronie wznoszą się od południa ku północy szczyty Schwarzenberg (1291 m.), Banisko (1156 m.), Płoca (1201 m.), Rzepisko (1250 m.), Skałka (1170 m.), Przednie Hory (1064 m.), tworząc dział wodny między K. a Jakubianką (ob.). Przyjąwszy z lew. brz. potok Laibl z pod Ihły (Igły) płynący, przepływa wieś Kolaczków, a zwracając się poniżej wsi na wschód, podąża do Jakubianki, do której wpada pod Nową Lubownią. W północnej części działu wodnego między K. a Jakubianką wznoszą się Sihła (1021 m.), Flubarg (961 m.), Carynka (756 m.). Nad lewym brzegiem K. wznoszą się Maldurska (1165 m.), Mackowa (915 m.), Baniska (841 m.), Kołnik (884 m.) i Kozia Hora (681 m.) nad ujściem. Długość biegu 13 kil.

Kolaczków, węg. *Kolacsko*, niem. *Klotsch*, wś w hr. spiskiem (Węgry), w dorzeczu Popradu, nad Kolaczką, w dystrykcie lubowelskim, na zach. od Nowej Lubowni, r. 1293 założona; posiada kościół katolicki parafialny p. w. św. Michała Archanioła. Parafia założona r. 1787 w miejsce kapelanii. Metryki sięgają r. 1743 Patronat pełni fundusz religijny. Jest tu także kaplica św. Jana Nepomucena, w r. 1829 zbudowana. Dusz rz. kat. 759, gr. kat. 28, nieunit. 108, żydów 16, razem 911 mk. (1878 r.). Stacya pocztowa Stara Lubownia. Wzniesienie wsi 648 m. npm. *Br. G.*

Kolaczyn (dok.), ob. *Kołacin.*

Kolady, wś włośc., pow. wilejski, o 32 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 8 dm., 74 mk. katolików (1866).

Koladzino albo *Poniemuń*, wś, w pow. nowogródzkim, nad samym Niemnem, u ujścia rz. Serwecz, śród błoń, o w. 3 od Szczors, w gm. szczorskiej położona, ma osad około 30, łąki wyborne, lud trudni się flisactwem. Dominium Szczorse posiada tu przystań i tak zwaną flotyllę gospodarczą, składającą się z kilkunastu statków, wicinami zwanych, któremi się spławiają wszystkie produkta gospodarcze do Królewca; tu są też i warsztaty flisackie.

Kolagi, 1.) wś rządowa, pow. wilejski, o 72 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Parafianowo, 6 dm., 67 mk. prawosł. 2.) **K.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 50 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 10 mk. kat. (1866).

Kolaine, w Enc. Org. mylnie, ob. *Koliniany.*

Kolaken (niem.), ob. *Kołaki.*

Kolanin, góra, ob. *Jaworze.*

Kolanki, 1.) wś, pow. Horodenka, o 15 kil. na północ od Horodenki, na prawym brzegu Dniestru; przestrzeń pos. więk. 842 mr., z tego 217 mr. lasu nad brzegiem Dniestru; włość. 1509 mr. Ludność rzym. kat. 176, par. w Michalczu, miejscowości o 4 kil. na wschód oddalonej; gr. kat. 882, par. w Daleszowej, wsi o 1 kil. na płd. leżącej; szkoła etat.; właść. więk. posiadłości Ignacy Paszakas. 2.) **K.**, przys. Grodziska górnego, pow. łańcucki. *B. R.*

Kolanko, wś, pow. chełmiński, ob. *Kolenko.*

Kolanków (?), ob. *Janikowice.*

Kolankowo, 1.) os., pow. lipnowski, gm. Dobrzejowice, par. Ciechocin. W 1827 r. była to własność rządowa i liczyła 1 dm., 7 mk. Spis urzędowy miejscowości płockiej gub. z r. 1882 nie wymienia tej osady. 2.) **K.**, wś i folw., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Karnkowo, wś ma 45 mr., 25 osad, 11 bud. mieszk., 134 mk. Folw. Kolanków, z nomenklaturą Nagórzynek, rozległy mr. 429, grunta orne i ogrody mr. 322, łąk mr. 54, wody mr. 1, lasu mr. 36, nieużytki i place mr. 16, bud. mur. 3, drew. 9. Płodozmian 7-polowy. R. 1789 dziedzic Dominik Sumiński miał tu wysiewu 20 kor. żyta, pół k. pszen.; czynszu brał 24 zł. *A. Pal.*

Kolankowo, blisko Noteci, wś, pow. inowrocławski, 21 dm., 196 mk., 186 ew., 10 kat., 26 analf. Poczta w Wielkiej Nowej wsi o 7 kil.; st. kol. żel. i telegr. w Chmielnikach (Hopfengarten) o 8 kil. *M. St.*

Kolanno (niem.), pow. kartuski, ob. *Kolano.*

Kolannohütte (niem.), pow. kartuski, ob. *Kolańska Huta.*

Kolano, *Kolanko*, przezwiska, należące do tej kategoryi co Łokietek, dały początek nazwom: *Kolankowo* i t. p.

Kolano, wś i folw., pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń (ob.). Odl. 21 w. od Radzynia. W 1827 r. było tu 64 dm., 354 mk.; obecnie 74 dm., 547 mk. Dobra K. składają się z folw. K., Sewerynówka, Puchowa góra, attynencyi Piaski, wsi Kolano i Paszenki; własność Zdzisława hr. Łubieńskiego; rozległość dóbr wynosi mr. 2887; folw. Kolano grunta orne i ogrody mr. 623, łąk mr. 23, pastw. mr. 351, lasu mr. 374, nieużytki i place mr. 32; razem mr. 1403. Bud. mur. 1, drew. 26. Płodozmian 11-polowy. Folw. Sewerynówka grunta orne i ogrody mr. 100, łąk mr. 99, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 205. Bud. drew. 5. Płodozmian 7-polowy. Folwark Puchowa góra grunta orne i ogrody mr. 526, łąk mr. 494, lasu mr. 414,

nieużytki i place mr. 45, razem mr. 1279. Bud. drew. 10. Płodozmian 10-polowy, Wiatrak, pokłady torfu, w lasach gospodarstwo leśne zaprowadzone. Wieś Kolano osad 85, z gruntem mr. 1184; wś Paszenki osad 56, z gruntem mr. 1439.

Kolano 1.) wieś rząd., nad rz. Soszą, pow. dzisieński, o 64 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 29 mk. prawosł. 2.) **K.**, futor pryw. tamże, 7 dm., 43 mk. 3.) **K.**, zaśc., pow. dzisieński, o 59 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 2 dm., 7 mk. żydów (1866).

Kolano, niem. *Kolanno*, włośc. wieś, pow. kartuski, 538′ npm., ponad jezior. ostrzyckiem, zwanem tu dla zaokrąglonej postaci Kolano. Obejmuje wybudow. Kolańska huta i Schneidewind; mórg roli 404, gbur. 3, zagr. 1, dm. 5; katol. 39. Parafia i szkoła Goręcin, poczta Szymbark. Odleg. od Kartuz 2 mile. Wieś ta należała dawniej do klasztoru oo. kartuzyan. Nowo została założona w miejscu lasów wykarczowanych po r. 1600. R. 1670 płacił do klasztoru karczmarz zł. 8; 2ch zagr. po 3 zł.; rybak nosił codzień porcyą ryb (octonale) na folw. do Grabowa; Andrzej i Schneidwind (od niego pustkowie ma dodziś nazwę) 5 zł., Adryan 1 zł. 15 gr. Za rządów pruskich po sekularyzacyi dóbr duchownych wydana została ta wieś na własność dawniejszym czynszownikom. *Kś. F.*

Kolano, jezioro, pow. kartuski, należy do wielkich raduńskich jezior, 500′ npm. wyniesione. Imię ma od zakrzywionej swojej postaci. Na północ styka się z jez. ostrzyckiem, sięga na południe do wsi Pierszczewka, gdzie jest z jez. Patulskiem połączona. Odpływ ma na płn.-wsch. przez rz. Radunię. Brzegi w części górzyste, lasem porosłe. Dawniej własność klasztoru kartuskiego. Nad jeziorem leżą wsie przedtem kartuskie: Kolano i Kolańska huta. Długie jest to jezioro około pół mili. *Kś. F.*

Kolanów, wś, w pow. bocheńskim, przy gościńcu rządowym, o 1.5 klm. na zachód od Bochni, w okolicy falistej, liczy 442 mk. rz.-kat. i ma w stronie południowej piękne jodłowe lasy, służące często za cel wycieczek mieszkańcom Bochni. Większa pos. jest własnością rządową (funduszu religijnego) i ma obszaru 16 mr. roli i 324 mr. lasu; pos. mn. 198 mr. roli, 35 mr. łąk i ogr. i 12 mr. pastw. Zamożniejsi włościanie trudnili się dawniej furmankami, odwożąc gości kąpielowych do Krynicy, Szczawnic i Bardyowa; gdy ten zarobek upadł w skutek zbudowania kolei żelaznej tarnowsko-leluchowskiej, wyjeżdżają na dworzec kolei w Bochni, zastępując węgierskiemi wózkami brak dorożek w tem mieście. W XV w. K. był własnością klasztoru tynieckiego (Lib. ben. II, 125 i III, 196). *Mac.*

Kolanowice, niem. *Kollanowitz*, wieś, pow. opolski, par. W. Kotorz, nad Małopaną, o półtorej mili od Opola; 91 bud., 51 dm., 269 mk. katol., 954 mr. rozl., 36 osad, kościół, szkoła, pokłady gliny garncarskiej. *F. S.*

Kolanówka, przys. Szklar, pow. rzeszowski, graniczy na płd. ze Szklarami, na płn. z Wielkim lasem i górą Bazary, 409 m. npm., na zach. z Czarnym lasem, a na wsch. z lasem dzielącym K. od Jawornika. *Mac.*

Kolańska Huta, niem. *Kolannohütte*, os. do wsi Kolano, pow. kartuski, nad jezior. ostrzyckiem, dawniej własność oo. kartuzyan, po r. 1600 na wytrzebionym lesie założona, parafia Goręcin. *Kś. F.*

Kolanus, osada do wsi Zborowskie, powiat lubliniecki.

Kolas, młyn, ob. *Kollas.*

Kolasa, os. i folw. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. Męka, par. Rossoszyca, odl. od Sieradza 11 w.; os. dm. 1, mk. 8; fol. dm. 1, mk. 5.

Kolasa, *Kolassa*, przys. Krównik, pow. przemyski, o 5,4 kil. od Przemyśla, par. gr.-katol. Krówniki. *Mac.*

Kolasy, część wsi Młyny, pow. jaworowski.

Kolata, *Kołata*, wieś, pow. średzki, z folw. 1) 367 mr. rozl.: 2) 323 mr.; 21 dm.; 167 mk.; 132 ew., 35 kat.; 51 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz), o 7 kil.

Kolatka, *Kołatka*, dom., pow. średzki; 1460 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Spalona karczma, niem. Brandkrug; 8 dm., 110 mk.; 50 ew., 60 kat.; 74 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 9 kil.

Kolądzice, *Kolędzice*, wś, dziś nieznana, wymienia ją Łaski (Lib. ben. II, 58) w par. Błaszki.

Kolbach (niem.), wś w hr. spiskiem (Węg.), kośció katol. filialny, 495 mk.

Kolbach, *Kolbacher Grat* (niem.), ob. *Zimna woda, Szczyt zimnowódzki, Grań zimnowódzka, Sławkowskie Szczawy.*

Kolbark, wś, pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gałachowy. W 1827 r. było tu 33 dm., 224 mk. Była to posiadłość kościelna.

Kolberg (niem.), os. do wsi Wysoki Kiełpin, pow. gdański, par. Maternia, pocz. Gdańsk.

Kolberg (niem.), ob. *Kołobrzeg.*

Kolbitz (niem.), ob *Kolbic* (łuż.).

Kolbitzen (niem.), dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Sępopol.

Kolbnitz (niem.) al. *Kulms*, 1202 r. *Chelmetz* i *Cholme*, 1218 r. *Helmec*, wieś, pow. jaworski na Szląsku, par. K. Ma kopalnie ołowiu i miedzi. Do K. należy kol. Georgenberg i wś Ratschütz al. Ratschin (1371 r. Ratschicz). Niedaleko K. leży 1360 stóp wysoka góra bazaltowa, zwana Hessberg al. Hessenberg. *F. S.*

Kolbudy 1.) *Dolne*, niem. *Unter-Kahlbude*, wś do Lublewa należąca, pow. gdański, przy granicy pow. kartuskiego, nad rz. Radunią, która tu 3 hamernie żelaza i stali i 1 młyn wo-

dny obraca, na bitym trakcie kościersko-gdańskim, przeszło 2 mile od Gdańska. Parafia Prągowo, poczta Lublewo. Urocze położenie w wąskiej dolinie między górami. Radunia czyni tu liczne zakręty i wodospady. Lubownicy pięknej natury często zwiedzają tę osadę. Domy porządnie zabudowane. 2.) **K.** *Górne*, niem. *Ober-Kahlbude*, folw. i wś, pow. kartuski, przy bitym trakcie kościersko-gdańskim, w powiecie gdańskim, nad strugą Reknicą, która tu do Raduni wpada i młyny obraca. Wś ta jest 246' npm. wyniesiona; pomimo to najniższe ma położenie ze wszystkich osad powiatu. Z wybudow. Podwidlino liczy obszaru mr. 767, kat. 149, ew. 145, dm. 24, gbur. 3, zagr. 12. Od gdańskiej dolnej Kolbudy tylko mostem odłączona. W miejscu jest szkoła katol. i ewang., parafia Prągowo, poczta Lubielewo; odleg. od Kartuz 3 mile. Znaczny przemysł, mianowicie w młynach i hamerniach: hamerni żelaza i stali jest tu 4, młyny 2, cegielnia 1, piec do wypalania wapna 1. R. 1395 mistrz w. krzyżacki Konrad von Jungingen darował tę wieś wraz z pobliskiem Bielkowem (Gr. Boelkau) klasztorowi w Kartuzach na własność; w Bielkowie było wtedy włók 45, w Kolbudach 5 i młyn wodny. Mieszkańcy mieli być wolni od wszelkich ciężarów i zaciągów krzyżackich. Do młyna obowiązane były posyłać wioski krzyżackie Lubielewo, Kowal i Żuławka, tak jak przedtem było. R. 1399 konwent wydał wieś K. osadnikom w Bielkowie prawem chełmińskiem: mają stąd brać dla siebie szarwarki, kary i inne obowiązki, a klasztorowi corok dawać za to 3 m. R. 1670 osadnicy tutejsi dają ze wsi K. czynszu zł. 3 gr. 10, z hamerni zł. 13 gr. 10, oprócz pewnej ilości żelaza. Po okupacyi rząd pruski zabrał te dobra klasztorowi. R. 1784 d. 25 marca wydał wś i folw. w wieczystą dzierżawę osadnikom. R. 1778 i 1799 zostawił przywilej zagrodnikom. *Ks. F.*

Kolbuszowa 1.) miasto powiat. w Galicyi, leży w okolicy lesistej i piaszczystej, nad rzeką t. n., ma dosyć duży staw i jest dokoła otoczone sosnowemi lasami. Schludne miasteczko jest zabudowane przeważnie drewnianemi dworkami, bielejącemi śród zieleni pięknych sadów i ogrodów; dlatego wygląda jakby oaza w środku piaszczystej pustyni. Prócz murowanego kościoła w stronie zach. mta, zwracają na siebie uwagę ładne zabudowania większej posiadłości, dalej w stronie południ. strzelnica, prochownia, browar piwny, cegielnia, a na nieco wzniesionem miejscu wiatrak. W XVII w., opowiada Kuropatnicki w swej Geografii Galicyi, był tu sławny pałac pięknej struktury, cały z drzewa na żelaznych sztybrach, kutych przez miejscowych ślusarzy, który z czasem podupadł i został w końcu rozebrany z rozkazu Jerzego hr. Tyszkiewicza. Tutaj odbyła się sławna tranzakcya kolbuszowska w 1753 r. to jest rozdarowanie dóbr ordynacyi ostrogskiej przez ostatniego ordynata Janusza Aleksandra księcia Sanguszkę, marsz. litew., która stała się w pewnym rodzaju kwestyą narodową, wywołała bowiem mnóstwo sporów i procesów, zakłóciła kilka sejmów, aż wreszcie została zatwierdzona konstytucyą z r. 1766. Znajdował się tutaj także obronny zamek, zburzony w 1769 r. przez konfederatów barskich. Więcej ma jednak rozgłosu to mczko z powodu przemysłu swych mieszkańców; jestto bowiem osada rękodzielnicza ślusarzów, stolarzów, kołodziejów i tokarzy, którzy dawniej handel prowadzili swym towarem po całej Galicyi, Polsce i Litwie. Ich wyroby, mianowicie stoły, łóżka i skrzynie zwróciły uwagę podróżującego po Galicyi w 1804 Rohrera (Bemerkungen auf einer Reise durch Galizien), który sądzi, że mogliby wykonywać daleko piękniejsze przedmioty, gdyby mieli stosowne wzory. Wobec konkurencyi stolarzów w większych miastach, i szczególniej wiedeńskich fabryk, a więcej jeszcze dla braku taniego i szybkiego transportu ograniczył się ten przemysł na wyroby zastosowane do potrzeb włościan i na drewniane naczynia; mimo to jednak pozostała Kolbuszowa tem czem była; liczy 3262 mk., z których 151 mieszka na obszarze większej pos. Pod względem zaś religii jest 1275 rzym.-kat. i 1987 izrael. K. jest siedzibą starostwa i urzędów z nim połączonych, rady powiatowej i sądu powiatowego, ma szkołę ludową 4roklasową i aptekę. W K. mieszka stale 2 doktorów medycyny i 2 chirurgów. Przez mczko prowadzi gościniec z Rzeszowa do Baranowa i Tarnobrzega, a prócz tego z miasta wiedzie drugi gościniec na zachód do Raniszowa. K. była częścią ordynacyi ostrogskiej, następnie książąt Lubomirskich, obecnie większa pos. jest własnością Zdzis. hr. Tyszkiewicza. Obszar więk. pos. ma 279 mr. roli, 93 m. łąk i ogr., 33 mr. pastw. i 10 mr. lasu; posiadł. mn. 539 mr. roli, 41 mr. łąk i ogr. i 221 mr. pastw. Kościół par. murowany z r. 1312. Oprócz tego kościoła jest jeszcze kaplica p. t. św. Stanisława na cmentarzu publicznym. Parafia należy do dyec. tarnowskiej dekan. mieleckiego i ma z 13 przyłączonemi miejscowościami 9616 rzym.-katol. i 1987 izrael. Dwa przedmieścia noszą nazwy: Kończówka albo Kłodniczówka i Podosobnia. W Okolicach Galicyi, str. 99, podaje M. Stęczyński opis i rysunek z południowej strony K. Przywilej nadany miastu w r. 1690, zob. w Dod. do Gaz. Lwow., 1861, Nr. 25. Zob. także „Powiat Kolbuszowski" w Wędrówkach po kraju, Hołowkiewicza: Przewodnik nauk. i liter., 1878, str. 211. Powiat kolbuszowski rozciąga się w piaszczystych równinach, graniczy na zachód z pow. mieleckim, na południe

z ropczyckim i rzeszowskim, na wschód z łańcuckim, a na północ z tarnobrzeskim i nisieckim; ma 8.7586 miriametr. przestrzeni i 63866 mk. w 65 osad. a 61 gminach katastralnych. Do powiatu należą 2 sądy pow. w Kolbuszowy i Sokołowie. 2.) K. *dolna* (z Łowczówskiem i Leśnictwem), wś, w pow. kolbuszowskim, 2 kil. na północ od mczka, ma 1258 mk. rzym.-kat. Więk. pos. Z. hr. Tyszkiewicza, ma obszaru 181 mr. roli, 14 mr. łąk i ogr., 40 mr. pastw. i 20 mr. lasu; mn. pos. 881 mr. roli, 168 mr. łąk i ogr., 203 m. pastw. i 13 mr. lasu. Ta wś ma kasę pożyczkową gminną z kapitałem 997 zł. r. 3.) K. *górna* (z Sędziszówką i Wojkowem), wś w pow. kolbuszowskim, 2 kil. na południe od mczka, ma 1619 mk. rz.-kat., szkołę ludową 1-klasową, kasę pożyczkową gminną z kapitałem 1195 zł. r., a na obszarze więk. pos. gorzelnię. Więk. pos. Zd. hr. Tyszkiewicza ma obszaru 570 mr. roli, 64 mr. łąk i ogr. i 69 mr. pastw.; mn. pos. 1606 mr. roli, 274 mr. łąk i ogr., 429 mr. pastw. i 49 mr. lasu. Obiedwie wsie ciągną się wzdłuż gościńca i należą do parafii rz.-kat. w mczku K. *Mac.*

Kolbuszówka, rz., wytryska w Kolbuszowej górnej, w pow. kolbuszowskim, przepływa wś Kolbuszową górną w kierunku płnc.-zach.; na granicy z Kolbuszową przyjmuje z lewego brz. potok Nil; przepływa środkiem Kolbuszową w kierunku płnc., a w końcu w kierunku płn.-zach. przerzyna obszar Kolbuszowej dolnej i na obszarze gm. Zarębków uchodzi z prawego brzegu do Olszańca. Długość biegu 8 kil., wody łączne. *Br. G,*

Kolby, ob. *Jemielite-K.*

Kolcen, *Koltzen*, mczko w pow. ryskim, gubernii liflandzkiej, st. poczt. na trakcie z Rygi do Wenden.

Kolconów, potok nieznaczny, w obr. gm. Matyaszowiec, w hrabs. spiskiem, wypływa z pod góry, Niżnym Hardenem zwanej, w Magórze spiskiej; płynie na wschód i w Matyaszowcach uchodzi z lew. brz. do Kowniny po 3 kil. biegu. Od północy rozciąga się nad potokiem wzgórze Rawuszka (724 m.), a od południa Suchy Las. *Br. G.*

Kolcs-Hoszszumeszö (węg.), ob. *Dluhi Kolczowske.*

Kolczwa, węg. *Kolcsva, Kolcso*, niem. *Koltsch*, wś w hr. spiskiem (Węgr.), kościół katolicki filialny, 383 mk. *H. M.*

Kolczyce, dwie wsie bliskie i folw., w pow. nowogródzkim, w gm. szczorskiej, nad rzeczką Rutą, w miejscowości wzgórkowatej, obfitującej w glinę. Stare K. mają osad 28, Nowe K. os. 11. Folw., własność Chreptowicza, należy do domin. Szczorse; z powodu braku łąk i nawozu ulepsza się wyłącznie mączką kościaną i ma owczarnię w porze letniej na pastwisku. W K. administrator Szczors Ferdynand Fiszer, odkrywszy glinę garncarską, założył fabrykę drenów na wielką skalę. Szczegółowa wiadomość w „Gazecie Rolniczej" w r. 1880. Ob. Nr. 40—42. *Al. Jel.*

Kolczyn 1.) wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Rybitwy. Jest tu binduga do spławu drzewa. W 1827 r. było tu 24 dm., 198 mk., obecnie 139 mk. Piękna oranżerya i cieplarnia. 2.) K., wś, pow. sierpecki, gm. Lisiewo, par. Gozdowo, odl. o 18 w. od Sierpca, 17 dm., 136 mk., 532 mr. gruntu, 15 mr. nieuż., w tem 480 mr. ziemi folw., 56 włośc. W opisach dawniejszych odróżniano Kolczyno małe i K. wielkie; 1sze w 1827 r. miało 12 dm., 76 mk.; 2gie 2 dm., 10 mk. 3.) K., por. *Kołczyn.*

Kolczyno *Małe*, fol. i wś, r. 1841 pow. mławski, gm. Bożewo, par. Gozdowo, z nomenklaturą Wyskitno (podług wiadomości Tow. Kred. Ziems. z r. 1841 mają rozleg. mr. 780. Wś K. Małe osad 13, z gruntem mr. 33).

Kolczyńska Wólka, wieś, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Rybitwy.

Koldowo (dok.), ob. *Kołdów.*

Kolebki 1.) os. karczemna, pow. koniński, gm. Golina (ob.), na zach.-półn. od Konina, odleg. od t. m. w. 14, leży przy szosie poznańskiej, ludn. 19. 2.) K., kol., pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Wąsosze; odleg. od Koła 29 w., posiada dm. 20, mk. 165.

Kolebki al. *Kolebka*, niem. *Koliebken*, r. 1383 *Kalipke*, rycer. dobra, pow. wejherowski, nad strugą Swiliną i Pucką zatoką, w pobliżu dworca kol. żel. i traktu bitego gdańsko-żarnowskiego. Obejmuje prócz dóbr wybudow.: Cegielnia, Jägerhof, Chwarzno i Wilhelmswalde; obszaru liczą włók 57, katol. 259, ew. 154, żyd. 3, dm. 24. W miejscu jest kościół filialny do Chwaszczyna, szkoła elementarna, 1 młyn wodny, 1 papiernia, 2 hamernie, poczta Kacyk. Odleg. od Wejherowa 4 mile, od Copot 1 milę. Trzy razy w roku odbywają się tu jarmarki. K. mają piękne położenie na 114 stóp wysokim brzegu Puckiej zatoki; mianowicie chwalą uroczy widok na morze z dworskiego parku od strony groty. Z Copot, Gdańska itd. często goście zwiedzają K. R. 1383 Giesebrecht von Doldisheim komtur gdański, nadał Piotrowi z Kacu 49 włók w K., w Kacu i Kacyku prawem magdeburskiem. R. 1570 jednę połowę wsi K. posiada Przyłepski. Od roku około 1630—1657 jest posiadaczem Jakób Wejher, wojew. malborski, starosta pucki, ożeniony 1° voto z Anną Elżbietą von Greifenstein, Kynast i Trachenberg, 2° z księżną Radziwiłłówną; umarł 1657. Po śmierci jego dziedziczka Radziwiłłówna żona Lubomirskiego, podskarbiego koronnego, umarła 1665. Dwie jej córki dziedziczki wzięły mężów ze Szląska i tamże zwykle mieszkały. R. 1676 sprzedały te do-

bra Michałowi Kazim. Radziwiłłowi, który miał za żonę Sobieską, siostrę króla Jana. R. 1681 umarł Michał Kazim. Radziwiłł, a żona jego darowała K. bratu królowi Sobieskiemu r. 1685. Do dóbr tych należało wtedy oprócz K. nowo powstałe miasto Wejherowo, Rzucewo, Osłanino, Śmiechowo, Pętkowice, Błądzikowo, M. i W. Stachowo, Żelistrzewo, Sobieszyn, część Gowina Nowego dworu, Beki i węgornia zwana Łosośnia. Król Jan często przebywał w tych dobrach. R. 1696 po śmierci króla Sobieskiego przeszły na żonę jego Maryą Kazimierę i ich syna królewicza Aleksandra Sobieskiego. Królowa z synami często przemieszkiwała w pięknie położonych K. Po śmierci Aleksandra przypadły K. z jedną częścią dóbr podziałem bratu jego Jakóbowi Ludwikowi, drugą połowę dostał brat Konstanty. R. 1720 Jakób Ludwik Sobieski sprzedał K. Piotrowi Jerzemu Przebendowskiemu, wojew. liwońskiemu, star. puckiemu, który za żonę pojął Urszulę Potocką; umarł 1755. Syn jego hr. Ignacy Franciszek Przebendowski, star. pucki, sprzedał K. razem z innemi dobrami kuzynowi swemu hr. Józefowi Przebendowskiemu za 521,147 fl. R. 1757 Józef Przebendowski nowy murowany kościół tu zbudował swoim kosztem; nadto zamyślał sprowadzić tu oo. kapucynów albo reformatów, którym klasztor także już zaczął budować; dla różnych przyczyn jednak szlachetne te zabiegi nie doszły do skutku; umarł r. 1775. Majątek odziedziczyła żona baronesa Kleistówna. R. 1782 na subhaście nabył K. bar. Aleksander von Gibsone, konsul angielski w Gdańsku, po którym znowu je kupił Otto von Keyserling r. 1796. Dotąd znajdują się piękne te dobra w ręku niemca. Pomimo utraty dóbr swoich, zdaje się, że Przebendowscy mieszkali jeszcze nadal w K. Roku 1789 Ignacy Przebendowski, wojew. pomorski, jenerał polski, utrzymywał domową kaplicę w K. Ob. dr Prutz, Gesch. des Kreises Neustadt. Z dyecez. szemat. wyjmujemy: kościół w K., tytułu św. Józefa, patronatu prywatnego, obecnie (r. 1867) dziedzica von Bethe; przy nim jest szpital dla 4 ubogich i bractwo św. Józefa. Do kościoła należą wsie: Kolebki, Chwarzno, Grenzfliess i Janowo. Szkółka katolicka w K. liczyła 28 dzieci katol. *Ks. F.*

Kolebki, folw., pow. ostrzeszowski; 4 dm., 62 mk., należy do dom. Bobrowniki.

Kolebki, *Kołybki*, ob. *Kołybki.*

Kolechowice, wś i folw., pow. włodawski, gm. Tyśmienica, par. Ostrów; posiada cerkiew paraf. b. unicką. W 1827 r. było 67 dm., 398 mk.; obecnie 68 dm., 530 mk. Cerkiew paraf. w b. dekan. parczewskim drewniana, erekcyi niewiadomej, ma przywilej Jana III z r. 1693. Folw. K. rozległy mr. 2453; grunta orne i ogr. mr. 615, łąk mr. 366, lasu mr. 831, zarośli mr. 588, wody mr. 5, nieuż. i place mr. 49, bud. z drzewa 25; pokłady torfu. Wś K. osad 74, z gruntem mr. 1803. *Br. Ch.*

Kolecin, ob. *Kolęcin.*

Koleciszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 4 okr. adm., o 25 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katolików (1866).

Koleciszki, wś, pow. szyłokarczemski, o 13 kil. na wschód od Szyłokarczmy, siedziby władz powiatowych, dokąd droga bita; nad granicą rosyjską, w okolicy piaszczystej; mk. 110, wszyscy ewan. po litewsku mówiący, umieją jednak po większej części i po niemiecku. Agentura pocztowa i omnibus do Szyłokarczmy.

Koleczkowo al. *Kołaczkowo*, niem. *Kolletzkau*, ryc. dobra, pow. wejherowski, nad strugą Białą, al. Zagórską. Oprócz dóbr obejmuje wybudow. Brzozowe błoto, W. i M. Marchowo, Sarnia góra i młyn koleczkowski; gburów 17, wł. 57; katol. 402, ewan. 2, dm. 33. Parafia i poczta Kielno. Odleg. od Wejherowa 2 i pół mili. R. 1617 umarł Gaspar Uberfeld, posiadacz K., pochowany z nagrobkiem w Kielnie. O wysokiej starożytności tutejszej os. świadczą cmentarzyska pogańskie ostatniemi czasy odkryte. Jedno mogilisko leży o 2 kil. od wsi, w płdn. jej stronie. Na pochyłości wyniosłego i lasem pokrytego wzgórza, ziemian Górskiego, Halnema i Parchona, widać kilkanaście mogił kamiennych, porosłych drzewami. Na inne cmentarzysko natrafiono w samym środku wsi, na posiadłości ziemianina Płacka, przy zakładaniu fundamentów do budynków gospodarskich. Odkopano i zniszczono wtedy kilkadziesiąt grobów skrzynkowych; tylko jedna urna ocalała, która się znajduje w muzeum Towarz. nauk. w Toruniu. Ob. mapę archeol. Prus zachodnich p. Ossowskiego str. 26 i 60.

Koleczkowski młyn, niem. *Kolletzkauer Mühle*, włość z młynem, ną strudze Zagórskiej albo Białej zbudowanym, pow. wejherowski, należy do gminy Koleczkowo. *Ks. F.*

Koledańce, wieś rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 50, od Ejszyszek 18, dm. 4, mk. katol. 42 (1866).

Koledycze, wieś, powiat wołkowyski, na wschód od Rossi.

Koledyno, st. poczt. w gub. twerskiej, pow. zubcowskim, o 17 w. od m. Staryce.

Koledzicze, wś w pow. mińskim, o milę od Mińska w stronie wsch., w gm. siennickiej, tuż obok kolei żelaznej libawsko-romneńskiej, w glebie dobrej położona, ma osad włóczn. 22.

Koleja, porównaj tom I, 859.

Kolejka, niem. *Heine*, kolonia, pow. wielkostrzelecki, o 20 kil. od W. Strzelc, nad granicą pow. lublinieckiego, założona 1824 r. przez hr. Renarda; par. Szczedrzyk; 46 bud., 22 dm., 200 mk., w tem 9 ew., 21 osad, 105 mr. rozl.

Kolejowce, wś włośc., pow. wilejski, 10 dm., 122 mk., z tego 71 praw., 51 kat. (1866).

Kolembród al. *Królówbród*, wś i folw., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komorówka. Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej, b. par. unicką, szkołę początkową; liczy 70 dm., 621 mk. i 4905 mr. obszaru. W spisie wsi z r. 1827 nosi jednę tylko nazwę Królówbród (ob); był wtedy wsią rząd. i miał 79 dm., 521 mk. Par. niewiadomej erekcyi; Jan III nadał jej grunt; filia Komaszki,

Kolemczyce, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Kolemczyce. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej; b. par. unicka dekan. chełmskiego.

Kolemka, ob. *Kołomla*.

Kolence (?), ob. *Iwanków*.

Kolend..., por. *Kolęd...*

Kolendziany al. *Kolędziany* (z Łopatówką), wś, pow. czortkowski, o 15 kil. na płdn.-wsch. od Czortkowa, przy gościńcu kraj. borszczowsko-czortkowskim, w żyznej okolicy galicyjskiego Podola. Przestrzeń dworska 2231 mr., w tem 1033 mr. lasu; włośc. 1031 mr.; ludn. rz.-kat. 257, par. Jezierzany oddalone o 8 kil. na płd.; gr.-kat. 997, paraf. w miejscu, dekan. skalski, dyec. lwow. Cerkiew unicka pod wezwaniem św. Mikołaja, kaplica rzym.-kat. obrządku, w której odprawiane bywa nabożeństwo. Szkoła fil., kasa pozycz. gminna z kapit. 1450 złr. Gorzelnia, młyn wodny. Kolędziany zapisane są w geografii królestw Galicyi i Lodomeryi z r. 1786, napisanej przez Ewerysta Andrzeja hr. Kuropatnickiego (wydanie powtórne nakładem Wojciecha Manieckiego we Lwowie w r. 1858) jako miasto. Stupnicki w swoim opisie Galicyi z 1869 r. podaje, iż w Kolędzianach są ruiny starożytnego zameczyska. Baliński w Starożytnej Polsce nie wspomina o tej miejscowości. Obecnie istnieje w K. piękny pałac stojący na wyniosłej górze; miejsce to mogło być niegdyś obronne, góra bowiem dość wysoka i stroma, a dołem płynie rzeczka Niecziława; po pod górę wspina się bity gościniec. Gospodarstwo dworskie wzorowe, chów bydła poprawnego. Urząd poczt. Dawidkowce. Właściciel więk. posiad. Kornel Horodyski. *B. R.*

Kolendzie, jez. w pow. sejneńskim, śród lasów, na zachód od wsi Pozopsie i Bryniuki, na lewo od drogi bitej z Berżnik do Bryniuk; strumień odprowadza jego wody do jez. Zopse.

Kolendzino, wś pryw. nad rz. Berezwicą, pow. dzisieński, o 50 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 31 mk. (1866).

Kolendziszki, os., pow. sejneński, gm. Wiejsieje, par. Berżniki; odl. 12 w. od Sejn, ma 1 dom, 9 mieszk.

Kolenka (?), ob. *Iwanków*, pow. radomyski.

Kolenko al. *Kolanko*, niem. *Kollenken*, wś, pow. chełmiński, na nizinach praw. brz. Wisły, obszaru mr. 615, bud. 15, dm. 14, kat. 8, ew. 92. Paraf. i pocz. Chełmno, szkoła Wymiary.

Koleschinnen (niem), ob. *Koleśniki.*

Kolesianka, w mścisławskiem. R. 1754 własność Klary z Wieliczków Poniatowskiej.

Kolesiec, wś, wymieniana w XVIII w. jako należąca do dóbr Czechowce na Wołyniu.

Kolesińce, okol. pryw., pow. lidzki, o 8 ½ w. od Lidy, miała 1866 r. 12 dm., 134 mk.

Koleśnicze, *Koleśniki*, ob.

Koleśnickie jez. przy wsi Koleśniki, połączone z jez. Duś przez rz. Dawinię, ma 4 mr. obszaru i do 3 stóp głęb.

Koleśniki, 1.) wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, odległ. 36 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 15 dm., 146 mk., obecnie 28 dm., 186 mk., folw. zaś 12 dm., 127 mk. Folw. K. al. Simno od rz. Niemna w. 14; rozl. mr. 797, grun. orne i ogr. mr. 464, łąk mr. 254, pastw. mr. 37, wody mr. 15, nieuż. i place mr. 25, bud. mur. 5, z drzewa 15. gospodarstwo 4-polowe, gorzelnia, browar piwny, młyn wodny, folusz, pokłady torfu; staw mający 8 mr. W r. 1870 od dóbr tych odłączony został folw. Posimnicze al. Boleńszczyzna, rozl. mr 136; wieś Pańkowice os. 33, z grun. mr. 1184; wś Bobrowniki os. 7, z grun. mr. 180; wś Bombieniki os. 19, z grun. mr. 799; wś Skowogule os. 30, z grun. mr. 969; wś Giłujce os. 17, z grun. mr. 797; wś Kowalczuki os. 18, z grun. mr. 717; wś Koleśniki os. 13, z grun. mr. 558; wś Komisarówka os. 24, z grun. mr. 75. 2.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Udrya, odl. 37 w. od Kalwaryi. W r. 1827 r. było tu 16 dm., 168 mk., obecnie 30 dm., 250 mk.

Koleśniki, 1.) wś rząd., pow. wileński, 6 ok. ad., o 21 w. od Wilna, 5 dm., 64 mk. kat. 2.) **K.**, zaśc. nad rz. Berezyną, pow. oszmiański, 4 okr., 36 w. od Oszmiany, 1 dm., 29 mk., z tego 20 prawosł., 9 kat. 3.) **K.**, wś rząd., pow. trocki, 4 okr. adm., 63 w. od Trok, 14 dm., 157 mk., z tego 1 prawosł., 153 kat., 3 żyd. 4.) **K.**, wś rząd., nad rz. Turejką, pow. lidzki, 5 okr. ad., od Lidy o w. 51, od Ejszyszek w. 15, dm. 20, mk. wyzn. kat. 212. Była tu kaplica kat. par. Ejszyszki. 5.) **K.**, wś gminy mikołajewskiej, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 18 w. od Dzisny, 3 dm., 31 mk. prawosł. 6.) **K.**, folw. nad jez. Ikaźń, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 83 w. od Dzisny, 2 dm., 6 mk. kat. 7.) **K.**, wś prywat., pow. dzisieński, o 48 w. od Dzisny, 1 okr. ad., 12 dm., 84 mk. prawosł. 8.) **K.**, wś, pow. słonimski, na płd.-wsch. od Mołczadzi.

Koleśniki, *Koleśnicze*, wś, pow. ostrogski, na płn. od Ostroga o 20 w. położona, na wzgórzystem miejscu nad rz. Horyniem, nied. Ożenina. Pierwotnie należała do ks. Ostrogskich. Michał Iwanowicz ks. Ostrogski starosta łucki 1503 r. jedyną swą córkę Maurę albo Marusię wydał za Macieja Jełowieckiego i dał w posagu za

nią wsie *Koleśniki*, *Stadniki* i *Ożenin*. Odtąd ta majętność zostaje w ręku Jełowieckich. Wieś ta i grunta wzgórzyste, od zachodu zakryte lasami, ku Horyniowi się zniżają i na tej nizinie roztaczają się szerokie błonia wydające bujną trawę; poza rzeką od wschodu z prawej strony wysokie wzgórze okryte lasami. Grunt glinkowaty z czarnoziemem, tłusty, wydaje obficie pszenicę, żyto i zboże jare. Do moralności włościan przyczynił się wiele przez 40 lat dożywotnik pułkownik Ratomski, człowiek ze wszech miar godny i przez wszystkich szanowany. Przekroczenia karane były tylko publicznym wstydem, moralnie prowadzącym się po śmierci stawiał nad mogiłą kamienny skromny pomnik i tych pomników na cmentarzu koleśnickim jest bardzo dużo. Wzbudził w wieśniakach wstręt do pijaństwa i w ostatku doprowadził do tego, że chociaż 1850 r. umarł, pamięć jego szanują, starcy czule o nim wspominają i dalej prowadzą młode pokolenia wytkniętym przez swego dobrodzieja wzorem. Wieś ma cerkiew fil. Wspaniały był niegdyś ogród botaniczny i kaplica kat. parafii Tajkury. K. należą do 2-go okr. polic., gminy Bukryn. *Z. Róż.*

Koleśniki, folw. i leśniczówka w Majdanie starym, pow. Kamionka strumiłłowa.

Koleśniki, niem. *Kolleschnicken*, w dok. *Coleschnicken*, *Koleschinnen*, *Pohybel*, wś, pow. łecki, st. p. Kalinowo, przez osadników polskich i litewskich założona. R. 1468 Walter Kiekierzyc, wójt łecki, sprzedaje Jerzemu i Janowi Litwinom jednę służbę na Pohyblu. Tenże sprzedaje Janowi Ruskiemu i Grzegorzowi Litwinowi 2 służby tamże. Ob. Kętrz., Ludn. polska str. 450.

Koleśnikowo, 1.) wś włość., pow. wilejski, o 49 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 1 dm., 3 mk. prawosł. 2.) K., wś włośc. tamże, 5 dm., 41 mk. prawosł. 3.) K., zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 33 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 14 mk. kat. (1866).

Koleśnikowszczyzna, wś, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 42 w. od Oszmiany, 6 dm., 52 mk., z tego 12 prawosł., 40 kat. (1866).

Kolesowa, folw. do Chodorowa, pow. bobrecki.

Koleszyszcze, ob. *Kaniów*, tom III, 813.

Koletańce, wś włośc., nad rz. Solczą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 55, od Ejszyszek 19, dm. 8, mk. kat. 42. (1866).

Koletkiszki, wś, pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Ilgowo. W r. 1827 było tu 2 dm., 20 mk. Nie zamieszczone w spisie miejs. gub. suwal. z r. 1878.

Koletnik, jez., w pow. sejneńskim, w pobliżu jezior Gremzdy, Gremzdel, Jegliniec, ma 10 mr. obszaru.

Kolewe (niem.), al. *Cholewa*, młyn wodny do Dziadowej Kłody, pow. sycowski.

Kolęcin, 1.) folw., pow. opatowski, gm. Czyżów, par. Sobótka (ob.); rozl. mr. 424, grun. orne i ogrody mr. 401, łąk mr. 6, nieużytki i place mr. 17, bud. mur. 1, z drzewa 3, płodozmian 4-polowy. Folw. ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Wygoda. 2.) K., os., pow. opatowski, gm. Czyżów szlachecki, par. Sobótka, o 23 w. od Opatowa, 1 dm., 11 mk., 1 mr. 3.) K., os., pow. opatowski, gm. Czyżów szlach., par. Czyżów, odl. 25 w. od Opatowa, 1 dm., 11 mk., 1 mr., należy do dóbr Pisary.

Kolęd..., ob. *Kolend....*

Kolęda, niem. *Kollande*, wś, pow. mielicki na Szlązku, par. Strzebicko, nad rz. Białką, przy drodze z K. do Sulmierzyc. P. Wierzbiński, wikaryusz z Sulmierzyc, rozkopał tu ciekawe „żale“ i znalazł w nich kilka urn szczególnego kształtu, łzawnicę i bransoletę (złotą?).

Kolędy, przys. Reklińca, pow. żółkiewski, w płn. stronie obszaru.

Kolędzice, ob. *Kolądzice.*

Kolędzin, ob. *Jadwisin.*

Kolędzin, ob. *Koladzino.*

Kolędzin, ob. *Budziszewo* i *Kołędzin.*

Koliba mała, szczyt i góra lesista, na granicy gm. Pasiecznej w pow. nadworniańskim, z gm. Maniawą w pow. bohorodczańskim; ponad potokiem Buchtowcem, na północ od niego, pod 48° 36′ 25″ płn. sz. g. a 42° 10′ wsch. dłg. g. (Ferro). Wzn. 1020 m. npm. *Br. G.*

Koliba Podkrywańska, ob. *Hibica-wierch.*

Kolibabińce, wś, pow. winnicki, nad rz. Pikówką, gm. i par. Pików; 122 dm., mk. 860, ziemi włośc. 1030 dz., dwor. 763; cerkiew św. Dymitra z 890 par. i 68 dzies.; własność hr. Alfreda Potockiego.

Kolibki, ob. *Kolébki.*

Koliby, przys. Żywca w stronie wschodniej 294 mk.

Koliebken (niem.), wś, pow. wejherowski, ob. *Kolébki.*

Kolimagi, wś, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno. W 1827 r. było tu 13 dm., 98 mk.

Kolin, dawna nazwa m. pow. Kolno.

Kolin, niem. *Kolline*, folw. do Gohlau, pow. nowotarski na Szlązku.

Kolińce, wś, nad rzeczką Tłumacz, pow. tłumacki, oddalona od Tłumacza 2 klm., od Stanisławowa 16 klm., od Tyśmienicy 8 klm. Poczta i st. telegr. w Tłumaczu, st. kol. żel. Ottynia lub Stanisławów; przestrzeń większej i mniejszej posiadłości roli 1402 mr., łąki mr. 152, ogr. mr. 8, pastw. mr. 12, lasy mr. 327, nieuż. mr. aust. 62. Ludności razem 1107, a ta dzieli się: rz.-kat. 78, gr.-kat. 983, ormianów 1, izr. 45. Co do języka mówi polskim 107, rusińskim 1000. Parafia rz.-kat. w Tłumaczu, r. gr. w Hryniowcach, a w miejscu jest filia; cerkiew drewn., dek. tłumacki. Gleba z wscho-

dniopołudniowej części czarnoziem, zaś w zachodniopołudniowej części popielica, w obu częściach nieprzepuszczalna, lecz urodzajna; pszenica, żyto, jęczmień i kukurydza udają się dobrze. Las mieszany, przeważnie grabina. Szkoła parafialna. Niegdyś tu był wielki staw i młyn, lecz został spuszczony, a grunt po części na łąkę, po części na rolę zamieniono. Od wschodniej strony na górze widnieje zdala kopiec czyli mogiła wielkich rozmiarów. Kolińce należały niegdyś do Karśnickich, później w spadku przeszły na Łysakowskiego, tenże sprzedał Dobrowolskiemu. Obecnie ten majątek wskutek podziału familijnego został podzielony na dwie części. Właścicielami są Zenon Dobrowolski i Stanisław Bykowski.

Koliniany, ob. *Jurbork*.

Kolińcz, niem. *Kollenz*, ryc. dobra, pow. starogródzki, w lesistej okolicy nad Wierzycą, która tu młyn donośny i tartak obraca. Obejmują z wybudow. Brunoswalde i młynem kolinckim obszaru mr. 2376; kat. 146, ew. 45, dm. 13. Parafia Jabłowo, szkoła w miejscu, poczta Starogród, dokąd odległość wynosi $^{3}/_{4}$ mili. R. 1388 Konrad Zollner von Rotenstein, mistrz w. krzyżacki, nadał wiernemu Tesławowi a Bonin na dziedziczną własność prawem chełmińskiem 120 włók w miejscu, które Kalensch nazywają. Synowie jego po śmierci ojca mają poczynić działy z tych dóbr, także i dla sióstr, jakie będą chcieli. Jeśliby zaś Tesław synów nie miał, wtedy córki dobra odziedziczą, ale dla ich córek prawo spadkobierstwa ustanie, tylko inni krewni męzcy dobra wezmą. Młyny, hamernie itd. może założyć Tesław w swoich dobrach. Za to pełnić nam będzie 2 służby wojenne zbrojno na koniu, do budowy zamków itd. pomoże, od włóki da owsa poł korca ,,illius avenae, quam mulierum nominant.'' Jeśliby Tesław jednę część posiadłości (unam de villis) odprzedał, winien pieniądze otrzymane obrócić ,,ad bona immobilia in ordine sita''. Następcy jego dopiero mają wolność sprzedania i zamiany dóbr jak chcą. Ob. odpisy Dregera ręk. w Peplinie.

Kolinocz, ob. *Kolnowce*.

Kolisze, attyn., pow. warszawski, gm. Blizne, par. Żbików; ob. *Gołąbki*.

Koliszowy, wś i folw., pow. konecki, gm. Ruda-Maleniecka, par. Bedlno, odl. 10 w. od Końskich. W r. 1827 było tu 34 dm., 263 mk., obecnie 51 dm., 450 mk., 652 mr. ziemi włośc. i 53 mr. dwor. W 15 w. dziedzicem był Strzembosz h. Wieniawa (Dług. I, 352).

Kolitycze, okolica zasiedlona szlachtą, w pow. nowogródzkim, nad rzekami Czerniawką i Brzozką, w obrębie gminy wereskowskiej, o w. 3 na zachód od Wereskowa i tyleż od brzegu Niemna, w dogodnej miejscowości położona, ma osad 16. *A. Jelski.*

Kolityszki, zaść. rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 37 w. od Święcian, 1 dm., 11 mk. kat. (1866).

Koliże, zaść., pow. wileński, 3 okr. adm., o 64 w. od Wilna, 2 dm., 16 mk. kat. (1866).

Kolkarags (łot.), ob. *Domesnez*.

Kolkau (niem.), dobra, pow. wejherowski, ob. *Kolkowo*.

Kolkeim (niem.), folw., pow. rastemborski, st. p. Barciany.

Kolkowo (niem.), *Kolkau*, ryc. dobra, pow. wejherowski, w pobliżu jez. Piaśnicy i granicy pomorskiej, zajmuje włók 100; kat. 79, ew. 106, dm. 10. Parafia Żarnowiec, szkoła w miejscu, poczta Gniewin. Odległość od Wejherowa $2^{3}/_{4}$ mili, lasu mr. 144, cegielnia, piec do wypalania wapna.

Kolkwitz (niem.), ob. *Golkojce*.

Koll..., por. *Kol*....

Kollacken (niem.), ob. *Kołaki*.

Kollakischken (niem.), al. *Eichenfelde*, os. pow. piłkalski, st. p. Szyrwinty.

Kollande (niem.), ob. *Kolęda*.

Kollanowitz (niem.), ob. *Kolanowice*.

Kollas, os., pow. krotoszyński; 1 dm., 6 mk., należy do wsi *Lipowiec*.

Kollat (niem.), pow. brodnicki, ob. *Kolat*.

Kollatischken, *Kohlau* (ob.).

Kollazin (niem.), os., pow. kwidzyński, ob. *Kołacin*.

Kolleczkau (niem.), ob. *Koleczkowo*.

Kollenken (niem.), os., pow. chełmiński, ob. *Kolenko*.

Kollenz (niem.), ob. *Kolińcz*.

Kolleschnicken (niem.), pow. łecki, ob. *Kolesniki*.

Kolleschen (niem.), *Kolletzisken* al. *Chatoull-Starost*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kolletzischken.

Kolleszisken (niem.), al. *Starosten*, wś, pow. olecki, st. p. Wielitzken.

Kolletzischken (niem.), ob. *Koleciszki*.

Kolletzkau (niem.), wś, pow. wejherowski, ob. *Koleczkowo*.

Kolletzkauer Mühle (niem.), ob. *Koleczkowski młyn*.

Kolletzko (niem.), ob. *Kółeczko*.

Kollige (niem.), ob. *Kuligowo*, folw., pow. babimoski i *Babimost*.

Kolline (niem.), ob. *Kolin*.

Kollings (niem.), folw., pow. morąski, st. p. Reichau.

Kollm (niem.), ob. *Kholm* i *Kholmc* (łuż.).

Kollmen (niem.), ob. *Kholmc*.

Kollodzeygrond (niem.), ob. *Kołodziejgrąd*.

Kolloginnen (niem.), posiadłość z młynem, pow. ządzborski, ob. *Kołowin*.

Kollosomp (niem.), pow. sztumski, ob. *Kołoząb*.

Kollotzek (niem.), ob. *Kołaczek*.

Kollpacken (niem.), ob. *Kołpaki*.

Kolm (niem.) 1.) wś, pow. licbarski, st. p. Liewenberg. 2.) **K.**, folw., pow. welawski, st. poczt. Welawa.

Kolmaga al. *Kulmaga*, *Kołmaga*, folw., pow. kwidzyński, przy trakcie bitym do Kwidzyna, przeszło ćwierć mili od st. dr. żel. Czerwińsk. Ma 606 mr. obszaru, 13 bud., 5 dm., 66 kat. 4 ew. Paraf. Pieniążkowo,. szkoła Czerwińsk, poczta Mała Karczma. R. 1700 dziedzic Maciej Pstrokoński, kaszt. spicymirski. *Kś. F.*

Kolmar *in Posen* (niem.), ob. *Chodzież*, miasto powiatowe.

Kolna, ob. *Jahorlik.*

Kolna, grupa domów z polaną śródleśną w obrębie gm. Rycerki górnej, w pow. żywieckim, nieopodal granicy Galicyi i Węgier.

Kolna (dokum.), rz. niedaleko Leżajska (ob.).

Kolneński powiat, ob. *Kolno.*

Kolnica, 1.) wś i folw., pow. kolski, gm. i par. Brudzew; odl. od Koła w. 15. Wś ma dm. 11, mk. 74; folw. ma dm. 3, mk. 61. W 1827 r. było tu w ogóle 17 dm., 79 mk. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 252. Folw. Kolnica rozległy mr. 372, grunta orne i ogrody mr. 331, łąk mr. 27, nieużytki i place mr. 14. Bud. mur. 3, drew. 6. Płodozmian 6-polowy. Wiatrak, w niektórych miejscowościach pokłady torfu. Folwark ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Brudzew (ob.). 3.) **K.**, wś i folw., pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Studziennica. Leży śród błot i lasów puszczy augustowskiej, na południe od jez. Sajno. Odl. 8 w. od Augustowa. K. wś ma 76 dm., 712 mk.; folw. 9 dm., 107 mk. W 1827 r. liczono w ogóle 54 dm., 338 mk. Istnieje tu szkoła początkowa, lud wiejski trudni się płóciennictwem. Folw. Kolnica z jeziorem Kolno, nomenklaturami: Czarnucha, Komoszówka, rozległy mr. 1471, grunta orne i ogrody mr. 378, łąk mr. 358, pastw. mr. 43, lasu mr. 87, wody mr. 488 nieużytki i place mr. 117. Bud mur. 6, drew. 10. Płodozmian 4-polowy, pokłady torfu, cegielnia. Jezioro Kolno ma mr. 488, stanowi znaczny dochód z rybołówstwa. Dobra te powstały z oddzielenia od dóbr Wigry. Gm. K. liczy 3580 mk., rozległości 12231 mr., s. gm. ok. I i st. p. m. Augustów o 8 w. Gorzelnia 1, szkół począt. 2. W skład gm. wchodzą: Białobrzegi, Borsuki, Bór, Czarnucha, Czarny bród, Gliński, Grabowy grunt, Kolnica, Komorniki, Komoszówka, Lejzerówka, Naddawki, Netta wś i folw., Obuchowizna, Osowy grunt, Polki, Ponizie, Promiski, Sajenek, Świderek, Świernisko, Twardy-róg i Wizgi.

Kolnica, okolica szlach., pow. rossieński, par. chwałojńska.

Kolnice, 1.) osada, pow. pleszewski, 1 dm., 12 mk., wszyscy kat., 3 analf. Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Nowem Mieście (Neustadt an der Warthe) o 5 kil. 2.) **K.**, niem. *Kolnitz*, folw., pow. pleszewski, 7 dm., 107 mk.; należy do dom. Klęka.

Kolniczanka, rzeczka, bierze początek z bagien między wsią Długie i Kolnicą, w pow. augustowskim, wpływa od południa pod Rudą Tomaszowską do jeziora Kolno, a wyszedłszy z niego płynie na zachód pod Obuchowizną i wpada z lewego brzegu do Netty i kanału augustowskiego przy 3-ej szluzie. Długa 5 wiorst. *J. Bliz.*

Kolniczki, wś, pow. pleszewski; 18 dm., 138 mk., 7 ew., 131 kat.; 41 analf. Kościół par. dek. nowomiejskiego. Pocz., tel. i st. kol. żel. w Nowem-Mieście o 6 kil. K. należały pierwotnie do Kolnickich z Kolniczek; drugą rodziną t. n. byli Kolniccy z Kolna. W XVII w. właścicielami byli Rozrażewscy, następnie Grabscy. Kościół kolnicki aż do r. 1661 tworzył oddzielną parafią; w tym roku wcielono go do parafii nowomiejskiej; dopiero od r. 1830 znowu jest parafialnym. *M. St.*

Kolnik, niem. *Kohling*, włośc. wś, pow. gdański, w równem i żyznem położeniu w pobliżu żuław, na bitym trakcie gdańsko-tczewskim, ćwierć mili od stacyi kol. żel. w Pruszczu. W miejscu szkoła i cegielnia. Parafia Miłobądz. Obszaru liczy mr. 2318, kat. 22, ew. 211, dm. 31. Odległość od Gdańska 3 ¼ mili. Do wsi należy znaczny folw. i wybudow. Nicponia (Eulenkrug). R. 1570 wś ma nazwę Kulinko, posiadacz wtedy jakiś Konarski. R. 1789 Adam Pałubicki, kapitan pruski.

Kolniki, wś w pow. borysowskim, w gm. jurewskiej, ma osad 10; miejscowość lesista.

Kolnino, wś nad jez. t. n., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele. Odl. 26 w. od Maryampola. W 1827 r. było tu 20 dm., 172 mk., obecnie 35 dm., 306 mk. Należała do dóbr Iwaniszki (ob.)

Kolnino albo *Kolniszki*, jezioro, pod wsią Kolnino, w pow. maryampolskim. Ma nizkie wybrzeża, od wschodu tworzy obszerne błota rozciągające się do wsi Ważniszek w gm. Balwierzyszki. Obszar jeziora wynosi 36 mr. a głębokość do 45 stóp.

Kolnisken (niem.), ob. *Kolniszki.*

Kolniszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 57 w. od Wilna, 2 dm., 9 mk. kat. (1866).

Kolniszki, niem. *Kolnisken*, *Schlossberg*, wś, na pruskich Mazurach, dawniejszy pow. węgoborski, oddawna przez ludność polską zajmowana. R. 1564 Wawrz. Roch, star. węgoborski, sprzedaje Janowi Bender z Skoczów 4 włóki sołeckie za 160 grzywien celem założenia wsi dannickiej na 56 włókach, z których 4 przeznacza dla plebana; 2 lata mają wolności. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 536.

Kolno, 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Rę-

czaje, par. Poświętne. W 1827 r. było tu 15 dm., 130 mk. 2.) **K.**, kol., pow. koniński, gm. Golina, par. Kawnice. Leży na płn.-zach. od Konina, odl. od t. m. w. 9 ½, od szosy proznańskiej w. 1 ½, od rz. Warty w. 2 ½; powierzchni 913 mr., ludn. 245. Grunt żytni, częścią łąki, podlega zalewom. Kol. ta uformowana z dawnych dóbr rządowych. W 1827 r. było tu 24 dm., 180 mk. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 235. 3.) **K.**, kol. pod m. Lądek, pow. słupecki, r. 1840 oddzielona od dóbr Ratyń.

Kolno, nad rz. Łabną, miasto pow. gub. łomżyńskiej, leży pod 53° 24' 3 szerok. i 39° 38' dług. geograf. Odl. 7 w. od komory celnej Wincenta na granicy od Prus i 27 w. od Łomży, połączone z obu powyższemi miejscowościami drogą bitą. Od Warszawy odl. 169 w. Położone śród błot, torfowisk i piaszczystych lwyniosłości w ubogiej i mało zaludnionej okolicy, na wzgórzu panującem nad rzeką, u stóp tórego rozciąga się przedmieście Łabno. Posiada kościół par. murowany, synagogę, urząd powiatowy, sąd pokoju okr., urząd miejski, stacyą pocztową i telegraf. Z zakładów przemysłowych: browar, wiatrak, dwa młyny, 30 sklepów, 18 szynków, aptekę. W 1827 r. było tu 242 dm. i 1965 mk., w 1860 r. 307 dm. (24 mur.) i 3715 mk. (2320 żyd.); obecnie 336 dm., 5358 mk. (2638 m. i 2720 k.). Do miasta należy 4047 mr. ziemi. K. pierwotnie istnieć miało w innem miejscu, nad rz. Pisią. W akcie uposażenia biskupstwa chełmińskiego z 1222 r. jest wzmianka o K. Kościół i par. erygowaną przez ks. mazowieckich przeniesiono ze starego do nowego miasta; kiedy to nastąpiło i kiedy K. zostało miastem niewiadomo, bo w 1831 r. spłonęły wszystkie akta miejskie. Obszerny kościół wzniesiony został w 1835 r. Wedle świadectwa Swięcickiego, K. nad Pisią słynęło w XVI wieku z handlu rybami (Kwart. Kłosów—str. 110). Częste pożary w XVII w. zubożyły miasto i wtedy to zapewne przeniesiono je na terytoryum okolicy szlacheckiej, Łabno zwanej. K. par. dek. kolneński 6934 dusz. Niegrodowe starostwo kolneńskie, w wdztwie mazowieckiem, w ziemi łomżyńskiej, podług lustracyi z 1620 r. składało się z miasta Kolna (ob.), z dwu wójtostw kolneńskiego i borkowskiego, z 7 młynów i różnych dochodów miejskich, które łącznie czyniły złp. 1638 gr. 19. Jak dalece zaś zostało zniszczone przez Szwedów, dowodzi cały dochód tego sstwa w r. 1673 tylko złp. 220 gr. 4 wynoszący; w r. 1771 było w posiadaniu Ignacego Badowskiego, podczaszego kolneńskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 107 gr. 17 a hyberny złp. 8 gr. 5. Dobra rządowe K. podług wiadomości z r. 1855 i 1856 oddzielone zostały od dóbr rządowych Mały Płock i składały się: z folwarku Kolno albo Czerwone, miasta Kolno, nomenklatur, osad młynarskich i leśnych: Nowa ruda, Lemany, Skroda (Szkroda) ruda, Kłyss, Zaperkowizna, Kulęg, Pasterczyk, Łabno, Turośl i Bartkowizna; wsi: Antonia, Bączki, Cherubin, Cieciory, Cieloszka, Czerwone, Dęby, Dudy nadrzeczne, Borkowo, Kulimagi, Zabiele, Dudy Gorszczyny, Dudy na puszczy, Grądzkie, Kozła, Kruszy, Łacha, Łączki, Leman, Łyse, Nowa Ruda, Piątkowszczyzna, Wyżęga, Klękor, Popiołki, Adamusy, Jaśki, Podgórze, Szablaki, Trzcińskie, Ptaki, Ptaki niższe, Ptaki wyższe, Pupki, Pupkowizna. Samule, Serafin, Smianica, Tyczek, Warwiak, Waszki, Wenecya, Wejda, Ksepka, Zimno i Zalas; jeziora: Serafin i Zachorskie. Rozległość oznaczona była na mr. 81,634. Powiat *kolneński*, gub. łomżyńskiej, utworzony został w 1867 r. z części dawnego łomżyńskiego, posiada obszaru 27,77 mil kw., graniczy od północy z Prusami i pow. szczuczyńskim, na wschód z gubernią grodzieńską, od której oddziela go rz. Biebrza, na południe z powiatem łomżyńskim, a na zachód z pow. ostrołęckim. Co do układu poziomego przedstawia on nizko położoną równinę, wznoszącą się nieco ku wschodowi i płd-wschodowi. Średnie wzniesienie nizin nadrzecznych wynosi około 300 stóp nad poziom morza, w płd.-wschodniej zaś części wzniesienia dochodzą do 400 i więcej stóp. Obszar powiatu należy w znacznej części do pasa jezior ciągnących się równolegle do brzegów Bałtyku. Rzeki Szkwa i Pisia prowadzą wody kilku jezior pruskich do Narwi. Słaby spadek rzek, obfitość wód leśnych, sprawiają wytwarzanie się leśnych błot i bagien, zwłaszcza nad brzegami Pisi i Biebrzy; najrozleglejsze znajduje się koło wsi Turośl, na zachód od Kolna; wody tych bagien odprowadza do Pisi wykopany w tym celu kanał od samej gran. pruskiej, długości do 18 w. idący na Nową Rudę do Połazi Cała północna część powiatu, dotykająca granicy pruskiej, przedstawia nizinę pokrytą lasami, bagnami, piaszczystemi wzgórkami. Na sterczących gdzieniegdzie śród błot suchszych i wynioślejszych miejscach porozmieszczały się rzadkie wioski, pozakładane przeważnie w historycznych czasach przez mazurskich karczowników, i oddalone od siebie średnio milowym promieniem. Na zachód od Kolna rozciąga się rozległy bezleśny wynioślejszy piaszczysty obszar, na którym mieszczą się tylko dwie odległe od siebie wioski Czerwone i Zabiele. Część środkowa pow. przedstawia także błotnistą, obfitą w wody okolicę, przerzniętą przez rzeki Pisię i Skrodę ze zbiornikiem wód w jeziorze Serafin. Wschodnia część powiatu pomiędzy rz. Biebrzą a Skrodą jest suchsza, wynioślejsza i stąd gęściej zaludniona. Tędy też przechodzą dwie drogi bite przerzynające powiat; szosa z War-

szawy na Łomżę do Suwałk i droga bita z Łomży do Kolna. Zachodnia połowa dróg bitych wcale nie ma. W tej wschodniej części spotykamy obszary wzniesione na 450 stóp, a niektóre punkta, jak na północ od Łomży, dochądzą do 530 stóp nad poziom morza. Uboga gleba, małe zaludnienie wynoszące 65,107 (32,633 męż., 32,474 kob.) a więc 2327 dusz na milę kw., trudne komunikacye, brak większych ognisk przemysłowych składa się na niski stopień kultury i zamożności. Ludność przeważnie złożona z włościan i drobnej szlachty; drobne i ubogie gospodarstwa nie mają środków ulepszania jałowej gleby i obracania bagnistych i piaszczystych obszarów pod uprawę. Nieliczne folwarki o wielkich obszarach nie mogą się pomyślnie rozwijać. Żyto i kartofle są głównymi produktami rolnymi. Średni wysiew żyta (w latach 1870—72) wynosił 9,000 czetw., pszenicy 1500 czetw.; zbiór zaś: żyta 40,000, pszenicy do 9,000 czetw. Pod względem kościelnym pow. K. stanowi dekanat dyecezyi sejneńskiej i składa się z 11 parafij: Burzyn, Dobrzyjałowo, Jedwabne, Kolno, Lipniki, Mały-Płock, Poryte, Przytuły, Romany, Stawiski i Turośl. Pod względem sądowym na trzy okręgi sądow gminnych: Stawiski, Mały Płock, Łyse. Pod wzlędem administracyjnym na 9 gmin: Czerwone, Gawrychy, Jedwabne, Kubra, Łyse, Mały Płock, Rogienice, Stawiski, Turośl. *Br. Ch.*

Kolno, niem. *Kulm*, 1.) królewszczyzna i gm., pow. międzychodzki; trzy miejsc. a), K., król.; b) Kamionna (Motzberg) folw.; c.) Kolno, leśnictwo, (Radewald); 15 dm., 251 mk., 116 ew., 135 kat.; 78 analf. Poczta w Kamionnie (Kaehme) o 4 kil.; telegraf w Międzychodzie (Birnbaum) o 5 kil., st. kol. żel. Drezdenko (Driesen) o 33 kil., Wronki o 35 kil. Z K. pochodzi rodzina Kolnickich, herbu Trąba. 2.) **K.**, młyn i folw.; folw. ma 195 mr. rozl.; 1 dm.; 14 mk., 8 ew., 6 kat., 4 analf.

Kolno, 1.) dok. *Colno*, niem. *Köln*, wś, pow. chełmiński, na nizinach prawego brzegu Wisły, 1 milę od Chełmna. Obszaru liczy mr. 507, bud. 34, dm. 29, kat. 18, ew. 150. Parafia i poczta Chełmno, szkoła w miejscu. Najstarszy przywilej krzyżacki pochodzi z r. 1322; r. 1222 przywilejem łowickim nadana była pierwszemu biskupowi chełmińskiemu (pruskiemu Chrystyanowi). 2) **K.**, niem. *Köllen* al. *Cöllen*, w dok. *Cölne*, wś kościelna, pow. reszelski, nad strugą bezimienną, 2 mile od Reszla, w dawn. polskiej Warmii. Oddawna własność biskupów warmińskich. Po okupacyi przez krzyżaków była ta okolica pusta, lasem zarosła. R. 1359 biskup Jan wygotował 1-szy przywilej na 100 włók lasem tu porosłych dla sołtysa Piotra Hovemana i Jana prawem chełmińskiem. Dla kościoła, który się miał budować, przeznaczył wł. 5; także młyn i karczma miały być założone. Sołtys otrzymał wł. 14, pół czynszu z karczmy, sądy małe i 1/3 od wielkich, wolną rybitwę małemi narzędziami na potrzebę w jeziorach Banze, Attere i Stirtazire. Od innych włók po 15 latach wolnych, dawali po pół marki i 2 kury. R. 1379 biskup Henryk III odjął 30 (40?) włók od wsi pierwotnej i zapisał prawem lennem jakiemuś Rapoto von Höven; później nazywano tę nową osadę Małe Kolno, a starą wieś Wielkie K., jak i dziś jeszcze zowią. R. 1403 biskup Henryk IV wydał nowy przywilej na 70 wł. w Wielkiem K. R. 1580 druga karczma założona. R. 1581 dodano młynowi 2 puste włóki. R. 1565 † prob. Andrzej Schidler, 113 lat dożył. R. 1758 bisk. Grabowski zamienił dotychczasowy tytuł kościoła Jakóba starszego na nowy, na 3 Królów. Prawo patronatu było biskupie. Po rozbiorze polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. *Kś. F.*

Kolno, ob. *Kielno* i *Koelln*.

Kolno, jezioro śród lasów i błot puszczy augustowskiej, w pow. augustowskim. Położone z lewej strony rz. Netty, w obrębie dóbr Kolnica. Ma 200 (?) mr. rozl., do 36 st. głęb., około 2 w. długie i tyleż szerokie miejscami. Brzeg północny błotnisty, nieprzystępny, woda zielona, przykrego odoru. Posiada ono podobnież podziemne połączenia z jeziorem Sajno. Przepływa przez nie rz. Kolniczanka.

Kolnowce, węg. *Kolinocz*, wś w hr. spiskiem (Węg.), nad rz. Hernadem, kościół katol. filial., 455 mk.

Kolnowice, niem. *Kohlsdorf*, r. 1534 *Kolnowitz*, wś, pow. prądnicki, par. Smice; 119 bud., 94 dm., 626 mk., w tem 6 ew.; 93 osad, 2712 mr. rozl., szkoła, wiatrak. Do K. należy folw. Hahnsvorwerk, r. 1827 od majoratu Steinau dany w dzierżawę wieczystą Kunieckiemu, 340 mr. rozl.

Kolnowice, niem. *Kohlsdorf*, gmina powiatu Freiwaldów na Szlązku austr., ma ludn. 921, szkołę ludową.

Kolnupa, ob. *Szczuwa*.

Kolodnoje, węg. *Tökes*, wś w hr. bereskiem (Węg.), kościół paraf. gr. kat., młyn wodny, lasy, 463 mk.

Kolodony, mylnie podane nazwisko wsi (ob *Dobrzelów*), zamiast Kałduny (ob.).

Kolodzeiken (niem.), ob. *Kołodziejki*.

Kolodzinigrund (niem.), os., pow. szczycieński, ob. *Kołodziejgrąd*.

Kolonia, 1.) *aleksandryjska*, wś włośc., pow. płoński, gm. Pomiechowo, par. Aleksandryjska. Odl. 36 w. od Płońska, ma 34 dm., 325 mk., 817 mr. obszaru. 2.) **K.** *nadwiślańska*, wś włośc. i os. rząd., pow. iłżecki, gm. Dziurków, par. Solec. Odl. 35 w. od Iłży, liczy 37 dm., 215 mk., 351 mr. obszaru; os. zaś ma 1 dm., 51 mr.,

należy do rządu. 3.) **K.** *paprocka*, wś włośc., pow. łaski, gm. Zapolice, ma 22 dm., 140 mk., 256 mr. obszaru. 4.) **K.** *pęcławska*, wś włośc., pow. sandomierski, gm. Górka, par. Szczeglice. Odl. 29 w. od Sandomierza, ma 34 dm., 204 mk., 327 mr. obszaru. 5.) **K.**, ob. *Horyszów-Polski*.

Kolonia, 1.) wś nad rz. Wilią, pow. wileński, 1 okr. adm., o 18 w. od Wilna, 9 dm., 80 mk., z tego 2 prawosł., 78 katol. 2.) **K.**, wś, pow. trocki, 2 okr. adm., w dobrach Kowale, 41 w. od Trok, 7 dm., 44 mk., z tego 6 prawosławnych, 4 kat., 34 wielkoros. (1866).

Kolonia, 1.) dzielnica m. pow. Sokala. 2.) **K.**, karczma na obszarze dworskim Rosenberg, pow. lwowski. 3.) **K.** *górnicza*, przys. Jaworzna, w stronie płd.-zach., pow. chrzanowski, 403 mk. *Mac.*

Kolonia, niem. *Wilhemshut*, wś, pow. kartuski, założona r. 1802 przez kolonistów z Badenu i Wirtemberga, szkoła; 1 ½ m. od Kartuz.

Kolonia nad kanałem, 1.) lit. *A.*, niem. *Kanalcolonie*, kolon., pow. bydgoski, 37 dm., 354 mk., 314 ew., 40 kat., 28 analf. 2.) **K.**-*B.*, 29 dm., 198 mk., 180 ew., 18 kat., 23 analf. 3.) **K.**-*C.*, 13 dm., 93 mk., 89 ew., 4 kat., 4 analf. Wszystkie trzy mają najbliższą pocztę i st. kol. żel. w Bydgoszczy (Bromberg).

Kolonia biskupska, niem. *Friedrichswille*, kol., pow. olesiński, par. Kościelice, o milę od Oleszna, 16 dm., 154 mk., w tem: 16 ew., 5 izr.; 28 osad, 160 mr. rozl. *F. S.*

Kolonia, niem. *Grünwalde*, wś, pow. szczycieński, st. p. Neuenburg.

Kolonie, nazwa osad drobnych, powstających z rozdzielenia większych obszarów folwarcznych na małe kilkunastomorgowe części, nabywane przez włościan albo przybyszów z niemieckich sąsiednich prowincyj. Dawniej nazywano takie wsie, złożone z drobnych osad, holendrami, rumunkami; od kilkudziesięciu lat dopiero noszą ogólną nazwę kolonij. Pod miastami większemi noszą one zwykle nazwy od pierwszych właścicieli; pod Warszawą są np. kolonie Elsnera, Ewansa, Mintra, Detkensa i t. p.; wiejskie zaś od wsi, na których gruncie powstały. *Br. Ch.*

Kolonie, Stare i Nowe, niem. *Alt* i *Neu-Koeln*, dwie wsie, pow. brzeski na Szląsku, par. Karlowice.

Kolonka, os. leśna, pow. kozienicki, gm. i par. Jedlnia, od Kozienic 21 w., 1 dm., 9 mk., 45 mr. obszaru.

Kolonowska, tak zowią dworzec dr. żel. nad rz. Małepany w dobrach Kolanowice.

Kolońszczyzna, wś, pow. kijowski, nad rz. Buczą, o 14 w. od m. Jasnogródki, mk. praw. 640, kat. 4, izr. 4. Ziemi 2307 dzies. Są tu: młyn, gorzelnia, cerkiew par., zbudowana 1778 r.; niedaleko od wsi jest długa dolina, nazywana „Hajdamacki dołżek”, w której, według legendy miejscowej, zakopane są ogromne skarby.

Kolosy, wś, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Sokolina. W r. 1827 było tu 37 dm., 271 mk. W 15 w. należały do Dobiesława Kmity kasztelana lubelskiego (Dług I, 254). Dobra Kolosy składają się z folwarku Kolosy i Kosówka, oraz wsi Kolosy. Rozległość dóbr wynosi mr. 571; folw. K. grun. orne i ogr. mr. 377, łąk mr. 43, pastw. mr. 45, nieuż. i pl. mr. 10, osada młyn. mr. 12; razem mr. 487; bud. mur. 3, z drzewa 15, płodozmian 9-polowy. Folw. Kosówka grun. orne i ogr. mr. 80, nieuż. i pl. mr. 4; razem mr. 84; bud. z drzewa 3, młyn wodny; staw, pokłady kamienia budowlanego; wś Kolosy osad 41, z gruntem mr. 217.

Kolotzek (niem.), ob. *Kołaczek*.

Kolpacken (niem.), ob. *Kołpaki*.

Kolpakowa (niem.), dobra, pow. olecki, st. p. Mieruńskie.

Kolpin (dok.), jez., ob. *Kiełpino*.

Kolpnice, niem. *Kolpnitz*, kol., pow. olesiński, par. Sternalice, o 9 kil. od Oleszna; 23 bud., 12 dm., 82 mk. kat., 11 osad, 724 mr. rozl.

Kólsk (miejscowi ludzie wymawiają także *Kölsk*), dwie wsie tego nazwiska na dolnych Łużycach, w pow. żarowskim. 1.) *Wieliki*, po niem. *Gross-Költzig*, kościół ewangielicki, szkoła początkowa. 2.) *Mały*, po niem. *Klein-Költzig*. W obu wsiach mieszkańcy starszego pokolenia mówią po serbsku, młodzież zniemczona. *A. J. P.*

Kolski powiat, ob. *Koło*.

Kolteney (niem.), folw., pow. morąski, st. p. Dzierzgoń.

Koltsch (niem.), ob. *Kolczwa*.

Koltschuetz (dok.), dziś *Kaczyce*, pow. głogowski, niem. *Katschütz*.

Koltzen, ob. *Kolcen*.

Koltzig (niem.), r. 1440 *Kalczig*, wś i dobra, pow. zielonogórski na Szląsku, ma dwa kościoły paraf. kat. i ew., hutę szklaną, folwarki: Karsch i Lunz.

Koluchów, mylnie *Kołuchów*, wś, pow. bracławski, gm. Łuka, par. r. l. Tywrów, r. gr. Dzwonicha, okr. polic. Niemirów, ma młyny wodne, las dębowy i brzozowy, 50 dm., 346 mk., 272 dzies. ziemi dwor., 547 dzies. włościańskiej. Należał do Hańskiej i Pieńkowskiej. *X. M. O.*

Kolumna, wś, os. fabr. i karczma, pow. łaski, gm. i par. Łask. Wieś liczy 6 dm., 69 mk., 8 mr., os. fabr. 4 dm., 5 mk., 30 mr., os. karcz. 2 dm., 2 mk., 2 mr.

Kolumnów, ob. *Miedziaków*.

Koluszki, wś, kol., folw. i st. dr. żel. Warsz.-Wiedeń., nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Gałkówek, par. Brzeziny, w pobliżu dróg żel. warsz.-wied. i fabr.-łódzkiej; stacya tutejsza odl. 99 w. od Warszawy, stanowi punkt oddzielenia się od dr. żel. war.-wied. linii kolei fabrycznej łódzkiej. Wieś K. ma 10 dm., 96 mk. i 173 mr. obszaru; kol. 13 dm., 228 mk., 21 mr.; os. stacyjna 4 dm., 35 mk., 5 mr.; folw. zaś 7 dm., 59 mk., 855 mr. (z 60 ornej). Do

folw. należy młyn Rochna, cegielnia i karczma w Żakowcach; ogółem 1000 mr. obszaru.

Kolwasser, strumień przy Gniewie, do Wierzycy wpadający opodal młynów, wspominany r. 1297 w dokum. krzyżackim (zkąd zniemczona zapewne jego nazwa), należał do m. Gniewu, pow. kwidzyński. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kolwiszki, 1.) zaść rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 22 w. od Święcian, 2 dm., 12 mk. katol. (1866). 2) **K.**, ob. *Kalwiszki* i *Kurszany.*

Kolybki, *Kołybki* niem., *Kolybek*, dom., pow. wągrowiecki, 1856 mr. rozl.; 2 miejsc: a) K. dom.; b) Rakowo, folw.; 14 dm., 255 mk., wszyscy kat., 118 analf. Poczta i tel. w Łeknie o 6 kil., st. kol. żel. w Budzynie o 24 kil., w Rogoźnie (Rogasen) o 27 kil. Własność Moszczeńskiego Władysława. *M. St.*

Kolzenwerder (niem.), al. *Klein-Upalten*, dobra, pow. lecki, par. Lec.

Koł..., por. *Kol...*, *Kow...*

Kół, *Kołak*, *Kołacz*, *Kołek*, dawne przezwiska, dały początek nazwom: *Koło*, *Kolno*, *Kołęcin*, *Kołacin*, *Kołacz*, *Kołaki*, *Kołaczkowice*, *Kołczyn*, *Kołków* itp.

Kołacin, *Kołaczyn*, wś, folw. i os. młyn., nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Mroga dolna, par. Kołacinek; leży przy drodze bitej z Brzezin na Łyszkowice do Łowicza. W r. 1827 było tu 33 dm., 238 mk.; obecnie wś ma 21 dm., 409 mk., 531 mr.; folw. 15 dm., 6 mk., 1217 (615 mr. ornej); os. młyn 1 dm., 5 mk., 25 mr.; os. młyn nosi nazwę Stara Piła. Według Tow. Kred. Ziemskiego, folw. K. (z wsiami: Henryków, Syberya, Maryanów i Żabieniec) od Rogowa w. 5, rozl. mr. 1294, grun. orne i ogr. mr. 698, łąk mr. 66, pastw. mr. 351, lasu mr. 117, nieuż. i pl. mr. 62, bud. mur. 7, z drzewa 15. Wieś K. os. 29, z grun. mr. 481; wś Henryków os. 11, z grun. mr. 130; wś Syberya os. 14, z grun. mr. 167; wś Maryanów os. 21, z grun. mr. 261; wś Żabieniec os. 4, z grun. mr. 22.

Kołacin, 1.) wś nad Obrą, pow. śremski, 35 dm., 277 mk., 9 ew., 268 kat., 108 analf. Poczta i telegr. w Książu (Xions) o 6 kil., st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 14 kil. 2.) K., dom., 1818 mr. rozl., 9 dm., 142 mk., wszyscy kat., 69 analf. Własność Karśnickiego. *M. St.*

Kołacin, niem. *Kollazin*, według Kętrzyńskiego os. w pow. kwidzyńskim; w skorowidzach pod tą nazwą nie zachodzi. *Ks. F.*

Kołacinek, *Kołaczynko*, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Mroga Dolna, par. Kołacinek. Posiada kościół par. drewn. i szkołę. W r. 1827 było tu 29 dm., 199 mk., obecnie wś liczy 21 dm., 316 mk., 436 mr., folw. zaś 6 dm., 4 mk., 808 mr. (463 ornej); os. prob. 1 dm., 2 mk., 8 mr.; par. K. dek. brzezińskiego 2000 dusz. R. 1609 wś była własnością Plichtów; paraf. kościół kat. WW. SS. już 1521 r. istniał, 1788 przebudowany. R. 1609 należały do parafii wsie: Kołaczyn Wielki, Kołaczyn Mały, Koziełły, Kotulin, Kobelin i Zaczywilki. Według Tow. Kred. Ziem. folw. Kołacinek rozl. mr. 746, grunta orne i ogr. mr. 573, łąk mr. 39, pastw. 62, lasu mr. 54, nieuż. i pl. mr. 18; bud. mur. 5, z drzewa 15. Wieś K. osad 26, z grun. mr. 436. *Br. Ch.*

Kołacz, os., pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew.

Kołacze, wś, folw., pow. włodawski, gm. i par. Hańsk, ma szkołę początkową. W r. 1827 było tu 9 dm., 46 mk., obecnie 54 dm., 433 mk., gruntu 1571 mr. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. (z przyległością Ostrówki i Szolibudy), od rz. Bugu w. 10, rozl. mr. 2623, grun. orne i ogr. 436, łąk mr. 408, pastw. mr. 460, lasu mr. 1288, nieuż. i pl. mr. 31, bud. z drzewa 11; płodozmian 9-polowy, młyn wodny, folusz, pokłady torfu. Folw. powyższy w r. 1879 oddzielony został od dóbr Hańsk (ob.).

Kołacze, wś rządowa, nad strumykiem, pow. wilejski, o 45 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 8 dm., 72 mk., prawosł. (1866).

Kołaczek, os. młyn. i las, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Por. *Kaski.*

Kołaczek, niem. *Kolotzek*, folw. do Wierzbicy polskiej, pow. kluczborski.

Kołaczew, os. młyn., pow. częstochowski, gm. Złoty Potok, 1 dm., 6 mk., 12 mr. obszaru; należy do dóbr Złoty Potok.

Kołaczew, jez. w Złotym Potoku, w pow. częstochowskim, ma 5 mr. obszaru. Zimą długo nie zamarza, ponieważ ciągle zasilaje woda strumienia Pyszkowa. Urządzono w niem hodowlę pstrągów.

Kołaczki 1) wś, pow. nowomiński, gm. Łukowiec, par. Parysów, ob. *Dębe małe.* 2) **K.-lemiesze**, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Sniadowo. W r. 1827 było tu 9 dm., 46 mk. Jestto gniazdo rodziny Kołaczkowskich.

Kołaczki, ob. *Cibory.*

Kołaczków, ob. *Kołaczkowo.*

Kojaczkowce, mylnie, ob. *Kułaczkowce.*

Kołaczkówek albo *Kołaczkowo-brzezina*, os. leśna, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Pałuki, odl. o 9 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 6 mk.

Kołaczkowice 1.) kol., pow. częstochowski, gm. i par. Miedzno; kol. lit. A ma 31 dm., 225 mk.; lit. B zaś 13 dm., 98 mk. Ogólny obszar obu 726 mr. 2.) **K.**, wś, pow. stopnicki, gm. Szczytniki, par. Janina; leży przy drodze z Chmielnika do Stopnicy; posiada szkołę gmin. W r. 1827 było tu 35 dm., 440 mk.; w 15 w. należała do Jana i Tomasza h. Janina (Dług. II, 382). Dobra K. składają się z folwarków: K., Grabela, Janina (wsi: Kołaczkowice, Janina, Szczytniki, Zabórze), od rzeki Wisły w. 12; rozległość wynosi mr. 2584; folw. Kołaczkowi-

ce grunta orne i ogrody mr. 285, łąk mr. 49, pastw. mr. 28, wody mr. 10, lasu mr. 1365, nieużytki i place mr. 45; razem mr. 1782, bud. mur. 4, z drzewa 23. Folw. Grabela grun. orne i ogr. mr. 39, łąk mr. 10, pastw. mr. 60, nieuż. i pl. mr. 6; razem mr. 159, bud. drewn. 4; folw. Janina grunta orne i ogr. mr. 236, łąk mr. 40, wody mr. 4, nieużytki i place mr. 72, razem mr. 352; lasu mr. 41, pastw. wspólnych mr. 290. Gospodarstwo 4-polowe, gorzelnia, tartak, smolarnia, cegielnia, wiatrak, pokłady torfu. Wieś Kołaczkowice osad 74, z gruntem mr. 577; wś Janina os. 59, z grun. mr. 469; wś Szczytniki os. 36, z grun. mr. 250; wś Zabórze os. 17, z grun. mr. 165.

Kołaczkowice, 1.) wś, pow. krobski, 40 dm., 288 mk.; wszyscy kat., 101 analf. Kościół paraf. dekan. jutrosińskiego, poczta we wsi Dłoń o 4 kil., st. kol. żel. i tel. w Rawiczu o 17 kil. 2) **K.**, dom., 1102 mr. rozl., 5 dm., 78 mk., 9 ew., 67 kat., 27 analf. Wś K. jest gniazdem rodziny wielkopolskiej Kołaczkowskich, herbu Abdank. K. i Dłoń składają teraz jednę parafią; dawniej w Dłoni był oddzielny kościół parafialny, księga beneficiorum wspomina o nim pod r. 1510. Pod tymże rokiem pierwsza jest wzmianka o kościele w K.; dokładna data erekcyi nie jest wiadoma. W środku kościoła znajduje się według wizyty Wolskiego z r. 1676 murowany grób familijny panów Kołaczkowskich. Dom. K. wraz z Dłonią w wieku b. własnością były Stablewskich, od lat kilku przeszły w ręce niemieckie. *M. St.*

Kołaczkowo 1) wś i folw., nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Pałuki, odl. o 10 w. od Ciechanowa. W r. 1781 było tu 131 mk.; w r. 1827 było 21 dm., 176 mk., obecnie 29 dm., 415 mk., 1520 mr. gruntu. Folw. należy do dóbr Opinogóra. 2) **K.**, ob. *Kołaczkówek.*

Kołaczkowo 1) wś, dom. i gm., pow. gnieźnieński, 3 miejsc.: a) K., dom.; b) K., wś; c) Wierzchowiska, folw.; dom. ma 2688 mr. rozl.; 19 dm., 229 mk., 4 ewan., 225 kat., 107 analf. Gorzelnia parowa. Poczta i telegr. w Witkowic o 4 kil., st. kol. żel. w Gnieźnie o 16 kil. Dom. jest własnością Aleksandra barona Graevego, polaka. 2) **K.**, wś, pow. wrzesiński, 15 dm., 132 mk., wszyscy kat., 28 analf. Kościół kat. paraf. dekan. miłosławskiego. Poczta w Borzykowie o 4 kil., st. kol. żel. Miłosław o 9 kil. 3) **K.**, dom., pow. wrzesiński, 2685 mr. rozl., 12 dm., 270 mk., 1 ew., 269 kat., 72 analf. Gorzelnia wielka, młyn parowy, cegielnia. własnością było hr. Dąmbskiego, od lat kilku przeszło w ręce niemieckie, odkąd stosunek ludności pod względem narodowości i religii już się cokolwiek zmienił. K., dawniej w pow. pyzdrskim położone, było własnością pierwotnie Kołaczkowskich; na początku XVII wieku nabył tę posiadłość Dobrogost Jezierski dworzanin Górków. R. 1538 przeszła w ręce Łukasza Górki, później biskupa włocławskiego; następnie Zajączkowie posiadali K. Teraźniejszy kościół murowany stanął nakładem Stablewskich i Gustawa Dąmbskiego. 3) **K.**, niem. *Rensdorf*, kol., pow. szubiński, 12 dm., 107 mk. 96 ew., 11 kat., 23 analf. Poczta w Rynarzewie o $3^1/_2$ kil., st. kol. żel. w Bydgoszczy (Bromberg) o 18 kil. 5) **K.**, wś i dom., pow. szubiński; dom. ma 2024 mr. rozl.; 24 dm., 241 mk., 150 ew., 91 kat., 79 analf. Niegdyś własność Poleskiego. *M. St.*

Kołaczkowo, wś, pow. wejherowski, ob. *Koleczkowo.*

Kołaczyce, mko na prawym brzegu Wisłoki, otoczone od południa i północy jodłowemi lasami, jest zabudowane prawie samemi drewnianemi dworkami na przestrzeni 1104 mr. Przez miasto wije się potok bezimienny, uchodzący do Wisłoki, i prowadzi gościniec z Brzostka do Jasła, z miasta zaś wiedzie na wschód powiatowa droga do Frysztaka. W północnej stronie jest przedmieście Wygoda, w południowej Nawsie Kołaczyckie. O początku miasteczka, liczącego według spisu ludności z r. 1881 1733 mieszkańców, prawie wyłącznie rzym.-kat., nie mamy wiadomości; należało jednak na początku XIV w. do opactwa tynieckiego; w r. 1339 zbudował tu opat tyniecki Henryk murowany kościół, jak się dowiadujemy z kopii dokumentu przechowanego w aktach parafialnych. W r. 1348 mieszczanin Piotr z Kołaczyc założył wieś Rogi. Dalej dowiadujemy się, że w r. 1474, podczas niefortunnej wyprawy królewicza Kazimierza na Węgry, dla odebrania korony Maciejowi Korwinowi, wpadł na podkarpacie wódz węgierski Tomasz Tarosy i spalił Kołaczyce. Miasteczko odbudowało się znowu, ale nim minęło trzy ćwierci wieku, dotknął je straszliwy pożar, z którego tylko kościół uratowany. Istniał tu i zamek obronny, ale mko stało się sławne handlem i przemysłem; ludność bowiem prowadziła rozległy handel jajami i wyrabiała sławne gliniane naczynia, które spławiała galarami do Warszawy, Torunia i Gdańska. Garncarstwu nie ustępowała wydoskonalona rękodzielnia kilimków i koców. Z początkiem naszego stulecia podupadł handel kołaczycki, a teraz obok rolnictwa trudni się ludność garncarstwem i wyrobem koców tylko jako przemysłem domowym i spienięża swe wyroby w okolicy i na jarmarkach pobliskich miast. Kiedy uległ zniszczeniu pierwotny kościół murowany nie jest wiadomem; w końcu zeszłego wieku był drewniany i na jego miejscu postawiono w r. 1812 nowy, do dzisiaj istniejący, z takiego samego materyału. Jest tu szkoła ludowa mięszana czteroklasowa, fundusz pożyczkowy dla rękodzielników, założony u-

chwałą rady gminnej w r. 1870, w celu wspierania pożyczkami podupadłych rękodzielników z kapitałem 3175 zł. a. w. i dom ubogich na 7 starców pod nadzorem plebana. W każdy drugi poniedziałek a nadto 1 maja i 19 sierpnia odbywają się jarmarki. Większa posiadłość ma 41 mr. roli, mniejsza 654 mr. roli, 47 mr. łąk i ogr., 92 mr. past. i 226 mr. lasu. Par. rzym.-kat. należy do dyec. przem. dek. brzosteckiego; należą do niej Nawsie i Krajowice. Ludność całej parafii rz.-kat. wynosiła w 1879 r. 2715 rzym.-kat. i 360 izr. Podług spisu ludności z r. 1871 było tylko 19 izraelitów. Wyznawcy gr.-kat. należą do parafii w Rzepniku (po małorusku Ripnik); ich jednak liczba, zresztą bardzo mała, nie jest podaną w najnowszym szematyźmie duchownym dyec. gr.-kat. przemyskiej. Ciekawe podanie o zamku w K. podaje *Lwowianin* z r. 1841, str. 99. Czyt. także *Przyjaciel ludu* z r. 1839, str. 108. *Mac.*

Kołaczyn, ob. *Kołacin*.

Kołaczyn al. *Kułaczyn*, wś, pow. sniatyński, o 3.7 kil. na południo-wschód od tego miasta, przy gościńcu rządowym, nad Prutem, tuż przy kolei lwowsko-czerniowieckiej, jest jakby przedmieściem Śniatyna. Przestrzeń dwor. 33, włośc. 218 mr. Ludn. rzym.-kat. 10, gr.-kat. 247; cerkiew pod wezw. św. Jana; obiedwie parafie Śniatyn; tamże wszystkie urzędy i st. kolejowa. Właśc. więk. pos. Chaim Birnbaum.

Kołaki, okolica szlach., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Koziczynek; w obrębie jej leżą: a.) K.-*Budzyno*, szlach. wś, odl. o 12 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 20 dm., 115 mk.; obecnie 16 dm., 120 mk., 578 mr. gruntu. b) K.-*Janowięta*, folw., odl. o 12 w. od Ciechanowa; 3 dm., 44 mk., 458 mr. gruntu. Należy do dóbr Opinogóra. c) K.-*Kwasy*, wś szlach., odl. o 12 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 20 dm., 124 mk.; obecnie 29 dm., 167 mk., 592 mr. gruntu; w tej liczbie 429 mr. należy do drobnej szlachty, reszta do włościan. d.) K.-*Morgi*, szlach. wś, odl. o 12 w. od Ciechanowa; 2 dm., 5 mk., 82 mr. gruntu.

Kołaki 1.) *Małe*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk; odl. o 23 w. od Ciechanowa, 12 dm., 177 mk., 227 mr. gruntu. 2.) K. *Wielkie*, wś szlach., pow. ciechanowski, gm. i par. Grudusk; odległe o 23 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 28 dm., 142 mk.; obecnie 31 dm., 194 mk., 1004 mr. gruntu, 20 nieuż.: zamieszkała przez drobną szlachtę. 3.) **K.**-*Miecznikowo*, wś, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janowiec. Ob. *Miecznikowo-Kołaki*. 4.) **K.** *Kościelne*, wś szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki. Jest tu kościół par., szkółka i urząd gm. W 1827 roku było 20 dm., 255 mk. Par. K. dekan. łomżyński 3138 dusz. Folw. Kołaki-Czachy (z przyległością Szczodruchy Wypychy, wsiami: K.-Czachy i K.-Kościelne), podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 635; grunta orne i ogr. mr. 294, łąk mr. 60, lasu mr. 61, zarośli mr. 126, nieużytki i place mr. 84; wś K.-Czachy os. 10, z gruntem mr. 89; wś. K.-Kościelne os. 12, z gruntem mr. 76. Por. *Czachy-Kołaki*. 5.) **K.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rydzewo. 6.) **K.**-*Czarny-las*, wś szlach. i włoś., pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród. W 1827 r. było tu 14 dm., 87 mk. 7.) **K.**-*Strumiłowo* i **K.**- *Pietrzychowo* v. *Wietrzychowo*, wś, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Mały Płock. W 1827 r. K.-Strumiłowo miały 22 dm., 178 mieszk., a K.-Pietrzychowo 14 dm., 89 mk. Jestto gniazdo Kołakowskich, wspominane w dokumentach z 1421 r. (Gloger). 8.) **K.**-*Zagnatowo*, wś szlach., pow. makowski, gm. i par. Sieluń. W 1827 r. było 24 dm. i 120 mk.

Kołaki, niem. *Kollacken*, *Kolaken* al. *Pralisdorf*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii; własność oddawna biskupów warmińskich, polską ludnością osadzona. W XVI i XVII w. połączona była z sąsiednią wsią Kronowem. R. 1567 Stanisław Hozyusz bisk. warmiński, nadaje Aleksemu, Feliksowi, Lenartowi i Marcinowi Kołakowskiemu spustoszałe wsie: Pralisdorf (Kołaki) i Kronowo celem osadzenia ich dannikami; zarazem sprzedaje im sołectwo tamże z 14 włókami na prawie chełmińskiem za 770 grz. R. 1675 proszą o odnowienie powyższego przywileju sołtysi kołakowscy: Jan Rogala i Daniel Kołakowski. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 552. R. 1656 liczono wł. 6, wolnych osadn. 2, pełnili 1 służbę wojenną, dawali 1 i pól ł. pszen. i tyleż żyta. Po rozbiorze Polski rzad pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. *Kś. F.*

Kołaków, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka.

Kołaniszki, zaść rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., par. Komaje, o 32 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol. (1866).

Kołaszówka, karczma na obszarze dworskim w Łukowicy, pow. limanowski, nad pot. Łukowicą. *Br. G.*

Kołaszyszki, podobno nazwa Eichenfelde, pow. piłkalski.

Kołat 1.) wś, pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł; odl. 15 w. od Lipna, 5 dm., 64 mk., 226 mr. obszaru i 5 mr. nieużytków. 2.) **K.**, folw., pow. lipnowski, gm. Mazowsze, par. Łążyn; odl. o 24 w. od Lipna, 1 dm., 4 mk. Należy do dóbr Łążyn. 3.) **K.**, folw. nad rz. Drwęcą, pow. rypiński, gm. i par. Płonne; odl. o 16 w. od Rypina. Jest tu posterunek straży pogranicznej, dom modlitwy, 1 dm., 6 mk.

Kołat al. *Kołaty*, niem. *Kollat*, posiadłość z młynem na Drwęcy, pow. brodnicki, przy granicy Królestwa Polskiego. Obszaru mr. 417, bud. 9, dm. 3, katol. 30. Parafia Łobdowo,

szkoła Hamer, poczta Wrock. Właściciel Maciejewski. *Kś. F.*

Kołata, ob. *Kolata*.

Kołatek, rum., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł; odl. o 15 w. od Lipna; 4 dm., 27 mk., 136 mr. gruntu, 2 nieużytków.

Kołatkiszki, attyn., pow. władysławowski. Ob. *Iłgów*, wś.

Kołaty, ob. *Kołat*.

Kołątaje, wś, pow. wołkowyski; pod koniec XVII w. należały do Römera Mateusza, starosty sumiliskiego.

Kołątajewo, wś, pow. odolanowski, 13 dm., 108 mk.; wszyscy kat., 28 analf. Najbliższa poczta, telegr. i st. kolei żel. w Ostrowie.

Kołątajów, ross. *Kalantajew*, wś, pow. czehryński, par. prawosł. Racewo, o 4 w. od Racewa, nad rz. Taśminą, wprost miasteczka K. w gub. chersońskiej. Ze wszech stron błotami otoczona, ma 386 mk. W XVIII w. była tu cerkiew, 1736 r. wzniesiona, 1738 złupiona przez Tatarów, R. 1741 K. miała 50 dm., 400 mk. Niegdyś miało to być ludne i handlowe miasteczko, a bliższa lasu część jego zwała się Czerniachówką.

Kołątajówka, ross. *Kolontajewka*, 1.) st. dr. żel. kursko-kijowskiej w gub. kurskiej, między Korzeniewem a Lipowem, o 355 w. od Kijowa. 2.) K., st. dr żel. Odessa-Podwołoczyska, między Wygodą a Rozdzielną, o 565 w. od Wołoczysk, w gub. chersońskiej.

Kołątki, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz.

Kołb..., por. *Kob...*, *Kowb...*

Kołbajowice (po rus. *Kołbajewyczi*), wieś w pow. rudeckim, 3 kil. na płd.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rudkach. Na płn. leżą Podhajczyki, na wsch. i płd. Czajkowice, na zach. Nowosiółki gościnne, na płn.-zach. Rudki. Wzdłuż granicy płn.-zach. płynie potok Wiszenka, dopływ Dniestru. Dolina potoku wznosi się 275 m. na płn. a 269 m. na płd. Na wschodniej leżą zabudowania wiejskie prawie w środku obszaru. W płn.-wsch. stronie wsi wznosi się jedno wzgórze do 299 m. W części połdn. leży lesiste wzgórze „Pod Dubią", a szczyt jego dochodzi 312 m. Własn. więk. ma roli or. 117, łąk i ogr. 135, pastw. 2, lasu 17 mr.; własn. mniej. roli or. 711, łąk i ogr. 243, pastw. 15, lasu 49 mr. Według spisu z r. 1880 było 737 mk. w gminie, 17 na obsz. dwor. (30 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rzym.-kat. w Rudkach, gr.-katol. w Podhajczykach. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. nieetatowa. K. należały dawniej do starostwa grodeckiego, a czyniły prowizyi 1857 złp. 6 gr. *Lu. Dz*,

Kołbaśna, ob. *Kiełbaśna*.

Kołbcza, wś poleska, w pow. ihumeńskim, w gm. brodzkiej, o w. 2 od brzegów rz. Olsy, ma osad włócznych 39. Cerkiew paraf.; grunta lekkie, miejscowość poleska. *Al. Jel.*

Kołbic, po niem. *Kolbitz*, wś serbska, na pruskich górnych Łużycach, w pow. wojereckim.

Kołbiel (*Kolybiel*, *Kolibiel*), osada, przedtem mko, nad rz. Swidrem, pow. nowo-miński, gm. Rudno, par. Kołbiel. Odl. 36 w. od Warszawy, leży w pobliżu traktu warszawsko-lubelskiego. W 1827 r. było tu 28 dm., 350 mk.; w 1861 r. 36 dm., 619 mk. (505 żydów); obecnie 50 dm. i 800 mk. (600 żyd.); szkoła początkowa. Parafia K., dek. nowo-miński, dawniej siennicki, 4645 dusz. K. założony na mocy przywileju króla Zygmunta I w 1532 r., który jednocześnie nadał dwa jarmarki, pobieranie dochodu z nich i targowego na rzecz miasta i targi ustanowił tygodniowe, który to przywilej potwierdzili i następni monarchowie polscy, a między nimi Zygmunt III w r. 1624, Jan Kazimierz w r. 1632, pomnażając jarmarków aż do 6 na rok; wreszcie Stanisław August w r. 1782 dodał jeszcze dwa. Mczko to było gniazdem starożytnej rodziny mazowieckiej Kolibielskich, którzy jeszcze na początku XVII w. posiadali takowe w części wraz z Bartłomiejem Grabianką, Krzysztofem Głuszyńskim, Sępuchowskim i Szufczyńskim. Około 1660 r. już wszystkich części mczka był właścicielem Wojciech Grabianka herbu Leszczyc, w XVIII w. dziedziczyli Chrzanowscy, a 1861 r. był własnością Jana Wilanda. Kolibielscy założyli w tem miejscu kościół parochialny 1407 r., a Andrzej Laskary Gosławicki, ówczesny biskup poznański, nadał mu erekcyą 1422 r. Kościół ten wizytował w r. 1603 Wawrzyniec Goślicki, biskup poznański; w tym czasie był drewniany, w dobrym stanie i dobrze pokryty, p. t. św. Trójcy, miał 7 ołtarzy, organy i 2 kaplice, pierwszą Grabianków, drugą Głuszyńskich. Uposażeniem jego, prócz folw. w Kolibielu, były dziesięciny ze wsi Stary Kolibiel, z mczka samego, ze wsi Dobrzyniec Wielki i Mały, z Rudna Wielkiego i Małego. Po roku 1603 kościół ten ze starości runął, a w jego miejsce wystawił nowy około r. 1660, także z drzewa, Bartłomiej Grabianka, stolnik ziemi czerskiej; poświęcił takowy w r. 1661 w dzień św. Trójcy Wojciech Tholibowski, biskup poznański, p. t. św. Michała Archanioła; odnowiony 1755 r. Prócz kościoła parochialnego znajdował się tu r. 1603—1800 jeszcze kościołek drewniany, p. t. św. Ducha, wystawiony przez Kolibielskich, ale nieuposażony. Dobra K. (z os. Kołbiel, wsiami: Ostrów, Jatne Stare, Gózd, Stara Wieś, Skorupki, Janowice, Bocian, Dąbrówka), własność hr. Zamojskich, podług wiadomości z r. 1866 rozległe mr. 2637. Osada Kołbiel os. 27, z grun. mr. 375; wś Ostrów os. 29, z grun. mr. 538; wś Jatne Stare os. 11, z grun. mr. 304; wś Gózd os. 7, z grun. mr. 78;

wś Stara Wieś os. 35, z grun. mr. 117; wś Skorupy os. 8, z grun. mr. 155; wś Janowice os. 3, z grun. mr. 74; wś Bocian os. 9, z grun. mr. 196; wś Dąbrówka os. 7, z grun. mr. 191. Gmina K. należy do sądu gm. okr. III w Gliniance, st. poczt. Stara Wieś; obszaru ma 12753 mr. i 5054 mk. (1867). *Br. Ch.*

Kołbiel, ob. *Kobiel.*

Kołbielska Huta, ob. *Kazimierz*, t. III, 928.

Kołbowica, rz., dopływ Szczary z prawej strony, uchodzi powyżej Łochozwy.

Kołbuszowa, ob. *Kolbuszowa.*

Kołby, wś nad Styrem, pow. piński, 3 okr. polic., gm. Lemieszewicze, mk. 39, ziemi 853 dz., własność niegdyś biskupów unickich pińsko-turowskich, teraz Olewińskiego. *Ks. M.*

Kołczanowo, st. p. w gub. petersburskiej, pow. nowoładoski, między stacyami Tychwin i N. Ładoga.

Kołczkie, ob. *Hostoml*, t. III, 163.

Kołczy zamek, ob. *Kierlikówka.*

Kołczyn, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin. W 1827 r. było tu 15 dm., 98 mk.; obecnie 22 dm., 230 mk. Folw. K. (z attynencyami leśnemi: Dalskie, Dębina, Hajki, Olszyn, wsiami: Kołczyn i Nowosiołki), od Terespola w. 16, nad rz. Krzną, rozległe mr. 1663; grunta orne i ogr. mr. 843, łąk mr. 106, pastw. mr. 1, lasu mr. 680, nieuż. i place mr. 33, bud. mur. 6, z drzewa 23, płodozmian 7-polowy; wiatrak i cegielnia; wś K. os. 29, z grun. mr. 316; wś Nowosiołki os. 17, z gruntem mr. 270. *A. Pal.*

Kołczyn, ob. *Kolczyn* i *Józefów n. Wisłą.*

Kołczynówka, kol. niem. w gub. czernihowskiej, w pobliżu źródeł rz. Oster.

Kołdów, wś, kol., folw., nad strum. Strzechą, pow. kaliski, gm. Staw, par. Błaszki, odl. od Kalisza w. 24; wś dm. 2, mk. 23, mr. rozl. 85; kol. dm. 7, mk. 37; folw. dm. 2, mk. 15, mr. rozl. 412. Do K. należy młyn wodny Jarki.

Kołdrąb 1.) wś, pow. wągrowiecki; 7 dm., 61 mk., wszyscy kat., 10 analf. Poczta w Janówcu o 6 kil; st. kol. żel. Budzyń (Budsin) o 16 kil.; Gniezno o 22 kil. 2.) **K.**, dom., 2091 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Kopiec, folw.; 7 dm., 125 mk., 10 ew., 115 kat.; 31 analf. Własność Antoniego Zawadzkiego. Lib. ben. Łaskiego, I, 83, wspomina w par. K. wś *Kołdrębiec.* Por. też *Kodrąb.* *M. St.*

Kołdubajówka (mylnie), winno być *Kołubajówka.*

Kołdukówka, ob. *Biesiady.*

Kołdyczewo, jez. w pow. nowogródzkim, na półn.-wschód od Stołowicz, ma około 4 w. obwodu. Z K. wypływa strumień Szczara, początek rz. Szczary (ob.). Według T. Ziemby o tem jeziorze wspomina Mickiewicz w baladzie „Tukaj.“

Kółeczko, niem. *Kolletzko*, młyn do wsi Kosmyce; pow. raciborski.

Kołek, os., pow. miechowski, gm. Pałecznica, par. Wrocimowice. Ma 2 dm., należy do dóbr Lelowice.

Kołędzin, folw., pow. obornicki, 1 dm., 12 mk.; należy do dom. Budziszewa.

Kołki, wś, pow. stopnicki, gm. Szaniec, par. Janina. W 1827 r. było tu 21 dm., 200 mk. Należała dawniej do dóbr kościelnych.

Kołki 1.) mko, pow. łucki, nad Styrem, gm. i okr. pol. K., o 16 w. od Trościańca, o 29 w. od Sokula, przy trakcie Pińsk-Dubno. R. 1870 miało 1383 mk., w tem 60 proc. izr., 417 dm., cerkiew, kościół, 3 dm. modlitwy, browar, gorzelnię, 42 sklepy, 45 rzemieślników. Okr. polic. K. obejmuje gminy: Kołki, Gródek, W. Niedźwiedzie, Bielska Wola. Paraf. kościół katol. Wniebowz. N. M. P., wzniesiony 1674 z drzewa przez Samuela Leszczyńskiego. Par. katol. dek. łuckiego: dusz 1523. Kaplice w Hodomiczach, Łyszczu, Czetwiertni, Kościuchnówce, Cminie (Cumań), a dawniej i w Sobiatynie. K. były własnością książąt Radziwiłłów i miały warowny zamek. Podług podania dawnego, zwały się niegdyś *Romanów.* Po strasznym pożarze, który tylko *kołki* w płotach gdzie niegdzie zostawił, przybrało nazwę Kołki. Starożytny Romanów, według tegoż podania, zapadł się pod ziemię wraz z cerkwią, a Kołki na innem miejscu w pobliżu granic zbudowano. Mieszczanie tutejsi utrzymują, że słyszą dzwonienie z zapadłej cerkwi i śpiewy przy odprawianem nabożeństwie pod ziemią. Za wojen kozackich taką tu wielką liczbę żydów wyrznięto, że dotąd trwa pamięć grobli, zasłanej ich trupami. Jarmarki tutejsze były licznie uczęszczane, mianowicie na św. Piotr do 2ch tygodni trwający. Kupcy z towarami ciągnęli z dalekich okolic. Litwini tu się w czasie tego jarmarku w sól zaopatrywali, którą obficie z województwa ruskiego i z Wołoch dowożono. O dwie mile na płdn. leży wieś Troscieniec, zwana końcem Polesia, wedle ludowego przysłowia: „Trosteneć, Polisia koneć“. 2.) **K.**, wś, pow. żytomierski, par. Cudnów, leży nad rz. Ibrem, dopływem Teterowa, ma cerkiew drewnianą. Dawniej własność Obidzińskich, dziś Niewmierzyckich. R. 1867 miała 99 dm. 3.) **K.**, wś, pow. starokonstantynowski, okr. polic. teofipolski, gm. K., par. Bazalia, o 14 w. od Teofipola. *X. M. O.*

Kołki, ob. *Dzikie* jez.

Kołki, w Galicyi, ob. *Czarna* i *Kółko.*

Kółko 1.) os., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Kamieńczyk. 2.) **K.** *mniejsze*, os. włośc., pow. rawski, gm. Regnów, par. Rawa. Ma 2 dm., 39 mk., 20 mr. obszaru. 3.) **K.**, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo. 4.) **K.**, pow. ostrowski, gm. i par. Nur. 5.) **K.** *żabie*

i K. *rydla*, powiat stopnicki, gmina i parafia Pacanów.

Kółko 1.) przys. Mszczęcina, pow. bocheński, na braw. brz. Wisły, o 3 kil. na płn. od Niepołomic, ma 95 mk. Większa posiadł. należy do benedyktynek w Staniątkach i ma obszaru 5 mr. roli; mniejsza posiadłość mr. 37. 2.) K., przys. Czarny, pow. łańcucki, par. Krzemienica. *Mac.*

Kołków, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Góry. W 1827 r. było tu 8 dm., 45 mk.

Kołkówka, wś, w pow. gorlickim, na płn.-wschód od Ciężkowic, leży w miejscu niedostępnem wśród gór, należy do par. rzym.-katol. w Rzepienniku biskupim i ma 242 mk. rz.-kat. Gleba przeważnie lasówka, wymaga wiele pracowitości przy uprawie. Więk. pos. ma 122 mr. roli i 13 lasu. K. graniczy na płd. z Rzepiennikiem bisk., na wsch. z Olszynami, na płn. z Jodłówką a na zach. z Rzepiennikiem strzyżewskim. W XV w. własność biskupstwa krakowskiego (Lib. ben. II, 246). *Mac.*

Kółkowo, ob. *Kolkowo.*

Kołłątaje, *Kołłątajówka*, ob. *Kołątaje*, *Kołątajówka.*

Kołłowicze, dobra, pow. dziśnieński, miały dusz 59, dziś ziemi 260 dzies., własność Potrykowskiego. Około r. 1691 własność Ewy z Korsaków 1-go ślubu Czartoryskiej, 2-go Sołomereckiej.

Kołłupie, lewy dopływ Dubny, wpadający do Dźwiny. Por. *Kołup.*

Kołmaga, ob. *Kolmaga.*

Kołna, *Kolnas*, ob. *Kalnas.*

Kołna-Jasza, ob. *Górno-Jasza.*

Kołnamujża, ob. *Berghof.*

Kołna-Wyszkas, ob. *Wyszki.*

Kołnele, ob. *Kalnele.*

Kołniany, wś rząd. nad Niemnem, pow. trocki, 4 okr. adm., 81 w. od Trok, 11 dm., 109 mk. katol. (1866).

Kołniany 1.) dobra, pow. kowieński. Roku 1670 nadane Waleryanowi Meysztowiczowi 2,) K., lit. *Kalnienaj*, wś, pow. rossieński, nad granicą pruską, niedaleko Jurborga i Niemna, ma słynną cegielnię. Niegdyś warownia litewska, kilkakrotnie zdobywana przez krzyżaków. 3.) K., dobra, pow. rossieński, par. Kołtyniany, własność Zdzitowieckich. *M. D. S.*

Kołnicha, ob. *Czartowiec.*

Kołnoberże, inaczej *Kalnoberże* (ob.).

Kołnota 1.) folw., pow. wileński, 3 okr. adm., o 36 w. od Wilna, 1 dm., 16 mk. katol. 2.) K., zaść., pow. wileński, 3 okr. adm., o 37 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 3.) K., wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 38 w. od Wilna, 20 dm., 213 mk., z tego 26 prawosł., 187 kat. 4.) K., zaść., pow. wileński, 1 okr. adm., o 36 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. kat. (1866).

Kołnuje (lit. *Kalnujej*), wś, pow. rossieński, własność rząd. i włośc., dawniej rezydencya Jarudów; kościół filialny murowany przez Jarudów w 1808 r. (dawniej kaplica drewniana), należący do par. rossieńskiej, w ślicznem położeniu, pod wezw. św. Wiktora; 48 dm., karczma, grunt piaszczysty, rezydencya leśniczego okręgu leśnego rząd. rossieńskiego; dawniej bardzo ludna okolica, o czem przekonać się można z licznych śladów siedzib i sadzawek tu i ówdzie po polu rozrzuconych. K. leżą o 6 w. na południe od Rossień, i prawdopodobnie tu musiała przypaść krzyżakom ta połowa ziemi rossieńskiej, którą im nadał był książę litewski Mendog, gdyż są tu w pobliżu okopy, prawdopodobnie siedlisko krzyżaków, bardzo dobrze jeszcze zachowane, nazywające się Piłkalnis (lit. zamkowa góra), prawdopodobnie z piwnicami we wnętrzu, gdyż jeszcze przed 20stu kilku laty był tu otwór w stronie zachodniej tych okopów, do którego dziatwa sypała przez swawolę kamienie i piasek i w ten sposób ów otwór zasypany został. Podanie ludowe mówi, że tu jest pałac podziemny ze skarbami. W okolicy K. jest bardzo wiele starych mogił, w których przypadkowo znajdują różne drobne rzeczy, mogące być ważnemi dla archeologii. Por. *Jawojsze.* *M. D. S.*

Koło, miasto powiatowe gub. kaliskiej, nad rz. Wartą, pod 52° 10′ 9 szer. i 36° 19′ 7 dług. geogr.; odl. 69 w. od Kalisza, 52 w. od Kutna. 164 w. od Warszawy. Połączone drogami bitemi z Kaliszem, Kutnem, Koninem i Słupcą. Posiada kościół par. murowany, dom modlitwy ewang., 2 mur. bożnice, dom schronienia dla 11 starców i kalek, szkołę początkową, zjazd sędziów pokoju okr. II gub. kaliskiej i sąd pokoju okr. I, urząd powiatowy, urząd miejski, zarząd leśnictwa rząd., czytelnię publiczną, st. telegr., st. poczt. Z zakładów przemysłowych najważniejsze są 3 fabryki fajansu, z których jedna zatrudniała 82 robotn. i produkowała za 50000 rs., 2ga 67 robotn. i 37100 rs., 3cia 16 robotn. i 24400 rs., a prócz tego fabryki tasiemek, cykoryi, browar, młyn wodny z foluszem i kilkanaście wiatraków. W 1806 r. było tu 2500 mk. (800 żyd.); w 1827 r. 286 dm., 2904 mk., w 1862 4832 stałej ludności (2478 żyd.), 76 dm. mur. i 329 drewn.; obecnie jest 456 dm. (128 mur.) i 6846 mk. Nazwa Koła pochodzi zapewne stąd, iż, jak w czasach historycznych, tak i w odległej przeddziejowej epoce, stanowiło miejsce zbierania się zgromadzeń publicznych, czyli tak zwanych „kół“. Obronne i centralne położenie tego punktu nad spławną rzeką, największą w całej prowincyi, w miejscu gdzie przyjąwszy kilka obfitych dopływów zwraca się ku zachodowi, nadawało mu w dawnych wiekach większe niż dziś znaczenie. Pierwotna osada, dzisiejsze stare miasto, mieściła się, podobnie jak Kalisz pierwotny,

w błotnej, niedostępnej nizinie, opasanej dokoła przez odnogę Warty. Nazwy okolicznych wsi i osad: Babia góra, Kościelec, Skobielice, Daniszewo, Ladorudź, Chełmno, Grodno, świadczą, iż dolina Warty, tak rozległa i błotnista w okolicy Koła, była zaludnioną w odległych wiekach, a samo K. było politycznem i handlowem ogniskiem okolicy. Rzecz naturalna, iż takie terytoryum było własnością książęcą. Istniała tu już zapewne dość ludna osada, gdy w 1362 Kazimierz W. dał Janowi Henrykowi wójtowi z Warty przywilej na założenie msta na prawie magdeburskiem, a Henryk został dożywotnim wójtem za opłatą jednorazową 60 grzywien groszy praskich. Prócz K. król ustąpił mu pobliskie wsie: Blizną i Nagórną. Msto zostało otoczone murem, a po za jego obrębem, śród mokradeł nad Wartą, wzniesiono na usypanem wzgórzu zamek obronny. Było to zapewne miejsce, w którem się odbywały „koła“ i istniał dawny gród. Dziś z zamku tego przechowały się tylko zwaliska zewnętrznych murów; są one z cegły na fundamentach z kamieni. Staraniem tegoż wójta Henryka stanął w 1390 r. ratusz dotąd istniejący i mieszczący w sobie magistrat miejski, lecz przez liczne przebudowania zmieniony; jedna tylko wieża, z boku stojąca, nosi cechę starożytności. Jednocześnie z ratuszem rozpoczęto ze składek budowę kościoła, który, ukończony w 1405 r., poświęcony został pod wezw. św. Krzyża. Jest to budowla w stylu przypominającym krzyżackie ostrołukowe świątynie, z cegły nieotynkowanej, wysoka o zębatych szczytach, bez sklepień, z sufitem pokrytym starożytnemi malowidłami. Presbiteryum zwraca uwagę kunsztowną robotą mularską i oryginalnym układem ścian. Starożytna ambona drewniana, niezwykłego kształtu, sięga pewno założenia kościoła. Jeden tylko grobowiec dawniejszy się dochował, lecz zatarty napis skutkiem umieszczenia w posadzce, nie pozwala wskazać do kogo należy i z jakiego czasu pochodzi. W 1456 r. Jan Hincza z Rogowa, starosta kolski, kasztelan sandomierski, zbudował tu kościół i klasztor ks. bernardynów, odbudowany z gruntu w 1773 r. Wzrostowi miasta sprzyjały coraz częstsze i liczniejsze szlachty zebrania publiczne, w których często uczestniczą królowie, a zwykle bierze udział szlachta wielkopolska. Tu na walnej naradzie w 1433 r. Władysław Jagiełło przeprowadził uchwałę wojny z krzyżakami. Za Kazimierza Jagielończyka odbywają się tu częste zjazdy szlachty, zwoływane przez króla dla uzyskania od szlachty wielkopolskiej funduszów na koszta wojenne. W XVI i XVII w. odbywają się tu kilkakrotnie walne zjazdy panów i szlachty wielkopols.: w 1572 r. po śmierci Zygmunta dla powzięcia uchwał co do urządzenia władzy rządowej i sądów na czas bezkrólewia; w 1590 zjazd bezprawnie zwołany przez prymasa Karnkowskiego, w celu obalenia potęgi Zamojskiego Jana, jako hetmana i kierownika spraw publicznych; w 1607 r. zjazd za podnietą Zygmunta Grudzińskiego wojew. rawskiego dla poparcia rokoszu Zebrzydowskiego; w 1655 r. Karol Gustaw stanął tu obozem ze swem wojskiem w sąsiednich wsiach i przyjmował tu Krzysztofa Przyjemskiego, posła Jana Kazimierza przybyłego dla traktowania o pokój. W 1702 zjazd szlachty wielkopolskiej dla zawarcia konfederacyi na obronę wiary i króla przeciw Karolowi XII. Tu wreszcie stale odbywały się sejmiki jeneralne województw wielkopolskich i popisy pospolitego ruszenia. Nic dziwnego, iż przy takich warunkach miasto wzrastało w ludność i zamożność i na początku XVI w. miało już bardzo liczne cechy rzemieślnicze: Zygmunt I potwierdza w 1513 r. dawniejsze już przywileje sukiennikom, siodlarzom, kowalom, nożownikom, ślusarzom, pasamonikom i zdunom, a w 1516 r. krawcom, piwowarom i wielu innym. Cechy: krawiecki, szewcki, garbarski posiadają przywileje Zygmunta Augusta z 1552 r. Podczas utarczki pod K. d. 5 maja 1863 r. most na Warcie spalono. Opis i widok K. podał H. Struve: *Kłosy*, t. XIX, 310. Par. K. dek. kolski: 3680 dusz. Leśnictwo rządowe K. ma dwie straże: Gąsiorów i Smardzew. Dobra rządowe Koło al. Dąbrowice składały się w 1852 r. według Tow. Kred. Ziem z folw. Dąbrowice z powierzchnią mr. 191, wójtostwa Kiejszów mr. 40, folw. Marulew mr. 94, wójtostwa Ossowie gruntu mr. 52, folw. Trzęśniew mr. 143, folw. Wakowy mr. 73, osady leśnej Bugaj mr. 100, lasu mr. 4526; w ogóle ekonomia Koło miała powierzchni gruntów rząd. mr. 5115; włościań.: wś Dąbrowice gruntu mr. 565, wś Trzęśniewo gr. mr. 704, wś Wakowy gr. mr. 390, wś Gąsiorowo gr. mr. 1140, wś Dzierżawy gr. mr. 689, wś Podlesie gr. mr. 493, wś Osiek Wielki gr. mr. 1573, wś Kiejszów gr. mr. 603, wś Maleniec gr. mr. 448, wś Ossowie gr. mr. 302, wś Marulewo gr. mr. 189, wś Blizna Probostwo gr. mr. 32; wś Nagórna, niewykazana rozległość; msto K. niewykazana rozległość. Majorat K. al. Kościelec (ob.), nadany gener. jazdy Kreutzowi. Niegrodowe starostwo kolskie w wdztwie kaliskiem, pow. konińskim, podług lustracyi z r. 1661 obejmowało: dwa msta Koło i Brdów, oraz wsie: Blizny, Górne, Nadolne, Kościelec, Gąsiorowo, Trześniowo, Osieko, Ruchenno, Czołowo, Podlesie, Wakowy, Dąbrowica, Białkowo, Ostrowo, Gostowo, Dzierawy, Mniszek, Zawada, Bylicki, Rypiagóra, Ossowie, Dębna i Kiejstra. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej nader zniszczone było to sstwo. W r. 1771 posiadał je Rafał Gurowski, kasztelan przemyski, wraz

z żoną Ludwiką z Tworzyńskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 1877 gr. 5, a hyberny złp. 1820 gr. 10. Na sejmie warszawskim z r. 1773 stany rzpltej nadały toż sstwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne temuż Gurowskiemu. Na sejmie zaś r. 1776 upoważniono tegoż kasztelana do nadawania opuszczonych wójtostw i sołectw w temże sstwie, w wieczyste posiadanie emfiteutyczne, za zniesieniem się z komisyą skarbu koronnego. Pow. kolski gubernii kaliskiej utworzony został w 1867 r. z 7miu gmin dawnego konińskiego, 5ciu gmin łęczyckiego i 2ch gmin pow. włocławskiego; ma 23.43 mil kwadr. obszaru i graniczy od północy z pow. nieszawskim i włocławskim, od wschodu z włocławskim, kutnowskim i łęczyckim, od połdn. z tureckim, od zach. z konińskim i w małej części ze słupeckim. Północna połowa powiatu przedstawia wyżynę wzniesioną średnio od 350 do 430 stóp, zwłaszcza czworokąt między Kołem, Kłodawą, Babiakiem, Izbicą wznosi się średnio 400 do 430. W zagłębieniach tej wyżyny mieszczą się liczne dziś drobnych dość rozmiarów jeziora i mokre wąskie doliny, stanowiące dno wyschłych dawniejszych jezior. Obecne jeziora są tylko szczątkami wielkich i licznych wodozbiorów, jakie pokrywały ten obszar, tworząc obszerną sieć wodnych dróg, dzięki którym strony te wcześnie bardzo zostały zaludnione. Wycięcie lasów, kultura rolna obniżyły poziom wód. Jezioro Brdowskie zostawiło ślad swych poprzednich granic w rozległych mokradlach, ciągnących się kilka wiorst ku północy. Lubstowskie jezioro stanowiło jedno z ogniw bezpośredniego połączenia Gopła z Wartą. Pas ciągnący się na lewo od drogi łączącej Koło z Sompolnem przedstawiał jeszcze w historycznych zapewne czasach archipelag wysp oblanych przez jezioro, tworzące w porze przyboru wiosennego wyborną komunikacyą wodną, a zamieniające się w lecie na oddzielne zbiorniki wodne, połączone przez błotniste niziny, śród których na wyniosłych wyspach i kępach rozsiadły się wsie i osady. W południowej połowie część zachodnia między Dąbrowicami, Kościelcem, Władysławowem (pow. koniński) a Brudzewem, przedstawia lesistą wzgórkowatą wyniosłość, sięgającą 500 przeszło stóp, podczas gdy przyległa dolina Warty ma tylko 280 do 300 stóp w okolicy Koła. Wschodnia większa część południowej połowy powiatu, przedstawia równinę ze średniem wzniesieniem 400 stóp, pozbawioną jezior i błotnych dolin. Rzeką główną powiatu jest Warta, tworząca szeroką podmokłą dolinę, pokrytą wybornymi łąkami. Wszedłszy w granice powiatu pod Kozubowem, podąża prosto w kierunku półn.-zach. pod K. i tu zwraca się ku zachodowi, utworzywszy rozległą błotną nizinę w okolicy K. Ten obszar mokry ma do 12 wiorst w kierunku od płdn. ku płn., a do 7 wiorst szerokości od zach. ku wschod. Powstał on skutkiem zbiegu dolin kilku większych rzek, wpadających w tym punkcie do Warty, jak: Ner pod Rzuchowem i Dobrowem (dwiema odnogami), Rgilówka (w pobliżu Skobielic), Wiercica pod Ochlem i kilka pomniejszych. Jeziora skupiły się głównie w półn. części między Sompolnem, Izbicą, Babiakiem i Brdowem; zajmują one w ogóle 0,36 mili kw. obszaru, a zatem około 18 wiorst kw. Prócz wymienionych już: Brdowskiego i Lubstowskiego, główniejsze są: Mąkolskie z dwoma przyległemi między Sompolnem a Babiakiem, Długie i Modzerowskie, równoległe z Brdowskiem na wschód od Brdowa, Komorowskie na płdn.-wsch. od Izbicy i kilka pomniejszych. Obfitość wód zmniejszać się musi ciągle w skutek szybkiego wyniszczenia lasów, których ogólny obszar nie dochodzi 20000 mórg; w tem jest 12525 mr. lasów prywatnych urządzonych, 4785 mr. lasów nieurządzonych, 2038 mr. obsianych po wycięciu, 2329 mr. niezadrzewionych, 1034 mr. oddanych za serwituty włościanom, 46 mr. włościańskich i 25 mr. do mieszczan należących. Gleba ziemi żyzna i zbogacona przez wielowiekową kulturę, obfitość łąk nadrzecznych sprzyjają pomyślnemu rozwojowi rolnictwa. Pszenica gra tu poważną rolę w produkcyi rolnej. W latach 1870 do 1880 wysiewano jej średnio do 10000 czetw. a zbierano przeszło 60000, żyta zaś wysiewano 18000, a zbierano około 100000 czet. Rozwojowi przemysłu przeszkadza brak dróg komunikacyjnych i brak większych miast. Odległość K. od linii drogi warsz.-bydg. wynosi 40 w.; rzeka Warta nie oddaje wielkich usług z powodu nieuregulowania koryta i utrudnionej żeglugi. Stosunkowo do obszaru i zaludnienia powiatu drogi bite przerzynają go bardzo ubogą siecią i nie zapewniają komunikacyi ze wszystkiemi sąsiedniemi powiatami. K. łączy się tylko z linią dr. żel. warsz.-bydg. w Kutnie, z Kaliszem i Słupcą (na granicy od Prus) drogami bitymi, w inne strony prowadzą tylko drogi powiatowe z ciągłymi przerwami i w małej ilości istniejące. W 1877 r. istniało tu 291 fabryk (przeważnie młyny i wiatraki), zajmujących 850 robotn. i produkujących za 584450 rs. Ludność pow. wynosiła w 1867 r. 71694. Pod względem kościelnym pow. kolski stanowi dekanat dzielący się na 19 parafij: Białków, Błenna, Brdów, Brudzew, Dęby szlacheckie, Dobrów, Janiszew, Izbica, Koło, Kościelec, Lubotyń, Lubstów, Lubstówek, Mąkolno, Modzerowo, Osiek Wielki, Sompolno, Wąsosze, Wrząca Wielka. Pod względem sądowym na jeden okrąg sądu pokoju, do którego należy msto K. i Dąbie i na 6 okr. sądów gmin.: Babiak, Kłodawa, Kościelec, Sompolno, Czołowo

i Chełmno, należących do II okręgu zjazdu sędziów pokoju w K. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 14 gmin: Brudzew, Budzisław kolski, Chełmno, Czołowo, Drzewce, Izbica, Karszew, Kłodawa, Kościelec, Kośmin, Krzykosy, Lubotyń, Piotrkowice, Sompolno; ogółem wsi 470. Por. *Bydgoszcz*, I, 500 i *Kalisz*, III, 689—95. *Br. Ch.*

Koło 1.) osady, pow. warszawski, gm. Czyste, par. Wola, leżą tuż pod Warszawą, wzdłuż traktu idącego z Warszawy do Babic i Sochaczewa. Zaczyna się K. przy wale miejskim od rogu ulicy Młynarskiej i cmentarza ewangielickiego, graniczy z przedmieściem Wolą i polami wojennemi pod Powązkami. Cały obszar zajmują ogrody i osady właścicieli licznych wiatraków. Domów około 140, wiatraków 50, mk. do 1200. Trzecią część ludności stanowią niemcy młynarze i ogrodnicy. Przez środek wsi przechodzi kolej obwodowa. K. stanowiło część dóbr Czyste (ob.). 2.) **K.**, wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn. W 1827 r. było tu 8 dm., 51 mk. 3.) **K.**, os., pow. sochaczewski, gm. Młodzieszyn, par. Brochów. 4.) **K.**, kol., folw., os. karcz., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów. W 1827 r. było tu 28 dm., 243 mk.; obecnie kol. 52 dm., 351 mk., 623 mr. obszaru; folw. 4 dm., 70 mk., 1403 mr. (280 ornej); os. karcz. rząd. 1 dm., 5 mk., 2 mr. rozl. Czyt. Łaski Lib. ben. II, 186. Folwarki: K., Uszczyn, Witów czyli Witówek, Zalesice, z częścią obrębów leśnych K. i Uszczyn leśnictwa Piotrków, od 1866 r. nadane w majorat pułkownikowi Janowi baronowi Korff w zamian za takiż majorat w pow. siedleckim położony Wiszniew. Dobra rząd. K. (ekonomia) składały się r. 1855 z msta Sulejów; folw.: K. z rozległ. mr. 390; Stobnica mr. 326; Lubień mr. 197, lasów mr. 9387; młyny: Jaworz rozl. mr. 40; Olszyna mr. 32; Piław mr. 13; Pustkowie młyn Proboszczowski mr. 72; wsie: Koło mr. 582, Stobnica mr. 848, Lubień mr. 488, Pustkowie Przewóz mr. 126, Pustkowie Piła Lubieńska mr. 58; razem mr. 12560. Dobra powyższe oddzielone zostały od dóbr Łęczno, jako pozostała reszta z nadziału majoratów. 5.) **K.** (Wysokie), ob. *Wysokie Koło*. *A. Pal.*

Koło 1.) grupa domów w Kujawach, przysiołku Pleszowa, w pow. krakowskim. 2.) **K.**, przys. do Dymitrowa małego w pow. tarnobrzeskim, par. rzym.-kat. w Baranowie, leży na praw. brz. Wisły w podmokłych równinach i dla tego składa się przeważnie z łąk; graniczy na zachód z Baranowem, a na płn. z Dymitrowem małym; liczy 151 mk. rzym.-kat. 3.) **K.** *lipowieckie*, przys. da Przeciszowa w pow. wadowickim, leży u ujścia Soły do Wisły, które rzeki tworzą tutaj zaokrąglony półwysep, od którego osada bierze swe miano; ma 84 mk. rz.-kat. Oddalenie od Zatora wynosi 6 kil. 3.) **K.** *tynieckie*, w pow. wielickim, należy do par. rz.-kat. w Tyńcu; jest częścią Bodzowa, leży na praw. brz. Wisły, która tutaj tworzy bardzo silny skręt i przy drodze z Podgórza do Tyńca; ma 38 mk. rzym.-kat. 4.) **K.**, ob. *Chmielnik*. *Mac.*

Koło, niem. *Kahle*, folw., pow. wschowski, 1 dm., 13 mk.; należy do dom. Włoszakowic (Luschwitz).

Koło, w dok. *Colo*, zowie się wieś pod Starogrodem w Pomeranii, darowana r. 1229 przez księcia Barnima joanitom; obecnie zowie się po niem. *Colow*. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Koło, jezioro we wsi Udrzyn, w pow. ostrowskim, utworzone przez odnogę Bugu, ma 20 mr. obszaru i do 13 stóp głębokości. *Br. Ch.*

Kołobaj, rz., dopływ Zelwy.

Kołobródka, mylnie, ob. *Kolodrubka*.

Kołobrzeg, niem. *Colberg*, m. w b. księstwie kamieńskiem, na Pomorzu, w dzisiejszym okr. reg. koszalińskim, leży nad rzeczką Persantą, o ćwierć mili od morza, na wzgórzu, i otoczone jest bagnami, które pobyt w niem czynią niezbyt zdrowym. Szerokie okopy dadzą się w razie potrzeby napełnić wodą z Persanty, a okoliczne niziny z łatwością pozalewać. Port nad Baltykiem, zwany Münde, oraz wyżyna Maikuhle, są ufortyfikowane. Na wzgórzu Hohenberg. panującem (lubo w dosyć znacznem oddaleniu) nad twierdzą, założono małą warownię; inne odosobnione umocnienia ciągną się na około miasta. Są one, równie jak wał główny, z ziemi usypane i kilka z nich tylko opatrzonych jest w kazematy. Najwięcej do obronności tego miejsca przyłożyła się sama natura; ważniejszem ono jest jako dywersya przy wylądowaniu nieprzyjaciela niż do obrony kraju. Miasto liczy 14,000 mieszkańców, 3 przedmieść, 5 kościołów, między któremi jest kościół Panny Maryi, ukończony w r. 1316; ma klasztor panien świeckich i wodociągi dające je wyborną wodą do picia za pomocą rur, a nadto salinę (jedyną jaką państwu pruskiemu w r. 1808 zostawił był traktat tylżycki), kąpiele słone (solówki) i morskie. Trudni się handlem i rybołóstwem. Miasto to jest nader dawne: już w X wieku było rezydencyą biskupa, co wszakże nie trwało długo; lecz kapituła katedralna zniesioną dopiero została w r. 1810. Było niegdyś stolicą kraju Kaszubów, a od r. 1277, w którym przez księcia pomorskiego odstąpione zostało opactwu Kamiń, najcelniejszem miastem księstwa kamińskiego, wraz z którem w r. 1648 przeszło pod władzę brandenburską. Bolesław Krzywousty oblegał je w r. 1102, a podczas wojny trzydziestoletniej, po długiem oblężeniu, zdobyli je Szwedzi w r. 1631. Wiele także ucierpiało podczas wojny siedmioletniej; oblegane napróżno 19 dni przez generała Palmbacha w 10,000 ludzi r. 1758, blokowane i o-

blegane znów było w r. 1760 przez 27 rosyjskich i szwedzkich okrętów wojennych i 15000 wojska lądowego, które jednak 18 września odparł przybyły na odsiecz generał Werner; poczem ukazał się znów w r. 1761 Rumiańców z 55 okrętami i znaczną siłą lądową pod miastem, które przecież dopiero po czteromiesięcznem oblężeniu, gwałtownem bombardowaniu i ogłodzeniu, zmusił do kapitulacyi w d. 16 grudnia. Równie dzielną była obrona w r. 1807. Wprawdzie dozwolił nieprzyjacielowi stary i spracowany pułkownik Loucadou, komendant miasta, wydrzeć sobie 13 marca szaniec Hohenberg i część miasta, a błędy jego naprawiały jedynie wycieczki Schill'a, oszańcowanego w Maikuhle i czynność wewnątrz miasta mężnego obywatela Nettelbeck'a; jednakże pułkownik Gneisenau, któremu król na miejscu Loucadou'a poruczył komendę, odebrał znów nieprzyjacielowi ważne szańce, usypane w miejscu Bullenwinkel zwanem, bronił zacięcie każdego kroku i trzymał się, dopóki nie położyła walce końca wiadomość o zawarciu pokoju w Tylży. Oblegało wówczas miasto 18,000 wojska francuzkiego, wespół z nadreńskiemi i włoskiemi sprzymierzeńcami, w których dowództwie luzowali się: Feuillé, Loison i Mortier; od 28 kwietnia począwszy, wciąż miasto ostrzeliwano; 185 domów, a między niemi i ratusz, obrócono w perzynę, a załoga, 6000 ludzi obejmująca, straciła przeszło 400 w zabitych i 1100 w ranionych. Zakład kąpielowy leży nie więcej jak o wiorstę drogi od miasta Kołobrzega. Zabudowania kąpielowe (solankowe) wraz z domami dla przyjezdnych i parkiem, rozciągają się mniej więcej na przestrzeni pięciowłókowej. Przedewszystkiem uderza w Kołobrzegu nadzwyczaj bujna wegetacya roślinna. Poczynając niemal od samego brzegu morskiego, na całej przestrzeni Kołobrzega (kąpielowego) rozciąga się piękny, gęsty, bujny park z drzew liściastych i iglastych. Powietrze w Kołobrzegu w miesiącach letnich umiarkowane. Temperatura waha się między 10 a 18 stopniami ciepła, podług termometru Reaumura. Brak kanalizacyi i tu uczuwać się daje mocno zepsutem w wielu miejscach powietrzem. Wody słodkiej studziennej zdatnej do picia brak zupełny. Przepływająca pod Kołobrzegiem rzeka Persanta ma wodę gorzką i przejętą różnemi solami szkodliwemi dla organizmu. Brakowi temu wody słodkiej zaradza przemysł prywatny, albowiem codziennie rozwożą na sprzedaż wodę słodką źródlaną, sprowadzaną z Rosenthien. K. obfituje za to w źródła wody mocno słonej, z której właśnie przyrządzane bywają kąpiele solankowe. Dotychczas odkryto cztery takie źródła, przy których pobudowano odpowiednie łazienki wannowe. Źródło, dostarczające wody do łazienek Berendta, uważane jest za najmocniejsze; najsłabsze zaś posiadają łazienki zwane „Neues Soolbad," najbliższe morza. Głównem zadaniem Kołobrzega jest dostarczanie kąpieli zimnej, morskiej. Sezon kąpielowy rozpoczyna się od połowy czerwca, a kończy we wrześniu. Najwłaściwszą porą kąpielową ma być sierpień; w tym bowiem miesiącu morze baltyckie, zwłaszcza od strony Kołobrzega, odznacza się największą stosunkowo ruchliwością, wywołującą u brzegów bałwany, będące nader ważnym czynnikiem kuracyjnym w kąpielach morskich. O ile jednak bałwany w kąpielach morskich ważną odgrywają rolę, o tyle w Kołobrzegu obecność ich połączona bywa z najgorszemi warunkami klimatycznemi i atmosferycznemi, gdyż wówczas największe panują tu wiatry, a z nimi i deszcze. Mówiąc o mieście Kołobrzegu, trzeba, choćby w obec samej nazwy jego, zapytać, czy też jeszcze gdzie tutaj nie pozostało pomników i świadków przeszłości? Niestety! nadaremnoby się ich tutaj szukało. Książęta pomorscy na Szczecinie, do których Kołobrzeg należał, choć piszący się w wydawanych przez się dokumentach *książętami Słowian*, poszli za przykładem Piastów szląskich i ulegli wpływowi germanizacyi. Dokumenta dotyczące Kołobrzega noszą jeszcze przez wiek XIV ślady obecności słowiańskiej w sferach dygnitarstwa i wyższych; odtąd kryje się, co najwięcej, żywioł słowiański pomiędzy okoliczne wieśniactwo, by i wśród niego wymrzeć i zwiędnąć bez możności nawet stwierdzenia daty zgonu. Dzisiaj niema już ludności słowiańskiej w okolicy słynnego tyle w dziejach Polski i Pomorza grodu. Poczciwy żywioł kaszubski poczyna się dopiero o 12 mil od Kołobrzega, w okolicy Słupi.

Kołock, wś, pow. owrucki, o 17 w. od Ługin.

Kołocz, rzeczka i nad nią monastyr kołocki, w pow. gżackim, gub. smoleńskiej, o 21 w. od Możajska, godne pamięci z tąd, że prawie tuż pod murami tego monastyru rozpoczęła się słynna w historyi bitwa 1812 r., zwana bitwą pod Borodynem.

Kołoczyn, wś włośc., pow. wilejski, o 23 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 16 dm., 126 mk. (1866).

Kołoczyna, folw. na obsz. dwor. Romanów, pow. bobrecki.

Kołodeń, 1.) al. *Kołodno*, folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. 2.) **K.** *czerniejowski*, folw., pow. chełmski, gm. Turka, par. Chełm. Dawniej byłto majdan czerniejewski. W 1827 r. było tu 8 dm., 51 mk. Dziś folw. K. rozległy mr. 129, grunta orne i ogrody mr. 37, łąk mr. 49, pastwisk mr. 40, nieużytki i place mr. 3. Bud. z drzewa 4. Folwark ten w r. 1875 oddzielony od dóbr Czerniejów (ob.) z karczunku

po wyciętym lesie. 3.) **K.** *pławanicki*, wś, pow. chełmski, gm. Turka, par. Swierze. Poprzednio majdan pławanicki; w 1827 r. 4 dm., 17 mk.

Kołodence, ob. *Kołodzienko.*

Kołodenka, wś, pow. jampolski, u źródeł Szumiłowki (al. Markówki), gmina Tymanówka, mk. 842, ziemi dwor. 635 dz., włośc. 874 dz., czarnoziem, grunta równe. Cerkiew pod wezw. N. P. Różań. liczy 1881 par. i 61 dz. ziemi. Dm. 186. Parafia kat. do Tomaszpola, własność dawniej Czetwertyńskich, dziś Bachmetiewa-Protasowa, urodzonego z Czetwertyńskiej.

Kołodeżna, wś, pow. nowogradwołyński, gm. miropolska, włościan dusz 190, ziemi włościańskiej 256 dzieś., leży przy trakcie z Miropola do Lubaru. Odbywa się tam co roku jarmark w ładnym lasku dębowym, któren ściąga niemały zastęp ludu. Kołodeżna ma ziemi dworskiej 466 dzieś., rozdzielonej między kilku właścicieli. *L. R.*

Kołodianka, wś, pow. nowogradwołyński, gm. kijaniecka, włość dusz 142, ziemi włość. 593 dzieś., ziemi dworskiej 426 dzieś, niegdyś należała do zwiahelskich dóbr Lubomirskich, przeszła na Uwarowych, a od tych nabyta przez Michałowskich. *L. R.*

Kołodież, st. dr. żel. chruszczewsko-jeleckiej, w gub. tulskiej.

Kołodka, ob. *Kłódka.*

Kołodki, 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 59 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej radoszkowickiej, 4 dm., 36 mk. 2.) **K.**, zaść. pryw., pow. wilejski, o 60 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 7 mk. wyznania rz. kat. 3.) **K.**, wś, nad jez. t. n., pow. święciański, 4 okr. adm., o 76 w. od Swięcian, 15 dm., 190 mk. (1866).

Kołodki, część Sokola, pow. mościski.

Kołodlew, zaść. pryw., pow. wilejski, o 40 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 1 dm., 6 mk. prawosł. (1866).

Kołodna, przys. Rokszyc, pow. przemyski, par. gr. kat. Cisowa, ma ludność przeważnie ruską. *Mac.*

Kołodna (*Krasna*), mko w pow. konotopskim, gub. czernihowskiej, słynie z plantacyi tytuniu.

Kołodna, rz., ob. *Jeremicze.*

Kołodne, wś, pow. piński, w 3 okr. pol., mk. 169, ziemi 10611 dz., własność niedawno Skirmuntów, teraz bar. Hartynga. Tu urodziła się Helena Skirmunt, rzeźbiarka. Dnia 1 lipca 1863 r. bitwa z oddziałem Traugutta.

Kołodniki, zaść. szlachecki w gub. mińskiej pow. mińskim, w okr. policyjnym kojdanowskim, w par. katolickiej kojdanowskiej, o wiorst parę od stacyi kol. żel. moskiewsko-brzeskiej Niehorełe. Osad ma 6 w glebie dobrej.

Kołodno, ob. *Kołodeń.*

Kołodno, wś, pow. krzemieniecki, na samej granicy galicyjskiej, piękna i porządna, z pałacem, ogrodem i murowanym kościołem paraf. katolickim. Dobra K. należały niegdyś do Cetnerów, później Rzewuskich, dziś Swiejkowskich. Paraf. koscioł kat. śś. Marcina B. i Elżbiety, z muru wzniesiony 1801 r. przez obyw. Swiejkowskiego. Par. kat. dek. krzemienieckiego: dusz 1142.

Kołodno, dobra, pow. połocki, 650 mr. rozl. Dawne dziedzictwo Meduniećkich, przedtem Rypińskich. *K. O.*

Kołodno, 1.) folw. szlach., pow. święciański, 4 okr. adm., o 49 w. od Swięcian, 1 dm., 10 mk. kat. 2.) **K.**, wś, pow. święciański, 4 okr. adm., o 48 w. od Swięcian, gm. Szemietowszczyzna, 8 dm., 43 mk. kat. (1866).

Kołodno, wś u zbiegu Lśny z Bugiem.

Kołodno, rus. nazwa Kłodna.

Kołodnycia, rus. nazwa Kłodnicy.

Kołodróbka, wś, pow. zaleszczycki, przy lewym brzegu Dniestru, o 22 kil. na wschód od Zaleszczyk. Przestrz. dwor. 1361 mr., w tem 253 mr. lasu; włość 2023 mr.; doskonałej podolskiej gleby. Ludność rzym. kat. 40, par. Krzywcze, o 10 kil. na północ położone; gr. kat. 1710, par. Sinków, wś o 4 kil. na zachód położona. Szkoła etat., kasa pożyczk. gmin. z kapitałem 962 złr. austr. Młynów wodnych 4 ale żaden nie jest własnością dworu, lecz jednego jest właścicielem izraelita, a 3 chrześcianie włościanie. Właściciel więk. pos. Joanna hr. Ostroróg. *B. R.*

Kołodruby, wś w pow. rudeckim, u zbiegu Letnianki z Dniestrem, 30 km. na płd.-wsch. od Rudek, 16 km. na płd. wschód od sądu powiatowego i urzędu pocztowego w Komarnie. Na zach. leżą Powerchów i Tatarynów, na płn. Tatarynów, na płn.-wsch. Podwysokie i Saska kameralna, na płd. Horucko i Lipice (trzy ostatnie wsie w pow. drohobyckim). Wzdłuż płd. i płd.-wsch. granicy płynie Dniestr od zach. na wschód, a potem na płn.-wsch. Na lew. b. rzeki leżą w płd. zachodniej stronie obszaru zabudowania wiejskie, na wschód od nich, nad samym Dniestrem las, na płn. od lasu t. zw. „Błoto," moczarzyste pastwisko (260 mr.); na płn. od zabudowań pola i łąki a na płn. od nich lasy: Dąbrowa, Na gaciskach i Rubań. Najwyższe wzniesienie w stronie płn. czyni 267 mr. Własność więk. (hr. Lanckorońskiego) ma roli or. 244, łąk i ogr. 295, pastw. 60, lasu 2102; własn. mniej. roli or. 569, łąk i ogr. 597, pastw. 124 mr. Według spisu z r. 1880 było 954 mk. w gminie, 25 na obsz. dwor. (wyznania gr. kat., z wyjatkiem 10 rzym. kat.). Par. rzym. kat. w Komarnie; gr. kat. w miejscu, należy do dekanatu horożańskiego a dyecezyi przemyskiej i obejmuje jako filie Powerchów

i Lipice. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. jednoklasowa. *Lu. Dz.*

Kołodyczka, struga, dopływ rz. Bolanki.

Kołodyjówka, wś, pow. uszycki, gm. i par. Kitajgród. Ma 68 dm., 300 mk., 398 dzieś. ziemi włościan. Ziemi dworskiej Kożuchowskich 141 dzieś., Kaczałowa 103, Wachowskiego 171, Krzyżanowskiego 33 dzies. Przedtem cała należała do Wyleżyńskich. Jestto bardzo dawna osada, należała do dóbr królewskich, 1616 r. trzymali ją Potoccy przez 4 dożywocia wraz z Suboczą i Kułaczkowcami na mocy zapisu pewnej sumy na tej wsi jeszcze przez króla Władysława i Kazimierza. *Dr. M.*

Kołodynka, mylnie, ob. *Kołodenka.*

Kołodysta, rz., uchodzi z prawej strony do Gniłego Tykicza. *E. R.*

Kołodysta, 1.) wś w pow. zwinogródzkim, dawniej starostwie, o 7 w. od m. Kalnibłot; nazwanie to ma pochodzić od kłód, któremi była pokryta ta miejscowość z powodu burz częstych; bo przed niedawnemi jeszcze czasy były w tem miejscu znaczne lasy. Mk. prawosł. 1300, żydów 50; przez pola tej wsi przechodzi dawny wał, ciągnący się do m. Talnego w pow. humańskim. Zarząd gminny nad wsiami *Hulajpolem, Brodeckiem, Gonczarychą* i *Łukawką*. Ziemi w gminie 9323 dz. We wsi 2366 dz. Mieszkańcy trudnią się ciosaniem młyńskich kamieni i nagrobków. W ziemi były tu znajdowane kości przedpotopowych zwierząt. Cerkiew paraf., przy niej ziemi 75 dz. par. kat. w Zwinogródce. Zarząd policyj. w Kalnibłotach. 2.) **K.**, wś, pow. humański, par. Humań, ma 11 dusz rz. kat. Własność Aug. Iwańskiego.

Kołodyszcze, st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej w gub. mińskiej, ob. *Kołodziszcze.*

Kołodzeń, ob. *Kołodeń* i *Czerniejów.*

Kołodzialny potok, potok górski w Karpatach lesistych, w obr. gm. Prełukami zwanej, w pow. sanockim, wytryska we wschodniej stronie tejże gminy, z pod Poharów, góry wznoszącej się na granicy tej gminy z Kamionkami; płynie lasem na płn.-zach. a potem na zachód i we wsi Prełukach wpada z pr. brz. do Osławy po 4 kil. i pół biegu. Od płn. strony wznosi się wierch Kiczera (710 m.), a od południa góra Prełuki (779 m.). *Br. G.*

Kołodziąż, 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Sadowno. W 1827 r. było tu 45 dm., 316 mk., obecnie liczy 51 dm., 596 mk., 6285 mr. obszaru. Dobra K., własn. hr. Zdzisława Zamoyskiego, mają 18,153 mr. rozległości. Według Tow. Kred. Ziem., dobra Kołodziąż składają się z folw. Kołodziąż, Mrozowa Wola, Morzyczyn, Zofijówka, Brzuza i Gwizdały, kolonii Reżny (wsie niżej wymienione); od dr. żel. Zieleniec w. 7, od rzeki Bug w. 7. Rozległość ogólna dóbr wynosi mr. 26256, w tem w folw. i rozmaitych osadach mr. 5061, w lasach mr. 21195. Są dwa młyny wodne, tartak, dwie fabryki terpentyny. Kolonia Reżny ma rozległości mr. 117; wś Kołodziąż osad 38, z gruntem mr. 605; wś Krupińskie osad 9, z grunt. mr. 200; wś Sadoleś, os. 46, z grunt. mr. 998; wś Sojkowek, os. 19, z grunt. mr. 441; wś Kępa Pruska, os. 6, z grunt. mr. 166; wś Ocięte, os. 58, z grunt. mr. 1133; wś Kostrów, os. 3, z grunt. mr. 116; wś Płatkownica, os. 60, z grunt. mr. 1740; wś Sokółki, os. 28, z grunt. mr. 237; wś Wilczogęby, os. 50, z grunt. mr. 860; wś Podborze, os. 16, z grunt. mr. 285; wś Grabiny Nadjezierze, os. 23, z grunt. mr. 378; wś Zieleniec, os. 20, z grunt. mr. 543; wś Księżyzna, os. 8, z grunt. mr. 75; wś Podbojany, os. 4, z grunt. mr. 119; wś Morzyczyn, os. 108, z grunt. mr. 1260; wś Szynkarzyzna, os. 39, z grunt. mr. 678; wś Brzuzka, os. 33, z grunt. mr. 581; wś Mrozowa Wola, os. 37, z grunt. mr. 752; wś Reżny, os. 107, z grunt. mr. 1984; wś Łosiewice, os. 31, z grunt. mr. 341; wś Rafa, os. 2, z grunt. 39; wś Koszelanka, os. 3, z grunt. mr. 29; wś Wywłoka, os. 3, z grunt mr. 62; wś Zajezierze, os. 11, z grunt. mr. 193; wś Burakowskie, os. 4, z grunt. mr. 60; wś Łojki, os. 19, z grunt. mr. 279; wś Jerzyska, os. 12, z grunt. mr. 145; wś Bojewo, os. 24, z grunt. 438; wś Orzełek, os. 17, z grunt. mr. 395; wś Sadowne, os. 31, z grunt. mr. 473; wś Wielgie Zagrodniki, os. 58, z grunt. mr. 991; wś Wielgie Grabowice, os. 48, z grunt. mr. 806; wś Wielgie Topor, os. 58, z grunt. mr. 1077. 2.) **K.**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Seroczyn. W 1827 r. było tu 14 dm., 92 mk., obecnie jest 15 dm., 125 mk., 408 mr. rozl. *A. Pal.*

Kołodziej albo *Żadon*, mały zaścianek poleski, w pow. ihumeńskim, w 4-ym okr. policyjnym puchowickim, w okolicach Serafina i stacyi Talki, dr. żel. libawsko-romneńskiej.

Kołodzieje-Tworki i *K.-Romejki*, dwie wsie gub. grodz. w b. ziemi bielskiej.

Kołodzieje, przys. Przyszowa królewskiego, pow. mielecki, par. Stany. *Mac.*

Kołodzieje, 1.) niem. *Wachsmuth*, w dok. *Colozey*, wś włośc., pow. suski, przy granicy pow. kwidzyńskiego, nad jeziorem „Mutter-See". Ma 2779 mr. obszaru, 83 bud., 49 dm., 12 kat., 419 ew., szkołę. Parafia Susz, poczta Prabuty. Przy końcu XIII wieku otrzymali tę wieś od krzyżaków prusak Namer i synowie Tuliksyte, Ludwik i Merun; posiadali nadto dobra Wilkowo. Krzyżacy, nadając wieś Namerowi, zowią ją Colozey antiquum, z czego wynika, że już oddawna istniała, w czasach książęcych założona. R. 1486 zachodzi Olbrach z K., r. 1505 Jakób Kalkstein, sędzia ziemski prabucki, 1539 r. Hanusz Kalkstein. R. 1819 liczono tu 14 nazw na 50 około mieszkańców. Ob. Kętrz.

Ludność polska w Prusiech. 2.) K., os. do wsi Sulecin, pow. kartuski. *Kś. F.*

Kołodziejewko, wś i dom., pow. mogilnicki; dom. ma 1242 mr. rozl.; 16 dm., 209 mk., 96 ew., 113 kat., 91 analf. Poczta, telegr., st. kol. żel. w Mogilnie o 8 kil.; st. kol. żel. w Przyjezierzu (Amsee) o 6 kil.

Kołodziejewo, 1.) kol., pow. mogilnicki; par. Trląg (Łaski, lib. ben. I, 203); 8 dm., 84 mk., 10 ew., 74 kat., 57 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Mogilnie o 6 kil. 2.) K., dom., 2433 mr. rozl.; 12 dm., 194 mk., 46 ew., 148 kat., 87 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Mogilnie o 9 kil. *M. St.*

Kołodziejewszczyzna, wś w pow. mińskim, o 5 w. w stronie północnej od mka Rubieżewicz, ma osad 3. *Al. Jelski.*

Kołodziejgrąd, niem. *Kolodzinigrund*, wś, pow. szczycieński, w błotnistem położeniu, nad strugą bezimienną, 1 milę od m. Wielbarka, nowo założona po r. 1763, ludność zwykła tej okolicy mazursko-pruska; przez wieś wiedzie trakt bity wielbarsko-biskupiecki. *Kś. F.*

Kołodziejki, niem. *Kolodzeiken*, wś włośc., pow. lubawski, nad strugą Gryźlą, przy granicy pow. ostródzkiego. Obszaru liczy mr. 676, bud. 16, dm. 7, kat. 22, ew. 33. Parafia i szkoła Grabowo, poczta Lubawa. Wieś K. oddawna należała do dóbr stołowych biskupów chełmińskich. Inwentarz biskupstwa z r. 1757 str. 342 donosi: K. za prawem wiecznem bisk. Stefana z r. 1420 trzyma 10 wł. przy strudze Przanicy; konnego z lekką bronią do assystencyi wysyłać, funt wosku i pieniążków 5 płacić, płużnego żyta k. 1, jęcz. 2, kontrybucyi żołnierskiej zł. pr. 44 składać zobowiązane. Po okupacyi rząd pruski zabrał tę wieś i wydał potem na własność osadnikom. *Kś. F.*

Kołodziejów, wś, pow. stanisławowski, nad rz. Siwką, dopływem pobliskiego Dniestru, przy gościńcu rządowym prowadzącym z Przemyślan na Bursztyn, Wojniłów do Kałusza; przestrzeni dwor. 681 mr., w tem 355 mr. lasu; włośc. 635 mr., grunt nieprzepuszczalny, stosowniejszy do uprawy roślin pastewnych niż zboża; ludność rz.-kat. 22, par. Wojniłów, mko o 7 kil. na płd. oddalone; gr.-kat. 577, par. w miejscu, obejmująca filią Dorohów z 629 par., razem 1206 gr.-kat.; cerkiew pod wezwaniem św. Michała, dek. halicki dyec. lwowska; szkoła niezorganizowana. Urząd tel. i st. kol. żel. Lwów-Czerniowce-Bursztyn. Właściciel więk. posiadł. Leon Bagiński. *B. R.*

Kołodziejówka, 1.) wś, pow. stanisławowski, o 7,6 kil. na płn. od miasta pow.; przestrz. dwor. 701 mr., w tem 348 mr. lasu; włośc. 1028 m. Ludność rz.-kat. 52, par. Jezupol, mko o 10 kil. na płn. oddalone; gr.-kat. 658, par. w miejscu, obejmuje filią Dobrowlany z 351, razem 1009 gr.-kat. Cerkiew pod wezw. św. Michała, dek. tyśmienicki dyec. lwowska. Szkoła filial. Wszystkie urzędy w Stanisławowie. Wł. więk. posiadł. Ignacy Passakas. 2.) K., wś, pow. skałacki, nad potokiem Dolina, o 8,3 kil. na płn.-zach. od Skałatu, przy gościńcu kraj. smykowiecko-skałackim, łączącym gościniec krajowy tarnopolsko-podwołoczyski z gościńcem rządowym tarnopolsko-czortkowskim; przestrz. dwor. 1432 mr. w tem 282 mr. lasu; włość. 2696 mr. Ludność rz.-kat. 866, par. Skałat; gr.-kat. 919, par. w miejscu, dek. skałacki dyec. lwow., szkoła etat. 2-klas., kasa pożyczk. gm. z kapitałem 1179 złr., młyn wodny, stawek na potoku Dolina, gorzelnia na wielkie rozmiary, gospodarstwo wzorowe, chów koni poprawnej rasy. Wieś K. odbija śród bezleśnej okolicy długiemi szeregami smukłych topoli, które przynoszą także znaczny pożytek, co jesieni bowiem obcinane od dołu gałęzie dostarczają bardzo znacznej ilości drzewa opałowego, tem cenniejszego w okolicy ubogiej w lasy. Właśc. wiek. posiadł. Eustachy Zagórski. 3.) K., por. *Chmielowa.* *B. R.*

Kołodziejskie-Mościszcze, zaśc. w pow. mińskim, w okr. polic. kojdanowskim, przy drożynie wiodącej z Ostrowia do Rudni; ma os. 4, w miejscowości dogodnej, od st. Niehorełe dr. żel. moskiewsko-brzeskiej około 6 w. *A. Jel.*

Kołodziewicze, wś, pow. piński, w 2 okr. polic., gm. Żabczyce, mk. 94; własność Chrzanowskiego. *Kś. M.*

Kołodziewszczyzna, zaśc. rząd., pow. wileński, 5 okr. adm.; o 28 w. od Wilna, 1 dm., 3 mk. kat. (1866).

Kołodziezi, 1.) wieś w północnej stronie pow. mińskiego, przy drodze wiodącej z wielkiego Usiaża do Łohojska, ma osad włócznych 17, miejscowość górzysta. 2.) K., z rusińska *Huldnie*, wś, pow. ihumeński, w gm. jurewickiej, niegdyś Kieżgajłów, później biskupów wileńskich, a od r. 1795 do 1863 Szewiczów; ma os. 33, grunta lekkie, miejscowość poleska. *Al. Jel.*

Kołodziezna, wś, w pow. słuckim, w gm. cimkowickiej, ma osad 26, w glebie dobrej.

Kołodzieżanka, rz., lewy dopływ Swisłoczy, przyjmuje Werbelę.

Kołodzieżyszki, folw. rząd. nad stawem, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 49, od Dziewieniszek 13, mk. kat. 10 (1876).

Kołodzin, *Kołodzień*, nad rz. Niemnem, ob. *Koladyno.*

Kołodzino, wś włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 67 w. od Swięcian, 9 dm., 127 mk., z tego 92 prawosł., 35 kat. (1866).

Kołodziszcze, dwa małe bliskie zaścianki i stacya kolei żelaznej moskiewsko-brzeskiej, pierwsza od Mińska, o w. 16 w stronę ku Borysowu. Jeden zaścianek ma osad 2, drugi 3; miejscowość wzgórkowata. *Al. Jel.*

Kołodziszki, wś w pow. nowogródzkim, okr.

polic. horodyszczańskim, opodal drogi wiodącej z Jezierzan do Daniłowa, ku granicy gub. grodzieńskiej, ma osad 4, w miejscowości wzgórkowatej. *Al. Jel.*

Kołodziżek, las w zach. stronie Torek, pow. sokalski.

Kołogryw, miasto pow. w gub. kostromskiej, na lewym brzegu rz. Unży, 1014 w. od Petersburga a 273 od m. gubernialn. odległe; 2787 mk., trudniących się spławem drzewa budowlanego. Stacya pocztowa.

Kołogrywówka, st. dr. żel. tambowsko-saratowskiej w gub saratowskiej.

Kołohury (al. *Kołochury*), wś w pow. bobreckim, 10 km. na płd. od sądu pow. i urzędu poczt. w Bóbrce. Na płn.-zach. leżą Chlebowice wielkie, na płn.-wsch. Choderkowce, na wsch. Sokołówka, na płd. Dziewiętniki, na zach. Bryńce cerkiewne. Wzdłuż granicy zach. płynie od płn. na płd. pot. Sokołówka (al. Biały potok), a przez obszar wsi płyną doń od zach. na wsch. małe strugi. Nad lew. brz. potoku leżą zabudowania wiejskie, na płn.-zach. i płd. od nich łąki, pastw. i orne pola, a w zach. połowie obszaru las. W płd. stronie lasu, blisko granicy, wznosi się Wapniarka do 333 m. Własn. więk. ma ro. or. 28, łąk i ogr. mr. 4, pastw. 1, lasu mr. 514; własn. mniej. ro. or. mr. 501, łąk i ogr. mr. 69, pastw. mr. 60, lasu mr. 5. Według spisu z r. 1882 było 366 mk. w gm. (z wyjątkiem kilku wszyscy obrz. gr.-kat.). Paraf. rz.-kat. i gr.-kat. w Sokołówce. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Kołojów, grupa domów w Rajczy, w pow. żywieckim, na lewym brzegu Soły, nad potokiem *Kołojówką*, wytryskującym nieco na zach. u płd. stóp góry Zabawy (824 m.) i wpadającym po krótkim, bo 2 kil. wynoszącym biegu, do Soły z lew. brz. Na Kummersberga mapie Galicyi (sekc. 25) potok ten zowie się mylnie *Cotujówka*. *Br. G.*

Kołokolin, wś, pow. rohatyński, o 10 kil. na płn.-zach. od Bursztyna, a o 8.3 kil. na płn. od st. kol. żel. Lwow.-Czerniow. w Bukaczowcach; przestrz. dwor. 671 mr., w tem 235 mr. lasu; włosc. 1705. Ludn. rz.-kat. 58, par. w Żurowie 2 kil. oddalonym; gr.-kat. 1011, par. w miejscu, dek. żurawieński dyec. lwow. Szkoła fil., kasa pożyczk. gm. z kapit. 1300 złr., młyn wodny na potoku przez tę wieś przechodzącym. Właściciel więk. posiadł. Juliusz Tustanowski. *B. R.*

Kołokszinskaja, st. dr. żel. niżegorodzkiej w gub. władymirskiej.

Kołołącznica, w dok. *Cololinciniza*, nazywała się struga, wspominana jako granica wsi Mochle, r. 1273 darowanej przez Mestwina II rycerzowi Chalimirowi. Odnośna granica szła rzeką Kamionką od Kiełpiny strugi, tąż strugą do błót Babane do Kołołącznicy, dalej tą strugą do Mezueza błota (Niedźwiedzie błota) itd. Obecnie mały ten strumień nieznany; pow. złotowski. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Kołołęże, w dok. *Cololens*, wspomina się r. 1239, nie wiadomo czy jako wieś, przy opisie granic wsi Mochle, Kruszewa i Orla, darowanych tegoż roku przez Swiętopełka II arcybiskupowi Fulko; pow. złotowski. Obecnie taka nazwa w tej okolicy nieznana. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden. *Ks. F.*

Kołomak, st. dr. żel. charkowsko-nikołajewskiej w gub. charkowskiej.

Kołomak, rz., lewy dopływ rzeki Worskły, uchodzi naprzeciw Połtawy.

Kołomań, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Tumlin. Istniały tu fabryki żelaza w XVII wieku. W r. 1827 r. było 49 dm., 316 mk.

Kołomarynka, wś, pow. starokonstantynowski, par. Starykonstantynów. R. 1867 miała 28 dm. *X. M. O.*

Kołomea, *Kołomeja*, ob. *Kołomyja*.

Kołomejka, karczma na obszarze dworskim Dobrzany, pow. gródecki.

Kołomeńskaja, st dr. żel. moskiewsko-riazańskiej w gub. moskiewskiej. Ob. *Kołomna*.

Kołomia, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Lubień, odl. 2 w. od Kowala, st. dr. żel. war.-bydg. W r. 1827 było 20 dm., 198 mk. Dobra K. al. Kołomyja składa się z folwarków; Kołomia, Zazdrość, Zieleniec, nomenklatury Aleksandrów i wsi K. Rozległość wynosi mr. 1073; folw. K. grunta orne i ogr. mr. 461, łąk mr. 24, wody mr. 1, nieuż. i pl. mr. 29, razem mr. 515; folw. Zazdrość grun. orne i ogr. mr. 125, nieuż. i pl. mr. 2, razem mr. 127; folw. Zieleniec grun. orne i ogr. mr. 144, łąk mr. 115, lasu mr. 171, nieuż. i pl. mr. 2, razem mr. 431; bud. na wszystkich folwarkach murow. 21; płodozmian 7 i 13-polowy, wiatrak; rzeka Ochnia stanowi granicę zachodnią; wś K. osad 23, z grun. mr. 177.

Kołomla, wś, pow. ostrogski, na płd.-zach. Ostroga o 17 w., na drodze z Ostroga do Sławuty położona. W dziale ks. Ostrogskich r. 1602 nazwana „Kolemka”, tak samo nazwana w latopiscu Jerłycza, który w niej mieszkał, a obecnie nazywają Kołomla; na prawym brzegu Horynia tak blisko, że niektóre chaty włościańskie są przy samym brzegu, większa połowa gruntów jest krzemionka, a mniejsza czarnoziem. Lud wiejski trudni się rolnictwem, rybołówstwem i ciesiełką; ta majętność prawem spadku przeszła do ks. Jabłonowskich, a w r. 1855 sprzedana hrabinie Zubowej, która odprzedała w 1864 r. Hermanowi. Ma cerkiew i karczem 2. *Z. Róż.*

Kołomna, mto pow. w gub. moskiewskiej, na prawym brzegu rz. Moskwy, przy jej ujściu do Oki, i na obu brzegach rz. Kołomenki, 714 w. od Petersburga, a 110 od mta gubernialnego odległe, jedno z najbogatszych miast gubernii;

19933 mk., 22 cerkwie, 2 monastery, fabryki, znaczny handel, bank, st. p. i st. kol. żel. moskiewsko-riazańskiej.

Kołomości, część Biskowic, pow. samborski.

Kołomyckie, okolica szlachecka, pow. lidzki, 4 okr. adm.; od Lidy o 28 w., od Wasiliszek w. 10; dm. 13, mk 104 wyzn. kat. (1866).

Kołomyja, 1.) ob. *Kołomia.* 2.) **K.** i *Kołomyjka*, dwie wsie, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki, dawniej w wojew. mazowieckiem, ziemi łomżyńskiej, pow. zambrowskim. Nazwa tej wsi pochodzi od strumyka Kołomyi, który niegdyś płynął tędy z lasów mężeńskich, ale dzisiaj, równie jak te lasy, już nie istnieje. W r. 1414 trzech szlachty mazowieckiej: Piotr, Mikołaj i Michał, wszyscy herbu Cholewa, zapewne bracia rodzeni lub stryjeczni, dostali od księcia mazowieckiego *super rivulo Kołomyja* 50 włók na wieczne dziedzictwo i założyli tu gniazdo Kołomyjskich herbu Cholewa; przybyli zaś ze wsi Sobieszczek w ziemi ciechanowskiej. Z tego domu wzięły początek rody Kołomyjskich na Kołomyi, Cholewińskich, którzy mieszkali w Cholewach, osadzie założonej śród lasów w pobliżu Kołomyi a istniejącej dotąd, i Czarnowskich czyli Cholewów, którzy osiedli na Czarnowie w tejże okolicy w wieku XV-ym. W r. 1469 znajdujemy jeszcze wzmiankę o rzece Kołomyi „fluvium Kołomyja”. Miara włóki z r. 1414 była prawie ta sama co dzisiejszej nowopolskiej, gdyż i dziś folwark Kołomyja ze wsiami Kołomyją, Kołomyjką i osadą szlachecką Cholewy, obejmuje razem około włók 50. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. z nomenklaturą Dryje mr. 898, grunta orne i ogr. mr. 446, łąk mr. 166, pastw. mr. 44, lasu mr. 226, nieuż. i pl. mr. 16; bud. mur. 3, z drzewa 13; płodozmian 13-polowy. Dobra te w r. 1878 oddzielone zostały od dóbr Mężenino. *Z. Glo.*

Kołomyja i *Mariahilf*, miasto pow. na lewym brzegu rzeki Prutu, o 42 kil. od Kut, 63 kil. od Zaleszczyk; należało dawniej do wojew. ruskiego ziemi halickiej, jest stolicą Pokucia i pow. K. Niektórzy, podobieństwem brzmienia wyrazów uwiedzeni, wywodzą pochodzenie miasta od Colonia, osady rzymskiej; podług innych zaś otrzymało miasto nazwę od Kolomana króla halickiego, na początku XIII w. (według Winc. Pola górale niekiedy rzekę Prut zowią „Myja”). Brak piśmiennych dowodów, epokę założenia miasta w niepewności zostawia. Zamek tutejszy oddał Jagiełło 1411 r. sposobem zastawu wraz z Pokuciem Aleksandrowi wojew. bliższej Wołoszczyzny; kraina ta dopiero we 25 lat koronie przywróconą została. Tenże król miał tu założyć klasztor dominikanów. Jagiełło, jako zwierzchni pan, ponawiając 1424 r. prawa miejskie, czyni wzmiankę o nadanych przez Kazimierza W. gruntach, łąkach, lasach i ustanowionych dziesięcinach; zaleca: ażeby sądy i wszelkie załatwiano sprawy wedle przepisów prawa niem; podwody dostarczane być mają za opłatą i to tym tylko, którzy ukażą pismo król.; zabrania odbywać targi po wsiach okolicznych, pod utratą kupna; stanowi: ażeby główny gościniec z Wołoszczyzny koniecznie przez miasta przechodził. Władysław król pol. i węg. przywilejem 1443 r. w Budzie danym pozwala magistratowi mieć woskobójnię, w której mieszczanie obowiązani będą wosk przetapiać za opłatą; uwalnia mieszkańców od wszelkich stacyj, lecz takowe. gdyby król znajdował się w Kołomyi, dostarczać winni. Kazimierz IV-ty, litując się nad losem swej ciotki Maryi, wdowy po Eliaszu wojew. Multan, wyznaczył jej 1448 r. zamek tutejszy na mieszkanie. Tenże monarcha, pragnąc nieść pomoc i polepszyć stan miasta, stanowi 1456 r., ażeby włościanie z okolic Kołomyi, Sniatynia i Koropca jadący na Podole z solą lub innemi rzeczami sprzedajnemi, miasta nie pomijali, lecz tamże składali i sól samym mieszczanom sprzedawali; ktoby się temu postanowieniu sprzeciwiał, ma być przytrzymany, a rzeczy i kopie jego na skarb zajęte. Dnia 15 września 1485 r. pamiętna odbyła się tu uroczystość, którą Stryjkowski w ten sposób opisuje: „szlachta ruska, podolska, panów też pols. y lit. bardzo wiele do Kołomiey przyciągnęli, zbroią i koniami stroynie ozdobieni, tak iż wszystkiego woyska do woyny godnych tysięcy 20 było. A w ten czas straszne było imię polskie Turkom. I położył się Kazimierz obozem na szerokiem polu, a Stephan Wda Wołoski w kilka tysięcy jezdnych z pany y boiary przijechał, a tylko sam wprowadzon utciwie do namiotu, w którym król na maiestacie w koronie y w ubiorze król. siedział. Wojewoda, trzymaiąc chorągiew z herbem y uczyniwszy z ukłonnością potciwość królowi, na kolana upadł y chorągiew przed nogi jego porzucił; przysięgał: ze wszystką wołoską ziemią być zawzdy w wierze y w posłuszeństwie Kazimierza y iego naśledników; przeciw każdemu nieprzyjacielowi ze wszystką mocą być pogotowiu; ani pokoju, ani woyny z żadnym bez rozkazania król. nie czynić. Podniesiony potym z ziemie od króla y pocałowany, z 13 panów wołoskich u stołu posadzon y dosyć utciwie czestowan, na ostatek gościnnymi upominki udarowany odiechał, wziąwszy od króla 3000 jezdnych na pomoc Turkom.” Piotr Wda Wołoski, zapomniawszy wiary i powinności przodków swoich, pali Kołomyję 1513 r. i spustoszenie aż pod Halicz posuwa. Podług lustracyi 1572 r. mieszczanie czynszów nie płacą, przedmieszczan jest dom. 57; kuśnierzów 7, krawców 6, bednarzów, ślusarzów, kowalów, rymarzów, siodlarzów 12, jatek rzeźniczych 8, szewc. 12, garncarzów 10, piekarzów 96, popów 6. Hipolit Stupnicki w swem Opisaniu Galicyi pod

względem topograficzno-geograficzno-historycznym (Lwów 1869 r.) powiada o Kołomyi: Miasto posiadało dawniej mocno obwarowany zamek, i było przeto często na nieprzyjacielskie napady wystawione. Tak zdobyli je r. 1502 Wołochy, 1532 r. Mołdawianie a w 1589 roku Turcy, gdzie też przy ostatnim wszyscy mieszkańcy miasta w obronie jego udział mający, srodze byli wymordowani. Lustratorowie 1621 r. smutne dają świadectwo: „miasto przez Tatary ze wszystkiem spalone jest y ludzi z niego wybrano." Ważne zaś szczegóły zawiera lustr. 1627 r. „miasto leżało przedtym nad Pruthem, lecz że y alluvio rzeki szkodziła, a barziej Tatarowie, którzy ie ogniem a przed kilku lath z grunthu y vestigium niezostawiwszy znieśli, p. Kamieniecki miesce do obrony sposobnieysze, przy stawie plebanskim do osady ukazał. Jakosz za 3 lata za pobudką jego miasto jako teraz z obroną swoją t. j. z wałem, basztami, bramami stanęło. Zamek z 3 stron okopany wałem, na którym parkan, a z 4-tej częstokoł, baszt małych 2 y brama zaporzysta; strzelby zadney nie masz. Łany zamkowe powinni hultaje przez miasto na robote przechodzące kosić albo żonć. Mieszczanie sumptem swoim munityą uczynili y strzelbą ufortyfikowali; mało co zbywa ad perfectionem operis, to tylko: że od stawu zakonnicy ordinis s. Dominici na tym miescu gdzie wał miał iść, ogrod założyli y zadną miarą nie chcą go odstompić. Którzy rolą trzymają dawać powinni z kazdei czwierci po gr. 10, podymia z domu gr. 2, powołoczyzna 7-go roku wzięto wołów 150; dziesięciny: pszczelne, z owiec y swini; poiemszczyzny biorą na zamek po gr. 15; winy wszystkie do zamku należą, z których wuyth bierze gr. trzeci. Popów jest 7, dają po 1 zł.; bednarzów 7 po 8 gr., garncarzów 7 po gr. 15, kusznierzów 12 po gr. 8, piekarzy 20 każdy dawać powinien na czwierć roku po gr. 2; szewcy krawcy ogółem płacą; rzeźnicy y lachowie, ruś y zydowie dawać powinni łoju do zamku kam. 40. Zydzi dają talerów twardych do dwora czyni fl. 50. X. pleban pokazał wolność na szynkowanie gorzałki, przywilejem J. Alberti y na 10-tą miarę w młynie y na wolne mielenie bez miary na 6 słodów. Pzy tym prawie ma goststa zachować, gdyz ten kościół ubogi, zadnego inszego dochodu krom tego nie ma." Z lustr. 1664 r. to tylko powziąć można: „nadaley na staie zamek od miasta, wałem otoczony, a na wale parkan; w zamku drzewiane budowanie." Ostatni ststa tutejszy (do ststwa należały: K., Matyjowce, Korolówka, Kornicz, Kropiwniszcze) Rafał Chołoniewski opłacał 1772 r. kwarty zł. 5005 gr. 18; wkrótce zaś potem nabył miasto od rządu austryackiego Ewaryst Andrzej hr. Kuropatnicki, kasztelan buski a potem bełski, kawal. orderów orła białego i św. Stanisława akademik krakowski i zamojski. W Geografii Królestw Galicyi i Lodomeryi wydanej w Przemyślu w 1786 roku piszą: Kołomyja miasto niegdyś powiatowe i starostwo teraz dziedziczne J. W. Chołoniewskiego, kawalera św. Stanisława. Kościół z klasztorem dominikanów fundacyi Jagiełły około 1412 r., przeniesiony będąc na inne miejsce, składał się z drewnianych zabudowań, lecz uległ supressyi 1788 r.; z zamku wały pozostały. Od tego miasta otrzymał nazwę ulubiony taniec na Rusi Czerwonej, jakoteż i pieśni „kołomyjki" zwane, szczególniej na Pokuciu upowszechnione. Długie lata była Kołomyja miastem obwodowem, od czasu zniesienia obwodów została miastem powiatowem; wedle geografii Hip. Stupnickiego z r. 1869 liczyła 460 domów i 8000 mieszkańców; wedle szematyzmu urzędowego z 1882 r. ma K. powierzchni 7160 m. i 24662 mieszkańców. Stan czynny majątku wynosi 1,334,534 złr. 57 ct. a. w., bierny zaś 269,078 złr. 76½ ct. a. w. Rzym.-kat. parafia w Kołomyi należy do dek. kołomyjskiego dyec. lwow. Początek jej niewiadomy, jest ona jednak jedną z najstarszych w tej części kraju, ponieważ magistrat kołomyjski już w r. 1353 darował wieś Oskrzesińce na powiększenie dotacyi tejże, którą powiększył w r. 1453 Jan z Chodczy (Joannes de Chodecz) starosta kołom. Kościół mur. poświęcony w 1775 pod wezwaniem Naj. P. Maryi. W samej Kołomyi rz.-kat. 3941; wcielone do tej parafii następujące gminy: Cieniawa z 589, Dobiesławce z 21, Gody 27, Kidańcze 16, Kniaź-dwór 19, Kornicz 20, Korolówka 29, Markówka 2, Matyjowce 45, Mołodiatyn 14, Nazurza 4, Oskrzesińce 22, Peczyniżyn (miasteczko) 246, Pererów z Trościanką 152, Piadyki 175, Pilipy 12, Podhajczyki 194, Rungury ze Słobodą rungurską 12, Siemakowce z Cuculinem 128, Sopów 18, Turka 162, Wierbiąż 34, Wołowa 13, Załucze 39, Zamulińce 322; razem należy do tej parafii 1 miasto, 1 miasteczko i 25 wsi; obejmuje 6256 kat., 510 akat., 10209 izr.; na cmentarzu kołomyjskim i w miasteczku Peczyniżynie są kaplice, w których msza święta odprawianą bywa. Był też w K. klasztor dominikanów (ob. wyżej). Gr. kat. parafia. dek. kołom. dyec. lwow. posiada 2 cerkwie: 1-sza p. w. św. Michała, 2-ga Naj. P. Maryi. W samej Kołomyi jest gr. kat. 4076, we filii Szeparowce z cerkwią Niepokalanego poczęcia Naj. P. Maryi 552, w Diatkowcach 410, razem 5038 gr. kat. Parafia ewang. reformowana istnieje tu od r. 1871 z filiałem Augustdorf (bez A. ma 781 wiernych, w tem 256 lutrów). Na przedmieściu Baginsbergu i Sławcach zbór nowy, r. 1874 wystawiony. W Kołomyi znajdują się następujące urzędy rządowe i antonomiczne: Starostwo, pow. dyrekcya skarbu, do jej okręgu

należą polit. powiaty: Kołomyja, Horodenka, Sniatyn, Nadworna, Zaleszczyki i Borszczów; sąd obwodowy, którego okrąg obejmuje na przestrzeni 80$^{1}/_{2}$ mil austr., 200 gmin katastr., w 220 osadach z ludnością 293,501. Do okręgu tego sądu obwod. należy sąd miejsko-delegowany w Kołomyi i 8 sądów pow., a to: w Gwoźdźcu, Horodence, Kossowie, Kutach, Obertynie, Peczeniżynie, Sniatynie i Zabłotówce. Sąd powiatowy w sprawach dochodów skarbowych, urząd cechowniczy miar i wag, rządowy urząd poczt. i telegraf, rada powiat., pow. komisya szacunkowa dla pod. grunt., rabinat izrael. Szkoły następujące: c. k. realne wyższe gimnazyum, jako 4-ro klasowe miejskie założone i otwarte w r. 1861; w r. 1869 na realne niższe a 1871 na wyższe realne rządowe gimnazyum przekształcone; gremium prof. składa się z 1 dyrektora, 7 profesorów, 6 nauczycieli i 7 zastępców naucz. Rada szkolna okręg. dla powiatów pol. kołomyjskiego i kosowskiego; 2 szkoły 4-klasowe etatowe mękie, 3 szkoły etat. o 1-nym nauczycielu, 2 szkoły ewangielickie: 1) Kołomyja—Baginsberg, i 2) Kołomyja—Sławiec. Szkoła etat. 4-ro klasowa żeńska. Jest tu także szkoła garncarska, założona 1876 r. w celu polepszenia dotychczas używanego sposobu produkcyi garncarskiej. Przez Kołomyję pochodzi kolej żelazna lwow.-czerniowiec., której stacya jest w tem mieście (między Turką a Zabłotowem, o 195 kil. od Lwowa). Kasa oszczędności założona przez gminę miasta Kołom. pod gwarancyą tejże, na mocy upoważnienia ministerstwa spraw wewnętrzn. 1872 r.; stan kapitału wkładkowego z końcem 1880 r. 383,127 złr. 71 ct. a. w. Fundusz pożycz. dla przemysłowców i ręko dzielników, założony przez gminę miasta Kołom. w r. 1857. Cel: udzielanie pożyczek potrzebującym przemysłowcom; majątek zakładowy 4940 złr. 79 ct. a. w. Szpital publiczny, założony w r. 1835 ze składek dobroczynnych. Fundusz obwodowy inwalidów z Kołomyi założony z dobrowolnych składek 1853 r. Fundusz zapomogi ubogich uczniów gimnazyalnych w Kołom. powstał w 1862 r. Od rządowego gościńca, przechodzącego przez K. a zwanego „główny gościniec karpacki", oddziela się pod K. drugi gościniec rząd.: kutski zwany, któren idzie przez Sopów, Myszyn, Ustrop, Pistyn, Kosów, Czerhanitówkę do Kut na granicy Bukowiny. W K. zaczyna się 3-ci gościniec rząd. horodeński, idący przez Podhajczyki, Gwoździec, Soroki, Czerniatyn, Horodenkę, Siema kowce do Dniestru. W 1870 r. były tu dwa stowarzyszenia przemysłowe, mianowicie: garncarzy i szewców. Jest też w K. towarzystwo muzyczne „imienia Moniuszki." Wzniesiono tu pomnik poecie Franciszkowi Karpińskiemu, w stuletnią rocznicę pierwszego wydania jego poezyj. Pomnik wykonany z kamienia pińczowskiego, przedstawia postać Franciszka Karpińskiego w siedmiostopowej wysokości; podstawę tworzy postument z kamienia szarego, czworoboczny, 11 stóp wysoki. Na jednej jego stronie umieszczone imię i nazwisko poety, na drugiej pierwsza zwrotka pieśni: „Kiedy ranne wstają zorze." Wykonał pomnik rzeźbiarz Gadomski. Odsłonięcie nastąpiło we wrześniu r. 1880 podczas wystawy etnograficznej w Kołomyi. Pod względem geograficznym K. położona między 42° 43' długości, 48° 32' szerokości geograficznej od Ferro, wzniesiona nad poziom morza na 284.80 metrów. Klimat miasta niestały, średnia roczna temperatura wynosi 6° 22 R. Głównie panujące wiatry; północno-zachodni, południowo-wschodni. Przeciętna liczba zachmurzenia według metody Schouw'a 5, przeciętny opad wody w roku wynosi 25,43 linij paryskich. Przemysł w ogóle na bardzo nizkiem stopniu rozwoju, przeważnie w rękach żydowskich. Jedyny przemysł młynarski, który jest znaczny, gdyż część zboża, zakupywana przez handlarzy, bywa przerabiana na mąkę w dwóch młynach amerykańskich i kilku zwykłych; roczna produkcya mąki w przybliżeniu wynosi 60,000 centnarów metrycznych. Rozwija się także przemysł garncarski, jak dotychczas nieznacznie; roczny wywóz koleją wynosi 5,000 metr. cent. Handel: wyłącznie w rękach żydowskich. Znaczny bardzo handel eksportowy zbożem i spirytusem, rozciągający się na powiaty, Kołomyjski, Horodeński, Czortkowski, Zaleszczycki, Sniatyński i część Stanisławowskiego; eksport przeszło milion cent. metr. rocznie. Handel importowy towarami bławatnemi i kolonialnemi i suszonemi rybami z Odesy, obrachowany na potrzeby powiatu. Handel eksportowy nierogacizną do Wiednia i Prus, około 8,000 sztuk rocznie, zostający w rękach mieszczan kołomyjskich. Handel drzewem materyałowem z przyległych gór, gontami, łatami, obrachowany na potrzeby powiatu. Handel eksportowy mięsem do Wiednia, w rękach jednego przedsiębiercy izraelity, rocznie około 50,000 metr. cent. Handel jajami do Prus około 300,000 funtów cłowych rocznie, pierzem do Lwowa około 600,000 funtów cłow. rocznie, szczecią świńską około 6,000 funt. cło. rocznie. Oprócz monografii Wajgla wymieniamy prace: „Flora miasta Kołomyi i jego okolicy" p. L. Wajgla w sprawozd. gimn. kołomyj. z r. 1882. „Z Kołomyi", bardzo wdzięcznie napisane listy Stanisława Tarnowskiego z wystawy etnograficznej i pobytu cesarza Franciszka Józefa, Przegląd Polski, 1880 t. II str. 183. „Obrazki z cyrkułu kołomyjskiego" dod. do Gaz. lwow. 1854 N. 1—39. „Statyst. wiad. o cyrkule K," Gaz. lwow. 1812, st. 288 i

305. „Wycieczka w Karpaty kołomyjskie" Pamięt. Tow. tatrzań. 1877, str. 33 i 40. „Trąba powietrzna w Kołomyi w d. $^{13}/_{6}$ 1876" przez Sławińskiego, Sprawozd. kom. fizyogr., Kraków, 1877, t. XI. „Limba w kołomyjskiem" Przyrodnik, 1873, str. 28. O geologicznych stosunkach czytaj w „Jahrb. d. k. k. geolog. Reichsan." Wien, 1859, X Jahrg. 129; tamże III Jahrng, 1852 r. str. 36; t. 23 str. 2 i Verhandl. d. geolog. Reich. 1878 str. 94. Czyt. również M. A. Turkawski „Wspomnienia Czarnohory" (1880). Rysunek i opis pomnika Karpińskiego dał *Tyg. powsz.* 45, 1880. Florę obwodu kołomyjskiego badał też A. J. Slendziński (*Sprawozd. kom. fizyogr.* t. IX). R. 1870 wychodziło w K. pismo *Jutrzenka. Powiat kołomyjski* w Galicyi obejmuje: 1 miasto, 5 miasteczek, 69 gmin wiejskich, 43 zarządów obszarowych dworskich, razem 118 jednostek administracyjnych. Rozległość 21.0698 mil. kw. austr. Ludności 110,091. Miasto K., miasteczka Gwoździec, Jabłonów, Kamionka Wielka, Kułaczkowce, Peczeniżyn. Dawny obwód kołomyjski, położony między obwodami: czortkowskim, stanisławowskim i Bukowiną, zajmował część kraju niegdyś Pokuciem zwaną. Zawierał 3 miasta, 11 miasteczek i 206 wsi. We wschodnio-południowej części górami i lasami okryty, obfitował w bydło, którego chowem szczególniej mieszkańcy się zajmują. *Rzeki*: Dniestr, Prut, Czeremosz, Czerniawa. *Powiaty*: Kołomyja, Gwoździec, Zabłotów, Sniatyn, Horodenka, Obertyn, Kuty, Kosów, Peczeniżyn. (Bliższe szczegóły o powiecie K., tu niezamieszczone, postaramy się dołączyć do artykułu: *Pokucie*).

Kołomyjka, pow. łomżyński, 1827 r. miała 8 dm., 51 mk. Por. *Kołomyja*.

Kołomyjka, struga w pow. uszyckim, łącząc się ze strugą Niczyporówką daje początek rzece Kalusowi (Bystrzycy).

Kołomyjka, znaczny strumień, wypływa ze źródeł leśnych w lesie Chorosną zwanym, na obszarze gminy Majdana średniego w pow. nadwórniańskim, na płn.-wsch. od Kubajówki, przys. Majdana średn., płynie w kierunku wschodnim, przechodzi w obr. Rakowczyka (pow. kołomyjski); tu przerzyna obszerne łąki, zwraca się na południowy wschód, przerzyna wieś Rakowczyk; następnie płynie granicą Rakowczyka i Szeparowiec, jakoteż granicą m. Kołomyi i Dziatkowiec i pod miastem Kołomyją, w zachodniej jego części, wpada do Prutu z lew. brz. Zabiera liczne strugi i potoki, między niemi *Czarny* (ob.). Długość bardzo krętego biegu 22 kil. *Br. G.*

Kołomyjówka, wś nad Bohem, pow. winnicki, par. Strzyżawka, 53 dm., dusz męz. 268, ziemi włośc. 785 dz., należy do klucza pietniczańskiego Grocholskich; 1025 dz. używalności 343 dz. nieużytków. *Dr. M.*

Kołomyjski potok, powstaje z połączenia dwóch potoków, wschodniego Dobrowódką, także Kołomyjką zwanego, i zachodniego Kozaczowa, na granicy gmin Piadyk, Kołomyi i Cieniawy, w pow. kołomyjskim. Potok ten płynie na płd.-wsch. zrazu granicą Kołomyi i Cieniawy, potem obszarem Korolówki, koło cegielni i browaru, następnie przerzyna obszar Kornicza, a w Pererowie uchodzi z lew. brz. do Prutu. Długość biegu 7 kil. i pół. Przerzyna drogę kolei żelaznej lwowsko-czerniowieckiej i gościniec kołomyjsko-śniatyński. *Br. G.*

Kołona, rz., prawy dopływ Narwi, od Kropiwnicy pod Porozowem płynie na Kołonę i Kaczki, przyjmuje Pszczółkę i Pasiekę.

Kołonica, zaśc., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 53 w. od Dzisny, 2 dm., 13 mk. kat. (1866).

Kołonica, wś w pow. mińskim, w gm. siemkowskiej, nad rzeczką dopływem Wiaczy, przy drodze wiodącej z Siemkowa i Słobody do Krystynek, ma osad 16, grunta i łąki dobre. *A. Jel.*

Kołonica, potok górski, wytryska w obr. gm. Kołonic, w pow. Lisko, na zach. granicy tejże gminy z Rabem, z pod góry Kamienia; płynie leśnymi parowami w kierunku półn.-wsch., potem we wschodnim, i po 5 kil. biegu wpada z lew. brz. do Hoczewki (ob.). Przyjmuje liczne strugi, między niemi z pr. brz. potok Czerteż, przepływający wieś Kołonice, a wypływający z pod Wołosania (1001 m.).

Kołonice, wś nad potokiem tegoż nazwiska, wpadającym do Jabłonki(?) pobocznej Hoczewki, leży w okolicy górskiej i lesistej pow. liskiego, 594 m. npm., należy do par. rz.-kat. w Baligrodzie, skąd jest 9.4 kil. odległa, a gr.-kat. w Jabłonkach. Z 212 mk. przebywa 26 na obszarze więk. pos. p. Ignac. Sołdraczyńskiego; pod względem wyznania jest 6 rz.-kat. a 206 gr. kat. Fundusz kasy pożyczk. gmin. posiada 100 zł. wa. kapitału. Więk. pos. ma obszaru 203 mr. roli i 1413 mr. lasu; mn. pos. 252 mr. roli, 125 mr. łąk i ogr. i 134 mr. past. K. graniczą na połdn.-wsch. z Jabłonkami, na północ z Łubnem, a od zach. i płd. z wielkiemi lasami, pokrywającymi sąsiednie wzgórza. *Mac.*

Kołoniec, wś i folw. nad rz. Czarną, pow. konecki, gm. Ruda Maleniecka, par. Fałków, odl. 23 w. od Końskich. Są tu fabryki żelaza zajmujące 40 robot. z produkcyą na 36000 rs. W 1827 r. było tu 18 dm., 185 mk.; obecnie 314 mk., 33 dm., 554 mr. obszaru. Por. *Fałków*.

Kołoniszki, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 36 w. od Wilna, 6 dm., 60 mk. katol. (1866).

Kołonna, wś, pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Libiszów, odl. 7 w. od Opoczna, ma 8 dm., 65 mr. obszaru.

Kołonna, rz., ob. *Kołona*.

Kołonny, wysiołek, pow. wołkowyski, okr.

polic. świsłocki, o 12 w. od Swisłoczy, ma zarząd gminy bojarskiej.

Kołońsk, wś, pow. piński, w 1 okr. polic., gm. Swiętawola, mk. 125, ziemi 1505 dz., dawniej Ordy, potem Żuka, teraz Kantorowa.

Kołończczyna, dawniej podobno *Kolijszczyna*, ob. *Kolończczyzna*.

Kołontajewka, ob. *Kołątajówka*.

Kołonyci, rus. nazwa *Kłonic*.

Kołopacze, wieś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 69 w. od Oszmiany, 4 dm., 12 mk., z tego 7 prawosł., 5 katol. (1866).

Kołosiwskie, ob. *Kłosowskie*.

Kołosowszczyzna, wś w pow. słuckim, nad rz. Wynią, lewym dopływem Łoszy, ma osad 20, łąki i grunta dobre.

Kołosowszczyzna, folw. dóbr Kowale, powiat trocki.

Kołoszka, rz., ob. *Juryew polski*.

Kołoszyn, wś włośc., pow. łódzki, gm. Puczniew, par. Dalików; 22 dm., 140 mk., 256 mr, (245 ornej) rozl.

Kołotosza, wś i folw., pow. nowogródzki o w. 4 na zachód od Nowogródka litew., nad rzeczką Pielgrzymówką położone; wś ma osad 4, miejscowość dobra.

Kołotówka, pole w połudn.-wsch. stronie miasta pow. Jaworowa.

Kołotówka, odnoga Buzułuka (ob.).

Kołotowo, folw., pow. kowieński, 1 okr. adm., własność Szarakowskiego.

Kołow, niem. *Kohlow*, wś kościelna w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. żarowskim Gniazdo szlacheckiego rodu v. Kohlo.

Kołowa, os. i folw., pow. turecki, gm. Wichertów, par. Boleszczyn, odl. 19½ w. od Turku. Os. K. należy do wsi Chrapczew; folw. ma 1 dm., 16 mk. i należy do dóbr Długa wieś warcka (ob.). Por. *Dobra*.

Kołowa, futor, ob. *Glinianki*, pow. lityński.

Kołowce, wś pryw. nad jez. Kołowo, pow. wilejski, 3 okr. adm., gm. Duniłowicze, 3 dm., 10 mk. (1866).

Kołowerta, wś, w pow. rowieńskim, o milę od Międzyrzyca. Tu się urodził Dominik Szybiński, następnie pijar i rektor kolegium międzyrzyckiego przez lat 19, autor wielu dzieł historycznych. Wieś z ludnością 120 obojga płci. *T. S.*

Kołowicze, wś rząd. nad bezimienną rzeczką, pow. wilejski, o 10 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 32 dm., 298 mk. (1866).

Kołowiec, potok, wytryskujący w lesie Ratoczynie, z pod góry Ratoczyny (720 m.), w obr. gm. Popiela, w pow. drohobyckim, płynie przez wieś Popiele i w tejże wsi pod dworem uchodzi z lew. brz. do Ratoczyny, dopływu Czeczy (ob.). Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Kolowin, niem. *Kologinnen* al. *Collogienen*, posiadłość z młynem nad bezimienną strugą, pow. ządzborski, na polsko-pruskich Mazurach. Dawniej istniała tu dość intratna hamernia żelaza, która jednak r. 1651 zniesioną została dla braku rudy.

Kołówka, wś, pow. żytomierski, na zachód od m. Nechworoszczy.

Kołowo, zaść. pryw. przy leśnem uroczysku, pow. wilejski, o 62 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Gruzdowo, 1 dm., 10 mk. kat. (1866).

Kołowy. Nazwę „Kołowego“ nosi w Tatrach spiskich: staw, potok zeń wypływający i szczyt ponad stawem się wznoszący, wreszcie dolina rozpościerająca sie nad tym potokiem. a) *Szczyt*. Od szczytu Baranich Rogów (Grünseespitze, 2535 m.) główny grzbiet Tatr zwraca się pod kątem prostym na północ, o 1050 m. na płnc. od niego wznosi się szczyt, który od strony płn. zwie się *Kołowym*, a od strony południowej *Czerwonostawiańskim* (ob.), niem. *Rotseespitze*, węg. *Vörös-to-csúcs*, wznoszący się 2425 (2424.7) m. npm. podług pomiaru sztabu gener. Zowią go także *Czerwonostawiańskim szczytem nad Kołowym*; najpowszechniej atoli zowią go górale nasi *Kołowym Wierchem*. b) *Staw*. Od tego szczytu główny grzbiet ciągnie się w dalszym swym biegu ku północn. wschodowi po szczyt Jagnięcy czyli Białostawiański (2235 m. szt. gen). Również od Kołowego wierchu wybiega na północny zachód ramię górskie; w nim szczyt Portki (1936 m. szt. gen., 1912 m. Kolbenheyer); dalej ku północn. zachodowi tworzy ono ścianę między dolinami Czarnego Stawu jaworzyńskiego (na południ. zachód) i Kołowego (na płn.-wsch.). Poniżej Portek w tem ramieniu wznosi się Wielki Upłaz (1427 m. szt. gen.). Podobnież od Jagnięcego Wierchu równolegle do ramienia „Kołowy—Portki“ wybiega odnoga górska z Jagnięcą Halą i szczytem, 1707 m. npm. się wznoszącym (szt. gener.). Między głównym grzbietem „Kołowy — Jagnięcy“, ramieniem „Kołowy Portki“ i ramieniem „Jagnięcy — Hala Jagnięca“ rozpościera się dzika, głęboka kotlina, w której rozlewa się staw *Kołowy*, także *Kołowe pleso* zwany (niem. *Pflocksee*). Kotlinę tę zamyka od strony półn.-wsch. poprzeczny wał skalisty, pokryty w całości kosówką. Staw jest płytki. Dno jego wypełnia delikatny, biały piasek; woda czysta. W roku 1872, 10 sierpnia. o godz. 6 wiecz. ciepłota wody czyniła 3° C., przy ciepł. powietrza 7° C. (pom. Kolbenheyera). Z zachodniej zboczy Jagnięcego Wierchu stacza się potok pomiędzy skalem, z początku widoczny, następnie niknie między głazami i tuż przed samym stawem na jaw występuje. Na zachodnim stoku głównego grzbietu „Kołowy—Jagnięcy“, w tyle za stawem, w jarach często w lecie wielkie płaty śniegu stale widzieć można. Wzniesienie stawu 1572 m. (szt. gen.); 1552.6 m. i 1571 m. (Kol-

benheyer). Obszar stawu 2.73 ha. c) *Potok*. Ze stawu tego po stronie płn.-zach. wypływa potok Kołowy, zrazu na płn. zach., potem na północ. a w końcu na półn. zachód. Wpada z pr. brz. do Jaworzynki. Długość biegu 3750 m. Nad górnym i średnim biegiem potoku rozpościera się dolina Kołowa, która nad dolnym biegiem potoku łączy się z doliną Tylnich Kopersząd, uchodząc do doliny Jaworzynki. *Br. G.*

Kołoząb, wś nad rz. Działdowką i Płonną, pow. płoński, gm. Kuchary, par. Sochocin, odl. o 9 w. od Płońska, ma 33 dm., 289 mk., 742 mr. gruntu, 95 nieuż. Dziś według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folw. K. i Bolencin, wsi K. i Drożdzyn, od Gąsocina w. 14. Rozleg. wynosi mr. 967; folw. K. grunta orne i ogr. mr. 402, łąk mr. 55, pastw. mr. 119, wody mr. 3, lasu mr. 28, nieuż. i place mr. 20; osada młynarska mr. 32, razem mr. 664; bud. mur. 6, z drzewa 28; folw. Bolencin grun. orne i ogr. mr. 176, łąk mr. 17, pastw. mr. 22, wody mr. 23, lasu mr. 43, nieuż. i place mr. 34, razem mr. 303; bud. z drz. 3. Gorzelnia, młyn wodny, tartak, cegielnia, pokłady torfu. Wieś K. osad 26, z grun. mr. 74; wś Drożdżyn osad 17, z gruntem mr. 16. *Br. Ch.*

Kołoząb, niem. *Kollosomp*, r. 1408 *Kalazam*, nieco później Calsam, Kalszam i Calszam, 1526 Colsam, 1659 Kalzow, Kolozow, 1764 Kolozomb, wieś, pow. sztumski, obszaru liczy mr 1779, bud. 48, dm. 21, kat. 187, ew. 18. Par. Żuławka, szkoła w miejscu, poczta Starytarg. K., dobra starościńskie, osadzone były zdawna włościanami. R. 1526 jest tu sołtys Janasz Roche. W wojnie szwedzkiej zaginął pierwotny przywilej, który potem r. 1641 wspólnie z kilku innemi wioskami został nowo wygotowany. Ob. Schmidt, Gesch. des Stuhmer Kreises. *Kś. F.*

Kołozuby, wś, pow. słonimski, przy drodze z Kosowa do Różany.

Kołoża, jedno z dawniejszych przedmieść Grodna. Witold w 1405 r. napadł na Psków i wziął w niewolę 11000 mieszkańców pri-horoda Kołoże pod Pskowem, zaprowadził ich do Grodna i tu osadził niedaleko archimandryi i cerkwi Borysa i Hleba. Nowi ci osadnicy założyli nowy pri-horod, który, tak samo jak swój rodowity, Kołożą nazwali. Od tego to czasu i sama cerkiew nazwę kołoskiej otrzymała i do dziś dnia ją przechowała. Była ona w stylu bizantyńskim zbudowana i ozdobiona mnóstwem kolorowych krzyżów z kafli czy też cegieł polewanych i różnokolorowych. Oprócz tego w ścianach jej bocznych wmurowane było do sto garnków z pozostawieniem małych otworów w celach akustycznych dla potęgowania głosu kapłana. Garnki te zwano hołośniakami. Czyt. *Opiekun domowy* 1875, str. 123; *Kłosy* XV, 339; *Tygodnik ilustr.* 1878, 121.

Kołpaciszki, folw., pow. nowoaleksandrowski; własność Justyna Dąbkowskiego.

Kołpaki, wś w pow. nowogródzkim, w gm. krzywoszyńskiej, nad rzeczką Lipnicą, przy gościńcu wiodącym z miasteczka Krzywoszyna do wsi Szczerbinowce, ma osad 8, grunta lekkie. *Al. Jelski.*

Kołpaki, wś, pow. rossieński, par. taurogowska.

Kołpaki, niem. *Kollpacken*, dok. *Schöneberg*, *Seneam*, *Cleineberg*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, zdawna własność kapituły warmińskiej, polskiej ludności zazwyczaj wydzielana. R. 1574 nadaje kapituła Grzegorzowi Kołpakowi 3 włóki uprawiane i pół nad jeziorem Linówko na prawie chełmińskiem. R. 1688 proszą o zatwierdzenie powyższego przywileju ziemianie Daniel Kucharzewski i Grzegórz Piecek z Pup. R. 1749 posiada Józef Gierlecki tamże nad jeziorem Linówko 1 łan na prawie pruskiem. Ob. Kętrz. Ludność polska str. 554.

Kołpaków kut, uroczysko, ob. *Chodosówka.*

Kołpakowo, st. dr. żel. donieckiej w ziemi Wojska Dońskiego.

Kołpakowo, ob. *Kolpakowo.*

Kołpianka, *Kołpinka*, ob. *Kołpinek.*

Kołpiany, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Kołpica, rz., lewy dopływ Niemna z prawej strony.

Kołpiec (po rusku *Kowpec*), wś, w pow. drohobyckim, 6 klm. na płd.-wsch, od sądu pow., st. kol. żel. i poczt. w Drohobyczu. Na płn. leżą Raniowice, na wsch. Bolechowce, na płd.-wsch. Stebnik, na zach. Solec. Płd. część obszaru wznosi się wyżej (do 340 m.) i tutaj leżą zabudowania wiejskie. Na wsch. od nich wznosi się jedno wzgórze do 328 m. Z tej części obszaru płynie mały potok na płd.-wsch. do Kłodnicy. Część płn. obszaru leży niżej, jej środek zajmuje Dąbrowa Kołpiecka (wzniesiona na krawędzi do 294 m.). Wody z tej części obszaru płyną na płn. do Słonicy, jak np. Dubica, Nadubie i inne pomniejsze potoki. Włas. większa (rządowa) ma ro. or. mr. 16, łąk i o. mr. 7, pastw. mr. 10, lasu mr. 672; własn. mniej. ro. or. mr. 618, łąk i o. mr. 354; pastw. mr. 119, lasu mr. 3. Według spisu z r. 1880 było 771 mk. w gminie, 9 na obszar. dwor. (wyzn. gr.-kat. z wyjątkiem 20 rz.-kat.), par. rz.-kat. w Drohobyczu, gr.-kat. w Stebniku. We wsi jest cerkiew i kasa pożycz. gm. z kap. 366 złr. a. w. K. należał dawniej do starostwa drohobyckiego. Dawniej była tu warzelnia soli, a w niej dwie panwie, wielka i mała, w których na przemian tygodniowo 8 razy po 36 beczek z wielkiej a po 24 z małej gotowano. Beczkę sprzedawano na miejscu za 2 złp. Produkcya roczna wynosiła za czasów austryackich 10628 cetn. wied. Warzelnię zniesiono

w r. 1784. Szyb tutejszy dochodził głębokości 25 sążni, a w nim było wody na 8 sążni. Zawartość soli wynosiła 15%. W r. 1812 ustawiono koło źródła słonego w Kołpcu machinę, którą nietylko wydobywano wodę słoną z głębokiej studni, ale nawet za pomocą czterech pomp wprowadzano ją na 15 łokci po nad poziom do naczynia na górze stojącego, skąd rurami do panwi soleckiej, 1800 łok. odległej, spływała. *Lu. Dz.*

Kołpienica, *Wielka* i *Mała*, dwie wsie znaczne, w pow. nowogródzkim, nad rzeczką tegoż nazwiska, w gm. stołowickiej; jedna ma osad 77, droga 48, w miejscowości bezleśnej, grunta i łąki dobre. *Al. Jelski.*

Kołpienica, ob. *Kolpynica*, pow. borysowski.

Kołpienica, mała rzeczka, w pow. nowogródzkim, ma początek w moczarach około wsi tegoż nazwiska, płynie w kierunku zach.-płn. około mili, poniżej folwarku Sajczówki wpada do Szczary z prawej strony. *Al. Jel.*

Kołpin, dobra, pow. siebieski, 1200 mr. obszaru, b. własność Ogińskich. *K. O.*

Kołpin, część Ponikowicy i cegielnia tamże, pow. brodzki.

Kołpinek al. *Kołpianka*, wś, pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Dobratycze (ob.). W 1827 r. było tu 16 dm., 104 mk.; obecnie 15 dm., 110 mk., 341 mr. obszaru.

Kołpino, st. p. i st. dr. żel. mikołajewskiej, pow. carskosielski gub. petersburskiej.

Kołpino, jedno z grupy jezior prawego brzegu Dźwiny, z których płynie rz. Połota.

Kołpińskie albo *Malchow*, jez. obotryckie między Łabą i Odrą, łączy się rzeką Eldeną z jeziorami Pławą i Morycą.

Kołpnica, niewielka rzeczka w pow. borysowskim, dopływ lewy Brodni, płynie lasami około mili w kierunku południowym.

Kołpyla, rz., prawy dopływ rzeki Biesiedź (dopł. rz. Soż); przyjmuje Dorohowszę.

Kołpynica, albo *Kołpienica*, zaśc. w pow. borysowskim, w okr. polic. chołopienickim, nad rzeką Naczą, przy ujściu do niej rzeczki Kołpienicy, ma osad 11. Tędy przechodzi droga ze wsi Smorki do wsi Naczy; miejscowość obfita, łąki dobre, grunta lekkie. *Al. Jel.*

Kołpynica albo *Kołpienica*, mały dopływ rzeki Naczy, w pow. borysowskim, wypływa z moczarów okolic wsi Naczy i folwarku Hołuby, ma kierunek południowy i ubiegłszy wiorst 5, poniżej zaścianka tegoż nazwiska wpada do Naczy. *Al. Jel.*

Kołsk, wś, pow. owrucki, miała kaplicę kat. parafii Wieledniki.

Kołszewo, st. p. w gub. kostromskiej, pow. kinieszemski, między stacyami Kostromą i Kinieszmą.

Kołtawa, las w płd. wsch. stronie Stupnicy, w pow. samborskim. Przypiera on do granicy Niedźwiedzy (w pow. drohobyckim) i łączy się tam z t. zw. górnym lasem. Wody jego płyną na płn.-zach. do Stupianki. *Lu. Dz.*

Kołtki, wś, w pow. sienneńskiem, gub. mohil., z kaplicą katolicką parafii czerejskiej.

Kołtów z Rudą kołtowską (po rusku Kołtiw), wś, w pow. złoczowskim, 16 klm. na płn.-wsch. od Złoczowa, 8 klm. na płd.-wsch. od urzędu pocztowego w Sassowie. Ną płn.-wsch. leżą Opaki i Werchobuż, na wsch. Kruhów, na płd. Nuszcze i Trościaniec mały, na płd.-zach. Zazule (część Budnik), Chmielowa i Sassów. Większa część obszaru Kołtowa leży w dolinie, idącej od debry sassowskiej pod Opaki, Werchobuż i Kruhów. Płd. granicę i część zachodniej, do doliny sassowskiej, stanowią ciekliny i wzgórza Woroniaków, ciągnąc się w zach.-płd. kierunku do Chmielowy, Monasterka, Zazul, Łuki, Trościańca, Podlipiec pod Złoczów, a w kierunku wsch.-płd. do Kruhowa, Nuszcza i Perepelnik. Ciekliny te i wzgórza mają miejscową nazwę „Zbocz". Część płn. granicy stanowią równie ciekliny Woroniaków, ciągnąc się ku zach.-płn. stronie do Rudy, pod Sassów, Pobocz, Hucisko oleskie, Pleśniska z Monasterkiem, Podhorce i Olesko, a ku wsch. stronie do Werchobuża i Podkamienia. Od płn. Woroniaki mają w Kołtowie nazwę „Łysych Gór". Między cieklinami Woroniaków są głębokie wertepy i debry. Na wzgórzach tych wydobywają kamień wapienny, rzadko gdzie piaskowiec, a gdzieniegdzie, w maleńkich bryłkach zanieczyszczonych, węgiel brunatny. K. leży w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem Buga. Bug wypływa z obfitego źródła w Werchobużu, u stóp Woroniaków i płynie przez Opaki do Kołtowa. Tu tworzy stawek, zwany „przy gorzelni", a w odległości $1\frac{1}{2}$ klm. drugi stawek w R. Kołtowskiej zwany „na Rudzie", skąd znowu debrą sassowską płynie na zach. ku Sassowowi. Rzekę Bug zasilają w Kołtowie 4 potoki. Dwa płyną od Kruhowa: jeden, zwany „potok na Stawisku", albo „kanał"; drugi „Brodek na Filarowem"; trzeci od Werchobuża, zwany „potok na Dubieckiem"; czwarty, tworzący się w K., zwany „Brodek piaski" albo „Polaczki". Potoki te zasilają w Kołtowie liczne wody miękkie, zaskórne, z bagnisk odkrytych, trzęsawisk, brodów leśnych, oparzelisk, i jedno źródło dość obfite u stóp wzgórza „Altana" przy ogrodzie dworskim. Źródło to, ocembrowane, dostarcza mieszkańcom zdrowego napoju, i tu corocznie w uroczystość Jordanu poświęca się woda. Znajduje się prócz tego pagórek do 3 m. wysoki, z którego wypływa źródło zwane „Sołone wikno" (słone okno), i t. zw. „Filarowy kopiec", do $1\frac{1}{2}$ m. dochodzący, skąd z wierzchu spływa woda. Gleba ziemi w dolinie, idącej od debry sassowskiej, piaszczysta i sapowata, a w znacznej części ze

spodnią warstwą iłów, nieprzepuszczających wody. Na pochyłościach Woroniaków gleba gliniasta, w części ze spodnią warstwą opoki. Od granicy Werchobuża i Kruhowa znajdują się kilkumorgowe ruchome wydmy piaszczyste. Łąki i pastwiska po większej części moczarzyste, a nawet rudawiny i trzęsawiska, w małej części torfowiska. W dolinie od debry sassowskiej przeważają lasy sosnowe z zasadzonemi szkółkami świerków. Na wzgórzach Woroniaków i glebie rumoszowatej tudzież gliniasto-piaszczystej ciągną się lasy bukowe, grabowe i osikowe, a przeważnie mieszane. Cały obszar Kołtowa wraz z Rudą wynosi 4785 mr. austr. i 425 sążni kwadr. Z tego przypada na pola orne 1597 mórg i 397 sążni, 1061 mr. 1514 sąż. na łąki, 1633 mr. 93 sąż. na lasy, 34 mr. 1451 sąż. na ogrody, 236 mr. 1300 sąż. na pastwiska, 10 mr. 571 sąż. na nieużytki, 16 mr. 128 sąż. na błota, 11 mr. 91 sąż. na krzaki, 72 mr. 1274 sąż. na drogi, 103 mr. 668 sąż. na stawy i wody, 7 mr. na chmielnik, 938 sąż. na cmentarze. Nazwy miejscowe tych przestrzeni są: „Zbocz" pole, „Stawisko" las i łąki, „Haj" las, „Romanycha" pastwisko, „Kępyny" pastwisko i łąka, „Kucy Łęg" (Kucy Łuh, t. j. krótka łąka) las i pasieka, „Dębina" (Dubyna) las, „Lipińszczyzna" (Lipińszczyna) pole. (Nazwa ta powstała od Lipińskich. Lipińskiemu, nadwornemu kapelmistrzowi hr. Starzeńskich, nadane było to pole wraz z dworkiem, ogrodami i sadem w dożywocie. Dworek ten stoi dotąd; mieszka tu rządca dóbr. Jest to miejsce urodzenia sławnego skrzypka Karola, nadwornego muzyka królewskiego, znanego z utworów muzycznych); „Diaki" las, „Na Warawie" (al. „Na Warywi") las, „Dołżec" (al. Dołżok) las, „Na Dubeckim" łąki, „Piszczałki" las, „Filarowe" pastwisko, „Piaski za pałacem" i „Piaski od Sassowa" orne pola, „Polaczkowe" (al. Polaczki) pole i pastwisko, „Zamczysko" las, pasieka i błota. Miejscowe podanie o tej nazwie nie istnieje. Część lasu wchodzi klinem między wody, tworząc niejako wysepkę, otoczoną z 2 stron stawkiem, z 3 strony Bugiem i błotami, a z 4 strony błotnistą łąką. Wśród tego lasu znajduje się okop, urządzony w podobny sposób, jak za dawnych czasów szańcowano w Polsce obozy. Mały tylko obszar okopu, położenie z natury obronne i sama nazwa „Zamczysko" naprowadza na myśl, że mógł tu kiedy istnieć jaki drewniany zamek (murów bowiem nie ma ani śladu), służący do schronienia lub w ostateczności do obrony w czasie napadów tatarskich; „Lipina" pole, „Doły" pole, „Greckie" las i pole, „Husak" las, pole, łąki i pastwisko, „Czarne błoto" pastwisko i nieużytki, „Księdzyki" pole, „Podniwy" pole, „Góra Chmielowa" pole i las, „Osmej" (al. Osmyj) pole, lasek i pasieka, „Kołtowska góra" (384 m. wys.) pole i pastwisko, „Pod Sośniną" pole, „Sośnina" las i pasieka, „Hrabyna" pole, „Łysa Góra" lasy i pola. Mieszkańców było według spisu z r. 1880 w Kołtowie 938 w gminie, 152 na obsz. dwor., a w Rudzie Kołtow. 229 w gminie, 14 na obsz. dwor., czyli razem 1333. Między mieszkańcami obrz. gr.-kat. 512 w Kołtowie, 60 w Rudzie, reszta obrz. rz.-kat. Kmieć tutejszy, polak czy rusin, posiada wszystkie cechy znamionujące ludy równin a w szczególności ród Bużan czyli Poleszuków. Nie tworząc między sobą żadnych odrębności rodowych, znajdując się od wieków w jednakowych warunkach klimatycznych, sposobie życia, pracy, zarobkowania, wspólne też mają zwyczaje i obyczaje. Kmieć kołtowski jest w ogóle bardzo biedny. Wpływa na to częściowo położenie i klimat. Kołtów, należąc do chłodnych i podmokłych nizin, doznając częstych zmian wiosennych do końca kwietnia i krótkiej jesieni, nie przynosi obfitych urodzajów. Z drugiej strony kmieć tutejszy nieprzemyślny, niezapobiegliwy, na małem poprzestający, korzysta z każdej sposobności do zaniechania pracy. Często zimny i obojętny na los rodziny, trwoni czas i pieniądze w karczmie przy kieliszku, i sam przyczynia się do swej nędzy. Nie są to jednak główne przyczyny zubożania kmiecia tutejszego, bo znajduje się znowu wiele korzystnych warunków, któreby mu mogły zapewnić byt odpowiednio dostatni. Gleba ziemi, choć nie zbyt urodzajna, ale za to niezawodna; zarobek ciągły przy gorzelni, browarze, w polu, przy odstawie produktów i drzewa z lasów, graniczących z Kołtowem, gdzie siekiera zawzięcie pracuje nad przekształceniem Woroniaków w gołogóry, łatwość dostania za bezcen drzewa opałowego i materyałowego, możność zaratowania się w każdej potrzebie w miejscowych kasach pożyczkowych, zapowiedzenie arendarzom karczemnym pod utratą miejsca, aby ludzi nie rozpajali, częsta pomoc i opieka dworu w chorobach i przypadkach: wszystko to powinnoby oddziaływać skutecznie na dobytek ludu. Otóż jedną z głównych i wszystkie dodatnie czynniki niweczącą przyczyną niedoli ludu jest rozdrobnienie gruntów i to na liczne parcele, daleko rozrzucone, i powstające stąd uciążliwe opłaty spadkowe, notaryalne itp. Włościanie tutejsi bardzo przywiązani są do roli, dla tego też skwapliwie korzystają z prawa podzielności gruntowej. Na jednym dawnym ogrodzie warzywnym stoi obecnie po 3 i 4 domów z zabudowaniami. Skutkiem podzielności gruntowej targają się węzły rodzinne, wyradza się nienawiść, zawziętość i liczne procesa po lat kilkanaście trwające. Stąd też większa część rodzin ma wystarczający chleb, a nawet i ziemniaki zaledwie na 4 do 6 miesięcy. Ugorów wcale nie ma; jedne się zbiera,

drugie sieje bez zasilania roli. Pastwisk brak zupełny. Nawet nieurodzajne, opoczyste góry pług pokrajał. Za to wzrasta stosunkowo liczba domów. Jest ich w r. 1883 około 210, a mianowicie 26 dworskich i 150 włościańskich; w osadzie leśnej zwanej „na Koszarach“ 4, a na Rudzie 30. Włościanie odbywają roboty około roli nieco wołmi a przeważnie końmi, które z małym wyjątkiem są liche, skutkiem przeciążenia pracą, złej hodowli i karmu i używania do pracy już dwuletniej młodzieży. Ilość koni w Kołtowie wynosi w 1882 r. 139, na Rudzie 16; wołów roboczych mają włościanie 36. Bydło rogate, krajowe, zawodu sarnowatego bydła leśnego i nieco z rasy siwej podolskiej, wygląda dość dobrze, bo włościanie wynajmują pastwiska. Sztuk bydła rogatego jest około 500. Owce trzymali wszyscy włościanie, dopóki wzgórza przeznaczone były na pastwiska; obecnie jest tylko kilkanaście sztuk krajowej rasy, z długą wełną. Trzody chlewnej rasy krajowej, z gęstą szczeciną, trzymają wiele; w części rozpowszechnia się rasa angielska. Większość utrzymuje trzodę chlewną, aby mieć sposób zaopatrzenia się groszem. Po podkarmieniu sprzedają, a potrawy zabielają zwykle nabiałem lub jedzą postne. Podobnież są przedmiotem handlu drób i jaja; na swój użytek włościanin żałuje. Pszczół posiadają włościanie około 100 pni, ale mało poprawnych. Rzemieślników ma Kołtów: stolarzy, bednarzy, mularzy, stelmachów po 2, cieśli 5, a ślusarzy, kowali i rymarzy po jednym. O ile domowe potrzeby włościan wymagają, jest każdy prawie gospodarz dla siebie stelmachem, cieślą i powroźnikiem. Prócz tego mają wyłącznie włościańskich rzemieślnikow: 3 krawców, 3 szewców, kilkunastu tkaczy i 1-o olejnika. Domy i budynki gospodarskie drewniane, coraz to porządniejsze, tylko do wyciągnięcia komina nad dach nikt namówić nie potrafi. Skutkiem zmiany podatku domowego kasuje wiele włościan drugie izby. Przy domach są sady, którym brak należytego pielęgnowania. Włościanie noszą koszule konopne, spuszczone konopne „sztany“ własnego wyrobu (lnu sieją bardzo mało, konopi wiele i to najwięcej po polach). Kołnierz u koszuli łączy spinka lub tasiemka, zwana „zastiżką“, takaż tasiemka i u rękawów koszuli. Na szyi noszą niektórzy w zimie chusteczki. Spodni sukiennych nie używają i w zimie, chyba zaoszczędzone w wojsku lub na służbie. Większość włościan wkłada na koszulę kamizelki, najczęściej granatowe. Na kamizelki wdziewają wszyscy latem płótnianki swego wyrobu, a w święta sieraki lub opończe z kapturem, które kupują na jarmarkach. Zimową porą noszą kożuchy kupne, na które w słoty wdziewają płótnianki. Przepasują się rzemiennymi pasami. Na głowie latem kapelusze słomiane własnego wyrobu, lub kupne białe; zimą różnorodne czapki, przeważnie stożkowate z czarnego baranka. Na nogach ciężkie buty z długiemi cholewami i obcasami podkutemi. Latem przy robocie chodzą boso, na łąkach bagnistych używają chodaków; w kościele zawsze w butach. Kobiety noszą włosy rozpuszczone, a mianowicie: w dnie powszednie, zebrane razem, spadają one naprzód po obu bokach ramion, a w dnie świąteczne spadają rozpuszczone naokoło głowy na płótniankę, sierak lub kożuch. Na wierzch głowy wkładają siatkowy czepiec, który przytrzymuje chustka kolorowa, okręcona naokoło głowy, ze spadającemi końcami. Dziewcząt ubranie głowy wyróżnia się tylko brakiem czepca i włosami splecionemi w warkocze (kosy) ze wstążkami; latem ubierają głowy naturalnemi kwiatami. Kobiety ubierają się jeszcze w rańtuchy to jest kilka łokci perkalu, którym obwijają głowę i szyję. Końce rańtucha spadają na przód, aż za pas i niżej. Rańtuchów tych używają dwa razy w życiu: na weselu po oczepinach aż do wywodu kościelnego; po wywodzie chowają na ubranie pośmiertne. Na szyi noszą albo sznury prawdziwych korali ze złotemi medalami lub bez nich, albo fałszywe korale, lub różnorodne paciorki szklane z krzyżykami lub medalikami. Na koszuli kolorowe spódnice perkalikowe, wełniane, albo „dymki“ z konopnego płótna, na ktorem wybite są olejnemi farbami różne desenie. Na spódnicy wisi „zapaska“, t. j. fartuszek długi, z materyi kupnej odmiennego od spódnicy koloru. Jak mężczyźni tak też i kobiety noszą płótnianki, sieraki i kożuchy, a prócz tego katanki lub kaftany do figury i bekiesze podbijane barankami. Na nogach buty jak u mężczyzn, jednak często bez obcasów. Podań miejscowych nie przechował lud żadnych. Niektórzy z włościan wiedzą tylko, że tu panowała kiedyś „caryca Helena“, która miała swój zamek, gdzie dziś klasztor bazyliański, zwany „Monastyrek“ pod Podhorcami. Wiadomo, że Helenę, córkę księcia kijowskiego Wszewołoda III, oblegali Tatarzy w jej zamku koło miasta Pleśnisk. Helena na czele swych hufców robiła wycieczki z zamku i gromiła Tatarów, tak, że ostatecznie był wódz tatarski Batu zmuszony odstąpić od oblężenia. Zdawałoby się, że wdzięczna pamięć ludu przechowała księżniczkę w swej pamięci; jednak rzecz ma się inaczej, bo przy ściślejszem dochodzeniu lud wyjaśnia, że tak jest namalowane na obrazie w Monastyrku, a diak rozpowiadał, że ta caryca w swojem państwie 1000 cerkwi wybudowała. Jest we wsi na ogrodzie krzyż kamienny, który według podania ludu ma stać od lat kilkuset, od jakiejś wojny tureckiej. Z napisów jednak cerkiewno słowiańskich, choć już znacznie uszkodzonych,

dojść można, że krzyż ten wystawił sługa Boży Teodor... r. 1803 d. 1 czerwca. Kołtów posiada piękny kościół grecko-katolicki, murowany, zbudowany w stylu odrodzenia, kosztem hr. Józefa i Felicyi Baworowskich, a ukończony ostatecznie przez ich syna Wacława, obecnego właściciela. Wewnątrz nosi kościół cechy prawdziwego kościoła katolicko-unickiego. W wielkim ołtarzu jest piękny obraz św. Józefa śpiącego, patrona fundatora, a w górze: zdjęcie z krzyża Chrystusa Pana. Tabernaculum bardzo piękne wyobraża arkę przymierza a wewnątrz dwie puszki z odkryciami dla przechowywania Sakramentu dwóch obrządków. Kosztem dziedziców utrzymywana jest lampa gorejąca ustawicznie przed Sakramentem. Z dwóch stron ołtarza, oddzielone ściankami dębowemi, oszklonemi: skarbiec i zakrystya, zaopatrzone bardzo obficie w bieliznę kościelną i aparaty, monstrancyą, kielichy, krzyż metalowy procesyonalny, baldachim, żałobę na katafalk i ołtarze i t. p. Ikonostas odpowiednio urządzony, ażurowy, nie zasłania ołtarza. W nawie kościoła, po pod filarami, porządne ławki dębowe a przy nich chorągwie; dwa piękne żyrandole; chór z organami, ambona i konfesyonały. W kaplicach, po za filarami, dwa poboczne ołtarze. W jednym św. Rodzina a u góry św. Józefat, patron unii; w drugim św. Michał a u góry św. Mikołaj; dalej dwa małe ołtarzyki, na jednym rzeźbiony Chrystus na krzyżu, przy którym ubiera się grób Chrystusa, na drugim obraz procesyonalny. W kościele znajdują się relikwie św. Józefata męczennika, jedne ofiarowane przez arcybiskupa lwowskiego r. l. Franciszka de Paulo Pistek 8 listop. 1845 r., drugie przywiezione z Rzymu z kanonizacyi św. Józefata przez ówczesnego proboszcza ks. Apollona Tarnawskiego z wyrobieniem zupełnego odpustu trzydniowego na św. Józefata w dniach 28, 29 i 30 września. Dobrej chęci i staranności wspomnianego proboszcza i ofiarności hr. Baworowskich zawdzięcza Kołtów, iż zaliczyć może swoją świątynię do najpierwszych kościołów gr. kat. w Galicyi. W kościele znajdują się piękne nagrobki; na nich następujące napisy na czarnym marmurze: 1) Józef hr. Baworowski, dziedzic na Horodnicy, Łoszniowie, Kołtowie i t. d., były oficer wojsk polskich, kawaler orderu virtuti militari. Walczył pod Smoleńskiem, Możajskiem, nad Moskwą i Berezyną. Umarł we Lwowie 20 listop. 1840 r. Syn ojcu ten kamień położył." 2) Felicya z hr. Starzeńskich Baworowska, dama orderu krzyża gwiaździstego. Umarła w Kołtowie 14 paździer. 1837 r." 3) „Wanda Baworowska, zmarła 23 kwiet. 1839 r." 4) „Wacław Józef Baworowski, mając lat 19 umarł w San-Remo na ziemi włoskiej 18 grud. 1873 r., pełen cnót i nadziei. „Wyprzedziłeś rodziców pod znamieniem krzyża—Czekajże synu na nas, krzyż do Boga zbliża." Deum timuit. Matrem audivit. Fratribus adhaesit. (św. Aug.)." 5) „Felicya Baworowska, umarła w Wenecyi mając lat 4. „Aniołkiem tu byłaś—I do nich wróciłaś." Zewnątrz również bardzo okazale przedstawia się kościół z krużgankiem wspartym na filarach, kryty blachą żelazną, cynkowaną, w r. 1882. Cmentarz procesyonalny otoczony krzewami bzu, jaśminu, róż i akacyj, a osobliwie wchód do grobowca ozdobiony różnorodnemi kwiatami i wieńcami, odpowiednio do pory roku. Na dzwonnicy 2 wielkie dzwony i 2 mniejsze. Dwa dębowe krzyże obok kościoła wskazują, że misyonarze obu obrządków pracowali nad posiewem bożym. I tu przebija się łączna praca dziedziców z proboszczem nad umoralnieniem ludu i ugruntowaniem go w zasadach wiary katolickiej. Jedna misya dwudniowa odbyła się staraniem ks. Tarnawskiego w 1875 przez kś. misyonarzy obrz. gr. kat.; druga 10-dniowa za staraniem ks. Jasińskiego, proboszcza rz. kat. ze Sassowa w porozumieniu i kosztem hr. Baworowskich w r. 1877, prowadzona przez OO. misyonarzy Towarzystwa Jezusowego przy współudziale kleru obu obrządków. Par. gr. kat. w miejscu należy do dekanatu w Załóżcach a archidyec. lwowskiej i ma filie w Werchobużu, Opakach, Rudzie i Hucie werchobuskiej. Par. rzym. kat. w Sassowie. Hr. Baworowscy, obecni właściciele Kołtowa, troszczą się gorliwie o uzacnienie ludu i poprawę jego dobrobytu. Wymurowali oni obszerny dom i sprowadzili w r. 1879 cztery służebniczki N. M. P., uposażając je odpowiednio. Zajmują się one pracami ręcznemi wspólnie z ludem, latem zbierają dziatwę po domach i drogach pozostawioną bez opieki; utrzymują ochronkę i uczą małe dziatki wiejskie przed 7 rokiem życia, tworząc ludową szkółkę froeblowską. W czasie świąt Bożego Narodzenia występuje dziatwa dwa razy w przedstawieniu jasełek. W niedziele i święta w swej kapliczce, bardzo starannie urządzonej i utrzymywanej, śpiewają z ludem godzinki lub różańce, w maju nabożeństwo majowe, w wielkim poście rozmyślanie męki Chrystusa. Czytają ludowi, a osobliwie kobietom, książki religijno-moralne, pielęgnują chorych, uczą katechizmu, towarzyszą konającym. To też w krótkim czasie potrafiły sobie zjednać zaufanie ludu i oddziaływają skutecznie na jego religijno-moralną stronę. Kosztem hr. Baworowskich kupiono plac, wymurowano szkołę ludową i urządzono wewnątrz w r. 1875. Staraniem hrabstwa zaprowadzono czytelnię niedzielną, założono biblioteczkę i wypożyczalnię książek, którą popiera gorliwy inspektor okręgowy Sąsiedzki. Baworowscy podarowali 2000 złr. na założenie kasy pożyczkowej dla

wsi Kołtowa z Rudą, Opak, Werchobuża i Huty. Suma ta wzrosła obecnie do 3000 kilkuset złr. Gmina Kołtów ma prócz tego własną kasę pożyczkową, przechodzącą 1000 złr. Do wsi Kołtowa przypiera od płd. znaczniejsza wyniosłość pobliskich wzgórz, zwana „Altaną“. Przez poprzednich dziedziców hr. Starzeńskich wybudowana tu była altana, gdzie często grywała muzyka nadworna, i stąd nazwa obecna. Dzisiejsi właściciele wznieśli tu kaplicę Przemienienia Pańskiego. Bardzo malowniczy przedstawia się stąd widok. Dokoła wieniec wzgórz lesistych, a wieś częściowo w dolinie, a w części na małych wzgórzach, rozrzucona w 7 uliczkach z mnóstwem drzew, wygląda jakby jeden wielki ogród lub las, z pośród którego wychyla się wieżyczka pałacowa i krzyż kościoła. Zdala widnieją mury folwarczne, gorzelnia i wsie sąsiednie. Z obu stron wsi widać długi szpaler starych brzóz; to gościniec wiodący do Sassowa i Załoziec. Brzozy te zasadził hr. Józef Baworowski, który w kampanii rossyjskiej walczył w armii napoleońskiej pod wodzą ks. Józefa Poniatowskiego. Zstępując z góry albo jadąc wsią od Sassowa, widzimy ogród piękny i obszerny. Przerzyna go potok rozszerzony w kanał, z wodospadem i stawem. Przez potok prowadzi 5 mostków. Wśród różnorodnych drzew dzikich i krzewów wznoszą się majestatyczne olbrzymy sokorów (topoli czarnych), dochodzące objętością u stóp przeszło 4 $\frac{1}{2}$ metra. Ulice utrzymane najstaranniej, wysypywane żwirem. Krypa i mały prom służą do przejażdżki po stawie i przez kanał. Idąc dalej po kilkustopniowych wzniesieniach okrytych kwiatami, wchodzi się do obszernej oranżeryi i cieplarni, inspektów, ananasarni i ogrodu owocowego. Po za mostem wiszącym chmielnik i ogród warzywny z sadem i krzewami owocowemi. Dla uzupełnienia rozmaitości obszerna i piękna łąka. Idąc od oranżeryi w górę przychodzimy do pałacyku, w okół którego malownicze przedstawiają się widoki. W pałacu znajduje się piękna kapliczka, urządzona w pokoju, który zajmował zmarły syn właścicieli Wacław. Przemysł przedstawia głównie gorzelnia, prowadzona w sposób fabryczny, wyrabiająca przeszło 40000 garncy okowity. Jest także browar, dostarczający piwa w kilkumilowym okręgu: dwa młyny o 7 kamieniach i jeden folusz; cegielnia, wyrabiająca cegły na własne potrzeby. Pod uprawę chmielu idzie 7 morgów. Pszczelnictwo postępowe, na zimę 1882/3 pozostawiono pni 400. Bardzo piękne konie powozowe i wierzchowe, których jest przeszło 20, są własnego chowu, a rasy angielskiej i orientalnej. Koni roboczych rasy krajowej jest 45. Do uprawy roli ma folwark wołów 40, a opasowych 44. Bydła sztuk 137, rasy krajowej i z krzyżowania z rasą tyrolsko-szwajcarską. Nierogacizna angielska. To produkuje własność większa. Kołtów wchodził niegdyś zapewne w skład rozległych dóbr magnackich, właścicieli Oleska, Złoczowa i Brodów. Począwszy od Jana z Sienny, któremu Władysław Warneńczyk nadał Olesko z całym powiatem w r. 1441, wiązał się i Kołtów z własnością Siemieńskich, właścicieli Złoczowa i Oleska, następnie Górków, Żółkiewskich (być może i Koniecpolskich, bo Stanisław Koniecpolski, hetman W. K., otrzymał w posagu po Katarzynie, córce Stanisława Żółkiewskiego, hetmana i kanclerza W. K., włość Brody z zamkiem podhoreckim), dalej Daniłłowiczów i Sobieskich. Jakób Ludwik, królewicz polski, na Żółkwi, Pomorzanach, Złoczowie, Tarnopolu pan dziedziczny, nadał na Kołtowie służebność lasową OO. bazylianom w Monasterku Pleśniskim. Później musiał być Kołtów w posiadaniu Radziwiłłów. Michał Kazimierz Radziwiłł, wojewoda wileński, hetman litewski, pisał się dziedzicem Żółkwi i Złoczowa. Katarzyna Sobieska była za Radziwiłłem. W r. 1766 dnia 23 maja wydała w Białym-kamieniu prezentę na probostwo Trościaniec (wieś łączącą się z Kołtowem) do klucza złoczowskiego należącą, Teresa z Rzewuskich księżna Radziwiłłowa, żona ks. Stanisława Karola, wojewody wileńskiego. Ludwik Finkel wspomina w „Zajeździe mieszczańskim“ (Czas, 1882 Nr. 280), że Stefan Szumańczowski z bratem swym Jakóbem z końcem XVII w. dzierżawili Kołtów z Rudą, a niebawem przybrali i Pobocz i kupili szmat ziemi na Podolu, we wsi Krowińce, dzisiejszej własności hr. Wiktora Baworowskiego. Od Radziwiłłów nabyła zapewne Kołtów rodzina hr. Starzeńskich. To pewnem jest, że w r. 1782 Kołtów był własnością Macieja Starzeńskiego, jak tego dowodzi napis, wyrznięty na blasze kompasowej w ogrodzie: „M. Starzeński“ a pod spodem: „Damczychor J. Krupiński, 1782“. Maciej Starzeński posiadał rozległe dobra, jak: Sassów z Poboczem, Kołtów z przyległościami, klucz Olejowski i t. d. Od hr. Starzeńskich przeszedł Kołtów w posiadanie hr. Baworowskich przez koligacyą. Hr. Józef Baworowski miał za żonę Felicyą hr. Starzeńską. Obecnymi dziedzicami są hr. Wacław Baworowski, syn Józefa, i Zofia z hr. Starzeńskich. Hr. Starzeński wydał album widoków K. Rycinę i opis zamku czyli pałacu, podał Piller w „Galicyi w obrazach“ zesz. II, r. 1838. Artykuł powyższy napisany na podstawie materyału dostarczonego przez ks. Mikołaja Charłampowicza; a pomieszczamy go dlatego, że ludność K. może służyć za etnograficzny i ekonomiczny typ części ludu wschodniej Galicyi. *Lu. Dz.*

Kołtowiec, część wsi Lackie małe i folwark tamże, pow. złoczowski.

Kołtowska Ruda, ob. *Kołtów*.

Kołtuny, część Założiec i folw. tamże, pow. brodzki.

Kołtynia, zaśc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 53 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Kołtynianka, rz., lewy dopływ Niemna.

Kołtyniany 1.) mko, pow. święciański, w 2 okr. polic., gm. Łabonary, o 102 w. od Wilna, o 18 w. od Święcian, 104 mk., własność pułkownikowej Maryi von Ekse. R. 1866 miało 22 dm., 113 mk. izr., 76 katol., 7 prawosł., 4 mahom., 2 ewang., kościół, synagogę, browar, młyn. R. 1608 K. należały do Stanisława Narbutta, potem do jego krewnych bocznej linii. Mikołaj Narbutt przedał je Ruszczycowi. Roku 1815 generał Kazimierz Ruszczyc zapisał K. córce swej Klotyldzie Józefowej Łopacińskiej. Syn jej Władysław sprzedał dobra te hr. Maurusowi, którego obecna dziedziczka jest córką. Paraf. kościół katol. N. M. P., z drzewa wzniesiony 1633 przez Jana Narbutta. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol. dekanatu święciańskiego: dusz 2584. Do 1832 r. był przy kościele klasztor oo. franciszkanów, którzy tu w odleglejszych czasach mieli dwuklasową szkołę powiatową. Obecnie rzeczony klasztor, acz gruntownie z cegły murowany, o piętrze, w części jest tylko zajęty przez miejscową służbę kościelną; pleban mieszka opodal w niewielkim schludnym drewnianym budynku. W miasteczku jest rezydencya komisarza 2go okr. polic. pow. święciańskiego; niedawno zaprowadzono tu kilka jarmarków na konie i bydło, na które zbierają się handlujący z bliższych i dalszych miejscowości. 2.) K., wś, pow. święciański, z jezior. Wieryntą, z którego tu wypływa rzeczka Wierynta. 3.) K., niem. *Kaltenen*, lit. *Kaltyniena*, mczko w pow. rossieńskim, rządowe, o 48 w. od Rossień, z kościołem katolickim św. Jana Chrzciciela, wzniesionym jeszcze 1416 r. przez Witolda (1880 r. spłonął). Parafia katol. dekanatu botockiego: dusz 5770. Filia w Warsiadach, gdzie kościół św. Rocha z r. 1570. St. poczt. na trakcie Kowno-Możejki, między Niemoksztami a Worniami, o $22\frac{1}{2}$ w. od Worń. Malownicze jest położenie K.: rozległa płaszczyzna, otoczona wieńcem gór, na których tu i owdzie ukazują się chaty wieśniacze w ogrodach; szczególnie odznacza się chata starościńska, leżąca na górze zwanej Kaltena, inaczej Skarbulis, o której jest podanie, że była usypaną przez Szwedów i że w głębi tej góry były sklepy murowane; ma na środku wijącą się wężykowato rzeczkę Okmianę, a tuż za nią o pół wiorsty wznosi się góra, na której kościół oraz kilka chat włościańskich, składających całość miasteczka K. Za kościołem podobnie piękny widok: jest to obszerna dolina, przerznięta małym ale bystrym strumykiem, upiększona na środku górką porosłą lipami oraz szpalerem drzew idącym z obydwóch stron aż do wzgórza, na którem stoi plebania, ocieniona bardzo dawnym ogrodem. Dzisiejszy kościół postawiony 1817 r. kosztem biskupa żmujdzkiego księcia Józefa Arnolfa Giedrojcia, jako w mieścinie wówczas do dóbr stołowych biskupich należącej. W walkach Żmujdzi z krzyżakami K. wcześnie dały się poznać, gdyż stały na jednej z tych dróg, któremi krzyżacy wpadali na Żmujdź. Jakoż 1370 r., po bitwie pod Rudawą, marszałek zakonu Rydygier Elner, wpadłszy na Żmujdź dwiema kolumnami, zajął i zniszczył tameczne okolice, co też i w następnym roku krzyżacy powtórzyli; 1374 r. komtur Ragnety Gedike znowu spustoszył okolice K., zabrał dużo jeńców i dobytku mieszkańcom, a gdy wracał z ogromną zdobyczą do Prus, żmujdzini przecięli mu drogę w miejscu ciasnem, pomiędzy błotami, i do walki znaglili, w której sam komandor z 12stu rycerzami i synem zginął, resztę zaś krzyżaków pobito lub do niewoli wzięto, a jednego z nich za jakoweś szczególne przewinienie, uwiązanego do drzewa, rozstrzelano. Slady tej bitwy pozostały na dwóch górach panujących nad rozległą płaszczyzną, mylnie dziś nazywanych szańcami szwedzkiemi, gdyż Szwedzi żadnej tu walki nie mieli. R. 1390 deputowani z włości kołtyniańskiej Skwajbut, Ejmont, Pilen, Dauksza, Ragel i Skucz podpisali przymierze między żmujdzinami i krzyżakami. K. za czasów rzpltej należały do pow. korszewskiego. Niedaleko stąd leży wieś zwana Karczpile, to jest „warownia Karcz". Zapewne w XIII w. była to warownia żmujdzka. W nowszych czasach, a mianowicie 1812 r., na płaszczyźnie, przez którą płynie rzeczka Okmiana, była potyczka wojsk rossyjskich z częścią korpusu Macdonalda. Plebania kołtyniańska do 1832 r. posiadała 20 włók i 25 mr. ziemi, oraz dusz męskich 39 i kapitału 906 rs., a także propinacyą przy kościołku warsiadzkim i młyn wodny. O parę mil od K. w miejscu zwanem Botusz jest ogromny dąb, na którym umieszczony krzyż sprowadza w każdy piątek okolicznych włościan na modlitwę. Dąb ten, według podań miejscowych, był w poganizmie miejscem ofiar. *A. K. Ł.*

Kołubajowce, al. *Kodłubajowce*, wś, pow. kamieniecki, gm. Maków, par. Kamieniec, o 9 w. od Kamieńca, u podnóża gór miodoborskich. Ma 510 mk., w tem 73 jednodw., 85 dm., ziemi dworskiej na części Petrusiewicza, dawniej Langów, 385 dzies., na części Makowieckich 541 dzies. z Mukszą Kołubajowiecką. Wieś ta należała do sstwa kamienieckiego, bezwątpienia niegdyś auł tatarski, a może siedziba hana Kotłubaja, pobitego pod Sinemi Wodami. Są tu nawet ślady starego zamczyska, lochy i groty w lesie Makowieckich. R. 1616 władał nią Plichowski (zwana wtedy Kołubajów), na-

stępnie Potoccy, Górscy, Nehrebeccy, Malscy, Langowie i Makowieccy. Grunta górzyste, ziemia czarna, liczne sady. Między K. i Humińcami pokłady węgla kamiennego. *Dr. M.*

Kołubajówka, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, parafia Ozaryńce. R. 1868 miała 17 domów.

Kołubiszki 1.) wś szlach. nad Niemnem, pow. trocki, 3 okr. adm., par. Punie, o 67 w. od Trok, 5 dm., 36 mk. katol. 2.) K., folw. tamże, o 69 w. od Trok, 6 dm., 46 mk. katol. R. 1850 własność Kochowskiego. 3.) K., os. rząd., nadana proboszczowi mereckiej cerkwi prawosł., nad Mereczanką, pow. trocki, 4 okr. adm., o 76 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. kat. (1866).

Kołuchów, mylnie, ob. *Koluchów*.

Kołuda 1.) *Wielka*, dom., u zblegu M. Noteci z Notecią, pow. inowrocławski, 2256 mr. rozl.; 11 dm., 190 mk., 3 ew., 187 kat., 89 analf. Poczta w Markowicach (Markowitz) o 6 kil., st. kol. żel. i tel. w Inowrocławiu o 13 kil.; w Przyjezierzu o 2.5 kil.; własność Stanisławy Mieczkowskiej. 2.) K. *Mała*, dom., 1416 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Sieczkowice, folw.; 10 dm., 175 mk., 17 ew., 158 kat., 74 analf. Poczta w Markowicach o 6 kil.; st. kol. żel. i tel. w Przyjezierzu o 2 kil.; w Inowrocławiu o 14 kil. Własność Maryi Działowskiej. *M. St.*

Kołumna, wś, pow. lityński, par. Ułanów, pod m. Ułanowem, nad stawem przez rz. Śniwodę utworzonym. Ma 25 dm. *Dr. M.*

Kołup, po łotewsku *Kołups*, wś i dobra rozległe na Łotwie katolickiej, w Inflantach polskich, pow. dyneburskim położone, stanowią dzisiaj osóbną parafią kołupską (dekanatu Dyneburga Niższego), która na początku r. 1883 liczyła przeszło 5000 wiernych. Tę parafią rz.-katol. składają przeważnie Łotysze. Oprócz nich istnieje tu 700 protestanckich łotyszów i około 200 rosyan starowierców czyli rozkolników. Dobra kołupskie, własność dziedziczna hr. Stanisława Plater-Zyberka, zajmują 11,024 dzies. i sążni 1754. Składają je folw.: Kołup, Arendol, Andrzejów, Jadwigów i Marylów, tudzież 208 mniejszych ferm czyli zaścianków, należących do właściciela K. Dobra te za czasów krzyżackiego zakonu wchodziły w skład komturatu dyneburskiego i dzieliły się na dwie części, z których jedna nosiła łotewskie miano Bałtmujży (t. j. Biały dwór), druga zaś nazywała się Łazdany alias Kołup. Przywilejem hermistrza Hazenkampa (von Brüggeney), datowanym z Wendy r. 1540, oddzieloną zostaje Bałtmujża od komturatu i nadaną jure feudi Arendowi de Dahlen. Nadanie to potwierdza w r. 1591 przywilej króla polskiego Zygmunta III na imię Arnolda Dahlena, syna wspomnianego powyżej Arenda. Łazdany zaś (alias Kołup) w r. 1553 konferuje mistrz inflancki Henryk Galen rycerzowi de Grafenbruck na prawie lennem. Wszelako już w r. 1568 przywilej Zygmunta Augusta też same dobra Łazdany nadaje Mikołajowi Talwoszowi, ówczesnemu kasztelan. mińskiemu. Gdy zaś Arnold Dahlen z powodu popełnionego „criminis duellionis“ do opuszczenia dziedzictwa został przymuszonym, dostaje się Bałtmujża z innemi jego dobrami, jako to: Arendołką, dzisiejszy Arendol, wchodzący obecnie w skład dóbr kołupskich (por. wyżej t. I, str. 48) i Wambenmujżą, dzisiejsza Ambenmujża w par. agłońskiej, należącą wszakże do właściciela K. (por. wyżej t. I, str. 33) Adamowi Talwoszowi, staroście dyneburskiemu a późniejszemu kaszt. żmujdzkiemu. W tymże czasie przechodzi i majętność Łazdany czyli właściwy K. w ręce tegoż starosty Adama Talwosza w spadku po ojcu Mikołaju Talwoszu, który, jakeśmy już wyżej wspomnieli, władał tym majątkiem od r. 1568 na mocy przywileju królewskiego. Następnie w r. 1620 Adam Talwosz odstępuje te połączone dobra Alfonsowi Lackiemu, staroście dyneburskiemu. Po Lackich, którzy tylko 24 lata temi dobrami władają, przechodzi Kołupszczyzna cała na ówczesnego dziedzica Krasławia Jana Frydryka Wolffa, przydomku Ludingshausen, podkomorzego derpskiego (dorpackiego), jak o tem świadczą: przywilej konfirmacyjny, dany temu ostatniemu przez króla Jana Kazimierza w r. 1652 na wieczyste posiadanie tych dóbr, tudzież wieloarkuszowy akt rozgraniczenia ziem sstwa dyneburskiego od sąsiednich dziedzicznych własności Wolffowskich z rozkazu króla Jana III w r. 1680 d. 20 grudnia sporządzony, a w którym czytamy wyraźnie, iż Jan Frydryk z Ludyngshauzu Wolff już 28 sierpnia r. 1645 nabył wieczyście Liksnę, a 4 lutego r. 1646 Bałtmujżę. W 1-ej ćwierci XVIII stulecia gaśnie polsko-inflancka gałąź dobrze krajowi zasłużonego rodu Wolffów przydomku Ludingshausen, który to ród w Aleksandrze i Teodorze Wolffach dał Inflantom polskim 2-ch dzielnych biskupów, a w jezuicie Jerzym gorliwego krzewiciela wiary i pierwszego założyciela parafii w Krasławiu. (Patrz niżej art. *Krasław*). Rozległe inflanckie majętności Wolffów, jako to: Krasław, Liksna, Kirup, Kołup, Nidzgal i inne przechodzą na czas krótki do Kossów i Kczewskich herbu Lewart. Od tych ostatnich w r. 1727 nabywa dobra kołupskie wraz z likśnieńskiemi Józafat na Wyszlingu Zyberk, ówczesny krajczy, a późniejszy wojewoda inflancki, w którego rodzie te wszystkie majątki dotąd pozostają. Syn jego Jan Tadeusz, starosta oniksztański, był także wojewodą inflanckim i ostatecznie spadkobiercą wszystkich dóbr rodzicielskich, gdyż obaj bracia jego byli bezdzietni. Dobra te rozlegają się szeroko po obu brzegach Dźwiny, na prze-

strzeni 30 mil kwadr. w Kurlandyi i Inflantach polskich. Wnukiem wojewody Jana Tadeusza jest teraźniejszy dziedzic dóbr kołupskich hr. Stanisław Plater-Zyberk, który wszakże rzadko tu przebywa, posiadając wygodniejszą rezydencyą w pow. lucyńskim, w Małnowie. (Patrz artykuł *Małnów*), tudzież obszerne dobra w rzeżyckiem (Porównaj artykuł *Borchów* i *Rudzaty*) i majętność Kałtebruń (po niemiecku Kaltenbrunnen) w Kurlandyi. Kołup nie ma starej rezydencyi, co się tem daje wytłumaczyć, że dobra kołupskie dopiero dla dzisiejszego ich właściciela odłączone zostały od masy likśnieńskiej. Wszakże rozpoczętą jest budowa obszernego pałacu przy folwarku Kołupiu, w którym już około r. 1860 w pobliżu pięknego jeziora umiejętną ręką założony został park wspaniały, obecnie dobrze rozrośnięty. Parafia katol. w K. datuje zaledwie z r. 1854, do którego to czasu jednę całość z Liksną stanowiła. Jest ona fundacyą teraźniejszego dziedzica, który ostatniemi czasy na miejscu dawnego drewnianego kościołka wzniósł tu wspaniały kościół murowany w najczystszym stylu romańskim. Do tego parafialnego kościoła należy kaplica filialna w Arendolu. Okolice K., płaskie i równe, w małej tylko części wznoszą się falowato. Gleba tutejsza zawiera przeważnie różne gatunki glinek. Dostatek wody i lasów. Pod lasem liczą w dobrach kołupskich 4509 dzies. i 740 sążni. Lasy to przeważnie świerkowe. Napotykamy w nich wszelako i sosny, a w niektórych częściach obfitują najrozmaitsze drzewa liściowe, jako to: dęby, lipy, klony, jesiony, wiązy, brzozy, olchy i osiny. Lasy te podzielone na 80-letnie poręby. Co się tycze systemu gospodarstwa, nadmienić tu wypada, iż w większych folwarkach zaprowadzono oddawna płodozmiany, w mniejszych zaś fermach istnieje dotąd tak zwana trzypolówka. Żyzne łany kołupskie zraszają: Dubna, rzeka graniczna, stanowiąca znaczny prawy dopływ praw. brzegu Dźwiny (por. art. *Dubna*, t. I, str. 193 i 194), tudzież wytryskająca z jeziora kołupskiego struga Kołupie, która uchodzi do wspomnianej Dubny. Jezioro kołupskie zajmuje 283 dzies. w podanym wyżej ogólnym obszarze tej majętności. Jezioro to nadzwyczaj jest rybne, a w okolicy słynie zwłaszcza ze swych wybornych sądaczów. Z zakładów przemysłowych pozostała obecnie tylko cegielnia w K.; w niej wyrabiają najlepszą w okolicy cegłę. Istniała tu dawniej huta szklana; tę przed rokiem zwinięto. Miejscami zbytu płodów rolniczych i leśnych są miasta Dyneburg i Ryga, tudzież stacye kolei żelaznej: Nidzgal (na linii rysko-dyneburskie) i Wyszki (na linii petersbursko-warszawskiej). Odległość centralnego folwarku od stacyi Nidzgal wynosi 1 milę, od stacyi Wyszek $2^3/_4$ mili, od Dyneburga 5 mil. Zarząd polic. w Dyneburgu, zarząd gminny w miejscu.

Jozafat Plater-Zyberk i *Gustaw Manteuffel.*

Kołupała, ob. *Iszalina.*

Kołupie, rzeczka, lewy dopł. rz. Dubny (ob.).

Kołwaza, niem. *Kohlwesa*, wś serbska na saskich Łużycach, pow. lubijski. W r. 1875 dm. 35, mk. 213, w tem Serbów 191. Stąd zapewne pochodził szlachecki ród na Łużycach v. Kolowas. *A. J. P.*

Koły, folw. w płn.-zach. stronie pow. słuckiego, nieopodal drogi wiodącej ze wsi Dumicz do Kopców i Ostatków, dziedzictwo rodziny polskiej Henricich, ma obszaru prawie 15 i pół włók w glebie dobrej. *Al. Jel.*

Kołybanie, wś, pow. latyczowski, gm. Bachmatowce, par. Michałkowce, o 6 w. od st. dr. żel. Bohdanowiec. Ma 156 osad, 700 mk., cerkiew paraf., kaplicę katolicką z r. 1740, roli ornej dworskiej 720 dzies., włościańskiej 750 dzies.; lasu (opałowy, przeważnie grab i dąb) 80 dz., sianożęci (tylko dworskiej, równie jak las) 200 dz. Gleba czarnoziem 1-ej kl. Produkcya: pszenica (13500 pudów rocznie), owies (8500 pud.). Własność Władysława Węgleńskiego. Cerkiew paraf. p. w. N. P. Różańc. ma 600 parafian, 43 dzies. ziemi, dm. 137, młyn. K. leżą nad błotami i moczarami rz. Wołk. Piękny sad owocowy. Dawniej własność Tyrawskich. *K. H.*

Kołyski, ob. tom III, 788.

Kołyszki, wieś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 4 w. od Lidy ku Dziewieniszkom, 2 dm., 18 mk. (1866). Obok folwark prywatny t. n., 13 mk. Okrąg wiejski K., gm. Lida, obejmuje następujące wsie: Kołyszki, Ciaby, Górna-Lida, Czechowce, Sporkowszczyzna, Roślaki, Bryndziata, Plasewicze, Dowknie, Obmanicze inaczej Górniszki, Chutne; okolice: Strugi, Gudy, Ciechowce; kolonia Malenkowszczyzna, przez żydów rolników zamieszkała.

Kołyszki, mko i wś, pow. witebski, o 45 w. od Witebska, o 1 w. od granicy gub. smoleńskiej, od kolei żel. orłowsko-witebskiej 17 w.; własność Lisowskich, 1419 dzies. ziemi dworskiej. Mko ma 125 dm., 677 mk. ob płci, przeważnie żydów. Dwa małe jarmarki z obrotem handlowym do 1200 rubli. *M. K.*

Koływań, ob. *Klewań* i *Rewal.*

Kom..., por. *Ką...*, *Kon...*

Kom, to samo co *Kholm* (ob.).

Komaczyna, wieś w gub. witebskiej, przy trakcie z Witebska do Połocka.

Komadzyn, wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Kutno. W 1827 r. było tu 11 dm., 98 mk.; obecnie 9 dm., 187 mk.; gruntu ornego mr. 309, lasu m. 130; ziemia dobra; do włościan mr. 18. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozl. mr. 520; grunta orne i ogr. mr. 441, łąk mr. 3, pastwisk mr. 14, lasu mr. 50, nieużytki

i place mr. 12, bud. mur. 4, z drzewa 6; płodozmian 7 i 10-polowy; wieś K. osad 18, z gruntem mr. 40. *W. W.*

Komai (ross.), ob. *Komaje.*

Komainen (niem.), wieś i leśnictwo, pow. braniewski, st. poczt. Orneta.

Komaje, mko i dobra, pow. święciański, 3 okrąg polic., o 34 w. od Święcian, o 105 w. od Wilna, ma 366 mk., 50 dm., kościół, szkołę izr., gorzelnię, browar, młyn, 8 jarmarków. Zarząd gminy złożonej z 448 chat, 5231 dusz, 82 wiosek. Byłe dziedzictwo Aleksandra Prońskiego, przeszło później do Tomasza Rudominy, a 1592 r. do Jana Dusiatskiego Rudominy, wojsk. bracław. W 1722 dobra te Krzysztof Sulistrowski chorąży oszmiański nabył od Katarzyny z Rudominów ks. Ogińskiej, starościny uświatskiej. Odtąd prawem spadku przechodziły z ojca na syna, aż do ostatniej dziedziczki Celiny z Sulistrowskich Czechowiczowej, której się ta majętność dostała przy podziale w r. 1875. Paraf. kościół katol. św. Jana Chrzciciela, z muru 1606 r. wzniesiony przez Jana Rudominę, 1861 przerobiony. Parafia katol. dekanatu święciańskiego; kaplica w Szylwie i Olechniszkach na cmentarzach. (Czyt. Tygod. illustr. 1878, nr. 145). Do parafii należą dwory szlacheckie: Komaje, Jarzew, Ockowicze, Scholin, Czerniaty, Olechniszki, Karolinów, Kurkowo, Dąbrowszczyzna, Syrenczany, Abramowszczyzna, Bujwidy, Dziakiszki, Surwieliszki. Zaścianki: Celinów, Pikiełka, Rożonka, Nowosielije, Benapol, Bogudzięki, Tumulowszczyzna, Leonki, Pniowo, Borodzinek, Podbrodzie, Rusaliszki, Nochowszczyzna, Szwakszty, Jarynowo, Zarzecze, Łowcy, Rogiele, Kunigiszki, Podkomaje, Postaliszki, Mickiany, Ryngieliszki, Kiszkieliszki, Kojraniszki, Podwiszniaki, Pokrauszunia, Romejki, Oducie, Idalino, Górnica, Waszkowszczyzna, Pustoszka, Fawory, Mazurka, Jakobiszki, Gieniuszyszki, Węgliszki, Macki, Subocze, Piaszczyna, Cielętniki, Kołaliszki, Klentaki, Żwerbłowszczyzna, Łukaszewszczyzna, Żarskie, Szylwy (gdzie jest kaplica grobowa Czechowiczów), Kaciuryszki, Panksztele. Wsie: Ciabuty, Muncewicze, Moldziewicze, Swiłele, Norkowicze, Ockowicze, Romaszkiewicze, Czuczele, Mulicze, Bucewicze, Kruki, Lelejki, Cucki, Leonowicze, Olechniszki, Filipowce, Jodowce, Kaniabicze, Daniowce, Rusaki, Żyguny, Gwozdowicze, Łapuny, Nowosiołki, Łopucie, Skorpowce, Syrenczany, Skrundy, Subocze, Żardele, Łodosie, Koralowce, Panksztele, Klentaki, Mieguny, Tropczewicze. Jeziora: Szwakszty przy zaścianku Szwaksztv, Łodosie przy wsi Łodosie, dwa przy mczku Komaje, dwa przy dworze Surwieliszki. Rzek znaczniejszych nie ma. Lasów mało. Grunta żytnie szare, a w części gliniaste, miernie rodzące. Domów zamieszkałych w ogóle 3040; ludność męska katol. 3481, żeńska katol. 3584, w ogóle 7065 dusz. *A. R.*

Komaje, *Komaj,* lit. *Komajej,* mko, pow. nowoaleksandrowski gub. kowień., nad rz. Szatekszną, o 56 w. od Nowoaleksandrowska, 900 mk., 3 jarm.; targi co środę. Parafia katolicka dekan. abelskiego, dusz 8175. Kościół pod wezw. św. Kazimierza drewniany, 1650 r. wzniesiony, 1731 odnowiony. Filia w Sołach, z kościołem założonym 1782 przez hr. Morykoni, 1867 r. restaurowanym. Kaplica w Dokiszkach, św. Anny, na cmentarzu. W K. synagoga, st. poczt. B. własność hr. Tyzenhauzów, około 1594 r. Jerzego Komajewskiego, a 1788 Pietkiewicza. Z K. idzie droga bita do Rakiszek, siedziby zarządu dóbr tyzenhauzowskich.

Komajka, rz., dopływ Orżwenty (Birwity ?), która do Dzisny z prawej strony uchodzi. Por. *Podzisna.*

Komajsk, wś, pow. borysowski, 3 okr. po lic., własn. Gierłowicza, 228 dusz. Kościół pardrewn. fundowali 1809 r. Jan i Teresa Mackiewiczowie. Proboszcz pobierał z dworu janowskiego 150 rs. rocznie. Dziś parafia kl. 5ej. ma 258 dusz. Cerkiew drewnianą p. w. św Eliasza fundował bp. kowieński Adryan Butrymowicz i dokumentem d. 11 marca 1800 r. nadał jej 79 dzies. ziemi. *A. K. Ł.*

Komalmen (niem.), dobra, pow. licbarski, st. poczt. Heiligenthal.

Koman i *Komanowe,* szczyty w granicznym grzbiecie Karpat lesistych, wznoszące się nad brzegami Czeremoszu Czarnego; wysokość Komana 1722 m., Komanowego zaś 1734 m. Koman leży pod 47° 36' 50" płn. sz. g., a 42° 30' 10" wsch. dłg. g. (Ferro); Komanowe zaś pod 47° 36' płn. sz. g., a 42° 31' 25" wsch. dłg. g. (Ferro). *Br. G.*

Komańcza, wś nad Osławiczką, dopływem Osławy; przy drodze żelaz. przemysko-łupkowskiej, w okolicy górzystej i lesistej pow. sanockiego, ma parafią gr.-kat., st. kolei, poczty i telegr., należy do parafii rzym.-kat. w Bukowsku. Z 819 mk. przebywa 112 na obszarze więk. pos.; pod względem religii jest 725 gr.-kat., reszta rzym.-kat. i izraelici. Paraf. cerkiew gr.-katol. jest drewniana. Wyposażenie parocha składa się z 200 mr. gruntu w ogóle. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. jaśliskiego, i ma z dołączonemi 2-ma cerkwiami w Czystohorbach i Dołżycy 1866 gr.-kat., 30 rzym.-kat. i 69 izrael. Więk. pos. Towarz. Belgijskiego pod firmą Piotr i Jerzy hr. Kanick w Belgii ma obszaru 250 mr. roli., 54 mr. łąk i ogr., 223 mr. pastw. i 842 mr. lasu; mn. pos. 1136 mr. roli, 126 mr. łąk i ogrod., 546 mr. pastw. i 20 mr. lasu. K. graniczy na północ z Czystohorbami, na wschód z Przełukami, na zachód z Dołżycą a na połud. z Radoszycami. Stacya K. drogi żel. przemysko-łupkowskiej,

między Szczawnem a Łupkowem, odl. o 132 kil. od Przemyśla. *Mac.*

Komanestie, wś, pow. suczawski na Bukowinie, o 10 kil. od st. poczt. Solka, ma cerkiew grecką nieunicką, 1258 mk., z tych 98 na obszarze dworskim.

Komanicha, wzgórze 288 metr. wysokie, w Rudzie Magierowskiej, pow. Rawa Ruska.

Komaniecki potok, także *Komaneckim* zwany, potok górski, wytryska w zach. części wsi Czystohorbu, w pow. sanockim, z pod granicznego grzbietu Karpat lesistych, dwiema strugami leśnymi na wsch. stoku wzgórza Kiczery (705 m.), łączącymi się w jeden potok poniżej lasu kiczerskiego. Płynie na wschód między domostwami wsi Czystohorbu, opływając północne stopy wzgórza Hirką zwanego (573 m.), poczem przyjąwszy z lew. brz. strugę bezimienną od płn. napływającą, a z pr. brz. strugę z pod wzgórza Banią zwanego od południozachodu płynącą, zwraca się na połud. wschód, płynąc wąską dolinką, nad którą od płn.-wsch. wznosi się wzgórze „Popów Wierch" (648 m.), a od płd. zach. „Majkowski Wierch" (617 m.); w końcu przechodzi w obr. gm. Komańczy, od której nosi imię swe, a przerznąwszy wieś w kierunku wschodnim i drogę kolei żelaznej łupkowskiej, uchodzi z lew. brz. do Osławicy. W obr. Komańczy od połudn. nad pr. brz. potoku wznosi się góra Mogiła (609 m.). Długość biegu 8 kil. i pół. Przyjmuje z pr. brz. znaczny potok Dołżyczkę (ob.). Ujście tego potoku do K. 479 m. npm. *Br. G.*

Komanów, leśniczówka koło Borowej Góry, na obszarze dworskim Lubaczów, pow. cieszanowski.

Komanówka, rz., mylnie, ob. *Romanówka.*

Komanowy, szczyt, ob. *Koman* i *Czeremosz Czarny.*

Komar, ob. *Komor.*

Komar, os. nad rz. t. n., pow. łukowski, gm. Prawda, par. Tuchowicz. W 1827 r. był tu 1 dm., 5 mk. Spis urzędowy miejsc. gub. siedleckiej z 1877 r. nie wymienia tej osady.

Komar, rzeczka, dopływ Swidra, do którego wpada pod Dębkiem, w pow. łukowskim.

Komar, jezioro w półn. stronie pow. kijowskiego, 725 saż. dł., 40 saż. szer.

Komara al. *Komora*, przys Śliwnicy, pow. przemyski, leży śród lasów, o 2 kil. na wschód od Krasiczyna, przy drodze do Przemyśla, należy do par. rz.-kat, w Krasiczynie a gr.-kat. w Sliwnicy; ze 165 mk. jest 102 gr.-katol.

Komarak, lesista góra ze szczytem 1190 m. wysokim, na zachod. granicy Ilemni, pow. doliński; wody jego płyną na zach. do Swicy, na wschód do Ilemki. *Lu. Dz.*

Komarek, polana i grupa domów w obr. gminy Radziechów, w pow. żywieckim, nad potokiem Przybodzą. *Br. G.*

Komaresti, jeden z potoków źródłowych M. Seretu.

Komarestie, w pow. storożynieckim na Bukowinie 1.) wieś o 7.5 kil. od Storożyńca, ma cerkiew grecką nieunicką, 826 mk. 2.) **K.**-*Słobodzie*, wś, 581 mk., i obszar dworski, 238 mk. Inaczej *Fontenitza.* 3.) **K.**-*Beckow*, obszar dworski, 130 mk. 4.) **K.**-*Halpern*, obszar dworski, 33 mieszk.

Komargród, mko, pow. jampolski, nad rz. Rusawą, w pięknem położeniu; mk. 1112, ziemi włośc. 1119 dz., dwor. 1515 dz. Przedtem był tu klasztor franciszkanów, wymurowany w r. 1746 r., (za czasów rządów jen.-gub. Bezaka przerobiony na cerkiew pod wezwaniem św. Mikołaja z 880 par. i 39 dz. ziemi); synagoga, gorzelnia, rzemieśl. 21. Ziemia, na której Komargród założony, należała do starożytnego rodu Szaszkiewiczów, osiadłego w Bracławszczyźnie. W 1459 r. 13 czerwca Semen Olelkowicz kijowski, słudze swemu Jeremiaszowi Szaszkowi, osobną hramotą, za okazane usługi, potwierdził posiadane przez niego ojcowizny i dziadowszczyzny, położone nad rz. Rusawą, Kamienicą i Dniestrem (zbiory Swidzińskiego, Rulikowski). Dobra te były na szlakach tatarskich, często więc ulegały zniszczeniu. Według Niesieckiego, Komargród założony przez Komara-Zabużyńskiego, lecz nie podaje daty założenia. Następnie długi czas władali nim Czetwertyńscy; oni to pobudowali kościół i klasztor franciszkanów, a Kajetan Czetwertyński wyjednał w r. 1773 przywilej na jarmarki co miesiąc. Obecnie K. należy do Kantakuzenów; jest tu urząd gminny, do którego należą: mto Komargród i wsie Ojczenaszówka, Lipówka, Kiślickie, Pałanka, Horyszków, Żołoby, Antopol, Markówka, Sawczyńce i Teklówka; razem włościan 4234 i ich ziemi 9670 dzies. Była parafia kat. K. dek. jampolskiego z kaplicami w Horyszkówce i Wierzbówce; teraz głównie do tomaszpolskiej wcielona. *Dr. M.*

Komarnecnyj wyrch, to jest *Komarneczny wierch*, szczyt i góra lesista w obr. gm. Hryniawy, w pow. kossowskim, między Hramitnym Małym a Starym potokiem; od płn.-wsch. stopy jej oblewa Hramitny potok (ob.). U źródeł Starego potoku łączy się z ramieniem górskiem, dalej na zach. położonem, a *Komarecznym* zwanem, rozciągającem się między potokami Starym (od wsch.) a Moczernym (od zach.). Wzniesienie Komarecznego wierchu 1135 m. a grzbietu Komarecznego 1225 m. Oba te grzbiety łączą się w szczycie 1433 m., który na płd. zach. łączy się ze szczytem Stefulcem (1576 m.). Ob. *Ludowa.* *Br. G.*

Komarnia, staw we wsi Biełanów, pow. rówieński.

Komarniański staw (zwany powszechnie Kliteckim stawem), utworzony przez Were-

szycę w pów. rudeckim. Rozlewa się on od płn.-wsch. ku płd.-zach., ma długości 3 klm., szerokości najwięcej $^1/_2$ klm. i tworzy wielobok nieforemny. Głębokość stawu rozmaita, miejscami $^1/_2$ sążnia, sążeń, 1 $^1/_2$ a najwięcej 2 sążnie. Najgłębsza część stawu leży w stronie płn.-wsch. Płd. część stawu leży w obrębie Komarna, część środkowa, największa, w obrębie Klicka, część płn.-wsch. w obrębie Jakimczyc. Płn.-zach. brzeg stawu, jako niższy, jest bagnisty, wsch., płd i płd.-zach. brzeg jest trochę wyżej wzniesiony, tutaj też leżą zabudowania osad powyżej wymienionych. Staw ten był niegdyś większy i głębszy; w skutek osadzania się namułu podnosi się dno jego a znaczne części, zwłaszcza od strony Komarna, wysychają stopniowo. Na wielkiej przestrzeni, bo prawie na $^3/_4$ całego obszaru jest ten staw z wierzchu zarośnięty trzciną i szuwarem, pod którym znajduje się woda a przeważnie błoto tak rzadkie, że miejscami można wepchać bez najmniejszej trudności zerdź dwusążniową. Staw komarniański chciano osuszyć za staraniem i kosztem Antoniego hr. Lanckorońskiego i przekopano w r. 1809 nawet w jednem miejscu kanał w tym celu; lecz nic to nie poskutkowało, gdyż staw jest tak nizko położony, iż tylko w ulewnych i słotnych porach woda kanałem odpływa. Rzeczoznawcy twierdzą, iż staw ten leży poniżej łożyska Dniestru. W stawie K. znajdują się następujące ryby: szczupaki, liny, karpie i tych odmiany, t. zw. tutaj „maryny“; okunie, kiełbiki, piskorze; jest także mnóstwo raków. Kuropatnicki twierdzi, iż stawy komarniańskie przynosiły dawniej 100000 zł. dochodu. Dawniej znajdowały się na ogromnym stawie pod Komarnem wyspy; z nich jedna, największa, była w połowie porośnięta pięknym gajem, a w połowie bujną trawą. Ówczesny zarządca dóbr Komarna uznał, że na tej wyspie będzie miało bydło dostateczną paszę przez wiosnę, lato i jesień i że bez pastucha na niej pozostać może. Kazał więc na krypach zawieźć znaczną ilość jałownika. W późnej jesieni zebrał on znowu krypy, aby to bydło nazad do obór na zimę sprowadzić, ale ku zdziwieniu znalazł tylko kości. Pokazało się, że poprzedzającej zimy wilki po lodzie na tę wyspę zaszły i tam się przechowały (Rozmaitości, 1833 str. 327). Licznych szczegółów do powyższego opisu dostarczył p. Michał Behen. Dla uzupełnienia wspominamy jeszcze o błędnem zdaniu Rzączyńskiego (Archiwum str. 66 i 67), powtórzonem przez Duńczewskiego w kalendarzu z r. 1767, iż pewien złotnik z Łucka zwykł był chodzić tu corocznie i znajdował w stawie perły, trochę mniejsze od grochu. Były to chyba perły zagubione przez kogoś a przypadkowo znalezione. *Lu. Dz.*

Komarnicki (al. *Komarnicko*), wzgórze 685 m. wys., w zachodniej stronie Stynawy niżnej, w pow. stryjskim. Wody jego płyną na wschód do Stynawki (dopływu Stryja), na płd.-zachód do Stryja. *Lu. Dz.*

Komarniczny potok, także *Komarnicznym wielkim* zwany, potok górski, wytryska w obr. gminy Hryniawy, w pow. kossowskim, Karpatach lesistych, w dziale czarnohorskim, w lesie Żmieńskim małym zwanym, z pod góry bezimiennej (1478 m.); płynie lasami na płn.-wsch., tworząc w drugiej połowie swego biegu granicę Żabiego i Hołowego i po 5 kil. biegu uchodzi z pr. brz. do Czarnej rzeczki (ob. t. I. 739). *Br. G.*

Komarnik, 1.) *Niżni*, węg. *Alsö-Komarnyik*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), na granicy Galicyi, obszerne lasy, pastwiska, handel bydłem. 2.) **K.** *Wyżni*, węg. *Felsö-Komarnyik*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), na granicy Galicyi, $^1/_4$ godziny od Niżnego Komarnika, kościół filialny gr. kat., obszerne lasy, handel bydłem. Razem z Niżnym K. 306 mk. *H. M.*

Komarniki, wś włośc., nad rz. Serebranką, pow. wilejski, o 45 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy b. drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 2 dm., 15 mk. praw.

Komarniki, wś w pow. turczańskim, 30 km. na południe od Turki, 9 km. na płd.-wsch. od sądu powiatowego i urzędu pocztowego w Boryni a 18 km. od granicy węgierskiej. Wś rozpada się na liczne przysiołki i części, między którymi 7 najważniejszych, a mianowicie: *Zworzec* (Zworec) od potoku tej nazwy; *Bukowinka* (Bukowynka) nazwana od bukowych lasów, rosnących niegdyś tam, gdzie dziś orne są pola; *Dziwcze* (Diwcze, a właściwie Diłcze), od góry Dił (Dział), za którą leży sąsiednia wś Zadzielsko (Zadilskie). Jest podanie, że w tym przysiołku wsi w czasie morowego powietrza przy końcu XVI wieku (1594 r. ?) wszyscy mieszkańcy wymarli, a została tylko jedna dziewczyua szlachetna. Pokazują nawet i mogiłę, do której ta dziewczyna wszystkie trupy znosiła i grzebała; *Zakiczera* to jest za górą Kiczerą; *Roweń* nad pot. Trościańcem; *Łazok* (al. Łazek, Łaskie); *Jasień* (Jasiń) i *Bludna*. Dla tego nazywa lud Komarniki od dawna „Sim Komarnykiw“, „Semera Komarnyki“ (t. j. siedm Komarnik). W skład wsi wchodzą jeszcze prócz tego następujące części: Butelski potok (przysiołek), Beregowiec (Berehowiec) przys.; Jasień (Jasiń) przys.; Jackowa przys.; Kopczyn przys. Wieś zajmuje znaczny obszar, bo około 8000 mr., ma kształt romboidu, a jej rozległość od wsch. na zach. wynosi 8, od płn. na płd. 5 km. Na płn. od wsi leży Wysocko niżne i Jabłonów, na wsch. Mołdawsko, Zadzielsko i Krasne przez Magórę, na płd. Mochnate i Wysocko wyżne, na zach. Butla i Butelka niżna. Wieś rozłoży-

ła się między górami i wzgórzami; każdą jej część dzieli od drugich jedna lub więcej gór, dość rozległych i dostępnych. Komunikacya między pojedyńczymi częściami wsi dość uciążliwa. Dopiero w ostatnich kilku latach zaczęto drogi wiejskie naprawiać, a poczęści wytknięto nowe. Rzeka Stryj przerzyna wieś na dwie nierówne części. Płynie ona krętym biegiem od płd. z Wysocka wyżnego na płn. do Wysocka niżnego. Od praw. b. zasilają ją ze znaczniejszych potoków: pot. Dziwcze, Jasień, Butelski i Zworzec, od lew. b. pot. Bóg, Trostianec (na mapach Truskaniec zwany), Łazek, Kopczyn, Bykowczyn. W dolinie Stryja leżą zabudowania wsi (cerkiew 620 m.), a w dolinach potoków przysiołki i rozrzucone grupy domów. Przeważna część mieszkańców nie buduje jednak domów nad wodą, w niższych punktach, tylko na wzgórzach a nawet i na stromych górach. Dolina Stryja wznosi się 616 m. w płd. stronie, przy wnijściu rzeki do wsi, a opada do 608 m. w pobliżu granicy półn. Na wsch. i na zach. od Stryja wznoszą się góry, poprzerzynane dolinami licznych, krętych potoków. Najwyżej wznosi się na wschód od Stryja, w płd. wsch. stronie wsi, lesista góra Zełenie ze szczytem 877 m. wysokim. Wzdłuż granicy wsch. ciągnie się pasmo Dił od płd. na płn. ze szczytem 856 m. wysokim na płd., opadające na płn. do 825 m. Na płn. od Zełenia wybiega krótkie ramię Jasień. Zaczyna się ono szczytem 821 m. wys. a idąc na płn.-zach. opada do 743 m. Na zach. od Zełenia wznosi się na granicy płd. Hola do 750 m. Między pot. Zworcem a Dziwcze wznosi się Kiczera do 793 m. Na granicy płn. dochodzi Zubowiec 783 m. Na zach. od Stryja wznosi się na płd. Rih (t. j. Róg) do 803 m., na płn. od niego Krokona wierch na granicy zach. do 800 m. Lewym brzegiem Stryja biegnie od r. 1859 droga powiatowa łącząca dawny obwód samborski z obwodem stryjskim i Węgrami. Własność większa ma roli or. 695, łąk i ogr. 226, pastw. 188, lasu 133 mr.; własność mniejsza roli or. 4096, ł. i ogr. 649, pastw. 762, lasu 509 mr. Pastwisk jest stosunkowo za mało, a latem trzeba woły wysyłać na pastwisko do innych wsi, np. do Husnego, Dołżek i t. d. Lasy smerekowe, około $^1/_{16}$ bukowe. Gleba w całej równinie nad Stryjem bardzo urodzajna; w słotne lata tylko (jak np. 1864 lub 1882) wszystko wymoknie. Wzgórza mają glebę glinkowatą, zmięszaną gdzieniegdzie z drobnym piaskiem; to też w lata posuchy „brat brata ne urodyt“, jak tu lud zwykł mawiać. Bez nawozu jeden owies tylko udaje się miernie: pszenica jara dość ładna, ozimina mało kiedy się uda. Za to udaje się wybornie na uprawionej roli ozime żyto, które górniacy tutejsi (t. zw. Bojki) od niemieckich kolonistów przed 20 do 25 laty nauczyli się zasiewać. Sieją także dosyć lnu i konopi, z których każda gospodyni płótno tkać umie. O sady mały tu dbają. W ostatnich latach dopiero zwrócono większą uwagę na sadownictwo a także na pszczelnictwo. Klimat dość ostry. Zima trwa zwyczajnie 6 miesięcy, dla tego nie sieją w tych podbeskidzkich górach kukurydzy, hreczki, prosa i fasoli. Natomiast brak pastwisk zniewala w ostatnich czasach do siania koniczyny. Koni trzymają mało, a używają ich tylko do brony. Do wszystkich innych robót służą woły. We wsi tej 3 sałasze, każdy na 300 do 400 owiec. Według spisu z r. 1880 było 2112 mk. w gminie, 17 na obsz. dworskim. Domów było 401 (z nich 3 niezamieszkane); rodzin 457. Między ludnością 1045 mężczyzn, 1067 kobiet. Według wyznania, było 2014 obrz. gr. kat., 25 rzym. kat. a 73 izraelitów. Umiejących czytać i pisać było 75 męż. a 17 kob. Mieszkańcy Komarnik składają się w $^2/_3$ z szlachty a w $^1/_3$ z chłopów. Od r. 1845 zaczęto już i szlachtę brać do wojska, jeśli nie mogła wykazać się legitymacyą. Kilkanaście zamożnych rodzin szlacheckich potraciło swe majątki i nie mogły wykazać szlacheckiego pochodzenia, a to głównie z tej przyczyny, że metrykalne księgi sięgają w Komarnikach tylko do r. 1785, podczas gdy dawniejsze dawno zaginęły. Głównem zajęciem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła; lecz do niedawna chodziła znaczna część uboższych, zwłaszcza w lecie, na zarobek „za Beskid“ t. j. na Węgry, skąd dosyć zboża i pieniędzy przywozili. Pieśni rozmaitych, dumek i kołomyjek krąży tu dużo w ustach ludu, a znaczną ich część umieścił ks. Szczęsny Salamon w swem dziełku „Kołomyjki i Szumki z nutamy, 9 aryj narodnych, Lwów, 1863“. Szlachcic mówi do chłopa, choćby starszego wiekiem i majętniejszego, „ty“, a chłop, choćby zamożny, mówi do szlachcica „wy“. Chłopi wołają swe dzieci niezmiennymi imionami chrzestnymi, np. Iwan, Wasyl, Ałeksandr, Teodor (albo Fedor) i t. d.; szlachta, przeciwnie, chcąc się odróżnić od chłopów, zmienia te imiona na Jasio, Wasio, Fedio, Łesio i t. d. Chłop jest skłonniejszy do pijaństwa aniżeli szlachcic, chłopianki mniej dbają o cześć niż szlachcianki. Za to znowu chłopi pracowitsi, solidarniejsi i zgodniejsi. Zdarza się niekiedy, że w jednej chacie mieszkają 2, 3 albo i 4 rodziny, i nie toczą z sobą sporów; u szlachty zaś żonaty syn nie może mieszkać wraz z ojcem i przez rok jeden. Chłop jest niedowierzający, podejrzliwy ale otwarty; szlachcic słodki w oczy, ale przy tem podstępny, samolubny, chciwy honorów, do procesów bardzo pochopny. Antagonizm między szlachtą a chłopami znaczny; najwybitniej okazuje

się on wówczas, gdy chłopianka idzie za szlachcica, lub szlachcianka za chłopa, co się jednak rzadko kiedy zdarza. Co do języka to jest on czysto ruski, z wyjątkiem niektórych latyni zmów, używanych przez szlachtę, przywykła do procesów, i niektórych polonizmów. Akcent prawidłowy (np. dorożka, doroha, t. zn. kosztowna (droga) droga; kosa, kosa, podtiała t. zn. kosa podcięła kosa); Wymowa tak tu, jak w ogóle u Bojków podkarpackich, bardziej do ukraińskiej zbliżona (np. w pierwszym przypadku: żytia, szczastia, szapka, piatnycia); język w ogóle zbliżony do książkowego; powszechnie są używane wyrazy takie jak np.: welity (kazać), derżaty (trzymać), ślidno (widocznie), sonnyj (senny), wkusny (smaczny), char (jedzenie), dotennyj (dowcipny), zorije (dnieje), jistońki (jeść), spatońki (spać), południowaty (obiadować), panuszko (chrzestny ojciec), diwer (brat męża), swest (siostra żony), żowncia (siostra męża), stryczanyk (stryjeczny brat), wujczanyk (wujeczny brat), zawiczaty (przekazać), zdejmia (puls), metaty (rzucać), deszewo (tanio), matnia (matnia), istyna (kapitał), uporajtys (upierajcie się), szesternia (cyrkiel), skotar (pastuch), perelih (ugór co kilka lat orany), perestojnia (ugór co 2 lata orany), miakota (rola co rok orana). Słowa teper (teraz), cerkow, wymawiają tutaj prawie jak tipir, cirkow. Niegdyś, przed 40 laty, było we wsi 12 browarów i gorzelni, co do moralnego i materyalnego upadku znacznie się przyczyniło. W ostatnich czasach nastał zwrot ku lepszemu. Od r. 1871 istnieje t. zw. „złota księga“ z 213 członkami, a od 1875 r. „bractwo wstrzemięźliwości“ z 324 członkami, założone za staraniem proboszcza. Jakoż ludność się dźwiga widocznie, około 800 mr. wykupiono, arendarze żydowscy zaś podupadli. Zwierzchność gminna w K. składa się z prefekta (t. j. naczelnika gminy) wybranego przez 18 radnych, wójta (t. j. zastępcy naczelnika) i 4 przysiężnych (asesorów). Par. rzym. kat. w Turce; par. gr. kat. w miejscu, dekanat wysoczański, dyec. przemyska. Do par. należy Trościaniec. Od niepamiętnych czasów były w K. dwie cerkwie. Z końcem 18 i na początku 19 w. pozostała tylko jedna, a gdy i ta podupadła, zaczęła cała szlachecka i chłopska gromada budować wspólnym kosztem jednę cerkiew na praw. brz. Stryja, w Zworcu, pod wezwaniem Zwiastowania N. M. P. Działo się to r. 1814. Gdy jednakże szlachcic Piotr Komarnicki, wójta Hawryła Płoskanicza, należącego niegdyś do drugiej cerkwi, dnia 6/4 1814 z cerkwi wyprowadził, dało to powód do wybudowania drugiej, większej cerkwi, pod wezwaniem św. Mikołaja, na lew. brz. Stryja. Niedawno dopiero orzeczono ostatecznie, że parafialną jest cerkiew pod wezw. Zwiastowania N. M. P. Wnętrze cerkwi św. Mikołaja jest ładnie ozdobione. Na uwagę zasługuje obraz Trójcy, carskie wrota i inne obrazy ścienne malowane alfresco. Bractwo cerkwi parafialnej złożyło za staraniem proboszcza przeszło 8000 zł. w. a. i zamierza wystawić cerkiew nową z twardego materyału. We wsi jest szkoła etatowa jednoklasowa, zorganizowana w r. 1878. Język wykładowy ruski. O początkach wsi, o czasie jej założenia i o założycielu żadnej nie mamy wiadomości. Jest tylko podanie między ludnością, że nazwa pochodzi od licznych „komarników“ (t. j. chat owczarskich stojących obok koszar pazeznaczonych dla owiec), jakie się tu znajdowały na wzgórzach i polankach między lasami. Pierwszym właścicielem tej miejscowości miał być Komarnicki. Ale w Wysocku wyżnem jest list fundacyjny, w którym niejaki Dumka Wysoczański za Zygmunta I nadaje jednemu ze swych synów Wysocko wyżne, drugiemu Komarniki, trzeciemu zaś Matków i Iwaszkowce. Później rozpadły się Komarniki na kilka części. Właścicielem jednej części był przed 140 laty niejaki Markowicz (miał on 30 poddanych) a przed 100 laty Ustrzycki; skąd też do dzisiaj szlachta nazywa chłopów w tej części osiedlonych „Ustryczczakami“. Obecnie jest właścicielem jednej części Strzelecki a drugiej Polański. Pamiątek z czasów dawniejszych nie ma w Komarnikach. Jest tu pole nazwane „Tatarynówką“. O tem polu mówią, że niegdyś mieszkał tu jakiś bogaty Tatarzyn, o którym też różne dziwa opowiadają. Inne pole zwie się „Wołoszynówką“. Od czasów królowej Bony, która w tutejszych lasach nieraz polowaniem się zabawiała, miała tutejsza szlachta przywilej, że swych synów nie dawała do wojska i wolna była od pańszczyzny i wszystkich danin, z wyjątkiem podatków. Artykuł powyższy napisany na podstawie szczegółów, udzielonych przez ks. Szczęsnego Salamona, gr. kat. proboszcza w Komarnikach. *Lu. Dz.*

Komarno, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale; par. r. l. Janów, r. gr. Konstantynów, gruntów dworskich mr. n. p. 1110, włościańskich 1169, ludność 392, gorzelnia. W r. 1827 było tu 31 dm. i 284 mk. *Rz.*

Komarno, mto w pow. rudeckim, 15 km. płd.-wsch. od Rudek, między 49° 36′ 40″ a 40° 39′ płn. szer. i między 41° 20′ 30″ a 41° 44′ 40″ wsch. dłg. od F. Na płn. leżą Buczały i Litewka, na płn.-wsch. Klicko, na wsch. Rumno, na płd. Andryanów i Chłopy, na zach. Chłopy. Miasto leży nad rz. Wereszycą i stawem komarniańskim (ob.), w okolicy moczarzystej. Wereszyca nadpływa od płn. i oblewa miasto od strony wsch., oddzielając przedmieście, zwane górnem, od dolnego, które przypiera do miasta. Stąd zwraca się Wereszyca na

płn.-zach. i dzieli się na 2 ramiona za pomocą przekopanego kanału, którym puszczono część wody tuż po pod miasto od strony płd. i wskutek czego osuszono dość znaczny klin, dawniej wodą zalany, i zamieniono na pastwisko. Opuszczając granice Komarna przyjmuje Wereszyca oddzielone ramię na powrót i płynie na płd. do wsi Chłopy. Wzdłuż granicy przepływa potok Smotryce (al. Smotrycz, zwany, w górnym biegu, Podłużnym potokiem) od płn.-zach. na płd.-wsch. i wpada do Wereszycy. Na prawym brzegu Wereszycy leży nad stawem i Wereszycą miasto; na zach. od niego, na granicy zach. przedmieście samborskie, na płn. od miasta przedmieście Lipie, na płn. od niego przysiołek Juryczany. Na lewym brzegu Wereszycy i nad płd. brzegiem stawu leży przedmieście górne i lwowskie, a na wsch. od stawu przedmieście Rozłęka (al. Rozłęga, Rozłuka). Położenie obszaru nizinne; od wsch., płd. a mniej od płn. leżą moczary, wskutek czego miasto cierpi pod względem hygienicznym. Najwyżej wznosi się płd.-wsch. część obszaru (309 m.). Płn. zach. część wznosi się także do 276 m. czyli 10 metrów po nad podmokłą nizinę. Rynek miasta ma kształt prostokąta, jest 134 sążni długi (od zach. na wsch.), a 36 szeroki (od płn. na płd.). Domów w rynku 59. Przez miasto idzie jedna tylko ulica od wsch. na zach. i zwie się we wsch. od rynku części traktem szczerzeckim, gdyż prowadzi do Szczerca, a w części zach. traktem rudeckim lub samborskim. W ogóle jest w mieście numerów 405, a z przedmieściami 770. Własność większa (hr. Lanckorońskiego) ma roli or. 5, łąk i ogr. 111, pastw. 16 mr.; własn. mniej. ro. or. 986, łąk i ogr. 264, pastw. 321, lasu 20 mr. Mieszkańców było według spisu z 1880 r. 5079, a mianowicie w mieście samem 3362, na przedmieściach 1717 (między tymi przeszło 2000 izraelitów, prawie 2000 wyzn. gr. kat., przeszło 1000 wyzn. rz. kat., reszta akatolicy). Mieszkańcy są przeważnie rzemieślnikami, a to szewcami, tkaczami, garncarzami; mniej jest bednarzy, kuśnierzy, kowali i sadowników. Obok tego trudni się pewna część mieszkańców rolnictwem. Za czasów polskich, a mianowicie za Kazimierza Jagiellończyka, istniała tu fabryka sukna, a tkacze mieli cech osobny. W pierwszej ćwierci wieku XIX było tu jeszcze 219 tkaczów a 147 szewców. Płótna i drelichy tutejsze wysyłano do Wiednia. Obecnie tkactwo bardzo podupadło, inne gałęzie przemysłu także się nie podniosły i mieszkańcy w ogóle są biedni. K. jest siedzibą sądu powiatowego; jest tu posterunek żandarmeryi, urząd pocztowy połączony z telegraficznym i apteka. Komarno jest także siedzibą parafialnych urzędów rz. i gr. kat., tudzież dekanatu gr. kat. Obie parafie należą do dyecezyi przemyskiej; par. rz. kat. do dekanatu drohobyckiego. Do parafii gr. kat. należy oprócz miasta wieś Chłopy. Do dekanatu gr. kat. należą parafie: Bieńkowa Wisznia, Brzeziec, Chliple, Chyszewice, Czajkowice, Hoszany, Komarno, Koniuszki królewskie, Koropuż, Kropielniki, Kupnowice, Laszki zawiązane, Michałowice, Nowosiółki gościnne, Podhajczyki, Podolce, Szołomienice, Uherce Niezabitowskie, Woszczańce i Zagórze. Do par. rz. kat. należy 21 wsi, a mianowicie: Andryanów, Brzeziec, Buczały, Burcze, Chłopy, Czułowice, Herman, Horbula, Jakimczyce, Katarynice, Kossowice, Klicko, Kołodruby, Litewka, Łowczyce, Piaski, Podzwierzyniec, Porzécze, Powerchów, Tatarynów i Zaszkowice. Parafią rzym. kat. założył Stanisław de Chodecz, wojewoda ruski i podolski, w r 1473, a zarazem zbudował swym kosztem w tymże r. kościół. Swiadczy o tym napis na jego portrecie, znajdującym się w kościele; dzisiejszy kościół murowany, w stylu gotyckim zbudowany, stanął w r. 1657. Miasto posiada dwie cerkwie: parafialną na dolnem przedmieściu i filialną w samem mieście, w miejscu, gdzie dawniej stała parafialna, która się spaliła w r. 1810. Są także dwie świątynie starozakonne. Od r. 1879 istnieje etat. szkoła 4-klasowa męzka. Jest tu kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 710 zł. a. w., a z zakładów dobroczynnych szpital ubogich, założony przez posiadłość dworską w celu utrzymania kalek i ubogich. Majątek zakładowy tego szpitala wynosi 875 zł. a. w. gotówką, 5 mr. pola, 1 mr. łąki i rocznie 2 sągi drzewa opałowego. W r. 1881 było dochodu 1881 zł. Co poniedziałku odbywają się znaczne targi tygodniowe. Od r. 1879 prowadzi przez K. gościniec murowany. Poczyna się on we wsch. stronie i prowadzi przez górne przedmieście, dolne i miasto, a na gródeckiem przedmieściu skręca na zach.-płn. i prowadzi do Gródka. Przed założeniem tej drogi trudno było w słotnej porze przejechać przez Komarno. Do dziejów Komarna bardzo mało się przechowało dokumentów w mieście samem. Jest jednakże dokument spisany na pergaminie, z którego wynika, że K. było do r. 1473 wsią, w tym zaś roku przeistoczono go na miasto. ,,Stało się to na mocy przywileju nadanego przez Kazimierza Jagiellończyka Stanisławowi de Chodecz, wojewodzie ruskiemu. Przywilej ten przenosi mieszkańców z prawa polskiego i ruskiego na niemieckie, stanowi targ w poniedziałek, na który kupcy z wszystkimi towarami przybywać mogą, dozwala tkaczom, sukiennikom, rzeźnikom, szewcom i innym rzemieślnikom mieć kramy i jatki. Zygmunt I, przychylając się do prośby Ottona de Chodecz, wojewody sandomierskiego, zaprowadza jarmark na św. Trójcę. Zygmunt August wyraża w przywileju z r. 1553: „bacząc, iż miasto, będące własnością Jana Mieleckiego, wojewo-

dy podolskiego i żony jego Anny z Dalejowa, leży na trakcie z Drohobyczy do Gródka, zwanym *krzyżowy gościniec*, i że z powodu nader błotnistych okolic utrzymanie grobel, dróg i mostów znacznych wymaga nakładów, potwierdzamy przeto raz na zawsze pobierane dotąd, zwyczajem ustalone, myto.“ Wymienia następnie król opłaty od soli w *tołpach*, od wozów z towarami, od trzód i bydła, zastrzegając, iż szlachta i włościanie, wiozący rzeczy własnej pracy, nie mają podlegać żadnej opłacie. Około r. 1590 dziedziczył tę majętność uczony Jan Ostroróg, późniejszy wojewoda poznański, pojąwszy za żonę Katarzynę, córkę Mikołaja Mieleckiego, wojewody podolskiego i znaczny utrzymywał zwierzyniec, jak widać z jego dzieła p. t. „Zwierzyniec Komarzeński.“ (Star. Pol. t. II str. 573). Że tu był dawniej zwierzyniec świadczy jeszcze i nazwa istniejąca do dzisiaj a oznaczająca orne pole, niemniej także nazwa bliska Podzwierzyniec. Za czasu Ostrorogów kwitnęło tu także pszczelnictwo. Wtedy to (1612 r.) napisał Walenty Kącki, rządca dóbr, dziełko p. t. „Nauka około pasiek i t. d.“ i wydał je w Zamościu r. 1614, stosując do doświadczeń poczynionych w dobrach komarniańskich. Dziełko to wyszło także w Lublinie r. 1631 i w Wilnie r. 1821 K. było dawniej miejscem obronnem. R. 1648 oblężenie kozaków Chmielnickiego wytrzymało i ze stratą odparło nieprzyjaciela (Rkp. w bibl. Ossoliń. Nr. 1825). Jan Sobieski hotman wielki kor., ścigając Tatarów od Lublina, dopada ich na początku października 1672 r. pod K. i zwycięża. O tem zwycięztwie tak pisze Sobieski do króla z pod Komarna dnia 10 października: „Z między Niemierowa i Jaworowa ruszyłem się 9-na praesentis. Gdzie uszedszy za Bruchnal ku Gródkowi, wielkie w prawej ręce od Przemyśla y Sambora ujrzeliśmy ognie. Przeymując tedy ślaki tamte, uszedłem tego dnia do południa pół osmey mile, a w deszcz jeszcze, przez tak złe przeprawy, że podobno gorszych y większych nie masz w całym świecie. Zastałem tedy pod Komarnem samego Sołtana (był to Nuredin-Sołtan), który to sobie, do zeyścia się wszystkich zagonów y podziałów plonów wszystkich y łupów, zostawił był mieysce. I zbierał się do szturmu, a przynamniey postrach czynił dla wyciągnięcia okupu z Komarna. Pod ten tedy czas właśnie zbliżyłem się pod niego, a lubo wiedziałem z języka nierówną z sobą siłę, bo samych Tatarów miał przy sobie 10000; miał y litewskich Tatarów, kozaków, Semenów, y kilka tysięcy tureckich ochotnego woyska, także z Multańskiego; woyska zaś W. K. Mości tak ciężkim nagłym marszem znędzone y zmorzone (bo częścią codziennemi utarczkami y obciążaniem się zdobyczą, z którą każdy rad się nazad powraca), że 2000, ad summum półtrzecia, non excedebat numerum. Wziąwszy jednak przed się protectionem świątnic Bożych, płacz y jęczenie tak wielu dusz chrześciańskich w pogańskich zostających rękach, Boga wziąwszy na pomoc, poszedłem na niego dwiema skrzydłami. Lewem poszedł p. Strażnik koronny z Swoim y z Xiążęcia Ostrogskiego pułkiem, y kilkaset commenderowanego Towarzystwa; Ja sam z prawem. Gdzie zaraz we wsiach, przez które przechodzić potrzeba było, zastaliśmy nieprzyjacielskie z iassyrem kosze, od których pouciekawszy, wszystka się w kupę do Sołtana zbierała potęga. Porzucił y Sołtan część zaraz na mieyscu iassyru, który ścinać zaraz byli poczęli, ale że się im na to długo nie pozwoliło czasu. Zdało się, że Sołtan, wyprawiwszy część drugą iassyru, z przebrakowanym swym miał nam dać potrzebę woyskiem, ale puścił Pan Bóg na niego taki strach, że widząc resolutią Rycerstwa W. K. Mości y sprawę, że jedni wtył, a drudzy w oczy, przeymując go poszli, mało co się potarszy, sromotnie uchodzić począł; nie ku Lwowu, ale wzad ku Przemyślu, mimo Rudki (gdzie obraz cudowny Nayświętszey Panny), błotami, lasami nieprzebytemi. Szło w pogoń za nim woysko do samey ciemney nocy; pod Bieńkową Wiśnią całe rozgromieni, y wszytek tam prawie porzuciwszy iassyr, który brany pod Leskiem, Sanokiem, Bieczem; bo sam w Torkach pod Mediką nad Sanem, z tamtę stronę za San puszczał zagony. W iassyrze tym różney było ślachty, ślachcianek, Xięży, y większa część daleko Polaków, niż Rusi“. (Ob. Kluczyckiego pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego tom I, część II, str. 1086; Kraków, 1881). Szczegółowiej opisuje tę bitwę Dziennik pogromu Tatarów od Krasnobrodu do Kałuszy, umieszczony w Kluczyckiego pismach do wieku i spraw Sobieskiego t. I. cz. II str. 1093 i 1094, a także w „Bibliotece Ossolińskich”, poczet nowy, tom 8-my, 1866, str. 317 do 319 i „Dyaryusz expedycyi wojska koronnego przeciwko Tatarom“ w „Grabowskiego Ojczystych Spominkach,“ t. I. str. 192. Kochowski (Roczników Polski klimakter IV, Lipsk, 1853, str. 232 i inne) pisze o tem zwycięztwie: „Tu bardzo przydała się nam zasadzka uczyniona przez chłopów, którzy nam śpieszyli z pomocą. Tuż przy mieście jest wielki staw, wody szeroko na okół rozlane. Chłopi, szukając tu bezpiecznego schronienia, w wyższej stronie, na błotnistych miejscach, ukryli siebie i bydło swoje, a chcąc się jeszcze więcej ubezpieczyć, obsadzili groblę, która usypana w pośrodku stawu, zatrzymuje wodę; przekopawszy zaś w poprzek rów, nanosili drzewa i inne weń powrzucali materyały; rów ten miał nie dopuścić przeprawy na drugą część stawu. Skoro chorągwie polskie się zjawiły, a prawie już całe wojsko, choć na kilka części rozdzie-

lone, nadeszło, wtedy Tatarzy, skupiwszy się, na przód puszczą harcownika, a rozciągając skrzydła, naszych napadają, wzywając ich do boju. Polacy, nieznacznie ściągnąwszy posiłki, uderzyli na Tatarów zwyczajem swoim rozlatujących się i cofającą się hordę zmuszają do walki. Pierwsze natarcie wytrzymali pohańce, nawet zmięszali kilka bardzo szczupłych chorągwi naszych. Gdy zaś świeże hufce skoczyły na Tatarów, ci od razu, straciwszy odwagę, tył podają. Pierzchający suną ku owej grobli na stawie, myśląc, że się tędy łatwo przemkną; ale chłopi, wyprzątnąwszy rów, przeprawę im przerznęli. Widząc to horda zapędzona w popłochu, wracać nie rada, chcąc jednak bez utrudzenia ominąć ową zaporę, którą im rów założył, z grobli puszczają się w dół, na łąki. Chłopi tedy, nie wątpiąc, że im bieda dopiecze, jeśli Tatarzy się przeprawią; co żywo otwierają, zawały owe rozrzuciwszy, spusty stawu, który tu bardzo szeroko rozlewa, a rwąca woda wszystko zalewając, chyżym koniom i jeźdźcom zabiera nadzieję ocalenia; zaiste nie mała dotknęła ich klęska, bo z jednej strony szabla nasza raziła ich, a z drugiej strony pochwyciła ich zasadzka chłopska; byli więc między młotem a kowadłem. W „Dyaryuszu" podanym w Grabowskiego Spominkach czytamy pod d. 11 października: „... marszałek przyjechał na to miejsce, gdzie się staw komarzyński zerwał, w której przerwie siła bardzo utopionych leżało Tatarów i koni. I takową nam o tamtem miejscu czyniono relacyą, że w tej sprawie lepiej na połtora tysiąca utonęło Tatarów, którzy, strachem zdjęci, w nocy tę tam przeprawę przebyć chcieli; jakoż po samych trupach wielką kupę znać było ludzi." Od Ostrorogów przeszło Komarno do książąt Wiśniowieckich, a po nich do Ogińskich. Michał z Kozielska Ogiński, wojewoda wileński, otrzymał następujący przywilej: „Stanisław August, z Bożej łaski król polski itd. Oznajmujemy niniejszym listem, przywilejem naszym, wszem w obec i każdemu z osobna, iż My, chcąc, aby Królestwo Nasze za szczęśliwego panowania Naszego w najlepszym zostawało stanie, a przez to obywatelów w nim zostających w najobfitszem widzieć mieniu, skłoniwszy się do prośby J. W. Michała z Kozielska Ogińskiego, wojew. wileńskiego, abyśmy jarmarki coroczne w miasteczku jego Komarnie, w wojew. ruskiem, w ziemi lwowskiej leżącem, wiecznemi czasy nadali i pozwolili; jakoż niniejszym listem przywilejem Naszym też jarmarki, to jest pierwszy na dzień święta Zielonych Świątek, drugi w dzień św. Michała, bez krzywdy jednak i ubliżenia pobliższych miast i miasteczek wieczyście nadajemy i pozwalamy, na które jarmarki wolno będzie wszelakiej kondycyi ludziom przychodzić i przyjeżdżać, różnego rodzaju bydła przypędzać, towary, rzeczy różne przywozić, i one sprzedawać, kupować, przemieniać, kontrakty stanowić, inne wszelkie handle odprawować a przyjeżdżającym tam i powracającym wszelkie być powinno bezpieczeństwo, wyjąwszy jednak tych, którymby prawo powszechne zabraniało, i to co prawo pospolite mieć chce i zakazuje, zachowując." Dan w Warszawie 11 kwietnia 1767 r. Następuje podpis króla, odcisk wielkiej pieczęci koronnej, a u dołu podpis: Ignacy z Mickanców Mickiewicz, pieczęci wielk. kor. natenczas sekretarz. Od Ogińskich przeszło Komarno prawem nabycia do hr. Lanckorońskich. Na zach. od Komarna, a na kilkadziesiąt kroków od pałacu hr. Lanckorońskich, znajdują się prześliczne okopy czyli szańce w bardzo dobrym jeszcze stanie zachowane. Dokoła otoczone są one jakby wałem, usypanym z ziemi, wyrzuconej z szerokiej i dość głębokiej fosy, biegnącej również dokoła. W środku tych wałów znajduje się dość obszerny kwadrat, posiadający wchód do piwnicy, w której znaleziono tylko miejsce, gdzie lano działa i dzwony, gdyż są tego poszlaki, a jedno działo dotychczas jeszcze tam się znajduje. Podanie ustne mówi, że te szańce, to były obóz szwedzki. Siarczyński podaje (Rkp. w Bibl. Ossol. Nr 1825), że te wały, przekopy i podziemne pieczary, wzniesione przeciw nieprzyjaciołom, miały być dziełem Vaubana i ks. Wiśniowieckiego. Na wschód od Komarna, niedaleko wsi Klicka, wznosi się na wzgórzu piękny i wysoki postument z płyt kamiennych. Na kilku stopniach kamiennych stoi czworogranna, z kamienia wykuta, 4 stopnie wysoka podstawa, a na niej piramida do 3 sążni wysoka, zakończona krzyżem. Między podstawą a piramidą daje się czytać napis: „*Mea mors tua vita*" w ten sposób umieszczony, że na każdym boku stoi jeden wyraz, od którego można zacząć czytanie. Na stronie od miasta jest wyryty na kamieniu r. 1641 i 1663. Podług podania ma być ów słup pomnikiem boju przez Tatarów dwóch braci, który pozostały poległemu wystawił. Inni sądzą, że to pamiątka zabitego przez Tatarów dziedzica Komarna. Rzeczoznawcy utrzymują, że pomnik ten zbudowany jest z tego samego kamienia co i kościół, coby zresztą także i daty powyżej podane potwierdzały poniekąd. Siarczyński pisze (Rkp. Ossol. Nr 1825) o innym jeszcze kamieniu, na którym były wyryte słowa: „Ruszył S. związek z pod Komarna", a na przeciwnej stronie r. 1695. Na pobojowisku z r. 1672 są mogiłki przeważnie zaorane. Figurkę bronzową, kształtu mumii egipskiej, tutaj niezawodnie znalezioną, przesłał w r. 1851 ks. Jan Dornwald do muzeum akademii umiejętności w Krakowie (Roczniki Tow. nauk. krakow. 1851, zesz. I, str. 89). O mumii niebalsamowanej, lecz należycie zeschniętej, która się przechowy-

wała w skarbcu kościoła komarniańskiego, a którą biskup na cmentarzu pochować polecił; zob. Dziennik literacki z r. 1859 str. 615. W K. urodził się Karol Szajnocha. Klucz K. w XVIII w. za Wiśniowieckich składał się z 22 wsi: Chłopy, Herman, Buczak, Tatarynów, Andryanów, Łówczyca cerkiewna i dolna, Swiniusza, Czułowice, Porzycze, Bunie, Zarkowice, Jakimczyce, Klicko, Kołodruby, Brzezice, Podwysokie, Newosiółka, Sasko, Rumno, Powerchów, Litewka. *Lu. Dz.*

Komarno, węg. *Komarocz*, wś, w hr. szaryskiem (węg.), nad rz. Toplą, kościół kat. filial., żyzna gleba, łąki, lasy, 232 mk. *H. M.*

Komarno, węg. *Komaróm*, niem. *Komorn*, twierdza w Węgrzech, nad Dunajem.

Komarnyik (węg.), ob. *Komarnik*.

Komarocz (węg.), ob. *Komarno* i *Komarowce*.

Komarów, os., przed 1868 r. miasteczko nad rz. Jarochą, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów; odl. 5 w. od drogi bitej, 2 w. od Tyszowiec, 21 w. od Zamościa, tyleż od Tomaszowa, o 68 w. od Lublina. Posiada kościół filialny (do parafii Łabunie), synagogę, urząd gminny, sąd gminny okr. II, szkołę początkową (od 1882 r.). Przeszłość i data założenia msta są nieznane, akta bowiem miejskie spłonęły w czasie jednej z częstych tu pogorzeli. W połowie XVII w. K. był własnością Jana Miera kasztel. inflanckiego, który wystawił tu kościół a raczej kaplicę drewnianą około 1750 r. W ołtarzu znajduje się Chrystus z drzewa rzeźbiony, przeniesiony wraz z innymi ołtarzami z kościoła reformatów w Zamościu po zamknięciu takowego w 1804 r. K. podobno założony miał być około 1550 r. przez ks. Sanguszkową (?). W 1827 r. liczono tu 206 dm. i 1354 mk.; w 1861 r. 184 dm. (14 mur.) i 1551 mk. (w tej liczbie 905 żyd.); obecnie jest 232 dm. (12 mur.), 2431 mk. (w tej liczbie 852 katol., 111 b. unitów i 1468 żyd.). Do os. należy 795 mr. roli i 126 mr. łąk, gleba pszenna. Ludność pracowita, dbająca o oświatę, oddaje się rolnictwu i rzemiosłom. Jarmarki tutejsze są licznie nawiedzane. K. par. dek. tomaszowski: 2867 dusz. Należy do niej K. os., K. wś, K. kol., Komarowska Huta kol., Janówka, Księżostany, Krzywystok, Wolica Brzozowa i Wolica Swiątecka. Dobra K. do r. 1871 stanowiły jednę całość z folwarkami: Komarów, Księżostany, Janówka, Wolica Brzozowa, Krzywystok i Huta Komorowska, zawierających przestrzeni w ogóle mr. 5310; lecz w późniejszym czasie zostały w całości lub w drobnych udziałach posprzedawane i obecnie pozostał sam folwark K. z rozległością mr. 747; grunta orne i ogrody mr. 374, łąk mr. 162, lasu mr. 200, nieuż. i place mr. 11, bud. z drzewa 6, płodozmian 9 i 13 polowy, pokłady torfu. Do dóbr powyższych należały: os. dawniej msto K. os. 315, z gruntem mr. 1081; wś K. os. 67, z grun. mr. 864; wś Wolica Brzozowa os. 51, z gr. mr. 752; wś Krzywystok os. 11, z gr. mr. 71; wś Księżostany os. 22, z gr. mr. 232; wś Janówki os. 66, z gr. mr. 505; wś Huta Komarowska os. 10, z gr. mr. 117. Grunt w K. górzysty, popielatka, z pokładem gliny, urodzajny; włościanie oprócz uprawy roli oddają się rzemiosłom; jest tu 1 bednarz, 1 kołodziej, 3 cieśli, 2 szewców, 1 kowal, 3 tkaczy. Kol. K. powstała w r. 1872 z osiadłych a przybyłych z Galicyi włościan, którzy zakupili budynki, grunta i lasy dworskie. Kol. ta ma 10 dm., 42 mk.; pola mr. 56, łąk 4 mr., lasu 24 mr. Gm. K. należy do sądu gm. okr. II, st. poczt. Tomaszów, obszaru ma 17752 mr. i 5778 mk. (1867). W gm. są dwie szkoły początkowo, 5 młynów, gorzelnia, cegielnia. W skład gminy wchodzą: Brzozowa Wola, Janówka, Komarów, Kozia Wola, Kraczew, Komarowska Huta, Krzywystok, Księżostawy, Sniatycze, Sniatycka Wola, Siemierz, Wozuczyn, Zwiartówek. *X. S. S.*

Komarów 1.) wś, pow. winnicki, gm. Józwin, par. Winnica, nad rz. Bohem, wraz z Rowcem ma 916 mk., ziemi włośc. 355 dz., dm. 33; należała do Szczeniowskich, dziś do Jaroszyńskiego, do klucza hniwańskiego. 2.) K., wś, pow. bracławski, gm. Łuka, par. kat. Woronowica, przy trakcie poczt. do Winnicy, mk. 710, ziemi włośc. 1088, dwors. 1426, dm. 175; cerkiew św. Michała. Michał Grocholski nabył K. od Adama Olizara, i dotąd K. należy do Grocholskich. *Dr. M.*

Komarów, wś, pow. chocimski, gub. bessarabskiej. W r. 1868 było tu 320 dm. *X. M. O.*

Komarów 1.) *ruski* (*Komariw*), z Jaroszycami i Olexicami staremi, wś w pow. stryjskim, 8 kil. na płn.-wschód od sądu powiat. i urzędu poczt. w Stryju. Na płn.-zach. leży Tatarsko, na płn.-wsch. Gelsendorf i Daszawa, na płdn.-wsch. Siechów, na płd.-zach. Łotatniki, na zach. Podhorce. Płn. część obszaru zajmuje K. Wzdłuż jego granicy płn.-zach. płynie od płd.-zach. na płn.-wsch. potok Żyżawa i zabiera kilka małych strug od praw. brz., płynących z płd.-wsch. na płn.-zach. Nad samympotokiem leży podmokła dolina; na praw. brz. potoku, w nieznacznem od niego oddaleniu, leżą zabudowania wiejskie, a na płd.-wsch. od nich wznoszą się pagórki, między nimi najwyżej, do 322 m., Komarów. Na płd.-wschód od K. leżą Olexice stare. Przez płn. ich część płynie od płd.-zach. na płn.-wsch. Bereżnica. Na lew. jej brzegu leżą zabudowania wiejskie. Wody z płd. obszaru zabiera pot. Machlińce. Płd.-zach. część obszaru nakoniec zajmują Jaroszyce (ob.). Własn. większa ma roli ornej 13, łąk i ogr. 3 mr.; własn. mniej. roli or. 300, łąk i ogr. 98, pastw. 48 mr. Według spisu z r. 1880 było 868 mk. w gminie (181 w Jaroszycach, 396

w K., 291 w Olexicach starych) a 32 na obsz. dwor. (2 w Jaroszycach, 9 w K., 21 w Olexicach), prawie wszyscy obrz. gr.-kat. Par. gr. kat. w Olexicach, rzym.-kat. w Żulinie. We wsi jest cerkiew. Wieś należała dawniej do starostwa stryjskiego, a potem do klucza bolechowskiego. 2.) **K.**, część Wolicy Komarowej (al. Komarówki), 10 kil. na płd.-wsch. od Sokala, zajmuje wsch. część obszaru, nad praw. brz. potoku Białystok (dopływem Bugu) i nad wsch. brz. Komarowskiego stawu (ob.). Parafia rzym.-kat. w Tartakowie, gr.-kat. w Zubkowie. Ob. *Wolica Komarowa.* 3.) **K.**, przys. Ostrowa szlachec., pow, bocheński, par. Rzeżawa, leży w równinach nadwiślańskich. *Lu. Dz.*

Komarów, ob. *Komarowo.*

Komarowa Wolica, ob. *Wolica Komarowa.*

Komarowce 1.) mylnie *Komorowce*, wieś, pow. lityński, gm. Owsianiki, par. Bar, o 55 w. od Lityna, ma 140 dm., 656 mk., 1503 dz. ziemi włościan. Cerkiew prawosł. ma 919 parafian i 43 dz. ziemi. Gleba glinkowata. Należała do Steckich, Dorożyńskich, dziś Grigoriewoj. Ziemi dwors. wraz ze słobódką Komarowiecką 1367 dz. 2.) **K.**, ob. *Komarówka. Dr. M.*

Komarowce, węg. *Komarocz*, wioska w hr. spiskiem (Węgry), 68 mk. *H. M.*

Komarowice (po rusku *Komarowyczi*), albo *Komorowice*, *Komorowiec*, wś w pow. dobromilskim, 9 kil. na płn.-wsch. od sądu pow. w Dobromilu, tuż na płn. od urzędu poczt. w Nowem Mieście. Na zach. leży Przedzielnica i Grabownica sozańska, na płdn. Grodzisko i Nowe Miasto, na płn. wsch. i płn. Hruszatyce i Bybło (obie w pow. przemyskim). Przez zach, obszar wsi płynie Wyrwa od płd. (z Nowego Miasta) na płn.-zach. do Przedzielnicy. Przez wsch. część obszaru płynie kilka potoczków w tym samym co i Wyrwa kierunku a po za obrębem wsi, w Hruszatycach, łączą się one w jeden potok i wpadają do pot. Czyszki, dopływu Wyrwy. W dolinie Wyrwy, głównie na praw. jej brz., leżą zabudowania wiejskie, a niedaleko nich wznosi się w płn. stronie obszaru Ostra górka do 283 m. Po nad lewym brz. Wyrwy biegnie kolej galicyjsko-węgierska z Dobromila do Niżankowic. Własn. większa (Pragłowskiego) ma roli or. 467, łąk i ogr. 99, pastw. 11 mr.; włościanie roli or. 498, łąk i ogr. 53, pastw. 76 mr. Według spisu z r. 1880 było 444 mk. w gm., 27 na obsz. dwors. (przeszło 100 obrz. rz.-kat., reszta-gr. kat.). Par. rzym. i gr.-katol. w Nowem Mieście. Jest to starożytna osada. W aktach ziemskich i grodzkich, t. I, str. 6 i 7, znajduje się dokument ruski, podany także w tłómaczeniu polskiem, w którym Kazimierz Wielki zatwierdza w r. 1361 przedłożone sobie przez Chotka Bybelskiego nadania księcia Lwa i innych dawnych książąt na kilka wsi, a między niemi także na K., dla niego i jego dzieci. Podczas zaboru Galicyi była ta wieś własnością Szydłowskich, potem przeszła w posiadanie Gużkowskich, od których kupili ją w r. 1851 Aleksander i Albina z Jaworskich Pragłowscy. Ci zbudowali dwór i przyozdobili go pięknym ogrodem. Z dworu piękny widok ną żyzną dolinę Wyrwy, dalej na monastyr bazyliański, ruiny zamku Herburtów w Dobromilu i na Kalwaryą pacławską. Była tu dawniej cerkiewka, którą przeniesiono do Nowego Miasta. Miejsce, na którem ogród założono, zawiera wiele czerepów glinianych, których grubość wskazuje dawne pochodzenie. U stóp Ostrej Górki, której środek widocznie się zapada, odkryto kilka grobowców. Schneider wspomina w swoich zapiskach, że we wsi tej wykopywano monety polskie, węgierskie i rzymskie, znachodzono popielnice, groty od strzał i inne starożytne przedmioty. *Lu. Dz.*

Komarowicze 1.) wś z zarządem gminnym i dobra w płn. stronie pow. mozyrskiego, nad rz. Oresą, w miejscowości odludnej poleskiej, dziedzictwo dawne Jeleńskich. Gmina komarowicka składa się z 10 starostw wiejskich, 25 wiosek i liczy 1814 włościan płci męz.; folw. wraz z innym Hołowczyce zwanym, ma obszaru około 77 włók w glebie piaszczystej. Okrąg polic. 2 petrykowski. Była tu kapl. katol. par. Petryków. 2.) **K.**, wś w pow. nowogródzkim, w gm. szczorsowskiej, o wiorst parę na płd. od Szczors, w miejscowości żyznej położona, ma osad 18. *Al. Jel.*

Komarowiecka słobódka, wioska z 15 dm. złożona, pow. lityński, ob. *Komarowce. Dr. M.*

Komarówka 1.) pow. garwoliński, gm. i par. Maciejowice. Niezamieszczona ani w spisie z 1827 r., ani w urzęd. spisie gub. siedl. z 1877 r.; jedynie tylko u Zinberga podana. 2.) **K.**, wś i folw., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka, mają 20 dm., 220 mk., 910 mr. ziemi (według innych źródeł 53 dm., 646 mk.). Pozycya płaska, ziemia pszenna kl. II, gospodarstwo płodozmienne, gorzelnia. K. była poprzednio uważana za mko, plac przed kościołem w czworobok zabudowany. Leży przy trakcie z Parczewa do Międzyrzecza. Par. łac. K. należy do dekan. radzyńskiego, dawniej międzyrzyckiego, i liczy dusz 924 (1876 r. 1136). Kościół p. w. św. Wawrzyńca M. erygowany w r. 1709. Obecnie wznosi się świątynia murowana, r. 1857 odbudowana, staraniem ks. Juliana Kryńskiego dobrze utrzymana. *T. Ł.*

Komarówka, wś, pow. ostrogski, na wsch. Ostroga o 15 w., nad brzegiem rz. Horynia położona. Należy do klucza krzewińskiego. Grunta wszystkie krzemionkowate, mało urodzajne; gorzelnia i młyn wodny. Wieśniacy trudnią się rolnictwem, wyrobem drzewa w lesie na spław, najmują się pod transporta; nie-

którzy gospodarze trudnią się rybołówstwem w Horyniu. Na gruntach tej wsi jest garncarska glina dobrego gatunku. Należy wieś do 3 okręgu, gm. i paraf. krzewińskiej. *Z. Róż.*

Komarówka 1,) zaśc. w pow. mińskim, w okr. polic. kojdanowskim, w okolicy dóbr Niehorełe, nad rzeczką Komarówką, ma osad 5 w ziemi dobrej; o wiorst parę w stronie wsch. jest góra mająca przeszło 98 sążni wys. npm. 2.) **K.**, wś i folw. w pow. borysowskim, w gm. pleszczewickiej, przy gościńcu wiodącym z Ziembina i Kamienia do Pleszczewic; wieś ma osad 3, miejscowość wzgórkowata i kamienista. 3.) **K**, jedno z przedmieść litews. Mińska, za Swisłoczą i Borysowską rogatką; w r. 1877 miało osad 27, mieszkańcy przeważnie żydzi. K. należy do dominium Slepianka, dziedzictwa Wańkowiczów. Słynie z bliskiej fabryki wyrobów ceramicznych i z przytulisk koniokradów.

Komarówka, wś, pow. hajsyński, na pograniczu gub. kijowskiej, nad rz. Kamionką, dopływem Udycza, gm. Teplik, par. Granów, ma 132 dm., 750 mk., 992 dzies. ziemi włośc., 2125 dzies. dworskiej wraz z Janowem (ob.). Cerkiew z 824 paraf. i 48 dz. ziemi. Dziedzictwo Czarnomskich. *Dr. M.*

Komarówka 1.) wś, pow. radomyski, par. prawosł. Niebielica, o 12 w. od Niebielicy, śród lasów, ma 207 mk. prawosł., 50 katol., 15 izr. 2.) **K.**, wś, pow. kaniowski, o 4 w. od mczka Szenderówki (ob.), w miejscowości leśnej, niskiej i błotnistej, przy samej granicy pow. zwinogródzkiego, przy gruntach wsi Zarzyńce i Poczapińce. K. zapewne przyjęła swą nazwę od ogromnej liczby komarów, wylęgających się w bliskich błotach; ma cerkiew prawosł. i liczy obecnie 920 mk. prawosł., 4 kat. O parę w. od wsi K. znajduje się jakiś wał nasypany, przedhistoryczny, przeciągający się z połud.-wsch. na płn.-zach., 3 sąż. wysoki, do 5 sąż. szeroki i do 25 w. długi, który przecina drogę prowadzącą od mczka Steblowo do wsi Poczapińce. Wał ten jest zwany u ludu miejscowego „Żmiin wał", ma na sobie odwieczne ogromne dęby i inne drzewa, gdzieniegdzie kamienie, stare czerwone cegły nadzwyczaj twarde i skorupy dawnych naczyń glinianych; miejsce ciekawe dla archeologów i badaczy dziejów. Komarówka należy do Szenderówki. 3.) **K.**, al. *Stanisławczyk* (z *Hutą*), wieś, pow. czerkaski, par. prawosł. Szelepucha, o 3 w. na płn.-zach. od Szelepuchy, ma 88 mk. 4.) Por. *Bałabanówka* i t. III, str. 129.

Komarówka 1.) wś, pow. brzeżański, założona przy końcu zeszłego stulecia na gruntach, gdzie się dawniej pasło stado koni Sieniawskich, leży przy gościńcu brzeżańsko-tarnopolskim, $1 \frac{1}{2}$ mili od Brzeżan, a 1 milę austr. od Kozowy; liczy 273 mk. w 61 rodzinach, 134 męż., 139 kobiet; 64 rz.-kat. należących do parafii w Brzeżanach, 209 gr.-kat. należących do par. w Dubszczu; przestrzeni ma 650 roli ornej, 11 sianożęcia, 30 ogrodów, 179 pastwisk, 480 lasu, 13 mr. dróg i gościńców. 2.) **K.**, karczma na obszarze dworskim Uhersko, pow. stryjski.

Komarówka, mała rzeka w pow. bobrujskim, ma początek w moczarach poleskich, za folw. Józefowem, i ubiegłszy najprzód w kierunku połudn. a później wschodnim około wiorst 10, poniżej zaścianka Kropiwnicy (ob.) wpada do Ptyczy z prawej strony. *Al. Jelski.*

Komarowo 1.) folw., pow. święciański, 3 okr. adm., o 10 w. od Swięcian, 1 dom, 6 mk. katol. B. własność Bortkiewiczów. 2.) **K.**, zaścianek pryw., pow. wilejski, o 16 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej dr. poczt. borysowskiej, 7 dm., 66 mk. 3.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, nad rz. Serwecz, o 49 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., gm. Budsław, 22 dm., 191 mk. katol. 5.) **K.**, dobra, pow. dzisieński, dawniej atynencya Szarkowszczyzny, b. dziedzictwo Łopacińskich, dziś Konopiańskich. Dusz miały 50, dziesięcin mają 627 rozl.

Komarowo stare, wś, pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka; 19 dm., 99 mk., 201 mr. rozl.

Komarowska-Huta, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. Od Zamościa mil 2, Tomaszowa $2 \frac{1}{2}$, od szosy pół mili. Wśród lasu i gór ta wieś położona, miała niegdyś hutę szklaną, o której włościanie z tradycyi wiedzą; własność niegdyś hrabiego Miera. Posiada 12 dm., 70 dusz; gruntu mr. 116 i lasu 40 mr.

Komarowska Wólka, wś, pow. radzyński, gm. Żelizna, par. Komarówka; 29 dm., 210 mk., 600 mr. obszaru.

Komarowski staw, utworzony przez potok Białystok, dopływ Bugu, w gm. Wolica Komarowa, w pow. sokalskim, w zach. jej części zwanej Komarowem. Staw ten ciągnie się od płd.-wsch. ku płn.-zach. Od wsch. wpada doń Białystok dwoma ramionami, a wypływa na zach. jednem ramieniem. Od płn.-wsch. zasila go potok Hatka. Na wsch. brz. stawu leżą zabudowania Komarowa, na zach. brz. grupa domów Horodelec (al. Horodylec), należąca również do Wolicy Komarowej. *Ln. Dz.*

Komarowszczyzna 1.) folw. szlach. nad jez. Łukno, pow. wileński, 3 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. katol. 2.) **K.**, wś rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o 51 w., od Ejszyszek 19; dm. 3, mk. katol. 26. 3.) **K.**, folw. nad stawem i rzeczką bez nazwy, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 40, dm. 1, gorzelnia, młyn. Dobra K., obszaru koło 4000 mr., w połowie pod lasem, gleba żytnia. Własność Maryi z Chomińskich Benisławskiej. 4.) **K.**, wś włośc. nad rz. Dołgowicą, pow. dzisieński, o 60 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 7 dm., 103 mk. 5.) **K.**, ob. *Deguciszki.*

Komarowszczyzna, zaśc. w pow. mińskim, nad rzeczką Wiazynką, dopływem Ussy, ma osad 5, grunta i łąki dobre, należy do dominium Wiazyń (ob.), dziedzictwa Bohdaszewskich, o w. 2 od stacyi Fanipol mosk.-brzeskiej kolei żelaznej odległe. *A. Jelski.*

Komarowszczyzna, ob. *Komorowszczyzna.*

Komaruńce, wś rząd., nad rz. Raudamitą, pow. trocki, 4 okr. adm., 60 w. od Trok, 16 dm., 223 mk., z tego 215 kat., 8 żyd. (1866).

Komaruszczyzna, ob. *Komorowszczyzna.*

Komaryn, wś w pow. rzeczyckim, przystań na rz. Dnieprze.

Komaryszcze, moczarzyste pastw. w północnej stronie Butyn, pow. żółkiewski.

Komaryszki 1.) zaśc. szlach., pow. wileński, 1 okr. adm., o 19 w. od Wilna, 1 dom, 5 mk. katol. 2.) **K.** czyli *Skaubociszki*, zaśc. szlach., pow. wileński, 1 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol. 3.) **K.**, zaśc. szlach. nad jeziorem Duksztele, pow. wileński, 1 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 2 dm., 10 mk. katol. 4.) **K.**, wś, pow. święciański, 4 okr. adm., o 86 w. od Święcian, 6 dm., 67 mk., z tego 40 prawosł., 27 katol. 5.) **K.**, zaśc., pow. święciański, 4 okr. adm., o 37 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. katol. 6.) **K.**, zaśc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 14 w. od Święcian, 1 dm., 10 mk. katol. (1866). 7.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. skiemska, 23 osad, 75 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Komaryszki, wieś w dobrach Rautensee, w okr. iłłukszciańskim Kurlandyi, w parafii Dyneburg.

Komarzyce, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. W XV w. należały do par. w Kłodnicy i były własnością Mikołaja Maciejowskiego (Dług. II 546 i III 253). Dziś niewłaściwie zwą tę wieś spisy urzędowo *Komaszyce.* Folw. K. z nomenklaturą Ruda Maciejewska, rozległy mr. 951, grunta orne i ogr. mr. 491, łąk mr. 92, wody i bagna mr. 44, lasu mr. 305, nieużytki i place mr. 19; bud. z drzewa 9, płodozmian 4-polowy; rzeezka Chodelka przepływa, tworząc staw, na którym jest młyn wodny i tartak; pokłady marglu wapiennego. Folw. ten w r. 1878 oddzielony został od dóbr Godów. *Br. Ch*

Komaska Wólka, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel.

Komasz, źródłosłów nazw: *Komaszyce* itp., jest prowdopodobnie skróconą formą nazwy: *Mąkomaz* (wieś *Mąkomazy*), z którą pokrewne są: *Kołomazy* i *Mąkocice.* *Br. Ch.*

Komaszówka al. *Komoszówka.* 1.) wś, pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów. Odl. 11 w. od Augustowa; 10 dm.; 38 mk. Por. Kolnica. 2.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Odl. 20 w. od Augustowa, ma 6 dm., 50 mk.

Komaszyce 1.) wś, pow. konecki, gm. i par. Gowarczów (ob.), odl. 3 w. od Końskich. W r. 1827 było tu 17 dm., 123 mk., obecnie 17 dm., 104 mk., 402 mr. obszaru. 2.) **K.**, ob. *Komarzyce.*

Komaszyce, dom., pow. inowrocławski, 1023 mr. rozl., 8 dm., 103 mk.; wszyscy kat., 69 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Inowrocławiu o 5 kil. Włas. Józefy Mlickiej. *M. St.*

Komaty, ob. *Jadźwingowie.*

Kombary, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Kombornia, wś w pow. krośnieńskim, przy gościńcu z Domaradza do Krosna, a na wschód od Korczyny, 345 m. npm., ma 2 przysiołki: Wolę Komborską i Budy. Z 1626 mk. rz.-kat. (pewna część cyganów) przebywa 60 na obszarze większej posiadłości, która ma piękne zabudowania gospodarcze, ładny pałacyk, browar piwny i gorzelnię. Ludność trudni się od dawnych czasów obok rolnictwa tkactwem, wyrabiając obok zwykłego płótna, dymy i obrusy, które szczególniej w końcu zeszłego stulecia miały wielki popyt z powodu ładnych deseniów i delikatności wykonania. K. jest osadą niemiecką, prawdopodobnie z czasów Kazimierza Wielkiego i nazywała się pierwotnie Kalmbornia lub Kalmborn, co może jest zepsutem Kaltbrunn tj. Zimna woda, studnia. Nie ma żadnych dokumentów, któreby wskazywały założyciela wsi lub parafii, bądź z powodu że zostały zniszczone przez Tatarów, bądź dysydentów, gdyż w XVI w. była K. w posiadaniu Bonarów, który kościół na dom modlitwy helwecki zamienili. W 1594 r. został kościół zwrócony katolikom, a w 1636 odnowił fundacyą parafii Piotr z Dąbrowicy Firlej wojewoda lubelski. Teraźniejszy kościół jest drewniany. Parafia należy do dyec. przemyskiej rz.-kat. dek. krośnieńskiego i liczy z dodanemi wsiami: Wolą Komborską, Jabłonicą polską i Malinówką 3310 rz. kat. i 50 izr. W K. znajduje się szkoła ludowa i fundusz ubogich z kapitałem 350 zł. a. w. W 1786 r. była ta wieś własnością Adama Urbańskiego; teraz obszar więk. pos. należy do p. Maryi z Urbańskich Szeliskiej i wynosi 73 mr. roli, 73 mr. łąk i ogr., 18 mr. pastw. i 705 mr. lasu; pos. mn. 1820 mr. roli, 237 mr. łąk i ogr., 332 mr. pastw. i 72 mr. lasu. *Mac.*

Kombul, po łotew. *Kombulmujża*, wś w pow. dyneburskim, parafii krasławskiej, z kościołem filialnym, 1823 r. fundowanym, własność Platerów. Por. *Krasław.*

Komeise, *Comeise* (niem.), wś, pow. głupczycki, o 16 kil. na płd.-zachód od Głupczyc, nad rz. Opą, tworzącą granicę od Austryi; 102 bud., 83 dm., 569 mk., w tem 3 ewang., 9 izr., 65 osad, 1085 mr. rozl., gleba żyzna; kosciół filialny do Troplowic, szkoła, młyn wodny, łomy bazaltu. *F. S.*

Komelsko, ob. *Kumielsk.*

Komeniki, wś, pow. rossieński, par. wojnucka.

Komerau (niem.), ob. *Komorowo.*

Komernig (dok.), ob. *Kummernick* (niem.).

Komersdorf (niem.), wś, pow. szczycieński na pruskich Mazurach, r. 1414 wspominana. Czyt. Kętrzyński: Ludność Polska, str. 397.

Komiatna, wś w hr. liptowskiem (węg.), na granicy hr. orawskiego, kościół kat. parafialny; w pobliżu znajduje się jaskinia lodowa, 851 mk. *H. M.*

Komienen (niem.), ob. *Kominy.*

Komierówko, niem. *Komierowke*, folw. do Komierowa, pow. złotowski, pół mili od m. Sępolna, nad strugą Sępolną, przy bitym trakcie sępolsko-koronowskim. Obszaru liczy mr. 1619, bud. 13, dm. 4, kat. 51, ew. 29. Parafia Wałdowo, szkoła Komierowo, poczto Sępolno. R. 1858 właściciel Tomasz Komierowski.

Komierowo, dok. r. 1376 *Comyerow*, dobra rycer. i włośc. wś, pow. złotowski, nad strugą Sępolna, 1 milę od msta Sępolna. a) rycer. dobra, obszaru liczą mr. 2891, bud. ze wsią 59, dm. 19, kat. 243, ew. 46. W miejscu jest kościół filialny nowozbudowany r. 1863, tyt. św. Michała Arch., patron. prywatnego; szkoła, parafia Wałdowo, poczta Sępolno. b) włośc. wś; liczy obszaru mr. 598; parafia, szkoła i poczta jak wyżej. Przy wsi znajdują się szańce zwaco szwedzkie. R. 1376 zachodzi Jesko, dziedzic K.; r. 1483 Komierowski zapisuje połowę młyna tutejszego, część sołectwa i część gburów z 20 mark. „wijana“ żonie swojej Elżbiecie. R. 1867 dziedzic Tom. Komierowski. Oddawna mieli posiadacze K. prawo wolnego wyrębu w borach sępolskich i więcborskich. Po okupacyi rząd pruski przeznaczył im za to 350 mr. lasu z prawem polowania w sikorskich borach. Ob. Schmitt, Der Kreis Flatow, str. 71, 99 i 284.

Komilsken (dok.), ob. *Kumielsk.*

Komini (niem.), ob. *Kominy.*

Kominki, futor pryw., pow. dziśnieński, o 66 w. od Dzisny, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny, 1 dm., 10 mk. (1866).

Kominki, ob. *Kominy.*

Kominy, przedmieście Wilna, pow. wileński, 6 okr. adm., o 1 w. od Wilna, 99 dm., 906 mk., z tego 8 prawosł., 420 kat., 20 starowier., 459 żydów (1866).

Kominy, 1.) *Kominki*, niem. *Komienen* al. *Comienen*, włośc. wś, pow. reszelski, około 1 milę od Reszla, należała zdawna do biskupów warmińskich. Za starych pogańskich prusaków nazywała się ta ziemia Camynis, po okupacyi przez krzyżaków długo leżała pusto i bez pożytku. Pierwszy przywilej lokacyjny pochodzi z r. 1338; sołtys otrzymał włók 8, z tych 5 wolnych, a od 3 „ecclesiae serviet cum uno spadone et viro armato pro defensione terrae” ile razy będzie wołany, da 1 funt wosku, 1 denar chełm. i płużnego 1 korzec pszen. i żyta; sądy mniejsze; od większych, które nasz „advocatus” sprawować będzie, dostanie $1/3$ część. Prawo chełmińskie. Innych włók było jeszcze 45, od tych po 10 latach wolnych dawać będą po pół grzywny, 1 k. pszenicy, 1 k. owsa i 2 kury. R. 1379 bisk. Henryk III dodał mieszkańcom 4 wł. lasu za rocznym czynszem 4 m. R. 1656 było tu wł. 50, gbur. 13, sołt. 1, wolny: dawali owsa ł. 1 k. 18, jęczm. k. 45, kur 80, gęsi 16, czynszu fl. 165 gr. 16. Po wojnie 5 gburstw było pustych. W jeziorze niewielkiem zasadzono różnych gatunków ryb 40 kóp. R. 1575 Marcin Kromer, koadjutor biskupstwa warmińskiego, podaje do wiadomości, że Maciej Kamiński, poddany z Kominek, prosił go o wystawianie przywileju na 3 włóki, które 10 lat temu od bisk. Stanisława nabył. R. 1613 prosił Andrzej Smieciński al. Sokół o nowy przywilej co do wspomnianych 3 włók, gdyż je bez takowego nabył od Jerzego Opuchowskiego i jego żony, jako rodziców swojej żony. R. 1786 znajduje się w K. jedno tylko polskie nazwisko. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 554. 2.) K., niem. *Komini*, wś szlach., pow. brodnicki, nad rz. Drwęcą i Rypienicą, o 1 milę od Brodnicy, na granicy Król. Pol. Ma 1521 mr. obszaru, 43 bud., 16 dm., 10 kat., 107 ewang. (wszy scy Polacy), szkołę. Parafia Szczuka, poczta Brodnica. Własność Jezierskiego. *Kś. F.*

Kominy *Dudowe* i *Telkowe.* Od głównego grzbietu Tatr, od przełęczy Gaborowym Żadkiem zwanej (ob.), a wznoszącej się między Klinem starorobociańskim (ob.) a Błyszczem (ob.), ciągnie się na północ ściana poprzeczna, między dolinami starorobociańską (od zach.) a kościeliską (od wsch.), Ornakiem zwana, ze szczytem 1861 m. npm. Od tego szczytu na północ wznosi się piękna grupa wzniosłych i dzikich skał, zwanych *Kominami Telkowymi*, w ścianie granicznej między doliną chochołowską (od wsch.) a kościeliską (od zach.), tworząc południowy narożnik doliny Lejowej. Najwyższy szczyt tej grupy skalistej wznosi się 1826 m. npm. (szt. gen.). Tutaj ściana ta górska rozdziela się na dwa ramiona, zachodnie tworzące ścianę między dolinami Lejową (od wsch.), a chochołowską (od zach.); wschodnie zaś ramię wybiega na płn.-wsch., a potem na północ, tworząc ścianę graniczną między doliną Lejową (od zach.) a kościeliską (od wsch.). W tem wsch. ramieniu wznosi się szczyt Kominy Dudowe. Wzniesienie ich czyni 1408 m. (szt. gen.). Według mapy Tatr Kolbenheyera Kominy Dudowe wznoszą się w zachodniem ramieniu, między doliną Lejową a chochołowską. Kolbenheyer podaje to podług mapy Loschana. Według nich

wzniesienie K. D. czyni 1346.6 m., K. T. zaś 1428.2 m. *Br. G.*

Komisarówka, 1.) wś, pow. ostrowski, gm. i par. Brańszczyk. 2.) K., wś, pow. sejneński, gm. Swięto-Jeziory, par. Łoździeje. Odl. 28 w. od Sejn, ma 26 dm., 176 mk. 3.) K., wś, ob. *Koleśniki.*

Komisarówka, dwór w Chłopach, pow. rudecki.

Komisarowo, wś, pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Rygałówka. Odl. 50 w. od Augustowa, ma 10 dm., 67 mk.

Komiszno, byłe dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Czyt. Wołyń, Steckiego II, 231.

Komki, wś włośc., pow. wilejski, o 57 w. od Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 14 dm., 100 mk. prawosł. (1866).

Komla, potok w pow. wieliskim, dopływ rzeki Łowat, 23 w. długości biegu. *M. K.*

Komlos-Keresztes, ob. *Chmelow.*

Komlosz, 1.) wś w hr. szaryskiem (Węg.), w pobliżu Bardyowa, lasy, 635 mk. 2.) K., wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół kat. filialny, ew. par., średni grunt, lasy, 332 mk. *H. M.*

Komlowe (niem.), folw. i młyn wodny do Rakłowic, pow. mielicki.

Komlowicz (dok.), ob. *Kummelwitz* (niem.).

Kommende (niem.), wś i przedmieście msta Ziębic na Szląsku.

Kommenino, ob. *Komonino.*

Kommerau (niem.), ob. *Komorowo, Komorow, Osiek.*

Kommerowe (niem.), ob. *Komorowo.*

Kommienen (niem.), wś, pow. reszelski, ob. *Kominy.*

Komoda v. **Kummad**, rz., wpada do rz. Ammat (ob.).

Komodzianka, wś, pow. zamojski, gm. Frampol, par. Radzięcin, o 5 w. od Frampola, o 38 w. od Zamościa; ma 46 dm., 448 mk. kat., 783 m. ziemi ornej i łąk. Gleba ziemi żytnia, uprawa roli zwyczajna, włościanie średnio zamożni. W 1827 r. było tu 30 dm., 178 mk. *T. Tiro.*

Kommorowen (niem.), pow. jańsborski, ob. *Komorowo.*

Kommorsk (niem.), pow. świecki, ob. *Komorsk.*

Komonino, *Komanino, Kommenino*, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck. W r. 1827 było tu 15 dm., 138 mk.; obecnie 19 dm., 222 mk.; zajmuje obszaru 905 mr. folw. i 35 mr. włośc.

Komor, tyle co *Komar*, dawne przezwisko, w którem *a* pochylone brzmi dotąd w ustach ludu jak *o*. Forma *Komar* ukazuje się tylko w niewielkiej liczbie nazw późniejszego pochodzenia w okolicach przez rusinów zamieszkanych; w ogromnej zaś większości przeważa forma *Komor*, w nazwach *Komorów* i *Komorowo.*

Komora, attyn., ob. *Cionowice.*

Komora, ob. *Komara.*

Komora, niem. *Kammer*, wś, pow. albrechcicki na Szląsku austr., ma 543 mk.

Komora, rzeczka, bierze początek w bagnie t. n. pod Budziszkami w pow. maryampolskim, na półn, zach. od Balwierzyszek, płynie w kierunku płd.-wsch. i pod Maćkami wpada do Pierczajki z lewego brzegu. Długa 7 w. *J. Bliz.*

Komorau (niem.), wś, pow. opawski na Szląsku, ma par. kat., 627 mk., st. p., szk. lud. i st. dr. żel. Schoenbrunn—Opawa, o 4 kil. od Opawy.

Komorcza, ob. *Komorza* i *Komorze.*

Komorjani, węg. *Komarocz*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), kościół kat. filialny, uprawa roli, 272 mk. *H. M.*

Komórki, wś, pow. kielecki, gm. Szczecno, par. Pierzchnica. W 1827 r. było tu 18 dm., 104 mk.

Komorna, wś i folw., pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów. Odl. od Sandomierza 13 w. Dm. 26, mk. 179. W 15 w. własność Jana Tułkowskiego h. Topór. (Dług, II, 352). Folw. Komorna z attynencyą Zagrody, od rzeki Wisły w. 11, rozległy mr. 594; grunta orne i ogrody mr. 365, łąk mr. 24, pastwisk mr. 74, lasu mr. 62, nieużytki i place mr. 26. Bud. z drzewa 14, płodozmian 6 i 9-polowy. Folw. ten w r. 1869 oddzielony od dóbr Święcica.

Komornica, wś, pow. warszawski, gm. Nieporęt, par. Wieliszew. W 1827 r. było tu 10 dm., 58 mk.

Komornik, 1.) r. 1245 *Comornici villa*, wś, pow. prądnicki, par. K., o 10 kil. na płn. od Głogówka, w części niegdyś własność cystersów libiąskich; 71 bud., 91 dm, 530 mk. kat., 74 osad, 2374 mr. rozl., szkoła, kościół paraf. z XVI w. Par. K. dek. małostrzeleckiego miała 1869 r. 1923 kat., 1 ewang. 2.) K. (dok.), ob. *Kummernik*, pow. głogowski.

Komorniki, byli to robotnicy folwarczni, przeważnie z klasy włościan niemających swej roli ni siedziby, którzy za udzielone im mieszkanie (komorne) w chatach będących własnością dziedzica folwarku, a przytem za mały kawałek ziemi, oddawany im pod uprawę i dozwolenie trzymania paru sztuk bydła na pastwisku dworskiem, obowiązani byli odrabiać pewną ilość dni i stawać na każde wezwanie do roboty za niską zwykle płacę. Zwano ich także: *chałupiarze, zagrodniki, ogrodziarze.* *Br. Ch.*

Komorniki, 1.) wś, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Tarczyn. W 1827 r. było tu 21 dm., 119 mk. Gm. K. należy do s. gm. okr. I w Grójcu, st. poczt. w Tarczynie. W gminie jest siedm młyn. wodnych, trzy wiatraki, cztery cegielnie, browar (Świętochów) i dwie szkoły początkowe. Obszar wynosi 17823 mr., ludność 7054. Wś K. o 3 godziny jazdy od Warszawy za rogatkami jerozolimskiemi, przy szosie krakowskiej; dwór murowany, ogród wielki; 2 stawy zarybione, na jednym młyn wodny, strumyk, kilka stóp szeroki, w nim wielkie raki. Grunta włók przeszło 20, pszen-

nego, żytniego i łąki bardzo dobre. W przyległem mieście Tarczynie miała ta wieś dwie oberże murowane, 8 sklepów z mieszkaniami, dom murowany, 6 propinacyj. 2.) **K.**, wś, folw., os., pow. wieluński, gm. Skomlin, par. Komorniki. Odl. 11 w. od Wielunia. Jest tu kościół par. murowany z XVII w. Gospodarstwo folwarczne starannie prowadzone. Obszar dóbr wynosi 1992 mr., w tem 1200 mr. lasu. W 1827 r. było tu 42 dm. i 340 mk., obecnie wś ma 49 dm., 515 mk.; folw. 8 dm., 38 mk.; os. prob. 2 dm., 9 mk.; trzy osady 3 dm., 14 mk. Par. K. dek. wieluński 625 dusz (Łaski II, 140). Według Tow. Kred. Ziem. folw. Komorniki, z realnościami: Stanisławów, Zamyślona i Kobierzec, rozległe mr. 1787, grunta orne i ogrody mr. 579, łąk mr. 48, pastwisk mr. 21, lasu mr. 1090, nieużytki i place mr. 49. Bud. mur. 3, drew. 32. Płodozmian 7 i 8-polowy, młyn wodny, pokłady rudy żelaznej. Wś Komorniki osad 61, z gruntem mr. 1073. 3.) **K.**, kol. włośc., os. karcz., pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolbórz. W 1827 r. było tu 23 dm., 170 mk.; obecnie 64 dm., 501 mk., 958 mr. obszaru (768 ornej roli). Os. karcz. 1 dm., 3 mk., 1 mr. rozl. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 175. 4.) **K.**, wś i kol., pow. włoszczowski, gm. i par. Kluczewsko, u zbiegu rz. Chotówki z Czarną. W 1827 r. było tu 15 dm., 124 mk. Obecnie rozparcelowane na obszarze 2777 mr. Do dóbr tych należały wsie: Komorniki, osad 39, z gruntem mr. 330; Rzewuszyce, os. 27, z gruntem mr. 314; Rutka, os. 3, z gruntem mr. 50. 5.) **K.**, ob. *Chojny*. 6.) **K.**, ob. *Jastrząb-Komorniki*. 7.) **K.** al. *Lisówek* (Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 673).

Komorniki, wś, pow. wielicki, o 4 mile od Krakowa w stronie płd.-wsch., od Wieliczki 3 mile, od Dobczyc, dawnej stolicy starostwa, jedne milę odległa. Położona na płaskowzgórzu nad poziom morza baltyckiego blisko 400 metrów wzniesionem. Od północy i zachodu wyższemi wzgórzami otoczona, przy drodze powiatowej z Krakowa przez Wieliczkę do Sącza i Szczawnicy idącej, odznaczą się dotąd widocznemi mogiłami, z odległej a może spółczesnej mogile Wandy i Krakusa epoki. Naprzeciwko resztek tych mogił, po większej części porozkopywanych a na wzgórzu „Wierzysko“ zwanem położonych, w kierunku południowym, w sąsiedniej wsi Poznachowice górne, wśród lasu obecnie wyciętego na górze ostrokręgowej, 800 metrów nad poziom morza wzniesionej, „Grodzisko“ zwanej, są ślady widoczne grodu i drogi ze zwodzonym mostem do tegoż prowadzącej, także z odległej epoki. W dyplomie erekcyjnym sąsiedniego klasztoru cystersów w Szczyrzycu, w oryginale dotąd przechowanym powiedziano: „sub monte directum castrum grodzisko vocatum“. Co do Wierzyska w Komornikach starzy ludzie opowiadali około 1810 r., że wykopywano w mogiłach łokciowe cegły. Komorniki należą do par. Raciechowic o 1 kil. odległych i przez poprzednich posiadaczy, tak dla udotowania probostwa jak i zapisami dla OO. kamedułów bosych z Wiśnicza mających dobra w sąsiedztwie, tak w rolach, jak i lesie, o 200 mr. została uszczuplona. Obecnie ma dm. 53. Własność większa ma roli i łąk 216 mr., lasu 95; mniejsza zaś roli i łąk 224 mr., lasu 15, razem mr. 540. Ludności męzkiej 153, żeńskiej 156. Przez lat 50 ciągle w posiadaniu Juliana Finka, który po r. 1831 tu osiadł a w r. 1846, całe ruchome mienie utracił, i liczne blizny jako pamiątkę okropnych dni lutowych, w których go włościanie miejscowi od śmierci uchronili, przechował.

Komorniki, 1.) niem. *Komornik*, dom., pow. średzki; 2117 mr. rozl., 11 dm., 172 mk., wszyscy kat., 68 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Gądkach (Gondek) o 5 kil., gośc. o 5 kil., własność Ponińskiego. 2.) **K.**, wś, dom. i folw. do prob. należący, pow. poznański; 3 miejsc: a) K., wś; b) K., dom. 1564 mr. rozl.; c) prob. folw. 563 mr. rozl.; 62 dm., 561 mk., 22 ew., 539 kat., 123 analf. Kościół kat. paraf. dek. bukowskiego. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Poznaniu o 12 kil. Kościół paraf. zdaniem Łukaszewicza (Hist. kościołów dyec. pozn.) już stanął w XII lub XIII wieku. Wś była własnością biskupów poznańskich. W pierwszej połowie XVIII wieku kościół kom. przez czas niejaki był filialnym do kościoła św. Marcina w Poznaniu. W wieku b. przez lat kilkanaście był proboszczem w K. znakomity gramatyk ks. Malinowski, autor gramatyki porównawczej języków słowiańskich, gram.-sanskryckiej i wielu uczonych rozpraw. R. 1883 wystawiono mu tu pomnik. Dom., które przez czas dość długi było własnością Sławskiego, przeszło w ręce niemieckie. *M. St.*

Komorniki, niem. *Kommornicken*, folw. dóbr Olszowa, pow. wielkostrzelecki.

Komorniki, niem. *Kammersdorf*, pow. niborski.

Komorno, wś i dobra, pow. kozielski, par. Twardawa, o milę na płn.-zachód od Koźla, przy drodze do Krapkowic; 54 bud., 47 dm., 440 mk., w tem 7 ewang.; wś ma 36 osad, 538 mr. rozl., gleba dobra ale wilgotna, szkoła, młyn wodny zwany Chwalicz, dwa wiatraki. Dobra K. z folw. Buda mają 1582 mr. rozl., gorzelnię, rasową owczarnię i oborę. *F. S.*

Komorów, 1.) wś i folw., pow. błoński, gm. Helenów, par. Pęcice. Leży na wschód od Pruszkowa, st. dr. żel. War.-Wied., o 3 w.; od Raszyna o 3 w. W 1827 r. było tu 15 dm., 183 mk. Por. *Karsy*. Folw. Komorów (z wsia-

mi Komorów i Sokołowo) rozległy mr. 841; grunta orne i ogrody mr. 534, łąk mr. 101, lasu mr. 166, nieużytki i place mr. 40. Bud mur. 10, drew. 18. Płodozmian 10-polowy. Wś Komorów osad 17, z guntem mr. 97; wś Sokołowo os. 45, z grun. 867. R. 1845 był w K. młyn wodny o 2 gankach z gruntem ornym mr. 15. Zaraz przy młynie torfiarnia z dobrym obfitym materyałem, tak jak młyn o $^{1}/_{2}$ milki od Pruszkowa położona. Cegielnia o $^{1}/_{4}$ mili od Pruszkowa z doskonałym materyałem, mieszkaniem i gruntem. Myślistwo, do którego mieszkanie w karczmie, złożone z domku o 5 pokoikach, piwnicą i górą, stajnią, wozownią, ogrodem dla strzelca; kowal, stelmach, malarz, szewc. 2.) **K.**, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos (ob.). W 1827 r. było tu 21 dm., 170 mk. 3.) **K.**, wś i folw., i K. *instytucki*, os. włośc., pow. rawski, gm. Regnów, par. Cielądz. Leży na lewo od drogi bitej z Rawy do Nowego Miasta. W 1827 r. było tu 44 dm., 306 mk., obecnie wś 57 dm., 455 mk., 807 mr.; folw. 6 dm., 31 mk., 600 mr. (300 ornej ziemi); os. włość, 3 dm., 20 mk., 131 mr. 4.) **K**., wś i os. fabr. nad rz. Piasecznicą, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Dmosin. Jest tu papiernia wyrabiająca papier gruby pakowy i bibułę. K. należy do dóbr Zaborów. Wś K. ma 26 dm., 312 mk., ziemi włość. 399 mr.; os. fabr. 2 dm., 5 mk., 18 mr. 5.) **K.**, pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Restarzew. Niezamieszczony w spisie urzęd. miej. gub. piotrk. z 1882 r. 6.) **K.**, attyn. dóbr Stróża, pow. noworadomski. Niezamieszczony w spisie urzęd. miejsc. gub. piotrk. z 1882 r. 7.) **K.**, wś, pow. słupecki, gm. Kazimierz (ob.), par. Dobrosołowo. Odległość 15 w. od Słupcy (Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 299). W 1827 r. było tu 26 dm., 223 mk. Obecnie jest 15 dm., 112 mk. K. stanowi jednę całość z dobrami Jabłonka (ob.) Według Tow. Kred. Ziemsk. folw. Komorów (z attynencyą Stefanów, wsiami Komorów i Przytyki), rozległy mr. 1162, grunta orne i ogrody mr. 1035, łąk mr. 79, nieużytki i place mr. 49. Bud. mur. 3, drew. 16. Płodozmian 5, 12 i 14-polowy. Wś Komorów, osad 28, z gruntem mr. 64; wś Przytyki, osad 5, z gruntem 105. 8.) **K.**, pow. kielecki, gm. i par. Mniów. W 1827 r. było tu 38 dm., 266 mk. 9.) **K.**, wś i folw., nad rz. Miechówką, pow. miechowski, gm. i par. Miechów. Leży w pobliżu Miechowa. W 1827 r. było tu 20 dm., 127 mk.; obecnie 25 dm., 219 mk.; osada włość. 29. Dwa młyny wodne, własność rządowa, wieczysta dzierżawa. Obszar ziemi dworsk. 189 mr.; włość. 298 mr. i do os. młyn. 83 mr. 190 pręt. ziemi rządowej. W 1162 r. Jaksa h. Gryf nadał K. klasztorowi miechowskiemu. W 15 w. wedle opisu Długosza (t. III, str. 5) był tu młyn na rzece zwanej Cicha, z którego płacono 6 grzywien czynszu klasztorowi; tudzież folwark klasztorny. Na roli siedzieli zagrodnicy, płacący czynszu po 17 skojców, 30 jaj, 4 kapłony, 2 sery i jeden dzień robocizny tygodniowo. Po kasacyi klasztoru wś K. przeszła w ręce rządu a od 1868 r. folw. należy do donacyi Miechów. Por. *Szczepanowice*. 10.) **K.**, wś, pow. stopnicki, gm. Pacanów, par. Zborówek. W 1827 r. było 38 dm., 348 mk. 11.) **K.**, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Skrzyńsko, par. Skrzynno. Odl. 28 w. na zachód od Radomia, 31 w. od Opoczna. W 1827 r. było tu 18 dm., 143 mk.; obecnie 24 dm (6 mur.), 264 mk.; 242 mr. ziemi włość., 1320 mr. ziemi dworskiej. W XII wieku K., tak jak i wszystkie wsie okoliczne, należał do potężnego wtedy rodu Duninów na Skrzynnie. Następnie przeszedł w posiadanie arcybiskupów gnieźnieńskich, z kolei dostał się opatom sulejewskim, aż od nich w drugiej połowie zeszłego stulecia nabył go wraz z wielu przyległemi wsiami Karol Szydłowski starosta uszycki, którego rezydencyą była Zbożenna (ob.). Przy wsi K. leży główny folw. dóbr t. n., dawniej zaś Komorowszczyzna była jednym z kluczów starosty Szydłowskiego, jedynym który dotąd pozostał w ręku jego potomków, dokładających starań aby majątek ten podnieść i szanujących dość osamotniony w okolicy las komorowski. Gorzelnia produkuje rocznie okowity za 100 tys. rs. Dwór leży w ogrodzie angielskim. Według Tow. Kred. Ziem., dobra Komorów składają się z folw. Komorów i Zagórze, wsi Komorów, Kamień duży v. Wielki i Zagórze; rozległość wynosi mr. 1895; folw. Komorów, grunta orne i ogrody mr. 361, łąk 65, pastw. mr. 239, lasu mr. 658, nieużytki i place mr. 89; razem mr. 1412. Bud. mur. 7, drew. 14. Płodozmian 10-polowy. Folw. Zagórze, grunta orne i ogrody mr. 306, łąk mr. 45, pastwisk mr. 92, lasu mr. 14, nieużytki i place mr. 26; razem mr. 483. Bud. drew. 5. Płodozmian 10-polowy. W dobrach gorzelnia większych rozmiarów. Wś Komorów, osad 38, z gruntem mr. 161; wś Kamień Duży v. Wielki, os. 32, z gruntem mr. 126; wś Zagórze, os. 34, z gruntem mr. 193. Por. *Kamień* (16). 12.) **K.**, ob. *Komorowo*. *Br. Ch.*

Komorów, 1.) wś na lewym brzegu Dunajca, naprzeciw ujścia Biały, w pow. tarnowskim, oddalona o 1.5 kil. od Tarnowa, należy do par. rzym. kat. w Wierzchosławicach, ma 274 mk. rzym. kat. i kasę pożyczk. gminną z kapitałem 151 zł. wa. Więk. pos. ks. Sanguszki ma tylko 50 mr. pastwisk; mn. pos. 152 mr. roli i 78 mr. past. 2.) **K.** (z *Krzywdą*, *Porębami* i *Kamionką*), wś w pow. kolbuszowskim, przy drodze z Kolbuszowy do Tarnobrzega, należy do parafii rzym.-kat. w Ostrowie i ma 1113 mk. rzym. kat. Areal większej pos. wynosi 225

mr. roli i 370 mr. lasu; mn. pos. 1115 mr. roli, 315 mr. łąk i ogr., 156 mr. pastw. i 14 mr. lasu. Okolica jest równiną piaszczystą, 215 m. np. m. wzniesioną, częściowo pokryta lasami sosnowemi. Kasa pożyczkowa Komorowa ma 2333 zł. w. a. 3.) K. nad rz. Łukwią, pod Haliczem; siedm mogił do 12 stóp wysokich. Przy jednej z nich wykopano w 1861 r. znaczną liczbę monet polskich z XV w.

Komorów, wś i gm., pow. ostrzeszowski; 2 miejsc.: a) K., wś; b) K., pustkowie; 74 dm., 708 mk., 38 ew., 670 kat., 238 analf. Poczta w Mikstacie (Mixstadt) o 3 kil., st. kol. żel. i telegr. w Ostrzeszowie (Schildberg) o 9 kil. Por. *Mikstat.*

Komorów, niem. *Kammerau*, wś, pow. sycowski, par. Syców.

Komorow. Kilka miejscowości tego nazwiska na Łużycach: 1) *Dobry*, lub po prostu *Komorow*, niem. *Kumerau bei Klix*, wś na saskich Łużycach w pow. budyszyńskim, w par. Kluksz. Szkoła początkowa. W r. 1875 Serbów 137. 2) *Roztorhany* lub *pola Rakec*, niem. *Kumerau bei Königswarthe*, wś na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim, w par. Njeswacidło. W r. 1880 mk. 388, w r. 1875 Serbów było 351. 3.) *Zly*, niem. *Senftenberg*, miasto nad Halsztrowem, na dolnych Łużycach, w pow. kalawskim. Mieszkańców z górą 2000, w tem Serbów być może 60—80, lecz już w najbliższej wsi, prawie jak przedmieście z miastem połączonej, *Wieska*, niem. *Jüttendorf*, mówią przeważnie po serbsku. W serbskim kościele ewangelickim (Wendische Kirche), odbywało się dawniej serbskie nabożeństwo; ostatnie kazanie serbskie wypowiedział w r. 1878 pastor Kozlik. Dziś służba boża tylko po niemiecku, lubo wsie do parafii należące są czysto serbskie. Stacya drogi żelaznej na liniach Grossenhain-Chociebuż i Lubnjowa-Kamjenc (Löbbenau-Kamenz.) *A. J. P.*

Komorowce, mylnie, ob. *Komarowce.*

Komorowice (z *Barkiem*), wś na prawym brzegu Biały, pob. Wisły, w pow. bialskim, ma parafią rzym. kat., szkołę ludową, szpital ubogich i znaczniejszą fabrykę zapałek. Sama wś ma 1614 a przysiołek Bark leżący w stronie północno-wschodniej 390 mieszk., z których jest 1660 rzym. kat. Kościół parafialny drewniany, parafia dawniej należała do dyec. tarnowskiej, dekanatu bialskiego, teraz do dyec. krakowskiej; z przyłączonemi wsiami na Szląsku austr. Deutsch Batzdorf i Mückendorf liczyła według szem. duch. dyec. tarnowskiej z r. 1880 1979 rzym. kat., 244 ewang. i 121 izrael. Więk. pos. arcyks. Albrechta ma obszaru 439 mr. roli, 59 mr. łąk, 25 mr. pastw., i 39 mr. lasu.; mn. poś. 968 mr. roli, 66 łąk i ogr. 110 mr. pastw. i 123 mr. lasu. K. graniczą na zachód ze Szląskiem austr., na południe z Zodrawą, na północ z Kątami a na wschód z Halcnowem. *Mac.*

Komorowice Polskie, niem. *Komorowitz*, część gm. *Czechowice* na Szląsku austr., 179 mk.

Komorowice Niemieckie, niem. *Batzdorf*, wś, pow. bielski, na Szląsku austr., ludn. 375.

Komorówka, wś w pow. brodzkim, 23 kil. na płn. od sądu pow. w Brodach, 8 kil. na płn. wsch. od urzędu pocztowego w Leszniowie, na granicy Wołynia, w płn.-wsch. narożniku Galicyi. Obacz *Korsów.* *Lu. Dz.*

Komorowo, 1.) wś, pow. kolski, gm. i par. Izbica. W 1827 r. było tu 8 dm., 142 mk.; obecnie ma 8 dm., 87 mk., 684 mr. gruntu. Pomiędzy wsią K. i wsią Chotel leży jez. komorowskie, mające około 50 m. rozległości. K. należało do dóbr Grochowiska. 2.) K., ob. *Przyrów.* 3.) K., folw. rząd. (r. 1854), pow. pułtuski, gm. Wyszków, par. Pniewo. W 1827 r. były tu 2 dm., 156 mk. 4.) K., wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo. par. Ostrów. Jest tu szkoła elementarna. W r. 1827 było 17 dm.; 185 mk; obecnie 42 dm., 385 mk. Dobra K. składają się z folwarków Komorowo i Stok (wsie niżej wymienione). Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 10153; grun. orne i ogr. mr. 1107, łąk mr. 149, pastw. mr. 7, lasu mr. 8705, zarośli mr. 67, wody mr. 10, nieużyt. i place mr. 118, dwie fabryki terpentyny. Wieś Komorowo osad 21, z gruntem mr. 322; wś Stok os. 29, z grun. mr. 475; wś Sielc os. 19, z grun. mr. 298; wś Koziki os. 15, z grun. mr. 230; wś Grembki os. 13, z grun. mr. 248; wś Ruda os. 6, z grun. mr. 125; wś Grądy os. 33, z grun. mr. 508; wś Antoniów os. 8, z grun. mr. 34; wś Polka os. 8, z grun. mr. 142; wś Majdan Koziki os. 17, z grun. mr. 107; wś Rogoźnia os. 10, z grun. mr. 62; wś Popielarnia os. 7, z grun. 87; wś Chojny os. 4, z grun. mr. 91. Gmina K. liczy 6913 mk.; rozl. 20708 mr.; s. gm. okr. I w Dybkach o 19 w., st. poczt. Ostrów o 5 w.; szkół w gminie dwie, gorzelnie 2, smolarni 6, cegielnia i młyn wodny. W skład gm. wchodzą: Antoniewo, Bąk, Bagatele, Brudki, Brzezienko, Choiny, Grębki. Grądy, Grądziszki. Jelenie, Jelonki, Komorowo, Koziki, Króle, Lubiejewo, Majdan-Koziki, Mokrylas, Pałapus, Polka, Przedświt, Przyborowo, Przyjmy, Roguźnia, Ruda, Rynek, Rząśnik, Sielc, Stok, Sulęcin, Teodorowo, Trynosy, Wąsewo, Wysoce, Zalesie, Zakrzówek i Zastawie. Z tych Zakrzówek i Zastawie zamieszkane są przez drobną szlachtę, Rząśnik zaś, Wysoce i Sulęcin posiadają lud. mięszaną włośc. i drobną szlachtę. 5.) K., wś, ob. *Hermany*, pow. mazowiecki. 6.) K., wś, pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Lipno. W 1827 r. było tu 14 dm., 115 mk.; obecnie K. włośc. 28 dworów, 183 mk., 228 mr. ziemi, w tej liczbie 227 ornej; K. dworskie 363 mr., w tem 276 ornych, 3 bud.

mieszkal., 26 mk. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. (z nomenklaturą Pachtarnia, attynencyami Rudnik, Gwizdor, Stefany, Krogulak, Księży lasek, wsiami Komorowo i Rumunki komorowskie); rozl. mr. 511; grunta orne i ogr. mr. 309, łąk mr. 36, pastw. mr. 14, lasu mr. 135, nieuż. i place mr. 17; bud. z drzewa 9, płodozmian 10-polowy, pokłady torfu z zaprowadzoną eksploatacyą. Wieś Komorowo osad 9, z gruntem mr. 11; wś Rumunki komorowskie osad 15, z gruntem mr. 217. R. 1789 wś K. płaciła dziedzicowi Rajmundowi Rościszewskiemu 572 zł. czynszu. 7.) K., wś, pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo. Odl. 9 w. od Sierpca. Liczy 5 dm., 35 mk. Folw. K. (z wsią Komorowo i Kuski) rozl. mr. 334, grunta orne i ogrody mr. 200, łąk mr. 15, pastw. mr. 5, lasu m. 102, nieuż. i place mr. 12; bud. z drzewa 7. Wieś Komorowo osad 3, z gruntem mr. 6; wś Kuski os. 17, z grun. mr. 18. 8) K., ob. *Podolin.*

Komorowo, 1.) olędry, nad jez., pow. babimoski; 48 dm., 362 mk., 361 ew., 1 kat., 32 analf. Poczta, tel. w Wolsztynie o $^1/_2$ kil.; st. kol. żel. Grodzisk (Grätz) o 24 kil. 2.) K. dom. i gm.; 5900 mr. rozl. 5 miejsc.: a) K., dom. i folw.; b) Bierzyn; c) Niałek Mały (Kleinnelke Altvorwerk), stary folw.; d) Niałek Mały (Kleinnelke Neuhof); karczma i dom leśnika: e) Młyńskie Olędry (Mlynsker Hauland); 16 dm., 235 mk., 4 ew., 231 kat.; 107 analf. Własność Stefana Gajewskiego. 3.) K., wś, pow. bukowski; 3 dm., 23 mk., 7 ew., 16 kat., 5 analf. Poczta w Lwówku (Neustadt bei Pinne) o 4 kil.; st. kol. żel. w Opalenicy o 25 kil. 4.) K., olędry, pow. bukowski; 35 dm., 246 mk.; 215 ew., 31 kat.; 28 analf. Poczta w Lwówku o 6 kil.; st. kol. żel. w Opalenicy o 27 kil. 5.) K., dom., pow. szamotulski; 1719 mr. rozl.; 9 dm., 113 mk.; 27 ew., 86 kat.; 44 analf. Poczta i tel. w Kazimierzu o 2 kil.; st. kol. żel. Szamotuły (Samter) o 11 kil. Własność księcia Sasko-Koburskiego. Por. *Kazimierz.* 6.) K., dom., pow. wyrzyski; 1700 mr. rozl.; 3 dm., 51 mk.; 2 ew., 49 kat.; 25 analf. Najbliższa poczta i st. kol. w Osieku (Netzthal). 7.) K., wś, pow. gnieźnieński; 13 dm., 156 mk.; 32 ew., 124 kat., 66 analf. Poczta i st. kol. żel. w Chwałkowie (Weissenburg) o 6 kil., st. kol. żel. w Gnieźnie o 10 kil. 8.) K., wś i gm., pow. wągrowiecki; 2 miejsc.: a) K., wś; b) K. dom szosowy; 7 dm., 49 mk.; 11 ew., 38 kat., 14 analf. Poczta w Janowcu o 4 kil.; st. kol. żel. w Rogoźnie (Rogasen) o 35 kil., w Gnieźnie o 32 kil. 9.) K., folw., pow. wągrowiecki; 4 dm., 79 mk.; należy do dom. Dąbrowa. 10.) K., folw., pow. bukowski; 13 dm., 205 mk; należy do dom. Lwówka (Neustadt). 11.) K., probostwo i szpital, pow. babimoski; 5 dm., 38 mk.; należy do wsi Adamowa. *M. St.*

Komorowo, 1.) niem. *Kumorowo*, rycer. dobra, pow. brodnicki, nad strugą Pisą, przy granicy Król. Pol. Obszaru mr. 3564, bud. 24, dm. 11, kat. 188, ew. 3. Parafia Jastrzębie, szkoła Gotardowo, poczta Brodnica. O milę od Brodnicy. Należało dawniej do Jezierskich, od r. 1850 do Sulerzyckiego, od r. 1870 do banku toruńskiego: Donimirski, Kalkstein, Łyskowski i sp. Dzierżawi je Zieliński. Gospodarstwo wzorowe. Znaczna stadnina koni pięknych i praktycznych, dobrze prowadzona owczarnia; grunta, choć przeważnie żytnie, bujny plon wydają. 2.) K., niem. *Kommerau*, r. 1249 *Chomor s. Adalberti*, 1250 r. *Komor*, włośc. wś, pow. sztumski, przy granicy pow. malborskiego. Obszaru liczy mr. 357, bud. 18, dm. 8, kat. 37, ew. 15. Parafia Żuławka, szkoła Buchwałd, poczta Stare pole. Niektórzy uczeni, uwiedzeni nazwą Chomor s. Adalberti, uważali K. jako miejsce męczeńskiej śmierci św. Wojciecha. Tymczasem tyle tylko pewno, że r. 1249 prusacy pobici zobowiązali się między innemi także i we wsi Chomor s. Adalberti kościół pobudować; zkąd się wzięła ta nazwa, także nie są zgodni historycy. K. należało oddawna do obszernego klucza buchwałdzkiego. Zresztą nie masz o tej małej osadzie wiadomości. Dopiero w r. 1773 piszą, że ta wieś zwykle co 3 lata wodą bywa zalana, chociaz groblę 3 pręty długą usypali. Ob. Schmitt, Gesch. des Stuhmer Kreises; Perlbach, Preuss. Regesten; Kętrz., Ludność polska. 3.) K., w dok. *Mückenhausen*, *Cammerau*, *Camerau*, wś, pow. niborski, na pruskich Mazurach, przez ludność polską założona. Odbywają się tu 2 jarmarki. R. 1473 Jakób Michaelis wójt niborski, nadaje Pawłowi Wichartz w K. karczmę z 2 włókami, 2 sadami i 6 morgami łąk. R. 1544 książę Olbracht nadaje Cherubinowi Kosmaczewskiemu 46 wł. w K. nad granicą mazowiecką na prawie lennem z wyższem i niższem sądownictwem. Granice: jeziora Siemno (Symno) i Kwiatkowa (Quetkowa). Kosmaczewski obowiązany jest pełnić jednę służbę rycerską. Tenże Kosmaczewski ceduje r. 1556 córce swojej Annie i jej mężowi Stanisławowi Pączkowskiemu 23 wł. w K. R. 1600 Komorowo posiada tylko polską ludność. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 348. 4.) K., niem. *Kommerowen*, dok. *Kummeroffsken*, wś, pow, jańsborski, na pruskich Mazurach, od początku przez ludność polską zajęta. R. 1516 Jerzy von Kolbitz, wójt jańsborski, sprzedaje Janowi, Jakubowi i Mikołajowi, braciom, sołtysom bełcząckim, 3 włóki nadwyżki między Kożuchami, starym folwarkiem, strumykiem Tomasz, Bełczącemi i Białą (Gesele) prawem magdeb. R. 1530 kupują Mikołaj i Jakób, sołtysi bełczączy, 3 wł. nadwyżki tamże, za 7 kóp polskich. R. 1571 siedzi tam Jakób Komorowski, sołtys bełczącki. Następnie mieszkają w K.

szlachetni Dryalscy. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 442. *Ks. F.*

Komorowo, niem. *Kommerowe*, dwie wsie, pow. trzebnicki, par. Kotzerke, zwane *Wielkie* i *Małe K.*, z willą Sophienau, niegdyś dobra zakonnic w Trzebnicy.

Komorowska Huta, ob. *Huta.*

Komorowska Wólka, wś, pow. kolski, gm. Izbica, ma 6 dm., 62 mk., 501 mr. gruntu, 132 mr. lasu. Kopalnia torfu Ob. *Komorowo*, *Grochowiska* i *Izbica.*

Komorowskie jezioro, między wsiami Komorowo i Chotel w pow. kolskim, o kilka wiorst na wschód od Izbicy; ma około 50 mr. obszaru, stanowi tylko szczątek większego znacznie jeziora, które pokrywało mokradla rozciągające się w południowej części dzisiejszego jeziora. Zachodni i wschodni brzeg wyniosły. Łączy się strugami i rowami z sąsiedniemi licznemi jeziorami okalającemi Izbicę, tudzież z błotnistemi nizinami, stanowiącemi dna wyschłych jezior.

Komorowszczyzna, folw. do msta Łęczycy.

Komorowszczyzna al. *Komarowszczyzna*, *Komaruszczyzna*, po rusku *Komariwszczyzna*, część Budomierza i folw. tamże, pow. jaworowski.

Komorsk, dwie miejscowości w pow. świeckim: 1.) **K.** *Wielki*, niem. *Gr. Kommorsk*, dok. *Comorsco*, *Comorsk*, wś kościelna na żyznych nizinach lewego brzegu Wisły, nad strugą Mątawą, ma swoje posiadłości częścią w nizinach, częścią na wzgórzu nadwiślnem. Dawniej jezioro pod K. nazywało się Zawada. Rozróżniają wieś włościańską i zagrodniczą; a) wś włośc. obszaru liczy mr. 3763, bud. 121 dm. 80, kat. 488, ew. 145. Parafia i szkoła w miejscu, poczta i st. kol. żel. Warlubie; b) wś zagrodnicza, niem. Kätherdorf, Komorsk, po polsku Krzyżówki, należy do gminy wsi włośc.; obszaru ziemi posiada mr. 1793, bud. 213, dm. 179, katt 866, ew. 318. Reszta jak pod a. K. istnieje od najdawniejszych czasów. Tuż przy wsi, ze wschodniej jej strony, na brzegowiskach piaszczystych wzgórz porzecza Wisły, w r. 1876 spostrzeżono znaczny obszar pokryty ułamkami popielnic i innych naczyń grobowych z kośćmi rozwianemi po piasku. Z zachowanych cech tych skorup można wnioskować, że pochodzą one z grobów skrzynkowych. Ob. Gotfr. Ossowski, Mapa archeol. Prus Zachodnich, str. 39. Od początku była ta wś w posiadaniu pomorskich książąt. W pierwszej połowie XIII wieku, pewniej w drugiej połowie, ma ją książę Subisław. Po nim przypadła Swiętopełkowi. R. 1246 Swiętopełk ustępuje K. biskupowi kujawskiemu Michałowi, jako wynagrodzenie za szkody poczynione kościołowi w czasie napadu zbrojnego na Kujawy „... damus Comorsco sicuti dux Sobeslaus quondam tenuerat et ea parte, quam Saslan (Saslau?) ad Głouno (Lubień) junxerat“. Ugodę tę z biskupem przyprowadziła do skutku siostra rodzona Swiętopełka, która była naonczas ksienią pp. norbertanek w Żukowie; szkodę wyrządzoną oszacowano na 100 m. Mieszkańców wsi K. uwolnił książe od wszelkich danin i ciężarów. R. 1295 biskup kujawski Wisław nowozałożył (fundavimus) i konsekrował kościół pod wezwaniem św. Bartłomieja. Na uposażenie wyznaczył: gospodarstwo (aream) z miejscem na budynki, 1 grzywnę z młyna na światło kościelne i dziesięciny biskupie z Lubienia, Rolewa, Milewa, Bzowa i Bękowa. Około r. 1412 w zatargach z biskupem kujawskim krzyżacy K. splądrowali i zajęli, jednak napowrót oddali. R. 1684 kościół pierwotny prócz wieży zgorzał; nowy wzniesiony został tegoż roku 1684, najwięcej kosztem biskupa ówczesnego Madaliúskiego, który go także konsekrował. Oprócz tego przyczynili się także do budowy proboszcz ówczesny Grzemski, dziekan nowski, Jakób Dorpowski z Rolewa wraz z żoną Elżbietą z Garczyńskich, którzy cały niemal materyał budowlany dostawili; także Stanisław Konarski, kasztelan kowalewski z Grupy, Aleksander Czapski, chorąży malborski z Bękowa z żoną Jadwigą z Działyńskich; Jan Jasiński z Płochocina z żoną Maryanną Dąbrowską. Ob. Echo Sepulchralis inscr. w Peplinie. O dzisiejszym kościele i parafii komorskiej zapisujemy z szemat dyec. z r. 1867; kościół w K. tytułu św. Bartłomieja Ap., patronatu kiedyś biskupa kujawskiego, o fundacyi ob. powyżej. Teraźniejsza świątynia jest wzniesiona nowo r. 1797—1798, konsekrowana 15 lipca 1798 r. Przy kościele jest szpital dla 6 ubogich, bractwa 2, różańcowe od roku 1817 i wstrzemięźliwości od roku 1864 Parafia liczy dusz 2780; wsie parafialne Komorsk Wielki, Komorsk Mały, Warlubie, Kurzejewo, Rolewo, Steinhof, Rozgarty, Biała Góra, Mlekarnia, Pastwisko. Szkoły katolickie w W. Komorsku 2 kl. 205 kat. dzieci w Warlubiu 2-kl. 198 kat. dzieci. R. 1765 i 1780 znajdowała się w Rolewie, parafii tutejszej, kaplica domowa dla rodziny Pawłowskich. Są jeszcze wiadomości o kluczu Komorskim, do którego przyłączone były pobliższe dobra biskupie. Kluczem tym zarządzał, sądy pomniejsze w imieniu biskupa sprawował t. z. włódarz (vladarius) czyli starosta komorski. Pod r. 1760 pisze między innemi księga lustracyi dóbr biskupich: do klucza komorskiego należą wsie: Komorsk mały i wielki, Pastwisko, Warlubie, Pieniążkowo, Jeżewo, Piaski i awuls Kurzejewo. Gburów osadzonych 154, młyn 1 w Jeżewie, karczem 5: w Pieniążkowie, Komorsku, Piaskach, Warlubiu i Jeżewie. W granicach Jeżewa las obszerny. Jezior 7: Zawada w Komorsku, pieniążkowskie, w Jeżewie Krukwie, Strzemiętowo, Jeżewko, Pleśno i Ostrów. Grunta dworskie w tym kluczu urodzajne. Folwark

Dolny Komorsk ma gruntu przeszło wł. 10, Pastwisko nad Mątawą 3, folw. Górny Komorsk wł. 2. Oprócz tego istniały folwarki w Warlubiu i Jeżewie. Łąki bardzo obszerne na nizinach nad Wisłą, częścią sprzątają do dworu, częścią morgami trawę sprzedają. Sprzątnięto tego roku mórg 84, sprzedano 205. Od r. 1757 trzymał w dzierżawie klucz komorski Żółkiewski, podstoli nowogrodzki, za 7400 zł. rocznie. Ob. 2-gi rocznik tow. nauk. w Toruniu X. Kujot o majątkach biskupich na Pomorzu; Wegner, Kreis Schwetz. 2.) K. Mały, niem. *Klein Kommorsk*, wś śród nizin lewego brzegu Wisły. Obszaru zajmuje mórg 1020, bud. 38, dm. 28, kat. 32, ew. 146. Parafia W. Komorsk, szkoła Pastwisko, poczta Warlubie. Komorsk jest także starą osadą, Należał początkowo do książąt pomorskich. R. 1273 książę Mestwin II darował tę wieś na własność biskupów kujawskich z temi samemi prawami, jakie miał Komorsk Wielki. Odtąd posiadali biskupi kujawscy tak Mały jak i Wielki Komorsk aż do okupacyi. R. 1772 rząd pruski zajął to dobra i wydał je następnie na własność prywatną.

Komorska hora, ob. *Dżumbir*.

Komoruńce, wś i folw., pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny. Odl. 33 w. od Sejn. W r. 1827 było tu 15 dm., 114 mk.; obecnie jest 14 dm., 173 mk. Folwark rozległy mr. 602; grunta orne i ogrody mr. 284, łąk mr. 74, pastwisk mr. 3, lasu mr. 230, nieużytki i place mr. 12; bud. murow. 2, z drzewa 6. Wieś Komoruńce osad 14, z gruntem mr. 441.

Komory, 1.) wś drobnej szlachty, pow. węgrowski, gm. Jaczew, par. Korytnica, ma 27 dm., 183 mk., 855 mr. ziemi. Pozycya płaska, gleba w połowie pszenna. Wieś zabudowana porządnie, od wieków przez drobną szlachtę zaludniona, wspomina o niej przywilej księcia mazowieckiego z r. 1435 feria secunda proxima ante festum S. Martini Maciejowi Załuska i Pawłowi Komor udzielony na 10 włók chełmińskich ziemi ze starostwa liwskiego. Około r. 1820 wś zyskała 10 włók ziemi z tytułu kontrowersu, od dóbr narodowych starostwa korytnickiego, a w r. 1865, po ukończeniu procesu, trwającego lat 50 z górą, nabyła od dóbr Korytnica 5 włók ziemi, zwanej Komorowszczyzna. 2.) K., wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Maciejowice; 4 dm., 44 mk., 70 mr. rozl. 3.) K.-*błotne*, wś i folw. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk. Odl. o 11 w. od Ciechanowa, ma 9 dm., 124 mk., 465 mr. Leży przy linii dr. żel. Nadwiślańskiej, o 4 w. od Gąsocina. Folw. Komory błotne (z nomenklaturą Zalesie, Chrościce i Komory Dąbrowe), rozległy mr. 463, grunta orne i ogrody mr. 347, łąk mr. 40, pastwisk mr. 28, lasu mr. 35, nieużytki i place mr. 12. Bud. drew. 7. Wieś Komory Błotne osad 14, z gruntem mr. 15. 4.) K. *dąbrowne*, folw., pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk. Odl. o 12 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 8 dm., 53 mk., obecnie 7 dm., 70 mk., 266 mr. gruntu.

Komory, wś, pow. piński, w 3 okr. pol., gm. Chojno, należała dawniej do biskupów unickich pińskich, teraz własność Rydzewskiego; mk. 164. *Kś. M.*

Komoryszki, 1.) wś, pow. nowoaleksandrowski. Dziedzictwo Leonarda barona Brinkena, 1405 dzies. rozl. 2.) K, par. *Komaryszki*.

Komorza 1.) *Wielka* albo *Komorze Wielkie*, niem. *Gr. Komorz*, rycer. dobra, pow. tucholski, w pobliżu rz. Brdy, w okolicy lesistej. Obszaru liczy mórg 2320, bud. 19, dm. 7, kat. 79, ew. 19. Parafia Raciąż, szkoła Stobno, poczta Tuchola. K. pierwotnie była dobrami rządowemi. R. 1341 Dytryk von Lichtenhain, komtur tucholski, sprzedaje wieś tę uczciwemu Pawłowi na własność dziedziczną prawem chełmińskiem, jak i inni lemani zażywają; włók było wtedy 22; od dawnego podatku świni i krowy został zwolniony nowy dziedzic, za to winien w wojnie służyć zakonowi zbrojno na koniu. R. 1570 Paweł Grabowski dziedzic, włók i teraz 22 osiadłych, ogrodn. 2, gbur 1. Około r. 1650 Michał Odrowski, asesor ziemski tucholski, dziedzic, wzniósł tu nową kaplicę dość znaczną dla duchownej wygody i swoich i ludzi poddanych, która była publiczna i stała po za dworem we wsi. Około r. 1750 Tomasz i Maryanna Czapscy posiadają K. R. 1766 kaplicy tu już nie było, tylko figura murowana św. Jana Nep. wskazywała jej miejsce. Ażeby wskrzesić w dobrach swoich dawną wygodę i chwałę Bożą, około tegoż r. 1766 Maciej Połczyński, cześnik liwoński, pobudował większy już kościołek filialny do Raciąża, ale już nie w K., tylko w nowo założonej wiosce swojej Dąbrówce. Dotąd posiadaczami dóbr komorskich są Połczyńscy. Ob. Odpisy Dregera ręk. w Peplinie i Utracone kościoły w dyecezyi chełmińskiej str. 316. 2.) K. *Mała*, wś, pow. tucholski. R. 1385 Konrad Zollner von Rotenstein, mistrz w. krzyżacki, nadaje Tomaszowi i Jandrowi Ciecholewskim wieś tę na własność dziedziczną, nad rz. Brdą położoną, prawem chełmińs.; włók było wtedy 24. Za to winni nam służyć w wojnie ze zbroją konno. Płużnego dawać będą po korcu owsa od włóki, a na uznanie panowania 1 funt wosku. Kiedyby miejsce dzielić chcieli, to tylko na 2 części wolno im będzie. R. 1570 mają tu Kaspar Malechiński włók 6, Jan Komorski 6, Jan Komorski stary 6, karczma 1. Około r. 1750 Tomasz i Maryanna Czapscy posiadacze, roku 1860 niemiec Franke. Opodal wsi na wzgórzu w płdn. stronie znajdowano nowszemi czasy groby skrzynkowe i zburzono. 3.) K. *Mała*, niem. *Klein Komorz*, rycer. dobra, pow. tuchol-

ski, w pobliżu rz. Brdy, obszaru zajmuje mr. 2431, bud. 24, dm. 10, kat. 94, ew 13. Parafia Raciąż, szkoła Stobno, poczta Tuchola. R. 1860 włazność Połczyńskiego. *Ks. F.*

Komorze 1.) wś, pow. wrzesiński, 38 dm., 417 mk., wszyscy katol., 122 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Żerkowie o 10 kil. 2.) **K.**, dom., 3526 mr. rozl., 12 dm., 188 mk., wszyscy katol., 74 analf.; gorzelnia parowa. Dawniej własność Kazimierza Niegolewskiego; przeszła przed kilku laty w ręce niemieckie. 3.) **K.**, wś, pow. pleszewski, 19 dm., 189 mk., wszyscy katol., 82 analf. Poczta i tel. w Nowem Mieście (Neustadt a W.); st. kol, żel. w Chociczy (Falkstaedt). 4.) **K.**, niem. Waldhof, folw., 1 dm., 56 mk., należy do dom. Klęka. *M. St.*

Komorze, niem. *Gr. Komorze*, leśnictwo do Starej Jani, pow. kwidzyński, par. Jania, st. poczt. Czerwińsk, bud. 4, dm. 1, kat 14, ew. 2.

Komorze, ob. *Komorsk.*

Komorzewo, niem. *Grützendorf*, wś, pow. obornicki, 23 dm., 290 mk., 229 ew., 58 kat., 1 chrześcianin innego wyznania, 2 żyd., 71 analf. Poczta w Połajewie o 8 kil.; st. kol. żel. i tel. we Wronkach o 28 kil. *M. St.*

Komorzno, niem. *Reinersdorf*, wś i dobra, pow. kluczborski, o 21 kil. od Kluczborka, nad granicą W. Ks. P., 69 bud., 101 dm., 1103 mk., w tem 1037 ewan., 18 izr. Wś z kolonią Freidorf ma 70 osad, 1748 mr. rozl., kościół paraf. ewang. wzniesiony 1754 przez spadkobierców hr. Kottalenskiego (?), szkołę, wiatrak (500 stóp par. npm.). Dobra, własność p. Paczinsky'ego, mają 8648 mr. rozl., w tem 5548 mr. lasu. Trzy folwarki: Neuvorwerk nad Pratwą, Altvorwerk i Rosalienhof. Gorzelnia, tartak, cegielnia. *F. S.*

Komosta, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 8 dm., 76 mk., z tego 20 prawosł., 56 katol. (1866).

Komoszewo, niem. *Komsow*, w dokum. *Comosaw*, wś, pow. lęborski, r. 1437 jeszcze na polsko pomorskiem pierwotnem prawie osiadła, mieszkańcy dawali jako podatek świnie (swyn) na św. Mikołaj, prowodt (?) na M. B. Gromniczną, kozy (kossen) na św. Dominik; roli uprawiali tylko 1 włókę.

Komoszówka, wś, ob. *Kolnica* i *Komaszówka.*

Kompacha, ob. *Klimkówka.*

Kompania, niem. *Kompanie*, wś do Lubienia, pow. świecki, na wyżynach lew. brz. Wisły, przy trakcie bitym świecko-nowskim, ma 6 bud., 2 dm., 2 ewang. (?). Parafia Lubień, szkoła Krusze, poczta Grupa. *Ks. F.*

Kompanie (niem.), 1.) wś, pow. toruński, ob. *Kopanina.* 2.) **K**, pow. świecki, ob. *Kompania.* 3.) **K.** (?), niem. *Kampagnen*, wś, pow. kwidzyński, po praw. brz. Wisły, śród nizin, o pół mili od Kwidzyna. Ma 1325 mr. obszaru, 34 bud., 13 dm., 1 kat., 98 ewang. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła Rozpędziny. *Ks. F.*

Komparzów, wś, i *K.-Dąbrowa*, wś u źródeł Brzozówki, pow. włoszczowski, gm. i par. Kurzelów. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 545.

Kompie, folw., pow. szubiński; 681 mr. rozl.; 3 dm., 39 mk., wszyscy katol.; 19 analf. Należy do dóbr łabiszyńskich. Poczta i teleg. w Łabiszynie o 2 kil.; st. kol. żel. w Chmielnikach (Hopfengarten) o 11 kil.

Kompiel (niem.), ob. *Kąpiel.*

Kompiele wielkie, wś, pow. olkuski, gm. i par. Wolbrom. W 1827 r. było tu 152 dm., 832 mk.

Kompienamusa (niem.), leśnictwo, pow. wejherowski, ob. *Kąpińska muza.*

Kompina, wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. i par. Kompina. Leży na prawo od drogi bitej z Łowicza do Sochaczewa, o 8 w. od Łowicza. Posiada kościół paraf., urząd gm., kasę wkładowo-zaliczkową, szkołę początkową, oberżę; w miejscu gdzie stoi młyn nad Bzurą, było stare cmentarzysko przedhistoryczne. K. należało pierwotnie do parafii kolegiaty łowickiej. Wincenty Kot arcyb. gnieźnieński wystawił tu kościół i założył parafią w 1445 r. Kościół p. w. św Wojciecha i Barbary ma w wielkim ołtarzu dwa obrazy pędzla R. Hadziewicza z r. 1857. Na cmentarzu grzebalnym stoi kaplica. Szkoła elementarna ma do 60 uczniów. Kasa wkładowo-zaliczkowa miała w 1878 r. 5536 rs. obrotu. K. stanowiła dawniej tak zwaną ekonomią rządową, na które rozdzielane były dobra królewskie za królestwa kongresowego; tu była siedziba komisarza ekonomicznego ks. łowickiego. W 1827 r. było tu 49 dm., 335 mk., obecnie 503 mk. Grunta folwarczne, własność rządowa, tworzą dwa folwarki wieczysto czynszowe, z obszarem 226 mr.; do włościan należy 1713 mr., w tem 1151 mr. ornej ziemi, 433 mr. pastwisk i 29 mr. nieużytków. Paraf. K. dek. łowicki, 2015 dusz, z tych 1200 umie czytać. (Por. Lib. ben. Łaskiego II, 263, 266, gdzie K. zowie się Kampiną). Gmina K. należy do sądu gm. okr. I w Nieborowie, st. poczt. w Łowiczu, ma 14055 mr. obszaru, w tem 652 mr. pszennej, 6572 mr. żytniej, 763 mr. łąk, 5266 mr. pastwisk i 802 mr. nieużytków. Osad 841, mk. 5683 (2811 męż. i 2872 kob.), z tych 5275 katol., 399 ewang i 9 żydów. Z zakładów przemysłowych jest tu 1 papiernia z prod. na 750 rs., 2 wiatraki i 5 młyn. wodnych z prod. na 1830 rs. Ekonomia K. 1829 r. przyłączona do dobr Łowicz, miała 1862 r.: 1 folw., 17 wsi, 3 młyny; rozl. 11573 mr. *Ocz.*

Kompino, leśnictwo, pow. wejherowski, ob. *Kępino.*

Kompiołki, pow. olkuski, gm. Pilica, parafia Strzegowa. Por. *Kąpiołki.*

Kompity, niem. *Kompitten*, wś, pow. dawniejszy olsztynkowski na pruskich Mazurach,

r. 1558 założona. Czyt. Kętrzyński: Ludność polska, str. 380. *Ks. F.*

Kompocie, wś nad jez. t. n., pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk; odl. 29 w. od Suwałk. W 1827 r. było tu 19 dm., 157 mk.; obecnie 26 dm., 200 mk.

Kompocie, jez. przy wsi t. n., w pow. suwalskim. Leży śród bezleśnej okolicy, wzniesionej na 700 stóp w stronie półn.-wsch. od jez. Sejwy. Brzegi płaskie, obszar 30 mr.

Kompol, dobra, pow. wiłkomierski, 1440 dzies. ziemi. R. 1740 własność Stanisława i Teresy z Korsaków Rudnickich; potem ich syna Tomasza i Teresy z Kossakowskich; dalej syna ostatnich Jana Rudnickiego rotmistrza kawaleryi narodowej, który 1774 r. K. sprzedał Zybergom. R. 1788 własność Józefa Zyberga podkomorzego infl., dziś Ludwiki z hr. Ledóchowskich Koziełłowej. *A. K. Ł.*

Kompolla, os. do wsi Molna, pow. lubliniecki (Knie).

Komprachcice, niem. *Komprachczütz*, roku 1302 *Gumperti villa*, 1532 *Gomprachtitz*, wś i dobra, pow. opolski, par. K., o 8 kil. od Opola; 64 bud., 64 dm., 652 mk., w tem 28 ewang.; wś ma 50 osad, 3183 mr. rozl., kościół paraf. z r. 1702. Dobra mają 2766 mr. rozl., gleba rozmaita, lasy przerzedzone, niegdyś bardzo rozległe. Par. K. dek. proszkowskiego 1869 r. miała 1852 katol., 16 ewang., 3 izr. *F. S.*

Komptendorf (niem.), ob. *Gorjonow.*

Kompy, ob. *Kępy.*

Kompy, wś nad jez. Iłgi, pow. trocki, 4 okr. adm., 76 w. od Trok, 6 dm., 75 mk., z tego 3 prawosł., 72 katol. (1866).

Kompy, folw., pow. wiłkomierski. R. 1788 własność Białłozora.

Komratowo, w dok. *Kunratowo* 1.) wś i folw., pow. szubiński; folw. ma 471 mr. rozl., 8 dm., 128 mk., 6 ew., 115 katol., 7 żyd., 60 analf. Poczta w Gąsawie o 4 kil., st. kol. żel. w Mogilnie o 19 kil. Pod wsią jest cmentarzysko z grobami kamiennemi; znaleziono w jednym z nich brelok brązowy. 2.) K., wieś i gm., pow. mogilnicki, 2 miejsc.: a) K., wś; b) Kopce, os.; 7 dm., 60 mk., 32 ew., 28 katol.; 18 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Mogilnie.

Komście, okolica szlach., pow. rossieński, parafia żwingowska.

Komsin, ob. *Kąsin.*

Komsow (niem.), wś, pow. lęborski, ob. *Komoszewo.*

Komulsko, ob. *Kumilsk.*

Komunino, ob. *Garlino* i *Komonino.*

Komuże, zaśc. szlach. nad jezior. Komuże, pow. wileński, 3 okr. adm., o 65 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Komylanka, niewielka rzeczka w pow. mińskim, właściwie jest odnogą rzeki Pierecziutej, dopływu Jałówki, oddziela się od Pierecziutej pod folw. Niehorełe, płynie mniej więcej w kierunku połudn. błoniami około zaśc. Winiówki, przecina kolej żelazną moskiewsko-brzeską i dawny trakt pocztowy mińsko-nowogródzki przy zaścianku Komyła, i ubiegłszy odtąd błotami wiorst 5, wpada do rzeki Skorodnej, opodal ujścia jej do Pierecziutej. Długość biegu około 2 mil; nad brzegami rosną dobre łąki.

Komyła, dwa zaścianki bliskie, w pow. mińskim, nad rzeczką Komylanką, przy dawniejszym trakcie pocztowym mińsko-nowogródzkim, teraz opodal kolei żelaznej moskiewsko-brzeskiej, o 6 wiorst od stacyi Niehorełe, w okr. polic. kojdanowskim, w parafii katolickiej kojdanowskiej; jeden ma osad 3, drugi 2, w miejscowości dogodnej. *Al. Jelski.*

Komyszewata, *Kamyszowata*, ob. *Ingul.*

Komysznia, mczko pow. mirgorodzkiego, gub. połtawskiej, 5170 mk.

Kon..., por. *Ką...*, *Kom...*

Koń, podobnie jak *Kobyła* często używane przezwisko, stanowi źródłosłów licznych nazw miejscowych: *Konin*, *Konik*, *Końskie*, *Konary* (właśc. *Koniary*). *Koniarze*, *Koniuchy* byli to osadnicy zajmujący się utrzymywaniem i dozorowaniem koni książęcych lub biskupich. Trudno dziś odgadnąć które z nazw: *Konary* mają za źródłosłów przezwisko *Konar*, a które zaś *Koniar.* *Br. Ch.*

Koń, niem. *Kon*, wś, pow. lubawski, w okolicy lesistej, nad jeziorem. Obszaru mr. 982, bud. 10, dm. 4, kat. 30, ew. 2. Par. Lipinki, szkoła Ciche, poczta Łąkorz. *Ks. F.*

Konachy, wś gminy czeresskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 37 w. od Dzisny, 10 dm., 85 mk., z tego 72 prawosł., 13 staroobrz. (1866).

Konaczewo, wś pryw., pow. dzisieński, o 47 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 31 mk. prawosł. (1866).

Konarka, rz., ob. *Klimontówka.*

Konarschin (niem.), wś, pow. kościerski, ob. *Konarzyny.*

Konarska, *Konarka*, ob. *Klimontówka.*

Konarska Wola, wś nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice; odl. 24 w. od Sandomierza; graniczy z Konarami, ma 7 dm., 70 mk., 138 mr. ziemi dworsk. i 28 mr. włośc.

Konarskie 1.) P. B., w par. bnińskiej, wś i gm., pow. śremski, 2 miejsc.: a) K., wś; b) Dworzysko, niem. *Elsenau*, folw., 262 mr. rozl.; 40 dm., 330 mk., wszyscy kat., 88 analf. Poczta i tel. w Kurniku o 6 kil.; st. kolei żelaznej w Gądkach (Gondek) o 10 kil. 2.) **K.** P. Ks. (w par. książskiej), dom., 1377 mr. rozl.; 8 dm., 137 mk., 10 ew., 127 kat., 11 analf. Poczta i tel. w Książu (Xions) o 4 kil., st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 11 kil. 3.) **K.**, olędry, 38 dm., 311 mk., 165 ew., 146 kat., 51 analf. Poczta i tel. w Książu o 3 kil., st. kol. żel. Chocicza (Falkstaedt) o 10 kil. *M. St.*

Konary 1.) wś, pow. grójecki, gm. i parafia Konary. Posiada kościół paraf. drewniany, szkołę początkową i gorzelnię. W 1827 r. było tu 57 dm., 393 mk. Parafia przeniesiona tu została z Ostrówka w XVI zapewne wieku; kościół obecny wystawiony 1769 r. przez kapitułę gnieźnieńską, odbudowany był w 1806 r. i powtórnie z gruntu w 1869 r. We wsi Ostrówku parafią erygował 1381 r. arcybiskup gnieźnieński Wojciech Baranowski. Par. K. dek. grójecki, dawniej warecki, 1150 dusz. Dobra K. składają się z folwarków K. i Dębna Wola z Ksawerowem, oraz wsi: K., Pólko, Wola, Przyloty Ostrówek, Klonowa Wola i Podgorzyce. Rzeka Wisła przez K. przepływa (punkt nad Wisłą: 51° 52' 37"9 sz. g. i 18° 53' 59"8 dł. g.). Rozl. wynosi mr. 1907; folw. Konary grunta orne i ogrody mr. 320, łąk mr. 52, pastwisk mr. 126, lasu mr. 444, nieużytki i place mr. 210, razem mr. 1152; bud. mur. 3, z drzewa 16; płodozmian 7-polowy. Folw. Dębna Wola i Ksawerów grunta orne i ogrody mr. 739, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 755; bud. mur, 2, z drzewa 14; płodozmian 12-polowy; gorzelnia i wiatrak. Wś K. os. 51, z grun. mr. 1012; wś Pólko os. 3, z grun. mr. 102; wś Wola os. 15, z grun. mr. 99; wś Przylot os. 30, z grun. mr. 587; wś Ostrówek os. 28, z grun. mr. 494; wś Klonowa Wola os 11, z grun. mr. 258; wś Podgorzyce os. 23, z grun. mr. 433. Gm. K. należy do sądu gm. okr. II w Warce, st. poczt. Góra Kalwarya; ma 10466 mr. obszaru i 3278 mk. (1867). W gm. są 3 szkoły początkowe, gorzelnia i 7 wiatraków. 2.) **K.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Brochów. W 1827 r. było tu 15 dm., 129 mk. 3.) **K.**, wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łęki. W 1827 r. było tu 11 dm., 72 mk., obecnie ma 5 dm., 91 mk., ogólnej przestrzeni 341 mr. 118 pr., w tem ziemi ornej przeważnie pszennej mr. 234, lasu mr. 25, łąk mr. 82, uwłaszczonych mr. 6 pr. 118. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 489. 4.) **K.**, wś z os. Ozdoba, pow. nieszawski, gm. i par. Osięciny. Rozleg. wł. 13 gruntu dwors. i 12 mr. 150 pr. włośc., rozdzielonego między 13 osadników. Wieś ta w r. 1541 należała do Jana Boruckiego, chorążego brzeskiego, dziś własność A. Zielińskiego. Na polach tej wsi i wielu okolicznych ogromne kamienie, ułożone w 2 rzędy, w kierunku od wschodu na zachód, gdzieniegdzie po wzgórzach czworoboki z takichże kamieni ułożone. Kopiąc wydobywa się kości ludzkie, popioły w urnach, dłuta i młoty krzemienne. Te grobowiska nazywają tu grobami aryańskiemi ale tak obficie w tej okolicy porozrzucane, przekonywają, że Kujawy były jeszcze za czasów przedhistorycznych pokryte licznemi i ludnemi osadami. 5.) **K.**, wieś i folwark, pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Łęczyca, odl. 6 w. od Łęczycy. W 1827 r. było tu 13 dm., 104 mk., obecnie wieś ma 7 dm., 83 mk.; folw. 1 dom, 31 mk. 6.) **K.**, wś i folw. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. K., par. Kłomnice; leży na prawo od drogi z Kłomnic do Pławna; posiada cegielnię. W 1827 r. było tu 94 dm., 477 mk.; obecnie jest 106 dm., 685 mk. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 518. Folw. K. (z wsiami K., Zawada, Grabie v. Zalesie i Sliwaków), od Kłomnic 3 w.; rozl.mr. 541; grunta orne i ogr. mr. 262, łąk mr. 207, pastw. mr. 1, nieuż. i place mr. 71; bud. mur. 13, z drzewa 11, płodozmian 5 i 10-polowy; cegielnia, młyn wodny na prawie wieczysto czynszowem, pokłady torfu. Wś K. osad 98, z grun. mr. 1194; wś Zawada osad 133, z grun. mr. 1619; wś Grabie v. Zalesie osad 4, z grun. mr. 68; wś Sliwaków osad 17, z gruntem mr. 260. Starostwo niegrodowe konarskie, w wojew. sieradzkiem, pow. radomskim, wedle lustracyi z r. 1566 powstało z dawniejszego sstwa radomskiego i wówczas zaliczały się do niego: wieś a następnie mczko K., w pobliżu Spicymierza, i wsie Zawady i Rudniki. Z miasteczka utworzyła się następnie kasztelania, a tytuł kasztelanów konarsko-sieradzkich utrzymywał się do końca rzpltej. Pozostałe zaś wsie Zawady i Rudniki posiadał w r. 1771 Ludwik Karśnicki, chorąży ostrzeszowski, opłacając z nich kwarty złp. 750 a hyberny złp. 138 gr. 3. Następnie dobra te wchodziły w skład rządowej ekonomii Gidle, w 1839 r. przeszły na własność prywatną. Gm. K. należy do sądu gm. okr. III w Kłomnicach, gdzie też st. poczt. i st. dr. żel. warsz.-wiedeńskiej; ma 9526 mr. obszaru i 3907 mk. (1867). W gm. jest gorzelnia, młyn, 2 cegielnie i szkoła początkowa. 7.) **K.**, kol., pow. słupecki, gm. i par, Grodziec (ob.). W 1827 r. było tu 24 dm., 202 mk. 8.) **K.**, folw. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Mniszek, odl. od Radomia w. 27; dm. 6, mk. 173. Właścicielem K. był znany powszechnie doktor Adam Helbich, który tu zmarł w 1881 r, Dobra K. składają się z folwarków: K. i Zadąbrowie; wsi: Głogów, Kaleń i Zadąbrowie; rozległe mr. 1893; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 569, łąk mr. 180, pastw. mr. 105, lasu mr. 535, nieużytki i place mr. 46, razem mr. 1435, bud. mur. 20, z drzewa 2, płodozmian 8-polowy; folw. Zadąbrowie grunta orne i ogrody mr. 417, pastw. mr. 29, nieuż. i place mr. 12, razem mr. 458, bud. mur. 7, z drzewa 1, płodozmian 14-polowy; młyn amerykański, olejarnia, cegielnia, piec wapienny, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Wś Głogów os. 16, z grun. mr. 41; wś Kaleń os. 13, z grun. mr. 116; wś Zadąbrowie os. 9, z grun. mr. 29. 9.) **K.**, wś nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice; odl. od Sandomierza 24 w.; dm. drewn. 52, mk. 292. K. stanowiły

w XII w. własność Piotra Kochanowskiego, ojca poety i nabyte przezeń; dopiero syn Piotr objął działem w 1559 r. Dobra K. składają się z folwarków: K. i Reklew, wsi: K., Wola Konarska i Kujawy, rozległe mr. 727; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 426, łąk mr. 17, pastw. mr. 16, lasu mr. 142, nieuż. i place mr. 14, razem mr. 615, bud. mur. 2, z drzewa 13; folw. Reklew grunta orne i ogr. mr. 104, łąk mr. 6, nieuż. i place mr. 2, razem mr. 112, bud. z drzewa 4; młyn wodny. Wś Konary os. 43, z gruntem mr. 416; wś Wola Konarska osad 6, z grun. mr. 29; wś Kujawy os. 16, z grun. mr. 135. 10.) **K.**, wś, pow. stopnicki, gm. Pęczelice, par. Szczaworyż. W 1827 r. było tu 13 dm. i 117 mk. 11.) **K.**, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Nawarzyce. W 1827 r. było tu 25 dm., 217 mk. Wspomina je Długosz (III, 374). Dobra K. składają się z folwarków i wsi: K. i Dębiany, od rzeki Nidy w. 10; rozległe mr. 1144; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 325, łąk mr. 117, pastw. mr. 108, nieuż. i place mr. 25, razem mr. 575, bud. mur. 9, z drzewa 5; płodozmian 12-polowy; folw. Dębiany grunta orne i ogrody mr. 313, lasu mr. 242, nieuż i place mr. 14, razem mr. 569, bud. mur. 4, z drzewa 5; płodozmian 15-polowy; młyn wodny i pokłady torfu. Rzeka Mierzawa przepływa. Wś Konary os. 31, z grun. mr. 202, wś Dębiany os. 8, z grun. mr. 56. 12.) **K.**, wś i dobra, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Ciachcin i Trzepowo. Do dóbr K. należą folw.: Brochocin (ob.), Brochocinek, Drwały, Konary, Tchórz i Żukowo. Liczą 19 dm., 233 mk.; karczma; wsie Konary i Żukowo mają 6 dm., 53 mk., 17 os. włośc.; powierzchni mr. 51, w tem 39 mor. gruntu ornego. Obszar dóbr 2171 mr., w tej liczbie 1840 mr. gruntu ornego; do dóbr należy karczma i wiatrak. Folw. K., od rz. Wisły w. 9, rozległy mr. 290; grunta orne i ogrody mr. 260, pastw. mr. 16, nieuż. i place mr. 14; bud. mur. 2, z drzewa 10. Wś K. os. 14, z grun. mr. 44. 13.) **K.**, pow. pułtuski, gm. Czajki (ob.), par. Cieksyn. W 1827 r. było tu 12 dm., 94 mk. *Br. Ch.*, *A. Pal.*

Konary 1.) wś, pow. wielicki, nad potok. Krzywicą, wpadającym do Wilgi, należy do parafii rzym.-katol. w Mogilanach, skąd jest 3 kil. odległa. Należą do tej wsi dwa folw., przy drodze ze Swiątnik do Mogilan: Buk albo Sęk a na południu blisko Włosania Kopań. Okolica jest pagórkowata, gleba urodzajna glinka i piękne jodłowe lasy. Z 410 mieszk. rzym.-katol. przebywa na obszarze więk. posiadł. p. Grabowskiej 63 osób. Więk. pos. ma 306 mr. roli, 42 mr. łąk i ogr., 39 mr. pastw. i 261 mr. lasu; mn. pos. 179 mr. roli, 32 mr. łąk i ogr., 22 mr. pastw. i 24 mr. lasu. (Długosz, Lib. ben. I, 106). 2.) **K.**, wś na praw. brz. Dunajca, na północ od Żabna, w pow. tarnowskim, ma 462 mk. rzym.-katol. i należy do par. rzym.-katol. w Żabnie. Więk. pos. p. K. Rudawskiego ma obszaru 238 mr. roli, 22 mr. łąk i ogr., 15 mr. pastw. i 18 mr. lasu; mn. pos. 367 mr. roli i 11 mr. pastw. Ta wieś ma kasę pożyczk. gminną z kapit. 538 zł. wa. W XV w. K. należały do klasztorów w Krzyżanowicach i Szczyrzycu (Długosz, Lib. ben. I, 9; II, 407; III, 103) a leżały w parafii Otfinów. *Mac.*

Konary 1.) wś, pow. krobski, 92 dm., 585 mk., 23 ew., 562 kat.; 106 analf. Kościół katol. paraf. dek. jutrosińskiego. Poczta w Górce duchownej (Görchen) o 4 kil.; st. kol. żel. i tel. w Rawiczu o 13 kil. K. były gniazdem rodziny Konarskich, herbu Abdank. Kościół istniał już r. 1445, pierwotnie drewniany. Jan Konarski, późniejszy biskup krakowski, wystawił r. 1572 murowany. 2.) **K.**, dom. i gm., 2297 mr. rozl.; 3 miejsc.: a) K., dom; b) K., folw.; c) Piaski, folw.; 13 dm., 254 mk., 56 ew., 198 kat.; 63 analf. Niegdyś własność Wolańskich. 3.) **K.**, dom., pow. inowrocławski, 1819 mr. rozl., 9 dm., 142 mk., 1 ew., 141 kat., 72 analf. Poczta Paproś o 2 kil.; tel. w Dąbrowie (Louisenfelde) o 7 kil.; st. kol. żel. Inowrocław o 18 kil.; własność Jana Dąbskiego. 4.) **K.**, wś, pow. wągrowiecki, 9 dm., 90 mk., 36 ew., 54 katol., 33 analf. Poczta i tel. w Margoninie o 8 kil.; st. kol. żel. w Budzyniu (Budsin) o 17 kil. 5.) **K.**, dom., 2618 mr. rozl.; 11 dm., 170 mk., 11 ew., 159 katol., 107 analf. Własność hr. Zygmunta Potulickiego. *M. St.*

Konarzew, wś i folw., pow. łęczycki, gm. i par. Piątek; odl. 23 w. od Łęczycy. W 1827 r. było tu 21 dm., 268 mk.; obecnie wś ma 36 dm., 332 mk.; folw. majorat, 5 dm., 46 mk. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 410 i 418. Dobra K. składają się z folwarków: K. i Podgórzyce; wsi: Konarzew i Błonie; od Pniewa w. 21; rozległość wynosi mr. 1388; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 277, łąk mr. 111, pastw. mr. 123, nieuż. i place mr. 24, razem mr. 535; bud. mur. 3, z drzewa 12; folw. Podgórzyce grunta orne i ogrody mr. 206, łąk mr. 2, pastw. mr. 292, lasu mr. 305, nieuż. i place mr. 48, razem mr. 853; bud. z drzewa 3, wiatrak; wś Konarzew osad 50, z grun. mr. 411; wś Błonie osad 5, z gruntem mr. 43.

Konarzewo, rozległa okolica szlachecka nad rz. Sonią, obecnie rozdzielona między dwa powiaty: ciechanowski i makowski, dwóch gubernii: płockiej i łomżyńskiej. W 1827 r. leżała w pow. przasnyskim, par. Gołymin. Drobna szlachta mieszka tu w niektórych tylko wioskach, jak: K.-Marcisze, K.-Mierniki, K.-Swęchy.

Konarzewo 1.) *Bolesty*, wieś, pow. makowski, gm. i par. Karniewo. W 1827 r. było tu 4 dm., 21 mk. 2.) **K.**-*Gołąbki*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 18 w.

od Ciechanowa, ma 4 dm., 23 mk., 105 mr. gruntu, 6 mr. nieuż. W 1827 r. 3 dm., 25 mk. 3.) K.-*Marcisze*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odleg. o 19 w. od Ciechanowa, ma karczmę, zajazd, 8 dm., 89 mk., 231 mr. gruntu, 8 mr. nieuż. W 1827 r. było 8 dm., 53 mk. 4.) K.-*Mierniki*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 18 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 45 mk., 171 mr. gruntu, 8 mr. nieuż. W 1827 r. było 7 dm., 36 mk. 5.) K.-*Rzeczki*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 19 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 16 mk., 60 mr. gruntu, 8 nieuż. W 1827 r. 1 dm., 9 mk. 6.) K.-*Skórze*, wś i folw. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 21 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 79 mk., 339 mr. gruntu, 34 mr. nieuż. W 1827 r. było 11 dm., 84 mk. Podług wiadomości z r. 1866 rozl. folwarczna wynosi mr. 356. Wś K.-Skuże os. 9, z grun. mr. 9. 7.) K. *Stawki*, wś i folw. nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin. W 1827 r. liczyły 5 dm., 40 mk.; obecnie 99 mk., 261 mr. ziemi folw. i 38 włoś. 8.) K.-*Swięchy* al. *Swęchy*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin. W 1827 r. było tu 3 dm., 35 mk.; obecnie 53 mk., 119 mr. obszaru. Podług wiadomości z r. 1861 rozległość folw. wynosi mr. 355, a mianowicie: grunta orne i ogrody mr. 283, łąk mr. 45, w nieużyt. i placach mr. 27. 9.) K.-*Wielkie*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 15 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 42 mk., 180 mr. gruntu, 4 mr. nieuż. W 1827 r. było tu 6 dm., 34 mk. 10.) K.-*Zawady*, wś i folw., pow. makowski, gm. i par. Karniewo. Niezamieszczone w spisie wsi z 1827 r. *Br. Ch.*

Konarzewo (mylnie), ob. *Dryssa*, właściwie *Kossarzewo*.

Konarzewo, 1.) wś, pow. krobski, 9 dm., 53 dm., 42 ew., 11 kat., 4 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Rawiczu o 6 kil. 2.) K., dom.; 1809 mr. rozl.; 7 dm., 102 mk.; 35 ew., 67 kat., 19 analf. 3.) K., wś, pow. poznański; 53 dm., 507 mk., wszyscy kat., 87 analf. Kościół kat. par. dekan. bukowskiego. Poczta, st. kol. żel., tel. w Dąbrówce o 7 kil. 4.) K., dom., 9647 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K.; b) Glinki, folw.; 16 dm., 262 mk., wszyscy kat., 53 analf. Własność Włodzimierza hr. Dzieduszyckiego. Stąd pochodziła znakomita rodzina wielkopolska Konarzewskich, herbu Poraj. Kościół istniał już w XV wieku; był aż do XVII w. z drzewa. Wtedy właściciele ówcześni Ostaszewscy wznieśli murowany. W sto kilkadziesiąt lat później restaurował go z gruntu Andrzej Radomicki, kasztelan kaliski. W r. 1778 Władysław Gurowski, marszałek w. ks. litewskiego i żona jego Anna z Radomickich, pierwszych ślubów Działyńska, przyozdobili wspaniale tę świątynię. W kościele przechowało się kilka wizerunków bez podpisów, zapewne dawniejszych kolatorów. Były tam i wizerunki: Andrzeja Radomickiego, wojewody poznańskiego, którego zwłoki w marmurowej trumnie bez napisu, w sklepie kościoła spoczywają; Augusta Działyńskiego, wojewody kaliskiego, i Anny z Radomickich Działyńskiej, powtórnego zamęścia Gurowskiej, ale te hr. Tytus Działyński, jako wizerunki swoich antenatów, do dóbr swoich Kurnika przeniósł. W nowszych czasach hrabianka Działyńska wniosła K. w dom Dzieduszyckich. Maciej Radomicki, gen. wielkopolski, stąd robił wycieczki na Poznań, gdy ten 1704 r. był w ręku Szwedów. Rozbity pod Stęszewem cofnął się ku Przemętowi, a K. zajął Meierfeld ze Szwedami, ale nie nadługo. 5.) K., wś i gm., pow. krotoszyński, par. Baszków (czyt. Łaski, Lib. ben. II, 16); 3 miejsc.: a) K., wś; b) Salnia, wś; c) Salnia, kolonia; 37 dm., 291 mk., 11 ew., 280 kat., 115 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Krotoszynie o 4 kil. 6) K., dom.; 3974 mr. rozl., 4 miejsc.: a) K. dom., b) Szczerków, folw.; c) Ostatni grosz (Letzter Groschen), leśnictwo; d) Wejbery (Weiberkränke), karczma; 15 dm., 241 mk., 19 ew., 222 kat., 104 analf. Własność Krzyżanowskiego. *M. St.*

Konarzewszczyzna i *Skolimoszczyzna* albo *Polinów*, folw., pow. konstantynowski, par. Łosice; podług wiadomości z r. 1842 rozległy około mr. 90; w tem ziemi pszennej mr. 70, łąk dwukośnych mr. 10, pod ogrodem angielskim i owocowym mr. 10. Dom mieszkalny duży, piętrowy, ogród angielski bardzo ładny w pięknem położeniu; w ogrodzie o paręset kroków przed domem dwa stawy połączone kanałem, obsadzone naokoło pięknemi drzewami i gęstemi krzewami. W folwarku tym znajduje się cegielnia.

Konarzówka, wś, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. Leży w stronie płn.-zach. o 1 w. od Książa. W r. 1827 było tu 29 dm.. 210 mk.; obecnie dzieli się na dwie części, prywatną i poduchowną, ma 42 dm., 45 osad włośc. i 413 mk. Ziemi włośc. 635 mr., osada poproboszczowska dziś prywatna 120 mr. W XV w. K. była dziedzictwem Jana Rabsztyńskiego herbu Topór, który tu przeniósł folwark z Wielkiej wsi. Druga jej część należała do Stanisława Częstoszewskiego (Dług. II, 84). Później K. należała do dóbr. Książ Wielki (ob.). *Mar.*

Konarzyce, wś i folw., pow. łomżyński, gm. Kupiski, par. Łomża. W r. 1827 było tu 28 dm., 200 mk. Dobra K. i Giełczyn, w r. 1841 oddzielone od dóbr rządowych Łomża i nadane jako majorat radcy st. Łochtinowi, składadają się z folwarków Konarzyce rozległości mr. 1286, folw. Giełczyn mr 799, folw. Łomża mr. 144, Czerwony bór z Woli Zambrowskiej mr. 912, lasy mr. 2663, razem mr. 5804. Sołectwo Konarzyce mr. 154, sołectwo Giełczyn mr,

37, połowa rzeki Narwi mr. 9. Wieś Konarzyce osad 21, z gruntem mr. 704; wś Giełczyn os. 47, z grun. mr. 955; wś Podgórze os. 18, z grun. mr. 783; wś Siemień os. 50, z grun. mr. 758. *Br. Ch.*

Konarzynki, niem. *Klein-Konarzin*, ryc. dobra i wś, pow. człuchowski, nad strugą Sępolną, przy trakcie bitym chojnicko-bytowskim. Dobra mają 6376 a wś 733 mr. obszaru. Budynków razem 57, dm. 22, kat. 203, ew. 81. Parafia, szkoła i poczta Konarzyny. *Kś. F.*

Konarzyńska Huta, niem. *Glashütte-Konarzin*, folw., huta szklana i poczta do Konarzyn, pow. człuchowski, przy trakcie bitym chojnicko-bytowskim. Bud. 18, dm. 9, kat. 37, ew. 109. Parafia i szkoła Konarzyny. *Kś. F.*

Konarzyny, 1.) niem. *Gr. Konarzin*, dok. *Cunerzin*, ryc. dobra i wieś kościelna, pow. człuchowski, przy bitym trakcie chojnicko-bytowskim, nad jeziorem i strugą Sępolną. Obszaru liczy mr. 3833, wieś 1777 mr., razem bud. 200, dm. 73, kat. 454, ew. 234. W miejscu jest kościół parafialny, szkoła i poczta. Wieś K. istnieje od najdawniejszych czasów i bez zeprzeczenia nadała imię rodzinie Konarskich, herbu Osoria. O nich pisze według starych manuskryptów pruskich Niesiecki, że się nazywali pierwotnie a Stegsen i pochodzili z Miśnii. Potem w Polsce osiedli, a po przybyciu krzyżaków do Prus na Pomorze się przenieśli około r. 1311. Zdaje się jednak, że ta familia już dawniej na Pomorzu osiadła, jak z następujących dokumentów wynika. R. 1275 Mislibous Malowy de Choynicz i Malowy Stanoch, obaj z Konarzyn, naznaczają z komesem Racławem kasztelanem szczycieńskim (przy Pomorzu!) granice dóbr oo. augustyanów w Swornigacach. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden. R. 1326 Werner von Orsela, mistrz w. krzyżacki, przywilejem poświadcza Mirosławowi, braciom i siostrom z Konarzyn i Sępolny po śmierci ich ojca, jako te dobra ich przodkowie oddawna posiadali (progenitores ab antiquo possederant), dlatego i on im nadal je nadaje prawem chełmińskiem, uwalnia zarazem od szarwarków i innych ciężarów, od krowy i świni, sądy udziela większe i mniejsze, także patronat nad kościołem. Za to będzie nam Mirosław i jego następcy służyć w wojnie konno, jak i inni lennicy (feodales) nam służą, itd. Następnie wsie te ogranicza, wymieniając nader liczne staropolskie nazwy geograficzne, szkoda tylko, że często przez niemieckich pisarzy przekręcone. Podamy te granice w streszczeniu: Od rzeki Brdy między Giemłami i Sępolną do Mezbeze błoto (palus ursi), do jeziora Glinno, które do Mirosława należy, dalej do granicy Radzech, do małej strugi Sfynagacz, do wsi Unisława, do Ceterzef błoto (palus), do drogi ze wsi Sampolnicz, do jeziora Rybno, które jest Dachonowe a brzeg Mirosławów, do strugi Sichtnitza przez nią do drogi z Sępolny do wsi Sichtza (1 przyp.), do Białego błota, do Damrobi lipy zkey (quercetum tiliati), do małego lasku, do strugi Chocina na końcu lasku (oba brzegi Chociny są Mirosławowe), do jeziora Karschnino, do Brdy, gdzie wpływa do jeziora Loemii, stąd dalej Brdą aż do granic między Giemłami, Sępolną i Konarzynami, gdzie był początek, Brda z obu brzegami do zakonu należy, łąki zaś Mirosławowe, oraz ze strugą wychodzącą z jeziora Wirzotzkow. Dobra Konarzyńskie przez długie wieki utrzymały się w posiadaniu Konarskich; liczny zastęp sławnych i zasłużonych tych potomków Mirosława wymienia Niesiecki. Dopiero Mirosław, z ojca Michała, wojewody pomorskiego, z matki Bąkowskiej, najprzód chorąży pomorski, potem podkomorzy malborski, vir consilii, czego dał dowód posłując na kilka sejmów, Konarzyn, gniazdo domu tego, sprzedał r. 1620; kupił w to miejsce Taszewo. W XVII i XVIII wieku posiadali dobra konarzyńskie, sępolskie i giemelskie Tuchołkowie. Jan Piotr Tuchołka, podkomorzy malborski, kasztelan gdański, r. 1685 swoim kosztem wzniósł nowy kościół w Sępolnie R. 1784 Piotr Tuchołka, podkomorzy malborski, wystawił nową kaplicę w Giemłach, także nowy murowany kościół w K. po spaleniu wybudował. Ob. Odpisy Dregera ręk. w Peplinie. Parafia w K., pisze szemat. dyec., liczy dusz 3711; kościół tyt. św. Apost. Piotra i Pawła, patronatu dziedziców konarzyńskich (W. i M. Konarzyny), giemelskich i sępolskich, nie wiadomo kiedy fundowany i konsekrowany. Przy nim bractwo wstrzemięźliwości, filia w Swornigacach. Wsie parafialne: Konarzyny, Konarzynki, Niepszczolony, Kokoszka, Chociński młyn, Styporz, Cieholewy, Babilon, Czosnowo, Sępolna, Giemły, Nowa wieś, Nowy dwór, Nowa karczma, Kiełpin szlach. i król., Zychce, Rowista, Kępina, Kępinka, Popielewo, Janki; Zielona, Dzięgiel, Szluza, Mogiła, Parszczenica, Binduga i Nierzostowo. Szkółki parafialne: w Konarzynach dzieci kat. 48, w Sępolnie 41, w Swornigacach 153, w Zielony 71, w Chocińskim młynie (pryw. szkoła) 28; 25 dzieci kat. zwiedza szkołę luter. w Zychcach, 15 w Nowym dworze. Za polskich czasów istniał kościół w Sępolnie. 2.) **K.**, niem. *Konarschin*, włośc. wś, pow. kościerski, około 3 mile od Kościerzyny. Obszaru liczy mr. 9404, gbur. 33, zagr. 31, kat. 581, ew. 94, żyd. 3. W miejscu jest szkoła elem. kat. i karczma. Parafia Kiszewa, poczta Frankifelde. Na własność wydana ta wieś przywilejem z Gdańska d. 16 kwietnia 1819. *Kś. F.*

Konatkowce, wś, pow. mohylowski, gub. podolskiej, u źródeł rz. Derły, gm. Serebryja, par., okr. pol. i st. p. Szarogród. Ma 142 dm., 674 mk., 923 dzies. ziemi włośc. Cerkiew

Podwyższenia św. Krzyża ma 960 parafian, 69 dzies. ziemi. Wieś ta należała do Zamojskich, następnie do Koniecpolskich i Lubomirskich; obecnie w częściach Kołasznikowych 742, Dębickiego 241, Dornów 142 dzies. Grunta górzyste glinkowate, kamień wapienny, rudy.

Konaty, pustk. śród błót, pow. wieluński, gm. Lututów, par. Cieszęcin. Odl. 16 w. od Wielunia, 7 dm., 27 mk.

Konawa, mała rzeczka w pow. winnickim, zaczyna się powyżej wsi Zalewańszczyzny, na pograniczu gub. kijowskiej, płynie obok Czerepaszyniec, Kordylówki, i pod Hulowcami wpada do rz. Postołowej z lewej strony. *Dr. M.*

Koncarezy, 1.) okolica, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 16 w. od Oszmiany, 5 dm., 61 mk. katol. 2.) K., zaśc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 24 w. od Oszmiany, 3 domy, 28 mk. kat. (1866).

Końce, 1.) kol., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz; 3 dm., 19 mk. ew., gruntu 120 mr. W r. 1827 było tu 10 dm., 84 mk. 2.) K., os., pow. maryampolski, gm i par. Balwierzyszki. Odl. 36 w. od Maryampola: 2 dm., 3 mk.

Końce, ob. *Końcy*.

Konceba, wś rz., nad Dniestrem, pow. bałcki, gm. Sawrań, par. Krzywe jezioro, ma 426 dm., 1849 mk., 4962 dzies. ziemi włośc. Cerkiew p. w. N. M. P. ma 2585 parafian, 74 dzies. ziemi. Dawniej własność Rzewuskich, należała do klucza sawrańskiego. *Dr. M.*

Koncepka, zaśc. i folw., pow. wileński, 2 okr. adm., o 65 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Koncepta, 1.) zaśc., pow. trocki, 2 okr. adm., o 32 w. od Trok, 1 dom., 6 mk. kat. (1866). 2.) K., dwór, pow. kowieński, par. Skorule, okr. polic. i st. p. Janów, o 2 w. od Janowa, grunta dobre; własność Kupściów. *J. D.*

Koncewicze, wś, pow. nowogródzki, w gminie poczepowskiej, w okolicy wsi Kudowicz i Kobylnik, nad rzeczułką wpadającą do Jatry, w miejsc. wzgórkowatej, ma os. 20. *Al. Jel.*

Koncewo, 1.) folw. pryw., nad rz. Jaźnicą, pow. dzisieński, o 7 w. od Dzisny, 1 dm., 17 mk. katol. 2.) K., wś pryw., pow. dzisieński, o 7 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 8 dm., 53 mk. 3.) K., wś rządowa, pow. dzisieński, o 10 w. od Dzisny; 1 okr. adm., 2 dm., 30 mk. (1866).

Koncewo, wś, niegdyś dwór, do 1831 r. własność Kozakowskich, obecnie wś włośc. na prawym brzegu Wilii, pow. kowieński, o 6 w. od Kowna.

Konciarzyn, *Kanciarzyn*, zaśc. rząd., nad jez. Konciarzyn i Samonis, pow. święciański, 1 okr. pol., dm. 8, 83 mk. kat. Była tu kaplica kat. par. Święciany; okrąg wiejski K. w gm. Święciany obejmuje, wsie: Ligumy, Kochanówka, Nowżele, Malupiszki, Siecik, Biwiejniszki, Sienadwór, Kunigiszki, Kucie, Wieliczki, Kulmiszki, Papiszki, Boczkienniki, Samadurzyszki, Traczuny, Widawciszki; zaśc. Akmienina, Podligumy, Bilaniszki, Kochanówka, Sokolniki, Kozły.

Konciszki, ob. *Kąciszki*.

Konclowa, ob. *Kąclowa*.

Końcowo, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka. Odl. 11 w. od Maryampola, ma 4 dm., 50 mk.

Koncsan (węg.), ob. *Konczan*.

Końcy lub *Kopcy*, dwór, pow. dzisnieński, 3 okr. adm., o 32 w. od Dzisny; wł. Mich. Lipskiego, na drodze wiodącej z Ikaźni do Drui, o 7 w. od Drui, a o 15 w. od Ikaźni, do której parafii należy; jest to nowa osada, dawniej stanowiła część Kazimierówki, która była wprzód dziedzictwem Kazimiery z Rudominów Łopacińskiej; Michał zaś Lipski, nabywszy K. w r. 1865 od jej syna Adama, założył nową siedzibę, która jest i po dziś dzień jego własnością. *A. K. Ł.*

Koncynowo, zaśc., pow. dzisnieński, 3 okr. adm., o 77 w. od Dzisny, 4 dm., 23 mk. kat. (1866).

Koncypola, 1.) zaśc. pryw., pow. wilejski, o 66 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. mańkowiecka, przy byłej drodze pocztowej połockiej, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) K., wś rząd., nad potokiem Dzisną, pow. święciański, 3 okr. adm., o 42 w. od Święcian, 12 dm., 106 mk. katol. 3.) K., zaśc., pow. dzisnieński, 3 okr. adm., o 57 w. od Dzisny, 1 dm., 15 mk. (1866).

Konczajcie, wś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Kończaki, grupa domów w Tatarach, pow. samborski.

Konczan, węg. *Koncsan*, wś w hr. spiskiem (Węg.), 192 mk.

Konczany, 1.) wś rządowa, pow. wilejski, o 34 w. od m. pow. Wilejki, przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 1 okr. adm., 19 dm., 128 mk. prawosł. 2.) K., wś rządowa, pow. wilejski, o 51 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Miadzioł, 13 dm., 154 mk. (1866).

Konczarskie Chałupy, ob. *Chałupy*.

Konczary, folw., pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Słupia Nowa. Odl. 21 w. od Opatowa; 1 dm., 5 mk., 11 mr. rozl. Por. *Jeleniów*.

Kończewice, 1.) niem. *Kunzendorf*, wś kościelna par., pow. malborski, na prawym brzegu Wisły, wśród żuław, pół mili od dworca kol. żel. w Simonsdorf, $^1/_3$ mili od Tczewa, na bitym trakcie tczewsko-malborskim. Obszaru liczy włók 126, gbur. 16, zagr. 16, kat. 369, ew. 175, men. 15, dm. 52. W miejscu znajduje się kościół kat. par. i luterska szkoła, poczta w Tczewie. Odl. od Malborka $1^1/_2$ mili. Pierwszy znany przywilej, wydany dla tej wsi r. 1338 przez Dytryka von Altenburg; kościół otrzymał 4 włóki, od innych włók dawali gburzy po $1^1/_4$ grz. Około r. 1638 przy-

był tu pierwszy pastor luterski Pinnau. 2.) K., trzy miejscowości, w pobliżu siebie leżące, pow. toruński, pół mili od Chełmży, przy granicy pow. chełmińskiego. Od pradawnych czasów była to własność kapituły chełmińskiej w Chełmży, a w szczególności stołowe dobra każdoczesnego proboszcza kapituły. Przez rząd pruski zostały te dobra zabrane i w ręcę prywatne wydane. *a.*) K., niem. *Konczewitz*, włośc. wś, obszaru mr. 806, bud. 26, dm. 12, kat. 86, ew. 38. Parafia i poczta Chełmża, szkoła w miejscu. *b.*) K., niem. *Konczewitz*, posiadłość z młynem, obszaru liczy mr. 512, bud. 8, dm. 3, kat. 26, ew. 7. Reszta jak przy *a.* *c.*) K., niem. od r. 1865 *Kunzendorf*, osada, obszaru mr. 2692, bud. 23, dm. 10, kat. 139, ew. 39. Reszta jak przy *a.*

Kończewo, niem. *Konszewen* al. *Kontzewen*, wś, pow. jańsborski, st. p. Rudozanny.

Konczíki (niem.), pow. brodnicki, ob. *Kąciki.*

Kończówka, przedm. Kolbuszowy.

Konczuny, zaśc. nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 56 w. od Wilna, 2 dm., 10 mk. kat. (1866).

Kończyce, 1.) wś nad rz. Dłubnią, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice. W r. 1827 było tu dm. 14, mk. 127, obecnie dm. 14, mk. 123 (m. 61, k. 62); osad włościańskich 15, z przestrzenią mr. 61; grunta dworskie zajmują mr. 285. K. zwane *Kuncicze*, *Kunicze*, *Conczicze*, należały dawniej do parafii Raciborowice. Długosz (Lib. benef. I, 156, 157, 487, II, 58) wspomina tylko tę wieś przy opisie granic wsi Raciborowic i Dziekanowic, dziś w okręgu krakowskim położonych, wzmiankując, że była to wś szlachecka, około której ciągnęła się granica drogą zwaną ujazd (ugiasd). 2.) K., wś i folw., pow. radomski, gm. Kowala Stępocina, par. Cerekiew. Odl. 5 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 11 dm., 123 mk.; obecnie 24 dm., 227 mk., 707 mr. obszaru; grunta orne i ogrody mr. 238, łąk mr. 32, pastwisk mr. 42, wody mr. 3, lasu mr. 364, zarośli mr. 7, nieużytki i place mr. 17. Bud. drew. 15, młyn wodny. Rzeczka Mleczna przepływa, tworząc staw. Wś K. osad 19, z gruntem mr. 97.

Kończyce, wś, pow. piński, 2 okr. pol., gm. Brodnica, mk. 202, własność Pusłowskiego.

Kończyce, wś, pow. Nisko, należy do par. rzym. kat. w Racławicach, 12.7 kil. na południe od Niska, leży w równinie piaszczystej, wśród lasów sosnowych, ma hutę szklaną i fabrykę mazi. Ludność wynosi 369 rzym. kat. Większa pos. Alf. hr. Mniszcha ma 23 mr. roli, 76 mr. ogr., łąk i pastw. i 1435 mr. lasu; mniejsza pos. 298 mr. roli, 164 mr. łąk i 71 mr. pastw. *Mac.*

Kończyce 1.) *Wielkie*, niem. *Gross-Kuntschitz*, dawniej *Gross-Kunzendorf*, wś, pow. frysztacki, na wschód od Frysztatu o godzinę, nad rz. Piotrówką, przed 15 w. własność Mniszków, następnie wielu różnych rodów, aż w 17 w. Wilczków a dziś Larischów. Zamek, park, stadnina, owczarnia, gorzelnia, 2 młyny; par. kat. jeszcze z przed r. 1500, kość. z r. 1777, kapl. zamkowa z 1686. Par. kat. K. dek. strumieńskiego ma filią w Hażlachu, 2380 kat., 680 ew., 14 izr. Szkoła średnia kat. polska, miała 1879 r. 170 dzieci. K. mają 169 dm., 1677 mk., 2715 mr. rozl. Do K. należy kol. Rudnik (346 mk., wliczone wyżej w ludności K.). 2.) K. *Małe*, niem. *Klein-Kuntschitz*, wś, pow. frysztacki, nad rz. Piotrówką, z kościołem filialnym par. Próchna, 1713 zbudowanym przez dziedzica wsi Pełkę, a obsługującym 1650 kat. Obecny dziedzic Jan Folwarczny. Stary zamek, 3 folw., owczarnia, gorzelnia, średnia szkoła ludowa polska (1878 r. 200 dzieci), 191 dm., 1343 mk., 2074 mr. rozl. 3.) K. *Małe*, niem. *Klein-Kuntschitz*, wś, pow. bogumiński na Szląsku austr., par. kat. Ostrawa Polska, rozl. mr. 710, ludn. 755. *F. S.*

Kończyce, niem. *Konschütz*, *Konszicz*, dok. *Canechitz*, *Kansitz*, dobra, pow. świecki, na lewem wzgórzu nadbrzeżnem Wisły, tuż przy mieście Nowem, obszaru zawiera mr. 2014, bud. 29, dm. 10, kat. 131, ew. 32. Parafia, szkoła i poczta w Nowem. Przy folwarku utrzymywany browar, gorzelnia, mleczarnia i cegielnia z dobrym odbytem. Zabudowania cegłą murowane, nowe, w jak najlepszym stanie. R. 1301 król Wacław II nadał tę wieś Piotrowi Święcy, kanclerzowi pomorskiemu, synowi Piotra, wojewody pomorskiego, który i miasto Nowe posiadał z całą milową okolicą. W księdze czynszowej krzyżackiej z XV w. czytamy: Wś Kansitz ma 10 włók, każda czynszuje 1 m.; 1 wł. pusta, wolna od czynszu 1 rok, inna pusta 2 lata. Ob. Wegner, Ein pommer. Herzogthum. *Ks. F.*

Kończyce, niem. *Konschütz*, ob. *Grabice.*

Konczyki, wś nad Drwęcą, ob. *Kąciki.*

Kończyna, potok górski, wypływa z Magóry spiskiej z góry Bukowiny (1176 m.), na Spiżu, płynie leśnym jarem na płd.-wschód, potem na południe, a przerżnąwszy wś spiską Landok wpada do Białej spiskiej (Bela, ob.) po 7 kil. biegu. *Br. G.*

Kończyna, szczyt, ob. *Hale-Wiaterne.*

Konczynienta, wś rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 52 w. od Święcian, 16 dm., 152 mk., z tego 9 prawosł., 143 kat. (1866).

Konczynowo, wś nad jez. Inowo, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 88 w. od Dzisny, 2 dm., 5 mk. kat. (1866).

Kończyska, wś, pow. brzeski w Galicyi, o 1.5 kil. na południe od kościoła par. w Zakluczynie, ma 333 mk. rzym. kat. K. mają położenie faliste. Kasa pożyczkowa gminna ma

311 zł. wa. kapitału. Więk. pos. hr. Lanckorońskiej ma obszaru 363 mr. roli i 61 mr. lasu; mniejsza pos. 321 mr. roli i 48 mr. lasu. Graniczy na północ z Zakluczynem, na wschód z Faściszową, na południe i zachód ze Zdenią. Lib. benef. Długosza I 377 i II 274 wymienia. K. w par. Opatkowice jako własność Wróblewskiego, Taszyckiego i Trzopa. *Mac.*

Kończysta, 1.) szczyt w Tatrach nowotarskich, w obr. gm. Kościelisk, wznoszący się jako ostra turnia nad Miętusią; z niej widok na dolinę kościeliską i okoliczne wierchy; wznosi się 1312 m. npm. (Janota). 2.) K., szczyt w Tatrach nowotarsko-liptowskich, w głównym grzbiecie Tatr, tworzący narożnik dolin Raczkowej, Jarząbczej i Starorobociańskiej. Na południe od niego rozlewają się Raczkowe plesa (stawki), na północ zaś odrywa się grzbiet Starą Robotą zwany, kończący się szczytem Trzydniówką (1760 m. szt. gen.). Wzniesienie: 2071 m. (szt. gen.); 1954 m. (Loschan); 1953 m. (Kolbenheyer). 3.) K. Od szczytu Batyzowieckiego (2436 m. szt. gen.), wznoszącego się w głównym grzbiecie Tatr spiskich, odrywa się na południe odnoga górska, oddzielająca dolinę batyzowiecką (od wsch.) od doliny węg. Zamarzłego Stawu (od zach.). W tej odnodze, 1275 m. na południe od szczytu Batyzowieckiego, wznosi się szczyt *Kończysta*, który zowią także Batyzowieckim szczytem (ob. T. I. 118). Od zachodu przypiera do Kończystej ściana poprzeczna, położa od południa, skalista i spadzista od północy, tworząca ścianę graniczną między doliną węg. Zamarzłego stawu (od pln.) i doliną sztwolską czyli Suchej wody (od południa). Wzniesienie K. 2535 m. (szt. gen.). Według Kolbenheyera i Korzistki szczyt ten zowie się *Batyzowieckim*. (2552 m. Kolbenh.). Batyzowieckim szczytem zowie się właściwie szczyt w głównym grzbiecie Tatr, wznoszący się w miejscu połączenia tego poprzecznego grzbietu batyzowieckiego z gł. grzbietem. Wzniesienie jego 2436 m. (szt. gen.). *Br. G.*

Kończytrudy, folw., pow. sokołowski, gm. Rzepki, par. Skrzeszew; 2 dm., 5 mk. W r. 1872 oddzielony od dóbr Skrzeszew, rozległy mr. 181, grunta orne i ogrody mr. 123, łąk mr. 10, pastw. mr. 20, lasu mr. 21, nieużytki i place mr. 7. Bud. drew. 3.

Kond, potok, ob. *Forberg*.

Kondarew, rz., dopływ Siniuchy w pow. humańskim. *E. R.*

Kondehnen (?), wś w puszczy Kaporowskiej.

Kondraciszki, 1.) folw. należący do Szalewicza, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 54, od Dziewieniszek 19, mk. kat. 23, starozakon. 5. 2.) K., zaśc. rząd., nad jez. Markiniany i Borynką, pow. święciański, 2 okr., o 13 w. od Święcian, 2 dm., 18 mk. kat. 3.) K. albo *Pustoszka*, wś rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 22 w. od Święcian, 4 dm., 35 mk. kat. (1866).

Kondracka (*Kopa*), ob. *Czerwone Wierchy*. Por. *Kondratowa*.

Kondradowo, wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Małużyn. Odl. o 21 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 20 mk., 34 mr. gruntu.

Kondrajec, 1.) wś i folw., pow. płoński, gm. i par. Sochocin. Odl. o 12 w. od Płońska. W 1827 r. było tu 15 dm., 167 mk.; obecnie 21 dm., 346 mk., 747 mr. gruntu. Ob. *Gutarzewo*. 2.) K.-*pański*, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż. Odl. o 40 w. od Sierpca. W r. 1827 było tu 15 dm., 162 mk.; obecnie 16 dm., 264 mk., 811 mr. gruntu, 24 nieużyt. Dobra K. Pański składają się z folw. i wsi: Kondrajec Pański, Krajkowo i Lipa. Rozległość wynosi mr. 3147. Folw. Kondrajec grunta orne i ogrody mr. 499, łąk mr. 36, pastwisk mr. 261, wody mr. 1, lasu mr. 542, zarośli mr. 14, nieużytki i place mr. 36, razem mr. 1330. Bud. mur. 4, drew. 13. Folw. Krajkowo grunta orne i ogrody mr. 465, łąk mr. 45, pastwisk mr. 37, wody mr. 2, lasu mr. 400, zarośli mr. 6, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 976. Bud. drew. 14. Folw. Lipa grunta orne i ogrody mr. 287, łąk mr. 18, pastw. mr. 85, lasu mr. 274, zarośli mr. 106, nieużytki i place mr. 11; razem mr. 781. Bud. drew. 8. Gorzelnia, wiatrak i pokłady torfu w niektórych miejscowościach. Wś Kondrajec Pański osad 19, z gruntem mr. 164; wś Krajkowo os. 10, z grun. mr. 21; wś Lipa os. 9, z grun. mr. 10. 3.) K.-*szlachecki*, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Raciąż. Odl. o 43 w. od Sierpca, ma szkołę i ew. dom modlitwy. W 1827 r. było tu 14 dm., 149 mk.; obecnie 25 dm., 321 mk., 1201 mr. gruntu, 28 nieużytków. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość folw. wynosi mr. 223; grunta orne i ogrody mr. 154, łąk mr. 20, pastw. mr. 41, nieużytki i place mr. 8. Wś Kondrajec Szlachecki osad 36, z gruntem mr. 966. *A. Pal.*

Kondrany Małe, folw., pow. nowoaleksandrowski, własność Rudolfa Kozłowskiego.

Kondratów lub *Konradów*, kol. włośc. w dobrach Kietlin, pow. noworadomski, gm. Gosławice, parafia Radomsk, o 7 w. od Radomska. W 1827 r. było tu 11 dm., 65 mk.; obecnie 9 dm., 106 mk., 204 mr. obszaru.

Kondratów (po rus. *Kondratiw*), 1.) wieś w pow. turczańskim, 14 kil. na płn.-wschód od sądu powiat. i urzędu poczt. w Turce. Na płd.-wsch. leży Hołosko, na płd.-zach. Radycz, na zach. Jasionka steciowa, na płn.-zach. i płn. Jasionka masiowa. Na płn.-wsch. przypiera wieś do pow. drohobyckiego, a mianowicie do wsi Kropiwnika nowego. Przez środek obszaru

płynie pot. Jasionka (al. Kondratówka). Nastaje on w płd.-wsch. stronie obszaru z licznych strug małych i płynie na płn.-zach. do Jasionki masiowej, gdzie się łączy z Jasionicą wpadającą do Stryja. Od prawego a jeszcze bardziej od lewego brzegu zasilają go dopływy: Jaworyszcze, Tarkin, Megelońska, Roztoka i najznaczniejszy ze wszystkich Popielka (al. Popelka). Ten ostatni nastaje w płd.-wsch. stronie obszaru, na płn. stoku góry Szymonec (1132 m.), płynie na płn. zasilony licznymi dopływami, a następnie na płn.-wsch. i wpada od lew. brz. do Jasionki. W dolinie dolnej Popielki i Jasionki leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 506 m.), dokoła nich pola i łąki, na płn.-wsch. i płd.-zach. od nich lesiste wzgórza, a mianowicie: na praw. brz. Jasionki las Bunkówka i Pohar lahowa (dochodzi prawie 1000 m.), a na lew. brz. las Suchy i polanka Sucha (1048 m.), Szymonec (al. Szymoniec, ob. wyżej) na samej granicy płd., a na granicy Jasionki steciowej Opolonek (szczyt 1098 m.), Chaszczowate (szcz. 1021 m.) i Cyganki (szcz. 918 m.). Własn. większa (Towarzystwa dla płodów leśnych w Wiedniu) ma łąk i ogrodów 6, lasu 2059 mr.; własn. mniej. roli ornej 333, łąk i ogr. 385, pastw. 308, lasu 11 mr. Według spisu z r. 1880 było 273 mk. w gminie, wszyscy obrz. gr.-kat., narodowości ruskiej (Bojki). Par. rz.-kat. w Turce, gr.-kat. w Jasionce masiowej. We wsi jest cerkiew. K. należał dawniej do krainy wołosiańskiej w ekonomii samborskiej a ziemi przemyskiej. W lustracyi ekon. sambor. z r. 1760 (Rkp. Bibl. Ossol. Nr. 1632, str. 75) czytamy o tej wsi: „Wieś osiadła na łanach 8; z tych sianych $^3/_4$, koszonych $1^1/_2$, pustych $5^3/_4$. Zosóbna 2 łany wójtowskie i 1 popowski. Czynsze z tej wsi czynią 36 złp. $7^1/_3$ gr. Posesorami wójtostwa byli wówczas na mocy przywileju królewskiewskiego Jan Nanowski, Sawka, Michał Nanowski, Stefan Krzeczkowski, Grzegorz Puszkarowicz, Andrzej Neronowicz, Grzegorz Metelski. Winni oni płacić do kasy ekon. sambor. 40 złp., do gromady czynszu nie dają. Lasy w tej wsi: las Fystyna zwany na płd. olszowy i smerekowy; las od płn. bukowy, młodociany; na wsch. drobne chaszcze. Skarżyła się ta wieś przeciw duchownemu swemu i innym, że jej grunta zabierają, w czem administracya protekcyą dać ma.“ Ob. także lustr. ekon. samb. z czasów Jana III. Rkp. w Bibl. Ossol. nr. 1255, str. 128. 2.) **K.**, wś w pow. złoczowskim, 14 kil. na płd.-zach. od sądu powiat. w Złoczowie, 2 kil. na wsch. od urzędu poczt. w Gołogórach. Na płn. leży Majdan, na wsch. Szpikłosy, na płd.-zach. i płn.-zach. Gołogóry. Przez środek obszaru płynie od wsch. na płn.-zachód mały potok do Złotej Lipy. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. We wsch. stronie leży las Kondratowski, rozpościerający się dalej na płd. w Gołogórach, Żukowie i Remizowcach. Własn. więk. (łacińs. probostwa w Gołogórach) ma roli or. 58, łąk i ogr. 38, pastw. 23, lasu 30 mr.; własn. mniej. roli or. 361, łąk i ogr. 21, pastw. 78, lasu 75 mr. Według spisu z r. 1880 było 272 mk. w gminie, 18 na obsz. dwor. (240 obrz. rzym.-kat., reszta obrz. gr.-katol.). Parafia rzym.-kat. i gr.-katol. w Gołogórach. We wsi jest szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Kondratowa 1) nazwa szcz. w grupie Czerwonych Wierchów w Tatrach nowotarskich; powszechnie zwie się *Małym Czerwonym Wierchem.* Zowią go także Kopą Kondracką, Kondratowym Wierchem, Kondrackim Wierchem. Na mapie Spezial-Karte der österr. ungar. Monarchie (1 : 75000) Zone 9, Col. XXII, mylnie *Kondraczka*; tę samą nazwę podaje również mylnie Kolbenheyer w swoim przewodniku „Die Hohe Tatra“. Patrz *Czerwone Wierchy* (t. I, 841). Do pomiarów podanych tamże, dodaję pomiar tego szczytu 2004 m. (szt. gen.). 2) Nazwa doliny tatrzańskiej w Tatrach nowotarskich, powyżej i na płd. zachód Kuźnic zakopiańskich, rozpościerającej się u południow. stóp Giewontu (ob.) i wschod. stóp Czerwonych Wierchów. U wejścia do doliny K. rozpościera się piękna polana Kalatówek (ob.), słynna z źródła zwanego Wywierzyskiem pot. Bystrego (ob.). Z polany tej (1154 m. szt. gen.) przez las przybywa się na halę Kondratową (1442 m). Położenie tej hali malownicze; życie halskie tu w całej pełni. Zachodni bok doliny K. tworzy przełęcz (1730 m. Janota) między Giewontem a Czerwonym Wierchem Kondrackim; północny zaś przypiera do skał Giewontu, niewydających się stąd ani tak groźnemi, ani malowniczemi, jak od strony północnej (od doliny Strążysk). Część zachodnią pokrywa trawnik i kosodrzewina, wschodnią resztki lasu świerkowego i usypiska skał wapiennych. Od polany Kondrackiej (1340 m. Janota) dzieli się dolina; ramię zachodnie idzie pod powyżej wspomnianą przełęcz, a górny jego koniec zowie się *Piekłem* (1498 m. Janota). Drugie zaś ramię idzie w kierunku płd.-zach. Nad niem mamy wierch Magórą zwany, od niego na wschód Koński Upłaz, pod nim Sucha Dolina. Przełęcz między Końskim Upłazem a Magórą zowie się Siodłem. Z górnego końca dol. K.. tj. z tak zwanego Piekła piękny widok. Widzi się przed sobą Kopieniec, Pieniny, dalej rzędem na prawo Kopę Królowy i Magóry, dalej na wschód Koszystą. Z doliny Kondratowej przez Piekło wyjście na Czerwone Wierchy.

Kondratowa Woda, potok podtatrzański na Podhalu liptowskiem, w obr. gminy Hibia, prawy dopływ hibskiego potoku (ob.), wpadającego do Hibicy (ob.). *Br. G.*

Kondratowicze 1.) wś, pow. miński, w gm. słobodzkiej, na pół drogi z Rubieżewicz do Iwienia, ma osad 25. Miejscowość wzgórkowata. 2.) K., wś w płn. stronie pow. mińskiego, w gm. białoruskiej, przy drodze wiodącej z Ostrożyc do Hajny; ma cerkiew parafialną, osad włócznych 15; miejscowość wzgórkowata, grunta dość dobre. 3.) K., dobra w pow. ihumeńskim, w 1 okr. polic. uździeńskim, dziedzictwo Bułhaków, mają obszaru przeszło 64 włók. 4.) K., wielki zaścianek w płdn. stronie pow. ihumeńskiego, w okolicach Pukowa, ma osad 49; nieopodal jest góra, jedna z większych w powiecie, wzniesiona przeszło na 107 sążni npm. Okr. polic. 1 uździeński. *Al. Jelski.*

Kondratowszczyzna, wś w pow. mińskim, w gm. słobódzkiej, nad rzeką Sułą, dopływem prawym Niemna, ma osad 17, grunta dobre, łąki wyborne. *Al. Jel.*

Kondraty, wś, pow. wileński, 4 okr. adm., o 36 w. od Wilna, 4 dm., 35 mk. katol. (1866). W pobliżu K. góra 145 saż. npm. wzniesiona.

Kondzielna, ob. *Kądzielna.*

Kondziołki, ob. *Kądziołki.*

Kondzlowa, ob. *Kącłowa.*

Konec 1.) ob. *Koniec.* 2.) K. *Hirnyj*, część Krasnego, pow. turczański. 3.) K. *Horysznyj*, cześć Mochnatego, pow. turczański.

Koneck, wś i dobra, pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Koneck; odl. od Włocławka w. 35, od Nieszawy 11, od granicy pruskiej 4 w.; przechodzi tędy trakt do Torunia. Gleba w połowie pszenna I kl., w połowie żytnia I i II kl. Po upadku starego kościoła w Konecku około r. 1580 wystawił nowy Łukasz Grabski kaszt. kruświcki, chociaż heretyk. Takowy jego staraniem poświęcony był przez Stan. Karnkowskiego bpa włocław. Był drewniany p. t. św. Stanisława bpa, chociaż dawny nosił tytuł św. Prokopa. Tylko ołtarz zachował oba tytuły, bo miał dwa obrazy śś. Prokopa i Stanisława, pięknie malowane, które sprawił kolator katolik Marcin Grabski. Po zgorzeniu tego kościoła, drugi, który dziś stoi, wystawiła Helena z Walewskich 1° Grabska, 2° voto Zakrzewska, kasztel. kruświcka, w r. 1828. Jest drewniany, niepoświęcony tylko błogosławiony. Prócz czynszów i pól w samym Konecku, miał jeszcze w uposażeniu wś Parochowo. Około r. 1630 zapisał mu 4000 flor. Wojciech Pijanowski, od których proboszcz pobierał procentu flor. 280, z tego też część oddawał rektorowi szkoły, organiście i biednym. Wkrótce jednak ta fundacya upadła. W 1827 K. miał 38 dm., 406 mk. Dobra Konecko składają się z folwarków K. i Zieleniec; rozległość wynosi mr. 1489; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 808, łąk mr. 77, pastwisk mr. 48, lasu mr. 22, nieużytki i place mr. 55, razem mr. 1010, bud. mur. 5, z drzewa 13; płodozmian 6 i 14-polowy; folw. Zieleniec grunta orne i ogrody mr. 113, łąk mr. 60, lasu mr. 283, nieuż. i place mr. 8, razem mr. 464; nadto w posiadaniu wieczysto-czynszowem mr. 15; bud. mur. 2, z drz. 1; płodozmian 7-polowy; wiatrak. Wś K. osad 50, z gruntem mr. 70; wś Holendry Koneckie os. 5, z grun. mr. 130; wś Wincentowo os. 12, z grun. mr. 16; wś Biesiekierz osad 8, z grun. mr. 8; wś Zieleniec os. 6, z grun. mr. 6; wś Zapustki os. 11, z grun. mr. 14; wś Młynek os. 9, z grun. mr. 8; wś Opalonka os. 10, z grun. mr. 225; wś Pomiany os. 9, z grun. mr. 10.

Konecki powiat, ob. *Końskie.*

Konefka (niem.), pow. chojnicki, obacz *Konewka.*

Konek, pow. tucholski, ob. *Konik.*

Konelska Popówka, wś, pow. lipowiecki, na praw. brz. Koneły, o 2 w. powyżej Zahajpola, ma 824 mk., 1794 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1787 p. w. św. Eliasza. Należy do Żołyńskich.

Konelskie futory, wś, pow. lipowiecki, par. prawosł. Cybermanówka, o 3 w. od K.-Popówki, ma 225 mk. i filialną cerkiew św. Dymitra z r. 1833. W posiadaniu sukcesorów Borowskich Drohomireckich.

Konela, mko, pow. lipowiecki, na granicy powiatów: humańskiego i taraszczańskiego, na lew. brz. rz. Koneły, która jest dopływem Tykicza Uhorskiego. Rzeczułka ta, ujęta groblą, w spory staw się rozlewa. Toż w ogóle w tej okolicy ogromne zwierciadła wód stanowią pewną odrębność miejscową. Okolica otwarta, lekko falowata, w którą lasy gdzieniegdzie tylko odnogami wkraczają. Gleba żyzna, urodzajna. Wzrok tu wszędzie się upaja barwami pól, ożywionych uprawą. Ale gdy się jedzie zwłaszcza od Tetijowszczyzny, uśmiechniętej, dąbrownej, tutejsze rozwarte przestrzenie polne, stanowią nader wybitną i przeważającą fizyognomią krainy stepowo-równej. Tylko owa obfitość wód, owe olbrzymie stawy, właściwe okolicy, przerywają nużącą jednostajność stepowego krajobrazu. Naprzeciwko Koneły, na przeciwległym brzegu leży wś Bezpieczna. K. zawiera mk. obojej płci: prawosł. 822, katol. 76, staroz. 1360; ziemi 2571 dzies. Z tej włościanie na mocy aktu wykupnego, od 1863 r. otrzymali w Konele 780 dzies., a w Zahajpolu (Justyngrodzie) 246 dzies. za 45766 rs. O 5 w. od Koneły leży wś Zahajpole (Justyngród), nad tąż co K. rzeczką, npko mczka Sokołówki, należącej do dóbr skarbowych umańskich. Obecnie w Justyngrodzie czyli Zahajpolu liczą ludności: prawosł. 238, katolic. 102, staroz. 407; Justyngród należy do dóbr konelskich. O czasie zaś założenia K. żadnej nie mamy pewności, tylko wedle śladu akt miejscowych wiemy, iż prawdopodobnie miejsce to, jak wiele innych

w okolicy, musiało być założone przez ks. Wiszniowieckich, dziedziców Monastyrzyszcz i części dóbr cybulowskich. Już w pierwszej połowie XVII w. cały obszar tych dóbr posiadł był ks. Janusz Wiszniowiecki koniuszy kor., w końcu na łożu śmiertelnem hetman polny († 1636). Wiemy skądinąd, jak tenże książę, zostawszy dziedzicem rozległych dóbr po wygasłych ks. Zbaraskich, zakrzątnął się był pilnie około podniesienia ich i osiedlenia, tak, ze pod jego gospodarną i pieczołowitą ręką, jak się wyraził poeta i historyk, Samuel ze Skrzypna Twardowski, w krótkim czasie „dzicze bracławskie zakwitły". Ale pomiędzy K. a sąsiedniemi dobrami roztlewał coraz żywszy spór o wątpliwe granice. Jakoż w źródłach archiwalnych czytamy, że w 1633 r. obok K. tenże Janusz Wiszniowiecki pozakładał inne jeszcze słobody i na przebudowanie takowych nieprawnie wyciął las skomorowski nad rz. Bajbuzką, należący jakoby do dóbr cybulowskich Faszczewskiego. Faszczewski manifestował się o to, ale i on ze swej strony oddawał też wet za wet książęcemu sąsiadowi z K., rozpędzając słobody jego, zabierajac grunta. Stąd obie strony trzymały lud zbrojny i granice swe ochraniały mieczem. Te ich spory sąsiedzkie zapełniły też sobą gęstą kartę w księgach ziemskich i grodzkich winnickich (ob. Sumaryusz archiwum cybulowskiego Rohozińskich). Po śmierci ks. Janusza Wiszniowieckiego K. przeszła w posiadanie synów jego małoletnich: Dymitra, Jerzego i Konstantyna Krzysztofa. Opiekunem tych książęcych pacholąt został ks. Jeremiasz Michał Wiszniowiecki, wsławiony z waleczności w wojnach kozackich za Kazimierza Wazy. Było to za doby t. zw. za Władysława IV „złotego pokoju", kiedy to Ukraina, zabezpieczona od Tatarów i Turków, cała się oddała była pracy gospodarczej i zabiegom o dobrobyt prywatny. Toż jak wszystkie dobra ukraińskie i K. wówczas jeszcze się bardziej wzmogła w ludność i zagospodarowała; atoli czasy te „złote" trwały zbyt niedługo, i rozpoczęło się wkrótce tak zwane „hosticum". Owóż w czasie tej tak długiej doby klęsk, bo od r. 1648 do 1717 prawie trwającej, osadownictwo się przerwało, gospodarstwa poupadały. Wprawdzie w 1651 r. gdy po traktacie białocerkiewskim tuszono, że pokój może już potrwa, bracia Wiszniowieccy, po śmierci swego opiekuna, ks. Jeremiasza Wiszniowieckiego, po dojściu lat, dopełnili byli pomiędzy sobą działu dóbr ukraińskich. Na część ks. Konstantyna Krzysztofa przypadł klucz monastyrzyski (a więc i Koneła). Co w tym akcie dzielczym uderza najwięcej, to owo jakby przeświadczenie spokojnego już nadal posiadania tych dóbr, albowiem czytamy w nim: „które to dobra mają trzymać każdy działu swego spokojnie i zażywać z zamkami i miastami, miasteczkami, wsiami, przysiołkami, futorami; wolno będzie każdemu w tych dobrach zamki murować, stawy, młyny i nowe lokacye, według upodobania, erygować i gospodarstwa wszelkie pomnażać". Tymczasem, jak się pokazało, były to tylko pobożne życzenia. Chmielnicki nie dotrzymał pokoju i znowu przyszło do krwawych walk. Jak cała Ukraina tak i dobra Wiszniowieckich stały się zdobyczą kozaków. Na długie lata utracili je Wiszniowieccy. Konstantyn Krzysztof ks. Wiszniowiecki, z Chodorowskiej (z domu Jabłonowskiej) miał synów: Janusza Antoniego, kasztelana krakows., i Michała Serwacego, hetmana w. ks. lit., wojewodę wileńskiego. Nie ks. Konstantyn więc, ale dopiero ci synowie jego, za uspokojeniem się wojen kozackich, około 1717 r. przyszli nareszcie do spokojnego i rzeczywistego posiadania dóbr ukraińskich, i K. została też własnością ks. Janusza. Książę ten osiedlił ją na nowo i z wioski opustoszałej wzniósł na stopień miasteczka. Ale ks. Janusz, jak zarówno i brat jego Serwacy Michał byli ostatnimi ze swego domu; jeden i drugi zostawili tylko córki. Owóż Teresa Franciszka ks. Wiszniowiecka, córka ks. Janusza, wyszedłszy za mąż za ks. Michała Kazimierza Radziwiłła (Rybeńkę) wniosła i dobra ukraińskie (Monastyrzyszcze, Pohrebyszcze, Konełę etc.) posagiem mężowi. Od Radziwiłłów atoli taż K. przeszła w dom Morawskich, albowiem księżniczka Teofila Radziwiłłówna (córka ks. Rybeńka) wyszła była za Ignacego Morawskiego. W 1780 r. zaś Morawscy przedają te dobra, t. j. miasteczko K. z przedmieściami, ze wsiami Popówką, Szarnopolem, Cybermanówką, Zubrychą, Ostrożanami, Kniażykami, Kopiowatą, Teolinem, Medowatą, Iwachnami i częścią Cybulowa za sumę 260000 złp., Stanisławowi Kordyszowi, dziedzicowi sąsiedniego Cybulowa. Stanisław Kordysz następnie oddał K. córce swej Katarzynie, będącej za Ignacym Jełowickim, starostą zawideckim. Do Jełowickich więc w 1795 r. należały klucze: konelski i cybulowski, a mianowicie: miasteczko Koneła, wsie: Zubrycha, Ostrożany, Popówka, Cybermanówka, Medowata, futory: Kopiowata, Teolin, Kniażyki, Zarubińce, Szarnypol, Iwachny i słoboda Zahajpole czyli Justyngród, tudzież wieś Cybulow. Starostowie Jełowiccy mieli w K. swoję rezydencyą. Ale w 1802 r. przedali ją Lewandowskiemu, który oddał tę majętność w posagu córce swej Złotnickiej. Od Złotnickich już drogą kupna przeszła K. do Madejskich, Budzyńskich, nareszcie Przesmyckich. W 1857 r. od sukcesorów Władysława Przesmyckiego kupił Konełę p. Zygmunt Podhorski, we władaniu którego obecnie się znajduje. Cerkiew w K. z drzewa, w 1748 zbu-

dowana. Jest tu i kaplica katolicka parafii Monastyrzyszcze. *Edward Rulikowski.*

Konela, rz., poczyna się we wsi Szukajwodzie, tworzy wielkie stawy i uchodzi koło Zielonego Rogu do Górskiego Tykicza (ob.). Dopływ jej Borówka. *E. R.*

Konewka, os. włośc., pow. rawski, gm. i par. Lubochnia; 1 dm., 7 mk., 21 mr. rozl.

Konewka, niem. *Konefka*, wś włośc., pow. chojnicki, ma 107 mr. obszaru, 10 bud., 4 dm., kat. 29. Parafia i poczta Czersk, szkoła Kurcze.

Kongajły, ob. *Kągajły*.

Kongresówka, ob. *Polska*.

Koniaba, ob. *Kijów*, str. 62.

Koniabicze, wś, pow. święciański, 3 okr. adm., o 35 w. od Święcian, 19 dm., 96 mk. kat. (1866).

Koniacz, szczyt w Karpatach lesistych, w dziale skolsko-delatyńskim, w obr. gm. Pniowa (w pow. nadwórniańskim), nad doliną pot. Lubiźni, pod 42° 10′ 80″ wsch. dłg. g. (Ferro), a 48° 33′ 40″ płn. sz. g. Wzniesienie 953 m. (Ob. T. III, str. 872, 1 szp.). *Br. G.*

Koniaczów, wś w pow. jarosławskim, leży w urodzajnej równinie na północny wschód od Jarosławia, przy drodze z tego miasta do Cieszanowa, należy do parafii gr.-kat. w Suchorowie, a rzym.-kat. w Jarosławiu. Według spisu ludności z 1881 r. ma 227 mk., według szematyzmów duchownych dyec. przemyskiej rzym.-kat. i gr.-kat. ma być 17 rz.-kat. a 223 gr.-kat. Pos. więk K. hr. Badeniego ma 237 mr.; pos. mn. 267 m. roli w ogóle. Niegdyś cząstka ordynacyi jarosławskiej. *Mac.*

Koniaczówka, wś wymieniana w XVIII w. jako należąca do klucza nowowiśniowieckiego na Wołyniu.

Koniaków, niem. *Koniakau*, 1.) wieś, pow. jabłonkowski na Szląsku austr., par. ew. Nawsi, par. kat. Izdebna; rozl. mr. 1892, ludn. 857, szkoła ludowa. Por. *Jabłonkowianie*. 2.) **K.**, wś, pow. cieszyński na Szląsku austr., par. ew. Cieszyn; należy do gminy Mistrzowice, mr. 531, ludn. 289, kaplica katolicka parafii Cierlicko.

Koniaków, ob. *Choniaków*.

Koniatki, folw. do Pogrzebina, pow. raciborski.

Koniatyn, wś huculska na Bukowinie, pow. wiżnicki, należy do sądu powiatowego w Storoniec-Putyłowie, o 31.5 kil. od Storońca, ma cerkiew grecką nieunicką i 935 mk.

Koniatyn, prawy dopływ Czeremoszu Białego (ob.).

Koniawa, wś, pow. lidzki, niegdyś miasteczko, dziś zaledwie kilkanaście domów liczy (r. 1866 wś K. miała 258 mk., a folw. K. 23 mk.), leży o 49 w. od Lidy, o 23 w. od Ejszyszek, w 5 okr. adm. Folwark, o 4 w. od wsi oddalony, stanowił dawniej wraz ze znacznemi przyległościami starostwo; dziś pomieszcza się tu zarząd gminny i szkółka włościańska; grunta folwarczne rozdzielone między włościan, którzy zbudowali dwie wsie: Słuczaj i Bogate. Do gm. koniawskiej należy 79 wsi i osad zamieszkałych przez 5328 włościan, którzy mają w nadziale 20202 dzies. ziemi; z tych ornej 1400, dzies., łąki 5000 dzies. i nieużytków 1202 dz. Grunt po większej części piaszczysty, rzadko czarnoziem, główne produkta: żyto, owies i kartofle; pszenicy prawie nie sieją, jęczmienia bardzo mało. Włościanie wszyscy mówią językiem litewskim i są katolikami. Niegrodowe starostwo koniawskie, w województwie wileńskiem, powiecie lidzkim, r. 1771 było w posiadaniu Michała Brzostowskiego, podskarbiego wiel. ks. litewskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 987 gr. 25, a hyberny złp. 800. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany Rzpltej nadały toż starostwo Konstantemu Brzostowskiemu, synowi poprzedniego, w 50letnie posiadanie emfiteutyczne wraz ze starostwami: puńskiem, dawgoskiem i orańskiem, na tenże przeciąg czasu i tychże samych warunkach w konstytucyi wyrażonych. *W. S.*

Koniawka, folw. i dwór, nad rz. Szypetą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o 50 w., od Ejszyszek w. 21, mk. kat. 22. (1866).

Koniawka, rz., ob. *Drucminy*.

Koniawy, niem. *die grosse Mösse* al. *Torfmoor*, dok. *Conawi*, *Coniawy*, bagno torfiaste w pow. złotowskim, między miastem Sępolnem a Więcborkiem, rozl. 1770 mr., własność rządowa. W nowszym czasie przeszło 500 mr. użyzniono przez nawodnienie. W tym celu przekopano kanał główny przez błoto, będący w związku z jeziorem radowiskiem i czarnem, gdzie śluzy urządzono. Wody potrzebnej do irygacyi dostarcza głównie struga Ruda (Rudnerfl.), al. Więcborska. Nazwa K. zachodzi w dok. w r. 1325 i jest wzięta od łąk w pobliżu miasta Sępolna położonych, w XV wieku tak samo nazywanych. Ob. Schmitt, der Kreis Flatow, str. 7 i 108.

Konica, ob. *Kamienica*, t. III, 747.

Konice, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Zgłowiączka. Do dóbr K. należy Kwilno, Biernatki, Lubrańczyk. W 1827 r. było tu 11 dm., 118 mk.; obecnie jest obszaru 1583 mr. (ob. *Iłów*, str. 270—2).

Konice, wś nad Wielopolką, uchodzącą z prawego brzegu do Wisłoki, w pow. ropczyckim, należy do parafii rz.-kat. w Wielopolu skrzyńskiem i ma 339 mieszk. rz.-kat. Więk. pos. R. Wojciechowskiego ma obszaru 288 mr. roli, 95 mr. lasu; mn. pos. 304 mr. roli w ogólności i 49 mr. lasu; graniczy na południe z Wielopolem, na wschód z Nawsiem, od wschodu zaś i północy z lasami. *Mac.*

Koniczynka, niem. *Kleefelde*, dobra nowozałożone 1819 r. w obrębie Papowa, pow. toruń-

ski, nad strugą Bachą, o 1⅓ mili od Torunia. Obszaru mr. 884, bud. 8, dm. 5, kat. 58, ew. 20. Parafia i szkoła Papowo, poczta Toruń.

Konie, wś, pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorka (ob.), o 19 w. od Grodziska. Około 30 wł rozl. z Wólką Załęską. Gm. K. należy do s gm okr. I w Grójcu, gdzie też i st. poczt., ma 24109 mórg obszaru i 4440 mk.

Konie (*Stare*), wś w pow. pińskim, nad Styrem.

Konie albo *Ustronie*, folw., pow. nowoaleksandrowski, 142 dzies. obszaru, własność Aleksandra Mordala.

Konie, ob. *Kamienica* t. III, 747.

Koniec, ob. *Borki Janowskie.*

Koniec (po rusku Koneć) 1.) część Ożomli, w pow. jaworowskim. 2) **K.**, część wsi Lubienie, w pow. jaworowskim. 3.) **K**, część Małnowskiej Woli, w pow. mościskim. 4) **K.**, karczma na obszarze dworskim Bolestraszyce, w pow. przemyskim. 5.) **K.**, część Kruszelnicy, w pow. stryjskim i folwark tamże. 6.) **K.**-*Woniaczy* (al. W. k.), część Szkła, w pow. jaworowskim. 7.) **K.**-*Zagórza*, poszczególne domy w Kuhajowie w pow. lwowskim. *Lu. Dz.*

Koniec-*Gorganów*, szczyt 1611 m. wysoki w płd. kończynie Gorganu (ob.), w Jasieniu, w pow. kałuskim.

Koniecbór, wś i folw., pow. suwalski, gm. K., par. Raczki, od Suwałk 11 w. K. wś ma 7 dm., 50 mk.; folw. 8 dm., 65 mk. Gm. K. liczy 4000 mk., rozległości 13397 mr.; s. gm. okr. I i st. p. msto Suwałki. W skład gm. wchodzą: Bakaniuk wś i folw., Choćki, Franciszkowo, Jeglewo, Józefowo, Koniecbór wś i folw., Krukówek wś i folw., K. Mały, Kuryanki, Lipowo, Małeraczki, Popasznia, Rudniki, Sidory, Stoki, Wasilówka, Wierciechy i Żubrynek.

Koniecki, 1) *Małe*, wś szlach., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz. 2.) **K.**-*Rostroszewo*, wś, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz. 3.) **K.**-Wądołowo, wś szlach., pow. kolneński, gm. Jedwabne, par. Wizna. W 1827 r. było tu 27 dm., 155 mk.

Koniecmosty, wś i folw.. pow. pińczowski, gm. Winiary wiślickie, par. Stary Korczyn; połączona z Wiślicą groblą mającą pół wiorsty długości, którą, według podania, zbudował Twardowski. W r. 1827 było tu 29 dm., 184 mk.

Koniecpol, dawniej *Koniecpole*. 1.) os. miejska, przedtem mko, nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. i par. Koniecpol. Leży w dolinie przy ujściu rzeki Białki do Pilicy, odl. 248 w. od Warszawy, 84 w. od Piotrkowa, 10 w. od Lelowa. Połączone z Częstochową i Kłomnicami drogą bitą; odl. 10 w. od st. dr. żel. warsz.wied. w Kłomnicach. Leży na samej granicy od gub. kieleckiej i pow. włoszczowskiego. Posiada kościół par. murowany, szpital św. Joanny na 7 łóżek, urząd gminny, szkołę początkową, stacyą pocztową i fabrykę żelaza (pudlingarnią). W 1827 r. było tu 202 dm. i 1399 mk.; 1866 r. 202 dm. (60 mur.) i 1893 mk. (817 żydów); obecnie jest 206 dm. (51 mur.) i 2354 mk. Do mieszczan należy 1940 mr. ziemi (1041 mr. ornej); prócz tego 53 mr. ziemi poduchownej i 7 mr. kościelnej. Pudlingarnia produkuje do 30000 centn. żelaza w kolbach. Ma 4 piece pudlingowe i wygrzewalnie, oraz młot kolbowy. Motorem jest siła wodna. Fabryka zatrudnia do 50 robotników. Założoną została w 1833 r. za inicyatywą Banku Polskiego. K. został założony na terytoryum wsi t. n. w 1443 r. za przywilejem Władysława Jagiełły. Zygmunt August nadaje miastu prawo poboru mostowego (1559 r. i cztery jarmarki. Jan Kazimierz uwolnił w r. 1649 r. od stacyj wojskowych, a Jan III w 1674 r. od wszystkich ciężarów ze względu na ruinę miasta przez ostatnie wojny. W dniu 21 listopada 1708 r. zaszła tu krwawa bitwa między stronnikami Leszczyńskiego pod wodzą Jana Potockiego, wojewody kijowskiego, hetmana w. koronnego, a obrońcami Augusta II pod wodzą Jana Rybińskiego i Ludwika Pocieja. Z obu stron walczyło po 8000 ludzi. Sascy partyzanci zwyciężyli, zdobywszy kilka dział i chorągwi; 2000 ludzi legło na polu bitwy, gdzie dotąd można rozpoznać mogiły. Pierwotnymi właścicielami K. i przyległych dóbr byli Koniecpolscy. Stanisław Koniecpolski, hetman w. koronny, wydostawszy się z niewoli tureckiej, wzniósł tu okazały murowany kościół w 1644 r. w miejsce dawnego. Później K. przeszedł w ręce Czapskich, a od nich w posagu do Potockich. R. 1879 wielki pożar nawiedził K. Spłonął tu wtedy szpital św. Joanny, założony 1835 r. na 18 chorych przez Joanną hr. Potocką. Opis i widok K. w Tyg. Illustr. z 1874 r. Nr 351. Por. *Gomolin.* Dawniej K. należał do parafii Chrząstów (Lib. ben. Łaskiego, I, 559). Gm. K. należy do s. gm. okr. VI w Soborzycach, st. poczt. Koniecpol, ma 13830 mr. obszaru i 6764 mk. (1867 r.). W gminie 3 szkoły pocz., 2 gorzelnie, fabryka wyrobów miedzianych, gwoździarnia, tartak, dwa młyny i wiatrak. 2.) **K.**-*Stary*, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Koniecpol. Odl. kilka wiorst na zachód od os. K. Folw. ma 4 dm., 36 mk., 2785 mr. obszaru (450 mr. ornej); wś ma 74 dm., 610 mk.; 727 mr. ziemi włośc. K. poduchowny 63 mr. K. stary al. Józefów 71 mr. i K. stary pustk. 48 mr. ziemi włość. Dobra K. składają się z folw.: K., Stefanów, Kalenice, Ludwinów, przyległości Wąsosz i Aleksandrów, osady poprzednio miasta K., wsi K.-stary, Luborcza, Przysieka, Magdasz i Aleksandrów (własność Rodryga hr. Potockiego). Rozległość wynosi mr. 3368; folw. K.-stary grunta orne

i ogrody mr. 675, łąk mr. 89, pastwisk mr. 88, lasu mr. 879, nieużytki i place mr. 41, razem mr. 1773; bud. mur. 8, z drzewa 4; płodozmian 4—9 i 10-polowy. Folw. Stefanów grunta orne i ogrody mr. 53, łąki mr. 77, pastwisk mr. 39, nieużytki i place mr. 4, razem mr. 173; bud. z drzewa 4. Folw. Kalenice grunta orne i ogrody mr. 268, łąki mr. 105, pastwisk mr. 313, nieużytki i place mr. 29, razem mr. 715; bud. mur. 3, z drzewa 3, płodozmian 8-polowy. Folw. Ludwinów grunta orne i ogrody mr. 124, pastwisk mr. 8, lasu mr. 149, nieużytki i place mr. 49, razem mr. 329; bud. mur. 5, z drzewa 4; płodozmian 4 — 9 i 11-polowy; przyległości Wąsosz i Aleksandrów grun. mr. 4, łąk mr. 60, pastwisk mr. 65, lasu mr. 237, nieużyt. i pl. mr. 12, razem mr. 377; gorzelnia i pokłady torfu. Osada, poprzednio miasto, Koniecpol osad 326, z gruntem mr. 1940; wieś Koniecpol osad 62, z grun. mr. 727; wś Lubrcza os. 27, z grun. mr. 302; wś Przysieka os. 6, z grun. mr. 43; wś Magdasz os. 34, z grun. mr. 308; wś Wąsosz os. 12, z grun. 272; wś Aleksandrów os. 12, z grun. mr. 103. 4.) K., kol., pow. gostyński, gm. Duninów, par. Gostynin. Liczy dm. 14, mk. 122, mr. 76, grunta żytnie.

Koniecpol nowy, mko, pow. bałcki, u zbiegu Kodymy z Bohem, gm. Bohopol, par. Krzywe jezioro; ma 1074 mk, 1662 dzies. ziemi włośc. Cerkiew św. Dymitra z 610 paraf. i 89 dzies. ziemi. Synagoga żydowska, szkoła wiejska, młyn, targów 26, sklepów 12, rzemieślników 16. Stanisław Koniecpolski, kaszt. krak. h. w. k., mając tu rozległe posiadłości, zbudował to miasto; z jego polecenia znakomity inżenier francuzki Wilhelm Beauplan założył tu twierdzę w r. 1634. Stary hetman często tu przemieszkiwał. Niemiłem okiem spoglądali na tę twierdzę Turcy i w celu jej zniszczenia często Tatarów nasyłali. Majętność ta od Koniecpolskich przeszła do Lubomirskich, następnie do Szałajskich, dziś Sobańskiej. Ziemi dworskiej z Kumorami do 7000 dzies. Z warowni, pozostały zaledwie szczątki wałów i opodal stojący słup ciosowy nad Bohem z napisem „Koniec Polski". Był tu kościół jezuitów. Por. *Jahorlyk*. *Dr. M.*

Koniecpol, 1.) zaść. nad jez. Ukle, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 58 w. od Dzisny; 1 dm., 3 mk. prawosł. 2.) K., zaśc. nad rz. Mocicą, pow. dzisnieński, 3 okr. adm., o 44 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. kat. 3.) K, zaść. pryw., pow. dzisnieński, o 44 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 5 mk. kat. 4.) K., zaść. pryw., pow. dzisnieński, o 41 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 16 mk. (1866).

Koniecpol, zaść., pow. kowieński, par. Skorule, własność Kupściów. *J. D.*

Koniecpol, łot. *Konycpols*, wś, pow. lucyński, par. posińska, z kaplicą katol.; obecnie własność Ant. Benisławskiego, dawniej Weissenhofów; ma 3000 dzies. ziemi dworskiej, 2000 dzies. włościańskiej. Por. *Landskorona*. *G. M.*

Koniecpol, wieś w dobrach Schlossberg w Kurlandyi, w okr. iłłukszciańskim, parafii dyneburskiej. Dobra K. zapisali misyonarzom iłłukszciańskim hr. Zybergowie: Jan, wojew. brzeski, Józef, podkom. infl. i Kazimierz, gen. w. litew. Por. *Iłłukszta*.

Koniecpol, ob. *Dąbrowica*, pow. tarnobrzeski.

Koniecpolski, według Kętrzyńskiego miejscowość w pow. gdańskim, nieumieszczona w spisach urzędowych. Może ta, którą dziś Koenigsthal (ob.) zowią. *Ks. F.*

Koniecwałd, niem. *Konradswalde*, r. 1402 *Conratswald*, 1403 *Conradswalde*, 1525 *Kunertswalde*, 1556 *Conderczwalde*, 1659 *Koniecwald*, 1700 *Konietzwol*, włośc. wś, pow. sztumski, na bitym trakcie malborsko-sztumskim. Obszaru liczy mr. 3406, bud. 102, dm. 59, kat. 377, ew. 131. Parafia i poczta Sztum, szkoła w miejscu. Wieś K. otrzymała r. 1284 pierwszy przywilej i nowo, jak się zdaje, została wtedy założona. Imię wzięła od pierwszego sołtysa Konrada i od lasu druzińskiego (silva drusensis), w którym była położona. Sołtys miał 10-tą włókę wolną i 3-ci grosz z sądów. Karczmę mógł założyć, od której na zamek dawał czynszu 2 m.; proboszczowi przy tutejszym kościele wydzielono 4 włóki. Po 21 latach wolnych płacili osadnicy od włóki po 2 m. R. 1316 od nadmiaru dają pół m. i 2 kury. Od początku istniał tu kościół parafialny (r. 1263 fundowany?), w cegłę murowany. R. 1626 Szwedzi zburzyli go, działami do niego strzelając. R. 1631 parafia tutejsza została zniesiona, a kościół do Sztumu jako filialny przyłączony. Jako opowiada z czasów krzyżackich Voigt, Gesch. von Marienburg str. 217, zły jakiś człowiek z K. wykradł srebrną puszkę z Najśw. Sakramentem i w t. z. lasku kacerskim (Ketzerheim) przy Malborku się ukrywał. Ale został wytropiony przez dziewki i sądowi oddany; na ratuszu, gdzie go poprowadzono, schował puszkę pod wielką wagą: tu ją dopiero wykryli i przenieśli w uroczystej procesyi do kościoła. Zbrodniarza śmiercią ukarali. Ob. Schmitt, Gesch. des Stuhmer Kreises.

Konjecy (łuż.), dwie wsie w pow. budyszyńskim: a) niem. *Kanitz-Christina*, 158 mk.; b) niem. *Kunnewitz*, pod Mariną Hwjezdą, 233 mk. i pod Loeben 107 mk.

Konieczkowa, wś nad rz. Gwoźnicą, wpadającą z prawego brzegu do Wisłoka, w pow. rzeszowskim, należy do parafii rz.-kat. w Niebylcu, zkąd jest 2 klm. na południowy wschód odległą, ma 950 mieszkańców, prawie wyłącznie rz.-kat. (gr.-kat. 2 należy do parafii w Bliżance) i kasę pożyczkową gminną z kapitałem

152 zł. wa. Okolica jest górzysta i lesista. Od r. 1460 do 1650 był tutaj drewniany kościół budowany przez Marcisza, Mikołaja, Jana i Stanisława z Machowa braci rodzonych, który był parafialnym, ale gdy Janusz Romer wybudował nowy kościół w Niebylcu, zamieniono go na filialny. Co się z nim stało niewiadomo. Pos. większa p. Konst. Dobrzyńskiego ma 341 mr. roli i 308 mr. lasu; pos. mn. 829 mr. roli, 74 mr. łąk, 85 mr. pastw., 223 mr. lasu. *Mac.*

Konieczna, wś w pow. gorlickim, nad potokiem t. nazw., uchodzącym z prawego brzegu do Ropy, należy do parafii gr.-kat. w Zdyni, ale ma cerkiew drewnianą, a par. rz.-kat. w Sękowy; ma stacyą pocztową. Według spisu ludności z r. 1881 ma K. 388 mieszkańców, według szematyzmów duchownych ma być 425 gr.-kat. i 16 rz.-kat. Ta uboga wioska w pobliżu granicy węgierskiej leży w wąwozie od 511 do 546 m. npm. Przez wieś wije się gościniec łączący Galicyą z Węgrami; mianowicie jest on prowadzony z Gorlic doliną potoku Sękowego, przerzyna się kilkoma wężownicami (serpentynami) przez pasmo Magury pod Petną podnosząc się od Matuszowa z 405 na 504 m. w górę, po czem doliną Konieczny dochodzi do granicy węgierskiej; dosięgnąwszy tutaj najwyższego wzniesienia 559 m. npm., spuszcza się na Węgry doliną Hernadu. To jest główny trakt do Bardyowa. K., teraz W. Willuna, w XVIII w. Ankwiczów, ma więk. pos. 36 mr. roli i pastw. i 190 mr. lasów; pos. mn. 781 mr. roli, 224 mr. łąk, 144 mr. pastw. i 28 lasu świerkowego. *Mac.*

Konieczna, potok, wytryska na łąkach mokrawych we wsi Koniecznej, w pow. gorlickim, płynie na północny zachód przez wieś Konieczne, następnie wieś Zdynię; przeszedłszy w obr. gminy Ługu, przyjmuje z lewego brzegu potok Szydłowy, a zabrawszy w Smerekowcu z lew. brz. rzekę Regetówkę, z praw. zaś brz. potok Gładyszowski z Krywą, zwraca się na zachód, wreszcie w obr. gm. Kwiatonia przyjąwszy kierunek północno-zachodni, wpada naprzeciw Ujścia Ruskiego do Ropy z praw. brz. W dolnym biegu potok ten zowie się także Zdynią. Długość biegu 20 kil. *Br. G.*

Koniecznik, osada, pow. chodzieski, 4 dm., 26 mk., należy do miasta i gm. Chodzieża.

Konieczno, wś, pow. włoszczowski, gm. Włoszczowa, par Konieczno. Leży na trakcie z Włoszczowy do Nagłowic. Posiada kościół par. mur. i szkołę wiejską. W r. 1827 było tu 76 dm., 437 mk. R. 1868 folwarki K. i Pawłów przyłączono do majoratu Brzegi radcy tajnego Milutyna; par. K. dek. włoszczowskiego daw. kurzelowskiego 3099 dusz. Kościół i par. erekcyi niewiadomej; obecny 1785 r. murowany, wystawił arcybiskup gnieźnieński. Por. Łaski, Lib. benef. I, 548.

Konieczny albo *Pach*, pustkowie, pow. lubliniecki, należy do Ligoty pod Dobrodniem (*Knie*).

Koniela, mko, pow. lipowiecki, ob. *Konela*.

Koniemłoty, wś, pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Koniemłoty. Leży na prawo od drogi bitej ze Stopnicy do Staszowa. Posiada kościół par. murowany z r. 1638 i szkołę gminną. W r. 1827 było tu 46 dm., 364 mk.; par. K. dek. stopnickiego 3761 dusz. Bolesław Chrobry zapisał K. benedyktynom łysogórskim, którzy zapewne założyli tu kościół i par. Kościół w 1399 już istniał. Długosz podaje tu kościół drewniany Wniebowzięcia Matki Boskiej. Wieś zaś własność klasztoru w Mogile. (Dług. III, 238. Łaski, Lib. benef. I, 602).

Konierowicze, folw. pryw., nad jez. t. n., pow. dzisnieński, o 14 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 15 mk. (1866).

Konietopy, ob. *Grabianka*.

Koniewo, pow. sierpecki, ob. *Kuniewo*.

Koniewskaja, stacya pocztowa w powiecie kargopolskim, gubernii ołonieckiej, na trakcie z Kargopola do Syskiej stacyi pocztowej.

Konigart al. *Konigort*, niem. *Königort*, osada do Kloni, pow. chojnicki, bud 10, dm. 4, kat. 38. Parafia Czersk, szkoła i poczta Rytel. K. leży nad rz. Brdą, pół mili od stacyi kol. żel. w Rytlu, w okolicy lesistej i piaszczystej.

Konigartek, *Konigortek*, os. do W. Kloni, pow. chojnicki, nad rz. Brdą, par. Nowa Cerkiew, szkoła i poczta Rytel. Ma 7 bud., 3 dm., 23 kat. *Kś. F.*

Konik, 1.) *stary*, wś i folw., pow. nowo-miński, gm. i par. Wiązowna; należy do Duchnowa (ob.). 2.) **K.** *nowy*, os., pow. nowo-miński, gm. Wiązowna, par. Długa Kościelna (ob.).

Konik al. *Konek*, niem. *Konnek*, posiadł. z młynem, pow. tucholski, nad małą strugą z miasta wychodzącą, przy bitym trakcie położony, ćwierć mili od Tucholi. Obszaru liczy mr. 347, bud. 8, dm. 2, kat. 8, ew. 12. Parafia, szkoła i poczta w Tucholi. Dawniej zwał się podobno młyn ten Rzedni. R. 1380 Henryk Bullendorf, komtur tucholski, czyni takową ugodę: Dotychczas młynarz Henryk Bykendorf posiadał przy młynie 3 włóki roli, za co prócz innych ciężarów dostawiał do zamku 3 łaszty żyta i 3 wieprze karmił. Teraz zaś zostaje zwolniony od wszelkich ciężarów, ma dawać tylko 2 łaszty, wieprzów nie karmi, ale za to rolę po prawej stronie drogi do Łyszkowa ustępuje. Zatrzymał tylko 2 morgi, błota i role po drugiej stronie drogi. Drwa miał wolne z lasu, także i paśnik dla bydła w Dąbrowach. Młyn był wtedy o 2 kołach, prawo chełmińskie. R. 1664 młyn był spalony. R. 1670 młynarz tutejszy zobowiązany podług kolei z drugimi utrzymywać straż w barci

i nad zwierzem w ciechocińskiej puszczy. Ob. Odpisy Dregera rękp. w Peplinie. Lustr. star. tucholskiego, odpis tamże. *Kś. F.*

Konik, 1.) rz., dopływ Ceperki, uchodzącej z lew. brz. do Łani (dopł. Prypeci). 2.) **K.**, rz. w pow. kijowskim, uchodzi do Dniepru powyżej Kijowa. *E. R.*

Konik, nazwa potoku *Bączalki* (ob.).

Koniki, 1.) wś rządowa nad bezimienną rzeczką, pow. wilejski, o 29 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 5 dm., 75 mk. 2.) **K.**, zaścianek rządowy, nad rz. Isłocz i Berezyną, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 76, od Dziewieniszek w. 62, mk. kat. 8. (1866).

Konikowo, folw., pow. gnieźnieński, 5 dm., 58 mk., należy do wsi i gm. Kawiary.

Koniłówka, wś, pow. uszycki, nad Dniestrem, gm. Gruszka, par. Stara Uszyca, ma 30 dm., 262 mk., 220 dzies. ziemi włośc., dworskiej 238 dz. Dzikowskiego, 7 dz. Rakowicza. Dawniej własność Postupalskich, Wyleżyńskich. Uprawa tytuniu. *Dr. M.*

Konin, miasto powiatowe w gub kaliskiej, nad rz. Wartą, na lewym jej brzegu położone, pod 52° 11'4 szer. i 35° 56' dług. geograf., odl. 191 w. od Warszawy, 75 w. od Kutna, najbliższej st. dr. żel. War.-Bydg. Połączone drogami bitymi ze wszystkiemi miastami powiatowemi gubernii i przyległego W. ks. Poznańskiego, 7 mil od Kalisza a 4 od granicy W-go księztwa Poznańskiego, bardzo starożytne. Pobudowany w nizinie, na gruncie sztucznie nad najwyzszy stan wody w rzece wzniesionym, podobnie jak Kalisz i Koło otoczony jest K. obszernemi pastwiskami, błoniami zwanemi, które corocznie zalewom rzeki podlegają, miasto więc na wiosnę przedstawia się jak wyspa, zewsząd oblana wodą, i tylko za pomocą jednej grobli i 4-ch dużych mostów, na kierunku traktu poznańskiego pobudowanych, połączone jest z przedmieściami i dalszą okolicą; wylewy te peryodycznie co rok na wiosnę powtarzające się i trwające około miesiąca zalewają piwnice wszystkich prawie domów i mieszkania parterowe domów niżej pobudowanych. K. składa się z miasta i trzech przedmieść, z których dwa: Kolskie i Bożentowo na lewym a Słupeckie na prawym brzegu Warty jest położone; miasto samo porządnie, przeważnie piętrowymi murowanymi kamienicami w rynku i główniejszych ulicach zabudowane, całe brukowane, z przedmieściami o schludnych domkach, nader czysto utrzymywane, należy do najporządniejszych miast gubernii kaliskiej, posiada dwa kościoły katolickie murowane: parafialny w mieście i poreformacki na przedmieściu kolskiem położone, pierwszy z nich z XV a drugi z XVII wieku; jeden kościół ewangielicko-augsburski murowany, przed kilkunastu laty pobudowany, jednę murowaną synagogę świeżo powiększoną i upiększoną, szpital pod wezwaniem Ś-go Ducha, gmach biura powiatu i kasy pow., budowle po b. magazynie solnym obecnie na koszary dla wojska przerobione, klasztor poreformacki piętrowy, murowany, w stylu klasztornym w kwadrat pobudowany, obecnie z wyjątkiem małej części, wraz z pięknym ogrodem księdzu pozostawionej, zajęty przez wojsko, magistrat, szkołę 4-klasową, szkółkę elementarną, szopę dla narzędzi ogniowych w której latem odbywają się przedstawienia amatorskie, łazienki zimowe i letnie, jatki i bydłobójnię. Ważniejsze drogi komunikacyjne przechodzące przez K. są: a.) rzeka Warta, zaledwie przez kilka tylko tygodni po przejściu lodów na wiosnę zdatna do spławu statków a przez resztę roku dostępna tylko dla tratew, którymi spławia się budulec, b.) szosa rządowa z Warszawy do Poznania, tak zwany trakt poznański, c.) szosa powiatowa z Konina do Kalisza i d.) takaż szosa z Konina ku Włocławkowi, ukończona tylko do osady Ślesina. Znaczniejsze fabryki i zakłady przemysłowe są następujące: 2 fabryki maszyn i narzędzi rolniczych, z których większa Rajmunda, poddanego szwajcarskiego, zatrudnia dziennie 40 robotników, posiada warsztaty mechaniczne poruszane stałą machiną parową o sile 12 koni i lejnię żelaza (gisernię), produkuje rocznie za sumę 47000 rubli; 2 zakłady kotlarskie, z których większy Oskara Close wyrabia głównie aparata gorzelane, zatrudnia 11 robotników i produkuje rocznie za 11000 rs.; 1 mydlarnia zatrudniająca 4 robotników i produkująca rocznie za 10000 rs.; 2 browary wyrabiające, oprócz piwa zwyczajnego, porter i piwo bawarskie, zatrudniają 6 robotników i produkują rocznie za 7500 rubli; 1 dystylarnia i fabryka wódek słodkich z roczną produkcyą 3000 rs.; 2 olejarnie z roczną produkcyą 1000 rs.; 3 fabryki octu z roczną produkcyą 3000 rs.; 4 garbarnie z roczną produkcyą 1800 rs.; 1 fabryka wody sodowej z roczną produkcyą 600 rs.; 18 wiatraków zaopatrzonych w kamienie francuskie i pytle jedwabne cylindrowe z roczną produkcyą 36000 rs. Ludność K. szybko wzrastała w obecnym stuleciu. W 1806 r. miał on 1500 mk.; w 1827 r. 293 dm. i 3608 mk.; w 1862 r. 262 dm. (102 mur.) i 5975 mk.; obecnie ma ludności stałej: 3222 męż., 3331 kob., razem 6553; w tej liczbie kat. 2422, ew. 660, praw. 65, żydów 3406. Domów jest 338 a w tej liczbie murowanych 176, drewnianych 162; siedziba miasta wraz z przedmieściami zajmuje powierzchni 129 mr., realności zaś miasta t. j. pola, łąki, ogrody, wody i nieużytki do mieszkańców należące zajmują powierzchni 2219 mr.; w ogóle zatem 2348 m. m. n. p. Oprócz tego kasa miasta posiada folwark czynszowy Kurów 56 m. m. n. p. obejmujący. W środku

miasto ma dwa obszerne rynki, na których dwa razy tygodniowo odbywają się targi a 6 razy do roku jarmarki; posiada po za miastem w niedalekiej odległości dość obszerny i nieźle utrzymany park, który jednakże, z powodu piaszczystej drogi, jaką od miasta jest oddzielony, mało jest uczęszczany; głównem miejscem przechadzki jest most na głównem korycie rz. Warty i alea prowadząca ku Słupcy. Pomimo swej starożytności żadnych pamiątek nie posiada oprócz słupa kamiennego, który miał być postawiony w r. 1151 przy zamku konińskim przez wojewodę Piotra Dunina, dla oznaczenia połowy drogi z Kruszwicy do Kalisza, jak o tem świadczy napis po łacinie na tymże kamieniu wyryty; po spaleniu wspomnianego zamku podczas wojny, jaką król szwedzki Karol XII w popieraniu Stanisława Leszczyńskiego na tron polski prowadził, gdy z takowego jako pamiątka tylko nazwa ulicy zamkowej pozostała a element żydowski w tej dzielnicy obrał sobie siedzibę, słup w mowie będący w początkach bieżącego stulecia przeniesiono na więcej pryncypalne miejsce i ustawiono na cmentarzu procesyonalnym w bliskości kościoła parafialnego, gdzie dotychczas pozostaje (por. *niżej*). W K. mają siedlisko władze: Zarząd powiatowy pod prezydencyą naczelnika powiatu, który zarazem jest prezydującym w Radzie Opiekuńczej Zakładów Dobroczynnych, kasa powiatowa, Naczelnik Żandarmeryi na powiaty koniński i słupecki, Komisarz włościański, kancelarya 5 pułku dragonów, którego sztab i dwa szwadrony konsystują w mieście, Sędzia śledczy powiatu konińskiego, Sędzia pokoju m. Konina, Zarząd II okręgu akcyznego na powiaty koniński i słupecki, Ekspedycya poczt, Stacya telegraficzna, Szkoła IV-klasowa prywatna męzka, Magistrat m., Szkółki elementarne: katolicka dla chłopców i dziewczyn, ewangielicka i żydowska, Szpital Ś-go Ducha, Magazyn prowiancki, Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych, Dziekan Dekanatu konińskiego i Straż ogniowa ochotnicza. Zarząd powiatowy, do którego oprócz czynności administracyjnych i policyjnych należą także czynności spisu wojskowego, załatwia rocznie interesów 13000 numerów; na utrzymanie zarządu wraz z utrzymaniem straży ziemskiej wydatkuje się rocznie 13735 rs. Kasa powiatowa przyjmuje rocznie: podatków skarbowych stałych 100500 rs., niestałych 184000 rs., podatków specyalnych t. j. ubezpieczeń, drogowych, transportowych i t. p. 36000; razem 320000; czyni wypłat z funduszów skarbu 199000, specyalnych 35000; razem 234000 rs.; na utrzymanie kasy wydatkuje się rocznie 3830 rs. Na utrzymanie Zarządu Naczelnika Żandarmeryi wydatkuje się rocznie 4000 rs. Komisarz włościański, zadaniem którego, oprócz załatwiania interesów wynikłych ze stosunków uwłaszczonych włościan do dawnych ich panów, należy uregulowanie służebności (serwitutów) i nadzór nad kasami pożyczkowymi, załatwia interesów rocznie 1000 numerów; z liczby 60 majątków, uregulowano po koniec 1881 r. służebności w majątkach 13-stu całkowicie i 13-stu częściowo. Kas pożyczkowych znajduje się w powiecie 11 z kapitałem zakładowym 8601 rs. i obrotowym 18482 rs. Na utrzymanie biura wydatkuje się 4871 rs. Sędzia pokoju miasta K. załatwia rocznie spraw cywilnych 260, kryminalnych 280, ustanawia opiek 10; na utrzymanie jego, jako też wydziału hypotecznego, zostającego pod zawiadywaniem sekretarza, wydatkuje się rocznie 4960 rs. Ekspedycya poczt wysyła średnio rocznie: listów zwyczajnych 28000, rekomendowanych 1000, posyłek wartościowych 500, listów z pieniędzmi 2100, korespondencyi rządowej 26,000; odbiera listów zwyczajnych 48000, listów rekomendowanych 1800, posyłek wartościowych 1000, listów z pieniędzmi 2300, korespondencyi rządowej 24000, pism peryodycznych 8070. Dwa razy dziennie odchodzi karetka pocztowa do stacyi Koło i do Kalisza, raz dziennie do Słupcy i tyleż razy z powyższych miejsc przychodzi; średnio rocznie karetami pocztowemi przybywa do K. średnio osób 3300, wyjeżdża 3500. Ekspedycya poczt przynosi dochodu rocznie 4950 rs., utrzymanie ekspedycyi kosztuje razem 4039 r. Stacya telegraficzna wysyła rocznie depesz 2959, odbiera 2749; dochód roczny stacyi 2650 rs., na utrzymanie stacyi wydatkuje się 1400 rs. W szkole 4-klasowej filologicznej prywatnej męskiej z klasą przygotowawczą, utrzymywanej kosztem mieszkańców miasta i okolicy, ciało nauczycielskie składa się z następujących osób: przewodniczącego, nauczyciela religii i 5 nauczycieli; do szkoły uczęszcza 110 uczniów; na utrzymanie szkoły wydatkuje się rocznie 4275 rs., z opłat zaś od uczniów wpływa 2900 rs.; brakująca ilość pieniędzy każdorocznie pokrytą zostaje za pomocą dobrowolnych składek, balów, koncertów i teatrów amatorskich, przez komitet szkolny w tym celu urządzanych. Szkółek element. jest 4, dwie katolickie: jedna dla dziewczynek a 2-ga dla chłopców, jedna ewang. i jedna żydowska 2-klasowa; do 1-szej uczęszcza dziewczynek 60, do 2-giej chłopców 90, do ewangielickiej dzieci 30, do żydowskiej 83; w wyżej pomienionych szkółkach nauczają 2 nauczycielki i 3 nauczyciele, którym z funduszów miasta wypłacaną bywa pensya w sumie 1315 rs. rocznie; dzieci za naukę nic nie płacą. Magistrat miasta posiada dochodu rocznie 10313 rs., rozchód roczny wynosi 7467 rs.; w razie przewyżki dochodu nad rozchodem, takowa odsyła się do Banku Polskiego, dla dołączenia do

funduszu remanentowego miasta, który obecnie stanowi sumę 22286 rs. 78 kop. Szpital św. Ducha na 40 łóżek, w ciągu roku miał chorych 581, którzy przebyli łącznie dni 16023.5; koszt utrzymania jednego chorego dziennie wynosił 43,3 kop.; w ogóle wydatkowano w ciągu roku 6613 rs. 11 k. Służbę zdrowia pełnią trzej lekarze, z których jeden jest zarazem lekarzem powiatu, 2-gi lekarzem szpitalnym, i 2-ch felczerów, 2 apteki. Kancelaryj notaryalnych jest 3 i tyluż rejentów, sporządzających rocznie 2020 aktów, z których 50% od należności skarbowej, rocznie średnio wynoszącej rs. 4170 na korzyść kasy miejskiej pobieranych, stanowi summę rs. 2085. Straż ogniowa ochotnicza, złożona z obywateli i mieszkańców miasta honorowo pełniących swe obowiązki, utworzoną została w r. 1874; składa się ze 120 członków czynnych, posiada w swojem rozporządzeniu 3 sikawki, 18 beczek, 15 bosaków, 12 wiader, 4 drabiny, 8 kagańców, 13 kiszek, 12 toporów, 6 łopat, kosz ratunkowy, wóz na powyższe rekwizyta, szopę na narzędzia i wieżę dla ćwiczeń gimnastycznych; dochód powstały z dobrowolnych ofiar od obywateli miasta i członków honorowych, jak również z przedstawień amatorskich w tym celu dawanych, wynosił w 1880 r. 454 rs., z których wydatkowano rs. 377. Parafia konińska katolicka do której oprócz msta, należą wsie: Brzeźno, Budy, Chojki, Głodno, Holendry-Brzezińskie, Potażniki, Rożek i Wilków, ma ludności 4092 dusz i obsługiwaną jest przez 3-ch księży, a mianowicie: proboszcza, który zarazem jest dziekanem, wikaryusza i księdza zawiadującego kościołem po-reformackim; w r. 1880 urodziło się w parafii 257, zmarło 208, wstąpiło w związki małżeńskie 53 par. Parafia ewang.-augsb., do której oprócz miasta należy 93 oddzielnych nomenklatur, w pow. konińskim i słupeckim położonych, ma ludności 2690 i obsługiwaną jest przez księdza pastora, który w r. 1880 sporządził aktów urodzenia 200, aktów zejścia 123, aktów ślubnych 50. Gmina żydowska, do której oprócz miasta K. należą osady Rychwał i Tuliszków, oraz gminy: Tuliszków, Dąbroszyn, Rzgów, Gosławice i część gm. Grodziec pow. słupeckiego, liczy dusz 5728, obsługiwaną jest przez rabina i kahał; urzędnikiem zaś stanu cywilnego jest burmistrz msta K., który w r. 1881 sporządził aktów urodzenia 109, aktów zejścia 69, aktów ślubnych 27. Do K. należy przedmieście Grobla Czarkowska, część wsi Czarkowa, dotykająca do K. z płn. jego strony, przy szosie poznańskiej, nad praw. brz. rzeki Warty. Grunt żytni podlega zalewom; powierzchni 42 mr. m. n.-p., ludności męż 53, kob. 36, razem 89; mieszkańcy trudnią się handlem i przemysłem. Tu znajduje się fabryka machin i narzędzi rolniczych, warsztaty, które są poruszane siłą pary przy użyciu stałej maszyny parowej; wyrabiają się tu oprócz wszelkich narzędzi rolniczych i machin, nowe machiny parowe i kotły parowe. Jest tu także lejnia żelaza (gisernia) i fabryka kuf (beczek do okowity), kilka śpichrzów na zboże. „Początek Konina (pisze Encykl. Orgelbr.) ginie w niepamięci wieków. Za panowania Bolesława Krzywoustego w pierwszej połowie XII wieku, K. miał już zamek, w którym często przemieszkiwał sławny Piotr Dunin, ówczesny wielkorządca Wielkopolski. Zamek ten jednak wzniesiony był w znacznej od samego miasta odległości i bliżej koryta Warty. W późniejszych czasach zabudowało się koło niego miasto nowe; stare zaś, coraz bardziej opuszczone, całkowicie utraciło municypalne przywileje i na wiejską zamieniło się osadę. Zamek koniński istniał w całej swojej świetności aż do drugiej wojny szwedzkiej, w czasie której Karol XII, posiłkując obranego przez jednę partyą Polaków króla Stanisława Leszczyńskiego, zajął go i spalił. Przez całe stulecie z górą stały opuszczone jego mury i dopiero w roku 1818 z rozkazu rządu zostały rozebrane. Zamek ten, zabudowany w czworokąt, składał się z części mieszkalnej, na dwa piętra wzniesionej, czworograniastej i wysokiej ośmiościennej strażnicy. Stawiany był częścią z białawego kamienia, częścią zaś z cegły. Część mieszkalna zdawała się w nim najdawniejszą, gzymsowanie zwłaszcza nosiło na sobie cechę XII w. Dziś atoli z tego wszystkiego mały tylko kawałek muru pozostał. W r. 1331 miasto K. spalili krzyżacy, ale Kazimierz Wielki je odbudował i przy tej sposobności opasał murem i wzmocnił basztami. Mury te i baszty dochowały się w znacznej części do początku bieżącego wieku i rozebrane zostały jednocześnie z zamkiem, nader małe po sobie pozostawiwszy ślady. W czasie wyprawy na krzyżaków r. 1433, Władysław Jagiełło, podeszły już w latach i osłabiony na oczy, przepędzili w K. całe lato z panami radnymi, oczekując skutku wyprawy. Po śmierci króla Zygmunta Augusta, znany w dziejach Jan Montluc, biskup Walencyi, poseł francuski do popierania elekcyi Henryka Walezyusza na tron polski, przebywał w K. od października 1572 r. przez 6 miesięcy, jako w mieście od stanów rpltej sobie wyznaczonem. Tu on rozwinął całą potęgę swojej dyplomatycznej przebiegłości, celem otrzymania berła polskiego dla swojego pana, przełamując niemałe trudności. Obecnie ze starożytnych gmachów zwraca uwagę tylko kościół parafialny. (Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 232, 241, gdzie K. zwany jest *Konino*). Piękna ta budowla zdaje się początkiem swoim pierwszych lat XV w. zasięgać, a kaplica św. Trójcy, na zakrystyą przemieniona, dawniejszą jeszcze

być może. Sciany jej zewnętrzne w późniejszych czasach uledz musiały przerobieniu, mało bowiem dochowały na sobie gotycyzmu, znamionującego ówczesne świątynie. Natomiast jej wnętrze jest więcej charakterystyczne, mianowicie sklepienia, wzmocnione łukami rozbiegającemi się w gwiazdy, świadczą o dawności całego budynku. Zdobi ten kościół kilka pięknej budowy nagrobków. Pomiędzy niemi najdawniejszy, wystawiony został tutejszemu plebanowi Mikołajowi Grochowskiemu, zmarłemu r. 1570. Jestto monument małego wymiaru i dosyć miernej roboty, szczególnie w proporcyach ciała chybiony. Następny z kolei co do dawności nagrobek Stanisława Przyjemskiego, marszałka koronnego, starosty konińskiego, zmarłego w r. 1595, ma postać ołtarza, w którym na sarkofagu leży cała figura rycerza. Zbudowany jest z marmuru częścią szarego, częścią białego. Pod figurą napis na tablicy marmurowej wyryty. Stryj powyższego starosty Krzysztof, zmarły w r. 1611 w Moskwie, ma także osobny marmurowy nagrobek naprzeciw swego synowca. Wydłutowane na nim osoby w zwykłem owym wiekom uzbrojeniu. W kaplicy Najświętszej Panny, fundowanej przez Jana Zeneliusza, filozofii i medycyny doktora, znajduje się jego nagrobek, także marmurowy, z napisową tablicą, oprócz której jest jeszcze druga, miedziana, pozłacana, na pamiątkę założenia kaplicy. Zeneliusz umarł w r. 1607, urodził się snadź w Koninie, gdyż na nagrobku jego umieszczony koń, który stanowi godło herbowe miasta. W skarbcu kościoła tutejszego jest monstrancya, której środek należy do pięknych wyrobów XV albo XVI stulecia. Wierzch jednak i podstawa są już późniejsze. Także znajduje się tu piękny gotycki krzyż, fundowany przez księdza Stanisława z Proszowic, plebana konińskiego. Na cmentarzu tego kościoła stoi słup kamienny okrągły, dosyć osobliwszego kształtu. Przeniesiony on w to miejsce z pod zamku konińskiego, gdzie stał pierwotnie, a oznaczał połowę drogi z Kalisza do Kruszwicy, jak świadczy wyryty na nim napis. Jest to pamiątka tego samego Piotra Dunina, któremu kraj tyle pięknych i trwałych kościołów jest winien. Napis czterowierszowy, otaczający kolumnę do koła, jest następujący: „Anno ab incarnatione Domini nostri MCCL. primo. (tak) in Calis hic medium de Crusvici fore punctum indicat ista viae formula et justitiae, quam fieri jussit Petrus comes hic palatinus, hoc omni sollert (sollertia) dimidiavit iter. Ejus ut esse memor dignetur omnisque viator cum prece propicium sollicitando Deum". Rzecz dziwna, że na tym pomniku wyryty rok 1251, głoski jednak zdają się być XII w., coby więcej z krytyką się zgadzało, gdy twierdzą, że Piotr Dunin umarł w r. 1153, i dla tego niektórzy archeologowie liczby te czytali za rok 1151, co jednak także nie zgadzałoby się z historyą, albowiem teraz jest udowodnionem, że już w r. 1145 był on ślepym i bez żadnego w państwie znaczenia. Piękny klasztor księży reformatów na przedmieściu Konina wystawiony został w r. 1631. Kościół jednak przy nim był pierwotnie drewniany i dopiero w r. 1727 księżna Teofila Wiśniowiecka, na jego miejsce gmach murowany swoim nakładem wzniosła. Był tu jeszcze drewniany kościołek św. Ducha, gminie ewangelickiej odstąpiony. Początek jego niewiadomy, budowa zaś nie wskazywała odległej onego starożytności. Miasto K., mając jurisdykcyę starościńską grodową, wielokrotnie od monarchów rozmaite zyskiwało przywileje. Zburzenie zamku przez Szwedów, pożary i wypadki wojenne były powodem, że już w r. 1782 nie było w stanie okazać lustratorom wcześniejszych nad 1425 r. dokumentów. Lustracya obejmuje ich sztuk 28 i treść każdego z dokładnością opisuje". Niegrodowe starostwo konińskie, wedle lustracyi z r. 1564/5 obejmowało: miasta Konin, Stawiszyn i wsie: Czarnkowo, Międzylesie, Wilkowo, Chorzeń, Morzysław, Patrzychowo, Głowiewo, Barcigłowo, Rumino, Staremiasto, Modła, Lisiec, Borzętów, Krąpsko, Gadowo, Dzierzbin i Czekowo. W r. 1771 posiadał je Józef Mycielski, opłacając z niego kwarty złp. 1985 gr. 15, a hyberny złp. 2141 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 tenże sam Mycielski otrzymał toż sstwo w 50-letnie posiadanie wraz z wójtostwami, sołectwami i wybraniectwami doń należącemi. Na tymże sejmie stany rzpltej wyznaczyły oddzielną komisyą z 16 urzędników kor. do ustalenia granic tego sstwa. *Powiat koniński*, gub. kaliskiej, utworzony w 1867 r. z połowy dawnego powiatu t. n., ma 20,37 mil kw. obszaru, graniczy na północ z powiatem słupeckim, na południe z powiatami: tureckim i kaliskim, na zachód z pow. słupeckim, na wschód z kolskim. Terytoryum powiatu konińskiego ma kształt wielokąta prawie foremnego, w środku którego mieści się miasto K. Powierzchnia jego przedstawia się jako równina nieco falowata, we wsch.-płdn. tylko części więcej wzgórzysta, na kilkadziesiąt stóp nad poziom wody w rz. Warcie wzniesiona, przedzielona 2—4 wiorst szeroką doliną rzeki Warty, płynącej ze wschodu na zachód, na dwie połowy: północną i południową. Większa część obszaru, a zwłaszcza w półn. połowie, była niegdyś dnem rozległych jezior, pomiędzy któremi ciągnęły się wąskie pasy suchego lądu i sterczały z łona wód rozległe wyspy. Niziny te przez długie wieki tworzyły bagniska, podlegające wiosennym zalewom. Taką jest nizina przerznięta przez kanał morzysławski, a nadewszystko

obszerna nizina na wschód od pierwszej, przedzielona rozległą wyspą suchego stałego lądu, na której brzegach mieszczą się: Grójec, Laskowice, Wola Podłężna. Ta wschodnia nizina była rozległem jeziorem, pokrytem całym archipelagiem wysp, na których rozmieściły się pierwotne osady. Rzeka Wiercica i kilka drobnych jezior na północ od Kramska, są resztkami tego wielkiego wodozbioru przeddziejowego. Większa część tej niziny stanowi część zachodnią pow. kolskiego. W części wsch.-płdn., której najwyższy punkt, nazwany Złotą górą (430 stóp), widzialny jest na kilka mil wokoło, znajdują się pokłady: węgla brunatnego, piaskowca ziarnistego, odznaczającego się piękną białością i nadzwyczajną twardością we wsi Brzeźno pod K.; wreszcie pokłady gniazdowe kamienia wapiennego, posiadającego po wypaleniu przymioty wapna hydraulicznego we wsi Paprotnia; z tych: 1) węgiel brunatny z powodu małej ścisliwości nie nadaje się do przewożenia, stąd eksploatuje się w małej ilości i zużytkowywa na miejscu, głównie do opalania gorzelni parowej i cylindrowego pieca, w którym wypala się cegła; 2.) piaskowiec, posiadający wszelkie wymagane przymioty a twardością dorównywający granitowi, z powodu zbyt drogiej obróbki, jak również skutkiem wielkiego ciężaru, a stąd kosztownej dostawy, przy braku kolei żelaznych, ma odbyt nader ograniczony; wyrabiają się z niego: nagrobki, stopnie do schodów, płyty do przykrywania kanałów i znaki drogowe; 3) kamień wapienny zaś, napotykany dotychczas w małych tylko gniazdach w połączeniu z dużą ilością opoki t. j. kamienia wapiennego, nieprzydatnego do wypalania, zupełnie się nie wydobywa. Oprócz powyżej wymienionych ciał kopalnych znajdują się w różnych punktach, a głównie w północnej i płdn.-wschodniej części powiatu, obfite pokłady torfu. Oprócz rz. Warty, przepływającej przez całą szerokość powiatu z wsch. na zachód i stanowiącej drogę wodną, długą w granicach powiatu około 35 wiorst, znajdują się w części płn. powiatu dość obszerne połączone z sobą jeziora, jako to: Gosławskie, Pątnowskie, Mikorzyńskie i Slesińskie, które, będąc połączone za pomocą kanału sztucznego morzysławskim zwanego z rz. Wartą, stanowi drugą linią komunikacyjną w kierunku z płn. na płd., długą około 20 w., dzisiaj z powodu zanieczyszczenia kanału zdatną tylko do spławu drzewa i bardzo lekkich statków scyllami zwanych (rodzaj małych berlinek); linią powyższą możnaby przedłużyć dalej na północ, łącząc jezioro Slesińskie z Łuszczewskiem za pomocą pogłębienia istniejącego w tem miejscu wąwozu, obecnością swą stwierdzającego, że połączenie to niegdyś istniało, i tylko skutkiem obniżenia zwierciadła wód w jeziorach łączność ich zerwaną została. Tym sposobem połączono by rz. Wartę z jezior. Gopłem, a przez takowe rz. Noteć i kanał Bydgoski z Wisłą. Do ważniejszych rzeczek w powiecie zaliczyć można Powę, przerzynającą płdn. część pow. w kierunku z płdn. na płn., długą około 24 w.; początek jej w pow. kaliskim, ujście zaś do rzeki Warty pod K.; nad rzeczką tą, dość bystry nurt mającą, istnieje 5 młynów wodnych. Pomniejsze rzeczki i strumienie są następujące: a) w płn. części powiatu: Przykulec, Wiercica, Sakłak, rz. Krompin, Jaźwiniec i Nietoczka, wszystkie z praw. brz. do Warty wody swe toczące, i Kaczkowa, biorąca swój początek w pow. słupeckim, biegnąca z półn. na południ. około osady Kleczew i wpadająca do jeziora Gocławskiego i b) w części płdn. powiatu: rzeczka Topiec, poczynająca się na płdn. niedaleko granicy powiatu tureckiego i mająca swe ujście do rz. Warty z lew. brz.; na kierunku jej jest pobudowanych kilka młynów wodnych i tartak; rzeka Pokrzywnica, poczynająca się w pow. tureckim, a wpadająca niedaleko osady Tuliszków do rzeczki Powy; na kierunku rzeki Pokrzywnicy są pobudowane: 2 młyny wodne i tartak; rz. Czarna v. Czarna-struga, płynąca z płd. na płn., zaledwie na długość 4 wiorst przecinająca pow. koniński, mająca swój początek i ujście do Warty z lew. brz. w pow. słupeckim. W jeziorach znajdują się następujące gatunki ryb: węgorze, sumy, sandacze, szczupaki, leszcze, okónie, liny i karasie; w rz. Warcie: szczupaki, sandacze, węgorze, leszcze, jaźwce i barwenny. Połów ryb w jeziorach z powodu wielkiej do 30 stóp dochodzącej głębokości nader jest utrudniony i tylko podczas silnych mrozów w wielkiej obfitości ma miejsce. W skutek ułatwionej komunikacyi wodnej, na nieszczęście tylko dla spławu drzewa zdatnej, okolica, przed kilkunastu laty w lasy obfita, dziś prawie zupełnie z takowych ogołoconą została; cena siąga t. j. pół sążnia kubicznego drzewa sosnowego w K. dochodzi do rs. 10. Stan obszarów leśnych w 1880 r. był następujący: 18555 mr. lasów prywatnych urządzonych, 5271 mr. lasów pryw. nieurządzonych; 3234 mr. lasów wyciętych i zadrzewionych ponownie; 2811 mr. niezadrzewionych po wycięciu; 316 mr. lasów włościańskich, 114 mr. danych na serwituty, 262 mr. lasów do osad miejskich należących; ogółem 30563 mr. pod lasami. Z pomiędzy większych obszarów leśnych, tylko w dobrach Gosławice, w płn. stronie powiatu, i w dobrach Grzymiszew i Chylin w połdn., z prawdziwą pieczołowitością są pielęgnowane; pozostałe zaś albo w większej części, jak w dobrach Tuliszków, Smaszew, Siąszyce i Biskupice, albo też w zupełności będąc sprzedane kupcom leśnym, w niedługim przeciągu czasu wyrąbane zostaną; przestrzenie po

wyciętych lasach, gdzie okazała się lepsza gleba, na pola orne zamieniono, pozostałe zaś w niektórych majątkach za pomocą sadzenia na nowo są zagajone. Najpospolitszą zwierzyną są: zające i kuropatwy, rzadziej w lasach spotkać można sarnę i lisa, czasami borsuka; w połudn. części powiatu, w lasach do dóbr Grzymiszew należących, znajdują się dziki, a w płdn.-zachod. cietrzewie; nad jeziorami wydry, w nizinie zaś rz. Warty: niezliczone stada dzikich gęsi i kaczek, żurawie i czaple, bekasy, dubelty, słomki, kurki wodne, nury, bąki i t. p. Grunt w powiecie przeważnie szczerkowaty, żytni klasy II, z wyjątkiem małej części na płdn. i w stronie zach. na praw. brz. rz. Warty, gdzie się znajdują ziemie cięższe, gliniaste, pszenne, dzięki tylko wysokiej kulturze, do której doprowadzony został, wydaje plon dość obfity; produkcya rolna zasadza się głównie na życie i kartoflach, z których pierwsze po większej części w ziarnie zbywa się za granicą, a w małej tylko ilości pod postacią mąki w 3ch młynach parowych, w większej ilości wyrabianej na konsumcyę krajową sprzedawane bywa; drugie zaś t. j. kartofle przerabiają się na miejscu w 12 parowych gorzelniach na okowitę, która po większej części wywozi się za granicę; pozostałe gatunki zboża i rośliny okopowe produkują się tylko w ilości takiej, jaka na własną potrzebę jest koniecznie potrzebna; i tak w majątkach do własności większej należących wysiewa się: różnych traw 959 korcy, pszenicy 2490, żyta 12557, owsa 5581, różnych zbóż 4191, kartofli 30367, buraków 350 korcy. Ogólny obszar gruntów w ilości 186512 mr. rozdziela się między 7000 (około) oddzielnych posiadłości. Z tego 20466 mr. zostaje w rękach żydów, 7616 m. w rękach niemców (139 posiadł.), a 6823 posiadł. z obszarem 158340 mr. w ręku polaków. Dolina rz. Warty obfituje w obszerne i piękne łąki, zbiór siana z których zależnym jest od wylewów rzeki; zwykle w miesiącu marcu podczas puszczania lodów poziom wody w rzece wznosi się do 6 stóp nad stan normalny; rzeka, mając płaskie brzegi, występuje z swego łożyska i zalewa całą nizinę; zalew ten trwa od 2 do 5 tygodni, poczem rzeka wraca do stanu normalnego, aż w lipcu znowu następuje przybór wody, wszakże w daleko mniejszych rozmiarach; zdarza się jednakże czasami i w miesiącu lipcu wylew większy, a wtedy takowy sprowadza wielkie straty, bowiem zabierając skoszone siano, niszczy zasiewy jare. Wylew ten trwa kilka tygodni, poczem woda opada i dopiero w jesieni przed zamarznięciem przybiera na parę stóp i w tym stanie zamarza. Przemysł rozwinięty jest nader jednostronnie, koncentruje się tylko w gorzelnictwie; powiat posiada bowiem gorzelni parowych 12; zresztą oprócz 3 młynów parowych, 2 browarów, 1 sytni miodu i 26 olejarni włościańskich, na bardzo małą skalę urządzonych, innych zakładów fabrycznych przerabiających płody surowe nie ma. W 1877 r. było w pow. 229 fabryk (licząc młyny wodne i wiatraki), zatrudniających 482 robotników i produkujących za 1,092,310 rs. rocznie. Właściciele obszarów większych chodują stada owiec poprawnych cienkorunnych; i tak: w dobrach Gosławice chodują takowych 6000 sztuk, w dobrach Grzymiszew 5000, Biskupice 5000, Tuliszków 4000, Siąszyce 3000 sz.; włościanie zaś zajmują się chodowlą nierogacizny i ptastwa domowego, gęsi mianowicie, w nizinie nad Wartą, które z łatwością i za dobrą cenę zbywają handlarzom zagranicznym. Komunikacye lądowe dzielą się na drogi bite czyli szosy i drogi zwyczajne. Dróg bitych powiat posiada 4, a mianowicie: z Warszawy do Poznania szosa państwowa, t. zw. trakt poznański, przerzynający powiat z wsch. na zach., na długości 31 wiorst; z Konina do Kalisza, t. z. trakt kaliski, szosa powiatowa w kierunku z płn. na płdn. dług. $25^{167}/_{500}$ w.; z Konina do Slesina, t. zw. trakt włocławski, szosa pow. w kierunku z płd. na płn. dług. $17^{310}/_{500}$ w.; z Turku przez Rychwał do Pyzdr, t. zw. trakt turecko-pyzdrski, szosa pow. biegnąca z płd.-wsch. ku płn.-zach. wykończona na dług. $15^{412}/_{500}$ w.; w ogóle dróg bitych $89^{389}/_{500}$ w. Tak drogi bite jak i zwyczajne, z powodu przepuszczalnego gruntu przez który przechodzą, znajdują się w stanie dobrym. Ludność powiatu wynosi 74873 dusz, w tej liczbie 5700 żyd., 1072 ewan. Pod względem kościelnym powiat ten stanowi dekanat koniński, obejmujący następujące parafie: Konin, Golina, Gosławice, Grabienice, Grochowy, Grzymiszew, Kawnice, Kramsk, Krzymów, Kuchary Kościelne, Licheń, Lisiec, Morzysław, Myślibórz, Ostrowąż, Rusocice, Rychwał, Rzgów, Slesin, Sławsk, Stare miasto, Tuliszków i Wyszyna. Pod względem sądowym pow. koniński stanowi III okrąg sądu pokoju dla msta K. i dzieli się na trzy okręgi sądów gminnych: Maliniec, Paprotnia i Rychwał. Pod względem administracyjnym zaś na 12 gmin: Brzeźno, Dąbroszyn, Golina, Gosławice, Kramsk, Piorunów, Rzgów, Sławoszewek, Stare Miasto, Tuliszków, Władysławów i Wysokie (razem wsi 389). *Chorąży.*

Konin 1.) kol., folw. i os., pow. łaski, gm. i par. Górka Pabiańska. W 1827 r. było tu 12 dm., 99 mk.; obecnie kol. ma 18 dm., 142 mk., 255 mr.; folw. 2 dm., 27 mk., 208 mr. i os. karcz. 2 dm., 4 mk., 2 mr. rozl. (Łaski, Lib. ben. I, 377). 2.) **K.**, wś, kol. i folw., pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Mstów, o 14 w. na płn.-wsch. od Częstochowy. R. 1827 było 33 dm., 168 mk.; dziś wś ma 42 dm., 284 mk., 414 mr. obszaru; folw. 4 dm., 14 mk. i

926 mr. (w tem 280 mr. ornej). Był własnością klasztoru w Mstowie. (Dług. III, 153).

Konin 1.) wś, pow. bukowski, 32 dm., 333 mk., 54 ew., 279 kat., 119 analf. Poczta i tel. w Nowem Mieście (Neustadt an der Warthe) o 3 kil.; st. kol. żel. Nowy Tomyśl (Neu-Tomischel) o 18 kil. Tu się urodził Wojciech Cybulski. 2.) **K.**, dom., 4494 mr. rozl., 4 miejsc.: a) K., dom.; folw.: b) Pawłówko; c) Brzostówko; d) Paryszewo; 20 dm., 309 mk., 22 ew., 287 kat., 81 analf. Gorzelnia. Własność Łąckiego. 3) **K.**, wś, pow. szamotulski, 10 dm., 104 mk., 22 ew., 82 kat., 29 analf. Poczta i tel. w Pniewach (Pinne) o 5 kil.; st. kol. żel. w Szamotułach (Samter) o 18 kil. 4.) **K.**, dom., 3968 mr. rozl., 11 dm., 282 mk., 118 ew., 164 kat., 134 analf. Cegielnia. *M. St.*

Konin, r. 1348 *Konyn*, niem. *Kuhnau*, wś, pow. niemczyński na Szląsku, par. Nazłowice.

Konina 1.) wś. w pow. limanowskim, par. rz.-kat. Niedźwiedź, śród gór nad potokiem, zdala od bitego traktu, o 12 kil. od st. poczt. w Mszany Dolnej. Rozległ. obsz. dwors. roli orn. 23, łąk i ogr. 34, pastw. 13, lasu 2298 mr.; mniejszej własn.: roli ornej 1278, łąk i ogr. 141, pastw. 644, lasu 102 mr. austr., w glebie chudej owsianej; dm. 160, mk. 1109. Główną podstawę mienia ludności stanowi tu chów owiec i zarobek w dworskich lasach. K. jest atynencyą dóbr Poręby Wielkiej; własność hr. H. Wodzickiego. 2.) **K.**, częściej *Kunina*, przys. do Bączy, pow. sądecki, w dolinie Kamienicy, uchodzącej pod Nowym Sączem do Dunajca, należy do par. rzym.-kat. w Nawojowy; odległość zaś od N. Sącza wynosi 12 kil. Podług szematyzmu dyec. tarnowskiej ma 219 mk. rzym. kat. Kasa pożyczkowa gminna posiada 444 zł. wa.; graniczy na płn. z Łęgiem, na wsch. z Frycową, na płd. z Bączą a na zach. z Żeleźnikową Małą. *Mac.*

Konina, potok górski, powstaje w obr. gm. Koniny, w pow. limanowskim, z połączenia się dwóch górskich potoków, zachodniego Mostownicą, wschodn. Podmrasznicami zwanego, wytryskujących na płn. stoku Gorców, z pod góry Mostownicy (1244 m.). Oba potoki łączą się przy potażarni w jeden rwący potok, płynący na płn., zrazu wąską doliną, nad którą od wsch. wznosi się znaczne lesiste wzgórze (1032 m.). Przyjąwszy z pr. brz. potok Zapalacz (641 m.), przechodzi na łąki konińskie, a płynąc między domostwami wsi Koniny, zwraca się na wschód, opływając stopy wzgórzy Fraczki Gronia i Maczkowej (716 m.) z lew. brz., a z praw. brz. stopy góry Karlity (618 m.). Na granicy gmin Witowa i Niedźwiedzia wpada z praw. brz. do Poręby. Z lew. brz. wpadają doń potoki Na borówka i Michałowska Woda czyli Bór. Długość biegu od potażarni konińskiej 7 kil. Porusza 3 tracze i 3 młyny w K., 1 młyn w Witowie. Spadek wód podają następujące liczby: 660 m. (Potażarnia); 641 m. (ujście Zapalacza); 488 m. (ujście do Poręby). Por. *Jezierско.*

Koninek, wś i gm., pow. wągrowiecki, 4 miejsc.: a) K., wś, b) K., folw., 362 mr. rozl.; c) Stare Olędry; d) Nowe Olędry; 24 dm., 235 mk., 34 ew., 201 kat., 76 analf. Poczta i par. w Łeknie o 5 kil.; st. kol. żel. w Budzyniu o 20 kil. (Łaski, Lib. ben. I, 106). *M. St.*

Koninka, pot. górski, wypływający na płn. stoku Gorców (ob.) dwoma potokami, z których wschodni Turbaczem, zachodni Olszowym się zowie. Oba potoki łączą się w obr. gm. Poręby Wielkiej (w pow. limanowskim), na polanie Hucisko, u wschodn. stóp góry Jaworzyny, 961 m.), a północn. stóp góry Turbacza (1073 m.). Od Huciska płynie potok łączkami na północ przez Koninki, przysiołek Poręby Wielkiej, gdzie porusza młyn, poczem zwraca się na płn.-zach. i po 4 kil. biegu (od miejsca połączenia się potoków źródlanych) wpada z praw. brz. do Poręby. Porusza dwa młyny. *Br. G.*

Koninko 1.) wieś, pow. śremski, 4 dm., 19 mk., wszyscy katol., 11 analf. Poczta, teleg. i st. kolei żelaz. w Gądkach (Gondek) o 2 kil. 2.) **K.**, dom., 1982 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K.; b) Swiątniczki, folw.; 12 dm., 160 mk., 28 ew., 138 kat., 86 analf., gorzelnia parowa. Niegdyś własność A. Grabowskiego. 3) **K.**, wś, pow. szamotulski, 9 dm., 76 mk., 5 ew., 71 kat., 16 analf. Poczta i tel. w Pniewach (Pinne) o 6 kil.; st. kol. żel. w Szamotułach (Samter) o 18 kil. 4.) **K.**, dom., 1742 mr. rozl., 9 dm., 139 mk.; należy do gm. i dom. Psarskie. Własność hr. Franciszka Kwileckiego. *M. St.*

Konino, por. *Konin.*

Konińska Wola, ob. *Końskowola.*

Konińskie Gorce, ob. *Gorce.*

Koniów (po rus. *Koniw* al. *Kuniów*, *Kuniw*), wś w pow. staromiejskim, 18 kil. na płn. od Starego Miasta, 10 kil. na płn. od sądu powiat. w Starej Soli, 5 kil. na płn. od urzędu poczt. w Felsztynie. Na płd. leży Felsztyn, na zach. Błożew górna i Towarnia, na płn. Czyszki, na wschód Bukowa, obie w pow. samborskim. Przez środek obszaru płynie od płd. na płn. potok Koniówka, dopływ Błożewki (312 m. przy wnijściu do wsi) i zabiera wody z całego obszaru, z wyjątkiem wsch. krańca, skąd mały potok płynie do sąsiedniej Bukowy i wpada do potoku płynącego przez tę wieś, a uchodzącego również do Błożewki. W dolinie potoku, o ile jest suchą, leżą zabudowania wiejskie, na płn. od niej podmokłe pastwiska. Na praw. brz. Koniówki leży w płd.-wsch kończynie obszaru mały las ze szczytem 356 m. wys., najwyższem wzniesieniem we wsi. Ku płn. opada ta część obszaru do 345 i 323 m. Na lew. brz. Koniówki leży mały las Brzezina (al. Brzeźniaki), ze szczytem 348 m. wysokim. Własn. więk. ma

roli or. 530, łąk i ogr. 69, pastw. 10, lasu 169 mr.; własn. mniej.: roli or. 825, łąk i ogr. 130, pastw. 83, lasu 9 mr. Według spisu z r. 1880 było 626 mk. w gm., 26 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem 20 kilku obrz. łac.). Par. gr.-kat. w Wołczy Dolnej, rzym.-kat. w Błożwi. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. W podaniach ludu tutejszego zachowała się pamięć o napadach tatarskich. W czasie jednego z takich napadów miała się zapaść cerkiew z dzwonami na niwie Muszka. W lesie Brzeźniaki wykopywano nieraz srebrne monety. *Lu. Dz.*

Koniów, ob. *Kuniów.*

Koniów, las w par. Sulmierzyce, według Lib. ben. Łaskiego, I, 491.

Koniowa al. *Koniówka*, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, gm. i par. Ozarzyńce. Ma 75 dm., 412 mk., 660 dzies. ziemi włośc., 1165 dzies. dwor. z Borszowcami. Cerkiew p. w. św. Paraski ma 577 parafian i 43 dz. ziemi. Należała do Komarów, dziś Berezowskich.

Koniowice niem., *Kunnewitz*, ob. *Konjecy.*

Koniówka, wś, pow. radomski, gm. i par. Radom; odl. od Radomia 2 w. Gruntu mr. 58, dm. drew. 4, mk. 27.

Koniówka, ob. *Koniowa.*

Koniówka, przysiołek gm. Podczerwonego, w pow. nowotarskim. *Br. G.*

Koniówka, potok łączny, wytryska z lasu Jedliny na obszarze gm. Grodowic w pow. staromiejskim, w płn.-wsch. stronie tejże, nieopodal granicy Błożewa górnego; płynie w kierunku wsch., tworząc granicę gmin Fulsztyna i Koniowa i przepływając tutaj mały stawek, poczem przeszedłszy w obręb gm. Koniowa, od której ma swe miano, zwraca się na płn., krętym biegiem przerzyna wieś Koniów, poniżej którego przechodzi na łąki Tłoką zwane, płynąc wśród nich rowem ku osuszeniu łąk wykopanym aż do ujścia swego do Błożewki (ob.). Długość biegu 7 $^1/_2$ kil. Źródła leżą na wysok. około 330 m. Ujście 294 m. npm. *Br. G.*

Koniowo, niem. *Cainowe*, dawniej *Waskowa* i *Woskowo*, wś, pow. trzebnicki, par. Kotzerke, ma od r. 1764 kościół paraf. ewang.

Koniszczewo, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 62 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 7 mk. katolików (1866).

Koniszczów, wś, pow. uszycki, gm. Pilipkowce, par. Zamiechów, u źródeł rz. Terebesz, ma 117 dm., do 1000 mk., w tem 37 jednodworców, 1079 dzies. ziemi włośc., 1470 dzies. dwor., doskonałego czarnoziemu. Cerkiew p. w. św. Michała ma 1668 parafian i 69 dzies. ziemi. Należała do Dunajewskich, dziś hr. Stadnickich. *Dr. M.*

Konitop, os. do Lipusza, pow. kościerski, nad małą strugą, w okolicy bagnistej, skąd nazwę swoją wywodzi. *Ks. F.*

Konitten (niem.) 1) wś, pow. licbarski, st. poczt. Kiwity; 2) folw., pow. iławski, st. pocz. Domnowo.

Konitz (niem.), miasto w Prusach zachodnich, ob. *Chojnice*, *Chojniczki.*

Koniucha, nad rz. Solczą, wś rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o 57 w., od Ejszyszek 21, dm. 17, mk. katol. 124 (1866).

Koniuchów (po rus. *Koniuchiw*), wś w pow. stryjskim, 10 kil. na płd.-zach. od sądu powiat., st. kolei i urzędu poczt. w Stryju. Na płn.-wsch. leżą Grabowiec i Duliby, na płd.-wsch. Żulin, na płd.-zach. Hurnie, na płn.-zach. Monasterzec i Kłodnica. Wzdłuż płd.wsch. granicy płynie rz. Stryj od płd.-zach. na płn.-wsch., dzieląc się na ramiona i rozlewając szeroko. Po nad lew. brz. rzeki idzie gościniec, wiodący ze Stryja na Skole do Węgier. W płd.-zach. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 323 m.). Własn. więk. ma roli or. 25, łąk i ogr. 116, pastw. 10, lasu 47 mr.; własn. mniej. roli or. 947, łąk i ogr. 21, pastw. 40, lasu 48 mr. Według spisu z r. 1880 było 669 mk. w gminie, 9 na obsz. dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilku rzym.-katol.). Parafia rzym.-katol. w Stryju, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu stryjskiego, archidyecezyi lwowskiej i ma filią w Kłodnicy. We wsi jest cerkiew. Wieś należała dawniej do starostwa stryjskiego. Po zajęciu Galicyi przyłączono ją do Drohobycza, a przy licytacyi 1823 r. sprzedano Franciszkowi Młockiemu za 7,801 zł. m. k. *Lu. Dz.*

Koniuchowczyn, młyn koło Stynawy górnej, na obszarze dworskim Lubieńce, pow. stryjski.

Koniuchowo, ob. *Kampy.*

Koniuchowskie, ob. *Pluwia*, jezioro.

Koniuchy, 1.) wś, pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec. W 1827 r. było tu 62 dm., 470 mk. Cerkiew filialna dla ludności rusińskiej. Por. *Horyszów ruski.* 2.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze. Odl. 49 w. od Augustowa. W 1827 r. było tu 18 dm. i 111 mk., obecnie 65 dm., 316 mk. 3.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olita. Odl. o 47 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 18 dm., 143 mk.; obecnie 35 dm., 224 mk.

Koniuchy, 1.) zaść., pow. wileński, 3 okr. adm., o 37 w. od Wilna, 1 dm., 44 mk. kat. 2.) **K.**, wś rząd., pow. wileński, 4 okr. adm., o 29 w. od Wilna, 10 dm., 63 mk. kat. 3.) **K.**, wś, pow. trocki, 4 okr. adm., o 79 w. od Trok, 14 dm., 134 mk. kat. 4.) **K.**, wś, pow. trocki, 4 okr. adm., 56 w. od Trok, 4 dm., 47 mk., z tego 10 żydów, 37 kat. 5.) **K.**, wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 30 w. od Trok, 15 dm., 170 mk. kat. 6.) **K.**, wś rząd., pow lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 42, od Ejszyszek w.

29, dm. 12, mk. 152 kat. 7.) K., wś włość., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 25 w. od Lidy, 19 dm., 146 mk. (1866).

Koniuchy, dwie wsie w pow. kowieńskim nad Niemnem: a) przy ujściu Niewiaży, pod Czerwonym Dworem, ludność oddawna niemiecka. b) blisko zamku Pusłowskiego. *M. D. S.*

Koniuchy, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Koniuchy, ob. *Jakszty*.

Koniuchy, 1.) wś i folw. w północnej stronie pow. słuckiego, w gm. hrozowskiej, przy trakcie handlowym wiodącym z Mińska, przez Hrozów, do Słucka; wś ma osad 18, około 60 mk. płci męzkiej; folw. jest własnością Hrehorowiczów, położenie piękne, grunta dobre; na północ od Koniuch rozciągają się wielkie bagna, zwane hałem błotem, i tu ma początek rzeka Łuknieja, prawy niewielki dopływ Słuczy. Od Słucka mil trzy. 2.) K., folw., w pow. borysowskim, od r. 1872 własność Iwanowa, ma prawie 17½ włók. 3.) K., wś, pow. piński, gm. Lemieszewicze. *Al. Jel.*

Koniuchy, wś, pow. włodzimierski, st. p. Włodzimierz. Ma par. kościół kat. Wniebowzięcia N. P. M., wzniesiony 1667 przez Wacława Hulewicza z drzewa, 1757 przez ks. Orłowskiego przebudowany. Parafia kat. dek. włodzimierskiego: dusz 442. Kaplica w Szełkowie na cmentarzu. *B. K. Ż.*

Koniuchy, 1.) (z *Miasteczkiem*), wś, pow. brzeżański, o 9 kil. od Brzeżan, ma cerkiew gr. kat. Leży na samej granicy Podola tak, że jej pola orne już są na podolu, gdy lasy o dużo niżej leżą na krańcu lesistej okolicy. Ma 2491 mk. w 614 rodz., 1244 męż., 1247 kob.; 251 rzym. kat. należących do parafii w Buszczu, 2156 gr. kat., 84 izrael. Przestrzeń ma 5727 mr. a. roli or., 139 sianożęci, 277 ogrodów, 260 pastwisk, 2467 lasu, 127 m. dróg. Starożytna ta osada nad nieznacznym strumykiem ma zamek dotychczas zamieszkały. W lasach tutejszych wielka ilość zwierzyny, szczególniej dzików i sarn, a często i wilki w nich przesiadują. Własność Stanisława hr. Potockiego. W K. urodził się znany gramatyk polski Józef Mroziński. 2.) K. (al. *Koniuszki*), wś w pow. przemyskim, 9 kil. na płd. od Przemyśla, 5 kil. na płd.-zach. od sądu pow., stacyi kol. i urzędu poczt. w Niżankowicach. Na płn.-zach. leżą Grochowce, na płn.-wsch. i wsch. Hermanowice i Kupiatycze, na płd. Darowice i Kormanice, na zach. Kniażyce. Jest to mała wioska. Przez jej środek płynie od zach. na wsch. pot. Malinowiec (dopływ Wiaru). Na lew. brz. potoku leżą zabudowania wiejskie (237 m.) a na płn. od nich wznosi się jedno wzgórze do 275 m. Własność większa ma roli or. 33, pastw. 1 mr.; własn. mniejsza roli or. 105, łąk i ogr. 2, pastw. 4 mr. Według spisu z r. 1880 było 102 mk. w gminie, 5 na obsz. dwor., obrządku przeważnie gr. kat. Par. rzym. kat. w Niżankowicach, gr. kat. w Grochowcach. Według dokumentu z 30 czerwca r. 1418 przeprowadzał Iwan z Obychowa, kasztelan szremski i starosta ruski, z polecenia królewskiego, rozgraniczenie między Pikulicami a Witoszyńcami, Koniuchami i Grochowcami. Ob. Akta grodzkie i ziemskie t. VI, str. 17. Wś ta należała dawniej do Medyki, ale sejm z r. 1764 za sumę 30000 złp., spłaconą Lubomirskiemu z Medyki, ze wsią królewską Witoszyńce, Podoskiemu, mającemu tu włość dziedziczną Darowice, prawem wieczystem ją oddał. *Lu. Dz.*

Koniuchy, las w płn.-wsch. stronie Kukizowa i Ceperowa, w pow. lwowskim, na samej granicy powiatu. *Lu. Dz.*

Koniuchy, potok, wypływający trzema strugami, na obszarze gm. Koniuch, w pow. brzeżańskim, jedną nastającą od płn.-zach. pod karczmą Halenką, drugą od północy z nad granicy z gm. Augustówką, a trzecią od wschodu wytryskującą u płn. stóp Śred. góry (388 m.). Wszystkie trzy strugi łączą się na północnym krańcu wsi Koniuch, tworząc potok Koniuchy, który z północy na południe przerzyna wieś Koniuchy, a w obrębie wsi Byszków łączy się od lew. brz. z potokiem Olesińskim, dając początek rzece Kuropcem zwanej. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Koniukiszki, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 25 w. od Wilna, 4 dm., 42 mk. kat.

Koniusza, wś, pow. miechowski, gm. i par. Koniusza. Leży na górze „Koniusza" zwanej, na zachód Proszowic o wiorst 5. W r. 1827 liczyła mk. 111, w 21 dm., obecnie ludność jej wynosi 164 głów, dm. mur. 1, drew. 25; osad włośc. 76, w tej liczbie 58 nowo utworzonych z gruntów poplebańskich; grunta włościan zawierają w ogóle mr. 216 i kościelne wraz z placami pod budynkami i cmentarzami mr. 10. Jest tu zarząd gminny i szkółka elementarna. Jestto prawdopodobnie jedna z dawnych bardzo wsi, założonych przez licznie rozgałęziony tu starodawny ród Szreniawitów, który zajmował dolinę rzeki Szreniawy i przyległe okolice. Jeden członek tego rodu niejaki Przybysław, któremu, według podania, zaginiony wierzchowiec miał sprowadzić całe stado koni z Węgier i tem go zbogacić, był podobno założycielem wsi i kościoła św. Piotra Apostoła. Osada ta od wieków była własnością tutejszego kościoła. Najpierwszą o niej wzmiankę znajdujemy pod r. 1366, w którym d. 22 lipca, król Kazimierz przywilejem danym w Krakowie na prośbę Jakóba plebana, poddanych kościoła w Koniuszy wyłącza z pod władzy wojewodów, kasztelanów, sędziów, podsędków, a całą władzę oddaje plebanowi,

na prawach służących kościołowi katedralnemu krakowskiemu. Następnie d. 6 lutego 1420 r. Piotr z Wiśnicza, Piotr z Kurowa Offka, zwany Przybkonis z Damienic, Marcyan, Przybysław z Poręby, Marcin z Łaganowa i Piotr z Damienic, kolatorowie kościoła parafialnego w Koniuszy, dziesięcinę z Biórkowa, Łyszkowic i Polekarcic, którą pobierał drugi proboszcz w K., przekazują na utrzymanie nowo zaprowadzonego prebendarza, czyli że znoszą drugiego proboszcza, czyniąc go prebendarzem. Król Zygmunt 1 przywilejem danym w Krakowie 18 marca 1531 r. uwalnia poddanych kościelnych od ciężarów publicznych, co potwierdził i krol Michał w Krakowie 30 paź. 1669 r. Dalej z dokumentów kościoła w Koniuszy, w bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie znajdujących się, widzimy, iż d. 9 grudnia 1535, Stanisław Melcher, dziedzic części Poręby, a d. 25 stycznia 1536 r. Jan i Jakób bracia Trzebieńscy, dziedzice części na Trzebienicach, oraz Mikołaj Czarny pan na Szreniawie, nareszcie d. 14 marca 1536 r. Andrzej Gołecki, właściciel części Trzebienic, mający prawo patronatu kościoła w K., zrzekli się tego prawa na rzecz Piotra Kmity, wojewody sandomierskiego. Nakoniec dnia 3 lutego 1592 r. Stanisław Barzi, dziedzic Wiśnicza, który po śmierci Piotra Kmity wojewody sandomierskiego, jako siostrzeniec tegoż odziedziczył po nim wszystkie dobra, prawo patronatu na plebanią w K. ustąpił akademii krakowskiej, mianowicie kolegium prawnemu (Collegium juridicum). O czem czytamy i u Niesieckiego (Korona Polska, wyd. lwowskie 1728 r. T. I, 51), lecz musiało to nastąpić wcześniej, Stanisław Barzi bowiem umarł w r. 1571; wprawdzie miał on z drugiej żony, z domu Łaskiej herbu Korab, syna także imieniem Stanisława, lecz zrzeczenie się prawa patronatu Niesiecki przypisuje Stanisławowi siostrzeńcowi Piotra Kmity. Tak więc patronat należał do Akademii krakowskiej i do dziedziców wsi Damienice i Piotrkowice, którzy układem z d. 10 czerwca 1686 r. zobowiązali się wybierać tylko profesora Collegium juridicum na to beneficium. Prócz proboszcza i prebendy ufundowanej, jak się wyżej rzekło, r. 1420 na miejsce drugiego proboszcza, była tu altaria św. Marcina, fundacyi Augustyna Raczkowskiego w wieku XVII. Tym więc sposobem bywał tu proboszcz (zwykle nieobecny, profesor), dwóch wikarych, jeden prebendarz i jeden altarysta. Bractwo Rożańcone zaprowadził proboszcz Jan Ekart r. 1723, zapisawszy 4000 złp. na wsi Łuczyce lokowanych. Długosz (Lib. benefic. T. II, 169) nie podaje ani ilości łanów w Koniuszy, ani powinności włościańskich, tylko ogółowo powiada, że pleban ma pole, łąkę i gaj, i że wś wolna od wszelkich danin, posług, dziesięcin, czynszów i innych ciężarów. Według dopiero wiadomości powziętych z akt miejscowych, opartych na inwentarzach, najwcześniejszym z r. 1788, których jednakże na gruncie niema, okazuje się, że do plebana należało: gruntu ornego mr. 108 ½, łąk mr. 5 pr. 4 ½, lasu mr. 8 ½; pastw. 6 mr.; miał kmieci 2, zagrodników 9, chałupników 3, komorników 2 i czynszowników 2. Dziesięcinę pobierał z Wierzbna, Siedlisk, Przecławic, Jazdowiczek, Rzędowic, Łyszkowic, Polikarcic, Piotrkowic z Damienicami i Biórkowa. Kapitały były lokowane na dobrach: Siedliska rs. 150, Stawiszyce rs. 180 i Łuczyce rs. 300. Nareszcie propinacya również do plebana należała, tak, że ogólny dochód, według inwentarza z r. 1818, obliczany był na teraźniejszą monetę na rs. 1121 kop. 46 ½, wydatki czyniły rs. 755 kop. 59 ½, czysty więc dochod na osobę plebana wynosił rs. 367 kop. 87. Kościół tutejszy kiedy i przez kogo pierwiastkowo był założony nie ma śladu; miejscowe podanie odnosi go do czasów Władysława Łokietka (1306—1331), przypisując założenie jego temu królowi; w XVII atoli wieku całkiem był w budowie zmieniony, w XVIII wieku od pioruna pogorzał; obecnie więc istniejący z zeszłego wieku pochodzi, jest on murowany, tak w części kapłańskiej, jako też w nawie sklepiony, czysto i porządnie utrzymany, gątem kryty: sygnaturka blachą cynkową w r. 1868 pobita; ołtarze i antepedya złocone. Ołtarze są następujące: wielki ołtarz, z obrazem św. Apostołów Piotra i Pawła, pod których wezwaniem kościół jest poświęcony, niezłego pędzla, dawniejszej epoki; tegoż pędzla są umieszczone nad drzwiami do skarbca dwa obrazy ewangelistów. Po lewej stronie w nawie głównej ołtarz z obrazem Matki Bożej, w sukience srebrnej, na zasuwie Zwiastowanie N. Panny, a w górnej części ołtarza św. Magdalena; po prawej stronie ołtarz św. Wiktoryi, z jej relikwiami, z wielką okazałością w r. 1846 w d. 5 czerwca tu sprowadzonemi, z jakowego powodu solenne nabożeństwo odprawionem było przez biskupa krakowskiego Łętowskiego. Po lewej stronie od wejścia, w murze jest wypukłorzeźba z kamienia piaskowego, wyobrażająca rycerza w zbroi, klęczącego jednem kolanem na szyszaku z przymkniętą przyłbicą, obok klęczy niewiasta, przy niej tuli się dziecię, całe w zbroi; figury rycerza i niewiasty naturalnej wielkości. Pod tym pomnikiem na tablicy z czarnego marmuru napis: Dom. Piis manibus nobilis Martini Eremus, Scabini juris supremi Magdebur. arcis. Cracov. in Piotrkowice Haeredes. Pomnik ten wzniosły: „Anna Klissiowna, uxor quondam marito, Joannes filius, Regina Skoroszewska et Anna Guteterowa filiae patri dulcissimo. P. P. Vixit Annis 47, obiit

Anno Dni 1622. Szereg rządców kościoła w Koniuszy rozpoczyna, o ile sięgają wiadomości nasze, wspomniony wyżej Jakób z r. 1366, na prośby którego król Kazimierz poddanych kościoła wyłączył z pod władzy świeckiej, oddając pod jurysdykcyą proboszcza. W r. 1415 Jan, w r. 1420 Andrzej, w r. 1497 Przybysław, niewiadomych nazwisk i herbów, byli tu proboszczami. Bernard Wapowski, historyk, ur. 1450, zm. w Krakowie 22 listopada 1535 r., posiadał beneficyum tutejsze od r. 1518 do 1523. Życiorys jego zamieszczony przez F. M. Sobieszczańskiego w Encykl. Powsz. (Warszawa 1867 r. T. XXVI, 383—385) nie wspomina o tem. Od r. 1536 do 1540 Karol Antoni Bonończyk de monte Cinerum, kanonik krakowski i płocki; Anzelm Ephorinus, doktór medycyny, między rokiem 1530 a 1548 był 13 lat proboszczem. Zanim został doktorem medycyny i pierwszym lekarzem miasta Krakowa, wykładał w akademii krakowskiej dyalektykę i logikę, mając wtedy zaledwie 22 rok życia; pochodził z Freiburga na Szlązku (Encykl. Powsz. Warszawa 1861, T. VIII, 37). Szymon z Pilzna od r. 1548 do 1562 r. Walenty Herburt był tutejszym proboszczem od r. 1562 do 1573, posiadał więc beneficyum to, będąc biskupem przemyskim, jakową godność otrzymał w r. 1560 (życiorys jego skreślony przez J. Bartoszewicza w Encykl. Powsz. T. XI, 623, nie czyni o tem wzmianki). Następnie plebanami w Koniuszy byli: od r. 1573 do 1581 Franciszek Bonar; od r. 1586 do 1591 Andrzej Ciekliński; pod r. 1591 znajdujemy wymienionych: Jana Wolbram, profesora prawa, Florentyna włocha i Benedykta Bandini (clericus minorum ordinum), który zrezygnował z probostwa w r. 1597; po nim otrzymał prezentę na to beneficium od Jerzego Lubomirskiego, kasztelana małogoskiego, dziedzica na Wiśniczu d. 7 maja 1597 r. Piotr Gorcinius, kanonik krakowski. Po śmierci jego 1616 r. Akademia krakowska probostwo w Koniuszy oddała Jakóbowi Najmanowiczowi, doktorowi filozofii i obojga praw, zasłużonemu rektorowi akademii, jakową godność od r. 1621 do 1636 szesnaście razy piastował, (życiorys jego w Encykl. Powsz. T. XIX, 158); kolatorowie zaś z Piotrkowic dali prezentę Marcinowi Gilowskiemu, doktorowi św. teologii; stąd wynikły spory i wytoczony był proces w nuncyaturze przed Franciszkiem Diotaleri; papież Urban VIII dekretem 7 marca 1623 r. przysądził probostwo Gilowskiemu, w roku jednak 1629 otrzymał probostwo w Koniuszy Najmanowicz, po śmierci którego d. 23 listopada 1641 r. został proboszczem Jakób Górski, doktór obojga praw, profesor, kanonik kollegiaty WW. SS. Gdy ten w r. 1652 umarł, nastąpił po nim Stanisław Różycki, także doktór praw, kanonik krakowski, lecz gdy ten wkrótce przeniósł się do wieczności, wstąpił na probostwo tegoż roku Wawrzeniec Karyński, wierszopis. (Encykl. Powsz. T. XIV, 307), profesor akademii krakowskiej, doktór praw, kanonik kolegiaty WW. SS.; po rezygnacyi jego d. 25 marca 1653 r., został proboszczem Stanisław Ossędowski, doktór obojga praw i teologii, profesor akademii krakowskiej, protonotaryusz stolicy apostolskiej, mąż uczony, biegły w prawie a przytem i poeta (Encykl. Powsz. T. XX, 127); zmarł w Krakowie 1680 r.; musiał więc zrzec się probostwa, skoro 13 stycznia 1670 r. otrzymał takowe Hyacynt Tomaszewicz, również doktór obojga praw, archidyakon kolegiaty WW. SS., zmarły 27 listopada 1682 r. Po nim nastąpił Samuel Formankowicz, kanonik, kustosz kościoła WW. SS., autor dzieła: Quaestio juridica de potestate capituli sede vacante 1680 (Encykl. Powsz. T. IX, 75), zmarły 1692 r. W d. 9 października tegoż roku kolatorowie obrali Zacharyasza Thesznarowicza, a 19 grudnia akademia dała prezentę Janowi Ekart; obaj doktorzy prawa i profesorowie; utrzymał się kandydat akademii. Dalej proboszczami tutejszymi byli: Stanisław Kutlinowski, doktór obojga praw, dziekan kościoła św. Michała, zm. 4 lipca 1730 r.; Wojciech Miciński, kanonik krakowski od r. 1749, doktór obojga praw, profesor a w r. 1753 rektor akademii; całe życie pracował w zawodzie nauczycielskim i jednomyślnie przez akademią do załatwiania najważniejszych spraw tejże był wyznaczany, um. 1754 r. (Encykl. Powsz. T. XVIII, 480); Klemens Stanisław Kostka Herka, profesor języka francuskiego w akademii krakowskiej, potem rektor poznańskiej akademii, zm. w r. 1759 (tamże, T. XI, 639); Jakób Marciszewski doktór obojga praw, profesor, dziekan wydziału teologicznego, rektor akademii krakowskiej, kanonik, w roku 1765 wysłany jako delegowany od kapituły do komisyi wojskowej agitującej się w Warszawie (tamże T. XVII, 976). Zakończył szereg proboszczów z grona poofesorów akademii krakowskiej Andrzej Lipiewicz, obojga praw i filozofii doktór, profesor matematyki i geometra przysięgły, wydawał od r. 1744—49 sławne kalendarze krakowskie, w których mieściły się niekiedy ważne jego rozprawy historyczne. W r. 1773 został kanonikiem krakowskim, będąc przy tem plebanem w Luborzycy i Igołomii; umarł we wsi Palcewicze 1778 r. (tamże, T. XVII, 96). W K. stał obozem Kościuszko w 1794 r. po wyjściu z Krakowa. Opis wsi i kościoła wraz z rysunkiem podały „Kłosy” (T. XVII, str. 335). K. par. dek. miechowski 2616 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. V w Proszowicach, gdzie też i st. poczt. Rozciąga się dokoła góry Koniusza. Obszar jej wynosi

8438 mr., w tej liczbie ornej roli 6622 mr., łąk 644 mr., pastwisk 412, ogrodów, sadów i pod budynkami 287, lasów 139, reszta wypada na drogi, nieużytki, wody. Gleba pszenna, bardzo urodzajna, spodem gips (w dobr. Piotrkowice małe kopalnia). Do dworów należy 5234 mr., do włościan 3151, rozparcelowano 31 i do kościołów 22 mr. Ludność wynosi: chrześcian mężczyzn 1435, kob. 1573; żydów męż. 8, kob. 12; w ogóle 3028 głów. Domów mur. 34, drew. 370, razem 404, innych budynków 461 (w tem 26 mr.), kościołów 2 (Koniusza i Niegardów), szkółek 2 z etatem 398 rs.; z zakładów fabrycznych młyn wodny, młyn do mielenia gipsu, cegielnia, z ogólną produkcyą na 1800 rs. Karczma 1, sklepów 4. W skład gminy wchodzą: Bugaj, Chorążyce, Damienice, Gnatowice, Jazdowiczki, Kępa, Koniusza, Łososkowice, Łyszkowice, Muniaczkowice, Niegardów, Piotrkowice małe i wielkie, Polekarcice, Posądza, Przecławice, Rzędowice i Szklanna.

Koniusza, wś w pow. przemyskim, 14 kil. na płd.-zach. od Przemyśla, 9 kil. na zach. od sądu powiat., stacyi kolej. i urzędu pocztowego w Niżankowicach, na granicy powiatu. Na płn.-zach., płn. i płn.-wsch. leżą Kormanice, na płd.-wsch. Berendowiec, na płd. Huwniki, na zach. Makowa, obie ostatnie w pow. dobromilskim. Jest to mała, licha, podgórska osada, o glebie przeważnie kamienistej. Przez jej środek płynie od płn.-zach. na płd.-wsch. potok Górny (dopływ Wiaru). W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie (438 m.), na płn. od nich pola i łąki, na płd. las ze szczytem 491 m. wysok. Leśniczówka zwie się Rakowica. Własność więk. ma roli or. 88, łąk i ogr. 1, pastw. 11, lasu 170 mr.; własn. mniej. roli or. 150, łąk i ogr. 29, pastw. 24, lasu 1 mr. Według spisu z r. 1880 było 160 mk. w gminie, 6 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat., z wyjątkiem kilku obrz. rz.-kat.). Parafia rz.-kat. w Niżankowicach, gr.-kat. w Kłokowicach. *Lu. Dz.*

Koniusza, góra, wznosząca się po nad falistem płaskowzgórzem, zawartem pomiędzy doliną rzeczki Szreniawy od północy i drogą wiodącą z Proszowic do Krakowa od płd.-wsch. strony. Wyniosłości te dochodzą 1100 stóp i obfitują w łomy marmurowe.

Koniuszany 1.) wś włośc. nad rz. Lebiodą, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 33 w. od Lidy, 12 dm., 98 mk. 2.) K. *Wielkie*, wś, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 20 w. od Lidy, 26 dm., 239 mk. 3.) K. *Małe*, wś, o 23 w. od Lidy, 6 dm., 63 mk. 4.) K., folw. pryw., o 22 w. od Lidy, 1 dm., 15 mk. (1866).

Koniuszewszczyzna 1.) wś w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, w pobliżu miasteczka Poruczyn, przy gościńcu wiodącym z Horodyszcza do Poruczyna, nad rzeczułką bezimienną, dopływem Serwecza, ma osad 7, w glebie dobrej. 2.) K., dwie małe w pobliżu siebie leżące wioski, w pow. mińskim, w gm. pierszajskiej, o w. 3 ku zachodowi od wsi Dory; jedna wieś ma osad 12, druga 2; miejscowość wzgórkowata, okr. polic. rakowski. *Al. Jel.*

Koniuszki, wś w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, o 36 w. od Sokółki.

Koniuszki 1.) część Dmytrowic w pow. mościskim. 2.) K., wś w pow. przemyskim, ob. *Koniuchy*. 3.) K. *Królewskie* (Korołewskii), wś w pow. rudeckim, 10 kil. na płd.-wsch. od Rudek, 7 kil. na płd.-zach. od sądu powiat. i urz. poczt. w Komarnie. Na płn.-wsch. leżą Koniuszki tuligłowskie, na płd. Tuligłowy i Hołodówka, na zachód Pohorce. Zabudowania wiejskie zajmują płd.-wsch. część obszaru, na granicy płn. leży grupa domów Kiodły (albo Kudły), należąca do obszaru dwor. w Tuligłowach. Wzdłuż płn.-wsch. granicy płynie pot. Łukacz (dopływ Wereszycy) od płn.-zach. na płd.-wsch., a do niego uchodzi kilka potoków od praw. brz. Najwyższe wzniesienie w płd. stronie wsi czyni 288 m. Własn. więk. ma roli or. 348, łąk i ogr. 32, pastw. 8, lasu 4 mr.; własn. mniej. roli or. 356, łąk i ogr. 105, past. 11 mr. Według spisu z r. 1880 było 470 mk. w gm., 21 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat., z wyjątkiem kilkunastu rz.-kat.). Par. rzym.-katol. w Tuligłowach, gr.-kat. w miejscu, należy do dekan. komarniańskiego a dyec. przemyskiej i ma filie w K. tuligłowskich, w Ostrowie tuligłowskim i Krukawcu, w Tuligłowach, Małpie i Jasionowie. We wsi jest cerkiew. Wieś ta była dawniej dzierżawą królewską z kwartą 496 złp. 4.) K. *Nanowskie* (zwane niegdyś Kornicami), wieś w pow. mościskim, 8 kil. na płd.-zach. od sądu powiat., stacyi kolej. i urz. poczt. w Mościskach. Na płn. leży Rustweczko, na wsch. Myślatycze, na płd. Myślatycze i Moczerady, na zach. Balice. Przez wsch. część obszaru płynie mały potok (dopływ Riczki, uchodzącej do Wiszni) z Myślatycz na płn. i tworzy dwa maleńkie stawy. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie. Na płn.-wsch. od nich dochodzi punkt jeden 232 m., na płn. granicy wznosi się obszar do 264, a w stronie zach. do 276 m. Własn. więk. ma roli or. 174, łąk i ogr. 24, pastw. 5, lasu 90 mr.; własn. mniej. roli or. 190, łąk i ogr. 22, pastw. 2 mr. Według spisu z r. 1880 było 299 mk. w gm., 21 na obsz. dwor. (około 60 obrz. rz.-kat., reszta obrz. gr.-kat.). Parafia rzym. i gr.-katol. w Myślatyczach. We wsi jest cerkiew. 5.) K. *Siemianowskie* (al. Sieniawskie), wś w pow. rudeckim, 10 kil. na płd.-zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rudkach. Na zach. leżą Czernichów i Ostrów, na płn. Kupnowice i Szeptycze, na wsch. Chłopczyce, na płd. Hordynia i Kornalowice, na płd.-zach. Kalinów i Piniany (4 ostatnie wsie w pow. samborskim). Przez

środek obszaru płynie od zachodu na wschód Strwiąż, a prawie pode dworem łączy się z ramieniem Dniestru, t. zw. Dniestrzyczką Starą, poczem płynie dalej w tym samym kierunku do Chłopczyc i Dołubowa. Przez płn. obszar płynie pot. Łączny (dopływ Wiszenki) w tym samym co i Strwiąż kierunku. Na lew. brzegu Strwiąża leżą na wzgórzu zabudowania wiejskie, a na wschód od nich, na granicy Chłopczyc, lesiste wzgórze Naleśniki ze szczytem 319 wys., najwyższym punktem we wsi. Na płn. od zabudowań wiejskich obniża się obszar ku dolinie Łącznego, a na lew. brz. tego potoku leży folw. Zmysłów. Prawy brzeg Strwiąża opada ku dolinie Dniestru. W tej stronie obszaru leży folw Zuzanówka, a na płd. granicy wzgórze tej nazwy 276 m. wysokie. Wś leży w obrębie rozległych moczarów i błot naddniestrzańskich i jest narażona na częste wylewy, w czasie których nawet gościniec samborsko-rudecki, idący przez wieś, stoi pod wodą a komunikacya między Samborem i Rudkami jest przerwaną. Liczne projekta zapobieżenia tym wylewom pozostały aż dotąd bez skutku. Projektowano również przyprowadzić do skutku połączenie Dniestru z Sanem za pośrednictwem przekopu z K. do Wiszni, ale i ten projekt spełzł na niczem. Własność więk. (hr. Lewic kiego) ma roli or. 500, łąk i ogr. 371, pastw. 104, lasu 372 mr.; własn. mniej. roli or. 587, łąk i ogr. 741, pastw. 483 mr. Według spisu z r. 1880 było 507 mk. w gm., 88 na obszarze dwor. (350 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Rudkach, gr.-kat. w Zagórzu. We wsi są torfy, gorzelnia, wiatrak i cegielnia. Wś należała 1533 r. do Koniuszeckich, 1729 do Felicyana Slepowrona Gutowskiego, rotmistrza wojsk koronnych; później przeszła na Sieniawskich, dziś należy do Lewickich. 6.) **K.** *Tuligłowskie* (po rus. K. tulihołowskii), wś w pow. rudeckim, 11 kil. na płd.-wsch. od Rudek, 6 kil. na płd.-zach. od sądu powiat. i urz. poczt. w Komarnie. Na płn.-zach. leży Romanówka, na płn.-wsch. Chiszewice i Chłopy, na wsch. i płd. Tuligłowy, na płd.-wsch. K. Królewskie. Wzdłuż płd.-zach. granicy płynie pot. Łukacz (dopływ Wereszycy) od płn.-zach. na płd.-wsch. i zabiera kilka potoków od lew. brzegu. W dolinie Łukacza, w pobliżu granicy Tuligłów, leżą zabudowania wiejskie, na płn. zaś, na granicy Chiszewic, grupa domów Krukawiec (Krukaweć). Najwyższy punkt, wzgórze Koniuszki (309 m.) wznosi w stronie płn.-wsch., na granicy Chłopów. Ku płd. opada obszar za biegiem Łukacza i jego dopływów. Własność więk. (Bala) ma roli or. 648, łąk i ogr. 164, pastw. 2 mr.; własn. mniej. roli or. 620, łąk i ogr. 125, pastw. 68 mr. Według spisu z r. 1880 było 667 mk. w gm., 89 na obsz. dwor. (obrządku gr.-kat., z wyjątkiem kilkudziesięciu obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Tuligłowach, gr.-kat. w K. Królewskich. *Lu. Dz.*

Koniuszków (po rus. *Koniuszkiw*), wś w pow. brodzkim, 6 kil. na płn. od sądu powiat., stacyi kolej. i urzędu poczt. w Brodach. Na płn. leżą Bielawce i Sznyrów, na wsch. Klekotów, na płd. Brody i Jazłowczyk, na zach. Berlin. Zach. część obszaru jest moczarzysta. Na granicy Berlina leżą rozległe błota. Po nad te moczary wznosi się wzgórze Koniuszków do 226 m. a na niem leżą zabudowania wiejskie. Część wsch. wznosi się nieco wyżej. Na płn.-wsch. leży las Wolanik, na płd. od niego niwa „Pod Gajem“, dochodząca 230 m. na granicy wsch. Na płd. od niej leży las „Zastyrca Gaj“, na płd. od niego niwa „Za Gajem“ (236 m.) na wsch. i niwa „Żara“ na zach. Wody z tych wsch. pagórków i moczarów zach. uchodzą do rzeki Berlińskiej, uchodzącej pod nazwą Bołdurki do Styru. Własn. więk. ma roli or. 862, łąk i ogr. 254, pastw. 348, lasu 66 mr.; własn. mniejsza roli or. 1327, łąk i ogr. 614, pastw. 176 mr. Według spisu z r. 1880 było 1038 mk. w gm., 159 na obsz. dwor. (około 100 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Parafia rz.-kat. w Brodach, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu brodzkiego a archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew i szkoła etatowa jednoklasowa. Są tu torfowiska. *Lu. Dz.*

Koniuszowa, wś, pow. grybowski, parafia Mogilno, na dolinie spadającej od działu Mogilna ku potokowi Łękówka, o 15 kil. od N. Sącza. Rozległość obszaru dworskiego (poprzednio Wyszkowskich, dziś Romerów) roli ornej 332, łąk i ogr. 17, pastw. 67, lasu 158 mr.; mniej. własn. roli or. 259, łąk i ogr. 64, pastw. 57, zarośli 68 mr. austr., dm. 47, mk. 408. K. leży w pasie naftowym, ciągnącym się wzdłuż podgórza karpackiego; jakoż są tu ślady oleju skalnego, podobnie jak i we wsiach sąsiednich Mogilnie i Łęce. W XV w. własność rodziny Pieniążków. *M. Ż. S.*

Koniuszówka, wś, pow. berdyczowski, o 4 w. od cerkwi paraf. w Bryckiem, 190 mk., 554 dzies. ziemi. Własność Malinowskich, Gojżewskich i Brzozowskich.

Koniuszyce, ob. *Koniutycze.*

Koniuszyn, w dok. *Conoschin*, *Commusin*, wś, pow. niborski, na pruskich Mazurach; od początku, jako się zdaje, przez ludność polską osadzona i założona. R. 1372 Zygfryd Walpot von Passenheim, komtur ostródzki, nadaje Janowi Brausen hutę żelazną w K., jedno koło młyńskie i 2 włóki, położone w kierunku ku jeziorom Unolskiemu i Jegła. R. 1506 książę saski Fryderyk, mistrz w. krzyżacki, odnawia 12 mieszkańcom napiwojskim i owym 5 z K., którzy się przyłączyli do gminy napiwojskiej, list nadawczy i przyznaje im prawo chełmińskie. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 339.

Koniutycze al. *Koniuszycze*, wś w gub. mińskiej, pow. mińskim, nieopodal drogi wiodącej z Samochwałowicz do Mińska, ma osad 12, gleba dobra, łąk brak. *Al. Jel.*

Koniutyszki, folw. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 37 w. od Trok, 2 domy, 36 mk. katol. (1866).

Konka al. *Kanka*, ob. *Czarnocin.*

Konka, rz., ob. *Końska* rz., dopływ Dniepru.

Konkelmühle (niem.), włość z młynem, pow. toruński, na granicznej od W. Ks. P. strudze. Obszaru mr. 390, bud. 6, dm. 3, kat. 11, ew. 30. Parafia Podgórz, poczta i st. dr. żel. Cierpice. *Ks. F.*

Konkengut (dok.), ob. *Kunki.*

Konki, ob. *Kunki.*

Konknarysz, jez. w pow. sejneńskim. Ma się znajdować w okolicy Justyanowa, w gm. Kopciowo, i mieć 15 mr. obszaru. Mapa woj. topogr. król. (XIV, 3) nie podaje przecie jez. tej nazwy. Wymienia je tylko Ludwik Wolski w spisie jezior (Kalen. Obserw. Warsz. 1861 r. 121 str.). *Br. Ch.*

Konkoje, lit. *Kunkojej*, wś włośc. i dwór, pow. rossieński, par. rossieńska. Dwór był dawniej dziedzictwem Tendziegolskich, dziś kilku spadkobierców. *M. D. S.*

Konkolewo-Hauland (niem.), ob. *Kąkolewo.*

Konkolna, ob. *Kąkolna* na Szląsku austr. w par. ewang. Orłowa, 185 mk.

Konkolniki, ob. *Kąkolniki.*

Konkowa, folw. dóbr Pilica.

Konkowa Wola 1.) wś i folw., pow. włocławski, gm. Falbórz, par. Dąbie. 2.) **K. W.** *Nowa*, kol., pow. włocławski, gm. Falbórz, par. Dąbie. Por. *Kąkowa Wola.*

Końkowce, ob. *Kuńkowce.*

Konna, wś, pow. wołkowyski, przy drodze z Zelwy do m. Piaski.

Konna, ob. *Karpiłówka.*

Konnegen (niem.), wieś, pow. licbarski, st. poczt. Licbark. Tuż obok dwór *Konnegenhof.*

Konnek (niem.), pow. tucholski, ob. *Konik.*

Konnyk, ob. *Kamnik.*

Konobiejewo, st. dr. żel. moskiewsko-riazańskiej w gub. moskiewskiej.

Konojad 1.) wś nad Prutem, pow. kosciański, 57 dm., 437 mk., wszyscy kat., 148 analf. Kościół kat. paraf. należy do dekan. grodziskiego. Poczta, tel., st. kol. żel. w Kościanie o 11 kil. 2.) **K.**, dom., 2007 mr. rozl.; 8 dm., 153 mk., wszyscy kat., 5 analf., 52 wątpliwych, czy umieją czytać i pisać. Własność hr. Izabeli Działyńskiej, ur. księżnej Czartoryskiej. W dawniejszych wiekach K. należał do kapituły poznańskiej, był wsią prestymonialną sufraganów poznańskich. Kościół, założony zapewne przez kapitułę poznańską, istniał już w XV w. W tymże wieku bowiem dziedzic Szczepowic miał spór z plebanem konojadzkim o dziesięcinę i w rozdrażnieniu zabił plebana; było to wedle ksiąg biskupich r. 1446. Kościół drewniany ulegał kilkakrotnie pożarowi; teraźniejszy, wystawiony r. 1701, został naprawiony r. 1780. Pod wsią znajduje się cmentarzysko, z którego wydobyto urny i przedmioty brązowe. Pomiędzy przedmiotami glinianemi do osobliwszych należało naczynie w kształcie herbatnika o dwóch małych uszkach, i róg do picia, czarno połyskujący, 18 $^1/_2$ cm. długi; otwór ma 4 $^1/_2$ cm. średnicy. *M. St.*

Konojad, ob. *Konojady.*

Konojadki, niem. *Kl. Konojad*, r. 1417 *Cleyne Conyat*, dobra, pow. brodnicki, $^1/_3$ mili od bitego traktu brodnicko-jabłonowskiego, 1 milę od stacyi kol. żel. w Jabłonowie. Obszaru liczy mr. 2095, bud. 16, dm. 8, kat. 141, ew. 14. Parafia Lembark, szkoła Konojady, poczta Jabłonowo. Roku 1414 donosi księga strat: w wojnie z Polakami Wojciechowi von cleine Conoiad całą wieś spalili, dobytek zrabowali. Także mu spalili posiadłość w Czantkum (?), która jest pusta. Szkody ma 800 m. Ludności osób 24 zaginęło. Ob. Gesch. des Culmerlandes, 151.

Konojady, niem. *Gr. Konojad*, r. 1417 *Conyat*, rycer. dobra, pow. brodnicki, pół mili od bitego traktu brodnicko-jabłonowskiego, 1 $^1/_3$ mili od st. kol. żel. w Jabłonowie. Obszaru liczy mr. 4033, bud. 28, dm. 17, kat. 203, ew. 75. Parafia Lembark, szkoła w miejscu, poczta Jabłonowo. Nowszymi czasy znaleziono tu miecz rzymski, o klindze 0,665 m., rękojeści 0,085 m. długości, oddany towarz. Kopernika w Toruniu. R. 1414 czytamy w księdze strat: w wojnie z Polakami wś cała spalona, szkody wynoszą ze wszystkiem 1000 m. R. 1417 Michał Zuchmeister, mistrz w. krzyżacki, zapisuje połowę wsi o 57 wł. Januszowi z Plemiąt (Clement-Plement). Granica poczyna się od rowu ku Konojadkom, co ma Otto, do Gorala (Lynau), drogą ku Brodnicy, do jeziora Tomki, do Milesszew i do rowu jak na początku. Janusz otrzymuje wolną rybitwę w jez. Tomki na stołową potrzebę, małe i wielkie sądy prócz t. z. Strassengerichte. Za to powinien służyć konno w wojnie, budowie zamków dopomagać i t. d.; płużnego da po 1 k. żyta i pszenicy od włóki, a za nasze panowanie 1 funt wosku. R. 1422 Paweł Russdorf, mistrz w. krzyżacki, w powyższych granicach te dobra zapisał Gabryelowi von Grauwden dla zasług, jakie ojciec jego Janusz von Grauwden (Plemięcki) położył. Roku 1650 posiadacz Piotr Jasieński. Ob. Geschichte des Culmerlandes, str. 103 i 149.

Konończa, wś, pow. czerkaski, na lew. brz. rz. Rosi, o 2 w. poniżej Meżyrecza, 833 mk.; r. 1740 było 59 dm. Jest we wsi starożytne grodzisko w kształcie dużej mogiły. Tu w r. 1670 Doroszenko bronił się jakiś czas przed

oblegającymi go Polakami. Cerkiew parafialna z r. 1746. Por. tom III, 809.

Kononów, futor, pow. zwinogródzki, par. prawosł. Kiryłówka, leży niedaleko Dymkowa.

Kononowicze, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 48 w. od Oszmiany, 13 dm., mk. 119, z tego 69 prawosł., 50 katol. (1866).

Kononówka, pow. skwyrski, ob. *Szalijówka*.

Kononowo, folw. rządowy, pow. dzisieński, o 113 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 13 mk. prawosł. (1866).

Kononowo, ob. *Kiryłówka*.

Kononowo, st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej w gub. smoleńskiej.

Kononowskie starostwo niegrodowe, w województwie mińskiem, pow. rzeczyckim; podług metryk litew. od początku XVIII w. posiadali je: Jan Konopka, następnie Tomasz Mołodkowicz, wreszcie z mocy przywileju Augusta III z r. 1744 dzierżyli te dobra narodowe Szymon i Balbina Giedrojciowie, strażnikostwo mścisławscy, którzy z nich opłacali kwarty złp. 39 gr. 18. Wieś Kononówka z przyległościami od r. 1772 przeszła pod panowanie rossyjskie.

Kononowszczyzna, dobra, pow. lepelski, niegdyś Rypińskich, potem Drozdowiczów.

Konopat, dwie miejscowości w pobliżu siebie leżące, pow. świecki. 1.) **K.** *Polski*, niem. *Poln. Konopat*, rycer. dobra, na bitym trakcie świecko-tucholskim, ćwierć mili od st. kol. żel. w Terespolu. Obszaru obejmuje mr. 5621, bud. 24, dm. 9, katol. 96, ewan. 44. Parafia Przysiersk, szkoła Drozdowo, poczta Terespol. Wś K. należy do najstarszych osad ziemi pomorskiej. Na wzgórzu pól konopackich zaraz za wsią, przy bitej drodze ku Tucholi, odkryto r. 1856 głośną czasu swego mogiłę kamienną. Wnętrze jej długie około 6', wysokie i szerokie 2', zawierało, oprócz prostej urny do połowy prochem i kilku bronzowemi ozdobami napełnionej, czaszkę ludzką, stosunkowo bardzo dobrze zachowaną. Uczeni znawcy wiek jej co najmniej na 1000 lat szacują, co do pochodzenia zaś i narodowości są różnego zdania. Ma ta czaszka należeć do t. z. długogłowych (dolichocephali). Ob. opis tej czaszki przez dra Meschede u R. Wegnera: Ein pommersches Herzogthum, str. 53 i dalsze. Wieś K. jest gniazdem i nadała imię znakomitej rodzinie Konopackich. Miała ta familia z Luzacyi, jak chcą jedni, przybyć do Prus. Około r. 1260 Jan, baron na Bielczanach pod Chełmżą, pierwszy pisze się z Konopatu, o którym fałszywie twierdzą, jakoby był mężem błog. Jutty. R. 1370 podczas rozruchów po śmierci Kazimierza W., Mikołaj z K., Kamień, pograniczną fortecę i przy nim komendę nad pułkiem z poręki krewnego swego arcyb. gniezn. Jana, ku obronie trzymał. R. 1421 posiada K. Wawrzyniec z K., rycerz pomorski, do związku antykrzyżackiego jaszczurczego należący; r. 1440 był sędzią ziemskim świeckim Jerzy z K., wojewoda pomorski, star. świecki, kosztem własnym nawę główną i wieżę przy kościele w Swieciu wzniósł około r. 1480, † 1513, lat mając 66, tamże pochowany. Maciej z K. r. 1495 od króla Olbrachta najprzód chorążym pomorskim, potem podkom. chełmińskim mianowany roku 1498. Macieja syn Jan z K. został biskupem chełmińskim, Jerzy wojew. pomorskim, star. świeckim, od króla Olbrachta otrzymał wieś Lepno, od Zygmunta I dwór w Polednie, † 1566. Tegoż Jerzego syn znowu Jerzy, kaszt. gdański, star. świecki, klasztor oo. bernardynów w Nowem przywrócił, † 1604. Maciej Konopacki, syn powyższego Jerzego kasztelana, najprzód był wojewodą, następnie biskupem chełmińskim, w K. częściej zamieszkiwał; zamek tu prawie jako inszy nową strukturą reparował; córkę swoję Katarzynę sam w klasztorze pp. benedyktynek w Toruniu jako zakonnicę konsekrował; z drugą córką Elżbietą, do szkół do Torunia daną, panna ksieni Zofia Dulska częściej jeździła odwiedzać ojca do Konopatu. Maciej Konopacki posiadał także Dźwierzno, którego potem pp. benedyktynkom toruńskim ustąpiono. Z sześciu synów Macieja Jan Karol z K., z peregrynacyi i wielu języków cudzych dobrze wyuczonych sławny, od papieża Grzegorza XIII do herbu i familii papieskiej przypuszczony, bisk. warmińskim nominowany, † 1643. Jakób Oktawian, kaszt. elbląski, syn Macieja, † 1676. Z dwóch jego synów Jerzy Konopacki, podkomorzy malborski, bezpotomnie zeszedł; Stanisław zaś w K., kaszt. chełmiński, córki tylko zostawił, tak, że na nim ród ten sławny wygasł r. 1709. Obecnie K. posiada niemiec Gordon z Laskowic. Ob. akta niektóre w arch. peplińskiem, Niesieckiego Herbarz polski, R. Wegner: Ein pommer. Herzogthum. 2.) **K.** *Niemiecki*, niem. *Deutsch Konopat*, wś, ciągnie się na nizinach lewego brzegu Wisły w długiem zabudowaniu, w pobliżu traktu bitego bydgosko-świeckiego; rozpada się na: a) K. Wielki, włośc. wś, obszaru liczy mr. 1787, bud. 70, dm. 42, katol. 3, ewan. 381; parafia Przysiersk, szkoła w miejscu, poczta Terespol; b) K. Mały, włośc. wś, obszaru zawiera mr. 315, bud. 17, dm. 13, kat. 10, ewang. 83; reszta jak pod a). *Ks. F.*

Konopaty, wś i folw., pow. mławski, gm. i par. Zieluń, odl. o 43 w. od Mławy, liczy 22 dm., 197 mk., 710 mr. gruntu. Należały do dóbr Dłutowo (ob.).

Konopczanka, niem. *Konopzanka*, struga, pow. jańsborski, na polsko-pruskich Mazurach, opodal granicy polskiej. Początek bierze przy wsi Rolki i Kożuchy, płynie w kierunku płn.-zach., w licznych zakrętach, mija wsie Pawłoczyny, Konopki, przechodzi przez bity trakt

orzysko-bialski, pod Oblewem przyjmuje strugę od m. Biały, za Zabielnem wzmacnia się drugim znaczniejszym dopływem i uchodzi do Jańsborskiego czyli Warszawskiego jeziora. Długość biegu wynosi blisko 3 mile, brzegi ma mianowicie w okolicy Oblewa niskie, bagniste.

Konopczysko, ob. *Kanie*, III, 804.

Konopiany, wś, pow. rossieński, par. widuklewska.

Konopielki, zaśc. w płdn. stronie pow. ihumeńskiego, w okr. polic. 1szym uździeńskim, przy drożynie wiodącej z zaścianka Glinki do folw. Palczy, ma os. 6; miejscowość lesista.

Konopinkiszki, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Konopiska, kol. i folw., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, o 12 w. na płdn. od Częstochowy, nad strumieniem, w pobliżu granicy od Szląska. Wś tę wspomina Długosz jako własność Jakóba Koniecpolskiego, należącą do par. Częstochowa (Dług. II, 220). Par. K. dek. częstochowski, 3353 dusz. Stanowiły K. dawniej uposażenie klasztoru jasnogórskiego i należały do par. częstochowskiej. Roku 1615 paulini wznieśli tu kościołek, który z początkiem bieżącego wieku powiększono i parafialnym uczyniono. Obecny kościół par. drewniany; szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 71 dm. i 440 mk.; dziś kol. liczy 102 dm., 541 mk. i 1542 mr. (708 ornej roli); folw. zaś 9 dm., 76 mk., 652 mr. (391 orn.); os. prob. 2 dm., 12 mk., 6 mr. Są tu pokłady rudy żelaznej. Dobra K. składają się z folw.: K., Pałysz; osad młynar.: Kijas, Kotara, Pająk, Piła; nomenklatur: Ignaców i Wygoda; wsi: Konopiska, Korzonek i Kopalnia. Granicę zachodnią stanowi państwo pruskie. Rozl. wynosi mr. 1605. Folw.: K. grunta orne i ogrody mr. 494, łąk mr. 45, lasu mr. 840, pastwisk mr. 27, razem mr. 1406, bud. mur. 9, z drzewa 16, płodozmian 6-polowy; folw. Pałysz grunta orne i ogrody mr. 69, łąk mr. 128, nieużytki i place mr. 2, razem mr. 199, bud. z drzewa 5; nadto w osadach młynarskich mr. 198 i wieczyście wydzierżawionych mr. 88; 4 młyny, tartak, pokłady rudy żelaznej i torfu; wś K. os. 85, z grun. mr. 1662; wś Korzonek os. 24, z grun. mr. 334; wś Kopalnia os. 17, z grun. mr. 44. O limonitach na terytorum wsi Konopisk pisał Zejszner w Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie u. Palaeontologie (1870).

Konopka, rzeczka, bierze początek pod wsią Korzonek, blisko granicy Szląska w powiecie częstochowskim, płynie w kierunku płn.-wsch. przez Jamki, Konopiska, za Wąsoszem przyjmuje z praw. brz. strumień od Hutek, płynie przez Dzbów, pod wsią Stradom przyjmuje z lew. brz. strumień od Krowodrzy, przerzyna nią dr. żel. war.-wied. za Częstochową i wpada z lew. brz. do Warty. Długa 14 w. *J. Bliz.*

Konopken (niem.), ob. *Konopki.*

Konopki, jestto nazwa wspólna kilkunastu wsiom, mieszczącym się w obrębie dawnej ziemi łomżyńskiej przeważnie. Trudno przypuszczać by to miała być pierwotna nazwa całego obszaru, na którym są dziś rozrzucone te wsie; prędzej możnaby je uważać za osady pozakładane przez licznie rozgałęziony ród Konopków. Tworzą one bądź grupy osad stanowiących tak zwane okolice szlacheckie, bądź też rozrzucone są pojedyńczo. Z wymienionych w spisie wsi z 1827 r. nie istnieją dziś tylko Konopki-Pułaki w par. Zawady, liczące podówczas 4 dm., 22 mk.

Konopki, ob. *Kobylaki-K.*

Konopki 1.) wś nad rz. Dunajec, pow. mławski, gm. i par. Stupsk. St. dr. żel. nadwiśl., odl. od Warszawy 97 w., od Mławy 16 w. Posiada młyn wodny. Liczy 9 dm., 91 mk., gruntu mr. 290. W 1827 r. było tu 6 dm., 45 mk. 2.) **K.** *Piaski*, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 11 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 39 mk., 38 mr. gruntu. 3.) **K.** *Jałbrzyków stok*, pow. łomżyński, gm. i par. Puchały. W 1827 r. było tu 24 dm., 120 mk. 4.) **K.** *Jabłoń*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W 1827 r. było tu 11 dm., 66 mk. 5.) **K.**, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i parafia Szczepankowo. W 1827 r. było tu 47 dm., 81 mk. 6.) **K.** *Klimki*, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady. W 1827 r. było tu 15 dm., 82 mk. 7.) **K.** *Leśne*, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Rutki. W 1827 r. 1 dm., 6 mk. 8.) **K.** *Młode*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo. W 1827 r. było tu 14 dm., 73 mk. 9.) **K.** *Pokrzywnica*, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady. W 1827 r. było tu 24 dm., 196 mk. 10.) **K.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. W 1827 r. było tu 21 dm., 127 mk.; obecnie 666 mr. Ob. *Grajewo.* 11.) **K.** *Avisa*, pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par. Wąsosz. W 1827 r. było tu 19 dm., 115 mk. 12.) **K.** *Białystok*, wś szlach., pow. szczuczyński, gmina i parafia Grabowo. W 1827 r. było tu 18 dm., 106 mk. 13.) **K.** *Monety*, pow. szczuczyński, gm. i par. Grabowo. W 1827 r. było tu 12 dm., 131 mk. 14.) **K.** *Błonie*, pow. kolneński, gm. Kubra, par. Romany. W 1827 r. było tu 10 dm., 57 mk. Folw. K.-Błonie (z wsiami K.-Błonie i Dębówka, od dr. żel. w Osowcu w. 20, od rz. Biebrzy w. 10), rozległy mr. 391; grunta orne i ogrody mr. 217, łąk mr. 48, pastwisk mr. 55, lasu mr. 63, nieużytki i place mr. 8, bud. mur. 5, z drzewa 5; są w niektórych miejscowościach pokłady kamienia wapiennego i torfu. Wies K.-Błonie os. 10, z grun. mr. 12; wś Dębówka os. 9, z grun. mr. 58. 15.) **K.** *Chude* i **K.** *Tłuste*, wsie szlach., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabne. W 1827 r. K. Chude liczyły 17 dm., 101 mk., a K. Tłuste 11 dm., 67 mk. 16.) **K.**, wś, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo; odl. 20 w. od Suwałk. W 1827 r. było

tu 15 domów, 79 mieszk.; obecnie 15 domów, 112 mieszk. *Br. Ch.*

Konopki, ob. *Konopne.*

Konopki 1.) niem. *Konopken* (Dr. Töppen: Sagen und Märchen in Masuren, 128, ma zapewne mylnie *Knopki, Knopken*), wś, pow. lecki, stacya pocztowa Milki (Dr. Töppen l. c. węgoborski?), na polsko-prus. Mazurach. W miejscu jest kościół prot. paraf. i szkoła. W par. tutejszej, w borze Borki, niedaleko dóbr Łękuk, znajduje się góra, którą powszechnie zowią: Czarcia góra, z takiej przyczyny. Dawnemi czasy, mówią, mieszkał na tej górze gospodarz, któremu licho się wiodło: inwentarz upadał, budynki się waliły, ledwo jeść co miał. Gdy nikt nie pomógł, udał się gbur do czarta o ratunek, który rzeczywiście się zjawił o 12 godzinie w nocy i przyobiecał dać mu pieniędzy pełen korzec, jeżeli duszę mu zapisze. Na to gbur przystał, ale czarta oszukał: wyjął potajemnie dno z pod korca, postawił nad kupą kartofli i kazał sypać. Czart co sypie, to sypie, ale nie mógł dosypać. I tak ów gbur i do pieniędzy przyszedł i duszy nie stracił. Później rząd pruski górę tę odkupił i teraz tam mieszka leśnik borecki. Opodal domu wielki kamień z wymalowanym czartem przypomina powyższą legendę. Ob. Dr. Töppen l. c. 128. W K. Wielkich (dok. *Hanfstengel*) r. 1475 Bernard von Balzhofen, komtur brandenburski, nadaje Jerzemu sołtysowi (w Hanfstengel) 60 wł., celem założenia wsi niemieckiej na prawie chełmińskiem, i 6 wł. sołeckich. R. 1625 znajdują się w K. sami polacy. Kętrz., Ludność polska, str. 488. R. 1491 Melchior Köchler von Schwansdorf, komtur brandenburski, nadaje Pawłowi Konopczykowi i Janowi braciom, na prawie magdeb. 31 wł. nad bielskim strumykiem, które nabyli i zapłacili, z obowiązkiem 2 służb w K. Małych. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 490. 2.) K., niem. *Konopken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Biała, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajęta. R. 1519 Jerzy von Kolbitz, wójt jańsborski, sprzedaje braciom Janowi, Pawłowi, Stańkowi i Jakubowi Kozłom (czyli Kotłom? Koczellen) 2 mr. łąk między Drygałami, Konopkami i Bełczącemi. R. 1539 mieszkają w K. sami polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 442. *Kś. F.*

Konopkówka, wś, pow. tarnopolski, o 2 mile na płd. od Tarnopola, o milę od Trębowli, ma 407 mk. w gm., 12 na obsz. dwor.; parafia rz.-kat. Mikulińce, gr.-kat. Ładyczyn. Jest tu filiał par. ewang. Zaleszczyki od r. 1840; szkoła paraf. 3-klasowa. O tutejszych źródłach siarczanych ob.: „Wiadomość o źródle kruszcowem w K.“ Rozmait. lwow. 1831, nr. 24.; „Torosiewicz. O wodzie siarczanej w K.“ tamże, 1832, nr. 26; „A. K. Trzy dni w K.“ tamże, 1835, Nr. 39; „Pudowski, Kąpiele w K.“ Gaz. lwow., 1843, nr. 74, dodatek nadzwyczajny; „Torosiewicz, Die Schwefelquelle zu K.“ Lemberg, 1831; „Die Schwefelquelle in K.“ w czasopiśmie Mnemosyne, Lemberg, 1832, nr. 57. O Konopkówce obacz także „Verhandl. der geolog. Reichsanst.“ Wien, 1876, str. 319. Piller wydał we Lwowie 4 litogr. tablice p. t. „Ortslage vom Badeort K.“ Czyt. też Wszechświat, Nr. 14 z r. 1882. Jestto jedyne miejsce kąpielowe na Podolu galicyjskiem. Osadę tę założył w r. 1821 baron Jan Konopka, sprowadziwszy kilkanaście rodzin niemieckich kolonistów, którym nadał grunta w swych dobrach mikulinieckich Konopkówkę obejmujących. Tu od niepamiętnych czasów tryska źródło siarczane, którego skuteczności już zaznali bohaterscy obrońcy zamku trembowelskiego, jak o tem świadczą starożytne akta miasta Trembowli, o 8 kil. od K. oddalonego. Przed założeniem osady, chorzy szukający pomocy zamieszkiwali pobliskie mczko Mikulińce, gdy jednak zamożny właściciel Mikuliniec widzi liczne przykłady uleczenia, nie szczędzi kosztów, by to miejsce w potrzebne celowi zaopatrzyć urządzenia. Już w r. 1826 liczy K. 60 schludnych domów włościańskich, dających licznym gościom wygodne pomieszczenie; w punkcie zaś środkowym, gdzie się krzyżują dwie ulice, rozprzestrzenia się rynek, na którego rogach wznoszą się cztery wygodne domy zajezdne, mieszczące, prócz pokoi gościnnych, stajnie na 130 koni i 30 powozów. Zakład kąpielowy rozpoczyna 20 m. wysoka sala, okryta kopułą ozdobioną z kamienia rzeźbionemi figurami, a pod gzemsem widać godło zakładu: Vobis et posteritati. Cała budowa, mierząca 120 m. długości, ma dwa skrzydła piętrowe, mieszczące 100 odpowiednio urządzonych mieszkań, a długie kurytarze służą chorym w czasie chłodnym do przechadzki. Z budynkiem mieszkalnym łączą się kryte chodniki łazienki, liczące 43 pokoiki łaziebne, a woda siarczana w zamkniętym kotle ogrzewana rozchodzi się miedzianemi rurami po łazienkach. Źródło tryskające z pod skały, 15 m. niżej zabudowania położonej, zlewa swą wodę do zbiornika, skąd częścią wpływa wpompowana do kotła, częścią wypływa do pobliskiego potoczku, piękny park przerzynającego, na którego dnie osadza szarawy namuł z siarki i węglanu wapniowego złożony. Dziś ten jedyny na Podolu zakład kąpielowy w zaniedbaniu. Gdy bowiem po śmierci testatora, K. przeszła w ręce następcy, ten, niepomny godła na fasadzie umieszczonego: „Vobis et posteritati“, wydzierżawił na lat 30 zakład żydom, a kąpiele, które w 1832 ściągnęły 4228 osób i dostarczyły wody na 72732 wanien, dziś ledwie 20 zwabiają chorych. Woda K. nie jest wprawdzie zbyt silną wodą mineralną, lecz, jak liczne świadczą przykłady,

jest nader skuteczną na choroby reumatyczne i zawiera według rozbioru z r. 1833, dokonanego przez zdolnego chemika aptekarza Torosiewicza, w 100 kwartach wody: 3.3 kwarty siarkowodoru, 4.6 dwutlenku węgla, 125.7 gr. siarczanu wapniowego, 320 gr. węglanu wapniowego, 24 gr. siarczanu sodowego, 0.9 gr. chlorku sodu, 65 gr. węglanu manganezu, 4.9 węglanu żelaza. Temperaturę wody oznaczył Torosiewicz na + 7.68 R. Woń, niezbyt silna, przypomina inne wody siarczane; smak orzeźwiający i nieco ściągający, *W. B.*

Konopla, rz., prawy dopływ Styru, płynie od Romanowa do Dubiszcz, powyżej Sokula i ujścia Lutycy.

Konoplańszczyzna, 1.) zaśc. pryw., pow. dziśnieński, o 41 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **K.**, wś, gm. drujskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 53 w. od Dzisny, 5 dm., 65 mk., z tego 54 prawosł., 11 kat. (1866).

Konoplisko, grupa domów w Pogorzeliskach, pow. Rawa ruska.

Konopna-Wólka, wś, pow. łukowski, gm. Krasuse, pow. Trzebieszów, ma 35 dm., 253 mk. i 885 mr. obszaru.

Konopne, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice. Młyn wodny (Konopki) systemu amerykańskiego, wyprodukował w 1880 r. mąki za 70500 rs.

Konopne, przys. Trędowacza, pow. złoczowski.

Konopnica, 1.) wś, pow. turecki, gm. Biernacice, par. Uniejów, odl. od Turku w. 28, dm. 21, mk. 135. 2.) **K.**, wś, nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Konopnica. Odl. 25 w. od Wielunia. Posiada kościół par. murowany z XVII w. W r. 1827 było tu 42 dm, 376 mk., obecnie K. wraz z osadą Górka konopnicka i wś K. poduchowna ma dm. 42, mk. 566; os. prob. 1 dm., 4 mk.; folw. 9 dm., 84 mk. Par. K. dek. wieluńskiego 550 dusz. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. z nomenklaturą Górki rozległy mr. 1116; grunta orne i ogrody mr. 484, łąk mr. 90, pastw. mr. 42, lasu mr. 437, nieużytki i place mr. 64; bud. mur. 16, z drzewa 8, płodozmian 4 i 5 polowy; młyn wodny, cegielnia, pokłady torfu. Wieś K. osad 73, z gruntem mr. 375. W r. 1858 spalił się kościół murowany, był p. t. św. Rocha, fundowany w r. 1643 przez Hieronima Konopnickiego, kasztelana spicimirskiego. Na cmentarzu jest kaplica drewniana św. Maryi Magdaleny. Gm. K. należy do s. gm. okr. III w Osyakowie gdzie też i st. poczt., ma 13004 mr. obszaru, 3219 mk. W skład gm. wchodzą: Konopnica, Górka konopnicka, Konopnica poduchowna, Strobin, Rychłocice, Sobkowizna, Rychłocice poduchowne, Żabieniec, Szynkielów, Bębnów, Anielin, Bałków, Borki, Mała wieś, Kuźnica strobińska, Chorzyna, Tobołki, Górka konopnicka, Szynkielów, Krzętle, Pogoń, Dziadki, Piaski. W XVI w. wś K. należała do par. Ossyaków (Lib. ben. Łaskiego, II, 99. 131). 3.) **K.**, wś i folw., pow. rawski, gm, Wałowice, par. Rawa. Leży przy drodze bitej z Rawy do Mszczonowa. W r. 1827 było tu 23 dm., 181 mk., obecnie liczy 27 dm., 355 mk.; ziemi włośc. 321 mr., dwor. wraz z folw. Michalin, Przewodowice, Wołucza, Zagórze, os. młyn. w Żydomicach i os. karcz. w Kaleniu, ogólnej przestrzeni 3559 mr., w tem ornej ziemi 1554 mr. Jest tu gorzelnia. Według Tow. Kred. dobra K. składają się z folwarków Konopnica i Zagórze (wsi Konopnica, Zagórze, Żydomice i Kaleń); r. 1866 miały mr. 2436 rozl.; grun. orn. i ogr. mr. 1010, łąk mr. 96, lasu mr. 1029, zarośli mr. 142, pastw. mr. 126, nieużytki i place mr. 33, młyn i cegielnia. Wieś Konopnica osad 29, z gruntem mr. 325; wś Zagórze os. 14, z grun. mr. 282; wś Żydomice os. 12, z grun. mr. 259; wś Kaleń os. 34, z grun. mr. 584. O wsi Konopnicy czyt. Łaskiego Lib. ben. II, 285. 4.) **K.**, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Konopnica. Leży przy linii dr. żel. nadwiśl., która ma tu przystanek między stacyami Nałęczów i Lublin, odl. 151 w. od Warszawy, a 162 w. od Kowla, zaś 10 w. od Lublina. Posiada kościół par. murowany z XVII w. K. należała w. XIV do wójtostwa lubelskiego; w XV w. stał tu już kościół par. drewniany św. Katarzyny. (Dług. II, 539). W r. 1827 było 53 dm. i 330 mk. Par. K. dekan. lubelski 2600 dusz. Dobra K. BC. i część A. składają się z folwarków: Konopnica B., Konopnica C., Stasin i osady Teresin. Rozległość wynosi mr. 1746: folw. Konopnica B i C z częścią A grun. or. i ogr. mr. 835, łąk mr. 13, pastw. mr. 2, lasu mr. 585, nieuż. i pl. mr. 27, razem mr. 1462; bud. mur. 11, z drzewa 24. Folw. Stasin grun. or. i ogr. mr. 278, lasu mr. 3, nieuż. i pl. mr. 3, razem mr. 284; bud. mur. 2, z drzewa 1, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego; wiatrak, hodowla ryb. Folw. K. lit. A rozległy mr. 588, grun. or. i ogr. mr. 293, łąk mr. 4, lasu mr. 287, nieuż. i pl. mr. 4; bud. mur. 2, z drzewa 6, pokłady kamienia budowlanego. Wieś Konopnica osad 15, z gruntem mr. 221. Folw. K. lit. B podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 893; wieś Konopnica B osad 18, z gruntem mr. 485. Folw. lit. C (z wsią Konopnica lit. C. i Teresin) podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 374; wś K. lit. C. osad 12, z gruntem mr. 145; wś Teresin osad 7, z gruntem mr. 62. Gmina K. należy do s. gm. okr. IV w os. Wieniawa, st. poczt. w Lublinie, urząd gminny w os. Wieniawa; ma 13590 mr. obszaru i 6045 mk. W skład gm. wchodzą: Wieniawa os. wiej; Bielszczyzna folw., Baboszów fol., Czechów wś i folw., Czechówka

górna wś folw., Chojny, Dębówka, Konstantynówka, Konopnica folw., Leśniczówka, Lemszczyzna, Mostki os., Pawlin, Radowiec duży wś folw., Radowiec mały wś folw., Radowczyk, Radowiecki Sporniak, Rury brygitkowskie wś folw., R. Świętoduskie wś folw., R. pojezuickie wś folw., R. wizytkowzkie wś folw., R. bonifraterskie wś fol., Sławin, Sławińska wola, Słomianka, Sporniak motycki, Stasin, Teresin, Trojaczkowice, Uniszowice, Zimne doły, Zarzecze. *Br. Ch.*

Konopno, ob. *Jachty*.

Konopzanka (niem.), ob. *Konopczanka*.

Konorzatka, wś, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Adamów. W r. 1827 było tu 12 dm., 59 mk.; obecnie 13 dm., 87 mk., 561 mr. rozl.

Konószki, po łotew. *Konyuszkas*, wś w pow. rzeżyckim, parafii Bukmujża, własność Świąteckich.

Konotop, por. *Konotopa* i *Konotopy*.

Konotop, 1.) wś, pow. piński, 2 okr. pol., gm. Dobrosławka, mk. 78, własność Pusłowskiego. 2.) K., wś, pow. piński, 1 okr. pol., gm. Mokrze, mk. 6, ziemi najwięcej pod lasem 1159 dz., własność Błoszczyńskiego Floryana.

Konotop, msto pow. w gub. czernihowskiej, nad rz. Konotopą, 1093 wiorst od Petersburga a 177 od Czernihowa odległe, 9946 mk., 3 jarmarki, szewctwo. W dniu 17 lipca 1659 r. zaszła w pobliżu Konotopa, nad rz. Desną, zwycięzka bitwa pomiędzy Wyhowskim a księciem Trubeckim, który z mnóstwem swego wojska poległ. St. dr. żel. kursko-kijowskiej K. leży o 207 w. od Kijowa, o 3¼ w. od stacyi poczt. K. R. 1851 powiat K. miał 88733 mieszk.

Konotop, por. *Kontopp* (niem.).

Konotopa, 1 wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Żbików. Leży między Gołąbkami a Żbikowem. W r. 1827 było tu 13 dm., 99 mk. 2.) K., os., pow. gostyński, gm. Duninów, par. Gostynin, 1 dm., 26 mk., 10 mr. rozl. 3.) K., wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. o 22 w. od Mławy, ma 9 dm., 84 mk., 287 mr. gruntu.

Konotopa, ob. *Biesiady*.

Konotopa, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 53 w. od Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 1 dm., 5 mk. prawosł. (1866).

Konotopa, rzeczka, powstaje z połączenia kilku strumieni płynących od wsi Plebania wola, Borek, Stępków, Sowin, w pow. włodawskim. Łączą się one pod Parczewem, i odtąd K. płynie ku północy a w samym Parczewie wpada do Piwonii. Długa 6 w. *J. Bliz.*

Konotopie, wś, pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Kikoł, położona nad jez. Swięte, Sobiraj i Duże, o 6 w. od zarządu gminy, o 16 w. od Wagańca. Należy tu os. Bugaj. Ma 89 mr., 14 dworów, 10 bud. mieszk., 115 mk. Folw. liczy 517 mr., w tem 300 mr. ornych, 3 bud. mieszk., 44 mk. R. 1789 K. z częścią Jurczechowa należało do Ludw. Borzewskiego, który tu wysiewał 45 korcy żyta, 6 kor. pszenicy, a czynszu miał 130 zł.

Konotopie, jez. we wsi t. n., o 1 w. na płd. od jez. sumińskiego, pow. lipnowski. Ma brzegi wyniosłe, bezleśne, 35 mr. obszaru; łączy się przez strumień z jez. Wiejskiem w dobrach Kikoł.

Konotopka, mały zaścianek poleski, w zachodniej stronie powiatu borysowskiego, pomiędzy rzekami Cimaszówką i Kargowicą, ma osad 2, łąki i grunta dobre.

Konotopka, rz., prawy dopływ rz. Jezus, która do Sejmu desnowego wpada.

Konotopy, attyn. wieczysto czynszowa, pow. chełmski, ob. *Dorohusk*.

Konotopy, wś w pow. sokalskim, tuż na zach. od sądu pow. i urzędu poczt. w Sokalu. Na płn.-wsch. leży Cielęż, na wsch. i płd. Sokal, na płd.-zach. Opulsko, na płn.-zach. Chorobów (ob.). Przez wsch. część obszaru płynie Bug z Sokala od płd.-wsch. krętym biegiem na płn.-zach.; w pobliżu płn. granicy zwraca się na wsch. i wchodzi do Cielęża. Od lewego brzegu zasila go kilka potoków, płynących od zach. na wsch. Na prawym brz. Bugu leży podmokłe pastwisko, na lew. brz. zabudowania wiejskie, a na płd. od nich wznosi się na ornem polu „Mogiłki“ wzgórze Konotopy do 198 m. Doliny dopływów są także podmokłe. Własn. więk. (hr. Komorowskiego) ma roli or. 353, łąk i ogr. 135, pastw. 108; własn. mniej. roli or. 926, łąk i ogr. 120, pastw. 77. Według spisu z r. 1880 było 542 mk. w gminie, 128 na obsz. dwor. (około 200 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-kat. 1, w Sokalu; gr.-kat. w miejscu dek. Waręż, dyec. przemyska; należy do niej Opilsko. We wsi jest cerkiew i szkoła niezorganizowana. Jest tu gorzelnia. R. 1440 nadał Kazimierz wieś tę Andrzejowi z Opolska, staroście ruskiemu, i podniósł ją na prawo niemieckie. Na polu „Mogiłki“ zwanem, leżącem od granicy Sokala ze strony płd., znachodzi się jedna większa mogiła i wiele mniejszych kurhanów, dziś zaoranych prawie całkiem. W r. 1831 znaleziono tu przypadkowo kilkanaście sierpów kamiennych, które włościanie na skałki połamali (Schneider, rękop. w Muzeum Ossolińskich we Lwowie). *Lu. Dz.*

Konotopy, wś, pow. zasławski, ma cerkiew i cegielnię.

Konotopy, wś w pow. rzeczyckim, u zbiegu rz. Myszki z Prypecią; dobra 6000 dzies. rozl., własność Brosingów.

Konowajcie, 1.), folw., pow. szawelski, par. szawlańska, 13 włók ziemi, dziedzictwo Beniny z Żakiewiczów Sokołowskiej. 2.) K., folw.,

pow. szawelski, gm. szawlańska, dwie włóki ziemi. Dziedzictwo Tekli Jackiewiczowej. 3.) K., wś, pow. szawelski, gm szawlańska, 13 osad, 4 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Konowaliszki, karczma rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 24 w. od Trok, 1 dm., 4 mk. izr. (1866).

Konowały, wś, pow. białostocki, par. Choroszcza.

Konowały, część Jazowa starego, pow. jaworowski.

Konowiliszki, wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, 9 osad, 122 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Konowo lub *Kunowo*, dom., pow. mogilnicki, 2417 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K.; b) Konówko, folw., 11 dm., 161 mk., 4 ew., 257 kat., 90 analf. Poczta w Kwieciszewie o dwa kil., tel. i st. kol. żel. w Mogilnie o 7 kil. *M. St.*

Konowo (dok.), ob. *Kuhnau* (niem.).

Konowrocie, ob. *Kanie* III, 804—1.

Konowska al. *Konyr*, wś, pow. ziębicki na Szląsku, par. Berzdorf.

Konracz. Tak zowie Łaski (Lib. ben.) wś Kurnędz w pow. piotrkowskim.

Konrad, *Kunat*, *Kunek*, *Kunko*, *Kunusz*, *Kunisz*, *Kusz*, różne formy jednego imienia.

Konradów, 1.) ob. *Kondratów* i *Kietlin*. 2.) K., kol., pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca. Odl. 32 w. od Końskich, ma 3 dm., 18 mk., 106 mr. obsz.; tu mieści się zarząd gminny. 3.) K., pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby. Niezamieszczony w spisie urzęd. miejsc. gub. lubelskiej. (Pam. Kniż. z 1872 r.).

Konradów, niem. *Konradau*, wś, pow. sycowski, par. Goszyce.

Konradowo, wś, pow. ciechanowski, gm Młock, par. Malużyn, 5 dm., 20 mk., 34 mr. obszaru.

Konradsdorf (niem.), 1.) wś nad rz. Białą, pow. nissański, par. Altstadt-Neuland, przy drodze z Nissy do Fyrlądu, obejmuje i rozparcelowane 1818 r. dobra biskupie Karlau, ma 32 bud., 27 dm., 184 mk., z tego 4 ew., 26 osad, 289 mr. rozl. 2.) K., al. *Kunersdorf*, wś, pow. złotogórsko-hajnowski na Szląsku, z par. kośc. ewang. (podobno r. 1101 erygowanym).

Konradshammer al. *Conradshammer*, właściwie *Konnertshammer* (niem.), dobra, pow. gdański, blisko morza baltyckiego, nad jelitkowską strugą. Obejmuje 1 ha nernię żelaza, 1 młyn o 2 gankach, 5 gbur. i 2 zagr. Obszaru mr. 370, dm. 13, kat. 94, ew. 25. Parafia, poczta, stacya kol. żel. Oliwa, szkoła Jelitkowo. Odległość od Gdańska 1 1/2 mili. Osada ta oddawna była własnością opactwa cysterskiego w Oliwie. R. 1562 została bogatemu patrycyuszowi gdańskiemu Konnert'owi w wieczystą dzierżawę wydana, po którym nazwę swoją aż dotąd przejęła. Posiadała przedtem dość okazały pałac z obszernym parkiem. Obecnie tak dom pański jako i ogród bardzo opuszczone. Większa część gruntu mniejszym posiadaczom rozprzedana. *Kś. F.*

Konradstein (niem.), pow. starogródzki, ob *Kocborowo*.

Konradsthal, *Konradswaldau* (niem.), kilka wsi na Szląsku dolnym i średnim, w powiatach: walbrzyskim, brzeskim, górskim, bystrzyckim, szunowskim, świdnickim, trzebnickim, kamienogórskim.

Konradswalde (niem.), 1.) *Conradswalde*, włośc. wś, pow. elbląski, blisko traktu bitego elbląsko-królewieckiego, przy granicy pow. braniewskiego. Z wybudow. Wickerland liczy obszaru mr. 3232, gbur. 17, zagr. 18, kat. 272, ew. 1, dm. 40. Parafia i poczta Tolkmicgo, szkoła w miejscu. Odległość od Elbląga 3 1/4 mili. R. 1308 komtur elbląski Henryk von Gera wydał tę wieś Konradowi ku obsadzeniu: włók było wtedy 40; z tych sołtys wziął 4 wolne, od innych dawali po 9 latach wolnych po 1/2 marki czynszu, 4 kury i płużne. R. 1348 komtur Aleksander von Kornre dodał sołtysowi 3 mr. łąki w lesie zwanym Langewyke. 2.) K., wś, pow. suski, ob. *Konradzwald*. 3.) K., pow. sztumski, ob. *Koniecwald*. 4.) K., ob. *Kuczwały*.

Konradzwald, niem. *Konradswalde*, wś, pow. suski, przy trakcie bitym biskupicko-grudziąskim, o 3/4 mili od Biskupic, przy granicy pow. grudziąskiego. Ma 3009 mr. obszaru, 113 bud., 75 dm., 392 kat., 215 ewang., szkołę. Parafia Lipinki, poczta Biskupice. *Kś. F.*

Konschuetz (niem.), pow. świecki, ob. *Kończyce*.

Konsin, właściwie *Kącin*, ob. *Koincina*.

Końsk, urzędowa nazwa mta pow. *Końskie* (ob.).

Końska, *Kąska*, wś, pow. cieszyński na Szląsku austr., par. K., ma szkołę ludową i prywatną, kościół kat., rozl. mr. 1715, ludn. 1590. Parafia kat. K. dek. jabłonkowskiego ma 425 kat., 1020 ewang., 6 izr.

Końska, al. *Końska woda*, *Końskie wody*, rz., lewy dopływ Dniepru, do 30 mil długa, kilku łachami łączy się z Dnieprem. Por. t. I, 48—49.

Końska Hlawa, ob. *Karpaty*, t. III, 857.

Końska Woda, nazwa rz. Drzewiczki pod m. Końskie. Por. *Końska*.

Końska Wola, ob. *Końskowola*.

Konskau (niem.), ob. *Końska*.

Koński Bór, hutor szlach., przy rz. Oszmiance, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 25 w. od Oszmiany, 2 dm., 12 mk. kat. (1866).

Koński grzbiet, niem. *Pferderücken*, góra w Jesionikach.

Koński Ostrów, w dokum. zowie się miejscowość (wieś?) przy Kiszewie, r. 1289 stanowiła granicę Poleszek, pow. kościerski. Położenie tak bliżej określa dokum.: „od błót Koca-

nowo przez wyspę do Ostrowu końskiego, przez Niedźwiedzi Kierz do Wierzycy itd.“ Wieś o podobmej nazwie tam nie istnieje. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Końskie, msto powiatowe, gub. radomskiej, pow. koneckiego, leży nad rz. b. n., pod 51° 11'3 szer. i 38° 3'5 dług. geogr., w okolicy lesistej, odl. 55 w. od Piotrkowa na wschód, 43 w. od Kielc na północ, 80 w. od Radomia na zachód i 22 w. od Opoczna na południe. Cztery drogi bite rozchodzą się stąd, łącząc K. z przyległemi i dalszemi osadami. Budująca się obecnie kolej dąbrowsko-iwangrodzka będzie przechodziła przez K. swą odnogą z Bodzechowa do Koluszek, i tu będzie stacya nowej drogi. K. posiada kościół murowany, sąd pokoju okr. III, do którego należy i Przedbórz, do zjazdu sędziów okr. I w Radomiu należący, sąd gminny okr. I, urząd powiatowy, magistrat, szkołę jednoklasową miejską, stacye pocztową i telegraficzną. Jest to osada bardzo starożytna i gniazdo niegdyś znakomitej i możnej rodziny Odrowążów, którzy już w XII w. pisali się „Comes de Konskie“. Na początku XIII wieku Końkie przeszło w posiadanie Małachowskich. Z tych Jan, kanclerz wielki koronny, począł je porządniej zabudowywać i rzemieślnikami zaludniać, a nareszcie wyniósł na miasto, na mocy przywileju króla Augusta III-go w r. 1748. Przywilej ten potwierdził także król Stanisław August w r. 1786. Ma 223 domów mieszkalnych, w połowie murowanych a w połowie drewnianych, uhezpieczonych od ognia łącznie z zabudowaniami gospodarczemi na sumę rs. 171130. Ulic w niem jest 12, mianowicie: Zamkowa, Rynek, Piotrkowska, Bugaj, Warszawska, Kazanowska, Żydowska, Pocztowa, Krakowska, Szewcka, Łąki i Zatylna. Posiada skwer w samym środku miasta, a prócz tego przylega wspaniały park, należący do właścicieli dóbr Końskie hr. Tarnowskich, w którym spotkać można wiele rzeczy wyrobionych z kamienia, a świadczących o świetnej przeszłości tego majątku. Prawie całe wybrukowane, utrzymywane dosyć czysto; z powodu jednak złego położenia i natury gruntu, jest miejscowością niezdrową. Niema dobrej wody, a czasami bywa nawet brak jej, gdyż studnie są zasilane tylko wodą zaskórną. Mieszkania w ogólności zimne i wilgotne, a piwnice na wiosnę zalewane bywają wodą. Kościół parafialny św. Mikołaja w Końskich jest zabytkiem gotyckiej architektury w Polsce, z czasów tak odległych, że sięgają prawie początków wiary chrześciańskiej u nas. Nie można powiedzieć stanowczo kiedy był założony i przez kogo; nie ma jednak wątpliwości, że jest nadzwyczaj starożytny i jeden z najdawniejszych w Polsce; pokazuje bowiem to sama jego budowa. W opisach i wspomnieniach historycznych napotykamy wzmiankę, że fundatorem kościoła w Końskich był Iwo Odrowąż biskup krakowski w r. 1220; tymczasem nad drzwiami bocznemi kościoła z prawej strony jest wypukły napis gotycki na kamieniu: „Ecclesia sancti Nicolai de novo restaurata anno 1120“. Wprawdzie w starych wizytach kościoła tutejszego było podanie, że tenże Iwo Odrowąż biskup krakowski, poświęcał kościół w Końskich (1218—1229) i nowej erekcyi dopełnił, lecz nic w nich nie wspomniano, aby on był fundatorem jego. Jeżeli kościół ten, jak świadczy zrobiony na nim napis, był restaurowany w r. 1120, to w żaden sposób Iwo Odrowąż nie mógł być jego fundatorem, a trudno jest przypuścić, aby data odnowienia kościoła była fałszywie lub mylnie zrobiona. Erekcya biskupa Iwona podczas pożaru na plebanii w Końskich, pod koniec panowania Kazimierza Jagielończyka, razem z innemi dokumentami spaliła się; za staraniem przeto plebana scholastyka konieckiego, księdza Stanisława Odrowąża, dziedzica miasta, dopełnioną została druga erekcya kościoła 5 listopada 1492 r. przez Zbigniewa Oleśnickiego prymasa, arcybis. gnieźnieńskiego. Kościół zbudowany jest w proste kąty z kamienia ciosanego, ściany w około otoczone skarpami, dach wysoki blaszany z wieżą. Przy głównem wejściu na cmentarz, który otacza żelazna krata, wzniesioną została w późniejszych czasach wysoka brama z wieżą, w której są dwa dzwony i zegar bijący. W kościele są cztery ołtarze, z tych zasługuje na uwagę wielki ołtarz, cały pięknie wyrobiony z kamienia, a mający wysokość około 20 stóp. Tworzy go ośm filarów z ładnem połączeniem u góry. Z pomiędzy pięciu nagrobków marmurowych, które się tu znajdują, dwa dość są odznaczające: pierwszy Hieronima Konieckiego, właściciela miasta, zmarłego 28 kwietnia 1564 r., wystawia całego rycerza w zbroi; nad nim na piramidzie herb rodzinny Odrowąż i napis. Drugi wzniesiony jest dla założyciela miasta Jana Małachowskiego, kanclerza wielkiego koronnego, syna Stanisława, wojewody poznańskiego, sławnego poselstwem do Turcyi względem pokoju karłowickiego w r 1699, zmarłego 25 czerwca 1762 r. z białem popiersiem na tle czarnem i dwiema po boku alegorycznemi figurami sprawiedliwości i mocy. Rezsta zaś nagrobków, jako to: Anny z Tworczyńskich Kempickiej, zmarłej 13 kwietnia 1652 r.; Anny Sierakowskiej, zmarłej w 1670 r. i małżonków Modliszewskich, niewiadomo kiedy zmarłych; zrobione są dość skromnie. Zewnątrz kościoła do ściany przytwierdzony jest kamień z napisem: „Żebrze westchnienia do Zbawiciela Pana za duszę swoją ksiądz tutejszy Piotr, najniegodniejszy grzesznik, zmarły r. 1767 d. 20 maja.“ Nagrobek ten zrobiony jest ks. Piotrowi Krokowskiemu, miejscowemu proboszczo-

wi. Oprócz kościoła św. Mikołaja, jest w Końskich drugi jeszcze niewielki murowany kościołek św. Jana Chrzciciela na cmentarzu grzebalnym, zwanym Kościeliska, benedykowany w r. 1778. Parafia Końskie jest dość obszerna, należy do niej oprócz miasta 48 wsi, a mianowicie: Bębnów, Barycz, Kornica, Dyszów, Proćwin, Gracuch, Nałęczów, Kazanów, Modliszowice, Sierosławice, Bawarya, Dziebałtów, Wincentów, Sokołów, Kozia wola, Grzybów, Smarków, Czarna, Piła, Pomyków, Rogów, Czerwony most, Starymłyn, Nieświński młynek, Górny młyn, Nieświń, Fidor, Wąsosz, Stadnicka wola, Izabelów, Szabelnia, Kościeliska, Stara kuźnica, Chełb, Czysta, Drutarnia, Piasek, Duraczów, Błotnica, Janów, Iwasiów, Babia góra, Młyny dziebałtowskie, Sielpia, Strzemboszów, Brody, Pomorzany i Gabryelnia. Ludności ma 11139 dusz. W r. 1878 było urodzonych 402, ślubów 72, zmarłych 315; obecnie ludność miasta według spisu w r. 1878 jest następująca: katolików mężczyzn 687, kobiet 788; prawosławnych mężczyzn 15, kobiet 7; ewangielików mężczyzn 4, kobiet 4; żydów mężczyzn 1726, kobiet 1747, razem mężczyzn 2432, kobiet 2546, wogóle 4978. Ogólnej przestrzeni gruntów miejskich jest mr. 1948, pręt. 71, a w tem: pod zabudowaniami mr. 60, pod drogami i wygonami mr. 476 pręt. 254, łąk mr. 45, nieużytków mr. 128 pręt. 76, reszta zaś przestrzeni t. j. mr. 1238 pręt. 41 przypada na ziemię orną. Grnnt w ogólności 2-giej klasy. Wysiew 1880 r. oziminy kor. 420, jarzyny kor. 550, kartofli kor. 1050. Sprzęt zaś oziminy kor. 2300, jarzyny kor. 3850, kartofli kor. 6800. Miasto posiada swój własny dom wartości 3000 rubli i w nim mieści się magistrat z kasą miejską. Remanentu ma obecnie rs. 1910 kop. 36 $^1/_4$ i takowy znajduje się w banku polskim. Dochód kasy miejskiej w r. 1878 stanowił rs. 2748 kop. 63, rozchód zaś wynosił: na utrzymanie administracyi miejskiej rs. 1543, inne zaś wydatki rs. 959 kop. 27 $^1/_2$. Podatków skarbowych miasto płaci rocznie 3421 rs. 48 kop., składki ogniowej od zabudowań rs. 2173 kop. 86. Zabudowań skarbowych jest dwa: dom, w którym się mieści poczta, i magazyn wojskowy prowiantu i furażu, zabudowań zaś instytutowych nie ma żadnych. Narzędzia ogniowe są: dwie sikawki małe i jedna duża nowa, beczek do wody 10. Magistratury w mieście są: zarząd powiatowy, kasa powiatowa, magistrat, sędzia pokoju, sąd gminny, inkwirent sądowy, komisarz do spraw włościańskich, rejent, komornik sądu okręgowego, komornik zjazdu sedziów pokoju, poczta, telegraf i nadzorca magazynu prowianckiego. Służbę zdrowia stanowi jeden lekarz, czterech felczerów i jedna akuszerka; apteka w mieście jest jedna. Zakładów naukowych jest dwa: szkoła elementarna rządowa i pensya żeńska prywatna jednoklasowe, a w nich uczących się chłopców 65 i dziewcząt 54. W roku 1878 było spraw: u sędziego pokoju cywilnych 350, kryminalnych 468; w sądzie gminnym cywilnych 364, kryminalnych 624; u inkwirenta sądowego śledztw 432. W pierwszem półroczu roku 1881 poczta miejscowa wysyłała listów prywatnych i posyłek 13178; ekspedycyj urzędowych 12320; otrzymała zaś z innych miejsc listów prywatnych i posyłek 13480, ekspedycyj urzędowych 7111; sztafet wysłała 5, otrzymała 4; dochód poczty w ciągu półrocza stanowił rs. 1555 kop. 7. W temże półroczu przez miejscową stacyą telegraficzną wysłano depesz wewnątrz państwa 757, za granicę 15; otrzymano zaś z wewnątrz państwa 683, z zagranicy 17; dochodu w ciągu I-go półrocza stacya telegraficzna miała rs. 522 kop. 26. Mieszkańcy katolicy mało oddają się rolnictwu, bo też i niewiele posiadają gruntów; przeważnie trudnią się rzemiosłem, żydzi zaś handlem, a w niewielkiej tylko liczbie rzemiosłem. Ilość rzemieślników jest następująca: szewców 24, krawców 13, czapników 3, rękawicznik 1, stolarzy 11, stelmachów 5, kołodziei 2, kowali 4, ślusarz 1, tokarz 1, lakierników 2, blacharzy 2, mularzy 2, kotlarz 1, piekarzy 7, rzeźników 15, rzezaków 2, złotników 2, zegarmistrz 1, introligator 1, powroźników 3, tkacz 1, szklarzy 4, siodlarzy 3, rymarz 1, mosiężnik 1, rybak 1, garbarzy 3 i furmanów 8. Istnieją cechy rzemieślnicze a dawniej były tu fabryki broni palnej i siecznej, oraz powozów; obecnie zaś wyrabiają ładne bryczki rozmaitych fasonów i cen, i takowe po większej części sprzedają w Łowiczu na jarmarku. Takich bryczek corocznie wyprowadzają do Łowicza przeszło 400 sztuk. Do zakładów fabryczuych tu będących zaliczyć można fabrykę wyrobu polewy na garnki i inne naczynia kuchenne żelazne, farbiarnię, fabrykę octu, olejarnię i 3 garbarnie. Domów zajezdnych jest dwa, handlów: win i korzeni 4, cukierni a zarazęm restauracyj 3, szynków 16, składów żelaza i wyrobów żelaznych, prowadzących sprzedaż hurtowną 5, sklepów z towarami łokciowemi 8, z towarami norymbersko-kolonialnemi 4, mniejszych zaś sklepików z rozmaitemi drobnemi towarami, a przeważnie z artykułami do żywności 82. Jarmarków wcale tu nie ma, lecz we wtorki odbywają się targi, na których bywa bydło rogate i trzoda; handel zaś końmi zupełnie nie prowadzi się. Zboże i żelazo są przedmiotem dość ożywionego handlu. Tutejsi kupcy zakupują żelazo w fabrykach znajdujących się w powiecie i rozwożą je w różne strony, a najwięcej ku drodze żelaznej do Piotrkowa i Warszawy. Handel zbożem ma znaczenie i duże rozmiary z tego powodu, że część południowo-wschodnia tutejszego powiatu jest lesista, posiada mało

gruntów a stosunkowo dużo ludności. Ludność jej po większej części utrzymuje się z zarobków przy fabrykach żelaznych, a zboże zakupuje sobie na targach w Końskich. Godnem uwagi jest to, że w K. prowadzi się obszerny handel słomą, czego w żadnem mieście naszem nie spotyka się. Tu w porze zimowej i wiosennej, zwłaszcza jeżeli lato było suche, na targu można widzieć kilkadziesiąt wozów słomy, przywiezionej o pięć do ośmiu mil drogi, a sprzedawanej czasami po ośmnaście rubli za kopę a nawet i więcej. Na wzrost handlu niemały wpływ ma obecność wojsk tak w mieście jak i okolicy jego. W odległości 3 wiorst od miasta jest miejscowość nazwana „Barycz“, stanowiąca własność rządu, w której letnią porą, dla odbywania ćwiczeń, gromadzi się zazwyczaj dywizya piechoty, brygada artyleryi i pułk kawaleryi. Dobra Końskie wielkie, własność od roku 1871 hr. Tarnowskich i hr. Mycielskiego składają się, z 9 folwarków, a mianowicie: Browary, Koczwara, Piła, Dyszów, Modliszowice, Pomarzany, Karolinów, Czworaki, Gustawów, nomenklatur: Osicowa góra i Topolowa góra. Rozległość dominialna w wymienionych folwarkach wynosi mr. 27415; w gruntach ornych i ogrodach mr. 2325, łąk mr. 438, pastw. mr. 81, wody mr. 182, lasu mr. 18708, zarośli mr. 3510, nieużytki i place mr. 116; w osadach karczemnych, leśnych, czasowo i wieczyście wydzierżawionych mr. 1975; bud. mur. 51, z drzewa 85, ubezpieczonych na rs. 31480; w posiadaniu uwłaszczonych włościan mr. 12274. Istnieją w nich fabryki żelaza, dwa piece wielkie, sześć fryszerek, gorzelnia, browar piwny, garbarnia, gontarnia, papiernia, cegielnia, młynów wodnych 12, z tych 7 na prawicach wieczysto-czynszowych, dwa tartaki, stawów 19 z rybołówstwem, które zasilają zakłady żelaza i młyny; bogate pokłady rudy żelaznej, wapna, kamienia piaskowca używanego do budowli i na młyńskie kamienie, torfu i ślady węgla brunatnego. Miasto Końskie podług tabeli likwidacyjnej osad 397, z gruntem mr. 1948. Wieś Pomyków osad 19, z gruntem mr. 41; wś Czerwony most os. 5, z grun. mr. 103; wś Kościeliska os. 27, z grun. mr. 51; wś Szabelnia os. 6, z grun. mr. 58; wś Piła os. 10, z grun. mr. 124; wś Izabelów os. 4, z grun. mr. 112; wś Górny młyn os. 2, z grun. mr. 69; wś Stary młyn os. 9, z grun. mr. 54; wś Dyszów os. 6, z grun. mr. 60; wś Rogów os. 53, z grun. mr. 460; wś Bawarya os. 16, z grun. mr. 53; wś Nałęczów os. 7, z grun. mr. 107; wś Hucisko os. 41, z grun. mr. 556; wś Włochów os. 21, z grun. mr. 494; wś Goran os. 46, z grun. mr. 683; wś Duraczów os. 20, z grun. mr. 199; wś Błotnica os. 36, z grun. mr. 262; wś Luta os. 29, z grun. mr. 427; wś Mokre os. 48, z grun. mr. 479; wś Wąsosze os. 55, z grun. mr. 531; wś Czarna os. 41, z grun. mr. 289; wś Grzybów os. 21, z grun. mr. 137; wś Stomporów os. 44, z grun. mr. 292; wś Smarków os. 40, z grun. mr. 377; wś Piasek os. 22, z grun. mr. 127; wś Janów os. 16, z grun. mr. 96; wś Kozia wola os. 41, z grun. mr. 432; wś Modliszewice os. 34, z grun. mr. 421; wś Sierosławice os. 26, z grun. mr. 660; wś Brody os. 36, z grun. mr. 380; wś Kazanów os. 72, z grun. mr. 663; wś Gracuch os. 11, z grun. mr. 165; wś Pomarzany os. 35, z grun. mr. 464; wś Jeżów os. 19, z grun. mr. 416; wś Prućwin os. 17, z grun. mr. 283; wś Wólka stadnicka os. 14, z grun. mr 105; wś Nieświński młynek os. 3, z grun. mr. 24; osada Wincentów z grun. mr. 77. *Paw.*

Powiat Konecki (tak zdawna zwaną była okolica, której ogniskiem jest miasto Końskie) utworzony został w 1867 r. z połowy dawnego opoczyńskiego, graniczy od północy z opoczyńskim i radomskim pow., od wschodu z radomskim i opoczyńskim, od południa z kieleckim i włoszczowskim, od zachodu z noworadomskim, piotrkowskim i opoczyńskim. Obszar powiatu obejmuje 34.42 mil kwadr.; według innych danych wynosi 1577.8 w. kw., z których 487.5 pod polami, 103.3 pod łąkami, 91.7 pod ogrodami i budynkami, 706.5 zajmują lasy, a 87.6 drogi, błota, wody i nieużytki. Pod względem układu poziomego powierzchnia przedstawia falisto szeregujące się wyniosłości, które w części południowej przybierają coraz większe rozmiary i nadają charakter górskiej okolicy. Ponieważ wyniosłości te występują przeważnie nie w postaci pasu, ale falistów znoszących się i opadających wzgórz, przeto w każdej okolicy spotykamy wynioślejsze, panujące nad innemi wzgórze, które nosi zawsze odrębną, odwieczną nazwę. Wyniosłości te służyły pierwotnie do orientowania się podróżnym przy przebywaniu tej dotąd przeważnie lasami pokrytej okolicy; stąd tak skwapliwie wyróżniano je nazwami: Babia góra, Dyabla góra, Piekło, Suchylas, Kozłowa, Mokra, Ostra, Lipia, jaźwia, kamień, Obła, nowa, suchylas itp. Część tych nazw wzięta jest z pogranicznego pasu pow. kieleckiego, gdyż chodziło nam tu o scharakteryzowanie całego jednolitego fizycznie i etnograficznie obszaru podgórza łysogórskiego pasma. Zarówno układ falisty powierzchni jak i obfitość lasów sprzyjają wytwarzaniu się licznych rzek i strumieni. Główną rzeką przerzynającą powiat w kierunku od wschodu ku zachodowi jest Czarna, dostarczająca siły poruszającej całemu szeregowi mieszczących się w jej dolinie zakładów fabrycznych w Niekłaniu, Stąporkowie, Małachowie, Rudzie Maleniedkiej, Machorach. Bierze początek pod wsią Wąsosz i przerznąwszy pow. konecki na długości 38 wiorst wchodzi w

pow. opoczyński i tam pod Niewierszynem wpada do Pilicy. Prowadzi ona wody z lesistych wyniosłości odnóg pasma łysogórskiego zalegających południową część powiatu K. i przyległy mu kielecki. Pilica stanowi zachodnią granicę powiatu na przestrzeni około 40 wiorst. W obrębie powiatu K. biorą również początek trzy większe rzeki, rozwijające się przecie dopiero w sąsiednich powiatach: Drzewiczka, biorąca początek niedaleko Końskich i płynąca z południa ku północy na przestrzeni 10 wiorst; Radomka (Radomierz) zdąża ku wschodowi z pod Ruskiego brodu (płn.-wsch. część pow.), a Kamienna płynie równolegle z południową granicą powiatu i już w Bliżynie i Bzinie spełniać zaczyna funkcyą motoru fabrycznego, który obsługuje następnie cały szereg zakładów pow. opatowskiego. Jak widzimy pow. konecki stanowi centr hydrograficzny gubernii radomskiej, z którego rozchodzą się główne arterye wodne gubernii, zmierzając częścią na zachód ku Pilicy, częścią na wschód ku Wiśle. Mimo obfitości wód układ powierzchni pow. K. nie sprzyjał wytworzeniu się jezior, których wcale nie ma, ani bagien, które spotykamy tylko pod wsią Brody na płn. od Końskich na obszarze 100 mr., i między Gowarczowem a Bębnowem, tak zwany „Kaczy smug" mający 30 morgów. Pod względem geologicznym cały obszar powiatu spoczywa na triasowej formacyi piaskowca ciosowego, zalegającego i przyległy pow. opoczyński. Granica południowa tego piaskowca schodzi się niemal z granicą powiatu K., a zarazem z linią głazów narzutowych pochodzenia skandynawskiego, które znikają na podgórzu Łysogórskiem. W zwierzchnich pokładach formacyi triasowej mieszczą się rudy żelazne, dostarczające materyału dla licznych zakładów górniczych, hutniczych i fabrycznych. Prócz tego biały nowy piaskowiec, dający materyał na posągi, grobowce, ozdoby architektoniczne, wapień muszlowy, węgiel brunatny, towarzyszą zwykle wraz z rudami żelaznemi tej formacyi. Bogactwa mineralne i oparty na nich przemysł górniczy i fabryczny stanowią najważniejsze źródło bogactwa powiatu. Końskie, Bliżyn, Bzin, Fałków, Ruda Maleniecka są głównemi centrami tego przemysłu. Rolnictwo w obec ubogiej gleby i przewagi leśnych obszarów niewielką odgrywa tu rolę i niezawsze zaspakaja nawet miejscowe potrzeby. W stosunku do ludności i obszerności produkcya rolna przedstawia cyfry najniższe w całem królestwie. W latach od 1870 do 1872 r. wysiewano średnio 2000 czetw. pszenicy, 12000 czetw. żyta, a zbierano 5000 czetw. pszenicy i 40000 czetw. żyta, tak że średnio na jednego mieszkańca wypadało 5 $^1/_5$ puda ziarna w zbiorze, gdy sąsiedni opoczyński miał po 27 pudów na głowę. Za to pod względem wartości produkcyi przemysłowej powiat K. trzyma pierwsze miejsce w gubernii. Cyfra produkcyi w 1874 r. wynosiła 1091631 rs. i opiera się głównie na wartości wyrobionego żelaza. Komunikacyjne drogi są stosunkowo liczne w pow. Pilica rzeka drogę wodną stanowi na przestrzeni do 40 w.; budująca się obecnie kolej Iwangrodzko-Dąbrowska, przetnie obszar powiatu K. swą odnogą z Bodzechowa do Koluszek, mającą iść przez Końskie do Opoczna. Główne dwa punkta powiatu: Końskie i Przedbórz nad Pilicą i Szydłowiec połączone są drogami bitemi zarówno z sąsiedniemi miastami jak i z głównemi zakładami fabrycznemi. Ludność powiatu, która w 1870 r. wynosiła 78252, doszła w 1880 r. do 91923; jest to po sandomierskim i opatowskim najlepiej zaludniony powiat w gubernii. Na jednę wiorstę wypada tu 58 mk., gdy średnio w gubernii wypada 55. Przyrost roczny ludności w ciągu ostatniego dziesięciocia był regularnym, z wyjątkiem 1873 r., w którym 1620 ofiar zabrała cholera i ospa, podwajając niemal zwykłą śmiertelność. W trzech miastach pow. (Końskie, Przedbórz, Szydłowiec) mieszka 16619, w dwóch osadach miejskich (Gowarczów i Radoszyce) 4300, pozostałe 71000 w 481 wsiach. Domów w powiecie 11129, z tego 858 mur., reszta drewniane. Ziemi należącej do większych właścicieli 171961 mr., włośc. 109382 mr. Pod względem kościelnym pow. K. stanowi dekanat dyecezyi sandomierskiej i składa się z 28 parafij: Borkowice, Chlewiska, Czermno, Fałków, Gowarczów, Lipa, Miedzierza, Mnin, Niekłań, Odrowąż, Pilczyca, Przedbórz, Radoszyce, Skotniki, Stanowiska, Szydłowiec, Wysoka i Zeleźnica. Do dekanatu tego należą parafie kieleckiego pow.: Chełmce, Ćmińsk, Grzymałków, Mniów, Piekoszów, Strawczyn, Suchedniów, Tumlin i Zagdańsk. Pod względem sądowym miasta: Końskie i Przedbórz stanowią III okrąg sądu pokoju, a IV Szydłowiec i należą do zjazdu sędziów I okręgu w Radomiu; reszta powiatu dzieli się na pięć okręgów sądów gminnych: Końskie, Chlewiska, Radoszyce, Pilczyca, Fałków. Pod względem administracyjnym składa się z 18 gmin: Blizin, Borkowice, Chlewiska, Czermno, Dobromierz, Duraczów, Gowarczów, Grodzisko, Góry-mokre, Końskie, Miedzierza, Niekłań, Pijanów, Przedbórz, Radoszyce, Ruda Maleniecka, Skotniki i Szydłowiec. *Br. Chr.*

Końskie-Małe, lub *Małe-Końskie*, wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Błogie. Odl. 21 w. od Opoczna, posiada zarząd gminny. Ma 24 dm., 228 mk., 28 mr. ziemi rządowej i 526 mr. włośc.

Końskie, po rusku *Końskoje*, wś na lewym brzegu Sanu, w pow. brzozowskim, w pobliżu granicy tegoż powiatu z dobromilskim i sanockim, ma od południa i wschodu lesiste pasma

wzgórz z najwyższym szczytem Turzy potok, 530 m. n. p. m. wzniesionym. W K. znajduje się parafia gr. kat. z drewnianą cerkwią; mieszkańcy rzym. kat. są zaliczeni do par. w Dydni. Z 661 mk. przebywa 50 na obszarze większej posiadłości a pod względem wyznania jest 105 rzym. kat. i 523 gr. kat.; wyznanie pozostałych 33 nieznane. Jest tu szkoła ludowa jednoklasowa, cegielnia a na południe od wsi źródła nafty. Większa pos. Alf. de Eichburg Reisensteina ma obszaru 351 mr. roli, 26 mr. łąk i ogr., 82 mr. pastw. i 500 mr. lasu; mn. pos. 603 mr. roli, 53 mr. łąk i ogr., 89 mr. pastw. i 82 mr. lasu. Parafia gr. kat. należy do dyec. przemyskiej dek. bełzkiego; należą do niej wsie: Wytryłów, Krzywe, Krzemienna (Kremianna), Temeszów i Dydnia. Ludność całej parafii wynosi 1058 gr. kat. *Mac.*

Końskie wody, ob. *Końska*.

Końsko, po węg. *Konszko*, wś w hr. liptowskiem (Węgry), uprawa owsa, źródło wybornej wody szczawowej; 198 mk. *H. M.*

Końskoje, ob. *Końskie*.

Końskowola, dawniej miasteczko prywatne, od roku 1870 osada rządowa, w powiecie nowoaleksandryjskim (puławskim), gm. i par. posiada własne. Położoną jest na płaszczyznie między wzgórzami, nad rzeką Kurówką, od wschodo-północy płynącą i wpadającą do Wisły o milę dalej pod Puławami, a raczej pod wsią Wilką profecką. Końskowola przeto oddaloną jest na milę od Wisły i Puław nad nią położonych, a na 2 ½ wiorsty od stacyi Nowa-Aleksandrya kolei żelaznej nadwiślańskiej. Sam środek tej osady przecina gościniec pierwszorzędny, z powłoką kamienną (szosse), łączący Radom z Lublinem, i przechodzący od Wisły przez Puławy. W stronie zachodnio-południowej Końskowoli płynie między domami mały strumień, w lecie całkowicie wysychający, biorący początek ze stawków przyległych i wód polnych, a do rzeki Kurówki uchodzący. Od strony południowej osadę tę otacza wś Końskowola, w której dwór obszerny murowany i liczne budynki gospodarskie, także murowane, należące do Instytutu Rolniczo-leśnego w Nowej-Aleksandryi; dalej około 30 chałup wiejskich, należących do gminy Nowa-Aleksandrya, tak samo, jak od wschodu wś Witowice i Grzechówek, a od północy wś Rudy. W XV wieku, na miejscu gdzie dziś osada miejska, była wś, należąca do Jana Konińskiego, i zwała się Wolą konińską, z czego następnie utworzyła się *Konińska wola*, a ostatecznie *Końskowola*. Owa to Konińskowola wymienioną już była w r. 1442 w Liber Beneficiorum dyecezyi krakowskiej, jako mająca swój własny kościół i urządzoną przy nim parafią. W r. 1532 Jędrzej Tęczyński miecznik krakowski, właściciel Końskowoli, na mocy przywileju wydanego przez króla Zygmunta I, wś tę przemianował na miasto, któremu nadano prawo magdeburskie i pozwolenie na jarmarki. Od Tęczyńskich, Końskowola przeszła do Lubomirskich, potem do Sieniawskich, dalej do Denhofów a w końcu do Czartoryskich. Z tych Elżbieta Helena z Lubomirskich hetmanowa Sieniawska przywilejem z r. 1712 nadała mieszkańcom pozwolenie pędzenia gorzałki, warzenia piwa i miodów, tudzież osiedlania się i nabywania własności żydom, które to przywileje potwierdzili następni dziedzice; król zaś August III nadał miastu 10 jarmarków. Między rokiem 1815 a 1831 osiadło tu wielu fabrykantów pończoch, sukna i płócienek, po większej części z Saksonii przybyłych. Ci, otrzymując znaczne zapomogi od ówczesnego zarządu dobrami książąt Czartoryskich, bo i miejsca pod budowle fabryczne (darmo), i pieniądze na stawianie fabryk, z prawem spłaty (bez procentu) w ciągu pewnego czasu, tak szybko przyczynili się do rozwinięcia przemysłu, iż przepowiadano, że kiedyś Końskowola połączy się z Puławami i utworzy jednę osadę fabryczną. Po roku jednak 1831 wszystko upadło, z powodu stagnacyi handlu i położenia kraju; fabrykanci dla braku zajęcia opuścili swoje fabryki i przenieśli się do Cesarstwa (wielu do Białegostoku). Odtąd miasteczko upadło i już więcej nie podniosło się, a przynajmiej charakter fabrycznego zupełnie utraciło. Dziś wprawdzie istnieje jeszcze kilka fabryk ręcznych sukna, ale to, będąc grubem i ordynaryjnem, tylko przez włościan okolicznych używane bywa. W roku 1882 Końskowola posiadała dwa kościoły katolickie, jednę kaplicę filialną wyznania ewangelicko-augsburgskiego i synagogę żydowską murowaną. Ulic ma 10, zajętych przez 80 domów murowanych i 135 drewnianych, zamieszkałych przez 2776 głów płci obojga; z tych 1095 katolików, 138 ewangelików, 5 prawosławnych i 1535 żydów. Szkół jest dwie jednoklasowych, z których do jednej uczęszcza 120 dzieci katolickich z miasteczka i 6 wsi okolicznych, oraz około 20 dzieci żydowskich; do drugiej zaś 20 dzieci ewangelików. Cechów jest 3, sukienniczy, powroźniczy i szewcki. Fabryk wyrabiających grube sukna włościańskie jest 13; prócz tego są powroźnicy, stolarze. kowale, szewcy, krawcy, 2 mosiężników i 1 czapnik. Sklepów sprzedaży sukna fabrycznego 3 a z różnym innym towarem 40; prócz tego bydłobójnia, jatki rzeźnicze, skład okowity i 17 szynków. Duży młyn wodny na rzece Kurówce o 6 kamieniach i browar piwny, chociaż mieszczą się tuż przy mieście, należą jednak do folwarku instytutowego końskowolskiego, o którym wyżej wspomniano. Jarmarków w Końskowoli bywa rocznie 6, targi

co piątek. Mieszkańcy oddają się, prócz rzemiosłom, i rolnictwu, a w lecie pewna ich ilość wychodzi na mularkę w różne strony naszego kraju. Domu ochrony i kasy pożyczkowej niema. Herbu miejskiego Końskowola nie posiada. Ponieważ kościoły w Końskowoli są duże i piękne; godne tu przeto osobnego wspomnienia. Pierwotnie miał być końskowolski kościół parafialny drewniany, którego erekcya, przez Tęczyńskich zabrana i w skarbcu zamkowym w Tęczynku złożona, zaginęła. Później na wniosek Jędrzeja Tęczyńskiego wojewody krakowskiego, wydano inną, którą Piotr Gamrat arcybiskup gnieźnieński i biskup krakowski d. 6 lutego 1545 r. zatwierdził, i dowód w aktach krakowskich złożył. W r. 1624 powstał w Końskowoli kościół murowany, kosztem księdza Stanisława Lisowicza, ówczesnego tamecznego proboszcza fundowany, lecz ten w czasie wojen szwedzkich do szczętu zgorzał. Dopiero w r. 1730 August książę Czartoryski wojewoda ruski, na nowo go odbudował, i taki aż do naszych czasów przetrwał. Kościół parafialny w Końskowoli, położony przy gościńcu, w środku prawie miasta, wystawiony został więcej z opoki (miejscowego kamienia wapiennego) aniżeli z cegieł, jest w kształcie krzyża, o dwóch wieżach niewysokich, ze ścianami tynkowanemi, kryty w części dachówką a w części blachą. Nawę ma arkadami na 3 części podzieloną, 2 kaplice, odrzwia zewnętrzne i wewnętrzne z czarnego marmuru krzeszowickiego (krakowskiego), oraz posadzkę marmurową kostkową. Ołtarze drewniane nieosobliwe, a obrazy z wyjątkiem w wielkim ołtarzu mierne. Poświęcony jest N. M. P., a zmieścić w sobie może około 2000 osób. Pomników w nim znajduje się kilka, a z tych w kaplicy po prawej stronie najdawniejszy jest sarkofag z marmuru czarnego, z leżącą figurą niewiasty naturalnej wielkości, z metalu ołowiu odlaną. Jest to grobowiec Zofii Lubomirskiej marszałkowej wielkiej koronnej, zmarłej r. 1675. Figura leży na trzech wezgłowiach, z tyłu których jest blacha pozłacana z napisem łacińskim. W drugiej kaplicy, po lewej stronie kościoła, znajduje się duża płyta marmurowa, śród posadzki wprawiona i pamięci Tęczyńskich poświęcona. Płyta ta, bez daty, mieszcząca wiersze rymowane i herb Tęczyńskich, prawdopodobnie powstała na początku bieżącego wieku. Z tego samego czasu jest inny pomnik czarny marmurowy nie daleko od wejścia po lewej stronie kościoła. Poświęcony jest pamięci doktora Karola Khittla, nadwornego lekarza książąt Czartoryskich, zmarłego r. 1817, pierwszego założyciela szpitala dla chorych w Puławach. Prócz tego, na cmentarzu tegoż kościoła od wschodu, znajdują się eszcze dwa marmurowe nagrobki, to jest generała Orłowskiego zmarłego r. 1808, i poety Franciszka Kniaźnina. Ten ostatni, ku końcowi życia podupadły na umyśle, przebywał w Końskowoli, gdzie też umarł w r. 1807. Oprócz parafialnego jest tu jeszcze niewielki kościół pod wezwaniem św. Anny, na samym początku prawie miasteczka od strony Puław zbudowany, który wystawił wyżej wspomniany ksiądz Lisowicz w roku 1613. Jest to budowla pięknych wymiarów, z dachem dosyć ostrym i szczytami w obeliski przyozdobionemi, tak zupełnie jak kościół parafialny w Kazimierzu lubelskim. Przypomina to poniekąd szczyty gotyckich kościołów, lubo ten ściśle jest w stylu odrodzenia wystawiony; jakoż i prezbiteryum jego nieco zniżone w stronie wielkiego ołtarza i zakończone jest okrągło. Sklepienie na obu częściach tej świątyni jest beczkowe, a w stylu włoskim ozdobione. Z ołtarzy znajduje się w niej tylko wielki, wcale dobrego dłuta i w stylu wiekowi właściwym. Mieści się w tym ołtarzu duży obraz św. Anny z Najświętszą Panną i Dzieciątkiem Jezus, malowany na drzewie przez Stanisława Szczerbica, o czem mówi podpis: *Stanislaus Szczerbic pinxit anno domini 1618.* Przy drugiej stronie obrazu w odpowiedniem miejscu wymalowany jest klęczący kapłan w komży, prawdopodobnie ksiądz Lisowicz, fundator; za nim rodzaj herbu a raczej znaku, jakiego częstokroć i mieszczanie używali, otoczonego cyframi. Koło tego głównego obrazu znajdują się cztery inne, wyobrażające patronów królestwa: śś. Wojciecha, Stanisława, Jacka i Floryana. Nad nim zaś obraz Wniebowzięcia Najświętszej Panny, dosyć osobliwie pomyślany. Wszystkie te obrazy są jednej ręki i wcale dobrego pędzla. Parafia końskowolska posiadała w końcu przeszłego wieku i na początku bieżącego kilku znakomitych talentem, nauką i zasługą dla kraju mężów, między swymi proboszczami. Byli nimi ksiądz Franciszek Zabłocki, ksiądz Grzegórz Piramowicz i ksiądz Barciński rektor b. Instytutu nauczycieli elementarnych książąt Czartoryskich w Puławach. W czwartym dziesiątku bieżącego stulecia był proboszczem w Końskowoli ksiądz Kazimierz Biésch, wielki amator muzyki. Za niego powstała przy tutejszym kościele muzyka amatorska, którą z czasem zamieniła się na szkołę muzyki kościelnej, obdarzoną przez księdza Biéscha porządnym domem i funduszem na nauczyciela, oraz instrumenta muzyczne. Szczątki uczniów tej szkoły istnieją do dziś, lecz fundusz przelano od r. 1868 na szpital św. Karola w Puławach. Obecnie proboszczem jest ksiądz Jan Hetner, kanonik katedry lubelskiej, który obadwa kościoły końskowolskie w r. 1880 z gruntu odrestaurował i we wzorowym porządku utrzymuje.

F. Be.

Konstadt (niem.), ob. *Wołczyn*, st. dr. żel. z Oleśnicy do Kluczborka, o 78 kil. od Wrocławia.

Konstańce, las w płn.-wsch. stronie Opaki, pow. drohobycki. W płd. jego stronie wznosi się szczyt 613 m. wys. Wody płyną na płd.-zach. do Klutkawicy, dopływu Opaki. *Lu. Dz.*

Konstancin, folw., pow. wrzesiński, 2 dm., 25 mk.; należy do dom. i gm. Brzostkowa.

Konstańciszki, folw. pryw., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 51, od Ejszyszek 15; mk. kat. 11, starozak. 6. (1866).

Konstancya, 1.) folw., pow. błoński, gm. Guzów, par. Wiskitki. Stanowi część dóbr Guzów (ob.). 2.) **K.**, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec. Będzie to zapewne nazwa fabryki szkła, ob. *Huta szklana*. 3.) **K.**, osada fabr. nad rz. Ochnią, pow. kutnowski, gm. i par. Kutno. Leży przy szosie warsz.-kaliskiej, o 1 w. od Kutna. Ma dm. 13, mk. 470; ogólnej przestrzeni mr. 35. Istnieje tu od 1865 r. fabryka cukru z rafineryą, własność towarzystwa akcyjnego, poprzednio Leona Epsteina. Produkcya roczna wynosi od 200000 do 300000 rs., zatrudnia robotnik. 400 do 600, 4.) **K.**, kol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Ozorków. Odl. 14 w. od Łęczycy. W 1827 r. było tu 21 dm., 130 mk.; obecnie kol. ma 32 dm., 286 mk., dwór 2 dm., 14 mk. 5.) **K.**, folw., pow. wołkowyski, gm. i par. Pojewoń. Odl. 42 w. od Wołkowyszek, ma 2 dm., 5 mk. *W. W.*

Konstancya-Kępa, wś nad rz. Wisłą, pow. płocki, gm. Rębowo, par. Wyszogród; odl. o 28 w. od Płocka, ma 2 domy, 21 mk., 41 mr. gruntu dobr., 59 nieużytków.

Konstancya (*Wólka*), wś, pow. nowomiński, ob. *Dębe Wielkie* i *Dębe Małe*.

Konstancyanowo, folw., nad jez. Gipnowskiem, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 49 w. od Dzisny, 1 dm., 21 mk. kat. (1866). W art. *Druja*, K. nazwany mylnie Konstantynowem.

Konstancyewo, wś do nadleśnictwa w Golubiu, pow. brodnicki, bud. 5, dm. 3. Par., szkoła, poczta Golub. *Kś. F.*

Konstantia (niem.), pow. świecki, ob. *Konstantowo*.

Konstantka, kol., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Ozorków; odl. od Łęczycy w. 14, dm. 21, mk. 139.

Konstantki, os., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Ozorków; odl. od Łęczycy w. 13, dm. 2, mk. 14.

Konstantów, 1.) folw., oddzielony od dóbr Obrzębin, pow. turecki, par. Turek. Rozległość wynosi mr. 260, grunta orne i ogrody mr. 169, nieużytki i place mr. 91. Bud. drew. 8. 2.) **K.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza, par. Janów.

Konstantówka, niem. kol. do Hostowa.

Konstantówka, ob. *Konstantynówka*.

Konstantowo, wś włośc., pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, odl. o 6 w. od Płocka, ma dm. 2, mk. 7, mr. grun. 18.

Konstantowo, niem. *Clarashöh*, wś, pow. wyrzyski, 5 dm., 60 mk.; 52 ew., 8 kat.; 14 analf. Najbliższa poczta, tel. i st. kol. żel. w Osieku (Netzthal). *M. St.*

Konstantowo al. *Konstantynowo*, niem. *Konstantia*, osada, pow. świecki, na wyżynach lewego brzegu Wisły, nad jeziorem. Ma 302 mr. rozl., 39 bud., 34 dm., 20 kat., 68 ew. Parafia Topolno, szkoła Niem. Cieleszyn, poczta Komierz. *Kś. F.*

Konstanty, kopalnia rudy żelaznej w pow. częstochowskim (?), 1/2 mili od Pierzchna i 1/2 mili na południe od Blachowa (?), na gruntach prywatnych kłobuckich. Kierunek warstw z południa ku północy, pochylony na północo-zachód. Są trzy warstwy rudy, jedna od drugiej przerośnięta iłem, razem 10" grubości mające. Gatunek rudy jest ilasty, brunatny, żelaza 25%. Kopalnia ta otworzona roku 1834.

Konstantyn, wś, pow. włodawski, gm. i par. Włodawa; 21 dm., 128 mk., 560 mr. obszaru.

Konstantyna, kol. i os. karcz., pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Rzgów. Kol. ma 13 dm., 100 mk., 198 mr. obszaru; os. karcz. 1 dm., 5 mk.

Konstantynogród, *Konstantynohrad*, miasto pow. w gubernii półtawskiej, nad rz. Berestową, 1379 wiorst od Petersburga, a 74 od miasta gubernialnego odległe; 5018 mieszkańców, trudniących się głównie jedwabnictwem i uprawą wina. Stacya pocztowa, szkoła pszczelnicza, 5 jarmarków. *Z. B.*

Konstantynopol, ob. *Izabelino*.

Konstantynów, os., przedtem miasteczko, i folw., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, poczta Janów, par. r. l. Janów, r. g. Konstantynów, okr. sąd. Komarno; odl. 7 w. od Janowa, leży na wzgórzu przy trakcie wojennym z Warszawy do Brześcia prowadzącym. Posiada cerkiew murowaną paraf.; drewniana pierwotna istniała w Kozieradach już w XV w., obecnie prawosławna. Miejscowość ta dawniej zwała się *Kozierady*. Tu w r. 1660 stało wojsko hetmana Czarnieckiego, wybierające się na wojnę rossyjską; tu odbył się ów słynny pojedynek Paska z braćmi Nurzyńskimi i Jasińskim, o którym tak jowialnie w swoich pamiętnikach Pasek opowiada. Około r. 1744 Karol Józef hr. Odrowąż Sedlnicki, podskarbi w. k., do którego majętność ta należała, od imienia żony swojej Konstancyi nazwał Kozierady Konstantynowem. Nazwa Kozierady pozostała tylko jako pamiątka w nazwie małego folwarku do dóbr tych należącego. Sedl-

nicki K. zrobił miasteczkiem, uzyskał przywileje na jarmarki, sprowadził rozmaitych rzemieślników, pobudował pałac obszerny dla siebie i założył przy nim park angielski. Podług taryfy z 1775 r. mczko to liczyło 189 domów. W 1827 r. było tu 84 dm., 818 mk.; w 1860 r. 69 dm., 830 mk. (657 żyd.); dziś 60 dm. i ludności 1590, w tem żydów 910. Z licznych fabryk, które tu w końcu XVIII w. istniały, pozostała tylko jedna olejarnia. Gruntów należących do mieszczan i włościan liczy K. mr. 1433. Dobra K. po śmierci Sedlnickiego prawem sukcesyi przeszły na Borzęckich i Czartoryskich; od Czartoryskich schedę wyprocesowali Wężykowie, a Borzęcki część swoję sprzedał Turnie. Od Turny w r. 1792 K. kupił Tomasz hr. Aleksandrowicz, wojewoda podlaski, za sumę 830000 złp., wszystkiej ziemi z górą 600 włók. Syn Tomasza Stanisław fundował w mczku cerkiew murowaną i odprzedał od dóbr majątek Komarno. Obecnie rozległość dworska K. wynosi mr. 11078 i składa się z folwarków: Konstantynów, Witoldów, Kozierady, Zakalinki, Antolin i Wandopol (ob.). Dobra te posiadają gospodarstwo wzorowe, w wysokiej kulturze płodozmiennej racyonalnie prowadzone, jedno z najlepszych w tym powiecie. Lasy niezbyt rozległe, ale w nich zaprowadzono systematyczne gospodarstwo leśne nie są tak jak w wielu majątkach wytrzebione. Młyn parowy, gorzelnia parowa, założona przez hr. Aleksandrowicza, dzisiejszego właściciela; gorzelnia przerabia dziennie na okowitę 100 korcy kartofli, jest największą w gub. siedleckiej; owczarnia zarodowa od r. 1874 posiadająca 4000 wysoko poprawnych owiec elektoralnych; plantacya buraków cukrowych; ziemia w połowie pszenna, w połowie lekka żytnia; nakładami i racyonalnem prowadzeniem gospodarstwa, majątek ten daje niezwykłe rezultaty, a do takiego kwitnącego stanu doprowadzony został przez obecnego swego właściciela. Według Towarz. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K. i Witoldów z awulsem Kozierady, są rozległe mr. 2771; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 863, łąk mr. 106, pastwisk mr. 9, wody mr. 21, lasu mr. 1098, nieużytki i place mr. 44, razem mr. 2032, bud. mur. 30, z drzewa 29, płodozmian 16-polowy; folw. Witoldów z awulsem Kozierady grunta orne i ogrody mr. 584, łąk mr. 17, wody mr. 2, nieuż. i place mr. 23, nadto w gruntach pomiędzy lasami mr. 25, razem mr. 627, bud. mur. 1, z drzewa 8; płodozmian 8 i 9-polowy; bud. w wymienionych dobrach ubezpieczone na rs. 54,580; gorzelnia przerabia rocznie kartofli 18000 korcy i zboża 1400 kor.; młyn parowy pytluje około 4000 kor. zboża rocznie; browar piwny potrzebujący 500 korcy słodu jęczmiennego; młyn wodny, wiatrak, cegielnia, pokłady wapna i torfu, dwa stawy zarybione; od dóbr tych w r. 1877 oddzielono folw.: Zakalinki, Wandopol i Antolin z ogólną rozległością mr. 4921, stanowiące łączną własność, przeto się zamieszcza: folw. Zakalinki grunta orne i ogrody mr. 770, łąk mr. 70, pastwisk mr. 19, lasu mr. 707, nieużytki i place mr. 31, razem mr. 1600, bud. mur. 8, z drzewa 10, płodozmian 8 i 13-polowy; folw. Wandopol grunta orne i ogrody mr. 607, łąk mr. 76, lasu mr. 566, nieużytki i place mr. 28, razem mr. 1277, bud. mur. 2, z drzewa 9, płodozmian 6 i 14-polowy; folw. Antolin grunta orne i ogrody mr. 673, łąk mr. 206, pastwisk mr. 73, lasu mr. 983, wody mr. 36, zarośli mr. 11, nieużytki i place mr. 62, razem mr. 2044, bud. mur. 6, z drzewa 13, płodozmian 8 i 10-polowy; budowle na tych 3 folwarkach ubezpieczone na rs. 24550. Os. Konstantynów uwłaszczona gruntem mr. 217; wś Zakanale os. 49, z grun. mr. 955; wś Wiechowicze os. 7, z grun. mr. 2.8; wś Peredyło os. 10, z grun. mr. 293; wś Zamieście os. 9, z grun. mr. 5; wś Zakalinki os. 22, z grun. mr. 886; wś Gnojno os. 62, z gr. mr. 1214. *Powiat Konstantynowski* gub. siedleckiej powstał w 1867 r. z dawnego pow. bialskiego, którego mniej więcej połowę stanowi. Zarząd powiatowy mieści się w osadzie Janów, konstantynowskim zaś powiat nazwany od osady K., a to dla odróżnienia od pow. janowskiego w gub. lubelskiej. Granice pow. od północy stanowi rzeka Bug i pow. sokołowski, od zachodu pow. siedlecki i radzyński, od południa pow. bialski, a całą wschodnią ścianę oblewa rz. Bug. Rozległość całego pow. wynosi 26.10 mil kwadr., w mr. zaś 277994; w tem: gruntów należących do posiadaczy większych i dóbr majorackich mr. 123070, gruntów należących do włościan i drobnej szlachty mr. 154924. Podług gatunku grunta te dzielą się: pod osadami mr. 9050, gruntów ornych mr. 166568, łąk mr. 27188, pastwisk mr. 15264, lasu mr. 49208, rzeki, błota, drogi i nieużytki mr. 10716. Z wyjątkiem rz. Buga, która stanowi całą wschodnią i część północnej granicy pow., na całej przestrzeni istnieje tylko jedna rzeczka Tuczna, wypływająca z pod Łosic, a wpadająca do Buga pod Mężeninem i przez małą część pow. rz. Białka, wpadająca już w powiecie bialskim do rz. Krzny. Powierzchnia ziemi ma charakter wzgórkowaty, i to także jest powodem niekorzystnego stosunku łąk i pastwisk do ogólnej przestrzeni. Jeżeli zaś zwrócimy jeszcze na to uwagę, że stosunek łąk jest największy na pograniczach powiatu, przy rz. Bugu i Krznie, a także wzdłuż rz. Tuczny, to przekonamy się, że na resztę powiatu łąk bardzo mało przypada. Ten brak naturalnych pastwisk i łąk był powodem, że we wszystkich prawie majątkach

większych prowadzi się gospodarstwo płodozmienne ze szczególnem uwzględnieniem roślin pastewnych, a koniczyna, koński ząb, lucerna i okopowe wcale dobrze się tu udają. Natura gruntu ogólnie biorąc jest pszenna średnia, przy rzekach z charakterem czarnoziemów, na wzgórkach natury przeważnie wapiennej. Wskutek tego powiat ten zaliczyć można do urodzajniejszych, i produkcya pszenicy w nim czterykroć prawie jest większa, niż w sąsiadującym z nim pow. bialskim i w powiatach gub. grodzieńskiej. Wysiew średni wynosi 5300 czetw. pszenicy, 25000 żyta, 10000 owsa, 3400 jęczmienia, 400 gryki, 900 innych ziarn, 35000 czetw. kartofli. Zbiór siana wynosi do 700000 pudów. W $^1/_3$ powiatu, począwszy od Wólki Nosowskiej ku Hruszniewowi, są bogate pokłady kredowe i wapienne; we wsiach Koszelówce i Kornicy istnieją piece do wypalania wapna, a ludność okolicznych wiosek trudni się sprzedażą kredy i glinki do bielenia. Nierzadko także znajdują się bogate pokłady torfu, który w niektórych miejscowościach używa się jako materyał opałowy. Lasy stanowią około $^1/_6$ przestrzeni ogólnej, przeważnie są one jednak wyniszczone, a wartość opału z każdym rokiem niepomiernie wzrasta. Pod względem przemysłowym pow. K. posiada następujące fabryki: gorzelni 14, w tej liczbie 2 parowe, browarów do wyrobu piwa zwyczajnego 9, piwa bawarskiego 1, garbarni 3, serów holenderskich 1, cegielni 8, tartaków 3, z tych 2 parowe, smolarni 2, terpentyny 1, olejarni 9, fabryka octu 1, mydlarnia 1, wódki pejsacznej 1, kafli 1, wapniarek 2, młyn.: parowych 2, wodnych 37, wietrznych 109. Produkcya roczna ma wartość około 600000 rs. Zabudowania wszystkie folwarczne, fabryczne i włościańskie w 1879 r. ubezpieczone były w towarzystwach ubezpieczeń i prywatnych na sumę rs. 2178300. Inwentarz żywy z końcem tegoż roku był taki: bydła sztuk 25952, koni 6205, owiec 75770, świń 23886 sztuk. Właściwie chowają rasę krajową, w folwarcznych zaś gospodarstwach wprowadzają się rasy poprawne, a majątki Hruszniew i Konstantynów sprzedają sztuki rozpłodowe. W Janowie, a właściwie w odległej od Janowa miejscowości zwanej Wygoda, istnieje rządowe stado koni; stąd corocznie rozsyłane są ogiery w rozmaite strony Królestwa, a także każdego roku sprzedają się przez licytacyą klacze i młodzież. Pod względem komunikacyi do spławu zboża służy rz. Bug; z kolei żelaznych najbliższą jest linia warsz.-terespolska, a także stacya Brześć, skąd rozchodzą się trzy linie dróg rossyjskich. Ceny ziemi w ostatnich czasach znacznie wzrosły i dziś za mórg płaci się od 50 do 100 rs., a ziemia w gospodarstwach folwarcznych stosunkowo jest droższa od gruntów włościańskich. W pow. konstantynowskim nie masz żadnego miasta; dawne bowiem miasteczka: Janów, Konstantynów, Łosice, Sarnaki, zamieniono na osady. Ludność z końcem 1879 r. wynosiła: 53590, która, rozdzielona na narodowości, tak się przedstawia: rosyan 83, rusinów 29912, polaków 16951, żydów 6057, cudzoziemców 587. Pod względem kościelnym pow. konstantynowski stanowi dekanat dyec. lubelskiej i składa się z 10 parafij: Bordziłówka, Górki, Huszlew, Janów, Łosice z filią Hudynów, Niemojki, Pratulin, Przesmyki, Rusków i Sarnaki. Pod względem administracyjnym, pow. konstantynowski rozdzielony jest na 16 gmin: Zakanale, Huszlew, Czuchleby, Rokitno, Bohukały, Kornica, Witulin, Hołowczyce, Przesmyki. Olszanka, Janów, Łosice, Swory, Pawłów, Łysów i Chlebczyn. Zarząd i biuro naczelnika pow. mieści się w os. Janowie. Pod względem sądowym pow. dzieli się na 4 okręgi sądowe: Janów, Komarno, Huszlew i Łosice, w os. zaś Janowie zamieszkuje inkwirent sądowy sądu okręgowego siedleckiego, a hypoteka osobnej własności miejskiej, tudzież prezydyum w radach familijnych obywatelskich (jeżeli majątek przenosi 1000 rs.) dołączone do biura sędziego pokoju m. Międzyrzeca w pow. radzyńskim. Szkół początkowych 31 i jedna 2-klas. ludowa. Kas oszczędności trzy: Hołowczyce, Pawłów, Huszlew. Stacyj poczt. dwie: Janów, Łosice; stacya telegraficzna Janów. *A. Rzążewski.*

Konstantynów 1.) kol., pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowydwór, leży w dobrach Białołęka, pod gęstym lasem, na pół drogi od Warszawy i Bielan, na 7 w. za rogatkami petersburskiemi, blisko szosy, na prawo od karczmy Żerań. 2.) **K.**, pow. grójecki, gm. Lipie, par. Belsk. 3.) **K.** al. *Ludwików*, kol., pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kocierzów, odl. o 20 w. od Łowicza. Są tu 2 olejarnie z produkcyą roczną na 1200 rs., os. 11, dm. 14, mk. 380 (350 ewan. i 30 katol.), obszar gruntów 387 mr. (w tem 7 mr. nieużytków). Por. *Jeziorko.* 4.) **K.**, folw., pow. gostyński, gm. i par. Sanniki, liczy 2 dm., 24 mk., mr. 637, w tem ziemi ornej i łąk mr. 414, pastwisk 91, lasu 122. Jest tu owczarnia licząca 3›24 sztuk owiec. Folw. K. nabyty za 67860 rs., ma przyległość zwaną Lasem Topolskim, należy do dóbr Sanniki. 5.) **K.**, wś, pow. koniński, gm. Sławoszewek, parafia Ślesin, odl. od Konina 23 w. na północ; leży przy trakcie ze Slesina do Skulska, odl. od szosy konińsko-włocławskiej w. 3; powierzchni ma 130 mr. m. n.-p., ludn. męż. 26, k. 25, razem 61, grunt szczerkowaty. 6.) **K.**, wś, folw., pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek, odl. od Turku w. 6; wś dm. 5, mk. 42; folw. dm. 3, mk. 23. 7.) **K.**, pustka, pow. rawski, gm. Stara Wieś, par. Rawa. Są to grun-

ta niezasiedlone w ilości 470 mr. (w tem 30 mr. włośc.). 8.) K., os. przedtem miasteczko nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Rszew, par. Konstantynów. Leży śród rozległej płaszczyzny przy drodze bitej z Łodzi do Lutomierska i Szadku, o 8 w. od Łodzi. Posiada kościół par. katolicki murowany i kościół ewan.-augsburski, 2 szkoły elementarne, st. poczt., urząd gm., 2 fabryki mycia i strzyżenia wyrobów wełnianych z produkcyą na 36500 rs., 4 tkalnie sukna z prod. na 36030 rs., gorzelnia z produkcyą na 30000 rs. W 1860 r. K. miał 263 dm. (4 mur.), 3238 mk. (802 żyd.); tkactwo bawełniane liczyło 158 fabrykantów, zatrudniało 978 osób, 763 warszt. z prod. na 500000 rs., 5 fabr. sukna zatrudniało 140 ludzi z prod. na 86000 rs.; obecnie ma 260 dm., 4807 mk. i 923 mr. ziemi. Pierwotna os. fabryczna sukiennicza powstała na gruntach dóbr Żabice, należących do Mikołaja Okołowicza szamb. Stanisława Augusta i posła sejmowego. Za jego staraniem osada ta została zamienioną na miasto w 1828 r. Spis wsi Król. Polsk. z 1827 r. podaje już K. jako wieś rządową (?), liczącą 53 dm. i 374 mk., rzeczywiście zaś w tym czasie było tu już 100 dm., 190 sukienników i 9 postrzygaczy; ludność zaś musiała dochodzić tysiąca głów. Kaplica zbudowana tu pierwotnie; stanowiła do 1828 r. filią par. w Kazimierzu. Kościół obecny wzniesiony został według planu hr. Bolonini włocha, bawiącego w gościnie u dziedziców K. Okołowiczów. Plan ten miał być kopią zmniejszoną katedry medyolańskiej. W 1879 r. wnuk założyciela Gustaw Okołowicz wzniósł przy kościele piękną i świetnie ozdobioną kaplicę grobową dla swej rodziny. (Ob. *Tyg. Illustr.* z 1880 r., str. 45). Par. K. dek. łódzki ma 2190 dusz. 9.) K. al. *Waldkrug*, os. nad rz. Ner i K. lub *Tartak*, młyn nad rz. Strużką, pow. łódzki, gm. Rżew. K. os. 1 dm., 2 mk., 3 mr., należy do os. Konstantynów. K. młyn, 1 dm., 5 mk., 5 mr. rozl. 10.) K., kol. i os. karcz., pow. nowo-radomski, gm. i par. Dworszowice (ob.). W 1827 r. było tu 15 dm., 103 mk.; obecnie kol. liczy 26 dm., 194 mk., 369 mr. obszaru (355 ornej); os. karcz. 1 dom, 2 mk., 14 mr. rozl. 11.) K., wś, pow. opoczyński, gm. Zajączków, par. Błogie; odl. 24 w. od Opoczna, ma 10 dm., 102 mk., 12 mr. rządow. i 290 mr. włośc. 12.) K., pow. kielecki, gm. i par. Suchedniów. 13.) K., folw., pow. stopnicki, gm. Pęczelice, par. Solec. Rozległość wynosi mr. 175, grunta orne i ogrody mr. 158, łąk mr. 12, nieużytki i place mr. 6, bud. mur., z drzewa 3. Wś Konstantynów os. 5, z gruntem mr. 15. 14.) K., pow. włoszczowski, gm. Drochlin, par. Podlesie. 15.) K., pow. będziński, attyn. wsi Zagórze, obszar 162 mr., 5 dm., 15 mk. 16.) K., kol., pow. lubartowski, gm. Łuck, par. Lubartów. 17.) K., folw., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin, od Konopnicy w. 3; rozl. wynosi mr. 180, grunta orne i ogrody mr. 166, łąk mr. 11, nieużytki i place mr. 3, bud. mur. 1, z drzewa 13, płodozmian 10-polowy. Rz. Bystrzyca przepływa. Folw. ten oddzielony od dóbr Rury pojezuickie. 18.) K., wś, pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Łopacin, odl. o 14 w. od Ciechanowa, ma fabrykę terpentyny i smoły, 5 dm., 71 mk., 116 mr. gruntu. 19.) K., os., pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. 39 w. od Władysławowa, ma 1 dm., 11 mk. *Br. Ch.*

Konstantynów Nowy, mczko w lityńskim pow., przy ujściu rz. Tesówki do Bohu, przy trakcie pocztowym z Latyczowa do Chmielnika, o 140 w. od Kamieńca, mk. 1600, w tej ilości żydów 1191, domow 424, po większej części z drzewa; dość porządnie zabudowane, otoczone wzgórzami pokrytemi lasami. Jest tu kościół paraf. pod wezw. św. Anny, dek. lityńskiego, wymurowany przez Rzewuskich w 1788 r., a przez biskupa Mackiewicza w 1838 r. konsekrowany. Parafian do tego kościoła należy 1818. Cerkiew murowana Wniebowzięcia liczy 1609 parafian i 104 dz. ziemi, st. poczt., urząd polic. (stan), gorzelnia, browar, garbarnia, młyny duże na Bohu, jarmarków 12, sklepów 35, rzemieślników 137. Gmina do Chmielnika. K. nowy założony przez ks. Ostrogskich. Przytaczamy tu dosłownie ten ciekawy przywilej Zygmunta III z 1600 r. ,,Oznajmujemy, iż my, na prośbę JW. Aleksadra Ks. Ostrowskiego (sic), wojewody wołyńskiego, która do nas jest uczyniona imieniem miasteczka dziedzicznego Nowego Constantinowa, Anny ze Stemberku Ks. Ostrowskiej małżonki jego, chcąc aby w miasteczku porządek sprawiedliwości był postanowiony, i aby rząd każdemu ludzkiemu zgromadzeniu potrzebny, bez którego trwałego nic nie masz, tamże zachowany był, prawo magdebur. nadajemy. Władność zupełną wójtowi i burmistrzom, radzie miejskiej dajem, wszystkie sprawy między mieszczany, jako też i gośćmi, kupcy przyjezdnemi sprawiedliwość słuszną czynić, sądzić i skazować winnych, wedle artykułów w prawie opisanych. Ktemu dopuszczamy ratusz, jatki i łaźnią zbudować“. Następnie pozwala zaprowadzić jarmarki: na św. Mikułę, śte Krasne Chrusta (sic), na św. Onufry i w tydzień po Rodokuczach (?), targi zaś w poniedziałki i piątki. Dalej: ,,dając też wolność mieszczanom karczmy wolne mieć, nie płacić z nich rapczyszu (?), także i skład solny mają mieć, ktemu wino, miód, gorzałki i inne trunki i rzeczy wszelakie w domiech gościnnych ku żywności potrzebne dzierżyć i nimi szynkować, także i handel wszelkiemi towary i kupiami (?) targować, i wolno będzie na targi i jarmarki obywatelom państw naszych i cudzoziemskim kupcom z to-

wary przyjeżdżając targować, przedawać i kupować, płacąc na wojewodę albo potomki jego myto targowe od wszelkich towarów zwykłem obyczajem, kromia przekazy myta naszego głównego i pożytków naszych. I gdy się trafi ludzi przyjezdnych sądzić, tedy sprawiedliwość słuszna czynioną być ma. Aby wolność wyżej opisana we wszystkiem cale i nienaruszenie zachowana była, mianowicie jak w Tarnopolu i Bazylei utwierdzamy. Do tego nadajemy mieszczanom wiecznymi czasy wolność od wszelkich myt, ceł i podatków, aby nigdzie od celników naszych hamowani nie byli, tak w Koronie jako i w W. K. Lit., iż onym wolno ze wszystkiemi towarami, handlami, jakiekolwiek przez imiona nasze, tak duchowne, pańskie, krom żadnego hamowania i naddatków przejeżdżać". (Baliński, Star. Polska). Wkrótce jednak miasto przez Tatarów zniszczone zostało, ponowił więc król powyższy przywilej 10 marca 1623 r. Około 1665 r. dziedzicem miasta był Aleks. Cetner kaszt. halicki, a w 1764 Michał Rzewuski wojew. podolski. Z urzędowej taryfy w 1776 r. okazuje się, że K. miał wtedy 308 dm. i należał do Kazim. Rzewuskiego, pisarza pol. kor. Stanisław August, wracając z Kamieńca, obiadował tu 18 list. 1781 r. Od Rzewuskich K. przeszedł do ks. Czartoryskich, którzy sprzedali go Jaroszyńskim. Przed kilkunastu latami, drogą przymusowej sprzedaży cały klucz konstantynowski z okolicznemi wsiami i ogromnemi lasami, razem 9171 dzies. ziemi, a także klucz tywrowski i miastkowski z kilkunastu wsiami od Jaroszyńskich przeszedł do Koczubejów. Do parafii nowo-konstantynowskiej oprócz Nowego Konstantynowa, należą wsie: Antonówka, Berezówka, Djakowce, Dumeńki, Hule, Janowce, Jurczenki, Kerdanówka, Kudynka (Kudrynka), Łuka, Łysohórka, Majdan Werbecki, Medwedówka, Netrebówka, Pedosy, Pohoryła, Popowce, Rosochowata, Rożny, Świczno, Tessy, Werbka i Zinowińce. *Dr. M.*

Konstantynów Stary, msto powiatowe nad Słuczą i Kopotią (pod 49°45'3" szer. a 44° 53' dług.), dość obszerne, na żyznej płaszczyźnie, po większej części z drzewa zbudowane, częstemi nieraz pożarami niszczone. Żydzi znaczny handel prowadzą. Warowny niegdyś zamek, przypierający do rzeki, szczątki tylko murów i wałów przedstawia. Założycielem tego miasta około r. 1525 był Konstanty ks. Ostrogski, wojew. trocki, hetman lit., słynny z dzieł bohaterskich. Król Władysław IV potwierdza r. 1637 używanie prawa magdeb., na wzór Sandomierza, i z takiemiż swobodami; utrzymuje w swej mocy istniejące jarmarki i skład towarów z Litwy na Podole, Wołoszczyznę i do Turcyi, jako też z tamtych krajów do Litwy prowadzonych. Rozkrzewiony aryanizm na Wołyniu miał tu licznych zwolenników. W czasach powstania Chmielnickiego, uderza w 8000 wojska polskiego na 60000 kozactwa i chłopstwa, będącego pod dowództwem Krzywonosa, d. 26 lipca 1648 r. Samuel Osiński. Długo wahało się zwycięstwo; przemogli nasi i rozbili chmary wrogów. Wkrótce liczniejsze zbierają się ich tłumy: Jeremiasz ks. Wiśniowiecki, wojewoda ruski, będący w mieście ze szczupłą garścią rycerstwa, obawiając się zdrady mieszkańców, wychodzi z K., a z nim możniejsi żydzi. Wpadłszy hajdamacy, rozpoczynają od rabunku domów i świątyń, poczem mordują katolików, aryanów i 3000 pozostałych żydów. Po rozszafowaniu dóbr ordynacyi ostrogskiej 1753 r. przez Janusza Sanguszkę, otrzymali klucz tutejszy, składający się z miast i 36 wsi: August Czartoryski woj. ruski i Stanisław Lubomirski strażnik wielki kor. Oprócz klasztoru kapucynów, znajduje się obszerny kościół z klasztorem dominikanów, fundowany w r. 1613 i hojnie uposażony przez Janusza ks. Ostrogskiego, kaszt. krakowskiego. Właścicielem K. Starego wraz z dobrami w r. 1794 był Seweryn Rzewuski, hetman polny koronny, mający za żonę Konstancyą Lubomirską, i w tym też roku walczyło tu nasze wojsko z nieprzyjacielem. Por. *Starokonstantynów*.

Konstantynów, folw., pow. kowieński, par. i st. dr. żel. Żejmy, okr. polic. Janów, o 1 w. od kośc. a o 5 w. od stac w Żejmach, o 12 w. od Janowa; grunta bardzo dobre, własność Micewiczów. *J. D.*

Konstantynów, lit. *Wożkie*, mczko pryw. w pow. poniewieskim, okr. polic. kławański, nad rz. Wyrwitą, o 57 w. od Poniewieża. Paraf. kościół kat. św. Józefa, drewniany, z 1665, fundacyi obyw. Grotusa i Staszewskiego; r. 1764 odnowił go Kaz. Kasperowicz. Kaplica św. Trójcy z r. 1861 drewniana. Parafia katol. dekanatu Janiszki: dusz 3154.

Konstantynów 1.) dobra, pow. dzisieński, o 77 w. od Dzisny, o 12 od Głębokiego, z folw. Michalin i Bujnin mają 3500 mr. obszaru, w tem 1000 mr. lasu. Powierzchnia gruntu równa, gleba żytnia. Gorzelnia, młyn, wszystkie budowle gospodarskie z cegły murowane. W pałacu kościół katol., [illegible] filia parafii udzialskiej, [illegible] Piękny ogród. wzniesiony kosztem Okuszków. [illegible] K., Dziś K. należy do Michała Okuszki. [illegible] ob. *Konstancyanowo*. *K. O.*

Konstantynów, mko parafialne, pow. święciański, odległe od Wilna mil $12\frac{1}{2}$, od Święcian $4\frac{1}{4}$, okr. polic. I, gm. Swir; ludność parafii 2761 dusz obojej płci. Par. konstantynowska dek. świrskiego wchodziła w skład par. świrskiej (K. od mka Swira odległy mil 2) do 1793 r., w którym to roku pułkownik Konstanty Choiński, dziedzic majątków: Olszew, Baksztv, Komarowszczyzna, Hanutka, Stańczy-

ki, Swirki i Kołodno, w jednym obrębie zawartych, wydzielił ją z parafii świrskiej, by ulżyć włościanom w uczęszczaniu do odległego Swira na nabożeństwo, i utworzył ze swoich dóbr oddzielną parafią, którą nazwał od swego imienia konstantynowską; we wsi Słobódce, przezwanej miasteczkiem Konstantynowem, wybudował kościół i plebanią, uposażywszy ziemią i roczną z majętności swoich annuatą w naturze i w gotowiźnie. K. leży na połockim gościńcu, niegdyś zwanym Witoldowskim traktem, główną od XV w. drogą komunikacyjną Moskwy z Litwą i rpltą: z Wilna na mko Michaliszki, Kobylnik, Duniłowicze, Głębokie do Połocka. Tym traktem szły i powracały zastępy Witolda, Batorego i Napoleona I. Z dokumentów miejscowego archiwum rodziny Chomińskich okazuje się, że w XVII w. obywatele z okolic tego traktu dawali „podwody" na przejazd posłów z Moskwy do Warszawy. O pół mili od mka K. pozostały przy gościńcu ślady studni, wykopanej przez żołnierzy Batorego dla dostania wody spragnionemu w skwarny dzień królowi w tej bezwodnej, piaszczystej i leśnej miejscowości. Z biegiem czasu i zmianą stosunków, a w ostatnich latach z otwarciem za pomocą kolei żelaznych nowych kierunków komunikacyjnych, ten wielki i przez kilka wieków tak uczęszczany trakt wojenny, zmienił się na głuchą, partykularną drogę, której pozostała tylko nazwa „połockiego gościńca". Przy pamiętnym odwrocie wojsk francuskich w r. 1812, marznące niedobitki przy przechodzie przez K. rozbierały budowle na opał, tak, że całe mko z kościołem i plebanią w popiół się obróciło; dzisiaj ma 92 mk., składa się z 20 dm. włościańskich, kościoła, plebanii, karczmy i folwarku; należy do Napoleona Chomińskiego b. marszałka trockiego, wnuka fundatora, i do włościan miejscowych.

Konstantynów, mały zaśc. poleski w półn. stronie pow. ihumeńskiego, okr. polic. 3 berezyński, przy lichej drożynie wiodącej z Borawiny do Kniaziówki, ma 1 osadę. *Al. Jelski.*

Konstantynów, ob. *Borystenów.*

Konstantynów, wś, pow. czerkaski, nad strumieniem Serebranką, o 4 w. powyżej Smiły, przy drodze poczt.; 1483 mk.; r. 1741 było 60 dm. Cerkiew p. w. Zmartwychwstania Pańskiego, parafialna, istniała już 1724 r., obecna wzniesiona 1858 r. Do par. K. należy o 1 w. leżąca wś Mikołajów. Por. Czerkasy, str. 807.

Konstantynów, folw. na lew. brz. Sanu, na południe od wsi Kopki. *Mac.*

Konstantynówek al. *Uciekaj*, kol. nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Rszew, par. Konstantynów; stanowi przedmieście os. Konstantynów, ma 52 dm., 507 mk., 251 mr. (164 ornej) ziemi włościańskiej.

Konstantynówka 1.) nad strum. Krzyworzeką, kol., pow. wieluński, gm. Mokrsko, par. Krzyworzeka, odleg. od Wielunia w. 7, dm. 8, mk. 64. 2.) **K.** lub *Czartorya*, folw., pow. hrubieszowski, gm. Miączyn, par. Grabowiec, rozległość wynosi mr. 339, grunta orne i ogrody mr. 333, nieużytki i place mr. 6, bud. mur. 1, z drzewa 5, gospodar. 4-polowe, pokłady torfu. 3.) K., folw., pow. lubelski, gm. Konopnica, par. Lublin. Por. *Konstantynów*. 4.) **K.**, wś, pow. włodawski, gm. i par. Hańsk (ob.), ma 18 dm., 138 mk., 228 mr. obszaru. 5.) **K.**, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. 10 w. od Suwałk, ma 3 dm., 28 mk.

Konstantynówka, ob. *Dębinka.*

Konstantynówka 1.) przys., pow. żytomierski, gm. Januszpol, par. Krasnopol. Należy do Piegłowskiego. 2.) **K.**, wś, pow. berdyczowski, między Szenderówką a Przyłuką; 616 mk., 1363 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1852. Do par. prawosł. K. należy o 4 w. leżąca wś Piotrówka. K. jest własnością Kuczalskich. 3.) **K.** al. *Siniak*, wś nad rz. Kózką, pow. kijowski, par. prawosł. Demidów, o 4 w. od Demidowa, 25 mk. 4.) **K.**, część sioła Woroniego, pow. humański.

Konstantynówka 1.) wś nad rz. Ternówką, dopływem Siniuchy, pow. bobryniecki, gub. chersońskiej. R. 1869 miała 30 dm. 2.) **K.**, wś nad Bohem, pow. bobryński, gub. chersońskiej. 3.) **K.**, st. dr. żel. charkowsko-azowskiej w gub. ekaterynosławskiej. *X. M. O.*

Konstantynówka, 1.) kol., pow. tłumacki, oddalona od Tłumacza 10 kil., od Stanisławowa 16 kil., st. poczt., telegr. i kolej. w Otynii, oddalona 8 kil. Ludności rz.-kat. 18, gr.-kat. 19, ewan. 225, izrael. 20, razem 282; mówi polskim językiem 18, rusińskim 19, niemieckim 245. Parafia rz.-kat. w Tarnowicy polnej, oddalona 1 kil., gr.-kat. w Hostowie, oddalona 2 kil. a ewang. w Kołomyi, oddalona 29 kil.; we wsi mają szkółkę o 1 nauczycielu i dom modlitwy. K. należy do majątku Hostów (ob.) Ludwiki Aywas, przedtem Nikorowiczów. Gleba glinkowata nieprzepuszczalna, lecz urodzajna; produkuje pszenicę, buraki, żyto, kukurudzę i t. p. 2.) **K.**, przys. do Chodaczkowa małego. 3.) **K.**, kol., w gm. Zubówmosty, pow. żółkiewski. *R. T.*

Konstantynowo 1.) kol., pow. koniński, gm. Wysokie, odl. 19 w. na wsch. od Konina, od rz. Warty w. 3, obejmuje powierzchni 606 mr., ma ludn. męs. 102, kob. 103, razem 205; grunt szczerkowaty, częścią sapy. Mieszkańcy prócz rolnictwa trudnią się spławem drzewa; ludność składa się z niemców i krajowców, jest tu dom modlitwy i szkółka ewang., tak zwany kantorat; dziś obfite pokłady torfu, który się wydobywa na miejscową potrzebę i na sprzedaż. K. należała niegdyś do dóbr Wysokie (Mielżyńskiego pisarza kor.), w r. 1809 rozko-

lonizowane. W 1827 r. było tu 20 dm., 129 mk. 2.) **K.**, os., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 12 w. od Lipna, posiada papiernię, 4 domy, 16 mk., 43 mr. gruntu, 2 mr. nieużyt. Por. *Brzeźno*. 3.) **K.**, pow. pułtuski, gm. Gzowo, pow. Dzierżenin. 4.) **K.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. 22 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 33 mk.; rozległość mr. 333, grunta orne i ogr. mr. 239, łąk mr. 74, pastwisk mr. 7, nieużytki i place mr. 13, bud. mur. 2, z drzewa 5, płodozmian 9-polowy, pokłady torfu; folw. ten w r. 1878 oddzielony od dóbr Szykszniewo.

Konstantynowo 1.) wś włośc., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 63 w. od Wilejki, 7 dm., 56 mk., z tego 5 prawosł., 51 katol. 2.) **K.**, folw. szl., nad jez. Rynga, pow. święciański, 2 okr. adm., o 28 w. od Święcian, 2 dm., 16 mk., z tego 7 katol., 9 żyd. 3.) **K.** al. *Pietkuniszki*, folw. nad kanałem, pow. święciański, 2 okr. adm., o 38 w. od Swięcian, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Konstantynowo, dobra, pow. drysieński, własność Leonardy Hłaskowej, 627 dzies. rozl.

Konstantynowo, po łotew. *Kustantowa*, wś w pow. dyneburskim, parafii Dagda, własność Stadena, niegdyś Hylzenów.

Konstantynowo 1.) kol., pow. wyrzyski, 30 dm., 222 mk., 7 ew., 215 kat., 52 analf. Poczta, teleg. najbliższe w Wyrzysku (Wirsitz), st. kol. żel. w Osieku (Netzthal). 2.) **K.**, niem. *Constantinau*, folw., pow. chodzieski, 3 dm., 56 mk., należy do gm. i dom. Strzelce (Strelitz). 3.) **K.**, folw., pow. średzki, 1 dm., 12 mk.; należy do dom. Czarnotki. *M. St.*

Konstantynowo, por. *Konstantowo*, *Konstantynów*, *Konstancyanowo* i t. p.

Konstantynowo, st. dr. żel. rybińsko-bołogowskiej w gub. twerskiej.

Konstantynowska 1.) st. poczt. w gub. chersońskiej, pow. elizabetgródzkim, między stacyami Wozniesieńsk i Olwiopol. 2.) **K.**, st. poczt. i st. dr. żel. charkowsko-azowskiej, w pow. bachmuckim, gub. ekaterynosławskiej. 2.) **K.**, st. poczt. w gub. woroneskiej, pow. bohuczarskim, w pobliżu Kantemirowki. 4.) **K.**, st. poczt. w Ziemi Wojska Dońskiego, 1 okrąg doński.

Konstantynowski powiat, ob. *Starokonstantynów* i *Konstantynów*.

Konstantynowskie sioło, pow. aleksandrowski, gub. władymirskiej, st. poczt. boczna, o 24 w. od Dubna.

Konsystaw, zaśc. rządowy, nad potokiem Ryngą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 21 mk. kat. (1866).

Konszewen (niem.), ob. *Kończewo*.

Konsziec (niem.) i *K.-Kniatek* (niem.), ob. *Kończyce*.

Konszyn, ob. *Koincina*.

Kont, *Konty*, ob. *Kąt*, *Kąty*.

Kontairy, wś, pow. humański, niegdyś własność marszałka tego powiatu Dyonizego Rokowskiego.

Kontanowski potok, potok górski, wypływa w Średnim lesie, pokrywającym południowe zbocze Kordowca góry (763 m.), na granicy Młodowa i Piwnicznej, w pow. nowosądeckim; płynie tąż granicą aż do swego ujścia do Popradu w kierunku płn.-wsch. Długość biegu 4 kil. Opływa południowe i wschodnie stopy Kordowca. *Br. G.*

Kontawe (niem.), były zwierzyniec i leśniczówka do Rudy, pow. mielicki.

Konte (niem.), zapewne *Kąty*, folw. do wsi Sławiec, pow. mielicki.

Kontecka-Wola, wś, pow. zamojski, ob. *Kątecka-Wola*.

Kontejki, 1.) folw., pow. szawelski, par. okmiańska, należy do dóbr Dobikiń (ob.), niegdyś Grużewskich, Burbów, Przeciszewskich, dziś Siergieja Sawina. 2.) **K.**, wś tamże, gm. okmiańska, 63 osad, 229 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Konti, *Kontki* (niem.), ob. *Kąty*, *Kątki*.

Kontken albo *Kantken* (niem.), ob. *Kątki*.

Kontno, dom., pow. mogilnicki, 784 mr. rozl.; 3 dm., 64 mk., 14 ew., 50 kat., 31 analf. Poczta w Gembicach o 3 kil.; st. kol. żel. i tel. w Mogilnie o 9 kil.

Kontny (niem.), zapewne *Kątne*, pustkowie do Semrowic, pow. lubliniecki.

Kontopp (niem.), może *Konotop*, w dek. *Kunitupp*, mko, pow. zielonogórski na Szląsku, nad Obrą i Odrą, 1706 otrzymało prawo miejskie, ma dwa kościoły parafialne, kat. i ew., ożywione targi, 3 jarmarki, 500 mk.

Kontorstwo, niem. *Neuhof*, zarząd dóbr w Kraskowie, pow. olesiński.

Kontowce, *Kontowcie*, ob. *Kątowce*; własność Winc. Szukszty, 1200 dzies. rozl.

Kontrowers, 1.) os., pow. koniński, gm. i par. Gosławice, przy trakcie z Konina do Kazimierza, na płn.-zach. z Konina, odl. od t. m. wiorst 5, powierzchni 67 m. m. n. p., ludności m. 17, k. 14, razem 31, grunt pszenny. Ob. *Gosławice*. 2.) **K.**, leśna os., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice; odl. od Wielunia w. 17. 3.) **K.**, kol. i os. karcz., pow. łódzki, gm. i par. Bełdów; kol. ma 7 dm., 74 mk., 87 mr. rozl.; os. karcz. 1 dm., 3 mr. 4.) **K.**, wś, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Niedzbórz; odl. o 12 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 55 mk., 88 mr. gruntu.

Kontrymiszki, wś włośc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 7 dm., 72 mk. kat. (1866).

Kontrymowszczyzna, wś włośc. nad rz. Degutką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 47, od Ejszyszek 28, dm. 5, mk. kat. 67. (1866).

Kontrymy, wś, pow. rossieński, par. retowska.

Kontschwitz (niem.), ob. *Koincina.*

Konty, ob. *Kąty.*

Konty al. *Łostaj*, folw. szlach. nad rz. Łostajką, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 37 w. od Oszmiany, 2 dm., 29 mk., z tego 18 mahometan, 11 żydów (1866).

Kontzewen (niem.), ob. *Kończewo.*

Konuszki, ob. *Konószki.*

Konwaliszki, wś w pow. lidzkim. Jest tu dawny kościół aryański (podług miejscowej tradycyi), na którego szczycie dotąd zachowany napis: Renovatum anno Domini 1666, co zdaje się oznaczać datę odnowienia go z przeznaczeniem dla innego wyznania, po wywołaniu aryanów. Dziś kościół ten jest śpichlerzem.

Konwaliszki lub *Smolin*, mko, pow. oszmiański, w 3-im okr. polic., gm. Dziewieliszki; 187 mk., o 51 w. od Wilna, o 42 w. od Oszmiany, własność Władysława Umiastowskiego. Par. kościół kat. św. Mikołaja, niewiadomo kiedy z drzewa wzniesiony przez kanonika Jankowskiego. Par. kat. dekanatu wiszniewskiego: dusz 2520, kaplica w Stokach. Por. *Graużyszki.*

Konyn (dok.), ob. *Konin.*

Konyr, ob. *Konowska.*

Konyuszkas (łot.), ob. *Konószki.*

Kooden (niem.), wś i os., pow. kłajpedzki, st. p. Prekulsk.

Kop, *Kopa*, *Kopan*, *Kopiec*, dawne przezwiska, dały początek nazwom *Kopanina*, *Kopce*, *Kopojno* (?) i t. p. Także oznacza pewnego kształtu górę.

Kopa, *Kupa*, według Pochilewicza na Rusi nazwa ludowych wieców religijnych, sądowych i t. p. jeszcze za czasów pogańskich. Stąd: *Kopacze*, *Kopaczów.*

Kopa, 1.) nad przełęczą w Koperszadach, ob. *Twarożna* (Durlsberg). 2.) **K.**, por. *Hale Wiaterne.*

Kopa Kondracka, ob. *Czerwone Wierchy.*

Kopa-Królowy, szczyt w Tatrach nowotarskich w obrębie Muru Zasichłego. Od szczytu Beskidu, wznoszącego się w głównym grzbiecie Tatr nowotarskich, a tworzącego narożnik między doliną Stawów Gąsienicowych (od wsch.), Kasprową (od płn.), Goryczkową (od zach.) a Cichą (od płd.), ciągnie się na północo-wschód grzbiet górski, jako ściana graniczna między dol. Kasprową i Jaworzynką (od zach.) a Stawów Gąsienicowych (od wsch.). W tym grzbiecie wznoszą się Kasprowe Turnie, Kopa Magóry i Kopa Królowy. K. Królowy, narożnik między dolinami Jaworzynki i Olczyska, jest to trawiasty podłużny od wschodu na zachód podany grzbiecik, mający 33 m. długości, a wznoszący się 1534 m. (Kolbenheyer), 1548 m. (Loschan) npm. Widać stąd na północ cało Podhale aż po za Nowytarg, widać w oddali Pieniny, a tuż u stóp Tatr rozległe Zakopane, huty i kuźnice zakopiańskie. Od zachodu wznosi się skalisty Giewont, u podnóża jego rozlega się urocza polana Kalatówek, dalej widać Kondratową i Czerwone Wierchy, aż do Bystrej i Rohaczów. Na południe wznosi się Kopa Magóry, po za nią widzimy strome i dzikie turnie nad doliną Goryczkową i Kasprową; wreszcie obejmuje oko nasze dolinę stawów Gąsienicowych i wznoszące się po nad niemi dzikie, przepaściste i olbrzymie turnie, między nimi Swinicę, Kościelec, Czarne ściany, turnie Granaty, Żółtą Turnię czyli Małą Koszystą, a za nią Wielką Koszystą. Zszedłszy ze szczytu na drużynę, wiodącą z Kuźnic zakopiańskich przez las Boceń i Skupniowy Upłaz, i zostawiwszy na sam przód na lewo K. Królowy, a wkrótce potem K. Magóry na prawo, przybywa się percią po nad wschodnim końcem uroczej dolinki Jaworzynką (ob.) zwanej na zieloną trawiastą *Halę Królowy.* Tu roztacza się przed oczami turysty na około cudny widok, obejmujący istny świat alpejski, świat obejmujący górską przyrodę w całem znaczeniu tego słowa. Z hali tej przybywa się do doliny stawów Gąsienicowych (ob.). Ob. także *Kopa Magóry.* *Br. G.*

Kopa Krywańska, okrągły wierch pod Krywaniem, w Tatrach liptowskich, po nad górną granicą smreku, a blisko granicy kosodrzewiny, na płd.-zach. od Krywania, wznosi się 1572 m. (szt. gen.), 1736 m. (Kolbenheyer), 1727 m. (Wahlenberg), 1752 m. (Oesfeld), 1739 m. (Steczkowski), 1905'5 m. (Korzistka). Tuż pod nią od strony wschodniej i południowej płynie Bielańska Woda. Ob. *Krywań.*

Kopa Magóry, szczyt w Tatrach nowotarskich, w obrębie gm. Muru Zasichłego, wznoszący się w grzbiecie odrywającym się od szczytu Beskidu na płn.-wschód, aż po K. Królowy, jako ściana graniczna między dol. Kasprową i Jaworzynką (od zach.) a Stawów Gąsienicowych (od wsch.). Szczyt Kopa Magóry wznosi się około 900 m. na płd. od K. Królowy (ob.). Przełęcz między K. Kr. a M. leży 1501 m. npm. (Kolbenheyer). K. M. wznosi się 1719 m. (Kolbenheyer) npm. Według innych pomiarów wzniesienie jej jest: 1708 m. (Zejszner), 1712 m. (Fuchs), 1713 m. (Loschan). Ob. *Gładkie jaworzyńskie* i *Jaworzynka dolina* (T. III, 535). *Br. G.*

Kopa mięguszowiecka, także *Kopkami* zwana, szczyt w Tatrach spiskich, na północ od stawu Popradzkiego. Jest to południowy koniec odnogi ciągnącej się od Wysokiej (2555 m. szt. gen.) ku południu, między doliną mieguszowiecką a doliną Smoczego stawu. Wznosi się 2297 m. (szt. gen.). *Br. G.*

Kopa *nad Surowiną*, niem. *Stösschen*, szczycik w Tatrach spiskich, ob. *Przysłop bielski.*

Kopa-Pass (niem.) albo *Kopa-Sattel*, ob. *Przełęcz jaworzyńska pod Kopą.*

Kopa Trzydniowiańska, ob. *Trzydniówka.*

Kopa Wielka, ob. *Koprowa Wielka.*

Kopa wierch-cichowiańska, także *Wierchem Cichą*, lub *Kopą Cichą* (Tichy) zwany szczyt w Tatrach liptowskich, w ścianie granicznej między dolina Koprową (od płd.) a dol. Cichej (od płn.), na południowy zachód od głównego grzbietu Tatr, od którego od szczytu *Gładkiego* (2072 m. szt. gen.) odrywa się taż ściana graniczna. Wzn. 1981 m. (szt. gen.) npm. *Br. G.*

Kopac, po niem. *Koppatz*, wś czysto serbska, na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim. W r. 1880 mk. 255. *A. J. P.*

Kopacz, pustk. i folw., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza w. 21; K. pust. wraz z wsią Wcisłe i pustkowiami: Niwą, Kic, Przegorzałe, Stelmach, Pęczek, Dzikie liczy: dm. 22, mk. 247; folw. dm. 3, mk. 6, mr. rozl. 141, młyn wodny; należał do dóbr Grzymaczów (ob.). Por. *Jamnica.*

Kopacz, 1.) folw. dóbr Kopienice, pow. toszecko-gliwicki. 2.) **K.**, niem. *Kopatsch*, wś, pow. złotogórsko-hajnowski, par. Złotogóra.

Kopaczanka, rz., prawy dopływ Reutu dniestrowego.

Kopacze, 1.) zaśc. rząd., pow. święciański, 4 okr. adm. o 60 w. od Swięcian, 1 dm., 7 mk. kat. 2.) **K.**, wś, pow. święciański, 4 okr. adm., o 62 w. od Święcian, 10 dm., 66 mk. kat. 3.) **K.**, wś nad rz. Berezyną, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 69 w. od Oszmiany, 20 dm., 176 mk. prawosł. (1866).

Kopacze, wś, pow. radomyski, o 10 w. od Czarnobyla, po prawym brzegu rz. Prypeci, w nizinie (nieco wyżej wzniesiona część wsi zowie się Karpiłówką). Ma 516 mk., cerkiew drew. z r. 1742, ziemi cerkiewnej 65 dzies Do parafii prawosł. K. należą K., Nagórce, Siemichody, Krzywa góra i Starosiele.

Kopacze księże, przys. do Kwikowa, pow. brzeski w Galicyi, par. rz.-kat. Zaborów, w podmokłej nizinie na płn. od Kwikowa a na płd. od Woli przemykowskiej; 97 mk. rz.-kat.

Kopaczele, wś rząd. nad rz. Lidzieją, pow. lidzki, 1 okr. adm., o 5 w. od Lidy, 3 dm., 27 mk. (1866).

Kopaczewka, wś w pow. borysowskim, w gm. chołopienickiej, o milę ku zachodowi od miasteczka Chołopienicz, ma osad 33, grunta lekkie, ku wschodowi wzgórkowate. *Al. Jel.*

Kopaczka, grupa domów, młyn i tartak w Hoszowie, pow. doliński.

Kopaczów, wś, pow. kijowski, nad rz. Stuhną. Rzeczka ta płynie tu w kotlinie szerokiej, uformowanej widocznie od wody, a rzeczka ta jest zapewne ostatnim tylko przeciekiem tych wód, które ją zalewały niegdyś. Oba brzegi kotliny są poryte wielkiemi wąwozy: lewy, gdzieniegdzie stromo ścięty jak ściana regularnego bastyonu. Wjechawszy na ten brzeg, poczyna się rozległa i wysoka płaszczyzna. Ten step, lub takiż sam ciągnący się z drugiej strony Kopaczowa, był zapewne polem pamiętnej bitwy, w skutek której Mongołowie zapanowali nad Kijowem i Rusią. Na najwyższym punkcie tej równiny widać wielki czworokątny okop, z podwójnym wałem i czterema wjazdami, panujący nad całą okolicą. Widocznie było to stanowisko naczelnego wodza. Z wałów widzieć się daje wieża kijowska i w tej stronie leśna okolica; z przeciwnej t. j. od południa idąc, step bezdrzewny. Dalej ku Gwozdowowi spuszcza się znowu droga między parowy i rozpoczyna się nowa kotlina, środkiem której płynie rzeczka Rakowica. Nad rzeczką tą leży Gwozdów, a wszystkie te jary okryte były niegdyś lasem brzostów i dębów; jeszcze przed 30-stu laty pamiętają to starzy ludzie, jeszcze dziś grusze dzikie gdzieniegdzie stoją. Za Gwozdowem kraj cały poprzerzynany głębokiemi parowami równoległemi z Dnieprem. Jary, nazwane *Hawryłki*, ciągną się kilku odnogami; jedna ich odnoga, idąca od Buhajówki, druga od Janowicz, zbiegając razem ku Stuhnie czy zalewom Dniepru, tworzą pomiędzy sobą jak gdyby wyspę wzgórzystą. Od Janowiczowskiego przecie jaru podnosi się brzeg nierównie wyższy, a na samym jego szczycie widać ogromną ścianę wału. Ta ściana czyli wał nie idzie w prostej albo regularnej linii; przeciwnie pilnuje się najwyższych punktów wzgórza, zapewne dla tego ażeby mu przybywało wysokości. Wał ten ciągnie się na wiorst 10, od wschodu kończy się w lasach ku Chodosijowce, od zachodu zakrzywia się ku rzeczce Wecie. Wysokość jego może być sążni cztery prostopadle ze strony Kopaczowa t. j. południowej bardziej strony i rowem u spodu obwiedziony; wielkiej jego starożytności dowodzą rosnące na nim wszędzie drzewa, dęby odwieczne, i pnie nawet drzew spruchniałych. Dalej idą lasy coraz gęstsze, sośniną przeplatane, i prawdopodobnie kraj ten był nie zmienił pozoru od wielu wieków. Trochę dalej rozpoczynają się nowe parowy, które są łożem rzeki, albo raczej trzęsawisk nazwanych *Weta*; znowu las i znowu łańcuch wału, podobny do tego, któryśmy opisali; ten tylko z przeciwnej strony t. j. południowej, bardziej stromy, i z tamtej rowem obwiedziony. Niewiadomo nam jeszcze, czy nie dotyka on tych samych punktów, u których kończy się wał z drugiej strony Wety, i czy nie kształci tym sposobem porządnego zamknięcia? Wnioskując o celu usypania tego okopu, zdawało nam się, że może być śladem mongolskiego najazdu w 1240 r. na Ruś i Kijów. Lud ruski, pędzony pogromem mongolskim na ste-

powych płaszczyznach Ukrainy, uciekał zapewne ku Kijowowi i tam razem ze strwożonym ludem stolicy warował się wałem od napadu. Że zaś książęta i wojska ruskie nie broniły się za nim, ale spotkali nieprzyjaciela nad Stuhną, nic w tem nie ma nadzwyczajnego, bo naturalnie wyszli oni przed obozowisko, bojąc się aby go mongołowie nie odcięli i w inne miejsce nie uderzyli; błędem zaś dosyć powszechnym, tym samym, który spowodował przegranę chrześcian w Lignicy, tłumem złożonym z konnicy wydali bitwę w równem polu i przegrali bitwę. Jeżeli jednak wał na połnocnym brzegu Wety nie jest jak równoległym łańcuchem do pierwszego, a tworzy z nim jeden zamek, jak gdyby ubezpieczenie od wszystkich stron razem, wtedy wnioskowanie nasze bardzo się osłabia. Lud miejscowy, według swych podań, upornie twierdzi, że wału tego nie sypali chrześcianie, ale tatarzy, „dobierając się, jak powiadają, do Kijowa“. Twierdzenie to, ze względu wiadomego sposobu wojowania mongołów, mało jest prawdopodobnem, a przecie gdyby dowiedzionem zostało, że wały te są śladem ogromnego ufortyfikowanego obozu, i to podanie ludu godneby było uwagi. W umyśle gminu żywa dochowuje się pamięć, że kiedyś orda (tak nazywają mongołów czyli tatarów) dobywała Kijowa. Co się zaś tyczy Kopaczowa, to powstanie jego, jak można wnosić za wszystkiego, jest od tej epoki daleko późniejszem. W kronikach dawnej Rusi nie ma żadnej o nim wzmianki, a więc prawdopodobnie stał się on zamieszkałem miejscem dopiero za litewskopolskich czasów, gdy po zniszczeniu mongolskiem, ustalone bezpieczeństwo zwolna zaludniło było opustoszone obszary kijowskie. Nazwa zaś jego musiała się wziąć stąd, że pomieszczenie jego stanęło na porębach i wykopaliskach lasowych. W aktach napotykamy ślad, że już w drugiej połowie XVI wieku Kopaczów należał do Tyszów Bykowskich (opis akt Nr 8, str. 68). Według dokumentów familijnych rodziny Bykowskich, jakie mamy pod ręką, Jaksycowie Bykowscy pochodzili pierwotnie z wdztwa sieradzkiego; gniazdem ich domu miała być tamże wś Byki. Jeden atoli z tego rodu, Szymon, syn Aleksego, ożeniwszy się na Siewierzu z księżniczką Ozierecką, przeniósł siedzibę swoją na Ruś. Miał on 6-ciu synów, z których „jednego przezwał Hołowaczem, z powodu dużej głowy; drugiego Mordasem z przyczyny obwisłej wargi; trzeciego Łopotem, dla tego że był łopotliwym; czwartego Dzieckiem z racyi zająkliwej mowy; piątego Tyszą, że był cichym i miał imię Tychon; szósty zaś Iwan, nie mający żadnych przywar i lubiony od rodziców, podał następnym pokoleniom niezmienione, bez żadnego przydatku, swych przodków nazwisko.“ Owóż w następstwie jedni z nich mieli osiąść w mińskiem wdztwie, inni (Tyszowie) w kijowskiem. Tymczasem, jak to wiemy z Kojałowicza (herbarz w rękop.) Tyszowie, Bykowscy, nie herbu Gryf, jak Jaksice Bykowscy, używali, ale herbu Abszlang X, a więc te rodziny co do pochodzenia nic wspólnego z sobą mieć niemogły. O pierwszym, jak się zdaje z Tyszów-Bykowskich napotykamy wzmiankę w „uchwale na welikom sojmie Wilenskom 1525 r.“ w którym powiedziano, że: „Hridin a Tysza Bykowskij majet‘ stawiti 3 koni (str. 10, rękop. w bibliot. zakł. im. Ossol. we Lwowie). Prawdopodobnie, że syn tegoż Tyszy, Teodor był pierwszym co osiadł w Kijowszczyźnie, a to z tego powodu, że w 1554 r. otrzymał z królewskiego daru, Chodorków i Krzywe. Zygmunt August w przywileju donacyjnym nazywa go „sługą pogranicznym hospodarskim“. Z czasem atoli potomkowie tegoż Tyszy szeroko w ziemi kijowskiej rozgnieździli się. Pomiędzy wielu dobrami posiedli też, koło Wasylkowa, Kopaczów i Neszczerów. Okolice Wasylkowa dzieliły się na część stepową i leśną: w pierwszej jeszcze w XVI wieku, z powodu płaskiego kraju, otwartego na tatarskie najazdy, lud lękliwie się osiedlał, gdy przeciwnie w drugiej leśnej, gdzie leżał właśnie Kopaczów i gdzie lasy służyły jako schronienie ludności okolicznej w czasie niebezpieczeństwa, dość wcześnie wznowienie osiadłościami się rozpoczęło. W blizkiem atoli sąsiedztwie Kopaczowa leżała tak zwana Kuchmistrowszczyzna, dobra najzupełniej pod tę porę puste jeszcze, a które ks. Konstantyn Ostrogski postanowił osiedlić, ale osadźcowie jego, nienazbyt skrupulatni, zwabiając ludność na step, niezawsze w tej mierze godziwych używali środków, i jeżeli nie mogli namową, to zdarzało się, że i gwałtem porywali ludność z sąsiednich wiosek. Jakoż tak się zdarzyło i z Kopaczowem, że w 1588 r. niejaki Jakow Popko, osadca księcia wojewody, z poddanym wsi Łukawicy wpadł z nienacka do Kopaczowa i Neszczerowa i gwałtem kilka rodzin włościańskich z tych wiosek uprowadził. Skarżył się o to sądownie dziedzic Kopaczowa, Aleksander Tysza Bykowski, ze swym bratem Wasylem (opis akt. Nr 7, str. 63). Tatarzy do tej części leśnych kijowskich nie tak często zaglądali, aniżeli do stepowych, ale zapędzali się oni i pod sam Kopaczów, jako jeszcze na rubieży lasów i stepów leżący. Toć w aktach czytamy dokument z 1639 r., w którym komornik kijowski odkłada termin w sprawie rozgraniczenia dóbr Obuchowa z Kopaczowem, z powodu nabiegu tatarskiego (opis akt. Nr I, str. 8). Kronikarz Joachim Jerlicz wspomina pod r. 1640 o najeździe tatarów pod Kopaczów, Obuchów, Hermanówkę i Wasylków (Latopisiec t. I, str. 44). Roku 1639 właścicielami Kopaczowa byli: Gabryel, Jan i Piotr Tyszowie Bykow-

scy. Z tych Jan Tysza zapisał był trzecią część swoją Helenie z Jerliczów Bobickiej. Mąż jej Jan Bobicki, szwagier kronikarza Joachima Jerlicza, umarł w Kopaczowie 1646 r. i pochowany w tamecznej cerkwi (notuje to Jerlicz w swojej kroniczce). Tymczasem nadeszły wojny kozackie, i szlachta miejscowa, chociażby najczystszej krwi rusini, wyzuci przez kozaków z mienia i siedziby, musieli pożywać zdala gorzki chleb tułaczy. I dopiero za czasów Tetery, gdy się jął ustalać niby spokojniejszy stan rzeczy, Paweł Tysza Bykowski, wróciwszy w strony kijowskie w 1664 r., przedał Kopaczów, Neszczerów i połowę Chodorkowa siostrzeńcowi swemu Jerzemu Krzętowskiemu. Ale tenże Paweł Tysza, sprzedając Kopaczów, nie miał prawa sprzedać zarazem i owej trzeciej części, która jak to widzieliśmy do Bobickiej należała i która teraz po śmierci tejże prawem spadku, przechodziła do jej braci: Joachima, Michała i Aleksandra Jerliczów. Jakoż Jerliczowie wytoczyli o to proces i wygrali. Odtąd Kopaczów bywał nierzadko miejscem pobytu kronikarza Joachima Jerlicza. Dalsza zaś kolej dziedziców Kopaczowa jest następna. Owa trzecia częś Jerliczów w Kopaczowie wróciła następnie do Tyszów Bykowskich, a od tych w dziedzicznym przelewie przeszła do Szczeniowskich i Rościszewskich. Dwie zaś inne części tegoż Kopaczowa od Krzętowskich przeszły do Rodkiewiczów, potem do Jackowskich, którzy w r. 1774 przedali je wraz z Neszczerowem Aleksandrowi Hładunowiczowi Dubiskiemu cześnikowi wiskiemu i Michałowi z Wyhowa Wyhowskiemu skarbnikowi żytom. Roku 1745 Franciszek Ksawery Nitosławski jako opiekun fortuny małoletniego Kajetana Rościszewskiego, jak najenergiczniej zaprotestował przeciwko temu, iż Stanisław Tysza Bykowski, cześnik połocki, nieprawnie zawładnąwszy spuścizną Rościszewskich po Tyszach Bykowskich, oddał dobra Kopaczów hr. Tańskiemu, pułkownikowi kozackiemu kijowskiemu, „człowiekowi zagranicznemu w 1782 r. i odtąd w nich sukcesorów tegoż Tańskiego, proteguje i konserwuje". W skutek tego rozpoczął się między Nitosławskim i Tyszą proces, ale jak się skończył, nie wiemy. W 1720 r. Kopaczów już jest mianowany miasteczkiem. Kilka jest wspomnień historycznych wiążących się z tem miejscem. Roku 1630 kozak Taras, sprawca krwawego zaburzenia, wpadłszy na rozkwaterowanych tu żołnierzy polskich, wyciął ich i wozy skarbu pozabierał (Lwowska letopis str. 270). W r. 1651 r. po zwycięztwie beresteckiem, wojska koronne z hetmanem w. k. Mik. Potockim, następując na pięty cofającym się w głąb Ukrainy kozakom, d. 12 września ruszyły się z Wasylkowa ku Kopaczowowi. Tu język schwytany kozacki oznajmił o bytności Chmielnickiego na Olszance i o Tatarach tamże (Star. hist. polsk. Ambr. Grab. I, str. 297). Od 1667 roku stanęła tu granica państwa polskiego i rosyjskiego. Na polach K. pełno jest mogił. W ustronnem miejscu stoi krzyż kamienny z napisem, którego zgłoski, na pół zatarte, wyczytać jeszcze można: „iz za Dnepra... Ko... Iwan... Iwani..." Mieszkańców obojej płci: prawosł. 1007, katol. 23, żydów 43. Naprzeciwko wsi, na lewym brzegu Stuhny, leży Kopaczowska słoboda, wieś skarbowa, licząca mieszkańców obojej płci 173. Obecnie właścicielami K. są: Antoni Wyhowski, Maksym Hudim Lewkowicz i Tekla Kuczyńska. Cerkiew pod tytułem św. Eliasza (Ilii) z drzewa. Jest tu i kaplica katolicka parafii wasylowskiej. *Edw. Rulikowski.*

Kopaczówka, 1.) wś nad Bożkiem, pow. proskurowski, gm. Tretelniki, par. Mikołajów, ma 95 dm., 480 mk., 653 dzies. ziemi włośc. Cerkiew p. w. N. P. Róż. ma 590 parafian i 41 dzies. ziemi. Dawniej własność Wisłockich, Komorowskich, dziś Mikelde 583 dzies., Komorowskich 59 dzies., lasu nie ma. 2.) K., wś rzad., pow. latyczowski, gm. Międzybór, par. Derażnia, przy drodze z Żurawliniec do Hołoskowa; 128 dm., do 800 mk., 1973 dzies. ziemi, cerkiew. Skonfiskowana Czartoryskim. *Dr. M.*

Kopaczówka, 1.) wś nad rz. Szaliwką, dopływem Medwedówki, pow. starokonstantynowski, par. Wołoczyska. 2.) K., kol. niem., pow. łucki, niedaleko mka Różyszcze. *X. M. O.*

Kopaczowska Słoboda, wś rząd., pow. kijowski, na lew. brzegu rz. Stuhny, wprost Kopaczowa, w par. prawosł. Chambików, o 3 w. od Chambikowa, ma 173 mk.

Kopaczyn (dok.), ob. *Kopaszyn.*

Kopaczyńce, wś, pow. Horodenka, o 4.5 kil. od st. Czernelica, ma cerkiew par. gr.-kat., 620 mk. w gminie, 16 na obszarze dworskim, szkołę filialną.

Kopaczyska, wś nad rz. Omulew, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Brodowe-łąki. W r. 1827 było tu 35 dm., 217 mk.; obecnie ma obszaru 1011 mr. *Br. Ch.*

Kopaffno (dokum.), ob. *Kopnowo.*

Kopai, litewska nazwa mierzei kuryjskiej.

Kopain (niem), ob. *Kopań.*

Kopajgród, mko, pow. mohylowski gub. podol., nad rz. Niemiją, gm. Karyszków, par. Kopajgród. Ma 157 dm., do 800 mk., w tem połowa żydów. Kościół kat. p. w. św. Ducha, dekanatu mohylowskiego, wymurowany na miejscu dawnego w r. 1798, przez Matkowskiego i Sulatyckiego, ma 1978 parafian, kaplica kat. we wsi Chrzanówce. Cerkiew, dom modlitwy żydowski, gorzelnia, targów 26, sklepów 14, rzemieślników 52, ziemi włość. 595 dzies., dworskiej 750. K. pobudowany na gruntach ststwa barskiego. Zygmunt III przy-

wilejem 23 lutego 1624 r. pozwala, ażeby Łukasz Kazimierz Miaskowski, dzierżawca stołowych dóbr królewskich w ststwie barskiem, zbudował między wsiami Szepinków i Romankowce miasto p. n. *Nowogród*, w położeniu nader dogodnem i z przyrodzenia obronnem. Wynagradzając król trudy lokacyi, mianuje go wójtem dziedzicznym, z prawem sądzenia spraw cywilnych i kryminalnych wspólnie z 6 dożywotnimi rajcami i tyluż ławnikami, poleca mu grunta na domy, łaźnie i inne budowle wyznaczyć, miasto wałami opasać, obdarza je prawem magd., dochodem z łaźni, wagi, z propinacyi piwa, wina i gorzałki; stanowi targi w piątek i niedzielę, jarmarki zaś w niedzielę Białą, we czwartek po świętach, na piątniczki (?) pierwsze i na św. Bazyli, uwalnia wieczyście mieszczan od wszelkich robocizn i ciężarów, od dostarczania koni i podwód, od opłaty zaś ceł, myt, mostowego, targowego, poborów lądowych i wodnych w całem państwie, jakoteż i od podatków publ. na lat 20; nadaje pieczęć z wyobrażeniem M. Boskiej, trzymającej Zbawiciela, pod Jej stopami herb założyciela Leliwa i napis dokoła: patrona oppidi Novogrodensis. Tenże Miaskowski pod stoli pod., wybudowawszy kościół, opatrzył go dochodem, co w akcie urzędowym 3 marca 1635 r. wyraża: „Wiadomość czynię, komu to wiedzieć należy, iż mając od ś. p. króla pozwolenie założenia de nova et cruda radice miastesteczka na gruncie dzikim i pustym wsi Halczyniec, fundowałem za łaską i pomocą Bożą, tamże nad rz. Niemicią (sic) miasteczko, w przywileju fundationis Nowogród, a od pospólstwa dla kopania wałów Kopajgród nazwane, w którym bezpieczeństwo od nieprzyjaciela krzyża św. wałami, basztami i strzelbą według potrzeby opatrzywszy, życząc, aby tamże chwała Boża mogła być odprawowana, i katolicy dla odległości dalekiej kościołów bez Sakramentów SS. nie żyli i z tego świata nie schodzili, zbudował kościół, i aby kapłan mógł mieszkać, taką dla niego naznaczam prowizyą: dziesięcinę wytyczną wszelkiego zboża z folw. Kopajgr. z młynów zł. 50 albo 10 czer. zł. węgier. i tyleż ze stawów, ze wsi zaś Kuryłowiec oprócz dziesięciny, złp. 20; w stawie miejskim na domowe potrzeby pozwala łowić ryby 2 sakami i t. d. Lustracya w 1665 r. następujące podaje szczegóły: „Nowygród alias Kopajgród ze wsiami: Onuszkowa, Szapinków i Kuryłowce, w possesyi Wojciecha Miaskowskiego chorążego nowogródzkiego. Te dobra, iż zostają na samym szlaku gdzie nieprzyjaciel i różne wojska przechodziły, a do tego dla inkursyej opryszkowskich osadzać trudno, gdzie zawsze in periculo tamte kraje zostawuję". (Baliński). Podług lustracyi w 1765 r. starostwo kopajgrodzkie składało się tylko z miasta i wsi Kuryłowiec, dzierżawca Feliks Rostkowski miał czystego dochodu z miasta 5366 złp. a ze wsi 1913 złp. W 1776 r, s-tą był Wisłocki, domów wtedy liczyło 171. Około 1793 r. zostało własnością Sulatyckich, do których i dziś należy. Do rz.-kat. par. K. nsleżą: mko K., wsie: Berlatka, Berlińce lasowe, Chrzanówka (z kaplicą), Grabowce, Halczyńce, Karyszków, Kosarzyńce, Matwijków ze Słobódką, Obuchów, Popowce, Romanki, Stepanki, Szypinki i Wołodyjowce. *Dr. M.*

Kopajno (dok.), ob *Kopojno*.

Kopalin, ob. *Kopaliny*.

Kopalina, 1.) folw. dóbr Kozłowice, pow. olesiński. Według Knie jest tegoż nazwiska i w tymże powiecie folw. dóbr Radawie. 2.) **K.**, niem. *Kopaline*, kol., pow. prądnicki, par. Rasławice, o pół mili na płn. od Scigowa, założona 1799 r. śród lasu, ma 13 osad, król. podleśnictwo, 26 mr. gruntu. 3.) **K.**, os. leśna do Chwałkowic, pow. opolski. 4.) **K.**, niem. *Rodeland*, wś, pow. oławski, par. Miękinów. Do K. należy młyn i kol. Gorzucha.

Kopalino, wś, w pow. lęborskim, ziemi pomorskiej.

Kopalińsk, ob. *Kopaliny*.

Kopaliny, 1.) wś w pow. brzeskim, między wsią Jasieniem a miastem Brzeskiem, jest attynencyą dóbr Jasienia, należy do par. rzym.-kat. w Jasieniu, do sądu powiatowego i urzędu pocztowego w Brzesku i liczy 277 mk. rzym.-kat. Część wschodnia tej wioski nosi także nazwę Kopalińska. 2.) **K.**, przys. do Gierczyc, w pow. bocheńskim, par. rzym.-kat. w Chełmie, leży na południe od Gierczyc. 3.) **K.**, przys. do Wiśnicza sterego w pow. bocheńskim, przy gościńcu z Bochni do m-sta Wiśnicza, ma położenie pagórkowate, 363 m. n. p. m. Gleba jest urodzajną glinką, a podstawę tworzą kamienie wapienne. Po zachodniej stronie rozciągają się lasy, częścią bukowe, częścią brzozowe i jodłowe. Przysiołek liczy 299 mk. rzym.-kat. i należy do parafii rzym.-kat. w Starym Wiśniczu, graniczy na północ z Kurowem, na wschod z Małym Wiśniczem, na południe z Wiśniczem m-stem a na zachód z Pogwizdowem, od którego jest oddzielony lasami. 4.) **K.**, przys. do Grądów w pow. brzeskim, należy do par. rzym.-kat. w Jasieniu, leży po północnej stronie gościńca wiedeńskiego, między Brzeskiem a Bochnią, na południe od Grądów, na północ od Jasienia, od którego są K. oddzielone jodłowym lasem słotwińskim. Według spisu ludności r. 1881 liczą Kopaliny 188 mk. na obszarze mniejszej a 23 na obszarze większej posiadłości t. j. razem 211 mk.

Kopaliny, niem. *Kopalin*, os. do Gryźlin, pow. lubawski, w okolicy lesistej, nad jez. Bagno. Bud. 3, dm. 1, kat. 13, ew. 5. Parafią

Radomno, szkoła i poczta Nowemiasto. Własność Chrzanowskiego. *Kś. F.*

Kopalnia, kol. włośc., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska (ob.); ma 25 dm., 171 mk., 44 mr. obszaru.

Kopalnia Herkules, wś, pow. iłżecki, gm. Wierzbnik, par. Wąchock; ma 35 bud., 59 mk., 115 mr. obszaru. Należy do zakładów górniczych starachowieckich.

Kopałów, wś, pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce. Odl. 23 w. od Końskich. Ma 56 dm., 331 mk., 588 mr. ziemi włośc. i 1 mr. rządowej. W Skorowidzu Zinberga mylnie podana jako *Kanałów*.

Kopań, ob. *Konary*.

Kopań, 1.) przys. do Włosania, pow. wielicki, w płd.-wsch. stronie tej wsi, śród lasów. 2.) **K.**, także *Kopanie*, przys. gm. Mogiły, w pow. krakowskim. Por. *Dłubnia*. 3.) **K.**, grupa domów w gm. Lanckoronie, w pow. wadowickim. *Br. G.*

Kopań, 1.) młyn w Niźniowie górnym w pow. dolińskim. 2.) **K.**, część płn.-wsch. Gnojnicy w pow. jaworowskim. 3.) **K.** (albo *Wysoczanka*), karczma na obszarze dworskim Podhorek w pow. kałuskim. 4.) **K.**, las w płn. stronie Podhorek w pow. kałuskim (ob.), we wsch. stronie, 333 m. wys., w środku 308 m.; w stronie zach., na granicy Kałusza, wznosi się szczyt tej nazwy do 364 m. 5.) **K.**, leśniczówka na obszarze dworskim Jaryczów (ob.) nowy w pow. lwowskim. 6.) **K.** (al. *Kopanie*), folw. na obsz. dwor. Szechynie w pow. przemyskim, w płn.-wsch. stronie od zabudowań wiejskich. 7.) **K.**, leśniczówka koło Werbiża, w pow. rudeckim, obszar dworski Honiatycze, poczta Mikołajów. 8.) **K.** (al. *Kopania*), grupa domów i leśniczówka w Woli Baranieckiej w pow. samborskim. 9.) **K.**, poszczególne domy w Sielcu w pow. sokalskim. 10.) **K.**, folw. na obszarze dworskim Skwarzawa nowa w pow. żółkiewskim. 11.) **K.**, ob. *Kopanie*. 12.) **K.**, lesiste wzgórze 345 m. wysokie, w płn.-zach. stronie Czyszek, w pow. lwowskim, w częściach wsi: Wulka I i Wulka II. Od płn. opływa go pot. Czyszkowski, od płd. pot. Siechowski, płynące od zachodu na wschód. Por. *Gołogóry*.

Kopań, 1.) niem. *Kopain*, część dóbr Biasowic, pow. pszczyński. 2.) **K.**, niem. *Koppaina*, folw. dóbr Bierdzany, pow. opolski.

Kopana, 1.) folw. i wś, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów, rozległość wynosi mr. 326, grunta orne i ogrody mr. 286, łąk mr. 8, lasu mr. 21, nieużytki i place mr. 11. Bud. mur. 5, drew. 6. Wś Kopana osad 17, z grun. mr. 128; wś Skrzeniec osad 9, z grun. 39. 2.) **K.**, folw., w r. 1878 oddzielony od dóbr Żółwin, pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów, rozległy mr. 578, grunta orne i ogrody mr. 435, łąk mr. 94, pastwisk mr. 13, lasu mr. 14, nieużytki i place mr. 18. Bud. mur. 1, drew. 6.

Kopańce, niem. *Neuhausen*, wś serbska na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim. W r. 1880 mk. 204, w tem około 10 niemców.

Kopane, kol., pow. radzymiński, gm. i par. Niegów.

Kopane-Błoto, folw. szlach., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 54 wiorst od Oszmiany, 2 dm., 6 mk. kat. (1866).

Kopania, 1.) folw. w Monasterzu liszniańskim, pow. drohobycki. 2.) **K.**, grupa domów w Bryńcach zagórnych, pow. bobrecki. 3.) **K.**, ob. *Kopań*.

Kopania, folw., pow. krobski, 3 dm., 64 mk.; należy do dom. Wielka Łąka.

Kopania, os. do Łąkorza, pow. lubawski, w okolicy lesistej i bagnistej; bud. 4, dm. 2, kat. 18. Parafia Lipinki, szkoła i poczta Łąkorz. *Kś. F.*

Kopaniarze, niem. *Kopaniarse*, *Kopaniarz*, włośc. wś, pow. lubawski, nad jeziorem znacznem i strugą Wel, w okolicy lesistej, blisko granicy pow. niborskiego. Obszaru liczy mr. 661, bud. 48, dm. 21, kat. 142, ew. 2. Parafia Rumian, szkoła Rybno, poczta Kiełpiny. Wś K. odawna należała do dóbr stołowych biskupów chełmińskich; nowo założona, jak się zdaje, w 1-éj połowie XVIII wieku w borach hartowieckich, około r. 1737 zowie się nową osadą. Inwentarz biskupstwa chełm. z r. 1757 donosi: K., pustkowie w borach hartowieckich; za kontraktem biskupa Leskiego z r. 1754 siedzą tu: Grzegórz Cybulski, sołtys Maciej Oborowski, Adam Robaszka, Michał Stachurski, Adam Kodrański, Szymon i Grzegorz Kościeńscy i Kazimierz Tułodziecki; trzymają grunta w 2 pola i klin nad jeziorem z dozwoleniem rumowania ostrówków, przyspasabiania łąk; jeden z pomiędzy nich karczmarz łasztówki 11-tą beczkę odbiera, wszyscy płacą razem zł. 77 oprócz robocizn. Po okupacyi rząd pruski zabrał te dobra i wydał później na własność dawniejszym osadnikom. *Kś. F.*

Kopanica, wś, pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Wigry. Odl. 17 w. od Augustowa, ma 11 dm., 91 mk.

Kopanica, zaśc., pow. oszmiański, 2 okr. adm., o 8 w. od Oszmiany, 1 dm., 8 mk. kat. (1866).

Kopanica, niem. *Kopnitz*, na prawym brzegu Obry, miasto, pow. babimoski, o 11 kil. od miasta powiatowego, na gruncie lekkim; z południa, zachodu i wschodu bujne są łąki. Chociaż częste panują mgły, powietrze jest zdrowe. W r. 1871 było 122 dm., 983 mk.; 460 ew., 508 kat., 15 żydów. W r. 1875 było 1072 mk. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, hodowlą bydła, mianowicie trzody chlewnej, uprawą wina (w dobrych latach produkcya do-

chodzi do 1700 hektolitrów) i chmielu. Jarmarków cztery. Kościół paraf. kat. dekan. grodziskiego. Szkoła elementarna kilko-klasowa. Agentura pocztowa; poczta osobowa chodzi z Kargowy (Unruhstadt) przez Kopanicę do Wolsztyna; st. kol. żel. w Zbąszyniu (Bentschen) o 18 kil. W r. 1811 było 111 dm., 568 mk., w r. 1837 zaś 830 mk. W wiekach średnich leżało wedle podań na miejscu dzisiejszej Kopanicy miasto wielkie *Lamprechtfeld*; w XII i XIII wieku było własnością książąt szląskich; około r. 1319 przeszło na czas niejaki w ręce margrabiego brandeburskiego Waldemara. Miasto Kopanica powstało na grutach dawniejszego, założone przez rybaków; sukiennicy zaś spustoszonego miasta założyli Swiebodzin (Schwiebus) w Brandenburgii. Kościół kat. jest erekcyi króla Władysława Jagiełły z r. 1408, potwierdzonej przez Kazimierza Jagiellończyka r. 1443, drewniany, uległ kilkakrotnie pożarowi w XVII wieku. Gdy reformacya z Niemiec przeszła do kraju, urządzono w K. jednotę ewangelicką, do której należały wsie: Jaromierz, Jaromierz Stsry, Jaromierz Nowy, Uście Dolne, Uście Górne, Stare Oberskie Olędry i Wielka Wieś. Do związku tego należący odprawiali nabożeństwo na ratuszu. Ostatecznie pastor związkowy wrócił na łono kościoła i związek upadł. W r. 1710 panowała morowa zaraza; w r. 1793, 1848 i 1852 pożary obróciły w perzynę prawie całe miasto. K. była dawniej starostwem niegrodowem wraz z Wielką Wsią w województwie poznańskiem. Po okupacyi pruskiej r. 1796 otrzymał starostwo marszałek nadworny Massow; następnie drogą kupna nabyli je bracia Bloch. Starostwo niegrodowe kopanickie albo kopańskie leżało w powiecie poznańskim. Wedle lustracyi z r. 1662 zaliczały się do niego dwa miasta Kopanica i Lamportopol (?), oraz wsie: Wąchowno, Maławieś i Wielkawieś. W r. 1771 posiadał je Antoni Łodzia Poniński, opłacając z niego kwarty złp. 800, a hyberny złp. 202 gr. 7. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany Rzpltej nadały rzeczonemu Ponińskiemu toż sstwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne.

Kopanica, jedyne miejsce łomów i szlifierni granitu na Spiżu, u południowych stóp Tatr, w obr. gm. Męguszowiec, na ich granicy z Sztwołą, na zachodnim brzegu Popradu a u wschodnich stóp lesistej góry Warty (1060 m. szt. gen.), pod 37° 47' 20" wsch. dłg. g. (Ferro) a 49° 6' 25" płn. sz. g. Dzierżawią te łomy granitowe Tobiasz Lerch z miasteczka Popradu i Włoch Miglierini z Varese. Powolnem wbijaniem żelaznych kliników wyłamują ogromne graniastosłupy i płyty nie tylko ze stromej ściany, lecz także z poziomego calca. Granit tutejszy jest jasnoszary, zawiera bardzo mało błyszczyku i dla tego sposobny jest do bardzo pięknego wygładzenia, a na powietrzu opiera się długo kruszeniu i łupaniu się; lepszy też jest od znanego Mauthauzanowskiego, który w prasie hidraulicznej wytrzymuje tylko ciśnienie 816 kil. na centymetr kubiczny, podczas gdy granit z Kopanicy jeszcze przy nacisku 1223 kil. nie pęka. Wyrabiają z niego nagrobki i podobne pomniki w postaci płyt rozmaitego kształtu i piramid ściętych. Granitu tutejszego użyto do naprawy tunelu łupkowskiego i do budowy tunelu w Mostach pod Jabłunkowem. *Br. G.*

Kopanica, niem. *Kohlen-Berg*, szczycik na płn.-wschód od Szczyrby (wsi), na Liptowie, między graniczną rzeczką Czerwoną Wodą (od wsch.) a Młynicą (od zach.), między drogą kolei żelaznej (od płn.), a gościńcem liptowsko-spiskim (od płd.). Wzniesienie 938 m. (Korzistka i Kolbenheyer); 902 m. (szt. gen). Por. *Hale-Wiaterne*.

Kopanica, 1.) nazwa miejscowa górnego biegu Niemna (ob.). 2.) *K.*, ob. *Łosza*. 3.) **K.**, rz., dopływ Szczary z prawej strony, uchodzi poniżej Sohowaszni.

Kopanica, niem. *Coppanitz*, ob. *Obra*, *Głuchowo*, *Jarogniewice*, *Kościan*.

Kopanica parchańska, ob. *Inowrocław*.

Kopanica szląska, niem. *Schles. Landgraben* i *K.-Polska*, *Poln. Landgraben*, dopływy Baryczy koło folw. Zeipern w pow. mielickim.

Kopanice (na mapie sztabu general.), *Kopanie* (na mapie Kummersberga), las w płd. stronie Jaryczowa nowego, pow. lwowski, ze szczytem 256 m. wys. Zajmuje cały obszar płd. aż do granicy Jaryczowa, gdzie się łączy z lasem Spaleniska w Barszczowicach. *Lu. Dz.*

Kopańce, jezioro przy wsi t. n., o 1 wiorstę na południe od jez. Gulbin, łączy się z jez. Jegłówek i Szurpiły; obszar niewielki. Brzegi wznoszą się 848 stóp nad poziom morza.

Kopanie, os. nad jez. t. n., pow. suwalski, gm. Jeleniewo, par. Głęboki rów. Odl. 16 w. od Suwałk, ma 2 dm., 12 mk., zamieszkana przez filiponów.

Kopanie, wś, pow dubieński, par. *Łysin*.

Kopanie, 1.) część Bordulak w pow. brodzkim. 2.) **K.**, grupa domów w Ponikwie w pow. brodzkim. 3.) **K.**, poszczególne domy w Jaworniku ruskim w pow. dobromilskim. 4.) **K.**, poszczególne domy w Lipie w pow. dobromilskim. 5.) **K.** (al. *Kopań*), grupa domów w Gnojnicach, w pow. jaworowskim. 6.) **K.**, orne pola i pastwiska, zajmujące płd.-zach. stronę Krasowa, zach. stronę Brodek i płd.-wsch. stronę Dobrzan w pow. lwowskim. Najwyższe wzniesienie czyni 320 m. 6.) **K.**, mieszkanie leśnego na obszarze dworskim Szczepiatyn, pow. Rawaruska. 8.) **K.**, karczma na obszarze dworskim Manajów w pow. złoczowskim. 9.) **K.**, część wsi Zarule w pow. złoczowskim. 10.) **K.**,

ob. *Kopań.* 11.) **K.**, orne pola i pastwiska w zach. stronie wsi Horbacze w pow. rudeckim, nad Szczerkiem. Niwy te przerzyna droga żelazna arcyks. Albrechta. 12.) **K.**, las w płd. stronie Woli baranieckiej w pow. rudeckim. 13.) **K.**, orne pole we wsi Gura w pow. sokalskim. 14.) **K.**, orne pole w płd. stronie Horudłowic, pow. sokalski. 15.) **K.**, ob. *Kopanice.* 16.) **K.** *na łukowem*, lesiste wzgórze, 249 m. wys., w płn.-zach. stronie Juszkowic, pow. złoczowski.

Kopanie, folw., pow. inowrocławski; 3 dm., 81 mk.; należy do dom. Górki.

Kopaniec, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory.

Kopaniec, kanał łączący Strumień z Piną, 2 w. długi.

Kopaniki, wś, w pow. sokólskim, gub. grodzieńska, o 23 w. od Sokółki.

Kopanin, 1.) os., pow. koniński, gm. Sławoszewek, na płn. Konina, odl. od t. m. w. 17. 2.) **K.**, por. *Klimontów.*

Kopanin, 1.) por. *Kopanina.* 2.) **K.**, niem. *Rodeland*, folw. dóbr Rosiowice, pow. kozielski.

Kopanina, 1.) kol., pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Kościelna wieś. 2.) **K.** al. *Chrusty*, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo. W r. 1827 było tu 9 dm., 82 mk. 3.) **K.**, folw., pow. łaski, gm. Zapolice, par. Marzenin. Ma 1 dm., 8 mk., 64 mr. obszaru. 4.) **K.**, folw. i os., nad rz. Luciążą, pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice. Folw. ma 145 mr. obszaru, os. tuż przy stacyi położona 1 dm., 10 mk., 23 mr. rozl. Łaski wymienia (Lib. ben.) wś Kopaniny w par. Mierzyn. 5.) **K.**, ob. *Kaliszany.* 6.) **K.**, folw. dóbr Kamień (ob.), pow. nowoaleksandryjski. 7.) **K.**, folw. do dóbr Kębło, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, dom 1, zamieszkany stale.

Kopanina, przys. do Dębowa w pow. jasielskim, leży pod lasem zwanym Gaj, na płd. od Dębowa.

Kopanina, 1.) dom., pow. wągrowiecki, 1737 mr. rozl., 9 dm., 149 mk,; 2 ew., 147 kat., 63 analf. Cegielnia. Poczta w Łeknie o 9 kil., st. kol. żel. Osiek (Netzthal) o 28 kil., Budzyń o 26 kil. Dobra K. z folw. Starczynek 1879 r. kupił od p. Sobierajskiego p. Wenzel Niemiec. 2.) **K.**, folw., pow. wschowski, 1 dm., 30 mk., należy do dom. Drzęczkowa (Retschke). 3.) **K.**, folw., pow. średzki, 2 dm., 31 mk., należy do dom. Gwiazdowa pod Pobiedziskami (Pudewitz). 4.) **K.**, folw., pow. szamotulski, 6 dm., 165 mk., należy do dom. Nowej Wsi (Neudorf). 5.) **K.**, folw., pow. międzychodzki, 1 dm., 15 mk., należy do dom. Withuchowa.

Kopanina, niem. *Kompanie*, wś, pow. toruński, na prawym brzegu Wisły, przy granicy Królestwa Polskiego. Ma 1928 mr. obszaru, 59 bud., 18 dm., 117 mk. ew., szkołę. Parafia Kaszczorek, poczta Lubicz. *Kś. F.*

Kopanina, 1.) folw. dóbr Orzegów (ob.), pow. bytomski, na wschód od Orzegowa, ma 1570 mr. rozl. 2.) **K.**, folw. dóbr Chropaczów, pow. bytomski. 3.) **K.**, kol. do Wyrowa, pow. pszczyński. 4.) **K.**, według Knie *Kopanin*, wś, pow. wielkostrzelecki, par. Ujazd, przy drodze z Ujazdu do Kluczowa; 5 dm., 5 bud., 44 mk., 4 osady, 25 mr. rozl. 5.) **K.**, os. we wsi Zborowskie, pow. lubliniecki. 6.) **K.** Według Knie folw. dóbr Miedary, pow. bytomski. 7.) **K.**, folw. dóbr Jasiona, pow. toszecko-gliwicki. 8.) **K.**, folw. dóbr Polski Krawarz, pow. raciborski. *F. S.*

Kopanina, potok górski, wytryska z pod Łysej (1000 m.), ze źródeł leśnych, w obr. Tucholki, w pow. stryjskim, płynie na płn.-wsch. i w Tucholce łączy się z Roztoką, tworząc potok Brynówkę (ob.). Długość biegu 3750 m.

Kopanino, ob. *Kopanina.*

Kopanino, ob. *Kopojno.*

Kopanino, ob. *Kazimierz*, pow. szamotulski.

Kopaninów. Według Knie folw. do dóbr Kamień, pow. bytomski.

Kopaniny, 1.) wś, folw., pow. wieluński, gm. i par. Lututów; odl. od Wielunia 24 w., wś, ma: dm. 7, mk. 132; folw. dm. 4, mk. 8. 2.) **K.**, os., folw., pow. wieluński, gm. i par. Sokolniki; odl. od Wielunia w. 21; os. dm. 1, mk. 15; folw. dm. 2, mk. 5. 3.) **K.**, os., pow. sandomierski, gm. Sworzyce, par. Bedlno. Odl. od Sandomierza 15 w. Posiada młyn, 6 dm., 52 mk., gruntu 44 mr. 4.) **K.**, pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. 5.) **K.**, por. *Kopanina.*

Kopaniny 1.) rozrzucone domy w Kujawach, przysiołku Pleszowa, w pow. krakowskim. 2.) **K.**, dwa przys. do Wadowic dolnych i Wadowskiej Woli, w pow. mieleckim, jeden leży nad Partyńskim potokiem, uchodzącym z praw. brz. do Brenia, drugi dalej na zachód, między Jamnicą i Breniem, na wschód od wsi Kosówki, na zachód od Wadowskiej Woli. 3.) **K.**, przys. do Górki, w pow. brzeskim, na praw. brz. Wisły, 188 m. npm. Ten przysiołek jest od płn. i zach. oblany Wisłą, od wsch. Uszwicą, od płd. graniczy z Sokółkami przys. Górki; należy do par. rz.-kat. w Szczurowy i ma według szem. duch. dyec. tarnow. r. 1880 mk. rz.-kat. 84, a według spisu ludności w r. 1880, mk. 59 w ogóle. 4.) **K.**, część lesistego pasma Magury, w pow. jasielskim, ze szczytem Watkową, mającym 847 m. wysokości bezwzględnej; rozciąga się na południe od Dembowca a na zachód od Żmigrodu. *Mac.*

Kopaniny, ob. *Ungarschütz* (niem.).

Kopaniska, las sosnowy na praw. brzegu Wisłoki, na wschód od wsi Wojsławia, w pow. mieleckim.

Kopanka, wś w widłach Wisły i uchodzącej do niej Skawiny, w pow. wielickim, należy

do par. rz.-kat. i urzędu poczt. w Skawinie, od której jest o 4 kil. oddaloną. Więk. pos. jest własnością funduszu religijnego i wynosi 69 mr. obszaru w ogóle; pos. mn. 178 mr. n. a. roli, 79 mr. łąk i ogr., 47 mr. pastwisk i 9 mr. lasu. Ludności w czasie spisu 1881 r. było 347 osób rz.-kat. K. graniczy na zachód z Jezierzanami (za Wisłą), na wschód z Samborkiem (za Skawą), a na płdn. z Borkiem szlacheckim.

Kopanka 1) (al. *Kopanki*), wś w pow. kałuskim, 8 kil. na płn. od sądu pow., st. kolej. i urzędu poczt. w Kałuszu. Na płn. zach. leżą Niegowce, na płn. wsch. Tomanowce i Dołpotów, na płd. wsch. Dołpotów i Kałusz, na płd. Kałusz (ob.), na płd.-zach. Mościska. Wzdłuż granicy płd. wsch. płynie Siwka (dopływ Dniestru) od płd. zach. na płn. wsch. Na płn. zach. od niej płynie w tymże samym co i ona kierunku, a w odległości 1 do $1 \frac{1}{2}$ i 2 kil. pot. Kropiwnik, dopływ Siwki, przyjmujący w obrębie wsi od praw. brz. pot. Krzywec, należący źródłami i przeważną częścią biegu do Mościsk, a od lew. brz. kilka małych potoków. W dolinie Kropiwnika, przeważnie na praw. a po części także na lew. brzegu, leżą zabudowania wiejskie (283 m.), na płn. wsch. od nich, między Kropiwnikiem a Siwką mały las (kameralny, ze szczytem 278 m. wys.), a na płn. wsch. od niego, na granicy obszaru, na lew. brz. Siwki, kilka domów, objętych nazwą „Za mostami". Na lew. brz. Kropiwnika leży las kameralny na płd. zach., na płn. wsch. pola i pastwiska, a wśród nich folwark Kopanka. Przez wschodnią część obszaru, między Siwką a Kropiwnikiem, idzie droga z Kałusza do Wojniłowa. Własn. więk. (rządowa) ma roli ornej 320, łąk i ogr. 136, pastw. 14. lasu 893 mr.; własn. mniej.: roli or. 889, łąk i ogrodów 565, pastw. 14, lasu 9 mr. Ważniejsze nazwy miejscowe tych przestrzeni są: „Mogiłki" pastwisko, „Dąbrowa" las, „Na Dąbrówkach" łąki, „Retenta" orne pole i łąka, „Na Litwińcu" orne pole. Według spisu z r. 1880 było 999 mk. w gminie, 33 na obsz. dwor. (około 120 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rzym.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w Mościskach. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i kasa pożyczkowa gminna z kapit. 601 zł. w. a. Wieś należała za czasów polskich do starostwa kałuskiego. 2.) **K.**, folw. na obsz. dwor. Dobrostany w pow. gródeckim, w zach. stronie wsi. 3.) **K.**, folw. w Kiernicy, w pow. gródeckim. *Lu. Dz.*

Kopanke (niem.), wś, pow. bukowski, 55 dm., 411 mk., wszyscy ew., 77 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Buku.

Kopanki 1.) grupa domów w Manajowie, pow. złoczowski. 2.) **K.**, ob. *Kopanka*.

Kopański most, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec.

Kopaszewko 1.) wieś, powiat kościański, 8 dm., 66 mk., należy do gminy Kopaszewa. 2.) **K.**, folw., 7 dm., 133 mk., należy do dom. Kopaszewa.

Kopaszewo 1.) wś i gm., pow. kościański, 2 miejsc.: a) K., wś; b) Kopaszewko, wś; 16 dm., 135 mk., wszyscy kat., 26 analf. Poczta w Wyskoci o 6 kil.; st. kol. żel. w Kościanie (Kosten) o 15 kil. 2.) **K.**, dom., 3551 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K., dom., folw.; b) Kopaszewko; c) Wielkie Rogaczewo; 20 dm., 327 mk., 4 ew., 323 kat., 72 analf. Własność Kazimierza Chłapowskiego. Sławna od r. 1864 owczarnia. *M. St.*

Kopaszyce, niem. *Kopaschitz* 1.) olędry, pow. średzki, 1 dm., 5 mk., należą do wsi i gm. Rusiborza. 2.) **K.**, dom., 935 mr. rozl., 12 dm., 138 mk., wszyscy kat., 56 analf. Poczta, tel. st. kol. żel. w Srodzie o 10 kil.; własność Pliszkowskiego. 3.) **K.**, folw., 2 dm., 20 mk., należy do dom. Rusiborza. *M. St.*

Kopaszyn, wś i 2 folw., pow. wągrowiecki, 16 dm., 189 mk., 110 ew., 79 kat., 55 analf. Jeden folw. ma 481 mr. rozl.; drugi, własność Teofila Szulczewskiego, 1030 mr. Poczta, tel. w Wągrówcu (Wongrowitz) o 6 kil., st. kol. żel. w Budzyniu o 12 kil. *M. St.*

Kopatkiewicze al. *Kopatkowicze*, mko z zarządem gminnym i folw. we wsch.-płn. stronie pow. mozyrskiego, o 63 w. od Mozyrza, nad rz. Ptyczą z praw. strony, w okr. polic. 2 petrykowskim, niegdyś w wojewódz. mińskiem, w pow. mozyrskim, sławne dobra królewskie, następnie oddane w lenne władanie starej zasłużonej rodzinie Jeleńskich. Konstytucya z r. 1768 przyznała K. Rafałowi Jeleńskiemu, lecz w r. 1775 dodano, że Jeleńscy, „póki miecza stanie", mają wieczyście trzymać K. wraz z przyległemi dobrami: Kosiejsk, Łuczyce i Chojno, i wyznaczono komisyą dla ostatecznego wyprowadzenia granic (ob. Vol. Legum, t. VIII, str. 520—521). Byli tu niegdyś bazylianie, którym także konstytucya zapewniła legat na K. w celu „quantum interest curae animarum." Kościół drewniany erygowany przez Jeleńskich 1796 r. liczy teraz około 1000 parafian i należy do dekanatu mozyrsko-rzeczyckiego; nadto mczko ma cerkiew, synagogę, około 140 dm. drewnianych i około 1500 mk. płci obojga. Dobra K., obfitujące w wyborne łąki, dziś mają obszaru około 100 włók. Sekwestrowane w r. 1863, a 1868 za nagrodę oddane jenerałowi Cyłowowi, znanemu autorowi broszury o Zygmuncie Sierakowskim. Gmina kopatkiewicka składa się z 14 starostw wiejskich, 33 wiosek i 2618 włościan płci męskiej. *A. Jelski.*

Kopatnica, wś w pow. borysowskim, nad rzeczką Czernicą, w okr. polic. łohojskim, przy drodze wiodącej ze wsi Czernicy do folwarku Dalkiewicz i wsi Szaniek, ma osad 2, miejscowość lesista. *Al. Jel.*

Kopatsch (niem.), ob. *Kopacz.*

Kopce 1.) os. nad rz. Lindą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy w. 19, ma dom 1, mk. 3. 2.) **K.** *Wojewódzkie* al. *Łążek Skrzeszowski* al. *Mogiły Aryańskie*, miejscowość we wsi Pacyna, pow. gostyński, Odkryto tu rzędami ustawione groby kamienne. 3.) **K.**, os. włośc., pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, odl. 29 w. od Opoczna, ma 3 dm., 33 mk., 16 mr. rozl. 4.) **K.** al. *Kopice*, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry. W 1827 r. było tu 11 dm., 79 mk.; obecnie 11 dm., 287 mk. i 259 mr. obszaru. 5.) **K.**, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew. W 1827 r. było tu 21 dm., 125 mk., obecnie liczy 19 dm., 154 mk., gruntów włośc. 407 mr., folw. 323 mr. Tu się urodził znany filozof Bronisław Trentowski. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kopce lit. A (z wsiami Kopce lit. B., Mszonną lit. C i Juniewicze lit. B) miał r. 1866 rozległości mr. 210; grunta orne i ogrody mr. 185, łąk mr. 2, nieużytki i place mr. 23. Wś K. lit. B, os. 9, z gruntem mr. 126; wieś Mszonna lit. C, os. 2 z grun. mr. 41; wś Juniewicze lit. B. os. 42, z grun, mr. 42; folw. Kopce lit. B (z wsiami: K. lit. A, Juniewicze lit. C i Mszonna lit. D) miał r. 1866 rozległości mr. 190; wś K. lit. A os. 2, z grun. mr. 49; wś Juniewicze lit. C os. 2, z grun. mr. 42; wś Mszonna lit. D os. 2, z grun. mr. 44. Wś K. w b. ziemi mielnickiej miała 1712 r. 18 włók szlach. *Br. Ch.*

Kopce (*Trzy*), las w płn. stronie Woli Zaderewackiej, pow. doliński, na granicy pow. Las ten przerzyna potok Wiedernica, płynący zrazu od płd.-zach. na płn.-wsch. a potem na płn.-zach. do Bereźnicy, opływającej las od zach. i płn.-zach. a tworzącej granicę powiatu.

Kopce 1.) folw., pow. międzyrzecki, 2 dm., 34 mk., należy do dom. Łomnice. 2.) **K.**, os., pow. mogilnicki, 2 dm., 18 mk., należy do wsi i gm. Komratowa. 3.) **K.**, dom szosowy, pow. mogilnicki, 1 dm., 15 mk., należy do dom. Czerniak. *M. St.*

Kopce. Według Knie dwie osady do Małych Droniowic, pow. lubliniecki.

Kopcewicze, wieś, pow. lepelski, parafia czasznicka.

Kopci, grupa domów w Ławrykowie, pow. Rawa Ruska.

Kopcie 1.) al. *Kopice*, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Domanice; ma 32 dm., 277 mk., 1019 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 25 dm., 136 mk. Ob. *Gręzówka*. 2.) **K.**, wś i folw., niedaleko rz. Kostrzynia, pow. węgrowski, gm. Grębków, par. Kopcie; posiada kościół par. drewniany fundacyi Wiktora Cieszkowskiego w 1722 r. Jest tu 7 dm., 92 mk., 557 mr. obszaru. Folw. K. należy do dóbr Gałki. Par. K. dek. węgrowski, 1815 dusz. Dobra K. składają się z folw.: Gałki i Kwaśnianka; wsi: Gałki i Kopcie, od dr. żel. w. 10. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi mr. 1854; grunta orne i ogrody mr. 777, łąk mr. 234, lasu mr. 670, reszta mr. 173 w placach, pastwiskach i nieużytkach; gorzelnia. Wś Gałki osad 33, z gruntem mr. 287; wś K. osad 7, z gruntem mr. 24.

Kopcie, wś w pow. kolbuszowskim, należąca do parafii rz.-kat. w Dzikowcu, leży na małem wzniesieniu u stóp Olewianej Górki, 206 m. npm., na praw. brz. Łęgu, przy gościńcu z Dzikowca do Majdanu. Okolica jest zupełnie równą, piaszczystą; pokryta sosnowemi lasami, które otaczają tę wieś od zach. i wsch. Pos. więk. składa się z 155 mr. roli i 250 mr. lasu; mniej. z 847 mr. roli ornej, 230 mr. łąk, 219 mr. pastwisk i 14 mr. lasu. Z 645 mk. jest 533 rz.-kat., 634 mieszka na obszarze mniejszej, a 11 na obszarze większej posiadłości. Kasa pożyczkowa posiada 1874 zł. w. a. kapitału. K. graniczy na północ z Rusinowską Wolą, a na południe z Dymarką. *Mac.*

Kopciele, wieś, powiat dzisieński, parafia prozorocka.

Kopcielicze, wś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 33 w. od Oszmiany, 12 dm., 109 mk., z tego 49 prawosł., 60 katol. (1865).

Kopciewicze, wś, pow. oszmiański, parafia krewska.

Kopciów, ob. *Kopciowo.*

Kopciów, dwór, pow. połocki.

Kopciowa, wieś w powiecie witebskim, nad Łososiną.

Kopciowa Wola, ob. *Kopcowa Wola.*

Kopciowice, niem. *Kopcziowitz*, wś i dobra, pow. pszczyński, par. Wielki Chełm; 85 bud., 55 dm., 452 mk., leży niedaleko Przemszy, przy szosie krakowsko-mysłowickiej. Wś ma 41 osad, 661 mr. rozl. Dobra z folw. Solce mają piękny pałac, park, browar, 1685 mr. rozl. Knie wymienia tu 3 młyny wodne: Gościniec, Kudrawitzermühle i Stosseck. *F. S.*

Kopciowicze, pow. lepelski, ob. *Iwańsk.*

Kopciówka, wś, pow. mścisławski, była starostwem. Roku 1773 w niej było wiosek 3, chat włościańskich 29, dusz 121. Należała dawniej do klucza berezetniańskiego i otrzymała nazwę od Pawła Kopcia, pisarza ziem. mścisł., który pierwszy, gdzie dziś wieś K. stoi, zabudował słobodę; później Marcyan Wołłowicz dwór nad stawem zbudował. Berezetnia, Szamów, Niemierów były królewskie i p. t. klucza berezetniańskiego do zamku Mścisław przynależały. R. 1551 ziemia bułhakowska na trakcie berezetniańskim konferowana Symonowi Sudomskiemu, a 1555 król Zygmunt August darowiznę potwierdził. R. 1560 król Zygmunt August ziemię niemierzyńską za zasługi nadał Adamowi i Jerzemu Koszańskim. Z tych, gdy

Adam pokazał się zdrajcą, dobra te konfiskowano; gdy drugi Jerzy na sejmie się usprawiedliwił, ochronił Niemierów i Berezetnię i na ten skutek dla siebie konstytucyą wyjednał, a część Adama zostawała pod konfiskatą, i za przywilejami królów przechodziła przez różne ręce. Łukasz Stachowski r. 1560 testamentem dobra synom swoim Michałowi i Jaroszowi Stachowskim zapisał r. 1591. Bracia ci pomiędzy siebie je rozdzielili. Janusz pojął za żonę Zofią Bohdannę Wasilewiczównę, z którą zostawił syna Adama Stachowskiego, a sam umarł; wdowa po nim wyszła za mąż za Jakóba Madalińskiego, wojskiego mścisław. R. 1621 Jakób Madaliński, nabywszy prawem kupnem od Sudomskich dobra Berezetnię z innemi swemi dobrami Adamowi Stachowskiemu, pasierzbowi swemu zapisał. Sukcesorki jego 4 siostry te dobra zbyły Marcyanowi Wołłowiczowi. R. 1670 jego syn Dominik Wołłowicz część 4-tą tych dóbr zastawił, a 3 części wypuścił w tenutę Janowi Szpileńskiemu, podsędkowi mścisł. Do r. 1669 byli posesorami K. Maciej, Aleksander i Marcella z Jesmanów Wojnowie; po 1669 r. Stefan Aleksander Węcławski; r. 1688 Augustyn i Konstancya z Smogorzewskich Konstantynowiczowie; dalej Adam Franciszek i Krystyna z Hołyńskich Konstantynowicze. Ci ustępują 1707 Wołłowiczom. Dalej przechodzi w 1745 r. do Katarzyny z Druckich Sokolińskich Wołłowiczowej, która r. 1757 zbywa Mikołajowi i Barbarze z Kopciów Łopacińskim. Ci byli ostatniemi dzierżawcami; później przeszła K. do rządu. *A. K. Ł.*

Kopciówka 1.) folw., pow. sokólski, par. suchowolska. 2.) K., folw., w orszańskiem, par. horyhorecka. 3.) K., folw., pow. dzisieński, awuls Leonpola, przy jez. Szczebirat, 3 okr. adm., o 45 w. od Dzisny, 1 dm., 15 mk. kat. Była tu kaplica katol. par. Głębokie.

Kopciówka al. *Kopciówek* al. *Dmoch*, z prawegu brzegu dopływ Narwi.

Kopciowo, wś nad Hańczą-białą, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. 26 w. od Sejn, 56 w. od Suwałk; posiada kościół paraf. drewniany, st. poczt. na trakcie z Sejn do Grodna, dom schronienia dla starców i kalek. W 1827 r. było tu 30 dm. i 176 mk.; obecnie 86 dm., 925 mk. Istniała tu fabryka żelaza, zatrudniająca 16 robot. z produkcyą na 26000 rs. K. stanowiło dawno dziedzictwo rodu Kopciów. Mikołaj z Kozielska Ogiński, ożeniwszy się z Katarzyną Kopciówną dziedziczką tej wsi, założył w 1729 r. drewniany kościół. Biskup wileński Massalski, zostawszy kolatorem tego kościoła, uczynił go parafialnym i uposażył probostwo funduszem na dobrach swych Wiejsieje. Po Massalskim byli dziedzicami hr. Żyniew, Tyszkiewicz, pułkow. Sztecutyn, Abłamowicz. Wchodziło K. poprzednio w skład dóbr pryw. Justyanowo. Par. K. dek. sejneński, daw. łoździejski, 4156 dusz. Na miejscowym cmentarzu znajduje się grób Emilii Platerowej, zmarłej 23 grud. 1831 r. Gm. K. ma 4301 mk., rozleg. 29996 mr., sąd gm. okr. IV Wiejsieje o 11 w.; w skład gm. wchodzą: Borówka, Burby, Dumblańce, Dzierże, Gierdasze, Gierwiszki, Gorańce, Gulbieniszki, Helenowo, Ilgieniki, Iwaszki, Jaź, Janczule, Józefowo, Justyanowo, Juszkańce, Kopciowo, Korejwicze, Kowale, Krzywańce, Lipniuńce (u Zinberga Lipuniuńce do gm. Lejpuny), Męciszki, Męciny, Michaliszki, Mocewicze, Narkuńce, Nasuty, Niewietka, Nowiki, Olechnowce, Pleszczanka, Podbudwiecie, Podhelenowo, Podjanczule, Podumble, Podlipki, Pohulanka, Połabiele, Połaczany, Przejma, Przetok, Purwinie, Siemaszki, Stoły, Subacze, Szatrańce, Świętojańsk, Ustronie, Walente v. Niekrzyce, Wojniuńce, Wojsznary i Żmirkle. *Br. Ch.*

Kopciowo, pow. newelski, własn. Daniela Szczytta.

Kopciowo, folw., pow. dzisieński, własność Dowmonta.

Kopciowszczyzna 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 44 w. od m. Wilejki, par. chołchłowska, 1 okr. adm., 1 dm., 5 mk. wyznania rz.-kat. 2.) K., folw. należący do Żórawskiego, pow. lidzki, 4 okr. adm., par. zabłocka, od Lidy o w. 54, od Wasiliszek w. 18, mk. praw. 12, katol. 17, staroz. 7. 3.) K., wś i dwór, pow. grodzieński, par. zaniemeńska.

Kopciszki, wś szlach. i rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 11 w. od Trok, 2 dm., 15 mk. katol. (1866).

Kopciucha, os. włośc., pow. kozienicki, gm. i par. Zwoleń, odl. 26 w. od Kozienic, ma 4 dm., 23 mk., 45 mr. ziemi włośc.

Kopciuchówka, folw., pow. sieński, par. łukomelska.

Kopciuga, folw. należący do Popławskiego, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 36, od Wasiliszek w. 1, mk. praw. 3, katol. 48 (1866).

Kopcowa Wola al. *Kopciowa Wola*, wś, pow. kielecki, gm. Dąbrowa, par. Kielce (ob.). W 1827 r. było tu 53 dm., 294 mk.

Kopcówka, folw., pow. inowrocławski, 2 dm., 11 mk., należy do gm. Grabia Stara.

Kopcy 1.) wś w płn.-wsch. stronie pow. słuckiego, w pobliżu folw. Ostatki, ma os. 10, W pobliżu znajdują się liczne kurhany. 2.) K., mały zaśc. na północnym krańcu pow. mińskiego, prawie na granicy pow. borysowskiego, w gm. białoruckiej, ma osad 2; miejscowość wzgórkowata, własność Jankowskiego. *Al. Jel.*

Kopcy, ob. *Końcy*.

Kopcy, karczma „na Kopcach“, na obszarze dwors. Hucisko nienadowskie, pow. przemyski.

Kopcykrug (niem.), ob. *Czerniak* i *Kopce*.

Kopczani, węg. *Hegyi*, wś w hr. ziemneń-

skiem (Zemplin, Węg.); kościół paraf. katol. i ewang., uprawa roli, 428 mk.

Kopczany, por. *Hołynka.*

Kopczenka, zaśc. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 43 w. od Dzisny, 1 dm., 2 mk. kat. (1866).

Kopczeny, węg. *Köpcseny*, niem. *Kittsee*, mko pod Preszburgiem na Węgrzech.

Kopcziowitz (niem.), ob. *Kopciowice.*

Kopczyk al. *Wygoda*, karcz., pow. koniński, gm. Rzgów, na płd.-zach. od Konina, odl. od t. m. w. 8, należy do dóbr Biskupice.

Kopczyn, grupa domów w Komarnikach, pow. turczański.

Kopczyn, potok górski w obr. gm. Mikuliczyna w Karpatach lesistych, z działu zwanego Liszniowem, z pod półn. wsch. stoku jego, płynie na północ leśnymi debrami, przyjmując liczne potoki z praw. brz., spływające z Wyżniej Hegi (ob.) i po 4 kil. biegu uchodzi z lew. brzegu do Prutecia wschodniego czyli mikuliczyńskiego. *Br. G.*

Kopczyna, ob. *Daszów.*

Kopeć, os., pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce, ob. *Kopiec.*

Kopeczyńce, *Kopyczyńce*, mko, pow. husiatyński, u źródeł Nikławy, z przys. Hetmańszczyzną, ma st. poczt. na trakcie między Trębowlą a Czortkowem, o 16 kil. od Czortkowa. Z Husiatynem (25 kil.) łączy się osobnym traktem. Jest tu szkoła 4-klas. męska i filialna żeńska, parafie obudwóch obrządków, obszaru ziemi 7734 mr., ludności 6221 w gminie, 157 na obsz. dworskim. Miasteczko to należało niegdyś do pow. trembowelskiego, było gniazdem Topaczów Kopeczyńskich z Bestwina, którzy się także pisali Kopyczeńscy albo Kopycieńscy (Paprocki) i posiadali tu zamek warowny, który wytrzymywał kilkakrotne oblężenia i zniszczenia przez Turków i Tatarów. Kościół tutejszy obrz. łacińskiego fundowali: Jakób na Kopeczyńcach i matka jego Ottka, w r. 1443. W r. 1615 były K. własnością Eustachego (Ostafieja) Kopeczyńskiego. Barbara Kopeczyńska, poślubiwszy Andrz. Kalinowskiego, wniosła majątek ten w dom Kalinowskich, obecnie będący własnością Baworowskich. Okrąg sądu powiatowego K. ma 41817 mk. *F. S.*

Kopelewo, ob. *Bagienice.*

Koperek, os., pow. mławski, gm. Kosiny Stare, par. Wyszyny, odl. o 4 w. od Mławy, ma 1 dom, 10 mk.

Kopernia, wś nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. i par. Pińczów, leży na lewo od drogi bitej z Pińczowa do Jędrzejowa. W 1827 r. było tu 25 dm., 282 mk.

Kopernik (?), ob. *Koeppernig.*

Koperszady, niem. *Kupfer-Schächte*, węg. *Rezáknák*, rozległe dwie doliny: K. *Polskie* czyli *Jaworzyńskie* (*Hintere* K., *Hatulsó* R.) i *Bielskie* (*Vordere* K., *Elölsö* R.), połączone przełęczą jaworzyńską pod Kopą, wznoszącą się między szczytami Kopą czyli Twarożną (Durlsberg, 1818 m. szt. gen.) a Szalonym Wierchem (2061 m.) w Tatrach Bielskich. Obie te doliny oddzielają Tatry Bielskie wapienne od Tatr Spiskich granitowych. Nazwa tych dolin pochodzi od kopalni miedzi, którą tu dobywać miano. Koperszady Jaworzyńskie wchodzą do doliny Jaworzynki u południowych stóp Murania (1827 m.), a naprzeciwko Hołego Wierchu, wznoszącego się między potok. Jaworzynką a Wywiorą, do wys. 1475 m. npm. Od strony płdn. nad ujściem doliny K. wznosi się Wielki Upłaz (1427 m.). Z doliną tą od płd., nieco powyżej jej ujścia, łączy się dolina Kołowa, którą od średniego i górnego działu doliny K. oddziela ramię górskie, wybiegające od Jagnięcego Wierchu (2235 m.) na półn. zach. Od strony północnej ciągnie się główny grzbiet Tatr Bielskich ze szczytami Muraniem, Hawraniem i Widłami. Górny koniec tej doliny wznosi się 1590 m. (Kolbenheyer), dolny zaś 1198 m. (szt. gen.) npm. Przełęcz „pod Kopą“, wznosząca się 1773 m. (szt. gen.) npm., tworzy przejście z K. Jaworzyńskich do K. Bielskich. Z przełęczy wiedzie dobra ścieżka po lew. brz. potoku, Tränken Bach zwanego. Niezadługo przybywa się do schroniska Idziego (Aegydihütte), w pobliżu którego pod Twarożną czyli Kopą wytryskuje źródło wody, mającej 6.7° C. (23 sierp. 1873 o godz. $2\frac{1}{2}$ po poł.). Od płn. strony wznoszą się szczyty Bialskie, jak Jatki, Koszar Wielki (Stirnberg, 1947 m.) a za nim Żelazna Brama (1603 m.). Dolina K. Bialskich uchodzi do doliny Białej Wody przy Koszarze Kieżmarskim, na wys. 1295 m. npm. Górny jej koniec leży 1508 m. (Kolbenheyer), 1611 m. (szt. gen.). Długość K. Bielskich czyni 3800 m., a Jaworzyńskich 4500 m. Na tej pięknej, szerokiej i roskosznej dolinie wypasają się już nietylko owce, ale stada wołów węgierskich, a roślinność tutejsza w prawdziwe wprawia zdumienie. Tak dno doliny, jak i wysokie, położyste upłazy po obu jej stronach zaściela nadzwyczaj bujna i gęsta trawa, usiana najpiękniejszem kwieciem alpejskiem. *Br. G.*

Kopesterzyn (Marczyński), *Kopestyrzyn* (Baliński), *Kopestrzyn* (Bielski, Stryjkowski), wś nad rz. Morachwą, pow. jampolski, gm. Pieńkówka, par. Mołczany, od st. dr. żel. odeskowołoczyskiej Jaroszynki o w. 8. Cerkiew p. w. św. Paraski ma 1455 parafian i 71 dzies. ziemi; dm. 286, ziemi włośc. 1557, dworskiej 2011 dzies. K., bardzo stara osada, miała być założona jeszcze przez Jazłowieckich. Następnie należała do Zamojskich, do włości kraśniańskiej i szarogrodzkiej, która dostała się w posagu Joannie z Zam. Stanisławowej Koniecpolskiej, żonie oboźnego koronnego. Po

wygaśnięciu Koniecpolskich chwilowo przeszła do Walewskich a następnie do Lubomirskich. W czasie podziału majątku ks. Stan. Lubomirskiego w 1776 r. dochód z niej oznaczony 6178 złp. Dziś K. w częściach: największa część Popowskich, następne Pakentrejra, Kochanowskiego, reszta drobne. Na polach K. odbyły się dwie pamiętne bitwy. D. 30 listop. 1432 r. między Fedkiem ks. Ostrogskim, stronnikiem w. ks. Swidrygiełły, a Władysławem Wincentym z Szamotuł, ststą ruskim i Janem Mężykiem z Dąbrowy, wodzami Jagiełły, wysłanymi dla poskromienia partyi litewsko-ruskiej i odebrania zamków zabranych przez Litwinów. Fedko zebrał znaczne wojsko z Wołynian, Tatarów i Wołochów złożone, lecz unikał bitwy, napadał tylko z zasadzek. Tymczasem Polacy opanowali całe Podole i już mieli wracać do domu, gdy Fedko nową zrobił zasadzkę nad Morachwą (Morakwą u Bielskiego) pod wsią Kopesterzynem (Kopestrynem u Bielskiego) w miejscu bardzo błotnem, grzązkiem, pokrytem lasem i chrustem. Połowa wojska polskiego już się przeprawiła, gdy Fedko niespodziewanie uderzył na nich. Wszczął się straszny zamęt, wozy grzęzły w błocie i zatamowały przeprawę, — śpieszący na pomoc topili się i byliby wszyscy tam polegli, gdyby nie przypadek ich ocalił. Przed bitwą dla wyszukania pastwisk i żywności wyprawiony był Kiemlicz, dworzanin królewski (Stryjkowski nazywa go Kiemlicki) ze 100 koni; ten, usłyszawszy zdaleka wrzawę wojenną, pośpieszył z pomocą i uderzył z tyłu na nieprzyjaciela. Litwini, sądząc, że całe wojsko królewskie rzekę już przebyło i nową pomoc otrzymało, uciekli w nieładzie, zostawiwszy kilka tysięcy na miejscu. 12 chorągwi odebranych Litwinom w tej bitwie, zostało zawieszonych w kościele św. Stanisława (Bielski, Stryjkowski). Druga bitwa stoczona w 57 lat później, to jest w 1489 r. z Tatarami. Król Kazimierz, dowiedziawszy się, że Tatarzy przeprawili się przez Dniestr, wysłał przeciw nim syna Jana Olbrachta z dworem swoim, do którego przyłączyli się Podolanie i Rusini. Bojąc się, aby Tatarzy nie uszli z plonem, królewicz zaszedł im drogę z tyłu od Kopesterzyna, oczekując ich powrotu. Tatarzy wracali na dwa hufce podzieleni, dwóch mieli carzyków. Wkrótce pojawił się pierwszy, rozpoczął walkę, wypuszczając tysiące strzał, któremi, jak się wyrażają kronikarze, niebo zakrył i wielu wojowników i koni ranił. Wkrótce jednak złamani zostali i uciekać musieli; wielu grzęzło w błotach, gdzie ich dobijano, tak, że wedle kronikarzy, do 15000 ich tu poległo, zdobycz i więźniów odebrano. Następnie rzucili się polacy za drugą częścią; zastali ich w niedawno opuszczonym obozie przy ujściu Sawranki do Bohu. Tu znienacka napadnięci wraz z carzykiem wycięci byli; miało ich tu legnąć do 10000. (Bielski). *Dr. M.*

Kopestyn, mylnie, ob. *Kopystyn.*

Kopia, potok, wypływa z Czarnego lasu, u północnych stóp Kamionki góry (506 m.) w obr. gm. Krzeczkowej, w pow. przemyskim, płynie na północ lasami, tworząc granicę między gm. Kupną od zach. a Krzeczkową i Chotowicami od wsch. W końcu przerzyna wieś Chotowice i w ich obrębie wpada z praw. brz. do Sanu. Długość biegu 5 i pół kil. W Chotowicach porusza tracz. *Br. G.*

Kopiaki, ob. *Kupiaki.*

Kopianka, pole w płn. stronie Leszczkowa, pow. sokalski.

Kopianow, ob. *Kamień*, pow. bytomski.

Kopiany, dobra, pow. szawelski, par. wiekszniańska, w części i tryska, przy trakcie bitym z Tryszek do Wiekszń, o 2 mile od st. dr. żel. Wieksznie, malowniczo zabudowana nad bystrą Wirwitą, o 12 w. od Tryszek. Do K. należą folwarki: Sewerynów, Babulin, Kajryszki i dużo chat oddanych w dzierżawę drobnej szlachcie. Gorzelnia w K. niedawno zamknięta, młyn wodny słynie na okolicę. Prawie na połowie dóbr K. uwłaszczono włościan, przyczem lasy zostały poprzecinane. Dziś dobra mają 138 włók lasu, 104 włók ziemi, 5 włók nieużytków. Własność książąt Druckich-Lubeckich. R. 1717 byłyto dobra j. k. m., dzierżawił je Hrehory Ogiński, chorąży w. ks. lit. W końcu 18 w. dostały się Chomińskiemu a po eksdywizyi do Lubeckich przeszły. *J. Godl.*

Kopiatycze, ob. *Kupiatycze.*

Kopiatyn, grupa domów i folw. na obszarze dworskim Dawidów, pow. lwowski, na płn. krańcu obszaru wiejskiego. Wody z tej części płyną na płd.-wsch. do Dawidówki. *Lu. Dz.*

Kopice 1.) al. *Kopce*, wś, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Odrowąż. 2.) **K.**, ob. *Kopce.*

Kopicha, dawna nazwa Brwinowa w pow. radzyńskim.

Kopicken (niem.), al. *Kopycken*, al. *Goldenau*, al. *Kopijki*, ob. *Wiśniewko.*

Kopicko, ob. *Kupicko*, pow. nowogródzki.

Kopidło, strumień wpadający do Wisły we wsi Wisła na Szląsku austr.

Kopiec 1.) wś nad rz. Prosną, folw., os., pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce, odl. od Wielunia 41 w.; wś dm. 19, mk. 103; folw. dm. 1, mk. 6; os. dm. 1. 2.) **K.**, wś, folw., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 13 w.; wś dm. 4, mk. 45; folw. dom 1, mk. 2. 3.) **K.** al. *Biała Kopiec*, al. *Papiernia Kopiec*, os. nad rz. Trzopką, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Biała, odl. od Częstochowy w. 9, od granicy pruskiej w. 14, od szosy częstochowsko-wieluńskiej w. 4. Ma rozległości $6^1/_2$ włók, w tem pod budynkami i ogrodami mr. 5, pod wodami mr.

45, gruntu ornego mr. 115, łąk mr. 40, graniczy na płdn. z dobrami Biała (ob.), na północ z łąkami kiedrzyńskiemi i Mierzanowem, na wsch. z kol. Czarny-las, na zach. z dobrami Kamyk. Istniała tu fabryka papieru wodą poruszana, zwinięta przed 10 laty; dzisiaj przeważną część dochodu stanowi rybołóstwo w dużym 30 mr. stawie, i w drugim stawie w 1881 r. założonym na przestrzeni 12 mr., z gospodarstwem i zarybieniem postępowem, szczególnie przez karpie, leszcze i liny: rybołóstwo takie dzisiaj czyni rs. 1200 rocznie. Obecnie K.-Papiernia wieś ma 3 dm., 72 mieszkańców, 44 mr. obszaru; zaś folwark 2 domy, 9 mieszk. i 139 mr. K. zaledwie kilku miejscowościom w gub. piotrkowskiej pod względem piękności położenia pierwszeństwa ustąpić może, na co wpływa symetrya w rozmieszczeniu znacznej przestrzeni zalanej wodą i góra ręką ludzką usypana (w dawnym stawie) w ogrodzie dzikim i fruktowym, 20 łokci wysoka, wewnątrz której szczątki murów dawnego zamku się mieszczą. Od owego dużego nasypu powstała bardzo dawno nazwa miejscowości Kopiec. Właściwy ów kopiec okrąża z 2-ch stron wąwóz głęboki do 20 łokci, stromy, na dnie którego płynie płytka ale bystra rzeczka od dużego stawu. Wreszcie upiększa wielce miejscowość sad owocowy i dosyć obszerny ogród dziki. Staw duży w dawnych detalicznych kartach jeograficznych oznaczany nazwą Żaba. W znacznej części terytoryum majątku K., jak i w pogranicznych majątkach, w pobliżu powierzchni ziemi, mieszczą się pokłady kamienia wapiennego (wapień jurajski), który daje zupełnie dobre wapno hydrauliczne. Przeszłość historyczna K. jest dość ciekawa. W dawnych czasach był tu zamek obronny, zbudowany na nasypie, otoczony z trzech stron głębokiemi, na pół do jednej wiorsty szerokiemi trzema stawami; z czwartej tylko wschodniej strony, przez fosę 20 łokci głęboką, a naówczas wodą zalaną była komunikacya przez most zwodzony, szczątki którego przed kilkudziesięciu laty starzy ludzie pamiętali. Słowem była to istotnie siedziba obronna, gród przedhistorycznych czasów. Zamek sam stał na wzmiankowanym nasypie, zabudowania zamkowe i gospodarcze z drugiej strony fosy. W XV w. K. był własnością królewską i należał do par. w Kłobucku (Dług. III, 171). W pierwszej połowie zeszłego wieku łącznie z wielu innemi majątkami przeszedł w posiadanie paulinów jasnogórskich. Dzierżawca K. z pomocą zasiłku od ks. paulinów w materyale drzewnym, wybudował w 1793 r. obszerny gmach na papiernię, rozebrawszy i używszy na budowlę kamień z ruin dawnego zamku. Przy tych ułatwieniach budowla papierni kosztowała na owe czasy 11000 talarów. Za rządu pruskiego K. jako majętność wieczysta dzierżawna przeszedł w posiadanie skarbu i dopiero przed 5 laty dzisiejsi właściciele, spłaciwszy kanon skarbowy, stali się pełnymi właścicielami majątku, który w ich rękach lat 50 pozostaje. K. należał niegdyś, stanowiąc część starostwa krzepickiego, do wojewody poznańskiego Andrzeja Górki, który tu podobno przeważnie mieszkał. Fakt ten stwierdza ta okoliczność, że w czasie budowy drogi żelaznej warszawsko-wiedeńskiej, w peryodzie zawieszenia robót, właściciel wziął robotników do kopania sadzawek, którzy po kilkodniowej pracy znikli bez śladu; i jak następnie poszukiwania zarządu kolei wykazały, robotnicy ci nawet do miejsca zamieszkania nie wrócili. W kilka tygodni po ucieczce najętych ludzi, właściciel postanowił użyć do rozpoczętej pracy swoich robotników, a objaśniając kierunek robót zauważył, że z pierwszym rydlem ziemi wyrzucono przedmiot błyszczący, srebrny, który się okazał łyżką dawnego fasonu. Dalsze poszukiwania w ziemi wykazały, że robotnicy znaleźli znaczne kosztowności, pomieszczone w beczce około 20 garncy objętości, z którejto beczki pozostały zdrowe jeszcze klepki dębowe, pomimo że beczka z kosztownościami u podnóża zamku była zatopiona w wodzie, i zaszła szlamem; następnie po osuszeniu stawu i zamienieniu takowego na łąkę, wyrosła olsza którą ścięto; pień pokryła warstwa ziemi, a następnie z biegiem czasu do tyla zbutwiał, że w chwili znalezienia skarbu rydlem jak ziemia dał się brać. Miejsce gdzie stała beczułka ze skarbem tak było obrośnięte korzeniami owej olszy, że stanowczo olsza na beczułce wyrosła i pień jej, średnicy 22 cale, zbutwiał do szczętu. Łyżka znaleziona miała część rozszerzoną okrągłą, na wypukłej stronie której mieścił się dosyć poprawny rysunek popiersia rycerza, z podniesioną prawicą, uzbrojoną mieczem, a poniżej litery pisane A. G. Nie będzie może zbytecznem przytoczenie legendy ludowej, z przeszłością się wiążącej, jakoby św. Stanisław biskup krakowski, zwiedzając swoją dyecezyą z jednym księdzem, przybył na kraniec jej w okolice Kopca, gdzie w obszernych borach spotkał myśliwych na czele pana zamku. Pan ów zaprosił księży do siebie, i zbytniem przymusowem ugoszczeniem duchownych tak wystraszył biskupa, iż tenże z towarzyszem swoim w nocy uciekł, a idąc nad stawem śród ciemnej nocy i moczarów zabłądził w odległości jednej wiorsty do tyla, że na górce pośród łąk musiał zanocować, gdzie na drugi dopiero dzień rano, ludzie zamkowi, rozesłani w pogoń, księży śpiących odnaleźli i do zamku odprowadzili. Wtedy pan zamku, po dniu i wytrzeźwiony, poznał biskupa Szczepanowskiego, za przykrość przeprosił i w dalszą drogę odesłał. Następnie po śmierci

biskupa, dziedzic zamku wybudował w miejscu noclegu św. Stanisława kościół drewniany; ten po spaleniu się w pierwszej połowie zeszłego wieku, zastąpiony został takimże kościołem z drzewa modrzewiowego, który do dzisiaj stoi, stanowiąc kościół paraf. w Biały. Dożynkowa ludowa pieśń tamecznej okolicy wiąże Kopiec ze starostwem i czyni go niejako od starostwa zależnym. 4.) K,, folw. nad rz. Nieciecz, pow. łaski. gm. Dąbrowa Widawska, par. Widawa; ma 4 dm., 28 mk., 1064 mr. (276 mr. ornej). 5.) **K.**, wś i folw., pow. rawski, gm. Żelechlin, par. Żelechlinek. Wś ma 5 dm., 113 mk., 42 mr.; folw. zaś 6 dm. Dobra K. lit. A (z nomenklaturami: Naropno, Wola Naropińska i Józefina), własność Stanisława hr. Ostrowskiego, w r. 1869 nabyte od rządu i oddzielone od dóbr Tomaszów, rozległe mr. 1898; grunta orne i ogrody mr. 356, łąk mr. 75, pastwisk mr. 68, lasu mr. 1124, nieużytki i place mr. 28; nadto w nomenklaturach wieczysto-czynszowych mr. 203; bud. z drzewa 21, płodozmian 6-polowy, 2 młyny. 6.) **K.**, wś włośc. i kol. nad rz. Szczyp, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. 18 w. od Iłży; ma 28 dm., 179 mk., 495 mr. ziemi kolonistów i 155 mr. włośc. 7.) **K.**, wś nad rz. Pokrzywianką, pow. opatowski, gm. Iwaniska, par. Mydłów; odl. 14 w. od Opatowa; ma 14 dm., 81 mk., 159 mr. włośc. i 18 mr. dworsk. Należy do dóbr Ujazd. 8.) **K.**, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. 9.) **K.**, wś i os., pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, odl. 12 w. od Sejn; wś ma 4 dm., 23 mk.; os. 2 dm., 7 mk. 10.) **K.**, os., pow. konstantynowski, ob. *Harachwosty*. 11.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. 17 w. od Augustowa; ma 41 dm., 216 mk.

Kopiec 1.) folw., pow. ostrzeszowski, 1 dm., 20 mk., należy do dom. Mroczeń. 2.) **K.**, folw., pow. wągrowiecki, 1 dom, 16 mk., należy do dom. Kołdrąb.

Kopiec 1.) al. *Süssenrode*, według Knie 2 fryszerki do kol. Karlsgrund (ob.), pow. oleśiński. 2.) **K.** al. *Emilienhütte*, część Huty Kluczborskiej, pow. opolski, nad Wodą Bogacicką, fryszerka, 26 mr. gruntu. 3.) **K.**, pustkowie, pow. pszczyński, par. Bieruń, 10 bud., 10 dm., 10 os., 102 mk., 160 mr. rozl., tylko rzeką Mleczną od Bierunia oddzielone. 4.) **K.**, niem. *Kopietzmühle*, młyn wodny do wsi Cisowa, pow. kozielski. *F. S.*

Kopiec, jez. w pow. rypińskim, leży na płn. od wsi Żałe, ma kształt jaja. Nad jez. znajduje się duży nasyp ziemny, od którego zapewne i nazwa poszła. Wedle podania są to szańce szwedzkie a w jeziorze mają leżeć zatopione szwedzkie armaty. Brzegi są mało wzniesione, obszar wynosić może około 35 hektar., a głębokość dochodzi 10 ½ metr. Jezioro K., zwężając się w końcu, tworzy rodzaj kanału prowadzącego do jez. Bobrowiec. Ryb jest tu niewiele. (Pam. Fizyogr. z 1881 r.).

Kopiec *Mały* i *Wielki*, szczyty w Beskidzie zachodnim, ponad drogą wiodącą z Ujsołu do Nowoty na Węgrzech. Ob. t. III, str. 859, 1 szp. Por. *Fatra*. *Br. G.*

Kopiec Kościuszki, Krakusa i Wandy, tak mianuje powszechnie publiczność krakowska trzy mogiły w okolicy Krakowa, na cześć Kościuszki, Krakusa i Wandy usypane. 1) Kopiec Wandy wznosi się we wsi Mogile, milę oddalonej od Krakowa, po płn. stronie gościńca, przy drożynie wiodącej do wsi Krzesławic, wśród pól dokoła zoranych. Mogiła Wandy ma bryłowatości 1320 sążni sześc. a wysokości pionowej 7 sążni. Na wierzchołku znajduje sie figura bez napisu i porządnie uszkodzona. Wzn. 242 m. npm. 2) Mogiła Krakusa wznosi się na Krzemionkach, na płdn. od Krakowa, na obszarze miasta Podgórza, między gościńcem wielickim a drożyną wiodącą do Kurdwanowa. Naokoło kopca znajdują się silne fortyfikacye z załogą. Bryłowatość kopca wynosi 3292 sąż. sześć., a wysokość pionowa 8 ½ sąż. W 1-szy wtorek po świętach wielkanocnych odbywa się tutaj pamiątkowa uroczystość *Rękawką* zwana. Wznies. 276 m. npm. 3) Mogiła Kościuszki wznosi się na grzbiecie góry św. Bronisławy, na obszarze półwsia Zwierzyńca, na zachód od Krakowa, w odległości pół mili, po płn. stronie gościńca. Bryłowatość jej wynosi 9400 sążni sześ., wysokości pionowej 18 sąż., a powierzchni 1800 sąż. kwadr. Roboty około sypania tej mogiły, przy stosownym obrzędzie religijnym, wobec władz krajowych i tłumu ludzi, zaczęto d. 19 paźdz. 1820, a ukończono 25 paźdz. 1823. Koszt sypania czynił ogółem zł. pol. 139246. Czyt. Pamiętnik budowy pomnika Tadeusza Kościuszki, w Krakowie 1826; jakoteż: Opis obrzędu założenia tego pomnika przez Konstantego Majeranowskiego w *Pszczółce Krakowskiej* z r. 1820. Na wierzchołku tej mogiły znajduje się ogromny kamień granitowy z napisem: „Kościuszce“. Wznies. 333 m. npm. *Br. G.*

Kopiejczyna, wieś, pow. czehryński, par. prawosł. Jarowe, u zbiegu dwu Taszlyków, ma 174 mk., 574 dzies. ziemi, własność Kajzerów.

Kopiejnicy, *Kopieniaki*, *Kopijnicy*, „w Królestwie od Słomnik ku Koszycom w ziemi proszowskiej osiedleni“, mówi Kolberg, Krak. I, 114 i dal. Wątpi, aby nazwa od kopania wzięta była, sądzi raczej, iż od ubioru, zwanego kopieniak, rodzaju opończy bez rękawów, z tureckiego kepenek; ubiór ten upowszechnić miał Batory z Węgier; nie przypuszcza też, aby od kóp plennego zboża Kopieniaków nazwano. U dawnych pisarzy znajdujemy rzeczywiście wyraz kopieniak w znacz. opończy bez rękawów (Słow. Lindego); w Słowniku wileńskim wyraz ten oceniony jako podhalski, a Goszczyński (Tatry, 132) powiada, że to wyraz perski, oznaczający płaszcz; pisze go kopiniak. Szkoda, że nikt nie mówi, czy K. noszą i dziś takie opończe. Po węgiersku köpeny, köpenyeg znaczy

płaszcz. Miklosich utrzymuje, że Węgry ten wyraz wzięli ze Słowiańszczyzny, a Słowianie ze średniowiecz. łacińs. capa. To pewna, że słowieński kepenek, kepenjek, bulg. kepenek, kapenak, ukraińs.-węgier. kepenjag, czes. kepeň, kepeniek, słowac. kepeň, wyglądają na zapożyczone od Węgrów lub Turków; forma więc kopieniacy byłaby słoworodem ludowym, z przystosow. do kopania lub kopii. (J. Karłowicz, Pam. fizyogr. II, 503).

Kopienice, niem. *Kopienitz* lub *Koppinitz*, r. 1306 *Kopnyk*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, o 5 kil. od Pyskowic; 53 bud., 79 dm., 512 mk. Dobra K. z folw. Kopacz i Adelenhof mają 1538 mr. rozl. Wś 67 osad z koloniami Neudorf, Krassow i młynem Samol, a gruntu 1451 mr. Kościół z pierwszej połowy wieku XVIII. Par. K. dek. pyskowickiego 1869 r. miała 1798 katol., 32 ewang.

Kopieniec, szczyt w Tatrach nowotarskich, w obrębie wsi Muru Zasichłego, na wschód nad polaną Olczyskiem. Od Kopy Królowy (ob.) rozchodzą się dwa grzbiety, okalające dolinę Olczyska. Wschodnie ramię ciągnie się od tego szczytu pod nazwą Królowej, Pośredniego i Szatry w kierunku płn.-wsch. Od Szatrego zwraca się jedna odnoga na płn. zachód, w której wznoszą się regle, w górnej części Suchy Wierch, w średniej zaś Kopieniec Wielki. Ten przez przełęcz nazwaną Suchą Doliną wybiega na Mały Kopieniec, pod którym od północy jest Mały Regiel, który stromo spadając na zachód z wierchem „Piórem" zamyka dolinę Olczyska (ob.). Kopieniec Mały leży na zachód od K. Wk. Kopieniec Wk. wznosi się 1344 m. (Kolbenheyer); 1349 m. (Loschan); 1343 (Korzistka); 1334 m. (szt. gen.); Kopieniec zaś Mały 1174 m. (Kolbenheyer); 1233 m. (Loschan). Przełęcz między Kopieńcem a Małym Reglem 1097.3 m. (Uznański). *Br. G.*

Kopieniszki, wieś rząd. nad rz. Skroblis, pow. trocki, 4 okr. adm., 80 w. od Trok, 12 dm., 110 mk., z tego 96 katol., 14 żyd. (1866).

Kopienitz (niem.), ob. *Kopienice*.

Kopienkowata, wś, pow. humański, między Peregonówką i Podwysokiem, nad strugą wpadającą do Jatrani w Peregonówce, par. katol. Humań, o 7 w. od Podwysokiego, ma 812 mk., w tem 7 katol., 2802 dzies. ziemi, cerkiew drewnianą z r. 1779. Własność Maryi z Potockich Czetwertyńskiej.

Kopijki, wś, pow. łecki, ob. *Wiśniewko*.

Kopijnicy, ob. *Kopiejnicy*.

Kopijowacka ferma i *Kopijowacki* las dębowy, należą do wsi Kopijówki, pow. lipowiecki; las graniczy z Iwańczykiem.

Kopijowata, wś, pow. kaniowski, założona w 1787 r. przez ks. Stanisława Poniatowskiego, na skutek pochwały miejscowości przez kr. Stanisława, przejeżdżającego do Korsunia, i tak nazwana od wycięcia miejsca na osadę kopiami. Wieś ta należy do Pilawy; mk. prawosł. 810, katol. 4, ziemi wykupowej 500 dzies., ma cerkiew prawosł.

Kopijowata, rz., dopływ rz. Konely w pow. lipowieckim. *E. R.*

Kopijowata, rzeczka, pow. hajsyński, zaczyna się na polach wsi Krasnopółki, wpada do Kublicza z lew. strony pod wsią Markówką.

Kopijówka, młyn i staw w pow. janowskim, należy do dóbr gościeradowskich. Staw tworzy rzeczka Tuczyn, przyjmująca opodal dopływ bez nazwy, od wsi Księżomieszy bieżący. K. jest jedną z najpiękniejszych miejscowości w powiecie; staw 12-morgowy, zarybiony, daje dochodu co 3 lata 1000 rubli; otoczony zewsząd naturalnemi wyniosłościami, porosłemi lasem sosnowym. Młyn zgorzał w 1881 r., lecz zaraz nowy wzniesiono. *Al. Mik.*

Kopijówka, wś nad rz. Sielnicą, pow. bracławski, gm. Żurawlówka, par. K., ma 1632 mk. z Orłówką, 180 dm., 3315 dz. ziemi włośc. Kościół paraf. Niepok. Pocz. N. M. P., dek. hajsyńsko-bracławskiego, zbudowany 1856 r. staraniem prob. Dobrzańskiego, na miejscu dawnego z r. 1740, spalonego w 1809 r., parafian 1283. Cerkiew p. w. św. Michała ma 900 parafian i 103 dzies. ziemi. Własność dawniej Potockich, Strogonowych, dziś dóbr państwa. Do rz.-kat. parafii K. należą wsie: K., Bortniki, Kobylówka, Kosianówka, Łuka Żabokrzycka, Pietraszówka, Samhorodek, Sielnica, Słobódka, Szura, Torków, Wapniarka, Wojciechówka, Wójtówka, Żabokrzyce, Żurawlówka.

Kopijówka, wś, pow. lipowiecki, o 3 w. od Daszowa, niedaleko rz. Sobi, pośród lasów. Ma 702 mk., ziemi z Kamienohorką 2239 dzies. R. 1824 kupił K. od ks. Czetwertyńskiego Hipolit Wołodkowicz, i w jego rodzinie dobra te ciągle pozostają. Niedaleko wsi wysokie i obszerne okopy ziemne, podobno z epoki Chmielnickiego. W końcu 18 w. dziedzice Kitajgrodu (ob) Czetwertyńscy utrzymywali tu załogę. Cerkiew drew. z r. 1747. Do par prawosł. K. należy wś Janyszewka, o 2 w. od K., 268 mk.

Kopilas, szczyt w Karpatach lesistych, w dziale czarnohorskim, w grzbiecie granicznym, nad źródłami potoku górskiego Radieskula, dopływu Szybenego, na płd.-wsch. od szczytu Stogu (1655 m.), wznosi się pod 42° 16' 20" wsch. dłg. g. (Ferro), a 47° 56' 52" płn. sz. g. do wys. 1599 m. npm. Por. *Czeremosz*, *Izwor*. *Br. G.*

Kopina 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Stanin. W 1827 r. było tu 12 dm., 125 mk.; obecnie jest 23 dm., 189 mk. Dobra K. składają się z folw. i wsi Kopina i Ogniwo. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi około mr. 900; grunta orne i ogrody mr. 577, łąk mr. 114, lasu mr. 183, nieuż. i place mr. 26. Wś K. os 19, z gruntem mr. 378; wś Ogniwo os. 7, z grun. mr. 236. 2.) K., wś i

folw., pow. radzyński, gm. Milanów, par. Wohyń. W 1827 r. było tu 44 dm., 249 mk.; obecnie jest 29 dm., 313 mk. Folw. Kopina podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 874; grunta orne i ogrody mr. 492, łąk mr. 107, lasu mr. 243, zarośli mr. 14, nieuż. i place mr. 18; folw. powyższy w r. 1858 oddzielony od dóbr Suchowola. Wieś K. osad 38, z gruntem mr. 602. 3.) **K.** al. *Kopnia*, wś włośc., pow. chełmski, gm. Cyców, parafia Wereszczyn. W 1827 r. było tu 23 dm., 151 mk.; obecny obszar jest 796 mr. Należała do Swierszczowa.

Kopina, pustkowie do wsi Petershof, pow. lubliniecki.

Kopinówce, węg. *Nagy-Magyoros*, wś w hr. bereskiem (Węg.), nad rzeką Latorczą; kościół parafialny gr.-katol., 333 mk.

Kopisz, *Kopisław*, dawne imię, od którego wiele nazw pochodzi.

Kopiszcze, zaśc. pryw. nad rz. Wilią, pow. wilejski, 2 okr. adm., o 10 w. od m. Wilejki, 3 dm., 32 mk. prawosł.

Kopiszcze 1.) trzy małe bliskie zaścianki, pow. miński, przy drodze wiodącej z Mińska do Borowlan; razem mają osad 7, miejscowość wzgórkowata. 2.) **K.**, wś w pow. mozyrskim, na granicy gub. wołyńskiej, nad rz. Uborcią.

Kopisze al. *Kinort*, niem. *Alt-Johannisburg* (?), wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1530 książę Olbracht odnawia Wawrzyńcowi, Stefanowi i Maciejowi braciom, oraz Wojtkowi, Kopiszowi i Marcinowi Biczkowi przywilej na 10 włók, nadanych prawem magdeb., kupionych przez nich w Kinorcie, z jedną służbą. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 444.

Kopitau (niem.), ob. *Kopytów*.

Kopitkowo (niem.), ob. *Kopytkowo*.

Kopiżniki, wś, gminy drujskiej, nad rzeką Mierzycą, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 45 w. od Dzisny, 5 dm., 58 mk. katol. (1866).

Kopka, szczyt w Tatrach nowotars., w zachodniej ścianie doliny kościeliskiej, między nią a doliną Lejową, pod 49° 16' 5" płn. sz. g. a 37° 31' 15" wsch. dłg. g. (Ferro). Wznosi się 1333.86 m. (Zejszner), 1308 m. (szt. gen.), 1096.17 m. (Loschan i Kolbenheyer). *Br. G.*

Kopke (niem.), folw. i młyn, pow. frylądzki, st. p. Barsztyn.

Kopki, 1.) pow. nowomiński, gm. i par. Glinianka. 2.) **K.**, ob. *Kiełcze-K.*

Kopki (z *Koziarnią*), wś na lewym brzegu Sanu, przy drodze z Tarnogóry do Rudnika, w pow. Nisko, par. rzym.-kat. w Rudniku. W południowej stronie znajdują się zabudowania komory celnej a za niemi kolonia Konstantynów. Położenie mają K. niskie, 170 m. np. m., glebę piaszczystą, pokrytą lasami sosnowemi. W Kopkach znajduje się 1118 a w Koziarni 307, razem 1425 mk. rzym.-kat.; jest szkoła ludowa a dawniej był kościół parafialny, który jednak uległ zniszczeniu, i dlatego przyłączył biskup krakowski Piotr Myszkowski tę wieś do par. w Rudniku. Więk. pos. F. br. Hompescha ma obszaru 363 mr. roli, 36 mr. łąk, 212 mr. pastw. i 895 mr. lasu; mn. pos. 717 mr. roli, 135 mr. łąk i ogr. i 74 mr. pastw. K. graniczą na płn. z Rudnikiem, który ma cokolwiek wyższe położenie, na południe z Tarnogórą; od zachodu oddziela tę wieś dziesięć kilometrów szeroki las od wsi Kończyce. W XV w. (Lib. ben. II, 365) K. należały do par. Bieliny a były własnością Jana Pniewskiego, h. Habdank i Stanisława Korytki h. Jelita. *Mac.*

Kopki, ob. *Kopa międzyszowiecka*.

Kopkułka, karczma rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 33 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. izr. (1866).

Kopla, rz., lewy dopływ Warty.

Koplany, wś włośc., pow. białostocki, par. niewodnicka, nad rz. Niewodnicą, o 9 w. od Białegostoku, o 3 w. od st. dr. żel. Lewickie, o 8 w. od st. Starosielce, o 5 w. od rz. Narwi. K. niegdyś stanowiły część obszerniejszych włości, należących do Orsettich; następnie skutkiem eksdywizyi zmieniły właścicieli. We wsi dymów włościańskich 18. Są też i grunta dworskie, obecnie podzielone na trzy części: jedna jest własnością Wincentego Szamotułły, druga Aleksandra Brzozowskiego, trzecia Jana Kuźmińskiego. *Józ. Lew.*

Koplawa, ob. *Born*.

Kople, 1.) wś, pow. rossieński, par. rossieńska. 2.) **K.**, wś, pow. rossieński, par. widuklewska. 3.) **K.**, wś i folw. nad rz. Abelą, pow. wiłkomierski, par. i gm. Szaty, o 8 w. od Szat, własność Gintowtów, grunta lekkie.

Kopłany, wś nad rz. Zdrą, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 46 w. od Oszmiany, 7 dm., 54 mk. prawosł. (1866).

Kopne, ob. *Jezierzyszcze*.

Kopnowo, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 56 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy b. drodze pocztowej mińskiej, 1 dm., 7 mk. wyznania rz. kat. (1866).

Kopnowo, niem. *Koppanow*, w dok. *Kopaffno*, wś, pow. lęborski, przy bitym trakcie wejherowsko-słupeckim, stosunkowo długo siedziała na prawie pierwotnem pomorsko-polskiem, r. 1437 osadnicy jako podatki dostawiali na zamek świnie na św. Mikołaj, krowę na św. Jan, prowodt (?) na Gromniczną i kozy na św. Dominik, włók obsadzonych było tylko 2.

Kopnyk (dok.), ob. *Kopienice*.

Kopojno, wś nad Czarną Strugą i folw. nad Wartą, pow. słupecki, gm. Emilienheim, par. Zagórów; odl. od Słupcy w. 20, liczy dm. 65, mk. 791, folw. dm. 9, mk. 102. W 1827 było tu 52 dm., 480 mk. Dobra Kopojno albo

Kopanino, składają się z folwarków: Kopojno, Goździków; przyległości Stawiska, Chruszczyki, Goździkówka, Gęsiłoża; wsi: Kopojno, Swiątniki, Skoków i Goździków. Rozległość wynosi mr. 1565; folw. Kopojno grunta orne i ogrody mr. 421, łąk mr. 125, pastw. mr. 69, nieużytki i place mr. 37; razem mr. 642. Bud. mur. 15, drew. 13. Płodozmian 10-polowy. Folw. Goździków, grunta orne i ogrody mr. 458, łąk mr. 182, pastw. mr. 23, lasu mr. 234, nieużytki i place mr. 27; razem mr. 924. Bud. mur. 6, drew. 2. Płodozmian 10-polowy. Gorzelnia dużych rozmiarów, browar i wiatrak. Podług wiadomości z r. 1866 wsie: Kopojno, osad 96; Swiątniki, os. 80; Skoków, os. 69 i Goździków, os. 11, uwłaszczono w ogóle gruntem mr. 548. Czyt. Kod. dypl. Muczk. i Rzyszcz. I, 140.

Kopoławiec, lesiste wzgórze w płn. stronie Sianek, na granicy Beniowy. San oddziela je od Kiczery siańskiej. *Lu. Dz.*

Kopona, 1.) wś, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów. W 1827 r. było tu 8 dm., 65 mk. 2.) **K.**, folw., pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów.

Koponiewo, os. do wsi Zalesie, pow. kartuski, par. Kielno, poczta Kartuzy, o 10 kil. od Kartuz.

Koponka, folw., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn.

Koporcy, ob. *Koprecy*.

Koporów, awuls Ihumenowa, pow. dzisieński.

Kopowszczyzna, wś, pow. nowogródzki, w gm. lubczańskiej, nad rzeką Wołownią, ma osad 20, piękne łąki, grunta lekkie, lud trudni się też flisactwem na Niemnie. *A. Jelski.*

Koppaina (niem.), ob. *Kopań.*

Koppatz (niem.), ob. *Kopac* (łuż.).

Koppeinen (niem.), *Copeinen*, wś, pow. świętomiejski, st. p. Ludwigsort. Por. *Honeda.*

Koppel (niem.), os. do wsi Schellmühl, pow. gdański, o pół mili od Gdańska.

Koppeln (niem.), dobra, pow. pasłęcki, st. p. Pasłęk.

Koppelsdorf (niem.), wś, pow. pasłęcki, st. p. Reichenbach.

Koppen (niem.), wś, pow. brzeski na Szląsku, nad Odrą, par. Lossen.

Koppendorf (niem.), r. 1370 *Coppindorf*, wś i dobra, pow. grotkowski, o 9 kil. na płd. od Grotkowa, par. Falkenau; 50 bud., 68 dm., 371 mk. Grunta dominialne należą do Falkenau. Wś ma 46 osad, 2695 mr. rozl., kościół filialny.

Koppenhof (niem.), dom., pow. czarnkowski, 635 mr., 2 dm., 14 mk., 11 ew., 3 kat., 4 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Krzyżu (Kreuz) o 3 kil. *M. St.*

Koppenow (niem.), wś, pow. lęborski, ob. *Kopnowo.*

Kopperitz (dok.), ob. *Koprecy* (łuż.).

Koppershagen (niem.), dobra ryc., nad rz. Łyną, pow. welawski, st. p. Alberga.

Koppinitz (niem.), ob. *Kopienice.*

Koppirnik (dok.), ob. *Koeppernig.*

Koppitz (niem.), wś i dobra, pow. grotkowski, przy drodze z Grotkowa do Niemodlina, nad Nissą; 100 bud., 114 dm., 900 mk. Dobra mają piękny zamek gotycki, park, i z folw. Waldau nabył je 1859 r. hr. Schaffgotsch (wraz z dobrami Wincemierzyce) za 450 tys. tal. Wś ma 71 osad, 5996 mr. rozl., kościół kat. i szkołę. Par. K. dek. grotkowskiego 1869 r. miała 1732 kat., 35 ew., 2 izr.

Koppolau (niem.), słoboda, pow. iłłukszciański, st. p. Ueberlauz.

Koppolau, rz., dopływ Dźwiny w Kurlandyi.

Koprecy, podług Smolera *Koporcy*, po niem. *Kuppritz*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow. lubijskim. W r. 1875 dm. 35, mk. 215, w tem Serbów 144. Gniazdo rodu v. Kopperitz. *A. J. P.*

Kopriewe (niem.), dobra, pow. człuchowski, ob. *Pokrzywnica.*

Koprki, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Żbików.

Koprnik, niem. *Koepernikstein*, szczyt w płn. zach. Sudetach, poniżej Psiego Grzbietu.

Koproszyna, w dok. *Coprossena*, nazywała się kiedyś wieś w ziemi słupskiej położona, którą książę Mestwin r. 1282 darował kościołowi św. Stanisława w Garnie (Garde). Obecnie pod tem mianem nieznana. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Koprowa *dolina* i *potok*, w Tatrach liptowskich. Potok *Koprowa* jest wypływem z Ciemnosmreczyńskiego stawu (1676 m. szt. gen.) w dolinie Ciemnych Smreczyn, płynie zrazu na płn. zach., potem zwraca się na południowy zachód, a od ujścia doliny Hlińskiej do doliny Koprowy nad pot. K., płynie tenże na zachód, poczem na południowy zachód, a w końcu na zachód, aż do połączenia się na pr. brz. z potokiem Cichym, tworząc rzekę Białą liptowską (ob.). Długość potoku 10 kil. Wypływ leży na wys. 1676 m., ujście 997'3 m. Doń wpada potok Teryański. Potok Koprowa tworzy dolinę Koprowę, do której od wschodu uchodzą doliny Ciemnych Smreczyn, Hlińska, Newcyrka i Teryańska. Od płn. zaś i zachodu oddziela ją od doliny Cichej potężny grzbiet górski, ciągnący się od głównego grzbietu Tatr zrazu na zachód przez szczyt Wierch Cichą do Koprowy Wielkiej, a stąd na południe przez Krzyżne liptowskie, kończąc się szczytem „nad Opalonym” (1757 m.) nad pot. Koprową. Długość doliny od ujścia dol. Ciemnych Smreczyn niemal 7 kil. Z doliny K., z górnego jej koń-

ca od Koszaru przejście przez przełęcz Zawory czyli Przehybę do doliny Cichej, doliny Pięciu Stawów polskich, jakoteż przez przełęcz „Po nad Czarnym" do czwartego stawu, t. j. Czarnego, z Pięciu Stawów polskich; następnie przez dolinę Hlińską na przełęcz Koprowę przejście do doliny mięguszowieckiej, a w końcu przez dolinę Newcyrkę, przez przełęcz pod Krywaniem do doliny Zielonego Stawu pod Krywaniem. Dolina Koprowa należy do najdłuższych i najgłębszych dolin tatrzańskich; odznacza się ona tem, iż wznosi się zwolna, tak że las smrekowy dopiero w wys. 1530 m., więc półgodziny poniżej Ciemnosmreczyńskiego Stawu, znika całkiem. Liczby następujące wskazują wzniesienie doliny: a) pod Zaworami czyli Przehybą 1665 m., b) przy ujściu doliny Hlińskiej 1391 m., c) przy ujściu Niewcyrki 1204 m., d) pod Wyżnią Przehybą 1176 m. (szt gen.). Ob. *Cicha* i *Hlińska dolina*.

Koprowa, szczyt w grzbiecie granicznym między dolinami Mięguszowiecką (od wsch.) a dolinami Ciemnych Smreczyn i Hlińskiej (od zach.), tworzący narożnik tychże trzech dolin. Nazwę tę czytamy na mapie Tatr (Spezial-karte der oester.-ungar. Monarchie, 1: 75,000, Z. 9, Col. XXII). Jest to właściwie szczyt *Czubryna*, mylnie na tej mapie wpisany w miejscu gdzie się szczyt Mięguszowiecki wznosi. Wzniesienie Czubryny czyni 2369 m. (szt. gen.).

Koprowa, nazwa przełęczy tatrzańskiej, w ścianie granicznej między dolinami Hlińską (ob.) a Mięguszowiecką, między szczytami Czubryną (2369 m. szt. gen.) i Basztą Zadnią (2335 m. szt. gen.). Tworzy ona przejście z dol. Koprowy przez Hlińską do Mięguszowieckiej. Wzniesienie 2189 m. (szt. gen.).

Koprowa wielka, także *Wielką Kopą* zwany szczyt w Tatrach liptowskich, w ścianie granicznej między dolinami Cichej (od zach.) a Koprowej (od wsch.), pod 49° 12' płn. sz. g. a 37° 38' 25" wsch. dłg. g. (Ferro). Wznosi się 2054 m. (szt. gen.), 2077 m. (Kolbenheyer), 1738 m. (Korzistka). Na mapie Kummersberga szczyt ten zowie się *Koprowcem*, na mapie Tatr Fuchsa *Cichym* (Tychy), który wszakże według map kwatermistrzostwa austr. i mapy szczegółowej Mon. austr. (Z. 9, Col. XXII) leży dalej na wschód i bliżej głównego grzbietu Tatr. Przeciwnie szczyt na mapie F., Koprową Wielką zwany, na mapach Korzistki i kwatermistrzostwa austr., jakoteż na mapie Zone 9. Col. XXII zwie się *Krzyżnem* (liptowskiem). *Br. G.*

Koprowiec, potok górski, tatrzański, na Liptowie, lewy dopływ Cichej. Ob. *Cicha*.

Koprowiec, ob. *Koprowa Wielka*.

Koprusa, 1.) wś, pow. konecki, gm. i par. Niekłań. Odl. 13 w. od Końskich, ma 23 dm., 181 mk., 17 mr. ziemi dworsk. i 65 mr. włośc. Ziemia dworska należy do dóbr Niekłań. 2.) K., os. włośc., pow. konecki, gm. Dobromierz, par. Stanowiska. Odl. 40 w. od Końskich, ma 4 dm., 36 mk., 69 mr. rozl.

Koprusz, niem. *Kopruschsee*, jez., pow. złotowski.

Koprzywa, to samo co *Pokrzywa*, dawne przezwisko, dało początek nazwom: *Koprzywnica*, *Koprzywna* i t. p. *Br. Ch.*

Koprzywianka, *Wrona*, *Kania*, *Mostecka*, *Wiśniówka*, *Bukówka*, *Lipówka*, rozliczne nazwy rzeczki, biorącej początek z połączenia się trzech strumieni płynących od Niedźwiedzia, Małkowic i Cebra pod wsią Mostkami w pow. sandomierskim, o 5 w. na płn. od Staszowa. Płynie odtąd ku płd. wsch. pod Wiśniową i Czajkowem, ztąd zaś ku płn. wschod. pod Wiązownią, Bukową, Lipowicami, Bazowem, Skwierzowem, wójtostwem Koprzywnicą, poczem pod wsią Kamień Wisłocki wpada do Wisły z lewego brzegu. Długa 42 w. Zwana bywa niekiedy Pokrzywianką. Przyjmuje z lewego brzegu pod Wiśniową strumień, utworzony z trzech połączonych z pod Zimnej Wody, Bogoryi i Łukowic a pod Wójtostwem Klimontówkę, którą zwą czasami Koprzywianką. Długosz zwie Koprzywiankę Koprzywnicą a Klimontówkę—Koprzywianką. Płynie K. równiną śród łąk, brzegi od 3 do 12 st. wzniesione, bieg nieregularny z powodu częstych młynów. Szerokość przy ujściu stóp 68, głębokość zaś 6 stóp. *Br. Ch.*

Koprzywna, wś i folw., pow. rawski, gm. Stara Wieś, par. Biała. W 1827 r. było tu 12 dm., 99 mk.; obecnie wś ma 7 dm., 74 mk., folw. zaś 3 dm., 29 mk. Folwark Koprzywna rozległy mr. 491; grunta orne i ogrody mr. 335, łąk mr. 55, lasu mr. 90, nieużytki i place mr. 11. Bud. mur. 5, drew. 5. Płodozmian 4 i 12-polowy; pokłady torfu. Wś Koprzywna osad 8, z gruntem mr. 179. Por. *Chojnata Wola*.

Koprzywnica, 1.) os., przedtem mko, nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica. Leży na wyniosłej krawędzi doliny Wisły, od której 7 w. odległa, w górzystej okolicy. Odl. 15 w. od Sandomierza, 98 w. od Radomia i 195 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 171 dm., 1051 mk.; w 1860 r. 150 dm. drewn., 1266 mk. (275 żydów), obecnie 153 dm. (2 mur.), 1519 mk., 914 mr. ziemi do mieszczan należącej. Ludność trudni się rzemiosłami, przeważnie szewctwem. K. swój byt zawdzięcza opactwu cystersów, które założył tu około 1185 r. Mikołaj Bogorya, wojewoda sandomierski, jak o tem świadczy tablica z napisem dotąd zachowanym i przywilej Bolesława Wstydliwego z 1277 r., ponawiający poprzednie nadania. Tatarzy

1241 r. złupili kościół i osadę, ludność wymordowali. Bolesław Wstydliwy wskutek tego przywilejami z 1262 r. i 1277 rozszerzył nadania i swobody dawniejsze, tak dla zakonników jak i mieszkańców osady. Władysław Łokietek nadał osadzie prawo niemieckie, co potwierdził Kazimierz W. przy swej bytności w K. 1360 r. Drugi raz bawił tu w 1370 r., odpoczywając w klasztorze przez ośm dni po przygodzie na polowaniu. Następni królowie potwierdzali i rozszerzali swobody miasta. W 1606 r. odbył się w sierpniu zjazd szlachty zwołanej przez Mikołaja Zebrzydowskiego woj. krakowskiego przywódzcę opozycyi i tak zwanego rokoszu; szesnastu senatorów brało udział w tem zebraniu, a król Zygmunt III, przebywając w Wiślicy, traktował o sprowadzenie zgody. Właściwy kościół parafialny nie istniejący obecnie miał powstać w 1180 r. z przerobionego na świątynię dworca łowieckiego książęcego, czy też składu sieci. Budowa jego w istocie uderzała nieudolnością techniki i pomysłu. Gdy popadł w ruinę, został w 1821 r. zamknięty a nabożeństwo i parafią przeniesiono do kościoła po cystersach, których zgromadzenie rozwiązane zostało w 1819 r. Pozostała tylko w całości kaplica M. Boskiej, zbudowana w 1693 r. Kościół i klasztor cystersów mieści się za obrębem miasta na gruntach wsi Cegielnia. Dotąd zachował tu wewnątrz i w części w swem zewnętrzu pierwotne cechy. Zbudowany z ciosu w kształcie krzyża, architekturą swą przypomina wszystkie inne ówczesne budowle cystersów. Nawa rozdzielona dwoma rzędami filarów na trzy części; sklepienia krzyżowe. Krużganki łączące kościół z klasztorem przechowały ślady malowideł z XIII w. Budynki klasztorne w ruinie; odznacza się śród nich kapitularz z ciosowego kamienia z XII wieku pochodzący. Przeróbki przy odnawianiach, które poniszczyły tyle zabytków, niewiele szkody przyniosły tutejszym gmachom. W XVII w. zmieniono tylko główną ścianę szczytową i wzniesiono oryginalnego kształtu wieżę (w kształcie kielicha przewróconego). Wzniósł ją ostatni opat: Krzysztof Bogorya Skotnicki. Grobowce kościelne w liczbie pięciu nie są ani starożytne, ani ciekawe. Najdawniejszy braci Niedrzwickich z 1581 r., inny znowu jakiegoś Otfinowskiego z XVII w., wzniesiony przez braci Samuela i Waleryana Otfinowskich. Kościół i budowle klasztorne zbadał i opisał prof. Łuszczkiewicz. Por. „Pionierowie gotycyzmu w Polsce" (Ateneum z II kwartału 1882 r.). Par. K. dek. sandomierski 4999 dusz. Gm. K. z urzędem we wsi Cegielnia ma 5121 mk., dm. 648, rozległości 10948 mr., w tem 5047 mr. ziemi dwor.; s. gm. okr. III Łoniów, st. p. Sandomierz. W skład gm. wchodzą: Bieszyce dolne, B.-górne, Błonie, Cegielnia, Ciszyca duchowna, Dmosice, Gnieszowice, Kamień-wisłocki, Koprzywnica, Krzcin, Krzcińska-kępa, Nagnojowska-kępa, Niedrzwica, Przewłoka, Radowąż, Sośniczany, Speranda, Świężyca, Trzykosy, Wielkołęka, Zarzecze i Zbiegnowice. Kopalnia kamienia budulcowego, młynów 6, olejarnia i cegielnia. W gminie 5 jezior o 37 mr. obszaru. 2.) K., folw. nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica, 620 mr., 8 dm., 13 mk.; młyn wodny. Jestto majorat gen. Chruszczewa. *Prebenda koprzywnicka*, obszar 216 mr. ziemi, bez budynków, majorat Aleks. Hurki.

Koprzywnica, ob. *Koprzywno*.

Koprzywnica, 1.) *Cienia, Stawka, Trojanówka* (ob.). 2.) **K.**, ob. *Koprzywianka*. 3.) **K.**, ob. *Pokrzywnica*.

Koprzywnica, w dok. *Coprivniza*, struga, w pow. starogrodzkim w pobliżu Tczewa; wraz z innym strumieniem Kiszownica stanowiła zewnętrzną granicę dwóch dóbr sąsiednich Zajączkowo i Mieściny; wspominana r. 1256. Obecnie pod tą nazwą nie jest znana. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Koprzywno, *Koprzywnica*, stara nazwa, w dok. *Copriwen*, teraz *Pokrzywno* (ob.)., pow. grudziąski.

Kopschewitz (dok.), *Kopschütz*, ob. *Kutschwitz*.

Kopschin (niem.), ob. *Kopszino* (łuż.).

Kopska wieś, ob. *Kapsdorf* (niem.).

Kopskie, folw., pow. częstochowski, gm. Węglowice, par. Truskolasy. Ma 4 dm., 11 mk., 320 mr. rozl. Należy do dóbr hr. Gwidona Henkel von Donnersmark.

Kopsodzie, wś i folw., pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Wisztyniec. Odl. 25 w. od Wyłkowyszek, 58 w. od Suwałk. Ma 57 dm., 545 mk. Gm. K. ma 4956 mk., rozległości 16746 mr., s. gm. okr. IV os. Wisztyniec o 10$^1/_2$ w., st. p. Kibarty. W gm. 2 szkoły elem. i 1 kantorat ew. W skład gm. wchodzą: Antowile, Bierzyny wś i folw., Dobylina, Galkiemie, Jegliszki, Karkłupiany wś i folw., Kibejki wś i folw., Kiliniki, Kopsodzie wś i folw., Kurniki, Luki, Łazdyniszki, Matławka wś i folw., Malenie, Niebudkiemie, Nowadola, Nowiniki, Piotroszczewo, Podworzyszki, Popieczki, Romejki, Rzeczuny, Szaki i Tatarkiemie. Dobra Kopsodzie, oddzielone od dóbr rządowych Wysztyniec, nadane na prawach majoratu w r. 1838 generał-majorowi Suchozanetowi, składały się z folwarków Kopsodzie i Matławka. Rozległość niewiadoma. Wsie: Kopsodzie v. Kaupiszki, osad 50, z gruntem mr. 1199; Malenie v. Podbierzyny, os. 10, z grun. mr. 74; Matławka, os. 5, z grun. mr. 8; Podworzyszki, os. 20, z grun. mr. 245. W r. 1867 przyłączono do tego majoratu folwarki w pow. kalwa-

ryjskim Udrya i Olita, a w pow. sejneńskim Sereje—Strajczyszki, Dzermetszyki i Krykstany, oraz część lasów z leśnictwa Sereje.

Kopszino albo *Kopszin*, podług Smolera *Kopsziny*, niem. *Kopschin*, wś na Saskich Łużycach, w pow. kamieneckim. W r. 1875 Serbów 30. Grodzisko z wałem na 30 stóp wysokim.

Koptijewszczyzna, wś, pow. owrucki, przy drodze ze Sławeczna do Owrucza.

Koptliny, wś, pow. szawelski, gm. grużdziewska, 46 osad, 244 dzies. ziemi. *J. G.*

Koptyjówka, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Sitniaki, razem z Jurowem własność do 1849 r. Sobańskich, dziś Jeremiejewa. Por. t. III, 833.

Kopuła, góra ze szczytem 1608 m. wysokim, w płd. stronie Jasienia, pow. kałuski, na granicy Węgier, pod 48° 27' 30" płn. szer. i 41° 37' 50" wsch. dłg. Na płn. jej stoku źródło Łomnicy; wody z płd. stoku zabiera potok Kierniczny, dopływ Mokranki. Por. t. III, 468, 724.

Kopurna (lit. *kiapurie*, „czapka"), góra na prawym brzegu rz. Dubissy, pod okolicą szlachecką Pokopurnie, pow. rossieński. Ze szczytu bardzo rozległy widok. *M. D. S.*

Kopy, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Dąbrowice, par. Krośniewice. W 1827 r. było tu 22 dm., 192 mk.; obecnie jest 31 dm., 303 mk.; włościanie posiadają gruntu mr. 537; folwark zaś mr. 189. Por. *Kłodawa*. *W. W.*

Kopy sołtysie, trzy szczyty w Tatrach nowotarskich, w obr. gm. Muru Zasichłego. Od tak zwanego Ostrego Wierchu, łączącego się przez Przysłopki waksmundzkie z Wielką Koszystą, ku północnemu wschodowi ciągnie się pasmo lesiste, którego szczytami są Skaliste, Czerwone Brzeżki i Kobyła. Ten ostatni wysuwa na wschód skałę Krywań, prawie prostopadle ku potokowi Filipczańskiemu spadającą. Drugie zaś pasmo od Ostrego Wierchu ciągnące się wprost ku północy wystrzeliło w szczytach Kop sołtysich nad górną granicę lasu. Jest ich trzy, t. j. zadnia, średnia i przednia. Pasmo tych Kóp rozsiadło się dalej ku północy szeroko nad potokiem Suchą Wodą, górami *Koziarczyskami*, Wysokim Reglem i Jarząbczakiem. Najbardziej na wschód wysunięty Wysoki Regiel spada stopniami na polanę Cerhlę Wawrzyczkową i ciągnie się dalej połogim a szerokim grzbietem ku północy, aż górą Gro niem równie stromo spada na zachód ku Suchej Wodzie, jak na wschód ku Cichowiańskiemu potokowi. Wzniesienie Kopy średniej: 1355 m. (Zejszner); 1346 m (Kreil); zadniej 1414 m. (Zejszner); 1404 m. (Kreil); 1491 m. (Loschau i Kolbenheyer). Na mapie Spezialkarte der österr. ung. Mon. Col. XXII, Zone 8, czytamy nazwę „*Kopa*" dla tych szczytów i wzniesienie 1336 m. (szt. gen.). *Br. G.*

Kopycken, ob. *Kopicken*.

Kopyczyńce, ob. *Kopeczyńce*.

Kopydło, ob. *Kopyto*.

Kopydłów, wś i folw., nad rz. Oleśnicą albo Ochlą, pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Raczyn, o 7 w. od Wielunia. W 1827 r. było tu 17 dm , 143 mk.; obecnie ma wś: 22 dm., 234 mk., 34 osad, 283 mr. rozl.; folw. 6 dm., 47 mk., 550 mr.

Kopydłówek, kol. nad rz. Oleśnicą, pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Raczyn; odl. od Wielunia w. 8, ma dm. 11, mk. 58, osad 12, mr. rozl. 49.

Kopydłowo, wś i folw., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Wilczyn. (Łaski Lib. ben. I, 201). W 1827 r. było tu 12 dm., 127 mk. Obecnie wś utworzona na gruntach nadanych w skutek ukazu z 1864 r. ma 5 dm., 51 mk.; folw. zaś ma 1089 mr. obszaru, 2 dm., 97 mk. Według Tow. Kred. Ziemskiego: folw. i wś Kopydłów (z wsią Maślaki), rozległy mr. 701; grunta orne i ogrody mr. 526, łąk mr. 35, lasu mr. 120, nieużytki i place mr. 20. Bud. drew. 6. Płodozmian 14-polowy, pokłady torfu. Wś Kopydlowo osad 16, z gruntem mr. 18; wś Maślaki os. 11, z grun. mr. 259. Folw. i wś Kopydłówek rozległy mr. 540, grunta orne i ogrody mr. 435, łąk mr. 85, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 18. Bud. mur. 7, drew. 7. Płodozmian 13-polowy, pokłady torfu. Wś Kopydłówek osad 8, z gruntem mr. 65.

Kopydłowo, folw., pow. gnieźnieński, 3 dm., 94 mk., 24 ew., 70 kat.; 44 analf.; należy do dom. Działynia. Poczta w Kłecku o 7 kil., st. kol. żel. i tel. w Gnieźnie o 7 kil. (Łaski, Lib. ben. I, 48). *M. St.*

Kopyl, starożytne warowne miasteczko, niegdyś stolica ks. kopylskiego, i dobra, dziś w północno-zachodniej stronie powiatu słuckiego, nad rzeką Kamionką. Kroniki milczą o założeniu tego miejsca, chociaż już w wieku XIV było znanem dobrze; albowiem Witold pod koniec tegoż stulecia oddał Kopyl z terrytorium, mianującem się księstwem kopylskiem, stryjecznemu synowcowi Włodzimierzowi synowi Olgierda. Księstwo, na mil 20 prawie długie, mianowicie: od ujścia Słuczy do Prypeci i aż do źródeł Niemna, posiadało kilka miast, a w tej liczbie i Słuck. Jakkolwiek Słuck w późniejszych czasach zasłynął i stał się stolicą księztwa słucko-kopylskiego, jednak Kopyl znany był w dziejach daleko dawniej, bo nawet w mapie Giedrojcia, zamieszczonej następnie w sławnym atlasie Orteliusa z roku 1574, znajdujemy Kopyl, chociaż niema tam Słucka, a co dziwniejsza i Mińska. Pokazuje się, że imię Kopyla dochodziło więcej do wiadomości mappografów. Ten odprysk książąt Olgierdowiczów, od jednego z nich Aleksandra czyli Olelka Olelkowiczami przezwa-

nych, przeszło dwa wieki panował na Kopylu i Słucku, a dobrze zasłużony ojczyznie miał wielką konsyderacyą w narodzie. Olelkowiczowie nigdy nie zmienili wyznania greckiego, odznaczali się odwagą i szlachetnością, zaco też mieli dziedziczne miejsce w senacie; konstytucya zaś z roku 1572 przeznaczyła im krzesło zaraz po biskupach wileńskich. Linia ta prawdziwych książąt krwi wygasła po mieczu 1591 w osobie księcia Michała na Kopylu; córka zaś Michała, po gorszących znanych zatargach Radziwiłłów z Chodkiewiczami, została poślubioną Januszowi Radziwiłłowi w roku 1600 i tym sposobem olbrzymie dobra Olelków przeszły w dom Radziwiłłowski. Wiano księżniczki Zofii składało się z siedmiu miast warownych, t. j. Słucka, Kopyla, Romanowa, Starobina, Piaseczna, Lenina i Lubania, tudzież 32 folwarków dużych (Kotłubaj str. 148). Podkoniec XVII stulecia dobra te, będąc radziwiłłowskiemi, omal co nie wyszły z imienia, gdyż Ludwika Karolina Radziwiłłówna, jedyna córka sławnego Bogusława, przewódzcy kalwinów litewskich, wychodząc za mąż w roku 1681 za Ludwika margrabiego brandeburskiego, uczyniła na nich swemu mężowi zapis zastawny na summę 300000 dukatów; przyszło do zwad familijnych po śmierci margrabiny, ponieważ Radziwiłłowie linii starszej nieświeskiej i Sapiehowie rościli pretensye do księztwa słucko-kopylskiego. Radziwiłłowie nawet wykupili dobra u margrabiego ale Sapiehowie trwali w zaciętości tak dalece, że w roku 1695 Kazimierz Sapieha wojewoda wileński, najechał w maju Kopyl, używszy do tego chorągwi komputowych; wszakże książę Karol Stanisław Radziwiłł wojskiem nadwornem nieświeskiem dnia 14 maja z wielkim krwirozlewem Kopyl Sapiehom napowrót odebrał, a król Jan Sobieski tę sprawę musiał zagodzić. Odtąd Kopyl z przyległościami, aż do 1-ej ćwierci wieku bieżącego, wchodził w skład ordynacyi nieświeskiej, a po śmierci księcia Dominika, ostatniego potomka linii nieświeskiej, gdy ordynacya miała przejść na linią uboczną pruską, Kopyl i inne dobra, w dziale zarządzonym przez władzę, zostały przyznane księżniczce Stefanii, córce jedynej Dominika, poślubionej księciu Leonowi Wittgenstejnowi; tą więc drogą Kopyl dziś jest własnością księcia Piotra Wittgensteina, jedynego syna Stefanii Radziwiłłówny. Kopyl niegdyś był świetnym, miał mocny zamek jeszcze w XVI wieku, był ludnym i słynął z różnych pożytecznych rzemiósł, szczególnie z tkactwa, białoskórnictwa i kuśnierstwa. Jan Kazimierz w 1652 r. nadaje Kopylowi prawo magdeburskie z przywilejem na ratusz i sądy wójtowskie, niemniej herb wyobrażający róg myśliwski w złotem polu. Prawa te potwierdzone zostały w latach 1658, 1665 i 1706, a w roku 1768 Kopyl wraz ze Słuckiem przez uchwałę konstytucyi (ob. Vol. Leg. T. VII, str. 393) na wieczne czasy został uwolniony od podatków ekstraordynaryjnych titulo akcyzy. Ponieważ cechy miasteczka zrównane były z cechami innych miast litewskich, świetność więc handlu kopylskiego rosła; podnosił ją nadto przywilej Jana Kazimierza na targi codzienne i jarmark sławny doroczny na konie i bydło, aż do dziś dnia praktujący się, trwający przez całe trzy miesiące: od 6-go marca do 5-go czerwca. W dziejach Kopyla pamiętnym był rok 1506, gdyż go zdobywała straszna nawała tatarska, a dzielnym obrońcą była niepospolita księżna Anastazya, osobiście kierując oblężonymi wojownikami twierdzy kopylskiej, która, pomimo wysiłków dziczy, nie wpadła w jej ręce. Zauważmy jednak, iż niektórzy historycy tę obronę Anastazyi do Słucka nie do Kopyla odnoszą. Inną jednak razą w XVI stuleciu Tatarowie Kopyl w perzynę obrócili. Był tu niegdyś zbór kalwiński fundacyi Radziwiłłów; kościół katolicki fundacyi Radziwiłłów zgorzał po roku 1850, a dziś istniejący został zbudowany z muru w r. 1859 ze składek; liczy parafian przeszło 4000 i należy do dekanatu słuckiego; kaplicę ma w Usie (dawniej też w Rymiu i Doktorowiczach). Jest tu cerkiew, biuro 3 okr. policyjnego, synagoga. Kopyl dziś liczy około 360 domów drewnianych i przeszło 2000 mieszkańców płci obojga, przeważnie żydów, trudniących się drobnym handlem i koniarstwem. Miasteczko ulegało częstym pożarom. W około pełno zabytków przeszłości, ślady okopów i kurhany, w których znajdywano nie tylko broń kamienną, ale i kościane narzędzia, co świadczy o głębokiej starożytności miasta i ma wielką wartość dla archeologów. Zwracamy szczególną uwagę badaczy naszych na tę historyczną miejscowość Rusi litewskiej. Folwark kopylski, zwykle wydzierżawiany, jak i inne księcia Wittgenstejna, ma obszaru 3030 mr., łąki niezłe, gleba lekka, dość urodzajna. *Al. Jelski.*

Kopyl, ob. *Kaszówka*.

Kopylszczyzna 1.) wś rząd., pow. dzisieński, o 36 w. od Dzisny, 2 okr adm., 8 dm., 77 mk. 2.) K., zaśc. gminy mikołajewskiej, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 7 w. od Dzisny, 4 dm., 45 mk. prawosł. (1866).

Kopyłka, ob. *Horki*.

Kopyłów, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. i par. Horodło; odl. 21 w. od Horodła, 4 w. od rz. Bugu. posiada cerkiew parafialną dla ludności rusińskiej, erygowaną przez Jana III w 1686 r. Rozległość folwarku wynosi mr. 1215; grunta orne i ogrody mr. 791, łąk mr. 84, lasu mr. 315, nieużytki i place mr. 25, bud. mur. 8, z drzewa 24, wiatrak i młyn wodny. Wś Kopyłowo os. 62, z gruntem mr. 728.

Kopyłów, wś, pow. kijowski, o 44 w. od Kijowa, nad rzeczką wpadającą do rz. Buczy, o 1 w. odległa od szosy kijowsko-brzeskiej, mk. 980 wyzn. prawosł., ziemi 6089 dzies., po większej części lesistej; cerkiew paraf. zbudowana w 1777 r. Należy do wielu właścicieli, niegdyś do klucza makarowskiego.

Kopyłów, wieś w gub. witebskiej, między Burszczynem a granicą gub pskowskiej.

Kopyłowszczyzna, wś, pow. lepelski, gm. Kublicze (ob.).

Kopynia, os., ob. *Grzymaczów*.

Kopyś, msto w pow. horeckim, do niedawna miasto powiatowe nad Dnieprem, o 684 w. od Petersburga, o 65 w. od Mohilewa, a 28 od Orszy, 3132 mk.; ma zbór kalwiński, jedyny na Białorusi. Stanowił K. własność linii nieświeskiej Radziwiłłów, którą oni dostali po Katarzynie ks. Ostrogskiej, żonie Krzysztofa Radziwiłła, wojew. wileńskiego, hetm. i kanc. w lit., zmarłego r. 1603. Był tu zamek warowny, a następnie zbór kalwiński, przez tegoż Krzysztofa założony. *Powiat kopyski* zajmował ziemi uprawnej 138000 dzies., łąk 8700 i lasow około 58000 dzies. Liczba mk. w powiecie wynosiła około 65000 głów płci obojga. Miejscowość niska, grunt piaszczysty, miejscami żwirowy i kamienisty. Rolnictwo stanowi główne mieszkańców zatrudnienie; prócz tego zajmują się oni gorzelnictwem i przemysłami leśnymi. Marszałkami pow. kopyskiego byli: 1782—83 Jerzy Stankiewicz, 1790 Ludwik Bartoszewicz, 1805 Winc. Mikosza, 1807, 14 Marcin Stankiewicz, 1812, 19 Nitosławski, 1818, 20 Korsak, 1817 Ludwik Gordziałkowski, 1822 Stan. baron Ungern, 1858, 63 Juliusz Roszkowski. *F. S.*

Kopyść, wś i folw., majorat, pow. łaski, gm. Bałucz, par. Borszewice, leży obok szosy łasko-sieradzkiej. W 1827 r. było tu 17 dm., 149 mk., obecnie 35 dm., 265 mk., ziemi włośc. 487 mr., major. 191 mr. (Łaski, Lib. ben. I, 443).

Kopysno (al. *Kopyśno*), wś, pow. dobromilski, o 19 kil. na płn.-zach. od sądu powiat. w Dobromilu, 3 kil. na płn. od urzędu poczt. w Rybotyczach. Prócz Rybotycz leży na płd.-wsch. od wsi: Makowa, a na płd.-zach. Posada rybotycka. Zresztą sąsiaduje wieś z pow. przemyskim, a mianowicie z Cisową na płn.-zach., z Brylińcami na płn. a Kormanicami na płn.-wsch. W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie, a na zach. od nich wznosi się Kopystańka, najwyższy punkt we wsi do 545 m. Na granicy zach. opada Kosarzyska do 505 m.; na wsch. granicy wznosi się punkt jeden do 400 m. Płn. część obszaru zniża się do 463 m. i niżej, płd. do 477 m. i niżej. Z płn. obszaru płyną małe strugi na płn. do pot. Głębokiego, dopływu Sanu; z płd. obszaru kilka małych potoków (jak Kamienny, Makówka) na płd. do Wiaru. Na płn. granicy leży las Mochowisko dolne, dochodzący w granicznym szczycie Struczyna 470 m. Wzdłuż granicy płd. ciągnie się także pasmo lasów. Własn. większa (Tyszkowskiego) ma roli or. 296, łąk i ogr. 44, pastw. 24, lasu 362 mr.; własn. mniej. roli or. 462, łąk i ogr. 61, pastw. 59, lasu 180 mr. Według spisu z r. 1880 było 411 mk. w gminie, wyzn. gr.-kat., z wyjątkiem kilku rz.-kat. Parafia rzym. i gr. kat. w Rybotyczach. We wsi jest cerkiew. Tu spoczywa Michał Kopystyński, biskup przemyski, zmarły w r. 1610 w dobrach swych Kopysno. (Ob. Szem. dyec. przemyskiej z r. 1833, str. 180). *Lu. Dz.*

Kopystańka, wzgórze w Kopyśnie, 545 m. wysokie. Por. t. II, 74.

Kopystki, pow. kolneński, gm. Stawiska, par. Romany.

Kopystryn, *Kopystrzyn*, wś, na rozgraniczu Podola z Pobereżem, ob. *Kopesterzyn*.

Kopystyn, wś, rząd., pow. latyczowski, nad rz. Bohem, przy dr. żel. odesko-wołoczyskiej, między stacyami Proskurowem i Bohdanowcami, ma 600 mk., 105 dm., 1512 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. św. Mikołaja ma 681 parafian i 36 dzies. ziemi. Należała do klucza międzyboskiego, skonfiskowanego Czartoryskim. Na gruntach K. leży st. dr. żel. odesko-wołoczyskiej Bohdanowce, o 10 w. od wsi Bohdanowce, o 16 w. od Derażni. *Dr. M.*

Kopystyrzyn, ob. *Kopesterzyn*.

Kopyta. Łaski, Lib. ben. II, 470, wymienia wś t. n. w pow. Krośniewice.

Kopyta, os., pow. śremski, 5 dm., 37 mk., należy do wsi i gm. Brodnicy.

Kopytki, ob. *Kamionka Wołoska*.

Kopytko, niem. *Kopittko*, leśnictwo, pow. szczycieński, st. poczt. Chochół.

Kopytków, os. leśna, pow. konecki, gm. Niekłań, par. Odrowąż, od Końskich 16 w.; gruntu mr. 10, dm. drewn. 1, mk. 6.

Kopytków, wś w pow. ostrogskim, na płn.-zach. o 22 w. od m. Ostroga, położona na płaszczyznie, którą od płn. i wsch. okalają lasy. Pierwotnie należała do fam. Kierdejów, później do Czołhańskich, Pepłowskich, Wielopolskich margr. Myszkowskich, a w ostatku do Turnów. Gdy po rozbiorze kraju w 1794 r. Turno przez rok nie wrócił do swej majętności tajkurskiej, do której i K. należał, cała Tajkurszczyzna została zajęta na skarb, a że na Tajkurszczyźnie ciążył dług holenderski jeszcze, zaciągnięty przez Maryą Myszkowską, rząd ten dług spłacił; w 1800 r. zaś senator państwa rossyjs. hr. Józef August Iliński dobra tajkurskie wziął na siebie i sposobem bankowym powyższy dług spłacił. Po śmierci hr. Ilińskiego syn jego Janusz, także senator, wziął dobra tajkurskie na swą schedę i tu w K. założył swoję rezydencyą, a nazwę K.

zmienił na Oktawin, od imienia swej żony. Obecnie Oktawin jest własnością jego syna Aleksandra, rotmistrza. Grunt czarnoziem i glinka, ku południowi pochylony, 5 klasy urodzajny, pszenny. Jest tu cerkiew paraf., piękny dom dziedzica z ogrodem spacerowym. Ulice wioski wysadzone drzewami, a pola ekonomiczne w posesyi żydowskiej. *Z. Róż.*

Kopytków, ob. *Kopytów*.

Kopytkowo, wś, pow. augustowski, gm. Dębowo, par. Jaminy, odl. 30 w. od Augustowa; ma 16 dm., 145 mk. Por. *Jasionowo*.

Kopytkowo, niem. *Kopitkowo*, rycer. dobra, pow. kwidzyński, na bitym trakcie czerwińsko-skurczewskim, pół mili od stacyi kol. żel. w Czerwińsku. Obszaru liczą mórg 4798, bud. 46, dm. 16, kat. 242, ew. 57. Parafia Lalkowy, szkoła w miejscu, poczta Czerwińsk. Gleba tu bez wyjątku pszenna, w równinie położona, także i bór znaczny należy do tych dóbr. Gospodarstwo wzorowe, machinami różnego rodzaju wspierane; gorzelnia, budynki murowane, dwór okazały w obszernym parku. Wś ta istnieje od najdawniejszych czasów. R. 1290 książę Mestwin II nadaje zasłużonym braciom Zywanowi i Przybysławowi K. na dziedziczną własność, wolne od wszelkich ciężarów, ab omnibus angariis, perangariis et solutionibus, z sądami wielkimi i małymi. Granice: ode wsi przez las do wzgórza ku Nowemu, znowu las dęby, błota, łąki, struga z Kopytkowa do Jani, droga do Dąbrówki, druga droga z Jani do Peplina, krzewy, przez las Bocholose z polem do drogi do Swierkocina. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden. R. 1570 posiadacz Kopycki, r. 1686 Ludwik a Ludinghausen Wolf, r. 1700 wdowa bar. Wolfowa. Obecnie w ręku niemieckiem.

Kopytnik, wś, pow. bialski, gm Łubienka, par. Huszcza. W 1827 r. było tu 41 dm., 231 mk.; obecnie 50 dm., 290 mk, 818 mr. obszaru.

Kopyto i **Kopydło**, dawne przezwiska, dały początek nazwom: *Kopytów, Kopytnik, Kopyty, Kopydłów*.

Kopytów 1.) wś, pow. błoński, gm. Radzików, par. Rokitno. Folw. Kopytów (z nomenklaturą Utrata, wsiami K. i Witki), od Brwinowa (ob.) w. 8. Rozległość wynosi mr. 680; grunta orne i ogrody mr. 493, łąk mr. 128, pastwisk mr. 24, nieużytki i place mr. 35, bud. mur. 3, z drzewa 14, płodozmian 9-polowy, w niektórych miejscowościach pokłady torfu. Wieś K. os. 19, z gruntem mr. 28; wś Witki os. 10, z grun. mr. 295. 2.) K., wś i folw., pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Kopytów; posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej, fundowaną przez Elżbietę z Branickich Sapieżynę w 1772 r. Należała do dek. kodeńskiego. Szkoła początkowa 77 dm., 380 mk., 4870 mr. obszaru. Ob. *Elżbiecin* i *Kalmaczka*.

Kopytów (al. *Kopytków*, rus. *Kopytiw*), wś w pow. sokalskim, 9 kil. na wsch. od sądu powiat. w Sokalu, tuż na płnc. od urzędu poczt. w Tartakowie. Na płn. leży Rulikówka (część Switaszowa) i Bobiatyn, na wsch. wybiega wąski klin do granicy rosyjskiej, a zresztą sąsiaduje wieś z Tartakowem, na płd. leży Tartaków, na zach. Horbków. Wzdłuż granicy płn. płynie od wsch. na zach. potok Draganka, zwany w dalszym biegu Karbowem, a wzdłuż granicy pdn.-zach. pot. Szeroka. Oba łączą się potem po za obrębem wsi i płyną do Bugu. Nad Karbowem leży podmokła łąka Koperoha (204 m. w stronie zach.). Podmokła jest także dolina Szerokiej. Między temi dwuma dolinami wznosi się obszar trochę wyżej, najwyżej wzgórze Kopytów w stronie płn.-zach. (221 m.) na ornem polu, zwanem Mohyłą (Mogiłą). Zabudowania wiejskie leżą w płd. stronie obszaru. Własność więk. (hr. Lanckorońskiego) ma roli or. 256, łąk i ogr. 126, pastwisk 3 mr.; własn. mniej. roli or. 649, łąk i ogr. 434, past. 26 mr. Według spisu z r. 1880 było 400 mk. w gminie, 51 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat., z wyjątkiem 30 rzym.-kat. obrz.). Par. rz.-kat. w Tartakowie, gr.-kat. w Bobiatynie. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Kopytów, niem. *Kopitau*, wś, pow. bogumiński, gm. Szenichel, na Szląsku austr., u zbiegu Olzy z Odrą, ma kaplicę katol. par. Bogumin, rozl. mr. 440, ludn. 179; graniczy z wsią Uhilsko, pow. raciborski.

Kopytowa (z przysiołkami *Łubnem* szlacheckiem i opaciem i *Stanowiskami*), wieś w pow. krośnieńskim, przy drodze z Dukli przez Jedlicze i Moderówkę do Jasła, w okolicy górskiej i lesistej. Łubno szlach. leży w półn.-zachod. stronie od K. a na płdn. od niego Ł. opacie, Stanowiska zaś na płdn. od Kopytowy, u stóp Krzemiennej góry, 341 m. npm. wzniesionej. Wraz z obydwoma Łubnami ma K. według spisu ludności z 1880 r. 593, Stanowiska 187, obszar większej pos. 53, razem 833 mk., a według szematyzmu dyec. przemyskiej 764 rz.-kat. K. należy do par. rz.-kat. w Zręcinie i do urzędu poczt. w Żmigrodzie i ma kasę pożycz. gminną z kapitałem 890 zł. wa. Większa pos. p. St. Kotarskiego wynosi 369 mr. roli, 41 łąk i ogr., 23 pastw. i 282 mr. lasu; mniejsza pos. 640 roli, 86 łąk i 60 mr. pastw. K. graniczy na północ z Podniebylem, na południe z Faliszową, na zach. z Łubienką a na wschód z Żeglcem. (Lib. ben. Długosz I, 494; II, 284; III 390). *Mac.*

Kopytówka, wś nad Obszarskim potokiem, uchodzącym z praw. brz. do Wisły, pow. wadowicki, par. rz.-kat. w Marcyporębie. Więk. pos. Józ. hr. Bauma ma obszaru 212 mr. roli i 72 mr. lasu; mniej. pos. 164 mr. roli w ogóle. Z 257 mk. przebywa 233 na obszarze mniejszej, a 24 na obszarze więk. pos. i są wszyscy

rz.-kat. wyznania. K. graniczy na płn. z Brzezinką, na wsch. z Marcyporębą, na zach. z Paszkówką, a na płd. z Beczynem. (Lib. ben. Długosza II, 53). *Mac.*

Kopytówka, rz., ob. *Netta.*

Kopyty, pow. warszawski, gm. Jeziorka, par. Słomczyn.

Kopytyńce, wś, pow. latyczowski, u zbiegu rz. Tyrychwy z Bohem, gm. Susłowce, par. Latyczów, ma 67 dm., 380 mk., 536 dz. ziemi włośc., 480 dz. dworskiej. K. należały do klucza latyczowskiego, darowanego przez cesarzowę Katarzynę II hrab. Morkowowi w r. 1795; dziś własność Herbanowskiego. Lustracya Humieckiego z r. 1616 nazywa ją „wysiołek", słobódką należącą do Susłowiec. Osiadłych ludzi miała tylko 9, którzy, ratione libertatis, za wszystkie powinności tylko jednę jałowicę do roku dają valoris fl. 7. Tamże staw i młyn o jednym kamieniu, co wszystko facit fl. 12." *Dr. M.*

Korab, starodawna nazwa statku wodnego i przezwisko zarazem, dała początek wielu nazwom miejscowym. *Korabniki*, są to osadnicy obowiązani zapewne dozorować i utrzymywać w dobrym stanie statki (korabie) książęce. (Por. *Bobrowniki, Kobylniki, Kuchary*). *Br. Ch.*

Korab 1.) ob. *Klonowiec-K.* 2.) **K.** al. *Kurab* al. *Bzura*, os., pow. łowicki, gm. Kompina, par. Łowicz; odl. od Łowicza 1 w. Jest to zabudowanie pod Łowiczem, ślad dawnego młyna na rzece, który należał do księży tutejszych. Dom 1, obszaru 18 mr. 3.) **K.**, os., pow. piotrkowski, gm. Łękawa, 1 dm., 3 mk., 12 mr. rozl. 4.) **K.** lub *Chorub*, wś, pow. kaliski, gm. i par. Brudzew Kaliski, odl. 21 w. od Kalisza; 9 dm., 230 mk. 5.) **K.**, pow. rypiński, gm. Osiek, par. Radziki.

Korab, wś, pow. niborski, nad Nidą; niem. *Chorapp.* Por. *Działdówka.*

Korabie, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień. Niezamieszczona ta miejscowość w spisie urzęd. (Pam. Kn. Gub. Siedl. z 1877 r).

Korabie, ob. *Brzozowo.*

Korabie, wś w pow. bielskim, gub. grodz.

Korabiewice, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Mszczonów. W 1827 r. było tu 15 dm., 165 mk. Gmina K. należy do sądu gminnego okr. II w Chrzczonowicach, st. poczt. Mszczonów; obszaru ma 12891 mr. i 4560 mk. (1867). W obrębie tej gminy mieści się osada Studzieniec, zakład poprawczy dla małoletnich przestępców. Dobra rząd. K. w parafiach Jeruzal i Mszczonów, podług wiadomości z r. 1838 składają się z folw. K., wsi: K., Aleksandrya, Budy Bednary, Długo-Kąty, Mrozy, Michałów, Nowa Huta, Pniew, Rudka, Stara Huta, Budy Studzienieckie, Wólka Korabiewska, Waleryany, Zaklasztorne Budy, Żuków, folw. i wś Chojnaty, wś Budy Chojnackie. Podług wiadomości z r. 1827 rozległość miała wynosić w ogóle mr. 3900. Niegrodowe starostwo korabiowskie w wojewódz. rawskiem, w ziemi sochaczewskiej, podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego sstwa guzowskiego i składało się z wsi K., z folw. i osady leśnej Szczawinek z przyległościami. W roku 1771 było w posiadaniu Justyny Turskiej, stolnikowej sieradzkiej, która opłacała z niego kwarty złp. 850, a hyberny złp. 103 gr. 12. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany rzpltej nadały je w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Piekarskiemu, wraz z wsią Budziszewice. Następnie w obecnem stuleciu stanowiło ekonomią w wojew. mazowieckiem (ob. t. II, 326). Por. *Budy.*

Korabiewka al. *Sucha*, rzeczka, bierze początek pod wsią Gąbą na płd. od Mszczonowa w pow. błońskim, wchodzi w pow. skierniewicki, płynie przez Korabiewice, Zator, Puszczę Korabiewską i za Budami Bolimowskiemi, na granicy pow. łowickiego, wpada poniżej Rudy z praw. brz. do Rawki. Długa 18 w.

Korabiewska puszcza, leżała między Mszczonowem a Skierniewicami i Rawą, łączyła się od płn. z Bolimowską puszczą. Na jej obszarze spotykamy liczne Budy i Huty.

Korabin, znaczne wzgórze lesiste, na granicy gmin Rudnik i Dżurowa, w pow. śniatyńskim, między rzekami Rybnicą a Czeremoszem, poczyna się po płn.-wsch. stronie wsi Dżurowa, nad wsch. (prawym) brzegiem Rybnicy, lesistym czubkiem Karaturą (355 m) i ciągnie się na płn.-wschód, wzdłuż Rybnicy, z bezimiennymi czubkami 350 m. i 347 m., opadając zwolna na rudnickie łąki. Las pokrywający północne zbocze Karatury zwie się Karłowskim lasem. Długość grzbietu 5 kil. *Br. G.*

Korabina, wś w piaszczystej nizinie nadwiślańskiej, 190 m. npm., w pow. nisieckim, parafia rzym.-katol. Stany, należy do urzędu poczt. w Raniżowie. Według spisu ludności z r. 1880 ma 345, a według szematyzmu duchownego 476 mk. rzym.-kat. Od płd. i wsch. otaczają tę wieś lasy sosnowe. Więk. pos. ma 168 mr. lasu; mniejsza 543 roli, 56 łąk i ogr., 162 pastw. i 168 mr. lasu. Graniczy na zach. z Bojanowem, na północ z Łaskami, a na południe z Gwoźdźcem. *Mac.*

Korabinki lub *Koberenki*, przys. do Łazów w pow. jarosławskim, leży w nizinie 192 m. npm. zwanej Stawiskami, na płn. od Łazów, nad potokiem Wysznią, uchodzącym pod Wysockiem z praw. brzego do Sanu i przy drodze z Wysocka do Korzenicy i Lubaczowa, ma ludność gr.-kat. wyznania. *Mac.*

Korabiowice, ob. *Korabiewice.*

Korabka al. *Kurabka*, wś, pow. łowicki, gm. Kompina, par. Bolimów, odl. od Łowicza w. 14, od Bolimowa 8 w. W 1879 r. mk. katolików

254, dm. 33. W 1881 r. dawne wójtostwo K. miało 86 mr., os. 9; zaś wś Kurabka mr. 662 obszaru, os. 32. Wójtostwo w części należy do szpitala św. Leonarda w Łowiczu. (Lib. ben. Łaskiego II, 275 wymienia K. w par. Maków).

Korabka, rz., ob. *Korabiewka*.

Korabla, rz., ob. *Karłowszczyzna*.

Korable, wś włośc., pow. wilejski, o 50 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 6 dm., 43 mk. (1866).

Korable, część Jazowa nowego, pow. jaworowski.

Korablew, kol. włośc. u zbiegu rz. Widawki z Krasówką, pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Restarzew, zamieszkała po większej części przez niemców sekty anabaptystów; od Widawy 11 w. W 1827 r. było tu 19 dm., 112 mk.; obecnie ma 33 dm., 426 mk. (Łaski, Lib. ben. II, 464). Folw. K. podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 38; młyn na prawach wieczysto-czynszowych. Wś K. os. 36, z grun. mr. 991; wś Krzyżówka os. 9, z grun. mr. 67.

Korablińska, st. p., ob. *Karablino*.

Korabniki, mylnie *Chorobniki*, wś nad Wisłą z lew. brzegu, o 5 w. w dół rzeki za Włocławkiem, pow. włocławski, gm. Łęg, parafia Włocławek. W 1827 r. było tu 19 dm., 176 mk. Os. K. należała do b. dóbr biskupich.

Koraby 1.) wś włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 15 w. od Oszmiany, 27 dm., 177 mk., z tego 66 katol., 111 prawosł. 2.) K., karczma szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 15 w. od Oszmiany, 1 dm., 10 mk. żydów. (1866).

Koraciszki, ob. *Karaciszki*, pow. trocki, r. 1850 własność Wrotnowskiego, 622 dz. rozl.

Koraczewko, wś, pow. szubiński, 11 dm., 109 mk., wszyscy katol., 59 analf. Najbliższa poczta w Retkowie, stacya kolei żel. w Nakle o 26 kil. *M. St.*

Koraje, część lasu Zabielskiego w Oleszycach starych, pow. cieszanowski.

Korajewicze, wś, pow. lepelski, własność Żabów.

Korakino, wś, na pochyłości wyżyny wałdajskiej (lasu Wołkońskiego), w gub. twerskiej; stąd bierze początek Dźwina zach. (ob.).

Korale, folw., pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki, odl. 8 w. od Wyłkowyszek; jest tu browar, 6 dm. i 60 mk.

Korale 1.) wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 36 w. od Oszmiany, 2 dm., 16 mk. prawosł. 2) K., zaśc. włośc. nad rz. Łuczajką, pow. wilejski, 3 okr. adm., o 79 w. od Wilejki, 3 dm., 16 mk. katol. (1866).

Korale, ob. *Bursztynowo*.

Koralewo (mylnie), ob. *Duninów* i *Karolewo*.

Koraliszczewicze, wieś, pow. ihumeński, ob. *Koroliszczewicze*.

Korallen (niem.), dobra, pow. i par. Hazenpot w Kurlandyi.

Koralów, pow. sokołowski, gm. Grochów, par. Czerwonka. Niezamieszczony w urzęd. spisie. (Pam. Kn. Siedl. Gub. 1877 r.).

Koralowce, wś, pow. święciański, par. Komaje (ob.).

Koralówka, młyn nad strum. bez nazwy, pow. wieluński, gm. i par. Rudniki, odl. od Wielunia w. 20, dm. 1, mk. 5.

Koralówka, ob. *Karolówka* i *Korolówka*.

Korangelwitz (niem.), wś, pow. górski na Szląsku, par. Gross-Osten. U Zarańskiego K. zowie się *Czechnów*.

Korax, ob. *Jalta* i *Dźwina*.

Korbadziejewszczyzna, wś, pow. lepelski, par. Hubin, własność Szyszłowskich.

Korbasinka, także *Kowbasinka*, nieznaczny strumień, wypływa ze wzgórzy wznoszących się we wsch.-południ. stronie wsi Albinówki, w pow. śniatyńskim, na granicy tejże z gminą Hańkowcami; płynie na płd. zrazu przez obręb Albinówki, potem przez Wołczkowce, a w dalszym ciągu tworzy granicę między gm. Wołczkowcami i Orelcem; w końcu przerzyna w kierunku płd.-wsch. obszar Orelca, w obrębie którego uchodzi do Prutu z lew. brzegu. Długość biegu 6 i pół kil. *Br. G.*

Korbaszyn, pow. grójecki, gm. Kobylin, por. Worów.

Korbielów, wś, pow. żywiecki, nad potokiem górskim Glinnym (ob. t. II, str. 589) i jego dopływami Kamiennym i Uszczawnym p. Graniczy od zach. z obszarem Sopotni Wielkiej, od płn. z Krzyżową i Krzyżówką a od wsch. z Krzyżówką. Resztę granicy wsch. i granicę połudn. wsi tworzy granica Galicyi z Węgrami, ciągnąca się z grzbietem Beskidów zachodnich w dziale płn.-zach. (t. III, str. 858). Wzdłuż tej granicy wznoszą się szczyty beskidzkie, jak Pilsko (1557 m.), Studena (Studzona, 935 m.) i Weska (948 m.). Na granicy zach. wznoszą się szczyty 1204 m. z lasem Buczynką, w którym wytryskuje potok Kamienny (t. III, str. 771, nr. 1), 1053 m. i 904 m. Wzdłuż potoku Glinnego ciągnie się gościniec z Węgier półhorańsko-jeleśniański, przechodzący przez przełęcz Glinną czyli „Na Glinie“ (809 m.), oddzielającą pasmo Pilska od działu Babiej Góry. Obszar więk. posiadł. obejmuje roli or. 1, łąk i ogr. 6, pastw. 5, lasu 2035 mr.; mniej. zaś posiadł. ma roli ornej 921, łąk i ogr. 221, pastw. 839, lasów 31 mr. austr. (1869). Należy do dóbr arcyksięcia Albrechta. Chat 157 (1869), mk. 821 (406 męż., 415 kob. w r. 1869); w r. 1880 było 874. Według szemat. dyec. tarn. dusz rz.-kat. 925. Należy do par. w Jeleśni (ob.). Poczta w Jeleśni. Według Komonieckiego dziejopisu żywieckiego, wś ta nosi miano od tego, „iż tam góra, jakoby korba

przegięta; także, iż tam zbójcy bywając, w torbach łowili, mówiąc do siebie: w torbie łów. Przytym, iż tam niegdyś był las, gdzie pan jakiś, Korbielów zwany, jadąc umarł i tam pogrzebiony, którego potem łowili." Na granicy węgierskiej w pośrodku lasów jest przysiołek z kilku chat złożony, zwany Gawlasami. *Mac.*

Korblack (niem.), folw. pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Korboniec, wś, pow. mławski, gm. Turza, par. Mława, odl. o 5 w. od Mławy, liczy 22 dm., 162 mk., 226 mr. gruntu.

Korbsdorf (niem.), *Korbendorf*, dobra ryc., pow. braniewski, st. p. Orneta (ob.).

Korchma, jez., pow. owrucki, koło wsi Zamysłowicz (Stołpiański).

Korchów, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżopol, par. Tarnopol. Jest tu szkoła elementarna i cerkiew par. dla rusinów, która już r. 1621 istniała. W r. 1827 było tu 126 dm., 754 mk.

Korchów, wś, pow. krzemieniecki. W XVI w. własność Czetwertyńskich.

Korchynie, wś, pow. tomaszowski, gm. Jarczów, par. rzym.-kat. Chodywańce; o półtorej mili od Tomaszowa, przy granicy Galicyi położona; ma folwark, dm. 41, ludn. 322 i 454 mr. gruntu orn. Gleba w części piaszczysta i w około lasy; oprócz włościan zajmujących się uprawą roli, jest tu 5 tkaczy i 1 kowal. R. 1827 było 45 dm., 252 mk. *X. S. S.*

Korcianka, rz., lewy dopływ rz. Minii, przyjmuje z lewej strony Sawszys. Por. *Kaczajcie.*

Korciany, mko pryw. i dwór. w pow. telszewskim, u zbiegu Ołonty (Sałanta?) z Minią, o 50 w. od Telsz. Paraf. kościół kat. Zwiast. N. M. P., drewn., erygowany 1634 przez Mik. Sapiehę, 1873 pogorzał. Dwie kaplice, parafia kat. dekanatu szkudzkiego: dusz 6111. Filia w Budrach. K. stanowiły własność wprzód Sapiehów, dalej Jakóba Nagórskiego, podkomorzego, później Antoniego Zakrzewskiego; ten zapisuje K. żonie swej Kazimierze z Górskich, a ta po śmierci Zakrzewskiego, po wyjściu za mąż za Stanisława Tyszkiewicza, przedaje w r. 1814 Jerzemu i Józefowi hr. Platerom; Nagórscy pisali się hrabiami na Korcianach, z tych Ignacy Nagórski, pleban korciański, 1820 roku zapisał czer. zł. 200 na szpital.

Korcz, to samo co *Karcz* (ob.); stąd poszły nazwy *Korczew*, *Korczak* (syn Korcza), *Korczyn*, *Korczówka*.

Korcz, uroczysko, pow. kijowski, par. prawosł. Hostoml, o 5 w. od Jabłonki. Jeszcze w początku XIX wieku była tu wieś Korczówka, z 25 chat, osada swobodnych z Litwy wychodźców.

Korczak, 1.) młyn, ob. *Kamienna Wola* i *Prace duże*. 2.) **K.**, os., nad strum. Pokrzywnicą, pow. kaliski, gm. Kalisz, par. Dubrzec, odl. od Kalisza w. 2, dm. 2, mk. 7. 3.) **K.**, *Korczaki*, wś. szlach. nad rz. Narwią, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń. Ma 198 mk., obszaru 547 mr. Jest to gniazdo rodu Korczakowskich w dawnej ziemi łomżyńskiej.

Korczakownia, wś włośc., pow. rypiński, gm. Osiek, par. Michałki, o 3 w. od zarządu gminnego, ma 8 osad, 10 dm., 58 mk., 148 mr. rozl., 117 mr. roli ornej.

Korczanka, 1.) znaczna góra lesista, w paśmie górskiem wznoszącem się między Butywlą a Stryjem (ob. *Krzywy wierch*), na granicy Korostowa i Skola, w pow. stryjskim, pod 49° 2' płn. sz. g. a 40° 7' 25" wsch. dłg. g.; wzniesienie 1180 m. npm. (szt. gen.); płn.-wsch. stok góry, pokryty lasem, zwie się Jałynowate. Z lasu tego wypływa potok Za-Dąbrową zwany; wpada do Stryja z lew. brz. 2.) **K.**, lesista grupa górska w płn.-wsch. stronie Korostowa w pow. stryjskim. Przerzynają ją potoki płynące na płn.-zach. do Butywli (dopływu Orawy), z pośród których najznaczniejsze: Krasny potok, Wancz wyżny i Wancz niżny. Między Krasnym a Wanczem wyżnym wznosi się szczyt jego do 950 m., między Wanczem niżnym a wyżnym do 925 m. Na płd.-zach. wpada grupa ku dolinie Butywli (562 m.); na płn.-wsch. wznosi się wyżej i łączy się z granicznem ramieniem górskiem, oddzielającem Korostów od Korczyna. *Lu. Dz.*

Korczenica, przys. do Korczyny, pow. krośnieński.

Korczenne wzgórze, ob. *Granastów* pot.

Korczestie, wś, pow. storożyniecki na Bukowinie, o 17 kil. od Storożyńca, ma cerkiew grecką nieunicką i 973 mk.

Korczew, 1.) wś i folw., pow. sieradzki, gm. Wojsławice, par. Korczew; odl. 14 w. od Sieradza. Posiada kościół par. drewniany, w nim figurę N. M. P. z datą 1076. (Łaski, Lib. ben. I, 392, II, 167). W r. 1827 było tu 14 dm., 124 mk., obecnie wś ma 10 dm., 158 mk., fol. 1 dm., 7 mk. Parafia K. dekanat sieradzki 2930 dusz. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. rozległy mr. 698; grunta orne i ogr. mr. 215, łąk mr. 28, pastw. mr. 10, wody mr. 1, lasu mr. 273, zarośli mr. 161, nieuż. i pl. mr. 9; bud. z drzewa 9, płodozmian 6-polowy. Wieś Korczew osad 18, z gruntem mr. 178. 2.) **K.**, folw., pow. piotrkowski, par. Bogdanów, o 4 w. od Rosprzy. Rozległy mr. 643, grunta orne i ogr. mr. 293, łąk mr. 47, pastw. mr. 21, lasu mr. 263, nieuż. i pl. mr. 19; bud. z drzewa 12, płodozmian 7-polowy. Folwark ten powstał z oddzielenia od dóbr Dobiecin. 3.) **K.**, wś i folw., nad rz. Bugiem, pow sokołowski, gm. Korczew, par. Knychówek. Ma 49 dm., 971 mk. Szkoła początkowa. Dobra K. składają się z folw. K., *Tokary*, *Bartków*, *Czaple*, *Drążgów* i z wsi tegoż nazwiska. Ziemia urodzajna, łąki po czę-

ści nad Bugiem położone, włościanie tutejsi na ogrodach sadzą w znacznej ilości cebulę, i takowa rodzi się tu doskonale. Całe dobra posiadają ludności około 5000 dusz. K. jest rezydencyą rodziny Kuczyńskich, jest tu ogród owocowy z najprzedniejszemi gatunkami owoców, park wspaniały, pałac murowany, budynki gospodarskie w całych dobrach po większej części murowane: do dóbr tychże należą jeszcze dobra *Miedznieńskie* w pow. węgrowskim, dobra *Zyple* w gub. suwalskiej, oraz *Kurczyckie* i *Worotniewskie* na Wołyniu. Korczew na początku b. wieku był własnością cześnika Kuczyńskiego, żonatego z hr. Butler; dobra Miedznieńskie po zmarłych bezpotomnie dwóch braciach Butlerach przeszły drogą sukcesyi w dom Kuczyńskich. Aleksander Kuczyński, ostatni potomek tej rodziny, był synem cześnika Kuczyńskiego. Obecnie linia męzka Kuczyńskich wygasła; po Aleksandrze pozostały 3 córki. W Korczewie jest stadnina koni pochodzenia anglo-arabskiego; znajdują się tu jeszcze ogiery czystej krwi arabskiej, zaprowadzone przez ostatniego dziedzica Korczewa, który przez długi czas nabywał za drogie pieniądze ogiery i klacze w sławnej w swoim czasie stajni ks. Romana Sanguszki w Sławucie. We wsi Knychówku, także do dóbr korczewskich należącej, jest kościół paraf. fundacyi Kuczyńskich, w lochach którego spoczywają zwłoki wszystkich prawie zmarłych członków tej rodziny. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków: Korczew, Bartków, Czaple i Zalesie; wsi: Korczew, Laskowce, Starczewice, Bartków stary, Bartków nowy, Tołpsie, Czaple ruskie, Szczeglacin i Ruda Instytutowa. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dworska wykazana mr. 6559; grunta orne i ogr. mr. 3146, łąk mr. 703, pastw. mr. 773, lasu mr. 1641, zarośli mr. 223, nieuż. i pl. mr. 173; bud. mur. 15, z drzewa 45, ubezpieczonych na rubli 40970. Gorzelnia, browar, młyn i cegielnia. Wieś Korczew osad 107, z gruntem mr. 1342; wś Laskowce os. 31, z grun. mr. 1013; wś Starczewice os. 14, z grun. mr. 372; wś Bartków stary os. 22, z grun. mr. 11; wś Bartków nowy os. 23, z grun. mr. 463; wś Tołpsie os. 15, z grun. mr. 10; wś Czaple ruskie os. 18, z grun. mr. 241; wś Szczeglacin os. 42, z grun. mr. 610; wś Ruda Instytutowa os. 21, z grun. mr. 301. Gmina K. ma ludn. 4272, rozległości 22094 mr., s. gm. okr. II Repki, st. p. Sokołów, o 26 w. od Siedlec, od urzędu gm. we wsi Laskowicach 33 w. W skład gm. wchodzą: Bartków, Bużyska, Czaple, Drążniew, Drohiczyn, Gruszew, Góry, Korczew, Knychówek, Laskowice, Mogielnica, Ruda, Starczewice, Szczeglacin, Tokary i Zalesie.

Korczewa, mto pow. gub. twerskiej, na prawym brzegu rzeki Wołgi, 525 w. od Petersburga, a 75 od mia gubernialnego odległe, 1936 mk. Stacya pocztowa i przystań statków parowych.

Korczewata, futor tuż pod Kijowem, nad rz. Łybed', z cegielnią.

Korczewaty, potok w pow. żytomierskim Wypływa w pow. żytomirskim, we wsi Korczówce, i stanowi granicę między żytomirskim i radomyskim powiatami; póżniej przechodzi w radomyski powiat i przyjąwszy potok (Koroboczki) Wierchłużę z lewego brzegu, uchodzi do rzeczki Bystryjówki (Bystrówki) pod wsią Kamiennym brodem. Płynie na płd.-wsch.; po brzegach pokłady labradorytu. *A. L. Br.*

Korczewaty, ostrów na Dnieprze, ob. *Czerkasy*.

Korcziw, *Korcziwka* (rus.), ob. *Korczów*, *Korczówka*.

Korczman, mała rzeczka, pow. lityński, na pograniczu winnickiego, poczyna się koło wsi Daszkowice, wpada do rz. Wiszni w pow. winnickim, poniżej wsi Ksawerówki. *Dr. M.*

Korczmin (po rusku *Korczmyn*), wś w pow. Rawa ruska, 30 kil. na płd. od Rawy, 12 kil., na płn.-wsch. od sądu pow. w Uhnowie, a 10 kil. na płn.-zach. od urzędu poczt. w Bełzie, na granicy pow. Na płn. leżą Staje, na płd.-zach. Korczów, na zach. Szczepiatyn, na płn. Krzewica i Wasylów wielki, na wsch. Machnówek (w pow. sokalskim). Przez środek obszaru płynie pot. Rzeczyca (zwany przez ludność pospolicie Swynoryją), dopływ Sołokiji. Wchodzi on tu z Szczepiatyna i płynie od zach. na wsch. a potem na płd.-wsch. do Machnówka. W dolinie potoku, przy granicy wsch. obszaru, leżą zabudowania wiejskie, na płd. od nich cegielnia i leśniczówka. Na płd.-zach. od zabudowań wiejskich leży folwark. Zresztą leży na prawym brz. Rzeczycy las (Nawrycze i Wielki las), a tylko wzdłuż płn. granicy pastwisko. Na lew. brz. Rzeczycy leżą orne pola i pastwiska. Własność większa (Felicyi Serwatowskiej) na roli or. mr. 459, łąk i ogr. mr. 114, pastw. mr. 4, lasu mr. 813 (las przeważnie dębowy); własność mniejsza roli orn. mr. 874, łąk i ogr. mr. 187, pastw. lichego mr. 24. Według spisu z r. 1880 było 809 mk. w gminie, 78 na obszarze dwor. (obrz. gr.-kat., z wyjątkiem 40 rz.-kat.). Parafia rz.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu bełzkiego, dyec. przemyskiej, i ma filie w Machnówku i Krzewicy (al. Szczewicy). We wsi jest cerkiew, pod lasem zaś jest kaplica postawiona w r. 1862 ze składek gromady, z odpustem w dzień Uspienia M. B. W tej kaplicy znachodzi się cudowny obraz M. B. We wsi jest szkoła elementarna jednoklas., piękny dwór i młyn wodny o 2-ch kamieniach. Z rzemieślników są: kowal, szewc, stelmach i kilku tkaczów. Wieś istnieje przeszło 300 lat, jak to widać z napisu w cerkwi

umieszczonego. W obrębie tej gminy, w tak zwanym Wielkim lesie, znajdują się kurhany, wewnątrz piaskiem wyłożone, w których jednak dotąd nic nie znaleziono. Na granicy Szczepiatyna, Korczmina i Korczowa jest „Mogiła“ zwana „za Kurhanami“, dziś znacznie uszkodzona i nie do poznania lasem porośnięta. Do powyższego opisu podał kilka szczegółów p. Jan Mirkowski. *Lu. Dz.*

Korczmiszcze, wś, pow. skwyrski, o 3 w. od Jaropołczy, nad strugą Brodówką, dopływem Iwnicy, ma 640 mk., 734 dzies. rozl., cerkiew drewn. z 1789 r., od 1839 prawosł. Włas. Poniatowskich i Rzewuskich, poprzednio Iwanowskich.

Korczminy, wś, pow. szawelski, gm. radźwiliska, 73 osad, 387 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Korczów, 1.) wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. Puszcza Solska. 2.) K., por. *Korczew*.

Korczów (po rusku *Korcziw*), wś, pow. Rawa ruska, 25 kilm. na płn.-wsch. od Rawy, 7 kilm. na płn.-wsch. od sądu pow. i urzędu poczt. w Uhnowie. Na płn. leży Szczepiatyn, na płn.-wsch. Korczmin, na wsch. Staje, na płd. Domaszów i Karów, na zach. Uhnów i Tarnoszyn. Wzdłuż granicy płd. płynie potok Sołokija (dopływ Bugu) od płd. zach. na płn.-wsch. a potem na wsch. Lewy brzeg potoku, a więc płd. kończyna obszaru wiejskiego jest bagnista (208 m.), na przestrzeni dochodzącej 1 klm. szerokości. Na płn. od tej niziny bagnistej leżą zabudowania wiejskie (212 m.), na płn. od nich orne pola (218 m.), a na granicy Tarnoszyna, Szczepiatyna i Korczmina lasy. Wody z płd. obszaru płyną do Sołokii. Włas. większa (Tytusa Kielanowskiego) ma roli orn. 357 mr., łąk i ogr. 301 mr., pastw. 103 mr., lasu 497 mr.; włas. mniejsza roli orn. 723 mr., łąk i ogr. 320 mr., pastw. 13 mr. Według spisu z r. 1880 było 758 mk. w gminie, 60 na obszarze dwor. (około 250 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Uhnowie, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu uhnowskiego a dyec. przemyskiej, i ma filie w Szczepiatynie i Stajach. We wsi jest cerkiew i szkoła filialne. Około r. 1786 była ta wieś własnością Swieżawskiego, sty pełczyńskiego. W obrębie wsi, od granicy Szczepiatyna i Korczmina, jest wiele kurhanów śród pola, po większej części poniszczonych i pozaorywanych. Toż samo w lesie na granicy Korczmina widać pojedyńcze kurhany. *Lu. Dz.*

Korczowe, grupa domów w Gnojnicach, pow. jaworowski.

Korczówka, 1.) wś i folw., pow. bialski, gm. Łubienka, par. Łomazy. Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W r. 1827 było tu 22 dm., 125 mk.; obecnie jest 26 dm., 172 mk Dobra K. składają się z folwarku: K., os. Rososz, wsi K., Wólka korczewska i Burwina. Rozległość folw. wynosi mr. 1141; grunta orne i ogr. mr, 400, łąk mr. 237, pastw. mr. 79, lasu mr. 390, nieuż. i pl. mr. 35; bud. mur. 7, z drzewa 15, pokłady torfu. Os. Rososz osad 361, z grun. mr. 8998; wś Korczówka os. 23, z grun. mr. 411; wś Wólka korczewska os. 10, z grun. mr. 178; wś Burwina os. 5, z grun. mr. 30. 2.) K., wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Olszanka, par. Hadynów, okr. sąd. Huszlew. Liczy 41 dm., 318 mk.; gruntów włościańskich mr. 1038, gruntów dworskich mr. 563; wieś ta należała dawniej do starostwa łosickiego, obecnie stanowi majorat rodziny Jazykow-Poleszko.

Korczówka, 1.) wś, pow. żytomirski, na granicy radomyskiego pow., nad ruczajem Korczewatym, wpadającego z lewego brzegu do Bystrówki. Wieś odległa o 16 klm. od mka Czerniachowa. Nad ruczajem spotyka się labradoryt. Grunta przeważnie składają się z gnejsu. 2.) K., wś, pow. starokonstantynowski, par. Bazalia, leży nad rz. Połtwą, dopływem Horynia, ma kaplicę kat., 55 dm. 3.) K., wś, pow. owrucki, niedaleko źródeł rz. Hreźli. 4.) K., wś, pow. nowogradwołyński, gm. romanowskiej; włościan dusz 109, ziemi włośc. 370 dzies. Należy do dóbr romanowskich, własność niegdyś hr. Ilińskich, obecnie Steckich. 5.) K., przys., pow. radomyski, par. prawosł. Torczyn i Horbulów, 430 dzies. rozl., 177 mk. 6.) K., por. *Korcz.*

Korczówka, 1.) przys. Wolicy baryłowej, pow. Kamionka Strumiłłowa. 2.) K., wś, pow. żydaczowski, par. Lachowice zarzeczne, o 13.4 klm. od Żurawna, ma 309 mk., z tych 11 na obszarze dworskim. *F. S.*

Korczowy potok, potok leśny, wytryskuje na granicy gmin Hlebówki i Lachowiec, w pow. bohorodczańskim, płynie na płn.-wsch. przez obszar Lachowiec, zrazu lasem, w końcu łąkami i po 5 klm. biegu uchodzi z lewego brzegu do Bystrzycy sołotwińskiej, tuż przy ujściu Dźwiniacza (T. II, 310). *Br. G.*

Korczstein (dok.), ob. *Korsztyn.*

Korczunek, 1.) dom strażnika leśnego w Ditkowcach, pow. brodzki. 2.) K., folw. w Dmytrowicach, pow. mościski. 3.) K., grupa domów i folw. w Maksymowicach, pow. samborski. *Lu. Dz.*

Korczyce, wś poleska w pow. borysowskim, przy granicy pow. ihumeńskiego, nad rzeczką bezimienną, ma osad 16. Głucha, oddalona miejscowość. *Al. Jelski.*

Korczyk, wś, pow. zasławski, okr. polic. sławucki, gm. K., o 20 w. od Sławuty i Szepietówki.

Korczyk, rz., lewy dopływ Słuczy, powstaje z dwóch strug, z których wschodnia, K. zwana, płynie przez Berestów a zachodnia od Annopola; obie się łączą w stawie kilikijow-

skim; dalej K. płynie pod Korzec, a uchodzi pod Ujściem.

Korczyn, 1.) Nowe miasto *Korczyn*, os., dawniej mto. nad Nidą i Wisłą, pow. stopnicki, gm. i par. Korczyn. Leży nad Nidą i Wisłą, między któremi rozciąga się terytoryum osady. Połączony drogami bitemi ze Stopnicą, Buskiem, Opatowem; odl. 17 w. od Stopnicy, 142 w. od Radomia i 240 w. od Warszawy. Posiada szkołę rzemieślniczo-niedzielną, dom przytułku dla starców i kalek, st. poczt. Prowadzi dość ożywiony handel zbożowy, ku czemu nad Nidą wzniesiono śpichlerze. R. 1881 przez komorę K. wywieziono za 97767 rs. zboża, jaj i pierza. W r. 1860 było tu 232 dm. (68 mur.) i 3319 mk. (2370 żydów); obecnie por. *Nowe miasto K.* Początek swój zawdzięcza K. niezawodnie grodowi książęcemu, jaki istniał zdawna w leżącym po drugiej stronie Nidy Korczynie starym. Częste przebywanie dworu książęcego i dogodne położenie między dwiema rzekami spławnemi zachęcało kupców i rzemieślników do obierania tu siedziby. Prawdopodobnie za Bolesława Wstydliwego założone tu zostało miasto na prawie niemieckiem, jak o tem świadczy poniekąd przywilej z 1258 r., dany Hince synowi Henryka wójta Nowego miasta. Nadane K. prawa i przywileje służyły za wzór przy zakładaniu nowych osad, którym udzielano często prawo korczyńskie (Corcinense). Jak Koło w Wielkopolsce tak Korczyn w Małopolsce, dzięki centralnemu położeniu, stał się ulubionem miejscem zjazdów politycznych i zgromadzeń szlacheckich. Odbywane pierwotnie w starym Korczynie przeniosły się te zebrania do Nowego K., przedstawiającego więcej dogodności dla pomieszczenia przybyłych. Wzniesiono tu pierwotnie z drzewa zamek książęcy, lecz po spaleniu w 1300 r. stanął nowy murowany, umocniony przez Kazimierza W-go przez utworzenie sztucznego jeziora (Czartorya) z pomocą przeprowadzonego z Wisły kanału. Kazimierz W. również przyczynił się do uporządkowania miasta i przyozdobienia go murowanemi budowlami. W 1383 r. bawił tu dłuższy czas Ziemowit ks. mazowiecki, który, pragnąc przez zaślubienie Jadwigi otrzymać koronę, naradzał się tu ze swymi stronnikami, oczekując powrotu Jadwigi. Za rządów Władysława Jagiełły zaczęły się tu odbywać coraz częstsze zjazdy panów i szlachty, zwoływane bądź dla uchwał prawodawczych, bądź w sprawach poborów wojennych i politycznych interesach; tu przyjmowano poselstwo obce. W 1438 r. odbył się walny zjazd dla narad co do przyjęcia przez królewicza Kazimierza korony czeskiej. W 1461 r. król w otoczeniu swej rady przyjmuje poselstwo od Jerzego Podjebrata, hana tatarskiego i margrabiego brandeburskiego. W maju 1465 zjazd panów małopolskich i delegatów wielkopolskich: radzono nad środkami na prowadzenie wojny z krzyżakami, uchwalono statut Nowo-Korczyńskim zwany. W r. 1470 król przyjmuje legata papieskiego i Rafała Leszczyńskiego, przybyłego z misyą od cesarza Fryderyka III. W r. 1479 mistrz krzyżacki wykonywa tu przysięgę. Po wielkim pożarze w r. 1474 uwolniono K. od wszelkich czynszów, robocizn i danin na lat 12. Zygmunt I w roku 1531 pozwolił na rzecz miasta pobierać opłatę mostową i grobelną. Zygmunt August w 1549 r. wyposażył szpital miejski, a w r. 1566 dozwolił wznieść nowy ratusz. Żydom wolno było mieć jeden tylko dom w mieście. Stefan Batory w r. 1578 dozwolił na rozprowadzenie po mieście wody rurami i pobieranie od użytkujących opłaty. W r. 1589 otrzymał mieszczanin tutejszy puszkarz Kraska przywilej na wyrabianie prochu pod warunkom dostarczania do zamku 2 kamieni prochu bezpłatnie i wyrabiania w razie potrzeby za zapłatę 20 groszy od kamienia. O dobrobycie i wzroście miasta w końcu XVI wieku świadczy tradycya, iż istniało tu wtedy 700 kamienic i 30000 mieszkańców. W r. 1564 istniało tu 19 warzelni piwa, naturalnie małych rozmiarów. Z przeniesieniem stolicy do Warszawy i upadkiem roli politycznej panów małopolskich chyli się do upadku i Korczyn. Jeszcze w 1606 r. odbywa się tu zwołany przez Zebrzydowskiego zjazd szlachty. Pożar 1607 r. niszczy miasto do szczętu. Wojny szwedzkie sprowadzają dwukrotny w 1657 i 1702 r. rabunek i spustoszenie miasta. Zniszczono wtedy tutejsza archiwa grodzkie i miejskie. Morowe powietrze 1701 i 1707 r. dokonało reszty. Przywileje Augusta III r. 1748 i Stanisława Augusta 1773 r. nie pomogły do podźwignięcia miasta, zwłaszcza, gdy wskutek podziału kraju przeprowadzono tuż za miastem granicę, która zatamowała stosunki handlowe z okolicą. W bieżącem stuleciu K. przechodził trzy wielkie pożary: w 1811, 1855 i 1857 r. i podlegał, aż do 1848 r., częstym wylewom Wisły i Nidy. Na terytoryum miejskiem znajduje się zdrój uważany za cudowny, ponieważ według podania św. Kunegunda miała go odkryć w XIV i XV wieku; zdrój ten miał szeroki rozgłos z powodu przypisywanej mu władzy leczenia chorób. Ma jeszcze K. dwa kościoły, parafialny i po franciszkański. Ostatni z nich jest dawniejszym i założenie swoje winien księciu Bolesławowi Wstydliwemu, oraz żonie jego Kunegundzie. Datę jego wystawienia podają napisy w kościele na rok 1241, gdy jednak nosi tytuł św. Stanisława, który dopiero w r. 1254 w poczet świętych bullą papieża Innocentego IV policzony został, przeto za epokę tę rok późniejszy przyjąć należy. Świątynię tę przerabiał, a raczej co podobniejsza rozszerzył tylko i bo-

gaciej uposażył król Kazimierz Wielki w 1346 roku. Skutkiem kilkakrotnych późniejszych przekształceń straciła ona dużo ze swej starożytnej powierzchowności, wszakże w całej części kapłańskiej, równie zewnątrz jak wewnątrz, dochowała znamiona XIII wieku. Płaska ściana skarpami podparta, która tę część zakończa i wybicie w niej okien przypominają zupełnie budowę Iwonowskich kościołów, a krzyżowe w niej sklepienie pokazuje, że budowniczy, który ją stawiał, na wzorach XIII stulecia kształcił pomysły swoje. Pod panowaniem króla Władysława Jagiełły, kiedy nauka Husa poczęła w Polsce się szerzyć, złupili klasztor tutejszy jej zwolennicy pod przewodnictwem Spytka z Melsztyna, co później tenże wygnaniem i utratą majątku przypłacił. Dzieląc następnie ta świątynia koleje miasta w czasie wojen szwedzkich, nie dziw że w początku zeszłego stulecia radykalnej potrzebowała naprawy i że jej nawa w edy nowe dostała sklepienie. Zgorzał następnie w r. 1778, przyczem stracił dwa dzwony, dwie sygnatury i wieżę. Późniejsze jego odbudowanie wykonane zostało z przyzwoitą starannością, przyczem ją wewnątrz niezłego pędzla malowidłami na mokro *alfresco* w r. 1760 przyozdobiono, Później otynkowano jego mury, odnowiono i pomalowano dzwonnicę, tak dalece, że dzisiaj, chociaż pierwotną swoją wysokością nie zdumiewa, schludną atoli postacią przyjemny widok sprawia, zwłaszcza po świeżej jego restauracyi, staraniem przełożonego klasztoru ks. Kamińskiego dokonanej. Kościół ten ma wewnątrz kilka nagrobków: najdawniejszy z nich Andrzeja Poradowskiego nosi na sobie rok 1584; późniejsze są: Jana Gniewosza z r. 1621, Konstancyi z Gołuchowskich Jordanowej z r. 1634, oraz Błędowskich z r. 1735. Obraz św. Stanisława, w wielkim ołtarzu zamieszczony, do celniejszych dzieł malarskich należy. Założycielem parafialnego tutejszego kościoła jest Kazimierz Wielki. Nie należy jednak mniemać, aby mury, które dziś stoją, były tego monarchy pamiątką; erekcya Kazimierza Wielkiego dotycze tylko parafii, przy której jeszcze za czasów Długosza w XV wieku drewniany stał kościół pod wezwaniem św. Elżbiety, a rządzcą jego był wówczas niejaki ks. Paweł Nosta (Liber benefic. z r. 1440). Kiedy plebania tutejsza do stopnia probostwa podniesioną została, co dopiero w r. 1525 nastąpiło, poczęto myśleć o nowym kościele. Przecież dopiero w r. 1608 Wawrzyniec proboszcz tutejszy położył do tej budowy, ze składek mieszczan wznieść się mającej, kamień węgielny, oddając ją pod opiekę patronki miejsca św. Elżbiety i patrona swego św. Wawrzyńca; dla tego kościół ten dziś wezwanie tych dwóch świętych nosi. W r. 1648, na 7 lat przed pierwszą wojną szwedzką, poświęcił go i wprowadził do niego nabożeństwo Andrzej Trzebicki, biskup krakowski. Nie długo potem, w końcu tego samego wieku, zajęli go jezuici, i otworzyli przy nim szkołę, co gdy się przywilejom akademii krakowskiej sprzeciwiało, król August III ztamtąd ich wyrugował. Kościół ten jest gmachem obszernym; zdaleka nakazującą postdwę mającym, zbliska jednak pod względem budownictwa nic szczególnego nie przedstawia. Budowany z nietrwałego materyału, choć dopiero 235 lat wieku swego liczy, już przecież gruntownej potrzebuje naprawy, która tez przed 30 laty własnym i znacznym nakładem tutejszego proboszcza ks. Kossowskiego podjęta, dokonaną została i kościół do dobrego stanu doprowadzony. Na włoskiem jego sklepieniu wypukłe z gipsu wyrobione cztery herby, jako to: Radwan, Prus, Syrokomla i herb miasta. Kościół ten posiada kilka starożytności, z dawnego drewnianego kościoła niewątpliwie pochodzących, a mianowicie: statuę św. Wojciecha z drzewa, dzieło najpóźniej z XIV wieku, oraz w skarbcu srebra kościelne z XV i XVI wieku z daru tutejszych proboszczów. Oprócz dwóch napisów, dotyczących erekcyi i poświęcenia tego kościoła, znajdują się trzy nagrobki, a między niemi najdawniejszy jest księdza Pawła Smolickiego, założyciela kościoła w Dzierzążny, który 80 lat przeżywszy w roku 1678 życie zakończył. Opis i rys. kościoła paraf. podały „Kłosy", t. XVII, 397. Por. Kod. dypl. Muczk. i Rzyszcz. II, 752 i i. 2.) K.-*Stary*, wś, nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Winiary kościelne, par. Korczyn Stary. Leży w pobliżu Wisły, naprzeciw Nowego Miasta Korczyna, leżącego z drugiej strony Nidy, niedaleko traktu z Korczyna Nowego do Proszowic. Posiada kościół par. murowany, szkołę gminną i dom schronienia dla starców. Tu mieścił się dawniej gród, czy też tylko dwór książęcy, w którym Grzymisława żona Leszka Białego powiła 1221 roku syna Bolesława. W 1257 tenże Bolesław Wstydliwy w obec książąt mazowieckich nadał w K. swej żonie Kunegundzie ziemię sandecką. Istnieje tu od 1186 starożytny kościół, fundacyi podobno Kazimierza Sprawiedliwego, stawiany w części z ciosu, w części z cegły. Wewnątrz nie ma żadnych pamiątek. Długosz wspomina o K. jako wsi królewskiej, mającej kościół św. Mikołaja fundacyi Kazimierza II. (Dług. II, 439). W r. 1827 K. miał 47 dm., 231 mk. Parafia K. Stary, dekan. pińczowski, 3136 dusz. 3.) K., wś, pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Łopuszno. Leży w pobliżu drogi bitej z Włoszczowy do Kielc. Czyt. Lib. ben. Łaskiego I, 593. W 1827 r. było tu 34 dm., 212 mk. Dobra rządowe K. podług wiadomości z r. 1855 składają się z folwarku i wsi Korczyn, wsi Piotrowice, Kuźnica v. Fryszerka i Tartak, osady Sochów, w gruntach ornych

łąkach i pastwiskach wykazano mr. 149, lasu mr. 3101. 4.) K., folw., pow. kutnowski, gm. Rdutów, par. Dzierzbice. Ma dm. 4, mk. 54, zajmuje przestrzeni mnp. 300. Por. *Dzierzbice*. 5.) K., właśc. *Korchynie* (ob), ob. *Jarczów*.

Korczyn 1.) wś, pow. sokalski, 21 kil. na połudn.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt w Sokalu. Na płn. leżą Wolica Komarowa i Zubków, na płn.-wsch. Rozdziałów, na płd.-wsch. Witków Nowy (w pow. kamioneckim), na płd. Hohołów, na zach. Poździmierz. Do wsi należą folwarki Osika i Pogrzebiska, zbudowane na miejscu wykarczowanego lasu. Wś leży w równinie, gdzieniegdzie tylko wznoszą się nieznaczne wzgórza. Przez płn. krawędź obszaru płynie Białystok (dopływ Bugu) od wsch. na zach.; przez część płd. płyną małe potoki w tym samym co i Białystok kierunku i wpadają do Wolswinki. W tej części obszaru leżą zabudowania wiejskie, rozrzucone na znacznej przestrzeni między ogrodami. Na płn. od zabudowań wznosi się wzgórze Korczyn (227 m.). Płd.-wsch. część obszaru jest lesista (lasy Korylina i Tretyna) i tutaj wznoszą się lesiste wzgórza Romanówka do 229 m., a na płd.-zach. od niej Terniów do 223 m. Na zach. od zabudowań leżą orne pola i łąki (Zadwornik). Płn.-zach. część obszaru opada niżej, do 212 i 206 m., i tutaj leżą lasy (Podkobłem, Zahorbki, Soczyska) a pomiędzy niemi pastwiska. Własn. więk. (Aleksandra hr. Cetnera) ma roli or. 328, łąk i ogrod. 297, pastwisk 15, lasu 4616 mr.; własn. mniejsza roli or. 909, łąk i ogr. 751, pastw. 106, lasu 28 mr. Gleba nie bardzo urodzajna, mokra, złożona z piasku i borowiny, ciężką jest do uprawy i tylko przy bardzo starannej uprawie wydaje jakie takie plony. Łąki są po większej części torfowiną, siano z nich kwaśne i niepożywne. Sady są przeważnie śliwowe (śliwy węgierskie); jabłka i gruszki nie bardzo się udają. Lasy są dębowe, sosnowe, olszowe i brzozowe. Według spisu z r. 1880 było 918 mk. w gminie, 42 na obszarze dwor. (70 obrz. rzym.-kat., reszta gr.-katol.). Par. rzym.-kat. w Witkowie, gr.-kat. w Rozdziałowie. We wsi jest cerkiew drewniana, blachą pokryta, w środku malowana. Mieszkańcy trudnią się przeważnie rolnictwem, a obok tego tkactwem na większe rozmiary. Lud tutejszy biedny z powodu nie bardzo urodzajnej gleby. We wsi jest browar pospolity i szkoła filialna. W lasach tutejszych, a mianowicie w lesie Pogrobiska, znachodzą się kurhany z czasów dawniejszych, w których znachodzono kawałki kości i czerepy. Na łące Rudeńce, w płn.-wsch. stronie obszaru, na granicy Zubkowa i Rozdziałowa, miało, według podania ludu, stać niegdyś miasto Rudeńce, zburzone w czasie jakiejś wojny. Jakoż w miejscu tem są rzeczywiście ślady okopów i murów w ziemię zapadłych. Szczegółów do powyższego opisu dostarczył p. Hilary Mielnik. 2.) K. *rustykalny* i *szlachecki*, wieś, pow. stryjski, 32 kil. na płd.-zach. od Stryja, 7 kil. na płn. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Skolem. Na płn.-zach. leży Kruszelnica, na płn.-wsch. Synowudzko wyżne, na płd.-wsch. Synowudzko wyżne i Skole, na płd.-zach. Korostów. Wieś zajmuje zachodni kąt doliny synowódzkiej, właśnie w tem miejscu, gdzie ta dolina łączy się z małą doliną kruszelnicką. Od płd. i płd.-zach. okalają ją dwie gałęzie Beskidu, od strony płn. zaś otacza trzecie pasmo górskie całą dolinę prawie półkolem. Przez płn. część obszaru płynie Stryj. Wchodzi on tu z Kruszelnicy i płynie zrazu od płn.-zach. na płd.-wsch. a potem wykręca się na płn.-wsch. i wchodzi do Synowudzka wyżnego. Owe trzy gałęzie górskie, okalające dolinę, noszą rozmaite nazwy w rozmaitych swych częściach. Stoki gór są ku wierzchołkom lesiste (buczyna, jodła), w niższych częściach ubogie w drzewo; stopy gór są bezdrzewne lub miejscami pokryte leszczyną. Góry i lasy noszą zwykle wspólne nazwy. W pasmie płd. rozróżniamy następujące części: Czarna Kliwa, Stowba, Zamczyszcze, Romanie, Dobrzany (827 m.), opadające na płn.-zach., do 784 m. W granicznem pasmie płd.-zach., wybiegającem od Korczanki na półn.-zachód wznosi się najwyżej Paraszka (1221 m.), na granicy Korczyna, Korostowa i Kruszelnicy. Na płn.-wsch. wysyła to ramię liczne mniejsze ramiona, częścią lesiste, częścią połoniny. Na granicy płn.-zach. wznosi się Dział (904 m.), Szpyn (689 m.) a na płn.-wsch. od niego Magura. W Korczynie przyjmuje Stryj kilka małych potoków z lew. brz., a od praw. brz. zasila go, prócz kilku mniejszych, jeden znaczniejszy potok, t. zw. Riczka (Rzeczka) czyli Korczynka. Powstaje ona z kilku małych strug na płd.-zach. granicznem ramieniu górskiem i płynie p. n. Wielkiej Riczki w kierunku płn.-wsch., przyjmując od praw. brz. kilka mniejszych dopływów i jeden znaczniejszy, Riczkę Małą, płynącą zrazu wzdłuż granicy płd.-wsch. na płn.-wsch., a potem na płn. Riczka tworzy w swym biegu jeden znaczniejszy wodospad Hurkało (ob.). Między Riczką Małą a Wielką leży lesiste wzgórze Kiczera ze szczytem 940 m. wysokim. Riczka dzieli wieś na dwie nierówne połowy: na K. rustykalny po praw. i K. szlachecki po lew. brz. rzeki. Własn. większa ma roli or. 253, łąk i ogr. 91, pastw. 173, lasu 2931 mr.; własn. mniej. roli or. 737, łąk i ogr. 1308, pastw. 305, lasu 78 mr. Gleba na górach żwirowata, nieurodzajna, wydaje tylko lichy owies i trawę; w dolinie synowudzkiej piaszczysta, miejscami glinkowata i namulista, wcale urodzajna. Według spisu z r. 1880 było w K. rustykalnym 759 mk. w gminie a 73

na obszarze dwors., a w K. szlacheckim 358 mk., razem przeto 1190 mk. (około 30 wyzn. mojżesz., 60 obrz. rzym.-kat., reszta obrz. gr.-kat.). Mieszkańcy K. szlacheckiego są dumni ze swego szlacheckiego pochodzenia i nie lubią wchodzić z „chłopami“ w związki małżeńskie. Szlachta tutejsza należy do sześciu linij szlacheckich, a mianowicie do trzech linij Korczyńskich (z przydomkami Jackowicze, Łopotycze i Seńkowicze), do linii Podhorodeckich (przybyłych tu z sąsiednich Podhorodec), Winnickich i Kruszelnickich (z Kruszelnicy). Ubiór mieszkańców górski. Chłopi noszą jako wierzchnie suknie sieraki o dwóch fałdach, szlachta kapoty. Pod względem oświaty i zwyczajów nie ma różnicy między szlachtą a „chłopami“. Ludność trudni się głównie rolnictwem i chowem bydła, a poniekąd także spławem drzewa. Par. rzym.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu w Skolem, a archidyecezyi lwowskiej. We wsi jest cerkiew drewniana p. w. św. Kozmy i Damiana, z jedną kopułą w środku, zbudowana w r. 1824. Są tu także dwie kaplice: jedna zbudowana z drzewa miękkiego, ze starej cerkwi, służyła za cerkiew do r. 1824; druga murowana postawiona w roku 1862. We wsi jest szkoła etatowa jednoklasowa, istniejąca od r. 1853, tartak wodny, cegielnia pospolita, 3 młyny, 2 kuźnie kowalskie, 1 warsztat stolarski, 1 tkacki, sklepik korzenny (żydowski) i 3 karczmy. Za czasów polskich należał K. jako część rustykalna do Zawadzkiego w pierwszej połowie XVIII w. Od niego przeszedł działem na Kłoskowskiego, Siekierzyńskiego, Woronowskiego, Sosnowskiego, Sichowskiego i Chądzyńskiego; następnie tytułem kupna w posiadanie dra Franciszka Smolki i Alberta Podhorodeckiego; obecnie należy do Possingera. Na górze Zamczyszcze są ślady jakiegoś drewnianego budynku, ale u ludu nie ma o tej miejscowości żadnej tradycyi. W rękopisach pozostałych po Auguście Bielowskim (Bibl. Ossol. nr. 2389, karta 34) znajduje się następujące podanie ludowe: „W Korczynie był sławny strzelec, tak zwany Karyczort. Razu jednego zaskoczyła go na polowaniu burza i zmusiła skryć się w skałach. I dyabeł skrył się w te skały i siedział cicho, jak długo błyskało i grzmiało. Lecz skoro burza ucichła, wylazł z ukrycia i patrząc w niebo przedrzeźniał się i urągał. Wtedyto przypatrzył mu się ów strzelec, a wyceliwszy, położył go na miejscu. Natychmiast dał się słyszeć głos z nieba: Długo my za nim uganiali, ale się nam wymykał ten psotnik; aż ty dojechałeś mu końca“. Opis Korczyna umieścił Płoszczański w Literaturnym Sbornyku, 1870, str. 35. O szlachcicu chodaczkowym z K. znajduje się artykuł w ruskiem Słowie z r. 1862, nr. 23. O tutejszem uzdrowisku klimatycznem jest wzmianka w krakowskim Przeglądzie lekarskim z r. 1881, nr. 24. K. oddawna słynie jako uzdrowisko żętyczne. Dla gości tu przybywających służy dom skarbowy, zwany hotelem, gdzie jest kilkanaście stancyj do najęcia po 18 zł. miesięcz. Prócz tego jest kilka mniejszych dworów; także i chłopi mają nieco lepiej pobudowane domki do odnajęcia. *Lu. Dz.*

Korczyna 1.) (ze *Spornem*), miasteczko, pow. krośnieński, nieregularnie zabudowane, prawie samemi parterowemi przeważnie domami, leży w dolinie 279 m. npm., otoczonej lesistemi górami, wznoszącemi się od zach. i wsch. do 340, a od płn. do 495 m. npm. Od płd. roztacza się obszerna równina. Mtko jest zbudowane u ujścia Śmierdziączki, uchodzącej z praw. brz. do Ślaczki, pobocznej Wisłoki, pod 39° 29' wsch. dług. od Ferro i 49° 43' płn. szer. Część płn. ma więcej rozrzucone zabudowania i wyższe położenie (289 m. npm.) i nazywa się Podzamczem, ponieważ leży u stóp góry, na której sterczą gruzy niższego Kamieńca, tj. wsch. części zamczyska zwanego obecnie korczyńskim i odrzykońskim (por. Kamieniec, t. III, str. 764). Sporne leży w płn.-zach. stronie od mtczka, nad potokiem Marcinką, uchodzacym do Wisłoka. Inne części noszą nazwy: Zwierzyn, Załęże, Rzyki, Niebylec, Doliny, Korczenica, Dział, Mroczki, Burkart, Olszyny, Łazy, Zawisłe, Korczyna Dolna i Górna. Podług spisu ludności z r. 1880 liczyła K. 4671 a Sporne 266, razem 4937 mk., z których według szematyzmu dyec. przemyskiej jest 4728 rzym.-kat. a 217 izrael. K. ma parafią rzym.-katol., urząd poczt. i szkołę ludową 4-klasową, fundusz i dom ubogich założony przez biskupa krakowskiego Firleja w 1794 r. dla zaopatrzenia 16 podupadłych obywatelek z zakładowym majątkiem 21840 zł. w. a. Mieszkańcy zajmują się od dawnych czasów tkactwem i mimo upadku tego rękodzieła z powodu wielkiej konkurencyi zagranicznych fabryk, znajduje się jeszcze w tem miasteczku 408 warsztatów i 816 krosien. Prócz tego w najbliższej okolicy jest 204 warsztatów i 408 krosien. Dawniej sama K. wyrabiała tygodniowo 1000 sztuk płótna po 60 łokci, a okolica 500 sztuk, które odstawiano do komisyi moderunkowej w Jarosławiu na bieliznę dla wojska; teraz produkuje K. 300 sztuk tygodniowo i to 200 sztuk na wory, a tylko 100 sztuk cienkiego i drelichów. Według memoryału podanego wydziałowi krajowemu w 1880 r. mogłaby K. wrazie popytu produkować teraz 80000 sztuk płótna rocznie. Obecnie, jak i przed stu laty, zbywają tkacze korczyńscy swoje wyroby przeważnie do Węgier, ale przędziwo sprowadzają po większej części z przędzalni szląskich i czeskich, a tylko małą część przysposabiają sami, gdyż uprawa lnu w okolicy prawie zupełnie upadła. Za po-

wód zaniechania uprawy lnu podają wyczerpanie się ziemi, która już obfitego plonu wydać nie może. Płótna korczyńskie odznaczają się trwałością i dobrem wykończeniem, są mniej gumowane niż wyroby fabryk zagranicznych i z tego powodu może łatwiej nieznawca rozpoznać, czy i ile mają w sobie domieszki bawełny. Od bardziej w Galicyi znanych, bo kolportowanych wyrobów w Dębowcu, nie różnią się płótna korczyńskie niczem. Dawniej były w zachodniej Galicyi poszukiwane korczyńskie serwety i obrusy, odznaczające się pięknym deseniem. Teraz przerabiają warsztaty korczyńskie po największej części przędzę dostarczaną przez spekulantów izraelitów, którzy płacą od sztuki na wory po 5 do 6, za cienkie białe płótno po 6 do 10, za grube niebielone 5 do 8, za sztukę na obrusy od 24 do 30, na serwety od 15 do 20, na ręczniki 7 do 12, a na dymki 12 do 15 zł. w. aust. Dla podniesienia płóciennictwa i uwolnienia rękodzielników od wyzyskiwania przez spekulantów, zawiązało się w r. 1882 towarzystwo, którego dobry początek rokuje korzystne rezultaty; pierwej pomocną była tylko kasa pożyczkowa gminna, rozporządzająca kapitałem 6556 zł. wa. W mtczku odbywają się 4 doroczne jarmarki: 3 kwiet., 15 czerw., 30 sierp. i 1 grud. W końcu XVIII w. była K. własnością hr. Jabłonowskich. Kuropatnicki nazywa ją wsią długą, osiadłą; teraz większa pos. należy do p. Zofii z hr. Fredrów Szeptyckiej, wynosi obszaru 363 roli, 102 łąk i ogr., 18 pastw. i 274 mr. lasu; pos. mniej. ma 2196 roli, 338 łąk i ogr., 257 pastw. i 103 mr. lasu szpilkowego. Korczynę otaczają od płn. wś Czarnorzeki z nagiemi dziwnych kształtów skałami, od zach. Krosno a od wsch. Kombornia. Kiedy K. została założoną niewiadomo, zdaje się jednak, iż dopiero w XV wieku jako kolonia niemiecka. W aktach kościoła około r. 1506 istnieje pod nazwą Kotczyny, co może być zepsutem Kothschoen, tj. Ładne błoto, z powodu bagnistego położenia. Cellarius (wydanie amsterdamskie z r. 1659 na str. 183), powołując się na Brauna Teatrum Urbium pars VI i Kromera ks. 20, fol. 451, przy opisie Nowego Miasta Korczyna przy ujściu Nidy do Wisły powiada, że niektórzy autorowie wymieniają nowe drewniane miasto z kamiennym zamkiem nad Wisłoką, między bagnami, co może być tylko naszą Korczyną. W końcu XV w. było to mtczko własnością Firlejów, panów na niższym Kamieńcu, którzy je prawdopodobnie założyli i którzy zbudowali kościół, ale gdy przeszli na protestantyzm, opanowali w XVI stuleciu kościół i akta parafialne zniszczyli. Przez 30 lat nie było w K. kościoła. W 1637 r. założył Piotr Firlej kasztelan lubelski przy kościele korczyńskim prebendę Aniołów Stróżów i nadał ją kapelanowi w Kamieńcu niższym. Obecny murowany kościół zbudowano w 1810 r. częściowo z ruin niższego Kamieńca, według planów rządowych, z niebardzo wysoką wieżą i bez wybitnego stylu. Parafia należy do dyecezyi przemyskiej obrz. rzym.-katol., dekanatu krośnieńskiego, ma przyłączone sąsiednie wsie Czarnorzeki i Węglówkę i liczy 5105 rzym.-katol. i 670 izrael. 2.) **K.** (*z Zalawiem*), wś na praw. brz. Ropy, 319 m. npm., w pow. gorlickim, należy do parafii rzym.-katol., sądu pow. i urzędu poczt. w Bieczu, od którego jest w linii powietrznej o 2 kil. na płd. odległą, ma 182 mk. rzym.-katol. Mieszkańcy trudnią się obok rolnictwa tkactwem. Więk. pos. hr. Siemieńskiego ma obszaru 283 roli, 37 łąk i past. i 18 mr. lasu; mniejsza pos. 156 roli, 36 łąk i ogr. i 19 mr. lasu. Na południe graniczy K. z Libuszą i Wójtową, a na wschód ma rozległe szpilkowe lasy. *Mac.*

Korczynka, ob. *Korczyn*, str. 397.

Korczynki, potok górski, wypływa w zach. stronie gminy Zawoi, w pow. myślenickim, dwiema leśnemi strugami, u zachodnich stóp góry Czerniawej suchej, wznoszącej się na zachod. granicy tejże gminy z gm. Koszarawą, do wys. 1062 m. npm. Bieg zachodni. Po 2250 m. biegu wpada do Wilcznawki, dopływu Skawicy, z lew. brzegu. *Br. G.*

Korczyska-Księże, wś, *K.-Szlacheckie*, wś i folw., pow. łaski, gm. Wężykowa-Wola, par. Wygiełzów. (Łaski, Lib. ben. I, 454). K.-księże mają 23 dm., 105 mk., 206 mr. ziemi włośc. K.-szlacheckie 5 dm., 30 mk., 31 mr. ziemi włośc.; folw. należy do dóbr Grabno (ob.), ma 1 dm., 9 mk. i 180 mr. rozl. *Br. Ch.*

Korda, rz., prawy dopływ Teterowa, przyjmuje Trościankę, Silną, Trebuchowkę i Piaseczną.

Kordaki, wś, pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Skrawdzie. W 1827 r. było tu 49 dm., 676 mk.; obecnie 22 dm., 264 mk. Leży nad rzeczką, śród lasów północnej części powiatu, o 38 w. od Maryampola.

Kordeliszki, wś, pow. rossieński, par. chwałojńska.

Kordon, wś, pow. lepelski, 1) par. hubińska; 2) par. paludyńska; 3) par. ulska.

Kordonka, 1.) zaśc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 4 dm., 20 mk. kat. 2.) **K.**, zaśc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 25 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. kat. (1866).

Kordonówka, wś, pow. berdyczowski, par. prawosł. Ogijówka, przy drodze z Ogijówki do Bielilówki, ma 25 mk.

Kordos, młyn i folw., pow. gnieźnieński, folw. ma 464 mr. rozl.; 3 dm., 51 mk.; należy do gm. Gaj.

Kordowiec, szczyt i góra we wschodnich Beskidach, w dziale dunajecko-popradzkim, na

północo-zachód od wsi Piwnicznej, na obszarze wsi Młodowa, w powiecie sądeckim, nad zach. brzegiem Popradu. Wznosi się 763 m. npm. Ob. *Kontanowski* potok i t. III, 862.

Kordownia, kol., pow. kolski, gm. Koźmin, par. Janiszew (ob.). Odl. 15 w. od Koła, ma 11 dm., 66 mk.

Kordowo, wś i folw. nad rz. Narwią, pow. ostrołęcki, gm. Nakły, par. Ostrołęka, o 5 w. od Ostrołęki. Ma obszaru 678 mr., w tem boru budulcowego 3 włóki, łąk 6, ornych pól pszennych i żytnich 10 włók, pastwisk w zaroślach $3^1/_2$ włók. Na szosie karczma z zajazdem i kuźnia. Rybołówstwo na Narwi i jeziorze Siekierce. W roku 1859 był dziedzicem Antoni Wojewódzki.

Korduby, ob. t. III, 789.

Kordula, kopalnia węgla w Dzieckowicach, pow. pszczyński.

Kordulewo, os. włośc., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk. Odl. 20 w. od Rypina, ma 3 dm., 17 mk., 20 mr. obszaru.

Kordylówka, wś, pow. winnicki, gm. Kalinówka, par. Janów, nad rz. Konawą, o 33 w. od Winnicy, o 12 w. od Kalinówki, ma 1014 mk., 992 dzies. ziemi włośc., 1700 dz. dworskiej, 117 dm. Cerkiew p. w. św. Dymitra ma 1159 parafian, 56 dzies. ziemi. Fabryka mączki cukrowej od r. 1840. Pałac. Własność Koczanowskich, dawniej Chołoniewskich.

Kordyczewo, wś, pow. rypiński, gm. Rogowo, par. Załe, nad strugą Ruziec, odl. o 13 w. od Rypina, 5 dm., 99 mk., 154 mr. gruntu, 40 nieużytków. R. 1789 własność Stawiskiego i Olszewskiego, wysiew 19 kor. żyta.

Kordyszów, wś na Wołyniu, niedaleko Szumbaru. R. 1513 Zygmunt I nadał ją Bohuszowi Bohowitynowi h. Korczak.

Kordyszówka, wś, pow. berdyczowski, o 2 w. od Sokolca, u źródeł rz. Rostawicy, ma 2956 dzies. ziemi, 1200 mk., stacyą dr. żel. kij.-odeskiej między Koziatynem a Holendrami, niegdyś własność Lubomirskich, dziś Bentkowskich. Cerkiew z r. 1841, istniała już 1723 r. Do par. K. należy Floryanówka z cerkiewką filialną.

Kordyszówka, wś, pow. bracławski, gm. Obodne, par. Woronowica, ma 70 dm., 348 mk., 430 dzies. ziemi włośc., dworskiej na części Dolińskiego 535 dzies. i część skonfiskowana Siedrockim, dziś Staryckiego. Cerkiew św. Michała ma 525 parafian i 38 dzies. ziemi.

Korebcowo, wś, pow. newelski, własność Bohomolców, ziemi dworskiej 610 dzies. Kaplica katolicka parafii Newel (przed r. 1865 parafii Sokolnikowo), wzniesiona 1793 r. przez Bohomolca. *M. K.*

Korec, ob. *Korzec.*

Korec, nazwa podmokłej łąki w płn.-wsch. stronie wsi Brigidau, pow. stryjski.

Koreczno, folw., pow gnieźnieński, 2 dm., 44 mk., należy do dom. Modliszewa.

Korehlen (niem.), wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken.

Korejki, wś w gm. Rabuń, pow. wilejski. Do okr. K. należą wsie: Leonowicze, Iwaszykowicze, Dzieraki, Osówiec, Żukowice, Horodziłowicze, Putrycze.

Korejowce, węg. *Korejocz*, wś, hr. szaryskie (Węg.), kościół filialny gr. kat., lasy, 102 mk.

Korejwiańce, wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 28 w. od Trok, 20 dm., 242 mk. katolików (1866).

Korejwiany, 1.) folw. szlach., pow. trocki, 1 okr. adm., par. Olkieniki, 34 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. kat., własność Korewy (1850). 2.) K., pow. trocki, par. kietowiska. 3.) K., pow. trocki, par. hanuszyska.

Korejwica, folw., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 58 w. od Wilejki, 1 dm., 3 mk. (1866).

Korejwicze, wś, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo. Odl. 25 w. od Sejn, ma 9 dm., 116 mk. Por. *Hołny Wolmera.*

Korejwiszki, 1.) zaśc. szlach., pow. trocki, 3 okr. adm., par. Stokliszki, 36 w. od Trok, 8 dm., 9 mk. kat. (1866). 2.) K., folw. szlach., pow. wileński, 4 okr. adm., par. bujwidzka, o 35 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. kat. 3.) K., zaśc. szlach., pow. wileński, 4 okr. adm., par. gierwiacka, o 57 w. od Wilna, 1 dm., 28 mk. kat. 4.) K., wś, pow. rossieński, par. poszylska. 5.) K., dobra pojezuickie w byłym pow. upitskim, razem z Łauksodziem i Jawcynami opłacały 8650 zł. kwarty. R. 1780 we władaniu Józefa Wereszczyńskiego, ststy upickiego (za ewikcyą dóbr jego Izyty W. i M. w pow. wiłkomierskim).

Korejwo, jez., pow. lidzki, gm. ostryńska.

Korejwy, wś, pow. rossieński, par. kroska.

Korek, folw., pow. kaliski, gm. Kamień, par. Dębe (ob.), odl. od Kalisza w. 9, dm. 1, mk. 26.

Korelicze, starożytne niewielkie miasteczko i sławne z urodzajności dobra, niegdyś w województwie nowogródzkiem, dziś w gubernii mińskiej, pow. nowogródzkim, nad rz. Rutą, przy trakcie pocztowym wiodącym ze Słucka i Nieświeża przez Mir i Turzec do Nowogródka, o 3 mile od tego historycznego grodu Litwy na płn.-wsch., o 3 w. od rz. Serwecz, w bezleśnej lecz dość malowniczej okolicy położone. W starożytności K. były dziedzictwem W. Ks. Litewskich, z kolei Czartoryskich, Radziwiłłów, a teraz przez wiano Stefanii Radziwiłłówny należą do ks. Wittgensteina. W K. jest cerkiew parafialna, pounicka, stacya pocztowa, szkółka gminna, tudzież zarząd gminy korelickiej, składającej się z 4-ch wiejskich starostw, 39 wiosek z 2450 włościan płci męz-

kiej. Okrąg policyjny 4-y mirski, parafia katolicka nowogródzka. Miasteczko całkiem drewniane ma około 100 osad. Mieszkańcy chrześcianie trudnią się rolnictwem, żydzi drobnym handlem. Jestto najżyźniejsza okolica powiatu, obfita w wyborne łąki, szeroko słynąca z urodzajności, lekkiego czarnoziemu, z podgruntem przepuszczalnym, gdzie wyrasta wyborna pszenica, nieustępująca sandomierce, wydając ziarn 10 i wyżej. Dobra korelickie mają obszaru przeszło 4030 mr., oddawna są wydzierżawione, propinacye i arendy wynoszą przeszło 1000 rubli. Była tu przed trzydziestu może laty założona wielka cukrownia, zamknięta jednak z powodu braku opału. O dziejach Korelicz wiadomości są szczupłe i porozrzucane po rozmaitych źródłach; jednak zebraliśmy ich nieco i podajemy w streszczeniu. Korelicze, leżąc w bogatej od przyrody miejscowości, przy gościńcu wiodącym w serce Litwy i do krajów koronnych, często były świadkiem przechodów wojennych, punktem zbornym żołnierstwa różnego i miały nawet chwile świetne. I tak w roku 1395, gdy dziki Swidrygajło ucierał się z Witoldem, namówieni przez niego krzyżowcy, pod wodzą mistrza Konrada Jungingena, idąc zdobywać Mir wielkoksiążęcy, stanęli w Koreliczach. W roku 1505 Tatarowie krymscy pod Bitykirejem, leżąc koszem w Klecku i stamtąd posuwając się aż pod Lidę, napędziwszy tem strachu panom litewskim i dogorywającemu królowi Aleksandrowi, splądrowali do szczętu Korelicze. W roku 1655 Szwedzi, idąc na Mir, z poduszczenia bezecnego Bogusława Radziwiłła, koniuszego litewskiego, nie oszczędzili Korelicz. W roku 1705 cesarz rossyjski Piotr Wielki w przejeździe z Grodna do Moskwy, 21 grudnia przez całą dobę bawił we dworze korelickim, wspaniale tam podejmowany przez Karola Stanisława Radziwiłła, kanclerza litewskiego, gorliwego stronnika Augusta II, za co mszcząc się Szwedzi w następnym 1706 roku, w perzynę obrócili okolice Nieświeża, Miru i Korelicze. Po śmierci Augusta II w roku 1733, kiedy obce dwory bałamuciły szlachtę i narzucały Polsce znowu Sasa w osobie Augusta III, poczciwsi, śmielsi i gorliwsi o sprawę kraju obywatele, żądając Piasta, zawiązywali konfederacye na rzecz wiekopomnej pamięci Stanisława Leszczyńskiego. W tym czasie pamiętne są akcesa: w Koronie sandomierski i w Litwie oszmiański. Konfederacya oszmiańska pod laską Marcyana Ogińskiego, wojewody witebskiego zawiązana, licząc 8000 zbrojnego rycerstwa, wraz z kopijnikami werbowanymi z ludu, działami żelaznemi i dębowemi, obrała Korelicze za miejsce dalszej organizacyi frakcyi króla Stanisława i tu w obozie okopanym stanęła. Tu się zgromadziły wtedy najszlachetniejsze obywatelskie żywioły województw litewskich, mianowicie: Pociej regimentarz lit., Tyszkiewicz pisarz lit., Jelski Władysław dowódca petyhorski buławy lit. i zarazem starosta piński, Domasławski pułkownik, Paszkowski dzielny strażnik polny i wielu innych. Szczególnie Paszkowski odznaczał się nieustraszonem męztwem w czasie nieustannych podjazdów na nieprzyjaciela w okolicach Korelicz, kędy oprócz obcych dokazywała falanga zuchwałych własnych braci. Była to najpamiętniejsza chwila dla Korelicz, jak nigdy przedtem i później, szlachta bowiem, poczciwą myślą ożywiona, tu się łączyła w imię zasady patryotycznej; to też i Marcin Matuszewicz, opisując w ciekawych pamiętnikach szczegóły akcesu oszmiańskiego, dodaje, iż skonfederowanym w Koreliczach „na samej dobrej myśli czas schodził,“ a trwało to może z kilka miesięcy. Wkrótce atoli część owego rycerstwa poniosła klęskę pod Sielcem nad rzeką Jasiołdą, nieco się rozeszło z popłochu w Dywinie, w kobryńskiem, a pozostałych kilka tysięcy konfederatów, przebiegając zbrojno różne dzielnice kraju, dotrwało w wierności królowi Stanisławowi do końca, t. j. do roku 1735 w którym, rozwiązane od przysięgi przez uniwersał nieszczęśliwego monarchy, wydany w Królewcu, mogło już spokojnie zostać przy Sasie. Zaznaczmy też o przejeździe w 1784 r. przez Korelicze króla Stanisława Augusta, wracającego z Nieświeża, i o tem, że w roku 1812 na przemian w Koreliczach gościły wojska francuskie, polskie i rosyjskie. *Al. Jel.*

Korellen (niem.), folw., pow. gierdawski, st. p. Nordenburg.

Korendy, wś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 33 w. od Oszmiany, 10 dm., 78 mk., z tego 30 prawosł., 48 kat. (1866).

Koreneć, ob. *Korzeniec.*

Koreni (ros.), ob. *Korzenie.*

Koreniaty, wś i folw., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 152, dm. 15 (1866 r.), od Święcian 21 w.

Korenica, nazywało się w dawnych czasach miasto *Carentium*, *Charenz*, obecnie po niemiecku *Garz*, położone na wyspie Rugii a liczące 2200 mk., niegdyś stolica książąt rugijskich (rujańskich albo rańskich), w której, za czasów pogańskich, była świątynia słowiańska, poświęcona Ranowitowi czyli Rugiewitowi, a zburzona przez Duńczyków 1168 r., oraz warownia wraz z miastem zniszczona w r. 1170 przez Bogusława I i Kazimierza I, książąt pomorskich; w roku jednak 1317 na nowo odbudowana przez Wicesława IV, księcia rugijskiego. W r. 1479 na mocy umowy przeszła Korenica w posiadanie książąt pomorskich.

Korenicze, wś, (? Korewicze), 1.) pow.

oszmiański, par. lipniska. 2.) K., pow. wołkowyski. 3.) K., pow. sieński, par. Łukoml.

Koreniecka Wola, ob. *Wola Korzeniecka.*

Koreniewo, wś włośc., pow. wilejski, o 45 w. od Wilejki, 1 okr. adm., przy b. drodze pocztowej z m. Sosienki do gran. pow. borysowskiego, 3 dm., 29 mk. (1866).

Koreniewo, ob. *Korzeniewo.*

Koreniewska, st. p. w gub. kurskiej, pow. rylskim, obok t. n. stacyi dr. żel. kursko-kijowskiej, w punkcie rozbiegu dróg do Rylska i Sudży.

Koreniki, wś gminy drujskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 57 w. od Dzisny, 6 dm., 41 mk., z tego 14 kat., 27 staroobrz. (1866).

Koreniowka, ob. *Korzeniówka.*

Koreniszki, wś, pow. wołkowyski, u zbiegu Rosi z Niemnem.

Korenycia, ob. *Korzenica.*

Koreszenięta, zaśc. włośc., nad rz. Weremką, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 60, od Dziewieniszek 45, mk. kat. 7 (1866).

Korewo, dwór i wś, pow. orszański.

Korf, st. dr. żel. baltyckiej w gub. estlandzkiej.

Korgoszyno, ob. *Kargaszyno.*

Korgów, wś w pow. borysowskim, w gm. pleszczenickiej, o milę na płd.-wsch. od mka Okołowa położona, ma osad 13, miejscowość wzgórkowata, grunta niezłe. *Al. Jelski.*

Korgowdy, wś rząd., pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 34, od Wasiliszek w. 29; dm. 16, mk. 143, wyzn. rz.-kat. (1866).

Korgowica, rzeka w pow. borysowskim, ma początek w okolicach Okołowa i wsi Mietliczyc, płynie w kierunku wsch.-płn. lub zachodnim błotami i lasami prawie mil 4 i wpada do rzeki Dźwiny prawie na samej granicy powiatu wilejskiego. Prawie w połowie biegu przyjmuje w siebie rzeczkę Pokwichę z lewej strony. *Al. Jelski.*

Korhany al. *Wesoła*, folw. na obszar. dworskim Korczmin, pow. Rawa ruska.

Korjeń, niem. *Kahren*, wś serbska na dolnych Łużycach w pow. chociebuskim. Kościół parafialny ewang. z nabożeństwom serbskiem. Szkoła początkowa. W r. 1880 mieszkańców 772, w tem niemców około 20, głównie w dworze szlacheckim. Wieś ta pamiętną jest w historyi dolnołużyckiego piśmiennictwa; tu bowiem miejscowy pastor Bogumił Fabricius, niemiec rodem z Wielkopolski, założył, przy pieni ężnej pomocy dziedzica wsi v. Pannewitz, drukarnię, w której wydał dokonany przez siebie przekład nowego testamentu na dolnołużyckie narzecze w r. 1709. Tutaj również drukował w r. 1706 przekład katechizmu Lutra.

Koritau (niem.), ob. *Korytów.*

Koritken (niem.), ob. *Korytki.*

Koritowo (niem.), pow. świecki, ob. *Korytowo.*

Koritniani, węg. *Kereknye*, wś w hr. użhorodzkiem (węg.), kościół parafialny gr.-kat.; urodzajna gleba, lasy, 745 mk. *H. M.*

Koritt (niem.), pow. toruński, ob. *Koryta.*

Koritta (niem.), folw., pow. tucholski, ob. *Koryta.*

Koritz (dok.), ob. *Koryta.*

Korke (dok.), ob. *Kurki.*

Korkehmen (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Powayen.

Korki, wś rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 50 w. od Święcian, 25 dm., 222 mk. kat. (1866).

Korkienięta, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., gm. Juraciszki, od Oszmiany o w. 44, od Dziewieniszek 27, dm. 10, mk. kat. 59, prawosł. 17 (1866).

Korklack (niem.), dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Korklany, 1.) lit. *Karklenaj* (*karklas*, łoza), mko pow. rosieńskiego, nad rz. Skwerblisem, o 60 w. od Rosień, z kościołem kat. św. Bartłomieja Ap. fil. poszylskim, założonym przez Ignacego Szuksztę sędziego szawelskiego, stoi śród boru nad pięknem jeziorem. Niedawno jeszcze własność Jana Żuka, K. były niegdyś powiatem księstwa żmujdzkiego; według popisu szlachty 1538 r. włość. K. wystawiała na potrzebę wojenną zaledwie 54 koni. 2.) K., wś nad rz. Korklupis i Wisztową, pow. telszewski, okr. polic. sałancki, o 42 w. od Telsz; 33 dm., 330 mk., młyn wodny (1859).

Korklinie, okolica szlachecka, pow. lidzki, 5 okr. adm.; od Lidy o w. 40, od Ejszyszek w. 4; dm. 9, mk. kat. 95 (1866).

Korkorzyszki, *Korkożyszki*, mko, pow. święciański, w 1-ym okr. polic.; o 47 w. od Wilna, o 30 w. od Święcian; nad rz. Skirdyczną, gm. Kumieliszki; 212 mk., własność skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. Paraf. kościół kat. św. Piotra i Pawła, drewniany, odnowiony przez parafian 1838 po pożarze. Parafia kat. dekanatu święciańskiego: dusz 2473. Miała filią w Balingródku.

Korkorzyszki, 1.) zaśc. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 42 w. od Trok; 1 dm., 19 mk. kat. 2.) K., folw., pow. wileński; 3 okr. adm., o 42 w. od Wilna; 1 dm., 10 mk. kat. (1866).

Korkosze, przys. Huty rożanieckiej, pow. cieszanowski, na płd.-wsch. od wsi, nad Tanwią, na samej granicy Królestwa Polskiego.

Korków, przys. wsi Zagajów, pow. pińczowski.

Korków, rus. *Korkiw*, część Łubowa, pow. sokalski.

Korkowice, niem. *Korkwitz*, wś i dobra ryc., pow. nissański, par. Nowak; 19 bud., 24 dm.,

184 mk. Dobra mają 486 mr. rozl. Wieś 17 osad, 784 mr. rozl.

Korkozy chłopskie i K. *szlacheckie*, wsie, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. 39 w. od Władysławowa, 1 w. od Niemna; mają 9 dm., 70 mk.

Korkuciany, okolica szlachecka nad rz. Dumblanką, pow. lidzki, 5 okr. adm., gm. Sumieliszki, między Sumieliszkami a jez. Onikszty; od Lidy o w. 35, od Ejszyszek w. 10; dm. 7, mk. kat. 91. (1866).

Korkwitz (niem.), ob. *Korkowice*.

Korlata, wś, pow. suczawski na Bukowinie, o 2 kil. od st. p. Ilischestie, ma cerkiew grecką nieunicką 585 mk.

Korma, 1.) wś w pow. borysowskim, w gm. wielatyckiej, przy drogach wiodących z Wielatycz do Miedczy i z Drożdzina i Oździałowicz do Smorek; ma osad 6, grunta lekkie, miejscowość poleska. 2.) **K.**, trzy małe w pobliżu siebie leżące zaścianki w zachodniej stronie powiatu ihumeńskiego, przy granicy powiatu mińskiego, w okr. policyjnym 1-ym użdzieńskim; wszystkie trzy zaścianki razem wzięte mają 10 osad. 3.) **K.**, folw. w pow. mozyrskim, dziedzictwo Wańkowiczów, ma włók 20. *Al. Jel.*

Korma, mko, pow. rohaczewski, 3 okr. adm., niedaleko rzeki Sożu, własność Bykowskich. Jest tu cerkiew drewniana, szkoła ludowa, zarząd gminny, do 1000 dusz męz. Żydów a 150 chrześcian. Handel zbożowy, leśny, składy rozmaitych towarów.

Korma, jezioro w pow. owruckim, ma 2 w. kwadr. rozl.

Kormanice (po rusku *Kormanyczi*), wś w pow. przemyskim, 10 klm. na płd.-zach. od Przemyśla, 5 klm. na płn.-zach. od sądu pow., stacyi kolej., telegr. i urzędu poczt. w Niżankowicach. Na płn.-zach. leżą Brylińce, na płn. Kniażyce i Koniuszki (al. Koniuchy), na wsch. Darowice i Młodowice, na płd. Fredropol, Aksmanice, Berendowice i Koniusza, na płd.-zach. Makowa. Przez płn. część obszaru płynie od zach. na wsch., łukiem lekko na płd. wygiętym, mały potok Kormanica, dopływ Malinowca (uchodzącego do Wiaru). W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie, na płn.-zach. od nich leśniczówka (314 m.), a na płd.-zach. grupa domów Żupa. Płd.-zach. część obszaru zajmuje las Kruhel, a w płd. jego części wznosi się na granicy Koniuszy Szybenica do 501 m., zaś Łysa góra na granicy Berendowic do 460 m. Wsch. część obszaru, znacznie niższą (297 m. na płd. od zabudowań wiejskich, a 281 m. na wsch. od nich) zajmują pola, łąki i pastwiska. Własność większa ma roli orn. mr. 410, łąk i ogr. mr. 54, pastw. mr. 21, lasu mr. 1211; własność mniejsza roli orn. 598, łąk i ogr. mr. 79, pastw. mr. 39. Według spisu z r. 1880 było 677 mk. w gminie, 94 na obszarze dworskim (160 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-kat. w Niżankowicach; gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu niżankowickiego w dyecezyi przemyskiej i ma filie w Fredropolu, Młodowicach, Darowicach i Kupiatyczach. We wsi jest cerkiew drewniana, 1866 r. zbudowana w lesie: koło niej znajduje się studnia, której woda ma wedle wiary ludu moc uzdrawiającą. Tutejszą parafią gr.-kat. dotowali Fredrowie w r. 1642, 1649 i 1650 (ob. o tem w szematyzmie gr.-kat. dyecezyi z r. 1879 str. 300 i.). We wsi tej tkano już za dawnych czasów proste sukna dla włościan, skąd może i nazwa wsi pochodzi, gdyż *korman* oznaczał grubą siermięgę lub sukmanę, a *kormnik* rzemieślnika wyrabiającego grube sukno. Franciszek Grochowski, podkomorzy przemyski, wziąwszy tę włość z działu w r. 1427, zaczął dom Kormanickich herbu Junosza. Następnie przeszła wieś w dziedzictwo Fredrów, a Maksymilian Fredro, kasztelan lwowski, utworzył z jej części miasteczko Fredropol. Po Fredrach przeszła wieś w ręce Podoskich, potem Michałowskich, dziś jest własnością hr. Borkowskich. W aktach grodzkich i ziemskich (t. VII, str. 50) znajduje się dokument, wydany przez Władysława Jagiełłę w Sandomierzu w r. 1407, zatwierdzający uposażenie władyctwa przemyskiego i niektóre jego przywileje, z którego wynika, że „Kormanicze" należały dawniej do tegoż władyctwa. W tymże tomie aktów (str. 85) mieści się dokument wydany r. 1424 w Przemyślu, w którym Spytko z Tarnowa, starosta ruski, ogłasza wyrok w sprawie Eliasza, władyki przemyskiego, przeciw Janusowi Nasangniewowiczowi o grunt we wsi Kormanicach. W czasie zaboru Galicyi była w K. warzelnia soli o jednej panwi. Tygodniowa produkcya soli wynosiła 90 beczek. Beczki były większe niż w innych żupach, sprzedawano je po 4 złp., a sól wywożono do Dynowa i dalej w góry. Szybów było tutaj trzy. W r. 1773 zwinięto warzelnię. *Lu. Dz.*

Kormaniszki, nad rz. Kroklą, wś włośc. i folw. pryw., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 50, od Ejszyszek 15; dm. 3, mk. kat. 34 (1866).

Kormanów, *Kurmanów*, wś, pow. hrubieszowski, par. Moniatycze. Ma kaplicę b. parafii r. gr. Busno, murowaną. W 1827 r. było tu 16 dm., 120 mk.

Kormiałów, wś i folw., nad rz. Wilią, na lewym brzegu, pow. kowieński, par. K., gm. aleksandrowska, okr. polic. Janów, przy szosie dyneburskiej, o 14 w. od Kowna, o 18 od Janowa. Kościół paraf. kl. 4-ej drewn. dekan. kowieńskiego, z filią w Łopiach, 1529 r. przez Zygmunta I fundowany, 1763 przebudowany przez Szymona Syrucia, kasztelana witebskiego; parafian 5097. Folw. należy do monasty-

ru w Pożajściu, wś ma 17 osad włośc., grunta lekkie. Około r. 1550 Zygmunt August zapisuje K. żonie swojej Barbarze. Było to potemststwo we władaniu Ogińskich, następnie Syruciów. W r. 1766 składało się z miasteczka K. i z wsi Powicie i Koniuchy. Syruć 1766 r. płacił z niego kwarty złp. 897 gr. 2, a hyberny złp. 366. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany Rzpltej nadały toż ststwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Józefowi Kończy, skarbnikowi kowieńskiemu, wraz z dzierżawą Uszledzie w powiecie kowieńskim leżącą.

Kormielewo, wś, pow. miński, okr. polic. kojdanowski, przy drodze wiodącej z Wiertnik do Głuszyńca; ma 6 osad, w miejscowości górzystej. *Al. Jel.*

Kormilcze, wś, pow. kamieniecki, nad rz. Żwańczykiem, gm. Lanckoroń, 20 w. od Kamieńca; mk. 740, w tej liczbie 12 jednodwor. ziemi włośc. 1241 dz. Wieś ta nadana w r. 1525 r. przez Zygmunta I magistratowi kamienieckiemu na utrzymanie burmistrzów i ratmanów; gdy jednak przekonano się, że dochód z tej wsi jest daleko większy niż pensye burmistrzów i ratmanów, to w 1783 r. polecono wypuszczać ją w posesyą pod nadzorem kamieniec. magistratu. Po zabraniu Podola przez Rosyą wypuszczono ją z publicznej licytacyi; przynosiła dochodu po 1455 rs. 75 kop. rocznie. W r. 1807 izba skarbowa, wypuszczając na następne 4-lecie, podwyższyła roczną płacę do rs. 2151, a również powiększyła ilość dni pańszczyznianych z 2 dni do 3, oprócz czynszu po 75 kop. To było powodem zubożenia włościan i wielu z nich uciekło do sąsiedniej Galicyi. W skutek czego naznaczona komisya w 1809 r. dla zbadania przyczyn upadku i zubożenia włościan znalazła, że przyczyną są nadużycia posesorów i podwyższona ilość pracy, przedstawiła to cesarzowi Aleksandrowi I, który w 1809 r. 20 grudnia wzbronił nadal wypuszczać w posesye, uwolnić włościan od pańszczyzny, zastawiając ich na czynszu z roczną opłatą do kasy miejskiej po 1500 rs. Pomimo to włościanie nie wnosili regularnie naznaczonej sumy i do 1834 r. zostali dłużni do kasy miejskiej 4160 rs. To zmusiło zarząd miasta do urządzenia osobnej ekonomii, oddając zarząd jej osobnemu rządcy; pokazało się jednak, że próba ta podniosła dług kasy miasta do 7931 rs. Odtąd więc zarząd miasta (duma) wziął pod nadzór gospodarstwo wiejskie w Kormilczu. W Kormilczu jest cerkiew pod wezwaniem św. Trójcy, do której należy 1010 paraf i 60 dzies. ziemi, domów 97; 2 stawy i młyn. *Dr. M.*

Kormin, rz., prawy dopływ Styru, płynie od Horodyszcz i Sielna, wpada za Ośnicą, pod Czartoryskiem.

Kormszczenka, mała rzeczka w pow. borysowskim, ma początek w kotlinie za wsią Brodnia i upłynąwszy w kierunku północnym około mili, łączy się z rzeczką Kamionką; od punktu zlewu tych dwóch rzeczek, rzeka przyjmuje nazwę Brodni. *Al. Jelski.*

Kormy, grupa domów w Bolanowicach, pow. mościski.

Kormylice al. *Kurmelice*, młyn koło Podhorodyszcz, na obszarze dworskim Romanów, pow. bobrecki.

Korna, ob. *Omowża.*

Kornacice, wś i folw., pow. opatowski, gm. Opatów, par. Ptkanów. W 1827 r. było tu 17 dm., 130 mk.; obecnie liczy 19 dm., 136 mk. Folw. K. rozl. mr. 582: grunta orne i ogr. mr. 528, łąk mr. 12, pastw. mr. 8, nieuż. i pl. mr. 31; bud. mur. 1, z drzewa 9, płodozmian 11-polowy, wiatrak. Wieś Kornacice osad 17, z gruntem mr. 132.

Kornaczówka, 1.) wś, pow. uszycki, gm. i par. Sołobkowce; ma 55 dm., 360 mk., w tem 33 jednodworców; ziemi włościań. 320 dzies., dworskiej 741 dz. Gleba częścią czarna, częścią gliniasta, kamień wapienny, położenie pagórkowate. Cerkiew św. Paraski ma 1333 parafian i 36 dzies. ziemi. Dziedzictwo Rylskich. Wieś ta powstała na gruntach do ststwa barskiego należących. W czasie lustracyi Humieckiego 1616 r. była nową osadą; posesorem był Wojciech Wolski „sub conditione, że post decessum obojga małżonków majątek oddany zostanie sukcesorom tylko w takim razie, gdy summa na zbudowanie tej wsi wydana wrócona będzie.“ 2.) **K.**, wś, pow. krzemieniecki, par. Łanowce, ma kaplicę kat. *Dr. M.*

Kornagi al. *Kornaki*, *Kornahy*, przys. Dąbrowy szczutkowskiej, pow. cieszanowski; zajmuje płn. część obszaru wiejskiego.

Kornalowice (po rusku *Kornelowycze*), wieś w pow. samborskim, 12 klm. na płn.-wsch. od Sambora, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Łące, a 6 klm. na płn.-zach. od stacyi poczt., kolej. i telegr. Dublany-Kranzberg. Na wsch. leży Hordynia, na płd.-wsch. Dublany, na płd.-zach. Kulczyce, na zach. Krużyki, na płn.-zach. Kalinów (al. Kaisersdorf), na płn.-wsch. Koniuszki sieniawskie (w pow. rudeckim). Przez płd. część obszaru płynie Dniestr od zach. (z Krużyk) na wsch. (do Hordyni) i zabiera od prawego brzegu kilka strug nieznacznych. Na prawym brzegu Dniestru leżą zabudowania wiejskie i cegielnia, na płd. od nich pola i pastwiska, a w stronie płd.-zach. las Liski. Najwyższe wzniesienie czyni tu 313 m. Na lew. brz. Dniestru (283 m. na zach., 1279 na wsch.) leży folwark Michałówka, dalej na płn. orne pola i pastwiska, a nareszcie rozległe moczary i błota (Sechownice), wzniesione do 276 m. w stronie płd., a opadające na płn. ku dolinie Strwiąża. Wody z tych moczarów spływają

na płn. i uchodzą do Strwiąża. Własność większa (Celestyna Sozańskiego) ma roli orn. mr. 790, łąk mr. 598, pastw. mr. 179, lasu mr. 710, ogrodu i parcel budowlanych mr. 101, nieużyt. mr. 39; własność mniejsza roli ornej mr. 751, łąk mr. 627, pastw. mr. 293, lasu mr. 12. Gleba bardzo urodzajna, po lewym brz. Dniestru ciężki czarnoziem, po prawym brz. lekka glinka. Płodozmian 7-polowy. Według spisu z r. 1880 było 1210 mk. w gminie, 138 na obsz. dwor. (obrz. rz.-kat. 662, gr.-kat. 640, wyzn. mojżesz. 46). Mężczyźni noszą opończe z czarnego sukna z zielonemi wyłogami i czarne kapelusze; w lecie zamiast opończy białe płócienne kaftany, kobiety noszą w zimie sukmany czarne albo granatowe, podbite czarnym barankiem, pąsowe spodnie i pąsowe chustki na głowie, na które biorą kilka łokci białego płótna, tak zwane prymitki. W lecie noszą także czarne sukienne żupany. Byt materyalny wieśniaków gorszy niż mierny. Budynki po większej części liche, drewniane, słomą kryte. Inwentarz większej posiadłości liczy 251 sztuk bydła rasy berneńskiej, 121 koni; inwentarz mniejszej posiadłości około 350 sztuk bydła i tyleż koni. Par. rz.-kat w Dublanach, gr.-kat. w Hordyni. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. jednokl. Budynek szkolny zbudowano na praw. brz. Dniestru w latach 1878—1880. Składa się on z sali naukowej 8 m. długiej a 6 m. szerokiej i z pomieszkania nauczycielskiego o 2 pokojach, kuchni i spiżarni. Językiem wykładowym jest język polski. W r. 1882 uczęszcza do tej szkoły 85 chłopców a 32 dziewcząt. Na naukę powtarzającą uczęszcza w tym roku 30 dzieci. We wsi jest gorzelnia i młyn wodny. Szczegółów do powyższego opisu dostarczyła p. Karolina Sielińska. *Lu. Dz.*

Kornat, wzgórze 622 mr. wys., w środkowej części, wsi Wołczy, pow. turczański, na lew. brz. Dniestru.

Kornata, os., pow. sochaczewski, gm. i par. Młodzieszyn.

Kornatka lub *Kurnatka*, 1.) z *Burletkami*, wś w pow. wielickim, należy do sądu pow., urzędu poczt. i parafii rz.-kat. w Dobczycach, zkąd jest o 5.3 klm. odległą; leży w dolinie podgórskiej 348 m. npm., przypierając południową stroną do rozległych bukowych i jodłowych lasów na wzgórzach wznoszących się od 481 do 528 met. npm. Szczytami tych gór wśród lasów ciągnie się granica powiatów wielickiego i myślenickiego, i tutaj zaczyna się kraina górska i leśna. Według spisu ludności ma K. 518 mieszk. rz.-kat. Obszar wiek. pos. p. H. Turnaua wynosi 156 mr. roli i 1023 mr. lasu; pos. mn. 452 mr. roli, 119 mr. łąk, 109 mr. pastw. i 244 mr. lasu. Na południe graniczy K. z Gaikiem i Brzezową. 2.) **K.**, folw. w pobliżu wsi Kornatki, należący do Wszar w pow. bocheńskim, należy do parafi rz.-kat. w Raciechowicach, jest od północy i zachodu otoczony lasami. *Mac.*

Kornatka al. *Kownatka*, niem. *Kornatken*, folw. do Lichtentalu, pow. kwidzyński, nad strugą Jonką, przy granicy starogródzkiego pow., $^{3}/_{4}$ mili od stacyi kol. żel. w Czerwińsku, liczy bud. 11, dm. 5, kat. 87. Parafia Jania, szkoła Kopytkowo, poczta Czerwińsk. Dawniej należała K. do bogatych dóbr jańskich; r. 1750, 1790 Czapscy ją posiadali, obecnie niemiec, dziedzic Lichtentala. *Kś. F.*

Kornatki, niem. *Kornatken*, os. między wsią Boże pole a Kamirowem, pow. kościerski, nad jeziorem. Umieszczona ta osada na mapach wojskowych (błędnie jako *Kornalken*) i u Kętrz., w statystykach najnowszych urzędowych nie zachodzi.

Kornatowo, wś, pow. chełmiński, nad jeziorem, przy trakcie bitym chełmińsko-wąbrzeskim. Obszaru mr. 2211, bud. 68, dm. 49, kat. 346, ew. 1. Parafia, szkoła, poczta Lisewo.

Kornaty, 1.) wś, pow. wrzesiński; 11 dm., 156 mk., 3 ew., 153 kat., 50 analf. Poczta, tel. w Strzałkowie o 3 klm., st. kol. żel. we Wrześni o 15 klm. 2.) K., dom., 1056 mr. rozl., 7 dm., 105 mk.; wszyscy kat., 33 analf. Własność Tadeusza Kompfa, polaka. 3.) **K.**, leśnictwo, 245 mr. rozl., 4 dm., 39 mk., 7 ew., 32 kat., 14 analf. *M. St.*

Korne, niem. *Kornen*, włośc. wś, pow. kościerski. Tu schodzą się trakty bite do Chojnic, Bytowa i Kościerzyny. Wraz z wybud. Nowa Karczma liczy obszaru mr. 6706, gbur. 15, zagr. 14, kat. 375, ew. 5, dm. 32. W miejscu jest szkoła elem. kat. Parafia i poczta w Kościerzynie, dokąd odległość wynosi $1^{1}/_{4}$ mili. Lemaństwo zostało tu wydane w r. 1624, wieś r. 1750 i dawniej.

Kornela, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Dobrzyjałowo.

Kornelin, 1.) albo *Łanięta* (ob.), cukrownia, pow. kutnowski. 2.) **K.**, os., pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona; odl. o 17 w. od Ciechanowa, 1 dm., 6 mk., 23 mr. gruntu. 3.) **K.**, pow. lubartowski, gm. Starościn, par. Krasienin.

Kornelin, po łotews. *Karnalins*, wś w pow. rzeżyckim, parafii duksztygalskiej, własność A. Czechowicza. Por. *Duksztygal stary*.

Kornelino, wś i gm., pow. szubiński; 2 miejsc.: a) K.; b) Meszno, osada; 26 dm., 188 mk., 157 ew., 31 kat.; 46 analf. Poczta najbliższa w Rynarzewie; st. kol. żel. w Chmielnikach (Hopfengarten). *M. St.*

Korneliszki, zaść. nad jez. Kornele, pow. wileński, 1 okr. adm., o 40 w. od Wilna, 1 dm., 14 mk. kat. (1866).

Kornellen (niem.), dobra, pow. morąski, st. p. Misswalde.

Kornelówka, folw., pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec, o 11 w. od Zamościa, między lasami, własność Kornelego Malczewskiego, ma 769 mr. przestrzeni, gleba pszenna; 2 dm., 20 mk., owiec cienkorunnych 400, grunta orne i ogrody mr. 448, łąk mr. 120, lasu mr. 200, nieużytki i place mr. 9. Bud. drew. 11. Płodozmian 4-polowy, pokłady torfu, kamienia wapiennego i budulcowego; folw. ten w r. 1874 oddzielony został od dóbr Sitno.

Kornelówka, mylnie, ob. *Korniłówka*.

Kornen (niem.), wś, pow. kościerski, ob. *Korne*.

Korneszty, st. p. i st. dr. żel. kiszyniewsko-jasskiej, pow. jasski, gub. bessarabskiej, o 245 w. od Odessy.

Kornetki, niem. *Ernstwalde*, wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen.

Korni, ob. *Kornie*.

Korniaktów, wś po obudwu brzegach Wisłoka w pow. łańcuckim, która należy do par, rz. kat. w Kosinie a sądu pow. i urzędu poczt. w Łańcucie, ma 761 mk. rz. kat. Część na lewym brzegu Wisłoka przypiera północną stroną do obszernych borów, część na prawym brzegu do moczarów ciągnących się wzdłuż północnej strony torów kolei Arc. Karola Ludwika w pobliżu stacyi Rogoźno. Zabudowania obszaru większej pos. ks. Lubomirskich, wynoszącego 63 mr. roli i 533 mr. lasu, znajdują się w północnej części, na lewym brzegu Wisłoka. Mniej. pos. ma 552 mr. roli, 89 mr. łąk i ogr. i 169 mr. pastw. Obiedwie części K. graniczą na zachód z Białobrzegami, na wschód z Budami łańcuckiemi a część południowa graniczy na południe z Rogoźnem. *Mac.*

Kornica, 1.) wś i folw., pow. konstantynowski, gm. i par. Kornica, poczta Łosice, okr. sądowy Huszlew. Ciągnie się ta wieś blisko 2 mile, ma cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej i szkołę początkową, urząd gminny, gruntów włościańskich 3746 mr., dm. 146, mk. 960, Rusini. Gr. folwarcznych mr. 356. Folw. K. należał dawniej do starostwa łosickiego, obecnie stanowi własność rządową, oddaną jako donacya rodzinie Jazykow-Poleszko. Dobra K. z Korczówką, Rokitnem i Michałkami mają 3441 mr. B. gr. un. cerkiew par. erygowana 1578 r., 1843 odnowiona, należała do dek. łosickiego. Gm. K. graniczy z gm. Chlebczyn, Zakanale, Huszlew, Czuchleby, Witulin i Hołowczyce, ludn. 2668, rozległość 11902 mr., s. gm. okr. III Huszlew, st. p. Łosice, do Janowa $17^3/_4$ w. W skład gm. wchodzą: Czebieraki, Falatycze, Kornica, Popławy, Różylas, Szpaki i Wyżyki. 2.) **K.**, wś, pow. konecki, gm. Końskie, par. Białaczów. Odl. 3 w. od Końskich, gruntu mr. 397, dm. 25, mk. 188. Młyn. Czyt. Łaski, Lib ben. I, 701.

Kornica, mstko, pow. zasławski, gm. białogródecka, na płd. od Zasławia o wiost 22. Położone nad samą rzeką Horyniem, w dawnych czasach było dziedziną wygasłej już familii Promczejków Kornickich. Teraźniejsza K. mianuje się *nową*, albowiem dawna K. o półtorej wiorsty na zachód na wyniosłej górze egzystowała, o czem dotąd świadczą wały w lesie, obłomy kamieni i kawałki cegły. Tu był i monaster św. Trójcy. Na miejscu gdzie był monaster, ma dom swój wieśniak i od czasu do czasu wykopuje z ziemi stare srebrne naczynia. Z pod góry wytryska źródło czystej wody w obfitości. Jak zniknęła stara Kornica niewiadomo, zapewne przez napady tatarskie zrujnowana. Do Kornicy należały wsie: Załuże w ostrogskim powiecie i Szelwów, o 5 wiorst na płn. Kornicy w zasławskim powiecie. Teraźniejsza K. ma ogromne czworoboczne wały, we środku których jest cerkiew; na środku miasteczka stoi murowany ratusz, wzniesiony przez Sanguszków, z wysokim minaretem, na wierzchu którego herb Sanguszków, z blachy wyrznięta „Pogoń"; w tym murze kilkanaście sklepów; na około placu ratuszowego, dosyć obszernego, domy zajezdne kryte czerepicą. Żydzi których tu jest do 600, trudnią się handlem i wyrabiają ze szpagatu sieci do łowienia ryb. Domy wieśniaków schludne, porządnie zabudowane, do 400 głów obojga płci; ziemia 2 klasy, czarnoziem głęboki, tłusty. Szkółka parafialna, synagoga, do roku kilka jarmarków. M-o, własność Ks. Sanguszków, dotąd w ich rękach zostaje. Rzeka Horyń od wschodu pod samem płynie miasteczkiem, a wypływające z pod gor źródło na południe formuje staw, przy grobli którego młyn na trzy kamienie; odpływ wody do niedalekiego Horynia.

Kornica, 1.) wś włośc., pow. dzisieński, o 73 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 16 dm., 155 mk. 2.) **K.**, karczma nad jez. Sierenczany, pow. święciański, 3 okr. adm., o 25 w. od Swięcian, 1 dm., 25 mk. kat. (1866).

Kornica, niem. *Kornitz*, wś i dobra, pow. raciborski, par. Janowice; 21 bud., 53 dm., 374 mk. Dobra mają 1989 mr. rozl., owczarnię, torf. Wś 41 osad, młyn wodny, 286 mr. rozl., szkółkę zimową. Knie wymienia jako atynencye K.: folw. Neuhof, Paulshof i kol. Sześć-Chałup. *F. S.*

Kornice (po rusku *Kornyczi*), wś w pow. samborskim, 16 km. na płn. od sądu pow. w Samborze, 8 km. na południo-wschód od urzędu poczt. w Krukienicach. Na płd. leżą Kowenice, na zach. Więckowice, na płn. Jatwięgi (w pow. mościskim), Niechowice i Knihenice (w pow. rudeckim), na wsch. Burczyce stare (w pow. rudeckim). W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie. Wzdłuż granicy płd. płynie Błożewka. Na lew. jej brzegu leżą moczarzyste pastwiska. Płn. część obszaru

zajmują orne pola (Peresiele). Własność większa roli ornej 25, łąk i ogr. 17 mr.; własn. mniej. roli or. 539, ł. i o. 135, pastw. 175 mr. Według spisu z r. 1880 było 503 mk. w gminie (obrz. gr. kat. z wyjątkiem kilku rz. kat.). Par. rz. kat. w Radenicach, gr. kat. w Więckowicach. We wsi jest cerkiew. Wś tę wraz z wsiami Radenice i Jatwięgi nadał r. 1570 Zygmunt August walecznemu Konradowi Krupie Przecławskiemu. *Lu. Dz.*

Kornicz, wś, pow. kołomyjski, o 5.6 kil. od Kołomyi, ma cerkiew gr. kat., szkołę 1-klasową, 1942 mk. w gminie (1746 w K., 196 w przys. Krupowicze), 47 na obszarze dworskim. *F. S.*

Kornie (po rusku *Korni*), wś w pow. rawskim, 10 kil. na płn. od sądu pow. i urzędu poczt. w Rawie ruskiej. Na płn. leży Machnów, na wsch. Wierzbica, na płd. Rzyczki i Hrebenne, na zach. Mosty małe. Przez środek obszaru płynie Sołokija z Mostów małych od płd. zach. na płn. wsch. do Machnowa. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie, na południo-zach. od nich przy granicy obszaru browar. Na prawym brzegu Sołokii leżą pastwiska (Podłużne). Najwyższe wzniesienie czyni tutaj 235 m. na płd. a 226 m. na płn. Na lew. b. Sołokii leżą orne pola i pastwiska a na granicy płn. zach. mały lasek. Najwyższe wzniesienie tej części obszaru czyni 264 m. w stronie płd. zach., a 227 m. w stronie płn. wsch. Własn. większa ma roli or. 295, łąk i ogr. 172, pastw. 235, lasu 25 mr.; własn. mniej. roli or. 413, ł. i o. 386, pastw. 614 mr. Grunt torfowaty i piaskowy. Według spisu z r. 1880 było 584 mk. w gminie, 68 na obsz. dwor. (60 obrz. rz. kat., reszta gr. kat.). Par. rz. kat. w Wierzbicy, gr. kat. w Machnowie. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Kórnik, ob. *Kurnik.*

Korniłki, wś włość., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 18 w. od Lidy, 7 dm., 87 mk. (1866).

Korniłówka, pow. zamojski, ob. *Kornelówka.*

Korniłówka, wś, pow. kaniowski, położona o 3 w. od wsi *Browachy*, w pozycyi stepowej, przy bezimiennym ruczaju wpadającym do rz. *Rosi* przy ostrowie *Wołkowym*, ma cerkiew prawosł. i liczy mk. prawosł. 1240, kat. 4. Na płd. o 1 w. od wsi przy drodze prowadzącej z m. *Korsunia* do m. *Tahańczy* znajduje się tak zwane uroczysko *Gródek Paleja*, w którem znajduje się dosyć znaczne miejsce obronne, składające się z okopów i wałów nasypowych. Należy do Korsunia.

Kornin, mko, pow. skwirski, rozsiadło się po obu brzegach rz. Irpienia, o 45 w. od Skwiry, o 18 od Popielni. Najdawniejsze osady zwykle trzymały się nadbrzeży rzecznych. Z pewnością, iż wzdłuż porzecza Irpieniowego, jeszcze za książęcej kijowskiej Rusi, ciągnęło się pasmo najdawniejszego osiedlenia, ale po nawale mongolskiej znikło ono doszczętnie, tembardziej, że porzecze Irpienia było prawdopodobnie drogą, którą kroczył Butuchan. Oprócz Biłhorodki, która zatrzymała przynajmniej swoję ówczesną denominacyą, wszystkie inne posady, na tem porzeczu położone, zostały zapomniane do nazwisk swoich, do miejsca nawet, na którem stały. Ale, gdy po stuletnich prawie pustkach i odłogowaniu, za Litwy już, kraj ten zaczął się znów odradzać, toteż nie gdzieindziej, tylko nad Irpieniem, na posadach, być może, dawnych włości zatraconych, pierwsze ponowne poskupiały się osady. Jakoż już za czasów Witolda, a tem samem i Włodzimierza Kijowskiego widzimy, na temże porzeczu, tak przy górnym jak i dolnym brzegu Irpienia, mnogo osiadłe miejsca, jak: Jaropów, Chodorków, Biłki jedne i drugie, Hlebów, Dołhosielc (Didowszczyzna), Biłhorodka, Hostoml. Wszelako miejsce, które nas obchodzi, Kornin, jeszcze wtedy nie istniał, tylko naprzeciwko późniejszej jego posady, na przeciwległym brzegu rzeki, rozsiadło się było sioło Biłki, tak nazwane prawdopodobnie od białej gliny i piasków nadrzecznych. Włość ta nadana od Olelka Włodymirowicza Michałowi Połowcowi ze Skwira Rożynowskiemu, łączyła się z innemi szerokiemi tychże Rożynowskich posiadłościami, to jest z Trylesami, Chwastowem, tak zwaną Połowietczyzną i Skwirą, a ogarniającemi całą przestrzeń pomiędzy rzekami Irpieniem, Unawą, Kamienicą, Rastawicą i Rosią. Obszar to niemały, w jednę masę zbity, wynosił kilkanaście mil obwodu. Ale o miedzę z temiż Biłkami, po prawej też stronie rzeki, stykały się inne jeszcze Biłki (inaczej Mochnacz nazwane), które wraz z Weprykiem i Ostrowem na Irpieniu, Olelko Włodymirowicz nadał był słudze swemu Olechnie Juchnowiczowi. Jednocześnie wraz z temiż Biłkami i inne jeszcze dobra tenże dar książęcy wniósł był w dom Juchnowiczów, jako to: ,,Horodyszcze stare n. Dnieprem, Pokotywrowe, sełyszcze Bułaczyn i Kruhłoje, sełyszcze Suzmachowo, Zarakania z ozerom Bełym i k tomu try horodyszcza za Dniprom: Bissurmańskoje, Jarosławskoje, Sałkowo z ozerom Łynowom, i sełyszcze Procow, sełyszcze Markowszczynu, a zemlu Malechowszczynu nad Zdwizdeniem (Zdwiżem) a nad Teterowem Trudynowszczynu i Trybuchowszczynu, a na Rosawie dwa sełyszcza: Połstwyn i Koziakow" (w zbior. K. Swidzińskiego). Olechno Juchnowicz miał syna Iwana, a ten miał synów Fedka i Waśka, i córek dwie: Marusię i Oryszkę. Iwan Juchnowicz spisał też ostatnią wolę swoję, której treść wypisujemy. Najpierw w testamencie tym zapisuje on wszystkie swoje dobra ziemskie dwom synom swoim: Fedkowi i Waśkowi, z obowiązkiem, aby ciż

synowie wydali za mąż córki jego a siostry swe: Marusię i Oryszkę, i każdej z nich dali w posagu po 2 ruble, po 2 krowy i po 2 woły. Dalej mówi, aby ciało jego było pochowane w cerkwi św. Zofii (w Kijowie), na którą cerkiew odpisuje cztery kopy groszy na sorokoust i na pamięć duszy swej, oprócz tego „rubel pieniędzy i koń bury na tęż cerkiew św. Sofii, a kary koń na Swiatu Bohorodicu, a hnidyj koń światomu Mikoli, a duchowniku mojemu Spaskomu moju porpyju (?) nowuju z skałbykami (?) srebnuju, a djaku moju żupyciu synuju. Łożeczku moju srybnuju na cerkow swiatoho Spasa otkazuju, a szubku moju medweżu służe mojemu Fedku, a popłecznomu druhu mojemu Panu Iwaszku Strybelu łuk moj strelczy ze wsim, a panu Ihnatu Dedowiczu (przodkowi Trypolskich) szołom moj z dwoma znakami; pancyr moj Panu Semenu Putiatyczu, a szto my był wynen Andrej Łasko rubl hroszy, ino ja jomu toje otpuskaju; czelad moju dwornuju syn moj Fedko nadeływszy, wsich wolno pustyt, nechaj za mene Boha prosiat". Ten dostatni ziemianin z końca XV w., nabożnie usposobiony, cały w żelazo zakuty, przeniósł się wkrótce do innego życia, a synowie jego, odziedziczywszy szeroką po nim spuściznę, zeszli jednak bezpotomnie i cała majętność ich spadła na siostry ich Marusię i Oryszkę, z których pierwsza wyszła była za Fedka Łożkę, a Oryszka za Seńka Proskurę. Łożkowej dostały się dobra za Dnieprem, Proskurzyna wzięła dobra nad Irpieniem, Zdwiżem, Teterowem i Rasawą. Tymczasem jeszcze w 1483 r. strony Kijowa, jak wiadomo, doświadczyły srogiego i długo pamiętnego najazdu tatarskiego. Krwawe zagony Mendligireja rozpostarły zniszczenie po tej ziemi, i cały zakąt nadirpieński zwłaszcza, ze wszystkiej ogołociwszy ludności, w dziką obróciły pustynię. Toż i Biłki tak Rożynowskich jak i Juchnowiczów, z nim też pospołu te same podzieliły losy. Odtąd na tej straconej krawędzi lud rolny nie miał ochoty osiadać, a i dziedzice o te bezludne pustki zdawali się nie dbać wcale. A wiąc Biłki Rożynowskich, czy dlatego że były puste i stanowiły już jakby własność niczyją, czy dlatego może, że ich dziedzice Rożynowscy rychło wygaśli, wróciły też napowrót do rozrządzenia hospodarskiego i załączone zostały do Białejcerkwi, która, od 1550 zamek obronny królewski posiadając, zaczęła się dopiero wykształcać na starostwo. Z czasem atoli fale ludności przygodnej zaczęły się coraz to z Polesia posuwać ku miejscom ukrainnym opuszczonym, ku stepom, i na przeciwległym brzegu Biłek zniszczonych kilka naraz osiedliło się zagród, które nareszcie dały początek ludzkiej siedzibie „Kornin" nazwanej. Żyć tu już można było bezpieczniej niż dawniej, bo już dokoła stanęła kolej gęstych włości i zamków obronnych. Kornin też, wzrósłszy w ludność, wkrótce został nadany Hrinkowi Wnuczkiewiczowi, którego trzy córki były, jak chce Niesiecki, w opiece u króla Zygmunta Augusta, i z tych jedna, wydana za Iwana Jelca, wniosła w posagu Kornin w dom Jelców. Jelcowie była to stara miejscowa rodzina. Józef Antoni Łodziński (w dedykacyi kazania swego p. t. Trybunał Boski etc.) wyprowadza dom ten od Ignacego, piątego syna Grzegorza Woronowicza, który to Ignacy od dziedzicznego msta Jelca (?) przezwany Jelcem, do dawnego herbu Klamry dołączył był Leliwę. Dalej ze znakomitych i wybitniejszych postaci z tego domu, tenże Łodziński cytuje Hipacego, który siedm razy był w niewoli tatarskiej, 25 postrzałów otrzymał w bitwach z Tatarami, i umarł w podeszłym wieku, bo 95 leciech. Niedługo atoli Kornin musiał zostawać w ręku Jelców, albowiem jeszcze za Zygmunta Augusta Bohdan Proskura, dziedzic owych drugich Biłek Juchnowiczowskich, czyli inaczej Mochnacza, zniszczonych również, jak to widzieliśmy, za najazdu Mendligireja, posiadł był drogą kupna czy spadku i majętność kornińską, z Mochnaczem czyli Biłkami jego o miedzę leżącą. Proskurowie, lubo od wieku wzięli byli po Juchnowiczach znaczne imiona nad Irpieniem i Rasawą, nie opuszczali jednak długi czas swoich gniazdowych Suszczan w owruckiem, ukrytych w lasy i bezpiecznych, skąd się Suszczańskimi pisali, i dopiero pierwszy z nich Bohdan ośmielił się nareszcie zamieszkać w okolicy zbrzeżnej od pól i stepów i w Korninie nową niejako domu swego założyć siedzibę (archiwum Charlęskich w Paszkówce). Bohdan Proskura był synem Tyszka (Tomasza) a wnukiem owego Seńka, ożenionego z Oryszką Juchnowiczówną, o którym wyżej. Miał on trzech synów: Teodora, pisarza ziems. kijow., Mikołaja i Jerzego. Z tych Mikołaj był dziedzicem Biłek czyli Mochnacza, a Fedor Kornina. Okolica Kornina była bardziej lesista podtenczas, aniżeli dzisiaj. Lasy te jednakże przypierały już do pól i stanowiły jakoby pierwszą straż Polesia. Jakoż pod rokiem 1631 czytamy w aktach skargę Teodora Suszczańskiego Proskury, pisarza z. k., na Wasyla Tyszę Bykowskiego, z powodu nasłania przez tegoż ludzi i pościnania „puszczy kornińskiej" około rzeki Irpienia, Sobolówki i gniłej Polany, gdzie wyrąbano kilkaset dębów i drew na kilka tysięcy wozów; w czem Proskura poniósł szkód na 761 kóp gr. lit. Ale w 1648 r. wojna kozacka wypłoszyła z dóbr szlachtę, i Kornin przestał być na długo siedliskiem swoich dziedziców. Zamek, wzniesiony przez Proskurów, służył jako schronienie ludności okolicznej w czasie niebezpieczeństwa. Jakoż czytamy dokument z 1675 r., w którym

powiedziano, iż „dla lepszego bezpieczeństwa od nieprzyjaciół krzyża św.: ze wsi Krzywego, ze wszystkimi dostatkami swymi do fortecy, do Kornina zbiegli poddani“ (w archiw. Rościszewskich w Lipówce). Wały tego zameczyska jeszcze są dziś widoczne. Nadeszły nareszcie czasy Paleja. Watażka ten, z łupieży i innych bezprawi głośny, usadowiwszy się bezkarnie w Chwastowie, wszystkie prawie szlacheckie w okolicy dobra przemocą zajął. I Kornin wpadł w jego ręce. I dopiero gdy rok 1717 przyniósł spokojność tym stronom nieszczęśliwym i zniszczonym, Proskurowie wrócili do Kornina, i już go odtąd na stałą swoję znów zajęli siedzibę. Osiedlenie się, uprawa kraju wzmagały się bez przeszkody. Na obszarze ich dóbr kornińskich kilka wiosek nowych powstało, jako to: Biłki (dzisiejsze), Rakówka, Łycze i Suszczanka (na pamiątkę Suszczan gniazdowych Owruckich). Ale w tych czasach dziedzictwo ich poniosło uszczerbek. Biskupi, dziedzice Chwastowa, zagarnęli sąsiedni Wepryk, Skryhylówkę i Biłki seu Mochnacz, a to na tej zasadzie, że owe trzy wioski zdawiendawna miały należeć do tak zwanej Hlebowszczyzny, którą poprzednikom ich wraz z Chwastowem przedał był Bohusz Hulkiewicz. Proskurowie zaś ze swojej strony dowodzili przeciwnie, że co do Biłek i Wepryka, to te nigdy nie były własnością Hulkiewicza, ale ich przodków Juchnowiczów; Skryhylówka zaś, później osiadła, mogła należeć do Hlebowszczyzny, ale i ta ostatnia należała też do ich przodków, a jeżeli ją posiadł Hulkiewicz z królewskiego nadania, to mógł ją posiąść chyba *ad male narrata*. A więc rozpoczął się proces o sporną posiadłość. Ale podobno jak jedni tak i drudzy nie mogli się przed sądami dostatecznie wylegitymować z praw swoich, ile że po upływie kilku wieków zaginione były dowody. Po długich atoli prawnych korowodach, skończyło się na tem, że biskupi Mochnacz wrócili Proskurom, a Wepryk i Skryhylówka zostały przy Chwastowie. Kornin krzewił się w ludność, i ze wsi urósł na miasteczko. Na zamku swym Proskurowie trzymali milicyą nadworną, która zasłaniała od kup swawolnych i hajdamackich najazdów. W czasie t. zw. koliszczyzny w 1768 r. pojawiły się szajki hajdamaków w okolicy, pod dowództwem Bondarczuka. Dla rozpędzenia tych kup, od Czarnobyla był wysłany Engil, od Kornina kozak Daniło Szczerbina. Jakoż temu Szczerbinie udało się w Makarowie ująć samego herszta Bondarczuka, a szajkę jego rozpędzić. Proskura dziedzic Kornina w nagrodę za tę usługę wyrobił dla niego na sejmie nobilitacyą, która została wpisaną w księgę praw. Oto jest ta konstytucya: Nadgroda wierności Daniły Szczerbiny, atamana kozaków kornińskich. Gdy nam przez ur. posłów ziemskich przełożone i zaświadczone zostały dowody przywiązania i wierności ku ojczyźnie Daniły Szczerbiny, atamana kozaków kornińskich, który, podczas rozszerzonych na Ukrainie w 1768 r., nie tylko do nich, pomimo namowy i groźby, należeć nie chciał, ale nadto własnem męstwem do poskromienia onych chwalebnie przykładał się; przeto My Król, za jednomyślną Stanów skonfederowanych zgodą, udarowanie wolnością pomienionego Szczerbiny przez W. Proskurę, dziedzica dóbr kornińskich wdzięcznie przyjmujemy, a chcąc tem okazalszą, ile przy niedostatku wiekiem już obciążonemu, dać uczuć słodycz tak cnotliwego postępku, i do podobnej zawsze wierności wszystkich mieszkańcach Naszych tem silniej zagrzać, temuż Daniłowi Szczerbinie wraz z potomstwem klejnot szlachectwa polskiego, z uwolnieniem od obowiązków prawem 1775 i teraźniejszego Sejmu opisanych, nadajemy, i dyplom z Kancellaryi Naszej, pod pieczęcią obojga Narodów, wydać natychmiast rozkazujemy, a opatrując temuż Szczerbinie fundusz do życia, mieć chcemy, aby Komisya skarb. kor. nieodwłocznie summę ZP. dziewięć tysięcy wypłacili onemuż, który obowiązany będzie za pomienioną summę grunta ziemskie nabyć; czego uskutecznienia dozór polecamy Komissyi cywilno-wojskowej wdztwa i ptu, w którym tenże Szczerbina się znajduje, albo znajdować zechce. D. 11 listop. 1790 (Zb. Konst. od 1788 do 1790 str. 218). Ostatnim dziedzicem K. z domu Proskurów był Kajetan. Był on właśnie posłem na sejmie 1788, na którym Szczerbina otrzymał nobilitacyą. Głosy jego sejmowe znane są z druku. Był on właścicielem stada bardzo renomowanych koni na Ukrainie, znanych pod nazwą proskurzańskich. W 1794 był zesłany na wygnanie. Prawy i cnotliwy obywatel. Po powrocie jego z wygnania K. przeszedł w obce ręce przez kupno; posiedli go Kaniccy, potem Kruszyńscy, dziś posiada generał Weiss. Cerkiew kornińska zbudowana w 1839 na miejscu dawnej. Mieszkańców obojej płci: prawosł. 1112, katol. 16, żyd. 12; kaplica katol. paraf. Didowszczyzna. Znaczna część ludności składa się ze szlachty. Są tu 4 młyny wodne, fabryka cukru od 1866, gorzelnia, fabryka skór i trzy cegielnie. Ziemi 3058 dziesięcin. *Edward Rulikowski.*

Korniów, wś, pow. Horodenka, par. r. gr. K., o 7.5 klm. od Czernelicy; 937 mk., własność Dzieduszyckich. *F. S.*

Korniówka, potok podgórski, tworzący z *Sinym* potokiem strumień Kraśnik, dopływ Łuczki; wypływa w obr. Stopczatowa w pow. kołomyjskim, z Dubowego Lasu. Długość biegu 3 klm. i pół. Ob. *Kraśnik*. *Br. G.*

Kornitz (niem.), ob. *Kornica*.

Kornoluncze, *Kornu Lunczii*, przys. do Bra-

jesti, pow. suczawski na Bukowinie, nad Mołdawą.

Kornowatz (niem.), 1335 *Coronowaces*, 1532 *Gornowatz*, wś i dobra, pow. raciborski, przy drodze z Raciborza do Rybnika, par. Pogrzebin; 29 bud., 51 dm., 308 mk. Dobra mają 1170 mr. rozl., r. 1819 dziedzic Poremsky, 1826 Koschatzky, dziś Miketta. Wieś K. ma 40 osad, 480 mr. rozl. Kol. Wilhelmsberg 10 osad, 100 mr. rozl. *F. S.*

Kornuły, lesisty płd.-zach. stok Magór, na obszarze wsi Przegonin, pow. gorlicki.

Kornus, pustkowie do wsi Róy, pow. rybnicki.

Korny potok, potok leśny, podgórski, wypływa w lesie Mokrej Sehle, na obszarze gm. Chmielówki, w pow. bohorodczańskim; płynie na płn. i płn.-zach. przez las Łukwę, w obr. gm. Głębokiej i uchodzi na gr. tejże gminy z gm. Grabówką (w pow. kałuskim) z pr. brz. do Łukwy. Ujście 436 m. npm. Długość biegu 6 klm. *Br. G.*

Korobajewszczyzna, folw., pow. lepelski, 2 okr. polic., par. kat. hubińska; o 6 w. od Kamienia, przy trakcie pocztow. z Lepla do Witebska. Własność wprzód Lisowskich, w posagu przeszedł do Szostowskich. *W. M. z S.*

Korobczyce, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 26 w. od Sokółki, przy dr. żel. peter.-warsz., między Kuźnicą a Grodnem, nad Łososną.

Korobiec, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Suwałki; odl. 7 w. od Suwałk. W 1827 r. było tu 15 dm., 91 mk., obecnie 14 dm., 95 mk.

Korobiec (dok.), ob. *Koropiec.*

Korobijówka, wś, pow. starokonstantynowski, ma fabrykę potażu.

Korobki, dwie wsie, pow. święciański, 4 okr. adm., o 54 i 55 w. od Swięcian, razem 7 dm., 69 kat. (1666).

Koroboczka, rz., dopływ. rz. Myki, pow. tradomyski. Nad K. leżą wsie Borszczów i Wyrok. Por. *Bystrówka.*

Korobówka, wś, pow. złotonoski, 3300 mk.

Koroby, wś pryw., pow. dziśnieński; o 62 w. od Dzisny; 2 okr. adm.; 8 dm., 65 mk. (1866). Własność Brzostowskich.

Korońkowo, wś włośc., pow. dziśnieński, o 105 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 9 mk. kat. (1866).

Korocz, miasto pow. w guber. kurskiej, nad rzeką t. n., 1309 w. od Petersburga a 186 od msta gubernialnego odległe, 6500 mk.

Koroczenki, wś, pow. żytomirski, par. Cudnów, należała do Miaskowskich, dziś rządowa. R. 1867 miała 38 dm. *X. M. O.*

Korogaliszki, wś szlach., pow. trocki, 1 okr. adm., 18 w. od Trok, 9 dm., 111 mk. (1866).

Korohod, wś, pow. radomyski, o 18 w. od Czarnobyla, o 10 w. od rz. Uszy, o 15 od Prypeci; 1013 mk., cerkiew pod wezwaniem Przem. Pańsk. z r. 1779. W okolicach liczne uroczyska; na jednem z nich, według podań, wojska polskie odbywały manewra. Do par. K. należą wsie: Glinna, Razjezża i Żołnierzówka.

Korol, rz. w gub. kijowskiej, płynie śród błót i trzęsawisk i wpada do Dniepru. Por. *Chodosówka.* *E. R.*

Korolewica, folw., pow. oszmiański, 2 okr. adm., o 47 w. od Oszmiany; 1 dm., 11 mk. kat. (1866).

Korolewicze, dobra rząd., pow. dziśnieński; o 12 w. od Dzisny, gm. Głębokie; 1200 mr. obszaru. *K. O.*

Korolewska stanica, ob. *Królewski stan.*

Korolica, wś rząd., nad rz. Birwidą, pow. święciański, 3 okr. adm., o 55 w. od Swięcian; 5 dm., 41 mk. kat. (1866).

Korolikowo al. *Lubinowo*, os., pow. dziśnieński, 3 okr. adm.; o 57 w. od Dzisny, 1 dm., 15 mk. (1866).

Korolin, por. *Karolin.*

Koroliszczewicze, *Karoliszczewicze*, wś i folw., pow. ihumeński, nad brzegiem rz. Swisłoczy, odległa o w. 16 od Mińska, przy trakcie pocztowym mińsko-bobrujskim, niegdyś st. pocztowa. Wieś ta, rozrzucona na lewym brzegu rz. Swisłoczy, w pięknej miejscowości, domów 48, mieszk. 470 kat. Kościół kat. 1785 r. fundowany przez gen. w. polsk. Stanisława Prószyńskiego pod wezwaniem św. Stanisława, wznosi się nad stromym brzegiem Swisłoczy. Naprzeciw wsi leży folwark, a dobra karoliszczewickie mają obszaru przeszło 3000 mr. Gleba dobra, dobrze uprawiona, lasów mało. Własność Mieczysł. Prószyńskiego. Parafia kat. dekan. ihumeńskiego: dusz 3010. Kaplice w Łoszycy, Obczaku i Dworcu; dawniej i w Paszkiewiczach. *T. S.*

Korolka, zaśc. pryw., nad rz. Wiazynką, pow. wilejski, o 45 w. od Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 1 dm., 5 mk. prawosł. Własność Bogdanowicza (1866).

Korolowa, część Bortkowa, pow. złoczowski,

Korolówce, 1.) wś rząd., nad rz. Narocz, pow. święciański, 4 okr. adm., gm. Komaje, o 78 w. od Swięcian, 38 dm., 391 mk. 2.) K., wś włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 30 w. od Swięcian, 7 dm., 57 mk. kat. Por. *Koralowce* (1866).

Korolówka al. *Korolewka*, 1.) wś i folw., pow. włodawski, gm. i par. Włodawa. W r. 1827 było tu 92 dm., 581 mk.; obecnie 95 dm., 580 mk., 2595 mr. obszaru. 2.) K., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie.

Korolówka, 1.) wś, pow. wasylkowski, na praw. brz. Kamianki, wprost wsi Bertniki, któ-

rą można uważać za część K. tak jak i wś Pilipówkę, wschodni kraniec sioła K. Ludności mają K. 820, Pilipówka 643, a Bertniki 580 dusz. W tem 160 kat., 12 izr. Na polach wsi Bertnik nad Unawą przy ujściu Palijówki wznosi się stare horodyszcze. R. 1756 nie było jeszcze w K. cerkwi. Obecną cerkiew w r. 1836 wystawiła na miejscu starej zniszczonej hr. Branicka. 2.) **K.**, wś, pow. skwyrski, par. prawosł. Kornin, nad Irpieniem, o 4 w. powyżej Kornina; 310 mk., 735 dzies. ziemi. Własność Obrębskich. 3.) **K.**, wś, pow. lipowiecki, par. prawosł. m. Sarny, o 3 w. od Sarn, nad Konełą, wprost Pańskiego Mostu, 189 mk. Własność Matczyńskich. 4.) **K.**, wś, pow. taraszczański, par. prawosł. Baszteczki, o 3 w. od Baszteczek, przy drodze do Besidki, 318 mk. 5.) **K.**, wś, pow. kijowski, o 5 w. od Lipówki, o 11 w. od Makarowa, u źródeł strugi Wabli, ma 500 mk., 2988 dzies. ziemi lesisto-piaszczystej. W XVIII w. własność bazylianów owruckich, dziś Marszyckich. Od r. 1857 ma cerkiew filialną do Lipówki. 6.) **K.**, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Worsówka, nad rz. Woźną, o 2 w. powyżej Worsówki, 50 mk.

Korolówka, osada, pow. nowogradwołyński, gm. emilczyńska, chat czynszowych 41, należy do dóbr Emilczyn Uwarowów. *L. R.*

Korolówka, 1.) mała wioska, pow. winnicki, gm. Hawryszówka, ma 74 mk., w tem 28 jednodworców, 50 dzies. ziemi włośc., dworskiej 130. Należy do spadkobierców Szmidta. 2.) **K.**, wś, nad rz. Wołczkiem, pow. latyczowski, gm. i par. Michałpol; ma 242 mk., 233 dzies. ziemi włośc., 232 dzies. dworskiej, dwa młyny (własność Kosielskich) i 70 dzies. rządowej. 3.) **K.**, ob. *Sutkowce*. (W jednej ze wsi K. na Podolu urodził się J. J. Frank, znany reformator żydów). *Dr. M.*

Korolówka, 1.) al. *Kuryłówka*, a także *Karolówka*, folw. w płd.-zach. stronie od wsi Nozdrzca, pow. gorlicki. 2.) **K.**, wś, pow. tłumacki, od Tłumacza o 5 klm., od Stanisławowa o 21 klm.; poczta i telegr. w Tłumaczu, stacya kol. żel. Stanisławów lub Otynia. Ludności razem 1069, a w tem rz.-kat. 15, gr.-kat. 1025, ormian 11, izr. 13. Mówi językiem polskim 48, rusińskim 1021. Parafia rz.-kat. w Tłumaczu, ormiań. w Tyśmienicy, gr.-kat. w miejscu. Cerkiew drewniana. Dekanat r. gr. w Tłumaczu, a rz.-kat. Stanisławów. Przestrzeń posiadłości większej i mniejszej razem 1669 mr.: roli mr. 1468, łąk i ogr. mr. 141, pastw. mr. 16, nieuż. mr. 44. Gleba czarnoziem nieprzepuszczalny. Lasu niema, tak samo ani rzeki, ani jeziora, tylko kilka strumyków małych, dopływów potoku Selatyn. K. należała do dóbr Hryniowce hr. Józefa Golejoswkiego, potem Adama, obecnie nabył Kajetan Pasakas. Szkoła etatowa. Włościanie zamożni. Torf w miejscu, lecz dotychczas nie eksploatowany, gdyż okoliczne lasy dostarczają jeszcze dosyć opału. 3.) **K.**, kol. i folw. na obszarze dworskim Grzymałówka, pow. brodzki. 4.) **K.** al. *Karolówka*, część Leszniowa, pow. brodzki, zajmuje płn. część obszaru wiejskiego, na granicy powiatu.

Korolówka, rz. w pow. taraszczańskim, zaczyna się w jarnach między wsią Besidką a Korolówką; wpada do Burtów czyli Mokrej Bahwy. *E. R.*

Korolówka, 1.) potok łączny, wypływa z łąk na północ wsi Poruczyna, w pow. brzeżańskim, płynie w kierunku południowym, między wzgórzystą doliną, nad którą od wschodu wznosi się lesiste wzgórze z lasem Prybukarowem, którego najwyższy czubek zowie się Urmańską górą (397 mr.), a od zachodu rozpościera się las Zalesie (318 mr.). Dosięgnąwszy wsi Poruczyna, zwraca się na zachód, przerzyna wieś środkiem i na granicy z Buszczem wpada z lew. brz. do Złotej Lipy. Długość biegu 5 klm. 2.) **K.**, potok w obr. Korolówki, w pow. tłumackim, wypływa z jarów między Biczową (320 m.) a Bortnicką górą (300 mr.); płynie na płn. łąkami, tworząc granicę między Korolówką a Bortnikami. Wpada z lew. brz. do Seletyna. Długość biegu 3 klm. *Br. G.*

Korołówka, wzgórze 302 m. wys., w płn. stronie Nowosiołek, pow. jaworowski.

Korona, ob. *Piwonia*, rz.

Korona, ob. *Trzy Korony*.

Korondyńce, ob. *Szupiki*.

Koroniec, mały zaścianek poleski, w północnej stronie powiatu ihumeńskiego, nad rzeką Bielicą, w okręgu policyjnym 3 berezyńskim.

Koronów, 1.) wś nad rz. Niewiażą, pow. kowieński, par. i gm. Jaswojnie, o 5 w. od Jaswojń, o 6 od Kiejdan, ma 35 osad włośc., grunta bardzo dobre. 2.) **K.**, inaczej *Jasnogórka* (ob.), daw. *Koranów*, dwór tamże, okr. polic. i st. p. Kiejdany, o 8 w. od Kiejdan, o 44 w. od Kowna, nad rz. Szuszwą, między Jaswojniami a Polepiem, ma grunta bardzo dobre, dużo łąk, dziedzictwo Statkowskich. *J. D.*

Koronowo, 1.) niem. *Polnisch Crone* lub *Crone an der Brahe*, miasto nad Brdą, pow. bydgoski, o 22 kil. od miasta pow., pomiędzy pagórkami piaszczystemi. W okolicy pod Gościeradzem są kopalnie węgla brunatnego, 48 ludzi pracuje regularnie w kopalni *Moltke*; w r. 1876 wydobyto 87526 centnarów surowego węgla, 13870 węgli prasowanych (briquettes), wartości 17,100 marek. W okolicy są lasy królewskie. Gmina ma 6 miejsc.: a) K., miasto; osady: b) Koronowo, niem. *Kronthal*; c) Tuszyna; d) Piaski (Sanddorf); e) Pieczysko; f) folw. probostwa. W 1871 było 352 dm., 3592 mk.; 1334 ew., 1637 kat., 2 chrześcian innego wyznania, 620 żydów. W r. 1876 było 3730 mk. Mieszkańcy zajmują się głównie handlem

zboża, wełny i drzewa. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy należy do sądu ziemiańskiego w Bydgoszczy. Kościół kat. par. dyecezyi chełmińskiej, protestancki dyecezyi bydgoskiej, synagoga. Szkoła rektorska i szkoła element. kilkoklasowa. Młyn parowy i piła. Korekcya męska, więźniowie zajmują się wyrabianiem cygar, wyplataniem krzesełek, płóciennictwem i krawieczyzną. Urząd pocztowy drugiej klasy, stacya telegraficzna; poczta osobowa chodzi z Tucholi przez K. do Bydgoszczy; poczta listowa do Wierzchucina. Najbliższa st. kol. żel. w Kotomierzu (Klarheim) o 10 kil. W r. 1811 K. miało 177 dm., 833 mk.; w r. 1831 już było 1782 mk., 952 kat., 660 protest., 170 żydów; w r. 1837: 2233 mk. Posiada K. starożytny i okazały kościół parafialny pocysterski i drugi pomniejszy kościołek św. Andrzeja. Od czasu do czasu amatorowie dają udatne przedstawienia polskie, istnieje spółka polska pożyczkowa, czytelnia polska bezpłatna i t. d. Targi 4 razy odbywają się: kramne, na konie i na bydło, trwają po dwa dni. Opodal miasta w znacznej ilości wydobywano niedawno jeszcze bursztyn. K., pierwotnie *Smeysze* nazywane, stanowiło małą wioszczynę, należącą od dawna do biskupów kujawskich. Wzrost swój i znaczenie późniejsze głównie oo. cystersom zawdzięcza. Zaczątki bogatego tutejszego opactwa cysterskiego dość odległych sięgają czasów. Wielu dobrodziejów złożyło się na tę fundacyą. Najprzód błogosławiony Bogusław († 1182), naśladując wuja swego Jana, arcyb. gnieźn., zapisał w drugiej połowie XII stulecia na fundacyą klasztoru cysterskiego wsie swoje: Dobrowo, Lesno, Rzuchowo, Zadowo, Konarzewo i nadto dziesięciny z 14 innych wiosek. Ale te dobra nie starczyły na wzniesienie klasztoru; tylko kilku ojców przybyło, i w Dobrowie rezydencyą swoją mieli. Następnie w XIII wieku Chrystyan, cysters, sławny apostoł Prusaków, otrzymał te dobra na opłacanie kosztów misyi swojej apostolskiej. Które gdy zwrócone zostały po śmierci Chrystyana († 1235), Jan, wojew. łęczycki, herbu Topor, darował na lepszą fundacyą posiadłości swoje Zaduszniki nad Wisłą, naprzeciwko starego czyli zgniłego Włocławka, gdzie był szpital św. Gotarda. Także Bogusza, wojew. mazowiecki, dziesięciny z wielu dóbr swoich dodał. Tu tedy ojcowie przenieśli się około r. 1243 i klasztor urządzili. Niestety po kilku już latach uchodzić musieli dla napadów pogańskich Prusaków, którzy kraj ten jako i klasztor do szczętu zniszczyli. Schronili się do obronnej wtedy wsi biskupiej Złotoryi nad Wisłą, opodal Torunia, ale i tu spokoju nie mieli: gdzie który mógł, po różnych stronach rozpierzchli się. Wtem zacny Mikołaj Zbrożek, podskarbi kujawski, dworzec swój w Byszewie na mieszkanie cystersom ofiarował i dobra zapisał: Wierzchucino, Rybino, Popielewo, Saldno, Więzowno, Gorzewo, Janiszewo, Tryszczyn r. pańskiego 1250. Do Byszewa tedy, jak pokój nastał, przenieśli się ojcowie około tegoż r. 1250 i kościół tu nowy i klasztor urządzili. Tu także tylko niespełna 30 lat zabawili, bo i te okolice nieprzyjaciel potem napadał, i kościół im i klasztor zburzył. Ukrywali się wtedy przed najezdcą w borach odwiecznych okolicy wsi Smeysze, gdzie pod górą, opodal wsi Łącka, jamy i kryjówki sobie w ziemi poczynili. Tak się tu dłużej niż 3 lata tułali po lasach: ziemia wilgotnym mchem posłana służyła im do spania, korzonkami leśnemi, jarzynami żywili się. Nieraz w niemałem niebezpieczeństwie byli, gdyż nieprzyjaciel wciąż tę okolicę niepokoił. Sam wódz roztoczył obóz na ich górze, gdzie kamień wielki, krzyżem naznaczony, dotąd (jak piszą) leży na pamiątkę; lud dlatego nazwał to miejsce *Kamionką*; podobno na tym kamieniu wieczerzali. Opatrzności boskiej jedynie przypisują ojcowie, że ich nieprzyjaciel nie wykrył. Po wojnie, kiedy spokój nastał, woleli cystersi rozkoszną dolinę *Smeysze* posiąść, aniżeli znowu wracać na stare zgliszcza do Byszewa. W tym celu nabyli Smeysze na własność od biskupa, któremu w zamian wieś swoją Dóbrcz nad Wisłą ofiarowali. Niebawem też kościół tu i klasztor nowy budować rozpoczęli. R. 1280 umarł trzeci z rzędu opat Engelbert, sławny biograf św. Jadwigi, który przez dwa lata kościół i klasztor budował, pochowany w Byszewie. Właściwe przeniesienie klasztoru do wsi Smeysze nastąpiło dopiero około r. 1288. Sam biskup kujawski Wisław zjechał tu tegoż roku i zamianę dóbr swoich jako i przeniesienie klasztoru zatwierdził. Także poświęcił nowo wzniesiony kościół na cześć N. M. P., św. Bernarda i św. Jana ewang. Urocza ta okolica do tyla mu się spodobała, że zamiast starej nazwy Smeysze kazał tę dolinę nazwać: szczęśliwą, *felix vallis*. R. 1290 zebrana tu pomorska szlachta najpierwsza ofiarowała koronę Władysławowi Łokietkowi; skąd to miejsce potem Koronowem nazywać poczęto. Nowa ta nazwa ogólnie się już przyjęła w używaniu za opata Jana, † 1339. Dotąd pomieszczona na szczycie ratuszowej wieży korona (zdarzenie to histor. i nową powstałą nazwę przypomina. R. 1368 król Kazimierz W. wyniósł K. do rzędu miasta, nadając mu prawo magdeburskie. R. 1377 wnuk Kazimierza W., Kazimierz, książę szczeciński, walcząc w bitwie pod Złotoryą, naprzeciw Władysławowi, opolskiemu księciu, raniony został; niedługo potem umarł w Bydgoszczy, dotąd po śmierci przewieziony i pochowany w kościele. R. 1410 król Władysław Jagiełło, słysząc o klęsce Polaków pod

Tucholą, żeby się ubezpieczyć przed krzyżakiem, nadesłał oddział zbrojny 120 konnicy do K. Do nich przyłączyli się ochotnicy z całej niemal Wielkopolski. Na czele stał Sędziwój Ostroróg, wojew. pozn., Dobrogoszcz, kasztelan pozn. i Ślanka z Rudek. Nadciągającego z pod Tucholi Michała Küchmeister von Sternberg, wójta bratyańskiego, przemocą od miasta odparli. Krzyżacy ustawili się potem na wzgórzu pod Łączkiem, około pół mili od miasta; ale i tu na głowę pobici; sam wódz ich Michał Küchmeister do niewoli wzięty został. Król Władysław, słysząc o tem zwycięztwie, łzy podobno ronił rzewne z radości; posłańcowi, który mu tę nowinę doniósł, darował 500 grz. R. 1414 znowu napadli krzyżacy miasto znienacka i zburzyli. W ogóle miasto to jako i klasztor cysterski wiele ucierpiały od wojen. Około r. 1440 pisze w obszernej kronice klasztornej o. Adam Szadek, że aż do tego czasu klasztor wraz z miastem niemniej jak siedem kroć przez nieprzyjaciół splądrowany i spustoszony został. Najgorzej poszło ojcom za husytów r. 1432; wtedy przez 11 lat klasztor spustoszony stał próżny, a ojcowie gdzie który mógł tułali się. Także i wioski klasztorne stały pustkami, jako to: Szczurdki, Rusko, Popielewo, Swiniarzewo, Osiek, Dziedzienek, Wilkowo, Lipie, Mokre, Dębogórze, Samociążek, Gorzewo, Stronne, Wielonek, Glinki, Nowy dwór, Skarbiewo, Jelitowo, Nasłana łąka. Następnie krótka kronika milczy o wypadkach wojennych i tylko jeszcze opatów wszystkich wylicza. Aż do połowy XVI wieku wymienia ich li tylko podług imion chrzestnych, w liczbie 24. Jako 25-y następny opat Adam Mirkowski nazwany, † 1 września 1563, Wawrzeniec Zaliński 20 kwietnia 1600, Stanisław Makowiecki 15 kwietnia 1624, Jan Krzycki † 29 grudnia 1635, Jakób Piasecki † 16 czerwca 1640, Mikołaj Krosnowski r. 1642 odszedł na arcyb. lwowskie, Karol Czotkowski 13 czerwca 1664, Zygmunt Dembiński 14 grudnia 1672, Chryzostom Żegocki, bisk. chełmiński nominowany, potem włocławski, opactwa nie objął dla procesu w Rzymie, Jerzy Maramowski obrany r. 1673, † 5 stycznia 1685, Ign. Bern. Gniński † 5 kwietnia 1703, Jan Gniński † 20 stycznia 1738, Chryzostom Pawłowski † 22 czerwca 1741, Stefan Chrząstowski 19 czerwca 1754, ostatni 39-ty opat Jan Chrząstowski 26 kwietnia 1794. R. 1819 przez rząd pruski został klasztor cysterski zniesiony. Kościół po cysterski za rozkazem królewskim miał być odtąd symultannym i do nabożeństwa służyć katolikom i lutrom. Katolicy jednak nie mogli znieść wszystkich owych nadużyć, których się luteranie dopuszczali w kościele. Dlatego na słuszne zażalenia odjął król napowrót kościół luteranom i oddał na wyłączny użytek katolikom. Cele klasztorne obrócono później na zakład karny. Parafia koronowska w dek. fordońskim liczy dusz 3176, kościół tytułu Wniebowzięcia N. M. P., patronatu niegdyś opactwa cysterskiego, około r. 1288 zbudowany, oddany na użytek parafii r. 1819. Przy nim szpital dla 8 ubogich, fundowany przez Adama Mierkowskiego, opata; bractwo trzeźw. założ. r. 1857. W mieście jest jeszcze kościół św. Andrzeja, budowany około r. 1382—96, z nowa prawie po drugi raz wzniesiony za opata Wawrz. Zalińskiego r. 1599. Wsie parafialne: Koronowo, miasto i przedmieście, Olszewsko, Mokre, Wsisko, Biała (Białasee?), Samociążek, Okole, Stopka, Stary dwór (Althof), Nowy dwór, Lipie, Skarbiewo, Rożanno, Wymysłowo. Katol. szkoły: w Koronowie 4-klasowa z 300 kat. dziećmi, w Samociążku 50 dzieci. Dawniej istniał jeszcze mały kościołek św. Ducha, po drugiej stronie Brdy położony, tuż nad stromym jej brzegiem. Aż do końca swego istnienia tworzył tz. prepozyturę szpitalną. Na utrzymanie przeznaczył konwent folwarczek pobliski wraz z pobliskiemi łąkami, ogrodami i karczmą. Kościołek ten budowany był po prusku, dachówką kryty. Jeden z oo. cystersów co niedzielę i święto przychodził tu odprawiać nabożeństwo. Po kasacie klasztoru przez rząd pruski obalony. Obecnie na tem miejscu znajdują się ogrody. Ob. „Origo prima monasterii Coronoviensis", ręk. w archiwum w Peplinie; Schmitt, Gesch. des Kreises Flatow, 11, 48, 49, 50; Szemat. dyec. chełmińskiej. 2.) K., niem. *Kuraene*, dom., pow. wschowski, 806 mr. rozl., 5 dm., 80 mk., 17 ew., 63 kat., 25 analf. Gorzelnia parowa, młyn, piekarnia. Poczta, telegraf i st. kol. żel. w Lipnie (Leipe) o 3,6 kil.

Korop, m. w pow. królewieckim, gub. czernihowskiej, nad Desną dnieprową, st. poczt. przy trakcie bocznym, o $30\frac{1}{2}$ w. od Królewca, 1142 w. od Petersburga, a 225 od miasta gubernialnego odległe; 5381 mk.

Koropczek, orne pole w płn.-wsch. stronie Remizowiec, pow. złoczowski, nad Złotą Lipą.

Koropczyk, *Koropecki*, grupy domów w Snowiczu, pow. złoczowski.

Koropczyk, ob. *Koropiec*.

Koropec, węg. *Felsö-Schönborn*, wś w hr. bereskiem (Węg.), nad rz. Latorczą, kościół paraf. gr.-kat., magazyny wojskowe, 311 mk.

Koropiec (dawniej *Korobiec*, także *Kuropiec*, po rusku *Koropeć*), wś w pow. złoczowskim, 17 kil. na płd.-wsch. od sądu powiat. w Złoczowie, 5 kil. na płn.-zach. od urzędu poczt. w Pomorzanach. Na płn.-wsch. leżą Uhorce, na wsch. Bohutyn i Pomorzany, na płd. Bubszczany, na zach. Wicyń i Skażenica (część Żukowa). W pobliżu granicy wsch. płynie Złota Lipa od płn. na płd. Na prawym jej brzegu

leżą zabudowania wiejskie, na płn. od nich folwark. W płd.-zach. stronie obszaru leży las Olszyna ze szczytem 416 m. wys. na granicy zach. W stronie płn.-wsch. jest las Grabina. Własn. więk. ma roli or. 324, łąk i ogr. 105, pastw. 23, lasu 450 mr.; własn. mniej. roli or. 773, łąk i ogr. 321, past. 59, lasu 170 mr. Według spisu z r. 1880 było 569 mk. w gminie, 25 na obsz. dwor. (63 obrz. rzym.-katol., 23 izr., reszta gr.-kat.). Par. rzym.-kat. w Pomorzanach, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu złoczowskiego a archidyec. lwowskiej, i ma filią w Uhorcach. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 82 zł. w. a. W dokumencie z r. 1461 zwie się ta wieś *Kropyecz* (ob. Akta grodzkie i ziems., t. 6, str. 68). K. należał dawniej, jak się z archiwum zamku pomorzańskiego okazuje, do rodziny Kierdéjów, panów na Złoczowie i Gołogórach. W r. 1589 był panem dawnego zamku w Koropcu, z którego już nie ma i śladu, Jan z Sienna Sieniński, wojew. podolski, pan na Pomorzanach i 75 wsiach. W r. 1604 przechodzi K. do rąk Jana Piekarskiego, w r. 1607 cała osada z zamkiem przez Tatarów z ziemią zrównaną zostaje, przez Piekarskiego de novo zaludniona, a zamek odbudowany. Od rodziny Piekarskich przechodzi K. do rąk domu Sobieskich. Po śmierci Jana III dostał się z 77 wsiami i 6 miasteczkami królewiczowi Konstantemu. Do r. 1880 własność Listowskich, od r. 1880 izraelity. *An. Po. Wy.*

Koropiec, wś, pow. tłumacki, parafia obrz. greck. i łaciń. w miejscu, poczta w Niżniowie, szkoła paraf., obszaru ziemi 8777 mr., ludności 2819. Wieś ta nad rzeką Koropcem niedaleko jej ujścia do Dniestru, była niegdyś królewszczyzną; kościół paraf. fundował tu w r. 1421 Władysław Jagiełło; około r. 1615 był właścicielem Koropca Stefan Potocki wojewoda bracławski; teraz jest własnością Mysłowskich.

Koropiec, także *Koropczyk*, znaczna rzeka, wytryska w płn. stronie wsi Kozówki (pow. brzeżański), z pod góry Worlowa (397 m.), płynie łączkami na płd.-wsch. i zabiera od zach. strugę płynącą ze wsi Kozówki, a nieco poniżej od wsch. potok Kozówkę od wsi Helenkowa napływającą. Tak wzmocniony potok przepływa wś Kozowę, poniżej której zwraca się na południe, przerzyna wschodni kraniec obszaru Krzywego, potem wś Kalne, obszar Justynówki; zabrawszy z praw. brz. strugę Masiówkę, przepływa staw Koropiec, nad którym od płd.-zach. leży osada Beckersdorf, a od wsch. Nowosiółka z folw. Tessarówką i przys. Kątem. Poczem wkrótce wpada w Zahajecki staw, a z tego w Podhajecki staw; płynie po Podhajce od strony wschodniej obszarem gminy Siołka, gdzie znowu przerzyna stawisko; w Wierzbowie istniał rozległy staw, dziś łąki moczarowate na tem się rozpościerają. W dalszym swym biegu południowym przerzyna już to obszary, już też wsi, jak Wolicę, Hołhocze, Zastawce, Szwejków, Słobódkę górną, w końcu dosięga Monasterzysk. Minąwszy je, przepływa Berezówkę, Słobódkę dolną, Dubienko, Weleśniów, Zalesie czyli Zaleszczyki, a wreszcie Koropiec, w którym uchodzi z lew. brzegu do Dniestru. Długość biegu czyni 75 kil. Spad wód K. wskazują następujące liczby: 380 m. (źródło); 345 m. (młyn na płd. od Kozowej); 332 m. (karczma przy drodze z Telaczy do Uwsia); 326 m. (połudn. brzeg stawu w Nowosiółce); 325 m. (między stawem Zahajeckim a Podhajeckim); 320 m. (połudn. kraniec byłego stawu w Siołce); 316 m. (Hołhocze); 313 m. (Szwejków); 298 m. (ujście Hrehorowskiego p.); 225 m. (północny kraniec wsi Koropca); 183 m. (ujście). Rzeka ta przepływa szereg stawów; liczba ich w dawniejszych czasach była daleko znaczniejszą; było ich bowiem 10 (W. Pol podaje ich 9), a zwłaszcza w Nowosiółce, staw Zahajecki i Podhajecki, w Siółce, Wierzbowie, Hołhoczu, Zastawcach, Szwejkowie, Słobódce górnej i Monasterzyskach. Dziś istnieją stawy tylko w Nowosiółce, w Podhajcach (dwa) i Monasterzyskach, razem 4. Resztę stawów wypełniają dziś łąki moczarowate. W K. żyją ryby: czeczuga, czopek, głowacz, karp, kiełb, kleń, kózka, lin, miętus, minożek, piskorz, płoć, siekierka, strzebla, sum, szczupak, szweja, śliz, świnka i wyrozub. Stosunki geologiczne jaru koropieckiego badał prof. Maryan Łomnicki w r. 1873 od Podhajec aż do ujścia tej rzeki. Ob. t. VIII, Sprawozd. Komisyi fizyograficznej, r. 1874, str. 195—203. Przyjmuje mniejsze i większe potoki, jak Kozówkę, potok od Justynówki, Białokiernicy, Kowalówkę, Hrehorowski potok z praw. brzegu, a Brodlę i Masiówkę z lew. brzegu. Przerzyna powiaty: brzeżański, podhajecki i buczacki. *Br. G.*

Koropiecki, przys. do Tłumacza, 9 domów i karczma *Husarką* zwana, pow. tłumacki, przy potoku Gruszka (por. *Gruszecki Potok*); do roku 1848 był tu staw bardzo rybny, tudzież przy stawie młyn; po spuszczeniu stawu i osuszeniu utworzono żyzną łąkę. W skutek wysuszenia stawu rozebrano młyn. Do tegoż roku istniało acz niewielkie ale bogate w siarkę źródło, przy którem były urządzone kąpiele, dosyć uczęszczane przez słabych; z wysuszeniem stawu jako też okolicznych błot, znikło owo źródło siarczane. *W. J. W.*

Koropka, ob. *Krupka*.

Koropki, wś w gm. Szejbakpol, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 46, od Wasiliszek w. 10, dm. 7, mk. katol. 89 (1866).

Koropol, folw. i 3 wsie, pow. trocki, par.

Wysoki dwór, r. 1850 własność Staniewicza, 476 dzies.

Koropówka, las ze szczytem 254 m. wys., w zach. stronie Lisek, pow. sokalski, na granicy rossyjskiej.

Koropownia, mylnie *Koropówka*, wś, pow. mohylowski, gub. podolska, gm., okr. polic. i par. katol. Szarogród, par. prawosł. Pisarzówka, 17 dm., 147 dz. ziemi włośc. Należała do ks. Henryka Lubomirskiego. *Dr. M.*

Koropuż 1.) wś w pow. rudeckim, 8 kil. na płn.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rudkach. Gródek, najbliższa stacya kolejowa, jest oddalony 15 kil. Na płn. leży folw. Dublany, należący do Horsan, na wsch. Chiszewice, na płd.-wsch. Romanówka, na płd. Podhajczyki, na zachód Podhajczyki i Horsany. Obszar cały tworzy równinę, pofalowaną nieznacznymi pagórkami. Przez płn. część obszaru płynie pot. Żaszkowice od zach. na wschód; na płd. od niego pot. Krupka w tym samym kierunku, a jeszcze dalej na płd. potok Podłużny także w tym kierunku. Wody tych potoków wpadają do Wereczycy. Potok Podłużny przyjmuje od lew. brzegu kilka małych dopływów. Jeden z nich tworzy staw, dokoła którego leżą zabudowania wiejskie. Najwyższe wzniesienie obszaru w pobliżu zach. granicy czyni 314 m. Własn. więk. (Niezabitowskich) ma roli or. 406, łąk i ogr. 190, pastw. 18 mr.; własn. mniej. roli or. 1380, łąk i ogr. 300, pastw. 6 mr. Gleba urodzajna, sprzyja uprawie pszenicy i hreczki. Według spisu z r. 1880 było 1066 mk. w gminie, 34 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem 10 rzym.-kat. i 40 wyzn. mojżesz.). Język ludu ruski ze znaczną przymieszką słów polskich. Ubiór nie ma cech osobliwych (białe płótnianki w lecie, kożuchy w zimie). Kobiety nie mają zamiłowania ani do haftów, ani do błyskotek. Do swej ojcowizny są tutejsi mieszkańcy bardzo przywiązani, a głównem ich zajęciem rolnictwo, poniekąd także tkactwo. Chaty liche, często kurne, zabudowania gospodarskie wcale porządne. Par. rzym.-kat. w Rudkach, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu komarniańskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filią w Romanówce. We wsi jest cerkiew drewniana, 200-letnia, z pięknemi olejnemi malowidłami w ikonostasie. Jest tu także szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczkowa gminna z kapit. 1944 zł. w. a. Koło dworu znajdują się ślady okopów, do których się wiążą podania o napadach tatarskich i tureckich. W płd. części wsi, tuż pod samą Romanówką, jest mogiła, w której wedle podania pochowani są mieszkańcy Koropuża z czasów napadu nieprzyjacielskiego. 2.) **K.** *Mały* (czajkowicki), grupa domów w Czajkowicach w pow. rudeckim, na płn.-wsch. krawędzi obszaru wiejskiego. Szczegółów do powyższego opisu udzieliła p. Ludwika Henigówna. *Lu. Dż.*

Korościatyn, wś, pow. rówieński, z kaplicą katol. parafii Tuczyn.

Korościatyn, wś, pow. buczacki, par. rzym. i gr.-katol. oraz st. p. w Monasterzyskach; o 7.5 kil. od Monasterzysk.

Korościele, osada w Wulce mazowieckiej, pow. Rawa Ruska.

Korościelne, karczma w m. pow. Żółkiew.

Korosilna, potok, wytryska w obrębie. gm. Miłowania, w pow. tłumackim, w południ. jej stronie, z pod góry Olszanicy (369 m.); płynie na północ; we wsi zasila się z lew. brz. potokiem Olszanickim, przepływa Jurkówkę, Rożniew, gdzie z lew. brz. przyjmuje Myszków p., a w końcu przerzyna wieś Stryhańce i na obszarze Dołhego uchodzi z pr. brz. do Dniestru. Długość biegu 10 kil. Od Dniestru oddziela go wzgórze Krakman (349 m.) i Seredny horb (320 m.). *Br. G.*

Koroska Ziemia, inaczej *Karyntya*, kraj w państwie austryacko-węgierskiem.

Korosna, folw. w pow. nowogródzkim, własność Domejków od r. 1852, ma obszaru 9 wł.; młyny przynoszą około 100 rs. *Al. Jel.*

Korośnica, nazwa niemieckiej kolonii Josefsberg (ob.), pow. drohobycki.

Korośnica 1.) potok uchodzi w Horucku z praw. strony do Dniestru. 2.) **K.**, potok, dopływ potoku Letnianki (ob).

Korost, ob. *Kurasz.*

Korost 1.) al. *Chorość*, kol. należąca do Drohobycza, w płd.-wsch. stronie obszaru, na prawym brz. Tyśmienicy. 2.) **K.**, przys. Skwarzawy, pow. złoczowski, na zachód ode wsi.

Korosten, ob. *Iskorość.*

Korosteszów, *Korestyszów*, *Korysteszowo*, mko, pow. radomyski, leży na lew. brz. rzeki Teterowa, w ślicznej miejscowości. Rzeka tu płynąc w mnogich skrętach, wyrzeźbia liczne załomy wzgórz odzianych dekoracyą sosnowych lasów i skał granitowych nadrzecznych, ostro z ziemi wybiegłych. Wszystko to stanowi galeryą najrozmaitszych widoków i nadaje malowniczy powab miejscu, które możnaby nazwać „Szwajcaryą poleską“. Mczko to jest od Radomyśla o 25 w. odległe, od Kijowa 95. Droga zwirowa z Żytomierza do Kijowa prowadzi przez most kamienny, który wiąże dwa przeciwległe brzegi rzeki. Mieszkańców obojej płci: prawosł. 1494, katol. 382, reform. 178, staroz. 4401. W 1783 r. liczono tu 108 dymów i 600 osób obojej płci. Cerkwie dwie, kościół katolicki murowany, kościół luterski, bóżnica żydowska, szpital ekonomiczny na 200 łóżek; rodzin niemieckich 30, trudniącyeh się wyrobem sukna i płócien. W całym majątku korostyszowskim liczono dusz rewiskich męskiej płci 2752 i 34927 dzies. ziemi w następujących

wsiach: Koresteszowie, Kiryczance, Charytynowce, Koszarzyszczach, Strzyżawce, Biełkowcach, Tesnówce, Kozijówce, Horodzku, Mininach, Rudni Horodzkiej, Swinołużce, Chutorze, Pilipowicach, Wojtaszówce, Zdwiżce i Wilii. R. 1863 włościanie na mocy aktu wykupnego posiedli w Koresteszowie na własność swoją 1257 dzies. ziemi, za 37183 rs. Majętność przeważnie leśna. Według podań zasięgniętych na miejscu, w zamglonym prawieku K. miał być stolicą dawnych Mińczan albo Miczan, odnogi plemiennej Drewlan, których główną siedzibą był Korosten, czyli dzisiejsza Iskorość. Imię zaś tych Mińczan wyraźnie miało dotrwać aż do naszych czasów w nazwiskach wielu osad i wiosek dotąd w bliższej K. okolicy znajdujących się jak: Micko (późniejszy Radomyśl), Mińczany, Mińczyki, Mina, Mininy, Miniejki. Toż i starożytne zagadkowe horodyszcza, których tu pełno, mogą być niemniej zabytkami tegoż plemienia. Z tych, w pobliżu K. we wsi Horodzku nad Teterowem, znajdują się dwa wały, przez dwa wzgórza przechodzące, a niżej trzeci przy ujściu rzeczki Bożek do Teterowa, dotąd znacznej wysokości. Naprzeciw zaś samego K., inne jeszcze horodyszcza, ukryte w sosnowym borze, nazwiskiem Chmielnicze. W okolicy pełno śródlasowych kurhanów, ale dotąd nietkniętych ręką archeologa i nierozpoznanych. Tylko przed laty przypadkowo tu odkryto w kurhanie szkielet ludzki, obłożony, jak się widzieć dało, korą brzozową. Inną znowu razą przy kopaniu kanału w miasteczku znaleziono dwa gliniane naczynia formy starożytnej, jedno większe, drugie mniejsze. W ogrodzie zaś dworskim oglądać można, niegdyś z rzeki wydobyty spory głaz, jedenastu karbami naznaczony. Ma to być jakoby głaz *żertwienny* (ofiarny) dawnych Mińczan, — nie myślimy temu zaprzeczać, ale mimochodem uczynimy tylko uwagę, czy niezazbyt skwapliwie zawyrokowano o pochodzeniu tego ze wszech miar ważnego i rzadkiego zabytku. We wsi zaś Minijkach, nad rz. Myką leżącej, znaleziono przed laty w mogile kamienny młotek, który obywatel Jan Waxman, mając sobie darowany, odesłał do krzemienieckiej szkoły. Czy zaś K., owa domniemana stolica Mińczan dawnych, istniał następnie i za Kijowszczyzny książęcej? o tem kroniki ruskie milczą. Wprawdzie podanie ludowe mówi, że tu był niegdyś gród wielki, z zamkiem i mnogiemi cerkwiami, że tatarzy, chcąc go dobyć, schwytali za miastem pewnego człowieka i kazali mu aby ich wiódł pod zamek od strony najsłabszej, ale ten przeciwnie zaprowadził ku stronie zamku jak najmniej przystępnej, najlepiej utwierdzonej, tak że najezdcy ponieśli porażkę, a za karę zdrady owego człowieka porąbali w kawałki, tak, że dotąd istnieje w K. włościańska rodzina „Rubanych", wyprowadzająca jakoby swą nazwę od owego porąbanego człowieka. Ale to wszystko mogło mieć miejsce niekoniecznie za Rusi książęcej, lecz i później za Rusi litewskiej, a mianowicie za najazdów na ten kraj Timur Kutłuka (1399) lub Mendligireja (1483), tembardziej, że rewizya zamku żytomirskiego z r. 1596 wyraźnie mówi, że za najazdu ostatniego K. uległ był, z całą okolicą, zupełnemu zniszczeniu. Taż rewizya mówi dalej, że tenże K., wraz z przyległym Łowkowem i Krosznią, przed zniszczeniem należał do zamku żytomirskiego, ale po zniszczeniu wszystkie te trzy miejsca hospodar ziemianom rozdarował. Jakoż wiemy już skądinąd, że w 1499 r. wielki książę lit. Aleksander nadał K. ziemianinowi Krzysztofowi Aleksandrowiczowi Kmicie. Przywilej nadawczy brzmi następnie: „Bił nam czołom pan Kmita Aleksandrowicz i prosił u nas seła w żytomirskom pow. na imia Koresteszowo i dannikow naszych: Hurina i Wasilia i ich towaryszow i powiedał pered Nami, szto tyi danniki dajut Nam dani tolko poł tretja wedra medu i ośm weder połudja. Ino My toje seło Korosteszowo, i tych dannikow i ich towaryszow jemu dali, so wsiemi ich zemlami, i s danju, i zo wsim tym, szto zdawna k tomu sełu słuszało. Pisan w Wilni, marta 26 dnia. Indikta 2". Metr. lit. 191, st. 176. Kmitowie mieli dobra w bracławskiem: Pików nad Sniwodą i Lityn, a w owruckiem Wieledníkowicze i we włości olewskiej Nowosiółki (Regestr dawny Metr. lit. w zbiorach Konst. Swidzińskiego). Było ich dwóch braci: Krzysztof (właściciel Koresteszowa) i Semen; pisali się Aleksandrowiczami, ale czytamy ich matkę: „Panią Bohdanową Kmityczyną"; w takim razie chyba ich ojciec był dwuimienny (może Aleksander-Bohdan); w akcie zaś innym ciż dwaj bracia Kmitowie matkę swoję nazywają: „Panią Bohdanową Kmityczyną, Orfinę Położówną". Nie zdaje się, aby ta Orfina Położówna miała znaczyć inną osobę; jest więc prawdopodobieństwo, że matka ich miała imię Orfina, z domu Położówna, za Bohdanem (Aleksandrem) Kmitą. Ciż sami Kmitowie t. j. Krzysztof i Semen Aleksandrowicze (tak) uczynili między sobą dział dóbr ojczystych: na dział Semena wypadł „Lityn, Połtawa dworek pod m. Winnicą; horodyszcze Pików z sieliszczami, horodyszcze Hlińsk z sieliszczami aż do Czarnego szlaku"; na dział Krzysztofa (dziedzica Koresteszowa) dobra w ziemi kijowskiej leżące, jako to: Wieledniki, we włości olewskiej Nowosiołki, Malenicze, część w Zamysłowiczach i dwa dwory w Owruczu." Następnie Krzysztof Kmita jeszcze otrzymał w 1540 r. od króla Zygmunta I zamek owrucki. Zszedł on atoli bezpotomnie, i K. jak też i inne dobra spadły na brata Semena Kmitę, rotmistrza J.

K. M., ożenionego z Katarzyną Owdotją Kapustianką, powtórnem zamęzciem Mikołajową Hulewiczową. Tenże Semen Kmita zostawił tylko jedną córkę za Iwanem Proskurą i syna Filona. Filon Kmita tedy wziął po ojcu K., Lityn, Pików, Połtawę i Hlińsk. Król na prośbę jego wzamian za Lityn ofiarował mu Czarnobyl, a to dlatego, że Lityn stał na szlaku tatarskim, a więc trzeba go było bronić, a Filon nie mógł tego dopełnić, bo król, poruczywszy mu urząd starosty orszańskiego, na innem brzegowisku kazał krwawo pracować. Wybitna to też osobistość ten Filon Kmita, silnie odcechowana postać; na straży granic przez całe życie czuwając, wsławił się wojennemi przewagami: Czernihów zdobył i spalił, wziął Poczep, Starodub; pod Dąbrowną szczęśliwy pogromca i t. d. Zostawszy pod koniec życia wdą smoleńskim, umarł podobno w 1596 r., a z nim i to imię, na które tak krwawo pracował, albowiem ożeniony z Zofią Chodkiewiczówną nie zostawił męskiego potomstwa, tylko dwie córki: Bohdannę za Jerzym ks. Druckim-Horskim, i Zofię za Łukaszem Sapiehą. On to jeszcze w 1565 d. 15 grudnia bratu (krewnemu) Iwanowi Olizarowi przedał był K. za 400 kóp gr. monety i liczby lit. W przedażnej zaś tranzakcyi wyraził, iż do sprzedaży tej posiadłości, wynoszącej zaledwie trzydziestą część dóbr wszystkich jego, zmusza go potrzeba, albowiem wiele poniósł kosztów na posługach króla i rzplitej w czasie wypraw przeciwko Rossyi. (Przeździecki, Wołyń, Podole i Ukr., II, str. 114). Rodzina Olizarów Wołczkiewiczów była rdzennie kijowską. Już wtedy spokrewnieni oni byli z ks. Rużyńskimi, do których od Olizarów przeszła była Pawołocz; także z Niemirami i Daszkowiczem Ostafim, sstą czerkaskim, znanym wodzem kozackim, którego siostrzenica Bohdanna Niemirzanka była matką Iwana Olizara, nabywcy K. Małżonką zaś Iwana Olizara była Ewa Wasylówna Rajówna, której ojciec posiadał Białhorodkę nad Irpieniem. Iwan Olizar atoli w jednej bitwie z Tatarami poległ walecznie, zostawiwszy tylko jednego syna Adama. Toż z 1577 r. d. 14 kwietnia czytamy prośbę urzędową wdowy Ewy z Rajów Olizarowej, aby ks. Ostafi Rużyński i Dmitro Jelec ostrzegli zapis 600 kóp gr., uczyniony jej przez męża w 1570, na dobrach Olizarowskich: Sydorowiczach, Tatarynowcach, Toporzyszczach, Tatarynowiczach, Szołdyrach i Szersznewiczach (Regestr ksiąg ziemskich i grodzkich kijowskich w zb. K. Swidz.). Adam Olizar, objąwszy rządy ojcowizny, wraz z żoną swoją Anną z Tchorzewa, w 1602 r. fundował kościół katolicki w K. (Decret. reform. pro eccl. paroch. Korost.). Pierwszy on tu wzniósł zamek; mczko zaś urosło i rozbudowało się, tak że już był t. zw. „nowy i stary“ Korosteszów. Żydzi się też tu wnieśli i mieli już swoję bożnicę (Opis akt. nr. 8, str. 6). Adam Olizar był druhem po szabli ks. Adama Rużyńskiego, i wraz z nim w 1609 r. leciał w ogień bojów (Kijewsk. starina 1882, t. II, str. 78). Zostawił on córki: Eufrozynę 1-mo voto za Łaszczem, 2-do za Chodorowskim, 3-tio za Aleksandrem Zamojskim, strażnikiem koron., Maryannę za Mikulińskim, i synów dwóch: Wojciecha ożenionego z Tuczap Łaszczową, zdaje się bezdzietnego, i Ludwika. Ludwik wziął po ojcu K. Ten był rotmistrzem JKM. i posłował na sejmy. Byłto pan przystratny, a przytem koszt łożąc znaczny na utrzymanie pocztów zbrojnych, odłużył był swoję majętność, tak że zapełnił ją zastawnikami (ob. Opis akt N. 9, str. 45, 48 i N. 21, str. 7). Oto w 1638 rotmistrzuje on pod Smoleńskiem, ale król, widząc go zapewne wytrawionego z dostatków, wydaje tamże przywilej, dozwalający mu most zbudować na Tetorowie pod K. i myto z niego pobierać (Baliński). W 1638 r. zaś przyprowadza znów do obozu półtorasta konnych wyborowych ludzi, i bije się pod Starcem z kozakami „z pochwałą rycerstwa dobrego“ (Okolski: Kontyn. dyar. wojen. str. 150). Butna to była krew wszakże, temperament obozowy, hulaszczy; stądto niezbyt go miła przygoda, jak wiemy, z ks. Karolem Koreckim, spotkała w Korcu na noclegu (ob. Przeździec.: Woł., Podole i Ukr., t. I, str. 7). Poddanych też swoich swawolę pobłażał. Byli oni zuchwali, niesforni, wyuzdani; szukali zaczepki; wyglądali na opryszków. Chełpliwie też sami się przezywali: „Olizarczukami“. W 1640 r. niejaki Adam Cypryan Kałuski, jadąc z czeladzią i sługami Samuela Łaszcza strażnika kor. dla spraw żołnierskich na trybunał do Lublina, zatrzymał się na noc w K. Owóż Korestyszowcy napadli na jego gospodę, grozili mu śmiercią, ale zdołał uciec nocą i ukrył się na plebanii u proboszcza Tańskiego. Gdy się zaś napastnicy przekonali, że Kałuski wymknął się z ich rąk, rozzłoszczeni zaczęli wołać: „szczęście to jego że uciekł, bobyśmy go zabili; sami zaś nie boimy się odpowiedzialności, bo nasz pan Olizar nas neodstupyt‘, a my zapłatym, bo jest‘ czym, a żadnomu Olizarczukowi, kotoryj jest‘ Jeho Miłosti poddanyj, szyju ne utnut‘, a pan Olizar onych ne wydast“. Dziedzic Olizar przemieszkiwał wtedy w Studzienicy, bo Korosteszów był nie w jego ręku, ale w zastawie u p. Wilgi. Kałuski udał się tedy do niego ze skargą, lecz ten go zbył pół seryo, pół żartem. „Nie mogę uczynić sprawiedliwości, powiedział mu, bo gdybym ją chciał uczynić, musiałbym wszystkich chłopów wyścinać, a ja tę majętność zastawiłem, prędko ją wykupię; wyścinawszy zaś ludzi, spustoszyłbym ją“ (Archiw J. Z. R., część 6 t. I, str. 523 — 4). Istotnym zaś powodem tego

zajścia nie koniecznie mogło być wyuzdanie i swawola t. z. Olizarczuków, ale prędzej to, że Kałuski jechał w interesie Samuela Łaszcza, znienawidzonego przez ukraińców, z łupiestw i wszelkiego bezprawia głośnego, który z pewnością i korosteszowcom musiał się dać nieraz we znaki, a i sam dziedzic K. mógł z nim mieć coś na pieńku. Ludwik Olizar dwa razy się żenił; pierwszy raz z Halszką Łożczanką córką Ławryna Łożki i Hanny Hulewiczównej, znanej fundatorki szkół brackich w Kijowie; drugi raz z Franciszką z Dembian Dembińską. która po jego śmierci, w powtórnem zamężciu, była za Uchańskim. Z pierwszej żony zostawił tylko jednę córkę, Annę, zaślubioną Stefanowi Strybylowi, potem Ludwikowi Żdżarskiemu, nareszcie Janowi Kmicicowi (od którego po kądzieli poszli Rozwadowscy i Zawadyńscy); z drugiej zaś żony miał trzech synów: Michała, Stanisława i Jana Aleksandra. Ale po Ławrynie Łożce spadły na córkę małoletnią Ludwika Olizara, Annę, przestronne dobra Woronkowskie za Dnieprem, które tenże sprzedał za 65000 zł. Teofili na Żurowie Daniłowiczowej Sobieskiej, matce króla Jana III; ta onemu tenże Woronków puściła zastawą do oddania w 65000 zł., atoli syn jej, Jan Sobieski, będąc jeszcze chorążym kor., ekspulsyą z tych dóbr Woronkowskich uczynił. Stąd między stronami wszczął się proces na długie lata (archiw. familijne Zawadyńskich). Ludwik Olizar umarł w 1645 r. Tymczasem zaczęła się wojna Chmielnickiego. Zlały się na kraj straszliwe klęski. W 1648 r., wnet po pogromie korsuńskim, poszła orda w zagony i padła też około Pawołoczy, Kotelni, Brusiłowa, Radomyśla i Koresteszowa; odkąd „nazad się wrócili, mówi Jerlicz, z wielką zdobyczą i korzyścią poganiska, z upadkiem niemałym chrześciańskim, jako na ubezpieczonych ludzi napadli, których nigdy a nigdy żaden z panów nie hamował, ani ich bił, oprócz p. Jerzego Hołuba pod Brusiłowem, który onych płoszył, i kilka tysięcy więźniów oswobodził“ (Latopisiec, t. I, str. 65). Ciekawą jest karta bezpieczeństwa, jaką dał Bohdan Chmielnicki w r. 1648, d. 29 grudnia w Kijowie, niejakiemu Sebastyanowi Śnietyńskiemu, mieszkańcowi K., w której zalecił pułkownikom i wojsku kozackiemu, aby temuż szlachcicowi, gdziekolwiekby mieszkał z żoną i dziatkami w K. lub Horodzku, żadnej krzywdy nie czyniono, albowiem on „nie jest w niczem wojsku zaporoskiemu przeciwny“ (Plater: Zbiór pam. t. IV, str. 163). Tu wymieniona okoliczność tłumaczy rzecz, tj. skąd ze strony Chmielnickiego te tak niezwykłe dla szlachcica okazane były względy. Tymczasem koresteszowcy, jeżeli zawsze skłonni byli do swawoli, to tembardziej teraz, za wojen kozackich. Toć Anton Nebaba był rodem z K. „pierwszy, jak mówi anonim Raczyńskiego, zburzyciel pokoju na Litwie“; on to opanował Homel, Starodub, Łojów i Brahin. Już w 1649 r., w skutek ugody zborowskiej, kozacy tu w regestr wpisywać się mogli. W tymże roku stała tu sotnia kozacka pułku białocerkiewskiego, pod dowództwem setnika Iwana Ihnatenka (ob. Rejestra wojska zaporoz., str. 130). Atoli r. 1651, Górski, konsystujący z wojskiem rzpltej w Korcu, wyprawił podjazd pod K., który, wpadłszy tu znienacka, wyciął do kilkuset kozaków, wziął trzy chorągwie i pojmał setnika Hrebionkę z Białejcerkwi (Jerlicz I, str 192). Widać wszakże, że po umowie hadziackiej K. trzymał z rzpltą, bo na juramencie posłów w. księstwa ruskiego i wojsk zaporoskich podpisał się Iwan Bohatyrenko, setnik korosteszowski (Vol. leg. IV, str. 307). Trwało to jednak chwilę, bo z Jurkiem Chmielnickim trzymając, K. już znalazł się znowu w przeciwnym obozie. Jednakże gdy po bitwie cudnowskiej w 1660 r. wojska koronne wkroczyły do miasta, kozacy nie stawili oporu. Wojska polskie nie doszły do Kijowa, i w odwrotnej drodze zatrzymały się znowu w K., gdzie stały przez zimę aż do wiosny (Jerlicz, II, str. 57). W tych czasach atoli synowie Ludwika Olizara dorośli już byli; jeden z nich Michał czy Stanisław zginął był od kuli kozackiej w czasie oblężenia w 1664 r. przez Sierka Horodyszcz (Hist. pan. Jana Kazim. wydał Raczyński, t. II, str. 298); drugi zaś Jan Aleksander był już rotmistrzem JKM. i podsędkiem ziemi kijowskiej. K. zaś, w skutek wojen ciągłych, cierpiał i upadał. Mieszczanie jego, przyłączywszy się do buntów, wynieśli się precz (Opis akt. N. 21, str. 6), a w 1665 r. włościanie zostali ograbieni z dobytku przez wojska koronne, wracające z za Dniepru (tamże N. 21, str. 16). Dziedzic K. zaniósł o to skargę. Atoli tenże Olizar w końcu narzucił się pamięci historycznej niezbyt zaszczytnie dla siebie, albowiem, jak wiadomo z dziejów, on to odważył się zerwać sejm koronacyjny w 1669 r. (Kochowski). Były pozory, że, zrujnowany na fortunie, dał się fakcyi wichrzącej datkiem ująć. Ten mu zarzut krzywdzący robi Jerlicz (t. II, str. 165). Nie przeszkadzało mu to jednak, że był osobistością sympatyczną dla swoich spółziemian. Gdy po Kuropatnickim w 1697 r. krzesło kasztelanii kijowskiej zawakowało, to czytamy, że szlachta wdztwa kijow. posłom swym jadącym na sejm po dwakroć, tj. w 1697 i 98 zalecała, aby się postarali o tę kasztelanią dla Jana Olizara „jako dla terrigeny“, jako „dla najzasłużeńszego z antenatów swoich w rzpltej i starożytnego wdztwa kijowskiego incolae“ (instrukcye i lauda wdztwa kijow. w zbiorach piszącego). Stało się jednak inaczej: nie Olizar, ale Kossakowski wakujące krzesło otrzymał. Jan

Olizar umarł około 1700, pochowany w Łucku u dominikanów. Dwie miał żony: pierwszą Staniszewską, drugą Teofilę Katarzynę Hoszowską, wdowę po Koniecpolskim. Synem jego jedynym z Hoszowskiej był Adam, pułkownik JKM., w 1695 z podczaszego owruckiego stolnik wołyński. Był on po dwakroć marszałkiem koła rycerskiego na sejmiku we Włodzimierzu, a także posłem na sejm. Z pierwszą żoną Saczkówną miał syna Józefa, z drugą Katarzyną Zahorowską zostawił syna Jana, który zgasł w młodym wieku. Umarł przed r. 1728. Po przejściu buntów wiadomego z historyi Paleja, K. zaczął się wzmagać w ludność. Osobną część ludności miejskiej składali żydzi. Olizarowie wszakże nie mieszkali w K., ale na Wołyniu. Po Adamie został panem K. Józef Olizar, starosta romanowski, stolnik kijowski. Umarł w 1743 r., pochowany w Łucku. Ożeniony z Domicellą ks. Czetwertyńską, zostawił z nią kilka córek i synów, z których Onufry, stolnik kijowski, został po ojcu dziedzicem K. Ożeniony z Maryanną Kurzeniecką (u Kossakowskiego z Różą Korženiowską) miał synów dwóch: Józefa Kalasantego i Filipa Nereusza. Przy nim w 1751 r. zjechał do K. biskup Sołtyk i odbył wizytę kościoła d. 6 lutego (Decret. reform.). Z synów Onufrego Filip Nereusz wziął schedę swoję na Wołyniu: Ostróżek, Zabłocie, Woronie, Struhę i Radymle w pińskim powiecie; Józef Kalasanty— Korosteszów. Ten ostatni był starostą włodzimirskim (1774) i szambelanem królewskim (1778). Używając pokoju teraz, K. urósł i zabudował się. Mieszkańcy też od dziedzica czułej doznawali opieki. R. 1777 król Stanisław August dał miastu przywilej, potwierdzający prawo na 6 jarmarków rocznie, i stanowiący w niem jeszcze dwa nowe (Archiw J. Z. R. część 5, t. I, str. 422). W 1779 toż miasto otrzymało prawo magdeburskie (Połujański). Na miejscu dawnego drewnianego, stanął nowy kościół murowany. Tutejszy kahał żydowski opłacał w 1772 r. pogłównego zł. 1240; z ówczesnej taryfy okazuje się, iż, po Berdyczowie i Cudnowie, największa tu była ilość starozakonnych z miasteczek powiatu żytomierskiego (Baliński). Józef Kalasanty Olizar był bezżenny i po nim w spadku wziął K. Filip Nereusz, brat jego rodzony. Filip Nereusz Olizar rozliczne pełnił urzędy: naprzód szambelan królewski (1744), dalej podkomorzy w. ks. lit., marszałek trybunału kor. lubelskiego (1791), potem rzeczywisty radca stanu i kawaler orderów, członek akademii nauk i towarz. ekonom. we Florencyi, ożeniony z Ludwiką Szczytówną, miał dwóch synów: Narcyza i Gustawa. On to stale zamieszkał w K., zbudowawszy dwór śród wałów dawnego zamku. Atoli w 1794 r. majątek korosteszowski uległ konfiskacie, od której jednak oswobodziła go Katarzyna II. W 1796 r. Filip Nereusz Olizar zrobił dla tutejszego kościoła zamianę funduszową „z lepszem dla niego“ jak na to dawna zezwalała erekcya. Jakoż tym też nowym przywilejem, rozszerzonym znacznie, nadał kościołowi więcej gruntu, postanowił rezydencyą dla wikaryusza i organisty pod jednem nakryciem zbudować, tudzież dom osobny na szkółkę i szpital, annuatę i ordynaryą dla proboszcza powiększył, z tem, aby proboszcz utrzymywał wikarego dla dopełnienia oblig od antecessorów jego włożonych, tj. aby co tydzień w każdą środę, piątek i sobotę msza św. żałobna za dusze wszystkich krewnych imienia Olizarów odprawianą była, a także żeby tenże proboszcz utrzymywał organistę i kantora zdatnego do dawania początkowej edukacyi dla młodzieży. Nadto prawo prezentowania proboszczów do wyż rzeczonego kościoła, sobie i sukcesorom swoim zastrzegł. (Księga dekanat. kijowsk.). Proboszczami kościoła korost. w tych latach byli: w 1794 Kulikowski, 1802 Józef Godlewski, 1803 Placyd Deszkiewicz. Z synów Filipa Nereusza Olizara, Narcyz (kasztelan król. pols. w 1831 r.) wziął klucz rafałowiecki na Wołyniu; Gustaw (marszałek szlachty gub. kijow.) wziął K. Gustaw Olizar zrzucił stary dwór ojcowski i urządził sobie mieszkanie w skromnym wiejskim domku, z ogrodem ozdobnym, z wielkiem znawstwem prowadzonym i malowniczo nad rzeką rozłożonym. Krzemieńczanin, wielce ceniony z prawości charakteru, ze światła i miłego towarzyskiego obejścia się i gościnności. Progi też domu jego były tu zawsze gościnnie otwarte. Przyjaciel nauk i muz, dla których i sam palił ofiary (znane są jego poezye z druku, p. t.: Spomnienia G. O. (zeszyt. 2, Wilno, 1840—42); inne p. t.: „Pielgrzymki“, w Atheneum Kraszewskiego (1840, t. III); przekład z Münch-Bellinghausena (Halma) „Szermierz z Rawenny“ (Lipsk 1857 r.). Poetę Felińskiego otaczał jak najczulszą przyjaźnią i po śmierci jego nakładem własnym wydał zbiorową edycyą prac jego (Warszawa 1816 i 1821). W ogrodzie korosteszowskim dotąd sterczy głaz olbrzymi, nad którym dumał tłómacz „Ziemianina“ i autor „Barbary“, i skała ta imię Felińskiego nosi. Między rzeczami godnemi uwagi w domu Gustawa Olizara znajdowały się: 1) Biblioteczka, z kilku tysięcy tomów złożona, w której do bibliomańskiej ciekawości należała edycya Wergiliusza z r. 1476; „Hymny moje domowe“ (wiersze w żadnej bibliografii niewspomniane); tudzież manuskrypt ciekawy o potyczce olkienickiej (wydrukował go Przeździecki w źródłach do dziejów polskich, t. I, str. 175). 2) W archiwum familijnem, oprócz przywilejów królewskich, były autografy: Filona Kmity, Ostafija Daszkowicza (obu

spokrewnionych z domem), tudzież list kondolencyjny ojca króla Sobieskiego do p. Eufrozyny z Olizarów Zamojskiej, i znaczna ilość prywatnych listów Stanisława Augusta do starosty łojowskiego, stolnika kor. i podczaszego lit. Olizarów, z wielką uprzejmością pisanych. 3) Zbiór malowideł, w których były egzemplarze sztuki wielkich włoskich mistrzów; tudzież familijne portrety, starych ojców obrazy (fumosae imagines). Do rzędu pierwszych należały; oryginał Macrina d'Alba z 1518, wystawiający zaręczyny św. Katarzyny, głowa św. Piotra płaczącego, stylu Dominichina; dwa pejzaże dość rzadkie, temuż mistrzowi przypisywane; portret księcia tatarskiego Kantemira, na drzewie malowany w stylu Van-Dycka, szkoły flamandzkiej; portret jakiegoś rycerza zbrojnego pod nazwą: Don Juan d'Autriche etc. Do rzędu drugich: galerya portretów królów polskich; kolekcya dość kompletna hetmanów wielkich; cała familia Stanisława Augusta, popiersie marmurowe Filipa Olizara, ostatniego podczaszego w. ks. lit., dłuta Bartoliniego; nareszcie wizerunki kilku dawniejszych kardynałów polskich, senatorów, wojowników, uczonych. Trzy obrazy pędzla Smuglewicza, może największe, jakie ten mistrz krajowy dla domu prywatnego wykonał. Pierwszy i najlepszy: Pan Jezus na krzyżu, naturalnej wielkości, zdobi wielki ołtarz parafialnego kościoła. Drugi wystawia akt rozgraniczenia Litwy z księstwem mazowieckiem 1358 r. przez komisarzy ze strony mazowieckiej: Mroczka raciązkiego, Niemirę sochaczewskiego, Wykoszę czerskiego kasztelanów; ze strony w. ks. lit. książąt Petryka i Wojszwiłę, a przez panów Aikszę Olizara i Waśka Kierdejewicza dopełniony. Trzeci wyobraża sesyą trybunału lubelskiego pod laską stolnika kor. Olizara, w przytomności Stanisława Augusta, przybyłego w tę porę do Lublina. Szczególniejsza zaleta tego obrazu jest ta, że osoby całą grupę składające są portretami żyjących wówczas dygnitarzy obywateli. Grupę tę składają: Stanisław August król; ks. Jabłonowski, kasztelan krak.; Filip Nereusz Olizar, podczaszy w. ks. lit., marszałek trybunału; ks. Przerębski, prezydent trybunału; generał Byszewski, wojew. Stępkowski; generał-adjutant Komarzewski; generał-adjutant Mokronowski; Worcell, kuchmistrz kor.; kasztelan Bniński; Józef Olizar, szambelan poseł wołyński; Hryniewiecki, wojewoda lubelski; ksiądz Naruszewicz, kanonik; Bóbr, generał; Podhorodeński; Koźmian, mecenas lubelski; paź królewski i służba dworska J. K. Mości. Gustaw Olizar pod koniec życia osiadł w Dreznie i tam umarł w 1865 r. Po śmierci syna jego Karola, K., to starożytne dziedzictwo dawnej familii rodowo-ukraińskiej, przeszło w obce ręce. Gustaw Olizar zaprowadził był w K. wodną kuracyą na wzór Prisnitza. Podczas miesięcy kuracyjnych zabawy, bale, pikniki zapełniały K. życiem, zaludniały ruchem. Gospodarstwo w tych dobrach, tak rolne, jak leśne, było postępowe i wzorowe. Na skale Felińskiego w dzień św. Jana 24 czerwca, mówi Aleks. Przeździecki, co roku zasiadali sędziowie igrzysk, a rybacy wsi nadteterowskich na czółnach z różnobarwnemi flagami wyprzedzali się na wyścigi po rzece. Zwycięzcy odbierali zwyczajne nagrody: trzy ruble srebrem, czapkę z siwym barankiem i pas czerwony. Tak umiano zastosować do obyczajów poleskich rybaków świetne weneckie regaty, co dobrzy Poleszucy przez *święto rogate* tłumaczyli. *Edw. Rulikowski.*

Korostki, wś, pow. nowogradwołyński, gm. nowo-czartoryjskiej, o parę wiorst od Miropola. Włościan dusz 241, ziemi włościańskiej 498 dzies. Własność Orłowskich; ziemi dworskiej 690 dzies. *L. R.*

Korostów (po rusku *Korostiw*) z *Hutą*, wś, pow. stryjski, 44 kil. na płd.-zach. od Stryja, 6 kil. na płd. zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Skolem. Na płn. leży Kruszelnica, na płn.-wsch. Korczyn, na wsch. Skole i Hrebenów, na płd.-wsch. Tuchla, na płd.-zach. Koziowa, Orawczyk i Tysowiec, na płn. zach. Mallmansthal (kolonia robotników na obszarze dworskim Majdan w pow. drochobyckim). Płd. wsch. część obszaru przepływa Orawa. Wchodzi ona tutaj z Koziowy od płd.-zach., płynie na płn.-wsch., potem skręca na wsch. i uchodzi do Skolego. Najznaczniejsze dopływy przyjmuje Orawa we wsi od lewego brzegu. Wpadają tu między innymi: Kamionka w płd.-zach. stronie obszaru (z Młynówką od lew. b. i kilku małymi strugami), pot. Wielki, Sekulski, Butywla (ob.) z licznemi dopływami. Z praw. b. zasilają Orawę: Chominiec wyżny, płynący wzdłuż granicy płd.-zach. od płd.-wsch. na płn. zach.; Chominiec niżny, a zresztą same małe potoki, płynące w tym samym kierunku. Wś leży w Beskidzie lesistym. Cały obszar przeważnie lesisty. Nad potokami leżą orne pola i pastwiska, na szczytach niektórych gór połoniny. Zabudowania Korostowa leżą w dolinie dolnej Butywli; przysiołek Huta (ob.) w dolinie Kamionki. W części płn.-zach., między małą a wielką Butywlą, leży rozgałęziona grupa górska Czarna góra (Czorna hora), ze szczytem t. n. 1230 m. wysokim, na granicy Mallmansthalu. Na płd.-wsch. od tego szczytu wznosi się Perekop do 1217 m., dalej szczyt jeden do 1197 m., reszta opada w tym kierunku stromo ku dolinie złączonych Butywli (562 m.). Płd.-zach. stoczystość tego grzbietu, lesista, opada ku dolinie W. Butywli (Suchy werch, Suche pole); stoczystość płn. ku dolinie M. Butywli. Część płn.-wsch., na lew. b. Butywli, wzbija się najwyżej w szczycie Paraszka

(1271 m.) na granicy Korczyna i Kruszelnicy. Na płd. zach. od Paraszki opada obszar niżej (wznoszą się tutaj Korczanki, ob.) i jest cały aż do doliny orawskiej lasem pokryty (las Tersowata, Jalinowaty ze szczyt. 1061 m. wys. na granicy wsch.). Na praw. b. Orawy wznosi się lesiste ramię górskie Kijowiec, idące od płd. na płn., ze szczytem 1061 m. wys., a na płd. odeń Krzemienny (po rusku Kreminny, 1137 m.). Na zach. stoku tego ostatniego pasma leży las Przybyszyn ze szczyt. 1001 m. wysokim. W płd.-zach. części obszaru rozróżniamy następujące lesiste wzgórza: na prawym b. Butywli: Rumnie, Długa polana, Sekul (1047 m.); na lew. b. Młynówki: Przysłup; na lew. b. Kamionki las Lipa, na praw. b. Kamionki las Herlata ze szczytem 1115 m. wys. na granicy Koziowy. Własn. większa (hr. Kinsky'ego) ma roli or. 14, łąk i ogr. 81, pastw. 139, lasu 15.076; własn. mniejsza roli or. 230, ł. i o. 385, pastw. 256, lasu 6 mr. Według spisu z r. 1880 było 536 mk. w gminie Korosów, a 50 na obsz. dwor. Huta Korostowska (obrz. gr. kat, z wyjątkiem 20 rz. kat.). Par. rz. kat. w Skolem, gr. kat. w miejscu, dek. Skole, archidyec. Lwów. We wsi jest cerkiew, w przysiołku Huta kopalnia i huta żelaza. K. jest także uzdrowiskiem klimatycznem. Przez wś przechodzi gościniec węgierski (ze Stryja na Skole do Węgier) po nad lew. b. Orawy. Tartaki wyrabiają wiele łat i tarcic. *Lu. Dz.*

Korostowa, wś, pow. ostrogski, na płn.-zach. Ostroga o 20 w., na pięknej równinie, w 1-ym okręgu, gm. Chorów, par. Tajkury. Należała pierwotnie do ks. Ostrogskich, z kolbuszowskiej darowizny przeszła na własność kanclerza w. kor. Małachowskiego. W 1794 r. skonfiskowana i darowana z innemi majętnościami gener. Fersenowi, od którego w 1802 r. nabył Józef August graf Iliński; w 1816 r. nabył Łaźniński chorąży pow. ostrogskiego, a po śmierci tego w 1845 SS-rowie sprzedali ją ks. Eustachemu Czetwertyńskiemu, w którego ręku dotąd zostaje. Grunt czarnoziem z podkładem glinki, pochylony cokolwiek ku południowi; od północy lasy przeszkadzają wiatrom i burzom jako też mrozom szkodliwie wpływać na roślinność. Włościanie zamożni, wiejska szkoła paraf. Wieś ta ma cerkiew, młyn wodny i karczmę wiejską. Dwór porządnie zabudowany z ogrodem, kaplica katolicka, ulice wsi wysadzone topolami. *Z. R.*

Korostowa, wś, pow. nowogródzki, nad rzeczką Biełowiecz, o wiorst 2 na płn.-wsch. od Nowogródka, ma osad 7, miejscowość dogodna, grunta dobre. *Al. Jel.*

Korostowce, wś, pow. lityński, gm. Meżyrów, o 46 w. od Lityna, ma 57 dm., 246 mk., 395 dzies. ziemi włość., dworskiej 217 dzies. należy do Brzyskiej a 302 dzies. do Brylewiczów; dawniej Ostrowskich. *Dr. M.*

Korostowice, wś, pow. rohatyński, o 3 kil. od Bursztyna, ma parafią gr. kat., 605 mk., szkołę filialną.

Korostylówka, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Widybórz, ma 170 mk. szlachty polskiej prawosławnej.

Korostyńka, rz. w pow. pińskim, wpada od południa do jeziora Lubiaź, długość około 34 wiorst.

Korostyszew, m-ko pow. radomyskiego, ob. *Korosteszów.*

Koroszcza, mała rzeczułka w pow. borysowskim, prawy dopływ rzeki Brodni, płynie wiorst 3 moczarami w kierunku północnym, na pół odległości pomiędzy rzeczkami Sorblą i Pieszczanką. *Al. Jel.*

Koroszczyn, wś i folwark, pow. bialski, gm. Kobylany Nadbużne, par. K. Odległy od miasta i stacyi dr. żel. Terespol w. 4, od szosy warszawsko-brzeskiej w. 2, od rzeki Buga w. 3, od rzeki Krzny w. 4, od parafii Malowa-Góra w. 6, od Brześcia Lit. w. 10, od sądu gminnego III-go okręgu w Kodniu w. 14, od Biały w. 32. Jest tu cerkiew prawosławna (dawniej unicka), erygowana przez księcia Piotra Szujskiego w roku 1572, a w r. 1778 odrestaurowana. Dobra K. składają się z folwarków K. i Samowicze, ogólnej przestrzeni gruntów dworskich morgów 1626 (według Tow. Kred. Ziemskiego 2168 mr.). Folwark K. gruntów ornych 738 mr., łąk 163 mr., pastwisk 10 mr., nieużytków, dróg i granic 39 mr., ogrodów 10 mr., lasów 527 mr., budynków murowanych 4, z gustownym piętrowym pałacem, wystawionym przed kilkunastu laty, i ładnym ogrodem, budynków drewnianych 23, płodozmian 9-polowy na części gruntów, gospodarstwo wzorowe, inwentarz żywy poprawnej rasy. Folwark Samowicze gruntów ornych 210 mr., łąk 53 mr., pastwisk 54 mr., ogrodów 2 mr., nieużytków, dróg, granic i wód 30 mr., budynków drewnianych 8. K. od początku XVI do końca XVIII wieku należał do książąt Szujskich. Następnie był w posiadaniu obywatela Łopuskiego, poczem drogą spadku przeszedł na własność jego córki, która wyszła za Bocka bankiera z Krakowa. Od tego ostatniego w roku 1836 nabyty został przez Kuczyńskich. Wś K. ma włościańskich gruntów ornych 783 mr., łąk 256 mr., pastwisk 92 mr., ogrodów 34 mr., lasu 117 mr., nieużytków, dróg i granic 28 mr.; mk. 850, dm. 112.

Koroszlaki, os., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów.

Korotkiewicze, folw. szlachecki, pow. dzisieński, o 36 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 15 mk. kat. (1866).

Korotnok, ob. *Korytne.*

Korotojak, miasto pow. w gub. woroneskiej, przy ujściu rz. Korotojaczki do Donu, 1249 wiorst od Petersburga, a 95 od miasta gubernialnego odległe, 9563 mk.

Korotyna, wś, pow. zwinogródzki, o 2 w. od wsi cerk. Antonówki, do r. 1843 miała osobną cerkiew prawosł., dziś filialną, 352 mk. Trzy części: Zabłockich (843 dzies.), Orłowskich (320 dz.) i Obierzyńskich.

Korotyszcze, wś, pow. kaniowski, o 4 w. ku stronie płn.-zach. od miasta Potoka, przy strumieniu Korotyszcze, wpadającym do ruczaju Potok; w pozycyi stepowej, mk. prawosł. 720, należy do Potoka. Por. *Korytyszcze.*

Korowajeńskie, starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie i powiecie witebskim. Podług metryk litewskich powstało na początku XVII wieku i obejmowało dwie wsie Korowajno i Trubacze z przyległościami, do których przyłączono następnie wójtostwo witebskie. Pierwotnie posiadali je Jerzy Załęski, od r. 1605 Aleksander Hołownia z żoną, od r. 1621 Fryderyk Sapieha, od r. 1655 Samuel Sanguszko, wojewoda witebski, od r. 1692 Adam Kisiel, pisarz ziemski witebski, wreszcie na mocy przywileju Augusta III z d. 12 grudnia 1746 r. Stefan i Teresa małżon. Kossowowie, którzy opłacali z niego kwarty złp. 282 gr. 22, a hyberny złp. 143.

Korowajewo, wś starodawna, w pow. ihumeńskim, w gminie dukorskiej, w korzystnej dla gospodarstwa miejscowości, nad rzeką Swisłoczą z lewej strony położona. Za czasów poddaństwa należało do sławnego dominium Dukora (ob.). Krzysztof Zawisza wspomina w swoich pamiętnikach Korowajewo jako miejsce wśród puszcz pełnych grubego zwierza leżące; teraz bezleśne. W końcu XVII wieku należało K. do Zawiszów, później do Ogińskich i Osztorpów. Gleba dobra, łąki obfite nad Swisłoczą. K. ma osad włócznych 65 i cerkiew drewnianą; mieszkańcy trudnią się rolnictwem. *Al. Jel.*

Korowajewszczyzna, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 47 w. od Oszmiany, 8 dm., 64 mk., z tego 10 prawosł., 39 kat., 15 izraelitów (1866).

Korowajna, mała wioska, pow. bracławski, gm. Rubanie, właściwie przys. wsi Rubanie, ma wraz z nią 1500 mk., ziemi włościańskiej 1840 dzies. Własność Maryi z Potockich Strogonowej. *Dr. M.*

Koroweczka, mylnie, ob. *Kuroweczka.*

Korowia, wś, pow. czerniowiecki, na Bukowinie, ma cerkiew grecką nieunicką, st. poczt., 1336 mk. Por. *Derehlui.*

Korowica, wś, pow. chełmski, ob. *Krowica.*

Korowińce, *Małe* i *Wielkie*, wś, pow. żytomirski, o 45 wiorst od Żytomierza, z fabryką cukru T. Tereszczenki. Dnia 16 maja 1831 r. Różycki w lasach K. zebrał ochotników wołyńskich.

Korowki (może *Karwki*), wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród. W 1827 r. wś rząd., 7 dm., 34 mk.

Korowłyn (rus.), ob. *Królin.*

Korowniki (rus.), ob. *Krówniki.*

Korowycia (rus.), ob. *Krowica.*

Korowy potok, potok górski, wytryska w obr. Szeszor, w powiecie kosowskim, u północnych stóp działu górskiego Karmatury (ob. T. III, 845). Płynie leśnymi jarami biegiem krętym w kierunku wschodnim i w Szeszorach uchodzi z lew. b. do Pistyńki. Nad lewym czyli północnym brzegiem wznoszą się lesiste czubki Łebedyn (805 m.) i Korzelówka (549 m.), nad południowym zaś czyli prawym Skilczyna i Pasieczny (694 m.). Długość biegu 5 kil. *Br. G.*

Korpaczewo, 1.) wś, gminy miorskiej, nad jez. Kocinowo, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., 6 dm., 73 mk., z tego 70 kat., 3 izr. 2.) **K.**, folw. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 45 w. od Dzisny, 1 dm., 13 mk. kat. (1866).

Korpaczyzna, grupa domów w m. pow. Dolina.

Korpakówka, wzgórze 310 m. wys., we wsch. stronie Radochoniec, pow. mościski, blisko granicy Jordanówki.

Korpele, niem. *Korpellen* al. *Corpellen*, wś, pow. szczycieński, blisko granicy polskiej, na prusko-polskich Mazurach, założona 1567 r. na 6 włókach prawem chełmińskiem, nowozałożona po r. 1768. Znajdowały się tu i są jeszcze bory wielkie, puszcze, które od tego czasu kosztem i staraniem rządu pruskiego zaczęto zaludniać. Mianowicie użyzniono wielkie bagniska, zwane Latana (Latanabruch), przez co więcej niż 440 włók uprawiono; ogółem założono wtedy w tej okolicy 6 wiosek. Ludność polsko-mazurska.

Korpielin, zaśc. rządowy nad rz. Gierwiatką, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 29 w. od Oszmiany, 1 dm., liczba mk. 6 wyzn. prawosł. (1866).

Korpitz (niem.), ob. *Kuropraszcz.*

Korpysze, *Wielkie* i *Małe*, dwie wioski, blisko siebie położone, pow. nowogródzki, nad rzeczką Nalibówką, tu mającą początek, w gminie wsielubskiej, w miejscowości dogodnej. Wielkie K. mają osad 8, Małe K. osad 5.

Korrit (niem.), ob. *Koryta.*

Korsa, także *Korso*, potoczek, wytryska w lesie Dąbrowie, w płn.-zach. stronie wsi Koniuchów, w pow. brzeżańskim, płynie tymże lasem na płd.-wsch. i poniżej tej wsi uchodzi z pr. brz. do potoku Koniuchami zwanego. Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Korsak-*Mogiła*, os. w gub. ekaterynosław-

skiej, między Melitopolem a Mariupolem, ma pokłady wybornej rudy żelaznej.

Korsaki, 1.) wś i folw., pow. trocki, 2 okr. adm., par. Poporcie, 35 w. od Trok, 11 dm., 128 mk., z tego 117 kat., 11 żydów. (1866). R. 1850 miał tu Kuczewski 1500 dzies. 2.) K., wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., par. żołudzka, przy drodze do Różanki, o 48 w. od Lidy, 11 dm., 81 mk. (1866). 3.) K., wś włośc., folw. i dwór, pow. lidzki, 5 okr. adm., par. ejszyska, od Lidy o w. 53, od Ejszyszek w. 18; wś K. dm. 5, mk. kat. 35: folwark K. mk. kat. 13. (1866).

Korsakiszki, 1.) wś w pow. wiłkomierskim, z kościołem filialnym parafii subockiej, z drzewa wzniesionym 1803 pod wezw. Serca Jezusowego przez obywatela Iwaszkiewicza a odnowionym 1831 przez Haliofa. 2.) K., wś i folw., pow. poniewieski, okr. polic. wobolnicki, o 23 w. od Poniewieża, 50 mk. (1859).

Korsakowicze, 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 43 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., par. krasnosielska, 1 dm., 3 mk., własność Polejewskiego (1866). 2.) K., wś włośc., tamże, o 46 w. od m. Wilejki, 4 dm., 55 mk. prawosł. (1866).

Korsakowicze, wś, pow. borysowski, o 35 w. od Borysowa, ma zarząd sielski (dusz 1124) i cerkiew parafialną, z drzewa pobudowaną; czas fundacyi, równie jak i nazwisko fundatora, niewiadome. Stefan Białłozor, dokumentem w 1719 roku 12 maja, na fundusz korsakowickiej cerkwi 6 włók ziemi zapisał.

Korsakowo, 1.) wś, pow. newelski. 2.) K., wś, pow. dyneburski, par. Prele.

Korsakowszczyzna, mała wś w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, w gminie poczepowskiej, nad rzeką Sworotwą, w pobliżu miasteczka Poczepowa, ma osad 2. *Al. Jel.*

Korsarka, rz., prawy dopływ rz. Taśminy.

Korsawe (niem.), ob. *Kurzawa.*

Korschelken (niem.), folw., pow. iławsko-pruski, st. p. Kobbelbude.

Korschellen (niem.), albo *Ernstfelde* (może *Chorzele*), dobra, pow. świętosiekierski, st. p. Zinten.

Korschen (niem.), ob. *Korsze.*

Korschin (niem.), ob. *Skorzęcin.*

Korschlitz (niem.), wś i dobra, pow. oleśnicki, par. Celnice, ma kościół ewang.

Korschwitz (niem.), albo *Kurschwitz*, *Skarosowitz*, wś, pow. ziębicki na Szląsku, par. Damkowice. Do K. należy wioseczka Miskowitz al. Mischkowitz.

Korsele, wś, pow. wileński, 4 okr. adm., o 45 w. od Wilna, 16 dm., 129 mk., z tego 122 kat., 7 żydów (1866).

Korsenz (niem.), ob. *Korzeńsko.*

Korsinsky-Mühle (niem.), młyn wodny do wsi Klein-Schwein, pow. głogowski.

Korsiszki, kol. żydowska, pow. kowieński, par. Skorule, blisko rz. Wilii, grunta lekkie.

Korsów (po rus. *Korsiw*), z Kizią, Komorówką i Mytnicą, wś w pow. brodzkim. Korsów sam leży 18 kil. na płn. od sądu powiat. w Brodach, a tuż na wsch. od urzędu poczt. w Leszniowie, przysiołek Kizia na płn.-wsch. od Korsowa; Mytnica (al. Mietnica, Metnica, po rusku Mytnycia) 5 kil. na płn. na granicy rosyjskiej, Komorówka na wsch. od Mytnicy, blisko granicy rosyjskiej. Na płd. od wsi leży Sznyrów, na zach. Leszniów, płn. i wsch. część obszaru przypiera do Wołynia (Mytnicy, Ridkowa, Gołynia). Przez płd. część obszaru płynie potok Słonówka (al. Sestratyn), zrazu od płd.-wsch. na płn.-zach., potem na płd.-zach. do Leszniowa, i przyjmuje od praw. brz. potok Sitenkę, płynący od wsch. na zach. a tworzący mały stawek. W części płd.-wsch. leżą nad brzegami tych potoków rozległe moczary; część połud.-zachod. wznosi się cokolwiek wyżej, do 217 m., i tutaj leżą zabudowania wiejskie; na płd.-zach. od nich podmokłe pastwisko Kudyłowa, a na płn.-wsch., między Korsowem a Kizią, wzgórze Wał. W części płn. leży rozległy las Wielki gaj (223 m. na płd., 219 m. na płn.); na płd.-wsch. od niego Brzozowy gaj (221 m.), na płn. od lasu orne pola Omyłka i Zagroda (223 m.) a na wsch. od lasu Kruhlaki. Najwyżej wznosi się Wapielnia na granicy zach. (235 m.). Na granicy wsch. jest jedna, a na płn. dwie strażnice kordonowe. Własn. większa ma roli or. 742, łąk i ogr. 594, pastw. 861, lasu 2576 mr.; własn. mniej. roli or. 1563, łąk i ogr. 430, pastw. 13, lasu 8 mr. Według spisu z r. 1880 było 1165 mk. w gminie, 132 na obsz. dwor. (około 50 obrz. rzym.-katol., reszta gr.-kat.). Par. rzym.-kat. w Leszniowie, gr.-kat. w miejscu, należy do dekan. brodzkiego a archidyecezyi lwowskiej. We wsi jest cerkiew, kaplica, w której się czasem msza odprawia, szkoła etat. 1-klas., młyn i tartak. K. posiada także zdroje wód żelaznych. *Lu. Dz.*

Korsówka, po łotew. *Korsowa*, mko, pow. lucyński, z kościołem paraf. N. M. P. Różańcowej, 1763 przez Fran. Szadurskiego erygowanym; parafian 3839. Własność Szadurskich, 5 jarmarków. Ma K. st. dr. żel. peters.-warsz., ostatnią na północ w gub. witebskiej, o 120 w. od Dyneburga.

Korstein (niem.), ob. *Korsztyn.*

Korsuń. Opis miasta K. pomieszczony będzie przy końcu litery K. w tomie V-tym.

Korsunka. Tak też nazywają wieś Dowheńkie.

Korsunka, rz., lewy dopływ rz. Rosi, wpada do Rosi między rzekami Niechworoszcz i Rosawa.

Korsuny, wś, pow. kobryński. Była tu kaplica b. parafii katol. Horodec.

Korszaki, wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., o 38 w. od Lidy, 11 dm., 100 mk. (1866).

Korszany, ob. *Kurszany*.

Korsze, *Korschen* 1.) folw. i os., pow. rastemborski, 21 kil. od Rastemborka, stacya krzyżujących się tu kolei toruńsko-wystruckiej i wschodnio-pruskiej z Królewca do Ełku i Prostek, o 81 kil. od Królewca, o 70 od Wystruci, o 120 od Grajewa, o 368 od Torunia; mk. 427 ewan., st. poczt. i teleg. z pocztą osobową do miasta Reszel. 2.) K., os. leśna, pow. rastemborski, st. poczt. Reszel. *J. B.*

Korszew, dziś *Abelin*, wś, pow. rosieński, paraf. odachowska, leży nad rz. Anczą, składa się z 6 chat włośc.; musiała ona wziąć nazwę od pierwszego osadnika Karszas (co oznacza „starość"), a od osady poszła nazwa i powiatu, który egzystował do ostatnich czasów rzpltej. Ziemia korszewska wspomnianą jest w donacyi Mendoga zakonowi inflanckiemu 1253 r. R. 1289 krzyżacy pruscy, pierwszy raz napadłszy na Żmujdź, spustoszyli ziemię korszewską, a w r. 1303 i 1307 ponowili to spustoszenie. W tejże ziemi leżały dwie warownie żmujdzkie, zwane Szronejten albo Seiwneiten, może Sienawieta (to miałoby jednostajne znaczenie z wyrazem *Karszas*, bo i jedno i drugie oznacza starość; zatem być może że są jednem i temże samem miejscem). Włość korszewka według popisu szlachty 1528 r. stawiła 108 koni. Z ustawy Zygmunta 1529 r. widać, że K. należał do dóbr stołowych w. ks. lit. Zygmunt August przywilejem 1568 r. junii 29 nadał K. z 5 włókami ziemi osiadłej i dwiema pustemi Stanisławowi Żukowi. Syn tego Żuka Jan był 1621 r. sekretarzem królewskim. Starostwo korszewskie, zwane dziś abelińskiem, około r. 1772 obejmowało wsie: Brzuszki, Dzierżymienie, Dyrgiały albo Janowdowo i sławną puszczę korszewską. Posiadała je Piórowa, opłacając z niego kwarty złp. 992 gr. 19. Później trzymali to ststwo Chomińscy. *A K. Ł.*

Korszew, zaśc., pow. borysowski, o w. 4 na południe od mka Hajny, w okr. pol. łohojskim, ma osad 3. Miejscowość górzysta, grunta dość urodzajne. *Al. Jel.*

Korszkwy 1.) os., pow. wrzesiński, 3 dm., 40 mk., należy do dom. Chwalibogowa. 2.) K., dom., pow. pleszewski, 1387 mr. rozl.; 5 dm., 124 mk., 9 ewan., 115 kat., 44 analf. Poczta, tel., st. kol. żelaz. w Pleszewie (Pleschen) o 5 kil., własność Józefa Szenica. 3.) K., wś, pow. pleszewski, 8 dm., 65 mk.; wszyscy katolicy, 20 analf. *M. St.*

Korszów, *Nowy* i *Stary* (z *Liskami*), wś, pow. kołomyjski, par. rz.-kat. Ottynia; ma paraf. cerkiew gr.-kat., st. poczt. i tel., szkołę 1-klas. i st. drogi żelaz. lwowsko-czerniowiecko-suczawskiej między Ottynią a Turką, o 179 kil. od Lwowa. Mieszk. 1909 w gminie, 104 na obszarze dworskim. *F. S.*

Korsztyn, w dok. *Korczstein* al. *Krumstab*, wś, dawniejszy pow. dąbrowiński na pruskich Mazurach, dziś ostródzki (st. poczt. Reichenau), przez osadników polskich założona. R. 1370 Gunter von Hohenstein, komtur ostródzki, zamienia wś pana Dylewskiego (von der Delau) na Krumstab czyli Korsztyn, który majątek leżał między Orłowem a Kitnowem. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 301.

Korszyłów (także *Korzyłów*, po rus. *Korszyliw*) z Pohrebcami (al. Podhrebcami), wś w pow. złoczowskim, 24 kil. na płd.-wsch. od Złoczowa, 3 kil. na zach. od sądu powiat., urzędu poczt., stacyi kol. i telegr. w Zborowie. Na płn.-wsch. leżą Prysowce al. Presowce, na wschód Kuklińce (przedmieście Zborowa), na południe Cecowa, na połudn.-zachód Zarudzie, na półn.-zachód przypiera wieś wąskim pasem do Urlowa. Przez środek obszaru płynie Mała Strypa od płd.-zachodu na płn.-wschód, wchodzi potem do Presowiec, wygina się na płd.-wsch. i płynie wzdłuż granicy wsch. K., poczem łączy się ze Strypą główną, płynącą także wzdłuż granicy wsch. Na lew. brz. Małej Strypy leżą zabudowania wiejskie, na praw. jej brz. wznosi się Mogiła do 393 m. Stronę płd.-wsch. obszaru zajmuje przysiołek Pohrebce (po rus. Pidhrebci) na praw. brzegu Małej i Głównej Strypy. Własn. większa (oo. dominikanów w Podkamieniu) ma roli orn. 142, łąk i ogr. 35, pastw. 21 mr.; własn. mniej. roli orn. 970, łąk i ogr. 61, pastw. 55 mr. Według spisu z r. 1880 było 582 mk. (315 w K., 267 w Pohrebcach), około 50 obrz. rzym.-katol., reszta gr.-kat. Par. rz.-kat. w Zborowie, gr.-kat. w Prysowcach. We wsi jest kasa pożyczkowa gminna z kapit. 450 zł. w. a. *Lu. Dz.*

Korszyłówka (z *Milnicą*), wś, pow. zbaraski, par. rz.-kat. Zbaraż, par. gr.-kat. Klebanówka, o 53 kil. od Bogdanówki, ma 565 mk. w gminie, a 77 na obszarze dworskim. Stanisław Strzałkowski zapisał dobra K. na stypendya dla techników. *F. S.*

Kortau (niem.), os., pow. olsztyński, stacya poczt. Olsztynek.

Kortejki, wś, niegdyś w pow. jańsborskim, na pruskich Mazurach, r. 1506 nie istniała. Czyt. Kętrzyński: Ludność polska, str. 436.

Kortmedien (niem.), dobra ryc., wś, os., pow. welawski, st. poczt. Alberga.

Kortnica, podług Smolera *Kortnicy*, po niem. *Kortnitz*, wieś serbska na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. W r. 1875 serbów 132.

Kortnitz (niem.), 1386 r. *Kurthenicz*, wś, pow. szprotowski, par. Eulau.

Kortowiany, *Kortówka*, ob. *Kurtowiany*, *Kurtówka*.

Kortschitz, ob. *Kertschuetz*.

Kort-See (niem.), ob. *Gronity*.

Kortumówka (czasami mylnie *Kortunówka* zwana), folw. z ogrodem w obrębie msta Lwowa, w płn.-zach. stronie, na przedmieściu krakowskiem, obok wału kolejowego. Nazwa pochodzi od dawnego właściciela Kortuma, radcy gubernialnego w początkach XIX w., autora dzieł: „Examen du partage de Pologne" i „Magna charta v. Galizien, oder Untersuchung der Beschwerden des galiz. Adels". W lasku jest pomnik Fryderyki Kortumowej, skąd nazwa *Frideriken-Hof*. Nad K. wznosi się Kortumowa góra (379 m.), jedno ze wzgórz okalajacych lwowską kotlinę od płn.-zach. Na wzgórzu tem widać jeszcze dotąd ślady okopów kozackich (Doroszenki) z czasów oblężenia miasta w r. 1672, a jednę z wyniosłości nazywają *Kopcem Doroszenki*. Ze wzgórza tego przedstawia się miasto Lwów w całej swej okazałości.

Kortylisy, wś, pow. kowelski, gm. Podzamcze, dawniej część sstwa ratneńskiego, leży śród obszernych błot nadprypeckich, o 75 w. od Kowla, ma 180 dm., 1218 mk. Gleba: piasek i torf. *A. Br.*

Korunowo, ob. *Koronowo*.

Korupke (niem.), leśnictwo do Trębaczowa, pow. sycowski.

Korus, młyn do wsi Przegadza, pow. rybnicki.

Koruszka, niem. *Garuschke* al. *Coruschke*, kol., pow. mielicki, ob. *Kasowa*.

Korutany, niem. *Kaernthen*, nazwa *Karyntyi*.

Korwa, ob. *Omowża*.

Korwele 1.) wś. włośc., pow. wilejski, o 4 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze poczt. z mta Dołhinowa do mta Wilejki, 7 dm., 56 mk. 2.) K., folw. pryw., pow. wilejski, o 4 w. od mta Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 3 mk. wyznania rz.-kat. 3.) K., wś rząd., pow. wileński, 4 okr. adm., o 44 w. od Wilna, 5 dm., 21 katol. (1866).

Korweliszki 1.) dwa zaśc. włośc. nad potokiem Jusina, pow. wileński, 1 okr. adm., o 33 w. od Wilna, 2 dm., 18 mk. 2.) K., wś włośc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 14 w. od Wilna, 5 dm., 38 mk. 3.) K., folw. szl., pow. święciański, 2 okr. adm., o 49 w. od Święcian, 2 dm., 11 mk. katol. (1866).

Korwie, mko, pow. wileński, w 1 okr. polic., o 24 w. od Wilna, na zach. brz. jez. Korwie, gm. Mejszagoła, ma 240 mk., własność ks. Antoniego Giedrojcia, 1794 r. Toczyłowskiej. R. 1866 miało 12 dm., 147 mk., w tem 137 katol., 10 izr. Paraf. kościół katol. św. Józefa, z muru, odnowiony 1864 przez parafian. Parafia katol. kl. 5, dekanatu giedrojckiego, dusz 3140.

Korwiele, zaśc. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 2 dm., 8 mk. katol. (1866).

Korwin, kol., pow. słupecki, gm. Młodojewo, par. Słupca, odl. od Słupcy w. 5½, ma dm. 30, mk. 135. Powstała na gruntach dóbr Piotrowice. W 1827 r. było tu 32 dm., 307 mk.

Korwki, ob. *Korowki*.

Korwlack (niem.), wś i dobra, pow. frylądzki, st. poczt. Fryląd.

Korybutów, byłe dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Czyt. Stecki, Wołyń II, 231.

Korybutowa-Wola, wś i folw., pow. chełmski, gm. Siedliszcze, par. Pawłów. Por. *Chełm*.

Koryce, ob. *Korzyce*.

Korycianka, rz., dopływ Niemna, częścią odgranicza gub. grodzieńską od wileńskiej.

Koryciany, wś, pow. siedlecki, gm. Tarków Wielki, par. Przesmyki. W 1827 r. było tu 18 dm., 107 mk.; obecnie 20 dm., 120 mk, i 611 mr. rozl.

Korycin, ob. *Korycyn*.

Koryciniec, kol., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno.

Koryciska 1.) wś i folw. nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Mniszek, od Radomia 24 w. W 1827 r. było tu 10 dm., 167 mk.; obecnie 30 dm., 348 mk. Rozl. folw. wynosi mr. 943: grunta orne i ogrody mr. 330, łąk mr. 114, pastwisk mr. 96, lasu mr. 381, nieużytki i place mr. 22, bud. z drzewa 15, młyn wodny, pokłady torfu. Wieś Koryciska os. 32, z gruntem mr. 302. 2.) K., wś, pow. płoński, gm. Błędówko, par. Kroczewo, odl. o 16 w. od Płońska, ma 14 dm., 194 mk. Rozl. folw. wynosi mr. 392: grunta orne i ogrody mr. 310, pastwisk mr. 5, wody mr. 2, lasu mr. 23, zarośli mr. 44, nieużytki i place mr. 8, bud. mur. 1, z drzewa 16; wieś Koryciska os. 10, z gruntem mr. 9. *Br. Ch.*

Korycizna, os. włośc., pow. opatowski, gm. Ruda-Kościelna, par. Ćmielów, od Opatowa odl. 19 w.; gruntu mr. 5; 1 dm., 4 mk.

Korycka Wola (właśc. *Korytnicka*), wś i folw., pow. garwoliński, gm. Sobolew, par Korytnica, ma 97 dm., 719 mk., 1900 mr. obszaru, szkołę początkową. W r. 1664 wś K., pow. stężyckiego, par. Korytnica, miała 26 dm., 94 mk. Grunta folw. należały do kilku osób: Józefa Kłoczewskiego, Mateusza Celińskiego. Żdżarskiego, Mystkowskiego (poprzednio Wolskich). R. 1671 Józef Kłoczowski sprzedał K. W. Franciszkowi Sosze Chomentowskiemu. Ob. *Korytnica*, pow. garwoliński.

Korycyn, *Korycin*, mko nadetatowe w pow. sokólskim, gub. grodz., nad rz. Kumiałką (Brzozówką?), o 31 w. od Sokółki, ma dm. 95, mk. 631, t. j. 258 męż., 373 kob.; 1 prawosł., 169 katol., 461 izr.; fabryk 2, jarmarków 3. Paraf. kościół katol. św. Krzyża, 1661 z drzewa przez Zygmunta III wzniesiony. Parafia katol. dekanatu sokólskiego, dusz 6903.

Korycyn al. *Korzyca*, folw., pow. nowo-

gródzki, dziedzictwo Wojszwiłłów, ma $5\frac{1}{2}$ włók rozległości. *Al. Jel.*

Koryczany, wś, pow. olkuski, gm. i par. Żarnowiec. Jest tu szkoła początkowa. W 1827 r. było tu 79 dm., 469 mk. Wspomina ją Długosz jako wieś królewską (II, 96 i III, 322). Por. Kod. dypl. Muczk. i Rzyszcz. I, 80.

Koryczanka, odnoga rz. Liwca pod wsią Kąty-Bednarze.

Koryczanka, rz., prawy dopływ Teterowa.

Korylina, las we wsch. stronie Korczyna, pow. sokalski.

Koryńcowa, grupa domów w Pomorzanach, pow. złoczowski.

Koryp, w dok. *Coribe*, nazywała się nieznana teraz miejscow. w ziemi słupskiej; zachodzi w XIII w. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Korypnica, w dok. *Coripnitza*, nazywała się struga teraz nieznana pod tą nazwą w ziemi słupskiej. Zachodzi w dok. XIII w. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Korystyszów, ob. *Koresteszów*.

Korysze, ob. *Kobylaki-K.*

Koryszków, mylnie *Karyszków* (ob.), wś, pow. mohylowski, gub. podolska, ma 942 mk., 890 dzies. ziemi włośc., 1515 dz. dwors. Cerkiew św. Jerzego z 1074 parafian i 148 dz. ziemi. Zarząd gminny K. obejmuje wsie: K., Kaczmazów, Grabowce, Stepanki, Obuchów, Berlińce lasowe, Romanki, Domowce, Chrzanówkę, Berladkę, Halczyńce i Kopajgród; razem 4217 włościan i 9282 dzies. ich ziemi. K. należał do Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich, dziś Kłopotowskich. *Dr. M.*

Koryszówka, os. na obszarze dworsk. Grochowce, pow. przemyski.

Koryszowski wierch, góra 770 m. wys., na granicy wsi Banicy i Mochnaczki, pow. grybowskiego i sądeckiego. Sam szczyt bezleśny, zaś stoki wschodnie od strony Banicy pokryte lasem jodłowym. *Mac.*

Koryta 1.) wś, pow. grójecki, gm. Wągrodno, par. Prażmów. 2.) K., wś, pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sielec, odl. 7 w. od Łęczycy, ma dm. 34, mk. 198, ogólnej przestrzeni mr. $887\frac{1}{2}$, w tem ziemi ornej pszennej mr. 687, łąk mr. 20, do włościan należy mr. $180\frac{1}{2}$. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 465. 3.) K., pustk., pow. wieluński, gm. Naramnice, par. Łyskornia, odl. od Wielunia w. 13; dm. 5, mk. 27.

Koryta, wś, dom., leśnictwo i folw. do probostwa należący, nad Lutynią, pow. pleszewski; dom. ma 4522 mr. rozl., z tych 2080 mr. lasu; folw. prob. 261 mr. rozl.; 40 dm., 424 mk., 86 ew., 335 kat., 3 żyd., 130 analf. Kościół paraf. katol. dekanatu pleszewskiego. Poczta w Karminie o 3 kil.; st. kol. żel. Pleszew (Pleschen) o 12 kil. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 20.

Koryta 1.) niem. *Korrit*, dok. *Coryd*, *Corid*, *Koritz*, *Corod*, włośc. wś, pow. toruński, na bitym trakcie toruńsko-ostromecko-chełmińskim, w okolicy lesistej. Obszaru liczy mr. 2369, bud. 43, dm. 17, katol. 114, ewan. 23. Parafia Bierzgłowo, szkoła Swierczynki, poczta Toruń. Wieś K. była początkowo dobrami rządowemi, do komturyi toruńskiej należącemi. R. 1434 Paweł von Russdorf, mistrz w. krzyżacki, zapisał ją na własność Toruniowi; włók było wtedy $29\frac{1}{2}$. Na granicy istniało małe jezioro, które sobie toruńszczanie przywłaszczali. Roku 1442 Jan von Beenhausen ostatecznie rozstrzygnął, że należy do Bierzgłowa, toruńszczanom jednak wolno w niem myć owce, prać itd., zabroniono zaś ryby łowić i len moczyć. Ob. Wernicke, Gesch. der Stadt Thorn, str. 268; Gesch. des Culmerlandes, str. 99. 2.) K., mała os., pow. świecki, w lesistej okolicy, przy Zalesiu (ob. map. wojsk.). Obecnie pod tą nazwą w skorowidzach urzędowych nie zachodzi; prawdopodobnie zniesione to pustkowie. 3.) K., niem. *Koritta*, folw. do Zamartego, pow. tucholski, w okolicy lesistej, ma 2 bud., 2 dm., 17 kat., 4 ewan. Parafia Cekcyn Polski, szkoła Nowy Sumin, poczta Tuchola. *Kś. F.*

Koryta-Majdan, wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo. Ma smolarnię.

Korytarski potok, potok górski, wytryskujący w obr. gm. Zielonej, w pow. nadworniańskim, w Karpatach lesistych, z pod działu Stanimirem zwanego (1549 m.); płynie leśnymi parowami na półn. wsch. i po 3 kil. biegu wpada z pr. brz. do Chrepelowa (ob.). *Br. G.*

Korytka, kol., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna, odl. od Koła w. 21, ma dm. 4, mk. 31.

Korytka, rzeczka, bierze początek na północ od Woli Koryckiej w pow. garwolińskim, płynie ku południowi przez Wolę Korycką, Korytnicę i naprzeciwko Koszyc wpada z praw. brz. do Okrzei. Długa 8 w. *J. Bliz.*

Korytki 1.) al. *Korytka*, wś, pow. radomski, gm. Kuczki, par. Skaryszew, odl. 18 w. od Radomia. Ma 6 dm., 29 mk., 108 mr. roli. 2.) K., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. 3.) K. *Małe*, wś i kol., i *K. Wielkie*, folw., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka, odl. 30 w. od Augustowa; ma 8 dm., 44 mk. Ob. *Dowspuda*.

Korytki, niem. *Korittken*, folw., pow. frylądzki, st. poczt. Schoenbruch.

Korytki 1.) *Borowe*, wś szlach., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno. W 1827 r. było tu 11 dm., 58 mk. 2.) K.-*Krajewo*, pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. 3.) K. *Leśne*, wś szlachecka, pow. łomżyński, gm. i parafia Miastkowo. W 1827 r. było tu 14 dm., 71 mk.

Korytków 1.) wś, folw., młyn, nad rz. bez nazwy, pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek, odl. od Turku w. $3\frac{1}{2}$; wś ma dm. 5, mk. 154; folw. dm. 6, mk. 85; młyn dm. 1, mk. 5.

Rozległość folw. wynosi mr. 636: grunta orne i ogrody mr. 371, łąk mr. 145, pastwisk mr. 19, lasu mr. 77, nieużytki i place mr. 24, bud. mur. 8, z drzewa 18, płodozmian 5-polowy, wiatrak. Wieś Korytków osad 16, z gruntem mr. 14. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 261. 2.) **K.**, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Stużno, par. Gowarczów. W XV w. należał do Klemensa Ratoszki h. Szeliga (Dług. I, 339). Por. Łaski, Lib. ben. I, 695. Jest tu wielki piec w XVIII w. wzniesiony przez Dembińskiego. W 1875 r. wyrobiono żelaza surowcu 30300 pud. W r. 1827 było tu 20 dm., 140 mk.; obecnie ma 24 dm. (11 mur.), 243 mk. Dobra K. składają się z folwarków: K. i Bernów; wsi: K., Kamienna Wola, Kupimierz, Bernów, Kurzacze, Budki Rudokonne, Staropole, Eugeniów i os. Kotfin. Rozległość dóbr wynosi mr. 2790; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 832, łąk mr. 262, pastwisk mr. 16, lasu mr. 1313, nieużytki i place mr. 65, razem mr. 2488, bud. mur. 25, z drzewa 23, płodozmian 10-polowy; folw. Bernów grunta orne i ogr. mr. 280, łąk mr. 13, nieużytki i place mr. 9, razem mr. 302, bud. mur. 3, z drzewa 5, płodozmian 10-polowy; (folw. Bernów w r. 1881 oddzielony od dóbr K. i stanowi samoistną oddzielną własność); wś K. os. 19, z grun. mr. 51; wś Kamienna Wola os. 13, z grun. mr. 460; wś Kupimierz os. 15, z grun. mr. 416; wś Bernów os. 10, z grun. mr. 319; wś Kurzacze os. 12, z grun. mr. 236; wś Budki Rudokonne os. 33, z grun. 58; wś Staropole os. 61, z grun. mr. 276; wś Eugeniów os. 43, z grun. mr. 701; os. Kotfin gruntu mr. 3. 3.) **K.**, wś, pow. zamojski, gm. Frampol, par. Goraj. Ma 28 dm., 676 mk., 146 mr. gruntu, 235 mr. łąk. Gleba glinka; wieś śród lasów. 4.) **K.** *Wielki*, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza. Wchodzi w skład dóbr ordynacyi Zamojskich. 5.) **K.** *Mały*, wś, pow. biłgorajski, gm. Kocudza. Wchodzi w skład dóbr ordynacyi Zamojskich. Por. *Bukowa*.

Korytków, nazwa miasteczka, istniejącego przed stu kilkudziesięciu laty na tej przestrzeni, gdzie dziś leży wś Wołoszcza w pow. samborskim. Wołoszcza była wówczas przedmieściem Korytkowa, liczącem około 20 chat. Założycielem miasteczka był Korytko. Za jego życia odbywały się tutaj targi tygodniowe, lecz po jego zgonie mko podupadło, z czasem i nazwa jego poszła w zapomnienie, a natomiast utrzymała się nazwa Wołoszczy. Gdzie dawniej był rynek, stoi dziś kilka domów żydowskich, synagoga a obok niej żydowski cmentarz; nieco dalej kościół łaciński, drewniany. W kościele spoczywają zwłoki Korytka. Na dość wyniosłem wzgórzu „Howda" miał niegdyś stać zamek, wodą dokoła oblany, czego ślady i dziś jeszcze widzieć można. Wedle podania płynęła dawniej przez Wołoszczę i Korytków rzeka Bystrzyca i oblewała zamek, a w Wołoszczy puszczała w ruch dwa młyny, których ślady są jeszcze do dzisiaj. Mieszkańcy jednak sąsiedniego Hruszowa przekopali rów i sprowadzili wodę w nowe koryto. K. był otoczony także wysokimi wałami, których ślady pozostały do dzisiaj. Za tymi wałami leżała osada Wołoszcza w miejscu, gdzie dziś mieszka kilku gospodarzy, tak zwanych „Zawalińskich". Ob. szematyzm dyecezyi przemyskiej gr.-kat. z r. 1878, str. 224. *Lu. Dz.*

Korytkowo, wś nad rz. Mień, pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 12 w. od Lipna, 1 dm., 14 mk., 67 mr. gruntu. Na gruntach tej wsi założono 12 kolonij: Świerczyny, Wierzbiny, Grabiny, Białebłoto, Jazwiny, Drozdowiec, Krawcowe, Pólko, Gołębiska, Dębinki, Zdrójki i Zarzycze; należą do parafii Osówka; mają one w ogóle 444 mr. obszaru, w tej liczbie 443 mr. ziemi ornej, 35 dworków, 223 mk. *F. O.*

Korytkowo, wś nad wielkiem jeziorem Broniewickiem, 55 mk., 5 ew., 50 kat., 23 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Mogilnie o 10 kil.; st. kol. żel. w Przyjezierzu (Amsee) o 5 kil.

Korytna 1.) wś, pow. proskurowski, nad rz. Trościańcem, który tu tworzy staw; gmina, parafia katol. i urząd polic. do Felsztyna; odległa od Jarmoliniec w. 12, mk. do 600, dm. 101, ziemi włośc. 477 dz., dwors. 655 dz., w tej liczbie lasu 76 dz.; gorzelnia wyrabiająca rocznie do 5000 wiader spirytusu. Należała kolejno do Herburtów, Grabianków, Komarnickich, dziś Koseckich. Cerkiew na miejscu, choć parafia prawosł. do Moskalówki. 2.) **K.**, wś, pow. bałcki, gm. Józefpol, par. Bałta, mk. 430, dm. 177, ziemi włośc. 1032 dz., parafia katol. do Hołowaniewska; cerkiew pod wezw. św. Michała liczy 700 parafian i 89 dz. ziemi. Należała do Potockich, dziś sukces. Kurdwanowskich 665 dz. i Łowcowej 840 dz. 3.) **K** *Zabohska*, wś rząd., pow. bałcki, 840 mk., 70 dm., ziemi 2225 dz.: cerkiew ś. Michała z 1200 wiernych i 94 dz. ziemi; par. katol. do Bałty. W 1818 r. nadana była na 12 lat jen. Dawydowowi. Jest tu urząd gminny, do którego należą: Korytna, Pasata, Bendzary, Kozackie, Kryniczki, Rakułowa, Niemirowskie, Holma (ob.), Aleksandrówka i kolonia Abazówka; razem włościan 3616 dusz męsk. i ziemi 11408 dz. 4.) **K.**, duża wś rząd., pow. hajsyński, gmina i par. katol. Granów, 173 dm., 1424 mk., 2393 dz. ziemi. Cerkiew św. Trójcy z 2000 parafian, 107 dz. ziemi. Dawniej własność Jagiełłowiczów. *Dr. M.*

Korytna, wś w pow. berdyczowskim.

Korytna 1.) rz. w pow. jampolskim, zaczyna się na gruntach mka Dzygówki, wpada do rz. Trościańca od lewego brzegu. 2.) **K.**, ob. *Szumiłówka*.

Korytna, ob. *Rasawa*.

Korytne, *Korytno*, wś z folw., pow. ostrogski, okr. polic. 3, zarząd gminny w Pererosłem, chat włośc. 35, ludność dusz męs. 125, ziemi włośc. 466 dz., dwors. 581. Graniczy K. z Juwkowcami, z któremi stanowi nierozdzielną całość pod względem gospodarskim. Parafia prawosł. w Siekierzyńcach, rz.-katol. w Kuniowie. Ziemia pszenna, glinka z czarnoziemem; głębiej wapień. W uroczysku zwanem Nadyszeń, dziś wytrzebionem i rozkolonizowanem, są ślady cmentarzyska z epoki krzemiennej. Naukowe badania na miejscu robił w 1878 r. członek baltyckiego towarzystwa archeologicznego Władysław Rupniewski, odszukane zaś okazy jako to: urny, krzemienne groty, strzały, siekierki odesłano do gabinetu w Dorpacie. Majątek ten należy obecnie do Bolesława Rupniewskiego, nabyty od ks. Jabłonowskich w 1844 r.; ci zaś wzięli go drogą spadku po Koniecpolskich.

Korytne, *Korytno*, węg. *Korotnok*, wś w hr. Spiskiem (Węg.), u stóp góry Braniska, założona 1297 r., kościół kat. filialny, 152 mk.

Korytnia, wś i b. stacya pocztowa przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Orszy, o 23 w. od Smoleńska.

Korytnica, jestto nazwa dawana osadom położonym na wyniosłych brzegach rzek lub w wązkich dolinach utworzonych przez rzeki śród gór lub wyżyn. Wszystkie cztery Korytnice w obrębie królestwa kongresowego położone są w tych warunkach.

Korytnica, 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Korytnica. Posiada kościół par. murowany, sąd gminny IV okr., urząd gminny. Wś ma dm. 72, mk. 680, ziemi 780 mr. Dobra K. mają ziemi ornej 1500 mr., łąk i pastwisk 810 mr., lasów 1550 mr. Położenie spadziste, grunta pszenne, żyzne, stoczyste, od 1882 irrygują się nad Liwcem. Gospodarstwo płodozmienne 13-polowe, gorzelnia parowa. Wś zabudowana w dwie równoległe ulice; główna z nich brukowana. Budowle folwarczne, murowane, tworzą obszerny czworobok. Na folwarku znajduje się fabryka oleju i fabryka sera limburskiego, zwanego Ronikierowskim, od lat 30 egzystująca. Dwa wiatraki. Cztery jarmarki. Par. Korytnica składa się z 28 wsi i 5000 dusz, istniała ona już w r. 1475. W 1528 „Anna ducissa Masoviae virgo, dedit literas consensus super in corporatione Eccl. parochialis pro mensa communi mansionarior. Varsav. S. Joan.“ Kościół pierwszy nie wiadomo przez kogo i kiedy był postawiony, po spaleniu się którego Kajetan Węgierski, starosta korytnicki, wystawił kościół z drzewa w r. 1748. W r. 1880 parafia wystawiła nowy kościół murowany, blachą kryty, obszerny, bazylikę w stylu odrodzenia, według planu Podczaszyńskiego i Żochowskiego budowniczych. Korytnica starą jest osadą; już w r. 1419 wspomina przywilej, że „X. Jan starszy mazowiecki i ruski, nadaje 10 włók ziemi dla wsi Jaczewa od Korytnicy“. Przywilej Bolesława X. mazowieckiego i ruskiego, ziemi warszawskiej, wyszogrodzkiej, zakroczymskiej, ciechanowieckiej dziedzica, nadaje 10 łanów ziemi dla wsi Rowiska w r. 1425. Przywilej X. Jana mazowieckiego, na 10 łanów lasu zarośla, dla wsi Kownaty, ze starostwa korytnickiego w roku 1472. Lustracya star. liwskiego z r. 1564 wspomina, iż Korytnica należała do starostwa liwskiego. W r. 1783 d. 3 września wydany został konsens króla Stanisława Augusta Kajetanowi Potockiemu, jenerałowi artyleryi, do ustąpienia prawa na starostwo korytnickie na osobę Szymona de Corticelli, szambelana Jego Królewskiej Mości“. W r. 1785 starostą korytnickim był Kazimierz Rudzieński. Dzierżawił starostwo w r. 1789 Wincenty Szeliga Magier; później dzierżawili w r. 1790 Barankiewicz, w r. 1821 Adam Jaczewski, 1830 Ignacy Sobieski; ten ostatni, dzierżawca dóbr narodowych, kupił je od rządu 15 grudnia 1836 r. za 200 tys. złp. (R. 1789 K. miała 34 dm., 168 mk.). Od sukcesorów ostatniego kupił hr. Adam Ronikier za 120 tys. rs. w roku 1856. W r. 1874 od sukcesorów hr. Ronikiera kupił Tymoteusz Łuniewski, dzisiejszy właściciel. Do majątku Korytnica należy folwark Kąty Paryse, awuls Dębianka i grunta na Komoroszczyznie i Płaszczu. Do dóbr Korytnica wchodziły wsie: Korytnica, Wola Korytnicka, Kąty (Paryse, Otłogi, Bednarze, Lipniki, Jugi, Kupce), Maksymilianów, Ruda, Sakłak, wieś Kietlanka i folwarki: Korytnica, Wola Korytnicka, Kąty Paryse i Dębianka. Gmina K. graniczy z gm. Borze, Jaczew, Ruchna, Starawieś i Łochów, ludn. 3420, rozl. 10557 mr., s. gm. okr. i urząd gm. w miejscu, st. p. Węgrów o 11 w. odl., do Siedlec 42 w. W gm. istnieją 2 gorzelnie w Popowie i K., 3 cegielnie w Turnej, Korytnickiej-Woli i Kątach Odłogach, oraz 1 szkoła w Maksymilianowie. W skład gm. wchodzą: Chmielew, Górki-grubaki, G.-borze, Józefin, Kietlanka, Kąty-Bednarze, K.-Jugi, K.-Kupcy, K.-Lipniki, K.-Odłogi, K.-Parysy, K.-Sakłak, Korytnica, Korytnicka-Wola, Maksymilianów, Popów, Ruda, Sewerynów i Turna. 2.) K., wś i folwark, pow. garwoliński, gm. Sobolew, par. Korytnica. Posiada kościół par. murowany i szkołę. Liczy 45 dm., 282 mk. W pobliżu leży Korytnicka albo Korycka-Wola. W spisie wsi z 1827 figuruje K. bychawska (26 dm., 111 mk.) i K. trojanowska (17 dm., 118 mk.). K. par. dek. garwoliński (dawniej łaskarzewski) 4112 dusz. Kościół i par. erekcyi niewiadomej. Długosz już o K. wspomina; od 1773 r. istnieje tu kościół murowany. W 1813 r. spłonął a 1853 r. odnowiony za staraniem Jakóba Szymanowskiego, dzie-

dzica K. Dobra Korytnica składają się z folwarków: Korytnica, Biały dwór, Lisie jamy, osady młynarskiej Dębniak; wsi: Korytnica, Damianów, Mroków i Elżbietów. Rozległość wynosi mr. 2087; folw. Korytnica, grunta orne i ogrody mr. 336, łąk mr. 32, pastwisk mr. 14, lasu mr. 645, nieużytki i place mr. 46; razem mr. 1073. Bud. mur. 13, drew. 22. Płodozmian 10-polowy. Folw. Biały dwór, grunta orne i ogrody mr. 335, łąk mr. 69, pastwisk mr. 16, wody mr. 6, lasu mr. 358, nieużytki i place mr. 35; razem mr. 819. Bud. mur. 1, drew. 6. Folw. Lisie jamy grunta orne i ogrody mr. 162, łąk mr. 6, pastwisk mr. 9, nieużytki i place mr. 18; razem mr. 195. Bud. drew. 4. Browar piwny, młyn wodny, pokłady torfu. Wsie: Korytnica, osad 23, z gruntem mr. 411; Damianów, os. 28, z gruntem mr. 668; Mroków, os. 44, z grunt. 911; Elżbietów, os. 6, z grunt. mr. 126. 3.) **K.**, wś, pow. stopnicki, par. Kotuszów, gm. Kurozwęki. Leży na wyniosłem płaskowzgórzu, panującem nad doliną rz. Czarnej, na wysokości 900 stóp przeszło. Ma szkołę koszykarstwa. Jest tu fabryka bibuły, młyn wodny i tartak. W 1827 r. było 29 dm., 246 mk. 4.) **K.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Korytnica. Leży śród pasma wyniosłych wzgórz, ciągnących się wzdłuż prawego brzegu Nidy i dochodzących do 1200 stóp wysokości, w dolinie utworzonej przez drobny strumień spływający do Nidy, płynącej szeroką doliną o 1 $1/2$ wiorsty od wsi. Wyniosłości otaczające K. należą do formacyi jury białej (osady kimmerydzkie) i żółty zbity wapień, niekiedy podobny do kamienia litograficznego. Jest tu kościół par. założony w 1413 przez Floryana dziedzica K. Przez 20 lat był w ręku różnowierców (aryanów?), w 1596 r. na nowo konsekrowany, obecny murowany z 1645 r., niewiadomej fundacyi. W połowie 15 w. dziedzicami K. byli: Piotr Balicki i Jan Rokosz h. Półkozic (Dług. II, 393). W 1827 r. było tu 93 dm., 541 mk.; obecnie przeszło 100 dm. Zaciszne położenie osłoniętej z trzech stron górami doliny, wyborne pastwiska i łąki nad Nidą sprzyjają pomyślnemu bytowi osady. Par. K. dek. jędrzejowski (dawn. szydłowski) 731 dusz. Dobra K. składają się z folwarków: Korytnica, Janów, Racławice, Niziny, wsi K.; rozległość dominialna wynosi mr. 2244, grunta orne i ogrody mr. 1237, łąk mr. 271, pastwisk mr. 225, wody mr. 6, lasu mr. 368, zarośli mr. 30, nieużytki i place mr. 101. Bud. mur. 18, drew. 1. Płodozmian 9-polowy, młyn wodny, 4 stawy, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś Korytnica osad 95, z gruntem mr. 677.

Korytnica, mko rząd., pow. włodzimierski, gm. K., okr. polic. uściłuski, o 13 w. od Uściługa, o 25 od Włodzimierza. R. 1870 miała 74 dm., 648 mk., w tem 40 proc. izr., 2 cerkwie, kościół, synagogę i dom modlitwy, 4 sklepy, 8 rzemieślników. Par. kościół kat. św. Antoniego z r. 1864, erekcyi 1605. Z obrazem św. patrona, słynącym z łask. Parafia kat. dek. włodzimierskiego, dusz 1209. Filia w Uściługu. Starostwo niegrodowe korytnickie, albo Wręby, w wdztwie bełzkiem, pow. horodelskim, podług lustracyi z r. 1667 obejmowało miasto Korytnicę albo Wręby nad Bugiem i wsie Wręby, Paryduby z przyległościami. W r. 1771 posiadał je Marcin Dydyński, kasztelan lubaczewski, z żoną, którzy opłacali z niego kwarty złp. 468 gr. 26, a hyberny złp. 138. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej sstwo to tak dalece zostało zniszczone, iż w samej Korytnicy lustratorowie w r. 1667 zaledwie 8 mieszczan zupełnie podupadłych zastali.

Korytnica, wś i dobra na płn. krańcu powiatu ihumeńskiego, w gm. pohoskiej, nad rzeką Klewą, wś ma osad 15; dobra są dziedzictwem Czarnowskich, mają obszaru 114 włók, w glebie lekkiej, łąki dobre; jest to najgłuchszy zakątek pow. ihumeńskiego. Miejscowość równa, lasów wiele, w których pełno dzikiego zwierza. Na płd.-zach. od folwarku w odległości $1/2$ w. przy ujściu rz. Korytni do Klewy leżą starożytne okopy zwane Haradok (gródek). Okopy te zajmują przestrzeni kwad. przeszło 1 mr., a wały od wewnątrz mają wysokości na 1 $1/2$ sążnia. Na polu znajdowano monety polskie i tatarskie.

Korytnica 1.) wś włośc. nad rz. Korytnianką, pow. lidzki, 2 okr. adm., gm. Orla, o 53 w. od Lidy, 26 dm., 261 mk. (1866). 2.) **K.**, wś pryw., pow. wilejski, o 29 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 12 dm., 109 mk. prawosł. (1866).

Korytnica 1.) folw. i leśnictwo, pow. krotoszyński, 1200 mr. rozległości; leśnictwo ma 7861 mr. rozl.; 4 dm., 67 mk.; należy do dóbr krotoszyńskich. Poczta w Raszkowie o 5 kil., st. kol. żel. i tel. w Pleszewie o 15 kil. Por. Łaski, Lib. ben. II, 20. 2.) **K.**, wś, 71 dm., 557 mk.; 60 ew, 497 kat., 243 analf.

Korytnica, klimatyczne uzdrojowisko karpackie, w hr. liptowskiem, na Węgrzech, nad potokiem tejże nazwy, u północnych stóp góry Baby, a zachodnich Praszywy (ob. pasmo górskie Dżumbir), w obr. par. łać. wsi Osady, przeszło milę na płd. od tejże wsi; od Rozemberga, stacyi kolei bogumińsko-koszyckiej, 2 godz. jazdy, a od Bystrzycy Bańskiej (Neusohl), stacyi król. węg. kolei państwowej, 5 godz. jazdy oddalona. Wznosi się 846 m. npm. Leży w pięknej, uroczej dolinie międzygórskiej. Flora alpejska; świeże, zdrowe powietrze. Liczba mk. stałych 22 rz.-kat., 3 prot. (1878 r.). Dla potrzeb religijnych wznosi

sę tu kościołek św. Andrzeja. St. p. w Osadzie; w czasie sezonu kąpielowego w miejscu stacya pocztowa i urząd telegraficzny. Kąpiele znane już w 14 wieku. Od r. 1325—1402 posiadała K. rodzina Donch, z której wielu było nadżupanami w hr. liptowskiem i zwoleńskiem; 1402—1450 dzierżyli K. Husyci, 1450—1487 Piotr Komoróczy; 1487—1504 Jan Korwin; 1504—1506 własność królewska; 1506—1531 miał ją Jan Zapolya; 1531—1538 Ludwik Pékry, nadżupan liptowski, który otrzymał K. w nagrodę za usługi wyświadczone królowi Ferdynandowi; 1538—1560 Andrzej Batory, judex curiae; 1560—1587 Jan Krusich; 1587—1609 hr. Stefan Illeshazy; 1609—1645 hr. Kasper Illeshazy; 1645—1707 Emeryk Tököly; w r. 1707 przechodzi na skarb państwa i do r. 1869 należała do kameralnych dóbr likawskich. W r. 1869 dr. Siklossy nabył K. od rządu a w r. 1870 wzięło K. w zarząd pierwsze węgierskie hydropatyczne towarzystwo akcyjne, w ręku którego K. do dziś dnia pozostaje. Są tu trzy zdroje mineralne: Franciska Józefa, Albrechta i Zofii. Woda tych zdrojów należy do słono-alkalicznych szczaw żelazistych. Na mocy rozp. ministeryum finansów z 24 i 27 lipca 1852 wiedeński wydział medyczny dokonał w r. 1853 jakościowego rozbioru wody tych zdrojów. Przedtem zajmowali się analizą tych zgrojów dr. Flittner, fizyk liptowski, profesor Tognio, Sadler i Kitaibel na peszt. wydź. med. W r. 1860 dokonał wied. geologiczny zakład ilościowego rozbioru. Takowy przeprowadził kapitan Karol Ritter. Wody tych trzech zdrojów co do istoty mało się między sobą różnią; zawierają one chlorek sodu, siarkan sodu, wapna i magnezyi, węglan żelazawy i wapna, ziemię krzemionkową, kwas węglowy niby wolny i istotnie wolny. Wody tych zdrojów przewyższają wody maryenbadzkie, karlsbadzkie i franzensbadzkie co do obfitości siarkanu magnezyi, węglanu wapna i węglanu żelazawego, i co do siły uzdrawiającej są skuteczniejsze od tamtych wód. Skuteczne one są w chronicznym katarze żołądkowym, cierpieniach hemoroidalnych, w chorobach wątroby i śledziony, żółtaczce, blednicy, osłabieniu nerwowem, anemii, śluzotoku (blennorhoea), w ciężkich i utrudnionych regularnościach kobiecych, jakoteż w zapaleniu stawów, gośćcu, skrofulicznych cierpieniach i chronicznych wysypkach naskórnych. Ciepłota wód 7—8° C. Jest tu także zakład hidropatyczny (kaltwasseranstalt). Żętyca z pobliskich hal. Apteka w miejscu. Sezon kąpielowy trwa od 15 maja do końca września. Dr. Gustaw Vogel: „Der Karpathen Kurort Korytnica". Chemische Analyse der drei Mineralquellen in Korytnicza auf der K. K. Kameral-Herrschaft Lykawa im Liptauer Comitat, Neusohl. 1851. Dr. Józs. Hammerschmidt: A Korytniczai fürdöintézet (Gyógyaszat. 1871. str. 17). Dr. Manó Hasenfeld: A Korytniczai gyógyforrasok. Elettani és gyógytani szempontból. Pest. 1862. Tenże: Korytnica (Orv. hetilap. 1862. str. 33—36). C. Ritter Hauer: Die Quellen von Korytnica u. Lucsky. (Vrhdl. d. k. k. geol. Reichsanstalt. Wien. 1859, str. 81 i 1860, str. 279). Tenże: Mineralwasserquellen von Trenchin-Teplitz, Korytnica u. Lucski im Liptauer und Bartfeld im Saroser Com. (Vrhdl. d. k. k. R. Wien. 1858. p. 132.). Dr. Bernat Horpaczky: Korytnica (Orv. Hep. 1874. nr. 13, 14, 17, 23). Korytnicza felsö—magyarorszagi gyogyfürdö rövid ismertetese. Pest. 1868. Dr. G. A. Sefranka: Monographie von Korytnica und Lucsky (Vrhdl. d. Vereins f. Ntrkde in Presbg. 1863. VII. str. 1.). Dr. Mikl. Szontagh: Korytnica, Buda-pest. 1873. Tenże: Monographische Skizze des Cur—und Badeortes Korytnica, Budapest. 1873. Dr. Sandor Toth: Korytnica (M. Term. Tars. Közl. III. 182). Ullmann Fr.: Lucski und Korytnica. (Zeit. f. N. und Heilk. 1857. Nr. 22. 1858 Nr. 40). Vacskowics I.: Korytnica fürdöhely ismertetese. (M. orv. és term. Munk. 1870. XIV. str. 196). Vogel Dr. G.: Korytnica., Budapest., 1876.

Korytnica, rzeczka, a właściwie struga leśna, poczyna się w pobliżu wsi Grabiec z mokradeł w lasach do Zawady należących (pow. włoszczowski, gmina Irządze), skąd płynie ku wschodowi, przerzyna wieś Kaszczor i po 8-wiorstowym biegu wpada do Żebrówki pod Bonowicami. Przepływa grunta lekkie, torfiaste, które na wiosnę zalewa; w lecie zaledwie się sączy. Por. *Grabiec* i *Irządze*. *Dr. E. B.*

Korytnica, rz., prawy dopływ Czeremoszu,

Korytnicka Wola, wś, pow. węgrowski. gm. Korytnica; cegielnia; 41 os., 377 mr. rozl.

Korytnicki potok, nastaje koło Jarczowa, w pow. tomaszowskim; przepływa łąki moczarowate między Jurowem a Chodywańcami, zabierając wody tychże łąk, spływające rowami ku osuszeniu tych łąk poprowadzonemi, i przechodzi w Galicyą na obszar wsi Dynisk, w pow. rawskim, przepływając łąki moczarowate, zwane Stawiskiem, w kierunku wschodnim, i we wsi Tarnoszynie wpada z praw. brz. do Rzeczycy, dopływu Zołokii. Długość biegu od Jarczowa począwszy 15 kil. Spad wód wskazują liczby: 225 m. (przejście granicy), 221 m. (pod Dyniskami), 214 m. (ujście). Długość biegu na obszarze Galicyi czyni 7 ½ kil. W Dyniskach porusza młyn. *Br. G.*

Korytniki, wś w pow. przemyskim, 10 kil. na zachód od sądu powiat. w Przemyślu, tuż na płn.-zach. od urzędu poczt. w Krasiczynie. Na płn.-wsch. leżą Wapowce, na wsch. Tarnawce i Krasiczyn, na płd.-wsch. Krasiczyn, na zach. Krasice, Rzeczpol (al. Reczpol), Wola

Krzywiecka i Średnia. Wzdłuż granicy wsch. i płd.-wsch. płynie San krętym biegiem. Do niego wpadają małe potoki, płynące od płn.-zach. na płd.-wsch., z których jeden, Hołubla, płynie wzdłuż granicy płn.-wsch., a drugi przez środek obszaru. U źródlisk tego drugiego leżą rybne stawy, nad jego ujściem do Sanu i na lew. brz. Sanu zabudowania wiejskie, a na płn.-zach. od nich, w dolinie tego samego potoku, część wsi zwana Weselówką (al. Wesołówką, po rus. Wesoliwka), gdzie się także znajduje leśniczówka. Nad Sanem leżą łąki, pastwiska i orne pola; w płn. części obszaru las „Nad Weselówką“, wznoszący się do 362 m. w środku, a do 380 m. na granicy zach.; w części płd.-zach. lesista „Czarna Góra“ ze szczytem 348 m. wys. Droga wiodąca z Przemyśla do Węgier wchodzi do Korytnik z Wapowiec, przekraczając graniczną Hołublę. Idzie ona po nad Sanem na płd.-zach. a potem na płd-wsch. i przez San wchodzi do Krasiczyna. Drugie jej ramię oddala się od Sanu, skręca na zach. i wchodzi do Rzeczpola. Jestto bardzo dawny gościniec, a sejm z r. 1676 nakazał swoją uchwałą jego naprawę z powodu, że w czasie rozcieczy nie można było go przebyć, zwłaszcza w lasach korytnickich. Własn. większa (ks. Sapiehy) ma roli or. 237, łąk i ogr. 41, pastw. 29, lasu 1452 mr.; własn. mniej. roli or. 436, łąk i ogr. 45, pastw. 36, lasu 16 mr. Według spisu z r. 1880 było 661 mk. w gminie, 86 na obsz. dwor. (100 obrz. rz.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rz.-katol. w Krasiczynie, gr.-kat. w miejscu; należy do dekan. niżankowickiego a dyecezyi przemyskiej i ma filią w Krasicach. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Korytno, wś i folw., z młynem we wsi Wierzbowiec, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Chełmo. Liczy 29 dm., 430 mk. Od rzeki Pilicy w. 3, od Gorzkowic w. 21; rozległość folw. wynosi mr. 1540; grunta orne i ogrody mr. 506, łąk mr. 70, pastw. mr. 2, lasu mr. 931, nieuż. i pl. mr. 30; bud. mur. 12, z drzewa 23; płodozmian 13-polowy. Gorzelnia, młyn wodny, tartak, pokłady torfu. Wieś Korytno 22 osad, z gruntem mr. 201; wś Wierzbowiec 6 osad, z gruntem mr. 14. *Br. Ch.*

Korytno, obszerne dobra w pow. bobrujskim, składające się z trzech wsi: Zadoroże, Ubołocie i Karany, jednego folwarku Starzynki, jednego zaścianku Kamionka i dworu mieszkalnego Korytno. Mieszkańców przybliżenie do 800, ziemi $15\frac{1}{2}$ tysięcy dzies., z tych większa część błót, które dopiero gen. Zyliński ma osuszać; las także niegdyś ogromny, dziś przerzedzony znacznie z powodu przeprowadzenia przed dziesięciu laty przez terytoryum dworskie kolei libawsko-romeńskiej. (Na gruntach korytniańskich, blisko Starzynek i Kamionki, pobudowaną jest stacya tejże kolei Jasień). Grunt mniej piaszczysty i bardziej żyzny, niż wogóle w bobrujskim powiecie, zdatny pod żyto ozime, które często wydaje plon obfity; pod owies, groch, kartofle; mniej pod jęczmień i grykę; pszenica za to prawie nigdy się nie udaje; siana na tysiące wozów rocznie, większa część jednak błotnego. O pół wiorsty od dworu mieszkalnego piękna drewniana cerkiew. Z powodu wielkiej ilości cerkwi w okolicy (każda prawie wieś ma osobną), ksiądz tutejszy ma pod swem zawiadywaniem trzy inne cerkwie, do których zjeżdża na nabożeństwo po kilka razy do roku. Z tych jedna, Proszcza, pobudowana w głębi lasu, na odludnej polanie, o parę wiorst od Korytna, ma przywiązaną do siebie chodzącą między ludem legendę. (Ob. Kuryer Warszawski r. 1880 Nr 234). K. samo leży już w obrębie mińskiego Polesia; stąd lasy ogromne okalają dwór do okoła i ciągną się nieprzerwanie mil kilkadziesiąt, łącząc się z Wittgensteinowskiemi i należącemi do innych mniejszych posiadłości, i kończąc się pod samym Mińskiem. Kolej żelazna, podniósłszy w czwórnasób ceny drzewa, silnie oddziałała na przerzedzenie okolicznych lasów; stąd gospodarstwo leśne, wszędzie, nie wyłączając Korytna, strasznie zaniedbane. Wyjątek stanowią lasy wittgensteinowskie, rozparcelowane na leśnictwa i utrzymywane wzorowo. Do niedawna niedźwiedź, dzik nie były jeszcze w lasach korytniańskich rzadkością; dziś trafia się łoś, sarna, lis, a i to niezbyt często; wilków tylko i zajęcy po dziś dzień mnóstwo. Wypuszczenie przed dziesięciu laty lasówtych eksploatatorom kolejowym, oraz samejże kolei, dało obfite źródło zarobku miejscowemu ludowi. Zjawiły się smolarnie, fabryki różne, wyrób „szpad, klepek i obodów“. Dziś włościanin tutejszy należy do najbogatszych, i dla tego o robotnika do gospodarki bardzo tu trudno. Majętność niniejsza, przechodząc różne koleje, w latach 1840—50 drogą spadku dostała się znanemu chronografowi A. Jaźwińskiemu. Pamięć o nim, o jego zajmowaniu się nauką wiejskiej dziatwy itp., przetrwała po dziś dzień. Jaźwiński około r. 1852 zmuszony był odprzedać Korytno. Nabył je Ksawery Wojniłłowicz. Przedtem jeszcze dwór się był spalił, więc W. kazał zburzyć leżącą o pół wiorsty wieś Kozicze i wybrał opróżnione miejsce na pobudowanie nowego mieszkalnego dworu. Dawniejsza zaś spalona siedziba Jaźwińskiego została przez lud nazwaną „Starym dworem“, który składa się dziś z obszernego zapuszczonego ogrodu i kupy gruzów; po drugiej stronie drogi, opodal nieco, leży nowopobudowana na miejsce rozrzuconej wieś Zadoroże, cerkiew, plebania i in. Korytno długi czas przynosiło właścicielowi straty. Dopiero puszczone r. 1868 w dzierżawę Janowi Kuczyńskiemu, temu ostatniemu zawdzięcza swoją dzisiejszą fi-

zyognomią. Przed laty kilkunastu cerkiew dworska nieprawnie zagarnęła tuż pod samym dworem najpiękniejszą część ziemi i sianożęci, na podstawie spalonych jakoby dokumentów darowizny tej ziemi na korzyść cerkwi za czasów już niepamiętnych. Sprawa ta we wszystkich instancyach rozstrzyganą była na korzyść cerkwi, i dopiero senat rzadzący w 1881 r. przywrócił grunta dworowi. *Józ. Kuczyński.*

Korytno, ob. *Korytne.*

Koryto i *Korytko*, dawne przezwiska, dały początek nazwom *Korytki, Koryciska, Koryciany, Korytkowo, Korytnica* itp.

Koryto, 1.) wś, pow. pińczowski, gm. i par. Czarnocin. Leży przy drodze ze Skalbmierza do Wiślicy. W XV w. należała do Mikołaja Korytki h. Jelita. (Dług. I, 529). W 1827 r. było tu 19 dm., 158 mk. Podług wiadomości r. 1866 rozległość folw. wynosi mr. 431, grun. orne i ogr. mr. 375, łąk mr. 46, nieuż. i place mr. 10. Wieś Koryto osad 30, z gruntem mr. 149. 2) K., os., pow. siedlecki, gm. Jasionka, par. Zbuczyn; ma 3 dm., 18 mk., 2 mr. rozl.

Korytów, os., pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. Liczy 376 mk.

Korytów, (?) niem. *Koritau*, wś i folw., pow. kładzki, par. Kładzko.

Korytówka, zaśc. pryw., pow. dziśnieński, o 50 w. od Dzisny; 1 okr. adm., 2 dm., 7 mk. kat. (1866).

Korytowo, wś, pow. płoński, gm. Sarnowo, par. Skołatowo. Odległ. o 16 w. od Płońska, W r. 1827 było tu 17 dm., 127 mk.; obecnie 22 dm., 245 mk., 610 mr. gruntu.

Korytowo, niem. *Koritowo*, włośc. wś, pow. świecki, obszaru liczy mr. 1036, bud. 58, dm. 31, kat. 31, ew. 239. Parafia Łąkie, szkoła w miejscu, poczta Swiekatowo. Przed r. 1441 wdowa Körberin ze Swiecia posiadała tę wieś, którą następnie sprzedała Klaukowi, zostawiając 4 m. zapisane na tem miejscu. Około 1441 wś się spaliła, zapewne w wojnie. R. 1450 Klauko jest jeszcze posiadaczem tych dóbr. *Ks. F.*

Korytowszczyzna, ob. *Jaroszewice.*

Korytyna, wś, pow. hrubieszowski, gm. Mołodiatycze, par. Trzeszczany.

Korytyna, niwa w płn.-wsch. stronie Winnik, pow. lwowski.

Korytyszcze, 1.) wś, pow. nowogradwołyński, gm. żołobeńskiej, dusz włościan 95, ziemi włośc. 674 dzies. Niegdyś własność Puławskich, przez kredytorów jenerała Józefa Puławskiego w 1834 r. rozebrana, ma kilku właścicieli na 516 dzies. ziemi. 2.) K., wś, pow. żytomirski, nad rzeką Trościanicą, o 10 kilm. od mka Czerniachowa odległa. 3.) K., wś, pow. kaniowski, par. Rzyszczów. Należy do Tarnowskiego, niegdyś Hołowińskich.

Korytyszcze, grupa domów w Kropiwniku starym, pow. drohobycki, na praw. brz. Stryja.

Korytyszcze, błoto w pow. kijowskim, niedaleko wsi Białhorodki, 2 w. dł., 5—15 saż. szerok. Por. *Korotyszcze.*

Koryznówka, pow. wileński, ob. *Jaworów.*

Koryzny, wś, pow. rossieński, par. kroska.

Korze (niem.), os. we wsi Tworóg, pow. toszecko-gliwicki.

Korzec, rus. *Korec*, największe miasteczko powiatu nowogradwołyńskiego, leży na praw. brzegu rzeczki Kurczyka, o 28 w. na zachód od mta. pow., a kijowsko-brzeska szosa przez jego środek przechodzi. Dawniej K. należał do pow. łuckiego. K. liczy mieszkańców do 12000, z których żydów przeszło dziesięć tysięcy, mieszczan do tysiąca dusz obdarzonych 603 dzies. gruntu i włościan do których należy ziemi 2175 dzies. Ziemi zaś dworskiej liczą w Korcu 396 dzies. W starożytności Korzec nosił miano Korczesk; po przyłączeniu Wołynia do Litwy za Władysława Jagiełły i w. ks. litewskiego Witolda, Korczesk nadany został księciu Teodorowi Ostrogskiemu, a następnie ks. Dymitrowi Butawowi, synowi Olgierda a wnukowi Gedymina, od którego wiedzie się ród książąt Koreckich. Potem widzimy Korzec we władaniu Leszczyńskich, Czartoryskich; po śmierci ks. Józefa Czartoryskiego przechodzi na jego córki: Potocką i Jabłonowską; w roku 1831 po powstaniu za sprawę hr. Hermana Potockiego połowa Korca skonfiskowana przez rząd a druga i dziś jest we władaniu ks. Artura Jabłonowskiego i sukcesorów drugiej linii Potockich Mołodeckich. Obecnie Korzec jestto ładne i porządne miasteczko; jeszcze ks. Józef Czartoryski, przy końcu zeszłego stulecia, bardzo wiele wpłynął na jego podniesienie; odnowił dawny zamek i przerobił go na pałac, uregulował rynek i ulice; w r. 1788 postawił kilka fabryk, między innemi: sukienną, porcelanową, niegdyś tak sławną, i fajansową, sprowadził dla nich zdolnych majstrów z zagranicy, z których rodzina Mezerów do dziś na Wołyniu wyrabianiem porcelany się trudni i posiada swoją fabrykę w Baranówce. Nadto pobudował młyny i browar i założył fabrykę pasów litych, które nie wiele ustępowały słuckim. Obecnie Korzec i jego okolice są głośne ze swoich ogrodów fruktowych, które nietylko ilością ale i jakością owoców celują, a oprócz kilku garbarni, młyna parowego, browaru, gorzelni i fabryki miodu, żadnych innych nie ma. Lecz Korzec, jako miasteczko leżące przy granicy wołyńskiego polesia i rolniczych okolic, jest głównem siedliskiem bogatych kupców zbożowych i drzewnych, którzy, rywalizując z sobą w handlu, rywalizują też i w przepychu swego otoczenia; stąd domów w Korcu, okazałych i wspaniałych, które jednakże gustem nie grzeszą, jest dużo; a siedziba kupców Horensteinów, z kilku pałacyków złożona, na pańską rezyden-

cyą zakrawa. (R. 1881 d. 29 czerwca wielki pożar strawił paręset domów w K.). Korzec w swych murach mieści 4 cerkwie prawosławne, klasztor żeński wyznania greckiego, przy którym znakomicie przez mniszki prowadzony ogród fruktowy, kościół parafialny katolicki mały, lecz wdzięcznej architektury i schludny; klasztor i kościół pofranciszkański, fundowany w 1620 r. przez ks. Samuela Koreckiego, w którym złożone są jego zwłoki; dziś mury kościelne na bardzo wspaniałą cerkiew prawosławną przerabiają. Korzec też posiada nadzwyczaj malownicze ruiny zamku warownego, fundatorem którego był w 1399 r. dwunasty syn w. ks. litewskiego Olgierda, ks. Konstanty Butawa, protoplasta rodu książąt Koreckich. W XVI wieku zamek wzmocnił i znacznie powiększył dzielny Joachim Korecki, a po pożarze w XVIII wieku przerobił zamek na pałac ks. Józef Czartoryski; ten padł pastwą płomieni w 1832 r. Dziś pozostały tylko dobrze zachowane mury o 2-ch piętrach, baszta nad bramą wjazdową, na której niegdyś mieścił się zegar miejski i resztki parku okrążającego pałac, reprezentowane prześlicznemi okazami modrzewi, świerków i jodeł, drzew tak rzadkich w tej okolicy Wołynia. Olbrzymie lochy pod zamkiem i w jego okolicach dziś jeszcze bywają powodem zawalenia się jakiegoś domu lub ulicy. Jest w Korcu „stanowa kwatera" (urząd policyjny), sędzia mirowy, zarząd gminny, dwóch a czasem trzech doktorów, dwie apteki, winiarnia i duże hurtowe składy żelaza. Paraf. kościół katol. w K. pod tyt. Wniebowz. M. B., z muru 1533 wzniesiony przez ks. Karola Koreckiego, z obrazem św. Antoniego słynącym z cudów. Parafia katol. dek. rowieńskiego, dusz 3684. Filia w Horodnicy, kaplica w Kamionce a dawniej też w Korzyści, Ujściu, Czarnokołach, Pieczywodach. Pod K. 1495 ks. Semen Holszański poraził syna Mengli-Gireja i zmusił go do odwrotu. *L. R.*

Korzecko, wś, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny. (Lib. ben. Łaskiego I, 586, gdzie K. zowie się Korzeczek). Leży o 8 w. na zachód od Chęcin, w wązkiej dolinie u stóp pasma wyniosłości zwanych górami korzeckowskiemi. Posiada szkołę początkową, urząd gminny, kopalnie wapienia triasowego, używanego jako marmur żółty. W r. 1827 wś rząd. ma 28 dm., 160 mk. Gm. K. należy do s. gm. okr. II w Morawicy, st. poczt. w Podzamczu. Obszar gminy 14138 mr., ludn. 4123. W gminie znajdują się: pięć szkół początkowych, gorzelnia, browar, młyn amerykański i kilka zwyczajnych, piec wapienny zwyczajny, łomy marmuru białego i ciemnego. *Br. Ch.*

Korzeckowskie góry ciągną się w stronie zachodniej od wsi Korzecko w pow. kieleckim, w kierunku od płn.-zach. ku płd.-wsch., na przestrzeni około 8 wiorst od Bolmina aż do doliny Nidy. Wznoszą się one na 1000 do 1200 stóp, podczas gdy dolina Nidy sięga 700 stóp, górują więc o 500 stóp po nad nią. W pobliżu Korzecka znajduje się rozległa góra złożona z wapienia triasowego, zmięszanego ze skamieniałościami i spatem wapiennym *Br. Ch.*

Korzeczewo, ob. *Korzyczewo*.

Korzecznik, 1.) wś, pow. kolski, gm. Izbica, par. Modzerowo; odl. 17 w. od Koła. Do tej wsi należy jez. korzecznickie, które leży między wsiami K., Marynki i Lelechów a zajmuje około 20 mr. rozległości. W r. 1827 było tu 9 dm., 125 mk.; obecnie 17 dm., 157 mk., 684 mr. roli or., 546 mr. lasu. W XVI w. K. miał kościół paraf., ale zdaje się, że przy końcu tegoż wieku wcielono par. K. do parafii modzerowskiej (Lib. ben. Łaski II, 448). 2.) **K.** *rgilewski*, folw., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna Długa, ma 5 bud., 118 mr. rozl. 3.) **K.**, folw., pow. kolski, gm. Zagrodnica (?), par. Izbica. Rozl. mr. 1280 według Tow. Kredyt. Ziem. t. j.: grunta orne i ogrody mr. 503, łąk mr. 123, wody mr. 36, lasu mr. 546, nieuż. i pl. mr. 22; bud. mur. 5, z drzewa 7. Folwark ten w r. 1880 oddzielony od dóbr Izbica (por. pod Nr. 1).

Korzekwin, wś i os., nad rz. Michałówką, pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice; odl. 21 w. od Kalisza. Wś ma 14 dm., 132 mk.; os. 1 dm., 5 mk.

Korzelice (z *Hulkowem*), wś, pow. przemyślański, przy gościńcu rządowym przemyślańsko-rohatyńskim, na południe od Przemyślan, od którego są o 16.67 klm. oddalone. Większa posiadłość Wereszczyńskiej ma 414 mr. austr. ornej ziemi, 122 mr. łąk i ogr., 349 mr. pastw. i 1347 mr. lasu; mniejsza posiadłość mr. 1532 ornej ziemi, 300 mr. łąk, 198 mr pastw., 24 mr. lasu. Gleba urodzajna, łąki jednak bywają zatapiane przez rzekę Gniła Lipa, którą zamierzają obecnie regulować, i w tym celu zawiązała się spółka wodna, złożona ze stron interesowanych, ku czemu wydział krajowy obiecał przyjść z pomocą. Wedle obliczenia z r. 1880 jest w gminie 284 domów, ludn. 1434, z tego mężczyzn 711 a kobiet 723. Na obszarze dworskim jest 5 domów, 51 ludności, z tego 31 płci męz. a 20 żeńskiej. Parafia r. kat. do Firlejowa, gr.-kat. w miejscu. *A. P. W.*

Korzelicki potok, nastaje na obszarze gm. Korzelic, w pow. przemyślańskim, ze źródeł leśnych, u północno-zachodnich stóp góry Piaskowicami zwanej (387 m.); płynie leśnymi wądołami na północny wschód, opływa wieś Korzelice z południowego boku, koło folwarku zwraca się na płd.-wsch. i w Hulkowie wpada do Gniłej Lipy. Ujście 266 m. npm. Długość biegu 5 klm. *Br. G.*

Korzelówka, także *Koszelówka*, potok, wy-

pływa na płd. granicy gm. Utorop, w pow. kossowskim, z gm. Pistyniem, u płn. stóp wzgórza Korzelówki (549 m.), rozpościerającego się między Korowym (od płd.), Pistynką (od południ.wsch.), a gościńcem Pistyń-Jabłonów (od płn.-wsch.). Płynie w kierunku północno-zachodnim, po zachodniej stronie gościńca, przez wś Utorop, poczem przerzuca się na wschodnią stronę gościńca i w obrębie Stopczatowa uchodzi z praw. brz. do Łuczki. Przyjmuje liczne strugi, między niemi najważniejsze z lew. brz. Hory (ob.), Kujawę i Nazarat. Długość biegu niemal 7 kilom. Zowie się on także Utoropcem. *Br. G.*

Korzeń, 1.) rząd. al. *królewski*, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Gombin. W r. 1827 było tu 16 dm., 146 mk.; obecnie ma 47 dm., 368 mk, 570 mr. Należy do dóbr ks. Wittgenstejna. Ob. *Górki*. 2.) **K.** szlachecki, wś i folw., pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gombin. W r. 1827 było tu 19 dm., 163 mk.; obecnie liczy dm. 13, mk. 111, ogólnej przestrzeni mr. 479, w tem gruntu żytniego I klasy m. 396, łąk mr. 66, obdarowanych mr. 17. Gospodarstwo rolne postępowe, chów owiec rasy poprawnej. Według Tow. Kredyt. Ziem. dobra Korzeń lit. A składają się z folwarków: Korzeń i Nowa wieś, wsi Korzeń szlachecki, Budy korzeńskie i Nowawieś. Rozl. wynosi mr. 1246; folw. K. grun. orn. i ogr. mr. 429, łąk mr. 9, place mr. 4, razem mr. 442; bud. mur. 6, z drzewa 11; płodoz. 13-polowy. Folw. Nowa wieś grun. orn. i ogr. mr 622, łąk mr. 55, lasu mr. 73, nieuż. i pl. mr. 53, razem mr. 803, bud. mur. 11, płodozmian 10-polowy. Wieś K. szlachecki osad 9, z grun. mr. 4; wś Budy korzeńskie osad 6, z grun. mr. 61; wś Nowa wieś osad 6, z grun. mr. 12. 3.) **K.**, wś i folw., pow. łaski, gm. Dąbrowa Widawska, par. Burzenin; ma 7 dm., 47 mk.; 51 mr. ziemi; folw. 2 dm., 7 mk., 980 mr. (w tem 180 ornej). 4.) **K.**, os., pow. wieluński, gm. i par. Lututów, dm. 1. 5.) **K.**, wś i folw., pow. koniński, gm. Gosławice; ob. *Chorzeń*. 6.) **K.**, wś i folw., pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasionna (Lib. ben. Łaskiego, I, 667). Odl. od Radomia 30 w. W r. 1827 było tu 18 dm., 189 mk.; obecnie 20 dm., 192 mk. Folw. Korzeń z wsiami K. i Klamy korzeńskie, podług wiadomości z r. 1861 rozl. mr. 966: grunta orne i ogrody mr. 457, łąk mr. 129, lasu mr. 380. Wieś Korzeń osad 23, z gruntem mr. 241; wś Klamy korzeń. osad 4, z grun. mr. 59. 7.) **K.**, ob. *Korzeniowa Wola*. 8.) **K.**, por. *Mierzyn*. W par. M. w piotrkowskiem była wś K. według Łaskiego Lib. ben.

Korzeń, 1.) wieś niewielka w pow. borysowskim, nad rzeką Boczyłówką, w okr. polic. łohojskim, przy drogach wiodących z Łohojska przez Michałkowicze do Chotajewicz i z Czerniewa do Ukropowa; niegdyś własność kapituły witebskiej, później obywatela Czudowskiego. Ma osad 4, kościół katol. drewn. fundacyi kapituły witebskiej z r. 1605, parafian około 5000, filia w Haniewiczach, kaplica w Kocielach. Niegdyś uposażenie proboszcza stanowił folw. i 11 chat włościan poddanych, lecz takowy fundusz od r. 1843 zostaje w zawiadywaniu skarbu a ksiądz pobiera pensyą według etatu klasy 4-ej, miejscowość wzgórkowata. 2.) **K.**, st. poczt., pow. rzeczycki, przy trakcie wołyńskim, o 36 w. od Jakimowskiej Słobody. *Al. Jelski.*

Korzeń, 1.) młyn i os., pow. ostrzeszowski; 5 dm., 46 mk., należy do wsi i gm. Rzetnia. Poczta najbliższa w Mielęcinie, st. kol. żel. i tel. w Kępnie. 2.) **K.**, folw., 1 dm., 15 mk., należy do dom. Rzetnia. *M. St.*

Korzenica, wś i folw., pow. kaliski, gm. Staw, par. Góra. (Łaski, Lib. ben. II, 59); odl. od Kalisza w. 27. W r. 1827 było tu 10 dm., 73 mk; obecnie wś dm. 10, mk. 105; folw. dm. 2, mk. 30. Folw. K. od rzeki Warty w. 10., rozległy mr. 461: grunta orne i ogrody mr. 346, łąk mr. 30, pastw. mr. 16, wody mr. 3, lasu i zarośli mr. 48, nieuż. i pl. mr. 18; bud. mur. 7, z drzewa 8. Wieś Korzenica osad 25, z gruntem mr. 26.

Korzenica (po rusku *Korenycia*), wś w równinach, 207 m. npm., w powiecie jarosławskim, należy do parafii rz.-kat. w Laszkach, sądu pow. w Radymnie, urz. poczt. w Zapałowie, ma kapelanią gr.-kat. z cerkwią drewnianą i szkołę ludową jednoklasową. Na zachód od wsi wznosi sie lekki pagórek do 220 m. npm., na którym znajduje się cmentarz; na północ zaś las Horaj i przysiołek Zagrody. Z K. rozchodzą się drogi: na południu doliną Sanu do Wysocka, na zachodzie do Bobrówki i gościniec z Jarosławia do Oleszyc, na wschód do Miękisza nowego, a na południowy zachód droga przez lasy do Lubaczowa. Z 953 mk. przebywa 45 na obszarze więk. pos.; 926 jest gr.-kat. a 24 rz.-kat. wyznania. Obszar więk. pos. Stefana hr. Zamojskiego ma 577 mr. roli, 179 mr. łąk i ogr., 79 mr. pastw., 1021 mr. lasu jodłowego; pos. mn. 116 mr. roli, 241 mr. łąk i ogr. i 412 mr. pastw. Do kapelanii gr.-kat. należącej do dyec. przemyskiej dek. jarosławskiego należą: Zagrody, Kobyluchy, Kołaczki, Suchy, Podgaj, Gorajki, Bukowina i leśnictwo Wys. Ogólna liczba parafian: 1204 gr.-kat. i 37 izr. Uposażenie kapelana składa się ze 129 mr. roli, 22 sągów miękkiego opałowego drzewa i około 30 zł. odsetków od kapitałów. K. graniczy na południe z Laszkami, na zachód z Bobrówką, na wschód z Miękiszem nowym i Wolą ryszkową. *Mac.*

Korzenica, rz., dopływ rzeki Pszczynki. Por. *Jedlin* i *Korzeniec*.

Korzenica, wzgórze 394 m. wys., pow. do-

bromilski, na granicy Birczy i Nowej wsi, na praw. brz. Stopnicy.

Korzenica, niem. *Garz*, ob. *Korenica*.

Korzeniec, mko w pow. mińskim, przy trakcie z Mińska do Dzisny. Dziedzic Iwachno Michałowicz fundował tu około r. 1539 kościół farny; fundusz zaś probostwa pomnożył był r. 1783 Michał Ogiński, het. w. lit., właściciel tego miasteczka; o $^3/_4$ mili od Korzeńca znajduje się starodawne grodzisko słowiańskie. *K. Wł. W.*

Korzeniec, mały zaścianek w pow. ihumeńskim, w okr. polic. berezyńskim, na samej granicy powiatu borysowskiego, nad rzeką tegoż nazwiska (ob.). Głucha, odludna miejscowość poleska. *Al. Jel.*

Korzeniec, wś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 28 w. od Oszmiany, 17 dom., 176 mk., z tego 120 prawosł., 56 kat. (1866).

Korzeniec (po rusku *Koreneć*), wś w pow. dobromilskim, 28 klm. na płn.-zach. od sądu powiat. w Dobromilu, tuż na wsch. od urzędu poczt. w Birczy. Na płn. leży Huta brzuska, na zach. Bircza, na płd. Wola korzeniecka, na płd.-wsch. Łodzińska górna, na wsch. Cisowa (w pow. przemyskim). Przez środek obszaru płynie od płn.-wsch. na płd.-zach. mały potok (dopływ Stopnicy), zasilony kilkoma strugami od lew. i praw. brz. W dolinie potoku i na lew. jego brzegu leżą rozrzucone zabudowania wiejskie. Na lewym brzegu potoku dochodzą poszczególne wzgórza 405 i 445 m. wys., na prawym brzegu do 470 m., a na granicy Huty brzuskiej wznosi się Panieński czub do 508 m. Doliną potoku idzie gościniec przemysko-birczański. Własn. więk. w Korzeńcu, Woli korzenieckiej i Boguszówce ma roli orn. mr. 16, łąk i ogr. mr. 2, pastw. mr. 8, lasu mr. 454; własn. mn. roli orn. mr. 786, łąk i ogr. mr. 62, pastw. mr. 287, lasu mr. 190. Według spisu z r. 1880 było w Korzeńcu 558 mk. w gminie, 7 na obsz. dwor. (obrz. przeważnie rz.-kat.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Birczy. *Lu. Dz.*

Korzeniec, wś, pow. toruński, na lewym brzegu Wisły, o 1 milę od Torunia. Obszaru mr. 980, bud. 24, dm. 6, kat. 1, ew. 34. Parafia Podgórz, szkoła Nieszawka, poczta Toruń. *Kś. F.*

Korzeniec, *Korzyniec*, niem. *Korzynietz-Bach*, rzeczka, lewy dopływ Wisły, pow. pszczyński, wytryska w obrębie leśnym Susetz, lasów pszczyńskich, w których też poczyna się Rudaj, dopływ Odry, płynie wężykowato na wschód przez bagna i łąki lasów pszczyńskich, a uchodzi do Wisły (Pszczynki ?) między Wohlau i Jedlinem. *F. S.*

Korzeniec, mała rzeczka, ma początek w północnej stronie powiatu ihumeńskiego, płynie w kierunku północnym około wiorst 3 i dosięgłszy prawie powiatu borysowskiego, około zaścianka tegoż nazwiska wpada do bezimiennej bagnistej rzeczułki, dopływu Wieczerynki. Por. *Ihumeń*. *Al. Jel.*

Korzeniecka Wola, ob. *Wola K.*

Korzeniew, wś i folw., pow. kaliski, gm. i par. Kościelec (Łaski, Lib. ben. II, 10). Odl. od Kalisza w. 23. W r. 1827 było tu 51 dm., 127 mk.; obecnie dm. 52, męż. 210, kob. 231; folw. dm. 3, męż. 4, kob. 4. Folwark K. rozl. mr. 264: grunta orne i ogr. 139, łąk mr. 24, pastw. mr. 33, wody mr. 2, lasu mr. 32, nieużytki i place mr. 34; bud. z drzewa 8, pokłady torfu. Wieś Korzeniew osad 59, z gruntem mr. 985.

Korzeniewice (?), por. *Kamieńsk*.

Korzeniewo, *Koreniewo*, st. dr. żel. kursko-kijowskiej, o 331 w. od Kijowa.

Korzeniewo, wś, pow. rypiński, gm. i par. Rogowo; odl. o 10 w. od Rypina, 8 dm., 58 mk., 145 mr. gruntu, 30 mr. nieuż.

Korzeniów-*Osmolicki*, *K.*-*Sarnecki*, *K.*-*Poparafialny*, *K.*-*Szlachecki*, wsie przyległe pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Żabianka. Jest tu szkoła wiejska. K.-Osmolicki ma 5 dm., 37 mk., 161 mr.; K.-Sarnecki 7 dm., 48 mk., 60 mr.; K.-Poparafialny 5 dm., 37 mk., 52 mr.; K.-Szlachecki 2 dm., 26 mk., 50 mr.

Korzeniów, wś, pow. piński, w 2 okr. polic. o mil 3 od Pińska, mk. 106, ziemi 2278 dz., własność Skirmuntowej *Kś. M.*

Korzeniów, wś na lew. brz. Wisłoki, w pow. ropczyckim, 192 m. npm., należy do par. rz.-katol. w Przecławiu i sądu powiat. w Dębicy, od której jest o 1,2 kil. odległą. Podług spisu ludności ma być 424 mk., z których 21 przebywa na obszarze więk. pos. Szematyzm duch. dyec. tarnowskiej z r. 1880 podaje liczbę rz.-katol. 207. Obszar więk. pos. p. Kaz. Wilczyńskiego ma 353 mr. roli, 21 łąk, 56 pastw. i 246 mr. lasu; mniej. pos. 430 roli, 68 łąk i ogr., 108 pastwisk i 44 mr. lasu. K. graniczy na zachód z wielkim sosnowym borem, który stąd ciągnie się ku północy i płdn. zach. pasem 23 kil. długim, w najszerszem miejscu na płn. od Korzeniowa 3 kil., a w najwęższem koło Rydzowa 1 kil. szerokim. Położenie tego lasu jest na południu cokolwiek wyższem, dochodzi 225 m. npm., ku północy zniża się do 171 m. npm. K. graniczy na północ z Podolem w oddaleniu linii prostej 2 kil., i w takiej samej odległości na południe z Wolicą bobrowską. *Mac.*

Korzeniowa Wola, dawniej *Korzeń* al. *Szydłowiecka Wola*, wś, pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec. W 1827 r. było tu 24 dm., 185 mk.; obecnie 58 dm., 285 mk., ornego gruntu 447 mr., lasu 40 mr.; włościanie rolnicy; 2 osady strzelców leśnych rządowych. Wspomina ją Długosz (II, 389).

Korzeniówka *Nowa* i **K.** *Stara*, wś, pow. gostyński, gm. i par. Dobrzyków (ob.).

Korzeniówka, wś, pow. olhopolski, gmina

(Łuh?) Werbka Czeczelnicka, par. Czeczelnik, ma 113 dm., 538 mk., 608 dz. ziemi włościan. Cerkiew św. Anny dla 710 paraf., ma 58 dz. ziemi. Należała K. do Gudowicza, dziś do hr. Orłowej. *Dr. M.*

Korzeniówka, *Jeziorki*, *Świechy*, wsie w ziemi mielnickiej, par. dziatkowickiej. R. 1712 miały 9 włók szlach.

Korzeniówka, folw. na obszarze dworskim Smólno, pow. brodzki.

Korzeniówka, rzeczka, bierze początek pod wsią Korzeniowską Wolą w pow. koneckim, płynie ku północy przez Szydłowiec, Rybiankę, wchodzi w pow. radomski, płynie przez Wysoką, Swiniów, Zaborowice i za Mniszkiem wpada z praw. brz. do Radomki. Długa 22 w. Przyjmuje z prawego brzegu pod Zaborowicami Oronkę, pod Mniszkiem Garlicę; z lewego pod Rybianką strumień bez nazwy od Aleksandrowa i Chlewisk. *J. Bliz.*

Korzeniówka, potok, dopływ Sukiela.

Korzeniowszczyzna, folw. w pow. nowogródzkim, ku granicy pow. słuckiego, nad rzeczką Wiedźmą, dziedzictwo starej rodziny Łopotów; obszar wynosi 7 $^{1}/_{2}$ wł. w glebie dobrej.

Korzeniowszczyzna, część Dolinian, pow. gródecki.

Korzeniste, wś i folw. nad rz. Skrodą, pow. kolneński, gmina Mały Płock, par. Poryte. W 1827 r. było tu 28 dm., 167 mk. Dobra Korzenisto składają się z folwarków: K. i Józefowo, wsi: K., Wilczewo, Budziszki, Kozłówka, Józefowo i Budy Poryckie. Rozległość wynosi mr. 2736; folw. K. grunta orne i ogr. mr. 1105, łąk mr. 316, pastw. mr. 44, wody mr. 5, lasu mr. 850, nieużytki i place mr. 33, razem mr. 2353, bud. mur. 35, z drzewa 19, płodozmian jest 10-polowy; folw. Józefowo grunta orne i ogr. mr. 186, łąk mr. 55, pastw. mr. 6, lasu mr. 129, nieużytki i place mr. 8, razem mr. 383, bud. mur. 4, z drzewa 9. Gorzelnia, cegielnia, pokłady wapna i torfu. Wś K. os. 42, z gruntem mr. 94; wś Wilczewo os. 27, z grun. mr. 384; wś Budziszki os. 4, z grun. mr. 16; wś Kozłówka os. 7, z grun. mr. 151; wś Józefowo os. 26, z grun. mr. 214; wś Budy Poryckie os. 11, z grun. mr. 131. *A. Pal.*

Korzeniszki, wś włośc., pow. wilejski, o 48 w. od msta Wilejki, 2 okr. adm., 10 dm., 122 mk. (1866).

Korzenna, wś, pow. stopnicki, gm. Potok, par. Ociesęki. W 1827 r. było tu 36 dm., 251 mk.

Korzenna (i *Świegocin*), wś, w pow. grybowskim, w położeniu pagórkowatem, przy drodze komunikacyjnej pomiędzy Nowym Sączem a Bobową, o 16 kil. od st. poczt. w Grybowie. Kościół paraf. rz.-katol. drewn., erygowany r. 1348 przez króla Kazimierza W.; metryki od r. 1709. Do tej parafii należą wsie: Korzenna, Łyczana, Niecew i Swiegocin, razem wiernych 1266 i 16 żydów. W XV w. K. należała do Klemensa her. Wąż (Lib. ben. II, 302). Szkoła etat. filialna 1-klas. W K. mk. 553, dm. 59; w Swiegocinie mk. 226, dm. 31. Rozl. obsz. dworsk. roli orn. 590, łąk i ogr. 34, pastw. 129, lasu 206 mr.; mniejszej własn. roli orn. 628, łąk i ogr. 78, pastw. 103, zarośli 77 mr. austr. Gleba urodzajna pszenna glinka. K. jest starodawną pieleszą gałęzi Strzemieńczyków, która wzięła stąd nazwisko Korzeński; później należała do Wyszkowskich i Koczanowiczów; obecnie jest właścicielem obszaru dwors. K. i folw. Słomianki Kajetan Cudek, a Swiegocina Koczanowicz. Por. *Jeżów*. *M. Ż. S.*

Korzenniki, por. *Gajdele*.

Korzeńskie Budy, ob. *Budy*.

Korzeńsko, niem. *Korsenz*, wś, pow. mielicki, nad rz. Orlą, ma kościół paraf. katolicki, dekan. strabórskiego.

Korzeszynek, wś i folw., pow. włocławski, gm. Piaski, par. Lubraniec, była własność kapituły włocł., o 16 w. od Kowala. Rozległość folw. wynosi mr. 280; grunta orne i ogr. mr. 213, łąk mr. 57, nieużytki i place mr. 10, bud. mur. 6; rz. Zgłowiączka przepływa. Wś Korzeszynek os. 3, z gruntem mr. 14.

Korziuki, wś, pow. miński, o milę od Mińska odległa, na praw. brz. Swisłoczy, w gm. siennickiej, niedaleko traktu poczt. ihumeńskiego, ma os. 16; grunta i łąki dobre. *Al. Jel.*

Korzkiew, wś, pow. olkuski, gm. i par. Korzkiew, leży w pobliżu granicy od Galicyi, przy drodze ze Skały do Krakowa, o milę od Ojcowa, w malowniczem wielce położeniu, o 12 w. od Krakowa. Dolina, nad którą wznosi się K., należy do rzędu tych wąwozów, wdzierających się wgłąb wyżyny olkuskiej, z których najdłuższym i najpiękniejszym jest ojcowski, czyli dolina Prądnika. Jednym z kilku mniejszych jest wąwóz korzkiewski, którym spływa także rzeczka Prądnik (?) zwana. Wś K. cała w ogrodach i sadach owocowych. W 1827 r. było tu 18 dm., 144 mk.; obecnie 20 dm. Dwór z cienistym parkiem angielskim, nieopodal zaś stąd sterczący na wzgórzu, porosłem krzakami kaliny i róży polnej, zameczek niegdyś Jordanów mile wpada w oko; struktura jego w guście włoskim, pełna smaku i elegancyi. Zameczek, acz niewielki i ścieśniony, wielkich i dostojnych mieścił w komnatach swych gości. K. w XVII i XVIII w. należała do Jordanów h. Trąby. Znana to dobrze za saskich czasów rodzina. Około 1750 r. zamieszkiwał tu Michał Jordan, jenerał-lejtnant wojsk rzpltej, człek niezmiernie bogaty, namiętny i gwałtowny, zacięty wróg saskiej dynastyi. Pamiętne tu w K. odbyły się w tym czasie gody: Jordan to przybyłego doń w odwiedziny Augusta III podejmował. Król, chcąc dać dowód zapomnienia uraz i łaski swej monarszej nawróconemu

świeżo możnowładcy, z liczną zjechawszy tu świtą, kilka dni bawił w K. Jest tu kościołek paraf. schludny i milutki. Parafia istniała już w XV wieku (Dług. I, 61); na miejsce pierwotnego w 1623 r. wzniósł tu kościół murowany dziedzic K. Szymon Ługowski. Obecny kościołek na miejscu spalonego wzniesiony w 1853 r. Osobliwości tu i pamiątek nie ma żadnych, prócz kilku tablic nagrobnych Wodzickich i Wesslów, w których posiadaniu K. w początkach bież. stulecia zostawała; od r. 1859 własność Sedlmayera. W 12 wsiach parafii liczono w r. 1877 katol. 1987, żyd. 11 (dziś razem 2053); wsie w tej parafii: Brzozówka, Garlica duchowna, Górna Wieś, Grembienice, Januszowice, Korzkiew, Narama (w tej kaplica), Owczary, Prątnik, Przybysławice, Wola Zacharyaszowska. Dobra K. składają sie z folwar.: Korzkiew, Grembienice, Przybysławice i Brzozówka Korzkiewska; nomenklatur: Prątnik i Iwiny; wsi: K., Biały Kościół, Januszowice, Grembienice, Maszyce, Brzozówka, Przybysławice i Promnik. Rozległość wynosi mr. 1711; folw. K. ogrodów mr. 12, łąk mr. 34, pastwisk mr. 13, nieużytki i place mr. 7, w osadach młynarkich, karczemnych i wieczysto-czynszowych mr. 127, razem mr. 193, bud. mur. 5, z drzewa 19; folw. Grembienice grunta orne i ogr. mr. 263, lasu mr. 513, zarośli mr. 78, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 861, bud. mur. 2, z drzewa 5, płodozmian 11-polowy; folw. Brzozówka Korzkiewska grunta orne mr. 137, lasu mr. 195, zarośli mr. 40, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 379, bud. mur. 1, z drzewa 4, płodozmian 10 polowy; folw. Przybysławice grunta orne mr. 259, wody mr. 7, nieużytki i place mr. 9, razem mr. 278, bud. mur. 2, z drzewa 9, płodozmian 11-polowy. Gorzelnia i piec wapienny, pokłady kamienia wapiennego, 8 młynów wodnych. Wś K. os. 21, z grun. mr. 90; wś Biały Kościół os. 24, z grun. mr. 325; wś Januszowice os. 19, z grun. mr. 121; wś Grembienice os. 16, z grun. mr. 108; wś Maszyce os. 19, z grun. mr. 127; wś Brzozówka os. 21, z grun. mr. 159; wś Przybysławice os. 23, z grun. mr. 126; wś Promnik os. 20, z grun. mr. 110.

Korzkwy, ob. *Chwalibogowo* i *Korszkwy*.

Korzonek 1.) kol. nad Wartą, pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, o 14 w. na płd. zach. od Częstochowy, nad granicą pruską. W 1827 r. było tu 15 dm., 138 mk.; obecnie jest 30 dm., 244 mk. i 334 mr. obszaru; os. karcz. zaś ma 1 dm., 5 mk., 1 mr. Por. *Konopiska*. 2.) K., folw., pow. turecki, gm. Skarżyn, par. Przespolew, odl. od Turku w. 15; dm. 1, mk. 43. 3.) K., wś, pow. kozienicki, gm. i par. Mirzec, od Kozienic odległa 13 w.; gruntu mr. 392, dm. drew. 15, mk 80.

Korzonek, część Ortowic, pow. kozielski, z fryszerką.

Korzonki, kol. do N. Wachowa, pow. olesiński.

Korzony, *Korzuny*, zaśc. w południ stronie pow. ihumeńskiego, nad rzeczką bezimienną, wpadającą do Wysi, przy gościńcu pomiędzy Starzycą i Charytonowcami, ma os. 18; okr. polic. 1 uździeński, par. kat. uździeńska. Jestto gniazdo szlach. rodziny Korzonów. *Al. Jelski.*

Korzowa, wś nad Złotą Lipą, pow. podhajecki, o 12.5 kil. od Monasterzysk, par. gr.-kat. Toustobaby. Ma 667 mk. w gminie a 29 na trzech obszarach dworskich.

Korzowo, futor pryw., pow. dziśnieński, o 67 w. od Dzisny, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny, 1 dm., 14 mk. katol. (1866).

Korzuchy, por. *Gorzuchy*.

Korzybie 1.) *Czerwonki*, wś, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo, odl. o 8 w. od Płońska, 5 dm., 46 mk., 164 mr. gruntu, 1 nieużyt. 2.) K.-*Kruszewie*, wś, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo, odl. o 8 w. od Płońska, 7 dm., 65 mk., 189 mr. gruntu, 1 mr. nieuż. 3.) K.-*Małe*, wś, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo, odl. o 9 w. od Płońska, 13 dm., 100 mk., 510 mr. gruntu, 5 nieuż. 4.) K.-*Wielkie*, wś, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo, odl. o 9 w. od Płońska, 8 dm., 70 mk., 344 mr. gruntu, 2 mr. nieuż. 5.) K.-*Olsiewo*, wś nad rz. Łydynią, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Żmijewo.

Korzyca, ob. *Korycyn*.

Korzyce, wś, folw., pow. radomski, gm. Wieniawa, par. Wysoka, od zarządu gm. 6 w. odległa, od powiatu 25 w., dm. 15; 158 mk. Rozległość folw. wynosi mr. 417: grunta orne i ogr. mr. 300, łąk mr. 60, pastwisk mr. 12, lasu mr. 32, nieużytki i place mr. 13, bud. mur. 5, z drzewa 4; wś K. os. 15, z grun. mr. 205.

Korzyce al. *Koryce*, dwie wsie w gub. mińskiej, pow. nowogródzkim, nad rz. Mołczadzią, w gm. koszelewskiej; jedna ma os. 11, druga 7, w miejscowości dogodnej. Była tu kaplica katol. byłej parafii Starojelnia. *Al. Jel.*

Korzyczewo, *Korzeczewo*, wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, odl. o 11 w. od Lipna, 5 dm., 35 mk., 152 mr. gruntu, 23 nieużytków; w tem 140 mr. ziemi folwarcznej. R. 1789 dziedzic Kikoła wysiewał tu 30 korcy żyta, 3 k. pszen.

Korzyczna, rzeczka, bierze początek pod wsią Ossą w pow. opoczyńskim, płynie ku wschodowi pod Kamienną Wolą, i pod Odrzywołem wpada z lewego brzegu do Drzewiczki. Długa 6 wiorst. *J. Bliz.*

Korzyłów, ob. *Korszyłów*.

Korzym, niem. *Kirschau*, wś w części serbska, nad Szprewją, na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim, w bliskości Szerachowa (Schirgiswalde), na południowej etnograficznej

granicy Serbów łużyckich. W r. 1875 dm. 80, mk. 675, w tem Serbów 116. *A. J. P.*

Korzyna, ob. *Kurzyna.*

Korzyniec, ob. *Korzeniec.*

Korzyniówka, mylnie, ob. *Korzeniówka.*

Korzynka, przys. do Koropca.

Korzyść, 1.) wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 2 m. od Wilna, przy samej drodze wiel. z tego miasta do Lidy, majętność niegdyś Ogińskich, dziś Brzostowskich. Tu nad gościńcem stoi opustoszała mur. kaplica, która była niegdyś zborem wyznania helweckiego. R. 1866 K. miała 1 dm., 29 mk., z tego 13 prawosł., 16 kat. 2.) K., okolica szlach., pow. wileński, 6 okr. adm., 18 w. od Wilna, 3 dm., 31 mk. kat.; młyn wodny (1866). 3.) K., wś włośc. nad rz. Czernicą, pow. wileński, 5 okr. adm., o 18 w. od Wilna, 5 dm., 36 mk. kat. (1866). 4.) K., folw. nad rz. Czernicą, pow. wileński, 5 okr. adm., o 18 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. kat. 5.) K., zaśc. szlach. nad rz. Miadziolicą, pow. wilejski, 3 okr. adm., o 74 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk. kat. (1866). 6.) K., wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 41 w. od Lidy, przy drodze do Szczuczyna, 1 dm., 11 mk. (1866).

Korzyść, wś, pow. rówieński, o 7 i pół w. od Meżyrycz, miała kaplicę kat., par. Korzec.

Korzystki. Wymienia Długosz wś w par. Siemonia, własność Jana Swirczyna h. Nowina. Lib. ben. II, 190.

Korżew, słob. nad rz. Bohem, pow. bracławski, gm. Grabowiec, par. Bracław; 12 dm.

Korżewka, wś, nad Słuczą, pow. nowogradwołyński, gm. rajkowska, par. Lubar, 36 dm., włościan dusz 108, ziemi włościańskiej 302 dz., ziemi dworskiej 423 dz., własność Ant. Kraszewskiego. *L. R.*

Korżewka, wś, pow. wasylkowski, par. prawosł. Jeziorna, o 3 w. od Jeziorny, 309 mk. W zeszłym wieku K. zwała się Korżowym futorem.

Korżewo, futor, pow. olhopolski, par. Czeczelnik.

Korżów, *Korżowa*, wś, pow. humański, u zbiegu rzeczek Humańki i Babanki z rz. Jatrań, o 15 w. od Humania, o 8 w. od Dubowy, ma 665 mk., w tem 17 kat. (par. Humań), 1485 dz. ziemi. Do 1825 r. część humańszczyzny. Od Potockich przeszedł K. do Rafałowiczów, potem do Podhorskich. Okolica górzysta. Cerkiew z r. 1775. Wielki młyn pytlowy. Do par. K. należy wś Rafałówka, zwana też Annopol, Adryanówka albo Korżowy futor.

Korżowa Słoboda, pow. humański, par. Humań, ma 11 dusz rz. kat. Należy do Kazimierza Żółkiewskiego.

Korżowce, wś, pow. latyczowski, gm. i okr. polic. Michałpol, par. Nowosiołka, ma 166 dm., 871 mk., w tem 16 jednodw., 1280 dzies. ziemi włośc., 1044 dzies. dworskiej, należącej do Wielobyckich, Ruczyńskich, Krukowskiej i rządu. Jest tu przystanek dr. żel. odesko-wołoczyskiej i monaster prawosł., dawniej unicki, założony r. 1742 przez pułkownika wojsk koronnych Jana Dewyra, r. 1794 zabrany na prawosławny, zawiera cerkiew Narodz. N. M. P., mnichów ma tylko kilku. *Dr. M.*

Korżówka, ob. *Korżewka.*

Korżowy futor, ob. *Korżewka* i *Korżów.*

Korżowy kąt, rus. *K. kut*, wś nad rz. Babanką, pow. humański, o 3 w. od Korżowa, zwana niegdyś Pilipy, od filiponów, którzy tu za polskich czasów mieszkać mieli. Okolica górzysta. Mk. 406 (w tem 2 kat., par. Humań), ziemi 824 dzies. Niegdyś Potockich, potem Hurkowskich, dziś Ettingerów. Cerkiew św. Mikołaja z r. 1847.

Kos (właściwie *Koss*), dawne przezwisko, zarówno w tej jak i w pochodnej formie: *Kossak* (syn Kossa), dało początek nazwom: *Kosewo, Kossobudy, Kossaki* i t. p. *Br. Ch.*

Kos..., por. *Koss...*

Kosa-Rześniówka, wś, pow. zasławski, ma kaplicę kat. par. św. Józefa w Zasławiu.

Kosacken (niem.), ob. *Kosaki.*

Kosackweitschen (niem.), wś, pow. stołupiański, st. p. Sudargi.

Kosacze, 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 60 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 13 dm., 85 mk. prawosł. 2.) K., wś, nad rz. Narzecz, pow. święciański, 4 okr. adm., o 86 w. od Swięcian, 12 dm, 94 mk. (1866).

Kosaken (niem.), ob. *Kozaki* i *Goślina Długa.*

Kosakenberg (niem.), wzgórze pod Toruniem, ob. *Kozacza góra.*

Kosaki, ob. *Kossaki.*

Kosaki, niem. *Kosacken*, 1.) wś, pow. gołdapski, st. p. Gołdap. 2.) K., niem. *Kossacken*, w dok. *Kossack*, wś, pow. jańsborski, oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1476 Zygfryd Flach von Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje lennikom Niemierzy (Nyemerz) i Mściszkowi (Miscziske) Kosakom, braciom i ich potomkom, z wyjątkiem Piotra, syna Niemierzy, który już przedtem dział swój otrzymał, na prawie magdeb. 7 wł. w K. pod Sołdanami, które dotąd nieprawnie posiadali. W późniejszych czasach są tu posiadacze Umiatowscy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 436. 3.) K., wś, pow. dawniejszy węgoborski na Mazurach pruskich, oddawna przez osadników polskich zajęta, istniała r. 1633. Między innemi posiadali tę wś Chlebowscy z Wybranowa, którzy mieli też dobra Okowiznę (Kętrz., Ludność polska, str. 543). *Ks. F.*

Kosakowitz (niem,), ob. *Kozakowice.*

Kosakówka, wś, pow. winnicki, gm. Hawryszówka, par. Strzyżawka, przy ujściu Chomutni do Kobylny, ma 48 dm., 266 mk., 412

dzies. ziemi włość., 792 dzies. dworskiej. Własność dawniej Rakowskich, dziś Puliewa.

Kosakowo, folw., pow. mogilnicki, 4 dm., 39 mk., należy do dom. Linówca.

Kosakowo, niem. *Kossakau*, włość. wś, pow. wejherowski, w środku żyznej oksywskiej kępy, nad zatoką pucką. Obejmuje gbur. 9, zagrodn. 9, wł. 96, kat. 285, ew. 9, dm. 29. Parafia Oksywie, szkoła w miejscu, poczta Zagórze. Odległość od Wejherowa 2¾ mili. K. istnieje od najdawniejszych czasów. R. 1210 przez księżniczkę Swinisławę na fundacyą pp. norbertanek w Żukowie zapisane. Następnie dla różnych sporów r. 1316 klasztorowi oo. cystersów w Oliwie przez te panny odstąpione, przy którym pozostało aż do okupacyi pruskiej. Wtedy przez rząd zabrane i wydane na własność włościanom. *Kś. F.*

Kosakowszczyzna, dobra nad rz. Oleją, pow. rosieński. Własność Wolmerów. Gleba czarnoziem. *M. D. S.*

Kosaliak, grupa domów w Wielkich Oczach, pow. jaworowski, w zach. stronie obszaru.

Kosanken (niem.), wś, pow. suski, ob. *Kożanka.*

Kosanowa, ob. *Kossenowa.*

Kosar', wś nad strugą Kosarą, pow. czehryński, na płd. od Hruszkówki, na zachód od N. Osoty, od obu o 3 w., ma 1500 mk., 2720 dzies. ziemi. O starożytności sioła świadczą dawne obwarowania ziemne i mogiły, od których K. zowią niekiedy Burty. Leży K. na granicy b. ststwa czehryńskiego. Własność potem ks. Jabłonowskich i Rościszewskich kolejno. Cerkiew. drew. p. w. św. Michała z r. 1765. Fabryka mączki cukrowej, założona 1847 r.

Kosara, *Kossara*, *Kosarka*, rz., prawy dopływ rz. Taśminy, poczyna się w pow. czehryńskim, mija wś Kosarę. *E. R.*

Kosarki, potok górski, wytryska na południowym stoku Gorców, w obr. gm. Maniów, w pow. nowotarskim, ze źródeł leśnych; płynie na południe i po krótkim biegu wpada do potoku Piekiełka, dopływu Dunajca. *Br. G.*

Kosarz, rz., dopływ Bychawki (ob.).

Kosarzew (*górny*, *średni* i *dolny*), wś, pow. lubelski, gm. Krzczonów, par. Bychawa. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 91 dm., 338 mk. Długosz wspomina tę wś jako należącą do par. Bychawa (II, 544).

Kosarzewo, mko w pow. drysieńskim. O nim taką wiadomość podał Karol Hołdziewski: „Gdy bowiem nieszczęśliwy Jan Kazimierz przytułku za granicą szukał, tymczasem rosyanie spalili miasto K. Gdy zaś pomieniony król kraje swoje odzyskał, nagradzając wiernym obywatelom usługi, wydał 1752 r. przywilej Kosarzewskiemu, przez które nadaje mu prawo odbudować rzeczone miasto, zaprowadzić w niem magdeburyą taką, jaka jest w Dziśnie, pozwala odbywać w niem targi i cztery corocznie jarmarki: dwa na święta ruskie SS. Jerzego i Mikołaja, a dwa na święta rzymskie św. Jana i Narodzenia Najśw. Panny; mieć w niem ważnice, fundować kościoły i cerkwie, utrzymywać przewozy na Dryssie i Dźwinie, budować mosty w Podrysiu, Poddubiu i Szypowie na gościńcu z Rygi do Płocka, odbierać też z nich myto i mostowe. To miejsce dostało się później prawnie w dom Szczyttowski. Oglądałem jego wały, gdzie dziś stoi wioska Justyniana Szczytta, pisarza w. ks. lit. i kawalera, zowiąca się Wały, z przyczyny wałów przy których jest zbudowana. Widziałem gruzy i zamek sosnami zarosły w gaju, jadąc z Płocka gościńcem do Rygi, za rzeką Dryssą, niedaleko Borówki. Tak to nic niema stałego na ziemi, i wszystko zgubie podlega.“ (Czyt. „Miesięcznik Połocki“ T. III, N. XI, r. 1818, str. 212—214). *W. M. z S.*

Kosarzewo, wś pryw., pow. dzisieński, o 33 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 5 dm., 30 mk. kat. (1866).

Kosarzycze, wś w pow. mozyrskim, nad rz. Ptycz, która od Mozyrza do K. jest spławną dla niewielkich łodzi.

Kosarzyńce, 1.) u Marczyńskiego *Kossarzyńce*, wś, pow. mohylowski, gub. podol., gm. Maryanówka, ma 121 dm., 732 mk., 870 dzies. ziemi włościan., dworskiej Lidersa-Wejnmara 2200 dzies. (z Przemoszczanicą); oprócz tego małe części Łążyńskich i Rudnickiej. Stara osada K. powstała na gruntach ststwa barskiego, należała do wsi bojarskich. W czasie lustracyi Humieckiego 1616 r. posiadali ją Mytkowie z mocy przywileju króla Aleksandra z r. 1506, z obowiązkiem służby wojskowej pod ststą barskim. 2.) K., wś, pow. olhopolski, gm. Berszada, par. Obodówka, nad Bohem, na pograniczu pow. hajsyńskiego, ma 94 dm., 800 mk., 728 dzies. ziemi włość., 1027 dzies. dworskiej. Cerkiew p. w. św. Trójcy dla 840 parafian ma 33 dzies. ziemi. Należą K. do Sobańskiego.

Kosarzyska, grupa domów w Dobrej, pow. dobromilski.

Kosarzyska, polana z zabudowaniami w obr. gm. Witowa, w pow. nowotarskim. *Br. G.*

Kosarzyska Horbysko, szczyt, t. II, str. 74.

Kosarzyska, ob. *Koszarzyska*, na Szlązku austr.

Kosatka, pust. i os. leśna, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza w. 27.

Kosawatka, *Kozawatka*, ob. *Goręcin.*

Kośce, os. leśna, pow. konecki, gm. i par. Borkowice; odl. od Końskich 10 w. Ma 81 mr. obszaru, 1 dm., 8 mk.

Koscejew (rus.), ob. *Kościejów.*

Koschainen (niem.), wś, pow. morąski, st. p. Misswalde.

Koscharken (niem.), wś, pow. ządzborski, ob. *Kozarek.*

Koschebor, *Koschebordorf* (dok.), ob. *Koschpendorf*

Koschelaske (niem.), ob. *Kozielaski*, olędry, pow. bukowski.

Koschelau (niem.), ob. *Kozłowo.*

Koschen (niem.), ob. *Koszyna.*

Koschenberg (niem.), ob. *Koszyna.*

Koschendorf (niem.), ob. *Koszetyce.*

Koschendorf (niem.), ob. *Kosznojce* (łuż.).

Koschentin (niem.), ob. *Kosięcin.*

Koschicken (dok.), ob. *Koziki.*

Koschindorf (dok.), ob. *Kuschdorf.*

Koschine (niem.), os. do wsi Pakosławska, pow. mielicki.

Koschischken al. *Koszisken* (niem.), wś, pow. darkiemski, st. p. Sodehnen.

Koschken (dok.), ob. *Kózki.*

Koschla (niem.) al. *Kaschel*, ob. *Koszla.*

Koschlau (niem.), ob. *Koszelowy.*

Koschly (niem.), ob. *Lhota górna.*

Koschmider (niem.), ob. *Kośmidry.*

Koschmin (niem.), wś, pow. kościerski, ob. *Koźmin.*

Koschna (niem,), ob. *Koszna* i *Dorna*

Koschnewe al. *Koschnoewe* (niem.), wś, pow. trzebnicki, par. Prusice.

Koschno (dok.), ob. *Mnichowice.*

Koschno (niem.), ob. *Kośno.*

Koschorowitz (niem.), ob. *Kosiorowice.*

Koschouen (dok.), ob. *Kosowo.*

Koschpendorf (niem.), r. 1360 *Koschebor* i *Koschebordorf*, wś i dobra, pow. grotkowski, par. Lindenau, o milę od Ziębic; 24 bud., 43 dm., 340 mk.; wś ma 31 osad, 200 mr. ziemi; dobra 1500 mr. rozl. *F. S.*

Koschtraggen (niem.) al. *Kuostrog*, wś, por. *Liwowie.*

Koschuetz (niem.), ob. *Kosice*, *Koszyce.*

Kośc..., por. *Kost..*

Kościakowicze, wś, pow. wołkowyski, na płd. od Zelwy.

Kościały, ob. *Koszczały.*

Kościan, niem. *Kosten*, miasto powiatowe W. Ks. Poznańskiego, nad Obrą, na gruncie płaskim, dawniej bagnistym, pod 52° 5' szer. płn. i 34° 19' dług. wsch. położone. Ziemia w okolicy jest przeważnie pszenna. Węgiel brunatny w pokładach dość znacznych znajduje się w niewielkiej głębokości. Gm. ma 2 miejsc.: a) K.; b) Gnatowo, przedmieście. W r. 1871 miało 250 dm., 3595 mk.; 770 ew., 2553 katol., 1 chrześcianin innego wyznania; 271 żyd.; w r. 1876 było 2927 mk.; w r. 1881 cokolwiek nad 4000 mk. Ludność polsko-katolicka znacznie przeważa, rolnictwo jest głównem zatrudnieniem mieszkańców okolicy i części ludności miejskiej. Nadto mieszkańcy K. trudnią się kuśnierstwem i płóciennictwem. Siedziba landrata, komisarza obwodowego, budowniczego powiatowego, kasy powiatowej, kontrolera katastru, urzędu poborowego. Sąd okręgowy; przed reorganizacyą z r. 1879 sąd był powiatowy kolegialny. Kościół kat. paraf. nal. do dek. kościańskiego; kościół par. protest. nal. do dyecezyi leszczyńskiej, synagoga. Szkoła rektorska, szkoła elementarna kilkoklasowa, 659 analf., pensya żeńska, fabryka pudełek, fabr. zapałek zatrudnia 50 robotników, fabr. tabaki i cygar, w której pracuje 40 więźniów z miejscowej korekcyi, 25 wolnych robotników i fabryka młodzi prasowanych w Szczodrowie. W przecięciu wyrabiają się rocznie 2 miliony pudełek po 1000 sztuk, 3000 pudełek cygar po 1000 sztuk, i 200 do 220 centnarów młodzi. Handlem trudnią się głównie żydzi; artykuły handlu są: zboże, wełna, okowita, skóry. K. ma 3 lekarzy praktycznych, cyrulika, aptekę; jest siedzibą urzędników, którym powierzona melioracya Obry. Korekcya mieści się w klasztorze pobernardyńskim. Miejska kasa oszczędności, niem. towarzystwo pożyczkowe (355 członków) i polskie towarz. pożycz. (358 członków). Stacya kol. żel. poznańsko-wrocławskiej o 42 klm. od Poznania; urząd pocztowy drugiej klasy, stacya telegr. w mieście i na dworcu kol. żel., poczthalterya, poczta osobowa chodzi do Grodziska; poczta listowa do Wyskoci. Gościńce trzy przerzynają K.: 1) do Leszna; 2) do Grodziska; 3) do Jerki. R. 1849—50 wychodził w K. „Tygodnik nadobrzański". Miasto dawniej obronne, w dawnych aktach Costan lub Costenum nazwane, miało w r. 1811: 242 dm., 1378 mk.; w r. 1837 zaś 2044 mk. W czasię podziału Polski po śmierci Bolesława Krzywoustego Sobiesław, książe czeski, najeżdżając Szląsk, wówczas jeszcze do Polski należący, wpadł do Wielkopolski i upodobawszy miejsce błotami otoczone, zwane Kościan, zbudował tam zamek, ażeby stąd Szlązaków łatwiej na wodzy trzymał. Śmierć go jednakże zaskoczyła r. 1140, przed ukończeniem budowli. (Czyt. Kod. dypl. polski I, 324). Osada pomimo to się utrzymała, ludność nawet się pomnażała, kościoły stanęły i pomimo wojen i grabieży z osady rozwinęło się miasto. R. 1238 Henryk, książę wrocławski, nadał duchowieństwu w Kościanie różne przywileje. Później czesi to miasto opanowali i dopiero Władysław Łokietek, wysławszy syna Kazimierza na poskromienie wiarołomnych szlązaków, odebrał je z rąk najezdników r. 1332. Władysław Jagiełło r. 1400 nadał mu prawo niemieckie, co do innych swobód porównał z Poznaniem i obdarzył wsiami Nacław, Czarnków i Sieraków z władzą sądowniczą. W XV wieku już K. posiadał znaczne fabryki sukna. Kazimierz Jagiellończyk ustanowił roku 1472 na sejmie piotrkowskim herb dla miasta, mianowicie ażeby nim ozna-

czać sukna kościańskie, które z czasem coraz więcej zyskiwały uznania Herb przedstawiał wieżę z orłem białym i literą C. Zygmunt I rozstrzygnął spór pomiędzy fabrykantami sukna a właścicielami z okolicy o sprzedaż wełny r. 1520 w ten sposób, że od Wielkiejnocy do św. Michała sami tylko sukiennicy w Kościanie mają wełnę kupować, od św. Michała zaś do Wielkiejnocy każdemu ma być wolność zapewniona nabywania tego artykułu handlu. Podobny przywilej uzyskali w tym czasie dla siebie kuśnierze kościańscy na skóry. Od panowania już Kazimierza Jagielończyka K. był starostwem grodowem i drugiem co do wielkości i ludności w Wielkopolsce po Poznaniu. Zygmunt August r. 1548 potwierdził wszystkie przywileje i swobody miastu przez Kazimierza i jego następców nadane. Żyjący w tym czasie Gwagnin pisze w swej kronice, że to miasto w równinie między błotem bagnistem leży, „mur, duży i wał trzeci około niego." W wieku XVI ludność była w znacznej części niemiecka, utrzymywała stałe stosunki z Niemcami protestanckiemi i okazywała wielką skłonność ku reformacyi. Z archiwum miejskiego, dość bogatego, okazuje się, że aż do panowania Wazów ludność niemiecka była o wiele liczniejsza od polskiej; wszelkie czynności miejskie odbywały się bowiem do r. 1575 prawie wyłącznie w języku niemieckim. W czasie, kiedy w różnych miejscowościach powstawały drukarnie, i tu przez czas niejaki od r. 1648 istniała prasa. Za Jana Kazimierza wojska Karola Gustawa podczas pierwszej wojny szwedzkiej r. 1655 zajęły K., ale już roku następnego Krzysztof Żegocki, starosta babinoski, fortelem miasto odebrał i 400 szwedów stojących załogą rozbroił. Później przebrał swoich żołnierzy w mundury szwedzkie i zaskoczył powracającego do miasta landgrafa heskiego, szwagra króla szwedzkiego, wodza nieprzyjacielskiej załogi, który, broniąc się walecznie, poległ. Szwedzi, mszcząc się śmierci krewnego królewskiego, wkrótce potem, K. zrabowali i spalili. Po ustąpieniu króla Gustawa brandeburczycy r. 1656 opanowali K. na krótki czas; Opaliński, wojewoda podlaski, odebrał znowu miasto na mocy układu. Za panowania Augusta II r. 1704 szwedzi raz jeszcze je opanowali i mury otaczające zburzyli, starając się w ogóle znieść wszelkie warownie. Podczas konfederacyi barskiej rosyanie zajęli K., chociaż niedaleko miasta pod Rombinem dzielny Zaręba z pomocą Grabowskiego i Zwierzchowskiego wytępił prawie cały oddział Patkula. W archiwum miejskiem przechowują się jeszcze przywileje króla Michała, Jana III, Augusta II i III, dawniejszych już nie masz. W r. 1794 tu się zawiązało powstanie wielkopolskie (pod wodzą jen. Niemojowskiego Józefa), które się przyczyniło do uwolnienia Warszawy od oblężenia rosyjskiego i pruskiego. K. był m. powiatowem w województwie poznańskiem i główném starostwa niegrodowego, należał do jurysdykcyi generała wielkopolskiego; w 1783 r. płacił kwarty: 2098 złp. Z murów otaczających miasto prawie nic nie pozostało; cegłę z nich rozebrano na wystawienie zabudowań miejskich. K. miał w czasach dawniejszych 6 kościołów kat., pomiędzy niemi dwa klasztory; a mianowicie farę, kościół św. Ducha, kośc. św. Krzyża, kośc. szpitalny Bożego Ciała, klasztory ks. bernardynów i ks. dominikanów. Klasztor bernardynów jest przekształcony na dom poprawy, a kościół rozebrany. Kościół dominikanów r. 1830 rząd pruski zabrał dla gminy protestanckiej i kościół ten jest obecnie parafialnym protestanckim. Kościół szpitalny już nie istnieje. Kościoły św. Ducha i św. Krzyża należały w ostatnich czasach do ks. mansyonarzy kościańskich. Fara starożytna jest jeszcze kościołem parafialnym kat. Świątynia ta liczy się do najdawniejszych w kraju, zapewne w XIII w. już istniała; murowana z cegły palonej już w XIV wieku się wznosiła. Mylnie jednakże twierdzi wizyta ks. Rogalińskiego z r. 1778, że Kazimierz Wielki kościół erygował r. 1333. Łukaszewicz dowiódł, że ponieważ anonim archidyakon gnieźnieński, współczesny Kazimierzowi W., nie wymienia kościoła kościańskiego, monarcha ten też z pewnością tej świątyni nie wystawił. Obecna budowa fary nie pochodzi z XIV wieku, ale zapewne z XVI w.; prawdopodobnie gmach się spalił, runął po 200 latach i wtedy go od samych fundamentów na nowo odbudowano. Należał on do małej liczby kościołów wielkopolskich, które za panowania Zygmunta Augusta nie dostały się w ręce protestantów. Przeszkodził temu energicznem wystąpieniem ówczesny biskup poznański Czarnkowski Andrzej, wspierany w tej mierze przez żarliwego katolika Wojciecha Czarnkowskiego, kasztelana śremskiego, starostę kościańskiego, upoważnionego rozkazem Zygmunta Augusta z r. 1561. Przy kościele tym w XVI wieku był kaznodzieja niemiecki. We farze zachowane są nagrobki: 1) Macieja Opalińskiego, zmarłego r. 1558, opisany w Starowolskiego monumentach Sarmatorum; 2) za wielkim ołtarzem w ścianie Jana Orzelskiego, starosty kościańskiego, zmarłego r. 1595 i jego małżonki; 3) na jednym z filarów kościoła Pawła Kalewskiego; 4) blisko wielkiego ołtarza w posadzce znajdują się dwa bardzo dawne nagrobki z piaskowca z napisami całkiem zatartemi; 5) w ścianie zewnętrznej kościoła jest wmurowany kamień ciosowy 6 stóp wysokości a 3 szerokości z polskim napisem; jest to nagrobek prezydenta miasta K. i sekretarza królewskiego Kazimierza Muszkiewicza, zmarłego r.

1788. Ołtarz wielki dzisiejszy poświęcił biskup poznański Maciej Łubieński, który rządził dyecezyą od r. 1628 do 31. Kościół św. Ducha założył podobno magistrat kościański r. 1335; z początku był drewniany; r. 1620 Bartłomiej Grzech, ówczesny proboszcz tego kościołka, wybudował nowy murowany. W drugiej połowie XVII wieku szwedzi go zburzyli, poczem raz jeszcze z gruzów powstał. Kościół św. Krzyża założony został r. 1412. W wojnie szwedzkiej za Jana Kazimierza doznał tego samego losu co kościół św. Ducha; poczem z dobroczynych składek a głównie wsparcia magistratu kościańskiego jako kolatora powstał z popiołów. O kościele szpitalnym Bożego Ciała ostatnia wiadomość jest z drugiej połowy XVII wieku: wizyta Gnińskiego: że wznosił się niedaleko klasztoru bernardyńskiego i że za Jana Kazimierza przez szwedów do gruntu zniszczony został, tak że po kilkunastu latach zaledwie miejsce można było oznaczyć, gdzie stał. Klasztor i kościół ks. bernardynów stanął r. 1456 staraniem obywateli kościańskich. W nim było więzienie dla występnych zakonników bernardyńskich całej prowincyi polskiej. Było w nim wiele wizerunków rodzin, które tam zwłoki swoich członków chowały; nie wiadomo, gdzie się podziały. Klasztor i kościół ks. dominikanów założyli r. 1410 mieszkańcy kościańscy i Jan z Opatowic, biskup chełmiński, dawniej dominikan. W refektarzu odbywały się sądy ziemskie kościańskie; w klasztorze był obraz cudowny św. Krzyża, do którego była legenda przywiązana, podobna do legendy o krzyżu w trybunale lubelskim. Pod miastem wykopano 5 srebrnych naramiennic, małą czarę srebrną kropkowaną, umieszczone w archeologicznem muzeum berlińskiem. Przed niejakim czasem rozkopano cmentarzysko pogańskie, w którem groby wyłożone były kamieniami polnemi; całych urn nie wydobyto, tylko skorupy. Dyrektor Schwartz posiada klin z ciemnego serpentynu 13 $^1/_2$ cm. długi, u góry 3 $^1/_2$ cm. szeroki, na dole 7 cm. i 1 $^1/_4$ cm. gruby, znaleziony za strzelnicą nad brzeg. rowu polnego. Grodowe starostwo kościańskie, podług lustracyi z r. 1564,5, obejmowało: miasto Kościan z folwarkiem i wsie: Kurza góra z folw. Bunikowo, Nacław, Czarnków, Sieraków, oraz dwie tenuty we wsi Modrze i w klasztorze łubieńskim. W r. 1771 posiadał je Antoni Gajewski, opłacając z niego kwarty złp. 2094 gr. 15, a hyberny złp. 1892 gr. 26. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltej przez oddzielną konstytucyą nadały toż ststwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Lipskiemu, generał-majorowi wojsk kor., pod warunkami w prawie wyłuszczonemi. Na tymże sejmie wyznaczona była także, w sporze o granice tego ststwa z kapitułą gnieźnieńską, oddzielna komisya z 16 urzędników kor. do ostatecznego ich oznaczenia. *M. St.*

Powiat kościański położony jest w części środkowej departamentu poznańskiego, pomiędzy 51° 54' a 52° 14' szerokości północnej, a pomiędzy 33° 56' i 34° 41' długości wschodniej od wyspy Ferro; graniczy na północ z powiatem bukowskim i poznańskim, na wschód z powiatem śremskim, na południe z krobskim i wschowskim, a na zachód z babimoskim. Największa szerokość powiatu ze wschodu na zachod przez Krzywiń (Kriewen) wynosi 46,5 kil., przez Wielichowo i Czempiń tylko 34,5 kil., z północy na południe 33 kil. Rozległość wynosi 22,50 mil kwadratowych. Powiat jest równiną, $^5/_6$ gruntu są średniourodzajne, $^1/_6$ błotne; znaczną część powiatu zajmują błota obrzańskie; 65,2 obszaru są pod pługiem, 13.5 łąk, 3,4 pastwisk, a 13.2 proc. lasów. Błota obrzańskie w latach od r. 1850—1860 osuszono; większa połowa ich położona jest w pow. kościańskim. Główną rzeką jest Obra, która pod wsią Szczodrochowem z pow. krobskiego wpływa do pow. kościańskiego; niedaleko jej prawego brzegu leżą wsie: Orowo, Stankowo, Wieszkowo, o $^1/_4$ mili zmienia kierunek na północo-zachodni, przepływa przez miasto Krzywiń, na prawym brzegu położone. Pod wsią Kieszkowem wpływa strumień bezimienny od Zbęch i Jerki; dalej płynie między wsiami Jurkowem i Swincem (Swiniec). Tu się zaczyna Kopanica (Kostner-Canal), która skraca bieg rzeki Obry, płynącej dalej pomiędzy Osiekiem a Wławiami (Wławie), niedaleko Gryżyny; przybiera od miasta Osieczna (Storchnest) i wsi: Dębiec i Wojnieść bezimienny strumyk, przepływa przez Kościan, wsie: Kurzą Górę i Kiełczewo. O trzy mile poniżej Kościana Obra wchodzi do wielkiego bagna obrzańskiego (Hauptbruch). Tam Obra prawie znika, natomiast występują dwie Kopanice: północna (Moschiner Canal und Nordcanal) i południowa (Südcanal); północna jest spławną na długość 85 kil.; południowa na długość 60 kil.; $^3/_5$ wody przez północną uchodzą do Warty, $^2/_5$ przez południową. Pod wsią Szczodrowem Kopanica północna się rozdziela, jedno ramię płynie w kierunku północno-wschodnim, niedaleko Siernik, Krosnowskich Olędrów, przez Budzyń i Mosinę, pod nazwą Mosinki, w pow. poznańskim do Warty; drugie ramię, w kierunku północno-zachodnim płynące, przybiera na prawym brzegu pod Sepnem rzeczkę Prut, płynącą od Urbanowa, Woźnik, Kotowa, Jaskółek i Konojadu. Dalej zostawia na prawo wsie: Wielkie łęki, gdzie Mogilnica wpływa, i Puszczykowo, po lewej Kotusz i Reńsko. Pod Kotuszem jeszcze dostrzedz można przerywane szczątki dawnego koryta Obry. Pod Puszczykowem wpływa do

Kopanicy północnej strumień bezimienny, płynący od Ptaszkowa i Goździchowa, i drugi od wsi Parzęczewa; o milę dalej, K. północna mija wieś Ziemin na lewym jej brzegu położoną. Tu Kopanica już wyraźnie jest oddzieloną od koryta Obry; do pow. babimoskiego wchodzi pomiędzy wsiami Faustynowem a Terespolem. *Kopanica południowa* zaczyna się od rowu poprzecznego, który ją łączy między Sępienkiem a Bonikowem z Kop. północną, tu i owdzie przerzyna dawne koryto Obry; w kierunku południowo-zachodnim płynie oddalona od Kop. północnej na ćwierć mili, pół mili, a nawet całą milę; po prawej mija Prętkowice, po lewej Kokorzyn, Białcz, Księginko. Niedaleko ostatniej wsi przyjmuje strumyk Ziemin, płynący od Czacza i Karznic; po lewej leżą dalej wsie Wilkowo i Sniaty. Tu dwa trakty przerzynają Kopanicę południową: jeden idący z Wielichowa do Szmigla i Leszna, drugi z Wielichowa do Wschowy, pozem rzeka wpływa do pow. babimoskiego. Jezior jest kilkanaście w pow., z tych są znaczniejsze pod Karmelinem, Wojnieściem, Zbęchami, Mórką i Cichowem. Ludności było w r. 1880: 70322 mk.; w r. zaś 1875: 68247; w r. 1871: 66182; 31458 męskiej, 34724 żeńskiej; 8911 ew., 56392 kat., 6 chrześcian innych wyznań, 873 żydów. Na milę kwadratową przypada niespełna 3000 mk., na kilometr kwadratowy cokolwiek nad 50 mk. Powiat należy w w. ks. poznańskiem do drugiej klasy pod względem zaludnienia, wraz z powiatem gnieźnieńskim, wrzesińskim, babimoskim i śremskim. Gmin miejskich ma 5, wiejskich 166, dominialnych 86, ogółem 257; 388 miejscowości, 6596 dm. mk. Ludność pod względem narodowości jest przeważnie polska, mianowicie po wsiach prawie wyłącznie polska; w miastach prócz Szmigla także ludność polska co do liczby jeszcze przeważa; pod względem zamożności niemiecko-żydowska jest dominującą. Miasta powiatu są: 1) Czempin, 2) Kościan, 3) Krzywiń (Kriewen) nad Obrą, 4) Szmigiel, 5) Wielichowo na północnej stronie bagna obrzańskiego. Gminy miejskie miały razem w r. 1875: 12168 mk.; w r. 1871: 11840 mk.; gm. wiejskie liczyły w tymże roku 35009 mk.; dominialne 19333 mk. Głównemi środkami utrzymania mieszkańców są: rolnictwo, chów bydła, różne rzemiosła i handel. Liczba koni i bydła w pow. znacznie przewyższa przeciętną ilość w całem państwie pruskiem. Powiat podzielony jest na 6 mniejszych obwodów czyli komisaryatów: 1) czempiński, 2 i 3) dwa szmigielskie, 4) krzywiński, 5) wielichowski, 6) kościański. W Kościanie aż do nowej organizacyi sądowej z r. 1879 był sąd powiatowy, złożony z dyrektora i siedmiu sędziów. Parafij katolickich jest w pow. 30, protestanckich 4. Katolickie kościoły par. są: 1) w Kamieńcu, 2) w Konojadzie, 3) w Łękach Wielkich, 4) w Parzęczewie, 5) w Prochach, 6) w Wielichowie, 7) w Zielęcinie, 8) w Białczu, 9) w Czempinie, 10) w Choryni, 11) w Czaczu, 12) w Głuchowie, 13) w Gołębinie, 14) w Gryżynie, 15) w Kościanie, 16) w Oborzysku, 17) w Rombinie, 18) w Wyskoci, 19) w Wilkowie, 20) w Wojneści, 21) w Bronikowie, 22) w Buczu, 23) w Czerwonej wsi, 24) w Górce Duchownej, 25) w Szmiglu, 26) w Radomierzu, 27) w Bojanowie Starem, 28) w Dalewie, 29) w Krzywiniu, 30) w Lubiniu; protestanckie zaś: 1) w Kościanie, 2) w Racocie, 3) w Szmiglu, 4) w Lubiniu. Prócz wymienionych w Kościanie zakładów naukowych w pozostałych miastach pow. są kilko klasowe szkoły elementarne, po wsiach po większej części jednoklasowe; w r. 1871 było jeszcze 18152 analf. na 66182 ogólnej ludności i 19270 dzieci niżej 10 lat. Drukarnia w Kościanie. Powiat obejmuje 454774 mr. magd.; większa własność wynosi mniej więcej 268,068 mr. Do r. 1848 niemcy posiadali 76000 mr., wliczając w to królewszczyzny mr. 2093, dobra króla Niderlandów 11660 i dobra księżnej Pignatelli 20658 mr. Od r. 1848 do r. 1882 w ręce niemieckie przeszło blisko 26000 mr. obszaru. *Cegielnie* są: w Nacławie, w Kościanie, w Szmiglu, w Czaczu, w Lubiniu, w Kopaszewie, w Iłówcu (Nitsche), w Racocie, w Szczodrowie, w Wilkowie; *młyny parowe*: w Piechaninie, w Głuchowie i w Szczodrowie, piła w Iłówcu; *gorzelnie*: w Iłówcu, w Kurzej górze, w Piechaninie, w Borowie, w Buczu, w Głuchowie, w Karczewie, w Mikoszkach, w Nowym Dworze (Neuhof), w Racocie, w Radomierzu (Radomitz), w Rogaczewie, w Szczepowicach, w Szczodrowie, w Żegrowie, w Jerce, w Zbęchach, w Bielewie i w Wielichowie; *browary*: w Czempinie, w Kościanie, w Szmiglu i w Krzywiniu; fabryki cygar, pudeł i zapałek w Kościanie. Gościńce bite są: 1) Gościniec poznańsko-głogowski pod wsią Piotrowem przechodzi z pow. poznańskiego do kościańskiego, mija miasta Kościan i Szmigiel, i pod Lipnem (Leipe) wchodzi do pow. wschowskiego; długość w pow. wynosi 38,5 kil.; 2) gośc. kościańskogrodziski, prowadzi z Kościana do wsi Ujazdu, odkąd nal. do pow. bukowskiego; długość w pow. 24 kil.; 3) kościańskokunowski idzie z Kościana do wsi Stężycy, gdzie przechodzi do pow. śremskiego; długość: 29 kil.; 4) g. ze Starego Bojanowa do Rakoniewic, prowadzi z Starego Bojanowa przez Szmigiel i Wielichowo do pow. bukowskiego, do Rakoniewic (Rackwitz); dług. 28 kil. nie licząc części od Szmigla do Czacza; 5) g. z Jerki przez Krzywiń do powiatu wschowskiego, do Osieczna (Storchnest); dług. 12,5 kil.; 6) g. z Czempina do Głuchowa, długi 5,5 kil.

7) g. z Czempina do Tarnowa, długi 4 kil. *Kolej żelazna* poznańsko-wrocławska przerzyna pow. z północnego wschodu na południe; stacye są w powiecie w Czempinie, w Kościanie, w Starem Bojanowie (Alt Boyen) i w Lipnie (Leipe). Obecnie buduje się kolej żelazna drugorzędna z Czempina do Sremu ze stacyą w Grabianowie. *Urzędy pocztowe*: drugiej klasy, w Kościanie; trzeciego rzędu, w Starem Bojanowie, w Czempinie, w Krzywiniu, w Szmiglu, w Wielichowie; ajentura pocztowa: w Bielewie, w Dalewie, w Wolkowie, i w Wyskoci; *stacye telegraficzne*: w Kościanie, w Starem Bojanowie, w Czempiniu i w Szmiglu. Cały dzisiejszy pow. kościański należał do dawnego województwa poznańskiego. W r. 1831 ludność pow. wynosiła 45386 mk., na milę kwadratową przypadało 2145; miejska wynosiła 7626; wiejska 37,760 mk.; dm. mk. miejskich było 1129; wiejskich 4139; ogółem 5268. Pod względem archeologicznym badano w pow. miejscowości: Borówko, Borowo, Chłapowo, Dalabuszki, Goździchowo, Granówko, Gryżynę, Jarogniewice, Konojad, Kościan, Lubiń, Przysiekę, Niem. Piotrowo, Poświętno, Sączkowo, Szmigiel, Turew, Wolkowo. Szańce zaś tak nazwane szwedzkie czyli okopy (grodziska) oznaczono pod Czaczem na łące za parkiem; pomiędzy Siernikami a Demanszewem; na północ od Czempina; pod Małemi Łękami, gdzie Mogilnica do Obry wpada; pod Głuchowem; pod Konojadem na drodze z Kościana do Grodziska; pod Tarnowem; pod Krzywiniem; pod Jezierzycami odkryto groblę w jeziorze z kamieni wystawioną. *M. St.*

Kościaniec, wś, pow. kaniowski, położona o $1/_3$ mili od msta Kaniowa, śród wysokiej górzystej i leśnej miejscowości, przy drodze prowadzącej od miasta Kaniowa do Bohusławia. W r. 1789 wieś ta była kupiona od starostwa kaniowskiego przez Polikarpa Samczewskiego i w 1815 r. ustąpiona przez tegoż Katarzynie Turczaninowej, która w r. 1857 sprzedała ją wdowie Franciszce z Jankowskich Lange, obecnej właścicielce. Posiada ziemi mająt. 590 dz., z której do 230 dz. odeszło ziemi wykup.; ma cerkiew prawosł. z r. 1766 i mieszk. prawosł. 480, oraz 6 katol., par. Rzyszczów. W lesie koło K. jezioro w miejscowości zwanej Pałanką.

Kościaniec, *Kostianiec*, in. *Józwin*, wś, pow. berdyczowski, o 4 w. na płn. od Bieliłówki, 40 mk. Rządowa.

Kościanka, ob. *Kocoń.*

Kościanki, folw., pow. turecki, gm. Piekary, par. Skęczniew, odl. od Turku w. 20, dm. 1, mk. 4. W 1827 r. było tu 9 dm., 70 mk. Por. *Skęczniew.* Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 405.

Kościanki 1.) wś, pow. wrzesiński, 2 dm., 10 mk., wszyscy katol., 2 analf. 2.) K., dom., 958 mr. rozl., 2 miejscowości: a) K ; b) Uście-cin, folw.; 526 mr. rozległości, 7 dm., 131 mk., wszyscy katol., 61 analf. Poczta w Sokolnikach o 2.7 kil.; telegr. w Strzałkowie o 7.5 kil., st. kol. żel. we Wrześni (Wreschen) o 11 kil. Własność Stanisława Hulewicza. Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 315. *M. St.*

Kościany, wś, pow. kaliski, gm. i parafia Staw, odl. od Kalisza w. 21, dm. 18, mk. 103. W 1827 r. było tu 15 dm., 102 mk. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 65.

Kościaszyn (al. *Kostiaszyn*, mylnie *Kościerzyn*, po rus. *Kostyrzyn*), wś w pow. sokalskim, 21 kil. na zach. od Sokala, 17 kil. na płn. od sądu powiat. w Bełzie. Na płd. leżą Liski i Hulcze, na wsch. Sulimów, na płn. Żabcze, na zach. Suszów. Wzdłuż granicy płd. płynie od zach. na wsch. pot. Sulimówka. Przez wschodnią część obszaru płynie pot. Żadolina z Królestwa Polskiego, od płn.-zach. na płd.-wsch. Od praw. brz. zasila go mała struga graniczna, płynąca także z Królestwa. Dolina Sulimówki wznosi się do średniej wysokości 216 m., w środku obszaru dochodzi punkt jeden 239 m. Własn. więk. ma roli or. 257, łąk i ogr. 52, pastw. 10, lasu 15 mr.; własn. mniej. roli or. 684, łąk i ogr. 131, pastw. 18 mr. Według spisu z r. 1880 było 408 mk. w gminie, 25 na obsz. dwor. (około 100 obrz. rz.-katol., reszta gr.-katol.). Par. rz.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Liskach. We wsi jest cerkiew, kaplica i szkoła 1-klas. niezorganizowana. Szaraniewicz pisze w dziele: Rzut oka na beneficya ruskie, str. 34. „Dokumentem wydanym w Bełzie r. 1698 tamtejszy konwent dominikanów nadaje ojczenkowi Bazylemu Michałowiczowi cerkiew z mieszkaniem, dworzyskiem, z ogrodem, łąką, polami i t. p. we wsi Kostiaszynie z namienieniem, że wolno przełożonemu konwentu: rzeczonego duchownego od cerkwi tej alienować, odrzucić i oddalić, gdyby pomieniony ojczenko wpadł w szyzmę albo herezyą, tudzież gdyby był niedbałym około służby bożej, gdyby żył ze zgorszeniem dla ludzi, gdyby się starał więcej o rzeczy doczesne, gdyby nie chciał być w czemkolwiek posłuszny starszemu konwentu bełzkiego, gdyby za administracyą sakramentów wyciągał czego nad zwyczaj i nakształt zapłaty po swoich parafianach. Ojczenko pomieniony zobowiązał się za siebie i za dziatki swe, zostając w stanie kapłańskim, nauczać parafian o posłuszeństwie najwyższemu całej owczarni Chrystusowej pasterzowi, biskupowi rzymskiemu“. O sumie zakładu pieniężnego za otrzymane probostwo, nie ma w tej prezencie wzmianki, i owszem konwent uczcił w niej Bazylego Michałowicza tytułem „plebana i dyrektora tej cerkwi w Kostiaszynie“. We wsi tej znaleziono piękny egzemplarz popielnicy i odesłano do archeologicznego muzeum akademii krakowskiej. Są tu także kur-

hany pozaorywane i przekopane, w których znachodzono kości ludzkie i sprzęty kamienne i bronzowe, a w niwie „za Horodom“ ślady dawnego grodu. *Lu. Dz.*

Koście, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 56, od Dziewieniszek w. 35, dm. 6, mk. prawosł. 16, kat. 23. (1866).

Kościejów, wś, pow. miechowski, gm. i par. Racławice; leży przy trakcie z Miechowa do Skalbmierza, odl. 16 w. od ostatniego. W 1827 r. było tu 54 dm., 307 mk., obecnie 75 dm., 703 mk. (387 męż., 317 kob.), osad włośc. 73, z obszarem 329 mr. Szkoła początkowa. Do dóbr K. należą: folw. K., Kościejowska Górka i Zakościele. Obszar dworski 1217 mr. i 203 mr. lasu rządowego, do leśnictwa Słomniki należącego. K. był własnością klasztoru norbertanek na Zwierzyńcu pod Krakowem od samej fundacyi tego klasztoru, jak o tem świadczą nadania Bolesława Wstydliwego z 1256 i Leszka Czarnego z 1287 r. (Kod. dypl. Rzyszcz. III, 69, 72—148, 150). Za Długosza było tu 40 łanów kmiecych, z których dawali po 3 wiardunki czynszu, 30 jaj, 2 kapłony, 2 sery, 4 ogrodników płaciło po wiardunku, karczma 2 kury. Był tu folwark klasztorny i sołectwo na 4 łanach (Długosz I, 68; II, 80; III, 65). Według lustracyi z 1787 r. wieś odrabiała powinność zwaną *jutrzyny* na folw. królewskim Zagrody Proszowskie, która, zamieniona na opłatę pieniężną, utrzymała się do ostatnich czasów. Dobra K. do 1874 r. były własnością pp. norbertanek; przeszedłszy na rzecz skarbu były wydzierżawione za 1650 rs. rocznego czynszu a w 1881 r. sprzedane za 94005 rs. Obecnie właścicielem Tomasz Szczepanowski.

Kościejów (dawniej *Koszczejów*, po rusku *Koscejew*), wś w pow. lwowskim, 16 kil. na płn. od sądu powiat. we Lwowie, tuż na zach. od urzędu poczt. w Kulikowie. Na zach. leżą Zarudce, na płd.-zach. Zaszków, na płd.-wsch. Doroszów Wielki, na wsch. Kulików, na płn. Mierzwica (2 ostatnie wsie w powiecie żółkiewskim). Przez płn. część obszaru płynie kilka małych potoków od zach. na wsch. do Kulikowa (do Pełtwi). Doliny tych potoków podmokłe. W części półn.-zach. leżą zabudowania wiejskie (264 m.). Płd. część obszaru jest pagórkowata i wznosi się trochę wyżej (do 276 m). Roli or. jest tu 708, łąk i ogr. 116, pastw. 34 mr. Według spisu z r. 1880 było 476 mk. w gm., 19 na obsz. dwor. (obrz. rz.-kat., z wyjątkiem kilkudziesięciu gr.-kat.). Par. gr.-kat. w Zarudcach, rz.-kat. w miejscu, należy do dekanatu i archidyec. lwowskiej. Jakób ze Strepy, arcybiskup halicki, kazał r. 1399 wystawić tutaj kaplicę. Parafia erygowana dekretem arcybis. Jana Rzeszowskiego w r. 1430; arcybis. Jan Dymitr Solikowski wcielił ją r. 1589 do archidyec. lwowskiej. Do parafii należą wsie: Borki, Grzęda, Hamulec z Wulką, Sieciechów, Zarudce, Zaszków i Zawadów. We wsi jest kościół, przy którym czynność duchowną sprawują oo. dominikanie lwowscy. Jest tu także szkoła filialna i kasa pożycz. gminna z kapit. 319 zł. w. a. Ważniejsze dokumenta, odnośne do tej miejscowości: Władysław, książę opolski, darowuje oo. dominikanom lwowskim wsie: Krotoszyn, Zaszków, Kościejów i 4 dworzyska we wsi Mierzwicy. Dokum. z r. 1377, ob. Akta grodzkie i ziemskie, t. II, str. 10 i 11 (wś zwie się tu *Kosczieiow*). Tenże książę oznacza granice dóbr zaszkowskich, kościejowskich i 4 dworzysk w Mierzwicy, niedawno przedtem dominikanom darowanych. Dok. z r. 1378, tamże str. 12 i 13 (wś zwie się tu *Kosczeyow*). Władysław Jagiełło wydał tu d. 8 grudnia r. 1392 dokument, darowujący dominikanom lwowskim karczmę i cło nad rzeką *Małą Lipą* z obowiązkiem czytania po 3 msze tygodniowo za niego i królowę Jadwigę. Ob. Akta grodz. i ziems. t. II, str. 34 i 35 (wś zwie się tu *Koszcieiow*). Władysław Jagiełło nadaje dokumentem wydanym w Szczercu d. 4 października r. 1399 dominikanom lwowskim dwa dworzyska, jedno w Krotoszynie, drugie w Kościejowie „które pewien służebnik nasz zamieszkiwał“ z obowiązkiem odprawiania 2 mszy co tygodnia za niego i zmarłą królowę Jadwigę po wszystkie czasy. Z dokumentu tego dowiadujemy się zarazem, że K. używał prawa magdeburskiego. Ob. Akta grodz. i ziem. t. III, str. 140 i Dod. do Gaz. lwows. z r. 1858, nr. 8. Jakób arcyb. halicki pozwala dominikanom lwowskim założyć kaplice parafialne w Zaszkowie lub Kościejowie i Krotoszynie i spełniać tamże obowiązki duchowne, uwalniając ich i wsie te od dziesięciny. Dokument oryginalny w r. 1399 wydany, jest własnością dominikanów lwows. Drukowano go w Aktach grodz. i ziem. t. II, str. 42 i w Dod. do Gaz. lwow. z r. 1861 nr. 8 (wś zwie się tu *Koszczeiow*). Kazimierz Jagiellończyk darowuje dominikanom lwowskim cło w K. z obowiązkiem, by co tydzień w dzień sobotni czytali mszę za niego i familią królewską. Dok. z r. 1476, ob. Akta grodz. i ziem. t. II, str. 222 i nn. (wś zwie się tu *Koszczieiow*). Notaryusz publiczny poświadcza, jako magister Klemens, prokurator Rusinów z K., Zaszkowa i Zarudziec doręczył w jego obecności kustoszowi Jakóbowi apelacyą tychże Rusinów od wyroku jego do papieża Syxtusa IV. Dok. wydany 21 lipca r. 1473 w domu Jakóba z Pantalowic, kustosza przemyskiego. Ob. Akta grodz. i ziem. t. 6, str. 175. *Lu. Dz.*

Kościekówka, wś w pow. homelskim, z kaplicą katolicką parafii homelskiej.

Kościele, wś, włośc., nad rz. Łuczajką, pow. dziśnieński, o 105 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 5 dm., 51 mk. katol. (1866).

Kościelec, prawdopodobnie dawna nazwa cmentarza chrześciańskiego, w którym umieszczano ciała (kości) zmarłych, w różnicy od cmentarzysk pogańskich, mieszczących popioły tylko. Z czasem nazwa cmentarza dała początek nazwie *kościół*, zamiast pierwotnej cerkwi, cerekwi, używanej w XV jeszcze wieku. *Br. Ch.*

Kościelec 1.) wś, folw., prob., os., pow. kaliski, gm. i par. Kościelec, odl. od Kalisza w. 18. Wś dm. 25, mk. 355; folw. dm. 4, mk. 15; probost. dm. 2, mk. 2; osada dm. 1, mk. 9. W 1827 r. było 32 dm. i 335 mk. K. był własnością jezuitów kaliskich; obecnie dobra te są własnością prywatną i mają 1528 mr. obszaru. K. par. dek. kaliski: 2020 dusz. Kościół paraf. św. Wojciecha, oddawna erygowany. Presbiteryum murowane, nawa drewniana, podobnież kaplica i zakrystya, a skarbiec murowany; ołtarzy 5: Matki B., św. Wójciecha, św. Józefa, św. Anny i w kaplicy Aniołów Stróżów. Na cmentarzu dzwonnica drewniana. Relikwie św. Wojciecha i różnych męczenników. Na ścianach obrazy, z których św. Józefa na stole malowany ze znakami nakształt dwóch dotknięć palców ludzkich ogniem spalonych; podanie mówi, że około r. 1733, po śmierci pewnego dziedzica, dusza jego okazała się i oznajmiła, że zostaje w ogniu czyścowym i od ówczesnego dziedzica dóbr Petryki, szlachcica Tarnowskiego, żądając pomocy modlitwy, te znaki wycisnęła, zostawiając ten dowód i świadectwo artykułu wiary o czyścu. W r. 1761 kościół w K. przez jezuitów odrestaurowany, liczył wtedy parafian 600. W r. 1875: parafian 2010. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 10. Gmina K. (kaliski) należy do s. gm. okr. III w Morawicy, st. poczt. w Cekowie. Obszar wynosi 6724 mr., ludność 2765 (1867). Według Towarz. Kred. Ziems. folw. K. z nomenklaturami Aleksandrów i Elżbietów ma rozległości mr. 1461; grunta orne i ogr. mr. 631, łąk mr. 118, pastwisk mr. 109, wody mr. 13, lasu mr. 475, nieużytki i place mr. 59, w wieczystych dzierżawach mr. 56; bud. mur. 19, z drzewa 8, płodozmian 10, 12 i 13-polowy, pokłady torfu. Wś K. os. 88, z gruntem mr. 590. 2.) **K.**, folw. i os. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. i par. K., odl. od Koła 5 w. Posiada kościół paraf., kaplicę murowaną na cmentarzu, sąd gm. okr. III, urząd gminny. W 1827 r. było tu 34 dm., 285 mk.; obecnie folw. ma 9 dm., 260 mk. i os. 1 dm., 3 mk. Na gruntach tutejszych znajduje się cmentarzysko przedhistoryczne. Parafia dusz 3130. Łaski, Lib. ben. I, 245, wymienia K. w parafii Koło. Dobra K. z przyległościami: Maryampol, Tarnowiec, Dąbrowice, Trześniewo, Bylice, Dębno Królewskie, Rosocha, Czołowo, Smolarnia jako majorat, mają 5814 mr. rozl., w tem 1621 mr. lasu. Według Towarz. Kred. Ziem. dobra majorat K., Najwyższym Ukazem w r. 1836 oddzielone od dóbr rządowych Koło-Dąbrowice, nadane generałowi jazdy hr. Kreutz, składają się z folwarków: K., Bylice, Czołowo, Rosocha, Dębno, Gozdowo, Strażków, Tarnowiec i osady młynarskiej Łabaj v. Lokaj; obejmują ogólnej powierzchni mr. 5290 a mianowicie w folwarkach mr. 3104 i w lasach mr. 2186; nadto: wś Bylice os. 27, z grun. mr. 842; wś Byliczki os. 10, z grun. mr. 200; wś Czołowo os. 14, z grun. mr. 321; wś Rosochy os. 23, z grun. mr. 367; wś Dębno Królewskie os. 23, z grun. mr. 494; wś Gozdowo os. 43, z grun. mr. 633; wś Straszków os. 53, z grun. mr. 1059; wś Białków os. 50, z grun. mr. 741; wś Lipiegóry os. 12, z grun. mr. 483; wś Ruchenna os. 14, z grun. mr. 781; wś Jabłonka os. 5, z grun. 28; wś Aleksandrówka os. 8, z grun. mr. 50; wś Sołowiewka os. 11, z grun. mr. 52; kolonia Korwino Krukowskie os. 36, z grun. mr. 182. Gmina K. należy do s. gm. okr. III w miejscu, liczy obszaru 6724 mr. i 6048 mk., urząd gm. w K., st. poczt. w Kole. W skład gminy wchodzą, Białków, Brzuwice, Białków poduch., Wakowy, Gozdów, Gąsiorów, Daniszew, Dąbrowice, Dąbrowice poduch., Leszcze, Koble, Police średnie i mostowe, Ruszków I i II, Straszków poduch., Straszków, Tury, Trzęśniew, Stawki, Aleksandrowo, Arkadya, Kościelec, Maryampol, Tarnowiec, Pasieczno, Romanów, Łęka. 3.) **K.**, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Mykanów, o 16 w. na płn.-wsch. od Częstochowy, o 7 w. od Kłomnic, o 2 w. od Rudnik. W 1827 r. było tu 26 dm., 270 mk.; obecnie wś ma 45 dm., 444 mk., 569 mr., w tem 517 mr. ornej roli; folw. 7 dm., 19 mk., 957 mr. (495 ornej). Na gruntach tej wsi powstała Kościelecka Maryanka, wś mająca 4 dm., 25 mk., 75 mr. obszaru. Łaski, Lib. ben. I, 521, wymienia K. w par. Borówno. Według Towarz. Kred. Ziemsk. folw. K. z wsiami: K., Madalin, Karolin, Maryanka, rozległy mr. 960; grunta orne i ogrody mr. 519, lasu mr. 438, nieużytki i place mr. 3, bud. mur. 3, z drzewa 9, płodozmian 12-polowy, pokłady kamienia wapiennego. Wś K. os. 55, z grun. mr. 585; wś Madalin os. 5, z grun. mr. 26; wś Karolin os. 8, z grun. mr. 21; wś Maryanka os. 7, z gruntem mr. 82. 4.) **K.**, wś, pow. pińczowski, gm. i par. K.; leży między Proszowicami a Koszycami; posiada kościół paraf. murowany pod wezw. św. Wojciecha z r. 1242, fundacyi Wisława h. Zabawa, biskupa krakowskiego, dom schronienia i szkołę początkową. Wspomina o tej wsi K. Długosz I, 51; II, 165. Czyt. art. Wł. Łuszczkiewicza o kościele tutejszym w „Sprawozdaniu komisyi do badania historyi sztuki w Polsce“, 1879. Par. K. ma 3227 dusz. Dobra K. składają się z folw. K. i Ksawerówka; wsi K. i Posiłów, od rz. Wisły w. 6; rozległość wynosi mr. 649; folw. K. grunta orne

i ogr. mr. 455, łąk mr. 20, pastw. mr. 5, lasu mr. 39, nieużytki i place mr. 29, razem mr. 545, bud. mur. 3, z drzewa 16, płodozmian 4 i 8-polowy; folw. Ksawerówka grunta orne i ogrody mr. 100, łąk mr. 3, nieużytki i place mr. 1, razem mr. 104, bud. z drzewa 3, płodozmian 4-polowy; rzeczka Kantorówka przepływa. Wś K. os. 48, z grun. mr. 206; wś Posiłów os. 11, z grun. mr. 76. Gmina K. należy do s. gm. okr. IV w Kazimierzy Wielkiej, st. poczt. Proszowice; obszaru ma 6428 mr., ludności 2683 (1877). *Br. Ch.*

Kościelec, wś w pow. chrzanowskim, na płd. wsch. od Chrzanowa, od którego oddziela tę wieś rzeczka Chechło, ma starozytną parafią rz.-katol. z kościołem murowanym, kopalnię galmanu i szkołę ludową filialną. Z 679 mk. rz.-katol. przebywa 50 na obszarze więk. pos. Gleba jest piaszczysta, od płn.-wschodu i południa otaczają K. wielkie lasy, z których płn. nosi nazwę Bereskiego lasu i Chechła. Większa pos. A. hr. Wodzickiego ma 234 roli, 34 łąk i ogrod., 89 pastw. i 516 mr. szpilkowego lasu; mniej. pos. 481 ról, 38 łąk i ogr., 37 pastw. i 39 mr. lasu. Parafia należy do dyec. krakowskiej, dek. nowogórskiego, składa się z K., Balina, Luszowic, Cezarówki i liczy 3070 rz.-kat. a 85 izrael. Według legendy miał tu św. Jacek w XIII w. swą modlitwą uprosić podniesienie się zwalonych nawałnicą gradową plonów. K. graniczy na płn.-zachód z Chrzanowem, na płdn.-wschód z Piłą a na południe z Pogorzycami. W XV w. K. należał do Stefana Pogórskiego. (Lib. ben. II, 202). Niekiedy zowią tę wieś *K. szląski.* *Mac.*

Kościelec, dom., pow. inowrocławski, 3088 mr. rozl.; 23 dm., 392 mk., 10 ew., 382 kat., 151 analf. Kościół kat. par. dek. inowrocławskiego starożytny, w stylu duninowskim (opisał go Józef Łepkowski w art. „Ku pamiątce tysiącolecia piastowskiego“, „Bibliot. Warsz.“ 1863, IV 386). Do probostwa kościeleckiego należą dom. Popowiczki, 640 mr. rozl., i 2) dom. Wilkowo, 1754 mr. rozl., w pow. szubińskim położone. Poczta, tel., st. kol. żel. w Inowrocławiu o 7 klm. Własność Łączyńskiej, primo voto hr. Dąmbskiej. Pod wsią znajduje się starożytny wał czyli szaniec z rowem w kształcie podkowy, otwarty ku jezioru broniewickiemu; we wnętrzu w jednej części są szczątki dawnego bruku. Czyt. Kod. dypl. polski II, 140 i Lib. ben. Łaskiego I, 817. Por. *Łabiszyn.*

Kościelec, wś, pow. cieszyński, z filią kat. paraf. Cierlicko.

Kościelec, niem. *Weisskirch*, wś na Szlązku austr., pow. karniowski, 975 mk.

Kościelec szląski, inaczej *Kościelec* w pow. chrzanowskim.

Kościelec, 1.) szczyt i turnia w Tatrach nowotarskich, wznosząca się między Świnnicą a Zawratem, w głównym grzbiecie Tatr, ponad Czarnym stawem Gąsienicowym, spadając stromo ku dolinie Gąsienicowych stawów. Są dwa szczyty: K. wielki i K. mały. Wzniesienie tamtego 2158 m. (szt. gen.), 2129 m. (Kolbenheyer), tego zaś 1817 (szt. gen.). Przełęcz między obydwoma K. 1851.37 m. (Kolbenheyer). 2.) **K.**, góra i szczyt. w Beskidach zachodnich, w dziale północno-zachodnim, nad granicą galicyjsko-szląską, w obr. gm. Lipowej, w pow. żywieckim, między potokami Leśną (od płd.) a Malinowskim (od płn.). Wzniesienie 1022 m. Ob. T. III, 861. *Br. G.*

Kościelewszczyzna, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 27 w. od Wilna, 5 dm., 63 mk. kat. (1866).

Kościeliczki al. *Koźliczki*, *Kozieleczki*, *Kozielicko*, pierwotnie *Warnow*, *Warnaw*, niem. *Kozelitzke*, włośc. wś i folw.; pow. malborski, na lewym brzegu Nogata wśród Żuław. A) włośc. wś, obszaru liczy włók 110, gbur. 12, zagr. 3, kat. 193, ew. 56, men. 103, dm. 26. Parafia i poczta Malbork, szkoła w miejscu. Odległ. od Malborka 3.4 mili. B) folw., przedtem własność oo. jezuitów w Malborku, po sekularyzacyi dóbr kościelnych w wieczystą dzierżawę wydany r. 1782. Obejmuje włók 10, posiadł. 1, karczmę i 4 dm. Reszta jak wyżej. Wieś tu istniała od najdawniejszych czasów, za książąt pomorskich, długo przed przybyciem krzyżaków. Nazwę nosiła pierwotnie Warnow, Warnaw. Począwszy od wsi tej i od Mątaw ciągnął się kiedyś las wielki aż do Hejbudy. Krzyżacy mieli tu swój folwark z dworem, nad którym osobny rządzca (stolmeister) był postawiony. zależący od wójta w Lasowicach. Bliskie położenie przy Malborku, a osobliwie las gęsty nadawały tej wsi strategiczne znaczenie. W wojnie 13-letniej z krzyżakami r. 1454 w lutym nadciągnął tu oddział Gdańszczan pod Ewaldem Weyge, pomódz polakom zdobyć Malbork. Obóz mieli w lesie. Uczynili wycieczkę na zamek, ale daremnie. Dnia 29 czerwca po drugi raz bór warneński zajęli, ale i tą razą musieli ustąpić przemocy z niemałą stratą. Dzięki wojnom wieś zupełnie podupadła tak dalece, że nawet jej nazwa zaginęła; las po większej części wycięto. R. 1471 król Kazimierz wystawił nowy przywilej wiernemu swemu Kościeleckiemu, żeby w ważnem tem miejscu wieś znowu założył. Od drugiego swego fundatora nazwaną teraz została Kościeliczki. Sołtys, którego Kościelecki ustanowił, otrzymał wolnych wł. 6, sądy większe i mniejsze; na uznanie panowania dawał 4 korce żyta. Gburzy dawali po 3 latach wolnych od włóki po 6 m. i 2 kury, od szarwarków, sypania grobli itd. uwolnieni byli. R. 1628 także król Gustaw Adolf miał w K. główny obóz dla piechoty. Z Gniewu oddział polski pod Scierneckim uczy-

nił napad na Żuławę, skąd szwedów wyparł i wieś K. wraz z obozem splądrował. Mały folwark w K. posiadali oo. jezuici w Malborku, jaka powyżej wzmiankowano. Ob. Eckerdt, Gesch. des Kreises Marienburg, str. 74, 75, 108, 109, 134. *Kś. F.*

Kościeliska, 1.) wś, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie. Oddalona od powiatowego miasta 2 w. Według podań miała tu stać to aryańska świątynia, to zbór ewangielicki. W r. 1778 zbudowano kościół, który niedługo obrócono na magazyn wojskowy. W r. 1827 było tu 20 dm., 262 mk.; obecnie liczy 30 dm., 281 mk., gruntu 1833 mr.; os. fabr. (garbarnia) ma 7 mk. i 2 mr. Por. *Końskie*. 2.) K. *nowe* i K. *stare*, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Osiek. K. nowe mają 17 dm., 108 mk., 239 mr.; K. stare 12 dm., 87 mk., 124 mr.

Kościeliska, mylnie *Kościelisko*, wś, pow. nowotarski, u północnych stóp Tatr nowotarskich, graniczą od północy z Dzianiszem i Bystrą, od wschodu z Zakopanem, a od zachodu z Witowem i Chochołowem. Zachodnia granica ciągnie się grzbietem oddzielającym doliny chochołowską i kościeliską, aż do przełęczy Gaberów Zadek (ob.) w głównym grzbiecie Tatr; wschodnia zaś granica zbiega w dol. potoku gąsienicowego czyli małołąckiego, ciągnie się przez Małą Łąkę aż na szczyt Czerwony Wierch Kondracki. Od południa przytyka do Liptowa granicą Galicyi ciągnącą się głównym grzbietem Tatr od Cz. W. Kondrackiego przez szczyty Tomaszową, Hrubosz, Babię Nogi, Błyszcz aż do przełęczy Gaberowego Zadka. Północna granica idzie grzbietem Palenicy do Gubałówki. Obszar większej posiadłości ma łąk i ogr. m. 6, pastw. 75, lasu 4316; mniej. zaś posiadłości roli ornej mr. 539, łąk i ogr. mr. 224, pastw. 3144, lasu 76 mr. austr. W r. 1799 było w K. domów 10, i jedna rodzina, składająca się z 3 mężczyzn (żonatych), 5 kobiet i 3 dzieci. W r. 1824 było dm. 5, mk. 32, czyli rodzin 7. W r. 1869 dm. 125, mk. 732 (357 mężcz., 375 kob.). Według obliczenia z r. 1880 mk. 708. Według szemat. dyec. tar. z r. 1882 dusz rz.-kat. 650. Należy do par. w Zakopanem, stacya poczt. Zakopane. Kiedy ta wieś powstała, niewiadomo. Lustracya starostwa nowotarskiego z r. 1765 wsi Kościeliska wcale nie wymienia, aczkolwiek wsi sąsiednie, jak Chochołów, Witów, Dzianisz, Ciche, Ratułów, Zubsuche i Zakopane dokładnie podaje; nawet nie znachodzimy tej wsi w „Conscriptio Allodiaturarum dominialium, scultetiarum et sessionum colonicalium ex inventariis dominalibus deprompta, anno 1770 mense Decembris.“ Stąd wnosić wypada, że wsi tej jeszcze po koniec r. 1770 nie było i powstać dopiero musiała koło r. 1790, jeżeli w r. 1799 znachodzimy tutaj dopiero 1 rodzinę składającą się z 11 główmujących 10 chat, w które zaliczone są stodoły i stajnie. To tylko pewna, że powstanie tej wsi wiąże się z upadkiem kopalni w dolinie K., gdy górnicy opuścili swą osadę, zwaną dziś Stare Kościeliska, i osiedli u ujścia doliny K., przenosząc nazwę Kościelisk na nową osadę. W r. 1807 kościeliszczanie, których Zakopianie dotąd zowią ludźmi z polan, bo wieś K. legła między polanami, należeli do par. w Czarnym Dunajcu, a od r. 1847, kiedy powstał kościół w Zakopanem, przyłączeni zostali do par. w Zakopanem. Wywód nazwy Kościelisk czyt. w artykule: „Kościeliska dolina“. Pojedyncze części wsi, raczej grupy chat, mają swe nazwy, najczęściej od polan, na których je zbudowano. Ważniejsze są: Kierpcówka, Szeligówka, Błahówka, Budzówka, Sobcówka, Groń, Siwarna, Gronik, Gaberówka i Sołtysów. We wsi nad Kościeliskim potokiem są dwa tracze i leśniczówka. Jeden z tych traczów wybudowano za byłych właścicieli Zakopanego, a drugi wybudowano około r. 1869. Dzierżawią je żydzi orawscy (1870). Wzniesienie leśniczówki 921 metrów. *Br. G.*

Kościeliska, niem. *Kostellitz*, r. 1250 *Otholici*, 1372 *Cothelicz*, wś i dobra, pow. olesiński, par. K.; 189 bud., 126 dm., 926 mk.; wś ma 71 osad, kościół kat. z XVII w.; rozl. razem z dobrami K. 1930 mr. Do dóbr K. należy folw. Wytoka. K. leży 803 st. par. npm. Par. K. dek. olesińskiego 1869 r. miała 2775 kat., 159 ew., 23 izr. *F. S.*

Kościeliska, ob. *Kozłowice*.

Kościeliska dolina, jedna z najpiękniejszych i największych dolin, nietylko w Tatrach nowotarskich ale w całem paśmie Tatr. Nadto w polskiej części Tatr dolina ta jest tem, czem dla przybywających do Szczaw Sławkowskich (Szmeksu) dolina Wielka, u Niemców Felką zwana, albo Mięguszowiecka dolina, lub wreszcie dolina Zimnej Wody. Droga z Zakopanego wiedzie wprost na zachód naprzód równiną aż po ujście doliny Małej Łąki, następnie wiesza się u stóp Hrubego Regla to na dół, to do góry, prawie ciągle lasem, koło ogromnych zrębów młodymi drewkami porosłych. Wreszcie spuszcza się z dosyć stromego stoku północno-zachodniego ramienia Jaworzynki, wznoszącej się nad doliną Miętusią i Kościeliską, do niewielkiej międzygórskiej kotliny, rozpostartej nad strumieniem przybywającym z doliny K., więc od południa, pospolicie za Czarny Dunajec (ob.) uważanym, na północ zamkniętej Palenicą (1198 m. szt. gen.), a przeciętej od wschodu na zachód, przed samem ujściem doliny Kościeliskiej, drogą prowadzącą z Zakopanego do Witowa. Część tej kotliny na południe od pomienionej drogi jest piękną, trawiastą równinką, tworzącą wnijście do doliny Kościeliskiej, od wschodu i zachodu lesistemi zamknię-

tą czubami, zwężającą się ku południu. Bok wschodni tworzy ramię Jaworzynki (1279 m. Janota); w boku zachodnim widać trzy czuby dawniej lasem porosłe, dzisiaj sporo wyrąbane, Kopkami zwane (1308 m. szt. gen.). Po krańcu wschodnim prowadzi droga, na krawędzi zachodniej płynie między smrekami czyli świerkami potok K., którego sporą część puszczono na tracze. W pobliżu traczów i tuż przy drodze do Witowa jest leśniczówka, a naprzeciwko karczma. Tu zwracamy się drożyną wspomnianą ku południu w dolinę, mijamy tuż pod górą maleńką chatkę gajowego, strażnika z dóbr zakopiańskich. Dawniej była tu chatka uhlarza (węglarza). Przy niej wystaje kawał gołej skały z numulitów złożonej. Górale zowią te skamieliny jarcem. Wapień, który tworzy tę skałę, jest dolomitem. Na południe, we wschodnim boku doliny, widać stopniami wynoszące się skały, już to murawnikiem pokryte, już też kosodrzewiną, niżej smreczyną porosłe. Jest to ramię Czerwonego Wierchu upłaziańskiego, zwane Wyżranką, za którą widać w tyle zbiegający ku dolinie grzbiet trawiasty jednego ze szczytów, otaczających od wschodu górną część doliny; na prawo, w południowo-zachodnim rogu wznosi się Bystra, pospolicie, lecz mylnie, Pyszną zwana. To wnijście do doliny Kościeliskiej należy do Niżniej Miętusiej Kiry. Miętustwo jest część wsi Cichego, pierwotnie sołtystwo. Miętusowie są najdawniejszymi posiadaczami dolnej części doliny K. i po nich nazwanej doliny Miętusiej. Nieco dalej ku południu dolina znacznie się zwęża, skaliste ściany obu boków zbliżają się tak do siebie, że tylko dla potoku wolne zostaje miejsce, zwane *Bramą*. Ponad potokiem za pomocą sąsieka z tramów sporządzonego i do potoku wpuszczonego i ponarzucanych do tego sąsieka głazów urządzono przejście i niby drogę. Przystęp do wspomnianej bramy, niby ulica między zbliżającemi się do siebie z obu stron skałami, zwie się „Między Ściany." Za Bramą dolina znowu rozszera się, tworząc piekną zewsząd lasem otoczoną polanę, tak zwaną Wyżnią Miętusią Kirę. Zachodnią ścianę tworzą Kopki powyżej wspomniane; po wschodniej stronie wygląda z lasu turnia Jaworzynka 1279 m. (Janota); następnie wysoka i kończasta, przepaścista turnia Kończysta, wznosząca się 1312 m. (Jan.). Na południe wznosi się po wschodniej stronie doliny Twardy Upłaz (2050 m. Jan.). Wzniesienie Miętusiej Kiry 945 m. (szt. gen.). Na niej widać rozrzucone szopy na siano. Minąwszy tę polanę, przechodzimy przez mostek (1) na zachodni bok potoku K. Przed tym mostkiem zwraca się boczna drożyna na wschód w las, nad potokiem wpadającym nieopodal mostku do wody K., a prowadząca na polanę Zahradziska i do Miętusiej doliny, tudzież na Upłaź. Przez wyłom, który namieniony potok z Miętusiej doliny utworzył we wschodniej ścianie doliny K., widać po prawej ręce (południowej stronie) Wielką Turnię, tj. skaliste, przepaściste ramię Czerwonego Wierchu; wprost ku wschodowi wygląda między świerkami piramidalny czub Giewontu, a na lewo (po północnej stronie) sterczą Kończysta i Jaworzyńskie turnie. Od mostku wspomnionego (1) zaczynają się Małe Kościeliska czyli Kościeliseczka. Murawniki i porozrzucane kupkami po dnie doliny smreki i jarzębiny koło drogi sadzone, tutaj jeszcze czasem owocujące, upiększają tę część doliny. Przy samej drodze między drzewami jest mała kapliczka, koło niej ławeczki. Kapliczka ta stoi w miejscu dawniejszego kościołka, gdy tu się jednoczyło życie całej doliny i wsi tej nazwy. Poniżej kapliczki przy dolnym końcu dawnej przekopy zaczynają się Stare Kościeliska. Tutaj, niedaleko od kapliczki, widać szczątki dawnego dworu i leśniczówki, przed niewielu laty jeszcze zamieszkałej, dalej ślady kuźnicy (istniała jeszcze r. 1841), powyżej stał młyn i tracz, naprzeciwko waląca się karczma i rozwalony czardak. Po tej stronie drogi stało kilka chat hutników. W pobliżu leśniczówki są dwie piękne lipy, Bok wschodni starych Kościelisk zwie się Pod Adamicą, sama bowiem Adamica jest lesisty czubek, dalej w tył, t. j. ku wschodowi położony. Zachodni bok tworzą tak zwane i wznoszące się za nimi Kominy (ob.). Powyżej karczmy i opodal od niej, przechodzi się po wygodnej ławie na wschodni brzeg potoku; tutaj na małej równince obfite bije źródło, *Lodowe* zwane, a zlewające swe wody dwiema strugami do K. potoku. Przy tem źródle jest altana towarzystwa tatrzańskiego, oznaczona imieniem Goszczyńskiego, gdzie w około są ławy i stoły, na palikach z desek porobione. Źródło to nosi także miano „Zdroju Goszczyńskiego". Woda wydobywa się z poziomej płaszczyzny wprost do góry, pornszając na dnie piaskiem i rozlewa się na boki trzema strumieniami tak silnymi, iż z nich każdy obracał dawniej młotem w kuźnicy. Zaraz nad źródłem dolina się znowu zwęża. Skały Wyzranki i Kominów zbliżają się do siebie, zostawiając jak w Bramie tylko dla potoku i drożyny nad nim wąskie przejście zwane „Między Krzesanice". Krzesanicą zwą górale skały bardzo strome lub całkiem prostopadłe, zatem nieprzystępne, więc jakby okrzesane czyli skrzesane. Ta druga brama „Między Krzesanice" zwie się dziś „*Bramą Kraszewskiego*". I od wschodniej strony na skale wielkiemi głoskami wykutemi czytamy już zdala powyższe miano, pod spodem na marmurowej tablicy wyryty napis: „J. I. Kraszewskiemu, niestrudzonemu praco-

wnikowi na polu piśmiennictwa ojczystego w uczczeniu półwiekowej pracy Towarzystwo Tatrzańskie.“ Uroczystość odsłonięcia tablicy i poświęcenia skały odbyła się przy udziale gości ze wszystkich dzielnic Polski dnia 14 sierpnia 1879 r. Odtąd przedstawiają się oczu widza coraz romantyczniejsze obrazy; tu bowiem rozpoczyna się ciasny wyłom, najdziksza i najpiękniejsza część doliny. Sciany skaliste otaczające go wznoszą się miejscami wprost z potoku, są prawie wszędzie prostopadłe, gdzie niegdzie podzielone na piętra. Krzesanice zaraz po wschodniej stronie potoku zwą Małymi Organami, a dziury w nich Zbójeckimi Oknami. Ogromna skała tuż przy drodze ma imię Stołu Zbójeckiego. Mostek (2) przeprowadza na wschodni brzeg potoku. Za nim dolina rozszerza się nieco, nie tworząc jednak równinki, jak na Miętusiej Kirze lub w Starych Kościeliskach, lecz spadając z obu stron ku potokowi dosyć stromo. Jest to polana Pisana. Nad nią wznosi się w ścianie wschodniej, prawie w środku, skała Saternem zwana; obok niego ku południu jest turnica Straszakiem zwana, ku północy dwie inne zwą Nad Zamkiem i Spadami. Po zachodniej stronie potoku koło szałasów widać dróżynę w górę ku żlebowi ną przełęcz, którędy można przejść do doliny Lejowej. Na polanie Pisanej są szałasy i szopy. Z niej schodzi się do łożyska w czasie pogody bezwodnego potoczka, przybywającego od wschodu z ciasnej zwaliny między ścianami, to w tę to w ową stronę nachylonemi. Dno tej szczeliny miejscami nie szerszej nad dwa metry zawalone jest złomami skał, naniesionemi w czasie nawałnic z góry. Tu i owdzie znajdzie się połamany i otłuczony pień drzewa. Szczelinę tę długą a dziką zowią Krakowem (ob.). Minąwszy potok płynący czasem z tego tatrzańskiego Krakowa, przechodzi się po mostku (3) na zachodni brzeg potoku K., gdzie tuż nad potokiem z łomów wapieni liczne wydobywają się strugi. Nieco wyżej droga wraca znowu na wschodni brzeg potoku (mostek 4), ku tak zwanej Pisanej. Jestto ściana wapienna, ściekającą wodą ustawicznie roszona i dosyć miękka, aby nożykiem wyryć w niej imię na pamiątkę bytności swojej w tem miejscu. Od tego zwyczaju pisania imion przybrała ta skała nazwę Pisanej. Z pod tej skały, z pieczary podobnej do czeluści pieca, obfity wypływa strumień, wpadający o kilka kroków do głównego potoku. Ten strumień raczyli niektórzy piszący o Tatrach nazwać źródłem Czarnego Dunajca. Badania jednak naukowe Zejsznera i Janoty wykazały, że wypływ ów z pod Pisanej jest częścią potoku Kościeliskiego, powyżej się rozdzielającego, a nie żadnem źródłem. Ciepłota jego bywa rozmaita, koło 8° R.; po burzy toczy brudną mętną wodę, taką samą, jak obok płynący strumień. Baśnie, jakie nagadano Goszczyńskiemu, że pieczarę tę zwiedzano z pochodniami, że po długiej, trudnej i chłodnej podziemnej wędrówce dotarto nareszcie do ogromnej sali, ozdobnej kolumnami i sztukateryami, z kamienia tak jasnego, że przy blasku pochodni sala świeciła niby dyamentowa, że w środku sali leży małe jeziorko, właściwe źródło Dunajca, że tem podziemiem trzy dni i trzy noce iść potrzeba, aby dojść do tego źródła, że w końcu wychodzi się na szczyt jakiejś góry, lub też że tę salę wykuli górnicy, dobywający niegdyś srebro w tem miejscu, że szperanie po tej pieczarze oburza ducha, mającego tam siedlisko, który w gniewie spuszcza na dolinę chmury i ulewę: baśnie te skłoniły Goszczyńskiego do trzykrotnego zapuszczania się w tę pieczarę, rozumie się bezpożytecznie. Zaraz za skałą Pisaną rzucone dwa mostki (5 i 6) na potoku przeprowadzają pierwszy na zachodni, drugi na wschodni brzeg jego. Tuż pod ostatnim mostkiem (6) część potoku ginie w skałach we wschodniej ścianie doliny i występuje znowu na jaw pod skałą Pisaną. Po zachodniej stronie rozlegają się ogromne, odleciałe złomy skał nad samą drogą. Stąd widać już Ornak. Sciana zachodnia dziwnie poszarpana i głęboko poszczepana. Wkrótce mostek (7) przeprowadza znowu na zachodni bok doliny. Poniżej niego dolina się zwęża. Zaledwie przejdzie się ten mostek, widać przy drodze stos suchych gałęzi, pod którym ma spoczywać góral. Młynarz bowiem założył się, że w niedzielę przewiezie obrobione na Ornaku kamienie młyńskie na Kościeliska, gdy tam nową hutę stawiano. Wioząc je, w tem właśnie miejscu wywrócił się z wozem, a kamienie zabiły go. Pochowano go, gdzie stos gałęzi, bo każdy przechodzień rzuca na tę mogiłę gałązkę. Mogiłę tę z gałęzi corocznie palą. Naprzeciw owej mogiły stoi krzyż drewniany z napisem „I nic nad Boga“, pierwotnie postawiony przez Wincentego Pola (7 sierpnia 1852), a że zgnił, przeto r. 1868 Walery Eljasz postawił nowy, wyrywszy na nim ten sam napis. Od krzyża tego dróżyna wiedzie dalej w górę zachodnim brzegiem potoku i wkrótce mostek (8) przeprowadza nas na brzeg wschodni, na polanę Smytnią zwaną. Jest tu szałas i 6 szop na bydło i siano. Pod tą polaną silny potok Tomanowski, z pod przełęczy tej nazwy płynący, uchodzi do potoku Kościeliskiego. Tu się wyłom kościeliski kończy; skały się rozstępują, dolina się rozszerza, a las schodzi aż ku samej drodze. W południowo-wschodnim boku polany Smytni las, Żarem zwany, a czubek nad nim się wznoszący zowie się „Na fajkę“. Z polany tej przedstawia się górna część doliny K., jako rozwinięta w rozległy okrąg, opasana dokoła wysokiemi szczytami. Od mostku (8) prowadz

druga drożyna po zachodnim brzegu potoku na halę Ornak. Zostawiwszy mostek (8) na boku, postępujemy tą drożyną po zachodnim brzegu potoku ku tej hali; minąwszy mostek na wodzie płynącej z pod przełęczy Iwanowskiej, którędy przejść można do doliny Starorobociańskiej, następnie rzadki las i tuż pod drogą dawne zawalone kopalnie, wychodzimy na wielką i piękną halę Ornak. Nad nią Siwa Turnia czyli Siwe Skały. Powyżej hali widać złomiska drzew, powstałe w skutek śnieżnicy, która zasypała przed kilkunastu laty (1858 r.) 5 hawiarzy (górników) i lasu wycięła znaczną przestrzeń po obu stronach potoku. Dawniej, gdy wydobywano obficie rudę żelazną w Ornaku (Czarna i Dziewiąta Bania) i Nadbanistem, ludniej tu było. Dziś tylko doły i kupy gruzów świadczą o istnieniu tam kopalni, które zarzucono. Dobywano tu także srebro. Powyżej Ornaku, po wschodniej stronie potoku, rozlega się hala Pyszna; wiedzie na nią drożyna od mostku (8) po wschodnim brzegu potoku. Pod Pyszną jeszcze na początku tego wieku istniały obszerne kopalnie, „Na kunsztach“ zwane, iż zapomocą kół obracanych przez wodę z głębokich szybów wydobywano rudę (panabaz). Powyżej tych kunsztów znajduje się szałas pyszniański, prawie na górnej granicy lasu. Wyżej szałasu jest płasienka i bagienko prawie całkiem zarosłe. Wyborna pasza dla owiec miała nadać nazwę Pysznej tej oto hali, należącej do górali w Klikuszowej. Tu wyrabiają najlepsze sery, jakich niema w całych Tatrach. Stanowisko tego szałasu uważać należy za koniec górny doliny K. Wyższa jej część przedstawia najeżone wzgórza z głębokiemi między niemi wyżłobieniami. Od szałasu wiedzie ścieżyna wprost na południe pomiędzy kosodrzewiną na przełęcz między Błyszczem a Babiemi Nogami czyli Kamienistą. Wzniesienie jej 1789 m. (szt. gen.). Granią ciągnie się granica liptowska. Przełęcz ta łączy dolinę K. od północy z dol. Kamienistą od południa. Z przełęczy tej na zachód granią bardzo stromą wychodzi się na szczyt Błyszcz (2182 m. szt. gen.), a z niego zwracamy się na południe i wąskim grzbietem przybywamy na Bystrą czyli Wysoki Wierch nad Bystrem. Szczyt ten wznosi się już na Liptowie. Jestto najwyższy punkt w Tatrach zachodnich. Widok rozległy i wspaniały. Szczególniej Liptów widać stąd znakomicie. Od szałasu pyszniańskiego wiedzie druga drożyna na południowy zachód na grzbiet Ornak (1861 m. szt. gen.), na który prowadzi również perć z hali Ornaku, w kierunku południowo-zachodnim. Grzbiet Ornak oddziela górną część doliny K. od doliny Starorobociańskiej i łączy cały grzbiet, tworzący zachodnią ścianę doliny K. (w której wznoszą się (od płn. ku płd.) Kopki, Kominy Dudowe i Telkowe, Nadbaniste i Ornak) z głównym grzbietem Tatr. Z grzbietu Ornaku pomieniona perć wiedzie na południozachód, na przełęcz Gaberów Zadek (1946 m. szt. gen.), skąd przejście do doliny Raczkowej. W Dzienniku podróży do Tatr Goszczyński powiada (str. 218): „Ciekawy jest początek tej doliny. Podczas jakichś wojen w Polsce, wojska nieprzyjacielskie zapędziły się aż w te strony. Górale udali, że się cofają przed większą liczbą i tym ruchem wprowadzili nieprzyjaciół pomiędzy góry, poczem, przeciąwszy im w ciasnych miejscach odwrót, głazami i drzewami spuszczanemi ze szczytów do jednego ich znieśli. Od mnóstwa nieprzyjacielskich kości ta dolina przezwana została „Kościelisko“. Właściwie ta porażka miała mieć miejsce w dolinie leżącej pod Giewontem, przy drodze z Zakopanego do Kościeliska, a zwanej dziś Biały Potok; zdają się potwierdzać tę wieść rozrzucone po niej kości ludzkie do niezliczenia. Tę klęskę według jednej powieści mieli ponieść Szwedzi, według innej Tatarzy“. Wywód ten, prócz przypadkowego podobieństwa imion, nic niema za sobą. Że Tatarzy w czasie wtórego napadu swego na Europę (1241—1242) pustoszyli ziemię sandecką i spiską, na to są dowody dostateczne. Na Podhalu nowotarskiem, w r. 1204 nie było jeszcze ani jednej osady; w tym bowiem roku Henryk, książę krakowski i szląski, Teodorowi, wojewodzie krakowskiemu, nadał prawo do osadzania niemców w lesie koło rzek Ostrowska, Dunajca Białego i Czarnego, Rogoźnika, Lepietnicy, Słonej (teraz Słonki przy Rabce), Ratajnicy, Niedzielskiej i Stradomi. W r. 1234 istniał już Ludźmierz, a w r. 1237 wspominany jest Rogoźnik. Przywilej lokacyjny Nowego targu jest z r. 1252. W nim wspomniany jest zamek szaflarski, wreszcie w dypl. z r. 1254 wymienione są między innemi rzekami oba Dunajce, wielki i mały Rogoźnik, Leśnica, Piekielnik, Poroniec; dalej góra Obidowa, wreszcie pola i łąki zwane Długiepole, Ludźmierz, Dębno, Ostrowiec. Na tych tedy opierając się dowodach, nim nowe, dotąd nieznane, zostaną odkryte dyplomy, słusznie utrzymywać można, że od Szaflar i Rogoźnika aż pod same Tatry, całe Podhale gęstym pokryte było lasem. O Zakopanem najdawniejszą wzmiankę mamy z czasów Stefana Batorego. Dzianisz powstał r. 1619; podobnież Chochołów powstał dopiero w 16 wieku. W północno-zachodniej części ziemi spiskiej, tworzącej oro—i hidrograficznie z Podhalem nowotarskiem całość geograficzną, przed r. 1300 istniały Frydman, Nowa Biała, Krempach, Łapsze dolne, Kaczwin, Starawieś, Hanuszowce, Lechnica. Dopiero w XIV wieku wspomniane są Dursztyn, Frankowa, zamek Dunajec, Rychwałd, Lipnik wielki, Osturnia,

Po obu brzegach Białki od Krempachu aż w Tatry w r. 1320 były lasy (Fejer, t. 8, cz. 2, str. 289). Jeżeli zatem na Podhalu nowotarskiem dopiero w pierwszej połowie XIII w. zaczęto zakładać osady, czegoby tam byli podówczas szukali Tatarzy? w lasach bezdrożnych, poprzerzynanych rwącemi rzekami i potokami? czego w dolinie Kościeliskiej albo zgoła w Białem pod Giewontem? Jeżeli w Białem pod Giewontem była potyczka, jakimże sposobem miano Kościelisk dostało się nie dolinie Białego potoku, ale całkiem innej, z kolei czwartej doliny, prawie o milę na zachód odległej? W Białem pod Giewontem Goszczyński nie był, więc kości ludzkich, rozrzuconych po tej dolinie do niezliczenia, sam nie widział. Powiedziano mu bajkę, a on jej uwierzył. Alboż je widział w dolinie K.? Wątpić należy, ażeby tam były mogły przeleżeć od czasów jakiejś potyczki. Dopóki przeto więcej przekonywających nie dostarczy kto dowodów na wywód nazwy doliny K. od kości pobitych w niej wrogów, Szwedów czy nawet Tatarów, za bajkę uważać go należy. W kopalniach na Ornaku i w Pysznej pracowano z pewnością już za Zygmunta I, ale nie za Bolesława Wstydliwego. W części doliny K., zwanej dzisiaj Staremi Kościeliskami, górnicy mieli kościołek, który z czasem upadł, zostawiając nazwę miejscu, w którem się znajdowało. W kościołku tym lub koło niego chowano może zmarłych górników. Jeżeli zatem w Kościeliskach znaleziono jakie ludzkie kości, dawnych górników kości to być mogły. Po zaniechaniu robót w pomienionych kopalniach górnicy opuścili swoję osadę w Starych K., a na osadę późniejszą, powstałą u ujścia doliny w miejscu otwartszem między polanami, przeszła nazwa Kościelisk. Kościeliszczan Zakopianie dotąd mianują ludźmi z polan. Jaka była pierwotna nazwa osady górniczej w Starych K., niewiadomo. Długość doliny wzdłuż potoku od szałasu pyszniańskiego aż po jej ujście wynosi 8 kil. Spadek tej doliny wskazują następujące liczby: 1.) koniec doliny ponad bagienkiem powyżej szałasu pyszniańskiego 1389 m. (Janota); 2) szałas na Pysznej 1292 m. (Janota); 3) Ornak 1097'63 i 1056'47 m. (Janota), 1129 m. (Kolbenheyer); 4) Smytnia 1091 m. (Janota), 1081 m. (Kolbenheyer), 1039'7 m. (Fuchs), 1067'8 m. (Loschan); 5) Pisana 1040 m. (Janota), 1039 m. (Kuczyński), 1015 m. (Kolbenheyer); 6) Ujście szczeliny Krakowa 1034 m. (Janota); 7) Źródło Lodowe 971 m. (Kolbenheyer), 979 m. (Janota), 968 m. (Zejszner), 986 m. (Kuczyński), 948'9 m. (Fuchs); 8) ujście doliny 939 m. (Janota). Wycieczki do doliny K. odbywają turyści najczęściej wózkami, dojeżdżając albo do wsi K., albo aż ku Bramie Kraszewskiego; zwiedzają najczęściej źródło Lodowe i Pisaną, i stąd wracają; zadając sobie przez to wielką krzywdę, bo następna część doliny jest odmienna, a równie cudownie piękna i urocza. Wycieczki do dol. K. powinny się przynajmniej kończyć na polanie Smytni. Z doliny tej zwiedzić można 1) Bystrą i Kamienistą, na co potrzeba całego dnia, wyruszywszy najdalej o 5 godz. z Zakopanego; 2) wąwóz Kraków, przez który wyjście na grupę Czewonych Wierchów; 3) dolinę Tomanowską, a z niej szczyty Tomanową, Nad Łopatą, Smreczyński szczyt, Hrubosz; z tego ostatniego dolinką pyszniańską wrócić można na Ornak; 4) z Ornaku na halę Pyszną, stąd na Babie Nogi czyli Kamienistą, na Błyszcz i Bystrą, przejście do doliny Kamienistej, Raczkowej i Starorobociańskiej, a z niej do doliny Chochołowskiej, również jednej z najpiękniejszych okolic Tatr a mimo to z niewytłumaczonej przyczyny ignorowanej; 5) z doliny Tomanowskiej przez przełęcz Tomanowską dogodne przejście do doliny Cichej. Wreszcie z tejże doliny na halę Smreczyńską i do stawu Smreczyńskiego. Czyt: 1) Dr. E. Janota, Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę, do Tatr i Pienin, Kraków 1860 (str. 27—29). 2) Marya Steczkowska, Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin, Kraków, 1872 (str. 109—122). 3) Walery Eljasz. Illustrowany Przewodnik do Tatr, Pienin i Szczawnic, Poznań 1870 (str. 79—95). 4) Tenże: Nowy ill. przewodnik do Tatr i Pienin, Kraków 1881 (str. 84—95). 5) Kolbenheyer, Die Hohe Tatra. Teschen 1881 (str. 86—90). 6) Dr. E. Janota. Dolina Kościeliska, w Walerego Eljasza Szkicach z podróży w Tatry. W Poznaniu 1870 (str. 79—124). 8) B. Z. Stęczyński. Tatry. Kraków 1860 (str. 125—136). 9) Dr. C. A. Scherner. Tatra-Führer. Breslau. 1875 (str. 22—26). 10) F. Fuchs. Die Central-Karpathen. Pest 1863 (str. 296—307). 7) S. Goszczyński. Dziennik podróży do Tatrów. Petersburg 1853 (str. 215—228). 11) Anczyc Wł. Źródła Czarnego Dunajca w dolinie kościeliskiej. Tygodn. illustr. Warszawa 1866 XIV (str. 219). 12) S. Goszczyński. Opis doliny kościeliskiej. Powszechny Pam. nauk i umiej. Kraków, 1835. T. I, (str. 264—274). 13) Kościelisko w Tatrach. W Przyjac. Ludu. R. XV. Leszno 1848. T. II. (402—404 i 410—412). 14) Wilhelm. Reise in die Karpathen des Sandecer Kreises. Das Thal Koscielisko, die 5 Seen, das Meerauge. (Hormayrs Archiv f. Gesch., Staatenkunde, Liter. und Kunst., Wien. 1829. N-ro 54. 15) Zejszner L. Ueber das Alter der Conglomerate im koscieliskerThale in der Tatra. (Leonh. et Br. Jhrb. f. Mineral. 1841 str. 70). 16) L. Zieleński. Kościeliska (Lwowianin 1836, str. 126). 17) Kłosy, t. XIII, str. 58. *Br. G.*

Kościeliski potok, potok tatrzański w obr.

gm. Kościelisk, na Podhalu nowotarskiem, jeden z trzech potoków, tworzących Czarny Dunajec (ob.). Jest on zlewiskiem trzech potoków górskich Iwanowskiego, Pyszniańskiego i Tomanowskiego. Łączą się one pod polaną Smytnią w górnej części doliny kościeliskiej, na wys. 1100 m. (Janota). Tak powstały potok, mylnie Czarnym Dunajcem (ob.) zwany, płynie pięknym wyłomem górskim wprost na północ wartkim biegiem. Przyjąwszy z prawego brzegu potok, w czasie ulew tylko jawiący się z szczeliny Krakowa, mija polanę Pisaną, Bramę Kraszewskiego, gdzie z prawego brz. przyjmuje trzy potężne strumienie, wypływające z źródła Lodowego czyli Zdroju Goszczyńskiego, przerzyna Stare Kościeliska, gdzie z prawego brz. przyjmuje potok z Miętusiej doliny, następnie Wyżnią i Niźnią Miętusią Kirę, trzy części dolnej doliny kościeliskiej, a koło tracza i leśniczówki opuszcza też dolinę. Przerżnąwszy drogę z Zakopanego do Witowa wiodącą, zwraca się na północny zachód, i wkrótce przechodzi na obszar Witowa a na polanie Roztokami zwanej łączy się od lewego brzegu z potokiem Chochołowskim, który nieco powyżej przyjął z prawego brzegu Lejowy potok, dając początek rzece Czarnemu Dunajcowi. Że niema najmniejszej słusznej podstawy narzucać temu potokowi nazwę Czarnego Dunajca, czyt. artykuł „Czarny Dunajec" (T. I, str. 765 i 766), jako też „Chochołowski potok" (T. I, str. 596 i 597); również szukać źródła Cz. D. w wypływie pod Pisaną, lub w zdroju Goszczyńskiego, czyt. art. Kościeliska dolina. Długość K. p. od połączenia się źródlanych potoków Iwanowskiego, Pyszniańskiego i Tomanowskiego czyni 9 kil. Połączenie się pot. K. i Ch. 846 m. (Kolbenheyer). Część potoku tego przepływającego obie Miętusie Kiry ma nosić miano *Kirowego potoku* (Eljasz W.). *Br. G.*

Kościelisko, ob. *Kościeliska*, wś, pow. nowotarski.

Kościelna góra, ob. *Kamieński potok*.

Koscielna Jania, niem. *Kirchenjahn*, ob *Jania*.

Kościelna Wieś, wś, pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Kościelna Wieś, stanowi jednę całość z kolonią Sęczkowo i drugą kol. Zielińsk oraz i kolonią na gruntach probostwa utworzoną Włodzimierką. Ogólna rozległość tego terytoryum włók 104; dworskiej ziemi włók 59, reszta włościan i małorolnych. Istniał tu młyn parowy i fabryka narzędzi rolnicz. z produkcyą na 6000 rs. rocznie, zajmująca 15 robotników, przeniesiona do Osięcin. Kościół z kamienia polnego (nawa) na wapno, wiązany dębami tylko ze skóry odartemi; presbiteryum zaś z cegły na wapno sadzonej. Jest odwieczny lecz przez kogo wybudowany, milczą akta. Tradycya przypisuje fundacyą Piotrowi Duninowi; istotnie niektóre części noszą wyraźnie piętno XII wieku. Kościół zdaje się powstał pierwej niż sama wieś, która od niego otrzymała nazwę. Wedle podania miejscowego, jakiś Klimek, rycerz czy też możny pan, miał być tej i obszernych włości panem. Kopce tu i w ościennej wiosce Bodzanówku wśród bagnisk sypane, dowodzą, że te miejsca były odwiecznemi siedzibami i warowniami. Później miał tu być panem jakiś Glinka, który w wykopanych kanałach po sobie zostawił pamiątkę. Takie same spotykamy w Krzywosądzu, Bełszewie i Morzycach. W r. 1639 „Kościół" czyli Kościelna Wieś należała do Marcina Zakrzewskiego. Przed tą epoką kościół zdaje się był dobrze uposażony, gdyż przy nim znajdowało się 6 księży. Jakiś czas kościół ten zostawał w ręku różnowierców. Do parafii Kościelnej Wsi należą wsie: Kościelna Wieś i folwark Pułkownikowo, Sęczkowo, Zielinek, Włodzimierka, Krotoszyn, Ruszki, Pocieszyn, Bodzanówek, Bitno, Mała Ujma, Bartłomiejewice wieś i kolonia, Zagajewice, Lekarzewice wieś i kolonia, Osłonki, Żakowice, Konary. Parafia składa się z 3000 dusz. Por. *Koszczały*. *Ant. Ziel.*

Kościelna Wieś, wś i folw. nad strum. b. n., pow. kaliski, gm. Kalisz, par. Kościelna Wieś, odl. 7 w. od Kalisza. Posiada kościół par. murowany z 1661 r. lecz dawniejszej fundacyi, dom schronienia dla 10 starców i kalek. W r. 1827 było tu 99 dm., 802 mk., obecnie wś ma 175 dm. i 1014 mk., folw. 13 dm., 115 mk.; obszar dworski ma 1758 mr. rozległości. Kościoła tutejszego fundacyą przypisuje tradycya Piotrowi Duninowi ze Skrzynna. Roku 1209 przez Mieczysława Starego księcia wielkopolskiego uposażony kościół wsiami: Góra, Rosiciewo, Krąkowo, Kliszewo, Nędzerzewo, Lisiec i innemi, które w różnych czasach utracił, tylko Kościelna Wieś, Borczysko, Krzywosądowo, Piotrowo, Głogowo i część Pawłówka sobie zostawione do r. 1797, w którym, na mocy dekretu króla pruskiego, wszystkie wsie temu kościołowi odebrane i oddane w prywatne posiadanie radcy królewskiemu Friebenfeldowi. Przełożonemu zaś kościoła naówczas Sebastyanowi hr. Sierakowskiemu naznaczono pensyi 1000 talarów i dziesięciny. Niedługo, gdy żadnej pensyi nie dostawał, przełożony musiał tylko utrzymywać się z funduszu dla 2 wikaryuszów przeznaczonego. Prepozytura najprzód była dla zgromadzenia oo. benedyktynów tynieckich ustanowiona, w 1781 r. zamieniona na świecką; przełożonym był kanonik koleg. kaliskiej. Niegdyś lud tych wsi był wolny od wszelkich podatków i służebności królewskich. Struktura kościoła przedstawia krzyż z kaplicami Matki Boskiej bolesnej i św. Benedykta. Ołtarzy 7 z gipsu sztucznie wyrobionych. Obrazy w r. 1872 odnowiono; cmentarz murem ka-

miennym otoczono i nową dzwonnicę wzniesiono; wszystko staraniem ks. Wojciecha Szczepańskiego proboszcza. Był też dawniej szpital i szkoła na koszcie proboszczów. Parafia K. ma 1025 dusz. Wieś zwała się dawniej „Kościół“. Według Towarz. Kred. Ziems. dobra Kościelna Wieś składają się z folwarków: Kościelna Wieś, Borczysko i wsi Kościelna Wieś. Na zachód i południe graniczą z w. ks. poznańskiem. Rozległość wynosi mr. 1792; folw. Kościelna Wieś grunta orne i ogrody mr. 1009, łąk mr. 243, pastwisk mr. 33, nieużytki i place mr. 45, razem mr. 1330, bud. mur. 20, z drzewa 3; folw. Borczysko grunta orne i ogr. mr. 433, łąk mr. 4, pastw. mr. 1, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 462, bud. mur. 5, z drzewa 2, płodozmian 13-polowy; w niektórych miejscowościach są pokłady torfu i marglu wapiennego. Rzeka Prosna przepływa, są 2 wiatraki. Wś Kościelna Wieś osad 230, z gruntem mr. 1391.

Kościelne jezioro, w pow. suwalskim, w dobrach Pawłówka, ma 10 mr. obszaru i 24 stóp głębokości; zaczyna się przy osadzie Przerośl i ciągnie się ku Prusom. Brzegi bagniste koło Przerośli. Daje początek łańcuchowi jezior, który składają: Krzywe, Przystojne, Białe. Brzegi wzgórkowate ale bezleśne.

Kościelnica, nad rz. Wartą, pow. turecki, gmina Kościelnica, par. Uniejów (Łaski, Lib. ben, I, 340, 447); odl. od Turku w. 22. Są tu dwie wsie i dwie osady t. n.; dwie wsie i osada mają dm. 32 i 382 mk.; druga osada dm. 2, mk. 20. Dobra-majorat Kościelnica w r. 1836 nadane generał-adjutantowi hr. Toll z dóbr rządowych ekonomia Uniejów; podług wiadomości z r. 1854 składają się z folwarków: K., Zieleniec, Orzeszków, Wielenin i Ubysław, w których grunta orne, łąki, pastwiska i place wynoszą mr. 1948, lasu mr. 2192, razem przestrzeni dominialnej mr. 4140 (według Pam. Kniżki Kal. gub.: K., Uniejów, Wielenin i Grzybki (?) jako majorat mają 5307 mr. rozl., w tem 2301 mr. lasu); nadto wsie: wś K. osad 27, z gruntem mr. 347; wś Wielenin os. 29, z grun. mr. 787; wś Orzeszków os. 35, z grun. mr. 516; wś Ostrowsko os. 87, z grun. mr. 1522; wś Człopy os. 28, z grun. mr. 747; wś Wieszczyce os. 7, z grun. mr. 156; wś Snicimierz os. 74, z grun. mr. 1382; wś Wola Przedmiejska os. 35, z grun. mr. 507; wś Człopki os. 8, z grun. mr. 178; wś Brzeziny os. 18, z grun. mr. 445. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w Uniejowie, gdzie też i st. poczt.; obszaru ma 6724 mr. i 2765 mk. (1867).

Kościelnicki potok, powstaje z połączenia kilku potoków i strug na obszarze Węgrzynowic w pow. krakowskim. Jeden potok źródlany sączy się ze ścieków łąkowych na zachód Pietrzejowic. Dopłynąwszy do Głębokiej w stronie południowej zabiera z praw. brz. wody ze stawu w Głębokiej, a z lew. brz. strugę od Pietrzejowic przez Karniów płynącą. Ze złączenia poprzedzających powstały potok płynie rowem łąkowym ku południowi i na obszarze Węgrzynowic przyjmuje z praw. brz. potok, powstały z połączenia strugi Kocmyrzowskiej i Dojazdowskiej. W dalszym biegu zabiera z praw. brz. wody ze stawów węgrzynowieckich, a mijając wieś Górkę Kościelnicką, zabiera z lew. brz. stok od Wronina, płynący od wsi ku płd.-zachodowi, przez łąki wsi Czulic i Wróżenic. Potok K., płynąc ku południowi łąkami, ma 1.5 m. szer., nurt 24 cm., brzegi 80 cm. wysokie. W Kościelnikach zwężonem korytem płynie na zachód dworca. Przed Stanisławicami dwoi się. Ramię prawe przepływa stawy, lewe (dzikie), okrążywszy je od wschodu, zabiera prawe, a dążąc łąkami ku południowi, przyjmuje z praw. brz. ścieki wód łąkowych, tworzących pod Olszyną obszerne mokradła. Tu i K. p. rozlewa się po łąkach. Mija Cło, przerzyna Wolicę i tutaj pod Rogową, przys. Wolicy, uchodzi z lew. brzegu do Wisły. Długość biegu od Węgrzynowic 9 kil., a od Pietrzejowic licząc 12 kil. We Wolicy zasila się z praw. brzegu Rusieckim potokiem czyli Łucyanówką. Potok Kościelnicki w dolnym swym biegu zowie się Wolicą. *Br. G.*

Kościelniki, wś, pow. krakowski, dekanat bolechowicki, w pasie granicznym Galicyi z Królestwem Polskiem, nad potokiem Kościelnickim. Obejmuje 3 znaczne przysiołki: 1) na północy *Górkę Kościelnicką* (ob.), 2) na zachodzie *Stanisławice*, 3) na południu *Cło*. Graniczy od płn. z Wróżenicami, od zach. z Węgrzynowicami, Ruszczą i Wyciążami, a od płd. z Wolicą. Od wsch. graniczy z Królestwem Polskiem. W płn. stronie wznosi się góra Wróżenice (248 m.); wzniesienie Cła 205 m. npm. Do Cła wiedzie gościniec krakowski. W Cle poczta, a w Górce kościół paraf. (Ob. *Górka Kościelnicka*, t. II, str. 709; nr. 6). Obszar większej posiadł. ma roli or. 674, łąk i ogr. 156, pastw. 41, lasu 53 mr. austr.; mniej. posiadł. roli or. 424, łąk i ogr. 127, pastwisk 75, lasu 1 mr. Własność Maryi hr. Wodzickiej. W r. 1869 było dm. w Cle 10, w Górce K. 18, w K. 33, w Stanisławicach 76, razem 131, a mk. w Cle 58, w G. 140, w K. 216, w St. 465, razem 879. Według obliczenia z r. 1880 w Cle 52, w G. 121, w K. 245, w St. 457, razem 875. Szkoła 1-klasowa o 1 nauczycielu. W K. jest kaplica prywatna, w której kilka razy do roku odprawia się msza św. W XV w. K. należały do Mikołaja Strasza Odrowąż (Długosz, Lib. ben. II, 41). *Br. G.*

Kościelniki (po rus. *Kostelnyki*), wś, pow. rudecki, o 15 kil. na zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rudkach. Na wsch. leżą Kupnowice Stare, na płd. Kropielnik, na zachod

Laszki zawiązane, na płn. wsch. Mokrzany Wielkie (w pow. mościskim). Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie Wiszenka od płn.-zach. na płd.-wsch. Do Wiszenki wpada kilka strug małych, płynących w tym samym kierunku. Zabudowania wiejskie zajmują płn.-wsch. część obszaru. Część płd. zach., lesista, dochodzi 316 m. Na granicy płd. wznosi się punkt jeden do 327 m. Własn. więk. ma roli or. 5, łąk i ogr. 28, lasu 195 mr.; własn. mniej. roli ornej 502, łąk i ogr. 97, pastw. 10 mr. Według spisu z r. 1880 było 441 mk. w gminie. Obszar dworski należy do Laszek zawiązanych. Ludność jest wyznania gr.-katol. Par. gr.-katol. w Kropielnikach. We wsi jest cerkiew.

Kościelniki 1.) wś, pow. buczacki, par. rz.-kat. i gr.-kat. Potok, o 4 kil. od st. p. Potok Złoty, ma mk. 860. 2.) K., wś, pow. zaleszczycki, par. gr.-kat. Zazulińce, o 8 kil. od st. p. Kasperowce, ma szkołę 1-klas., 488 mk. *F. S.*

Kościelny potok, na mapach Galicyi także *Kirchenbach* zwany, wypływa w obr. gm. Kłyżowa, w pow. Nisko, w płn.-wsch. stronie, z łąk bagiennych, nieopodal przysiołka Słomiennego; płynie temi łąkami na płn. zachód, poczem przechodzi w obr. gm. Pysznicy, gdzie zwraca się na zachód, przepływając po pod kościół; poniżej wsi zwraca się na północ, a przyjąwszy znowu kierunek zachodni, wpada na obszarze gm. Pława do Sanu z praw. brzegu. Długość biegu 10 kil. Źródła leżą 176 m., ujście 157 m. npm. Poniżej wsi Pysznicy tworzy staw Boczek zwany. *Br. G.*

Kościeniewicka Wólka, wś, pow. bialski, gm. i par. Kościeniewicze. Ma 29 dm., 194 mk. i 1259 mr. obszaru.

Kościeniewicze, wś i folw., pow. bialski, gm. Kościeniewicze, par. Piszczac; posiada cerkiew par. po-unicką dla ludności rusińskiej, szkołę początkową, urząd gminny. W 1827 r. było tu 30 dm., 257 mk.; obecnie ma 49 dm., 408 mk., 1969 mr. obszaru. Kościół i parafia r.-gr. erygowała tu 1673—1682 Anna z Szujskich Ruścicka, dziedziczka K. Według Tow. Kred. Ziems. są tu dwa folwarki i dwie wsie: Folw. K. lit. A. (z wsią Bokinka) od Chotyłowa w. 3, rozległy mr. 732; grunta orne i ogr. mr. 200, łąk mr. 113, lasu mr. 393, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 23, bud. z drzewa 12, przepływa rzeczułka Lutnia; wś K. lit. A osad 19, z gruntem mr. 256; wś Bokinka osad 46, z gruntem mr. 617. Folw. K. lit. B. od Chotyłowa w. 4, rozległy mr. 637, grunta orne i ogrody mr. 264, łąk mr. 55, pastwisk mr. 19, lasu mr. 284, nieużytki i place mr. 15, bud. z drz. 7; wś K. lit. B os. 23, z grun. mr. 330. Gmina K. graniczy z os. Piszczac, posiada 3113 mk., rozleg. 13927 mr., sąd gm. okr. II os. Łomazy o 11 w., st. p. Biała o 17 $^{1}/_{3}$ w. W skład gminy wchodzą: Bokinka, Dąbrowica Mała i Wielka, Janówka, Kościeniewicze, Kościeniewicka Wólka, Mańkowice, Ortel Królewski, Wiski, Wyczołki i Zagościniec. *Br. Ch.*

Kościeniewicze, rus. *Kosteniewiczi*, miasteczko rząd., pow. wilejski, o 23 $^{1}/_{2}$ w. od m. Wilejki, przy byłej drodze pocztowej z msta Dołhinowa do msta Wilejki (była tu st. poczt.), 2 okr. adm., 10 dm., 96 mk. rz.-katol. (1866). Dobra K. po-jezuickie, były 1780 r. we władaniu Aleksandra Horaina, opłacały 8500 zł. kwarty. Paraf. kościół katol. Niepokal. Pocz. N. P. M., z drzewa wzniesiony 1662 a 1763 r. przez jezuitów wymurowany. Parafia katol. dekan. wilejskiego: dusz 4658. Kaplice w Serweczu (dawniej filia), Kowieniowie, Kulbaczynie i Horodyszczu (dwie ostatnie należały do b. parafii Kurzeniec).

Kościeniewo 1.) wś, pow. słonimski, na płd.-zachód od Słonima. 2.) K., folw. nad stawem, należący do Kostrowickich, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 48, od Wasiliszek w. 7, mk. prawosł. 3, katol. 58, starozak. 7. 3.) K., wś w gm. Szejbakpol, w tymże okr. adm., od Wasiliszek w. 6, dm. 12, mk. katol. 132 (1866).

Kościerska Huta, niem. *Berentshütte*, mylnie *Burandshütte*, os. pod Kościerzyną, o pół mili od miasta, ponad jeziorem, przy trakcie bitym gdańskim.

Kościerski powiat, ob. *Kościerzyna.*

Kościerz, ob. *Kościerzyna.*

Kościerzyn, w dok. *Skościerzyn*, wś, folw., pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza w. 7; wś ma dm. 33, mk. 323; folw. dm. 3. W 1827 r. było tu 23 dm., 233 mk. Czyt. Kod. dypl. pol. II, 942; Lib. ben. Łaskiego I, 416. Folw. K. od rz. Warty w. 4, rozległy mr. 646, grunta orne i ogrody mr. 564, łąk mr. 50, pastwisk mr. 7, nieużytki i place mr. 25, bud. mur. 6, z drzewa 6, płodozmian 10-polowy; wieś Kościerzyn osad 49, z gruntem mr. 245.

Kościerzyn Wielki, niem. *Carlsbach*, nad rz. Łobżonką, wś, pow. wyrzyski, 78 dm., 640 mk.; 319 ewan., 318 katol., 3 żyd., 86 analf. Poczta i tel. w Łobżenicy (Lobsenz) o 6 kil.; st. kolei żel. Osiek (Netzthal) o 13 kil.

Kościerzyn Mały 1.) niem. *Kostschin-Klein*, nad rz. Łobżonką, wś, pow. wyrzyski; 12 dm., 97 mk., 46 ew., 51 kat., 29 analf. Poczta i tel. w Łobżenicy o 4 kil.; st. kolei żel. w Osieku (Netzthal) o 15 kil. 2.) K. *M.*, dom., 2260 mr. rozległości; 8 dm., 117 mk.; 28 ewan., 89 kat., 51 analf. *M. St.*

Kościerzyn (mylnie), ob. *Kościaszyn.*

Kościerzyna, niem *Berent*, w starych dokumen. *Costrina, Kustryn, Cosceryna, Koscina,* miasto powiat. w Prusach zachodnich, na Kaszubach, w pobliżu licznych jezior; z jednego tuż przy mieście położonego zwanego Wierzy-

sko bierze swój początek i imię rzeka Wierzyca (Ferse-fl.); na bitym trakcie bytowsko-starogrodzkim i nowym gdańskim na Żukowo. Dalej za miastem odłączają się trakty: do Chojnic, do Zblewa i do Gdańska starszy i odleglejszy. Obszaru liczy mr. 6677, budynków 548, dm. 267. Ludności było r. 1819 tylko 1140, r. 1865 liczono 4004; katol. 2268, ew. 1305, żyd. 431. W miejscu jest landratura, sąd obwodowy (Amtsgericht), rendamt, kasa powiatowa, powiat. kasa pożyczkowa (Kreis-Sparkasse), urząd poczt. I kl., urząd teleg.; kościół paraf. katol., kościół protest., piękna kaplica nowa zakładowa N. M. P., synagoga, progimnazyum, seminaryum katol. nauczycielskie nowozałożone i zbudowane, prywatny zakład wyższy katol. z obszerną pensyą dla dziewcząt, z wielkim komfortem i nader starannie urządzony, księgarnia, drukarnia, introligatornia, szkoła miejska katol. 4-klas., protest. 5-klas.; młyn wodny i wietrzny, 2 słynne browary, 2 farbiarnie. R. 1865 było kupców większych o prawach kupieckich 22, mniejszych 33, traktyerni 16, furmanów 5, podróżnych kupców (Hausirer) 7, piekarzy 9, rzeźn. 7, piwowarów 2, młynarzów 2, malarz 1, dekarz 1, kowalów 10, krawców 16, szewców 27, kominiarz 1, powroźnik 1, stelmachów 6, stolarzy 10, zdunów 5, zegarmistrz 1, cieśli 3, mularz 1, ślusarzy 4, siodl. 5, garbarzy 4, szkl. 3, blachnierzy 2, kuśnierzy 7, tokarz 1, balwierz 1, bedn. 5. Jarmarki 4 odbywają się corok, kramne i na bydło. Etat dochodów i wydatków rocznych wynosił r. 1865 tal. 6283 (komuna złożyła tal. 4373). Do miasta należy posiadłość Kościerska huta. K. jest jedną z najstarszych osad Pomorza; od niepamiętnych czasów była naczelnem miejscem obszernej ziemi zwanej Pirsna, Pircha, Pirsza. Za książąt pomorskich należały do tego obwodu wioski: Zelenino, Bandomino, Neruse, Grabowo, Lubna, Gostome, Korne, Skorewo, Unerase, Saple, Pirscewo, Golubc, Patuly, Sicorino, Pehuce, Zgorale, Manczewo, Klobucino, Sarewo. R. 1255 mistrz w. krzyżacki Poppo von Osterna, niewiedzieć jakiem prawem, potwierdza stary przywilej kościoła tutejszego farnego, który oddawna przez książąt był nadany (archiwum w Peplinie). Roku 1284 książę pomorski Mestwin II zapisał K. wraz z całym obwodem siostrze czyli też siostrzenicy swojej Gertrudzie. W dokumencie powiada, że ma być wolną od książęcych wojewodów, kasztelanów i innych urzędników. Tylko będą płacić zwykłe podatki i stawać w potrzebie do obrony kraju. R. 1312 księżniczka Gertruda sprzedała K. wraz z przyległemi dobrami krzyżakom za 300 grzywien. Na zamku tutejszym utrzymywali krzyżacy swoich wójtów, którzy obwodem zarządzali. Podług ksiąg rachunkowych krzyżackich płaciła Kościerzyna, zwana wtedy Bern, czynszu skot. 720. Do miasta należała wieś Costrin, teraz Kościerska huta, o 54 włókach. Przy zamku mieli krzyżacy, jak zwykle, swój folwark. Dóbr lennych na chełmińskiem prawie wydanych (Kölmische Lehngüter) było 25, na polskiem prawie wydanych 22, czynszowych wsi 13; młyn w Kaliszu (?) dawał skot. 36, w Kamieniu 48, w Lipuszu 72, Skórzewie 72, w Kościerzynie 432. R. 1419 było z całego obwodu służb wojennych niemieckich (Kölmische Dienste) 18, polskich 8. R. 1438 niemieckich służb liczono 13, polskich 18. Do Polski została K. wraz z zamkiem i całym obwodem przyłączona r. 1466. W miejsce krzyżackich wójtów zasiedli teraz kościerscy starostowie niegrodowi. Około r. 1580 trzyma starostwo Mikołaj Kostka, dobry katolik; dlatego tutejszy kościół nie był wydany na pastwę inowiercom. Zresztą w wypadkach wojennych i innych głośniejszych czynach nie brała wiele udziału uboga ta podówczas i oddalona mieścina. Z wojen szwedzkich tylko wiemy, że wtedy kościołek na przedmieściu stojący św. Jerzego zgorzał wraz z częścią miasta. Następnie znowu został odbudowany, ale pod nową już nazwą św. Krzyża i św. Barbary. Także kościół paraf. z drzewa stawiany uległ zniszczeniu. Nowy murowany, który dodziśdnia się znajduje, stanął gotowy r. 1642, głównie za przyczynieniem się oo. kartuzyan z Kartuz. Z póżniejszych czasów, ale już nie wiedzieć roku, jest jeszcze wiadomość, że srogi pożar zagrażał całemu miastu. Kiedy nie było ratunku, mieszczanie udali się tłumem do fary i taki ślub uczynili, że jeżeli ich miasto i kościół za pomocą Bożą ocalony będzie, oni corok na Nawiedzenie M. B. w uroczystej procesyi po wieczne czasy zwiedzać będą obraz cudowny N. M. P. w Trąbkach. Ponieważ prośba dziwnym sposobem wysłuchana została, a pożar, nad spodziewanie wszystkich, zaraz ustał, kościerzanie odprawiali tę procesyą aż do nowszych czasów. Dopiero od r. 1825 zaniechali. R. 1750 donosi kościelna wizytacya, że do jednego wszyscy mieszkańcy w K. byli katolicy; ani jednego żyda nie było, ani protestanta. Począwszy jednak od okupacyi, innowierców coraz więcej przychodziło. Pierwszy luterski kościół założył tu Fryderyk zwany Wielki. Synagoga żydowska powstała w nowszym czasie. R. 1861 kanonik Prądzyński z Peplina swoim głównie nakładem i ze składek ufundował wyższy zakład wychowawczy dla dziewcząt, który początkowo pp. urszulankom z Poznania pod zarząd oddany został. R. 1863 przejęły po nich ten zakład siostry miłosierdzia z Chełmna. Kształciły przeszło 100 panienek z miasta i okolicy, przez co nieocenione usługi oddały obywatelstwu tutejszemu. W tym czasie zało-

żono także seminaryum katol. dla nauczycieli wiejskich. R. 1869 d. 2 maja srożył się wielki ogień, który część miasta i kaplicę ulubioną św. Krzyża pochłonął; zaledwie zdołano cudowny obraz P. Jezusa wynieść do fary. R. 1878 d. 1 kwietnia siostry miłosierdzia opuściły miasto w skutek „kulturkampfu", a tyle użyteczny zakład oddany został nauczycielkom świeckim. Od niejakiego czasu czynią tu zabiegi, ażeby kolej żelazna zbudowana została w K., któraby Skarszewy i Bytowo z sąsiedniemi kolejami połączyła. Dotąd jednak nie osiągnięto żadnych widocznych skutków. Najbliższa stacya znajduje się w Zblewie (Hoch-Stüblau) około 5 mil od miasta, dokąd poczta codzień kursuje. *Powiat kościerski* połączony był przez dłuższy czas z starogrodzkim. Graniczy na płn. z powiatem kartuskim, na wsch. z starogrodzkim, na płd. z chojnickim, na zach. z bytowskim w Pomeranii. Glebę ma ogółem mniej donośną na połudn. i zachód przeważnie piaszczystą i lesistą. Tylko miejscami w płn. i wsch. części znachodzi się gleba pszenna. Ludność przeważnie polska czyli kaszubska, nieco szlachty drobniejszej. Najgłówniejsza rzeka jest tu Wierzyca, z pod Kościerzyny płynie koło Bukowca, Kiszewy, Pogutk, Skarszew. Przerzyna w licznych zakrętach cały powiat. Przyjmuje po lewej znaczniejszą strugę Wietcisę. Pędzi liczne młyny, hamernie, tartaki. Przechodzi stąd do powiatu starogrodzkiego. W jeziora dość wielkie i rybne powiat obfituje. Ważniejsze są: Wdzidze z odnogą Gołąb, Jelenie (Gelino) i Nadolne, Krąg przy Bartoszym lesie, Wygonin, Sudomie, Wierzysko, Garczyno, Bielawy, Sitno, Kirtowo i w. i. Ludności liczono r. 1865 38784, katol. 21327, ew. 16783; polaków 20200, niemców 18500; 2 miasta Kościerzyna i Skarszewy, 1 wś targowa, wsi ogółem 97, folw. 68, wybud. 114, dm. 3966, kościołów i kaplic 20, szkół 63, szpital 1, dla administr. dm. 41. Obszaru mr. 315095, posiadł. 2530; ogrodu 3040, roli ornej 200344, łąk 20166, pastwisk 74003, lasu 64313, wody 9083, torfu 4171, nieużytków 29514 mr.; rycers. dóbr 34; koni 4496, bydła 13804, krów 7135, świń 3436, owiec 53941, merynosów 19355, kóz 348. Pod względem rzemiosł i przemysłu zapisuje się w tymże r. 1865: kupców 27, podróżnych kupców 46, warsztatów lnianych 21, wełnianych 4, w dodatku przy gospodarstwie używanych 249, foluszów 2, pieców do wypalania wapna 2, huty szklane 2, cegielni 17, garbarnia 1, tartaków 13, smolarnia 1, młynów wodnych 281, wiatraków 4, fabryka cygar 1, browary 2, gorzelni 7, piekarzy 18, rzeźników 14, rybaków 3, balwierz 1, garbarzy 6, mularzy 60, cieśli 30, kołodziejów 32, zdunów 18, szklarzy 8, kowali 104, ślusarzy 14, kotl. 13, zegarm. 1, fabryka waty 1, powroźn. 2, farbiarzy 2, szewców 102, kuśnierzy 10, siodl. 15, krawców 77, modniarek 9, kapelusznik 1, stolarzy 53, bednarzy 14, muzyk. 7, drukarnia 1, księgarnia 1, doktorów 3, aptek 2, progimn. 1, semin. nauczycielskie 1, wyższy zakład dla dziew. 1; poczt 5 (obecnie znacznie będzie więcej); kościołów katol. 12, kaplic 7; luters. kościołów 4, kaplic 2; synagog żydow. 2. Kolei żel. nie ma w powiecie, najbliższe stacye w Starogrodzie i Zblewie; starają się o kolej drugorzędną przez Skarszewy, Kościerzynę do Bytowa. Trakty bite dosyć liczne przechodzą przez powiat: 1) z K. do Bytowa, 2) do Skarszew i Starogrodu, 3) do Żukowa i Gdańska, 4) do Chojnic, 5) do Zblewa, 6) z Nowej Karczmy do Gdańska, 7) z Lubieszyna do Kiszewy, 8) z Skarszew do Tczewa. *Parafia i dekanat kościerski.* Szemat. dyec. z r. 1867 pisze: parafia K. liczy dusz 5333. Kościół tytułu św. Trójcy, patronatu królewskiego, nie wiedzieć kiedy erygowany; konsekr. V Idus Junii 1769. Jest szpital św. Jerzego dla 4 ubogich; bractwo trzeźwości i rożańcowe. Kaplica publ. św. Barbary (al. św. Krzyża, obecnie jeszcze nieodbudowana po spaleniu). Wsie parafialne: K., Korne, Nowa Karczma, Sarnowo, Filipi, Wierzysko, Juszki, Węglikowice, Czarlin, Fingerhuta, Wętfie, Cicho, Łysaki, Rybaki, Puc, Sycęhuta, Zielenina, Klińcz W. i M., Stary i Nowy Barkocin, Nowa Wieś, Cząstkowo, Skorzewo, Sikorzyn, Mansowa al. Szymbark, Fiszerhuta, Sidlice, Lubian, Rotębark, Szenejda, Owśnice, Sommerberg, Wieprznica, Kaliska. Katolickie szkółki: w K. 3-klas. męska, 4-klas. w seminaryum, 2-klas. elem. żeńska, 4-klas. w wyższym zakładzie, 1 ochrona; ogółem chłopców 221, dziewcząt 227; w Sarnowie dz. 120, w Węglikowicach dz. 103, w Sicińskiej hucie 80, w Lubjanach 71, w Kornem 91, w Skórzewie 90. Przeszło 120 katol. dzieci zwiedza odnośne szkoły luterskie. Dekan. kościerski nazywa się także urzędowo zdawna mirachowski; dusz liczy 43305, parafij jest 14: K., Kartuzy, Chmielno, Goręcin, Gowidlino, Grabowo, Lipusz, Luzin, Parchowo, Sianowo, Sierakowice, Sulęcin, Strzepcz, Stężyca. Kaplica publ. 1 w K. Filialne kościoły 2: w Kiełpinie i Rakownicy. Duchownych 18 t. j. proboszczów 14, wikarych 4. Szkółek katol. elementarnych 55. Za dawnych czasów istniały jeszcze kościoły: w Mirachowie, w Kartuzach św. Katarzyny i w Żukówku. Kaplic 4: św. Jerzego w K., w Kartuzach na górze, w Pucu i Węglikowicach. *Ks. F.*

Kościesze, wś, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Szyszki.

Kościeszki, wś, folw., pow. słupecki, gm. Skulska Wieś, par. Wilczyn (Łaski, Lib. ben. I, 204); odl. od Słupcy w. 33; wś ma dm. 5, mk. 48; folw. dm. 3, mk. 37; poster. straży

pogran. dm. 1, mk. 6. Folw. K. podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 280; grunta orne i ogrody mr. 223, łąk mr. 40, pastwisk mr. 8, nieużytki i place mr. 9; wś Kościeszki os. 8, z gruntem mr. 77. *Br. Ch.*

Kościeszki, dom., pow. inowrocławski, blisko jeziora Gopła; 1800 mr. rozl.; 4 miejsc.: a) K., dom.; b) Wyspa Potrzymiech; c) folw. proboszczowski; d) folw. Żakowice; 14 dm., 166 mk., wszyscy kat., 80 analf. Kościół kat. paraf. należy do dekan. kruświckiego. Poczta we Włostowie (Lostau) o 1.5 kil., tel. w Kruświcy o 12 kil.; st. kolei żelaz. w Mogilnie o 26 kil., w Inowrocławiu o 30 kil. Własność Marcina Żakowskiego. Czyt. Kod. dypl. pol. II, 558. *M. St.*

Kościeszyn (mylnie), ob. *Kosieczyn.*

Kościewicze 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 42 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., gm. Krzywice, 1 dm., 28 mk. (1866), gorzelnia, 1200 mr. obszaru. 2.) **K.**, pow. wołkowyski, ob. *Iwaszkiewicze.* 3) **K.**, wś rząd. i Kościewszczyzna, zaśc. pryw., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 220, dm. 18 (1866), od Święcian 30 w.

Kościęcin, niem. *Kostenthal*, wś, pow. kozielski, o 12 kil. na płd.-zachód od Koźla, przy dawnej drodze kozielsko-głupczyckiej, jedna z najstarożytniejszych na Śląsku osad, w XIII w. darowana opactwu libiąskiemu; 129 bud., 195 dm., 1499 mk. samych katol., 158 osad, 5194 mr. ziemi z kolonią Parzellendorf; 86 rzemieślników, 2 cechy, kościół katol. b. stary, po pożarze 1792 odbudowany. O ćwierć mili od K. kaplica, jeszcze podobno starsza, drewniana, i pustelnia; obok niej źródło wody rzekomo cudownie uzdrawiającej. Do wsi K. należy też dziedziczne sołectwo K., 623 mr., z folwarkami Agneshof i Carlshof. Parafia K. dek. kościęcińskiego miała 1869 r. 4149 katol., 20 ewang. Dek. kościęciński miał tegoż roku 22732 katol., 694 ewang., 7 izr. i 11 parafij: Ucisków, Broschütz, Dittmerau, Gross-Grauden, Gross-Nimsdorf, K., Lenschütz, Mechnitz, Rzetzitz, Twardawa, Walzen. *F. S.*

Kościn Róg, zaśc. poleski w pow. ihumeńskim, w 4 okr. polic. puchowickim, w par. katol. błońskiej, przy drodze wiodącej z Oczyża i Usoch do Bołoczy, ma osadę jednę. *Al. Jelski.*

Kościół na Kujawach, por. *Kościelna Wieś* i *Koszczały.*

Kościół, ob. *Tum* i Lib. ben. Łask., II, 429.

Kościół Biały, por. *Biały Kościół.* (Tak się też niegdyś mko Czchów nazywało).

Kościołki, wś, pow. rossieński, parafia betygolska.

Kościołków, os. i folw. nad rz. Wartą, pow. słupecki, gm. i par. Zagórów, odl. 15 w. od Słupcy. Os. włośc. ma 3 dm., 41 mk.; folw. zaś ma 1 dm., 41 mk. Należy do dóbr Zagórów.

Kościów werch, wzgórze w Niagrynie, pow. doliński, na południe od jego zabudowań. Wody jego, na północ płynące, zabiera potok Niagryn, dopływ Swicy. *Lu. Dz.*

Kościowa, lesiste wzgórze ze szczytem 305 m. wys., w południowej stronie Kowenia, pow. samborski.

Kościuchnówka, wś z kaplicą katol., par. Kołki, w gub. wołyńskiej.

Kościuki, wś, pow. białostocki, par. Choroszcza.

Kościuki 1.) dwór i wś, pow. rossieński, par. kroska. Dwór własność Bereśniewicza (1862). 2.) **K.**, folw., pow. szawelski, par. szawelska, 8 włók ziemi, własność Elżbiety z Gozdawów Godlewskich Hrycewiczowej. Dawniej część dóbr Omole. *J. Godl.*

Kościuki 1.) wś włośc., pow. dzisieński, o 70 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 11 dm., 115 mk. 2.) **K**, wś pryw., nad rz. Miorą, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 100, dm. 8 (1866), od Święcian 8 w.

Kościuki 1.) wś i folw., pow. miński, okr. polic. rakowski, par. katol. rakowska. Wś ma os. 6; folw., dziedzictwo Puzinowskich, ma obszaru 9 włók w glebie dobrej; miejscowość górzysta, w pobliżu leżą źródła rz. Berezyny niemnowej, mianowicie za folwarkiem Unimachi. 2.) **K**, wś w pow. borysowskim, nad samą Berezyną, przy gościńcu wiodącym z historycznego Stachowa do Ziembina; miejsce to w ostatnich dniach listop. 1812 r. było świadkiem okropności pogromu Napoleona, bo tu najstraszniejsza wrzała bitwa w czasie odwrotu wojsk francuskich na Ziembin; wś ma osad 20. Włościanie trudnią się rolnictwem i flisactwem. 3.) **K.**, niewielki folw. w pow. borysowskim, niedaleko historycznych miejsc, gdzie ostatnich dni listopada 1812 r. odegrał się straszny dramat pogromu wielkiej armii Napoleona. 4.) **K.**, niewielka wś w pow. borysowskim, w gm. dokszyckiej, niedaleko gościńca wiodącego ze Szklańców, Witunicz, Osowa do Dokszyc, ma osad 6, miejscowość górzysta. 5.) **K.**, por. *Jatra.* *Al. Jel.*

Kościuki, ob. *Kamionka Wołoska.*

Kościukowicze 1.) dobra, pow. wilejski, o 8 mil od Mińska, dawniej Oskierki Ignacego, po 1789 r. Sulistrowskiej. 2.) **K.**, folw., pow. oszmiański. Niegdyś własność Amforowiczów, od których 1740 r. nabył Michał Adam Slizień podkomorzy lit. *A. K. Ł.*

Kościukowicze, mko i dobra, pow. klimowicki, o 135 w. od Mohilewa, na granicy gub. smoleńskiej, o 38 w. od Klimowicz, ma st. poczt., 2000 mk., 25000 mr. obszaru, dziedzictwo Włodzimierza Ciechanowieckiego. Słynie z jarmarków na konie. Do 1864 były tu szkoły 3-klasowe, utrzymywane kosztem właściciela miasteczka.

Kościuny, wś rząd. nad rz. Mereczanką, pow. trocki, 4 okr. adm., gm. Merecz, 77 w. od Trok, 4 domy, 54 mk. katol. (1866).

Kościuszki, wś, pow. szawelski, gm. kirya-nowska, 18 osad, 77 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kościuszki Kopiec, ob. *Kopiec K.*

Kościuszków, wś, pow. radomski, gm. Gzowice, par. Sucha, od Radomia odl. 19 w.; gruntu mr. 139, dm. drew. 10, mk. 69. Ob. *Czarna.*

Kościuszków, wś, pow. odolanowski, 6 dm., 47 mk., wszyscy katol., 17 analf. Poczta najbliższa w Skalmierzycach; st. kolei żel. i tel. w Ostrowie. *M. St.*

Kościuszkowo, folw., pow. krobski, 1 dm., 47 mk., należy do dom. Chocieszewic.

Kościuszkowszczyzna, okolica, pow. wołkowyski. Niegdyś własność Antoniego Żabki koniuszego, od którego w 1727 r. nabył Michał Adam Slizień, podkomorzy lit. *A. K. Ł.*

Kościuszyszki, folw., pow. trocki, 2 okr. adm., 38 w. od Trok, 1 dm., 47 mk., z tego 3 katol., 29 ewan., 15 wielkorossyan (1866). Niegdyś dziedzictwo hr. Chreptowiczów, potem Ignacego i Anny z Łopacińskich Zaleskich, dziś Józefa hr. Tyszkiewicza. *A. K. Ł.*

Kose (niem.), ob. *Kozy*, pow. słupski.

Kosel (niem.), ob. *Koźle, Koziel, Kozła.*

Kosel (niem.) 1.) 1233 r. *Gaj* pod Wrocławiem, po r. 1300 w dokum. Henryka VI: *Cosanow* vel alio nomine *Gay* inter *Pilsitz* et allodium Bavari, około r. 1360 *Kozenow*, wś, pow. wrocławski, par. św. Mikołaja we Wrocławiu. 2.) **K.**, r. 1402 *Kosslaw*, wś, pow. bolesławski, par. Alt.-Oels. 3.) **K.**, około 1600 r. *Koselitz*, wś, pow. głogowski, par. Quaritz. 4.) **K.**, wś, pow. żegański, ma kościół par. katol. 5.) **K.**, wś, pow. rozbórski, z kościołem par. ewang. od r. 1542.

Kosel (dok.), ob. *Koszelewy.*

Kosel (niem.), ob. *Kózlje* (łuż.) al. *Kozly.*

Koselaw (dok.), ob. *Kozłowo.*

Koselern (niem.), ob. *Kieźliny.*

Koselitz (dok.), ob. *Kosel.*

Koselitz (niem.), ob. *Kozielec.*

Koselitzke (niem.), ob. *Kościeliczki.*

Koselwitz (niem.), ob. *Kozłowice* i *Gniefgau.*

Kosemin, ob. *Kossemin.*

Kosemitz (niem.), ob. *Kosmyce* i *Koźmice* (*Kozienice*).

Kosemühl (niem.), *Kosenmühle*, ob. *Kozicki młyn.*

Koseniów, wś, pow. nowogradwołyński, gm. żołobeńskiej;; włościan dusz 194, ziemi włościańskiej 883 dzies., ziemi dworskiej 940 dzies. Niegdyś Puławskich, obecnie kilku właścicieli. *L. R.*

Kosenowa, al. *Kosenówka*, ob. *Kossenowa.*

Kosenówka, wś, pow. humański, ob. *Kosienówka.*

Kosernitz al. *Kasernitz* (niem.), wś, teraz pod tą nazwą nieznana, pow. lubawski. Czyt. Kętrzyński: „Ludność polska“.

Koserz, *Kosorz* (dok.) 1.) folw., pow. kutnowski, gm. Rdutów, par. Dzierzbice, odległy od Krośniewic w. 7, od Kłodawy w. 9. Ma dm. 7, mk. 60, ogólnej przestrzeni mr. 506, w tem lasu mr. 96, leży przy szosie warszaw.-kaliskiej. 2.) **K.** *Nowy*, wś i kol., dm. 9, mk. 59, posiadają ziemi żytniej mr. 79. Łaski, Lib. ben. II, 457 wymienia K. w par. Chodów.

Kosewo, ob. *Kosowo* i *Kossewo.*

Kosiakówka, wś, pow. taraszczański, na półwyspie utworzonym przy ujściu rz. Berezianki do Tykicza Zgniłego, o 6 w. niżej wsi Żydowskiej Hrebli. Tuż obok K. leży za Berezianką Antonówka (468 mk.), a za Tykiczem Wesoły Kąt. W Kosiakówce jest 740 mk. i cerkiew z r. 1767, do której, prócz Antonówki, należy wś Kuczkówka al. Szuszkówka nad Tykiczem, o 3 w. niżej K., licząca 390 mk.

Kosian (?), w gub. witebskiej, w zakręcie rzeki Oboli, zamek w trójkąt z 3-ma basztami, z rozkazu cara Iwana Wasilewicza zbudowany, po zajęciu Połocka, w r. 1563. Zdobyli go kozacy litewscy pod dowództwem Franciszka Suki na początku wojny r. 1579 za Stefana Batorego.

Kosianówka, mała wioska, pow. bracławski, gm. Żorawlówka, par. Kopijówka, na pograniczu pow. jampolskiego, ma 11 dm.

Kosiańska, sloboda wiejska, pow. bałcki, gm. Nestoita, ma 35 dm., 140 mk. po większej części jednodworców. Należy do wsi Kosy Sobańskich. *Dr. M.*

Kosiarnia (niem.), ob. *Koziarnia.*

Kosiarów (mylnie), ob. *Kosiorów* i *Dobre.*

Kosice, 1.) niem. *Koschütz*, wś, pow. oleśiński, par. Radawie, 17 bud., 10 dm., 77 mk., 7 osad. Por. *Radawie.* 2.) **K.**, folw. do Małej Rozmierki, pow. wielkostrzelecki.

Kosicze, dwa folwarki, pow. nowogródzki, w okr. polic. horodyszczańskim, nad rz. Jatrą; jeden folw. jest własnością Ancutów, ma obszaru prawie 3⅓ włóki, miejscowość piękna, grunta wyborowe. *A. Jelski.*

Kosieczyn 1.) niem. *Kuschten*, wś, pow międzyrzecki, 92 dm., 669 mk., 480 ew., 189 kat., 68 analf. Poczta na miejscu; st. kol. żel. Zbąszyń (Bentschen) o 7.5 kil. 2.) **K.**, dom., 4903 mr. rozl.; 3 miejscow.: a) K., folwark; b) Nowy Gościniec (Grünthal); c) Bronikowo; 12 dm., 213 mk., 129 ew., 84 katol., 52 analf. Gorzelnia parowa, browar, cegielnia, fabryka serów. Własność Wojciecha Zakrzewskiego.

Kosiejsk, wś, pow. mozyrski, gub. mińska, miejsce urodzenia Jana Nepomucena Wiernikowskiego filologa. Por. *Kopatkiewicze.*

Kosielaczek, pow. płocki, gm. Majki, par. Słupia.

Kosienice al. *Kusienice*, w dokum. z w. XV

Cussinice, po rus. *Kusynyci*), wś w pow. przemyskim, 14 kil. na płn. zach. od sadu powiat. w Przemyślu. Na płd. leżą Maćkowice, na wsch. Trójczyce, na płn. wsch. Dmytrowice i Ciemierzowice, na płn. Tapin, na zach. Rokietnica (4 ostatnie wsie leżą w pow. jarosławskim). Przez płd. część obszaru płynie potok Kanycki, dopływ Rady, uchodzącej do Sanu od lew. brz. Wchodzi on tu od płd. zach z Rokietnicy, a płynie na płn. wsch. do Dmytrowic. Potok ten zabiera pomniejsze strugi od lew. i praw. brz., a w dolinie jego leżą zabudowania wiejskie; na praw. jego boku w stronie płd. wsch. obszaru browar i leśnictwo (Gaje al. na Gaju), a w stonie płd. zach. folw. Olesiów. Na praw. brz. potoku, w okolicy folw., wznosi się jedno wzgórze do 283 m., a koło browaru do 260 m ; na lew. brz. potoku dochodzą najwyższe wzgórza 265 i 274 m. Własn. więk. ma roli or. 569, łąk i ogr. 92, pastw. 33, lasu 185 mr.; własn. mniej. roli or. 758, łąk i ogr. 97, pastw. 63, lasu 1 mr. Według spisu z r. 1880 było 729 mk. w gminie, 157 na obsz. dwors. (180 obrz. rzym.-kat., reszta gr.-kat.). Par. gr.-kat. w Maćkowicach. Par. rzym.-katol. w miejscu, należy do dekan. pruchnickiego a dyec. przemyskiej i ma filie w Ciemierzowicach, Dmytrowicach, Maćkowicach, Trójczycach i Zabłotcach. Par. fundował r. 1399 Konrad de Monsterberg (Münstenberg) ze Szląska, dziedzic Kosienic, Boratyna i Zabłociec, i żona jego Petronela. W w. XVI przeszła ona do różnowierców, a Marcin de Orsko Duńkowski, podsędek ziemi przemyskiej, oddał ją katolikom. R. 1701 ustanowili Drohojowscy (dziedzice wsi) kanonią familijną przy kapitule przemyskiej i K. jej dali. R. 1787 cesarz Józef II na nowo parafią utworzył. Kościół nowy murowany roku 1865, konsekrowany 1866. Na cmentarzu, gdzie był dawny kościół, stoi kaplica murowana, postawiona r. 1854. Wieś tę posiadali po kolei: Boratyńscy, Duńkowscy, Zarkowie, Drohojowscy, Stadniccy. R. 1498 napadli ją Wołosi i Tatarzy, spalili a ludność zabrali w niewolę. We wsi jest urząd pocztowy i zakład ubogich, założony przez Aleks. hr. Stadnickiego r. 1853. Celem zakładu jest wspieranie 2 niezdolnych do pracy miejscowych ubogich. Majątkiem zakładowym dom i 1868 zł. Dokumenta do wsi odnośne: Maciej, biskup przemyski, oddaje kapitule dziesięciny z Przemyśla i t. d. i Kussinic wzamian za posiadłość Hanczkowa, którą mu kapituła odstąpiła. Dokum. z 2 sierpnia 1406 r. ob. Akta grodz. i ziem. t. 8, str. 54. Powyższe rozporządzenie zatwierdził papież Eugeniusz IV. Dokum. wydany w Rzymie 4 listop. 1432 r. ob. tamże, str. 101. *Lu. Dz.*

Kosieniec, ob. *Kozieniec*.

Kosieniec, rzeczka, bierze początek pod Augustowem w pow. kozienickim, płynie ku zachodowi przez kozienicką puszczę na południe wsi Maryanów i na północ Mąkosów wpada z praw. brz. do Leniwej, dopływu Radomki. Długa 10 w. Przyjmuje z lew. brz. Żalę.

Kosienówka, wś, pow. humański, o 4 w. od Legezina, tyleż od Starych Baban, nad strugą-dopływem Babanki, ma 1409 mk., w tem 5 rzym.-katol. (par. Humań), 2283 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1750. Własność dawniej Zalutyńskich, dziś M. Boreckiej.

Kosierady *Wielkie*, wś, i **K.**-*Korabie*, wś, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień. W 1827 r. było tu 28 dm., 165 mk.; obecnie K. Wielkie mają 21 dm., 147 mk., 473 mr., a K.-Korabie 18 dm., 122 mk., 403 mr. rozległości.

Kosierkowo (dokum.), ob. *Kosiorów*, pow. łęczycki.

Kosiewo, *Kosewo*, *Kossewo*, wś i folw. nad jez. Powidzkiem, pow. słupecki, gm. Ostrowite, par. Giwartów, odl. od Słupcy w. 13. Wś liczy dm. 8, mk. 72; folw. dm. 5, mk. 52; posterunek straży pogranicznej 1 dm., 5 mk. Folw. K. rozległy mr. 683; grunta orne i ogr. mr. 348, łąk mr. 30, pastwisk mr. 50, lasu mr. 240, nieużytki i place mr. 20, bud. mur. 3, z drzewa 9, płodozmian 9-polowy; folw. ten w r. 1874 oddzielony od dóbr Kochów.

Kosięcin, mylnie *Goszęcin*, niem. *Koschentin*, wś, pow. lubliniecki, o 12 kil. na wschód od Lublińca, przy drodze do Woźnik, obejmuje także pustkowia: Święta Trójca (al. Na Piasku, Sand), Pielki, Jenkau (u Knie: Irrkau; Knie, prócz tych, wymienia: Huciska, Karlshof, Klepatzka, Leschnitza, Lipowitz, Neuhof, Oberhof, Unterhof); 274 bud., 212 dm., 1834 mk., 176 osad, 4870 mr. ziemi, kościół filialny parafii Sodów, kaplica dworska, szkoła. Dobra K. należały niegdyś do książąt opolskich, potem do królów czeskich, aż się stały własnością panów na Kochcicach, którym je 1629 rząd cesarski zabrał za przyjęcie reformacyi. R. 1640 kupił K. z przyległościami Fryd. v. Blacha, r. 1647 od niego nabył je baron von Rauthen; za tego dziedzica miał tu często bywać król Jan III z małżonką, „która nawet (Triest, Oberschlesien, 451) rezydowała tu, gdy jej mąż pod Wiedeń ciągnął“. R. 1693 odziedziczył K. po baronie R. jego zięć baron Sobek, w której to rodzinie dobra K. do 1784 r. zostawały. Długo w sekwestrze, dostały się 1819 hrabiom Hohenlohe-Ingelfingen. Rozl. dóbr około 66000 mr., w tem 50,000 mr. lasu. (K., Boronów, Droniowice, Harbułtowice, Olszyna). Wspaniały zamek z XVI w., 1829 przebudowany. Par. K. dek. lublinieckiego miała 1869 r. 2750 katol., 141 ewang., 41 izr. *F. S.*

Kosikowce, wś, pow. uszycki, gm. K., par. Sokulec, u źródeł rz. Olszanki, ma 85 dm., 680 mk. (z Jarem), w tej liczbie 69 jednodworców,

438 dzies. ziemi włośc., 481 dzies. dworskiej. Cerkiew p. w. N. M. P. dla 686 parafian, ma 78 dzies. ziemi; kaplica katol. Dawniej własność Lipińskich, dziś Regulskich. Jest tu zarząd gminy, do której należą: K., Buczaje, Piesiec, Iwaszkowce, Popówka, Borsukowce, Szebutyńce, Kuryłowce Zielone i Huta; razem włośc. 4299 dusz i ich ziemi 7126 dz. *Dr. M.*

Kosikowiecka-Huta, ob. *Huta-Biała*.

Kosikowiecki Jar, wś, pow. uszycki, gm. Kosikowce, par. Sokulec, nad rz. Uszycą. W r. 1868 miał 40 dm., należy do Bolesława Regulskiego.

Kosiłowce, wś włośc. w gm. Zabłocie, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 16, od Wasiliszek w. 19, dm. 7, mk. 48 (1866).

Kosiłowicze, wś w pow. mińskim, gm. kojdanowskiej, nad rzeczką Rudzicą; ma osad 23; miejscowość wzgórkowata, grunta i łąki dobre.

Kosiłowszczyzna, zaśc. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 45 w. od Trok, 1 dm., 12 mk., z tego 10 katol., 2 ewang. (1866).

Kosiły, wś, pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród. W 1827 r. było tu 24 dm., 165 mk.

Kosimiersky (niem.). Tak zowie Knie dwór we wsi Uschütz, pow. olesiński.

Kosin 1.) al. *Kasin* (u Łaskiego, Lib. ben., *Kossyno*), kol. nad kanałem rz. Bzury, pow. łęczycki, gm. Tum, par. Góra św. Małgorzaty. W 1827 r. było tu 15 dm., 93 mk.; obecnie 21 dm., 190 mk. 2.) **K.**, nad rz. Tucznią, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów. W 1827 r. było tu 47 dm., 327 mk. Należał do dóbr Borów, własnością franciszkanów krakowskich będących; nadany został przez Bolesława Wstydliwego klasztorowi św. Andrzeja (Długosz I, 331; II, 505; III, 315. Kod. dypl. pol. I, 79). Gm. K. należy do s. gm. okr. I w Gościeradowie, st. poczt. w Rachowie, obszaru ma 11916 mr. i 2971 mk. (1867). W skład gm. wchodzą: Annopol (Rachów), Borów, Jakubowice, Janiszew, Józefin, Kosin, Łapy folw., Michalin, Mniszek, Opoka Mała, Opoka Duża, Rachów wś z folw., Rakówka folw., Suchowólka, Zabielcze. Por. *Janów*, III, 416.

Kosin al. *Kosino*, wś i dobra w płd.-zachod. stronie pow. borysowskiego, tuż przy granicy ptu mińskiego, nad rz. Dereżanką, w gm. łohojskiej, w okr. polic. łohojskim, w par. katol. łohojskiej, dziedzictwo Tyszkiewiczów; wś ma osad włócznych 31; folw. ma obszaru około 253 włók, grunta i łąki dobre, miejsowość wzgórkowata, od Łohojska około w. 10; niegdyś K. słynął wyrobami bednarskiemi, dziś to rzemiosło upada. Cerkiew drewniana, zbudowana 1773 r. przez Antoniego Tyszkiewicza biskupa żmudzkiego, dziedzica K., który tegoż roku nadał parochowi 2 włóki gruntu z sianożęciami nad rz. Hajną. *Al. Jel.*

Kosina 1.) wś rząd., nad rz. Kienką, pow. wileński, 5 okr. adm., gm. szumska, o 22 w. od Wilna, 16 dm., 103 mk., z tego 6 prawosł., 97 katol. 2.) **K.**, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 144 mk., z tego 13 prawosł., 131 katol. 3.) **K.**, karczma rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. żydów. 4.) **K.**, zaśc. rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol. (1866).

Kosina 1.) w dokumentach *Cossin*, prawdopodobnie kolonia niemiecka, wś w pow. łańcuckim, leży nad bezimiennym potokiem, wpadającym z praw. brz. do Wisłoka, przy gościńcu murowanym z Przeworska do Łańcuta i torach kolei arcyks. Karola Ludwika, między przystankiem Rogoźno a stacyą w Łańcucie. Okolicę ma prawie równą, chociaż wś leży w zagłębieniu 226 m. npm, a punkt najwyższy na obszarze tej wsi wznosi się tylko do 249 m. bezwzględnej wysokości. Lasów nie ma, a grunta urodzajne nadają się szczególniej do uprawy buraków cukrowych, które dawniej sprzedawano do cukrowni w Łańcucie, a po zamknięciu tej fabryki do Sędziszowa. Tylko część północna przecięta torem kolejowym jest podmokłą. K. ma 1912 mk. rz.-katol. Znajduje się tutaj parafia rzym.-katol. z dwoma drewnianemi kościołami, szkoła ludowa i zakład ubogich, założony przez Aleks. ks. Lubomirskiego dla wspierania ubogich obsługujących kościół. Utrzymanie tego zakładu daje w naturaliach obszar więk. pos., należący do ks. Lubomirskich i wynoszący 728 mr. roli; mniej. pos. 2676 mr. roli w ogóle. Założycielem osady a następnie parafii w r. 1409 był Wincenty Granowski, właściciel Łańcuta. Jego spadkobierca Stanisław z Pilczy powiększył w 1442 r. uposażenie parafii dodaniem dziesięciny z Rogoźna. Gdy w r. 1524 najechali Tatarzy K. schronił się pleban Wojciech Jaklewicz z parafianami, którzy ujść nie mogli, do kościoła i tam zginął w płomieniach. Później zaludniła się wieś na nowo i odbudowano kościół, który w 1646 był znowu parafialnym. W tym roku oddzielił biskup przemyski Paweł Piasecki podnoszące się miasteczko Żołynię od parafii łańcuckiej, a zniósłszy parafią w K., przyłączył ją do Żołyni, co trwało do r. 1787, w którym w skutek dekretu Józefa II została parafia na nowo utworzoną. Nie wiadomo co było powodem rozporządzenia biskupa Piaseckiego, bo obok dawnego kościoła pod wezwaniem św. Sobestyana, stojącego obok zabudowań plebańskich, zbudowano w 1708 r. nowy drewniany kościół, który jest teraz parafialnym p. t. św Stanisława bisk. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. leżajskiego, i liczy wraz z przyłączonemi wsiami: Białobrzegami, Korniaktowem i Rogoźnem 3503 rzym.-katol.

K. graniczy na północ z Białobrzegami w linii powietrznej 1.7 kil., na zachód w takiej samej linii 4 kil. z Soniną, na wschód o 3 kil. z Rogóżnem a na południe z Gaciem. 2.) K., grupa domów w mieście pow. Sokalu. 3.) K., ob. *Kasina*. *Mac.*

Kosina, ob. *Gwoźnica*.

Kosiniec, mały folw. w pow. borysowskim, w okr. polic. łohojskim, o milę na południe od miasteczka Hajny. Miejscowość wzgórkowata, gleba dość dobra. *Al. Jel.*

Kosinka 1.) wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 14 dm., 115 mk., z tego 17 prawosł., 98 katol. 2.) K., zaśc. rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 2 dm., 21 mk., z tego 10 prawosł., 11 katol. (1866).

Kosinki, ob. *Kosiny*.

Kosinnen (niem.), pow. lecki, ob. *Kozinowa*.

Kosino, wś i folw., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Święcieniec. W 1827 r. było tu 18 dm., 121 mk.; obecnie 24 dm., 191 mk., 28 os. włośc., obszaru mr. 1196, w tem 575 mr. gruntu ornego, 975 mr. folwarcz. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. K., od rz. Wisły w. 8, rozl. mr. 1120; grunta orne i ogr. mr. 454, łąk mr. 56, pastwisk mr. 7, lasu mr. 571, nieużytki i place mr. 32, bud. mur. 3, z drzewa 8, płodozmian 14-polowy; wiatrak. Wś K. osad 31, z gruntem mr. 228.

Kosino, ob. *Kosin*.

Kosinów, por. *Kików*.

Kosinów, węg. *Koczkaszallas*, wś w hr. bereskiem (Węg.), kościół filialny gr.-katol., lasy dębowe i bukowe, nad rz. Latorczą, 184 mk.

Kosinowa (dok.), ob. *Kozinowa*.

Kosinowo, ob. *Kozinowo*.

Kosinowo, wś, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Wistka.

Kosinowo, folw. pryw., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 26 w. od Szczuczyna, 35 mk. (1866).

Kosińskie, przedmieście Czerkas (ob.).

Kosiny 1.) folw., pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów; rozległość mr. 270; grunta orne i ogrody mr. 162, łąk mr. 6, lasu mr. 101, nieużytki i place mr. 1. Bud. drew. 2. Folwark ten w r. 1874 oddzielony od dóbr Wola Zadybska. 2.) K.-*Bartosowe*, wś, pow. mławski, gm. Kosiny, par. Bogurzyn; 33 dm., 215 mk. Folwark *Kosinki* Bartoszowe z atynencyą Dziedzinki rozległy mr. 638; grunta orne i ogrody mr. 385, łąk mr. 53, pastwisk mr. 176, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 22. Bud. mur. 3, drew. 10. Płodozmian 4 i 8-polowy. Wś Kosiny-Bartoszowe osad 40, z gruntem mr. 272. 3.) K.-*Kapiczne*, wś i folw., pow. mławski, gm. Kosiny, par. Bogurzyn; 21 dm., 191 mk.; rozległość folw. wynosi mr. 680, grunta orne i ogrody mr. 388, łąk mr. 37, pastwisk mr. 63, lasu mr. 164, nieużytki i place mr. 28. Bud. mur. 1, drew. 20. Wś Kosiny Kapiczne osad 22, z gruntem mr. 61. 4.) K. *Stare* albo *Kosinki*, wś nad strumieniem bez nazwy, pow. mławski, gm. Kosiny, par. Żurominek-Kapitulny; 40 dm., 334 mk., od Mławy 8 w., szkoła elementarna, wiatrak. Przy wsi leży folw. Rościszewo. Folwark Kosiny-Stare, rozległość wynosi mr. 1017, a mianowicie: grunta orne i ogrody mr. 553, łąk mr. 96, pastwisk mr. 94, wody mr. 2, lasu mr. 252, nieużytki i place mr. 19. Bud. mur. 1, drew. 20. Wś Kosiny Stare osad 41, z gruntem mr. 349. Gmina K.-Stare należy do sądu gminnego III okr., liczy 224 dm., mk. 2388; obszaru 9164 mr., w tem 3244 mr. włośc., nieużytków 49 mr. W gm. znajdują się: 1 kaplica, 2 szkoły, (120 dzieci), 2 karczmy, browar (prod. 3900 rs.). W skład gminy wchodzą następujące wioski: Wiśniewo, Wiśniewko, Wojnówka (szkoła), Dziedzinki, Żarnówko, Kosiny-bartosowe, Kosiny kapiczne, Kosiny-Stare z wsią Rościszewo, Koporek, Łazy, Łazy (Sewerynka), Modła, Otocznia, Podkrajewo, Janin.

Kosiorów 1.) wś nad kanałem rz. Bzury, pow. łęczycki, gm. Tum, par. Góra św. Małgorzaty, odl. od Łęczycy w. 6, ma dm. 8, mk. 64. (Łaski, Lib. ben. II, 415). 2.) K., wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Wilków, ob. *Dobre*. 3.) K., ob. *Koszorów*.

Kosiorowe-łąki, wś, pow. rypiński, gm. i par. Rogowo, odl. o 14 w. od Rypina, ma 17 dm., 152 mk., 336 mr. gruntu, 3 mr. nieużytków.

Kosiorowice, niem. *Koschorowitz* albo *Kossorowitz*, wś, pow. opolski, par. Tarnów, o 18 kil. od Opola; 49 osad, 30 bud., 54 dm., 389 mk. R. 1852 wś ta spłonęła do szczętu, poczem nowoodbudowana. Niegdyś miał tu być myśliwski zamek książąt na Opolu, którzy K. otaczali opieką, a mieszkańcom tej wsi nadali wolność od robocizny i kawał lasu. *F. S.*

Kosiorowo 1.) pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Szyszki. 2.) K., por. *Grajewo*.

Kosiory 1.) pow. rypiński, gm. i par. Rogowo. 2.) K., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Gujsk. (Zinberg).

Kosiska, wś i os. karcz., pow. brzeziński, gm. Popień, par. Jeżów. Wś ma 13 dm., 97 mk., 315 mr. obszaru; os. karcz. 1 dm., 8 mk., 2 morgi; własność rządowa. (Łaski, Lib. ben. II, 333).

Kositzkau (niem.), pow. kartuski, ob. *Koziczkowo*.

Koska, niem. *Koske*, r. 1223 *Kozki*, wś, pow. kozielski, par. Kościęcin, o 16 kil. na południo-zachód od Koźla, przy granicy pow. głupczyckiego; 58 osad, 1831 mr. ziemi, szkoła, 87 bud., 68 dm., 377 mk. *F. S.*

Koska, rz., lewy dopływ rz. Irpień. Por. *Kózka*.

Koska, *Koske*, ob. *Koischkau*.

Koskeim (niem.) 1.) folw., pow. gierdawski, st. p. Barciany. 2.) K., os., pow. frylądzki, st. p. Domnowo.

Kosken (niem.), pow. jańsborski, ob. *Kózki*.

Koskewicz (dok.), ob. *Koischwitz*.

Koski 1.) wś i folw., os. młyn., pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy. Wś ma 17 dm., 100 mk., 374 mr. ziemi włośc.; os. młyn. 1 dm., 5 mk., 51 mr. obszaru (31 ornej ziemi). 2.) K., ob. *Humięcino-Koski*. 3.) K., ob. *Kossewo*. 4.) K., ob. *Brulino*. Tegoż nazwiska K. wś wymienia Łaski (Lib. ben. II, 309) w par. Michałowice, pow. grójecki.

Koski, wś włośc. u zbiegu Łuczajki z Miadziołką, pow. dzisieński, o 99 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 4 dm., 25 mk. (1866).

Koski, wś, pow. miński, gm. kojdanowska, nad rzeką Ussą z lewej strony, o wiorst 2 od drogi żelaznej moskiewsko-brzeskiej i o milę od miasteczka Kojdanowa, ma cerkiewkę, osad włócznych 8, grunta i łąki dobre. *Al. Jelski*.

Koski, st. p. w pow. rosławskim, gub. smoleńskiej, przy drodze z Rosławla do Juchnowa, o 16 w. od Rosławla.

Kóskimłyn, ob. *Kosemühle* (niem.).

Kośków, wś nad rz. Chomorem, pow. zasławski, par. Łabuń, ma cerkiew drewnianą, gorzelnię murowaną, duży staw. Od wieku z górą dziedzictwo Krajewskich (ich groby w cerkiewce), którym wś K. darował ks. Janusz Sanguszko.

Koskowa, ob. *Koszkowa*.

Koskowice, wś w gub. witebskiej, nad rz. Rosicą, między Czuryłową a Przydrujskiem.

Koskowo 1.) wś, pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. W 1827 r. było tu 15 dm., 100 mk., dziś 1090 mr. ziemi. Jestto gniazdo rodu Koskowskich. R. 1221 Konrad ks. mazow. nadał K. klasztorowi czerwińskiemu (Muczk. i Rzyszcz. I, 25). 2.) **Kóskowo**, ob. *Kuskowo*.

Kośkowszczyzna, zaśc. rządowy, pow. wilejski, o 61 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Miadzioł, 1 dm., 6 mk. (1866).

Kosla (dok.), ob. *Kozła*.

Koślaczki *Małe*, wś wymieniana w XVIII w. jako należąca do klucza czechowieckiego na Wołyniu.

Koślaki *Wielkie*, wś wymieniana w XVIII w. jako należąca do czechowieckiego klucza na Wołyniu. Por. *Koszlaki*.

Koslau (niem.), *Koszlau*, ob. *Kozłowo*.

Koslau (niem.), wś, pow. nowotarski na Szląsku, par. Polsnica.

Koslaw (dok.), ob. *Kozłów*, *Kozlowo*.

Koslawistaw (niem.), pow. kartuski, ob. *Kozłowy staw*.

Koslen (niem.), os., ob. *Kozieł*.

Koślin, *Koźlin*, ob. *Koszalin*.

Koślinka 1.) niem. *Koslinken*, włośc. wś, pow. tucholski, tuż przy Tucholi, jakby na przedmieściu. Obszaru liczy mr. 4120, bud. 265, dm. 106, kat. 754, ew. 114. Parafia i poczta Tuchola, szkoła w miejscu. R. 1344 Konrad Vullekop, komtur tucholski, nadaje Mikołajowi Misnerowi, sołtysowi, 56 włók do obsadzenia prawem chełmińskiem. Sołtys otrzymał wolnych wł. 6 i trzeci grosz z sądów. Od innych włók dawali po 15 skot. zakonowi, a po 2 skoty arcybiskupowi za dziesięciny. Sołtys otrzymał nadto Ostrów, leżący w jeziorze Trzcianek przy Tucholi z lasem niewielkim i łąkami arendowemi (?). Ob. Odpisy Dregera ręk. w Peplinie. R. 1570 było włók 56, z których miał proboszcz 3, sołeckich 6 przyłączono do folwarku. Ta wś miała przywilej króla Stefana z r. 1576, podług którego od włóki dawali ratione census per gr. 20, ratione laborum per fl. 1 gr. 10. R. 1655 szwedzki obrist Weissenstein, niemogąc miasta zdobyć, spalił Koślinkę jako i inne przedmieścia. Ob. lustr. star. tucholskiego, odpis w Peplinie. Na tutejszym urzędzie sołtyskim aż dotąd zachowuje się może jedyny jeszcze wilkierz star. tucholskiego, r. 1643 przez księcia Olbrachta Radziwiłła, star. tuchol., wydany, a następnie poprawiony przez star. Antoniego Sapiehę, drukowany r. 1749. Według niego gromadę sołtys zwoływał za pomocą kuli, od sąsiada do sąsiada posyłanej. Do lnu suszenia i przędziwa był dom osobny w każdej wsi, żeby się uchronić od ognia. Sąsiadowi ogniem albo innem jakiem nieszczęściem na budynkach podupadłemu, wszyscy obywatele wsi drzewo zwozić winni, nietylko z miłości chrześciańskiej ale i pod karą fl. 3. Dla poratowania biednych, nieszczęściem dotkniętych, na przypadek nieurodzaju, wojny i t. d., śpichlerz gminny znajdował się we wsi, wciąż utrzymywany, do którego gospodarze od włóki po żniwach sypali po korcu żyta i owsa. Wysokość zapłaty dla najemników czyli cudzych sołtysi i radni całego okręgu co rok naznaczali, i nikt nie mógł potem więcej robotnikowi płacić. Wilcze doły wolno było każdemu na swojem polu kopać, byleby stąd szkoda nie powstała. Drzew pszczołom w barciach pożytecznych, jak brzóz, buków ani sosny i t. d, choćby na własnym gruncie, wycinać nie wolno. Oddawna istniał w K. kościół św. Jakóba Ap., drewniany, ołtarze miał 2, św. Anny i św. Jakóba. Na uposażenie posiadał prócz ogrodów i kilku domów 3 wł. roli, które każdorazowemu wikaremu w Tucholi wydawane były. R. 1653 stary kościołek był już znacznie nadrujnowany; dwa lata temu zgorzał wraz z całem przedmieściem. Obecnie znajduje się figura murowana św. Jakóba na tem miejscu. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej str. 310. 2.) K., niem.

Kieseling, r. 1400 *Kezelynk*, 1402 *Keszeling*, 1407 *Geszeling*, 1416 *der Koeszling* i *die Koeszlinge*, 1451 *Keselinge*, *Kezelinge*, 1527 *Kyseling*, 1598 *der Koeseling*, 1659 *Kizling*, wś i dobra, pow. sztumski, nad znacznem jeziorem Koślinka. Obszaru liczy mr. 3582, bud. 55, dm. 34, kat. 222, ew. 69. Oprócz Koślinki w pobliżu wspominane drugie jezioro Dąbrówka. Wś K. została oddawna przez krzyżaków fundowana, na prawie chełmińskiem; sołtys trzymał 6 wł. R. 1451 Janusz Budzisz (Budisch) dostał przywilej na jezioro Koślinkę wraz z 1 włóką gruntu. Podczas ekspedycyi gdańskiej, król Stefan Batory przechodził tu z wojskiem i wziął posiłek. Właśnie wtedy burza powstała, trzasło w dom sołtysa, który się spalił. Sam król przybył na miejsce nieszczęścia. R. 1598 otrzymał sołtys Stefan Wegner nowy przywilej, włók miał jak dawniej 6, paśnik wolny dla 200 owiec, w jeziorze Dąbrówce wolne rybołówstwo na stołową potrzebę, drzewo wolne na opał i do budowli z król. borów. Po r. 1670 zdaje się, że sołectwo było opuszczone. Najprzód król Jan Sobieski wydał 3 wł. sołeckie Janowi Skarszewskiemu, w wojnie zasłużonemu. R. 1700 przyłączył potem do nich Krasiński, star. sztumski, 4 włóki. Posiadacz był wolny od wszelkich podatków i ciężarów, tylko ponosił ciężary dla rzeczypospolitej. Na opał dostawał furę drzewa z boru sztumskiego, a dla 300 owiec miał wolny paśnik na starostwie. Ob. Schmitt, Gesch. des Stuhmer Kreises. *Kś. F.*

Koslinke, *Kosslinke* (niem.). Skorowidz pocztowy pruski wymienia wś t. n. w pow. wejherowskim.

Koslinske-Mühle (niem.), młyn wodny do Żukowa, pow. głogowski.

Koslitz (niem.), wś, pow. lubiński, par. Lubiń, na Szląsku.

Koslow, podług Smolera *Kaslow*, po niem. *Kasslau*, wś serbska, na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. W r. 1875 Serbów 88.

Koslowagura (niem.), ob. *Kozłowa góra*.

Koslowistaw (niem.), ob. *Kozłowy staw*.

Koslowitz (niem.), os., pow. kościerski, ob. *Kozłowiec*.

Koslowo (niem.), ob. *Kozłowo*.

Kosma, imię chrześcijańskie, dało początek nazwom: *Kośmin*, *Kośminy*, *Kosmów*, *Kosmy*, *Kosmaczewo* (własność *Kosmaka*, syna *Kosmy*). *Br. Ch.*

Kosma (niem.), wś i dobra, pow. zgorzelicki na Szląsku, par. ew. Nieder Schoenbrunn.

Kosmacz 1.) wś huculska, pow. kossowski, o 22.7 kil. od st. p. Pistyń, ma szkołę 1-klasową, cerkiew gr.-kat., 3023 mk. **2.) K.**, wś, pow. bohorodczański, o 7.8 kil. od Sołotwiny, ma cerkiew gr.-kat., 784 mk.

Kosmacz, także *Kosmaczyl*, potok górski, wytryska w Karpatach wschodnich, w dziale czarnohorskim, w obr. gm. Kosmacza, w pow. kossowskim, w południowej stronie, na granicy z gminą Żabiem, ze źródeł leśnych, na zachodnim stoku góry Grahitu (1174 m.), na wysokości 1000 m. npm. Zabrawszy z lew. brz. strugi leśne płynące z tak zwanej Prełuki Ledeskulskiej, płynie na północ leśnym parowem, nad którym się od zach. wznoszą lesiste czubki Menczelik (1300 m.) i Ledeskul (1464 m.). Wkrótce przechodzi na łąki wsi Kosmacza, przepływa takową, a połączywszy się z lewego brzegu z potokiem Bahneciem (ob.), przyjmuje nazwę Pistynki i Syhleńskiego potoku, jakkolwiek właściwą Pistynką jest potok powstający z połączenia potoku Kosmacza i Brusturki, której nadają także nazwę Pistynki. Od ujścia Bahnecia potok Kosmacz płynie łąkami kosmackiemi na wschód biegiem krętym i zasila się z prawego brzegu wodami potoków Remany, Kiczerewy i Stawnika. Na granicy gmin Kosmacza i Prokurawy łączy się od prawego brz. z Brusturką, dając początek znacznemu strumieniowi górskiemu Pistynce, dopływowi Prutu. Z pod Ledeskula zabiera z lew. brz. potok Surupatę (Surupatal). Długość biegu 18 kil. Spad wód wskazują następujące liczby: 1000 m. (źródło); 837 m. (3750 m. poniżej źródła) i 520 m. (połączenie się z Brusturką). *Br. G.*

Kosmaczewka, albo *Średnie*, jezioro na samej granicy pow. borysowskiego i mohilewskiego, rozlewające swe wody w obu powiatach, ma okolice bagniste, obszaru około 200 mr. i z dwóch stron jeziora: Dubowe w borysowskim pow. i Nowinka w mohilewskim; dość rybne. *Al. Jelski.*

Kosmaczewo, wś, pow. płocki, gm. Majki, par. Słupia. W 1827 r. było tu 13 dm., 75 mk.; obecnie 7 dm., 112 mk. Dobra K. składają się z folwarków i wsi Kosmaczewo i Petrykozy; rozległość wynosi mr. 777; folw. Kosmaczewo grunta orne i ogrody mr. 338, łąk mr. 20, pastwisk mr. 62, nieużytki i place mr. 12; razem mr. 431. Bud. mur. 3, drew. 11. Folw. Petrykozy grunta orne i ogrody mr. 220, łąk mr. 31, pastwisk mr. 82, nieużytki i place mr. 11; razem mr. 346. Bud. drew. 7. Wś Kosmaczewo osad 9, z gruntem mr. 11; wś Petrykozy os. 9, z grun. mr. 12.

Kosmaczka, góra, na granicy gmin Kosmacza i Krzywca, w pow. bohorodczańskim, ze szczytem Klewą 874 m. npm. Wody wytryskujące na jej stokach spływają na płd.-wsch. do Rakowca, dopływu Bystrzycy sołotwińskiej, i na północ do Sadzawki, dopływu Bystrzycy nadwórniańskiej. *Br. G.*

Kosmaczów, wś, pow. rówieński. Była tu filia kat. parafii Kazimirka.

Kosmala, kol., pow. wieluński, gm. Kuźni-

ca grabowska, par. Kraszewice, odl. od Wielunia 31 w., dm. 8, mk. 116.

Kosmaty borek, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 25 w. od Sokółki.

Kosmeden, *Kosmehden* (niem.), wś, pow. gołdapski, st. p. Gołdapia.

Kosmejce, niem. *Jocksdorf*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. żarowskim, w par. Wielki Kólsk. Z mieszkańców starszego pokolenia niektórzy mówią jeszcze po serbsku. *A. J. P.*

Kośmice, por. *Kosmyce*.

Kośmiczara, grupa górska w zachodniej stronie Majdanu (koło Przysłupia) w pow. kałuskim. Wznosi się ona na prawym brz. Łukwi. Szczyt jej dochodzi 762 m., a stoki są poprzerywane dolinami licznych potoków, płynących do Łukwi. Z wyjątkiem wierzchołków jest ona pokryta lasami. Las na stoku zach. zwie się Zakuty, na stoku płn. Malchowa.

Kośmidry, wś, pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa. Ma 15 dm., 163 mk., 912 mr. obszaru. Por. *Izdebki*.

Kośmidry 1.) niem. *Koschmieder*, wś, pow. lubliniecki, o 9 kil. na zachód od Lublińca, przy wodzie lublinieckiej, obejmuje kolonie: Paczeras i Koszytorz (Knie wymienia jeszcze: Hajduk, Migura albo Potażnia, Proszenia), ma 86 osad, 1722 mr. ziemi, młyn wodny: Gabor, szkołę, 117 bud., 105 dm., 941 mk. 2.) **K.**, leśnictwo do Makowczyc, pow. lubliniecki.

Kośmiejowskie, ob. *Celejów*.

Kośmierzów, ob. *Kocmyrzów*.

Kośmierzyn, wś, pow. buczacki, o 9.5 kil. od Potoku Złotego, ma cerkiew par. gr.-kat., 886 mk. w gminie, 51 na obsz. dwor.

Kośmin 1.) wś nad rz. Jeziorną al Piaseczną, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów. Posiada młyn wodny. W 1827 r. było tu 17 dm., 147 mk. Folw. K. (z nomenklaturami Korbaszyn i Wólka Kośmińska) rozległy mr. 860; grunta orne i ogrody mr. 596, łąk mr. 81, wody mr. 5, zarośli mr. 79, nieużytki i place mr. 99. Bud. mur. 6, drew. 14. Wś Kośmin osad 11, z gruntem mr. 71. 2.) **K.**, wś i folw., pow. nowoaleksandryjski, przy szosie warsz.-lubel., nad rz. Wieprzem. Dobra K. składają się z folw. K. i awulsu Cezaryn. Ogólnej przestrzeni 50 włók, z tych na K. 4 włóki ziemi wyborowej, reszta 280 m. na Cezarynie gleby żytniej, łąk włók 11, lasu bardzo zniszczonego około 19 włók. K. zostawał długo w ręku Scipionów, następnie przeszedł do Miastkowskich, z kolei do Kamienieckich a w r. 1879 nabył te dobra p. Lingenau za sumę rs. 70 tys. Miastkowscy postawili tu most łukowy na Wieprzu po szosie, w 1856 r. zniesiony i zwykłym na palach zastąpiony. Wś K. składa się z 26 gospodarzy, posiadających po 15 mr. ziemi prócz serwitutów. We wsi mieszka też trzech szlachty, którzy mają po włóce ziemi, oddawna im nadanej za wojenne zasługi. Jeden z nich zowie się Kośmiński. Nadania szlachty miały się znajdować w grodzie stężyckim, lecz zaginęły. Lud niezamożny, trudni się uprawą cebuli. Dawniej K. miał się zwać Kuźmin. Do dóbr K. należała wś Strzyżowice; ma 16 osad włośc. po 15 mr. każda. Obecnie K. się parceluje.

Kośmin, *Kośminek*, ob. pod *Koz...*

Kośminek, młyn parowy pod Lublinem, połączony koleją żel. 112 saż. długą z Lublinem a raczej z plantem dr. żel. nadwiślańskiej. R. 1880 miał 218000 rs. produkcyi.

Kośmińska wola, wś, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Worów. Por. *Kośmin*.

Kośminy, pow. nowo miński, gm. Siennica, par. Kołbiel.

Kosmołów, wś, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Przeginia. Leży na wyżynie olkuskiej, na lewo od drogi z Olkusza na Przeginię do Krakowa, i graniczy z Sułoszową. W 1827 r. było tu 56 dm., 395 mk.; obecnie ma 76 dm. W 15 w. była to włość królewska (Długosz II, 56). Czyt. Kod. małop. str. 180.

Kosmów 1.) wś, prob., os., pow. kaliski, gm. Ceków, par. Kosmów, odl. od Kalisza w. $17\frac{1}{2}$; wś K. wraz z wsią Malcówką ma dm. 47, mk. 393; prob. dm. 1, mk. 6; os. dm. 1, mk. 5; kościół parafialny św. Wawrzyńca z drzewa, odbudowany w r. 1861 kosztem dziedzica Sokołowskiego. Parafian w r. 1875 liczył 1000. Istniał już r. 1433 (Łaski, Lib. ben. II, 71). Z dawnych ołtarzy ma św. Wawrzyńca, Matki Boskiej i św. Józefa. W r. 1740 otrzymał nowy P. Jezusa dźwigającego krzyż, z tytułem Przemienienia Pańskiego. Według papierów zachowanych w księgozbiorze Celińskich w Cekowie, dziedzicami Kosmowa w r. 1446 pisali się Ubislaus, Stanislaus et Joannes de Kosmowo. Według dokumentów z lat 1597, 1598, 1599, 1610, 1611, 1615, 1616, 1617, 1619, 1620, 1621, właścicielami Kosmowa byli Kosmowscy, do których i wieś sąsiednia Kuszyn z dezertą Jaszczurowem i częścią na Gostyniach należały. Kiedy wyszły z rąk Kosmowskich te majątki nie wiadomo. Ku końcowi zeszłego wieku K. należał do Garczyńskich. W r. 1794, za czasów insurekcyi Kościuszkowskiej, zaszła na gruntach tej wsi potyczka oddziału pruskiej piechoty z powstańcami. K. jest miejscem urodzenia słynnego poety naszego Stefana Garczyńskiego, który urodził się we dworze kosmowskim dnia 13 października roku 1805: Stefan Floryan dwóch imion, syn Franciszka Garczyńskiego, rotmistrza wojsk pruskich, dziedzica K. i Katarzyny z Radolińskich Garczyńskiej. Od Garczyńskich przeszedł K. do pułkownika Franciszka Gajewskiego, ożenionego z Garczyńską,

którego syn Józef sprzedał go Andrzejowi Sokołowskiemu, a od tego kupił K. w roku 1878, Zygmunt Celiński i przyłączył do swego majątku Cekowa, Stropieszyna i Słuszkowa. Rozległość K. wynosi mr. 766, grunta orne i ogrody mr. 714, łąk mr. 15, nieużytki i place mr. 37. Bud. mur. 19, drew. 5. Płodozmian jest 13-polowy; jest wiatrak. Wś Kosmowo osad 43, z gruntem mr. 229; wś Kostkowo osad 2, z gruntem mr. 1. 2.) **K.**, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Kryłów, par. Hrubieszów, nad Bugiem. W 1827 r. było tu 16 dm., 120 mk.; folw. K. (z nomenklaturą Przemysławice), rozległy mr. 921, grunta orne i ogrody mr. 514, łąk mr. 95, pastwisk mr. 28, lasu mr. 256, nieużytki i place mr. 28. Bud. mur. 3, drew. 20. Wś Kosmów osad 55, z gruntem mr. 689. *F. S.*

Kosmowicze, wś i folw., w pow. słuckim, w gm. łańskiej, przy gościńcu wiodącym z Nieświeża do Klecka; wś ma osad 8; folwark, dziedzictwo Radziwiłłów, do roku 1874 należał do ordynacyi kleckiej, odtąd w skutek umowy familijnej wraz z innemi dobrami dołączony do ordynacyi nieświeskiej, ma obszaru około 29¼ włók, dobrze zagospodarowany przez dzierżawcę Myślickiego; miejscowość bezleśna, grunta dobre. *Al. Jelski.*

Kosmówko, wś, pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Pawłowo, odl. o 14 w. od Przasnysza; 2 dm , 25 mk., 3 mr. gruntu.

Kosmowo, wś, pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Pawłowo, odl. o 14 w. od Przasnysza. W 1827 r. było tu 27 dm., 210 mk.; obecnie 38 dm., 342 mk., wiatrak, 1071 mr. gruntu, 32 nieuż. Dobra Kosmowo r. 1866 składają się z folwarków: Kosmowo, Kadzielnia, osady Nart i wsi Kosmowo, a rozległość dominialna wynosi około mr. 1105; w późniejszych czasach dobra te uległy zmianie z tytułu dokonanej częściowej parcelacyi. Wś Kosmowo miała osad 48, z gruntem mr. 222

Kosmowo, folw., pow. gnieźnieński, 5 dm., 67 mk.; należy do dom. Żydowa. (Łaski, Lib. ben. I, 25).

Kosmowszczyzna 1.) wś, pow. wileński, 1 okr. adm., o 16 w. od Wilna, 7 dm , 59 mk. kat. 2.) **K**., wś, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 66 w. od Oszmiany, 14 dm., 43 mk., z tego 40 praw., 3 kat. (1866).

Kosmuetz (niem.), ob. *Kosmyce.*

Kosmy 1.) wś, pow. kozieniecki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczów, od Kozienic odl. 26 w. Gruntu mr. 605; dm. drew. 21, mk. 175. 2.) **K.**-*Pruszki*, folw., pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk, odl. o 18 w. od Ciechanowa; 3 dm., 18 mk., 580 mr. gruntu, 20 nieuż. 3.) **K.**-*wielkie*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk; odl. o 18 w. od Ciechanowa; 10 dm., 76 mk., 125 mr. gruntu. 4.) **K.**-*Siemiątkowo*, wś nad rz. Działdówką, pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Poniatowo, odl. o 28 w. od Sierpca, 2 dm., 23 mk., 155 mr. gruntu. 5.) **K.**, ob. *Izdebki.* (Łaski, Lib. ben. II, 341, wymienia wś K. w par. Dmosin). *Br. Ch.*

Kosmyce, niem. *Kosemitz* albo *Kosmütz*, wś i dobra nad Oppą, pow. raciborski; 98 bud., 137 dm., 845 mk. Dobra z osadą leśną Bór i leśniczówką, własność Rotszylda, mają prócz gruntów łącznych z gminą 1004 mr. lasu. Gmina ma 95 osad, młyn (Kółeczko), 2709 mr. ziemi, kaplicę pogrzebową, szkołę 2-klasową. Do K. przylega część austryackiej gminy Illeschowitz, która płaci skarbowi pruskiemu 8 tal. podatku gruntowego. *F. S.*

Kosmyrzów, ob. *Koćmierzów*; b. własność biskupstwa krak. (Lib. ben. Długosza II, 153), w par. Luborzyca.

Kośna niwa, folw., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki.

Kośne, os. włośc. i os. dworska, pow. łaski, gm. Wola Wężykowa, par. Grabno (ob.); os. włośc. ma 2 dm., 17 mk., 12 mr.; os. folwar. 1 dm., 8 mk., 414 mr. (10 ornej ziemi).

Kosnehnen (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. poczt. Powayen.

Kośniakowo, zaśc. rząd., pow. dziśnieński, o 23 w. od m. Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 14 mk. (1866).

Kośnica al. *Kuśnica* 1.) *Mała*, wś, pow. jampolski, gm. Tymanówka, par. Miastkówka, u zbiegu Kośniczki z Szumiłówką (Markówką), ma 147 dm., 860 mk., 1072 dzies. ziemi włośc., 994 dzies. dwors. Cerkiew dla 1622 parafian, ma 77 dzies. ziemi; kamień wapienny. Własność Grocholskich. 2.) **K.** *Wielka*, duża wś, u zbiegu Szumiłówki z Dniestrem, pow. jampolski, ma 2110 mk., 522 dm., 5434 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. św Mikołaja dla 3106 parafian ma 103 dzies. ziemi. K. W. należała do Zamojskich, włości kraśniańskiej; w posagu dostała się Koniecpolskim, później Lubomirskim, którzy ją sprzedali rządowi wraz z kluczem cekinowskim. Ks. Ypsylanti otrzymał ją od rządu na lat 50 bez opłaty kwarty wraz z Cekinówką (ob.) w r. 1816. Sama wś w rozdole, zasłonięta od pól dużą górą; jest tu kamień wapienny, ziemia saletrzana. Zamieszkała przez Wołochów, którzy utrzymują tu duże sady; w skałach są groty, dawne schroniska od najazdów tatarskich. Według Marczyńskiego w skałach tutejszych mają być węże „połozami“ zwane, do 3 łokci długie, niezbyt jadowite. Jest tu przystań żeglugi dniestrowej i prom na Dniestrze. Por. *Jampol.* *Dr. M.*

Kośniczka, *Kuśniczka*, rz. w pow. jampolskim, bierze początek u wsi Kniaża lub Kniażewa i wpada do Szumiłówki lub Markówki z lewej strony. *Dr. M.*

Kośniewice, ob. *Koźniewice.*

Kośnik, kol., pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odległa od Wielunia w. 10; dm. 23, mk. 132.

Kośnik, os., pow. olsztyński, na polskiej Warmii, oddawna własność kapituły warmińskiej. R. 1656 było włók 3 i 1 karczma, dawająca rocznie w miejsce czynszu 18 fun. wosku. Po rozbiorze Polski przez rząd pruski zabrana i wydana na własność prywatną.

Kośno 1.) po niem. *Koschno*, wś w pow. olsztyńskim, st. p. Purda. 2.) **K.** Tegoż nazwiska wś w pow. szczycieńskim.

Kośno, ob. *Mnichowice*.

Kośno, niem. *Kosno*, jezioro na pograniczu pow. szczycieńskiego, nidborskiego i olsztyńskiego, ciągnie się z północy na południe, przeszło milę długie. Brzegi ma po większej części borem otoczone (ob.), stoi w związku z rzeką Łyną (Alle-Fluss).

Kosnowa Wola, w par. Łącko, ob. *Kamienica*. Czyt. Dług., Lib. ben. II, 251 i III, 348.

Kosobuda, niem. *Kossabude*, os. do Uciąża, pow. chełmiński, w okolicy lesistej, o 1 milę od Wąbrzeźna, bud. 2, dm. 1, kat. 4, ewan. 6. Parafia i szkoła Nowawieś, poczta Wąbrzeźno. Osada ta należy do najstarszych osad ziemi chełmińskiej. Około r. 1223 jakiś Crucco i syn jego Tomasz zapisują z przyzwoleniem księcia Konrada wś swoję Kossobudi biskupowi Krystyanowi. Ob. Perlbach, Preuss. Reges en.

Kosobudno, niem. *Kossabudno*, os. do Męcikału, pow. chojnicki, nad jeziorem Dybrze, w okolicy lesistej i piaszczystej, bud. 5, dm. 2, katol. 18. Parafia i poczta Brusy, szkoła Męcikał. *Kś. F.*

Kosobudy, ob. *Kossobudy*.

Kosobudy, część Żukowa w pow. cieszanowskim, w płd.-zach. stronie obszaru wiejskiego, na praw. brz. pot. Piszczak. Za czasów polskich była to dzierżawa w pow. lubaczowskim, a w czasie zaboru należała do Jerzego Mniszcha i czyniła prow. 1110 złp. 12 gr. R. 1818 sprzedano K. wraz z innymi wsiami bar. Brunickiemu. *Lu. Dz.*

Kosobudy, niem. *Kossabude*, włośc. wś, pow. chojnicki; stąd struga Niechwarz początek bierze, za pomocą której obszerne łąki tu użyźnia ją. Obszaru liczy mr. 8918, bud. 160, dm. 63, kat. 597, ewan. 130. Parafia i poczta Brusy, szkoła w miejscu. Wś K. leżała w ziemi t. z. zaborskiej czyli Zaborni, początkowo była dobrami prywatnemi, szlachcie wydanemi. R. 1324 Dytryk von Lichtenstein, komtur świecki i człuchowski, uczynił zamianę tych dóbr, zapisując Mikołajowi, posiadaczowi ówczesnemu i braciom jego, w zamian za K. wś Damianową Dąbrowę między jeziorami Trzcinno, Lipno, Słupino i Kiełpino; także mu dodał łąkę Łomnę. R. 1390 Rüster von Elner, komtur tucholski, wystawia przywilej na tę wś prawem chełmińskiem; włók było 37, z tych miał sołtys 1 wolną i 2 czynszowe wolne od reszty ciężarów; trzeci grosz pobierał z sądów. Osadnicy otrzymali łąki po obu stronach strugi i żer wspólny z zakonem dla wieprzów, pole Grabowych błót, pole Panzernicy i Wezarnicę. Ob. Przywileje Fr. Dregera, ręk. w Peplinie. Za polskich czasów należały K. do dóbr starościńskich tucholskich; obok wsi istniał tu folwark donośny. W lustracyach star. tuchols. znajdują się dość ciekawe zapiski. R. 1570 wś miała włók 39, 6 pustych, ogrodn. 2, karczmę 1; r. 1664 włók 47, sołeckich 4, gburów 4; gbur Kozian spustoszał, czynszu dawali fl. 57. Sołtys Kosobudzki, 2 karczmarze; 11 ogrodników zobowiązani byli kolejno dochodzić i pełnić straż w barci bruskiej. Na folwarku znajdował się browar, mielcuch, dom wielki gospodarczy, chałup ogrodniczych 7, na końcu wsi cegielnia z piecem, w który się wstawia 20 tysięcy cegły. Sadzawki 4, stado koni 42, siana wozów 342; suma dochodów z klucza kosobudzkiego al. zaborskiego fl. 1634. R. 1570 zapisują rewizorowie: „Przy folw. w K. jest stado klaczy, które zowią stadem dzikiem; w zimie i lecie chowa się w puszczy, o którem powiedziano nam, iż jest rosłe i osobne, z którego konie wielkie wychodzą, jakośmy w Tucholi oglądali niektóre konie i w folw. Piastoszynie. Chcieliśmy to stado rewidować, żebyśmy dali sprawę o niem W. K. M., ale nam podstarości tucholski nie dopuścił i kazał je dalej w puszczę pod Borzechowo zagnać“. Bory bardzo obszerne należały do klucza kosobudzkiego, jak wynika z ograniczenia boru wydzielonego panu Skórzewskiemu, generałowi wojsk król., w kluczu kosobudzkim, za Męcikałem pustkowiem, r. 1756: „Poczyna się granica od rozchodzących dróg, które idą od Chojnic, jedna do pustkowia Drzewicza, druga do młyna Czernicy. Stamtąd przez bór do jeziora Długie, gdzie są naczosy, tem jeziorem do granicy Krajeńskiej, stąd wprawo nawracając się nad jeziorem Ostrowitem, Zielonem, Jeleniem do drogi ziemskiej od Drzewicza do Chojnic przez tę drogę i bór naczosami do miejsca gdzie się poczęła“. Ob. odpis lustracyi starostwa tucholskiego w Peplinie. *Kś. F.*

Kosobudy, według nowych map wojskowych osada pod Piątkowem, pow. brodnicki, przy granicy pow. toruńskiego, w okolicy lesistej; wymieniona także u Kętrzyńskiego, w skorowidzach urzędowych pominięta. *Kś. F.*

Kosobuki 1.) *Wyższe*, wś gminy mikołajewskiej, pow. dzisieński, nad rz. Dziśnienką, 3 okr. adm., o 7 w. od Dzisny, 5 dm., 76 mk. 2.) **K.** *Niższe*, wś tamże, o 6 w. od Dzisny, 5 dm., 85 mk. (1866).

Kosobuz, niem. *Kunnersdorf*, wś na dolnych Łużycach, pow. chociebuski, parafia Popojce,

W r. 1880 ludności 207, z wyjątkiem kilku osób, serbskiej. Przystanek dr. żelaz. na linii Chociebuż-Berlin. *A. J. P.*

Kosogory al. *Sznurki*, zaśc nad jez. Miłoszowo, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 45 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. kat. (1866).

Kosojce, niem. *Kosswig*, wś w niedawno zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. kalawskim, parafia Kałkojce. Serbów nieznaczna ilość. *A. J. P.*

Kosokmühle (niem.), ob. *Kozak*.

Kosorowice, ob. *Kosiorowice*.

Kosorz, ob. *Koserz*.

Kosów, ob. *Kossów*.

Kosów, dawne miano Łodyny nowej, części Nahorzec małych, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kosów, ob. *Kossendau* (niem.).

Kosowa góra, 248 m. wys., w płn. stronie Wierzbiąża, pow. sokalski.

Kosowa niwa, niem. *Kossawoniwo*, od r. 1878 *Friedenthal*, król. leśnictwo do nadleśnictwa Woziwoda, pow. chojnicki, nad rz. Brdą, dom 1, kat. 1, ewang. 7. Parafia Nowa cerkiew, poczta Rytel. *Kś. F.*

Kosowica al. *Kozowica*, las we wsch. stronie Bucowa, pow. przemyski.

Kosowice, ob. *Kossowice*.

Kosowiec, inaczej *Stryhi*, folw. w pow. sieńskim, nad rz. Stryhi, odległy od Sienna 25, od Witebska 35 w.; przy trakcie orszańskim. Ma przestrzeni 364 dz., w tem gruntu ornego około 100 dz. Grunt gliniasty, miejscami piaszczysty, małourodzajny. Las brzozowy, osinowy, olchowy i jodłowy. Dostatek łąk. Własność od 100 lat przeszło rodziny Drozdowskich. W Stryhach jest cerkiew prawosławna parafialna. *W. M. z S.*

Kosowiec 1.) (al. *Kossowiec*, także *Kozowiec*, po rus. *Kossoweć*), wś w pow. gródeckim, 12 kil. na płd.-wsch. od sądu powiat. w Gródku, 1 kil. na płd. od urz. poczt. w Lubieniu Wielkim. Na zach. i płn. leży Porzecze zadworne, na wsch. Lubień Mały, na płd. Burcze, w pow. rudeckim z wyjątkiem Lubienia. Zabudowania wiejskie zajmują zach. część obszaru, w stronie wsch. leżą podmokłe łąki. Par. gr. kat. w Lubieniu Wielkim, rzym.-kat. w Gródku. Według spisu z r. 1880 było 294 mk. w gminie (obrz. gr.-katol.). Zresztą ob. Burcze. 2.) **K.**, część Porzecza zadwornego w pow. rudeckim.

Kosowiec, niem. *Kossowczen*, kol. do wsi Lugniany, pow. opolski, po wyciętym lesie założona.

Kosowiecka słobódka, pow. bałcki, gm. Czarna, par. Bałta; 51 dm.

Kosowizna, rycers. dobra, pod Kijewem, pow. chełmiński, parafia i szkoła Kijewo, poczta Chełmno. Obszaru mr. 597, bud 7, dm. 4, kat. 39, ewan. 1. Właściciel F. Kobyliński.

Kosówka, wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród, ma 584 mr. obszaru.

Kosówka 1.) wś nad rz. Trościannicą, pow. żytomierski. 2.) **K.**, wś na lew. brz. Rosi, pow. skwirski, wprost ujścia Rośki, przy strudze Ruda zwanej, ma 935 mk., a ziemi z wsią Horodyszczami 2736 dzies., własność Podhorskich. Między Kosówką a Horodyszczami, uroczyskiem „Wojenna dolina“ przeciągał niegdyś wielki trakt z Wołodarki do Borszczajówki. Cerkiew drewn. z r. 1854, w 1741 już istniała. 3.) **K.**, wś wymieniana w XVIII w. jako należąca do klucza Wołodarka na Ukrainie. Zapewne powyższa.

Kosówka, słoboda, pow. bałcki, par. Krzywe jezioro; 41 dm. *X. M. O.*

Kosówka, ob. *Klewa*.

Kosówka 1.) folw. i przysiołek do Grochowiec, na płd. od tej wsi, w pow. przemyskim. 2.) **K.**, przysiołek do Wadowskiej Woli, leży od niej na płn., na praw. brz. Brenia, w równinach nadwiślańskich, w pow. mieleckim, należy do parafii rzym.-kat. w Wadowicach górnych, a urzędu poczt. w Radomyślu. Ma folw. i jest w prostej linii o 2 kil. od Wadowskiej Woli oddalony. 3.) **K.**, ob. *Czernelica*.

Kosówka, niem. *Kossowken*, wś, pow. chełmiński, o półtorej mili od Wąbrzeźna, w okolicy lesistej. Obszaru mr. 228, bud. 5, kat. 4, ew. 37. Parafia i szkoła Nowawieś, poczta Wąbrzeźno. *Kś. F.*

Kosówka al. *Czarna struga*, rz., lewy dopływ Bugu, wpada do Bugu między ujściem Nurca i Broku.

Kosówka, las w pow. bocheńskim, do Łąkty górnej należący.

Kosówki al. *Kosówka*, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Sokolina. Por. *Kolosy*.

Kosówki, przys. do Libiąża wielkiego, pow. chrzanowski, pośród lasów sosnowych przeciętych torem kolei żel. Ces. Ferdynanda. *Mac.*

Kosownica, w dokum. *Cossovnica*, nazywała się miejscowość teraz nieznana, wspominana jako granica wsi Dąbrówki (Łowisowej), 1275 r., pow. złotowski. Ob. Perlbach, Pommer, Urkunden.

Kosowo, ob. *Kossowo*.

Kosowo, 1.) niem. *Fliederhof*, dawniej *Kossowo*, włośc. wś i dobra, pow. świecki, na nizinach lewego brzegu Wisły, długim rzędem zbudowane. A) włośc. wś, obszaru liczy mr. 2171, bud. 72, dm. 35, kat. 4, ew. 352. Parafia i poczta Gruczno, szkoła w miejscu. B) dobra obszaru mr. 333, bud. 7, dm. 3, kat. 22, ew. 22. Reszta jak pod A. K było oddawna dobrami szlach., r. 1390 Dytryk z K. zobowiązany pełnić służbę wojenną w zbroi na koniu. Dziś dobra K. do Kozłowskiego należą. 2.) **K.**, niem. *Kossowo*, osada do Wełpina, pow. tucholski, w lesistej okolicy; bud. 18, dm. 18, kat. 78, ew.

18, parafia i poczta Bysław. K. było dobrami star. tucholskiego. R. 1664 pustkowianie dawali czynszu zł. 36, nadto pelnili straż kolejną w barci puszczy lisińskiej. 3.) **K.**, niem. *Kossowo*, włośc. wś, pow. kartuski, na bitym trakcie leźnieńsko-wejherowskim, ponad strugą bezimienną, 515' nad poziom morza; wraz z wybudow. Krzywda i Duba liczy obszaru mr. 1709, gbur. 31, zagr. 13, kat. 478, ew. 28, dm. 55. Parafia Przodkowo, szkoła Zalesie, poczta Kartuzy, dokąd odległość wynosi 1 1/4 mili. Około r. 1580 był posiadaczem jakiś Kos. Przed reformacyą istniał tu mały kościół, zapewne filialny do Przodkowa. W wizytacyi bisk. Rozrażewskiego taka jest o nim wzmianka: „Cosso pagus petit catholicum parochum. Investigandum, an haec ecclesia sit capella vel parochialis vel filia ecclesiae Przedkowo, quam in regestro decanatuum non reperiatur atque ei omnino de sacerdote providendum; cognoscendum quis expulerit ministrum ex hoc pago.“ Później zupełnie podupadł kościół w K. i zniką̨d nie masz o nim wiadomości. 4.) **K.**, niem. *Kossau*, król. leśnictwo do nadleśnictwa Kartuzy, pow. kartuski, 1 dom, 9 mk. Parafia Przodkowo, poczta Kartuzy. O 1 i ćwierć mili od Kartuz. 5.) **K.** al. *Kosewo*, wś, pow. łecki, na pruskich Mazurach, od dawna przez osadników polskich zajęta, istniała r. 1552. 6.) **K.** al. *Kosewo*, niem. *Kossoewen*, w dok. *Koschouen*, wś, pow. niegdyś szestyński, teraz ządzborski, na pruskich Mazurach, zaludniona przez osadników polskich. O jej założeniu nie wiemy. R. 1546 Jerzy Rechenberg, starosta szestyński, sprzedaje Grzegorzowi osowi (Kosch) z Górek w pow. jańsborskim (piskim) 4 włóki sołeckie (włóka po 22 grz.) celem lokacyi wsi dannickiej na 40 włókach; 10 lat daje wolności od dani i tłoki; po 5 latach jednak mają tłokę ręczną w Sześnie odprawiać. R. 1693 mieszkają w K. sami polacy jako to: Paweł Czuczejko, Jędryś Szewc (Jendriss Seffz), Jerzy Wiatr, Michał Graczyk, Ambroży Piła, Jakub Pryskała, Szymon Jadamczyk, Grzegórz Czuczejczyk, Grzegórz Noga. Ob. Kętrzyńs., Ludność polska, str. 419. *Kś. F.*

Kosowo, niem. *Cossow*, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Kosowska struga, ob. *Kębłowo*.

Kosowski powiat, urzędownie *Kossowski*, ob. *Kossów*.

Kosowszczyzna, 1.) wś. włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 10 w. od Lidy, 5 dm., 60 mk. 2.) **K.**, folw. pryw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 10 w. od Lidy ku Lipniszkom, 8 mk. 3.) **K.**, wś włośc., nad rz. Tużbicą, pow. dzisieński, o 77 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 6 dm, 62 mk. 4.) **K.**, folw. pryw., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 30, od Dziewieniszek 22, dm. 2, mk. kat. 13. (1866).

Kosowszczyzna, 1.) i *Widok*, dwa folw. obok siebie położone w pow. borysowskim, 5 zarz. polic., takiż uczą̨st. sąd., par. kat. berezyńskiej, odległe od Borysowa 120 w., od Lepla 25 w., od Dokszyc 60 w. i od Kublicz 15 w. Folwarki te należały dawniej do dobr Dolce małe, dziedzictwa Korsaków. W 1826 r. z eksdywizyi po Wincentym Korsaku przeszły na własność Piotra Ohryzki w sumie 1200 rs. Obecnie należą do syna jego Adama Ohryzki. Mają przestrzeni 120 dzies., w tem grun. orn. 70 dzies., łąk 20 dzies. i lasu przeważnie sosnowego 30 dzies. Grunt gliniasty i piaszczysty. Na miejscu tych folwarków istniała dawniej wś Łohi. Z tej wsi obecny właściciel w r. 1857 urządził folw. K. a w r. 1861 Widok. W Łohach urodził się w r. 1826 brat teraźniejszego właściciela K., wydawca „Voluminów Legum“ Józafat Ohryzko. 2.) **K.**, dwa folw. w pow. lepelskim, w 3 zarz. polic., 2 uczą̨stku sąd., gminy i par. prawosł. czerstwiackiej, par. kat. rukszenickiej, nad jez. Otołowo (ob.). Oba te folw. mają przestrzeni przeszło 10 włók. Należały do dwóch braci Butowiczów; obecnie należą do ich córek Czertkowej i Emilii Borodziczowej. 3.) **K.**, folw. w lepelskiem, ob. *Sudziłowicze*. *W. M. z S.*

Kosowy (z *Trześnikiem* i *Lubnicą* lub *Ubnicą*), wś, pow. kolbuszowski, parafia rz.-kat. w Trzęsówce; leży w równinie, 228 m. npm., na północnej stronie gościńca z Kolbuszowy do Mielca, i jest otoczona sosnowemi lasami. Gleba piaszczysta. K. ma kasę pożyczkową gmin. z kapitałem 639 zł. w. a. i liczy 612 mieszk. rz.-kat., z których 31 przebywa na obszarze więk. pos. Pos. więk. p. W. Dolańskiej ma 419 m. roli i 142 mr. lasu; pos. mn. 638 mr. roli, 134 mr. łąk i ogr., 108 mr. pastw. i 47 mr. lasu. Graniczy na wschód w linii prostej o 1 klm. z Przyłykiem, na zachód o 3 klm. linii powietrznej z Trzęsówką; na północ graniczy z Koczubajem a na południe z Siedlanką. Oddalenie obudwu ostatnich wsi jest 1.5 klm. w prostej linii.

Koss..., por. *Kos...*

Kossabude (niem.), ob. *Kosobuda* i *Kosobudy*.

Kossabudno (niem.), ob. *Kosobudno*.

Kossacken (niem.), ob. *Kosaki*.

Kossakau (niem.), ob. *Kosakowo*, *Kozakowo*.

Kossaki, okolica szlachecka w dawnej ziemi łomżyńskiej, gniazdo rodu Kossakowskich, nadane w 1436 r. przez ks. Władysława Mazowieckiego. W obrębie tej okolicy leżały: K. Borowe, K. Falki, K. Nadbielne, K. Ostatki i K. Ponikły Stok. Obecnie istnieją tylko: 1.) **K.**-*Borowe*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki, ma 933 mr. obszaru. Gm. K. z urzędem we wsi Kołaki, lud. 5248, rozległości 16407 mr., s. gm. okr. IV Kołomyja, stacya pocz. Zambrów, młynów wodnych 4, wiatrak 1 i cegielnia, szkoły pocz. 2. W skład

gm. wchodzą: Cholewy-Kołomyja, Czachy-kołaki, Czarnowo-dąb, Czczedruckie zalesie, Czosaki-dąb, Cwikły, Dębniki, Duchny-welony, Głodowo-dąb, Gosie, Górskie-ponikłystok, Grądy-Woniecko, Hunie-Ostrów, Kalinowobasie, Kalinówka, Kołaki-kościelne, Kołomyja, Kołomyjka, Kosaki-borowe, Krusze-łubnice, Łętowo-dąb, Mężenin, Modzele-górki, Olszewo przyborowo, Podłatki-leśniewo, P.-małe, Rębiszewo, Rutki, Sanie-dąb, Szlary-ciżmo, S.-łopienite, S.-mieszki, Undy-Czarnowo, Wałochy, Wiszniówek-wertyce, Wróble-jarciszewo i Zanie-leśnica. Gm. przeważnie zaludniona dr. szlachtą, z wyżej wymienionych miejscowości tylko w 5 zamieszkują włośc., 2 zaś posiadają ludność mięszaną. 2.) K.-*Ponikły*, wś szlachecka nad rz. Narew, pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo. Folw. K. Ponikły-stok z attynencyą Kosaki v. Koszyki-Zaborowo, rozległy mr. 781; grunta orne i ogrody mr. 305, łąk mr. 69, pastwisk mr. 42, wody mr. 14, lasu mr. 311, nieużytki i place mr. 40. Bud. drew. 20. Płodozmian 11-polowy. Cegielnia, pokłady torfu. Wś Kossaki-Ponikły-stok osad 40, z gruntem mr. 160. 3.) K., wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Puchały. Ma 513 mr. obszaru. 4.) K.-*turki*, pow. kolneński, gm. i par. Jedwabne (ob.). W 1827 r. było tu 8 dm., 46 mk. 5.) K., wś szlach., pow. szczuczyński, gm. i par. Lachowo. W 1827 r. było tu 16 dm., 93 mk. 6.) K., wś włośc. i szlach., nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur. W 1827 r. było tu 13 dm., 86 mk.

Kossakówka, ob. *Kosakówka*.

Kossakowskich Ordynacya, ob. *Wojtkuszki*.

Kossakowszczyzna 1.) zaśc. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 37 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. kat. (1866). 2.) K., ob. *Kosakowszczyzna*.

Kossar, ob. *Kosar*.

Kossarzewo, ob. *Kosarzewo*.

Kossarzewszczyzna, dobra, pow. dzisieński, własność Michałowskich, miały dusz 273. Por. *Kosarzewo*.

Kossarzyńce, ob. *Kosarzyńce*.

Kossarzysk (niem.), ob. *Koszarzyska*.

Kossau (niem.), leśnictwo, pow. kartuski, ob. *Kosowo*.

Kossawatka, ob. *Koszowatka*, *Goręcin*.

Kossawoniwa (niem.), r. 1878 *Friedenthal*, król. leśnictwo, pow. chojnicki, ob. *Kosowa niwa*. *K. F.*

Kossemin, wś, pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Zawidz, odl. 16 w. od Sierpca, zajmuje obszaru 314 mr. włośc. i 1255 mr. folw., liczy 326 mk., w tem 189 kob., 30 bud. mieszkal. We wsi szkoła gminna, kasa wkładowo-zaliczkowa gminna, cegielnia i wiatrak; do folw. należą Zgogowo i Grabowo (ob.). Czyt. Kod. dypl. pol. II, 414. Gmina K. należy do sądu gminnego 1 okr.; ma 352 dm., mk. 2851; gruntu użytecznego i nieużytecznego 15108 mr.; w tem nieużytków 204 mr. i 3310 mr. włośc. W gminie znajdują się: 2 kościoły, 2 szkoły, 2 karczmy, urząd gminny. W skład gminy wchodzą następujące wioski: Wiechciewo, Wróblewo, Grabowo, Grzędowo, Jeżewo, Żytowo, Zawidź, Zarzyce, Zgagowo, Kęsice, Kossemin, Krajewice-wielkie, Krajewice-małe, Młotkowo, Poświętne, Rekowo, Swierkocin, Skoczkowo, Stropkowo, Sułęczyce, Schabajewo, Szumanie-Bakalary, Jaworowo.

Kossen (niem.), dobra ryc., pow. licbarski, st. p. Dobremiasto.

Kossenberg (niem.), pow. kartuski, ob. *Kozia góra*.

Kossendau (niem.), r. 1341 *Kossow*, 1419 *Cossaw*, wś, pow. lignicki, par. Malitsch. R. 1813 sławna bitwa nad Kacbachą tu się rozgrywała; r. 1840 odkryto wielkie cmentarzysko z urnami.

Kossenice, folw. nad rz. b. n., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Goleszyn. Ma 158 mr. obszaru ziemi; folw. 4 dm., 51 mk.

Kossenowa al. *Kossenówka*, *Kosanowa*, *Kosynowa*, wś, pow. hajsyński, gm. Kropiwna niższa, par. i okr. polic. Kuna, przy trakcie pocztowym z Bracławia do Hajsyna, ma 65 dm., 472 mk., 364 dzies. ziemi włośc. Należała do Moszczeńskich i Jaroszyńskich, dziś Banieckiej. Lasu mało, grunt dość równy. Por. *Kuźmin* i *Sokulec*. *Dr. M.*

Kossenwerder (niem.), ob. *Kozłowo*, folw., pow. chodzieski.

Kosserz, ob. *Koserz*.

Kossewen, *Kossoewen* (ob.).

Kossewko al. *Kosywko*, wś i os. nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. Pomiechowo, par. Aleksandryjska. Odl. 37 w. od Płońska; 21 dm., 183 mk., 414 mr. roli i 20 mr. nieużytków. Młyn wodny i karczma.

Kossewo 1.) pow. słupecki, ob. *Kosiewo*. 2.) K., wś i folw., pow. pułtuski, gm. Czajki (ob.), par. Nasielsk. W 1827 r. było tu 10 dm., 112 mk. Dobra K. i Mokrzyce składają się z folwarków: K., Mokrzyce, wsi: K., Mokrzyce, Chlebotki, Amelin v. Malcin, Wymysły i Łyczno; od rzeki Narwi w. 7. Rozl. wynosi mr. 918; folw. Kossewo grunta orne i ogrody mr. 413, łąk mr. 71, lasu mr. 53, nieużytki i place mr. 24; razem mr. 561. Bud. mur. 6, drew. 13. Płodozmian 11-polowy. Folw. Mokrzyce, grunta orne i ogrody mr. 301, łąk mr. 28, lasu mr. 12, nieużytki i place mr. 16; razem mr. 357. Bud mur. 2, drew. 10. Płodozmian 8-polowy, cegielnia. Wsie: Kossewo osad 11, z gruntem mr. 11; Mokrzyce os. 8, z grun. mr. 12; Chlebotki os. 8, z grun. mr. 228; Amelin v. Malcin os. 10, z grun. mr. 206; Wymysły os. 2, z grun. mr. 84; Łyczno os. 2,

z grun. mr. 1. Kod. dypl. polski I, 82 wspomina o tej wsi Kossewo vel *Koski*. 3.) **K.**, folw., pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo, odl. o 28 w. od Płońska, ma wielką cegielnię, 3 dm., 66 mr. gruntu. 4.) **K.** (*polskie*), wś, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo; odl. o 28 w. od Płońska, ma szkołę i 2 karczmy, 28 dm., 394 mk., 519 mr. gruntu, 5 nieużyt 5.) **K.**, wś, pow. sierpecki, gm. Żurawin, par. Chamsk. W 1827 r. było tu 12 dm., 92 mk., obecnie ma 219 mk., w tem 108 kob., 23 bud. mieszkal.; 6 w. od zarządu gminy. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folw. i wsi: K. i Kliczewo; rozległość wynosi mr. 1309; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 342, łąk mr. 127, lasu mr. 120, nieużytki i place mr. 13; razem mr. 602. Bud. mur. 3, drew. 8. Płodozmian 7-polowy. Folw. Kliczewo grunta orne i ogrody mr. 436, łąk mr. 76, lasu mr. 177, nieużytki i place mr. 18; razem mr. 707. Bud. mur. 2, drew. 6. Płodozmian 12-polowy, pokłady torfu. Wś Kossewo osad 23, z gruntem mr. 67; wś Kliczewo os. 39, z gruntem mr. 656. 6.) **K.**, wś włośc. i szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Lubotyń. W 1827 r. było tu 20 dm., 142 mk. 7.) **K.**, straż leśnictwa rządowego Zakroczym, obejmuje 2956 mr. lasu.

Kossi (niem.), pow. kartuski, ob. *Kosy*.

Kossikrug (niem.), pow. kartuski, ob. *Kozia Karczma*.

Kossinten (niem.), folw., pow. moraski, st. poczt. Libsztat.

Kosslaw (dok.), ob. *Kosel*.

Kosslinke, ob. *Koslinke*.

Kossobudy, ob. *Kosobudy*.

Kossobudy 1.) kol., pow. łęczycki, gmina Dalików, par. Leżnica Wielka, odl. od Łęczycy w. 15; ma dm. 4, mk. 37. 2.) **K.**, wś, pow. sierpecki, gm. Raciąż, par. Krajkowo, zajmuje obszaru 1440 mr. folw. (tu należą wsie Zdunówko, Sierakowo i Sierakówko) oraz 50 mr. włośc.; 187 mk., w tem 107 kob., 13 budyn. mieszkal.; leży 2 1/2 w. od zarządu gminy. We wsi cegielnia. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 896; grunta orne i ogr. mr. 362, łąk mr. 112, pastwisk mr. 59, lasu mr. 331, nieużytki i place mr. 29, bud. mur. 5, z drzewa 4, gospodarstwo 4-polowe, pokłady torfu. Wś K. os. 21, z grunt. mr. 25. 3.) **K.**, wś i folw., należący do dóbr Zwierzyniec (ob.), pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. r. l. Wielącza, w III okr. sąd., mają dm. dwor. 6, włośc. 55, ludn. kat. 71 i rusiń. 345, razem 416 mk., obszaru 896 mr. Posiadają szkołę początkową od 1881 r. Leżą w lesie ordynacyi zamojskiej, liczącym 12760 mr. przestrzeni, przy gościńcu z Zamościa przez Żdanów do Zwierzyńca, odl. od tego w. 8 i od Zamościa na płd. w. 15. Posiadają cerkiew murowaną pod gontem, zbudowaną pierwotnie w r. 1848 kosztem ordynacyi Zamojskiej, a odrestaurowaną przez rząd w r. 1870. Gleba ziemi piaszczysta, łąk nie ma, ludność uboga.

Kossocice lub *Kosocice* (z *Baryczem*), wś, pow. wielicki, ma kościół paraf. drewniany, zbudowany w r. 1727, należy do urzędu poczt. w Wieliczce, a sądu pow. w Podgórzu. K. leżą na płn. wsch. od Wieliczki, w równinie 282 m. npm., nad pot. Matnówką. Od płn. otoczone lasami; na płd., przy gościńcu z Wieliczki do Swoszowic, stoi przysiołek Barycz. K. mają 386 mk., z których 44 na obszarze więk. pos.; Barycz 105, a z tych na obszarze więk. pos. 15. Wszyscy mieszkańcy są rzym.-kat. wyznania. Więk. pos. spadkobierców Aleks. Śliwińskiego wynosi 218 roli, 28 łąk i ogr., 10 pastw. i 146 mr. lasu; mniej. pos. 160 roli, 56 łąk i ogr. i 17 mr. pastw. Gleba średnio urodzajna. Parafia została założoną w r. 1200 i obejmuje Barycz, Luboniowice, Strzałkowice, Rajsko, Piaski Małe, Siarczaną Górę i Zbydniowice; liczy 2992 rzym.-kat. i 80 izrael. K. graniczą na wschód z Krzyszkowicami, na zach. z Rakowicami czyli Siarczaną Górą i Rajskiem, na płd. ze Strzałkowicami. (Czyt. Kod. dypl. polski, III, pod r. 1238). *Mac.*

Kossoewen (niem.), ob. *Kosowo*.

Kossomce al. *Kosumce*, wś, pow. garwoliński, gm. Warszawice, par. Ostrówek. W 1827 r. było tu 28 dm., 217 mk.; obecnie 36 dm., 278 mk.; 407 mr. obszaru. Ob. *Dziecinów*, *Czersk* i *Kępa Kosomiecka*.

Kossorowitz (niem.), ob. *Kosiorowice*.

Kossów 1.) folw., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, o 9 w. od Pruszkowa; rozleg. wynosi mr. 501; grunta orne i ogrody mr. 346, łąk mr. 22, lasu mr. 120, nieużytki i place mr. 13, bud. mur. 5, z drzewa 8, płodozmian 15-polowy; folw. ten w r. 1872 oddzielony od dóbr Mroków. 2.) **K.**, kol. nad rz. Ner, pow. turecki, gm. Wola Swiniecka, par. Grodzisko i Dąbie, odl. od Turku w. 35; posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 10 dm., 108 mk.; obecnie dm. 33, mk. 258. 3.) **K.**, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Moszczenica (Łaski, Lib. ben. I, 173), leży na dawnym trakcie z Piotrkowa do Warszawy, o 9 w. od Piotrkowa. W 1827 r. było tu 27 dm., 191 mk.; obecnie wś ma 25 dm., 221 mk., 360 mr. obszaru (307 ornej); folw. 2 dm., 17 mk., 213 mr. Przez tę wś przechodzi linia drogi żelaz. warsz.-wiedeń. 4.) **K.** *Mniejszy*, wś i **K.** *Większy*, wś, pow. radomski, gm. i par. Kowala-Stępocina. W 1827 r. K. Mniejszy miał 10 dm., 78 mk., a K. Większy 15 dm., 103 mk.; obecnie K. Mniejszy ma 14 dm., 154 mk., 229 mr. ziemi włośc. i 36 mr. kolonistów. K. Większy zaś 11 dm., 117 mk., 600 mr. ziemi folw. i 75 mr. włośc. Obie te wsie wymienia już Długosz (II, 320). Według Towarz. Kred.

Ziem. są tu 2 folwarki w r. 1866, a mianowicie: folw. K. Mniejszy (z wsiami: K. Mniejszy, Błonie, Augustów i Ludwików), rozległy mórgów 338; grunta orne i ogrody mr. 211, łąk mr. 36, pastwisk mr. 9, zarośli mr. 70, nieużytki i place mr. 12. Wś K. Mniejszy os. 9, z grun. mr. 19; wś Błonie os. 8, z grun. mr. 126; wś Augustów os. 10, z grun. mr. 163; wś Ludwików os. 12, z grun. mr. 177. Folw. K. Większy (z atynencyą Antoniów, wsią K. Większy i Zabierzów) rozległy mr. 564; grunta orne i ogrody mr. 264, łąk mr. 39, pastwisk mr. 23, lasu mr. 200, zarośli mr. 5, nieużytki i place mr. 33. Wś K. Większy os. 14, z grun. mr. 75; wś Zabierzów os. 5, z grun. mr. 105. 5.) **K.**, wś przy wschodniej granicy pow. włoszczowskiego, nad rz. Nidą, gm. Radków, par. Kosów, leży o 17 w. od Włoszczowy, o 23 od Jędrzejowa. Posiada 346 mk., 39 dm., 620 mr. ziemi, w tem 580 mr. roli uprawnej a 40 mr. łąk. Gleba ziemi przeważnie piaszczysta, miejscami rędzina albo sapy. Kościół paraf. drewniany p. w. WW. SS., przez Józefę Michałowską w r. 1764 wystawiony, istniał już w XV w. Par. K. dek. włoszczowski, dawniej dzierzgowski, 810 dusz. Papiernia i młyn wodny z prod. na 2400 rs. W XV w. wieś K. była dziedzictwem Jakóba Kozłowskiego h. Lis (Dług. III, 327). Według Tow. Kr. Ziem. dobra K. składaja się z folw. Kwilina, attynencyi: Kwiliniec, Swierków, Pączów i K. Podłazie; wsi: K., Kwilin, Swierków, Podłazie, Dębnik, Kwiliniec, Ponczów; rozległość dominialna wynosi mr. 3005; grunta orne i ogrody mr. 710, łąk mr. 190, w pastwiskach i karczunkach mr. 753, lasu mr. 1316, wody mr. 8, nieużytki i place mr. 28, bud. mur. 2, z drzewa 24, płodozmian 6 i 8-polowy; gorzelnia, młyn wodny, tartak, huta szklana, cegielnia, pokłady torfu i kamienia budowlanego. Rzeka Nida i Kwilina przepływają, tworząc staw. Wś K. os. 40, z grun. mr. 602; wś Kwilin os. 35, z grun. mr. 183; wś Swierków os. 13, z grun. mr. 32; wś Podłazie os. 7, z grun. mr. 62; wś Dębnik os. 2, z grun. mr. 21; wś Kwiliniec os. 14, z grun. mr. 37; wś Ponczów os. 14, z grun. mr. 16.

Kossów, os., dawniej mko, nad rz. Chudziną, mylnie Hudynią, pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, leży przy trakcie z Ciechanowca do Warszawy, o 26 w. od Węgrowa. Posiada kościół paraf. drewniany z XVIII w. i szkołę początkową, 40 dm., 1284 mk. W 1827 r. było tu 26 dm., 313 mk.; w 1860 r. 42 dm., 780 mk. Była ta wś gniazdem rodu Kossowskich. Franciszek Kossowski, podkomorzy drohicki, otrzymał w 1778 r. przywilej na założenie miasteczka, które nie rozwinęło się pomyślnie dla braku warunków. Ludność obecna żydowska przeważnie; brak ziemi nie pozwolił osiedlać się mieszczanom-rolnikom. Par. K. dekanat sokołowski, daw. węgrowski, 5117 dusz. Kościół z drzewa p. w. N. M. Panny, erygowany w r. 1755 przez Rostworowskiego; obecny z r. 1840. Przy osadzie dwa folw., z których K. Lacki należy do Nowińskiego, a K.-Hulidów jest własnością Edmunda Kuszlla; w K.-Hulidowie ziemia w połowie pszenna, gospodarstwo płodozmienne starannie prowadzone, browar piwny, ogród owocowy ze znajomością prowadzony. K. Lacki w 1827 r. miał 23 dm., 171 mk.; obecnie 21 dm., 340 mk., 1867 mr. rozl. K. Ruski w 1827 r. miał 39 dm., 289 mk.; obecnie 31 dm., 371 mk., 1171 mr.; tu urząd gminny. K. Hulidów, folw., 2 dm., 890 mr. W spisie z 1827 r. podany jeszcze K. Dębe, 13 dm., 169 mk. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. Lacki składają się z folwarków: K. Lacki, Albinów i Henrysin, od Zieleńca w. 14, od rz. Bugu w. 7, rozl. wynosi mr. 2298; folw. K. Lacki grunta orne i ogrody mr. 807, łąk mr. 48, pastwisk mr. 27, lasu mr. 478, nieużytki i place mr. 42, razem mr. 1401, bud. mur. 4, z drzewa 13, płodozmian 4 i 13-polowy; folw. Albinów grunta orne i ogrody mr. 307, pastwisk mr. 1, lasu mr. 285, nieużytki i place mr. 11, razem mr. 604, bud. mur. 1, z drzewa 3, płodozmian 8-polowy; folw. Henrysin grunta orne i ogrody mr. 212, łąk mr. 5, pastwisk mr. 47, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 270; bud. z drzewa 3, płodozmian 10-polowy; nadto w osadach wieczysto czynszowych mr. 22, pokłady wapna i torfu. Dobra K. Ruski składają się z folw. Zofijówka i Jakubik, oraz nomenklatury Trzesiniec; od Małkini w. 6, od rz. Bugu w. 3, rozległość wynosi mr. 1252; grunta orne i ogrody mr. 530, łąk mr. 161, lasu mr. 511, zarośli mr. 13, wody mr. 6, nieużytki i place mr. 30, bud. z drzewa 11, płodozmian 5 i 8-polowy, młyn wodny i folusz pokłady wapna, torfu i marglu; przepływa rzeczka Treblina, tworząc staw. Folw. K. Hulidów (z attynencyą Bojary, Łomna i osadą młynarską Krzyczkowskie), od Zieleńca w. 14, od rz. Bugu w. 10; rozległość wynosi mr. 1162: grunta orne i ogrody mr. 400, łąk mr. 126, pastwisk mr. 62, lasu mr. 527, nieużytki i place mr. 47, bud. drewn. 13, płodozmian 10-polowy, browar piwny, młyn wodny, pokłady torfu; folw. ten w r. 1873 oddzielony został od dóbr Nowa Wieś. Folw. K. Dębe albo Dębe-Kossów z wsią Dębe Stare i Dębe Nowe, rozległy mr. 460: grunta orne i ogrody mr. 282, łąk mr. 18, pastwisk mr. 34, lasu mr. 115, nieużytki i place mr. 11, bud. z drzewa 10, pokłady torfu. Wś Dębe Stare os. 19, z grun. mr. 287; wś Dębe Nowe os. 11, z grun. mr. 125. Gmina K. ma 4836 mk., rozległości 22094 mr., sąd gm. okr. 1 i st. p. os. Sterdyń, urząd gm. we wsi Kossów Ruski. W skład gminy wchodzą: Bojary, Buczyn Ruski, Cielaki, Dębe Sta-

re, Huty, Jakubiki, K. os., K. Lacki, K. Ruski, Łomna, Nowa Wieś, Okrągło-Wólka, Puterki, Rytele-Olechny, Rytelska-Wólka, Tosie, Zawady. *Br. Ch.*

Kossów, *Kosowo*, mko w pow. słonimskim, nad rz. Hrywdą i Busiaszką, o 42 w. od Słonima, o 140 od Grodna, o 81 od Wołkowyska, przy drodze ze Słonima do Kartuskiej Berezy, i przy drodze żel. mosk.-brzeskiej, której stacya K., między Berezą a Domanowem, leży o 117 w. od Brześcia lit. W XVI wieku na kresach województwa brzeskiego. R. 1494 w. ks. Aleksander oddał K. Chreptowiczowi; potem był on kolejno własnością: Sanguszków, Sapiehów, Fleminga, Czartoryskich, Pusłowskich. Ci ostatni podnieśli tu przemysł. R. 1878 K. miał 2130 mk., w tem 1279 izr. Jest tu zarząd 1 okr. polic. i obejmuje 4 gminy: K., Lubiszczyce, Jełki, N. Piaski. R. 1880 wielki pożar nawiedził K. Parafia rzym.-kat. K. dekanatu słonimskiego, bardzo starożytna. Z akt tyle tylko wiadomo, że pierwszy kościół pod wezw. św. Trójcy w K. fundował 1526 wojewoda trocki Jerzy i jego żona Anna; 1626 Leon Sapieha, wojewoda wileński, założył nowy kościół; ten 1872 spalił się; 1878 odbudowany kosztem parafian a głównie kolatora Wandalina Pusłowskiego. W aktach kościoła kossowskiego znajduje się dotąd metryka chrztu Tadeusza Kościuszki, urodzonego 1746 na folwarku Mereczowszczyźnie, należącym do dóbr K. i odległym o parę wiorst od mka K. Parafia kat. dekanatu słonimskiego, ma dusz 1461. Miała filią w Iwacewiczach a kaplica na cmentarzu i w Mereczowszczyznie. Kaplica na cmentarzu na grobie ks. Adama Dmochowskiego wzniesiona 1859 r. Prawosł. dekanat kossowski liczy 11 parafij, 20563 wiernych (1857). Okolica płaska, grunt w części gliniasty, w części piaszczysty i żwirowaty, obfite łąki nad Hrywdą i Żyżgulanką. *F. S.*

Kossów, *Kosów* (z *Manasterkiem*), miasto powiatowe w Galicyi wschodniej, przy trakcie z Kołomyi do Kut, o 33 klm. od Kołomyi, niedaleko rz. Rybnicy, ma 2795 mk., dwie parafie, warzelnie soli (prod. 68000 c. warzonki), jest własnością rządową, słynie z handlu owocami. Powiat kossowski w Galicyi ma 1 miasto, 2 miasteczka, 45 gmin wiejskich, 15 zarządów obszarowych dworskich, razem 60 jednostek administracyjnych. Rozległości $33{,}_{4978}$ mil kw. austr. Ludności 695220 t. j. w okręgu sądu pow. K. 42653 a w okr. sądu pow. Kuty 26868. Miasto Kuty, miasteczka K. i Pistyń. Obszerniej o mieście i powiecie K. postaramy się pomówić w artykule *Pokucie*. *F. S.*

Kossów, ob. *Kosów*, *Kosewo*, *Kossowo*

Kossów, wś, pow. czortkowski, o 7.5 klm. od st. p. Dzuryń, ma 1-klasową szkołę, paraf. cerkiew gr.-kat., 2023 mk. w gminie a 81 na obsz. dworskim. *F. S.*

Kossow (dok.), ob. *Kossendau*.

Kossowa, 1.) wś, pow. wadowicki, należy do par. rzym.-kat. w Tłuczaniu górnym a urzędu poczt. w Brzeźnicy, leży przy gościńcu ze Skawiny do Zatora i Wadowic, o ćwierć mili od Wisły, 250 m. npm. Podług spisu ludności z r. 1880 ma 343 mk., z których 16 przebywa na obszarze więk. pos.; według szematyzmu duchownego dyec. tarn. r. 1880 miało być 426 rzym.-kat. K. ma obszerny dwór na pochyłym pagórku, z którego roztacza się piękny widok, sięgający aż po Kraków. Od Wadowic jest 3 mile odległą. Należy do sądu pow. w Kalwaryi. Więk. pos. ma 250 mr. roli, 49 mr. łąk i ogr., 13 mr. pastw. i 82 mr. lasu; pos. mniejsza 150 mr. roli, 31 mr. łąk i ogr. i 12 mr. pastw. Dawna wieś należała przed założeniem parafii w Tłuczaniu do kościoła w Marcyporębie, od którego w 1353 została oddzieloną. Graniczy na wschód z Nowemi Dworami i Brzeźnicą, na zachód z Bachowicami, na południe z Tłuczaniem górnym a na północ z lasem Kosową na pagórkach dochodzących 289 m. npm., Chrząstowicami i Półwsią. K. z sąsiedniemi Chrząstowicami należała przez ciąg czterech wieków do jednej rodziny, przechodząc po kądzieli. W r. 1426 Janusz książe zatorski i oświecimski zdziałaną w poniedziałek przed św. Witem w Zatorze tranzakcyą nadaje Kosowę z Chrząstowicami rodzinie Porembskich z Żegociny Poremby herbu Nabram. To posiadanie poświadcza ks. Władysław w r. 1457 Andrzejowi Porembskiemu, a król Zygmunt August także Andrzejowi Porembskiemu w r. 1566 dawne przywileje na Kossowę potwierdza. W r. 1701 przeszło po kądzieli do zasłużonej krajowi rodziny z Żydowa Żydowskich, od tych drogą posagu do Paprockich h. Ogończyk, a od nich w ten sam sposób przeszła w ręce Antoniego Bonifacego z Wybranowa Wybranowskiego, po którym odziedziczyli ją Celestyn Wybranowski i Jan Łopuszański. Ci w r. 1844 sprzedali wś Mikołajowi z Lubrańca Dąmbskiemu, do syna którego Gustawa dziś należy. Czyt. Przewod. lit. lwowski, paźdz. 1873: Długosz Lib. ben. I, 112 i II, 233. 2.) K., *Kosowy* (ob.), wś, pow. kolbuszowski, par. rz.-kat. Trzęsówka, o 11 klm. od Kolbuszowej, ma 581 mieszkańców w gminie, 39 na obszarze dworskim. *An. Po Wy.*

Kossowatka (niem.), pow. kartuski, ob. *Koszowatka*.

Kossowczen (niem.), ob. *Kosowiec*.

Kossowice, wś i folw., pow. opatowski, gm. Bokszyce, par. Momina. W r. 1827 było tu 20 dm., 143 mk.; obecnie 29 dm., 265 mk., gruntu 1886 mr. W XV w. były dziedzictwem Marcina Miechowskiego h. Rawa (Dług. I, 441). Dobrą

K. i Opatów w r. 1857 miały rozległości 7979 dzies. czyli mr. 15579 t. j. 519 włók; grunta w ogóle pszenne, w tem łąk i pastw. włók 23, lasu włók 81; glina, kamień, wapno, gospodarstwo 3-polowe. Folwarków 12, wsi zarobnych 18. Drogi bite prowadzą do Radomia, Sandomierza, Zawichostu i Iwanisk. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folw. K., Broniszowice, attynencyi Wrzosy, wsi: Kossowice, Broniszowice, Strzyżowice i Miłkowska karczma. Rozległość wynosi m. 871: fol. Kossowice grunta orne i ogrody mr. 551, łąk mr. 15, pastw. mr. 6, lasu mr. 771, nieużytki i place mr. 39, razem mr. 1382; bud. mur. 6, z drzewa 23, płodozmian 8-polowy. Folw. Broniszowice z attynencyą Wrzosy grunta orne i ogrody mr. 300, łąk mr. 6, pastw. mr. 124, lasu mr. 43, nieużytki i place mr. 17, razem mr. 488; bud. mur. 1, z drzewa 8, płodozmian jest 8-polowy. Wiatrak i pokłady wapna. Wś Kossowice osad 22, z gruntem mr. 391; wś Broniszowice os. 10, z grun. mr. 125; wś Strzyżowice os. 23, z grun. mr. 816; wś Miłkowska karczma os. 9, z grun. mr. 88. *A. Pal.*

Kossowiec, ob. *Kosowiec.*

Kossowken (niem.), wś, pow. chełmiński, ob. *Kosówka.*

Kossowo, ob. *Kossów, Kosowo.*

Kossowo, 1.) wś, pow. krobski; 23 dm., 159 mk., wszyscy kat.; 43 analf. Poczta i tel. w Gostyniu o 7 klm., st. kol. żel. w Bojanowie o 24 klm. 2.) **K.**, dom., 2558 mr. rozl.; 2 miejscowości: a) K.; b) Płaczkowo, folw.; 11 dm., 183 mk., 6 ew., 171 kat., 64 analf. Własność Bronisława Potworowskiego. 3.) **K.**, niem. *Lindenburg*, wś nad rzeką Rokitką, pow. wyrzyski; 22 dm., 232 mk., 199 ew., 33 kat., 49 analf. Poczta w Mroczy (Mrotschen) o 7 klm., st. kol. żel. w Nakle o 7 klm. 4.) **K.**, wś, pow. gnieźnieński; 17 dm., 156 mk., wszyscy kat., 44 analf. Najbliższa poczta w Żydowie; st. kol. żel. i tel. w Czerniejowie (Schwarzenau). *M. St.*

Kossowo (niem.), pow. kartuski, ob. *Kosowo*

Kossowska Niwa al. *Adamów*, kol. nad rz. Wartą, pow. bendziński, gm. Włodowice, par. Mrzygłód. Ma 15 dm., 103 mk., 266 mr. ziemi włośc.

Kossowska-Wólka, pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn. Por. *Kossów.*

Kossowszczyzna, os. włośc., pow. suwalski, gm. Maćkowo, par. Kalwarya; odl. 42 w. od Suwałk, ma 5 dm., 32 mk.

Kossuchen (niem.), ob. *Kożuchy.*

Kossumce, ob. *Kossomce.*

Kossut, to samo co *Koszut*, dawna nazwa jelenia (*cerva*) i dawne przezwisko, dało początek nazwom *Kossuty*, *Koszuty* itp. *Br. Ch.*

Kossut, ob. *Głosków.*

Kossutken (niem.), ob. *Koszutki.*

Kossuty, 1.), wś, pow. łukowski, gm. i par. Stanin. W r. 1827 było tu 16 dm., 134 mk., obecnie ma 23 dm., 324 mk., 543 mr. obszaru. 2.) **K.**, wś, pow. ostrowski, gm. Zaręby kościelne, par. Zaręby. W 1827 r. było tu 13 dm., 80 mk. 3.) **K.**, ob. *Kempiste-K.*

Kosswig (niem.), ob. *Kosojce* (łuż.).

Kossy, 1.) wś rząd., pow. jampolski, gm. Babczyńce, ma 660 mk., 1119 dzies. ziemi. Cerkiew pod wezw. św. Michała dla 660 parafian ma 63 dzies. ziemi. Joanna Zamojska wniosła K. w dom Koniecpolskich; następnie przeszły one do Lubomirskich Aleksander Lubomirski oboźny koronny nadał K. kościołowi czernijowskiemu w r. 1728. 2.) **K.**, ob. *Kosy. Dr. M.*

Kossyń, wś, pow. włodawski, gm. Bytyń, par. Kossyń. Posiada cerkiew parafialną, dawniej gr.-unic., eryg. 1718 przez Wacława Rzewuskiego dziedzica. W r. 1843 odnowioną. K. ma 52 dm., 437 mk., 2550 mr. obszaru.

Kost... por. *Kość..*

Kosta, rz., prawy dopływ rzeki Sudości, wpadającej z prawej strony do Desny dnieprowej.

Kostałowszczyzna, zaśc. szlach., pow. wilejski, o 55 w. od m. pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 1 dm., 4 mk. rzym.-kat. (1866).

Kostarowce, wś na zachód od gościńca z Bukowska do Brzozowa w pow. sanockim, w położeniu górskiem, 346 m. npm., jest od zachodu i południa opasana lesistemi wzgórzami, dochodzącemi w nowosieleckiej górze do 472 m. npm., należy do par. rzym.-kat. w Strachocinie, ma drewnianą cerkiew gr.-kat., przyłączoną do parafii w Czerteżu i liczy 1047 mieszk., z których 25 przebywa na obszarze więk. pos. Według szematyzmów duchownych ma być 206 rzym.-kat., 671 gr.-kat. a 169 niewiadomego wyznania. Pos. więk. Zenona Słoneckiego ma obszaru 365 m. roli w ogóle i 125 m. lasu; mn. pos. 598 m. roli, 81 mr. łąk i ogr. i 370 m. pastw. K. graniczą na południe z Pisarowcami, na zachód z Długiem, na wschód z Czerteżem, a na północ z Jurowcami. *Mac.*

Kostau (niem.), ob. *Kosztów.*

Kostbar (niem.), ob. *Kozibór.*

Kostelani, węg. *Szent-Istvan*, wś w hr. szaryskiem (Węgr.), nad Hernadem, kościół kat. par., młyn wod., wielkie lasy, 468 mk. *H. M.*

Kostelec, ob. *Kościelec* i *Krnow.*

Kostelitz (niem.), ob. *Kościeliska.*

Kostelnyj, wzgórze w płn.-zach. stronie m. pow. Turki, na granicy Szumiacza. Wody jego zabiera Litmierz, dopływ Jabłonki.

Kostelnyki (rus.), ob. *Kościelniki.*

Kosten (niem.), ob. *Kościan.*

Kosten (niem.), ob. *Kostkowo* i *Górzno.*

Kostenblut (niem.), 1148 r. *Costinlot*, 1214

Costemlot, 1329 *Chozzenplotz*, 1346 *Costinplocz*, 1360 *Coczemplocz*, mko, pow. nowotarski na Szląsku, przy drodze z Wrocławia do Strzygłowa, ma kościół paraf. kat. (istniał już 1323), 4 jarmarki, 1000 mk.; szewctwo, hodowla karczochów.

Kosteńce, wś, ob. *Kaniów* i *Kościaniec*.

Kosteniów, wś, pow. przemyślański, o 9 85 klm. na płd. od Przemyślan, nad rz. Gniłą Lipą i pot. Dąbrową. Większa posiadłość (z zapisu adwokatu Waszkiewicza własność Domu Narodnego Ruskiego) ma 17 mr. roli or., 89 mr. łąk i pastw.; mniejsza posiadłość 358 mr. roli, 114 łąk, 80 mr. pastw. Dm. 64, mk. 407; szkoła filialna; par. gr.-kat. Biłka, dek. narajowski. *A. P. W.*

Kostenthal (niem.), ob. *Kościęcin*.

Kostera, pow. stopnicki, gm. Szaniec, par. Gnojno. W r. 1827 było tu 8 dm., 73 mk. W XV w. stanowiła własność klasztoru w Busku (Dług. II, 444 i III, 93).

Kosterschin (niem.), ob. *Kostrzyn*.

Kostery, pow. płocki, ob. *Mlice-Kostery*.

Kostestie, ob. *Kostyńce*.

Kostewszczyzna, osada wiejska w pow. mińskim, gub. mińska, nad rz. Dziahilną, przy drodze wiodącej z Dziahilny do Starzynek, ma 12 osad, grunta i łąki dobre, okr. policyjny kojdanowski, miejsc wzgórkowata. *A. Jelski.*

Kostgomki, wś włośc., nad rz. Uszą, pow. wilejski, o 34 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 8 dm., 69 mk. prawosł. (1866).

Kostianicha, pow. uszycki, gm. i par. Mińkowce, las nad strugą bezimienną, do Młynówki wpadającą. Należy do wsi Tymkowa hr. Władysława Stadnickiego. *X. M. O.*

Kostianiec, ob. *Jóźwin* i *Kościaniec*.

Kostiaszyn (rus.), ob. *Kościaszyn*.

Kostina (z *Berindestiem*), wś, pow. suczawski na Bukowinie, o 10 klm. od Suczawy, ma cerkiew grecką nieunicką, 1414 mk., z tych 29 na obsz. dworskim.

Kostiuchnówka, pow. łucki, ob. *Kościuchówka*.

Kostiuki, ob. *Kościuki*.

Kostiuki, część Kruszyny, ob. *Kamionka Wołoska*.

Kostiukowicze, ob. *Kościukowicze*.

Kostiukówka, stacya kolei żelaznej libawsko-romeńskiej, w gubernii mohilewskiej.

Kostka al. *Popielowski młyn*, młyn wodny do Wielkiej Prężyny, pow. prądnicki.

Kostki 1.) *wielkie* i *K.-małe*, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Busk. Wspomina tę wieś Długosz (III, 97), oraz pod r. 1257 kod. dypl. pol. t. III pod nazwą Kostki al. Kostkowice. W 1827 r. K. wielkie 17 dm., 141 mk.; K. małe 11 dm., 81 mk. Folw. K. wielkie z wsiami K.-wielkie i K.-małe, rozległy mr. 439, grunta orne i ogrody mr. 337, łąk mr. 43, pastwisk mr. 40, nieużytki i place mr. 19. Bud. mur. 8, drew. 2. Płodozmian 6 i 7-polowy. Wś Kostki wielkie osad 26, z grun. mr. 187; wś Kostki małe os. 18, z grun. mr. 294. 2.) K., wś, pow. sokołowski, gm. Dębe-Nowe, par. Skibniew, od Sokołowa w. 7, od Elżbietowa w. 3; ma 20 dm., 148 mk., 900 mr. obszaru. Por. *Hilarów*. Tu się narodził 18 grudnia 1774 Tomasz Swięcki, autor opisu „Starożytnej Polski“, zmarły w Busku d. 6 września 1837 r. W rękopisie zostawił „Historyczną wiadomość o znakomitych rodzinach polskich“. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K z wsiami K. i Skibniew miały r. 1866 rozległość dominialną mr. 1036. Wieś Kostki osad 34, z gruntem mr. 393: Skibniew Podawce os. 2, z grun. mr. 4. 3.) K., wś, pow. węgrowski, gm. Miedzna, par. . . . . .; ma 13 dm., 182 mk., 393 mr. obszaru. 4.) K., wś szlach., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. 5.) K.-*Suchodoły*, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Czerwin.

Kostków, folw. na lewym brzegu Sanu, pow. jarosławski, należy do Pełkińskiej Wólki.

Kostków, ob. *Kostkowo* i *Kosmów*.

Kostkowice 1.) wś i folw., pow. olkuski, gm. i par. Kroczyce. 2.) K., ob. *Kostki*.

Kostkowice, folw., pow. mogilnicki, 5 dm., 35 mk.; należy do dom. Rogówka.

Kostkowice i *Samlowiec*, dwie wsie przyległe pow. skoczowskiego na Szlązku austr., par. kat. Baumgarten a ew. Cieszyn, rozl. mr. 911, ludn. 355, t. j. 276 w K. a 79 w S.

Kostkowo, niem. od r. 1865 *Kosten*, król. leśn. do nadleśn. Kłodziny, pow. lubawski, w hartowieckich borach, liczy bud. 4, dm. 1, kat. 2, ew. 4. Parafia Rumian, szkoła Rybno, poczta Kiełpiny. K. należało dawniej do dóbr stołowych biskupów chełmińskich, nowo, jak się zdaje, w pierwszej polowie XVIII w. założone; r. 1737 nazywało się osadą nową. Inwentarz biskupstwa chełm. z r. 1757 str. 413 donosi: K., w lasach hartowieckich, pustkowie, za kontraktem z r. 1756 smolnicy siedzą: Michał Borostowski, Kat. Orzechowska i Józef Tuczkowski, płacą zł. 60, nadto do niewodu chodzić, tłokę odbywać zwyczajną, lasu aby gajownicy na długą rozworę nie brali doglądać, beczkę smoły za fl. 4, węgli furę parokonną za fl. 1 do Hartowca wydawać powinni i t. d. Rząd pruski po okupacyi, zabrawszy dobra biskupie, zniósł osadę kostkowską i leśn. założył. *Ks. F.*

Kostkowo albo *Nowawieś*, niem. *Neudorf*, wś, pow. niborski, st. p. Dąbrówno.

Kostkowo, *Kostków*, wś, w pow. lęborskim, ziemi pomorskiej.

Kostkowska Wola, wś, pow. olkuski, gm. i par. Kroczyce.

Kostolani (*Ketzerowske*), węg. *Ketzer-Kostolan*, miasteczko w hr. szaryskiem (Węg.), piękne łąki, pastwiska, lasy, 354 mk. *H. M.*

Kostołowka, ob. *Tykicz Zgniły*.

Kostomłoty 1.) wś, pow. kielecki, gm. Niewachlów, par. Kielce. Leży w dolinie nad rzeczką, w pobliżu traktu bitego z Kielc do Piotrkowa, o milę od Kielc. Posiada szkołę wiejską i kopalnię marmurów. W 1827 r. było tu 65 dm., 501 mk. 2.) K., wś i folw., nad Bugiem, pow. bialski, gm. i par. Kostomłoty, o 1 milę od Kodnia, o 2 od Terespola. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej, niewiadomej erekcyi, szkoła początkowa i urząd gminny. K. liczą 106 dm., 90 os., 697 mk. i 3264 mr. obszaru, w tem 1563 mr. obszaru dworskiego. Dobra K. stanowiły część dóbr kodeńskich. Według Tow. Kred. Ziem folwark K. z nomenklaturą Bór v. Łoś rozległy mr. 1445, grunta orne i ogrody mr. 792, łąk mr. 261, pastwisk mr. 39, lasu mr. 209, nieużytki i place mr. 144. Bud. drew. 13, wiatrak. Gm. K. graniczy z gm. Kobylany, Kodeń i os. Rososz, ma 2932 mk., rozl. 18521 mr., s. gm. okr. III w os. Kobylany-Nadbużne, od Biały 37 ½ w. W skład gm. wchodzą: Bór, Dobratycze, Elżbiecin, Kąty, Kopytów, Kożanówka, Kołpinek, Kostomłoty, Lebiedziów, Ogrodniki, Okczyn, Murawice, Zagadzie i Żuki.

Kostomłoty, por. *Kostenblut* (niem.).

Kostopol, mko, pow. rówieński, założone za przywilejem Stan. Augusta 1792 r. przez kuchmistrza koronnego Leonarda Worcella. Dobywano tu przedtem rudę żelazną. R. 1870 miał 61 dm., 245 mk., w tem 37 proc. izr., dom modlitwy, gorzelnię.

Kostorz, ob. *Eisenhammer* i *Kuźnica borecka*.

Kośtowa, ob. *Kosztowa*.

Kostowata, rz., prawy dopływ Martwych Wód, uchodzących do Bohu.

Kostowce, wś, pow. radomyski, par. praw. Brusiłów, o 4 w. od Brusiłowa, o 2 w. od Łazarówki, 192 mk., 592 dzies. ziemi. Własność Rudnickiego. Por. *Kossów*.

Kostowiec, folw., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, 147 mr. rozl., 5 bud. drewnianych.

Kostowięta albo *Kustowięta*, część Szechyni, pow. przemyski.

Kostówka, (?) rz., lewy dopływ Niemna.

Kostowo, zaśc., pow. wileński, 4 okr. adm., o 40 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. kat. (1866).

Kostra, ob. *Kostry*.

Kostroga, wś, pow. płocki, gm. Rogozino, par. Trzepowo, odl. o 3 w. od Płocka. W 1827 r. było tu 15 dm., 70 mk.; obecnie 18 dm., 182 mk., 576 mr. gruntu, 11 nieużytku.

Kostroma, miasto gubernialne na lewym brzegu rzeki Wołgi, przy ujściu rzeki Kostromy, pod 57° 46' szerokości północnej i 58° 36' długości wschodniej, 29541 mk. (w tem 176 kat.) 40 cerkwi, z których piękny sobór uśpieński, gimnazyum męzkie i żeńskie, seminaryum, biblioteka publiczna, teatr, szpitale i inne zakłady dobroczynne; na placu pomnik Suzanina, bank miejski, stacyą pocztową, przystań statków parowych, 30 fabryk, z których znaczniejsze skór, płótna, słodu, tytuniu; prowadzi ożywiony handel zbożem. Założona przez ks. Jerzego Dołgorukiego w r. 1152 była (od r. 1240) stolicą udzielnych książąt i podlegała częstym napadom nieprzyjaciół; 1237 zdobyta i zburzona przez Batego; w r. 1608 okolice jej spustoszone zostały przez Lisowczyków. *Powiat kostromski* ma 78 m. kw. i 126500 mk. zajmujących się rolnictwem, ogrodnictwem, uprawą lnu i przemysłem. Jedna część powiatu ma powierzchnię wzniesioną a druga równą, bagnistą, pokrytą jeziorami; rzeki Wołga, Kostroma i Mera; z błot najznaczniejsze Woronie; grunt gliniasty i piaszczysty. *Gubernia kostromska*, jedna ze środkowych, graniczy na północ z gubernią wołogodzką, na wschód z wiacką, na południe z niżegrodzką i włodzimierską, a na zachód z jarosławską i wołogodzką i ma 1538,15 m. kw. (74423,2 wiorst kw.) oraz 1198870 mk., z których 562782 mężczyzn i 636088 kobiet; pod względem religijnym 1187074 prawosławnych, 10484 roskolników, 475 katolików, 307 ewangelików, 209 żydów i 329 mahometan; 779 osób na 1 m. kw. Powierzchnia gubernii jest równiną, pochyloną z północy ku południowi, pokrytą licznemi jeziorami i błotami, przerzniętą rzekami Wołgą, Kostromą, Wetługą, Unżą, oraz wielkiemi pokrytą lasami, głównie w części północnej i wschodniej; z jezior znaczniejsze: Galickie, Czuchłomskie, Swięte i Berezowoje. Grunt nieurodzaj., gliniasto-piaszczysty; posiada piryt siarkowy, łupek, gliny, wapień, rudę żelazną, miedź; klimat surowy. Mieszkańcy (Rosyanie, Tatarzy, Czeremysi) zajmują się rolnictwem, będącem na nizkim stopniu z powodu gruntu i klimatu, przemysłem leśnym, hodowlą bydła i różnemi rzemiosłami; fabryk w gubernii znajduje się 553, głównie wyrobów płóciennych i bawełnianych, roczna produkcya których wynosi 7159033 rs. Dzieli się na 12 powiatów: kostromski, bujski, czuchłomski, galicki, juryewski, kineszemski, kołogrywski, makaryewski, nierechcki, soligalicki, warnawiński i wietłuski. *Zenon Bart.*

Kostrów, wś i folw., pow. węgrowski, gm. Płatkownica, par. Brok; ma 3 dm., 49 mk., 118 mr. obszaru. Por. *Kołodziąż*.

Kostrów, wś, pow. piński, 3 okr. polic., gm. Raczyck, mk. 42, własność bar. Hartynga, przedtem Skirmuntów. *Kś. M.*

Kostrowicze, dwór i wś, pow. słonimski, par. łukowicka, okr. polic. dereczyński, gm.

K., o 18 w. od Dereczyna, o 20 od Słonima, o 102 od Grodna.

Kostry 1.) albo *Kostra*, okolica szlachecka w dawnej ziemi bielskiej; w obrębie jej oprócz obecnie istniejących były następne wsie i osady: K.-pułazie i K.-śnietna. Jestto gniazdo Kostrzewskich. 2.) **K.**-*Noski*, wś szlachecka, pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki, od parafii wiorst 6, od gminy 3, dymów 29, mk. rz.-kat. 305, rozl. mr. 364, grunta w glebie średniej. Zarośli na opał trochę, lud utrzymuje się z rolnictwa. R. 1827 było tu 25 dm., 203 mk. 3.) **K.**-*Litwa*, wś szlach., pow. mazowiecki, gm. Piekuty, par. Wyszonki, o 3 w. od gminy, o 7 od parafii, o 13 od powiatu. Ma 20 dm., 180 mk. kat., 254 mr. rozl., grunta pszenne, okolica bezleśna, gospodarstwo trójpolowe; K.-L. wspominane w dokumentach od r. 1500. R. 1827 miały 15 dm., 74 mk. (Obie te wsie opisał nam p. P. Łukaszewicz). 4.) **K.**-*podsędkowięta*, *K.-młyn*, *K.-stare*, *K.-szmejki*, wsie szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Wyszonki. W 1827 r. K.-podsędkowięta liczyły 16 dm., 125 mk.; K. stare, 30 dm., 212 mk.; K.-szmejki 21 dm., 116 mk. Dziś (?). 5.) **K.**, wś, pow. radzyński, gm. Milanów, par. Parczew. W 1827 r. było tu 37 dm., 234 mk.; obecnie 38 dm., 314 mk., 914 mr. obszaru.

Kostrycz, także *Kostrycza*, czasem *Kostrzycą* zwane pasmo górskie, w Karpatach wschodnich, w dziale czarnohorskim, na zachodniej granicy gminy Żabiego, w pow. kossowskim, z gm. Mikuliczynem, ciągnie się z płn.-zach. na płd.-wsch., między Prutem a Czeremoszem Czarnym, na przestrzeni 13 kil. W płn.-zach. jego części wznosi się szczyt Kostrycz do 1585 m. npm. pod 42° 18' 10" wsch. dłg. g. (Ferro) a 48° 11' płn. szer. g. Płn.-zachodnie stoki pokrywają lasy, sięgające aż do samego Prutu. Od szczytu Kostrycza, grzbietem tego pasma górskiego ciągną się rozległe połoniny z licznemi szałasami, kończąc na górze Hedia, wznoszącej się do 1348 m. npm. Na płn.-wschodnim stoku tryszczą źródła licznych potoków, spływających jużto do Krywca, dopływu Ilci, już też do samej Ilci i do Czeremoszu Czarnego, jak np. Kraśnik. Po południowo-zachodnim stoku tryszczące potoki spływają jedne w kierunku płn.-zach. do Prutu, drugie na południe do Bystrzca. (Skupowa, 1571 m. wys.?)

Kostryczówka, przys. do Zwiniacza.

Kostryczyk, pot. górski w obr. Mikuliczyna, w pow. nadwórniańskim, ze źródeł leśnych, u płd.-zach. stóp pasma Kostrycza, w dziale czarnohorskich gór, płynie leśnymi parowami na płn.-zachód, zabierając z lew. brz. strugę napływającą z pod góry Maryszewskiej Małej (1298 m.) i po 7 kil. biegu wpada z praw. brz. do Prutu. Nad lewym brzegiem wznosi się grzbiet górski z połoniną, Ozyrny zwany, a nad prawym północne odnogi pasma Kostrycza.

Kostryszki, wś gminy oławskiej, pow. trocki, 4 okr. adm., 75 w. od Trok, 14 dm., 115 mk., z tego 113 katol., 2 żyd. (1866).

Kostrza, z przys. *Ryje*, wś, pow. limanowski, par. Szczyrzyc, na płn.-zach. stoku góry Kostrzy (730 m.), o 8 kil. od Skrzydlny, o 3 kil. od Jodłownika. Mk. 320, dm. 44. Rozległość obszaru dworskiego (attyn. Jodłownika, własność Romerów) roli ornej 126, łąk i ogr. 8, pastw. 17, lasu 413; posiadłości mniejszej roli or. 263, łąk i ogr. 57, pastw. 61, zarośli 33 mr. austr. W XV w. własność Piotra Kostrzewskiego (Lib. ben. Długosza, II, 130 i III, 275), zwana też Kostrzecz. *M. Ż. S.*

Kostrza, góra w pow. limanowskim, we wsi t. n. do Jodłownika należącej, podłużna, bardzo stroma, starym lasem jodłowym obrosła, wysoka 2364'. Spadzistość jej płn.-wsch. prawie prostopadła, pod którą kotłowate zagłębienie. Tradycya mówi, że przed paruset laty część góry zapadła się i stąd ta oberwana ściana, najeżona połamanymi głazami. Kuropatnicki w swym słowniku także tę wiadomość przytacza. Por. *Góra św. Jana*. *Konst. R.*

Kostrze, wś, pow. wielicki, na praw. brz. Wisły, przy drodze z Podgórza do Tyńca, w okolicy falistej, 239 m. npm., należy do parafii rzym.-katol. w Tyńcu, a urzędu poczt. i sądu pow. w Skawinie. Liczy 351 mk. rzym.-katol., graniczy na płn. z Budzowem, na wsch. z Pychowicami, na zach. z Kołem Tynieckiem, a na płd. ze Skotnikami. Czyt. Długosz, Lib. ben. I, 349. *Mac.*

Kostrzecz, ob. *Kostrza*.

Kostrzeń, ob. *Kostrzyń*.

Kostrzeszyn, wś, pow. pińczowski, gmina Złota, par. Pełczyska. W 1827 r. było tu 11 dm., 82 mk.

Kostrzewa, pust., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia w. 28; dm. 5, mk. 29.

Kostrzewice, wś i folw., pow. kaliski, gm. i par. Błaszki (Łaski, Lib. ben. II, 58); odl. od Kalisza w. 31; wś ma os. 11, dm. 8, mk. 99, mr. ziemi 32; folw. dm. 5, mk. 78. W w. XV rozpadły się na dwie wioseczki, K.-Zalasowe al. Książki i K.-Kandory. Pierwsze z rąk Kostrzewskich przeszły w połowie XV stulecia do rąk Korabitów Kobierzyckich i do r. 1724 pozostały w ręku tej familii, w którym to roku nabył K. Zalasowe al. Książki od Maryi z Kobierzyckich Olszewskiej Wojciech Jabłkowski (Sirad. Castr. Inscrip. 1723—24, k., f. 162). Od Jabłkowskich przeszły około r. 1745 do rąk Kajetana Jankowskiego. Później w r. 1767 (Sirad. Castr. Inscrip. f. 331, r. 1767) Skąpski odprzedaje K. Zalasowe Porowskiemu h. Oksza; w r. zaś 1772 Rudniccy pozbywają wieś tę

Pawłowskim. Co do K.-Kandory zwanych, to te w XVI w. wyszły z rąk Kostrzewskich. Łucya Korzenicka żona Michała Kobierzyckiego sprzedała je w r. 1746 Janowi Morawskiemu wojskiemu sieradzkiemu (Sirad. Castr. Inscrip. Lib. 213, f. 146). W 10 lat potem przeszły K.-Kandory w dom Balickich, w którego ręku pozostawały do końca XVIII w. Później K. połączyły się w jednę całość i dziś należą do Żulickich. *J. K.*

Kostrzewska woda, *Kostrzyń*, *Pankówka*, u Długosza Koczawa (?), rzeczka, bierze początek pod Czarną Wsią w pow. częstochowskim, płynie w kierunku zach.-płn. przez Piłę, Panki, Kostrzyń, Podłężek i wpada z praw. brz. do Liczwarty, powyżej Krzepic. Długa 18 w. Por. *Kawki* i *Kostrzyń*. *J. Bliz.*

Kostrzyca 1.) duża wieś w pow. borysowskim, nad rzeczką tegoż nazwiska, w okr. polic. chołopienickim, przy krzyżowych drogach wiodących z Pohodzicy do Janczyna Starego i z Janczyna Nowego do Życkowa, ma osad przeszło 60, grunta lekkie, miejscowość wzgórkowata, uprawia się dużo lnu. 2.) **K.**, zaśc. nad rz. Iwanówką, dopływem Olsy, pow. bobrujski, I okr. polic., przy drodze z Bacewicz do Kozulicz. Osad 18, grunta piaszczyste.

Kostrzyca, ob. *Kostrycz*.

Kostrzyce, ob. *Kustrzyce*.

Kostrzycka słoboda, wś nad rz. Iwanówką, dopływem Olsy, pow. bobrujski, gm. lubonicka, ma osad 24, grunta piaszczyste.

Kostrzyń, wś i folw., pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów (Łaski, Lib. ben. I, 657), odl. 34 w. od Radomia, 5 w. od rz. Pilicy. W 1827 r. było tu 13 dm., 85 mk.; obecnie ma gruntu włościań. 485 mr., dworskiego 1200 mr., 26 dm., 262 mk., młyn wodny, 53 osad włośc. *Br. Ch.*

Kostrzyń, przys. śród lasów, 448 m. npm., na zachód od Uhorec, między tą wsią a Liskiem, pow. Lisko, ma 64 mk. gr.-kat. W płd. stronie K. wznosi sie lesista góra Czulenia do 576 m. wysokości bezwzględnej. *Mac.*

Kostrzyn 1.) niem. *Kostrschin*, miasto, pow. średzki, o 21 kil. na wsch. od Poznania, nad gościńcem prowadzącym z Poznania przez Wrześnię do granicy rossyjskiej, do Słupcy; w okolicy płaskiej ale bagnistej, dla czego często grasują tu febry, mianowicie na wiosnę i jesień. Woda do picia zawiera wiele soli wapiennej. Gmina liczy 7 miejscowości: a) K.; folwarki: b) Skałowo, c) Antoniewo, d) Andrzejewo, e) Janopol, f) Ignacewo, g) Wróblewo. W r. 1880 było 2074 mk., w r. zaś 1875: 2051, a w r. 1871: 2039 mk., 172 dm., 137 ewan., 1841 katol., 61 żyd. Mieszkańcy trudnią się prawie wyłącznie rolnictwem; narodowość polska znacznie przeważa. Siedziba komisarza obwodowego. Kościół katol. paraf. należy do dekan. kostrzyńskiego. Szkoła elementarna kilkoklasowa; 540 analf.; towarz. pożyczkowe liczące blisko 300 członków; urząd poczt. 3 ej klasy; stacya telegr., poczthalterya, poczta osobowa do Wrześni i Poznania; poczta listowa do Pobiedzisk, do wsi Węgierskie; najbliższa stacya kol. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 11 kil., do Środy 20 kil. W r. 1811 K. miał 153 dm., 753 mk.; w r. 1841 było 1181 mk. Od XIII w. miasto było własnością panien franciszkanek konwentu gnieźnieńskiego, założonego przez błogosławioną Jolantę, żonę Bolesława Kaliskiego, który na jej prośby K. konwentowi oddał. Kościół paraf., który może przed tym aktem darowizny już istniał, jest niezawodnie jeden z najdawniejszych w dyec. poznańskiej. Teraźniejsza świątynia jest dziełem panien franciszkanek i stanęła zapewne w XVI w.; w nowszych czasach kościół podupadły z gruntu restaurowała Zofia Kraszkowska, ksieni gnieźnieńska, o czem świadczy napis na flizie w ścianę kościoła wmurowanej. Z dawnych pamiątek zachowany tylko jeszcze jest dzwon z napisem: „Quod hostica Suecorum manus destruxit, hoc benefica Kostrzyniensis dextera construxit A. D. 1712". Szwedzi zatem na początku XVIII w. kościół zrabowali i zapewne nawet dzwony zabrali lub zniszczyli. Prócz kościoła paraf. znajduje się za miastem kościołek św. Ducha; a w dawniejszych wiekach jeszcze jest wspominany kościół św. Andrzeja apostoła za miastem przy ulicy Poznańskiej. K. położony był w dawnem województ. gnieźnieńskiem. Pod miastem wykopano na cmentarzysku pogańskiem czarną urnę w kształcie czapki, która się mieści w zbiorach Tow. Prz. nauk poznańskiego. 2.) **K.**, folw., 1424 mr. rozl.; 7 dm., 72 mk., 10 ewan., 62 katol., 25 analf. 3.) **K.**, por. *Kistrzyn*. *M. St.*

Kostrzyń, rz., bierze początek w pow. siedleckim, pod wsiami Domanicami, Olszycem, Przyworami, z lasów rządowych, Jata zwanych. Przy wsi Żebrak tworzy staw; był tu młyn, po którym upusty jeszcze istnieją, przy drodze bitej z Siedlec do Stoczka. Na Żebraku i Czajkowie tworzy dobre łąki, w dalszym biegu porusza młyn Adamówkę, dalej przepływa między wsiami Topor, Łęki, Sosnowe i folwarkiem Koszewnica; przy Oleksinie przecina plant drogi żelaz. terespolskiej; zbudowane tu są dwa mosty żelazne z przyczołkami murowanemi. Przy wsi Bojmie przecina drogę bitą warszawsko-brzeską, most z drzewa na palach. W Suchocinie porusza dobre łąki do majątków Gałki i Sucha należące; pomiędzy wsiami Kopcie i Sucha most na palach; w Proszewie porusza młyn o trzech kołach i na łąkach tej ostatniej miejscowości wpada do Liwca o wiorstę od Wyszkowa. K. przebiega około 40 w. w kierunku z płd. na płn., obfituje w ryby i szeroko

wylewając co rok, tworzy dobre łąki, miejscami jednak torfiaste i kwaśne. Prąd wody szybki, koryto dosyć głębokie. (Przyjmuje, według J. Blizińskiego, z praw. brz. naprzeciwko Oleksina strumień od Czerniowa, pod Gałkami od Czarnowąża; z lewego pod łączką od Małej Wsi i Jeziorka, pod Sosnowem— Witówkę, za Oleksinem strugę od Mroczek i pod Skubniewem od Grębkowa). W wielu miejscach przy brzegu Kostrzynia znajdują się ślady osad przedhistorycznych: urny i krzemienne okrzoski znajdują koło wsi: Żebrak, Boimie, Oleksin, Proszew. Por. *Kępa*, nr. 62. *Tym. Łun.*

Kostrzyń al. *Kostrzewska woda*, rzeczka pod wsią Kostrzyną w pow. częstochowskim, ma swe źródło u podnóża wzgórz częstochowskich, na granicy Szląska (ob. *Częstochowa*, 859—2). Por. *Kostrzewska Woda* (?).

Kostrzyna, wś nad rz. Kostrzewską Wodą, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Starokrzepice, o 27 w. na płn.-wsch. od Częstochowy, w pobliżu granicy pruskiej. W 1827 r. było tu 45 dm., 248 mk. W XVI w. istniała tu kuźnica, a wieś wchodziła w skład starostwa krzepickiego.

Kostschin (niem.), ob. *Kościerzyn.*

Kostuchna, attyn. wsi Piotrowice, pow. pszczyński.

Kostulin, folw., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, 1 dm., 69 mk. Por. *Kamionna.*

Kostulin, folw., pow. lepelski, 3 okr. polic., par. katol. sielicka (dawniej uszacka). Łącznie z folw. Lucki, od którego jest odległy o 3 w., należał do Herzyków a od tych został nabyty przez Adelę Siellawo. Rozl. 3 włóki, roczna dzierżawa 300 rs. *W. M. z S.*

Kostulina, wś, pow. mohylowski, gub. podolska, gm. Serby, par. Ozarzyńce, ma 9 dm., 233 dzies. ziemi włośc. (wraz z Kodłubajówką) i 368 dz. dworskiej. Własność Gryziewicza, dawniej Lubomirskich. *Dr. M.*

Kostunin 1.) folw., pow. chełmski, gm. i par. Rejowiec. 2.) **K.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica. 3.) **K.**, folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, 3 dm., 9 mk., 300 mr. obszaru.

Kosturowizna, pow. będziński, gm. i parafia Wojkowice.

Kostury, folw. nad rz. Wierzchówką, dopływem Smotrycza, pow. płoskirowski, gmina Kuźmin, par. Gródek. Należy do wsi Krzemiennej. *X. M. O.*

Kostusin 1.) kol. do Byszewa należąca, pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, 11 dm., 123 mk., gruntu ornego mr. 260. 2.) **K.**, wś, pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Pawłowo, odl. o 18 w. od Przasnysza, ma cegielnię, 3 dm., 26 mk., 54 mr. gruntu. *W. W.*

Kostusza, wzgórze na granicy gm. Chodaczkowa z gm. Konstantynówką, w pow. tarnopolskim, wznosi się 340 m. npm. Z pod niego wytryskuje potoczek Kostusza, który po krótkim biegu wpada w Chodaczkowie do Bawo-rowskiej ruskiej. *Br, G.*

Kostuszyn, folw., pow. obornicki, 7 dm., 109 mk., należy do dom. Budziszewa.

Kosty, grupa domów w Abrahamszczyźnie (część Krowicy), pow. cieszanowski.

Kostycze, wś, nad rz. Leśną, pow. brzeskolitewski.

Kostyki, 1.) folw. na prawym brzegu Wilii, o 69 w. od jej źródła, pow. wilejski, o 30 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., gm. Serwecz, przy byłej drodze pocztowej z m. Dołhinowa do m. Wilejki, 1 dm., 25 mk. (1866). Niegdyś dziedzictwo Jałozów, od których nabył go Aleksander Kazimierz Slizień. 2.) **K.**, wś tamże, o 29 w. od m. Wilejki, 21 dm., 165 mk., cerkiew (1866).

Kostyńce, *Kostestie*, wś, pow. storożyniecki, o 10 klm. od Storożyńca, ma cerkiew grecką nieunicką i 2233 mk.

Kostyniewo lub *Krasna Dacza*, uroczysko na folw. Szejbakpol, pow. lidzki.

Kostynlot, albo *Kostenblut* (ob.).

Kostyr, po łotew. *Kostejrs*, wś, pow. dyneburski, parafii Ruszona (ob.), własność Żaby.

Kostyszczyny gaj, część Nesterowiec, pow. złoczowski.

Kostyszyn (rus.), ob. *Kościaszyn.*

Kosuchen (niem.), ob. *Kożuchy.*

Kosuckie, albo *Kosuta*, wś u zbiegu rz. Kosuty z Wilią, pow. wilejski, o 11 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 7 dm., 74 mk. (1866). Młyn wodny.

Kosumce, ob. *Kossomce.*

Kosuta, rz. dopływ Wilii, między Rabuniem a Pleśnianką uchodzi.

Kosy, 1.) wś, pow. bałcki, gm. Nestoita, par. Bałta, nad rz., Jahorłykiem, ma 85 dm., 444 mk., 1205 dzies. ziemi włośc., 3362 dzies. dworskiej. Cerkiew pod wez. N. M. P. dla 590 parafian, ma 79 dzies. ziemi. Należała do Jabłońskich, dziś do Sobańskiego. Andrzejowski (Rys botaniczny) pisze, że na płd. od K. ku wsi Florze znalazł pagórek na 2 wiorsty długi, tak bogaty w rzadkie rośliny, iż można go nazwać skarbem flory tamtejszej. 2.) **K.**, ob. *Kossy*. *Dr. M.*

Kosy, niem. *Kossi*, włośc. wś, pow. kartuski, w uroczej okolicy śród lasu, blisko jezior raduńskich, 727' nad poziom. morza, pół mili od Kartuz. Obejmuje obszaru mr. 459 gbur. 7, zagr. 6, 152 kat., ew. 7, dm. 15 Par. Chmielno, szkoła Smętowo, poczta Kartuzy. Wieś tę posiadały dawniej pp. norbertanki w Żukowie. R. 1834 czterech gospodarzy spłaciło 64 dni pańszczyzny, którą odrabiać winni byli klasztorowi.

Kosyja-Charczewni, st. p. w pow. ustiu-

żeńskim gub. nowgorodzkiej, między stacyami Tychwin i Somino.

Kosykowo. Łaski, Lib. benef., wymienia wś t. n. w par. Kcynia.

Kosymów, folw. szlach., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 37 w. od Oszmiany, 3 dm., 22 mk., z tych 4 prawosł., 14 kat., 3 mahometan. (1866).

Kosynowa, rz., poczyna się na gruntach wsi Nosowiec, pow. hajsyński, mija wś Kosanowę, płynie przez pow. bracławski, przez wś Szczurowce, o pół wiorsty od rz. Bohu, i poniżej tej wsi wpada do stawu pod Kuźmińcami w pow. hajsyńskim. *X. M. O.*

Kosytow, os. we wsi Dzieckowice, pow. pszczyński.

Koszajczyk, kol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów.

Koszajec, wś, pow. błoński, gm. Helenów, par. Zbików. W r. 1827 było tu 13 dm., 106 mk.; obecnie 191 mk. Tu się urodziła znana poetka i autorka Seweryna Duchińska (Pruszakowa). Folwark K. (z wsią K. i Sewerynów) podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 409: grunta orne i ogrody mr. 326, łak mr. 2, pastw. mr. 25, lasu mr. 40, nieużytki i place mr. 16. Wieś Koszajec os. 15, z grun. mr. 159; wś Sewerynów os. 15, z grun. mr. 335.

Koszalin, *Koszalino*, mylnie *Koźlin*,, niem. *Coeslin*, m. na Pomorzu, stolica okr. regencyjnego i powiatu (dawniej księstwa Kamin), prowincyi Pomeranii, miasto bardzo stare, nad strumykiem Mühlenbach, o milę od morza Baltyckiego, siedziba władz i sądu apelacyjnego, porządnie zabudowane, ma zamek, gimnazyum, seminaryum nauczycielskie, towarzystwo ekonomiczne, 4 szpitale, wodociąg i liczy 11000 mk.; ma fabryki żelaznych odlewów, tytuniu, papieru, gwoździ; rybołówstwo i handel. Na rynku wystawiły stany pomorskie r. 1824 posąg Fryderykowi Wilhelmowi I, który po wielkiej pogorzeli r. 1718 miasto odbudował. Pod miastem wznosi się obrosła iglastym i liściastym drzewem góra Golenberg, 450 stóp wysoka, której jeden bok wystający, Fahnenberg zwany (niegdyś wielce przez pielgrzymów uczęszczane miejsce cudowne), zdobny jest od r. 1820 w krzyż wzniesiony na pamiątkę poległych w wojnie o wyswobodzenie Prus w latach 1812 do 1815.

Koszanka, rz., lewy dopływ Proni, która z z prawej strony do Soży wpada.

Koszaliszki, zaśc., nad rz. Swiłką, pow. święciański, 3 okr. adm., o 20 w. od Swięcian, 3 dm., 38 mk., z tych 31 kat, 7 mahom. (1866).

Koszanowo, wś i folw., pow. włocławski, gm. Piaski, par. Kruszyn, była własność kapituły włocławskiej. W r. 1827 było tu 15 dm. 122 mk. Por. *Kłobia.*

Koszanowo, 1.) niem. *Kuschen*, wś, pow. szamotulski, 14 dm., 124 mk., 33 ew., 91 kat., 33 analf. Poczta i telegr. w Pniewach (Pinne) o 6 klm., st. kol. żel. w Szamotułach (Samter) o 18 klm. 2.) **K.**, dom., 831 mr. rozl., 5 dm., 82 mk., 22 ew., 60 kat., 22 analf. Fabryka mączki, młyn, od roku 1861 stacya rolnicza doświadczalna.

Koszany, folw., pow. trocki, par. Jewje (?), m. Jezno, należy do m. Kowna. *J. K. G.*

Koszany, wś iststwo niegrodowe w b. województwie mścisławskiem. Powstało w r. 1586 z ststwa krzyczewskiego, przez odłączenie od niego wsi Koszany, Biel, Oszanicze, Pawłowicze i Lubkowicze. Od tego czasu posiadali je: książęta Łukomscy, ks. Mirscy, Koszańscy, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III, z d. 22 października 1746 r., dzierżyli je Hieronim Kościesza Zaba wraz z żoną Heleną, opłacając z niego kwarty złp. 1595, a hyberny złp. 700. Od d. 16 września 1772 roku przeszło pod panowanie rossyjskie wraz z całem województwem.

Koszar, *Koszary* (porównać *obszar*, *szar* rossyjski), pierwotnie znaczyło miejsce ogrodzone, zagrodę. Dotąd ma to znaczenie u pasterzy w Karpatach, gdzie koszarami nazywają ruchome ogrodzenia, służące do zamykania bydła i owiec na pastwisku letniem. Dziś nazwa ta służy budynkom przeznaczonym do pomieszczenia żołnierzy, robotników fabrycznych. W Królestwie Polskiem zwą K. domy i osady przy drogach bitych, stanowiące pomieszczenie dozorców i służby drogowej. *Br. Ch.*

Koszar, w pow. kowelskim, ob. *Koszary.*

Koszar. W Tatrach tak polskich, jak węgierskich, miejsce ogrodzone, do którego spędzają owce przed dojeniem i w którem nocują, zowią górale *Koszarem.* W Beskidach zaś szląskich, gdzie także pasterstwem się zajmują i w naszych Beskidach zachodnich *Kolibą* zowią, co tu Koszarem. Nazwa koszaru w tem samem znaczeniu zachodzi także u gorali pienińskich. Ztąd spotykamy się w Tatrach z nazwami: a) *Łomnicki Koszar*, o którym Wahlenberg pisze: „Lomnitzer Mayerhof iuxta Steinbach, unde planities Scepusiensis sensim incipit“ (LV.). Wzniesienie: 873 m. (Kolbenheyer); 889 m. (Oesfeld); 900 m. (Beudant). b) *Kieżmarski Koszar*, w dolinie Białej Wody, u wejścia do doliny Koperszad przednich; wzniesienie: 1295 m. (szt. gen.); 1302 m. (Kolbenheyer); 1312 m. (Wahlenberg). Powyżej uchodzi potok z Zielonego Stawu do Białej Wody *Br. G.*

Koszar Wielki, niem. *Stirnberg*, szczyt w Tatrach Bielskich, wznoszący się na płn.-wsch. Koperszad przednich czyli bielskich; 1947 m. (szt. gen), 1928.72 (Korzistka), ob. *Alabastrowa jaskinia.* *Br. Ch.*

Koszara, rz., ob. *Kosara*

Kozsarawa, mylnie *Kozierowa*, wś w pow. żywieckim, w dawnem państwie żywieckiem, zwana właściwie „Koszarawy”, jak wskazują

dokumenta minionych wieków i A. Komonieckiego „Dziejopis żywiecki". Tak też lud mówi. Według tego dziejopisu nazwa stąd pochodzi, „iż ta wieś od Orawy skosem się ciągnie i na naszych koszarach obsadzona jest." Leży ona w dolinie potoku Koszarawy. Północną granicą przypiera do obszaru gmin Pewli wielkiej i Lachowic, wschodnią do obsz. Stryszawy i Zawoi, południową do Przyborowa, zachodnią do Przyborowa i Pewli wielkiej. Wzdłuż granicy płn. ciągnie się lesisto wzgórze, 851 m. npm. wysokie, spadające stromo na południe do dol. Koszarawy, na wschodniej granicy wznoszą się czubki Beskidów zachodnich, działu babiogórskiego, jak Jałowiec (1110 m.), Czerniawa sucha (1062 m.). Granica południowa K, ciągnie się wzdłuż górnego biegu Bystrej, dopływu K. Poczem wybiega z niej na południe na szczyt Jałowiec (997 m.). Zachodnia granica idzie płn.-wschodnim lesistem zboczem wzgórza „Laskiem" zwanego, którego czubek 874 m. wznosi się na obsz. Pewli wielk., i grzbietem Koszarawskiego gronia (789 m.). Między Koszarawą (od południa) a Bystrą (od płn.) rozlega się na obsz. gm. K. rozległe wzgórze Buciorysz z licznemi polanami. Wzniesienie jego 1048 m., wzniesienie zaś wsi, poniżej kościoła, przy ujściu Bystrej 553 m.; górny koniec wsi Cichą zwany 682 m., chaty koło źródła K. 796 m. Część wsi położona nad górnym biegiem K. zwie się *Cichą*, część zaś leżąca nad *Bystrą* zowie się Bystrą; zabudowania na płd. od Bystrej, na płn. stoku g. Jałowca, od swych właścicieli zowią się *Mrówcowie*; zabudowania zaś na zach. stoku Jałowca zwą się *Kalikową*. Nad Bystrą młynów 2, nad K. 1. Obszar większej posiadłości obejmuje roli ornej 1, łąk i ogr. 1, pastw. 11, lasu 1495; mniejsza posiadłość zaś ma roli ornej 1740, łąk i ogr. 199, pastw. 1776, lasu 114 mr. austr. (1869). Chat 359 (1869 r.). W r. 1869 mk. 2057, 1880 mk. 2166. Parafia łac. (kapelania lokalna) w miejscu, do r. 1843 do par. w Jeleśni przyłączona. Kościół murowany, pod wezw. św. Karola Boromeusza, poświęcany r. 1855 (10 wrz.). Według szemat. dyec. tarn. z r. 1880 par. liczyła 2294 kat., 1 ewang., 23 żydów, razem 2318 dusz. Kościół zaczęto murować 7 sierpnia 1839. Szkoła jednoklasowa, poczta w Jeleśnie. Właściciel Arcyksiążę Albrecht. *Br. G.*

Koszarawa, rzeka górska, w Marczykiewicza Hidrografii miasta Krakowa i jego okręgu (Kraków, 1847, str. 37) mylnie *Koszeniawą* nazwana, wypływa w Beskidzie zachodnim, w dziale babiogórskim, w obr. gm. Koszarawy (pow. żywiecki), ze źródeł leśnych między Czerniawą suchą (1062 m.) i Jałowcem (1110 m.), płynie zrazu lasem na płn.-zach., a dosięgnąwszy Cichej, części wsi Koszarawy, zwraca się na zach., opływając płn. stoki wzgórza Buciorysza (1048 m.), a oparłszy się o południowo-wschodnie stopy wzgórza Wytrzyszczonia (742 m.), bieży na południe, opłukując zachodnie stopy Buciorysza, a wschodnie Koszarawskiego gronia (789 m.), i płynąc przeważnie po zachodniej stronie domostw wsi Koszarawy. Poniżej kościoła z lewego brzegu przyjmuje potok Bystrą. Naprzeciw jego ujścia, po prawym brz. Kosz., wznosi się lesisty wzgórek Lasek (874 m.). W obr. Przyborowa, od ujścia Kulawęczyna, płynie nieco na płd.-zach., poczem w Przyborowie na zach., a w końcu na płn.-zach., przechodząc w obszar Jeleśni, gdzie z lewego brzegu zasila się wodami potoku Krzyżówki. Od ujścia Pewelki zwraca się na zachód i na granicy obsz. Sporysza z obsz. m. Żywca wpada z praw. brz. do Soły. Długość biegu 29 klm. Spad wód wskazują następujące liczby: 796 m. (pierwsze chaty poniżej źródła); 682 m. (pierwszy skręt na zachód w Cichej); 596 m. (mostek u stóp Koszarawskiego gronia); 553 m. (ujście Bystrej); 520 m. (powyżej ujścia Kulawęczyna); 503 m. (most przy traczu w Przyborowie, w miejscu zwrotu na zachód); 426 m. (ujście Pewelki); 419 m. (ujście Sopotni); 385 m. (ujście Pewlicy); 346 m. (ujście do Soły). Przyjmuje z praw. brz. potoki Cichą, Pewelkę, Pewlicę, a z lew. brz. Bystrą, Kulawęczyn czyli Przybytkę, Krzyżówkę, Sopotnię, Kiełbasów potok, Przyłęków i Trzebinkę z Sporyszem. W kącie między Sołą i Koszarawą wznosi się wzgórze Grojec (612 m). Między Sporyszem a Przyłękowem jest wzgórze Tokarka (530 m.), międy Przyłękowem pot. a Kiełbasowem wzgórze Wolentarski groń (606 m.), a od niego na południe Kiczora (762 m.). Według A. Komonieckiego Dziejopisu żywieckiego stąd ta rzeka jest nazwana K. „iż początek swój bierze, t. j. źródło jej wpada, kosem od Orawy i jakoby z Kosza Orawskiego, t. j. skotarza albo granic orawskich (i płynie przez wieś nazwaną Koszarawy) będących naonczas tą wsią na koszarach albo miejscach owczych, i wypływa ta rzeka od gronia albo góry Jałowczyka, gdzie się granice podgórskie *suskie* i *żywieckie* dzielą."

Koszarka, ob. *Józefówka*, wś, pow. czehryński, o 4 w. od Tyszkówki i Złotopola, zwana od szałasów (koszar) owczych, których tu wiele niegdyś było z powodu pięknych pastwisk; 714 mk., cerkiew z r. 1807. Do par. prawosł. K. należą wś Janka al. *Kamianowatka*.

Koszarka, góra w granicznym grzbiecie Karpat lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, na południe od Łupkowa, pod 39° 43' 40" wsch. dług. g. (Ferro), a 49° 13' płn. sz. g. Wznosi się 795 m. npm, *Br. G.*

Koszarken, *Kotczarken* (niem.), *Kozarek* (?), wś, dobra, folw. i os. leśna, pow. ządzborski, st. p. Sorkwity.

Koszarki, wś włośc., pow. oszmiański, 3

okr. adm., od Oszmiany o w. 45, od Dziewieniszek 26, dm. 4, mk. starowier. 21 (1866).

Koszarki, 1.) folw. i leśniczówka w Tatarynowie, pow. rudecki. 2.) K., część Towarni, pow. staromiejski.

Koszarki, niem. *Koszarken*, osada, pow. stagrodzki, podana na starszych wojskowych mapach, w najnowszych Owczarki, przy Lubichowie, blisko jeziora. Urzędowe skorowidze wsi tej nie znają. *Kś. F.*

Koszarna, folw., pow. kamieniecki, gm. Gródek, o 2 w. od Gródka, należy do klucza gródeckiego Winogradzkich. *Dr. M.*

Koszarna, rz., dopływ rz. Szlamarki, pow. radomyski. *E. R.*

Koszaro-Aleksandrowska słobódka, pow. bałcki, gm. Daniłowa Bałka, par. Hołowaniewskie, nad Bohem, ma 43 dm. *Dr. M.*

Koszarówka, wś, pow. radomyski, na praw. brz Prypeci, par. prawosł. Szepielicze. Przeprawa przez rzekę promem. (Wieś K. na Ukrainie miał założyć na począt. w. XIX Stan Koszarski h. Lubicz. Czyt. Złota księga II, 127).

Koszarówka, ob. *Koziarówka*.

Koszarówna, rz., prawy dopływ Irszy.

Koszarski potok, 1.) potok na Podhalu spiskiem, wypływa z pod Żdżarskiego wierchu (1178 m.), szczytu w głównym grzbiecie Magóry spiskiej. Potok ten wraz z potokiem Gajnikiem tworzą potok Frankowską wodą zwany (ob.). 2.) K. potok, potok górski, wypływa w obr. gm. Maniów, w pow. nowotarskim, z Gorców, i po krótkim biegu wpada do Piekiełka, lew. dopływu Dunajca. *Br. G.*

Koszary, 1.) kol., pow. kolski, gm. Sompolno, par. Lubstówek, odl. od Koła w. 16, ma 7 dm., 42 mk. 2.) K.-*jarockie*, nad jez. Dankowskiem, pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Ostrowite. Odl. 18½ w. od Słupcy, 17 dm., 90 mk. Por. *Jarockie Koszary* i *Jarotki*. 3.) K. lub *Nowyświat*, wś włośc., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Wilczyn. Odl. 27½ w. od Słupcy, ma 11 dm., 70 mk. 4.) K., wś, nad rz. Brzeźniczką, pow. kozienicki, gm. Suskowola, par. Sucha, odl. 25 w. od Kozienic. W r. 1827 było tu 9 dm., 77 mk.; obecnie 17 dm., 121 mk., 222 mr. obszaru. 5.) K., wś, pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. Iłża, od Iłży odl. 5 w. Ma 23 dm., 179 mk., 45 mr. ziemi dwor. i 266 mr. ziemi włośc. Należy do Towarzystwa Starachowieckich zakładów górniczych. Ob. *Iłża*, str. 270—2. 6.) K., wś, pow. opatowski, gm. Bodzechów, par. Denków. Odl. 18 w. od Opatowa, ma 16 dm., 106 mk., 16 mr. ziemi włośc. i 1 mr. dwor. 7.) K., pow. biallski, gm. Sidorki, par. Biała. 8.) K.-*lipowskie*, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Kaletnik.

Koszary stare i nowe, wś, pow. kowelski, okr. polic. maciejowski, gm. Stare Koszary, o 14 w. od Dubowej, o 13 w. od Maciejowa, o 8 w. od Kowla, o 19 w. od Myzowa, przy dr. żel. nadwiślańskiej, ma 118 dm., 760 mk., 1200 dzies. obszaru dworskiego, 681 dzies. włośc. Gleba rędzina i piasek na podłożu marglowem.

Koszary, wś, pow. limanowski, par. Łososina górna, na praw. brz. rz. Łososiny, w pagórkach a częścią na porzeczu, o 7 klm. od Limanowy, o 1.5 klm. od kościoła w Łososinie Górnej. Obszar dworski (własność Pieniążków) ma roli ornej mr. 185, łąk i ogr. mr. 11, past. mr. 36, lasu mr. 198; mniejsza posiadłość roli orn. mr. 179, łąk i ogr. mr. 36, pastw. mr. 27, zarośli 51 mr. austr. w dość urodzajnych glinkach. *M. Ż. S.*

Koszary, karczma i stajnie na obszarze dworskim Czaple w pow. samborskim. *K.-Wronie* (al. *W. K.*, także na *Wronowych Koszarach*), poszczególne domy w Kalnikowie w pow. mościńskim. *Lu. Dz.*

Koszary, niem. *Kassaren*, os. do Warzna, pow. kartuski, blisko pow. wejherowskiego, parafia i poczta Kielno. *Kś. F.*

Koszaryszcza, wś, pow. radomyski, na lew. brz. Teterowa, na samej granicy gub. wołyńskiej, 300 mk., głównie bezpopowców, którzy tu dom modlitwy mają. Należy do dóbr *Koresteszów*.

Koszaryszcze, wś nad Teterowem, pow. żytomierski, na granicy gub. kijowskiej, ma fabrykę smoły.

Koszarzyska, *Kosarzyska*, wś, pow. jabłonkowski na Szląsku austr., par. ew. Bystrzyca, par. kat. Jabłonków, ma rozl. mr. 2986, ludn. 489, szkołę ludową.

Koszawatka, niem. *Kossawatka*, ob. *Gorecin*, i *Koszowatka*.

Koszczały, wś, pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. Bronisław; ma od północy wsie Smarglin i Kobielice, od wschodu wieś i kolonią Smarglin, od południa wieś Dobre, od zachodu zaś wieś donacyjną Bronisław. Najbliższe jej miasteczko Radziejów w odległości 8 wiorst, a kościół paraf. w Bronisławiu półtorej wiorsty. Niegdyś odmiennie nazwisko wsi tej pisano. Dokument bowiem r. 1320, d. 27 sierpnia wydany, a w kodeksie dyplomatycznym Muczkowskiego (tom. II, str. 224) zamieszczony, zowie ją *Koscali*; na mapie geograficznej Królestwa Polskiego przez Gilla zrobionej podano ją *Kościały*, zkąd wspomniony Muczkowski (tamże t, II Indices str. CVI), wnosząc z podobieństw nazwy, błędnie ją miesza z inną zwaną Kościół czyli Kościelna wieś na Kujawach. Mapa geograficzna Jul. Kolberga (Warsz. 1840) mylnie ją pisze *Kosuzały*; na mapie zaś Zanoniego (z r. 1772, Nr 9) pominięta zupełnie. Przytoczony powyżej dokument podaje, jako arcybiskup gnieźnień. Janisław, będąc starostą Królestwa Polskiego i Księstwa Kujawskiego, mocą swego urzędu zatwierdza wyrok sędziów, przyzna-

jących Gerwardowi biskupowi włocławskiemu wieś Koszczały, dotychczasową własność kasztelana krakowskiego Przybysława Trojanowicza z Kowala, a to z przyczyny niewypłacenia przez tegoż biskupowi długu, wynoszącego 150 grzywien; z prawem jednak odkupu w ciągu roku jednego. Zdaje się, że kasztelan, utratą wsi zagrożony, dług wkrótce spłacił, nie znajdujemy bowiem Koszczał w liczbie wsi należących do dóbr biskupów kujawskich. Dzieło Maksymiliana Boruckiego: „Ziemia Kujawska“ drukowane w Włocławku 1882 r., podaje rozległość dworskiej ziemi wsi K. na 604 mr. miary nowopolskiej, w których 160 mr. ziemi pszennej, 171 mr. dobrej żytniej, 26 mr. łąki jednokośnej, 200 mr. ziemi żytniej piaszczystej i pastwiska, oraz 46 mr. nieużytków. Według najnowszych zaś pomiarów, ogólną rozległość K. obliczono na 625 mr. i 67 pręt., z czego dwór posiada 608 mr. i 99 pręt., resztę 16 mr. i 268 pręt. mają włościanie uwłaszczeni ukazem cesarskim 1864 r. Właściciel wsi liczy w granicach jej 30 mr. łąk, oraz 6 mr. i 16 pręt. za gajnika sosnowego. Łąki te i pastwiska leżą nad strugą Bachorzą; innej rzeki i wody znaczniejszej nie ma. We wsi jest dworek i cztery budynki mieszkalne, do dworu należące, tudzież cztery inne włościańskie. Większych gospodarstw rolnych nie ma. Na roli, wynoszącej 16 mr. i 268 pręt., ukazem cesarskim uwłaszczonych zostało 13 komorników i parobków, z których pięciu wnet zbyli innym swe ziemie, przez co r. 1882 zostało tylko ośmiu częściowych rolników. Ludność wsi wynosi około 140 osób, wszystkie religii rzym.-katol.; żydów i protestantów nie ma. Wieś szkoły nie posiada; podatek na nią opłaca do Bronisławia; dzieci jednak nikt prawie na naukę nie posyła, co pochodzi częścią z ubóstwa włościan używających własnych dzieci do robót i posług domowych, częścią dla innych okoliczności. Koszczały były poprzednio w ręku Biesiekierskich, rodziny znanej na Kujawach. Po ojcu Ferdynandzie otrzymał je w podziale spadkowym Jan Biesiekierski i w r. 1865 sprzedał Teofilowi Koczorowskiemu, który tu z rodziną zamieszkuje. *X. S. Ch.*

Koszczejów, ob. *Kościejów.*

Koszczejówka, wś, pow. wasylkowski, par. prawosł. Dorohinka, nad rz. Unawą, o 3 w. od Dorohinki, ma 486 mk.

Koszczeliczc, wś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 42 w. od Oszmiany, 26 dm., 200 mk., z tego 195 prawosł., 5 kat, (1866).

Koszczewice (?), ob. *Cieciersk.*

Koszczor, pow. włoszczowski, gm. i par. Rokitno.

Koszczurka, ob. *Iłżanka.*

Koszczyce, wś, pow. lidzki, w gminie i par. Wawerka, 4 okr. adm., od Lidy odl. w. 16, od Wasiliszek w. 19, dm. 8, mk. 54 (1966).

Koszczyce, ob. *Jakimowicze.*

Koszczycha, ob. *Tykicz Górny.*

Koszczywiec, os., rum., pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Raciąż, odl. o 28 w. od Płońska.

Koszedary, folw., pow. trocki, par. Żyzmory, 2 okr. polic., przy stacyi kol. żel. tegoż nazwiska, stanowiły całość z Władykiszkami; z działu familijnego otrzymał je Römer Ryszarda w 1876 r. syn jego Eugeniusz. R. 1866 było tu 29 mk. St. dr. żel. K. z Wierzbołowa do Wilna, na przestrzeni Kowno—Wilno, między Proweniszkami a Żoślami (oraz z Kowna do Libawy) o 34 w. od Kowna, o 48 w. od Trok, o 72 w. od Wilna, o 294 w. od Libawy. Zwały się niegdyś Etkany (Jodkany ?); por. *Gudziany.*

Koszejki, 1.) wś włośc., pow. święciański, 2 okr. adm., o 52 w. od Swięcian, 10 dm., 81 mk., z tego 75 kat., 6 żyd. 2.) K., zaśc. tamże, 2 dm., 12 mk. kat. 3.) K., folw. tamże, 3 dm., 18 kat. (1866).

Koszelanka, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Kamieńczyk, 2 dm., 28 mk., 32 mr. rozl. Por. *Kołodziąż.*

Koszele, pow. wołkowyski, ob. *Iwaszkiewicze.*

Koszelew, wś, pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Gombin. W 1827 r. było tu 26 dm., 221 mk.; obecnie liczy dm. 25, mk. 238; ogólnej przestrzeni mr. 993, w tem ziemi ornej pszennej mr. 439, lasu mr. 360, łąk mr. 94, uwłaszczonych osad 17, mr. 100.

Koszelew, kop., ob. *Dąbrowa górnicza.*

Koszelewki, niem. *Kl. Koschlau*, wś, pow. niborski, nad strugą Szkotowską, powstała na gruncie wsi Koszelew, polską ludnością z dawna osadzona, miała kościół katolicki, rządowego patronatu, który przeszedł w ręce luterskie; w drugiej połowie XVIII w. zaginął. Ob. Kętrz., Ludność polska 309; Fankidejski, Utracone kościoły 146.

Koszelewo, wś z zarządem gminnym, w zachodnio-południowej stronie powiatu nowogródzkiego, gub. mińskiej, w okręgu policyjnym 2-im horodyszczańskim, w okolicy dość lesistej, ma osad 14. Gmina koszelewska składa się z 5-ciu wiejskich starostw, 20 wiosek i liczy 2630 włościan płci męskiej. *Al. Jelski.*

Koszelewska Buda, ob. *Buda.*

Koszelewska Łąka, kol. i karczma, pow. słupecki, gm. Trąbczyn, par. Zagórów, odl. od Slupcy w. 24. Kol. Koszelewska-Łąka, wraz z wsią Smoleńcem, mają dm. 27, mk. 215; karcz. dom 1, mk. 5.

Koszelewszczyzna, mały zaśc. w pow. borysowskim, w okr. polic. łohojskim, o milę na południe od mczka Hajny położony, ma os. 1. Miejscowość wzgórkowata, grunta dobre.

Koszelewy, niem. *Koschlau*, wś włośc. i

folw. w pow. niborskim, o 15 kil. od Działdowa, śród łąk i lasów, stacya kolei malborsko-mławskiej. Mieszkańców 400 mówiących po polsku, katol. tylko 24, należących od 1862 r. do wówczas utworzonej parafii Działdowo; większość mk. ewan., mających tu kościół. Na folw. gorzelnia i 2 tartaki zatrudniające 200 robotników. Stacya poczt. i telegr. z pocztą osobową do Ostrody. Wś K., w dok. *Kosel*, *Coslaw*, w dawniejszym pow. działdowskim, od początku zaludniona i założona przez osadników polskich. R. 1328 Luther von Braunschweig, komtur dzierzgoński, nadaje Węcesławowi i jego bratu Dobiesławowi 120 włók chełmiń., które, począwszy od granicy chełmińskiej, gdzie dziś Koszelewki leżą, ciągnęły się wzdłuż dóbr Piotra z Leszcza i jego przyjaciół aż do Szkotówki. Swiadkami byli: Piotr z Leszcza, Konrad z Wronowa, Denone, Hanusz z Browiny, rycerze, oraz lennicy: Mikołaj z Gąsiorowa i Mikołaj z Kowalewa. R. 1481 mistrz krzyż. Marcin Truchses nadaje Bernatowi Babieszewskiemu wś K. z 40 włók., które po martwej ręce zakonowi przypadły, oraz wyższe i niższe sądownictwo, z obowiązkiem służenia w lekkiej zbroi na ogierze według zwyczaju. Oddawna istniał w K. kościół katolicki patronatu prywatnego, w czasie reformacyi przeszedł w ręce luterskie. Ob. Kętrz.: Ludność polska, 309; Fankidejski: Utracone kościoły, 146.

Koszeliki, wś i os., pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec; posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 33 dm., 171 mk., obecnie 30 dm., 198 mk., 761 mr.; os. zaś 1 dm., 3 mk., 82 mr. rozl.

Koszeliwski las w płd. stronie Przystania, pow. żółkiewski.

Koszellic (niem.), ob. *Kozielec*.

Koszelów, wś, pow. zwiahelski, gm. żołobeńska, włościan dusz 41, ziemi włośc. 186 dzies. Należy do majątku kamienieckiego, własność dawniej Puławskich, Wroczyńskich, obecnie Nyków. *L. R.*

Koszelów, *Koszołów*, po rus. *Koszeliw*, wś w pow. żółkiewskim, 18 kil. na płd.-wsch. od Żółkwi, 5 kil. na płd.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Kulikowie. Na zach. leży Doroszów Mały, na płn. Nowesioło, na wsch. Stroniatyn, na płd. Sieciechów (obie ostatnie wsie w pow. lwowskim). Płd. część obszaru jest moczarzysta, a jej wody płyną od zach. na wschód (pot. Kąpielówka al. Jaza) do Pełtwi. Część płn. wznosi się cokolwiek wyżej. W samym środku obszaru leżą zabudowania wiejskie, na wsch. od nich cerkiew. Własność więk. ma roli or. 108, łąk i ogr. 35; własn. mniej. roli or. 313, łąk i ogr. 189, pastw. 6 mr. Według spisu z r. 1880 było 345 mk. w gminie, 23 na obsz. dwors. obrz. gr.-kat., z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol. Parafia rzym.-katol. w Kulikowie, gr.-katol. w Nowemsiole. We wsi jest kasa pożyczk. gminna z kapitałem 1263 zł. w. a. W lustracyi województwa ruskiego z r. 1765 czytamy: „Wieś Koszelów, do folw. podliskiego przedtem należąca, ma w osiadłości poddaństwa ćwierci Nr. 11 dworzysznych oprócz cerkiewnego gruntu. Cerkiew pod wez. Ofiarowania Najśw. M. P. Duchowny tutejszy dawnych fundacyj i erekcyj nie pokazał, tylko produkował wizytę dekanalną sub die quinta junii veteris stili 1763 r., w której wyraża, że w osiedlisku, oprócz cerkwi i cmentarza, w ogrodzie na dzień orania; item w polu grunta orne cerkiewne w miejscach dziesięciu, orania we wszystkich na płużgów 20½; item sianożęci trzy: dwie na koszeliwskim gruncie na kosarzów 14, a trzecia z Podliskami na wielkiem błocie na kosarzów 7. Gromada zaś przyznaje, że do cerkwi należy tylko dworzysko całe z ćwiercią pola dworzyszną. Osiadłość tej wsi: poddanych gruntowych na półćwierciach czyli półdworzyskach siedzących 12, na dworzysku całem 1, na czwertynach czyli czwartej części dworzyska 16, na ogrodach 2, chałupnik 1. Summa prowentu 1243 zł. 2½ gr. Z tej onera fundi, to jest na dziesięcinę kościelną w snopie brać się pretendowaną, z pańszczyzny grosz dziesiąty 82 zł. 26 gr., na reperacyą i konserwacyą karczemki, opróz szarwarków i dni letnich do reperacyi grobli obydrzańskiej i młyna podlisieckiego zostawionych, corocznie zostawuje się 12 zł. 7 gr. Suma expensy 95 zł. 3 gr. Kwarta 287 zł.“ (Dodatek do Gaz. lwow. 1869, Nr. 8). *Lu. Dz.*

Koszelówka 1.) wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Dobrzyków, ma 21 dm., 124 mk. i 360 mr. ziemi. 2.) **K.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. r. l. Bordziłówka, r. g. Nosów; rozległość mr. n.-p. 796, ludność 232, rusini; piec do wypalania wapna. 3.) **K.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. r. l. Bordziłówka, r. g. Witulin, rozl. mr. 11, dm. 4, ludności 60. Por. *Droblin*.

Koszelówka, wś nad rz. Zajączkiem, dopływem Słuczy, pow. starokonstantynowski, par. Bazalia. Ma kaplicę katol. Roku 1867 miała 60 dm. *X. M. O.*

Koszelówka, ob. *Korzelówka*.

Koszelówka, rz., lewy dopływ Ceremu, uchodzi pod Jaruniem.

Koszeniec, obszerne błoto w borach nad jez. Czarnem, pow. starogrodzki, tak nazwane na najnowszej mapie wojskowej pruskiej; na nieco dawniejszej wydrukowano, zapewne przez omyłkę, „Koszewiec“. *Ks. F.*

Koszer, ob. *Kamień Koszyrski*.

Koszerki, las w płd. stronie Zalesia, przysiołka Niestanic, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Koszerna, folw., ob. *Grodek*, t. II, 818.

Koszetyce, niem. *Koschendorf*, wieś, pow. bruntalski na Szląsku austr., ma 254 mk., szkołę ludową.

Koszewata, ob. *Koszowata*.

Koszewicze, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Stawek, o 1 milę od Pińska, mk. 87, ziemi 594 dzies. Tu była kaplica katol., do parafii pińskiej należąca. *Ks. M.*

Koszewiec, ob. *Koszeniec*.

Koszewnica 1.) wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka. W 1827 r. było tu 17 dm., 102 mk.; obecnie 16 dm., 112 mk., 4525 mr. obszaru. 2.) **K.**, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew, o 4 w. od Kotunia. Ma 3 dm., 47 mk., 650 mr. obszaru; r. 1869 odłączony od dóbr Żeliszew.

Koszewo, *Kuszewo* (dok.), folw. i os., pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Skulsk.

Koszewo, ob. *Koszów*.

Koszinnen, *Koszinowken* (niem.), pow. lecki, ob. *Kozinowa*.

Koszlolken (niem.), ob. *Kociołek*.

Koszisken, ob. *Koschischken*.

Koszken (niem.), ob. *Kózki*.

Koszkiew, ob. *Korzkiew*.

Koszków, ob. *Kośków*.

Koszkowa, *Koskowa*, dział górski w Beskidzie wschodnim, w górach skawiańsko-rabczańskich (ob. t. III, 861). Wschodnią granicę tworzy Baba, od ujścia Łętówki po ujście Trzebuńki, północną zaś potok Trzebuńka, Jachówka i Paleczka, po swe ujście do Skawy; zachodnią Skawa od ujścia Paleczki po ujście Wieprzca, a południową Wieprzec i Łętówka. Czarny potok z Więciorką rozdzielają to pasmo na dwie połaci. We wschod. odznacza się grzbiet Kotoń (ob.), w zachod. zaś najwyższym szczytem jest Koszkowa góra, 874 m., wznosząca się na obszarze gm. Bogdanówki, pow. myślenicki. Las tworzący północne zbocze tej góry zowie się Kotońką, od którego na wschód wznosi się Parszywka (848 m.); na zachód od Koszkowej wznosi się Zarębska góra (846 m.). Wody spływające z tych działów wpadają do Trzebuńki, Jachówki i Skawy. Głównie tryskają tu Żarnówka, Wieprzec i potok bezimienny, płynący przez Bogdanówkę i Skomielną czarną; w końcu Więciorka i jej dopływ Czarny potok. *Br. G.*

Koszkowo 1.) wś., pow. śremski, 19 dm., 99 mk., wszyscy kat., 34 analf. Poczta i tel. w Borku o 6 kil.; st. kolei żelaz. w Chociczy (Falkstaedt) o 20 kil. 2.) **K.**, dom., 1653 mr. rozl., 13 dm., 160 mk., wszyscy kat., 58 analf. Własność Sośnickiego.

Koszla, niem. *Kaschel*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim, parafii Kljetno. *A. J. P.*

Koszlacha, rz., wpada do jez. pskowskiego między Muldową a Piwsą.

Koszlaki, wś w pow. skwirskim, gminie romanowieckiej, na prawym brzegu Unawy, o 35 w. od Skwiry, o 80 w. od Kijowa, o 4 w. od Kożanki. Ludność dusz męzkich 120. Wielki staw dość rybny. Na polach wał Trajana, liczne kurhany. Piękne położenie. Młyn wodny. Cegielnia zaniedbana, 2 karczmy; 560 dzies. ziemi.

Koszlaki, ob. *Koślaki*.

Koszlaki, wś, pow. zbaraski, o 18.2 kil. od Nowego sioła, ma szkołę 2 klasową, cerkiew gr.-kat. i 2175 mk., z tego 90 na obszarze dworskim. Leży w pobliżu źródłowisk Zbrucza i granicy Ces. Rossyjskiego. Niedaleko stąd u źródeł Zbrucza rozciąga się step Palczyniecko-Koszlacki. Mnóstwo na nim ptastwa błotnego. W pobliżu stawy: palczyniecki i tokowski. *M. W.*

Koszlany, wś, pow. lipowiecki, nad rz. Skibą, o 4 w. powyżej wsi Żadany, ma 1058 mk., cerkiew z r. 1723. Na wschód ode wsi K. ciągnie się wielki las dębowy, zwany Prawkowskim. Por. *Daszów*.

Koszlau, *Koslau* (niem.), ob. *Kozłowo*, pow. działdowski.

Koszlieny, część Nańczułki małej, pow. staromiejski.

Koszlinka (niem.), os., pow. świecki, ob. *Koźliny*.

Koszlitz (niem.), ob. *Koslitz*.

Koszloffsken (dok.), jezioro, pow. jańsborski, ob. *Kozioł*.

Koszlowsken (dok.), ob. *Kozłowo*.

Koszmaków, wś, pow. kaniowski, położona o 6 w. ku stronie południowej od m. Korsunia, w pozycyi górzystej i leśnej, z przys. Hłoszki, ma cerkiew prawosł., liczy mk. prawosł. 860 i katol. 6; posiada ziemi majątkowej 763 dzies., z której do 300 dzies. odeszło ziemi wykupowej. Wś ta w r. 1858 nabyta od Tarnowskich przez dr. Henryka Traszewskiego.

Koszminek (dok.), ob. *Koźminek*.

Koszna, rz., dopływ Dorny (ob.).

Kosznojce, po niem. *Koschendorf*, wś na dolnych Łużycach, w pow. kalawskim. *A. J. P.*

Koszołów, ob. *Koszelów*.

Koszoły, dwie wsie i folw., pow. bialski, gm. Lubienka, parafia Huszcza. W 1827 r. było tu 81 domów, 537 mk.; obecnie 66 dm., 552 mk. i 2405 mr. obszaru. Jest tu cerkiew parafialna dla ludności rusińskiej. Według Towarzystwa Kredyt. Ziems. folwark K. lit. Au podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 570 grunta orne i ogrody mr. 185, łąk mr. 70, las. mr. 90, zarośli mr. 75, nieużytki i place mr 150. Wś K. lit. A. osad 39, z grun. mr. 771 Folw. K. lit. B podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 750, grunta orne i ogrody mr 365, łąk mr. 140, lasu mr. 200, zarośli mr. 25,

nieużytki i place mr. 20. Wś K. lit. B osad 29, z gruntem mr. 595.

Koszorów 1.) al. *Kosiorów*, wś, pow. konecki, gm. i par. Chlewiska. odl. 31 w. od Końskich. W 1827 r. było tu 15 dm., 144 mk.; obecnie 36 dm., 524 mk. (414 mężcz.), 244 mr. ziemi włośc., 10 mr. dworsk. Są tu zakłady żelazne, należące do fabryk w Chlewiskach, własność Fel. Narzymskiego. 2.) K., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Opole.

Koszów, *Koszewo*, wś, pow. taraszczański, na praw. brz. Rosi, wprost Mormolijówki, 887 mk., 2033 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1786, własność Paszkowskich, niegdyś Ostrowskich, Potockich, Swiejkowskich. W pobliżu K. kurhany. Na jednym z nich Mazepa ukarał śmiercią Koczubeja i Iskrę. Por. *Borszczahówka*.

Koszów, osada leśna w Kołodrubach, pow. rudecki.

Koszowata, mczko, pow. taraszczański, nad rz. Kisłówką (dawniej nazywaną Bowkunem), wpadającą do Rosi przy wiosce Siczy Rosskiej, o 13 w. od Taraszczy, o 134 od Kijowa. Nazwa tego miejsca w dawnych dokumentach brzmi dwojako: *Koszowata*, *Kowszowata*. Obecnie mk. obojej płci: prawosł. 2307, katol. 30, izrael. 322. Cerkwie dwie: Preobrażeńska i Bohorodiczna, obie pounickie. Obszar ziemi w całym majątku wynosi 33147 dzies. ziemi, pod lasami 5600 dzies. Majętność składa się z następujących nomenklatur: mczka Koszowaty, Budy Koszowackiej, Kisłówki, Łuki, Antonówki, Stepku, Łukianówki, Wielkiej Berezianki, Krutych Horbów, Zakutyniec, Siczy, Staniszówki, Dubówki. W mczku K. dom obszerny właściciela, Majętność ta, tak pod względem rolniczym jak i przemysłowym, zagospodarowana. Gorzelnia, browar, młyny, owczarnia owiec rasy hiszpańskiej. Gleba wdzięczna, urodzajna. Piękne lasy dębowe. Początek tej osady sięga stosunkowo dość odległej daty. Po oswobodzeniu stron kijowskich od Mongołów przez Litwę, dość wcześnie, bo już w XIV wieku, nad brzegami Rosi rozłożyły się były pierwsze zawiązki osiedlenia. Wprawdzie było wtedy jeszcze ludności nienazbyt, i tylko zamieszkałe punkta widzieć było zrzadka tu i owdzie śród szerokich ukazujące się pustek. Toż wtedy i K. musiała powstać, zrazu jako zgubiona śród stepów maluczka osada. Ale tak tę osadę, jak i cały kraj niezadługo smutne spotkały koleje. Oto od czasu jak orda krymska zaczęła się organizować w państwo, na tych rubieżach nagle odmienił się stan rzeczy. Bo odtąd dzicz łupieska, po ziemi tej dostępnej, łatwego napadu, rok po roku ponawiała swoje krwawe zągony, niszcząc, paląc, jassyrząc. Więc kolonizacya w tych stronach, zbyt czesto przerywana, cofnęła się na wszystkich punktach. Wszędzie stanęły sioła w zgliszczach. Pamiątką tych byłych wsi powstały tylko tak zwane: „uroczyszcza i sieliszcza“. Przypuszczalnem jest, że i Koszowatę tenże los spotkał, bo jeszcze w drugiej połowie XVI w. występuje ona w dokumentach jako puste sieliszcze, leżące „w trakcie białocerkiewskim“ lub w tak zwanej urzędownie „pustyni za Białocerkwią“, w której mieszczanie białocerkiewscy tu i owdzie „pasiekami siedzieli“ lub „zwierza gromili“. Ale gdy z koleją czasu, przez założenie zamków, opatrzono mniej więcej bezpieczeństwo tych okolic, gdy cały system obronny powstał, bo oprócz zamków stanęła i straż pograniczna, uformowana przez Kozaków, to odtąd Tatarzy, trzymani na ostrzu miecza, nie mogli tak łatwo tu wpadać, i tutejsze rubieże też, choć zrazu zwolna i nieśmiało, zaczęły się na nowo zasiedlać. A więc i na „sieliszczu“ Koszowatej, dotąd pustem i niezajętem, osiedli też nowi ludzie. Jeszcze za panowania Zygmunta Augusta posiadł był je, za przywilejem, niejaki Czernysz. Stąd ta na nowo powstała osada zaczęła nosić drugie miano: „Czernyszek“. Ale widać, że ów pradziedzic Koszowatej Czernysz, lub też jego potomkowie, musieli wkrótce z rąk ją swoich wypuścić, kiedy pod r. 1571 czytamy w aktach kijowskich oblatę listu Zygmunta Augusta, potwierdzającego bojarzynowi białocerkiewskiemu Tyszkowiczowi sioło *Czernyszki* alias *Kowszowatycię* w wdztwie kijowskiem leżącą, po Czernyszach (Dawny regestr ksiąg ziemsk. i grodzk. kijows. w zb. Konst. Swidzińskiego). Jednakże po bojarzynie Tyszkowiczu posiadł byl K. „starodawną lennością“ Lubar Ostrowski, tenutaryusz Taraszczy, ale jednocześnie, jak to widzimy z dokumentów, spółdziedzicem tejże K. mianuje się i Hrycko Czernyszewicz, a więc widać że Czernysze wrócili byli do swojej lenności (tamże). W 1646 r. atoli K. alias Czernyszki posiada Adam Tysza Bykowski, który, pojąwszy za żonę Pirezyą Lubarównę Ostrowską, wziął w posagu K., z których dóbr przed teszczą swoją Lubarową Ostrowską obowiązuje się aktem sądowym pełnić służbę wojenną (tamże). K. już była sporą osadą, kiedy w 1643 r. zaszczycił ją był swoim pobytem Stan. Koniecpolski, wielki hetman kor. Przejeżdżał on przez K., jadąc do dóbr swoich zadnieprskich (Dziennik Oświecima w Kiews. Star. 1882, zeszyt I, str. 133). Ale w 1648 r. nadeszły wojny Chmielnickiego i K. doznała wspólnego z całym krajem losu. Kozacy zajęli ją. Atoli w 1651 r., w czasie krótkiej przerwy bojów, jaka zaszła po traktacie białocerkiewskim, posiadł był K. za przywilejem królewskim Stefan Młodecki, ale posiadł ją tylko z tytułu, nie z rzeczy, bo wojna niebawem na nowo się odnowiła. I dopiero król Jan Kazimierz w 1660 r. potwierdził powtórnym przy-

wilejem tę lenność, t. j. mczko K. z przyległościami: Kisłą, Łukianówką i Łuką, Maciejowi, Samuelowi i Zygmuntowi z Młodęcina Młodeckim (może synom Stefana), braciom między sobą rodzonym i potomkom ich męskiej płci „w nagrodę zasług wojennych", jak jest powiedziano w przywileju, tudzież z ofiarą majątku i życia na dobro ojczyzny poświęconych, i że w wojnie pod Chojnicami dwóch braci swoich stracili" (Archiw. Młodeckich i opis akt. nr. 7). Stosownie do tegoż przywileju królewskiego Krasiński podskarbi w. kor., zachowując prawo w Volumen quartum zamieszczone na str. 12, w artykule 17 za Władysława IV zapadłe, p. t. o podawaniu wszelkich dóbr rzpltej, wydał od siebie uniwersał, a potem w 1697 r., zesłał od skarbu umocowanego i też dobra Młodeckim od siebie oddał (tamże). W 1701 po Macieju Młodeckim władał K. syn tegoż Konstanty Młodecki, podczaszy nowogródzki. Atoli skutkiem długo trwających klęsk wojennych, które Ukrainę utrapiały, własność prywatna wiele ucierpieć musiała, albowiem każdy, korzystając z powszechnego zamięszania, odważał się posuwać granice swoich posiadłości według upodobania, tem bardziej, że granice dóbr od dóbr były tylko domysłowe. Stąd i Koszowacie wiele ziemi odeszło, i dziedzice jej uporną z tej racyi sąsiedzką też prowadzili wojnę. Po Konstantym Młodeckim objął lenność koszowacką syn tegoż, Franciszek Antoni Młodecki, i władał nią pospołu z matką swą, Barbarą z Wysokiego. Za jego czasów w 1734 r. rządcą K. był Andrzej Bahrynowski. Tego przykra spotkała przygoda. Dziedzic wyjechał, bo spodziewano się inkursyi kozackiej z za Dniepru, i poddani zaczęli się burzyć. Rządca sam tylko został, żonę nawet swoję wyprawił, ale derewianki, włościanie koszowaccy „sfomentowawszy" poddanych i udając kozaków zadnieprskich, napadli na panią Bahrynowską, już w drodze będącą, i odarli „do koszuli", a potem uderzyli na dwór, w którym jednakże nie zastali Bahrynowskiego, który przedtem ratował się już ucieczką i następnie przez czas długi musiał się tułać po lasach (Opis akt. nr. 7). K. leżała na ziemi spornej, to jest do której rościły pretensye aż dwa województwa: kijowskie i bracławskie. Jakoż widzimy, że w 1740 r. ziemianie wdztwa kijows. posłom swym jadącym na sejm w instrukcyi zalecają upomnieć się „aby Preświetne Wdztwo Bracławskie do dóbr Koszowatej, Skarzyniec JmP. Młodeckiego nie implikowało się, ani na nie podatków nie wkładało, ale jako do naszego Wdztwa (Kijow.) z dawna należało, żeby było przywrócone" (Arch. J. Z. R., część III, t. III, str. 320). W 1743 r. Franciszek Ant. Młodecki już nie żył i K. władała owdowiała żona jego, Zofia z Jełowickich (tamże str. 549). W 1760 r. atoli taż wdowa powtórnym ślubem wyszła była za Konstantego Olizara, który wraz z nią stwo sinnickie w wdztwie kijows. ortzymał. Ale w 1775 r. na sejmie mocą konstytucyi taż K. zostaje nadaną Tomaszowi Aleksandrowiczowi, marszałkowi nadw. Konst. ta brzmi następnie: „iż nagroda za poselstwo do Porty chwalebnie odprawione nadal odłożoną być musi; pensyą coroczną 10000 zp. do życia jego dawać, tudzież wieś Koszowatę cum attinentiis w Wdztwie Kijow. leżącą post cessum na tegoż ur. Tomasza Aleksandrowicza Marsz. Nadw., podkomorzego Naszego dóbr wyrażonych tem prawem in Emphiteusis nadajemy" (Vol. leg.). Nadanie to wszakże skutku nie wzięło; Młodeccy nadal przy lenności zostali. Dekret asesorski w 1778 prawa ich za niewzruszone uznał. W r. 1779 posiadaczem K. był Józef Młodecki, podkom. włodzim., starosta sinnicki, syn Zofii z Jełowickich, powtórnem zamęzciem Olizarowej. K. od lat kilkunastu wzmogła się w ludność i na spore mczko urosła. Żydzi już w 1763 r. tu byli i płacili pogłównego 300 zp. Stanął tu kościół katolicki fundowany przez Zofią z Jełowickich Młodecką. W sąsiedztwie K. leżała królewszczyzna Kierdany (dawniej Morulino), przed wieki nadana od Swidrygiełły Bohuszowi Kierdanowskiemu, potem własność Młodeckich, nareszcie od 1724 r. Kazim. Steckiego kaszt. kijow. Owoż kasztelan Stecki pozwał Młodeckich i Olizara o przywłaszczenie jakoby gruntów kierdańskich do K. Spór ten, wszedłszy na drogę prawną, ciągnął się długo. Ale nareszcie, gdy na sejmie 1775 r., dla rozpoznania i zagodzenia wszelkich sporów granicznych w kraju, stany rzpltej nakazały urządzać komisye osobne, któreby dowolnościom i przywłaszczoniom raz na zawsze położyły koniec, wtedy tegoż jeszcze roku na tymże sejmie wyznaczoną została komisya dla uregulowania też kwestyj granicznych pomiędzy Kierdanami i K. Komisarzami zostali: Zagórski wojski żyt., Stecki podstarosta owr., Piaskowski, Wojnarowski komornicy gran. łuccy, Hulewicz krzemieniecki Pilawski owrucki, Zaleski owrucki (Vol. leg.). Jakoż w następnym 1776 r. komisya ta zjechała do K. i dziedzic Młodecki „z tej okoliczności, mówi ówczesna gazeta, mając u siebie licznych gości, przypadłej na ów czas w dzień imienin Najjaś. Pana, z całą swą kompanią i zaproszonemi gośćmi, w kościele, naprzód przy śpiewanej z nadworną muzyką mszy wielkiej, w domu potem swoim, przy kosztownej uczcie, i z dział na ten akt sprowadzonych biciu, uroczyście obchodził". (Gazeta Warsz. z 1776 r.). Kiedy zaś prawo o miastach zapadło na sejmie czteroletnim, to i pomniejsze ukraińskie miasteczka (w ich liczbie i Koszowata) podlegać zarówno z większemi naturze „miast wolnych"

zechciały. Ale w maju 1792 r. zawiązała się, jak wiadomo, t. zw. konfederacya targowicka, na wywrócenie właśnie ustawy 3 maja z 1791 r. Ciekawem jest dla historyi miasteczka K. pismo księdza Jełowickiego, scholastyka żyt., do Kaleńskiego pisane; targowiczanin tak w niem pisze do targowiczanina: „Dla rewolucyi w K., wszczętej z przyczyny przywileju wolności przez mieszczan i poddanych koszowackich, którzy, nie mając światła żadnego, mniemali, iż się im wolność ukraińska powróciła, wielkie gwałtowności wyrabiać zaczęli, iż chcąc się ochronić od napaści złością zapalonego ludu, wyjechałem do Białejcerkwi, gdzie miałem pożądaną porę widzenia się z godnym bratem Imci Pana Dobr. p. Regentem“. Dalej tenże Jełowicki winszuje Kaleńskiemu, że się przyłączył do konfederacyi, i „jeżeli będzie (pisze) zgodno zdawać się, aby obywatelom, posesorom i szlachcie w okolicy koszowackiej mieszkającej wspominać i zachęcać do złączenia z konfederacyą, tedybym mojego starania do tego przyłożył; wiem że jak szlachta, najszczególniej posesyi nie mająca, poniosła pokrzywdzenie przez oddalenie ich ab activitatem, tak chętnie do związku tego przystąpić zechcą“ 20 Augusta 1792. (Papiery Kaleńskich w Bibl. zakł. im. Ossol. w Lwowie). Wyż rzeczony Kaleński był wprzódy konfederatą barskim, potem kreaturą hetmana Branickiego i zastępcą marszałka konfederacyi wdztwa generała ziem kijowskich. On i brat jego regent żałosną w tej konfederacyi odegrali rolę. Na miejscu dawnego drewnianego kościoła, w 1812 r. Józef Marcin Młodecki kazał wymurować z cegły nowy kościół pod tyt. św. Józefa i proboszczowi naznaczył annuatę. Kaplica w koszewackiej parafii jedna w Taraszczy w 1819 roku, druga w Popówce. (Ks. dekan. kijows. 1819 r.). Koszowata atoli, położona zanadto daleko od głównej rezydencyi (Warkowicz), nie była nigdy stałym pobytem swoich dziedziców. Po Józefie Marcinie Młodeckim, podkomorzym nadw., wziął K. syn jego Jan Kazimierz Młodecki, prezes izby cyw. wołyńskiej, który umarł w 1855 r. Synów zostawił dwóch: Józefa i Kazimierza i dwie córki, jedna za hr. Gorajskim, druga za hr. Leopoldem Poletyłło. Działem K. Józefowi się dostała. Od Sinnicy K. w 1662 r. takie miała granice: „naprzód rzeczką Bołkunem, jak się ma w sobie, ze wszystkiemi wierzchowinami po obu stronach aż do rzeczki Sinnicy, gdzie była stara Sinnica, a Sinnicą rzeczką, jednym brzegiem do lasu Bołkunowskiego, aż do Mikitynej rudki, a Mikityną rudką aż do rzeczki Bojarki, stąd do mogiły Dupnatychy“. Dupnatychą mogiła ta się nazywała dla tego, że była „dupana“, to jest deptana, ubita. Mogił też z nazwą „dupnatych“ sporo jest po obszarach słowiańskich, bo od Pomorza aż do Dniestru i Dniepru (ob. Krótka wiadom. o kilku mogilnikach w Meklemburgii. Przyjaciel ludu, 1843, t. III, str. 283). W mczku K. wcale znaczne jeszcze wały pokazują miejsce zamku, który stał na prawej stronie rzeczki Sztany, na najwznioślejszem w tych okolicach miejscu. Był on drewniany ale w dwa rzędy opalisadowany i mocno obronny. Samo nawet mczko, jak to jeszcze dotąd widzieć można, było opalisadowane i otoczone wałami. W tutejszym zamku, mówi Michał Grabowski, w końcu XVII lub na początku XVIII wieku zamordowany został przez Kozaków pradziad obecnego właściciela, wtedy to zapewne i sam zamek zburzony (Ukr. dawna i teraźn., str. 76). Przy Stepku koszowackim, w odległości 4-ch lub 5-ciu wiorst, znajduje się wał 3 sążnie wysoki i szeroki; ciągnie się on w kierunku wschodnim ku powiatowi bohusławskiemu. Według podania miał być przez greckich osadników usypany. Przy wsi Rudzie koszowackiej, w odległości dwóch wiorst, poczyna się wał, i ciągnąc się z parę wiorst ku kaniowskiemu powiatowi, kończy się przy wsi Sinicy. Podanie mówi, że wznieśli go Tatarzy, dla ubezpieczenia się od napadów zaporoskich Kozaków (?) (tamże, str. 81). *Edward Rulikowski.*

Koszowatka, niem. *Kossowatka*, os. do Goręcina, pow. kartuski, poczta Szymbark. Dawniej własność oo. kartuzyan, r. 1781 w wieczystą własność wydana. Obejmuje jednę włóść gburską.

Koszówka, wś, pow. radomyski, na lew. brz. Prypeci, oddzielona od Czarnobyla (ob.) tą rzeką i łęgiem na 5 w. szerokim (suchą drogą 10 w.); par. prawosł. Czarnobyl. Ma 168 mk.

Koszówka, mczko, pow. kowelski, ob. *Kaszówka*. R. 1870 miała 370 mk., w tem 56 proc. izr., 46 dm., cerkiew, kaplicę, synagogę, dom modlitwy, sklep 1, rzemieślników 11.

Kosztanówka, ob. *Kalnik*, t. III, 706.

Kosztomirów, ob. *Hostoml*.

Kosztów, niem. *Kostau* 1.) wś i dobra, pow. kluczborski, par. Gołkowice, przy drodze z Byczyny do Kępna, o milę od Byczyny, nad Prosną i przy granicy w. ks. poznań.; 45 bud., 54 dm., 541 mk., w tem 217 kat., 317 ew., 7 izr. Wś ma 43 os., kościół ewang. filialny gołkowicki, szkołę; dobra, z folw. Beihof i Antonienhof, 3243 mr. ziemi, gorzelnię, uprawę lnu, kopalnię torfu. 2.) K., wś, pow. pszczyński, przy trakcie z Imielina do Mysłowic, przy granicy pow. bytomskiego, par. Wielki Chełm, 112 bud., 76 dm., 662 mk., w tem 36 izr., 66 os., 650 mr. ziemi. Przez wś idzie droga żel. z Mysłowic do Oświecimia. O ćwierć mili od K. nad Przemszą leży należąca do gminy K. osada Białybrzeg. Są w K. pokłady węgla i liczne, czynne lub zaniedbane, kopalnie tego

minerału; jest też huta cynkowa Edwarda, własność hr. Bethusy-Huc z Bankau. *F. S.*

Kosztowa (także *Kośtowa*), wś nad Cygańskim potokiem, wpadającym z lew. brz. do Sanu, pow. brzozowski, należy do parafii rzym.-katol. w Bachorzcu, gr.-kat. w Bachorzu (po rusku Bahur), ma szkołę ludową niezorganizowaną i teraz zamkniętą, która jednak ma być zamieniona na 3-klasową i liczy 852 mk., z których 87 przebywa na trzech folwarkach więk. pos. zwanych Kosztową, Chodorówką i Laskówką. Podług wyznania jest 815 gr.-kat., 16 rzym.-katol. i 24 izrael. Więk. pos. (F. Skrzyński) ma 293 mr. roli i 455 mr. lasu; mn. pos. 693 mr. roli, 57 mr. łąk, 136 mr. pastw. i 33 mr. lasu. Wś otaczają lasy szpilkowe; graniczy na zachód z Laskówką, na południe z Bachorzcem. *Mac.*

Kosztownale, wś, pow. rossieński, parafia ławkowska.

Kosztownie, lit. *Kasztauniej*, dwór i młyn wodny, pow. rossieński, par. Kołtyniany. Własność Komara. *M. D. S.*

Kosztowo 1.) niem. *Friedrichshöhe*, wś, pow. wyrzyski, 20 dm., 173 mk., 1 ew., 172 kat., 63 analf.; kościół kat. paraf. dekan. nakielskiego. Poczta i tel. w Wyrzysku (Wirsitz) o 4 kil.; st. kol. żel. Białośliwie (Weissenhöhe) o 9 kil.; Osiek (Netzthal) o 8 kil. 2.) K., dom., 2004 mr. rozl., 6 dm., 126 mk., 1 ewan., 125 kat., 17 analf. Niegdyś własność L. Sikorskiego. *M. St.*

Koszuchen (dok.), ob. *Kożuchy*.

Koszucie, okolica nad Okmianą, pow. telszewski, okr. polic. sałancki, o 75 w. od Telsz, 138 mk., młyn wodny (1859).

Koszucka Wola, wś i folw., pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Kowalewo (ob.); odl. 8 w. od Słupcy, ma 30 dm., 283 mk.; folw. zaś ma 6 dm. i 80 mk. Majorat gen.-majora Starczenkowa.

Koszula, mylnie, ob. *Kaschel*.

Koszut, ob. *Kossut*.

Koszut, *Kosut* (ob.), kol., pow. błoński, gm. Młochów, par Tarczyn.

Koszutki, niem. *Kossutken*, pustkowie do wsi Boguczyc, pow. bytomski, przy szosie z Katowic do Siemianowic.

Koszutska Wola, ob. *Koszucka Wola*.

Koszuty, wś nad rz. Meszną (w dek. Wirzbiec), pow. słupecki, gm. i par. Młodojewo, odl. 3 w. od Słupcy. Wś K. ma 30 dm., 200 mk.; folw. K. al. Bielawy, 11 dm., 61 mk.; os. włośc. K. probostwo, 3 dm., 19 mk. Obszar dworski i wsi K. ma 4 dm., 121 mk., a na probostwie 1 dm., 12 mk. Jest tu kościół filialny drewniany z XVIII w. Wystawił go 1720 r. p. w. św. Bartłomieja opat lędzki, Mikołaj Łukomski. R. 1253 K. były nadane klasztorowi w Lędzie. Czyt. Kod. dypl. polski, I, 151, 163 i i. Łaski, Lib. ben. I, 305, wymienia K. w par. Słupca. Dobra rządowe K. podług wiadomości z r. 1859 składały się z folw.: Koszuty, Kowalewo Sołeckie, Wola, Grobla, wsi: Koszuty, Kowalewo, Wierzbno, Wola, młyn Grobla i kol. Róża. Podług wiadomości z r. 1844 rozległość wynosiła w gruntach ornych, łąkach, pastw. i nieuż. mr. 2453, w lasach mr. 2800, razem mr. 5253. R. 1868 folw. K. nadany gen.-majorowi Furnhelm.

Koszuty 1.) olędry, pow. średzki, 15 dm., 121 mk., wszyscy kat., 23 analf.; mały drewn. kościołek paraf., szkółka. Poczta i tel. w Kurniku o 4 kil.; st. kolei żel. w Srodzie o 6 kil. 2.) K., dom., 3346 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K., dom.; b) Brzeziny, folw.; c) Koszuty, leśnictwo; 21 dm., 232 mk., 7 ewan., 225 katol., 55 analf. Własność Rekowskich. Grunta dobre, pokłady torfu, ogród angielski. *M. St.*

Koszwały, niem. *Gotteswalde*, wś parafialna ewang., pow. gdański, na Żuławach gdańskich. Obszaru liczy mr. 4276, gbur. 22, zagr. 8, katol. 70, ewang. 434, men. 11, dm. 53. Kościół luterski, szkoła w miejscu, dla katol. parafia Gdańsk, poczta W. Cędry. Odległość od Gdańska $2\frac{1}{2}$ mili. K. oddawna istnieje. R. 1330 mistrz w. krzyżacki Luter von Braunschweig wystawił przywilej: włók było 50; wolnych otrzymał sołtys Emnik Tang 5, prob. 4. Sołtys pobierał jak zwykle $\frac{2}{3}$ dochodu z sądów praeter viarum judicia. R. 1378 mistrz w. Winryk von Kniprode dodał wsi na opał i paśnik 5 nowych włók, z których sołt. wziął pół włóki wolnej, od reszty płacili czynszu po 1 marce. Przywilejem Kazimierza Jagiellończyka dostało tę wieś miasto Gdańsk i dodziś dnia posiada. Kościół istniał tu od początku. W czasie reformacyi przeszedł w ręce innowierców. *Kś. F.*

Koszyce 1.) u Ehrharda *Koszycki*, osada, przedtem miasteczko, nad rz. Szreniawą, pow. pińczowski, gm. Filipowice, par. Koszyce; leży o 2 w. od ujścia Szreniawy do Wisły, przy trakcie pocztowym lubelsko-krakowskim, odl. 14 w. od Proszowic, 272 w. od Warszawy. Posiada kościół paraf. drewniany niewiadomej erekcyi, obecny z 1791 r., wystawiony przez Jana Wytyszkiewicza prob. przyległego Witowa, którego filią był długi czas kościół koszycki. Jest tu dom schronienia dla starców i kalek, szkoła gminna, stacya poczt., młyn wodny amerykański. Ludność trudni się wyrobem sukna na ręcznych warsztatach, rzemiosłami, handlem zboża i rolnictwem. W 1827 r. było tu 96 dm., 628 mk; w 1850 r. 88 dm. (10 murow.), 593 mk. (27 żyd.), obecnie do 100 dm. i 800 mk. W 1880 r. pożar zniszczył 53 domy i kościół. K. są bardzo starożytną osadą; należały zdawna do dóbr stołowych królewskich. Elżbieta siostra Kazimierza W. a matka Ludwika, sprawując czasowo rządy kraju,

nadała w 1374 r, K. prawem niemieckiem, ustanowiła targi i zrównała co do swobód z Krakowem. Jagiełło w 1421 r. nadał 8-dniowy jarmark na św. Maryą Magdalenę. Według lustracyi z 1564 r. były w K. 83 dm., 13 jatek. Spalone przez Szwedów miały K. po odbudowaniu się w 1664 r. 52 domy. Inwentarz sporządzony w 1733 r. przekonywa, iż dochody z miasta stanowiły uposażenie wielkorządcy krakowskiego. Pieniędzmi płacili oni z domów, pól, sklepów 120 zł. gr. 18 rocznie. Z łanu każdego po 8 korcy koszyckich (= 2 krakowskim) owsa, 40 jaj, 5 kapłonów. Do żniwa w Kucharach raz na rok do jarzyny i raz do oziminy po 4 sierpy z łanu posyłać mieli. Jan III przywilejem z 1676 r. dozwolił mieszczanom wolnego wrębu w lasach niepołomickich. Par. K. dek. pińczowski, 1148 dusz. 2.) K., wś, pow. opatowski, gm. Wojciechowice, par. Gierczyce, od Opatowa odl. 14 w. Ma 13 dm, 115 mk., 370 mr. ziemi. Należała do dóbr Wojciechowice Wielkie. *Br. Ch.*

Koszyce, *Wielkie* i *Małe*, dwie wsie na lew. brz. Biały, w międzyrzeczu tej rzeki i Dunajca, w dolinie 208 m. npm., otoczonej niewielkiemi wagórzami, które pokrywają małe lasy, w pow. tarnowskim, parafii rzym.-katol. w Zbyłtowskiej górze. K. Małe liczą 411 mk. rzym.-katol. (z tych 37 na obszarze więk. pos.), mają piękny dwór, ogród założony w zeszłem stuleciu i piękny starożytny most murowany na arkadach z nakryciem. Pos. więk. hr. Mieroszewskiego ma obszaru 477 mr. roli i 29 mr. lasu; mn. pos. 345 mr. roli w ogóle; K. Wielkie mają 566 mk. rzym.-kat., z tych 125 na obszarze więk. własn. ks. Sanguszków i kasę pożyczk. gminną z funduszem 195 zł. w. a. Pos. więk. wynosi 545 mr. roli i 126 mr. lasu, mniej. pos. 314 mr. roli w ogóle. K. Małe graniczą na południe z Rzuchową, K. Wielkie na północ ze Strubiną przedmieściem Tarnowa i Zbyłtowską górą, na zachód graniczą obiedwie wsie ze Zgłobicami a od wschodu oblewa je Biała. *Mac.*

Koszyce, niem. *Kaschütz*, dobra z młynem, pow. wałecki, nad strugą bezimienną, do Gwdy uchodzącą, przy bitym trakcie pilsko-jastrowskim, ćwierć mili od Piły. Obszaru liczy mr. 1185, bud. 23, dm. 5, kat. 23, ew. 46. Parafia, szkoła, poczta Piła (Schneidemühl).

Koszyce, *Kaszów*, węg. *Kassa*, niem. *Kaschau*, łac. *Cassovia*, m. nad Hernadem, stolica hrabstwa abaujskiego. Z K. idą drogi żelazne do Bogumina (351 kil.), do Preszowa (33 kil.) i do Pesztu (438 kil.). K. liczą przeszło 25000 mk.; stolica biskupa rzym.-katol.; posiada akademią królewską i inne zakłady naukowe, oraz twspaniały gotycki kościół katedralny; nosi tyruł wolnego miasta królewskiego. Z powodu ozpoczęcia się wojny węgierskiej r. 1848, wojska austryackie, pod dowództwem feldmarszałka-porucznika hr. Szlika, obsadziły to miasto w grndniu tegoż roku. Po bitwach zaszłych pod Siksawą i Forrowem, cofnąwszy się Szlik do Koszyc, zmuszony został wyjść na nowo w pole i stoczyć d. 4 stycznia 1849 r. opodal bitwę z wojskami węgierskiemi pod wodzą gegenerała Mesarosza, w której Węgrzy stracili 10 armat, 6 jaszczyków amunicyi, 1 sztandar, 200 karabinów, 40 koni i 500 jeńców, a w dalszém ściganiu przez lekką jazdę, jeszcze 6 dział ciężkich, około 1000 karabinów, znaczną liczbę koni i niewolnika. W bitwie tej legion polski odznaczył się przeciwko pułkowi piech., zwanemu Parmeńskim, lecz cała kancelarya Mesarosza dostała się w ręce nieprzyjaciela. W kwietniu wyparci zostali z Koszyc przez generała Dębińskiego. Dnia 24 czerwca tegoż roku K. zajęte zostały przez wojska rossyjskie, pod dowództwem księcia Paszkiewicza.

Koszyki, była wś pod Warszawą, dziś część płd.-zach. dzielnicy tego miasta.

Koszyki, niem. *Koszycken*, wś, pow. łecki, st. poczt. Ełk.

Koszyłowce, wś, pow. zaleszczycki (czortkowski ?), o 10 kil. od st. poczt. Tłuste, ma cerkiew gr.-katol., szkołę 1-klas., 828 mk. w gminie, 74 na obszarze dworskim.

Koszyłowskie włości, ob. *Kalnik*, tom III, 707.

Koszyna, dwie wsie serbskie tego nazwiska, na dolnych Łużycach, w pow. kalawskim, przedzielone biegiem rzeki Halsztrów. 1) *Wielika*, niem. *Gr. Koschen*, na gruntach jej wśród piaszczystej równiny wyniosły pagórek zwany *Koszyńską górą* (Koschenberg). Są w niej kamieniołomy. Wieś należy do ewang. parafii w Łutach. Szkoła początkowa, której patronat ma fiscus. 2.) *Mała*, po niem. *Klein Koschen*, należy do ewang. parafii w Złym Komorowie. W obu wsiach gwara ludu przejściowa z dolno- do górno-łużyckiego narzecza; do ostatniego bardzo silnie zbliżona. *A. J. P.*

Koszyniec, ob. *Kaniów*, t. III, 813.

Koszynówka, *Koszynowy*, ob. *Kozinowo.*

Koszyńska góra, ob. *Koszyna.*

Koszyrski kamień, ob. *Kamień.*

Koszysta, szczyt i grzbiet górski w Tatrach nowotarskich. Na zetknięciu się trzech grzbietów górskich: Wołoszyna, Buczynowej turni i Koszystej znajduje się obszerna płasienka, najmniej 200 kroków wszerz i wzdłuż mająca, na wys. 2160 m., zwana Krzyżnem, sławna pięknym widokiem na Tatry. Od Krzyżnego wprost na północ biegnie potężne ramię górskie, jako ściana oddzielająca dolinę Pańszczycy (od zach.) od doliny Waksmundzkiej (od wschodu). Zwie się ono Koszystą Wielką. Szczyt najwyższy wadług szt. gen. wznosi się 2192 m. Na mapie tegoż szt. czytamy dla te-

go szczytu nazwę „Waksmundzka“. Inne pomiary: 2002.7 m. (Zejszner); 2212.8 (Korzistka); 2194.6 m. (Kreil); 2211.3 m. (Loschan). Senonez pomiar Kreila zapisał przy Krzyznem. Zdaje się także, że wierch zwany u Zejsznera „Nad Zielonym“ 2204.4 m. jest Wielką Koszystą, a Koszysta 2002.7 m. jest jej niższym stopniem. Na Korzistki mapie Tatr północną czubę K. nazwano Waksmundzką 2212.8 m., wysokość Wołoszyna zaś podano na 2196.95 m. i 2215.9 m. Są w tem jakieś pomyłki, bo K. jest wyższą od Wołoszyna. Tak samo szczyt na mapie Schediusa i u Fuchsa zwany Waksmundzkim, 2111.3 m. (Sch.), 2188.4 m. (F.) zdaje się nie być innym, jeno Koszystą. Podług pom. Janoty szczyt połudn. W. K. wznosi się 2227.51 m., Kolbenheyera zaś 2191 m. Północna czuba tego grzbietu K. zowie się Małą Koszystą. Wzniesienie jej 1893 m. (Loschan), 2142 m. (szt. gen.). Namienić wypada, że Małą Koszystą zowią także szczyt będący północną kończyną grzbietu Granatów, nad doliną Czarnego Stawu Gąsienicowego. Jest to tak zwana *Żółta Turnia* (ob.). Wyjście na Koszystą jest najdogodniejsze z Krzyżnego. Zamiast Pięciu Stawów widać część Czarnego Stawu nad M. Okiem, szczyty koło Świnnicy wychylają się zpoza Granatów, a Podhale niczem niezasłonione pięknie się przedstawia. Dodać jeszcze wypada, że dolinie rozciągającej się między Koszystą a Wołoszynem, a zarazem potokowi nią płynącemu, nadano nazwę doliny i potoku Koszystej. Jest to właściwie *Waksmundzka dolina* (ob.). *Br. G.*

Koszytorz, niem. *Koschitorz*, *Kossytorz*, ob. *Kośmidry*.

Kot... por. *Kott*..., *Kod*...

Kot, dawne przezwisko, bardzo rozpowszechnione, dało początek nazwom: *Koty*, *Kotów*, *Kotowice*, *Kotuszów*, *Kocin*, *Kociętów*. *Br. Ch.*

Kot, os., pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Przasnysz, odl. o 5 w. od Przasnysza, ma 7 dm., 80 mk., 148 mr. gruntu, 4 nieużytków.

Kot, jezioro, pow.ządzborski, na polsko-pruskich Mazurach, podłużne, niezbyt wielkie. R. 1765 za pomocą przekopanego kanału połączone zostało z obu stron z jeziorem Szymońskiem i Tałtowskiem. *Kś. F.*

Kota, rz. dopływ rz. Bukno, dopływu Noteci, ob. *Jaryn*.

Kotań, wś, pow. jasielski, należy do parafii rzym.-kat., sądu pow. i urzędu poczt. w Żmigrodzie Nowym, a do par. gr.-kat. w Krempnie. Górska wieś na lew. brz. Wisłoki jest położoną 410 m. npm. Przez wś wije się bezimienny potok a naokoło piętrzą się lesiste góry, wznoszące się od 511 do 547 m. npm. W środku wsi stoi drewniana cerkiew gr.-kat. Z 316 mk. jest 300 gr.-katol. a 16 rzym.-katol. wyznania. Pos. więk. ma 211 mr. lasu; mniej. pos. 494 roli, 186 łąk i ogr., 243 pastw. i 127 mr. lasu. K. graniczy na zachód ze Swiątkową, na północ z Desznicą i Halbowem a na zachód z Krempną. *Mac.*

Kotara, ob. *Konopiska* i *Kotary*.

Kotara, niem. *Kottara*, *Kottura*, młyn wodny do Boronowa, pow. lubliniecki.

Kotarby 1.) wś, pow. pleszewski, par. Sowina (Łaski, Lib. ben. II, 38); 5 dm., 40 mk., wszyscy kat., 17 analf. Poczta w Sobótce o 6 kil.; st. kol. żel. Biniew o 8 kil. 2.) **K.**, dom., 585 mr. rozl.; 1 dm., 27 mk., wszyscy kat.; 12 analf. Własność Antoniego Taczanowskiego na Taczanowie.

Kotarczyn, folw., pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Mochowo. W 1827 r. było tu 15 dm., 76 mk.; obecnie 10 dm., 94 mk., gruntu 357 mr. (R. 1789 wś K. w par. Sobowo dziedziczył Bonifacy Kotarski).

Kotarowe, młyn wodny do m. Lublińca.

Kotarszyn al. *Kotarzyn*, wś, pow. opatowski, gm. i par. Waśniów, odl. 24 w. od Opatowa. W 1827 r. było tu 21 dm., 167 mk.; obecnie 22 dm., 154 mk., 274 mr. obszaru. Według Długosza K. stanowił własność klasztoru w Busku (II, 473; III, 91).

Kotarwice, wś i kol., pow. radomski, gm. Kowala Stępocina, par. Radom, odl. 6 w. od Radomia, ma 25 dm., 227 mk., 450 mr. ziemi kolonistów i 117 m. włość.

Kotary, os., nad rz. Pankówką, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Starokrzepice. Jest tu 5 dm., 40 mk., 101 mr. obszaru.

Kotary, folw. pryw., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 49, od Ejszyszek w. 13, mk. katol. 8 (1866).

Kotary, na mapie Galicyi Kummersberga *Katary*, przys. w pow. tarnowskim, par. rzym.-katol. w Zassowie, leży wśród szpilkowych lasów na północny zachód od stacyi kolei arcyks. Karola Ludwika w Czerny, skąd jest w prostej linii o 5 kil. oddalony. W Vollständiges Ortschaftenverzeichniss, Wien 1882, nie ma Kotar wymienionych; według szemat. duch. dyec. tarnowskiej z r. 1880 ma mieć 66 rzym.-katol. mk. Orzechowski w Skorowidzu z r. 1872 podaje liczbę mk. na 58. Więk. pos. (Bron. hr. Romer) wynosi 166 mr. roli i 555 mr. lasu; mniej. pos. 106 mr. roli. Od północy, zachodu i wschodu otacza Kotary Jawornik, od południa Jodłówka i Żdżary. *Mac.*

Kotarz, *Chotorz*, niem. *Kottorz* 1.) *Wielki*, wś, pow. opolski, w dobrach turawskich, o 12 kil. od Opola, ma 53 os., 1156 mr. ziemi, kościół paraf. katol. z r. 1782, szpital, szkołę, 53 bud., 59 dm., 406 mk. 2.) *Mały* **K.**, wś tamże, przy szosie z Opola do Olesna, ma 141 bud., 92 dm., 624 mk., 92 os., 1780 mr. ziemi. Do Małego K. należą os. Trzęsin i karczma Ogon,

Kotarz, góra w Beskidach szląskich, w Szląsku austryackim.

Kotarz, ob. *Praszywa*.

Kotbus, ob. *Grzegorzewice*, pow. błoński.

Kotchendorff (dok.), ob. *Kutkowice* i *Kuttenberg*.

Kotczarken, ob. *Koszarken*.

Kotec, rz., ob. *Szyszyna*.

Kotecy, *Kotowice*, niem. *Kotitz*, wś przeważnie serbska na saskich Łużycach, w pow. lubijskim. Kościół paraf. ewang. z nabożeństwem serbskiem. Szkoła początkowa. W r. 1875 dm. 65, mk. 341, w tem Serbów 238. W r. 1880 ludności w ogóle 334. *A. J. P.*

Kotela, przys. do Chorostkowa.

Kotelanka, wś, pow. nowogradwołyński, gm. nowo-sielicka, włościan dusz 363, ziemi włośc. 1021 dzies. Należy do dóbr baranowieckich dawniej Lubomirskich, Walewskich, Gagarynowych, obecnie Strogonowych. *L. R.*

Kotelec, potok górski, wytryskuje w Karpatach lesistych, z pod Grofy (1756 m.), z połoniny Błyścąmi zwanej; płynie górskim wądołem na północny wschód, nad którym od zachodu wznoszą się działy Grofy (ob. *Gropa*), a od wsch. Kaniuś Wielki (1647 m.) i Kaniuś Mały (1624 m.). Wpada do Mołody z praw. brz. Długość biegu 7 ½ kil. *Br. G.*

Kotelewa, ob. *Achtyrko* i *Kotelwa*.

Kotelnia, mko, pow. żytomierski, gm. i okr. polic. Kotelnia, o 10 w. od Andruszówki, nad rz. Hujwą, na praw. brzegu, pod 50° 7' sz. g. Nowa K. miała 1870 r. 360 mk., w tem 3 proc. izr., 76 dm., cerkiew, 18 rzemieślników, 13 sklepów. Stara K. 1870 r. miała 844 mk., w tem 28 proc. izr., 148 dm., cerkiew, kościół, dom modlitwy, 24 jarmarki, 3 garbarnie. Parafialny kościół katol. św. Antoniego Padewskiego, wzniesiony 1781 r. przez Antoniego Pruszyńskiego. Parafia katol. dekanatu żytomirskiego: dusz 1909. Miała kaplicę w Andruszówce. K. nadana w 1581 r. ks. Michałowi Rużyńskiemu przez Stefana Batorego, dziś kilku właścicieli.

Kotelnia, wś, pow. brzesko-litewski, między fortecą a fortem Wołyńskim.

Kotelnia, *Kotela*, ob. *Chorostków*.

Kotelnica 1.) szczyt w Gorcach (ob.), w południowej części, nad wsią Hubą i potokiem Hubanką (ob.), w pow. nowotarskim. Wznosi się 921 m. npm. 2.) **K.**, wzgórze, na granicy wsi Białki i Gronia, w pow. nowotarskim, którego grzbietem wiedzie droga z Ostrowska do Bukowiny, między potokiem Leśnicą a Białką. Wznosi się 917 m. (szt. gen.). *Br. G.*

Kotelnice, wzgórze 644 m. wys. w mieście pow. Turce, w płn. stronie obszaru, przy gościńcu ze Starego Miasta do Turki. Na płn. łączy się ono ze wzgórzem Kadoubów. *Lu. Dz.*

Kotelnicz, msto pow. gub. wiackiej, przy spływie rzek Wiatki i Wiestki, 1382 w. od Petersburga, a 97 od msta gubernialnego odległe; 2986 mk., handel zbożem, lnem, przędzą i juchtem, bank, stacya pocztowa. i przystań statków parowych.

Kotelów, ob. *Chodorów*.

Kotelwa, słoboda, pow. achtyrski, gubor. charkowskiej, st. poczt. przy trakcie bocznym, o 30 w. od Achtyrki.

Koten (niem.), ob. *Koty*.

Kotermań, wś, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Ciechanów, obszaru 144 mr. włośc. i 409 m. folw., 171 mk., 14 budynków mieszk. Do wsi tej należy os. Jałowa Wieś.

Kotfin 1.) wś, kol. i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Gidle (Łaski, Lib. ben. I, 517). W 1827 r. było tu 11 dm., 57 mk.; obecnie 25 dm., 192 mk., ziemi włośc. 150, kolonistów 120 i dworskiej 780 mr. Por. *Gburstwo*. 2.) **K.**, ob. *Korytków*, od którego folw. K., 565 mr. rozl., 1872 r. oddzielony.

Kotfiny, ob. *Kotfin* i *Gburstwo*.

Kothau, *Klein* (niem.), r. 1236 *Kotin*, wś i dobra, pow. żegański, par. Küpper.

Kothewicz (dok.), ob. *Kottwitz*.

Kotiaca, wzgórze 325 m. wys. w Werchracie, pow. Rawa Ruska.

Kotiatycze, wś, pow. kałuski, o 11 kil. od st. p. Krechowce, należy do par. rz.-kat. Tużyłów i gminy Tużyłów-K., ma 103 mk. na obszarze mniejszej posiadłości a 47 na większej; gorzelnia, młyn. Por. *Tużyłów*.

Kotin (dok.), ob. *Kothau*.

Kotischa, wś, pow. radowiecki na Bukowinie, ma 1115 mk.

Kotittlack (niem.), dobra, pow. rastemborski, st. p. Rastembork.

Kotitz (niem.), ob. *Kotecy* (łuż.).

Kotiużanka, wś w pow. kijowskim, o 10 w. odległa na zachód od Dymeru, na wyniosłym brzegu rz. Zdwiża położona: liczy mk. 837. Ziemia piaszczysto-gliniasta, zupełnie nieużyteczna do uprawy, mieszkańcy trudnią się głównie leśnym przemysłem. Lasy tutejsze sosnowe obfitują w drzewa masztowe. Dawniej K. należała do dymerskiego starostwa; obecnie stanowi własność rządową. Szkółka i cerkiew parafialna.

Kotiużańska-Huta, w pow. kijowskim, o 3 w. od Kotiużanki, nad rz. Zdwiżem, stanowiąca jedną parafią. Mieszkańców 257 (sadyb 32). Fabryka szkła (huta) wyrabia szkło niższego gatunku, mianowicie zielone. Otoczona naokoło lasem sosnowym. Dawniej należała do starostwa dymerskiego, dziś własność rządowa.

Kotiużany, duża wś, pow. mohylewski, gub. podolska, gm. K., par. Snitków, nad rz. Ladawą, ma 310 dm., 1280 mk., 1228 dzies. ziemi włośc.; ziemi dworskiej w całym kluczu, do którego należą: Olczydajów, Bielany (ob.),

Popieluchy i K., razem 4165 dzies. Dawniej dziedzictwo Dzierzków, dziś dr. Tryczla (prof. uniw. kijow.) i Górskich 373 dzies. Cerkiew dla 1112 parafian ma 35 dzies. ziemi. Jest tu zarząd gminy, do której należą: K., Olczydajów wyższy, Winoże, Popieluchy, Bielany, Tatarzyska, Kuraszowce i Posuchów: razem włościan 4317 dusz i 7512 dz. ich ziemi. *Dr. M.*

Kotiużyńce 1.) wś, pow. berdyczowski, par. Samhorodek, o 6 w. od Czerniatyna na płd., w położeniu górzystem, przy prawym dopływie rz. Desny, ma 135 dm., 1412 mk. prawosł. a 27 katol. Cerkiew z r. 1709. Ziemi 3201 dzies., głównie Kamienieckiej, Dyakowskiego, Zalewskiego, Gruszczyńskiaj, Kostrzyckiego, Zagrobskiej, Iwaszkiewicza, Meleniewskich, Wiszniewskiego i rządu. 2.) **K.**, wś nad rz. Bożkiem, pod Mikołajewem, pow. starokonstantynowski, par. Kupiel; 136 dm. 3.) **K.**, wś nad rz. Półtwą, dopływem Horynia, pow. starokonstantynowski, par. Teofilpol. 4.) **K.**, wś wymieniana w XVIII w. jako należąca do klucza starowiśniowieckiego na Wołyniu. 5.) **K.**, wś nąd rz. Kamionką, dopływem Słuczy, pow. zwiahelski, gm. i par. Miropol, 16 dm., włościan dusz 71, ziemi włośc. 169 dzies., ziemi dworsk. 471 dzies.; własność Dorożyńskich. *X. M. O.*

Kotiużynka, ob. *Dymir* i *Kotiużanka*.

Kotiużyńskie, błota w pow. kijowskim, od rz. Zdwiża do wsi Kotiużanki, 12 w. długgie, 25—160 saż. szerokie.

Kotiw, ob. *Kotów*.

Kotki, wś włośc., nad rz. Pietuszką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 15 w. od Wilna, 6 dm., 43 mk. katol. (1866).

Kotki. Długosz (Lib. ben. II, 381) wymienia wś K. w par. Janina, własność Piotra Knota h. Pilawa.

Kotkiszki, folw., pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Łozdzieje. Była własność świętojezierskiego probostwa, odl. 18 w. od Sejn; 2 dm., 4 mk., młyn wodny.

Kotków 1.) wś, pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sobótka (Łaski, Lib. ben. II, 454), dm. 22, mk. 175; ogólnej przestrzeni mr. 993, w tem ziemi pszennej mr. 886, łąk i pastwisk mr. 20, włościańskich mr. 87, os. 26; własność staroz. Rejcherta. Jest tu browar piwa zwyczajnego, dom modlitwy i mykwa. Starozakonnych mieszka tu 20 osób. Do K. należy wś Wymysły os. 6, mr. 3. 2.) **K.**, wś i folw. z młynem, pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Gorzkowice (Łaski, Lib. ben. II, 216); liczy 31 dm, 188 mk., ziemi włośc. 307, majorackiej 255 mr. Majorat gen. Drejera.

Kotków al. *Kutyk*, część Chołojowa, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kotkowice, ob. *Czukiew*.

Kotkowo, wś, pow. bytowski, ob. *Kotkowy*.

Kotkowska-Wola, kol. włośc., pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Gorzkowice, 40 dm., 216 mk., ziemi 605 mr.

Kotkowszczyzna, folw., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 62 w. od Dzisny, 5 dm., 33 mk. prawosł. Własność cerkwi w Pohoście (1866).

Kotkowy al. *Katkowy*, *Kotkowo*, niem. *Katkow*, w dokum. *Chotkowo*, wś, pow. bytowski, w pruskiej Pomeranii. Roku 1375 Kazimierz książę pomorsko-szczeciński, poświadcza i potwierdza, jako szlach. Grzegórz, zwany Lis, dobra te swoje odprzedał podkomorzemu Bronissius, dziedzicowi wsi pobliskiej Kolczygłowa za 400 marek „fingnowen“ (Finkenaugen?); włók liczono wtedy 40. Granice między innemi wymieniają się: od jeziora Trebisze, w połowie do wsi należącego, do końca jeziora Submodize, dalej do Ritaszecz, do Wykowo, do rzeki Sucha, do drzewa Szada Jabłoń, do Mogił (Mogili), do strugi Dębowej i do strugi Trebisnicza, której jeden brzeg dotąd należy. R. 1437 liczono włók 30, od każdej dawali 1 m., 2 kury i zbierali siano z pół morga; 2 wł. puste, za nadmiar 4 m., karczma 1 m., młyn 5 wiard. i 1 ł. żyta. Z 8 ogrodów ma 1 pleban, sołt. 3, wójt 2, puste 2, od każdego dają 1 k. żyta, jęczm. 1, owsa 1, kur 10. R. 1658 piszą: przed wojną było tu sołt 2, gbur. 13, ogrodn. 1, karczm. 1, młyn 1; 2 gburstwa już od czasów cesarskich puste, 4 obsadzone, w tej wojnie opustoszało 7 gbur.; koni we wsi 11, wołów 36, krów 28. Młynarz daje fl. 79. Przy wsi jest borek dębowy. R. 1658 K. należały do folw. W. Tuchomie. Oddawna istniał tu kościół katolicki, przyłączony jako filia do Bożegotuchomia, dokąd i 2 wł. proboszczowskie przeniesiono. Wcześnie dostał się w ręce luterskie. Kiedy go odebrano, nikt już nie wiedział, jaki nosił tytuł; patronatu był rządowego. W miejsce starego drewnianego, który już upadł, wybudował nowy kościół r. 1764 Michał Tempski, proboszcz z Ugoszcza. Był teraz murowany po prusku i dość kosztowny choć mały. Wewnątrz ołtarz jeden, stara ambona i kilka ławek: wszystkie stanowiły sprzęty. Wieża stała osóbno z dwoma dzwonami. Dla zbyt szczupłej liczby wiernych msza św. bardzo rzadko się odprawiała, tylko z kazaniem przyjeżdżał tu proboszcz z Ugoszcza, na które licznie uczęszczali i luteranie. W nowszym czasie za rządów pruskich zupełnie zapomniano o kotkowskim kościołku: r. 1844 donosi proboszcz, że już dawno obalony. Na jego miejscu pobudowali sobie katolicy małą kaplicę, ale i ta później zaginęła.

Kotlanka, *Stawiarka*, potok, wypływający z pod półn.-wsch. stóp góry „Pod Trąbą“ zwanej, na granicy gmin Dominikowic i Krygu, w pow. gorlickim; płynie na północ przez obszar Dominikowic i Kobylanki, gdzie zwraca

się na zachód a przeszedłszy znowu na obszar Dominikowic, wpada tutaj, niepodal granicy z Kobylanką, do pot. Kobylanki, dopływu Ropy. Długość biegu 4 kil. i pół. *Br. G.*

Kotlany, wieś włośc., pow. wilejski, o 18 w. od miasta Wilejki, 1 okr. adm., 2 dm., 18 mk. (1866).

Kotlarka, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Iłża, od Iłży odległa 3 w., 9 dm., 43 mk., gruntu 82 morg.

Kotlarka, wś, pow. skwyrski, par. prawosł. Sokolcza, o 4 w. na płn. od Sokolczy po drodze do Chodorkowa. Ma 520 mk. prawosł. i 100 rzym.-katol., rozległości dzies. 2072, własność Sliwińskich.

Kotlarka, rz., dopływ Rosi, we wsi Biłaszkach, pow. berdyczowski, łączy się z rzeką Smotruchą. *E. R.*

Kotlarnia, niem. *Jakobswalde*, w r. 1534 *Ortowitze*, wś i dobra, pow. kozielski, nad Birawką, par. Sławęcice; 91 bud., 101 dm., 954 mk., w tem 278 ewang. Wś ma 34 osad, 122 mr. ziemi, kościół ewang. z r. 1776 i szkołę. Dominium ma tu tylko leśnicze władze i ziemie, które wydzierżawia. St. poczt. R. 1702 hr. Jakób Fleming założył tu fabrykę mosiądzu i drutu; potem przybył fabryka luster, łyżek blaszanych, ale zwolna upadały i od r. 1848 fabryk nie ma. *F. S.*

Kotlarowszczyzna, zaśc. rząd., gm. przegrodzka, pow. dziśnieński, 3 okr. adm, o 59 w. od Dzisny, 4 dm., 18 mk. (1866).

Kotlewka al. *Kotłówka*, struga, pow. dawniejszy ryński, na pruskich Mazurach, przy wsi Łysonie, Nipy i Igelsdorf. R. 1483 Stanisław Nipa nabywa 5 wł. roli nad Kotlewką i Szwejkówką. R. 1485 Stańko Nipa nabywa 10 nowych wł. między strugą Grądówką, jeziorem Szwejkówko, między Kotlewką strugą a wsią Igelsdorf. R. 1550 Maciej z Łysonia kupił za 180 m. kawał boru między Grądówką strugą, Kotlewką i łąkami pana Myślęty. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech, str. 473, 475.

Kotlewo, wś, pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Gralewo, odl. o 24 w. od Płońska, 2 dm., 22 mk., 104 mr. gruntu.

Kotlewo, jez., ob. *Ciechocin*.

Kotlewszczyzna, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Kotlewy 1.) al. *Jackowizna*, u Łaskiego *Kletna* (Lib. ben. I, 501), os. młyn, pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk, 2 dm., 16 mk., 8 mr. obszaru. 2.) K. al. *Żaby*, folw. i os. nad rz. Widawką, pow. noworadomski, gm. i par. Dobryszyce; folw. ma 1 dm., 51 mr.; os. 5 dm., 61 mk. i 40 mr.; os. karczemna 1 dm. 3.) K., przys. wsi Brudzice, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Lgota. *Br. Ch.*

Kotlice, wś, pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, półtorej mili od Tyszowiec, 3 od Zamościa, 4 od Tomaszowa, w ziemi żyznej. W 1827 r. było tu 66 dm., 516 mk.; obecnie 105 dm., 915 mk., w tem 576 rit. lat., 6 izr., osad 74, gruntu włośc. 1312 mr. Dobra K. z oddzielnym folwark. Prawda, gruntu ornego 1040 mr. łąk, 358, lasu 360 i cegielnią. Gleba gliniasta zwana „iłowacią“ a w części czarnoziem i borowina. Własność Rulikowskich od r. 1792 a obecnie Edwarda Eugeniusza Rulikowskiego. Piękny księgozbiór historyczny. Gmina K. należy do s. gm. okr. II w Komarowie, st. poczt. w Tyszowcach. Składa się z 7 wsi a mianowicie; K., Honiatycze, Honiatyczki, Perespa, Dub, Niewirków, Cześniki. Ludność w r. 1879: wś K. ma 393 męż., 403 kob.; wś Honiatycze ma 212 męż., 186 kob.; wś Honiatyczki ma 136 męż., 143 kob.; wś Perespa ma 352 męż, 347 kob.; wś Dub ma 375 męż., 399 kob,; wś Niewirków ma 332 męż., 317 kob.; wś Cześniki ma 374 męż., 384 kob.; razem męż. 2174 a kob. 2179. Obszar gminy wynosi 20138 mr. a mianowicie. K. wś 1312 mr., dwór 1621 mr.; Honiatycze wś 836 mr., dwór 1084 mr.; Honiatyczki wś 628 mr., dwór 705 mr.; Perespa wś 1207 mr., dwór 2324 mr.; Dub wś 1697 mr., dwór 2742 mr.; Niewirków wś 772 mr. 201 pr., dwór 2164 mr.; Cześniki wś 1173 mr. 83 pr., dwór 1872 mr. Cerkwi prawosławnych jest 4: w Cześnikach, Dubie, Perespie i Honiatyczach. Kościół rzym.-katol. w Dubie. Szkół wiejskich 4: w Kotlicach, Dubie, Niewirkowie i Perespie. Z fabryk: gorzelnia jedna czynna w Cześnikach; wapniarka w Perespie; cegielnie w Kotlicach, Honiatyczach i Perespie. Młynów wodnych: w Cześnikach 1, w Dubie 2, w Perespie 1 młyn; 2 wiatraki, jeden w Cześnikach, drugi w Niewirkowie. *E. E. R.*

Kotlice 1.) wś i folw., pow. stopnicki, gm. i par. Gnojno. W 1827 r. było tu 15 dm., 118 mk.; dziś 27 osad, 406 mr. ziemi. Folw. 282-morgowy należy do dóbr Balice. W XV w. K. były własnością Barzykowskiego (Dług. II, 444). 2.) K., wś nad Nidą, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Mokrsko Dolne. Wś porządnie zabudowana, piękny dwór drewniany, ogród. W 1827 r. było tu 31 dm., 303 mk. Obecnie folw. K. (z wsią Chwaścice) rozległy mr. 589; grunta orne i ogr. mr. 279, łąk mr. 43, pastwisk mr. 21, lasu mr. 215, nieużytki i place mr. 31, bud. mur. 6, z drzewa 6, płodozmian 5 i 10-polowy; gorzelnia; pokład torfu. Wś K. osad 48, z gruntem mr. 324; wś Chwaścice osad 32, z gruntem mr. 170.

Kotliczka, ob. *Dżumbir*.

Kotlin, wś i gm., pow. pleszewski, 2 miejscowości: a) K., b) Teodorowo (Theodorsfeld), osada; 55 dm., 454 mk.; 21 ewan., 433 katol., 103 analf. Kościół katol. paraf. dekan. pleszewskiego (Łaski, Lib. ben. II, 26). Poczta, st.

kolei żel. z Jarocina do Ostrowa, o 80 kil. od Poznania, a 13 od Jarocina. 2.) **K.**, dom., 3995 mr. rozl., 6 miejsc.: a) K.; b) Waliszew, folw.; pojedyńcze osady; c) w lesie; d) stara cegielnia; e) nad szosą; f) nowa cegielnia; 19 dm., 344 mk., 16 ewan., 328 katol., 107 analf. Własność Mukułowskich.

Kotlin. Tak się zowie wyspa, na której forteca Kronstadt, 13.6 w. kw. rozl.

Kotlina, nazwa jednej części doliny Białej spiskiej czyli doliny Żdżarskiej, tak nazwana od tracza kochlińskiego. Ob. *Zdzarska Dolina* i *Kardolin*. *Br. G.*

Kotlinki, wś i folw., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza w. 18; wś ma dm. 7, mk. 72; folw. dm. 2, mk. 10. W 1508 r. zapisane były mansyonarzom w Szadku. Por. *Kotliny*.

Kotliński potok, potok górski, na obszarze gminy Jurgowa, na Spiżu, wytryska z pod Kotlińskiego Wierchu (1079 metr.), szczytu w Magórze Spiskiej; łączy się z pr. brz. z Jasiniakiem, potokiem napływającym od wsch. z Kacwińskiej polany, i wpada z praw. brz. do Jaworzynki. Ujście 875 m. Długość biegu 2 kil. *Br. G.*

Kotliński Wierch, zachodni szczyt głównego grzbietu Magóry Spiskiej, w hrabstwie spiskiem (Węgry), nad Jaworzynką potokiem, nad wschodnim jego brzegiem, wznosi się 1079 m. npm. *Br. G.*

Kotliny 1.) wś, folw., młyn i 2 os. karcz., pow. łódzki, gm. Czarnocin, par. Kurowice. Wś ma 27 dm., 310 mk., 500 mr.; folw. 11 dm., 14 mk., 427 mr.; własność gen. Mellera-Zakomelskiego; os. młyn. 2 dm., 7 mk. i 80 mr.; tudzież 2 osady karcz. są własnością rządową. 2.) **K.**, wś, folw., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek (Łaski, Lib. ben. I, 440); odl. od Sieradza w. 17; wś ma dm. 3, mk. 50; folw. dm. 3, mk. 60. Folw. K. i Kotlinki rozl. mr. 422, grunta orne i ogrody mr. 331, łąk mr. 18, pastwisk mr. 3, lasu mr. 47, zarośli mr. 3, nieużytki i place mr. 18, bud. mur. 4, z drzewa 14, olejarnia. Wś K. osad 25, z grun. mr. 95. 3.) **K.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gmina i par. Żyżyn.

Kotliska 1.) folw., pow. kutnowski, gm. Oporów, par. Łękoszyn (Łaski, Lib. ben. II, 482, *Kotliski*); dm. 6, mk. 143, rozl. mr. 394, gospodarstwo zamożne; własność Grotowskiego, do r. 1843 część dóbr Kaszewy dworne. 2.) **K.** *Małe*, wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, parafia Łąkoszyn, dm. 6,, mk. 55, posiadają gruntu mr. 110, zamieszkała przez drobną szlachtę. *W. W.*

Kotło, niem. *Kesselhof*, wś, pow. kwidzyński, śród nizin lew. brzegu Wisły, o pół mili od Gniewu, ma 308 mr. obszaru, 11 bud., 6 dm., 40 katol., 17 ewang. Par. i poczta Gniew, szkoła Ciepłe. *Kś. F.*

Kotłów 1.) wś i gm., pow. ostrzeszowski, 6 miejsc.: a) K.; pustkowia: b) Roguszny, c) Niewrzonka, d) Kędziora, e) Kania, f) Kabas; 65 dm., 492 mk., 24 ewan., 468 katol., 141 analf. Kościół katol. paraf. dekan. ostrzeszowskiego. Poczta i tel. w Miksztacie o 6 kil., gośc. o 5 kil.; st. kolei żel. w Ostrzeszowie (Schildberg) o 15 kil. Przy kościele kotłowskim odkryto ciekawe wizerunki na kamieniu podobne do inowrocławskich, jeden z wizerunków przedstawia oblicze ludzkie, cokolwiek skrzywione; wysoki dwie stopy; drugi zwierzę, jakiś potwór, niedźwiedzia lub coś podobnego; kamień jest granitowy, znaleziono go tuż przy kościele, a później umieszczono go w murze naokoło inwentarza, gdzie się jeszcze znajduje. 2.) **K.**, folw., 6 dm., 69 mk., należy do dom. Grabowa. Por. *Mikstat*. *M. St.*

Kotłow, niem. *Katlau*, wś serbska na dolnych Łużycach, w pow. chociebuskim, w par. Korjeń; kaplica ewang. W r. 1880 mk. 253, w tem około 10 niemców. *A. J. P.*

Kotłowa, szczyt i las w Tatrach Liptowskich, mylnie *Kotowa*, jak podaje Kolbenheyer na swej mapie Tatr. Od szczytu Bystrej czyli Wysokiego Wierchu nad Bystrą (2250 m. szt. gen.) odrywają się ku południowi dwie odnogi górskie. Wschodnia odnoga oddziela dolinę Kamienistą od dol. Bystrej. W tej odnodze wznosi się szczyt Szeroki Upłaz (1991 m. szt. gen.), w którem to miejscu ma Kolbenheyer szczyt *Kotową*, na którego wzniesienie podaje 2004 m. npm. Płd.-zach. stok szerokiego Upłazu, łagodnie zniżający się ku dolinie Bystrej i dolinie Białej Lipt. zowie się Kotłową. Zachodnia zaś odnoga tworzy ścianę między doliną Bystrą a górną Raczkową. W niej szczyt Jeżowa (2045 m.), od niego na południe las Kotłowa (1582 m.) na południe którego wznosi się Suchy Hradok (1203 m.). (Ob. *Hradek*). *Br. G.*

Kotłowa niwa, ob. *Kanie*.

Kotłowce 1.) zaśc. rząd., pow. wilejski, o 24 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej bałaszewskiej, 7 dm.; 58 mk. 2.) **K.**, folw. rządowy tamże; 1 dom, 20 mk. prawosł. (1866).

Kotłówka, polany w obr. gminy Szarego, w pow. żywieckim. *Br. G.*

Kotłówka, kol., pow. garwoliński, gm. i par. Żelechów, o 6 w. od Żelechowa, przy trakcie okrzejskim; 409 m. rozl., w tem 367 mr. roli ornej, 42 lasu; osad rolnych 21, dm. 27., Ludności katol. 208, żydów 9. K. założona została 1835 r. przez dziedziców dóbr żelechowskich. *J. O.*

Kotłówka, zaśc., pow. wileński, 6 okr. adm. o 10 w. od Wilna, 1 dom, 9 mk. katol. (1866).

Kotłówka, struga, pow. dawn. ryński, ob. *Kotlewka.*

Kotłowo al. *Kotłowskie*, niem. *Kottlowo, Kotlowski*, os. pod Wejherowem.

Kotłubajowce, ob. *Kołubajowce.*

Kotłubań, st. dr. żel. griazie-carycyńskiej w Ziemi Wojska Dońskiego.

Kotłubijowe, uroczysko, ob. *Hornostajpol*, III, 131.

Kotłuj, rz., płynie przez Lisowicze, Kierdany i wpada z praw. brz. do Rosi. Nazwisko to jest zapewne przyswojone z obcego języka: spotyka się w dawnych dokumentach, co dowodzi jak pamięć ludu jest trwała. Wiadomo, że wielki kapczacki han Timur-Kutłuk-Agłok, czyli Tamir-Kotłuj, wnuk Urusa hana w 1399 r. mszcząc Witoldowi, za pomoc daną Tochtamyszowi, przybliżył się do Kijowa i wziął okupu 3000 rubli (?). Być może, że i rz. Kołtuj od znaczniejszego jakiego wypadku nad jej brzegami przyjęła wówczas pomienionego hana.

Kotnowo, niem. *Kottnowo*, wś, pow. chełmiński, o pół mili od bitego traktu chełmińsko-wąbrzeskiego, w okolicy nieco lesistej; parafia Płużnica, szkoła Wieldządz, poczta Lisewo. Obszaru mr. 1134, bud. 25, dm. 16, katol. 45, ewang. 85. *Ks. F.*

Kotny, niem. *Kotten*, wś, pow. wojerecki, nad Białym Halsztrowem, par. Wittichenau.

Kotochy, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 61 w. od Oszmiany, 14 dm., 154 mk., z tego 147 prawosł., 7 katol. (1866).

Kotocz (dok.), ob. *Kottorz, Kotarz.*

Kotołowszczyzna, *Kotołowo*, folw. szlach. nad rz. Soławką, pow. trocki, 3 okr. adm., 35 w. od Trok, gm. i par. Wysokidwór, 2 dm., 33 mk. katol. (1866). R. 1850 K. obejmowała 3 wsie, 3 zaśc., z folw., w których dziedziczka dóbr Kurowska miała 1815 dzies. ziemi.

Kotomierz, niem. *Klahrheim*, dom., pow. bydgoski, 3386 morg. rozl., 19 dm., 339 mk., 79 ewang., 260 katol., 131 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. z Bydgoszczy do Tczewa, o 19 kil. od Bydgoszczy. Czyt. Kod. dypl. pol. II, 205.

Kotemki, st. p., pow. kromski, gub. orłowskiej, o 33 w. od Krom.

Kotoń. We wschodniej części działu górskiego Koszkową zwanego (ob.), w górach skawiańsko-rabczańskich, między potokami Więciorką (od zach.) a Rabą (od wsch,), ciągnie cię od zach. na wsch. podłużny grzbiet górski *Kotoniem* zwany. Wschodni szczyt wznosi się 846 m.; szczyty dalej na zachód położone są 868 m. i 773 m. Północne stoki lesiste opadają zwolna do pot. Triebniki, a południowe do Łętówki. Na wschodnim krańcu leży grupa domów Smietanówka, na zachodnim zaś Pękałówka, a na południowym stoku Kotejebówka, Tajsówka, Jugówka, Muniakówka, należące oprócz ostatniej, która leży na obsz. Pcimia, do gm. Więciorki, pow. myślenicki. *Br. G.*

Kotonia, ob. *Kotunia.*

Kotor, rz. zwana w niższej części swego biegu Horynką, wpada niedaleko Hostomla do Irpienia. W starych dokumentach często wspominana. *E, R.*

Kotorów, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Werbkowice. W 1827 r. było tu 16 dm., 110 mk.

Kotoryż, wś, z młynem, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Tarczyn. W 1827 r. było tu 30 dm., 172 mk.

Kotów, wś nad Horyniem, pow. rowieński, w XV w. dziedzictwo Siemaszków, a następnie Holskich i innych, koło 1860 r. Steckiego.

Kotów, wś, pow. sądecki, par. gr.-katol. Łabowa, o 23 kil. od N. Sącza, w położeniu górzystem, 614 m. npm.; rozległa 839 mr. austr., przeważnie posiadłość mniejsza. Attynencya dóbr Nawojowy hr. Edwarda Stadnickiego. Ma 274 mk. gr.-katol. Od płn., wsch. i płd. otaczają tę wieś szpilkowe lasy, przez które ciągnie się granica pow. sądeckiego i grzybowskiego. Grunta górskie, kamieniste i mało urodzajne. Więk. pos. wynosi 22 mr. lasu; mniej. pos. 430 roli, 174 łąk i ogr., 179 mr. lasu. Na zachód w odległości 3 kil. linii prostej graniczy z Łabową. *M. Ż. S.*

Kotów, wieś, pow. brzeżański, 758 mk. w 157 rodz., 383 męż., 375 kob.; 124 rzym.-katol. należących do par. w Brzeżanach, 628 gr.-katol. należących do par. w Rybnikach, 6 izrael. Leży K. nad rz. Złotą Lipą i stawem. Na miejscu teraźniejszego dworu stał obronny zameczek, z fortyfikacyj jednakże tylko kawałek wału się zostało; grobla stawowa usypana wężykowato przyczyniała się bardzo do obronności panującego nad nią zameczka. Przestrzeni ma 1384 mr. roli ornej, 193 mr. sianożęci, 68 mr. ogrodów, 138 pastwisk, 403 mr. lasu, 36 mr. dróg, 31 mr. wody. Jest to pierwsza wieś nad Złotą Lipą, w której kukurydzę sieją w polu, oddalona od Brzeżan o $1\frac{1}{2}$ mili. Widok na wyższą część doliny Złotej Lipy, prawie do Brzeżan sięgający, jest czarujący; wzdłuż doliny ciągną się po obudwu bokach łańcuchy wysokich gór. Ma szkołę 3-klasową o 1 nauczycielu, filialną do Brzeżan, do której uczęszcza około 50 dzieci. Własność Stanisława hr. Potockiego. *B. R.*

Kotów (po rus. *Kotiw*), wś, pow. dobromilski, 36 kil. na płn.-zach. od Dobromila, 7 kil. na płn.-zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Birczy. Na płn.-zach. leży Piątkowa, na płn.-wsch. Jasienica sufczyńska, na wschód i płd.-wsch. Rudawka, na płd.-zach. Lipa Górna, na zach. Żohatyn. Przez środek obszaru płynie od płn.-zach. na płd-wsch. Kotówka zasilona kilkoma strugami. Na lew. jej brzegu

na granicy płn.-wsch., wznosi się góra Piaskowa do 474 m. Na granicy płd.-zach. dochodzi góra Morochów 449 m. W płn. stronie obszaru, między Kotówką i jednym z jej dopływów, leżą zabudowania wiejskie; na płd.-zach. od nich, blisko granicy, folw. Zawoje; w stronie płd.-wsch na praw. brz. Kotówki, grupa domów Rosocha i las tej nazwy, a na lew. brz. Kotówki grupa domów Rzéki. Własn. większa ma roli or. 281, łąk i ogr. 15, pastw. 25, lasu 340 mr.; własn. mniej. roli or. 373, łąk i ogr. 41, pastw. 39, lasu 42 mr. Według spisu z r. 1880 było 368 mk. w gminie, 16 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilkunastu rz.-kat.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Birczy. We wsi jest cerkiew. Ludność trudni się także wyrabianiem gontów i wywozi takowe do miast pobliskich na sprzedaż. *Lu. Dz.*

Kotów, ob. *Iwno*.

Kotowa, karczma między Barem a Iwanowcami, pow. mohylewski, gub. podolska, par. Bar.

Kotowa mogiła, uroczysko, ob. *Dymir*.

Kotowania, wś, pow. samborski, 16 kil. na płd.-wsch. od sądu pow. w Samborze, 5 kil. na płd. od najbliższej st. kolejowej i urzędu poczt. Dublany-Kranzberg. Na płd. leży Stupnica, na zach. Sielec, na płn. Horodyszcze, na wsch. Łużek Dolny (w pow. drohobyckim). Przez płn.-zach. część obszaru płynie Bystrzyca od płd.-zach. na płn.-wsch. Najwyżej (do 342 m.) wznosi się środkowa część obszaru. Zabudowania wiejskie leżą we wsch. stronie obszaru. Własn. większa ma tutaj i w Stupnicy roli or. 750, łąk i ogr. 143, pastw. 65, lasu 868 mr.; własn. mniejsza roli or. 717, łąk i ogr. 152, pastw. 126, lasu 47 mr. Według spisu z r. 1880 było w K. 381 mk. w gminie, 16 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat.). Par. rzym-katol. w Dublanach, gr.-katol. w Stupnicy. We wsi jest kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 286 zł. w. austr. *Lu. Dz.*

Kotowa Wola, wś, pow. tarnobrzeski, należy do par. rzym.-katol. w Zaleszanach a sądu powiat. i urzędu poczt. w Rozwadowie; leży w równinie 155 m. npm., nad potokiem Osią, uchodzącą z praw. brz. do Łęgu, w międzyrzeczu Wisły i Sanu. Od zachodu, wschodu i południa otaczają tę wieś sosnowe lasy. Z 606 mk. przebywa 46 na obszarze większej pos. p. Fr. Popiela, który ma 371 roli, 128 łąk i ogr., 83 pastw. i 333 mr. lasu. Pos. mn. ma 219 roli, 149 łąk i ogr. i 179 mr. pastw. Kasa pożyczk. gminna posiada 160 zł. w. aust. kapitału. K. W. graniczy na płn. z Zaleszanami i Zbydniowem, na wschód z Turbią, na południe z Jamnicą, a na zachód z Zabrniem przysiołkiem Grębowa. W okolicy K. W. dr. Jachno zbierał mięczaki. *Mac.*

Kotowice 1.) wś i folwark, pow. błoński, gmina Helenów, parafia Żuków. W stronie południ.-zachod. od Brwinowa, przystanku drogi żel. warsz.-wied. Por. *Czubin*. 2.) K., folw. i dwie osady, pow. łęczycki, gm. Rogoźno, par. Gieczno (Lib. ben. Łaskiego II, 410), odl. od Łęczycy w. 16; folw. ma dm. 6, mk. 39; osada dom 1, mk. 8. 3.) K., kol. nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. i par. Grabów (Łaski, Lib. ben. I, 362), odl. od Łęczycy w. 18, ma dm. 5, mk. 51. 4.) K., wś, pow. będziński, gm. i par. Włodowice, o 8 w. od Myszkowa. W 1827 r. było tu 29 dm., 183 mk.; obecnie 38 dm., 216 mk.; dobra K., własność Eugen. Rychłowskiego, składają się z folw. i wsi K. i Mirów, oraz nomenkl. Pohulanka. Rozległość wynosi mr. 1831: grunta orne i ogr. mr. 658, łąk mr. 9, pastwisk mr. 99, lasu mr. 776, zarośli mr. 118, nieużytki i place mr. 165; w osadzie karczemnej mr. 6; bud. mur. 12, z drzewa 4, pokłady kamienia wapiennego i gliny ogniotrwałej. Wś K. osad 36, z gruntem mr. 318; wś Mirów osad 27, z gruntem mr. 324. *Br. Ch.*

Kotowice, ob. *Kottwitz* i *Kotecy*.

Kotowice. Wsie t. n. wymieniają w księgach beneficyów: Długosz w par. Kościelec (III, 294) a Łaski w par. Goraj (I, 253 i III, 435).

Kotowicze, folw. pryw., pow. dzisieński, o 18 w. od Dzisny, 1 okr. adm., par. Dzisna, 1 dm., 6 mk. katol. (1866); kaplica drewniana rzym.-katol.

Kotowiecko 1.) wś, pow. pleszewski, 14 dm., 101 mk.; wszyscy kat., 39 analf. Poczta i tel. w Sobótce o 6 kil.; st. kol. żel. Biniew o 11 kil. (Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 11). 2.) K., dom., 1329 mr. rozl.; 9 dm., 174 mk., wszyscy katol., 61 analf. Własność Józefa Morawskiego. Pod wsią wykopano 10 monet rzymskich z I i II wieku po Chrystusie. Przy kopaniu rowu znaleziono złotą monetę Maksyma Cezara Germanika (Maximus Caesar Germ.) z napisem: „Princeps juventutis“. *M. St.*

Kotowina, wś, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzew, odl. 19 w. od Suwałk, ma 11 dm., 65 mk.

Kotowiszcze, folw. w pow. ihumeńskim, nad rz. Citewką, w okr. polic. 4-tym puchewickim, w par. błońskiej, o wiorstę od miasteczka Puchewicz położony. *Al. Jelski.*

Kotówka, folw., pow. janowski, gm. i par. Gościeradów (ob.).

Kotówka, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Zabłocie, o 2 w. od Zabłocia, ma 533 mk.

Kotówka, ob. *Krasnosiółka*.

Kotówka, folw. na obszarze dworskim m. pow. Mościska.

Kotówka, niem. *Kottowken*, król. leśnictwo do nadleś. Przewodnik, pow. świecki, nad strugą Szonówką; par. Jeżewo, poczta Warlubie.

Kotówka, mała rzeczka w pow. nowogródzkim, wypływa z jeziorka pod Sienieżycami,

ma kierunek wschodnio-północny, mija Jarugę i ubiegłszy około mili, nieopodal wsi Zabłocia wpada do Sienożatki, dopływu Meżawny.

Kotówko, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Bożejewo, par. Jedwabne. W 1827 r. było tu 10 dm., 65 mk.

Kotownia, folw. pryw., pow. wilejski, o 48 w. od m. Wilejki, 1 dm., 11 mk. (1866).

Kotowo, wś szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. Bożejewo, par. Jedwabne, o 6 w. od rzeki Narwi. Rozległość wynosi mr. 1342: grunta orne i ogrody mr. 477, łąk mr. 108, pastwisk mr. 2, wody mr. 4, lasu mr. 340, zarośli mr. 377, nieużytki i place mr. 34, bud. mur. 5, z drzewa 6. Folwark ten w r. 1877 oddzielony od dóbr Olszyny. *A. Pal.*

Kotowo, wś w pow. ihumeńskim, gm. bieliczańskiej, nad rz. Uszą, ma dm. 8, obszar ziemi włośc. 180 mr. K. przed odseperowaniem należało do dóbr kniaziowskich Wańkowiczów.

Kotowo 1.) wś, pow. bukowski, 12 dm., 97 mk., wszyscy katol., 30 analf. Poczta, tel., st. kolei w Grodzisku (Graetz) o 9 kil. Wykopano z cmentarzyska pogańskiego urny, młotek kamienny, 3 brązowe celty, więcej przedmiotow brązowych niż żelaznych, niebieskie korale z masy szklanej. 2.) **K.**, dom., 4826 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K.; folwarki: b) Woźniki; c) Borzysław; 30 dm., 495 mk., 1 ewan., 494 kat., 238 analf. Własność hr. Józefa Mielżyńskiego. 3.) **K.**, folw., pow. śremski, 3 dm., 163 mk., należy do dom. Jaskółek. 4.) **K.**, wś, pow. poznański, 26 dm., 228 mk., 18 ewan., 210 katol., 41 analf.; poczta, tel. i st. kolei żel. w Poznaniu o 8 kil. 5.) **K.**, por. *Iwno.* 6.) **K.**, wymienia Łaski, Lib. ben., w par. Gostyczyna. *M. St.*

Kotowska Bania, u źródeł Tyśmienicy, ob. *Bania K.*

Kotowskie, *Kottowski*, wś, pow. sycowski, par. Drołtowice, par. ewang. Międzybór; z piękną hutą szklaną, zwaną Wilhelmshütte.

Kotowskie-*Rachcińskie*, folw., pow. lipnowski, gm. Spetal, par. Chełmice, odl. o 15 w. od Lipna, ma 2 dm., 11 mk., 26 mr. gruntu.

Kotowskie-*Witoszyńskie*, folw., pow. lipnowski, gm. i par. Spetal, odl. o 16 w. od Lipna, ma 2 dm., 16 mk., 117 mr. gruntu, 5 nieużyt.

Kotowszczyzna, folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. 38 w. od Wyłkowyszek, przy trakcie wiłkowysko-jurborskim, ma 9 dm., 136 mk. Dobra K. lit. A. składają się z folwarków: K., Poróżniszki, Józefowo i Zalesie; wsi: Darżeniki, Juszki i Jedupiany. Rozległość wynosi mr. 1943: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 457, łąk mr. 87, pastwisk mr. 7, lasu mr. 363, nieużytki i place mr. 65, razem mr. 979; bud. mur. 6, z drzewa 28; płodozmian 5-polowy. Folw. Józefowo grunta orne i ogr. mr. 216, łąk mr. 59, pastw. mr. 7, razem mr. 282; bud. mur. 1, z drzewa 4, płodozmian 10-polowy. Folw. Zalesie grunta orne i ogr. mr. 310, łąk mr. 30, pastwisk mr. 12, lasu mr. 93, nieużytki i place mr. 57, razem mr. 502; bud. mur. 1, z drzewa 5; płodozmian 9-polowy. Folw. Porużniszki grunta orne i ogr. mr. 139, łąk mr. 18, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 164; budowli mur. 1, z drzewa 5; płodozmian 8-polowy. W osadach karczemnych mr. 14. Młyn parowy, tartak parowy, fryszerka, gorzelnia, cegielnia. Rzeka Szeszupa przepływa. W niektórych miejscowościach pokłady torfu. Wś Darżeniki osad 21, z gruntem mr. 663; wś Juszki os. 14, z grun. mr. 478; wś Jedupiany os. 11, z grun. mr. 474. Dobra K. lit. B składają się z folwarków: Romantyszki, Skąpska Wola, Iszkarty i Anielewo; wsi: Romantyszki, Rudzie, Skąpska Wola i Bobie. Rozległość wynosi mr. 1881: folw. Romantyszki grunta orne i ogrody mr. 502, łąk mr. 132, pastwisk mr. 3, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 653; bud. mur. 3, z drzewa 23; płodozmian 5-polowy. Folw. Skąpska Wola grunta orne i ogrody mr. 419, łąk mr. 80, pastwisk mr. 7, lasu mr. 246, nieużytki i place mr. 23, razem mr. 776; bud. mur. 3, z drzewa 8; płodozmian 4-polowy. Folw. Iszkarty grunta orne i ogr. mr. 269, łąk mr. 47, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 323; bud. mur. 3, z drzewa 2; płodozmian 4ro-polowy. Folw. Anielewo grunta orne i ogrody mr. 120, łąk mr. 6, nieużytki i place mr. 3, razem mr. 129, bud. z drzewa 6; rzeka Szeszupa przepływa; pokłady torfu. Wś Romantyszki os. 9 z gruntem mr. 5; wś Rudzie os. 7, z grun. mr. 172; wś Skąpska Wola os. 4, z grun. mr. 10; wś Bobie os. 15, z grun. mr. 266. *A. Pal.*

Kotowszczyzna, dwór nad Dubissą, pow. rossieński, par., okr. polic. i sąd. Szydłów, o 8 w. od Szydłowa, przy gościńcu z Szawel do Rossiejń, ma młyn i przewóz na Dubisie, rozl. 26 włók wraz z folw. Zujkajmie, gleba bardzo żyzna, płodozmian 10-polowy, kaplica murowana. Własność gen. Korewy, dawniej Kotowskich. *J. D.*

Kotowszczyzna al. *Szwaby*, poszczególne domy w Smólnie, pow. brodzki.

Kotowy, wś i folw., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Sadłowo, odl. 10 w. od Rypina, ma 266 mk., 969 mr. rozleg., w tem 63 mr. włośc. na 34 osad. Z dworskich roli or. i ogr. 592, łąk 155, pastw. 61, lasu 69 mr. Gospodarstwo 12-polowe, wzorowe, na łąkach znaczne pokłady wapna. Dawniej własność Romockich, dziś Sumińskiego. W 1827 r. 20 dm., 140 mk.

Kotra 1.) wś, pow. grodzieński, zarz. polic. skidelski, nad rz. Kotrą, o $^3/_4$ w. od st. poczt. Strupin, ma kaplicę katolicką parafii Jeziory. Wś K. należy do majętności Bogatków Kotra

albo Kaszubińce, o 25 w. od Grodna. O parę wiorst od mczka Skidla widać śród piaszczystej miejscowości, porosłej sosnowym lasem, kilka różnej wielkości kurhanów. Nieco zaś dalej, nad rz. Kotrą, przy jej zakręcie, widnieją ślady okopów i kurhanów. Położenie tej miejscowości, bliskie sąsiedztwo rz. Niemna, do którego wpada Kotra, oraz bliskość rz. Pyrry i rz. Skidełki, które do Kotry wpadają, pozwalają przypuszczać, że to są ślady przedhistorycznego horodyszcza i cmentarzyska. Poszukiwań tam nie robiono. 2.) **K.**, wś, pow. prużański, okr. pol. sielecki, o 40 w. od Sielca, o 20 od Prużany, ma zarząd gminny.

Kotra, rz., prawy dopływ Niemna, wypływa z jez. Pielasy w pow. lidzkim (według innych źródeł z jez. Motor w płn. części pow. grodzieńskiego), o wiorstę od źródła rozdziela się na dwa koryta; prawem pod nazwą Dubawki wpada do niedalekiego jez. Duby; lewem zaś, przebiegłszy 50 w., wpada do Niemna o 32 w. powyżej Grodna. Największa szerokość 8 sążni; wiosną spławiają po niej drzewo. Brzegi K. błotniste i po większej części lesiste. Na małej przestrzeni odgranicza gub. grodzieńską od wileńskiej. Zowią ją niektórzy Pielasą. Jako dopływy rzeki K. wymieniają: jez. Bersztańskie i Zarudnickie; rzeczki z prawej strony: Pyrrę (13 w. długą, z Łochnicą i Żydomlą), Niwiszę (z Sabakienicą), Jatnicę, Ostroszę (Ostrynkę), Berwiankę (?), Ryczę; z lewej strony Skidlicę al. Skidlankę wprost dworu wsi Kaszubińce (ze Spuszą) i Dołżnicę. Wincenty Pol tak rzekę K. opisuje: „Płynie z okolic wsi Melechańce na południe do wsi Sołtaniszki i na tej przestrzeni nazywa się ona Naczą, stąd zwraca się łukiem na połud.-zach., pomija Bersztу i przy Wyciekach uchodzi do Niemna. Od prawego brzegu rz. Kotra pośrednio przez jez. Dub i jez. Mlę łączy się z rz. Osupką, płynącą do Mereczanki, która uchodzi do Niemna już pod Mereczem. Od praw. brzegu jeszcze do K. przy wsi Bersztach, przytyka jezioro; następnie przy wsi Kotra wpada do rzeki K. struga płynąca z północy, której wierzchowinę tworzy 6 jeziór, z których znane następujące: Sałaty, Białe i Werewskie. Nad jeziorem Białem leży miasto Jeziory. Od lewego brzegu wpada do K. rz. Pelasa, a następnie 4 strugi, z których 1-sza odlewa jezioro, 3-cia z kolei płynie od msta Ostryny; na brzegu 4-tej leżą Gliniany i Skidel". Por. *Grodno*. *F. S.*

Kotschanowitz (niem.), ob. *Kocianowice*.

Kotschemba (niem.), ob. *Kociemba*.

Kotschemeuschel (niem.) al. *Kotzemeuschel* wś, pow. głogowski, par. Kuttlau.

Kottara, ob. *Kotara*.

Kottarz, ob. *Praszywa* i *Kotarz*.

Kottashain (niem.), król. leśnictwo, pow. złotowski, nad strugą Juchacz, 1 dom, 7 mk. Par. Kamień, poczta Sępolno. *Kś. F.*

Kottbus (niem.), ob. *Chociebuż*.

Kotten (niem.), ob. *Koty*.

Kotten (niem.), ob. *Kočina* (łuż.).

Kottenberg (niem.), ob. *Kucbork*.

Kottenbruch (niem.), ob. *Kotuński smug*.

Kottenhammer (niem.), albo *Eisenhammer*, ob. *Koty*.

Kotterbach (niem.) al. *Kupferbach*, wś w hr. spiskiem (Węg.), kopalnie miedzi, kuźnice, 519 mk. *H. M.*

Kottewitz (dok.), ob. *Kottwitz*.

Kotti (niem.), pow. brodnicki, ob. *Koty*.

Kottisch (niem.), ob. *Kotyże*.

Kottischowitz (niem.), u Triest'a *Kottlischowitz*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, o pół mili od Toszka; 78 bud., 44 dm., 400 mk., w tem 12 ewang., 4 izr. Wś ma 39 osad, 683 mr. ziemi. Dobra 1365 mr. rozl., stare zamczysko, nowy pałac, gorzelnię, gospodarstwo wzorowe. Zwierzyniec 300-morgowy należy do hrabstwa toszeckiego. Według Knie należą do K. os. Trębaczów i młyn Zielony. *F. S.*

Kottloewe (niem.), ob. *Kodlewo*.

Kottlowo, *Kottlowski* (niem.), ob. *Kotłowo*.

Kottnowo (niem.), wś, pow. chełmiński, ob. *Kotnowo*.

Kottosberg (niem.), w pow. starogrodzkim, st. poczt. Frankifelde.

Kottowken (niem.), leśnictwo królewskie, pow. świecki, ob. *Kotówka*.

Kottowski, pustkowie, pow. odolanowski, 3 dm., 53 mk.; należy do gminy i wsi Szklarka Przygodzka.

Kottowski, ob. *Kotowskie*.

Kottura, ob. *Kotara*.

Kottwitz (niem.) 1.) r. 1252 *Cotouici*, 1336 *Quothowicz*, 1358 *Kathawicz*, 1360 *Kothewicz*, wś, pow. wrocławski, do 1810 r. biskupia, par. Margareth. Do K. należą: folw. Durok; osady: Oderhaeuser al. Otrate (zapewne Utrata), Oderke, Sandhaeuser i Vicarie. 2.) **K.**, 1465 r. *Kottewitz*, wś, pow. głogowski, parafia Rietschütz. 3.) **K.**, 1203 *Cotouic* (darowane klasztorowi trzebnickiemu), 1294 *Cotowicz*, wś, pow. trzebnicki, nad Odrą, par. Uraz. 4.) **K.**, wś i troje dóbr, pow. żegański, ma kościoły paraf. katol. i ewang. 5.) **K.**, oberża pod Hajnowem, pow. złotogórsko-hajnowski. *F. S.*

Kotty (niem.), ob. *Koty*.

Kottys (dok.), ob. *Kotyże*.

Kotucz, ob. *Zebrzydowice Górne*.

Kotul Bański, wś, pow. czerniowiecki, o 15 kil. od Czerniowiec, ma par. gr.-kat.; 277 mk.

Kotul-Ostrica, wś, pow. czerniowiecki, o 4 kil. od st. p. Bojan, parafia gr.-katol. Mahała, 1141 mk.

Kotula, os. pod Mikołajowem, pow. pszczyński, z folw. Georgenflur (według Knie).

Kotulin, wś i folw., pow. brzeziński, gm. Mroga Dolna, par. Kołacinek (Łaski, Lib. ben. II, 339). W 1827 r. było tu 9 dm., 60 mk.; obecnie wś ma 5 dm., 80 mk.; zaś folw. 2 dm., 10 mk. Rozleg. folw. wynosi mr. 647: grunta orne i ogrody mr. 487, łąk mr. 5, pastwisk mr. 6, lasu mr. 138, nieużytki i place mr. 11; bud. mur. z drzewa 7; gospodarstwo 4-polowe. Wś K. os. 9, z gruntem mr. 75. *Br. Ch.*

Kotulin, niem. *Kottulin* 1.) *Wielki*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, o milę od Toszka, 96 bud., 65 dm., 605 mk, w tem 4 ewang., 10 izr. Wś ma 50 osad, 986 mr. ziemi, kościół paraf., który 1502 r. już istniał i wtedy z Małego K. do Wielkiego przeniesiony, 1808 r. spłonął; szkołę. Dobra 2900 mr. rozl. 2.) K. *Mały*, wś i dobra, tamże, 70 bud., 42 dm., 347 mk. Wś ma 44 osad, 801 mr. ziemi; dobra zaś 1851 mr. rozległe Parafia Kotulin dekanatu toszeckiego 1869 r. miała 1593 katolików, 7 ewang., 5 izrael. *F. S.*

Kotuń, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew. Jest tu st. dr. żel. warsz.-teresp., odl. od Warszawy 70 w., tudzież st. poczt. W 1827 r. było tu 21 dm., 126 mk.; obecnie jest 37 dm., 289 mk. i 1056 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. lit. A rozległy mr. 105: grunta orne i ogrody mr. 50, łąk mr. 10, pastwisk mr. 2, lasu mr. 40, nieużytki i place mr. 3; bud. z drzewa 4. Wś Kotuń osad 30, z grun. mr. 357. Folw. K. lit. B rozległy mr. 90: grunta orne i ogr. mr. 43, łąk mr. 9, pastwisk mr. 1, lasu mr. 34, nieużytki i place mr. 3; bud. z drzewa 4.

Kotuń, cztery miejsc., pow. wałecki, przy granicy w. ks. poznańs., $1\frac{1}{2}$ mili od Piły. 1) K., niem. *Kattun*, szlach. rycer. dobra, obszaru mr. 3634, bud. 20, dm. 7, katol. 73, ewan. 51. Parafia i poczta Piła, szkoła w miejscu. 2) K., niem. *Kattun*, król. wś, obszaru mr. 3378, bud. 71, dm. 25, katol. 57, ewang. 174. Reszta jak przy 1). 3) K., niem. *Kegelshöhe*, szlach. dobra, bud. 11, dm. 3, katol. 18, ewang. 13. Reszta jak przy 1). 4) K., niem. *Kegelsmühl*, dobra, obszaru 2048, bud. 25, dm. 6, katol. 75, ewang. 54. *Kś. F.*

Kotuń, *Kotoń*, część pasma Beskidów wschodnich, nad Rabą ze szczytem Kamiennik, 774 m. wysokim.

Kotunia, *Kotonia*, wś nad rzeczką bez nazwy, młyn, post. pogr., pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Słupca (Łaski, Lib. ben. I, 305), odl. od Słupcy 3 w.; wś ma 44 dm. i 133 mk.; młyn dom 1, mk. 8; post. pogr. straży dm. 1, mk. 9. Por. *Ciążeń*.

Kotunia, dok. *Chotonya*, wymienia Łaski (Lib. ben. I, 269) w par. Wyszyna.

Kotuńka, rz., lewy dopływ Wilii, która do Horynia wpada. K. płynie na Ruskie Hucisko do Lachowa.

Kotunowiec, lesiste wzgórze, 826 m. wysokie, w płd.-wsch. stronie Hutara, pow. stryjski. Wody jego płyną na płn. do Racenowy, dopływu Wadrówki. *Lu. Dz.*

Kotuński smug, niem. *Kottenbruch*, osada, pow. czarnkowski, 3 dm., 33 mk., 32 ewan., 1 katol., 7 analf. Poczta i gośc. w Dzierznie Wielkiem (Gross Drensen) o 5 kil.; st. kol. żel. i tel. w Wieleniu (Filehne) o 12 kil. *M. St.*

Kotusch (niem.), ob. *Kotusz.*

Kotusów (dok.), ob. *Kotuszów.*

Kotusz, niem. *Kotusch* 1.) wś, powiat kościański, śród bagna obrzańskiego, nad Kopanicą półn., 53 dm., 364 mk., 359 ewan., 5 kat., 36 analf.; poczta, tel. i st. kol. żel. w Kościanie (Kosten) o 11 kil. 2.) K., dom., 3332 mr. rozl., 3 dm., 50 mk., należą do dóbr Parzęczewa, własności hr. Aleksandra Potworowskiego. 3.) K., młyn, pow. pleszewski, 1 dm., 19 mk.; należy do dom. Turowy. *M. St.*

Kotuszów 1.) wś i folw. nad rz. Czarną, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Dąbrowa, odl. 23 w. od Opoczna. W 1827 r. było tu 23 dm., 82 mk.; obecnie dm. 30, mk. 250. Wieś tę wspomina Długosz (t. I, 335). Folw. K. (z wsią K. i Borowiec) rozległy mr. 1026: grunta orne i ogr. mr. 464, łąk mr. 43, pastwisk mr. 28, wody mr. 6, lasu mr. 445, nieużytki i place mr. 24. W osadzie młynarskiej mr. 16; bud. mur. 1, z drzewa 17; płodozmian 6 i 10-polowy; młyn wodny, pokłady torfu. Od dóbr tych w r. 1875 oddzielony został folw. Borowiec rozległości mr 161. Wś K. osad 35, z gruntem mr. 357; wś Borowiec os. 10, z grun. mr. 81. 2.) K., wś, pow. stopnicki, gm. Kurozwęki, par. Kotuszów; leży na lewo od drogi bitej z Chmielnika do Kurozwęk, o milę od Staszowa. Posiada kościół paraf. murowany, hutę szklaną i szkołę elem. W 1827 r. było tu 37 dm., 305 mk. Kościół tutejszy pierwotnie drewniany istniał już w XV w. (Dług. II, 387), obecny murowany wzniósł Krzysztof z Brzezia Lanckoroński w 1681 r. Par. K., dek. stopnicki, 1542 dusz. *B. Ch.*

Kotwasice, *Kotwaszyce*, kol., pow. turecki, gm. i par. Malanów (Łaski, Lib. ben. II, 70); odl. od Turku 10 w. W 1827 r. było tu 21 dm., 438 mk.; obecnie jest 127 dm. i 863 mk. Czyt. Kod. dypl. pol. I, 265.

Kotwica, pow. garwoliński, gmina Wola Rembkowska, par. Garwolin. Nie zamieszczona w spisie urzęd. miejscow. gub. siedleckiej (Pamiat. Kniż. z 1877 r.).

Kotwin, ob. *Kotfin.*

Kotwino, w dok. *Cotuino*, nazywały się pola (agri) w ziemi słupskiej, dane na własność kościołowi św. Stanisława w Garnie (Garde) przez księcia Mestwina r. 1282; znajdowały się według dokumentu opodal wsi Rębowa. Obecnie jezioro Koftwien See (niem.) przy Gar-

nie nazwę tę prawdopodobnie przypomina. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden.

Koty, dawna okolica szlachecka w b. ziemi łomżyńskiej, gniazdo Kotowskich, wspominane w dokumentach z 1441 r.; obecnie tę wspólną pierwotną nazwę przechowało tylko: a) K.-*Lutostań*, pow. łomżyński, gm. i par. Puchały. W 1827 r. było tu 20 dm., 113 mk. i b) K.-*Rybno*, wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo.

Koty, ob. *Czaplice-K.*

Koty 1.) wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 44 w. od Oszmiany, 7 dm., 82 mk., z tego 73 prawosł., 9 katol. 2.) K., wś gminy pohoskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 57 w. od Dzisny, 9 dm., 80 mk., z tego 36 prawosł., 44 katol. (1866).

Koty, część Jazowa starego, powiat jaworowski.

Koty 1.) *Wielkie*, niem. *Gross-Kotten*, wś i folw., pow. czarnkowski; folw. 205 mr. rozl.; 60 dm., 539 mk., 529 ewan., 3 katol., 7 żyd., 94 analf. Kościół parafialny protestancki dyecezyi wieleńskiej (Filehne). Poczta w Wielkiem Dzierznie (Gross Drensen) o 4 kil. 2.) K. *Małe*, niem. *Klein Kotten*, dwa folw., jeden ma 515 mr. rozl., drugi 466 mr. rozl., 4 dm., 31 mk., wszyscy ew., 4 analf. Poczta w Wielkiem Dzierznie o 4 kil., st. kol. żel. w Wieleniu (Filehne) o 11 kil. 3.) K.-*Hamernia*, niem. *Kottenhammer*, ob. *Eisenhammer*; wś nad strumykiem Hamerką zachodnią, poboczną Noteci, pow. czarnkowski, 29 dm., 257 mk., 254 ew., 3 katol., 35 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Wieleniu o 8 kil. *M. St.*

Koty, niem. *Kotti*, wś i młyn, pow. brodnicki, nad strugą Welem, o 1 milę od Lidzbarka, przy granicy pow. niborskiego. Obszaru mr. 551, bud. 22, dm. 9, katol. 56, ewang. 1. Par. i poczta Lidzbark, szkoła Jeleń. *Kś. F.*

Koty, niem. *Kotten*, wś, pow. jańsborski, st. p. Bajtkowy.

Koty, niem. *Koten*, *Kotten*, wś, pow. toszecko-gliwicki, nad Małopaną, na płn. od Tworoga, ma 179 bud., 49 dm., 401 mk., w tem 5 ewang., 13 izr., 80 osad, 420 mr. rozl., kościół dawniej filialny do Langendorf, od 1687 parafialny, 1714 r. zmurowany. *F. S.*

Koty, *Kotty*, wś, pow. cieszyński na Szlązku austr., w par. katol. Cierlicko, w gminach Żuków Dolny i Górny, rozl. mr. 280, ludn. 293 t. j. w gminie Ż. D. 48, a w gminie Ż. G. 245.

Kotyczki, grupa domów w Jakubowej Woli, pow. drohobycki, w płn. stronie obszaru, na prawym brzegu Trudnicy.

Kotyki, ob. *Kamionka Wołoska.*

Kotyle, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Syntowty, odl. 46 w. od Władysławowa. W 1827 r. było tu 26 dm., 251 mk.; obecnie 31 dm., 254 mk.

Kotyliczek, wzgórze w płd.-zach. stronie Uherec wieniawskich, pow. rudecki.

Kotylnica, potok łączny, wypływa w obrębie wsi Pawłowej, pow. jarosławski, z nad północnej granicy z gm. Majdanem; płynie przez wieś Pawłową na płd. zachód, przerzyna Krasne, wschodnią część Cieplic, koło gromady chat Zielonkami zwanej, i w obrębie wsi Dobrej uchodzi z praw. brzegu do potoku Przyłubieni. Długość biegu 9 kil. *Br. G.*

Kotylnica (na mapie Kummersberga *Kobylnica*), lesiste wzgórze, 870 m. wys., w płd.-zach. stronie Hutara, pow. stryjski, na lewym brzegu Wadrówki.

Kotynica. Tak zowią niekiedy rzeczkę w pow. częstochowskim, gminie Węglowice, pod wsią Długi kat.

Kotynin, ob. *Chotynin.*

Kotysz, *Kotyszki*, zaśc. szlach. i fabr. papieru nad jez. Kotysz, pow. trocki, 1 okr. adm., 10 w. od Trok, 2 domy, 13 mk. katol. (1866). Papiernia należy do Emilii Niczko, dawniej Szulca.

Kotyże, niem. *Kottisch*, dok. *Kottys*, *Gothyze*, wś, miastu Starogrodowi należąca, pow. starogrodzki, $^3/_4$ od miasta nad jez. nieznacznem. Obszaru obejmuje mr. 2210, gburów 25, zagrodników 11, katol. 83, ewang. 296, dm. 37. Parafia i poczta Starogród, szkoła w miejscu. R. 1373 Winryk von Kniprode, mistrz w. krzyżacki, wystawił przywilej na K. dla miasta Starogrodu. Jako graniczne wioski wspominają się: Sumin, Żabienki, Zielona Góra, Dąbrówka i Rokocin. Za to zobowiązane miasto pełnić służbę wojenną z koniem we zbroi, do budowy i naprawy zamków pomocnymi być i t. d. W miejsce dawniejszego prawa polskiego dadzą nam $2^1/_2$ m., płużnego zaś od włóki 1 k. żyta, a od 1 pługa po 2 korce żyta. Roku 1401 miasto Starogród wydaje tę wieś Jakóba Ilmens'a (?) synom; włók było wtedy 40; sołtys otrzymał 4 wł., a od innych płacili czynszu po 16 skot. i 1 kurę, biskupowi zaś za dziesięciny po pół wiardunka. Płużne swoje i za sołtysa winni nam płacić i proboszczowi po pół korca żyta. Sołtys służyć nam będzie w wojnie na koniu 4 m. wartującym. Także pachołka (knecht) przystawi nam na wojnę (reyse), ale my jemu i koniowi utrzymanie damy. Gburzy stawią 1 konnego o naszem utrzymaniu; szarwark pełnić będą jako im rozkażą. Sołtys bierze 3-ci fenig z sądów; dajemy mu także 2 małe jeziora tej wsi na użytek, inne wielkie pozostanie dla miasta. Pomiędzy świadkami zapisany Mikołaj Krapitz. Następnie zdaje się, że miasto ustąpiło tę wieś prepozyturze św. Jerzego w Starogrodzie; przynajmniej wszyscy katolicy po reformacyi wciąż tak twierdzili. Wytoczono za Zygmunta III proces o przywrócenie tej wsi kościołowi; dla

braku dostatecznych dokumentów, jednak bezskutecznie. Ob. odpisy Dregera w Peplinie i Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej.

Kotzargen, *Kotziargen* (niem.), ob. *Koczarki*.

Kotzem (niem.), al. *Wieser-Kotzem*, folwark dóbr Graeflich-Wiese, pow. prądnicki, 598 mr. rozległy.

Kotzemeuschel, ob. *Kotschemeuschel*.

Kotzen al. *Kotzenau* (niem.), ob. *Kaczanów*.

Kotzenberg (niem.), folw. do Walbruch, pow. wałecki, nad strugą Dobrzycą, przy granicy pomorskiej, w okolicy lesistej. Par. Sypniewo, poczta Wielboki. *Kś. F.*

Kotzerke (niem.), wś, pow. trzebnicki, ma kościół paraf. katol.

Kotzine (niem.), ob. *Kocina*.

Kotzolken (niem.), ob. *Kociołek*.

Kotzlauken (niem.), wś i os., pow. fyszhuski, st. poczt. Thierenberg.

Kotzman, ob. *Kocman*.

Kotzobendz (niem.), ob. *Kocobędz*.

Kotzum (niem.), ob. *Kocuń*.

Kotzuren (niem.), ob. *Koczury*.

Kotzurkau (niem.), ob. *Koczorków*.

Kotzurowitz (niem.), ob. *Kocurowice*.

Koupry, zaśc. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 25 w. od Oszmiany, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Koustin, lesiste wzgórze we wsch. stronie Budek, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kowahlen (niem.), ob. *Kowale*.

Kowal (właściwie *Kowale*), os., przedtem mko, pow. włocławski, gm. i par. Kowal. Leży w pobliżu linii dr. żel. warsz.-bydg., o 5 $^1/_2$ w. od stacyi t. n. (na gruncie wsi Czerniewice), 15 w. od Włocławka, 166 w. od Warszawy. K. leży nad rzeczką Wiślanówką, śród rozległej niziny, pokrytej błotami i jeziorami, stanowiącymi szczątki olbrzymiego jeziora, jakie zajmowało obszar przeszło 30 wiorst w kierunku od wsch.-płd. ku zach.-płn., i 6 do 9 w. szerokości, pokrywając znaczną część terytoryum dzisiejszego powiatu gostyńskiego i włocławskiego (por. *Gostynin*, II, 750). Na jednej z licznych wysp jeziora, które w miarę opadania poziomu wód zamieniało się w sieć drobniejszych jeziór, otoczonych błotami, istniał już w przeddziejowej epoce zapewne gród warowny, koło którego utworzyła się, jak zwykle, osada rzemieślników (kowale), potrzebnych dla załogi zamku i ludności okolicznej, przybywającej tu dla odbywania powinności zamkowych, spraw sądowych. W czasach gdy wysoki poziom wód tego jeziora łączył je z pobliską Wisłą (nazwa rzeczki Wiślanówki jest tego pewną wskazówką), a tym sposobem i z Gopłem, mógł tędy przechodzić ważny trakt handlowy wodny. Ztąd też Jadwiga, żona Władysława Łokietka, udając się z Kruszwicy do Krakowa, zatrzymała się dla wypoczynku w tutejszym zamku i wydała wtedy na świat (16 kwietnia 1316 r.) syna, późniejszego króla Kazimierza W. Ten król podobno nadał przywilej na założenie miasta w miejscu, gdzie na świat przyszedł. Zamek tutejszy niszczyli dwukrotnie krzyżacy w 1327 i 1331 r., a w 1383 r. zajął go Abraham Socha, wojew. płocki, na rzecz ks. Ziemowita płockiego. W 1421 r. Władysław Jagiełło przyjmował posła od baronów i panów z zaproszeniem do objęcia rządów państwa. Na wojnę z krzyżakami dostawił Kowal w 1459 r. ośmiu pieszych żołnierzy. Zygmunt I w r. 1519 obdarzył K. prawem chełmińskiem, nadał mu jarmarki i potwierdził własność lasu, zdawna do miasta należącego. O wzmagającej się ludności i zamożności miasta świadczy przybywanie kościołów. Najstarszy parafialny założyć miał Kazimierz W., choć zapewne wzniósł on tylko murowany na miejsce pierwotnego drewnianego, jaki musiał istnieć przy grodzie królewskim. Kościół ten odbudował na nowo w 1590 r. Piotr Tylicki bisk. krakowski, będący rodem z K. W r. 1476 Mikołaj Jarandz z Brudzewa wzniósł drugi kościół, który spalił się 1832 r. Trzeci św. Mikołaja, wystawiony w 1529 r., został rozebrany w 1804 r.; czwarty wreszcie św. Fabiana i Sebastyana rozebrany w 1824 r. W r. 1614 utworzyło się tu bractwo literackie, które otrzymało dla swych członków monopol warzenia piwa i pędzenia gorzałki. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej zamek królewski został spalony; po odbudowaniu stał się mieszkaniem starostów, choć nosił nazwę królewskiego. Ruiny jego zostały rozebrane 1797 r. Gród tutejszy miał także swego kasztelana (mniejszego), zasiadającego w senacie. Ostatnim był Antoni Biesiekierski. Za Księstwa Warszawskiego K. został stolicą powiatu. Pobyt wojsk austryackich w 1812 r. dał się we znaki mieszkańcom. Po nowym podziale kraju po 1831 r. przestał być stolicą powiatu a został tylko ogniskiem okręgu sądowego. W r. 1827 było tu 217 dm., 2338 mk.; w r. 1860 252 dm. (16 murowan.), 3000 mk. (1309 żydów). Obecnie posiada kościół par. murowany, kościołek na cmentarzu, kaplicę św. Rocha na pamiątkę jubileuszu w 1877 r. wzniesioną, sąd gminny okr., szkołę początkową, stacyą pocztową, aptekę, około 200 dm. (po pożarze niedawnym) i do 4000 mk. Z zakładów przemysłowych są trzy olejarnie, dwie garbarnie, dwie białoskórnie i pięć wiatraków. O K. pisał H. Gawarecki w „Pamiętniku religijno-moralnym", T. XXV. Por. też Kod. dypl. pol. II, 5, 40 i w. i. Par. K. dek. włocławski ma 4195 dusz. Gmina K. należy do s. gm. okr. II w Kowalu, tamże i stacya pocztowa, ma 5746 mk. (2724 m., 3022 k.), 7926 morg obszaru, w tem 5157 mr. ziemi włośc. W skład gminy wchodzi osada Kowal, Kowal

grodztwo, Wójtówka folw., Dziardonice, Księża Kępka, Czerniewiczki, Grabkowo kol., Rakutowo kol., Dębniaki majoratne kol., Przyborowie, Kukowy i Kamieniczki. Dawny dekanat kowalski dyec. kujawsko kaliskiej obejmował 9 parafij: Białotarsk, Duninów, Grabków, Kłóbka, Kłótno, Kowal, Łubień, Smiłowice, Choceń i filią w Pierowej Woli. Do starostwa kowalskiego należało miasto K. z wójtostwami i osadą Warząchewka, folw. Grodztwo Kowal, młyn Dyabełek, dobra Łagiewniki, Rembów i obszerne dobra Duninowo, z których w XVIII wieku utworzono oddzielne ststwo (1760 roku nadane Kretkowskiemu, 1767 Gostomskiemu, składało się z 4 folw.: D. stare, D. nowe, Krzewent, Teleżno, Wistka). R. 1563 ststą kowalskim był Morsztyn, który zgorzały w K. zamek odbudował. R. 1580 był ststą Łukasz Górka, a ostatnim ststą za okupacyi pruskiej był Michał Sokołowski, dziedzic dóbr Sadlno, od którego część ststwa dzierżawił Kłobukowski. Rząd pruski dał dobra te hr. de Lüttichau w 1796 r., od którego nabyli je Waliccy, którzy prowadzili długi proces z rządem Królestwa, o prawo do miasta, lecz pretensyj swych nie dowiedli. Dobra rządowe K. r. 1859 składały się z miasta Kowal-wójtostwa, Kopy, Rembów, Dobiegniewo; kolonii: Kopy, Rakutowo, Kłotno, Rembów, Mursk, Dąb niemiecki v. wielki i mały, Dąb polski, Skoki; młynów: Ostapa v. Czlapa, Ruda; kolonij rumunek Kukowy, rumunek Wójtówka v. Wójtowskie, rumunek Plantowszczyzna, rumunek Płaszczyzna; obejmowały powyższe nomenkl. przestrzeni mr. 11221 (oprócz miasta), lasy mr. 12157 czyli razem mr. 23378. Dobra miasto K. (z wójtowstwem, wsiami Wójtowskie Jeziora i Płaszczyzna) rozległe mr. 174: grunta orne i ogrody mr. 113, łąk mr. 53, nieużytki i place mr. 8; bud. mur. 2, z drzewa 5. Wś Wójtowskie Jeziora osad 6, z gruntem mr. 163; wieś Płaszczyzna osad 4, z grun. mr. 67. Dobra majorat Grodztwo-Kowal, oddzielone od dóbr rządow. K. w r. 1856 jako nadane generałowi Mejnander, składają się według Tow. Kred. Ziems. z folw. Grodztwo-K. wraz z lasami ogólnej powierzchni mr. 2300; wś Grodztwo-K. os. 3, z grun. mr. 6; wś Dębniaki os. 18, z grun. mr. 621; wś Kukowy os. 5, z grun. mr. 87. *B. Ch.* i *A. Pal.*

Kowal, poszczególne domy w Olszanicy, pow. złoczowski.

Kowal, niem. *Kowallen*, 1274 r. *Koval*, 1336 *Coval*, 1360 *Kobal*, wś, pow. wrocławski, par. Psiepole.

Kowal, jezioro w pow. kalwaryjskim, gm. Udrya, według L. Wolskiego (Kalen. Obserw. Astron. z 1861 r.) ma mieć 50 mr. obszaru i znajdować się obok jez. Udrya i drugiego jez. Antałaki. Tymczasem mapa (Karta woj. topogr. XIII, 3) zamieszcza tylko jedno jezioro przy folw. Udrya i dokoła niego w promieniu kilkuwiorstowym nie oznacza żadnego innego.

Kowala 1.) wś, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska, od Kozienic 30 w. Ma 26 dm., 178 mk., 403 mr. rozl. 2.) **K.**, wś rząd. nad Nidą, pow. pińczowski, gm. Zagość, par. Pińczów, niegdyś własność klasztoru w Krzyżanowicach. W 1827 r. było tu 24 dm., 189 mk. 3.) **K.** al. *Kowale*, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica; ma 80 dm., 706 mk. W XV w. wś ta była dziedzictwem Jana Łukasza ze Słupczy h. Rawa i Jana Drzewieckiego h. Ciołek (Dług. III, 253). Następnie stanowiła część obszernych dóbr opolskich, będących w ostatnich czasach własnością ks. Lubomirskich. Łomy opoki i wapniaka; 2 młyny wodne; obszerny park przy dworze ze starą opuszczoną murowaną kaplicą. Była tu gmina ale przeniesiona do wsi Karczmiska. Dobra K. składają się dziś z folwarków: Kowala i Nowy; wsi: Kowala, Niezabitów i Borek. Rozległość wynosi mr. 1220: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 577, łąk mr. 23, lasu mr. 300, nieużytki i place mr. 19, razem mr. 919; bud. murow. 7, z drzewa 10, płodozmian 8-polowy. Folw. Nowy grunta orne i ogrody mr. 274, łąk mr. 4, pastwisk mr. 9, nieużytki i place mr. 14, razem mr. 301; bud. z drzewa 2. Wś K. os. 93, z grun. mr. 1119; wś Niezabitów os. 10, z grun. mr. 139; wś Borek os. 4, z grun. mr. 106. 4.) **K.**-*Duszocina*, wś, pow. radomski, gm. i par. Wolanów, odl. 12 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 26 dm., 175 mk., obecnie 33 dm., 211 mk. i 456 mr. ziemi włośc. 5.) **K.**-*Stępocina*, pow. radomski, gm. i par. K. Stępocina, odl. 14 w. od Radomia, posiada kościół paraf. murowany, 35 dm., 318 mk.. 900 mr. ziemi dwors., 364 mr. włośc. W XV w. istniał tu kościół drewniany pod wezw. św. Wojciecha, a wś była dziedzictwem Pawła h. Bogorya (Dług. II, 519). Obecny murowany kościół wzniósł w 1801 r. dziedzic Rogowski. Par. K.-Stępocina, dek. radomski, 3724 dusz. Gm. K.-S. ma 3787 mk., przestrzeni 13632 mr, w tem 9775 mr. dwors. ziemi, s. gm. okr. V w os. Wolanów o 9 w., st. p. w Radomiu o 9 w., urząd gm. we wsi Górna; w gm. są 2 szkoły. W skład gm. wchodzą: Antoniów, Augustów, Błędów, Błonie, Buraków, Dąbrówka Warszawska, Dąbrówka Zabłotnia, Godów, Górna, Helenów, Jeżowa Wola, Klementynów, Kowala Stępocina, Kowalówka, Kończyce, Kotarwice, Kossów Większy i K. Mniejszy, Koszary, Ludwików, Młodzianów, Pająk, Potkanów, Ruda Wielka, Ruda Mała, Śniadków, Sobków, Staniów, Stanisławów, Wośniki, Zalawie, Żakowice. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. Stępocina (z attynencyą Buraków, wsiami: Kowala Stępocina i Kowalówka) rozległy mr. 1069: grun-

ta orne i ogrody mr. 416, łąk mr. 117, pastwisk mr. 154, lasu mr. 355, nieużytki i place morgów 27; budynków murowanych 4, z drzewa 15, cegielnia, pokłady torfu. Wieś Kowala-Stępocina osad 34, z gruntem mr. 286; wieś Kowalówka osad 7, z gruntem mr. 60. 6.) K., wś, pow. miechowski, gm. K., par. Zębocin, nad rz. Szreniawą; leży przy trakcie powiatowym od Proszowic do Brzeska Nowego; ma dm. 30, z których 3 mur., mk. 361 (męż. 153, kob. 208). W r. 1827 dm. 32, mk. 168. Osad włośc. 29, z przestrzenią mr. 163, obszar dworski zajmuje mr. 513. Do dóbr K. należą folw. Grębocin i Zembocin (ob.), obejmując razem z folw. K. mr. 947; przed uwłaszczeniem włościan należała i wieś zarobna Żerkowice. W K. jest fabryka cykoryi, od lat dwóch istniejąca, z roczną produkcyą rs. 3000. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w Brzesku Nowem, zajmuje ogólnej przestrzeni mr. 7319, w tej liczbie włośc. 2155 mr., dworskich 5063 mr., rozparcelowanych 80 mr., skarbowych 5 mr. i w posiadaniu duchowieństwa 16 mr. Ludność ogólna wynosiła z końcem r. 1881 głów 3017 (męż. 1410, kob. 1607). Oprócz wspomnionej fabryki cykoryi, w gm. K. jest młyn wodny 1 i 2 cegielnie. Grunta przeważnie pszenne, słynna próchnica proszowska; wydają buraki cukrowe, około 10000 korcy rocznie, do cukrowni w Szreniawie, szkółek elementarnych w gminie 2. W skład tej gminy wchodzą wsie z folwarkami: Dobranowice, Grębocin, Górka Stągniowska, Jakóbowice, K., Mniszów, Poborowice, Rudno Górne i Srednie, Stągniowice, Szpitary, Więckowice i wieś Żerkowice. K. wraz z Grębocinem i Zembocinem miała już istnieć w r. 1076 i były te wsie podówczas w posiadaniu Mikołaja z Zembocina i żony jego Małgorzaty, po śmierci których K. dostała się jednemu z ich synów (por. Zębocin). W XV w. należała do Stanisława Szydłowieckiego h. Odrowąż, który otrzymał ją w posagu za żoną. Było tu 13 łanów kmiecych, 2 karczmy i 4 zagrodników, z jakowych posiadłości dziesięcina oddawaną była do klasztoru norbertanów w Brzesku (Hebdów); z folw. zaś w Kowali plebanowi w Zembocinie (Lib. ben. III, 78). Będzie to zapewne Stanisław Szydłowiecki kasztelan żarnowski 1476 r. i radomski 1478 r., którego druga żona Zofia na Goszczykowie i Pleszowie, prawdopodobnie wniosła mu w posagu wś K. W XVIII w. dziedzicem dóbr K. był Krzysztof Hilary Szembek, biskup płocki, który miał tu swój dworzec obszerny, murowany; śladów jednak z niego nie pozostało, następni bowiem właściciele, gdy popadł w ruinę, rozebrali go, a z materyału wznieśli niewielki dwór murowany i budynki gospodarskie. W naszych już czasach dobra te należały do Aleksandra Rożnieckiego, później Mieszkowskiego, dziś A. Schütza. 7.) K., pow. kielecki, ob. *Kowale*.

Kowala, futor, ob. *Kaniów*, t. III, 813.

Kowalce, wś pryw., pow. wilejski, o 36 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 10 dm., 152 mk. (1866).

Kowalciszki, wś rząd. nad jez. Łoździeje, pow. święciański, 3 okr. adm., gm. Hoduciszki, o 34 w. od Swięcian, 10 dm., 82 mk. katol. (1866).

Kowalczuki, wś nad jez. Giłujcie, pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, odl. 27 w. od Kalwaryi. W 1827 r. było tu 14 dm., 134 mk.; obecnie jest 26 dm. i 161 mk. Por. *Koleśniki*.

Kowalczuki 1.) wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 4 dm., 24 mk., z tego 15 prawosł., 9 katol. 2.) K., wś, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. kat. 47, dm. 5, od Swięcian 6 w. (1866).

Kowalczuki, grupa domów na obszarze dworskim Toporów, pow. brodzki.

Kowale, por. *Kowal* i *Kowala*.

Kowale 1.) pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Konopiska. 2.) K., wś i folw. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała (Łaski, Lib. ben. I, 433), odl. od Sieradza w. 9. Wś ma dm. 11, mk. 123; folw. dom 1. W 1827 r. było tu 12 dm. i 105 mk. Folw. Kowale rozległy mr. 416, grunta orne i ogrody mr. 166, łąk mr. 72, pastwisk mr. 18, lasu mr. 1, nieużytki i place mr. 158; bud. mur. 1, z drzewa 3; płodozmian 10-polowy. Wś K. osad 22, z gruntem mr. 90. Dobra K., Biskupice, Żerosławice i Zagórki, własność ssrów Siemiątkowskiego, mają 1350 mr. rozległości. 3.) K., wś i folw., pow. wieluński, gm. i par. Praszka, odl. od Wielunia 18 $^1/_2$ w. W 1827 r. było tu 65 dm., 451 mk.; obecnie wś ma 93 dm. (cyfry mk. nie podaje wykaz urzęd.); folwark dm. 8, mk. 107. Wś K., gniazdo Kowalskich h. Wierusz, już w pierwszej połowie XV w. miała kościół paraf. Potem częściowo przeszła w ręce bernardynek wieluńskich, które się kościołem opiekowały. Opustoszał atoli. Kto wystawił dzisiejszy drewniany kościołek niewiadomo. Oddawna zamieniony na filialny. Do parafii kowalskiej należały niegdyś wsie: K., Długie i Gana. Dobra K., oddzielone od dóbr rząd. Mokrsko i w r. 1836 nadane na prawach majoratu generał-lejtnantowi Berdiajew, mają wraz z Wierzbiem 2696 mr. rozl., w tem 1086 mr. lasu. Podług wiadomości z r. 1858 i 1866 składają się z folwarków: Kowale, Kierzmachówka v. Kiermachówka, Zawisna; nomenklatur: Plewo, Długie i Sołtysiaki; wsi: K. os. 80, z grun. mr. 1601; wś Wierzbie os. 93, z grun. mr. 1611; wś Gana os. 54, z grun. mr. 904; wś Aleksandrów os. 32, z grun. mr. 164. 4.) K.-*Pańskie*, wś, prob., folw., pow. turecki,

gm. i par. Kowale Pańskie, odl. od Turku 10 w. Wś K. wraz z Wolą Kowalską ma dm. 21, mk. 323; prob. dom 1, mk. 6; folw. dm. 5, mk. 153. Par. K. dek. turecki: dusz 666. Gm. K. Pańskie należy do sądu gmin. okr. IV w Tokarach, ma zaś 12791 mr. obszaru i 4038 mk. (1867); w gminie jest szkoła początkowa. Dobra K. Pańskie al. Szlacheckie składają się z folwarków: Kowale Pańskie, Kaczki Mostowe, Kaczki Srednie, Siedliska, Dziewiątka i Muchlów oraz osady leśnej Młyn Przygoński. Dobra te zamieszkuje 425 męż., 432 kob. Przestrzeń gruntów dominialnych wynosi 4020 mr., pod pługiem 1337 mr. n.-p., łąk 689 mr., lasu 830 mr. Dobra te należały do Walewskich, Czarneckich, następnie Węsierskich, obecnie Scholtzów. Teraźniejszy właściciel Robert Scholtz założył tu fabrykę mąki kościanej, przerabiającej rocznie około 5000 cent., oraz młyn parowy. Do osobliwości należy tutejszy dwór modrzewiowy, z dachem w dziwaczne kondygnacye stawianym, wybudowany około 1750 roku, zachowany wzorowo, tak że może jeszcze przetrwać długie wieki. Kościół pod wezwaniem N. M. Panny murowany, pod blachą, wzniesiony w miejscu starego drewnianego w r. 1847 kosztem Antoniego Czarneckiego hr. na Lubiszewie, krajczego w. kor., ówczesnego dziedzica. Od r. 1663 są księgi metrycz. urodzonych, od 1634 zaślubionych, od 1695 zmarłych. Kościół tu istniał już w połowie XV w. (Łaski, Lib. ben. I, 260). Wś K. Pańskie os. 30, z grun. mr. 60; wś cegielnia os. 11, z gruntem mr. 41; wś Kaczki Srednie os. 10, z grun. mr. 112; wś Kaczki Mostowe os. 14, z grun. mr. 24; wś Siedliska os. 14, z grun. mr. 204. 5.) **K.** *Księże*, kol. nad rz. bez nazwy, pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek (Łaski, Lib. ben. I, 261), odl. od Turku w. 5 i pół; dm. 51, mk. 427. 6.) **K.**, wś, pow. kielecki, gm. Dyminy, par. Brzeziny; posiada szkołę wiejską i kopalnię marmuru szaro-brunatnego. W 1827 r. było tu 62 dm., 341 mk. Kowale stanowią obręb leśny w kieleckiem leśnictwie rząd. W XV w. wś ta była własnością biskupów krakowskich (Dług. I, 469). Por. *Kielce* (IV, 26). 7.) **K.**, przysiołek, pow. zamojski, gm. Podklasztor, w lesie należącym do dóbr Krasnobród. 8.) **K.**, wś, pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Baboszewo, odl. o 15 w. od Płońska. W 1827 r. było tu 15 dm., 87 mk.; obecnie 9 dm., 48 mk., 335 mr. gruntu. 9.) **K.**, ob. *Kowalewo*, pow. płocki. 10.) **K.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo, odl. 20 w. od Sejn, ma 16 dm. i 132 mk. Por. *Holny Wolmera*. 11.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya, odl. 3 w. od Kalwaryi, ma 7 dm., 79 mk. Por. *Kalwarya*, III, 711.

Kowale, wś, pow. sokólski, gub. grodz., o 17 w. od Sokółki.

Kowale, wś, pow. rossieński, par. gorżdowska.

Kowale, rus. *Kowali* 1.) mko nad jez. kowalskiem (Ales-Swinc ?), pow. trocki, w 2-im okr. polic., gm. Kronie, o 74 w. od Wilna, o 53 w. od Trok, 133 mk. R. 1866 miało 8 dm., 218 mk., z tego 136 katol., 32 izr. (W przyległej wsi K. 67 mk., 46 katol., 21 ewang.) Paraf. kościół katol. ś. Antoniego, wzniesiony 1800 z muru przez Wawrzeckiego. Par. katol. dekanatu trockiego: dusz 2240. Kaplice na cmentarzu i w Tołejkiszkach. Należały K. do Wawrzeckich, rodziny w końcu XVIII w. dobrze zasłużonej krajowi, potem za długi prywatne sprzedane. Dobra K. z folw. Swięcieniki, Kamielino, Kołosowszczyzna, Kurniszki, Płaskuny; z wsiami: Sylwiszki, Lipówka, Lipniszki, Dudziszki, Skorbiszki, Kolonia; z zaściankami: Adamowo, Rakiszki, Tretiakowo, N. Kurniszki, Skorbiszki, Słobódka, Linkowo, Podpłaskuny, Żurany; miały 3344 dzies. rozl. (4778 według innych); należą do Chrapowickich. R. 1882 Wasiljew nabył 955 dzies. 2.) **K.** *Czarne*, wś rząd. nad rz. Spojszną, pow. trocki, 1 okr. adm., gm. Olkieniki, 27 w. od Trok, miały 1866 r. 23 domy, 220 mk. katol.

Kowale, rus. *Kowali* 1.) wś, pow. wileński, 5 okr. adm., o 16 w. od Wilna, 5 dm., 61 mk., z tego 7 prawosł., 45 katol., 9 staroobr. 2.) **K.**, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 28 w. od Wilna, 12 dm., 110 mk., z tego 106 katol., 4 żyd. 3.) **K.**, wś nad rz. Łoszą, pow. wileński, 4 okr. adm., o 50 w. od Wilna, 10 dm., 102 mk., z tego 41 prawosł., 61 katol. 4.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, o 39 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 13 dm., 103 mk. 5.) **K.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 45 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 5 dm., 45 mk. 6.) **K.**, folw. pryw., pow. wilejski, o 38 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 18 mk. katol. 7.) **K.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 80 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Hruzdowo, 1 dom, 5 mk. katol. 8.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, o 62 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Hruzdowo, 4 dm., 35 mk. 9.) **K.**, wś, pow. wilejski, 3 okr. adm., o 72 w. od Wilejki, 7 dm., 111 mk., z tego 47 prawosł., 64 katol. 10.) **K.**, folw., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 60 w. od Wilejki, 1 dom, 15 mk., z tego 3 prawosł., 12 katol. 11.) **K.**, wś włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., gm. Soły, o 25 w. od Oszmiany, 21 dm., 238 mk. katol. 12.) **K.**, wś rząd. nad rz. Klewą, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 34, od Dziewieniszek w. 22, dm. 13, mk. prawosł. 32, katol. 27. 13.) **K.**, wś rząd. nad rz. Gawiją, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 35, od Dziewieniszek w. 2, dm. 10, mk. katol. 130. 14.) **K.**, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 53, od Dziewieniszek w. 21, dm. 7, mk.

katol. 67. 15.) K., wś rząd. nad rz. Podberżanką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 55, od Ejszyszek w. 49, dm. 4, mk. katol. 47. 16.) K., folw. Kostrowickiego, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 19, od Wasiliszek w. 13, mk. 19. 17.) K., wś włośc. w gm. Wawerka, w powyższym okr. adm., dm. 6, mk. wyzn. prawosł. 3, rzym.-katol. 47. 18.) K., wś, pow. święciański, 4 okr. adm., 120 mk., z tego 117 prawosł., 3 żyd. 19.) K., wieś i karcz. rządowe, pow. święciański, 1 okr. adm., mk. kat. 33, żyd. 2, dm. 2. Por. *Hanuta.* 20.) K., wś. włośc., pow. dzisieński, o 81 w. od Dzisny, 2 ok. adm., 6 dm., 52 mk. Por. *Dzisna*, II, 297. 21.) K., wś rząd., pow. dzisieński, o 56 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 18 dm., 194 mk., cerkiew drewn. paraf. 22.) K., wś pryw., pow. dzisieński, o 42 w. od Dzisny, nad rz. Sieniutycą, 1 okr. adm., 2 dm., 25 mk. 23.) K., wś pryw., pow. dzisieński, o 36 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 27 mk. (1866).

Kowale 1.) mała wioseczka, na zapadłem odludnem Polesiu, w pow. ihumeńskim, gm. pohoskiej, nad rzeczką bezimienną, wpadającą do Klewy, przy drożynie wiodącej z wsi Hużyk do Korytnicy, ma osad 2. 2.) K., st. dr. żel. landwarowsko-romeńskiej, na przestrzeni Homel-Mińsk, między Krasnymbrzegiem i Berezyną, o 24 w. od Bobrujska ku Homlowi, w pow. bobrujskim. Okolica bezwodna.

Kowale, folw., pow. wieliski, par. katol. Wieliż, odległy od Wieliża 30 w. Własność wprzód Rejsów, następnie Franciszka Matusewicza, po którego śmierci przeszedł w dożywotnie władanie żony jego Zofii z Malinowskich Matusewiczowej, a następnie ma przejść na własność siostrzanów Matusewieza Morozów. Gruntu orn. niewiele, obfitość lasu i łąk. Ma przestrzeni przeszło 800 dz. *W. M. z S.*

Kowale, wś, pow. żytomirski, nad potokiem wpadającym z lew. brz. do Irszy, o 34 kil. od mczka Horoszek odległa, na płn. od rz. Lemli. Grunta przeważnie składają się z gnejsu i czerwonego granitu.

Kowale, przysiołek, pow. kaniowski, par. katol. Rzyszczów a prawosł. Litwiniec, położony o 2 w. ku stronie zachod. od wsi Litwińca. Należy do Michała Wasilewicza Sieleckiego; posiada ziemi majątkowej 1308 dz., z której do 409 dz. odeszło ziemi wykupowej; liczy mk. prawosł. obojej płci 680. R. 1741 miała 10 dm.; 1789 dm. 50, mk. 400.

Kowale 1.) przys. do Jeżowego, pow. Nisko, leży na wschód od wsi, po zach. stronie drogi z Rzeszowa przez Sokołów do Niska. 2.) K. al. *Kowały*, grupa domów w Czernilawej w pow. jaworowskim. 3.) K, przysiołek Dziewięcierza, pow. Rawa Ruska, we wschodniej stronie obszaru. 4.) K., poszczególne domy w Ławrykowie, pow. Rawa Ruska. 5.) K., przysiołek Rudy Magierowskiej, pow. Rawa Ruska, w płn. stronie obszaru. 6.) K., przysiołek wsi Ulicko Seredkiewicz, pow. Rawa Ruska, w południowej stronie obszaru.

Kowale, folw., pow. wschowski, 1 dom, 12 mk., należy do dom. Wolkowa (Wulke).

Kowale 1.) niem. *Kowalle*, wś włośc., pow. kartuski, w okolicy lesistej, blisko granicy pomorskiej, o ćwierć mili od bitego traktu gdańsko-słupskiego, o 4 m. od Kartuz. Należała przedtem do ststwa mirachowskiego. Obejmuje mr. 469, gburów 5, katol. 29, ewang. 18, dm. 5. Parafia i szkoła Gowidlino, poczta Sierakowice. 2.) K., niem. *Kowale*, włośc. wś, pow. gdański, na bitym trakcie kościersko-gdańskim, 1 milę od Gdańska. Obszaru liczy mr. 1840, katol. 135, ewan. 152, gburów 7, zagrod. 1. Par. św. Wojciech, szkoła Bąkowo, poczta Gdańsk. K. zachodzi r. 1454; w wojnach i oblężeniach często niszczone, należało do terytoryum Gdańska, r. 1772 po okupacyi odjęte miastu. 3.) K., ob. *Kowalki. Kś. F.*

Kowale 1.) wś i folw., pow. olecki, o 18 kil. na północ od miasta pow. Margrabowy, nad traktem bitym z Gąbina do Ełku, połączone także drogą bitą z Widminami (stacyą kolei z Królewca do Ełku), i z Mieruniszkami nad granicą rosyjską, stacyą kolei z Wystrucia do Prostek, 226 m. nad poziomem Baltyku. Ostry klimat; mk. 246 ewang., mówiących po części po polsku. Na folw. gorzelnia, we wsi stacya poczt. i teleg.; poczta osobowa do Gąbina, Ełku i Mieruniszek. W pow. margrabowskim, na pruskich Mazurach, były 3 miejscowości zwane K., wszystkie oddawna przez polską ludność zamieszkane. a) K., niem. *Kowahlen*, najprędzej założone. R. 1471 Wit von Gich, komtur brandenburski, nadaje Stanisławowi Litwinowi 15 włók na Pohyblu, z obowiązkiem jednej służby wojennej konnej, na prawie magdeb. b) K. al. *Świętajno*, niem. *Schwentainen* al. *Kowahlen*, powstało około r. 1554. Krzysztof von Glaubitz, starosta straduński, sprzedaje tegoż r. 1554 Szczepanowi Kowalowi 4 włóki sołeckie na prawie chełmińskiem, włókę za 45 grzywien, celem założenia wsi dannickiej na 40 włók nad jez. Swiętajno. R. 1719 mieszkają tu sami Polacy. c) K. przy Chełchach, niem. *Kowalen*, założone około r. 1563. Tego roku książę Olbracht nadaje Absalonowi Rymanowi 60 włók boru na prawie lennem z sądownictwem niższem i wyższem. R. 1564 sprzedaje Wawrzyniec von Halle 30 wł. boru, włókę za 78 grzywien, Ambrożemu, Rafałowi, Maciejowi, Szczęsnemu i Bratumiłowi, dworakom, a oprócz tego z 60 wł. nabytych od Absalona Rymana również 30 włók z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. R. 1595 Małgorzata wdowa po Janie Kowalewskim zeznaje, jako od Andrzeja Rejtana, starosty jańsbor-

skiego, za 3 włóki wójtowskie na Kowalach leżące, które jeszcze za życia męża swojego starego pana Górnego okupiła, za sumę pieniędzy 162 grzywien. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 498, 512—513, 518—519. 2.) **K.**, niem. *Kowahlen* w pow. łeckim, st. poczt. Kalinowo.

Kowale, niem. *Kowallen*, r. 1203 *Cowale*, wś, pow. trzebnicki, par. Prusice.

Kowale, niem. *Kowali*, wś, pow. skoczowski na Szląsku austr., par. katol. Pierściec, rozl. mr. 624, ludn. 347.

Kowalec, ob. *Kaszewice*.

Kowalen (niem.), ob. *Kowale*, pow. olecki,

Kowaleńki, futor, pow. winnicki, gm., par. i okr. polic. Strzyżawka.

Kowalew, *Kowalów*, wś i folw., pow. łaski, gm. i par. Buczek (Łaski, Lib. ben. I, 449). Wś ma 14 dm., 119 mk.; folw. 2 dm., 41 mk. Folw. K. (z wsią K. i Petronellów) rozległy mr. 347: grunta orne i ogrody mr. 289, łąk mr. 21, pastwisk mr. 20, nieużytki i place mr. 17, bud. mur. 5, z drzewa 4. Wś K. osad 16, z gruntem mr. 79; wś Petronelów osad 23, z gruntem mr. 285.

Kowalew 1.) wś, pow. pleszewski, 12 dm., 112 mk., 3 ewan., 109 katol., 22 analf. Poczta, kol. żel. i tel. w Pleszewie o 4 kil. (Łaski, Lib. ben. II, 22). 2.) **K.**, dom., 1583 mr. rozl., 11 dm., 186 mk., 1 ewan., 185 katol., 67 analf Własność Mukułowskiego Leona. 3.) **K.**, folw., pow. odolanowski, 1 dm , 10 mk.; należy do dom. Bilczewa. *M. St.*

Kowalewek, folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Sławsk (Łaski, Lib. ben. I, 288), na płd.-zach. od Konina; odl. od t. m. w. 7, od szosy konińsko-kaliskiej w. 3, ma powierzchni 25 mr., ludn. męż. 32, kob. 47, razem 79; grunt piaszczysty. *J. Ch.*

Kowalewek, folw., pow. odolanowski, 1 dm., 24 mk.; należy do dom. Sliwnik.

Kowalewen (niem.), *Dworaken*, ob. *Dworaki* i *Kowalewo*.

Kowalewice 1.) kol. nad rz. Bzurą i os., pow. łęczycki, gm. Chociszew (Łaski, Lib. ben. II, 356, wymienia K. w par. Chociszew), par. Parzęczew, odl. od Łęczycy w. 15; ma dm. 28, mk. 248. W 1827 r. było tu 19 dm., 182 mk. 2.) **K.**, wś, pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Winnica. W 1827 r. było tu 11 dm., 83 mk.

Kowalewicze, starożytna wieś, mająca osad włócznych około 30, i folwark, mający przeszło włók 100, w pow. ihumeńskim, w gm. szackiej, w 1 okr. polic. uździeńskim, w dość malowniczej okolicy nad rzeką Kowalówką położone. Zdaje się, iż to miejsce niegdyś wchodziło w skład księstwa słuckiego, skoro w r. 1605, jak świadczą dokumenta, włada niem Janusz Radziwiłł, ożeniony z Zofią Olelkowiczówną, ostatnią z tego rodu; atoli około r. 1618 K. nabywa od Radziwiłła Janusz Bychawiec wraz z kluczami tołkaczewickim i dudzickim. Były to już czasy swawoli szlacheckiej, jakoż Bychawiec, sąsiadując z swarliwym Winką, zamieszkałym w bliskości Szacku, ciągłe miał z nim zatargi. Najeżdżano siebie wzajemnie, aż w r. 1620 Winko z zbrojnym zastępem zniszczywszy K. w ruinę obrócił Tołkaczewicze, rezydencyą Bychawca i samego zamordował. Gorsząca ta sprawa, prowadzona w trybunałach przez spadkobierców zamordowanego, skończyła się w Nowogródku 1628; jakoż na mocy wyroku sądowego Bychawcowcie utwierdzeni w prawach zostali. W tym samym niemal czasie K. przeszły za dług w zastawne władanie Zaranków, herbu Korczak, i w r. 1748 ostatecznie przez Zaranków nabyte na własność, należały do dominium Dudzicz (ob.) i stanowiły część wiana Aleksandry drugiej córki Kazimierza Zaranka, podczaszego powiatu wołkowyskiego, sławnego awanturnika, o którym opisują ze zgrozą Krzysztof Zawisza i Marcin Matuszewicz w swych ciekawych pamiętnikach. Aleksandra Zarankówna, wychodząc w r. 1767 za Józefa Prozora, starostę kowieńskiego, poźniejszego wojewodę witebskiego, wraz z innymi folwarkami wniosła mu K. w posagu; Prozor zaś, wydając w r. 1785 dwie córki swoje: jednę za Stanisława Jelskiego, komisarza skarbu w. ks. litews., drugą za Franciszka Bukatego, ostatniego posła rzpltej do Anglii; pierwszą uposażył Dudziczami, a ostatniej dał Sierhiejewicze, dominium z innemi przyległościami, w liczbie których były i K. Po śmierci Bukatego żona jego wychodząc drugi raz za mąż około 1810 r. za Ksawerego Lipskiego, kasztelanica łęczyckiego, cały swój fundusz przekazała jemu. We władaniu Lipskiego fortuna marnowana miała być rozszarpaną przez wierzycieli, lecz w skutek umowy familijnej nabytą została przez Tadeusza Zawiszę kondycyonalnie i około r. 1850 najprzód w części wrócona Lipskim, a następnie i w całości. W r. 1861, na mocy testamentu bezdzietnego Kaspra Lipskiego, ostatniego z rodu, K. wraz z innymi folwarkami przeszły na Jelskich. Wszakże nie mogąc utrzymać się w tem imieniu z powodu obciążenia długami testatora i intryg pretendentów, koleją przechodziły przez władanie różnych osób, a teraz są własnością Bungiego. Folwark ma młyn wodny, kopalnię wapna i cegielnię, lasu i łąk obficie. W pobliżu dworu nad rzeką piętrzy się wysoka, lasem zarosła, największa w całym powiecie góra, wynosząca przeszło 110 sążni (773 st. ang.) nad powierzchnią morza. Na wierzchołku dotychczas są ślady pięknego horodyszcza, usypanego w podkowę; u podnóża góry znajduje się starożytny odwiecznemi dębami i sosnami porosły cmentarz. Całą tę miejscowość lud zwie zamczyskiem,

ma cześć dla niej, a cmentarzysko odznacza się prawie pogańskim typem, gdyż na każdej mogile stoi garnek, kędy w dni zaduszne, tak zwane na Litwie „Dziady", krewni zmarłego kładą kaszę i inne jadło, niezliczoną moc tych garnków widzieć można. Po drugiej stronie rzeki, o wiorstę od okopiska, duża przestrzeń, lasem porosła, jest literalnie zasypana przedhistorycznemi kurhanami. Okolica ta może mieć szczególny interes dla archeologów, nigdy jednak badaną nie była. Lud tutejszy, krzywiczańskiego pochodzenia, łagodnych obyczajów, odznacza się usposobieniem konserwatywnem, szanuje tradycyą, nie zmienia dawnego stroju i pieśni, pomimo najgorszych warunków wpływu i otoczenia. Gleba piaszczysta i bardzo kamienista, dużo narzutowych głazów i wapna. *A. Jelski.*

Kowalewiec, niem. *Kowalewitz*, *Kowaliwen* (?), folwark do Wichorza, pow. chełmiński, przy trakcie bitym chełmińsko-toruńskim, o półtorej mili od Chełmna. Parafia i szkoła W. Czyste, poczta M. Czyste. Ma 4 budynki, 1 dom, 12 katol., 10 ewang. *Ks. F.*

Kowalewka, ob. *Kowalówka.*

Kowalewko 1.) wś, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Biała, odl. o 9 w. od Płocka, ma dm. 10, 113 mk., 612 mr. gruntu. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K., od rz. Wisły w. 7, rozległy mr. 520: grunta orne i ogr. mr. 378, pastwisk mr. 30, wody mr. 2, lasu mr. 101, nieużytki i place mr. 9; bud. mur. 5, z drzewa 11; płodozmian 11-polowy. Wś K. osad 17, z gruntem mr. 21. W lesie dóbr K. niedaleko wsi Sikorza odkryto w 1859 r. ołtarz (?) kamienny słowian przedchrześciańskich ogromnej wielkości. 2.) K., wś., pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeck, odl. o 22 w. od Ciechanowa; 14 dm., 189 mk., 190 mr. gruntu, 5 nieuż. 3.) K., wś, pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa, odl. o 16 w. od Mławy. W 1827 r. było tu 18 dm., 110 mk., obecnie 88 dm., 339 mk., gruntu 1444 mr. Eksploatacya torfu na opał. Według Tow. Kred. Ziems. r. 1866 fol. K. mający mr. 1102 i Dąbrówka 1538 rozparcelowane zostały pomiędzy częściowych nabywców; wsie zaś uwłaszczone: wieś K. os. 39, z grun. mr. 319; wś Dąbrowa osad 44, z grun. mr. 443. *B. Ch.*

Kowalewko 1.) folw., pow. obornicki, 9 dm., 145 mk., należy do dom. Obiezierza. 2.) K., wś i dwa folw., pow. szubiński; 1 folw. ma 422 mr. rozl.; drugi 319 mr.; 34 dm., 390 mk.; 346 ew., 39 katol., 2 chrześcian innego wyznania, 3 żyd.; 118 analf. Poczta w Gromadnie o 2 kil.; st. kol. żel. i tel. w Nakle o 15 kil. 3.) K., dom. i kol., pow. szubiński; 1363 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) folw., b) kol.; 23 dm., 228 mk., 118 ew., 88 katol, 22 chrześcian innego wyznania; 64 analf. Poczta w Gromadnie o 7 kil., st. kol. żel. i tel. w Nakle o 11 kil. Niegdyś własność J. Moszczeńskiego.

Kowalewo-Opactwo, wś, folw. i karczma, pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Kowalewo, odl. od Słupcy w. $5\frac{1}{2}$; wś ma 32 dm., 235 mk.; folw. 4 dm., 117 mk.; karczma 1 dom. Par. K. dek. słupecki 1334 dusz. Wś K., z daru Mieczysława ks. wielkopolskiego od r. 1186 należała do klasztoru lędzkiego; dawniej Marcinkowo zwana; już zapewne w XII w. miała kościół, pod 1426 wspominany jako dawno istniejący. Obecny w 1784 wystawili cystersi, 1862 odnowiony; 1871 przyłączono doń kościół w Woli Koszuckiej. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kowalewo-opactwo, osady nr. 19 i 20, v. Paszkowizna: rozległy mr. 150: grunta orne i ogr. mr. 133, łąk mr. 15, nieużytki i place mr. 2; bud. mur. 8, z drzewa 2; folw. ten powstał z połączenia dwóch osad uwłaszczonych.

Kowalewo-Solectwo, wś i folw., pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Kowalewo, odl. od Słupcy w. 5, wś dm. 21, mk. 249; folw. dm. 2, mk. 31.

Kowalewo, os., prob. i folw., pow. słupecki, gm. Ciążeń, par. Kowalewo; odl. od Słupcy w. 5; prob. dm. 1, mk. 3; folw. dom 1.

Kowalewo, wś, pow. płocki, par. Łęg, gm. Majki, o pół mili na zachód osady Drobin, zajmuje włók 32, w tem lasu liściastego wł. 4, łąk dwukośnych mr. 40, ogrodu owocowego i parku mr. 8, pod 7 stawami starannie zarybionemi mr. 3, ziemia w większej połowie 1-ej kl. pszenna. Ludności dusz 200. Obecnie własność Antoniego Jabłońskiego. Wś K, a jak Długosz wspomina *Kowale*, przed 660 laty była widownią smutnego wypadku dziejowego, który ważne i nieszczęśliwe dla kraju pociągnął za sobą następstwa. Dziedzicem jej wówczas był Krystyn z Gozdowa, herbu Gozdawa, wda mazow., znakomity wódz i pogromca prusaków podczas ich napadów na Mazowsze. Jan Czapla, scholastyk katedry płoc. i kanclerz Konrada I księcia mazow., brata Leszka Białego, zawistny sławie Krystyna, namówił Konrada, aby wydał rozkaz swej przybocznej straży napaść w nocy na wypoczywającego po trudach wojennych Krystyna w majętności jego Kowalewie, co też i dokonanem zostało. Krystyn, pozbawiony wzroku i osadzony w więzieniu w Płocku, zmarł 1217 r. Gdy następcy Krystyna napadów prusaków powstrzymać nie zdołali, Konrad w r. 1228 sprowadził krzyżaków. Intrygant Jan Czapla, popadłszy następnie w podejrzenie u Konrada, z jego rozkazu powieszony został w Płocku, za co Piotr, arcyb. gnieźn., rzucił klątwę na całą dyecezyą płocką i kujawską, od której uwolnił się Konrad oddaniem dóbr łowickich arcybisk. gnieźnieńskim. Wypadek w Kowalewie po-

służył za tło do powieści: „Krwawe dzieje Mazowsza“ (Koresp. Płocki, r. 1879). Przy kopaniu fundamentów pod dwór obecnie istniejący, w miejscu w którem zapewne stał zamek Krystyna, znajdowano stare monety i szczątki kości ludzkich. Do folwarku K. należy wieś K., osad 16, mr. 21 i wieś Dziewanowo osad 5, mr. 6. *Ad. Gr.*

Kowalewo, 1.)-*Boguszyce*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Gozdowo, odl. o 12 w. od Sierpca; 7 dm., 81 mk., 164 mr. gruntu, 86 nieuż.; ziemi folw. 170 mr. 2.) K.-*Podborne*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Gozdowo; 9 dm., 92 mk., 501 mr. obszaru, w tem 383 mr. ziemi folw. 3.) K.-*Skorupki*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Gozdowo, odległe o 15 w. od Sierpca, ma wiatrak, 8 dm., 80 mk., 338 mr. gruntu, 76 nieuż., w tem 302 mr. ziemi folw.

Kowalewo 1.) wś, pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa; odl. o 14 w. od Mławy, ma urząd gminny, szkołę, wiatrak i karczmę, 29 dm., 361 mk., 1315 mr. gruntu, 25 nieuż. Pomiędzy tą wsią a Kowalewkiem rozpoczynają się rozległe błota, 9 w. długie, a 1 do 2 w. szerokie. Folw. *Kowalewo-Dozin* (z wsią Kowalewo i Dozin), od rz. Wkry lub Działdówki w. 10; rozległy mr. 1238: grunta orne i ogr. mr. 632, łąk mr. 283, pastwisk mr. 113, lasu mr. 176, nieuż. i place mr. 32; bud. mur. 4, z drzewa 8; płodozmian 5—7 i 11-polowy; gorzelnia, pokłady torfu; wś K. osad 55, z gruntem mr 509; wś Dozin os. 10, z grun. mr. 238. 2.) K.-*Borek*, folw., pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa, odl. o 10 w. od Mławy, 1 dom, 17 mk., 253 mr. gruntu, 2 nieuż.

Kowalewo, wś, pow. szczuczyński, gm. Lachowo, par. Grabowo. W 1827 r. było tu 12 dm., 30 wł.

Kowalewo 1.) wś pryw., nad rz. Dźwiną, pow. dzisieński, o 4 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 5 dm., 48 mk., prawosł. 2.) K., wś pryw., pow. dziśnieński, o 42 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 5 dm., 61 mk. prawosł. (1866).

Kowalewo, folw., pow. nowoaleksandrowski. Niegdyś attynencya dóbr Dryświaty Łopacińskich, później Koziełłów-Paklewskich, 896 dzies. rozl.

Kowalewo 1.) niem. *Kabel*, wś, pow. wschowski, niedaleko rz. Baryczy; 91 dm., 460 mk., 457 ewang., 3 katol.; 53 analf. Poczta w Szlychtyngowie o 6 kil.; st. kol. żel. w Drzewcach (Driebitz) o 9 kil.; st. kol. żel. i tel. we Wschowie (Fraustadt) o 10 kil. 2.) K., wś, pow. kościański; 11 dm., 113 mk., wszyscy katol.; 15 analf. Poczta, stacya kol. żel. i tel. w Grodzisku (Graetz) o 8 kil. 3.) K., folw., 2 dm., 31 analf., należy do dom. Ujazdu. 4.) K., dom, pow. chodzieski; 1537 mr. rozl.; niegdyś własność Andrzejewskiego; 8 dm., 98 mk.; 24 ew., 74 katol.; 56 analf. Poczta w Margoninie o 4 kil.; st. kol. żel. Białośliwie (Weissenhöhe) o 18 kil. 5.) K., niem. *Grünhagen*, wś, pow. szubiński; 34 dm., 402 mk.; 342 ew., 60 katol.; 74 analf. Poczta w Szubinie o 6 kil; st. kol. żel. i tel. w Nakle (Nakel) o 26 kil. 6.) K., wś, pow. gnieźnieński, między jeziorami, 22 dm., 168 mk., 48 ew., 120 katol.; 82 analf. Poczta w Rogowie o 8 kil.; st. kol. żel. i tel. w Gnieźnie o 22 kil. Por. Lib. ben. Łaski I, 84 i 133. *M. St.*

Kowalewo 1.) niem. *Schönsee* r. 1833 przezwane, miasto niegdyś, dziś targowisko (Marktflecken), pow. toruński, na bitym trakcie toruńsko-brodnickim i golubsko-kowalewskim; także wiedzie nowy trakt bity do pół mili odległej st. kol. żel. Kowalewa; nad małą strugą i jeziorem, przy granicy brodnickiego pow., $1\frac{1}{2}$ mili od granicy polskiej. Obszaru liczy mr. 3313, bud. 244, dm. 107; katol. 630, ew. 309. W miejscu jest kościół katol. parafialny, zbór luterski, szkoła kilkokl. elementarna, poczta, apteka. Omnibus parę razy na dzień zajeżdża na dworzec. Na czele gminy stoi t. z. sołtys król., z 6 od r. 1850 obieralnymi ławnikami. Dochody i rozchody wynoszą rocznie około 981 tal. Targi dwa razy się odbywają, na bydło, konie i kramne. Tuż przy K. znajduje się: a) K. folw., r. 1868 przezwany *Schönsee*, obszaru liczy mr. 717, bud. 28, dm. 14; katol. 92, ew. 81. Parafia, szkoła, poczta w K. b) K. *nowe*, niem. *Neu-Schönsee*, folw., r. 1822 założony, obszaru mr. 698, bud. 14, dm. 5; kat, 28, ew. 17. Parafia, szkoła i poczta, jak wyżej. Wysoki wiek tutejszej osady stwierdzają różne wykopaliska nowszemi czasy napotykane. I tak wydobyto w torfowiskach, ciągnących się na rozległej przestrzeni od zach.-południowej strony K. ku wsi Szychowu, 4 narzędzia z rogu jeleniego, które t. zw. palafity czyli mieszkania nawodne na tem miejscu wskazują. Znaleziono także przy K. dwie fibule, jednę brązową, drugą miedziano-srebrną, które najprawdopodobniej z grobów rzędowych pochodzić mogą. Dwie urny z K., w Toruniu przechowywane, jedna maleńka, t. zw. łzawnica, druga nieco większa, z szczątkami wyrobu żelaznego, należą, według wszelkiego prawdopodobieństwa, do urn odosobnionych. Miejsce jednak cmentarzyska tych urn niewiadome. Ob. G. Ossowski, Mapa archeol. Prus zachod., str. *3, 16 i 91. Dawniej było K. miastem warownem. Zamek kowalewski należy do najstarszych w chełmińskiej ziemi. Od początku bardzo był obronny. Kiedy w czasie drugiego napadu prusacy pogańscy wszystkie już sąsiednie zamki zdobyli, kowalewski z małą tylko załogą utrzymał się, nawet klęskę dotkliwą zadał nieprzyjaciołom, których dowódzca Diwan poległ tu wśród oblężenia. No-

wy i daleko okazalszy zamek zbudował około r. 1303 Godfryd Hohenlohe, mistrz w. krzyżacki. Miasto założone zostało r. 1275. R. 1414 miasto strat w wojnie z Polską poniesionych liczyło sobie za 2000 m., w całej komturyi kowalewskiej było strat za 26000; 11 młynów spalono, z których miał zamek 40 łasztów zboża dochodu, w kamieniach młyńskich szkody 1200 m. R. 1422 król Władysław Jagiełło znowu nadciągnął w okolicę K.; z obawy miasto krzyżacy spalili, poczem i zamek po dłuższem oblężeniu poddał się. R. 1446 burmistrz i rada kowalewska nabyła 6 włók „ufm Stroncke“ od wójta w Lipnicy, ku większemu pożytkowi miasta, które to kupno mistrz w. krzyż. Konrad von Erlichshausen potwierdził. Za krzyżaków było K. naczelnem miastem komturyi kowalewskiej. Na zamku tutejszym zasiadali komturowie kowalewscy, z których znani są: Rudolf 1278, Otto 1303—1320, Herman von Oppen 1330, Rutherus 1333, Jan 1337, Becks 1343, Gereon 1349, Benisch von Schönenberg ? — 1389, graf Albrecht von Schwarzburg 1389—1392, Arnold von Burgeln 1392—1399, Mikoł. von Viltz 1399—1410, Eberhard von Offtersheim 1410, Karól von Walterhausen 1410—1411, Wilh. von Eppingen 1411—1413, Henryk Marschalk 1413—1415, Engelhard Krebs 1415—1416, Jan von Menden 1416—1419, Mik. von Bergau 1419—1421, Hans von Fischborn 1421—1424, Łuk. von Lichtenstein 1424—1426, Godfryd von Rodenberg 1426—1430, Wincenty von Wirsberg 1430—1436, Wilryk von Greifenstein 1436—1438, Hans von Dobbenek 1438—1442, Ludwik von Erlichshausen 1442—1447. R. 1466 pokojem toruńskim K. do Polski przyłączone, stało się siedzibą starostów kowal., nie mających jurisdykcyi. Każdoczesny wojewoda chełmiński był zarazem i starostą tutejszym. W następnych czasach odprawiały się w K. sądy grodzkie. Wojewoda chełmiński mianował zwykle podwojewodziego, który sądził sądy całego województwa chełmińskiego. Wicewojewoda dobierał sobie do woli pisarza. Akta grodzkie tutejsze, niestety, zaginęły. Także i sejmiki przedsejmowe w K. odbywały się, skąd posłów wysyłano na sejmiki pruskie. W XVI i XVII wieku bywali częściej starostami kowal. Plemięccy, wielcy dobrodzieje tutejszego kościoła, w którym groby swoje mieli przed ołtarzem N. M. P. Nawiedzenia. R. 1667 czytano na nich napis: „Viator siste gradum. Monumentum hic Plemieciorum Covaleviensium Praefectorum Mente prece ore fave. Generosus olim Achacius Plemiecki, Praefectus tabulatum aplavit et insculptus annus 1605.“ Przeciw Szwedom zawsze mocne było K. R. 1716 konfederaci ponieśli znaczną klęskę pod K. od generała saskiego Bose. Po okupacyi pruskiej K. wiele utraciło na znaczeniu. R. 1815 do powiatu toruńskiego przyłączone. R. 1833 formalnie z rzędu miast wystąpiło. R. 1853 przybył tu pierwszy pastor luterski. Oprócz starej, nieco nisko murowanej fary (jak mówią, dlatego żeby zamkowi nie przeszkadzała) istniała w K. prepozytura św. Ducha, przy toruńskiej bramie, zaraz za miastem, przez krzyżaków zbudowana, z cmentarzem i szpitalem połączona. Pierwotnie był ten kościół murowany i miewał osobnego proboszcza, praepositus, ztąd nazwa prepozytury. Wskutek reformacyi, a bardziej jeszcze w szwedzkich wojnach, do tyla podupadł, że liche tylko po nim pozostały zwaliska. Około r. 1660 kilku zacnych mieszczan, a szczególnie rodzina Czerwonków, nowy na tem samem miejscu wystawili kościołek, mniejszy teraz, z cegły, kryty dachówką, o dwóch wchodach i jednym ołtarzu, przyłączony wraz z dochodami do kościoła parafialnego. We wsi Bielsku jeszcze po krzyżakach zapisanych było włók 12 na ten kościół. Dwie włóki prawda zaszlamowało jezioro przez wylewy, ale proboszczowi pozwolono za to łowić ryby w jeziorze. Nabożeństwo odprawiało się zwykle w 3 święto Ziel. Świątek i Bożego Narodz., a oprócz tego wstępowała tu procesya w dzień św. Marka i w dnie krzyżowe. R. 1754 kościołek św. Ducha bliski był upadku; w następnych czasach zaniechany. Tylko szpital prastarej krzyżackiej fundacyi z r. 1305 zachował się. Także na tutejszym zamku krzyżackim istniała kaplica pod wezwaniem św. Krzyża od początku. Wizytator Strzesz pisze o niej r. 1670, że z pomiędzy innych podobnych kaplic wielce się odznacza świetnością swoją. W wojnach krzyżackich i szwedzkich niemało ucierpiała; Polacy jednak ciągle ją później naprawiali, tak że długie jeszcze wieki służyła nabożeństwu. Dopiero w połowie XVIII w. bardzo podupadła. Skutkiem późniejszych zmian politycznych zniszczała do szczętu razem z zamkiem. Warto jeszcze dodać o murach miasta K., że istniały mniej więcej aż do czasów okupacyi, do tyla jednak słabe, że same się obalały; ztąd powstało przysłowie: mocny jak mur w Kowalewie. O parafii kowalewskiej czytamy w dyecez. szemat.: Parafia K. liczy dusz 1344; kościoł tyt. św. Mikołaja, patronatu rządowego, niewiedzieć kiedy budowany albo konsekrowany. Przy nim szpital od roku 1305 istnieje dla 4 ubogich; bractwo trzeźw. i św. Anny. Prob. Jan Wróblewski. Wsie parafialne: Kowalewo, K. folw., K. nowe, Pływaczewo, Bielsk, Sierakowo, Gapa i Szychowo. Szkółki katol. dwie i w K. 2-kl. dzieci katol. 131, w Pływaczewie dzieci 70; 41 katol. dzieci odwiedza szkołę ew. w Bielsku, 35 w Sierakowie. Ob. Steinmann, Der Kreis Thorn,

str. 262. Gesch. des Culmerlandes 113, 146, 169; Voigt, Namen-Codex; Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej str. 70. Podług lustracyi z r. 1664 zaliczały się do sstwa kowalewskiego: miasto K. i wsie K., Bielsk, Sieraków, Pływaczewo i Cholewice. W r. 1771 posiadał je Franciszek Stanisław Czapski, wojewoda, opłacając z niego kwarty złp. 1,262 gr. 22. 2.) **K.**, szlach. dobra, pow. wejherowski, przy granicy kartuskiego powiatu, w okolicy lesistej, należało dawniej do obszernej majętności Tokary, obejmuje dobra i 6 posiadł. gburskich, włók 37, katol. 59, ew. 15. Par. i poczta Kielno, szkoła Kłosówki. Odległość od Wejherowa 3½ mili. 3.) **K.** al. *Dworaki*, niem. *Kowallewen*, w dok. *Kowaleffsken*, wś, pow. jańsborski (por. *Jańsbork*) na pruskich Mazurach, od początku założenia ma ludność polską. R. 1428 Jost von Strupperg, komtur baldzki, nadaje Paśkowi Przyborowskiemu na prawie chełmińskiem 30 wł. boru nad źródłem rzeki Wicenty, wolnych od dziesięcin i tłoki, z obowiązkiem 2 służb w lekkiej broni. Później dodano jeszcze Przyborowskiemu 15 wł., z obowiązkiem trzeciej służby zbrojnej. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 421. *Ks. F.*

Kowalewo, st. dr. żel. donieckiej w Ziemi Wojska Dońskiego.

Kowalewska wieś, ob. *Garnowo*.

Kowalewskie, niem. *Kowallewsken*, wś, pow. margrabowski (lecki ?) na pruskich Mazurach, oddawna przez osadników polskich zajmowana. R. 1566 Wawrzyniec von Halle, starosta oleckowski, poświadcza, że Piotr Wilczyca otrzymał około r. 1560 od starosty Krzysztofa von Glaubitz 6 włók na prawie chełmińskiem, ale że się tam 4 wł. i 8 mr. nadwyżki wykazało, kupił takowe Piotr, płacąc za włókę 30 grz.; wieś K. leżała między Pietraszami a Szczybałami. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 516.

Kowalewszczyzna 1.) wś, pow. brzeziński, gm. Jeżów, ob. *Długie* i *Kowalszczyzna*. 2.) **K.**, por. *Czarnów*, pow. radzymiński. 3.) **K.**, wś, pow. lipnowski, gm. Ossówka. Ob. *Walentowo*. 4.) **K.**, wś i folw., pow. mazowiecki (daw. suraski), gm. Kowalewszczyzna, parafia Waniewo. W 1827 r. było tu 30 dm., 198 mk. Dobra K. z wsiami Waniewo, Jeńki, Chomice, Mojsiki i K. należy do ks. Radziwiłłów, z których jeden pobudował w Waniewie drewniany kościół. W końcu XVII w. przeszły na własność Orsettich, a od tychże około r. 1830 w posiadanie Rostworowskich. Dziś dwa folwarki rozparcelowane zostały, a dwa sprzedane w całości. Przed założeniem dworu w K. dobra te nazywały się (w w. XV i XVI) Waniewo. A był to dwór zbudowany w w. XVII i rozebrany w r. 1881, wielce ciekawy zabytek staropolskiego drewnianego budownictwa. Pokoje miał na 10 łokci wysokie, z olbrzymiemi kominami; na czterech rogach domu znajdowały się cztery skrzydła. Z ganku wchodziło się wprost do olbrzymiej sieni środkowej, która zarazem za kaplicę, salę sejmikową i jadalnię w czasie zjazdów służyła. W sali tej wisiał wielki krucyfiks, portrety królów i bohaterów. W rozległym i malowniczym ogrodzie za dworem były sady owocowe, aleje strzyżone lipowe, park dziki i sześć stawów, z których środkowy największy w kształcie krzyża. Stawy te wykopano dla gospodarstwa rybnego, które tu niegdyś było prowadzone. W roku 1748 urodził się w K. Jan Klemens Gołaszewski, biskup wigierski, senator i prawy obywatel kraju. Ojciec jego był oficyalistą u Orsettich. W r. 1775 w całej majętności znajdowało się dymów 111. Powiększyli ją Orsettowie przez dokupno Jeńk i części Waniewa od Szczawińskich. Po uwłaszczeniu włościan zostało przy dworze ziemi włók 127, ale od r. 1863 i 1864 K. zaczęła się szybko chylić do upadku, i w niedługim czasie drobni nowonabywcy nie pozostawią śladu ze wspaniałej rezydencyi i jednego z piękniejszych w kraju ogrodów. Znana znakomita autorka ś. p. Narcyza Żmichowska (Gabryela), będąc ciotką żony b. właściciela (Romana Rostworowskiego) przebywała kilkakrotnie w K. Orsettowie posiadali tu niegdyś piękną bibliotekę, z rzadkich dzieł polskich i pysznych wydań włoskich złożoną. Według Towarz. Kred. Ziemskiego dobra K. składały się z folwarków: K., Borzyska, Jeńki, nomenklatury Nadlesie; wsi: K., Chumice, Mojsiki, Jenki i Waniewo. Rzeka Narew stanowiła granicę wschodnią. Rozległość wynosiła mr. 2965: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 568, łąk mr. 348, pastwisk mr. 12, lasu mr. 604, nieużytki i place mr. 36, razem mr. 1568; bud. mur. 11, z drzewa 14; płodozmian 11-polowy. Folw. Borzyska grunta orne i ogrody mr. 290, łąk mr. 13, pastwisk mr. 144, lasu mr. 501, nieużytki i place mr. 18, razem mr. 966; bud. mur. 2, z drzewa 5. Folw. Jenki grunta orne i ogrody mr. 154, łąk mr. 159, pastwisk mr. 11, lasu mr. 96, nieużytki i place mr. 10, razem mr. 430; bud. mur. 3, z drzewa 13; płodozmian 7-polowy; wiatrak, cegielnia, pokłady torfu. Wś K. osad 27, z gruntem mr. 498; wś Chumice os. 11, z grun. mr. 247; wś Mojsiki os. 9, z grun. mr. 267; wś Jenki os. 46, z grun. 770; wś Waniewo os. 23, z grun. mr. 756. Gm. K. z urzędem we wsi Płonka-Strumianka, ludności 4725, w tem męż. 2313, kob. 2412, dm. 610, rozległości 16892 mr., sąd gm. okr. I i st. p. m. Tykocin lub też Łapy st. dr. żel. petersb., szkół w gminie 2. W skład gm. wchodzą: 10 wsi szlacheckich: Jabłonowo-Kąty, Jabłonowo-Wypychy, Kobylin-Pogorzałki, Kropiwnica-Gajki, K.-Kiernozki, K.-Racibory, Łupianka

Nowa, Łupianka Stara, Płonka-Kościelna, Roszki-Ziemaki, 1 wś z ludnością mięszaną: Płonka-Strumianka i 9 wsi czysto włościańskich: Bokiny, Chomice, Jeńki, K., Krzyżewo, Mojsiki, Pszczółczyn, Waniewo i Wólka. *Z. Glo.*

Kowalewszczyzna, 1.) wś włośc., nad rz. Nowianką, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 46, od Dziewieniszek 11 w.; 8 dm., mk. katol. 51 (1866). 2.) **K.**, zaśc. szlach., nad rz. Straczą, pow. święciański, 4 okr. adm., o 50 w. od Swięcian, 1 dm., 5 mk. kat. 3.) **K.**, futor pryw., pow. dziśnieński, o 68 w. od Dzisny, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny; 2 dm., 12 mk. kat. 4.) **K.**-*mała*, wś gminy czereskiej, nad rz. Wołtą, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 26 w. od Dzisny; 4 dm., 43 mk. prawosł. 5.) **K.**-*duża*, wś tamże, 10 dm., 106 mk. prawosł. 6.) **K.**, wś rząd. gminy przegrodzkiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 62 w. od Dzisny, 2 dm., 12 mk. 7.) **K.**, zaśc. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 5 w. od Dzisny; 1 dm., 13 mk., z tego 12 prawosł., 1 kat. (1866).

Kowalewszczyzna, 1.) folw. w pow. mińskim, nad rz. Ocedą, okr. polic. kojdanowski, niegdyś ważne dobra radziwiłłowskie, r. 1582 ustąpione Służkom przez ks. Mikołaja Krzysztofa; potem należały do Jundziłłów i innych rodzin, a od r. 1868 są własnością czynownika Stiepanowa i przedstawiając tylko cząstkę dawnego obszaru, mają obszaru 5 włók i dwa młyny. Miejscowość górzysta, bezleśna, grunta i łąki dobre. 2.) **K.**, mały zaścianek w pow. mińskim, o milę od Rakowa w stronie wschodniej, w miejscowości górzystej, w pobliżu wsi Wielkie Sioło położony; osad ma 2. 3.) **K.**, wieś w pow. mińskim, w gminie białoruckiej, przy drodze wiodącej z Ostrożyc do wsi Brodki, należała do Tyszkiewiczów. Ma osad włócznych 8; miejscowość wzgórkowata, grunta urodzajne. *Al. Jel.*

Kowalewszczyzna, 1.) zaśc. i wś, pow. lepelski. Należały niegdyś do Zawiczek. 2.) **K.**, folw., pow. lepelski. Ob. *Krupnica.*

Kowalewszczyzna, dobra, pow. witebski. R. 1674 własność Żabów.

Kowali (rus. i niem.), ob. *Kowale.*

Kowali, poszczególne domy w Wiszeńce wielkiej, pow. gródecki.

Kowalicha, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka.

Kowalicha, rus. *Kowałycha*, wś, pow. czerkaski, o 3 w. na wschód od Rotmistrzówki, nad dopływem rz. Taszlika. Mieszk. 1139 prawosł., 11 kat., 26 izr. Ziemi dwor. 2079 dzies. w 4 częściach: Gimperów, Suhakowej, Tarnowskiego i Karczewskiego. Cerkiew z drugiej połowy XVIII-go wieku. Por. *Borszczahówka.*

Kowalicze wielkie, wś, pow. grodzieński, 1 okr. adm., o 24 w. od Grodna, zarząd gminy łaszańskiej.

Kowalik, niem. *Kowallick*, dwie wsie w pow. jańsborskim i szczycieńskim.

Kowaliki 1.) niem. *Kowalik*, wś, pow. brodnicki, w górzystej okolicy, nad strugą Wel, przy granicy pow. lubawskiego. Obszaru liczy mr. 1513, bud. 114, dm. 49, kat. 192, ew. 10. Parafia Mroczno, szkoła Boleszyn, poczta Lidzbark. Wieś K. oddawna należała do dóbr stołowych chełmińskich biskupów. Najprzód bisk. Otto, potem Stefan, a wreszcie r. 1618 Kuczborski wydawali ją szlachcie za prawem wiecznem. Zawierała podówczas włók 20. Dzierżawca zobowiązamy był dostarczyć konnego na asystencyą z lekką bronią, jeżeli tego okazała się potrzeba; żyta dawał k. 4, jęczm. 8; za wosk i pieniążki fl. 1 gr. 9 i kontrybucyi żołnierskiej fl. 89 gr. 10. 2.) **K.**, wś, pow. grudziąski, ob. *Kowalki.*

Kowalikowo, ob. *Kowalkowo*, pow. kościerski.

Kowaliski, grupa domów w Lubeli, pow. żółkiewski.

Kowaliszki 1.) zaśc. rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 30 w. od Swięcian, 1 dm., 10 mk. kat. (1866). 2.) **K.** lub *Sztadwil*, dwór, pow. nowoaleksandrowski, okr. polic. sołocki, 12 mk., młyn wodny (1859). 3.) **K.**, ob. *Zawierz.*

Kowaliwen (niem.), ob. *Kowalewiec.*

Kowaliwka 1.) karczma na obszarze dworskim Krzeczkowa, pow. przemyski. 2.) **K.**, ob. *Kowalówka.*

Kowalka, kolonia, pow. średzki; należy do gm. Luboniec.

Kowalken (niem.), ob. *Kowalki.*

Kowalki 1.) kol., pow. włocławski, gm. Lubień, par. Białotarsk. W r. 1827 9 dm., 62 mk. 2.) **K.**, wś nad rz. Rypienicą, pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Rypin, ma 286 mk., 45 osad włośc., 1050 m. gruntu dworskiego, 450 włościańskiego. Własność Chełmickiej. Jest tu browar, kuźnia, cegielnia, pokłady torfu. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. lit. AB. rozległy mr. 890: grunta orne i ogrody mr. 637, łąk mr. 142, pastw. mr. 34, lasu mr. 34, nieużytki i place mr. 43; bud. mur. 9, z drzewa 8. Wś Sikory osad 25, z gruntem mr. 263, osada Prątnia (Pruntnia) os. 1, z grun. mr. 68. R. 1789 K. były własnością Dziewanowskiego, Okońskich i Trzcińskiego; wysiewano tu 56 korcy żyta. 3.) **K.**, wś, pow. sejneński, gm. Wiejsieje, par. Kopciowo, odl. 23 w. od Sejn. W 1827 r. było tu 17 dm., 137 mk., obecnie 24 dm., 123 mk. 4.) **K.**, wś nad Niemnem, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny. Leży w stronie północno-wschodniej o 56 w. od Maryampola, od m. Preny i stacyi pocz-

towej 14 w. Liczy 11 dm., 128 mk., gruntu 443 mr.

Kowalki, 1.) wś rząd. nad rz. Naczką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 39, od Ejszyszek w. 22; dm. 16, mk. kat. 214, starozak. 5. 2.) **K.**, wś włośc., nad rz. Swiłką, pow. święciański, 3 okr. adm., o 28 w. od Święcian, 4 dm., 54 mk. kat. 3.) **K.**, zaśc. gminy czereskiej, nad rzeczką Wołtą, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., 31 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. (1866).

Kowalki, 1.) al. *Kowaliki*, niem. *Kowallek*, dok. *Cobelow*, *Kowale*, *Kobbelkau*, *Kobelkaw*, dobra, pow. grudziąski, opodal jeziora płowęskiego i granicy pow. lubawskiego. Liczy obszaru mr. 1099, bud. 16, dm. 8, kat. 38. ew. 54. Parafia Płowęż, szkoła Lisnowo, poczta Łasiń. Wieś K., położona w dawniejszej Pomezanii, była oddawna własnością biskupów pomezańskich. R. 1289 (Frölich ma 1287) bisk. pomezański Henryk wystawił pierwszy przywilej Henrykowi z Zelnowa, ziemi chełmińskiej, który tę wieś, jak się zdaje, założył, pełnił służbę wojenną, od innych ciężarów uwolniony. R. 1349 Marcin i Bartosz posiadaczami K. W następnych czasach nabyli K. dziedzice dóbr lisnowskich. Około r. 1614 Jan Borzewicz, właściciel tych dóbr. odprzedał K. wraz z Płowężykiem i częścią Wardęgowa prawem wykupna wdowie Annie Knutowej za 4350 zł. Później dziedzice Lisnowa K. wykupili. R. 1607 podają obszaru w K. 30 włók. Wieś była wtedy osadzona gburami, których zwykle około 10 liczono. R. 1667 po wojnach szwedzkich tylko 5 gburów pozostało. Aż do nowszych czasów wieś K. miała tych samych panów co Lisnowo. Dopiero w r. 1849 została odłączona od Lisnowa z prawem własności. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech; Frölich, Gesch. des Kreises Graudenz, str. 178. 2.) **K.** Tegoż nazwiska wsie mają się znajdować w powiatach gołdapskim (niem. *Kowalken*) i ządzborskim.

Kowalków, 1.) wś, nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, od Iłży 16 w. Posiada młyn i tartak. W 1827 r. było tu 36 dm., 236 mk., obecnie 77 dm., 496 mk., obsz. 1078 mr. 2.) **K.**, os. włośc. pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, od Iłży 13 w., gruntu mr. 140. Domów drew. 5, mk. 47. 3.) **K.**, os. leśna, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, od Iłży w. 15. Ma 15 mr., 1 dm., 3 mk.

Kowalkowice, folw., pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Waśniów, od Opatowa w. 21. Ma 11 mr. obszaru, 1 dm., 5 mk. Wspomina K, Długosz (II, 475). Folw. K. (z attynencyą i wsią Dobruchna) rozległy mr. 597, grunta orne i ogrody mr. 399; łąk mr. 35, lasu mr. 154, nieużytki i place mr. 9; bud. z drzewa 13, płodozmian 8-polowy, młyn wodny. Wieś Dobruchna osad 20, z gruntu mr. 159.

Kowall (niem.), wś pow. gdański, ob. *Kowale.*

Kowalle (niem.), pow, kartuski, ob. *Kowale.*

Kowallek (niem.), wś, pow. grudziąski, ob. *Kowalki.*

Kowallewen (niem.), wś, pow. jańsborski, ob. *Kowalewo.*

Kowallewsken (niem.), ob. *Kowalewskie.*

Kowallick (niem.), ob. *Kowalik.*

Kowalniki, folw., pow. nowoaleksandrowski, 924 dzies. obszaru, własność Leopolda Komorowskiego.

Kowalniszki, wś, nad rz. Cesarką, pow. wileński, 3 okr. adm., o 44 w. od Wilna, 8 dm., 69 mk. kat. (1866).

Kowalocha, część Woroniak, pow. złoczowski.

Kowalonki, wś rząd., nad jez. Sapelino, pow. dziśnieński, o 50 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 9 dm., 63 mk. (1866).

Kowalów, 1.) ob. *Kowalew.* 2.) **K.**, wś i fol., pow. łaski, gm. i par. Buczek, 16 dm., 160 mk., ziemi włośc. 79, dwor. 350 mr. 3.) **K.**, wś, pow. miechowski, gm. Kozłów, par. Mironice, odl. 4 w. od Wodzisławia. Folwark o 1 w. odl. od wsi ma 711 mr. obszaru; wieś ma 16 osad włościańskich, mających 64 mr. gruntu; 9 dm., 88 mk. W r. 1827 było 7 dm., 70 mk. Wieś K. w r. 1411 należała do dóbr stołowych biskupa krakowskiego, opłacała dziesięcinę do kościoła w Tarnowie (Dług. Lib. ben. II, 94). W 1439 roku właścicielem jest Stanisław Jastrzębiec (Dług. IV. 87, 88) a Mikołaj Miroński i Piotr Roszniański uposażając w 1439 r. kościół w Mironicach przeznaczają dlań dziesięciny z nowszych pól w K. W ostatnich czasach K. zmieniał bardzo często właścicieli.

Kowalowa, pasieka na obszarze dworskim Bałuczyn, pow. złoczowski.

Kowalowa, *Kowalówka*, ob. *Kowalowy.*

Kowalowa niwa, część Dziewięcierza, pow. Rawa Ruska.

Kowalowice, niem. *Kaulwitz*, r. 1270 *Kowelwicz*, 1350 *Caulowicz*, 1359 *Kawilwicz*, wś i dobra, pow. namysłowski, ma kościół katol. z r. 1593, i ewang. z r. 1748. Par. kat. dekan. rychtalskiego miała 1869 r. 981 kat., 684 ew. Do K. należy młyn Siedlice i folw. Neuhof.

Kowalówka, 1.) wś, pow. rawski, gm. Góra, par. Nowe miasto, 30 dm., 180 mk. Ziemia piaszczysta. Włościanie biedni. W pobliżu dużo źródeł z doskonałą bardzo czystą wodą. Jedno według ludu lecznicze. Por. *Nowe Miasto* nad Pilicą. 2.) **K.**, wś, pow. radomski, gm. i par. Kowala. Od Radomia 9 w., gruntu mr. 75, domów drew. 4, mk. 20. 3.) **K.**, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Jasienica. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 22 dm., 169 mk. Por. *Jasienica.*

Kowalówka, 1.) wś rząd., nad rz. Wilią,

pow. wileński, 4 okr. adm., o 44 w. od Wilna, 9 dm., 101 mk., z tego 63 prawosł., 38 katol. 2.) K., zaśc. szl., pow. wileński, 4 okr. adm., o 50 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. kat. (1866).

Kowalówka, 1.) jedna z najludniejszych wsi na Podolu, pow. bracławski, gm. Rubań, par. Niemirów, o 6 w. ku wschodowi od m. Niemirowa, o 40 w. od Winnicy. Właściwie Kowalówkę tworzy 5 oddzielnych wsi: Czekołapówka, Spodochy, Jary, Podzamcze i Blidki, oprócz przysiołków: Chwastowce, Wirgijówka itp. Jest tu fabryka cukru, jedna z największych na Podolu; gospodarstwo rolne składa się z 4 oddzielnych folwarków. Kowalówka należała do Potockich; za panowanie Stanisława Augusta posiadał ją Wincenty Potocki, podkomorzy w. k. Był to dziwak w swoim rodzaju, choć wiele dobrego w tych stronach zostawił; ożeniony z ks. de Ligne, uważał się za uddzielnego księcia, bił nawet monety z h. Pilawą. Miał stałą rezydencyą w zamku niemirowskim, z którego jedno skrzydło tylko pozostało, stanowiące niegdyś stajnię i kordegardę. Kiedy Suworow wszedł do kraju, uganiając się za resztkami wojska polskiego, adjutanci jego zażądali, aby mu Potocki dał w zamku kwaterę i oświadczyli, że za 3 dni przybędzie. Potocki spędził wszystkie gromady z całego klucza niemirowskiego i część zamku mieszkalnego rozebrał zupełnie; sam zaś przeniósł się do Kowalówki, gdzie rozbił namioty i dom na prędce budować kazał. Był on wielkim miłośnikiem ogrodów; on to sprowadzał do Kowalówki najlepsze gatunki fruktów. Za życia jego było obyczajem, że żaden parobek nie mógł się żenić, ani dziewka za mąż wychodzić, dopóki nie udowodnili, że posadzili i zaszczepili po kilkanaście sztuk drzew fruktowych; do szczepienia dostawali zrazy z ogrodów dziedzica. Są dziś włościanie, którzy po kilkaset rubli biorą rocznie za owoce ze swych sadów. Obok piętrowego domu, założony był duży ogród, wielkie oranżerye; na jednej z wysp w ogrodzie postawiony był posąg pamięci dra Howarda. Jan Howard, anglik, lekarz i wielki przyjaciel ludzkości (ur. 1726 r.), zajmujący się głównie polepszeniem losu więźniów i urządzeniem szpitali, w czasie podróży po południowej Rosyi, umarł w Chersonie w r. 1790 i tu pochowany; na mogile jego postawiony obelisk. Hrabina Wincentowa Potocka (de Ligne), wielbicielka cnót Howarda, miała podobno potajemnie przewieźć zwłoki jego i pochować w Kowalówce, w ogrodzie, na wyspie. Na mogile jego również postawiono pomnik, otoczony drzewami i krzewami, a dzień śmierci uroczyście obchodzono rozdawaniem jałmużny i nabożeństwem. Tak więc ku pamięci Howarda stoją pomniki w Chersonie, Kowalówce i Londynie. Potocki sprowadził rzemieślników, założył liczne fabryki i starał się podnieść ogólną pomyślność: sukna, skóry, perkale niemirowskie równały się niemal zagranicznym. Po rozbiorze kraju podkomorzy, zrażony i zniechęcony, sprzedał Kowalówkę z 5 wsiami (2025 dusz i 689 osad) i Niemirow (12000 dusz) Szczęsnemu Potockiemu. Majątek ten, wraz z kluczem mohylowskim (16 wsi), Szczęsny darował najstarszemu i najulubieńszemu synowi swemu Jerzemu, który oprócz tego otrzymał schedę równą z braćmi, zawierającą 22000 dusz. Jerzy wkrótce strwonił to wszystko; klucz mohylowski przegrał w karty Hadziewiczowi, zrobił 30 milionów złp. długu, a sam wyjechał do Barége we Francyi, gdzie umarł, mając 33 lat wieku. Macocha jego (z domu Czelicze-greczynka) weszła z nim w układ, przyjęła na siebie jego schedę z obowiązkiem spłacenia długów a wypłacania mu do śmierci po 15000 dukatów. Kowalówka więc i Niemirów dostały się Zofii Potockiej, która przekazała je synowi swemu Bolesławowi, dziś żyjącemu, a ten oddał w posag jedynej swej córce Maryi z Potockich Strogonowej. W Kowalówce była jej letnia rezydencya; napełniały ją arcydzieła sztuk, pozostałe jeszcze po podkomorzym. Dziś ani śladu tego, dwór opustoszał, pamiątki rozebrane lub wywiezione, drzewa w części wycięte. W Kowalówce jest kilkanaście rodzin tatarów litewskich, osiadłych na ziemi obywatelskiej, wyznania mahometańskiego, mają swój meczet i mułłę. Jest to po większej części szlachta dawna i dziś utwierdzona w heroldyi, z dokumentów i nadań królów polskich, do których oni wielką przywięzują cenę. Są tam Skulscy, Smulscy, Abrahamowicze, Baranowicze i inni. Języka tureckiego nie rozumieją, używają zwykle polskiego, choć modlą się na książkach drukowanych po arabsku, nierozumiejąc zupełnie języka. Trudnią się gospodarstwem, ogrodnictwem, wyprawą skór i safianów, także farbiarstwem i leczeniem na pomięszanie zmysłów. Młodsze pokolenie znacznie zubożało; niektórzy służą jako oficyaliści prywatni. W fizyognomii ich zostały ślady wschodnie, są w ogóle uczciwi, trzeźwi i pracowici, a niektórzy przyjęli religią chrześciańską. 2.) K., część wsi Sutkowiec, pow. latyczowski, gm. Lińków, par. Jarmolińce, nad rz. Uszycą; własność Zaleskich. Musiała mieć kiedyś zameczek, gdyż w starych dokumentach zwane jest „oppidum“. Por. *Sutkowce*. 3.) K., wś, pow. olhopolski, gm. Demówka, przy trakcie prowadzącym z Olhopola do Bałty, mk. 1730 (wraz z Stratejówką), ziemi włośc. 2272, dworskiej 2028; należy do Miłowanowa, dawniej Moszyńskich. 4.) K., *słobódka*, nad rz. Żwanem, al. Werbową, pow. uszycki, gm. Howory; 33 domy; należy do Howor, par. Zamiechów.

Kowalówka, 1.) wś, pow. radomyski, par.

prawosł. Karpiłówka, o 3 w. od Karpiłówki, na prawym brzegu rz. Wereśni; 22 mk., 1702 dzies. ziemi. R. 1858 Grodeccy kupili K. od Michała Lisieckiego. 2.) K., wś, pow. wasylkowski, ciągnie się na długość 4 w. wzdłuż lewego brzegu rz. Kamianki razem z wsią Ustymówką (inaczej Sokołów zwaną), o 12 w. od Chwastowa, o 20 w. od Białej Cerkwi. Mieszk. prawosł. 3316, kat. 22. W Ustymówce co druga niedziela jarmark. Nad rzeką horodyszcze 4-kątne z wałem ziemnym, 3 saż. wys. R. 1740 należała K. do cerkwi paraf. w Palaniczyńcach, od 1753 ma własną cerkiew i do niej 48 dzies. ziemi.

Kowalówka, 1.) wś, z przys. Olszniaki, pow. buczacki, o 5.5 kil. od Monasterzysk, nad rz. Koropcem, ma cerkiew gr.-kat., 1-klasową szkołę, 1428 mk. w gminie a 135 na obszarze dworskim. 2.) K., wś, pow. kołomyjski, par. gr.-kat. Stopczałów, o 5 6 kil. od Jabłonowa, ma 392 mk.

Kowalówka, 1.) os. na obszarze dworskim Grochowce, pow. przemyski. 2.) K., pastwisko w płd. stronie Oserdowa, pow. sokalski. 3.) K., ob. *Kowalowy*. 4.) K., grupa domów w Ujsałach, pow. żywiecki.

Kowalówka, rz., ob. *Ihumeń*, *Kowalewicze*, *Szczacka*.

Kowalówka, znaczny strumień, bierze początek w obr. gm. Hołhoczego, w pow. podhojeckim, że źródła łącznego, z pod wzgórza Kropiwkami zwanego, a zasiliwszy się potokiem napływającym od północy, płynie na południe paśmistemi łąkami przez obszary gminy Szwejkowa, przez wieś Dobrowody i Kowalówkę, a opłynąwszy Monasterzyska od wschodu, wpada z lewego brzegu do Koropca. Długość biegu 17 kil. *Br. G.*

Kowalów kąt, pole orne w płd. stronie Zbory, pow. kałuski, na płd.-wsch. stoku Łysej góry, między prawym brzegiem pot. Zbory a lewym brzegiem Bołochówki.

Kowalówki, część Komarnik, pow. turczański.

Kowalowy czasem *Kowalówka* 1.) z *Gilową*, wś, pow. tarnowski, parafia rz.-kat. w Ryglicach; leży w okolicy pagórkowatej i lesistej, u źródeł Jodłówki, sama wieś w dolinie 318 m. npm.; od północy otacza ją niewielki las, rozpościerający się na wzgórzach dochodzących do 341 m. npm., od południa zaś wielkie bory ciągnące się pod różnemi nazwami między Białą i Wisłoką. Przez najwyższe punkta tych wzgórz jest wytkniętą granica powiatów tarnowskiego, pilźnieńskiego, grybowskiego i jasielskiego. Na południe od wsi wznosi się góra Kowalowy 508 m. wysoka. Przez K. prowadzi gościniec z Pilzna do Tuchowa. Z 877 mieszk. przebywa 78 na obszarze więk. pos. Jest tu szkoła ludowa jednoklasowa. Więk. pos. ma 681 mr. roli w ogóle i 308 mr. lasu; mn. pos. 883 mr. ról i 86 mr. lasu. K. graniczy na północ z Lubicą; na zachód z Joninami a wschód z Jodłową. 2.) K. z *Ulaszowicami*, wś na prawym brzegu Wisłoki, przy drodze z Jasła do Kołaczyc, w pow. jasielskim. W pobliżu Jasła leży przys. Ulaszowice, a dalej na północ wś K., która od północy jest osłonięta wzgórzami i lasem. Należy do par. rz.-kat., sądu pow. i urzędu poczt. w Jaśle. K. ma 378 (z tych na obszarze więk. pos. 33), Ulaszowice 118, a z tych na folwarku 38 mk. rz.-kat. wyznania. Kasa pożyczkowa gminna posiada 159 zł. w. a. kapitału. Więk. pos. (p. Leok. Nartowskiej) ma 210 mr. roli i 139 mr. lasu; mn. pos, 152 mr. roli, 18 mr. łąk i ogr., 19 mr. pastw. i 67 mr. lasu. Cały obszar wsi i przysiołka 605 mr. n. austr. Na zachód graniczy ta wś z Gorajowicami. Czyt. Lib. ben. Długosza, II, 287. *Mac.*

Kowalska góra, ob. *Filipówka*, pot.

Kowalska wola, kol., pow. turecki, gm. i par. Kowale pańskie. Odl. 8½ w. od Turka, ma z przyległą wsią Kowale pańskie 21 dm., 323 mk.

Kowalska Wola, wś t. n., mającą kościół drewniany, wymienia Długosz (Lib. ben. II, 534).

Kowalskie, część Wiszenki małej, pow. gródecki.

Kowalskie, dom. nad jeziorem, przez które Główna przepływa, pow. średzki, 1626 mr. rozl., 10 dm., 144 mk.; wszyscy kat, 36 analf. Poczta w Swarzędzu (Schwersenz) o 9 kil., st. kol. żel. Kobylnica (Kobelnitz) o 6 kil. Niegdyś własność Winc. Urbanowskiego. Por. Łaski, Lib. ben. I, 63.

Kowalszczyzna, 1.) kol. włośc., pow. łódzki, gm. i par. Chojny. Jest tu 8 dm., 122 mk. 114 mr. obszaru. Por. *Chojny*. 2.) K., *Kowalewszczyzna*, wś włośc., pow. brzeziński, gm. Długie (ob.), par. Jeżów. Tu mieści się zarząd gminny; 2 dm., 17 mk., 82 mr. obszaru. 3.) K. lub *Pszanowice*, os., pow. brzeziński, gm. Gałkówek, 1 dm., 16 mk., 24 mr. rozl. 4.) K. ob. *Kobiele małe*.

Kowalszczyna, słoboda gm. przyłuckiej, pow. berdyczowski, z kolonią rolników izraelitów.

Kowalszczyzna, żętyczny zakład leśniczy na obszarze dworskim Korczyn, pow. stryjski.

Kowaly (niem.), wś w par. ew. Skoczów, ob. *Kowale*.

Kowałowszczyzna, las w płd.-zach. stronie Tarnoszyna, pow. Rawa Ruska.

Kowały, ob. *Kowale*.

Kowałycha, ob. *Kowalicha*.

Kowaniec, tak się zowie część obszaru miasta Nowego-targu (pow. nowotarski), leżąca na południowym stoku gór Gorców, na północ od potoku Kowańca; obejmuje chaty rozrzucone

po polanach śródleśnych, następnie młyny i piły (tracze) nad potokami spływającymi do Kowańca i nad samym Kowańcem. *Br. G.*

Kowaniec, potok górski, powstaje z połączenia się małego i wielkiego Kowańca. Oba Kowańce wytryskują z Gorców, z pod głównego grzbietu, na południowym ich stoku, w obr. gm. Nowegotargu (pow. nowotarski). Połączony potok płynie na południowy zachód, opływając półn. stopy Wielkiej Góry (805 m.), a potem na południe, opływając od zach. górę Kokoczów (712 m.) i pod miastem Nowymtargiem uchodzi do Dunajca z lewego brzegu. Długość biegu od źródeł W. Kowańca 8 kil. i pół. Zabiera liczne strugi z Gorców spływające. *Br. G.*

Kowanówko, wś i dwa folw., nad rz. Wełną, pow. obornicki, 4 miejsc: a) K., wś; b) zakład prywatny dla chorych na umyśle, z folw. mającym 201 mr. rozl., własność dra Żelasko; c) folw. 274 mr. rozl. mający; d) leśnictwo, niem. *Saubucht* (por. *Boruszynko* i *Burzykowo*). 22 dm, 272 mk., 118 ew., 152 kat., 2 żydów; 70 analf. Poczta, parafia, tel., st. kol. żel. w Obornikach o 4 kil. Od Poznania mil 4, od Rogoźna dwie, od Ocieszyna 6 kil. Graniczy K. na północ z Obornikami, za zachód z Kowanowem, na wschód z Rudkami, Leśną Dąbrówką, Chwastowem, na południe z Rożnowem (gdzie kościół). Przepyszny, już znamionami starość siwiejący gmach w parku, zakład leczniczy, mieści w sobie dobrze urządzone pokoje dla chorych; założył go w 1857 r. dr. Józef Żelazko, Zadaniem tej instytucyi jest leczenie chorych na nerwy, zboczenia umysłowe, delirium tremens, skutki opilstwa i inne słabości natury ludzkiej. Są dwa oddziały, jeden dla kobiet, drugi dla mężczyzn. Ten ostatni dzieli się na trzy klasy, stosownie do zamożności pacyentów. Zakład pomieścić może wygodnie 30 chorych mężczyzn, 20 kobiet. Obecnie zarządza zakładem leczniczym dr. Wiktor Karczewski, a częścią gospodarską kieruje Edward Sieg, polak. Wieś K. stanowiła niegdyś uposażenie stołowe arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskiego, aż do czasów arcybiskupa Marcina Dunina, zmarłego w 1842 r.

Kowanowo, wś i trzy folw., pow. obornicki, 15 dm., 186 mk., 148 ew., 38 kat., 58 analf. 1) folw. ma 589 mr. rozl.; 2) 349 mr.; 3) 453 mr. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Obornikach o 3 kil.

Kowańska, przys. na prawym brzegu Wisłoki, w pow. mieleckim, leży na płn. pd Brzyścia, na płd. od Kłyszowa, a na zach. od Borek.

Kowaraki, wś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 16 w. od Lidy, przy drodze z Żyrmun do Ejszyszek, 6 dm,, 24 mk. (1866).

Kowarren (niem.), ob. *Kowary*.

Kowarsk, mko pow. wiłkomierski, o 2 mile od rz. Świętej, a o 4 m. od Wiłkomierza, przy drodze z Onikszt do Wiłkomierza. Kościół stary, drewniany, na wzgórzu, z kalwaryą czyli ze stacyami męki Chrystusa Pana, wzniesiony 1464 przez Ogińskiego. Parafia katolicka dekanatu wiłkomierskiego, dusz 5877. Kaplica drewniana w Ferdynandowie. Dziedzictwo niesławnie znanego w historyi krajowej Grzegorza Ościka. Jadąc z Wiłkomierza do Kowarska, spotykamy u brzegu Świętej rzeki źródło zwane po litewsku kragzła, które u pogan litewskich za święte uważane było. Od Ościków K. przeszedł do Ogińskich; w r. 1788 pułkownika Janusza Tyszkiewicza; potem z Pienianami i Troupiami do Siesickich należał.

Kowary, wś i folw., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Proszowice. Leży na północnozachód o 4 w. od Proszowic. W r. 1827 było tu 29 dm., 246 mk., obecnie 52 dm., 357 mk., ziemi włośc. 193 mr., osad 40; ziemi folwarcz. 496 mr. Stosunek pól do łąk jak $9^1|_2$ do 1. Lasu niema wiele. Grunta lekka glinka z większą lub mniejszą warstwą próchnicy. Kopalnia gipsu, obfite źródła; karczmy nie ma. W końcu XV wieku były tu dwie części: na jednej był folwark, cztery łany kmi-ce, karczma i zagrodnicy; druga połowa, własność Jana h. Drużyna al. Szreniawa, miała oddzielny folwark, 4 łany kmiece, zagrodnika i karczmę (Dług. I, 126 i II, 155).

Kowary, niem. *Kowarren*, wś, pow. darkiemski, st. p., 121 mk.

Kowbasinka, ob. *Korbasinka*.

Kowbowicze, wś, pow. słonimski.

Kowczanie, wś rząd., pow. trocki, 2 okr. adm., 28 w. od Trok, 17 dm., 152 mk., z tego 145 kat., 7 izr. (1866).

Kowczyki, wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 15 w. od Szczuczyna, 5 dm., 45 mk. (1866).

Kowejdany, wś, pow. rossieński, par. stulgiewska.

Kowel, mto powiatowe od r. 1794 w gub. wołyńskiej, nad rz. Turyą, przy szosie kijowsko-brzeskiej, przy połączeniu kolei nadwiślańskiej z koleją kijowsko-brzeską. Ludność i handel szybko się rozwijają od przeprowadzenia kolei; ludności obecnie 15000 (według statyst. urzęd. z 1881 r. 4675), przestrzeń ziemi miejskiej do 3000 dzies.; większa część mieszczan-chrześcian trudni się rolnictwem. Od roku 1518 wś K. należącą do ks. Sanguszków Zygmunt I obdarzył przywilejem miasteczka na prawie magdebur. Królowa Bona przez faciendę nabyła K. Od tego czasu królewszczyznawstwo. Emigrantowi moskiewskiemu kniaziowi Kurbskiemu nadane 1564 dożywotnio. Kurbski odznaczył się wielką niesfornością i wiolencyami, jak świadczą akta władzieckie w wydaniu Iwaniszowa. Kowel oddawna był ważnym punktem, gdzie się odbywała przepra-

wa przez Turyą na drodze z Litwy na Ruś. Prawdopodobnie, jeszcze przed najściem Tatarów za Batyja, był tu klasztor czerńców i cmentarzysko; na wyspie gdzie teraz stare mto, w głębi na półtora sążnia wykopują mnogie groby chrześciańskie, pokryte korytami bez śladu desek tylko wyrąbywane dłutem. Klasztór ten przeniósł się potem wgłąb lasów, niżej, na wyspę na Turyi, gdzie dziś wieś Werbka; ten ostatni był zniszczony a mnichów puścił na tratwach z biegiem wody kniaź Kurbski; dopiero Sanguszkowie przyjęli takowych na dalszym biegu rzeki i ufundowali klasztor w Mielcach, który do dziś dnia istnieje; wszystkie trzy były pod wezwaniem św. Mikołaja. Paraf. kościół kat. św. Anny, 1854 r. z drzewa wzniesiony ze składek. Parafia kat. dekan. kowelskiego: dusz 3800. Kaplice w Białoszowie, Uchowiecku, dawniej i w Różynie. Dekanat kowelski dyecezyi łucko-żytomierskiej ma 10 parafij: K., Luboml, Przewały, Turzysk, Hołoby, Ratne, Kamień-Koszyrski, Bucyń, Ostrówek i Nabrzuska (dawniej 14 t. j. jeszcze: Opalin, Mielnica, Hulewiczów i Maciejów). Wiernych liczy: 9721. Rozciąga się na pow. kowelski i część włodzimierskiego. St. dr. żel. K. kijowsko-brzes. leży między Myzowem a Hołobami, o 117 w. od Brześcia lit., o 137 w. od Zdołbunowa; st. dr. żel. nadwiśl., ostatnia ku południowi, o 313 w. od Warszawy. Do Łucka 68 w. szosą. St. poczt. K. leży o $1^1|_4$ w. od stacyi t. n. dr. żel. Fabryk ma miasto 11, w nich 52 rob., 13651 rs. produkcyi. Starostwo niegrodowe kowelskie, w wojewodztwie wołyńskiem, pow. włodzimierskim, wedle lustracyi z r. 1623 obejmowało miast: K., Wyżwy i Milancwice, oraz wsie: Moszczony, Dubowa, Obtapy, Hojszyn, Bachowo, Bielin, Steble, Skulin, Werbka, Olszanica, Zielowo, Turowica, Kleweczko, Chodowice, Paryduby, Siedliszcze, Stara Wyzwa, Szajno, Nojno, Choteszów, Bratki, Dołhonosy i Tinidyn. W r. 1771 posiadał je książę Dymitr Jabłonowski z małżonką, Józefą z Mycielskich, którzy opłacali z niego kwarty złp. 18,008 gr. 24, a hyberny złp. 6404 gr. 21. Na sejmie warszawskim z r. 1773 Stany Rzpltej nadały toż ststwo na dziedzictwo królowi, który z uwagi na 5-letnią niewolę Wacława Rzewuskiego, wojewody krakowskiego, wraz z synem Sewerynem Rzewuskim, hetmanem pol. kor., tymże podług oddzielnej konstytucyi odstąpił na dziedzictwo, zachowując prawa dożywocia książętom Jabłonowskim. R. 1831 rząd ststwo K. skonfiskował Rzewuskiemu.

Powiat kowelski graniczy na płn. z powiatami: bobrujskim i kobryńskim, na wsch. z pińskim i łuckim, na płd. z łuckim i włodzimierskim, na zach. z włodzimierskim. Rozległy 6459 w. kw. (Stołpiański podaje 5919 w. czyli 616562 dzies. i tak je dzieli: 174403 dzies. roli orn., 96225 dz. łąk, 28360 dzies. wygonów, dróg, krzewów, 259405 dzies. lasu, 32260 dzies. wody i błota, 25905 dzies. ogrodów i zabudowań. Zwierząt domowych w powiecie: 170356 t. j. koni 13254, bydła rogatego 59482, owiec zwyczajnych 33178, cienko-wełnistych 25532, świń 37207, kóz 1081, muły 2). Mieszkańców 135506 (Stołpiański podaje 113596: w tem wylicza: 4446 katolików, 7375 izr., reszta prawosławni; według plemion wylicza: 32620 małorusów, 38581 drewlan (?), 9412 bużan (?), 4812 żmujdzinów, (!), 4480 łotyszów (!) i 4817 polaków; według stanu 1382 szlachty dziedzicznej, 362 osobistej, 1005 prawosł. duchowieństwa, 8 katolickiego, 93 żydowskiego, mieszczan 11369, włościan 94287 i i.). Dzieli się powiat na cztery stany t. j. okręgi policyjne: Maciejów, Kamień-Koszyrski, Ratne, Hołoby. Gmin wiejskich ma 18; miejsc zaludnionych w ogole 312. Ze wszystkich powiatów gub. wołyńskiej powiat ten ma najmniej żydów: według kalendarza Hurlanda w r. 1879—80 było ich 6908 męż., 4314 kob. (?). Głównem zajęciem ludności rolnictwo, ale produkcya zboża dotąd niewiele zapotrzebowania miejscowe przenosi. Wieśniacy głównie ziemniakami się żywią. Ogrodnictwo, sadownictwo, pszczelnictwo i rybołówstwo mało rozwinięte. Z przemysłu znane prawie wyłącznie tylko gorzelnictwo: wszystkich fabryk w powiecie (bez miasta pow.) 19; zatrudniają one 91 robotników i produkują (1880 r.) wyrobów za 44520 rs Pod względem fizyograficznym powiat należy do Polesia, grunta ma niskie i błotniste; wyższe nieco spotykamy tylko nad brzegami rzek i gdzieniegdzie pośród błót i lasów; te jedynie zaludnione. Północna część powiatu niższa od południowej o 117 stóp czyli 13 saż. Jeziór jest dużo, rozrzuconych po błotach leśnych, otwartych, które zajmują do 1000 w. kw. t. j. blisko szóstą część powiatu. Same otwarte błota, trzciną tylko i oczeretem zarosłe zajmują do 30000 dzies. Z pomiędzy jeziór odznacza się rozległością jeziora Tur. Rzeki powiatu kowelskiego płyną z połud. na półn.: Wyżwa, Turya, Stochod; w płn. zaś stronie płynie Prypeć z zach. na wschód. Gleba roli ornej piaszczysta, gliniasta i błotna. Na błotach grube pokłady torfu i czarnoziemu, mieszanina próchnicy, piasku i gliny, gąbczastej budowy, na której rosną gęste, soczyste, wysokie trawy.

Kowenice (al. *Kowynice*, po rusku *Koweny-czi*), wś w pow. samborskim, 12 klm. na płn. od sądu powiat. i urz. poczt. w Samborze. Na płn. leżą Kornice i Więckowice, na zach. Barańczyce wielkie, na płd. Barańczyce wielkie i Mistkowice, na wsch. Mistkowice, na płn wsch. nakoniec Burczyce stare (w pow. rudeckim). Wzdłuż granicy płn. płynie Błożewka od zach,

na wsch. krętym biegiem, nad nią leżą błota i moczary, a na płd. od nich zabudowania wiejskie a browar; dalej na płd. orne pola i pastwiska i na płd.-zach. lesiste wzgórze ze szczytem Kościowa (305 m.). W pośród tego lasu stoi kilka domów, folwark i leśniczówka, i ta część wsi zwie się Ameryką. Inna część wsi zwie się Prusakami. Własn. więk. ma roli orn. 330, łąk i ogr. 72, pastw. 57, lasu 465 mr.; własn. mniej. roli orn. 333, łąk i ogr. 86, pastw. 60, lasu 2 mr. Według spisu z r. 1880 było 447 mk. w gminie, 48 na obsz. dwor. (obrz. gr. kat. z wyjątkiem kilku rz.-kat.). Par. rzym.-kat. w Łanowicach, gr.-kat. w Mistkowicach. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Koweniów, *Kowieniewo*, folw. pryw. nad strumykiem, pow. wilejski, o 28 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., gm. Kniahinin, 1 dm., 21 mk., gorzelnia. Ma kaplicę katolicką parafii Koscieniewicze (1866).

Kower al. *Kowyr*, grupa domów w płd.-wsch. stronie Nawaryi, pow. lwowski, na praw. brz. Szczerka, w miejscu gdzie dawniej staw istniał.

Kowerdziaki, wś, pow. brzesko-litewski. Była tu kaplica kat. parafi Brześć litewski.

Kowersk, wś, pow. janowski, graniczy na północ z dobr. Kiełczewice, na wschód z dobr. Gałęzów i Józefów, na południe z lasami dóbr donacyjnych Zakrzówek, na zachód z gruntem wsi Rudnik złodziejski i dóbr Zakrzówek nowy. Folwark, w r. 1879 założony i zabudowany przez Stefana Kowerskiego, jego jest własnością. Kupiony od Martensa, negocyanta z Hamburga. Powstał z części lasów, do dóbr niegdyś książąt Czartoryskich, Zakrzówka należących. Dobra te, skonfiskowane po roku 1831, były przez rząd po r. 1863 nadane na prawie donacyjnem jenerał. Trepowowi, zaś 4000 mr. lasu z przepysznym drzewostanem, okalającego te dobra, rząd sprzedał jen. Trepowowi, które ten odprzedał niebawem p. Martensowi z Hamburga. P. Martens wycina lasy, grunta przedaje. K. ma 610 mr. rozl., w połowie wykarczowany; gleba pszenna, przepuszczalna, z glinką szarą, lubelską, w daleko mniejszej części borowina.

Kowezin, dawna nazwa Wielkich, Lisowiec, pow. skwyrski.

Kowgirren (niem.), wś, pow. tylżycki, st. st. p. Schillgallen.

Kowhanówka, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Miasteczko, o 1 w. niżej od Miasteczka nad Zdwiżem, wprost M. Karaszyna; 164 mk., 545 dzies. ziemi. Dawniej Jezierskich, potem Rudnickiego.

Kowhany, wś, pow. trocki, gm. Żośle, byłe starostwo niegrodowe. Podług urzędowych spisów z r. 1766 było uposażeniem przywiązanem do urzędu skarbnika lit. i w tymże czasie posiadał je Antoni Ważyński, opłacając z niego kwarty w ilości 162 gr. 15, a hyberny złp. 40.

Kowiagi, st. dr. żel. charkowsko-nikołajewskiej w gub. charkowskiej.

Kowie, kol. do Wędzina, pow. lubliniecki.

Kowieniowo, *Koweniewo*, ob. *Koweniów*.

Kowieńska gub. i powiat, ob. *Kowno*.

Kowieńska Waka, wś nad rz. Waką, pow. trocki, 1 okr. adm., 15 w. od Trok, 6 dm., 115 mk. kat. (1866).

Kowieryno, sioło, pow. makaryewski gub. kostromskiej, o 45 w. od st. Puczeż; stacya poczt. przy trakcie bocznym.

Kowieski, wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Osuchów.

Kowiesy 1.) wś, pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Chojnata. W 1827 r. 8 dm., 48 mk. Gm. K. należy do s. gm. okr. II w Chrzconowicach, st. poczt. w Mszczonowie, obszaru ma 11248 mr. i 3057 mk. Folwark K. (z wsiami: Kowiesy, Franciszków i Ulaski) rozległy mr. 176: grunta orn. i ogr. mr. 169, łąk mr. 6, nieużytki i place mr. 1; bud. mur. 1, z drzewa 11. Wieś Kowiesy osad 9, z gruntem mr. 51; wś Franciszków os. 12, z grun. mr. 120; wś Ulaski os. 3, z grun. mr. 49. 2.) **K.**, wś i folw. rozprzedany na cząstki, pow. sokołowski, gm. K., par. Rozbity Kamień; leży przy drodze bitej, o 10 w. od Sokołowa. Gleba żytnia, położenie płaskie. Ma 23 dm., 338 mk., 1059 mr. obszaru; w r. 1827 było tu 16 dm. i 141 mk.; w r. 1866 folw. miał 891 mr., wś 360 mr. W r. 1866 dziedziczka dóbr Ługowa w okręgu lubartowskim Franciszka z Turskich Iżycka zapisała rubli 2250 na założenie i uposażenie szkółki dla włościan dóbr K. z pół morgiem ogrodu. Gm. K. ma 2429 mk., rozległości mr. 8897, urząd gm. we wsi Bielany-Żyłaki, s. gm. okr. III we wsi Przeździatka, st. poczt. Sokołów. W skład gminy wchodzą: Bielany-borysy, B.-jarosław, B.-wąsy, B.-żyłaki, Dmochy-Rętki, D.-rogale, Kowiesy, Kożuchówek, Krynica, Patrykozy, Ruciany, Wańtuchy, Wiechetki-duże i W.-małe.

Kowksnuje, wś, pow. szawelski, gm. radźwiliska, 85 os., 361 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kowlaliszki, wś, pow. szawelski, gm. radźwiliska, 31 os., 355 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kowliszki, zaśc. szlach., nad rz. Łukną, pow. trocki, 1 okr. adm., 14 w. od Trok, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Kowluny, wś, pow. szawelski, gm. radźwiliska, 50 dusz męz. *J. Godl.*

Kowłaki 1) wś nad jez. Kowłaki, pow. wileński, 3 okr. adm., o 66 w. od Wilna, 7 dm., 39 mk., z tego 31 prawosł., 8 katol. 2.) **K.**, wś nad jez. Biebrusy, pow. wileński, 3 okr. adm.; o 58 w. od Wilna, 3 dm., 29 mk. katol. 3.) **K.**, wieś nad temże jeziorem, powiat wileński, 3 okr. adm.; o 69 w. od Wilna, 1 dom, 12 mk. katol. (1866).

Kownacica, wś i folw., pow. garwoliński, gm. Sobolew, par. Gończyce. W 1827 r. było tu 15 dm., 115 mk., obecnie 20 dm., 201 mk.; 965 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 395: grunta orne i ogr. mr. 251, łąk mr. 73, pastwisk mr. 6, wody mr. 20, zarośli mr. 19, nieuż. i place mr. 26; bud. z drzewa 13; staw na którym jest młyn wodny z foluszem. Folw. ten w r. 1870 oddzielony od dóbr Przyłęg.

Kownacin i **Kownacinek**, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadna.

Kownaciska, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry. W 1827 r. było tu 40 dm. 267 mk.; obecnie 33 dm., 327 mk., 965 mr. rozl.

Kownaciszki, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Kownackie, jez. alb. *Januszkowskie*, ob. *Działdówka.*

Kownackiszki, wś, pow. rossieński, par. niemoksztyńska.

Kownata, folw., pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew; 1 dm., 9 mk., 500 mr.; por. *Chlewiska* i *Kownaty.*

Kownata, *Małe Paski*, niem. *Klein-Paasken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Dłotowo.

Kownata, po łotewsku *Kaunata*, wś, mieścina prywatna i dobra niegdyś rozległe w Inflantach polskich, pow. rzeżyckim, w okolicy rozległego jeziora Raźna, pod 56° 20' północnej szerokości geogr. i 45° 12' wschodniej dług., licząc od południka Ferro, w kierunku południowo-wschodnim od pow. miasta Rzeżycy położone. Dobra Kownata znane już były w XVI stuleciu. W r. 1539 otrzymał je na prawie lennem ród de Grundis, dziedziczący w owymże czasie w Inflantach polskich majętność Birże, nadane mu przez Hazenkampa, prowincyonalnego mistrza Krzyżaków inflanckich (por. *Birże inflanckie* Tom I str. 232). Kownatę za czasów krzyżackich i później nawet zwano najczęściej *Kauen.* Majętność ta na początku zeszłego stulecia stanowiła dziedziczną własność Sołtanów, którzy tu w r. 1715 pierwszy kościołek drewniany erygują. W kilkanaście lat później Kownata przechodzi pra wem kupna do możnowładczego rodu Hylzenów. Z przechowanego dotąd w preźmieńskiem archiwum Sołtanów (ob. *Preźma*) zapisu kwitacyjnego, sporządzonego w Dagdzie przez Jana Sołtana chorążego inflanckiego, tudzież synów jego Dominika koniuszego inflanckiego i Piotra, w r. 1734 marca 16-go dnia, na rzecz znanego ogólnie kronikarza Inflant Jana Augusta Hylzena, starosty maryenhauskiego, kasztelana inflanckiego a późniejszego wojewody mińskiego (w którym to dokumencie Sołtanowie kwitują z posagu przez żonę Jana Sołtana „primi thori“ im zapisanego), widać wyraźnie, że zapis ten kwitacyjny reguluje ostatecznie rachunki o dobra Kownatę, sprzedane przez tegoż Jana Sołtana, chorążego inflanckiego, Janowi Augustowi Hylzenowi. Pieczętarzami na tym dokumencie pisali się: Jan Ludwik Plater starosta inflancki i dyneburski, Stanisław Sołtan, starosta omelański, tudzież Franciszek Szadurski, podstoli inflancki. Mamy przed sobą ciekawy i tylko o lat ośm późniejszy dokument (z r. 1742), dotyczący fundacyi kilku missyj jezuickich w Inflantach polskich przez Jana Aug. Hylzena, w którym to dokumencie i dobra Kownata częstokroć się wspominają. Zaraz na stronicy 1-ej czytamy tam między innemi: „Ja Jan z Eklow Hylzen, Regent W. X. Lit., sądowy p-tu brasławskiego i maryenhauski starosta i t. d., z powinności chrześcijańskiej umyśliłem w dobrach moich w Xięstwie Inflandskim leżących: Dagda, Bukmujża, Kownata i Pyłda przezwanych, cum suis attinentiis, Missyi W. J. X. X. Jezuitów Soc. Jesu takowym ufundować y ulokować sposobem, aby z approbatą JW. Biskupa Inflandskiego qua Pasterza naszego ex charitativa animarum cura w wyż wymienionych dobrach munia parochialia exercere mogli conformiter ad Tridentina et sonantiam societatis Instit.... eo probavi et fundamento założywszy niniejszey mojej errekcyi szczególniej ad Efectum oney daję y zapisuję W.W. JXX. Jezuitom et quidem Specie Rezydencyi Dyneburskiej summę 5000 Talarow Bittych i t. d. Ja sam tę summę in tantum na siebie y na Sukcessorów moich przyjmuje y na dobrach moich Dagda y Kownata nazwanych lokuję i t. d. i t. d.“ Na stronicy 3-ciej tegoż sążnistego dokumentu czytamy „Ex vi et obligatione wyż namienioney summy na Rezydencyę Dyneburską Soc. Jesu postąpioney tenebantur JXX. Jezuici perpetuis temporibus trzymać dwóch Kapłanów przy kościele Dagdzieńskim a trzeciego przy kościele Kownatskim idque idonea według możności pro ratione kraju et hujus modi muneris subjecta ad obeundam animarum curam etc. etc. a rezydujący przy kościele Kownatskim w Dobrach Kownata y Pyłda także z folwarkami Tulen, Runtołd, Kurma, od tychże dóbr dependującemi, chwałę Bożą et curam animarum przestrzegać jak najlepiej mają i t. d.“ Ze słów powyżej przytoczonych widzimy, iż zacny Jan August Hylzen zapragnął wydać wojnę przesądom i sprowadzić cywilizacyą chrześciańską pomiędzy wioski łotewskie dóbr swoich Kownata i Dagda; wiedział bowiem dobrze jaką to zarazę wszczepiają w tych okolicach osady starowierców, i jak łatwo lud tak ciemny, jak Łotysze, pobudzić nietylko do występku ale nawet do zbrodni. Te szlachetne usiłowania dziedzica znalazły swój kres, gdy na początku

bieżącego stulecia, po ostatniem wygaśnięciu rodu polsko-inflanckich Hylzenów, dobra Kownata, w owym czasie jeszcze 8000 dzies. obszaru liczące, prawem kupna przeszły do Morysonów, po których je odziedziczają i dzielą pomiędzy sobą córki tych nowych dziedziców. Jedna z nich była zamężną za Rykiem, druga za Andruszkiewiczem. Siostry Morysonówny jeszcze przed działem sprzedają niejakiemu Łukaszewiczowi atynencyą kownacką „Rozkosz“, mającą 500 dziesięcin rozległości, dobrami zaś Kownatą tak się podzieliły, że jedna z sióstr wzięła w posagu część znaczną Kownaty, Rykopolem zwaną i 2390 dzies. obszaru liczącą, druga zaś objęła uszczuplone już bardzo fundum kownackie. Ta utrwaliła swą pamięć, wznosząc w Kownacie, na miejscu dawnego przez Sołtanów wzniesionego drewnianego kościołka, kościół nowy, murowany starannie z cegieł, który zaledwie w r. 1850 wykończonym został. Fundatorka, Zuzanna z Morysonów Druwowa (primo voto Rykowa), w tymże roku sprzedaje Kownatę Józefowi Stabrowskiemu, który zaledwie lat kilkanaście przy tej majętności się utrzymał, gdyż już w r. 1866 kupuje ją z publicznej licytacyi (za długi) rozkół starowierca Ksutów, który i obecnie jest jej właścicielem. Rozległość dzisiejszej Kownaty wynosi zaledwie 3207 dziesięcin. Oprócz tego jest tam 1000 dzies. ziemi włościańskiej. Według tabel urzędowych do dóbr K. należą folw.: Batnie, zaśc. M. Batnie, Skarbówka, Asaniszka, Malinówka; wsie: Lesińska, Bukaty, Brydyszki, Jugole, Zimniki; mko: N. Słoboda i karczma Weresówka. Okolica malownicza falowato-wzgórkowata i obfitująca w wody, żyżne pastwiska i łąki. Znaczna część głośnego na całą okolicę rybnego jeziora Raźno dotąd do Kownaty należy. Sam dwór rozciąga się uroczo nad jeziorkiem kownackiem. Grunta lekkie, przeważnie piaszczyste. Lasy, po wielkiej części wytrzebione, składają się tu głównie z sosen i świerków, jałowiec się krzewi w piaszczystych okolicach jeziora Raźna. Ludność łotewska rzymsko-katolickiego wyznania. Pomiędzy Łotyszami sporadycznie rozsiane wspomniane już wyżej osady starowierców, które mianowicie w dobrach po-Hylzenowskich, jak Dagda i Kownata, odznaczają się przymiotami ujemnemi, czego nieraz bijące dały dowody. Mieszkańcy tych osad, niegdyś fanatycznie przywiązani do swych wierzeń, lecz od lat 20-tu folgujący sumieniu, zatracili oddawna tradycyą okoliczności, które ich tu sprowadziły. Jak wiadomo ogólnie, dano im tu schronienie za czasów Rzpltej, w czasie prześladowań religijnych w gub. twerskiej i innych. O wdzięcznem uczuciu mowy być nie może odkąd, przed laty dwudziestu, uzbrajając rozjuszone chłopstwo w noże, siekiery i strzelby, bezkarnie napadali na bliższe i dalsze dwory szlacheckie i plebanie, rabując je, niszcząc i pastwiąc się najbezczelniej nad właścicielami, ich rodziną, ich gośćmi i służbą. W wielu miejscach, obdarłszy okrutnie dwory i plebanie, zabrawszy srebra i pieniądze, krępowali mieszkańców i prawie nagich, bez obuwia, bez czapek, w chłodną noc pędzili do miasta powiatowego, bijąc, tłukąc i pastwiąc się nad każdym, a przytem poduszczając niektórych ciemnych Łotyszów przeciw dawnym panom, a nawet przeciw księżom. Starowiercy okolic Kownaty, niegdyś wstrzemięźliwi w paleniu tytuniu i piciu gorzałki, dziś palą i piją do zbydlęcenia. Dawniej wstrzymywani mocą wiary i władzą dziedziców, nie popuszczali wodzy przyrodzonym instyktom; teraz zaś, nie mając żadnych hamulców, a naturę posiadając surową i niemal dziką, trudnią się dość powszechnie złodziejstwem, rozbojami i są postrachem mieszkańców, którzy się z tym barbarzyńskim lecz zarazem bardzo przemysłowym i handlowym elementem w każdym razie liczyć muszą. Przytykająca do wsi Kownaty wioska „Słoboda nowa,“ ukazem rządzącego senatu z r. 1862 otrzymała miano miasteczka Kownaty. Ta nowo-kreowana mieścina liczy zaledwie 36 dworków drewnianych, dom zajezdny murowany, 15 sklepików i około 20 kramów urządzonych dla kupców przybywających tu na doroczne jarmarki, których obrót roczny przechodzi 10000 rubli. Te jarmarki przypadają na Boże Ciało, na św. Eliasza i na Wszystkich Świętych. Nieliczni mieszkańcy mieściny Kownaty (liczą ich tu zaledwie 244 płci obojga), trudnią się bądź rolnictwem, bądź rozmaitemi rzemiosłami tudzież handlem płodów rolniczych. Mieścina ta jest także punktem zbioru $^1/_3$ części powiatu dla poboru do wojska. Zarząd gminny w miejscu. Parafia rzymsko-katolicka Kownaty wchodzi w skład dekanatu rzeżycko-raznieńskiego i w r. 1881 liczyła 2152 wiernych. *G. M.*

Kownatka, ob. *Kornatka.*

Kownatken (niem.), ob. *Kownatki.*

Kownatki 1.) wś i folw., pow. łukowski, gm. Gołąbki, par. Łuków; posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 25 dm., 139 mk., obecnie 23 dm., 286 mk.; 1508 mr. obszaru. Od r. 1868 majorat gen. majora Ulrycha. Do niego liczą się w pcie iłżeckim: Chwałowice; w radomskim: Maryackie; w kieleckim: Swiadka; oraz część lasów w leśnictwach łukowskiem i iłżeckiem. 2.) **K.**, folw. pow. sierpecki, gm. Rościszewo, par. Łukomce, należy do wsi Rościszewo, liczy 75 mk. 3) **K.**-*Fabęcino*, wś, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Grzebsk, liczy 8 dm., 61 mk.; obszaru gruntu 169 mr., w tem 72 orn., a 17 włośc. 4.) **K.**, wś szlach. i włośc., nad rz. Wyssą, pow. szczu-

czyński, gm. Radziłów, par. Wąsosz. W 1827 roku było tu 11 dm., 67 mk.

Kownatki, las w dobrach Stopino-Pianki, pow. sierpecki.

Kownatki, niem. *Kownatken*, wś i dobra, pow. niborski, st. p. Nibork.

Kownatów, mko i dobra, pow. szawelski, par. rawdziańska i łuknicka, nad rz. Upiną, dopływem Wirwity. Z wielkich tych dóbr zostało dziś po uwłaszczeniu 45 włók ziemi. Na początku XIX w. K. należał do Franciszka Kownackiego, marsz. pow. szaw., który wzniósł tu kościół filialny łuknicki i dwór murowany nad Upiną. Syn jego Eligiusz, także marszałek, upiększał dwór, wzniósł młyn na Upinie, założył folw. Felicyanów, wzbogacał włościan wsi Girkonty i Żemelany. Kończąc życie bezdzietnie, zapisał mienie Janowi Staniewiczowi, synowi Ezechiela, marszałka pow. rossieńskiego, który po 1831 r. wyemigrował. Nowy dziedzic K., po 8-letniej służbie szeregowej na Kaukazie, urządził w K. gorzelnię i dobra podnosił na wartości, ale w 1863 r. pod nazwą Pisarskiego walczył, a rozbity pod Biliniszkami i Tryszkami wyemigrował, pozostawiając żonę Kontowtównę i 1-roczną córeczkę Helenę. Dobra K., skonfiskowane, nabył od izby skarbowej Edward Minkeldej, poczem niebawem sprzedał je włościaninowi Budrajtysowi, który ich dotąd jeszcze z ruiny nie podźwignął. *J. Godl.*

Kownaty 1.) lub *Żabiejewo*, kol., wś i folw., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Wilczyn, (Łaski, Lib. ben. I, 201. Tenże wymienia t. n. wsie w par. Lądek I, 294 i Strzałkowe I, 316). 2.) K., wś nad rz. Płonką, pow. płoński, gm. Kuchary, par. Sochocin, odl. o 5 w. od Płońska, ma 7 dm., 88 mk.; 201 mr. gruntu. 3.) K. *borowe*, wś nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Ciechanów, odl. o 9 w. od Ciechanowa. W 1827 r. było tu 17 dm., 169 mk., obecnie ma 23 dm., 177 mk., 612 mr. gruntu. 3.) K.-*Zendowe* al. *Rzędowe*, wś nad rz. Łydynią, pow. ciechan., gm. Nużewo, par. Ciechanów, liczy obszaru 648 mr. folw., 19 m. włośc., 161 mk., 19 bud. zamieszkałych; K. rzędowe i K. wojnowe zamieszkałe przez drobną szlachtę. 5.) K.-*wojnowe*, wś i folw. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. o 8 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 49 mk., 277 mr. gruntu, 9 nieuż. 6.) K.-*Maciowięta*, wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Czernice, odl. o 8 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 50 mk., 192 mr. gruntu, 3 nieuż. 7.) K., *Kownata*, ob. *Chlewiska*. 8.) K., wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew. Ogólny obszar 1351 mr., w tem gruntów folwarcznych mr. 1002; 6 dm., 46 mk. Według Tow. Kredyt. Ziems. folw. Kownaty (z nomenklaturą Karolinów, z wsiami Kownaty i Makarówka), od Międzyrzeca w. 16, rozległy mr. 1497: grunta orne i ogr. mr. 651, łąk mr. 95, pastwisk mr. 79, wody mr. 9, lasu 484, zarośli mr. 138, nieużytki i place mr. 38; bud. mur. 5, z drzewa 7, pokłady torfu; rzeczka Cetynia przepływa. Wś Kownaty os. 8, z gruntem mr. 6; wś Makarówka os. 40, z gruntem 933. 9.) K.-*Kęsy*, wś, pow. węgrowski, gm. Jaczew, par. Korytnica. W 1827 roku było tu 10 dm., 50 mk.; obecnie 9 dm., 59 mk.; 397 mr. obszaru. 10.) K., wś., pow. szczuczyński, gm. Ruda, par. Białaszewo. 11.) K., wś i folw., pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Dobrzyjałowo. W 1827 r. było tu 21 dm., 142 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kownaty-Gradzanowe (z nomenklaturą Kałęczyn i wsią Kownaty) od rz. Narwi w. 10; rozległy mr. 1637: grunta orne i ogr. mr. 966, łąk mr. 151, pastwisk mr. 55, wody mr. 7, lasu mr. 37, zarośli mr. 22, w osadach młynarskich i karczemnych mr. 33, nieużytki i place mr. 19; bud. mur. 9, z drzewa 14; płodozmian 12-polowy, młyn wodny z foluszem, pokłady torfu i wapna. Wś Kownaty os. 40, z gruntem mr. 289. *Br. Ch.*

Kownaty, właściwie *Kownata*, pow. rzeżycki.

Kowniany, wś i folw., pow. augustowski, gm. Balla-Wielka, par. Teolin, między Sopoćkiniami a Niemnem, odl. 59 w. od Augustowa. W 1827 r. było tu 8 dm., 49 mk.; obecnie wś ma 20 dm., 159 mk.; folw. 2 dm. 9 mk. Podług wiadomości z r. 1859 folw. ten oddzielony został od dóbr Płaskowce, ma rozległości mr. 253.

Kowniatyn, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Łohiszyn, o 4 mile od Pińska, przy trakcie pocztowym pińsko-mińskim, mk. 113, ziemi 3537 dzies. Własność Staszewicza; kopalnia wapna. *Kś. M.*

Kownina, znaczny potok górski na Spiżu (Węgry), powstaje na półn. stoku Magóry spiskiej, z połączenia się pot. Głębokiego i Scirbowego w obr. Relowa, płynie na płn.-zach. przez Gaje, a od Hanuszowic zwraca się na północ, mija Matyaszowce i pod Starą Wsią wpada do Dunajca z pr. brz. Długość biegu 13 kil., z pr. brz. przyjmuje Gibelski pot., a z lew. brz. Loch i Kolconów. Połączanie się potoków źródlanych 728 m., ujście 490 m. Dolina tego potoku od Matyaszowiec począwszy zowie się „Pod Obłazki". Doliną tą wiedzie gościniec z Galicyi przez Starąwieś do Kiczmarki i Lubowni. *Br. G.*

Kowniszki 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya. Jest tu 16 dm., 87 mk. 2.) K., wś, pow. wyłkowyski, gm Wójtkobole, par. Grażyszki. Odl. 26 w. od Wyłkowyszek, ma 33 dm., 227 mk.

Kowniszki, ob. *Kauniszki* i *Kadaryszki*.

Kowno (lit. *Kaunas*, niem. dawniej *Kauen*, w XV wieku nazywane *Caonia, Cavonia, Cavna*), jedno z najdawniejszych miast Litwy, niegdyś powiatowe wdztwa trockiego, dziś gubernialne, leży u zbiegu Wilii z Niemnem, pod 54° 53′ 5″ szer. g. a 21° 32′ 47″ dł g. od Paryża, przy drodze żel. z Wierzbołowa do Wilna (między Mawruciami a Proweniszkami), o 97 w. od Wilna, o 754 w. od Petersburga; w pobliżu punktu wyjścia drogi żel. libawskiej i przy dawnej szosie petersb.-warszaws. (do Warszawy przez Wejwery, Maryampol, Suwałki, Augustów, Grajewo, Łomżę, Pułtusk mil 54). Ma przystań na Niemnie; st. poczt. o 3¾ w. od stacyi drogi żelaznej. Pod względem administracyjnym dzieli się na trzy części: stare miasto, nowy plac i Górę Zieloną; prócz tego policyjnie należy doń t. z. słoboda Wiliam polska, własność prywatna, na praw. brzegu Wilii. Własnego gruntu K. ma 978 dzies. t. j. 446 dzies. pod domostwami i ulicami, 382 pastwisk i 150 dz. lasu; oraz dwa majątki (2758 dzies.) Koszany i Jachniszki z folw. Wołuńce w pow. trockim. Stare miasto leży przy samem ujściu Wilii, Nowy plan ciągnie się około 2 w. po prawym brzegu rz. Niemna, w dolinie, a Zielona Góra między temi dwiema dzielnicami, po obu brzegach szosy petersburskiej. Najlepiej zabudowana nowa ulica Mikołajewski Prospekt. Domów w mieście 2120, sklepów 340, mieszkańców 39248 (w r. 1876) to jest 19281 męż. a 19967 kob.; 7558 katol., 25342 izr., reszta prawosławni i ewang. Za Stanisława Augusta liczyło K. 28000 mk. i miało dwudziestu kilku kupców, przeważnie zbożowych, z których każdy do 20000 dukatów miał w obrocie. Dziś K. ma do 40000 mk., z przedmieściami trochę więcej. Ale gdy za Stanisława Augusta z owych 28000 głów 78% stanowili słowianie (73% polacy, 4½% rosyanie), 9% było niemców i holendrów, a 13% żydów, dziś około 60% jest żydów, 20% niemców, a reszta przypada na słowian, z których 9% jest rosyan. Była chwila, kiedy zwątpić było można zupełnie o jego przyszłości. Z 28000 mk. ludność miasta spada kolejno na 22000 (w r. 1773), dalej na 18000, 16000, w r. 1796 już na 8500 i t. d., aż w latach 1813—1815 ludność jego waha się między 2000 a 3000 głów. W r. 1815 K. liczy 2400 mieszkańców w mieście i 500 w tak zwanej Słobodzie Żydowskiej, razem 2900. Od tej chwili dopiero miasto znowu podnosić się zaczyna, ale żywioł polski już się z poprzednią łatwością nie odradza. W r. 1842 liczy już K. 8525 mieszkańców; w r. 1861 ma ich 15207; w r. 1879 znowu się podwaja i przechodzi 40000. Znaczny handel prowadziło K. w czasie wojny krymskiej z powodu blokady portów rosyjskich i ulg udzielonych na lat 25 (1842—67) co do opłaty gildyj, powinności wojskowej i pogłównego tym, co się tu z wielkorossyjskich sprowadzali gubernij. Teraz handel nieznaczny, były dwutygodniowy jarmark ś.-jański prawie upadł, kolej żel. zmniejszyła miejscowe obroty na korzyść Libawy, tylko w przystani niemnowej są większe składy towarów (sól, śledzie) przywożonych i wywożonych (zboże, len, szmaty, kości, budulec); te ostatnie idą nietylko z kotliny Niemna ale także i z Prypeci. Kościół katol. katedralny śś. Piotra i Pawła, wzniesiony w XV w. niewiadomo przez kogo, struktury gotyckiej, wspaniały, 42 saż. dł., 17 szer., 14 wys., niegdyś administrowany przez augustyanów. Kościół seminaryjny św. Jerzego, zbudowany 1471 przez marsz. Szandziwojewicza. Kościół ś. Gertrudy murowany, także niewiadomo kiedy i przez kogo wystawiony; zarówno jak kościół benedyktynek pod wezw. ś. Mikołaja. Kościół parafialny ś. Trójcy, wzniesiony 1634 z muru przez Aleksandra Massalskiego. Wszystkie te świątynie na Starem mieście. Na nowym planie był kościół karmelitów, 1831 r. zniesiony, murowany (klasztor na szpital wojskowy zamieniono). Na cmentarzu kaplica Ukrz. Jezusa Chr., wzniesiona 1851 z drzewa, kosztem ks. Saulita. Parafia katolicka K. dekanatu kowieńskiego: dusz 8981. Dekanat kowieński dyecezyi żmujdzkiej składa się z 10 parafij: K., Kiejdany, Żejmy, Skorule-Janów, Kormiałów, Ramszyszki, Wendziagoła, Opitołoki, Bobty i Łabunów, wszystkie w pow. kowieńskim. Filij 5. Wiernych 43312. Parafia prawosł. ma 5 cerkwi, 2158 dusz; par. ewang.-augsb. 1024 dusz. Sobór ś. Aleksandra Newskiego jest dawnym kościołem jezuickim, r. 1759 zbudowanym, od 1824 na cerkiew zamienionym. Jestto więc, oprócz monasteru w Surdegach, najstarsza cerkiew prawosł. w gub. kowieńskiej, od 1843 do godności soboru wyniesiona. Jezuici utrzymywali tu kolegium i szkoły wyższe. W kolegium tem umarł sławny Daniel Łęczycki. Cerkiew ś. Mikołaja jest także dawnym kościołem (do 1830), 1400 r. przez Witolda dla franciszkanów wzniesionym, 1850 na cerkiew przemienionym; stoi nad samym Niemnem, często powodzią nawiedzany, w pobliżu t. z. świątyni Perkuna (Tyg. ill. 1872, N. 221). Podobnież do 1831 r. była kościołem katol. (zbud. 1678) cerkiew, obok gimnazyum męskiego dziś znajdująca się; dominikanie go zajmowali. Cerkwie na cmentarzu i w więzieniu nowo wzniesiono 1862 i 1867 r.; cerkiew jednowierców na Zielonej Górze 1871 r. Kościół ewang. z r. 1683, przebudowany 1851. Synagog i domów modlitwy posiada K. 30, t j. 18 murowanych, 12 drewnianych. W K. są trzy zakłady naukowe średnie, a mianowicie: gimnazyum męskie, żeńskie, oraz seminaryum dyecezyalne. W gimna-

zyum męskiem w r. 1881/2 ogólnie liczyło się 633 uczniów; z tych: wyznania prawosł. 152, ewang.-augsb. 24, mojżesz. 275, mahomet. 4. rzym.-katol. 178. W miejscowem gimnazyum żeńskiem w roku szkolnym 1881/2 wszystkich liczyło się 380; z tej liczby wypada: wyznania prawosł. 77, ewang.-augs. 18, mojżesz. 234, mahomet. 2, rzym.-katol. 49. Nakoniec w miejscowem seminaryum dyecezyalnem ogólnie liczyło się 95 alumnów, z których na szlachtę wypada 9, mieszczan 4, włościan 82. Prócz tego jest w K. 5 szkół początkowych, ochrona dla dzieci, szpital miejski, żydowski, wojskowy, 47 fabryk (prod. 600000 rs. z górą), 842 rzemieślników (głównie odzież i żywność dostarczających). Na stacyi drogi żel. K. w r. 1873 dochody wyniosły 335468 rs. Ogólna wartość towaru Niemnem przez K. spławianego wynosiła tegoż roku 2887562 rs. Z władz rządowych w K. mieszczą się: rząd gubernialny, izba skarbowa i kontrolna, sąd okręgowy, guber. kantor pocztowy, zarząd 9 okr. komunikacyj, zjazd sędziów pokoju, akcyzny zarząd gubernialny i t. p. R. 1882 wielki pożar zniszczył część miasta. O okolicy miasta K. pisze Mickiewicz, który tu 1820 r. był nauczycielem:

„Widziałem piękną dolinę przy Kownie,
Kędy Rusałek dłoń wiosną i latem
Ściele murawę, krasnym dzierzga kwiatem:
Jest to dolina najpiękniejsza w świecie."

„Skądkolwiek się przyjeżdża do K. (pisze Starożytna Polska), wszędzie jego wieże i mury błyszczą u stóp niemal podróżnego, wszystkie obudzają w nim ciekawość zbadania ich odległej przeszłości. Początek jednakże miasta wyprzedza ich wzniesienie o kilka wieków; wyjąwszy może poziome zwaliska zamku, którego założenie sięga jeszcze pierwiastków pogańskiej Litwy. Stryjkowski, ów dobroduszny dziejopis nasz i następca jego Kojałowicz w K. urodzony, przyznają pierwsze zbudowanie tej warowni przy ujściu Wilii do Niemna pod koniec X w., Kunasowi, drugiemu synowi Palemona, owego na wpół bajecznego praojca Litwy. Podług nich K., zdaje się, że było czas niejakiś stolicą księstwa, obejmującego w sobie Żmudź aż do ujścia Wilii. Pomijając wszakże niepewne lub zaćmione wątpliwemi podaniami dzieje tego miasta, przebieżmy kronikę jego w ogólności. Przez cały wiek XIII K. nie zajmowało żadnego stanowiska politycznego w dziejach litewskich; krzyżacy wtenczas zmuszeni byli jeszcze dokonywać podbicia Prus, broniących uporczywie swojej narodowości pogańskiej. Za Witenesa, panującego w Litwie od r. 1292 do 1315, zakon, chociaż zaczął już napastować ten kraj z przeważnemi siłami, lecz ku południowi Grodno, a od północy zamki na pograniczu żmudzkiem leżące, były celem jego wypraw wojennych. Dopiero przy objęciu rządów przez Gedymina rycerze pruscy posunęli wycieczki swoje pod K. a nawet, jak chce Stryjkowski, zdobyli ten zamek w r. 1317, chociaż o tem kronikarze zakonni nie wspominają. Pod Gedyminem, kiedy krzyżacy aż przedmieścia wileńskie podpalać ośmielali się, nie raz bezwątpienia oręż ich obił się o wały kowieńskie; lecz dopiero za Olgierda i Kiejstuta K. zaczyna mieć większe znaczenie w dziejach Litwy, i staje się prawdziwem jej przedmurzem od drapieżności krzyżackiej. Winrich Kniprode, w. mistrz zakonu, uprzedzając gotującą się wyprawę Kiejstuta na Prusy, przybywa r. 1362 z wielkiem wojskiem i ochotnikami z Niemiec pod zamek kowieński, i pomimo odsieczy ze strony Olgierda, Kiejstuta i Patryka książąt litewskich, pomimo najdzielniejszej obrony Wojdata syna Kiejstutowego, dowódcy załogi, bierze go szturmem w samę wilią Wielkiejnocy. Wtenczas warownia kowieńska z rozkazu w. mistrza z ziemią zrównana została. Odbudowali jednak zamek, w następnych trzech latach, Litwini, tak, że już w r. 1376 powtórnemu napadowi Winricha mógł się oprzeć stanowczo. Zdaje się jednak, że w wojnie r. 1383 z Jagiełłą znowu zburzony został, bo w następnym na końcu maja Krzyżacy prowadzący na wielkie księstwo Witowda, spławiwszy Niemnem materyały i rzemieślników, na zwaliskach dawnej warowni wznieśli nową w samem ujściu Wilii do Niemna, i nazwali Ritterswerder, to jest wyspą Rycerską, dla tego, że przekop, od Wilii do Niemna zrobiony i zamek otaczający, tworzył wyspę. Jakoż ten to jest właśnie zamek, którego do dziś dnia gruzy dostrzegać się dają. Kronikarze pruscy utrzymują, że 60,000 ludzi i kilkanaście tysięcy koni pracowało około zbudowania tej twierdzy w ciągu sześciu niedziel. Kamienie, wapno i drzewo zwożono z prawego brzegu Niemna, bo na lewym wojska litewskie nie dopuszczały przystępu, sam zaś mistrz w. Konrad Zolner miał dozór nad budową. W tak silnej warowni osiadł zaraz komtur krzyżacki z załogą liczną i we wszelkie potrzeby wojenne opatrzoną. Tymczasem następnego roku pojednawszy się Witowd potajemnie z Jagiełłą i opanowawszy podejściem kilka zamków na granicach Żmudzi, chciał także znienacka ubiedz zamek kowieński. W sierpniu to było, kiedy Witowd, dążąc cwałem ze swoją jazdą od Jurborka, wysłał Niemnem statki na pozór ładowne towarem i bez ludzi, prócz sterników, które w cichości podpływały pewnego dnia o świcie pod Kowno. Komtur, wstawszy bardzo wcześnie dostrzegł je pierwszy z wieży, i nie widząc na nich nikogo prawie, pytał zadziwiony innych rycerzy coby to znaczyło. W tem dostrzeżono dwóch rybaków na czółnach, przemykających się jakby ukradkiem około murów

zamkowych; zawołano na nich, ale kiedy, zamiast odpowiedzi, zaczęli uciekać, wysłano w pogoń i ujęto jednego. Pojmany odkrył co znaczą tajemnicze statki i że są napełnione zbrojnym ludem. Tym sposobem ostrzeżeni Niemcy zniweczyli zamach Witowda. Wtenczas Jagiełło, już pojednany z bratem, spólnemi siłami obrócili się na zdobycie Kowna. Po całomiesięcznem oblężeniu od końca września, i po najdzielniejszej obronie Henryka Cleo, dowódcy załogi, Litwini, z największą wytrwałością dobywając twierdzy, pomimo rozerwania dwóch wielkich dział swoich przez puszkarzy niemieckich, potrafili nakoniec zrobić wyłom w murze zamkowym. Krzyżacy w tak wielkiem niebezpieczeństwie ratują się ustawieniem ogromnego działa w samym otworze, ale pociski Litwinów druzgoczą je natychmiast, przeszkadzają do powtórnego osadzenia wyłomu, a z drugiej strony odcinają oblężonych od brzegu Wilii. Już więc zniknęła wszelka sposobność dalszej obrony, Niemcy upadali na duchu, większa połowa rycerzy leżała okrytych ranami, reszta w rozpaczy wyglądała ostatniej zguby. Wtem, jednego rana, zabłysła niespodzianie, na górach prawego brzegu Niemna za Wilią, chorągiew zakonna św. Jerzego; huczny odgłos radości rozległ się na basztach i murach zamkowych. Konrad Wallenrod marszałek zakonu, przybywał na odsiecz oblężonym. Zrazu udało się krzyżakom znieść się z załogą, a nawet, korzystając z ciemnej i burzliwej nocy, dostarczyć jej nieco żywności i pewną liczbę zbrojnych: lecz nazajutrz, w d. 25 października r. 1384, dostrzegłszy to Jagiełło z Witowdem, rozkazali zaraz o świcie powszechny szturm do zamku przypuścić. Wallenrod, nie mając dostatecznej siły do przełamania Litwinów, pomimo boju jaki wiódł z niemi na dolinie, musiał być bezsilnym widzem z góry, jak wojska litewskie coraz bardziej wdzierały się do szańców. Dzielnie się bronił komtur, lecz kiedy, wydając rozkazy na wałach, wywijał chorągwią dla dania znaków umówionych Wallenrodowi: kula z działa litewskiego wyrzucona urwała mu głowę. Przerażona tym wypadkiem załoga zaczęła upadać na duchu, i choć vice-komtur miejsce zabitego zaraz zastąpił, szturmowanie jednak coraz było silniejsze, najlepsi rycerze zakonni polegli: aż nakoniec, gdy Litwini przodowe obwarowanie opanowali, oblężeni, opuszczając zamek, schronili się do odosobnionej od niego wieży, jako ostatniej już ucieczki. Jeszcze i tu możeby się dłużej bronili, lecz dostrzegli że chorągiew św. Jerzego znikła z gór, bo Wallenrod, widząc niepodobieństwo utrzymania zamku, cofnął się śpiesznie, żeby uniknąć pogoni wszystkich sił litewskich po wzięciu jego. To im odebrało wszelką nadzieję, a gdy Litwini otoczyli wieżę palnemi materyałami, zdali się krzyżacy, po krótkiem umawianiu się, na łaskę. Poszedł vice-komtur w niewolę z kilkunastu rycerzami, których jednak w. książę Jagiełło łaskawie przyjął, jednego tylko z nich ściąć kazawszy. Podczas powtórnego odpadnienia Witowda na stronę zakonu, K., zostawszy w ręku tego książęcia, coraz mocniej się utwierdzało. Pod jego murami Konrad Wallenrod, wielki mistrz zakonu, w pierwszych dniach października r. 1391 wyprawiwszy się na Litwę, roztoczył wielki obóz, i tu wyprawiał dla swoich gości zagranicznych sławną ową ucztę honorową, która miała około 500000 grzywien srebra kosztować. W K. tegoż samego roku Henryk książę mazowiecki, posłany tajemnie od Władysława Jagiełły z Krakowa, namówił mieszkającego tam Witowda do zgody z królem. Skutkiem tego wojownik ów na wiosnę roku 1392 niespodzianie zamek kowieński opanował i załogę jego krzyżacką wziął w niewolę. Zdaje się jednak, że ta ważna twierdza znowu w wyprawie krzyżackiej r. 1393 zburzoną została, bo Konrad Jungingen w. mistrz, wybrawszy się następnego r. 1394 razem z Swidrygajłłą na wojowanie Litwy, znalazł ją w dniu 13 sierpnia w ruinach, a miasto opuszczone. Krzyżacy, nim wyciągnęli pod Wilno, zdołali naprędce naprawić zamek, pomimo przeszkody ze strony Witowda, ale, powracając z wyprawy, nie mogli go osadzić dla słabego obwarowania. Kowno zabezpieczone nadal zostało od napaści krzyżaków, których potęga od początku wieku XV upadać zaczynała. Tu Witowd r. 1396 w piątek po św. Jakóbie, zawieszenie broni z w. mistrzem podpisał. Po traktacie tego władcy z zakonem w Grodnie r. 1398 zawartym, przez który krzyżacy stali się panami Żmudzi, granica ich opierała się prawie o mury starego K., bo już nowe K., czyli zamek Gotteswerder o milę zbudowany, należał do nich. To było powodem, że Witowd w kłótni rozpoczętej znowu z zakonem o Żmudź, zaczął już w r. 1401 przyprowadzać do stanu coraz mocniejszego zamek i miasto K., i wały działami wielkiego kalibru osadził. Lecz potem zmieniwszy myśl pierwotną, i poczytując za bardziej szkodliwą Litwie niż pożyteczną warownię kowieńską w razie wojny, kazał wyprowadzić owe działa, i za pierwszem ukazaniem się nieprzyjaciół opuścić ją i spalić. Tak też się i stało za rozpoczęciem kroków nieprzyjacielskich z krzyżakami, bo skoro dowódca zamku postrzegł zbliżające się na Niemnie ich statki, natychmiast baszty prochem wysadziwszy, po spaleniu reszty twierdzy udał się z załogą w góry. Odtąd K. straciło swoją ważność jako stanowisko wojenne, lecz za to stało się środkowym niejako punktem wszelkich rokowań między w. książęciem litewskim a za-

konem krzyżackim zachodzących. Witowd, zajęty podbijaniem Rusi, wziąwszy Smoleńsk, chciał być spokojnym od krzyżaków, złożył przeto zjazd z w. mistrzem w Kownie r. 1404 w połowie sierpnia, gdzie wspaniale go przyjąwszy, posiadanie Żmudzi na nowo zatwierdził dla zakonu i posiłkować przyrzekł, na co traktaty na piśmie pod pieczęcią w niedzielę po Wniebowzięciu N. Panny, to jest 17 sierpnia t. r. wydał. Wezwani tu nawet bojarowie żmudzcy od w. książęcia, złożyć musieli hołd poddaństwa w. mistrzowi. Co większa, w następnym roku w tem mieście ułożoną została z marszałkiem zakonu wyprawa na Żmudzinów, usiłujących zrzucić jarzmo krzyżackie. Gdy w kilka lat później przyszło do nieporozumień między zakonem a Polską, odbył się w K. nowy kongres dnia 6 stycznia r. 1408, na który, prócz Jagiełły i senatorów polskich, przybyli w. mistrz Ulryk Jungingen i mistrz inflancki, a Witowd był pośrednikiem między królem polskim i krzyżakami. Celem głównym tych obrad miało być oznaczenie stałych granic zakonu z Polską, ale długie umowy skończyły się na niczem. Po zwycięstwie pod Grünwaldem i po traktacie toruńskim, cesarz Zygmunt, jako wybrany rozjemca do rozpoznania sporu o granicę między Polską i Litwą i innych zatargów z Prusami, wysłał tym celem legata swego Benedykta Makra von Fluch, który przybywszy do K. r. 1413, sporządził ważny dla dziejów Litwy akt w d. 28 lutego tegoż roku, świadczący o sprzeciwieniu się z wielu stron przeciw zwróceniu Żmudzi zakonowi po zejściu Jagiełły i Witowda. Z tego miasta w tymże samym roku Jagiełło z Witowdem wybrał się na statkach Niemnem na Żmudź, dla nawracania mieszkańców jej do wiary Chrystusa, żonę tylko Annę i córkę Jadwigę zostawiwszy w zamku tamtejszym. Za długich rządów w Litwie drugiego z tych władców, K. otrzymało, zapewne po raz pierwszy, swobody municypalne niemieckie, a może je zaraz po nawróceniu Litwy sam Władysław Jagiełło nadał. To tylko pewna, że Witowd w r. 1408, po spaleniu się przywilejów miastu temu poprzednio służących, na nowo je potwierdził. I to jest pierwszy ślad praw pisznych dla K., jaki w zniszczonem jego archiwum dotąd pozostał. Znaczenie zaś handlowe jego daleko wyżej sięga. Już za Kiejstuta K. było pierwszym punktem w Litwie, gdzie zamiana towarów niemieckich i zamorskich, Niemnem dotąd bezpiecznie od kamieni spławnym, odbywała się na płody surowe litewskie. Handel ten musiał być nawet mocno ożywionym i ważnym dla Europy, kiedy Anglicy już w tym czasie pakta handlowe z Litwą zawierali. Ale krzyżacy utrudzali go nieustannie, gwałcąc najuroczystsze sojusze. W r. nawet 1419, kiedy zakon mocno upokorzony został, Witowd uskarżał się na w. mistrza, że tamuje handel K. z Królewcem, a szczególniej dowozowi soli przeszkadza. Bohater litewski, znając całą ważność tego miasta, opiekawał się niem troskliwie; on ludność jego pomnożył osadzonemi z Krymu Tatarami i Karaitami, którym przywileje pewne nadał; za niego nawet zdaje się, że już kupcy angielscy tu gościli. Do jego czasów odnieść także wypada pierwsze murowane domy w mieście a między niemi i ową budowę gotycką przy ulicy do Niemna wiodącej, w stylu XV lub XIV wieku z czerwonej cegły wymurowaną, którą dziś jeszcze stojącą, błędnie za świątynię Perkuna poczytują. Nawet zamek tyle razy burzony i odbudowywany, Witowd ostatecznie naprawił i mieszkalnym, a razem obronnym uczynił. Gilbert de Lannoy flamandczyk, wędrując po Litwie r. 1413, pisze że w podróży z Trok przybył do dużego miasta obwiedzionego murem nazwiskiem Kowno (Caune), które ma bardzo piękny i duży zamek, położony na spadku nad rzeką Niemnem. Po zgonie Witowda, a szczególniej za połączeniem władzy najwyższej obu narodów w jednej osobie Kazimierza Jagiellończyka, swobody municypalne Kowna wzrostu nabrały. Kiedy nawet ów syn Jagiełły był tylko w. książęciem Litwy, już to miasto przywilejem jego w Brześciu Litewskim w piątek po niedzieli Białej r. 1444 wydanym, umieszczone zostało w rzędzie głównych grodów litewskich, podług praw magdeburskich rządzących się. Wyraźniej wszakże prawa tego miasta wyjaśnia inny przywilej Kazimierza IV, już królem polskim będącego, wydany w Grodnie w piątek między oktawą Wniebowzięcia P. Maryi r. 1463. Z niego się pokazuje, że po Witowdzie, Zygmunt Kiejstutowicz na nowo prawa miejskie niemieckie udzielił temu miastu, nadał wagę, woskobójnię, postrzygalnię sukna, obręb ziemi do osiadania mieszczanom za Niemen rozszerzył, i jarmark jeden na Wniebowzięcie P. Maryi wyznaczył. Kazimierz, potwierdzając nadania stryjów, dodał miastu grunta i lasy po lewej stronie Niemna. Lubił też król to miasto i bawiąc w Litwie zawsze go prawie odwiedzał; tu w r. 1451 znalazł je Piotr Vasquez, poseł Filipa Dobrego książęcia Burgundyi, upraszając Kazimierza w imieniu pana swego i Alfonsa króla Aragonii, o posiłki do odzyskania ziemi świętej. Wymówił się mu Jagiellończyk obawą ściągnienia na Polskę najazdu Tatarów, i poseł ów z niczem odjechał. Gdy w r. 1464 morowe powietrze grasowało, Kazimierz również w Kownie z królową i całym dworem większą część zimy przepędził, gdzie też przed rokiem 1467 bernardynów fundował marszałek grodzieński Szadziwojewski, do wymuro-

wania zaś kościoła przyczynił się już w roku 1463 Iwaśko Wiażewicz namiestnik smoleński. Syn Kazimierza Aleksander, zostawszy w. księżęciem litewskim, zaraz w r. 1472 wszelkie w zupełności nadania ojcowskie dla K. potwierdził, zabezpieczając opiekę handlowi jego i kupcom, z wyłączeniem żydów i kacerzy, których do miasta wpuszczać zakazuje. Nadto skład towarów w niem naznacza i liczbę jarmarków powiększa; w dalszym zaś ciągu panowania swego gruntami i włością dochody miejskie pomnaża. Aleksander nie zapomniał też i o pomnożeniu chwały Bożej w tem mieście, nadając nowe fundusze r. 1503 kościołowi farnemu św. Krzyża, który zapewne należy do pierwszych fundacyj chrześciańskich rzymskiego wyznania przez Witowda uczynionych. Pod tymże samem rokiem wspominany jest także w aktach miejskich inny kościół ś. Giertrudy, murowany, niewiadomo przez kogo wzniesiony. Za tego króla Szach-Achmet han kipczackiej ordy, podług rady Glińskiego został z Trok do zamku kowieńskiego przeniesiony na mieszkanie, w początku r. 1506, gdzie też życia dokonał. Najwięcej wszakże zdziałał dla K. Zygmunt Stary, do wszystkich gałęzi zarządu, przemysłu i handlu tego starożytnego miasta pieczołowitość swoję rozciągając. Za objęciem rządów w Litwie r. 1507 wszelkie dawniejsze nadania, zatracone lub istniejące, razem z prawem magdeburskiem, zatwierdzając miastu, w następnym 1508 r. przez trzy osobne przywileje, grunta, lasy i dwór po Michale Glińskim z poddanemi wiecznością dla K. oddał. Lecz najpamiętniejszy przywilej tego króla jest z r. 1540, z którego się wyświeca dobry byt miasta, oraz stosunki jego municypalne i handlowe. W nim na nowo potwierdzając dziedzictwo gruntów, poddanych i lasów, jakie miasto dotąd posiadało, nakazuje magistratowi z dochodów co rok przez wybrane osoby naściślejszy zdawać rachunek, kanały miejskie do ścieku służące oczyszczać, cegielnie do miasta należące w dobrym stanie dla naprawy murów utrzymywać, place puste i domy zrujnowane, w ciągu roku i sześciu niedziel, zabudować i naprawiać, pod karą konfiskaty na rzecz miasta, zaleca; oddaje także na własność dla miasta wyspę za bernardynami w klinie dwóch rzek będącą, gdzie była woskobójnia miejska. Tymże samym przywilejem zawarowane zostały prerogatywy mieszczan: jak np. że każdy z nich miał prawo własną posiadać przeprawę przez Niemen bez opłaty, wedle dawnego zwyczaju; wszyscy zaś obywatele kowieńscy zostawali nadal przy dawnym swym przywileju łowienia ryb dziesięciu sieciami na Niemnie i Wilii w granicach posiadłości miejskich; że nikt nie mógł nabywać ani placów ani domów w K., kto nie chciał poddać się pod prawo miejskie, a jeżeli przez sukcesyą spadły na niego, nie wprzód wchodził w posiadanie, aż póki nie przyjął tego prawa; że nawzajem nikt z mieszczan bez wiadomości magistratu opuszczać stanu swego nie mógł, prawu zaś miejskiemu sprzecznych magistrat miał moc karać i wyganiać z miasta. Lecz razem i obowiązki urzędu miejskiego tenże sam przywilej Zygmunta I obostrzał. Dwaj bracia rodzeni lub stryjeczni razem do magistratu ani do sądów wójtowskich wybierani być nie mogli; wójt sam jeden w małych tylko sprawach wyrokował, ważniejsze z radą obowiązany był roztrząsać; wszyscy zaś powołani zostali do ścisłego pilnowania się praw magdeburskich, z zagrożeniem karą w apelacyi. Polecał też król sądom miejskim stanowić i ogłaszać wyroki w języku polskim, a w księgi zapisywać i extrakta wydawać po łacinie. Niemniej z tego przywileju okazują się niektóre stosunki handlowe K. ówczesnego. Postanowieni tu bowiem zostali tak zwani brakarze przysięgli, czyli znawcy do oceniania wartości różnych gatunków drzewa towarnego, potażu i wszelkich innych produktów krajowych do Prus Niemnem spławiających się, aby tam, wedle dawnego zwyczaju, zupełną im wiarę dawano i powtórnie nie brakowano. Zalecono także, żeby wedle zwyczaju w miastach pruskich zachowywanego, kupcy z Prus przybywający, wszystkie towary i żywność nie na rynku, jedno w gospodach gdzie stoją kupowali, pod zagrożeniem konfiskaty nabytych rzeczy, do czego magistrat strażników miał utrzymywać. Nakoniec pamiętnym owym przywilejem król rozporządził, żeby łaźnie i gorzelnie wynieść z miasta po nad obie rzeki, dla uniknięnia częstych pożarów. Oprócz tak zbawiennych postanowień, ponowił jeszcze Zygmunt w r. 1541 surowe zakazy względem obcych kupców, a zwłaszcza pruskich, żeby się nie ważyli w K. samem prowadzić handlu ze szkodą kupców miejscowych pod prawem magdeburskiem zostających, których zarazem od wszelkiego myta na ziemi polskiej uwolnił. Tenże sam przywilej w zupełności został potwierdzony r. 1547 od Zygmunta Augusta, rządzącego już Litwą za żywota ojcowskiego, który także późniejszym edyktem r. 1558 uwolnił na zawsze mieszczan tutejszych od dawania podwód, na wzór nadania miastu Wilnu uczynionego. W ogólności król ten, usiłujący wszystkie miasta w Koronie i w Litwie podnosić i usamowalniać, opiekował się troskliwie handlem kowieńskim; sam tylko zamek tutejszy został w opuszczeniu, bo już oddawna K. znaczenie swoje wojenne utraciło. Lustracya jego w r. 1570 uczyniona nadmienia, że „zamek kowieński podmywany był przez rzekę Wilią, w którym zamku budowania żadnego nie było,

tylko mury stały około, a nad niemi pobicia żadnego". Musiały więc być inne budowy w mieście przyzwoite na pomieszczenie Zygmunta Augusta i dworu jego, kiedy w niem przyjmował wspaniale Jana książęcia Finlandyi, o czem Górnicki Łukasz w swojej kronice tak pisze: „Roku 1562 na początku iesieni przyiechało Xiąże Finlandzkie, brat króla Szwedzkiego Eryka, do Kowna, którego Zygmunt August kazał tam zadzierżeć, a sam rychło potym do niego iechał. Gdzie Xiąże Jan ukazał list iakiś z Kancelaryi, który mu dał nadzieię, że nie prożno miał się starać o królewnę polską Katarzynę. Król tak go odprawił, że to są rzeczy wielkie, a bez rady senatorów nie tylko tak rzeczy ważnych, ale i daleko lżeyszych, król nie zwykł zaczynać ani stanowić: a ieszcze żeby młodsza przed starszą daną być miała, to być nie może. Którą odprawę on wdzięcznie przyiąwszy z wielką pokorą i usiłowaniem króla prosił, żeby, acz nie to, wolno mu było Wilno oglądać (gdzie mieszkały wówczas obie królewny), uczyniwszy tak daleką i niebezpieczną drogę: czego mu król pozwolił." Za panowania Stefana Batorego, który, przedsiębiorąc wyprawę inflancką, dla wielu wybornych rzemieślników kazał tu pontony robić, ewangielicy w K. zbudowali sobie zbór; był zaś przy nim minister uczony Paweł Oderborn, znajomy pisarz cara Iwana Wasilewicza. W roku nawet 1584 różnowiercy mieli w K. prasy drukarskie. K. w tej epoce właśnie przybrało postać okazałą europejskiego miasta. Bardzo wielka liczba cudzoziemskich rzemieślników i kupców, a najwięcej Niemców tu osiadająca przyjąwszy prawo miejskie, zaczęła wznosić porządne domy murowane. Obok nich szlachta wysłużona na prawach wojennych, a nie mająca ziemskich posiadłości, lubiła zamieszkiwać to schludne i wesołe miasto. Handel i rzemiosła ożywiając się coraz bardziej przyprowadziły K. do wielkiej pomyślności. Mamy na to, prócz innych dowodów, ważne świadectwo Antoniego Schneberger, lekarza żyjącego w Litwie, który jeszcze za Zygmunta Augusta, chwaląc miody tutejsze, *lipcami* zwane, nie może się dość wysławić położenia pięknego tego miasta, okazałości domów, handlu rozległego, a przytem gościnności bogatych jego mieszkańców i kupców. Już Henryk Walezyusz w swojem potwierdzeniu praw i przywilejów kowieńskich r. 1574 nazywa to miasto zaszczytem rzeczypospolitej. Wspierały najsilniej taki postęp w pomyślności jego, równie prawodawstwo krajowe jako i sami królowie. Konstytucya sejmowa r. 1581 skład towarów w tem mieście postanowiła i drogi handlowe na Żmudź i do Prus wyznaczyła, na prośbę posłów kowieńskich. Ale Zygmunt III wznowił to nadanie z większą ścisłością r. 1609, zakazując kupcom zagranicznym ani nabywać ani sprzedawać żadnych rzeczy w okolicznych wsiach i miasteczkach, tylko w samem K. i od samych tylko miejscowych kupców, pod karą konfiskaty towarów. Celnicy mieli obowiązek pilnować i zapobiegać nadużyciom. Do licznie zamieszkałych w K. różnego rodzaju rzemieślników, brakło tylko samych prawie płatnerzy, czyli tych którzy zbroje wyrabiali. Sejm warszawski r. 1613, zapobiegając niedostatkowi ich, gdy zwłaszcza w kraju takim jak Polska wiele na rynsztunku wojennym zależało, polecił urzędowi miejskiemu, ażeby, do skończenia bieżącego roku, płatnerzy do K. sprowadził i dla nich mieszkanie i ślósarnię zbudował, a z prowentów miejskich opatrzył, żeby zbroje i szyszaki nowe robione były. Lecz i pod względem duchownym zyskało w tym czasie miasto przez nową fundacyą zgromadzenia dominikanów, którym klasztor i kościół św. Trójcy wymurował r. 1621 Aleksander Massalski marszałek kowieński, wojewoda miński, hojnie ich uposażywszy. Miasto wzrastało w mury, bo oprócz rynku, pięknemi kamienicami ozdobionego, gdzie Olbrycht Stanisław książe Radziwił r. 1638 ratusz swoim kosztem naprawić i sądowe izby odnowić w nim kazał: kupcy miejscowi, tak Litwini jak Niemcy, nowe ulice między widłami obu rzek, Garbarska, Powilejska i Niemiecki-Kąt zwane, porządnemi domami zamurowali. Wielkie śpichrze po większej części także murowane wzniosły się po nad Wilią i Niemnem, cztery faktorye holenderska, angielska, pruska i szwedzka stale tu utrzymywane, a podobno i wenecka, osiadły w kamienicach umyślnie na ten cel wymurowanych, które miano zwać mennicami, i których ślady do dziś dnia zostały. Obrót handlu po większej części hurtowego podniósł się prawie do miliona dukatów. Główna także komora celna krajowa w Kownie ustanowioną była. Liczba rzemieślników pomnażała się znakomicie, samych garbarzów w połowie XVII wieku znajdowało się do sta majstrów prócz czeladzi; stolarzów, tokarzów i szklarzów po 50 bywało, powroźników i garncarzy tyleż, tkaczów 70, krawców w r. 1654 było 39 itp. Słowem ludność tego miasta i byt jej pomyślny niczem, nieprzerwany, wzrastał codziennie pod Jagiellonami i nie ustawał pod berłem Wazów, chociaż pod temi ostatniemi porządek publiczny chwiać się zaczął. Do takiego stanu szczęśliwego najskuteczniej dopomogło za Władysława IV prawo sejmowe, wznawiające zaniedbany mniej więcej skład towarów w Kownie. Przez konst. r. 1647 jak Dyneburg na Dźwinie, tak Kowno na Niemnie zostało miastem składowem całego handlu litewskiego; co zobowiązało właścicieli ziemskich,

nie prowadząc do Królewca, płody swoje tu zwozić i na sprzedaż wystawiać, a kupców pruskich i inflanckich zmusiło do przybywania do Kowna dla targu i kupna. Nakoniec od połowy XVII wieku, jezuici, wprowadzeni tu staraniem Alberta Kojałowicza znakomitego dziejopisarza litewskiego, który się urodził w Kownie, i brata jego Kazimierza, obu kapłanów tego zakonu, kościołem i kolegium swojem ozdobili miasto. Po nich benedyktynki, hojnie uposażone przez Jędrzeja Skorulskiego marszałka kowieńskiego, pomnożyły liczbę fundacyj duchownych w tem mieście. Ale pośród takiego postępu w kazdym względzie Kowna, przyszła burza wojenna zamącić kwitnący dotąd kraj, i wszystkie prawie miasta zniszczyć do ostatka. Wojska nieprzyjacielskie, opanowawszy Kowno w sierpniu r. 1655, po zrabowaniu, jego wszystkie celniejsze gmachy spaliły, prócz jednego klasztoru. Wyludnione miasto straciło od razu wszystkie korzyści handlowe i do ubóstwa przyszło. Po odebraniu jego aż w r. 1661 przez wojska krajowe pod dowództwem Krzysztofa Paca kanclerza w. lit., i Krzysztofa Sapiehę krajczego lit., zabrał się Jan Kazimierz natychmiast do zagojenia ran przez ten nieszczęsny najazd zadanych. Ustawa sejmowa r. 1662, nagradzając wierność mieszczan Rzptej okazaną, którzy nie chcieli mieszkać pod rządem nieprzyjacielskim, od wszelkich podatków publicznych, wyjąwszy osobiste, i od ceł, na lat dziesięć uwolniła; równie jak od wszelkich stanowisk żołnierskich, stacyj i dostarczania żywności, wiecznemi czasy. Prócz tego król ze swojej strony, przywilejem r. 1665 danym, dla erekcyi bulwarków nad rzekami przez powodzie i pożary zniszczonych, oraz dla sporządzenia amunicyi i wyprowadzenia murów około miasta, pozwolił z puszczy własnej potaże i klepki dębowe na rzecz miasta bez żadnego cła do Prus przez cztery lata spławiać. Z równąż usilnością Jan III starał się o podźwignienie podupadłego Kowna; przywilej jego z r. 1676, potwierdzający dawne swobody, pomnożył je nowemi prerogatywami. Zabronił bowiem w Kownie mieszkać i handlować żydom, wciskającym się gwałtownie ze szkodą chrześciańskich kupców; obcym kupcom nie pozwolił z nikim zamiany towarów czynić jedno z kowieńskiemi, których uwolnił od wszelkiego cła przy wprowadzaniu do Prus lub przywożeniu stamtąd produktów, rozciągnąwszy to prawo i do ryb solonych z Królewca tu sprowadzanych; nadto trzy jarmarki dwutygodniowe na Znalezienie i Podwyższenie św. Krzyża i Wniebowzięcie P. Maryi odnowił. Jeden tylko warunek w tym przywileju wymieniony, i za dobrodziejstwo dla miasta poczytany, to jest, żeby kacerze w tem mieście ani mieszkać, ani handlować nie ważyli się, smutny skutek nietolerancyi na ruinie zamożności krajowej i światła powstającej, zapewne nie pomagał do poprawienia bytu mieszkańców. Osobnym edyktem r. 1682 Jan III, pilnując się dawnych przywilejów miejskich, surowo zakazał żydom mieszkać w Kownie, a tym bardziej jakimkolwiek handlem się zatrudniać. Zdaje się jednak, że i magistrat tutejszy mniej zaczynał być dbałym około dobra publicznego, kiedy w tymże samym roku jeszcze król daje ostre napomnienie miastu, że, pomimo praw sobie służących, dozwala handel prowadzić w Kownie i okolicach jego kupcom pruskim. Troskliwość ta obu wspomnionych królów tyle przynajmniej sprawiła, że miasto, chociaż do stopnia dawnej zamożności dojść zaraz nie mogło, odzyskiwało jednakże w części handel i rzemiosła zaniedbane, a razem naprawiało opustoszone mury domów i świątyń. Pozostałe od zniszczenia niektóre księgi cechowe pokazują, że w r. 1663 było jeszcze cieślów 18, bednarzów 9, mularzów 20; w r. 1672 znajdowało się puszkarzów, kowalów, ślusarzów, nożowników, kotlarzy i mieczników 43; w r. 1684 było rzeźników 32. Do tego należy, że za Jana III w r. 1690, jeszcze jednem zgromadzeniem zakonnem liczba fundacyj pobożnych w Kownie pomnożoną została, t. j. fundacyą klasztoru bernardynek. August II nietylko nadania poprzedników swoich dla tego miasta utrzymał i przy wszelkich dawnych swobodach zostawił, raz przywilejem swoim w r. 1698, drugi raz przez konstytucyą sejmową roku 1717, lecz nadto chcąc silniej podźwignąć zubożone miasto, dla wyprowadzenia go z długów zaciągnionych na składki wojskowe i różne opłaty, edyktem r. 1726 upoważnił magistrat do wybierania na rzecz miasta, aż do umorzenia pożyczek, dochodu od licencyj różnych, skrzynkowego, pieczęci kupieckiej itd., pod karami na sprzeciwiających się temu postanowieniu. I rzeczywiście miasto ożywiać się zaczęło. Rochici około tego czasu założyli szpital przy kościele św. Gertrudy, a Krzysztof i Anna z Zawiszów Szczyttowie kasztelanostwo smoleńscy, ufundowali tu 4 września r. 1716 kościół z klasztorem karmelitów bosych; gdy okropny cios znowu wszystkie te usiłowała zniweczył. Straszny pożar r. 1731 całe miasto prawie obrócił w perzynę, gdyż po nim zaledwo tylko kilkanaście domów z kościołem ewangielickim ocalało. Trudno już dotąd było powrócić mieszczanom do dawnego stanu, zwłaszcza w stanie biernym całego kraju pod Augustem III. Kupcy wynosili się do Prus, i Prusy, zwłaszcza po wykopaniu kanału od Niemna do Pregla, korzystały z upadku Kowna, cały jego handel zagarnąwszy pomału do siebie. Płonna była ustawa sejmu r. 1736, potwierdzająca wszystkie prawa i nadania poprzednie dla tego miasta; nie wiele też sprawił

dobrego przywilej Augusta III, przez który między innemi najmocniej zapewnione zostały korzyści handlowe w Kownie samem tylko miejscowym kupcom, z wyłączeniem obcych, stosownie do dawnych nadań; kollacya oraz probostwa kościoła św. Krzyża magistrat oddana. Słowem miasto nie mogło już dźwigać się, ani nawet tak prędko naprawić i zamieszkać pogorzałych domów. Wojska sąsiedzkie, przechodząc r. 1750 przez Polskę do Prus, podczas wojny siedmioletniej, do kilkudziesięciu takich kamienic rozebrały na wymurowanie pieców do pieczenia chleba. W takim więc smutnym upadku i zniszczeniu utrzymało się K. przez resztę panowania Augusta III, za którego tylko w r. 1753 dekret oczywisty w sądach zadwornych zapadły, wstrzymał skupianie się żydów do miasta, broniąc im nadal przystępu. Sama ustawa sejmowa r. 1764, zabezpieczająca starodawne swobody miast litewskich, zaświadcza o zupełnem spustoszeniu Kowna. Dopiero we środku rządów Stanisława Augusta, po odnowieniu mocy praw miejskich tutejszych raz w r. 1766, drugi raz w r. 1768, zaczęli nieco przychodzić do lepszego stanu mieszczanie kowieńscy, podczas siedmnastoletniego pokoju, do czego się najwięcej przyczyniły światłe ustawy czteroletniego sejmu. Odbudował się w porządne kamienice rynek, i ratusz ozdobnie wyporządzony zosrał, król zaś 40000 złp. przeznaczył r. 1771 na poprawę fary. Po upadku jezuitów komisya edukacyjna wprowadziła tu szkołę podwydziałową, która już w r. 1787 istniała. Przed schyłkiem r. 1794 znajdowało się w K. dziesięciu kupców zbożem, lnem, pienką, łojem, potażem, skórami itd., którzy posyłali co rok po dwa razy 21 statków do Prus; drzewem handlowało piętnastu, a każdy z pierwszych i drugich kapitałem około 20000 czerwonych złotych obracał. Właścicieli domów chrześcian było w ogóle 357, prócz przedmieścia Wiliampola, i żydów, którzy już wtenczas w dosyć znacznej liczbie obsiedli poboczne ulice. Było także wówczas kupców, znaczniejsze sklepy bławatne, galanteryjne i sukienne utrzymujących w mieście, chrześcian 4, w Wiliampolu żydów 6; aptek 5, wszystkich rzemieślników cechowych prócz żydów 150. Taki był stan K. w r. 1794, kiedy odpadnienie do Prus traktu zaniemeńskiego wstrzymało widoczny powrót do dawnej zamożności i polepszenia handlu, z tej zwłaszcza przyczyny, że obszerny kraj na tamtej stronie Niemna położony i mało mający miasteczek targowych, a zatem na rynek kowieński wysyłający swoje produkta, zaprzestał ich dostarczać." Czytaj: „Wspomnienie o Kownie" przez Bonawenturę z Kochanowa; „Niemen" Syrokomli; „Kłosy" t. 17; str. 151; art. *Kuniasze* w „Słowniku geograf." R. 1860 wyszedł w K. „Rocznik teatru kowieńskiego", przez F. W. Włodarskiego. *Powiat kowieński*, dawny, graniczył na północ z powiatem upitskim, na wschód miał powiaty: wiłkomirski i trocki, od południa grodzieński i trocki, na zachód dotykał granicy pruskiej, graniczył z częścią zaniemeńską powiatu rosieńskiego, i dalej po prawej stronie Niemna z tymże powiatem, korytem rzeki Niewiaży oddzielającej Litwę wyższą od niższej, czyli Żmudzi, aż do granicy powiatu upitskiego pod Surwiliszkami. Pod względem ważności historycznej, nie ustępował w niczem powiatowi trockiemu. Dzieje tej krainy są dziejami prawie całej Litwy, jest ona polem nieustannych zapasów książąt i ludu litewskiego z nieubłaganemi wrogami ich krzyżakami. Nie tylko w każdem mieście, ale w każdej osadzie niemal zostały dotąd ślady lub wspomnienia krwawych walk ze zbrojnemi mnichami zakonu krzyżackiego, lub wędrownem rycerstwem z całej Europy, szukającem sławy i łupów na ziemi litewskiej. Co zaś do znaczenia tego powiatu, pod względem płodów przyrodzenia i położenia handlowego, pierwsze on miejsce zajmował w całem województwie trockiem. Trzy takie rzeki spławne, jak Niemen, Wilia i Niewiaża, łącząc się z sobą na ziemi kowieńskiej, otwierają wszystkie jej zasoby dla przemysłu i handlu zagranicznego. Ród mieszkańców jest czysto litewski na całej przestrzeni, z wyjątkiem dwóch tylko miast, Kowna i Kiejdan, gdzie handlowe lub religijne powody sprowadziły innego plemienia osadników. Por. *Litewskie wdztwa.* Marszałkami powiatu kowieńskiego byli: 1596 Piotr Wizgierd; 1621 Aleksander Massalski; 1631 Jędrzej Skorulski, towarzysz ks. Radziwiłła w pielgrzymce do Jerozolimy; 1648 Łukasz Szemiot; 1650 Karol Rostowski; 1652 Kryszpin Hieronim Kirszensztajn; 1674 Jan Kiełczewski; 1700 Zabiełło; 1724 Bogusław Ogiński; 1740 Mik. Zabiełło; 1750—58 Antoni Zabiełło; 1767—70 Szymon Zabiełło; 1784—93 Ign. Zabiełło; 1799 Ign. Siwicki; 1801—7 Ign. Zawisza; 1808 Franciszek Kozakowski; 1815 Józef Zabiełło; 1828—31 Ign. Zabiełło, którego, po powołaniu do Wilna, zastępował Stan. Gieysztor. Po 1831 r. Wilamowicz, Mikucki, Stasiewicz, Ben. hr. Tyszkiewicz, Nikodem Kupść, Józef Dowgird, Lud. Żyliński, Ap. Statkowski (zastępca). Wymienieni też w niektórych źródłach: w XVII w. Rafał Skorulski a po rozbiorze kraju: Brunnow, Jańczewski, Mejsztowicz, Zawiszowie Ignacy i Ludwik. *Starostwo grodowe kowieńskie*, w wdztwie trockiem, podług spisów podskarbińskich z r. 1569 było ekonomią królewską. Później oddzielone starostwo składało się z miasta K. z zamkiem Gotteswerder i z przedmieściami Aleksotą, Wiliampolem, oraz wsią Kiewliszki z przyle-

głościami. W r. 1771 posiadał je, razem z starostwem bobtowskiem, Prozor, opłacając z niego kwarty złp. 333 gr. 25, a hyberny złp. 216. Starostowie grodowi byli: 1470 Wiażewicz; 1500 Wojciech Janowicz Kłódzki; 1536 Jan Mik. Radziwiłł; 1540 Jerzy Ilinicz; 1543 Jan Komajewski; 1549 Hrehory Chodkiewicz; 1567 Radziwiłł; 1578 Jan Karol Chodkiewicz; 1589 Albrycht Radziwiłł; 1599 Piotr Wiesiołowski; 1629 Mik. Pac; 1634 Mik. Wiesiołowski; 1641 Massalski, wda miński; 1652—57 Albrycht Radziwiłł; 1659—66 Jan Stanisław Gieysztor; 1669 Krzysztof Pac; 1672 Jan Karol Kopeć; 1674 Andrzej Pac; 1685 Dominik Radziwiłł; 1686—1702 Mik. Jędrzej Pac; 1715 Krzysztof Pac; 1720 Kazim. Konst. Pac; 1730 Aleksander Pociej; 1750 Szymon Syruć; 1767 Józef Prozor; 1784—93 Michał Pac; W niektórych źródłach są jeszcze wymienieni: 1463 Stan. Mordas; 1581 Wojciech Kleczko; 1704 Chalecki; Wołmiński (?). *Powiat kowieński* dzisiejszy zajmuje na środku płd. granicy gubernii zakątek południowy. Obejmuje 4 okręgi policyjne: Wilkija, Ejragoła, Kiejdany, Janowo; 17 gmin, 79 starostw miejskich i 606 wsi. Lasów rządowych ma 31592 dzies. Roku 1876 liczył (bez Kowna) ludności 136862, t. j. 67632 męż., 69230 kob., w tej liczbie 106976 katol., 21981 żyd., 2150 ew., 2422 prawosł. Składa się z 23 parafij katolickich, należących do dekanatów: kowieńskiego, krockiego i wielońskiego. Prawosławnych parafij 4, ewangielickich 3. *Gubernia kowieńska* została utworzoną w r. 1824 z następujących powiatów gub. wileńskiej: telszewskiego, szawelskiego, rossieńskiego, upickiego (dziś poniewieski), nowoaleksandrowskiego, wiłkomirskiego i części kowieńskiego. (Z mińskiej gub. przyłączono wtedy do kowieńskiej pow. dzisieński i wilejski). Dziś składa się z wymienionych siedmiu powiatów i w liczbie gubernij Rossyi europejskiej zajmuje co do wielkości 42-gie miejsce. Rozciąga się od 54° 49' do 56° 25' 55" szer. g. i 38° 46' 25" a 45° 1' 18" dł. g. od Ferro. Najbardziej wysunięte punkta: na płn. zaśc. Pikiele; na płd. ujście Strawy do Niemna; na zach. wś Kiawlejki wprost Połągi; na wsch. zaśc. Alchimce koło Drui. Największa długość gub. 350 w., największa szerokość 170 w. Obwód granic 1316 w., w tem z Kurlandyą 579, z gub. wileńską 447, z suwalską 130, z Prusami 160 w. Na północ graniczy gub. K. z siedmiu powiatami Kurlandyi, jako to: hazenpockim, gołdyńskim, tukumskim, dobleńskim, bowskim oraz częścią frydrychsztackiego; na wschód z dwoma tejże gubernii powiatami: frydrychsztackim i iłukszciańskim; na południe—z dziśnieńskim, święciańskim i wileńskim gubernii wileńskiej oraz maryampolskim—suwalskiej; na zachód—z Cesarstwem Niemieckiem tudzież częścią grobińskiego powiatu w Kurlandyi. Przestrzeń gubernii, według obliczeń pułkownika generalnego sztabu p. J. Strelbickiego wynosi 35711,9 wiorst kwadr. czyli 738,07 mil kwadr. Z tej liczby, na powiat szawelski przypada—6079,3 w. kw., rosieński—5689,0, poniewieski — 5451,5, wiłkomirski— 5185,8, nowoaleksandrowski — 5078,1, telszewski — 4694,0 i kowieński—3534,2. Ilość mieszkańców ostatniemi czasy w kowieńskiej gubernii dochodziła do 1265197 dusz, i te—nie licząc ludności miejskiej—rozpadały się na powiaty w sposob następujący: w kowieńskim—3325 prawosł., 106456 katol., 13860 żyd., 3812 jednowierców i rozkolników, 8171 protestantów, 5 karaimów; w wiłkomierskim—3101 prawosł., 154373 katol., 15615 żyd., 2755 jednowierców i rozkolników, 115 protest. i 9 mahomet.; w nowoaleksandrowskim—2764 prawosł., 132087 katol., 12167 żyd., 11415 jednowierców i rozkolników, 3278 protest., 256 mahomet.; w poniewieskim — 1265 prawosł., 131401 katol., 17558 żyd., 15774 protest., 617 rozkolników, 114 karaimów; w szawelskim—2388 prawosł., 151266 katol., 18864 żyd., 2372 protest., 1043 jednowierców i rozkolników; w telszewskim—1905 prawosł., 125778 katol., 22421 żyd., 2373 protest., 298 rozkolników; w rosieńskim—4740 prawosł., 150011 katol., 29767 żyd., 6811 protest., 420 rozkolników, 1 karaim, 2 mahometan. Miejska ludność tak się dzieli w całej ogólnie wziętej gubernii: 8254 prawosł., 26036 katol., 66047 żyd., 2793 protestantów, 1716 jednowierców i rozkolników, 79 karaimów, 751 mahometan. Ogólna ludność w guberni, wiejska i miejska—razem wzięte, jest następująca: 27740 prawosł., 977418 kat., 193310 żyd., 40730 protest., 21796 jednow. i rozkolników, 195 karaimów, 1018 mahomet. Cerkwi prawosławnych 27 murowanych i 16 drewnianych, monasterów 2 mur., 3 kapl. drew.; cerkwi jednowierczych 1 mur., 2 drew.; modlitewni rozkolniczych 9 drew.; katolickich kościołów 102 mur., 231 drew., kaplic 72 mur., 169 drew.; protest. kościołów 22 mur., 9 drew., domów modlitwy 3 mur., 3 drewnianych; żydowskich synagog 29 mur., 51 drew., domów modl. 51 mur., 210 drew.; karaimskich domów modl. 2, mahometański meczet 1. Gub. kowieńska ma 199 parafij katolickich, rozdzielonych między 17 dekanatów dyecezyi żmujdkiej: abelski, botocki, janiski, kowieński, krocki, nowoaleksandrowski, olsiadzki, poniewieski, retowski, szadowski, szkudzki, szydłowski, uciański, wieksznianski, wieloński, wiłkomierski, worniański. Wszelkich zakładów naukowych 464. W tej liczbie 251 chedeiów. Ogólna liczba uczących się 14191 t. j. chłopców 13362, kob. 829; w tej liczbie 9192 katol.,

3627 żyd., 635 ewan., 586 prawosł., 141 staroobriadców, 10 mahometan. Zakłady naukowe układają się w takim mniej więcej porządku: 1) Dwa mezkie klasyczne gimnazya w Kownie i w Szawlach; 2) jedno żeńskie gimnazyum w Kownie; 3) jedno seminaryum nauczycielskie w Kownie; 4) jedno duchowne katolickie seminaryum w Kownie; 5) cztery dwuklasowe szkoły powiatowe w Nowoaleksandrowsku, Wiłkomierzu, Rosieniach i Telszach; 6) dwie dwuklasowe parafialne szkoły w Kownie; 7) trzy sielskie męzkie, oraz siedm żeńskich szkół w różnych miejscowościach; 8) 170 szkółek ludowych w różnych gminach guberni; 9) cztery prywatne żeńskie o trzech klasach pensye w Szawlach, Poniewieżu, Rosieniach i Wiłkomierzu; 10) cztery rządowe żydowskie szkoły pierwszorzędne w różnych miejscowościach; 11) dwie żeńskie żydowskie szkoły, wspierane częściowo rządową pomocą w Telszach i Poniewieżu. W trzech zakładach naukowych samego Kowna pobiera naukę 1013 młodzieży płci obojga, oraz 95 alumnów. Mówiąc o średnich zakładach naukowych w guberni, należy wspomnieć o gimnazyum męzkiem w Szawlach i o seminaryum nauczycielskiem w Poniewieżu. Wreszcie w r. 1883 została zatwierdzoną szkoła realna w Poniewieżu, na co potrzebny gmach już zaczęto budować z sum zaofiarowanych przez okolicznych obywateli. Zatem w gimnazyum szawelskiem w roku szkolnym 1881/2 liczyło się 523 uczniów, z której to liczby na wyznanie prawosławne wypada 65, ewangelicko-augsburskie 14, mojżeszowe 77, mahometańskie 4 i rzymsko-katolickie 363. W seminaryum nauczycielskiem poniewieskiem w roku szkolnym 1881/2 ogólnie liczyło się 141; w tej liczbie prawosł. 87, starowierców 2, ewan. 3, starozakonnych 3, katol. 46. Wszystkie szkoły niższe dzielą się na: miejskie dwu i jednoklasowe, powiatowe, miejskie parafialne, wiejskie parafialne, jako też przy tychże żeńskie oddziały, wreszcie szkoły ludowe gminne. Tak miejskich dwuklasowych szkół liczy się trzy: Nowoaleksandrowska, posiadająca 60 uczniów, wiłkomierska 81 i telszewska 70, łącznie 211. Rosieńska dwuklasowa szkoła powiatowa liczy 152 uczniów. Samo miasto K. posiada dwie szkoły dwuklasowe, w których łącznie liczy się 144 uczniów; przy tych szkołach są też oddziały („zmiany") dla dziewcząt, których uczęszczało na lekcye 116. Następnie w szkołach: wiłkomierskiej, nowoaleksandrowskiej, szawelskiej, telszewskiej i rosieńskiej łącznie liczyło się 232 uczniów i 195 uczennic. Zaś w szkole johaniskiej i taurogieńskiej jest 229 uczniów i 10 uczennic, łącznie 239; oraz w janiskiej szkółce 118 uczniów i 3 uczennice, łącznie 121. Zsumowawszy całość uczących się w wymienionych dotychczas 14 szkołach niższych, widzimy, że liczba ta wynosi: chłopców 1086, dziewcząt 324, co łącznie stanowi 1410. Prócz tego, w guberni kowieńskiej jest 14 szkółek parafialnych, do których znów uczęszcza uczniów płci obojga 810, z której to liczby na płeć męzką wypada 738 i na żeńską 72. Co do szkół ludowych gminnych, w sprawozdaniu za rok szkolny 1881/2 widzimy, że w powiecie kowieńskim było 19 szkółek, do których uczęszczało uczniów płci obojga 661, a w tej liczbie 31 dziewcząt; wreszcie przy szkółce janowskiej istnieje oddział rzemieślniczy, w którym było zaledwo 10 uczniów. W powiecie wiłkomirskim wszystkich szkółek jest 26, a wszystkich uczących się w nich płci obojga 1387, w tem tylko 5 uczennic. W nowoaleksandrowskim powiecie wszystkich szkółek gminnych jest 27, a uczęszczających do nich 1123, w tem 21 dziewcząt. W całym powiecie poniewieskim 23 szkółki z liczbą uczących się 1514, a w tem 34 płci żeńskiej. W powiecie szawelskim 24 szkółki, a uczących się w nich 1201, w tem 44 uczennice. W powiecie telszewskim tylko szkółek 17, z 645 uczącymi się; w tem 23 dziewcząt. Nakoniec w powiecie rosieńskim szkółek 19, a uczących się w nich 905, z której to liczby na płeć żeńską wypada 56. Zsumowawszy teraz liczbę uczących się we wszystkich szkółkach ludowych gminnych w całej guberni, widzimy, że łącznie liczba ta wynosi 7436, a z tego zaledwie 214 wypada dziewcząt. Prócz tego w całej guberni jest 7 szkółek ludowych jednoklasowych żeńskich, a uczęszcza do nich 110 dziewcząt. Gubernia kowieńska nadto posiada i prywatne szkoły: datnowską imienia i fundacyi hrabiny Kreuz, w której nauki pobiera 14 chłopców i 13 dziewcząt; łącznie 27; oraz w K. szkółkę parafialną przy kościele wyznania ewangelicko-augsburskiego, w której też mieści się 14 chłopców i 20 dziewcząt; łącznie 34. Szkół żydowskich początkowych w całej guberni jest pięć, a uczących się w nich wyłącznie płci męzkiej 422. W szkole wiliampolskiej pobiera naukę 45 chłopców. Wreszcie w kowieńskiej prywatnej jednoklasowej szkółce liczy się 45 uczniów, w szkole w Szkudach 32; w tem 13 dziewcząt. Szkół żeńskich prywatnych w całej guberni znajdujemy tylko trzy: w K. z 24 uczennicami, w Telszach 40 i w Poniewieżu z 54 uczennicami, czyli łącznie 118. Stosunkowo obfite są chedery: w całej gubernii kowieńskiej 253, z 2118 uczniami. Z tej cyfry na samo K. wypada 37 chederów i 440 uczniów; w miastach powiatowych 114 chederów i 682 uczniów, i w powiatach 102 chederów i 996 uczniów, co znów łącznie stanowi chederów 253, uczniów 2118. Mniejsza część zaledwie mełamedów posiada upoważnie-

nie od dyrekcyi naukowej, a zatem najmniej drugie tyle potajemnie się trudni uczeniem dzieci. Fabryk i rękodzielniczych zakładów 1881 r. liczono w guberni kowieńskiej 573. Ważniejsze z nich: 1 fabr. do mielenia kości, 1 do topienia sadła, 1 mydlarnia, 87 garbarń, 1 piłarnia, 4 parowe młyny, 5 fabr. tytuniu, 3 fabr. szpagatu i sznurów, 90 gorzelń, 12 browarów, 11 fabr. do sycenia miodu, 1 gwoździarnia, 2 fabr. odlewów żelaznych, 3 wyrobów z miedzi, 25 wapniarek, 1 torfiarnia, 1 fabr. powozów, 2 guzików, 1 kosmetyków. Ogólna produkcya rocznie 3,319.818 rs. Budynków w ogóle 2192 mur. i 139445 drewn.; rzemieślników-majstrów 5345, kupców 1011. Zwierząt: koni 378817, bydła 523217, owiec 378000, świń 262272. Konie rasy żmujdzkiej najwyżej są cenione w gub. kowieńskiej. W powiatach: nowoaleksandrowskim, wiłkomierskim, poniewieskim oraz części kowieńskiego, spotykają się niekiedy konie poprawnej rosyjskiej rasy, sprowadzane z wewnętrznych gubernij Cesarstwa. Żmujdzkie rysaki, chociaż zwykle małego wzrostu, odznaczają się siłą, wytrwałością, łatwością przekarmienia oraz niezbędnemi przy uprawie roli przymiotami. Większych końskich stadnin gubernia ta nieposiada, małe stadninki spotykają się w powiatach: wiłkomierskim—u obywatela Montwiły, nowoaleksandrowskim—u Mejsztowicza, rosieńskim — u ks. Ogińskich, i w telszewskim—u Sakiela. Żmujdzka rasa koni po domostwach włościańskich coraz bardziej upada. Końskie jarmarki odbywają się tylko w większych nieco miasteczkach. Najważniejsze z nich: w Widzach, Kielmach, Krożach, Niemoksztach, Szadowie, Żagorach, Janiszkach i Szatach. Na jarmarki te zwożą się większą częścią konie żmujdzkiej rasy, a niekiedy i rosyjskiej, i nabywają się tak przez miejscowych mieszkańców jakoteż przez pruskich, kurlandzkich, tudzież, ostatniemi czasy, za pomocą morskiej w Libawie komunikacyi, i przez francuzkich handlarzy. Wystawa koni ma miejsce raz na rok 4 sierpnia w Widzach, oraz 24 czerwca w Rosieniach. Zacząwszy od Jurborga a skończywszy na Kretyndze, położonej o 11 tylko wiorst od morza Baltyckiego, znajduje się pięć nadgranicznych komór celnych: w Jurborku, Taurogach, Nowem-Mieście, Gorżdach i Kretyndze. Dla bardziej prawidłowego zabezpieczenia komunikacyi handlowej z zagranicą, zaprowadzono cały szereg dobrze urządzonych nadgranicznych dróg szosowych. I tak Kretynga oraz Gorżdy połączone są szosą z portowem miastem Memlem, Taurogi z Tylżą, Nowe-Miasto z Heide-Krugiem, a Jurborg z Tylżą za pomocą wodnej po Niemnie komunikacyi. Oprócz tego, w r. 1876 otworzono w Prusach pomiędzy Memlem a Tylżą równolegle idącą z granicznym rosyjskim kordonem kolej żelazną, która jeszcze bardziej ułatwia rozwój handlowy między terytoryum gubernii kowieńskiej a Prusami. Powierzchnia gruntu gub. kowieńskiej w ogóle równa, płaska; tylko płn.-zachodnia i wschodnia jej część wzgórzyste, ale wzgórza to niewielkie, rozdzielają jedynie kotliny różnych rzeczek. Najwięcej takich wzgórzy piaszczysto-wydmowych ciągnie się między Minią i Wentą w pow. telszewskim. Srednia ich wysokość npm. 84 saż. (najwyższa góra Łopajcie 687,5 stóp). Są też wzgórza w powiecie szawelskim, głównie na granicy z telszewskim (Szatrya koło Łuknik 106 saż., Girniki niedaleko Kurtowian 85 saż.). Koło Brasławia jest węzeł innych wzgórzy. Koło Taurogów góra Pilkałnas, 117,6 saż., najwyższy punkt w gubernii. Pod względem klimatu gub. kow. należy do strefy żyta i lnu, blizkość morza łagodzi zimę, a lato wilgotnem czyni. Srednia temperatura 5.4° R. Najobfitsza i najwcześniejsza wegetacya w niemeńskiej dolinie. We względzie geologicznym gub. kow. ma formacye: sylurską, dewońską, jurajską, trzeciorzędową i napływową, najrozleglejszą (Pam. knižka za rok 1878). Z minerałów są tu: gips (zdroje siarczane), lignit, bursztyn, ruda żelazna czerwona, różnobarwne gliny, torf. W wodę gub. kow. obfituje. W pow. nowoaleksandrowskim jest 400 jezior. Tylko w pow. szawelskim na płn. od Szawel okolica bezwodna. Prawie wszystkie rzeki tej gub. wpadają do Baltyku albo wprost, albo w haf kuroński i do zatoki ryskiej. Główne rzeki: Niemen (z Wilią, Niewiażą, Dubissą, Mitwą, Jurą), Minia, Wenta, Bartawa, Musza i Niemunek. Główne jeziora: Dryświaty, Drywiaty, Rekijowo, Płotele, Łukszta. Błota: Komany i Tirule. Jakkolwiek leżąca blizko morza, gub. kow. oddzielona jest wszakże od niego wązkim pasem gubernii kurlandzkiej. Natura gruntu taka sama jak w innych guberniach litewskich. Większą część gubernii stanowi dawna Żmujdź. Gub. kowieńska jest dość uposażona w koleje; oprócz bowiem dwóch kolei Kowno-Wilno-Dyneburg wybudowano świeżo dwie poprzeczne: a) Radziwiliszki-Poniewież-Dyneburg, b) Możejki (między Szawlami a Libawą)—Mitawa-Ryga. Pomiędzy temi drogami wymienić jeszcze wypada jednę ważną z Telsz przez Taurogi-Szawle do Rygi. W ogóle w gub. jest 45 stacyj pocztowych. Gubernia wiele zyskuje na sąsiedztwie pracowitych i zabiegłych krajów niemieckich, jak Prusy Wschodnie i Kurlandya. Gubernia kowieńska posiada ogółem 7136 właścicieli ziemskich, w tej liczbie 4,785 szlachty (67%), 1685 włościan (23.5%) i 666 mieszczan (9.5%). W podziale powyższej cyfry na wyznania oka-

zuje się, że katolików-właścicieli najwięcej liczą powiaty: telszewski, rosieński i kowieński, najmniej — nowoaleksandrowski i poniewieski. W powiatach — szawelskim i wiłkomirskim przeważają prawosławni, w nowoaleksandrowskim—starowiercy, którzy zamieszkują też powiaty wiłkomirski i kowieński. Protestanci osiedli w pow. poniewieskim i szawelskim, starozakonni—w wiłkomirskim, cudzoziemcy—w telszewskim. Około $^4/_5$ właścicieli osobiście zajmuje się rolnictwem; 3% majątków pozostaje w ręku administracyi, a w 1142 dobrach spotykamy dzierżawców. Większość majątków, należących do prawosławnych, pozostaje bądź w ręku zarządzających, bądź w ręku dzierżawców; właściciele zaś mieszkają zdala od dóbr swoich, po miastach, mało lub wcale nie zajmując się rolnictwem. Właściciele-katolicy, a także starowiercy i starozakonni, przebywają w majątkach i sami trudnią się uprawą, nie opuszczając roli i nie uciekając się ani do dzierżawy, ani do oddawania majątku w ręce zarządzających. Najwięcej majątków w gub. kow. (22.8%) nie przechodzi 10 dziesiatyn, 16.2% majątków dochodzi do 20 dzies., 14.1%—do 40 dzies., 11.6%—do 100 dzies. Wszystkie te drobne majątki pozostają w rękach katolików i są prowadzone wzorowo. (Cena dziesięciny ziemi wynosiła średnio w r. 1879 rs. 46 kop. 59). Wielkie majątki są nieliczne. Dobra, mające obszaru 1000 dziesiatyn, stanowią zaledwo 2 3%, majątki o 3000 dzies. wynoszą 1.1%, o 5000 dzies.—0.3% i wyżej niż 5000 dzies.—także tylko 0.3%. Lasu rządowego ma gubernia 198331 dziesiatyn. Latifundya są administrowane bądź przez dzierżawców, bądź przez rządców, właściciele ich albo wcale nie znają się na roli, albo, znając się, zamieszkują za granicą i w stolicach. Są to albo cudzoziemcy, albo urzędnicy rossyjscy. Stąd też w większych majątkach gospodarstwo jest prowadzone bez nakładów, w celu większego wyzysku gleby. Największe majątki: Kiejdany Czapskich, Johanniszkiele Karpiów, Owanta Pac-Pomarnackich, Dukszty Biegańskich, Tauroginie Pusłowskich, Mejszty Mejsztowiczów, Szawle Zubowa, Retowo Ogińskich, Traszkuny Montwiłłów, Wiżuny Czapskich, Czerwonydwór Tyszkiewiczów, Rakiszki i Soły Przeździeckiej, Uciany Bolcewicza, Szadowo i Kławany Roppów, Płuszcze Przeciszewskich, Poniewież i Szwajcarka Kayserlingów, Pojoście Mejsztowicza, Żagory Brewernów, Girkoncie Pahlenów, Szakinowo Lievena, Grużdzie Naryszkina, Kielmy Grużewskich, Cytowiany Roemerów, Taurogi i Jurbork Wasilczykowów, Gorżdy de Roenne'ów, Kretynga Tyszkiewiczów, Bejsagoła Komarów, Wojtkuszki Kossakowskich i w. i. Według danych urzędowych, w gubernii kowieńskiej przed rozporządzeniem 5 marca 1864 r. było: 306 obywateli ziemskich pochodzenia niepolskiego, mających 270084 dzies.; 6370 obywateli ziems. pochodzenia polskiego, mających 1467495 dzies. W d. 1 lipca 1870 r. było: 508 obywateli ziems. poch. niepols. mających 385566 dz.; 6234 obyw. ziems. poch. polskiego, mających 1373427 dz. Niepolacy nabyli 80000 dz. z wolnej ręki, 14000 na licyt., resztę od skarbu. Marszałkowie szlachty gub. kow. byli: 1836—43 Piotr Pizani; potem hr. Benedykt Tyszkiewicz; 1850 Klety Burba; potem hr. Maryan i Adolf Czapscy; 1858 Józef Dowgird; 1863—74 Felicyan Karp; 1880 hr. Mikołaj Zubow. Najobszerniejszy opis gub. kowieńskiej po rossyjsku jest Afanasjewa w „Mat. dla stat. i geogr. Rossii." Por. art. *Żmujdź*. *F. S.*

Kowno (Nowe), ob. *Szyłele*.

Kowolliken (niem.), leśnictwo do Nakła, pow. bytomski.

Kowolowska, wś, pow. wielkostrzelecki, w połowie zeszłego wieku składała się z folw. i trzech osad, 1783 wzniesiono tu nad Małopaną młyn, fryszerkę, tartak, 1798 potażarnię, potem liczba fryszerek do czterech wzrosła. Dziś osad 27, rozległ. mr. 46 i 343 mr. dworskich w dzierżawie. *F. S.*

Kowpec (rus.), *Kowpiec*, ob. *Kołpiec*.

Kowraszcz, rz., lewy dopływ rz. Irkleja, który z lewej strony do Dniepru wpada.

Kowross (niem.), ob. *Kowroz*.

Kowrow (dokum.), ob. *Kurów*.

Kowrow, miasto pow. w gub. władymirskiej, nad rz. Klaźmą, 842.5 wiorst od Petersburga, a 60 od miasta guber. odległe, 4893 mk. Bank, st. pocz. i st. kolei żel. niżegorodzkiej.

Kowroz al. *Kuwroz*, niem. *Kowross*, dobra, pow. toruński, pół mili od bitego traktu toruńsko-chełmżyńskiego, $1^1/_4$ mili od Chełmży. Obszaru mr. 1361, bud. 31, dm. 10, katol. 99, ewang. 40. Parafia Świerczynki, szkoła Brąchnowo, poczta Chełmża. K. było oddawna dobrami szlacheckiemi. W kronice pp. benedyktynek chełmińskich jest wzmianka, jako ta wieś należała około r. 1550 do Jana Kulki, wojewody brzeskiego. R. 1591 panna ksieni chełmińska Magdalena Mortęska stargowała ją i nabyła od pani wojewodziny brzeskiej na fundacyą oo. jezuitów w Toruniu za 7000 m. R. 1594 d. 25 czerwca jezuici przez ojca Jana Kanaryusza, naówczas rektora, wzięli w posesyą wieś swoję K., która odtąd była ich własnością aż do kasaty. R. 1656 król szwedzki Karol Gustaw, wypędziwszy z Torunia jezuitów, darował K. jako i inne dobra toruńszczanom, którzy je po wypędzeniu z kraju Szwedów znowu oddać musieli klasztorowi. Po kasacie K. był najprzód król. domeną, którą

w wieczystą dzierżawę oddano Będzińskiemu: ale ten po krótkim czasie dobra opuścił. Potem znowu rząd prowadził administracyą. R. 1786 po drugi raz w wieczystą dzierżawę wydane polakowi Dziewanowskiemu, który po 2 latach wolnych płacił kanonu rocznego 590 tal. i nadto miał nad temi dobrami osadzić 4 familie zagraniczne (alias niemieckie!); drzewo do budowy domów dał rząd wolne. Oprócz dóbr znajdowało się wtedy 13 gburów czynszowych, który w r. 1831, za rocznym czynszem 333 tal., otrzymali grunta swoje na własność. Ob. Klasztory żeńskie w dyec. chełmińskiej przez ks. Fankidejskiego, str. 105; Steinmann, Der Kreis Thorn, str. 13. *Ks. F.*

Kowszadoła, folw., pow. wileński, 3 okr. adm., o 26 w. od Wilna, 1 dm., 36 mk. katol. (1866).

Kowszary, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 43, od Dziewieniszek 25, dm. 10, mk. prawosł. 46, katol. 22 (1866).

Kowsze, folw., pow. szawelski, gm. podubiska, dwie włóki ziemi; własność Józefy Wasilkiewiczowej. *J. Godl.*

Kowszelewszczyzna, wś pryw., pow. dzisieński, o 58 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 13 dm.; 116 mk. (1866).

Kowszewice, wś rząd., pow. wilejski, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 12 dm., 127 mk. (1866).

Kowszewo 1.) dwa zaścianki w pow. mińskim, na pół odległości pomiędzy miasteczkami Rakowem i Kojdanowem, nad bezimienną rzeczułką, w górzystej miejscowości położone; jeden ma osad 9, drugi 1. 2.) **K.**, wś w pow. mińskim, o wiorstę ku północy od historycznego Sołomerecza, ma osad 12, grunta dobre, miejscowość wzgórkowata. *Al. Jel.*

Kowszowata, ob. *Koszowata.*

Kowszówka, rz., lewy dopływ Sokoldy.

Kowszyłówka 1.) *Wielka*, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Chabne, po lew. brz. rz. Uszy, o 6 w. niżej Hrezli, o 10 w. od Chabnego, od Warowicz w. 6. Ma 108 mk. i od 1836 r. wielką fabrykę papieru, Łyczkowa własnością będącą. Por. *Chabne.* 2.) *Mała* **K.**, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Warowicze, o 2 wiorst od Warowicz, nad Uszą, 68 mk., w tem 40 katolików.

Kowtały, grupa domów w Załużu, powiat jaworowski.

Kowyr, ob. *Kower.*

Kowyrek 1.) grupa domów i młyn w Nagórzanach, pow. lwowski. 2.) **K.**, grupa domów w Porsznej, pow. lwowski.

Kowzany 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 79 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. łuczajska, 9 dm., 107 mk. katol. 2.) **K.**, wś rząd., nad rz. Jaźnicą, pow. dzisieński, o 8 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 25 mk. prawosł. 3.) **K**, folw., pow. święciański, 4 okr. adm., o 50 w. od Święcian, 1 dm., 4 mk. katol. 4.) **K.**, wś, tamże, 4 dm., 29 mk. katol. (1866).

Koy al. *Koyanger*, osada na przedmieściu m. Strzygłowa na Szlązku.

Koya (dok.), ob. *Kujawy.*

Koysag. Tak się zwały około 1360 r. pewne dobra w ks. wrocławskiem. Czyt. Stenzel, Landbuch Nr. 286.

Koyszówka, ob. *Kojszówka.*

Koza, ludowa a raczej myśliwska nazwa. Stąd poszły nazwy: *Kozi las*, *Kozi rynek* (miejsce zbierania się sarn śród lasów), *Kozienice* (zapewne *Kozieńce*, to jest miejsce pobytu stałego kóz). *Koza* a jeszcze częściej *Kozioł* służyły też za przezwiska ludziom i dały początek licznym nazwom: *Kozłów*, *Kozłowice*, *Kozły*, *Koźle.* *Br. Ch.*

Koza, ob. *Kaza* i *Gotówka.*

Koza, rz., ob. *Bychawka.*

Koza, las, ob. *Czastary.*

Koza, sioło, pow. lubimski gub. jarosławskiej, st. p. o 23 w. od st. Preczystenskoje.

Kozacka, karczma przy drodze z Felicyanówki do Pilipów, pow. jampolski, gm. Klembówka, par. rzym.-katol. Dzygówka, prawosł. Felicyanówka, okr. polic. Babczyńce.

Kozacka al. *Kozaczka*, karczma we wschod. stronie m. pow. Gródka.

Kozacki kanał, ob. *Dywińskie jezioro.*

Kozackie, wś, pow. bałcki, gm. Korytna, par. Bałta. Ma 120 dm., 610 mk., 995 dzies. ziemi włośc., a dworskiej: 601 dzies. Sobańskich, 767 dzies. Bontosza. Cerkiew dla 859 parafian ma 51 dz. ziemi. Dawniej własność Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich (klucz Józefgród) i Rzewuskich. *Dr. M.*

Kozackie, wieś, powiat zwinogródzki, na wschód o 12 w. od Zwinogródki, blisko drogi pocztowej między Zwinogródką a m. Szpołą, nad ruczajem Czyczerkozą. Dokoła wsi lasy. Dawniej należała ta wieś do dóbr śmilańskich ks. Lubomirskich, potem do sukcesorów Potemkina. W 1829 ks. Grzegorz Golicyn K. sprzedał Funduklejom, dziś jest własnością ss-rów senatora Fundukleja. Do ruiny tę wieś nazywano *Iśkow-jar* a potem *Kozackiem*, zapewne od straży kozackiej. Do tego majątku należą wsie Kniaża i Topilna. Cerkwi we wsi 2; zarząd polic. w m. Szpole, gminny we wsi K. Według „Kij. gub." Fundukleja, 2267 mk., 2 cerkwie, gorzelnia, browar, targ co wtorek. *Dr. T. Hr.*

Kozackie, wś włośc. w gm. Sobakińce, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 54, od Wasiliszek w. 18, dm. 3, mk. 32 katol. (1866).

Kozacy, ludność na pograniczu Polski, Rossyi, t. z. Tataryi i Turcyi żyjąca, między Jaikiem i Dnieprem; dzieliła się niegdyś na hordy. Kozacy zaporoscy mieszkali około Dniepru, na zwisko swe brali od prądowin tej rzeki, zwanych progi „porohy". Byli oni i pod panowaniem Pol-

ski i w przymierzu z Polską i w niemałych z tąż rzpltą wojnach; aż r. 1674 część ich przeszła pod panowanie Rossyi. Kozacy dońscy, czyli Dońce nad brzegiem rz. Donu osiedli. R. 1549 poddali się Rossyi. Kozacy jajkowscy, osiedli po nad brzegami rzeki Jaiku, zostawali oddawna pod protekcyą Rossyi, prawie zawsze w wojnie przeciw Tatarom; rozbijali po morzu Kaspijskiem. W Słowniku Lindego znaleźć można różne dawne etymologie wyrazu: Kozak: od kozy, Kapczaków, Chazarów i t. p. Szafarzyk (Staroż., przekład pol. I, 56) do Kazachów czyli Kasogów, dawnej nazwy Czerkiesów, ucieka się. Najpewniejszy jest wywód Miklosicha od dżagatajskiego gazag, żołnierz lekkozbrojny (Fremdw., Kazakъ). Przejście *a* na *o* meże nastąpiło pod wpływem wyrazu koza. Na Litwie zwą Kozaków Kozuniami. (*J. Karłowicz*: Pam. fizyogr. II, 503). Por. *Ukraina*: *Małoruś*, *Sicz* i t. p.

Kozacza góra, niem. *Kosaken-Berg*, małe wyniesienie pod Toruniem, w granicach wsi Mokre, pow. toruński, niewiadomo jakiej okoliczności zawdzięcza swą nazwę. Ob. Ossowski, Mapa archeol. Prus zachodn., str. 98. *Kś. F.*

Kozacze, por. *Kazawczyn*.

Kozaczka, ob. *Kozacka*.

Kozaczki, wś, pow. latyczowski, gm. Wójtowce, par. Latyczów. Ma 90 dm., 600 mk., 840 dzies. ziemi włośc., 510 dzies. dworskiej. Cerkiew p. w. N. M. P. dla 816 parafian, ma 58 dzies. ziemi. Należały K. do ststwa latyczowskiego, darowanego hr. Morkowowi, dziś spadkobierców jego Oboleńskich. *Dr. M.*

Kozaczki 1.) wś rząd., pow. dzisieński, o 6 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 30 mk. 2.) K., wś pryw., nad rzeką Pławinką, pow. dziśnieński, o 30 w. od m. Dzisny, 1 okr. adm., 10 dm., 93 mk. (1866).

Kozaczów, potok łączny, wypływa w obrębie wsi Kamionki Małej, w pow. kołomyjskim, w płd.-zach. jej stronie. Płynie moczarowatemi łąkami na płd. wsch., tworząc granicę między Kołomyją z jednej, a Piadykami z drugiej strony. Wpada z praw. brz. do pot. Kołomyjki czyli kołomyjskiego, dopływu Prutu. Długość biegu 9 kil. Według Kummersberga mapy Galicyi (sekc. 49), potok Kozaczów wpada do Prutu, a Kołomyjski potok do Kozaczowa.

Kozaczów, potok, ob. *Dobrowódka*.

Kozaczówka 1.) al. *Kozakówka*, wś, pow. winnicki, gm. Brahiłów, należy do klucza brahiłowskiego, dawniej Żukowskich, nabytego w ostatnich czasach od Meka przez ks. Gorczakowa. 2.) K., ob. *Kozakówka*. *Dr. M.*

Kozaczówka, wś, pow. borszczowski, par. gr.-katol. Boryszkowce, leży u zbiegu Zbrucza z Dniestrem, pod 44° 20' dług. geogr., najdalej na wschód wysunięty punkt Galicyi, ma st. poczt., komorę celną, zakład kontumacyjny, cerkiew filialną i 821 mk. *F. S.*

Kozaczyzna, mko, pow. nowoaleksandrowski, okr. polic. sołocki, o 40 w. od Nowoaleksandrowska, blisko dr.-żel. warszaw.-petersb., 3 dm., 31 mk., cerkiew prawosł. i gorzelnia. W XVIII w. dziedzictwo Butlerów, którzy tu 1745 r. fundowali monaster bazylianów p. w. Narodz. N. M. P., później własność Bielikowiczów, dziś Edwarda Radeckiego-Mikulicza. Dobra K. mają 953 dzies. rozl.

Kozaczyzna 1.) część Ponikowicy i cegielnia, pow. brodzki. 2.) K., przys. wsi Litwiny.

Kozadawińce, mylnie, ob. *Kozodawińce*.

Kozak, wś, pow. włodawski, gmina i par. Hańsk, (ob.); 3 dm., 12 mk., 136 mr. rozl.

Kozak, wś, pow. nowogradwołyński, gm. korecka; włościan dusz 83' ziemi włościań. 386 dzies. Należał niegdyś K. do dóbr koreckich, obecnie do hołownickich, własność Załęskich.

Kozak, futor nad rz. Rudą, do ruczaju Gniłopiaty wpadającą, pow. winnicki, par. Pików.

Kozak, młyn, pow. ostrzeszowski, 1 dm., 18 mk., należy do wsi Tokarzewa.

Kozak, młyn, niem. *Kosokmühle*, w pow. olesińskim, należy do gminy Sternalice.

Kozaki, wś, pow. biłgorajski, gm. Łukowa, par. Babice. W 1827 r. było tu 7 dm., 161 mk.

Kozaki 1.) wś nad jeziorem, pow. trocki, 2 okr. adm., 42 w. od Trok, 9 dm., 120 mk. kat. 2.) K., wś, pow. wileński, 4 okr. adm., o 39 w. od Wilna, 5 dm., 36 mk. katol. 3.) K., zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 1 dm., 20 mk., z tego 15 katol., 5 izr. 4.) K., zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 1 dm., 17 mk. izr. 5.) K., zaśc. włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 $^1/_2$ w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. katol. 6.) K., zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 52 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 7.) K., wś gminy pohoskiej, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 63 w. od Dzisny, 8 dm., 130 mk. prawosł. (1866).

Kozaki 1.) wś, pow. szawelski, gm. poszwityńska, 43 osad, 196 dzies. I-go gat. 2.) K., folw. tamże z młynem wodnym i austeryą, wchodzą w skład ekonomii szawelskiej hr. Zubowa. *J. Godl.*

Kozaki, wś, pow. kowieński, należy do dóbr Kamieńszczyzna. *J. K. G.*

Kozaki 1.) wś, pow. rossieński, par. girdyska. 2.) K., dobra, pow. rossieński, par. kołtyniańska, dziedzictwo Żylewiczów, 1862 r. Wilbika. 3.) K., wś i dwór, pow. rossieński, par lalska. Dwór własność Iwanowicza (1862).

Kozaki, wś, pow. miński, 1 okr. polic., gm. Pieńkowicze, mk. 11; własność Skirmunta, należy do Olbrychtowa. *Kś. M.*

Kozaki 1) grupa domów w Bordulakach, w pow. brodzkim, w płn.-wsch. stronie obsza-

ru, na praw. brz. Styru. 2.) K., dom w Krowicy hołodowskiej, w części zwanej Wulką Krowicką, w pow. cieszanowskim. 3.) K., przys. Suchej Woli, II część, w pow. cieszanowskim. 4.) K., przysiołek Dobrotworu, pow. Kamionka Strumiłowa, w płd. stronie obszaru. 5.) K., przysiołek Radruża, pow. Rawa Ruska, w płd.-zach. stronie obszaru. 6.) K., przys. Dąbrowicy. *Lu. Dz.*

Kozaki, niem. *Kosakenhauland*, olędry, pow. obornicki, 2 dm., 22 mk., należy do wsi i gm. Długiej Gośliny (Langgoslin).

Kozaki, st. drogi żelaz. orłowsko-griaskiej w gub. orłowskiej.

Kozaki, według I. J. Ossowskiego, dwie wsie mazurskie w pow. jańsborskim i węgoborskim.

Kozakiszki, mko, pow. trocki, w 2 okr. polic., gm. Poporcie; o 46 w. od Wilna, o 25 w. od Trok, leży między rz. Wilią (nad nią, wprost Kiernowa) a st. Jewje, 116 mk. (r. 1866 było 36 mk., w tem 5 prawosł.), własność skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. R. 1850 mko, 6 wsi, 1 zaśc. miały 774 dzies. rozl. Kościół katol. w K. pod nazwą N. M. P., z muru wzniesiony 1609 przez Stan. Bejnardta, z cudownym obrazem M. B., filialny parafii Żośle a dawniej parafii Poporcie. *F. S.*

Kozakiszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 21 w. od Święcian, 3 dm., 17 mk. katol. 1866).

Kozakiszki, wś, pow. rossieński, parafia girtakolska.

Kozaków, dobra, pow. dzisieński, 3 okr. adm., gm. Drujsk, o 50 w. od Dzisny (1866 r. wś, zaśc. i folw. miały 164 mk.), 575 dzies. rozl. (z awulsami Surmaczewo, Szarkiele i Tołoczkowo); r. 1811 liczono tu dusz 143. Byłe dobra Massalskich, potem Dusiatskich-Rudominów, od których koło r. 1720 nabył je Franciszek Felicyan Niewęgłowski, wojski brasławski. Po śmierci jego, wdowa Anna z Sołtanów wyszła za Jana Mirskiego, łowczego bracł., i K. do tego wniosła domu. Późniejsi dziedzice Ignacy Mirski marsz. dziśn., syn Jana; Jan, sędzia gub. wileński, syn Ignacego; dziś Hubert i Emilia z Oskierków Światopełk-Mirscy. Była tu dawniej cerkiew unicka, założona przez Jana Mirskiego, rotm. brasł., gzie 16 maja 1761 r. zwłoki jego spoczęły. *A. K. Ł.*

Kozakowa góra, góra wznosząca się na wschód od m. Złoczowa, na płn. wsch. od Strutyna, a od Łuki na płn. zach., pod 42° 39' 25" wsch. dłg. g. (Ferro) a 49° 47' 35" płn. szer. g., w paśmie niskich pagórków, rozpościerających się po nad praw. brz. Złoczówki. Wzniesienie 384 m. npm. Kamieniołom. Pokład stanowi margiel kredowy, leżący na opoce warstwy wapienia litotomniowego; liczne skamieliny jak *Pecten elegans* Andrz., i ostrygi. (Spr. Kom. fizyogr. Kraków 1875, t. X, str. 119).

Kozakowa Polanka, góra i szczyt w granicznym grzbiecie Karpat lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, pod 40°48' 10" wsch. dłg. g. (Ferro) a 48° 50' 30" płn. sz. g., na płn. zach. od przełęczy skolsko-wereczańskiej (745 m.). Wznosi się 905 m. npm. U płd. zach. stóp tej góry wypływa Latorcza, u półn.-wsch. jej stóp płynie górny Stryj. *Br. G.*

Kozakowice, niem. *Kozakowitz*, dwie wsie, pow. skoczowski na Szlązku austr., par. katol. i ewang. Golleschau; 1.) *K. Małe*, *Ober-K.*, rozl. mr. 273, ludn. 217. 2.) *K. Duże*, *Nieder-K.*, rozl. mr. 413, ludn. 233.

Kozakowka, zaśc., pow. słucki, o w. 6 ku zachodowi od mka Kopyla, w okr. polic. kopylskim, w par. katol. kopylskiej, przy drodze wiodącej z Kocielnik do Nizkowicz; ma osad 7, grunta dobre. *Al. Jel.*

Kozakówka 1.) wś, pow. bracławski, gm. i par. Niemirów, 18 dm., 440 mk., 543 dzies. ziemi włośc. Należy do Maryi z Potockich Strogonowej. 2.) K., ob. *Kozaczówka*. *Dr. M.*

Kozakówka, przedm. m. pow. Taraszczy.

Kozakówka, os. leśna na obszarze dworskim Skniłów, pow. lwowski.

Kozakowo, ob. *Kozaków*.

Kozakowo, niem. *Kossakau*, pow. wejherowski, ob. *Kosakowo*.

Kozakowszczyzna 1) dwór i folw., pow. lidzki, 5 okr. adm., gm. Aleksandrowo, nad rz. Dzitwą, od Lidy o w. 29, od Ejszyszek w. 10; mk. katol. 11, staroz. 7, 2.) K., wś włośc. o granicę z powyższym folw., dm. 18, mk. 199 katol. (1866). Por. *Horodna*.

Kozalkiszki 1.) wś rząd., nad rz. Strawą, pow. trocki, 1 okr. adm., o 13 w. od Trok, 3 domy, 40 mk. katol. 2.) K., leśn. rząd., tamże, 14 w. od Trok, 2 domy, 16 mk. katol. (1866).

Kozanki 1.) *Wielkie*, wś, folw., pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Wielenin (Łaski, Lib. ben. I, 360); odl. od Turku w. 27; wś ma dm. 3, mk. 72; folw. dm. 3, mk. 66. W 1827 r. było tu 13 dm., 112 mk. Folw. K. Wielkie, od rz. Warty w. 6, rozległy mr. 434: grunta orne i ogrody mr. 340, łąk mr. 22, pastwisk mr. 13, lasu mr. 48, nieużytki i place mr. 12; bud. mur. 2, z drzewa 6, pokłady wapna. Wś K. Wielkie osad 5, z gruntem mr. 9. 2.) K. *Podleśne*, wś, folw., pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Wielenin, odl. od Turku w. 28; wś dm. 3, mk. 45; folw. dm. 3, mk. 68. Folw. K. Podleśne, od rzeki Warty w. 7, rozległy mr. 435: grunta orne i ogrody mr. 323, łąk mr. 43, pastwisk mr. 29, wody mr. 3. zarośli mr. 4, nieużytki i place mr. 33; bud. mur. 5, z drzewa 6. Wś K. Podleśne osad 11, z gruntem mr. 9.

3.) **K.**, folw., pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin. Ma 32 mk., 180 mr. obszaru. 4.) **K.**, por. *Grochowiska*.

Kozanowiec, góra w Karpatach wschodnich, w dziale skolsko-delatyńskim, w grzbiecie odrywającym się od granicznego grzbietu, od szczytu Czarnej Repy (1288 m.) przez Tousty Żołob (1258 m.) wprost na północ a tworzącym dział wodny między Sławskiem i Oporem (od zach.) a Różanką (od wsch.); grzbiet ten kończy się Wysokim Horbem (845 m.) nad ujściem Różanki do Oporu. W grzbiecie tym, na północ od Ostrego Wierchu (1245 m.), na obszarze Różanki niżnej, w pow. stryjskim, wznosi się Kozanowiec, na którego stokach liczne polany z zabudowaniami mieszkalnemi, należącemi do Różanki Niżniej. Wzniesienie 987 m. U półn. stóp wypływa potok Kliwiński (ob.). Inaczej K. zowie się po rusku *Kozanoweć* al. *Kazunowec*. Na płn.-wsch. od niego wybiega ramię górskie Szyplak, na płn. Płaj. *Br. G.*

Kozanówka, *Kożanówka*, struga, dopływ rz. Bolanki.

Kozar, ob. *Kozarzewka* i *Koza*.

Kozara, wś, pow. rohatyński, o 5.3 kil. od Bukaczowiec, ma cerkiew gr.-katol., 827 mk., szkołę filialną. Tu 1829 r. urodził się Izydor Szaraniewicz. Folw. K. należał do Kornela Krzeczunowicza.

Kozarcy, niem. *Caseritz*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow. kamienieckim. W r. 1880 dm. 10, mk. 73. *A. J. P.*

Kozarek, niem. *Koscharken*, wś, pow. ządzborski, na prusko-polskich Mazurach. W lesie tutejszym, na wzgórzu, znajduje się stary cmentarz pogański; pierwsze urny wydobył tu r. 1714 Riedel, pastor z Sorkwit. Por. *Koszarken*.

Kozarezy 1.) wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 7 w. Szczuczyna, 8 dm., 90 mk. 2.) **K.**, wś włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 8 dm., 65 mk. katol. 3.) **K.**, wś rząd. pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 17 w. od Oszmiany, 1 dm., 5 mk. kat. (1866).

Kozarka, wś, pow. nowogradwołyński, gm. miropolska, włościan dusz 153, ziemi włośc. 502 dzies., ziemi dwors. 70 dzies. Własność Łączyńskich. *L. R.*

Kozarka, rz., lewy dopływ Irpienia. Por. *Durniówka*.

Kozarka, ob. *Kosarka*.

Kozarki, *Kozarka*, potok górski w obr. gm. Pasiecznej, w pow. nadworniańskim, wypływa ze źródeł leśnych, płynie na płd.-wschód między domostwami tejże wsi, Kozarkami zwanemi. Wpada do Bystrzycy nadwórniańskiej z lew. brz. Długość biegu 2 kil. *Br. G.*

Kozarnia, folw., pow. toszecko-gliwicki, ob. *Koziarnia*.

Kozarów, wś, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Boby.

Kozarowice, niem. *Kaseritz*, łużyc. *Kozarcy* (ob.).

Kozarowicze, *Kozarioze* (mylnie *Chozarowice*), wś, pow. kijowski, na lewym brzegu rzeki Irpienia, w przeważnie leśnej miejscowości położona. Rzeka Irpień płynie tu w mnogich kołowaniach i zakrętach, i, rozdzieliwszy się na dwa ramiona, wnosi swe wody do Dniepru. Nazwa tej wsi przypomina historyczne starożytne plemię Kozarów; wszelako najpierwszy ślad o egzystencyi tej, jak się zdaje, bardzo dawnej posady, znajdujemy dopiero w dokumentach z XV wieku. Kozarowicze w drugiej połowie XV w. były „ziemią hospodarską“ czyli „królewską“, i składały uposażenie zamku i wojewodów kijowskich. Jeszcze wtedy rozległe bory i lasy, w puszczowej swej pierwotności, zalegały cały obszar ziemi tej; przepełniał je zwierz gruby, który „osaczano“ dla tychże wojewodów. Zdaje się jednak, że za „wyniatja“ Mendligirowego (t. j. zaboru ludu) w 1487 r. miejsce to, acz ukryte w mroku leśnym, jak wiele innych, zostało opustoszone i wybrane z ludzi, tak że na czas dłuższy w bezludną prawie zamieniło się pustkę. Ale w 1511 r. król Zygmunt I nadał przywilejem K. wraz z ziemią na Teterowie Łosiewszczyzną, Jackowi Jelcowi „ze wszystkimi ludźmi, daninami miodowemi i groszowemi, z ziemiami pasznemi, z łowy zwierzynnemi, z rzekami i z prawem rozszerzania, przybawiania i ludźmi osadzania; tudzież z uwolnieniem tejże ziemi od służb osoczniczych“. Widzimy więc, że ta ziemia wychodziła już z pustkowia. Tymczasem, jak widać, województwo nie chciało się wypuścić jej z rąk swoich, która z samego osocznictwa znaczny dochód zamkowi przynosiła; a więc król musiał po raz wtóry wydać Jackowi Jelcowi przywilej stwierdzający dawne nadanie, a który brzmi następnie: „Zygmunt I etc. Wojewodzie Kiiowskiemu, dzierżawcy Swisłockiemu, Panu Andrzeiowi Jakobowiczu Niemirowiczu, i innym woiewodom, kto y napotym będzie od Nas Kiiew trzymał. Bieł nam czołem dworzanin Nasz Pan Jacko Jelec i powiedział przed Nami: że daliśmy mu imienie Nasze Kozarowicze, i ziemię Obysoczną na Teterewi, na imie Łosiewszczyzna, ze wszystkim; z ktorey to ziemi na pirszych woiewod kiiowskich zwierz soczywano, niźli yakośmy iemu tę ziemię ze wszystkim dali y też tego człowieka iego, który na tej ziemi siedzi, od tego osocznictwa wyzwolił, i na to iemu y list swoy dał, ktory że on list Twoy przed Nami ukazywał, i bieł Nam czołem, abychmy iemu ze wszytkim dali, a Twoia Miłost tę ziemię iego od tey służby wyzwolił. My z łaski Naszey, na iego czołem bicie, to uczynili; na to dali iemu ten nasz list. Niechay on te ziemie dzierży, ze wszystkim, z tem iak się ta ziemia

w sobie ma, podle pirszey daniny Naszey i listu Twoiey Miłości. A który człowiek iego będzie na tey ziemi siedzieć, ten iuż na woiewod kiiowskich niema zwierza soczyć, y Twoiaby Miłost w tem iemu dał pokoi. Pisan w Krakowie 1525 mca Aprila, indikta 13" (z dawnej polskiej kopii tegoż przywileju w archiw. Hornostajów). Od Jacka Jelca K. przeszły niedługo na syna jego Fedora, a ten w 1532 r. przedał już je Andrzejowi Niemirowiczowi, wdzie kijow., dzierżawcy owr.; ten zaś w parę lat (1536 r.) odprzedał je znów Iwanowi Hornostajowi, podskarbiemu w. ks. lit., zostawiwszy sobie dzierżenie tych dóbr aż do śmierci. Zygmunt I w r. 1540 pisał list do „mużow kozarowickich", aby ci p. podskarbiemu „byli posłuszni". Wszelako ludności nie było tu nazbyt i podskarbi postarał się ściągnąć nowych osadników. Jakoż osadźcami tutejszymi za jego czasów byli niejaki Chom i Baczyło. Z czasem, jak mówi dokument, „przybrało się do nich więcej ludzi". Roku 1569 Iwan Hornostaj, podskarbi lit., umarł, lecz jeszcze w 1551 r. puścił K. synowi starszemu Iwanowi, aczkolwiek w połowie tylko, bo druga część należała do jego brata Onikija Hornostaja, marszałka hospodarskiego. W 1551 r. Iwan Hornostaj swoję połowę w K. oddał w dzierżawę niejakiemu Matejce; ale w 1567 r. trzymał w zastawie tę majętność od Hornostaja Iwan Furs, wojski mozyrski i sędzia ziemski piński. Tymczasem wyż rzeczeni osadźcowie Baczyło i Chom wciąż szerokie leśne pustki w K. osiedlali, i podczas gdy pierwszy z nich, w posępnej samotni nieprzebytych lasów, za Teterowem, na dawnem uroczysku Hrinkach, nową słobodę Hornostajpole i drugą Szychową osiedlił; to drugi w tejże ustroni, śród puszczy przetrzebionej, osadę nową też rolną założył, i od orania na karczunkach, obrazowo „Oraném" nazwał. Żywił ich obu bór miodopłynny; i z niego też Fursowi dań płacili miodową. Ale niedługo potem wpadł tu potężny zastęp tatarski, i ciche leśne osady były przez nich zniesione, ludność zabrana w jassyr, lub rozpędzona, a Chom i Baczyło „ścięci". Wseelako po ustaniu najazdów tatarskich Furs znowu ściągać ludzi zaczął i opustoszone wioski na nowo osadzał. K. ponownie się też zasiedliły. Oprócz dawnych, nowe powstały sioła: a mianowicie Zoryn i Bohdanowszczyzna. Osadownictwo to powtórne musiało iść sporo, bo oprócz nowych osadników, i dawniejsi też wracali z „zabiegu", tak że w jednym, w archiwum Hornostajów znajdującym się dokumencie, czytamy wzmiankę aż o 12-stu wydanych jednorazowo listach nadawczych dla „mużów kozarowickich", na ich działy czyli „ojczyzny". „Ojczyznami" nazywano wtedy każdy dział gruntu, osiadającemu ku uprawie nadany. Z innego znów dokumentu, dowiadujemy się, że ci „mużowie" mieli swego „atamana"; w lasach swoje „barcie" (barć jest pomieszczeniem dla pszczół nieruchomem, które wydrążają w drzewie żywem w lasach rosnącem"; na Dnieprze zaś mieli „jazy i uchody" (miejsca przeznaczone dla rybołóstwa). Z „barci" płacili oni dań miodową „a mianowicie poddani rochtyccy z gruntów i puszczy rochtyckiej; poddani ditiatkowscy z gruntów i ziemi ditiatkowskiej; kozarowiccy z gruntów, puszczy i ziem kozarowickich, które barcie nazywają pewnemi nazwiskami swemi, np.: od Karpa Karpowszczyzną, od Małacha Małachowszczyzną, od Chomy Chomińszczyzną etc. i jeżeli jednę ziemię obrębem, granicą swoją kilku poddanych trzyma, nazywają: *sumieszna ziemia*; jednak na drzewach bartnych każdy z nich ma swój napis, to jest znak; i ztąd, choć jeden grunt, jedna ziemia, w jednem miejscu *denominatio* ma swoje różne (w takim *sumieesznym* gruncie) *sumpto vocabulo* od onych poddanych, jako którego zowią, którzy tam barci swoje mają i na nich napisy; i stąd jedna ziemia *seu* grunt *diversis nominibus appellatur*". Po Iwanie Hornostaju, który zgasł bezpotomnie, K., chociaż zawsze w zastawie u Fursa, przeszły w posiadanie brata jego Gabryela, ale po zejściu tegoż, majętność ta, dostała się następnie synowi jego Hieronimowi, który w 1594 r. przyznał dożywocie swojej żonie Beacie z Lassotów, tak na kozarowickich jak i na innych dobrach ukraińskich. Lecz w 1605 r. taż Hornostajowa, 2-do voto księżna Porycka, odstąpiła tegoż dożywocia swego na rzecz syna z pierwszego małżeństwa, Samuela Hornostaja. W 1607 r. K. trzymał już w zastawie u Samuela Hornostaja Wacław Wielhorski stolnik kijowski. Z tym Wacławem Wielhorskim spotykamy się często w archiwalnych z owego czasu szpargałach. Był to dzielny człowiek, krzątał się raźnie około dorobku, brał dzierżawy i zastawy, puste dobra urządzał, ludźmi osadzał. Posiadał dziedzicznie Bezów w kijowskiem, a za Dnieprem koło Ostra Jałmynki, i za pozwoleniem królewskiem osiedlił tamże nowe Jałmynki. W 1619 r. popadł się do niewoli tatarskiej, i żona jego zastawiła Bezów w 500 kopach lit. dla wykupna jego. On to w 1610 r. założył mczko w Hornostajpolu; atoli Samuel Hornostaj spłacił mu zastawę, i sam objął K. w posiadanie. Samuel Hornostaj umarł w Moskwie 1618 r., zostawiwszy dzieci małoletnie; żona jego Teofila z Gorajskich została opiekunką i administratorką ich majątku. Dziećmi temi były: syn Michał i córki: Elżbieta i Anna. Pierwsza z nich wyszła za Andrzeja Krzysztofa Drohojowskiego, druga za Rafała Leszczyńskiego, wojewodzica bełzkiego. W 1637 r. nastąpił

dział pomiędzy siostrami, bo brat Michał, ostatni domu swego po mieczu potomek, zszedł z tego świata. Mocą tego działu Elżbieta Drohojowska otrzymała na swoją schedę Kozarowicze z folwarkiem Samuelpole, i ze wsiami Hlebówką, Turowicą, Jasnohorodką, Suchołuczem alias Dobratynem; tudzież dwór w Kijowie i plac w zamku kijowskim. Anna zaś Leszczyńska wzięła dobra hornostajpolskie i borodziańskie. W 1640 r. atoli Rafał Leszczyński po śmierci żony swej Anny z Tulin Hornajowej (a która zostawiła mu syna Zbigniewa i córkę Teofilę) przedaje połowę Hornostajpola i klucz borodzieński szwagrowi swemu, Andrzejowi Drohojowskiemu. I tak tenże Drohojowski został dziedzicem całej masy dóbr niegdyś Hornostajowskich, to jest: klucza kozarowickiego, hornostajpolskięgo i borodziańskiego. Rozkrzewiony w kraju kalwinizm znalazł żarliwych wyznawców i opiekunów w Hornostajach i Drohojowskich. Hornostajowie byli przedtem wyznawcami wschodniego kościoła, lecz już Samuel Hornostaj ,,uwikłał się w herezyą"; w dobrach swoich Kozarowiczach i Leszczynie wzniósł dwa zbory kalwińskie. O zborze w K. wspomina Łukaszewicz (ob. Hist. kościoła helw. na Litwie). Elżbieta z Hornostajów Drohojowska miała syna jednego Samuela Krzysztofa; lecz po śmierci męża, wyszła powtórnie za mąż za Mikołaja z Wornian Abramowicza h. Jastrzębiec, wdę mścisławskiego, potem trockiego. Byłto ulubieniec króla Władysława IV i znany jest z głośnej w swoim czasie sprawy tak zwanej *Trubeckiej*. Księżna Trubecka, z domu Sokolińska, powtórnem małżeństwem Wołodkowiczowa, pisarzowa mińska, posiadała Trubeck, ale gdy w 1645 roku, to miasto, tytułem sprostowania granic, zostało oddane Moskwie, Mikołaj Abramowicz, wda mścisławski, miał zleconem od króla, aby był przy oddaniu Moskwie tego miasta; Trubeckiej zaś w zamian król miał dać daninę we włości mohylowskiej. Chociaż Trubeck był zajęty przez Moskwę z woli króla i sejmu; Trubecka jednakże wytoczyła proces Abramowiczowi o ekspulsyą z Trubecka, tak jakby on z własnej woli to dopełnił; wypadł nawet dekret w trybunale lit. przyjazny dla Trubeckiej, którym przysądzono jej znaczne summy za odebranie Trubecka, z obszarem 10000 włók ziemi w dobrach Abramowicza, a razem skazano go na utratę starostw, godności i życia. Abramowicz apelował do sejmu. Król postarał się, że sejm unieważnił wyrok trybunalski przeciw winnym wydania Trubecka. (Papiery do spr. Trub. w zb. Konst. Swidzińskiego). Abramowicz umarł około 1651 r., a wkrótce potem i żona jego zeszła z tego świata. Było to już za wojen Chmielnickiego, i K. wpadły w moc kozaków. Tymczasem Samuel Drohojowski, z dziecka wyrósłszy na młodzieńca, w 1665 r., gdy była wróżba spokojniejszych czasów, przybył na Ukrainę do dóbr swoich, ale zaledwie pokazał się w Borodziance, schwytany przez kozaków, trzymany w więzieniu, nareszcie odprowadzony do dalekiej północnej stolicy. Tam „ciężkie przenosząc paroxisma" przez rok cały, w końcu „respektem zamiany" w 1666 r. wydostał się na wolność. Atoli do objęcia majątków nie tak prędko przyszedł, gdyż w czasie wojen kozackich K. posiedli byli bezprawnie czerńcy meżyhorskiego monasteru; rozpocząć więc z niemi musiał proces i dopiero w 1671 r. d. 3 sierpnia otrzymał dekret komisyi włodzimirskiej, przyznający mu dziedziczne prawo do dóbr Kozarowicz, Hornostajpola i Borodzianki. Umarł Drohojowski około 1678 r., zostawiwszy jedynaczkę córkę Joannę Katarzynę dziedziczką dóbr swoich. Ale taż Joanna Katarzyna Drohojowska zostaje zakonnicą św. Dominika we Lwowie i w 1681 r. zapisuje wszystkie posiadłości swoje Andrzejowi Drohojowskiemu, stryjowi swemu stryjecznemu. Andrzej Drohojowski nie mieszkał w Kozarowiczach, ale wypuścił je w dzierżawę Pawłowi z Góry Gorczyńskiemu i zarazem w 1691 r. wydał list od siebie do poddanych kozarowickich, aby temuż ,,arendatorowi byli posłuszni, robociznę należytą i danię powinną z ochotą oddawali" (Arch. J. Z. R. t. I, dodatek str. 219). Andrzej Drohojowski wkrótce umarł i wzięli po nim K. i inne dobra w spadku Stanisław i Adam Charlęscy, Kołakowscy, Żmijowscy i inni. Ci jednak sprzedali je niebawem Antoniemu Szczuce, referendarzowi, potem podskarbiemu w. ks. lit. Tymczasem Joanna Katarzyna Drohojowska dominikanka, z zakonu przez dekret rzymski d. 30 maja 1698 r. w konsystorzu warsz. uwalnia się i w 1702 r. w Machowiczach w małżeński wstępuje związek z Marcinem Rybińskim, zaskarża przedaż Szczuce dóbr Kozarowicz i innych, i wydaje pozwy. Zaniosło się między nią a Szczuką na proces, nie długi przecież; albowiem w 1703 r. wypadł dekret w trybunale lubelskim, mocą którego Szczuka utrzymał się przy dziedzictwie dóbr Kozarowicz. Rybińska, a raczej krewniak jej, Józef Drohojowski, który był jej ,,doradzcą i do wszystkiego podmówcą", nic nie mogąc zdziałać na drodze prawnej, chwyta się innego sposobu: oto udaje się pod protekcyą Paleja, który w tych stronach właśnie drapieżył, i za pomocą jego kozaków czyni najazd na Kozarowicze i zajmuje je. Było to w 1705 roku. Rybińska wypuściła w dzierżawę K. krewnemu męża, Janowi Rybińskiemu, miecznikowi żyt. Ale kiedy Mazepa, hetm. Ukrainy, przyłączył się był do Szweda, wszyscy poddani kozarowiccy, samowolnie w kozaków

się obrócili, i w regestr się zapisawszy, wypowiedzieli posłuszeństwo dzierżawcy Rybińskiemu (Arch. J. Z. R. t. II str. 711). Po uspokojeniu atoli rozruchu tego, Rybińska nie wróciła już do dóbr, a Szczuka odtąd został spokojnym ich posiadaczem. Stanisław Antoni Szczuka umarł w r. 1710, i po zejściu jego Konstancya Marya, z domu Potocka, na mocy dożywocia rządziła Kozarowiczami, lecz w 1731 zrzekła się dożywocia i oddała majętność ukraińską córce swej Wiktoryi, która 1-mo voto była za Stanisławem Janem Kątskim, miecznikiem kor., werbskim, urzędowskim stą, a 2do voto za Cetnerem, kuchmistrzem kor. Kątska miała tylko jednę córkę Maryannę; odumarła ją małoletnią i ta będąc pod opieką Stefana Humieckiego, wdy podolskiego, po dojściu lat, wzięła w posiadanie K., Hornostajpol i Borodziankę i wyszła za mąż za Eustachego Pilawitę Potockiego, generała artyleryi w. ks. lit. i stę tłumackiego. Obszerne też dobra, bo oprócz dóbr ukraińskich i Radzyń w lubelskiem, wniosła w dom Potockich. Eustachy Potocki mieszkał stale w Radzyniu, gdzie w 1760 roku okazały wzniósł pałac i piękny ogród założył. Zostawił pięciu synów: Kajetana, stę urzędowskiego, korytowskiego i dymirskiego; Ignacego, pisarza w. ks. lit., marszałka rady nieustającej i stę jurborskiego; Jerzego stę tłumackiego, Stanisława i Jana i córkę Cecylią. Ci w 1779 r. uczynili dział między sobą substancyi ojczystej i macierzystej i Kajetan wziął na schedę swoją klucz kozarowicki, składający się z K., Hlebówki i Jasnohorodki, klucz hornostajpolski i borodziański; tudzież dobra na Podolu i Mazowszu, i w Warszawie jurydykę zwaną Tłomackie. Po wojnach kozackich dobra kozarowickie były wyludnione i dopiero za nastaniem czasów spokojniejszych, zaczęły się osiedlać. Pobrzegowość, obfitość miejsca, lasy, wody gęste, spław Dnieprowy były przynętą dla osadników, którzy się tu z różnych stron garnęli. Z dokumentu pewnego dowiadujemy się zaś z jak daleka wędrowali ci przybysze. Leśko Dokulka (mówi dokument) zaszedł do K. z synkiem swoim, bo go na rękach przyniósł lat temu około 60, lub więcej, w stanie bardzo mizernym, bo ani chudoby ani chleba nie miał, spłodził synów kilku. Josyp Nur i Stepan Nurenko; tych dziad przyszedł z Niemirowszczyzny. Naum Pokociło; tego ojciec nazwiskiem Borys Telacha, wyszedłszy z Talni od Pińska, błąkał się lat kilka po swobodach różnych, osiadł był na kilka lat w Bobrujsku, potem do Czarnobyla i Hornostajpola. Iwan Rożenek z Maliszkowiec p. Oskierki. Kuźma Olichwirenko także z dóbr p. Oskierki. Neczypor Sokołenko z Litwy dziad jego. Mina Chwedorenko z zagranicy moskiewskiej. Petro Woźny i Karp Kozak z zagranicy moskiewskiej. Kornij Łohinenko kozakował u gospodarza w Hornostajpolu. Onysko Charkow zięć; ten dziedziczny kijowski, poddany przedmiejski, który dla bojaźni panów swych uszedł stamtąd i tu osiadłszy, ożenił się i mieszka od lat 20 etc. etc. (Indagacye z gromady kozarowickiej w 1776 r.). Od Kajetana Potockiego w 1783 r. kupił K. Józef Kuczyński, sta jadowski, a od tego już po zaborze nabył Józef Korwin Morzkowski, chorąży wdztwa podlaskiego, sędzia grodzki drohicki, sta mitkowski, nareszcie prezes sądu główn. kijow. Tenże Morzkowski odstąpił K. bratu swemu Franciszkowi, który miał córkę Joannę za Bobrem Piotrowickim, marszałkiem gubernialnym wołyńskim. Następnie K. przeszły do córki tegoż, Ludwiki, za hr. Maurycym Potockim, dziedzicem Jabłonnej. Obecnie majętność ta dostała się w obce ręce. W dobrach tych obszar ziemi wynosi 12675 dzies., mieszkańców obojej płci 903, szlachty 7. Roku 1783 było tu mieszkańców 433 w 77 chałupach. Jest tu cerkiew Pokrowska, zbudowana w 1720 r. Roku zaś 1803 za staraniem prezesa Morzkowskiego benedykowano tu kaplicę rzymsko-katolicką. W XVIII wieku na gruntach tutejszych znajdowały się następujące uroczyska: Kozaryszcze, Krzywczyzna, rzeczka Raduchynia i zniszczona wieś Beatyn, założona niegdyś przez Beatę z Lassotów Hornostajową. Nad Irpieniem, wśród boru, gdzie dziś wieś Borki, było stare uroczysko Mamajew, na którem miała być osada, zniszczona przez Batego, Następnie na temże uroczysku zasiadł był znany nam osadca Chom, od którego cała ta miejscowość została „Chomińszczyzną“ przezwana. *Edward Rulikowski.*

Kozarowszczyzna, 1.) wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., o 36 w. od Oszmiany, 4 dm., 71 mk., z tego 58 prawosł., 13 kat. 2.) **K.**, folw. szlach., pow. oszmiański, 2 okr. adm., o 36 w. od Oszmiany, 2 dm., 16 mk., z tego 3 prawosł., 13 kat. 3.) **K.**, zaśc. pryw., pow. dzisnieński, o 89 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 2 dm., 23 mk. prawosł. (1866)

Kozary, wś, pow. nowogradwołyński, gm. romanowska, włościan dusz 91. Ziemi włośc. 340 dzies.: należy do dóbr romanowskich, dawniej hr. Ilińskich; obecnie Steckich. Leży na dużym trakcie z Miropola do Cudnowa.

Kozary, ob. *Koziary*.

Kozarycha, rzeczka w pow. bracławskim.

Kozarycy, ob. *Kozarcy*.

Kozaryno, folw., pow. nowoaleksandrowski. Niegdyś własność Napoleona Mirskiego, później Adama Chrapowieckiego.

Kozarynówka, *Kazarynówka*, wś, pow. kaniowski, par. Rzyszczów. Niegdyś należała do Kozarynów, dziś do Adolfa Pruszyńskiego. Ma

kaplicę murowaną, w której nabożeństwo się nie odbywa po pożarze dachu.

Kozaryszki, zaśc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 23 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. staroobr. (1866).

Kozarze, wś, nad Nurcem, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn. W r. 1827 było tu 23 dm., 174 mk.

Kozarzec, pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole.

Kozarzew, 1.) wś, folw. i os. leśna, pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz, odl. od Słupcy 16 w. Wś dm. 10, mk. 158; folw. dm. 5, mk. 89; os. leśna dm. 1, mk. 4. 2.) **K.**, ob. *Kozarzów*.

Kozarzewek, wś i folw., pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz, odl. od Słupcy w. 15. Wieś K. z os. Dembówką dm. 13, mk. 141; folw. dm. 6, mk. 71. Wieś szlachecka K. miała według Łaskiego (Lib. ben. I, 235: *Cozarzewo*) kościół parafialny pod wezw. N. M. P., ze szczodrobliwości swych dziedziców Kozarzewskich wystawiony, o którym, jako „dawno" istniejącym, wspominają akta konsystorskie już z początku XV w. Za Łaskiego atoli już „oddawna" nie miał plebana, dla zbyt uszczuplonych dochodów w skutek wojen i grabieży. Wkrótce potem wcielony do kościoła paraf. w Kazimierzu. Ruiny dotąd istnieją. Folw. K. z wsiami K. i Radwanice, od rzeki Warty w. 7, rozległy m. 464: grunta orne i ogrody mr. 423, łąk mr. 25, nieużytki i place mr. 16; bud. mur. 9, z drzewa 9, płodozmian 8 i 13-polowy, pokłady torfu. Wieś Kozarzewek osad 20, z gruntem mr. 141; wś Radwanice os. 13, z grun. mr. 23.

Kozarzewka al. *Kozar*, rzeczka, bierze początek pod wsią Stróża w pow. lubelskim, płynie w kierunku płn.-zach. przez Kozarzów, Wolę Bychawską i pod Bychawą wpada z praw. brz. do Bychawki (ob.). Długa 8 w. *J. Bliz.*

Kozarzewo, wś, pow. płoński, gm. i par. Naruszewo, odl. o 10 w. od Płońska. W roku 1827 było tu 13 dm., 104 mk., obecnie 32 dm., 262 mk., 757 mr. gruntu, 12 mr. nieuż.

Kozarzewska Wola, ob. *Kozarzów*

Kozarzów, ob. *Kosarzów*, pow. lubelski. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. Górny lit. A. (z wsią K. i Teklin) rozległy mr. 1463: grunta orne i ogrody mr. 721, łąk mr. 1, past. mr. 9, lasu mr. 710, nieużytki i place mr. 22; bud. z drzewa 20, wiatrak, pokłady kamienia wapiennego i kamienia budulcowego. Wieś Kozarzów osad 27, z gruntem mr. 393; wś Teklin os. 19, z grun. mr. 215. Folw. K. lit. B albo Stróża Kosarzewska rozległy mr. 833: grunta orne i ogrody mr. 798, łąk mr. 18, nieużytki i place mr. 17; bud. z drzewa 15. Wś Stróża Kosarzewska os. 33, z grun. mr. 448. Dobra K. dolny lit. CE składają się z folw.: K. i Urszulin; wsi: K. średni, Kozarzów dolny, Romanów, Urszulin i Władziów, rozległe mr. 930: grun. orn. i ogr. mr. 690, łąk mr. 19, lasu mr. 203, nieuż. i pl. mr. 18; bud. mur. 4, z drzewa 10, płodozmian 14-polowy, pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. Wś Kozarzów średni os. 18, z grun. mr. 246; wś Kozarzów dolny os. 29, z grun. mr. 442; wś Romanów os. 4, z grun. mr. 58; wś Urszulin os. 22, z grun. mr. 319; wś Władziów os. 8, z grun. mr. 53. Folw. K. średni lit. D rozległy mr. 466: grun. orne i ogr. mr. 376, łąk mr. 15, lasu mr. 61, nieuż. i pl. mr. 14; bud. mur. 3, z drzewa 9, płodozmian 7-polowy. Folwark ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Kozarzów dolny. *A. Pal.*

Kozarzowice. Pod tą nazwą Łaski (Lib. ben. II, 302) wymienia wś w par. Krzemienica, pow. rawski.

Kozasiówek, jez., ob. *Kalwarya*, dobra rząd.

Kozawatka, os., ob. *Goręcin* i *Koszowatka*.

Kozawczyn, ob. *Kazawczyn*.

Kozdroje, 1.) wś, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 8 w. od Ciechanowa, ma 15 dm., 99 mk., 169 mr. gruntu, 3 nieużyt. 2.) **K.**-*Włosty*, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 8 w. od Ciechanowa, ma 3 dm., 76 mk., 240 mr. gruntu, 23 nieuż. Folw. K. należy do wsi Szulmierz.

Kozebiwski potok, potok górski, wytryska w obr. gm. Rykowa (pow. stryjski), u południowych stóp Ostrego Wierchu (1026 m.); płynie na południe lasem, przerzyna wieś Ryków i tutaj po 2 kil. i pół biegu uchodzi z lew. brz. do Hołowczanki powyżej kościoła. *Br. G.*

Kozecki młyn, niem. *Kosemühl* (ob.).

Kozelitzke (niem.), pow. malborski, ob. *Kościeliczki*.

Kozelnyki, ob. *Kozielniki*.

Kozelów, potok, wytryska w obr. Siedlisk, przys. Majdana średniego, w pow. nadwórniańskim, z lasu Chorosną zwanego, dwiema strugami, przepływa wś Mołodyłów w kierunku północnym i w obr. Hołoskowa przyjąwszy z praw. brz. Bobrówkę z Chorosną wpada z lewego brz. do Holiszanki. Długość biegu 8 kil.

Kozemlaki, uroczysko nad rz. Kijanką w Kijowie.

Kozenin, ob. *Kozienin*.

Kozenow (1360), ob. *Kosel*.

Kozera, ob. *Jedlanka*.

Kozerki al. *Kozery małe*, wś, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Od r. 1803 do 1813 K. były własnością Wincentego de Lesseur Lesserowicza, sławnego miniaturzysty, ucznia Bacciarellego, szambelana Stanisława Augusta. Dobra K. składają się z folwarków: K. i Marynki; wsi K. i Budki. Rozległość wynosi mr. 942: folw. K. grun. orn. i ogr. mr. 403, łąk mr. 40, pastw. mr. 40, wody mr. 3, lasu mr. 24, nieuż. i pl. mr. 35, razem mr. 545; bud. mur. 1, z drze-

wa 12; folw. Marynki grun. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 10, pastw. mr. 21, zarośli mr. 80, nieużyt. i pl. mr. 10, razem mr. 396, bud. z drzewa 4, wiatrak. Wieś Kozerki os. 32, z grun. mr. 259; wś Budki os. 7, z grun. mr. 51.

Kozery 1.) wś, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. W r. 1827 było tu 26 dm., 213 mk.; obecnie liczą 392 mk. Folw. K. lit. A (z wsią K. i Kałęczyn) rozległy mr. 521: grun. orne i ogr. mr. 415, łąk mr. 78, nieuż. i pl. mr. 28, bud. mur. 6, z drzewa 15, płodozmian 10-polowy. Wś Kozery os. 26, z grun. mr. 470; wś Kałęczyn os. 10, z grun. mr. 213. 2.) K., wś, pow. krasnostawski, gm. Rudnik, par. Płonka.

Kozerz, właśc. *Koserz* (ob.).

Kozia, ob. *Nowydwór.*

Kozia, folw. i przyst. do Ostrowa, pow. ropczycki, leży na płn. od wsi, przy drodze z Ropczyc do Kolbuszowy.

Kozia, niem. *Ziegenvorwerk*, folw., pow. międzychodzki; 1 dm., 11 mk.; należy do dom. Górzyn.

Kozia, rzeczka, bierze początek pod Ostrym borem w pow. garwolińskim, płynie ku północy przez Zambrzyków i Sobienie Kiełczewskie, skąd skręca ku płd.-zachodowi pod Śniadków górny i dolny, poczem znów ku północy i pod Piwoninem wpada z praw. brzegu do Wisły. Długa 10 w. *J. Bliz.*

Koziaczki, potok, wypływa z lasu na obsz. Huty gogołowskiej, w pow. jasielskim, płynie na zachód i południowy zachód i w obr. wsi Gogołowa, nieopodal folwarków, przepłynąwszy stawki, wpada z praw. brz. do Gogołowskiego potoku. Długość biegu 3 kil. *Br. G.*

Kozia-góra, 1.) *nowa*, folw., pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, dm. 5, mk. 136. Ogólnej przestrzeni mr. 608, w tem włościańskich mr. 8. 2.) K. *stara*, wś, pow. kutnowski, gm. Sójki, par. Strzelce, dm. 3, mk. 29, gruntu mr. 74. 3.) K., kol., pow. koniński, gm. i par. Stare miasto. Leży przy trakcie konińsko-kaliskim, w stronie południowej Konina, odl. od t. m. w 4 $^1/_2$ powierzchni ma 338 mr., ludn. 73, grunt piaszczysty, żytni klasy II; os. karczemna w tej wsi należy do dóbr tuliszkowskich. 4.) K., pow. radomski, gm. i par. Radom. Od Radomia odl. 4 w. Posiada olejarnię, 3 dm., 35 mk., gruntu 32 mr. 5.) K., wś, pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Sawin. W r. 1827 było tu 48 dm., 295 mk.

Kozia góra, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 82 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 7 mk. starowierców (1866).

Kozia góra, niem. *Ambach*, wś i folw., pow. wyrzyski, folw. ma 577 mr. rozl., 4 dm., 51 mk., 22 ew., 29 kat., 14 analf. Poczta w Mroczy (Mrotschen) o 6 kil., st. kol. żel. w Nakle o 6 kil. *M. St.*

Kozia góra, niem. *Kossenberg*, os. do wsi Buszkowy, pow. kartuski, poczta Stęgwałd.

Kozia góra, szczyt i góra w Pieninach, we wschodniej ich postaci, ponad wioską Haluszową, pow. nowotarski. *Br. G.*

Kozia góra, niem. *Ziegenberg*, góra, pow. gołdapski, na granicy ostródzkiego.

Kozia górka *Grochowska*, kol., i *K. górka Kawęcka*, kol., pow. warszawski, gm. Wawer, par. Praga.

Kozia hora, wyniosłość w Beskidach, nad lew. brzeg. rz. Kolaczka (ob.).

Koziakaleń (Łaski, Lib. ben. I, 659: *Kozyakalen*) w par. Potworów, pow. radomski, nazwa dziś nieznana.

Kozia karczma, niem. *Kossikrug*, wybud. do Mezowa, pow. kartuski, par. i poczta Żukowo, nad jeziorem wadzińskiem, własność niegdyś norbertanek w Żukowie. Dawniej była tu karczma dosyć intratna, ponieważ tędy przechodził główny trakt do Gdańska i Kartuz. Obecnie tak karczma jako i wybud. całkiem zniesione.

Koziakowo, wś w zachodnio-północnej stronie powiatu mińskiego, gub. mińskiej, ma osad około 30. Miejscowość lekko wzgórzysta, grunta dość dobre.

Koziałowszczyzna, folw., pow. wileński, 5 okr. adm., o 26 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. kat. (1866).

Kozia niwa, ob. *Zalesie Wygiełzowskie.*

Kozian, ob. *Koziany.*

Kozianka, *Dryświata*, *Dryświatyca*, rz., lewy dopływ Dzisny, wpada pod m. Koziany, wypływa z jez. Dryświaty.

Kozianka, ob. *Koźlanka*, par. *Mieścisko.*

Koziany, *Kozian*, mko, pow. dziśnieński, w 2-im okr. polic., o 154 w. od Wilna, o 92 w. od Dzisny, nad rz. Kozianką (Dzisienką), 441 mk., własność hr. Platera. Mko 1798 r. zatwierdzone, r. 1866 miało 35 dm., 480 mk.

Koziany, wś rząd., nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 5 w. od Oszmiany, 6 dm., 130 mk., z tego 127 katol., 3 prawosł. (1866).

Koziany, ros. *Kaziany*, *Kozjany*, wś w pow. horodeckim, nad rz. Obol, do r. 1868 własność Galofów, obecnie Lienewalda, 5681 dzies. ziemi dworskiej. W XVI wieku był tu zamek obronny, zdobyty przez Batorego r. 1579. W liczbie 8 zamków przezeń w wdztwie połockiem zdobytych, które opisał Pachołowiecki, przyboczny sekretarz królewski (w dziele wydanem w Rzymie 1580) znajduje się opisanie zamku Koziany (Cossianum). Jest tu st. poczt. Niegrodowe starostwo koziańskie, w wdztwie i powiecie witebskim, podług metryk litewskich powstało w drugiej połowie XVI wieku z dawniejszego ststwa jezierzyckiego i składało się z dóbr: Koziany, Miszniewice, Toropczany, Cełowica, Dołhopole, Dobryszewo, Prażno-

wo, Poleszany, Przystań, Rajcerowo, Sminozielce i Starynowicze; niektóre z tych dóbr leżały w wdztwie połockiem. Od r. 1589 było w posiadaniu książąt Sokolińskich, Połubińskich, Przysieckich, Paców, Pakoszów, wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III, z d. 27 maja r. 1758, dzierżyli je Ignacy i Helena z Kozielska Ogińscy, marszał. w. w. ks. lit., którzy opłacili z niego kwarty złp. 9547, a hyberny złp. 1600. *M. K.*

Koziari (niem.), ob. *Koziary*.

Koziarki, *małe* i *wielkie*, wsie, pow. ządzborski, ob. *Kozarek*.

Koziarnia, wś, pow. Nisko, par. rz.-kat. w Rudniku, leży w równinie nad Sanem, 170 m. npm., przy drodze z Leżajska do Rudnika, na północny wschód od Tarnogóry, z którą się styka domami. Od zachodu otaczają tę wś lasy sosnowe, od północy zaś graniczy z folwarkiem należącym do Kopek, zwanym Konstantynowem. Z 366 mk. rz.-kat. przebywa 43 na obszarze więk. pos. hr. ordyn. Tom. Zamojskiego, który wynosi 430 mr. roli, 157 mr. łąk i ogr., 108 mr. pastw. i 45 mr. lasu; mn. pos. 149 mr. roli, 137 mr. łąk i ogr. i 61 mr. lasu. *Mac.*

Koziarnia, niem. *Kosiarnia*, os. leśna do dóbr Sieroty, pow. toszecko-gliwicki.

Koziarówka, *Koszarów*, *Koszarówka*, wś, pow. latyczowski, gm. Żeniszkowce, par. Jołtuszków, o 10 w. od Baru, o 15 w. od st. dr. żel. Wołkowińce, 335 mk., 62 dm.. 448 dzies. ziemi dwors., 280 dz. włośc. Wś bojarska na gruntach ststwa barskiego pobudowana (według Złotej księgi, II, 127, założył ją 1583 r. Jan Wąż z Dobrzankowa i Bogatego comes Koszarski); w czasie lustracyi Humieckiego władał nią Piotr Napolski na prawie dożywotniem, cum conditione wyprawiania jednego konnego na służbę wojenną przy staroście barskim. W ostatnich czasach należała do Chutkowskich, Ge, a dziś do Józefa Lewickiego. Grunta miejscami górzyste, gleba glinkowata, młyn na rzece Rowie, która tu staw tworzy. *Dr. M.*

Koziary, wś, pow. zbaraski, par. rz.-kat. Toki, gr.-kat. Nowesioło, o 2.2 kil. od Nowegosioła. ma 386 mk. w gminie, 20 na obszarze dworskim. Wysoczyzna bezleśna, nieco błót.

Koziary, *Kozary*, niem. *Koziari*, wś włośc., pow. brodnicki, w okolicy lesistej i bagnistej, przy trakcie bitym brodnicko-lidzbarskim, o 1 milę od Brodnicy. Obszaru mr. 337, bud. 30, dm. 12, kat. 69, ew. 36. Parafia Cielęta, szkoła Swierczyny, poczta Brodnica. *Ks. F.*

Koziarze, wś, nad rz. Nurzec, por. *Kozarze*.

Koziaszyja, ob. *Ziegenhals* (niem.).

Koziatyn (dawniej zwany *Hujwą*, na rosyjskich mapach nazwany *Kazatin*, na włoskich *Kosatino*), mko i wś, pow. berdyczowski, paraf. białopolska, zarząd policyjny w Machnówce, zarząd gminny w Koziatynie. Miasteczko ma naczelnika policyjnego oddzielnie. Położony u źródlisk rzeczki Hujwy, pierwszy młynek we wsi, wysokość gruntów nad poziom morza Czarnego 133 sąż., odległość od Berdyczowa 25 w., od Kijowa 148 wiorst, od Brześcia 460 w. Główna stacya dr. żel. kijowsko-brzeskiej (między Czarnorudką a Berdyczowem); tu schodzą się trzy linie: z Odessy (tej drogi punkt najwyższy jest K.), Kijowa i Brześcia; czwarta gałąź zatwierdzona i w robocie do Macharzynieckiej fabryki cukru, 8 wiorst odległej. Ekspedycya pocztowa i telegraficzna. Warsztaty dla naprawy maszyn i wagonów. Miasteczko zatwierdzone dnia 7 lipca 1874 r. za staraniem M. Wasiutyńskiego, targi odbywają się tygodniowe we czwartek. Pierwsza apteka zaprowadzona przez Sawickiego, doktór miejscowy de l'Arbre, lekarz-dentysta Józef Longin. Domów w miasteczku liczą 76, synagoga jedna. We wsi osad 196, cerkiew postawiona w 1853 r. na miejscu starej; ziemi w ogóle mr. 5136, czyli 2818 dzies., w tej liczbie włościańskiej ogółem dzies. 1308; cerkiewnej ogółem 52 dzies., dworskich razem z lasem 1458 dzies.; tu wchodzi ziemia dworska oddana pod drogę żelazną przeszło 40 dzies. Grunt czarnoziem z domieszką małej części gliny szarej, fabryka cegły. Mieszkańców ogółem obojga płci około 3700, w tej ilości katolików 450, żydów około 400, reszta prawosławni. Do wojen kozackich dzisiejszy Koziatyn nazywał się Hujwą; po tak zwanej ruinie opustoszony, zasiedlał się już pod nazwą Koziatyna; dziś na polach przy ruczajach wyorują ślady dawnych siedzib, a po gruntach sterczy rozrzuconych kilka wysokich mogił. Już w r. 1649 wś Hujwa należała do klucza białopolskiego, do Janusza Tyszkiewicza wojewody kijowskiego, w tymże roku po bezpotomnem zejściu Janusza, majętność spadła na jego brata Marcina Tyszkiewicza, dziedzica Łohojska, tudzież na Bartłomieja, Mikołaja i innych. Białopol z Hujwą dostał się Mikołajowi, a po nim jego synowi Emanuelowi Władysławowi podstolemu brześciańskiemu ożenionemu z Zofią Węsławską; od tego przeszedł na jego syna Mikołaja starostę strzałkowskiego i następnie spadł na syna tegoż, Antoniego, generał-lejtanta w. ks. lit., po śmierci którego dalej Białopol wraz z Koziatynem i innemi wsiami przeszedł do jego syna Wincentego, referendarza w. ks. lit., ożenionego z Maryą Teresą Poniatowską; ten zmarł bezpotomnie a cały klucz białopolski oddał za życia dwu swoim braciom od stryjecznych stryjecznym Gabryelowi, ożenionemu z Potocką (herbu Lubicz) i Honoremu podkomorzemu J. K. M., synom Jerzego. Koziatyn dostał się Honoremu, który, ożeniwszy się z Teklą Bohuszewiczówną, zostawił z nią syna Ferdynanda, ożenionego z Bogumiłą Chojecką. Honory zmarł młodo i Tekla

wyszła za Ignacego Piotrowskiego; naówczas osada musiała być większa i stanowiła punkt centralniejszy, gdyż w Warszawie 1783 r. d. 30 sierpnia (Nr 227) został nadany przywilej przez króla Stanisława, Ignacemu Piotrowskiemu, majorowi wojsk koronnych, na zaprowadzenie 9 jarmarków w Koziatynie; te jednak z czasem upadły, po śmierci zaś Piotrowskiego, Tekla wyszła za Zdziechowskiego; po niej przyznana sukcesya na Koziatyn dekretem senatu, w r. 1808 d. 21 grudnia, w połowie na Ferdynanda Tyszkiewicza i Zdziechowskich jej dzieci z ostatniego małżeństwa; od roku więc 1808, po rok 1825 było dwóch właścicieli; dopiero Władysław Zdziechowski i Ferdynand Tyszkiewicz sprzedają wspólnie Koziatyn Tadeuszowi Rożniatowskiemu za 450 tysięcy złp. w r. 1825 przed aktami powiatu machnowieckiego, a Józef Rożniatowski syn Tadeusza sprzedał tę wieś Maryanowi Wasiutyńskiemu d. 1 czerwca 1856 roku przed aktami Izby cywilnej kijowskiej, który do dziś dnia jest właścicielem majątku. Podczas konfederacyi barskiej Stanisław Ortyński, podczaszy zwinogródzki, idąc na odsiecz Puławskiemu, zamkniętemu w Berdyczowie, po potyczce pod Wernyhorodkiem, został do niewoli wzięty przez kozaków w Koziatynie, gdzie przyjął go i orzeźwił włościanin po upływie krwi z ran; zesłany potem do Kazania, jak pisze o tem w Pamiętniczku swoim umieszczonym przy książce nabożnej „Droga ubita do Nieba itd. z przyłączeniem życia swojego i nieszczęśliwości itd. własnym staraniem wydrukowana w Berdyczowie w drukarni fortecy N. Maryi Panny". W Koziatynie zmarł w 1871 roku poeta ukraiński Tomasz Padurra. Gdy nastąpi pozwolenie od rządu, w mającej się erygować kosztem właściciela kaplicy w miasteczku stanie pomniczek dla poety, wykonany przez Wiktora Brodzkiego; w przeciwnym razie stanie w parafialnym kościele w Machnówce.

Koziawka, jez., ob. *Grzybosze*.

Kozia woda 1.) al. *Koźla woda*, wś i os. karcz., pow. noworadomski, gm. Radziechowice. par. Noworadomsk, 2 dm., 13 mk., 44 mr. ziemi włośc.; 1 dm., 2 mr. do karczmy. 2.) **K.**, folw., pow. zamojski, gm. Podklasztor, par. Krasnobród, o 16 w. na płd. od Zamościa, należy do dóbr Krasnobród.

Koziawola, 1.) wś, powiat tomaszowski, gm. Komarów, par. Wożuczyn. Na pochyłości góry położona, o 3 mile od Tomaszowa i Zamościa, 1 od Komarowa, a $1 \frac{1}{4}$ od szosy odległa, ma dm. 14, ludn. 113, pola 41 mr., a łąk 14 mr.; ziemia popielatka żyzna; oprócz rolników jest tu kowali 3. W tej małej wiosce znaczna ilość mieszk. umie czytać. Przy tej wsi płynie strumyk, który zasilał przed 20 laty rozległy i rybny staw, dziś na łąkę zamieniony. Wieś ta była własnością Mierów, a później Wydżgów. Nosi ona drugą nazwę Kozika. 2.) **K.**, wś, pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie (ob.), od Końskich odl. w. 7. W r. 1827 było tu 19 dm., 137 mk.; obecnie 44 dm., 272 mk., 429 mr. obszaru. 3.) **K.**, wś, pow. radomski, gm. i par. Zakrzew, od Radomia 13 w., gruntu mr. 176, domów drewn. 10, mk. 75. Ob. *Gulin*.

Koziawola, przys. do Lipin, pow. tarnowski, par. rzym.-kat. i st. p. Pilzno; w równinie 207 m. npm., na płd. od Lipin, na płn.zach. od Pilzna, przy drodze do Tarnowa i Przecławia; 294 mk. rz.-kat. *Mac.*

Koziawola, las w płd.-zach. stronie Waręża, pow. sokalski.

Kozia Wolica, wś, o 3 kil. od Warty, pow. pleszewski, 31 dm., 349 mk., 1 ew., 338 kat., 161 analf. Poczta, st. kol. żel. i tel. w Nowem Mieście (Neustadt a. d. Warthe).

Kozibór, niem. od r. 1870 *Kostbar* (!), wś włośc., pow. toruński, przy stacyi Cierpice dr. żel. toruńsko-bydgoskiej, w okolicy lesistej i piaszczystej, nad granicą W. Ks. Pozn. Ma 715 mr. rozl., 37 bud., 13 dm., 1 kat., 65 ew., Par. Podgórz. szkoła w miejscu, poczta Cierpice (dawniej Toruń). K. należał 1661 r. do starostwa dybowskiego. *Kś. F.*

Koziborek, niem. *Hintersee*, osada do Jeziórek, pow. świecki, przy dwóch małych jeziorach, w okolicy lesistej, blisko traktu bitego świecko-tucholskiego, bud. 4, dm. 4, kat. 6, ew. 24. Parafia i poczta Drzycim, szkoła Jeziórki.

Koziborek, os. do dóbr Gorzów, pow. oleśniski.

Kozibród, rz., ob. *Jaworznik*.

Kozica, młyn, pow. łódzki, gm. Czarnocin, par. Kurowice, 1 dm., 13 mk., 80 mr. obszaru.

Kozica, os. karcz., ob. *Kotliny*.

Kozica, rzeczka, bierze początek pod wsią Kozice w pow. lubelskim, płynie w kierunku płn.-wschodnim przez Wolę Piasecką i pod Piaskami wpada z lewego brzegu do Giełczwi. Długa 8 w. *J. Bliz.*

Kozice 1.) wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Gombin. 2.) **K.**, wś, pow. sierpecki, gm. Liszewo, par. Kurowo, odl. o 9 w. od Sierpca, ma 5 dm., 262 mr. gruntu, 10 nieuż. 3.) **K.** al. *Koziny*, wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica; posiada szkołę początkową. W r. 1827 było tu 53 dm., 281 mk.; obecnie 50 dm., 383 mk., 765 mr. obszaru. 4.) **K.** *Gorne*, wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Piaski. Rozległość folw. wynosi mr. 2063: grunta orne i ogrody mr. 1091, łąk mr. 35, pastwisk mr. 16, lasu mr. 890, nieużytki i place mr. 31; bud. mur. 9, z drzewa 16, płodozmian 10-polowy, pokłady kamienia wapiennego i opoki, młyn wodny. Wieś Kozice osad 58, z gruntem mr. 556; wś Majdan osad 20, z gruntem mr. 196. 5.) **K.** *Dolne*, wś i folw., pow.

lubelski, gm. i par. Piaski. Rozległość folw. wynosi mr. 1517: grunta orne i ogrody mr. 782, łąk mr. 13, pastwisk mr. 5, wody mr. 3, lasu mr. 657, zarośli mr. 22, nieużytki i place mr. 35; bud. mur. 7, z drzewa 15, płodozmian 10 i 12-polowy, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego i opoki. Wieś Kozice dolne osad 55, z gruntem mr. 691; wś Majdan Kozic dolnych osad 17, z gruntem mr. 186.

Kozice (po rusku *Kozyci* al. *Kożyczi*), wś w pow. lwowskim, 12 km. na płn.-zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. we Lwowie. Na płn.-wsch. leżą Borki janowskie, na płd.-wsch. Rzęsna polska i ruska, na płd. Podrzęsna (część Karaczynowa), na zach. Domażyr, na płn.-zach. Zielów. Przeważna, środkowa część obszaru tworzy falistą wyniosłość (dochodzącą 333 m. na krańcu wsch. (Hłystki) a 334 m. na krańcu zach.). Na płn. i płd. obniża się obszar i przechodzi w podmokie niziny (na płn. w tak zwane kwaśne łąki). Wody tych podmokłych nizin spływają na zach. do pot. Domażyru. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-zach. stoku wyniosłości w wązkiej dolinie. Płd. kończynę obszaru przerzyna gościniec wiodący ze Lwowa do Janowa. Własność większa ma roli orn. 175, łąk i ogr. 90, pastw. 37, lasu 19; mniej. roli orn. 346, łąk i ogr. 229, pastw. 102, lasu 2 mr. Według spisu z r. 1880 było 437 mk. w gminie, 42 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat., z wyjątkiem kilkunastu rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Janowie, gr.-kat. w Domażyrze. We wsi jest cerkiew i kasa pożyczk. gm. z kapit. 146 zł. w. a. Za czasów polskich była ta wś wraz z Jemielną dzierżawą królewską. W r. 1750 należała do Szymona Szeptyckiego, cześnika lwowskiego i żony Anny z Trembińskich i niosła prow. 3742 złp. 18 gr., z czego kwarta 935 złp. 12 gr. Przy licytacyi 4 listopada 1811 nabył ją dr. Jan Machann za 36350 zł. w. austr. *Lu. Dz.*

Kozicha, jeziorko we wsi Dylewo stare, pow. ostrołęcki.

Kozicki (niem.), pow. brodnicki, ob. *Koziki*.

Kozickie Nowosielce, ob. *Nowosielce K.*

Koziczanka, wś w pow. kijowskim, nad rz. Siwką al. Koziczanką, wpadającą do Irpieni, o 10 w. od Byszewa; mieszk. 787, ziemi po większej części błotnistej 3021 dz. Mieszkańcy trudnią się przemysłem leśnym.

Koziczanka al. *Siwka*, rz., lewy dopływ Irpieni.

Kozicze, wś włośc. i folw. pryw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 10 w. od Lidy, 17 dm., 171 mk. (1866).

Koziczkowo, *Kożyczkowo*, niem. *Kositzkau*, ryc. dobra, pow. kartuski, na bitym trakcie gdańsko-słupskim, ponad strugą z jez. Garcze do jez. reskowskiego płynącą. Obejmuje 4 działy szlach., z wybud. Osusznica liczy mr. 2546 (jez. 112 mr.), gbur. 14, zagr. 7, katol. 239, ew. 44, dm. 29. W dobrach znajdują się 2 młyny. Parafia i szkoła Chmielno, poczta Kartuzy, dokąd odległ. wynosi 1 1/2 mili. Dziedzic Tempski. *Kś. F.*

Koziczyn, wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Koziczynek, odl. o 12 w. od Ciechanowa. W r. 1827 było tu 16 dm., 96 mk.; obecnie 29 dm., 225 mk, 1176 mr. gruntu, 9 nieuż. Dobra K. składają się z folwarków Koziczyn i Detkensowo; wsi Koziczyn, osady Koziczynek i wsi Nieborzyn. Rozl. mr. 1313: folw. Koziczyn grunta orn. i ogrody mr. 407, łąk mr. 59, pastw. mr. 83, lasu mr. 502, nieuż. i place mr. 32, razem mr. 1097; bud. mur. 1, z drzewa 17. Folw. Detkensowo grun. orne i ogr. mr. 160, łąk mr. 10, pastw. mr. 30, nieuż. i pl. mr. 16, razem mr. 216; bud. mur. 1, z drzewa 5, wiatrak. Wieś Koziczyn osad 44, z gruntem mr. 166; osada Koziczynek osad 1, z grun. mr. 20; wś Nieborzyn os. 11, z grun. mr. 206.

Koziczyn, folw., pow. święciański, 2 okr. adm., o 17 w. od Święcian, 2 dm., 23 mk. kat. Własność Bortkiewiczów (1866).

Koziczynek, wś i os., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Koziczynek, odl. o 12 w. od Ciechanowa; posiada kościół paraf. drewn., 3 dm., 31 mk., 129 mr. gruntu. Par. K. dekan. ciechanowski: 2094 dusz. Por. *Koziczyn.*

Kozidół, ob. *Koziedoły.*

Kozie, zaścianek w pow. ihumeńskim, przy drodze wiodącej z Tczyża do Kościnego Rogu, w okr. polic. 4 puchewickim, miejscowość poleska, ma osad 2. *Al. Jel.*

Kozie. Tak zowią niekiedy góry ciągnące się na Wołyniu między Dubnem a Ostrogiem i w kijowskiem od Kijowa do Trypola.

Kozie, pasmo górskie, 3 km. długie, w płn.-wsch. stronie wsi Orawczyka w pow. stryjskim. Ciągnie się ono od granic Tysowca w kierunku płd.-wsch. ku granicy Kozłowej. Najwięcej wznosi się jego część środkowa (Magura 1122 m.). W skrzydle płn.-zach. dochodzi punkt najwyższy 1091, w skrzydle płd.-wsch. 1101 m. Grzbiet nagi. Stoczystość płd.-zach. opada ku dolinie Orawczyka, dopływu Orawy, i wysyła do niego liczne dopływy, z których najznaczniejszy pot. Orawica. Stok płn.-wsch., lesisty, przechodzi w inne lesiste góry. Przerzynają go też potoki, z których najznaczniejsze: pot. Panaszówki i Namitny. Z połączenia obu tych potoków powstaje pot. Kamionki, dopływ Orawy od lew. brzegu.

Kozie, góry, ob. *Kozi grzbiet.*

Koziebłoto, niem. *Ziegenlug*, kolonia, pow. międzychodzki.

Kozie błoto, niem. *Kozie blotti*, os. do Bryńska, pow. brodnicki, w okolicy lesistej; bud. 20, dm. 4, kat. 44, ew. 1. Par. i poczta Górzno.

Koziebrody, wś i kol., pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. od Warszawy 84 w., od Płocka 38 w., od granicy pruskiej 28 w., od Sierpca 21 w.; leży przy krzyżowaniu się dróg idących od granicy pruskiej do Ciechanowa i do Płocka, w okolicy płaskiej i urodzajnej. Wieś ta należała niegdyś do hr. Koziebrodzkich, dziś zaś do Thuna. R. 1827 miały K. 15 dm., 114 mk., dziś dm. 36, mk. 413, z których żyd. 48, ewan. 5. Znajdował się tu kościół parafialny, postawiony z modrzewia w XV wieku przez hr. Kosiebrodzkich, a rozebrany z rozporządzenia władzy administracyjnej w r. 1874. Na miejscu tego pamiątkowego przybytku Pańskiego postawiony został nowy kościół parafialny murowany kosztem wspólnym parafian i miejscowego proboszcza ks. Kwiatkowskiego jubilata, który w tej parafii sprawuje obowiązki już od 50 lat. Poświęcał kościół ten ks. Pawłowski, surrogat konsystorza dyecezyi płockiej; parafia ma 2253 dusz. Miejscowość ta, słynna w całej okolicy z cudownego obrazu Matki Boskiej, ściąga rocznie w dzień Narodzenia Najświętszej Panny (8 września) około 20000 patników z całej okolicy. Są tu nawet akta, opisujące różne cuda, lecz takowe przez bieg czasu zostały tak uszkodzone, że trudno z nich czegokolwiek dojść. Jest też tu szkoła elementarna, sumiennie prowadzona przez nauczyciela Rochmińskiego; urząd gm,, kasa wkładowo-zaliczkowa, cegielnia, karczma i wiatrak. Obszar folwarczny składał się dawniej z trzech oddzielnych części szlacheckich, które około 1850 r. zostały złączone w jednem ręku. Dobra K. składały się z folw. Koziebrody lit. ABC, miasta Sierpca, wsi: Koziebrody, Malewo, Budy koziebrodzkie i Mała wieś. Rozległość wynosi mr. 2241: grunta orne i ogrody mr. 682, łąk mr. 226, pastw. mr. 35, wody mr. 3, lasu mr. 1142, zarośli mr. 16, nieużytki i place mr. 66, w osadach młynarskich, cegielni i karczemych mr. 71; bud. mur. 9, z drzewa 26, płodozmian 12-polowy, gorzelnia, browar, cegielnia, dwa wiatraki, pokłady torfu. Miasto Sierpc osad 408, z gruntem mr. 2220; wś Koziebrody os. 20, z grun. mr. 24; wś Malewo os. 43, z grun. mr. 263; wś Budy koziebrodzkie os. 35, z grun. mr. 677; wś Mała wieś os. 13, z grun. mr. 262. Gmina K. należy do sądu gmin. 3 okr. w Raciążu, liczy 319 dm., 3374 mk., obszaru 14227 mr., w tem włośc. 4100 mr. i nieużytków 287 mr. W gminie znajduje się: 1 kościół, szkoła, karczma i urząd gminny. W skład gminy wchodzą następujące wioski: Druchowo, Żabowskie budy, Zawidz-Żabowo, Zawidz-mały, Koziebrody, Koziebrodzkie-budy, Kraszewo-Podborne, Kraszewo-Czubaki, Malewo, Maławieś, Milewo, Milewko, Milewskie-budy, Niedróż-młody, Osowiec, Osieckie-budy stare, Osieckie-budy nowe, Osiek wielki, Osiek włostybory, Osiek piaseczny, Piaseczne budy, Pniewo, Szumanie kępskie czyli Pustoły.

Koziebrodzkie budy, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. o 25 w. od Sierpca, ma 30 dm., 316 mk., 361 mr. gruntu, 47 nieużyt. Por. *Budy koziebrodzkie*.

Koziedoły lub *Kozidół*, wś, pow. inowrocławski, 9 dm., 98 mk., 76 ew., 22 kat., 44 analf. Poczta w Wójcinie o 8 kil., st. kol. żel. w Mogilnie o 30 kil.

Koziedrogi, wś, pow. jędrzejowski, gm. Brzegi, par. Mnichów.

Koziegłówki, wś i prob., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki. W 1827 r. było tu 90 dm., 693 mk.; obecnie jest 137 dm., 952 mk., 1294 mr. ziemi włośc. (863 mr. ornej); prob. ma 3 dm., 2 mk. i 6 mr. Grunta poduchowne rozdane włościanom 148 mr. (108 ornej roli). Jest tu kościół paraf. murowany, wystawiony z kamienia w 1440 r. przez Mikołaja Koziegłowskiego h. Lis, kasztelana sandomierskiego. W r. 1659 r. Andrzej Znoiński, dziekan pilicki, przymurował kaplicę św. Andrzeja i złączył ją z kościołem w jednę całość. K. zwane są także Stare Koziegłowy. Gm. K. al. *Koziegłowy* należy do sądu gmin. okr. IV w Koziegłowach, st. poczt. Myszków, ma 11189 mr. obszaru, 5074 mk. W gminie są dwie szkoły początkowe, 4 młyny wodne, piec wapienny, kopalnia wapna. Dóbr rząd. K. część w r. 1835 ukazem najwyższym została nadaną na prawach donacyi gen.-adjutantowi Pankratiewowi. Podług wiadomości z r. 1854 w skład majoratu wchodzą nomenklatury: folw. Koziegłowy, Markowice, Rzepiszew; młyny: Pasieka, Biskup, Sachar, Smardzów, Burkat v Burkacz, Swidnica, Gruzdzin v Gniazdów z tartakiem i hamernią, razem 2948 mr. rozl. Wsie Koziegłówki osad 137, z gruntem mr. 1310; wś Lgota koziegłowska os. 187, z grun. mr. 2068; wś Markowice os. 78, z grun. mr. 965; wś Rzepiszew os. 26, z grun. mr. 383; wś Postępne os. 26, z grun. mr. 136; wś Miłość os. 30, z grun. mr. 104. Rządowi pozostało: miasto Koziegłowy, folwarki Kuźnica stara, Wojsławice, Jastrzębie, Rudnik wielki; młyny: Oczko, Winowno; wójtostwa: Siedlce, Cynków, Gniazdów, Gężyn, Winowno; wsie: Rudnik mały, Siedlce, Cynków, Gniazdów, Kuźnica stara, Gężyn, Winowno, Wojsławice i Jastrzębie. Por. art. *Lgota koziegłowska*.

Koziegłowy 1.) wś, pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec. Folw, K. rozparcelowany został pomiędzy drobnych posiadaczy po 10 do 50 mr.; obecnie cząstkowych właścicieli jawnych 10. 2.) K., wś i folw., nad jeziorem, pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Złotków, odl. od Słupcy 17 w. Wś dm. 2, mk. 6; folw. dm. 3, mk. 29. Rozległość folw. wynosi mr. 197: grunta orne i ogrody mr. 155, łąk mr. 12, pa-

stwisk mr. 2, wody, nieużytki i place mr. 28; bud. mur. 3, z drzewa 4, płodozmian 10-polowy, pokłady torfu; jezioro mające mr. 20 i stawy 3 mr. Wieś K. osad 6, z gruntem mr. 4. 2.) K., wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Pułtusk. W r. 1827 było tu 12 dm., 97 mk.; dziś 18 osad, 363 mr. rozl.

Koziegłowy, os. miejska, przedtem mko, nad dwoma strumieniami: Boży stok i Złoty stok, pow. będziński, gm. Rudnik wielki, par. Koziegłowy, odl. 14 w. od Myszkowa stacyi dr. żel. warsz.-wied., 49 w. od Olkusza, 231 w. od Warszawy. Połączone drogami bitemi z Częstochową, Dąbrową, Będzinem i granicą Szląska pruskiego, oddaloną o kilka wiorst. Posiadają kościół par. murowany, szpital (?), dom schronienia dla pięciu starców i kalek, szkołę początkową, urząd gminny, sąd gm. okr. IV, piec wapienny. W r. 1827 było tu 290 dm., 1577 mk., w 1860 r. 293 dm. (8 mur.), 1828 mk.; obecnie 301 dm., 2149 mk., 1791 mr. ziemi miejskiej (1539 mr. ornej. Położone w niskiej kotlinie, otoczonej z trzech stron górami, podlegają częstym zalewom strumieni, wzbierających w ogóle przy letnich deszczach. Zdawna istniała w tem miejscu osada; około 1106 r. właścicielem jest niejaki Drogosław; następnie mieści się tu gniazdo rozbójnicze, skutkiem czego Kazimierz Sprawiedliwy konfiskuje ich mienie i oddaje wieś Mikołajowi h. Lis. wojew. krakowskiemu, ktory tu miał wznieść warowny zamek. (Kod. dypl. pol. II, 778). Koło zamku wytworzyła się z czasem osada, która około połowy XV w. otrzymała urządzenia miejskie. Jan Konarski biskup krakowski nabył w 1519 r. K. wraz z przyległemi dobrami na rzecz biskupstwa. Pod opieką biskupów, który tu wznieśli dla siebie dworzec i często przebywali, K. cieszyły się pewną pomyślnością. W 1550 r. wystawiono ratusz i urządzono postrzygalnię sukna. Jędrzej Załuski biskup zabronił w r. 1747 przemieszkiwać tu żydom, skutkiem czego jeszcze w 1860 r. nie było tu ani jednego żyda. W r. 1792 Stanisław August, potwierdzając dawne przywileje, uznał K. za miasto wolne, niezależne od jurysdykcyi ziemiańskiej i sądowej ks. siewierskiego. Po zajęciu dóbr biskupich K. stały się miastem urzędowem. Ludność zdawna trudniła się rolnictwem, rzemiosłami i przemysłem sukienniczym. Jeszcze w 1860 r. było tu 10 sukienników. Par. K. dawniej dekanatu siewierskiego 6538 dusz. Kościół tutejszy, założony w XV wieku, został z gruntu odnowiony w 1679 r. Jestto budowla w stylu ostrołukowym z kaplicą św. Stanisława (z XVII wieku), posiadającą kilka pięknych nagrobków z XVII w. Prócz tego dwie kaplice, jedna przy szpitalu murowana, druga drewniana na gruncie wsi Cynków z 1631 r. Folw. K., własność W. Pankratjewa, ma 326 mr. obszaru. K. poproboszczowskie kol., osadzona przez dymisyonowanych żołnierzy, 5 dm., 22 mk., 180 mr.; K. os. proboszcza (gm. Rudnik wielki) 3 dm., 2 mk., 6 mr. *Br. St.*

Koziegłowy, wś i 2 folw., pow. poznański, 1) folw. ma 443 mr. rozl.; 2) folw. 250 mr.; 16 dm., 169 mk., wszyscy kat., 45 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Poznaniu o 7 kil. Folwark większy jest własnością Turskiego. *M. St.*

Koziejaty, folw., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Mąkoszyn. W r. 1827 było tu 13 dm., 152. Folw. K. lit. A rozległy mr. 214: grunta orne i ogrody mr. 117, łąk mr. 73, nieużytki i place mr. 24; bud. mur. 7, z drzewa 1.

Koziejówka, ob. *Kozijówka* i *Koziówka.*

Koziekały, *Koziakaleń* al. *Potworowska Wola*, była wś w par. Potworów, pow. radomski, w XV w. własność Jakóba Łabacza h, Łabędź (Lib. ben. Długosza I, 391). Por. Łaski, Lib. ben. I, 659.

Kozieki, wś rząd. nad strugą Czernicą, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 45, od Dziewieniszek w. 25, dm. 5, mk. 20 (1866).

Koziel (niem.), ob. *Koziol.*

Kozielaski lub *Kozilas*, niem. *Koszelaske*, olędry, pow. bukowski, 48 dm., 375 mk., 295 ewang., 80 katol., 35 analf. Poczta, tel. i st. kolei żel. w Nowym Tomyślu (Neutomischel) o 5 kil.

Kozielec 1.) rycerskie dobra, pow. kwidzyński, na wyniosłym lewym brzegu Wisły, o pół mili od Nowego. Obszaru ma mr. 4486, bud. 31, dm. 14, katol. 151, ewang. 35. Par. i poczta Nowe, szkoła Bochlin; w miejscu gorzelnia. R. 1700 posiadacz Jan Konojadzki, miał zarazem pobliskie dobra Bochlin. R. 1787 posiadacz Zakrzewski. 2.) K., niem. *Koszellic*, od r. 1878 *Koselitz*, dok. *Kosole*, dobra, wś i młyn wodny, śród nizin lewego brzegu Wisły, pow. świecki, przy granicy bydgoskiego powiatu. Obszaru liczy mr. 1154, bud. 24, dm. 17, katol. 92, ewang. 55. Par. Topolno, szkoła Grabowo, poczta i st. kol. żel. Kotomierz. K. istnieje od najdawniejszych czasów. R. 1290 Mestwin II sprzedaje wieś K. i Gruczno za 300 m. srebra arcybiskupom gnieźn. Podówczas hodowano tu drzewa owocowe i wino, jako mówi dokument „Kosole cum vinea et pomariis.“ W posiadaniu arcybiskupów przetrwała ta wieś aż do czasów okupacyi; roku 1772 rząd pruski zabrał K. i wydał na własność prywatną. Ob. R. Wegner, Ein pommer. Herzogthum. *Ks. F.*

Kozielec, miasto powiat. w gub. czernihowskiej, nad rz. Ostrem, 1072 w. od Petersburga, a 63 od Czernihowa, przy szosie z Czernihowa do Kijowa, 5078 mk., 94 sklepy, 5 jarmarków. Stacya pocztowa i stacya karet pocztowych. W początku XVII w. K. brał udział

w sporach kozackich. Za Bohdana Chmielnickiego był setniczym grodem pułku kijowskiego. Od 1781 naznaczony m. pow. namiestnictwa kijowskiego, od 1797 gub. małorossyjskiej, od 1802 czernihowskiej. R. 1862 miał 4550 mk., w tem 1100 izr., 19 katol. *Powiat kozielecki* zajmuje płd. część gubernii, rozl. 59 mil kw., ludn. 85063 (1851 r. 81251 mk.), głównie małorusów. Gleba głównie czarnoziem. Rzeki: Oster i Trubież (z Niedrą i Supą); jez. Hałczyn. Główne miasteczka: Bobrowica, Byków, Kobyżcza, Nowa Basań, Oliszówka.

Kozielec, niem. *Kozielletz-See*, jez., pow. złotowski, 15 mr. i 96 pr. rozl.

Kozieleczki, *Kozielicko*, wś, pow. malborski, ob. *Kościeliczki*.

Kozielniczka, rz., ob. *Kocielnia*.

Kozielniki (po rusku *Kozelnyki*), wś w pow. lwowskim, tuż na płd. od sądu powiatowego i urzędu poczt. we Lwowie. Na zach. i płn. leży Lwów, na płd.-wsch. Sichów, na płd. Zubrza. Przez środek obszaru płynie pot. Zubrza, najprzód ze wsch. na zach. a potem na płd. do Zubrzy. W dolinie potoku aż do jego załomu na płd. leżą zabudowania wiejskie. Płn. wsch. róg obszaru zajmuje las Dębina, a na zach. jego krawędzi leży kilka chat rozrzuconych, karczma a na granicy płn. cegielnia. Na lew. brz. potoku wznosi się w płd.-wsch. stronie obszaru jedno wzgórze do 361 m. Przez wsch. część obszaru idzie gościniec, wiodący ze Lwowa do Bóbrki od płn. na płd. Środek obszaru przerzyna kolej czerniowiecka od płn.-zach. na płd.-wsch. Własność więk. (oo. franciszkanów we Lwowie) ma roli or. 147, łąk i ogr. 35, pastw. 14, lasu 103 mr.; własn. mniej. roli or. 399, łąk i ogr. 64, pastw. 29 mr. Według spisu z r. 1880 było 425 mk. w gminie, 33 na obszarze dwors. (obrz. przeważnie rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Zubrzy, gr. katol. w Sichowie. We wsi jest szkoła filialna i kasa pożyczk gminna z kapit. 270 zł. w. a. Wieś tę nadał Władysław Jagiełło konwentowi św. krzyża oo. franciszkanów lwowskich. Ob. dokument wydany 30 września r. 1400 we Lwowie. Akta grodz. i ziem., t. III, str. 145. *Lu. Dz.*

Kozielno, w dok. *Coselno*, teraz po niem. *Cosellen-See*, jezioro kiedyś do Piechowic należące w pow. kościerskim. R. 1290 od Mestwina II wojewodzie kaliskiemu Mikołajowi zapisane wraz z innemi jeziorami i wioskami. Ob. Perlbach: Pommer. Urkunden.

Kozielsk, wś nad rz. Przylipnicą, pow. mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork, odl. o 21 mr. od Mławy, ma 4 dm., 39 mk., 422 mr. gruntu.

Kozielsk, msto powiat. w gub. kałuskiej, na lew. brz. rz. Żyzdry, 848 w. od Petersburga, a 66 w. od miasta gubern. odległe; 13406 mk.; jedno ze starożytnych miast w ziemi Wiatyczów, od XII w. do połowy XIV było księstwem udzielnem, poczem weszło w skład w. ks. moskiewskiego, czas jakiś należało do Olgierda (do 1408 r.). Stacya pocztowa.

Kozielska Ruda, niem. *Klein Rauden*, ob. *Ruda*.

Kozielski powiat na górnym Szląsku, ob. *Koźle*.

Kozielskie, wieś pryw., pow. dzisieński, o 20 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 25 mk. (1866).

Kozielsko, wś, pow. wągrowiecki, 8 dm., 82 mk., wszyscy katol., 31 analf. Poczta w Łeknie o 8 kil.; st. kol. żel. Budzyń (Budsin) o 30 kil.; st. kolei żel. i tel. Nakło (Nakel) o 40 kil. Pod wsią wykopano urny; o cmentarzysku tem już wspomina Długosz. Por. Łaski, Lib. ben. I, 140.

Kozielszczyna, mko powiatu połtawskiego, 4536 mk.

Kozielszczyzna, wś, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 60 w. od Oszmiany, 10 dm., 85 mk. prawosł. (1866).

Kozieł, ob. *Kozioł* i *Koźle*.

Kozieł 1.) pow. grójecki, gm. i par. Belsk. 2.) **K.**, os. młyn. nad rz. Pilicą, pow. noworadomski, gm. i par. Maluszyn, 1 dm., 4 mk., 52 mr. obszaru, należy do dóbr Maluszyn. 3.) **K.**, folw., pow. wieluński, gm. Praszka, par. Ożarów, odl. od Wielunia w. 15, dm. 1, mk. 19. Należy do dóbr Przedmoście. 4.) **K.**, al. *Koźle*, os., pow. olkuski, gm. i par. Sławków. Jest tu fabryka cementu rzymskiego (Romancement), używanego do robót budowlanych nadwodnych i ozdób architektonicznych, Zakład ten wraz z drugim takim w Grodźcu razem zatrudniały 470 robotników i 3 machiny parowe siły 42 koni (1858). 5.) **K.**, wś, pow. kielecki, gm. Cisów, par. Ociesęki. W 1827 r. było tu 21 dm., 167 mk.

Kozieł (mylnie), niem. *Kosel*, ob. *Koźle*.

Kozieł, niem. *Koslen*, os. leśna, pow. łecki, st. poczt. Claussen.

Kozieł, szczyt, ob. *Hale Wiaterne*.

Kozieł, niem. *Cecilienthal*, ob. *Kozły*.

Koziełek, leśna os. przy uroczysku t. n., pow. wieluński, gm. Bolesławiec, par. Wójcin, odl. od Wielunia 25 w., dm. 3, mk. 22. Straż leśna w podleśnictwie rządowem Chroślin.

Koziełek, w dok. *Coselko*, wś w pow. chełmińskim, zachodzi pod tem imieniem r. 1222 i należała wtedy do biskupa Krystyana, później jak się zdaje przyjęła teraźniejszą nazwę Cymbark, przedtem Ziegenberg, Cegenberg pod Wąbrzeźnem. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech, str. 56.

Koziemędy, wś, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 14 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 7 mk., 30 mr. gruntu, 5 nieuż.

Koziemin, wś, pow. kościerski, ob. *Koźmin*.

Kozienice, msto powiat. guber. radomskiej,

nad rz. Kozielniczką, Kosieńcem al. Kocielnią, (Zagwożdżanka ?), leży pod 51° 35' 2" szerok. i 39° 12' 4" dług. geogr., o kilka wiorst od Wisły, na szeroko rozłożonej nizinie nadwiślańskiej, odl. 35 w. od Radomia, 85 w. od Warszawy, 5 w. od Garbatki; połączone z Radomiem drogą bitą. Posiadają kościół parafialny ewang., dom modlitwy, staroz. bóżnicę, dom schronienia dla starców i kalek, dwie szkoły początkowe męską i żeńską, sąd pokoju okr. II, sąd gminny okr. V, urząd powiat., notaryat, urząd miejski, urząd gminny, stacyą pocztową, telegraf, aptekę, Z zakładów fabrycznych mieszczą się tu: fabryka blachy miedzianej, cynkowej i żelaznej, młyn parowy i wodny amerykański, browar niegdyś słynny, cztery garbarnie, smolarnia. W 1827 r. było tu 243 dm. i 2094 mk., w 1860 r. 246 dm. (68 mur.) i 3000 mk. (1950 żyd.), obecnie 272 dm. (25 mur.), 3750 mk. (1910 męż., 1840 k.), 2783 mr. ziemi mieszczan i 603 mr. ziemi rządowej. K., zapewne jedna z najpierwszych osad, założonych śród rozległych puszcz okolicznych, nosiła pierwotnie niezawodnie nazwę Koziniec (legowisko kóz-sarn) albo Kozielec (stąd nazwa rzeki: Kozielniczka). Dawne dokumenta podają nazwę: *Kozynicze*. Założona na ziemi książęcej osada nadaną została jako uposażenie klasztorowi norbertanek w Płocku (Kod. dypl. pol. II, 447). Nie mogąc dla oddalenia korzystać należycie z tego nadania wyjednały zakonnice w 1390 r. zamianę tej wsi na wieś Bronisław w Kujawach. Zamianę tę zatwierdził dopiero ostatecznie Kazimierz IV w 1447 r. w Łęczycy. W K. budowano w 1409 r. most, który, spuszczony Wisłą, posłużył do przeprawy wojsk pod Czerwińskiem. Musiał tu istnieć dworzec królewski, skoro w 1466 r. chroni się z całą rodziną król Kazimierz przed morową zarazą i tu w dniu 1 stycznia 1467 r. żona jego Elżbieta powiła syna Zygmunta I. Na pamiątkę tego faktu wzniesiono przed kościołem kolumnę murowaną, na 20 stóp wysoką, z 4 tablicami marmurowemi, na których pomieszczono odpowiednie napisy. Kto i kiedy ją wzniósł niewiadomo; napis jednej z tablic świadczy, iż Hieronim Lubomirski, starosta kozienicki, zrujnowany pomnik kazał odnowić w 1702 r. Wraz z dworcem królewskim stanął tu zapewne mały drewniany kościołek, który do 1559 r. stanowił filią par. Wargocin. W 1549 r. Zygmunt August wydał przywilej Piotrowi Firlejowi woj. ruskiemu, staroście radomskiemu, na założenie w K. miasta na prawie niemieckiem, ze zwykłemi swobodami dla pierwszych osadników. Dopóki królowie przemieszkiwali w Krakowie, to nawiedzali często K., które służyły za stacyą w podróży na Litwę. Na tem się opierała pierwotna pomyślność K., które, położone śród piaszczystej, lesistej i niezaludnionej okolicy, nie miały warunków trwałego bytu. Gdy lustracya z 1564 r. wykazuje 194 domów z pięknemi ogrodami, to w 1611 r. jest ich tylko 167. W 1656 r. Stefan Czarnecki zniósł pod K. do szczętu oddział Szwedów pod wodzą generała Tornskilda; w odwet za to Rakoczy spalił miasto. Lustracya z 1660 r. wykazuje tylko 20 domów. W 1704 r. ponownie Szwedzi pustoszą odbudowane miasto. W 1781 r. pożar pochłania całą osadę. Zjeżdżający tu często dla łowów królowie (August III mianowicie), starali się podtrzymywać walczącą z klęskami ciągłemi osadę. Stanisław August na miejsce starego drewnianego dworca królewskiego wzniósł obszerny murowany pałac i założył ogród, a po spaleniu się miasta zalecił odbudowanie podług nowego planu. Rynek otoczyły murowane kamienice; założono fabrykę broni palnej, do której sprowadzono robotników z Niemiec i Belgii. Tu w 1792 r. stał obozem ks. Józef Poniatowski i tu po złożeniu dowództwa otrzymał od wojska medal z napisem: *Miles-Imperatori*. W czerwcu 1809 r. gen. Zajączek stoczył tu walkę z Austryakami. Kościół tutejszy przechodził te same co i miasto koleje; od 1554 r. parafialny, w 1657 r. spalony przez Rakoczego, odbudowany w 1677, na nowo po zrujnowaniu wzniesiony w 1754 przez żonę Augusta III; po wzniesieniu 1869 r. nowego, murowanego, rozebrany (plac wcielony do ogrodu dworskiego). Około kościoła założony ogród. Od 1789 do 1799 r. był tu proboszczem znany uczony ks. Franciszek Siarczyński. Folw. K. majorat ma 802 mr. ziemi, 16 dm., 165 mk.; na jego gruncie mieści się browar i młyn wodny. Hamernia kozienicka stanowi osobną osadę fabryczną prywatną (fabryka miedzi), mającą 2 dm., 3 mk. i 1 morgę ziemi. Wójtostwo kozienickie, osada włośc., ma 41 dm., 774 mk., 48 mr. ziemi. Tu się mieści młyn wodny i 3 garbarnie. Par. K., dek. kozienicki, ma 5755 dusz. Gmina K. z urzędem w Starej-wsi, ma 4960 mk., 491 dm., ziemi 8145 mr.: w tem ziemi dwor. 1648 mr.; sąd gm. okr. I i st. poczt. w m. Kozienicach. W skład gminy wchodzą: Aleksandrówka, Augustów, Cudów, Dąbrówka, Hamernia, Holendry, Ilinówka, Janów, Katarzynów, Kociołki, Kobyli-las, Kozienice folw., Krasna Dąbrowa, Przejazd, Przejazd smolarnia, Przywóz, Stanisławowice, Starawieś, Wójtostwo pod Dąbrówkami, Wójtostwo pod Kozienicami, i Wymysłów. Leśnictwo rządowe K. z zarządem we wsi Augustów, dzieli się na 5 straży: sieciechowska, augustowska, jastrzębska, chinowska, Grzybowy Las. Według Tow. Kred. Ziems. dobra rząd. K. podług wiadomości z r. 1854 składają się z msta K., folw. Kozłów i Januszno; wsi: Augustów, Kozłów, Jastrzębie, Mąkosy, Zagożdżon, Pionki, Januszno i Kamyk;

kolonii Słupia; powierzchni mr. 35,951, w tem lasu mr. 25815. Dobra K. majorat, w r. 1835 wydzielone jenerał-inżenierowi Dehn, z dóbr rządowych, podług wiadomości z r. 1866 składają się z folw.: K., Janów, Katarzynów, Kobyli Las, Swierze; a obejmują ogólnej rozległości dominialnej mr. 6786: w gruntach orn. i ogrodach mr. 1299, łąk mr. 482, pastwisk i zarośli mr. 549, lasu mr. 3728, nieuż. i place mr. 528; młyn amerykański, gorzelnia, browar, młyny wodne. Wchodzą w skład dóbr wsie: wś Starawieś os. 43, z grun. mr. 661; wś Dąbrówka os. 33, z grun. mr. 478; wś Holendry os. 45, z grun. mr. 818; wś Opatkowice os. 25, z grun. 459; wś Przywóz os. 6, z grun. mr. 87; wś Cudów mr. 30, z grun. mr. 170; wś Wymysłów os. 11, z grun. mr. 128; wś Kociołki os. 24, z grun. mr. 266; wś Stanisławowice os. 127, z grun. mr. 2035; wś Nowawieś os. 64, z grun. mr. 1431; wś Wójtostwo os 12, z gruntem mr. 159; wś Krasna Dąbrowa os. 16, z grun. mr. 485; wś Aleksandrówka os. 26, z grun. mr. 82; osada Kejzerówka z gruntem mr. 37. Starostwo niegrodowe K. w wdztwie sędomirskiem, pow. radomskim, podług lustracyi z r. 1632 obejmowało: miasto i wieś K, Opatkowice, Mironice, Bielany, Swierze, Brzoza z folw., Wola Brzoska, Jedlna, Kozłów, Jastrzębia, Gzowice z folw., Piotrowice, Wargocin, Wróblany. Porozdzielano następnie te dobra na różne dzierżawy; znaczniejsze z nich były w posiadaniu r. 1771: Jana Dunina Brzezińskiego, Adama Ponińskiego i Ignacego Husarzewskiego z żoną, którzy łącznie opłacali kwarty złp. 2616 gr. 24, a hyberny złp. 4066 gr. 27. Inne dobra należały do ekonomii królewskiej. *Powiat kozienicki* gub. radomskiej, utworzony w 1867 r. z części dawnego radomskiego powiatu, ma od płn. granice naturalne w rz. Pilicy, oddzielającej od pow. grójeckiego, i w rz. Wiśle oddzielającej od pow. garwolińskiego; od wsch. Wisła również oddziela pow. kozienicki od nowo-aleksandryjskiego (puławskiego); od płd. graniczy z pow. iłżeckim, od zach. z radomskim. Obszar powiatu wynosi 34.2 mil kw., przedstawia rozległą płaską nizinę, pochylającą się ku Wiśle i przedstawiającą niejako jednę wielką dolinę, przystępną zarówno wylewom Wisły, jak Pilicy, które nie mają tu żadnych naturalnych granic dla swych dolin, ani wydatnej linii rozdziału swych dorzeczy. Stąd też Wisła płynie tu szerokiem korytem, tworzy liczne kępy i łachy i w czasie wielkich wylewów zagraża znacznym obszarom, a zwłaszcza wielkiej nadbrzeżnej nizinie, ciągnącej się od Góry Puławskiej aż do wsi Swierze Górne na płn. od Kozienic i obejmującej 29852 mr. (147 wiorst kw.); dalszym ciągiem jej jest nizina magnuszewska, mająca 2169 mr. Groble i tamy bronią pierwszej na długości 52 wiorst, a drugiej na przestrzeni 9 wiorst od wylewów. Roboty ochronne rozpoczęte w 1816 do 1830 r. prowadzone były energicznie; zaniedbane następnie, wznowiono w 1842 r. i kosztem 100000 rubli wykonano 283211 sażeni robót ziemnych na samej tylko kozienicko-magnuszewskiej nizinie. Pilica, posiadająca z lewego brzegu (w pow. radomskim) wyniosłe granice swej doliny, na prawym brzegu nie znajduje żadnej zapory dla swych wylewów i tworzy obszerne łąki. Zaledwie w środku południowej części powiatu spotykamy wzniesienie sięgające 420 do 500 stóp nad poziom. Prócz Wisły i Pilicy powiat kozienicki przerzyna i na dwie połowy dzieli Radomka, wpadająca do Wisły. Niskie i równe położenie, brak spadków, sprowadzają wytwarzanie się licznych dość jezior małych rozmiarów i błot. Są one najczęściej zasilane przez wody rzek w czasie wylewów i stąd prawie wszystkie mieszczą się w nizinach nadwiślańskich. W całym powiecie jest ich 26, z ogólnym obszarem 99 mr. Wielkość ich nie przechodzi 10 mr. Tegoż samego pochodzenia są liczne tak zwane łachy wiślane, to jest odnogi głównego koryta Wisły, zachodzące nieraz daleko w głąb wybrzeża i łączące się z głównem korytem po przebyciu dość znacznej przestrzeni. Największa z nich ciągnie się odewsi Nagórnik, na płd. od Sieciechowa tworzy niejako odrębną rzekę, która, oddaliwszy się pod Kozienicami około 8 w. od głównego koryta przebiega 24 w. i dopiero pod wsią Swierze Górne łączy się z Wisłą. W biegu swym przyjmuje dwa dopływy: Zagożdżankę i Topór. Rzecz naturalna, iż w takich warunkach wytworzyć się musiały dość liczne błota, które zajmują około 700 mr. Trzy największe obszary błotne, po 200 mr. obejmujące, znajdują się w gm. Brzeźnica, na łąkach Mozolic, Staszowa i Samwodzia, w gm. Sieciechów i gm. Jedlni. Cały obszar powiatu, z wyjątkiem brzegów Wisły i Pilicy, zaludnionych jeszcze w przeddziejowej epoce, był pokryty w czasach historycznych rozległemi lasami, stanowiącemi tak zwaną puszczę kozienicką. Nazwy wsi i osad świadczą, iż większa część uprawianych dziś obszarów powstała bardzo niedawno po wycięciu lasów. Wody leśne puszczy odprowadzała rz. Radomka. Uboga gleba nie zachęcała osadników. Obecnie na 1602 wiorst kw. całego obszaru jest 606.9 w. kw. pod polami, 169 w. łąk, 142.2 pod zabudowaniami i ogrodami, 172 pastwisk i zarośli, 412.1 lasy zajmują, a 100.1 pod wodami, błotami i drogami. Pod względem geologicznym cały obszar powiatu spoczywa na kredowej formacyi, która ciągnie się i z drugiej strony Wisły w lubelskiem. Z margli, stanowiących część tej formacyi, wytworzyła się gleba urodzajna. Rolnictwo, jak zwy-

kle w obszarach niedawno wziętych pod uprawę i zostających przeważnie w ręku drobnych właścicieli, stoi dość nisko. Obszar uprawnej ziemi wynosi nie wiele więcej nad $^1/_3$ ogólnej przestrzeni. Do większych posiadaczy i do rządu należy 106903 mr. (przeważnie lasy i łąki), do włościan i kolonistów 159128 mr. (przeważnie orna ziemia). W tych warunkach cyfr urzędowych wysiewów i zbiorów nie można nawet za prawdopodobne uważać i dla tego pomijamy takowe. Przemysł fabryczny jest także na niskim stopniu. Jedna tylko cukrownia w Mniszewie nad Wisłą, kilka gorzelni, drobnych browarów, miodosytni, octarni, i znaczna liczba młynów wodnych zwyczajnych nie wystarczają nawet na zaspokojenie miejscowych potrzeb. Głównemi drogami komunikacyjnemi dla handlu są: Wisła na długości 98 wiorst i Pilica na długości 25 wiorst. Drogi bite są dwie w powiecie: jedna z Radomia na Zwoleń do Puław i Lublina, druga łącząca K. z Radomiem. Budująca się droga żelazna dąbrowsko-iwangrodzka przetnie powiat kozienicki w kierunku od zachodu ku wschodowi, łącząc Radom z Iwangrodem. Ludność powiatu w 1870 r. wynosiła 76796, a w 1880 r. 90406 (44747 m. i 45662 k.). Miasto w powiecie 1, osad miejskich 8, wsi i kolonij 450, domów mieszkalnych 10750 (w tem 237 mur,), szkół początkowych 18, stacyj poczt. 4. Pod względem kościelnym pow. K. stanowi dekanat kozienicki, dyec. sandomierskiej, i składa się z 21 parafij: Brzoza, Głowaczów, Góra-Jaroszyńska, Grabów, Gródek, Janowiec, Jedlnia, Kozienice, Magnuszew, Mniszew, Oleksów, Policzna, Regów, Rożniszew, Ryczywół, Sieciechów z filią, Brzeźnica, Sucha, Świerze-Górne, Tczów i Zwoleń. Pod względom sądowym pow. K. dzieli się na 6 okręgów sądów gminnych: Kozienice, Gniewoszów, Mszadła, Zwoleń, Brzuza, Magnuszew i jeden okrąg sądu pokoju dla miasta Kozienic. Sądy te należą do I-go okr. zjazdu sędziów pokoju w Radomiu. Pod względem administracyjnym pow. kozienicki dzieli się na 20 gm.: Bobrowniki, Brzeźnica, Brzoza, Gniewoszów-Granica, Grabów nad Wisłą, Grabów nad Pilicą, Góra-Puławska, Jedlnia, K., Maryampol, Oblasy, Policzna, Rożniszów, Sarnów, Sieciechów, Suskowola, Swierze-Górne, Tczów, Trzebień i Zwoleń. *B. Ch.*

Kozienice, mylnie, ob. *Koźmice*, niem. *Kosemitz*

Kozieniec 1.) wś i folw., pow. radomski, gm. i par. Potworów. Odl. 36 w. od Radomia. W 1827 r. było tu 11 dm., 95 mk.; obecnie 17 dm., 113 mk., 894 mr. ziemi dworsk. i 222 mr. włośc.; młyn wodny. Według Tow. Kred. Ziems., folwark K., od rzeki Pilicy w. 6., rozległy mr. 846: grunta orne i ogr. mr. 562, łąk mr. 16, pastwisk mr. 5, lasu mr. 236, nieużytki i place mr. 27; bud. mur. 2, z drzewa 14; wś K. os. 24, z gruntem mr. 250. 2.) K., wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Siennica. W 1827 r. było tu 14 dm., 69 mk. 3.) K., rum., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Ostrów.

Kozieniec, posiadłość z młynem wodnym, pow. brodnicki, należy do gminy w Dębowie. Par. i szkoła Górzno, poczta Bartniczka. Bud. 5, dm. 2, kat. 5, ew. 6. R. 1859 własność Bielskiego. *Kś. F.*

Kozieniec, *Kosieniec*, dobra, pow. niborski, st. p. Muszaki.

Kozienięta (por. *Kazynięta* ?), wś, pow. święciański, o 70 w. od Swięcian, o 14 w. od st. dr. żel. Smorgonie, o 2 w. od cerkwi parafialnej. Dobra K., nabyte w r. 1873 przez generałową Bronisławę z Bukatych Aleksandrową dla jej syna Aleksandra, są dziś własnością tego ostatniego. Mają 1890 mr. rozl. a w tej liczbie gruntu ornego 255 mr., łąk 80 mr., lasu 1080 mr., nieużytków 465 mr. Gospodarstwo 5-polowe. Okolica równa. Ludność w połowie katolicy, w połowie prawosławni. *A. B.*

Kozienin albo *Kozenin*, wś, pow. opoczyński, gm. Janków, par. Sławno, od Opoczna 10 w. Domów drew. 34, mk. 249. Folwark Kozenin, podług wiadomości z roku 1866 rozległy, mr. 980: grunta orne i ogr. mr. 429, łąk mr. 22, lasu mr. 479, pastwisk i zarośli mr. 42, nieużytki i place mr. 8. Wś K. os. 42, z gruntem mr. 534. (Łaski, Lib ben. I, 634). W 1827 roku było tu 27 dm., 221 mk.

Kozie-pole, wś i os. karczm., pow. noworadomski, gm. i par. Żytno. Leży na drodze z Przedborza do Sielnicy. Liczy dm. 22, mk. 190, ziemi włośc. 261 mr. Os. karcz. należy do dóbr Sielnica Wielka.

Kozierady 1.) folw. należący do dóbr Konstantynów, powiat konstantynowski, gmina Zakanale, poczta Janów, par. r. l. Janów, r. g. Konstantynów. Por. *Konstantynów*. 2.) K. *Wielkie* i *K.-Korabie*, wsie (?) w par. Rozbity Kamień.

Kozierady, na Wołyniu (?). Niegdyś dziedzictwo Bohowitynów -Kozieradzkich.

Kozierogi, kol., folw. i os. leś., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Bogdanów. (Łaski, Lib. ben. II, 219). Leży między Mąkolicami a Kreżną. W 1827 r. było tu 16 dm., 140 mk., obecnie kol. ma 15 dm., 144 mk., 310 mr. ziemi włośc.; folw. 1 dom, 6 mk., 125 mr.; os. 1 dom, 2 mk., 2 mr. Folw. i os. leś. należą do majoratu gen. Markowa.

Kozierów, wś, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice. Niedaleko granicy austryackiej, na uboczu położona, ma 5 dm., 62 mk.; os. włośc 3, ziemi 25 mr. Folw. mający 183 mr. rozparcelowany w 1879 r. i sprzedany włościanom za 18372 rs.

Kozierówka, ob. *Kozirówka.*

Koziestany, pow. siedlecki, gm. i par. Zbuczyn. W 1827 r. było tu 6 dm., 26 mk. Spis miejsc. gub. siedl (Pam. kniż. z 1877) nie podaje tej nazwy.

Kozietuły, wś, pow. grójecki, gm. Błędów, par. Goszczyn. Istniała tu gorzelnia z produkcyą roczną na 28476 rs. W 1827 r. było tu 43 dm., 392 mk. Dobra K. składają się z folwarku K. i Dalboszek, oraz nomenklatury Urzuty; od rz. Pilicy odl. w. 9. Rozległość wynosi mr. 2143: grunta orne i ogr. mr. 1085, łąk mr. 51, lasu mr. 970, wody mr. 5, nieuż. i place mr. 32; bud. mur. 15, z drzewa 14, płodozmian 8 i 10-polowy, młyn wodny; rzeka Czarna przepływa, tworząc staw i sadzawki. Dobra powyższe w r. 1871 oddzielone zostały od dóbr Załuski.

Koziewicze, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm.; od Oszmiany o w. 62, od Dziewieniszek 72, dm. 11, mk. katol. 70, prawosł. 7, starozak. 5. (1866).

Kozigowietz (niem.), ob. *Kozikowice.*

Kozi-grzbiet, wyniosły na kilkaset stóp brzeg rz. Tarnawy w lesie wioski *Huta-błyszczanowiecka.* Z trzech stron oblany wodą, niegdyś na szczycie swoim miał miejsce obronne, gdzie dotąd znajdują części zbroi i ślady murów.

Kozi-grzbiet (po rusku *Kozyj-Chrebet*), wzgórze 350 m. wysokie w płn.-zach. stronie Wiszenki małej, w pow. gródeckim. Opada ono stromo we wszystkich kierunkach i różni się biaława-żółtawą barwą od wszystkich wzgórz sąsiednich tak, że je już zdaleka zobaczyć i od innych wzgórz odróżnić można. Wzgórze to składa się z dwóch szczytów, z których jeden podługowaty, częściowo zielenią pokryty, zwie się Kozim-grzbietem, a drugi lejkowato zagłębiony, z piaskowca złożony, Trójkrzyżową górą (po rusku Trojkrestna hora) z powodu, że na nim znajdują się 3 krzyże. Widok z tego wzgórza malowniczy. Na krańcu wsch. przedstawia się żołkiewski Haraj, dalej ku płd.-zach. krechowska Pobijna, góra Niedźwiedzia, na pół lesista; lesiste Horodyszcze; na płd. góra Wiszeńska, na płd.-zach. wiszeński Haraj; na zach. góry Szczerzeckie, dalej Chomiczyna, na płn. Mazury, góra Potylicka i Wołkowica. Jedynie w stronie płn.-wsch. przedstawia się widok na nizinę, sfalowaną nieznacznemi pagórkami, na lasy, łąki i pola, na Magierów i Żółkiew i na liczne wiejskie osady. (Ob. Trydnewyj perechod po lwiwskoj okrestnosty, „Słowo" Lwów, 1863 Nr. 74). *Lu. Dz.*

Kozijówka 1.) wś, pow. radomyski, na lew. brz. Teterowa, o 5 w. poniżej Korosteszowa; 575 mk., r. 1783 było tylko 330. Nad rzeką liczne cmentarzyszka. Cerkiew ś. Mikołaja z r. 1746; 972 dzies. ziemi włośc. 2.) **K.**, pow. kijowski, ob. *Krasne.* 3.) **K.**, ob. *Koziówka.*

Kozik, kol., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. Sarnaki. Nie zamieszczona w spisie miejsc. gub. siedleckiej (Pam. kniż. z 1877 r.).

Koziki, miano dwóch odrębnych gniazd rodowych szlacheckich w obrębie gub. łomżyńskiej. Pierwsze stanowią dwie wsie t. n., jedna w pow. kolneńskim, a druga K.-Olszyny w powiecie szczuczyńskim; drugiego gniazda pozostałościami w nazwie są K.-Jałbrzyków-Stok i K.-Wądołowo; trzecim śladem kolonizacyjnej działalności rodu Kozików jest K.-Majdan w pow. ostrowskim. Z tych gniazd, wspominanych w dokumentach z XVI w. (Gloger) wyszedł ród Kozikowskich: a) **K.**, wś, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Poryte. W 1827 roku było tu 23 dm., 136 mk. b) **K.**-*Olszyny*, wś szlach., nad rz. Skrodą, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Poryte; młyn wodny. c) **K.**-*Jałbrzyków-stok*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Puchały. W 1827 r. było tu 16 dm., 104 mk. d) **K.**-*Wądołowo*, wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Śniadowo. Rozległość folw. wynosi mr. 506: grunta orne i ogr. mr. 332, lasu mr. 60, zarośli mr. 103, nieużytki i place mr. 12; bud. z drzewa 13. Wieś K. os. 10, z gruntem mr. 135. e) **K.**-*Majdan*, wś, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Ostrów. Jest tu smolarnia. f) **K.**-*ulice*, wś, pow. płocki, gm. Majki, par. Łęg.

Koziki, wś, pow. słonimski, przy drodze z Kosowa do Telechan.

Koziki 1.) niem. *Kozicki*, folw. do Brodnicy, pow. brodnicki, bud. 2, dom 1, ew. 12, cegielnia. Parafia, szkoła, poczta Brodnica. 2.) **K.** al. *Dąbrówka*, niem. *Kozyken*, *Koschicken*, wś, pow. łecki, na pruskich Mazurach, od początku przez ludność polską zamieszkana. R. 1485 Jerzy Ramung von Ramek, komtur ryński, nadaje Maciejowi Sordachowi na prawie magdeburskiem 15 włók położonych nad jeziorem Selmętno i zwanych Dąbrówką. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 457. *Ks. F.*

Kozików rozlazły, były folwark, od roku 1812 grunta jego wcielone do dóbr Borucice, pow. łęczycki.

Kozikowice, część Dzwonowic, pow. rybnicki (według Knie). Według Triesta („Oberschlesien," 812) pustkowie *Kożigowietz* (niem.), należy do wsi Stodoły w tymże powiecie i ma 69 os., 319 mk.

Kozikówka, przys. na płd.-wschód od Grudowa a na zachód od Dębiaków i Hyków, należy do par. rzym.-kat. w Chorzelowie.

Kozikowo-Kalinowo, wś, pow. gostyński, gm. Czermno, par. Gombin. Ma dm. 10, mk. ew. 86, zajmuje gruntu 200 mr. pszennego, w połowie łąki z pokładem torfu na 3 łokcie

głębokim. Koloniści wyrabiają sery na sposób holenderskich i mają obszerne ogrody owocowe, przynoszące do 300 rubli z każdego corocznie. Grunta dotykają do rz. Wisły. Plantacye wierzby i buraków cukrowych.

Kozilas, wś włośc., pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. o 35 w. od Mławy; 16 dm., 109 mk.; 496 mr. gruntu, 3 nieuż. Por. *Galomin.*

Kozilas, ob. *Kozielaski.*

Koziły 1.) folw., pow. szawelski, par. janiska, 8 włók ziemi; dawniej Witkiewiczów, potem Norejki, po 1863 r. przeszła w obce ręce. 2.) **K.**, wś tamże, gm. janiska, 17 os., 54 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kozimierski (niem.), zapewne *Kazimierski*, centralny folw. dóbr Uszyce, pow. olesiński.

Kozimin, pow. tucholski, ob. *Koźmin.*

Koziminy (lit. A. B. i C.), pow. płoński, gm. Sochocin, par. Płońsk, odl. o 4 w. od Płońska. a) **K.** lit. A., posiadają cegielnię, 3 dm., 19 mk., 361 mr. gruntu, w tem 327 folw., 34 włośc. (na 26 osad). b.) **K.** lit. B., folw., 7 dm., 140 mk., 387 mr. gruntu, 10 nieuż. c) **K.** lit. C., wś włośc., ma 20 dm., 89 mk.; 129 mr. gruntu.

Kozimost, ob. *Kacza*, rz.

Kozin, miasteczko prywatne, w pow. krzemienieckim, nad stawem, o 7 mil. od Łucka, własność niegdyś rodziny Kozińskich, herbu Zagłoba, założone w r. 1538 na mocy przywileju króla Zygmunta I, wydanego w Krakowie, który na prośby Aleksandra i Michała Hrynkowiczów Kozińskich, nagradzając ich wierne służby, pozwolił miasto erygować, nadał jarmarki i targi. Majętność ta, przez różne przechodząc ręce, była dziedzictwem Gojskich, Firlejów, wreszcie dostała się Tarnowskim. Z tych Jan Amor Tarnowski, kasztelan konarski i łęczycki, podejmował tu, w pałacu i w starym murowanym zameczku na kępie stawowej leżącym, króla Stanisława Augusta, jadącego w r. 1787 do Kaniowa na zjazd z cesarzową Katarzyną II. Wzmiankowany dziedzic otrzymał od tegoż monarchy w r. 1790 przywilej ustanawiający jarmarki czteroniedzielne. Należał K. w 1750 r. do Tarnowskich a był w posesyi dożywotniej Anastazyi Kajetanowej z Boguszow Tarnowskiej. Kościół murowany staroświecki dawny, przez kogoby był murowany niewiadomo. Ten kościół oddany był OO. dominikanom, prowincyi polskiej, za konsensem x. biskupa, przez fundatora Kajetana Amor Tarnowskiego w 1738 r. Klasztor miał gruntów po 3 włóki wójtowskie, nadto sianożęcie, wolny wręb do lasów i mlewo w młynach Czortowskich, rybę ze spustów i 7000 złotych na mieście Kozinie zapisane, od których arendarze kozińscy corocznie kwartałami po złot. 122 oddawać powinni; od kahału zaś kozińskiego zwierzchność kościelna pobierała po 2 kamienie łoju. R. 1870 K. miał 155 dm., 514 mk., w tem 15 proc. izr.; kaplicę katol. parafii Ptycz (dawniej parafii Krupiec), cerkiew, synagogę, gorzelnię.

Kozin, wś, pow. ostrogski, na połud. od Ostroga o 23 w., w pozycyi górzystej i leśnej położona, należała niegdyś do fam. możnej na Wołyniu Sieniutów-Radohoskich wyzn. aryańskiego; z wygaśnięciem tej linii przeszła do ssrów po kądzieli i obecnie ma dwóch dziedziców: Krajewską i Kolczyckiego. Miejscowość górzysta, czarnoziem 2 kl. urodzajny, przez wś przepływa mała rzeczka bez nazwiska. Tu jest cerkiew, należy do 3 okr. polic., gm. Pererosłe.

Kozin, mko, pow. kaniowski, położone o 1 milę na połud. od m. Potoku, przy ujściu ruczaju Potoku do rzeki Rasawy, ma przysiołek Sałowe lub Mały Kozin, o 2 w. powyżej położony przy rz. Rasawie. Posiada ziemi mająt. 4285 dz., z której 2105 dz. odeszło ziemi wykupowej. Ma cerkiew prawosł., kaplicę katol. par. Rzyszczów (dawniej Bohusław), piękne mieszkanie, ładny ogród i 2400 mk. prawosł., 40 katol., 640 żyd. Miewa tak zwane jarmarki i targi na zboże, bydło i inne produkta. Majętność ta dawniej należała do dóbr stwa: bohusławskiego i była darowaną przez Ksawerego Branickiego jego łowczemu, a dziś stanowi własność Kornelii z Hołowińskich Montrezorowej, rodzonej siostry Zenona Hołowińskiego, dziedzica wsi Wielkich Pracek, czyli pozostałej wdowy po Władysł. Montrezorze pułkow. gwardyi wojsk rossyjskich i należy do jej synów Aleksandra, Władysława i Józefa Montrezorów. Jest tu st. pocztowa na trakcie z Taraszczy do Kaniowa, o 25 w. od Bohusławia, 28 od Kaniowa, 120 od Kijowa.

Kozin, ob. *Kozyn.*

Kozin, wś, pow. lecki, ob. *Kozinowa.*

Kozina, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Szaniec. W XV w. była własnością Czesława z Kurozwęk h. Różyc (Dług. II, 379). Dobra K. składają się z folwarków: K. i Skarbisławice, wsi: K., Podgaj i Skarbisławice. Rozległość wynosi mr. 790: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 296, łąk mr. 47, pastwisk mr. 39, lasu mr. 57, nieużytki i place mr. 9, razem mr. 448; bud. z drzewa 10; folw. Skarbisławice: grunta orne i ogrody mr. 248, łąk mr. 39, pastwisk mr. 47, nieużytki i place mr. 8, razem mr. 342; bud. z drzewa 8. Wś K. os. 7, z gruntem mr. 68; wś Podgaj, os. 24, z gruntem mr. 147; wś Skarbisławice, os. 21, z gruntem mr. 81.

Kozina, wś, pow. słonimski, niedaleko Bitenia.

Kozina 1.) wś, pow. stanisławowski, par. gr.-katol. Kryłoś, o 6 kil. od Jezupola, ma 431 mk. w gminie, 30 na obszarze dworsk. 2.) **K.** (z *Bilką*), wś, pow. skałacki, par. rzym.-katol.

Grzymałów, par. gr.-katol. Kokoszyńce, o 14.4 kil. od Toustego, ma 714 mk. w gminie, 93 na obszarze dworskim. 3.) K., przys. do Żurowiczek, pow. jarosławski.

Kozińce 1.) wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 48, od Dziewieniszek 25, dm. 9, mk. katol. 74. 2.) K., wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 19 w. od Szczuczyna, 6 dm., 70 mk. (1866).

Kozińce 1.) wś, pow. bracławski, gm. Sawińce, par. Obodówka, nad rz. Berezanką, która tworzyła tu duże stawy, przy trakcie pocztowym z Bracławia do Olhopola; 145 dm., 1060 mk., 1362 dzies. ziemi włośc. Cerkiew Wniebowzięcia N. M. P. dla 1244 parafian, ma 105 dzies. ziemi. Należała do Potockich, dziś Zenona Brzozowskiego (ob. *Kunicze*). Według miejscowych podań wś tę miał otrzymać od Potockich kozak Jankowski za udział w utopieniu Gertrudy Komorowskiej, żony Szczęsnego Potockiego. 2.) K., wś, pow. winnicki, gm. Hawryszówka, par. Strzyżawka, nad rz. Kobylną; 420 mk., 608 dzies. ziemi włośc., 650 dworskiej. Cerkiew Podwyż. św. Krzyża dla 1393 parafian, ma 37 dzies. ziemi. Grunta równe, gleba czarnoziem, dziedzictwo Rakowskich. *Dr. M.*

Kozińce, wś, pow. kijowski, nad strugą Myśliną, o 5 w. powyżej Rubieżówki, obok lasu zwanego Zdwiżskim; 300 mk.; 652 dzies. ziemi Gepnerów, 652 dzies. Sinielnikowa, dawniej Hryhorowiczów i Butowiczów. Część K. zowie się Kisielówką.

Kozinek, wś i folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Mydłów. Od Sandomierza odl. 27 w. Posiada młyn, 8 dm., 71 mk.; gruntu 111 mr.

Koziniec, dwie wsie w pow. borysowskim, przy drodze wiodącej z Ziembina do Kamienia, nad rzeką Kamionką, jedna ma cerkiew i osad 16, druga osad 8. Miejscowość górzysta i kamienista, okrąg policyjny 2-gi łohojski.

Koziniec 1.) obszerny piętrowy dwór w Graboszycach, w pow. wadowickim, na lewym brzegu Skawy, przerobiony jest z zamku, ma obszerne lochy. Położony na wzgórzu, panuje nad całą okolicą. Z okien przedstawia się wspaniały widok na równiny w Galicyi i dalej na północ w Królestwie Polskiem. Jestto może najpiękniejszy dwór w pow. wadowickim; dawniej był własnością hr. Krasińskich, dziś Ludw. Wroniewskiej. 2.) K., wś., dawniej przysiołek do Ponikwy, od której leży na południowy wschód, w pow. wadowickim, należy do par. rz.-kat. w Ponikwie, a do sądu pow. w Andrychowie. Od Ponikwy oddziela tę wś las Przegorowiec. K. ma 483 mk. rz.-kat. Graniczy na północny zachód z Porębą świnną, na południe z Jamnikiem i Jaszczurową. *Mac.*

Koziniec, potok podtatrzański, wypływa z pod wzgórza Cyrhli (1158 m. szt. gen.), na granicy gmin Bukowiny i Brzegów; płynie na północ krętym biegiem, wzdłuż granicy tychże gmin aż do swego ujścia do Białki z lew. brz., naprzeciwko Jurgowa, wsi spiskiej. Nad brzegiem wznoszą się wzgórza Palczyk (1016 m.) i Wierch Niski (896 m.), nad prawym zaś wierch Koziniec (936 m.). Długość biegu 4 kil. i pół.

Koziniec, 1.) wzgórze, w obr. gm. Zakopanego, w pow. nowotarskim, na wschód od Zakopanego, po drodze pieszej idąc do Jaszczurówki na wsch. brz. Bystrego; wzniesienie 962 m. (szt. gen.); 940 m. (Kolbenheyer); 949 m. (Janota). 2.) K., wzgórze w obr. gm. Brzegów, w pow. nowotarskim, nad prawym brz. Kozińca pot., między nim a Białką. Wznosi się 936 m. npm. *Br. G.*

Kozinin, pow. opoczyński, ob. *Kozienin*.

Kozinka, rzeczka w pow. lepelskim, lewy dopływ rz. Uszaczki (ob.), początek swój bierze z jez. Sielihor (ob.), przepływając dalej przez jez. Hrojonek mały i wielki, Rasno i Sołoniec w kierunku z północy na południe, zwraca się kręto na wschód i przepłynąwszy przez grunta folw. Kozina wpada między folw. Turyszczem i wsią Zazierze do rzeki Uszaczki. Rzeczka ta jest wązka i niegłęboka, łacno zarastająca, co jest powodem, iż w wielu miejscach wymaga sztucznego wyżłobienia, tak że początek jej obecnie stanowią kopane rowy. Dopiero od jeziora Rasna zaczyna prędzej płynąć, skąd właściwie należy uważać ją za rzeczkę. W wielu dokumentach dawnych wspomina się o tej rzeczce jako o linii granicznej tych posiadłości, przez które przepływa. Najdawniejszą wzmiankę o niej mamy w przedażnym dokumencie z XV w. dóbr Mochonkowszczyzny (ob. Krupnica). Jest ona także oznaczoną na dawnych mapach Sielihor i Sołońca. Nazwa jej nie jest wszędzie stałą, zmienia się ona stosownie do nazw miejscowości, przez które przepływa. I tak nazywa się ona; Sielihorką, Horojonką, Rasienką, Żarnówką, Sołonczanką aż nakoniec przy folw. Kozinie przybiera swą nazwę K. Nie ma jej na mapie woj. top. (XII—7). *W. M. z S.*

Kozinki, wś, pow. radomski, gm. Zakrzew, par. Cerekiew, odl. od Radomia o 8 w. Ma 5 dm., 25 mk., 360 mr. obszaru. Jestto zapewne ta sama wieś, którą wspomina Długosz pod nazwą Koziniczki (I, 310) jako własność Piotra h. Wieniawa.

Kozinki, wś pryw., pow. dziśnieński, o 18 wiorst od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 30 mk. (1866).

Kozino, wś, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. o 24 w. od Ciechanowa, 12 dm., 105 mk., 452 mr., 5 nieuż.

Kozinoga, dwa młyny wodne w pow. lublinieckim: pod Warłowem i Lublińcem.

Kozinowa al. *Kozin*, niem. *Koszinnen*, *Kosinnen*, dok. *Kosinowa*, *Kosinoffen*, wś, pow. lecki, na pruskich Mazurach, oddawna przez polskich osadników zajęta. R. 1571 książę Olbracht Fryderyk podaje do wiadomości, że Jerzy Krosta, wówczas starosta lecki a obecnie łecki, sprzedał około r. 1555 Trojanowi Kałce i Maciejowi Danowskiemu, sołtysom, urząd sołecki w K. wraz z 5 włókami między Salpią, jeziorem Górkło, Bogaczewem i Rynem, celem założenia wsi dannickiej na 38 wł. chełmińskich. R. 1625 mieszkają w K. sami polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 495.

Kozinowo, *Kosinowo*, *Koszynowy*, *Koszynówka*, niem. *Andreaswalde*, dawniej też po polsku zwane *Andrysiowo*, w dok. *Andres*, *Andreswalde*, *Andrissowo*, *Kozinowen*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, st. p. Drygały, oddawna przez ludność polską zamieszkana, istniała już r. 1480. R. 1559 książę Olbracht nadaje Antoniemu Lehwald, staroście łeckiemu, 15 wł. w Andrysiowie, oraz 2 wł. łąk nad Kozłem. Później jest K. w posiadaniu Jerzego Sierakowskiego i Samuela Arciszewskiego. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 437. *Kś. F.*

Kozińska stacya, ob. *Kozin*.

Koziny 1.) wś, pow. błoński, gm. Piekary, par. Mszczonów. 2.) K., wś, pow. garwoliński, ob. *Kozice*.

Koziodu by, przys. do Żukowa.

Kozioł 1.) młyn, ob. *Janów Podlaski*. 2.) K., wś, nad rz. Pisną, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno. Posiada browar. W r. 1827 było tu 39 dm., 227 mk.

Kozioł al. *Kozłowskie*, dok. *Koszloffsken*, jezioro, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach. R. 1480 wydana była 1 wł. roli nad Kozłem do wsi Osranki al. Głębowskie. R. 1559 zapisane są 3 włóki nad Kozłem do wsi Kozinowa al. Andrysiowa. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech, str. 437.

Kozioł, trzy os.: pod Droniowicami, Lublińcem i Kokotkiem.

Kozioł, ob. *Koziel*.

Koziołek 1.) os. młynar., ob. *Gidle*. 2.) K., wś, pow. lipnowski, gm. i par. Skempe, odl. o 17 w. od Lipna, 5 dm., 38 mk., 52 mr. gruntu.

Koziołek, przys. do Rusinowa starego w pow. kolbuszowskim, leży na płd.-wschód od tej wsi.

Koziołek, młyn wodny do Pacyny, pow. toszecko-gliwicki (według Knie).

Koziołki 1.) wś, folw. i os. młyn., u zbiegu rz. Judki z Mrogą, pow. brzeziński, gm. Mroga dolna, par. Kołacinek (Łaski, Lib. ben. II, 339). W 1827 było tu 17 dm., 143 mk.; obecnie wś ma 9 dm., 123 mk., 120 mr. obszaru; folw. 2 dm., 14 mk., 600 mr.; os. młyn. 1 dm., 7 mk., 22 mr. rozl. 2.) K., wś, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Bielsk, odl. o 13 w. od Płocka, ma karczmę, 1 dm., 5 mk., 2 mr. grun. 3.) K., os. karczemna, ob. *Gilino*. 4.) K., ob. *Kozły*.

Kozior, młyn, ob. *Kadzior*.

Koziorów, ob. *Kozierów*.

Koziowa, wś, pow. stryjski, 52 klm. na płd.-zach. od Stryja, 16 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Skolem. Na płn.-wsch. leży Korostów, na płd.-wsch. Tuchla i Hołowiecko, na płd. Ryków, na płd.-zach. Orawa, na płn.-zach. Orawczyk. Przez środek obszaru płynie, od płn.-zach. z Orawy na płn.-wsch. do Korostowa, Orawa, dopływ Oporu, i przyjmuje liczne dopływy od praw. i lew. brz. Najznaczniejsze z nich od praw. brz. są: pot. Wołosiański, Krywyzwir, Ozorec, Horbowy, Bacheński, Chominiec wyżny (płynący wzdłuż granicy Chorostowa). Wszystkie płyną od płd.-wsch. na płn.-zach. Dopływy z lew. brz. płyną od płn.-zach. na płd.-wsch. jakoto: Orawczyk (mający tu swe ujście), Roztyczyna, Kropiwny i inne, pomniejsze. W dolinie Orawy (637 m.), prawie w środku obszaru, leżą zabudowania wiejskie. Płd. zach. połowę obszaru zajmują pola i pastwiska. Wznoszą się tu na płd. granicy Ostry do 1026 m., na płd.-zach. Ostróg (ze szczytami 992 i 936 m. wys.) i Zwinin I (płd.-wsch. kończyna łańcucha górskiego tejże nazwy) do 992 m. Płn.-wsch. połowa obszaru jest lesista. Wznoszą się tutaj na praw. b. Orawy między Ozorcem a Horbowym Kiczera (1000 m.) blisko granicy, a na płn.-zach. od niej Szczob (905) m.), opadający stromo do Orawy. Między pot. Bacheńskim a Chomińcem wznosi się Omucha (1068 m.) na granicy Tuchli, Hołowiecka i Koziowej, a na płn.-zach. opada ku dolinie Orawy las Zelene ze szczytem 976 m. Na lew. brz. Orawy wznosi się w płn.-zach. narożniku Kiczera Kropiwna (szczyt połoniny 1020 m.) i Herlata (1115 m.) na granicy Korostowa. Doliną Orawy, ponad lew. jej brzegiem, idzie gościniec stryjsko-węgierski. Wchodzi on tu z Korostowa, a prowadzi do Orawy. Własn. większa (hr. Kinsky'ego) ma roli orn. 25, łąk i ogr. 167, past. 175, lasu 2450; własn. mniej. ma ro. or. 833, łąk i ogr. 860, pastw. 781, lasu 96 mr. Według spisu z r. 1880 było 717 mk. w gminie, 16 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilku rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu skolskiego a archidyecezyi lwowskiej. We wsi jest cerkiew. Nad Orawą, przy drodze wiodącej do Munkacza, są ślady nafty. Oprócz kilku dawniejszych, opuszczonych szybów, wywiercono tu głębszy otwór i dotarto do skąpego źródła nafty. Geolog Paul nie obiecuje tej miejscowości wielkiego powodzenia. (Ob. Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt, 1881, str. 157). We wsi jest także huta szkła. *Lu. Dz.*

Koziówka al. *Koziejówka*, rus. *Koziïwka*, przys. Ułazowa, pow. cieszanowski, w zach. stronie wsi, na lew. brz. pot. Netecza. Par. rz.-kat. Cieszanow, gr.-kat. Ułazów. *Lu. Dz.*

Koziróg, rycerskie dobra, pow. brodnicki, nad strugą Pisą, w okolicy lesistej, przy granicy Król. Pols. Obszaru mr. 1154, bud. 18, dm 6, kat 96, młyn deptak. Parafia i szkoła Szczuka, poczta Brodnica. Własność Karwata. Dobra K. graniczą z polską wsią Kretki W., dobre grunta, wybornie zagospodarowane i obudowane przez obecnego właściciela, który nietylko ma upodobanie w pięknej uprawie roli, łąk i w pięknym inwentarzu, ale także hoduje piękne kwiaty. *F. N.*

Koziróg leśny, *K.-rzeczny* i *K.-lęty*, wś, pow. lipnowski, gm. Osiek, par. Tłuchowo. K. leśny ma 26 mr. włośc., w tem 14 mr. ornych, 10 dworów, 8 budyn. mieszk., 119 mk.; gruntów dworskich 767 mr., w tem 413 mr. ornych, 2 bud. mieszk., 9 mk. K.-łęty nad rz. Skrwą; folw. liczy 60 mr., w tem 36 ornych, 1 budyn., 10 mk., młyn wodny i karczma. K. rzeczny, nad Skrwą, ma 41 mr. włośc., w tem 31 orn., 7 bud. mieszk., 107 mk. Folwark 553 mr., w tem 354 orn., 4 bud. mieszk., 14 mk. R. 1789 należały K. do Janczewskiego i drobnej szlachty. *F. O.*

Kozirówka lub *Kosierówka*, przys. do Swiebodzina w pow. dąbrowskim, leży w równinie nadwiślańskiej, o 0 5 kil. na wschód od Swiebodzina, należy do par. rz.-kat. w Bolesławie i ma 185 mk. rz.-kat. Graniczy na zachód z Podlipiem, na północ z Bolesławem, na południe z Kuziem i Zalipiem. *Mac.*

Kozirynek stary wś i *K. nowy* wś, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń (ob.). W r. 1827 było tu 29 dm., 218 mk.; obecnie K. stary ma 9 dm., 130 mk.; K. nowy 6 dm., 52 mk., 235 mr. obszaru.

Kozirynek, ob. *Jaślików.*

Kozisz, os., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock; 2 dm., 4 mk.

Koziszcze, wś, pow. kobryński, okr. polic. czerwaczycki, o 21 w. od Czerwaczyc, o 14 w. od Kobrynia, ma zarząd gminy.

Koziulańce, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. 42 w. od Sejn, ma 8 dm., 101 mieszk.

Koziury, grupa domów i leśniczówka w Rudzie, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kozi wierch, także *Czarnymi Ścianami* zwany, wierch w Tatrach nowotarskich, w ścianie odrywającej się od Świnnicy na wschód, a oddzielającej dolinę Czarnego Stawu Gąsienicowego i Zamarzłego (od płn.) od doliny Pięciu stawów Polskich (od płd.). Od strony południowej rozlega się pod nim Pusta dolinka, ramię doliny Pięciu stawów. Wejście nań od Wielkiego Stawu. Wzniesienie 2312 51 m. (Janota); 2241 m. (Kolbenheyer); 2259 m. (szt. gen.). Czyt. Bron. Gustawicza „O pamiętniku fizyograficznym" w Wędrowcu, r. 1881, nr 260.

Kózka, rz., płynie równolegle z Irpieniem, por. *Kuska.*

Kózki 1.) wś i młyn, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy, o 19 w. od Częstochowy. Nie pomieszczona w spisie miejsc. gub. piotrkowskiej z 1882 r. 2.) K., kol., pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków. W r. 1827 było tu 10 dm., 77 mk. 3.) K., pustkowie, ob. *Czarnca.* 4.) K., wś, istniała w XV w., należała do par. Skalmierz i była własnością Stanisława z Kurozwęk Różyca; obecnie nie istnieje (Dług. I, 99, 114).

Kózki, niem. *Kosken*, w dok. *Koschken*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, od początku założenia przez ludność polską osadzona, istniała r. 1471. R. 1484 Erazm von Reizenstein, komtur baldzki, poświadcza jako Jan z Kózk po swoim ojcu objął 10 włok ziemiańskich i że sprzedawszy 5 włók Jakóbowi Gnatowi, resztę trzyma z swym ojczymem Jakóbem Lubą na prawie magdeburskiem. Ob. Kętrzyński, Ludność polska, str. 432.

Kozki (dok.), ob. *Koska.*

Koźlak, niem. *Ludwigshof*, przedmieście mta Bydgoszczy, pow. bydgoski; 8 dm., 82 mk., ob. *Bydgoszcz.*

Koźlakowicze 1.) albo *Koźlakiewicze*, wś w pow. nowogródzkim, nad rz. Myszanką, w gminie nowomyski j, ma osad 22, w glebie dobrej. Miejscowość bezleśna, w pobliżu są gliny. 2.) K., wś, pow. piński, 2 okr. polic., gm. Żabczyce, o 2 w. od Pińska, mk. 48; należała do Rodziewicza, skonfiskowana. *Al. Jel.*

Koźlanka, dok. *Kozyanka*, wś, folw. i młyn, nad Wełną; 2 miejsc.: a) K.; b) Ruda, młyn; folw. ma 230 mr. rozl.; 13 dm., 171 mk., 65 ew., 106 kat., 87 analf. Poczta w Mieścisku o 3 kil., st. kol. żel. w Rogoźnie (Rogasen) o 24 kil. Folwark jest własnością Hipolita Szczawińskiego (Lib. ben. Łaskiego I, 79).

Koźlany 1.) folw. pryw. nad rz. Lebiodą, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 37 w. od Lidy, 1 dm., 11 mk. 2.) K., wś włośc. w gm. Zabłoć, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o 49 w., od Wasiliszek w. 14, dm. 9, mk. 74 kat. (1866).

Koźlątków, wś i folw., pow. kaliski, gm. Kamień, par. Lisków (Łaski, Lib. ben. II, 62). Odl. od Kalisza w. 19, wś K. wraz z Krzyżówką, ma dm. 17, mk. 274; os. dm. 2, mk. 58. Dobra K. mają 1176 mr. obszaru dworskiego, w tem 876 mr. lasu. Ob. *Janków.*

Koźle al. *Koziel*, wś, młyn i prob., nad rz. Dzieweczką, pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Koźle. Leży przy drodze ze Strykowa do Bielaw. Posiada kościół paraf. drewniany. W 1827 r. było tu 22 dm., 213 mk; obecnie wś ma 20 dm., 259 mk. i 297 mr. obszaru

(233 mr. ornej); folw. 4 dm., 8 mk., 540 mr.; prob. 1 dm., 4 mr.; młyn, os. 1 dm., 15 mr. K. poduchowne 10 dm., 55 mk., 68 mr. ziemi włośc. Par. K. dek. brzeziński, dawniej strykowski, 1116 dusz. Kościół i par. niewiadomej erekcyi; 1521 już istniały; obecny z 1752 r. Józef Kobyłecki budował p. w. św. Stefana. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków K. i Zagłoba, wsi K.; rozl. mr. 924; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 381, łąk mr. 66, pastwisk mr. 3, nieużytki i place mr. 27, razem mr. 477; bud. mur. 1, z drzewa 8, płodozmian 11 i 13-polowy; folw. Zagłoba grunta orne i ogrody mr. 84, łąk mr. 24, pastwisk mr. 316, nieużytki i place mr. 5, razem mr. 430; bud. z drzewa 3. Wś K. osad 23, z gruntem mr. 197. *Br. Ch.*

Koźle, por. *Koziel.*

Koźle, niem. *Kosel, Cosel*, m. pow. w okr. regencyjnym opolskim, leży pod 50° sz. g. i 35° dł. g., w najgłębszem zaklęśnięciu równiny między górą ś. Anny a Kopą Biskupią, na wys. 538' npm., na lew. brz. Odry, wprost ujscia Kłodnicy, ma na praw. brz. Odry dworzec drogi żel. z Nissy do stacyi Koźle-Kędzierzyn, o 6 kil. od ostatniej. W mieście na Odrze most szosowy. Graniczy na wschód z Kłodnicą, na płd. z Dębową i Ryńską Wsią, na zachód z Wiegschütz, na płn. z Rogami. Było K. warownym grodem już w XIII w. a od 1312 r. stolicą osobnej linii książąt. Konrad IV Biały ks. oleśnicki wzniósł tu 1431 r. klasztor minorytów. Prawo magdeburskie otrzymało K. w drugiej połowie XIV w. R. 1742 Fryderyk W. kazał mury K. wzmocnić; 1761 i 62 próżno oblegali je Austryacy jak później 1807 Francuzi. W latach 1780—1802 rząd jeszcze silniej K. obwarował. Nazwa K. ma pochodzić od trzech braci Kozłów, którzy koło połowy XII w. mieli w starem tutejszem zamczysku rezydencyą. Przy końcu XVI i na początku XVII w. K. było miastem kwitnącem i większem niż dziś. Miało 4000 mk., 600 obywateli z 410 domami. Przez wojnę 30-letnią spustoszone do szczętu: 1640 r., po Duńczykach, Wallensteinie, Sasach, zarazie i Szwedach, miało zaledwo 300 mk. Odradzało się powoli. R. 1745 zdobyte przez Węgrów i Chorwatów, znowu upadło, tak iż 1756 miało tylko 598 mk.; w r. 1861 mk. 2851 cywilnych. Osad mających rolę jest 48 z 2722 mr. ziemi. Garnizon wojskowy, kompania artyleryi fortecznej. Z liczby 2851 mk. jest 2195 katol., 475 ewang. i 181 izr. W 1864 r. 3006 mk. t. j. 2298 katol., 512 ew., 196 izr. Budynków 300, domów 235. Jarmarków pięć. Kościół paraf. wznieśli w XIII w. rycerze maltańscy, którzy go do 1810 r. posiadali. Par. K. dek. łonowskiego 1869 r. miała 8394 katol., 769 ewang., 227 izr. (z wojskiem). Były kościół minorytów po sekularyzacyi 1810 przerobiony na zbrojownię landwery. Kościół ew. wzniósł 1772 r. Fryderyk W. dla garnizonu. Synagoga. Trzy szkoły początkowe wyznaniowe, zakład gimnastyki szkolnej. Byłe dobra K., bardzo rozległe, należały do 1530 do książąt; potem do hr. Oppersdorf, od 1639 do kamery cesarskiej, od 1735 do hr. Plettenbergów, od 1799 przez zamianę na Racibórz do skarbu pruskiego, od 1813 zwolna wyprzedawane. Dziś należy doń 7 wsi: Wiegschütz, Kłodnica, Rybarze, Ryńska Wieś, Pokrzywnica, Kamionka, Poborzowe i leśnictwo K. To ostatnie obejmuje 981·4 mr. (oddziały: Kłodnica, Lenkau, Mechnice). Mała forteca K. ma ciasne dawne obmurowanie i kilka małych naprzód wysuniętych szańców na wyspie Odry i między zakrętami tej rzeki; twierdzę tu zniesiono, ale fortyfikacye po większej części jeszcze stoją. Historyą K. pisał po niemiecku Weltzel. *Powiat kozielski.* Koźle i Sławęcice należały już w XIII w. do księstwa opolskiego. Książę Władysław, żeby nie dopuścić szkody biskupiego miasta Ujazdu, odebrał, na żądanie biskupa wrocł. Tomasza, prawa miejskie już nadane wsi Sławęcicom 1260 r. i często w swym zamku (domus nostra) sławęcickim przebywał. Po jego śmierci 1283 r. K. z Toszkiem i Bytomiem dostały się tegoż księcia trzeciemu synowi Kazimierzowi, który 1287 r. darował swemu nauczycielowi Janowi, proboszczowi sławęcickiemu, tamtejszą karczmę i 1289 r. uznał zwierzchnictwo czeskiego króla Wacława. Po nim nastąpił 1312 jego syn Władysław a po tymże 1347—55 jego znów syn Bolesław. Gdy ten syna nie zostawił, kraj przezeń rządzony przeszedł w dom książąt na Oleśnicy: Konrada I, Konrada II do 1403, Konrada III do 1410 i Konrada IV do 1439. Po śmierci ostatniego nastąpił król węgierski Maciej Korwin a 1474 r. książę cieszyński Kazimierz. Od r. 1521 obwód kozielski znów się połączył z księstwem opolskiem i odtąd tegoż los podzielał. Państwo sławęcickie z przyległościami po prawym brzegu Odry należało w XVI w. do obwodu wielkostrzeleckiego, ale niebawem utworzono zeń osóbny obwód sławęcicki. Po przejściu pod panowanie pruskie złączono ten ostatni z nowo utworzonym powiatem toszecko-gliwickim i stan taki trwał aż do r. 1817. W tym roku powstał powiat kozielski z części raciborskiego, wielkostrzeleckiego i toszeckiego. Tak utworzony powiat leży w okolicy środkowej i płd.-zachodniej okręgu regencyjnego opolskiego; między 50° 8.50' a 50° 28.75' sz. g. i 35° 34' a 36° 6' dł. g. Graniczy na wsch. z pow. gliwickim, na zach. z głupczyckim i prądnickim, na płn. z opolskim i wielkostrzeleckim, na płd. z raciborskim. Cały powiat kozielski leży w gruntach napływowych, bądź dyluwialnych, bądź alu-

wialnych. Kamieni erratycznych nie ma wiele i małe tylko się trafiają. Odra, która przerzyna powiat prawie na całej długości z płd.-wsch. ku płn.-zach., dzieli go na dwie zupełnie odmienne części. Część po lewym brzegu Odry, o wiele większa, najwyżej, bo do 900 stóp paryskich, wznosi się w dobrach Grudynia, koło folw. Strassenau. Wzniesienie pod wsią Maciowakierz wynosi 875 st. a w ciężkowickim lesie 793 st. Ta więc część jest wyżyną, gdyż i doliny mniejszych strumieni, głównie łączne, do niziu zaliczać się nie mogą. W tej połowie, która leży na prawym brzegu Odry, tylko mała smuga, mianowicie wschodnia, jest wyżyną piaszczystą, wznoszącą się na samej północy aż do podnóża góry ś. Anny (Chełm). Dolina Odry po obu brzegach jest właściwie niziną, gdyż niewiele nad poziom rzeki wystaje. Obszar tej niziny nie przenosi 24000 mr. rozl. Cały powiat obejmuje według sztabu generalnego 12.43 mil kw. czyli 268,066 mr. W r. 1861 przy sprawdzaniu tego pomiaru znaleziono tylko 262,423 mr. Największa szerokość (płn.-płd.) wynosi 4.75 mil, największa długość 5 mil. Miasto powiatowe leży nie w samym środku powiatu. Część po lewym brzegu Odry ma 160,300 mr. a po prawej 102,123 mr. Pod względem rolniczym: 2270 mr. ogrodów, 156501 roli or., 16996 łąk, 6485 pastw., 71989 lasów, 367 torfowisk, 7913 mr. podwórzy i budynków. Lasy rządowe zajmują 9830 mr. Z prywatnych lasów sam ks. Hohenlohe ze Sławęcic ma 47000 mr. obszaru na praw. brz. Odry. Uwarstwowanie pokładów gruntu zmienne: glina, piasek, niekiedy wapno mieszają się w różnych stosunkach i rozmaitą koleją. Głębiej trafia się też żwir a na nizinach torf. Gleba po lewej stronie Odry urodzajniejsza. Pod względem hydrograficznym należy powiat do porzecza Odry, która tu przyjmuje ze strony prawej Rudkę, Rudzki kanał, Birawkę, Kłodnicę i Leźnicką Wodę; z lewej zaś Dzielniczkę, Wody: Wronińską i Żukowicką, Swornicę i Stradunę. Do powiatu wpływa Odra pod Turzem na 558.4 st. par. npm. a po 6.5 milach biegu wypływa z powiatu przed ujściem Straduny na 513 st. npm. Klimat zależy od konfiguracyi gruntu, wiatr z południa góry przetrzymują, jest więc chłodny, zwłaszcza w części zachodniej, gdzie wegetacya o 6 do 8 dni się opóźnia. R. 1861 miał powiat 59978 mk., z tego 58498 cywilnych, 1480 wojskowych; 30606 kobiet, 29372 męż. W liczbie ludności cywilnej na 12390 rodzin jest 2302 ewan., 55922 katol. i 274 izr. R. 1864 było 58368 katol., 2378 ewan., 285 izr. Ludność wiejska, wieśniacy, jest czysto polską, z wyjątkiem jednej tylko osady niemieckiej hernhuckiej Gnadenfeld. 9327 osób mówi potocznie po niemiecku, 49171 po polsku. Lud odznacza się religijnością, oszczędnością, wytrwałością, przestawaniem na małem. Obejmuje powiat 1 miasto, 1 mko (Borysławice), 26 wsi kościelnych, 78 wsi innej kategoryi. Pod względem kościelnym są w nim trzy dekanaty: łonowski, ujazdzki, kościęciński. Ewangelicy mają parafie w K. i Jacobswalde, hernhuci w Gnadenfeld, żydzi synagogę w K. Szkół jest w powiecie 53, dóbr rycerskich 55, gmin wiejskich 103, okręgów policyjnych 52, budynków publicznych z kościołami i szkołami 298, bud. przemysłowych 276, rolniczych 6250, domów prywatnych 7294. Z roli ornej na 100 mr. zajmuje 25 żyto, 15 pszenica, 10 rośliny oleiste, 12 owies, 8 kartofle, 6 koniczyna, 5 jęczmień, 5 buraki, 10 ugór. Ilość zwierząt domowych: koni i osłów 6039, wołów i buhajów 890, krów 12658, jałowizny 4148, owiec 55685, świń 3748, kóz 398. Zeszłego wieku kwitnęło hutnictwo metaliczne pod Jacobswalde, Althammer i Ortowicami; teraz upadło. Z przemysłu słynie Gnadenfeld; jest też cukrownia, są fabryki maszyn, cegielnia. Handel dotycze głównie produktów leśnych, rolnych i hodowli bydła. Komunikacye: szosa z Kędzierzyna do Głupczyc; a drogi żel.: Kędzierzyn-Racibórz, Gliwice-Opole; spławna Odra; kanały: kłodnicki i rudzki. Co do szkolnictwa to 1864 r. na 11477 dzieci obowiązanych się uczyć, do szkół uczęszczało 8043. *F. S.*

Koźle-Kędzierzyn, niem. *Cosel-Kandrzin*, stacya drogi żel., o 6 w. od stacyi Koźle, bardzo ważna z tego powodu, że tu krzyżują się drogi do Opola, Gliwic, Nissy, Bogumina.

Koźle Stare, niem. *Alt-Cosel*, wś, pow. kozielski, w pobliżu ujścia Birawy do Odry, oddawna do dóbr birawskich należąca, 142 bud., 73 dm., 671 mk. Dominium ma tu 629 mr.-folwark. Wś 91 osad, 956 mr. ziemi z pustkowiem Piskorzewiec (Neuhof) i młynem Sandmühle. Kościół, szkoła, kaplica na cmentarzu. Par. K. dek. ujazdzkiego 1869 r. miała 6100 katol., 75 ewang., 15 izr.

Koźle, niem. *Kasel*, dwie wsie tego nazwiska na dolnych Łużycach: 1) w pow. kalawskim, w okolicy przeważnie już zgermanizowanej; 2) czysto serbska, w pow. chociebuskim. W r. 1880 mk. 219. *A. J. P.*

Koźleczyzna, grupa domów w Krościenku, nad Dunajcem, w pow. nowotarskim. *Br. G.*

Koźleniec, przys. Malinówki, pow. brzozowski, leży śród lasów, u źródeł pot. Zimnicy, uchodzącej z praw. brzegu do Wisłoka na płd. od Malinówki; należy do par. rzym.-katol. w Komborni a gr.-kat. w Jabłonicy. *Mac.*

Koźlewszczyzna 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 46 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 1 dom, 6 mk. prawosł., własność Gregorowiczowej. 2.) **K.**, osada pryw., pow. wilejski, o 51 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej dro-

dze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 9 dm., 53 mk. (1866).

Koźlica, przys. do Woli Batorskiej, w pow. bocheńskim, par. rzym.-katol. w Niepołomicach.

Koźlica-Igołomska i *K. Tropiszowska*, wś nad Wisłą, pow. miechowski, gm. i par. Igołomia. W 1827 r. było tu 23 dm., 260 mk., obecnie 25 dm., 190 mk., osad włośc. 23, gruntu 152 mr. K. Tropiszowska 2 dm., 9 mr.; osada dworska należy do folw. Tropiszów.

Koźlica Węgrzynowska, wś nad rz. Wisłą, pow. miechowski, gm. i par. Igołomia. W 1827 r. było tu 21 dm., 119 mk., obecnie w skutek częstych zalewów Wisły i zniszczeń przez nie zrządzonych jest 10 dm., 62 mk., 10 os., 35 mr. ziemi włośc. i 51 mr. folw.

Koźliczki, wś, pow. malborski, ob. *Kościeliczki*.

Kózlje (plur.), niem. *Kosel*, wś w zniemczonej części pruskich górnych Łużyc, w pow. rozbórskim. Kościół parafialny ewangelicki, w którym nabożeństwo serbskie ustało w 1820 roku. *A. J. P.*

Koźlin, duża wś, pow. rówieński, o 20 w. od Równego, nad Horyniem, ma młyn, tartak, śluzę, nad rzeką na górze zamczysko, a raczej ślady wału. Pod górą cerkiew drewniana. 1467 r. kniaź Jerzy Fedkowicz Nieświski zeznaje, iż pojął u pana Iwana Musiaty dziwkę pannę Nastazyą sobie za żonę, po której dał mu ojciec 150 kóp groszy litewskich, a on swej żonie, kniahyni Anastazyi, zapisał na swej ojczyznie na Zaborolu, obudwu Żytynach, Koźlinie i Perszkowym dworze 300 kóp szerokich groszy. 1500 r. syn jego Semen darował Koźlin słudze swemu Hryćkowi Daniłowiczowi, lecz po śmierci jego, od żony odebrała wieś księżna Beata Ostrogska i, pomimo upominalnych listów królewskich, z domu jej już nie wyszła. W 1580 r. ks. Konstanty Ostrogski, otrzymuje przywilej od króla Stefana na założenie tu miasta i na magdeburgią, a sam buduje zamek, który rozdziela całą osadę na dwie części, z których dawniejsza zaczyna nosić nazwę Staryki. Pomimo zamku, z którego gruzy li tylko pozostały i dogodnej bardzo miejscowości, miasteczko nigdy nie było w stanie kwitnącym i z taryfy 1684 r. widzimy, że płaci tylko 15 zł. szelążnego. Przez wiek XVIII Koźlin siedm razy był sprzedawanym; nie dziw więc, że zupełnie upadł, tracąc nawet charakter miasteczka.

Koźlin, właściwie *Koszalin* (ob.), niem. *Coeslin*.

Koźlin, jezioro pod wsią Przejma, niedaleko jeziora Szelment, w pow. suwalskim, ma 15 mr. obszaru.

Koźliński al. *Kozielski powiat*, ob. *Koźle*.

Koźliny al. *Koźlinki*, niem. *Koszlinka*, osada, pow. świecki, w borze świekatowskim. Ma 168 mr. obszaru, 6 bud., 2 dm., 21 katol. Par. Lubiewo, szkoła Sucha, poczta Świekatowo.

Koźliszcze, okolica szlach., pow. wilejski, o 66 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej borysowskiej, 2 dm., 9 mk. katolików (1866).

Koźliszki 1.) wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk. Odl. 22 w. od Wyłkowyszek, ma 9 dm., 109 mk. 2.) **K.**, wś i os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki. Odl. 14 w. od Maryampola, wś ma 8 dm., 127 mk.; os. 1 dom. 3.) **K.**, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Skrawdzie. Odl. 28 w. od Maryampola; wś ma 13 dm., 80 mk.; folw. 2 dm., 32 mk. 3.) **K.**, wś i folw., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo. Odl. 51 w. od Maryampola, 4 w. od Kowna, 2 w. od Niemna, nad rz. Morwianką. Wś ma 7 dm., 49 mk.; folw. 4 dm., 146 mk. Folw. K. z nomenklaturą Hewiszki rozległy mr. 236: grunta orne i ogrody mr. 155, łąk mr. 51, pastwisk mr. 18, nieużytki i place mr. 12; bud. z drzewa 18; płodozmian 5 i 8-polowy, browar piwny. *B. Ch.*

Koźliszki, dwór, pow. wiłkomierski, okr. polic. widziski, o 30 w. od Wiłkomierza. Przy końcu XVIII w. własność Hieronima Skumin-Tyszkiewicza, ststy kirmelskiego. *W. M. z S.*

Koźliszki, ob. *Poniemuń*.

Koźliszki 1.) zaśc rząd., pow. wileński, 1 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. kat. 2.) **K.**, zaśc. wł., pow. wileński, 2 okr. adm., o 27 w. od Wilna, 3 dm , 38 mk. katol. 3.) **K.**, wś rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 30 w. od Święcian, 9 dm., 51 mk. katol. 4.) **K.**, zaśc. włośc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 45 w. od Wilna, 4 dm., 36 mk. katol. 5.) **K.**, zaśc. szlach. nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, 2 okr. adm., o 48 w. od Wilna, 2 dm., 21 mk. katol. 6.) **K.**, wś włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 7 dm., 34 mk., z tego 10 prawosł., 24 katol. 7.) **K.**, zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 53 w. od Wilna, 1 dom, 6 mk. katol. 8.) **K.**, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 5 dm., 33 mk. katol. 9.) **K.**, folw. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 1 dom, 17 mk. katol. Jeden z folw. t. n. w pow. wileńskim był 1794 r. własnością Towiańskiego. (1866).

Kozlowen (niem.), ob. *Kozłowo*, pow. jańsborski.

Kozła 1.) *Wielka* i *Mała*, niem. *Gross* i *Klein-Kosel*, dwie wsie, pow. sycowski, par. Syców. Do W. K. należą folwarki Sejnik (Scheunig), Gaenseberg i Maliers. 2.) **K.**, roku 1739 *Kosla*, wś, pow. nissański, par. Paczków (Triest jej nie wymienia).

Kozłocin, pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno.

Kozłów, por. *Kozłowo*.

Kozłów 1.) *Biskupi*, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. i par. Kozłów Biskupi. Posiada kościół par. murowany, założony w 1226 r.; obecny pochodzi z 1443 r. i wystawiony został przez Opalińskiego bisk. poznańskiego. Jest tu gorzelnia z produkcyą na 8895 rs. W 1827 r. było 36 dm., 291 mk. Par. K. biskupi dek. sochaczewskiego 2451 dusz. Dobra K. Biskupi składają się z folwarków: K. Biskupi, Kornelin; osady młynarskiej Marenżów; wsi K. Biskupi, Dachowo, Niezgoda i Antoniew. Rozl. wynosi mr. 1005: folw. K. Biskupi grunta orne i ogrody mr. 306, łąk mr. 133, pastwisk mr. 81, lasu mr. 212, nieużytki i place mr. 70, razem mr. 802; bud. murow. 13, z drzewa 21; folw. Kornelin, grunta orne i ogrody mr. 196, pastwisk mr. 4, nieużytki i place mr. 3, razem mr. 263; bud. mur. 3, z drzewa 5; rzeka Bzura przepływa, na której jest przewóz, gorzelnia. Osada młynarska Marenżów z gruntem mr. 41 i młynem wodnym stanowi oddzielną własność. Gmina K. Biskupi należy do s. gm. okr. III w Sochaczewie, gdzie i stacya poczt.; obszaru ma 18979 mr. i 4564 mk. (1867 r.). 2.) K.-*Szlachecki*, wś i folw., pow. sochaczewski, gm. Kozłów-biskupi, par. Kozłów Szlachecki. Była tu st. poczt. przy głównym trakcie warsz.-toruńskim, między Sochaczewem a Łowiczem, o milę i trzy ćwierci za Sochaczewem. Posiada kościół par. murowany, erygowany w 1205 r. przez Mikołaja ówczesnego dziedzica K. W 1827 r. było tu 33 dm., 314 mk. Par. K. szlachecki dek. sochaczewskiego: 916 dusz. Dobra K. Szlachecki i Dębsko stanowiły własność rządu; r. 1838 nadane na prawach majoratu generał-majorowi Mikołajowi księciu Teniszew. Dobra K. szlachecki składają się z folwarku i wsi tejże nazwy; rozległość dominialna podług wiadomości z r. 1854 wynosi mr. 1226, nadto grunta poczty mr. 32 i probostwa mr. 188. Wieś K. Szlachecki osad 20, z gruntem mr. 389; przy własności rządu pozostała kolonia Dębsko z przestrzenią mr. 870, kolonia Tyczynogi mr. 90, lasu mr. 609, czyli razem mr. 1569. 3.) **K.**, wś, pow. nowo-miński, gm. Łukowiec, par. Parysów, u zbiegu rz. Jaliny i Redli ze Swidrem. W 1827 r. było tu 27 dm., 200 mk. W r. 1860 liczyła domów 28 i 294 mieszkańców. K. wraz z przyległą wsią Górki i Gołełąki, stanowiące niegdyś całość dóbr, miał 90 włók powierzchni. Na szczególną uwagę zasługuje tu ręką ludzką usypany kopiec, przeszło 800 pr. kw. u podstawy a 80 st. wysokości liczący, szeroką na 30 st. fosą otoczony, na wierzchołku którego szczątki istniejącego zamczyska dotąd są widzialne. W około tej góry kopane stawy i sadzawki, dziś już zaszłe i na łąki zamienione, zajmują przeszło włók 13, a wydobyta z nich ziemia miała posłużyć do usypania kopca. Według miejscowych podań olbrzymią te pracę mieli wykonać zabrani do niewoli jeńcy tatarscy czy tureccy. Mniemanie to zdaje się potwierdzać miejscowość tej wsi nosząca nazwę „Turkoskie doły", a bardziej jeszcze nazwiska z sąsiedniej wsi Gołełąki włościan, jak: Katasa, Kadej, Turek, Rajszmidyn, Obłoza, Bantruk, Bajdurek, brzmieniem swym a nawet rysami twarzy przypominających wschodnie swoje pochodzenie. Są to zapewne potomkowie osiedlonych tu tatarskich czy tureckich jeńców. W 1656 r., gdy Szwedzi zbliżali się pod Warszawę, Marya Ludwika, małżonka Jana Kazimierza, w zamku kozłowskim szukała schronienia a zmuszona i stąd uchodzić, srebra stołowe i kosztowności w żelaznej umieszczone skrzyni kazała w zamkowej zatopić studni, którą bezzwłocznie kamieniami i ziemią zasypano. Tak głosi przynajmniej miejscowe podanie. Od r. 1526 do 1648 dobra K. zostawały w posiadaniu rodziny Parysów, dziedziców pobliskiego miasteczka Parysowa, 1660 przeszły na własność Stanisława Linkhaus, 1730 generała Renard, 1749 Franciszka Bielińskiego marsz. w. kor., jak świadczą istniejące dotąd tu i owdzie graniczne kamienie z jego herbami. Od rodziny Bielińskich drogą kupna przeszedł K. na własność Jana Maszkowskiego, od którego w 1823 nabył go Leopold Eysymont, major b. wojsk pols., i dotąd w posiadaniu jego spadkobierców pozostaje. (*Ad. Gr.*). Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z wsiami K., Górki i Gołełąki rozległy mr. 633: grunta orne i ogrody mr. 167, łąk mr. 104, pastwisk mr. 52, lasu mr. 289, nieużytki i place mr. 21; bud. z drzewa 17. Wś Kozłów osad 24, z gruntem mr. 280; wś Górki, os. 7, z gruntem mr. 14; wś Gołełąki, os. 13, z gruntem mr. 179. Por. *Górki*. 4.) **K.**, wś i majorat, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Jedlna. Odl. 9 w. od Radomia. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 52 dm. i 318 mk.; obecnie 90 dm., 642 mk.; 1742 mr. obszaru, w tem 1645 mr. włośc. K. z przyległym Lesiowem stanowią majorat pułk. Bezaka. Gm. K. należy do s. gm. okr. II w Jedlińsku, urząd gm. we wsi Lesiów; lud. 2767, przestrzeni 8151 mr., w tem ziemi dwor. 2426 mr., dm. 384, młynów wodnych 5, tartaków wodnych 2 i 1 folusz, szkół początkow. 2. W skład gm. wchodzą: Jastrzembia, Kozłów, Lesiów, Lesiowska-Wola, Owadów, Owadowska-Wola, Pacyna i Wojciechów. Por. *Jedlna*. 5.) **K.** (*Kostrzyński*), kol., pow. radomski, gm. Potworów, par. Klwów, powstała z roskolonizowania części gruntów należących do Kostrzynia. Liczy 16 dm., 21 mk., gruntu 221 mr. 6.) **K.**, wś, pow. opatowski, gm. Gęsice, par. Zbilutka. Odl. od Opatowa 22 w. W 1827 r. by-

ła to wieś rządowa i miała 8 dm., 59 mk.; obecnie jest 8 dm., 58 mk. i 123 mr. ziemi włośc. 7.) K., wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Małagoszcz, par. Kozłów. Leży na trakcie pocztowym z Chęcin do Włoszczowy, posiada kościół par. drewniany i cegielnię. Kościół istniał tu już w XV w., a wieś sama była dziedzictwem Zawiszy h. Róża (Dług. I 594). Potem parafia należała do kolegiaty kurzelowskiej (Łaski, I, 607). Kościół odbudowywany był w 1515 i 1640 r.; zostawał jakiś czas w ręku różnowierców. Par. K. dek. jędrzejowski 1665 dusz. W 1827 r. wieś miała 34 dm. i 235 mk. Dobra K. składają się z folwarków: K., Ludwinów, Henryków, attynencyi Zygmuntów, osad młynarskich Grobla, Słupek i Borowiec, wsi Kozłów. Rozległość wynosi mr. 2335; folw. K. z attynencyą Zygmuntów, grunta orne i ogrody mr. 382, łąk mr. 86, pastwisk mr. 49, lasu mr. 553, nieużytki i place mr. 25, razem mr. 1095; bud. mur. 5, z drzewa 5, płodozmian 9-polowy. Folw. Ludwinów grunta orne i ogrody mr. 357, łąk mr. 36, pastwisk mr. 25, lasu mr. 447, nieużytki i place mr. 11, razem mr. 876.; bud. mur. 2, z drzewa 9, płodozmian 10-polowy. Folw. Henryków, grunta orne i ogrody mr 192, łąk m. 27, pastwisk mr. 56, lasu mr. 85, nieużytki i place mr. 4, razem mr. 364; bud. z drzewa 7. Nadto osada młynarska Borowiec z przestrzenią mr. 60, stanowi oddzielną własność. W dobrach są dwa młyny wodne i pokłady torfu w niektórych miejscowościach. Wś K. os. 58, z gruntem mr. 430. 8.) K., wś, pow. miechowski, gm. i par. Kozłów, położona przy drodze bocznej, od osady Książ wielki w. 6; liczy dm. 87, mk. 670 (m. 323, k. 347); w r. 1827 dm. 58, mk. 335; zarząd gminny i szkoła elementarna. Wieś ta przedstawia jedyny w pow. miechowskim rodzaj własności, tak zwanych posiadaczy cząstkowych, których tu jest kilku, posiadających po kilkadziesiąt i do paruset morgów gruntu; ogólny obszar wynosi 867 mr. Każda z tych części, od nazwisk lub imion posiadaczy dawniejszych, nosi oddzielne nazwy, i tak: Francowizna, Gołoszczyzna, Klajnowizna, Kosowizna, Salomońszczyzna, Skrzeczowizna, Sudarzewszczyzna, Tarnowszczyzna i Zboińszczyzna. Posiadłość włościańska zajmuje 291 mr.; gruntów w posiadaniu duchowieństwa, licząc razem pod zabudowaniami kościelnemi, około 8 mr; grunta poplebańskie mr. 133 zawierające, rozdane bezrolnym, noszą nazwę *Wysiołek kozłowski*. K. istniał już w XIII wieku, jak to widzimy z przywileju Bolesława Wstydliwego r. 1257, danego klasztorowi pp. franciszkanek w Zawichoście, którym dziesięcina z Kozłowa temuż klasztorowi była nadaną (Kod. Dypl. Rzyszczewskiego, I, 80). W XV wieku dziedzicem Kozłowa był Jakób Kozłowski herbu Lis; łanów kmiecych 8½, karczma i dwóch zagrodników, dziesięcina z tych gruntów, wynosząca 6 grzywien, należała do klasztoru św. Andrzeja w Krakowie (PP. franciszkanek, które z Zawichosta po napadzie Tatarów r. 1280 przeniesione do Krakowa zostały). Dziesięcina folwarczna, wartości 2 grzywien, oddawana była miejscowemu plebanowi, który miał również do swego użytku pole i łąkę. (Lib. Benef. Długosza II, 88, 89, 91, 92). Kościół parafialny drewniany, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, istniał już w XV wieku, lecz kiedy i przez kogo założony niema śladu; do parafii należała wtedy jedna wieś Stanowiska. Obecnie parafią Kozłów składają wsie i folwarki: Bryzdzyn, Bogdanów, Kamionka, Kozłów i Rogów; liczy dusz 1367. Gmina K. należy do s. gm. okr. II, we wsi Kalina wielka, i obejmuje ogólnej przestrzeni mr. 14056, w tej liczbie: dworskich 6569 mr., włościańskich 5360 mr., cząstkowych posiadaczy 867 mr., rozparcelowanych gruntów dworskich 1252 mr. i w posiadaniu duchowieństwa 8 mr. Ludność ogólna wynosiła z końcem r. 1881 głów 4014 (męż. 1948, kob. 2066), w tem żydów 42 (m. 19, k. 23). Grunta przeważnie glinkowate, żytnie, miejscami sapowate, należą do mniej urodzajnych w powiecie. Oprócz jednej cegielni, małych rozmiarów, żadnych fabryk i zakładów przemysłowych niema; rzemieślników 30, najwięcej szewców (8), kowali (7); drobnych sklepików 6 w rękach żydowskich, karczem 6, szkółek elementarnych 4. W skład gminy wchodzą wsie i folwarki: Bogdanów (rozparcelowany), Bryzdyn, Kamionka, Karczowice, Kowalów, Kozłów, Krężoły, Marcinowice, Pękosław, Przybysławice, Przysieka, Rogów, Wierzbica, Wolica, Wiśniówka, Żabieniec (rozparcelowany).

Kozłów, wś, pow. mohylowski, gub. podol., gm. Berezówka, par. Jaryszów, przy ujściu rz. Karajca do Dniestru; 170 dm., 822 mk., 370 dzies. ziemi włośc. Należy K. do 34 drobnych właścicieli, największa część Padlewskich (100 dzies.); prócz tego część rządowa 49 dzies. Wś bezleśna, czarnoziem z piaskiem pomieszany, grunta górzyste. *Dr. M.*

Kozłów 1.) przys. do Pustyni, pow. pilźnieński, należy doparafii rzym.-katol. i urzędu poczt. w Dębicy (Długosz, Lib. ben. I, 406), skąd jest o 5 kil. odległą. Leży na prawym brzegu Wisłoki, na północ od Pustyni i ma 177 mk. rzym.-katol. 2.) K., wś na prawym brzegu Wisły, w pow. dąbrowskim, należy do parafii rzym.-katol. w Gręboszowskiej Woli (Długosz, Lib. ben. II, 262), a urzędu poczt. w Żabnie. Ma 213 mk. rzym.-kat. Pos. większa Art. hr. Potockiego wynosi 62 mr. roli, pos. mn. 184 mr. roli i 115 mr. pastw. Graniczy na zachód z Karsami, na wschód z Samoci-

cami a południe z Gręboszowską Wolą. 3.) K., (po rusku *Kozliw*), z Woronówką i Duniowem, wieś, powiat kamionecki, 23 kil. na płd.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 5 kil. na zach. od sądu powiat. w Busku, tuż na wschód od urzędu poczt. w Milatynie nowym. Na płd.-zach. leżą Kędzierzawce, na zachód Milatyn, na płn.-zach. Rzepniów, na płn.-wsch. Kupcze, na płd.-wsch. Żuratyn, na płd. Bezbrudy (w pow. złoczowskim). Wsch. część obszaru, niższa, do 229 m. wzniesiona, jest przeważnie moczarzysta, a wody spływają na wsch. do Pełtwi. Część zach. wznosi się cokolwiek wyżej. W płn. jej stronie leżą zabudowania wiejskie (250 m.), na zach. od nich grupa domów Woronówka, na południo-zach. od zabudowań cegielnia, leśniczówka i osada Widełka w lesie tej nazwy. W lesie tym wznosi się najwyżej punkt obszaru do 256 m. Własn. większa (Kielanowskiego) ma roli ornej 477, łąk i ogr. 488, pastw. 82, lasu 761; własn. mniejsza roli ornej 754, łąk i ogr. 445, pastw. 53 mr. Według spisu z r. 1880 było 1198 mk. w gminie, 179 na obsz. dwor. (750 obrz. gr.-kat., reszta rzym.-kat.). Par. rzym.-katol. w Milatynie, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu buskiego a archidyecezyi lwowskiej. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. jednokl. W r. 1872 sprowadzono tu felicyanki i zbudowano dla nich kaplicę, w której osobny kapelan codziennie mszę odprawia. Jest tu także chmielarnia i gorzelnia. 4.) K., miasteczko, pow. brzeżański, nad rz. Strypą i Wysuszką, ma 3470 mk., 1743 mężcz., 1727 kob., 1501 rzym.-kat., 931 gr.-kat., 1038 izrael. Rzym.-kat. parafia, do której należą gminy: Dmuchowiec 494 dusz, Horodyszcze 235 d., Krasna 8 d., Pokrzopiwna 214 d., Płaucza wiel. 227 d., Płaucza mała 207 d., Taurów 1020 i Zabojki 858 d. Grecko-katol. parafia, do której należy gmina Dmuchowiec 442. Urząd pocztowy jest w miejscu, jakoteż posterunek żandarmeryi. Miasteczko jest bardzo handlowe; 7 uprzywilejowanych jarmarków rocznych ściąga niezliczone tłumy włościan z tej bardzo urodzajnej okolicy. Kozłów bowiem leży już w prawdziwem Podolu: od stacyi kol. żel. Karol. Lud. w Jeziernie jest tylko o 1 milę oddalony; od Tarnopola o $1\frac{1}{2}$ mili, od gościńca kraj. brzeż.-tarnop. o 1 milę, tyleż od gościńca rządowego złoczowsko-tarnopolskiego. Przestrzeni 5586 mr. a. ról ornych, 509 sianożęcia, 225 ogrodów, 134 pastwisk, 7 mr. lasu, 115 mr. a. dróg, 20 mr. stawu. Ma szkołę 5-cio klasową o 3 nauczycielach, z których jedna nauczycielka; dzieci uczęszczających do szkoły z Kozłowa i Dmuchowca razem przeszło 200. Należy do dóbr stołowych rzym.-katol. arcybiskupstwa we Lwowie.

Kozłów, 1425 r. *Kozlow*, 1428 *Koslaw*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, o pół mili od Sośniczowic; 61 bud., 87 dm., 784 mk., w tem 9 ewang. Wieś składała się dawniej z trzech części; dziś całość ma 74 osad, kotlarnię, tartak, młyn, kościół katolicki (w nim kamień z figurą rycerza wielk. natur. i podpisem „Graf Chorinsky, 1618“), szkołę, do 400 mr. rozl. Dobra, niegdyś też trójdzielne, mają 2 folwarki: Oberhof, Niederhof (Waldvorwerk i Carlowitz zaginęły, rozparcelowane) i wchodzą w skład sośniczowickiego klucza; 760 mr. rozl. Na gruntach K. 1633 r. 20000 Szwedów pod Mansfeldem przez pół roku obozowało; szańce dotąd częściowo widoczne. Stąd na Gliwice uderzali. *F. S.*

Kozłów, niem. *Kasel bei Golssen*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc. *A. J. P.*

Kozłów, miasto pow. gub. tambowskiej, na prawym brzegu rzeki Woroneża leśnego, 986 wiorst od Petersburga, a 68 od miasta gubernialnego odległe; 26496 mieszkańców, prowadzących handel bydłem, zbożem, solą i skórami; jest jednem z bogatszych miast powiatowych w Rossyi. Bank, stacya poczt. i stacya kolei żelaznej (do Razania, Woroneża, Rostowa).

Kozłów, ob. *Eupatorya*.

Kozłów, wyspa, ob. *Dniepr*.

Kozłowa, mylnie, ob. *Kozłówka*.

Kozłowa góra, niem. *Koslowa-gura*, 1532 r. *Koszlewagur*, wś i dobra, pow. bytomski, o milę od Bytomia, przy szosie z Piekar do Najdek, par. Radzionków; 103 bud., 68 dm., 736 mk., więzienie filialne. Wś ma 46 osad, 816 mr. ziemi; dobra, część najdeckich, 2511 mr. ziemi.

Kozłowa-ruda, wś i os. leśna, nad rz Jurą, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Wysoka Ruda. Odl. 24 w. od Maryampola. W pobliżu wsi jest stacya drogi żelaznej warszawsko-petersburskiej, na odnodze z Kowna do Ejdkun, o 46 w. od Ejdkun, między Pilwiszkami a Mawruciami, o 35 w. od Kowna. W 1827 roku było tu 21 dm., 233 mk., dziś 34 dm., 455 mk. Wieś ta leży śród lasów, stanowiących dalszy ciąg puszcz zaniemeńskich. Jest to osada pierwotnych mazurskich karczowników, którzy posuwali się zawsze z biegiem rzek i zakładali budy, majdany, rudy. Jest tu kopalnia rudy żelaznej, z dwoma kołami wodnemi, wybijająca do 200 cetnarów żelaza w sochach, siekierach i t. p.

Kozłówek, os., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubów.

Kozłówek, wś, pow. jasielski, par. Dobrzechów, leży na prawym brzegu Wisłoka, w okolicy podgórskiej, o 7.5 kil. od Frysztaka. Sama wś jest tylko 270 m. npm. wzniesiona, ale od południa i zachodu otaczają ją wzgórza zwane Wierzchowinami, pokryte lasami, w których najwyższy szczyt Czerniowce dochodzi do

474 m. npm. K. ma 562 mk. rzym.-katol. Obszar więk. pos. hr. Mycielskiego wynosi 176 mr. roli, 270 mr. lasu; pos. mniejsza 448 mr. roli w ogóle. Jest tu szkoła ludowa jednoklasowa, kaplica, w której się kilka razy na rok msza odprawia, i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 160 zł. w. a. K. graniczy na północ z Kalembiną a na zachód z Markuszową.

Kozłowice 1.) *nowe*, wś, pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki. Liczy 408 mk., leży na zachód od Żyrardowa. 2.) **K.** *stare*, wś, pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki. Liczy 505 mk. Por. *Guzów*.

Kozłowice, niem. *Koselwitz*, r. 1423 zwane *Kosczeliske*, wś i dobra, pow. olesiński, par. Gorzów, o pół mili od Gorzowa; 57 bud., 49 dm., 486 mk., w tem 56 ewang. Dobra K. z folw. Kopaline, Josephshöhe i Altes-Vorwerk (Knie wymienia: Goy), od 1744 własność Paczeńskich, koło 1860 nabyte przez Gallego, mają 4200 mr. ziemi; była tu do 1810 huta szklana. Wieś ma 26 osad, 1000 mr. ziemi, szkołę i kościół filialny. *F. S.*

Kozłowicze, wś i folw., pow. nowogródzki, przy źródłach rzeki Mołczadki (Myszanki?), w okr. polic. horodyszczańskim, o milę na południe od miasteczka Poczepowa, w miejscowości odludnej, z zachodu lesisto-wzgórkowatej; wś nieco rozrzucona ma osad 16, kaplicę katol. parafii Worończa. Por. jez. *Dzikie*. *Al. Jel.*

Kozłowicze, wś, pow. słonimski, na zachód od drogi ze Słonima do Dereczyna.

Kozłowicze, wś i dwa folw., na praw. brz. Bugu, na zach. od fortu i wsi Rzeczyca, pod Brześciem litewskim.

Kozłowiczyn, folw., pow. święciański, 3 okr. adm., o 36 w. od Swięcian, 1 dm., 3 mk. kat. (1866).

Kozłowiec 1.) wś, pow. opoczyński, gm. Studzianna, par. Brudzewice; od Opoczna odl. 25 w. W r. 1827 było tu 12 dm., 86 mk., obecnie 6 dm., 40 mk., gruntu 491 mr. 2.) **K.**, wś, pow. opoczyński, gm. i par. Przysucha, od Opoczna 26 w. W r. 1827 było tu 21 dm., 151 mk.; obecnie 23 dm., 176 mk., gruntu 270 mr. (Por. Łaski, Lib. ben. I, 691 pod nazwą *Coslowlast*). 3.) **K.**, wś, pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. Radziki, odl. o 8 w. od Rypina, 2 dm., 13 mk., 39 mr. gruntu. Należała do dóbr Długie (ob.).

Kozłowiec, leśniczówka na obszarze dworskim Uhrynowa, pow. sokalski.

Kozłowiec, niem. *Koslowitz*, jedna posiadłość włośc., pow. kościerski, na północnym półwyspie piaszczystym wielkiego jeziora Wdzidze, wydana przez starostę kościerskiego 3 list. r. 1765. Obszaru liczy mr. 264, kat. 14, dm. 1; parafia Wiele, szkoła Piechowice, poczta Kalisz. Odległość od Kościerzyny 3 mile.

Koźłowiecki majdan, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Kamionka; przy wsi *Kozłówka*.

Kozłowizna 1.) os., pow. włocławski, gm. i par. Lubień. 2.) **K.**, por. *Kałuszyn*.

Kozłówka 1.) pow. będziński, gm. i par. Wojkowice. Niezamieszczona w urzęd. spisie miejsc. gub. piotrkowskiej z 1882 r. 2.) **K.**, wś i folw., pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. W r. 1827 było tu 45 dm., 388 mk.; przy tej wsi leży *Kozłowiecki majdan*. Dobra K., od rzeki Wieprza w. 9, własność Konstantego hr. Zamojskiego, składają się z folwarków: K., Bratniki, Skrobów, Nasutów, Stoczek, Pólko i Dys, osad fabryczn. i nomenklatur: Niećko, Stróżek, Polny młyn i Elizówka. Rozległość wynosi mr. 13662: folw. Kozłówka grunta orne i ogrody mr. 722, łąk mr. 281, pastwisk mr. 10, lasu mr. 7800, w osadach fabrycznych mr. 35, nieużytki i place mr. 36, razem 8864 mr., bud. mur. 14, z drzewa 27; folw. Skrobów grunta orne i ogrody mr. 709: łąk mr. 68, zarośli mr. 20, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 813, bud. mur. 6, z drzewa 13; folw. Bratnik grunta orne i ogrody mr. 114, łąk mr. 185, wody mr. 9, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 332, bud. z drzewa 9; folw. Nasutów grunta orne i ogrody mr. 1053, łąk mr. 185, pastwisk mr. 7, wody mr. 27, nieużytki i place mr. mr. 33, razem mr. 1303, bud. mur. 3, z drzewa 32; folw. Stoczek grunta orne i ogr. mr. 567, łąk mr. 41, w osadach fabrycznych mr. 19, nieużytki i place mr. 14, razem mr. 641, bud. mur. 3, z drzewa 19; folw. Polko grunta orne i ogrody mr. 475, wody mr. 5, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 502, bud. mur 4, z drzewa 10; folw. Dys grunta orne i ogrody mr. 964, łąk mr. 55, pastw. mr. 20, wody mr. 9, lasu mr. 130, w osadach fabr. mr. 10, nieużytki i place mr. 19, razem mr. 1187, bud. mur. 5, z drzewa 13; nadto w osadach fabrycznych bud. mur. 6, z drzewa 33; płodozmian po folwarkach 4, 7, 8 i 10-polowy, pokłady torfu i wapna. Rzeczki przepływają Ciemięga i Mnina, stawów jest 6, gorzelnia, browar, dwie cegielnie, 4 młyny wodne, 2 folusze, tartak, fabryka terpentyny i dwa piece wapienne; budowle dominialne ubezpieczone rs. 76540. B. miasto obecnie os. Kamionka osad 372, z gruntem mr. 3625; wieś Kozłówka osad 72, z gruntem mr. 1212; wś Majdan os. 17, z grun. mr. 281; wś Nasutów os. 66, z grun. mr. 1640; wś Dys os. 49, z grun. mr. 1492; wś Skrobów os. 29, z grun. mr. 908; wś Nowy staw os. 17, z grun. mr. 375; wś Dąbrówka os. 12, z grun. mr. 342; wś Konstantynów os. 6, z grun. mr. 14; wś Stoczek os. 26, z grun. mr. 706; wś Ciemna os. 17, z grun. mr. 714; wś Rudka kozłowska os. 39, z grun. mr. 905; wś Siedliska os. 45, z grun. mr. 1319. 3.) **K.**, młyn, pow. janowski, gm. Kosin, par. Borów. 4.) **K.**, folw., pow. pułtu-

ski, gm. Kozłowo, par. Przewodowo. 5.) K., por. *Korzeniste.*

Kozłówka (Budy), ob. *Budy.*

Kozłówka, zaśc. pryw., pow. dziśnieński, o 13 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 11 mk. kat. (1866).

Kozłówka, wś, pow. miński, nad rz. Ptyczą, w okolicy Starego Sioła; ma osad 5.

Kozłówka al. *Czerniatyn mały*, wś, pow. berdyczowski, 663 mk. prawosł., 22 kat., 2468 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1794.

Kozłówka 1.) mylnie *Kozłowa*, wś, nad rz. Kiełbaśną, dopływem Muraszki, pow. mohylewski gub. podolskiej, par., okr. polic. i st. p. Szarogród, leży przy samej granicy pow. jampolskiego; 60 dm., 460 mk., 525 dzies. ziemi włośc., 590 dzies. ziemi dworskiej. Cerkiew Przemien. Pańsk. dla 850 parafian. Należała do ks. Henryka Lubomirskiego, dziś Kłopotowskich. 2.) K., wś, nad rz. Sawrańką czeczelnicką, pow. olhopolski, gm. Łuh, par. kat. Kodyma, par. grec. Czarnomin, okr. polic. Rudnickie, leży przy drodze z Czarnomina do Łubowatej, należy do klucza czarnomińskiego. Ma 57 dm., 189 mk., 269 dzies. ziemi włośc., 303 dzies. dwors. Por. *Czarnomin.*

Kozłówka, część wsi Sułkowic, w pow. myślenickim. *Br. G.*

Kozłówki 1.) przys. do Jodłówki w pow. jasielskim, leży śród lasów, na południowym stoku góry Brzanki, 538 m. npm. wzniesionej, nad Rostówką, potokiem uchodzącym z lewego brzegu do Biały. Ten przysiołek ma kaplicę M. B. śnieżnej, w której się kilka razy na rok msza św. odprawia, i liczy 228 mk. rzym.-kat. Należy do parafii rzym.-katol. w Jodłówce a urzędu poczt. w Rzepienniku Strzyżowskim. Graniczy na zachód z Nasalową, a na południe z Jodłówką. 2.) K., przys. do Dobrynina w pow. mieleckim, parafii rzym.-katol. w Rzochowie; leży w nizinie 206 m. npm., na północny wschód od Dobrynina. Od północy i wschodu otacza ten przysiołek las zwany Borowinami, od południa i zachodu Dziewnica. *Mac.*

Kozłówki, ob. *Kębłowo* i *Kozłowskie.*

Kozłówki, niem. *Koesling*, wś, pow. głupczycki, przy szosie z Kietrza do Głupczyc; 92 bud., 66 dm., 458 mk. Niegdyś dobra kapituły ołomunieckiej. Dziś 59 osad, 1839 mr. ziemi, młyn na rzeczce Troi, szkoła, kopalnia gipsu. *F. S.*

Kozłowkiszki, folw., pow. szawelski, gm. podubiska, pół włóki ziemi, własność Arnolda Charzewskiego. *J. Godl.*

Kozłówko, wś drobnej szlachty, pow. płocki, gm. Majki, par. Łęg, liczy 7 dm., 59 mk, 321 mr. gruntu (210 mr. ornego).

Kozłówko, wieś i folw., pow. mogilnicki; folw. ma 431 mr. rozl.; 9 dm., 105 mk.; 11 ewan., 94 katol., 45 analf. Poczta, st. kol. żel. i tel. w Trzemesznie (Tremessen) o 3 kil. Folwark jest własnością Śliwińskich. *M. St.*

Kozłówko, niem. *Kl. Koslau*, wś kościelna, pow. niborski, o 13 kil. od Niborka, nad traktem bitym do Działdowa, w równinie piaszczystej, bogatej w kamienie, pokłady torfowe i lasy, mk. 317 mówiących po polsku, większość ewangelicy, katolików 93, do par. Lenek należących; w okolicy liczne gorzelnie. Agentura polska z pocztą osobową do Niborka i Działdowa. *J. B.*

Kozłówko, niem. *Klein-Sobrost*, wś i dobra, pow. gierdawski, st. poczt. Gierdawy.

Kozłowo, por. *Kozłów.*

Kozłowo, ob. *Osuń.*

Kozłowo 1.) wś, folw., pow. płocki, gm. Majki, par. Łęg, odl. o 30 w. od Płocka, ma wiatrak, cegielnię, 15 dm., 305 mk., 885 mr. gruntu, 80 nieuż., w tej liczbie 134 mr. włośc. Według Tow. Kred. Ziem. folw. Kozłowo rozległy mr. 873: grunta orne i ogrody mr. 683, łąk mr. 47, lasu mr. 110, nieużytki i place mr. 33, bud. mur. 19, z drzewa 12, płodozmian 13-polowy. Wś K. osad 23, z gruntem mr. 95. 2.) K., wś i folw., pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Pniewo. W 1827 r. było tu 15 dm., 102 mk. Dobra K. lit. A składają się z folwarków: Madalińszczyzna, Falińszczyzna i folwarku Połonja, z wsiami K. i Ostrowy, od Tłuszcza w. 21, od rz. Bugu w. 4, od Narwi w. 12. Rozległość dominialna wynosi mr. 644: grunta orne i ogrody mr. 367, łąk mr. 59, pastwisk mr. 205, nieużytki i place mr. 14, bud. z drzewa 19; płodozmian 8 i 10-polowy. Wś K. os. 22, z gruntem mr. 33; wś Ostrowy C osad 33, z gruntem mr. 397. 3.) K., wś, pow. pułtuski, gm. K., par. Przewodowo, składa się z folwarków Kozłówka i Porzowo; cała wś liczy 2376 mr. (w tym 600 mr. lasu i 150 mr. łąk), 173 mk. (r. 1827 było 2 dm., 15 mk.), leży przy szosie łączącej Pułtusk z Ciechanowem; odległość od Pułtuska 10 w., od Ciechanowa 21 w. Najbliższą rzeką spławną jest Narew w odległości 10 w. (pod Pułtuskiem). K., majątek dawniej posła Gromczeskiego, od r. 1835 jest własnością teraźniejszych właścicieli. Wieś ta ma grunta żytnie 1-ej klasy, a w połowie pszenne 2-ej; od r. 1872 ma płodozmian. Znaczny obszar pastwisk sprzyja hodowli bydła rogatego, którego też zarówno dwór jak i włościanie posiadają w znacznej liczbie. Mała liczba uwłaszczonych (w całym obszarze grunta ich zajmują niespełna 2 włóki) stanowi niewygodę w czasie żniw, bowiem brak robotników zmusza do sprowadzania ich z za Narwi i Przasnysza (kurpie). Gmina K. jedna z największych w Królestwie Polsk.; w skład tej gminy wchodzi 43 wsie, rozrzucone na obszarze 20,035 mr., a zamieszkiwane przez 4128 mk. Następujące wsie należą do tej gminy:

Anielin 169 mr., 35 mk.; Borze Bliźnięta 200 mr., 9 mk.; B. Marcisze 142 mr., 60 mk.; B. Przechy 335 mr., 42 mk.; B. Strumiany 531 mr., 68 mk.; Bagno 402 mr., 35 mk.; Budy Dębiny 27 mr., 33 mk.; Garnowo 1000 mr., 250 mk.; Grosty Sembrzyki 145 mr., 41 mk.; G. Krupy 186 mr., 43 mk.; G. Myszki 118 mr.; G. Stara Wieś 450 mr., 106 mk.; G. Serwatki 180 mr.; G. Gromin 783 mr., 314 mk.; G. Gzy 680 mr., 208 mk.; Kozłowo, Kozłówko, Porzowo 2376 mr., 173 mk.; Kałenczyn 164 mr., 18 mk.; Kęsy Pańki 244 mr., 84 mk.; K. Burki 128 mr., 18 mk.; K. Wypychy 188 mr.. 48 mk.; Łady 238 mr., 76 mk.; Mieszeniec 772 mr., 190 mk.; Ołdaki 5(7 mr., 87 mk; Ostaszewo Wielkie 1137 mr, 185 mk.; O. Włoski 280 mr., 89 mk.; O. Pańki 246 mr., 78 mk.; Pękowo 1200 mr., 297 mk.; Przewodowo 1549 mr.. 430 mk.; Skoszewo 1088 mr., 270 mk.; Sulnikowo 380 mr., 92 mk.; Szyszki 699 mr., 230 mk.; Tonsury 225 mr., 54 mk.; Wola Rańcza 169 mr.. 78 mk.; W. Ostaszewska 793 mr., 82 mk.; Wysocki 263 mr., 40 mk.; Walęcinów 18 mr., 7 mk.; Żebry Talbogi 355 mr., 82 mk.; Ż. Tarały 337 mr., 38 mk.; Ż. Wiatraki 24 mr., 54 mk.; Ż. Włosty 230 mr., 40 mk.; Żeromin 336 mr., 62 mk. Stan ekonomiczny gminy bynajmniej nie jest kwitnący: zakładów fabrycznych nie ma żadnych, produkcya bowiem jedynego browaru w Przewodowie nader nieznaczna. Za to w pełnym rozwoju znajdują się karczmy, których liczą do 30 kilku. Gmina podzielona jest między 5 parafij: do Gzów 24 wsie, do Szyszk 10, Przewodowa 6, Gołymina 2 i Szwelic 1 wś. W samej zaś gminie są 3 kościoły, z których jeden zamknięty bo grozi zawaleniem, a dwa murowane, zbudowane z dobrowolnych składek; w całej gminie jest jedna szkoła. Żydzi posiadają w całej gminie 8 mr. ziemi; niemców nie ma wcale. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Kozłówko i Porzewo; wsi: K., Porzewo i Budy Dębiny; rozległość wynosi mr. 1971: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 473, łąk mr. 110, pastwisk mr. 20, lasu mr. 600, nieużytki i place mr. 23, razem mr. 1226, bud. mur. 6, z drzewa 5, płodozmian 11-polowy; folw. Kozłówka grunta orne i ogr. mr. 280, łąk mr. 30, pastwisk mr. 10, nieużytki i place mr. 11, razem mr. 331, bud. z drzewa 3, płodozmian 7-polowy; folw. Porzewo grunta orne i ogr. mr. 324, łąk mr. 50, pastwisk mr. 30, nieużytki i place mr. 10, razem mr. 414, bud. mur. 1, z drzewa 2, płodozmian 6-polowy; w niektórych miejscowościach pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś K. os. 11, z grun. mr. 8; wś Porzewo os. 7, z grun. mr. 27; wś Budy Dębiny os. 3, z gruntem mr. 28. 4.) K., pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Myszyniec. 5.) K., osada, pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki. Niezamieszczona w spisie urzęd. miejsc. gub. siedlec, (Pam. Kn. z 1877 r.). 6.) K., wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubów, odl. 10 w. od Kalwaryi, ma 7 dm., 99 mk. *Br. Ch.*

Kozłowo. Łaski, Lib. ben. I, 230, wymienia wś t. n. w par. Gosławice (pow. koniński).

Kozłowo, wś pryw., pow. dzisieński, o 14 w. od Dzisny, 1 okr. adm., gm. Łuckawieś, 7 dm., 58 mk. prawosł. (1866).

Kozłowo, okolica szlach., na północnym krańcu pow. bobrujskiego, okr. polic. świsłocki, o 2 w. od wsi Nowesioło, osad 3, miejscowość głucha, poleska, grunta piaszczyste. *Al. Jel.*

Kozłowo 1.) niem. *Kossenwerder*, folw., pow. chodzieski, 3 dm., 31 mk. należy do gminy i miasta Piły (Schneidemühl). 2.) K., wś i folw., pow. mogilnicki; folw. ma 504 mr. rozl.; 13 dm., 160 mk., 13 ew., 147 katol., 52 analf. Poczta, st. kol. żel. i tel. w Trzemesznie (Tremessen) o 6 kil. 3.) K., wś, pow. bukowski, 31 dm., 240 mk., wszyscy katol., 84 analf. Poczta, st. kol. żel., tel. w Buku o 5 kil., st. kol. żel. w Opaleniey o 3 kil.; własność Bolesława Potockiego. (Por. Łaski, Lib. ben. I, 103 i Pawiński, Polska XVI w., I, 6, 164). *M. St.*

Kozłowo 1.) niem. *Koslowo*, rycer. dobra, pow. świecki, nad Czarną Wodą, która tu 2 młyny i 1 piłę obraca, ćwierć mili od dworca kol. żel. w Terespolu, $^{3}/_{4}$ mili od Swiecia; spławia drzewo Czarną Wodą do Swiecia, także wiele desek i obrobionego drzewa dostawia na kolej do Terespola. Obszaru liczy mr. 1906, bud. 31, dm. 14, katol. 98, ewan. 46. Parafia Swiecie, szkoła Przechowo, poczta Terespol. K., wieś stara, istniała za pomorskich książąt, wspominana w XI w.; pierwszy znany posiadacz nazywał się wtedy Simon Cozlowicz. R. 1450 Jontchen oprócz K. posiada Drozdowo i Targowisko. R. 1789 posiadacz Zboiński. Od lat 130, są ślady że pozostawało w ręku Zboińskich, gdyż już 1756 r. należało do Antoniego de Kościelec et Osowka Zboińskiego kasztelana elbląskiego, który je po swym ojcu Ignacym, kasztelanie dobrzyńskim, jako majątek familijny dostał. W 1785 r. Michał Augustyn hr. de Kościelec et Osowka Zboiński, generał wojsk rzpltej, dokupiwszy kilka wsi, ustanowił ordynacyą, która obecnie, przeszedłszy na linią żeńską, znajduje się w posiadaniu Kamilli z hr. de Kościelec et Osowka Zboińskich, małżonki Stanisława Turowskiego. W dawniejszych czasach K. musiało być własnością krzyżaków, czego dowodzi podziemne przejście ze starych zwalisk zamkowych, prowadzące do krzyżackiego zamku w Swieciu, o niecałą milę położonego od Kozłowa. Czyt. R. Wegner: „Ein pommer. Herzogthum.“ 2.) K., niem. *Koslowo*, włośc. wś, pow. grudziąski, w bagnistej nieco i lesistej okolicy. Obszaru liczy mr. 541, bud. 52, dm. 34, katol. 169, ewan. 50. Parafia

i szkoła Święte, poczta Łasin. K. zostało nowo założone na obszarze dóbr Święte, zapewne przez ich dziedzica Wacława Kozłowskiego około r. 1722. W wizyt. kośc. z r. 1740 pierwszy raz zachodzi, gdzie się zowie nowizną, od której jeszcze żaden dochód nie szedł kościołowi. Osadzonych było tu 6 gburów na 6 włókach dzierżawą wieczystą. Od włóki dawali tal. 7, gęś 1, kury 2, mędel jaj 1 i nadto szarwark odrabiali. R. 1828 Andrzej Stanowicki i 5 towarzyszów w K. otrzymali prawa własności. R. 1838 separacya dóbr zaprowadzona. R. 1851 roczna dotychczasowa renta na amortyzacyjną zamieniona. Ob. Frölich: Gesch. des Kreises Graudenz, str. 178. 3.) **K.** niem. *Gross-Koschlau*, w dok. *Koslaw*, *Wildenaw*, wś i dobra, pow. dawniejszy działdowski, dziś niborski, st. poczt. Kozłówko. Na pruskich Mazurach założone zostało r. 1348; list nadawczy jednak nie dochował się. Wspominają o Kozłowie inne przywileje r. 1362 i 1387; potem nazwa ta, dodziśdnia istniejąca, znika na czas jakiś, a w miejsce jej pojawia się w XV w. imię Wildenaw, pochodzące od zamożnej rodziny, która liczne posiadała dobra tak w pow. działdowskim jako i szestyńskim. Będąc w posiadaniu dwóch majątków zwanych Kozłowem, pisali się Wildenawowie także z Kozłowa (sonst von der Koselaw genannt) r. 1498. Z nazwą Wildenaw spotykamy się naprzód pod r. 1399, w którym Hanusz, dziedzic na Wildenau, założył wieś dannicką w Brodowie; a potem r. 1411, w którym czasie pani Wildenaw poniosła szkodę od Polaków: 16 koni, 909 owiec; ludzie jej 7 wołów, 11 koni i 20 wieprzów; szkodę tę zeznają sołtys Abraham, Tomasz, Klawko i Piotr. R. 1478 Marcin Truchses, mistrz w. krzyżacki, podaje do wiadomości, że dobra wildenawskie nabył Olbracht Bartnicki, który z powodu żołdu zaległego śp. pana Ruskiego do zakonu rości pretensyi 350 zł. węg.; prosi dlatego Bartnicki, aby był za to zwolniony od dawania pomocy przy stawianiu i burzeniu zamków i od płużnego. Wielki mistrz na to przystaje. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 313. 4.) **K.**, niem. *Kozlowen*, dok. *Koszlowsken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Drygały, na pruskich Mazurach, od początku, jak się zdaje, przez mieszkańców polskich zajęta. Roku 1539 znajdują się tu sami osadnicy polscy. Ob. Kętrz.. Ludność polska, str. 444. 5.) **K.**, niem. *Koslowen*, wś, pow. dawniej ryński, na Mazurach pruskich, oddawna przez ludność polską zajęta. R. 1654 Jan Brus, zwany Kozłowski, dostaje 3 włóki w Kozłowie. Czyt. Kętrz.: Ludność polska, str. 484. 6.) **K.**, niem. *Koslau*, wś, pow. ządzborski, st. p. Rybno, na polsko-pruskich Mazurach, stanowiła oddawna w pow. szestyńskim tak zwaną wolną posiadłość (Freigut), zwaną w dok. *Koszlaw*, *Koseslaw*, od początku przez ludność polską zamieszkałą; powstała na obszernem terytoryum 350 włók nadanych Filipowi von Wildenaw (Kozłowo, Kozłowski) r. 1388 (ob. *Kozłowskie dobra*). R. 1483 Marcin Truchses, mistrz w. krzyżacki, zatwierdza Wolfgangowi Schwansfeld, Maciejowi Wisielinowi i Piotrowi Wildenow 350 włók, r. 1388 prawem chełmińskiem nadanych. Granice: Pierwój, ostrów w jeziorze lampackiem, granica maradzka, Smolnik, strumyk Babięcin, jezioro Małe Babięty, strumyk Borek, który z jeziora Strumyk wypływa, strumyk który z Kamionek (Monchgut) wychodząc, wpada do jeziora Strumyk i jezioro Pierwój. Zarazem nadaje mu jeziora: Małe Babięty, Strumyk, W. Borek, Piłaki, Suponin i M. Gołwin. We wszystkich strumykach, które z jeziór wychodzą, niewolno ani zakonowi, ani właścicielom kozłowskim ryb łowić. Wielki mistrz nadaje im także niższe i wyższe sądownictwo z obowiązkiem jednej służby w lekkiej zbroi od każdych 100 włók. Tegoż r. 1483 godzą się Maciej Wajssel w Kozłowie, za wolą żony swej Ortei, córki Zygmunta z Kozłowa, oraz Piotr Wildenaw z Kozłowa z jednej strony, a Wolfgang Schwansfeld, również za wolą żony swojej, z drugiej strony, w ten sposób, że Maciej i Piotr zatrzymują dwór i zabudowania, w których niegdyś paniczowie Kozłowscy mieszkali, i dzielą całą majętność na dwa dobra: Kozłowo i Rybno. Bratem Zygmunta z K., o którym już r. 1443 wspomniano, był, jak się zdaje, Mikołaj z K. (czyli Wildenaw), a obaj byli synami Mieczysława Wildenowa. R. 1484 w wilią św. Jana Chrzciciela zeszli się Maciej Wajsel, za wolą swej żony Ortei, Piotr z Kozłowa, pani Ortei brat rodzony, a Wolfgang Schwansfelder przed sądem ziemskim w Szczytnie i zawarli ugodę co do rybołówstwa w jeziorach kozłowskich: Gajne, Głogno, Miłuk, Kudych, Piłak, Brzozówka, 3 rybińskie, Wężewo, Strumyk, M. Babięty al. Birkand i M. Perzuk. R. 1528 książę Olbracht odnawia Englowi Stach von Golzheim przywilej na dobra kozłowskie, które niegdyś Wolfgang Schwansfelder posiadał, i nadaje mu wieś Wierzbowo z 20 włókami na prawie lennem. R. 1552 były znów spory pomiędzy właścicielami dóbr kozłowskich, bo Engel Stach zaskarżył Mikołaja Wildenow i Baltazara Berkana o wsie Rozogi, Rybno i Maradki. Ob. Kętrz.: Ludność polska, 408. *Kś. F.*

Kozłowsk, dobra, pow. dzisieński, o 83 w. od Dzisny, o 19 w. od Głębokiego. Z folwarkami Karolin, Przyjaźń, Paryż i Borejki, z kilkunastu zaściankami, obszaru ma 11500 mr., w tem połowa pod lasem, nad spławną Dzisienką. We wsi K. z karczmą było 1866 r. 41 mk., w tem 6 izr. Gorzelnia. Dwór K. leży na znacznem wzniesieniu, tuż nad jezio-

rem t. n., na 2 w. długiem. O wiorstę od dworu stał kościół katol. z ciosowego kamienia, b. filia par. mosarskiej, dziś kaplica. K z folwarkami glebę ma w części żytnią i pszenną. R. 1811 liczono tu 997 dusz. Byłe dobra Zenowiczów. Zofia córka Jerzego Zenowiczówna, wyszedłszy za Jerzego Kiełpszą, wniosła je w dom Kiełpszów. R. 1766 Tadeusz Żaba, później wda połocki, posiadł je z ręką Ludwiki Kiełpszówny. Ich córka Eleonora wyszła za Onufrego ks. Lubeckiego i odtąd K. należy do Druckich-Lubeckich. Syn Onufrego Ignacy zbudował tu grobową kaplicę rodzinną. Dziś dziedzicem K. jest Władysław, Ignacego syn.

Kozłowska słoboda, ob. *Dziuńków*.

Kozłowskaja, przyst. dr. żel. kozłowsko-woroneskiej w gub. tambowskiej.

Kozłowskaja zasieka, stacya dr. żel. moskiewsko-kurskiej w gub. tulskiej.

Kozłowskie al. *Kozłowski*, os. do Kębłowa, pow. wejherowski.

Kozłowskie dobra, w dok. *Wildenaw*, obszerny klucz dawniejszy, pow. szczycieński, na pruskich Mazurach, od początku przez osadników polskich zaludniony. R. 1388 Konrad Zöllner von Rothenstein, mistrz w. krzyżacki, nadaje Filipowi von Wildenaw (Kozłowo, Kozłowski) i jego potomkom 350 włók przy jeziorze dymrowskiem (Dimber) na prawie chełmińskiem. Granice: dobra panów z Olszyn (t. j. Giełąd), jeziora lampackie (Lappaschken), Birsuk, Golwen, strumyk Babięcin, gdzie z jeziora babięckiego wypływa, strumyk Borek (Worken), gdzie wpada do babięckiego jeziora, jezioro Strumyk (Stromken) i t. d. Sześć jezior zachowuje zakon dla siebie: Golwen, Ilgolwen, piłackie (Perlauken), Strumyk, Pierwoj (Perwanten) i Borek; Birsuk zaś, Stromkeinofen, Randoin mają być wliczone do włók nadanych. W jeziorze piłackiem ma Filip wolny połów z małemi sieciami na potrzebę stołową. Od włók 40 winien czynić służbę wojenną w lekkiej zbroi we wszystkich wyprawach zakonnych i ile razy zachodzi potrzeba bronienia kraju. Wolnych lat miał 16. Gdy sprawa będzie pomiędzy nim a Prusakami lub pomiędzy Prusakami a nim, takowa ma być wytoczona na sądzie przed komturem lub wójtem zakonnym. Na opisanem powyżej terytoryum powstały w szczycieńskim powiecie wsie: Hozanbark, Kobulty, Porles, Dymry, Sadowo i Borki, w szestyńskim zaś Kozłowo, Rybno, Kamionki, Maradki, Gajne, Pierwoj i Rozogi. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 389. *Ks. F.*

Kozłowskie, jezioro, pow. jańsborski, ob. *Kozioł*.

Kozłowszczyzna, os., pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki. Odl. 14 w. od Maryampola, ma 3 dm., 19 mk.

Kozłowszczyzna, folw., pow. miński, okr. policyjny kojdanowski, przy drodze wiodącej z Kojdanowa do Sakowicz, w pięknej górzystej miejscowości, dziedzictwo Ibiańskich, ma obszaru 17 włók, w glebie dobrej.

Kozłowszczyzna, al. *Podole*, mko, pow. słonimski, o 26 w. od Słonima, nad rzekami Paprykowszczyzną i Hodobszczyzną (? Siemionow). Ma 14 dm., 75 mk.

Kozłowszczyzna 2.) wś nad rz. Klewicą, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 25 w. od Oszmiany, 13 dm., 106 mk. kat. 2.) **K.**, folw. szlach. tamże, o 26 w. od Oszmiany, 1 dom, 19 mk. kat. 3.) **K.**, folw. prywatny, nad rz. Żyżmą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 52, od Ejszyszek 31; dm. 3, mk. kat. 28, starowierców 8 (1886).

Kozłowszczyzna, folw. na obszarze dworskim Balice, pow. Mościska.

Kozłowy-brzeg, al. *Babinka*, dobra w pow. ihumeńskim, gminy pohoskiej, 3 okr. polic. berezyński, pod 53° 40′ szerok. północ., a 46° 59′ dług., leży nad obszernym stawem, o 1 w. od rz. Klewy, przy drodze z Berezyny lubοszańskiej do m. Białynicz. Obszar ziemi 8301 mr., z których najwięcej pod lasami i błotami, miejscowość równa, a między wsią Wołowo i rz. Klewą nieco falista; gleba piaszczysta potrzebująca ulepszenia, łąki przyległe ku rzece Klewie choć niskie ale dobre; zabudowania folwarczne stare, ocienione staremi lipami; są dwa ogrody owocowe i młyn wodny. W stawie, który powstał przez zatamowanie małego strumyka, wypływającego z bagien niedaleko folwarku, rośnie na dnie gatunek mchu brunatnego. Mech ten jest nadzwyczaj delikatny, wyciąga się z wody, suszy i sprzedaje kupcom, którzy wiozą go do Chersonu, gdzie używa się przy budowie okrętów. W stawie niezmiernie wiele karasi. Kozłowy-brzeg jest własnością Snitków; o w. 3 od folw. leży wieś tegoż nazwiska nad rz. Klewą. *T. Sop.*

Kozłowydół, jezioro, ob. *Krzcińskie* jez.

Kozłowy ług, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 16 w. od Sokółki.

Kozłowy ostrów, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 59 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dom, 5 mk. (1866).

Kozłowy staw, niem. *Koslawistaw*, os. włościańska, nowopowstała na wykarczowanych borach kartuskich, pow. kartuski; gm., par., szkoła, poczta: Kartuzy.

Kozły 1.) wś, pow. radzymiński, gm. i par. Klembów. W 1827 r. było tu 12 dm., 87 mk. 2.) **K.**, wś i folw., pow. radzymiński, gm. Żelizna, par. Łomazy. W 1827 r. było tu 67 dm. i 383 mk.; obecnie 68 dm., 392 mk., 1993 mr. obszaru. 3.) **K.**, pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan. Nie wymienione w spisie miejsc. gub. siedl. (Pam. kn. 1877 r.) 4.) **K.-** *Janowo*, wś nad rz. Łydynią, pow. mławski,

gm. Dębsk, par. Łysakowo, odl. o 13 w. od Mławy, ma 8 dm., 101 mk., 354 mr. gruntu. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z attynencyą Janowo, rozległy mr. 322: grunta orne i ogrody mr. 213, łąk mr. 55, pastwisk mr. 15, lasu mr. 30, nieużytki i place mr. 9; bud. mur. 4, z drzewa 4. Folw. ten w r. 1868 oddzielony od dóbr Piegłowo. 5.) **K.**, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. Lublin (ewangiel.).

Kozły 1.) dwa małe zaścianki, w pow. borysowskim, w okr. policyjnym chołopienickim, o wiorst prawie trzy od siebie odległe, w okolicy pomiędzy wsiami Kleń, Ranne i Zaczyście położone; jedne Kozły mają osad 5, drugie 1, grunta lekkie. 2.) **K.**, al. *Koziołki*, dwa pograniczne folw. w pow. ihumeńskim, w obrębie gminy dudzickiej, niegdyś należały do dominium Dudzicze (ob.), dziedzictwa Jelskich, od r. zaś 1857, po podziale familijnym, stanowią część majętności Zamość; każdy folwark ma włók cztery, w glebie dość urodzajnej, chociaż lekkiej. Parafia katolicka annopolska, okr. policyjny 1-szy uździeński. 3.) **K.** al. *Wysokie Małojedy*, wś, w pow. nowogródzkim, w gminie snowskiej, na samej granicy powiatu słuckiego, ma osad 13. Miejscowość wzgórkowata, bezleśna. 4.) **K.** *Wielkie*, wś, w pow. nowogródzkim, w gminie snowskiej, nieopodal granicy powiatu słuckiego, nad rzeczką bezimienną, dopływem Uszy, w miejscowości bezleśnej.

Kozły 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 34 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z miasta Ilii do m. Radoszkowicz; 24 dm., 251 mk., młyn wodny. 2.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, 3 okr. adm., gm. Porpliszcze, o 85 w. od Wilejki, 21 dm., 144 mk., z tego 111 prawosł., 33 katol. 3.) **K.**, zaśc. szlach., pow. święciański, 3 okr. adm., o 48 w. od Święcian, 1 dom, 17 mk. katol. 4.) **K.**, wś, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 23, dm. 3. 5.) **K.**, wś włośc., w gm. Szejbakpol, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 43, od Wasiliszek w. 10, dm. 2, mk. 28 katol. 6.) **K.**, wś włośc., pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 45, od Wasiliszek w. 10, dm. 19, mk. 125 katol. (1866). 7.) **K.**, zaścianek szlachecki, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 52, od Wasiliszek w. 9, dm. 1, mk. 16 kat. 8.) **K.**, wś włośc. nad rz. Miadziołką, pow. dzisieński, o 97 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 4 dm., 35 mk. 6.) **K.**, wś, gminy czeresskiej, nad rz. Wołtą, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 28 w. od Dzisny, 12 dm., 110 mk., 104 prawosł., 2 star., 4 żyd. 10.) **K.**, folw. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 34 w. od Dzisny, 1 dom, 12 mk. kat. (1866).

Kozły, wś, pow. prużański, na płn. od Prużany.

Kozły, przys. na płd. od Laszek, pow. jarosławski, leży w dolinie (196 m. npm.), zwanej Stawiskami.

Kozły, *Koziel*, niem. *Cecilienthal*, kol., pow. ostrzeszowski.

Kozma, ob. *Kuźmice*.

Kozmacz, ob. *Kosmacz*.

Kozmałyna, las w płd.-zach. stronie Tartakowa, pow. sokalski.

Koźmianów i **Zduniowice**. Leszek Czarny ks. sieradzki nadał 1279 r. dwie wsie *Cosmanovo* i *Sdinuyovice* Wacławowi i Chojnowi. Według Pstrokońskiego (Kod. dypl. Muczk. i Rzyszcz I, 108), wsie te leżały tam gdzie dziś dobra: Klonowa, Kuźnica, Leliwa i Brąszewice.

Koźmiany, wś, w pow. połockim z oratoryum katolickiem par. połockiej.

Koźmice małe (także *Koźmiczki*) i *K. wielkie*, dwie wsie nad górnym biegiem Wilgi, przy drodze z Wieliczki do Myślenic, w okolicy falistej, porosłej od południa niewielkiemi szpilkowemi lasami. Gleba średnio urodzajna glinka. Obiedwie wsie należą do par. rzym.-katol. w Wieliczce. K. małe mają 219 mk. rzym.-kat., K. wielkie 958 mk. rzym.-kat. Pos. większa w K. małych (Teresy Chełmeckiej) ma 81 mr. roli i 87 mr. lasu; pos. mn. 136 mr. roli i 23 mr. lasu; w K. w. pos. więk. (Fryd. Roitberg) 264 mr. roli i 93 mr. lasu; mn. pos. 730 mr. roli i 27 mr. lasu. Do K. wielkich należy przysiołek Bugaj. Morawski w Sądecczyźnie T. II, 363, wymienia Kośmice w XV w. jako własność Klępa (Stanisł. Klempowicza h. Wąż u Długosza, Lib. ben. I, 116; II, 104). Obiedwie wsie graniczą na północ z Pawlikowicami, a na południe z Jankówką. Bugaj leży od nich na zachód. *Mac.*

Koźmice, por. *Kosmyce*.

Koźmice, ob. *Kosemitz* (niem.), pow. niemczyński na Szląsku, par. Niemczyn; ma ślady bardzo dawnych kopalń, znajdują tu chryzoprazy.

Kozmieska, szczyt i góra w Karpatach lesistych, w dziale czarnohorskim, na płn. od Howerli (ob.), wznosi się 1575 m. npm. Grzbiet połogi i szeroki z obszerną Połoniną kozmieską. Leży pod 42° 11' wsch. dłg. g., a 48° 11' 40" płn. sz. g. Na północ od niego wznosi się Kukul (1542 m). *Br. G.*

Koźmin, nad rz. Jeziorną (ob.), ob. *Kośmin*.

Koźmin, wś i folw., nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Koźmin, par. Dobrów (Łaski, Lib. ben. I, 252), odl. od Koła w. 12. W r. 1827 było tu 18 dm., 185 mk.; obecnie wś ma dm. 36, mk. 246; folw dm. 2, mk. 94. Rozl. folw. wynosi mr. 575: grunta orne i ogrody mr. 358, łąk mr. 153, pastw. mr. 15, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 46, bud. mur. 1, z drzewa 12, płodozmian 9-polowy, pokłady torfu. Folw. ten poprzednio wchodził w skład dóbr Osiny. Gmina K. należy do s. gm. okr. VI w Chełmnie, liczy obszaru 8187 mr., 3552 mk., urząd

gm. w Koźminie, st. poczt. Koło. W skład gm. wchodzą: Augustynów, Bór, Bród, Walentynów, Walentów, Gaj, Dąbrowa, Zagaj, Kordownia, Koźmin, Kozubów, Krzykosy, Kuźnica koźmińska, Kuźnica janiszewska, Lekaszyn, Łęg wielki, Lutomirów, Nasierdzie, Podłużyce, Posoka, Sacały, Sarbice, Janiszew (ob.), Osiny.

Koźmin, pow. starokonstantynowski, ob. *Kośmin.*

Koźmin 1.) niem. *Koschmin*, miasto, pow. krotoszyński, nad rz. Orlą, poboczną Baryczy, w równinie z gruntem dobrym; stacya kolei żelaznej gnieźnieńsko-oleśnickiej, otwartej roku 1875. Dwie miejsc.: a) K.; b) osada Białydwór (Weisshof). W r. 1880 było 4100 mk., w r. 1875: 3863 mk., w r. zaś 1871: 390 dm., 3595 mk., 611 ew., 2397 kat., 588 żydów. Mieszkańcy: przeważnie pochodzenia polskiego, trudnią się rolnictwem; żydzi handlem zbożowym. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy należy do sądu ziemiańskiego w Ostrowie. Kościół paraf. kat. dekanatu koźmińskiego, kościół protest. dyecezyi krotoszyńskiej, synagoga, szkoła rektorska, szkoła elementarna kilkoklasowa, seminaryum nauczycielskie protestanckie; szkoła ogrodnicza z wielkim, pięknym ogrodem; w r. 1871 było 756 analf. Więzienie czyli inkwizytoryat w dawniejszym klasztorze bernardyńskim, miejska kasa oszczędności, polskie towarz. pożyczk. liczące przeszło 100 członków, cztery jarmarki, apteka, dwóch lekarzy, skład towarów banku królewskiego, urząd pocztowy 3-ej klasy ze stacyą telegraficzną, st. kol. żel. z Jarocina do Oleśnicy, o 16 kil. od Jarocina, poczthalterya, poczta osobowa chodzi do Borku, Dobrzycy, listowa do Rozdrażewa i Dobrzycy. Gościniec: 1) z Ostrowa przez Krotoszyn, Koźmin do Borku; 3) do Dobrzycy i Pleszewa. W r. 1811 K. miał 327 dm., 2039 mk.; w r. 1837 było 3429 mk., 3119 chrześcian, 320 żydów. W pierwszej jeszcze połowie wieku b. mieszkańcy trudnili się sukiennictwem i garbarstwem i była fabryka potażu. K. w dawniejszem województwie kaliskiem położony należy do najstarszych osad Wielkopolski. Mylnem jest jednakże zdanie, jakoby już istniał w X wieku, jakkolwiek na ścianie kościoła parafialnego jest napis: „Erectum 999, restauratum 1671.“ Łukaszewicz w historyi kościołów dyecezyi poznańskiej (II p. 20) słusznie twierdzi, że data powyższa erekcyi nie ma podstawy historycznej, gdyż Marcin Gallus, wymieniając zamki i miasta, które Bolesławowi Chrobremu ludzi do wojska dostawiły, nie przytacza Koźmina. Pierwsze pewne wiadomości w K. posiadamy z XIV wieku; wtedy był dziedzictwem Borkowiczów czyli owczenych dziedziców miasteczka Borku herbu Łodzia. Głównym z tej rodziny był słynny z bogactw i rozbojów Maciej Borkowicz, wojewoda poznański, którego Kazimierz Wielki za liczne zbrodnie głodem umorzyć kazał; poczem brat jego Jan, dziedzic Koźmina, podniósł bunt przeciw królowi, chcąc się pomścić śmierci brata, ale schwytany poniósł karę śmierci, a K. został miastem królewskiem. Kazimierz zapewne już K. opasał wałami i przekopami i zamienił na silną warownię. R. 1382 Zygmunt, margrabia brandeburski, zajął ją, starając się po Ludwiku o koronę polską, i załogą węgierską osadził. Na początku XV wieku, niewiadomo skąd, miasto zostało własnością Górków. W r. 1444 Łukasz Górka, wojewoda poznański, nadał przywilej cechowi sukienników w mieście Koźminie i on też lub jeden z najbliższych jego potomków wystawili wspaniały zamek. W drugiej połowie XV wieku był właścicielem K. Hińcza z Rogowa, kasztelan sandomierski, od którego nabył to miasto Jan Gruszczyński, arcybiskup gnieźnieński, r. 1470. Bracia arcybiskupa długi między sobą wiedli spór o posiadanie K.; nareszcie jeden z nich dostawszy go na własność przezwał się Koźmińskim, herbu Poraj. W połowie XVI wieku dostało się znowu Górkom, którzy zamek jeszcze rozszerzyli; po śmierci zaś Andrzeja Górki, kasztelana międzyrzeckiego, przeszedł do rąk Wejherów, następnie Przyjemskich. Stanisław P. podejmował r. 1623 hojnie w zamku koźmińskim Zygmunta III z synem Władysławem powracających z Gdańska. Za pierwszego właściciela K. z rodu Przyjemskich Zygmunt August zaprowadził r. 1565 w mieście jarmarki, i to miasto, jako położone niedaleko granicy szląskiej, przeznaczył na składy towarów. O ostatnim z Przyjemskich koźmińskich, który umarł r. 1694, jest podanie, że ciało jego, w sklepach kościoła farnego złożone, jak mumia bez psucia się zachowało, gdyż za życia słynął z rzadkiej ludzkości i dobroczynności. W XVIII wieku Sapiehowie byli ostatnią rodziną polską, posiadającą to miasto, której też zamek winien ostateczne powiększenie i ozdobę. K. w czasie obudwu wojen szwedzkich został kilkakrotnie zrabowany i spalony za Jana Kazimierza i Augusta II; ucierpiał również wiele od morowego powietrza. Pożary wyszły miastu o tyle na dobre, że po nich stanęły budynki piękniejsze murowane. Miasto posiadało obok różnych przywilejów także jus gladii t. j. prawo karania mieczem przestępców. Sapiehowie sprzedali to prawo feldmarszałkowi Kalkreuth, który część zamku kazał rozebrać. Kościół parafialny, fara, jest jeden z najstarożytniejszych w dyecezyi poznańskiej, a jednakże, jak dowodzi Łukaszewicz, nie sięga XIII wieku, gdyż Andrzej Szymonowicz biskup poznański, który w r. 1298 dzielił kościoły w dyecezyi swej na archidyakonaty, nie wspomina o nim. Kościół był z początku dre-

wniany; pierwszy murowany wzniósł r. 1482 Hińcza z Rogowa, kasztelan sandomierski; drugi raz wystawili kościół obszerniejszy, gdyż dawniejszy upadkiem groził, w połow e XVII wieku, Przyjemscy, dziedzice Koźmina. Kościół ten poświęcony r. 1677 przez sufragana poznańskiego Kurskiego dotąd stoi. Przechowują się w kościele różne pamiątki i pomniki z odległejszej przeszłości: lichtarze robione 1493 r., dzwon lany w XV wieku, ołtarz wielki z r. 1632. Chór ozdobiony jest wizerunkami znakomitych koźmińczyków: Jana Benedykta, sławnego teologa i kaznodziei Zygmunta Augusta, Albina i Mikołaja, wszystkich trzech profesorów akademii krakowskiej i Alexego, sufragana wileńskiego. Nagrobki są nadto i napisy następujące: 1) marmurowy nagrobek w ścianę wmurowany, przedstawiający kobietę w stroju XVI wieku bez napisu; 2) nagrobek na cześć Barbary z Herburtów Górkowej, zmarłej 1579 r. z napisem łacińskim; 3) napis na tablicy marmurowej nad zakrystyą, poświęcony pamięci Wojciecha Dambrowskiego proboszcza i dziekana koźmińskiego, zmarłego r. 1680; 4) po lewej stronie wielkiego ołtarza dawniej zawieszone, a teraz w kaplicy Przemienienia Pańskiego są zawieszone trzy wizerunki Przyjemskich; nad każdym był napis na srebrnej blasze, pozłacanemi głoskami wyryty: a) na cześć Andrzeja Przyjemskiego, wojewody kaliskiego, zgasłego r. 1677; b) poświęcony pamięci Aleksandra Przyjemskiego, zmarłego r. 1694; do niego to przywiązana legenda, o której powyżej była wzmianka, i z której generał Morawski, poeta, piękną ułożył baladę; c) na uczczenie Władysława Przyjemskiego, wojewody kaliskiego, który chlubnie za Jana III przeciw Turkowi walczył i w oczach króla ciężką ranę odebrał; a który zakończył żywot roku 1699. Z mniejszych nagrobków z kamienia lub drzewa znajdują się jeszcze: 5) Barbary, córki Jana Winklera mieszczanina poznańskiego, zmarłej r. 1606 podczas powietrza morowego; b) ks. Kazimierza Wochowicza, dziekana i proboszcza koźmińskiego, zabranego także przez morowe powietrze r. 1708; 7) ks. Franciszka Grabowskiego, zmarłego r. 1710 na morowe powietrze również. Prócz tego zachowane są wizerunki Andrzeja Czepy, doktora koźmińskiego, zmarłego r. 1680 i Grzegorza Fałdrańskiego, burmistrza, zmarłego r. 1666. Dawniej K. miał jeszcze następujące kościoły: 2) kościół św. Trójcy; 3) kośc. św. Krzyża; 4) kośc. św. Ducha, który już na początku XV w. nie istniał i któremu Andrzej z Bnina, biskup poznański, nadał w r. 1444 nową erekcyą. Trzy te kościoły w nowszych czasach rozebrane zostały. Utrzymał się zaś jeszcze: 5) kościół bernardyński, założony w r. 1626 przez ks. Pawła Gajewskiego, proboszcza koźmińskiego, którego wizerunek dotąd w kościele zachowano. Zabudowania klasztorne obrócono, jak już wspomniano, na więzienie. 2.) **K.**, olędry niemieckie, *Deutsch-Hauland*, 61 dm, 528 mk.; 514 ew., 14 kat., 88 analf. Poczta i tel, w Dobrzycy o 4 kil., st. dr. żel. w mieście Koźminie o 5 kil. 3.) **K.**, olędry polskie, *Polnisch-Hauland*, 105 dm., 622 mk., 82 ew., 540 kat., 160 analf. Poczta i tel. w Dobrzycy o 4 kil., st. kol. żel. w mieście Koźminie o 5 kil. 4.) **K.**, wś, pow. międzyrzecki, 32 dm., 230 mk., 8 ew., 222 kat., 29 analf. Poczta i tel. w Babimoście (Bomst) o 7 kil., st. kol. żel. w Zbąszyniu (Bentschen) o 12 kil. 5.) **K.**, zamek seminaryjny, 2 dm., 99 mk., należy do gm. i wsi Lipowiec. *M. St.*

Koźmin 1.) al. *Koziemin*, niem. *Koschmin*, w starych dokumentach *Cosmenin*, wś włośc., pow. kościerski, na prawym brzegu Wierzycy. Obszaru liczy mr. 2412, gbur. 26, zagr. 26, kat. 463, ew. 22, dm. 64. W miejscu znajduje się szkoła katol. Parafia i poczta w Pogutkach. Odległość od Kościerzyny 4 mile, od Skarszew $1\frac{1}{2}$ mili. Wieś K. jest jedną z najstarszych na polskiem Pomorzu. Należała oddawna do pomorskich książąt. Kronika opactwa peplińskiego donosi, jako około r. 1200 książęta przenieśli ją na górę przy potoku, zwanym Gerzimanz (Grzmiąca?), na lewym brzegu Wierzycy, przy samej granicy wsi Kobyłowa. R. 1258 książę pomorski Sambor II darował ją wraz z całą okolicą oo. cystersom na fundacyą nowego klasztoru w pobliskich Pogutkach (później do Peplina przeniesionego). Mieszkańcy rządzili się początkowo starodawnem prawem polskiem. R. 1350 cystersi przenieśli tę wieś na prawy brzeg Wierzycy, gdzie teraz leży. Owczesny opat pepliński Eberard z Elbląga nadał jej nowy przywilej niemiecki czyli chełmiński. R. 1371 opat Piotr z Rogowa odnowił ten przywilej, ponieważ go zagubili osadnicy. Włók miała wtedy wieś 46, z których do proboszcza i sołtysa należało wolnych po 4 wł., od reszty zaś dawali po 16 skojców, 2 kurczęta i stawali 3 dni do zaciągu. Jeżeli karczmę urządzą, dadzą od niej zwykłego czynszu 1 m. Także i urządzenie młyna wodnego albo wietrznego wyjął dla siebie klasztor. Pierwszy przywilej na karczmę znany jest r. 1405. R. 1641 ukończył się długoletni spór o granice Koźmina i Góry, którą posiadali szlach. Jerzy i Fabian Górscy, Adam i Jan Borowscy. Swiadkowie zeznali, że nad Wierzycą schodziły się końce Góry, Małkowa i Koźmina. R. 1723 odebrał klasztor Jakóbowi Milencowi karczmę, którą był wskutek wojen bardzo zaniedbał. Nabył teraz tę karczmę Stanisław Plewowski za 700 zł. z 1 morgiem roli karczemnej w każdem polu i 1 włóką. Piwo i gorzałkę miał brać z Pogutek, łasztówki dostawał 18 beczkę. Dla gości miał trzymać masło i ryby, kto-

re mógł łowić kłomką i wędką w rzcce. Po sekularyzacyi dóbr duchownych zabrał tę wieś rząd pruski i wydał na własność przywilejem z Gdańska d. 2 lutego r. 1819. Kościół od początku istniał w K. Podług przywileju z 1371 r. do proboszcza należało włók 4, później dla kościoła zapisano 5-tą włókę. Ponieważ w pobliskich Pogutkach przy kościele roli nie było, zazwyczaj proboszcz tu mieszkał, a do Pogutek tylko dojeżdżał z naboż. R. 1407 opat Piotr Honigfeld zamienił 4 włóki plebańskie w K. na inne 4 przy folwarku Kwersang leżące w Pogutkach i życzył, aby proboszcz rezydencyą trzymał w Pogutkach. Zmiana ta jednak długo nie trwała, bo w r. 1582 prob. pogutkowski jak przedtem przebywa przy swoich włókach w K. O kościele już wtedy milczy wizytacya Rozrażewskiego, znać więcej nie istniał; tylko cmentarz stał ogrodzony z krzyżem na środku. R. 1750 archidyakon pomorski, kanon. Kliński rozporządził, ażeby na cmentarzu pobudowano przynajmniej jaką kapliczkę, w którejby co kwartał odprawiała się msza św. za żywych i umarłych i o nawrócenie heretyków. W dzwony mieli 3 razy dzwonić na dzień za zmarłych tu pochowanych. 2.) K. al. *Kozimin*, dok. *Cosemyn*, wś zaginiona w pow. tucholskim, w pobliżu Ciechocina niem. położona, w parafii dzisiejszej Ostrowite. R. 1346 mistrz w. krzyżacki Henryk Tusmer nadaje Henrykowi Trutenowe 14 włók wolnych w polu Rozimini (Koziminy?) prawem magdeb. na własność. Za to wymieniony Henryk służyć nam będzie w wojnie zbrojno na koniu, zamki pomoże stawiać itd. R. 1360 Zygfryd von Gerlachshain, komtur tucholski, poświadcza, jako przy nowym rozmiarze znalazło się we wsi Cosemyn 7 wł. nadto; z tych 3 dał posesorom darmo, drugie oczynszował. Ob. Odpisy Dregera ręk. w Peplinie. Także kościół mały istniał w tej wsi, jako czytamy mniej więcej w dosłownem tłumaczeniu wyjątku wizytacyi, wykonanej r. 1485 przez Hugona Lichtenstein, kanonika rugijskiego i uniejowskiego kanclerza arcybiskupiego: Do parafii ostrowickiej należą 3 wioski Ostrowite, Ciechocin i Koźmin. Jak świadczy stary dokument przebudowały w Koźminie 3 panny, Marcina, Barbara i Urszula córki Marcina i Joachimy Kamecke mały kościołek. Na uposażenie zapisały mu r. 1454 za mistrza Erlichshausen 3 włóki roli w Koźminie. Z rozkazu tegoż mistrza obrabia rolę plebańską sołtys z Ciechocina, za co ponosi wszelkie ciężary wojenne a proboszczowi ostrowickiemu daje od włóki po 4 korce żyta i owsa, łąkę zaś leżącą przy jeziorze sam skosi i siano zwiezie na probostwo. Proboszcz z Ostrowitego zobowiązany mieć tu msze św. w każde suche dni za duszę fundatorek, nadto odprawiał uroczysto nabożeństwo w trzecie święto Wielkanocy, Zielonych Świątek, Bożego narodzenia i w niedzielę po św. Marcinie, jako w rocznicę poświęcenia kościoła. O stół dla księdza ma staranie wioska. Oprócz 3 włók plebańskich posiada jeszcze kaplica na swoje utrzymanie 5 morgów z rolą i łąką młyńską na gruncie ciechocińskim i koźmińskim. Cała jednak gmina ciechocińska domaga się, aby kaplicę z dwoma dzwonami i przyborami przeniesiono do Ciechocina. Na to życzenie zgadza się wizytator, jeżeli je stwierdzą ważnemi powodami. Zdaje się, że niedługo potem spełniły się te życzenia, bo w następnych czasach aż do dziś stoi kościołek w Ciechocinie, a o Koźminie odtąd głucho, i nawet o wiosce, gdzie była dawniej, nikt nie wie. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej, str. 310.

Koźminek, os. miejska, przedtem mko, nad rz. Gajową i Swędrnią, pow. kaliski, gm. i par. Koźminek (Łaski, Lib. ben. II, 9, 63), odl. 28 w. od Kalisza, 224 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, urząd gminny, szkołę początkową, fabryki wyrobów bawełnianych, wyrób kożuchów, obuwia, garnków. W r. 1827 było tu 126 dm., 1212 mk.; w 1860 r. 126 dm. (3 mur.), 1265 mk. (173 niemców i 265 żydów); obecnie os. miejska, ma 122 dm., 1517 mk; folw. 3 dm., 32 mk; os. prob. 2 dm., 4 mk. Osada wielce starożytna; podług akt miejscowych miasto to darował Kazimierz W. w r. 1369 niejakiemu Bartoszowi z Więcborga Odolanowskiemu, stście kujawskiemu, dziedzicowi Łabiszyna, nagradzając jego czyny waleczne, który to przywilej miał być potwierdzony przez króla Zygmunta w r. 1521. W 1496 r. potomkowie owego Bartosza sprzedali K. hrabiom Ostrorogom. Ci zaś żarliwymi będąc stronnikami reformy, założyli w r. 1533 tutaj szkołę wyższą dla młodzi wyznania braci czeskich w Wielkopolsce, opatrzywszy ją w pewne fundusze. We dwa lata potem tenże sam założyciel szkoły Jakób Ostrorog, generał wielkopolski, oddał i kościół parafialny w Koźminku z całem uposażeniem swoim spółwyznawcom, którzy go do wielkiego znaczenia u ewangelików z czasem przyprowadzili. Tu się odbył w sierpniu r. 1533 drugi w Polsce synod akatolików, gdzie bracia czescy zjednoczyli się z wyznawcami helweckimi, Na tem głośnem w dziejach zebraniu, po roztrząśnieniu zobopólnie wyznania wiary, przyjęto jednostajny dla obu katechizm, pieśni i inne kościelne księgi; tu również postanowiono wciągnąć do zjednoczenia kościoły reformowane na Litwie. Wnukowie Jakóba, Sędziwój Stanisław i Jan Jakób Ostrorogowie, zbogacili ten kościół w r. 1591 nowemi funduszami, wszakże o szkole mniej widać pamiętali, bo około r. 1560 musiano się wziąć do zbierania składek, ażeby ją utrzymać. Szlachta wielkopolska wyznania reformowanego, na dwóch synodach poznańskich w r. 1573

i 82 postanowiła dla jej wsparcia roczną ofiarę po złotemu od kmiecia. Nic to jednak nie pomogło, i szkoła wyższa w Koźminku już przy końcu XVI wieku zamieniła się w elementarną. Jednakże kilku jej przełożonych należało do znakomitych ludzi w kraju; do takich liczą Stanisława Grzebskiego, lecz niesłusznie, Turnowskiego i innych. Była tu nawet drukarnia około 1561 r., ale nie długo trwała. Rok 1860 K. miał ogólnej ludności 1422 głów, pomiędzy któremi rzymsko-katolickiego wyznania 980, ewangielickiego 182, starozakonnych 260, utrzymujących się w połowie z rolnictwa a w połowie z rzemiósł. Cechów było tu 9, jakoto: szewcki, krawiecki, kuśnierski, garncarski, tkacki czyli płócienniczy, kowalski, młynarski, rzeźniczy i piekarski. Pomiędzy tymi najliczniejsi byli szewcy, jest ich 42, krawców 20, fabrykantów krochmalu 21, piekarzy 11, garncarzy czyli zdunów 14. Domów murowanych 2, drewnianych 119. Do znaczniejszych budowli należy kościół parafialny rzymsko-katolicki, pod tytułem św. Jana Ewanielisty, fundacyi Rozdrażewskich, istniejący już w r. 1400, który po kilkokrotnych restauracyach i przemianach był, jak wyżej wspomnieliśmy, ewangielickim, powrócił zaś około roku 1607 znowu do proboszczów katolickich i przetrwał do dzisiejszych czasów. Murowany całkiem, sklepiony, z wieżą od frontu, dachówką polewaną kryty. Ma w wielkim ołtarzu obraz św. Jana, pędzla Malińskiego, malowany w Rzymie; w grobach zaś kościoła jako szczególność pokazują ciało nabalsamowane w pełnej całości i świeżości przechowane, niejakiej Katarzyny z Wałdów Kraski, przed 400 laty zmarłej, która znaczne miała po sobie dla kościoła zapisy zostawić. (Par. K. ma 2210 dusz). Oprócz tego jest tu kościół ewangielicki, z muru pruskiego, ratusz murowany dachówką kryty, dom szkoly elementarnej z muru pruskiego, bożnica żydowska drewniana, wiatraków drewnianych 5, browar 1 i gorzelnia drewniana. Podług podania był tu jeszcze drugi kościół katolicki, pod tytułem św. Wawrzyńca, lecz ten w r. 1809 zgorzał; stał on na jednym z rynków, na miejscu którego stoi teraz statua tegoż świętego. Dobra K. składają się z folwarków K.-Złotniki, Osuchów i Chodybki; osady K.; wsi: Osuchów, Złotniki pałamundzkie, Chodybki i Tymianka. Rozległość wynosi mr. 1726; folw. Koźminek al. Złotniki grun. orne i ogrody mr. 129, łąk mr. 31, lasu mr. 4, nieużytki i place mr. 8, razem 172, bud. mur. 8, z drzewa 4; folw. Osuchów grunta orne i ogrody mr. 452, łąk mr. 55, pastwisk mr. 27, lasu mr. 117, nieużytki i place mr. 9, razem mr. 659, bud. mur. 3, z drzewa 4; folw. Chodybki grunta orne i ogrody mr. 651, łąk mr. 50, lasu mr. 177, nieużytki i place mr. 17, razem mr. 895, bud. mur. 7, z drzewa 12, płodozmian po folwarkach 6 i 8-polowy; miasto obecnie osada Koźminek ma osad 134, z gruntem mr. 847; wieś Osuchów osad 25, z gruntem mr. 133; wś Złotniki pałamundzkie os. 22, z grun. mr. 267; wś Chodybki os. 43, z grun. mr. 162; wś Tymianki os. 12, z grun. mr. 193. Gmina K. należy do s. gm. okr. IV w os. Staw, st. poczt. Kalisz; ma 9409 mr. obszaru i 4769 mk. (1867).

Koźminin, w dok. *Cosminino*, wś jak się zdaje kiedyś opodal Gdańska położona, r. 1236 od księcia Świętopełka benedyktynom u św. Wojciecha (ad quercum) przy Gdańsku darowana. W późniejszych dokumentach potwierdzających tę darowiznę zamiast tej wsi umieszczono wś Kemnade teraz Kiemladki. Obecnie Koźminin w okolicy Gdańska nie jest znany. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunden. *Kś. F.*

Koźmodemiańsk, miasto pow. gub. kazańskiej, na prawym brzegu Wołgi, przy ujściu do niej Wietługi, 1256.25 wiorst od Petersburga, a 229 w. od miasta gubernialnego odległe; 7859 mieszkańców, trudniących się głównie przewozem zboża i spławianiem desek. Stacya pocztowa, przystań statków parowych.

Koźmodemjańskaja, st. dr. żel. moskiewsko-jarosławskiej w gub. jarosławskiej.

Koźniewice, *Kośniewice*, wś włośc. i os. karcz., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamińsk (Lib. ben. Łaskiego I, 501). Leży przy uroczysku Wilcza Góra, ma 26 dm., 226 mk., 417 mr. obszaru; os. karcz. 3 dm., 6 mr.

Koźniewo wielkie al. *Dębiny* i *K. średnie*, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Gołębie, par. Szyszki. W r. 1827 K. wielkie (Dębiny) miało 22 dm. i 115 mk., K. średnie 14 dm., 99 mieszk. Folw. K. wielkie z wsiami K. wielkie, K. średnie i małe i K.-łysaki, podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 1050: grunta orne i ogrody mr. 600, łąk mr. 30, lasu mr. 270, pastw. i zarośli mr. 90, nieużytki i place mr. 60. Wieś K. wielkie osad 20, z gruntem mr. 20; wś K. średnie i małe os. 26, z gruntem mr. 466; wś K.-łysaki osad 17, z gruntem mr. 487. 2.) **K.**-*Łysaki*, wś, pow. ciechanowski, gm. i par. Płońsk, odl. o 13 w. od Ciechanowa. W r. 1827 było tu 16 dm., 104 mk.; obecnie 17 dm., 168 mk., gruntu 488 mr. Por. powyższe K. pod nr 1.

Kozodawińce, wś, pow. uszycki, gm. Gruszka, parafia Kitajgród, mieszk. 1104; ziemi włośc. 362 dzies., dworskiej: Trzecieskich 135, Bieleckiej i Kondrackiego 135 dzies., oprócz tego kilka mniejszych części Ciotowiczów, Trzecieskich i t. p. Jest tu cerkiew pod wez. ś. Michała, do której należy 637 par. i 36 dz., dm. 88; grunta górzyste, kamień wapienny i ciosowy. Dawniej dziedzictwo Ciotowiczów.

Kozodawska wólka, wś, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew.

Kozodawy, wś i folw., pow. hrubieszowski, gm. Mieniany, par. Hrubieszów. W 1827 r. było tu 17 dm., 136 mk. Ob. *Gródek* nadbużny. Folw. K. z awulsem Mieniany, wsiami Kozodawy i Mieniany. Rozległy mr. 1435: grunta orne i ogrody mr. 871, łąk mr. 104, lasu mr. 424, nieużytki i place mr. 36; bud. mur. 14, z drzewa 17. Wieś Kozodawy osad 30, z gruntem mr. 285; wś Mieniany osad 59, z gruntem mr. 846. *B. Ch.*

Kozodrza, wś u zbiegu Budzisza z Wielopolką, pob. z prawego brzegu Wisłoki, należy do parafii rzym.-katol. w Witkowicach, leży w równinie 204 m. npm. i ma 923 miesz. rzym.-katol. Pos. więk. p. Wład. Michałowskiego wynosi 166 mr. roli w ogóle; mn. pos. 893 mr. roli, 74 mr. łąk i 220 mr. pastw. Graniczy na wschód z Borkiem małym, na zachód z Ostrowem, na północ ze Zdziarami a na południe z Pietrzejową. Oddalenie od stacyi kolei Arc. Karola Ludwika w Ropczycach wynosi 3 kil. *Mac.*

Kozoklary, dobra, w 1850 r. 3 folw. i dwie wsie, pow. trocki, par. starotrocka; dziedzice Bajraszewski i Sobolewski mieli 229 dzies. ziemi.

Kozolin, *Kozolino*, wś i folw., pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Gralewo, odl. o 20 w. od Płońska. Przy trakcie do Raciąża, od szosy wiodącej tak do Płocka jak Warszawy po 2 mile; od miast Płocka 4 $^1/_2$ mili, Zakroczymia, Wyszogrodu po 5 mil, od Raciąża 1 mila, od Płońska 2 mile, od Warszawy 9 mil. Mają cegielnię, 8 dm., 105 mk., 510 mr. gruntu. Folw. Kozolin rozległy mr. 545: grunta orne i ogr. mr. 381, łąk mr. 40, pastwisk mr. 27, wody mr. 1, lasu mr. 70, zarośli mr. 10, nieużytki i place mr. 16; bud. mur. 4, z drzewa 8. Wś K. os. 9, z gruntem mr. 10.

Kozołówka, przys. do Złotnik.

Kozołupska Wólka, ob. *Wólka*.

Kozołupy, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Miedzna. W 1827 r. było tu 10 dm., 53 mk., obecnie jest 12 dm., 136 mk.; 363 mr. obszaru.

Kozorezy, wś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 59 w. od Oszmiany, 4 dm., 43 mk. prawosł. (1866).

Kozów, wś, pow. konecki, gm. Miedzierza, par. Radoszyce. Odl. od Końskich 26 w. W 1827 r. było tu 15 dm., 61 mk., obecnie 194 mk., gruntu 386 mr.

Kozowa, mko, pow. brzeżański, leżące na skraju Podola, nad rzeczką Koropiec, która na jego polach bierze początek, i jest dopływem Dniestru. Obejmuje przestrzeni 6852 a. mr., posiada pokłady torfu dotychczas nieużytkowane, liczy 3641 mieszk. w 862 rodzinach, między tymi 1817 męż., 1824 kobiet. Ludność dzieli się wedle religii na 1510 rz.-katol., 803 gr.-katol., 1328 izrael. Sąd powiatowy jest w miejscu, (dla 33524 mk.), do sądu obwodowego należy do Złoczowa, do powiat. dyrekcyi skarbowej w Tarnopolu, do sejmu krajow. wybiera w Podhajcach, odległych o 2 mile austr., razem z powiatem sądowym Podhajec; do Rady Państwa wybiera w Brzeżanach, razem z powiatem sądowym Brzeżany. Parafie rzym.-katol. i gr.-katol. są w miejscu; do pierwszej należą gminy: Helenków, Kalne, Krzywe, Litiatyn, Słoboda, Szczepanów, Telacze, Teofipólka, Uwsie, Wiktorówek. Do drugiej należą wsie: Helenków, Teofipólka, Wiktorówek. Mieszkańcy, częścią rusini, częścią mazury od dawna tu osiedleni, mówiący po rusku i po polsku, różnią się od rusinów tylko obrządkiem. Szkoła 3-klasowa etatowa o 3-ch nauczycielach, z których obecnie 2 nauczycielki, ze starszych mieszkańców mało któren umie czytać drukowane i podpisać się, dzieci do szkoły uczęszcza 240. Rolnictwo stoi między mieszkańcami na bardzo niskiej stopie, na obszarze dworskim lepiej, do czego przyczynia się istniejąca od dawna gorzelnia. Obszar dworski posiada 2223 mr. roli ornej, 218 mr. łąk, 836 mr. pastwisk, 282 mr. a. lasu; grunta mniejszej posiadłości obejmują 3063 mr. roli ornej, 267 łąk i 69 pastwisk; ziemia czarnoziem urodzajny, lecz więcej na słomę jak na ziarno. Fabryk oprócz gorzelni nie ma żadnych, rękodzieła (prócz garncarstwa) nie zasługują na wzmiankę. Handel ogranicza się na zbożu skupywanem u włościan przez miejsc. izraelitów, i ma kilka kramów z niezbędnymi artykułami powszedniego życia. Gościniec krajowy brzeżańsko-tarnopolski przechodzi środkiem tego miasteczka oddalonego od Brzeżan o 2 a od Tarnopola o 5 m. a.; najbliższa stacya kolei żelaz. Karola Ludwika w Zborowie o 4 mile oddalona. Jarmarków rocznych ma 11 i targi tygodniowe co czwartek, na których obrót handlowy ogranicza się na płody surowe, wyroby miejscowe i inwentarz żywy; najbardziej rozwinięty jest handel nierogacizną. Kościół fundowany w 1669 roku przez Andrzeja Potockiego, wdę kijowskiego. Zameczek niegdyś obronny, dawniej siedziba Moszyńskich, właścicicieli ówczesnych klucza kozowskiego, do którego należało kilkanaście wsi i miasteczko Zawałów, teraz przerobiony na sąd powiatowy, więzienie sądowe i mieszkanie sędziego. Od lat kilkunastu należy to miasteczko do rodziny Szeliskich. *B. R.*

Kozowe, grupa domów w Naporcach, pow. żółkiewski.

Kozowica, ob. *Kosowica*.

Kozówka 1.) wś, pow. brzeżański, na skraju Podola, wysoko położona, grunt czarnoziem, ale zimny i wilgotny, rodzi więcej słomy, ziarna mało, pastwiska dla koni dobre; leży o pół mili od Kozowy, miasteczka, przez które prze-

chodzi gościniec kraj. brzeżańsko-tarnopolski, ludności ma: 338 mężczyzn, 336 kobiet, razem 674; parafią gr.-unic. ma w miejscu, która się ogranicza na samą Kozówkę, posiadającą 487 dusz gr.-unic.; do łacińskiej parafii należy do Brzeżan; łacinników jest 174 dusz, izraelitów 13 dusz. Obszar dworski posiada przestrzeni: 773 mr. ornych gruntów, 89 mr. łąk i ogrodów, 8 mr. pastwiska; włościanie posiadają: 2004 mr. ornych gruntów, 152 mr. łąk i ogrodów, 67 mr. pastwisk. Własność Stanisława hr. Potockiego. 2.) K., wś, pow. tarnopolski, par. rz.-kat. Baworów, o 15.7 kil. od Mikuliniec, ma cerkiew gr.-kat., 1892 mk. w gminie, 65 na obszarze dworskim, szkołę jednoklasową. *B. R.*

Kozówka, strumień łączny, wytryskuje w obr. gm. Kozówki, od której nosi miano, w pow. brzeżańskim, z pod wzgórza Helenkowa 398 m. wyniosłego; płynie łączkami na południe, mija folwark Ulanichę, zabiera strugę od wsi Helenkowa napływającą i na granicy Kozówki z Kozową wpada do potoku Koropcem zwanego. Strumień ten uważać można za jeden z źródlanych potoków, tworzących Koropiec (ob.). *Br. G.*

Kozsuchocz (węg.), ob. *Kożuchowce.*

Koztolan (węg.), ob. *Kostolani.*

Kozubata al. *Kozubaty*, wś, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Jest tu 4 dm., 78 mk.; 157 mr. obszaru.

Kozubek, pow. kolski, por. *Nowawieś Syców.*

Kozubice, przys. do Zalipia, w pow. dąbrowskim, leży w równinie nadwiśl., 174 m. npm., na wschód od Zalipia, na południe od Kuziego.

Kozubiec, wś przy wschodniej granicy powiatu borysowskiego, w okr. policyjnym chołopienickim, nad rz. Naczą z lewej strony, o wiorst dwie od wsi Carewo (w powiecie orszańskim); ma osad 12, grunta lekkie.

Kozubiec, dom i folw., 1350 mr. rozl., pow. wrzesiński; 11 dm., 240 mk., należy do dóbr miłosławskich hr. Mieżyńskiego, poczta, tel., gośc. i st. kol. żel. w Miłosławiu o 3 kil. Por. *Bugaj.*

Kozubizna, folw., pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica.

Kozubów 1.) kol. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Koźmin, par. Wilamów (Łaski, Lib. ben. I, 363), odl. od Koła 17 w. Ma dm. 50, mk. 315. W 1827 r. było tu 17 dm., 195 mk. 2.) K., wś, pow. pińczowski, gm. i par. Chroberz (ob.). Posiada szkołę gminną. W 1827 roku było tu 46 dm., 290 mk. W XV w. K. należał do par. w Młodzowy, był własnością Jana Tenczyńskiego h. Topór (Dług. I, 109). Klucz kozubowski własność hrabiego Wielopolskiego margrabi Myszkowskiego, na prawach ordynacyi. Podług wiadomości z r. 1841 obejmuje dobra: Kozubów, Zagórzyce, Sadek, Mozgawa Wielka, Mozgawa Mała, Młodzowy Wielkie, Młodzowy Małe, Jerczów, Byczów i Bugaj. Wś Kozubów osad 58, z gruntem mr. 428; wś Zagórzyce os. 25, z gruntem mr. 280; wś Mozgawa os. 59, z gruntem mr. 249; wś Byczów os. 17, z gruntem mr. 337; wś Sadek os. 28, z gruntem mr. 213; wś Młodzowy Małe i Bugaj osad 29, z gruntem mr. 400.

Kozubów (z *Oleśnicą*), wś w równinie nadwiślańskiej, w pow. dąbrowskim, należy do parafii rzym.-katol., urzędu poczt. w Dąbrowie, skąd jest 3 kil. na północny zachód oddaloną. Kozubów jest właściwie obszarem więk. pos., na którym przebywa 17 mk., a Oleśnica wsią liczącą 306 mk., z których 286 rzym.-katol. Pos. więk. Eug. Jordana Stojowskiego wynosi 303 mr. roli i 93 mr. lasu; mn. pos. 480 mr. roli w ogóle i 16 mr. lasu; graniczy na zachód z Wielopolem moszczyńskiem, na południe z Odporyszowem, na wschód z Rudą. *Mac.*

Kozubowa, przys. do Klępowa, pow. nowotarski, leży na lewym brzegu Dunajca i graniczy na wschód z Tylmanową, na północ z Klępowem, na południe z Kuźnicami (Hamerniami) tylmanowskiemi a na zachód z lesistą górą zwaną Suchy groń, 945 m. npm. wzniesioną. Zwierciadło Dunajca pod Kozubową 391 m. npm. *Mac.*

Kozubowa, góra w Beskidach szląskich, 976 m. npm.

Kozubowa Wola, wś i folw., pow. łódzki, gm. Górki, par. Tuszyn. Wś ma 19 dm., 153 mk., 165 mr.; folw., zwany także *Wolica*, 3 dm., 26 mk.; 470 mr. obszaru.

Kozuby 1.) *K.-Żarnowizna*, folw., pow. łęczycki, gm. i par. Topola. (Kod. Dypl. pol. II, 511; Łaski, Lib. ben. II, 430). Odl. od Łęczycy w. 6 i pół, ma: dm. 3, mk. 46; rozległości mr. 202: grunta orne i ogrody mr. 84, łąk mr. 96, lasu mr. 15, nieużytki i place mr. 7; bud. z drzewa 11, pokłady torfu. 2.) K. *średnie*, wś i folw. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. i par. Topola; odl. od Łęczycy w. 4; wś ma: dm. 11, mk. 107, folw. dm. 4, mk. 35. Folw. K. średnie albo Wilczkowizna rozległy mr. 428: grunta orne i ogrody mr. 200, łąk mr. 134, pastwisk mr. 7, zarośli mr. 72, nieużytki i place mr. 15; bud. mur. 1, z drzewa 14; pokłady torfu; wś K.-średnie osad 22, z gruntem mr. 66. 3.) K. (*dobrogosty*), folw. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. i par. Topola, odl. od Łęczycy w. 4; ma dm. 4, mk. 50. Folw. Kozuby-Dobrogosty, z przyległością Pisanka, rozległy mr. 275, grunta orne i ogrody mr. 156, łąk mr. 40, pastwisk mr. 30, zarośli mr. 30, nieużytki i place mr. 20; bud. z drzewa 13. (Właściwie dobra Kozuby, w parafii Topola, dziś własność dra Kuszla, składały się dawniej z nomenklatur: K.-Szarowizna, K.-Śre-

dnie, K.-Dobrogosty, dziś nieistniejących). 4.) **K.** *stare*, lit. A. B. D. E., wś i folw., i lit. C. wieś, tudzież osada, pow. łaski, gminy Wola, parafia Sędziejowice (Łaski, Lib. ben. I, 466). Odl. od Łasku 14 w., od Widawy 8 w. W 1827 r. było tu 13 dm., 46 mk., obecnie wś lit. A., B., D., E., liczy 9 dm., 111 mk., 50 mr.; folw. 4 dm., 49 mk., 549 mr. (377 ornej ziemi); os. 1 dm., 20 mk., 4 mr.; wś lit. C. ma 5 dm., 56 mk., 6 mr. Według Tow. Kred. Ziems. folwark Kozuby stare, Madalińszczyzna, rozległy mr. 525, grunta orne i ogrody mr. 323, łąk mr. 3, pastwisk mr. 106, nieużytki i place mr. 93; bud. mur. 3, z drzewa 12. 5.) **K.** *nowe*, wś, folw. i młyn, nad rz. Grabią, pow. łaski, gm. Wężykowa Wola, par. Sędziejowice. Odl. od Łasku 14 w. W 1827 r. było tu 10 dm., 98 mk., obecnie wś ma 9 dm., 82 mk., 64 mr.; folw. 4 dm., 41 mk., 396 mr. (299 ornej); młyn. 1 dom, 4 mk., 50 mr. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kozuby nowe rozległy mr. 396: grunta orne i ogrody mr. 297, łąk mr. 27, pastwisk mr. 21, wody mr. 5, lasu mr. 31, nieużytki i place mr. 15; bud. mur. 1, z drzewa 10; wś Kozuby nowe os. 18, z gruntem mr. 64.

Kozuby, niem. *Dammratsch* (ob.), kol., pow. opolski.

Kozula, folw., pow. bialski, gm. Sidorki, parafia Biała, ma 2 dm., 5 mk., 179 mr. Ob. *Grabanów*.

Kozulak, grupa domów w Wielkich Oczach, pow. jaworowski.

Kozulicze, wś poleska, pow. bobrujski, gm. lubonicka, os. 46, grunta piaszczyste. *Al. Jel.*

Kozulka, przys. Krechowa, pow. żołkiewski.

Kozum (niem.), ob. *Kocuń*.

Kozur, *Kazur* (niem.), zapewne *Kaczor* (por. *Kadzior*), os. leśna i karczma do Wieschowy, pow. bytomski.

Kozy 1.) wś, pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków. W 1827 r. było tu 9 dm., 62 mk. 2.) **K.**, os. włośc., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Chojne, odl. od Sieradza w. 12 $^1/_2$. K. wraz z obszarem włościańskim wsi: Dąbrowa Wielka, Kalinki i Budziczna, ma dm. 68, mk. 429.

Kozy Górne (*Wielkie*) i *K. Dolne* (*Małe*), dwie wsie w pow. bialskim, przy gościńcu z Biały przez Czaniec do Kęt, w okolicy górzystej, wznoszącej się w stronie południowej do 839 m. npm. Od południa otacza te wsie las szpilkowy na górach z pokładem wapiennym. Wzniesienie K. Małych sięga 387 m. a Wielkich czyli Górnych 449 m. npm. Obydwie wsie leżą obok siebie, Małe obok Lipnika, Wielkie graniczą na wschód z Bujakowem. Ludność wynosi 3121 rzym.-katol., z których 159 przebywa na obszarze więk. pos. Mieszkańcy trudnią się obok uprawy roli płóciennictwem, mianowicie wyrobem drelichów, do czego mają wiele warsztatów. Jest tu piękny dwór, szkoła ludowa 3-klasowa, st. poczt. i kościół paraf. drewniany, zbudowany w r. 1659. W K. Wielkich wypalają wapno. W lesie otaczającym K. od południa pokazują na górze Wołek (i Malec) długą pieczarę, uważaną za wejście do lochów zamku Wołka. Byłto stary gród, który około r. 1450 opanował rycerz rabujący Piotr Szafraniec, pochodzący ze znakomitej rodziny; ściągnął około siebie łotrzyków wyćwiczonych w rzemiośle wojennem w wojnach husyckich i króla węgierskiego Macieja i grabił Małopolskę. Małopolanie wzywali Kaźmierza Jagiellończyka na zjeździe 1450 r., aby rozbojom koniec położył, ale dopiero w r. 1452 zburzyło wojsko królewskie ten zamek. Niemcy zowią K. „Seiffersdorf.“ Do r. 1770 było tu wielu ewangelików, których z rozkazu króla pruskiego do Kiełpina (Anhalt na Szlązku pruskim) przeniesiono. Pos. większa p. Malwiny Kluckiej ma 517 mr. roli i 856 mr. lasu; mniejsza pos. 2038 mr. roli w ogóle i 96 mr. lasu. Parafia należy do dyec. krakowskiej, dek. bialskiego, i ma przyłączoną wś Bujaków. Ludność całej parafii składa się z 4162 rzym.-katol., 15 ewang. i 58 izrael. *Mac.*

Kozy, wś, pow. kartuski, o $^1/_2$ mili od Kartuz, 717' nad morzem; romantyczne położenie.

Kozyci, ob. *Kozice*.

Kozyjanka, rz., dopływ Dźwiny.

Kozyj chrebet (rus.), ob. *Kozi grzbiet*.

Kozyje, grupa domów na obszarze dworskim Gorajec, pow. cieszanowski.

Kozyken (niem.), pow. łecki, ob. *Koziki*.

Kozyn, wś, pow. kijowski, parafia prawosł. Bezradycze, o 8 w. od Bezradycz, na pół drogi z Kijowa do Trypola, o 38 w. od Kijowa, nad odnogą Dniepru, Korol zwaną; 358 mk. chrześcian, 15 izr. Do r. 1787 K. był własnością Ławry pieczerskiej. Mieszkańcy mają obszerne sianokosy nad Dnieprem, stąd też główną produkcyą stanowi siano; trudnią się także rybołówstwem.

Kozyrowo, wś pryw., pow. dzisieński, o 36 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 47 mk. katolików (1866).

Kozyry, wś w pow. borysowskim, w okr. polic. łohojskim, o pół wiorsty od traktu łohojsko-pleszczenickiego, prawie na pół drogi położona, ma osad 9, w miejscowości wzgórkowato lesistej. *Al. Jel.*

Kożań, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filialny gr.-katol., obszerne lasy, 230 mk.

Kożangródek, ross. *Każangorodok*, starożytne miasteczko z zarządem gminnym i wielkie dobra we wschodniej stronie pow. pińskiego, o 14 mil od Pińska odległe, nad rz. Cną, która o milę niżej wpada do Prypeci, nieopodal granicy pow. mozyrskiego, w okr. polic. 1 m ło-

hiszyńskim, przy drodze wiodącej z Łunina, Krystynowa, Rokitna do Łachwy. Miasteczko ma w pobliżu przedhistoryczne okopy, cerkiew parafialną, kościół katolicki fundacyi Szczytłów; niegdyś należało do parafii łachwiańskiej, dziś do dawidgródeckiej dekanatu pińskiego, osad ma K. 250, mk. około 1400 obojga płci. W czasie wojny Jana Kazimierza z carem Aleksym w 1655 r. K. zajęty był przez wojska rossyjskie. Niegdyś dziedzictwo Podbereskich, potem Ustrzyckich, od Antoniego Ustrzyckiego przeszło do Szczytów, którzy tu mają rezydencyą; dziś do Krzysztofa Szczytta. Podberescy w pierwszej połowie XVII w. fundowali tu zbór kalwiński. Mieszkańcy trudnią się przeważnie handlem ryb i flisactwem. Dobra mają około 520 włók (por. *Drebsk*, *Jazówka*) w glebie piaszczystej. Miejscowość, chociaż głęboko poleska, bardzo jednak ożywiona handlem wodnym na Prypeci. W mczku istnieje zarząd gminy, do którego należy mczko Kożangródek, oraz wioski: Drebsk, Cna, Rokitno, Jaźwinki, Wiczyna, Jazówka, Dworcy, Brodnica, Borowice, Wólka, Kupowce, Działłowicze, w ogóle dusz 2128. Jarmark w ciągu roku 1 września, przywóz nań towarów na 1300 rs., zbyt na 1000 rubli. *Al. Jel.*

Kożanka, *Kożanki*, 1.) wś, pow. wasylkowski, nad Rosią, o 4 w. niżej Szkarówki, miała 1860 r. 970 mk., z których 260 we wsi Kłoczkach, jeszcze o 1 w. niżej nad Rosią. R. 1740 w obu wsiach 44 chat. Cerkiew z r. 1746. Od 1858 fabryka cukru (hr. Branickich) i st. dr. żelaz. brzesko-kijowskiej, między Fastowem a Popielnią, o 77 w. od Kijowa, o 75 od Koziatyna. 2.) K., wś nad błotną strugą t. n., pow. lipowiecki, leży w głębi jaru, o 3 w. od Oczytkowa; mk. 1394 prawosł., 50 katol., 12 izrael. (1860). Według podania tam gdzie dziś uroczysko Kamienica było niegdyś mko Kożany. W XVIII w. K. do Sanguszków należała, dziś z wsią Junaszkami do Bartoszewickich, oraz do Różyckich, Villebois, Markowskich i Obuchowskich. Cerkiew z r. 1762.

Kożanka, niem. *Kosanken*, wś, pow. suski, nad strugą Iławką, w okolicy lesistej. Obszaru mr. 243, bud. 18, dm. 7, kat. 13, ewang. 42. Parafia i poczta Iława, szkoła Dziarnówko.

Kożanka, rz. w pow. lipowieckim, wpada do rzeki Żyd.

Kożanówka, wś, pow. bialski, gm. Kostomłoty, par. Dobratycze. Ma 21 dm., 150 mk., 561 mr. obszaru.

Kożanówko, ob. *Kozanówko*.

Kożany, ob. *Kożanka* i *Każany*.

Kożemiaki 1.) folw. pryw., nad Niewiszką, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 21 w. od Szczuczyna, 32 mk. (1866). 2.) K., wś, pow. rossieński, par. jurborska.

Kożemiatyna, wś pryw., pow. dziśieński, o 23 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 7 mk. katol. (1866).

Kożeniaczka, szczyt i góra lesista w dziale Łubieńcem zwanym, między pot. Łubieńcem a Bystrzycą sołotwińską, na obszarze gm. Sołotwiny, w pow. bohorodczańskim, wznosi się 694 m. npm. *Br. G.*

Kożewo, wś, pow. nowogródzki, w gminie żuchowickiej, nad rzeką Uszą. Ma osad 75, w glebie dobrej, łąki wyborne, miejscowość bezleśna. *Al. Jel.*

Kożuchów 1.) wieś i folw. i *Kożuchowska Wola*, wś, pow. radomski, gm. Białobrzegi, par. Jasionna (Łaski, Lib. ben. I, 665), odl. 30 w. od Radomia. W 1827 r. K. liczył 14 dm., 107 mk.; obecnie 20 dm., 200 mk., 195 mr. ziemi włośc. i 619 mr. ziemi dwors. Kożuchowska Wola al. Radlińska Wólka ma 6 dm., 69 mk., 205 mr. obszaru. Folw. Kożuchów z wsią K. i Wólka Kożuchowska, od rz. Pilicy w. 4, rozległy mr. 619: grunta orne i ogrody mr. 404, łąk mr. 12, pastwisk mr. 7, lasu mr. 140, zarośli mr. 30, nieużytki i place mr. 25, bud. mur. 7, z drzewa 2, młyn wodny. Wś K. osad 25, z gruntem mr. 195; Wólka Kożuchowska osad 9, z gruntem mr. 206. 2.) K., wś, pow. sokołowski, gm. Wyrozęby, par. Kożuchówek. Posiada szkołę. W 1827 r. było tu 28 dm., 164 mk.; obecnie 27 dm., 186 mk., 700 mr. rozległości. *B. Ch.*

Kożuchów, duża wieś, pow. lityński, gm. Bahrynowce, o 16 w. od m. Lityna, dm. 116, mk. 840, ziemi włośc. 942 dz., dwors. 2087 $^{1}/_{2}$ dzies. Wieś ta, założona na gruntach starostwa chmielnickiego, należała do wsi bojarskich. W 1527 r. Zygmunt I nadał ją Łukaszowi i Buniczowi Kożuchowskim, Juniczowi i Eliaszowi, braciom rodzonym za zasługę i w zamian wsi Medwedowki (Niedźwiedziowa) odebranej do skarbu. Kożuchów do ostatnich lat zachował prawo lenne i był we władaniu Kożuchowskich; obecnie jest 6 części, największa Salezego Kożuchowskiego 456 dzies. i Ruczyńskich 463 dzies., reszta mniejsze. Cerkiew pod wezwaniem św. Michała z 1080 par. i 46 dzies. ziemi. Parafia katol. do Chmielnika, w K. zaś jest kaplica filialna należąca do dek. lityńskiego. Ziemia glinkowata. *Dr. M.*

Kożuchów, wś, pow. jasielski, należy do parafii rzym.-katol., sądu powiat. i urzędu poczt. we Frysztaku, leży nad Wisłokiem, w okolicy podgórskiej i lesistej, przy drodze ze Strzyżowa do Frysztaka. Z 287 mk przebywa 52 na obszarze więk. pos., 274 jest wyznania rzym. kat., a 13 izrael. Powstanie wsi nieznane, istniała jednak przed r. 1522, gdyż w tym roku zapisuje Jan Trzecieski właściciel Kożuchowa klasztorowi staro-sądeckiemu grzywnę popłaty na kmieciach wsi Kalembiny, przed sądem duchownym w Podegrodziu. K.

graniczy na zach. z Kalembiną, na wsch. z Fałkowicami, na płd. z Markuszową; od płn. osłania tę wieś las wznoszący się na górze Kąt do 373 m. bezwzględnej wysokości. *Mac.*

Kożuchów, niem. *Freistadt, Freystadt*, miasto pow. na Szlązku pruskim, reg. lignickiej, o 11 mil od Lignicy, o 17 $^1/_2$ od Wrocławia, nad rz. Sieger, częściowo jeszcze murem, wałem i fosami a dalej wzgórzami otoczone, w położeniu zdrowem, z trzema przedmieściami. Ma kościół paraf. ewang. na przedm. żegańskiem, tworzący osobną gminę, Kirchberg zwaną, 1709 r. założony; 5-klasową szkołę ewang.; paraf. kościół katol. z r. 1123—25, drugi kościół katol., szkołę przy kościele katol. paraf., władze powiatowe, szpital, wiele fabryk i zakładów przemysłowych; 3 jarmarki.

Kożuchów, węg. *Kazsu*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin Węg.), nad potokiem Helmec, kościół paraf. ewan.; urodzajna gleba, 375 mk.

Kożuchowa, potok; tak nazywają potok *Ganowski*. Ob. t. II, str. 482 i *Filice.*

Kożuchowce, wś, pow. nowogródzki, w gm. poczepowskiej, przy drodze wiodącej ze Sworotwy do Daniłowicz, Jelonki i Starojelni, ma osad 17 w miejscowości wzgórkowatej, od zach. i płn. polistej, od wsch. lesistej. *Al. Jel.*

Kożuchowce, węg. *Kozsuchocz*, wś. w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filialny gr.-katol., 103 mk.

Kożuchówek, wś, pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Kożuchówek, ma 8 dm , 78 mk., 224 mr. obszaru. Par. K. dek. sokołowski, daw janowski, 2980 dusz. Kościół i parafia erygowane 1419 r. niewiadomo przez kogo, w 1708 spalony przez Szwedów, 1802 znowu spalony, 1804 odbudowany drewniany, do dziśdnia istnieje.

Kożuchówka 1.) wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Godów, par. Chodel. 2.) K., folw. i wś, pow. łukowski, gmina i parafia Radoryż. W 1827 r. było tu 13 dm., 100 mk.; obecnie 9 dm., 102 mk., 121 mr. rozl. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 601: grunta orne i ogrody mr. 312, łąk mr. 34, pastwisk mr. 23, lasu mr. 137, nieużytki i place mr. 95, bud. z drzewa 8; pokłady torfu. Folwark ten w r. 1875 oddzielony od dóbr Krzywda.

Kożuchówka, wś, pow. owrucki, nad rz. Krewną, wpadającą do Użu, o 7 kil. od mczka Iskorości odległa. Grunta mają w sobie czerwony granit i gnejs.

Kożuchówka 1.) wś, pow. kijowski o 4 w. od Skitka, nad rzeczką Bobrcem. Mk. 1080, po większej części trudnią się wyrabianiem kożuchów ze skór baranich. 2.) K., wś, pow. humański, przy granicy pow. hajsyńskiego, nad Udyczem, o 2 w. poniżej Szelpachówki, 74 dm., 498 mk. prawosł., 14 katol. (par. Humań), 1026 dzies. ziemi. Dawniej Podhorskich, dziś Nagórnego. Cerkiew z 1762 r. drewniana.

Kożuchowska Wola, ob. *Kożuchów.*

Kożuchowskie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało w połowie XVII w. i obejmowało dobra Kożuchowicze, Brachi, Stecki i słobodę Kołybin. Od r. 1658 było w posiadaniu Andrzeja Kołta, pisarza w. ks. litews., następnie dzierżyli je Kołowiczowie, Wołłowiczowie, Iliniczowie, wiecznie z mocy przywileju z d. 24 września r. 1757. Król August III nadał toż sstwo Mikołajowi Iliniczowi, synowi Eufrozyny, stolnikowej mścisławskiej, który z niego opłacał kwarty złp. 223 gr. 11, a hyberny złp. 416.

Kożuchy 1.) al. *Dziwle*, kol., pow. piotrkowski, gm. Grabica; 12 dm., 49 mk.; 30 mr. rozl. 2.) K., pow. hrubieszowski, gm. Miętkie, par. Tyszowce. Nazwy tej nie podaje urzęd. spis miejsc. gub. lubels. (Pam. kn. z 1872 r.).

Kożuchy, por. *Gorzuchy.*

Kożuchy, niem. *Kosuchen* 1.) wś, dobra, młyn, pow. jańsborski, niedaleko gran. Królestwa Polskiego, na prusko-polskich mazurach. Stąd bierze początek struga Konopczanka. St. poczt. w Białej. Od początku założenia przez ludność polską zamieszkane. R. 1435 Fiszborn, komtur baldzki, nadaje Rafałowi 48 wł. wolnych od dziesięcin i tłoki, z wyższem i niższem sądownictwem i z obowiązkiem 3 służb w lekkiej zbroi na prawie chełmińskiem. R. 1539 znajdują się tu sami polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 422. 2.) K. *Wielkie* i *Małe* (*Kożuszki*), wś, pow. lecki, milę od Leca, blisko jeziora kruklińskiego. W zachodniej stronie wioski, 500 kroków od drogi do Leca wiodącej, znajduje się pagórek, o którym zeznają, że tu gród kiedyś albo szańce obronne znajdowały się. Ob. Dr. Töppen, Gesch. Masurens 101. Oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1549 Jerzy Krosta, star. lecki, podaje do wiadomości, że sprzedał Piotrowi i Pawłowi (Fonderall), braciom, 3 włóki sołeckie, włókę za 21 grz., celem założenia wsi dannickiej na 30 włókach. R. 1625 w K. znajduje się sama ludność polska. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 493. *Kś. F.*

Kożuszki 1.) wś i folw., pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Sochaczów, przy trakcie kaliskim, o 18 w. od Rudy Guzowskiej. Jest tu owczarnia wzorowa, licząca 1000 sztuk negretti, własność dawniej Tomickiego. W 1827 roku było tu 12 dm., 120 mk. Dobra K. składają się z folwarków K. i Chrzczany; rozległość wynosi mr. 1409: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 696, łąk mr. 27, lasu mr. 230, nieużytki i place mr. 38, razem mr. 991; bud. mur. 18, z drzewa 13; płodozmian 5 i 15-polowy. Folw. Chrzczany grunta orne i ogrody

mr. 341, łąk mr. 7, lasu mr. 57, nieużytki i place mr. 18, razem mr. 418; bud. mur. 3, z drzewa 4; płodozmian 10-polowy; bud. dominialne ubezpieczone rs. 64500. Wieś K. os. 17, z gruntem mr. 190. 2.) K., wś, pow. radzyński, gmina Tłuściec, parafia Międzyrzec. W 1827 r. było tu 41 dm., 21 mk. (?), obecnie 45 dm., 274 mk.; 885 mr obszaru.

Kożuszki, wś, gub. grodzieńska, w b. ziemi bielskiej.

Kożuszki, wieś, pow. nowogradwołyński, gm. kijaniecka, włościan dusz 67. Ziemi włościańskiej 423 dzies., ziemi dworskiej 401 dzies. Własność niegdyś ks. Lubomirskich-Zwiahelskich, następnie Uwarowych, Wolskich, obecnie Biełozierskiego. *L. R.*

Kożuszki, zaśc., ob. *Dochtorowicze.*

Kożuszki, ob. *Kożuchy.*

Kożuszkowa Wola 1) wś, pow. inowrocławski, 24 dm., 117 mk.; 62 ew., 115 kat., 4 żyd.; 79 analf. Poczta i tel. w Wójcinie o 4 kil., st. kol. żel. w Mogilnie o 25 kil. 2.) K., dom.; 1476 mr. rozl.; 3 dm., 72 mk., wszyscy katol.; 39 analf. *M. St.*

Kożuszkowo, dom i gm., pow. inowrocławski; 1433 mr. rozl.; 2 miejsc: a) K., b) Kuśnierz, folw.; 11 dm., 221 mk.; 6 ew., 215 kat.; 115 analf. Poczta i tel. w Wójcinie o 2 kil.; st. kol. żel. w Mogilnie o 28 kil Własność Bolesława Moszczeńskiego. Por. Łaski Lib. ben. I, 103. *M. St.*

Kożuszne, przys. do Wysoczan, pow. sanocki, par. gr.-katol. Płonne, st. p. Szczawne; leży w górach nieurodzajnych, 451 m. npm., na lewym brz. Osławy, ma 192 gr.-kat. mk. i graniczy na płn. z Wysoczanami a na płd. z Kortaszną. *Mac*

Kożuszny, potok, wytryska w obr. gm. Rumna, w pow. Rudki, w połudn. jej stronie, ze źródeł łącznych; płynie na lekki południowy wschód, tworząc granicę między gm. Tatarynowem i Kołodrubami z jednej, a Horożanką wielką i Podwysokiem z drugiej strony. W końcu zwróciwszy się na wschód i znowu na południe pod Saską Kameralną wpada z lewego brz. do Dniestru. Długość biegu 12 kil. Przerzyna obszerne błota. *Br. G.*

Kożyczi, ob. *Kozice*

Kożyczkowo, ob. *Koziczkowo*

Kożyny, wś, pow. szawelski, gm. krukowska, 42 os., 150 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kr...., por. *Krz...*, *Chr...*, *Chrz.*.

Krablitz (niem.), ob. *Kszawlica* (łuż.).

Krabryszcze, dwa zaścianki w północnozachodniej stronie powiatu mińskiego, w gminie białoruckiej, przy drodze wiodącej z Hajny do Nowosiołek i Gródka; jeden zaścianek ma osad 5, drugi osad 13; tu się poczyna rzeczka Wieśnianka. Miejscowość wzgórzysta, grunta niezłe. *Al. Jel.*

Kracewicze, wś w powiecie borysowskim, w gminie kiszyna-słobodzkiej, nad rzeczką bezimienną wpadającą do rz. Burczek, w miejscowości górzystej, ma osad włócznych 17.

Krackwitz (niem.), r. 1343 *Crekowicz*, wś, pow. nissański, par. Rathmannsdorf, nad rzeczką Kalmetsche, na płd. od Śliwic; 17 bud., 18 dm., 82 mk., 11 osad, 513 mr. ziemi. Było tu otoczone fosami starożytne zamczysko na równinie. *F. S.*

Kraczewice, dwór i wieś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica. Domów 58, mieszk. 305. W ogrodzie dworskim widzieć można starożytny drewniany śpichlerzyk. Obok osada młynarska *Młynki Kraczewskie.* Na gruntach dóbr K. znajduje się biała glinka, której sąsiedni mieszkańcy używają do bielenia domów. W 1827 r. było tu 31 dm., 179 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsią K. i Młynki) od rz. Wisły w. 14, rozległy mr. 2075: grunta orne i ogrody mr. 1188, łąk mr. 13, lasu mr. 850, zarośli mr. 10, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 13; bud. mur. 7, z drzewa 19; płodozmian 10-polowy. Wieś K. osad 28, z gruntem mr. 792; wś Młynki osad 4, z gruntem mr. 63.

Kraczinowce, węg. *Karacson-Mező*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Toplą. Kościół katol. paraf., żyzny grunt, lasy, 425 mk.

Kraczki, niem. *Kraczke, Kratzki*, wś, dom. i kolonia, pow. wyrzyski; dom. ma 2566 mr. rozl.; 3 miejsc.: a) dom.; b) wś; c) kolonia; 17 dm., 240 mk.; 77 ew., 163 katol.; 106 analf. Należy do dóbr Samostrzela hr. Ignacego Bnińskiego. Poczta, tel. i st. kol. żel. Walden o 3 kil.; st. kol. żel. Nakło (Nakel) o 11 kil.

Kraczkiemie, wś rząd., pow. trocki, 2 okr. adm., 57 w. od Trok, 4 domy, 45 katol. (1866).

Kraczkowa (z *Cierpiszem*, *Dolną*, *Górną* i *Celestynówką*), wś w pow. rzeszowskim. Długa, gęsto zabudowana i osiadła wś leży w równinie 147 m. npm., nad granicznym potokiem uchodzącym do Głuchówki, z którą pod Korniaktowem wpada do Wisłoka z prawego brzegu, a na południowej stronie gościńca z Łańcuta do Rzeszowa. Od południa otaczą tę wieś las. Z 2082 mieszk. rzym.-katol. przebywa 28 na obszarze więk. pos., a 462 w przysiołku Cierpiszu. K. ma kościół parafialny drewniany. Kiedy i przez kogo został zbudowany pierwotny drewniany kościół i założona parafia nie jest wiadomem; przypisują fundacyą Pileckim, którzy w okolicach Łańcuta i Tyczyna mieli rozległe dobra, założyli w lasach wiele osad i pobudowali w nich kościoły. Tyle jest pewnem, że parafia istniała przed r. 1450, gdyż w dokumentach bractwa duchownego obwodu łańcuckiego znajdujemy w tym roku zapisane nazwisko Mikołaja Zejdela plebana (rector ecclesiae) w Kraczkowy. W 1624 r. spalili

Tatarzy wieś i kościół. Ówczesny właściciel Kraczkowy Konstantyn Korniakt potwierdził fundacyą parafialną dyplomem wystawionym na zamku w Sośnicy w tym samym roku i rozpoczął budowę nowego drewnianego kościoła. Budowa postępowała powoli, ukończono ją dopiero w 1655 r. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. rzeszowskiego, i ma 2032 rzym.-kat. a 50 izrael. Pos. więk. (izrael. Herz Weinberg) wynosi 512 m. roli i 391 mr. lasu; mn. pos. 2160 mr. roli, 285 mr. łąk i ogrodów, 114 mr. pastwisk i 341 mr. lasu. K. graniczy na północ z Krzemienicą, na wschód z Albigową i Wysoką, na zachód z Malawą. Cierpisz, zwany czasem górnym i dolnym (dwie części), leży na południe od Kraczkowy. *Mac.*

Kraczkówka, wś, pow. humański, par. Łysianka, o 3 w. od mka Iwańki, 704 mk., 2532 dzies. rozl., cerkiew paraf. ś. Mikołaja z r. 1768. Należy K. do Kozakowskich.

Kraczów i **Kraczówka**, wś, pow. tomaszowski, gm. Komarów, par. Wozuczyn, od Wozuczyna 3 w. odległa. K. założony był przez dziedzica dóbr wozuczyńskich Kraczewskiego, który sprowadził z Galicyi serwetników, wybudował im domy i ziemi na ogród udzielił, nie żądając pańszczyzny; ludność z uwielbieniem opowiada dotąd o swym dobrodzieju, i rok rocznie, w sierpniu, obchodzi pamiątkę założenia, którą Kraczewski uroczyście w niedzielę przez sute przyjęcie tychże serwetników zaprowadził. Wioska ta ma dymów 11, gruntu mr. 17, z ludnością 99; lud ubogi i dziś zaledwie pozostało 4 tkaczy biednych, po głośnych owych serwetnikach. Od pół wieku do 1864 r., była własnością Wydżgów. W 1827 roku było tu 27 dm. i 139 mk. *X. S. S.*

Kraczynki, kol., pow. turecki, gm. Niemysłów, par. Pęczniew, odl. od Turku 29½ w. Ma 44 dm., 380 mk.

Kraczynowce, *Karaczynowce*, ob. *Kraczinowce.*

Kraduwka, *Kradówka*, mała rzeczka w pow. bobrujskim, wypływa z lesistych moczarów między zaśc. Borki i wsią Karany, płynie w kierunku płn. i płn.-zachodnim okolicą głuchą a ubiegłszy 1 milę wpada do rz. Sinicy, prawego dopływu Swisłoczy. *Al. Jel.*

Kradzeowka (niem.). Wspomina tę nazwę Triest (Oberschlesien I, 1279) pod miastem Żorawiem, pow. rybnicki.

Kradziejów 1) niem. *Juliusburg*, wś, pow. kozielski, par. Lenschütz, o 5 kil. od Koźla; 36 bud, 20 dm., 153 mk., 18 osad, 86 mr. ziemi. 2.) **K.**, niem. *Klein-Margsdorf* al. *Diebsdorf* (u Knie), kol, pow. kluczborski, par. Brzezinki, o 5 kil. od Wołczyna, 1831 r. założona; 4 bud., 10 dm., 86 mk., w tem 53 ew.; 10 osad, 226 mr. ziemi. 3.) **K.**, gorzelnia do Ligoty, pow. toszecko gliwicki (Knie).

Kradziejówka lub *Krudziejówka*, przys. do Balina, pow. chrzanowski, par. rzym.-kat. Kościelec. Na mapie administr. Kummersberga oznaczony nazwą: „Stary folwark baliński,“ leży na płn. od Balina, po płd. stronie torów dr. żel. ces. Ferdynanda. *Mac.*

Kraeckwitz (niem.), ob. *Krakecy* (łuż.).

Kraehenkrug (niem.), ob. *Gapiarnia.*

Kraehwinkel (niem.), ob. *Gapidupa.*

Kraemersdorf (niem.), ob. *Kromerowo* i *Kramarzewo.*

Kraemershof (niem.), pow. kwidzyński, ob. *Kramry dwór.*

Kraempken (niem.), ob. *Krępki.*

Krafczück (niem.). Tak Triest (Oberschlesien, str. 1279) zowie pustkowie Gonisow do Sternalic należące.

Kraffohlkanal (niem.), ob. *Kraful.*

Kraffohlsdorf i **Schleuse** (niem.), czynszowa wieś miasta Elbląga, pow. elbląski, nad kanałem krafulskim, wśród nizin elbląskich. Obejmuje mr. 18, zagr. 21, katol. 9, ew. 190, menon. 2, dm. 31. Parafiia i poczta Elbląg, dokąd odległość pół mili, szkoła w miejscu.

Kraftshagen (niem.), wś i os., pow. frylądzki, st. p. Roggenhausen.

Kraful, kanał, niem. *Kraffohlkanal*, łączy rz. Elbląg z Nogatą. Budowano go z następującej przyczyny: Nogat od początku przywodziła swe wody do rzeki Elbląg, nieco powyżej teraźniejszego miasta Elbląga. Z czasem jednak wiele piasku toczyła i coraz bardziej ją zaszlamywała. Z tego powodu została r. 1483 przy wsi Robach zatamowana i poprowadzona na północ ku Białej łasze (Weisse Lache), gdzie aż dotąd uchodzi po za wsią Zeyer do Swieżej zatoki. Chcąc atoli mieć prosty związek z Wisłą i Polską, przekopało miasto Elbląg nowy kanał krafulski r. 1495. Najprzód poprowadzili go w długości 900 prętów Starym Elblągiem (Alte Elbing), który dawniej nieco poniżej miasta odłączał się od właściwej rzeki Elbląg i wpływał do zatoki. Tam gdzie się zwracał ku północy Stary Elbląg (bei der langen Else albo bei Hoppen, teraz Rundmannsecke), został zatamowany. Stąd dalej na zachód kopano kanał 660 prętów aż do nowoprzepuszczonej tu Nogaty. Woda z Nogaty wchodzi do kanału dwiema śluzami: większą dla większych statków i mniejszą dla mniejszych. Rząd wydał na tę budowę kanału tal. 66750, miasto 30000, stowarzyszenie kupców 38572 tal. Dla większego bezpieczeństwa usypano groble po obu stronach kanału. R. 1596 kanał znacznie rozszerzono i głębiej nieco kopano. Obecnie jest on długi prętów 1560, szeroki 70 stóp, 86, przy końcu 192 stóp. Najmniejsza głębokość wynosi 3 i pół stopy, poniżej 4, na końcu 6 stóp. R. 1867 przechodziło kanałem: do Elbląga statków ładownych 426, próżnych 186,

berlinek ładownych 1327, próżnych 910, tratew 106, sztuk drzewa 35466. Z Elbląga przechodziło: statków z ładunkami 14, sztuk drzewa 3611. Portowego od statków (Hafenlastgelder) weszło tal. 4623. Do czyszczenia gruntu używa się 1 statek parowy (Dampfbagger) i 1 albo 2 końmi ciągnione statki. R. 1867 przeczyszczono gruntu kw. prętów 25672. Poró wnaj Rhode: „Der Elbinger Kreis, 89, 7.

Kragau (niem.), wś, folw., pow. fyszhuski, między Medenau a Fyszhuzą; st. p. Powayen.

Kragehlischken (niem.), kol., pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken.

Krageningken (niem.), al. *Kraginnen*, wś, pow. gołdapski, st. p. Szittkehmen.

Kragge (niem.), os., pow. morąski, st. p. Jaeskendorf.

Kraginnen (niem.), ob. *Krageningken*.

Kragżle, zaśc. rząd., nad jez. Dubińskiem, pow. wileński, 1 okr. adm., o 37 w. od Wilna, 3 dm., 33 mk., z tego 29 katol., 4 żyd. (1866).

Krahlewicze, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Telechany, mk. 150, własność Pusłowskiego. *Ks. M.*

Krahli, osada wiejska w gub. mińskiej, pow. nowogródzkim, w okręgu policyjnym snowskim, o wiorst trzy na południe od miasteczka Wiedźmy, ma dymów 10. *Al. Jel.*

Krahowo *wielkie* i *małe*, dwa blizkie jeziora w pow. mozyrskim, nad rz. Prypecią, przy ujściu do niej rzeki Sławecznej. Sławne niezmiernemi połowami ryb na wiosnę, które tu z Prypeci w wielkiej ilości podczas puszczania lodów napływają i sposobem szczególniejszym bywają zaganiane w sieci. Połów ten niekiedy do kilkudziesięciu tysięcy pudów wynosi, wzbogacając zarówno lud okoliczny, jak właścicieli i kupców, którzy się tu w wielkiej liczbie zjeżdżać zwykli. *Al. Jel.*

Kraina, ziemia w Prusach Zach. i w. ks. Pozn., ob. *Krajna*.

Kraina (dok.), ob. *Krajenka*.

Kraince, ob. *Krajenka*.

Krainecke (niem.) rzeka, lewy dopływ rz. Sude, według mapy Perthesa.

Krainiec. Rzeka Bug poniżej wsi Stryhanki i Tyszycy (na granicy pow. sokalskiego i Kamionki strumiłowej) rozdziela się na 62 mniejszych i większych odnóg, łączących się poniżej Horodyszcza bazyliańskiego i Parchacza w jedno koryto. Jedno z tych ramion, przedewszystkiem wschodnie, zowie się Kraińcem, który raz łączy się z Bugiem w Horodyszczu bazyliańskim, drugi raz płynie na północ przez Wolświn, tworząc odnogę Bugu, Wolświnką też zwaną. *Br. G.*

Kraj, wś poleska, w pow. bobrujskim, o wiorstę od rz. Ptyczy z prawej strony, o w. 3 od folwarku Krynki, w okr. policyjnym 4 swisłockim, ma osad włócznych 12, grunta lekkie. *A. Jelski.*

Kraj (w r. 1418 *Cray*), dziś *Crayn* (niem.), wś, pow. lignicki na Szląsku, par. Słup (Dirsicray), w pow. jaworskim. Słynął tu dąb olbrzymi, 18 łokci obwodu mający. *F. S.*

Krajanka, kol. i os., pow. wieluński, gm. i par. Czastary, odl. od Wielunia w. 20. Kol. ma dm. 36, mk. 255; os. dm. 1. W 1827 r. było tu 30 dm. i 195 mk.

Krajanki, *Krajątki*, folw., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Kłobia. Rozległość wynosi mr. 195: grunta orne i ogrody mr. 161, łąk mr. 29, nieużytki i place mr. 5; bud. mur. 6, z drzewa 6; płodozmian 6-polowy, pokłady torfu.

Krajc, niem. *Kreuz*, ob. *Biadacz*.

Krajcburg, ob. *Kryżbork*.

Kraje, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Telechany, mk. 77, cerkiew paraf., własność Pusłowskiego. *Ks. M.*

Krajec, pisze Winc. Pol, „także *Karajcem* (ob.) zwany, lewy dopływ Dniestru, mała rzeczka, zaledwo kilka mil płynąca z północy ku południ., powstaje powyżej wsi Tatarzysk a wpada poniżej Kozłowa do Dniestru."

Krajenczin (niem.), pow. chełmiński, ob. *Krajęczyn*.

Krajenka, niem. *Krojanke*, w dok. *Krainka*, r. 1420 *Kraina*, 1453 *Crayna*, 1676 *Kroganick*, miasto, wś włośc. i folw., pow. złotowski, w ziemi Krajnie, nad strugą Glumią, do której tu wpada strumień Kocuń, na bitym trakcie złotowskim i wysockim (do księstwa poznań.), $1 \frac{1}{4}$ mili od Złotowa. 1) miasto liczy obszaru mr. 12477, bud. 1057, dm. 417, kat. 755, ew. 1874. W miejscu jest kościół paraf. katol., kościół paraf. luterski, synagoga żydowska, szkoła miejska mięszana, poczta, stacya kolei żel., biuro telegr., magistrat, fizyk powiatowy, browar, piek. 5, bedn. 6, rzeźn. 5, szkl. 2, kuśn. 1, garb. 2, malarz 1, szewców 13, krawców 16, kowalów 11, powroźn. 1, rymarzów 2, ślusarzów 4, kołodz. 5, zdunów 6, fabr. sukna 1, stol. 12, tkaczy 2, farbiarz 1, młyn wodny z foluszem. Cechów przez rząd uznanych 7, jako to: młynarzów, stelmachów i bednarzów, stolarzów, kowalów, szewców i rymarzów, krawców i zdunów. Od r. 1861—1865 odbierali przełożeni cechów egzamin od 48 uczniów. Jarmarków dorocznych 4, na bydło, konie i kramne. Dawniej słynęło miasto z wyrobów sukna, jeszcze r. 1805 liczono wartość wyrobionego tu sukna na 2876 tal. Do miasta należy 8203 mr. pańskiego lasu, z którego było dochodu r. 1865 tal. 10525, rozchodu 2476, zysku 8058 tal.; 2) wieś i folw., obszaru liczy osobno folw. 2996 mr., wś 491; razem bud. 54, dm. 15, katol. 74, ew. 139. Na folw. utrzymuje się gorzelnia, z której zapłacono cła rzą-

dowi r. 1863 tal. 2259. K. należy do najstarszych osad całej tej okolicy. Z Sierocka prowadził tu trakt odwieczny do Gdańska. Niektórzy utrzymują, z małem jak się zdaje prawdopodobieństwem, że K. jest owem Skurgon, przez Ptolemeusza wspominanem. Co do położenia jestto jakoby Krajna w Krajnie, zewsząd strugami i wodami (mianowicie dawniej) oddzielona (odkrajana, stąd nazwa Krajny i Krajenki). Na północ płynie Glumia, na południe struga od Sławianowa do zelgnieńskiego lasu (niem. Seestrang), ze wschodu Kocuń i z zachodu stary kanał, niemal równolegle z Kocuniem poprowadzony, łączący Glumię i strugę z pod Sławianowa. Pierwotnie leżała K. za zamkiem i kościołem zamkowym po drugiej stronie Glumii ku Sokolnie i Wojtownicy i znajdowała się w posiadaniu możnej familii Danaborskich, od dóbr swoich rodzinnych Danaborza na Krajnie imię mających. Za polskich czasów przyłączona była do star. nakielskiego. R. 1336 Jędrzej Danaborski, wojew. kaliski, najpierwszy znany dziedzic wspominany. R. 1338 Wacław Danaborski, kasztelan nakielski. R. 1420 Maciej Danaborski (Schmitt, Gesch. des Kreises Flatow, pisze, zapewne fałszywie, Andrzeja; Maciej zresztą zachodzi już r. 1409), star. nakielski, potem wojew. inowrocławski, przeniósł miasto na dzisiejsze miejsce i nowy przywilej, przez króla Władysława Jagiełłę potwierdzony, nadał. Podobno przedtem wsią się tylko nazywała K., choć to niepewna. Około r. 1460 zachodzi Władysław al. Włodko Danaborski, dziedzic, syn wojewody Macieja i księżniczki pewnej raciborskiej, z rodu Piastów pochodzącej, jeden z najmożniejszych magnatów swojego czasu. Oprócz rodzinnego Danaborza, dóbr białośliwskich, posiadał liczne bardzo dobra na Krajnie i Pałukach. R. 1461 nadał mu król Kazimierz Jagielończyk w zastaw miasto Fryd ląd i całe star. nakielskie. Także zamek człuchowski i tucholski był mu zastawiony. Na zamku Nakle Danaborscy zdawna już znaczne summy mieli. R. 1465 połączył się naprzeciwko królowi swemu z krzyżakami i mógłby być wielce niebezpiecznym. Zawczasu jednak do poddania zmuszony przez wojsko polskie, prosił na klęczkach króla o przebaczenie. Córka jego Katarzyna Danaborska, wnuczka księżniczki raciborskiej, poszła za Macieja Tuczyńskiego (von Wedel), dziedzica na Tucznie. R. 1499 Wacław Danaborski, kasztelan bydgoski, posiadacz K. Około połowy XVI w. ostatnia z rodu, jak się zdaje, Gerussa czyli Gertruda Danaborska, dziedziczka, wspominana. Za męża miała Jana Kościeleckiego, wdę sieradzkiego, generała wielkopolskiego, bydgoskiego, nakielskiego i drahimskiego starostę, męża pełnego zasług, tak dla kościoła jak i ojczyzny, którego cnotę i wiarę wychwala Hozyusz u króla Zygmunta Augusta; umarł roku 1569. W dom Kościeleckich wniosła oprócz miasta K. dobra Danabórz. Nieżuchowo i inne. Także sumy owe na Nakle zapisane dostały się tej rodzinie. Z r. 1569 jest list wspomnianej Gerusy Danaborskiej, wdowy po Janie Kościeleckim, który pisała z Krajenki do kard. Hozyusza, polecając mu syna swego Andrzeja. O tej Gerussie, że była żoną Janusza Kościeleckiego już około r. 1450, pisze Niesiecki, przez omyłkę, jak widać z tego listu. Inny syn Gertrudy Stanisław Kościelecki, dziedzic K., był jeszcze starostą nakielskim, ale po jego śmierci król Stefan starostwo nakielskie odjął od tego domu. Odtąd przez lat około stu dobra K. pozostawały w ręku Kościeleckich. R. 1652 umarła ostatnia, jak się zdaje, z domu tego, Anna Kościelecka; miała za męża 1° voto Iwińskiego, potem Stefana Grudzińskiego, dworzanina Zygm., Wład. i Jana Kazim., królów polskich, w wielu wojnach walecznego. Przez tegoż Stefana dobra K. w posiadanie weszły Grudzińskich, których własnością dawniej już były także dobra złotowskie. Zygm. Grudziński, wojewoda kaliski, około r. 1623 i 1638 wspominany, za żonę miał Annę Opalińską, której córka Izabela poszła za Pawła Działyńskiego, wojewodzica brzesko-kujawskiego. R. 1650 Andrzej Karól Grudziński, dziedzic K., wda kaliski, następnie poznański, syn Zygm. i Izabeli Opalińskiej; r. 1663 nowy przywilej wydał tutejszym cechom; zachodzi jeszcze roku 1683, umarł bezpotomnie. Poczem zapewne Działyńscy, spokrewnieni, dobra te nabyli. R. 1688 Maciej Działyński, dobr krajeńskich i złotowskich dziedzic, syn Zygmunta, wdy kaliskiego, wnuk Izabeli z Grudzińskich Działyńskiej, zeszedł bezżenny z tego świata. Po nim brat jego Jan Działyński, spadkobierca, nie żył r. 1695; pozostała wdowa Ludwika Łosiowa trzymała te dobra w dożywociu. Roku 1714 Józef Działyński, dziedzic, syn Pawła, brata wymienionych dwóch ostatnich Działyńskich Jana i Macieja, fundował w K. promotora różańca św., na którego utrzymanie zapisał między innemi włókę roli. Po Józefie Jakób Działyński otrzymał dobra krajeńskie; za niego r. 1721 zbór luterski tutejszy został zburzony; tenże Jakób nadał także nową erekcyą farze katolickiej. R. 1732 Józef Działyński wydał nowy przywilej miastu, podług którego wolno było mieszkańcom piwo warzyć, tylko mają 5 tymfów płacić od 9 korcy słodu, a od każdego wywaru 4 wiadra cienkuszu na zamek dostawiać; od spirytusu płacili 100 tymfów. R. 1766 Sułkowski książę, dziedzic K. i kościoła tutejszego patron. R. 1779 po okupacyi kościół nowy luterski zbudowany; r. 1787 parafia przy nim ustanowiona. Dobra

K. nabył za pruskich czasów najprzód hr. von Flottow, w wielkich łaskach będący u króla pruskiego Fryderyka. Po nim znowu Sułkowscy je mieli. R. 1774 księżna Sułkowska w miejsce dotychczasowego po prusku tylko zbudowanego kościoła farnego nowy wzniosła, całkiem murowany, po największej części z cegły zaniechanego starego zamku pańskiego. R. 1805 posiadają K. Komierowscy, po nich Meyer Wulff Liepmannsohn. R. 1820 przeszły w posiadanie królewskiej familii pruskiej; miały po kolei właścicieli: Wilhelma III, Wilhelma I jako królewicza i teraz królewicza Karóla. Parafia K. liczy dusz 1376, kościół tyt. św. Mikołaja, patron. królewicza pruskiego Karóla, kiedy założony nie wiadomo, teraźniejszy r. 1774 nowo budowany, poświęcony 1775. Przy nim szpital dla 3 ubogich; bractwo św. Anny od r. 1663, rożańca św. i trzeźwości od r. 1859. Prob. Antoni Fredrich. Wsie parafialne: Krajenka, Smierdowo, Pieczyn, Annafeld, Węgierce, Leśnik, Hamer, Tarnówka, Piecewo, Osówka. Szkoły katol.: w Krajence 2 kl., dzieci katol. 164; w Smierdowie 57; 22 dzieci zwiedzają luter. szkołę w Pieczynie, dla których nie starają się dotąd o naukę religii. Dawniej znajdował się jeszcze jeden kościół prócz fary: św. Katarzyny i kaplica św. Anny w K. Kościół św. Katarzyny stał po za miastem, niewielki, murowany, połączony ze szpitalem tworzył t. z. prezoryturę, nad którą prawo patronatu mieli dziedzice. Dla prob. zapisane były 3 włóki, dla szpitala 1 wł. Ubogim w spitalu dostarczali ubioru państwo z Konarzewa; na opał dawał dwór w K. po furze drzewa na osobę. Kiedy roku 1688 kościół paralny św. Anny w mieście spalił się, dłużej niż 10 lat odprawiało się tu nabożeństwo. Po okupacyi coraz bardziej podupadała prepozytura św. Katarzyny, r. 1829 na rozkaz policyi rozebrana. Kaplica św. Anny także leżała za miastem. Po spaleniu kościoła farnego wraz z plebanią r. 1688 prob. ówczesny Jan Gorczyński, kan. kamieński, wystawił sobie przy tej kaplicy tymczasowe pomieszkanie. Zresztą nie masz o niej wiadomości. Obecnie zdawna nie istnieje. Ob. Schmütt, Gesch. das Kreises Flatow, Niesiecki, Herbarz polski, Szemat. dyecezyi chełm. z r. 1867, Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej str. 291. Przed reformacyą luterską i okupacyą pruską istniały jeszcze 3 kościoły katol. w parafii krajeńskiej: w Ossówce, Tarnówce i Piecewie. *Kś. F.*

Krajenki 1.) niem. *Krojanken*, dobra do Kęsowa, pow. tucholski, blisko złotowskiego, bud. 10, dm. 3, katol. 62, ew. 15. Parafia Jeleńcz, szkoła Kęsowo, poczta Droździenice. 2.) **K.**, niem. *Krojanten*, rycer. dobra i wś, pow. chojnicki, nad jeziorem, 1 ½ mili od Chojnic. a) rycer. dobra obejmują obszaru mr. 3029; bud. 21, dm. 11, katol. 101, ewang. 53. Parafia i poczta Chojnice, szkoła Kłodawa. b) wś, obszaru mr. 506; bud. 25, dm. 10, katol. 20, ew. 54. Reszta jak przy a). Przy końcu przeszłego wieku utrzymywali polscy dziedzice prywatną kaplicę w K. *Kś. F.*

Krajeński młyn, niem. *Neu-Krojanter-Mühle*, posiadł. z młynem do Powałk, pow. chojnicki; bud. 5, dm. 2, ew. 9. Parafia, poczta i szkoła Chojnice.

Krajew, ob. *Krajów.*

Krajewice 1.) małe, folw., pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. o 11 w. od Sierpca, 11 dm., 53 mk., 330 mr. gruntu, 7 nieuż. 2.) **K.-wielkie**, folw., pow. sierpecki, gm. Kossemin, par. Jeżewo, odl. o 12 w. od Sierpca; 12 dm., 73 mk., 471 mr. gruntu. Według Tow. Kred. Ziems. rozległość wynosi mr. 219: grunta orne i ogrody mr. 177, pastwisk mr. 42, nieużytki i place mr. 5; bud. mur. 1, z drzewa 9.

Krajewice 1.) wś i gm., pow. krobski, par. Domachowo, 2 miejscow.: a) K., wś; b) Róża (Rose), dom. szosowy; 36 dm., 271 mk., 104 ewan., 167 katol., 64 analf. 2.) **K.**, dom. i gm., pow. krobski; dom. ma 1659 mr. rozl., 4 miejsc: a) K. dom.; folwarki: b) Leciejewo; c) Róża; d) dom leśnika; 14 dm., 171 mk., 10 ewan., 161 katol., 47 analf. Poczta i tel. w Gostyniu o 6 kil.; st. kol. żel. w Bojanowie o 22 kil. Własność pani Róży z Żółtowskich Czorby. W okolicy zbadano cmentarzysko pogańskie.

Krajewo 1.) okolica szlachecka, w dawnej ziemi a dzisiejszym powiecie łomżyńskim, gm. i par. Zambrowo. Istniejące w jej obrębie wsie wspominane są już w dokumentach z 1413 r. (Gloger). Są one następujące: a) K.-Korytki, wś i folw. ma 607 mr. obszaru; w 1827 r. 4 dm., 28 mk. b) K.-Białe, wieś szlachecka i włośc.; w 1827 r. było tu 35 dm., 205 mk. c) K.-Borowe, wś; w 1827 r. 19 dm., 88 mk. d) K.-Ćwikły, wś; w 1827 r. 14 dm., 63 mk. e) K.-Łętowo, wś; w 1827 r. 7 dm., 44 mk. f) K.-Stare Gąsiory Podochy; w 1827 r. 17 dm., 87 mk. W 1827 r. było jeszcze K.-Biała-biel, miało 22 dm., 144 mk. Wsie te zamieszkuje dotąd drobna szlachta. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Korytki (z osadą Wądołki-Bućki) rozległy mr. 396, grunta orne i ogr. mr. 147, łąk mr. 35, lasu mr. 191, nieuż. i place mr. 22, bud. z drzewa 10, płodozmian 8-polowy; oprócz powyższej rozległości w r. 1874 odprzedano częściowym nabywcom mr. 165. Wś K.-Korytki os. 13, z grun. mr. 16; i osada Wądołki-Bućki z grun. mr. 19. Por. artykuły *Ćwikły*, *Korytki* i t. d. 2.) **K.**-*Budziły*, wś, szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo. 3.) **K.**-*Cepki*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, odl. o 19 w. od Przasny-

sza, ma 3 dm., 20 mk., 43 mr. gruntu, 9 mr. nieuż. W 1827 r. 2 dm., 10 mk. 4.) K. *Darmopychy*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, odl. o 18 w. od Przasnysza, ma 4 dm., 32 mk., 61 mr. gruntu, 3 mr. nieużyt. W 1827 r. 4 dm., 23 mk 5.) K.-*Wielkie*, wś nad rz. Bystrzycą, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, odl. o 18 w. od Przasnysza, ma 10 dm., 112 mk., 138 mr. gruntu, 43 mr. nieuż. Zamieszkana przez drobną szlachtę. W 1827 r. było tu 11 dm., 67 mk. 6.) K.-*Wierciochy*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, odl. o 16 w. od Przasnysza, ma 13 dm., 130 mk., 223 mr. gruntu, 26 mr. nieużyt. W 1827 r. 13 dm., 100 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Wierciochy lit. C r. 1866 miał mr. 241, obecnie rozparcelowany. Wś K.-Wierciochy lit. C osad 5 z grun. mr. 8. 7.) K.-*Kłódki*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, odl. o 18 w. od Przasnysza, ma karczmę, 10 dm., 70 mk., 118 mr. gruntu, 37 nieuż. W 1827 r. 8 dm., 45 mk. 8.) K., os., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 13 w. od Ciechanowa, ma 1 dm., 18 mk., 88 mr. gruntu, 2 mr. nieuż. 9.) K., wś, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia-Kościelna, odl. o 4 w. od Mławy, ma 7 dm., 43 mk., 109 mr. gruntu. 10.) K.-*Kawęczyno*, wś nad rz. Orzyc, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janowiec, odl. o 25 w. od Mławy, ma 8 dm., 55 mk., 206 mr. gruntu; zamieszkana przez drobną szlachtę. W 1827 r. 7 dm., 38 mk. 11.) K.-*Małe*, wś, pow. mławski, gm. Szczepkowo, parafia Janowiec, odl. o 32 w. od Mławy, ma 2 młyny wodne, 7 dm., 53 mk., 202 mr. gruntu, 7 nieuż. W 1827 r. 6 dm., 39 mk. 12.) K-*Wielkie*, wś, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janowiec, odl. o 30 w. od Mławy, ma 2 dm., 19, mk., 114 mr. gruntu; zamieszkana przez drobną szlachtę. W 1827 r. 3 dm , 14 mk.

Krajewo, folw., pow. ostródzki, st. pocztowa Dąbrówno.

Krajewo (dok.), ob. *Krichen* (niem.).

Krajewszczyzna, pow. kielecki, gm. Dyminy, par. Kielce.

Krajewszczyzna, wś, pow. żytomirski, nad ruczajem wpadającym do Wierzchniej Irszycy z prawego brzegu. Grunt przeważnie ma czerwony granit. *A. L. Br.*

Krajęczyn, wś nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Królewo, odl. o 12 w. od Płońska, ma 21 dm., 143 mk., 441 mr. gruntu, 31 nieuż. Do wsi tej należy folw. Murowanka.

Krajęczyn, niem. *Krajenczin*, wś, pow. chełmiński, przy trakcie bitym chełmińsko-grudziąskim, par. Lisewo, szkoła Pniewite, poczta Trzebieluch. Obszaru mr. 665, bud. 48, dm. 37, kat. 184, ewan. 80. Por. t. I, str. 566.

Krajgród, byłe dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Czyt. Stecki, Wołyń II, 231.

Krajki, ob. *Cywiny*.

Krajków 1.) kol. nad strum. Krzyworzeką, pow. wieluński, gm. Mokrsko, par. Krzyworzeka, posiada dm. 20, mk. 104. 2.) K., wś, pow. iłżecki, gm. Tarczek, par. Świętomarz, odl. 32 w. od Iłży. Ma 17 dm., 152 mk., 311 mr. ziemi włośc. i 1 mr. dworskiej (rządowy). Poprzednio K. stanowił posiadłość biskupów krakowskich (Dług. II, 463). W r. 1827 było tu 12 dm., 76 mk.

Krajków, por. *Kreicke* (niem.).

Krajkowice al. *Łęg dominikowski*, kol. nad odnogą rz. Warty, pow. turecki, gm Niewiesz, par. Uniejów (Łaski, Lib. ben. I, 345), o 26 w. od Turku. W r.1827 9 dm., 102 mk.; obecnie 11 dm., 78 mk., ob. *Dominikowice*.

Krajkowo 1.) wś, pow. sierpecki, gm. Raciąż, par. Krajkowo, odl. o 39 w. od Sierpca, ma kościół, 17 dm., 242 mk., 812 mr, gruntu, 23 nieuż. W r. 1827 16 dm., 171 mk. Tutejszy kościół par. murowany pod wezw. św. Trójcy, pochodzi z XV wieku prawdopodobnie. Data erekcyi parafii i kościoła nieznana. Par. K. dekan. sierpecki 1854 dusz. 2.) K., wś, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Zagroba, odl. o 23 w. od Płocka, ma 4 dm., 89 mk., 40 mr. gruntu, 5 nieuż. W r. 1827 było tu 5 dm., 45 mk. Według Tow. Kred. Ziems., folwark Krajkowo-Mieczek v Krajkówka rozległy mr. 415: grunta orne i ogrody mr. 353, łąk mr. 41, pastwisk mr. 9, nieużyt. i place mr. 12, bud. mur. 3, z drzewa 7, płodozmian 13-polowy, pokłady torfu. Wieś Krajkowo osad 12, z gruntem mr. 10. Por. *Dziedzice* i *Kondrajec*.

Krajkowo, niem. *Landsort*, wś, pow. śremski, 43 dm., 355 mk., 10 ew., 345 kat., 99 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Mosinie (Moschin) o 2 kil.

Krajna (al. *Krayna*), wś w pow. dobromilskim, 24 klm. na płn.-zach. od Dobromila, 6 kil. na płd.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Birczy. Na płn.-zach. leży Wola korzeniecka, na płn.-wsch. Łodzinka górna i Trójca, na płd i płn.-zach. Lomna. Najwyżej wznosi się płn.-zach. część obszaru (Czechowa góra na granicy Woli korzenieckiej do 435 m.; inne wzgórze na granicy Łodzinki i Trójcy do 496 m). Ta część obszaru, a także płd.-zach. jest lesista. Wody z całego obszaru płyną za pośrednictwem małych strug do Wiaru od płn.-zach. na płd. wsch. W dolinie jednego z tych potoków i przy drodze wiodącej przez wieś z Woli korzenieckiej do Trójcy leżą zabudawania wiejskie. Własn. większa (Tyszkowskiego) ma roli orn. 18, łąk i ogr. 4, pastw. 5, lasu 318; własn. mniej. roli orn. 256, łąk i ogr. 32, past. 60, lasu 15 mr. Według spisu z r. 1880 było 158 mk. w gminie, 8 na obsz. dwor. (obrz. gr.-

kat.). Par. gr.-kat. w Łomnie. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Krajna, dok. *Croja*, *Kroja*, *Crayen*, *Kraine*, *Kraina*, ziemia w Prusach zach. i W. Ks. Poznań., obejmuje cały powiat złotowski i półn. część bydgoskiego, wyrzyskiego i chodzieskiego powiatu. Postać tworzy regularnego niemal czworoboku. Granice ma na około naturalne, tj. rzeki dość znaczne, jakoto: Wisłę ze wschodu, Noteć z połuInia, Gwdę (Küddow) na zachód, Dobrynkę i Kamionkę ku północy. Wsch.-zach. długość tej ziemi wynosi mil około 14, północno-polud. szerokość 7 mil. Pod względem politycznym i kościelnym rozpada się K. na dwie części. Południowa część z miastami: Koronowo, Mroczyn, Bydgoszcz, Fordon, Wyrzyska, Łobżenica, Wysoka, Nakło, Miasteczko, Piła należy do Księstwa Poznańskiego. Do Prus zach. przyłączona mniejsza północna część, w której są miasta krajeńskie: Kamień, Sępolno, Więcbork, Złotowo i Krajenka. Granica polityczna z małym tylko wyjątkiem odpowiada podziałowi kościelnemu: północno-pruska część należy do dyecezyi chełmińskiej, południowa do archidyec. poznań.-gnieźn. Tylko okolice z miastem Fordonem i Koronowem przyłączone są do chełm. dyec. Dawniej przed okupacyą cała K. jak należała jednolicie do Polski, tak i w kościelnym względzie podlegała arcybiskupom gnieźn. Dopiero w r. 1822 archidyakonat dawniejszy kamieński z miastami: Kamień, Sępolno, Więcborsk, Złotowo i Krajenka przydany został do dyecezyi chełmińskiej. Wszystkie wymienione miasta połączone są tu traktami bitymi, które wzdłuż i wszerz Krajnę przerzynają. Koleje żel. przeprowadzone są: z Piły na Miasteczko, Nakło do Bydgoszczy w zach.-wsch. kierunku i nadto w kierunku północnym z Piły na Krajenkę, Złotowo do Chojnic i z Bydgoszczy do Tczewa. Projektowana kolej z Chojnic do Nakła. Oprócz rzek wyliczonych granicznych płyną tu z ważniejszych: Brda pod Koronowem i Bydgoszczą do Wisły, Łobżonka przy Wyrzyskach do Noteci, Glumia przy Krajence do Gwdy i inne. Gleba przeważnie zyzna, urodzajna, miejscami jednak piaszczysta, bagnista i lesista, powierzchnia płaszczysta. Pod narodowym względem ludność K., osobliwie w nowszym czasie po okupacyi, wiele ucierpiała. Miasta znajdują się, jak zwykle w Prusiech, przeważnie w ręku protestanckiem i żydowskiem. Także i po wsiach w wielu okolicach ludność polska wyparta. Większe zaś majątki z małemi chyba wyjątkami posiadają niemcy. Pomimo to piętno ziemi polskie, a lud mocno się trzyma gleby swojej i praw ojczystych. Pod względem nareszcie histor. dodaje się, że K. początkowo stanowiła część wschodniego Pomorza i zależna była od książąt pomorskich, Nakło było tu grodem najważniejszym pomorskim, około którego walki krwawe pomiędzy Polską a Pomorzanami rozgrywały się. Dopiero w r. 1121 przez Bolesława III została ta ziemia zdobyta dla Polski, przy której przetrwała aż do podziału r. 1772. Krzyżacy częściej kusili się zdobyć Krajnę, jak np. r. 1331 część tej ziemi zabrali i w Kamieniu komturów swoich mieli około r. 1339. Wkrótce jednak po pokoju kaliskim r. 1343 znowu ją oddali. R. 1409 Gamrad von Rintzenau, komtur człuchowski, wpadł z wojskiem do K., miasta i wsie postosząc. Także r. 1430 wojska krzyżackie Krajnę przebiegały. R. 1433 przyczepił się z Krainy do przechodzących tędy Husytów oddział luźny zbrojnych ludzi, którzy pod Tucholą rabowali. Ob. Schmitt, der Kreis Flatow, str. 16, 24, 31, 33, 35, 45, 47, 50, 75. „Powiaty: bydgoski, wyrzyski, czarnkowski i chodzieski zowią się u ludu Krainą.“ (Bibl. Warsz. 1864 I, 285. Libelt w Roczn. Tow. Przyj. nauk pozn. VII, 74). Zajmująco rozprawia o Krainie Jul. Bartoszewicz w „Bibl. Warsz. 1864, I. Tak zwana „Kraina“ południowo-słowiańska (Carniola, Karyntya), zdaniem Miklosicha nie pochodzi od wyrazu„ kraj.“ Por. *Ukraina*. (J. Karł. w Pam. fizyogr. II, 1883; Kod. dypl. pol. II, 288). Zwał się też K. wąski pas po lewym brzegu dolnej Drwęcy (G. Zieliński, Bibl. Warsz. 1861). Por. też *Czarno*. *Ks. F.*

Krajna, potok podgórski, wytryska w obr. gm. Mizunia, w pow. Dolina, w zachodniej jej stronie, w Kropiwniku, przysiołku Mizunia; płynie na wschód łączkami mizuńskiemi, opływając południowe podnoże góry Zasiałkami zwanej (644 m. szt. gen.), a zasiliwszy się z praw. brz. wodami potoku bezimiennego z pod góry Luty (1093 m.) napływającego i Manasterskiej wody, płynie w krętym biegu wschodnim u połudn. stóp lesistej góry Hlubiczki (ob.), u podnoża której K. potok wpada z lew. brz. do Mizuńki. Oprócz strug powyżej wymienionych przyjmuje z lew. brz. silny potok spływający z południowego zbocza Osiego garbu (768 m.). Długość biegu $5\frac{1}{2}$ kil. *Br. G.*

Krajna Poljana, węg. *Nagy-Poljana*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filial. gr.-kat., lasy, łąki, pastwiska, 546 mk. *H. M.*

Krajniacy, ludność, zamieszkująca obszerną ziemię Krajnę w Prusach teraźniejszych zachodnich i w W. Ks. Poznańskiem, około miast: Złotowa, Sępolna, Koronowa, Wyrzysk, Łobżenicy aż ku Bydgoszczy. Na żyznym po większej części siedzą zagonie, bywają krępi i hardzi, bo miewają grosz w kieszeni. Tu napotykamy zatracone w innych dzielnicach wsie gospodarskie, mające włościan na 80 i stopniowo na setkach morgów. Konie bywają rosłe i nad miarę często wypasłe, bo Krajniak osobliwszą ma o nich pieczę. Gdy błoto i rozto-

py, woli sam brodzić po grząskiej drodze, byle koń niezmęczony w niedzielę mógł dębem stanąć i wierzgać przed kościołem. Zarzucają Krajniakom zamiłowanie w pożywieniu obfitem i skłonność do zabaw hucznych. Tu rodziny o milę się odwiedzają w opusty, a kto dostanie gościa, już mu nie szczędzi. Nieraz po kilkoletnim pobycie w stronach mniej szczerych nabawisz się kłopotu na stypie u Krajniaka, bo szczodro domaga się oczywistych dowodów apetytu, a gospodarz też za kołnierz nie leje. Gdy się pokażą za domem, występują dostatnio, nawet strojno. A gdzie chodzi o to, by się okazać, grosza nie szczędzą. Stąd wesela i pogrzeby odprawiają się tam jak najuroczyściej, bo przecież nieboszczyk tyle zostawił, mawiają, że nie może iść pod ziemię jak byle jaki. Jązyk polski mają Krajniacy w poszanowaniu; obcych wyrazów mało. Natomiast osobliwsza ich wymowa. Starodawne *a* długie brzmi u prawdziwego tybylca jak *o* (niem. Ohr), a dalej na północ przybiera niekiedy brzmienia łacińskiego *au*, np. *downo, dauwno* — dawno. Następujące zaś g i k i miękczy swą poprzednią w wymowie. Stąd zamiast długi mówią *dłudzi*; zamiast gibki *dzibci*. Ob. Kujot, Pomorze polskie w Warcie str. 314. Tak się też zowią, według Szembery, osadnicy polscy w węgierskiem hr. liptowskiem. Por. *Horale*. *Ks. F.*

Krajniki, część Ułucza, pow. dobromilski.

Krajno, wś i dwór, pow. kielecki, gm. Górno, par. Daleszyce. Leży na stoku gór Swięto-Krzyskich, na wzniesieniu 923 stóp, w pobliżu góry św. Katarzyny i drogi bitej z Kielc do granicy gub. radomskiej, odl. 10 w. od Kielc. K. było własnością biskupów krakowskich a następnie rządową posiadłością (Dług. I, 453 i II, 458). W r. 1827 było tu 151 dm. i 853. mk. Por. *Kielce*.

Krajnowicze, wś, pow. piński, w 2 okr. polic., gm. Żabczyce, mk. 63, ziemi 455 dzies.; własność Bylewskiego, dawniej biskupów unickich pińskich (bazylianek przez pewien czas).

Krajów al. *Krajew*, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Skrzyńsko, par. Skrzynno (Łaski, Lib. ben. I, 657, 699). Odl. 28 w. od Opoczna. W r. 1827 było tu 19 dm. i 114 mk.; obecnie 22 dm., 262 mk., 613 mr. ziemi dwor. i 337 mr. włośc. Według Tow. Kred. Ziems., folwark Krajów rozległy mr. 614: grunta orn. i ogr. mr. 422, łąk mr. 54, pastw. mr. 92, lasu mr. 21, nieużytki i place mr, 25, bud. mur, 7, z drzewa 5. Wieś Krajów osad 46, z gruntem mr. 299. *Br. Ch.*

Krajowice, ob. *Krajewice*.

Krajowice (według Balińskiego, t. II, 212 *Grajowiec*), wś w pow. jasielskim, należy do parafii rzym.-kat. w Kołaczycach, leży na prawym brzegu Wisłoki, przy gościńcu z Jasła do Kołaczyc. Oddalenie od Jasła wynosi 5 klm. Sama wieś leży w dolinie 222 m. npm., ale nad drogą piętrzy się tak stroma góra, że sterczące skały zdają się grozić upadkiem przejeżdżającym. Na samym cyplu wzgórza porosłego gęstym jodłowym borem, wznoszą się zwaliska starego zamku, którego rozkładu z powodu gruzów i zarośla dobrze zbadać niemożna. Pozostały ułomek muru przedstawia się jako ściana nadzwyczaj gruba, niegdyś okrągłej baszty z bramą, co przypomina basztę we Czchowie w pow. brzeskim, co świadczy o wielkiej starożytności tej budowy, sięgającej prawdopodobnie XI lub początku XII w. Sciana jest do 40 stóp wysoką a do 9 grubą. Gruzy pokrywa mecha na szczycie porosły nawet młode jodły, puszczające korzenie w szczeliny i rozsądzające w ten sposób powoli resztki zamczyska, ale pod mchem można się dopatrzeć szkliwa, skąd wnosić można o bardzo wielkim pożarze, który zamek zniszczył. Kto zbudował na tak stromem miejscu gród, kto go zburzył? Niema żadnej tradycyi przywiązanej do tych zwaliska fantastyczna powieść ludu przypisuje wzniesienie silnej budowy na miejscu prawie niedostępnem siłom nadludzkim, co właśnie brak tradycyi wskazuje. Lwowianin (czasopismo) umieścił w r. 1841 powiastkę o Sciborze, jakimś magnacie polskim, który tu za Władysława Łokietka miał przebywać, co jednak nie jest opartem na źródłach historycznych. Najprawdopodobniej zdobył i rozwalił zamek krajowicki król węgierski Maciej w 1474 r., ponieważ taki los spotkał w tym roku prócz Jasła 200 wsi. Pewnikiem historycznym jest tylko to, że Krajowice należały do starostwa niegrodowego jasielskiego, które Zygmunt III w r. 1613 nadał w dożywocie Mikołajowi Strusiowi z Komorowa, staroście chmielnickiemu, który nadwerężając własne mienie stawał we wszystkich okazyach z własnym hufcem, pełniąc obowiązki nietylko wodza, ale i żołnierza. W XV w. własność klasztoru tynieckiego (Długosz, Lib. ben. II, 279 i III, 207). Po r. 1811 rozprzedał rząd austryacki starostwo, a teraźniejszym właścicielem Krajowic jest p. Nowotny. Z ruin przedstawia się czarujący widok na Jasło i całą jasielską równinę zasianą ogrodami i wioskami, na Wisłokę i Ropę, a dalej na południe, na sine grzbiety Karpat, stanowiących ramę uroczego krajobrazu. W pierwszej połowie naszego stulecia osiedlił się tu jakiś francuz Jehannotte, a polubiwszy to miejsce, wyciął ścieżki ułatwiające wejście na stromą górę, pobudował kładki i porobił brzozowe ławeczki, zamieniając w ten sposób jodłowy las na wspaniały park. Mieszkańcy Jasła nazwali dla pamięci tego francuza to miejsce Żanotówką i pokazują przy drodze małą mogiłę, która ma kryć zwłoki tego przyjaciela szerokich krajobrazów, ale i tutaj wycisnął czas w znacznej części pię-

tno zniszczenia. Pos. większa ma 265 mr. roli i 504 mr. lasu; mniej. 314 mr. roli w ogóle. Gleba na porzeczu Wisłoki jest urodzajną, namulistą. K. graniczą na północ z Kołaczycami. *Mac.*

Krajsk, mko, pow. wilejski, w 2 okr. polic., o 170 w. od Wilna, o 52 w. od Wilejki, nad strugą Krajszczanką, 301 mk,, własność Józefa Ptaszyńskiego i innych. R. 1866 było tu 33 dm., 180 mk., cerkiew prawosł. murowana, żydowski dom modlitwy i młyn wodny. Zaliczone do rzędu miast przywilejem własnoręcznie podpisanym przez króla Zygmunta III 1630. Jest tu: zarząd gminy, która ma 2158 dusz męz. a 2190 żeńskich. Gmina składa się z 7 okręgów wiejskich: Suszkowo, Dwinosa, Rogozin, Stajki, Starynki, Głęboczany i Hryniewicze.

Krajszczanka, dobra, nad rz. t. n., pow. wilejski, o 42 w. od Wilejki, 2000 mr. obszaru. Dziedzictwo hr. Józefa Tyszkiewieza, niegdyś słynne z fabryki sukna, której maszyna parowa była pierwszą tego rodzaju maszyną na Litwie (Tyszk. *Wilia*). R. 1866 folw. K. miał 39 mk., a wś 31 dm., 176 mk.

Krajszczanka, mała rzeczka, lewy dopływ Wilii, uchodzi o pół wiorsty niżej wsi Kamienia, wypływa z pod Krajska.

Krajutkehmen (niem), wś, pow. gołdapski, st. p. Mehlkehmen.

Krajzewicze mylnie *Kreisewitz* (niem.), ob. *Krzyżowany*, pow. głupczycki.

Krak, ob. *Jeziorany*.

Krakau (niem.), ob. *Kraków*.

Krakau (niem.), przedmieście mta Magdeburga (Dziewin), nad Starą Łabą (Alte Elbe), przedzielone wyspą od drugiego przedmieścia *Buckau* (Bukowo), leżącego na prawym brzegu Łaby.

Krakau (niem.), wś, pow. gdański, ob. *Krakowo*.

Krakaner Kaempe (niem.), ob. *Krakowska Kępa*.

Krakecy, *Krakowice*, niem. *Kreckwitz*, wieś serbska na Saskich Łużycach w pow. budyszyńskim. W r. 1875 dm. 38, mk. 235, w tem serbów 220. *A. J. P.*

Krakerort (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. p. *Kinten*.

Krakias, ob. *Kroki*.

Krakieniki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. 38 w. od Kalwaryi, ma 33 dm., 276 mk. Leży w wyniosłem położeniu, otaczające ją wzgórza wznoszą się na 430 stóp, podczas gdy poziom odległych o 9 w. w stronie zachodnio-północnej bagien buchciańskich nad jez. Żuwinta sięga tylko 258 stóp.

Krakinis, jezioro, w dobrach Hołny Wolmera, pow. sejneński, śród bagien, ma 19 mr. obszaru. *Lud. Wol.*

Krakinów, *Krakinowo*, mko rząd., pow. poniewieski, nad Niewiażą, na prawym brzegu, o 28 w. od Poniewieża, o 158 od Kowna. Stacya poczt. Paraf. kościół katol. Wniebowzięcia N. M. P., 1750 z drzewa kosztem ks. Wołowicza wzniesiony. Parafia katol. dekan. krockiego: dusz 7054. Filia w Wodoktach. Kaplice: w Radach i Żybortanach. Kiedyś K. zwał się *Kroki Nowe*. Podanie, że Witold już 1416 fundował tu kościół nie sprawdza się; fundowali go Wissigirdowicze z Rad 1484. Między K. a Remigołą olbrzymie lasy i błota, w których jeszcze w 16 w. utrzymywało się pogaństwo. Obok K. dwór Kordzikowskich Dobra-Wola. W K. 1548 — 68 były sądy powiatowe. Dziś tu mieszka asesor I-go okręgu pow. poniewieskiego. *F. S.*

Krakischken (niem.) 1.) wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Palleiten, 2.) K., wś, pow. ragnecki, st. p. Willkischken.

Krakiszki 1.) zaś. rząd., nad jez. Bals. pow. wileński, 1 okr, adm., o 14 w. od Wilna, 3 dm., 22 mk., z tego 17 kat., 5 żydów. 2.) K, zaśc. szlach., pow. święciański, 2 okr. adm., o 2 w. od Swięcląn, 2 dm., 17 mk. kat. (1866).

Krakman, lesisty dział wzgórzysty nad prawym brzegiem Dniestru, między nim (od wsch.) a Korosilną (od zach.), w obrębie gm. Roszniowa, Stryhańców i Bukowny, w pow. tłumackim, sięga od wsi Miłowania na północ aż po sam Dniestr. W północnej części wznoszą się Seredny horb nad Stryhańcami. (320 m.), Czeresz horb (308 m.) i Spaszka (348 m.). W południowej części wznoszą się czubałki 327 m., 338 m., 349 m. *Br. G.*

Krakonischken (niem.), pow. ragnecki, 1.) wś i dobra, st. p. Pogegen. 2.) folw., st. p. Ragneta.

Krakopol, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. 40 w. od Kalwaryi, 70 w. od Suwałk, ma 17 dm., 228 mk. Posiada kościół par., założony w 1765 r. przez Franc. Snarskiego i Marcina Klimarskiego. Na miejsce rozebranego z powodu ruiny kościoła wzniesieno w 1836 r. kaplicę, Nowy murowany kościół wzniesiony został i poświęcony w 1872 r. K. stanowił dawniej jeden z kluczów ekonomii olickiej; następnie jako dobra rządowe nadane zostały w 1845 roku gen. Grubbe z dochodem rs. 2250; w dobrach tych są jeziora. Auga i Otesia. Podług wiadomości z r. 1854 składają się dobra K. z folwarków: Krakopol i Rzeczewo; podług tabel likwidacyjnych z 1866 r. są wykazane wsie: wś Zaliwki os. 2, z grun. mr. 158; wś Wierobieje os. 27, z grun. mr. 949; osada Trakiel os. 1, z grun. mr. 41; osada Potrakiel os. 1, z grun. m. 42; wś Masztalerze os. 24, z grun. mr. 589; osada Grynkiszki os. 1, z grun. mr. 103; wś Dziakowszczyzna os. 6, z grun. mr. 323; wś Dzinciszki os. 16, z grun.

mr. 612; wś Dowgirdy os. 20, z grun. mr. 742; wś Antokole os. 4, z grun. mr. 210; wś Lepokoje os. 25, z grun. mr. 645; wś Nowinniki os. 27, z grun. mr. 923; wś Rzeczewo os. 11, z grun. mr. 312; wś Atamanówka os. 18, z grun. mr. 60. Gmina K. ma 3456 mk., rozległ. 13267 mr., s. gm. okr. III i st. p. w os. Simno o 10 w. W skład gm. wchodzą: Antokol, Atamanówka, Dzingiszki wś i folw., Dowgirdy wś, Dubieniki, Dziakowszczyzna, Głośniki, Hrynkiszki, Krakienniki, Krakopol, Krekszczany, Lepokoje, Luklingiany, Masztalerze, Michniewo, Nowinniki, Ochotka, Pałtówka, Potrakiel, Powiłona, Przytrakiel, Rzeczewo ws i folw., Trakiel, Wieroboje, Wajsy i Zaliwki. *Br. Ch.*

Krakoszowice, ob. *Krakuszowice.*

Krakotin (niem.), dobra, pow. rastemborski, st. p. Reszel.

Kraków 1.) wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. o 12 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 56 mk., 196 mr. grun. 2.) K., folw., pow. sandomierski, stanowi przedmieście Sandomierza. Gruntu mr. 244, domów drewn. 2, mk. 16.

Kraków (łac. *Cracovia*, fran. *Cracovie*, niem. *Krakau*, ang. *Cracow*), starożytna stolica Polski, dzisiaj główne miasto Galicyi zachodniej, gród pamiątek, sztuk i umiejętności, leży w obszernej, wodami Wisły, Rudawy, Prądnika Czerwonego i Białego skropionej i licznemi wioskami zasianej dolinie, pod 17° 35′ 51″,2 wsch. dług. od Paryża a 50° 3′ 59″,8 półn. szer., o 342 kil. ode Lwowa, o 412 od Wiednia, o 13 od Wieliczki, o 39 od Trzebini, o 57 kil. koleją od st. dr. żel. Granica. Miasto regularnie zbudowane u stóp stromej 236 m. npm. wzniesionej, wapiennej góry Wawelu, na lewym brzegu Wisły, ma położenie prawie zupełnie równe, 215 m. npm. wzniesione. Przez zachodnie przedmieście Piasek przepływa Rudawa, uchodząca pod Wawelem do Wisły. Teraźniejszy Kraków składa się ze śródmieścia czyli właściwego Krakowa z królewskim zamkiem na Wawelu i sześciu przedmieść, z których dwa: Kaźmierz i Kleparz aż do ostatnich czasów rzpltej polskiej były odrębnemi miastami i miały osobne magistraty; pozostałe przedmieścia: Wesoła, Nowy Świat, Stradom i Piasek, zwane dawniej Garbarzami, były właściwemi przedmieściami. Śródmieście jest oddzielone od przedmieść wspaniałemi spacerami, nazywanemi plantacyami lub zwyklej plantami, które w 1822 r. senat ówczesnej rzpltej krakowskiej założył, podług planów profesora budownictwa w szkole technicznej Feliksa Radwańskiego, na miejscu zniesionych murów miejskich. Projekt, nakład i nadzór ofiarował Floryan Straszewski, którego za to piękne dzieło uczczono pierwej pamiątkowym medalem, a w r. 1874 przy przeistaczaniu plantacyj na sposób ogrodowy, podług planów dr. Al. Kremera — obeliskiem, ustawionym śród zieleni. Do obejścia plantacyj, a zatem śródmieścia, potrzeba $^{3}/_{4}$ godziny. Podług spisu ludności 31 grudnia 1880 ma K. wraz z przedmieściami 2572 domów, w których mieszka 10172 rodzin, składających się z 60672 osób cywilnych i 6267 wojskowych. Z tej ludności wypada na śródmieście: 18208, na zamek 146, na Kaźmierz 18926, Kleparz 6528, Nowy Świat 2323, Piasek 5007, Stradom 3405, Wesołą 5285, załogę wojskową 6267. Historyczna i pamiątkowa ważność K. usprawiedliwić powinna dokładniejsze opisanie najprzód teraźniejszego, a następnie, o ile przy dostępnych źródłach i opracowaniach jest możebnem, dawnego miasta. Przy tym opisie musimy często odwoływać się do przeszłości, wymieniając przynajmniej pobieżnie już nieistniejące budowle tam, gdzie dawniej stały, aby w ten sposób zrobić zrozumialszą część historyczną. A historya tego miasta jest nietylko niesłychanie ciekawą i ważną, jako stolicy, w której przez pięć wieków biło serdeczne tętno życia potężnego wówczas narodu, ale i niezmiernie pouczająca, bo okazuje jak wielkiem dobrem ludzkości i narodów jest pokój, jak wielkiem nieszczęściem każda, zwłaszcza niepomyślna, wojna. Historya wzrostu i upadku K. powtarza się prawie we wszystkich miastach na obszarze dawnej Polski. Położenie K. jest bardzo powabnem; okolica należy do najpiękniejszych w Europie. Na północ i wschód ciągną się nieprzejrzane równiny; od południa wije się po pod Wawel i Skałkę szeroką wstęgą spławna Wisła, a za nią amfiteatralnie podnoszą się Krzemionki, góry nagie, wapienne, w głębokiej zaś oddali sine grzbiety Karpat i stożkowa Babia góra. Ku zachodowi, jakoby oderwana przez Wisłę część Krzemionek, podnosi się góra św. Bronisławy z kopcem Kościuszki, a za nią Sikornik, piaskowe Panieńskie Skały i Bielany — wszystkie pokryte lasem, i jakby umyślnie dla upiększenia widoku — oddzielone od miasta przestronną równiną: Błoniami. Już o dwie mile ze strony południowej, z gór mogilańskich, przedstawia się podróżnemu wspaniale to miasto, ale najpiękniej wydaje się od zachodu, z Błoń lub Łobzowa, gdy jest oblane promieniami zachodzącego słońca. Wtedy K. w największej rozciągłości od Kleparza po Skałkę z licznemi w niebo strzelającemi wieżami i kopułami wydaje się miastem nierównie większem. Bielski, opisując K. za Zygmunta III (wyd. Turowskiego I, 49) powiada, że z góry przedstawia się jako lutnia „okrągłością swą, a Grodzka ulica i z zamkiem jest jako szyja u lutni“. „Ma też coś, powiada dalej, podobnego do orła, którego głowę reprezentuje zamek, Grodzka ulica szyję, przedmie-

ścia zasię około niego są jako skrzydła jakie". To trafne porównanie odnosi się i dzisiaj do właściwego K. w obrębie plantacyj, w którego planie podobieństwa do lutni dopatrzyć się można. Środkowym punktem K. jest Rynek, plac kwadratowy mający 11400 kwadr. sążni powierzchni, otoczony dwu i trzypiętrowemi kamienicami, z którego się rozchodzi 11 głównych ulic ku plantacyom; 3 na północ: Floryańska, Św. Jana i Sławkowska; 3 na zachód: Szczepańska, Szewska i Św. Anny; 3 na południe: Wiślna, Bracka i Grodzka i 2 na wschód: Mikołajska i Sienna. Sam środek Rynku, naprzeciw ulicy Św. Jana i Brackiej, zajmuje długi piętrowy budynek: Sukiennice. Ta stara budowla o przeważającym w dolnej części stylu ostrołukowym, w górnej mająca atykę i frontony z galeryami w stylu włoskiego Odrodzenia, była długie czasy obstawiona przymurowanemi budami, które w 1875 zniesiono i cały budynek odrestaurowano podług planów budowniczego p. Prylińskiego. Sukiennice wystawił pierwotnie, jako dwa rzędy sklepów, Bolesław Wstydliwy i w akcie lokacyjnym K. zastrzegł sobie dochód czynszowy z tych sklepów (Camerae pannorum). Władysław Łokietek przeznaczył czynsz miastu, a Kaźmierz W. wybudował sklepy murowane z przejściem na krzyż. W XIV i XV w. dodano pułap drewniany i urządzono piętro, w XVI architekt Jan Maria Padewczyk, zwany il Moscho, zbudował sklepienie, atykę i frontony z galeryami. Odrestaurowany gmach ma na dole po 18 sklepów z każdej strony, pod sklepionemi, na słupach opartemi galeryami, wewnątrz sień 180 łokci długą, a 18 łokci szeroką, także ze sklepikami. Na piętrze są obszerne sale mieszczące teraz wystawę obrazów. Po zachodniej stronie Sukiennic stoi wieża ratuszowa, do której w 1881 r. przybudowano strażnicę wojskową z wieżyczkami, podług planu budowniczego p. Moraczewskiego. Ratusz w stylu na pół gotyckim z atyką, którego plany przedstawia Essenwein w dziele „Alterthümer d. Stadt Krakau", długo opuszczony rozebrano w 1820. Piękna gotycka wieża była odnawianą po pożarze w 1680, w kilka lat później 1686 przebudował ją budowniczy Piotr Beber, a wreszcie 1784 Kajetan Sołtyk biskup krak. Po wschodniej stronie Sukiennic kościół św. Wojciecha w stylu romańskim zbudowany w 1611 r. przez Walentego Fontaniego dra filozofii na miejscu dawnego, który już 999 r. miał istnieć. Najpiękniejszą ozdobą Rynku jest kościół archiprezbyteryalny N. Panny Maryi w stronie płn.-wsch., założony w r. 1226 przez Iwona Odrowąża biskupa krakowskiego, około którego jednak jeszcze w XIV w. pracowano. Jestto śmiała gotycka budowa z dwiema wieżami, z których wyższa (Turris excubiarum) ma 255 stóp wysokości. Ta wysmukła wieża, w niższej części czworoboczna, w wyższej ośmiokątna, z czysto gotyckim metalowym dachem, uwieńczonym złoconą koroną, była od XVII w. strażnicą pożarną. W kościele maryackim znajduje się w wielkim ołtarzu sławny rzeźbiony tryptyk Wita Stwosza, wykonany między 1477 a 1490, niedawno odnowiony, wiele cennych obrazów i nagrobków. Boczne kaplice w liczbie 12 fundowały najznakomitsze rodziny krakowskich mieszczan w różnych czasach. Dla budowniczego, rzeźbiarza, malarza i archeologa znajduje się tu prawdziwa skarbnica zabytków, tak zewnątrz (pinakle na szkarpach presbiteryum z 1363—1395, ogrójec prawdopodobnie Wita Stwosza z końca XV w.) jak i wewnątrz (wielki ołtarz, ołtarz cymboryum Jana Maryi Padovana z 1555, stalla radzieckie z XVI i XVII w., chórek renesansowy z 1520 r., obrazy, nagrobki i kielichy). Architektoniczne rozmiary tej świątyni wynoszą podług Ambr. Grabowskiego: długość w świetle 118 łokci, z murami 123 łokci, szerokość w świetle 58 łokci (z murami 61·5 łok.), wysokość sklepienia 44, szczytu 66·5, wyższej wieży 116 łokci. W całym kościele jest 18 okien, z których trzy ze starożytnem mozaikowem oszkleniem i 32 ołtarzów. Kościół stoi zupełnie odosobniony; był dawniej otoczony murem, który później zastąpiono łańcuchami. Z kamienic otaczających Rynek zasługują na wzmiankę: przy rogu ulicy św. Anny pałac hr. Potockich „pod baranami", z XV w., pamiętny pobytem w nim Fryderyka Augusta króla saskiego i w. ks. warszawskiego w 1809 r. i cesarza Franciszka Józefa I w 1880; hr. Wodzickich przy rogu ulicy Szewskiej; pałac spiski niegdyś starostów spiskich, dawniej i teraz ks. Lubomirskich; krzyżtopory duża narożna kamienica przy rogu ulicy Teatralnej ze szkarpami; przy rogu ulicy św. Jana po prawej stronie kamienica ze szkarpami niegdyś Bonarów, po lewej Kmitów; w połaci wschodniej przy ulicy Siennej szara kamienica, niedawno odnowiona, według podania z czasów Kaźmierza W.; obok niej Montelupich, a przechodnia nr. 11 hetmańska z pięknem sklepieniem i herbami z XIV w. Mikołaja Wierzynka; w połaci południowej pałac ks. Jabłonowskich, dawniej Pernusów, przy rogu ulicy Brackiej. Prawie wszystkie kamienice w Rynku mają nadzwyczaj grube mury ze szkarpami i miały w najświetniejszych czasach po 5 i 6 pięter, które później zniesiono. Ku północy od kościoła P. Maryi ciągnie się ulica Floryańska, jak na miasto średniowieczne dosyć szeroka, dla obrony wygięta, z prześliczną perspektywą na dwie wieże: maryacką i bramy floryańskiej. Przecięta dwiema równoległemi przecznicami, ciągnącemi się przez całą północną część śród-

mieścia, jest jedyną ulicą Krakowa, na której nie było nigdy kościoła. Równoległą do Floryańskiej jest ulica św. Jana, znacznie węższa, zamknięta kościołem oo. pijarów p. t. Przemienienia Pańskiego. Ten kościół, składający się z dolnej i górnej części w stylu barocco z facyatą projektowaną przez architekta Piaseckiego, fundowała w r. 1720 Elżbieta z Lubomirskich Sieniawska, do czego przyłożył się bisk. krak. Felic. Szaniawski i 1725 Jak. Wł. Morstin. Budowla stanęła na miejscu kaplicy przerobionej z domu „pod bażantami“, wojskiego nowogrodzkiego Jana Gorczyńskiego 1678 r. W ostatnich kilku latach odnowił go ks. Słotwiński i przybudował dom na internat. Przy tej ulicy jest jeszcze kościół św. Jana z klasztorem pp. prezentek; kościół w stylu romańskim z XII w., fundacyi Piotra ze Skrzynny Dunina, został odnowiony w 1715 r. W 1726 umieszczono przy nim zakon pp. prezentek, założony 1621 przez Zofią z Maciejowskich Czeską, który dotąd zajmuje się wychowaniem młodzieży żeńskiej. Prócz tych dwóch kościołów stały w tej ulicy jeszcze dwa: Jana Bożego z klasztorem bonifratrów, zniesiony za czasów rzpltej krakowskiej (teraz szkoła realna, dawniej teatr) i zbudowany na miejscu zboru ewangelickiego, zwanego Brogiem lub Landhausem, zburzonego przez pospólstwo 10 paźdz. 1580 r.; N. Panny Maryi z klasztorem bernardynów, a od r. 1788 bazylianów, stanowiący obecnie część hotelu saskiego. Trzecia w tym samym kierunku ulica Sławkowska, z zachowanym kawałkiem łańcucha służącego do zamykania miasta w czasie trwogi, ma przy drugiej przecznicy od Rynku kościół św. Marka z klasztorem teraz ks. emerytów. Ten kościół zbudowany w r. 1257 przez Bolesława Wstydliwego dla zakonników cezarytów (Fratres de poenitentia B. Martyrum) w smaku romańskim, ma jeszcze tylko pomnik bł. Michała Gedroicia w tym stylu. Z zachodniej strony rynku wybiega najprzód do obszernego placu św. Szczepana ulica Szczepańska, której narożne kamienice starożytne: po prawej niegdyś Morsztynów, w której się miał ukrywać Wilhelm rakuski przed przybyciem Jagiełły; po lewej krzysztofory. Całą długość tej ulicy zajmuje bok krzysztoforów o 36 oknach. Tutaj znajduje się teatr zbudowany w r. 1790 przez Kluszewskiego,ststę brzegowskiego, a 1843 i 1881 przebudowany; na placu zaś stały dwa kościoły: św. Szczepana parafialny i św. Macieja, z parafialną szkołą Macieja z Miechowa, założoną w 1550, zamienioną potem na kolegium jezuickie, a prócz nich szpital p. Maryi z 1588. Te wszystkie budynki zrujnowane i opuszczone zburzono między r. 1796 a 1809. Druga ulica Szewska, dawniej Świecka, wywodzi swą nazwę, według Ambr. Grabowskiego (Kraków i jego okolice, wyd. 3, 1836, str. 316, dop. 10) i Paprockiego (Herby, p. 54) z tego, że wypędzonych przez Kaźmierza Jagiellończyka kanoników, stronników Jakuba z Sienna, wyprowadzono ze świecami do furtki w murach, przez tę ulicę. Trzecia ulica Św. Anny, dawniej żydowska, ma budynki uniwersyteckie: Collegium majus v. fisicum, bibliotekę t. j. Collegium Jagellonicum, gimnazyum wyższe Władysławskie lub Nowodworskiego i kościół św. Anny. Gmach biblioteczny jest najpiękniejszym gotyckim budynkiem w Krakowie. Zaczęto go stawiać 1517 r. z funduszów profesora dra teol. Tomasza Obiedzińskiego. Ta część ma piękne występujące okno i zazębiony fronton. Po pogorzeli 1494 r. licho odrestaurowany, został ten gmach prawie z gruntu przebudowany według dawnego planu. Restauracyą rozpoczął w 1839 r, budowniczy Karol Kremer, dalej prowadzili ją Tomasz Majewski, Feliks Księżarski i radzca ministeryalny z Wiednia Józef Bergmann. Restauracyą ukończono w r. 1872. U wejścia znajduje się kaplica, a po drugiej stronie pokoik św. Jana Kantego, w dziedzińcu wspaniałe arkadowanie, schody, gotyckie wejście, posągi Jagiełły i Kaźmierza W., tablice erekcyjne dawnych burs, a u poddasza szeregi popiersi znakomitości uniwersyteckich w kształcie fryzu, wykonane w 1872 r. przez Leona Picarda pod kierunkiem Jana Matejki. Wewnątrz znajdują się wspaniałe drzwi z sali radzieckiej ze zniesionego ratusza. Gimnazyum przy św. Annie zostało wybudowane w r. 1634 z zapisu Gabr. Przemankowicza Władysławskiego a opatrzone funduszami na płace profesorów przez kawalera maltańskiego Bartł. Nowodworskiego. Być może, że dawny zakład w tem miejscu upadł w owym czasie, bo już w r. 1443 Hartman Schedel w Norymberdze wspomina w Commentarius de Sarmatia o sławnej szkole przy kościele św. Anny; chociaż to i do uniwersytetu odnosić się może (por. Grabowski: Kraków, 53). W gimnazyum jest piękna sala (amfiteatr) z portretami królów i fundatorów. Kościół św. Anny został założony w r. 1689, z funduszów Jana III i akademików, w stylu barocco na podobieństwo kościoła św. Andrzeja della Valle w Rzymie. Przyozdabiają go z frontu dwie wieże i wysoka kopuła. Niezliczone marmury, wszystkie krajowe, rzeźby, sztukaterye, pomniki i malowidła przepełniają ten kościół i nie dozwalają się w nim rozpatrzeć. Architektem był Franc. Solari, malowidła na sklepieniu i ścianach są dziełem Karola Dankwarta z Nissy, sztukaterye Baltazara Fontany z Como. Godnemi uwagi są tu: obraz Jerzego Eleutera w wielkim ołtarzu, ołtarz św. Jana Kantego dłuta Jana Liszkiewicza i pomnik Kopernika z napisem: „Sta sol, ne moveare“ pomysłu ks. Seb. Sierako-

wskiego, wykonany w 1823 r. Już dawniej był tu kościół św. Anny, który spłonął w r. 1407, a postawiony na jego miejscu nowy, był za małym i nie odpowiadał ówczesnemu rozkwitowi akademii. Wspomnieć tu jeszcze wypada o skromnym kościele i klasztorze oo. reformatów przy ulicy Rogackiej, w płn.-zach. stronie placu szczepańskiego. Wybudował go Franc. Szembek kasztelan kamieniecki w 1666 r. na placach darowanych przez Warszyckiego Stanisława kaszt. krak., Jana Wielopolskiego wojew. krak. i Stanisława Witowskiego kaszt. sandom. Poprzednio mieli oo. reformaci drewniany kościół i klasztor za furtką ulicy św. Anny, który fundowała w r. 1644 Amendowna Zuzanna, ale ten w r. 1655 spalili Szwedzi. Ulice Szewską i św. Anny przecina przecznica Jagiellońska, a cała część między ulicą św. Anny, Jagiellońską i plantacyami jest zajętą budynkami uniwersyteckiemi. Równolegle do ulicy św. Anny jest zabudowaną przecznica Gołębia, wygięta w stronę północną, uchodząca w środku ulicy Brackiej. Przy niej są zabudowania uniwersyteckie i instytutu techniczno-przemysłowego. Ze wschodniej połaci rynku wychodzą dwie ulice na wschód: Mikołajska i Sienna; brak trzeciej zastępuje przechodni dom nr. 11, niegdyś hetmański. Obydwie wychodzą na plac zwany Małym Rynkiem (dawniej Wendetą), a dalej na plantacye. Pomiędzy Rynkiem, kościołem maryackim i Małym Rynkiem jest kościół św. Barbary, z budynkiem należącym do parafii maryackiej i bursą ubogiej młodzieży, dawniej domem oo. jezuitów, w którym mieszkał Piotr Skarga. Ten kościół miał być współcześnie z maryackim wybudowany w stylu halowym, a znacznie później przerobiono sklepienie w stylu renesansowym. Od dawnych czasów odprawia się w tym kościele w niedziele najpóźniejsza msza, przed uderzeniem godziny 12, zwana kupiecką, i prawią tu kazanie w języku niemieckim. Budynek oo. jezuitów wybudowała Dorota z Goryńskich Barzowa w 1584 r. za staraniem Piotra Skargi. W końcu ulicy Mikołajskiej przy plantacyach jest kościół N. Panny Maryi Śnieżnej z klasztorem pp. dominikanek, założonym 1621 r. przez Annę z Branickich Lubomirską kaszt. wojnicką. Obrazy są pędzla Stachowicza, malarza krak. z pierwszej połowy XIX w., a ślady architektoniczne z XV w. stąd pochodzą, że przedtem stał tu pałac wójtów krak., później zamek (gród) Tarnowskich. To miejsce zowie się „na gródku". Przy wąskiej ulicy Siennej jest stary dom archibractwa i banku miłosierdzia, założonego 7 paździer. 1584 (bank 1586) przez Piotra Skargę. Dom jest darem kanonika Tarnowskiego. Z południowej strony rynku wychodzą ulicę Wiślna, Bracka i Grodzka. Przy ulicy Wiślnej i plantacyach stoi zasłonięty od ulicy kościół św. Norberta, w którym rząd austryacki po roku 1796 umieścił parafią gr.-katol. Pierwotnie był tu klasztor pp. norbertanek, zbudowany 1635 r. przez Dorotę Kącką, ksienię zwierzyniecką, na miejscu trzech kamienic. Naprzeciw tego kościoła rozpoczyna się pałac biskupi, zwrócony większą częścią ku plantacyom a frontem ku ulicy Franciszkańskiej. Jestto największy budynek w K., pierwotnie zbudowany przez Zbigniewa Oleśnickiego (podług Starowolskiego Vitae antistitum crac.), między 1643 a 1644 r. przebudowany przez Piotra Gembickiego sumą 42754 flor., a w 1816 r. ozdobiony freskami Mich. Stachowicza z polecenia arcyb. Pawła Woronicza. Po pożarze 1850 r. odnowiono część i umieszczono w niej wystawę obrazów; w ostatnich latach odrestaurowano stronę wchodową od ulicy Franciszkańskiej staraniem najprzewielebniejszego ks. bisk. krak. Albina Dunajewskiego. Wspaniała sień, portale, jońska kolumnada i klatka schodowa z arkadowaniem świadczą o wspaniałości mieszkania ks. biskupów książąt siewierskich. Przy ulicy Wiślnej była bursa Isnera od r. 1409 w budynku mieszczącym teraz kasę poborową. Ulica Bracka, podobnie jak Franciszkańska, ma nazwę od braci zakonu św. Franciszka, do których kościoła i klasztoru prowadzi. Ulica Grodzka, dawniej św. Andrzeja lub Zamkowa, jest najdłuższą i najmniej regularnie zbudowaną. Przed pożarem 1850 r. była jeszcze mniej regularną i znacznie węższą. Od plantacyj ze strony zachodniej aż do plantacyj po stronie wschodniej, przecina ją ulica utworzona przez ulicę Franciszkańską, plac WW. Swiętych i ulicę Szeroką. Dotychczas zachowały się dwa w r. 1850 spalone, teraz odnowione kościoły: franciszkanów i dominikanów. Pomiędzy niemi na placu WW. Swiętych stał jeszcze duży gotycki parafialny kościół WW. Swiętych z wysoką wieżą, zburzony w r. 1842. Kościół franciszkański (przebudowany w r. 1852) w formie krzyża, ma styl przechodowy z romańskiego w gotycyzm. Dawniej miał wielkie organy, obrazy Dolabelli i stalle z 1621 r. nader pięknej roboty, które jednak spłonęły. Dziś zwracają uwagę: pomnik Bolesława księcia kaliskiego z 1270 r., Sebastyana Petrycego dr. med., Piotra Kochanowskiego i Stanisława Morsztyna z r. 1714. Nie spaliła się kaplica M. B. Bolesnej, fundowana przez bisk. krak. Marcina Szyszkowskiego w 1595 r., tak wielka, że mogłaby być osobnym kościołem. Na krużgankach przechowały się portrety biskupów krak. pędzla Freherusa, Konicza i innych, a godnemi widzenia są także nowe pomniki i ołtarz wielki. Ten kościół fundował Bolesław Wstydliwy w r. 1257 (podług Długosza), spalił się 1465 r., przyczem upadła

wysoka wieża, i 25 września 1655 r. w czasie napadu Szwedów. Pełno tu zdarzeń historycznych. W 1289 r. chroni się Władysław Łokietek, gdy K. zajął niespodzianie Henryk Brodaty; w refektarzu klasztornym przyjmuje Jadwiga Wilhelma rakuskiego; na krużgankach zabija motłoch Andrzeja Tenczyńskiego w r. 1461; przyjmują tutaj chrzest bracia Jagiełły; tu wreszcie bawi krótki czas św. Jan Kapistran. Tu był pochowany Bolesław Wstydliwy i św. Salomea. W zabudowaniach klasztornych założył w r. 1868 dr. A. Baraniecki muzeum przemysłowe. Kościół dominikanów założony przez Iwona Odrowąża 1222 r. na miejscu drewnianego św. Trójcy, który miał stać w miejscu świątyni pogańskiej, zachował najlepiej cechy stylu ostrołukowego w odmianie krakowskiej, zwłaszcza z przebudowania około r. 1408. Cztery boczne kaplice, przystawione między zewnętrznemi szkarpami, dobudowali: Lubomirscy w stylu odrodzenia około 1600 r., Zygmunt Myszkowski (św. Dominika) z pińczowskiego kamienia r. 1614, Polanowscy (Różańcową) 1688 r. i ks. Jerzy Zbaraski około r. 1600. Ta ostatnia jest najokazalszą. Prócz tego jest jeszcze kaplica św. Jacka, na piętrze, fundowana prawdopodobnie przez Zygmunta I, a ukończona w pierwszych latach XVII w., znana dla grobu św. Jacka i odwiedzenia jej przez Jana III przed wyprawą wiedeńską. Wszystkich kaplic jest 11. Kaplice ocalały w czasie pożaru 1850 r. i w nich mieści się pełno pięknych pomników: Filipa Callimacha Buonacorsi z r. 1497, Provana z r. 1584 i nowy pomnik jenerała Skrzyneckiego dłuta Wład. Oleszczyńskiego. Bardzo ciekawe są krużganki klasztorne gotyckie z XIV i XV w. z grobowcami Szymona Zimorowicza z r. 1629, Szczerbicza z r. 1619 i inne, wreszcie najstarsze w K. witraże z XIII w. i wiele innych dzieł sztuki. Przy klasztorze była wielka biblioteka; w odnowionym bibliotecznym gmachu mieści się drugie c. k. gimnazyum. Na południe od ogrodu klasztorów ks. franciszkanów i ks. dominikanów był do XIV stulecia mur forteczny; tu więc kończyło się na południe miasto. Kończąc opis tej części miasta wypada jeszcze wspomnieć o teraźniejszym ratuszu, przerobionym około 1862 r. z dawnego pałacu margr. Wielopolskich, zniszczonego pożarem w 1850 r.; ma on styl włoski z XVI w., okna o kamiennych węgarach, atykę z blankami, portale marmurowe z napisami, piękne schody i sień. Do pierwszych lat naszego wieku był zasłonięty gmachem gotyckim z XV w. szkoły WW. Sw., kościołem WW. Św. z wieżą, probostwem do tego kościoła i kościołem ks. franciszkanów. Zwracając się od kościoła oo. dominikanów na północ otwiera się szeroka ulica Stolarska, prowadząca na mały rynek. W miejscu narożnej kamienicy przy tym placu był do r. 1802 gotycki gmach z XIII w., w którym się mieściła, starsza od uniwersytetu, szkoła Panny Maryi. Przedłużeniem tej ulicy na północ jest ulica Szpitalna, zaś równolegle do niej wychodzi z ulicy Mikołajskiej ulica św. Krzyża. Przy ulicy Szpitalnej stały dawniej trzy kościoły: św. Ducha przy którym był w XVII w. dom dla sierot, później dom obłąkanych; św. Rocha ze szpitalem, przerobiony na dom prywatny, oznaczony dotychczas krzyżem, i św. Tomasza, zbudowany na miejscu zboru aryańskiego w początku XVII w. dla karmelitów, który rząd b. rzpltej krakowskiej oddał zakonnicom s. Spiritus de Saxia, trudniącym się dotychczas wychowaniem młodzieży żeńskiej. Przy ulicy św. Krzyża stoi dotąd kościół św. Krzyża, stara gotycka budowa z czworoboczną wieżą ze strzelnicami. Ten kościół, fundowany w końcu XI lub na początku XII w. przez Fulkona czyli Pełkę bisk. krak., tem się odszczególnia, że całe sklepienie spoczywa na jednym filarze z piaskowca. Od 1244 posiadał go zakon szpitalny św. Ducha (Fr. hospitalarii ord. s. Spiritus). Niedaleko od tega kościoła, przy przecznicy św. Scholastyki, stał do niedawna kościół z opuszczonym klasztorem pp. benedyktynek, który teraz zamieniono na szkołę żeńską. W stronę południową od ulicy Szerokiej i placu WW Św. zwęża się śródmieście w szyję utworzoną przez ulicę Grodzką, która się ciągnie aż pod zamek. Przecinają ją dwa razy krótkie przecznice, idąc od rynku: Poselska i św. Józefa, a dalej św. Michała i Senatorska. Od ulicy św. Michała wychodzi jeszcze ku zachodowi zakrzywiona wąska ulica Kanoniczna, połączona z Grodzką szerokiem przejściem naprzeciw kościołą św. Piotra. Ta część zabudowała się dopiero w XV stuleciu, pierwej płynęła tędy Rudawa tworząc bagniska. Przy ulicy Grodzkiej i jej przemianach zachowały się dotąd kościoły św. Józefa, św. Piotra, św. Andrzeja, św. Marcina (dziś luterski) i św. Idziego. Dawniej stał niedawno przerobiony na sąd karny kościół św Michała, zbudowany ze składek w 1611 r. z klasztorem karmelitów bosych, z którego marmurowe ołtarze w stylu barocco przeniesiono do kościoła franciszkańskiego w 1852 r. Kaplica św. Piotra na rogu ulicy św. Józefa, zniesiona r. 1791 i przerobiona na dom, w końcu kościół św. Maryi Magdaleny w przechodzie do ulicy Kanonicznej, zburzony około r. 1800. Prócz kościołów było tutaj duże kolegium oo. jezuitów, zbudowane 1679 r., zamienione teraz na sąd wyższy krajowy i bursa Długosza (teraz kawiarnia Wintera), dalej stojący dotąd dom narożny ze szkarpami przy ulicy Poselskiej, niegdyś Wita Stwosza i Collegium juridicum, zbudowane przez Jagiełłę w r. 1400. Kościół św. Józefa

z klasztorem pp. bernardynek jest zbudowany na miejscu pałacu Koniecpolskich w r. 1635 przez Jakóba Zadzika bisk. krak.; wspaniały kościół św. Piotra, teraz parafialny, założył dla zgromadzenia oo. jezuitów Zygmunt III, na miejscu kościoła spalonego w r. 1455, pod tym samym tytułem. Jestto duży gmach w stylu odrodzenia, przypominający kościół św. Piotra i Pawła w Rzymie, ale zasłonięty kamienicami i kościołem św. Andrzeja. Dach i kopułę pokrył miedzią Piotr Tylicki bisk. krak. Budową 22 lat trwającą kierował Jan Maria Bernardonus S. J. Zdobi tę świątynię na zewnątrz piękna, śmiało wzniesiona ciosowa facyata i posągi 12 apostołów z kamienia, dłuta Hieronima Canavesi. W kościele jest 9 kaplic. Przechowuje się dotychczas kazalnica, z której prawił Piotr Skarga, dwa obrazy Czechowicza, pomnik Skargi, het. kor. Klemensa Branickiego z r. 1773 i w. in. Gdzie teraz stoi kościół św. Jędrzeja był pierwej obronny dworzec wojewody Sieciecha, który trząsł Polską za Władysława Hermana. Po upadku fortuny i powrocie z wygnania, chciał może dumny magnat przyćmić swą ofiarą Bogu nowo przebudowany przez swego nieprzyjaciela Krzywoustego kościół zamkowy, lub spełnić dawny ślub, i zamienił swój pałac na świątynię w stylu romańskim z dwiema wieżami (por. St. Smolka, Gniazdo Tęczyńskich, 1882 w „Czasie"), Długosz (ks. V, p. 465) podaje rok budowy 1144, a Nawoj hr. na Morawicy w przywileju klasztornym z 1320 r. powiada, że go założył jego przodek Sieciech i nadał opatowi benedyktynów z Sieciechowa. W 1230 odstąpili klasztor benedyktyni pp. klaryskom, które go dotąd posiadają. W 1235 r. obwarował go Konrad mazowiecki, tworząc zeń przeciwzamek (przygródek) do Wawelu; w 1241 r. obroniło się za jego murami pospólstwo Tatarom; później przebudowywali go bisk. krak. Jerzy Radziwiłł i Bernard Maciejowski, ale zostało najwięcej cech dawnej budowy. Śliczną akwarelę Gryglewskiego, przedstawiającą ten kościół, posiada hr. Stanisław Potocki w Raju przy Brzeżanach. Mały kościół św. Idziego miał zbudować Wład. Herman pod murami zamku, a na brzegu Rudawy, w roku urodzenia Bolesława Krzywoustego (1085). W skutek późniejszych przeróbek nie dochowały się ślady tak starej budowy. Kościół ewangelicki, dawniej św. Marcina, miał być fundowanym w XIII w. przez Piotra ze Skrzynny, w 1618 został oddany karmelitankom bosym, w 1638 zupełnie przebudowany ze składek, a po przeniesieniu się zakonnic na Wesołą 1772 r. został zamknięty. Opustoszały kościół oddał senat rzpltej krakowskiej luteranom, którzy go odnowili. Staraliśmy się złożyć niniejszy opis w ten sposób, aby na jego podstawie można sobie odtworzyć plan tego miasta w dawniejszych stuleciach. Notowaliśmy daty erekcyi kościołów, aby można było w każdym wieku spostrzedz, co już było a co później dobudowano, bo rozmiar miasta nie zmienił się od r. 1257, t. j. od czasu, gdy Bolesław Wstydliwy nadał przywilej lokacyjny na 30 łanach i wójtowi miasto rozmierzyć kazał. Przedtem miasto, przeważnie drewniane, było zbudowane nieregularnie. Dodać tu potrzeba, że przez wysypywanie ulic gruzem podniosła się powierzchnia o dwa łokcie, bo w tej głębokości natrafiono na dawne bruki i że, co naturalna, w miarę przybywania ludności a usuwania się ziemi przez budowę nowych domów bożych i gmachów publicznych, musiała ludność uciekać w gorę— w wyższe piętra. Zbytecznem już jest przypominać, że stare kamienice mają bardzo wysokie piętra i że we wszystkich miastach warownych, rządzących się prawem magdeburskiem, było najwięcej kamienic wąskich o 3-ch, a najwięcej 5-ciu oknach. Na więcej okien potrzeba było przywileju. Dla uzupełnienia opisu musimy dodać pobieżne wspomnienie o murach, które do r. 1880 opasywały miasto, a z których cząstkę przy ulicy Floryańskiej oglądamy. O warowniach K. mamy od XIII w. wiadomości; pierwszy Leszek Czarny otoczył miasto murami i wałami. Odtąd w różnych czasach dodawano obrony, szczególniej w czasie wojennym, wznoszono nowe wieże i baszty na miejsce zniszczonych czasem i wojną i pomykano murów w miarę przedłużania się miasta ku zamkowi. Prawdopodobnie już od r. 1401 otaczał miasto podwójny mur, wewnętrzny wyższy, sięgający powyżej wysokości 1-go piętra, zewnętrzny niższy, a za nim były jeszcze wał sypany z ziemi i fosy. Mury i baszty budowano z cegły, kroksztyny, wiązania narożników i otwory strzelnicze dodawano z kamienia. Takich baszt, z których trzy zachowano przy ulicy Floryańskiej, było 46; z czasem ubywało ich; w 1730 r. było już 39 (por. Grabowski, 306 nota 2 i Łepkowski: O zabytkach, 1866, str. 91, nast.). Na widoku Krakowa przy Celariusa: Descriptio Polon. (Amstelod. 1659), zdjętym z góry Bronisławy, można dobrze te warownie rozeznać. Pomiędzy murami były ogrody wydzierżawiane; do fos wprowadzono wodę Rudawy i Niecieczy z polecenia Władysława Jagiełły w 1401 r. Wykonał tę pracę hidraulik Mikołaj Gerlak. Ta woda obracała także koła 5-ciu młynów miejskich, umieszczonych w różnych stronach miasta i była zaprowadzona rurami i pompami (rurmus) po wszystkich ulicach. Dla przygotowania wycieczek od strony najprzystępniejszej, bo niebagnistej, t. j. od Kleparza był rondel (rondello, barbakan), dotąd zachowany. Grabowski wspomina jeszcze o 2-ch innych

w tej stronie i 4-tym, prawdopodobnie przez Rossyan w czasie konfederacyi barskiej wystawionym; nie ma go ani na widoku Celariusa, ani u Puffendorfa (Res gestae Caroli Gust.). Bram było 9, z których dwie zwano furtkami: 1) brama grodzka, 2) poboczna pod zamkiem, 3) wiślna, 4) sławkowska z rondlem, 5) floryańska z rondlem, 6) nowa, 7) mikołajska z rondlem i furtki 1) szewska, i 2) św. Anny. Panowie i biskupi, którym nie dogadzało zamykanie bram o zachodzie słońca, wybijali w czasie pokoju furtki przy swych domach, czego im jednak konstytucyami zabroniono. Aż do połowy XVIII w. składano klucze bram na noc u burmistrza. Trzydzieści baszt i bram podług rysunku J. Głogowskiego, umieścił Grabowski w „Skarbniczce do dziejów Polski.“ Bram i murów broniły cechy, a każda brama miała stosowną ilość broni. Te mury zaczęto rozbierać w 1800 r. za rządów austryackich, gdyż się waliły; skończono burzenie 1813 r. a na ich miejscu założono plantacye.

Zamek królewski, zbudowany w południowej stronie od miasta, na stromem skalistem wzgórzu 20.3 m. względnej wysokości, panuje nad miastem. Od strony zachodniej obmywa dotychczas stopy góry zamkowej (Wawelu) szerokie łożysko Wisły. Do r. 1665 (podług lustracyi z tegoż roku) otaczała je Wisła także od strony południowej i wschodniej, jak było później koryto starej Wisły; od północy zaś aż do r. 1401 Rudawa. Płynęła ona przez Nowy Swiat i ulicę Kanoniczną po pod kościół św. Idziego i uchodziła do Wisły pod kościołem i klasztorem dla zapowietrzonych św. Sebastyana, tworząc pierwej staw, późniejszą łąkę św. Sebastyana. Gdy po wprowadzeniu tej rzeki w rowy miejskie osuszyło się dawne łożysko, poczęli się w tem miejscu (podług Długosza) budować ks. kanonicy. Trudno dociec kiedy nadano Rudawie dzisiejsze ujście, na zachód od zamku, zdaje się jednak, że w r. 1587 podczas oblężenia miasta przez arcyks. Maksymiliana. W owym czasie od zapalonych przedmieść groziło miastu wielkie niebezpieczeństwo: „gdyżechmy, powiadają mieszczanie (Grabowski, 314), nic bronić nie mogli, bo nam nieprzyjaciel wodę był odjął.“ Na widoczku Celariusa oznaczone jest ujście Rudawy tam, gdzie dzisiaj. W dawnych czasach otaczał zamek od południa mur ciągnący się krawędzią góry i łączący stojące dotąd baszty; ku miastu spuszczał się aż do stóp góry, obejmując kościół św. Idziego. Celarius oznacza od ulicy Kanonicznej ogrody w środku murów a Laboureur (Histoire et relation du voyage de la Reine de Pologne et du retour de Mme de Guebriant. Paris 1648, p. III, str. 31 i nast.) potwierdza to mówiąc, że „umocnienie zamku (przez Władysława IV) kilku bastyonami i wałem dobrze okolconym od strony miasta— służy więcej okazałości niż obronie, gdyż jest zbyt ścieśnionem i nie ma potrzebnej przestrzeni“. Teraźniejsze mury zbudowano od strony zachodniej, między r. 1789 a 1792, pod kierunkiem kapit. inżyn. Gawłowskiego; resztę zaś wybudował rząd austryacki w systemie Vaubana. Zamek na Wawelu jest tak dawnym, a prawdopodobnie dawniejszym niż Kraków. Baśń małopolska przypisuje zbudowanie go Krakusowi, księciu Wielkiej Chrobacyi, około r. 700 ery chrześciańskiej — najnowsi badacze (St. Smolka w „Gnieździe Tęczyńskich“) przypuszczają, że mógł tu założyć gniazdo jakiś potężny książę chrobacki, który później innych np. na Tyńcu zmusił do posłuszeństwa. Do Kaźmierza W. był zamek drewniany, w r. 1265 podług Długosza i Naruszewicza, V, p. 116 (wyd. 1-sze) zabudował Bolesław Wstydliwy całą górę budynkami i umocnił podług zasad ówczesnej sztuki wojennej. Wacław czeski między 1300 a 1305 r. przydał wysokie wieże i mury forteczne (Miechowita, 197); w 1306 d. 8 maja spalił się zamek ze szczętem i dopiero Kazimierz W. wybudował z ciosu w stylu gotyckim część wschodnią, przytykającą do Kurzej stopy. W 1393 podniesiono zbyt niskie mury, okalające zamek, i Władysław Jagiełło ustanowił burgrabiów, których do 1796 r. było 12. Burgrabiowie byli poddani staroście i niewolno im było wydalać się z zamku, ale opiekę nad utrzymaniem zamku (de sartis tectis) miał wielkorządca krak. (magnus procurator arcis crac.). Za Jana Olbrachta i Aleksandra był ten zamek tak zaniedbanym, że w nim królowie mieszkać nie mogli; dla tego Zygmunt I sprowadził przy pomocy Jana Bonara burgrabi i żupnika krak. około r. 1512 budowniczych z Włoch, Franciszka i Mikołaja de Castiglione (Wapowski Fragm., 550; J. L. Decius, 84 i u Grabowsk., 319) i wzniósł w stylu włoskim stronę półn. od ulicy Kanonicznej, jako też połudn. i zachod. Przechowały się w tej części herby Sforzów. W 1536 r. spłonęła nowa budowla, potem 29 stycznia i 9 czerwca 1595 r. zgorzała część od Kurzej stopy aż po pierwszy szczyt, poczem pokryto zamek miedzią, dostarczoną przez Jerzego Radziwiłła kardynała i bisk. krak. z nowo odkrytej kopalni pod Kielcami (Piasecki: Chron. sui temp., 151). Odnowiony przez Zygmunta III i Władysława zadziwiał cudzoziemców swym ogromem i świetnością sal, chociaż Laboureur i Cellarius podają tylko ogólne opisy. Odtąd zaczynają się smutne dzieje zamku. W r. 1655 zniszczyli go bardzo Szwedzi; sejmy z lat 1658 i 1661 uchwaliły sumy na reparacyą. Jan III przed r. 1692 polecił nadzór nad restauracyą swemu sekretarzowi Janowi Zucherli, ale w r. 1702 d. 15 do 22 września obrócony na koszary

przez Szwedów, zgorzał prawie do szczętu. W owym czasie jenerał Magnus Steenbock umieścił w zamku wojsko, które na posadzkach założyło ogień, skąd powstał pożar. Dach się stopił a miedź 1706 r. wywieziono do Saksonii i zaledwie kilka dolnych pokojów ocalało. Dopiero w r. 1726 wzięto się do reparacyi, nad którą czuwał biskup krak. Szaniawski; dano dach dachówkowy, a że był za wąski dla galeryj spoczywających na wysmukłych kolumnadach, więc podparto go murami. Za Augusta III znowu upadał gród królewski; ks. Michał Wodzicki podkanc. kor. błagał senat w r. 1758 napróżno o grosz na naprawę i dopiero 1768 r. (Vol. leg. VII, 102, 645) zaczęto myśleć o odbudowaniu, które jednak aż 1787 r. częściowo uskutecznione zostało. Wracający z Kaniowa Stanisław August przepędził parę dni w odświeżonych pokojach drugiego piętra. W 1791 r. zapowiadał Tad. Czacki w swej relacyi upadek zamku, jeżeli rząd nie wyznaczy sum na jego utrzymanie, ale zamiast tego przyspieszono upadek. W czasie konfederacyi barskiej zajęły go wojska cesarsko-rossyjskie i założyły w nim magazyny, strzeżone przez nieliczną załogę. Pułkownik Choisi zajął go podstępem 2 lutego 1772 r. i bronił się w nim do 22 kwietnia 1772, poczem oddał zamek i miasto pułkownikowi Suworowowi na podstawie kapitulacyi. W 1794 15 czerwca poddał pułkownik Kalk zamek jenerał-majorowi pruskiemu Usnerowi. W tymże czasie miał zamek zostać ogołoconym z pozostałych ozdób. W 1795 zajęły go wojska austryackie i używały do 15 lipca 1809 r. jako koszar. Rzplta krakowska urządziła w jednem skrzydle pałacu przytułek dla 300 ubogich, i w taki sposób dziwnym zbiegiem okoliczności „pyszny gmach królewski stał się ostatniem schronieniem nędzy ludzkiej“. Po zajęciu K. przez wojska austryackie w r. 1846 zamieniono zamek na koszary, przepierzono wielkie pokoje i zmniejszono duże włoskie okna o trzech kamiennych wągarach— starano się jednak ochronić wszelkie pozostałe zabytki przed lekkomyślną chęcią niszczenia żołnierzy. Dla tego przykryto posadzki i zabito deseczkami framugi, w których dotąd stoją ukryte posągi. Teraz znowu zabłysnęła nadzieja dawnej świetności staremu grodowi, ponieważ Najjaśniejszy Monarcha Austryi Cesarz Franciszek Józef I w czasie swego pobytu w Krakowie w r. 1880 polecił zdjąć plany gmachów w stanie w jakim są teraz i w jakim były dawniej, w celu przedsięwzięcia restauracyi. Po półtora roku trwających studyach i poszukiwaniach przedstawił p. budowniczy Pryliński wydziałowi sejmowemu i kancelaryi nadwornej plany, które, zdaniem najpoważniejszych i kompetentnych osób, są arcydziełem w sztuce restaurowania pomników dawnej architektury. Opisywać teraźniejszego stanu królewskich niegdyś pałaców nie ma potrzeby, a odtworzenie dawnego stanu według opisów rozrzuconych po wielu dziełach i planów p. Prylińskiego wymagałoby osóbnej książki. Wiele wskazówek umieścił Grabowski w „Opisie Krakowa“, str. 324—334 o dawniejszym i p. Łuszczkiewicz w „Przewodniku po Krakowie“ z r. 1875, str. 34—40, o teraźniejszym stanie pokojów. My musimy poprzestać na uwadze, że Laboureur, znający przepych dworu Ludwika XIV, zamki włoskie i wspaniały pałac Richelieu'go (Palais royal), powiada o krak. zamku w 1645: „Ma wiele podobieństwa do zamku św. Anioła w Rzymie. Jestto wielki korpus mieszkalny z ciosowego kamienia, równie jak dwa skrzydła, które się ciągną bokami kwadratowego podwórza, jednostajnie przyozdobione trzema rzędami galeryj, służącemi za wstęp do wszystkich pomieszkań. Te galerye, tak jak pokoje, mają posadzki z marmuru białego i czarnego w różne desenie i są przyozdobione malowidłami i posągami. Lecz nic nie wyrówna piękności lamperyj 2-go piętra w pokojach mieszkalnych króla i królowej; *jestto prawdziwie najpiękniejszą rzeczą, którą widziałem*, co do delikatności rzeźby i do pozłoty, co do żywości i doboru kolorów.“ Celarius porównywa zamek krakowski z miastem, z powodu licznych budynków. Prócz pałacu było bowiem 13 kamienic i domów, 7 baszt i wież i trzy kościoły: katedralny, św. Michała i św. Jerzego. Część tych domów np. wodociąg (rurmus) zburzono już dawniej; po r. 1800 rozebrano dwa kościoły, kilka baszt, domy wikaryuszów, dom psałterzystów, pałac nuncyuszów i ludwisarnię i utworzono na ich miejscu dwa podwórce: kościelny i musztry, a nadto zbudowano obszerny szpital garnizonowy. Prócz pałacu królewskiego i katedry pozostały ze starych gmachów baszty: okrągła nad Wisłą sandomierska, czworokątna Tęczyńskich i senatorska; wieże przy pałacu: Kurza stopa i narożna; przy katedrze wieża zwana nową, zegarowa i zygmuntowska, wreszcie dom wikaryuszów katedralnych i wielkorządzców krakows. Ob. *Ekonomie*, art. w Słowniku II, 325. U stóp baszty Tęczyńskich jest wejście do smoczej jamy, zrobione w nowszych czasach dla spuszczania do tej pieczary wody deszczowej z podwórzy, opatrzone schodami przez ks Stan. Jabłonowskiego. Wejście od Wisły, zamurowane około r. 1831, oznaczył ks. Jerzy Lubomirski tablicą pamiątkową. Smocza jama jest naturalną grotą w wapiennej górze, odpowiada podobnej grocie Twardowskiego na Krzemionkach. Co ma oznaczać legenda o smoku Krakusowym— tego nie wiemy; jestto zapewne myt etyologiczny; w późniejszych czasach siedział tu smok, co za

Augustów całą Polskę pożerał: wino i piwo; Rzączyński w „Historia natur." opisując tę pieczarę, powiada p. 105: in cuius introitu vinum et cerevisiam propinatur... Badania archeologiczne w r. 187¾ dokonane przez Akademią krak. nie odniosły żadnych rezultatów. Katedra krakowska, nazwana słusznie polskim Westminsterem, mieści w sobie niezmiernie wiele pamiątek i dzieł sztuki. Kościół na Wawelu miał pierwotnie zbudować z drzewa 966 r. Mieczysław I, a według Kadłubka Bolesław Chrobry. Naruszewicz przypisuje zbudowanie kościoła, p. t. św. Wacława, Władysławowi Hermanowi, który go może tylko przebudował. Bolesław III Krzywousty 1126 r. rozszerzył ten kościół, podniósł mury i zbudował dwie wieże. Ta budowla spłonęła w r. 1230, a do r. 1250 naprawiano zrządzone szkody. Nowy pożar 1306 r. zniszczył znowu katedrę i odrestaurowaniem jej z gruntu zajął się bisk. krak. Szlązak Nankier kosztem kościelnym. Budowa trwała blisko lat 40, ukończył ją bisk. krak. Bodzanta Janikowski 1352 r. a Kazimierz W. pokrył dachy ołowiem. Z budowy Władysława Hermana przechowała się dotychczas krypta z kaplicą św Leonarda; budowę Nankiera stanowi gotyckie wnętrze w formie krzyża, sklepienie ostrołukowe, okna, zdobienie ścian posągami pod baldaszkami kamiennemi, profile filarów i łuki arkad. Kościół zresztą jest w swej osi podłużnej skrzywiony ku północy, ale tę nieregularność zakrywa kaplica św. Stanisława, ustawiona między presbiteryum i nawą. Pierwotnie spoczywały zwłoki św. Stanisława w bocznej kaplicy psałterzystów; Zygmunt I przeniósł je do zbudowanej kaplicy w środku kościoła, ale stojącą dzisiaj kaplicę postawił bisk. krak. M. Szyszkowski 1624 r. w stylu odrodzenia włoskiego. Teraźniejszą trumnę srebrną kazał w Gdańsku zrobić bisk. krak. Piotr Gembicki, gdyż dawną, sprawioną przez Kaźmierza W., zabrali Szwedzi. W ciągu wieków otoczono katedrę 22 wspaniałemi kaplicami, które fundowali królowie, biskupi i najmożniejsze rodziny. W 1716 r. podwyższono boczne nawy za biskupa Łubieńskiego, przyczem prezbiteryum uległo niewielkim zmianom. Obecnie prezbiteryum zupełnie obejść można do około, przez co robi wrażenie kościoła w kościele. Kościół katedralny nader bogaty w kaplice w różnych stylach, w malowidła i pomniki od XIV w., wymaga daleko obszerniejszego opisu, niż na to ramy Słownika dozwalają. Takich opisów dostarczyli szczególniej ks. biskup Łętowski: „Katedra na Wawelu z wieloma drzeworytami najlepszych krakowskich malarzy" i Essenwein w „Alterthümer d. Stadt Krakau". Tutaj możemy tylko pomieścić wskazówki o najważniejszych zabytkach sztuki, wymieniając najpiękniejsze kaplice i pomniki. Najstarszym pomnikiem jest grobowiec Władysława Łokietka z piaskowca. Na gotyckiej tumbie spoczywa król w koronie, a we framugach płaczą po dwie postacie w każdej arkadzie tumby— to stany żałujące króla. Najbliższy ołtarz z XIV w. mieści cudowny krucyfiks na srebrzonem cynowem tle. To ołtarz królowej Jadwigi, sprawiony przez kanonika Wojc. Serebryńskiego. Dalej 3 ołtarze z obrazami Szym. Czechowicza z XVIII w.: św. Jacka, św. Józefa i św. Wacława i pomniki Jana III i Michała w zepsutym smaku. Naprzeciw tych pomnikow podwójne brązowe drzwi wiodą do kaplicy króla Batorego (Najśw. Sakramentu) z tronem marmurowym Batorego, chórkiem prowadzącym do pałacu, pomnikiem króla Stefana dłuta Santi Guci, tablicą nagrobkową Elżbiety Pileckiej, Bern. Wapowskiego, Serebryńskiego i in. Po obu stronach małe kaplice zamykane brązowemi kratami z XVI w. mają pomniki bisk. Gamrata i Tomickiego w stylu odrodzenia. Naprzeciw ołtarza królowej Jadwigi jest kaplica Młodzianków, zbudowana przez biskupa Jana Grota a ozdobiona w stylu rococo przez Andrzeja Załuskiego biskupa krak. z pomnikami obudwu fundatorów w zepsutym smaku, i pięknym renesansowym Wal. Dębińskiego kaszt. krak. Tu spoczywa poeta-biskup J. P. Woronicz. Na lewo od tej kaplicy jest arcydzieło gotycyzmu z XV w. odrestaurowany w 1868 r. nagrobek Kaźmierza W., zastępujący dawny z piaskowca. W najbliższej kaplicy św. Jędrzeja pomnik renesansowy Jana Olbrachta, wystawiony w r. 1503; w następnej kaplicy zamkniętej kratą żelazną, św. Jana Chrzciciela, ubierano królów przed koronacyą i jest pomnik Jak. Zadzika biskupa, który ją fundował. Obok kaplicy św. Joachima są dwa pomniki: piękny marmurowy biskupa Jana Konarskiego z r. 1524 i przesadny Konst. Szaniawskiego bisk. krak. z 1783, a naprzeciw arcydzieło Thorwaldsena, pomnik z białego marmuru Włodz. Potockiego. Dalej mamy kaplicę zygmuntowską, pod złoconym dachem, cud pomysłów epoki odrodzenia, zbudowaną 1518—1527 przez architekta florenckiego Bartłomieja, przy pomocy rzeźbiarzy włoskich: Bernarda, Jana ze Sienny, Mikołaja, Filipa, Rafaela i Wilhelma. Brązowe drzwi odlewał magister Servatius r. 1528 według rysunku Sebalda Singera z Norymbergi, malarza krak. Nie ma tu najmniejszej rzeczy, którejby długo podziwiać nie należało. Znajdują się tu pomniki Zygmunta I i Zygmunta Augusta dłuta Santi Guci i ołtarz srebrny wykonany przez złotnika Hansa Klimma z polecenia Zygmunta I. W prawej nawie pierwszą od drzwi jest kaplica Wazów, przepełniona ozdobami w stylu barocco z drzwiami brązowemi lanemi w Gdańsku przez Michała Weinholda r. 1670. W kaplicy

Szafrańców znajduje się piękny pomnik z białego marmuru Michała Skotnickiego, dłuta florentczyka Stefana Ricci; w kaplicy Potockich, dawniej Zawiszów, odnowionej w r. 1833 z zatarciem charakteru starożytnego, umieszczono w ołtarzu oryginalny obraz ukrzyżowanego Zbawcy pędzla Guercina da Cento, posąg Chrystusa dłuta Thorwaldsena i pomnik pierwszego fundatora kaplicy bisk. krak. Padniewskiego z r. 1572 dłuta Jana Michałowicza z Urzędowa. Boczną prawą nawę zakończa gotycka kaplica św. Krzyża, zbudowana przez Kaźmierza Jagiellończyka i Elżbietę Austryaczkę, z malowaniami bizantyńskiemi i podpisami cerkiewnemi z r. 1471, które w r. 1870 zostały odnowione. Tutaj mieści się grobowiec Władysława Jagiełły, przeniesiony w r. 1704 z zawalonej (przez upadnięcie w czasie burzy wieży) kaplicy Jagiełły, pomnik Kaźmierza Jagiellończyka roboty Wita Stwosza, dwa tryptyki z XV w. i niesmaczny pomnik biskupa krak. Kajetana Sołtyka. Na zakończenie opisu katedry wspomnieć jeszcze należy o dwóch pomnikach Kmitów: Piotra marszałka w. koron. w postaci rycerza marmurowego z 1533 r. i Piotra wojew. krak. † 1505, znakomicie cyzelowaną brązową płytę; pomnik Boratyńskiego, Piotra Skargi i piękne arezze (dywany), rozwieszone u arkad w głównej nawie, robione przez Van Zuymena według kartonów malarza flamandzkiego z XVI w., przedstawiające historyą Jakóba w 6-ciu obrazach. Pod kościołem, w odnowionych kryptach (1863—1874), spoczywają prawie wszyscy członkowie rodziny Piastów od Łokietka, Jagiellonów, Wazów, królowie elekcyjni z wyjątkiem Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego, wreszcie Tadeusz Kościuszko i Józef Poniatowski. Prócz prostej miedzianej trumny Augusta II, wszystkie inne mają artystyczną wartość. Mauzoleum marmurowe króla Michała sprawił w 1857 r. cesarz Franciszek Józef I. Katedra krakowska posiada piękny skarbiec, składający się z kosztownych krzyżów, infuł, ornatów, monstrancyj, mieczów, włóczni św. Maurycego i innych pamiątkowych przedmiotów, które wielokrotnie, ostatni raz przez ks. kanonika Polkowskiego, były opisywane.

(Parafia ewang. w K. ma dusz 600 (500 augsb., 100 ref.); założona w połowie XVI w., przy końcu XVII upadła, 1816 wznowiona. Jest tu szkoła paraf. 4-klasowa, kościół od r. 1816, były klasztor katolicki z r. 1636).

Przedmieścia krakowskie Kaźmierz i Kleparz były dawniej osobnemi miastami i dla tego opisaliśmy je osóbno; inne leżały po za murami miasta, były niszczone przy każdem oblężeniu Krakowa i dla tego nie budzą historycznego zajęcia. Jeszcze przed 20 laty zabudowane lepiankami, podnoszą się z każdym rokiem. Dawniej, w czasach świetności Krakowa, musiały być zabudowane okazałemi willami, gdyż natrafiano według Grabowskiego w czystem polu na silne fundamenta. Od plantacyj ku wschodowi aż po dzisiejsze wały forteczne ciągnie się przedmieście *Wesoła*, obejmujące także ulicę Lubicz a przecięte torami kolei arcyks. Karola Ludwika. Nazwisko wywodzi Wesoła od pięknego położenia i dworów, które tu niegdyś były— dziś mieszczą się tutaj wielkie zakłady humanitarne: klinika, szpital św. Łazarza i sióstr miłosierdzia; naukowe: prosektoryum anatomiczne, ogród botaniczny z obserwatoryum astronomicznem; klasztory: oo. jezuitów, sióstr miłosierdzia i karmelitek bosych, kościół św. Mikołaja założony pierwotnie przez benedyktynów tynieckich należał od r. 1440 do kolacyi uniwersyteckiej; w XVII w. został przebudowany, ale znowu uległ zniszczeniu w r. 1767, gdyż na jego sklepieniu ustawiono działa; drugi kościół Niepokalanego Poczęcia N. P. M. został zbudowany 1606 r. kosztem Wawrz. Justimonti z drzewa, a 1634 z muru dla karmelitów bosych, którzy ustąpili go z klasztorem w końcu XVIII stulecia siostrom miłosierdzia na szpital i dom podrzutków; wreszcie kościół św. Teresy, zbudowany 1719 przez Jana Szembeka w. kanc. kor. dla karmelitek bosych, najcięższego zakonu kobiecego. Klinika została ofiarowana przez rozwiązaną w r. 1827 lożę wolnych mularzy, ale ją w 1843 i 1870 znacznie rozszerzono. Ogród botaniczny założył w guście francuskim 1782 r. dr. Jan Jaśkiewicz; obserwatoryum zbudowano w 1790 lecz w r. 1858 i 1859 zostało ulepszone. Ogród strzelecki jest nowoczesnym i ma nowo zbudowaną salę strzelecką, w której przechowują się tradycye towarzystwa istniejącego już w XV w. Zygmunt I obdarzył je przywilejami, a Zygmunt II August sprawił kurka w r. 1565, dotychczasową oznakę godności króla kurkowego, który dawniej miał przywilej sprowadzania towarów bez cła. Kaplicę oo. jezuitów zbudowano w 1870 r. *Stradom*, między Wesołą, Krakowem, Kaźmierzem, zamkiem i Wisłą, obejmuje także *Rybaki*; zdaje się, że to przedmieście powstało później, w czasach Zygmuntów. A. Grabowski wywodzi nazwę od bożka *Stra*, który tu miał mieć świątynię — dom; prawdopodobniej jednak powstała od włoskiego *strada* — droga, ponieważ składał się z jednej ulicy, zamieszkałej przez Włochów. Są tu kościoły: misyonarzy, zbudowany w r. 1732 przez bisk. Szembeka w stylu włoskim, ale niedokończony, z seminaryum duchownem, zbudowanem przez biskupa Szaniawskiego w r. 1725; przechowują się w nim obrazy Konicza; i kościół św. Bernarda z klasztorem, zbudowany w stylu gotyckim przez kardynała Zbigniewa Oleśnickiego w r. 1453, ale w skutek restau-

racyj mający cechę XVII w. Znajdują się w nim trzy obrazy Leksyckiego z XVII w., będące udałemi kopiami z Rubensa, i kilka ładnych pomników. Dawniej były tu jeszcze cztery kościoły, które rząd austryacki między 1796 a 1809 r. zniósł: mianowicie św. Jadwigi z klasztorem kanoników regularnych na końcu Stradomia, św. Agnieszki z klasztorem pp. bernardynek, św. Sebastyana na kępie, w końcu łąki tak samo nazwanej, ze szpitalem dla zapowietrzonych, i św. Gertrudy, blisko ulicy siennej, z którego cenniejsze zabytki przeniesiono do kościoła św. Mikołaja na Wesołej. Wielki dom, zwany arsenałem, zbudował Władysław IV. *Nowy Świat z Wygodą i Smoleńskiem* leży na zachód od K.; między plantacyami, Wisłą i Piaskiem przepływa Rudawa, zdążająca do swego ujścia, a na zachód prowadzą ulice: Wolska na błonia ku Woli Justowskiej, ulice: Smoleńska i Zwierzyniecka. Dawniej uważano tę część przedmieść za trzy odrębne przedmieścia, lecz dotąd tylko ulice Wolska i Zwierzyniecka są lepiej zabudowane. Przecznice łączące te ulice tworzą prawie same parkany ogrodów. Przy ulicy Smoleńskiej nad Rudawą znajduje się mały kościół Bożego Miłosierdzia, zbudowany w XVI w. przez Jana Żukowskiego, który zakupił w tem miejscu dwór Myszkowskich, i sukcesorom na szpital zamienić polecił. Około r. 1629 podupadł ten kościołek tak dalece, że go ze składek przebudowano. *Piasek* (Suburbium Coriariorum, Garbarze) leży na północ od Nowego Światu, między tem przedmieściem a częścią Kleparza zwaną Biskupiem. Przez Piasek prowadzi na zachód ulica Krupnicza, od niedawna najlepiej zabudowana: od niej na południe przecznica zwana ulicą Małą, dawniej Loretańską, od kościoła oo. kapucynów i kaplicy zwanej Loretem, którą tu zbudował Wojciech Dębiński chorąży zatorski w końcu XVII w. Od początku ulicy Krupniczej ku północnemu zachodowi mamy prostą ulicę Karmelicką, a dalej ku północy Łobzowską; połączenie tych ulic tworzą przecznice Garbarska i Batorego. Z ulicy Karmelickiej wychodzi jeszcze ku zachodowi ulica Rajska, łącząca się z ulicą Dolnych Młynów, stanowiącą drogę od ulicy Krupniczej do Czarnej Wsi. Wzdłuż gościńca otaczającego K. po za plantacyami powstają piękne kamienice i pałace, a tworząca się ulica ma nazwę Podwale. Oprócz wspomnianego kościoła oo. kapucynów jest jeszcze na Piasku kościół św. Szczepana z klasztorem karmelitów, którego budowę rozpoczął Władysław Herman w r. 1087, prowadził dalej Piotr ze Skrzynna, a wreszcie Władysław Jagiełło i Jadwiga w r. 1390 dokończyli i przy nim 1397 r. zakonników osadzili. Ulegając kilkakrotnemu zniszczeniu, stracił ten kościół charakter romański w skutek przeróbek. W kościele znajduje się wspaniała kaplica, wystawiona przez Piotra Gembickiego 1660 r. z cudownym obrazem N. P. Maryi na murze. To przedmieście, zamieszkałe w XV w. przez Niemców, było ludne, ale stanęło po stronie arcyks. Maksymiliana w 1587 r., za co je spalił Zamojski. W XVII w. były tylko ogrody, dostarczające owoców i jarzyn. Kończąc topograficzny opis miasta, musimy dodać, że śródmieście i lepiej zabudowane ulice przedmieść są pięknie brukowane porfirowemi kostkami i mają szerokie, częścią asfaltowe chodniki. Miasto jest oświetlone gazem, odleglejsze zaś części przedmieść naftowemi lampami.

Teraźniejszy Kraków jest fortecą i wraz z przedmieściami zajmuje duży obszar (0.2 mili kwadratowej); wygląda przeto na wielkie miasto, a jakkolwiek jest tylko miastem powiatowem, to w skutek pomyślnego handlowego położenia w pobliżu granic państwa i prowincyi ma znaczny rozwój handlu i przemysłu. Liczne zakłady naukowe, księgarnie, drukarnie, biblioteki, dalej urzędy, zakłady finansowe, fabryki, wreszcie instytucye humanitarne i towarzystwa skupiają w nim wiele inteligencyi i przyczyniają się do wielkiego ruchu umysłowego; gdy znowu wiele zabytków starożytności w 40 kościołach, liczne duchowieństwo świeckie i zakonne, a nadewszystko piękna okolica, zdrowe powietrze, przyjemne stosunki życia społecznego, spokój i stosunkowa taniość, ściąga tu osoby, które chcą odpocząć po trudach i życiu w stolicach, nie rezygnując z życia w większym świecie. Oprócz c. k. starostwa, na którego czele stoi delegat namiestnictwa i urzędów ze starostwem połączonych, znajduje się w Krakowie magistrat samoistny, spełniający w obrębie miasta te czynności, które stoją po za obrębem starostwa; Dyrekcya skarbu, Główny urząd cłowy, Cechowniczy i wymiany złota i srebra, Starostwo górnicze, Komisya podatkowa miejscowa i Dyrekcya policyi. Z urzędów podlegających ministerstwu sprawiedliwości mają swą siedzibę w Krakowie: Nadprokuratorya państwa, Ekspozytura prokuratoryi skarbu, Sąd krajowy kolegialny, Sąd krajowy wyższy, Sąd śledczy (dla sądów powiatowych K. i Liszki), Sąd kryminalny, Izba notaryuszów, Izba adwokatów i Urząd hipoteczny z archiwum map. Z urzędów wojskowych jest Komenda i Intendentura, a z autonomicznych Rada powiatowa, Rada szkolna okręgowa i miejscowa i Rada miejska. Ostatnia składa się z 60 członków obieralnych na trzy lata. Notaryuszów 4, adwokatów 28. Na czele zakładów naukowych stoi Akademia umiejętności, utworzona najwyższem rozporządzeniem z d. 28 stycz. 1872 z Towarzystwa naukowego, które powstało przy uniwersytecie w r. 1818. Akademia składa się z 3 wy-

działów: a) filologicznego, b) historyczno-filozoficznego i c) matematyczno-przyrodniczego. Swe czynności załatwia na 3 dorocznych posiedzeniach walnych, posiedzeniach wydziałowych (raz na miesiąc) i w komisyach, i może ustanawiać komisye akademickie dla nadania silniejszego popędu niektórym kierunkom i zadaniom naukowym. Członkowie są: a) zwyczajni a to czynni i korespondenci i b) nadzwyczajni. Czynnymi mogą być członkowie krajowi (z Król. Galicyi i W. Ks. Krak.), pozakrajowi i zagraniczni. Liczba pierwszych może wynosić najmniej 24, najwięcej 42, drugich 18 do 30. Liczba korespondentów jest ograniczoną do 36. Zarządzają akademią: prezes, trzej dyrektorowie wydziałowi i sekretarz jeneralny. Dochody akademii wynosiły w r. 1873: 20870 zł. 58 cnt., rozchody 10982 zł. 47 cnt. Akademia wydaje corocznie wiele cennych publikacyj i utrzymuje stosunki naukowe ze wszystkiemi innemi akademiami i wieloma towarzystwami naukowemi. Z akademią jest połączona biblioteka (około 30000 dzieł), archiwum, muzeum starożytności, zbiór fizyograficzny krajowy i posiada własny budynek. Uniwersytet jagielloński, założony pierwotnie przez Kaźmierza W. na Bawole 31 maja 1364 roku, potem wskrzeszony, uzupełniony wydz. teolog. i przeniesiony do K. przez Władysława Jagiełłę 1400 r. Kwitnął szczególniej w XV wieku, mając sławnych profesorów i wydając znakomitych mężów, pomiędzy którymi odznaczył się najwięcej Mikołaj Kopernik. W XVIII wieku podupadł uniwersytet bardzo, z powodu że się opierano wprowadzeniu nowej filozofii, utworzonej przez Kartezyusza, ale upadek przypisywano jezuitom, którzy w kolegium u św. Piotra wyższe szkoły założyli, z czego się wywiązał długi, bezpożyteczny proces. Pierwotnie mieszkali profesorowie, zazwyczaj duchowni, razem, a uczniowie w 9 bursach. W 1617 r. pisze w Theatrum Orbium J. Braun o tym uniwersytecie: „Rektor rządzi wszystkiemi osobami należącemi do akademii. Prawników 8 mają kolegium przy ulicy wiodącej do zamku (Grodzkiej); teologowie i filozofowie 2 kolegia: w colegium maius złożonem z kilku domów, jest biblioteka i 19 profesorów, w minus 13 profesorów. Medycy mieszkają w domach, częścią prywatnych, częścią do akademii należących, bo są żonaci“. Starowolski w połowie XVII w. wylicza 11 kolegiów i 14 szkół, w których młodzież do studyów akademickich przygotowywano. Były to t. z. kolonie akademickie. Connor, anglik, chwilowo lekarz Jana III, zastał 11 kolegiów i 14 szkół, a w niektórych z nich wykładano studya akademickie. Za Stanisława Augusta reformował uniwersytet jagieloński ks. Hugon Kołłątaj, następnie po r. 1796 rząd austryacki; po r. 1829 zorganizowano go na sposób pruski; dzisiejsza zaś ustawa pochodzi z lat 1849 i 1850. Uniwersytet dzieli się na 4 wydziały: teologiczny, prawniczy, lekarski i filozoficzny. W 1878/9 było profesorów i docentów: 68 i 647 uczniów. Liczba uczniów wzrasta z każdym rokiem: w październiku 1882 zapisało się 726. Z uniwersytetem jest połączona biblioteka jagiellońska, która miała w r. 1863 dzieł 85845, rękopisów 5486, map i planów 1228, rysunków, rycin i nut 3680 i numizmatów 8200; teraz przeszło 142 tysiące dzieł; gabinet archeologiczny; gabinety: fizyczny, historyi naturalnej, mineralogiczny, zakład fizyologiczny, chemiczny, anatomiczny, klinika, ogród botaniczny i obserwatoryum astronomiczne. Instytut techniczno-przemysłowy, założony w r. 1833 przez komisyą reorganizacyjną dla zakładów naukowych, wysłaną przez trzy dwory, pod których opieką wówczas rzplta krakowska zostawała, został zreorganizowany w r. 1875 i 1876 i ma obecnie trzy oddziały czyli szkoły fachowe z trzema kursami: dla budownictwa, mechaniki i chemii. Szkół średnich jest 6: 3 gimnazya klasyczne ośmioklasowe, t. j. władysławowskie czyli Nowodworskiego, św. Jacka, założone 1857 a uzupełnione 1868 roku; i trzecie, ustanowione najwyż. rozporz. 1882, które ma być otwarte 1 września 1883. Obadwa gimnazya zatrudniały w r. 1880 nauczycieli 64 i liczyły razem 1508 uczniów. Szkoła wyższa realna, założona 1871 r., ma 25 nauczycieli i 427 uczniów. Seminarya nauczycielskie męskie i żeńskie. Szkół ludowych znajduje się w K. i na przedmieściach 18, mianowicie 6 męzkich, a to 5 czteroklasowych a 1 trzech-klasowa, zreorganizowana z najstarszej szkoły parafialnej przy kościele św. Floryana, i 2 mięszane, jedna trzech a jedna 2-klasowa wyznania ewangielickiego; 4 świeckie żeńskie t. j. wydziałowa, siedmioklasowa i 2 czteroklasowe a 10 klasztornych, mianowicie, 4 sześcio, 2 pięcio, 1 cztero, 1 trzy a 2 dwuklasowe. Szkół fachowych jest 3: szkoła sztuk pięknych utworzona w r. 1818, zreorganizowana 1873 i 1876, zostająca pod dyrekcyą swego niegdyś ucznia Jana Matejki, szkoła rzemieślnicza miejska i szkoła muzyczna; dla dorosłych zaś kobiet bywają popularne odczyty przy muzeum przemysłowem miejskiem, założonem w r. 1870 przez dr. A. Baranieckiego. Związek szkolnictwa z pracą umysłową dozwala nam wspomnieć tutaj o zbiorach i bibliotekach. Oprócz zbiorów, wymienionych przy akademii umiejętności i uniwersytecie, znajdują się w Krakowie: archiwum grodzkie i miejskie, archiwum ks. Czartoryskich i archiwum kapitulne, wszystkie trzy niesłychanie ważne do historyi polskiej, biblioteka Instytutu techniczno-przemysłowego, liczne biblioteki klasztorne, niestety mimo

zakazujących bul papieskich mocno przetrzebione, biblioteki gimnazyalne, biblioteka garnizonowa i liczne biblioteki i zbiory prywatne, między któremi najważniejsza hr. Potockich licząca 8000 klasyków i dzieł odnoszących się do sztuki, hr. Moszyńskiego, p. P. Popiela mająca liczne rękopisa do historyi XVII i XVIII wieku, p. prof. dr. Józ. Łepkowskiego i wiele galeryj obrazów i zbiorów starożytności. Tutaj także wspominamy o 10 większych księgarniach i wielu antykwarniach; ale te ostatnie, zostające w rękach niewykształconych izraelickich antykwaryuszów, nie mają zazwyczaj dzieł cennych i są zwykle nieporządnie utrzymywane. Z pomiędzy drukarń odznaczają się drukarnia Czasu, połączona z litografią Salba, uniwersytecka Korneckiego i p. Paszkowskiego. W K. wychodzą 3 dzienniki: *Czas*, *Gazeta Krakowska* i *Nowa Reforma*, miesięcznik *Przegląd polski* i *Przegląd lekarski*. Introligatornie nie stoją tak wysoko jak lwowskie; dostarczają jednak pięknych wyrobów, szczególnie w oprawach pergaminowych. Rękodzieła pokrywają potrzeby miasta i okolicy i w wielu kierunkach pozyskały sobie powszechne uznanie, mianowicie wyroby stolarskie, tokarskie, krawieckie, szewctwo i rymarstwo. Rzemieślnicy chrześciańscy pozostali dotychczas w stowarzyszeniach cechowych, utworzonych w XIV wieku, utrzymują zawsze gospodę, ladę t. j. wspólną kasę, berła, chorągwie i inne zabytki dawnych czasów i występują przy procesyi Bożego Ciała korporacyjnie. W XVI w. było cechów 40; obecnie wiele z nich upadło, bądź dla tego, że wyroby tego cechu zastępują maszyny, bądź że ich wyroby stały się niepotrzebnemi w dzisiejszym sposobie życia. Z zakładów fabrycznych posiada K. dwa wielkie i kilka mniejszych browarów piwnych, 3 miodosytnie, fabrykę sztucznych szampanów i wód, fabr. cukrów, czekolady i pierników, kapeluszów, powozów, dalej atramentów, olejarnię, fabrykę gazu i wytworów chemicznych, garbarnię, fabr. kości mielonych i spodyum, c. k. fabr. cygar zatrudniającą 1200 osób, kilka fabryk zapałek, 2 fabryki narzędzi rolniczych, młyny parowe, fabrykę pieców kaflowych, świec woskowych i świec łojowych i wielkie zakłady strycharskie. Kraków, w skutek położenia geograficznego, ma znaczny handel wywozowy; tutaj bowiem zatrzymują się przeważnie surowe płody produkowane w Galicyi zachodniej, które następnie wysyłają do zagranicznych fabryk i tutaj znowu gromadzi się handel przywozowy. Sklepy pośredniczące w drobnej sprzedaży nie dorównywają okazałością wystaw sklepom wielkich miast, chociaż posiadają doborowe towary. W ogóle można podzielić sklepy krakowskie na dwie kategorye: firmy dawniejsze, mające dobry towar, osiedliły się w rynku i najbliższej części ulicy Grodzkiej; na Stradomiu i Kaźmierzu mają towary tańsze i gorsze. W innych ulicach są tylko sklepy korzenne, lub ich wcale niema. Specyalnością Krakowa są doskonałe, na sposób szwajcarski urządzone, cukiernie i kawiarnie. Aptek jest 11. Przemysł i handel popierają instytucye finansowe, między któremi najważniejsze miejsce zajmuje izba handlowa, utworzona w r. 1850. Działanie tej izby rozciąga się na 380.02 mil kwadr. i 1.5 miliona mieszk. powiatów zachodniej Galicyi; w 1877 roku było między nimi 8788 handlujących i 17386 przemysłowców. Siedzibę swych dyrekcyj mają w Krakowie: Towarzystwo wzajemnych ubezpieczeń od pożaru, gradobicia i ubezpieczeń na życie, Kasa oszczędności (od r. 1866), Bank galicyjski dla handlu i przemysłu, Filia banku austro-węgierskiego, Bank akcyjny dla podniesienia miejscowego przemysłu i rękodzieł, Galicyjski zakład kredytowy ziemski i Bank pobożny założony przez P. Skargę. Liczne towarzystwa zawiązały się częścią dla podniesienia bytu materyalnego, częścią dla przyjemności lub w celach humanitarnych. Wymieniamy: Tow. rolnicze, rybackie, strzeleckie, muzyczne, przyjaciół sztuk pięknych, tatrzańskie, filią tow. ochrony zwierząt, Tow. dobroczynności, założone 1244 r. przez bisk. krak. Prandotę z Białaczowa, Komitet ochronek dla małych dzieci i Tow. pań izraelickich dla wychowywania ubogich sierot tego wyznania. Dla celów humanitarnych służą dwa wielkie szpitale św. Łazarza na Wesołej i Braci miłosierdzia na Kazimierzu. Pierwszy powstał z kilku fundacyj szpitalnych: bisk. krak. Iwona Odrowąża 1220 r., Jana Prandoty z 1244, Jędrzeja Trzebickiego z 1679 r., Michała Szembeka z r. 1714 i Michała Poniatowskiego z 1780; dzieli się według nowego statutu z r. 1879 na 3 oddziały i dwa zakłady; drugi fundacyi Montelupi'ego z r. 1619 ma rozmaite fundusze i leczy przeważnie za darmo, lub za bardzo niską cenę; cztery ochronki dla małych dzieci, zostające pod zarządem komitetu i utrzymujące 464 sierót, zakład Jezuitów kształcący 64 opuszczonych chłopców na użytecznych społeczeństwu ludzi, szczególniej ogrodników, Dom przytułku dla starców przy Tow. dobroczynności, Archibractwo miłosierdzia i 9 innych fundacyj. Służbę zdrowia wykonywa 84 lekarzy drów medycyny, 3 chirurgów, 2 dentystów, 3 weterynarzy i 91 akuszerek. Miasto K. wysyła dwóch posłów do Rady państwa rakuskiej, 2 posłów na Sejm krajowy galicyjski, 1 reprezentanta do Rady szkolnej krajowej we Lwowie; a prócz tych zasiada na Sejmie krajowym biskup krak. i rektor wszechnicy jagiellońskiej. Do wygody i uprzyjemnienia życia ma K. pię-

kne spacery na plantacyach, ogród strzelecki, teatr, łazienki, hotele, restauracye i piwiarnie. Teatr krak. pobiera od Sejmu krajowego subwencyą w kwocie 6000 zł. w. a. rocznie i ma piękną tradycyą, szczególniej z czasów kiedy dyrektorem był Ad. hr. Skorupka, reżyserem Rychter a występowali Rapacki i Modrzejowska. Pomiędzy 11 hotelami zajmują pierwsze miejsce Victoria, saski, Pollera, pod różą i drezdeński; są wygodne, ale nie równają się wspaniałością hotelom wielkich miast; meblowanych pomieszkań na czas dłuższy (hôtel garni) nie posiada Kraków. Kuchnia w hotelach Victoria i saskim wytworna francuska, w h. Pollera niemiecka; w ogóle dobra i zdrowa; nie ma jednak w Krakowie wspólnych obiadów (table d'hôte) i obiadów całych, ale goście jadają z karty. Łazienki i łaźnie parowe są zastósowane do sposobu nowszego; kąpiele zimne wiślane mogłyby być jednak lepiej urządzone. Do uprzyjemnienia pobytu w Krakowie przyczyniają się wreszcie orkiestry, miejska i wojskowe, koncerta, w poście odczyty i wenty, w karnawale bale publiczne i zabawy w domach prywatnych, ale najbardziej wiąże obcych świeżość, ochoczość i wesołość Krakowian. Herb miasta Krakowa wyobraża otwartą bramę z trzema wieżami. W bramie biały orzeł z głową w koronie w lewo zwróconą i złocistą przepaską na skrzydłach. W K. urodziło się wielu mężów wsławionych, jak Wit Stwosz, Jacek Przybylski, Jan Matejko, Józef Kremer, Józef Majer, Waleryan Kalinka, Karol Mecherzyński, Wład. Łuszczkiewicz, Józef Łepkowski i w. in.

Dyecezya krakowska wywodzi swój początek od r. 966, w którym papież Jan XIII przysłał do Krakowa włocha Prochorusa herbu Krzyż. Prochorus był arcybiskupem i tę godność piastowali jego następcy w liczbie 7. Po śmierci arcybisk. Arona r. 1059 nie udał się Lambert do Rzymu i dla tego zamieniono to arcybiskupstwo na biskupstwo. W 1424 kupił bisk. krak. Zbigniew Oleśnicki księstwo siewierskie na Szląsku, i odtąd aż do śmierci bisk. Feliksa Turskiego 1799 pisali się bisk. krak. książętami siewierskimi. Starożytna dyecezya obejmowała do końca XVIII wieku województwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie, ziemię sądecką i biecką, 13 miast spiskich i 3 dekanaty w górnym Szlązku. W owym czasie liczyła dyecezya krak. 1018 kościołów parafialnych i 13 kolegiat. Konsystorz biskupi składał się z 36 kanoników i prałatów. Na biskupiej stolicy krakowskiej zasiadali znakomici świątobliwością, nauką i rodem mężowie, jak Mateusz herbu Cholewa (1144), błogosławiony Wincenty, Kadłubkiem zwany (1207), Iwo Odrowąż (1218), bł. Prandota z Białaczowa (1242), Zawisza z Kurozwęk (1380), Zbigniew Oleśnicki (1422), Fryderyk Jagiellończyk, syn króla Kazimierza (1488), Piotr Tomicki (1523), Samuel Maciejowski (1545), Andrzej Lipski (1616), Jan Albert Waza, syn Zygmunta III (1631), Jakób Zadzik (1634), Andrzej Załuski (1746), Kajetan Sołtyk (1758). Po rozbiorze Polski podzielono tę dyecezyą na sandomierską, lubelską, tarnowską i krakowską; 3 dekanaty przyłączono do dyec. wrocławskiej, część do dyec. przemyskiej a Spiż do dyec. ostrzyhomskiej (Gran). Dyec. krak. po późniejszych zmianach terytoryalnych podzielono na dwie części: mniejszą w W. Ks. krak. zawiadywał od r. 1831 do 1879 wikaryusz apost. mieszkający w Krakowie; większą w Królestwie Polskiem rządził wikaryusz apost. mający siedzibę w Kielcach. Część mniejsza składała się do r. 1881 z 5 dekanatów i 75 kościołów, między niemi 43 paraf. rzym.-katol., 1 gr.-katol., księży świeckich było 140, zakonnych 92, innych zakonników 101, razem zakonników męzkich 193, zakonnic 416. W r. 1881 dodano 8 dekanatów oderwanych od dyecezyi tarnowskiej, tak iż dziś jest 13 dekanatów, mianowicie: 2 miejskie, bialski, bolechowski, czernichowski, lanckoroński, nowogórski, oświęcimski, skawiński, suski, wadowicki, wielicki i żywiecki.

Powiat krakowski nie obejmuje miasta i wynosi 4.977 kwadr. miryametr., 60072 mk. w 113 osadach i 106 gminach katastralnych. Graniczy na południe z Wisłą i powiatami wadowickim i wielickim, na zachód z pow. chrzanowskim, a na północ i wschód z Królestwem Polskiem. Nad Wisłą są urodzajne równiny, utworzone z namułu rzecznego; ku północy wznoszą się lekkie pagórki z pokładem wapiennym formacyi jura. Kamień ma kolor biało-żółtawy, zawierający miejscami wielką ilość krzemienia wrosłego, z którego wyrabiano skałki do strzelb i krzesiwa. Te pagórki są porosłe lasami szpilkowemi i brzozowemi. W części zachodniej trafiają się obszary piaszczyste (koło Liszek wś Smierdząca) a w północnej przeważnie glinka urodzajna. (Czyt. „Sprawozd. kom. fizyograf." t. XII). Wsie koło samego miasta położone są uprawiane bardzo starannie, tak że kilkocalowa warstwa ziemi urodzajnej, pod którą znajduje się lotny piasek, przekształciła się w bardzo urodzajny czarnoziem. Te wsie dostarczają miastu jarzyn, szczególniej szparagów, kalafiorów, karczochów i sałat zwanych głąbikami. Cena zagonów jest tu bardzo wysoką, bo jak miejscowa piosenka powiada: „lepszy zagon na Łobzowie, niż gdzieindziej niwa". Powiat obejmuje dwa sądy pow.: 1) Krakowskiemu deleg. miejsk. podlega 36.755 mk. w 72 gm. i 74 obszarach więk. pos. 2) sądowi pow. w Liszkach 23.337 mk. w 34 gm. i 21 obsz. więk. pos. Z całego obszaru

134.236 mr. n. a. wypada na rolę uprawną 103549 (w. pos. 18652, mn. pos 84897 mr.); na łąki i ogr. 10957 (więk. pos. 3248, mn. pos. 7709 mr.); na pastwiska 9945 (więk. pos. 2984, mn. pos. 6958 mr.); na lasy 8784 (więk. pos. 8545, mn. pos. 239 mr.).

Lud krakowski można uważać za typ ludu polskiego w Galicyi; pochodzi on z tego samego szczepu chrobackiego co i mieszkańcy sąsiednich powiatów, od których różni się strojem, wesołem usposobieniem i zamożnością. Zamożność pochodzi częściowo z łatwości zarobkowania i zbytu produktów przy większem mieście, częścią stąd, że oddawna nie robił pańszczyzny i tylko do r. 1848 opłacał czynsze, przez co do regularnej pracy i zapobiegliwości nawykł; w obejściu z właścicielami więk. pos. jest uprzejmy, ale nie lubiący się nisko kłaniać, jest uczciwy i pobożny, ale zarazem popędliwy i skory do bójki. Nazwy Ogrodników, Flisaków, Prądniczan i Górników, pochodzące od zatrudnienia lub nazwy wsi, są mało przez sam lud używane. W najbliższej okolicy Krakowa jest lud inteligentniejszy i ma rodzimy dowcip, objawiający się w dorywczych ucinkowych odpowiedziach. Krakowiacy są zwykle wzrostu średniego, mają włosy w pacholęcem wieku jasne, które później ciemnieją, oczy siwe i nosy wydatne. Mężczyźni bywają przystojniejsi od kobiet. Mężczyźni golą cały zarost lub zostawiają tylko wąsy, noszą długie włosy, które obcinają równo nad czołem. Strojem krakowiaków jest stożkowy kapelusz z pawiem piórem lub świecidłem, albo czapka *magierka*, robiona na drutach w Tyńcu; dalej długie sukmany białe obszyte czerwonym sznurem na szwach i ze stojącym od środka czerwonym kołnierzem. Pod sukmanę wdziewają kaftany różnej barwy z żeberkami, bez rękawów, które spinają szerokim pasem (trzosem) barwy pergaminowej, albo wąskim pasem ozdobionym mosiężnemi gwoździkami i sprzączkami. Spodnie mają perkalowe w pasy czerwone, które wpuszczają w buty. W dzień powszedni używają zamiast sukman płótnianek czyli górnic albo gurman, takim samym krojem robionych. Kobiety noszą w święta jubki z sukna granatowego, wyszyte czerwonemi wypustkami i złocistemi galonami. Te jubki sięgają do kolan; spódnic używają kolorowych, sięgających do kostek, na które wkładają zapaski także kolorowe albo haftowane białe. Głowy obwiązują sztucznie wiązanemi na przodzie na kształt zawoju haftowanemi chustkami. Dziewki noszą długie włosy, splatane w jeden warkocz, który po ślubie obcinają i sprzedają fryzyerom. Strój w dnie powszednie jest skromniejszy. Uzupełnienie ubioru stanowi chusta w święta czerwona, a u zamożniejszych we wzory tureckie, w powszednie zaś rańtuch tj. biała, płócienna płachta. Tak mężczyźni jak i kobiety noszą czarne buty z podkowami, a w zimie baranie kożuchy. Teraz z powodu taniości towarów znoszonych i tandetnych można i tutaj częściej spotkać po wsiach ubiory miejskie.

Historyą Krakowa podzielimy na dwie części: w pierwszej opowiemy o wypadkach, które zmieniały stosunki terytoryalne i nadawały miastu różne stanowisko w Polsce, w drugiej o losach samego miasta, o tem co pomagało jego wzrostowi i o klęskach, które sprowadziły jego upadek. Rok założenia Krakowa jest niewiadomy. Cl. Ptolemeusz wymienia w II w. ery chrześciańskiej nad Wisłą pod 42° 40 m. długości i 51° 30 m. szerokości miasto Carrodunum, ale miast tej nazwy było kilka; dawniejsi zaś historycy polscy o tym początku Krakowa nic nie wspominają. Być może, że z tem miastem łączy się niezrozumiała dla nas nazwa Wawelu, może grodu Wisły, bo tę rzekę nazywano także Vandalus, gdyż wąwół = wąż-wół jest tłumaczeniem nienaturalnem. Późniejsi dziejopisowie, wykształceni na podaniach o założeniu Rzymu, opowiadają, że to miasto założył około r. 700 ery chrześciańskiej wódz Chrobatów Krakus, zabiwszy poprzednio smoka, przebywającego w pieczarze pod Wawelem. Potwierdzeniem baśni małopolskiej ma być starożytna mogiła na Krzemionkach i obrzęd rękawki. Powieść o Krakusie starano się wytłumaczyć religijnemi pojęciami starożytnych ludów o bogu światła i ciemności. Nazwy Kroka, Kraka i Krakusa powtarzają się w historyi bajecznej Polski, Czech i Alanów. Do r. 993 historya Krakowa nie jest znaną; był on stolicą Białej albo Wielkiej Chrobacyi, którą miał zająć Mojmir I ks. wielkomorawski, potem odebrać Ziemowit; 993 r. zdobył ją Bolesław II czeski. *Biała Chrobacya* obejmowała dzisiejszą Galicyą zachodnią aż za San, graniczyła na zachód ze Szląskiem (Lucikavici Imp. tributarii), na północ z Lucykawikami (Polską Mieczysława I); granica północna była wygiętą ku południowi, rozpoczynała się w okolicy Wielunia, ztamtąd ciągnęła się na południe od Kielc, poczem na północ aż ku Lublinowi (historyczny atlas Sprunera-Menkego, karta 69 poboczna I, rewid. przez J. Carona 1877). Bolesław I Chrobry zdobył ten kraj 999 r. na niedołężnym, okrutnym Bolesławie III Rudym, który objął rządy w Czechach po śmierci Bolesława II, i odtąd jest Kraków stolicą Małopolski. *Małopolska* graniczyła na południe z Karpatami, na zachód ze Szląskiem w prostej linii ku północy aż do Wielunia, stamtąd stykała się na północ z Mazowszem. Między M.-Polską a Mazowszem tworzyła granicę linia prosta od Wielunia do Opoczna, a dalej biegiem Pilicy. Granica wschodnia była więcej wygiętą od ks. przemyskiego. Po prawej stronie Wisły obej-

mowała Małopolska za Bolesława I Lubelskie. Dla zabezpieczenia nowej posiadłości przeniósł Bolesław I stolicę z Gniezna do Krakowa, i odtąd był Kraków głównem miastem Polski aż do r. 1610. Po śmierci Bolesława III Krzywoustego był Kraków stolicą Wielkiego Księstwa, o które z powodu zwierzchnictwa walczyli z sobą dzielnicowi książęta. Granica *W. Ks. Krak.* ciągnęła się prostą linią od Tatrów do Mstowa, zwracała się na północny-wschód po Gidle (dziś w pow. noworadomskim), potem ku południowi koło Jędrzejowa i Wiślicy, ztąd ku zachodowi omijając Tarnów, tworzyła wygięcie, a dalej ciągnęła się na wschód i południe po wąwóz dukielski, obejmując ziemie sandecką i biecką. W. Ks. Krak. graniczyło od r. 1139 do 1220 na zachód ze Szląskiem, na północ z Wielkopolską, na wsch. z księstwami sandomierskiem i Czerwoną Rusią, a na południe z Węgrami. Gdy Władysław Łokietek zamienił księstwa na województwa nie zmieniły się granice; później należały do województwa krakowskiego trzy księstwa: Zatorskie, Oświecimskie i Siewierskie i 13 miast spiskich. Oprócz wojewody byli kasztelanowie: krakowski, wojnicki, oświecimski, sandecki i biecki, starosta spiski i wielkorządzca zamku królewskiego. Województwo graniczyło na południe z Węgrami, na północ z Wielkopolską, na zachód z wojew. sandomierskiem i Czerwoną Rusią. Ważniejsze miasta były: Kraków, Proszowice, Skalbmierz, Książ, Miechów, Pilica, Lelów, Mstów, Częstochowa, Książ, Będzin, Sławków, Olkusz, Siewierz, Oświecim, Zator, Żywiec, Andrychów, Kęty, Wieliczka, Bochnia, Wiśnicz, Sącz stary i nowy, Tarnów, Biecz, Dembowiec, Muszyna, Kołaczyce, Frysztak i Pilzno. Wojew. krakow. dzieliło się na ośm powiatów: krakowski, sandecki, biecki, czchowski, lelowski, szczyrzycki, proszowski i ksiąski. Księstwo, starostwo spiskie i ziemia sandecka miały osobne herby. Wojew. miało w herbie białego orła w czerwonem polu ze złotą koroną na głowie i ze złotemi pręgami na skrzydłach. Jakkolwiek kronikarze wspominają Kraków jako miasto znaczniejsze i ważne kiedy je chwilowo w 1030 r. zdobył Brzetysław czeski, a 1081 r. Węgrzy, to pierwsze wyobrażenie o wielkości i zabudowaniu miasta podaje dopiero Długosz pod 1125 r., w którym to miasto zniszczył wielki pożar. Wówczas było miasto drewniane, ale miało piękne zabudowania, było bogate owocami handlu, które doń z ościennych krajów sprowadzano, zamożne i świetne. Czy już w owym czasie miało jakie warownie, nie wspominają pisarze; później jednak, kiedy o godność wielkoksiążęcą dobijali się dzielnicowi książęta, musiał być warownem miastem, bo go w r. 1234 nie mógł zdobyć Konrad mazowiecki. Wkrótce potem nastąpiły trzy straszne napady Mongołów: w 1241 r. zdobyli i zniszczyli całe miasto, a tylko zamek i klasztor św. Jędrzeja, obwarowany przez Konrada mazowieckiego, zdołał się im oprzeć; w następnym roku powtórny a niespodziewany napad oddał hordom bogatą zdobycz; w 1260 r. rozbiegli się mieszkańcy, a Mongołowie spalili miasto z wyjątkiem zamku, który się znowu obronił. Dla sprowadzenia nowych mieszkańców nadał Krakowowi Bolesław V Wstydliwy prawo magdeburskie tj. saskie (sredense), uwalniając ich od wszelkich ciężarów prawa polskiego. Ustanowiony wójt rozmierzył rynek i ulice, bo dotychczas były nieregularne i „mieszczanie domami leżli w rynek“ a 1285 r. oddał Leszek Czarny władzę Niemcom, wynagradzając ich wierność, jaką mu okazali broniąc miasta przeciw Konradowi: potwierdził nadanie prawa magdeburskiego i otoczył miasto muram. Od tego czasu miało miasto charakter przeważnie niemiecki i stawało po stronie Czechów i Niemców. To było powodem, że otworzyło bramy Wacławom czeskim i podniosło pod wójtem Albertem bunt przeciw Łokietkowi 1312 r. W walce z królem upadł żywioł obcy, mieszczanie stracili prawo wolnego wyboru burmistrzów (prezydentów, consules), których odtąd w liczbie 8 mianował corocznie wielkorządzca krak. z pośród rady. Wówczas rada składała się z 24 członków (novi et antiqui consules), w ważniejszych sprawach powoływano czasem jeszcze 40 z pospólstwa (Connor l. c. 545. Grabowski l. c. 351). Zapewne chęć poskromienia obcego żywiołu skłoniła Łokietka w 1319 r. do przeznaczenia Krakowa na miejsce koronacyjne i stolicę królów. Od tego czasu stało się pierwszem miastem w Polsce, do której liczniej ściągać się zaczęli kupcy z innych państw jakoto: z Włoch, Szkocyi, Anglii i Francyi i szlachta. Kazimierz W. 1356 zniósł prawo apelacyi do Halli lub Magleburga, ustanawiając na zamku trybunał apelacyjny, w którym zasiadali wybrańcy z Krakowa, Sącza, Bochni, Wieliczki, Kazimierza i Olkusza. Prawdopodobnie odtąd zaczęła się walka pierwiastku rodzimego z niemieckim, o której jednak mało wiemy, bo ortyle pisano i potem po niemiecku a nazwiska mieszczan długo jeszcze nie były ustalone. Nazwy niemieckie często się polszczą a polskie niemczą. Kiedy już wcześnie Vierzingów piszą Wierzynkami, to kleparzanin Konicz zmienia nazwę na Kuntze. Taka walka była jednak we wszystkich miastach, więc musiała być i w Krakowie. W końcu XV i na początku XVI w. należał Kraków do grodów najbogatszych i przodujących w postępie i oświacie; wszecnicę zwiedzali cudzoziemcy z odległych krajów, którzy później wyrobili sobie sławne imiona; to też w 35 lat po pierwszem

ksylograficznem odbiciu księgi przez Jana Guttenberga w Moguncyi (w r. 1430) sprowadza się do Krakowa Günther Zainer von Rautlingen i drukuje 1465 do 1468 dwie łacińskie księgi. Po nim przybywa 1490 r. Szwaybold (Swiętopełk) Fiol i wytłacza cyrylicą ośmiogłośnik i czasosłowice; wreszcie Jan Haller sprowadza 1503 r. Kacpra Hochfedera z Metzu, zakłada papiernię na Prądniku i otwiera bardzo czynną drukarnię. Odtąd drukują stale w drukarni hallerowskiej Floryan Ungler, Marek Szarfenberger, aż w r. 1521 odciska Hieronim Wietor pierwszą polską księgę: Rozmowy Salomona z Marchołtem. Odtąd ma Kraków po kilka drukarń na raz. W r. 1581 mieszkali niemcy tylko na przedmieściu Piasku, nazywanem w owym czasie Garbarzami (suburbium Coriariorum); w walce arcyks Maksymiliana z Batorym stanęli po stronie Rakużan, za co Zamojski 16 paźdz. to przedmieście spalił tak że się już nie podniosło. Więcej niż w miesiąc później 25 listopada pokonał Zamojski Maksymiliana między Kleparzem a Prądnikiem, przyczem i Kleparz został zniszczony. Były to najświetniejsze czasy miasta należącego od r. 1430 do związku miast hanzeatyckich. Mieszczanie, między któremi znajdujemy imiona najbogatszych europejskich kupców: Wierzynków, Fuggerów, Turzonów, Betmanów, Morsztynów, Bonarów, Montelupi'ch, Hallerów stawiali wspaniałe kaplice przy kościołach i posiadali piękne wille; mieli prawo nabywania majątków ziemskich i piastowania godności, w których znajomość finansowa była potrzebną, a nawet byli uważani na równi ze szlachtą. W końcu XV stulecia nie ustępował Kraków wspaniałością budynków i tem co służy do wygody i przyjemności życia włoskim miastom, w owym czasie najwspanialszym (W Cronicarum libri. Nurembegae 1493, opis miasta fol. CCLXVIII). Ilu wtedy miał mieszkańców? Grabowski przypuszcza, że 80000. Przy braku wydanych dokumentów, któreby mieściły wskazówki o liczbie ludności, nic powiedzieć nie można, ale ta liczba jest prawdopodobną, gdyż Paryż, uważany wtedy za największe miasto na świecie, miał jeszcze w czasach Ludwika XIV tylko 250000. Z dawnych budowli nic nie pozostało w całości, wskutek licznych pożarów, ktore bądź cały, bądź częściowo Kraków pustoszyły. W r. 1439 zniszczyły dwa pożary większą część miasta, 1462 część południową i zachodnią, 1465 południową i Stradom, 11 i 26 lipca 1473 grodzką ulicę i Stradom, 1494 część północną i zachodnią, przyczem tak poturbowano żydów, że im nadal zakazano w mieście mieszkać. W r. 1509 22 marca płonie znowu Kazimierz, a stąd Stradom, a 9 czerwca 1595 zamek. Od r. 1610 zaczyna miasto upadać z powodu przeniesienia stolicy do Warszawy. Za dworem pociągnęła szlachta, później bogatsi kupcy; wielu z nich, uzyskawszy indygienaty, przeszło do stanu szlacheckiego, a miasto przestało korzystać ze swych wyjątkowych praw. Dalaj nadciągnęły wojny szwedzkie, ktore dokonały zniszczenia. W r. 1652 dotknęła Kraków straszna zaraza, która, według Tatomira, wygubiła 10000 ludzi. Celarius wskutek jakiegoś bałamuctwa podaje liczbę zmarłych w Krakowie chrześcian na 173, żydów 20, a w całem państwie na 40 tysięcy osób. Czyby te liczby miały oznaczać: pierwsze dwie mieszkańców Krakowa, a trzecia zmarłych na epidemią? W trzy lata później bronił się Stefan Czarniecki Szwedom, spalił przedmieścia, ale musiał kapitulować, i 17 września weszli do miasta Szwedzi. Większa część miasta zgorzała. Za Jana III podniosło się znowu miasto i nie ustępowało niemieckim i innym, jak powiada Connor. Pięciopiętrowe kamienice były kryte gontem lub deseczkami, co ułatwiało szerzenie się pożarów, ale było dosyć ludzi i wszelkie wygody, kiedy z Augustem II nadciągnęły nowe burze. Od r. 1702 (11 sierpnia) zajmowali Szwedzi trzy razy Kraków (1704—1705), wyciskając każdy raz wielkie kontrybucye i zabierając co się dało. Miasto pogorzało znowu, a gdy w ślad za wojną przyszło morowe powietrze w 1707 i 1708 r., zabierając tysiące mieszkańców, opustoszało prawie zupełnie. Za konfederacyi barskiej przechodził Kraków kolejno w ręce konfederatów i wojsk rosyjskich, pruskich i austryackich; w całej wojnie wynosili się mieszkańcy, w wielu kamienicach zabijano drzwi i okna deseczkami a pozostała zubożała ludność kupiła się w samym rynku. Opustoszałe domy i świątynie waliły się same, dopóki ich nie zaczęto w roku 1800 rozbierać. W roku 1785 liczył Kraków tylko 539 domów i 9449 mieszkańców. Podupadłemu przyznał sejm czteroletni dawne przywileje i prawo wysyłania posłów na sejm. (Kalinka ks. Sejm czteroletni, t. I). Od 5 lipca 1796 do 15 lipca 1809 roku należał Kr. do Austryi i był siedzibą dyrektoryatu, potem do 1815 r. był częścią w. ks. warszawskiego, jako wolne handlowe miasto, od 3 maja do 11 listopada 1846 stolicą rzpltej krakowskiej, utworzonej traktatem z 3 maja 1815 na wniosek cesarza rosyjskiego, króla polskiego Aleksandra I. Urzędowy tytuł rzpltej krak. brzmiał: „Wolne, niepodległe i ściśle neutralne miasto Kraków z okręgiem, zostające pod protektoratem trzech mocarstw.“ Okrąg wynosił 20 mil kwadr. i prętów reńskich 3688988. (W Królestwie Polskiem od 1816 — 1837 istniało *wdztwo krakowskie*, a 1837 — 41 *gubernia krakowska*). Granica woln. m. zaczynała się u ujścia Kościelnickiego potoku do Wisły pod wsią Wolicą, szła dalej ku północy korytem tego potoka przez

Cło, Kościelniki do Czulic w ten sposób, że te wsie należały do obrębu woln. msta. Północną granicę stanowiła dzisiejsza granica z Królestwem Polskiem, zachodnią granica pruska i austr.-szląska, a południową Wisła. Okrąg obejmował 1 miasto, 2 miasteczka (Chrzanów i Nową górę) i 241 wsi. Ogólna ilość mk. w r. 1833 wynosiła 125785, między temi 10635 izraelitów. Według ustawy wypracowanej w biurze cesarza Aleksandra I, a zmienionej w r. 1818, 1828, 1833, 1837 i 1839 w niektórych punktach przez komisye wysyłane przez opiekuńcze dwory, dzieliło się msto i okrąg na 26 gmin, z których 9 przypadało na miasto (osobne 2 izraelskie nie brały udziału w rządzie) a 17 na okrąg. Gminy zbiorowe w okręgu były: Poręba, Krzeszowice, Jaworzno, Bobrek, Rybna, Lipowiec, Chrzanów, Mogiła, Zwierzyniec, Balice, Modlnica, Liszki, Pisary, Młoszowa, Kościelec, Czernichów i Kościelniki. Gmina w okręgu musiała liczyć najmniej 3800 osób. Na czele rządu stał senat złożony pierwotnie z 12 (od 1833 z 8) senatorów i prezesa. Połowa senatorów była dożywotnia, połowa czasowa. Senat miał władzę wykonawczą. Do pomocy był mu dodany sejm zbierający się do roku 1833 co roku, potem co trzy lata. Sejm składał się z 3 senatorów, 3 prałatów, 3 doktorów wszechnicy, 6 sędziów pokoju i 26 reprezentantów gmin. Przewodniczył jeden z senatorów. Sejm uchwalił budżet i wybierał sędziów pokoju na 3 lata w ten sposób, że na 6000 mieszk. przypadał 1 sędzia. Bezpieczeństwa przestrzegał w mieście oddział milicyi 318 ludzi, a w okręgu żandarmerya 29 koni. Do r. 1836 podlegała milicya prezesowi, potem została zastąpiona policyą, złożoną z wysłużonych austr. żołnierzy, i poddaną dyrektorowi mianowanemu przez konferencyą posłów sąsiednich mocarstw. Nad wykonywaniem sprawiedliwości czuwali sędziowie pokoju, jeden sąd pierwszej instancyi i jeden apelacyjny. Do 1842 r. obowiązywał kodeks Napoleona I, potem zmieniono sądownictwo na sposób austryacki. Msto obowiązało się nie dawać przytułku ściganym prawem z sąsiednich państw, a te nie wprowadzać wojsk do granic rzpltej. Rozruchy polityczne, które póżniej wstrząsały Europą, były powodem, że w r. 1831 (od września do grudnia) zajęły Kraków wojska rosyjskie, w 1836 w lutym mocarstwa gwarantujące, w r. 1838 wzmocniono załogę austr., która 1840 opuściła Kraków, następnie 18 do 22 lutego okupowało Kr. wojsko austr. pod jenerałem Kollinem, wreszcie 11 listopada 1846, na mocy traktatu mocarstw z 6 listop. 1846 r.. zajął rzpltę gen. aust. Deym i zorganizował jako część Galicyi. Głównym przedmiotem zarobku był wówczas przemysł i handel, zwłaszcza towarami u siebie wytwarzanemi. Taniość była bardzo wielka, szczególniej towarów kolonialnych, sprowadzanych bez cła, podatki małe (w r. 1833: 1775766 złp. 15 gr.), z powodu małych wydatków, ale mimo to miasto podnosiło się bardzo powoli; wszechnica niezasilana uczniami z Galicyi, Królestwa Pol., W. Ks. Poznańskiego upadała. Przed utworzeniem rzpltej miało samo miasto z przedmieściami 1722 domów i 25750 mieszkańców, 67 cechów chrześciańskich, które obejmowały 1378 samoistnych majstrów, 688 czeladników i 590 uczniów rzemieślniczych, a na Kazimierzu 28 cechów, 324 majstrów, 31 czeladników i 45 uczniów izraelitów, tj. 1703 majst., 719 czeladn i 635 uczniów, razem 3056 osób trudniących się rzemiosłem. (Daty statystyczne wedle spisu z 1804 r. u Bredetzky S. Reisebemerkungen. Wien 1809, str. 38 — 46). W 1833 r. było: domów 1788, żydowskich tylko 211) i 36352 mieszkańców, z których wypadało na śródmieście 13973. Do tego artykułu używaliśmy mapy Kumersberga 2b z r. 1882 i następujących dzieł i kompendyów: Cronicarum libri. fol. Nurembergae 1493. W Cosmographei oder Beschreyberug etc. Basileae 1561 i Munsteri Cosmographia Basileae 1554 są tylko ogólne wzmianki. Cellarius: Nova descriptio Poloniarum. Amstelodami 1659. Laboureur Histoire et relation du voyage de la Reine de Pologno et du retour de Guébriant. Paris 1648. Connor B. Beschreibung d. Königreichs Polen. Leipzig 1700. Rohrer Bemerkungen auf einer Reise durch ost u. westgalizien. Wien 1804. Bredetzky S. Reisebemerkungen uber Ungarn u Galizien Bd. II Wien 1809. Politowski W. S. P. Jeografia Królestwa Polskiego i wolnego miasta Krakowa. Warszawa 1816. La Pologne. Paris 1836 i nast. tomów IV. Kuropatnicki hr. Ew. Geografia Galicyi. Lwów 1858, jestto dosłowny przedruk z wydania w Przemyślu 1787 r. Stupnicki Hip. Galicya. Lwów 1849. Tatomir. Geografia Galicyi. Lwów 1876. Balbi A. Allg. Erdbeschreibung Bd. 1. Wien 1878. Klöden. Handbuch der Erdkunde Bd. I—IV. Berlin 1873—1875. Najwięcej korzystaliśmy z Grabowskiego Kraków i jego okolice. Wyd. trzecie Kraków 1836, w którym podaje bardzo obszerną literaturę; Balińskiego Starożytna Polska t. II. Warszawa 1844. Łepkowskiego J. O zabytkach Kruświcy, Gniezna i Krakowa. Kraków 1866, str. 85 — 113 i Wł. Łuszczkiewicza Przewodnik po Krakowie i jego okolicach. Kraków 1875; Essenweina Alterthümer d. Stadt Krakau i Łętowskiego Katedra na Wawelu; wreszcie z szematyzmu Galicyi z r. 1881 i 1882, szematyzmu duchownego dyecezyi krakowskiej i wymienionych w tekście kronik i dzieł. Granice oznaczano wedle map w Historisches Handatlas Spruner und Menke Nr. 69 u. Nebenkarten. Gotha 1880. *Maciszewski.*

Kraków, w dokum. *Cracow*, al. *Crocow*, *Crocaw*, dawniej wś w pow. wejherowskim, nad pucką zatoką położona, około milę powyżej Pucka, obok wsi Osłanina, nad strugą Redą. Z niedrukowanych akt klasztoru kartuskiego następujące mamy o tej wsi wiadomości. Roku 1339 mistrz w. krzyż. Teodoryk von Altenburg zapisuje między innemi na dziedziczną własność prawem chełmińskiem wiernemu Janowi „in bonis dictis Cracow“ 11 włók, nadto pół włóki bagna i łąki nad strugą Redą, do puckiej zatoki wpływającą, i łąkę osobną nad tą strugą, która jest na pograniczu dóbr biskupów kujawskich „Meloscow et Warnecole (?)“. W stacyach nadmorskich, quae Tytczen vulgariter dicuntur, ma prawo trzymać statek, quae Bordynga dicitur, dla własnej potrzeby, osobliwie dla połowu śledzi. W zatoce może łowić ryby do stołu własnego narzędziem, quod Nywod dicitur. Temże narzędziem może łowić ryby, co u ludzi „Czoskefanc“ się nazywa (?). Zato służyć nam będzie w wojnie na koniu. Od każdego pługa da korzec żyta i pszenicy, od radła (uncus), którem orze ziemię, korzec pszenicy, na uznanie panowania naszego 1 funt wosku kramnego i 1 denar koloński. R. 1417 Nicze Stolnik z Osłanina za zezwoleniem synów Jana i Tymen (?) dobra swoje obok siebie leżace Kraków, Będargów, Błądzików i Osłanin częścią darował, częścią sprzedał oo. kartuzyanom w Kartuzach; sam potem wstąpił do ich klasztoru i bogobojnie umarł. Uczony o. Schwengel przeor kartuski przypuszcza, że ów Nicze Stolnik pochodził ze znakomitego rodu Krokowskich, o których Niesiecki II 709 pisze; od nich też wieś Kraków wzięłaby swą nazwę. Z dokumentu donacyjnego można powziąć niejako wyobrażenie o granicach i położeniu tej wsi. Czytamy tam między innemi: „In granice Zcelstriana (Żelistrzewo), ubi quondam Reda defluxit, quae Crocow attinuit et nunc Blanskaw adiecta est (tj. Błądzikowo)... Hinc juxta mare pergendo ad septentrionem usque secus antiquam Redam, quae protenditur inter Zelstri, et pratum Crocoviense et deinde antiquam Redam sursum usque in novam Redam... qui (tj. lapis) granicies est acialis trium bonorum Zelstri, Rutczow et Crocaw, quod adversum Blanscow situm est...“ W późniejszych czasach wieś ta została zniesioną i więcej już nigdzie nie zachodzi. Zapewne oo. kartuzyanie przyłączyli ją do Osłanina głównych swych dóbr, z któremi potem losy dzieliła. Ob. Apparatus ad annales Carthusiae o. przeora Schwengla w rękopisie archiwum peplińskiego. *Ks. F.*

Kraków, ob. *Krokowo*, pow. reszelski.

Krakow, niem. *Krakau*, mto nad Połcznicą w Mysznie, w bliskości łużyckiej granicy. Stąd wywodził nazwisko szlachecki ród v. Krakow.

Kraków albo *Krakowskie*, jez. między Łabą a Odrą, na byłej granicy Obotrytów i Lutyków.

Kraków, dziki wąwóz tatrzański, tworzący południowo-wschodnią odnogę doliny kościeliskiej (ob.). Tuż nieco poniżej Pisanej rozciąga się ku południowo-wschodowi długa, dzika a wąska kotlina, zamknięta skałami pionowemi różnych kształtów, w których fantazya ludowa dopatrzyła się podobieństwa do gmachów miasta Krakowa. Tutaj wskazują przewodnicy turyści różne ulice, rynek, kościół P. Maryi, ratusz, Wawel, jako też żydowski Kazimierz. Dno tej szczeliny miejscami nie szersze nad 2 metry, zawalone jest złomami skał, nasianemi w czasie ulew z góry. Tu i owdzie znajdzie się połamany i otłuczony pień drzewa. Na górnym końcu rozszerza się ona i rozszczepia na dwa ramiona. Południowo-wschodniem ramieniem wyjść można na skalisty grzbiet, tworzący północny bok hali Tomanowej, a dalej ku kopalniom w Tomanowej i na rzeczoną halę. Ramieniem zaś północno-wschodniem wychodzi się na Czerwone Wierchy. Tym wąwozem płynie niekiedy potok, który uchodzi do potoku kościeliskiego z praw. brz. Ujście wąwozu do doliny kościeliskiej 1043.09 m. (Janota); połączenie się dwóch strumieni, więc obu odnóg górnych 1264.25 m. (Kolbenheyer); żródło w górnym wąwozie 1499.06 m. (tenże); ciepłota jego 3.7° C., przy 13.8° C. pow., 12 sierpnia 1878 r. *Br. G.*

Kraków nowy, niem. *Neu-Krakau*, folw., pow. szamotulski, 4 dm., 84 mk.; należy do gm. i wsi Obelznanki.

Krakowaehne (niem.), ob. *Krakowiany*.

Krakowczyk, futor, pow. mohylowski gub. podolskiej, par. Bar, leży o 1 w. od Okładnego, ma 3 dm. *X. M. O.*

Krakoweć, ob. *Krakowiec*.

Krakowecka Ruda, ob. *Ruda krakowiecka*.

Krakówek (mylnie), ob. *Krukówek*, pow. wyrzyski.

Krakówek, niem. *Wilhelmshof*, folw. do Szymkowa, pow. świecki, bud. 7, dm. 3, kat. 28, ew. 34. Par. i p. Drzycim, szkoła Lubodzież.

Krakowianka, karczma na obszarze dworskim Nadycze, pow. żółkiewski.

Krakowiańska Wola, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Tarczyn.

Krakowiany, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Tarczyn. W r. 1827 było tu 21 dm. i 162 mk.

Krakowiany, niem. *Krakowähne* al. *Cracowaehne*, r. 1418 *Cracowen*, wś, pow. trzebnicki, par. Lossen.

Krakowice, niem. *Kreckwitz*, ob. *Krakecy* (łuż.).

Krakowiec (po rusku *Krakoweć*), miasteczko w pow. jaworowskim, 18 kil. na zachód od Jaworowa, przy gościńcu wiodącym ze Lwo-

wa na Janów, Jaworów do Radymna i Jarosławia, 18 kil. na płn. od najbliższej stacyi kolejowej w Mościskach, między 49° 56' a 49° 59' płn. szer. i między 40° 48' 30" a 40° 52' wsch. dług. od F. Na płn. leżą Czaplaki, na płn.-wsch. Ruda Krakowiecka, na płd.-wsch. Przedborze i Morańce, na płd. Sarny, na zach. Gnojnice i Budzyń. Położenie nizinne, śród piasków i moczarów. Od płd.-wsch. płyną na płn.-zach. potoki Szkło (al. Krakówka) i Szczan, a w stronie płn.-wsch. obszaru na małej przestrzeni pot. Retyczyn, uchodzący tutaj do Szkła. Nad brzegami potoków leżą moczary. W stronie płn.-zach. tworzy Szkło mały staw krakowiecki. Najwyżej wznosi się płd. kraniec obszaru (Morańce, wzgórze na granicy wsi tej nazwy, dochodzi 248 m.). Stąd spada obszar na płn. ku dolinom potoków Szkła i Szczanu (212 m.), na płn.-zach. do 215 m., gdzie się rozłożyły zabudowania miejskie, a na płn. od nich do 208 m. Powierzchnia obszaru wynosi 2182 mr. Z tego przypada na obszar dwor. 28 mr. or. pola, 419 mr. łąk i ogrodów, 1 mr. pastwisk, 46 mr. lasu; na mniej. posiadł. or. pola 1072, łąk i ogrodów 235, pastwisk 355, lasu 26 mr. Według spisu z r. 1880 było 1891 mk. w gm., 4 na obsz. dwor. (381 obrz. rzym.-katol., 610 gr.-katol., 1 orm.-kat., 2 wyznania ewang., reszta wyzn. mojżeszow.). Parafia rzym.-katol. w miejscu, należy do dekanatu jaworowskiego a dyecezyi przemyskiej. Należy do niej 16 wsi: Budzyń, Gnojnice, Huki, Kalników, Kochanówka, Lubienie, Młyny, Morańce, Nahaczów, Przedborze, Ruda Krakowiecka, Ruda Kochanowska, Sarny, Świdnica, Wola Gnojnicka i Wólka Rosnowska. O pierwszej fundacyi parafii nie wiemy. Wiadomo tylko, że w XVI w. Stanisław Fredro, wojski samborski, założył tutaj zbór kalwiński. Trwało to do r. 1604, w którym kościół przywrócono katolikom. W r. 1609 odnowiła fundacyą parafii Anna księżna na Ostrogu, dziedziczka Jarosławia, Kańczugi, Krakowca i t. d. Wspaniały kościół parafialny z ciosowego kamienia, z kolumnami i facyatą, zbudowany w r. 1785, konsekrowany w r. 1854. Par. gr.-katol. w miejscu, należy również do dekanatu jaworowskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filie w Przedborzu, Hukach i Budzyniu. Jest także cerkiew. Krakowiec jest siedzibą sądu powiatowego (dla 24859 dusz), urzędu pocztowego, ma 1-kl. szk. etat., istniejącą od r. 1788, aptekę, doktora medycyny i zakład chorych, założony d. 1 kwietnia r. 1813 przez Annę księżnę lotaryńską, właścicielkę naówczas Krakowca, a potwierdzony przez namiestnictwo w r. 1856. Celem zakładu jest leczenie włościan z gmin niegdyś do dóbr krakowieckich należących. Majątek zakładowy składa się z obligacyj w kwocie 43800 zł. Dochód z r. 1882 wynosił 2069 zł. w. a. Zarząd zakładu spoczywa w rękach zwierzchności gminnej. Jest tu także stowarzyszenie zaliczkowe z ograniczoną poręką. W r. 1881 liczyło ono 171 członków, ich udziały wynosiły 2627 zł., suma pożyczek udzielonych 19557, czysty zysk 140 zł. w. a. W metryce koronnej zapisane jest pod r. 1520 potwierdzenie przywileju m. Krakowca w ziemi przemyskiej (ob. Bibl. Osol. Nr. 2836, fol. 50). W r. 1549 przy dziale dóbr po Franciszku Fredrze, dostał się Krakowiec Jerzemu, jednemu z jego 4 synów, skąd powstała linia Fredrów krakowieckich. Później był K. własnością Aleksandra hr. Ostrogskiego, wojewody wołyńskiego (w r. 1603), potem przeszedł w posiadanie Bełzeckich, a od tych na Cetnerów. Ostatnim z Cetnerów posiadających K. był Ignacy, wojewoda bełzki. Na początku panowania Stanisława Augusta założył on tutaj jeden z pierwszych ogrodów na stopę zagraniczną, i ogród ów słynął natenczas w całym kraju. Miejscowe położenie K. mało temu sprzyjało, ale sztuka zrobiła tu wiele. Wojewoda rzucił ogromne zasoby pieniężne w to dzieło, sprowadził rzadkie drzewa, krzewy zamorskie, kwiaty rozmaitych krajów i do końca życia ozdabiał ogród nowemi wymysłami. Za czasów wojewody wrzał K. pełnem życiem, przybywali tu goście ze wszystkich stron Polski, których wojewoda przyjmował gościnnie. Kuropatnicki, który tu bywał za tych najświetniejszych czasów, wspomina w swej „Geografii Galicyi" (Przemyśl, 1786), że „w zamku Cetnera były kolekcye obrazów, portretów, kopersztychów, ksiąg, numizmatów, monet, tabakier, marmurów, konch, ptaków i co tylko pomnożyć może wiadomość historyi krajów i naturalnej." Wszystkie te kosztowne zbiory rozleciały się bez wieści i śladu. Po śmierci Ignacego Cetnera odziedziczyła K. jego córka Anna, która w czwartem małżeństwie poszła za księcia lotaryńskiego; po niej przeszedł ten majątek w ręce Leona Potockiego, a nakoniec do książąt Lubomirskich. Ogród, założony przez wojewodę Ignacego, leżał dłuższy czas w zaniedbaniu; najkosztowniejsze planty poginęły, ale sadzone ulice, pojedyncze grupy i drzewa świadczą jeszcze o dawnej piękności. Stęczyński podał w dziełku „Okolice Galicyi" widok K. od wsch. i południa (zesz. VI) i widok chatki pustelnika w ogrodzie krakowieckim (zesz. IV). Była to chatka drewniana z ładnemi galeryjkami brzozowemi, okładana w koło mchem różnobarwnym, a stała w miejscu ocienionem wysokiemi drzewami. O zamku krakowieckim wspomina Werdum (ob. Liske, Cudzoziemcy w Polsce, str. 112). Zamek ten wystawił Aleksander ks. Ostrogski około r. 1590, skąd też Krakowiec nazywano twierdzą. Herb

miasteczka: w polu niebieskiem trzy srebrne ryby, jedna nad drugą, środkowa zwrócona głową na wschód, dwie skrajne na zachód; nad tarczą złota korona. *Lu. Dz.*

Krakowiec, ob. *Krakowo.*

Krakowiecka Ruda, ob. *Ruda K.*

Krakówka 1.) wś, pow. gostyński, gm. Łąck; 6 dm., 57 mk., 120 mr. roli i 20 mr. łąk. 2.) K., przedmieście m. Sandomierza, gruntu mr. 126, dm. drew. 2, mk. 22; ob. *Gałkowice.*

Krakówka, wś i karczma, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 5 w. od Oszmiany, 8 dm., 56 mk., w tem 7 izr. (1866).

Krakówka, ob. *Szkło.*

Krakowo, os., pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Czernikowo, odl. o 31 w. od Lipna; 1 dm., 2 mk., 60 mr. gruntu, 2 mr. nieuż.

Krakowo al. *Krokowo, Krakowiec* u Klonowicza we ,,Flisie", niem. *Krakau*, wieś, pow. gdański, po prawym brzegu Wisły, na Mierzei gdańskiej blisko morza, 1 milę od Gdańska. Z przyległą karczmą Rzym, nad Wisłą (niem. Sandkrug), obejmuje obszaru mr. 609, katol. 18, ewan. 496, dm. 41. W miejscu jest szkoła i papiernia (Papiermühle), gbur. 8, zagr. 30. Parafia i poczta Gdańsk. R. 1807 mieli tu francuzi swój obóz oszańcowany, skąd napadali miasto.

Krakowska Kępa, albo *Krokowska Kępa*, niem. *Krakauer Kämpe*, wyspa podłużna wąska na Wiśle, około pół mili powyżej Gdańska, pow. gdański, należy do gm. Krakowo. Obejmuje jednę posiadłość, obszaru mr. 24, katol. 21, ewang. 100, dm. 10. Par. i poczta Gdańsk, szkoła Krakowo. Z lądu wiedzie wąski most na tę wyspę. R. 1867 stanowiła osóbną osadę. W miejscu jest piła parowa, budowa statków wodnych (Werffen), składy drzewa, przez flisów polskich spławianego. Zimową porą uwija się tu mnóstwo młodzieży na łyżwach z Gdańska. Wielu udaje się do odległej nieco karczmy, zwanej Rzym (niem. Sandkrug) nad Wisłą.

Krakowska, struga, wpada do rz. Wiszni (dopływu Sanu) z prawej strony, płynie od wsi Lipiny do Moszczańskiego stawu.

Krakowski, folw. na płn. od Moszczennicy, pow. gorlicki, leży przy drodze gminnej z Zagórzan do Cięszkowic, 399 m. npm., nad Moszczanką, lewym dopływem Wisłoki. Obok folw. jest wzgórze 469 m. wys. *Mac.*

Krakowskie, jez., ob. *Jeziorany.*

Krakowszczyzna, wieś, pow. radomyski, par. prawosł. Chomutec, o 1 w. od Chomutca, 165 mk., 444 dzies. ziemi, własność Kańskich.

Krakszle, zaśc. szlach. nad rz. Mereczanką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 20 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol. (1866).

Kraksztyn, jez., pow. dawniejszy ryński, na pruskich Mazurach, przy wsi Rostki i Cwaliny. R. 1483 Grzegórz Jan z Rostek nabywa 12 włók pod Cwalinami nad jez. Kraksztyn. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 475.

Kraktle, wś rząd. nad rz. Kotrą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 56, od Ejszyszek w. 30, dm. 5, mk. katol. 70 (1866).

Krakuny, wś włośc., pow. oszmiański, 3-ci okr. adm., od Oszmiany o w. 40, od Dziewieniszek 5, dm. 29, mk. katol. 197 (1866).

Krakus, las w dobrach Strzałków, powiat turecki.

Krakus. Knie wymienia t. n. kopalnię węgla kamiennego pod Kosztowem, w powiecie pszczyńskim.

Krakusa kopiec, ob. *Kopiec K.*

Krakuszowice, *Krakoszowice, Krakusowice*, wś, w pow. wielickim, par. rzym.-katol. w Niegowicy, o 10 kil. od Bochni, o 12 od Wieliczki, ma 350 mk. rzym.-katol. Pos. więk. Jaworskiego wynosi 283 mr. roli w glebie urodzajnej, glinkowej, i 176 mr. lasu jodłowego; pos. mniej. 330 mr. roli w ogóle. K. graniczą na płd. z Niegowicią, na wsch. z Wiatowicami, na zachód z Cichawą, a na płn. ze Szczytnikami. K. położone 237 m. npm., na wyniosłem wzgórzu, z którego ku południowi uroczy widok na dolinę rzeki Raby aż do Tatr sięga. Na północ widać z wierzchołka wzgórza dolinę Wisły zasiedloną licznemi wsiami, z których znaczniejsze: klasztor Staniątki i miasteczko Niepołomice z puszczą niepołomską. W ogrodzie przy dworze znajduje się mogiła olbrzymich rozmiarów, 10 m. wys., na niej odwieczny dąb, dziś już obumierający ze starości, i dwie lipy. O tej mogile niesie podanie, jakoby była współczesna kopcowi Krakusa na Krzemionkach przy Krakowie. Tu ma leżeć Krakusa syn starszy, który zginął z ręki młodszego brata podstępnym sposobem na polowaniu, a to w celu objęcia zwierzchnictwa po ojcu. W K. przebywał jenerał Kościuszko, zanim go powołano na naczelnika powstania 1794 r. Należały K. dawniej do Kępińskich i Roemerów, a w XV w. do Jana Stanisława i Gotarda Rawitów (Dług. Lib. ben. 1, 101 i II, 117). Między K. i Wiatowicami leży cmentarz kalwińskiej rodziny Dębickich, przez długie lata dziedziczącej K. i Wiatowice.

Krakwitz (niem.), ob. *Krackwitz* (niem.).

Krale, grupa domów w Lachowicach, wsi położonej w pow. żywieckim, nad Lachówką.

Kralikiszki, wś nad 3-ma stawami i rzeką Dawlą, pow. wileński, 3 okr. adm., o 29 w. od Wilna, 2 dm., 41 mk., z tego 18 prawosł., 23 katol. (1866).

Kralowa Hola, ob. *Królewska Hala, Liptowskie góry, Czarny Wag.*

Kralowan, wś w hr. orawskiem (Wąg.), między wysokiemi górami, dokąd słońce od początku grudnia do końca marca nie dochodzi, nad ujściem rzeki Orawy do Wagu, miejsce

wylądowywania dla wszystkich tratew z górnej części hrabstwa, handel drzewem, lasy, w których znachodzą się niedźwiedzie i sarny, połów pstrągów, stacya kolei koszycko-bogumińskiej, o 210 kil. od Koszyc. *H. M.*

Kralowiec Tak zowią Koenigsberg, miasto w okr. reg. frankfurckim.

Kralówka, grupa domów w Suchej, miasteczku w pow. żywieckim. *Br. G.*

Kralówka, *Królówka*, wś, pow. pszczyński, par. Woszczyce, o 2 mile od Pszczyny, o 9 kil. od Żorawia; 39 bud., 29 dm., 307 mk., 44 osad, 595 mr. rozl.

Kralowy młyn, ob. *Kina.*

Kramarka, część Dziewięcierza, pow. Rawa Ruska.

Kramarka, folw., pow. reszelski, st. poczt. Biskupiec.

Kramarowo, ob. *Kromerowo.*

Kramarzewo, wś szlach. i włośc., nad rz. Wyssą, pow. szczuczyński, gm. Radziłów, par. Wąsosz. W 1827 r. 11 dm., 69 mk.

Kramarzewo, niem. *Kraemersdorf*, dobra, pow. niborski, st. p. Uzdowo.

Kramarzówka (po rus. *Kramariwka*) *Wielka* i *Mała* (z *Heluszem*, *Kątami*, *Prusinowem* i *Osinami*), wś, pow. jarosławski, ma cerkiew gr.-kat. parafialną murowaną i szkołę etatową jednoklasową. Należy do parafii rzym.-katol. w Pruchniku. Z 1215 mk. przebywa 54 na obszarze więk. pos. Podług wyznania jest 570 rzym.-kat., 615 gr.-kat. i 30 izrael. Długa dobrze osiadła wś ciągnie się nad potokiem Pruchnikiem w okolicy lesistej i falistej, podnoszącej się od 284 do 329 m. npm. Pagórki podnoszą się ku zachodn. południowi i dochodzą w najwyższym punkcie do 443 m. bezwzględnej wysokości. Przysiołki Kąty i Osiny leżą na północ od wsi, Helusz na południe a Prusinów na zachód. Gleba jest urodzajna, lasy otaczające wieś do około jodłowe i bukowe. Pos. więk. Zygmunta hr. Szembeka ma obszaru 565 mr. roli w ogóle i 1489 mr. lasu; pos. mn. 763 roli, 159 łąk i ogr., 71 pastw. i 96 mr. lasu. Parafia gr.-kat. należy do dyec. przemyskiej, dek. pruchnickiego. K. graniczy na płn. z wsią Pruchnikiem, na płd. ze Skopowem, na zach. ze Sliwnicą a na wschód z Wolą Węgierską. Wieś tę dzierżyli w r. 1557 Domaradzcy, w r. 1616 Jerzy Humnicki, w r. 1620 Andrzej Urbański, od którego nabył ją Jerzy Krasicki, po tym w spadku dostała się synowi jego Janowi Krasickiemu w r. 1642; w r. 1681 była w posiadaniu Sławskich, później Gorzkowskich, Smolskich, Brześciańskich, obecnie Dzieduszyckich. *Mac.*

Kramarzyny, niem. *Kremerbruch*, wś, pow. bytowski, na bitym trakcie bytowsko-miastkowskim (Rumelsburg), blisko granicy Prus zachodnich. R. 1656 piszą: przed wojną były tu huty szklane i wieś obsadzona, z hut przychodziło fl. 50, teraz wszystko puste, siedzą tylko 2 ogrodnicy (hütner), dzierżawią jeszcze od polskich czasów świeżo okopaną rolę, dają czynszu fl. 50. Rola ta niedaleko granicy pomorskiej wielkim borem milę długim i szerokim otoczona. Bór nieuszkodzony, rosną w nim dęby, buki, sosny. Jakiś Putkamer mieszka w lesie. *Kś. F.*

Kramatorskaja, st. dr. żel. charkowsko-azowskiej w gub. charkowskiej.

Kramelau (niem.), ob. *Kramołów.*

Kramershof (niem.), ob. *Kramry dwór.*

Kramina, wś w pow. ihumeńskim, nad rz. Świsłoczą, w okr. polic. 2 śmiłowickim, ma osad włócznych 19, łąki wyborne, niegdyś należące do dominium Pudziek Moniuszków.

Kramkówka-Tatary i *K.-Zielepuchy*, dwie wsie gub. grodzieńskiej w b. ziemi bielskiej (XVI w., Gloger).

Kramkowo 1.) wś włośc., pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. W 1827 r. 17 dm., 103 mk. 2.) **K.** *Lipskie*, wś szlach. nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur. W 1827 r. 18 dm., 135 mk., obecnie 30 dm., 228 mk.

Kramkowo, wś w północnej części pow. białostockiego.

Kramnik, os., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. 26 w. od Suwałk; 1 dom, 5 mk., 92 mr. ziemi. Por. *Hańcza.*

Kramniszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 1 okr. adm., o 25 w. od Wilna; 2 dm., 13 mk. katol. (1866).

Kramnitowa, wś, nad Dryssą, w gubernii witebskiej.

Kramołów, 1312 *Cromolouicz*, 1534 *Kramalaw*, wś, pow. prądnicki, par. Broschütz, o 10 kil. na płn.-wschód od Głogówka; 77 bud., 101 dm., 506 mk., 73 osad, 1749 mr. rozl., młyn wodny, szkoła. Do K. należały, według Knie, kol. i folw. Czernów oraz leśniczówka Torfjaegerei.

Kramp (dok.), ob. *Krępiewo.*

Krampa (dok.), ob. *Krępa.*

Krampe (niem.), ob. *Krępiewo.*

Krampe (niem.), wś, pow. zielonogórski na Szlązku, par. Zielona góra. Ma fabrykę papieru.

Krampechowitz (dok.), ob. *Krępiechowice.*

Krampel (niem.), prawy dopływ rz. Stopenitz, wpadającej do Odry z praw. brz., niedaleko już ujścia Odry.

Krampie, wś, pow. szawelski, gm. janiska, 57 osad, 236 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Krampitz (niem.), dobra szpitalne, pow. gdański, ob. *Krępiec.*

Krampitz (niem.), 1336 r. *Krampicz*, wś, pow. nowotarski na Szlązku, par. Leśna.

Krampken (niem.), pow. starogrodzki, ob. *Krępki.*

Krampkewitz (niem.), wś, pow. lęborski, ob. *Krępiechowice*.

Krampkowo (dok.), ob. *Krępkowo*.

Krampkrug (niem.), al. *Nonnenhof*, osada, pow. gdański, st. p. Orunia.

Krampna, ob. *Krempna*.

Krampsk, *Krańsko*, *Krępsk*, ob. *Szczytno*, jez., *Brda*, rz. i *Krępskie*, jez.

Krampvorwerk (niem.), folw. do dóbr Polnisch-Kessel, pow. zielonogórski.

Krampz (niem.), ob. *Krępc*.

Kramry dwór, niem. *Kraemershof*, wś, pow. kwidzyński, śród nizin praw. brz. Wisły, naprzeciw m. Gniewu, nad Starą Nogatą, ma 481 mr. obszaru, 9 bud., 3 dm., 40 katol., 3 ewang. Parafia i poczta Gniew. *Kś. F.*

Krams (niem.), pow. gdański, ob. *Kramsk*.

Kramsk, *Kramsko*, wś, pow. koniński, gm. i par. Kramsk; leży na płn.-wschód Konina w odległ. w. 17, ma powierzchni 2323 mr., ludności męż. 519, kob. 550, razem 1069; grunt sapowaty, przeważnie łąki, ma niewielkie pokłady torfu. W K. znajduje się: urząd gm., szkoła elementarna katolicka, kościół paraf. K. liczy się do najbogatszych wsi w całym powiecie; odbywają się tu 6 razy do roku jarmarki, dość licznie nawiedzane; przedmiotami zbytu na takowych są: płody surowe, trzoda, bydło, konie i wyroby rzemieślnicze sąsiednich miasteczek i Konina. Kramsk nazywał się dawniej Krampsko, którą to nazwę miał przybrać od strumienia Krompiny, płynącego z północy na południe przez łąki do wsi K. należące, i wpadającego do rz. Warty z praw. jej brzegu; następnie we wzmiance o wizycie jeneralnej biskupa Łaskiego (Lib. ben. I, 222) w 1521 r. odbytej, jak również i w metrykach, pisano Krompsko, później Kramsko. Dobra K. należały do ststwa konińskiego; w r. 1797 król pruski darował je kapitanowi Hambergowi; następnie w r. 1811 nabyte zostały przez Fryderyka Vogel i odtąd ciągle były własnością prywatną, aż nakoniec w r. 1874 kupione zostały przez włościan, którzy je pomiędzy siebie rozdzielili. Według akt miejscowych, kościół parafialny pierwotny był z drzewa modrzewiowego, niewiadomo kiedy i przez kogo pobudowany i w r. 1601 konsekrowany, z biegiem czasu uległ zniszczeniu i rozebrany został. Teraźniejszy kościół murowany pobudowano za staraniem proboszcza ks. Ludwika Potrzebowskiego w r. 1844 kosztem parafian, a konsekracyi jego pod wezwaniem św. Stanisława męczennika dopełnił w r. 1854 ks. Tadeusz Łubiński sufragan włocławski; gdy ludność parafii coraz więcej wzrastała, kościół w r. 1862 powiększono przez dobudowanie prezbiteryum. Parafia K. posiadała na własność wieś kościelną Święciec. Do r. 1764 parafia ta była przyłączona do kościoła ks. franciszkanów w Pyzdrach; nadanie powyższe miał uczynić Zygmunt I w r. 1518 i prawo prezentowania ks. gwardyanowi franciszkanów nadał, co arcy-biskup gnieźnieński Jan Łaski potwierdził; gdy jednakże w r. 1764 ks. gwardyan legalnych piśmiennych dowodów na to przyłączenie złożyć nie mógł, konsystorz generalny gnieźnieński odłączył parafią K. od klasztoru ks. franciszkanów i stałego proboszcza w K. ustanowił. Parafia ta w początkach była bardzo nieliczna, zaledwie miała 10 urodzeń w ciągu roku; była to bowiem okolica lasami zarosła; dopiero później po wycięciu lasów ludność znacznie się powiększyła; i tak w r. 1521 parafią składały następujęce wsie: K., Bilczewo, Pąchowo, Jabłkowo, Świętciec, Wysokie i Podgór; dzisiaj zaś oprócz powyższych do tej parafii należą: Ksawerowo, Kędziorki, Grabowe, Ranna, Osowce, Police, Milin, Podgórz, Barce, Kuźnica, Marysin, Stanisławowo, Borki, Konstantynowo, Drążek, Niwka, Stawisko, Wylany, Brzoski, Strumyk, Rysiny, Ostrów Księży, Tobułka, Lichnowo i Marcinów grunt. Ludność parafii wynosi: 1986 męż., 2097 kob., razem 4083 dusz. Parafia K. należy do dekanatu konińskiego. Przy kościele tutejszym jest fundusz na dom schronienia dla 2-ch starców. Gmina K., we wsch.-płn. stronie powiatu na praw. brzegu rz. Warty położona, przedstawia się jako nizina, w północnej tylko części nieco wzniesiona, przerznięta kilku rzeczkami i strumieniami, jako to: rz. Krompin, Wiercica, Sakłak i Nietoczka z płn. na płd. bieg swój mającemi i wpadającemi do rz. Warty; skutkiem takiego położenia przy każdem wezbraniu rz. Warty woda w strumieniach i rzeczkach występuje ze swoich łożysk i zalewa przyległe pola i łąki, tak, że literalnie cała gmina wraz z drogami podlega zalewom, i komunikacya tylko łodziami ma miejsce; wiosenne zalewy, corocznie powtarzające się, sprawiają, że łąki, z których przeważnie składa się gmina, okrywają się bujną roślinnością i przynoszą właścicielom duży dochód, czemu głównie przypisać należy zamożność mieszkańców gminy, którą do najbogatszych w powiecie zaliczają. Gmina K. zawiera w sobie 60 oddzielnych nomenklatur, ma powierzchni 8285 mr., w której to ilości łąk 3937 mr.; ludności 3716 dusz, a w tej liczbie 433 niemców. Znajduje się tu: 3 szkółki elementar. katol., 1 szkółka ewang., 2 kantoraty i kasa pożyczkowa z kapitałem zakładowym 600 rs. Według Tow. Kred. Ziem. do dóbr K. należały wsie: Kramsk os. 142, z grun. mr. 1604; Police os. 12, z grun. mr. 56; Mały Polic os. 7, z grun. mr. 59; Ossowiec os. 7, z grun. mr. 60; Ranna os. 35, z grun. mr. 156; Lichnowo os. 16, z grun. mr. 64; Tobułka os. 5, z grun. mr. 37; Ossowiec nowy os. 2, z grun. mr. 51; Sakłak os. 7,

z grun. mr. 85; Górki os. 10, z grun. mr. 97; Grabczyna os. 8, z grun. mr. 65; Buławy os. 11, z grun. mr. 31; Kędziorki os. 12, z grun mr. 75; Huzarka os. 6, z grun. mr. 42; Ksawerowo os. 13, z grun. mr. 175; Księży Ostrów os. 10, z grun. mr. 54; Grabowo os. 17, z grun. mr. 147. *J. Chor.*

Kramsk 1.) *Krępa*, niem. *Kramske*, włośc. wś, pow. wałecki, nad rz. Gwdą, przy bitym trakcie pilsko-jastrowskim. Obszaru liczy mr. 9506, bud. 130, dm. 42, katol. 45, ewan. 420. Parafia, szkoła i poczta Piła (Schneidemühl). Wizyta Braneckiego z r. 1641 pisze, że tu zdawna kaplica istniała jako filia do Jastrowia; heretycy pobudowali ją sobie podobno, a królowa Konstancya, jako posiadaczka ststwa ujskiego, odebrała im i oddała katolikom. Teraz takiej kaplicy tu nie ma. 2.) **K.**, niem. teraz *Krams*, osada do wsi Orunia, pow. gdański, na Żuławach gdańskich, między Motławą i Łachą, $^3/_4$ m. od Gdańska. Parafia Stary Szotland, szkoła, poczta, st. kol. żel. Orunia (Ohra). Osada K. oddawna należała do klasztoru pp. brygitek w Gdańsku. W czasie reformacyi luterskiej zabrana została od jakiegoś sąsiada i dopiero około połowy XVII w. przez znanego Piotra Rock z Malinina, dobrodzieja klasztoru, z wielkim kosztem napowrót odzyskana. Na koszta procesu sam Piotr Rock nałożył zł. 1500, † 1658, pochowany w kościele pp. brygitek pod ołtarzem św. Krzyża. Po sekularyzacyi dóbr klasztornych przez rząd pruski została ta posiadłość wydana na własność prywatną. W pobliżu położone zabudow. Nonnenhof, także należało do pp. brygitek. 2.) **K.**, pow. człuchowski, ob. *Krępsk*. *Kś. F.*

Kramske (niem.), ob. *Kramsk*.

Kramsker-Mühle (niem.), pow. człuchowski, ob. *Krępski młyn*.

Kramsker-See (niem.), jez., ob. *Krępskie jezioro*.

Kramsko, ob. *Kramsk*.

Kramsko 1.) *Nowe*, niem. *Neu-Kramzig*, wieś, pow. babimoski; 92 dm., 687 mk., 35 ewan., 652 katol., 105 analf. Kościół katol. paraf. do dekan. zbąszyńskiego. 2.) **K.** *N.*, dom., 1200 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K., b) Karolewo (Karlshof), folw.; 3 dm., 30 mk., 15 katol., 5 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Babimoście (Bomst) o 5 kil. 3.) **K.** *Stare*, niem. *Alt Kramzig*, wś, pow. babimoski, 38 dm., 245 mk., 2 ewan., 243 katol., 61 analf. Poczta i tel. w Kargowie (Unruhstadt) o 9 kil., st. kol. żel. Babimost (Bomst) o 10 kil. 4.) **K.** *St.*, folw., 910 mr. rozl., 1 dm., 23 mk., wszyscy ewan., 1 analf. *M. St.*

Kramtzig (niem.) al. *Krantzig*, ob. *Kramsko*.

Kramuszewka al. *Krzemieszówka*, wś w powiecie nowogródzkim, gub. mińskiej, nad rzeczką tegoż nazwiska, w gminie wsielubskiej, ma osad 7.

Kranc 1.) niem. *Kranz*, dobra ryc. w pow. olsztyńskim, założone w 1352 r., a 1680 własność Macieja Kucharzewskiego. 2.) **K.**, ob. *Kranz*, pow. fyszhuski.

Kranciszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 31 w. od Święcian, 3 dm., 43 mk., z tego 35 katol., 8 żyd. (1866).

Krańcowe pólko, os. włośc., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 7 w. od Lipna, 1 dm., 7 mk., 7 mr. gruntu.

Krangel (niem.), posiadłość z młynem, pow. świecki, ob. *Kręgiel*.

Krangen (niem.), ob. *Krąg*.

Kranger See (niem.), jez., ob. *Krąg*.

Krangers-Mühle (niem.), pow. starogródzki, ob. *Kręski młyn*.

Krangini (niem.), jez., pow. bytowski, ob. *Krąginy*.

Kranichfelde (niem.). Tak przezwano i w jednę całość 1876 r. złączono trzy kępy utworzone przez Wisłę w pow. świeckim: Wilczą kępę (?, niem. Wolfskämpe), Żurawerkämpe i Jedwabkę (ob.). *Kś. F.*

Krankensee (niem.), ob. *Krąg*.

Krankowo (dok.), ob. *Krąków*.

Kranowitz (niem.), ob. *Krzanowice*, *Chrzanowice*, pow. raciborski.

Krańsko, jez., ob. *Szczytno*, *Brda* i *Krępskie* jezioro.

Kranst (niem.), *Chrząstawa*, ob. *Klarenkranst* i *Marienkranst*.

Kranthau (niem.), wś, pow. morąski, st. poczt. Reichau.

Kranużyna, wś w gub. i pow. mińskim, w gminie białoruckiej, nad rz. Wieśnianką, ma osad włócznych 8, miejscowość wzgórkowata, grunta niezłe. *A. J.*

Kranz (niem.), ob. *Kręsko*, *Kranc* i *Orzechówko*.

Kranz, miejscowość kąpielowa nad Baltykiem, w pow. fyszhuskim (ob.), leży o 32 kil. na płn. od Królewca, w bliskości zatoki fryskiej, na początku przesmyku kurońskiego, grunta nierodzajne, piaszczyste, obfitują w margiel dyluwialny. Brzegi morskie są wapienne (muszle), 15 m. głęboki pokład gliny, w której znajduje się bursztyn. Mk. 1070 ewan., których głównem źrodłem dochodu pomieszczanie i żywienie gości kąpielowych (w r. 1876 przeszło 4000). Znaczne rybołóstwo na morzu i handel świeżemi i wędzonemi rybami morskiemi, szczególniej flądrami i łososiami, które daleko się rozchodzą. Podczas lata żegluga parowa po zatoce kurońskiej do Kłajpedy. Inspekcya nad miałkiemi miejscami na morzu i stacya do ratowania okrętów tonących, st. poczt. 3-ej kl. i poczta osobowa do Królewca; 2 jarmarki na rok, zwykle w lipcu i sierpniu.

Kranz (niem.), dwie miejscow. na Szląku, pow. wołowski i głogowski.

Kranzberg (niem.), os. niemiecka koło Dublan w pow. samborskim; stacya kolei naddniestrzańskiej, szkoła filialna i urząd pocztowy. Ob. *Dublany*.

Kranzberg (niem.), dobra, pow. królewiecki, st. pocztowa Waldau.

Kranzig (niem.), ob. *Kramsko*.

Krapak Wielki. Staszic, opisując wycieczkę w Tatrach spiskich ku Czarnemu Stawowi (pod Lodowym od zachodu północnego), powiada: „Nakoniec zostawiwszy od południa *Mury* i *Krapak Wielki*, wszedłem w *Holicę Czarną*" (146, 163, 177). Coby to był za szczyt Krapak Wielki, niewiadomo. Szczytu podobnej nazwy w Tatrach nie ma. Tem mianem atoli nazywa Staszic Łomnicę. *Br. G.*

Krapen (niem.), wś, pow. pasłęcki, st. p. Alt-Dollstaedt.

Kraphausen (niem.), dobra, pow. pruskoiławski, st. p. Reddenau.

Krapitz (niem.), ob. *Krapkowice*.

Krapiw..., por. *Kropiw...* i *Pokrzyw...*

Krapiweńska, st. dr. żel. witebsko-orłowskiej w gub. smoleńskiej.

Krapiwianka, *Pokrzywianka*, *Krapiwna*, mały lewy dopływ Berezyny dnieprowej we wsch. stronie pow. ihumeńskiego. Ma początek w moczarach po za wsią Krapiwną; płynąc bagnami w kierunku wsch., przyjmuje w siebie rzeczkę Osowę z prawej strony i naprzeciwko wsi Michałowo wpada do Berezyny; długość Krapiwianki wynosi prawie 2½ mili. *Al. Jelski.*

Krapiwna, trzy niewielkie zaścianki poleskie, we wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, w jednej okolicy nad rz. Krapiwną, w okręgu polic. 3-cim berezyńskim, w obrębie gminy brodzkiej; górna Krapiwna wieś przy drodze wiodącej z Brodźca do Kapłańców, ma osad 9, 2-ga zwana inaczej Worocień ma osadę jednę, 3-cia zwana Cegielnia ma osad 2. Miejscowość głucha, grunta piaszczyste. *Al. Jelski.*

Krapiwna, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Wilna, o 8 w. od Wilnej na zachód, nad błotem Krapiwnem, śród lasu. R. 1783 miała 48 mk., teraz 240 włościan (prócz szlachty przeważnie katolickiej).

Krapiwna 1.) miasto pow. w gub. tulskiej, nad rz. Pławą, 835 w. od Petersburga, a 50 od miasta gubernialnego odległe; 2630 mk., bank, st. poczt. 2.) **K.**, st. poczt., pow. mosalski gub. kałuskiej, między stacyami Rosławl i Aleksandrowski Chutor.

Krapiwna 1.) *Kropiwna*, *Żyrawiec*, rz., lewy dopływ Teterowa, ma ze swojej strony dopływ Trudobyl. 2.) **K.**, prawy dopływ rz. Wereśni, wpadającej do Uszy. 3.) **K.**, rz., lewy dopływ Złotonoszy dnieprowej. Por. też *Kropiwna*.

Krapiwnia, b. st. poczt., pow. rzeczycki, przy trakcie z Bobrujska do Czernihowa, o 21 w. od Jakimowskiej Słobody.

Krapiwnia, wś i b. st. poczt. przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Czernihowa, o 16 w. przed Rosławlem.

Krapiwniki 1.) wś, nad rz. Janką, pow. dzisieński, o 66 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dom, 9 mk. katol. 2.) **K.**, wś, tamże, 6 dm., 79 mk. 3.) **K.**, zaśc. pryw., tamże, 3 dm., 6 mk. katol. (1866).

Krapiwno 1.) wś włośc., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 57 w. od Wilejki, 8 dm., 120 mk., z tego 70 prawosł., 50 katol. 2.) **K.**, folw. pryw., tamże, 1 dm., 11 mk. katol. (1866).

Krapiwnowo, sioło, pow. suzdalski, gub. władymirskiej, o 42 w. od mka Hawryłowa, st. p. boczna.

Krapkowice, *Chrapkowice*, *Krapowice*, niem. *Krapitz*, *Krappitz*, mko, pow. opolski, leży pod 50° 28′ 32,9″ sz. g. i 35° 38′ 11,8″ dł. g., na lewym brz. Odry, u jej zbiegu z Osobłohą, 644 stóp paryskich npm. Rozległość obszaru miejskiego wynosi 0,38 mili kw. i obejmuje: mko, przedmieście Oracze i Kozielskie, oraz grunta miejskie z obfitemi łomami wapienia. R. 1781 było tu 985 mk., 1831 r. 1605; 1861 r. 2352, 1865 r. 2545. R. 1831 było 1067 Polaków, 538 Niemców, a r. 1861 już tylko 683 Pol., 1669 Niem. Ludność przeważnie rolnicza, trudni się uprawą roli na 1832 mr. gruntu. Żegluga po Odrze znaczna. Kościół paraf. katolicki był 1533—1626 ewang. Od 1744 istnieje paraf. ewang., która od 1858 ma swój własny kościół. W historyi mko K. występuje 1294 r. już jako miasto; 1722 spłonęło; od 1769 własność Haugwitzów, do których należy zamek i folw. 756-morgowy, część majoratu K. (należą doń prócz K.: Żywocice, Straduna, Rogi, Gwoździec, Guradze). Par. K. dek. małostrzeleckiego 1869 r. miała 4204 katol., 301 ewang., 70 izr. *F. S.*

Kraplewo, niem. *Kraplau*, w dok. *Crappelnaw*, wś, pow. ostródzki, st. p. Seubersdorf, na pruskich Mazurach, przez polskich osadników założona. R. 1351 Jodok, rycerz z Kraplewa, sprzedaje 4 wł. chełmińskie Henrykowi, nadając mu sołectwo w K. R. 1552 posiada K. przeważnie polskich, r. 1621 zaś tylko polskich mieszkańców. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 362. Por. *Durąg*. *Ks. F.*

Krapow, niem. *Krappe*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow. lubijskim. W r. 1875 domów 20, mk. 94, w tem Serbów 88.

Krapowice, niem. *Krappitz*, ob. *Krapkowice*.

Krappe (niem.), ob. *Krapow* (łuż.).

Krappitz (niem.), ob. *Krapkowice*.

Kras, ob. *Kars*.

Krasawa, wś włośc., pow. częstochowski, gm. Olsztyn, par. Żrębice. Ma 20 dm., 129

mk., 454 mr. obszaru (w tem 386 mr. ornej ziemi).

Krasawa 1.) strużka pod Sieradzem, dopływ Warty. 2.) K., strumień w sieradzkiem, dopływ rz. Żegliny.

Kraschen (niem.), 1.) r. 1310 *Croscyna*, wś, pow. górski na Szląsku, ma starożytny kościół paraf. katol. 2.) K., ob. *Kraszów*.

Kraschcow (niem.), ob. *Krasiejów*.

Kraschewo (niem.), ob. *Krażewo*, *Kraszewo*, pow. niborski.

Kraschnitz (niem.), ob. *Krośnice*.

Krasenka, wzgórze, 610 m. wysokie, w płn. stronie Spasa, w pow. Dolina, na praw. brz. pot. Łazoznego.

Krasew, ob. *Kraszew*.

Krasice, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów, o 16 w. na wsch. od Częstochowy, przy drodze bitej z Mstowa do Koniecpola. W 1827 r. było tu 64 dm. i 260 mk.; wieś była własnością rządową; obecnie wś ma 54 dm., 622 mk. (362 m. i 260 k.) i 687 mr. (546 ornej). Folw. ma 7 dm., 151 mk. i 2491 mr. (w tem 351 mr. ornej ziemi). Według Tow. Kred. Ziems. folw. Krasice z nomenklaturą Trząska rozległy mr. 2463: grunta orne i ogrody mr. 594, łąk mr. 98, pastwisk mr. 66, lasu mr. 1655, nieużytki i place mr. 50; bud. mur. 5, z drzewa 20, płodozmian 6, 7 i 10-polowy, pokłady torfu i marglu wapiennego. W r. 1880 od dóbr tych odłączony został folwark Wójtostwo Wierzchowiska mr. 120 i osada leśna Skała v. Skałka mr. 17; wś Krasice osad 56, z gruntem mr. 785.

Krasice (po rusku *Krasyczi*), wś w pow. przemyskim, 14 kil. na płd. od sądu powiat. w Przemyślu, tuż na zach. od urzędu poczt. w Krasiczynie. Na płn.-wsch. leżą Korytniki, na płn.-zach. Rzeczpol, na zach. Mielnów, na płd. Olszany, na wsch. Krasiczyn. Trzy ostatnie miejscowości oddziela od Krasic rzeka San. Płynie on zrazu od zach. na wsch., potem skręca na płd., wygina się łukiem na wsch., a potem na płn. i płn.-wsch., tworząc w ten sposób podkowę, półtora kil. szeroką. Na płd. krańcu obszaru nad samą rzeką, leżą zabudowania wiejskie (217 m.). Płn. część obszaru ma kształt trójkąta, wierzchołkiem na płn. skierowanego. Tamto, na granicy Korytnik, dochodzi Czarna góra 348 m. wys., a wody z tej części obszaru płyną na płd. do Sanu. Własność większa (Adama księcia Sapiehy) ma roli or. 135, łąk i ogrodów 18, pastw. 3, lasu 263; własn. mniej. roli or. 217, łąk i ogr. 30, pastw. 64, lasu 7 mr. Według spisu z r. 1880 było 265 mk. w gminie, 49 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Krasiczynie, gr.-katol. w Korytnikach. We wsi jest cerkiew. Wieś ta jest pierwotnem gniazdem Krasickich. Wniosła ją wraz z innemi przyległemi wioskami w dom Siecińskich Barbara Obrzechowska, żona Jakóba Siecińskiego, którego potomstwo przybrało nazwę Krasickich.

Krasiczyn, wś, pow. piński, 2 okr. polic., gm. Żabczyce, mk. 138, własność hr. Krasickiego. *Kś. M.*

Krasiczyn, miasteczko w pow. przemyskim, pod 49° 46' płn. szer. a 70° 19' wsch. dług. od F., 9 kil. na zach. od sądu powiat. i stacyi kolejowej w Przemyślu. Na zach. leżą Krasice i Korytniki, na płn.-wsch. Tarnawce, na płd. Sliwnica. Wzdłuż granicy zach. płynie San od południa w kierunku płn.-wsch., następnie wsch.; tuż na płn. od zabudowań miejskich, dzieli się na dwa ramiona, które obejmują małą wysepkę, poczem się łączą a rzeka załamuje się w dalszym biegu znowu na płn., zach. i płn.-wsch. Wody z całego obszaru płyną od wsch. na zach. do Sanu za pośrednictwem strug nieznacznych. Zach. część obszaru, położona nad samą rzeką, jest nizinną. Ku wschodowi wznosi się obszar stopniowo coraz wyżej i przechodzi w piękne lesiste wzgórza. W nizinie leżą zabudowania miejskie a między niemi imponuje okazałością i rozmiarami zamek. Własn. większa tutaj i w sąsiedniej Sliwnicy i Nahorczanach należy do ks. Adamy Sapiehy a ma roli ornej 225, łąk i ogr. 59, pastw. 27, lasu 986; własn. mniej. roli or. 373, łąk i ogr. 80, pastwisk 53, lasu 1 mr. Według spisu z r. 1880 było 758 mk. w gminie a 160 na obsz. dwor. (obrz. rzym.-katol. około 400, gr.-katol. około 70, reszta wyzn. mojżesz.). Par. gr.-kat. w Sliwnicy; rzym.-katol. w miejscu, należy do dekanatu przemyskiego zamiejskiego a obejmuje 11 wsi i przysiołków: Komarę (al. Komorę), Korytniki, Krasice, Krzeczkowę, Mielnów, Nahorczany, Olszany, Rokszyce, Sliwnicę, Tarnawce i Zamarylesie (al. Zalesie olszańskie, po rusku Zalisie wilszeńskoje; także Mazury zwane, przysiołek Krasiczyna). Marcin z Siecina Krasicki, krajczy koronny, starosta przemyski, lubomlski, bolemowski, wojew. podolski, wystawił r. 1619 w zamku wspaniałą kaplicę pod wezwaniem Wniebowzięcia N. M. P. i przeznaczył ją na kościół parafialny. Rozpoczął on później budowę osobnego kościoła parafialnego pod wezwaniem śś. Marcina i Barbary, lecz tę fundacyą dokończyła dopiero w roku 1760 Ludwika z Mniszchów Potocka, kasztelanowa krakowska. W Krasiczynie jest szk. etat. jednokl., urząd poczt. i telegr., browar parowy, dystylarnia spirytusu, cegielnia i szpital dla chorych. „W Krasiczynie są także ślady nafty w małym potoczku i w jednej starej studni na posiadłości ks. Sapiehy. Między Sliwnicą a Krasiczynem, przy drodze wiodącej do Olszan, założono nawet szyb, lecz opuszczono go z po-

wodu napływu wody. Te ślady nafty w Krasiczynie znajdują się najdalej na płn. ze znanych w Galicyi, a leżą przeszło dwie mile po za tą granicą, jaką Strippelmann na swej „Spezialkarte der ostgalizischen Oelzone“ jako płn. granicę tej strefy zakreślił“. (Ob. Die Petroleum und Ozokeritvorkommnisse Ostgaliziens v. Paul, Jahrb. des geol. Reichs. t. 31, r. 1881, str. 143). Ciekawe szczegóły o tutejszych geologicznych stosunkach podaje dr. J. Niedźwiedzki, prof. politechniki lwowskiej, w „Beiträge zur Geologie der Karpathen“ Jahrb. des geol. Reich. 1876 str. 331. Książę Leon Sapieha założył był w zamku krasiczyńskim przędzalnię płócien i obrusów, lecz ta nie utrzymała się długo. Na największą uwagę zasługuje w K. zamek, główna ozdoba miasteczka, sięgający początkami swojemi w. XVI. Leży on na praw. brz. Sanu, w równej dolinie rzeki. Zbudowany w duży czworobok w stylu renesansu włoskiego z przymieszką baroka, ma na rogach baszty: 1) Boską na płd.-zach., 2) Papieską na płn.-zach., 3) Królewską na płn.-wsch. i 4) Szlachecką na płd.-wsch. Główna brama wjazdowa znajduje się w skrzydle zachodniem; nad nią wznosi się ozdobna wieża z zegarem. Wewnątrz obszerny dziedziniec, osnuty piętrowemi galeryami. Szerokie kurytarze wiodą do gmachów przeważnie sklepionych. Sciany ozdobione popiersiami sławnych osób i historycznemi obrazami. Przyjaciel ludu z r. 1839 str. 393 wspomina o tych ozdobach obszerniej. „Na jednej ścianie, wiodącej do kaplicy zamkowej, widać popiersia niemieckich cesarzy, kilku królów i innych sławnych osób, na murze al sgrafitto t. j. skrobanym sposobem robione. Na największą uwagę zasługuje plafond obszernej familijnej sali, która służy oraz za jadalnię. Zdobi go 18 historycznych obrazów w złoconych ramach, arabeski, pomalowane głowy rzeźbione z drzewa. Obrazy te, z wyjątkiem 6 alegorycznych, przedstawiają zdarzenia z czasów panowania Zygmunta III i Władysława IV. Na jednym, środkowym, widać Zzgmunta na tronie, przed nim stoi hetman Żółkiewski i przedstawia mu obcych monarchów wziętych w niewolę. Inny obraz przedstawia elekcyą pod Warszawą; inny wjazd Zygmunta III do Krasiczyna, inny potyczkę z Tatarami, w której Krasicki i kilku młodzieńców Cecylią Renatę, żonę Władysława IV, wybawili z rąk nieprzyjacielskich. W środku baszty papieskiej jest pokój, na którego ścianach znajdują się popiersia różnych papieżów w ramach hojnie złoconych; plafond tego pokoju zdobi złocony duch święty. Tutaj leżą obrazy z dawnych czasów pozostałe, niektóre bardzo szacowne. W baszcie Boskiej, okrągłej, znajduje się ładna kaplica zamkowa. Z baszty królewskiej prowadzi wąski, sklepiony kurytarz do ogrodu, w którym 200-letnie lipy, świerki i t. d. Ogród zaczął dopiero ks. Leon Sapieha gustowniej ozdabiać, a także zamek lepiej urządzać i upiększać i rozszerzać.“ Dnia 3 maja r. 1852, w wilią zapowiedzianego przybycia młodej, w Krakowie zaślubionej pary ks. Adamy Sapiehy i ks. J. Sanguszkównej zgorzał zamek. Spłonęły rzeźbione i wyzłacane sufity, rozsypały się marmurowe odrzwia i kominki, zgorzała baszta królewska, wypaliły się na wapno marmurowe ściany baszty papieskiej z ozdobnymi portretami papieżów, runął gorejący dach wieży zegarowej i porwał na dno sklepienia i dzwony. Ocalały tylko baszta boska i szlachecka. Ta ostatnia była w chwili pożaru składem szacownych pamiątek, które ocalały. W roku pożaru urządzono część zamku na tymczasowe mieszkanie, a w r. 1860 rozpoczęto dokładną restauracyą zamku i dokonano jej zachowując postać pierwotną. W r. 1540 otrzymał Aleksy, syn Jakóba z Siecina, Krasiczyn i począł się pisać Krasickim. Stanisław z Siecina Krasicki, kasztelan przemyski, starosta lubomlski, bolimowski, doliński i bobrecki, rozpoczął stawiać mury obszernego zamku około r. 1592. Po śmierci Stanisława dostał się Krasiczyn jego młodszemu synowi Marcinowi, kasztelanowi lwowskiemu, zmarłemu wojewodą podolskim r. 1633, który dokończył budowy zamku w r. 1619. Jest tradycya u ludu, że fundamenta zamku są tak głębokie jak wysokie jego mury i że kamień w kształcie chleba, w jednej z baszt jego wmurowany, oznaczał, że chleb tej wielkości kosztował jeden grosz wtenczas, gdy zamek stawiano. Marcin Krasicki, jeżdżąc w legacyi do Ferdynanda II, cesarza rzymskiego, otrzymał tytuł hrabiego dla siebie i sukcesorów. Odznaczał się on szczególną gorliwością obywatelską, a na obronę kraju nigdy nie żałował majątku. Od 500 do 700 zbrojnych trzymał na swym koszcie, do obozów hetmańskich wysyłał swe chorągwie w licznych wyprawach wojennych przeciw Szwedom i muzułmanom. W czasie rokoszu Zebrzydowskiego stał po stronie Zygmunta III i miał sobie powierzoną straż nad królową. Na znak wdzięczności Zygmunt III wraz z żoną Konstancyą odwiedzali zamek krasiczyński, na pamiątkę czego Marcin kazał usypać trzy kopce na górze. Po Marcinie przeszedł Krasiczyn na Marcina Konstantego Krasickiego, póżniej kasztelana przemyskiego; po jego śmierci (1672 r.) na starszego jego syna Jerzego, stolnika przemyskiego, a po bezpotomnej śmierci Jerzego (1689 r.) na rodzoną jego siostrę Urszulę, żonę Jędrzeja Modrzewskiego, podskarbiego koronnego. Po niej odziedziczyła K. jej córka Elżbieta i zapisała go Janowi Tarle, wojewodzie sędomirskiemu, drugiemu swemu mężowi. Tarło, umierając

bezdzietnie w r. 1750, darował K. swej siostrzenicy Ludwice z Mniszchów Potockiej, drugiej żonie Józefa Potockiego, kaszt. krak. i hetm. w. kor. Po jej śmierci (1785 r.) kupiła K. hr. Pinińska i zapisała go najstarszemu swemu synowi Józefowi, od którego go nabył ks. Leon Sapieha w r. 1834. Opisy zamku krasiczyńskiego (po większej części z rycinami) podają: „Przyjaciel ludu", r. 1839 str. 393; „Rozmaitości" (lwowskie) r. 1832, Nr. 39; „Kłosy", t. XVI, r. 1873, str. 15; „Tygodnik illustrowany," r. 1860, str. 405; „Tygodnik lwowski", r. 1868; „Strzecha", r. 1869, str. 24; „Mrówka", r. 1871, str. 85; „Galicya w obrazach", zesz. VII. Widok zamku podał także N. Orda w Albumie widoków, Ser. VI. Widok zamku zdjęty w r. 1829 przez Emericha, litografowany w Wiedniu, znajduje się w Muzeum Ossolińskich: „Widoki Galicyi", Nr. 1638. Ks. Adam Sapieha wydał swoim nakładem wspaniałe „Album krasiczyńskie", zawierające 33 fotografie, zdjęte przez fotografa Szajnoka. Album przedstawia: I. Widoki ogólne zewnątrz, a mianowicie: 1) od Korytnik (za Sanem); 2) z kopców; 3) z ogrodu (za stawem). II. Widoki pojedyńczych skrzydeł zewnątrz: 4) zachodnie skrzydło, baszta boska (kaplica) i papiezka; 5) półn. skrzydło, baszta papiezka i królewska; 6) wsch. skrzydło, baszta królewska i szlachecka; 7) wsch. skrzydło, baszta królewska, szlachecka i kaplica; 8) połud. skrzydło, baszta szlachecka i boska. III. Widoki baszt zewnątrz: 9) baszta boska (kaplica); 10) baszta papiezka; 11) baszta królewska; 12) baszta szlachecka; IV. Widoki wewnątrz w dziedzińcu: 13) róg pod basztą boską; 14) róg pod basztą królewską i brama od ogrodu; 15) róg pod basztą szlachecką i Babieniec od schodów kamiennych; 16) Babieniec wielki; 17) skrzydło wsch. i korytarz (widok z dziedzińca); 18) skrzydło zach., Babieniec zegarowy i brama główna (widok z dziedzińca); V. Szczegóły: 19) brama główna; 20) oddrzwia od Babieńca wielkiego do sali kamiennej; 21) oddrzwia od sali kamiennej do wielkiej sali; 22) bochenek (granitowy) w murze baszty papiezkiej; 23) wielkie drzwi i oddrzwia do kaplicy I; 24) II; 25) III; 26) IV; 27) wielki ołtarz w kaplicy; 28) kazalnica i drzwi do zakrystyi; 29) chrzcielnica i szafa przy wielkim ołtarzu; 30) ołtarz boczny; 31) pomnik ś. p. Zofii Sapieżanki, dłuta Stattlera. (Postać niewieścia na sarkofagu. Napis: „Panie stałeś się ucieczką nam". U dołu po lew. ręce: „Włodzimierzowi", po praw. r. „Maryi"); 32) chór; 33) kopuła. Album zdobi przepyszna winieta, na której umieszczono bramę główną i podpis: „Krasiczyn". Znajduje się ono w muz. Ossol., a fotografie oznaczone liczbami od 6366 do 6398. 2.) **K.**, os., należąca do gm. Teodorshof a obszaru dworskiego w Żełdcu, w pow. żółkiewskim. Ob. *Żełdec*. *Lu. Dz.*

Krasiejów, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Stawek, mk. 100, ziemi 388 dz. Własność Ordy. Była tu kaplica katol. parafii Pińsk.

Krasiejów, wś, pow. buczacki, par. gr.-katol. w miejscu, o 7.5 kil. od st. p. Uście Zielone, ma 809 mk. w gminie a 24 na obszarze dworskim. *F. S.*

Krasiejów, *Krasiów*, niem. *Krascheow*, wś, pow. opolski, prawie o 3 i pół mili od Opola, nad Małopaną, przy szosie i drodze żel. z Opola do Tarnowskich gór. Ma 137 bud., 152 dm., 1166 mk. (w tem 80 ewang., 12 izr.), kościół filialny do parafii Szczedrzyk; szkołę, leśny urząd królewski, 112 osad, 1200 mr. rozl., młyn, fryszerkę, młyn amerykański. Wieś składa się z 4 części: K. właściwy, Zamoście, Myślina i osada Quintei, tak nazwana od swego założyciela pastora Quinta. Par. K. dek. opolskiego 1869 r. miała 3607 katol., 1686 ewang., 11 izr. Król. leśnictwo K., 20592 mr. rozl., ciągnie się po nad górnym biegiem Małopany; dzieli się na straże: Jedlice, K. I i II, Münchhausen, Friedrichsgraetz i Biestrzynnik. Drzewostan główny: sosny i jodły; tu i owdzie brzozy i dęby. *F. S.*

Krasieniec 1.) wś i folw., pow. miechowski, gm. i par. Iwanowice. Odl. 5 w. od Iwanowic. W 1827 r. 14 dm., 121 mk.; obecnie 18 dm., 147 mk. Osad włośc. 16, obszaru ziemi 195 mr. Folwark należy do Iwanowic (ob.). 2.) **K.**, ob. *Krasiniec*.

Krasienin, wś i folw., pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin. Posiada kościół paraf. murowany z XVII w.; pierwotny drewniany ś. Sebastyana i parafią założył tu Jakób Koniński h. Rawa (Dług. II 544). Przy kościele dom przytułku dla starców i kalek (?). Verdum w swym dzienniku podróży (Liske, 86 str.) nazywa K. otwartem miasteczkiem, mającem kościół murowany. W 1827 r. było tu 48 dm. i 434 mk. Par. K. dek. lubartowski ma 773 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. podług wiadomości z r. 1866 rozległe mr. 4295, ale cała przestrzeń została rozparcelowaną pomiędzy częściowych nabywców w r. 1869, 1870, 1871 i 1873, skutkiem czego wytworzyły się następujące nomenklatury: folwark Krasienin, z gruntem mr. 306; kol. Krasienin osad 12, z gruntem mr. 335; kol. Wólka Krasienińska osad 8, z gruntem mr. 140; kol. Kawka osada 1, z gruntem mr. 243; kol. Maziarka os. 61, z gruntem mr. 434; kol. Ossówka osad 32, z gruntem 860; kol. Pryszczowa góra osad 55, z gruntem mr. 874; kol. Majdan osad 36, z gruntem mr. 798. Nadto w r. 1866 podług tabeli likwidacyjnej uwłaszczeni zostali: wieś Krasienin osad 28, z grun-

tem mr. 480; wś Wola Krasienińska osad 19, z gruntem mr. 421; wś Majdan os. 10, z gruntem mr. 140; wś Wólka Krasienińska os. 11, z gruntem mr. 150. *A. Pal.*

Krasienińska Wola, wś i kol., pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Krasienin (ob.).

Krasienka, folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Krasna. Odl. 22 w. od Kalwaryi, ma 7 dm., 127 mk.

Krasiew, ob. *Kraszew.*

Krasiewicze 1.) wś, pow. nowogródzki, w gminie horodyszczańskiej, ma os. 10, w miejscowości bezleśnej. 2.) K., folw., pow. ihumeński, nad rzeką Wołmą, w okr. policyjnym 2-im śmiłowickim, niegdyś Ogińskich, następnie Moniuszków, od lat może czterdziestu Wojnickich, ma włók około 20, w glebie dobrej, łąki wyborne; parafia do r. 1866 śmiłowicka. *Al. Jelski.*

Krasik, wś włośc., pow. opoczyński, gm. Wielka Wola, par. Wójcin. Odl. 20 w. od Opoczna. Ma 17 dm., 197 mk., 280 mr. obszaru; należała do dóbr Wójcin.

Krasiłów, mko, pow. starokonstantynowski, okr. polic. i gm. K., przy trakcie ze St. Konstantynowa do Wołoczysk, nad Słuczą, o 22 w. od miasta pow., o 11 w. od Kuźmina. R. 1870 miało 653 dm., 2614 mk., w tem 41 proc. izr., 3 cerkwie, kościół fil. katol. parafii Kulczyny, synagogę, 2 domy modlitwy, 12 garbarń, 2 cegielnie, piec wapienny, 66 sklepów, cukrownię (od r. 1842). Tu waleczny Jarmoliński rotmistrz milicyi księcia Ostrogskiego w r. 1573 uderzył na stojących w koszu Tatarów, do szczętu ich wyciął. Ignacy Sapieha, wojewoda mścisławski, otrzymał Krasiłów z 18 wsiami sposobem darowizny w r. 1753 od Janusza Sanguszki, ostatniego ordynata ostrogskiego, z zastrzeżeniem dostawiauia na potrzebę kraju 33 konnych ludzi. Dziedzic Ksawery książę Sapieha, wojewodzic mścisławski, wyjednał u króla Stanisława Augusta przywilej w r. 1776 wydany, zaprowadzający w Krasiłowie dwutygodniowe jarmarki, których 10 oznaczono. W K. urodził się Ksawery Kaniewski malarz.

Krasiłów przysiołek do Hukowa, pow. kamieniecki.

Krasiłówka, wś, pow. nowogradwołyński, gmina horodnicka, włościan dusz 254; ziemi włośc. 858 dzies., ziemi dworskiej 2124 dzies. Niegdyś własność Czartoryskich, panów na Korcu; przy podziale dóbr koreckich między pięć córek ks. Józefa Czartoryskiego, wieś ta razem z innemi majątkami dostała się Janowi hr. Potockiemu, którego córka Darya, poślubiona Mołodeckiemu, częścią mka Korca i Krasiłówką włada obecnie. Obecnie majątek ten opuszczony i zniszczony, a sławne krasiłowieckie lasy w pień wycięte. Bankructwo panów na Koszowatej, Brodach, Warkowiczach, i na oddalonej od tych dóbr Krasiłówce wyraźnie się odbiło. *L. R.*

Krasiłówka, wś, pow. owrucki, nad Norynicm, między Welednikami a Noryńskiem.

Krasiłówka 1.) wś, pow. radomyski, par. prawosł. Wołczkow, nad rz. Żerewem, o 20 w. od Wołczkowa, ma wraz z Olizarówką 2968 dzies. rozl., 396 mk. Własność Żmijewskich i Skomorowskich. 2) K., słoboda roskolnicza, pow. radomyski, o 12 w. na zach. od Karpiłówki, po praw. brz. rz. Wereśni, ma 700 mk., zajętych handlem, a po części i rolnictwem, monastyr żeński, dom modlitwy. Leży na gruntach obywatela Wierzbickiego. 3.) K., wś nad rz. t. n., pow. taraszczański, w płd. stronie powiatu, ma 1390 mk., cerkiew prawosławną od 1756, z 1852 r.; zarząd okr. polic. i klucza K., który obejmuje wsie: K., Besidka, Stanisławczyk, Hajsycha, Poprużna, Żydowska Hrebla, Bryłówka, Kosiakówka, Czaplinka, Tynówka, Baszteczki. Wieś K. jest względnie nowoczesną, po ruinach zasiedloną, choć kurhany świadczą, że i w odległej przeszłości zamieszkałą była.

Krasiłówka, wś włośc., pow. tłumacki, o 12 kil. od Tłumacza, o 11 od Tyśmienicy, nad rz. Woroną, obok drogi żwirowej powiatowej ottyńsko-kołomyjskiej. Ma 48 mk. rz.-katol., 405 gr.-katol., 6 izr. Z tych 57 mówi po polsku, 402 po rusku. K. należy do dóbr Krzywotuły Nowe (ob.). *R. T.*

Krasiłowska słobódka, wś, pow. starokonstantynowski, parafia Kulczyny-Krasiłów. R. 1867 miała 50 dm.

Krasiniec, wś nad rz. Węgierką, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, należy do dóbr Augustów, hr. L. Krasińskiego; w obrębie jej mieści się osada z karczmą, licząca 43 mk. i cukrownia. Wieś liczy 202 mk., w tem 106 kat., 19 budyn. mieszkalnych. Os. fabryczna K. ma 18 dm., 30 mr., 813 mk.

Krasiński powiat, gub. smoleńskiej, ob. *Krasne.*

Krasiów, ob. *Krasiejów.*

Krasiuki, wś, pow. taraszczański, nad rz. Żygalką, par. prawosł. Sewerynówka, o 4 w. poniżej Sewerynówki, ma 100 mk., duże torfowisko od 1874 eksploatowane, Własność hr. Branickiego.

Kraska 1.) wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. W 1827, r. było tu 4 dm., 18 mk. Wś była rządową. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kraska (z wsią Kraska i Leopoldów) od rzeki Narwi w. 9, rozległy mr. 827: grunta orne i ogrody mr. 389, łąk mr. 54, pastwisk mr. 11, lasu mr. 352, nieużytki i place mr. 21; bud. z drzewa 8, pokłady torfu. Wś Kraska i Leopoldów osad 28,

z gruntem mr. 49. 2.) **K.**, pow. łomżyński, gm. Kupiski, par. Łomża.

Kraska, rz., dopływ Jeziorki pod Gościeńczycami, z praw. strony. Por. *Krasna.*

Kraskau (niem.), ob. *Kraszków.*

Kraski 1.) folw. i wś, pow. turecki, gm. Zelgoszcz, par. Świnice (Łaski, Lib. ben. I, 353—364), odl. od Turku w. 29, od rzeki Warty 7 w.; mają 5 dm., 57 mk. Rozległość folw. wynosi mr. 683: grunta orne i ogrody mr. 417, łąk mr. 56, pastw. mr. 84, lasu mr. 57, nieużytki i place mr. 69; bud. mur. 4, z drzewa 12, płodozmian 10-polowy; pokłady torfu i kamienia wapiennego, wiatrak. Wś Kraski os. 23, z gruntem mr. 70. 2.) **K.**-*dolne*, wś, pow. kozienicki, gm. Swierze górne, par. Ryczywół, od Kozienic w. 20; gruntu mr. 249, dm. drewn. 21, mk. 153, wiatrak 3.) **K.**-*dolne*, wś nad rz. Wisłą, gm. Swierze górne, par. Ryczywół, od Kozienic w. 18, gruntu mr. 492, dm. drewn. 21, mk. 176. 4.) **K.**-*nowa osada*, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Swierze górne, par. Ryczywół, od Kozienic odl. 20 w.; gruntu mr. 212, dm. drewn. 15, mk. 133. 5.) **K.** *Ślesice*, wś, nad rz. Sonią pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona, odl. o 14 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 92 mk., 181 mr. gruntu, 15 nieuż. *Br. Ch.*

Kraski, wś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 48 w. od Święcian, 5 dm., 51 mk., z tego 20 prawosł., 31 katol. (1866).

Krasków, ob. *Kraszków.*

Krasków, pow. wrocławski, ob. *Siebotschütz* (niem.).

Kraskowice, ob. *Kraszkowice.*

Kraskowiec, niem. *Kraskowitz*, kol., pow. raciborski, par. W. Gorzyce, przy drodze do Wodzisławia; 6 bud., 13 dm., 96 mk., 11 osad, 418 mr. ziemi. Założył tę kolonią 1825 r. nadleśny Kraski; 1863 przyłączono ją do gminy W. Gorzyce. *F. S.*

Krasław, po łotewsku *Krôsłowa*, miasteczko i dobra w Inflantach polskich, powiecie dyneburskim, uroczo położone nad Dźwiną, przy ujściu do niej rzeki Krasławki, pod 54° 54' północnej szerokości i 44° 50' wschodniej długości geograficznej (licząc od południka Ferro), w odległości mil 6 od Dyneburga. Liczne załomy rzeki podnoszą piękność okolicy. Lewy brzeg tworzy wyniosłość zarosłą liściastym lasem, prawy, zamykając koryto sypkim dewońskim piaskowcem, rozciąga się szeroką płaszczyzną, przerzniętą dwoma bystremi potokami, okolonemi zarosłemi lasem wzgórzami. Po pierwszym większym skręcie Dźwina oblewa tu dwie ładne lesiste wysepki i nagle prawie prostopadle załamując się, płynie w korycie coraz bardziej skalistem, którego piękność podnoszą jeszcze piętrzące się ogromne granitowe ławy, dające całej okolicy malowniczy powab. Na wywyższeniu, panującem nad całą okolicą, wznosi się pałacyk, ostatecznie wzniesiony zaledwie w r. 1791, z obszernym parkiem; do koła zdobią go kwiaty, krzewy, cieniste alee, zielone murawy i sztuczna pieczara, która na zewnątrz przedstawia średniowieczną ruinę, z drugiej zaś strony rozciąga się wzdłuż doliny bystrej Krasławki miasteczko Krasław. Dobra krasławskie, własność hr. Maryi Platerówny, składały się dawniej z sześciu folwarków większych jakoto: Krasnołęka, Przenosiny, Baltyca, Adamów, Kombul i Ludwiampol, (z których dwa ostatnie obecnie są w posiadaniu młodszej linii krasł. Platerów), oraz kilku pomniejszych, tudzież samego miasteczka Krasławia, odznaczającego się nietylko swem malowniczem położeniem, ale i wzrastającym coraz bardziej handlem, odkąd (w r. 1865) tędy przeprowadzoną została kolej żelazna dynebursko-witebska ze stacyą *Krasławką*, położoną o $^1/_4$ mili od miasteczka Krasławia (między stacyami: Baltynem i Malinówką, o 205 w. od Witebska). Z powodu przeprowadzenia tędy kolei żelaznej, wiele się dróg pobocznych, wiodących do Rygi, zbiegło w Krasławiu z Litwy i Kurlandyi, co na ruch handlowy nader korzystnie wpłynęło. Widok Krasławia, zdjęty z okien pałacu na Dźwinę i rozciągające się wzdłuż doliny Krasławki miasteczko, podaje ogólnie album Napoleona Ordy. Najdawniejsze wiadomości o Krasławiu sięgają połowy XVI stulecia. Mistrz prowincyonalny inflancki Wilhelm Fürstenberg w r. 1558 osadził tutaj na czas jakiś Engelbrychta Plümpera. W jedenaście lat potem Krasław został oddany w dziedzictwo Michałowi Brunnowowi, kanclerzowi nowo utworzonego księstwa kurlandzkiego, jak to widzimy z listu królewskiego do Sabby, starosty dyneburskiego, datowanego z Wilna 29 maja r. 1569. Mandat króla Zygmunta III z r. 1603 te same dobra „Krasławkę z attynencyami“ potwierdza w posiadaniu Brunnowów, jak tego dowodzi list Chodkiewicza, wielkorządzcy Inflant, do ówczesnego starosty dyneburskiego Adama Talwosza. Roku 1636 d. 26 września Krasław przez Wilhelma Brunnowa sprzedany został ze wszystkiemi przyległościami rodzinie Wolff przydomku de Ludingshausen, których ród w Aleksandrze i Teodorze dał Inflantom polskim dwóch dzielnych biskupów, a w jezuicie Jerzym założyciela nowego kościoła parafialnego katolickiego. Nabywcy imię było także Jerzy. Ten podniósł krasławską attynencyą Kombulmujżę na stopę pięknej osobnej majętności, stanowiącej obecnie własność młodszej linii krasławskich Platerów. Dobra krasławskie pół stulecia w posiadaniu Wolffów pozostawały. Jezuita Jerzy de Ludingshausen-Wolff w r. 1676 wzniósł tu obszerny, ale drewniany kościół parafialny

w formie krzyża. Było przy nim dwóch jezuitów, stale parafią obsługujących aż do roku 1757. W r. 1676 Krasław przechodzi do imienia de Koss aktem donacyjnym Wolffów, wydanym państwu Janowi i Maryannie Kossom, miecznikom ziemi pruskiej a starostom ostrołęckim, którą to donacyą Jan III dopiero w r. 1681 urzędownie zatwierdza. Lecz w bardzo prędkim czasie, bo już około r. 1725, piękna ta siedziba do rąk nowych dziedziców przechodzi. W tym czasie bowiem właścicielami Krasławia zostali Czapscy, którzy w lat kilka potem (25 stycznia r. 1729) tę majętność wraz zmiasteczkiem za skromną sumę 14000 talarów dziedzicowi sąsiedniej Indrycy Janowi Ludwikowi Platerowi, podówczas staroście inflanckiemu i dyneburskiemu, wieczyście sprzedają. Ten ostatni, założywszy w Krasławiu główną rezydencyą Platerów, ściągnął w tę prześliczną ustroń całe życie Inflant polskich. Właśnie z tym krasławskim domem Platerów połączył się węzłem małżeńskim znany ogólnie kronikarz Inflant kasztelan Jan August Hylzen, późniejszy wojewoda miński. Jan Ludwik Plater, ojciec młodej dziewicy, którą wybrał sobie za towarzyszkę życia kronikarz Hylzen, wojewodował w Inflantach polskich. Skreślając jego portret w jednej z późniejszych mów swoich Hylzen powiada o teściu, że to był „nieporównany wódz i gospodarz, ojciec i opiekun całej provincyi naszej.“ Plater miał wiele rozumu, wiele bystrości pojęcia i jako ówczesny pan polski wiele wymowy sejmowej. A że kochał Infanty polskie, jak ojciec kocha swe dziecko, przeto dom jego otwarty, odznaczający się prawdziwą gościnnością, od razu został ogniskiem całej okolicy. To też gdy umarł w r. 1737, żal syna, zięcia i wszystkich inflantczyków był niewymowny, bo wojewoda inflancki Plater był jakby patryarchą ziemi swojej; lat kilkadziesiąt, na różnych w niej urzędach, myślał tylko o szczęściu ziomków. Gdy całą rzpltę trapiły klęski, księstwo inflanckie, zasłonięte prawicą Platera „dla jego mądrości i polityki stateoznie długiego zażywało spokoju.“ Wojewoda osierocił po sobie starostwo dyneburskie, które trzymał do samej śmierci. Król zaraz potem oddał to starostwo Konstantemu Ludwikowi Platerowi, synowi i spadkobiercy Jana Ludwika. Ten, postępując śladami ojca, utrwalił swą pamięć w kraju i niemało się przyczynił do podniesienia Krasławia. Konstanty Ludwik Plater, późniejszy wojewoda mścisławski, potem kasztelan trocki, powziął był myśl wzniesienia, na miejscu tej skromnej mieściny, porządnego miasta. Zaczął najprzód r. 1752 od wymurowania obszernego ratusza z kramami (sklepami), wystawił wiele domów murowanych i drewnianych na pomieszczenie rzemieślników, sprowadzonych z Niemiec i z Warszawy. Jakoż w owym czasie wyrabiano tu kobierce, aksamity, adamaszki, perkale, sukna, karty polskie, złoto malarskie, broń różną, powozy, wyroby złotnicze i jubilerskie. Wszystko to sprzedawano najprzód na czterech miejscowych jarmarkach, a później nawet wywożono tutejsze wyroby do innych województw rzpltej i do Rosyi. Krasław wszakże co do przemysłu fabrycznego wkrótce upadł. W wieku bieżącym tylko jeszcze powozy i wcale ładne produkta garncarskie tam fabrykowano; potem i te ostatnie gałęzie miejscowego przemysłu ustały, a obecnie kwitnie w Krasławiu już tylko garbarstwo, którem się wielka część jego mieszkańców trudni. Tenże Konstanty Ludwik Plater uwiecznił swą pamięć w Krasławiu, wystawiając tam w latach 1755—67 prawdziwie wspaniały kościół murowany (w stylu włoskim), który miał kiedyś zostać katedrą inflancką, tudzież obszerną kamienicę dla seminaryum dyneburskiego, na które już od roku 1711 przygotował zasoby wyżej namieniony biskup Teodor Wolff de Ludingshausen. Miał tu rezydować sufragan inflancki, dla którego fundusz w ilości 40000 tynfów w r. 1742 był zapewniony zapisem Elżbiety z Ogińskich Puzyniny i innemi. Fundacya ta, do której teraz głównie się przyłożyli biskupi Andrzej Ostrowski inflancki i Jerzy Mikołaj Hülsen de Ekeln smoleński, zatwierdzoną została ustawą sejmu ekstraordynaryjnego warszawskiego (w r. 1768) temi słowy: „Nowo erygowany kościół na katedrę biskupom y dyecezyi Inflantskiey w Krasławiu, wieczystych dobrach wielmożnego Platera, wojewody mścisławskiego, z funduszem dla oo. misyonarzów y seminaryum dyecezyalnym, na wieczne czasy aprobujemy y potwierdzamy.“ Biskup Andrzey Ostrowski opatrzył wnętrze kościoła posadzką, stallami kanonickiemi, malowidłami, organem, kielichami, aparatami, bielizną kościelną itp., obiecawszy dostarczyć tego wszystkiego na ten czas, kiedy budujący się kościół stanie pod dachem, a biskup J. M. Hülsen nadał dobra *Płoskie* i do zapisu biskupa Teodora Wolfa, wynoszącego 4000 talarów bitych z procentami od r. 1711, dołączył jeszcze swoich 2000 talarów, warując, żeby w seminaryum krasławskiem i klerycy dyecezyi smoleńskiej nauki odbywać mogli. Otwarte zostało to seminaryum w r. 1757 pod kierunkiem księży misyonarzy, sprowadzonych z Warszawy. Stolica apostolska, chcąc się przyczynić do uposażenia tej instytucyi, naznaczyła rocznie po 18 dukatów na utrzymanie 5 alumnów dyecezyi smoleńskiej, a w ich niedostatku z Inflant i Kurlandyi. Powodem do tego uposażenia był sposób uważania Inflant w Rzymie, jakby były in partibus infidelium, i dla tego rektór seminaryum obowiązany był corocznie zdawać spra-

wę propagandzie rzymskiej ze swoich rządów. Pomimo takich uposażeń, nie ustaliła się jednak tutaj rezydencya biskupia z powodu odpadnięcia r. 1772 tej prowincyi od Polski. Po roku 1772 pozostał biskupom inflanckim, aż do ich ostatecznej kasaty w r. 1789 przez nuncyusza papieskiego Wawrzyńca Littę dokonanej, już tylko czczy tytuł i zlutrzona w największej części Kurlandya; gdyż Inflanty polskie, czysto katolickie, odpadłszy do Rosyi, wcielone zostały do utworzonej w r. 1783 archidyecezyi mohilewskiej. A gdy pierwszy arcybiskup mohilewski Stanisław Siestrzeńcewicz zamyślał otworzyć seminaryum mińsko-mohilewskie i nie mając na to dostatecznych zasobów, postanowił uszczuplić inne fundusze; dochody fundacyi krasławskiej z majątku Płoskie i połowę pensyi rzymskiej bez wahania się odjęto na rzecz seminaryum mińsko-mohilewskiego, mimo protestacyi fundatorów. Seminaryum mińsko-mohilewskie obowiązało się z majątku Płoskie wypłacać krasławskiemu corocznie 180 talarów, oraz połowę pensyi rzymskiej; lecz i te dwie ostatnie sumy z początku zaległy, nakoniec całkiem zaginęły. Seminaryum wszakże krasławskie, mimo to, z pozostałych przy niem jeszcze niewielkich zasobów utrzymało się nadal do r. 1842, w którym to czasie ostatnie środki odebrano, a seminaryum do Mińska przeniesiono. Ostatni jego regens ks. Józef Jałowiecki pozostał w Krasławiu jako proboszcz i dotąd nim pozostaje, ozdabiając tę piękną świątynię coraz wspanialej środkami, jakie pobożność i gorliwość jego zawsze wynajdywać umie. (R. 1846 umieścił w czasop. *Rubon* artykuł o tem seminaryum), Podług pierwiastkowego planu włoskiego architekta Paracco, kościół ten miał mieć dwie wieże, połączone arkadami z głównym gmachem, a przez nie także z rezydencyą księży misyonarzy i z seminaryum. Z powodów wyżej nadmienionych, nietylko że nie wykonano projektowanych wież, ale nawet fronton kościoła i dolne ściany boków i tylnej części były nietynkowane do roku 1830, Ganek taki, jaki jest obecnie, wzniesiono w r. 1832. Wnętrze tego gmachu bardzo jest proporcyonalne i harmonijne. Sklepienie średniej nawy oparte na kolosalnych filarach, w planum zaś i prezbiteryum na ścianach kościelnych. Liczne okna harmonizują z całością i w całym kosciele umiarkowane rozlewają światło. W częściach za filarami widać po dwa pilastry, odpowiadające filarom, połączone z sobą przez arkadowe sklepienie. Ołtarzy, których pierwiastkowo miało być 7, jest obecnie 11. Wszystkie z wielkim wykonane smakiem. Wielki ołtarz zwraca na siebie uwagę ogromnem malowidłem al fresco, wykonanem w zeszłem stuleciu przez rzymianina Gastoldiego, a przedstawiającem św. Ludwika, króla francuzkiego, wyjeżdżającego na wojnę krzyżową i otrzymującego błogosławieństwo pasterskie. Malowidło to treści historycznej, staraniem miejscowego proboszcza ma być zamienione na olejny tejże treści i tejże wielkości obraz, który u sławnego malarza Jana Matejki od kilku lat został zamówionym i w wielkiej części już jest wykonanym. Szkic do tego malowidła stworzył sam mistrz Matejko; wykonywa zaś go na wielką skalę prof. Jabłoński w Krakowie pod okiem mistrza, który zamierza dać mu osobiście ostatnie wykończenie. Na szczególną uwagę zasługuje kaplica św. Donata męczennika, połączona dwoma wejściami z kościołem, w środku której wznosi się ołtarz okazały, ukoronowany szklaną trumną z relikwiami tego świętego, sprowadzonemi z Rzymu w r. 1778. Przypomina on wznoszący się w środku krakowskiej katedry na Wawelu ołtarz św. Stanisława, i jak tamten założony jest z czterech oddzielnych ołtarzy; fundowała go Augusta z Ogińskich Platerowa, wdowa po Konstantym Ludwiku Platerze, któregośmy wyżej wspomnieli. Oprócz tego pamięć tej zacnej matrony utrwaloną została w Krasławiu fundacyą roku 1789 szpitala pod dozorem siós|r miłosierdzia, których klasztor i kaplicę dopiero w r. 1864 zniesiono. Małżonek zaś jej Konstanty Ludwik Plater wzniósł w r. 1759 nad rzeką Krasławką, przy nowo-założonym parku lipowym, wspaniałą dwupiętrową bibliotekę w stylu włoskim, w której do 20000 tomów różnych dzieł umieścił. Księgozbiór ten trzy pokolenia w znakomite zbogacały dzieła, a jakim już był w drugiej połowie zeszłego stulecia dowodzi napis na ofiarowanem przez zwiedzającego tę bibliotekę arcybiskupa Smogorzewskiego dziele „Decretales Gregorii IX P. M.“, którego brzmienie dosłownie tu przytaczamy: „Celeberrimae Platerorum Bibliothecae Craslaviensi in ornamentum applicat Jason Junosza Smogorzewski, archiepiscopus Polocensis anno 1766.“ Po włączeniu Inflant polskich do Rosyi przy pierwszym podziale rzpltej wojska rosyjskie ciągle stały w Krasławiu, jako mieście pogranicznem; zaciągniono tu kordon i urządzono komorę celną. To też w tym czasie właściwą stolicą powiatu dyneburskiego był Krasław, a to z powodu, iż podupadły Dyneburg nie miał odpowiednich zabudowań do pomieszczenia sądownictw powiatowych i innych urzędów. Gdy wszakże w czasie kampanii z roku 1812 Napoleon I zwrócił uwagę na Dyneburg jako punkt nader ważny pod względem strategicznym; zaraz po ukończeniu kampanii zaczęto tam wznosić fortecę i odbudowywać zniszczone długoletniemi wojnami miasto, do którego już w ciągu roku 1822 zdołano przenieść z Krasławia główne urzędy powiatowe. W Krasławiu wszelako pozostawiono szkołę

powiatową, dla wygody której dziedzic ówczesny hr. Adam Plater uznał za stosowne udzielić gmachu bibliotecznego, opróżnionego skutkiem wywiezienia biblioteki do majątku innego Platera, któremu się ona dostała w podziale. Wreszcie w r. 1854 też szkołę powiatową ostatecznie przeniesiono do Rzeżycy, gdzie i dotąd istnieje, w Krasławiu zaś z zabudowań rządowych pozostał jedynie urząd pocztowy do dnia dzisiejszego. Tak więc z wzrostem Dyneburga znaczenie Krasławia coraz bardziej upadać zaczęło; wszystko stąd poszło do grodu dawnych komturów. Co stan rzeczy w Krasławiu bardzo zmieniło, to przeprowadzenie tędy wspomnianej już wyżej kolei żelaznej dynebursko-witebskiej w r. 1865. Odtąd mieścina ta znowu wzrastać poczęła. Po ustanowieniu w całym kraju sądów pokoju, Krasław wyznaczony został na miejsce pomieszkania dla sędziego 2 uczątku powiatu dyneburskiego, a następnie pobudowano tu obszerne, drewniane koszary, w których się mieści do 4000 wojska. Skutkiem tego nowe domy się wznoszą, przemysł i handel się wzmaga. Wreszcie z powodu wybornej i łatwej komunikacyi koleją, tudzież uroczego i zdrowego położenia, coraz więcej zamożnych rodzin szlacheckich obecnie stale osiada w Krasławiu, co niemało się przyczynia do podniesienia i wzrostu tej prywatnej mieściny. Według źródeł z roku 1882 liczą tu domów przeszło 500, wspaniały kościół rzymskokatolicki, 2 cerkiewki prawosławne (z których jedna się mieści w zabranej w roku 1864 kaplicy sióstr miłosierdzia), 1 cerkiew jednowierców liczącą tylko 1 parafianina, wielką murowaną synagogę, wzniesioną już w roku 1764, w którym to czasie konstytucyą sejmu konwokacyjnego naznaczono żydom księstwa inflanckiego kahał w Krasławiu i do tegoż im wszystkim należeć kazano, 2 żydowskie domy modlitwy, kantor pocztowy, szkółkę, aptekę i sklepów 32. Oprócz tego liczą tu fabryk pomniejszych kilka, gorzelnię, browar piwny, 4 garbarnie, wapielnię, cegielnię, fabrykę kafli, dachówek i wyrobów prostych garncarskich. Według statystycznych wiadomości z roku 1882, zebranych na miejscu przez hr. Michała Platera, liczą w miasteczku Krasławiu mieszkańców płci obojga 4267, a w dobrach krasławskich 7202, ogółem miejskiej i wiejskiej ludności 11469 płci obojga. W tej liczbie 7656 katolików, 66 prawosławnych, 1 jednowierca, 399 starowierców i 3362 wyznania mojżeszowego. Tą liczbą wszakże nie obejmujemy konsystujących w koszarach krasławskich żołnierzy, których ilość się ciągle zmienia i których w żadnym razie do miejscowej ludności zaliczać niemożna. Mieszczanie krasławscy zajmują się przeważnie mularką i garbarstwem; handlem zaś niemal wyłącznie trudnią się żydzi i starowiercy. Ci prowadzą wodą i koleją żelazną znaczny handel lnem i siemieniem lnianem a niekiedy i zbożem do Rygi, skąd prowadzą śledzie, sól, tytuń, towary kolonialne i inne. Obrót roczny handlu w r. 1860 wynosił 715250 rs., a obecnie przechodzi znacznie milion rubli. Jarmarków dorocznych licznie odwiedzanych liczą tu obecnie 2, z których jeden (św. Donata) przypada w pierwszą niedzielę po św. Piotrze, drrugi zaś na św. Jerzy. Ten ostatni odznacza się targiem na konie. Ludność wiejska w dobrach krasławskich składa się przeważnie z łotyszów polsko-inflanckich wyznania rzymsko-katolickiego. Mała ilość litwinów znajduje się w pobliżu Krasławia we wsiach: Auguniuszki, Mulki, Misiuny, Nowiki, Łostek, Wodygiany, Saksony i innych pomniejszych. Wszyscy oni w domu mówią po litewsku, a pacierza i katechizmu uczą się po polsku lub po łotewsku. Kiedy tu do Inflant przybyli? taudno określić. Nastąpiło to prawdopodobnie w owym czasie kiedy kilku z rzędu Platerów było starostami dyneburskiemi, i jednocześnie należało do nich starostwo daugieliskie na Litwie. Parafia krasławska należy do dekanatu Dyneburga wyższego i oprócz parafialnego kościoła w Krasławiu posiada trzy kościoły filialne w Kombulu, w Borówce i w Skajście. O wiorstę od Krasławia napotykamy sławione w okolicy wody mineralne żelazne. *Gustaw Manteuffel.*

Krasławka, st. dr. żel., ross. *Kresławka*, ob. *Krasław*.

Krasławka, bystra rzeka w Inflantach polskich, pow. dyneburskim, stanowiąca prawy przypływ Dźwiny. Krasławka bierze swój początek z rozległego jeziora Siewierz w pow. dyneburskim, tamże przepływa przez część jeziora Oswa i uchodzi do Dźwiny niedaleko od krasławskiego pałacu, wzniesionego śród okolicy słynnej z prawdziwie malowniczego położenia. Nazwa Krasławka stąd ma pochodzić, że rzeka ta ma ujście niedaleko od Krasna-łuki czyli pięknego skrętu Dźwiny, bardzo wszakże niebezpiecznego dla strugowników. Stąd też urosła przestroga dla tych ostatnich: „Krasławka, dla mołojców poprawka.“ *G. M.*

Krasna, por. *Krasne*.

Krasna 1.) wś i os. fabr., pow. kielecki, gm. i par. Mniów. Leży na granicy pow. koneckiego, o kilka wiorst na płn.-wschód. od Mniowa, stacyi p. na trakcie piotrkowsko-kieleckim, z którym łączy K. droga bita. Istnieją tu znaczne zakłady żelazne, którym początek dał w zeszłym wieku ks. podkomorzy Poniatowski, wznosząc tu piec wielki dla wytapiania żelaza. W r. 1870 wystawiono drugi wielki piec i dawny odbudowano. Ulepszenia i rozszerzenie fabryk było dziełem Ewansa, znanego w Warszawie założyciela fabryki machin i narzędzi

rolniczych. Obok wielkich pieców powstały kuźnice (fryszerki), które produkowały do 25000 cent. kutego żelaza; obecnie istnieje tu odlewnia żelaza, posiadająca dwa wielkie piece; za motor służy koło wodne i maszyna parowa o sile 16 koni. Wyroby zbywane są do Warszawy, Końskich i Szydłowca, surowiec zaś idzie do fabryk radomskiej gub. Pud odlewów ma wartość 1 rs. 15 kop., surowca zaś 80 kop. W 1873 r. wyrobiono 54650 pud. surowcu i 13780 odlewów wartości 59567 rs.; w r. 1875 43575 pud. surowca i 63200 pud. kutego żelaza. Ważną podporę dla rozwoju fabryk stanowią istniejące tu pokłady węgla, których eksploatacyą niedawno rozpoczęto. W r. 1878 dobyto 30000 pudów węgla; pokład ten odkryty w 1872 r. mieści się przy szosie kielecko-piotrkowskiej między Krasną i Serbinowem. Od r. 1862 jest w K. kaplica katolicka. 3.) K.-*duża* i *K.-mała*, pow. jędrzejowski, gm. Nagłowice, par. Rakoszyn. 3.) **K.**, wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, dm. 18, ludn. 153; właściciel Władysław Ostrowski. W r. 1827 r. 22 dm., 124 mk. Dobra K. składają się z folwarku Krasna, nomenklatur Ostrów i Gaj Osinnik; wsi K. i Całujki. Rozległość wynosi mr. 1536: grunta orne i ogrody mr. 724, łąk mr. 126, pastwisk mr. 43, lasu mr. 618, nieużytki i place mr. 26, bud. z drzewa 15, płodozmian 5-polowy, pokłady torfu; rz. Boczynka przepływa. Wieś Krasna os. 13, z grun. mr. 290; wś Całujki os. 20, z grun. mr. 486. 4.) **K.**, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. i par. Krasna, odl. od Kalwaryi 21 w., od Suwałk 54. Posiada kościół paraf. założony w 1760 r., obecny murowany wzniesiony w 1842 r. W 1827 r. było tu 8 dm., 80 mk.; obecnie wś ma 18 dm., 232 mk., folw. 5 dm., 140 mk. Par. K. dek. kalwaryjski: 3549 dusz. Gmina K. ma 4348 mk., rozległości 14903 mr., sąd gm. okr. III i st. p. w os. Simno o 8 w. W skład gm. wchodzą: Ateśniki, Ażolin, Birsze, Bąbieniki, Dagmaryna, Dębowy-Róg, Girajcie, Grabówka, Juchniewiszki, Krasienka, Krasna, Kumiecie, Nowewłóki, Olechniany, Piedziszki, Pohyry, Posimnicze, Pryga, Ramnowo, Rudawka, Siemieniszki, Skitury, Solceniki, Warty i Żajle.

Krasna 1.) wś, pow. wołkowyski, miała kaplicę katol. b. parafii katol. Jałówka. 2.) **K.**, wś, pow. wołkowyski, ma kaplicę katol. parafii Świsłocz. Wś t. n. w pow. wołkowyskim uległa 1880 r. wielkiemu pożarowi.

Krasna 1.) wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., gm. Szczuczyn, o 8 w. od Szczuczyna, 20 dm., 210 mk. (1866). 2.) **K.**, wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., gm. Bielica, o 33 w. od Lidy, 33 dm., 291 mk. (1866).

o**Krasna**, wś, pow. piński, 2 okr. polic., gm. M krze, mk. 20, własność Pusłowskiego.

Krasna, karczma przy trakcie z Kopijówki do Żabokrzycza, pow. bracławski, gm. Żurawlówka, par. Kopijówka, okr. polic. Tulczyn.

Krasna, wś, pow. wasylkowski, par. prawosł. Makijówka, leży u źródeł rz. Krasnej, o 7 w. od Makijówki, założona 1803 r. przez mieszkańców tej wsi i wsi Wasilewa, ma 349 mk., 621 dzies. ziemi. Do 1840 r. własność Proskurów i Gojżewskich. Por. *Hermanówka*.

Krasna 1.) *Krasne* zwana, wś, pow. kałuski, 22 kil. na płd. od sądu powiat. w Kałuszu, 9 kil. na płn.-wsch. od urzędu poczt. w Perehińsku. Na płn. leżą Łdziany i Petranka, na płn. wsch. Grabówka, na płd. wsch. Głęboka i Chmielówka (obie w pow. bohorodczańskim), na płd. zach. Majdan i Słoboda Niebyłowska, na zach. Niebyłów, a mianowicie grupa domów Lowagi. Wzdłuż granicy płd. wsch. płynie Łukwa od płd. zach. na płn. wsch., a do niej wpada ze wsch. obszaru kilka małych potoków. Zachodnią część obszaru przepływa pot. Czerleń (al. Czerlany, ob.), dopływ Łomnicy, od płd. na płn. i zabiera w obrębie wsi kilka strug od praw. boku. Na wsch. od Czerlenia nastaje Bereźnica (dopływ Łomnicy, ob. t. I, str. 151) i płynie na płn. do Petranki. Na praw. brz. Czerlenia, w dolinie jego dopływów, leżą prawie w środku obszaru zabudowania wiejskie. Na płd. od nich wznosi się Słoboda do 545 m., a na płn.-wsch. dochodzi jedno wzgórze 585 m. wysokości. Na lew. brz. Czerlenia zajmuje całą zach. część obszaru las Turnowa (szczyt 434 m.). We wsch. części obszaru leżą lasy: Łuków (szczyt 516 m.) na płd. wsch. a Manaster na płn. zach. Wśród lasów znajdują się rozległe torfowiska. Wieś przebiega gościniec wiodący z Rożniatowa do Bohorodczan. Idzie on zrazu od płn. na płd. a potem na płd. wsch. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 4, łąk i ogrod. 269, pastw. 7, lasu 3552 mr.; własn. mniej. roli or. 1070, łąk i ogr. 1698, pastw. 355, lasu 88 mr. Według spisu z r. 1880 było 1215 mk. w gminie, 14 na obsz. dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem 50 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Rożniatowie, gr.-katol. w miejscu, należy do dek. kałuskiego a archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew i szkoła 1-klas. Jest tu także zarząd lasów i domen. Wieś należała za czasów polskich do ststwa kałuskiego. Były tu dwie warzelnie soli, jedna nazwana sielną, druga leśną. Warzelni tych nie wydzierżawiano. Przynosiły one rocznego dochodu 10000 złp. Była to królewska warzelnia, nadana ks. Czartoryskiemu (ob. Jahrb. d. geolog. Reichsanst. t. 26, str. 184). W lustracyi ststwa kałuskiego z r. 1765 (ob. rkp. Osol. N. 1892, str. 16 i 17) czytamy o tej wsi: „Ta wieś podług inwentarza importuje na rok intraty 2247 złp. 16 gr. (wraz z arendą karczemną w kwocie 1120 złp.). Są tu

kniazie za prawem we Lwowie 27 lut. r. 1670 od JW. Jana na Złoczowie, Żółkwi Sobieskiego, marszałka i hetmana wielk. kor., kałuskiego starosty, antecesorom tych kniaziów danem, w którem wzmiankują dawne królewskie przywileje i przez Michała króla polskiego w Warszawie aprobowane na łanów dwa. Podwody i inne powinności odbywają. Żup jest dwie: sielna i leśna". W dziejach pamiętna jest ta miejscowość bitwą stoczoną z Tatarami i Wołoszą w r. 1450. W bitwie tej zginęli waleczni Mikołaj Poraj, ststa halicki, i Piotr Odrowąż. 2.) **K.** (al. *Na Kozaczyźnie*), karczma na obszarze dworskim Ponikowicy małej, pow. brodzki. 3.) **K.**, ob. *Krasne*. *Lu. Dz.*

Krasna, wś, pow. brzeżański, od miasteczka Zborowa o 1 milę austr., ludności ma 396 dusz, na to gr.-katol. 367, należących do parafii w Płauczy wielkiej, łacinników 8 należących do parafii w Kozłowie. Większa posiadłość obejmuje 215 mr. gruntów ornych, 6 mr. łąk i ogrodów, 7 mr. pastwisk; grunta rustykalne wynoszą 808 mr. roli ornej, 62 mr. łąk i ogrodów, 10 mr. pastwisk. Należy do klucza kozłowskiego, stanowiącego część dóbr stołowych arcybiskupstwa rzym.-katolickiego we Lwowie. *B. R.*

Krasna, wś, pow. nadwórniański, o 5.6 kil. od st. p. Łanczyn, należy do par. rz.-katol. Nadwórna, ma cerkiew gr.-katol., szkołę 1-klasową, 1779 mk. *F. S.*

Krasna 1.) wś, pow. cieszyński na Szląsku austr., par. katol. Cieszyn; ma szkołę ludową, rozl. mr. 590, ludn. 279 a z przys. Gulldau 483. 2.) **K.**, wś nad rz. Morawką, pow. frydecki na Szląsku austr., par. kat. Morawka; ma szkołę ludową, rozl. mr. 7666, ludn. 1882; Jabłonkowianie.

Krasna, mko w pow. akkermańskim, gub. bessarabskiej. Parafia katolicka dekanatu bessarabskiego: dusz 1743. Kościół św. Józefa Oblubieńca N. P. M., zbudowany 1866 kosztem parafian. Na cmentarzu kaplica.

Krasna 1.) wzgórze 586 m. wysokie w płd. stronie Petranki w pow. kałuskim, na samej granicy wsi Krasnej. Wody z płn. i zach. stoczystości tego wzgórza, płynące na płn., zasilają Bereźnicę (ob.) w zaczątkach jej biegu. 2.) **K.**, lesista góra w Karpatach lesistych, w dziale skolsko-delatyńskim, w grupie górskiej, objętej Mizuńką od wsch. a Sobolem jej dopływem od zach. i płn., na obszarze Mizunia, nieopodal granicy z gm. Różanką niźnią, w pow. doliniańskim, pod 41° 16' 15" wsch. dług. g. (Ferro), a 48° 49' 15" płn. sz. g. Wzniesienie czyni 1136 m. Północno-wsch. część tej grupy górskiej zwie się Bukowcem; najwyższy czubałek 1112 m. Całe to gniazdo górskie łączy się w stronie płd.-zach. z grzbietem Sekulém zwanym. Ob. *Sekul*, *Bystry*, *Gniła*, *Jasień*. *Br. G.*

Krasna 1.) al. *Kraska*, rzeczka, bierze początek w pow. grójeckim z kilku strumieni płynących na południe od Grójca w stronę wsch.-połud., od Starej Wsi, Belska, Gródzkiej Woli i Turowskiej Woli, łączących się ostatecznie w jednę rzekę pod Polichnem. Odtąd K. płynie ku wschodowi pod Boglewską Wolę, tu zaś skręca ku północy, płynie pod Falęcinem, Częstoniewem, Żyrowem i pod Gościeńczycami wpada z prawego brzegu do Jeziorny. Długa 20 w. Pod Kącinem na prost Żyrowa przyjmuje z lew. brz. Molnicę. 2.) **K.**, rzeczka, wypływa w pow. kieleckim czterema strumieniami z pod gór Dalejow, Pika i Samsonowskich. Łączą się one pod Sałasem i odtąd K. płynie w kierunku półn.-zachodnim, przepływa pod Lutą przez terytoryum pow. koneckiego, poczem wraca w kielecki, płynie pod Krasną, dalej wraca znowu do koneckiego, płynie przez Duraczów, Błotnicę i pod Wąsoszem wpada z lew. brz. do Czarnej. Długa 17 w. *J. Bliz.*

Krasna, rz., zaczyna się koło Wasylowa z jarów, płynie po pod Hermanówkę, Hrehorówkę, Krasne i przed Trypolem wpada do Dniepru. W latopisach i starych dokumentach częsta o niej wzmianka. W dokumencie z 1586 r. powiedziano, że w sieliszczach i uroczyszczach nad rz. Stuhną, Łukawicą, Krasną i Bobrycą pusto leżących, Dorohostajscy dziedzice Obuchowa bobry łowili. Z dokumentu zaś 1600 r. dowiadujemy się, że przy wierzchowinie rz. Krasny istniało horodyszcze „Murulem" zwane. Por. *Jacki* i *Józefówka*.

Krasna, rz., lewy dopływ Ptyczy w pow. bobrujskim.

Krasna, także *Kraśnik*, lub *Krasnyk*, potok, wytryska w obr. gm. Łojowej, w pow. nadwórniańskim, ze źródeł łącznych; płynie obszernemi pastwiskami łojowskiemi na wschód, poczem przechodzi w obręb gm. Krasnej, płynie półnoсnym brzegiem lasu Poszec zwanego, zwraca się między domostwami Krasnej nieco na południowy wschód a zabrawszy strugi napływające od północy, wpływa w las Sadkami zwany w obrębie Łanczyna, a wyszedłszy z niego, zwraca się na wschód i przed samem ujściem do Prutu z lew. brz. łączy się z jedną odnogą Słobożnicy. Długość biegu 15 kil.

Krasna Dacza, ob. *Kostyniewo*.

Krasna Dąbrowa, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Kozienice. Gruntu mr. 484, dm. drewnianych 16, mk. 136. Por. *Kozienice*.

Krasna dolina, pow. kielecki, gm. Zajączków, par. Chęciny.

Krasna góra, wś, pow. konecki, gm. i par. Borkowice, od Końskich 20 w. Gruntu mr. 18, dm. drew. 6, mk. 44. W 1827 r. 2 dm., 10 mk.

Krasna-góra, folw. pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, o 28 w. od Dzisny, 1 okr. adm., gm. Stefanpol, 1 dm., 8 mk. katol. (1866).

Krasna-góra, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, o 20 w. od Sienna, dobra dziedziczne niegdyś Wańkowiczów, po zgonie ostatniego z tej rodziny właściciela Antoniego Wańkowicza, marszałka pow. sieńskiego w 1865 r., weszły w dom spadkobierców jego Boguszewskich. Należą tu jeszcze folwarki Tożenki, Barany i Wańkowo, gleba urodzajna, łąk i pastwisk obfitość, budynki gospodarskie przeważnie murowane, gorzelnia niegdyś znakomita, obecnie nieczynna, dwór dziedzica drewniany, w podkowę zbudowany, dawnych sięga czasów, wewnątrz wytwornie urządzony wedle nowego gustu, piękny ogród owocowy ze szpalerem lip starodawnych, ziemi używalnej 3129 dzies., nieużytków 429 dz. *A. Ch.*

Krasna Horka, *Krasna Lipka* i t. p., ob. pod *Krasno...*

Krasnahorka-Varalja, mczko w hr. gömörskiem (Węg.), ma kościół paraf. katol., st. poczt., wielu rzemieślników, jarmarki, handel różnemi przedmiotami, 974 mk. W pobliżu, na południowym stoku góry Wolowec, leży starożytny piękny zamek Krasnohorka, z kilkoma basztami, zamieszkały i doskonale utrzymany, własność i siedziba rodziny hr. A. Andrassego, do której także należy miasteczko. W komnatach zamkowych oglądać można starożytną broń, meble i różne sprzęty; w kaplicy leżą w szklanej trumnie od kilkuset lat niezepsute jeszcze zwłoki hr. Seredi. *H. M.*

Krasna-Ilski, wś, pow. storożyniecki, par. gr.-katol. Hliboka, o 7.5 kil. od st. poczt. Czudin, ma kościół rz.-katol. i cerkiew grecką nieunicką, 1306 mk. w gminie, 646 na obszarze dworskim, hutę szklaną.

Krasna Kołodna, ob. *Kołodna.*

Krasna łąka 1.) niem. *Schönwiese*, folw., pow. sztumski, nad strugą do jeziora Balewskiego i Dzierzgońskiego płynącą. Obszaru liczy mr. 2660, bud. 34, dm. 10, kat. 197, ewan. 1. Parafia i szkoła w miejscu, poczta Dzierzgoń. Przed przybyciem krzyżaków wieś ta jeszcze nie istniała, tylko były dwa pola Cirune i Wodithe, jak się zdaje przez Prusaków zajmowane. R. 1294 Meinhard von Querfurt, mistrz krzyżacki, nadał oba te pola Cirune i Wodithe Bogusławowi z Pomeranii, żeby wieś tu założył. Za to miał służyć zakonowi w wojnie z pruską zbroją. Za czasów 13-letniej wojny krzyżaków z Polską był tu posiadaczem Benedykt, sprzyjający Polakom. W XVI w. zachodzą posiadacze Kitnowscy (de Kynthenau), po nich potem Güldensternowie, Zawadzcy, Chełstowscy, Bagniewscy i Sierakowscy. Kościół murowany oddawna tu istniał. R. 1654 podkomorzy Zawadzki swoim kosztem go naprawił. R. 1742 liczono katol. 516, luter. 350; z Prus książęcych przybyło do komunii wielkanocnej 492. Ob. Schmitt, der Stuhmer Kreis 2.) **K. łąka**, niem. *Schonwiese*, wś, pow. niborski, dawniejszy działdowski, na pruskich Mazurach, st. poczt. Działdowo; istniała już r. 1350; o jej założeniu jednak nic nie wiemy. R. 1420 Michał Küchmeister mistrz w. krzyż. nadaje Andrzejowi z Chwilec, w uznaniu wiernych usług i na pomoc dobrom i służbie jego w Chwilcach, 20 włók w Krasnołące (Schönwiese), położonych nad strugą Szkotówką, pomiędzy posiadłościami Więcka Suchego (Wentzke Ssuche) a Wilamowem. R. 1542 mieszkają tu sami Polacy, jako to: Jakub Szkółka (Schulcko), Dzabel Lenart, Jakub Domnik, Jan Mardo, Maciej Górny, Jan Rokitka, Marek Kozisz, Wojciech Pieczonka (Woitzeg Petzoncka), Urban Krystkowicz, Marcin, Jakub Krystek, Jan Mużyk, Paweł Sęk, Augustyn Zmazaj, Jan Wielki (Welchy), Lenart Brożej (Brosy), Marcin Konieczny (Konetschny), Wawrzyniec (Waffrzinetz) pastuch. Ob. Kętrz.: Ludność polska, 313 i 325. *Ks. F.*

Krasnapols (łot.), ob. *Krasnopol.*

Krasna-Putna, wieś, pow. storożyniecki, par. gr.-katol. Hliboka, o 7.5 kil. od st. poczt. Czudin, ma kościół rzym.-katol. i cerkiew gr.-nieunicką, 1208 mk.

Krasna Słoboda, wś, pow. kijowski, par. prawosł. Karaszyn, na praw. brz rz. Zdwiża, o 3 w. niżej Karaszyna, wprost mka Różewa, ma 150 mk. Należy do jurowskich dóbr od 1858 r., przedtem Sabańskich. W początkach XVIII w. osiedlili się tu roskolnicy; po 1795 rozpierzchli się. Por. *Karaszyn*,

Krasne, pow. ciechanowski, gm. Zalesie, (dawniej wś i folw., teraz tylko folwark). Odwieczne gniazdo rodziny Korwinów h. Ślepowron, od tej miejscowości Krasińskimi zwanych, dotąd w posiadaniu tej rodziny pozostaje; środkowy punkt administracyjny znacznego majątku, starannie zagospodarowanego, którego szczegółowe nomenklatury niżej są wymienione. W Krasnem znajduje się: urząd wójta gminy, szkoła i ochrona. Na szczególną uwagę zasługują: hodowla koni angielskich wyścigowych, czystej krwi arabskiej i ras pociągowych; owczarnia zarodowa; cegielnia, produkująca i wyroby drenarskie; młyn amerykański; piekarnia, wypiekająca rocznie pieczywa za 30,000 rs.; 1600 mórg m. n.-p. ornych, drenowanych; udziałowa fabryka cukru „Krasiniec“, przerabiająca do 600,000 cnt. buraków. Dominującym przedmiotem jako starożytny historyczny zabytek, jest kościół paraf. (parafia 3264 dusz), wymurowany 1575 r. przez Franciszka Krasińskiego biskupa krakowskiego na miejscu po zgorzałym, pobudowanym jeszcze

w XIII w. przez jednego z przodków biskupa. Kościół w K. od trzech wieków swojego istnienia kilka razy był przerabiany i powiększany, głównie w XVII i XVIII w.; w ostatnich czasach od r. 1877 do 1883 kosztem teraźniejszego właściciela gruntownie został wyreparowany i przyozdobiony; również zrobioną została kaplica podziemna, uporządkowane groby rodziny Krasińskich, w których znajdują się szczątki osób do tej rodziny należących od XIV w. aż do naszych czasów; spoczywają tam między wielu innemi: Jan-Kazimierz Krasiński, podskarbi w. kor., założyciel pałacu, placu i ogrodu Krasińskich w Warszawie; Adam Krasiński biskup kamieniecki, brat Michała, jeneralnego marszałka konfederacyi barskiej, którego serce tamże się znajduje, jak również serca kapitanów: Dzierżanowskiego, Sokolnickiego i pułkownika księcia Dominika Radziwiłła, poległych podczas wojen napoleońskich na obczyźnie. Skarbiec kościoła mieści w sobie bogate zabytki starożytnych przyborów kościelnych, jak również resztki cennej biblioteki, od zagłady zabezpieczone, pochodzące z zapisów Stanisława Krasińskiego, arcybisk. krak., sekretarza król. († 1598) i Jana Krasińskiego, kanonika gnieźnień., także sekretarza król., autora szacownego dzieła „Polonia" († 1612). O wsi K. pisał Gawarecki „Pamiętnik Płocki" 1830, str. 102—106. Dobra administracyjne K. składają się z następujących nomenklatur: 1) Klucz kraśnieński, położony przy szosie makowsko-przasnyskiej, nad rzeką Węgierką, oddalony od Płocka w. 98, od Ciechanowa w. 20, od Makowa w. 7 a od Przasnysza w. 9; ogólna przestrzeń tego klucza zawiera mr. n.-p. 6813 powierzchni dworskiej, mk. 646, dymów 60 (r. 1827 wś K. miała 30 dm., 276 mk). Klucz ten składa się z folwarków: K. rozległości mr. 1386; Augustów mr. 408; Helenów mr. 585; Zbiki mr. 942; Szwejki mr. 790; Starki mr. 158; Szczuki mr. 579; Węgrzynów z cegielnią i lasem zwanym Węgrzynowiak mr. 1370; z austeryi w Krasieńcu mr. 1; z osad: Sagałowo mr. 1; na Szlasach z zaroślami Kalinowie mr. 92; Mosaki-Godacze mr. 1; rybackiej Chodub' mr. 2; Wężewo mr. 2; z lasu zwanego Bramura-Jaciążek mr. 496; wreszcie z posiadłości przy stacyi dr. żel. nadwiślańskiej Ciechanów położonej, na której znajduje się dwupiętrowy śpichrz, mogący pomieścić zboża korcy 20000 z urządzonym dla niego specyalnym podjazdem kolejowym i z placem zawierającym mr. n.-p. 3. 2) Klucz suski, położony w gub. łomżyńskiej, pow. makowskim, gm. Krasnosielc, nad rz. Orzyc, oddalony od Krasnego w. 14, od Łomży w. 70, od Makowa w. 10; ogólna przestrzeń tego klucza zawiera powierzchni dworskiej mr. n.-p. 5187, mk. 90, dymów 17. Klucz ten składa się z folwarków: Suche zawierającego mr. 685 pr. 247; Łazy mr. 483; z nadleśnictwa Stawki z lasem urządzonym mr. 4017 mr. 3) Klucz magnuszewski, położony w gub. łomżyńskiej, pow. makowskim, gm. Smrock, przy szosie petersb.-warszaw., nad rz. Orzyc, wpadającą do Narwi o w. 2, oddalony od Krasnego w. 14, od Łomży w. 70, od Makowa w. 7, od Pułtuska w. 12; ogólna przestrzeń tego klucza zawiera powierzchni dworskiej mr. m. n.-p. 3933, mk. 146, dymów 18. Klucz ten składa się z folwarków: Magnuszew i Ludwików mr. 992; Orzyc mr. 271; Orzyc stary mr. 49; z osad: Magnuszew mr. 13, przy rz. Orzyc i folw. Orzyc mr. 23; rybackiej mr. 14; we wsi Orzyc mr. 1; karczemnej przy szosie mr. 15; z nadleśnictwa „Św. Rozalia" z lasem urządzonym mr. 2555. 4) Klucz przystański, położony na kresach kraju przez kurpi osiadłego, w gub. łomżyńskiej, pow. makowskim, gm. Sypniewo, nad rz. Omulew, przy dawnym trakcie przasnysko-ostrołęckim, oddalony od Krasnego mil 5, od Suchego mil $2\frac{1}{2}$, od Łomży w. 40, od Makowa w. 42, od Ostrołęki w. 9, od rz. Narwi 9 w. W ziemi tego majątku kopano dawniej bursztyn a i dzisiaj jeszcze w lasach się znajduje. Ogólna przestrzeń zawiera gruntów dworskich mr. n.-p. 3436, mk. 60, dymów 11. Klucz ten składają następujące nomenklatury: fryszerka produkująca rocznie do 6000 cnt. żelaza ze szmelcu; młyn zbożowy mielący rocznie do 5000 korcy zboża; młyn do mielenia kości i produkujący rocznie mączki kościanej, czystej, na nawozy do 4000 cnt.; łąki 15-włókowe, nadto leśnictwo Przystań z obszarem lasu włók 90; osady dwie karczemne, jedna we wsi kościelnej Nowa-wieś, a druga w Przystani; wreszcie grunta orne, po uwłaszczeniu i zupełnem całych dóbr odseparowaniu ze służebności, w liczbie mr. 500. Co się tycze gruntów włościańskich, to uwłaszczono we wsiach: Krasne os. 56, z grun. mr. 75; Łazy osad 16, z grun. mr. 143; Suche os. 40, z grun. mr. 148; Grądy os. 33, z grun. mr. 867; w os. Stawki gruntu mr. 2; we wsiach: Chodel os. 4, z grun. mr. 14; Szwejki os. 12, z grun. mr. 7; Joanin os. 9, z grun. mr. 19; w os. Zbiki Gawronki gruntu mr. 26; we wsiach: Mosaki Godacze os. 7, z grun. mr. 30; Bramuta os. 2, z grun. mr. 11; Szczuki os. 24, z grun. mr. 31; Kurowo os. 7, z grun. mr. 217; Gorąca os. 4, z grun. mr. 215: Kozina os. 13, z grun. mr. 405; Filipy os. 3, z grun. mr. 228; Nowawieś os. 5, z grun. mr. 154; Talenty os. 8, z grun. mr. 176; Węgrzynowo os. 89, z grun. mr. 493; Zalesie os. 58, z grun. mr. 886; Szlazy bure os. 25, z grun. mr. 225; Wężewo os. 21, z grun. mr. 530; Zbiki Wielkie os. 15, z grun. mr. 14.

Krasne 1.) wś i folw., pow. chełmski, gm. i par. Pawłów, o 7 w. od rz. Wieprza. W 1827 r. było tu 22 dm., 158 mk. Folw. Krasne z at-

tynencyą Buczek (wsiami: K., Zalesie, Majdan Józefin albo Popielniki), rozległy mr. 1535: grunta orne i ogrody mr. 483, łąk mr. 231, pastwisk mr. 19, lasu mr. 786, nieużytki i place mr. 16, bud. mur. 2, z drzewa 12, pokłady kamienia wapiennego. Wś K. os. 27, z grun. mr. 426; wś Zalesie os. 9, z grun. mr. 110; wś Majdan Józefin albo Popielniki os. 12, z grun. mr. 153. 2.) **K.**, wś, pow. chełmski, gm. Wojsławice, par. Turowiec. W 1827 r. 19 dm., 76 mk. 3.) **K.**, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Stary Zamość, odl. od tegoż w. 5 i od Zamościa w. 18, leży w lesie, na północnej granicy powiatu, przy trakcie bitym 1go rzędu z Lublina do Lwowa. Ma dm. dwor. 2, włośc. 60, ludności katol. 595, żyd. 9, ziemi żytniej 882 mr. Folw. należy do dóbr Stary Zamość. 4.) **K.**, wś i folw. nad jez Głębokie, pow. włodawski, gm. i par. Uścimów (łaciń. Ostrów); posiada cerkiew parafialną dla ludności rusińskiej, ma 52 dm., 542 mk. i 2539 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 60 dm. i 314 mk. K. było wsią rządową. Pomiędzy K. a Lejnem ma źródła rz. Jedlanka. 5.) **K.**, wś nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Krasnopol, o 14 w. od Sejn, ma 10 dm. Wś ta była założona około r. 1780. Lud wyłącznie katolicki, zamożny; karczmy nie ma. Jest zato czytelnia prywatna, z której mieszkańcy książki wypożyczają. Założył ją p. Nowalski. 6.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Lipsk, leży na wzgórkach śród lasów i błot puszczy augustowskiej, odległa 34 w. od Augustowa. W 1827 r. 22 dm. i 133 mk.; obecnie 37 dm., 238 mk. 7.) **K.**, wś, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, odl. 16 w. od Suwałk, leży na zach. brz. jez. Długiego. W 1827 r. 23 dm. i 139 mk.; obecnie 38 dm., 279 mk. *Br. Ch.*

Krasne, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 25 w. od Sokółki.

Krasne al. *Krasno* 1.) wś rząd. nad jez. Burwa, pow. trocki, 1 okr. adm., 10 w. od Trok, 9 dm., 138 mk. katol. 2.) **K.**, os. rząd. nad jez. Krasno, pow. trocki, 1 okr. adm., 10 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol. (1860). Niegrodowe starostwo kraśnińskie w województwie i pow. trockim, składało się ze wsi Krasne al. Krasnesioło z przyległościami. Od 1766 r. posiadał je Antoni Hryniewicz regent trocki, opłacając z niego kwarty złp. 55, a hyberny złp. 50. Podług spisów podskarbińskich z r. 1569, szczupłe to starostwo zaliczało się do ekonomii królewskiej trockiej.

Krasne al. *Krasne Sioło*, mko, pow. wilejski, w 1 okr. polic., o 125 w. od Wilna, o 36 w. od Wilejki, nad rz. Dźwinosą, 596 mk. (r. 1866 było 60 dm., 172 mk.); własność skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup, a mko przezwał *Krasnoje* (i tak je też Enc. Ungra nazywa). Jest tu cerkiew prawosł. i szkółka parafialna. Mczko z folw. i wsiami okolicznemi było ststwem krasnosielskiem, do 1793 r. należącem do wojew. mińskiego, płacącem kwarty 2061 złp. Grunta przeważnie piaszczyste, urodzaje średnie. Było to starostwo około 1757 we władaniu Stanisława Burzyńskiego, kaszt. smoleńs., i żony jego Maryanny z Kopciów. Potem ich syna Tadeusza, wojew. mińsk., i żony jego Józefy z Platerów. R. 1738 liczyło dymów hybernowych 96. Dziś jest w K. zarząd gminy liczącej 69 wsi, 573 dm., 4872 mk. W samem mku położona obecnie st. dr. żel. na linii Libawa-Romny, zwana Uszą; przed kilkunastu laty była tu parafia rzym.-katol. z kościołem 1858 r. wzniesionym, blisko o 3 w. od mka odległym, przerobionym na cerkiew prawosławną około 1872 r.

Krasne, wś rząd., pow. dzisieński, o 60 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 11 dm., 106 mk. 2.) **K.**, wś gminy pohoskiej, nad jez. Krasnem, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 52 w. od Dzisny, 64 mk., z tego 4 prawosł., 36 katol., 19 staroobr., 5 żyd. 3.) **K.**, wś, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 17 w. od Dzisny, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Krasne al. *Kraśne* 1.) folw., pow. ihumeński, 1-szy okr. polic. uździeński, parafia katol. uździeńska, dziedzictwo Jodków, należy do dominium Pereszewo, ma dobre łąki. 2.) **K.**, folwark, powiat bobrujski, od roku 1857 własność Strumiłłów, ma obszaru około 41 włók. 3.) **K.**, zaśc. poleski w zach. stronie powiatu borysowskiego, o w. 2 ku zachodowi od wsi Horne i gościńca wiodącego z Borysowa do Dołhinowa, ma osady 2, grunta lekkie. 4.) **K.**, folw. i dobra, pow. borysowski, obszaru 123 włók, należały pierwej do Swidy, r. 1869 przeszły tytułem nagrody na jener. Kołodziejowa. 5.) **K.**, dobra w pow. borysowskim, od r. 1869 własność jenerała Połtorackiego, mają obszaru około 63 włók. 6.) **K.**, folw. w pow. rzeczyckim, od r. 1861 własność urzędnika Czmychowa, ma obszaru przeszło 51 włók.

Kraśne, wś, pow. lepelski, między jeziorami Ostrowito i Plusno, o 34 w. od Połocka i 52 od Lepla, własność Bielikowiczów, ziemi dworskiej 452 dzies. W XVI w. był tu zamek obronny, zdobyty r. 1579 przez Franc. Sukę z rozkazu Stefana Batorego. Plan zamku pomieścił Pachołowiecki w opisaniu zamków województwa połockiego, wydanem w Rzymie 1580 r. p. t. „Descriptio ducatus polocensis“ na str. 6. Zamek miał formę trójkątną z 3-ma basztami. Dziś pozostała tylko część okopów.

Krasne, ross. *Krasnoje*, st. dr. żel. mosk.-brzeskiej, między Osinówką a Gusinem, o 567 w. od Brześcia litew.

Krasne, *Krasny*, m. pow. gub. smoleńskiej, u zbiegu rz. Świni z Mereją, dopływem Dniepru, o 47 w. od Smoleńska, o 436 od Moskwy,

o 757 od Petersburga, pod 54° 34′ sz. g. i 49°6′ dł. g. Kronika wspomina po raz pierwszy o wsi K. pod r. 1162. Dalsza historya K. idzie prawie zupełnie w parze z historyą m. Smoleńska. Od 1404 do 1515 K. należało do Litwy; 1516, na drugi rok po zdobyciu Smoleńska przez Wasyla III, K. zajęła Rossya. Pokoj deuliński 1618 znowu wykreślił tę wś z liczby rossyjskich posiadłości, do których powróciła następnie z mocy ugody andruszowskiej. R. 1776 wś K. stała się miastem powiatowem, potem nadetatowem, od 1802 znowu powiatowem. Pod miastem K. w czasie odwrotu Francuzów z Rossyi zaszła bitwa, w której korpus Ney'a i Davoust'a otrzymały porażkę. Na pamiątkę tego wzniesiony został na polu bitwy pomnik podobny do smoleńskiego. R. 1863 było tu 2760 mk., w tem 15 katol.; obecnie 3500 mk. *Powiat kraśnieński* graniczy na płn. i płn.-wsch. ze smoleńskim, na płd.-wsch. z rosławskim, na płd. i zach. z gub. mohilewską. Główne rzeki w powiecie: Dniepr, Wiechra i Soż. Gleba gliniasta i czarnoziem, dlatego też rolnictwo lepiej tu stoi niż w innych powiatach tej gubernii i w ogóle powiat ten nadaje się do kolonizacyi polskiej. Rozl 245487 dzies. 1819 saż. Najdłuższa przekątnia powiatu 75 w. w długości, 50 w. w szerokości. Dzieli się powiat na 3 okręgi policyjne. Ludność białoruska. R. 1863 dusz 72798, w tem 30 katol. W tym powiecie leżą godne uwagi wioski: Andruszowo i Dosugowo. *F. S.*

Krasne, wś nad Styrem, pow. dubieński, par. Łysin.

Krasne 1.) wś, pow. radomyski, na lew. brz. Prypeci, wprost wsi Szepielicz, o 30 w. od Czarnobyla; 254 mk. prawosł., 10 katol., 15 izr. Cerkiew ś. Michała z r. 1800. 2.) K., *Krasno*, wś, po obu brzegach rz. Krasnej, pow. kijowski, o 4 w. od Obuchowa, o 6 od Trypola, 1086 mk. prawosł., 19 izr. Część wsi po praw. brzegu rzeczki zowie się Kozijówką. K. miało niegdyś osobnych kniaziów. R 1165 kniaź krasiński Roman Wieczesławicz pomagał w. księciu kijowskiemu w wojnie pko połowcom. Jest tu cerkiew św. Michała z r. 1785.

Krasne, mko, pow. jampolski, nad rz. Kraśnianką, która tworzy tu dwa duże stawy; mk. z górą 3000, w tej liczbie połowa żydów; ziemi włościan 2529, dworskiej 3831 dzies. Kościół katolicki murowany parafialny z r. 1746 pod wezwaniem św. Antoniego, dekan. jampolskiego, liczy 3065 parafian. Cerkiew pod wezwaniem N. P. Rożańcowej z 821 paraf. uposażona 101 dzies. ziemi, i cerkiew podwyższenia z 774 paraf. i 112 dzies. ziemi. Urząd gminny, do którego należą: Krasne, Huta, Kraśnianka, Hryszowa, Iwankowa, Czeremoszna, Pirogów, Rachny polowe, Rachny lasowe, Ujarzyńce, Sledzie, Buszynki, Strzelniki i Łopatyńce, razem włościan 5331 i ich ziemi 13173 dzies. Miasteczko okrążone przedmieściami: Kaczanówką, Szwaczówką, Nowem Miastem i Rososzą, domów 599; grunta równe, ziemia glinkowata i saletrzana (Marczyński). Jarmarków 26, synagoga, sklepów 54, rzemieślników 25, apteka; poczta i telegraf w Jaroszynce (stacya drogi odesko-kijowskiej). Z przeszłości pozostały resztki zamku i wały. K., bardzo stara osada, było dosyć obronne; miało zamek dobrze opatrzony. Już w 1450 r. stoczył tu bitwę Bohdan hospodar wołoski z Polakami. Stryjkowski tak nam to opisuje: „Po śmierci Petryłły, wojewody wołoskiego, opanował tron jego Bohdan, nieprawy syn jego, wypędziwszy małoletniego Aleksandra. Król Kazimierz wyprawił Odrowąża z wojskiem, który Aleksandra na tron wprowadził. Przyszło jednak do umowy, mocą której Bohdan został opiekunem małoletniego i rządcą krajem do czasu pełnoletności; oprócz tego zobowiązał się jako lennik króla polskiego płacić corocznie Polsce po 70000 czerw. złot. i daninę obyczajem hołdowniczym z 200 koni, 200 wołów i 200 wozów wyzini (?). Umowy jednak nie dotrzymał, gdy Polacy bowiem wracali do domu, szedł za niemi, i w lesie pod Krasnem napadł na nich. Zawiązała się zacięta walka, trwająca dzień cały; Polacy wprawdzie pole utrzymali, lecz wiele szlachty ruskiej tu poległo: między niemi Piotr Odrowąż wojewoda, Michał z Buczaca, Mikołaj Porawa i inni pochowani z wielkim żalem we Lwowie.“ W czasie powstania Chmielnickiego, miasteczko zajęte zostało przez kozaków pod dowództwem watażki Daniła Neczaja. Marcin Kalinowski 22 lutego 1651 r. uderzył na nich niespodziewanie. Kozacy mężnie się bronili, wyparowali Polaków z miasta i wytrzymali 3-dniowe szturmy do miasta. Wkrótce jednak umarł z ran Neczaj, zamek został wzięty, a wszyscy obrońcy wyginęli. Bitwa ta toczyła się w dolinie zwanej „Sucha“, między miasteczkiem i wsią Czeremoszną (ku wschodowi od obydwóch); pod usypaną mogiłą leżą polegli i wraz z niemi Neczaj. Mogiła ta do dziś dnia nosi nazwisko Neczaja. O bitwie tej zachowała się pieśń między ludem, kończąca się następującym czterowierszem: „Perewernułsia kozak Neczaj z hory na dolinu, Aż tam jeho pan Potocki złapaw za czuprynu; Pora tibi, wraży synu, uże propadaty, Wże ne budesz teper bilsze, taj Laszkiw rubaty.“ Mogiła Neczaja znajduje się właściwie na polach należących dziś do wsi Czeremoszni, obok m. Krasnego. Składa się ona z jednej większej mogiły, w której mają spoczywać zwłoki Neczaja, i 6 pomniejszych. Niektórzy kronikarze utrzymują, że bitwą tą dowodził nie Potocki Mikołaj, lecz Kalinowski i Lanckoroński. Miało to być w czasie zapust, i sam Neczaj miał

być pijany. Między ludem krąży także pieśń zaczynająca się od słów: „Oj z temnaho lesu, lesu, iz czernaho gaju, Oj kryknuli kozaczeńki, utekaj Neczaju.“ Według tej pieśni miał spaść z konia Neczaj w czasie bitwy i głowę mu ucięli. Kiedy K. i przez kogo założone— niewiadomo; wiemy tylko, że należało ono do Koszków, starej rodziny w bracławszczyznie. Koszkowie siedzieli tu na obszernej fortunie; należał do nich cały klucz kraśniański i szpikowski. W 1582 r. Iwan i Andrzej Koszkowie zrobili dział między sobą i w tymże samym roku Iwan sędzia bracławski całą swą schedę: Szpików, Woronowiec i Rohoznę sprzedał ks. Ostrogskiemu (Rulikowski). Następnie spotykamy właścicielami Krasnego Zamojskich; tworzyło ono oddzielną włość kraśniańską, składającą się z miasteczka i 16 wsi; dochód z niej oceniony był 82000 złp. ówczesnych. Joanna Barbara Zamojska, córka kanclerza, wniosła go wraz z włością szarogrodzką w dom Koniecpolskich. Wiano to składało się z 33 miast i 136 wsi, czyniło dochodu 229000 złp. i zajmowało przestrzeni 3 części prawie dzisiejszego powiatu, zaczynając o kilka mil niżej Winnicy aż do Jahorłyka. Po śmierci ostatniego z rodu Koniecpolskich, wojewody sieradzkiego, w 1720 r., fortuna ta dostała się chwilowo Walewskim, a następnie ks. Jerzemu Lubomirskiemu obożnemu koronnemu. Ks. Józef Lubomirski pobudował tu kościół farny z drzewa w 1746 r., konsekrowany w 1750 r. przez biskupa Kobielskiego, gdzie w oddzielnej kaplicy, fundowanej przez ks. Pieńkowskiego, umieszczono cudowny obraz św. Antoniego. Obraz ten pierwotnie należał do Krzepeckiego, oficyalisty Potockich w krakowskiem, od którego dostał się do Marcina Kudaszewskiego, a ten go w 1748 r. do kościoła kraśniańskiego oddał, gdzie zasłynął jako cudowny, (z relacyi własnoręcznej Kudaszewskiego). Lubomirscy posiadali liczną milicyą, mimo to K. często było nawiedzane przez hajdamaków; tak w 1765 r. kościół został przez nich zupełnie zrabowany wraz z zamkiem i miastem. Od Lubomirskich K. przeszło do Piaskowskiego podczaszego koronnego wraz z 9 okolicznemi wsiami. W 1775 r. było tu 265 domów w mieście, a 133 na przedmieściach. Stanisław August wracając z Kamieńca w 1787 r. nocował tu 21 maja u Piaskowskiego ststy taraszczańskiego. Kościół, jak wyżej wspomniano, pobudowany był z drzewa przez Lubomirskiego; dopiero w 1831 r. proboszcz tamtejszy ks. Ignacy Krzeczkowski położył fundamenta nowego murowanego kościoła, ale dla braku funduszów budowa dopiero wykończona w 1862 r. Jestto świątynia dosyć obszerna o 3-ch nawach z wieżą z frontu. Dziś K. należy do kilkunastu właścicieli; największe części Zagórskiego, Steckiego, następnie Krasowskiej, Januszowskiego i innych drobnych właścicieli. Por. *Jahorłyk*. *Dr. M.*

Krasne, byłe dobra zadnieprskie Wiśniowieckich. Czyt. Stecki, Wołyń II, 230.

Krasne 1.) (z *Lasocicami*), dwie wsie stanowiące jednę gminę, w pow. limanowskim, par. fil. rzym.-katol. Góra św. Jana. K. leży o 7.2 kil. na płn. wsch. od st. poczt. w Skrzydlny, na falistej, łagodnej pochyłości południowej; wzniesienie przy karczmie Słomianej 326 m.; dm. 49, mk. 384. Lasocice leżą o 1.5 kil. dalej ku wsch.-płn., na dziale wzgórza (432 m.) spadającego od str. północnej w dolinę rzeki Stradomki (alias Sreniawy), prawego dopływu Raby; dm. 21, mk. 159. Rozległość obszaru dworsk. w 2-ch folw. ról 243, łąk i ogr. 22, pastw. 24, lasu 147 mr.; mniej. posiadł. w obu wsiach ról 448, łąk i ogr. 56, pastw. 97, zarośli 5 mr. aust.; gleba urodzajna pszenna, glinka. Ludność zamożna. Gospodarstwo na obszarze dworskim jest staranne i rentowne. K. i Lasocice, należące obecnie do dóbr Jodłownik (własność Konstantego i Maryi Romerów), były niegdyś, wraz z Lubomierzem i innemi sąsiedniemi wsiami, dziedzictwem gałęzi Sreniawitów, którzy stąd brali nazwisko Lasocki. Por. *Jodłownik* i *Lubomierz*. Czyt. Długosz, Lib. ben. III, 276. 2.) K. al. *K. Potockie*, wś, pow. sądecki, par. Chomranice, o 11 kil. od st. poczt. w Nowym Sączu, na wzgórzu nad prawym brzegiem rz. Smolnika, lewego dopływu Dunajca. Północną granicę wsi stanowi Smolnik (wzniesienie porzecza przy młynie 334 m.), południowa zaś granica dochodzi szczytu góry Litacz (652 m.) nad gościńcem rządowym podkarpackim. Dwór stojący na dziale podłużnego wzgórza (w. 478 m.), rozmiarem pokojów dawną zamożność domu znamionujący, ozdobiony niegdyś ściennemi malowidłami słynnego swego czasu Stachowicza, dziś już zupełnie zaniedbany; również zniszczona do szczętu, stojąca obok w ogrodzie kaplica, której służyło prawo mszy św. K. było własnością Potockich Szreniawitów, po których przeszło około r. 1825 spadkiem po kądzieli na Marynowskich, a od tych w obce ręce. Ma 70 dm., 449 mk., młyn i tartak. Rozległość obszaru dworsk. roli or. 290, łąk i ogr. 34, pastw. 73, lasu szpilkowego 257 mr.; mniejszej posiadł. roli or. 329, łąk i ogr. 62, pastwisk 186, zarośli 7 mr. austr. w iłach i glinach. 3.) K. *Biczyckie*, przys. do Biczyc, pow. sądecki, leży w dolinie Dunajca, na płd. stronie gościńca z Limanowy do Nowego Sącza, 431 m. npm. Graniczy na płn. z Biczycami, na zach. z kolonią niemiecką przy Swiniarsku, zwaną Hutweide, na płd. z Szymanowicami, a na wsch. z Sołtystwem i Trzetrzewiną. *M. Ż. S.*

Krasne 1.) wś, pow. rzeszowski, leży śród równiny na małem wzniesieniu 245 m. npm.,

po północnej stronie gościńca wiedeńskiego, między Rzeszowem a Łańcutem, a po południowej stronie torów kolei arcyks. Karola Ludwika, między stacyami Rzeszowem a Strażowem. Wś ciągnie się nad potokiem od płn. ku płd. W stronie północnej ma szpilkowe lasy, przecięte torami kolejowemi, sięgające aż po stare łożysko Wisłoka. Liczy 1149 mk., z których jest 6 akatol., kilkunastu izrael. a zresztą rzym.-katol. Obszar więk. pos. p. Jadw. Skrzyneckiej ma 711 mr. roli, 105 łąk i ogr., 35 pastwisk, 132 mr. lasu; mniej. pos. 989 roli, 220 łąk i 111 mr. pastwisk. Ta wś, nazywana dawniej *Krasnopolem*, ma parafią rzym.-katol., założoną w r. 1412 przez Małgorzatę Rzeszowską z córkami Katarzyną i Ofką (Eufemią), ale pierwotny kościół spalili Tatarzy w r. 1624, poczem w r. 1627 zbudował nowy drewniany kościół Mikołaj Spytek z Bóbrka Ligięza, kasztelan sandomirski a dziedzic Rzeszowa. Przy kościele fundował i uposażył Mikołaj Ligięza także dom ubogich w 1631. Gdy i ten kościół podupadł, wybudował stojący dotąd murowany Jerzy ks. Lubomirski hr. na Wiśniczu i Jarosławiu w r. 1742. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dekan. rzeszowskiego, i ma z dołączoną wsią Strażowem 1662 rzym.-katol., 6 akatol. i 52 izrael. K. graniczy na płd. z Masawą, na wsch. z folw. łańcuckim Owczarnią, na zach. zaś z Pobitną pod Rzeszowem. 2.) **K.**, wś w pow. jarosławskim, leży w piaszczystych równinach nad potokiem Kotylnicą, uchodzącym do Lubeni lub Przylubeni, wpadającej z praw. brz. do Sanu. Od płd. wschodu i płd. zachodu otaczają tę wieś sosnowe lasy. Należy do par. rzym.-katol. i gr.-katol. w Majdanie Sieniawskim, a do sądu powiat. i urz. poczt. w Sieniawie; liczy 520 mk., z których jest 176 rzym.-katol., 335 gr. katol. a 9 izrael. Pos. więk. Izab. z ks. Czartoryskich hr. Działyńskiej ma obszaru 238 roli i 79 mr. lasu; pos. mniej. 695 roli, 132 łąk i ogr. i 225 mr. pastwisk. K. graniczy na zach. z Adamówką, na płn. z Majdanem, na wsch. z Pawłowem a na południe z Dobczą. 3.) **K.** *ruskie* lub *Krasna*, wś, pow. krośnieński, leży w kotlinie 305 m. npm., blisko źródeł potoku zwanego od południowego przysiołka tej wsi Małą Krasną, który uchodzi do Brzezówki, a z nią do Wisłoka. W pobliżu wsi stykają sie granice powiatów: krośnieńskiego, brzozowskiego i rzeszowskiego, a nackoło piętrzą się lesiste wzgórza: na północnym wsch. Grodne 472 i 483 m. npm., od płd. Góra Sucha i Czarnorzeki (góra) 592 m. npm., a od zach. Kiczory górne 518 m. npm. Gleba tu nieurodzajna, ale w lesie na północny zach. od wsi znajdują się źródła nafty. Jest tu cerkiew katol. paraf. drewniana, należąca do dyec. przemyskiej, dekan. krośnieńskiego. Do parafii należy także wś Lutcza. K. liczy 1317 mk., z których 21 przebywa na obszarze więk. pos. Podług religii jest 1283 gr.-katol., 25 rzym.-katol. należących do parafii w Krościenku i 9 izrael.; kasa pożyczk. gminna ma 410 zł. w. a. majątku. Więk. pos. Emilii z hr. Jabłonowskich Skrzyńskiej, ma 175 roli, 17 łąk i ogr. i 804 mr. lasu jodłowego i bukowego; pos. mniej. 1201 roli, 146 łąk i ogr., 207 pastw. i 514 mr. lasu. K. graniczy na płn. z Lutczą, na zach. z Węglówką, na płd. z Czarnorzekami i Wolą Jasienicką a na wsch. z Domaradzem w odległości linii powietrznej 6 kil. *Mac.*

Krasne 1.) część Hruszowa w pow. drohobyckim. 2.) **K.** (al. *Krasna*), wś w pow. turczańskim, 30 kil. na płd. wsch. od Turki, 22 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. w Boryni, tuż na płn. zach. od urzędu poczt. w Smorzem. Na zach. leży Mochnate, na płn.-zach. Zadzielsko, na płn. wsch. Dołżki i Krywe, na płd. wsch. Smorze w pow. stryjskim. Wzdłuż granicy płn. wschod. ciągnie się lesiste pasmo górskie Dołżki (Dauszki na mapie szt. gen.). Wchodzi ono do wsi od płn. szczytem 1066 m. wysokim i idzie w kierunku płd. wsch., opadając tam, gdzie się stykają granice Dołżek, Krywego i Krasnego do 995 m.; następnie wznosi się do 1014 m. a opuszczając wś w narożniku wsch. do 1041 m. Wzdłuż granicy zach. ciągnie się znacznie krótsze i niższe pasmo górskie Czownia (ze szczytem 890 m. wys.), a dalej na płd. Misiówka. Środkowa część obszaru, objęta temi pasmami granicznemi, jest niższa. Przerzynają ją liczne potoki, między którymi najznaczniejszy potok Kraśnianka. Nastaje on w płn. stronie obszaru a zasilany licznemi dopływami od lew. i praw. brz. płynie na płd. do Smorzanki. Na wsch. od Kraśnianki płynie potok Krasne, nastający również we wsi, od płn. na płd. i wpada także do Smorzanki. W dolinie Kraśnianki, prawie w połowie jej biegu, leżą zabudowania wiejskie (710 m. cerkiew), na płn. od nich leży część wsi Wyżny Koniec (Hirnyj Koneć), a na lew. brz. pot. Krasnego we wsch. stronie obszaru część wsi Synów (al. Szynów, Seniów). Własn. więk. (Towarz. dla prod. leśn. w Wiedniu) ma roli or. 123, łąk i ogr. 104, pastw. 113, lasu 1228 mr; własn. mniej. roli or. 843, łąk i ogr. 141, pastw. 456, lasu 124 mr. Według spisu z r. 1880 było 477 mk. w gminie. Obszar dworski należy do Boryni. Ludność jsst ruska (Bojki) i gr. kat. Par. rzym.-katol. jest w Turce, gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. wysoczańskiego a dyec. przemyskiej i ma filią w Mochnatem i Zadzielsku. We wsi jest cerkiew pod wezwaniem św. Michała. Par. istnieje już od w. XV. W inwentarzu osiadłych łanów w krainach siedmiu JKM. ekonomii samborskiej t. j. wójtowskich, sołtyskich, popo-

wskich, gromadzkich, spisanym w r. 1441 za panowania króla Władysława syna Władysława Jagiełły, czytamy w rubryce pod nr. VI, Kraśna Ilnicka, Krasne, łany popowskie: dla Krasnego łan 1. We wsi jest szkoła filialna. W ekstrakcie inwentarza ekonomii samborskiej z r. 1760 (rkp. Osol. nr. 1632, str. 182) czytamy: „Wieś ta osiadła na łanach 14 (sianych 4, koszonych 4, pustych 6). Z osobna wojtowskich 6, popowski 1, sołtyski $^{1}/_{2}$. Czynsze tej wsi wynoszą 223 złp. 18 gr. Wójtostwa posesor Jmć. Pan Czarniecki, na które prawa nie pokazał, płacić powinien do kasy ekonomicznej czynszu co rok 52 złp. 24 gr., tudzież hybernę na gardekurów JK. Mości i inne onera fundi ponosić. Lasy tej wsi i las na wsch. nazwany Czernyna, smerekowy; na płd. Pohar Smerekowy. Skarży się gromada, że niesłusznie się upomina Jm. Pan Andrzej Komarnicki od tej gromady o zł. 50, które już dawno są oddane". Por. *Jasionka*. 3.) K., wś w pow. złoczowskim, 26 kil. na płn. zach. od sądu powiat. w Złoczowie. Na płn. wsch. leżą Stronibaby i Uciszków, na płd. wsch. Firlejówka, na płd. zach. Rusiłów, na zach. Ostrów, na płn. Busk (trzy ostatnie miejscowości w pow. kamioneckim). Przez środek obszaru płynie Gołogórka (ob.), dopływ Pełtwi od praw. brz. Wchodzi ona tu z Firlejówki od płd., płynie zrazu na płn.-zach. środkiem obszaru, a potem wzdłuż granicy Ostrowa i na samym krańcu płn. wpada do Pełtwi. W dolinie Gołogórki leżą zabudowania wiejskie, na płd. od nich grupa domów „W pasiece". Płd. zach. część obszaru lesista (las Dębina). Najwyższe wzniesienie czyni tutaj 234 m. Wschodni narożnik obszaru zajmuje niwa „Mogiła". Przez Krasne idzie kolej Karola Ludwika i ma tutaj swą stacyą, o 44 kil. ode Lwowa, o 43 od Brodów. Wychodzi kolej z Ostrowa od zach., idzie na wsch. i dzieli się we wsi na dwa ramiona, z których jedno idzie dalej na płn. wsch. ku Brodom, a drugie na płd.-wsch., na Złoczów i Tarnopol do Podwołoczysk. Własn. więk. (Michała Gnoińskiego) ma roli or. 568, łąk i ogr. 53, pastw. 26, lasu 490 mr.; własn. mniej. roli or. 866, łąk i ogr. 263, pastw. 59 mr. Według spisu z r. 1880 było 1048 mk. w gminie, 114 na obszarze dwors. (około 200 obrz. rz.-katol., reszta gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Kutkorzu, gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. uniowskiego a archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., urząd poczt. i st. telegr., gorzelnia i młyn. Za czasow polskich należała wś do wojew. bełskiego a pow. buskiego. W czasie zaboru była wraz z Stronibabami w posiadaniu Józefa Aleksandra księcia Jabłonowskiego, wojewody nowogródzkiego, z prow. 10768 złp., z czego kwarta wynosiła 2692 złp. Wedle kontraktu zamiany z 1 kwietnia 1788 r. zostały obie wsie oddane Wiktoryi Franciszce ks. Jabłonowskiej, jako częściowy ekwiwalent za dobra jabłonowskie, dla salin zajęte. W niwie „Mogiła" są oprócz większej mogiły ślady kurhanów, dziś pozaorywanych. W polach tutejszych wyorywano dawniej narzędzia krzemienne i sprzęty wojenne. Znaleziony tutaj relikwiarzyk śpiżowy, w kształcie krzyża, znajduje się w Muzeum Osolińskich we Lwowie. 4.) K. ob. *Krasna*. *Lu. Dz.*

Krasne, wś, pow. skałacki, o 7.5 kil. od st. p. i par. rzym.-katol. Touste, ma cerkiew gr.-katol., szkołę 1-klasową, 1305 mk. w gminie, 90 na obszarze rządowym.

Krasne, jez. przy wsi t. n., pow. sejneński, leży śród lasów, o 3 w. od rz. Czarnej Hańczy, o 14 w. na południo-zachód od Sejn, obszar nieznaczny.

Krasne al. *Święte*, piękne jez. na samej granicy powiatów ihumeńskiego i borysowskiego, w głuchej, poleskiej okolicy, o w. parę od zaścianka zwanego Święty; granica powiatów przerzyna jezioro, mające obszaru przeszło 300 mr., dość rybne. Łączy się kanałem z rz. Rawą albo Rową, wypływającą z bliskiego jeziora, zwanego Rybaczem. Długość $1^{1}/_{2}$ w. a szerokość 1 w., okrążone dokoła głębokiemi lasami; brzegi północno-wschodnie suche, południowo-zachodnie bagniste i niedostępne; głębokość nieznaczna, a dno błotniste. *Al. Jel.*

Krasne, potok górski, wytryska w obrębie gm. Krasnego, w pow. turczańskim, w wschodniej jej stronie, z płd. zach. stoków Daużki. Płynie na południe, przechodzi w obręb Dolnego Smorzego, gdzie, po $3^{1}/_{2}$ kil. biegu, uchodzi do Smorzanki z prawego brzegu. *Br. G.*

Krasne, wzgórze 418 m. wys., na płn. granicy Kropiwnej, pow. złoczowski.

Krasneńka, rzeczka, prawy dopływ Suchej Rybnicy w pow. bałckim, płynie z północy na południe przez wieś Krasneńkie. *X. M. O.*

Krasneńkie, wś u źródeł rz. Wiazowicy, pow. lipowiecki, o 10 w. od Liniec, o 5 od Żorniszcz, 165 dm., 1396 mk., cerkiew św. Michała z r. 1754.

Krasneńkie 1.) wś nad Bohem, pow. bałcki, gm. Tryduby, par. Krzywe Jezioro, przy drodze z Onyśkowej do Dubinowej, w okręgu polic. Sawrań, ma 212 dm., 1231 mk., 3820 dzies. ziemi włośc. Należała do Jełowickich, dziś rządowa. Cerkiew Wniebowzięcia N. M. P. dla 1201 parafian ma 52 dzies. ziemi. Andrzejowski znalazł tu skałę czystego kwarcu, białawej barwy. 2.) K., wś nad rz. t. n., pow. bałcki, gm. Mołokisz, pow. Rybnica, okr. polic. i st. p. Krute, przy drodze z Krutego do Rybnicy. Ma 164 dm., 817 mk., 1609 dzies. ziemi włośc., 3396 dzies. dworskiej. Należy do Jana Mawro-Biaczy (Mauro-Biazzi), dawniej Moszyńskich. *Dr. M.*

Krasnepole, niem. *Schoenfeld*, wieś, pow. klinkowicki na Szlązku austr., 553 mk.

Kraśne Sioło 1.) starożytna wieś i dobra w pow. mińskim, nad rzeczką Ratomką, w malowniczej miejscowości powiatu. Niegdyś było starostwem (por. *Krasne*, pow. wilejski) i miało juryzdykę. W r. 1775, gdy kto mógł rwał królewszczyzny, krasnosielskie starostwo dostał, jakoby za straty ojca na rzecz ojczyzny poniesione, znany awanturnik Ignacy Burzyński, wojewodzic miński. Lecz gdy Burzyńscy z sąsiadującymi Wołodkowiczami wiedli ciągłe spory o granice, stany rzpltej wyznaczyły komisyą pod prezydencyą znanego Józefa Prozora, natenczas jeszcze kaszt. witebskiego, do załatwienia tej sprawy. Wieś ma dziś osad 28. Folw. jest obecnie własnością Wołodkowiczów i razem z folwarkiem Stare Sioło ma obszaru około 324 włók, przeważnie w lasach. 2.) K. *Sioło*, piękna wś w pow. nowogródzkim, w gm. korelickiej, przy drodze wiodącej z Korelicz do Szczors, nad kotliną rzeki Serwecz, obfituje w żyzne łąki. Ma osad 68, grunta wyborne.

Krasnesioło, ob. *Krasne*, pow. wilejski.

Krasnesioło, wś pryw., pow. dzisieński, o 56 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 102 mk. prawosł. (1866).

Krasne Sioło, wś, pow. prużański, na płn. od wsi Kozły.

Kraśnianka, wś, pow. jampolski, gm. i par. Krasne, obok dr. żel. odesko-kijowskiej, przystanek minutowy między Jaroszynką a Rachnami, ma 110 dm., 200 mk., 117 dzies. ziemi włośc., 759 dzies. dworskiej. Należy do Aleksandrowicza; dawniej Szymańskich, później Sobańskich. *Dr. M.*

Kraśnianka al. *Dunajka*, wś, pow. skwyrski, par. prawosł. Rohozianka, o 2 w. od Rohozianki, 226 mk., 285 dzies. ziemi, własność Kreczkowskich.

Kraśnianka, rz., prawy dopływ Bohu, zaczyna się powyżej mka Krasnego w pow. jampolskim, mija to mko, wsie Pirohów, Rachny polowe, Iwanowce, Rohóźnę i poniżej tej ostatniej wpada do Bohu w pow. bracławskim. Od praw. brz. zabiera rz. Ułyżkę. *Dr. M.*

Kraśnianka, potok górski, wypływa w obr. Krasnego, w pow. turczańskim, w północnej stronie gminy, płynie na płd.; przerzyna wś Krasne i na granicy z gminą Mochnatem uchodzi z prawego brzegu do Smorzanki. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Kraśniańska Huta, wś, pow. jampolski, gm. i par. Krasne, przy drodze żel. odesko-kijowskiej, między stacyami Rachny i Jaroszynką, ma 198 mk., 146 dzies. ziemi włośc., 295 dzies. dwors., dm. 30. Własność Zakrzewskich.

Kraśniański futor, pow. jampolski, gm. Krasne, ma 25 mk., 13 dzies. ziemi włośc., 52 dzies. dworskiej. Własność Dobrowolskich.

Kraśniany, wś, pow. kalwaryjski, gm. Kirsna Wielka, par. Krasna, odl. 38 w. od Kalwaryi. W 1827 r. 20 dm., 179 mk.; obecnie 37 dm., 265 mk.

Kraśniany, wś, pow. sokólski, gm. Nowawola, par. Sokółka, o 3 w. od Sokółki.

Kraśniany, dobra, pow. wilejski, o 74 w. od Wilejki, o 10 w. od Duniłowicz, 850 mr. obszaru, z tego 350 pod lasem. Gleba piaszczysta, żytnia, łąk mało. W ogrodzie 1200 jabłoni. We dworze kaplica katol. par. duniłowickiej. Dziedzictwo Oktawiana Janiszewskiego. R. 1866 wś K. miała 16 dm., 189 mk., z tego 174 katol., 15 prawosł.; folw. zaś 2 dm., 42 mk., t. j. 27 kat., 9 prawosł., 7 izr. Przepływają rzeczki: Haja, Łuka i Tohanówka.

Kraśniany, wś pryw., pow. dzisieński, o 12 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 28 mk. prawosł. (1866).

Kraśnica 1.) wś, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Kawnice (Łaski, Lib. ben. I, 290). Leży przy szosie poznańskiej, na płn.-zach. od Konina o 6 w., od rz. Warty w. 2, ma powierzchni 801 mr., w tem 484 mr. dworskiej, 246 mk.; grunt żytni dobry; do dóbr należy folw. Studzielnica. W 1827 r. było tu 15 dm., 98 mk. Według Towarz. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folw. i wsi K. i folw. Studzielnica; rozległość wynosi mr. 640: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 288, łąk mr. 79, pastw. mr. 3, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 377, bud. mur. 12, z drzewa 3, płodozmian 12-polowy; folw. Studzielnica grunta orne i ogr. mr. 260, nieużytki i place mr. 3, razem mr. 263, bud. mur. 3, płodozmian 7-polowy. Wś K. osad 19, z grun. mr. 137. 2.) K., wś i folw., pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Kraśnica, odl. 7 w. od Opoczna. Ma kościół paraf. drewniany, niewiadomej erekcyi, p. w. św. Wojciecha; istniał już w 1440 r. Ponieważ K. była gniazdem Kraśnickich h. Rawicz, więc oni zapewne byli fundatorami kościoła. (Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 645). W 1827 r. było tu 31 dm., 222 mk.; obecnie 42 dm., 323 mk., 1500 mr. ziemi dworsk. i 798 mr. włośc. Par. K. dek. opoczyński, 1200 dusz. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. K., od rz. Pilicy w. 4, rozległy mr. 1729: grunta orne i ogr. mr. 464, łąk mr. 65, wody mr. 4, lasu mr. 692, zarośli mr. 465, nieuż. i place mr. 39, bud mur. 4, z drzewa 14, płodozmian 13-polowy; rzeczka Sąsiecznica przepływa. Wieś K. os. 30, z grun. mr. 922. Folw. K. poduchowna rozległy mr. 121: grunta orne i ogr. mr. 112, nieuż. i place mr. 9, bud. z drzewa 3. Folwark ten w r. 1879 nabyty od rządu; poprzednio grunta kościelne.

Kraśnica. Łaskiego Lib. ben. I, 580, wymienia wś t. n. w par. Rembieszyce (pow. jędrzejowski).

Kraśnica, wś nad rz. Narocz, pow. wilejski,

o 7 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 3 dm., 25 mk. prawosł. (1866).

Kraśnica, pow. lepelski, ob. *Iwańsk*.

Kraśnica, dobra, pow. czausowski, o 15 w. od Czaus, o 30 od Mohilewa, 8000 mr. obszaru, gleba średnia, żytnia. Obok dworu przez zatrzymanie rzeczki sformował się staw, mający 3 w. długości. Urządzony młyn daje 3000 rs. dochodu. Gorzelnia murowana. Dom dziedzica Zygm. Makowieckiego, piętrowy, drewniany o 40 pokojach. Trzy ogrody fruktowe, mające 2000 jabłoni. *K. O.*

Kraśnica Stara, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Tłustylas, o 5 w. na płd. od tej wsi; 60 mk., 858 dzies. ziemi; własność D. Zuzulińskiego.

Kraśnica, grupa domów w Chlewiskach, pow. samborski.

Kraśnicza Wola, inaczej *Krośnicza Wola*, wś, pow. błoński, gm. i par. Grodzisk, nad strumykiem wpadającym do Tucznej; graniczy z Wólką Grodziską, Kozerami, Chylicami, Jaktorowem, Izdebnem i Chlewnią; o 2 w. od Grodziska w kierunku płd.-zach., w takiejże odległości od Izdebna. Rozległość 578 mr. 300 pr., z których 46 własność włościan. Z dworskiego obszaru zajmują grunta orne i ogr. 366 mr., łąki 149 mr., nieuż. i place 16 mr; płodozmian 7-polowy; dm. 15, mk. 146, z których 15 izr.; wiatrak; na łące wzniesienie, mające pozory nasypu; przed dworem zegar słoneczny marmurowy z roku 1792. Własność niegdyś Radziwiłłów, obecnie w posiadaniu Adolfa Wentzla. *L. M.*

Kraśniczyn, ob. *Krośniczyn*.

Kraśnienska, st. p., pow. i gub. czernihowska, między stacyami Czernihów i Kozielec.

Kraśniewo, wś i folw., pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Gralewo, odl. o 19 w. od Płońska, ma wiatrak; 5 dm., 73 mk., 442 mr. gruntu, w tem 404 folwarcznego. W 1827 r. 8 dm., 93 mk.

Kraśnik, byłe miasto, od 1878 osada miejska, pow. janowski (ob. *Janów*), nad rz. Stróżą, która ma źródło o wiorst 4 od K. we wsi Słodkowie; w K. przyjmuje dwa dopływy: strumień Źródliska, bieżący od wsi Pasieki księżej przez przedm. Góry; poniżej zaś strumień bez nazwy, bieżący z przedmieścia Podlesie. Rzeczka ta i jej dopływy na wiosnę i po zlewach znacznie wzbierają. Miasto położone na wzgórku, pośród znacznych wyniosłości, wzniesione npm. na 840 stóp, graniczy: na wsch. z wsiami Stróżą, Słodkowem i Pasieką księżą, na zachód z wsiami Suchynią i Budzyniem; na półn. z lasami do dóbr Popkowice i Ostrów należącemi, a na połud. z wsiami Rzeczyca księża, Rzeczyca Ziemiańska, Trzydnik i Dąbrowa. Od Warszawy odl. 200 w., od Lublina 45 w., od Janowa 28 w., od Wisły w Rachowie 26 w. i od najbliższej stacyi kolei Konopnica 38 w. K. w części połączony drogą bitą z Lublinem, Janowem i Rachowem. W skład K. wchodzą przedmieścia: Góry, Piaski vel Grzebień, Podlesie i Zarzecze. K. jest miastem dawnem; założenie jego przypisują rodzinie, która się „z Kraśnika" pisała; pierwszą atoli wiadomość, noszącą cechę prawdy, znajdujemy u Bartosza Paprockiego; „Krystyn z Goraja, zyjący za czasów Władysława II-go roku 1142 i monarsze onemu znacznie się przysługiwał i syna potem od imienia swojego po sobie zostawił, który był panem na Kraśniku roku 1240. Gdy Tatarowie wielką mocą przez ruskie krainy przejechawszy, przyszli do Kraśnika (miasto i zamek, w których się było wiele zacnych ludzi rycerskich z małżonkami i dziećmi zawarło), wtenczas ten zacny a sławy nieprzeżyty pan, jako drugi Agis Lacedemoński, z zamku wyjechał, i nie pytając się quot sunt hostes, sed ubi sunt, w pewnej obronie sąsiady swe zostawiwszy, którzy się kniemu sub tutellam uciekli, z dworem swoim przypadł, pogany poraził i rozegnał i zdobycz im wszelką pobrał a to im pokazał iż: non a militum numero pendere victoriam sed a fortitudine, bo wojsko ich nabieżawszy, nietylko motłochu onego pogańskiego wiele poraził ale i samego hetmana przy nich zabił, okazując im to iż: omnia bella non qui plures sunt numero recte conficiunt, sed qui virtute sunt superiores, i za takową posługę hojnie od księcia udarowan, a przytem i myto wiecznemi czasy miastu onemu na poprawę murów darowane od tegoż Władysława książęcia było". Ksiądz Krzysztof Kraiński w „Postylli swojej kościoła powszechnego", wydanej in folio, w Łaszczowie r. 1611, w części 3 o świętych, w dedykacyi do Jana z Goraja Lipskiego, podkomorzego bełskiego, sławiąc ród Gorajskich, zwycięstwo owo przypisuje Krystynowi Gorajskiemu. Zdaje się jednak, że Paprocki i Kraiński są w błędzie; Niesiecki bowiem owego Krystyna zwie Kraśnickim, według zaś akt miejscowego klasztoru (obecnie zniszczonych) Gorajscy dopiero w połowie XIV wieku byli dziedzicami K. Tegoż samego zdania jest i Baliński (Starożytna Polska, str. 1150). Własnością Gorajskich Kraśnik był zaledwie przez ¾ wieku. Ludwik król węgierski i polski przez akt r. 1377 dnia 26 lipca pod zamkiem bełskim zdziałany nadał Kraśnik Iwanowi i Dymitrowi Gorajskim, wraz z innemi darowiznami, za rozliczne zasługi jakie mu okazali. Nadto nadał miastu prawo teutońskie szredzkie (jus Theutonicum Stredense) (ob. Źródła do Dziejów Polskich. Wilno 1843 r. t. I str. 141). Następnie K. przeszedł do rodziny Tenczyńskich. Niesiecki w tomie IV, pisząc o Tenczyńskich, wspomina

że K. wraz z przyległościami przeszedł jako posażne wiano w rodzinę Tenczyńskich, przez małżeństwo Jana Tenczyńskiego kasztelana krakowskiego z Anną Gorajską, córką Dymitra Gorajskiego, podskarbiego koronnego, ówczesnego dziedzica K. Działo się to między rokiem 1436 a 1464. Z domu Tenczyńskich przeszedł K. do rodziny książąt Olelkiewiczów Słuckich, przez połączenie związkiem małżeńskim w r. 1558 Katarzyny Tenczyńskiej z Jerzym książęciem Słuckim. Rodzina ta przy końcu szesnastego wieku zupełnie wygasła, a K. wcielony został do ordynacyi Zamojskich (i do dziś dnia do niej należy) z tej przyczyny, iż Anna Osolińska, córka Doroty z Tenczyńskich Osolińskiej, była pierwszą żoną Jana Zamojskiego, hetmana wielkiego koronnego. Miasto, różnemi czasy, otrzymywało przywileje od królów polskich i swoich dziedziców; ważniejszemi z nich były: 1) wolność szynkowania piwa, bez żadnej opłaty na korzyść urzędników miasta Kraśnika (w Lublinie, w niedzielę kwietnią 1555 r.). 2) dnia 10 grudnia 1555 r., miastu na własność grunta z niwą i lasem, Szliszkowskie zwane, a na przedmieściu Podlesiu leżące. 3) przywilej w zamku kraśnickim, dnia 19 maja 1622 r. podpisany, grunta Rokiciną zwane, od klasztornej sadzawki aż po stawek Grzebienny ciągnące się, miastu daje. 4) Zygmunt I w r. 1541 naznaczył targi dla miasta K. na dnie piątkowe. 5) Zygmunt-August r. 1569 zalecił, aby od obywateli miasta K. nie wymagać cła od towarów. Przywilej ten Zygmunt III potwierdził r. 1589. 6) Władysław IV dnia 6 lutego 1657 r. nadał miastu dwa jarmarki: jeden na niedzielę kwietnią, drugi na św. Franciszek. 7) r. 1750 jeszcze 4 jarmarki, na św. Walenty, na św. Antoni, na św. Nikodem i na św. Barbarę. 8) tegoż roku wieś Piaski (dawniej Wola Piasecka zwaną) w przedmieściu miasta leżącą, z wszelkiemi prawami i gruntami do miasta wcielona. Nadto przywilej ten, wiele innych swobód zaniechanych mieszkańcom wrócił. 9) r. 1636 na zamku kraśnickim ferowany był dekret o wolności używania drzewa przez mieszczan kraśnickich, z lasku Borek zwanego; dekretem tym las został przyznany miastu. K. był miastem warownem, ze wszech stron opasany wałami i murem; czego ślady jeszcze dzisiaj widzieć się dają, a mianowicie, od wjazdu od Rachowa, w miejscu gdzie znajdowała się warowna brama, Sandomierską zwana; również od wjazdu od Lublina, gdzie była brama, Lubelską zwana. Brama ta została w 1880 r. rozebraną; zbudowana była w części z cegły a w części z kamienia ciosowego; przez długi czas mieściły się w niej magistrat na piętrze, a na dole areszt policyjny. Jakkolwiek obwarowanie miasta murami przypisują Tenczyńskim, to przywilej nadany przez Władysława II książęcia Krystynowi Kraśnickiemu, darowujący mu myto na poprawę murów miejskich, jasno wskazuje, że miasto już w owe czasy obwiedzione murem było. Tenczyńscy zaś prawdopodobnie mury wzmocnili. Zamek kraśnicki, wzniesiony na wysokiej górze (obecnie Zamczyskiem zwanej) naprzeciwko kościoła i klasztoru, był już miejscem obronnem za czasów Bolesława Wstydliwego. Oprócz Krystyna Kraśnickiego, pierwszego dziedzica Kraśnika, niewiadomo kto później zamek ten zamieszkiwał; podpisywane jednakże na nim były przywileje, nadawane tutejszym mieszkańcom (jak pod N. N. 3 i 9) w pierwszej połowie XVII wieku. Pod datą 1646 r. w aktach miejskich znajduje się lustracya tegoż zamku, z której widać że chylił się już do upadku. Był tu również maleńki, drewniany kościołek, pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Loretańskiej, na własność pannom zakonnym, wraz z przyległą łąką, oddany. Miejscowa tradycya utrzymuje, że zakonnicami temi były karmelitanki bose. W inwentarzu zaś z r. 1714 jest już mowa nie o zamku, ale o gruzach i zwaliskach tegoż, oraz budowli kościelnych. Dzisiaj zaś, śladów zamku, tylko wiedzący o tem że zamek niegdyś tu istniał, dopatrzeć się mogą (o niecałą wiorstę od K. jest druga miejscowość, zamczyskiem zwana; ob. *Pasieka księża*). Niegdyś sami chrześcianie byli mieszkańcami K., dopiero w r. 1584 ówczesny dziedzic książe Aleksander Słucki pozwolił zamieszkiwać w K. żydom, naznaczając od nich podatku po czerwonym złotym i twardym talarze z całych placów, połowę zaś tej kwoty z pół placów; takiż podatek i komornicy w ich domach mieszkający płacić powinni. Żywioł żydowski w niedługim czasie rozwielmożnił się; ukrócono więc ich wolność, ustawą w zamku kraśnickim ferowaną anno domini 1654, i dozwolono im zamieszkiwać tylko ulicę około bóżnicy. Wkrótce jednakże o ograniczeniach tych zapomniano. Morowa zaraza w 1622 i 1652, za każdą razą, zabierała w K. wiele ofiar, o czem świadczy akt w księgach miasta feria quarta post festum sanctorum Sebastiani et Fabiani anno 1653 spisany. Za nieszczęśliwych rządów Jana Kazimierza, miasto kilkakrotnie było niszczone i palone przez Szwedów, o czem akta miejskie świadczą. Od napadu Szwedów K. powolnie chylił się ku upadkowi. Miasto rządziło się prawem magdeburskiem. Urząd dzielił się na wójtowski i radziecki. Magistratury te sądziły sprawy, nietylko majątkowe, ale i gardłowe, a że w dobrach prywatnych jurysdykcya sądowa należała do dziedzica, zatem dla miasta i wsi w ordynacyi Zamojskich ustanowiony był

w Zamościu trybunał, sądzący sprawy w drodze apelacyi. W czasie konfederacyi barskiej, w marcu 1771 r., znany generał rosyjski Suworów zwyciężył pod Kraśnikiem słynnego kozaka Sawę. Zdaje się, że jednocześnie z tém zwycięstwem wybuchł pożar w K., w którym zgorzał dach na kościele. W bieżącem stuleciu los nie był łaskawym dla K.; kilkakrotne straszliwe pożary przyprowadziły go do upadku; pierwszy z nich w 1813 r.: spłonęło wtedy $^3/_4$ domów w mieście; pomiędzy innemi ratusz miejski; dzisiejsi mieszkańcy nie są w stanie wskazać miejsca, gdzie ratusz ten się znajdował. Znaczną również klęskę spowodował pożar 1861 r.; ostatni wreszcie w 1877 roku, w którym spłonął klasztor, dach na kościele i przeszło 80 domów, zmienił całkowicie charakter starożytny K. Miasto poddane zostało regulacyi. W miejsce domów dawnej struktury, połączonych z sobą podcieniami, które obecnie zniesiono, nowe budowle pooddzielane zostały tak zwanemi brandmurami, pokryte blachą lub tekturą smołowcową. Z dawnych pamiątek pozostał w K. wspaniały kościół, pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Maryi Panny. Kościół ten, wzniesiony około 1448 przez Jana z Tenczyna Rabsztyńskiego dla księży świeckich. Podług Długosza Liber. Beneficiorum kościół ten miał być wzniesiony przez Toporczyków Tenczyńskich jeszcze w r. 1400. We dwadzieścia kilka lat po 1448 tenże fundator wybudował klasztor, osadziwszy w nim księży kanoników regularnych lateraneńskich. Kościół kraśnicki jest jedną z najwspanialszych świątyń w dyecezyi lubelskiej. Długość kościoła wynosi stóp 160, szerokość 70, posadzka z marmuru, sprowadzonego z Czerny pod Krakowem. Ołtarzy wszystkich 13, wielki ołtarz wspaniałej struktury. Obok tegoż ołtarza znajduje się pomnik, w kształcie piramidy, pod którą w niszy znajdują się figury kobiety i rycerza, trzymających się za ręce; pod niemi napis: Quod vita coujunxit, mors in tumbo reduxit. Pomnik ten nie ma daty, sądząc jednakże po herbie Zamojskich, umieszczonym na szczycie, należy mniemać że go wystawili Zamojscy. Pomnik ten ma być poświęcony pamięci Jana Tenczyńskiego, który się miał żenić z Cecylią królewną szwedzką, siostrą Eryka IV. Również znajdują się tu pomniki w płaskorzeźbie, pięknego dłuta—Gabryela Tenczyńskiego † 1550 roku, Jana Gabryela Tenczyńskiego † 1558 r., Andrzeja Kosty † 1589, oraz pomniki rodziny Wybranowskich. Szymon Starowolski w dziele swojem „Monumenta Sarmatorum“ wspomina i o innych Tenczyńskich, w grobach tutejszego kościoła pochowanych; zamieszcza nawet napisy, jakie znajdowały się na pomnikach; z pomników tych śladu nie pozostało. Kościół i klasztor opasane są mocnym murem; w klasztorze było pomieszczenie dla 30 zakonników. Obok kościoła stoi piękna dzwonnica, w stylu włoskim; w niej wspaniałe dzwony. W porze przedwieczornej w duży dzwon uderzają 9 razy, na pamiątkę poległych pod Warną. Po pożarze w 1877 r. staraniem miejscowych księży kościół pokryty został blachą i z zewnątrz odnowiony. Część klasztoru odnowiono kosztem proboszcza i parafian, drugą część kosztem kasy miejskiej; mieszczą się w niej władze magistratu i areszta policyjne. Tutejszy klasztor hojnie był uposażonym przez Jana z Tenczyna Rabsztyńskiego, a zdaje się że i przez Górków. Do tutejszego klasztoru należały wsie: Pasieka księża i Rzeczyca księża, wraz z folwarkiem Owczarnią zwanym. Do roku 1853, t. j. do r. śmierci ks. prałata Lubaczewskiego, przełożonego klasztoru, gospodarstwo mienia klasztornego i samego klasztoru było prowadzone wzorowo; później, aż do czasu kasacyj, zapanowała pod każdym względem anarchia; jednakże z chwilą przejścia dóbr w ręce rządu, gospodarstwo rolne znajdowało się w wysokiej kulturze. Obecnie dobra te stanowią własność osób posiadających specyalne prawo nabywania dóbr poklasztornych. Jest w K. i drugi kościół, pod wezwaniem św. Ducha, wystawiony w r. 1531 przez Jana hrabiego Tenczyńskiego. Stan tego kościoła wymaga szybkiej poprawy. Parafią składa miasto K. z przedmieściami i następującemi wsiami: Budzyń, Karpiówka, Pasieka, Pułankowice, Rzeczyca księża, Szatarka, Suchynia, Stróża, Słodków, Wyżnica i Wyżnianka. Parafian 6500 dusz. K. jest miejscem rodzinnem Józefa Rychtera, słynnego artysty dramatycznego i księdza Euzebiusza Antoniego Warszawskiego, gorliwego spółpracownika „Słownika Geograficznego“. Wiele zasług dla miasta położyli w ostatnich czasach dr. Andrzej Mazurkiewicz († około 1848) i dr. Kazimierz Łukaszewicz († 1881). Ludność K. wynosi 4621 dusz, w tem katol. mężczyzn 1085, kobiet 1127, żydów męż. 1150, kob. 1259; domów mieszkalnych 360, w tej liczbie murowanych 40. Inwentarzy żywych znajduje się: koni 300 sztuk, bydła rogatego 800, owiec i kóz 50. R. 1827 było 362 dm., 3333 mk. Kapitał kasy miejskiej, złożony w banku polskim, wynosi rs. 3052 kop. 17. Podatków miasto płaci: kwaterunkowego rs. 2775, transportowego 7 rs., drogowego 3607 rs., szkolnego 621 rs., z patentów handlowych 980 rs., ogniowego z zabudowań 2100 rs., podymnego 1550, żydzi płacą podatek bóżniczny 2770 rs. Fabryk 6: jedna świec, 3 młyny i 2 garbarnie. Szkółka elementarna 1, uczących się w niej w 1881 roku 90; sklepów i kramów dwadzieścia kilka,

rzemieślników 110. Przed wypadkami z 1831 roku przy klasztorze znajdowała się dwuklasowa szkółka dla 20 uczniów, kosztem księży utrzymywanych. Dom przytułku dla 20 ubogich wyznania katolickiego, z funduszu nadanego przez Jana Tenczyńskiego, kasztelana lubelskiego, w r. 1531. Fundusz ten później zwiększony został przez Zamojskich. W 1881 roku znajdowało się tu 11 ubogich; po za ob rębem pomieszczenia, w domu na ten cel przeznaczonym, koszt utrzymania wyncsił dziennie na jednę osobę kop. 8. Placów 2: Rynek i Targowy, ulic 13: Lubelska, Rachowska (da wniej Sandomierska) obie brukowane, Wielka, Garbarska, Wałowa, Szewcka, Stawowa, Janowska, Przechodnia, Kościelna, Krzywa. Szkolna i Targowa. K. w niezbyt odległej przeszłości był miastem handlowem; istniał tu nawet jeszcze przed 40 laty ogromny śpichlerz murowany na skład zboża służący; obecnie K. jest najwięcej handlowym punktem w powie cie; obroty jednakże w handlu zbożem stopniowo zmniejszały się, z chwilą zaś otwarcia kolei Nadwiślańskiej upadły. Mieszczanie, nawet najzamożniejsi, dzieci nie kształcą, poprzestając na szkółce elementarnej, żydzi toż samo; w przeciągu ostatnich lat 20 tylko dwóch synów mieszczan-rolników uczęszczało do gimnazyum. Do mieszczan należy ziemi ornej 4900 mr., łąk 140 mr. Prawo pastwiskowe przysługuje mieszczanom w lasach do ordynacyi Zamojskich należących a do miasta przyległych. Niemal przy każdej osadzie na przedmieściach są ogrody owocowe. Gleba różnorodna; na przedmieściach Góry, Zarzecze i Podlesie glina dosyć bogata lubelską zwana, na przedmieściu zaś Piaski w części glina, w części margle liasowe i piaski, średnio urodzajne; co do geologicznej budowy niemal wszędzie formacya kredowa. Ludność katolicka obok zajęć rolniczych zajmuje się rzemiosłami i przemysłem. Przemysł stanowi furmanienie i wyrób kasz rozmaitego gatunku. Kaszę tę zbywają w Rachowie, Zawichoście, Sandomierzu i dalej; jest poszukiwana i znana pod nazwą kaszy kraśnickiej. K. do r. 1876 posiadał sąd policyi prostej, zwany inaczej sądem pokoju, mieściła się przy nim hypoteka miasta Kraśnika i Janowa, oraz poblizkich osad jako to: Urzędowa, Modliborzyc, Zaklikowa i Annopola. Z chwilą organizacyi sądów hypoteka przeniesioną została do Janowa, Kraśnik zaś pod względem sądowym należy do Janowa. Warunki sanitarne miasta jak najgorsze; szlachtuz i dwie garbarnie położone niemal w centrum miasta. Oprócz władz magistratu jest w K. kancelarya notaryusza, sporządzająca około 1000 aktów rocznie. Znajdują się tu również stacya pocztowa, apteka i stale zamieszkuje dwóch lekarzy. O K. pisali (oprócz licznych wzmianek dawnych pisarzy, jako to: Długosza (t. II, 499), Paprockiego, Niesieckiego, Starowolskiego i innych) w nowszych czasach ksiądz T. T. w „Bibliotece Warszawskiej z 1847 r., Józef A. Czajkowski (opis kościoła) i H. Gawarecki w „Pamiętniku Religijno-Moralnym“ z 1844 r., wreszcie Swięcki w „Dawnej Polsce,“ Baliński w „Starożytnej Polsce,“ Wł. K. Zieliński w „Tygodniku Illustrowanym“ z 1871 r. Nr. 194 i Encyklopedye. *Aleksander Mikuliński.*

Kraśnik 1.) wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Mszczonów. 2.) K., wś, pow. sandomierski, gm. i par. Połaniec. Od Sandomierza odl. 43 w., ma gruntu morgów 108, dm. 8, mk. 53. 3.) K., wś i folw., pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Liszków; wieś odl. od Sejn 41 w., folw. 45 w.; wś ma 11 dm., 63 mk., folw. 1 dm., 4 mk.; r. 1876 folw. obejmował 1426 mr. gruntu.

Kraśnik, wś, pow. grodzieński, ma filią parafii Wielkie Ejsymonty. Kościół św. Michała Arch. i św. Maryi Magdaleny, z muru wzniesiony 1824 przez Dziekońskiego. Por. *Grodno* t. II, str. 831, szp. 2.

Kraśnik, os. karczemna na obszarze dworskim Czechy, pow. brodzki.

Kraśnik 1.) potok podgórski, powstaje z połączenia potoków Sinego i Korniówki, w obr. gm. Stopczatowa, w pow. kołomyjskim; opływa południowe stoki wzgórza Kraśnika i w kierunku wschodnim, przerżnąwszy gościniec Jabłonów-Kołomyja, wpada z lew. brz. do Łuczki. Długość biegu od połączenia się potoków 3 kil. 2.) K., potok górski, wytryska w obr. Żabiego, w pow. kosowskim, na północno-wschodnim stoku działu górskiego Kostrycza, z polany Krasnym Łuhem zwanej. Płynie na południowy wschód i wpada do Czeremosza Czarnego. Ujście 656 m. npm. Długość biegu 4 kil. Prąd bystry, a im bliżej Czeremoszu, powolniej płynie. Zawiera ryby: babę, nerasnycie i ślizy (ślezy). Potok ten zowiemy także *Krasnym Łuhem*. 3.) K., ob. *Krasna* i *Czerkieski Potok*. *Br. G.*

Kraśniki, wś poleska, w pow. borysowskim, w okr. policyjnym dokszyckim, przy drożynie wiodącej ze wsi Uhłów do Zamojska, ma (s. 14. W pobliżu źródła rzeczki Dereżanki, grunta lekkie. *A. Jelski.*

Kraśniów, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Opatowiec.

Krasno..., por. *Krasna*..., *Krasne*..., *Krasny*. .

Krasno, ob. *Krasne*.

Krasnobór, ob. *Krasnybór*.

Krasnoborka, zaśc., nad jez. Jodziną, pow. święciański, 2 okr. adm., o 10 w. od Swięcian, 3 dm., 16 mk. katol. (1866).

Krasnobórka, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Meżyryczka, leży u źródeł strugi,

która o 5 w. dalej, w Meżyryczce, wpada do Teterowa; 266 mk. W XVIII w. K. należała do dóbr metropolity kijowskiego, dziś do dóbr worsowskich Byliny.

Krasnoborka al. *Lebiedzianka*, rzeczka, bierze początek z jeziora Sajno w pow. augustowskim i pod nazwą Lebiedzianki płynie ku południowi przez Budę i Balinkę, poczem przybiera kierunek wschodnio-południowy. Płynie przez Lebiedzin i Komarzewkę a po przyjęciu z lewego brzegu Jastrzębianki, pod nazwą Krasnoborki wpada za Krasnymborem z prawego brzegu do Biebrzy. Długa 13 w. Nazywana także przy ujściu *Jastrzębianką*.

Krasnoborki, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Leży na wzgórzach po nad błotami rz. Biebrzy, 21 w. od Augustowa, 1 w. od Sztabina. W 1827 r. było 44 dm., 260 mk., obecnie 71 dm., 518 mk.

Krasnobród, dawniej miasto, obecnie na osadę zamienione, pow. zamojski, gm. i par. Podklasztor, odległe od stacyi pocztowej Zwierzyniec wiorst 16, od Zamościa w. 16, od Szczebrzeszyna w. 21, od Janowa w. 56, od Lublina w. 84, od Warszawy w. 252, od Rejowca w. 78 a od granicy Galicyi austr. w. 19. K. leży na lewym brzegu rzeki Wieprza, w dolinie, otoczony górami pokrytemi lasami sosnowemi i jodłowemi. Od strony północnej płynie ku miastu Wieprz, w tem miejscu jeszcze wąski i płytki, wcale nie spławny, jednak na wiosnę znacznie wylewa; pod miasteczkiem jest most długi 32 łokcie, szeroki 10 łokci, który utrzymuje komunikacyą z okolicą. Przez K. żaden trakt większy nie przechodzi, dopiero o 16 w. w Krynicach droga bita lwowsko-zamojska. Bezpośrednia komunikacya z Zawierciem i okolicą utrudniona przez góry otaczające, w których znajdują się łomy kamienia piaskowego ziarnistego. Rozległość ogólna gruntów miejskich 645 morgów. Ulic cztery: Klasztorna, Józefowska, Ciotuszańska i Hutecka. Rynek zbudowany w czworobok, część mieszkańców rolników mieszka za obrębem miasta, na przedmieściach zwanych Piasek od południa i Nowa osada od północy. Miasto zi przedmieścia piaszczyste, niebrukowane, wiosny i jesieni błotniste. Domów murowanych 10, drewnianych 153, ludności 1827 r. 973, w 1860 r. było 1268, w tem chrześcian 782, żydów 486. Podług zajęć: rolników 41, szewców 3, krawców 2, rzeźników 18, piekarzów 6, kramarzów i handlarzy 14, tkaczów 3, zdunów 2, blacharz 1, mularzów 2, szynkarzów i handlarzy solą 12. Obecnie 1602 mk. (558 rz.-kat., 1039 izr., 5 rusinów). Jarmarków jest rocznie 6 we wtorki, oraz targi niedzielne, na które ludność okoliczna dostawia zboże, bydło, trzodę w średniej ilości. Cechów nigdy w K. nie było. Uprzednio był magistrat, a teraz urząd wójta gminy. Zajęcie ludności chrześciańskiej przeważnie rolnicze, żydzi zaś oddają się handlowi, rzemiosłom zostającym w stanie niskim i przemysłowi, zastosowanym do miejscowych potrzeb; może zajęcia przy nowo otworzonej w 1879 r. fabryce kafli na Podzamczu (ob.) Krasnobród vel Hutki rozbudzą chęć przemysłu. Jest tu szkółka elementarna, do której dzieci niezbyt licznie uczęszczają; stąd stan oświaty nadzwyczaj niski. K. pamiętny jest wytępieniem szarańczy, naleciałej tu w jesieni 1860 r. z Galicyi; zniszczono bowiem w K. i jego okolicach żywej korcy 656 i jaj garncy 555. Miasteczko to, będąc niegdyś dziedzictwem Leszczyńskich, otrzymało od Zygmunta III króla polskiego przywilej na 6 jarmarków i tygodniowe targi. W XVII jeszcze wieku był tu zbór kalwiński, w którym odbył się we wrześniu 1647 roku synod prowincyonalny małopolski, pod prezydencyą Tomasza Węgierskiego, byłego kaznodziei na dworze Rafała Leszczyńskiego, mianowanego później w r. 1626 na synodzie w Okszy superintendentem zborów małopolskich wyznania helweckiego. W XVII wieku przeszedł od Zamojskich do rodziny Tarnowskich. Obecnie istnieje o wiorstę od miasta, śród lasu, na gruntach wsi Podklasztor, piękny choć niewielki murowany kościół pod wezwaniem N. Maryi Panny, słynący cudami i ściągający tłumy pobożnych na odpusty. Przy tymże kościele jest zarząd parafii rzymsko-katolickiej Podklasztor (ob.) od końca XVII wieku, gdy dawniejszy kościół drewniany, w samem mieście zbudowany, opustoszał, a posiadający go, od 1673, OO. Dominikanie, z zapisu Jana Stanisława na Tarnowie i Zofii na Dąbrowicy Tarnowskich, przenieśli się za miasto do dzisiejszego kościoła murowanego. Historya zaś dzisiejszego kościoła jest taka, iż po napadzie w 1648 r. i zniszczeniu K., w lesie za miastem znaleziono cudowny obraz N. Maryi Panny, przy którym najpierw stanęła figura; w następnym roku Katarzyna z ks. Ostrogskich Zamojska, wdowa po Tomaszu Zamojskim kanclerzu w. kor., zbudowała kaplicę czyli kościołek drewniany, a Jan Zamojski, wojew. sandomierski, w celu zaprowadzenia w nim codziennego nabożeństwa uczynił fundusz, naznaczając kapłanowi na jego utrzymanie całą górę zwaną Chełmiec, nadto troje staj gruntu wszerz i wzdłuż około kaplicy. Wtedy to OO. Dominikanie przeprowadzili się tutaj z miasta, ale po spaleniu się drewnianej kaplicy i klasztoru, królowa Marya Kazimira, żona Jana III, mająca w szczególnej swej opiece to miejsce cudami słynące, w którem, podług tradycyi, sama zdrowie odzyskać miała, wzniosła nowy murowany przybytek Pański, pięknej architektury; przy nim także

murowany obszerny klasztor dla oo. dominikanów fundowali Aleksander i Michał Tarnowscy dziedzice, i nowy kościół, do dziś dnia istniejący, w d. 12 lipca 1699 r. pod tytułem Nawiedzenia N. Maryi Panny, został konsekrowany przez ks. Deodata Norsesowicza, biskupa lwowskiego obrządku ormiano-katolickiego, a na tę pamiątkę w facyacie kościoła wmurowano marmurową tablicę, ze stosownym napisem, dotąd znajdującą się. Klasztor oo. dominikanów uległ kasacie w 1864 r., a kościół oddano świeckiej duchownej administracyi jako parafialny. (Opis Krasnobrodu i kościoła drukował ks. Karol Boniewski: Pamiętnik Rel.-Moralny 1841 r., tom pierwszy, str. 419). Jest też w K. cerkiew filialna par. Suchowola, 1870 r. kosztem rządu zmurowana; synagoga murowana, dwa domy modlitwy, dom przytułku. Pod osadą na górze wznosi się pałac dziedziców dóbr K. (po Tarnowskich Nostitz-Jackowskich, od 1880 Fudakowskiego) i folw., do którego należą folwarki Husiny i Nieprysz. Dominium K. ma 2306 mr. roli ornej, 9119 mr. lasu, fabrykę gontów i patyczków do zapałek, tartak wodny i fabrykę kafli. Według danych Tow. Kred. Ziemskiego dobra K. składają się z folwarków K. i Koziowoda, os. K., wsi Jacni, Hutki, Kaczorki, Małoszczyzna, Huciska, Stara Huta, Potok Senderki i Majdanek Kasztelański; rozległość wynosi mr. 7654: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 624, łąk mr. 178, pastwisk mr. 70, wody mr. 38, lasu mr. 6195, nieużytki i place mr. 156, razem mr. 7261; bud. mur. 11, z drzewa 26; folw. Koziowoda grunta orne i ogrody mr. 392, nieużytki i place mr. 1, razem mr. 393; bud. z drzewa 2; os. K osad 154, z gruntem mr. 637; wś Jacnia osad 43, z gruntem mr. 865; wś Hutka osad 26, z gruntem mr. 499; wś Kaczorki osad 12, z gruntem mr. 265; wś Małoszczyzna osad 16, z gruntem mr. 300; wś Huciska osad 27, z gruntem mr. 438; wś Stara Huta osad 29, z gruntem mr. 505; wś Potok Senderki osad 23, z gruntem mr. 399; wś Majdan Kasztelański osad 23, z gruntem mr. 312.

Krasnobród, ob. *Krasnybród*.

Krasnobryk (?), niem. *Bergkrug*, *Krasnobrück*, karczma, pow. szamotulski.

Krasnodęby 1.) *nowe*, kol. i os., pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Bełdów, odl. od Łęczycy w. 23; kol. ma dm. 24, mk. 203; os. dm. 1, mk. 5. 2.) **K.** *stare*, kol., pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Bełdów i Aleksandrowo (ewang.), odl. od Łęczycy w. 22; ma dm. 15, mk. 142. 3.) **K.**-*Kosmy* wś, *K.-Rafały* wś i *K.-Spytki*, wsie, pow. sokołowski, gm. Wyrozęby, par. Sokołów, a dla K.-Rafały: Kożuchówek. W 1827 r. K.-Kosmy miały 24 dm., 141 mk., obecnie 20 dm., 141 mk., 371 mr.; K.-Spytki w 1827 r. 14 dm., 84 mk., obecnie 8 dm., 65 mk., 310 mr.; K.-Rafały w 1827 r. 12 dm., 60 mk., obecnie 10 dm., 57 mk, 334 mr. rozl. *Br. Ch.*

Krasnodół, wś, pow. jampolski, gm. Jampol, ma 76 mk., 361 dzies. ziemi.

Krasnogliny, osada fabryczna, pow. nowoaleksandryjski, gm. Irena, par. Bobrowniki. Leży przy drodze bitej moszczańsko-iwangrodzkiej, o 7 w. od fortecy Iwangród. Są tu dwa piece Hoffmana, wypalające rocznie do czterech milionów cegły na budowę fortów, oraz jest wiele odpowiednich szop do suszenia t. z. surówki. Mieszkańcami są wyłącznie strycharze czasowi. K. należą do dóbr dęblińskich i włościanom okolicznym dostarczają znacznego zarobku przy dostawie cegły do fortów. *Rola.*

Krasnogórka, wś, pow. nowoaleksandrowski, okr. polic. brasławski, o 78 w. od Nowoaleksandrowska, 7 dm., 92 mk. (1859), zarząd gminy włośc. drujskiej i cerkiew parafii prawosławnej, z 310 dusz złożonej.

Krasnogórka, folw, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 68 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Krasnogórka, wś, pow. żytomirski, nad ruczajem, idącym od wsi Olcówki a uchodzącym pod Uszomierzem do Uża z prawego brzegu. Wieś odległa od mka Uszomierza o 7 kil. Składową część ziemi stanowi gnejs.

Krasnogródka, wś, pow. kaniowski, z dwu przysiołkami *Sofijówką* i *Pobereżką*. Leży nad rzeczką Bojarką, o 4 wiorsty na zachód od miasteczka Medwina i stanowi największej południowo zachodni punkt kaniowskiego powiatu. W Krasnogródce i Sofijówce przy lewym brzegu rzeki Bojarki liczą mieszkańców prawosławnych obojej płci 840, katol. 6, ziemi wykup. 320 dziesięcin. W Pobereżce, położonej na przeciw tychże, przy prawym brzegu rzeki Bojarki, liczą mieszkańców prawosł. 940 i ziemi wykup. 480 dzies.

Krasnogruda, *Krasnohruda*, folw. nad jez. Gaładuś, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki. Odl. 9 w. od Sejn, ma 4 dm., 38 mk. Dobra K. składają się z folwarków: K. i Wereszczeńszczyzna, jezior: Druć, Rojst, Dusojcie mniejszy, Dusojcie większy, Sztabinki, Dubelis, Pyrkść, Bałąć, Dubelek; wsi: Zegary, Podgawienianće, Maciejowizna, Sztabinki, Dworzysko i Gawienianće; rozległość wynosi mr. 1815: grunta orne i ogrody mr. 528, łąk mr. 189, pastwisk mr. 5, wody mr. 312, lasu mr. 738, zarośli mr. 51, nieużytki i place mr. 22; bud. z drzewa 19. Wieś Zegary osad 34, z gruntem mr. 752; wś Podgawienianće osad 9, z gruntem mr. 217; wś Maciejowizna osad 3, z gruntem mr. 95; wś Sztabinki osad 14, z gruntem mr. 446; wś Dworczysko osad 11,

z gruntem mr. 206; wś Gawieniańce osad 2, z gruntem mr. 167. Dobra K. stanowiły własność niegdyś Eysymontów, obecnie Kuszatów.

Krasnohorka, wś, pow. kijowski, par. prawosł. Andryjówka, nad Zdwiżem, wprost Andryjówki, własność Jackowskich, dawniej Szymanowskich; 110 mk. W XVII w. należała do monastyru kijowsko-kiryłowskiego; od 1686 był tu monastyr bazylianów; do 1760 zsyłano doń duchownych za karę. Ruiny, piękny park.

Krasnohorka 1.) wś, pow. jampolski, gm. Tymanówka, par. Tomaszpol, blisko źródeł rz. Trościańca. Ma 78 dm, 520 mk., 319 dzies. ziemi włośc., 369 dworskiej, niegdyś Czetwertyńskich, Bachmetjewa, Protasowa, dziś Jaroszyńskich. 2.) K., wś, pow. bałcki, par. i gm. Hołowaniewskie, nad rz. (Dereniuchą) Mołdawką, dopływem Bohu, ma 91 dm., 714 mk., 1064 dzies. ziemi włośc., 1590 dzies. dworskiej; niegdyś Potockich, dziś barona Waldenaw, syna Tekli z Sanguszków Potockiej. Ziemia żyzna, gospodarstwo rolne wzorowe, cegielnia. Cerkiew Wniebowzięcia M. B. ma 792 dusz, 46 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Krasnohorka, wś i dobra w pow. nowogródzkim, w gminie horodziejskiej, nad rzeką Uszą, o wiorst 6 od stacyi Horodziej, moskiewsko-brzeskiej drogi żelaznej; miejscowość bezleśna, grunta żyzne, łąki wyborne; wieś ma osad 20, folwark dobrze zagospodarowany, własność Bronowskich; ma obszaru prawie $19\frac{1}{2}$ włók. *A. Jelski.*

Krasnohorka, węg. *Krasznahorka*, wś w hr. orawskiem (węg.), handel płócien, doskonała gleba rolna, młyn wodny, 812 mk. *H. M.*

Krasnohorodka, ob. *Krasnogródka.*

Krasnohorodyszcze, pustelnia męska, w pow. bielskim, gub. smoleńskiej, o 20 w. od m. Białego, nad rzeką Szlubą; klasztor i dwie cerkwie.

Krasnohorska st. dr. ż., ob. *Gorbatów.*

Krasnohruda, ob. *Krasnogruda.*

Krasnoil, *Krasnoilla*, *Krasnoiła*, wś, pow. kossowski, o 7.5 kil. od Uścieryk, ma cerkiew gr.-katol., 695 mk. Jestto wś huculska, leży nad Czarną Rzeczką. Dominium należy do rządu.

Krasnoj (ross.), ob. *Krasne*, miasto powiatowe gub. smoleńskiej.

Krasnoje (ross.) 1.) st. dr. żel. kursko-kijowskiej, w gub. kurskiej. 2.) K., st. dr. żel. mikołajewskiej, w gub. nowgorodzkiej. 3.) K., sioło, pow. i gub. kostromska, st. p. boczna o 20 w. od mka Ples. 4.) K., ob. *Krasne.*

Krasnoje-sieło (ross.), st. p. i st. dr. żel. baltyckiej, pow. carskosielski, gub. petersburs.

Krasnokuck, *Krasny Kąt*, msto nadetatowe, nad rz. Merłą i Merczykiem, pow. bohoduchowski, gub. charkowskiej, 1426 w. od Petersburga, a 117 od msta gubernialnego, o 30 w. od Bohoduchowa odległe; 5743 mk. Stacya pocztowa. K. założony przez wychodźców 1651 r. z Korsunia, był 1780—1799 miastem powiatowem. Pod murami K. 1709 r. była stoczona bitwa. Tegoż nazwiska piękna i bogata, dobrze zagospodarowana wś leży w pow. sławianoserbskim.

Krasnokutowka, st. dr. żel. łozowsko-sewastopols., w pow. i gub. ekaterynosławskiej.

Krasnolipka, leśnictwo, pow. krobski, 1 dm., 7 mk., należy do domin. i gm. Golejewka.

Krasnolisy, ob. *Chołop.*

Krasnołany, kol., pow. łęczycki, gm. Dalików, par. Domaniew, ma dm. 9, mk 58.

Krasnołąka, niem. *Schoenwiese*, ob. *Krasna łąka.*

Krasnołuka, wś, pow. krzemieniecki, niedaleko Jampola.

Krasnołuki, nędzna mieścina i dobra we wschodniej stronie pow. borysowskiego, nad rz. Essą, o mil 8 od Borysowa, na trakcie połockim, w okr. polic. chołopienickim, niegdyś dziedzictwo Chreptowiczów, należały do dom. Chołopienicze (ob.), potem Chaleckich, a następnie i do dziśdnia Przyborów. Jest tu stara cerkiew paraf., około 50 dm. i do 400 mk. Dobra rozpadły się na kilka sched; największa jednak scheda Przyborów wynosi $37\frac{1}{2}$ włók; miejscowość poleska, grunt dobry, łąki nadrzeczne wyborne, lud trudni się rolnictwem; handlu i przemysłu nie zna. W czasie poddaństwa Przyborowie posiadali 144 dusz męskich, robiących pańszczyznę do dworu. Por. *Irenowo.*

Krasnopawłowka, st. dr. żel. charkowsko-azowskiej, w gub. ekaterynosławskiej.

Krasnopol, wś, pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, leży przy drodze bitej z Suwałk do Sejn, o 10 w. od Sejn, a 20 w. od Suwałk. Jest tu kościół paraf. murowany, założony w 1782 r., dom przytułku dla kalek z zapisu ks. Kotarskiego na 9 osób, ma 2128 rs. funduszu, urząd gm., szkołę początkową. K. swą pomyślność i postać miasta z rynkiem i 7 ulicami zawdzięcza staraniom swego dziedzica Tyzenhauza, podskarbiego w. ks. litew., który, dbając o podniesienie miast i przemysłu, chciał tu stworzyć miasto handlowe. Wzniósł tu więc kościół, założył rynki, wytknął ulice i zamierzał wykopać kanał od jez. Długiego do rz. Pawłówki, łączącej się znów z dalszemi jeziorami. Plany te nie doszły do skutku, i K. został nadal wsią ludną i rozległą. W 1827 r. było tu 230 dm. i 1414 mk.; obecnie jest 289 dm., 2246 mk. Ludność polska katolicka, żydów kilkudziesięciu ledwie. Obszar gruntu wynosi 4034 mr., gleba żytnia zwirkowata, dobra uprawa. Par. K. dekan. sejneński: 3085 dusz. Gm. K. ma 6355 mk., rozległości 18129 mr., sąd gm. okr. 1 i st. poczt. w Sejnach o 10 w. W skład gm. wchodzą: Aleksandrowsk, Babań-

ce, Borek, Buda-ruska, Bursynowizna, Czarna Buchta, Epidemia, Gremzdy-polskie, Jegliniszki, Karolin, Kopiec, Krasnopol, Lasanka, Łopuchowo, Maćkowa-Ruda, Marynowo, Michnowce, Mikołajewsk, Murowany-Most, Nadpawłów, Podepidemia, Podmurowany-Most, Pojezierze, Przejma, Radziuszki, Romanowce-rządowe, Romanowce-prywatne, Rosochaty-Róg, Rutka-Pachuckich, Sejny fol., Skustele, Smolany-Dąb, Stabieńszczyzna, Sumowo, Zagórce, Zarzecze, Zielonka, Złote, Żłobin, Żubronajcie wieś i Żubronajcie folwark. *Br. Ch.*

Krasnopol, folw., pow. wiłkomierski, par. Bukańce, o 30 w. od Wiłkomierza, 5 włók obszaru, własność Witolda Łabuńskiego. *J. M.*

Krasnopol, mko w pow. żytomierskim, gm. K., okr. polic. Januszpol, o 11 w. od Januszpola, o 73 od Żytomierza (nad rz. Kobylochą?), ma 342 dm., 877 mk. (7 proc. izr.), 2 cerkwie, 7 sklepów, 11 rzemieślników, st. poczt. w Lubarze. Własność dawniej Oskierków, dziś Wacława Mazarakiego; w lesie krasnopolskim bierze początek rz. Teterów. K. był niegdyś obszernem miastem; o ludności dawnego wnosić można z tego, że jeszcze przed najściem Tatarów miasto liczyło aż 14 kościołów greckich. K. ucierpiał wiele od napadów Tatarów, którzy zburzyli zamek krasnopolski, miasto całe spalili, ludność wymordowali lub też uprowadzili w niewolę. Prawdziwem upiększeniem jest pałac p. Mazaraki w stylu wenecko-gotyckim wybudowany, na tem samem miejscu, gdzie przed napadem Tatarów znajdował się cmentarz grecki, o czem świadczą znajdywane kości ludzkie. K. posiada kaplicę katolicką na cmentarzu i kościół paraf. katol. p. w. Matki Boskiej, wybudowany w 1751 r. przez Bartłomieja Giżyckiego, kasztelana wyszogrodzkiego. Z akt kościelnych wnoszą, że kościół katol. w K. na tem samem miejscu stoi, gdzie w XIII w. t. j. przed najściem Tatarów, znajdował się kościół grecki. Mko K. było w XVIII w. własnością Lubomirskich, i majątek ten był przeznaczony do utrzymania zbrojnych pocztów Lubomirskich, głównym dowódcą których był Bartłomiej Giżycki. Na trakcie z K. do Mołoczek, wsi oddalonej o kilka wiorst od K., w 1830 r. stoczoną była bitwa. Niejako drugą częścią jest wś Strumiłówka, własność Oskierkowej. Wieś ta łączy się zupełnie z Krasnopolem. Mko K. ma w kościele słynny z cudów obraz M. B. Par. dekan. żytomierskiego: dusz 2928; filia Januszpol. Kaplice: na cmentarzu, w Mołoczkach, Halijówce, Steckowcach, Bukowcach, Nosówkach. Czyt. Tyg. ill. 1880 r. Nr. 241.

Krasnopol, wś, pow. owrucki, nad ruczajem wpadającym we wsi Mogilnie do Użu z lew. brz., o 10 kil. od mka Iskorości odległa; gnejs, szary i czerwony granit. *A. L. Br.*

Krasnopol, wś, pow. bałcki, gm. Wierzbowiec, par. Hołowaniewskie, leży niedaleko ujścia Taszłyku do Jatrani, w półn. części powiatu. Ma 50 dm., 495 mk., 690 dzies. ziemi włośc., 992 dzies. dworskiej; niegdyś Potockich, dziś Dóbr Państwa. Cerkiew N. M. P. ma 600 dusz i 77 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Krasnopol, wś, pow. lucyński, par. landskorońska, obecnie własność Sokołowskich, ma 1200 dzies. ziemi dworskiej i tyleż włościańskiej. Por. *Landskorona.* *G. M.*

Krasnopol, dobra, pow. połocki, o 62 w. od Połocka. Obszaru 4850 mr., z tych 3800 pod lasem. Gleba piaszczysta, łąk mało. Przez środek dóbr przepływa spławna rz. Dryssa, nad którą i dwór zbudowany. We dworze kaplica katol. z r. 1795 par. katol. horbaczewskiej. K. zdawna był dziedzictwem polskiej szlacheckiej familii Snarskich (dziś Elzberga). Ostatnia dziedziczka K. Snarska wyszła była za mąż za oficera Witgensteina, który we 20 lat potem został księciem i generał-feldmarszałkiem rossyjskim. A syn jej Ludwik Witgenstein ożenił się w r. 1828 z księżniczką Stefanią Radziwiłłówną, córką Dominika Radziwiłła linii nieświeskiej, dziedziczką kilkusetmilionowej fortuny księcia Karola Radziwiłła. *K. O.*

Krasnopole 1.) pow. czehryński, ob. *Wereszczaki Niższe.* 2.) K., pow. taraszczański, ob. *Tynówka.*

Krasnopole, mko, pow. czerykowski gub. mohilewskiej, st. poczt. boczna, o 30 w. od Czerykowa.

Krasnopole, wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 17 w. od Trok, 5 dm., 58 mk. kat. (1866).

Krasnopole, folw. pryw., pow. dziśieński, o 16 w. od Dzisny, 1 okr. adm., gm. Jazno, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Krasnopole al. *Krasnopol*, rus. *Krasnopil*, nazwa dawna mka Niżankowic w pow. przemyskim, i mka Sołotwiny w pow. bohorodczańskim. *Lu. Dz.*

Krasnopole, słoboda w pow. achtyrskim, gub. charkowskiej, nad rz. Syrowatką, 3100 mk., 2 cerkwie, liczne jarmarki, st. pocztowa.

Krasnopołka 1.) wś, pow. kaniowski, par. prawosł. Wielkie Prycki a katol. Rzyszczów, nad Suchym Kaborłykiem, o 5 w. od W. Pryccek. Składa się z 5 części: Cezarówki, Woli, Montrezorówki, Gadomki, Zabary; ma 348 mk., 431 dzies. ziemi włościan, 577 dzies. Bieleckich, 318 dzies. Niemczenków, 1106 Podhorskich i część Proskurów-Szuszczańskich. 2.) K., wś nad rz. Babanką, pow. humański, o 5 w. poniżej Cybermanówki, o 12 od Humania; własność rządu od r. 1831; 1014 mk., cerkiew z r. 1856, od 1842 z filią w Berestowcu.

Krasnopółka, wś, pow. hajsyński, par. Granów, u źródeł rz. Kopijowaty (Mielczak?), o 26 w. na wsch. od Hajsynia, przy trakcie

pocztowym z Hajsyna do Humania, 1600 mk., 1358 dzies. ziemi włośc., dawniej Ułaszynów, dziś kilku właścicieli: Sośnickich 1058, Rawskich 158, Jasinieckiej 140, Bronikowskiego 130, Libman 145, Żubra 162 i Czarneckiej 162 dzies.; dm. 187; cerkiew św. Paraski liczy do 2000 parafian i 52 dzies., grunt dobry. Urząd gminny, do którego należą: Krasnopołka, Kiwaczówka, Cwilichowce, Narajówka, Iwangród, Skarzenówka i Sobestyanówka, razem włościan 4333 i ziemi 13559 dzies. *Dr. M.*

Krasnopółka, mała rzka, w pow. kamienieckim, zaczyna się powyżej Andrzejówki, wpada do Żwańca powyżej wsi Poczapliniec.

Krasnopuszcze, *Krasnopuszcza*, wś, pow. brzeżański (do 1880 r. przemyślański), o 4.5 kil. od st. p. Pomorzany, ma 256 mk. i cerkiew fundacyi Jakóba Sobieskiego (portrety fundatorów dobrze utrzymane, oraz biblioteka dzieł starych). Dominium należy do klasztoru bazylianów.

Krasnoreczka, wś, pow. żytomierski, między dorzeczem Irszy i Trościanicy.

Krasnosielc, os. miejska, przedtem mko, nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. i par. Krasnosielc; odl. 17 w. od Przasnysza, 112 w. od Płocka i 84 od Warszawy. Posiada kościół paraf. murowany, synagogę, szkołę początkową, sąd gm. okr. II, urząd gm. W 1827 r. było tu 53 dm., 620 mk.; w 1860 r. 72 dm. (1 mur.) i 997 mk. (623 żyd.); obecnie jest 108 dm. i 1720 mk. Utrzymuje się tu przemysł sukienniczy, dostarczający grubych, ludowych wyrobów. W 1860 r. była jedna większa fabryka, zajmująca 34 ludzi i produkująca do 5000 arszynów rocznie i 10 małych domowych warsztatów. K. był przedtem wsią, nazwiskiem Sielce, która zdawna należała do rodziny Krasińskich. Już w 1398 r. wzniesiono tu kościół i założono parafią za upoważnieniem Scibora z Radzymina h. Ostoja, bisk. płockiego. Obecny kościół murowany, sklepiony, ozdobny wewnątrz, wystawił na miejscu dawnego w 1798 r. Kazimierz Krasiński, oboźny w. kor. Są tu trzy obrazy Fr. Smuglewicza, a par. K. ma 5828 dusz. Przed 1876 r. dobra K. należały do Strousberga, znanego w Europie kapitalisty, potem W. E. Rau. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Drążdżewo, Bagienice, Niesułów, Karolin i Kucieje, nomenklatury Amelin; rozległe w ogóle mr. 21470: grunta orne i ogr. mr. 2315, łąk mr. 2791, pastwisk mr. 1162, wody mr. 195, lasu mr. 14574, nieużytki i place mr. 433; bud. mur. 12, z drzewa 113, ubezpieczone na rs. 70090; płodozmian 8 i 9-polowy; huta szklana, fryszerki, młyn wodny, tartak, folusz, smolarnia, cegielnia, piec wapienny; pokłady torfu, kamienia wapiennego i rudy. Mko Krasnosielce os. 81, z grun. mr. 314; wś Drąždzewo os. 86 z grun. mr. 836, wś Wólka Drążdżewska os. 21, z grun. mr. 463; wś Chłopia łąka os. 17, z grun. mr. 631; wś Praszту́ły os. 14, z grun mr. 831; wś Raki os. 46, z grun. mr. 836; wś. Elżbiecin os. 7, mr. 182; wś Wólka Rakowska os. 6, z grun. mr. 124; wś Rupin os. 20, z grun. mr. 873; wś Orzeł os. 14, z grun. mr. 667; wś Orzełek os. 6, z grun. mr. 139; wś Baranowo os. 47, z grun. mr. 1464; wś Jastrzębka os. 34, z grun. mr. 1281; wś Majdan os. 11, z grun. mr. 331; wś Budy Przysieki os. 9, z grun. mr. 264; wś Kucieje Nowe os. 8, z grun. mr. 72; wś Stegna os. 18, z grun. mr. 260; wś Ziomek os. 25, z grun. mr. 1170; wś Błędowo os. 16, z grun. mr. 816; wś Żelazna os. 16, z grun. mr. 480; wś Wola Błędowska os. 19, z grun. mr. 665; wś Bagienice os. 22, z grun. mr. 314; wś Niesułów os. 9, z grun. mr. 380; wś Przytuły os. 5, z grun. mr. 101; wś Ruzieck os. 3, z grun. mr. 63; wś Dymek os. 9, z grun. mr 246; wś Ramion os. 23, z grun. mr. 399; wś Dąbrowa os. 10, z grun. mr. 372; wś Guzowatka os. 5, z grun. mr. 144; wś Glinki os. 5, z grun. mr. 82; wś Ryniec os. 15, z grun. mr. 348; wś Maik os. 13, z grun. mr. 51; wś Kaliska os. 14, z grun. mr. 72; wś Kucieje Stare os. 11, z grun. mr. 398; wś Gaciska os. 11, z grun. mr. 329; wś Sielc os. 58, z grun. mr. 960; wś Nakieł os. 6, z grun. mr. 79; wś Cierpięta os. 28, z grun. mr. 1448; wś Papierny borek Kalinowo os. 11, z grun. mr. 117; wś Karolin v. kolonia Drążdżewo os. 21, z grun. mr. 354; wś Wygoda os. 3, z grun. mr. 60; wś Amelin v. Nowosiedliny os. 24, z grun. mr. 623; wś Pieczyska os. 17, z grun mr. 109; wś Przyłaje os. 3, z grun. mr. 97; wś Pach os. 4, z grun. mr. 124. Gmina K. ma 5433 mk., rozległości 26505 mr., st. p. Maków o 18 w. W skład gm. wchodzi os. Krasnosielc, 3 wsie szlacheckie: Grabowo-Tryłogi, Pienica-Wielka i Rózieck, 1 wś z ludnością mięszaną (szlachta i włościanie) Wola-Pienicka, oraz 16 wsi włościańskich: Amelin, Bagienice-Tryłogi, Biernaty-Plenice, Chłopia łąka, Drążdżewo, Drążdżewska Wólka, Elżbiecin, Grądy, Karolinowo, Łazy, Niesułowo, Pieczyska, Przytuły, Raki, Sielc i Suche. *A. Pal.*

Krasnosielce (po rusku *Krasnosilci*), wieś w pow. złoczowskim, 12 kil. na płd. wsch. od sądu powiat., urzędu poczt., stacyi kolej. i telegr. w Złoczowie. Na zach. leżą Snowicz i Czyżów, na płn. Ryków, na wsch. Ryków i Pleśniany, na płd. Machnowce. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-zach. stronie obszaru. Wody z tej części płyną na zach. do Snowicza. Przez środek obszaru idzie droga wiodąca z Brzeżan na Pomorzany do wsi Zarwanicy przy gościńcu złoczowsko-tarnopolskim. Przy niej leży karczma Wydra. Własn. więk. ma roli or. 297, łąk i ogr. 28, pastw. 4, lasu 19 mr.; własn. mniej. roli or. 629, łąk i ogr. 41,

pastw. 8 mr. Według spisu z r. 1880 było 363 mk. (obrz. przeważnie rzym.-katol.) w gminie. Par. rzym.-katol. w Pomorzanach, gr.-katol. w Rykowie. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Krasnosielce, wś, pow. zbaraski, par. rz.-katol. Zbaraż, o 8.3 kil. od Zbaraża, u źródeł rz. Gniezny, ma 403 mk. w gminie, 47 na obszarze dworskim (Dieduszyckich), cerkiew gr.-katol. i szkołę 1-klasową. *F. S.*

Krasnosiele, wś szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 36 w. od Trok, 4 dm., 20 mk. kat. (1866).

Krasnosielica, wś, pow. czehryński, po obu brzegach Suchego Taszliku, o 3 w. od wsi Stawideł, 2229 mk., ulice szerokie, porządne, dokoła las, cerkiew z r. 1770. K. należała do Krasowskich.

Krasnosielskie starostwo niegrodowe, ob. *Krasne*, pow. wilejski, i *Krasne Sioło*, pow. miński.

Krasnosile, wś, pow. ostrogski, o 32 w. na płn. od Ostroga, w pięknej dolinie nad stawem. Pierwotnie dziedzina Hośćskich, później ks. Sołomereckich, Leńkiewiczów-Ipohorskich, dziś Oktawii z Leńkiewiczów Walewskiej. Dwór z małym ogrodem angielskim. Grunta płaskie, pszenny czarnoziem 5-ej klasy. Lud zamożny, uprawia rolę; kobiety wełniane pasy różnobarwne wyrabiają. *Z. Róż.*

Krasnosiółka 1.) wś, pow. żytomierski, nad rz. Lemlą, par. Cudnów, o 20 w. od Lubaru, o 10 od Olszanki, ma zarząd gminy okr. adm. cudnowskiego, 125 dm. Przez wieś idzie szosa z Żytomierza do Owrucza. Nad rzeką labradoryt i gnejs. 2.) **K.** i *Kotówka*, 2 wsie połączone, pow. ostrogski, w 1-szym okr. adm., gm. Annopol, leżą po dwu stronach wielkiego stawu, naprzeciw siebie, o 36 w. na wsch. od Ostroga. Kolejno własność Ostrogskich, Jabłonowskich, Hulewiczów, Obryckich, dziś Hornowskich. Grunt pszenny czarnoziem 5-ej klasy. Okolica płaska pochylona ku płd. Włościanie zamożni, tylko ziemię uprawiają. 3.) **K.**, wś nad rz. Słuczą, pow. starokonstantynowski, par. Stary Konstantynów. R. 1867 miała 36 dm.

Krasnosiółka 1.) wś, pow. latyczowski, gm. Michałpol, mk. 443, ziemi włościan 555 dzies., dworsk. 630 dzies., par. katol. do Nowosiołki. Cerkiew p. w. św. Dymitra, liczy 486 paraf. i 36 dzies. ziemi, dm. 83, dawniej Wisłockich; dziś: Skowrońskich, Janczewskich, Garwolińskich i Bielińskich. 2.) **K.**, wś, pow. hajsyński, gm. Miahkochody, par. Ternówka, nad rz. Bohem, 134 dm., mk. 690, ziemi włoś. 700, dworskiej z Rakówką i Chmarówką 2610 dzies., własność Lipkowskich. Jest tu kaplica katol., i od r. 1845 fabryka cukru.

Krasnosłobodzk 1.) st. dr. żel. tambowsko-saratowskiej w guber. tambowskiej. 2.) **K.**, miasto powiat. gub. penzeńskiej, nad rz. Mokszą, 1366 w. od Petersburga, a 185 od miasta gub. odległe, 7196 mk., bank, st. poczt.

Krasnososieńska, st. p., pow. karsuński, gub. symbirskiej, między stacyami Karsuń i Horodyszcze.

Krasnostaw i *Krasnostawski powiat*, ob. *Krasnystaw.*

Krasnostawce, wś, pow. kamieniecki, gm. Lanckoroń, par. Orynin, nad rz. Żwańcem, 850 mk., w tej liczbie 13 jednodworców, 783 dzies. ziemi włośc., 161 dm., dwors. ziemi w części bar. Harsdorfów 425 dzies.; druga połowa Sadowskich do 400 dzies. Grunta nad rzeczką skaliste; wś bezleśna.

Krasnostawce, wś, pow. śniatyński, par. rzym.-katol. Śniatyn, par. gr.-katol. Bełełuja, o 9.4 kil. od Śniatyna, ma cerkiew filialną, szkołę 1-klasową, 1220 mk. w gminie, 21 na obszarze dwor. (M. Wierzchowskiej). *F. S.*

Krasnostawka, wś nad rz. Konełą, pow. humański, między Cybermanówką i Sokołówką, o 4 w. od każdej z nich. Płd.-wsch. część K., zwana Dobrą, bywa uważana za wś osóbną. Mieszk. w K. 568, w Dobrej 1460 (razem 44 katol., par. Humań); ziemi razem 4316 dzies., dwie cerkwie z 1773 i 1725 r. Własność Różyckich.

Krasnoufimsk, miasto powiat. gub. permskiej, nad rz. Ufą, 2076 w. od Petersburga, a 204 od msta guber. odległe; 3682 mk., st. poczt.

Krasnowce 1.) wś włośc., gm. Wawerka, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 12, od Wasiliszek w. 15, dm. 18, mk. wyzn. prawosł. 3, rzym.-katol. 47. 2.) **K.**, os. wiejska, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 44, od Wasiliszek w. 8, mk. katol. 11, staroz. 4. 3.) **K.**, wś szlach. przy rz. Powianóżce, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o $14\frac{1}{2}$ w. od Dzisny, 3 dm., 54 mk., z tego 32 prawosł., 22 katol. (1866).

Krasnoweczka, wś, pow. żytomierski, o 4 kil. od mka Horoszek odległa; gnejs i czerwony granit. *A. L. Br.*

Krasnowka, wś we wschod. stronie pow. borysowskiego, w okr. polic. chołopienickim, o milę na płd. od mka Krasnołuk, ma osad 6, miejscowość górzysta. Byłe dobra pojezuickie, była własność Świdy, dusz 161. *Al. Jel.*

Krasnówka, st. dr. żel. odeskiej, między Jaroszenką a Rachnami, o 9 w. od Jaroszenki.

Krasnowłóki, wś, pow. owrucki, o 17 w. od Ługin.

Krasnowo, folw., pow sejneński, gm. Krasnowo, par. Urdomin, od Suwałk 34 w., od Sejn 11 w., ma 4 dm., 26 mk. K. gm. ma 4736 mk., rozległości 18992 mr.; s. gm. okr. II i st. poczt., os. Łoździeje o 9 w. W skład gm. wchodzą: Auksztokalnie, Baraniszki, Bawirsze, Berźniki (?), Berżynie, Bojarówka, Bubiele, Buda-Zawidugierska, B.-Maćkowska, Bujniszki, Buraki, Burbiszki, Dziedziule, Dziwi-

liszki, Dowieciszki, Dumbiel, Dusznica, Galińce, Gawieniańce, Gryszkańce, Gwoździczne, Janiszki, Jasionówka, Jenorajście, Józefowo, Judeliszki, Kasztelaniszki, Klejwy, Klewy, Krasnowo, Lipka, Lubimowo, Ładyżyn, Łumbie, Łyków, Marcinkańce, Mostowo, Nowinniki, Nowosady, Nowosiołki, Ochotniki, Pełele, Podgaweniańce, Podlesie, Podzie, Pojeziorki, Polunice, Połonne, Przystawańce, Przytułek, Radziucie (u Zinberga w gm. Hołny-Wolmera) (?), Reszecie, Rubieżanka, Rynkojeziory, Sankuny, Skaryszki, Szadziuny, Szejpiszki, Szklarnia, Sztykówka, Tarnówek, Tauroszyszki, Teklinowo, Tobołowo, Uździenniki, Wiesiołówka, Widugiery, Wisztorty, Zawidygiery, Żagowiec, Żelazne, Żmudzka i Żwirgżda. Dobra rządowe K., w r. 1855 oddzielone od dóbr Macków. Podług wiadomości z r. 1854 ogólna rozległość ma wynosić mr. 22599, w skład których wchodzą następujące realności: folwark Mikłaszewo rozległości mr. 725; folw. Polunice rozległości mr. 306; folw. Krasnowo rozl. mr. 605; folw. Kotliszki rozl. mr. 170; folw. Pełele rozl. mr. 286; folw. Szołtany rozl. mr. 426; folw. Zegaryszki rozl. mr. 157; las obręb Wojciuliszki rozl. mr. 1203; w osadach rozl. mr. 328. Jeziora: Rykacieje, Sałopirogi, Sałopirogajtys, Szarki, Szarkajtys, Warbinis, Purwienis, Ogonie, Kupinio, Raudan Wielki, Raudan Mały, Jusza, Prudetis, Jodatis, Szesalis, Rudawka, Bolubinis, Obutojgierys, Skajslis, Pieczugiris. Panowies, Graużelis, Skajlelis, Grygierynis, Zybulis, Gitajsze, Piłkalnis, Jurgeszyrys, Pominios, Szelment Wielki, rozległość wszystkich jezior nieoznaczona. Miasto Puńsk z gruntem mr. 803; wś Radziszki z gruntem mr. 1537; wś Wierzboły z gruntem mr. 88; wś Auksztokalnie z gruntem mr. 90; wś Szudziszki z grun. mr. 87; wś Olkoniany nowe z grun. mr. 474; wś Olkoniany stare z gruntem mr. 616; wś Krejwiany z grun. mr. 894; wś Kalinowo z gruntem mr. 111; wójtostwo Łozdzieje nieoznaczona; wś Baczniki z gruntem mr. 564; wś Kibarty z gruntem mr. 89; wś Mikłaszewo z gruntem mr. 597; wś Strombogłowa z gruntem mr. 91; wś Polunice małe z gruntem mr. 953; wś Użukalnie z gruntem mr. 417; wś Giłajsze z gruntem mr. 554; wś Trompole z gruntem mr. 557; wś Trompoliszki z gruntem mr. 215; wś Wojponiszki z gruntem mr. 770; wś Zawady z gruntem mr. 700; wś Polunce Wielkie z gruntem mr. 1319; wś Przystowańce z gruntem mr. 667; wś Szaukuny z gruntem mr. 420; wś Galińce z gruntem mr. 512; wś Uzdzienniki z gruntem mr. 635; wś Bojniszki z gruntem mr. 889; wś Zawydzka v. Żmujdzka z gruntem mr. 898; wś Kasztelaniszki mr. 93; miasto Łozdzieje nieoznaczone, wś Pełele, z gruntem mr. 537; wś Brejwiszki v. Knejsowo z gruntem mr. 291; wś Widugiery nieoznaczone; wś Szołtany z gruntem mr. 382; wś Bojniszki z gruntem mr. 128; wś Sadzawki z gruntem mr. 75; wś Węgielnica z gruntem mr. 81; wś Zegaryszki z gruntem mr. 325; wś Ossowa z gruntem mr. 521; wś Połeć i Morgi z gruntem mr. 179. *A. Pal.*

Krasnowo, zaśc. rząd., pow. dzisieński, o 16 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dom, 12 mk. (1866).

Krasnowola vel *Jemielinek*, wś i folw., pow. warszawski, gm. Falenty, par. Służew. Leży w obrębie dóbr Wyczółki, za rogatkami mokotowskiemi Warszawy, o 1 milę od t. m., na prawo od drogi do Piaseczna. Ma mr. 342 pr. 104. Zabudowania dworskie i wiejskie murowane, gorzelnia, karczma, cegielnia, fabryka drożdży prasowanych, ogród owocowy i warzywny. *J. Lied.*

Krasnowskie albo *Kraśnickie* starostwo niegrodowe, znajdowało się w wojew. mścisławskiem. Podług metryk litewskich powstało około 1588 r. z dawniejszego starostwa orszańskiego. Wedle przywileju Augusta II z d. 3 marca 1731 r. starostwo to składało się z włości następujących: Krasno, Biaskówka, Starzynki, Dziacioł, Piackowicze, Jesmanów, Bizinki, Strupejki i Uhoł. Od r. 1588 posiadali je: Niemirowie Godlewscy, Wołodkiewiczowie, Hrebniccy, Braciszewscy, wraz z starostwem uszpolskiem przez sejm nadane, Poniatowscy, Korbutowie, Czudowscy, wreszcie z mocy przywileju Augusta III, z d. 3 marca r. 1761 dzierżył to starostwo Tadeusz Mężyński, syn sędziego grodzkiego mścisławskiego, który z niego opłacał kwarty złp. 210 gr. 22, a hyberny złp. 355. *W.*

Krasny, ob. *Krasne.*

Krasny, zaśc. poleski w południowej stronie powiatu borysowskiego, nad rzeczką Łużą, w okr. policyjnym łohojskim, nieopodal gościńca wiodącego z Zabaszewicz do Hlewina, ma osad 2, w miejscowości obfitej w łąki i pastwiska, należy do dominium Krasne.

Krasny, potok górski, wytryska z pod Paraszki (1271 m. szt. gen.), w obr. gm. Korostowa, w pow. stryjskim, ze źródeł leśnych, i lasem Korczanką spływa na południowy zachód a po 3 kil. i pół biegu uchodzi z lewego brz. do Butywli Małej (ob.). *Br. G.*

Krasnybór, wś i os., pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Leży przy zejściu się rz. Łabędzianki z Jastrzębianką, o 2 w. od ich ujścia do Biebrzy, na wzgórzach po nad błotami tej ostatniej. Odl. 24 w. od Augustowa, 52 w. od Suwałk. Posiada kościół parafialny erygowany 1598 r. przez Adama Chreptowicza. Był tu klasztor dominikanów, który erygował 1513 r. ks. Teodor Chreptowicz jako cerkiew, a pozostała po nim wdowa oddała ją dominikanom. Gdy w 1825 r. wy-

marli ostatni zakonnicy; z funduszów klasztornych zbudowano kościół filial. w Sztabinie, a kościół po-dominikański w K. stał się parafialnym. W 1827 r. było tu 27 dm., 163 mk., obecnie wś K. ma 51 dm., 356 mk., zaś os. 5 dm., 30 mk. Krasnybór stanowił część dóbr Sztabin, będących własnością znanego filantropa Karola hr. Brzostowskiego, który zapisał cały majątek na rzecz włościan i oficyalistów tych dóbr. Par. K. ma 6380 mk.

Krasny-bór 1.) zaśc. szlach., pow. wileński, 4 okr. adm., o 32 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) K., folw. szlach., tamże, o 38 w. od Wilna, 2 dm , 8 mk., 4 prawosł., 4 kat. 3.) K., zaśc. szlach., tamże, o 42 w. od Wilna; 3 dm., 8 mk., z tego 4 prawosł., 4 katol. 4.) K., folw. szlach., tamże, o 42 w. od Wilna, 1 dom, 5 staroob. (1866).

Krasny Bór, znaczny folwark i karczma w powiecie borysowskim, w okr. policyjnym łohojskim, o mil trzy na północ od miasteczka Łohojska, nad rzeczką bezimienną wpadającą do Hajny. Do niedawna dziedzictwo Czudowskich, zmarnowane, przeszło na własność Hartingow. Łąki obfite, gleba dość urodzajna.

Krasnyborek, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród. W 1827 roku był wsią rządową i miał 12 dm., 57 mk.

Krasnybród, ob. *Krasnobród.*

Krasnybród al. *Sokołówka* al. *Żulinka*, wś, pow. zwinogródzki, o 8 w. od paraf. cerkwi w Suchej Kaligórce, 108 mk.

Krasny-Brzeg, wś włośc., nad rz. Narocz, pow. wilejski, o 33 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 4 dm., 59 mk. prawosł.

Krasnybrzeg, wś, pow. bobrujski, o wiorstę od st. dr. żel. t. n., 200 mk., okolica bezwodna. St. dr. żel. landwerowsko-romeńskiej na przestrzeni Homel-Mińsk, między Żłobinem a Kowalami, o 44 wiorst od Bobrujska ku Homlowi. Czyt. Mik. Łojko „Opisanie folwarku nazwanego K., mińskiej gub., w pow. ihumeńskim“, Mińsk, 1855.

Krasny Chełm, miasto w gub. twerskiej, $489_{,25}$ wiorst od Petersburga, a 274 od miasta gubernialnego odległe; 1932 mk., bank, stacya pocztowa.

Krasny dół, las w płd.-wsch. stronie Lisek i półn.-zachod. stronie Zniatyna w pow. sokalskim.

Krasnyj, m. pow. gub. smoleńskiej, ob. *Krasne.*

Krasnyj Jar 1.) m. pow. gub. astrachańskiej, o 35 w. od Astrachania, nad rzeką Buzan, w pobliżu brzegu morza Kaspijskiego; 6630 mk., 2 kościoły, szpital, stacya pocztowa. 2.) K., st. poczt., pow. i gub. samarska.

Krasnykąt, wś rządowa, pow. bałcki, nad rz. Dniestrem, gm. Harmaki, par. Rybnica; ma 32 dm., 214 mk., 717 dzies. ziemi włośc. Należała do dóbr skarbowych, do folw. woronkowskiego; w 1816 r. nadana na lat 12 admirałowi Tetu. *Dr. M.*

Krasny-kut (kąt), wś, pow. humański, nad rz. Tykiczem, o 2 w. powyżej Nowej Hrebli, 836 mk., 2664 dzies. ziemi, cerkiew ś. Mikołaja. Własność Piaseckiego.

Krasny kopiec, szczyt, ob. *Fatra*, II, 375.

Krasnyk, potok, ob. *Krasna.*

Krasny las w płd. stronie Niedźwiedzy, pow. drohobycki, na granicy Nahujowic i Uniatycz. Najwyższe jego wzniesienie 393 m. na granicy Nahujowic. Przepływa go pot. Hryszne, dopływ Radyczowa. *Lu. Dz.*

Krasny las, wś, pow. wasylkowski, nad strugą do Kamianki uchodzącą, niedaleko drogi z B. Cerkwi do Pawołoczy; 1429 mk. prawosł., 36 katol., 7 izr. Cerkiew z 1787 r., od 1743 r.

Krasny ług, okolica szlachecka na północnym krańcu powiatu borysowskiego, w okr. policyjnym dokszyckim, przy drodze z zaścianka Zaszcześle do Jasiewicz, nad rzeczką Zaszcześlanką położona, ma osad 7, grunta lekkie.

Krasny łuh, potok, ob. *Kraśnik.*

Krasny Ostrów, pierwotne nazwisko mka Kukizowa w pow. lwowskim. D. 20 maja 1699 r. Konstanty Sobieski nadaje prawo miejskie magdeburskie dziedzicznemu swemu mku Krasny Ostrów. „Akta grodzkie i ziemskie“, t. I, str. 113 do 115. *Lu. Dz.*

Krasny Róg, wś, pow. połocki, nad jez. Homel, o 25 w. od Połocka, 850 dzies. ziemi dworskiej. Kaplica katol. parafii Zaskorki, wzniesiona 1785 r. *M. K.*

Krasnyróg, st. p. w gub. czernihowskiej, pow. mglińskim, między stacyami Briańsk i Poczep.

Krasnystaw (al. *Krasnostaw*), miasto powiatowe gub. lubelskiej, nad rz. Wieprzem, leży pod 50° 58.9 szerok. i 40° 49.8 długości geograf., na krawędzi doliny Wieprza, głęboko się wrzynającej w wyżynę lubelską, wzniesioną tu na 800 przeszło stóp nad poziom morza. Miasto leży w punkcie zetknięcia się Wieprza z wpadającą doń Żółkiewką, która tworzy także szeroki i głęboki jar. Połączony z Lublinem odl. 51 w., szosą i w części dr. żel. nadwislańską, której stacya Rejowiec odl. 19 w. od K., od Warszawy odl. 201 w. Posiada kościół par. murowany, cerkiew, szpital na 20 łóżek, dom schronienia dla 10 starców i kalek, dom dla ubogich wdów, sąd pokoju okr. V, należący do zjazdu sędziów w Lublinie, urząd powiatowy, urząd miejski, stacyą telegraficzną, stacyą pocztową, przystań wodną i składy zbożowe, straż ogniową ochotniczą, pięć szkół elementarnych. Z zakładów fabrycznych istnieje tu garbarnia i fabryka mydła i świec. W r. 1827 K. miał 355 dm. i 2952 mk.;

w 1860 r. było 534 dm. (56 murow.) i 3882 mk. (w tem 153 żydów), obecnie 25 ulic, 553 dm. (72 murow.), 5455 mk. (810 żydów), 4 większe sklepy i 29 drobnych. Do miasta należą folwark, łąki i obszar lasu. Dochód kasy miejskiej wynosił w 1860 r. 8242 rs. a w 1877 r. 12869 rs. Ratusz miejski uległ spaleniu w pożarze 1878. Miasto posiada kilka przedmieść: Krakowskie, Grobla, Zakręcie, Zasław. Pierwotnym zawiązkiem K. był istniejący tu od wieków gród warowny, jakie zwykle spotykamy w punktach zbiegu większych rzek. Wznosił się on nad brzegami Wieprza. Kazimierz W. miał wznieść tu zamek murowany, a dla zabezpieczenia fos zamkowych od braku wody w razie opadnięcia poziomu Wieprza kazał wykopać staw, podobnie jak w Korczynie-Nowem-mieście. Nad stawem tym pod osłoną zamku zaczęła się tworzyć osada, która otrzymała miano Krasnego stawu, choć istniała na gruncie wsi Szczekarzowa. W 1394 r. Władysław Jagiełło dał Stanisławowi z Kozic wójtostwo w Szczekarzowie prawem dziedzicznem z przywilejem na założenie miasta na prawie magdeburskiem. Istniał wtedy już zapewne kościół parafialny pod wezw. W. Swiętych, który uposażył Jagiełło w 1410 r. Król ten, złamawszy nogę na łowach w puszczy białowieskiej, leczył się tu przez kilka tygodni w 1426 r. Na prośbę Stanisława z Przybysławic wójta szczekarzowskiego potwierdził Kazimierz Jagiellończyk przywilej ojca (w 1462 r.) dla miasta zwanego także Krasnym Stawem. Na podniesienie miasta wpłynęło wiele przeniesienie katedry biskupiej chełmskiej z Hrubieszowa w 1490 r., przez biskupa Macieja z Łomży. Zygmunt I ustanowił tu skład soli w 1518 r. z pozwoleniem pobierania od niej pewnej opłaty dla miasta. Gdy w pożarze 1524 r. zniszczały wszystkie papiery i przywileje miejskie, tenże król potwierdził dawne nadania, a przytem udzielił mieszczanom prawo warzenia piwa, palenia wódki i szynkowania wszelkich napojów; dochód z mostowego na rzecz rajców przeznaczył. W 1540 r. uwolnił mieszczan od dawania podwód. Mieszczanie wschodniego obrządku otrzymali w 1542 r. od Zygmunta Augusta pozwolenie na budowę cerkwi, która z muru, w stylu gotyckim, wzniesioną została nad Wieprzem niedaleko zamku. Tenże król zwołał tu w 1558 r. zjazd senatorów i szlachty, lecz dla nielicznego zebrania przeniesiono obrady do Piotrkowa. Stefan Batory w 1578 r. zabronił żydom osiadać w mieście, a chrześcian obu obrzędów porównał co do prawa piastowania urzędów miejskich. Lustracya z 1564 r. pokazuje, iż K. miał 205 domów murowanych, 73 ogrodów, 24 jatek rzeźniczych, tyleż szewckich. W 1588 r. w zamku tutejszym osadzony został pod strażą Marka Sobieskiego arcyksiążę Maksymilian, wzięty do niewoli przez Jana Zamojskiego pod Byczyną; tu siedział on cały rok, odbierając wizyty nawiedzającego go Jana Zamojskiego, a po wyzwoleniu i samego Zygmunta III. Król ten, obok zatwierdzenia dawniejszych przywilejów zalecił, by każdy kupiec jadący z Wołynia i Podola przez Chełm, Horodło, Hrubieszów obierał drogę na K. i zatrzymywał się w nim z towarami przez cztery dni. W 1619 roku i 1621 r., przedłużając dawniejsze zwolnienia od podwód, zabronił żądać ich bez zapłaty. Jan Kazimierz uwolnił K. od kwaterunku wojsk. Nietylko miasto ale i pojedyncze korporacye otrzymywały liczne odrębne przywileje. Cechy tutejsze mają swe z XVI wieku urządzenia i swobody. Szewcki, rzeźniczy z 1558, krawiecki z 1562, ślusarski, kowalski, siodlarski, złotniczy i mieczników z 1566, kuśnierski z 1605, płócienniczy z 1637 r. Mimo to już na początku XVII w. zaczyna się upadek miasta; w 1616 r. lustracya znajduje tylko 140 domów. Morowe powietrze, wojny szwedzkie, ucisk starostów, z którymi miasto długie spory wiodło, zniszczyły resztę pomyślności. Zamek poszedł w ruinę; jeszcze w 1816 roku stały dwie całe ściany, dające pojęcie o budowie; mury miejskie zniszczały i został tylko mały po nich szczątek. Stara cerkiew z XVI w. poszła w ruinę. Pierwotny kościół parafialny katolicki, później przez trzy wieki katedralny, wyrestaurowany w połowie XVII wieku przez Macieja Łubieńskiego bisk. chełmskiego, został jeszcze w zeszłym wieku rozebrany z powodu ruiny. Kościół i klasztor augustyanów, wzniesiony podobno w 1503 r., został obrócony na koszary, a na to miejsce rząd wystawił nowy kościół i klasztor za miastem między 1826 a 1839 r. Istniał tu również kościół i klasztor bonifratrów przy szpitalu fundacyi Michała Swirskiego, sufragana chełmskiego w 1677 r. Jedyny obecnie istniejący kościół został wzniesiony dla jezuitów wraz z kolegium w 1695 r. przez Annę Krystynę Potocką, żonę Feliksa hetm. w. kor. i kasztelana krakowskiego, a córkę Sebastyana Lubomirskiego marsz. kor. i hetm. poln. Budowniczym był Jan Hus węgier. Obrał on za wzór kościół św. Piotra w Rzymie i wzniósł na środku olbrzymią kopułę o dwóch kondygnacyach, z oknami i gankiem żelaznym wewnątrz. Kopuła ta zawaliła się w 1849 r. i uszkodziła sklepienie i posadzkę kościoła. Na jej miejsce dano sklepienie murowane. Do tego kościoła przeniesiono po kasacyi jezuitów w 1776 r. katedrę biskupią, która tu istniała aż do 1826 r., w którym przeniesiono ją do Lublina. W 1880 r. ze składek parafian, a staraniem miejscowego proboszcza kościół ten

został wyrestaurowany gruntownie i przyozdobiony wewnątrz. Z dawnych pamiątek przechowały się tu portrety fundatorów i ich rodziny i kilka grobowców; z tych najokazalszy biskupa Jana Krasińskiego, sufragana chełmskiego, zmarłego i pochowanego we Frauenburgu w Warmii (1763 r.). Ratusz tutejszy spłonął w pożarze z 1878 r. K. jest miejscem urodzenia Oleszczyńskiego Antoniego znanego rzeźbiarza i rytownika, i Pilata Stanisława pracownika na polu dziejów literatury polskiej. Par. K. dek. krasnostawski 9615 dusz. Dobra rządowe K. podług wiadomości z r. 1854 po oddzieleniu na majoraty, mają ogólnej rozległości mr. 6256: miasto K. z rozległością mr. 9; folwark Siennica Królewska mr. 659; lasy z odpadkami mr. 3894; wieś Siennica Królewska i młyn mr. 1656; wś Niemienice mr. 38. Dobra majorat K. v. Rońsk podług wiadomości z r. 1854, nadane na prawach majoratu baronowi Fryderyksowi, rozległe mr. 2489: folwark Krasnystaw v. Zadworze mr. 374; folw. Rońsk mr. 523; osady młynarskie: Kawęcka, Tuligłowy i Rzeszów mr. 5, lasu z odpadkami mr. 1587. Nadto podług wypisu tabel likwidacyjnych z r. 1866 zostały uwłaszczone wsie: wś Gory osad 60, z gruntem mr. 1064; wś Mołochwice osad 44, z gruntem mr. 1597; wś Latyczew osad 54, z gruntem mr. 1111; wś Zadworze osad 10, z gruntem mr. 56; wś Rońsk osad 6, z gruntem mr. 185. Starostwo grodowe krasnostawskie mieściło się w województwie ruskiem, w ziemi chełmskiej i podług lustracyi z r. 1628 zaliczały się do niego: miasto Krasnystaw i wsie: Niemienice, Białka, Zażółkiew, Hruszów, Niedziałowice, Mołochwice, Latyczów, Łopiennik Ruski i Lacki, Dobrzyniów, Stężyska, Płońka, Siennica, Lipie i 6 folwarków. W r. 1771 było w posiadaniu Kazimierza Krasińskiego, oboźnego koronnego, który z niego opłacał kwarty w ilości złp. 6873 gr. 20, a hyberny złp. 1909 gr. 27. *Powiat krasnostawski*, gub. lubelskiej, stanowi część dawnego powiatu t. n., z którego w 1867 r. utworzono drugi jeszcze powiat chełmski. Ma on obszaru 27,47 mil kwadr. i rozciąga się w kierunku od zachodu ku wschodowi w samym środku gubernii lubelskiej. Graniczy na północ z powiatem lubelskim i chełmskim, na wschód z chełmskim, na połud. z zamojskim, a na zachód z janowskim i lubelskim. Położony w samym środku lubelskiej wyżyny, przedstawia on płaskowzgórze wzniesione średnio 800 do 1000 stóp nad poziom morza i poprzerzynane luźnemi, głębokiemi i wąskiemi dolinami (jarami), utworzonemi przez liczne rzeczki i strumienie. Przez środek powiatu w kierunku od połud. ku półn. przepływa rz. Wieprz, torując sobie drogę szeroką i błotnistą przeważnie doliną, na przestrzeni 33 w. od wsi Tarzymiechy aż do Oleśnik. Do niej zbiegają się liczne dopływy, z których najważniejsze są: Wolica, Wojsławka i Siennica z praw. brz. i Żółkiewka z lew. brzegu. Wieprz uprowadza wody środkowej i wschodniej części powiatu, w zachodniej zaś Giełczew czyli Radomirka prowadzi ku północy do Bystrzycy, a Por ku południowi do Wieprza, ale już w powiecie zamojskim. Stolica powiatu Krasnystaw leży w punkcie panującym nad doliną Wieprza, rozszerzoną znacznie przez zbieg trzech jego ważnych dopływów: Wolicy, Wojsławki i Żółkiewki. Średnie wzniesienie mniejszej, wschodniej połowy powiatu wynosi 900 do 950, w zachodniej większej połowie wzniesienie wzrasta w kierunku od zachodu ku wschodowi i od północy ku południowi. Między doliną Poru a granicą pow. janowskiego leży obszerna wyżyna wznosząca się 1000 do 1050 stóp, pokryta lasami, przerznięta licznemi jarami i niezaludniona; toż samo przedstawia po części obszar zawarty między doliną Poru, Żółkiewki i Wieprza, stanowiący przeważnie lesistą wyżynę. Na obszarze tym na przestrzeni 20 w. od folw. Nowydwór do wsi Wierzbica w kierunku od zachodu ku wschodowi a na 10 w. od półn. ku połud.-wschod. od Żółkiewki do Bzowca ciągną się same lasy i jary. Miasteczka i wsie, zwykle ludne i rozległe, rozsiadły się tylko nad brzegami większych rzek, w szerokich dolinach. Niewielka rzeczka Giełczew ma nad swemi brzegami cały szereg wielkich wsi z dziejową po części przeszłością jak: Giełczew, Sobieska Wola, Pilaszkowice, Częstoborowice, Rybczewice. Pod względem geologicznym cały obszar powiatu spoczywia na formacyi kredowej; jedynie tylko na prawym brzegu Wieprza na północo-wsch. od Krasnostawu występuje tak zwane średnie ogniwo trzeciorzędnej formacyi. We wsi Krupe (na drodze z Krasnostawu do Rejowca) położonej na tej formacyi dobywają brunatny wapień muszlowy, zmieszany z krzemionką, twardy i stąd zdatny na bruki i szosy. Miękki wapień, kredowej formacyi, znajduje się obficie w całym powiecie. Torf w dolinach rzek napotyka się w wielu miejscach, ale dla obfitości drzewa dotąd niedobywany. Zwierzchnia warstwa, gleba urodzajna, mimo swej żyzności (glinka pszenna po części) nie przynosi należytych korzyści dla smutnego stanu rolnictwa. Z ogólnego obszaru 123040 dziesięcin, na grunt orny wypada połowa: 69843 dzies., lasy zajmują 29159 dzies., zarośla 2879 dzies., nieużytki 2284 dzies., drogi i wody 1890 dzies., zabudowania i ogrody 4367 dz., łąk 8157 dz. i pastwiska 4101 dzies. Leśne gospodarstwo tu nieznane prawie, to też lasy wyniszczone powszechnie. Tylko na 7280

mr. lasów prywat. zaprowadzono gospodarstwo leśne (w dobrach ordynacyi Zamojskich), zaś 53451 mr. (w 1880 r.) lasy nie były urządzone; obok 295 mr. zasianych, spotykamy 4638 mr. niezadrzewionych po wycięciu. Włościanie obok 142 mr. zdawna posiadanych, otrzymali za serwituty 2344 mr. Łąki nadrzeczne, nad Wieprzem mianowicie, piękne i w wybornych warunkach do racyonalnego gospodarstwa ale zostawione w stanie natury. W 1878 r. wysiano w całym powiecie 9354 czetw. pszenicy, 19575 czetw. żyta, 25000 czetw. jarego zboża i 12819 czetw. kartofli; zebrano zaś 43721 pszenicy, 85392 żyta, 145000 jarego zboża i 98000 kartofli. Siana sprzątnięto 570000 pudów. Chodowla inwentarza zaniedbana. W całym powiecie (1877 r.) było 14810 koni, 37572 bydła, 2704 owiec prostych i 49528 poprawnych. Zarodowych obór, owczarni, stadnin nie było wcale. Ogrodnictwo zaniedbane, sady dworskie zajmują tylko 256 mr., a włościańskie 229 mr; owoce sprowadzane bywają z Krzeszowa i Puław, choć warunki produkcyi są na miejscu wyborne, dzięki licznym ścianom jarów na południe wystawionym. Mimo obfitości wód hodowla ryb nie istnieje; stawy istniejące zapuszczone, zarosłe trzciną, pełne błota. Pszczolnictwo mające tu dobre warunki trzyma się starych form ula (stojaki i leżaki), w 1877 r. było 4230 uli, które wydały 1152 wiader miodu i 160 pudów wosku, wartości około 9000 rs. Zwierzyna utrzymuje się dotąd, mimo braku ochrony dzięki licznym jarom, obfitości wód i lasów. Wilki znaczne dotąd wyrządzają szkody w zwierzynie i inwentarzu. Sarny, zające, kuropatwy, w wielkiej obfitości; toż i ptastwo wodne (kaczki i bekasy); w Wieprzu często spotyka się wydry. Przemysł ani na drobną skalę, domowy, ani fabryczny nie rozwinął się dotąd dla braku środków komunikacyjnych i zbytu; z wyjątkiem jednej fabryki mebli giętych w Wojciechowie (produkującej za 100000 rs.), istnieją tylko zakłady niewystarczające nawet skromnym miejscowym potrzebom. Jeden młyn parowy (w Orłowie) przerabia około 25000 korcy pszenicy, dwa młyny amerykańskie (Tarnogóra i Tuligłowy), cztery gorzelnie (z produkcyą na 48000 rs.), pięć małych browarów (15,000 rs.), zwyczajne młyny wodne, tartaki, małe olejarnie, garbarnie (Turobin-Izbica). Handel naturalnie nie może się rozwijać dla braku dostatecznych środków. W 1877 r. w całym powiecie wykupiono 20 świadectw 2 iej gildyi i 803 na drobny (kramarski) handel. Przedmiotem wywozu jest zboże (około 50000 czetw.), drzewo (w 1877 r. tylko za 250000 rs. z powodu stagnacyi), wełna (do 4000 pudów). W związku i niepomyślnym stanem handlu i przemysłu zostaje małe rozwinięcie środków komunikacyi. Linia kolei żel. nadwiślańsklej dotyka tylko granicy powiatu; najbliższe stacye jej są: Trawniki o 20 w. i Rejowiec o 19 w. od Krasnego Stawu. Drogi bite mają 46 w. długości, z tych 36 w. szosy lubelsko-zamojskiej i 10 w. drogi z Krasnostawu do Chełmu. Rzeka Wieprz spławną jest na przestrzeni 11 w. od wsi Tarzymiechy do Oleśnik. Ludność powiatu wynosiła w 1877 roku 66385, w tem: 53767 katolików, 6013 prawosł., 6578 żydów, 27 ewang., z tego w mieście Krasnostawie mieszkało 5070, a w gminach 61315. Co do ruchu ludności, to urodziło się w 1877 r. 2657, zmarło: 1626, przesiedliło się 370, a wysiedliło 156. Co do narodowości to przeważną większość stanowią polacy, w kilku tylko gminach na granicy powiatu chełmskiego spotykamy Rusinów; i tak w gm. Czajki 1952 rus. i 2094 polak.; gm. Łopiennik 1702 rus. i 2427 pol.; Rudka 1603 rus. i 2824 pol.; gm. Turobin 207 rus. i 5844 pol.; gm. Wysokie 136 rus. i 4067 pol. O niskim stanie oświaty świadczy mała liczba szkółek—32, i mała ilość uczących się bo 1076, w tem 906 katol., 135 prawosł., 32 żydów i 2 ewang. Z zakładów dobroczynnych jest szpital na 30 łóżek z kapitałem 17471 rs.; jeden dom przytułku dla 10 kobiet (kapitał 4896 rs.), drugi dla 4 kobiet (600 rs.), ochrona dla dzieci nieotwarta (kapitał 3899 rs.). Pod względem kościelnym powiat ten stanowi dekanat t. n., składający się z 16 parafij: Bończa, Chłoniów, Częstoborowice, Fajsławice, Gorzków, Krasnystaw, Łapiennik, Płonka, Siennica-Różana, Surchów, Targowisko, Turobin z filią Czernięcin, Wysokie i Żółkiewka. Dawniejszy dekanat grecko-unickiej dyecezyi chełmskiej dzielił się w 1863 r. na 11 parafij: Depułtycze, Krośniczyn, Krupe, Łopiennik, Orłów, Pawłów, Rakołupy, Rejowiec, Stężyca z filią w Krasnymstawie, Żdżanne i Żulin; obecnie natomiast jest 7 parafij prawosławnych. Pod względem sądowym powiat K. stanowi jeden okrąg (V) sądu pokoju dla miasta Krasnostawu i cztery okręgi sądów gminnych: Wysokie, Żółkiewka, Fajsławice, Surchów, należące do zjazdu sędziów w Lublinie. Pod względem administracyjnym składa się powiat z jednego miasta i 14 gmin: Czajki, Czernięcin, Fajsławice, Gorzków, Izbica, Krasnystaw, Łopiennik, Rudka, Rybczewice, Wysokie, Zakrzew, Żółkiewka. *Br. Ch.*

Krasnystaw, mko, pow. nowogradwołyński, leży na samej granicy pow. zasławskiego, należy do gm. berezdowskiej. Liczne pożary w latach ostatnich o wiele zniszczyły ilość domów żydowskich; dawniej ich liczono około 200, dusz włościan 252. K. oddawna należał do ks. Jabłonowskich, z których ostatnim był

ks. Stanisław w 1831 r.; odtąd ten majątek jest rządowy. K. leży nad Kurczykiem, ma garbarnię i fabrykę dachówek. R. 1870 miał K. 697 mk., w tem 55 proc. izr., 126 dm., cerkiew, synagogę, dom modlitwy. *L. R.*

Krasnystaw, wś, pow. słonimski, nad rz. Hrywdą, na zach. od drogi kosowsko-słonimskiej.

Krasny staw, rz., dopływ rz. Rosi, wpada do Rosi między Orechwatycą a Rudą.

Krasny werch, grupa domów w Wiszence małej, pow. gródecki. Zajmuje ona piękną małą dolinkę, otoczoną lesistemi wzgórzami.

Krasny zapust, las w zach. stronie Mużyłowic, pow. jaworowski. W środkowej jego części sięga szczyt najwyższy do 272 m.; część płd. opada do 252 m. Wody jego płyną na płd. do potoku Gońca. *Lu. Dz.*

Krasobór, ob. *Gryzobór*.

Krasocin, daw. *Krasoczyn*, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Krasocin, leży na trakcie bitym z Włoszczowy do Kielc. Posiada kościół paraf. murowany, szkołę początkową. Były tu dwie fryszerki, jest młyn wodny i cegielnia, 511 mr. folw., płodozmian 10-polowy. Obecny kościół na miejsce dawnego drewnianego wzniósł w 1856 r. dziedzic K. Hipolit Stojowski. Jeden z dzwonów kościelnych ma pochodzić z 1270 r. W 1827 r. było tu 53 dm. i 420 mk. K. stanowił do r. 1878 część obszernych dóbr Gruszczyn (ob.). K. par., dek. włoszczowski, 2200 dusz (wymienia ją Łaski, Lib. ben. I, 601 pod parafią Falków). Gmina K. należy do sądu gm. okr. I we Włoszczowy, gdzie też i st. poczt., ma 12101 mr. obszaru i 2412 mk. (1867 r.).

Krasoczki, wś włośc. nad rz. Korytnianką, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 52 w. od Lidy, 9 dm., 65 mk. (1866).

Krasoczyzna, grupa domów w Stradczu, pow. gródecki.

Krasomaj, według Stołpiańskiego jezioro w pow. horodeckim, gub. witebskiej, śród błot i trzęsawisk.

Krasota 1.) grupa domów i lasek w płd.-zach. stronie Nahorzec Małych, pow. Kamionka Strumiłłowa. 2.) K., wzgórze w obrębie gminy Horpin, pow. Kamionka Strumiłłowa. Według podania ludu miało być w tem miejscu niegdyś uroczysko pogańskie albo raczej świątynia jakiejś bogini. *Lu. Dz.*

Krasów al. *Krassów*, ob. *Kraszew*.

Krasów 1.) wś blisko wschodniej granicy pow. włoszczowskiego, nad rz. Nidą, gm. Radków, par. Bebelno (Łaski, Lib. ben. I, 570). Ma 26 dm., 221 mk. (w 1827 r. 16 dm., 135 mk.), 722 mr. ogólnej rozległości. Gruntu dworskiego 599 mr., z tego 320 mr. roli ornej, 167 pastwisk, 49 lasu, 49 łąk, 15 mr. nieużytków. Włościanie mają 85 mr. roli ornej, 38 mr. łąk. Wś i jej grunta leżą w nizinie, częścią śród lasów, częścią śród łąk i pastwisk. Gleba lekka, sapowato-rędziniasta, średniej żyzności. Lasy nieurządzone, sosnowe, drzewostan lichy. Lud biedny bez żadnego wykształcenia. K. nosił dawniej nazwę *Wielkiego* i stanowił własność Jana Długosza. 2.) K. al. *Krassów*, wś, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień. W 1827 r. 11 dm., 72 mk.; obecnie 10 dm., 100 mk., 301 mr. rozl. *Dr. E. B.*

Krasów (al. *Krassów*, po rus. *Krasiw*), z *Reichenbachem* i *Saszczynem*, wś, w pow. lwowskim, 25 kil. na płd. ode Lwowa, 12 kil. na wsch. od sądu powiat. w Szczercu, tuż na płn. od urzędu poczt. w Brodkach. Na płd. leżą Polana i Brodki, na zach. Dobrzany i Dornfeld, na płn. Chrusno i Nowosiołki, na wsch. Hucisko (w pow. bobreckim). Przez wsch. część obszaru płynie pot. Zubrze od płn. na płd. i tworzy w połowie biegu staw. Od lew. brz. zasila go w obrębie wsi pot. Kasperek (al. Bobrówka), wytryskujący z pośród skalistych debr we wsi Polanie. Płynie on na płn. wsch. przez łąki krasowskie i wpada do Zubrzy niedaleko granicy Nowosiółek. Na zach. od Zubrzy leżą zabudowania wiejskie K. nad stawem, a na płd. od nich kolonia niemiecka Reichenbach. Resztę tej części obszaru zajmują pola i łąki. Na wsch. od Zubrzy leży grupa domów Warszawa nad stawem, na płd. wsch. od niej przysiołek Saszczyn (zwany także Suszczynem albo Zuszczynem) blisko granicy Polany. Dokoła tych osad leżą łąki, pola i pastwiska, dalej na wsch. od nich las rozległy, a w nim grupa domow Miedziaki, blisko granicy Huciska. W lesie wznosi się najwyżej Kobylica (407 m.) w stronie płn. a Wysoka góra (402 m.) na granicy płd. wsch. Wsch. część obszaru przebiega gościniec lwowsko-stryjski od płn. na płd. Własn. więk. ma roli or. 181, łąk i ogr. 70, pastw. 92, lasu 1616 mr.; własn. mniejsza roli or. 920, łąk i ogr. 233, pastw. 250, lasu 13 mr. Według spisu z r. 1880 było w Reichenbachu 226 mk. a w K. i przysiołkach 557 mk. w gminie a 48 na obsz. dwors. Par. rzym.-katol. w Rakowcu, gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. szczerzeckiego a archidyec. lwowskiej i ma filią w Rakowcu i Nowosiołkach. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i młyn amerykański. K. należał za czasów polskich doststwa szczerzeckiego a ziemi lwowskiej. Prowizyi przynosił 1720 złp. Przy licytacyi r. 1828 nabył go wraz z innemi wsiami Kriegshaber. „Według lustracyi z r. 1627 było w tej wsi osiadłych poddanych na łanach 19, którzy siedzieli na ćwierciach. Według lustracyi z r. 1661 i 1662 była ta wieś funditus spustoszona i nie masz w niej tylko jeden poddany, który lasu pilnuje a podatku żadnego nie daje. Z młyna tej wsi dostaje się na rok zł. 30. Staw

spustoszał". (Rkp. Ossol. N. 2834, fol. 154). W lesie krasowskim rozsiane są mogiłki, pochodzące z czasów napadów tatarskich.

Krasów, niem. *Krassow*, 1301 r. *Crassiow*, wś, pow. pszczyński, o 1 milę od Mysłowic, o 4 od Pszczyny, przy drodze łączącej te miasta; 64 bud., 60 dm., 709 mk. Wś ma 57 os., 1200 mr. ziemi, wapielnię, kamieniołomy, szkołę 2-klasową. Folw. 47 mr. ziemi piaszczystej z podkładem węgla. *F. S.*

Krasowa 1.) wś (?), pow. częstochowski, ob. *Krasawa* i por. Częstochowa. 2.) K, kol. włośc., pow. będziński, gm. olkusko-siewierska, ma 15 dm., 118 mk., 192 mr. obszaru. 3.) K., os. i folw. nad rz. Widawką, pow. łaski, gm. Dąbrowa rusiecka, par. Rusiec; kol. ma 3 dm., 31 mk., 25 mr.; folw. 1 dm., 2 mk., 210 mr. rozl.

Krasowa, *Krassowa*, wś i dobra, pow. wielkostrzelecki, par. Leśnica, o pół mili od Leśnicy, przy drodze do Koźla; 62 bud., 34 dm., 217 mk. Dobra, 163 mr. ziemi, należą do probostwa leźnickiego. Wś ma 35 osad, 500 mr. ziemi, młyn. *F. S.*

Krasowe, kol. do Kopienic, pow. toszecko-gliwicki (Knie).

Krasówek, wś, pow. włoszczowski, gmina Radków, par. Bebelno (Łaski, Lib. ben. I, 570), leży blisko wschodniej granicy powiatu, na nizinie, śród rozległych pastwisk i łąk nadnidzkich. Ma 8 dm., 72 mk. Ziemi dworskiej: 190 mr. roli or., 141 mr. lasu, 18 mr. łąk, 5 mr. nieużytków. Grunta niskie, częścią piaszczyste, częścią lekkie rędziny. We wsi rozległe alee wysmukłych topoli, jeszcze dobrze zachowane. (W XV w. należał do Jana Krasowskiego h. Szreniawa. Dług. I, 19). Do folw. K. należała wieś Skociszewy: osad 20, gruntu mr. 107. *Dr. E. B.*

Krasowicze, por. *Kalisz*, t. III, str. 689.

Krasowicze, mko, pow. czerykowski, nad rz. Żadunką, w r. 1784 jeszcze było wsią.

Krasowieczyzna, część wsi Milna, pow. brodzki.

Krasówka 1.) wś i folw., pow. bialski, gm. Lubienka, par. Łomazy (Korczówka). W 1827 r. było tu 15 dm., 164 mk.; obecnie 26 dm., 235 mk. i 1523 mr. obszaru. Dobra K. mają obszaru około 3000 mr., w tem 1100 mr. ziemi ornej, 1000 mr. lasu, 460 mr. łąk. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. (z wsią K. i Burwin) rozległy mr. 1643: grunta orne i ogrody mr. 438, łąk mr. 235, pastwisk mr. 6, wody mr. 1, lasu mr. 814, zarośli mr. 11, bagna, nieużytki i place mr. 140, bud. mur. 2, z drzewa 27; pokłady torfu. Nadto w r. 1875 od dóbr tych oddzielono folw. Burwin mr. 1100 i awuls Lorcin mr. 98. Wś K. os. 26, z grun. mr. 418; wś Burwin os. 17, z grun. mr. 304. 2.) K., wś, pow. włodawski, gm. Wyryki, par. Włodawa. W 1827 r. należała do par. w Lubieniu i miała 64 dm., 401 mk.; obecnie 82 dm., 570 mk. i 1802 mr. obszaru. Jest tu szkoła początkowa. 3.) K., wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn. *Br. Ch.*

Krasówka, wś, pow. berdyczowski, o 6 w. na płn.-zach. od Kaszperówki, o 15 w. od Berdyczowa, śród lasów, u źródeł błotnistej strugi Horbatki, dopływu Pustochy. Należy wraz z Czechami do klucza czerwońskiego Tereszczenki, dawniej Grocholskich, w pow. żytomierskim. Ma 1488 dzies. ziemi, 354 mk., cerkiew Narodz. Matki Boskiej.

Krasówka, wś, pow. zasławski, gm. Bulowce. „Encyklop." Orgelbranda wymienia K. na Polesiu wołyńskim, o mil 2 od Równego, a 1 od Stepanią, z fabryką powozów Piotrowskiego, wykonywanych przez tuziemców tak starannie i ozdobnie, że na jarmarkach Małorossyi, gdzie zwykle wyprowadzają się, wyżej są cenione od warszawskich.

Krasówka, wś, pow. tarnopolski, o 4.5 kil. od st. poczt. Borki Wielkie, gdzie też i parafia gr.-katol. Baworów, ma 352 mk. w gminie, 33 na obszarze dworskim.

Krasowka, wś, pow. bałaszewski, gub. saratowskiej, st. poczt., 50 w. na płd.-wschód od Bałaszewa.

Krasówka lub *Łosonia*, rzeczka, dopływ Widawki pod Korablowem (ob.), w pow. łaskim, gm. Dzbanki; nazwę swą bierze widocznie od wsi Krasowej.

Krasowo 1.) K.-*Częstki*, wś szl., pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty, odległa od Piekut w. $1\frac{1}{2}$, od pow. 14; dymów 70, mr. 621, mk. rzym.-katol. 375, żyd. 32 osób. K. Częstki (nie Cząstki, jak pisze Gloger „Ziemia Bielska") wspominane w dokumentach od r. 1500, leży nad strumieniem Tłoczewka (Dzieża?) zwanym; grunta równiny, przeważnie gliniaste; uroczysko na tej wsi, przez lud zwane „Skarbną górą", jest to wyniosły pagórek, na którym leży dosyć kamieni różnej wielkości; prawdopodobnie cmentarzysko pogańskie, dotąd przez nikogo niezbadane; znajdują się tu kości z czaszek palone i skorupy dosyć grube, zapewne z urn. 2.) K.-*Siódmaki*, wś szlach., pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty, odległa od Piekuty $\frac{1}{4}$ w., od pow. 15 w.; dymów 17, mr. 194, mk. rzym.-katol. 121, unitów 2, żyd. 6; grunta liche piaszczyste; lud utrzymuje się częścią z rolnictwa, częścią z wyrobków, w ogóle biedny; w tej wsi była potyczka w r. 1863. 3.) K.-*Wielkie*, wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. i par. Piekuty, odległa od Piekut kilkanaście kroków, od pow. 15 w.; dymów 31, mr. szlach. 534, włośc. 15, poduch. $7\frac{1}{2}$; mk. rzym.-katol. 194, unit. 1, żyd. 48, karczma, wiatrak; grunta w średniej glebie. K. Wielkie wspominane w dokumentach od r. 1526. Z większych posiadłości przed kilku laty był mają-

tek Drągowskich, dziś rozprzedany na drobne części. Na gruntach tej wsi mieści się cmentarz grzebalny rzym.-katol. par. Piekuty, kwadratowy, kamieniem polnym obmurowany, założony w r. 1870. 4.) **K.**-*Wólka*, folw., gm. i par. Piekuty, pow. mazowiecki, odległy od Piekut w. 3, od pow. 12; dym 1, mk. 10, rozległości mr. 104, grunta pszenne. Wspominana w dokumentach od r. 1526. Cała wś K. miała 1827 r. 624 mk. *P. Łukaszewicz.*

Krasowszczyzna 1.) wś rząd., pow. trocki, 3 okr. adm., 46 w. od Trok, 13 dm., 122 mk. katol. 2.) **K.**, karczma i folw. rządowe, nad rz. Uszą, pow. wilejski, o 41 w. od miasta Wilejki, przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 2 dm., 10 mk. 3.) **K.**, folw. należący do hr. Zamojskiej, pow. oszmiański, 3-ci okr. adm., od Oszmiany o w. 60, od Dziewieniszek 32, mk. katol. 6 (1866). 4.) **K.**, folw. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 39 w. od Dzisny, 1 dm., 15 mk. katol. 5.) **K.**, zaśc. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 43 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. katol. (1866).

Krasowszczyzna, dział lasu sosnowego w pow. gródeckim, na wsch. od Zalesia, wioski położonej nad Wereszycą a stanowiącej jakby przedmieście Janowa. Z wyjątkiem części zachodniej, przytykającej do Wereszycy, wycięto ten las przed kilkunastu laty i zamieniono w porębę. *Lu. Dz.*

Krassiw (rus.), ob. *Krasów.*

Krassew, *Krassów*, ob. *Krasów*, *Kraszew.*

Krassula, ob. *Krasula.*

Krasswitz (niem.), wś, pow. ziębicki, na Szląźku, par. Dobrischau.

Krasta, ob. *Kraszta.*

Krastillau (niem.), *Chrastilau*, mor. *Hrastelowo*, wś i folw., pow. głupczycki, par. Nassiedel, o 17 kil. na płd. od Głupczyc; 78 bud., 98 dm., 636 mk. Wś ma 60 osad, 530 mr. ziemi, młyn wodny, szkołę; ludność morawska. Co do folw. ob. *Nassiedel.*

Krastov (dok.), ob. *Siebotschütz* (niem.), pow wrocławski.

Krastudy, niem. *Krastuden*, rycer. dobra, pow. sztumski, obszaru liczą mr. 1715, bud. 22, dm. 8, katol. 87, ewang. 60. Par. i szkoła Nowy Targ, poczta Stary Targ. Nazwy bardzo przy tej wsi poprzekręcane: r. 1402 zowie się Cracztude, 1408 Kraczhut, później Cracztudo, 1442 Kranzstuden, 1608 Krastudy. Oddawna była to wś szlach. O pierwszym przywileju nie wiemy. Roku 1608 jest posiadaczką Małgorzata Brant, ur. Rabe. Około r. 1650 mają K. Szeliscy, 1804 Kodliński. K. były wtedy oszacowane na 15000 tal. Ob. Schmitt, Gesch. des Stuhmer Kreises. *Kś. F.*

Krasula, folw. pryw., pow. lidzki, 2 okr. adm., gm. Żołudek, o 41 w. od Lidy, 1 dm., 46 mk. (1866). Wasil Hubar za króla polskiego Zygmunta I, 1539 r. d. 28 lutego (po zabraniu Smoleńska przez cara Wasyla 1523) przybył stamtąd na Litwę i otrzymał od króla Zygmunta majętność K. (ex ratione utraconych w Smoleńsku dóbr), którą uformowano dlań, oddzieliwszy od Żołudka „30 służeb“. Przez dziewięć pokoleń Hubarowie dziedziczyli K. Od połowy XVII w. zaczęli się pisać Hubarewiczami; piastowali różne urzędy w powiecie, obdarzani przywilejami od wszystkich prawie z kolei królów polskich. W 1831 r. K. przez Julią Hubarewiczównę, która wyszła za Janowskiego, przeszła do rąk tych ostatnich i obecnie stanowi ich dziedzictwo. W ogrodzie, pośród kilkowiekowych niebotycznych topoli, stoi drewniana modrzewiowa kaplica z obrazem cudownym Matki Boskiej z Dzieciątkiem; malowidło piękne, dobrze zachowane, typ wschodni twarzy; szata srebrna misternej roboty. Nabożeństwo odbywa się w niej dosyć często (parafia żołudzka). Obraz zawieszony wotami, z których kilka jest z przeszłego stulecia. Podanie miejscowe głosi, że to ów Wasil Hubar, wygnaniec, przyniósł ten obraz na barkach swoich ze Smoleńska i wybudował tę kaplicę. W archiwum domowem jest o niej wzmianka z 1757 r. jako już o tyle starej, że Jan Hubarewicz testamentem przekazał wnukowi swemu wybudować natomiast murowaną, co jednak i dotychczas nie zostało uskuteczuione. Kaplica ta zaopatrzona przywilejami biskupów wileńskich: Zienkiewicza, Massalskiego, Pilchowskiego, Siestrzeńcewicza, Kłągiewicza, Cywińskiego, Żylińskiego i Krasińskiego.

Krasusze al. *Krasuse*, okolica szlach., pow. łukowski, gmina Krasusze, par. Trzebieszów. W obrębie jej leżą wsie: K. Gołowierzchy, K. Łęcznowola, K. Mikłusze, K. Smolanka, K. Wólka Konopczana, K. Zaolszynie, K. Zembry. Wspólna ogólna nazwa: Krasusze, zatrzymana jeszcze w spisie wsi z 1827 r., dziś wyszła z użycia, a utrzymała się tylko w nazwie gminy mającej ten sam obszar co dawna okolica szlachecka. Znaleźliśmy też w księgach Tow. Kred. Ziems. folw. Krasuse-Łęcznowola z wsią Łęcznowola rozległy mr. 276. Wieś Łęcznowola osad 13, z grun. mr. 54. Gmina Krasusze al. Krasuse graniczy z gminami: Jakusze, Celiny i Trzebieszów, ma 2010 mk., rozl. 8082 mr., sąd gm. okr. III Trzebieszów o 7 1/2 w., urząd gm. w Konopnej Wólce o 12 1/2 w. od Łukowa, a 22 1/2 w. od Siedlec odległe, st. poczt. Łuków. W skład gm. wchodzą: Gołowierzchy, Konopna Wólka, Łącznowola, Mikłusze, Smolanka, Zaolszynie i Zembry. W 1827 r. wsie te miały 228 dm. i 1261 mk.

Kraswiz (dok.), ob. *Kroischwitz.*

Krasycz, część Dołhego (koło Podbuża), pow. drohobycki.

Krasyczi (rus.), ob. *Krasice.*

Kraszczow (dok.), ob. *Kraszków.*

Kraszew 1.) wś i dwór, pow. radzymiński, gm. i par. Klembów. W 1827 r. było 23 dm. i 236 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K (z osadą wieczysto-czynszową Rżyska: wsiami: K., Dobczyn, Rasztów, Rżyska i Pasek), od Wołomina w 7, od rzek Narew i Bug w. 10; rozległość wynosi mr. 1139: grunta orne i ogr. mr. 438, łąk mr. 141, pastwisk mr. 3, wody mr. 6, lasu mr. 180, zarośli mr. 60, nieużytki i place mr. 56, w os. Rżyska mr. 243; bud. mur. 7, z drzewa 18; cegielnia, młyn wodny. Wś K. os. 38, z grun. mr. 278; wś Dobczyn os. 25, z grun. mr. 110; wś Raszków os. 20, z grun. mr. 382; wś Rżyska os. 10, z grun. mr. 250; wś Pasek os. 6, z gruntem mr. 16. 2.) K. al. *Kraszewek*, wś, folw, i os., pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin (Łaski, Lib. ben. II, 337), o 8 w. od Rogowa. Wś ma 3 dm., 79 mk., 15 mr., 7 os.; folw. 5 dm., 54 mk. i 549 mr.; os. folwarczna zwana Salomejka, 1 dom, 7 mk., 90 mr. W 1827 r. w dwóch osóbnych tej nazwy miejsc. było 15 dm., 123 mk. 3.) **K.**, kol. nad rz. Będkówką, pow. łódzki, gm. Brójce, par. Kurowice, ma 21 dm., 250 mk., 360 mr. roli włośc. 4.) **K.** (*Krasew, Krassów, Krasiew*), wś i folw., pow. radzyński, gm. Biała, par. Ulan, o 8 w. od rz. Wieprza. W 1827 r. odróżniano K. Stary, który miał 37 dm. i 234 mk. i K. Wielki, liczący 17 dm., 102 mk., dziś jest tu 57 dm., 426 mk. i 2559 mr. obszaru Według Tow. Kred. Ziems. folw. Krassew Wielki i Stary (z wsią Krassew i Stara Wieś), rozległy mr. 1799: grunta orne i ogr. mr. 960, łąk mr. 230, pastwisk mr. 23, lasu mr. 540, nieużytki i place mr. 47, bud. mur. 5, z drzewa 16. Wś Krassew os. 32, z grun. mr. 322; wś Stara Wieś osad 18, z grun. mr. 206. Por. *Bystrzyca*, rz., 511. *Br. Ch.*

Kraszewek, ob. *Kraszew.*

Kraszewice 1.) wś i folw., pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Chełmo, o 5 w. od rz. Pilicy (Łaski, lib. ben. I, 619 i II, 203). ma 41 dm., 402 mk., 32 os., ziemi włość. 240 mr., dwors. 1308 mr., w tem ornej 780 mr. 2.) **K.**, wś i kol. nad rz. Łużycą, pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Kraszewice (Łaski, Lib. ben. II, 44, 206); odl. od Wielunia w. 44; posiada kościół paraf., młyn wodny, posterunek pogranicznej straży na 2-ej linii i urząd gm. W 1827 r. było tu 99 dm. i 647 mk.; obecnie jest 108 osad, 136 dm., 1190 mk., 2174 mr. ziemi włościańs. K. należały do dóbr Kuźnica Grabowska. Na terytoryum, stanowiącem dzisiejsze dobra Kuźnica Grabowska, składającem do r. 1817 wyłącznie parafią kraszewicką wXVII w. leżały jeszcze liczne młyny i rolnicze osiadłe wsie Kraszewice, Czajków, Kuźnica (z osadami Rozłoga i Głuszyna). Należeli ci mieszkańcy wszyscy do parafii w Giżycach, wsi na samym końcu dóbr kuźnickich położonej, tak, że niektórzy pustkowianie mieli trzy mile do kościoła. Najbliżsi zaś mieli 6 wiorst. Dla ułatwienia więc sobie służby bożej wznieśli ci włościanie r. 1641 swoim kosztem we wsi K. mały kościołek z drzewa. Chcąc zaś mieć przy nim kapłana stałego, uposażyli go 1 włóką ziemi, 2 łąkami i 2 ogrodami ze swych gruntów w K., a nadto ofiarowali meszne w zbożu i pieniądzach. Z tą ofiarą na piśmie sporządzoną, udali się ci włościanie do ówczesnego prymasa Macieja Łubieńskiego z prośbą o odłączenie ich od parafii giżyckiej i utworzenie w K. oddzielnej parafii. Gdy jednakże skutkiem śmierci tego arcybiskupa zaszłej w r. 1652, rzecz ta zdecydowaną nie została; przeto ją dopiero rozwiązał prymas Andrzej hr. na Łecznie, dekretem z d. 4 grudnia 1654 r. Dekretem tym nie odłączył on K. od parafii giżyckiej, tak, aby ona oddzielną stanowiła parafią, od Giżyc wcale niezależną; ale ją odłączył de facto, stanowiąc z obrębu K. osobną quasi parafią, nadając kapłanowi przy kościele tutejszym mieszkać mającemu obowiązki curae animarum, z tytułem vicariatus perpetuus et filialis ad Giżyce. Taki wikaryusz, prezentowany przez plebana giżyckiego, a kanonicznie instytuowany i instalowany, zarządzał parafią tutejszą niezależnie od proboszcza w Giżycach i wszelkie dochody sam pobierał. Pierwszym takim wikarym był ks. Franciszek Urbański, ostatnim ks. Antoni Rytlerski w r. 1817 zmarły. Wszyscy kanonicznie instytuowani. Odtąd, za przykładem ks. Ludwika Krajewskiego, od 1817 proboszcza giżyckiego, który pierwszy nie prezentował wikaryusza wiecznego, ale sam w K. osiadł, a w Giżycach utrzymywał wikarego, jego następcy w K. mieszkali. Dopiero w r. 1866 przy regulacyi duchowieństwa katolickiego w Polsce, w K. ustanowiono oddzielną parafią, którą zarządzał do r. 1872 ostatni przysięgły proboszcz giżycki ks. Wawrzyniec Malinowski Odtąd zarządzają jego następcy i mają do pomocy wikaryusza. Parafia bowiem ma 6100 dusz. Co się tyczy kościołów tutejszych, to na miejscu owego pierwotnego kościoła, przez włościan wystawionego, wzniósł w r. 1787 ks. Jan Paweł Wroński, proboszcz giżycki, jako kolator, przy pomocy starosty grabowskiego, księcia Radziwiłła, dotąd istniejący kościół z drzewa. Lecz że ten gmach, staraniem ks. Malinowskiego kilkakrotnie zdobiony i naprawiany, grozi zawaleniem, więc na jego miejsce buduje się obecny nowy kościół murowany. 3.) **K.**, os., nad błotem Ług Zawadzki, pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Kraszewice, odl. od Wielunia w. 44, ma 20 dm., 113 mk.

Kraszewicze, wieś w pow. borysowskim, w gm. bohdanowskiej, ma os. 29; miejscowość

górzysta, grunta lekkie; w okolicy bierze początek rzeka Żortajka, dopływ Beryzyny pod jeziorem Pławjo.

Kraszewo, wś, pow ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. K., odl. o 11 w. od Ciechanowa, ma kościół paraf. murowany, tartak parowy i karczmę, 15 dm., 182 mk., 836 mr. gruntu, 28 nieuż. W 1827 r. 16 dm., 109 mk. W kościele tutejszym, niewiadomej erekcyi, na pół murowanym, grobowiec hr. Brunona Kicińskiego znanego literata. Par. K. dekan. ciechanowski, 1836 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsią Skarzynek), rozległy mr. 774: grunta orne i ogr. mr. 306, łąk mr. 41, pastw. mr. 2, lasu mr. 411, nieużytki i place mr. 14, bud. mur. 1, z drzewa 14; pokłady torfu. Wieś K. osad 21, z grun. mr. 46; wś Skarzynek osad 2, z grun. mr. 55.

Kraszewo, okolica szlach., pow. sierpecki, odl. 26 do 31 w. od Sierpca. W obrębie jej mieszczą się następne wsie szlach. i włośc.: a) *K.-Bory*, wś włośc., gm. i par. Raciąż, 7 dm , 70 mk., 197 mr. gruntu, 2 nieuż. b) *K.-Budy*, wś włośc., par. Krajkowo, ma 23 dm., 270 mk., 530 mr. gruntu, 3 nieużyt. W 1827 r. (por. Chamsk), 6 dm., 50 mk. Por. *Budy-Kraszewskie*. c) *K.-Czubaki*, wś, gm. i par. Koziebrody, 17 dm., 182 mk., 551 mr. grun., 25 nieuż. W 1827 r. 4 dm., 26 mk. d) *K.-Dezerta*, folw., gm. i par. Raciąż, 1 dm., 22 mk., 144 mr. gruntu, 5 mr. nieuż. e) *K.-Falki*, wś, gm. i par. Raciąż, ma 15 dm., 150 mk., 421 mr. gruntu, 4 nieuż. R. 1827 dm. 13, mk. 96. f) *K.-Gaczułty* al. *Gaczołki*, wś szlach., gm. i par. Raciąż, 23 dm., 227 mk., 691 mr. gruntu, 15 nieuż. W 1827 r. 15 dm., 167 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Gaczułty rozległy mr. 440. Wś K.-Gaczułty os. 46, z grun. mr. 538. g) *K.-Podborne*, wś, gm. i par. Koziebrody, 13 dm., 150 mk., 651 mr. gruntu, 96 nieuż. W 1827 r. 6 dm., 53 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Podborne rozległy mr. 584: grunta orne i ogr. mr. 263, łąk mr. 54, pastw. mr. 178, lasu mr. 50, nieużytki i place mr. 39, bud. z drzewa 16. Wś K.-Podborne, os. 15, z gruntem mr. 66. h) *K.-Sławęcin*, wś, gm. i par. Raciąż, 5 dm., 50 mk., 299 mr. gruntu, 10 nieuż. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Sławęcin rozległy mr. 342, grunta orne i ogr. mr. 261, łąk mr. 23, pastwisk mr. 5, lasu mr. 35, nieużytki i place mr. 18, bud. murow. 4, z drzewa 6, płodozmian 12-polowy. Wś K.-Sławęcin os. 7, z grun. mr. 5.

Kraszewo-Czarne, wś szlach., pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Czyżewo. W 1827 r. 7 dm., 44 mk., obecnie 80 mk.

Kraszewo, niem. *Kraschewo*, w dok. *Crassaw*, wieś, pow. niborski, dawniejszy działdowski, na pruskich Mazurach, stacya pocztowa Iłowo, przez ludność polską osadzona. Przed r. 1403 K. znajdowało się w posiadaniu jakiegoś Waltera, ale tego roku przeszło w ręce Kozłowskich (Wildenaw). R. 1430 mistrz w. krzyż. Paweł von Russdorf podaje do wiadomości, że Mikołaj Wildenaw przełożył mu list nadawczy dóbr kraszewskich, które obejmowały 88 włók. Ponieważ jednak Mikołaj 20 włók odłączył, zamieniając Brodowo na Wysokę, a więc w K. tylko 68 włók posiada, prosi o sprostowanie przywileju. Mistrz krzyżacki to uczynił, zatwierdzając mu prawo chełmińskie i nadając 2 służby w lekkiej zbroi. R. 1542 mieszkała w K. sama ludność polska, a właścicielem wsi był r. 1547 Aleksander Kraszewski. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 320. *Kś F.*

Kraszewskie Budy, ob. *Budy* i *Kraszewo*.

Kraszewskie-Kilanowo, ob. *Budy*.

Kraszewskiego Brama, w dolinie Kościeliskiej, powyżej źródła Ludowego, czyli zdroju Goszczyńskiego. Czyt. *Kościeliska dolina*.

Kraszewy, w pow. rypińskim, jak pisze p. F. Niemojowski, pierwotne siedlisko rodziny J. I, Kraszewskiego, przez lat kilkanaście aż do 1840 r. było własnością Murzynowskiego skarbn. ziemi rypińskiej. (Wsi tej nie zamieszcza ani spis z 1827 r., ani skorowidz Zinberga, ani urzędowy spis miejscowości gub. płockiej z 1881 r.). Ob. *Brodniczka*.

Kraszęcin, kol., pow. sieradzki, gm. Zduńska Wola, par. Borszewice, odl. od Sieradza w 19 i pół; dm. 6, mk. 56. Ob. *Gajewniki*.

Kraszków 1.) wś nad rz. Brzusznią, pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Gowarczów (Łaski, Lib. ben. I, 695). Od Opoczna w. 17. Gruntu mr. 171, domów drew. 20, mur. 2, mk. 81. 2.) **K.**, wś, pow. opatowski, gm. Boksice, par. Momina, od Opatowa w. 14. Gruntu morgów 464. Dom. 29, mk. 178. W 1827 roku było tu 14 dm., 136 mk. W XV wieku K. należał w części do klasztoru Benedyktynów na górze Swiętokrzyskiej (Dług. I, 640 i II, 470 i III 234), a w części do biskupa Lubuskiego. W kod. dypl. pol. III pod r. 1442 K. zwany *Kraszczow*. 3.) **K.**-*Opatowski*, os. leśna, pow. opatowski, gm. Boksice, par. Momina, od Opatowa w. 14. Gruntu mr. 1, mk. 4, dom 1.

Kraszków, *Kraskow*, niem. *Kraskau*, r. 1397 *Crascow*, r. 1534 *Kraschkow*, wś, pow. olesiński, w dobrach Neuhof, o 3 kil. od Kluczborka, ma 79 osad, 3140 mr. rozl. (co do ludności ob. *Neuhof*), łąki nad Stobrawą, młyn amerykański, wiatrak, kolonia, cmentarz żydowski (niegdyś było tu wielu żydów), szkołę katolicką.

Kraszkowice, wś i folw., nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Ruda (Łaski, Lib. ben. II, 95), odl. od Wielunia w. 10, wś K. wraz z wsią Zawaliska ma dm. 95, mk. 720, folw. dm. 8, mk. 23. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwar-

ków: K., Dąbrowa i Ludwino, wsi K., podług wiadomości z r. 1866 rozległość mr. 1230; grunta orne i ogrody mr. 792, łąk mr. 50, pastwisk mr. 20, lasu mr. 150, zarośli mr. 123, nieużytki i place mr. 95, wś Kraszkowice os. 95, z gruntem mr. 1470.

Kraszkowo, wś, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna.

Kraszniewo, wś włośc., nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, o 95 wiorst od Dzisny, 2 okr. adm., 4 dm., 35 mk. prawosł. (1866).

Kraszona 1.) zaśc. włośc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 3 dm., 26 mk. katol. 2.) K., folw., pow. święciański, 1 okr. adm., ma 1 dm., 42 mk. katol. (1866).

Kraszów, ob. *Kraszew* i *Krasów*.

Kraszów, niem. *Kraschen* 1.) r. 1266 *Crassowitz*, wś, pow. oleśnicki, par. Smarchów. Do K. należy folw. Żabiak. 2.) K., wś, pow. sycowski, par. Syców. *F. S.*

Kraszta, al. *Krasta*, jezioro, w dobrach Kudrany, pow. sejneński, należy do grupy drobnych jezior, skupiających się koło wielkiego jeziora Paserniki. Przepływa przez nie rz. Poserejka.

Krasztoliszki, wś rządowa, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie. Odl. 27 w. od Maryampola, ma 5 dm., 41 mk. W 1827 r. 4 dm., 37 mk.

Kraszuty, dobra, pow. połocki, o 6.7 w. od Połocka, 6000 mr. obszaru, z tego trzy czwarte pod lasem, nad rz. Dryssą, która w obrębie tych dóbr przez siedm jezior przepływa. Woda rzeki inną ma barwę niż jeziorna. Różnych ryb wielka obfitość. St. poczt. o 43 $^1/_2$ w. na zachód od Newla. *K. O.*

Kraszyce, niem. *Kraschitz*, folw., pow. inowrocławski; 5 dm., 122 mk., należy do dom. Kobylnik (Kobelnik).

Kraszyn, wś, folw., pow. sieradzki, gm. i par. Wierzchy, odl. od Sieradza 28 w. Wś ma dm. 5, mk. 122, folw. zaś dm. 3, mk. 6. Por. *Chodaki*.

Kraszyn (mylnie), ob. *Kroszyn*.

Kratja, ob. *Hańsk*.

Kratka, ob. *Krótka*, szczyt tatrzański.

Kratowszczyzna, zaśc. rząd., nad jez. Światłem, pow. święciański, 3 okr. adm., o 52 w., od Swięcian, 2 dm., 20 mk. katol. (1866).

Krats Valtin (niem.), wś, pow. szyłokarczemski, st. poczt. Schakuhnen.

Krattlau, (niem.), wieś, pow. fyszhuski, st. poczt. Girmo.

Kratynie i **Krysztaniszki**, wsie, pow. szawelski, gm. szawlańska, 6 osad, 58 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kratzbach (niem.), r. 1289 *Kaczbach*, wś, pow. kamienogórski na Szląsku, par. Schoenberg.

Kratzenkrug (niem.), os., pow. morąski, St. poczt. Zalewo.

Kratzkau (niem.), r. 1250 *Crazkou*, wś, pow. świdnicki, par. Schmellwitz.

Kratzki ob. *Kraczki*.

Krau..., por. *Kraw...*

Krauczyniszki, folw., pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Szaki, odl. 27 w. od Władysławowa, ma 54 mk.

Krauczyszki 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Słowiki. Odl. 23 w. od Władysławowa, ma 6 dm., 38 mk. 2.) K., wś, pow. władysławowski, gm. Gryszkabuda, par. Pilwiszki. Odl. 21 w. od Władysławowa, ma 2 dm., 16 mk. Por. *Kidule*.

Kraudgirren (niem.), wś, pow. labiewski, st. poczt. Mehlauken.

Kraugklienen (dok.), ob. *Kruklanki*.

Kraujucie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda. Odl. 21 w. od Władysławowa, ma 10 dm., 108 mk.

Kraujupis, rz., dopływ Niewiaży z pr. str., między Laudą a Krostą uchodzi.

Krauledehlen al. *Krauleidehlen* (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Lengwethen.

Krauledyszki, wś, pow. rossieński, par. żwingowska.

Krauleiden (niem.) 1.) wś, pow. nizinny, st. p. Kellminnen. 2.) K., wś, pow. nizinny, st. p. Kallningken. 3.) K.-*Mikut*, wś, pow. tylżycki, st. p: Koadjuty.

Krauleidszen (niem.) 1.) wś i dobra, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf. 2.) K., *Alt*, *Neu*, *Gross*, *Klein*, wsie i kol., pow. ragnecki, st. p. Kraupischken i Neu-Eggleningken. Kolonia Neu.-K. zowie się też *Narkot-Zuotkogen*.

Krauniszki, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze. Odl. 28 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 22 mk.

Kraupischkehmen (niem.), 1.) wś, pow. wystrucki, st. poczt. Wystruć. 2.) K., wś i dobra, pow. ragnecki, st. poczt. Kraupischken.

Kraupischken (niem.), ob. *Krupiszki*.

Krausche (niem.), dwie wsie, pow. bolesławski na Szląsku, par. Bolesław: a) *Gross-K.*, r. 1390 *Grozen-Crouschin* i b) *Klein-K.*, r. 1372 *Weningen-Crouschin*. Tegoż nazwiska jest wś w pow. rozbórskim oraz wś i kol. w pow. zgorzelickim.

Krauschwitz (niem.), ob. *Kruszwica*.

Krausen (niem.), 1.) al. *Krusendorf*, wś, na polskiej Warmii, oddawna należąca do warmińskich biskupów. R 1567 Stanisław Hozyusz, biskup warmiński, sprzedaje za 2400 grzywien mniejszych 60 wł. w K. Piotrowi Zawadzkiemu na prawie chełmińskiem. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 552. Są to zapewne wś i dobra w pow. reszelskim, st. p. Teistimmen. 2.) K., folw., pow. gierdawski, st. p. Skandau.

3.) K., os., pow. stołupiański, st. poczt. Stołupiany.

Krausenau (niem.), ob. *Kruznów*.

Krausendorf (niem.), 1.) pow. rybnicki, ob. *Karkóski*. 2.) K., 1372 r. *Crusendorff*, wś, pow. kamienogórski, nad rz. Bobrem, par. Kamienogóra.

Krausendorf (niem.), wś, pow. rastemborski, st. p. Rastembork.

Krausenhof (niem.), 1.) król. leśnictwo, pow. kwidzyński, założone 1812 r., obszaru zajmuje mr. 9825, bud. 4, dom 1, katol. 9, ewang. 3. Parafia Pieniążkowo, szkoła Dąbrówka, poczta Mała Karczma. Por. *Hartingswalde*. 2.) K., os., pow. morąski, st. pocztowa Morąg. *Kś. F.*

Krausenstein (niem.), wś, pow. reszelski, st. p. Teistimmen.

Krausenwalde (niem.) al. *Klein-Callusen. Klein-Kalhusen*, dobra, pow. gąbiński, st. poczt. Malwiszki.

Krausnik (niem.), ob. *Kszuszwica* (łuż.).

Krauszów, wś, pow. nowotarski, nad Czarnym Dunajcem, na zachód od Nowegotargu, 5 kil. w prostej linni oddalona, graniczy od północy z Morawczyną, od zachodu z Długopolem, od południa z Rogoźnikiem, a od wsch. z Ludźmierzem. Wschodnią część jej obszaru przerzyna potok Lepietnica, a południową Czarny Dunajec, z Czarnym i Babim czyli Czerwonym potokiem. W północnej stronie wznosi się wzgórze Smrodówka, 685 m. npm. Wzniesienie wsi nad Dunajcem 611 m. przy ujściu Czarnego potoku. W r. 1777 było dm. 44, mk. 212 (chrześcian); w r. 1799 dm. 61, mk. 321; w r. 1824 dm. 67, mk. 381; oprócz tego 1 rodzina żydowska, z dwóch głów się składająca; w r. 1869 dm. 86, mk. 434 (214 mężcz., 220 kob.); w r. 1880 mk. 480. Posiadłość większa liczy roli ornej mr. 86, łąk i ogr. 30, pastw. 26, a lasu 12 mr. austr., mniejsza zaś posiadłość roli 575 mr., łąk i ogrodów 118 mr., pastwisk 294 mr., lasu 9 mr. Właściciel Włodzimierz Tetmajer. Należy do par. łac. w Ludźmierzu. Według Morawskiego (Sądecczyzna) w czasie napadu tatarskiego Polacy tu pobici zostali. Poległym ucinano każdemu ucho (stąd ma pochodzić nazwa) i namierzono ich dziesięć worów (Ludźmierz). Wieś istniała już w r. 1255; wspomina bowiem o niej pod nazwą *Crausow* przywilej nadany w Krakowie przez Władysława Wstydliwego, mocą którego włości należące do klasztoru w Suryrzycach otrzymały pewne swobody i ulgi. Wieś zatem należała do cystersów suryrzyckich. W r. 1382 nabył Stefan, obywatel krakowski, sołtystwo w tej wsi od Henryka, opata cystersów. Do końca wieku zeszłego cystersi byli właścicielami K. Potem dzierżył dobra K. Emanuel i Aleksander Homolacz, a Klementyna Homolaczowa sprzedała je wraz z Ludźmirzem i Rogoźnikiem 1 sierpnia 1859 Adolfowi Tetmajerowi za 18900 złr. Dodać jeszcze należy, że w przywileju Dyonizego, opata suryrzyckiego, polecającym postawienie kościoła parafialnego, a wydanym 25 marca 1353, czytamy *Grabszhow*, jako nazwę tej wsi. *Br. G.*

Krautenwalde (niem.), wś na Szlązku austr. z par. katol. dek. johannesberskiego i szkołą ludową.

Krauzów, pow. stopnicki, gm. Drugnia, par. Pierzchnica.

Krawa, os. leśna, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica. Należy do dóbr Pałecznica.

Krawer, *Krawarna*, morawskie nazwy wsi Krawarz, pow. raciborski.

Krawara, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Chlewiska. Od Radomia 35 w. Gruntu mr. 176; dm. 11, mk. 71. W 1827 r. 12 dm., 146 mk. Wspomina tę wieś Długosz (II, 518). Por. *Broniów*.

Krawarn (niem.), ob. *Krawarz*

Krawarz 1.) *Niemiecki*, wś i dobra, pow. raciborski, tuż nad granicą austryacką; 158 bud., 340 dm., 2517 mk., z tego 18 ewang. Dobra, r. 1819 własność Rudzieńskich, dziś Fontaine'ów, mają 3000 mr. ziemi z folw. Annahof i Neuhof. Wś ma 300 osad, 1512 mr. ziemi, ludność zajętą rękodziełami, latem emigrującą licznie do Galicyi i Król. Polskiego, kościół który już w XII w. istniał, szkołę 3-klasową. 2.) K.-*Polski*, wś i dobra, pow. raciborski; 149 bud., 105 dm., 1107 mk. Wś ma 64 osad, 882 mr. ziemi, kościół paraf. drewn. z r. 1709, szkołę. Dobra z folw. Amandhof, Kopanina i Thurmas mają 5547 mr. ziemi, piękny pałac, zarodową stadninę koni, parową gorzelnię i młyn parowy. Par. katol. K. dek. raciborskiego 1869 r. miała 1823 katol., 21 ewang. *F. S.*

Krawce, folw. i wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, poczta Międzyrzec; rozległa mr. 87, dm. 6, ludn. 36. Folw. ma 208 mr. ziemi. *Rz.*

Krawce (z *Sulichowem*), wś, pow. tarnobrzeski, w nizinie nadwiślańskiej, leży w glebie piaszczystej i jest otoczona od południa, wschodu i zachodu wielkiemi borami sosnowemi. Północna strona przypiera do kolonii niem. Nowego Grębowa. Wzniesienie nad poziom morza wynosi 162 m. Przysiołek Sulichów leży na północ od wsi a ku zachodowi pod lasem leżą dwa inne przysiołki Kędzie i Świstaki. Ludności rzym.-katol. jest 738 osób. Pos. więk. ma 22 mr. roli, mn. pos. 186 mr. roli, 196 mr. łąk i ogrodów i 291 mr. pastw. Ta wieś należy do parafii rzym.-katol. i urzędu poczt. w Grębowie. *Mac.*

Krawce, nazwa polany wraz z zabudowa-

niami gospodarskiemi, w obr. gminy Szarego w pow. żywieckim, nad potokiem Czerną.

Krawcewicze, wś, pow. nowogródzki, gm. niehniewicka, nad rzeczką Biełowiecz, w pięknej i żyznej okolicy, przy drodze wiodącej z Sulatycz do Niehniewicz położona, ma osad 7. *Al. Jel.*

Krawców, kol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów.

Krawcowizna, wś, ob. *Jadów*, os.

Krawcowszczyzna, zaśc. rząd., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 8 w. od Oszmiany, 1 dom, 17 mk. katol. (1866).

Krawczenki, wś, gminy pohoskiej, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 65 w. od Dzisny, 5 dm., 46 mk., z tego 45 prawosł., 1 katol. (1866).

Krawczówka, przys. do Ostrowia, pow. łańcucki.

Krawczuny, wś rząd., pow. wileński, 1 okr. adm., o 9 w. od Wilna, 8 dm., 105 mk. katol. (1866).

Krawczyszki 1.) wś, pow. trocki, 2 okr. adm., 44 w. od Trok, 7 dm., 49 mk., z tego 13 prawosł., 36 katol. 2.) **K.**, wś, pow. trocki, 2 okr. adm., 49 w. od Trok, 8 dm., 91 mk., z tego 20 prawosł., 60 katol., 11 staroob. (1866). K. należą do par. katol. Kowale, do dóbr Płytniki.

Krawicze, wś, pow. nowogródzki, na pół drogi ze wsi Siemieżyc do wsi Rudki położona, ma osad 7; grunta dobre, miejscowość wzgórkowata. *Al. Jel.*

Krawiec, młyn wodny w Jemielnicy, pow. wielkostrzelecki.

Krawiec, potok, ob. *Jastrzębica*, pow. sokalski.

Krawienko albo *Krawno* (ob.), pow. żądzborski.

Krawięczyn 1.) wś, folw. nad rz. Sierpienicą, pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Bodzanów, odl. o 21 w. od Płocka, ma 7 dm., mk. 119; ziemi 519 mr., w tem 160 mr. ziemi włośc. Folw. K. należy do dóbr Miszewo Garwackie. 2.) **K.**, albo *Kawięczyn lit. A*, folw., pow. płocki, gm. Starożreby, par. Góra, 108 mr. rozl., 5 bud. drew., pokłady torfu.

Krawjan, niem. *Kuhschwanz*, wś w hr. spiskiem (węg.), kościół katol. filial., 735 mk.

Krawjani, węg. *Kereplye*, wś, w hr. ziemneńskiem (Zemplin, węg.), uprawa roli, 209 mk.

Krawnas, ob. *Krewno*.

Krawniszki, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Pilwiszki. Odl. 24 w. od Maryampola, ma 8 dm., 60 mk. Tu 1812 r. urodził się Józef Hollak, dziś biskup-sufragan sejneński.

Krawno, *Krawienko*, wś, pow. żądzborski, st. p. Peitschendorf.

Krawosze, część Dąbrowy szczutkowskiej, pow. cieszanowski.

Krawska góra, 330 m. wys., we wschod. stronie Strutynia, pow. złoczowski, na płn. od przys. Kejków.

Kraxtepellen (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Girmo.

Krayg, ob. *Kryg*.

Kraykow (dok.), ob. *Kreicke*.

Krayn (niem.), wś, pow. strzeliński, parafii Maryak. Do K. należy os. Jaerschheide.

Krayscha (niem.), ob. *Kreischau*.

Krazen, pow. i par. Kuldyga.

Krażyn cztery wsie, pow. oszmiański, 4 okr. adm., a) o 42 w. od msta pow., nad rz. Wiszniówką, ma 4 dm., 31 mk., z tego 16 prawosł., 15 katol. b) K. nad rz. Krażynką, 49 w. od Oszmiany, 9 dm., 44 mk. prawosł. c) K., tamże, 1 dom, 13 mk. katol d) K. nad rzeką Berezyną, o 50 w. od Oszmiany, 12 dm., 104 mk., z tego 71 prawosł., 33 katol. (1866).

Krąbkowo, wś, nad rz. Strugą, pow. wrzesiński, 21 dm., 185 mk., wszyscy katol i 57 analf, Poczta i tel. w Strzałkowie, o 3 kil., gośc. o 2 kil., st. kol. żel. we Wrześni (Wreschen) o 12 kil. *M. St.*

Krąg 1.) niem. *Kranken*, rycer. dobra, pow. starogródzki, nad jeziorem Kręskiem, przy granicy pow. kościerskiego, blisko rz. Wierzycy, która po za wsią pędzi młyn Kręski. Obszaru obejmuje mr. 4003, katol. 203, ew. 70, dm. 26. Do gminy tutejszej należy Grabowiec i młyn Kręski. Parafia Kokoszki, szkoła w miejscu, poczta Starogród, dokąd odległość wynosi 1 milę. Wieś K. jest gniazdem licznej niegdyś familii szlacheckiej Kręckich, którzy ją także za polskich czasów posiadali. Jezioro Kręckie (obecnie, jak mapy wojskowe podają, zdaje się osuszone) należało dawniej do os. Cystersów w Peplinie. 2.) **K.**, niem. *Krong*, wś włośc., pow. tucholski, nad jez. Długie, w okolicy lesistej i piaszczystej; ma 664 mr. obszaru, 60 bud., 21 dm., 126 katol., 10 ewang. Parafia i poczta Śliwica, szkoła Lubocin.

Krąg 1.) *Krauger-See*, jezioro, pow. starogródzki, na pograniczu kościerskiego powiatu, ma zapewne swą nazwę od postaci okrągłej. Mały strumień płynie stąd do Wierzycy. Na brzegu znajduje się wieś Krąg (Krangen). Podług najnowszej mapy wojsk. zostało to jezioro spuszczone i osuszone. 2.) **K.**, niem. *Kranger See*, jezioro w Prusach zachodnich, pow. kościerski, nazwę ma zapewne od postaci zaokrąglonej. Długość i szerokość około ćwierć mili. W północnej części styka się z rz. Wierzycą, która przez ostatnie kończyny tu przechodzi. Brzegi po większej części są górzyste, tylko pod wsią Konarzyny niskie i bagniste. Wsie pobliskie Konarzyny, Bartoszów las i Stara Kiszewa. Ob. mapę wojskową. 3.) **K.**, w dok. *Cranc*, niem. *Krangen-See*, jezioro do Piechowic niegdyś należące w pow. kościer-

skim. R. 1290 od Mestwina II wojewodzie kaliskiemu Mikołajowi wraz z innemi jeziorami i wioskami darowane. Ob. Porlbach, Pommer, Urkunden.

Krągi al. *Kręgi*, wś, pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Wyszków. W 1827 r. było tu 25 dm., 192 mk. W 1615 r. właścicielem był Zygmunt Swięcicki i sprzedał je Niedziałkowskiemu.

Krągi, przysiołek, pow. jampolski, par. Kraśne. R. 1868 miał 2 dm.

Krąginy, niem. *Krangini*, jezioro, pow. bytowski, przy wsi Osłowa Dąbrowa.

Kraglak, karczma na obszarze dworskim Ratyszcze, pow. brodzki.

Kraglica, góra, ob. *Chliwny*, pot.

Krągliki, las w płd. stronie Petranki, pow. kałuski.

Krągłe, *Krongle* 1.) pasieka na obszarze dworskim Podhorce, pow. złoczowski. 2.) **K.**, os. koło Szczerca, na obszarze dworskim Niemirów, pow. Rawa Ruska.

Krągłydział, os. gajowego na obszarze dwor. Wapowce, pow. przemyski.

Krągola (w dok. *Kargola*, *Kręgola*), wś, pow. koniński, gm. Stare miasto, par. Lisiec. (Łaski, Lib. ben. I, 240). Na południe Konina odl. w. 6. Powierzchni ma 962 mr., 205 mk. Grunt zimny sapowaty, pokłady torfu. Znajduje się tu gorzelnia. Dawniej w K. istniała fabryka araku i wódek słodkich Osterlofa; fabryka ta przeszła w ręce jego sukcesorów, wyroby jej traciły odbyt aż wreszcie przeszedłszy w inne ręce, przed paru laty upadła zupełnie i zamkniętą została. W 1827 r. było tu 5 dm., 51 mk. Według Towarzystwa Kred. Ziems. folw. Krągola, własność dawniej Potworowskich, dziś Gościmskiego, (z wsiami: K., Karsy, Zdzary i Lisiec Mały), rozległy mr. 934: grunta orne i ogrody mr. 625, łąk mr. 87, pastwisk mr. 35, lasu mr. 78, nieużytki i place mr. 49, bud. mur. 29, z drzewa 22, płodozmian 10 i 10-polowy. Wieś Krągola os. 21, z gruntem mr. 15; wieś Karsy osad 20, z grun. mr. 307; wś Zdzary os. 53, z gruntem mr. 1136; wś Lisiec Mały os. 54, z gruntem mr. 800. *J. Chor.*

Krągólka, wś, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec; odl. 6 1/2 w. na południe od Konina, ma powierzchni 35 mr., mk. 16; grunt zimny sapowaty. *J. Chor.*

Krąków (dok. *Krankowo*) wś, folw. i os., pow. turecki, gm. Grzybki, par. Góra, odl. od Turka w. 37. Wś K. wraz z kolonią Zielęcinem małym, ma dm. 31, mk. 309; folw. dm. 3, mk. 61; dwie osady dm. 2, mk. 10. Obszar dóbr K. ma 1312 mr. rozl. W 1827 r. było tu 12 dm., 103 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z osadami Borowiny, Dębowiec i wsią Krąków, Zielęcin Mały; rozległy mr. 674: grunta orne i ogrody mr. 350, łąk mr. 24, pastwisk mr. 43, lasu mr. 221, nieużytki i place mr. 36; bud. mur. 12, z drzewa 4; płodozmian 8 i 9-polowy. Wś Krąków Zielęcin Mały osad 41, z gruntem mr. 223.

Krąpiewo, lub *Krompiewo* 1.) niem. *Rohrbeck*, wś, pow. bydgoski; 15 dm., 138 mk.; 10 ewang., 128 katol.; 31 analf. Poczta w Wierzchucinie o 2 kil., st. kol. żel. w Nakle o 21 kil., w Bydgoszczy o 26 kil. 2.) **K.**, dom., 2482 mr. rozl.; 10 dm., 178 mk.; 94 ew., 84 katol.; 32 analf. Cegielnia *M. St.*

Krąpin, *Krępina*, al. *Krompin*, rzeczka, wypływa z łąk pod Kramskiem w pow. konińskim, płynie w kierunku południowo-zachodnim pod Wólką Podłężną i pod Potrzykowem na wschód Konina wpada z praw. brzegu do Warty, drugim zaś ramieniem zaraz od Kramska płynie w kierunku wschodnio-połud. i pod wsią Wysokie wpada do odnogi Warty. Pierwsze ramię długie 10 w., drugie około 4 w. Por. *Gopło*, *Konin*. *J. Bliz.*

Krąplewice 1.), niem. *Klunkwitz*, dok. *Crambcouske*, *Crambollske*, rycer. dobra, pow. świecki, pół mili od st. kol. żel. w Laskowicach, posiadają obszaru mr. 2699, bud. 16, dm. 7, katol. 52, ewan. 22. Par. Jeżewo, szkoła Buczek. poczta Laskowice. Wś K. należy do najstarszych osad Pomorza. R. 1273 Mestwin II nadaje przywilej hr. Mikołajowi Jankowiczowi na te dobra, osadników wyjmuje od wszelkich podatków i ciężarów, jakie wtedy i na potemby kiedykolwiek w państwie jego istniały, np. a vacca, a bove, ab urne mellis, a strosa, a naras, a povos, a podvorowe, a povolove, falconem nec custodiant, nec solvant, nec farinam ducant nec tentorium ducis, a solucione annone, ab eo qui stavonnik dicitus nec ipsum recipiant nec ducant nec similia dent. Ob. Działyński, Lites II, 39. Grzywny za mordestwa pomiędzy poddanymi jego zachodzące cale do niego samego należą. A jeżliby skarżący u inego był na służbie, także cały dochód 70 m. sądu i kary dostanie. Prawo może tej wsi nadać, jakie zechce, polskie czyli niemieckie. R. 1229 (?) książę Władysław (Łokietek?) nadaje Mikołajowi Jankowiczowi, dziedzicowi wsi K. w województwie świeckiem, obwodzie raciąskim, wszelkie sądy państwa książęcego bez szkody jednak żupanów tamże prawa mających. Ob. R. Wegner, Kreis Schwetz i Dział. l. c. 2.) **K.** *Nowe*, niem. *Neu-Klunkwitz*, pow. świecki, ob. *Krąplewiczki*.

Krąplewiczki al. *Krąplewice Nowe*, niem. *Neu Klunkwitz*, osada do Krąplewic, pow. świecki, 1/4 mili od st. kol. żel. Laskowic, w lesistej okolicy, bud. 48, dm. 35, kat. 210, ewan. 90. Parafia Jeżewo, szkoła Orłowo, poczta Laskowice.

Krąplewo, wś i folw., pow. poznański, 12

dm.; 94 mk., wszyscy kat., 46 analf.; folw. ma 442 mr. rozl., własność Rzyskiego. Poczta i tel. w Stęszewie o 1 kil.; st. kol. żel. w Buku o 12 kil., w Poznaniu o 20 kil. We wsi K. urodził się Józef Łukaszewicz, historyk polski.

Krąpol, niem. *Krumpohl*, dwie posiadłości, pow. wałecki, przy bitym trakcie wałecko-słopanowskim, w okolicy lesistej, nad jeziorem: a) szlach. rycer. dobra, obszaru mr. 1562, bud. 16, dm. 7, kat. 19, ewan. 62. Par. i poczta Słopanow (Schloppe), szkoła Bukowa; b) król. wś, obszaru mr. 333, bud. 9. dm. 3, kat. 7, ewan. 26. Reszta jak pod a).

Krąpolska smolarnia, niem. *Krumpohler Theerofen*, smolarnia, pow. wałecki, należy do wsi Krąpol, 2 bud., 1 dm., 7 mk. ewan.

Krąski młyn, pow. starogrodzki, ob. *Kręski młyn*.

Krąż.., por. *Kręż*...

Krążek, kol., pow. olkuski, gm. i par. Bolesław. Kopalnia rządowa galmanu.

Krążko, część Siekierczyc, pow. samborski.

Krążkowo 1.) al. *Kronszkowo*, wś, pow. inowrocławski; 15 dm., 143 mk., 99 ewan., 44 kat., 43 analf. Poczta w Wielkiej Nowej Wsi (Gross Neudorf) o 8 kil.; tel. w Łabiszynie o 12 kil., st. kol. żel. Chmielniki (Hopfengarten) o 16 kil. 2.) K. al. *Krążków*, wś, pow. ostrzeszowski; 54 dm., 448 mk., 42 ewan., 403 kat., 3 żyd., 131 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Kępnie o 3 kil. *M. St.*

Krążno, *Krążne*, niem. *Kronsno*, dwie miejscowości w powiecie brodnickim, nad Drwęcą: a) wieś, na bitym trakcie golubsko-kowalewskim, pół mili od Golubia, w okolicy lesistej. Obszaru mr. 467 bud. 24, dm. 13, katolików 109. Parafia, szkoła i poczta Golub; b) folw. do Ostrowitego, przy bitym trakcie kowalewsko-golubskim, $^1/_3$ mili od Golubia, bud. 6, dm. 4, katolików 53, ewangelików 10. Posiadacz Gółkowski. Par. Ostrowite, szkoła Skępsk, poczta Golub. R. 1276 biskup kujawski Albert zapisuje dobra swoje obadwa Krążne i inne koło Golubia, które oddawna do niego należały Seymonowi Gallicus, wojew. wrocławskiemu i Albertowi de Stwolna, kasztel. de Wrathemberc (?), naznaczając zarazem warunki tej darowizny. Ob. Perlbach: Preuss. Regesten.

Krcenia (dok.), ob. *Kcynia*.

Kreba (niem.), ob. *Krjebia* (łuż.).

Krebbel- 1.) *Gross*, ob. *Krobielewo*, pow. międzychodzki. 2.) K.-*Klein*, ob. *Krobielewko*, pow. międzychodzki. 3.) K.-*Mühle*, ob. *Zamłyńskie i Młyńskie olędry*, pow. międzychodzki. *M. St.*

Krebisdorf, ob. *Kreuzdorf*, ob. *Elbląg*.

Krebs (niem.(, dobra, pow. kwidzyński, ob. *Rakowice*.

Krebsbach (niem.), struga, dopływ Nissy pod wsią Woitz, w pow. nissańskim.

Krebsberg (niem.), os. do Skarszew, pow. kościerski.

Krebsberg (niem.), wś, pow. lubiński na Szlązku, par. Hainau.

Krebschen (niem.), 1.) al. *Poetkallen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Neu-Eggleningken. 2.) K. al. *Uszaeszern*, wś, pow. ragnecki, st p. Szillen. 3.) K.-*Schillelwethen*, wś, pow. niziny, st. p. Gr.-Friedrichsdorf.

Krebsdorf (niem.), ob. *Krobsdorf* (niem.).

Krebse (niem.), kol., pow. międzychodzki; 4 dm., 38 mk., należy do gm. i miasta Skwierzyny (Schwerin an der Warthe).

Krebsfelde (niem.), włośc. wś, pow. elbląski, wśród nizin, nad Panieńską łachą (Jungfersche Lache). Obszaru liczy mr. 2220, gbur. 24, zagrod. 39, katol. 17, ewan. 456, menon. 86. Parafia Elbląg, szkoła w miejscu, poczta Mausdorf. Odl. od Elbląga 2 mile, K. należało oddawna do miasta Elbląga Pierwotna nazwa brzmiała Kreftsfelde. R. 1395 wydało miasto 22 wł. 17 mr. na obsadzenie Janowi Kreft. Wsi osobnej nie miał tu założyć, tylko 2, najwyżej 3 wybudowania urządzić. Od włóki płacił 15 skot. Szarwark odrabiał miastu.

Krebswinkel (niem.), os., pow. darkiemski, st. p. Sodehnen.

Krechów (po rus. *Krechiw*) z Kamieniem i Monastyrem Krechowskim, wieś w powiecie żółkiewskim, 12 kil. na zachód od Żółkwi. Na północ leżą Kunin i Ruda Krechowska, na wschód Skwarzawa Nowa, na płd.-wsch. Fujna, na płd.-zach. Brzyszcze. Wschodnią część obszaru przepływa potok Fujna od płd.-zach. na płn.-wsch., krawędź płn.-zach. potoku Bzynka (ob.) i Kislanka (ob.). W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie (267 m.), w części płd. wyższej (najwyższe wzniesienie 365 m.) leżą przysiołki „Koszulka", „Za pasieką" a na płd. od nich „Monaster bazyliański" (klasztor z folwarkiem). Ta część obszaru jest lesista. W stronie płn.-zach., nad Bzynką i Kislanką, leżą obszary moczarzysk. Część wsi zwie się Kamieniem. Własn. więk. (Micewskiego) ma roli or. 340, łąk i ogr. 113, pastwisk 37, lasu mr. 91; własn. mniej. roli or. 1486, łąk i ogr. 624, pastw. 215, lasu 19 mr. Według spisu z r. 1880 było 942 mk. w gminie, 84 na obsz. dwor. (około 100 obrz. rzym.-katol., reszta obrz. gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Żółkwi, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu żółkiewskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filie: w Brzyszczu, Fujnie, Horbowicy, Hucisku, Prowalnie, Rudzie Krechowskiej, Szabelni i Monasterze Krechowskim. We wsi jest cerkiew parafialna pod wezw. Paraskewii i klasztor bazyliański z cerkwią pod wezw. św. Mikołaja, szkoła etatowa 1-klas., kasa pożyczk. gminna z kapit. 621 zł. i gorzelnia. Monaster bazyliański leży w pięknem malowniczem położeniu,

Od wsch., zach. i płd. otaczają go wzgórza pokryte liściastymi lasami, opadające miejscami łagodnie, miejscami zaś stromo, poprzerzynane gdzieniegdzie debrami w różnokształtne wyłomy skał i urwisk. Na płn. od klasztoru rozciąga się nieprzejrzana okiem równina, a na niej leżą rozrzucone wsie i osady, urodzajne niwy, przerzynane gdzieniegdzie wstęgą wodną. Klasztor ten był niegdyś warownią i dla tego teraz jeszcze wiele zabytków twierdzy posiada. Gruby, twardy mur czworoboczny otacza cały obszar monasteru. Na rogach muru znajdują się ośmiograniaste baszty, a przed bramą wjazdową, ozdobioną kamiennym posągiem św. Mikołaja, wznosi się nad głęboką fosą wysoki most kamienny. Środek obszernego klasztornego podwórza zajmuje trójbaniasta cerkiew, budowana z białego kamienia w stylu italsko-bizantyńskim, przy niej stoi po lewej ręce wysoka, ośmiograniasta wieża z dzwonami, po prawej zaś ręce zabudowania klasztorne. W obrębie murów leży także rozległy ogród. Przed kilkunastu laty tryskał na podwórzu pomiędzy staremi lipami zdrój zimnej wody źródlanej, sprowadzanej z oddalonego źródła; lecz z czasem rury się pozatykały a brakuje środków na naprawę. Cerkiew klasztorna nie zawiera nic osobliwego oprócz dwu obrazów: Maryi Panny z dziecięciem Jezus na ręku i Chrystusa. Rastawiecki podaje w „Słowniku malarzy polskich" t. I, str. 50, że oba te obrazy są pędzla malarza Bazylego ze Lwowa, który bawił przy dworze Jana III, Kretowicz zaś utrzymuje (Opisanie monastyru Bazylianów w K., Rozmaitości, 1830, Nr. 38), że malował je znany malarz Altomonte, który był nadwornym malarzem Jana III i między innemi malował także znane historyczne obrazy kościoła żółkiewskiego. Na długich korytarzach klasztornych znajdują się liczne portrety, między nimi także greckich kardynałów Wisaryona i Izydora. W bibliotece klasztornej przechowują się dość liczne i cenne staroruskie księgi drukowane i rękopiśmienne, a obok nich także dzieła polskie i łacińskie. (Kretowicz l. c. nadmienia, że w katalogu było dzieł zapisanych 396. Lwowianin, 1840, str. 94, podaje jako najstarszą kronikę z r. 1493). Klasztor przechowuje także oryginalne przywileje z własnoręcznymi podpisami Władysława IV, Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III, opatrzone wielkiemi pieczęciami. Na uwagę zasługuje również paszport carów rossyjskich Iwana i Piotra Aleksiejewiczów, udzielony oo. bazylianom dla wolnego, ilekroć im będzie potrzeba przyjazdu do Rossyi. Dokument ten jest owity w kosztowną materyą, przymocowaną jedwabnymi sznurami, u których węzła wisiała w srebrnej puszce pieczęć państwa rossyjskiego. Są tu także kwity na małych skrawkach pargaminu po turecku pisane, wydawane niegdyś przez wojsko nieprzyjacielskie oblężonym na znak otrzymanych w okup pieniędzy. Kwity te posiada klasztor także w tłómaczeniu polskiem, dokonanem przez Mikołaja Nikorowicza, szambelana niegdyś dworu polskiego, który będąc długi czas uczestnikiem polskiego poselstwa do Turcyi, dokładną znajomość języka tureckiego i arabskiego posiadał. „Godniejszem jeszcze uwagi— pisze Kretowicz l. c.— jest kwit na wypłaconą przez klasztor sumę 4500 talarów bitych, wydany pod data 5 października 1672 r. przez chana tatarskiego Silim Giereja, cały wraz z podpisem w języku polskim, lubo cokolwiek złamanym i bardzo złą pisownią pisany. Jako pamiątkę posiada klasztor także trzy śmigownice; między niemi jedna ma być ta sama, z której strzał w 1672 r. zabił syna tatarskiego chana Silim Gireja, oblegającego natenczas monastyr. Dawniej było tu więcej pamiątek, a mianowicie dużo zbroi różnorodnej, sto kilkanaście sztuk ręcznej broni, nieco hakownic i rur karabinowych, jak o tem świadczy inwentarz klasztorny z odleglejszych czasów; lecz to wszystko spotrzebowano poczęści na żelazo, poczęści oddano rządowi. Na wieży był niegdyś dzwon bardzo wielki (kosztujący 40000 złp.), lecz ten się rozbił, pocem go sprzedawano kawałkami, używając dochodu na potrzeby zakonu. Była tu nareszcie bardzo piękna, starożytna, srebrna i pozłacana puszka, pochodząca jeszcze od pierwszego założyciela monasteru a przedstawiająca cerkiew grecką o 7 basztach z 7 złotymi krzyżykami. Puszkę tę zabrał rząd austryacki w r. 1809 na potrzeby państwa. W skarbcu klasztornym zasługuje na uwagę mszał nadzwyczaj wielki, pięknie drukowany, kosztownie w pozłacane srebro oprawny. Założycielem monasteru krechowskiego był o. Joil Schymnik, reformat ściślejszej obserwancyi zakonu św. Bazylego przybyły w okolicę Krechowa około r. 1618, niewiedzieć skąd, w towarzystwie drugiego zakonnika. Z początku mieszkali oni w pieczarach, które wyżłobili sobie w skale zwanej „Kamieniem św. Piotra", wznoszącej się nad pobliską wioską Fujną, w pobliżu dzisiejszego klasztoru. Pieczar takich było dwie: jedna większa, obecnie już zasypana i zawalona, i druga „Pieczara Joila", do dziś dobrze zachowana, wykuta w stromej prawie prostopadłej skale, 2 sążnie długa, 1 sążeń szeroka, a 1 ½ sążnia wysoka. O jakie 150 kroków od tej pieczary stała cerkiew pod wezw. św. Piotra i Pawła, a na samej skale, tuż nad pieczarą, cerkiew św. Pokrowy. Obie te cerkwie były obwarowane. Z cerkwi Pokrowy nie ma już dzisiaj ani śladu. Miejsce, w którem stała cerkiew św. Piotra i Pawła, oznacza okop kwadratowy z głębokiemi fosami na samym schył-

ku góry. Lecz w pieczarach tych niedługo przebywali zakonnicy. O. Joil uprosił sobie u Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza i hetmana koronnego, dziedzica Żółkwi i Jaworowa miejsce i grunt pod górą „Pobijną“ na założenie klasztoru, przy którym zbudował cerkiew pod wezw. Przemienienia Pańskiego, a następnie i drugą pod wezw. św. Mikołaja, obie drewniane. Dla monastyru w ten sposób założonego otrzymał o. Joil w r. 1628 od patryarchy konstantynopolitańskiego przywilej stauropigii i napisał dla braci zakonnej regułę klasztorną (oryginalny rękopis znajduje się w bibliotece monasteru krechowskiego). Umarł on w r. 1638. Po śmierci założyciela rozszerzali liczni już naówczas zakonnicy religijny swój zakład. Bogobojność i szczodrobliwość przodków naszych przychodziła im w pomoc. Niebawem zawitała jednak wojna w te strony. Najazdy kozackie i tatarskie, okrucieństwa popełniane przez dziką hordę najezdników, kazały myśleć o zabezpieczeniu. Zakonnicy postanowili klasztor obwarować, do czego ich także nakłaniał król Michał, pismem wydanem w r. 1669. Jakoż wzniesiono mur obronny, zaopatrzono go w cztery baszty i obwiadziono głębokim rowem. Fortykacyi dokonano przed r. 1672, gdyż w tym roku stawił już klasztor skuteczny opór Tatarom, sojużnikom Doroszenki, oblegającego Lwów w tym roku. Wtedy to zapędził się oddział Tatarów i Kozaków w okolice K. na rabunek i stanął pod klasztorem. Zebrani w klasztorze mnisi i niektórzy obywatele, mając armatę, poczęli tak skutecznie strzelać, iż poraniwszy kilku ludzi i zabiwszy wodza tatarskiego, zmusili hordę do ucieczki. Uwiadomiony o tem Doroszenko wysłał następujące pismo do przełożonego klasztoru: „Petro Doroszenko, hetman z wojskom kozackim. Wam Otcu Ihumenowy so wseju zakonnoju bratieju Krechowskomu, także wsim zabiżanom w tom monastyri znajdujuszczymsia, sym pysaniem naszem oznajmujem, iż doszła nas wist' żaliu, że wy onohdasznoho dnia podjezd nasz kozackij i tatarskij, z czaty iduszczych, kotorych z swojeho zwyczaju o zabranie towaru, kinułysia, zhromyły i ne mało barzo poranyły i pobyły, czto aż nas i hana jeho myłosty wesmy obrazyło. Bo czymby ste miły miłoserdia o zachowanie swoje u nas i u hana jeho myłosty prosyty, to jeste krow prołyły, czoho sia ne hodyło czynyty. Preto za takij wasz neprijatelskij postupok, abyste znajuczy hana, jeho myłosty i myłoserdia zapobihajuczy, zaraz czotyry tysiaczy talarow złożyły, a ne tolko dnia, lecz ani hodyny ne bawiaczy. Koneczne, od żaliu prykazujemy, bo jesłybyste toho ne imyły uczynyty, tedy za sym że pysmom wsich wojsk naszych konnych i pichotnych z harmatamy, także tureckich wojsk z paszamy i hana jeho myłosty z ordamy potuhu pod swojeju kuczkoju obaczyte, kotoryju ohnem i meczem bo żadnomu ani duchownomu. ani świckomu, ani staromu, ani mołodomu ne folhujuczy, pewne znesut'. Czoho uchodiaczy, abyste zaraz sumu wyż opysannoju, dobroju moneteju tym teper posłaniem naszym hańskim wystarczyły i otdały i sebe od zhuby ratowały i nas od pracy, bo pewne wam toho ne pokiniom. Prytom was Hospodu Bohu poruczajem. Dan w tabori pod Lwowom dnia 25 septem. 1672 hoda. Petro Doroszenko Hetman“. Otrzymawszy takie pismo zebrali mnisi z trudnością 500 talarów i oddali ją hanowi, prosząc zarazem, ażeby resztę sumy wyznaczonej zniżył. Na usilne prośby i na wstawienie się Doroszenki zniżył han sumę do pełowy a 1500 talarów w krótkim czasie przywieźć rozkazał. Po największych usilnościach zebrano nareszcie w gotowiźnie i kosztownościach cerkiewnych tyle, ile było potrzeba, i wysłano z tem mnicha do obozu. A kiedy ten wyliczył pieniądze i oddawał srebra klasztorne, zapłakał na widok dużego krzyża srebrnego i rzekł, że we wszystkich cerkwiach pozostały tylko drewniane krzyże, i że Doroszenko powinienby także za swą wiarą przemawiać. Doroszenko wstawił się u hana i dokazał, że nietylko krzyż, ale także i cerkiewkę prześlicznej roboty (do chowania monstrancyi przeznaczoną, a sprzedaną w r. 1809 przez rząd austryacki, ob. wyżej) zwrócono zakonowi. W odległości ćwierć mili od monastyru na północ, stoi obok browaru na niewielkiej mogile, wysoki słup kamienny, ozdobiony krzyżem, a postawiony wedle podania na tem miejscu, gdzie syn hana tatarskiego wystrzałem danym z baszty północnej został zabity. Na słupie zaś znajduje się następujący napis: „Podczas oblężenia Lwowa przez Tatarów r. 1672 rozpuścili Tatarzy swe zagony wspólnie z Piotrem Doroszenkiem po przyległej okolicy. Zrabowawszy Magierów wracająca horda rozbiła obóz naprzeciw klasztoru oo. bazylianów, w którego murach chronili się ludzie różnych stanów z dobytkiem. Z szmigownicy dotąd istniejącej, wystrzelona kula przez zakonnika, zabiła na tem miejscu 23 września 1672 r. tatarskiego wodza w namiocie. W skutek czego nieprzyjaciel pierzchnął. Na pamiątkę tego pomnik postawiony“. W r. 1668 odbywał w krechowskim klasztorze nowicyat Józef Szumlański, gotując się do wyświęcenia. W r. 1698 odwiedzał ten monastyr Piotr Wielki, cesarz rossyjski. Było to wówczas, kiedy cesarz wracał z zagranicy i zatrzymał się w Żółkwi i Rawie ruskiej, gdzie się widział z Augustem II i porozumiewał co do zamierzonej wojny północnej. Wówczas to obdarzył cesarz mnichów hojnie i dał im na piśmie pozwolenie wolnego przyjazdu do Rossyi

i zbierania tam składek. I później cesarz pamiętał o klasztorze, nadsyłał mnichom rozmaite dary, a w czasie wojny z Karolem XII uwolnił ich od wszelkich danin i kwater wojskowych. Unią przyjął monastyr dopiero w r. 1721. Odtąd wymurowano północną połowę dzisiejszego klasztoru, a cerkiew św. Mikołaja skończono w r. 1751. Początek do tej budowy dał Ojciec Radkiewicz przeznaczając na to znaczną sumę jeszcze w początkach w. XVIII. Na ten cel złożył zakonnik Jan Czabanowski (zmarły w Krechowie r. 1773) 3000 zł. i przyczynił się także niemało ihumen o. Dyonizy Sinkiewicz. Dzisiejsze wewnętrzne urządzenie cerkwi św. Mikołaja pochodzi z czasów ihumeństwa Sylwestra Łaszczewskiego (od r. 1775 do 1780). Jako szczodrobliwszych dobroczyńców klasztoru należy wymienić: Władysława i Helenę Sapiehów, Ewę Stadnicką, Annę Mohilankę i mieszczanina lwowskiego Krasowskiego. W r. 1770 nawiedziła monastyr dżuma, której ofiarą padli wszyscy mnisi w liczbie 19. Ocalał tylko jeden. Dawnemi czasy była liczba zakonników w klasztorze krechowskim znaczniejsza. W r. 1724 np. było ich 37, obecnie tylko 3-ch. W archiwum bazylianów lwowskich znachodzi się drzeworyt rznięty na drzewie gruszkowem przez Dyonizego Sinkiewicza w r. 1699, a przedstawiający monastyr i najbliższą jego okolicę. Dyonizy był rodem z miasteczka Rozdołu, przebywał jako mnich w klasztorze krechowskim, następnie został ihumenem lwowskiego monastyru św. Jura i katedralnym wizytatorem monastyrów, a umarł około r. 1730. Wspomniany drzeworyt, umieszczony w odbitce i opisany w „Trudach perwaho archeologiczesk. zjazda w Moskwie" (t. I, tab. 12 i str. 235) przez Hołowackiego, opisany także w krótkości w artykule „Ważnyj zabytok ruskoj sztuki" (Zoria, Lwów, 1883, str. 168), jest ciekawy nietylko jako zabytek sztuki ksylograficznej, ale także jako wierny obraz monastyru w jego pierwotnej formie. Główną część obrazu zajmuje sam monastyr. W środku narysowany klasztor, obwiedziony dokoła murami i rowem. Na 4-ch rogach znajdują się baszty. Strony świata oznaczone napisami: „Pułnocz, Wschod, Połudne, Zapad". Nad monastyrem znajduje się u góry napis: „Świata obytel Krechowskaja" i trzy obrazy z napisami: „Św. Nykołaj", „Preobrażenie św, Spasa" i Pokrow preśw. Boharodyci". Lewa strona drzeworytu przedstawia w osobnym oddziale cerkiew na skale (w lesie krechowskim) z wizerunkiem apostołów św. Piotra i Pawła, dalej zwiastowanie M. Boskiej, krzyż w lesie z tablicą i napisem: „Aszcze kto do Lwowa pytaje, oto w liwo dorohu maje", i pieczarę w skale wykutą. U dołu po lewej ręce podane jest cerkiewnem pismem objaśnienie rysunku: 1) cerkow soborna Preobrażenia św. Spasa; 2) cerkow św. Pokrowy; 3) cerkow św. Trojcy; 4) cerkow św. Nykołaja; 5) dzwinnicia z hodywnykom (zegarem); 6) brama; 7) Kernycia; 8) wełykij dzwin nad wodoju; 9) powarnia (kuchnia; 10) pekarnia; 11) pywowarnia; 12) krawecznia; 13) bolnycia (szpital); 14) mała brama wid polia; 15) kelia (cela) fortianowa; 16) czotyry baszty (na dwoch ikony preśw, Bohorodyci i św. Nykołaja); 17) pokłonnycia (kaplica); 18) folwarok; 19) wydinie nad monastyrem w czasi osady monastyrskoj (bezbożnymi Aharianamy"; W dalszym ciągu tekstu znajdują się następujące słowa: „Sija obytel, doneliże naczat sorydatysia, skitajuszczusia Błażennomu Joiliu fundatoru św. obyteli seja, na misti, ideże nyni obytel. A idiże pokłonnycia pred monastyrem, tu biasze cerkow mała św. Preobrażenia Hospodyna. Tu prijde mołytwy rady ko Błażennomu nikij Bohoduchnowennyj starec Herasym ślip oczyma, no switom Nebesnym proswiczczen. Proroczestwuja, jako i mat Hospod Boh wozdwyhnuty obytel wełyku na mistisem, w nejże spastysia imut mnohii, Po sem poweli sebe wodyty po mistu, ideże obytel imat byty, pokazuja na mista, ideże nyni cerkwy sut rozdanny, powidasze że i udariaja wo zemliu żezłom, kakow chram hdi imat byty". W końcu podpis: „Jeromonach Dyonisyi izobrazy nepreminno r. 1699". Za czasów polskich należał K. jako dzierżawa do ziemi lwowskiej. W lustracyi tej ziemi z r. 1661 i 1662 (ob. rkp. Ossol. N. 2834, fol. 220—226) czytamy: „Tej dzierżawy posesorem, jest JmP. Franciszek z Żmigroda Stadnicki z JmPanią małżonką swoją za przywilejem Króla JMości, którego natenczas przed nami nieprodukowano. Dwór w Krechowie: Ten po inkursyi węgierskiej nowo przez dzierżawcę teraźniejszego kosztem niemałym pobudowany. Budynek pierwszy nowy, w którym izdeb 2 dokończonych, drugie 2 kończyć mają; w drugim budynku izb 3 z komorami i kuchnią; w trzecim budynku, gdzie podstarości mieszka, izb 2; stajnia jedna na koni 30, druga na 15; sklepów ziemnych 3. Podwórze na około ostrożone. Browar przed dworem. Wieś K.: Ta wieś zdawna na półłankach 33 zasiadła, między którymi jest pół łana wybranieckiego i półłanek drugi landwójtowski. Poddanych w tej wsi przed wojną było 200, teraz tylko osiadłych 20, którzy na 2 łanach siedzą i czynszu z ćwierci łana dają po groszy 20 (wymieniono inne daniny). Bartników w tej wsi 30, przedtem było ich 5; mielnik 1. Zagrodników było przed wojną 23, teraz 8 (wymieniono robociznę, do której zagrodnicy i osadnicy obowiązani). Karczma w tej wsi przed wojną była i wiele czyniła, jednak, że piwo dworskie do wsi na szynk dają, kładzie-

my z niej prowentu zł. 300. Druga karczma w boru, którą trzyma uczciwy Andrzej Borowiec; do niej dwie niwie, pola i sadzawki zaraz przy karczmie będące należą i sianożęć, która się poczyna od stawku Czernieckiego (t. zw. Bazyliańskiego), a idzie dołem nad rzeką Rudną i kończy się o sianożęć Sayhową Irochową, leży o miedzę pańskiej sianożęci. Do tejże karczmy na Dobruszynie pole z sianożęcią o dobruszyńskie kopce opierającą się. Przy wsi ku niwie na mostkach sianożęć Mylanowa nazwana. Tamże ćwierć pola o miedzę z jednej strony kowala Olchowca, a z drugiej strony o miedzę Czernyszynych. Tenże Borowiec na opał i poprawę domową, wolne ma boru i lasu krechowskiego używanie. Czynszu według zwyczaju i lustr. z r. 1628 na św. Marcin na rok daje po zł. 18 (wymieniono inne powinności). Młyny: pierwszy młyn jest przededworem tej wsi, nad rz. Bałani, o 2 kołach. Młyn drugi na Jaworniku, od lat 12 spustoszał. Młyn Lipnik nazwany: Produkowali nam Paweł Mielnik i Hryć Lipnicki, brat Pawła, konsens niegdyś dany przez godnej pamięci JMP. Stanisława Żółkiewskiego, kancl. i het. w. k., na wystawienie młyna Lipnik, z surowego korzenia, przy Krechowie, z pół ćwiercią roli, z którego młyna winien dawać co rok po zł. 50 a z roli zł. 8. Od innych powinności wolen oprócz wieprza jednego karmienia do roku, a z rusznicą na ptaki chodzenia, kiedy potrzeba. Na co zaszła konfirmacya Władysława IV z 20 październ. r. 1634. Iwan Ławryków produkował konsens na młyn brzeski, wydany 26 październ. 1634 r. przez Władysława IV we Lwowie. Miał on także wolne łowienie ryb w tym stawku, na którym młyn jest zasadzony. Wybraństwo jest w tej wsi, którego posesorem Fiedor Ławnik; na które produkował przywilej Władysława IV z d. 8 marca 1633 r. w Krakowie na sejmie koronacyjnym dany. Do tego wybraństwa w Krechowie pół łana roli, a drugie pół łana we wsi Skwarzawie w tejże krechowskiej dzierżawie należy. Służbę wojenną co rok w obozie odprawować powinien. Browar jest w tej wsi przede dworem, z którego piwo na karczmę rozdają. *Ruda* gdzie żelazo robią, czyni do roku zł. 600. Granice ta wieś ma: z Dobruszynem z jednej, z Glińskiem z drugiej, z Mecierzynem z trzeciej, z Mokrotynem z czwartej strony. Suma prowentu z tej wsi 1363 zł. 20 gr. Folwark krechowski, przy nim piekarnia z sienią i komór dwie, piwnica i obora, humno na koło ostrożone, stodoła o jednem bojowisku, w niej szpichlerz na zboże. Prosa tu nie siewają, bo się nie rodzi. Suma z tego folwarku zł. 690. Puszcza krechowska: Ta jest w objazd niemała. Wzdłuż jednym traktem na milę i więcej przechodzi, wszerz także na milę, circum circa na mil 4; część boru, część lasu. Drzewa rozmaitego i pięknego wiele poszkodzono i powyrąbywano, ale i po te czasy świeżo najbardziej ci pustoszą, którzy za przywilejami i konsensami Króla JMc. wolne wręby mają na wycinanie drzewa do budynku sposobnego przyczem wiele innego drzewa tłuką i łamią. Granice puszczy krechowskiej poczynają się od wsi do Pruszyna ductum trahendo, na wsch. do Mirznickiego gaju ku Janowu i Gródku do uroczyszcza Pomby nazwanego, tam dalej rogami, certis signis viis concurrit, i graniczy po rz. Dziwną z puszczą Magierowską aż do Dobruszyna. Gajowe z tej puszczy rocznie około 150 zł. Suma wszystkich dochodów ze wsi Krechowa i folwarku 2203 złp. 20 gr. Do dzierżawy krechowskiej należały wsie: Skwarzawa, Czaykowa Wólka, Kunin, Wola Kunińska. Suma prowentu z dzierżawy krechowskiej, od której kwarta ma być płacona, czyni 2790 złp. 10 gr. *Monaster krechowski* jest w dzierżawie krechowskiej pod lasem blisko gościńca lwowskiego. Stanąwszy przed nami Wielebny Wasyan Sawczak, ihumen monastyru Przemienienia Pańskiego produkował dwa konsensa fundatorów tegoż monastyru. Pierwszy JWP. Stanisława Żołkiewskiego, kancl i hetm. w. kor., na pewne pola, na których zasadzony jest pomieniony monastyr, drugi Pawła Wojakowskiego i żony jego, dzierżawców krechowskich na różne pola, sianożęci, ogrody, szerzej w konsensie opisane i na wolne mełcie w młynach krechowskich, cum aprobatione Króla Władysława IV z d. 20 marca r. 1635 w Warszawie. Także urodzonej Ewy z Liwca Stadnickiej na Więczkowicach, dzierżawczyni krechowskiej, na wolne wybudowanie młynka przy brzegach nad wierzchowiną stawu Szabelskiego, między młynkami Szabelnym i Sadzeniczem na rzece Derewence sub approbat. Władysława IV z d. 3 maja 1643 r. w Warszawie. Nadto urodzonych Jana Franciszka z Zmigrodu i jego małżonki Zuzanny Stadnickich, inny konsens na sianożęć między pomienionym monastyrem z jednej, a między rz. Perekopną Sucholeśni z drugiej strony leżącą, cum approb. Jana Kazimierza, d. Lwów 26 lutego r. 1656. Tychże Stadnickich inny konsens na obszar pola na wyżywienie, o miedzę sadzawki monastyrskiej, co pod samym monastyrem i Biłoroszowej Niwki z jednej strony, a drugiej mnichowskiej miedze, cum approb. Jana Kazimierza, d. Warszawa d. 2 sierp. r. 1658. Ciż Stadniccy przydają do tegoż monastyru górę poboczną i grunta przed monastyrem i koło monastyru leżące, zachowując tychże ojców przy wolnym wrębie lasu bukowego i pastwiskach według praw ich, nadto przy targowym podczas praźników, także i w borach krechowskich drzewa sosnowego po jednej sośnie ze pnia na tydzień, krokiew, łat,

co potrzeba, cum approb. Jana Kazimierza, d. Warszawa 21 kwiet. 1650 r. Na te wszystkie prawa zaszła aprobacya sejmu walnego warszawskiego r. 1659." Siarczyński wspomina (ob. rkp. Ossol. N. 1825), że wieś tę otrzymał Jan III w dziedzictwo i dodaje, że wystawił on tutaj pałacyk drewniany w którym przebywał, ilekroć w lasach krechowskich przebywał. Czaccy, właściciel K. w pierwszej połowie w. XIX, zachowywali ten pałacyk dla pamiątki. Istnieją także w K. stare lipy, pod któremi Jan III chętnie przebywał (ob. Stęczyński: „Okolice Galicyi", str. 151). „Opisanie monastyru Bazylianów w Krechowie i jego okolic, przez Kretowicza", ob. Rozmait. 1830, Nr. 37 i 38. Krótki opis podaje także Kalendarz Wildta z r. 1860, str. 20. Ob. także „Słowo" z r. 1863, N. 76 i następne w artykule: Trydnewyi perechod po lwiwskoj okrestnostej" i „Słowo" z r. 1872, Nr. 67 i inne, w artykule: „Izsliedowanie Pamiatnikow Russkoj staryny sochranywszychsia w Hałyczyni i Bukowynie", Hołowackiego. (Ten sam artykuł zawarty jest w „Trudach perw. arch. zjezda", ob. wyżej). „Widok monastyru od strony zachodn. i północ.", podał Stęczyński w „Okolicach Galicyi", str 151. Rozmaitości z r. 1830, N. 1 i 2, zawierają opowiadanie p. t. „Jan III na łowach", osnute na podaniu następującem: Pleban krechowski miał śliczną córkę. Poznał ją pewien francuz; dworzanin króla, przebywającego często w Żółkwi, uwiódł obietnicą że się z nią ożeni, a potém porzucił. Ojciec zrozpaczonej umarł wkrótce, a ona sama wiodła nędzne życie z swym synkiem, mieszcząc się w lichej chatce leśnej odstąpionej jej przez litość. Król Jan III zaszedł raz przypadkowo, polując w lasach krechowskich, do tej chatki, dowiedział się o wszystkiem, zaopatrzył nieszczęśliwą i jej dziecko, a odgadnąwszy winowajcę, chciał go ukarać. Ten jednak uszedł i z obawy, by go nieschwytano, odebrał sobie życie. *Lu. Dz.*

Krechów, przys. do Lachowic podróżnych.

Krechowce, wś, pow. stanisławowski, o 3.8 kil. od Stanisławowa, ma szkołę filialną, cerkiew gr.-katolicką, 1057 mk. w gminie, 81 na obszarze dworskim.

Krechowice (po rusku *Krechowyczi*), wś w pow. dolińskim, 13 km. na płn.-wsch. od Doliny, 7 km. na płd. od sądu powiat. w Rożniatowie. Na zach. leżą Rachin i Raków na płd. Swaryczów, na płd.-wsch. Broszniów, na wsch. Hołyń, na płn.-wsch. Kadobna (w pow. kałuskim). Przez płd. część obszaru płynie Siwka od zach. na płd.-wsch., a potem na płn.-wsch. krętym brzegiem i przyjmuje w obrębie wsi kilka dopływów, z których najważniejsze: Czaczawa (należy do wsi dolnym biegiem) od praw. brz. a pot. Łyszny od lew. brzegu. Ten ostatni nastaje w środku obszaru, a płynie na płd.-wsch. i przyjmuje od lew. brz. mały potoczek płynący przeważnie wzdłuż granicy Hołynia. Z płn. części obszaru płynie pot. Kalinów, naprzód od zach. na wsch. a potem na płn. do wsi Kadobnej. W dolinie Siwki leżą zabudowania wiejskie, rozrzucone po obu brzegach, a na płn. od nich przysiołki „Na rogatce" i „Na gorzelni". Płn. część obszaru przeważnie lesista. Na płn. leży las krechowicki, wzniesiony w stronie płn.-zach. do 433 m. Na płd. od niego dochodzi wzgórze „Kąt wielki" 421 m. i tutaj wypływa pot. Kalinów. Doliną Siwki biegnie kolej żelazna arcyks. Albrechta i ma tutaj swą stacyą (między Doliną a Hołyniem, o 126 kil. od Lwowa), a na płd. od kolei prowadzi gościniec dolińsko-kałuski od płd.-zach. na płn.-wsch. Własn. więk. ma roli or. 313, łąk i ogr. 247, lasu 1894, własn. mniej. ro. or. 860, łąk i ogr. 1226, pastw. 477, lasu 20 mr. Według spisu z r. 1880 było 1120 mk. w gm., 69 na obsz. dwor. (obrz.-gr. kat. z wyjątkiem stu kilkunastu rz.-kat. Par. kat. w Rożniatowie, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu perehińskiego, a archidyecezyi lwowskiej. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. jednoklas. i urząd pocztowy, dwór, folwark, leśniczówka i gorzelnia. Według wiadomości podanej przez Kolba („die Soolequellen v. Galizien, Jahrb. der geolog. Reich. 1876 str. 182) zaczęto tutaj kopać szyb solny. Właścicielem był starosta Sołotwicki. Za czasów polskich należała wieś do klucza rożniatowskiego. Inwentarz ststwa dolińskiego i klucza rożniatowskiego, spisany w r. 1758 (Rkp. Bibl. Ossolin. Nr 1419 str. 106) podaje następujący kontrakt wsi *Krechowicz* na arendę gorzałczaną: „daję ten kontrakt od skarbu jm. pama Wacława na Rzewuskach, Olesku, Podhorcach, Kudyjowicach Rzewuskiego, wojewody podolskiego hetmana. poln. k., chełmskiego, drohobyckiego, Kcińskiego etc. starosty, starozakonnemu Lejzerowi Majorowiczowi na arendę karczemną w Krechowicach, a to na sumę 600 złp. Arendarz pomieniony brać powinien po 3 gr., 4-ty gr. na dziedziców i posesorów wsi Kr. iść ma. Z dwóch browarów we wsi K. będących jm. pan ekonom rożniatowski jeden porządny, dostatni, na miejscu należytem przy wodzie postawić ma także i młyny reperować. Temuż arendarzowi przydaje się poddanych dwóch, sianożęć, którą gromada skosić powinna, karczma na gościńcu, druga, pole i ogród z dawna do arendy należący. Trunki dobre, ceną i miarą sprawiedliwą z zamku wydaną i cechowaną szynkować powinien. Poddani trunków podwozić ani podnosić z innych wsi nie powinni pod grzywnami. Także poddani w cudzych młynach mleć nie powinni podgrzywnami. Działo się w zamku dolińskim, z czerwca 1758 r."

Popis pospolitego ruszenia szlachty ziemi lwowskiej i żydaczowskiej z r. 1551 wymienia szlachtę z Krechowic, ob. Akt. gro. i ziem. t. I, str. 64. *Lu. Dz.*

Krechówka, znaczny strumień, wypływa w obr. gminy Siechowa, w pow. stryjskim, ze źródeł leśnych trzema strugami łączącymi się w lesie Przyłuskiem zwanym, poczem wypływa na łąki, przerzyna Siechów, płynąc na lekki północny wschód, mija obszar Izydorówki, po płn. w zach. stronie wsi J., a przyjąwszy na granicy z gm. Krechowem, od której nosi swe miano, potok Machliniec z lew. brz., zwraca się na wschód; przerzyna łąki gminy Lachowic podróżnych, i koło przysiołka Marynki przyjmuje kierunek płn.-wsch., a przerżnąwszy Żurawno, wpada z praw. brz. do Dniestru. Długość biegu 28 kil. Spad wód podają następujące liczby: 350 m. (źródła); 298 (poniżej wschodniego końca wsi Siechowa); 262 m. (pod Lachowicami); 242 m. (ujście). Przyjmuje z lew. brz. potok Machliniec. *Br. G.*

Krechowska Ruda, ob. *Ruda K.*

Krechowski Monaster, al. poprostu *Monaster*, część Krechowa (ob.).

Krechowyczi (rus.), ob *Krechowice.*

Kreciuny, ob. *Kreczuny.*

Kreciw (rus.), ob. *Kreców.*

Kreckwitz (niem.), ob. *Krakecy* (łuż.).

Kreców (po rusku *Kreciw*) wieś w pow. dobromilskim, 32 km. na zach. od Dobromila, 14 km. na płd. na zach. od sądu powiat. w Birczy, 5 km. na płn. od urzędu pocztow. w Tyrawie wołoskiej. Na płn.-zach. leży Lachowa, na płn.-wsch. Leszczawa, na wsch. Kuźmina i Rozpucie, na płd.-zach. Hołuczków, na zach. Wola Krecowska (obie ostatnie wsie w pow. sanockim). Przez środek obszaru płynie mały potok od wsch. na zach., dopływ Tyrawki, uchodzącej do Sanu, i zabiera od praw. brzegu i lew. brz. kilka strug małych. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie (349 m.), na wsch. od nich część wsi zwana Borysowem a w stronie płn.-zach. obszaru grupa domów Kamionka. Płn. część obszaru lesista. W stronie płd. wznosi się wzgórze Dąbrowka do 512 m. Własn. więk. ma ro. orn 220, łąki i ogr. 49, pastw. 50, lasu 524; własn. mniej. ro. or. 407, łąki i ogr. 39, pastw. 79, lasu 62 mr. Według spisu z r. 1880 było 424 mk. w gminie, 100 na obszarze dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilku dziesięciu rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Mrzygłodzie, gr.-kat. w miejscu, należy do dekanatu liskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filie w Lachawie i Woli Krecowskiej. We wsi jest cerkiew i tartak wodny o jednej pile zwyczajnej. Tartak ten konsumuje rocznie klocowego drzewa jodłowego i świerkowego 200 metr. kub. a produkuje 124 metr. kub. brusów, które w znacznej mierze pobiera żupa solna w Lacku. Właścicielem tartaku: wiedeńska kasa oszczędności. Niegdyś warzono tutaj sól w drobnych okruchach, tak zwaną gradówkę. Wody słone od przymieszki rudy były czerwonawe. *Lu. Dz,*

Krecowska Wola, ob. *Wola K.*

Kreczetowskaja, st. p. w pow. kiryłowskim gub. nowogrodzkiej, w pobliżu stacyi Kuźniecowskiej i Kargopola.

Kreczkowa, ob. *Krzeczkowa.*

Kreczkowice, ob. *Krzeczowice.*

Kreczkowska Wola, ob. *Wola Krzeczkowska.*

Kreczowce, pow. miński, *Krzeczowce.*

Kreczuny, *Kreciuny*, wś, nad jeziorem Cyrkiel, pow. trocki, 2 okr. adm., par. Żośle o 30 w. od Trok, 3 dm., 60 mk., z tego 56 katol., 4 żydów. (1866). R. 1850 mieli tu : Jurewicz 200 dzies., Aleksandrowicz 186 dz. a Rowdomański 86 dz. ziemi.

Kreczyno, *Krzeczyno*, albo *Skrzeczyno*, jezioro na zachodnio-południowym krańcu powiatu nowogrodzkiego, stanowiące jedną z zatok rzeki Niemna tuż przy granicy powiatu lidzkiego i oszmiańskiego; ma przeszło $^1/_2$ wiorsty długości i około 80 sążni szerokości, łączy się z Niemnem — dość rybne.

Kreczynowa, mylnie, ob. *Kryczunowa.*

Krecwingi, *Krewingi*, lud liwońskiego pochodzenia, w liczbie paru tysięcy dusz żyjący w Kurlandyi (ob.), pośród Łotyszów tylko w parafii bowskiej. Por. *Czuchny.*

Kreewu-kalus, góra w Kurlandyi, podobno najwyższa w gubernii, 585 stóp par. wys.

Kregenort (niem.), wś podług Kętrzyńskiego w dawniejszemststwie drachimskiem, ob. *Janikowo.*

Kregżdańce, wś, pow. władysławowski, gm i par. Giełgudyszki (ob.). Odl. 35 w. od Władysławowa, ma 6 dm., 82 mk.

Kregżdzie 1.) wś, pow. Wyłkowyski, gm. Wójtkobole, par. Grażyszki. Odl. 23 w. od Wyłkowyszek, ma 27 dm., 229 mk. 2.) K., fol. i wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Okwita. Odl. o 10 w. od Wyłkowyszek, o 8 w. od Wierzbołowa. Folw. ma 2 dm., 26 mk., 189 mr. ziemi, wś 5 dm., 12 mk., 5 mr. ziemi

Krehlau (niem.), r. 1368 *Crelow*, wś, pow. wołowski na Szląsku, z kościołem paraf. katolickim.

Krehów, *Krehówka* i t. p. ob. *Krechów*, *Krechówka* i t. p.

Kreibau, *Kreybau*, 1360 r. *Crybra*, wś, pow. łotogórsko-hajnowski, par. Hajnów.

Kreicke (niem.), 1284 r. *Krayków*, 1360 *Craicòw*, wś, pow. wrocławski, par. Rothsyrben.

Kreidel (niem.), r. 1209 *Cridlina*, (*Krydlina?*) dwa wsie, pow. wołowski, z paraf. kościołem katol.

Kreidelwitz (niem.), r. 1285, *Cridlicz*, 1319 *Credilewicz*, wś, pow. głogowski, z kościołem filialnym paraf. Hochkirch.

Kreiensen (niem.), mylnie ob. *Krajęczyn*.

Kreig *Kreigh* (niem.), ob. *Kryg*.

Kreilitz, *Kreiwitz* (niem.), ob. *Krzypiec*.

Krejcburg, ob. *Kryżbork*.

Krejciuny, okolica między Poporciami a Żoślami, ob. *Kreczuny*.

Kreimken (niem.), mylnie, ob. *Krokowo*, pow. wejherowski.

Krejnica, ob. *Krynica*.

Krejsa, wś, pow. sejneński. gm. Swięto Jeziory, par. Łozdzieje. Odl. 22 w. od Sejn, ma 15 dm.

Kreisau (niem.), 1250 r. *Crisoua*, 1315 *Crysow*, wś, pow. świdnicki, z filialnym kościołem parafi Graeditz, dobra i zamek Moltkego.

Kreisberg (niem.), ob. *Hafka*.

Kreishau (niem.), al. *Krayscha*, wś, pow. stynawski, par. Stynawa.

Kreiselwitz (niem.), 1360 r. *Krysilwicz*, wś, pow. wrocławski, par. Gnichwitz.

Kreisewitz (niem.) 1.) ob. *Krzyżowany*. 2.) K., r. 1288 *Crisowicz*, wś, pow. brzeski na Szląsku, par. Brzeg. Ma kościół par. ewang.

Kreislacken (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Heiligen-Kreutz.

Kreissiz (dok.), ob. *Krieschütz*.

Krejszczany, pow. wilejski, ob. pod *Krajs...*

Krejwa, rzeczka, bierze początek w pow. suwalskim, płynie ku południowi od wsi Krejwian, na granicy z pow. wiłkomirskim i pod Butowszczyzną na zachód Lubowa wpada z lewego brzegu do jez. Wigry. Długa kilka wiorst.

Krejwas, jezioro, w pow. suwalskim w gm. Kadaryszki (?), ma około 15 mr. obszaru, leży w pobliżu jezioro Pierty i Wysokie. *L. Wolski.*

Krejwe, zaśc., pow. wilejski, 3 okr. adm. o 50 w. od Wilna, 2 dm., 23 mk. katol. (1866).

Kreiwehlen (niem.), dobra, pow. nizinny, st. p. Neukirch.

Kreiwehnen (niem.), wś i dobra, pow. tylżycki, st. p. Laugszargen i Pictupoenen.

Krejwele, jez., ob. Krewel.

Krejwiany 1.) wś, pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Lubowo. Odl. 24 w. od Suwałk ma 24 dm., 293 mk. W r. 1827 16 dm., 155 mk., wś rządowa w par. Urdomin. 2.) K., wś, pow. suwalski, gm. Andrzejewo, par. Puńsk. Odl. 27 w. od Suwałk, ma 31 dm., 230 mk. W 1827 r. 19 dm., 127 mk., wieś rządowa w par. Jeleniewo.

Krejwie, wś, pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Iłgowo. Odl. 43 w. od Władysławowa, ma 4 dm., 33 mk.

Krejwie, wś, pow. rossieński, par. szyłelska.

Krejwińce al. *Krewińce*, al. *Krejwańce*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Berzniki. Odl. 5 w. od Sejn, ma 20 dm., 128. W 1827 r. 11 dm., 107 mk., wś rządowa.

Krejwiszki, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 57 w. od Wilna, 11 dm., 82 mk. kat. (1866).

Kreiwitz (niem.), pow. prądnicki, ob. *Krzypiec*.

Krelwutschen (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. p. Didlacken.

Krekollen (niem.), wś, pow. licbarski, st. p. Kiwity.

Krekowo, pow. wejherowski, ob. *Krokowo*.

Krekszczany, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol. Odl. 40 w. od Kalwaryi, ma 71 dm., 560 mk. W 1827 r. 42 dm., 334 mk., wś rządowa.

Krelkau (niem.), 1288 r. *Crelcow*, wś, pow. ziębicki, ma kościół par. kat., do 1810 ekspozytura zakonu w Henrykowie. Do K. należy folw. Schimmelwitz al. Schimmeley.

Krem.., ob. *Krzem...*

Kremeń, ob. *Kremińce*.

Kremena, pole orne w płn.-zach. stronie Jasienowiec, pow. złoczowski.

Kremenaros, góra i szczyt, w Karpatach lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, w granicznym grzbiecie między Galicyą a Węgrami, u źródłowisk Solinki, na wschód szczytu Hrubkami (ob.) zwanego, a na płd.-zach. od szczytu Rawki, pod 49° 5' 25" płn. sz. g., a 40° 14' 20" wsch. dłg. g. (Ferro). Wzniesienie 1214 m. npm. *Br. G.*

Kremeńczug (ros.), *Kremieńczuk*.

Kremenianka, las w płn.-zach. stronie Klimca, pow. stryjski. Z lasu tego płynie na płd.-zach. pot. Kremenianka, dopływ Stryja.

Kremeńsk, wś, pow. owrucki. Była tu kaplica kat. parafii Wieledniki.

Kremenyska, ob. *Krzemieniska*.

Kremerbruch (niem.), wś, pow. bytowski, ob. *Kramarzyny*.

Kremianica, ob. *Krzemienica*.

Kremianka, góra lesista, w obr. gm. Mszanny, w pow. krośnieńskim, na zach. od wsi, nad granicą z gm. Ropianką, pod 39° 17' 50" wsch. dłg. g. Fer., a 49° 29' 24" płn. sz. g. Wznosi się 616 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Kremianna, ob. *Krzemienna*.

Kremice, wś w zach.-płn. stronie pow. słuckiego, w gminie Howieżniańskiej, nieopadal gościńca wiodącege z miasteczka Howieżny do Paździerzyc, nad rzeczułką wpadającą do Kunoski, ma osad 12, grunta lekkie. *Al. Jel.*

Kremieniak, potok górski, w hrabstwie spiskiem (Węgry), wypływa po północnej stronie głównego grzbietu Magóry spiskiej, z pod Zdziareckiej Jaworzyny (1211); płynie na płn. górską doliną, na obszarze Osturni, i po 5 kil. i pół biegu uchodzi z praw. brz. do Kacwińskiej rzeki. Po zachodniej stronie nad doliną potoku wynoszą się Sołtyski wierch (1088 m.)

i Kanin wierch (895 m.), a po wschodniej dwa Kusznierskie wierchy (1102 m. i 966 m.). Porusza dwa tracze. *Br. G.*

Kremienianka, potok górski, wypływa w Karpatach lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, ze źródeł leśnych z pod góry Dobusza (Dobosza, 1044 m.); płynie krętym biegiem lasem Kremienianką na południowy zachód i po 4 klm. i pół biegu wpada z praw. brz. do Stryja. Nad doliną tego potoku od południa wznosi się Kiczera (958 m.) i Seni Kamień (888 m.), a od północy Prutucz wierch (1000 m.). *Br. G.*

Kremieńczuk, *Krzemieńczuk*, msto powiatowe w gub. połtawskiej nad Dnieprem, 1361 w. od Petersburga, a 112 w. od miasta guber. odległe, 37579 mieszk.; fabryka likieru, bark, przystań (wywóz 1971000 rs., przywóz 1210000 rs.) 3 jarm., 15 fabr. Ogród z hodowlą jedwabników. St. pocztowa o 2 w. od st. dr. żel. charkow.-mikołajewskiej, o 583 w. od Odessy. R. 1876 dochód miasta wynosił 138197 rs., rozchód 125250 rs. W XVI w. założył tu obronny zameczek Swierszczowski, skozaczony szlachcic z lubelskiego. Niegrodowe ststwo krzemieńczukowskie, było położone w województwie i powiecie kijowskim. Podług metryk koronnych (Ks. 376 str. 1) powstało z dawniejszego ststwa czerkaskiego przez wydzielenie zeń zamku Krzemieńczuka z przyległościami, na lewym brzegu Dniepru, niedaleko ujścia rzeki Psioły, leżącemi. Istniało tylko do r. 1686, ponieważ traktatem Grzymułtowskiego odstąpione zostało Rosyi wraz z miastami Kijowem, Arklejem, Połtawą i Kropiwnem. Ostatniemi starostami byli, Stanisław Jaskulski, a po nim Roman Ipohorski Lenkiewicz.

Kremieńczuki, wś, pow. zasławski, o 18 w. od Starokonstantynowa, o 45 w. od Szepietówki, z cerkwią, szkołą wiejską i fabryką cukru 1850 założoną (hr. Potockiej).

Kremieniec, lewy dopływ Czeremoszu, ob. *Kreminec.*

Kremiennaja, kol. polska w pow. mariwpolskim, gub, ekaterynosławskiej, dusz 100.

Kreminec, także *Kremin* lub *Kremoń*, potok podgórski, wytryska w obr. Kut, w pow. kosowskim, z licznych źródeł leśnych na południowym stoku góry Kreminicy (698 m.); płynie na wschód krętym biegiem, przez Kuty, poniżej których wpada z lewego brzegu do Czeremoszu. Długość biegu 7 kil. *Br. G.*

Kreminny 1.) szczyt i góra w Karpatach lesistych, w dziale skolsko-delatyńskim, na dziale wodnym Oporu i Drawy, obejmującym lesistą grupę górską, na granicy Korostowa i Hrebenowa, pod 41° 6′ wsch. dłg. g. (Ferro), a 48° 58′ 30″ płn. sz. g. Od płn. łączy się z Kijowcem (1064 m.) a na płd. wysyła dwie odnogi, jednę na płd. wschód z wierchami pod Kiczerą, Kobylcem (1026 m.) i na Kobyle (693 m.) aż do Oporu, drugą zaś na płd. zachód; w niej szczyty: Omneha (1068 m.) Kiczera (1000 m.) i Ostry Wierch (1026 m.). Między temi odnogami wznoszą się Solagan (949 m.), Jarowincze (909 m.) i Jahistów (886 m.). Wzniesienie K. czyni 1137 m. npm. Z pod tej góry wytryskują Tokarczuk, wpadający do Oporu, i Chominiec, wpadający do Orawy. Las pokrywający płn.-zachodnie stoki jego zowie się Przybyszynem (1001 m.). 2.) **K.** al. *Kreminy*, wzgórze 810 m. wysokie, w płn. stronie Sławska, w pow. stryjskim. Wody jego płyną na płd. do potoku topolskiego, dopływu Oporu. *Br. G.*

Kremka (mylnie), ob. *Krempka.*

Kremna, ob. *Hostoml.*

Kremnicki dział Rudaw węgierskich, ob. *Karpaty*, t. III, 867.

Kremnik, niem. *Groebnig*, wś, pow. głupczycki, o pół mili na wschód od Głupczyc, przy szosie z Głupczyc do Koźla, nad rz. Cynną, 331 bud., 272 dm., 1797 mk., 230 osad, 7335 mr. ziemi, 2 wiatraki, 2 młyny wodne, 2 olejarnie, browar, cegielnia, kościół paraf. z roku 1700, parafia bardzo starożytna. Były to do 1859 dobra prywatne w XIII w. własność joannitów, potem do 1810 zakonu maltańskiego rycerzy. Ma dotąd kaplicę św. Barbary, 2 szpitale, szkołę i dom przytułku dobrze uposażone. W b. zamku rycerzy maltańskich mieści się oberża, park wycięty. *F. S.*

Kremno, wś, pow. kobryński, na południe od Bezdzieży.

Kremon, *Kremona*, łot. *Krimmulde*, wś nad Gaują, pow. ryski, par. Kremona. Por. *Inflanty*, t. III, 286. W parafii K. leży morska stacya kąpielowa Neubad. Niegrodowe starostwo kremoneńskie w ks. inflantskiem wedle listu króla Stefana Batorego z r. 1577 do wielkiego księcia moskiewskiego w metrykach litewskich, starostwo to składało się z zamku obronnego Kremon z przyległemi wioskami, które wówczas z innemi zamkami nader były niszczone. W r. 1623 posiadał to ststwo Gabryel Białozor, podkomorzy upitski, po nim zaś wedle przywileju Zygmunta III, we czwartek przed niedzielą Reminiscere r. 1623, otrzymał je Wilhelm Holczsur.

Krempa, ob. *Krępa.*

Krempa 1) wś i gm., pow. odalanowski, 4 miejsc.: a) K.; b) Mielcarek, pustkowie; c) K., cegielnia; d) Wenecya, folw.; 62 dm., 781 mk., 85 ewan., 696 katol., 324 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Ostrowie o 0.6 kil. 2.) **K.**, folw. 830 mr. rozl., 5 dm., 92 mk.; należy do dóbr Przygodzic Wielkich. *M. St.*

Krempa, wś i folw.; pow. wielkostrzelecki, par. Jesiona, o 2.65 mil od W. Strzelc, między drogą żel. górnoszląską a Odrą; 95 bud., 70

dm., 624 mk., 52 osad, 342 mr. ziemi, szkoła. Co do folw. por. *Żyrowa.*

Krempach 1.) wś ruska, w hr. spiskiem (Węgry), w dystrykcie lubowelskim, na płn. od Lubowli, przy gościńcu wiodącym z Galicyi przez Piwniczną do Lubowli, nad potokiem Granastowem (ob). Wieś wznosi się 601 m. npm. W płn,-zach. stronie wsi wznosi się wzgórze Korczenie (775 m.), w płd. zaś Zadnie Hory (874 m.), a wsch. granicy Ostry Wierch (859 m.). W obrębie tej gminy w stronie płd. mamy Leśniczówkę i folw. Sarnecki. Kościół w miejscu ruski. Par. ruska od r. 1777. Liczy dusz rzym.-katol. 1, gr.-katol. 303, żydów 3. razem 307 mk. Należy do par. łac. w Mniszku, St. poczt. w Mniszku. 2.) **K.** *Stary*, wś słow., na Spiżu (Węgry), w dystrykcie niedzickim, w dorzeczu Dunajca, na wsch. od Nowej Białej (Uj-Bśla), nad potokiem Krzęcinem. Obszar K. od strony płn.-zach. przytyka do praw. brz. Białki, od wsch. graniczy z Frydmanem, od płd. z Dursztynem i Trypszem. Wzniesienie wsi: kapliczka przy drodze do Nowej Białej na zach. od wsi, 598 m.; pagórek w płd.-wsch. stronie, przy drożynie do Dursztynu, krzyż 721 m.; drugie wzgórze nieco na płd. od tego, 794 m. Dwa młyny nad Białką, cegielnia nad Kręcinem na płd. od wsi. Wś istniała już w XIII w. Kościół łac. wzniesiony r. 1278. Pierwotna nazwa *Krummbach*, prawdopodobnie wzięta od potoku Kręcina. Metryki sięgają r. 1744. Kościół p. w. Wszystkich Świętych. W miejscu liczy parafiia dusz rzym.-katol. 698, nieun. 144, żyd. 24, w górnym młynie katol. 7, w dolnym młynie katol. 10, razem 883 mk. Do tej parafii należy wieś Dursztyn (ob.) z liczbą mk. 316; cała parafia liczy kat. 961, nieun. 204, żyd. 33, razem 1198 mk. (1878 r.). Jest tu także kościół św. Walentyna i kaplica św. Jana. Stacya pocztowa Starawieś. *Br. G.*

Krempak, por. *Karczma w lesie K.*

Krempina, ob. *Kręginy.*

Krempka, (niem. *Kriemka*), os., pow. mogilnicki; 1 dm., 2 mk., należy do wsi i gm. Bozacin.

Krempna (po rusku *Krampna*) z hutą, wś w pow. jasielskim. Sama wś leży na lewym, a Krempska huta na prawym brzegu Wisłoka. Wzniesienie nad poziom morza wynosi 380 m. Ta wś otoczona ze wszystkich stron lasami, ma po stronie płd. Pakoczową górę, 694 m. a po płn. Kamień, 712 m. n. p. m. wzniesione. Z 646 mk. przebywa stale na obszarze więk. pos. 18; podług wyznania jest w Krempnie 500 a w 2-ch hutach 49 gr.-kat., 87 rzym.-kat. i 10 izrael. Mieszkańcy obrz. rzym.-katol. należą do parafii w Żmigrodzie Nowym, zaś parafia gr.-katol. jest w miejscu. Cerkiew gr.-katol. drewniana. Par. należy do dyec. przemyskiej, dekan. dukielskiego, ma dołączoną wś Kotań i obydwie huty z ogólną liczbą 829 gr.-katol. i 17 izrael. Kasa pożyczk. gminna ma 768 zł. w. a. kapitału. Pos. więk. p. Jerzego Krajewskiego ma 1690 mr. lasu; mniej. pos. 787 roli, 243 łąk i ogr. i 966 mr. pastw. Kuropatnicki w Geografii z r. 1787 powiada, że ta wieś ma sławną hutę szklanną i niedostępne lasy. K. graniczy na wsch. z Mysiową i Polanami, na płn. z Halbowem, na zach. z Kotauiem, a na płd. z Żydowskiemi lasami. *Mac.*

Krempna, potok, ob. *Krępna.*

Krempsko, ob. *Krępsko.*

Kremuszówka, rz., lewy dopływ Niemna, ma źródło w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, ujście w gub. wileńskiej, przyjmuje Nalibówkę, por. *Kramuszynka* i *Krzemuszówka.*

Krenicze, ob. *Krynicze.*

Kreńsko, niem. *Kranz*, ob. *Kręsko.*

Krenta-góra, wś, pow. rossieński, par. lidowiańska.

Krentiat, ob. *Kretiata.*

Krentsch (niem.), w XIII w. *Kreneskow* i *Krentschicz*, wś, pow. strzeliński, par. Bohrau.

Krentula, ob. *Kretiata* i *Hołowska.*

Krepjecy (łuż.), niem. *Kriepitz*, wś górnołużycka (Zarański).

Krepożany, wś, por. *Kadaryszki.*

Krepputschen (niem.), al. *Schilgallen*, wś, pow. wystrucki, st. p. Pelleningken.

Kreptowo, ob. *Kriptau* (niem.).

Krerowo 1.) wś, pow. średzki; 23 dm., 214 mk., wszyscy katol., 50 analf. Kościół paraf. katol. należy do dekan. średzkiego. Poczta w Węgierskiem o 6 kil., tel. i st. kolei żel. w Srodzie o 8 kil. Wś ta należała niegdyś do dóbr biskupów poznańskich, z których Jan IV z Kępy założył kościół paraf. r. 1344. Ważniejszych pomników przeszłości w kościele nie masz. 2.) **K.**, dom., 1581 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Swierzchulkowo, folw., 6 dm., 104 mk., wszyscy katol., 36 analf.

Krery 1.) wś, kol., os. leśna, huta, karczma, pow. noworadomski, gm. Masłowice, par. Chełmo. Wś ma 9 dm., 108 mk., 93 mr. rozl.; kol. 35 dm., 295 mk., 448 mr. (272 ornej); os. fabr. leśna i karczmy dwie, 14 dm., 81 mk. i 6 mr. W 1827 r. było tu 11 dm., 194 mk. 2.) **K.**, wś, pow. przasnyski, gm. i pow. Dzierzgowo, odl. o 23 w. od Przasnysza; 14 dm., 193 mk., 967 mr. roli i 21 mr. nieuż.

Kresce (dok.), ob. *Kreżce.*

Kreścianiszki, zaśc. rząd., pow. wileński, 1 okr. adm., o 25 w. od Wilna, 1 dom, 7 mk. katol. (1866).

Kreściawiszki, wś, pow. rossieński, par. jurborska.

Kresiatycze, wś nad rz. Wereśną, pow. radomyski, o 7 w. na płd.-wsch. od Wołczkowa; 655 mk., cerkiew z 1784 r., w 1690 już istniała.

Kresin (niem.), pow. kartuski, ob. *Krzeszna.*

Kreślów (dok.), ob. *Krześlów.*

Kresławka (ross.), st. dr. żel. dyneburskowitebskiej w gub. witebskiej, ob. *Krasławka*.

Kresławl (ross.), pow. dyneburski; ob. *Krasław*.

Kresny Szyr, góra, ob. *Krestnyszyr*.

Kresowice, ob. *Krysowice*.

Krestcy, m. pow. gub. nowgorodzkiej, o 79 w. od Nowgorodu, nad rz. Chołową.

Krestnikowo, st. dr. żel. niżegorodzkiej, w gub. władymirskiej.

Krestnyszyr al. *Kresznyszyr*, lesista góra w płd. stronie Kalnej, pow. doliński, między potokami: Maguryńcem, Sobolem i Sobolicą. Srodkowa jej część 1199 m. wys. Na wschód łączy się ona z Magurą al. Lisakiem, 1365 m. wysoką. Por. *Brzaza*. *Lu. Dz.*

Krestopowszczyzna, wś we wsch. stronie pow. borysowskiego, w okr. polic. chotopienickim, po obu stronach rzeki Naczy przy drodze wiodącej z Zabierycz do Klenia, ma osad 10; grunta lekkie, łąki dobre.

Kresty, st. dr. żel. moskiewsko-kurskiej, w gub. tulskiej.

Kresty, wś nad Dźwiną, przy trakcie z Pańkowa do Iliina w gub. witebskiej.

Kresy. Pogranicza Polski od Tatarów i Wołoszczyzny, a później i od Kozaczyzny, strzegły nieliczne chorągwie w długiej linii rozciągnięte od Dniepru do Dniestru. Linie te nazywano kresami, a pojedyńcze oddziały wojskowe miały swe stanowiska lub leże zimowe na tak zwanych lukach, lub też po stannicach i znosiły się z sobą w czasie potrzeby na całej linii kresów. Na lukach tylko można się było przez granicę przeprawić. Od twierdzy Kudaku poczynała się w dół za wodą i wzdłuż porohów Dnieprowych linia fortec granicznych, które stały pod komendą osobnych gubernatorów po zregestrowaniu kozaków przez króla Stefana. Na tem burzliwem pograniczu sługiwała także szlachta polska wojskowo, zaciągając się po kozacku u gubernatorów miejscowych, według możności od półtora do dwunastu koni. Zaciągnąć się nie można było na mniej jak na półtora konia, to jest: samemu służyć jako towarzysz w chorągwi, a szeregowca swego dawać co drugą kolej do służby. Na gubernatorów obierano ludzi bardzo surowych. Hetmańskiemi artykułami rządziło się pogranicze, skąd każdy gubernator twierdzy miał prawo miecza jak hetman. W takiej to szkole wyrabiały się wojenne duchy: były to wolnice, w których nawet przestępców nie ścigało krajowe prawo. W coraz nowe warownie i strażnice piętrzona ziemia pokryła się ową niezliczoną mnogością wałów, zamczysk, horodyszcz, mogił strażniczych i grobowych, kurhanami zwanych, którą podziśdzień zdumiewa ta kraina. Każde z zakładanych przez ludność kresową miasteczek opasywało się wałem, sypało sobie kopce strażnicze do utrzymywania na nich czat ustawicznych, łączyło się rzędem takichże mogił z dalszemi osadami. Wiele z tych mogił było dziełem, bądź przedmiotem starań osobnej klasy ludu tak zwanych mogilników, o których często wzmianka w najdawniejszych opowiadaniach kozackich. Z niektórych kopców ostrzegać miały przed Tatarstwem nadsyłane z Polski dzwony królewskie, na innych zapalano w tym celu beczki smołą oblane. Nie mała wreszcie część mogił czyniła mieszkańcom jeszcze skuteczniejszą usługę przeciw pogaństwu, służąc za tak zwane majdany saletrzane, w których kozacy swój wyborny proch przyrządzali. Dniem i nocą czuwano ze szczytu strażnic wzdłuż trzech szlaków tatarskich w szczególności u porohów Dnieprowyoh, w Czerkasach, Kaniowie, Połonnem i dalej ku Wołyniowi, wzdłuż bieżącego przez te miejsca szlaku czarnego, na uroczyskach czapczackich nad rzeką Sawranią, u brodów Kodymy i Kuczmienia aż w głąb Podola na tak zwanym szlaku kuczmańskim, u źródlisk Ruszawy i Uszycy ku mogiłom Pokucia wzdłuż wołoskiego szlaku. (Cezary Biernacki w Enc. Orgelb.).

Kreszczatik, ob. *Kryszczatyk*.

Kresznyszyr, ob. *Krestnyszyr*.

Kreszna (dok.), ob. *Krężna*.

Kreszynia, ob. *Dubissa*.

Kretingen (niem.), ob. *Kretynga*.

Kretki 1.) wś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, odl. 26 w. od Włocławka; 5 dm., 55 mk., 74 mr. ziemi włościań., młyn i wiatrak. 2.) **K.**-*Małe*, wś włośc. i folw., pow. rypiński, gm. i par. Osiek, odl. 12 w. od Rypina, liczy 140 mk., 19 osad włośc., 823 mr. (13 nieuż.), w tem ziemi włośc. 32 mr.; folw. pryw. należy do dóbr Osiek pod Brodnicą (ob.). 3.) **K.** *Duże*, wś włośc. i dobra pryw., pow. rypiński, gm. i par. Osiek, odl. 16 w. od Rypina, leżą nad rz. Pissą na samej granicy. Dobra te zajmują powierzchni 1017 mr. Wieś włośc. 18 dm., 301 mk. i 62 mr. obszaru; szkółka początkowa. Wieś K. Wielkie w parafii Kikoł dawało r. 1789 dominium kikolskiemu czynszu 1970 zł., a K. Małe w parafii Osiek, z młynem Rudą należały 1789 do Sierakowskiej i dawały 348 zł. czynszu. Według Towarzystwa Kredyt. Ziems. folw. K. Wielkie z wsią Wólka Kretkowska Smolniki) rozległy mr. 1031: grunta orne i ogrody mr. 683, łąk mr. 52, pastwisk mr. 14, lasu mr. 239, nieużytki i place mr. 43, bud. mur. 6, z drzewa 20; płodozmian 14-polowy, wiatrak i pokłady torfu. Wś K. Wielkie os. 36, z grun. mr. 58; wś Wólka Kretkowska Smolniki os. 12, z grun. mr. 487. Folw. K. Małe rozległy mr. 798: grunta orne i ogrody mr. 301; pastwisk mr. 135, lasu mr. 342, nieużytki i place mr. 20, bud. mur. 3, z drzewa 8.

Wś K. Małe os. 19, z gruntem mr. 32. Por. *Dzierzno* i *Koziróg*. *Br. Ch.*, *A. Pal.*

Kretkompie 1.) folw., pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń, odl. 56 w. od Władysławowa. W 1827 r. 17 dm., 115 mk.; obecnie 87 mk. Folw. K. lit. A B C E nad rz. Niemnem rozległy mr. 339, grunta orne i ogr. mr. 207, łąk mr. 25, pastwisk mr. 31, lasu mr. 55, zarośli mr. 7, nieużytki i place mr. 15, bud. z drzewa 16. 2.) K., folw. i os., pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Poniemoń, odl. 56 w. od Władysławowa; folw. ma 86 mk., os. 5 mk. W 1827 r. K. (nazwane w Spisie wsi: okolica); ma 5 dm., 28 mk. Folw. K. Wojzbuna (z wsią Tyżmiany, kol. Tyżmiany i os. Syberya) rozległy mr. 548. grunta orne i ogr. mr. 201, łąk mr. 41, pastw. mr. 128, lasu mr. 111, zarośli mr. 27, wody mr. 9, nieużytki i place mr. 31, bud. z drzewa 17, młyn i wiatrak, gorzelnia (1871); wś Tyżmiany os. 6, z grun. mr. 276; kolonia v. osada Tyżmiany os. 10, z grun. mr. 28; osada Syberya os. 1, z grun. mr. 3. *Br. Ch.*, *A Pal.*

Kretków, domin. i gm., pow. wrzesiński, 4992 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K., dom. i folw.; b) Podlesie; c) Boguszyce; 23 dm., 419 mk., 4 ewan., 415 katol., 233 analf. Kościół katolicki, parafia należy do dekan. pleszewskiego. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Żerkowie ⊚ 7 kil. Własność Hipolita Skórzewskiego. *M. St.*

Kretkowo, folw., pow. włocławski, gm. Chodecz, par. Lubień. Należy do dóbr Kamienna, ma 4 dm., 28 mk.

Kretkowska Wólka, wś, pow. rypiński, gm. Osiek nad Brodnicą, par. Michałki, odl. 14 w. od Rypina, ma 22 dm., 148 mk, 467 mr. ziemi i 3 mr. nieuż. Por. *Kretki*.

Kretonka, zaśc. szl. nad pot. Kretony, pow. święciański, 2 okr. adm., o 12 w. od Święcian, 2 dm., 15 mk., z tego 5 katol., 10 żyd.; młyn wodny i folusz (1866).

Kretony, wś rząd. nad jez. Kretony, pow. święciański, 2 okr. adm., o 12 w. od Swięcian, 20 dm., 157 mk., z tego 150 kat., 7 żyd. (1866).

Kretony, jez. w pow. święciańskim, pod wsią t. n., 8 w. dł., 5 w. szer.

Kretowce, wś, pow. zbaraski, o 3.7 kil. od st. p. Maksymówka, w par. rzym.-katol. Zbaraż. a gr.-kat. Ohrymowce, ma 728 mk. w gminie, 14 na obszarze dworskim.

Kretówka (budy), wś włośc., pow. mławski, gm. i par. Dąbrowa, odl. o 19 w. od Mławy, ma 2 dm., 16 mk., 38 mr. gruntu.

Kretynga, (lit. *Kriatynga*), miasteczko pryw. w pow. telszewskim nad Okmianą (Dangą), o 66 w. od Telsz, o 21 od Gorżd, komora celna, jarmark 6 stycznia, targi w poniedziałek i piątek. Paraf. kościół katol. Zwiast. N. M. P., 1610 r. fundowany przez J. K. Chodkiewicza, murowany. Przy nim klasztor bernardynów. Kaplice dwie. Parafia katol. dekan. szkudzkiego, dusz 4327. Filia w Jakubowie. Parafia prawosł. K. ma dusz 869; par. ewang.-augsb. 1156. Jest tu st. p. na drodze z Taurogenu do Połągi, między Gorżdami a Połągą, o 23 w. od Połągi, o 246 od Kowna. K. ma mieć nazwanie od wyrazu litewskiego *krotos*, okręt. Miasto porządne, murowane, szpitale, szkoły, gorzelnie i browary; liczne jarmarki, znaczny handel. Osada starożytna w XVII w. własność Jana Karola Chodkiewicza (dziś hr. Józefa Tyszkiewicza), od którego imienia zwane także *Karlstadt*. Są tu sławne na całą Żmujdź organy, o których mówi podanie, że gdy pierwszy raz na tych organach hucznie zagrano, tak wielkie było wstrząśnienie powietrza, że zarysowało się sklepienie. Tych organów obecnie używa się z wielką ostrożnością i rzadko. Żmujdzini niosą tu ofiary w celu odszukania rzeczy zgubionych.

Kreutsch 1.) *Gross*, ob. *Krzyżko Wielkie*, wś i dom., pow. wschowski. 2.) K. *Klein*, ob. *Krzyżko Małe*, wś i dom., pow. wschowski.

Kreutz i *Kreuz* (niem.), ob. *Krzyż*, kilka miejsc. w pow. babimowskim i czarnkowskim.

Kreutz (niem.), ob. *Gościniec*, *Biadacz*, *Czarnowąs*, *Krizowa wes*, *Krzyż*.

Kreutzberg (niem.), *Krzyżowa góra*, wysoka góra nad Licbarkiem, 136 m. npm.

Kreutz-Berg (niem.), na Szląszku górnym, góra 2482 st. par. npm.

Kreutzburg (niem.), ob. *Kryżbork*, *Krzyżbork*, *Kluczborek*.

Kreutzburgerhütte (niem.), pow. opolski, ob. *Kluczborska huta*.

Kreutzdorf (niem.), wś, pow. braniewski, st. p. Frombork.

Kreutzdorf (niem.), pow. pszczyński, ob. *Krzyżowice*.

Kreutzendorf (niem.), 1321 r. *Holoschviz*, po morawsku *Holussowic*, wś, pow. głupczycki, o pół mili od Głupczyc; 151 bud., 121 dm., 802 mk., 89 osad, 3770 mr. ziemi, kościół paraf. katol., szkoła, 2 wiatraki, olejarnia. Por. *Gołuszowice*.

Kreutzendorf (niem.), pow. namysłowski, ob. *Krzyżowniki*.

Kreutzenort (niem.), ob. *Krzyżanowice*.

Kreutzer-Höhe (niem.), ob. *Hodermark*.

Kreutzhübel (niem.), ob. *Krzyżówka*

Kreutzkirche (niem.), os. i kościół, pow. braniewski, st. p. Braniewo.

Kreutzkrug (niem.), ob. *Krzyska karczma*, pow. inowrocławski.

Kreutzkrug (niem.), pow. brodnicki, ob. *Krzyżowa karczma*.

Kreutzofen (ob.) *Krzyże* al. *Piecki*, pow. jańsborski.

Kreutzpropstei (niem.), część wsi Rudnik, pow. raciborski.

Kreutzthal (niem.), pow. opolski, ob. *Krzyżowe doły*.
Kreutzvorwerk (niem.), 1) folw. do Mittel-Neuland, pow. nissański. 2) K. folw. do Czarnowąsa, pow. opolski.
Kreutzwald (niem.), folw. pow. głupczycki, par. Groebnig, 8 bud., 3 dm., 20 mk., 571 mr. gruntu. Graniczy z kol. Neustift.
Kreutzweg (niem.), wś, pow. labiewski, st. p. Labiewo.
Kreuz..., por. *Kreutz...*
Krew, ob. *Krewo*, pow. oszmiański.
Krewaj pilis, ob. *Krzywygród*.
Krewciwmujża, ob. *Ruszendorf*.
Krewec, potok, ob. *Krzywiec*.
Krewec, lesiste wzgórze, 404 m. wysokości w płn.-wsch. stronie Bakowiec, pow. bóbrecki.
Krewejnie, ob. *Kupiszki*.
Krewel, jez., pomiędzy wsią Sidory a folw. Kleszczówek łączy się z przyległymi jez. Okrągłe i Przechodnie jak jedno ogniwo z całego łańcucha małych jezior (ob. Gulbin). Brzegi płaskie, bezleśne, obszar niewielki. *Br. Ch.*
Krewicze, ob. *Krywicze*.
Krewile, wś, pow. szawelski, gm. chwałojnska, 15 osad, 17 dzies. ziemi.
Krewińce, ob. *Krejwińce*.
Krewingowie, ob. *Czuchny* i *Kreewingi*.
Krewins, (ob.) *Krzewin*.
Krewka, *Krewlanka*, rz., prawy dopływ Berezyny niemnowej, oblewa starożytne m Krewo.
Krewna, rz. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kow., ma źródło w jez. Antokrewne, na południe od mka Subbat, łączy jez. Abelskie z jez. Antonosze, wpada do jez. Sorty (Krewieńskie) na zachód od mka Krewno. Nad rzeką K. leżą wsie Antokrewnie (ant. „nad"), Użukrewnie (użu, „za"), Pokrewnie i Krewno.
Krewna, rzeka w pow. owruckim. Bierze początek we wsi Kupiszcze tu przyjmuje z prawego brzegu mały potok i na wschód przerzyna wsie Daroszyce, Żabcze, Kożuchówkę, Czychiry i w Paszynach wpada z lewego brzegu do Użu. W Żabczach przyjmuje mały potok z lewego brzegu.
Krewnie, zaśc. włośc., nad jez. Swita, pow. święciański, 3 okr. adm., o 49 w. od Święcian, 3 dm., 35 katol. (1866).
Krewniszki, wś i folw., pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze. Odl. 58 w. od Kalwaryi, wś ma 25 dm. i 177 mk., folw. 9 dm., 81 mk. W 1827 r. było tu 17 dm.; 112 i wś rządowa. Por. *Kiże*.
Krewno al. *Krewny*, po lit. *Kriaunas*, *Kriawnas*, mko w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kow., nad rz. Krewną i jez. Sorty. z kościołem katolickim paraf. pod wezw. Opatrzności Boskiej, wzniesionym 1818 kosztem parafian. Parafia katol. dekanatu abelskiego, dusz 3029. Kaplica w pobliskiej wsi Dogielach. W 1570 roku K. było własnością ks. Jerzego Radziwiłła, kardynała, bis. wileńskiego i krakowskiego r. 1585 sprzedane przez niego Janowi synowi Macieja, Rudominie, r. 1620 przechodzi na syna Jerzego, póżniej do kanonika Zygmunta Rudominy, ten darował Piotrowi bratu swemu i żonie jego Elżbiecie z Sulistrowskich, r. 1694 córka ich Katarzyna z Rudominów, wówczas za Kryszpinem kasztelanem trockim, następnie za Ogińskim starostą uświackim, intromisyę do majętności tych uczyniła. R. 1722 przechodzą dobra te w posiadanie Krzysztofa Sulistrowskiego, chorążego oszmiańskiego, po nim na syna Michała, stolnika oszmiańskiego Rok 1740, dnia 10 lutego w Magdeburgii Wileńskiej przyznane prawo wieczyste przedażne od Michała Sulistrowskiego, Stefanowi Jerzemu Roemerowi i małżonce jego Helenie z Sulistrowskich. Odtąd prawem sukcesyi przechodzi ta własność z ojca na syna. W roku 1867 w skutek ukazu Cesarza Aleksandra II własność ta uległa przymusowej sprzedaży. Alfred Roemer sprzedał obywatelowi kurlandzkiemu Walterowi. W promieniu kilku mil od K. leżą wsie i dobra z nazwą pochodną: Dokrewna, Pokrewna, Antokrewna, Sukrewna i t. p.
Krewno, po łotew. *Kryuna*, wś w pow. rzeżyckim, parafii andzelmujskiej, niegdyś do klucza Dagdy należąca.
Krewny, wś rząd., na pot. Nosiewałką, pow. wileński, 2 okr. adm., o 62 w. od Wilna, 14 dm., 146 mk. katol. (1866).
Krewo, miasto rząd., nad rz. Krewlanką, pow. oszmiański, 2 okr. adm., o 97 w. od Wilna, 28 w. od Oszmiany. R. 1866 było tu: 246 dm., 1285 mk., z tego 639 prawosł., 337 katolików, 68 mahomet, 241 żydów. Dziś 1923 mk., własność Skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. Był tu katolicki kościół parafialny dekanatu oszmiańskiego, jeden z ośmiu przez Jagiełłę fundowanych, od którego zależały kaplice w Miłejkowie i Krzywsku. Gmina K. ma 587 dymów, 5145 włościan ob. płci. Zarząd gminny znajduje się w m. Krewo. Gmina składa się z 8 okręgów wiejskich: 1) Myssa, 2) Popielewicze, 3) Sakowicze, 4) Czuchny, 5) Rakowce, 6) Krewo, 7) Wierbusz, 8) Bojarska. Gmina ma 90 wsi. „Sławne to jest, pisze Staroż. Polska, i wiekopomnemi wypadkami w dziejach litewskich uświęcono miejsce. Posępne położenie jego między rozłogiem dwóch łańcuchów nagich pagórków, okolice bezleśne kamieniami gęsto usiane, zdają się uprzedzać przybywającego tam, że to jest scena krwawego dramatu, który się tu przed kilku wiekami odegrał. Zamek ten stołeczny niegdyś księstwa krewskiego, dziedzictwo Olgerda, leżał w dolinie oblanej

od północy strumieniem, od wschodu małym stawem. Zwaliska jego otoczone są teraz z innych stron łąkami, które dawniej zapewne wodą zalane, ubezpieczały warownię od napaści nieprzyjaciół, nieznających jeszcze ognistej broni. Mury do dziś pozostałe, z czerwonej cegły bez tynku jak zazwyczaj wzniesione, mogły mieć z górą 20 łokci wysokości Obwód ich prostokątny z jednego boku długi jest na sto kroków, z drugiego na 140. Dwie bramy od południa i wschodu ze zwodzonemi zapewne mostami prowadziły do wnętrza obwodu, na którego obszernym dziedzińcu była wielka sadzawka i niektóre budowle drewniane, a w rogu murów między południem a wschodem niewielka wieża do mieszkania i obrony, znacznie nad mury wywyższona. Strzelnice u góry ścian zamkowych i gdzie niegdzie drewniane blanki, co pozostałych dotąd belek dębowych końce ukazują, służyły rycerstwu do rażenia zbliżających się napastników. Do obwodu murów tych przytykała zewnątrz ich w rogu od północy wzniesiona wielka baszta, blisko 20 łokci w kwadrat przestronna, a więcej niż na trzy piętra prócz dołu wysoka. W niej to były mieszkania nietylko dla przywódców załogi, ale i dla książąt w których dzielnicy różnemi czasy Krewo zostawało. Dotąd jeszcze w groźnych jej rozwalinach, otwory trzypiętrowych okien gotyckich widzieć się dają, a pod niemi u spodu małe okno więzienia zamkowego. Podstawa tej baszty aż do wysokości sześciu łokci nad ziemię, jest z wielkich kamieni polowych, tak jak i wszystkie mury na około: wyżej zaś, ściany wszystkich pięter, chociaż z tegoż materyału murowane, wielką jednakże i gładką cegłą podwójnie wewnątrz i zewnątrz są wyłożone. Główne komnaty książęce musiały być na drugiem piętrze, miarkując ze śladu najszerszych okien jaki dotąd pozostał, a sama baszta była zapewne daleko wznioślejsza, bo nad oknami trzeciego piętra jest jeszcze otwór, który służył za miejsce do wnijścia ku wierzchołkowi baszty na wschody, albo do jakiegoś mieszkania. Krewo z całem księstwem aż do większej Berezyny rozciągającem się, w podziale Litwy przez Gedymina pomiędzy synów około r. 1338 dostało się Olgerdowi. Tu syn jego Jagiełło po niespodzianej zmianie rządu w Wilnie roku 1381, zrzucony z wielkiego księstwa od stryja swego Kiejstuta, wrócił z matką księżną Julianną, jako do ojczystej dzielnicy sobie na utrzymanie oddanej. Ale od krzyżaków podburzany i wspierany, opuścił wkrótce to ustronie, a przemógłszy podejściem stryja, znowu do władzy przyszedł. Na jego miejscu powrócił do Krewa r. 1382 stary bohater i ostatni obrońca bałwochwalczej Litwy, Kiejstut książę Trok i Żmudzi, lecz jako niewolnik w kajdany okuty. Bez względu na wiek i dostojeństwo osadzono go zaraz w więzieniu, które było w głębi owej baszty. Tam ciemnością i wilgocią otoczony, przez jedne tylko małe okienko, którego otwór dotąd w całości widzieć się daje, poglądał na dzienne światło; i tam cztery doby w towarzystwie wiernego sobie pachołęcia przepędził. Tymczasem zguba jego na dworze Jagiełły postanowioną została, może nie przez wyraźny rozkaz W. książęcia, z widocznej jednak chęci pozbycia się raz na zawsze niebezpiecznego więźnia, może nawet przez zabiegi Maryi, siostry Jagiełłowej a żony Wojdyłły, którego Kiejstut powiesić kazał. Cóżkolwiekbądź, piątej nocy weszli do więzienia, Proksza podczaszy Jagiełły z bratem Bilgenom, a z niemi Mostew, Getko mieszczanin z Krewa, Lisica, Żybintis pokojowiec W. księcia i Kuczuk ziemianin, i złotym sznurem od ferezyi Kiejstuta udusili. Chciano potem i z synem jego Witowdem również postąpić, wszakże osadzono go tylko w komnatach książęcych na zamku. Lecz Anna żona młodego Witowda, która miała pozwolenie odwiedzać codzień męża, znalazła w swej miłości środek ocalenia jego. Przebrawszy sługę swą, czy też samę siebie zostawiwszy w zamku, ułatwiła ucieczkę Witowdowi, który potem naród swój do takiej potęgi i sławy podnieść umiał. W rok po tych wypadkach umocniony Jagiełło w zwierzchności swej nad Litwą, zamierzywszy zasiąść tron Piastów i rękę Jadwigi osięgnąć, tu w sierpniu (r. 1383) przyjął posłów polskich i węgierskich, i tu zawarł w wigilią Wniebowzięcia P. Maryi z niemi układ określający warunki, pod jakiemi miał panować nad Polską. Od r. 1387 posiadał księstwo krewskie Aleksander Wigunt, najulubieńszy brat Jagiełły, i najzdolniejszy, aż do r. 1391, kiedy od zadanej trucizny z powszechnym żalem życie zakończył. Po bezpotomnym, Krewo przyłączone zostało do wielkiego księstwa litewskiego, i odtąd zostawszy starostwem przynosiło w r. 1782 kwarty rocznej złp. 2010. Jednakże podczas najazdu Tatarow na Litwę za króla Aleksandra, zamek tutejszy zburzony od nich został i miasteczko zniszczone. Powracający z Moskwy w r. 1518 poseł cesarski Herberstein zastał go już opustoszałym. Pomimo tego juryzdykcya zamkowa zawsze się utrzymywała, są bowiem akta okolicznych majętności w zamku krewskim aktykowane i przyznawane po roku 1500. Ratusz długo mieścił się w budynku drewnianym w obwodzie zwalisk zamkowych stojącym, gdzie był zapewne i gród. Ale się potem spalił. Do ośmiu kościołów parafialnych wyznania rzymskiego, w dzień zniszczenia bałwochwalstwa Perkuna fundowanych w Litwie, należało i Krewo. Sam kościół drewniany r. 1387 tu założony, po-

wstał zapewne na zwaliskach jakiejś świątyni pogańskiej. Kazimierz IV r. 1440 fundacyą tę odnowiwszy, dobra Puciłow i Łoszko (Łosk) oraz dziesięcinę kościołowi nadał, roku zaś 1626 Gastoldowie fundusz probostwa powiększyli. O 2 wiorsty od miasta Krewa przy drodze do Smorgoń po prawej stronie, daje się widzieć góra na 10 sążni wyniesiona nad poziom, stromo w ostrokrąg skopana, którą dotąd nazywają Horodyszczem. Wierzchołek jej zajmuje mórg przestrzeni, ale tak jest wydrążony w kształcie owalnym głęboko, że ściany owalu tworzą okop na 2 sążnie wysoki. Wewnątrz wyraźne ślady studni, a wszystko tak zewnątrz jak wewnątrz najpiękniejszą murawą porosłe. Roskopując tę górę widać rozmaite warstwy ziemi, co oczywiście pokazuje że była ku wierzchołkowi przynajmniej sypaną. Podług podania gminnego, stąd aż do zamku krewskiego szedł podziemny loch, tak szeroki, że sześć koni obok siebie zaprzężonych można było przezeń prowadzić. Góra ta jest niewątpliwie dawnym grodziskiem czyli warownią, sięgającą odleglejszych czasów niż założenie samego zamku w Krewie. O wiorstę od tego grodziska znajdują się cztery wysokie mogiły starożytne, zwane pospolicie w Litwie kurhanami. W Krewie mieszkał czas niejakiś ów znajomy w dziejach wychodziec ruski, książe Kurbski, który od Zygmunta Augusta dzierżawę tę otrzymał. Tatarowie owi osadnicy Witoldowscy, zamieszkują znaczną część parafii krewskiej, a między niemi są i tacy którzy od kilkunastu dymów folwarki posiadają; meczet zaś jest we wsi Doubuciszkach pod Krewem. Niegrodowe starostwo krewskie podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się do dóbr stołowych królewskich. Następnie stało się starostwem i składało się z miasta Krewo z przyległościami. W r. 1771 posiadał je Śliżeń, podkomorzy słonimski, opłacając z niego kwarty złp. 2,010 gr. 17. Na sejmie warszawskim z r. 1773—75 stany rzpltej nadały toż starostwo w 50-letnie posiadanie emfiteutyczne Józefowi Skarbkowi Ważyńskiemu podkomorzemu oszmiańskiemu. Ruiny zamku pomieścił Orda w Albumie. Suryn w Tyg. Ill. 1878 Nr. 130 opisuje K.

Krewolutka, potok, powstaje w obr. gm. Trójcy, w pow. śniatyńskim, z kilku źródłowisk, na południowej jej granicy z gminą Chomczynem, w tak zwanym Wielkim Lesie, na wschodnim stoku Tymkowego Gronia (450 m.). Płynie na północny wschód i w obr. Tracza, przysiołka Debesławiec, w pow. kołomyjskim, łączy się od lewego brzegu ze Steforówką, tworząc potok Cuculin (ob.). Długość biegu 4 kil. *Br. G.*

Krew-uppe, rz., ob. *Egiel.*

Kreybau, *Kreibau* (ob.).

Kreycbork, niem. *Kreuzburg* w Prusach, ob. *Krzyżbork.*

Kreywitz (niem.), ob. *Krzypiec.*

Kreywehlen, *Kreywoehnen*, *Kreywutschen* (niem.), ob. pod *Krei...*

Krębja, ob. *Krjebja.*

Kręciała (mylnie), ob. *Hołowska* i *Krętiata.*

Kręcielki, potok górski, ob. *Wielki Potok.*

Kręcieszki, ob. *Kręcioszki.*

Kręciłów, wś nad Zbruczem, pow. proskurowski, gm. Jurynce, par. Satanów. Ma 20 dm., 120 mk., 113 dzies. ziemi włośc. Należy do klucza satanowskiego Maryi Potockiej. Posterunek pograniczny. W pobliżu wielkie jaskinie i lochy podziemne. *Dr. M.*

Kręciłów, potok, wypływa na łączkach w półn.-zach. stronie gm. Suchostawu, w pow. husiatyńskim; płynie na południowy wschód przez obszar Suchostawu, poczem tworzy na niewielkiej przestrzeni granicę tej gm. z gm. Jabłonowa, a przerżnąwszy gościniec Trębowla-Kopyczyńce, podąża w tym samym kierunku łączkami do miasteczka Kopyczyniec, gdzie od zach. brz. uchodzi do stawu wśród miasteczka się rozlewającego, a do którego od wschodu wpada potok Strzałka, uważany za źródlany potok rz. Niczławy. Długość biegu 10 kil. i pół. *Br. G.*

Kręcin, także *Krzęcin*; potok górski, w hrab. spiskiem (Węgry), wypływa po zachodniej stronie wsi Dursztyna, płynie zrazu na zachód, a przeszedłszy w obręb gminy Krempachu, w kierunku północnym przerzyna wieś Krempach, poniżej której zwraca się na północny wschód, opływa jednem ramieniem od północy Frydman, a drugiem przez Frydman, poniżej którego uchodzi z pr. brz. do Dunajca. Długość biegu 11 kil. *Br. G.*

Kręcioszki w dok. *Krzecieszki* (Lib. ben. Łaskiego), pow. kutnowski, gm. Wojszyce, par. Bedlno, ma 11 dm., 179 mk., gruntu ornego w dobrej glebie mr. 203.

Kręciszówka, ob. *Kluczkowice.*

Kręciwilk 1) os. włośc. i os. leśna, pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Poczesna. Osada ma 4 dm., 22 mk., 40. mr ziemi; os. leśna 1 dm., 5 mk. i 2158 mr. lasu rządowego. 2.) K., (al. *Goc, Gać ?*), wś włośc., os. leś. i karcz. nad rz. Wartą, pow. będziński, gm. Włodowice, par. Mrzygłód. Wś ma 11 dm., 67 mk., 63 mr. obszaru; os. leśna 1 dm., 6 mk., 2 mr. ziemi, a os. karcz. 1 dom, 3 mk., 1 mr. ziemi. *Br. Ch.*

Kręczki, wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Borzęcin. Odl. 14 w. od Warszawy Należy do szpitala Dzieciątka Jezus w Warszawie wraz ze wsiami Kaputy i Fałki. W 1827 roku 9 dm., 62 mk.

Kręczków, *Kręczyce*, por. *Krentsch* (niem.).

Kręczkowo, dawniej *Krzętkowo*, wś, pow.

sierpecki, gm. Białyszewo, par. Kurowo. Odl. 6 w. od Sierpca. Grunta: ciepły szczerk, pszenne i gliniaste, obszar 332 mr. ziemi i 243 mr. nieużytków; 4 dm., 92 mk. Obszar dworski do dóbr Piastowo należy; do włościan 14 mr.

Krędzielówka, ob. *Kacze*.

Kręgi, ob. *Krągi*, wś i folw., pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Wyszków, o 12 w. od Tłuszcza, o 2 w. od Bugu. Według Tow. Kred. Ziemskiego folwark K. (z nomenklaturą Wólka Zabadowska, wsiami K. i Wólka Zabadowska), rozległy mr. 1621: grunta orne i ogrody mr. 713, łąk mr. 176, pastwisk mr. 154, lasu mr. 552, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 25, bud. mur. 5, z drzewa 12; płodozmian 7 i 10-polowy; pokłady torfu. Wś K. os. 55, z grun. mr. 309; wś Wólka Zabadowska os. 2, z grun. mr. 47. *A. Pal.*

Kręgiel, niem. *Kraagel*, młyn i tartak nad jez. Lipkorz, z którego płynie struga Brdy, w lesistej okolicy, na granicy pow. bydgoskiego, pow. świecki. K. przyłączony jest do gminy w Nowym Jasieńcu, bud. 9, dm. 2, kat. 20. Par. i szkoła Serock, poczta Koronowo. W pobliżu w lesie jest góra św. Józefa, niewiedzieć dla czego tak nazwana. R. 1860 posiadacz Kantak, obecnie Zwoliński. *Ks. F.*

Kręglowice, ob. *Krynhelce*.

Kręgola (dok.), ob. *Krągola*.

Kręgzda, wieś, u źródła Szyrwinty, ob. *Kregzdzie*.

Krępa, jestto co do znaczenia tyle, co *grąd* (ob.), to jest wyniosłość sucha, stercząca po nad przyległemi moczarami; stąd wsie noszące tę nazwę położone są zwykle śród mokradli lub na ich krawędzi, na wzniesieniu górującem nad niemi. Możnaby odniósłszy tę nazwę do znaczenia przymiotnika *krępy*, uważać ją za miano wsi skupionych na niewielkim suchym obszarze. *Br. Ch.*

Krępa 1.) wś, pow. grójecki, gm. Wągrodno, par. Sobików. 2.) **K.**, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Domaniewice (Łaski, Lib. ben. II, 344); odl. od Łowicza w. 11, od Domaniewic w. 3. W 1879 r. było tu katol. 305, dm. 43. W 1827 r. było tu 33 dm., 218 mk. Ogólny obszar wynosi 1788 mr., w tem 1058 mr. pastwisk i 291 mr. nieużytków, osad 48. 3.) **K.**, wś, pow. koniński, gm. i par. Tuliszków (Łaski, Lib. ben. I, 271); leży na płd. o 13 w. od Konina, od szosy z Turka do Pyzdr w. 1 i pół, ma powierzchni 382 mr., mk. 170, grunt w połowie pszenny, w połowie żytni. K. jest wsią wielce dawną, należy do dóbr Tuliszków. 4.) **K.** al. *Teodorowo*, folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Grzebieniec; leży na zach.-płd. o 12 w. od K., grunt piaszczysty, należy do dóbr Biskupice. Ob. *Grabienice*. 5.) **K.**, wś, folw., pow. turecki, gm. Niewiesz, par. Niemysłów (Łaski, Lib. ben. I, 353, 398), odl. od Turku w. 30; wś ma dm. 10, mk. 244; folw. dm. 4, mk. 78. W 1827 r. było tu 10 dm., 98 mk. 6.) **K.**, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Dobryszyce, par. Lgota Wielka; leży przy drodze z Radomska do Sulmierzyc o 7 w. od Radomska. Posiada kościół filialny par. Lgota, drewniany z XVI w. W 1827 r. było tu 14 dm., 156 mk.; obecnie 20 dm., 285 mk., 304 mr. obszaru. Dobra K. wraz z folw. Długie ogólnej przestrzeni 1041 mr., w tem ornej ziemi 617 mr. Łaski, Lib. ben. I, 493, wymienia K. w parafii Radomsk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsią Józefów) rozległy mr. 785: grunta orne i ogr. mr. 577, łąk mr. 52, pastwisk mr. 24, lasu mr. 111, nieuż. i place mr. 22, bud. mur. 4, z drzewa 12; pokłady torfu. Wś K. os. 24, z grun. mr. 279; wś Józefów os. 4, z grun. mr. 12. 7.) **K.** al. *Nowy młyn*, os. młyn., pow. opoczyński, gm. i par. Studzianna, odl. 16 w. od Opoczna. K. było dawniej wsią czy też folwarkiem i w 1827 r. liczyła 14 dm., 98 mk., należała do par. Brudzewice. Następnie grunta K. włączono do dóbr Ceteń i pozostała się tylko osada młyn. mająca 1 dm., 11 mk. i 1 mr. obszaru. Czyt. Łaski, Lib. ben. II, 317. 8.) **K.** (*Stara i Nowa* al. *Zabłotnia*), dwie wsie nad rz. Pokrzywianką, pow. opatowski, gm. Iwaniska, par. Mydłów, odl. od Opatowa 13 w. W 1827 r. K. Stara miała 16 dm., 121 mk. K. Nowa 8 dm., 53 mk.; obecnie K. Stara ma 31 dm., 256 mk., 248 mr. obszaru i 3 młyny. K. Nowa zaś (Zabłotnia), 11 dm, 96 mk., 90 mr. obszaru. Długosz wspominając tę wieś podaje raz jednego tylko dziedzica Miedzwiedzkiego h. Oksza (II, 338), drugi raz zaś trzech częściowych dziedziców (I, 384). Ob. *Iwaniska*. 9.) **K.** *Kościelna*, wś i folw., *K. Dolna*, wś i folw. i *K. poproboszczowska*, wś, pow. iłżecki, gm. Wierzchowiska, par. Krępa, odl. od Iłży 21 w. Posiada kościół paraf. drewniany, urząd gminny, gorzelnią i olejarnią. W 1827 r. było tu w ogóle 36 dm., 398 mk.; obecnie K. Kościelna ma 58 dm., 297 mk., 1690 mr. obszaru, w tem 272 mr. włośc, K. Dolna 12 dm., 146 mk., 508 mr. obszaru; K. poproboszczowska 11 dm., 60 mk., 161 mr. Pierwotnie istniał tu już w XV w. drewniany kościół filialny par. w Lipsku (Dług. II, 574); w 1714 r. dopiero dziedzic K. Denhoff wystawił nowy kościół i wyjednał utworzenie oddzielnej parafii. Par. K. dek. iłżycki (dawniej solecki), 3390 dusz. Folw. K. Kościelna rozległy mr. 300: grunta orne i ogrody mr. 233, łąk mr. 11, pastwisk mr. 4, lasu mr. 45, nieuż. i place mr. 7, bud. mur. 2, z drzewa 3; folw. ten w r. 1882 oddzielony od dóbr Krępa A. Folw. K. lit. A (z wsiami: K. Górna Kościelna, Bronisławowo, Ratyniec i Nowa Wieś), rozległy mr. 424: grunta orne i ogrody mr. 320, łąk mr. 8, lasu mr. 89, nieuż. i place mr. 7, bud. mur. 3, z drzewa 2. Wś K. Górna Kościelna os. 87, z grun. mr. 519; wś Bronisła-

wowo os. 9, z grun. mr. 187; wś Ratyniec os. 13, z grun. mr. 236; wś Nowa Wieś os. 16, z grun. mr. 241. Folw. K. Dolna lit. B (z osadą młyn. Chojniak, z wsią K. Dolna i Huta), rozległy mr. 352: łąk mr. 11, pastwisk mr. 5, nieuż. i place mr. 18, bud. mur. 1, z drzewa 10; młyn wodny, tartak, rzeczka Krępianka przepływa. Wś K. Dolna os. 18, z grun. mr. 103; wś Huta os. 25, z grun. mr. 663. 10.) **K.** al. *Krempa*, wś i folw., pow. miechowski, gm. Rzerzuśnia, par. Gołcza. W 1827 r. 18 dm., 95 mk.; obecnie 20 dm., 119 mk., 17 os. włośc. 217 mr. obszaru. Folw. należy do dóbr Czaple Małe (ob.). 11.) **K.** *Stara*, folw. i *K. Nowa*, wś, pow. garwoliński, gm. Podłęż, par. Maciejowice, na płn. od Maciejowic. W 1827 r. było tu 13 dm., 80 mk., własność rządowa; obecnie wś ma 10 dm., 214 mk. i 190 mr. obszaru; folw. 4 dm., 101 mk., 318 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folw.: K., Ksawerynów i Pogorzelec; wsi: K. Nowa, Budy Krępskie, Pogorzelec, Leonów, Celinów i Ewelin, od rz. Wisły w. 8, od Sobolewa w. 10, własność Stanisława hr. Zamojskiego, rozległość dominialna wynosi mr. 2299. Wś K. Nowa os. 9, z grun. mr. 195; wś Budy Krępskie os. 10, z grun. mr. 162; wś Pogorzelec os. 11, z grun. mr. 299; wś Leonów os. 10, z grun. mr. 170; wś Celinów os. 15, z grun. mr. 228; wś Ewelin os. 18. z grun. mr. 309. 12.) **K.**, wieś, pow. łukowski, gm. i par. Łysobyki. W 1827 r. było tu 45 dm., 282 mk.; obecnie ma 44 dm., 412 mk. i 887 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Krępa A B albo Kawęczyn (z wsią K. i Poznanie), rozległy mr. 1181: grunta orne i ogrody mr. 578, łąk mr. 131, pastwisk mr. 38, wody mr. 33, lasu mr. 401, bud. z drzewa 18, płodozmian 10-polowy; pokłady torfu. Wś K. os. 53, z grun. mr. 928; wś Poznanie os. 10, z grun. mr. 199. 13.) **K.**, ws, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, odl. o 7 w. od Przasnysza; ma cegielnią, 23 dm., 180 mk., 381 mr. gruntu. 14.) **K.**, wś i folw., pow. lipnowski, okr. gm. Oleszno, par. Grochowalsk, odl. o 16 w. od Lipna, ma 8 dm., 146 mk., 217 mr. gruntu, 6 mr. nieuż. 15.) **K.**, wś, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec, odl. o 13 w. od Mławy; ma cegielnię, 22 dm., 212 mk., 982 mr. gruntu, 44 nieuż., w tem 426 mr. ziemi włośc. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. al. Krempa na płn. graniczy z Prusami, rozległy mr. 694: grunta orne i ogrody mr. 527, łąk mr. 118, lasu mr. 32, nieuż. i place mr. 17, bud. mur. 11, z drzewa 10, płodozmian 6 i 12-polowy; jest cegielnia i pokłady torfu. Wś K. os. 25, z gruntem mr. 255. 16.) **K.**, folw., pow. rypiński, gm. Chróstkowo, odl. o 20 w. od Rypina, ma 1 dom, 10 mk., 196 mr. gruntu. *Br. Ch.*, *A. Pal.*

Krępa. Łaski, Lib. ben. I, 391 wymienia strugę i młyn *Crampa* seu *Trzebyczna* w parafii Męka pod Sieradzem.

Krępa, ob. *Kramsk* i *Jastrów*.

Krępa, ob. *Klimontówka*.

Krępa, w dok. *Crampa*, strumień opodal Gdańska, pow. gdański, brał początek na granicy dóbr cystersów oliwskich: ad locum, ubi duo fluvii Scissoua et Rumna confluunt, deinde directa linea procedendo ad lapidem magnum stantem in via publica, ubi rivulus Crampa oritur. Zachodzi w dok. r. 1283 i później. Ob. Perlbach, Pommer. Urkunde.

Krępak. Tak niekiedy zowią Łomnicę lub inne szczyty Karpat a nawet całe to pasmo. Por. *Krapak*.

Krępe al. *Krępiec*, niem. *Krampz*, os. do Rumii, pow. wejherowski, st. p. Chylenia. W spisie pocztowym zowie się też ta osada. *Nobertowa* (?).

Krępianka, rz., lewy dopływ Wisły, poczyna się we wsi Rzeczniów, pow. iłżeckiego i opływa na długość 21 w. wsi Rzeczniówek, Jawor, Wierzchowiska, Krępa Kościelna, Bożydar, Chojnik, N. Wieś, Lipa, Krępa, Lipsko, Papiernia, Dziurków, Solec (ujście). Uchodzi między Pilicą a Zwolenianką. Według danych Józ. Bliz. rz. K. al. *Krępa* dawniej *Jaworka*, bierze początek pod wsią Jawor na płn. Sienna, płynie ku wschodowi pod Krępą, Bożydarem, Lipskiem i za Solcem dwiema odnogami wpada do Wisły z lewego brzegu. W opisie Lipska w „Encykl.“ większej Orgelb. powiedziano, iż leży „nad rzeczką zwaną Zbieżek i Czapka“. Czy te nazwy odnoszą się do Krępy czy do innego strumienia — trudno dojść.

Krępica, ob. *Krępice*.

Krępica 1.) wś, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Wrona, odl. o 19 w. od Płońska, ma 31 dm., 234 mk., 683 mr. gruntu, 22 mr. nieuż. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. lit. A, od rz. Wkry w. 3, rozległy mr. 285: grunta orne i ogr. mr. 217, łąk mr. 55, lasu mr. 16, nieużytki i place mr. 6, bud. mur. 3, z drzewa 3. Wś Krępica os. 29, z grun. mr. 97. Folw. K. lit. C, od rz. Wisły pod Zakroczymiem w. 14, rozległy mr. 150: grunta orne i ogr. mr. 138, łąk mr. 10, nieuż. i place mr. 2, bud. z drzewa 6. 2.) **K.** wś, pow. pińczowski, gm. Topola, par. Skalbmierz. 3.) **K.**, ob. Ostrów i t. IV, str. 219.

Krępiec 1.) wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Mełgiew; leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej o 11 w. za Lublinem ku Minkowcom. Jest tu młyn wyrabiający mąkę w lepszych gatunkach. Folw. K. i Janowiec podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 3627: grunta orne i ogr. mr. 1218, łąk mr. 187, lasu mr. 2032, nieużytki i place mr. 40; gorzelnia, browar, młyn wodny. Wś K. os. 59, z grun. mr.

1352. 2.) **K.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka.

Krępiec, niem. *Krampitz*, dobra do szpitala św. Ducha i św. Elżbiety w Gdańsku należące, pow. gdański, 3/4 mili od Gdańska, nad rz. Motławą. Obszaru liczy mr. 1409, gbur. 9, katol. 18, ewan. 76, menon. 27, dm. 13. Par. św. Wojciech, szkoła Mokry Dwór, poczta Gdańsk.

Krępiec ob. *Krępe*.

Krępiechowice al. *Krępkowice*, niem. *Krampkowitz*, w dokum. *Crampechowitz*, wś, pow. lęborski, w pruskiej Pomeranii, na płd. w pobliżu wsi znajdują się dwa jeziora: Długie i Szerokie. R. 1362 Giselbrecht von Dudelshein, komtur gdański wystawił przywilej dla Zygfryda, Dominika i Wincentego (Vinczen) na polsko-szlacheckiem prawie. Zamiast dawniejszego podatku krowy, świni i pańszczyzn dadzą nam co rok 3 m. Służyć w wojnie będą jak i inni na polskiem rycerskiem prawie osiedli służą. *Ks. F.*

Krępiewo, niem. *Krampe*, w dokum. *Cramp*, wś, pow. lęborski, 1 1/2 mili od m. Lęborka. R. 1382 Zygfryd Walpod v. Bassenheim komtur gdański, wydał 1-szy znany przywilej. Włók było 55, prawo chełmińskie. Sołt. Hincze Volczer otrzymał 5 1/2 włóki, trzeci fenig od sądów większych, sądy mniejsze, wszyscy niemówiący po niemiecku oddani byli sądom krzyżackim. W stawie przy wsi i w rzece Lebia łowił ryby ku potrzebie. Od innych włók dawali skot. 13, kury 2 od włóki, od 8 ogrodów po 1 wiard. i 2 kury, biskupowi kujawskiemu pół wiard., proboszczowi korz. żyta i owsa. R. 1437 karczma czynszowała 1 m. 6 szel. R. 1658 piszą: folw. K. trzyma Reinhold Krokowski, siana tu około 120 fur, przedtem trzymano przeszło 100 sztuk bydła, 1000 owiec. W lasku dębowym dobry żer dla 40 wieprzów. We wsi włók 4, siedzi 6 ogrodników, służą w wojnie piechotą: Piotr Knacke od starosty uwolniony od wojny, płaci za to rocznie fl. 17 gr. 18 (Dienstgeld), Paweł Strebing cieśla robi we dworze, Andrzej Stelling, Janusz Strelicke, Marz Wilke i Paweł Sabisz; razem mają teraz po wojnie 2 konie i 2 krowy. Od 5 ogrodów dają fl. 7, gr. 15, jęczm. k. 5, owsa k. 7 1/2, gęsi 5, kur 10, stawy były 3 we wsi, teraz zalazłe, przedtem miały karasie, karpie, łososie. Z r. 1437 jest jeszcze wiadomość, że 24 wł. czynszowały tu po 1 marce małej, 2 szel. i 2 kury; 2 wł. puste, młyn dawał 5 m. małych i 10 k. owsa. R. 1400 donoszą, że sołt. tutejszy służył konno w wojnie. 2.) **K.**, niem. *Krampe*, w dok. *Crampe*, rycer. dobra, pow. słupski, na południe m. Słupska, w pruskiej Pomeranii, często zmieniało panów swoich. W XIII i na początku XIV w. należało do możnych Swięców. R. 1313 synowie wojewody pomorskiego Swięcy, Piotr hr. Nowego, Jan i Wawrzyniec sprzedali wś swoją K. na własność prawem lennem Gotfrydowi de Belowo i Gerardowi Katelhode, włókę licząc po 5 marek slavicae monetae, wraz z patronatem nad kościołem, któryby się tu ufundował i wszelkiemi sądami sententia manuali sive capitali). Roku 1329 Jesko hr. Sławna (Schlawe) odprzedaje wś swoję K. mistrzowi krzyżackiemu Wernerowi z Orseli za 300 m., ażby Słupsk znowu wykupił, wtedy chce i tę wieś zapłacić. R. 1347 Jesko, pan dóbr Rügenwalden, w zastaw dane K. ustępuje krzyżakom na zupełną własność. R. 1434 miasto Słupsk prosi mistrza krzyż., ażeby czekał aż do powrotu księcia i nie zabierał wsi K. gwoli niezapłacenia czynszu. W czasie wojny 13-letniej (1454—1466) z krzyżakami hr. Janusz von Gleichen i Kacper von Nostitz, naczelnicy krzyżaccy ustąpili K. za czynioną służbę wojenną jakiemuś Sabel (?) Putkamerowi. R. 1474 kilku z szlachty pomorskiej proszą mistrza krzyżackiego, ażeby wieś K. którą przedtem prawem zastawnem od hr. Janusza von Gleichen i Kacpra Nostitz daną trzymał Sabel Putkamer, zapisana teraz była jako dziedziczna własność Wawrzyńcowi Putkamerowi. Były jeszcze potem spory długie i procesy z rządem, ale Putkamerowie musieli się utrzymać w posiadaniu tej wsi i posiadają ją aż do dziśdnia. *Ks. F.*

Krępin, *Krępina*, rz., ob. *Krąpin* i *Goplo*.

Krępiny, folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. 18 w. od Lipna, ma 2 dm., 19 mk., 134 mr. gruntn, 120 nieuż. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. i Kępa duża na Wiśle rozległy mr. 381: grunta orne i ogrody mr. 127, łąk mr. 11, pastwisk mr. 63, wody mr. 135, nieuż. i place mr. 45, bud. mur. 3, z drzewa 2, płodozmian 7-polowy; pokłady torfu. Folw. ten powstał z oddzielenia od folwarku Zarzyszewo.

Krępka-Kucharska, os. pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary; leży na zach.-płd. w odl. 12 w. od Konina, ma powierzchni 19 mr., mk. 10, grunt żytni i zimny; przy wsi folw. tegoż nazwiska, do dóbr Kuchary Kościelne należący. *J. Ch.*

Krępki, niem. *Krampken*, dobra, pow. starogrodzki, w borach, w piaszczystem położeniu, nad Czarną Wodą, liczy gbur. posiadł. 5, zagr. 2, obszaru mr. 321, kat. 90, ewan. 4, dm. 13. Par. i poczta Lubiechowo, szkoła Ocepol. Odległość od Starogrodu 3 1/4 mili.

Krępkowice, ob. *Krępiechowice*.

Krępkowo. Łaski, Lib. ben. I, 315, wymienia wś *Cramphowo*, w par. Graboszewo.

Krępna, ob. *Krempna*.

Krępna, potok górski, wytryska w Beskidzie wschodnim, w obrębie gm. Żydowskiego, w pow. jasielskim, ze źródeł łącznych z pod

wschodniego brzegu lasu Czumaka; płynie zrazu na płn.-wsch., poczem przez wieś Żydowskie na płn.-zach., opłukując wschodnie stopy Kalinikowa wierchu (660 m.), a opuściwszy domostwa tejże wsi, zwraca się na płn. i krętym biegiem podąża przez obszar wsi Krępny do Wisłoki z praw. brzegu. Długość biegu 8 kil. Doliną tegoż potoku ciągnie gościniec ze Żmigrodu przez Krępnę na poprzek pasma karpackiego na Węgry do Polanki i Zborowa. Po wschodniej stronie potoku w górnym jego biegu wznosi się góra Żydowska 714 m., na której płn. stoku łamią wapień i palą go. Źródła leżą 648 m., ujście 377 m. npm. *Br. G.*

Krępsk, niem. *Kramsk*, włośc wś, pow. człuchowski nad jez. Krępskiem, ćwierć mili od bitego traktu białoborsko-człuchowskiego, 1 ½ mili od Człuchowa, Obszaru liczy mr. 5919, bud. 129, dm. 65, katol. 480, ewan. 137. Par. Fersztnowo, szkoła w miejscu, poczta Człuchowo. O pierwotnym przywileju tej wsi niewiadomo. R. 1360 Henryk von Thaba komtur człuchowski potwierdza przywilej na młyn tutejszy, który jego poprzednik Rudolf Haken młynarzowi Bernardowi był wystawił (ob. młyn krępski). R. 1382 Konrad von Walrode, komtur człuchowski, nadaje sołtysowi Klausowi Virchow sołectwo tutejsze o 7 włókach. Ob. Odpisy Dregera ręk. w Peplinie. *Ks. F.*

Krępskie jezioro, niem. *Kramsker See*, znaczne jezioro, pow. człuchowski, stanowi południową część wielkiego szczycieńskiego jeziora. Wąskim przesmykiem między niemi przechodzi bity trakt człuchowsko-białobórski. Nad jeziorem leży wś Krępsk. Por. *Człuchowo.*

Krępski młyn, niem. *Kramsker-Mühle*, os. do Krępska, pow. człuchowski, nad strugą do jez. Krępskiego uchodzącą, ma 8 bud,, 3 dm., 15 ewan. Parafia Fersztnowo, szkoła Krępsk, poczta Człuchowo. *Ks. F.*

Krępy, os. leśna, pow. wieluński, gmina i parafia Mierzyce, odległa od Wielunia w. 14, dm. 1, mk. 10.

Kręski młyn al. *Krąski młyn*, niem. *Krangers-Mühle*, obecnie *Herrmannsrode*, młyn, pow. starogrodzki, nad rz. Wierzycą, należy do wsi Krąg.

Kręskie jezioro, ob. *Krąg.*

Kręsko 1.) niem. *Kranz*, wś, pow. międzyrzecki, nad Zgniłą Ohrą, 61 dm., 452 mk., 421 ewan. 30 katol., 1 żyd, 18 analf. Kościół paraf. protestancki dyec. kargowskiej. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Babimoście (Bomst) o 7 kil. 2.) **K.**, dom., 3675 mr. rozl.; 3 miejsc.: a) K.; b) Shäferei, folw.; c) winnica (Weinberg); 9 dm., 83 mk., 74 ewan., 9 katol., 13 analf.; gorzelnia parowa. 3.) **K.**, młyn i folw., pow. pleszewski, folw. ma 160 mr. rozl., 1 dm., 13 mk., należy do wsi i gm. Brzezie; własność Wojciecha Walkiewicza. *M. St.*

Kręta, góra lesista i szczyt w Karpatach lesistych, w dziale czarnohorskim, na obszarze Żabiego, w pow. kosowskim, w grupie gór zwanej Pod Krętą i Żmijeński Mały. Wznosi się 1352 m. npm. Ze stoku północno-wschodniego zabierają wody potoki Żabiwski, Żmijeński i Czorna Ryczka, a z płd.-zach. potoki Charal, Petrin, Żmijeński do Czeremoszu Czarnego. *Br. G.*

Kręta, ob. *Kruta.*

Krętiata al. *Krentiat*, *Krentula*, *Kryncat*, część Hołówska, pow. turczański. O śladach nafty, znajdujących się tutaj, wspomina „Jahrb. der geolog. Reichsanst.“ 1881, str. 146. *Lu. Dz.*

Kręty Brzeg, z białoruska „*Kruty Biereh*“ mały zaścianek w pow. mińskim, nad rz. Uszą, w okr. policyjnym hojdanowskim, w okolicach wsi Sakowicz i Nowosady, w miejscowości górzystej, własność Kimbarów. *Al. Jelski.*

Kręty Strumień, zaśc. pryw., pow. dzisnieński, o 80 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 7 mk. katol. (1866).

Krężce, wś, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Maków (u Łaskiego Lib. ben. II, 279: *Kresce*), leży na wschód od dr. żel. W. W. między Skierniewicami a Płyćwią.

Krężel, ws i folw., pow. grójecki, gm. Drwalew, par, Chynów, o 7 w. od Wisły. Folw. K. (z wsią K., Janów i kolonią Watraszew) rozległy mr. 654, grunta orne i ogrody mr. 463, łąk mr. 21, pastw. mr. 12, lasu mr. 140, nieużytki i place mr. 18; bud. mur. 4, z drzewa 29, płodozmian 9-polowy, wiatrak, oprócz powyższej rozległości w r. 1879 odprzedano częściowym nabywcom mr. 325. Wieś Krężel osad 17, z gruntem mr. 248; wś Janów osad 16, z grun. mr. 202; kolonia Watraszew osad 25, z gru. mr. 431.

Krężelewice, wś, folw., pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sielec (Łaski Lib. ben. II, 434), odl. od Łęczycy w. 6. Leży przy szosie ze Zgierza do Włocławka, wś ma 3 dm., 74 mk.; folw. 3 dm., mk. 9; ziemi dwor. 302 mr. (płodozmian 10-polowy).

Krężna, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów (Łaski, Lib. ben. wymienia tę wś p. n. *Kreszna*, II, 189). Leży o 8 w. na płd.-zach. od Piotrkowa, za Bujnami. W r. 1827 było tu 18 dm., 129 mk., obecnie wś ma 21 dm., 191 mk., 225 mr., folw. 2 dm., 24 mk., 305 mr. (207 ornej roli). Należy do dóbr Krzysztoporska Wola.

Krężnica jara, 1.) wś nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Niedrzwica, par. Krężnica jara. Leży na wyniosłości 700 stóp npm. Posiada kościół par. drewniany, który istniał tu już w XV w.; wś tedy była dziedzictwem Jarowskiego h. Rawa (Dług. II, 540). W 1827 r. K. jara była posiadłością kościelną miała 35 dm., 314 mk. Obecny kościół z XVII w. Do

1528 był on filią par. Zemborzyce, odtąd parafialny. Par, K. jara dek. lubelski 2300 dusz. 2.) **K. okrągła**, wś i kilka folw., pow. lubelski, gm. i par. Bełżyce. W 1827 r. było tu 55 dm., 322 mk. W XV wieku istniał tu kościół (Dług, II, 570), obecnie jest tu filia par. Bełżyce (?). Dobra K. Okrągła lit. A. składają się z folwarków: K. Grabowszczyza, Antoniów; wsi K. Okrągła i Egersdorf. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 2411: grunta orne i ogrody mr. 1473, łąk mr. 29, lasu mr. 640, pastw. i zarośli mr. 204, nieużytki i place mr. 65. Cegielnia i piec wapienny. Wieś Krężnica Okrągła osad 34, z gruntem mr. 741; wś Egersdorf osad 12, z gruntem mr. 198. Folw. K. Okrągła lit. B. Podług wiadomości z r. 1841 rozległości ma wynosić mr. 390. Folw. K. Okrągła lit. C., r. 1838 rozległość wynosiła mr. 1161. Folw. K. Okrągła lit. D., podług wiadomości z r. 1841 rozległość wynosiła mr. 390. Folw. K. Okrągła lit. E. podług wiadomości z r. 1855 rozległość wynosiła mr. 400. *Br. Ch.*

Krężołek, os., pow. kielecki, gm. Łopuszno, par. Mnin.

Krężoły, wś i folw., pow. miechowski, gm. Kozłów, par. Mstyczów. W 1827 r. 12 dm., 99 mk.; obecnie 18 dm., 132 mk. (64 męż., 68 kob.); osad włośc. 21 z obszarem ziemi 99 mr. Obszar dworski 808 mr. W XV w. K. (Kranzoli)' było dziedzictwem Jakóba Garnysza h. Róża (Dług. II, 91); z 10 łanów kmiecie dawali dziesięcinę wartości 3 grzywien drugiemu prebendarzowi w Mstyczowie.

Krężoły 1.) folw. pow. obornicki, 6 dm., 103 mk., należy do dom. Łopiszewa. 2.) **K.**, dom., pow. inowrocławski, 808 mr, rozl., 4 dm.; 79 mk., 10 ewan., 69 katol., 43 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Złotnikach (Güldenhof) o 2 kil.; st. kol. żel Inowrocław o 13 kil. *M. St.*

Kri..., por. *Kry...* i *Krzy...*

Kriawnas, ob. *Krewno.*

Krichen (niem.) 1.) dwie wsie, pow. lubiński na Szląsku, par. Lubiń: a) *Gross-K.*, niegdyś *Polnisch-K.*, 1217 r. *Krajewo*, 1267 *Crechun*, 1360 *Krichhan*, z kościołem par. ewang. b) *Klein K.*, r. 1356 *Parvum Crechan.* 2.) **K.** r. 1350 *Krichow* i *Crikow*, wś, pow. wrocławski, par. Wüstendorf.

Krickehnen (niem.), wś, pow. pasłęcki, st. p. Goettchendorf.

Krickhausen (niem.), wś, pow. braniewski, st. p. Orneta.

Krickmühle (niem.), młyn wodny do dóbr Tarnau, pow. głogowski.

Krjebia, niem. *Kreba* (Rebja?), wś serbska, nad Szepcem, na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim. Kościół parafialny ewangielicki z nabożeństwem serbskiem. Reformacyą wprowadził w nim Piotr Sutor 1540 r. Szkoła początkowa. Do K. należy os. Zedlik.

Krieblowitz (niem.), przed r. 1321 *Woykowitz*, 1346 *Crebilwicz*, wś, pow. wrocławski, par. Woigwitz. Tu 1819 r. umarł i pochowany Blücher.

Kriefkohl (niem.), wś, pow. gdański, ob. *Krzywe Koło.*

Krieg, *Krigh* (niem.), ob. *Kryg.*

Kriegersdorf (niem.), al. *Groegersdorf*, wś, pow. jaworski na Szląsku.

Kriegheide (niem.), wś, pow. lubiński na Szląsku, ma kościół par. ewang., i osadę Tirlitz.

Kriegland (niem.), os. do wsi Przewóz, pow. kartuski, nad jez. raduńskiem. Parafia Stężyca, poczta Szymbark.

Kriegsdehnen (niem.), wś, pow. tylżycki, st. p. Laugszargen.

Kriegsfleck (niem.), ob. *Koenigswalde.*

Krienitz (niem.), ob. *Krónica* (łuż.).

Krienke (niem.), os., pow. gdański, st. p. Mariensee.

Krienke (niem.), por. *Kreimken.*

Krier (niem.), wś i dobra, pow. pszczyński, par. Sussetz, niedaleko szosy pszczyńsko-żórawskiej; 159 bud., 83 dm., 859 mk. Dominium, część księstwa pszczyńskiego, zowie się właściwie Heinrichshof i z częścią brzeskiego stawu ma 1245 mr. ziemi. Wieś z kol. Branicą ma 75 osad, 1372 mr. ziemi, wielu rękodzielników, kaplicę katol. z r. 1842 i szkołę.

Krieschütz (niem.), al. *Krischütz*, r. 1469 *Kreissiz*, wś, pow. wołowski na Szląsku, par. Winzig.

Kriesel (niem.), os. pod Gdańskiem.

Krieszynia, dopływ rz. Dubissy, nazwa zapewne przekręcona.

Krietern (niem.), wś, pow. wrocławski, par. Ołtaszyn.

Kriewald (niem.), ob. *Krywald*, pow. rybnicki.

Kriewen (niem.), ob. *Krzywiń.*

Krigh (węg.), ob. *Kryg.*

Krigsdehnen, *Kriegsdehnen* (ob.).

Krihła, góra w dziale gór miodoborskich, na obszarze gm. Bogdanówki, w pow. zbaraskim, po płd.-zach. stronie wsi, pod 43° 38' wsch. dług. F., a 49° 33' 15" płn. sz. g.; wznosi się 360 m. npm. (szt. gen.). Potoczki płynące u płn. stóp wpadają we wsi Bogdanówce do rzeki Bogdanówki, prawego dopływu Samca.

Krikau (niem.), ob. *Krzyków.*

Krikstannen (niem.), albo *Klein-Christiankehmen*, wś, pow. darkiemki, st. p. Szabienen.

Kriktien, nazwa rzeki, pod Komainen płynącej.

Krili, przys. Rudy Magierowskiej, pow. Rawa Ruska.

Krimmlack (niem.), folw., pow. rastemborski, st. p. Doenhofstaedt.

Krimnitz bei Loebbenau (niem.), ob. *Kścinice* (łuż.).

Kringelsdorf (niem.), ob. *Krinhelecy.*

Kringitten (niem.), os., pow. fyszhuski, st. p. Grünhoff.

Krinhelecy (łuż.), niem. *Kringelsdorf*, wieś serbska na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim. *A. J. P.*

Krinitze (niem.), ob. *Krynica.*

Krintsch (niem.), r. 1360 *Cryntsch*, 1369 r. *Krincz*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, z kościołem par. kat., który 1353 już istniał.

Kriona, rz., ob. *Krona*, pow. trocki.

Kripkerwalde (niem.), os., pow. malborski, st. p. Tiegenhof.

Kriplaucken (niem.), dwie wsie, pow. nizinny: a) *Alt-K.*, st. p. Skajzgiry; b) *Neu-K.* al. *Weidlauken*, st. p. Kellminnen.

Kriposen (niem.), wś i dobra, pow. nizinny, st. p. Skajzgiry.

Krippitz (niem.), wś z kol. Ultsche, pow. strzeliński na Szląsku, par. Brość, nad rz. Olawą, która niedaleko przed K. przyjmuje dopływ *Kryhnbach.*

Kriptau (niem.), 1257 r. *Creptowo*, 1360 r. *Kriptow*, 1531 *Criptaw*, wś, pow. wrocławski, par. Neukirch.

Krischa (niem.), ob. *Krziszow* (łuż.).

Krischanowitz (niem.), ob. *Krzyżanowice.*

Krischin (niem.), ob. *Krzeszna.*

Krischow (niem.), ob. *Krziszow* (łuż.).

Krischütz (niem.), ob. *Krieschütz.*

Krissau (niem.), pow. kartuski, ob. *Skrzeszewo.*

Kristalic, rz., prawy dopływ Pedeści, do Ewikszty uchodzącej.

Kristkowo (niem.), pow. wejherowski, ob. *Krystkowo.*

Kritschen (niem.), ob. *Krzyżów.*

Kriuczkowo, przyst. dr. żel. mikołajewskiej w gub. twerskiej.

Kriukie, rzeczka, dopływ rz. Gintory pod Życkiszkami w pow. rossieńskim. *M. D. S.*

Kriukow, st. dr. żel. charkowsko-nikołajewskiej w gub. połtawskiej i os. nad Dnieprem koło Kremieńczuka, założona w połowie XVII w. przez wychodźców z Ukrainy. Por. *Cherson.*

Kriukowa al. *Czibriz*, rz., prawy dopływ rzeczki Snow, do Desny wpadającej z prawego brzegu.

Kriukowo 1.) st. p. i st. dr. żel. mikołajewskiej, pow. zwienigorodzki gub. moskiewskiej. 2.) K., st. p. w pow. ostrowskim gub. pskowskiej.

Kriukowskaja, st. p., pow. miedyński gub. kałuskiej.

Kriukowszczyna, ob. *Krukowszczyna.*

Kriula (rus.), ob. *Krzywula.*

Kriulany, mko gub. bessarabskiej, pow. orgiejewski, nad Dniestrem, przy drodze z Dubossar do Kiszeniewa, Handlowe.

Krivany, ob. *Kriwjani.*

Kriwan (niem.), ob. *Krywan*, pow. słupski na Pomorzu.

Kriwa, ob. *Krywa.*

Kriwec, ob. *Krywec*, *Krzywiec.*

Kriwjani, węg. *Krivany*, wieś w hr. szaryskiem (Węgr.), nad rz. Torysą, kościół paraf., żyzna gleba, łąki, pastwiska, lasy, młyny wodne, tartaki, dom przytułku ubogich, 1114 mieszk. *H. M.*

Kriwin (rus.), ob. *Krzywin.*

Kriwomuzginskaja, st. dr. żel. wołsko-dońskiej, w Ziemi Wojska Dońskiego.

Kriż (Swati-), ob. *Križowjani.*

Kriż-Kristi, węg. *Kereszt*, wś w hr. użhorodzkiem (Węg.), lasy, 455 mk.

Kriże, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filial. gr.-kat., obszerne lasy, wyrób desek, 336 mieszk.

Križopol (rus.), ob. *Krzyżopol.*

Križowa Weś (*Krzyżowa Wieś*), węg. *Keresztfalva* niem. *Kreuz*, wś w hr. spiskiem (Węg.) nad rz. Popradem, naprzeciw m. węg. Biały (Bela); kościół katol. filial., płóciennictwo, połów łososi, 483 mk. *H. M.*

Križowjani, *Swati Kriż*, węg. *Szent Kereszt*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół par. kat., 365 mk. *H. M.*

Krkawica, góra w Beskidach zachodnich, w dziale olszańsko-wiślańskim, na Szląsku austryackim, na granicy pow. jabłonkowskiego i skoczowskiego, pod 36° 29' 45" wsch. dłg. geogr. F. a 49° 35' 52" płn. szer. g., na płd. od szczytu Wielkiego Stożka (975 m.); wznosi się do wys. 973 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Krmesz, po węg. *Körmesz*, wś w hr. liptowskiem (Węg.), 93 mk. *H. M.*

Krnow (mor.), *Jagërndorf* (niem.), mto na Szląsku austr., opisane już pod *Karniów* (ob.). Główne gminy Aubeln (Ublo) 575 mk.; Brumowice (Braunsdorf) 1139 mk.; Uwalno (Lobenstein) 1013 m.; Byków (Pickau) 413 mk.; Kostelec (Weisskirch) 898 mk.

Kroacz (?), ob. *Kroitsch.*

Krobanów, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Zduńska Wola, par. Marzenin (Łaski, Lib. ben. I, 482), odl. od Sieradza w. 14; wś ma dm. 39, mk. 251; folw. ma dm. 5, mk. 65. W r. 1827 było tu 12 dm., 128 mk. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. rozległy mr. 874: grunta orne i ogrody mr. 622, łąk mr. 107, pastwisk mr. 105, nieużytki i place mr. 40, bud. mur. 3, z drzewa 14. Wieś Krobanów osad 68, z gruntem mr. 311.

Krobanówek, wś i folw., pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od Sieradza w. 18; wś ma dm. 14, mk. 201; folw. dm. 2, mk. 26. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. skła-

dają się z folwarków: K. i Osmolin; wsi: K. Osmolin; kolonij: Ostrów i Rozmyśl. R. 1866 rozległość dominialna wynosiła mr. 1251; dobra K. w r. 1868 oddzielone zostały od dóbr Krobanów. Wieś Krobanówek osad 18, z gruntem mr. 172; wś Osmolin osad 7, z grun. mr. 10; kolonia Ostrów os. 7, z grun, mr. 34; kolonia Rozmyśl os. 29, z grun. mr. 101.

Krobcnest, ob. *Galinowo*.

Krobia, 1.) wś i folw., nad rz. Drwęcą, pow. lipnowski, gm. i par. Dobrzejewice, odl. o 35 w. od Lipna, ma 27 dm., 254 mk., 608 mr. gruntu, 71 nieużytku, w tej liczbie 290 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 15 dm., 135 mk. Folw. K. w r. 1875 oddzielony od dóbr rządowych Ekonomia Ciechocin. Znajduja się tu liczne mogiły, a w nich groby z urnami. Wielekroć uczeni z Torunia zjeżdżali na miejsce celem poszukiwań archeologicznych i wydobyte szczegóły zabierali do Torunia. Kilka urn wydobytych własnoręcznie i szczęśliwie znajduje się u K. K. w Olesznie. O wsi K. czyt. Kod. dypl. polski II, 449, 739. 2.) K., wś, pow. ostrołęcki, gm. Nasiadki, par. Kadzidło. W 1827 r. było tu 21 dm., 130 mk. K. wspominana w dokumentach z r. 1187 (Kod. dypl. polski).

Krobia, niem. *Kröben*, miasto powiat. departamentu poznańskiego, pod 51°46′ szer. płn. i 34°39 dług. wsch., na wyżynie pochylającej się ku zachodowi w stronę rozległej doliny łącznej, o 70 kil. od Poznania; grunt w okolicy jest gliniasty, spodem nieprzepuszczalny, wymaga przeto drenowania, co w znacznej części uskuteczniono; 1570 mk.; w r. 1875 było 1577 mk. a w r. 1871: 1596 mk.; 57 ewan., 1462 katol., 77 żyd. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Siedziba komisarza okręgowego. Kościół katol. parafialny należy do dekan. krobskiego. Szkoła elementarna kilkoklasowa; 332 analf. Apteka, lekarz praktyczny, fabryka domów, cegielnia, w okolicy 3 gorzelnie. Urząd pocztowy 3-ciej klasy, poczthalterya; poczta osobowa z Bojanowa przez Krobię do Gostynia; poczta listowa do Pempowa. Gościniec z Rawicza przez Sarnowo (Sarne), Krobię do Gostynia; i z Bojanowa przez Poniec, Krobię do Pogórzeli. Stacya kol. żel. w Bojanowie o 21 kil. Miasto należało do biskupów poznańskich, liczy się do najdawniejszych śród wielkopolskich; wedle jednej bowiem tradycyi Władysław Herman (w XI w.), dopełniając ślubu uczynionego dla podziękowania Bogu, że mu żona, długo niepłodna, porodziła syna, wzniósł w Krobi kościół św. Idziego; podług twierdzenia zaś Długosza (na innem miejscu) kościół jest dziełem Piotra Dunina z XII w. K. w XIII w. była jeszcze wsią, gdyż w 1232 r. Władysław Plwacz, ks. wielkopolski, nadał prawem dziedzicznem Pawłowi Grzymale, biskupowi poznańskiemu i jego następcom, wieś Sułkową Krobię z prawem założenia w niej mennicy. Archiwum biskupie w K., gdzie biskupi często przemieszkiwali, spłonęło i dla tego niewiadomo kiedy wieś zyskała stopień miasta. W wieku XVI miasto już K., zamożnych mając mieszkańców, ozdobnie zostało zabudowane; w tymże czasie jeden z biskupów wymurował obronny zamek na wzgórzu za miastem, przy drodze do Gostynia; podług wzmianki Raczyńskiego we Wspomnieniach wielkopolskich budowniczym jego był włoch Jan Quadro. W wieku bieżącym zamek rozebrano, na jego miejscu jest szkółka. Miasto cieszyło się licznemi przywilejami i używało pomyślnego bytu; między innemi nie było wolno w niem żydom osiadać. W r. 1757 pożar pochłonął prawie całe, następnie biskup poznański ks. Czartoryski je odbudował i nowe nadał przywileje. Kościołów K. miała 4: *a*) Kościół paraf. sięga zdaniem Łukaszewicza starożytnością zapewne XIII w. Aż do XV w. był drewniany; wtedy Andrzej z Bnina, biskup poznański, wystawił go z cegły palonej; ten istniał do r. 1641; następnie Andrzej Szołdrski, biskup poznański, wyrestaurował i rozprzestrzenił kościół zrujnowany, przybudował jeszcze wieżę, ale używszy niebiegłego architekta, spowodował całkowity upadek gmachu. Wieża bowiem już r. 1659, w kilkanaście lat, za proboszcza Władysława Boruckiego, archidyakona uniejowskiego, runęła, zgniotła dach, przebiła murowane sklepienie i ściany porysowała. Następca ks. Boruckiego, ks. Mateusz Ogromnicz na nowo wystawił świątynię, ale pierwotne ślady budowy z XV w. coraz więcej się zacierały. Ponownie kościół spłonął r. 1757 wraz z miastem całem; dźwignięty przez ks. Czartoryskiego, a już w kilka lat, r. 1763, piorun uderzył w wieżę i uszkodził kościół; poświęcony znowu po restauracyi r. 1767. W kościele mieszczą się następujące pomniki: 1. Nagrobek Czackich: Jana, małżonki Anny z Chwałkowskich i dwóch synów, Ambrożego i Balcera, z wierszem polskim, postawiony przez Andrzeja Czackiego, dziekana włocławskiego, kanonika gnieźnieńskiego r. 1612. 2. Nagrobek Brozógajskiego: wyobrażony jest z piaskowca rycerz w zbroi, naturalnej wielkości, z szyszakiem u nóg z jednej strony, z herbem Korzborg z drugiej, z napisem łacińskim naokoło, znacznie już zatartym. Br. umarł r. 1602. 3. Nagrobek Piotra Pudliszkowskiego, wyobrażający popiersie mężczyzny na blasze malowane, w stroju ówczesnym; obok 4 tablice blaszane z herbami, a na jednej napis łaciński, z którego się okazuje, że P. Pudliszkowski h. Habdank służył wojskowo pod Stanisławem Koniecpolskim, następnie rolnictwu się oddawał i w młodym wieku dok.nał ży-

wota roku 1657; a siostra Helena, zamężna Chojeńska, na cześć jego nagrobek wystawiła. 4. Nagrobek Barbary Pudliszkowskiej, wyobraża popiersie na blasze niewiasty w stroju ówczesnym, z czterema naokoło tablicami, z herbami i napisem: Barbara z Kąkolewa Pudliszkowska. 5. Nagrobek Andrzeja Pudliszkowskiego; wyobraża także na blasze popiersie mężczyzny w stroju w. XVII, naokoło także cztery tablice z herbami, na piątej łaciński napis: A. Pudliszkowski walczył jako młodzieniec za Władysława IV przeciw Rossyanom i Prusakom, umarł mając lat dopiero 28 r. 1654. Prócz tego zachowano w kościele wizerunki: 1. Teodora ks. Czartoryskiego, biskupa poznańskiego, † 1 marca 1768 r. w Dolsku, miasteczku biskupiem. 2. Michała Bartłomieja z Czekarzewic Tarły, biskupa poznańs. z łacińskim napisem, † r. 1716, 3. Piotra z Czekarzewic Tarły biskupa poznań., † w Warszawie r. 1722. 4. Stanisława Hozyusza, biskupa poznańs., wizerunek wykonany r. 1737 przez Fridericiego. 5. Andrzeja Stanisława Młodziejowskiego, biskupa poznańskiego. 6. Kościeleckiego, kanonika gnieźnieńskiego i proboszcza kolegiaty przy kościele Maryi Magdaleny w Poznaniu. 7. Młodziejowskiego, kasztelana. 8. Ks. Piotra Gubańskiego, prob. krobskiego przez 52 lat, † r. 1790. 9. Ks. Jakóba Jędrzyszkowskiego, prob. krobskiego. 10. Ks. Jędrzeja Zachimendowskiego, plebana nieparckiego, † r. 1754. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1636 i zawierają notatki o różnych zdarzeniach miejscowych i krajowych. Zachowano nadto w kościele tym chrzcielnicę starożytną z napisem: „Factum 1520, renovatum 1762"; kielich z r. 1595. W kościele tym odbył sławny biskup poznański Wawrzyniec Goślicki r. 1602 d. 18 czerwca kongregacyą synodalną całego duchowieństwa z 7-miu dekanatów wielkopolskich. *b*) Kościół św. Idziego, wystawiony poczęści z kamieni polnych, poczęści z cegły palonej, podług tradycyi, jak wyżej wspomniano, miał być pierwotnie dziełem Piotra Dunina. Łukaszewicz zaś dowodzi, że go założył dopiero Andrzej z Bnina, biskup poznański, który się kochał w budownictwie; gdyż na jednej cegle w ścianie wmurowanej wyraźnie jest rok 1440; na ten to czas przypadają rządy Andrzeja z Bnina. Kościołek kilkakrotnie przebudowywano, ostatni raz r. 1811 staraniem ks. Jędrzyszkowskiego. *c*) Kościołek św. Ducha, który już w XV w. istniał, gdyż w archiwum kościelnem znajduje się dokument, z którego się okazuje, że Stanisław Ciołek, biskup poznański † r. 1438, ustanowił przy tym kościele proboszcza i nadał pewne uposażenie. *d*) Na cmentarzu kościoła parafialnego, na wschód od tegoż, stała kapliczka murowana p. t. św. Walentego. W wizycie Wolskiego z r. 1667 jest o niej wzmianka. *e*) Do kościoła parafialnego krobskiego afiliowany był kościół św. Trójcy w Chwałkowie, wystawiony r. 1616 przez dziedzica Wacława Włostowskiego, kasztelana krzywińskiego, poświęcony r. 1625 przez sufragana poznańskiego, Jana Gnińskiego; teraz jest tam nowy kościół murowany. Pod miastem K. wykopano złotą monetę z czasów Dyoklecyana. *Powiat krobski*, należący do południowej części departamentu poznańskiego, położony jest pomiędzy 51° 32′ a 51° 56° szer. płn. i pomiędzy 34° 21′ a 34° 55′ dług. wsch. od Ferro; graniczy na płn. z pow. kościańskim i śremskim, na wsch. z pow. krotoszyńskim i ze Szlązkiem, na płd. także ze Szlązkiem, a na zach. z pow. wschowskim i ze Szlązkiem. Najdłuższa rozciągłość powiatu z płn. na płd. przez Piaski (Sandberg) wynosi 43 kil.; ze wsch. na zach. przez Bojanowo tylko 35 kil. Rozległości ma 18.9 mil kwadr. czyli 406,440 mr. magdeb. Powiat jest w ogóle równiną, szereg wzgórzy mniejszych wznosi się tylko w okolicy Gostynia, Ponieca i wsi Bartoszewic. Grunt w pierwszej połowie wieku bieżącego liczony tylko w $1/3$ do urodzajnych, obecnie, z powodu dobrze zastosowanego drenowania, liczy się do najdonośniejszych w całem ks. poznańskiem; czysty dochód oznaczony jest urzędownie w przecięciu na 12.6 marek od hektaru, czyli 4 morgów magdeb. Pod pługiem jest 71.8 %, łąk 9.3 %, pastwisk 3 %, lasów 11.1 % z całego obszaru. Chów bydła jest znaczny i przewyższa znacznie przecięciową liczbę w całem państwie pruskiem. Rzek powiat ma nie wiele; do większych należą: Obra i Orla; do mniejszych: Dąbrożna i Kania. Obra pod wsią Mszycinem i folwarkiem Talarami, tylko przez krótką przestrzeń płynie na granicy pow. krobskiego i śremskiego. Orla biorąca początek pod Koźminem w pow. krotoszyńskim, płynie przez część płd.-wsch. pow. krobskiego, zrasza Jutrosin i Dubin, przyjmuje pod wsią Widawą Dąbrożnę i wpływa do Szlązka, gdzie się łączy z Baryczą. Dąbrożna ma źródło pod Siedlcem na wschód od Krobi, płynie przez średnią część powiatu, oblewa Miejską Górkę i dąży do Orli. Kania, płynąca z płd. na płn., przepływa przez Gostyń i niedaleko folwarku Bogusławki uchodzi do Obry. Prócz tych rzek są jeszcze dwa strumyki, nazwane Kopanicą (Landgraben); jeden płynie przez las łasiczyński niedaleko Rawicza, blisko granicy szląskiej, drugi dąży do pow. wschowskiego. Jezior powiat nie posiada. Mieszkańców było w r. 1875 ogółem 76914, z których na miasta przypadło: 26456; w r. zaś 1871 było 75213, w miastach: 25874. Miast jest 10: Bojanowo, Dubin, Miejska, Górka (Görchen), Gostyń, Jutrosin, Krobia (Kröben), Poniec (Punitz), Rawicz, Piaski (Sandberg), Sarnowo (Sarne); po-

wiat ma: 10 gmin miejskich, 164 wiejskich, 92 dominialnych, ogółem 266 gmin; 389 miejscowości, 8307 domów mieszkalnych. Ludność powyżej oznaczona w r. 1871 dzieli się na 36311 męż., 38902 kob.; 22679 ewang., 50383 katol., 25 chrześcian innego wyznania, 2126 żydów. Katolicy prawie wyłącznie są polakami. W przecięciu na milę kwadr. przypada 3000 mk. Pow. krobski należy w w. ks. poznańskiem pod względem zaludnienia do 1-go rzędu wraz z ostrzeszowskim, odolanowskim, krotoszyńskim, wschowskim, pleszewskim, bukowskim; na kwadr. kilometr wypada 60 do 69.9 mk. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Miejscem urzędowania landrata jest Rawicz; powiat podzielony jest na 6 komisaryatów czyli obwodów administracyjnych. Obwody te są: bojanowski, górecki, gostyński, jutrosiński, krobski, rawicki. Urząd poborowy, siedziby: budowniczego pow., kontrolera katastru, fizyka pow., chirurga pow., weterynarza pow., inspektora pow. znajdują się w Rawiczu. Aż do organizacyi nowej sądowej z r. 1879 w Rawiczu był sąd powiatowy kolegialny; od tego czasu są tylko sądy okręgowe: w Bojanowie, w Gostyniu i w Rawiczu, należące do sądu ziemiańskiego w Lesznie, nadziemiańskiego w Poznaniu. Powiat krobski liczy 25 parafij katol., 7 protest. Katolickie są: Dubin, Golejewko, Gołaszyn, Jutrosin, Kołaczkowice, Konary, Krobia, Łaszczyn, Miejska Górka, Niepart, Pakosław, Pempowo, Poniec, Rawicz, Sarnowo, Skoraszewice, Słupia, Smolice, Szkaradowo, Zakrzewo, Żytowiecko, Domachowo, Gostyń Stary, Siemowo, Strzelce Wielkie; filialne kościoły są: w Gostyniu (wypędzonych ks. filipinów), w Chwałkowie i Sobiałkowie. Kościoły katol. parafialne dzielą się na trzy dekanaty: jutrosiński, śremski i krobski; w jutrosińskim są: Dubin, Golejewko, Jutrosin, Kołaczkowice, Konary, Górka Miejska, Niepart, Pakosław, Pempowo, Skóraszewice, Słupia, Smolice, Szkaradowo; w śremskim: Domachowo, Gostyń, Siemowo, Stary Gostyń, Strzelce; w krobskim: Gołaszyn (Baersdorf), Krobia, Łaszczyn, Rawicz, Sarnowo, Zakrzewo i Żytowiecko. Parafie protestanckie zaś są: Bojanowo, Miejska Górka (Görchen), Jutrosin, Rawicz, Piaski (Sandberg), Sarnowo (Sarne), Waszkowo pod Poniecem (Waschke); razem tworzą dyecezyą bojanowską. Synagogi żydowskie są: w Rawiczu, Gostynie, Jutrosinie, Krobi, Dubinie i Piaskach. Ze szkół wyższych powiat posiada szkołę realną 1-go rzędu czyli gimnazyum realne w Rawiczu; seminaryum nauczycielskie, przeniesione z Poznania w r. 1875, teraz bezwyznaniowe, także w Rawiczu. Nadto kilka miast, jako to: Bojanowo, Gostyń mają szkoły rektorskie; wszystkie szkoły zresztą miejskie i wiejskie elementarne są pod nadzorem inspektora powiatowego mieszkającego w Rawiczu. W r. 1871 było w pow. 16466 analfabetów. Na 160 szkół, z których 122 katol. a 38 ewan., przypada w przecięciu na klasę 120 dzieci; w r. 1880 dla braku miejsca w 19 szkołach najmłodsze dzieci obowiązane do uczęszczania na naukę, wykluczono ze szkoły. Księgarnie i czytelnie są 2; drukarnia jedna w Rawiczu. Powiat ma obszaru ogółem 406,450 mr., z tych na większą własność przypada mniej więcej 228,100 mr. W ręku niemieckim jest do tego czasu już około 82,300 mr. W ostatnich latach sprzedano Niemcom: Chocieszewice dawną własność Mycielskich (13,715 mr.) i Smolice, wł. Stablewskiego Władysława (3658 m.). Z lasów większych utrzymują się tylko jeszcze: łaszczyński, pakosławski, szkaradowski. Przemysł fabryczny w ostatnim czasie znaczne uczynił postępy. Gorzelnie są: w Pudliszkach, w Dąbrówce, w Zakrzewie (Sackern), w Golinie (Langguhle), w Łaszczynie, w Gościejewicach (Gusswitz), w Gołaszynie (Baersdorf); browary: 5 w Rawiczu, w Sarnowie, w Poniecu 2, w Bojanowie 2, w Jutrosinie, w Górce Miejskiej, w Gostyniu 2, w Krobi; olejnia w Rawiczu; piła w Rawiczu; młyn parowy w Dąbrówce; lejnia żelaza w Rawiczu; fabryka śrub w Rawiczu i w Masłowie (Massel); przędzalnia włosia w Rawiczu; fabryka grzebieni w Rawiczu i w Bojanowie; fabryk tabaki 3 w Rawiczu; fabryk cygar 4 w Rawiczu. Urząd pocztowy 1-szej klasy ze stacyą telegr. jest w Rawiczu; 3-ej klasy: w Bojanowie ze stacyą telegr., w Dłoni, w Górce Miejskiej, w Gostyniu ze st. telegr., w Jutrosinie, w Krobi ze st. telegr., w Poniecu, w Sarnowie ze st. telegr.; agentury pocztowe: w Dubinie, w Golinie, w Pakosławiu, w Pempowie, w Piaskach. Pod względem komunikacyj powiat bardzo jest korzystnie położony; liczne gościńce przerzynają go we wszystkich kierunkach: 1) z Leszna przez Bojanowo do Rawicza (17 kil. w pow.); 2) z Rawicza do Trachenberga (3.5 kil. w pow.); 3) z Rawicza do Lubina (21 kil. w pow.); 4) z Dłoni do Jutrosina (5 kil. w pow.); 5) z Rawicza przez Sarnowo, Górkę Miejską, Dłonie do Kobylina i dalej do Krotoszyna (27 kil. w pow.); 6) z Rawicza przez Sarnowo, Krobię i Gostyń do Dolska (36 kil. w pow.); 7) z Bojanowa do Ponieca (7.5 kil.); 8) z Ponieca przez Krobię do Pogorzeli (27 kil. w pow.); 9) z Leszna przez Gostyń i Piaski do Borku (18.5 kil. w pow.); 10) z Piasek do Pogorzeli (5 kil. w pow.); 11) z Przyborowa przez Niepart do Gogolewa (8 kil. w pow.); 12) z Bojanowa do Góry (Guhrau) w Szlązku (2 kil. w pow.). Nadto kolej żelazna poznań.-wrocł. przerzyna część płd.-zach. powiatu na długości 19 kil., ze stacyami w Rawiczu i w Bojanowie. Cały

prawie dzisiejszy powiat krobski należał do dawnego województwa kaliskiego. Ze wsi położonych w powiecie słyną z pamiątek historycznych lub wzorowego gospodarstwa już za czasów dawniejszych: Chocieszewice wspominane już w XIV w. z czasów wojny domowej po zgonie króla Ludwika. Przez Bodzewo i Chocieszewice istniała droga handlowa, którą Władysław Jagiełło zamknął i na jej miejscu otworzył inną na Srem i Poniec. Pempowo (dawniej Pampowo), niegdyś było przeznaczone na dochód kustoszów gnieźnieńskich; w r. 1483 Peregryn z Węgliszewa, generał wielkopolski, złupił wieś tę ścigając księcia żegańskiego. Na początku XVI w. Pempów i Chocieszewice przeszły w ręce Konarzewskich, którzy 1603 wystawili w Pempowie kościół. W Grabonogu urodził się Walenty Chłop rzeźbiarz i malarz, którego roboty są w tej wsi i w bibliotece ks. filipinów gostyńskich. Smogorzewo było dziedzictwem poety Kacpra Miaskowskiego; w Strzelcach Wielkich jest nagrobek tegoż poety zmarłego r. 1622. O wsi Dzięczynie znalazł dr. Neufeld około r. 1750 w księgach kościelnych Waszkowa wzmiankę, że tamże znajdowało się źródło mineralne, w pierwszej połowie XVII w. mocno uczęszczane; w połowie XVIII w. na nowo je odkryto; później znowu zaniedbano. Źródło to co do składu podobne było do wód Altwasser w Szlązku. Golejewko ma basztę starożytną; ob. *Golejewko.* Z wzorowego gospodarstwa już na początku wieku bieżącego były znane: Gogolewo, własność hr. Czarneckich; Czeluścin, posiadłość dawna Rogalińskich h. Łodzia, na początku wieku bieżącego należała do generała Umińskiego; Dłonie, które posiadały pierwszą cukrownię w w. ks. poznańskiem, wł. Erazma Stablewskiego; Kołaczkowice, dawne dziedzictwo Kołaczkowskich h. Habdank; Smolice, które były także własnością generała Umińskiego; (właściciel ten piękną po sobie zostawił pamiątkę ulepszonego rolnictwa, sadzonych drzewami ulic, które wieś na angielski park zamieniły, a mianowicie wystawionych wygodnych domów mieszkalnych dla włościan, o których oświatę się starał przez założenie szkółki); Drzewce z pięknym ogrodem, wł. Mycielskich; Pudliszki z cukrownią, wł. Łubieńskich; Rokosowo, Łęka Mała, wł. Mycielskich; Gola, włas. Gustawa Potworowskiego; Łęka Wielka; Zalesie, wł. Karola Stablewskiego; Sarbinowo, wł. Szczanieckiego; Zakrzewo, wł. Józefa Mycielskiego. Pod względem archeologicznym zbadano w powiecie: Grabonóg pod Gostyniem, gdzie na południe od wsi są kopce starosłowiańskie, z których wydobyto popielnice i narzędzia kruszcowe; Grodnicę, gdzie wykopano z cmentarzyska urny, brązowe przedmioty, między niemi kolczyki; Krajewice, gdzie się wznosiły kopce nad rzeczką Kanią, która tu wyschła całkiem. Grodziska odkryto pomiędzy wsiami Karzec a Pudliszki; na północ od Siemowa pomiędzy Stankowem a Wieszkowem; na południe od Obry pod Dubinem, Gostyniem i Grodziskiem. *M. St.*

Krobielewko lub *Krobielewka*, niem. *Klein-Krebbel*, olędry, blisko Warty, na prawym brzegu, pow. międzychodzki, 53 dm., 370 mk., 111 ew., 259 kat., 83 analf. Poczta najbliższa we Wiejcach (Waitze) o 2 kil.; st. kol. żel. Drezdenko (Driesen) o 26 kil. *M. St.*

Krobielewo, niem. *Gross Krebbel*, na lewym brzegu Warty, olędry, gm., pow. międzychodzki, 2 miejsc.: a) Kr.; b) Adamowo (Adamshof), folw.; 27 dm., 201 mk.; 173 ew., 28 kat., 9 analf. Poczta najbliższa w Przytoczni (Prittisch) o 7 kil., st. kol. żel. Dzezdenko (Driesen) o 30 kilm. *M. St.*

Krobielice, wś, pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice; odl. 25 w. od Sandomierza. W r. 1827 było tu 14 dm., 68 mk.; wś duchowna; obecnie 27 dm., 171 mk., 372 mr. ziemi włośc. i 2 mr. rządowej. K. stanowiły własność klasztoru koprzywnickiego (Długosz, II, 235 i III, 380).

Kroblice, wś i folw.. pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice. Odl. 21 w. od Sandomierza. W r. 1827 5 dm., 40 mk.; obecnie 8 dm., 65 mk., 201 mr. ziemi dwors., 73 mr. włośc. Folw. K. 1873 r. oddzielony od dóbr Pęchów.

Krobnitz (niem.), wś, pow. zgorzelicki, na Szląsku, nad rz. Szepc, par. ewang. Mjerjów.

Krobonosza, wś i folw., pow. chełmski, gm. Staw, par. Czułczyce, o 12 w. od Chełmu. W 1827 r. było tu 20 dm., 107 mk. Folw. należał do dóbr Swięcica. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. rozległy mr. 941: grunta orne i ogrody mr. 487, łąk mr. 90, pastw. mr. 118, lasu mr. 227, nieużytki i place mr. 19, bud. z drzewa 24, pokłady torfu i wapna. Wieś Krobonosz os. 36, z gruntem mr. 277.

Krobów, wś, pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Grójec. W r. 1827 15 dm., 186 mk. Obecnie według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków i ws: K. i Wola Krobowska, rozległe mr. 1087: grunta orne i ogrody mr. 984, łąk mr. 69. pastw. mr. 14, wody mr. 7, nieużytki i place mr. 13, bud. mur. 11, z drzewa 13, wiatrak, płodozmian 4 i 11-polowy. Wieś K. osad 20, z grun. mr. 15; wś Wola Krobowska os. 14, z grun. mr. 37.

Krobschen (niem.) al. *Kropschen*, wś, pow. tylżycki, st. p. Pictupoenen.

Krobsdorf (niem.), niegdyś *Krebsdorf*, wś, pow. lwowski, na Szlązku, par. Giehren.

Krobski powiat w W. Ks. Pozn., ob. *Krobia.*

Krobusz, niem. *Krobusch*, wś i folw., pow. prądnicki, par. Biała, o 2 mile od Prądnika,

przy szosie z Białej do Chrzczelic i Krapkowic; 43 bud., 45 dm., 292 mk. Folw. należy do dóbr Moschen, ma 1403 mr. ziemi, browar, a wieś 32 os., 426 mr. ziemi.

Krochinskij „posad", st. p. w pow. kiryłowskim gub. nowgorodzkiej.

Krochotka, rz., dopływ Zelwy.

Krockow (niem.), pow. wejherowski, ob. *Krokowo.*

Kroczajówka al. *Kruczajówka*, przysiołek miasta pow. Stryja.

Kroczew 1.) *większy*, wś, folw. i kol., nad rz. Iłżanką. pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Tczew. Odl. 20 w. od Iłży. W r. 1827 było tu 20 dm., 181 mk., obecnie wieś Kroczów ma 25 dm., 290 mk., 643 mr. ziemi dworskiej (459 roli orn. i ogr., 108 łąk, 7 pastw., 18 wody, 51 nieuż. i place) i 284 mr. włośc. (28 osad); kol. zaś 3 dm., 9 mk., 66 mr. ziemi kol. Dwa młyny wodne i folusz. 2.) K. al. *Kroczów mniejszy*, wś i kol., nad rz. Chotczanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par Tczew; odl. 21 w. od Iłży. W r. 1827 było tu 24 dm, 216 mk., obecnie jest 35 dm., 358 mk.; 510 mr. ziemi kolonistów i 259 m. włośc. (osad 42). Według Tow. Kredyt. Ziem. był tu folw. K. mniejszy rozl. mr. 576: grunta orne i ogr. mr. 391 łąk mr. 90, pastw. mr. 69, wody mr. 6. zarośli mr. 6, nieużytki i place mr. 14, bud. mur. 1, z drzewa 21, dwa młyny, pokłady torfu i glinki białej. W r. 1880 została odprzedaną osada młynar. z młynem i grun. mr. 18. *Br. Ch.*

Kroczewo, wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. o 20 w. od Płońska, ma kościół par. w części murowany, gorzelnię, browar, młyn parowy i karczmę, 22 dm., 319 mk., 969 mr. gruntu, 13 nieuż. Kościół tutejszy paraf. niewiadomo kiedy i przez kogo założone. Gospodarstwo folwarczne starannie prowadzone, wzorowa obora, bydło holenderskie. W 1827 r. było tu 11 dm., 92 mk. Par. K. dek. płoński, dawniejszy zakroczymski, 1903 dusz. Według Tow. Kred. Ziem. folw. rozl. mr. 627: grunta orne i ogrody mr. 378, łąk mr. 2, pastw. mr. 10, lasu mr. 221, wody mr. 3, nieużyt. i place mr. 13, bud. mur. 10, z drzewa 19, płodozmian 8-polowy. Wieś K. os. 35, z gruntem mr. 262.

Kroczów, ob. *Kroczew.*

Kroczyce, wś i folw., pow. olkuski, gm. i par. Kroczyce (Kod. dypl. pol. I, 80; Łaski, Lib. ben. II, 115). Leży przy drodze bitej z Żarek do Szczekocin, o 7 w. od Pradeł, o 9 od Zawiercia; posiada kościół par. w połowie murowany, szkołę gminną. Są tu pokłady kamienia na posadzki używanego. Kościół tutejszy istniał już w XV wieku (Dług I, 224). Założycielem (w r. 1427) był podobno Firlej, kawaler maltański. Par. K. ma 1529 dusz. W r. 1827 było tu 32 dm., 223 mk.; obecnie cały obszar dworski w ilości 1534 mr. został rozparcelowany. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składały się z folwarków: K., Siemszyce, nomenklatury Zefirek; ws: K., Siemszyce i Podlesie. Rozległość dominialna wynosiła mr. 3365: grunta orne i ogrody mr. 750, łąk mr. 85, pastw. mr. 59, wody mr. 7, lasu mr. 2315, zarośli mr. 76, nieużytki i place mr. 73, bud. mur. 15, z drzewa 10, płodozmian 12-polowy, była gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu, kamienia wapiennego i rudy. Wieś Kroczyce osad 40, z grun. mr. 417; wś Siemszyce os. 26, z grun. mr. 265; wś Podlesie os. 26, z grun. mr. 355. Gm. K. należy do sądu gm. okr. IV w Kromołowie, st. poczt. w Pradłach. Obszar gminy wynosi 14275 mr., ludn. 3500. Por. *Kobyla.* *Br. Ch.*

Kroczyce, Łaski, lib. ben I, 262 wymienia t. n. role w parafii Turek.

Kroczyckie góry, stanowią dość znaczny obszar wzgórz rozciągających się na północ od wsi Korczyce, na samej granicy pow. olkuskiego z będzińskim i sięgają do wsi Zdowa w pow. będzińskim. Obszar ten ma 6 wiorst w kierunku od zachodu ku wschod. a około 3 w. od południa ku północy. Góry te są pokryte lasem. Odrębnie od nich ale w niewielkiej odległości na zachód, na prawo od drogi z Żarek do Kroczyc, wznosi się pod wsią Góra oddzielna grupa do 1300 stóp. Por. *Białka*, rz.

Króczymiech, folw. na płd.-zach. od Chrzanowa, przy drodze z tego miasta do Oświęcimia, ma 81 mk.

Kroczyn, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. Lublin (ewang.).

Kroczyn, jez., ob. *Borkowo*, wś.

Kroczyna, niem. *Gross-Krutschen*, wś, pow. trzebnicki, par. Prusice.

Kroczynka, niem. *Klein-Krutschen*, wś, pow. trzebnicki, par. Prusice.

Krodunki, ob. *Jaszcze.*

Kroeben (niem.), ob. *Krobia.*

Kroechern (niem), folw., pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Kroeckenkrug (niem.), os., pow. królewiecki, st. p. Liska-Schaaken.

Kroeken (niem.), folw., pow. morąski, st. p. Mischwalde.

Kroeligkeim (niem.), wś i leśna os., pow. gierdawski, st. p. Doenhofstaedt i Sępopel.

Kroenau (niem.), wś. pow. pasłęcki, st. p. Grünhagen.

Kroenbach (niem.), może *Kryhnbach*, rz., dopływ Olawy w pow. strzelińskim.

Kroenke (niem.), folw,, pow. gdański, st. p. Pruszcz.

Kroenken (niem.), ob. *Krymki.*

Kroeschendorf (niem.), wś, pow. prądnicki, par. Dittersdorf, przy drodze z Prądnika do

Osobłohy; 101 bud., 76 dm., 488 mk., 60 osad, 2154 mr. ziemi, szkoła.

Kröten-Seen, stawy tatrzańskie, ob. *Żabie stawy*.

Kroexen (niem.), rycer. dobra, pow. kwidzyński, ob. *Krzykosy*.

Krogul, ob. *Gościmin*.

Krogulak, ob. tom IV, str. 314.

Krogulcza 1.) *mokra* lit. A., wś i folw. i lit. B., folw., pow. radomski, gm. Orońsk, par. Kowala Stępocina. Odl. 18 w. od Radomia. W r. 1827 było tu 11 dm., 74 mk.; obecnie K. lit. A. ma 14 dm., 177 mk., 154 mr. ziemi dwors. i 171 mr. włośc. (osad 13), zaś lit. B. 2 dm., 8 mk., 180 mr. ziemi dwors. 2.) K. *sucha*, wś włośc., pow. radomski, gm. Orońsk, par. Kowala Stępocina, odl, 17 w. od Radomia, przy drodze bitej. W r. 1827 było tu 10 dm., 83 mk., obecnie 18 dm., 168 mk., 299 mr. ziemi włośc. W XV w. nie istniał jeszcze rozdział wsi K. na *mokrą* i *suchą* i była wtedy K. własnością Andrzeja Starościńskiego (Dług. II, 521).

Krogule 1.) pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowe Miasto. W 1827 r. 2 dm., 11 mk. Nie zamieszczone w spisie miejsc. gub. płockiej z 1882 r. 2.) K. (budy). pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. W 1827 r. 10 dm., 70 mk.

Krogulec 1.) attyn. ob. *Główczyn*, pow. grójecki. 2.) K., wś, pow. sochaczewski, gm. Kampinos, par. Leszno; 47 mk., 232 mr. gruntu żytniego z dawniej ekonomii rządowej kampinoskiej, dużo łąk, handel sianem z Warszawą. R. 1827 było 7 dm., 73 mk. Co do obrębu leśnego K. por. *Kampinos*. 3.) K., kol., pow. nieszawski, gm. Piotrków, par. Orle. W 1827 r. 7 dm., 70 mk. 4.) K., os., pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Zgierz, odl. od Łęczycy w. 24; ma dm. 1, mk. 5. 5.) K., kol. leśna, pow. łódzki, gm. Łagiewniki. W r. 1868 darowana do rozporządzenia według woli na wieczystą własność Annie baronowej Korff, wdowie po jenerał-adjutancie baronie Korff III.

Krogulec, wś, pow. husiatyński, o 7.5 kil. od st. p. Kopeczyńce, ma cerkiew paraf., szkołę 1-klasową, 971 mk. w gminie, 160 na obszarze dworskim.

Krogulno, wś, pow. opolski, nad Stobrawą, przy szosie z Pokoju do Namysłowa, powstałą w XV w. obok wysokiego pieca, a później fryszerki; 52 bud., 75 dm., 682 mk., w tem 354 ewang., 59 osad, szkoła ewang. Do K. należy folw. Christianshof. *F. S.*

Krohlo (niem.), ob. *Krolow* (łuż.).

Kroja, rz., prawy dopływ rzeki Muszy (ob.), uchodzi naprzeciw wsi Pomusze, przy folw. Liberyszki, a poczyna się z jez. Gudele obok wsi t. n. Przyjmuje Abelę.

Kroja (dok.), ziemia, ob. *Krajna*.

Krojanka, niem. *Krojanke*, ob. *Krajenka*; st. dr. żel. z Chojnic do Piły, o 269 kil. od Berlina.

Krojanken, *Krojanten* (niem.), ob. *Krajenki*.

Krojczyn, wś w pow. lipnowskim, gm. Oleszno, par. Zaduszniki (Kod. dypl. pol. II, 233). Odl. 15 w. od Lipna. K. stanowi jednę całość z wsiami: *Krojczyn*, *Podlasie* i *Krępa*. Gruntów włośc. 298 mr., w tej liczbie 295 mr. ziemi ornej, 34 dm., 429 mk. We wsi szkoła gminna elementarna i karczemna. Dobra K. mają obszaru mr. 1410, w tej liczbie 705 mr. ornych, 3 dm., 50 mk., wiatrak. Folwark Krępa liczy 7 mk., a młyn tegoż imienia, należący do paraf. Grochowalsk, liczy 8 mk. W 1827 r. było tu 20 dm., 204 mk. R. 1789 wsie Krojczyno, Krojczynko i Witkowo należały do ss-rów Rutkowskiego, do J. Orłowskiego i do B. Trzcińskiego. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków: K. i Krępa; wsi: K., Krępa i Wysiołki krojczyńskie. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 1470: grunta orne i ogrody mr. 869, łąk mr. 38, lasu mr. 540, zarośli mr. 9, nieużytki i place mr. 14. Wś K. os. 74, z grun. mr. 257; wś Krępa os. 14, z grun. mr. 13; wś Wysiołki Krojczyńskie os. 8, z grun. mr. 18.

Krojniszki, ob. *Łaukiessa*, pow. zelburski.

Kroischwitz (niem.), 1375 r. *Croschwicz*, wieś, pow. bolesławski, na Szląsku, ma kościół katol. fil. par. Alt-Warthau.

Kroischwitz (niem.), r. 1290 *Craswicz*, wś, pow. świdnicki, par. Swidnica.

Kroitsch (niem.), niegdyś *Kraehschütz* al. *Kroischütz*, 1314 r. *Kroitschicz* (po polsku zwało się podobno *Kroacz?*), wś, pow. lignicki, nad Kacbachą, z kościołem par. ewang, który już w epoce najścia tatarów 1241 r. miał istnieć; par. kat. Rothbrünnig. *F. S.*

Krok, dawne imię, zapewne to samo co *Krak*, dało początek wielu nazwom.

Krok, folw., pow. ostrzeszowski, 1 dm., 8 mk.; należy do dom. Pomiany.

Krok, jez., ob. *Jeziorany*, mko.

Krokau (niem.), ob. *Krokowo*.

Krokaw, *Krokow* (niem.), ob. *Kraków*.

Kroki 1.) lit. *Krakias*, *Krakiej*, mko rząd. w pow. kowieńskim, nad rz. Smilgą, o 74 w. od Kowna, śród lasów. Paraf. kościół kat. św. Mateusza, drewniany, erygowany 1478, przebudowany 1768 kosztem biskupa Łopacińskiego. Kościół i klasztor katarzynek, pod wezw. św. Katarzyny, z drzewa wzniesiouy 1645 przez biskupa Tyszkiewicza (według innych danych fundował go 1529 r. Jerzy Talatis); 1863 pożarowi uległ. Na cmentarzu kaplica św. Michała Arch., z drzewa 1835 wzniesiona przez ks. Juszkiewicza. Parafia i dekanat. Parafia dusz 8509, kaplice w Rezgiach i Poszuszwiu. Dekanat krocki rozciąga się na część pow. kowieńskiego, część szawelskiego i poniewieskiego; parafij obejmuje 8: Jaswojnie, Datnów, Bejsagoła, Kroki, Krakinów, Poszuszwie, Hryn-

kiszki i Surwiliszki. Wiernych liczy 52225. 2.) K. *nowe*, ob. *Krakinów*. 3.) K., wś, pow. szawelski, gm. wiekszniańska, 132 osad, 732 dzies. ziemi.

Krokiew, wierch w Reglach zakopiańskich, między dolinami Białego a Bystrej czyli Kuźnic zakopiańskich, 1896 m. na północny wschód od Giewontu. Wzniesienie 1348 m. (Loschan); 1378 m. (szt. gen.). Por. *Hruby Regiel* i *Kasprowa* dolina.

Kroklis. Tak się zowie u źródła rzeczka Kołnupis pod Floryaniszkami w par. rossieńskiej. *M. D. S.*

Krokocice, 1.) nad rz. Lichawą, wś, folw., os., pow. sieradzki, gm. Krokocice, par. Małyń (Łaski, Lib. ben. I, 356, 374.); odl. od Sieradza w 30 i pół. Wś ma dm. 10, mk. 191; folw. dm. 2, mk. 38; os. dm. 1, mk. 6. W r. 1827 13 dm., 124 mk. Do K. należy os. karcz. Dąbrówka. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. rozległy mr. 540: grunta orne i ogrody mr. 461, łąk mr. 52, pastw. mr. 4, lasu mr. 3, nieużytki i place mr. 20, bud. mur. 1, z drzewa 9, płodozmian 16-polowy, pokłady torfu. Wś, K. os. 35, z grun. mr. 132. Według Pam. książki gub. kaliskiej dobra K. z Wolą Krokocką mają 1451 mr. rozl., w tem 588 mr. lasu. Gmina K. należy do sądu gmin. okr. V w Zadziminiu, liczy obszaru 11603 mr., 4448 mk., st. p. w Szadku. W skład gm. wchodzą: Krokocice, Lichawa, Bogucice, Wola Krokocka, Marcelów, Bąki, Łobudzice, Joanów, Stefanów, Choszczewa, Nowy Świat, Wola Łobudzka, Zygry, Zaborów, Kłoniszew, Małyń, Małyń poduchowny, Maksymilianów, Sikory, Dzierząźnia szlachecka, Jeżew, Ruda buda, Ruda jeżewska, Feliksów, Leszkomin, Dąbrówka. 2.) *K.* al. *Krokorczyce*, wś nad rz. Bzurą i folw., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia (Łaski, Lib. ben. II, 487), odl. od Łęczycy 12 w. Jest tu 5 dm., 82 mk., 209 mr. obszaru, w tem 9 mr. włośc. i 150 ornej roli dworsk. *Br. Ch.*

Krokocka Wola, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Krokocin, par. Małyń; odl. 28 $^1/_2$ w. od Sieradza. Wś ma 7 dm., 221 mk.; folw. 11 dm., 31 mk. Jest tu piękna owczarnia, staranne gospodarstwo folwarczne. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. Wola z nomenklaturą Piaski rozległy mr. 981: grunta orne i ogrody mr. 421, łąk mr. 38, pastwisk mr. 9, lasu mr. 476, nieużytki i place mr. 37, bud. mur. 4, z drzewa 17, płodozmian 7-polowy. Wieś Krokocka Wola osad 20, z gruntem mr. 89; wś Marcelów os. 6, z grunt. mr. 24.

Krokosza wierch, góra wznosząca się na granicy gmin Butli i Komarnik, w pow. turczańskim, w grzbiecie górskim objętym od zachodu doliną potoku Gniłej czyli Hnyły, od wschodu dol. Stryja, a od południa doliną Libuchory. Wznosi się on pod 40° 40' 50" wsch. dłg. g., a 48° 59' 45" płn. sz. g. do 800 m. npm. (szt. gen.). Z wschodnich stoków spływają wody do potoku Łazka (Łazek), a z nim do Stryja. Nieco na południe wznosi się wierch Stupistie (837 m.). *Br. G.*

Krokotka 1.) *Wielka* wś, pow. słonimski, gm. miżewicka, ma 76 dm., 370 mk. prawosł., 56 osad, 1445 dzies. ziemi. Każda osada płaci 13 rs. 30 kop. podatku półrocznie. Część ludności chodzi na zarobek, zwłaszcza przy budowie kolei żelaznych. 2.) K. *Mała*, wś tamże, ma 51 dm., 185 mk. prawosł., 361 dzies. gruntu, 19 osad płacących po 12 rs. 78 kop. podatku półrocznie.

Krokotschen (niem.) al. *Soffen*, wś, pow. łecki, st. p. Ełk.

Krokow (niem.), ob. *Kraków*.

Kroków, pow. wejherowski, ob. *Krokowo*.

Krokowo 1.) al. *Krokow*, u ludu kaszubskiego *Krekowo*, niem. *Krockow*, dok. *Crocow*, *Crocowo*, ryc. dobra, pow. wejherowski, na bitym trakcie żarnowskosgdańskim, ponad Bałtykiem. Obszaru liczy wraz z wybudow. Glinki i Nowy dwór włók 62, kat. 31, ew. 255, dm. 12. Parafia Żarnowiec, w miejscu jest piękny kościół luterski paraf., prywat. patronatu, nowozbudowany przez dziedzica w stylu gotyckim, pod nim niby w krypcie z wielką okazałością mauzoleum familijne urządzone, szkoła, poczta, stacya żandarma, pałac przepyszny nowo wzniesiony, park rozległy. Odbywają się 4 targi doroczne, kramne i na bydło. W płn.-zach. stronie od dworu ku Łętowicom znajduje się stare cmentarzysko pogańskie, z którego wydobyto szkielety z bronzowymi i żelaznymi wyrobami i urn kilka odosobnionych. Także natrafiono mogiły kamienne na wyniosłościach przybrzeżnych rzeczułki Karlikowej. Ob. G. Ossowski, mapa archeol. Prus zach. str. 20 i 29. K. jest jedną z najstarszych osad Pomorza; stąd znakomita familia Krokowskich nazwę i polskie pochodzenie swoje wzięła. Pierwotnie we Frankonii osiadła ta familia i z niem. nazywała się Wickerode. Najpierwszy Olbracht Wickerod, w Frankonii urodzony, jeszcze z Hermanem Salca, mistrzem krzyżackim, r. 1232 w Prusiech osiadł i potomstwo swoje rozkrzewił. Franciszek, syn jego, pierwszy nabywca dóbr Krokowa, pisać się de Krokow al. Krokowski począł. R. 1288 książę Mestwin zapisał synowi jego Gniewomirowi z wdzięczności, że mu najpierwszą nowinę przyniósł o wybawieniu z więzienia zięcia swego Przemysława, ks. poznańskiego, wsie Jedldzin i Wysokę w sąsiedztwie K. położone, 59 wł. liczące, które przedtem posiadał Maciej Wese. R. 1292 tenże Mestwin książę temuż Gniowomirowi Krokowskiemu do dóbr jego po rodzicach otrzymanych, Krokowa, Mińkowic i Glinek i dwóch powyżej darowanych Jeldzina i Wysoki doda-

je dobro Gościn wraz z 48 włókami bagnisk między Żarnowcem a Karwieńskiemi błotami, które przedtem Janusz z Osowa trzymał. Około r. 1300 Piotr Krokowski wspominany, dziedzic K. i tam, jako donoszą akta żarnowskie, kościół fundował. Dawniej we wsi K., tak czytamy, kościoła nie było, tylko parafianie krokowscy należeli do Żarnowca. Tytułu był ten nowy kościół św. Katarzyny, patronatu prywatnego. Do parafii krokowskiej przyłączono wioski: Krokowo, Gościcino, Gołędzino, Glinki, Parszczyce, Mińkowice, Sulice, Warszkowo (?) i Warzewo. Za krzyżaków pełnili dziedzice K. jednę służbę wojskową. Około r. 1400 rządzili się jeszcze starodawnem pomorsko-polskiem prawem, według którego między innemi dawali podatek t. z. krowy, świni, kozy itd. na zamek. R. 1425 Mestwin z K. dobra swoje Krokowo, Gościcino i Wysokę zamienił na 2 tylko, Krokowo i Gościcino, z przyzwoleniem krzyżackiem. R. 1453 Walter Kirskorb, komtur gdański, opuszcza czynsz Jerzemu von Wickerode z dóbr jego Krokowa, Gościcina, Glinek i Mińkowic. R. 1506 Wawrzyniec Krokowski pod Bukowiną zginął. Drugi Wawrz. Krokowski obrany był na biskupstwo kamieńskie, ale dla niesposobności zdrowia ustąpił tej godności Marcinowi Wejherowi. Potem wskutek reformacyi Krokowscy przyjęli wyznanie luterskie, w którem aż dotąd trwają. Przez to także kościół tutejszy i całą nieomal parafią krokowską do odstępstwa pociągnęli. R. 1583 donosi wizytator biskupi, że kościół już od 16 lat jest w ręku luterskiem. Pierwszy proboszcz, który się dał nakoniec do luterstwa, już nie żył, ale Leonard Krokowski utrzymywał własnego predykanta. Z czterech włók dawniejszych dotacyjnych pozostała już tylko jedna włóka. Kościół cały był w cegłę budowany z wielkim nakładem. Wizytator biskupi zostawił panu Krokowskiemu książkę apologotyczną jakiegoś Edera, żeby go o prawdzie katolickiej przekonać. Sam też jeszcze trzy razy zwiedził K.; ale kiedy zamierzał poświęcić kościół, to albo klucze predykant schował, albo pan na zdrowiu nie domagał, a raz to mu nawet pogrożono chłostą. Biskup Łubieński wyratował potem przynajmniej niektóre sprzęty kościelne, we wszelkiem poniewieraniu pod strychem leżące, jako obrazy różne, chorągwie itd. Później jeszcze biskup Madaliński r. 1684 wytoczył proces o ten kościół, nic jednak nie osiągnął wobec oporu luterskich dziedziców. Po Leonardzie Ernest Krokowski, zdaje się, sędzia ziemski pucki, z Konopacką Anną, kasztelanką chełmińską, zamek w K. ufortyfikował. A gdy król Zygmunt III z Szwecyi powracał, zaprosiwszy go do siebie, kilka dni hojnie częstował. Wdzięcznym będąc król Zygmunt potem synowi jego, także Ernestowi, przywilej dał na wolne łowienie ryb w morzu. Reinhold, kapitan i obersztер u tegoż króla, we wojnach za ojczyznę mężnie stawał. R. 1667 sukcesorom Reinholda Krokowskiego sejm nadał w dożywociu star. białoborskie, parchowskie i nadto wsie Lisowo, Chilonię i Radłowo. R. 1723 Teodor Krokowski, star. parchowski, deputat na trybunał koronny. R. 1730 Ernest Bogusław, major królewski. Ob. Niesiecki, herbarz polski, str. 385; Prutz Gesch. der Kreises Neustadt, str. 34, 47, 64, 68, 199, utracone kościoły w dyecezyi Chełm. str. 214. Teraźniejszy dziedzic Adolf hr. Krokow von Wickerede z żoną Filipiną Colzarelli. Tak więc przez lat nieomal 450 utrzymały się te dobra w ręku Krokowskich, najstarszego bez wątpienia domu szlacheckiego na polskiem Pomorzu. 2.) K., niem. *Krokau*, w dok. *Cracow*, wś, pow. reszelski, na biskupiej dawniejszej Warmii, $^{3}/_{4}$ mili od m. Jeziorany Seestadt), nad jeziorem Dadagen. Oddawna, własność biskupów warmińskich. Początkowo wydana była ta wś prusakowi Lycoytin jako sołtysowi, zapewne prawem pruskiem. Ale że stąd szkody wynikły (nienazwane), r. 1350 wystawiono nowy przywilej sołtysowi Janowi de Rudaw i Markwardowi. Włók było 60, prawo teraz chełmińskie. Sołt. otrzymał 8 wł. małe sądy, $^{1}/_{3}$ dochodu z wielkich, czynsz z karczmy, w jez Dadagen wolną rybitwę małemi narzędziami na potrzebę. Po 14 latach wolnych dawali mieszkańcy od reszty włóki po pół marki. R. 1566 przywilej odnowiony. R. 1597 karczma wydana na nowo. R. 1598 Tomaszowi Cieburzig młyn zapisany. R. 1656 liczono wł. 60, gbur. 24, sołt, 2, karczmę; dawali owsa ł. 1 k· 34, kur 97, czynszu, fl. 228 gr. 8. R. 1743 przywilej wygotowany na 3 wł. sołeckie. Po okupacyi rząd pruski zabrał tę wś i wydał na własność prywatną. 3.) K., w dok. *Crocaw*, *Krokowa*, wś, pow. niborski dawniejszy działdowski, na pruskich mazurach (st. p. Napierken), osadzona od początku przez ludność polską. Pierwszą wzmiankę o K. znajdujemy pod r. 1391: wś ta niedawno dopiero powstała, bo na niej siedział wówczas jeszcze Krokowski, od którego wzięła swoją nazwę. Był to zapewne Piecio Krokowski (Petscha von Crokow), który r. 1382 był tu ławnikiem sądu ziemskiego ostrodzkiego. Później osadzono tu chłopów na 30 włókach chełmińskich. We wojnach z Polską poniósł szkodę w K. Paweł 3 koni, co Staśko i Pietrasz poświadczają, w Krokówku zaś Staśko 1 konia, jak Paweł i Jan zeznają. R. 1484 dali mieszkańcy krokowscy odnowić list nadawczy, ale tekstu pierwotnego niepowtórzono. R. 1542 mieszkają tu sami polacy. Ob. Kętrz., ludność polska, str. 317. *Ks. F.*

Krokowo, al. *Krakowiec*, ob. *Krakowo*.

Krokowo, ob. *Krakau*, pow. labiewski.

Krokowska kępa, ob. *Krakowska kępa.*

Krokowski szczyt. góra w obr. gm. Moszczenicy, w pow. gorlickim, w półn.-zach. stronie tejże gminy, na północ folwarku krokowskiego, między potokiem Moszczanką od połud. zach., a drogą wiodącą z Ciężkowic przez Kwiatonowice do Zagórzan. Miejsce znaku tryangulacyjnego. Wznosi się 409 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Krokowskie jez., ob. *Jeziorany.*

Krokowy. Tego nazwiska wś w par. Rypin, należała 1789 r. do dóbr Rusinów.

Krokszle 1.) zaśc. szlach., pow. trocki, 1 okr. adm., 35 w. od Trok, 2 dm., 23 mk. kat. 2.) K,, zaśc. szlach., nad rz. Wersoczką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 4, od Ejszyszek 16, dm. 2, mk. kat. 18. (1866).

Kroksztyńskie jez., ob. *Klusy*, pow. łecki.

Król al. *Jasionka*, rzeczka, bierze początek pod wsią Pęchratka, w pow. łomżyńskim i wchodząc w pow. ostrowski, płynie ku połud. pod wsiami: Króle, Jasienica za Chmielewem wpada z prawego brzegu do Broczku. Długa 10 w. *J. Bliz.*

Króle 1.) wymieniona w gm. Gołymin wś (?), ma 322 m. rozl., r. 1781 było 53 mk. 2.) K.-*duże*, wś włośc. i K.-*małe*, wś włośc., pow. ostrowski, gm. i par. Jasienica. K.-duże w r. 1827 kol. rządowa miała 36 dm. , 281 obecnie 52 dm., 459 mk.; K.-małe wś rząd. w r. 1827 miała 17 dm., 107 mk., obecnie 20 dm., 360 mk. Por. *Jasienica.* 3.) K. *nowe*, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżopol, par. Tarnogród. Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich. 4.) K.-*stare*, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżopol, par. Tarnogród (rus. Księżpol). Należy do dóbr ordynacyi Zamojskich.

Królestwo Polskie, ob. *Polska.*

Królew, wś, pow. prużański, na wschód od Prużany.

Królewice 1.) *górne*, wś i *K.-dolne*, os. nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. Łoniów, par. Sulisławice. Odl. 24 w. od Sandomierza. W 1827 r. 8 dm., 81 mk., obecnie K.-górne mają 11 dm., 84 mk., 148 mr. włośc., zaś K.-dolne 1 dm., 4 mk., 10 mr. W XV w. wś ta była własnością klasztoru św. Andrzeja w Krakowie (Dług. I, 395). 2.) K , ob. *Królowice.*

Królewicze 1.) wś rząd., pow. dziseński, o 57 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 23 dm., 144 mk. 2.) K., folw. rząd., pow. dzisieński, o 62 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 14 mk. (1866).

Królewiec, wś, pow. konecki. gm. i par. Miedzierza; odl. 18 w. od Końskich. posiada urząd gminny i młyn wodny. W r. 1827 była to wś rządowa, miała 32 dm., 208 mk., obecnie 62 dm., 352 mk., 717 mr. ziemi włośc. i 52 mr. rządowej. W zeszłym wieku wystawił tu wielki piec ks. Stanisław Czartoryski.

Królewiec, folw., pow. gnieźnieński, 5 dm., 70 mk.; należy do dom. Mierzewa.

Królewiec, (po niem. *Königsberg*, po litew. *Karalancuge*), u Długosza *Królów Gród*, *Regiomons*, stolica Prus starych i regencyi królewieckiej, druga rezydencya królów pruskich, leży nad rz. Preglem, na której siedm zbudowano mostów, o milę od ujścia tejże do zatoki Fryszhafu, o 46 kil. od Pilawy, o 91 od Wystruci, o 163 od Tczewa, o 201 od Grajewa, o 589 od Berlina. Zbudowane na pograniczu południowo-żmudzkiem (Samland), miasto to odległe jest od morza Baltyckiego o mil 6 ku zachodowi, o mil 4 ku północy i składa się z 3-ch głównych części, to jest: Starego miasta, Löbenicht'u i Kneiphof'u. Wliczywszy do tego 4 przedmieścia większe i 14 mniejszych czyli wól (Freiheiten), ma ono dwie mile obwodu; w tej przestrzeni mnóstwo jednak jeszcze mieści się ogrodów, długi staw zamkowy ocieniony drzewami i kilka pustych placów i pól uprawnych. Gród ten założony r. 1256 przez krzyżaków i na cześć króla czeskiego Ottokara czyli Przemysława III, który im przyszedł w pomoc Królewcem przezwany, nosi tytuł stolicy z powodu, że od r. 1457 do 1525 był rezydencyą wielkich mistrzów zakonu teutońskiego (po ustąpieniu ich z Malborga) i dwóch pierwszych książąt pruskich, hołdowników Polski. Zamek leży na małem wyniesieniu; jeden jego bok blisko kościoła świętego Mikołaja, założył sam król czeski Ottokar; reszta zaś tworząca wielki czworokąt, w różnych przybudowana czasach miała podwójny mur i 9 wież i dotąd nie została jeszcze wykończoną; przed głównym przodkowym frontem, przy murze masztalni wzniesiono 3 sierpnia 1802 r. bronzowy posąg króla Fryderyka I, wykonany w Berlinie przez Jakobi'ego i Schlüter'a. Miasto ma 21 kościołów, a między niemi jeden polski ewang., jeden litewski ewang., a jeden katolicki z r. 1616 (odnowiony 1777 r.), modlitewnię mennonitów i piękną synagogę wzniesioną po pożarze w r. 1811. Nie jest ono ni pięknie, ni regularnie zabudowanem; wszakże w niektórych jego częściach dają się widzieć okazałe budowle, jak przy ulicy Królewskiej (v. neue Sorge) i Junkrowskiej, na placu teatralnym, w cyrkule powstałym po wielkim pożarze r. 1811, a zwanym Vordere-Vorstadt i na stąd prowadzącej ulicy głównej (Langgasse) około bursy do starożytnego cyrkułu Kneiphofu (Knipawy), na palach na wyspie Preglu zbudowanego, będącego dziś siedzibą zamożnego kupiectwa. W pośrodku Knipawy wznosi się kościół katedralny czyli tum, zbudowany r. 1332 przez w. mistrza księcia Lotaryusza (Ludara) Brunświckiego, na 286 stóp długi, na 93 stóp szeroki, z wieżą wysoką na 184 stóp, pysznemi organami, wy-

konanemi r. 1721 przez słynnego organmistrza Jana Jozuego Mosengella, grobami 6-ciu ostatnich wielkich mistrzów i książąt pruskich i biblioteki zwanej Wallenrod'owską, ustawionej w dwóch izbach wieży katedralnej, złożonej z 10,000 tomów i zawierającej wiele ważnych w rękopiśmie dokumentów do dziejów ziem pruskich i tamtejszej szlachty. W r. 1519, w piątek środopostny odbyła się w kościele tym ostatnia solenna procesya duchowieństwa katolickiego, poczem rozpoczął w nim r. 1523 naukę i reformacyę Pruss, pierwszy protestancki biskup samlandzki, Jerzy von Polenz (porównaj Gebser'a i Hagena „Beschreibung des Doms zu Königsberg (Królewiec, 1833—35 tomów 2). Wówczas to założono także pierwszą w mieście drukarnię Hansa Weinreich'a. Królewiec liczy obecnie 126.500 mieszkańców (w r. 1780 liczył ich 54,000), między któremi około 3000 żydów, i jest siedzibą ober-prezydenta Prus wschodnich, regencyi, sądu głównego apellacyjnego, wschodnio-pruskiego kolegium handlowego i admiralicyjnego, towarzystwa kredyt. (General-landschaft), główno-dowodzącego 1-szym korpusem armii, wreszcie uniwersytetu. Ostatni, założony w r. 1544 przez margrabiego brandeburskiego i księcia pruskiego Alberta I, a stąd Collegium Albertinum zwany, liczył r. 1644 za czasów wielkiego elektora przeszło 2000 uczniów. Pierwszym rektorem był tu Jerzy Sabinus, zięć Melanchtona. W r. 1844 obchodził uniwersytet w d. 27—31 sierpnia z wielką okazałością, 300-letnią rocznicę swego istnienia, w czasie której to uroczystości król sam położył 31 sierpnia kamień węgielny do nowego gmachu uniwersyteckiego na placu teatralnym, na którym stoi także od 3 sierpnia 1851 r. bronzowy posąg Fryderyka Wilhelma III na koniu, wykonany przez Kiss'a. Budowla uniwersytecka (Albertinum) obok tumu się znajdująca, zwana także niegdyś Regiomontana i Pregeliana, w dziedzińcu której umieszczono Stoa Kantiana, grobowiec Kanta, służyła w części za mieszkanie dla uboższych studentów, którym nadto przychodzi w pomoc wiele fundacyj prywatnych w stypendyach i wolnych stołach (Freitische). Uniwersytet w ciągu trójwiekowego swego istnienia, mnóstwo liczył znakomitości w zawodzie naukowym, że tylko wspomnimy tu imiona takie jak: Bessel. Burdach, Bohlen, Fichte, Herburt, Jacobi, Kant, Lobeck, Olshausen i Rosenkranz. Z główniejszych Polaków żył tu dziejopis Stanisław Sarnicki i malarz Maksymilian Piotrowski († 1876). Uniwersytet posiada 5 klinik, 8 seminaryów, między któremi odznacza się założone r. 1723 przez Fryderyka Wilhelma I seminaryum dla księży polskich i litewskich (ewangelickich), niegdy pod kierunkiem znawcy litewszczyzny profes. Rhesa, ogród botaniczny, założony w r. 1809, a następnie wielce rozszerzony, gabinet anatomiczny, muzeum zoologiczne doprowadzone pod względem technicznym do wysokiej doskonałości przez konserwatora Wiedemanna, gabinet numizmatyczny, mineralogiczny i zbiór instrumentów fizycznych, dzieł sztuki i odlewów gipsowych według antyków, nadto piękne obserwatoryum w r. 1811—13 zbudowane, w korzystnem nader położeniu, bo panujące nad całym prawie horyzontem, tak, że nawet spostrzeżenia co do łamania się promieni gwiazd w pomniejszych wysokościach dopełnianemi być mogą. Pomiędzy instrumentami astronomicznemi, wykonanemi w większej części pod dozorem Bessla, znajduje się od r. 1819 wielkie koło południkowe przez Reichenbacha, dzieło najdoskonalsze może, jakie w tym rodzaju dokonano. Później wyrobiono w Mnichowie dla tutejszego obserwatoryum wielki heliometr, z częścią optyczną wedle Frauenhofer'a, który r. 1829 ustawiono w wieży zbudowanej po nad salą północną. Biblioteka uniwersytecka, po przyłączeniu do niej zamkowej i miejskiej, wzrosła do 100,000 tomów; po darze i zapisie prywatnego księgozbioru po byłym dyrektorze gimnazyalnym T. A. Gottholdzie, liczy ona do 150 000 tomów, obok mnóstwa rękopisów, szacownych inkunabułów i miedziorytów. Tajne archiwum po niegdy zakonie krzyżackim, zawiera ważne akta i dokumenta do historyi Prus, Polski i Niemiec, począwszy od r. 1225 i zostaje od r. 1811 pod dozorem osobnego dyrektora, jakim był od tego czasu prof. Voigt. Znajdujące się w tutejszych archiwach ciekawe dokumenta do historyi Prus wylicza Kętrzyński (Ludność polska, XV—XIX. Szczęśliwszy od innych miast K., dochował tam w zupełności nietknięte źródła historyczne i jest dotąd najobfitszym skarbem dla dziejopisów zakonu krzyżackiego, Prus, Polski i Litwy. Por. Gervais'a: „Die Gründung der Universität K. und deren Secularfeier 1644 und 1744“ (Gdańsk, 1844); Witt'a: „Die dritte Jubelfeier der Albertus-Universität zu K.“ (Królewiec, 1844). Oprócz trzech gimnazyów, między któremi odznacza się Collegium Fridericianum, trzech wyższych szkół obywatelskich, wyższej szkoły żeńskiej, szkoły francuskiej, seminaryum nauczycielskiego, połączonego z domem sierot, posiada miasto akademią sztuk pięknych, staraniem Schöna r. 1845 urządzoną, szkołę przemysłową, handlową (od r. 1849), piękny teatr, instytut głuchoniemych, zakład oftalmiczny i kilka uczonych towarzystw, między któremi jest towarzystwo niemieckie, zawiązane r. 1741, towarz. fizyczno-ekonomiczne, zawiązane r. 1789 w Morądze (Mohrungen), a w r. 1799 tu przeniesione i towarz. archeologiczne Prussia, zawiązane w r.

1847. W XVIII w. wychodziło tu pismo polskie też i w r. 1863 (Przyjaciel ludu). Miasto oświetlone gazem. Z pośród rozlicznych wyrobów królewieckich, słyną dotąd powszechnie wyroby cukiernicze, mianowicie marcypany, które i za granicą znajdują odbyt. Z tutejszego (wyłącznie niemal) portu wywozi się bursztyn. Są tu 4 jarmarki na rok. Naprzeciwko Kneiphofu czyli Knipawy, leży cytadela Friedrichsburg, czworogran otoczony fosą i wałami, mieszcząca w sobie kościół i arsenał, a obok niej grobla filozofów (Philosophen Damm), gdzie jest dworzec kolei żelaznej wschodniej i pomnik Kanta. Mieszkańcy K. są po największej części Niemcami lub zgermanizowanemi Słowianami i Litwinami. Obecne warownie K. znacznie zostały pomnożone i rozprzestrzenione i ciągłego jeszcze doznają umacniania. R. 1843—73 obwiedziono K. wałem długim na 11 kilometrów. Po 1875 r. zbudowano 12 osobnych fortów w okręgu 40 kil. Jestto dość dość wielka twierdza obozowa, a port K. Piława jest także fortecą. K. był w ręku Rossyan po bitwie pod Gross-Jaegersdorf, a w ręku Francuzów po Frydlądzie. Dzieje K. wspominają nam, że gród ten przed zbudowaniem zamku u pogańskich Prusaków czyli Sambitów zwał się Tuwangste. R. 1286 Konrad Turberg, mistrz prowincyonalny pruski, dał mieszkańcom pierwszy przywilej. Od 1312 komturat. W r. 1455 gly powstała część Löbenicht, zamek i część jego okoliczną przezwano Staremmiastem. Kościół św. Mikołaja tak nazwany polski, w którym niegdyś nabożeństwo w polskim języku zawsze się odbywało, jest najstarszą z królewieckich świątyń i założony był w r. 1255, leżał na Starem-mieście, równie jak i Dinghaus, w którym niegdyś sądy się odprawiały. Löbenicht w pierwszym przywileju Bertolda Bruhan nazwany jest Nowemmiastem, skąd się pokazuje, że nazwisko Löbenicht jest późniejsze; dzieli się na dwie części, z których pierwsza pospolicie nazywana Górą, druga zaś niższa posiadała ratusz, wielki szpital z własnym kościołem, który dawniej był klasztorem panien, fundowanym około r. 1346 przez Dusnera Arlberg, w. mistrza, na podziękowanie Bogu za odniesione zwycięstwo nad Litwinami. Knipawa, ze wszystkich części miasta najpóźniejsza, założona była według Hartknocha (noty do Duisburga) przez Wernera z Urselu, który jej pierwszy przywilej nadał r. 1324. Przez co także zbija się podanie Gwagnina, który czas założenia Knipawy odnosi do r. 1380 i założycielem być mieni w. mistrza krzyżackiego Winryka de Kniprode, od którego także nazwisko swe wziąć miała. Tum tutejszy był początkowo w starem-mieście w kościele św. Ducha i tu został przeniesiony przez Ludera księcia brunświckiego w. mistrza r. 1332. R. 1410 kiedy po zwycięstwie pod Grunwaldem i oblężeniu Malborga, K. razem ze wszystkiemi miastami pruskiemi poddał się Jagielle. R. 1454, kiedy 56 miast i stany pruskie wypowiedziały posłuszeństwo krzyżakom i poddały się rzpltej polskiej, król Kazimierz Jagiellończyk ustanowił w K. stolicę województwa i powierzył ją Augustynowi de Schene, a mieszczanie zamek królewiecki zburzyli. Tegoż jednakże jeszcze roku, gdy się krzyżacy zbliżyli, mieszkańcy starego i nowego miasta natychmiast im bramy otworzyli i tylko jedna Knipawa wierną Polakom pozostała, a dopiero po długiej obronie, nie widząc znikąd posiłków, uległa przemocy. R. 1466, kiedy Prusy ostatecznie się Polakom poddały, tylko ta część, która później nosiła nazwisko Prus książęcych, z K., jako miastem stołecznem, pozostała przy zakonie krzyżackim, który odtąd hołdował rzpltej. Wielcy mistrze musieli opuścić Malborg, a przenieść się do K. R. 1520 Albrecht, w. mistrz, nie chciał Zygmuntowi I hołdu złożyć, a wojsko polskie pod dowództwem Mikołaja Firleja, odbywszy szczęśliwie wyprawę do Prus, zbliżyło się pod K., lecz zawarta z królem w Toruniu ugoda, uwolniła miasto od oblężenia. R. 1525, gdy tenże Albrecht wyrzekł się dawnej wiary i ślubów zakonnych, przyjąwszy wiarę reformowaną, został K. stolicą hołdujących wprawdzie Królestwu Polskiemu, ale już dziedzicznych książąt pruskich. R. 1619, przez spadek dziedziczny przeszły Prusy książęce pod panowanie elektorów brandeburskich, w Berlinie rezydujących, a odtąd K. stał się tylko miastem prowincyonalnem. Wał miasto otaczający, w r. 1626 miał $1^3/_4$ mili długości, 8 bram i zamykał w sobie wiele ogrodów, staw zamkowy, łąki i role. R. 1649 wielki pomór w K. panował; r. 1656 powstał rozruch w czasie Zielonych Świątek, napadnięto na kościół katolicki i rozmaite zdrożności popełniono. Mieszkańcy Polacy wiele wtedy prześladowań wycierpieli, elektor jednakże, jak donosi Cellarius kazał winnych wyszukać i ukarać. R. 1657, gdy przez traktat w Welawie Prusy książęce od hołdownictwa uwolnione zostały, znikła tem samem wszelka polityczna styczność Królewca z rzpltą polską. Por. „Starożytności polskie" (tom I, Poznań, 1842 r.). Porównaj też art. *Gąbin* i *Prusy* w tym „Słowniku". Dla znacznego obszaru ziem polskich ważny jest handel K. Dosięgał on w ostatnich latach następującego rozmiaru w milion. rubli metalicz. W 1871 r. 60.5 przywóz, 54.1 wywóz; w 1872 r. 64.3 przyw., 54.5 wyw.; w 1873 r. 76.4 przyw., 70.8 wyw.; w 1874 r. 73.0 przyw., 66.5 wyw.; w 1875 r. 86.5 przyw., 68.9 wyw.; w 1876 r. 64.7 przyw., 56.4 wyw. Cyfry te pokazują, że handel K. do 1876 r. ciągle się

powiększał; dopiero w tym roku daje się spostrzegać zmniejszenie w przywozie o 8.45% a w wywozie o 8.19%. Towary są tu przywożone morzem i w znaczniejszej części kolejami żelaznemi; przywóz morzem wynosi zaledwie od 27.7% do 41.8% ogólnego dowozu. Towary wywożone są z K. także przeważnie kolejami; morzem zaś, wywozi się tylko od 31.3% do 44.1%. Morzem przywozi się głównie herbatę; dowóz jej stanowi 1/3 wartości wszystkich przywożonych tą drogą towarów. Głównym zaś artykułem przywozu koleją jest zboże (39.9% w 1876 r.), po którem pierwsze miejsce len zajmuje. Głównym artykułem wywozu K. jest zboże (29.6% w 1876 r.), dalej len i konopie (11.6% w 1876 r.), a z kolei następuje herbata (13.5 również w 1876 r.). Morzem wywozi się głównie zboże, len i konopie, kolejami zaś herbatę. Przywóz zboża do K. powiększał się aż do 1875 r. i w tym roku wynosił 439,600 beczek czyli około 2 9 milion. czetwerti; najmniejszy zaś był w 1869 r., zaledwie 181,800 beczek czyli 1.2 milion. czetw. Największą część tego zboża dostawiają prowincye polskie i Rossya. Dowóz ten znakomicie się w ostatnich latach powiększył kiedy bowiem w okresie od 1869—1873 r. nie przewyższał 29.7% ogólnego przywozu zboża do K., w r. 1874 podniósł się do 67.0%, a w 1876 r. nawet do 72.9%. Cyfry te mówią także, że największy przywóz zboża od nas i z Rossyi miał miejsce w 1874 r. wynosił 292,300 beczek czyli około 1.9 milion. czetw. zboża. Do Gdańska odstawiano przeważnie pszenicę, do K. najwięcej żyta i owsa. W 1874 r. dostawione żyto, wynosiło 41.7%, a owies 18.7% ogólnego przywozu zboża. Pszenica zaledwie 11.3%, reszta zaś przypada na jęczmień, groch i siemie lniane. Zboże z Królestwa i zachodnich gubernij Cesarstwa przybywa dwoma drogami: *a*) warsz.-petersb. przez Wierzbołów, a następnie wschodnią pruską (Ostbahn) i *b*) brzesko-grajewską (Südbahn). Z ogólnego wywozu zboża, najwięcej otrzymują z K. i Pilawy północne Niemcy, bo 30.6% ogólnego wywozu (w 1876 r.), następnie Anglia 22.6%. Żyto wywozi się głównie północnych Niemiec i Norwegii; pszenica zaś do Anglii, Holandii i Belgii. Według obliczeń J. G. Blocha (Ekonomista, 15 lipca 1879 r.) potrzeba 3608 okrętów dla wywiezienia maksymalnej ilości zboża oznaczonej przez niego na 23.8 milion. czetw. Do tej pory wychodziło stąd okrętów naładowanych zbożem, jak następuje: w 1874 r. z Pilawy 1410, z Królewca 1241, razem 2651; w 1875 r. z Pilawy 1521, z Królewca 1356, razem 2877; w 1876 r. z Pilawy 1149, z Królewca 967, razem 2116. Potrzebaby więc powiększyć tylko liczbę odpływających okrętów z 2877 do 3608, co z łatwością może być uskutecznionem, gdyż bywały miesiące, w których z portów tych, wyruszał już o wiele większy transport. K. więc i Gdańsk są bardzo ważne rynki dla międzynarodowego handlu i olbrzymią, nieporównaną z niczem, wyrządzili nam Niemcy krzywdę, odebraniem tych portów. Okrąg regencyjny królewiecki Prus Wschodnich graniczy na zach. z Prusami Zachodniemi, na płn. z Baltykiem, na wsch. z gub. kurlandzką, kowieńską i okręgiem gąbińskim, na płd. z Królestwem Polskiem. Rozl. 415 mil kw., ludności 1,100,000. Powiatów 20, kłajpedzki, labiewski, welawski, królewiecki, miasto K., fyszhuski, gierdawski, rasteński, frydlądzki, pruskoiławski, świętosiekierski, braniewski, licbarski, reszelski, olsztyński, szczycieński, niborski, ostródzki, morąski, pasłącki (dawniej w tej liczbie szakieński, krzyżborski, zinteński). Główne wody: zatoka kuryjska, część fryskiej, wiele jezior w powiatach południowych; rzeki Niemen, Pregola, Łyna, Pasarya. Kraj piaszczysty, niegdyś lesisty; dziś tylko ślady puszczy kaparowskiej. Mieszkańcy głównie Niemcy, z wyjątkiem pewnej małej liczby Polaków w Warmii i Litwinów w powiecie kłajpedzkim i labiewskim; wszyscy też, prócz warmijskich katolików, ewangelicy. Obwód regencyjny K. miał 1858 r.: dóbr i lasów rząd. 883,537 mr., szlacheckich 2,169,347 mr., innych 203,829 mr., miasta 351,640 mr., grunta chłopskie 4,174,349 mr. *F. S.*

Królewiec, m. pow. gub. czernihowskiej, o 161 w. od Czernihowa, o 1114 od Petersburga, przy szosie moskiewsko kijowskiej i przy 2-ch strumieniach (Świdna i Dobra Woda), wpadających o 2 wiorsty od miasta do rz. Ret'. Twierdzą, że K. był założony 1601 r. a obwarowany 1664. Bądźcobądź r. 1638 K. był miastem powiatowem, a r. 1644 Władysław IV nadał miastu prawo magdeburskie i kazał tu wznieść zamek. Za B. Chmielnickiego K. był miastem setniczem pułku nieżyńskiego i r. 1686 przeszedł pod panowanie Rossyi. Od 1781 został miastem powiatowem, 1797—1803 nadetatowem, od 1803 znów powiatowem. Ma 13526 mk., wielki jarmark we wrześniu, bank publiczny. Powiat królewiecki we wsch. części gubernii ma 22.5 mil. kw. i do 100,000 mk. Powierzchnia gruntu falista, gleba na płd. czarnoziem, na płn. glina i piasek. Cały pow. leży w systemie dnieprowego dopływu Desny, dzieli się na trzy okręgi administracyjne. Rolnictwo i przemysł dość kwitnące.

Królewiec (mylnie), ob. *Klinkowice* i *Kralowice*.

Królewiec, staw. Jestto nazwa jednego ze stawów zatorskich, leżących od miasta na płd.-zach., w pow. wadowickim, na płd. od niego leży staw Szydłowiec. Wzniesienie stawu 246 m. npm. (szt. gen.). Ob. *Zator*. *Br. G.*

Królewiec, mały strumień, pow. złotowski, wpływa do jez. Wielkiego pod m. Sępolnem. Czyt. Schmitt, Gesch. des Flatower Kreises, str. 5. *Kś. F.*

Królewo, wś i folw. nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Królewo, odl. o 12 w. od Płońska, ma kościół paraf. drewniany, karczmę, 40 dm., 464 mk., 724 mr. gruntu, 32 nieuż. W 1827 r. K. było wsią rządową i miało 27 dm., 217 mk. Tutejszy kościół paraf. fundować mieli właściciele K. Idzikowscy, aktu erekcyi nie ma. Obecny kościół wystawił 1629 z drzewa biskup płocki Łubieński (Baranowski ?) Par. K. dek. płoński, 1550 dusz. Tradycya miejscowa mówi, iż okolica dzisiejszego Królewa miała być nieprzebytą puszczą, gdzie zjeżdżał często na łowy król Jan Sobieski i tam, nad brzegiem wspomnionej rzeki, upodobał sobie miejsce na którem dłużej niekiedy z całym swoim przebywając dworem, zapragnął wznieść świątynię, gdzieby Bogu mógł złożyć dank należny. Woli królewskiej stało się zadość, a miejsce to od fundacyi królewskiej—Królewem przezwano, tam zaś gdzie dwór się mieścił na przeciw kościoła po drugiej stronie rzeki dla uczczenia zapewne zwycięzcy z pod Wiednia nazwano miejscowość „Sobieski". Nazwę tę do dziśdnia zachowuje osada tamże leżąca złożona z kilkunastu domostw (osiadłości) gospodarczych tu i owdzie nad rzeką porozrzucanych. Że opowiadanie to odnośnie do erekcyi Królewa i Jońca (ob.) nie wytrzymuje zupełnie krytyki historycznej, dosyć jest powołać się na pewnego rycerza polskiego z domu Idzikowskich, który w XIV w, zbudował kaplicę we wsi K. i złożył w niej relikwie św. Zygmunta sprowadzone z Burgundyi (Paprocki; Herby rycerstwa). W Jońcu zaś w d. 9 czerwca 1480 r. zmarł Kazimierz, książę Mazowiecki, biskup płocki Firlej, nadaje plebanowi jonickiemu dziesięcinę na wsi Jońcu (Akta kościoła jonieckiego). Powołane fakta w których figurują nomenklatury K. i Jońca, a które zaszły przed panowaniem króla Sobieskiego (1673—1696), wymownie zbijają twierdzenie przypisujących erygowanie tych wsi sławnemu zwycięzcy z pod Wiednia. Wyznać jednak należy, że tak w powyższych jak niemniej i wszystkich innych dawniejszych wzmiankach o Jońcu, wszędzie wieś ta jest znaną pod nazwiskiem Junecz, a który dopiero od chwili owych sławnych królewskich łowów, mógł pozyskać miano Jońca. Hypoteza ta śmiała, oparta li tylko na tradycyi, tak trafia do przekonania niektórych, że zestawiwszy ją z nazwiskiem wsi Sobiesk, której erekcyi czas jest niewiadomy, za niezbity takowy argument twierdzenia swego poczytują. Znajdują się też w kościele królewskim przytwierdzone do ściany olbrzymiej wielkości rogi jelenie, znalezione dawnemi czasy w rzece, i one też mają mieć związek z polowaniem naówczas królewskiem nad brzegami Wkry.

Królewska góra, ob. *Czarny* potok.

Królewska, jaskinia na pochyłości góry Chełm w Ojcowie, ob. *Ojców*.

Królewska góra, góra w obr. gm. Bud, w pow. rzeszowskim, w północnej jej stronie, nieopodal granicy tejże gminy z gm. Stykowem, pod 50°10′50″ płn. szer. g., 39°34′38″ wsch. dług. Wierzchołek pokrywa las, który rozciąga się na wschód w obrębie gminy Stykowa; stąd też zowie się Stykowskim lasem. Z jaru po wsch. stronie wierzchołka wytryska potok Wiśniówka, dopływ Zyzogi. U zachodnich i południowych stóp góry rozpościerają się części wsi Budy, jak Zaczynki, Rękawek i Budki. Wznosi się 266 m. npm. (szt. gen.).

Królewska górka, znaczna góra lesista, w obr. gm. Węglówki, w pow. krośnieńskim, na płd. od wsi wznosi się pod 39°27'10" wsch. dług., a 49° 45' 35" płn. szer. g., nieopodal tej gminy z Odrżykoniem i Czarnorzekami do wys. 541 m. npm. (szt gen.(. Miejsce znaku tryangulacyjnego. Od wsch. i płn.-wsch. opływa ją rz. Wysoka. Z płd. stoku płyną potoki, jak Odrzykoński, na płd. zach. do Wisłoka. Na płn. zach. wznosi się szczyt Wyrwak, na wsch. szczyt Czarnerzeki (592 m. szt. gen.), a na płd. zwaliska zamku Odrzykońskiego czyli Kamieńca (ob). *Br. G.*

Królewska grobla, os. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. Mokrsko, odl. od Wielunia, w. 15, dom 1. W 1827 r. 4 dm., 28 mk. Osada ta według podania miejscowego, nazwisko swe wzięła od grobli, którą królowa Bona kazała usypać na rzece Prośnie, dla dogodniejszego przejazdu, gdy tędy (?) ze skarbami uchodziła z kraju naszego za granicę.

Królewska Grobla i *wieś*, ob. *Sokól*.

Królewska Hala, słow. *Kralowa Hola*, niem. *Koenigsberg*, najwyższy szczyt Niźnich Tatr (ob.), wznoszący się w wschodniej jej połaci, tworząc wschodni kraniec tychże. Leży ona na obszarze trzech gmin Sumiacza, Telgartu i Tepliczki; dwie pierwsze należą do gömörskiego, trzecia do liptowskiego hrabstwa. Szczyt wznosi się na obsz. wsi Sumiatycza. Wzniesienie tego szczytu czyni 1972 m. (Emericzy). Według innych pomiarów 1946 m. Tworzy dział wodny Hronia, Wagu i Hornadu. Widok piękny na doliny tych trzech rzek, następnie na Spiż, doliny Słonej (Sajo) i Rymawy, aż do niziny nadcisańskiej. Gnejz, łupek łyszczykowy i chlorytowy tworzą główną składową część tej góry; znajduje się także granit. Z kruszców znachodzą się tutaj żelazo, miedź, srebro i złoto. Gielnica, Czarny Wag i Hroń wytryskują na tej górze. Na płd. wschód wynosi Kralowa Skała czyli Króle-

wska Skała 1734 m. npm. (Emericzy). Czyt. K. Kalchbrenner: Der Königsberg Jahrb. d. Ung. Karp. V, t. II, str. 199. A. Podhradszky: Der Königsberg, Jahrb. d. Ung. Karp. Ver. T. VIII, str. 348. *Br. G.*

Królewska Huta, niem. *Koenigshütte*, na górnym Szlązku. (Z powodu braku materyałów opiszemy to miasto łącznie z Mysłowicami. Ob. *Mysłowice*).

Królewska-Krynica, jedno ze źródeł strumienia Dunajec suchy (ob.).

Królewska Nowa wieś, niem. *Koeniglich Neudorf*, wś i folw., pow. opolski, par. Opole, o 2 kil. od Opola: 119 bud., 129 dm., 1099 mk. Wieś ma 98 osad, 2614 mr. rozl.; folw. 642 mr. Szkoła w miejscu.

Królewska Słoboda, dobra, pow. bobrujski, własn. Maryi Bażanowej, 7119 dzies rozl.

Królewska stanica, ob. *Królewski stan.*

Królewska wola, ob. *Królowa wola.*

Królewska wola, 1.) niem. *Koenigswille* wś, pow. sycowski, par. Drołtowice. 2.) **K.** *wola*, ob. *Przymiarki*, niem. *Koenigswille*, pow. olesiński.

Królewski bór, pow. lipnowski, cb. *Wymyślin.*

Królewski dwór, folw., pow. włodawski, gm. Tyśmienica. Jest tu szkoła gminna K.-dwór, dobra, własność Jwana Nabokowa, mają 667 mr. obszaru.

Królewski kamień, niedaleko folwarku *Stań król* (ob.) w pow. borysowskim, o 715 kroków od dworu ku półn.-wsch. stronie, na pochyłości góry, w polu czołem na północ, w dolince kamieniami wyłożonej, stoi kamień szary, twardy, w kształcie krzyża ociosany. Ma on 2 łokcie 18 cali wysokości, a łokieć 1 i cali 16 szerokości w poprzecznych ramionach. Na nim pośrodku wykuty jest rycerz z mieczem w prawym, z tarczą w lewym ręku; na dwóch ramionach poprzecznych krzyża, są dwa małe krzyżyki: nad głową rycerza, wykuta jest królewska korona, pod nogami litery R. S. B. a niżej jeszcze dwa koła, jedno większe drugie w niem mniejsze wyżłobione nakształt misy. Podanie gminne niesie, iż miał król obozując w Stań-królu jeść na nim obiad, poczem kamień na pamiątkę został w taki kształt uformowany, a rycerz z koroną na jego powierzchni wyobraża króla żołnierza. Pamiątkę tę Tyszkiewicz odnosi do r. 1580, gdy Stefan Batory ciągnął tędy oblegać wielkie łuki, litery R. S. B. tłómaczy wyraźnie *Rex Stephanus Batoreus*, koła zaś wykute w kształcie mis mają wyobrażać naczynia obiadowe. Tyszkiewicz daje i rysunek tej pięknej pamiątki ziemi borysowskiej. Por. „Opisanie pow. borysow." str. 52—53.

Królewski kanał, ob. *Muchawiecki.*

Królewski las, wś, pow. grójecki, gm. i par. Czersk. W 1827 r. wś rząd. 21 dm., 136 mieszk.

Królewski nos 1.) niem. *Koenigsnase*, węg. *Kiraly orr*, szczyt w Tatrach spiskich, w grzbiecie poprzecznym, odrywającym się od głównego grzbietu Tatr, w miejscu, gdzie się wznosi Mała Wysoka (2430 m.), a rozdzielającym dolinę Wielkiej Zimnej wody czyli Staroleśniańskiej od doliny wielkiej czyli wielickiej (od południa). W grzbiecie tym, ciągnącym się na lekki wschodnio-południowy wschód, mamy szczyty Staroleśną Turnię (2490 m.), Kastenberg (2354 m. szt. gen.), następnie Sławkowski szczyt (2453 m.), wreszcie Królewski nos. Tutaj rozdwaja się tenże grzbiet na dwa ramiona, jedno biegnie wprost na wschód, kończąc się tak zwanym Grzebykiem czyli Kaemmchen (ob.). Drugie zaś ramą idzie wprost na południe, spadając na wyżynę Trzech Sławkowskich Stawów (Drei Seen, Harom Só 1670 m.). To skaliste ramię zwie Sebartskamm. U stóp Królewskiego nosa leży klimatyczne uzdrowisko Szmeks czyli Szczawy Sławkowskie. Wzniesienie K.-nos czyni 2281 m. (szt. gen.) 2230 m. (Kolbenheyer). Czyt. Dr. V. Emericzy. Auf der Königsnase, Jahrb. d. Ung. Karp. V. 1881. T. VIII. 445—460. 2.) **K**-*nos*, tom III, 424, ob. *Królowa góra*, pow. grodecki.

Królewski ostrów lub *Wydrzychowo*, niem. *Königswerder*, folw., pow. inowrocławski, 1 dm., 23 mk., należy do dom. Łojewa.

Królewski potok, powstaje w Zabłociu, pow. wielicki, z połączenia dwóch strug, jednej płynącej z gm. Trąbkami zwanej, drugiej zaś z Szczygłowa; w Zabłociu przepływa stawek i zwraca się na południowy wschód, zrasza łąki w Surówkach, gdzie z praw. brzegu zabiera wodę strugi Pazdernika, następnie łąki w Wiatowicach, gdzie z prawego brzegu bierze wodę napływającą od Włodarówki, zabudowań w Łazanach, i strugę od Jawczyc, a opłynąwszy wschodnie i południowe stoki Łysej góry, przerzyna wieś Niegowice, i Pierchów wreszcie dążąc na wschód w Pierchowicach uchodzi do lewego ramienia Raby. Długość biegu 14 kilm. *Br. G.*

Królewski przewóz, ob. *Świecki ostrów.*

Królewskie 1.) zaśc. rząd., nad rz. Jaźnicą, pow. dziśnieński, o 15 w. od Dzisny, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilejki do Dziśny, 1 dm., 14 mk. prawosł, 2.) **K.**, zaśc. rządowy, pow. dziśnieński, o 15 w. od Dziśny, 2 dm., 9 mk. (1866).

Królewskie, 1.) kolonia, pow. ostrzeszowski, 10 dm., 117 mk.; należy do wsi i gm.: „Rogaszyce." Poczta, telegr. i st. kol. żel. w Ostrzeszowie (Schildberg) o 6 kil. 2.) **K.**, folw., 791 mr. rozl., ludność objęta już w kolonii. Własność Bronisława Wężyka. *M. St.*

Królewskie błoto na płn. granicy Derewni, pow. żółkiewski.

Królewskie błoto, w puszczy tucholskiej, 20000 mr. rozl.

Królewski stan, z rusińska *Korolewska stanica*, wś w pow. mińskim, przy źródłach rzeki Wołmy, ku granicy powiatu borysowskiego, ma osad 23. Podobno wypoczywał tu z wojskiem król Zygmunt I, gdy w r. 1514 dowiedziawszy się w Wilnie o wzięciu Smoleńska, ciągnął przez Mińsk pod Borysów. Tak się też nazywa jedno miejsce w pow. borysowskim. (ob. Stań-król), gdzie się zatrzymał Batory r. 1580 idąc oblegać Wielkie Łuki.

Królewszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, o 31 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy drodze pocztowej z Młodeczna do granicy pow. mińskiego, 5 dm., 34 mk. (1866).

Królewszczyzna, wś nad rz. Meżą, gub. witebska.

Królewszczyzna 1.) przys. do Cykowa, pow. przemyski, par. r. l. Niżankowice, par. r. gr. Cyków. 2.) **K.**, os. gajowego w Podhorcach, pow. stryjski.

Krolicz, por. *Krolkwitz* (niem.).

Królice (dok.), ob. *Krolkwitz.*

Królik, młyn na ramieniu rz. Jedlanki (ob.).

Królik *polski* i **K.** *wołoski*, dwie wsie w pow. sanockim, leżą w szerokiej dolinie zamkniętej pasmami górskiemi od zachodu i wschodu, które dochodzą do 630 mt. bezwzględnej wysokości. Srodkiem doliny przez obiedwie wsie wije się potok Taba, który płynie po pod Rymanów, a dalej na północ jako Murawa lub Morawa wpada z lewego brzegu do Wisłoka. K. wołoski ma cokolwiek wyższe położenie 460 m. npm. K. polski 448 m. npm. Podług spisu ludności z r. 1880 ma mieć K. polski 703, a K. wołoski 306 mieszk., podług szematyzmów duchownych dyec. przem. ma należeć do K. polskiego 405 rzym.-kat., a 401 gr.-kat., do K. wołoskiego 501 gr.-kat. i 1 rzym.-kat.; nadto w obydwóch ma być 14 izraelitów. Obszar więk. pos. w obudwu wsiach należy do biskupstwa rzym.-kat. przemyskiego. W K. pol. ma pos. więk. 28 mr. lasu, mn. pos. 1439 mr. roli, 130 mr. łąk i ogr., 243 mr. pastw. i 87 m. lasu; w K. wołoskim pos. mn. 694 mr. roli, 73 mr. łąk ogr. i pastw. i 219 mr. lasu. W Króliku polskim jest parafia rzym.-kat., w K. wołoskim drewniana parafialna cerkiew gr.-kat. Obiedwie miejscowości należą do sądu pow. i urzędu poczt. w Rymanowie. Dawniejszą wsią jest Królik polski, ale pierwotne nazwisko było Karlikowa, od Karlika pierwszego sołtysa; później przerobiono tę nazwę na Królikowa, wreszcie Królik. W r. 1460 była tu już parafia rzym.-kat., gdyż w tym roku znajduje się na dokumencie kościoła Jaćmierskiego między świadkami Paweł pleban z Królikowa. Dokumentów kościół nie posiada, ale miał być kilka razy niszczony przez łotrzyków z Beskid i Tatarów. Teraźniejszy kościół zbudował w 1754 r. Wacław Sierakowski biskup przemyski. Paraf. należy do dyec. przemyskiej dek. rymanowskiego, ma 4 przydane wsie z ludnością prawie wyłącznie ruską gr.-kat. mianowicie Kamionkę, Królik wołoski, Szklary i Wisłoczek. Ludność par. składa się z 414 rzym.-kat. i 21 izrael. Parafia gr.-kat. w Króliku wołoskim należy do dyec. przemyskiej gr.-kat. dekan. jasielskiego składa się z obu Królików z ludnością 902 gr.-kat. i 14 izrael. Uposażenie parocha gr.-kat. składa się ze 129 m. gruntu w ogóle i dodatku do kongruy 132 zł. w. a. rocznie, co wskazuje, że gleba jest nieurodzajną, gdyż dochód z morga obliczono na niewiele więcej niż 1 zł. a. Znajduje się tu fundusz dla wspierania ubogich katolików. K. polski graniczy na północ z Desznem, Kr. wołoski na płd. ze Szklarami, na zachód graniczą obie wsie z Kamionką, na wschód z Wisłoczkiem. *Mac.*

Królik, wzgórze, wznoszące się wśród pól gminy Jazowa starego, na płn.-zach. od wsi, w pow. jaworowskim, pod 49° 59' 40" płn. sz. g., a 41° 3' 50" wsch. dług. g. F. Wznosi się 278 m. (szt. gen.). *Br. G.*

Królikarnia, park i pałac, pow. warszawski, gmina i parafia Mokotów. Leży o 6 w. od Warszawy, przy drodze bitej za Mokotowem i Wierzbnem na wyniosłej krawędzi panującej nad doliną Wisły, w malowniczem położeniu. Terytoryum K. należało do wójtostwa mokotowskiego, wchodzącego w skład starostwa warszawskiego. August II i August III lubiąc modne wówczas łowy na królików założyli tu dom przeznaczony na ich hodowlą, ponieważ miejsce nadawało się do polowania na te zwierzątko. R. 1775 cały Mokotów z wójtostwem nabyła ks. Elżbieta Lubomirska. Jeden z bawiących przy dworze królewskim cudzoziemców Karol de Thomatis, rodem włoch, dorobiwszy się znacznego majątku na rożnych spekulacyach, ocenił korzystne warunki położenia Królikarni i zamierzył wznieść tu okazałą willę, z zamiarem odprzedania jej królowi który mozolił się z trudnymi warunkami niskiego położenia Łazienek. Naprzód więc na odosobnionej wyniosłości wzniósł wspaniały pałacyk, według planów Merliniego, stoki wzgórza obsadził winem i w dolinie wzniósł osobny budynek na kuchnią w kształcie grobowca Cecylii Metelli. Budowle otoczył kląbami rzadkich drzew i krzewów, pourządzał sztuczne źródła sprowadzone wodociągami kamiennemi. Pałac ukończony został 1786 r., król go jednak wbrew nadziejom włocha nie kupił. Niezrażony tem Thomatis urządził tu swą siedzibę i urządzał dla króla i licznych zaproszonych gości zabawy z okazałem przyjęciem. K. stała się modnem miejscem wycieczek, założono tu restauracyą francuzką. Suk-

cesorowie Thomatisa sprzedali K. w 1816 ks. Michałowi Radziwiłłowi woj. wileńskiemu za 155000 złp. Nowy nabywca przeniósł tu z Nieborowa najpiękniejsze obrazy ze swej galeryi i zgromadził bogaty zbiór dzieł sztuki i numizmatów. W 1849 r. nabył K. od ks. Radziwiłłów Ksawery Pusłowski i odtąd pozostaje ona w ręku tej rodziny. R. 1879 pożar zniszczył całe wnętrze pałacu i mnóstwo zgromadzonych dzieł sztuki. Ant. Blank wydał 1835 w Warszawie: „Katalog galeryi obrazów sławnych mistrzów z różnych szkół zebranych przez Mich. Hier. Radziwiłła, teraz w Królikarni pod Warszawą wystawionych.“

Króliki, wś włośc., pow. wilejski, o 79 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. duniłowicka, 18 dm., 176 mk. katol. (1866).

Króliki, znaczna góra, wznosi się przy zejściu się granic trzech gmin Zdzianny, Niedzielny i Turzego, pod 40° 46' 30" wsch. dłg. g. F., a 49° 18' 9" płn. sz. g. Stok wschodni pokrywa gęsty las. Od płd.-wsch. opłukuje stopy tej góry potok Zdzianny, uchodzący do Turzanki, a ze stoku płd.-zach. liczne strugi bezimienne posyłają swe wody do Turzanki. Po płd. zaś stronie góry tryszczy potok Niedzielnianka, również dopływ Turzanki, zwanej tutaj Topolnicą. Wznosi się 816 m. npm. (szt. gen.) *Br. G.*

Królików, wś i folw. nad rz. Zwiernik, pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królików. Odl. 28 w. od Słupcy, posiada kościół par. murowany z XII wieku. W 1827 r. było tu 23 dm., 265 mk., obecnie wś ma wraz z os. Dziewin 35 dm., 414 mk.; folw. 3 dm., 23 mk., 2738 mr. obszaru (1912 m. lasu), należy do dóbr Grodziec. W K. znaleziono cmentarzysko przedhistoryczne. Par. K. dek. słupecki: 2899 dusz.

Królikowa huta al. *Hucisko*, część Głuchowca, pow. lwowski.

Królikowo 1) wś, pow. szubiński; 10 dm.; 108 mk.: wszyscy kat.; 32 analf. Poczta w Retkowie o 2 kil., tel. w Kcyni o 9.5 kil., st. kol. żel. w Nakle o 21 klm. 2.) K., dom., 3883 mr., z których koło 900 m. lasu; 14 dm.; 250 mk., 15 ew., 235 kat.; 37 analf. Własność Eustachego Rogalińskiego. Szaniec szwedzki czyli grodzisko znajduje się w okolicy niedaleko Szubina. Odbyła się tu wystawa rolniczo-przemysłowa powiatowa w 1878 roku w czerwcu.

Królikowo, niem. *Koenigsgut*, wś, pow. ostródzki, st. p, Hochenstein.

Królin (al. *Krulin*, po rusku *Korowłyn*), wś w pow. mościskim, 12 kil. na wsch. od Mościsk, tuż na zach. od sądu powiat., urzędu poczt., stacyi kol. żel. i telegr. w Sądowej Wiszni. Na zach. leżą Stojańce i Tuligłowy, na płn. Tuligłowy, na wsch. Sądowa Wisznia i Wołostków. W płn.-zach. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie. Tam też nastaje pot. Królin i płynie na zach. W płd. części obszaru leży folwark Ubocz (al. Za Królinem). W stronie płn. wznosi się lesiste wzgórze Bukowiec do 295 m. Własn. więk. ma roli or. 271, łąk i ogr. 11. pastw. 16, lasu 106; własn. mn. ro. orn, 327, łąk i ogr. 55, pastw. 25 mr. Według spisu z r. 1880 było 375 mk. w gminie (obsz. dworski należy do Tuligłów). Par. rzym.-kat. w Stojańcach, gr.-kat. w Tuligłowach. *Lu. Dz.*

Królinowo, wś, nad rz. Dziśnienką, pow. dziśnieński, o 67 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 12 mk. kat. (1866).

Królkowce, *Krolkwitz* (niem.), ob. *Królice*.

Krolkwitz (niem.) 1.) r. 1342 *Krolicz*, 1346 *Krolkwitz*, wś, pow. wrocławski, par. Wirwitz. 2.) K., wś, pow. kożuchowski. par. Beuthen, nad Odrą.

Krollmühle (niem.), młyn, pow. olesiński, należy do dom. Radawie.

Krolow, niem. *Krohlo*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. Żarowskim. *A. J. P.*

Królowa góra, ob. *Grabowo*, pow. augustowski.

Królowa góra, nazwa wyniosłego wzgórza na wschodnim wybrzeżu Janowskiego stawu w obr. gm. Stradcza, w pow. gródeckim, także *Królewskim nosem* zwanego. Jest to wapienna skała, z łysym wierzchołkiem; boki południowe i wschodnie okrywa piękny lasek sosnowy oddzielony od lasu, Czarną górą zwanego, drogą wiodącą z Zalesia do Łoziny i Stawek. Skała ta w przekroju pionowym okazuje u swej podstawy grube warstwy wietrzejącego piaskowca, na wierzchu zaś leży pokład białego wapienia. *Br. G.*

Królowa hala, ob. *Czarny Wagf*, *Królewska hala*

Królowa Niwa, os., pow. siedlecki, gm. Królowa Niwa, par. Zbuczyn. Ma 4 dm. 19 mk. Gmina K. należy do sądu gmin. okr. V w Zbuczynie, st. poczt. Siedlce, ma 2040 mk. rozległości 8611 mr. W skład gm. wchodzą: Izdebki-Kosmid, Kamionowa-Wólka, Królowa-Niwa, Krzesk stary, Kwasy, Pogonów, Popas, Tchórzew, T.-Główki, T.-Plewki, T.-Rogale, Wosółko i Zawady.

Królowa polska i **K. ruska**, dwie wsie w pow. grybowskim przy kolei tarnowsko-leluchowskiej, której przystanek znajduje się w Królowy polskiej. Obydwie wsie leżą w okolicy górskiej i lesistej, mianowicie K. polska 397 mt. npm. między Kamionką i Królówką dopływami Kamienny, która z prawego brzegu uchodzi do Dunajca. Te potoki obejmują lesiste pasmo, ciągnące się od północnego zachodu ku południowemu wschod. od 602 do 650 mt. bezwzględnej wysokości, poczem grzbiet pasma zniża się na 634 mt. Aż znowu na połu-

dnie od Królowy ruskiej dochodzi do wysokości 698 mt. npm. Królowa ruska leży na wschód od polskiej nad potokiem Królowką i ma więcej górskie położenie, bo 437 mt. npm. Szczytami gór ciągnącemi się na południe od tych wsi, przez Skolnik 672 mt., Kanią górę 697 mt., Sołysko 684 mt., Margoń 777 mt., Sapalską górę 826 mt. i Tokarnię 828 mt. jest wytyczoną granica pow. grybowskiego i nowosądeckiego. K. polska należy do par. rzym.-katol. w Mystkowie, ma przystanek kolei i szkołę etatową ludową. Pos. więk. niema; mn. pos. wynosi 290 mr roli i 150 mr. lasu. Z 224 mieszk. jest 220 rzym.-kat. i 2 izr. K. ruska ma parafią gr.-kat. i drewnianą cerkiewkę; liczy według spisu ludności z r. 1880 mieszk. 635, zaś podług szematyzmu duch. ma być 710 gr.-kat. i kilkunastu izraelitów. Obszar więk. pos. p. Hilarego Junosza Podowskiego ma 49 mr. roli i 162 mr. lasu; pos. mn. 712 mr. roli, 117 mr. łąk, 362 mr. pastw. 455 mr. lasu. Parafia gr.-kat. należy do dyec. przemyskiej dek. muszyńskiego, ma przyłączoną wieś Boguszę z drewnianą cerkwią i liczy 1415 gr.-kat. i 20 izr. Grunta górskie wymagają pracowitej uprawy. Uposażenie proboszcza gr.-kat. składa się ze 126 mr. roli i 147 zł. w. a. dodatku do Kongruy. K. polska graniczy na północ z Mesalnicą, na zachód z Kamionką wielką, na wschód z Królową ruską, ta zaś na północ z Cieniawą, na południe z Boguszą, a na zachód z Plaszkowicami. *Mac.*

Królowa wola, wś, pow. rawski, gm. Lubochnia, par. Inowłódz, przy drodze bitej z Ujazdu do Inowłodza. W 1827 r. wieś rządowa ma 26 dm,, 195 mk., obecnie 41 dm., 385 mk., 570 mr. ziemi włośc., 540 mr. kolonistów. Ob. *Inowłódz.*

Królowa wola al. *Zalesie*, niem. *Krolowollen*, wś, pow. łecki, na Mazurach pruskich, st. p. Grabnik, oddawna przez ludność polską zajęta, istniała r. 1600. Czyt. Kętrz., Ludność polska, str. 464. *X. F.*

Królów bród, pow. radzyński, ob. *Kolem bród.*

Królówek, os. w pobliżu jeziora t. n,, pow. suwalski, gm. Huta, par. Wigry; odl. 11 w. od Suwałk, ma 9 dm., 52 mk.

Królówek, jezioro w pow. suwalskim, gm. Huta, między wsiami: Piertaniami i Leszczowem i os. K. Łączy się z jez. Pierty i mają oba 78 mr. obszaru, według wykazu jezior podanego przez L. Wolskiego (Kalend. obserw. Warsz. 1861 r.) Według mapy sztabu gener. (XIV—2) obszar jego musi być znacznie większy. Długość (od połud. ku płn.) wynosi 2 $\frac{1}{2}$ w. szerokość średnia 1 wiorstę. Brzegi od zach.-płn. i wsch. strony lesiste, zresztą płaskie. Przyjmuje wody trzech strumieni i łączy się z jez. Wigry kanałem przerzynającym szosę z Suwałk do Sejn. *Br. Ch.*

Królowe kopy, por. *Hruby Regiel.*

Królowe krzesło, folw., pow. wyłkowyski, gmina i par. Pojewoń. Odl. 16 w. od Wyłkowyszek. W 1827 r. 4 dm., 75 mk., obecnie 9 dm., 188 mk. K.-krzesło stanowiło dawniej jeden z kluczy ekonomii królewskiej Olickiej (Olita). Z dóbr tych wydzielone zostały majoraty, między innemi w roku 1837 generałowi jazdy Gerstenzwejg dobra Królowe-krzesło składające się z folwarku: K.-krzesło rozległości mr. 949; wś Sausienniki osad 41, z gruntem mr. 1634; wś Stawki wielka os. 19, z grun. mr. 823; wś Użbole os. 14 z grun. mr. 551; wś Jakiszki os. 21, z grun. mr. 749; wś Daże os. 32, z grun. mr. 50. Podług wiadomości z roku 1854 pozostało przy rządzie: folwark Stawka rozległości mr. 797; folw. Podborek rozl. mr. 549; folw. Szyłosady rozl. mr. 876; folw. Rostkowszczyzna rozl. mr. 228; folw. Łankupa rozl. mr. 308; lasu rozl. mr. 205; nadto wsie Sawka mała z grun. mr. 362; wś Budwiecie z grun. mr. 1669; wś Meszliny z grun. mr. 457; wś Gudele z grun. mr. 502; wś Talerzyszki z grun. mr. 383; wś Kregzdzie z grun. mr. 684; wś Kumiecie z grun mr. 472; wś Szyłosady z grun. mr. 1088; wś Tryłówka z grun. mr. 950; wś Karpijewo z grun. mr. 870; wś Rostkowszczyzna z grun. mr. 152. A zatem ogólna rozległość posiadłości rządowej w folwarkach i wsiach wynosi mr. 10554. *A. Pal.*

Królowe miasto, ob. *Leżajsk.*

Królowe tarki, wzgórze, w południowo-zachodniej stronie wsi Kaczanówki, w pow. zbaraskim, pod 43° 45' 45" wsch. dług. g. F., a pod 49° 27' 25" półn. sz. g., wznosi się 340 m. npm. (szt. gen.). U północnych podnóży rozciąga się od zachodu na wschód dolina Głęboką zwana, którą ciecze struga, opływająca w dalszym swym biegu wieś Kaczanówkę od południa i wschodu i tworząca z drugą strugą, napływającą od półn.-zach., potok Stawkami zwany. *Br. G.*

Królówgród. Tak na starej mapie zwany Królewiec pruski.

Królowice 1.) wieś, pow. pińczowski, gmina i parafia Bejsce. Niegdyś była w $\frac{2}{3}$ częściach własnością arcybiskupa gnieźnieńskiego. Kazimierz Wielki przez zamianę nabył ją od arcybiskupa Jarosława w zamiarze uposażenia nią ołtarza Podwyższenia Krzyża Świętego w katedrze krakowskiej. Zamiar ten jednak zmienił i, ołtarz uposażywszy innym funduszem, Królowice w swojem posiadaniu zatrzymał. W wieku XV były własnością prywatną. Dwie trzecie części, składając się z folwarku, 8 łanów kmiecych, dwóch zagród i taberny posiadał Jan, od Królowic Królewskim zwany h. Strzemię, jednę trzecią to

jest folwark, trzy łany kmiece, dwie zagrody i tabernę Jan Probołowski h. Habdank. (Dług. Lib. ben. t. I, s. 222). Wieś K. ma gruntów dworskich mr. 324 (do 1880 część dóbr Bejsce), włościańskich mr. 413 pr. 268; dymów 87, ludności 453 osób. R. 1827 było 39 dm., 256 mk. 2.) K., ob. *Królewice*.

Królówka 1) przys. do Klępowy (albo przys. Tylmanowej) w pow. nowotarskim, leży nad Dunajcem, 390 m. npm. Od północy otacza ten przysiołek Sosnowy potok, uchodzący do Dunajca, od wschodu obszerne lasy na stokach gór, których wierzchołek Cyrchla dochodzi 811 m. wysokości bezwzględnej. 2) K., (z *Cichawką* i *Muchawką*), wś w pow. bocheńskim w pobliżu gościńca z Bochni do Wiśnicza, ma parafią rzym.-katol. i jest sławną urodzeniem się Kaźmierza Brodzińskiego w r. 1791 na folwarku w Cichawce. Wieś gęsto zabudowana i osiadła ciągnie się wzdłuż dopływu Uszwicy płynącego z pod ruin zamku wiśnickiego. W znacznem oddaleniu ku zachodowi otoczona lasami leży Cichawka, na południe zaś od K. przy gościńcu z Wiśnicza do Limanowy jest karczma Muchawka. Według spisu ludności z r. 1880 ma Królówka 2432 a Cichawka 352 mieszk. Podług szematyzmu duchownego z r. 1880 Królowka 2358 rzym.-katol. i 21 izrael. Cichawka 369 rzym.-katol. Pos. więk. Kaź. Lgockiego wynosi 132 mr. roli i 79 mr. lasu; mn. pos 2403 mr. roli, 400 mr. łąk i ogr., 305 mr. pastw. i 992 mr. lasu. Okolica jest pagórkowata i lesista. Kościół paraf. drewniany został zbudowany przez Zygmunta Augusta 1569 r., istniał już w XV w. p. w. św. Jakóba Apostoła (Długosz, II, 177). Parafia należy do dyec. tarnowskiej dek. bocheńskiego i ma 2729 mk. rzym.-katol. i 21 izrael. *Mac.*

Królówka, pow. pszczyński, ob. *Kralówka*.

Królówka, ob. *Tykicz Górny*.

Królówka 1.) znaczny strumień górski, wytryska dwiema strugami, w obr. gm. Boguszy, w pow. grybowskim, ze stoków góry Czersli (871 m.); zrazu płynie na północ, a dosięgnąwszy górnego końca wsi Boguszy, zwraca się na północny zachód, przepływa tę wieś, następnie Królową ruską; poczem zabrawszy z prawego brzegu Kamionkę czarną (ob.), tworzy granicę gmin Królowej polskiej z jednej a Mszalnicy i Mystkowa z drugiej strony, w kierunku południowo-zachodnim, minąwszy Kamionkę wielką, zwraca się na półn.-zach. i na granicy Jamnicy, przys. Kunowa i Zawady wpada do Kamienicy (ob.) z praw. brz. Doliną tegoż potoku, od ujścia Kamionki czarnej, prawym jego brzegiem ciągnie się aż do ujścia jego droga lelucho wskiej kolei żelaznej. Nad górnym jego biegiem, od strony północnej, wznoszą się nad doliną potoku, góry ze szczytami: Jaworze (882 m.) i Postawne (816 m.), a nad średnim biegiem, od południa Kania (697 m.) i Skolnik (672 m.). Zabiera liczne potoki i strugi górskie; między nimi z prawego brzegu Kamionkę czarną i Jamnicki potok; z lew. zaś brzegu Kamionkę. Długość biegu 17 kil. Źródła leżą około 600 m. npm., ujście 329 m. npm. Porusza 2 tracze w Kamionce wielk. 2.) K., potok, powstaje z połączenia dwóch potoków, wschodniego Bandrowskiego i zachodniego Jasienika (ob.) w Bandrowie, wsi położonej w pow. Lisko, przepływa Bandrów, w kierunku północnym, a na obszarze gm. Stebnika, koło jego przysiołka Steinfels, pod kaplicą N. P. Maryi, uchodzi z lew. brz. do Stebnika, dopływu Strwiąża. Długość biegu 5 kil. *Br. G.*

Królówka, wzgórze polne, we wsi Kowalowach, w pow. tarnowskim, na północ wsi, pod 38° 52' 20" wsch. dług. g. F., a 49° 53' 22" półn. szer. geog.; wznosi się 341 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Królów las, niem. *Königswalde*, wś włośc. kościelna, pow. starogrodzki, na prawym brzegu Jonki, która tu młyn pędzi, w pobliżu trzech jezior dawniej istniejących, Łąkie, Debielno i Sitno. Obszaru obejmuje mr. 3065, gburów 12, zagrodn. 10, katol. 310, ew. 15, dm. 37. W miejscu znajduje się kościół filialny parafii nowocerkiewskiej i szkoła, poczta Gniew. Odległość od Starogrodu 3 mile. Aż do końca XIII wieku las tu istniał bielski, od wioski Bielsk zwany, do której należał. Osady tu żadnej nie było, tylko łowcy królewscy i strażnicy mieszkali. R. 1295 król Przemysław darował połowę lasu bielskiego oo. cystersom w Peplinie, celem zaludnienia tej okolicy. Dotychczasowi łowcy i strażnicy mieli się dalej w las wynieść. R. 1306 Władysław Łokietek z wdzięczności za hołd, jaki mu pierwsi Pomorzanie złożyli pod Koronowem na górze Leszkowej, zapisał drugą połowę lasu klasztorowi. Na tej dość obszernej darowiźnie Przemysława i Łokietka powstała nowa osada Królów las. R. 1338 opat Eberhard wydał wieś Mikołajowi Pistoris (Bäcker ?), sołtysowi, celem jej obsadzenia. Wolnych sołeckich włók było 4, od reszty 36, płacili gospodarze po 11 skojców, 12 k. zboża i 2 kurczęta. Od karczmy tego roku założonej brał klasztor 2 grzywny i pół kopy kurcząt. R. 1594 osadzają granice między K. a Gąsiorkami i Lipiogórą, do starostwa osieckiego należącą, komisarze królewscy: Jan Olecki, podkom. pomorski, z Ostrowitego, Piotr Dąbrowski z Wojanowa, Marcin Borzewicz, star. osiecki, Jerzy Konopacki, kasztelan chełmiński, i Krzysztof, bracia, Juliusz Czapski, sędzia ziemski tczewski i Sebastyan Czapski, syn Juliusza, Michał Konarski, kasztelan gdański, Jan Szorcz, podkom.

malborski. R. 1600 sołtys Urban Spraude. R. 1605 w dalszym rozwoju granicznego procesu zachodzą nadto komisarze: Baltazar Stanisławski, starosta osiecki, Skrzyński, kapelan żukowski, Seweryn Zaleski, miecznik pruski i Jędrzej Wierzbowski, sędzia ziemski chełmiński. R. 1630 gospodarze Królów lasu zanoszą skargę na polskich i cesarskich żołnierzy z czasów wojny szwedzkiej, jako z samej tylko złości wieś całą, nadto 6 domów włościańskich ze stodołami i zbożem zapalili, wyciągając przy tem bez miłosierdzia kontrybucye i daniny. Od młynarza np. brali codzień 15 korcy owsa i 4 dukaty. W gumnach ocalonych od ognia młócili wbrew woli gospodarzów zboże, ujmując bydłu i ludziom potrzebnego pokarmu. R. 1638 wystawił Grzegórz Sielski nową karczmę po ogniu, którą dlatego otrzymał wolną wraz z 1 włóką na czas życia; także i jego potomkowie mieli siedzieć na tej karczmie. R. 1639 zawarli gospodarze ugodę z klasztorem na 20 lat, według której dawali od 22 włók po 16 zł. 20 gr., od każdych 4 włók po 2 gęsi, 16 kur i mędel jaj; od 4 włók zaś które się paszkowskie nazywały, tylko pieniądze, a od 8 włók pustych po 8 zł. 10 gr. Za to miał każdy gospodarz prawo warzyć piwo na własną potrzebę podczas żniw i postu. R. 1670 Tomasz Kasper z żoną Anną Sielską, trzyma 3 wł. sołeckie. R. 1671 szlachetny Jan Krzypiński zamierzał wziąść całą wieś w dzierżawę, ale uszedł po krótkim czasie, nie mając dostatecznych porządków gospodarskich. R. 1685 Mateusz Łęgowski, karczmarz, wziął ostatnią pustą włókę po wojnach szwedzkich za 16 zł. czynszu. R. 1721 Dawid Strauss, karczmarz, 1723 Paweł Ogórek. R. 1727 sołectwo zadłużone, które miał dawniej Nurowski, Polakowskiemu odebrane i Adamowi Klejnowskiemu za 1800 zł. sprzedane, od włóki chował Klejnowski po 15 owiec. R. 1738 karczmarz Górski, otrzymał pozwolenie pieczenia chleba, ale za to zobowiązany stawać do niewodu i sprzedawać ryby klasztorowi własnym wózkiem po wsiach okolicznych. R. 1742 Maciej Smętowski, karczmarz, 1751 Marcin Doręgowski. R. 1761 Jan Tomaszewski kupił zadłużone przez syna Adama Klejny sołectwo za 1800 zł. Konwent pozwolił mu chować 150 sztuk owiec, byle z tego nie było szkody na pastwiskach wiejskich. R. 1771 Zygowski, karczmarz. Roku 1792 otrzymał konwent od rządu królewskie jeziora w wieczystą dzierżawę; sekularyzacya tej wsi nastąpiła zaraz po okupacyi przez rząd pruski roku 1772. Młyn w K. wystawiony na Jani czyli jak lud mówi, Jonce istnieje od dawnych czasów. R. 1573 nabył go Marek Figura na 30 lat (?) z 3 morgami za 30 m. gotówki i 16 m. rocznego czynszu. R. 1601 tenże Marek Figura kupił od klasztoru młyn na zawsze wraz z całym obszarem koło młyna objętym, kanałem i rzeką za 350 m. R. 1604 Henryk Figura otrzymał 2 puste włóki na zawsze do młyna za rocznym czynszem 20 k. żyta. Roku 1622 Klemens Sobieski nabył od Henryka Figury młyn z włókami za 1200 zł. R. 1684 umarł Wawrz. Figura, młynarz, w podeszłym wieku. W tym czasie młyn się dwa razy spalił, dlatego sprzedał go konwent Michałowi Fursterowi za 600 zł. pod warunkami jak dawniej. R. 1695 kupił od klasztoru młyn Jerzy Schlors za 1000 zł. Podówczas chodziły 2 koła i 4 kamienie, 1 z żelazną obręczą i 4 pytle we młynie. R. 1771 odkupił klasztor od Klapica, młynarza, 2 wł. za 600 zł. Młyn był wtedy szacowany na 1489 zł. R. 1772 po okupacyi rząd pruski młyn jako i wieś K. zajął i później na prywatną własność wydał. Kościół tutejszy filialny, tytułu św. Mikołaja, patronatu biskupiego, nowo budowany r. 1806. Szkoła katol. elem. liczy dzieci 40. Porówn. Kujot, Opactwo pelplińskie. *Ks. F.*

Królowo 1.) wś pryw., pow. dziśnieński, o 38 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 8 dm., 31 mk. 2.) K., zaśc. pryw., pow. dziśnieński, o 61 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dom, 11 mk. katol. (1866).

Królowokrześl, w XVIII w. klucz ekonomii olickiej, ob. *Królowe Krzesło*.

Krolowollen (niem.), ob. *Królowa wola*.

Krolowollen (niem.), wś, pow. lecki, ob. *Królowa wola* al. *Królowola*.

Królów potok, potok górski, wypływa w obrębie gm. Dźwiniacza dolnego, w pow. Lisko, w południowej jej stronie, z lasu pokrywającego północno zachodni stok góry zwanej Kamieniem Ławorta (769 m.); płynie na północny wschód i po 2 kil. i pół wynoszącym biegu uchodzi z pr. brz. do Łodynki. *Br. G.*

Królowy Most, wś w pow. białostockim. Posiada fabrykę kortów Fr. Frisza o 40 warsztatach ręcznych.

Kromań, zaśc. nad jez. Kromań, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 122 w. od Oszmiany, 3 dm., 45 mk. katol. (1866).

Kromań, jez. w lasach nalibockich, z niego wypływa rz. Kromanica, dopływ Niemna.

Kromargen (niem.), folw., pow. frylądzki, st. p. Glommen.

Kromerowo, *Kramarowo*, niem. *Krömersdorf*, dok. *Cromerow*, wś, pow. olsztyński na polskiej Warmii, oddawna własność biskupów warmińskich, ludności polskiej wydawana. R. ? Marcin Kromer, koadjutor biskupstwa warmińskiego, kupiwszy dla swego brata Bartłomieja 6 łanów w Tumianach i przydawszy 12 włók pustych zwanych Padling czyli Podlaski (Pudleszke) należących do stołu bisku-

piego, zakłada dla niego wieś Kromerowo. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 553.

Kromki al. *Kramki*, pow. ostrowski, ob. *Zaręby*.

Krommenau (niem.), r. 1374 *Crumnow*, wś, pow. jeleniogórski, ma kościół paraf. ew. i fil. katol.

Krommenwolow (dok.), ob. *Krummwohlau*.

Krommhübel (niem.), ob. *Krummhübel*.

Kromnitz (niem.), wś, pow. bolesławski na Szlązku, nad Bobrem, par. Tillendorf.

Kromnów polski i **K.-niemiecki**, pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Brochów (ewang. Iłów. Por. *Kampinos*. W 1827 r. K.-polski wś rządowa miała 28 dm., 251 mk.; K.-niemiecki wś rząd., 3 dm., 22 mk.

Kromolice 1.) wś, pow. śremski, nad rzeczką Maśkawą, poboczną Warty, 7 dm., 63 mk., wszyscy katol., 29 analf. Poczta i tel w Kurniku o 5 kil., st. kolei żel. Środa o 8 kil. 2.) K., dom., 1513 mr. rozl., 7 dm., 120 mk., wszyscy katol.; 60 analf.; należy do dóbr kurnickich hr. Działyńskich, a obecnie hr. Zamojskiego. 3.) K., wś i gm. pow. krotoszyński; 3 miejsc.: a) K. Gądki o 10 kil.; osady: b) Nepomucenowo; c) Stanisławowo; 66 dm., 477 mk., 170 ew., 307 katol.; 107 analf. Poczta i tel. w Kobylinie o 7 kil., st. kol. żel. Krotoszyn o 12 kil. 4.) K., dom. i gm. 5173 mr. rozl., z których około 1100 mr. lasu; 3 miejsc.: a) K.; b) Mokronos, dom; c) Przybyszewo, leśnictwo; 16 dm., 367 mk., 22 ew., 345 katol.; 111 analf. Własność Stanisława Modlibowskiego. *M. St.*

Kromolin, wś, os. leśna i os. karcz., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza 18 w. Wś ma dm. 18, mk. 154; os. karcz. dm. 1, mk. 4; trzy os. leśne mają 5 dm., 17 mk. W 1827 r. K. wś rządowa miała 13 dm., 89 mk. Lasy majorackie K. bar. Kruzego mają 1050 mr. rozl., a bar. Frydryksa 194 mr. rozl.

Kromoła, niem. *Krummlau*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. żarowskim.

Kromołów, os. miejska przedtem mko, pow. olkuski, gm. i par. Kromołów. Leży o 5 m. od linii dr. żel. warsz.-wied. na lewo od drogi bitej ze stacyi Zawiercie do Pilicy. Położone w zagłębieniu śród wyniosłości wyżyny olkuskiej (białe margle wapienne) wznoszącej się tu do 1400 stóp. W zagłębieniu tym tryska źródło (przy kaplicy św. Jana) dające początek strumieniowi uważanemu za rzekę Wartę. W niewielkiej, parowiorstowej odległości znowu źródło Czarnej Przemszy. Obecnie K. posiada kościół paraf. murowany, szkołę początkową, sąd gminny okr. IV i urząd gminny. Utrzymuje się tu przemysł sukienniczy; obecnie do 20 warsztatów ręcznych i garncarstwo. (9 garncarzy). Wyrób sukna ma miejsce też i po wsiach okolicznych. W 1827 r. było 186 dm. i 1153 mk., w 1860 r. 199 dm. (2 mur.) i 1777 mk. (719 żydów), obecnie 226 dm. Kiedy założono tu miasto i kiedy zbudowano kościół niewiadomo. W XV w. K. był własnością Stanisława h. Gryf i miał kościół murowany św. Mikołaja (Długosz II, 210 i III, 151). W początkach XVI w. K. jest już miastem i własnością Bonarów, którzy przyjąwszy kalwinizm oddali kościół tutejszy na zbór. Jan Firlej marsz. w. koronny pojąwszy Zofią Bonarównę otrzymał K. w posagu. Syn jego Mikołaj wojewoda krakowski, powróciwszy do katolicyzmu, zniósł zbór i przywrócił kościół uposażywszy go i przyozdobiwszy. W 1669 roku kupił K. Stanisław Warszycki kasztelan krak. W XVIII w. był w ręku Gostkowskich. Przed 1831 r. istniał tu przemysł sukienniczy; było 72 sukienników, 4 postrzygaczy i 55 fabrykantów płócienek (ręczne, domowe warsztaty). W 1860 r. 12 fabrykantów wyrobów bawełnionych produkowało przeszło 100000 arszynów perkalu, dymki, barchanu wartości około 7000 rs. i zatrudniało 100 robotników. Fabryka sukna siwego zatrudniała 128 ludzi i wyrabiała 22000 arszynów wartości 20000 rs. Par. K. dek. olkuski 3960 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. IV w miejscu, stacya poczt. i st. kol. żel. warsz.-wied. w Zawierciu. Obszaru ma 10855 mr. 3817 mk. (1867 r.). Według Tow. Kredytowego Ziems. dobra K. składają się z folw. K., attynencyi Mermerowizna, os. K., wsi Pomrożyce i Zawiercie. Rozległość wynosi mr. 2125: grunta orne i ogrody mr. 556, łąk mr. 136, pastwisk mr. 55, lasu mr. 1207, nieużytki i place mr. 171; bud. mur. 13, z drzewa 21. Tartak parowy, pokłady węgla kamiennego brunatnego, rudy żelaznej, kamienia wapiennego i gliny garncarskiej. Os. Kromołów osad 282, z gruntem mr. 1268; wś Pomrożyce os. 24, z grun. mr. 279; wś Zawiercie os. 26, z gruntem mr, 224. Por. *Kielce* t. IV, str. 30. *Br. Ch.*

Kromołów, por. *Kramołów*.

Kromołowice por. *Kramołów*.

Kromosz, wzgórze, na południe wsi Ordowa, w pow. Kamionki Strumiłowej, (ob. t. III, str. 786) pod 50° 21' 52" płn. sz. g., a 42° 11' 15" wsch. dług. g. F. Wznosi się 229 m. npm. (szt. gen.). *Br. Ch.*

Kromow al. *Koromow*, wś nad rz. Strużynką, pow. mgliński, gub. czernihowskiej, ma fabrykę cukru.

Kromowicze, wieś w powiecie borysowskim nad rz. Wiljframą, o $3\frac{1}{2}$ w. od jej źródeł, wprost Dzierużek, przy gościńcu wiodącym z Omniszewa do miasteczka Szlańców, ma os. 5, miejscowość poleska. Okrąg policyjny dorszycki. *Al. Jelski.*

Krompach, właściwie *Krempach* (ob.), st.

dr. żel. koszycko-bogumińskiej, o 54 kilom. od Koszyc. Por. *Gielnica* (t. II, 550).

Kromparek, potok, wypływa w południowej stronie gm. Hałcnowa, w pow. bialskim; płynie zrazu na zachód; wkrótce atoli przechodzi na obszar gm. Komorowic i zwraca się na północ, a przyjąwszy kierunek zachodni, przerzyna gościniec bialski; poczem przyjmuje znowu kierunek północny, płynąc równolegle do rz. Biały, do której też wpada. Długość biegu 7 kil. i pół. Nad lewym brz. tego potoku, między nim a Białą, wznoszą się wzgórza „Na Zabawie" (316 m. szt. gen.) i „Za Kromparkiem" (306 m. szt. gen.). *Br. G.*

Krompin, ob. *Krąpin.*

Krompol, ob. *Krąpol.*

Krompusch, albo *Crompusch* (niem.), wieś, pow. oleśnicki, par. Celnice.

Kromrein (niem.), ob. *Forberg.*

Kromszewice, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, (ob.), 15 dm., 136 mk. katol. Folw. należy do Chodeczka, wś ma 70 mr. gruntu. W 1827 r. 17 dm., 139 mk.

Kromuła, niem. *Krumlau*, ob. *Kromoła.*

Kromweze (dok.), ob. *Kniewo.*

Kromy, miasto powiat. gub. orłowskiej, nad rz. Kromą i Niednią, 1000 wiorst od Petersburga, a 29 od miasta gubernialnego odległe; 3127 mk., stacya pocztowa.

Krona, dopływ Niemna w pow. trockim, uchodzi między Kownem a Birsztanami.

Krona, także *Korona*, wzgórze, na północ miasteczka Szczyrby, w hr. liptowskiem (Węgry), między niem a drogą kolei żelaznej bogumińsko-koszyckiej. Od południa płynie potok Pusty Kościół, a od północy Młynica. Wznosi się 959 m. npm. (szt. gen.). Ob. *Hochwald* (T. III, str. 85). *Br. G.*

Kronau (niem.), ob. *Kronowo.*

Kronaw (dok.), ob. *Klonowo.*

Krońca (łuż.), ob. *Kronica* (łuż.).

Kronc, al. *Crone* (niem.), *Polnisch-Krone, Crone an der Brahe*, ob. *Koronowo. Deutsch-Krone*, ob. *Wałcz.*

Kronenberg, *Kronenburg* (niem.), po łotew. *Lorupemujża*, dobra w Inflantach, pow. ryski, par. Zegewald.

Kronenberg, nazwa niemiecka najwyższego szczytu w Pieninach ob. *Trzy Korony.*

Kronendorf (niem.), wś, pow. oleśnicki, par. Gross-Zoellnig.

Kronenhof (niem.), wś, pow. gdański, st. poczt. Schiewenhorst.

Kronenfier (niem.), al. *Fier* (ob.).

Kronest (niem.), wś włośc., pow. malborski, na południe od jeziora Druzna, pośród żuław, przy gran. pow. sztumskiego. Ma 45 włók rozległości, 52 gburów, 3 zagr., 16 kat., 270 ew., 69 men., 56 dm. Par. Tyrgart, szkoła w miejscu, poczta Gronowo. Odl. od Malborka $3\frac{3}{4}$ mil. *Kś. F.*

Kronfelde (niem.), ob. *Jeżewnica.*

Krong (niem.), pow. tucholski, ob. *Krąg.*

Kronglinen (dok.), ob. *Kruklin.*

Krongłe, ob. *Krągłe.*

Krónica, niem. *Krünitz*, wieś serbska na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim, przys. Wbohowa (Uebigau). *A. J. R.*

Kronie, mko, pow. trocki, w 2 okr. polic., o 76 w. od Wilna, o 55 w. od Trok, nad rz. Kronią lub Kronką (Kronos, Chronos, Niemen), o 35 wiorst od Kowna, przy trakcie z Kowna do Grodna. Własność skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. R. 1866 było w K. 63 dm., 574 mk. (w tem 203 prawosł., 306 katol., 44 izr., 16 mahom., 5 ew.). Po zaprowadzeniu chrześciaństwa w Litwie K. należało zrazu do parafii dorsuniskiej. Było to dawne dziedzictwo Ogińskich, z których Bohdan, należąc jeszcze do wyznania wschodniego, fundował tu cerkiew murowaną, gdzie też wraz z żoną pochowany został. W pobliżu miasteczka widać gruzy zamku Ogińskich. Była i kaplica katol. R. 1850 dobra K. miały 3 folw., 33 wsi 16 zaśc. i 11610 dzies. rozl. Gmina K. al. Krony ma 455 dm., 5919 dusz.

Kronka, ob. *Krona.*

Krońki, wś rząd. w gm. Wasiliszki, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 40, od Wasiliszek w. 5, dm. 21, mk. katol. 240, staroz. 3. (1866).

Kronos, ob. *Chronius.*

Kronowo 1.) niem. *Kronau*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, zdawna własność biskupów warmińskich, osadnikom polskim wydzielana. W XVI i XVII w. złączona była ze wsią Kołaki, poprzednio jako i ostatnia wieś Kołaki we wojnie spustoszona. R. 1567 Stanisław Hozyusz bisk. warmiński, nadaje Alexemu, Felixowi, Lenartowi i Marcinowi Kołakowskim spustoszałe wsie Kronowo i Pralisdorf (Kołaki) celem osadzenia ich dannikami; zarazem sprzedaje im sołectwo z 14 włókami na prawie chełmińskiem za 770 grz. R. 1675 proszą o odnowienie powyższego przywileju sołtysi kronowscy: Błażej Maciek, Szymon Kowal, Andrzej Zimmermann, Jan Kiecz i Jan Biernat. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 552. R. 1656 liczono wł. 68, gbur. 17, sołt. 3, karczm. 2, wojenną służbę 1, dawali $2\frac{1}{2}$ ł. owsa i tyleż żyta, czynszu fl. 350. Istniał tu także folwark biskupi, 1 milę od m. Wartemburka odległy, liczący wł. 12. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. 2.) K., niem. *Cronau, Crone*, wś, pow. lecki, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana, istniała już r. 1440. R. 1475 Bernard von Balzhofen, komtur brandenburski, nadaje Mi-

kołajowi i Maciejowi, braciom, na prawie magdeb. 24 wł. w K. nad jeziorem Dajguń i między Grzybowem, Martyanami i Pohyblem z obowiązkiem jednej służby. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 488. *Kś. F.*

Kronsno (niem.), ob. *Krążno*.

Kronsztad, niem. *Kronstadt*, m. portowe na wyspie Kotlinie, o 46 w. na zachód od Petersburga. Jest tu forteca. Parafia katolicka dekanatu petersburskiego, dusz 1560. Kościół śś. Piotra i Pawła, 1837, zbudowany. Na komorze celnej K. wywóz 1876 roku wynosił 62307773 a przywóz 738780 rs.

Kronthal (niem.), ob. *Koronowo*.

Kronwuerzau (niem.), ob. *Wuerzau*.

Kronzno (niem.), pow. brodnicki, ob. *Krążno*.

Kropelka, góra, ob. *Klebark*.

Krópewiska, leśniczówka na obszarze dworskim Rokitno, pow. gródecki.

Kropica, ob. *Annopol*.

Kropidło, wś i folw., pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Słaboszów, od zarządu gminnego w Słaboszowie w. 4; dm. 13, mk. 183 (męż. 76, kob. 107), w tem żydów 16 głów (męż. 6, kob. 10); w r. 1827 dm. 15, mk. 75. Osad włościańskich 16, z przestrzenią gruntów mr. 104. Folwark należy do dóbr Nieszków, obszaru ma 592 mr. Wieś K. w XV w. była w posiadaniu Jana Ilikowskiego; kmiecie z 16 łanów, karczma i 3 zagrodników oddawali dziesięcinę, wartości 12 grzywien, kanonikowi prebendy nadzowskiej, przy kościele katedralnym krakowskim istniejącej. Z folwarku dziesięcina z prawa należała do plebana w Słaboszowie, lecz przez dziedzica klasztorowi augustyanów w Książu wielkim uiszczaną była. (Długosz, Lib. ben. I, 131, II, 76). Dalsze losy tej wsi niewiadome. Na początku bieżącego wieku dziedzicem jej był Wiktoryn hr. Komorowski.

Kropiec, ob. *Krupiec*.

Kropiec. W metryce koronnej znajduje się dokument z r. 1557, zezwalający na założenie miasta K. na miejscu wsi Sukmanów nad rz. Kropcem w Ziemi Lwowskiej (Rękop. Ossolin. Nr. 2836 fol. 231). Odnosi się to niezawodnie do wsi Koropca w pow. złoczowskim, gdzie i dziś jeszcze grupa domów zowie się Sukmanowem. *Lu. Dz.*

Kropielniki al. *Kropiwniki* (po rusku *Kropilnyki*, al. *Kropywnyki*) wieś w pow. rudeckim, 15 kil. na zach. od sądu powiatowego i urzędu pocztowego w Rudkach. Na płn. leżą Laszki zawiązane i Kościelniki, na wsch. Kupnowice, na płd. Wankowice, na zach. Knihenice, Niechowice i Laszki zawiązane. W środkowej części obszaru leżą zabudowania wiejskie. Wsch. część wznosi się wyżej (327 m. na płn. wsch. granicy), zach. opada niżej. Wody płyną za pośrednictwem małych potoczków na płd.-zach. i po za obrębem wsi wpadają do Błażewki. Własn. więk. ma roli ornej mr. 29, łąk i ogr. mr. 18; własn. mniej. roli ornej mr. 410, łąk i ogrodów mr. 45, pastw. mr. 11. Według spisu z r. 1880 było 327 mk. w gminie. Par. gr.-katol. w miejscu, należy do dek. komarniańskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filie w Kościelnikach, Wankowicach i Burczycach. We wsi jest cerkiew. Z K. pochodziła rodzina Kropiwnickich herbu Sas. (ob. Rękop. Ossolin. Nr. 1825). *Lu. Dz.*

Kropien (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Kropilnyki (rus.), ob. *Kropielniki*.

Kropinia, os., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele; odl. 24 w. od Maryampola, ma 2 dm., 20 mk. Por. *Iwaniszki*.

Kropinia 1.) zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 53 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 2.) **K.**, karczma, pow. wileński, 2 okr. adm., o 45 w. od Wilna, 1 dom, 5 mk. żydów. (1866).

Kropiszki, ob. *Ukropiszki*.

Kropiwce, ob. *Demienówka* i *Kobylica*.

Kropiweńka Rudnia, wś, pow. żytomierski, nad Irszą.

Kropiwianka, rzeczka w pow. hajsyńskim, zaczyna się powyżej Aleksandrówki, płynie obok Kropiwny wyższej i niższej, Łojowiec wpada z lewego brz. do Bohu; z lewej strony przyjmuje rzekę Sowitankę, która odgranicza pow. hajsyński od lipowieckiego. *Dr. M.*

Kropiwiszcze, wś, pow. kołomyjski, par. gr.-katol. Ispas, o 13 kil. od Kołomyi (niewymieniona w spisie Vollst. Ortschafts-Verzeichniss ze statystyki 1880 r.).

Kropiwka, okolica przy rz. Sikuń, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 17 w. od Oszmiany, 11 dm., 137 mk. katol. (1866).

Kropiwki, wś, pow. włodawski, gm. Turna, par. Hola (prawosł.). W 1827 r. wś rządowa ma 33 dm., 171 mk., obecnie 32 dm., 283 mk., 979 mr. rozl.

Kropiwna, ob. *Krapiwna*.

Kropiwna, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 34 w. od Sokółki.

Kropiwna, karczma, pow. oszmiański, 1 okr. adm., 21 w. od Oszmiany, 1 dom, 11 mk. żydów. (1866).

Kropiwna, wieś, powiat żytomierski, nad Wierzchnią Irszycą. Pokłady labradorytu nad rzeką z obudwu stron. Grunta składają się z gnejsu i czerwonego grafitu.

Kropiwna, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Romanowiecka, leży nad rz. Tenią, włościan dusz 161. Ziemi włośc. 827 dzies. Ma fabrykę żelazną (wysoki piec), na której się wyrabiają niewielkie maszyny, jak młocarnie, sieczkarnie i t. p. Należy do dóbr Nowo-Zwiahelskich, własność z Uwarowych Mezeńcowej. *L. R.*

Kropiwna, wś, pow. zasławski, i folw. należący do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich.

Kropiwna. W początkach XVII-go wieku mko t. n. należało do starostwa czerkaskiego (t. I, 807).

Kropiwna 1.) *niższa*, wś, pow. hajsyński, nad rz. Kropiwianką, która tworzy tu stawy; mk. 947; ziemi włościan 1033 dzies., domów 152. Ozdabiają wieś: dom mieszkalny i ogród, młyny duże, kaplica dla katolików murowana, filia kościoła bracławskiego; cerkiew pod wezwaniem N. P., do której należy 950 paraf. i 39 dz. ziemi. Była tu dawniej fabryka sukna. Przez tę wieś przechodzą dwa wielkie pocztowe trakty, jeden do Lipowca drugi do Bracławia. W miejscu tem gdzie się schodzą trakty wystawiona stacya konna pocztowa i dom zajezdny. Za domem pocztowym na górze przy trakcie statua św. Jana Nepomucena, a na wprost cerkwi drugi pomnik wystawiony na pamiątkę przejazdu cesarza Aleksandra I w 1820 r. Wieś przytyka gruntami swemi do rz. Bohu, odgraniczającej pow. hajsyński od bracławskiego. Ziemia czarna. (Marczyński). Jest tu urząd gminny, do którego należą: Kropiwna niższa i wyższa, Łojowce, Nosowce, Kunka, Kasanowa, M. Rajgrod, Ostołopów, Mielnikowce i Ometyńce, razem 10096 włościan i 8147 dzies. ich ziemi. Kropiwna była niegdyś dziedzictwem Bajbuzów, szlachty od dawna w Bracławszczyźnie osiadłej; posiadali oni jeszcze Rajgród, Bajbuzówkę i inne posiadłości. Jeden z Bajbuzow Tychon, był starszym wojska zaporoz. w 1598 r. W końcu jednak podupadli i majątki swoje pozbywali Następnie władali nią: Łączyńscy, Gogolewscy, dziś Głowackiej 505 dz. i Mosakowskiego (Podhorodeńskich ?) 544 dz. 2.) K. *wyższa*, wieś, pow. hajsyński, gmina Kropiwna niższa, przy trakcie pocztowym z Hajsyna do Lipowca, dm. 107, mk. 630, ziemi włośc. 551, należała do Leńkiewiczów, Kuleszów, dziś Grünera. 3.) K., wś, pow. winnicki, gm. Małe Kutyszcze nad rz. Rudą, 648 mk., 96 dm., ziemi włośc. 689; parafia katol. do Ostróżka, cerkiew pod wezwaniem św. Jana z 1254 paraf. i 92 dz. Należy do Majewskiego 259 dz., Nikołajewej 300 dz. Dawniej Klityńskiej i Rudnickiego.

Kropiwna, mko nad rz. t. n., pow. złotonoski, gub. połtawskiej, założone 1765 r., należało do pułku pereasławskiego.

Kropiwna, byłe dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Czyt. Stecki, Wołyń, II, 230.

Kropiwna (po rusku *Kropywna*), wś w pow. złoczowskim, 17 kil. na płd.-zach. od sądu powiatowego w Złoczowie, 11 kil. na płd.-wsch. od urzędu poczt. w Gołogórach. Na północ leży Żukow, na wschód i południe Wicyń, na zach. Ciemierzyńce (w pow. przemyślańskim). Przez środek obszaru płynie od północy na południe pot. Kropiwna, dopływ Złotej Lipy, W dolinie jego leżą zabudowania wiejskie. Na zachód od nich wznosi się na północ granicy wzgórze Krasne (418 m.), a na południe od niego wybiega „Góra Sadki“ dochodząca na granicy połud. 398 m. wys. We wsch. części obszaru dochodzi jedno wzgórze 422 m. Własn. większa ma roli ornej mr. 163, łąk i ogrodów 10, pastw. 17, lasu 13; własn. mniejsza roli ornej mr. 612, łąk i ogrodów 33, pastwisk 96. Według spisu z r. 1880 było 386 mk. w gminie, 10 na obszarze dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Dunajowie, gr.-kat. w Żukowie. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna, dwór, folwark i młyn, a w lesie mieszkanie gajowego. W metryce koronnej jest wzmianka o ustanowieniu jarmarków Kropiwnie (ob. rkp. Ossol. Nr 28, 36, fol. 198). *Lu. Dz.*

Kropiwna, niewielka rzeka w pow. bobrujskim, ma początek około wsi Jasny-Las, płynie mniej więcej w kierunku południowym i ubiegłszy prawie 2 mile w okolicy miasta Bobrujska głuchemi moczarami, wpada do długiego jeziora zwanego Usochi, które się łączy pośrednio z Berezyną. *A. Jelski.*

Kropiwna, rz., prawy dopływ rzeki Korczyka na Wołyniu pod Storożewem.

Kropiwna 1.) rz. w pow. radomyskim, uchodzi do rz. Żerewy (dopływ Teterowa). 2.) K., rz., lewy dopływ Teterowa, uchodzi poniżej Unina. 3.) K, rz., lewy dopływ Wilii, która z prawej do Teterowa uchodzi.

Kropiwna, rzeka mała, w byłem województwie witebskim, wpada do Dniepru, a nad którą o mil 4 od Orszy znakomite Zygmant I odniósł zwycięstwo pod sprawą Konstantyna księcia Ostrogskiego r. 1514. (Echard).

Kropiwne stare i **K. nowe**, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Bakałarzew. Odl. 9 w. od Suwałk. W 1827 r. wś rządowa, 20 dm., 116 mk., obecnie K. stare 33 dm., 265 mk., a K. nowe 11 dm., 63 mk.

Kropiwne, sioło w pow. konotopskim, gub. czernihowskiej.

Kropiwnia, wś, pow. mohylowski, gub. podolskiej, ma 17 osad.

Kropiwnica-Gajki, *K.-Kiernozki* i *K.-Racibory*, wsie szlach., pow. mazowiecki, gm. Kowalewszczyzna, par. Kobylin. W 1827 r. Gajki miały 25 dm., 125 mk., Kiernozki 5 dm., 27 mk. i Racibory 15 dm., 77 mk. Jestto dawna okolica szlach., pierwotnie Kropidlnica, wspominana w dokumencie z 1436 r. (Gloger).

Kropiwnica, wś, pow. wołkowyski, własność Dominika Tarasowicza.

Kropiwnica 1.) zaśc. rząd., pow. wileński, 6 okr. adm., o 3 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk,

katol. 2.) K., zaśc. szlach., pow. wileński, 6 okr. adm., o 5 w. od Wilna, 13 dm., 65 mk., z tego 10 prawosł., 55 katol. (1866).

Kropiwnica, albo *Pokrzywnica*, zaścianek w pow. bobrujskim, w 3-cim okr. policyjnym hłuskim, przy gościńcu wiodącym z Hłuska przez Grodek do Bobrujska nad rzeczką Komarawką, na północ od Słucka o w. 6 położony, ma osad 2 miejscowości poleskiej. *Al. Jelski.*

Kropiwnica, rz., ob. *Ihumeń.*

Kropiwniczek, góra w Minczolskim grzbiecie Karpat wschodnich, w ich dziale dukielsko-skolskim, na granicy gm. Bachnowatego i Zubrzycy, w pow. Turka, pod 40° 52' 43" wsch. dług. g. F., a 49° 3' 18" płn. sz. g. Wznosi się 1144 m. Ob. *Minczolski grzbiet. Br. G.*

Kropiwniczyzna, część Łosińca, pow. turczański.

Kropiwnik (po rusku *Kropywnyk*) 1.) wś w pow. dobromilskim, 5 kil. na zach. od sądu powiatowego, stacya kolej. i telegr. i urzędu poczt. w Dobromilu. Na półn.-zach. leży Paportno, na półn.-wsch. Lacko, na płd.-wsch. Kniażpol, na płd.-zach. Michowa. Przez środek obszaru płynie potok Kim (ob.) od półn.-zach. na płd.-wsch. z Paportna do Kniażpola, i przyjmuje w obrębie wsi kilka małych dopływów od praw. i lew. brz. W dolinie Kimu leżą zabudowania wiejskie (361 m.). W płd.-zach. stronie obszaru wznosi się wzgórze Żanków do 598 m., a w stronie półn.-wsch. Glinianka do 510 m. Przez północną część obszaru idzie droga, wiodąca z Dobromila na Paportno do Kalwaryi pacławskiej. Własność większa (rządowa) ma roli ornej mr. 9, pastw. mr. 9; własność mniej. roli ornej mr. 380, łąk i ogr. 44, pastw. 264, lasu 3 mr. Według spisu z r. 1880 było 276 mk. w gminie (obrz. gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Dobromilu, gr.-katol. w Paportnie. Za czasów polskich należała wieś do dobromilskiego klucza w ziemi przemyskiej. 2.) K. (al. Krupywnyk), część Mizunia w pow. dolińskim. 3.) K. *nowy* i *stary* (nowyj i staryj), wsie w pow. drohobyckim, 22 kil. na połud.-zach. od Drohobycza, 13 kil. na południe od sądu powiatowego w Podbużu, 5 kil. na zachód od urzędu poczt. w Schodnicy. Na północ leżą Bystrzyca i Opaka, na półn.-wsch. Schodnica, na południe Dołhe, Rybnik i Hołorko (pow. turczański) na zach. Kondratów, Jasionka masiowa (obie w pow. turczańskim) i Łastówka. Obszar przez te dwie wsie zajęty, dzieli rzeka Stryj na 2 części: mniejszą połud. i większą półn. Stryj wchodzi tu z Łastówki i płynie zrazu na południe, potem skręca się na wsch., w dalszym biegu na płn.-wsch., następnie znowu na południe i płd.-wsch., a tworząc w swym biegu liczne zakręty wchodzi po biegu blisko 15 kilometrowym do Dołhego. Z obu boków zasilają go liczne dopływy. Z tych są najznaczniejsze od prawego brzegu: Mielniczny (płynie z Jasionki masiowej od południa na północ, a potem na półn.-wsch. i wschód, tworząc granicę od Łastówki), pot. Bukowiec i pot. Smerekowaty (nastające w południowym krańcu obszaru a płynące na północ); od lew. brzegu: pot. Kropiwnik (płynie od półn.-zach. na połud.-wsch., zasilony licznemi strugami od lew. brz. (pot. Sieromski i Łodzinny) i prawego brzegu; Schodnica (płynie ze Schodnicy od półn.-wsch. na połud.-zach.) z Hłubokim od prawego brzegu; Pereprostyna (płynie wzdłuż granicy Dołhego od płn.-wsch. na płd.-zach.). Najwyżej wznosi się południowy, lesisty kraniec obszaru. Wieża, blisko granicy Hołoska, dochodzi 1028 m.; na półn. od niej leży las Merchwiada, na półn.-zach. od niego wznosi się na granicy Kondratowa Bukowska do 1001 m. Na półn.-wsch. od Wieży wznosi się na granicy Rybnika, Sparoska do 858 m. Od tych wyniosłości na płn. leżą lasy: Smerekowaty ze szczytem 711 m. wys. i Jaworyńskie ze szczytem 838 m. wys. a reszta obszaru opada ku dolinie Stryja (504 m. na zachód a 483 m. na wschód). W północnej stronie obszaru, na lew. brzegu Stryja, leży w stronie półn.-zach. las Sołotwiny, a od niego biegnie na półn.-zach. graniczne ramię górskie, w którem się wznoszą: Nadhraniczny do 810 m., na półn.-zach. od niego Szczerbyn do 814 m., a na północ od niego Buczkowice do 826 m. Ramię to opada na półn.-wsch. ku dolinie Kropiwnika (590 m. u źródlisk, 532 w środku biegu). Na przestrzeni między Kropiwnikiem a Schodnikiem wznosi się najwyżej Bystra (840 m.) na granicy półn., na połud.-wsch. od niej rozłożyła się grupa górska Kiczera ze szczytem 802 m. wys., opadająca ku dolinom Stryja, Kropiwnika i Hłubokiego. Na lew. brz. Hłubokiego, niedaleko jego źródlisk wznosi się na granicy Opaki, Huta do 709 m. Na przestrzeni między Schodnicą a Pereprostyną wznosi się najwyżej Mielniczna (albo Chmielniczna, 823 m.) na granicy Schodnicy, a w środkowej części obszaru tego wzgórze „Na Bani“ do 737 m. Kropiwnik stary leży na lewym brzegu Stryja i zajmuje półn.-zach. część obszaru. W dolinie Kropiwnika leżą zabudowania wiejskie, a na poładnio-zachód od nich, na lewym brzegu Stryja, blisko granicy Łastówki część wsi „Korytyszcze“. Kropiwnik nowy zajmuje półn.-wsch. obszar na lew. brz. Stryja i cały obszar na praw. brz. W dolinie Schodnicy i na lew. brz. Stryja w pobliżu ujścia Schodnicy leżą zabudowania wiejskie wsi samej; na praw. b. Stryja leży nad samą rzeką, naprzeciw ujścia Kropiwnika i Schodnicy, część wsi „Żarzycze“ (Zaricze), na połud.-wsch. od niej. blisko granicy Łokcia, część wsi „Brzuchowice“, nieco dalej od rzeki

część wsi „Bukowice“ (al. „Bukowiec“, „w Bukowcy“), a na połud. od niej „Ławki“. Własność większa ma roli ornej mr. 514, łąk i ogr. 121, pastwisk 970, lasu 3309; własność mniej. roli ornej 1211, łąk i ogrodów 2741, pastwisk 929, lasu 22 mr. Według spisu z r. 1880 było w K. nowym 1137 mk. w gminie, 44 na obsz. dwor., a w K. starym 929 mk. w gminie (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Podbużu, gr.-katol. w K. nowym, należy do dekanatu drohobyckiego a dyecezyi przemyskiej. Cerkwie drewniane są w obu wsiach, toż samo szkoły jednokl. niezorganizowane. Kasa pożyczkowa gminna w K. nowym ma kapitał 501, w K. starym 175 zł. W K. starym jest folwark i leśniczówka, w nowym dwór, gorzelnia, młyn i dwa tartaki wodne o 3 piłach zwyczajnych. Konsumują oni rocznie 700 metr. kub. drzewa świerkowego i jodłowego, a produkują 400 metr. kub. tarcic, łat i ryglów. W dolinie na północ od Kropiwnika nowego są ślady nafty (ob. Paul „die Petroleumvorkommnisse Ostgalizien“ Jahrb. dr. geol. Reich. 1881, str. 177). Jest tu także syderyt iłowy. Okolica obfituje w rudę błotną żelazną. Cetnar rudy wydaje do 18 funtów żelaza. 4.) K., wś, w pow. kałuskim, 7 kil. na zachód od sądu powiatowego, stacyi poczt. i kolej. i urzędu poczt. w Kałuszu. Na połud.-wsch. leży Siwka Kałuska, na wsch. Ugartsthal, na półn.-wsch. Wierzchnia, na półn.-zach. Zawadka, na zachód Kadobna, na połud.-zach. Hołyń (w powiecie dolińskim). Połud. część obszaru przepływa pot. Kropiwnik, dopływ Siwki, płynący od połud.-zach. z Hołynia na półn.-wsch. do Ugartsthalu. Półn.-zach. część obszaru przepływa pot. Furniłów (al. Fornelów), dopływ Kropiwnika, płynący w tymże samym co i Kropiwnik kierunku. Wzdłuż granicy półn.-zach. nakoniec płynie pot. Kamienny (al. Parowy), dopływ Bołochówki. W dolinie Kropiwnika leżą zabudowania wiejskie (326 m. cerkiew), na półn.-zach. od nich pastwiska i pola „Furniłów“ i „Nad upustem“. W stronie półn.-zach. wznosi się góra Szynkarska do 368 m., a w stronie półn.-wsch. Kropiwnik do 336 m. Na południowym stoku tego wzgórza leży niwa Kłuczynie (ob.). Własn. więk. rządowa. Własn. mniej. ma roli ornej mr. 1827, łąk i ogrodów 848, pastwisk 53. Według spisu z r. 1880 było 1233 mk. w gminie (obrz. gr.-kat.). Par. gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu kałuskiego a archidyecezyi lwowskiej. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. jednokl. Cerkiew pod wezwaniem św. Mikołaja zbudowana w r. 1818 na kamiennych fundamentach na wzór kościoła łacińskiego, ma jedną większą banię w środku a 3 małe z żelaznymi krzyżami po bokach. Wnętrze cerkwi ozdobiono ikonostasem i carskiemi wrotami, ściany ozdobione obrazami. K. należała za czasów polskich do starostwa kałuskiego. W lustracyi tego starostwa z r. 1765 (Ręk. Ossoliń. N. 1892, str. 20), czytamy: „Według inwentarza importuje K. intraty na rok 1913 złp. 22 gr. 9 den. W tej wsi kniazie podług opisu inwentarza na jednym łanie siedzą. Produkowali nam od komisarza dóbr starostwa kałuskiego rewers, jako prawo ich oryginalne na pergaminie z pieczęcią z wosku wybijaną dla jakiejś potrzeby wziął był do siebie, a w teraźniejszym czasie oddania im sposobności nie ma. Powinności odbywają, rogowszczyznę i inne podatki ciż kniazie płacą.“ Według przywileju, znajdującego się w rękach tamecznego włościanina Andrzeja Kuniewicza (ob. Słowo, 1864, Nr. 73) założył tę wieś w r. 1670 Jan Sobieski na miejscu porośniętem lasami, gdzie, wedle podania, przedtem wieś tej nazwy istniała, którą Tatarzy zburzyli. Przywilej ten zatwierdził król Michał w r. 1672 w Warszawie, w r. 1690 uznała go komisya sejmowa jako prawny. Oryginalny przywilej zagubił się; dopiero r. 1735 wydano jego kopią w Haliczu i ta się znachodzi w rękach wspomnianych włościan Kuniewiczów. Oto osnowa przywileju: „Jan na Złoczowie i Żółkwi Sobieski, marszałek i wielki hetman koronny, jaworowski, stryjski, kałuski, gnieźnieński etc. starosta. Wszystkim w obec i każdemu z osobna, komuby o tem wiedzieć należało, osobliwie Gromadom i Poddanym państwa mego kałuskiego niniejszem donoszę, iż starostwo kałuskie w mojej natenczas mając posesyi, w którem chcąc jaknajwięcej intrat i prowentów JK. Mości przyczynić, przez osadzenie de nova radice wsiów (ale po temu miejsce sposobne et sufficientiam gruntów widzę) zażyłem tedy do osadzenia wsi na uroczyszczu z dawna Kropiwnik słynącem uczciwych Kazik Zwaryszowego Starynnych Poddanych pomienionego starostwa mego kałuskiego, nadawszy onym samym i potomkom ich w nagrodę takowej szczerości i pracy wiecznemi czasy po czetwertynie pola w tejże wsi nowoosadzonej i w takowych onych chcę mieć wolnościach, jakowych wszyscy kniaziowie uprzywilejowani używali; nadto aby młyn na potoku w tej wsi przy brzegu jako najsnadniejszym swoim własnym kosztem, także karczmę na miejscu sposobnem zbudowali i onego t. j. młyna i karczmy według libertacyi tej wsi danej bez wszelkiej przeszkody używali. Ktoby zaś na tej osadzie z ludzi zajrzłych osiadać miał, takowym wszystkim, przy wyświadczeniu łaski mojej pańskiej swobody na lat 8 daję, uwalniając ich od wszelkich podatków, powinności i robocizn krom 6 dni podług zwyczaju dawnego, także i odbywanie żołnierszczyzny, do czego nie mogą

przez te lat 8 swobody pociągani być, a po expiracyi tychże lat 8 takowe roboty i powinności odbywać będą, jakowe Kamień, wieś do tego państwa należąca, odbywa, także młyny i karczma do mojej dyspozycyi będą należeli; że przytem te pomienione uroczyszcza są incontiguitate gruntów szlacheckich, tak tedy one dla wszelkich dyspozycyi chcę mieć (..... tu słowo nieczytelne) zacząwszy od dworu pana Szymowskiego po Jabłoń, od Jabłoni po wysoki brzeg, stamtąd po garb Zabiel nazwany, od Zabiela (...... nieczytelnie, zdaje się „Potok Krzywusty") nazwany od tego potoku po (...... słowo nieczytelne) Łaz, stamtąd po nowy wywóz, od wywozu prosto w las do potoku (..... nieczyt. słowo). Łaską moją każdego utwierdziwszy ręką się własną przy zwykłej pieczęci podpisuję. Datum w Kałuszu 2 Januarii, Anno 1670. Jan Sobieski". Por. *Kałusz*

Kropiwnik 1.) potok, lewy dopływ Kłodnicy, zowie się także *Moszową* w dolnym biegu, wypływa na obszarze gminy Brigidau, w pow. drohobyckim, pod nazwą *Strugi*; płynie na wschód, przechodząc na obszar gm. Kawska (pow. stryjski) i rozlewając się na obszerne moczary; poczem zwraca się na płn., zabiera od lew. brz. strugę od wsi Kawska płynącą; a opłynąwszy od wsch. wzgórze Wielkim Kątem zwane (301 m.), gdzie są ślady starożytnego grodziska, tworzy granicę między Kawskiem a Bilczem; następnie zabrawszy od lew. brzegu potok Jastrzybny, który tworzy północną granicę Kawska od Königsau, przechodzi na łąki moczarowate Bilcza, gdzie płynie rowem ku osuszeniu łąk wykopanym pod nazwą Moszowy, a na obszarze Krynicy wpada z lew. brz do jednego z ramion rozgałęzionej Kłodnicy. Długość biegu 16 kil. Źródła leżą na wys. 307 m.. ujście 267 m. 2.) **K.**, wytryska z lasu na zachód wsi Kadobny, w pow. kałuskim; przepływa wieś na płd. wsch., a zabrawszy z praw. brz. potok płynący z lasu Dubrawki, płynie na wschód, po pod południowy brzeg lasu; następnie przerzyna wś Kropiwnik w kierunku płn.-wschodnim, jako też obszar wsi Ugartstal, płn.-zachodni obszar Kałusza; w Mościskach przyjmuje z lew. brz. pot. Frumiłów; w końcu mija wś Kopankę, gdzie z pr. brzegu zasila się wodami Krzywca, i na obszarze Dołpotowa wpada z lew. brz. do Siwki. Spad wód jego wskazują następujące liczby: 353 m. (źródło); 326 m. (ujście potoku z lasu Dubrawki); 312 m. (płd. granicy gm. Mościsk); 257 m. (ujście). Długość biegu 24 kil. Bieg tej rzeki jest w ogóle bardzo kręty. W K. żyją następujące ryby: baba, błyskawka, fat, hwizd, jelec, karaś, klinczuk, kowbel, lin (łyn), marena, meresnycia, mniuch, okoń, oklija, płotycia, pidustwa, pukas, słyz (śliz), sykawka, szczupak, szweja, szwycia, zderka. *Br. G.*

Kropiwniki 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 54 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Młodeczna do granicy pow. mińskiego, 18 dm., 137 mk. prawosł. 2.) **K.**, wś gm. pohostskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 39 w. od Dzisny, 6 dm, 49 mk., z tego 24 prawosł., 25 katol. (1866).

Kropiwniki, ob. *Kropielniki.*

Kropiwno, dobra 500 mr. rozl. w pow. wilejskim. *K. O.*

Kropiwny, potok górski, wypływa w obr. Koziowy, w pow. stryjskim, z wsch. stoku góry Kiczery Kropiwnej (1020 m.); płynie leśnym parowem na płd.-wschód i wpada powyżej wsi Koziowy do Orawy, z lew. brz. Długość biegu $2\frac{1}{2}$ kil. *Br. G.*

Krópka, ob. *Krupka.*

Kroplainen (niem.), *Kropolin*, ob. *Krupoliny.*

Kroppen (niem.), *Kropno*, wś zniemczona w pow. wojereckim; kościół paraf. ewang.

Kropschen (niem.), ob. *Krobschen.*

Kropusch (niem.), al. *Graupusch*, wś, pow. głogowski, par. Brzeg.

Kropy, przys. Zameczka, pow. żółkiewski.

Kropyecz dok.), ob. *Koropiec.*

Kropywna (rus.), ob. *Kropiwna.*

Kropywnyki (rus.), ob. *Kropielniki.*

Kroschen (niem.), 1371 r. *Croschezin*, wś i dom., pow. grotkowski, o 8 kil. na płd. od Grotkowa, par. Falkenau. Dom. ma tu tylko małą przestrzeń (600 mr.) bez budowli, którą dziedzic Falkenau rozporządza. Wieś ma 39 bud., 55 dm., 297 mk., 39 osad, 1042 mr. ziemi.

Kroschin ob. *Kroszyn*

Kroschnitz (niem.), ob. *Chrośnice.*

Kroschnitz (niem.), pow. wielkostrzelecki, ob. *Krośnica.*

Kroschwitz, ob. *Kroischwitz.*

Kroscice, ob. *Chróścice*, pow. opolski.

Krościenko, mko, nad ujściem Krośnicy do Dunajca, po obu jego brzegach, w pow. nowotarskim, w uroczej dolinie zwartej od północy wschodniemi kończynami Gorców, przedewszystkiem działem Lubania, od południa pięknemi Pieninami, a od płn.-wschodu działami Beskidu dunajecko-popradzkiego, przy głównym gościńcu wiodącym z Nowego-Sącza do Czorsztyna, a stąd do Nowego targu lub przez Starąwieś na Spiż; od Sącza-N. na płd.-zachód oddalone o 45 kil., a od Nowegotargu na wschód o 30 kil. drogą od Krakowa 116 kil. Obszar Krościenka graniczy od północy z Tylmanową, od wschodu z Szczawnicami, od południa na przestrzeni 2925 metrów za pomocą Dunajca ze Spiżem, następnie z Sromowcami niżnimi, od zachodu z Tylką i Grywałdem. Na północnej granicy w części zachodniej K. wznosi się szczyt Marsowiec (832 m.); narożnik płn.-wschodni tworzy Dzwonkówka (984 m.). Płd.-wschodnią część obszaru K. zajmują

Pieniny, mianowicie na gruncie K. wznoszą się piękne Skały Sokolickie, Przechodzkie Siodełko, Przechodzkie Skały i tak zwane Rygle. Obszar więk. posiadłości zajmuje roli or. 229, łąk i ogr. 157, pastw. 76, lasu 975 mr.; mniej. zaś posiadł. roli or. 1402, łąk i ogr. 335, pastw. 532, lasu 452 mr. W r. 1777 było dm. 167, mk. 734 (między nimi 5 żydów); w r. 1799 dm. 183, mk. 1120 (m. n. 18 żyd.); w r. 1824 dm. 225, mk. 1214 (m. n. 14 żyd.); w r. 1869 dm. 270, mk. 1491 (683 męż., 808 kob.); w r. 1880 mk. 1672. Część K. leżąca na prawym (wschodnim) brzegu Dunajca zowie się Zawodziem; następnie u stóp Marsowca, po zachodniej stronie gościńca kilka chat zowie się Wyrem; wreszcie grupa chat po nad potokiem Polenickim, na granicy z Grywałdem, zowie się Kątami. K. razem z przyległościami należało starostwa do czorsztyńskiego, później do c. k. skarbu. R. 1812 dobra te nabył Henryk Gross, w którego rękach pozostawały do r. 1835. Od niego nabyła je w r. 1835 Cichulska, a od r. 1841 jest teraźniejszy właściciel Hieronim Michał Dziewulski. Początek tej mieściny zakrywa gruba pomroka odległej przeszłości. Prawdopodobnie istniała już w XIII w. Podług podania ludowego po zniszczeniu okolicy przez Tatarów, pierwsi w tem miejscu osiedli garncarze Rusini. Również początek kościoła dzisiejszego nieznany. Według szematyzmu dyecezyi tarnowskiej z r. 1882 rok erekcyi i konsekracyi jest 1665, a metryki chrztu sięgają r. 1644. Kościół ten jest pod wezw. Wszystkich Świętych. Według podania ludu ten kościół był przed wieki ruski. Dawniej miano tu monstrancyą ruską i mszał ruski, a nawet dzisiaj pokazywać mają kielich miedziany i patyny miseczkowate wklęsłe, o których przeznaczeniu do ruskiego obrządku zapewniają. W r. 1736 (26 czerwca) Michał z Granowa Wodzicki, kanonik, wikary i oficyał generalny krakowski, kustosz wiślicki, zezwolił na wprowadzenie przez dominikanów bractwa różańcowego, które później zaniedbane i zapomniane, dopiero za dzisiejszego proboszcza Michała Szota napowrót r. 1867 wskrzeszone zostało. W mieście jest także kaplica św. Rocha opata, w której od czasu do czasu odprawia się msza św. Oprócz tego są tu jeszcze dwie inne kaplice przydrożne. Do parafii tegoż kościoła oprócz K., należą jeszcze Grywałd, Hałuszowa, Sromowce niźnie i Tylka. Według szematyzmu dyec. tarnowskiej z r. 1833 liczba wszystkich dusz w całej parafii wynosi 2550, między nimi 2 gr.-katol. i 130 żyd; na samo K. przypadać ma 1060 katol. Liczby te są niedokładne, bo według spisu ludności z r. 1880 przypada na K. wszystkich mieszkańców 1672, na Grywałd 739, Hałuszową 152, Sromowce niźnie 559, i na Tylkę 216, razem 3338 mk., więc o 788 dusz mniej podaje szematyzm. W Grywałdzie, należącym do parafii krościenieckiej, jakoteż w Sromowcach niżnich są kościoły jako exkurendy. Dzisiejszy Wyr zwał się dawniej Prawdą albo Wer uroczysko; w r. 1660 grunt ten wymieniony jest jako należący do kościoła w K., któremu mieszczanie płacili rocznie złp. 50. Według doniesienia Gazety Lwowskiej z 5 maja 1840 trzęsienie ziemi nawiedziło 25 kwietnia 1840 r. o pół do 11 w nocy K., a oprócz tego Maniowy, Szczawnice i Zabrzeź. Trzęsienie to ziemi dało się czuć w trzech po sobie następujących uderzeniach i było z szumem połączone; trwało dwie sekundy. W lustracyi z r. 1660 czytamy, że K. przywilejem Kaźmierza Jagiellończyka z r. 1485 było „super jus theutonicum". Było rolników 31, płacili czynsz rolny, główny, oprawny z wyrobków i zapisny rocznie złp. 60; pszenicy korcy wierchowatej miary krak. czyli strychowanych 32, korzec po gr. 24, razem złp. 25 gr. 18; żyta gbelów 24 czyli 32 korców po 24 gr., razem złp. 25 gr. 18; owsa gbelów 73 czyli równych korcy 94 po gr. 10, razem złp. 31, gr. 10; dań baranią, od 20 baranów po 1, po złp. 1 gr. 6, razem złp. 264 gr. 10; od łąk, które sobie wyrabiają dla paszy, dają złp. 27; z gruntu Wer płacił Krzysztof Cudachowski, który miał przywilej od Zygmunta III z 1608 (22 listop.) na role Koczarkowskie i Zamrożewskie, tudzież górę Wer, czynszu jak wyżej gr. 24 den. 9 (ten to grunt odjął mu starosta Baranowski), pszenicy gbel 1, żyta tyleż, owsa 2, razem złp. 1 gr. 8; leszczanego, iż mieszczanom wolno bić liszki w lesie, złp. 4 gr, 24; rzeźnik jeden dawał łoju kamień w wartości złp. 5; młyn na rzece Krosance, dzisiejszej Krośnicy, z niego czynsz wynosił złp. 100; młynarz dwa wieprze karmić powinien, rachując karmienie jednego po 5 złp., razem złp. 10; razem opłacało K. złp. 555 gr. 22$\frac{1}{2}$. Lustracya ta podaje, że w K. odbywają się dwa jarmarki do roku, jeden na Zielone Swiątki, drugi na Wszystkich Swiętych; targi zaś co wtorek. Dochód z folwarku przy miasteczku czynił złp. 93 gr. 29. Z lustracyi z r. 1765 dowiadujemy się, że przywilej lokacyjny i inne dawniejsze zgorzały. Przywilej Kaźmierza Jagiellończyka nadany feria 6 in crastino ascensionis Domini 1485, utrzymuje mieszczan przy prawach służących innym miastom, rządzić się mają prawem niemieckiem. Mieli także wolność kurzenia wódki i szynkowania. Opłata z tego miasta czyniła złp. 844 gr. 15. Mianowicie: z czynszu rolnego złp. 31 gr. 25$\frac{1}{2}$; z ogrodów złp. 13 gr. 1$\frac{1}{2}$; prawnego, leszczanego, serowego złp. 12; wałowego złp. 36; za kapłony złp. 105 gr. 18; od garców 10 po złp. 2 gr. 12 czyniło złp. 24; od rzemieślników 3-ch po gr. 12 czyniło złp. 1 gr. 6;

od komorników 3-ch gr. 12; łoju kamień złp. 12; z polany burzowskiej złp. 12; za łososie i ryby suche złp. 28 gr. 24, owsa ospowego korcy 73, lub zań po złp. 2 gr. 12, czyniło złp. 175 gr. 6; żyta korcy 24 in natura po złp. $3\frac{1}{2}$, czyniło złp. 84; pszenicy korcy 24 in natura po złp. 5, czyniło złp. 120; dani od owiec 162 po gr. 6 czyniło złp. 36; razem złp. 844 gr. 15. W K. był folwark starościński, z którego czynił złp. 480. Na wschodnim brzegu Dunajca, na tak zwanym Przedmieściu, na płd. wschód od K. pod Stankówką górą są dwa źródła mineralne, ledwie dwa metry od siebie oddalone. Te zdroje znano już za administracyi skarbowej; należały one do pewnego włościanina, od którego w r. 1827 kupił je Henryk Gross. Tenże je ocembrował i cokolwiek do porządku doprowadził. Na żądanie jego w tym samym roku 1827 rozebrał je dr. J. Markowski, prof. chemii i mineralogii na wszechnicy jagiellońskiej w Krakowie. Według niego w 18817 granach było solanu wapna 45 grn., węglanu wapna 11.3 grn., gazu węglowego wolnego 20 cali sześć. par. W r. 1829 Gross postawił dom mieszkalny na 4 rodziny i łazienki dotąd istniejące. Goście odwiedzali K. dość licznie. Wody rozsyłano rocznie do 40000 flaszek. Lecz Gross wypuścił zakład żydom w dzierżawę wraz z zdrojami. Dla niewygód, zdzierstwa, nieporządku coraz mniej gości przybywało do K., do czego niemało przyczyniała się ta okoliczność, że w Szczawnicach natenczas znane zdroje Józefiny i Szczepana nabywały coraz większej sławy w swoich skutkach leczniczych. Wszystko garnęło się do Szczawnic; o K. zapomniano prawie zupełnie. Dopiero od r. 1850 zaczęli się znowu zjeżdżać słabi po największej części żydzi ubodzy. W r. 1858 liczono tu około 60 rodzin. Oba zdroje te ujęte są w drewniane ocembrowania, umieszczone w drewnianej szopie. Jedno z nich zowie się źródłem Anny, drugie Michaliny. Zdrój Anny wytryska z rozpadliny skały, zdrój Michaliny zaś z nasypku drobnego kamienia. Obfitość wody, jakiej te zdroje dostarczają, jest dość znaczną; zdrój Anny daje na dobę 1168 garncy, a zdrój Michaliny 420 garncy. Oba te źródła należą do silnych szczaw słono-jodowo alkalicznych, z tą różnicą, że źródło Michaliny jest cokolwiek silniejsze od źródła Anny. Ciepłota obu tych zdrojów jest jednakowa, zmienia się atoli stosownie do zmian meteorologicznych. Średnia więc ciepłota obu zdrojów 8^{0} R. = 10^{0} C. W r. 1859 dokonał dokładnego rozbioru obu zdrojów p. Adolf Aleksandrowicz. Wody te są najpodobniejsze do wody gleichenberskiej, przedewszystkiem do wody zdroju Konstantynowego, tudzież do wód szczawnickich. Różnią się atoli od ostatnich, że stosunkowo mniej zawierają w sobie chlorku sodu, a więcej węglanu sody. W wodach szczawnickich znajduje się znaczna ilość żelaza, na którem zbywa wodom krościenieckim. Miejscowość K. otacza wiele wieści gminnych, również krąży kilka podań o św. Kunegundzie. Jedno z tych podań podał Adam Gorczyński p. t. „Pogoń Tatarów“, jako też Szczęsny Morawski w swojej „Sądecczyźnie“ (I, 162). W roku odbywają się tu 4 jarmarki, we wtorek po Zielonych Świątkach, 26 czerwca, 30 września i na Wszystkich SS. Targi tygodniowe co poniedziałek. W miejscu sąd powiatowy, notaryat i poczta. Do sądu powiatowego w K. należą wsie: Białawoda Ruska, Czarnawoda, Czorsztyn, Dębno, Grywałd, Hałuszowa, Huba, Jaworki, Kluszkowa, Krośnica, Maniowy, Mizerna, Ochotnica, Sromowce niźnie i wyżnie, Szlachtowa, Szczawnice niźnie i wyżnie, Tylka i Tylmanowa; razem 17969 mk. Czyt.: Markowski Józ., „O wodzie mineralnej w Krościenku w Galicyi, cyrkule sandeckim“. Rękopis 1827 r. w Bibl. Uniw. Krak. „Góry Pieniny“. Przyjaciel Ludu. 1839, I, 121 (w tem o Krościenku podany skład wody). Trembecki dr.: „Wiadomość o Krościenku i jego wodach lekarskich“. Kraków, 1859. Warschauer Jonatan: „Wiadomość o źródłach Krościenkowskich“. Rocz. Towarz. Nauk. Krak. 1859. XXVI, 145—153. Aleksandrowicz Ad. „Badania fizyczno-chemiczne podjęte w celu ocenienia wody z dwóch zdrojów Krościenkowskich“. Rocz. Tow. Nauk. Krak. 1859, XXVI, 154—174. Dietl J. „Pogląd na ruch i postęp zdrojowisk krajowych w r. 1859“. Rocz. Tow. Nauk. Krak. XXVII, 1860. 179—210. Zieleniewski M.: „Pogląd na ruch zdrojowisk ojczystych w r. 1860.“ Rocz. Tow. Nauk. Krak. 1861. XXVIII, 476—515. Foetterle F.: Aufnahme v. Saybusch, Sucha, Myślenice, Neumarkt, Krościenko, Poppertal, Alt u. Neu-Sandez“. Jhrb. der k. k. geol. Reichs-Anstalt. Wien X, 1850. 120—123. *Br. G.*

Krościenko *niżne* i **K.** *wyżne* dwie wsie nad Wisłokiem, w pow. krośnieńskim. K. wyżne ma parafią rzym.-katol., niżne należy do parafii rzym.-katol. w Krośnie. Obiedwie wsie leżą w dolinie, pod obudwu stronach rzeki, K. niżne na płd. od Krosna, z którem się styka domami, 234 m. npm., wyżne dalej ku południowi 267 m. npm. Strona zachodnia, południowa i wschodnia są wprawdzie pokryte wzgórzami o znacznej wysokości bezwzględnej, ale jak daleko okiem sięgnąć można wydaje się równiną prawie bezleśną, albowiem te wzniesienia 343 m. npm. mają od tych wsi tylko 76 m. względnej wysokości a są upłazowe. Za to widnokrąg ku północnemu wschodowi, po za Krosno i Korczynę jest otoczony borami pokrywającemi góry dochodzące do wysokości 592 m. npm., które nadają temu miejscu charakter górski i malowniczy. Przez obiedwie

wsie prowadzi gościniec z Domaradza do Dukli a oprócz tego z K. wyżnego wychodzi droga do Krosna. W K. wyżnem jest szkoła ludowa 2-klasowa; ma ono podług spisu ludności z r. 1880 mk. 2199; podług szemat. duch. 2243 rzym.-katol. i kilkunastu izrael. i dom serwicyanek zajmujących się wychowaniem dziewcząt. Jestto dawna osada założona prawdopodobnie przez Kaźmierza W., była wsią królewską i w dokumentach z XIV w. nosi nazwę Krosken, później zaś w XV w. Kroszczyenko. Osadnicy mówili jeszcze w 1556 r. po niemiecku, co się okazuje z aktów biskupich. O założeniu parafii nic nie wiemy, zdaje się że dokumenta zaginęły w r. 1624, w którym Tatarzy spustoszyli wieś i kościół, ale w r. 1386 znajdujemy pomiędzy świadkami, w dokumencie bisk przemys. Eryka, także Jakuba kanonika przemyskiego i proboszcza z Krosken. Teraźniejszy drewniany kościół był poświęcony w r. 1603. Posiadłość więk. Emilii z hr. Jabłonowskich Skrzyńskiej ma prócz kopalni nafty 765 mr. roli w ogóle i 121 mr. lasu; pos. mniej. 1354 roli, 351 łąk i ogr., 207 pastw. i 79 mr. lasu. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. krośnieńskiego, ma przydzieloną wieś Iskrzynię i liczy 3044 rzym.-kat. i 46 izrael. K. niżne zostało założone w XVII w. i zaludnione brańcami wojennemi szwedzkiemi, posiada kasę pożyczk. gminną z kapitałem 600 zł. w. a. i 1366 mk. rzym.-katol. Większa własn. należy do gminy miasta Krosna i składa się z 48 mr. roli; mniej. posiadł. 1364 roli, 211 łąk i ogr., 131 pastw. i 31 mr. lasu. Ludność w obudwu wsiach trudni się obok rolnictwa płóciennictwem. K. niżne graniczy na płn. z Krosnem, na południowy wsch. z K. wyżnem, na zach. oddziela tę wieś od Głowienki nie wiele wzniesione płaskowzgórze zwane Tłoków 293 m. npm., na połudn. wschód graniczy z Leżanami; K. wyżne graniczy na płd. z folw. Pustynią należącym do Leżan i z Haczowem, na wsch. ma Iskrzyńską górę 331 m. npm. i Iskrzynią, na płn. z Korczyną *Mac.*

Krościenko (po rus. *Korosno* al. *Korostno*), wś w pow. dobromilskim, 15 kil. na płd. zach. od sądu powiat. w Dobromilu, poczta, stacya kol. i telegr. w miejscu (tak zwana „K. koło Chyrowa", między przyst. Starzawą a stacyą Ustrzyki, o 53 kil. od Przemyśla). Na płn. zachód leży niem. kolonia Obersdorf, na płn. wsch. Łopuszanka, na wschód Smolnica, na płd. wschód Nanowa i niem. kol. Steinfels, na płd. zachód Berehy dolne (w pow. liskim). Przez północną część obszaru płynie Strwiąż od płd. zach. na płn. wsch. krętym biegiem i przyjmuje od praw. brzegu ze znaczniejszych dopływów i potoków Stebnik (płynący z Steinfelsu na płn. a zasilony potokiem krośnickim od praw. brzegu) i potok. Maksymów (płynący wzdłuż granicy wsch.). Od lew. boku wpada do Strwiąża w obrębie wsi również kilka potoków, z których najznaczniejszy potok Łodyna. W płd. lesistej części obszaru, wznosi się na lew. brzegu Stebnika, na granicy Steinfelsu i Berehów punkt jeden do 632 m. a na płn. zach. od niego, na granicy Berehów Kuszmień do 624 m. Na płn. zach. opada obszar ku dolinie Strwiąża, dolnego Stebnika i pot. krosnickiego. Na krańcu płd. wsch. leży na granicy Steinfelsu grupa domów Huta. Doliną Strwiąża idzie gościniec wiodący z Przemyśla do Sanoka i kolej galicyjsko-węgierska, wiodąca do Łupkowa. Własn. więk. (tutaj a oraz w Obersdorfie i Wolicy, rządowa) ma roli or. 27, łąk i ogr. 13, pastw. 16, lasu 1530 mr.; własn mniej. roli or. 954, łąk i ogr. 147, pastw. 363, lasu 73 mr. Według spisu z r. 1880 było 1039 mk. w gminie (obrz. gr.-katol., z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol.). Parafia rzym.-katol. w Jasieniu (albo Ustrzyki dolne), gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu ustrzyckiego a dyecezyi przemyskiej i ma filią w Wolicy. Wydanym w Przemyślu r. 1558 dokumentem (N. N.?) poświadcza, że cerkiew krośnieńska nie mając miejscowego dusz pasterza przydzielana bywa do sąsiednich parafij i nadaje „eandem parochiam ritus ruthenici, alias popowstwo" Iwanowi, zwanemu Korosteńskim, pochodzącemu z Krościenka. Wedle zapisków wizytatora z r. 1736 były w cerkwi obrazy roboty rybotyckiej (Rybotycze miasto w pow. dobromilskim). Do cerkwi wolickiej odnosi się przywilej króla Michała z r. 1670 na łan pola i prawa nadane przez Zygmunta Augusta w r. 1559 i 1569, i procenta od Jmci Pana Haraburdy z Bakuńczyc z r. 1708 (ob. Schymatyzm klera eparchii Peremyszlskoj, 1879, str. 377). Za czasów polskich należało K. do dóbr koronnych w ziemi przemyskiej. Ostatniemi czasy była wieś wraz z wójtowstem w posiadaniu Jerzego Wandalina Mniszcha, generała wielkopolskiego, z prow. 378 złp. 4 gr., z czego kwarta 219 złp. 16 gr. Później przy zajęciu w posiadaniu Teodora Szydłowskiego. Zajęta r. 1776 i sprzedana 1780 r. temuż za 7658 złr. 27 kr. Potem zwrócono mu cenę kupna, 1785 r. zajęto napowrót dożywocie z ekwiwalentem dożywotnim rocznych $^2/_3$ dochodu i przydzielono do klucza dobromilskiego. *Lu. Dz.*

Krościn al. *Kroszczyn*, pow. płoński, gm. Sarbiewo, par. Baboszewo, odl. o 9 w. od Płońska, ma szkołę, pocz., wiatrak, zajazd, 29 dm., 252 mk., 896 mr. gruntu, 6 nieuż. W 1827 r. wś rząd. 25 dm., 175 mk. Ob. *Gumino.*

Krościna, ob. *Chrościna*, pow. opolski.

Krościnka, ob. *Chrościnka*, pow. niemodliński, niem. *Weisdorf.*

Krosienko, wś, pow. przemyślański, par. obu obrz. Przemyślany, o 4,03 kil. na płn.-za-

chód od Przemyślan, przy gościńcu rząd. lwowsko-brzeżańskim; 164 dm., 961 mk. w gminie, a 14 dm. i 102 mk. na obsz. dworskim. Ten ostatni, własność Alfreda Potockiego, ma 457 mr. roli ornej, 131 łąk, 125 pastwisk, 1105 lasu, gospodarstwo wzorowe, cegielnia. Mniejsza posiadłość: 959 mr. roli, 315 łąk, 129 pastwisk, 1 mr. lasu. Szkółka ludowa. Kamieniołomy. *A. P. W.*

Krosienko, ob. *Krościenko*, *Krosno*.

Krosienko, ob. *Kroszyn*.

Krosienko, las, ob. *Gołogóry*.

Krosin (dok.), ob. *Kruszyn*.

Krosin, *Krosinko*, *Krosino*, niem. *Krossingen*, *Kroschin*, ob. *Kroszyn*.

Kroska, ob. *Serafin*.

Kroskie jez., niedaleko m. Kroż.

Krosłowa (łot.), ob. *Krasław*.

Krosna, wś, pow. błoński, gm. Helenów, par. Rokitno. W 1827 r. 7 dm., 56 mk.

Krośna, zaścianek w pow. mińskim, przy drodze wiodącej z Dobryniewa w stronę traktu pocztowego mińskiego do Hryczyna; ma osad 5, gleba dobra, łąk brak. *Al. Jel.*

Krosna, pow. limanowski, należy do parafii rzym.-katol. w Ujanowicach (Długosz, Lib. ben. II, 244 i III, 353), a urzędu poczt. w Limanowy, ma 560 mk. rzym.-kat. trudniących się obok uprawy roli płóciennictwem. Kasa pożyczk. gminna ma 340 zł. w. a. kapitału. Posiadłości więk. nie ma; mniej. pos. wynosi 528 roli, 62 łąk i ogr. i 138 mr. pastwisk. Wieś leży w dolinie 427 m. npm. nad bezimiennym potokiem uchodzącym do Łososiny wpadającej z lew. brzegu do Dunajca. Od wschodu, zachodu i północy otaczają ją lesiste wzgórza dochodzące do 541 m. npm. Część północna wsi leżąca w równinie nosi nazwę: Na blichu, część płd.-wsch. nazywa się Zdebiówką K. graniczy na południe ze Strzeszycami, na wschód z Kamionką, na zachód z Wierzchowiną i Dobrocieszem. *Mac.*

Krośniańska (?) al. *Królikowska Huta*, ob. *Huta*, III, 236.

Krośnica, wś, pow. nowotarski, nad potokiem Krośnicą, przy gościńcu wiodącym z Krościenka przez Czorsztyn do Nowegotargu, na południowem zboczu góry Lubania, graniczy od zach. z Kluszkowcami, od płd. z Czorsztynem i Hałuszową, a od wsch. z Grywałdem, w okolicy górskiej, naprzeciw Pienin. Północna granica sięga głównego grzbietu pasma górskiego Lubania i oddziela obszar K. od obszaru Ochotnicy; wznosi się na 1211 m. npm Wzniesienie wsi, w miejscu, gdzie ją przecina gościniec, 576 m. Domy legły w dolinie górskiego potoku, który z szumem i hukiem po kamienistem łożysku podąża z północy na południe. W r. 1777 było dm. 48, mk. 192 (chrześc.), oprócz tego jedna rodzina żydowska, licząca 4 głowy; w r. 1799 dm. 54, mk. 310 (między nimi 3 żyd.); w r. 1824 dm. 48, mk. 336; w r. 1869 dm. 64, mk. 434 (202 mężcz., 232 kob.); w r. 1880 mk. 470. Według obliczenia z r. 1869 większa posiadłość liczy roli or. 25, łąk i ogr. 29, pastw. 6, lasu 314 mr.; mniejsza zaś posiadłość roli or. 519, łąk i ogr. 104, pastw. 260, lasu 76 mr. austr. Według lustracyi starostwa czorsztyńskiego, do którego ta wieś należała, z r. 1765, liczyła K. 14 zarębków; czynsz wynosił złp. 217 gr. 18; było tu również wójtowstwo, które przeszło w posiadanie Tomasza i Salomei Zawistowskich po ustąpieniu Józefa Charzewicza, uczynionem w grodzie sądeckim 21 sierpnia za przywilejem Augusta III z 3 grudnia 1735. Dochód z tego wójtowstwa czynił złp. 91 gr. 28 den. 9; wydatki złp. 40; więc roczny dochód do kwarty złp. 51 gr. 28 den. 9; więc kwarta czyniła złp. 12 gr. 29. Było tu także sołtystwo, czego dowodzi przywilej Zygmunta III, datowany w Warszawie 10 września 1616, mocą którego król pozwala Walentemu Jarzynie, sołtysowi krośnickiemu, odstąpić dożywocia swego synowi swemu Maciejowi. W r. 1812 14 lipca urzędownie ogłoszoną została sprzedaż Czorsztyna, Krośnicy, Kluszkowic, Sromowic wyżnich i niżnich z 4-ma wójtowstwami (w Krośnicy, Kluszkowcach i obu Sromowcach); cena pierwszego wywołania czyniła 190633 złr. 39 kr. w. w. Dobra te nabył w r. 1819 Maksymilian Drohojowski; dziś dzierży je syn jego Marcelli Drohojowski. Należy do par. łaciń. w Maniowach. Poczta w Krościenku. *Br. G.*

Krośnica, potok górski, dawniej *Krosanką* zwany, wypływa z pod Lubania (1211 m.), na południowym jego stoku, ze źródeł leśnych, w obr. gm. tejże nazwy, w pow. nowotarskim; płynie zrazu lasem, potem między domostwami wsi Krośnicy, z wielkim hukiem i szumem tocząc swe wody po kamienistem łożysku w kierunku z północy na południe, a dosięgnąwszy gościńca krościeniecko-nowotarskiego, zwraca się na południowy wschód, poczem na wschód, płynąc wąską doliną zwartą od północy działami Lubania i Marsowca, a od południa północnymi stokami Pienin i tworząc granicę między K., Grywałdem z jednej, a Hałuszową i Tylką z drugiej strony; wreszcie dostaje się na obszar miasteczka Krościenka, przepływa je od północnego zachodu i naprzeciw tak zwanego Zawodzia uchodzi z lew. brzegu do Dunajca. Długość biegu 12 kil. Źródła leżą na wysokości 1100 m., ujście 422 m. npm. Zabiera liczne potoki górskie, jak z lew. brzegu Wąski, Polenicki i Sosnowy potok. Porusza w Grywałdzie dwa młyny. *Br. G.*

Krośnice, wś, nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 12 w. od Ciechanowa, przy drodze żel. nad-

wiślańskiej, między Ciechanowem a Mławą; ma 24 dm., 275 mk., 523 mr. gruntu, 20 mr. nieużytków. Mieszka tu drobna szlachta i tylko 6 mr. należy do włościan. W 1827 r. 21 dm., 105 mk.

Krośnice, niem. *Kraschnitz*, folw., pow. mielicki na Szląsku, par. Mielice. Do K. należy os. Police i t. zw. „Samariter-Stift."

Krośnicza Wola, ob. *Kraśnicza Wola*.

Krośniczyn al. *Krasniczyn* i *K. Aleksandrowski*, wś i folw. nad rz. Wojsławką, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surhów i Krośniczyn. Leży w głębokim jarze, utworzonym przez rz. Wojsławkę w wyżynie lubelskiej, sięgającej tu od 800 do 900 st. nad poziom, przy drodze prowadzącej z Wojsławic do Krasnostawu. Posiada cerkiew paraf. erekcyi niewiadomej; w 1857 r. murowana nowa na miejscu dawnej. K. był jakiś czas miasteczkiem („imienia Miączyńskich, pisze Dykc. Echarda, o 1 m. od Skierbieszowa"). W 1827 r. było tu 44 dm., 216 mk. K. Aleksandrowski folw. przyległy, K. Wólka o 10 w. dalej ku wschodowi. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Wolica, Żułów, Chełmiec, Wojciechów i wsi K., od rz. Wieprza w. 13, własność hr. Poletyłły. Rozległość wynosi mr. 5015: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 179, łąk mr. 34, pastw. mr. 103, lasu mr. 2968, nieuż. i place mr. 38, razem mr. 3322, bud. mur. 8, z drzewa 18, płodozmian 7-polowy; folw. Wolica grunta orne i ogr. mr. 316, łąk mr. 94, lasu mr. 3, nieużytki i place mr. 21, razem mr. 434, bud. mur. 2, z drzewa 4, płodozmian 8-polowy; folw. Chełmiec grunta orne i ogrody mr. 234, lasu mr. 21, nieuż. i place mr. 16, razem mr. 271, bud. mur. 6, z drzewa 15, płodozmian 9 i 10-polowy; folw. Żułów grunta orne i ogr. mr. 431, łąk mr. 5, lasu mr. 9, nieużytki i place mr. 28, razem mr. 473; bud. mur. 3, z drzewa 5, płodozmian 9-polowy; folw. Wojciechów grunta orne i ogr. mr. 295, łąk mr. 101, lasu mr. 39, nieużytki i place mr. 80, razem mr. 515, bud. mur. 11, z drzewa 6. Płodozmian 5 i 8-polowy; fabryka mebli giętych, smolarnia, fabryka terpentyny, młyn wodny, piec wapienny, pokłady wapna i torfu. Wś K. osad 65, z gruntem mr. 823.

Krośniczyńska Wola albo *Kraśniczyńska Wola*, wieś, pow. krasnostawski, gm. Czajki, par. Surhów.

Krośniewice, os. miejska, przedtem mczko. (nad strumieniem b. n. wpadającym pod Kutnem do rz. Ochni), pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice; odl. 6 w. od stacyi dr. żel. warszawsko-bydgoskiej Ostrowy, 13 w. od Kutna, 21 w. od Łęczycy, 28 w. od Gostynina. K. leżą w punkcie przecięcia się dwóch dróg bitych: warszawsko-kaliskiej i zgiersko-włocławskiej. Posiadają kościół paraf. murowany, sąd gminny okr. II, urząd gm., szkołę początkową, st. poczt. Z zakładów przemysłowych istnieje tu tylko jedna garbarnia z produkcyą na 4000 rs. rocznie. W 1827 r. K. miały 49 dm., 728 mk., w 1860 r. 63 dm. (18 mur.) i 1201 mk. (696 żyd.), obecnie jest 74 dm. i 1880 mk. (906 męż., 974 kob.), w tej liczbie 1136 żyd. i 72 ewang. K. jako miasto są już wspominane w r. 1459, gdy dostarczyły 3 zbrojnych ludzi na pomoc oblężonemu Malborgowi (Baliński I, c. I, 288). Własność przez kilka wieków zamożnej rodziny Ogończyków z Kutna Kucieńskich, którzy prawdopodobnie na początku XV w., podniósłszy dobra obszerne do dobrobytu i takowe zaludniwszy, kościół paraf. tamże fundowali i uposażyli, a ówczesny arcybiskup, odłączywszy od kościoła paraf. wsie K., Miłonice i inne, nową erygował parafią, jako się to z akt konsystorza gnieźn. pokazuje. Według tychże akt pleban krośniewicki Mikołaj, długi i zacięty toczył spór z plebanem z Nowego o dziesięciny wytyczne w Miłonicach, które jak wyżej powiedziano, przyłączone zostały do parafii w K. Ponieważ plebani w Nowem od niepamiętnych czasów pobierali rzeczone dziesięciny, konsystorz gnieźn. w r. 1442 przyznał im takowe naprzeciw uroszczeniom plebana krośniewickiego. Pierwotny kościół drewniany spalił się w r. 1681. W miejsce jego wystawił ks. Bardziński, sufragan kujawski, nowy kościół drewniany w r. 1692 pod wezw. Wniebowzięcia N. Maryi Panny i św. Michała archanioła. W r. 1872 stanął obok niego nowy kościół murowany w stylu gotyckim, z cegły palonej z wyniosłą wieżą nakładem pp. Rembielińskich i składką parafian. W tymże roku przeniesiono nabożeństwo parafialne ze starego do nowego kościoła, który r. 1878 konsekrował ks. Popiel biskup kujawsko-kaliski. W kościele tym zachwycają widza dwa okna kolorowe, z których jedno przedstawia N. Maryą Pannę, uchodzącą z Dzieciątkiem Jezus i św. Józefem do Egiptu, a drugi Zwiastowanie N. Maryi Panny. Obok tych obrazów umieszczono po dwóch Apostołów. Jestto dar hr. Branickiej z hr. Zamojskich, szczególniejszej opiekunki kościoła. W wielkim ołtarzu umieszczono obraz pięknego pędzla, przedstawiający ukrzyżowanego Zbawiciela, ofiarowany przez hr. Karola Zamojskiego. Do parafii K. należały następujące wsie: Pomarzany, Krzewie, Morawce, Cudniki, Likowo (niem.), Głogowo, Jankowice, Pękawki, Wilczynart, Kopyta, Suchodoły, Bielice, Rajskie (znikłe), Głaznów, Pniewo, Pniewko, Kopy, Ostrowy, Ostrówki, Wołodrza, Perna, Kajew. Później powstały miejscowości: Baranka, Bardzinin, Błonie, Bzówki, Franki, Leonów, Lisianka, Mikołajki, Nowa Wieś, Ostałów, Piaski, Stara Wieś, Wychny, Zielonka (Liber benef. str. 469 i 470).

Obecnie parafia K. dekanat kutnowski, ma 5577 dusz. W początkach XVII w. K. były własnością Jana, a następnie Andrzeja i Jakóba Płockich v. Szczawińskich. W 1730 r. nabył te dobra Kaźmierz Włostowski, kasztelan krzywiński, zaś w r. 1755 Karol Saryusz Gomoliński, podkomorzy łęczycki. Pod koniec XVIII w. dobra K. przeszły na własność Stanisława Opackiego, chorążego ziemi wiskiej, a następnie stały się własnością Agnieszki hrabianki Opackiej, Rajmundowi Rembielińskiemu, pułkownikowi b. wojsk polskich zaślubionej. Obecnie dobra te stanowią własność Pelagii z hr. Zamojskich 1-mo voto Rembielińskiej, 2-do hr. Branickiej, niegdyś Ksawerego hr. Branickiego małżonki, i składają się z 10 folwarków, a mianowicie: Błonie, Ostrowy, Bzówki, Wola Pirowa, Grodno, Perna, Pomarzany, Szubina, Morawce i Wysoka Wielka, ogółem rozległości włók 324, w pięknej glebie położonych. W Ostrowach znajduje się fabryka i rafinerya cukru, jedna z największych w kraju, rocznie około 400,000 korcy buraków przerabiająca; zaś w Błoniu, pod Krośniewicami, funkcyonowały: młyn parowy i fabryka tabaki, gorzelnia i browar. Obecnie zakłady te nie istnieją. Park i ogród w K. stanowią wraz z pałacem, jedno z najpiękniejszych i najzamożniej urządzonych ustroni wiejskich w tej okolicy. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w miejscu, ma obszaru 14385 mr. i 6466 mk. (1867). W skład gminy wchodzą następne wsie i folwarki: Bardzinin, Bielice, Cudniki, Cygany, Franki, Głaznów, Głogowa, Godzięby, Jankowice, Krośniewice, Kalinowa, Krzewie, Kopyta, Luboradz, Ludwików, Ławki, Miłonice, Miłosna, Mindalów, Morawce, Niegłoszew, Nowe, Ostałów, Pniewo, Pniewko, Podczachy, Pawlikowice W., Pawlikowice Małe, Suchodoły, Skłuty, Stara Wieś, Szołajdy, Szubek, Teresin, Wychny, Wola Nowska, Wymysłów, Witów, Wysoka Wielka, Wysoka Mała, Włosków, Wroczyny, Zielonka, Piaski. *W. W.* i *M. J.*

Krośniewiec al. *Goździec*, pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Chomentów.

Krosno, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Bęczkowice (Łaski, Lib. ben. I. 195—218), o 6 w. od Gorzkowic; ma 30 dm., 230 mk. W 1827 r. 18 dm., 166 mk. Do folw. Krosno należą wsie K., Grabowiec, Maryanki i Ludwików. Rozległość folw. K. wynosi mr. 1517: grunta orne i ogr. mr. 686, łąk mr. 110, pastwisk mr. 162, lasu mr. 509, nieużytki i place mr. 50, bud. mur. 10, z drzewa 5. Wś Krosno os. 33, z grun. mr. 301; wś Grabowiec os. 7, z grun. mr. 17; wś Maryanki os. 18, z grun. mr. 105; wś Ludwików os. 2, z gruntem mr. 12.

Krosno, rus. *Korosno* (z *Guzikówką*), miasto powiat. po obu brzegach Wisłoka i przy ujściu Lubatówki, wpadającej z lew. brzegu, do Wisłoka, pod 39° 26' wsch. dł. od Ferro, a 49° 43' płn. szer., o 64 kil. od Rzeszowa. Niegdyś daleko większy, zamożny handlem, sławny szkołami i warowny gród, chełpliwie nazywający się małym Krakowem dla swych sześciu wspaniałych świątyń, licznych baszt i wież, leży 263 m. npm. we wspaniałej okolicy. Od wsch., płd. i zach. rozciąga się okiem niezmierzona równina, urozmaicona zaledwo dostrzegalnemi wzniesieniami, a daleko na płd. jakoby ramą uroczego widnokręgu zamknięta siną smugą Karpat; od płn. zaraz za miastem piętrzą się lesiste wyniosłości, sięgające do 425 m. bezwzględnej wysokości, u których sterczą w zieleni jodeł zdaleka widne ruiny Kamieńców, to jest zamków w Odrzykoniu i Korczynie, a dalej nagie skały w Czarnorzekach. Samo miasto dosyć regularnie zabudowane murowanemi domami na przestrzeni 85.972.14 arów, ma jeszcze trzy kościoły z 2-ma klasztorami i kaplicę, jako pomniki swej minionej świetności, a w zachodniej stronie przedmieście Guzikówkę, przez którą przepływa Lubatówka; liczy według ostatniego spisu ludności bez przedmieścia 2593 mk., z przedmieściem zaś 2810. W r. 1879 miało na 2318 mk. rzym.-katol. 30 gr.-katol., i 113 izrael. Mała stosunkowo ilość izrael. niezamożnych przyczynia się znacznie do utrzymania porządku i schludności w tem mieście. Przez miasto prowadzi gościniec z Korczyny do Frysztaka i drugi do Jasła, a w krótkim czasie ma tu być stacya kolei transwersalnej. Miasto ma majątku czynnego 219,216 zł. w. a., biernego 40546 zł., dochody w r. 1880 wynosiły 17,422 zł. a rozchody 18880 zł. w. a. K. jest siedzibą sstwa, urzędu podatkowego, rady powiatowej, sądu powiatowego i notaryusza, ma 3 lekarzy, aptekę, szkołę wydziałową męską i 2-klas. żeńską, urząd pocztowy, stacyą telegraficzną i parafią rzym.-katol. Z finansowych zakładów ma tu filią towarzystwo kredytowe ziemskie, założone w r. 1867, fundusze w celu dawania pożyczek rękodzielnikom na 4% z tygodniową amortyzacyą, jest wreszcie dom przytułku założony przez Władysława Jagiełłę dla utrzymania 12 ubogich, posiadający zakładowego majątku 4350 zł. w. a. K. założył Kazimierz W. w r. 1342 (podług Długosza) sprowadził doń osadników niemieckich, opatrzył prawem magdeburskiem, opasał murami i zbudował paraf. kościół, co potwierdza Adam Nowodworski biskup przemyski dokumentem danym w K. 29 maja 1629 r. Ten kościół, wzniesiony w stylu gotyckim, z wysoką wieżą, która w połowie XVIII w. upadła, był dawniej pierwszym z bogactwa po katedrze krakowskiej, ma dotąd wiele pięknych grobowców i obrazów, 18 złoconych ołtarzy i piękną kaplicę św. Piotra, w której się

znajdują portrety Porcyuszów, szczególniej Roberta, fundatora kaplicy i dzwonu Urbana, do którego potrzeba było 24 ludzi do dzwonienia. W kaplicy N. Panny Maryi znajduje się ładny obraz Chrystusa, wyprowadzanego z domu Kaifasza. Około fary budowało się szybko miasto pod troskliwem okiem króla-mularza, bo w r. 1365 podnosi ten król handel, ustanawiając ważne w średnich wiekach prawo kupi, mocą którego nie może żaden kupiec minąć K., nie wystawiwszy poprzednio swych towarów na sprzedaż w tem mieście. Równie opiekuje się miastem Władysław Jagiełło, w r. 1391 przyłącza parafią krośnieńską do kapituły katedralnej przemyskiej, w r. 1406 potwierdza miastu kupno wsi Szczepańcowa Wola, a r. 1426 prawo magdeburskie, wyjmując jeno dla siebie rozsądzanie spraw o zabójstwo i rany zadane szlachcie i mieszczanom. W rok potem pogorzało K., ale rychło podniosło się, gdy je znowu 1460 r. nawiedził pożar, który zniszczył większą część miasta i kościół. Tym wypadkiem nauczeni mieszczanie sprowadzili 1461 wodę rurami do miasta, a dla pomożenia im, potwierdza Kaźmierz Jagiellończyk w r. 1464 prawo kupi i uwalnia ich od ceł. Wkrótce potem okazali mieszczanie wierność królowi, obroniwszy się wojskom Macieja króla węgierskiego, który ich 1474 oblegał, za co znowu spływają na nich nowe łaski. W 1512 r. poświęcił na nowo biskup przem. Maciej Drzewiecki odbudowaną farę; 1523 r. sprzedał za pozwoleniem Zygmunta Igo Bonar sołtystwo mieszczanom, a w 1559 r. stanęli mieszczanie przed krolem z żałobą na starostów i wyrabiają sobie przywilej potwierdzający prawo kupi, oddający 20-letni pobór na naprawę murów i zakazujący starostom pozywać do grodu mieszczan. Jeszcze raz za Zygmunta III udają się krośnianie do króla w obronie swych praw i uzyskują od sejmu przyznanie sobie wójtostwa. Był to czas największego rozwoju miasta. Biskup przem. Stanisław Tarło utworzył przy kościele parafialnym kolegium jałmużników, którym na uposażenie dodał Zygmunt III probostwo w Haczowie, a 1645 utworzyła Zofia z Bóbrka Skotnicka, wdowa po kasztelanie połanieckim, kolegium roratystów, których obowiązkiem było śpiewać codziennie mszę św. „Rorate coeli“. Oprócz kościoła paraf. były w owym czasie: 1) kościół przy szpitalu św. Ducha; 2) św. Jakuba za murami twierdzy, gdzie teraz klasztor oo. kapucynów; 3) św. Wojciecha za Wisłokiem; 4) kościół Niepokalanego Poczęcia z kolegium jezuitów, których 1614 r. sprowadził Piotr z Homol Bal, podkomorzy sanocki, nawrócony w Ingolstadzie w Bawaryi przez o. Jerzego Valentina i o. Jakuba Gretsera, a w czem mu dopomógł Jędrzej Bobola podkomorzy w. kor. 5) Matki Bożej śnieżnej na przedmieściu między Lubatówką i Wisłokiem, który został zniesiony powodzią 1652 r. Z tego czasu mamy przy amsterdamskiem wydaniu Celariusza z r. 1656 na str. 336 widok K. od strony południowej. Miasto jest opasane murem podobnym do murów Krakowa, ale pojedynczym; w silnych wysokich basztach od wschodu i zachodu widać bramy, do których prowadzą drogi. Między bramami ciągnie się mur do wysokości pierwszego piętra zaopatrzony blankami i dwiema mniejszemi basztami. Baszty nad bramami są czworoboczne, inne okrągłe. W środku w tłumie jedno i dwu-piętrowych domów można rozróżnić wieże i kościoły. Po za murami widać ku południowemu wschodowi osadę z kościołem, na wschodzie gęsto zabudowane przedmieście, a w głębi śród drzew wielki budynek z trzema wieżyczkami. Na przodzie, to jest od południa, kilka rozrzuconych domów. „Jestto w tej okolicy najważniejsze miasto (urbs), powiada ten geograf, i skład towarów (emporium) uczęszczany przez kupców węgierskich. Chociaż ci kupcy przyjeżdżając składają swe towary w podgórskich okolicach, to tutaj przez starodawne przyzwyczajenie najwięcej dowożą. Stąd tutejsi obywatele majętniejsi od mieszkańców innych miasteczek, a jarmarki zwykły być daleko sławniejsze“. Niedługo potem rozpoczęły się smutne chwile upadku dla K. W r. 1655 wydała owoce zdrada Radziejowskiego. Szwedzi w połączeniu z Rakoczym zajęli i łupili miasta małopolskie, a temu losowi uległo i K. Po ustąpieniu Szwedów tak przedstawiają lustratorowie K. w r. 1655: „Przed wojną szwedzką istniały tu cechy: szewski, tkacki, czapniczy, piekarski, kuśnierski z miechownikami, krawiecki, bednarski, rzeźniczy; w jednym zaś cechu objęci byli kotlarze, wędzidlarze, złotnicy, konwisarze, kowale, ślusarze, miecznicy, rymarze, powroźnicy, ruśnikarze, blacharze, zegarmistrze, łucznicy, snycerze, robiący puzdra. Teraz miasto tak zdezolowane i zniszczone zastaliśmy, że prowent wójtowski i miejski prawie całe zginął. Mieszczanie żadnego czynszu staroście nie dają, dają jednak annuatim (rocznie) 8 fl., gdy na elekcyą rady do nich przyjeżdża. A iż wiele na tem zależy, aby ochędóstwo w mieście było i mury zachowane były w suchości, postanawiamy i nakazujemy, aby ex nunc (natychmiast) chlewy od murów po ulicach i przecznicach były zniesione i każdy mieszczanin dom do murów mający, aby plugastwo kazał chędożyć i bruk za domem brukował, żeby około muru wolne ochędożne przejście było. Niemniej także na urzędzie cechów należy, którego dla niedbalstwa i nieporządku niemasz, nakazujemy: aby co rok po elekcyi, pierwej niż urząd nowy cechmistrze poobiera, baszty cechów rewidował, armatę

ich, prochy, kule, strzelbę i to na serio animadwertował contra negligentes (by występował przeciw niedbalcom) jeśliby którego roku cech pomnożenia armaty, strzelby, kul prochu, juxta proportionem proventum nieprzymnażał". W podupadłem mieście musiały się zakraść niesnaski i wzajemne oskarżenia, skarżył się urząd na nieposłuszeństwo mieszczan, a ci na niesprawiedliwość i surowość władzy, bo lustrator Jan Franciszek Lubowidzki, kasztelan wołyński dodaje: „Naostatek bacząc rebellem communitatem (buntowniczość mieszczan) contra magistratum (przeciw urzędowi miejskiemu) postanawiamy: aby communitas magistratui debitam reverentiam et honorem praestent, magistratus autem, ea qua par est communitatem reverentia observantia et amore prosequatur." (aby gmina okazywała należyte uszanowanie i cześć władzy, władza zaś ma postępować z gminą z równem poszanowaniem, uprzejmością i miłością). Lustratorom przedłożyli mieszczanie żałobę na szlachtę i żołnierza koronnego, bo pierwsi odjęli im chleb, osadziwszy na karczmach żydów, przez co browary upadły. Było ich pierwej 30, piwo marcowe wożono do Krakowa i tam sprzedawano, a w targ we środy i soboty przecisnąć się nie było można pomiędzy wozami, które przychodziły po piwo — teraz jeden tylko browar, a czopowe i śrutowe przepadło. Miasto doznawało różnych klęsk, zniszczył je pożar do gruntu, powietrze zabrało do 1100 osób, Rakoczy i Kozacy zniszczyli przedmieścia i miejskie folwarki, ale „najnieznośniejszy, skarżą się mieszczanie, był nam żołnierz koronny, i nie możemy przepomnieć pułku p. Józefa Łęczyńskiego, który miasto poenitus zniósł i w niwecz obrócił". Dla tego lustratorowie, widząc ostatnią zgubę i ruinę miasta tak sławnego pro fide et conscientiis nostris deferimus J. K. Mści, aby wcześnie temu zabieżeć, póki się ostatek mieszkańców, których jest teraz kilkanaście, nie rozejdzie, libertatio (uwolnienie) od przechodzącego żołnierza i chlebów zimowych, zgoła od podatków wszelakich do lat przynajmniej 4-ch była dana". W spokojniejszych czasach podniosło się K., chociaż nie wiele, gdy nadeszła nowa burza, wojna Karola XII z Augustem II i zniszczyła powtórnie miasto. Zesłano znów w 1765 r. Michała Humnickiego i Antoniego Jordana Walawskiego skarbnika ziemi sanockiej na lustracyą, a ci opisują już tylko ruderę miasta: „Krosno dla wspaniałości murów i kamienic, dla zacności i wyboru konsulów i prokonsulów, radą i cnotą zaszczyconych, niegdyś było sławne przez wielość praw i przywilejów, przez porównanie in parte w wolnościach ze stołecznemi miastami, bytnością królów zaszczycane. Przed czasy parva Cracovia nazywane, teraz na ostatnią przyszło ruinę i tak okropne spustoszenie, iż słusznie przypisać można: nec locus ubi Troja fuit; będąc pierwej całej ziemi przed zbójcami węgierskimi receptaculum (schroniskiem). Ma szczególnie z przeszłych szczęśliwości memoryał w obywatelach kilkunastu, w których roztropność i zdolne talenta znajdować się mogą, lecz i ci także upadkowi swemu wielkiemi inwolucyami i duchownemi obarczeni wyderkafami (wykupami, należytościami zapisanemi za coroczne odprawiane msze św.) zaradzić nie dostarczą. Do wójtostwa należą wsie: Krościenko niżne, Białobrzegi, Suchodół i Płowienka". Kuropatnicki w Geografii z r. 1786 mówi, że większa część kamienic i ratusz pustoszeje, a około kościoła św. Wojciecha płynie ropa (nafta) do smarowania wozów. Swięcki w „Opisie Starożytnej Polski" w r. 1816 powtarza to samo dodając, że według Zeilera miały tu być sławne fabryki sukna i rozwinięte rękodzielnie płócienne. Gdy rząd austryacki w r. 1772 utworzył siedzibę cyrkularnego obwodu w Dukli, nie mogło podnosić się to miasto, zwłaszcza że i szkoły jezuitów po zniesieniu zakonu zamknięto w r. 1773, potem kolegium obrócono na szpital a kościół walący się rozebrano. Zbudowanie gościńców od wąwozu dukielskiego do Przemyśla i z Dukli do Pilzna, z pominięciem Krosna, a dalej przeniesienie cyrkułu z Dukli do Jasła, odwróciło znowu handel węgierski od K. Stupnicki w Geografii Galicyi z r. 1849 podaje liczbę mieszkańców na 5000; być może że miasto znów podupadło po zbudowaniu kolei Karola Ludwika, która zagarnęła transport win węgierskich. Teraz znowu podnosi się K. i ma widoki na lepszą przyszłość po wybudowaniu kolei transwersalnej. Ludność trudni się płóciennictwem. Z pozostałych dotąd kościołów jest najstarszym kościół i klasztor oo. franciszkanów. Założył go 1380 r. Eryk (Mor), późniejszy biskup przemyski, za Wisłokiem, ale gdy został pożarem zniszczony, kupili ojcowie grunt od wójta krośnieńskiego z pozwoleniem Władysława Jagiełły i zbudowali 1407 r. kościół i klasztor, w którym dotychczas przebywają. Przy tym kościele znajduje się kaplica z grobami Oświecimów, niegdyś możnej rodziny, i portrety Stanisława i Anny Oświecimów; według podania zapłonął Stanisław, dworzanin Władysława IV strasznym afektem do siostry i udał się do papieża o dyspensę. Papież miał udzielić pozwolenia z zastrzeżeniem, że nie może błogosławić, a gdy młodzieniec po zwalczeniu wielu trudności powrócił — przybył na pogrzeb siostry-narzeczonej. Ten kościół ma piękną posadzkę z białego i czarnego marmuru. W wielkim ołtarzu znajduje się piękny obraz św. Stanisława biskupa wskrzeszającego Piotrowina; według podania

ma to być kopia obrazu wywiezionego z Anglii pędzla Van Dyka, ale co jest charakterystycznem, na przodzie stoją Stanisław i Anna Oświecimowie, panowie w kontuszach i lud. Kościół kapucynów (św. Jakuba) został zbudowany z polecenia Innocentego Bartha prowincyała tego zakonu ze zwalisk kościoła jezuickiego i zamku Kamieńca w ostatnich latach XVIII w. jest malowany freskami przez Andrzeja Kucharskiego, mieszczanina krośnieńskiego, które malarz Stęczyński bardzo chwali. Zakon kapucynów sprowadził tu 1753 r. Klemens Branicki, wojew. krakowski hetman w. koronny, dziedzic Tyczyna. Kościół drewniany św. Wojciecha na przedmieściu nazywają węgierskim. K. jest miejscem urodzenia Pawła z Krosna, pierwszego mistrza poezyi łacińskiej w Akademii krakowskiej. Par. należy do dyec. przemyskiej dekan. krośnieńskiego, ma przyłączone wsie: Białobrzegi, Głowienka, Krościenko niżne i Suchodół, a ogólna ludność 7697 rzym.-katol., 25 gr.-katol. i 517 izrael. Więk. posiadł. gminy miejskiej wynosi 184 mr. roli; mniej. pos. 1021 roli, 134 łąk i 94 mr. pastwisk. Miasto otaczają od zach. Polanka, od płn. Odrzykoń, od wsch. Korczyna, a od płd. Krościenko niżne. *Powiat krośnieński* obejmuje górzyste i lesiste okolice na przestrzeni 9.4894 miriametrów kwadr., zaludnione przez 70,702 mk. Znajdują się tutaj trzy miasta: Krosno, Korczyna i Dukla, 2 miasteczka: Rogi i Myscowa, 89 wsi i 65 obszarów więk. posiadłości. Sądowi pow. w Dukli podlega 23,898 mk. w 32 gminach i 22 obszarach więk. pos., sądowi w Krośnie 46,804 mk. w 62 wsiach i 43 obszarach więk. pos. Ten powiat graniczy na płd. z Węgrami, na wsch. z pow. sanockim i brzozowskim, na płn. z rzeszowskim i jasielskim a na zach. z jasielskim. Z ogólnego obszaru 158 817 mr. n. a. wypada na uprawne role 85112 mr. (więk. pos. 16813, mn. pos. 68299 mr.), na łąki i ogr. 14940 mr. (więk. pos. 3122, mn. pos. 11818 mr.), na pastwiska 23985 mr. (więk. pos. 2022, mn. pos. 21963 mr.), na lasy 34780 (więk. pos. 30467, mn. pos. 4313 mr.). W r. 1879 było w tym powiecie domów podlegających podatkowi czynszowemu i domowo-klasowemu 11548. Zapłacono podatku czynszowego 3846 zł. 84 ct. w. a., domowoklasowego 1679 zł. 87 ct., podatku gruntowego 60139 zł. 35 ct. W Chorkówce znajduje się wielka dystylarnia nafty, a w wielu miejscowościach trudni się ludność płóciennictwem, bądź przeważnie jako rzemiosłem, bądź tylko obok uprawy roli jako przemysłem domowym. *Mac.*

Krosno, przys. do Szczawnego.

Krosno 1.) niem. *Horst*, wś, nad strumykiem dążącym pod Mosiną do Warty, pow. śremski, 39 dm., 346 mk., 329 ewan., 15 katol., 2 żyd.; 55 anal. Kościół protestancki należy do dyec. poznańskiej. Poczta i st. kolei żel. w Mosinie (Moschin) o 6 kil. 2.) K., olędry, pow. śremski, 24 dm., 186 mk., 185 ewang., 1 katol.; 43 analf. 3.) K., wś, pow. wągrowiecki, 16 dm.; 179 mk., 10 ewan., 169 katol.; 53 analf. Poczta, tel. w Wągrowcu o 7 kil., st. kol. żel. Rogoźno (Rogasen) o 23 kil., Osiek (Netzthal) o 28 kil. 4.) K., niem. *Krossen*, wś, i folw., pow. bydgoski; folw. ma 626 mr. rozl., własność Górskiego, 13 dm., 122 mk., 114 ewan., 8 katol.; 43 analf. Poczta w Wodzku (Wodek) o 7 kil.; st. kol żel. w Chmielnikach (Hopfengarten) o 14 kil. (Kod. dypl. pol. I, 304, wymienia Krosno et Sabno). *M. St.*

Krosno, niem. *Krossen*, wś kościelna, pow. braniewski, nad strugą Drwęcą, przy Ornecie (Wormditt), miała obraz cudowny N. M. P., dlatego liczne osobliwie dawniej odbywały się tu pielgrzymki. Nową kaplicę postawił właściciel dóbr Jakób Bartsch z Braniowa przy końcu XVI w.; r. 1600 uczynił fundacyą, żeby nabożeństwo pewnemi czasy odprawiać się tu mogło. Teraźniejszy kościołek, filia Ornety, budowany r. 1715, konsekrowany 8 września 1720 r, przez biskupa Potockiego, p. t. Nawiedzenia N. Maryi Panny i ś. Józefa. *Kś. F.*

Krosno, niem. *Crossen* 1.) miasto powiatowe u zbiegu Bobrowy z Odrą, w okr. regencyjnym frankfurckim, 7000 mk., st. dr. żel. z Rozbórka do Gubina, o 23 kil. od Rozbórka. Tu (?) 19 marca 1238 r. umarł Henryk Brodaty. 2.) K., wś kościelna, pow. Luckau, leży pod Golssen, ma 251 mk.

Krosnowa, wś, pow. skierniewicki, gm. i par. Słupie, leży na wschód od linii drogi żel. warszaw.-wiedeń., między Płyćwią a Rogowem, o 5 w. od Rogowa. W 1827 r. 32 dm., 267 mk. Obecnie według Towarz. Kred. Ziem. folw. K. (z wsiami K. i Winna Góra), rozległy mr. 921, grunta orne i ogr. mr. 679, łąk mr. 30, pastwisk mr. 5, lasu mr. 186, nieużytki i place mr. 21, bud. mur. 4, z drzewa 20; płodozmian 8-polowy; wiatrak, pokłady torfu. Wś K. osad 45, z grun. mr. 523; wś Winna Góra os. 16, z grun. mr. 304. O wsi K. wspomina Kod. dypl. pol. I, 101 i Łaskiego Lib. ben.

Krosnowo, niem. *Krossnow*, wś, pow. bytowski, w Pomeranii. R. 1437 było włók 22, każda czynszowała 1 m. i 2 kury, pomagali przy sianobraniu; od nadmiaru (vor obiracker) dawali 7 m., młyn 1 m., razem m. 19, kur 44. R. 1607 Franciszek, ks. pomorsko-szczeciński, odnawia przywilej na sołtystwo Szymonowi Milbrodt: włók było 2, 2 morgi i 1/4 mr. łąki między strugą Stolper (? Słupa) i małą strugą, także nieco roli nad starą Bachą. Rybitwę miał wolną na stawie przede wsią i w jeziorze Bobin, czynić nam będzie, jak i inni sołtysi czynią. R. 1658 piszą: przed wojną było tu gbur.

10, młyn, ogrodnik; sołtys czyni 2 służby konne w wojnie. Teraz po wojnie zostało ogółem koni 6, wołów 18, krów 8; 1 gbur pusty, młyn daje fl. 66. Jest tu lasek bukowy, w nim żeru dla 40 wieprzów. W lesie od Jutrzenki (Morgenstern) ciągnącym się przy wsi K. aż do Liepientze (?) drzewo bukowe, możnaby spławiać wodą do Słupska. R. 1658 część K. należała do folw. Osiek. *Kś. F.*

Krosnowska Wólka, wś, pow. skierniewicki, gm. Słupia, par. Lipie. W 1848 r. dobra te, kupione przez rząd, włączone zostały do księstwa łowickiego; mają rozl. 1093 mr.

Krosowy, kol. do Kopienic, pow. toszecko-gliwicki.

Krossen (niem.), wś, pow. braniewski, ob. *Krosno.*

Krossingen i *Krossen* (niem.), ob. *Kroszyn.*

Krossnow (niem.), wś, pow. bytowski, ob. *Krosnowo.*

Krosta, rzeczka w pow. kowieńskim, prawy dopływ Niewiaży, uchodzi między rz. Kraujupis i Datnówką, 2 mile długa. Na niej jeden młyn. Por. *Dejryszki.* *J. D.*

Krosta bei Milkel (niem.), *Krostau*; ob. *Khrost* (łuż.).

Krostkowo, niem. *Freymark*, dom., pow. wyrzyski, 5864 mr. rozl.; 14 dm., 260 mk., 77 ewan., 163 katol.; 106 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Białośliwiu (Weissenhöhe) o 6 kil. Niegdyś własność Ign. Sikorskiego. *M. St.*

Krostkowo al. *Krystkowo, Chrystkowo*, niem. *Christkowo*, od r. *Christfelde*, włośc. wś, pow. świecki, długim rzędem się ciągnie na nizinach lewego brzegu Wisły. Obszaru liczy mr. 2103, bud. 55, dm. 27, katol. 29, ewan. 185. Parafia i poczta Gruczno, szkoła w miejscu. *Kś. F.*

Krostkowska kępa, niem. *Christkowo-Kämpe*, osada czy też kępa, pow. chełmiński, na nizinach, po praw. brzegu Wisły, około 1 mili od Chełmna, podana jest na mapach wojskowych jako leżąca nad Chełmionką, pod Starogrodem, w urzędowych skorowidzach nie zachodzi. Panny benedyktynki w Chełmnie posiadały Krostkowską kępę, zwaną także Ostrów u Topolna, niewiadomo jednak, czy tę samą. R. 1591 panna ksieni Mortęska, będąc w czasie sejmu w Warszawie, otrzymała ten Ostrów z łaski króla Zygmunta III; dochodów miał wtedy stąd klasztor 700 zł. *Kś. F.*

Krostoszowice, niem. *Krostoschowitz*, 1416 roku *Crostoschwicze*, wieś, powiat rybnicki, na wzgórku, parafia Skrzyszów, leży o 16 kil. na płdn.-zach. od Rybnika; 23 bud., 36 dm., 281 mk., 50 rodzin, 517 mr. roli gliniastej, z nieprzepuszczalnym podkładem.

Krostwitz (niem.), ob. *Khrościcy* (łuż.).

Krosza, karczma i ogrody nad rz. Mereczanką, pow. wileński, 5 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 6 dm., 65 mk., z tego 4 prawosł., 48 katol., 13 izr. (1866).

Kroszczewiec, folw., pow. sierpecki, par. Raciąż, 160 mr. rozl. W urzędowym spisie gubern. z r. 1882 niewymieniony.

Kroszczyn, ob. *Gumino* i *Krościn.*

Kroszczyn, por. *Kroschen.*

Kroszewo, wś, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Rajgród. W 1827 r. 15 dm., 87 mk. K. położone na wsch. jeziora t. n. zajmującego około 7 wł. Grunta wzgórzyste, po większej części gliniaste, pokryte kamieniami narzutowymi; niziny pomiędzy górami zawierają obszerne łąki lądowe; rozległość wynosi około włók 56, komunikacyą ma K. z traktem bitym kowieńskim o wiorst 1 $^1/_2$; znajduje się tu cmentarzysko z czasów pogańskich na łące zwanej Żurawiniec, obłożone kamieniami dużych rozmiarów. Rozległy las pod nazwą Rafałówka wytrzebiony (dziś 8 włók), należy do K. W dawnych czasach K. należało w części do drobnej szlachty; z postępem czasu, jako siedziba główna Karwowskich, stało się ich własnością w zupełności i oni przeszło 4 $^1/_2$ wieków je dzierżyli. Wieś pomieniona została rozkolonizowana pomiędzy włościan miejscowych w r. 1864, a dwom właścicielom pozostały małe folwarki. *St. J. K.*

Kroszówka, wś, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Rajgród, zamieszkała przez włościan (należała do par. Bargłowo), leży na wsch. Kroszewa, grunta rozciągają się na płd. nad jez. błotnistem, należącem do wsi Górskie. Ma ono około włók 3 rozległości, otoczone łąkami bagnistemi, tak, iż trudny przystęp do jeziora; w czasie zimy mroźnej, obfitującej w śniegi, ryby zasypiają i z nastąpieniem wiosny stają się pastwą drapieżnego ptastwa. K. ma rozległości około włók 25, należała niegdyś do starostwa rajgródzkiego, a jako własność rządu wraz z innemi folwarkami należącemi do starostwa, zakupił ją na licytacyi w r. 1820 Bagiński. W krótkim czasie wspólnie z innemi rozległemi dobrami b. starostwa K. przeszła na własność żydów, a po r. 1863 rozkolonizowana pomiędzy włościan. R. 1827 było tu 12 dm., 92 mk. *St. J. K.*

Kroszty, kilka drobnych posiadłości t. n. istnieje w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kowieńskiej, okr. pol. poniedzielski, o 91 w. od m. pow. Jedna z nich należała przed r. 1864 do Pożaryskich. *J. G.*

Kroszyn, mylnie *Kraszyn*, mko, pow. nowogródzki, nad Szczarą, w okolicy płaskiej, bezleśnej, o glebie iłowatej. Ma paraf. kościół katolicki Bożego Ciała, z drzewa wzniesiony 1818 przez ks. prob. Matuszewskiego. Parafia katol. dek. nowogródzkiego, dawniej stwołowickiego, w znacznej części z parafii Stwołowi-

cze utworzona. Kaplice w Żelaźnicy, Haciszczu i Arabinowszczyznie; dawniej i w Stajkach.

Kroszyn 1.) *Wielki* al. *Krosin*, wś, pow. obornicki, 70 dm., 580 mk., 50 ewan., 524 kat., 6 żyd.; 161 analf. Poczta w Połajewie o 6 kil.; tel. w Ryczywole (Ritschenwalde) o 14 kil.; st. kol. żel. w Rogoźnie (Rogasen) o 27 kil., we Wronkach o 22 kil. 2.) K. *Mały* al. *Krosinko*, wś, pow. obornicki, o 5 kil. na północ od poprzedniego; 39 dm., 283 mk., 95 ewan., 188 katol.; 79 analf. Poczta w Połajewie o 4 kil.; tel. w Ryczywole o 13 kil.; st. kol. żel. w Rogoźnie o 26 kil. 3.) K. *Wielki*, niem. *Krossingen*, folw., należy do królewszczyzny Młynkowa; 4 dm., 60 mk., 18 ewan., 42 katol.; 26 analf. *M. St.*

Krotel, zowie się w dok. z r. 1481 góra w pow. margrabowskim położona, na pruskich Mazurach, przy wsi Liski. Jan, Stanisław, Paweł, Tomasz, Marcin i Mikołaj posiadali wtedy 15 włók roli na górze Krotel między dworem liskowskim, Heinfliess (?) a jez. Rekient i Garbar. Ob. Kętrz.: Ludność polska w Prusiech, str. 503. *Kś. F.*

Krotenphul (niem.), wś, pow. bystrzycki na Szląsku, par. Bystrzyca.

Krotingen, ob. *Krotynga.*

Krótka, szczyt w Tatrach liptowskich, w południowej ścianie doliny Niewcyrki, między Krywaniem a Ostrą, wznosi się 2374 m. (szt. gen.); 2381.9 m. (Fuchs). Na mapach Tatr mylnie *Kratka* nazwany. *Br. G.*

Krotkeberg (niem), góra z kaplicą pod wsią Oszwitz, pow. wrocławski.

Krótka strona, przedmieście msta Buska, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Krótkie, wś włośc., pow. wilejski, o 34 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 4 dm., 48 mk. prawosł. (1866).

Krótkigaj 1.) al. *Krótkogaj*, folw. na obszarze dworskim Trościaniec, pow. brodzki. 2,) K. al. *Krutohory*, folw. w Załoźcach, pow. brodzki.

Krotofil, młyn pod Hanuskiem, pow. toszecko-gliwicki.

Krotoszyn, wś, pow. lwowski, o 11 kil. na płd.-wsch. ode Lwowa, 8 kil. na płd.-zach. od sądu pow. w Winnikach, tuż na zach. od urzędu poczt. w Dawidowie. Na płn. leżą Pasieki Zubrzeckie, na wsch. Dawidów, na płd. Milatycze i Żyrawka, na zach. Żyrawka, na płn.-zach. Zubrza. Przez środek obszaru płynie mały potok od płn.-wsch. na płd.-zach. i wpada za obrębem wsi do pot. Żubrzy, tworzącego na małej przestrzeni granicę od Żyrawki. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie (330 m.), dokoła nich pola, łąki i pastwiska. Najwyższe wzniesienie w stronie płn. 350 m.; ku płd.-zach. opada obszar do 345 m. i niżej. Własność więk. (konwentu oo. dominikanów lwowskich) ma roli or. 333, łąk i ogr. 54, pastw. 3, lasu 20 mr.; własn. mniej. roli or. 826, łąk i ogr. 117, pastw. 224 mr. Według spisu z r. 1880 było 798 mk. w gminie, 41 na obsz. dwor. (obrz. rzym.-katol.). Parafia rzym.-katol. w miejscu, należy do dek. szczerzeckiego, archidyec. lwowskiej, erygowana w r. 1399, ma filią w Żyrawce. Par. gr.-katol. w Żyrawce. We wsi jest kościół murowany, pod wez. Wszystkich Świętych, konsekrowany r. 1855 i szkoła etat., jednokl., folw., młyn i źródła żelaziste niezwiedzane. Władysław ks. Opolski darowuje oo. dominikanom lwowskim K. i inne wsie w r. 1377; ob. Akta grodz. i ziem. t. II, str. 10 i 11; dokument z r. 1378 wydany przez tegoż księcia w sprawie granic tamże, str. 13 i 14. Władysław Jagiełło przenosi majętności oo. dominikanów lwowskich, między niemi także K. na prawo magdeburskie w r. 1397; ob. Akta grodz. i ziem. t. II, str. 40. Jakób, arcybiskup halicki, pozwala r. 1399 dominikanom lwowskim założyć kaplicę w K. i spełniać tamże obowiązki; Akta grodz. t. II, str. 42 i 44. Władysław Jagiełło nadaje dominikanom lwowskim dworzyszcze w Kościejowie (ob.) z obowiązkiem odprawiania dwóch mszy co tydzień za niego i zmarłą królowę Jadwigę po wszystkie czasy. Ob. dokument wydany w Szczercu d. 4 październ. r. 1399 w Akt. grodz. t. III, str. 140 i w dodatku do Gazety lwows. r. 1858, Nr. 8. *Lu. Dz.*

Krotoszyn, niem. *Krotoschin*, 1.) miasto powiatowe departamentu poznańskiego, położone pod 51° 42' szer. półn. i pod 35° 6' dług. wschodniej od Ferro, 130 metrów nad poziomem morza; na gruncie kamienistym, zimnym i nieprzepuszczalnym, w okolicy płaskiej, wystawianej często na grady. Miejscowości jest w gminie 13: a) K., miasto, dwory i pojedyńcze osady; b) Buchenhof; c) Falkenhof; d) Grögersruh; e) Zmysłów; f) folwark strzelecki (Schützenvorwerk), g) Vorpahlslust, kolonie: h) Domagaliki; i) Wirsing; k) Starków; l) Ibich, cegielnia; m) leśnictwo miejskie (z folw. ma 2208 mr. rozl.); n) osada borowego. W kilku miejscach przy kopaniu znaleziono bursztyn. W r. 1880 było mieszkańców: 8305, w roku 1875: 8060, a w roku 1871: 7868; 13 miejsc.; 651 dm., 3109 ew., 3309 katol., 1 dysydent, 1449 żydów. Zatrudnieniem głównem mieszkańców okolicy jest rolnictwo; mieszczanie sami mało się zajmują rolnictwem; najważniejszą ich czynnością, a mianowicie żydów jest handel zbożem, rzepiem, wełną i okowitą. Cztery jarmarki. Siedziba landrata czyli naczelnika powiatu, poborcy powiatowego, budowniczego powiat., kontrolera katastru, fizyka pow., inspektora pow. szkół, komisarza obwodowego. Aż do reorganizacyi sądowej z roku 1879 był sąd pow. kolegialny, od tego zaś cza-

su jest tylko sąd okręgowy, należący do sądu ziemiańskiego w Ostrowie i nadziemiańskiego w Poznaniu. Kościół paraf. katol. dekanatu krotoszyńskiego, dyecezyi gnieźnieńskiej. Kościół protestancki dyecezyi krotoszyńskiej. W ogóle 3 kościoły katol. i jeden protest., synagoga. Gimnazyum filologiczne w gmachu dawniejszego klasztoru trynitarzy, przetworzone ze szkoły realnej, a poprzednio szkoły powiatowej; kilka szkół elementarnych miejskich, wyższa szkoła żeńska, 1501 analf. Z rękodzieł i rzemiosł zasługują na wzmiankę: kuśnierstwo, młynarstwo (26 wiatraków), wyrabianie obuwia, drukarnia hebrajska, fabryka tabaki, piła parowa, fabryka wyrobów stolarskich do mebli, dwie apteki, gazownia, w okolicy dwie gorzelnie. Kasa pożyczkowa miejska, niemieckie tow. pożyczkowe liczące blisko 500 członków, polskie tow. pożyczkowe (217 członków); tow. filialne agronomiczne (36 człon.); filia banku królewskiego. Urząd pocztowy pierwszej klasy, stacya telegraficzna w mieście i na dworcu kolei żelaznej; poczthalterya; poczta osobowa do Rawicza na dworcu kol. żel. i do Ostrowa; poczta karyolkowa do Sulmierzyc. Stacya kolei żelaznej oleśnicko-gnieźnieńskiej, między Koźminem a Zdunami, o 31 kil. od Jarocina. Gościńce: z Koźmina przez K. do Ostrowa; z K. przez Roszki do Raszkowa; z K. przez Zduny do Wrocławia; przez Kuklinów i Kobylin do Rawicza. K. położony w dawniejszem województwie kaliskiem, pow. pyzdrskim. Podanie o początku miasta utrzymuje się między ludem następujące: Przed dawnemi wiekami, na miejscu gdzie obecnie jest wieś Stary Krotoszyn z drewnianym kościołkiem Maryi Magdaleny, w polu gdzie się wznosi okop szwedzki, mieszkał rycerz bogaty nazwiskiem Krót. Ten miał syna, który miał założyć dzisiejsze miasto, które nazwano od syna Krota czyli Kroty „Krotoszynem". We „Wspomnieniach wielkopolskich" Raczyńskiego początek nazwy inaczej jest wytłumaczony: „W odległych czasach mieszkał pod dzisiejszym Krotoszynem bogaty szlachcic, którego syn w sąsiedztwie osiadł i zamek wystawił. Lud miejscowy nazwał nową osadę grodem syna, z czego (?) powstał (gród—Krot): Krotoszyn. Historycznych dowodów o założeniu miasta nie masz. Znaczna część archiwów miejskich i kościelnych przez pożary (r. 1656 i r. 1774) lub najazdy nieprzyjaciół albo stała się pastwą płomieni lub zaginęła. Aż do środka w. XVI K. był własnością znakomitej rodziny Krotowskich, którym może i początek zawdzięcza. Z tej familii Wierzbięta w r. 1415 przeniósł miasto z dawnego miejsce na dzisiejsze, gdzie, jak przywilej opiewa, miała być wyspa i folwarki Banów i Oraczewice, i nadał prawo magdeburskie. Dla prędszego wybudowania miasta i podźwignięcia go uwolnił mieszkańców od opłacania czynszów i danin, jako też mieszkających na przedmieściu, zapewne na Błoniu dzisiejszem, od posług dworskich na przeciąg kilku lat, poczem mieli opłacać z każdego łanu w dzień św. Marcina po 3 złote praskie. Przez takie dobrodziejstwa Wierzbięta, przyczyniwszy się do prędkiego wzrostu i zakwitnienia miasta, zasługuje na nazwę drugiego założyciela. Jego także staraniem stary zamek odbudowano, jak Starowolski wspomina. Teraz już śladu niemasz starożytnej budowli z fosami i bramami, kolebki Krotowskich, Niewieskich, Rozdrażewskich. Stoi wprawdzie jeszcze zamek, ale z gruntu przeistoczony. W r. 1570 K. przeszedł po Niewieskich do Rozdrażewskich, którzy wysokie urzędy w kraju piastowali i znakomite położyli zasługi. Używali tytułu hrabiów w Polsce z dóbr Ponsdorf w Czechach. Pierwszym dziedzicem K. był Jan Rozdrażewski, wyniesiony przez króla Stefana na godność podkomorzego, przez Zygmunta III na kasztelana poznańskiego. Zbrojne roty jego zawsze były gotowe na posługi kraju. Z powodu pychy miał jednakże pomiędzy szlachtą wielu nieprzyjaciół i dlatego mieszkał po większej części za granicą, w Niemczech. Na sejmie w r. 1595 wystąpił z wnioskiem, ażeby z dóbr krotoszyńskich ustanowiono ordynacyą, ale wniosek nie znalazł poparcia, chociaż w tym samym czasie powstały ordynacye Myszkowskich i Zamojskich. Rozdrażewski, przebywając w Niemczech, poznał dokładnie protestantyzm, stał się gorliwym jego zwolennikiem, przyczynił się do szerzenia go w Polsce, prześladowanych dla przekonania religijnego Niemców gościnnie przyjmował, przywilejami obdarzał; sam około r. 1592 poślubił Leszczyńską, wyznania braci czeskich, i oddał im kościół katolicki farny, niedawno wybudowany, co wywołało po jego śmierci zaciętą walkę pomiędzy katolikami a protetestantami. O dobro miasta był bardzo dbały; zniósł wszystkie ciężary włożone przez swego poprzednika Niewieskiego; prawo magdeburskie odnowiwszy, postarał się o zatwierdzenie nowych zmian przez króla Batorego r. 1586; co następnie ponownie potwierdził Zygmunt III w Warszawie r. 1632 i Władysław IV r. 1634. Przywileje te spisane w języku polskim przechowuje w odpisie magistrat miasta. (Ob. *Przyjaciel ludu*, rok XV, Nr. 42). Rozdrażewski umarł w r. 1628, pochowany w kościele św. Jana, dzisiejszym farnym, zostawił syna Jana, z drugiego małżeństwa, z Katarzyny Potulickiej. Jan, objąwszy po ojcu dziedzictwo, odebrał prawa nadane dysydentom, zakazując im, pod karą 20 marek srebra, odprawiania publicznych procesyj, śpiewów i ceremonij, a widząc jak protestantyzm się szerzył i majątki

katolickie, już to przez spadki, już to przez związki małżeńskie przechodziły w ich ręce, wydał osobne rozporządzenie, w którem zakazał, aby dysydenci ani ról, ani innych posiadłości ze szkodą katolików nie dziedziczyli, ani kupowali. Podług nowej ordynacyi miejskiej, jaką ogłosił, osądził innowierców niezdatnymi do dzierżenia jakichkolwiek urzędów miejskich. Po nim odziedziczył K. Jakób, syn jego, kasztelan kaliski (z bratem Krzysztofem), później wojewoda i starosta odolanowski. Za jego czasów wielkie klęski na miasto spadły; powietrze w r. 1630 i 1653 (od lipca aż do lutego r. 1657), całkiem prawie miasto wyludniło; nadto pożary w r. 1638 i 1656 znaczną część domów pochłonęły. Największej klęski zaś doznali mieszkańcy za czasów szwedzkich. Jakób Rozdrażewski, chociaż utratą dóbr zagrożony, wierny został ojczyźnie i królowi. Własnym kosztem uzbrojone oddziały posyłał Janowi Kazimierzowi, a nadto sam stanąwszy na czele połączył się w sieradzkiem z wojskiem królewskiem. W bibliotece poklasztornej zachowany jest list królewski, świadczący o zaszczytnej gotowości Jakóba do posług krajowych. W r. 1655 Szwedzi najechali Krotoszyn. Okrucieństwa, jakich się dopuścili, jak niszczyli, rabowali, palili, nawet dzieci zabijali, opisał naoczny świadek, altarzysta, ks. Bartłomiej Gorczyński w księdze kościelnej metrycznej pod dniem 5 Julii r. 1656. Generał szwedzki Wrzeszczewicz stał tu przez długi czas obozem; miasto musiało mu się okupić 3000 fl. W bibliotece poklasztornej przechowuje się spis ciężarów, jakie mieszczanie wówczas od przechodzących wojsk ponosili, pod tytułem: Gravamina, które obożne miasteczko Krotoszyn czasów teraźniejszych ponosiło i ponosi. Dopiero gdy Stefan Czarniecki zniósł 3000 Szwedów pod Trzemesznem i wszelkie łupy im odebrał, wraz z dworem królowej szwedzkiej, a wojewoda podlaski pod Poznaniem znaczny oddział szwedzki w pień wyrżnął i podstąpiwszy pod Kalisz Szwedów tam będących oblegał, Wrzeszczewicz na rozkaz króla swego ruszył z Krotoszyna, spaliwszy wprzódy miasto, tak iż tylko przedmieścia koźmińskie pozostały; było to r. 1656; o dwie mile odległy Kobylin również zrabował i tamże klasztor bernardyński z gruntu zniszczył, a następnie Kaliszowi w odsiecz podążył. W drodze napotkał wojewodę podlaskiego, i poniósłszy klęskę w Patrzu, sam w tej potrzebie życie położył. Krotoszyn po takiem spustoszeniu zwolna z gruzów się dźwigał; około odbudowania miasta wielkie zasługi położył ówczesny burmistrz Jan Dobrowolski; jego staraniem stanął r. 1689 nowy ratusz ze wspaniałą wieżą i zegarem, dalej kościół św. Piotra; obwarował miasto kosztem publicznym bramami, fosami i wałami, które w ciągu zeszłego wieku rozebrano i zrównano. W r. 1686 K. przeszedł na własność Franciszka Zygmunta Gałeckiego, wojewody inowrocławskiego. Tenże potrzebą przynaglony prawa i przywileje miastu przez poprzedników nadane znacznie ścieśnił, różne ciężary, robocizny i posługi na mieszkańców włożył. Ingresowany w aktach urzędu wójtowskiego inwentarz miasta K. z roku 1692, które się dotąd przechowują, zawiera spis wszystkich nowych powinności; niektóre z nich do ostatnich czasów się utrzymały. Okazuje się, że 12 było cechów. W niektórych cechach zasiadali ewangelicy i urzędy cechowe dzierżyli, a tak nienawidzili katolików, że nie chcieli żadnym sposobem dopuścić katolika do urzędu cechmistrza. Tylko cechy: garncarski, młynarski, piekarski i kuśnierski, były czysto katolickie; z czasem do wszystkich wcisnęli się ewangelicy, prócz do kuśnierskiego. Obowiązki cechowe były trojakie: 1) kościelne (dostarczanie świec woskowych, uczestnictwo w procesyach i t. p.); 2) miejskie (warty, posyłki); 3) wewnętrzne cechowe (posługi przy zebraniach, dostarczanie napitku do uczt i t. d.). W końcu XVII wieku odbywały się w K. znaczne jarmarki; kupcy z dalekich stron Polski przybywali; obszerne pastwiska i lasy okolicy dostarczały paszy dla trzód i stadnin; ożywione stosunki z sąsiednim Szlązkiem handel do stanu kwitnącego doprowadziły. Wojewoda Gałecki rozkazał dawny zamek z gruntu odnowić, założył piękny ogród i zwierzyniec. W pierwszej połowie XVIII w. Józef Potocki, kasztelan krakowski, został dziedzicem K. R. 1712 Grudczyński, stronnik Karóla XII, starając się na rzecz tego króla nowe powstanie wzniecić, pod K. dość liczny zebrał oddział, ale został przez starostę Brzuchowskiego całkiem pobity, i jego partyzanci poszli w rozsypkę. W r. 1777 ogień prawie całe miasto pochłonął, przy czem kościół farny wiele ucierpiał. W czasie wojen francuskich wojska rosyjskie, francuskie i t. d. przez miasto przechodziły. Do r. 1819 K. był królewszczyzną i w tymże roku rząd pruski darował miasto wraz z dobrami Odolanowem, Rozdrażewem, Orpiszewem z tytułem księstwa książętom Turn-Taxis za ustąpienie praw pocztowych, jakie ta rodzina w prowincyach niemieckich posiadała. Dziedzic K. miał osobny sąd książęcy, który od lat kilkudziesięciu już nie istnieje i wcielony został do sądownictwa rządowego pruskiego. Przed ustanowieniem sądu powiatowego, a następnie okręgowego, był tu za czasów pruskich sąd ziemsko-miejski i sąd pokoju. Od r. 1819 miasto uległo szybkiej germanizacyi w wielu kierunkach; urzędy w kamerze książęcej otrzymali Niemcy, ze sądownictwa oddalono Polaków; napływ cudzoziemczyzny sprowadził sto-

pniowe zubożenie żywiołu polskiego. Obecnie mieszkańcy polscy tylko się utrzymali jeszcze na przedmieściach, główna część miasta całkiem zniemczona. W r. 1811 było w 663 domach 4275 mk.; w r. 1837 w 65 domach 6266 mk.: 4053 chrześcian, 2213 żydów. W r. 1827 urodził się w K., na przedmieściu kaliskiem, syn lekarza, Maryan Langiewicz, dyktator z r. 1863. Dodamy jeszcze w końcu kilka uwag o kościołach katolickich. Fara w dzisiejszych rozmiarach stanęła nakładem kasztelana poznańskiego Jana Rozdrażewskiego (r. 1597), którego żona Leszczyńska, wyznania braci czeskich, namówiła, że kościół ten oddać przyrzekł jej współwyznawcom. Po jej śmierci rodzina Leszczyńskich domagała się wypełnienienia obietnicy i stąd powstały spory pomiędzy katolikami a dysydentami; nareszcie ugodzono się, że to wyznanie otrzyma kościół, którego uczestnik zmarły zostanie pierwej do świątyni wniesiony. Umarła pierwsza katoliczka, nazwiskiem Kitrzyna, którą do kościoła wniesiono dla odprawienia uroczystego pogrzebu. W ten sposób dysydenci zrzekli się pretensyj do fary. Przez czas pewien kościół także szpitalny i kościół św. Piotra przez dziedzica sprzyjającego dysydentom był oddany; katolicy usunęli się do kościołka Maryi Magdaleny za miastem. Gdy katolicy farę odebrali, uczynili ten kościół parafialnym; w roku 1686 wiele ucierpiał przez pożar; następnie zaś ze składek parafian i przyłożenia się patrona Rozdrażewskiego wspaniałej go odbudowano i przyozdobiono. Poświęcił go za przyzwoleniem arcybiskupa Łubieńskiego biskup z Kamieńca Podolskiego Andrzej z Leszna Leszczyński. W r. 1777 nowy pożar znacznie świątynię uszkodził, o czem świadczą jeszcze wewnątrz pozostałe znaki. Wieżę całą pochłonęły płomienie, dopiero w r. 1848 proboszcz i dziekan ks. Wysocki nową w głównej części i z daru księcia Turn i Taxis kosztem swoim wystawił, 135 stóp wysoką, w kształcie piramidy. Z przedmiotów większej wartości zasługuje w tym kościele szczególnie na wzmiankę obraz w wielkim ołtarzu umieszczony, przedstawiający zdjęcie z krzyża Zbawiciela, prócz tego znajduje się pomnik Rozdrażewskiego, kilka portretów na blasze malowanych dawnych dziedziców i ławki chóru kunsztownie rznięte. Drugi kościół katol. w mieście jest św. Piotra, który w wieku XVIII oddany został księżom trynitarzom, fundowanym przez Józefa Potockiego, wojew. kijowskiego, dziedzica K., stronnika gorliwego Stanisława Leszczyńskiego. Kościół wówczas był opustoszały, dla czego go wypadało naprawić; wystawiono przy nim klasztor, gdzie się później mieściła szkoła powiatowa i gimnazyum. Sam prymas oddał świątynię zakonnikom w czerwcu roku 1731. Była zapewne już bardzo stara, gdyż w czerwcu r. 1767 Ludwika z Mniszchów Potocka, kasztelanowa krakowska, przybywszy na miejsce, położyła kamień węgielny pod nowy murowany kościół dla ks. trynitarzy, który dotąd istnieje. Pod miastem rozkopano cmentarzysko, z którego wydobyto różne przedmioty bronzowe, pomiędzy niemi niezwykłych rozmiarów naramiennik, nadto mniejsze naramienniki, pierścienie na nogi, i pierścień jeden bardzo ciężki (massiv). Folwark należy do probostwa, ma 469 mr. rozl. Cztery folw. nal. do miasta, mają prywatnych właścicieli: 1) ma 243 mr. rozl; 2) 396 mr.; 3) 497 mr., (jest własnością Franciszka Orłowskiego; 4) ma 270 mr. rozl. *Księstwo krotoszyńskie* ma 54007 mr. rozl.; liczyło do 1880 r., 39 miejsc.; tegoż roku przybyły jeszcze 3 leśnictwa w pow. krotoszyńskim i cztery w pow. odolanowskim. Miejscowości są: 1) Krotoszyn, zamek; 2) Domki krotoszyńskie, Krotoschin-Domken, pojedyncza osada; folwarki: 3) Baszyn; 4) Benice (Benitz); 5) Bożaciu; 6) Brzuza; 7) Dąbrowo; 8) Dzielice (Dzielitz), 9) Głogowo (dom.); 10) Gorzupia; 11) Grembów; 12) Carlstein; 13) Kobierno; 14) Korytnica; 15) Ligota; 16) Lutogniewo; 17) Maciejewo; 18) Mathildenhof; 19) Nowawieś (Neudorf); 20) Nowy folwark (Neuvorwerk); 21) Orpiszewo; 22) Osusz; 23) Raciborowo; 24) Rozdrażewo; 25) Smarzew; 26) Sophienhöhe; 27) Świnków; 28) Tomnice; 29) Zamkowy folwark (Theresienstein); 30) Ugorzele; 31) Uszków; 32) Wróżew, nadleśnictwo; 33) Friedrich-Wilhelm-Hain; leśnictwa; 34) Hochward; 35) Blankensee; 36) Karl Alexander Ruhe; 37) Maxthal; 38) Theresienlust; cegielnia: 39) Stary Krotoszyn (Alt-Krotoschin); nowe leśnictwa: a) w pow. krotoszyńskim; 40) Birkenhorst; 41) Hopfenfeld; 41) Rhamberg, b) w pow. odolanowskim: 42) Haide; 43) Schwedenschanze; 44) Steinhaus; 45) Waldwinkel. Dawnych 39 miejsc. księstwa krotoszyńskiego liczą 125 dm., 2856 mk., 901 ew., 1955 kat.; 1090 analf. 2.) **K.**-*Stary*, wś, pow. krotoszyński, 9 dm., 71 mk.; 9 ew., 162 katol.; 22 analf. Poczta, tel., stacya kolei żel. w mieście Krotoszynie o 2 kil. *Powiat krotoszyński* w południowej części departamentu poznańskiego, pomiędzy 51° 37' a 51° 59' szer. półn. i pomiędzy 34° 46' a 35° 25' dług. wschodniej od Ferro położony, graniczy na północ z pow. śremskim i pleszewskim, na wschód z pow. pleszewskim i odolanowskim, na południe z odolanowskim i Szląskiem, na zachód z pow. krobskim. Największa długość pow. ze wschodu na zachód przez Koźmin i Pogorzelę wynosi 44.3 kil., największa zaś szerokość z północy na południe przez Krotoszyn 29 kil.; w części zaś zachodniej, gdzie się powiat rozszerza, przez Borek, Pogorzelę i Kobylin 24 kil. Pow. ma roz-

ległości 18.5 mil. kwadr., czyli 373,198,8 mr. magd. Ziemia pow. jest przeważnie równiną, tylko w części północno-wschodniej, na wsch. od Koźmina, wznoszą się wzgórza, gdzie są źródła kilku strumyków. Dwie są większe rzeki: Obra i Orla. Obra wypływa ze stawu nazwanego także Obrą, niedaleko wsi Obry i wpływa zaraz do powiatu śremskiego. Orla, poboczna Baryczy, bierze początek na wschód od Koźmina pod wsią Budy, mija Koźmin, przepływa przez zachodnią część pow., niedaleko Kobylina uchodzi do stawu Bartosz; o 4.5 kil. na południe od Kobylina wpływa do pow. krobskiego. Rzeki mniejsze są: 1) Lutynia, poboczna Warty, ma źródło pod Korytnicami, we wschodniej części pow. i płynie w kierunku północnym przez wsie Ligotę, Sośnicę, Lutynię; za tą wsią wchodzi do pow. pleszewskiego; 2) Ołobok, poboczna Prosny, wypływa z pow. krotoszyńskiego, niedaleko także Korytnic, płynie następnie do pow. pleszewskiego i odolanowskiego; 3) Orla tylnia ze strumykiem Chorodnicami, poboczna Orli, z którą się łączy w pow. krobskim; 4) Rzedziąca (Redenz), poboczna także Orli, z północy do niej dążąca, łączy się na południe od Kobylina; 5) Ochla, poboczna Rzedziący, wpada do niej pod Kobylinem. Jezior i stawów jest w pow. przeszło 60; ważniejsze są: Bartosz, Trafary, Baran, Wandek, Maciejewo, Stencel, Kamienny i jezioro Sworowo. Mieszkańców miał pow. w r. 1875: 67262; w r. zaś 1871: 65885 mk., z których na miasta przypada: 21994 mk. Liczy ich 7: 1) Borek, 2) Dobrzyca, 3) Kobylin, 4) Koźmin (Koschmin), 5) Krotoszyn (Krotoschin), 6) Pogorzela, 7) Zduny; ma oprócz 7 gmin miejskich, 43 obwodów dominialnych, 113 gmin wiejskich; ogółem 163 gmin, 315 miejscowości, 7079 domów mieszkalnych. Ludność pow. dzieliła się w r. 1871 na 31480 mężczyzn, 34405 kobiet; na 17040 ew., 45774 katol., 2 dysydentów, 3069 żydów. Polaków 67 procent. W przecięciu na milę kwadratową przypada około 3000 mk. Pow. krotoszyński należy do najwięcej zaludnionych w w. ks. poznańskiem wraz z powiatami: ostrzeszowskim, odolanowskim, krobskim, wschowskim, pleszewskim, bukowskim. Głównem zarobkowaniem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Czysty dochód z roli jest urzędownie oszacowany z morgu magd. na 2,25 marek; pod pługiem jest 71,8% arealu, łąk 5,6%, pastwisk 3%, lasów i zagajeń 15,1%. Liczba koni, bydła i owiec przechodzi znacznie liczbę przecięciową państwa pruskiego. Siedzibą landrata t. j. naczelnika powiatu jest K.; pow. podzielony jest na cztery komisaryaty czyli mniejsze obwody administracyjne. Obwody te są: 1) borkowski, 2) kobyliński, 3) koźmiński, 4) krotoszyński. Urząd poborowy jest także w Krotoszynie i w ogóle wszystkie władze naczelne pow. Od czasu nowej organizacyi sądowej znajdują się w pow. 2 sądy okręgowe: w Koźminie i Krotoszynie, nal. do sądu ziemiańskiego w Ostrowie i nadziemiańskiego w Poznaniu. Parafij katolickich jest w pow. 22, z tych 14 zalicza się do dyecezyi poznańskiej: 1) Koźmin, 2) Borek, 3) Pogorzela, 4) Dobrzyca, 5) Wałków, 6) Lutynia, 7) Rozdrażewo, 8) Benice, 9) Mokronos, 10) Lutogniewo, 11) Wielowieś, 12) Janków, 13) Borzęciczki (Radenz), 14) Starogród. (Kościół filialny w Zdzieżu); do dyecezyi gnieźnieńskiej liczy się 8: 15) Kobylin, 16) Krotoszyn, 17) Zduny, 18) Wyganów, 19) Koryta, 20) Łośnica, 21) Baszków, 22) Kobierno. Protestanckich jest siedm; sześć tworzy dyecezyą krotoszyńską: 1) Dobrzyca (Dobberschütz), 2) Kobylin, 3) Koźmin, 4) Krotoszyn, 5) Pogorzela (Pogorschel), 6) Zduny; siódma należy do dyecezyi śremskiej: 7) Borek. Żydzi mają w miastach pow. synagogi. Szkoły wyższe są w Krotoszynie t. j. gimnazyum filologiczne, wyższa szkoła żeńska, szkoła ogrodownictwa w Koźminie; zresztą pow. posiada w miastach kilkoklasowe szkoły elementarne, po wsiach po większej części jednoklasowe; pomimo wzrostu szkół w ostatnich latach trzeba było dla przepełnienia dzieci wykluczyć od nauki w 12 szkołach powiatu w r. 1879. W r. 1871 było w pow. 17218 analfabetów. W K. 3 są księgarnie, 2 drukarnie. Pow. ma obszaru 373,198,8 mr. magdeburskich; większa własność wynosi 202400 m.; polskie majątki wynoszą tylko jeszcze około 57000 mr. Od roku 1848 pszeszły w ręce niemieckie przeszło 68000 mr. Gorzelnie są: w zamkowym folwarku (Theresienstein), w Starym Kobylinie, w Wziąchowie, w Szelejewie, w Karolewie (Carlshof), w Obrze, w Klonowie, w Wykoci, w Trzebowie, w Orli; browary: (dwa) w Krotoszynie, w Zdunach, w Kobylinie; piece pierścieniowe do wypalania cegieł w Krotoszynie, w Koźminie, w Klonowie; cegielnie trzy w Krotoszynie. Tow. agronomiczne niemieckie i polskie w Krotoszynie, tow. pszczelnicze; towarzystwa pożyczkowe w Borku, w Dobrzycy, w Kobylinie i w Krotoszynie. Środki komunikacyjne pow. są korzystne, gościńce łączą miasta powiatu ze sobą i z miastami sąsiednich powiatów: 1) Gościniec z Borku przez Koźmin i Krotoszyn do Ostrowa mający w pow. 49.7 kil. długości; 2) z Koźmina przez Dobrzycę do Pleszewa, 14 kil. długości w pow.; 3) z Koźmina do Jarocina, 8 kil. dług. w pow.; 4) z Krotoszyna przez Roszki do Baszkowa, 17.6 kil. dł. w pow., 5) z Krotoszyna przez Zduny do Wrocławia, 8.2 kil. dł. w pow.; 6) z Krotoszyna przez Kuklinowo i Kobylin do Rawicza, 19.1 kil. dług. w pow.; 7) z Kuklinowa do Koźmina, 14,5 kil. dł. w pow.; 8) z Kuklinowa przez Po-

gorzelę i Szelejewo do Piasków (Sandberg), 22.1 kil. dług. w pow.; 9) z Borzęciczek (Radenz) przez Pogorzelę do Krobi (Kroeben), 14.5 kil. dług. w pow.; 10) z Roszek przez Koźmińskie Olędry Niemieckie do Dobrzycy, 16.2 kil. dług. w pow.; 11) z Mogiłki (Mogielka) do Koźmińskich Olędrów Niemieckich, 2.5 kil. dł.; 12) gościniec prywatny z Borzęciczek (Radenz) do Ruska (w pow. pleszewskim), 3 kil. dług. w pow.; 13) gościńce prywatne w księstwie krotoszyńskiem: a) ze Smoszewa do Gorzupi, 2 kil. dług.; b) gośc. łączący leśnictwa Maxthal, Theresienlust i Blankensee, 6 kil. dł. Kolej żelazna oleśnicko-gnieźnieńska przerzyna środek pow. z północy na południe w długości 32 kil.; stacye są w pow.: Zduny, Krotoszyn i Koźmin. Urząd pocztowy pierwszej klasy ze stacyą tel. w mieście i na dworcu kol. żel. znajduje się w K.; trzeciej klasy w Dobrzycy, w Kobylinie ze stacyą tel.; w Koźminie ze st. tel.; w Kuklinowie, w Pogorzeli i w Zdunach ze st. tel.; agentury pocztowe są w Borzęciczkach (Radenz), w Obrze i w Rozdrażewie. Cały prawie teraźniejszy powiat krotoszyński dawniej był częścią województwa kaliskiego ze wszystkiemi miastami tego pow., w obszarze 17.10 mil kwadr.; mała tylko cząstka obszaru 0.50 mil kwadr. ze wsią Szelewo należała do województwa poznańskiego. Pod względem archeologicznym pow. krotoszyński mniej jest zbadany, jak inne pow. W. Księstwa Poznańskiego; wykopano przedmioty z czasów pogańskich w Dobrzycy, w Kobiernie, w Krotoszynie, w Ochli; na granicy pow. po stronie szląskiej odkryto niemieckie szańce pogańskie pod wsią Strzebicko (Strebicko). Czyt. Łukaszewicza: „Historya i opis powiatu krotoszyńskiego". 3) *Krotoszyńskiego księstwa dzielnica*, położona w pow. odolanowskim, składa się z 15 miejsc. i zawiera folwarki: a) Baby (Baben), b) Chruszczyn, c) Chwaliszew, d) Daniszyn, e) Gliśnicę, f) Hustę, g) Kaczory (Katschuren), h) Łąkocin (Lonkocin), i) Raczyce (Ratschitz), k) Świecę, l) Uciechów; leśnictwa: m) Georgenstein, n) Karłowice, o) Paulshof, p) Wilhelminenruh; 39300 mr. rozl.; 46 dm., 664 mk.; 171 ew., 493 kat.; 209 analf. 4) K., wś, dom. i gm., pow. szubiński, 4 miejsc.: a) K., wś, b) K. folwark i leśnictwo, c) Stary dwór (Althof), folw., d) dom szosowy; 25 dm., 392 mk.; 24 ew., 368 katol.; 125 analf. Dom. z folw. Hamilkarowem i Wysiołami ma 3671 mr. rozl. Łomy wapienne, piece do wypalania wapna. Poczta i tel. w Barcinie o 3 kil., st. kol. żel. Broniewice (Am see) o 15 kil.; gośc. na miejscu. Własność Hamilkara Brzeskiego. *M. St.*

Krotoszyn, niem. *Krotoschin*, wś i król. domena, pow. lubawski, tuż przy dworcu kol. żel. w Biskupcu, ćwierć mili od miasta; włośc. wś obszaru liczy (wraz z domeną) mr. 2970, bud. 84, dm. 29, katol. 229, ew. 175. Parafia Swarcenowo, szkoła w miejscu, poczta Biskupiec. Król. domena, do gminy wsi włośc. K., bud. 19, dm. 5, kat. 28, ew. 67. Parafia, szkoła, poczta, jak wyżej. Za dawnych czasów istniał kościół w K., który zapewne już w wojnach krzyżackich zaginął. Wizytacya bisk. Olszowskiego z r. 1670 wspomina, że stał na małym wzgórku, ani znaku już po nim nie było, tylko cmentarz znajdował się, mocnym dokoła kamiennym murem obwiedziony. Tytuł miał krotoszyński kościół ś. Trójcy. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełm. str. 122. *Ks. F.*

Krotów, wś, pow. piński, 2 okr. polic., gm. Porzecze, mieszk. 38, własność Szyrmy i osady rządowe skonfiskowane, ziemi 470 dz., Kaplica rzym.-katol., niegdyś filialna parafii Pińsk, dziś zamknięta. *Ks. M.*

Krotów, wś w pow. orszańskim, z kaplicą katolicką parafii tołoczyńskiej.

Krotowsza, folw., ob. *Krynki*.

Krotowsze, wś pow. orszańskiego, z kaplicą parafii babinowickiej.

Krottfeld (niem.) 1.) folw. i pustkowie, pow. głupczycki, w dobrach Kietrz dawnych, po 1833 r. powstały 2.) K., część wsi Langenau, pow. głupczycki. *F. S.*

Krottingen (niem.), ob. *Krotynga*.

Kroty, zaśc., gm. drujskiej, nad pot. Peresłowem, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 20 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. prawosł. (1866).

Krotynga, niem. *Krottingen*, albo *Niemiecka Kretynga* (por. *Kretynga*), wś szlachecka i kościelna, pow. kłajpedzki, o 45 kil. od Kłajpedy, w pobliżu granicy ross. nad rz. Daugą, w nizinie, na gruntach przeważnie lekkich, ma znaczne pokłady granitu, 170 mk. ew. Litwinów, trzy jarmarki, agenturę pocztową.

Krotzel (niem.), wś, pow. świdnicki, par. Kaltenbrunn.

Krowia góra, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów. Od Sandomierza 19 w. Gruntu 227 mr., 19 dm., 99 mk. W 1827 r. 14 dm., 105 mk. W XV w. była dziedzictwem Piotra Skotnickiego h. Bogorya (Dług. II, 320).

Krowiale 1.) wś nad jez. Styrno, pow. wileński, 3 okr. adm., o 77 w. od Wilna, 7 dm., 84 mk., z tego 11 prawosł., 73 katol. 2.) K., zaśc. tamże, o 78 w. od Wilna, 2 dm., 22 mk. katol. (1866).

Krowiarczysko, polana i grupa domów we wsi Zakopanem, w pow. nowotarskim, po prawym brzegu Zakopianki, w miejscu, gdzie droga wiodąca z Poronina do Zakopanego rozdziela się na dwa ramiona, z których wschodnie wiedzie po pod Koziniec do Kuźnic zakopiańskich. *Br. G.*

Krowiarki, wzgórze w obrębie gm. Chochołowa, w pow. nowotarskim, na granicy Ga-

licyi z Orawą, na północ od potoku Domagałowego, z kilku zabudowaniami na południowym stoku. Wzniesienie 905 m. (szt. gen.).

Krowica 1.) wś, pow. chełmski, gm. i par. Pawłów. Nie zamieszczona w spisie urzęd. wsi gub. lubelskiej z 1872 r. 2.) **K.** *pusta*, wś nad strum. Kąty, pow. kaliski, gmina Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza 16 w.; dm. 20, mk. 147. W 1827 r. 16 dm., 131 mk. 3.) **K** *zawodna*, wś i folw., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza 17 w.; wś ma: dm. 13, mk. 199; folw. dm. 3, mk. 13. W 1827 r. 16 dm., 137 mk. Według Tow. Kred. Ziemskiego dobra K. Zawodnia składają się z folwarków K. Zawodnia i Pieńki, wsi K. Zawodnia czyli mała, Cieszyków i Murowaniec; rozległość wynosi mr. 1333: folw. K. Zawodnia grunta orne i ogrody mr. 600, łąk mr. 96, pastwisk mr. 38, lasu mr. 332, nieużytki i place mr. 52, razem mr. 1118; bud. mur. 11, z drzewa 2, płodozmian 10-polowy. Folwark Pieńki grunta orne i ogrody mr. 181, łąk mr. 18, nieużytki i place mr. 16, razem mr. 215; bud. mur. 2, z drzewa 2, płodozmian 7-polowy; cegielnia, pokłady torfu. Wieś K. Za wodnia czyli mała osad 32, z gruntem mr. 44; wś Cieszyków os. 19, z grun. mr. 139; wś Murowaniec osad 8, z grun. mr. 30. *Br. Ch. A. Pal.*

Krowica 1.) *hołodowska* (po rusku *Korowycia hołodiwska*), wś w pow. cieszanowskim, 18 kil. na połud.-wsch. od Cieszanowa, 9 kil. na połud.-wsch. od sądu powiatowego w Lubaczowie, 6 kil. na półn.-zach. od urzędu poczt. w Hruszowie. Na południe leży Krowica sama, na zachód Lisiejamy, na północ Basznia górna (a mianowicie jej część Borowa górna) i Sieniawka, na wschód Budomierz (w pow. jaworowskim). Wieś składa się z następujących części: Granica, Hołodówka, Mielniki, Okopy, Podolczaki, Półtoryczęści, Wólka Krowicka, Za groblą, Załęg i Cetynia hołodowska (Cytyna hołodiwska). Ta ostatnia część gminy leży oddzielnie, 4 kil. na południe, na wschód od Krowicy lasowej, a na południe od Krowicy samej i przypiera południową częścią obszaru do Lipowca. Przez środek Krowicy hołodowskiej płynie potok Zawadówka z Budomierza od połud.-wsch. na półn.-zach. Od Lubaczowa przyjmuje ten potok nazwę Lubaczówki. Wzdłuż granicy południowej płynie na małej przestrzeni potok Zamiło, poczem skręca na północ i wpada do Zawadówki. Na praw. brz. Zawadówki leżą podmokłe pastwiska. Własność większa ma roli ornej 524, łąk i ogrodów 369, pastwisk 253, lasu 364 mr.; własność mniejsza roli ornej 970, łąk i ogrodów 426, pastwisk 177 mr. Według spisu z roku 1880 było 1183 mk. w gminie, 81 na obsz. dwor. (blisko 200 obrz. rzym.-katol., reszta gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Lubaczowie, gr.-katol. w Krowicy samej. We wsi jest szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczkowa gmin. z kapitałem 1397 zł. 2.) **K.** *Lasowa* (*K. lisowa*), wieś w pow. cieszanowskim, 19 kil. na połud.-wsch. od Cieszanowa, 8 kil. na połud.-wsch. od sądu powiatowego i urzędu poczt. w Lubaczowie. Na północ leży Dąbrowa szczutkowska i Krowica sama, na wsch. Krowica sama i Cetynia hołodowska, na południe Majdan (część Lipowca), na zachód Łukawiec. Wieś składa się z następujących części: Boble, Lasowa i Żeliski i grup domów: Brzozie za Łęgiem (al. Załężnianie), Brzozie koło Boblów i Hajduki. Przez południową część obszaru płynie potok Młaha, dopływ Lubaczówki, od wsch. na zachód, a na północ od niego kilka strug małych, płynących w tymsamym co i Młaha kierunku i uchodzących do niej po za obrębem obszaru. W północnej stronie obszaru wznosi się Modrowa góra do 261 m. Część południową zajmuje las Krowica. Najwyższe wzniesienie wynosi tutaj 235 m. Własn. większa ma roli ornej 6, łąk i ogr. 4, lasu 234 mr.; własność mniejsza roli ornej 523, łąk i ogr. 146, pastwisk 50, lasu 3 mr. Według spisu z r. 1880 było 638 mk. w gminie (około 100 obrz. rzym.-katol., reszta gr.-katol.). Parafia rzym.-katol. w Lubaczowie, gr.-katol. w Krowicy samej. We wsi jest szkoła filialna. 3.) **K.** *sama* (także Krowica Wólka, a niekiedy mylnie Krawnic, pospolicie zaś Krowica), wś w pow. cieszanowskim, 20 kil. na płd.-płd.-wsch. od Cieszanowa, 10 kil. na połud.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Lubaczowie. Na południe leżą Lipowiec i Cetynia hołodowska, na zachód Krowica lasowa i Dąbrowa szczutkowska, na północ Krowica hołodowska, na wschód Budomierz (w pow. jaworowskim). Wieś składa się z części: Abrahamszczyzna (al. Abramszczyzna) i Cetynia i z grup domów: Bluzy, Kosty, Wychylówka. Przez środek obszaru płynie od południa z Cetyni hołodowskiej, na północ do Krowicy hołodowskiej, potok uchodzący do Zawadówki (al. Lubaczówki) i zabiera kilka strug małych od lewego brz. Wzdłuż granicy półn.-wsch. płynie pot. Zamiło. W połud.-wsch. stronie obszaru leży las Horaj (al. Haraj) ze szczytem 251 m. wys. W stronie półn.-zach. wznosi się wzgórze Okopy do 249 m. Własność większa ma roli ornej 355, łąk i ogr. 90, pastw. 3, lasu 1113 mr.; własn. mniejsza roli ornej 882, łąk i ogr. 230, pastwisk 105, lasu 67 mr. Według spisu z r. 1880 było 637 mk. w gminie, 9 na obszarze dwor. (połowa obrz. gr.-kat., a połowa rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Lubaczowie, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu lubaczowskiego, dyecezyi przemyskiej, i ma filie w Krowicy hołodowskiej i lasowej. We wsi jest cerkiew. Wszystkie trzy Krowice należą

ły za czasów polskich do dóbr królewskich pow. lubaczowskiego a wojew. bełzkiego. W r. 1564 nabyli je Lityńscy w zamian za dobra Litynia. Z Krowicy był rodem ów Marcin Krowicki, pleban z Sądowej Wiszni, potem kacerz, który, pojąwszy żonę w domu Orzechowskiego w Żurowicy, zszedł ministrem w Piaskach pod Lublinem r. 1574 (ob. Rkp. Ossol. Nr. 1825). Ustalenie granic między Kobylnicą ruską i wołoską i wołoską i Krowicą z jednej a Świdnicą i Żmijowiskami z drugiej strony ob. w Metr. Kor. Libr. RR. fol. 40 s. 1537—1538. O zamianie Hruszowa i Krowicy na Litynią, Tyniów i Siedliszcze ob. Metr. kor. t. III p. 134, 165, 219 i t. XI p. 259. *Lu. Dz.*

Krowice, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Lubraniec. Obszar dworski ma 651 mr. W 1827 r. 12 dm., 97 mk. Do K. należy Rozkosz.

Krowicka Wólka, ob. *Krowica hołodowska.*

Krowicze, wś pryw., pow. dzisieński, o 51 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 7 dm., 185 mk. (1866).

Krowiele, wś i karczma, pow. wileński, 3 okr. adm , o 29 w. od Wilna, 11 dm., 174 mk., z tego 35 prawosł., 139 katol. (1866).

Krowieniec, *Krowiniec*, os. pod Toruniem, nad Starą Bachą. Obszaru mr. 221, bud. 8, dom 1, ew. 8. Ogród publiczny i restauracya, dość licznie nawiedzane przez mieszczan. Parafia, szkoła, poczta Toruń. *Kś. F.*

Krowinka, wś, pow. trębowelski, o 9.1 kil. od Mikuliniec, par. obu obrządków w Mikulińcach, ma 1090 mk. w gminie i 54 na obszarze dworskim. Jest też szkoła 1-klasowa.

Krowi ogon, podług map wojskowych osada czy młyn nad rz. Drwęcą, pow. brodnicki, przy granicy pow. lubawskiego, przeszło o 1 milę od Kurzętnika. U Kętrzyńskiego podana, w skorowidzach nie. *Kś. F.*

Krówka, niem. *Krufka* i *Kuhbrük*, leśnictwo, pow. bydgoski, 1 dom, 6 mk., wszyscy ew., niemasz analf. Poczta najbliższa w Mąkowarsku, st. kol żel. i tel. w Kotomierzu (Klarheim) o 30 kil. *M. St.*

Krowkiany, dobra, pow. szawelski, par. radźwiliska, 30 włók lasu, 45 włók ziemi, własność hr. Benedykta Tyszkiewicza. *J. Godl.*

Krowlichów, wzgórze w obr. gm. Smolna, w pow. brodzkim, na południowy zachód wsi, po południowej stronie drogi kolei żelaznej brodzkiej, między Hawryszowym (od południa) a Zającowym gajem (od półn.), przysiołkami wsi Smolna. Wznosi się 253 m. npm. (szt. gen.). Miejsce znaku triangulacyjnego. Leży pod 42° 46' wsch. dług. g. F., a 49° 4' 18" półn. sz. g. *Br. G.*

Krownica, mały zaścianek poleski, na płn. krańcu pow. borysowskiego, przy lichej dróżynie wiodącej przez bagna i brody z folwarku Hornowa do Lipowa, ma osad 2; grunta lekkie, miejscowość głucha, okr. policyjny dokszycki. *Al. Jelski.*

Krównice, przys. do Pustkowia, pow. ropczycki, par. Brzeźnica, leży na połud.-wschód od Pustkowia nad stawem.

Krowniczka, potok, raczej lewe ramię pot. *Ocieckiego*, także *Kamionką* zwanego, które w Zastawiu, przysiołku gm. Ocieki (pow. ropczycki), odrywa się od głównego potoku, płynie na zachód przez równie krownickie w obr. gm. Pustkowa, przepływa w przysiołku Krownicach staw i wypływa z niego w kierunku północnym, łącząc się, po 4 kil. biegu, z głównym strumieniem na gran. Męciszowa z Wolą Ociecką. *Br. G.*

Krówniki (po rusku *Korownyki*), z *Bakończycami* i *Kolasą*, wś w pow. przemyskim, 4 kil. na płd.-wsch. od sądu powiatowego, stacyi kolejowej, telegr. i urzędu poczt. w Przemyślu. Na płn. leżą Przekopana i Hureczko, na wsch. Hurko i Jaksmanice, na południe Łuczyce i Nehrybka, na zachód Sielec i Przemyśl. Zachodnia część obszaru przepływa Wiar od południa na północ. W dolinie Wiaru leżą zabudowania wiejskie, na północ graniczy grupa domów Kolasa, w stronie płn.-zach. przysiołek Balkończyc (ob.). Własn. większa (ks. Lubomirskiego) ma roli ornej 75, łąk i gr. 62 mr.; własn. mniej. roli ornej 616, łąk i ogr. 199, pastw. 180 mr. Według spisu z r. 1880 było 640 mk. w gminie, a na obszarze dwor. w Bakończycach 178 mk. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Przemyślu, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu przemyskiego i ma filią w Łuczycach. We wsi jest cerkiew drewniana, wystawiona r. 1804, i szkoła etat. jednokl. W archiwum przemyskiem znajduje się pod Nr. 293 „Regestrum proventuum capitaneatus Premisliensis ex anno 1542" a tam czytamy o Krównikach na str. 44: „villa sedet in jure ruthenico, habet agros tripartitos, unum versus Łuczice, alium versus Jaksmanicze, tertium versus Orsko, Bona Dominii Dunikowski. Habent prata multa versus villam Medika. Sunt duodecim per medium lanei possidentes incolae, quilibet de medio laneo per 15 grossos solvit et nil amplius. Pop vero tenet etiam medium laneum pro ecclesia ruthenica. Ibidem est Synagoga ruthenica et Pop ruthenus, ad quam synagogam adjunctus est agri laneus medius, de quo solvit tantum regalem contributionem, et tenetur dare juvencam ratione poczta seu tempore adventus Regnae Majestatis. *Lu. Dz.*

Krowno, os., pow. wieluński, gm i par. Sokolniki, odl. od Wielunia w. 16; dom 1.

Krowno, dwie miejscowości, pow. starogrodzki, nad strugą Brzeziną w borach. 1) K. wielkie, niem. Gr. Kr., włośc. wś, liczy gbur.

posiadł. 9, zagrod. 6, obszaru mr. 561, katol. 125, ew. 4, dm. 20. Parafia i poczta Śliwice, szkoła Osieczna. Odległość od Starogrodu 5 mil. 2) K. małe, niem. Kl. K., włośc. wś, obejmuje gbur. posiadł. 8, zagrod. 13, obszaru mr. 989, katol. 150, ew. 4, dm. 24. Reszta ob. wyżej pod 1. *Kś. F.*

Krowodrza. Wieś t. n., dziś nieznana, leżała w par. Częstochowa i w XV wieku była własnością klasztoru na Jasnej Górze, któremu ją nadał Władysław II (Długosz, Lib. benef. III, 123). *Br. Ch.*

Krowodrza, wś, pow. krakowski, leży na płn. zachód od Krakowa, ma kaplicę w której się kilka razy w roku nabożeństwo odprawia i należy do parafii św. Szczepana w Krakowie. Znajduje się tutaj szkoła ludowa 1-klasowa; liczy 1498 mk. rzym.-katol., trudniących się warzywnictwem i ogrodownictwem. Według aktu lokacyjnego miasta Krakowa nadał tę wieś miastu Bolesław V Wstydliwy prawem wieczystem. Grunta są czarne i bardzo urodzajne, lecz nie z natury ale przez pracowitą uprawę od bardzo dawnych czasów wyrobione, gdyż pod cienką warstwą próchnicy znajduje się lotny piasek. K. zaopatruje Kraków we włoszczyzny, szczególniej karczochy i szparagi; zagon, według Amb. Grabowskiego, około r. 1836 przynosił 100 złp. a kosztował 1000 i dlatego tylko tyle ziemi dawano w posagu. Więk. posiadłości nie ma; mn. posiadł. ma 586 roli, 54 łąk i ogr. i 32 mr. pastw. K. przecina gościniec z Krakowa do Krzeszowic, graniczy na zach. z Łobzowem, na płn. z Białym Prądnikiem, na wsch. z Czerwonym Prądnikiem a na płd. z Kleparzem i Piaskiem. *Mac.*

Kroże, po litew. *Kražej*, mko prywatne na Żmujdzi, pow. rossieński, nad rz. Krożentą, wpadającą do Dubissy, po obu jej stronach zbudowane, o 43 w. w kierunku płn.-zach. od pow. msta Rosienie, pod 55° 36' płn. szer. i 40° 21' wsch. dłg. położone, należy w części do obywatela Szukszty, w części zaś stanowi własność dziedzica sąsiedniej majętności Płuszcze, Adolfa Przeciszewskiego, w posiadaniu rodu którego Płuszcze już od r. 1608 stale pozostają. Jeden z przodków teraźniejszego dziedzica Płuszcz, a mianowicie pierwszy ich właściciel Jan Przeciszewski h. Grzymała, któremu te dobra przywilejem króla Zygmunta III z d. 14 czerwca r. 1608 za to konferowane zostały, iż losem wojny wyzuty został z dóbr jemu, w końcu XVI stulecia, za zasługi rycerskie w Inflantach, w kremońskiem i derpskiem (Cremonen und Dörpt), przez królów polskich nadanych, pojąwszy za żonę Elżbietę Siemaszkiewiczównę, odziedziczył z nią, jak świadczy dokument z r. 1613 d. 15 czerwca, część majętności K., która wszakże już w roku następnym 1614 wraca do książąt Radziwiłłów i zaledwie w wieku bieżącym przez ojca teraźniejszego właściciela, w części pod mkiem K. leżącej i mury po-jezuickie obejmującej, prawem kupna nabytą i do głównej majętności Płuszcz powtórnie przyłączoną została. K. nader zajmującą mają przeszłość. Za czasów pogańskich w pobliżu K., na górze zwanej Miedziakalnie (góra drzew ?) miała być oddawaną cześć bogini myśliwstwa Medżiojma zwanej, którą wyobrażano w szacie ze skóry niedźwiedziej z łukiem w ręku. W r. 1257 król Mendog, po przyjęciu wiary chrześcijańskiej, nadając wiele dóbr na Żmujdzi zakonowi inflanckiemu, darował także i K. (Raczyński: „Kodeks dyplom. litewski“ str. 13). Gdy wszakże stosunki te Litwy z zakonem krzyżackim rozerwały się z czasem, miejsce to urosło ze wsi w miasteczko i stało się naczelnem powiatu tegoż imienia (Baliński: „Starożytna Polska“ III, 535; tudzież dzieło rossyjskie: „Gorodskija posielenija“ Petersb. 1861, t. II, str. 534). Około r. 1547 K. nadane zostały jednemu z Kieżgajłłów za zasługi, ale nie na dziedzictwo zapewne, jak słasznie przypuszcza Baliński, gdyż w r. 1559 Katarzyna ks. Suffolk i mąż jej Ryszard Berth, emigranci angielscy, przybywszy do Polski, już od Zygmunta Augusta w zastaw te dobra wzięli za 3676 talarów, czyli 1613 kóp groszy litew. i 2 gr. Że zaś po Annie Radziwiłłównie, żonie ostatniego z Kieżgajłłów Mikołaja, marsz. w. ks. litew., a córce Jana Radziwiłła Brodatego, Radziwiłłowie jakiegoś prawa do K. nabyli, przeto Mikołaj Radziwiłł wojewoda wileński, wypłaciwszy powyższą sumę powracającym do kraju Anglikom, wszedł w ich prawa i usadowiwszy się tam jak w dziedzictwie zamek sobie obronny wymurował, a wodami go rzeki K. otoczył. Następca jego Mikołaj Krzysztof Radziwiłł dostał K. na dziedzictwo przywilejem Zygmunta Augusta z 1-go czerwca r. 1568 w Grodnie wydanym a po spaleniu się jego potwierdzonym od króla Stefana Batorego w Malborgu r. 1577 (Baliński tamże, III. 535 i Siemienow: „Słown. geogr.“ II, 794). Radziwiłłowie, jak wiadomo, w w. XVII już się pisali hrabiami na Krożach. Kościół farny tutejszy należy do 9-ciu pierwiastkowych chrześciańskich kościołów założonych w tej ziemi r. 1413 przez Jagiełłę i Witowda (Baliński i Siemionów, tamże) i najbogatszym funduszem jest opatrzony ze wszystkich probostw na Żmujdzi; wszakże kościół jest drewniany. Jan Karol Chodkiewicz fundował w mieście tem, dziedzictwie naonczas Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, wojew. wileń., r. 1614 kolegium jezuickie wielkie murowane (Naruszewicz: „Historya J. K. Chodkiewicza“ t. II, 72) i, jak powiada za innymi Michał Baliński, zamek na nie obrócił, w którym zakonnicy ci szkołę wyższą otworzyli. Roku zaś 1621 wy-

jeżdżając na wojnę turecką, założył przy niem fundamenta kościoła pod wezw. N, M. Panny, który zaledwie w wieku bieżącym skasowany został, a gruzy jego wraz z murami pojezuickiemi nabył dziedzic sąsiedniej majętności Płuszcz. Sławny Kazimierz Sarbiewski na początku XVII stulecia słynący poezyami łacińskiemi na pamiątkę położenia kamienia węgielnego do tego kościoła przez Stanisława Kiszkę biskupa żmujdzkiego, napisał piękną odę p. t.: „Sacra Lithottesis cum Chodkiewitius contra Osmannum exercitus moveret" w roku 1621 drukiem ogłoszoną. O odzie tej, jako wydanej w Wilnie, wspomina J. I. Kraszewski („Wilno od początków jego istnienia do r. 1750" t. IV, str. 166). Tu w K. wiekopomny ten liryk, przez niemały czas mieszkając, znaczną część swoich wzniosłych pieśni utworzył, tu szukał nieraz natchnienia przechadzając się samotnie między odwiecznemi dębami ocieniającemi wierzchołek wspomnionej mytycznej góry, zwanej dotąd przez lud miejscowy Miedziakalnie (druga podobno Żwirokalnie). Później kolegium tutejsze zaszczycało się także należącemi do grona swego innemi zasłużonemi w literaturze mężami, a mianowicie znanym ziemiopisarzem księdzem Karolem Wyrwiczem. Od 1797 do 1817 utrzymywali tu karmelici 6 klas, a 1817—42 było gimnazyum, potem do Kowna przeniesione. W K. w bieżącym stuleciu był w gimnazyum nauczycielem ś. p. Jędrzej Benedykt Kłągiewicz, biskup wileński, jeden z najznakomitszych pasterzy naszych, a przedtem profesor teologii w uniwersytecie wileńskim (por. *Chwałojnie*). Jezuici prócz szkoły akademickiej, a raczej przed jej utworzeniem, mieli w K. seminaryum do kształcenia proboszczów w dyec. żmujdzkiej, które około r. 1570 ufundował tu Jerzy Pietkiewicz, biskup żmujdzki. Trwało ono do r. 1740, kiedy biskup Antoni Tyszkiewicz przeniósł cały ten zakład do Worń czyli Miednik. U krzyżaków zwało się to mko Medenikiem, Medwagen, a nawet czasem Medwalgen. Szczegółowa historya tego pierwotnie w K. założonego seminaryum znajduje się w książce: „Wspomnienia Żmujdzi" przez Ludwika Adama Jucewicza w r. 1842 w Wilnie wydanej. Oprócz wspomnionych kościołów jest jeszcze w K. kościół murowany z klasztorem drewnianym panien benedyktynek (Baliński, III, 537). Król Stanisław August nadał w r. 1780 miastu K. dwa targi w tygodniu i 3 kilkotygodniowe jarmarki do roku. Wspomina o nich pobieżnie Siemienow l. c., a obszerniej Baliński, III, 537. Że jednak K. nie są miastem handlowem, skończyło się rzeczywiście na jednym targu co tydzień i 5-ciu jarmarkach jednodniowych na bydło i konie. W okolicach K., leżących w samym środku Żmujdzi, blisko źródeł Windawy czyli Wenty, znajduje się także znaczna liczba mogił stożkowych. Jeden z miejscowych miłośników starożytności, odkopawszy kilka takich kurhanów, znalazł w głębi ich grobowiska z kamieni ułożone, z których jedne zawierały zwłoki lub popioły ludzkie, drugie kości końskie. O tych poszukiwaniach szeroko się rozwodzi pismo niemieckie: „Sendungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur u. Kunst". Czytamy tam w tomie I, na str. 47 i 48, że groby, zwane *Mylżyniukapaj*, napotykają się nie tylko w Kurlandyi, ale i w powiatach rossieńskim, telszewskim i szawelskim. Są to odwieczne mogiły z kilku a czasem nawet z dziesięciu kurhanów złożone, z których się wykupują sprzęty najrozmaitsze, broń, łzawniki czyli lakrymatoria, a niekiedy i małe posążki bóstw niegdyś tu czczonych. Gdy piszący to niemieckie sprawozdanie r. 1837 znajdywał się w okolicach K., obfitujących w kurhany na brzegach rzeki Okmiany, najął sobie robotników celem odkopania mogił konicznych. Wszystkie przez niego odkopane grobowiska składały się z kamieni i zawierały zwłoki bądź ludzkie, bądź końskie, wcale dobrze zachowane. W jednem z nich znalazł małą liczbę monet czworogrannych miedzianych, do takiego wszakże stopnia zniedokwaszonych, że żadnego na nich znaku nie można było rozpoznać. K. przed laty 30-stu słynęły z dobrej fabryki płótna, która już nie istnieje. Obecnie liczą tam mieszkańców 1560, domów 132, kościołów katol. już tylko 2, a mianowicie: kościół paraf. drewniany, datujący z XV stulecia, a 1745 przez kś. Tomasza Uwojnia odnowiony i kościół murowany przy drewnianym klasztorze panien benedyktynek z r. 1751 fundacyi J. Chryz. Wołodkowicza. Dawny kościół jezuicki i mury po-jezuickiego kolegium już tylko do historyi m. K. należą, K. posiadają dwie synagogi żydowskie. Parafia kroska dek. szydłowskiego, do której głównie wchodzą majętności okoliczne, w r. 1881 liczyła wiernych 7000. Filia w Pokrożenciu i Pojurzu. Niegrodowe ststwo kroskie w księstwie żmujdzkiem, pow. kroskim, podług spisów podskarbińskich z r. 1569 zaliczało się do dóbr stołowych królewskich; następnie podzielone na różne dzierżawy, składało się z miasta powiat. K. i z dzierżaw: Gordziany, Domejki, Janiszki albo Lomiadowsze, Iwibie i Jodajcie, z których posesorowie opłacali kwarty złp. 273 gr. 7. Plebania kroska do 1832 r. posiadała intratny folw. Pojurze i 2226 rs. kapitału. Byłoto najbogatsze na Żmujdzi probostwo. Kieżgajłowie zapisali byli na altarystów przy farze tutejszej dobra Linkówek (Kalnica) i Wajgowo. Według popisu osiadłej szlachty żmujdzkiej 1528 r. było w kroskiej włości (powiat) 171 szlachty stawiającej po jednym

koniu z 8 włók. Z nich 13 stawiło 2 do 4 koni, skąd wypada, że włość ta miała 1500 włók z górą. Jezuici mieli pod K. folw. Grejtyszki. Roku 1872 wyszło w Wilnie u Zawadzkiego dziełko przez J. B. p. t.: „Kroże, ich przeszłość i stan obecny". *G. M.* i *A. K. Ł.*

Krożenta, *Krożęta*, rz., dopływ Dubissy, poczyna się na wsch. od Worń, wpada do Dubissy we wsi Podubiś Grużewskich, ma 45 w. dług., 6 sąż. szer., 4 st. głęb. Bardzo rybna. Przyjmuje z lewej strony Kalnicę.

Krsziwinsken (niem.), ob. *Krzywińskie.*

Krtowo, wś, pow. kościerski, ob. *Kartowo.*

Krtynia, rz., ob. *Krztynia.*

Krubice 1.) wś i folw., pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Pawłowice. W 1827 r. 13 dm., 74 mk. 2.) K., wś i folw., pow. płocki, gm. Mąkolin, par. Bulkowo, odl. 32 w. od Płocka. Ma 331 mk., obszaru 210 mr. ziemi włośc., w tej liczbie 201 mr. gruntu ornego, 48 osad, 12 dm. W 1827 r. K. miały 16 dm., 144 mk. Folw. K. wraz z wiatrakiem 868 mr. rozl., należy do dóbr Osiek.

Krubin 1.) wś, pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowydwór. W 1827 r. 43 dm., 278 mk.. Ob. *Góra*, pow. warszawski. 2.) K., wś i folw., pow. gostyński, gm. i par. Sanniki. Folw. ma 1 dom, 52 mk., przestrzeni mr. 465 (roli or. i ogr. 339, łąk 87, nieuż. i place 39, płodozmian 9-polowy, budynków 7), należy do dóbr Sanniki. Jest tu owczarnia licząca do 4000 owiec poprawnej rasy. Wś K. ma dm. 55, mk. katol. 471, ogólna przestrzeń gruntów 1069 mr., w tej ziemi ornej mr. 972, pastwisk i nieuż. mr. 97. W 1827 r. K. wś rząd. miał 47 dm., 377 mk. Wspomina o nim Kod. dypl. polski I, 153. 3.) K., wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Ciechanów, odl. o 3 w. od Ciechanowa, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, między Ciechanowem a Gąsocinem, ma karczmę, 19 dm., 184 mk., 742 mr. gruntu, 29 nieuż., w tem 137 mr. włośc., reszta folwark dóbr Opinogóra. W 1827 r. 10 dm., 73 mk. *Br. Ch.*

Krubki, wś, pow. nowo-miński, gm. Dębe Wielkie, par. Pustelnik. W 1827 r. 26 dm., 223 mk. Dobra K. składają się z folwarków: K. i Łęka, nomenkl. Stryjkowizna, wsi: Łęki, Pustelnik i Małków; od Miłosny w. 8; rozległość wynosi mr. 3021: folw. K. grun. or. i ogr. mr. 556, łąk mr. 186, pastw. mr. 130, lasu mr. 1146, nieuż. i place mr. 64, razem mr. 2082, bud. mur. 2, z drzewa 13, płodozmian 6 i 8-polowy. Folw. Łęka grunta orne i ogr. mr. 533, łąk mr. 198, pastwisk mr. 104, nieuż. i place mr. 22, bud. mur. 3, z drzewa 16, płodozmian 9-polowy; nadto w posiadaniu wieczysto-czynszowem mr. 82, młyn wodny. Wś K. os. 26, z grun. mr. 149; wś Łęki os. 22, z grun. mr. 111; wś Pustelnik os. 9, z grun. mr. 158; wś Małków os. 10, z grun. mr. 187. *A. Pal.*

Krubsztówka, wś wymieniana w XVIII w. jako należąca do dóbr daszowskich na Ukrainie.

Krubucie, wieś, pow. rossieński, parafia kielmeńska.

Kruchel, ob. *Kruhel.*

Kruchowo 1.) wś i gm., pow. mogilnicki. nad jeziorem, 2 miejsc.: a) K., wś; b) K., młyn, 22 dm., 181 mk., 47 ew., 134 katol.; 58 analf. Kościół katol. paraf. dek. gnieźnieńskiego św. Michała. Gorzelnia parowa; poczta, tel. i st. kolei żel. w Trzemesznie (Tremessen) o 5.5 kil. 2.) K., dom., 2738 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K. dom.; folwarki: b) Bacławicze, c) Smolary; 19 dm., 264 mk., 25 ewan., 239 kat.; 59 analf. Nad jeziorem, naprzeciwko tak nazwanej góry Wendowej, odkryto w r. 1852 rodzaj podłog. z mocno ubitej i wypalonej gliny, mającej 24 łokci długości i 20 łokci szerokości, na której rozsypane były węgle, popiół i bronzowe gwoździe; na środku znaleziono wielki dzban lany bronzowy w kształcie lwa, którego jedna tylna noga stopiona leżała tuż obok (na głowie mała klapa, w paszczy rurka). Rękojeść miała kształt jaszczurki, dzban ważył 6 funtów, miał 11 cali długości, a 10 cali wysokości. Obok podłogi pod kamieniami granitowemi było ukrytych około 500 monet polskich z czasów jagiellońskich; 9 cali głębiej było sklepienie z palonej gliny, opasane kamieniami polnemi, a pod niemi groby z niżami i w każdej urna na bok położona; jedna z nich, największa z pokrywą bronzową, mającą 8 cali średnicy; w niej odłam bronzowego ostrza lancy. Po drugiej stronie podłogi napotkano sklep zapadnięty, wymurowany z kamieni i cegieł, i tam także urny i inne naczynia a w gruzach znaleziono monetę jagiellońską. Lew i skorupy urn znajdują się w muzeum Towarz. przyjaciół nauk poznańskiego. Opis tego wykopaliska podała już 1852 r. „Biblioteka Warsz." II, 519. Dominium K. należało niegdyś do Edmunda Mikorskiego. *M. St.*

Kruchy, także *Kruhy*, góra bezleśna w obrębie gm. Sorok, w pow. buczackim, nieopodal granicy tejże gm. z Leszczańcami, pod 43° 30' wsch. dłg. F., a 48° 59' 10" płn. szer. geogr. Wznosi się 408 m. npm. (szt. gen.). Laski po północnej stronie tej góry rozpościerające się zowią się *Czarne lasy*, od południa zaś rozlegają się moczarowate łąki, z których wypływa Złoty Potok, lewy dopływ Dniestru. *Br. G.*

Kruchy wierch, czubek lesisty w krechowickim lesie, w obrębie Krechowic, w pow. dolińskim, na płn.-zachód od wsi, pod 41° 47' wsch. dłg. F., a 49° 2' 11" płn. szer. geogr. Wznosi się 454 m. npm. (szt. gen.). U północnych stóp jego wypływa potok Głęboka czyli Hłuboki (t. II, 598), a potoki leśne na połu-

dniowym stoku tryskające spływają na płd. do rz. Siwki. Na lekki płd.-wschód od K. wierchu wznosi się czubek Kąt Wielki (421 m. szt. gen.). *Br. G.*

Kruciak, mały zaścianek w pow. borysowskim, w okr. polic. łohojskim, przy drożynie wiodącej z wsi Sieliszcz do Kozińca i Kamienia, ma osad 2; miejscowość wzgórkowata i lesista.

Krucice 1.) kol., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Wsola, od Radomia 7 w.: gruntu mr. 120, 3 dm., 20 mk. 2.) K., os., pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Pawłowo; odl. o 18 w. od Przasnysza, ma 1 dom, 14 mk. 3.) K., ob. *Głowina*, pow. lipnowski.

Krucie, wś rząd. nad jez. Watoryno, pow. wilejski, o 41 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Miadzioł, 19 dm., 148 mk. (1866).

Krucie, wś, pow. szawelski, gm. wiekszniańska, 35 osad, 240 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Krucieniszki, wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Krasnopol, odl. 20 w. od Suwałk; ma 14 dm., 104 mk.

Krucken-Görge (niem.), może *Kruk-Jerzy* (?), ob. *Gindeln-Bachmann*.

Krucklancken (niem.), ob. *Kruklanki*.

Krucz, niem. *Krutz* 1.) wś, nad strumykiem Gulcz, pow. czarnkowski, 32 dm., 288 mk., 4 ewan., 278 katol., 6 żyd.; 64 analf. Poczta i tel. w Lubaszu o 8.6 kil.; st. kol. żel. we Wronkach (Wronke) o 13 kil. 2.) K., dom. 32300 mr. rozl., 3 miejsc.: a) K., dom; b) K., leśnictwo; c) Theerkeule, nadleśnictwo; 12 dm., 212 mk., 15 ewan., 197 katol.; 92 analf. Własność niegdyś Ign. Grabowskiego, dziś księcia pszczyńskiego (von Pless). Pod wsią wykopano urny, na których były wyryte postacie ptaków. Por. *Goray*. 3.) K., olędry, niem. *Krutzhauland*, 28 dm., 197 mk., 182 ewan., 15 kat., 24 analf. *M. St.*

Krucza, mko (od r. 1820), pow. mohilewski, gub. t. n., o 62 w. na płn.-zach. od Mohilewa, nad rz. Oślicą, 60 dm., 415 mk., cerkiew, izraelski dom modlitwy.

Krucza góra, góra lesista, wznosząca się od Kozakowej góry (ob.) na płn.-wsch., w pow. złoczowskim, na zachod. granicy Trościańca małego, pod 42° 40' 15" wsch. dłg. g. F., a 49° 48' 19" płn. sz. g., w pasmie niskich wzgórzy rozpościerających się po nad prawym brz. Złoczówki. Wzn. 434 m. npm. (szt. gen.).

Krucze, wś, pow. rossieński, par. szydlowska.

Kruczewo, ob. *Ciecierśk*.

Kruczo, wś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Toplą, 160 mk.

Kruczy borek, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory. Wieś ta nosi drugą nazwę Budy Gzowskie, ponieważ założoną została na obszarze wsi Gzowo (ob.).

Kruczymiech, ob. *Kroczymiech*.

Kruczyn 1.) wś, pow. pleszewski, 13 dm., 109 mk., 3 ewan., 106 katol.; 55 analf. Poczta, tel. w Książu o 6 kil.; st. kol. żel. w Nowem Mieście (Neustadt a. W.) o 10 kil. 2.) K., olędry, 20 dm., 229 mk., 11 ewan., 218 katol.; 102 analf. *M. St.*

Kruczyna, część Kamionki Wołoskiej.

Kruczyniec, wś, pow. żytomierski, nad ruczajem wpadającym z praw. brz. do rz. Irszy. Ruczaj ten przepływa wś Gruszki. *A. L. Br.*

Krudonki taszewskie, al. *Krudąki*, *Krudunki*, os. do Białego Błota, pow. świecki, bud. 4, dm. 2, ewang. 17. Parafia Jeżewo, poczta Warlubie. *Kś. F.*

Krudunki, wś szlach. i włośc., pow. makowski, gm. Sielc, par. Lubel.

Krudziejówka, ob. *Kradziejówka*.

Kruecken (niem.), dobra, pow. iławsko-pruski, st. p. Kreuzburg.

Krueckwald (niem.), osada do M. Kaczek, pow. wejherowski.

Krueger Dautzkur (niem.) al. *Leutinen*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dawillen.

Krueger See (niem.), ob. *Grzybienko*.

Kruegerwalde (niem.), folw., pow. fryląd.zki, st. p. Fryląd.

Kruenitz (niem.), ob. *Krónica* (łuż.).

Krufka (niem.), ob. *Krówka*

Krug (niem.), po morawsku *Dzbanice*, wś, pow. głupczycki, par. Bladen. o 12 kil. na płd. od Głupczyc, ma 74 bud., 73 dm., 431 mk., 90 osad, 883 mr. ziemi, młyn wodny, szkołę. Okolica bezleśna. Por. *Zbanie* i *Obecnik*. *F. S.*

Krugieliszki 1.) wś, pow. szawelski, gm. tryska, osad 34, ziemi 131 dzies. 2.) K., folw. tamże, o 5 w. od Tryszek, 2 włóki ziemi, własność Ign. Grużewskiego. *J. Godl.*

Krugken (niem.), ob. *Kruki*.

Kruglanken (niem.), wś, pow. węgoborski, ob. *Kruklanki*.

Kruglenz (niem.), osada do Lipusza, pow. kościerski.

Kruglienen (dok.), ob. *Kruklin*.

Krugłowo, zaśc. nad rz. Wisińczą, pow. wileński, gm. Soleczniki, 5 okr. polic., o 33 w. od Wilna, 1 dom, 10 mk. (1866).

Krugpfütz (niem.), al. *Nothdurf*, os., pow. malborski, st. p. Tiegenhof.

Krogulec, ob. *Krągulec*.

Kruk, wś, pow. bielski, gub. smoleńskiej, przy drodze z m. Biały do Pskowa.

Kruhel, wś, pow. kowelski, gm. Koszary, o 12 w. od Kowla, w części rozkolonizowana. Koloniści mazurzy z płockiego. Ogólna przestrzeń obszaru dworskiego 600 dzies. Włościan dm. 40, ludność 168, ziemi 671 dzies. Kolonistów 18 dm. Gleba rędzinna i piasek. *A. Br.*

Kruhel 1.) *Mały* (al. *Dominikański*) i *Wielki* (*Welykij*, al. *Miejski*, *Mijskij*), wsie w pow. przemyskim, tuż na płd.-zach. od sądu powiat.,

st. kol.. telegr. i urzędu poczt. w Przemyślu. Na płn.-wsch. leżą Pikulice i Grochowce, na zachód Wituszyńce i Prałkowce, na płn.-zach. Prałkowce. K. Wielki zajmuje zach. część obszaru, a jedna część jego zwie się Krzemieńcem (al. na Krzemieńcu). K. Mały zajmuje część wsch., a jedna część jego zwie sie Kruhlem franciszkańskim. Wody z całego obszaru płyną na płn. do Sanu za pośrednictwem kilku strug małych. W płd. stronie K. Wielkiego dochodzi wzgórze Lipnik 400 mr. wysokości. Własność więk. ma roli or. 100, łak i ogr. 5, pastw. 97, lasu 201 mr.; własn. mniej. roli or. 168, łąk i ogr. 45, pastw. 17, lasu 77 mr. Według spisu z r. 1880 było 443 mk. w gminie, 24 na obsz. dwor. (w K. Małym obrządek przeważnie rzym.-katol., w K. Wielkim przeważnie gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Przemyślu, gr.-katol. w Prałkowcach. W K. Wielkim jest cerkiew drewniana. W rękopisie Siarczyńskiego (Bibl. Ossol. Nr. 1825) znajdują się następujące szczegóły o tej miejscowości: „W górze tej wsi jest kamień wapienny, a głębiej kopiąc znaleziono i sztuki marmuru, z którego zrobiono statuę Sierakowskiego i Kickiego, arcybiskupów lwowskich, w kaplicy katedry lwowskiej. Góra ta, pisze Szałowski, jest zawalona z powodu nieumiejętnego kopania i dla braku nakładów na jej odkrycie. Z powierzchni tylko kamieni wapiennych dobywają.“ Dunikowski (Rzut oka na geol. stos. Galicyi wsch. str. 47) pisze: „Koło wsi K. Wielki widzimy mnóstwo małych ryf (t. j. skał sterczących odosobniono i stromo wśród jakiegoś obszaru a różnych od pokładów otaczających składem petrograficznym i odmiennem uławiceniem), które składem i uławiceniem odróżniają się od reszty skał tego obszaru i swemi resztkami do wodzą, że mamy tu do czynienia z formacyą górno-jurajską, t. zw. Tritonem“. Pod względem geologicznym badał tę okolicę bardzo gruntownie prof. J. Niedźwiedzki, a cenne rezultaty swych badań ogłosił w „Jahrb. der geolog. Reich. 1876“ (Beiträge zur Geologie der Karpathen). We wsi jest browar pospolity i huta wapienna. W archiwum przemyskiem znajdują się liczne akta, odnoszące się do tej miejscowości. Z nich dowiadujemy się, że d. 12 lipca r. 1474 „szlachetny Krizic de Prawkowce (t. j. Prałkowce) w zastaw za pożyczoną od radców przemyskich sumę $22\frac{1}{3}$ grzywien pozwala pożytkowania swej wsi Kruhel, radnym, dopóki nie odda pożyczoną sumę“ (ob. pargam. N. 30). Jakoż K. Wielki jest do dziś własnością miasta Przemyśla. „R. 1602 oskarżył Maciej Ostrowski, dziedzic Ostrowa i Prawkowiec, gminę przemyską, o niechęć oddania mu K. niegdyś zastawionego“. Szczegóły o wydzierżawianiu tej wsi w r. 1626 na pilne potrzeby Przemyśla“ i w r. 1642, o procesie między popem a dzierżawcą wsi w r. 1630 ob. w Schematyzmie klera ruskoho, Przemyszl 1879, str. 63. 2.) K. *Pełkiński*, przys. do Pełkini, pow. jarosławski, należy do par. rzym.-katol. i gr.-katol. w Jarosławiu, leży w równinie na lew. brz. Sanu płd. wsch. od przystanka kolei arcyks. Karola Ludwika w Pełkini, między stacyami w Jarosławiu i Przeworsku. Więk. pos. ma obsz. 112 mr. roli; mn. pos. 349 mr. roli w ogóle. K. graniczy na płd. z Wierchną, na zach. z Mirocinem a na wsch. z K. Pawłosiowskim. 3.) K. *Pawłosiowski*, wś na lew. brz. Sanu, pow. jarosławski, styka się na zach. z K. Pełkińskim a na płd. z północnem przedmieściem Jarosławia Leżajskiem przedm.; należy do par. rzym. i gr.-katol. w Jarosławiu i ma 293 mk., z których 200 jest rzym.-katol. a 93 gr.-katol. Więk. pos. p. Ferd. Onyczkiewicza, ma 307 mr. a mn. pos. 306 mr. roli w ogóle obszaru. *Lu. Dz.* i *Mac.*

Kruhel 1.) las w zach. stronie Kormanic, na wschód od Fredropola, pow. przemyski. W płd. jego stronie wznosi się blisko granic Koniuszy wzgórze Szybenica do 501 m. 2.) K., las w zach. stronie Chlipel, pow. mościski.

Kruhelnica, las w płd.-zach. stronie Nahujowic, pow. drohobycki. Najwyżej do 648 m. wznosi się jego płd.-zach. kraniec na granicy Podbuża. Ku płn.-wsch. obszar leśny opada i w tym kierunku płyną potoki Sadny, Szyr i Szyszowe, z których powstaje potok Radyczów. *Lu. Dz.*

Kruhla, 1) część Dobrej, pow. dobromilski; 2) część Zarajska, pow. samborski. Por. *Gliniec* i t. II, 155.

Kruhlak, wzgórze po zach. stronie mka Kuczurmika, w pow. kocmańskim, na Bukowinie, 328 m. npm. (szt. gen.), pod 48° 28' 34" płn. sz. g., a 43° 34' wsch. dł. g. F. U zachodnich stóp jego rozlewają się dwa stawy, z których niższy leży 207 m. npm. Odpływ z tych stawów tworzy rzeczkę Sowicę. *Br. G.*

Kruhlaki, część Korsowa, pow. brodzki.

Kruhlanka, rz., lewy dopływ rz. Stuhny.

Kruhlany, wieś, w pow. sokólskim, gub. grodz., o 12 w. od Sokółki.

Kruhle, wś, pow. bielski, gub. grodzieńskiej. Była tu kaplica b. parafii katolickiej w Kleszczelach.

Kruhle, szczyt w pasmie Gołogór (ob.), na obszarze Niedzielisk w pow. przemyślańskim, od wsi Niedzielisk nieco na wschód, pod 49° 37' 30" płn. szer. g. a 42° 10' 10" wsch. dłg. g. Wznosi się 421 m. npm. *Br. G.*

Kruhlek, szczyt w pasmie Gołogór (ob.), na granicy gmin Wołowego i Strzałek, w pow. bobreckim, 438 m. npm., pod 49° 39' 45" płn. szer. g., a 42° wsch. dłg. g., na płn. wsch. od miasta Bóbrki. *Br. G.*

Kruhlice 1.) wś w pow. ihumeńskim, w gm.

uździeńskiej, przy kupieckim gościńcu wiodącym z Mińska do Słucka, tuż przy osadzie Mikołce (ob.), ma osad 16, grunta lekkie, miejscowość lesista, należała do dominium Cielaków (ob.). 2.) K., zaśc. poleski w południ. stronie pow. słuckiego, do dominium Lubaszewa należący, ma osad 3. *Al. Jel.*

Kruhlik, wzgórze w płn.-zach. stronie Łopianki, pow. doliński. Na granicy gm. Doliny dochodzi ono 563 m. wys. Wody jego płyną na płn.-wsch. do Czeczwy, a na płd. do Krzywej, dopływu Maniawki. *Lu. Dz.*

Kruhła 1.) lesista góra na obszarze gm. Ilemni, w pow. dolińskim, między potokiem Ilemką od wsch. a Lisną od płn., w grzbiecie odrywającym się od pasma Gorganu ilemskiego na płn. wsch., pod 48° 45' 40" płn. sz. g., a 41° 34' 20" wsch. dłg. g. Wznies. 1081 m. 2.) K., góra lesista, w Karpatach lesistych, w dziale skolsko-delatyńskim, między dolinami Ilnicy od wsch., a Jałowego od zach., w ramieniu górskiem, odrywającem się od grzbietu górskiego Dauszki (ob.), pod 41° 21' 30" wsch. dłg. g. a 48° 47' 20" płn. sz. g. Na płn. od niej skalisty *Pusty Horb* (1314 m.). Wzniesienie Kruhły 1345 m. 3.) K., góra i szczyt w granicznym grzbiecie Karpat lesistych, w obrębie gm. Hnyły, w pow. turczańskim, nad źródłowiskami Hnyły cz. Gniłej, pod 40° 35' wsch. dłg. g. (Ferro), a 48° 57' 30" płn. szer. g.; wzniesienie 983 m. Na płd. zach. od niego jest szczyt Kinczyk hnylski, a na płn. Beskid Wielki (1012 m.) w pasmie zwanem Hrebeń. 4.) K., góra lesista w obrębie gm. Hołowska, w pow. Turka, pod 40° 54' 17" wschod. dłg. g. F., a 49° 9' 20" płn. sz. g. Stoki płd. zachodnie opadają ku pot. Bahnie, przepływającemu Hołowsko, a płd. wschodnie do Rybnika Zubrzyckiego. U stóp tej gory nad Rybnikiem leży Kręciała, przysiołek Hołowska. Strugi leśne spływające od południa z tej góry wpadają już to do Bahny, już też do Rybnika. Wzniesienie 867 m. npm. (szt. gener.). 5.) K., góra z obszerną połoniną, na obszarze gm. Fereskuli, w pow. kosowskim, nad dolinami potoków Białej (od zachodu) a Łużków (od wschodu). Wzniesienie 1201 m. 6.) K., góra lesista, wznosząca się po wschodniej stronie wsi Wyżenki, w pow. wyżnickim, na Bukowinie, po nad prawym brzegiem Wyżenki, pod 42° 52' wsch. dług. g. F., a 48° 13' półn. sz. geog. Wzniesienie 760 m. npm. *Br. G.*

Kruhła Młaka, szczyt w granicz. grzbiecie Karpat lesistych, w dziale skolsko delatyńskim, nad źródłowiskami rzeki Swicy, między szczytami: Hyczową (1277), Heczką (1161) i Strungą (1180 m.), pod 48° 37' 53" płn. sz. g., 41° 28' wsch. dłg. (Ferro). Wzniesienie 1261 m. npm. Po stronie południ.-wschod. ma źródło swe potok Hecza. *Br. G.*

Kruhłe 1.) wś, pow. prużański, na płd.-wschód od Prużany. 2.) K., por. *Kruhle.*

Kruhłe, ross. *Kruhłoje*, mko i dobra, pow. mohilewski, o 55 w. od Mohilewa gub., nad jez. Sitno, na praw. brz. Drui. Jest tu dawny cmentarz tatarski.

Kruhłe, folw. do Wólki Mazowieckiej, pow. Rawa Ruska. *Lu. Dz.*

Kruhłe, małe jez. wstępne, pow. dzisieński. gm. prozorocka, położone śród gruntów dóbr i wsi Szo. Poławiają się w niem drobne szczupaki, płotki, okunie. Przez K. przepływa bezimienna rzeczka łącząca jez. Białe z Iwisą.

Kruhłe, ob. *Kruhły.*

Kruhło, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 24 w. od Sokółki.

Kruhłoje, mała wś w zach. stronie pow. borysowskiego, nieopodal rz. Poni, o wiorst 3 ku zach. od wsi Kiemieszewicz, ma osad 4; miejscowość poleska, grunta lekkie. Okrąg policyjny dokszycki. *Al. Jel.*

Kruhłoje, ob. *Kruhle.*

Kruhłoje, jez. w pow. nowogródzkim, o 3 w. na płd.-zachód od mka Stołowicz. Ma około 100 mr., dość rybne, należy do dominium Domaszewicze. *Al. Jel.*

Kruhły 1.) także *Kruhła, Kruhle*, góra lesista, w obrębie gm. Dołhego, w pow. drohobyckim, w pasmie górskiem, tworzącem dział wodny między dopływami Rybnika Zubrzyckiego a dopływami Stryja. Wznosi się pod 49° 8' 25" płn. sz. g., a 40° 59' 30" wsch. dłg. g. F. do wysokości 1029 m. Ze stoku płd.-zach. spływają potoki do Glińca (ob.), a od płn. jak Mielniczny, Krzywiec, Łaźny do Stryja. 2.) K., lesiste wzgórze, 215 m. wys. w płd. stronie Waniowa, pow. sokalski.

Kruhły horaj, góra lesista, na granicy gm. Lubyczy i Werchraty, w pow. rawskim, pod 41° 7' 25" wsch. dłg. g. F., a 50° 18' 12" płn. sz. g. Wzn. 395 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Kruhły Szołodiański, góra, w Karpatach wschodnich, w ich dziale dukielsko-skolskim, w obrębie gm. Huśnego niźniego, w pow. Turka, na płn. zachód wsi, po nad lew. brz. Huśnika, pod 48° 54' płn. sz. g., a 40° 42' 10" wsch. dł. g. F. Wznosi się 874 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Kruhów (po rus. *Kruhiw*), wś, pow. złoczowski, o 17 kil. na płn. wsch. od sądu powiat. w Złoczowie, 14 kil. na płd. wsch. od urzędu poczt. w Sassowie. Na płd. leży Nuszcze, na zach. Kołtów, na płn. Werchobuż, na wsch. Łukawiec (w powiecie brodzkim) i Harbuzów. W środku obszaru leżą zabudowaniu wiejskie, na wsch. i zach. od nich dochodzi obszar przeszło 370 m. wys., na zach. zaś obniża się znacznie, a zajmują go rozległe błota kruchowskie, ciągnące się stąd do Kołtowa. W obrębie K. nastaje jedno z ramion Bugu (ob.), tak zwany

Bużek Kruhowski i płynie stąd na zachód do Kołtowa, gdzie się łączy z Bużkiem Opackim. Własn. więk. ma roli or. 358, łąk i ogr. 96, pastw. 21, lasu 357 mr.; własn. mniej. roli or. 387, łąk i ogr. 227, pastw. 74 mr. Według spisu z r. 1880 było 454 mk. w gminie, 38 na obsz. dwor. (w połowie obrz. gr.-katol., w połowie rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Sassowie, gr.-katol. w Nuszczu. We wsi jest kaplica, poświęcona r. 1877, szkoła filialna, dwór, folwark, leśniczówka i młyn. *Lu. Dz.*

Kruhowo, błoto w pobliżu wsi Jasnohorodki, pow. kijowski, 4 w. długie, 400 saż. szer.

Kruhy, ob. *Kruchy*.

Kruk 1.) os. młyn. nad rz. Brzeźnicą, pow. jędrzejowski, gm. Raków, parafia Jędrzejów. Jest tu młyn i tartak. Należy do dóbr Wolica. 2.) **K**, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Bochotnica.

Kruk, karczma pryw., pow. dzisieński, o 63 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dom, 7 mk. izr. (1866).

Kruk, część Jazienicy ruskiej, pow. Kamionka Strumiłowa. (Tejże nazwy wś wymienia pod r. 1470 Kod. dypl. pol. t. III, w pow. bieckim).

Kruk, folw., pow. inowrocławski, 2 dm., 40 mk.; 270 mr. rozl. Przeszedł 1881 r. w ręce niemieckie. Por. *Grostwo*.

Kruk, por. *Krucken*.

Kruk, szczyt, ob. *Hale-Wiaterne*.

Krukawiec, część Koniuszek tuligłowskich, pow. rudecki, przy drodze z Rudek do Komorna.

Kruki 1.) wś, pow. nowo-miński, gm. Chruścice, par. Kałuszyn (ob.). W 1827 r. 11 dm., 70 mk. 2.) **K.**, kol., pow. kutnowski, gm. Żychlin, par. Sleszyn, dm. 13, mk. 138, posiadają gruntu mr. 114, żytniego, osad 17. 3.) **K.**, os., pow. iłżycki, gm. Błaziny, par. Iłża, od Iłży w. 13, grun. mr. 63, dm. 2, mk. 11. 4.) **K.**, wś szlach., pow. ostrołęcki, par. Ostrołęka. W 1827 r. 7 dm., 50 mk. Jestto stare gniazdo rodu Krukowskich, wspominane w dokumentach z 1428 r. (Gloger). 5.) **K.**, wś, pow. władysławowski, gm. Światoszyn, par. Poniemoń, nad Niemnem, wprost Średnik, odl. 47 w. od Władysławowa; ma 34 dm., 296 mk. W 1827 r. było 15 dm., 129 mk. *Br. Ch.*

Kruki, mko, pow. szawelski, o 2 mile od Janiszek, ma zarząd gminny, 51 osad, 334 dz. ziemi, parę karczem, kramiki żydowskie. Parafialny kościół katol. ś. Wawrzyńca, 1792 r. z drzewa przez mieszkańców wzniesiony. Par. katol. dekanatu Janiszki: dusz 2514; kaplica w Wielkoszwityniu. Obok mka K. leży wś K., 14 osad, 105 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kruki 1.) wś włośc., pow. święciański, 3 okr. adm., par. Komaje, o 39 w. od Swięcian, 14 dm., 120 mk. katol. 2.) **K.** *Nowe*, al. *Sewerynówka*, wś gminy czereskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 25 w. od Dzisny, 9 dm., 86 mk., z tego 85 prawosł. 3.) **K.** *Stare* al. *Radziwiłłówka*, wś gminy czereskiej, nad rz. Wełtą, pow. dziśnieński, 3 okr. adm. o 26 w. od Dzisny, 11 dm., 94 mk., z tego 90 prawosł.

Kruki 1.) al. *Popowce*, wś, pow. rzeczycki, na gruntach tej wsi bierze początek rz. Juchówka (ob.). 2.) **K.**, ob. *Cielewicze*.

Kruki, wś, pow. owrucki, na płd.-zach. od wsi Kuryany; 1620 r. wymieniane w liczbie włości ststwa owruckiego.

Kruki, mała wioska na praw. brz. Wisły, pow. bialski w Galicyi, par. Oświęcim, o 3 kil. od Oświęcimia. Ma 147 mk., graniczy z Dworami, Monowicami, Gromicami. Por. *Dwory*.

Kruki, niem. *Krugken*, wś, pow. darkiemski, st. p. Wikiszki.

Kruki 1.) las w płd.-zach. stronie Jasienicy polskiej, pow. Kamionka Strumiłłowa. 2.) **K.**, pole w zach. stronie Prusinowa, pow. sokalski.

Krukienice (po rus. *Krukenyczi*), miasteczko, w pow. mościskim, 13 kil. na płd. od sądu powiat. w Mościskach. Na płdn. wschód leżą Chliple, na wsch. Ostrożec, na płn. wsch. Radenice, na płn. zach. Pnikut, na zach. Bolanowice i Rajtarowice (w pow. samborskim). Od płd. na płn. wsch. a potem na płn. i płn. zach. płynie pot. Siecza (zwany w dolnym biegu, między Bukowicami a Pakościem Podwolszyną, w Mościskach zaś Czarną rzeką), dopływ Wiszni, i zabiera kilka strug małych od lew. i praw. brz. (n. p. Błazewka, Zagumienka). Nad tym potok. leży miasto i przedmieścia: Kmecie i Łan, a na płn. wsch. od miasta, blisko granicy, folw. Zygmuntówka. Zach. część obszaru jest lesista. Leżą tu lasy: Wałachy (wzniesione 301 m. na płd., 290 m. na płn.) w stronie płd., a Brzezina (szczyt 308 m.) w stronie płn. Własn. więk. ma roli or. 490, łąk i ogr. 136, pastw. 68, lasu 1549 mr.; własn. mniej. roli or. 718, łąk i ogr. 174, pastw. 241, lasu 58 mr. Według spisu z r. 1880 było 1326 mk. w gminie, 69 na obsz. dworskim. Par. rzym.-katol. w miejscu, założona r. 1439 przez Mikołaja Rychlickiego i brata jego Piotra. Kościół drewniany p. wez. św. Mateusza apostoła i ewangelisty r. 1752 przez Andrzeja Pruskiego, sufragana przemyskiego, konsekrowany. Do tej parafii należą Rajtarowice i Więckowice. Par. gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. mościskiego a dyec. przemyskiej i ma filią w Pnikucie górnym i Ostrożcu. W mczku jest cerkiew drewniana, szkoła etat. 1-klas., urząd poczt., posterunek żandarmeryi, gorzelnia, fabryka spodium i tartak wodny o dwóch piłach zwyczajnych. Tartak ten konsumuje rocznie 500 metr. kub. drzewa dębowego i produkuje zeń 334 m. kub., a 200 m. kub. drzewa świerkowego i produkuje zeń 130 m. kub. brus, desek i łat. Miąsteczko słynie oddawna z licznych

szewców. Właściciela mka hr. Drohojewskiego nazywano nawet panem „na trzechset szewcach". (Ob. Pol: „Sejmik w Sądowej Wiszni"). Kwitnie tu także uprawa chmielu. Polowania tutejsze należą do lepszych. K. były najprzód siedliskiem domu Krukienickich Korczaków, a ci się z Drohojowa pisali; potem Rychlickich, Fredrów a od tych przeszły do Drohojowskich i dotąd w ich dziedzictwie pozostają. *Lu. Dz.*

Kruklanki, dok. *Kraugklienen*, *Krucklanicken*, niem. *Kruglanken*, wś kościelna nad strugą kruklińską, pow. węgoborski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana i założona. R. 1545 Jan Pasz starosta węgoborski, sprzedaje Janowi Bębelnikowi 6 włók sołeckich nad jez. Kruklin za 180 grz. celem założenia wsi dannickiej na 54 włók.: otrzymali 6 lat wolności. Ob. Kętrz., „Ludność polska", str. 532. Kościół oddawna tu istniał. R. 1479 Marcin z Leca prezentuje na proboszcza w K. Engelbrechta, z dyec. warmińskiej. Około r. 1574 budowano nowy kościół. Parafia K. ma 2300 Polaków a 3759 Niemców. Sama wś K., o 19 kil. od miasta pow. Węgoborka, w pagórkowatej okolicy, obfitującej w jeziora, ma grunta piaszczyste, żwirowate, a zatem nieurodzajne, mk. 638 mówiących po polsku, w okolicy 5 gorzelni. Jest w K. agentura pocztowa. Por. *Gołdopiwa*. *Kś. F.*

Krukle, wś rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 51, od Ejszyszek w. 23, dm. 10, mk. katol. 135 (1866).

Kruklin, niem. *Kruklinnen*, dok. *Kruglienen*, *Kronglinen*, wś, pow. lecki, na pruskich Mazurach, nad jez. t. n., o 2 mile od Leca, oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1552 książę Olbracht podaje do wiadomości, że Jerzy Krosta, starosta lecki, założył wś dannicką na 40 włók, nad jez. Kruklin, nadając Wawrzyńcowi von Perkun (z Pierkunowa?) 4 włóki sołeckie na prawie chełmińskiem. R. 1625 wś K. posiada samych polskich mieszkańców. Ob. Kętrz.: „Ludność polska", str. 493. *Kś. F.*

Kruklińska struga, niem. *Kruklinner Fluss*, wypływa w pow. węgoborskim, z jez. kruklińskiego, które łączy z Gołdopiwą (Goldappgar). Stąd ma odpływ w kierunku północnym do jez. Stręgiel, Święcajno, Mamry i t. d. Młyn znajdujący się przedtem na strudze w Kruklankach został teraz zniesiony.

Kruklińskie jezioro, niem. *Kruklinner See*, pow. lecki, na polsko-pruskich Mazurach, ma nazwę od wsi Kruklin, przeszło milę długie, w północnej części leży już w pow. węgoborskim; za pomocą Kruklińskiej strugi stoi w związku z jez. Gołdopiwą (Goldappgar) i wielkiem jez. Mamry (Mauer See). R. 1841—42 wykopano stąd kanał głębszy, wiodący do Gołdopiwy, przez co wody na 20 stóp opadły. R. 1860 było takim sposobem użyźnionej roli i łąk 2020 mr,

Krukliński kanał, niem. *Kruklinner Kanal*, w pow. węgoborskim, na polsko-pruskich Mazurach, około pół mili długi, łączy jez. Kruklińskie z Gołdopiwą (Goldappgar), r. 1841—1842 przeważnie korytem strugi Kruklińskiej przekopany w celach melioryzacyjnych. Koszta rządowe wydane na to przedsięwzięcie wynosiły 46000 talarów. *Kś. F.*

Krukliny, ob. *Kruklin*.

Kruków 1.) wś, pow. garwoliński, gm. i par. Ryki. W 1827 r. wś rząd., ma 6 dm., 29 mk.; obecnie 6 dm., 71 mk., 106 mr. obszaru. 2.) K., kol., pow. opatowski, gm. i par. Lasocin, od Opatowa 25 w.; gruntu 389 mr., 5 dm., 68 mk. *Br. Ch.*

Krukowa góra, 394 m. wysok., lesista, w płd.-wsch. stronie Fujny, pow. żółkiewski.

Krukówek, wś i folw., pow. suwalski, gm. Koniecbór, par. Raczki, odl. 12 w. od Suwałk. Wś ma 16 dm., 144 mk.; folw. 3 dm., 56 mk.

Krukówek 1.) niem. *Baumgarten*, wś, pow. wyrzyski; 10 dm., 112 mk., 48 ewan., 64 kat.; 46 analf. Poczta w Mroczy (Mrotschen) o 2 kil., st. kolei żel. i tel. Nakło o 9 kil. 2.) K., niem. *Herzfelde*, dom., 1026 mr. rozl.; 6 dm., 74 mk., 35 ewan., 39 kat.; 27 analf. St. poczt. Mrocza (Mrotschen) o 2 kil.; st. kol. żel. Nakło (Nakel) o 10 kil. *M. St.*

Krukówek, ob. *Krakówek*.

Krukowicze, wś poleska z zarządem gminnym, w pow. rzeczyckim, w okr. polic. 3-cim kalinkiewickim. Gmina krukowicka składa się z 13 starostw wiejskich, 35 wiosek i 1854 włościan płci męskiej. *Al. Jelski.*

Krukowiec, os., pow. sierpecki, gm. Żuromin, par. Chamsk, odl. o 27 w. od Sierpca, ma 1 dm., 5 mk., 22 mr. gruntu.

Krukowiec, przys. do Koniuszek tuligłowskich.

Krukowizna, według map wojskowych leśnictwo pod Gorzechówkiem i Góralami, pow. brodnicki. U Kętrzyńskiego wspominana, w skorowidzach nie. *Kś. F.*

Krukówka 1.) wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Irena, par. Bobrowniki. Jestto właściwie kolonia w obrębie dóbr dęblińskich, należąca prawem emfiteutycznem do Gutowskich; w 1864 r. uwłaszczono 85 mr. 72 pr. ogólnej przestrzeni, w tem ogrodów 1 mr. 103 pr., pola orne 27 mr. 236 pr., łąk 10 m. 243 pr., do wykarczowania 45 mr. 2.) K., pow. kolneński, gm. i par. Mały Płock. *B. Ch.*

Krukówka 1.) zaśc. szlach. nad jez. Kociłowo, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 45 w. od Dzisny, ma 1 dm., 11 mk. star. obrz. 2.) K., al. *Kisławin*, folw. nad jezior. Głębokiem i Ciecierce, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 48 w.

od Dzisny, 7 dm., 62 mk., z tego 21 prawosł., 37 katol., 3 żyd. (1866).

Krukowo 1.) wś i folw., pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Choceń (Kod. dypl. pol. II, 887), o 6 w. od Kowala. W 1827 r. 8 dm., 66 mk. Rozległość folw. wynosi mr. 477: grunta orne i ogrody mr. 317, łąk mr. 57, pastwisk mr. 29, lasu mr. 64, nieużytki i place mr. 10, bud. mur. 6; pokłady torfu i marglu wapiennego. Wś K. osad 26, z grun. mr. 68. 2.) K. i *Korwino Krukowskie*, kol., pow. kolski, gm. Czołowo, par. Wrząca Wielka, odl. od Koła 14 w., ma dm. 17, mk. 118. Por. tom IV, str. 446. 3.) K., wś, nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, odl. o 35 w. od Przasnysza, ma 73 dm., 425 mk., 727 mr. grun., 912 nieuż. Leży na samej krawędzi puszczy Myszynieckiej. W 1827 r. 46 dm., 233 mk. *Br. Ch.*

Krukowo, folw. rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 29 w. od Oszmiany, 1 dom, 9 mk., z tego 7 prawosł., 2 katol. (1866).

Krukowo, ob. *Krynki*.

Krukowszczyzna, wś szlach. nad jez. Krukowszczyzna, pow. trocki, 1 okr. adm., 22 w. od Trok, 3 dm., 35 mk. katol. (1866).

Krukowszczyzna, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 31 w. od Sokółki, chat 59.

Krukowszczyzna 1.) wś rząd., pow. dziśnieński, o 57 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 6 dm., 50 mk. 2.) K., wś pryw. nad rz. Berezwicą, pow. dziśnieński, o 50 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 5 dm., 21 mk. 3.) K., futor kościelny nad rz. Anta, pow. dziśnieński, o 25 w. od Dzisny, 4 okr. adm., 1 dm., 11 mk. katol. Jest tu kaplica katol. parafii Zadoroże.

Krukowszczyzna, *Kriukowszczyzna*, wieś, pow. kijowski, o 2 wiorsty od Wety, nad rz. Wetą. Ziemi 1010 dzies., mieszkańców 930; wszyscy mają być potomkami mołdawskiego emigranta Dawida; stąd nazywają się wszyscy Dawidenko. Ziemia piaszczysta, do uprawy nie nadaje się, mieszkańcy trudnią się transportami. Dawniej własność ławry kijowskiej, dziś rządowa.

Krukowy, gospoda na obszarze dworskim Mokrzany małe, pow. mościski.

Krukwie, jez., pow. świecki, ob. *Jeżewo*.

Krulikowa huta, ob. *Głuchowiec*.

Krulin, ob. *Królin*.

Krułowski potok, potok górski, w hrabstwie spiskiem (Węgry), wytryska po północnej stronie głównego grzbietu Magóry spiskiej, płynie na północ jarem górskim, nad którym od wschodu wznosi się Solisko (1122 m) i Głęboka (1023 m.), a od zachodu dwa Kusznierskie wierchy (966 m. i 1102 m.). Po 5 kil. oniemal biegu wpada z prawego brz. do Kremieniaka. *Br. G.*

Krumije, *Krumy*, zaśc. rząd., pow. trocki, 4 okr. adm., gm. Olkieniki, 44 w. od Trok, 1 dom, 7 mk. katol. (1866).

Krumińce, wś rząd., nad rz. Wersoką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 53, od Ejszyszek 17, dm. 10, mk. kat. 108. (1866).

Krumińcze, wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 44 w. od Trok, 2 dm., 33 mk. katol. (1866).

Krumki, niem. *Krumke-Neuwerder*, wś i gm., pow. chodzieski; 2 miejsc.: a) K., wś, b) Neuwerder, wś; 36 dm., 239 mk., 137 ew., 100 kat, 2 żydów; 48 analf. *M. St.*

Krumlau (niem.), ob. *Kromoła*.

Krumme-Wasser (niem.), ob. *Persanta*.

Krummefluss (niem.), ob *Pokrzywnica*.

Krummendorf (niem.), wś, pow. ządzborski, ob. *Krzywe*.

Krummendorf (niem.), wś, pow. strzeliński, par. Siebenhufen, z kościołem paraf. ewangelickim. Znajdują tu agat i kryształ górny.

Krummenfliess (niem.), strumyk, pow. jańsborski, ob. *Krzywe*.

Krummenort (niem.), ob. *Krzywy róg*.

Krummensee (niem.), ob. *Krzywe stare* i *Krzywianka*.

Krummenwalde (niem.), ob. *Krzywolas*.

Krummersdorf (niem.), pow. ządzborski, ob. *Krzywe*.

Krummfliess (niem.), ob. *Krzywa wieś*, *Pokrzywnica* i *Promno*.

Krummfliesserhütte (niem.), pow. wałecki, ob. *Pokrzywnicka Huta*.

Krummfuss (niem.), ob. *Krzywonoga*.

Krummhübel (niem.), al. *Krommhübel*, wś, pow. jeleniogórski, par. Arnsdorf. Słynie ze znachorów jako aptekarze praktykujących.

Krummke (niem.), ob. *Krumki*.

Krummknie (niem.), leśn., pow. tucholski, ob. *Krzywe kolano*.

Krummlau (niem.), ob. *Kromoła*.

Krummlinde (niem.), wś, pow. lubiński, par. Kaltwasser.

Krummoelse (niem.) al. *Wasseroels*, 1307 *Olzna*, 1313 r. *Olsena*, wś nad strugą Oelsbach, pow. lwowski na Szlązku, z kościołem katol. fil. par. Liebenthal.

Krummsee (niem.), pow. człuchowski, ob. *Krumza*.

Krummstadt (niem.), pow. tucholski, ob. *Krzywogonica*.

Krummwiese (niem.), ob. *Krzywołąka*.

Krummwohlau (niem.), 1414 r. *Crommenwolaw*, wś, pow. wołowski na Szlązku, par. Wołów.

Krumnów, ob. *Krommenau* (niem.).

Krumowszczyzna, zaśc. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 23 w. od Dzisny, 1 dom, 6 mk. katol (1866).

Krumpach (niem.) al. *Krummbach*, wś, pow. trzebnicki, par. Heinzendorf (pow. wołowski).

Krumpohl (niem.), pow. wałecki, ob. *Krąpol.*

Krumpohler Theerofen (niem.), ob. *Krąpolska Smolarnia.*

Krumseifen, potok górski, podtatrzański, w hr. spiskiem (Węgry), wypływa po połud.-zach. stronie wsi Rokus (Rox); płynie małą doliną na wschód i wpada z prawego brzegu do pot. Czarnego (Schwarz-Bach), dopływu Popradu. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Krumstab (niem.), ob. *Korsztyn.*

Krumy, ob. *Krumije.*

Krumza, niem. *Krummsee*, wś i rycer. dobra, pow. człuchowski, w okolicy zniemczonej, o 1 milę od granicy pomorskiej. Obszaru liczy mr. 5820, bud. 111, dm. 43, katol. 6, ew. 402. Parafia Heinrichswalde, szkoła w miejscu, poczta Lendyczek. W miejscu jest kościół luterski i cegielnia. R. 1354 Winryk von Kniprode, mistrz w. krzyżacki, nadaje Hermanowi Schutsak na dziedziczną własność prawem chełmińskiem 64 włók w K., za co tenże pełnił służbę wojenną z koniem i inne zwykłe ciężary przyjął. R. 1378 Konrad von Walrode, komtur człuchowski, dodaje Jakóbowi Kruse 10 wł. nadmiaru do dawniejszych 64 bez wszelkich nowych wymagań, byle tylko z drugich włók tem lżej mógł wypełniać. Oddawna istniał w K. kościół parafialny; r. 1410 dziekan chojnicki Mikołaj zalicza go do dekanatu swego chojnickiego. Po reformacyi przyłączył go arcybisk. Gębicki r. 1617 do nowo utworzonego dekanatu czarnieńskiego. Musiał jednak wcześnie przejść w posiadanie innowierców, ponieważ wizytacya Trebnica z r. 1653 nic o nim nie wie, tylko donosi, że we wsi K. istniał nieprawnie zbór luterski. Ob. Odpisy Dregera ręk. w Peplinie. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej str. 333. *Ks. F.*

Krumzy, jez. pod Bartągiem, w niem kościół miał zatonąć.

Kruna, rz., dopływ Niemna z prawej strony, uchodzi między Karczupą a Wilią, ob. *Krona.*

Krunciki, wś, pow. trocki, 3 okr. adm., 36 w. od Trok, 9 dm., 76 mk., 67 kat., 9 żydów. (1866).

Krunie, wś rząd., nad jez. Krunie, pow. trocki, 1 okr. adm., 26 w. od Trok, 2 dm., 22 mk. katol. (1866).

Krunka, wś w pow. ihumeńskim, w gminie puchowickiej, przy drodze wiodącej z folwarku Różampola do wsi Skobrówki, ma osad 12.

Krupa 1.) os. młyn., pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Milejów. Własność rząd., wieczysta dzierżawa; 1 dm., 6 mk.; 169 mr. obszaru. 2.) **K.**, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew; 5 dm., 35 mk.; 128 mr. rozl. 3.) **K.**, wś, pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyce; 7 dm., 63 mk.; 47 mr. rozl. 4.) **K.**, wś, pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Dobrzyń, odl. o 28 w. od Lipna, ma 3 dm., 31 mk., 95 mr. gruntu. Jest tu młyn wodny i wiatrak.

Krupa al. *Krupy*, wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., o 60 w. od Lidy, 7 dm., 73 mk. (1866). Kościół katol. św. Trójcy, drewniany, założony 1460, przez Annę Dowojno, filialny par. Lida.

Krupa, osada szlachecka w pow. ihumeńskim, na lewym brzegu rz. Uszy, przy drodze z Rawanicz do Lubaszewicz, domów 7; szlachta ma po kilka włók ziemi, wszyscy są katolicy i należą do par. berezyńskiej. *T. S.*

Krupa, mko w pow. łuckim, dekanacie dubieńskim, od Łucka mil 11, w 1761 dziedziczne Michała Czetwertyńskiego podkom. bracławskiego; por. *Horyńgród.* W wizycie generalnej A. E. Wołłowicza, biskupa łuckiego brzeskiego, z r. 1761 powiedziano: „Jest tu kościół drewniany, wybudowany przez dziedzica (1759), erygowany niegdy przez Albrychta Radziwiłła, kanclerza W. Ks. L. i Krystynę z Lubomirskich w 1644 r., uposażony przez tychże fundatorów. W parafii monaster oo. bazylianów w miasteczku Drohobużu. W mieście kaplica na zamku. Żydzi miejscowi dają kamień łoju do kościoła, a kahał międzyrzecki 160 złotych. Inne też zapisy posiada.“

Krupa 1.) pustkowie, pow. ostrzeszowski, 10 dm., 95 mk., należy do gm. i wsi Szklarka myślniowska. 2.) **K.**, karczma, należy do dom. Szklarka myślniowska, 1 dom, 11 mk.

Krupa, niem. *Kruppa*, młyn, pow. jańsborski, st. p. Rudozanny.

Krupa, rzeczka, bierze początek pod wsią Lisikierz w pow. łukowskim, płynie ku południowi przez Mysłów, stąd skręca ku zachodowi, płynie granicą pow. garwolińskiego i w pow. łukowskim pod Wilczyskami na północ Żelechowa wpada do Wilgi z prawego brzego. Długa 8 w. *J. Bliz.*

Krupa, potok tatrzański, tworzy odpływ Małego Rybiego czyli Popradzkiego stawu, który, łącząc się u ujścia doliny mięguszowieckiej z Hinczowym potokiem, daje początek rzece Popradowi. Długość biegu 3 kil. i ćwierć.

Krupaczowszczyzna, wieś rząd. nad rz. Ostrynką, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 28 w. od Szczuczyna, 2 dm., 29 mk. (1866).

Krupajnie, wś, pow. telszewski, okr. policyjny worniański, o 25 w. od Telsz, 6 dm., 60 mk., młyn wodny (1859).

Krupamühle (niem.), młyn na rz. Małopanie, pow. wielkostrzelecki, należy do gminy Borowiany.

Krupce, wś w pow. mińskim, niedaleko Mińska, ob. *Krupica.*

Krupczyce 1.) wś, pow. kobryński, o mil 2 od Kobrynia przy drodze do Brześcia, niedaleko rzeki Trościanicy. Miejsce to pamiętne jest bitwą stoczoną 18 września 1794 r. przez

jenerała Karola Sierakowskiego, z korpusem jenerała Suworowa. Po wytrzymaniu walki przez dzień cały, Sierakowski, mniejsze mając siły, uskutecznił pomyślny odwrót do Brześcia. Kościół parafialny egzystował tu do r. 1865, obecnie cerkiew prawosławna. Były kościół, dawna filia, przy wizycie biskupa Masalskiego z Wilna za staraniem kasztelana Nestorowicza podniesiony do godności parafialnego, z nadaniem przez tegoż wsi Niejołowicz i fundacyą gmachu klasztornego dla oo. karmelitów. Parafia ta miała kaplicę w Oziatach. Do czasu przeprowadzenia szosy warszawsko moskiewskiej K. były punktem ożywionym, była tu stacya pocztowa, klasztor zaś przy częstych odpustach odwiedzany był licznie. Na cmentarzu wznosi się pomnik na grobie francuza hrabiego de Polignac, emigranta z czasów rewolucyjnych. 3.) **K.**, wieś na granicy pow. sokólskiego i grodzieńskiego, nad Łosośną.

Krupe, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, o 3 w. od m. pow., przy trakcie do Siedliszcz. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej, niewiadomej daty założenia. W 1827 r. było 20 dm., 137 mk. Niegdyś K. dziedzictwo Krupskich, potem Samuela Zborowskiego, Gnoińskich, Rejów, Buczackich. Zborowski ozdobił je wspaniałym zamkiem. Rysunek zamku w Krupem znajduje się w album lubelskiem wydanem przez Lerue 1858 r. W lesie przytykającym do wsi śród licznych mogił stoi na wzgórzu 200 stóp wysokim kamienna piramida 108 stóp wysoka (sama piramida 72 stóp), z podstawą mającą 324 łokci kwadr. Przeznaczenie tego pomnika, uważanego za grobowiec aryański, niewiadome i trudne do odgadnięcia. Rysunek i opis podaje Tyg. Illustr. z 1869 r., str. 110, (Nr. 88). Dobra K. składały się z folwarków: K., Ostrów i Bzite, wsi: K., Krupice, Bzite, Wincentów i Oleśnica. Rozległość wynosi mr. 5413: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 765, łąk mr. 256, pastwisk mr. 36, wody mr. 49, lasu mr. 2142, nieużytki i place mr. 21, razem mr. 3269; bud. mur. 4, z drzewa 20. Folw. Ostrów grunta orne i ogrody mr. 351, łąk mr. 62, lasu mr. 1267, nieużytki i place mr. 4, razem mr. 1684; bud. mur. 1, z drzewa 4. Folw. Bzite grunta orne i ogrody mr. 371, łąk mr. 24, pastwisk mr. 46, lasu mr. 5, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 453; bud. mur. 2, z drzewa 4; płodozmian na wszystkich folwarkach 4-polowy; młyn wodny, smolarnia, pokłady kamienia wapiennego i kamienia budowlanego. Wś K. osad 48, z gruntem mr. 778; wś Krupice os. 15, z grun. mr. 216; wś Bzite os. 7, z grun. mr. 103; wś Wincentów os. 18, z grun. mr. 175; wś Oleśnica os. 3, z gruntem mr. 41. *Br. Ch.* i *Al. Pal.*

Krupe (niem.), część wsi *Niwki kraszowskie*, pow. sycowski.

Krupianka, os włośc., pow. rypiński, gm. Pręczki, par. Żale, odl. o 4 w. od Rypina, ma 2 dm., 49 mk., 8 mr. gruntu.

Krupianka, ob. *Usza.*

Krupica, mylnie *Krupce*, wieś we wschodnio-południowej stronie powiatu mińskiego, w gminie samochwałowickiej, w okręgu policyjnym 1-ym, nad rzeką Ptyczą z prawej strony położona; ma grunta dobre, łąk dostatek, osad włócznych około 30. Oddawna była dziedzictwem książąt Radziwiłłów, mających rezydencyą wspaniałą w obok leżącym Annopolu. Krupica miała zarząd swój gminny do Samochwałowicz dołączony. W skutek obchodzenia się ojcowskiego dworu, lud odznacza się dobrym bytem i okrzesaniem. Jest tu na uboczu cerkiewka filialna parafii piaciowskiej; źródło wody, której lud przypisuje własności lecznicze w chorobach oczu. *Al. Jel.*

Krupica, mała rzeczka w północnej stronie pow. borysowskiego, ma początek w pow. dzisieńskim w lesistych moczarach około zaścianka Puńki i ubiegłszy wiorst około pięciu w kierunku południowym, wpada do rzeki Łydnicy. *Al. Jel.*

Krupice, wś, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnostaw. W 1827 r. 1 dom, 61 mk. W spisie urzęd. nie zamieszczone (Pam.. kniż. lub. gub. 1872). Por. *Krupe.*

Krupice, dobra w gub. grodzieńskiej, pow. bialskim, par. Siemiatycze, w b. ziemi drohickiej, województwa podlaskiego, pomiędzy m. Drohiczynem i Siematyczami, odległe od pierwszego w. 8, a od ostatnich 7. Należały w przeszłym wieku do Zaleskich, od r. 1818 do Sarneckich, następnie do Truszkowskiego h. Gryf, obecnie dom. Krupice należą do Wiktora Zaleskiego. Ziemia falista, mocne szczerki, bardzo urodzajna i żyzne smugi nad dwoma strumieniami wpadającemi do Buga, a zowiącemi się Górna i Bujakówka. Przy strumieniu Górnej młyn wodny nad stawem. Miejscowość ta, w czasach przedhistorycznych, należała niezawodnie do siedzib Jadźwingów, jak świadczy nazwa lasu należącego do Krupic, zowiącego się „Jadźwiny“, oraz liczne prastare groby na wzgórzu koło wiatraka, które lud miejscowy od czasów niepamiętnych nazywa „grobami Jadźwingów“. Opisywał je hr. Wiktor Ossoliński. Groby te mają formę nieregularną, a każdy obłożony jest w koło wielkiemi głazami kamiennemi; wewnątrz od wierzchu są drobne kamienie, niżej większe, a w końcu rodzaj kamiennej płyty, pod którą spoczywa kościotrup. Oprócz tego, nad łąką pośród brzozowego gaju jest znaczny nasyp a obok dwa mniejsze; wewnątrz żadnych nie zawierają szczątków ludzkich. Przestrzeń obecna ziemi dwor-

skiej w K. zajmuje ogółem 432 dziesięcin, w czem jest ogrodów 5 dzies., 206 dzies. ziemi ornej, 45 dzies. łąk, 130 dzies. lasu, 30 dzies. brzozowego gaju, 6 dzies. zagajnika. Włościanie w połowie katolicy, w połowie dawni unici dziś prawosławni, posiadają 489 dziesięcin roli, łąk i pastwisk. Osad we wsi jest 37, w których zamieszkuje 130 męzcz. i 115 kobiet. *M. H. T.*

Krupicznica, w dok. *Crupicznicz*, struga pod Prabutami, r. 1374 wspominana, pow. suski.

Krupie, lit. *Krupiej*, mko, pow. szawelski, przy kilku znaczniejszych traktach, w odległości 3 mil od Gruździ, Popielan, Żagór, Okmian, u źródeł rz. Dobikini. Paraf. kościół katolicki drewniany ś. Anny, fundacyi Umiastowskich (według rubrycelli przez obywatela Szkultyna z r. 1786), chyli się do upadku, lecz parafia (dek. janiskiego: dusz 2600) stawia nowy, murowany, o dwóch wieżach. Jest też w K. zarząd gminny, szkółka ludowa, 5 karczem, parę kramów. Dobra zwane K.-Albrychtów należały w zeszłym wieku do obszernych włości Umiastowskich i od jednego z nich Albrychta przezwane. Ostatnia z tej rodziny dziedziczka Anna, żona Bazylego Szkultyna, majora w. pol., podzieliwszy się mieniem 1763 r. z bratem rodzonym Kazimierzem Umiastowskim oraz ciotką stryjeczną Anną Dorotą z U. Kościuszkową, otrymała na własność Albrychtów-K. z 4 wsiami i folwarkami, razem do stu włók ziemi. R. 1807 zapisała te dobra pułkownikowi Kimbarowi, synowi posła upickiego Józefa Kimbara, który razem z Rejtanem odznaczył się na sejmie grodzieńskim i poszedł na wygnanie. Część tych dóbr t. j. folw. Rudowsie, wsie Podasbie i Małolenie dziedziczył prawem spadku po matce Zofii z Umiastowskich Adam Stankiewicz; potem syn ostatniego Ignacy. Po śmierci bezdzietnego Kimbara, dobra K. uległy eksdywizyi r. 1837. Samo fundum K. z mkiem, włók 38, nabył Lutkiewicz. Córka jego Sawicka sprzedała je Staszewskiej, a ta 1863 zapisała kuzynowi i obecnemu dziedzicowi Franciszkowi z Kozielska Puzynie. Uwłaszczono w K. włók 11, pozostało 28 bez mka. Puzyna założył obszerny sad owocowy. W parafii K. jest filialny kościół murowany na folw. Żukońcie, pod wezw. Serca Jezusowego. *J. Godl.*

Krupie, wś rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 78 w. od Święcian, 25 dm., 254 mk., z tego 9 prawosł., 245 kat. (1866).

Krupiec 1.) mko, pow. dubieński, okr. policyjny berestecki, gm. K., o 26 w. od Beresteczka, o 5 w. od Radziwiłłowa, niadaleko Ledóchowa. Była własność Wiśniowieckich, później Lubomirskich, dziś skarbowe. R. 1870 miał 56 dm., 477 mk., w tem 23 proc. izr. i cerkiew. Była tu parafia katol. dek. dubieńskiego z kaplicami w Koziale i Budkach, dziś jest kaplica katol. par. Radziwiłłów. W K. jest pochowany znany generał Igelström. 2.) K., pow. ostrogski, na wschód od Ostroga, o 20 w., przy drodze z Ostroga do Sławuty, nad rz. Horyniem. Wieś ma do 1000 głów płci obojej, na rzece Horyniu młyny, marymont i tartak. Cerkiew paraf. i szkółka wiejska. Należała pierwotnie do ks. Ostrogskich, później do ks. Jabłonowskich, a gdy ostatnia księżniczka z domu Jabłonowskich wyszła za Stanisława Krasińskiego, sprzedała Leńkiewiczom. Po śmierci tychże prawem sukcesyi przeszło na ich siostrę Oktawią Walewską. Grunt od północy krzemionka, od półn.-wsch. glinkowaty. W górach krupieckich jest wapienny kamień i urządzona fabryka wypalania wapna. Jest gorzelnia i karczma. Folwark na górze, z pod której wypływa źródło i tworzy sadzawkę obfitującą w ryby i raki. Tu przechodzi kolej brzesko-kijowska. *Z. Róż.*

Krupiec (po rusku *Krupeć*) 1.) część Narola w pow. cieszanowskim. Jest tu parafia gr.-katol. (dekanat potylicki, dyecezya przemyska), do której należą: Wola lipska (al. wielka), Łapajówka, Łukowica, Lipie, Chlewiska, Narol, Lipsko, Kadłubiska i Chyże. Jest tu cerkiew drewniana pod wezwaniem św. Trójcy. Niegdyś były tu trzy cerkwie według podania. Był także monaster bazylianów, zbudowany około r. 1680 przez O. J. Jamnickiego, założyciela monasteru werchrackiego. (Ob. historyą monasteru werchrackiego w bibliotece monasteru św. Onufrego we Lwowie). Niegrodowe starostwo kropeckie albo krupeckie, w województwie bełzkiem, powiecie lubaczewskim, podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego starostwa lubaczewskiego przez odseparowanie odeń wsi Krupiec i Brusni. W r. 1771 posiadał je Jerzy Mniszech, generał wielkopolski, wraz z żoną, którzy zeń opłacali kwarty złp. 115, a hyberny złp. 337 gr. 12. Zajęte przez rząd austryacki 1778 r., sprzedane przezeń zostało w r. 1818, wraz z całą sekcyą III dóbr lubaczewskich, baronowi Brunickiemu za złot. reń. 75050. 2.) K., przys. do Lipska. 3) K., folw. do Rudy rożanieckiej. *Lu. Dz.*

Krupiele 1.) wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., o 50 w. od Lidy, 3 dm., 15 mk. 2.) K., zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 65 w. od Wilna, 2 dm., 29 mk. kat. (1866).

Krupielewszczyzna, folw. szlach., pow. wileński, 5 okr. adm., o 29 w. od Wilna, 1 dom, 8 mk. kat. (1866).

Krupieliszki, dwa zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 62 w. od Wilna, 3 dm., 9 mk. katol. (1866).

Krupienicze 1.) wś pryw., pow. dzisieński, o 22 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 6 dm., 63

mk. prawosł. 2.) **K.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 25 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 6 mk. prawosł. (1866).

Krupienie 1.) wieś na północnym krańcu powiatu borysowskiego, w okr. policyjnym dokszyckim, nad rzeczką Zaszczyślanką, przy drożynie wiodącej z Sokołowiszcz do Alekimówki, ma osad 8, miejscowość poleska. 2) **K.**, niewielki folwark w powiecie borysowskim, dziedzictwo Bujnickich, obszaru włók $8\frac{1}{2}$.

Krupin, wieś, pow. lityński, o 45 w. od Lityna, nad rz. Domachą, gm. Kaczanówka, par. Kumanowce, ma 33 dm., 266 mk., 275 dzies. ziemi włośc., 355 dwor. Należało do Kumanowskich, dziś Gdowskiego Stratona. *Dr. M.*

Krupin, niem. *Krupinnen* 1.) pierwotnie *Markowice*, *Markwitz*, wś, pow. margrabowski, st. p. Wieliczki, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajmowana. R. 1561 Wawrzyniec von Halle, star. oleckowski, sprzedaje Pawłowi i Stańkowi Markowiczom, braciom z Niedźwiedzkich, 4 wł. boru na sołectwo, włókę za 54 grz., celem założenia wsi dannickiej na 40 wł., położonych między Wolą Markowiczową czyli Markowskiemi a miastem Margrabową. R. 1600 w K. mieszkają sami Polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 516. 2) **K.**, wieś, pow. łecki, na Mazurach pruskich, st. p. Prostki, od początku przez osadników polskich zajęta, istniała r. 1553. Siedzieli tu szlachetni Ciesielscy, Wilkowscy, Dulscy i inni. *Kś. F.*

Krupinówka, grupa domów w Barwałdzie średnim, w pow. wadowickim, na północ rzeki Kleczanki. *Br. G.*

Krupińskie, wś i os., pow. węgrowski, gm. i par. Sadowno. Wieś ma 15 dm., 165 mk., 193 mr.; os. 2 dm., 73 mr. Por. *Kołodziąż*.

Krupiny, pow. łecki i olecki, ob. *Krupin*.

Krupiszki, ob. *Krupyszki*.

Krupka 1.) os. karcz., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo. 2.) **K.**-*młynisko*, os. młyn., nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. Bolesławiec; 1 dom; 12 mk. 3.) **K.**, os. młyn., pow. wieluński, gm. i par. Dzietrzkowice (ob.), odl. od Wielunia w. 22; dm. 2, mk. 16. 4.) **K.**, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. W 1827 r. 6 dm., 16 mk. *Br. Ch.*

Krupka, ob. *Krupki*.

Krupka, mko i st. poczt. nad rz. Bobrem, pow. sieński, gub. mohilewskiej, gm. Bóbr, o 42 w. od Borysowa, przy trakcie mińsk.-smoleńsk., posiada słynne młyny pytlowe; lasy okoliczne obfitują w budulec wszelkiego gatunku. Dobra K. z folw. Szyjką stanowiły przed kilkudziesięciu laty część hrabstwa smolańskiego, dziedzictwa Sanguszków. Przy cząstkowej wyprzedaży rzeczonego klucza nabyte przez Michała Swiackiego (zmarłego w r. 1876), który znacznie podniósł wartość tego majątku przez urządzenie gospodarstwa przemysłowego. Por. *Hora* i *Krupki*. *A. Ch.*

Krupka al. *Krópka*, rus. *Koropka*, folw. w Porzeczu zadwornem, pow. rudecki, w południowej części wsi, między Wereszycą a jej dopływem od prawego brzegu, potokiem Krupką. *Lu. Dz.*

Krupka, niem. *Grupka*, posiadłość z młynem, pow. toruński, nad strugą Łachą (Lanke), do Drwęcy uchodzącą, przy trakcie bitym toruńsko-kowalewskim, o 1 milę od Kowalewa. Gmina Mühlental, par. W. Łąka, poczta Kowalewo. *Kś. F.*

Krupka, mała bagnista rzeczułka, w południowej stronie powiatu borysowskiego, ma początek w bagnach przy wsi Kunsy, płynie w kierunku wschodnim około wiorst trzech i wpada do rzeczki Oślik, dopływu Drucia. Tak też zowią niekiedy dopływ Świsłoczy pod Mińskiem. *Al. Jel.*

Krupka, struga, ob. *Krupowo*.

Krupka, potok polny, ma źródło na łączkach po wschodniej stronie wsi Hoszan, w pow. rudeckim, płynie na południowy wschód mokrymi łąkami przez Chyszewice, Buczały i na północ od Komarna w Katarzyńcu uchodzi z prawego brzegu do Wereszycy. Długość biegu przeszło 11 kil. *Br. G.*

Krupki, al. *Krupka*, st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej (między Bojarami a Sławianami, o 433 w. od Brześcia, o 5.75 w. od stacyi poczt. Krupka), zbudowana na ziemi należącej do dóbr borysowskich w gub. mińskiej, na pograniczu mohilewskiej, pow. orszańskiego, o 4 w. od mka Krupka (ob.), w pobliżu wsi Nowochróst, w okolicy lesistej, bezwodnej. *A. Ch.*

Krupki, część Gołogór, pow. złoczowski.

Krupla, wieś rząd. nad rz. Szylwianką, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 62, od Dziewieniszek 48, dm. 15, mk. prawosł. 85, kat. 30. (1866).

Kruplin, kol. włośc. i folw., pow. noworadomski, gm. Zamość, par. Brzeźnica, 98 dm., 620 mk., ziemi włośc. 1379 mr., dworsk. 537 mr. W 1827 r. było tu 36 dm., 260 mk. Folw. K. należy do dóbr Wiewiec; os. karcz. własn. rząd. 5 mr. obszaru. W XV w. była to wieś królewska (Dług. I, 502). Czyt. także Lib. ben. Łaskiego i kod. dypl. pol. I, 122.

Kruplińskie błota, wś, pow. noworadomski, gm. Zamość, par. Brzeźnica. Ma 7 dm., 53 mk., 254 mr., w tem tylko 73 mr. ornej ziemi. Tak zwane „błota K.“ zaczynają się pod os. Brzeźnicą i ciągną się na długość 6 wiorst do wsi Wola Wiewiecka i Wiewiec, rozszerzając się stopniowo aż do szerokości 2 wiorst. Ponieważ należały do obszaru dóbr Kruplin, otrzymały stąd swą nazwę. Wody ich odprowadza do Warty rzeczka płynąca pod Brzeźnicą. *Br. Ch.*

Krupnia, rz., wpada do Zadumki, ta do Biesiedzi a Biesiedź do Sożu.

Krupnica (*Hołubiszczyzna*), wś, pow. lepelski, o 15 w. od mka Uszacz, własność Sipajłłów, 273 dzies. ziemi dworskiej. Do r. 1865 była tu kaplica katol. pod wezw. św. Jakóba, wzniesiona 1805 r. *M. K.*

Krupniki, wieś, pow. białostocki, par. Choroszcza, niegdyś własność klasztoru dominikanów w Choroszczy.

Krupniki, wieś włośc., pow. wilejski, o 48 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej budsławskiej, 16 dm., 268 mk. (1866).

Krupocin, niem. *Kruposzin*, dok. *Crupocin*, trzy osady w pobliżu siebie leżące, pow. świecki, przy bitym trakcie świecko-tucholskim. 1) K., włośc. wś, obszaru liczy mr. 1459, bud. 57, dm. 31, kat. 24, ew. 231. Parafia Swiekatowo, szkoła w miejscu, poczta Brunstplatz. 2) K., szlach. leśn. do Bukówca, bud 6, dm. 3, ew. 17; reszta jak pod 1. 3) K., piła parowa do Bukówca, bud. 3, dom 1, katol. 15; reszta jak pod 1. Wieś K. zdawna istniała jako szlach. dobra. R. 1309 Shyra posiedziciel wsi Crupocin wspominany, roku 1390 Swiętosław z K., r. 1421 Jakób. W XV wieku Krupoccy posiadali zarazem Niewieścin. R. 1580 Krupocki posiadacz. Ob. R. Wegner, Ein pommer. Herzogthum. *Kś. F.*

Krupoderyńce, wieś, pow. berdyczowski, nad Rosią, o 3 w. powyżej Sarażyniec, o 6 poniżej Pohrebyszcz; 676 mk., 1585 dzies. ziemi, cerkiew z 1792 r., 1730 już istniała. Od Rzewuskich nabył K. 1835 r. Sylwester Placer. Obecnie własność znanego dyplomaty i ministra gen. Ignatiewa.

Krupol, *Krupole*, mko, pow. pereasławski, gub. połtawskiej, nad rz. Niedrą, wspominane w r. 1799.

Krupoliny, niem. *Kroplainen*, w dok. *Cropolin, campus Cautin*, wieś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, st. poczt. Wartembork. Oddawna własność biskupów warmińskich. Za pogańskich Prusaków osada ta jeszcze nie istniała, tylko pole nazywało się „campus Kautin". R. 1364 biskup Jan wystawił przywilej na 22 włók po 4 licząc w każdą posiadłość samym prusakom, jako to: Glansoth i bratu Mynslit, Trene i Wojciechowi, Tulgede, Cropolin, Stenante i Hanko braciom, Pawłowi Nassule, Anoyte i Koyte; osiedlili się oni nad strugą Kirmys (przedtem Sortex) przy Wartemburku. Pierwotna nazwa campus Kautin zaginęła, a wzięła górę teraźniejsza podług osadnika nazwanego Cropolin; prawo było pruskie. Za to mieli pełnić 4 służby wojenne konne, pomagać zamki stawiać, naprawiać i inne obowiązki zwykłe (pańszczyznę) wykonywać; ryby mogli łowić ku potrzebie małemi narzędziami w strudze Kirmys. Nawiązka wynosiła 30 m. Dotąd pasieki (Bütten) utrzymywali, teraz mają za to zwykłą służbę pełnić (servire debent). R. 1483 prawo pruskie na chełmińskie zamienione zostało. R. 1656 liczono włók 23, gbur. 2, dawali gotówki fl. 15. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wś i wydał na własność prywatną. *Kś. F.*

Kruposchin (niem.), ob. *Krupocin*.

Krupów, wś włość., pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec. Ma 8 dm., 80 mk., 108 mr. obszaru. W 1827 r. była ta osada młyn. własn. duchowna, miała 2 dm., 12 mk. Nazwę K. nosi też błoto we wsi Seredzice, pow. iłżeckiego.

Krupowa, wieś przy trakcie z Oświei do Siebieża gub. witebskiej.

Krupowa Hala, ob. *Dżumbir*.

Krupowicze, okolica pryw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 13 w. od Lidy, 4 dm., 33 mk. (1866).

Krupowicze, ob. *Kornicz*.

Krupowiesy 1.) wś włośc. nad rz. Wilią, pow. wilejski, o 61 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej radoszkowskiej, 3 dm., 23 mk. katol. 2.) K., okolica i zaśc. szlach., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 48, od Ejszyszek 12; zaśc. K. dom 1, mk. katol. 12; okolica K. dm. 11, mk. katol. 43. (1866).

Krupowizna, osada młynarska nad strumieniem Rządza, pow. nowomiński, gm. Jakubów. Odłączona 1862 r. od dóbr Łaziska, ma 22 mr. gruntu. *Św.*

Krupówka, grupa domów w Jaroszowicach, w powiecie wadowickim. *Br. G.*

Krupówki, polana z zabudowaniami w Zakopanem, w pow. nowotarskim, przy drodze wiodącej do Kuźnic. *Br. G.*

Krupowo, folw. pryw. i wś włośc., nad rz. Krupką, pow. lidzki, 1 okr. adm., o 7 w. od Lidy, 13 dm., 169 mk., kościół filialny i młyn wodny. (1866).

Krupowszczyzna 1.) okolica szlachecka w pow. lidzkim, 4 okr. adm., od Lidy odl. w. 31, od Wasiliszek w. 4, dm. 4, mk. 46 wyzn. rzym.-katol. 2.) K., folw. należący do Skindera, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 22, od Wasiliszek wiorst 9, dom 1, mk. 9 katol. (1866). *A. T.*

Kruppa (niem.), ob. *Krupa*.

Kruppenmühle (niem.), młyn wodny do Guświc, pow. mielicki.

Krupskie, mały zaścianek na północno-zachodnim krańcu powiatu borysowskiego, w okr. policyjnym dokszyckim, parafii katolickiej dokszyckiej, ma osad 2, miejscowość poleska. R. 1811 własność Kurowskiej. *Al. Jel.*

Krupsko, wś, pow. żydaczowski, nad Dniestrem ze szkołą filialną,

Krupsko, góra lesista, na północ wsi Krup-

ska, w pow. żydaczowskim, pod 41° 42' wsch. dług. g. F., a 49° 29' 10", wznosi się 397 m. npm. (szt. gen.). Miejsce znaku triangulacyjnego. Na południe od niego wznosi się wzgórze bezleśne Horka (345 m.). Potoki wypływające na północnym i południowym stoku tej góry zlewają swe wody w kierunku połud.-wsch. do Kłodnicy. *Br. G.*

Krupy, ob. *Krupa.*

Krupy 1.) wś, pow. sokołowski, gm. i par. Kossów; 7 dm., 69 mk., 182 mr. rozl. 2.) **K.**, wieś, powiat lubartowski, gmina Rudno. Należy do Banku Polskiego w Warszawie. W 1827 roku własność pryw. 12 dm., 96 mk. 3.) **K.**, ob. *Cibory* i *Grochy.*

Krupy, zaśc., pow. wileński, 2 okr. polic., o 42 w. od Wilna, 2 dm., 22 mk. katol. (1866).

Krupydra, os. rząd., pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Sawin. Por. *Chutcza.*

Krupyszki, niem. *Kraupischken*, osada, o 26 kil. od miasta pow. Ragnety, nad traktem bitym z Gąbina do Tylży, 15 kil. od stacyi kol. Szylo (kol. tylżycko-wystrucka), nad ujściem strumyka zwanego Tymenis do Wystruci. Mieszk. 326 ewang. Chów bydła i koni na żyznych łąkach doliny rzeki Wystruci; 3 razy do roku jarmark tylko na konie i bydło. Stacya pocztowa i telegraficzna z pocztą osobową do Gąbina i Ragnety. *J. B.*

Krupywnyk (rus.), ob. *Kropiwnik* i *Kropiwniki.*

Krusch (niem.), ob. *Krusze.*

Kruschewen (niem. i dok.), ob *Kruszewo.*

Kruschin (niem.), ob. *Kruszyn*, *Krusin*, *Kruszyny*, *Krzeszna.*

Kruschinen (niem.), wieś, pow. wystrucki, st. p. Jodlanken.

Kruschke (niem.), ob. *Kruszki.*

Kruschkenkaempe (niem.), os. do m. Kępy, pow. chełmiński, ob. *Kruszki.*

Kruschwitz (niem.), ob. *Kruszwica.*

Kruśców, ob. *Kruszczów.*

Kruselauken (niem.) al. *Naujeningken*, *Plicklauken*, wś, pow. piłkalski, st. p. Schillehnen.

Krusen (niem.), wieś, pow. piłkalski, st. p. Willuhnen.

Krusendorf (niem.), ob. *Krausen.*

Krusil (dok.), ob. *Chróśle.*

Krusin, kol., pow. będziński, gm. i par. Koziegłowy, ma 23 dm., 134 mk., 286 mr. (170 roli) ziemi włośc. Wspominana jest przez Długosza jako własność Jana Koziegłowskiego h. Lis (II, 194); pominięta przecie zarówno w spisie z 1827 r. jak i w Skorowidzu Zinberga.

Krusin, ob. *Kruszyn* i *Krzeszna.*

Krusinn (niem.) al. *Krusinnen*, dobra, pow. wystrucki, st. p. Wystruć.

Kruski, mały przys. do Brzezia, pow. wielicki, przy gościńcu z Bochni do Niepołomic.

Krusko, jezioro koło wsi Krusza, niedaleko Kolna, pow. kolneński, dziś zwane Serafin. Było w XVI w. bardzo rybne i zaopatrywało dalekie okolice w ryby. (Ob. Święcicki, opis Mazowsza, Kwartal. Kłosów). *Br. Ch.*

Kruśliwiec, dom., pow. inowrocławski, 377 mr. rozl.; 3 dm., 56 mk.; wszyscy katol.; 29 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Inowrocławiu o 7 kil.

Krussen (niem.), ob. *Kruzy.*

Krussewen (niem.), ob. *Kruszewo.*

Kruste (niem.), folw. do dóbr Tschilesen, pow. wołowski.

Kruświca, ob. *Kruszwica.*

Krusy, jez., ob. *Fedorówka.*

Krusz, wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Glinojeck, odl. o 18 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 93 mk., 197 mr. gruntu i 2 mr. nieużytków.

Krusza, wś, pow. kolneński, gm. i par. Turośl. Leży śród błot rozległych i lasów, ma 56 dm. i 1049 mr. obszaru. W 1827 r. wieś rządowa miała 26 dm., 172 mk. Wspomina tę wieś Święcicki (opis Mazowsza), iż leży nad rz. t. n. (kwartal. Kłosów, str. 110).

Krusza 1.) *Duchowna*, niem. *Lindenthal*, wś, pow. inowrocławski, 20 dm., 257 mk.; 157 ew., 100 kat.; 66 analf. Była własność kapituły włocławskiej w kluczu Dziewie. Poczta w Markowicach o 5 kil.; st. kol. żel. i tel. w Inowrocławiu o 8 kil. 2.) **K.** *Podlodowa*, niem. *Klein-Kruscha*, dom., pow. inowrocławski, 840 mr. rozl.; 3 dm., 95 mk., 29 ewang., 66 katol.; 47 analf. Pokłady torfu. Poczta w Markowicach (Markowitz) o 4.5 kil.; st. kol. żel. i tel. w Inowrocławiu o 7 kil. Własność Maryana Grabskiego. 3.) **K.** *Zamkowa*, niem. *Gross Kruscha*, dom., pow. inowrocławski; 1571 mr. rozl., 13 dm., 207 mk., 38 ew., 169 katol.; 56 analf. Właściciel należy do spółki kierującej cukrownią w Kruszwicy. Poczta w Markowicach o 4 kil.; st. kol. żel. w Inowrocławiu o 7 kil. Por. t. III, str. 297 i *Kobylniki.* *M. St.*

Krusza, zaśc. rząd., pow. trocki, 4 okr. adm., 70 w. od Trok, 1 dom, 6 mk. katol. (1866).

Krusza, *Kruszwa*, ob. *Judrany.*

Kruszanica, według najnowszych map wojskowych pruskich tak się zowie obszerne błoto w borach między Osiecznem, Starzyskami i Szlachtą, pow. starogrodzki. *Ks. F.*

Kruszanowce, ob. *Kruszanówka.*

Kruszanowiecki Jar, przys. wsi Kruszanówki, nad rz. Studzienicą, w ogromnym jarze, pow. uszycki, gm. Kitajgród, par. i okr. polic. Żwańczyk, par. prawosł. Kruszanówka, o 11 w. od Żwańczyka, o 2 w. od Kruszanówki (ob.). R. 1868 miał 9 dm.

Kruszanówka, wś, pow. uszycki, gm. Kitajgród, par. i okr. polic. Żwańczyk, o 9 w. od

Żwańczyka, ma 162 dm., 886 mk., w tem 17 jednodw., ziemi włośc. 1036 dzies. wraz z Jarem Kruszanowieckim; cerkiew murow. Należała do Hieronima Sadowskiego, potem Lüdersowej, od której nabył K. grek Kombari.

Kruszany, folw. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 57 w. od Trok, 1 dom, 43 mk. katol. (1866).

Kruszczów, *Kruśców*, dawne nazwy wsi Chruszczów w powiecie nowoaleksandryjskim, wcielonej w XVIII w. do dominium Nałęczowa (ob.), ze źródłem wody żelazistej, już 1817 r. przez prof. Celińskiego rozbieranej.

Krusze 1.) wś i dwór, pow. radzymiński, gm. i par. Klembów. Odl. 12 w. od Radzymina, o 3 w. od st. Tłuszcz, o 9 od rz. Bug. W 1827 r. 19 dm. i 129 mk. Leży przy linii drogi żel. warszaw.-petersb. Była tu kopalnia żwiru. Rozległość folw. wynosi mr. 1046: grunta orne i ogrody mr. 373, łąk mr. 36, pastwisk mr. 38, wody mr. 2, lasu mr. 466, zarośli mr. 100, nieużytki i place mr. 31; bud. mur. 2, z drzewa 18. Wieś K. osad 36, z grun. mr. 401. 2.) K., wś, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Grzebsk, odl. o 20 w. od Mławy, ma 11 dm., 101 mk., 324 mr. gruntu, 2 nieuż., w tem 34 mr. ziemi włośc. W 1827 r. 7 dm., 38 mk. 3.) K.-*Łubnica*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Kołaki, o 10 w. od rz. Narwi. W 1827 r. 19 dm., 135 mk. Jeden większy folw. ma tu 178 mr. rozl. *Br. Ch.*

Krusze, ob. *Chądzyno*.

Krusze, niem. *Krusch*, osada, pow. świecki, na wyżynach lewego brzegu Wisły, przy trakcie bitym świecko-nowskim, a) osada liczy obszaru mr. 406, bud. 41, dm. 38, katol. 48, ewang. 190. Parafia Bzowo, szkoła w miejscu, poczta Grupa. b) mlekarnia, gmina Bzowo, bud. 3, dm. 1, katol. 1, ew. 1. Reszta jak pod a). R. 1789 posiadacz Gordon, miał zarazem Bzowo (ob.). *Kś. F.*

Kruszelnica (po rusku *Kruszelnycia*) 1.) część Wierzbian w pow. jaworowskim. 2.) K. *rustykalna* i *szlachecka*, wieś w pow. stryjskim, 32 kil. na południ.-zachod. od Stryja, 9 kil. na półn.-zach. od sądu powiatowego i urzędu pocztowego w Skolem. Na północ leżą Sopot i Podhorodce, na półn.-wsch. Synowudzko wyżne, na wschód Korczyn, na południe Korczyn i Korostów, na zachód Mallmansthal (kol. robotników na obszarze dwor. Majdan w pow. drohobyckim). Wieś składa się z następujących części: Hirki (to zn Górki), Koniec, Postriż, Zadoroże, Zarzycze i z grupy domów Monaster, a rozpada się na K. rustykalną i szlachecką. Półn.-wsch. część obszaru przepływa Stryj, wchodzi tu z Podhorodec i płynie na południe a po dwukilometrowym biegu skręca na wschód i połud.-wsch. i po krętym pięciokilometrowym biegu wchodzi do Korczyna. Od lew. brz. zasila go w obrębie wsi kilka strug nieznacznych, płynących od północy na południe. Dopływy z prawego brz. płyną od zachodu na wschód i wpadają do Stryja pod prostemi kątami. Są one również nieznaczne. Jedna z nich, Zarzecze, tworzy granicę od Podhorodec. Najznaczniejszy jest potok Kruszelnica (zwany przez ludność miejscową zwyczajnie Rzeczką, nazwany mylnie Brzyczką na mapie szt. gen.). Nastaje on w półn.-zachod. stronie obszaru, blisko granicy, płynie zrazu na południe, a potem na wschód, koło ujścia zaś na półn.-wsch., i zabiera od praw. i lew. brz. liczne pomniejsze dopływy. W półn.-wsch. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie nad Stryjem (cerkiew 434 m.) i nad dolnym biegiem Kruszelnicy a dokoła nich pola, pastwiska i wzgórza krzakami porośnięte. Najwyżej (do 714 m.) wznosi się tutaj Kiczera na granicy półn.; na południe od niej opada jedno wzgórze do 579 m. Obszar połud.-zach. jest daleko wyższy i lesisty. Na praw. brz. Kruszelnicy rozróżniamy tu naprzód graniczne pasmo górskie ze szczytami: Szpyn (689 m.) w stronie wschodniej, a na zachód od niego Dział (901 m.), Paraszka (1271 m.), a dalej znowu niższe, dochodzące 1099, 905, 1079, a na granicy południowo-zachodniej 1081 m. Na północnej stoczystości tego pasma leży las Olefirów. Na granicy zachodniej wznosi się Widnoha do 1123 m., a na półn.-zach. Szeroki Wierch do 1181 m. U stóp tego wierchu nastaje Kruszelnica i płynie przez las Hromowy, zajmujący zachodni narożnik obszaru. Na lewym brzegu Kruszelnicy leży las Czumka, na wschód od niego Jasieniec ze szczytem 885 m. wysokości, a jeszcze dalej na wschód Kobyła ze szczytem 809 m. wysokim. Własność większa ma roli ornej 233, łąk i ogr. 111, pastwisk 330, lasu 4164; własność mniejsza roli ornej 1430, łąk i ogrodów 1626, pastwisk 701, lasu 12 mr. Według spisu z r. 1880 było w K. rustykalnej 548 mk. w gminie, 73 na obsz. dwor., a w K. szlacheckiej 489 mk. w gminie, 24 na obsz. dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkunastu obrz. rzym.-katol.). Parafia rzym.-katol. w Skolem, gr.-katol. w miejscu, dek. Skole. archidyec. Lwów. Niegdyś był tu monaster, po którym została drewniana cerkiewka, oprócz której są we wsi jeszcze dwie cerkwie. Jest tu szkoła etat. jednokl. Tutejszy tartak wodny, o jednej pile zwyczajnej, konsumuje rocznie 220 metr. kub. drzewa jodłowego i świerkowego a produkuje 130 metr. kub. desek i brusów. K jest także uzdrowiskiem klimatycznem (ob. Przegląd lekarski, Kraków, 1881, Nr. 24). Wojciech Oczko, biegły lekarz, w dziele swem o cieplicach r. 1581 wydanem, pisze, iż tu wytryska ze skały zdrój wody, którą mieszkańcy pijąc, wolów na gar-

dłach dostają (ob. o tem także Łabowskiego hist. nat. S. II, str. 323). Wieś ta jest gniazdem rodziny Kruszelnickich herbu Sas. Władysław Jagiełło wydał w r. 1395 przywilej na korzyść rodziny Kruszelnickich, w którym czytamy między innemi: „...... uwzględniliśmy naszych wiernych sług i ich synów, którzy nam służą. Otóż chcąc ich uczynić ochotniejszymi do usług naszych dajem i daliśmy im wieś w „Tustańskiej włości'' Krzuszelnicę nad rz. Stryjem i t. d. („dalijesmo szelo w tustanskoy volosthy Kruszelniczu na rycy Striv''); dokument ten wydany w Glinianach „4 mile za Lwowem naprzeciw monasteru uniowskiego''. Owa „Tustańska włość“ ma według zdania Wagilewicza nazwę od zamku Tustania, znanego dziś pod nazwą „Kamień pod Uryczem“ (ob. Urycz). Przywilej Władysława Jagiełły zatwierdził Zygmunt r. 1556 w Warszawie. Oryginał na pergaminie, miejscami uszkodzony, znajdował się dawniej w rękach p. Karola Zawadzkiego, niegdyś właściciela Kruszelnicy. W całej osnowie podała go Gaz. lwowska w dodatku z roku 1857 Nr. 40 i 41. *Lu. Dz.*

Kruszelnica 1.) potok, wypływa w obrębie gm. Jawornika ruskiego, w pow. dobromilskim, na półn. granicy tejże, z lasu pokrywającego górę „Na kamieniu“ (504), z pod południowo-zachodniego jej stoku i wkrótce przechodzi na obszar gminy Dylągowej, w pow. brzozowskim, płynąc w kierunku płn.-zach., brzegiem lasu i zabierając od praw. brz. krótkie strugi spływające ze wzgórza Olszyny (456 m); w dalszym biegu przerzyna wś Dąbrówkę starupiską, poniżej której uchodzi z praw. brz. do Sanu. Długość biegu 7 kil. 2.) **K.**, także *Kruszelnikiem* zwany, potok, wypływa z lasu z pod góry Horodyszcza (646 m.) w obr. gm. Borysławia, w pow. drohobyckim; płynie na płn. i w Hubiczu wpada z lew. brz. do Tyśmienicy. Długość biegu 4 kil. 3.) **K.**, potok, wypływa w zachodniej stronie gm. Kruszelnicy, w pow. stryjskim, w Hromowym lesie, z pod Szerokiego wierchu (1181 m.); płynie leśnym parowem na płd. wschód, poczem zwraca się na wsch., płynąc nieco szerszą doliną leśną, nad którą od północy wznosi się góra Kobyla (809 m.) i Jasieniec (885 m.), której zbocza południowe lasem pokryte a Czumbą zwane, opadają zwolna ku dolinie potoku, a od płd. Krzywy wierch (1079 m.), Paraszka (1271 m.) i Dział (904 m.). Las opadający z Krzywego wierchu i Paraszki na płn. zowie się Olefirowem. W dolnym swym biegu przerzyna wś K., w której wpada do Stryja z praw. brzegu. Długość biegu 13 kil. Na Kummersberga mapie Galicyi (sekcya 38), czytamy „Rrzyczka“ (zapewnie Rzéczka), a na mapie szczegółowej mon. austr. węg. Z. 9. Col. XXIX „Brzyczka“, jako nazwę tej rzeki. Nad ujściem jej od południa wznosi się strome wzgórze Szpyn (689 m.). *Br. G.*

Kruszenica 1.) *Sądki*, folw. i wś, pow. sierpecki, gm. Raciąż, par. Krajkowo, odl. o 41 w. od Sierpca, ma 8 dm., 61 mk., 136 mg. gruntu, 6 mr. nieuż. 2.) **K.** *Włodki*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Raciąż, par. Krajkowo, odl. o 40 w. od Sierpca, ma 4 dm., 44 mk., 217 mr. gruntu, 4 nieuż. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. Większa v. Włodki lit. C., od rzeki Działdówki w. 3, rozległ. mr. 305: grunta orne i ogrody mr. 146, łąk mr. 42, pastwisk mr. 44, lasu mr. 67, nieużytki i place mr. 6, bud. z drzewa 10. Wś Kruszenica osad 5, z gruntem mr. 5. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Kruszenica, *Kruszniсa*, przys. do Chrząstkowa, pow. mielecki, par Chorzelów.

Kruszetnica, węg. *Krussetnicza*, wś w hr. orawskiem (Węg.), kościół katol. paraf., dobra gleba rolna, 831 mk. *H. M.*

Kruszew 1.) wś, i *Kruszewek*, pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów. W 1827 r. K. miał 23 dm., 150 mk., Kruszewek zaś 8 dm., 59 mk. 2.) **K.** al. *Kruszów*, wś, folw, kol. i os. leśna, pow. łódzki, gm. Żeromin, par. Tuszyn, o 18 w. od st. Baby. W 1827 r. należał do par. Srocko, miał 14 dm., 155 mk.; obecnie wś ma 21 dm., 331 mk., 211 mr. ziemi włościań.; folw. z os. leśną 9 dm., 13 mk., 929 mr. (746 mr. ornej); kol 3 dm., 12 mk., 161 mr. ziemi włośc. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. al. Kruszewo składają się z folwarków K. i Głuchów; wsi: K., Garbów, Garbówek i Głuchów-Głuchówek; rozległość wynosi mr. 1107: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 569, łąk mr. 33, pastwisk mr. 1, lasu mr. 92, nieuż. i place mr. 26, razem mr. 721, bud. mur. 8, z drzewa 15; folw. Głuchów grunta orne i ogr. mr. 264, łąk mr. 8, lasu mr. 98, nieuż. i place mr. 16, razem mr. 386; bud. mur. 2, z drzewa 3. Wś K. os. 37, z grun. mr. 237; wś Garbów os. 19, z grun. mr. 179; wś Garbówek os. 11, z grun. mr. 130; wś Głuchów-Głuchówek osad 27, z grun. mr. 325. 3.) **K.**, wś, pow. węgrowski, gm. Jaczew, par. Korytnica. W 1827 r. 10 dm., 76 mk.; obecnie 13 dm., 106 mk., 543 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Kruszewek, ob. *Kruszew*.

Kruszewice, wś, pow. nowo-miński, gm. i par Glinianka. W 1827 r. wieś duch., 9 dm., 57 mieszk.

Kruszewice, według Kętrzyńskiego wieś w pow. toruńskim, niepodana ani w skorowidzach, ani na mapach wojsk. *Ks. F.*

Kruszewie, ob. *Korzybie-K.*

Kruszewiec 1.) smolarnia, pow. rawski, gm. i par. Lubochnia; os. rząd. ma 4 dm., 2 mr. roli. 2.) **K.** al. *Kruszewice*, wś, pow. opoczyński, gm. Opoczno, par. Libiszew, od Opoczna w.

8; gruntu mr. 778, dm. 29, mk. 276. W 1827 r. 20 dm., 130 mk. Wspomina o tej wsi Długosz (I, 507).Folw. i wś Kruszewiec, teraz rozkolonizowany, miał gruntu mr. 700, t. j. grunta orne i ogrody mr. 464, łąk mr. 37, pastwisk mr. 53, lasu mr. 125, nieużytki i place mr. 21, bud. mur. 1, z drzewa 17. Wieś K. osad 21, z gruntem mr. 381. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Kruszewnia, wś i dom., pow. poznański; dom. ma 866 mr. rozleg.; 5 dm., 59 mk., 11 ewan., 48 katol.; 27 analf. Poczta w Swarzędzu (Schwersenz) o 4 kil.; st. kol. żel. w Kobylnicy (Kobelnitz) o 7 kil. *M. Śt.*

Kruszewo 1.) wś, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Proboszczowice, nad rz. Wierzbicą, odl. o 10 w. od Płocka, ma 15 dm., 101 mk., 509 mr. gruntu (504 mr. ornego). Dom modlitwy ewang. i młyn wodny. 2.) K., wś, pow. sierpecki, gm. Żuromin, par. Chamsk, odl. o 29 w. od Sierpca, ma 5 dm., 81 mk., 70 mr. gruntu, 4 mr. nieuż. 3.) K., kol. włośc., nad rz. Narew, pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo, ma mk. 346 i 956 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd. miała 33 dm., 164 mk. 4.) K., pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin. 5.) K.-*Brodowo*, K.-*Wypychy* i K.-*Głąby*, wś szlach. i włośc., pow. mazowiecki, gm. i par. Sokoły, o 9 w. od st. dr. żelaz. Łapy. W 1827 r. K.-Brodowo miało 20 dm., 125 mk. K.-Głąby 30 dm., 245 mk. i K. probostwo (to samo co Wypychy ?) 11 dm., 63 mk. Jestto dawne gniazdo rodu Kruszewskich; wspomina w aktach z 1426 r. (Gloger). Folw. K.-Głąby (z osadą Sokoły, wsiami: K.-Wypychy i Nowosiołki-Sokoły) rozległy mr. 460: grunta orne i ogr. mr. 225, łąk mr. 67, lasu mr. 148, nieużytki i place mr. 11, bud. mur. 1, z drzewa 14; płodozmian 9-polowy. Wś. K.-Wypychy os. 9, z grun. mr. 132; wś Nowosiołki-Sokoły os. 15, z grun. mr. 39; osada Sokoły os. 135, z grun. 114. 6.) K. i K.-*Rudnik*, pow. szczuczyński, gm. Pruska, parafia Rajgród. *Br. Ch.*

Kruszewo, wś, pow. białostocki, par. Choroszcza.

Kruszewo, folw. szlach. nad Niemnem, pow. trocki, 4 okr. adm., 96 w. od Trok, par. Merecz, 1 dom, 7 mk., z tego 3 prawosł., 4 katol. (1866). Roku 1850 miał tu Kruszyński 604 dzies. ziemi.

Kruszewo 1.) wś, pow. czarnkowski, 53 dm., 509 mk., 48 ewan., 461 katol.; 150 analf. Poczta i tel. w Czarnkowie (Czarnikau) o 10 kil.; st. kol. żel. w Trzciance (Schönlanke) o 14 kil.; w Chodzieżu (Kolmar i. P.) o 15 kil. 2.) K., dom., 12995 mr. rozl., z których około 8000 mr. lasu, 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Bronisławki, folw.; 20 dm.; 350 mk.. 19 ewan., 324 katol., 87 analf. Gorzelnia parowa, młyn parowy o sile 38 koni, cegielnia. Niegdyś własn[illegible]arskich. 3.) K., sołectwo (Freischulze[illegible] 515 mr. rozl.; należy do wsi K.

Krus[illegible]o 1.), niem. *Kruschewen*, włośc. wś, pow. kośc[illegible]ski, blisko traktu bitego chojnicko-kościersk[illegible], w okolicy lesistej i piaszczystej. Obszaru [illegible] mr. 357, gbur. 2, katol. 33, dm. 3. Par. L[illegible], szkoła i poczta Kalisz. Ostatni znany przy[illegible]j, nadany tej wsi 5 lipca 1766. 2.) K., w d[illegible] *Crusevo*, *Crasauo*, nazywała się wś przy mie[illegible] Kamieniu w pow. złotowskim, którą książę [illegible]więtopełk r. 1236 nadał arcyb. Fulkonowi ra[illegible]em z wsią Orle i Mochle. Obecnie pod tą na[illegible]ą nie jest znana. Ob. Perlbach, Pommer. Urku[illegible]en. 3.) K., niem. *Krussewen*, dok. *Kruschewe[illegible]*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, st. p. Biała, oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1529 Paweł Ozor odprzedał połowę swego działu i majątku w Pawłoczynach i Kruszewie, z przyzwoleniem Henryka Krosty (Krösten), burgrabi jańsborskiego, Mikołajowi, Markowi, Janowi, Wielisławowi i matce ich Katarzynie. Ob. Kętrz.: „Ludność polska“, str. 443. *Ks. F.*

Kruszewo, ob. *Kobylino-K.*

Kruszin (niem.), ob. *Kruszyna*, *Kruszyny* i *Kruszynki.*

Kruszinec, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filialny gr.-katol., 207 mk.

Kruszinehlen (niem.), al. *Tarputschen*, wś, pow. piłkalski, st. p. Willuhnen.

Kruszki, wś, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odleg. 27 w. od Suwałk, ma 16 dm., 158 mk.; w 1827 r. 12 dm., 89 mk.

Kruszki, niem. *Kruschke* al. *Schoenrode*, wś, pow. wyrzyski; 44 dm.; 393 mk., 163 ewan., 225 katol., 5 żyd.; 106 analf. Poczta i tel. w Łobżenicy (Lobsenz) o 5 kil.; st. kol. żel. Osiek (Netzthal) o 20 kil. *M. St.*

Kruszki 1.) niem. *Kruschke*, dobra do Jeziórk, pow. chojnicki, $1^1/_2$ mili od Chojnic, 1 milę od st. kol. żel. w Rytlu, bud. 9, dm. 4, katol. 32, ewan 34. Parafia Nowa Cerkiew, szkoła Kłodawa, poczta Chojnice. 2.) K., niem. *Kruschkenkämpe*, os. do m. Kępy, pow. chełmiński, śród nizin prawego brzegu Wisły, która tu zwrot czyni ku północy, naprzeciw rz. Brda wpływa do Wisły. Obszaru mr. 66, bud. 3, dm. 1, ewan 9. Par. i pocz. Ostromecko. *Ks. F.*

Kruszki 1.) wzgórze w południowej stronie Lastówki, pow. drohobycki. Na zach., płn. i wsch. opada ono ku dolinie Stryja, zakreślającego tutaj swym biegiem podkowę; na płd.-wschód łączy się ze wzgórzem Kiczerką 791 m. wysokiem. 2.) K., karczma koło Wysocka niższego, pow. turczański. 3.) K., por. *Krużki.*

Kruszkowce, wioska, pow. uszycki, gm. i par. Minkowce, nad rz. Uszycą, 200 mk., ziemi włościańs. 188 dzies.; należała do Sciborów Marchockich, dziś Stadnickich (ob. Otroków); domów 43. *Dr. M.*

Kruszlińce *Wielkie* i *Małe*, ob. *Chruszlińce*. Obie te wsie należą do par. katol. Strzyżówka i mają 210 dm. K. Małe leżą nad stawem z rzeki Chomutni utworzonym i mają kaplicę katolicką.

Kruszko, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr.-katol., 390 mk.

Kruszlo, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół paraf. gr. katol.; lasy; 149 mk.

Kruszlowa, ob. *Krużlowa*.

Krusznica, ob. *Kruszenica*.

Krusznik, wś nad jez. t. n., pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszanka, par. Wigry, odl. 23 w. od Augustowa, 13 od Suwałk; ma 33 dm., 220 mk.; w 1827 r. 13 dm., 82 mk.

Krusznik, jez. przy wsi t. n., pow. suwalski, należy do grupy jezior otaczających jez. Wigry, od którego oddziela je pas ziemi niemający wiorsty szerokości. Samo jezioro ma do 113 mr. obszaru, a głębokość dochodzi 80 stóp. Brzegi płaskie, niskie, bezleśne. Jestto widocznie część dawnego jez. Wigry, utworzona skutkiem opadnięcia poziomu jego wód. Leży ono we wschodniej stronie jez. Wigry. Na południe o pół wiorsty pod wsią K. leży drugie jez. Mulaczyk. *Br. Ch.*

Kruszniki, ob. *Dochtorowicze*.

Kruszów, ob. *Kruszew*.

Kruszowa, ob. *Gudeniszki*.

Kruszówka, wś, pow. łukowski, gm. i par. Miastków; ma 12 dm., 125 mk., 237 mr. rozl.

Kruszwa, ob. *Krusza*.

Kruszwica 1.) al. *Kruświca*, niem. *Kruschwitz*, miasto, nad jez. Gopłem, pow. inowrocławski, w okolicy urodzajnej ze znacznemi pokładami torfu; dwie miejsc: a) K., miasto; b) Gustawowo, folw. W r. 1880 było 700 mk., w r. zaś 1871: w 73 dm., 683 mk., 270 ewan., 334 kat., 79 żyd. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i handlem. Siedziba komisarza obwodowego. Kościół katol. parafialny należy do dek. kruświckiego; kościół zaś ewangelicki do dyecezyi inowrocławskiej. Szkoła elementarna kilkoklasowa; 201 analf.; cukrownia, browar. Urząd pocztowy 3-ej klasy; poczta osobowa do Inowrocławia, gdzie najbliższa st. kol. żel. i tel., o 15 kil.; poczta listowa do wsi Papros i do Jerzyk. Gościniec na miejscu. W r. 1882 ukończono kanalizacyą Noteci od jeziora Gopła począwszy i w październiku t. r. uroczyste odbyło się otwarcie kanału wobec najwyższych władz. K., położona w dawniejszem województwie brzesko-kujawskiem, miała w r. 1792: 14 dm. tylko i 79 mk.; w r. 1811: 25 dm., 135 mk.; w r. 1831: 41 dm., 228 mk., 160 kat., 43 ewan., 25 żyd. Miasteczko to, i teraz liche i ubogie, jako pierwotna niegdyś stolica Lechitów bogate i świetne, jest niejako relikwią odległej naszej przeszłości. Powstanie nazwiska Kruświcy w dwojaki sposób tłumaczą. Wedle jednej wersyi należy etymologicznie nazwisko wywieść od wyrazów: „krągło, kruhom“ (dokoła) i „świeca“ (świetlna czyli jasna), gdyż Gopło dokoła miasto wodami swemi oświetlało. Surowiecki zaś tłumaczy, że nazwisko powstało z wyrazów: „Gród“ (Krut—Kru(t) i „świeca“ czyli bożka Świecza, a więc gród tegoż bożka, i dodaje, że latarnia, która się znajdowała na wieży tak nazwanej „myszej“ Popiela, miała żegludze na Gople przyświecać. Podług powieści kronikarzy, na początku IX w. Popiel I, objąwszy rządy w Polsce, przeniósł stolicę z Gniezna do Kruświcy i tam prowadził gnuśne życie. Po krótkiem panowaniu zostawił małoletniego syna Popiela II następcą, którym rządzili naprzód stryjowie, a później dumna i chciwa panowania żona. Za jego czasów przybyło do Kruświcy dwóch podróżnych. Nie przyjęci do domu księcia — a byli to podobno śś. Cyryl i Metody, zwiedzający kraje słowiańskie, ażeby roznosić światło ewangelii — udają się do skromnego mieszkania Piasta, w temże mieście osiadłego rolnika czy kołodzieja, znajdują u niego gościnność, synowi jego sprawiają postrzyżyny i nadają imię Ziemowit; za sprawą ich odbywa się cudowne rozmnożenie przysposobionych pokarmów i napojów, i sam książę zaproszony uczestnikiem jest uczty. Popiel II z obawy, aby jeden ze stryjów nie przywłaszczył sobie panowania, popełnił zbrodnię, którą mu złośliwa żona poradziła. Zmyśliwszy ciężką chorobę, sprasza do siebie krewnych i trucizną w napoju podaną pozbawia ich życia; zwłoki zaś otrutych księżna każe topić w Gople, głosząc, że bogowie ich nagłą ukarali śmiercią. Z ciał niewinnie zabitych stryjów powstać miało niezliczone mnóstwo myszy, ścigających wszędzie zbrodniarza. Popiel uciekł z K. na kępę śród jeziora Gopła, schronił się do wysokiej wieży, ale i tam go myszy doszły i zagryzły wraz z żoną. Bielski opisuje dalej wybór następcy w taki sposób. Po zgonie Popiela naród zgromadził się do K. dla obrania sobie nowego księcia; po długich namysłach nie mogli się porozumieć, a głód czuć się dawał; zawołał ktoś z ludu: „Obierzmy sobie za pana tego, który do nas najpierwej przewiezie się przez Gopło, prócz płci żeńskiej i młodszego niż lat szesnaście.“ Piast miał domek z jednej strony jeziora, a pszczelnik z drugiej. Będąc naówczas w pszczelniku, nabrał kadź miodu, a na wóz włożywszy, rano najpierwszy przybył do przewozu, wjechał na prom i dążył do brzegu. Nad Gopłem stało wiele ludzi, oczekując kogo im Bóg da za pana. Piast dziwił się, widząc takie tłumy, mniemał, że chciały miód kupować, a gdy przybił do brzegu, powitali go księciem. Piast przeniósł stolicę z K. do Gniezna. Takie są podania najdawniejsze

o K. Pewniejsze wiadomości historyczne posiadamy dopiero od Mieczysława I, pierwszego chrześciańskiego księcia w Polsce. Tenże założył w K. katedrę biskupią, hojnie ją uposażając dobrami i dziesięcinami. K. do końca XI wieku należała do rzędu pierwszych miast kraju. Katedra przez 200 lat nosiła tytuł biskupstwa kruświckiego; pierwszym biskupem był Lucidas włoch, przysłany przez papieża Jana XIII. R. 1034, kiedy Przedzisław, książę czeski, mieczem i ogniem kraj polski pustoszył, nie oszczędzając nawet kościołów, K. równego doznała losu. R. 1096 Zbigniew, syn Władysława Hermana z nieprawego łoża, wypędzony przez ojca z Wrocławia, zbiegł do K. Nim król z ludem swoim z pod Wrocławia nadszedł, Zbigniew już znaczną liczbę zebrał wojska, najwięcej z różnych zbiegów z kruświczan i dziczy pomorskiej. Władysław otoczył zamek, gdzie Zbigniew osadził straż; sam zaś z kilku oddziałami wyszedł w pole do boju otwartego. Wydano bitwę nad Gopłem. Spiskowi stawali mężnie; ale przemocą zaskoczeni, cofać się musieli ku jezioru. Król wpędził ich w znacznej części do wody, i tam ich wycinano z taką srogością, że za świadectwem kronikarzy (Gallusa, Kadłubka, Długosza i Kromera), prócz zasłanych trupami pól okolicznych, Gopło napełniło się martwemi ciałami, a woda, krwią zrumieniona, na długi czas zatruła ryby i połów uniemożliwiła. Sam Zbigniew uciekł do zamku, gdzie go żywcem dostano i w zamku sieciechowskim osadzono. Król, rozgniewany na kruświczan, że do buntu dopomagali, wydał miasto na rabunek i spustoszenie. Wtenczas i kościół katedralny wiele szkody poniósł, i od tej pory poczyna się upadek K., która już nigdy nie wzniosła się do poprzedniej świetności. R. 1109 Bolesław III Krzywousty ściągnął wojska pod K. w celu poskromienia ustawicznie buntujących się Pomorzan i stąd udał się do Nakła. Na początku r. 1149 odbył się w K. zjazd książąt, na którym obecni byli: Bolesław Kędzierzawy i brat jego Mieczysław, synowie Krzywoustego; Fryderyk, arcybiskup magdeburski; wielu książąt saskich; między tymi znajdował się Otton II, margrabia północny, syn Alberta Niedźwiedzia a zięć Bolesława Krzywoustego. Celem zjazdu było zawarcie przymierza i zapewnienie sobie wzajemnej pomocy. R. 1159 Onolt czyli Onoldus, ostatni biskup kruświcki, z rzędu dziesiąty, przeniósł katedrę z K. do Włocławka, i odtąd dyecezya przybrała nazwisko kujawskiej czyli kujawsko-pomorskiej. R 1230 Konrad I, książę Mazowsza i Kujaw, nadał w Kruświcy powtórnie krzyżakom, z dokładniejszem dawnej darowizny opisaniem, ziemię chełmińską, między rzekami: Wisłą, Drwęcą i Osą leżącą. R. 1271 Bolesław, książę wielkopolski, ogniem zniszczył zamek kruświcki, w roku poprzednim przez Ziemomysła, księcia kujawskiego, sobie dany, z obawy, aby w wojnie, która pomiędzy książętami pomorskimi powstała, nie wpadł w ręce nieprzyjaciół. Kazimierz Wielki zaś podźwignął go w części i na miejsce dawniejszego drewnianego wystawił nowy z cegły. R. 1370 zapisał obok innych posiadłości Kruświcę wnukowi swemu Kaźmierzowi z córki Elżbiety i Bogusława księcia szczecińskiego. Testament ten jednakże później unieważniono i zamek wraz z K. wrócił do korony. R. 1383 Abraham Socha, h. Zagłoba, wojewoda płocki, po zabraniu Brześcia na imię Ziemowita, księcia Mazowsza, pretendenta do ręki królowej Jadwigi, przybył pod K., która zaraz poddała się, a za nią poszły i całe Kujawy. Z tego powodu książę mazowiecki do tytułów swoich przydawał tytuł księcia kujawskiego. Socha, mianowany starostą kruświckim, wysyłał z tego miejsca oddziały na łupienie włości duchownych. W kilkadziesiąt lat później (w drugiej połowie XV w.), za czasów Długosza, K. już niczem się nie różniła od wioski. Klęski różne wojenne tamowały żeglugę na Gople, odwracały prowadzony tędy handel do Gdańska i przywodziły mieszkańców do coraz większego ubóstwa. Władysław Jagiełło przywilejem z r. 1422 polepszył byt miasta, uwalniając mieszczan od wszelkiej jurysdykcyi kasztelanów, sędziów, podsędków, czyli przenosząc K. z prawa polskiego na magdeburskie, t. j. nadając moc sądzenia, karania a nawet i skazywania na śmierć burmistrzowi czyli wójtowi miejskiemu. Kaźmierz IV Jagiellończyk uwolnił r. 1460 mieszkańców K., przybywających do innych miast w Kujawach, od wszelkich opłat targowego, brukowego, bramowego, i nawzajem uwolnił wszystkich przybywających z towarami do K. na jarmark lub na targi od opłaty bramowej. Zygmunt III r. 1592 ustanowił 4 jarmarki. Przywileje te były zatwierdzane przez następnych królów w latach 1635, 1680, 1701 i 1720. W XIV w. K. była miastem powiatowem, zamek był mieszkaniem starosty, uległ ruinie, ostatni raz go naprawiono około r. 1590 za Adama z Chomiąży Balińskiego, starosty kruświckiego. Kiedy został zupełnie zniszczony, niewiadomo; zdaje się jednak, że do całkowitego upadku przyczyniła się wojna szwedzka za Jana Kazimierza. Wówczas zamek jeszcze istniał i mocne posiadał mury, po za któremi Szwedzi się obwarowali. Pierwszy raz go opanowali na początku r. 1655 Usiłował ich wyparować Stefan Czarniecki, kasztelan kijowski, lecz ponieważ siły jego były niedostateczne, odstąpił zamiaru. R. 1657 dnia 18 czerwca w czasie odwrotu Szwedów z Polski, zamek zburzony i spalony został. Szwedzi dograbili reszty, a ostatnie

wieki zapomniały o dawnej stolicy. Pozostałe szczątki zamku świadczą jeszcze o silnej budowie jego, mury są na cztery łokcie szerokie; podziemny wchód prowadził do warowni. W dziele Puffendorfa: „Historia gestorum Caroli Gustavi“ widać na rycinie, jak zamek w XIV w. wyglądał (Przyjaciel Ludu z roku 1841 na str. 205 przedstawia jego rysunek): kilka miał baszt, jednę wysoką, kilka niższych; styl ostrołukowy i styl odrodzenia nadawały głównie charakter budowli. Na pagórku, nad samym brzegiem jeziora, na okrągłej podstawie granitowej wznosi się ośmioboczna, z cegły murowana baszta, której przeznaczenie zapewne było, jak zwykle strażnic zamkowych, wznoszonych na potrzeby wojenne; jestto tak nazwana Mysza wieża czyli Popiela. Wysokość jej liczą na sto kilkadziesiąt stóp, mury u spodu na 8, w środku na 7, a u wierzchu 5 do 7 stóp grube. Do wieży przypierają resztki ścian, także ceglanych, pozostałe z dawnego zamku; na równi z ich wysokością jest w baszcie otwór, dokąd się z zębatego szczytu owych murów wchodziło; na reszcie przestrzeni są ślady podwalin i gruzy zamczyska. Po zburzeniu zamku przez Szwedów już się nie dźwignął i rozbierano obfite ze szczątków materyały do innych budowli. Dopiero król pruski Fryderyk Wilhelm IV, wielbiciel zabytków przeszłości, zachował popielowską wieżę od zupełnego upadku. Poniżej grodziska teraz stoi kilka ubogich chat rybackich, a Gopło z trzech stron cały pagórek okala. Wprost baszty wzniósł się z cegieł wyłamanych z murów zamczyska pałac właściciela niemca, teraźniejszego dziedzica Kruświcy. Wzdłuż południowej części jeziora ciągnie się teraz granica pomiędzy Królestwem Polskiem a Wielkiem Księstwem Poznańskiem. Ze wszystkich pomników dawnej okazałości Kruświcy jeden tylko kościół, przedtem katedralny, oparł się sile czasu. Restauracyą ostateczną świątyni zawdzięczamy także miłośnictwu starożytności króla Fryderyka Wilhelma IV. Katedra stoi na bezdrzewnem pustem wzniesieniu, na południowym brzegu Gopła, naprzeciw miejsca, które wskazuje podanie jako pole, gdzie stała chata Piastowa. Na tym podobno gruncie chciano r. 1863 sypać kopiec ku pamiątce narodowego tysiąclecia. Cała budowla katedry, później na kolegiatę zamienionej, składa się z sześciennych kostek granitowych i piaskowca; ozdobiona jest zewnątrz od zachodniej strony w szczycie wieżą średniej wysokości o trzech, a drugą mniejszą nad środkiem kościoła o dwóch kopułach, pobitych blachą. Pierwsza, biorąc od fundamentów aż do kopuł, jest wysoka 70 stóp, na kopuły przypada 45 stóp, krzyż nad niemi się wznoszący ma 8 stóp, cała zatem wysokość dochodzi do 123 stóp. Na szczycie od wschodu stoi miecz żelazny, cała budowla przedstawia kształt krzyża Ze stylu pierwotnego tego kościoła wnosić można, że jest zabytkiem wieku XII, z czasow Bolesława III Krzywoustego, dziełem zapewne Piotra Dunina, hrabi na Skrzynnie i Książu, który, jak wiadomo, 77 kościołów w różnych częściach Polski wystawił i który rządzcą był Kruświcy. Rozmiar wewnętrzny, wspólny wszystkim prawie kościołom tej budowy, wynosi około 60 kroków na długość, 20 na szerokość, w stosunku 1 do 3. Trzy z każdej strony arkady oddzielają nawy nie sklepione, ale nakryte pułapem belkowanym, ubranym ozdobami z żółtemi gwiazdami na tle niebieskiem. Ołtarze są strojne w stylu rokoko. W kościele zawiele jest światła i złoceń do przesytu. W ogóle restauracya jest wykonana podług studyów romańskich świątyń z chęcią poszanowania pierwotnych kształtów, jaka się tutaj z czasów bliskich początku XII w. zachowała; a zawiera może szczątki murów z czasów jeszcze dawniejszych. Autor artykułu: „Kruświca“ w Encyklopedyi Orgelbranda słuszną robi uwagę, „że brak jednak w tej robocie katolickiego poczucia i odgadnienia postaci dawnej; widać tylko chłodne protestanckie naukowe studyum, które restaurującemu budowniczemu zastępowało to religijne uczucie, z jakiem pewno brał się do dzieła ów architekt, co kruświcką katedrę wystawił. Restaurator tyle miał smaku, że na okalającym kościół cmentarzu umieścił ku ozdobie szklane kule na słupach, używane zwykle do strojenia piwnych ogródków. Sygnaturka niesmaczna, chociaż studyowana i odgadywana z Puffendorfa obrazku. Restauracyi dokonano r. 1859. Teraz po restauracyi nie ma tu wewnątrz uroczystości, jaką wieki, pamiątki i cudowne obrazy nadają. Wychłodło wszystko, coby aż piastowskie czasy przypomnieć mogło; wiek XVII najwyraźniej przemawia. Nie można się doszukać owych ozdób wewnętrznych, okazałych i starożytnych, ani malowań znakomitych, nagrobków pięknego wyrobu, o czem obszernie wspomina Sobieszczański w „Wiadomościach o sztukach pięknych.“ Przyjaciel ludu z r. 1842 na str. 216 wylicza także dość znaczną liczbę obrazów i portretów, z których niektóre przytaczamy: znajdował się portret Mieczysława I z napisem: „Mieczysław I, z książąt pogańskich r. chrystusowego 964, fundator katedry kruświckiej i innych ośmiu katedrów, tak po miastach i miasteczkach kościołów, które opatrzył wsiami, dziesięcinami i innemi dochodami; 2) portret Bolesława Chrobrego w zbroi, także z napisem; 3) portret pierwszego biskupa kruświckiego Lucidasa; 4) portret biskupa pierwszego pochowanego w K. r. 1099; 5), 6) i 7) także portrety późniejszych biskupów po-

chowanych w katedrze; 8) obraz przedstawia mnóstwo osób rozmaitego stopnia i wieku z napisem: Nauczają wiary chrześciańskiej kanonicy; tychże ludzi biskup chrzci. Tenże biskup miejsce na kościół św. wyznacza; kanonicy kruszą bożki pogańskie i w Gople topią. 9) i 10) także obrazy przedstawiają biskupa w otoczeniu duchowieństwa lub tłumów ludu i t. d. W skutek restauracyi jest kilka tylko obrazów przemalowanych z dawnych, a przypominających sceny z pierwotnych dziejów katedry i narodu; także na marmurach reminiscyjne napisy, położone przez Gębickiego ku pamięci pierwszych biskupów. Są jeszcze dwa nagrobki kanoników tutejszych: Jana Sieklickiego i Pszczonowskiego; nareszcie zatarty kamień grobowy w posadzce, wyobrażający w płaskorzeźbie postać kobiety. Jest to pomnik Zofii z Pampowa, żony Jana z Oporowa w XV położony wieku. Na wzmiankę jeszcze zasługują ze skarbca kolegiaty: lichtarze srebrne, monstrancya gotycka i relikwiarz na kości św. Piotra, miednica spiżowa, która szczególną uwagę miłośników starożytności na siebie zwracała, a nawet była uważaną jako zabytek pogaństwa, sięgający czasów Piasta i Rzepichy. Na dnie tej tacy jest wykuta lub odtłoczona postać kobiety, na której widziano fałdzistą suknię. Na głowie lub raczej pod nią ma czapkę (właściwiej poduszkę); w prawej ręce trzyma gałązkę z kwieciem, w lewej wieniec; naokoło całej postaci oplatają się ciernie, liście i kwiaty. Pod lewem ramieniem owej kobiety wyciśnięta jest lilia w formie jak na herbach bywa. Łepkowski, prof. archeologii w Krakowie, utrzymuje, że to jest kobieta rodząca, symbol nadziei i odrodzenia w nowem życiu. Miednica jest rzeczywiście naczyniem kościoła katolickiego, używanem jako taca do zbierania jałmużny w czasie nabożeństwa pogrzebowego, lub na popiół na dzień Popielca, a wreszcie na ziemię, którą kapłan trumnę posypuje. W czeskiem muzeum w Pradze znajduje się podobna miednica, którą opisał Wocel w dziele Grundzüge der Alterthumskunde; wyobrażenie na niej poczytuje za obraz bogini życia, a więc do czasów pogańskich odnosi. Archiwum, z którego by można ułożyć dokładniejsze dzieje dziewięciowiekowe kościoła kruświckiego, jest obecnie rozproszone; w części ma się znajdować w Włocławku, w części w Królewcu. Dziś w samotnem odosobnieniu stojąca kolegiata i znajdowane w różnych od niej kierunkach fundamenta dawnych budowli okazują, jak daleko rozciągała się niegdyś rozległa i bogata Kruświca. Szajnocha powiada, że jak z owego Gopła wypłynęła łódź dziejów naszych, tak też stołeczna wielkość Kruświcy jaśniała dotąd, póki miastu tych wód starczyło, co goplańskie głębie handlowym gościńcem z Wartą, Wisłą i Bałtykiem łączyły. Wszystkie statki z Warty, Prosny, Neru, Widawki, Liswarty i Obry płynące do Gdańska, tędy musiały się przeprawiać. Gdy zaś skutkiem fizycznych przemian zmieniła się i zerwała ta wodnych ścieżek siatka, nie było nawet potrzeby wojen i nieprzyjacielskiej pożogi, a upaść musiała K., bo inne warunki gospodarstwa narodowego gdzieindziej stołecznego punktu szukać kazały. Mimo rychłego upadku K. szczyciła się aż do drugiej połowy XVIII wieku tytularnym kasztelanem mniejszym; ostatnim był Bogatko Kazimierz; starosta zaś grodowy sprawował urząd tylko do r. 1772; tego bowiem roku K. się dostała pod panowanie pruskie. Do starostwa kruświckiego należały miasto K. z folwarkiem, grodztwo kruświckie, Łagiewniki, Gocanowo, Włostów, Sierakuńce z mkiem Gembicze, foluszem, przyległemi wsiami, rybołóstwem w Gople i Noteci. Najpierwszym starostą miał być Piotr Dunin, kanclerz Bolesława Krzywoustego; r. 1578 Grzegórz Zakrzewski kalwin, r. 1759 Jakób Niemojewski, 1761 Floryan Łubieński, 1763 Longin Karłowski, a po tegoż rostrzelaniu w Brześciu, Andrzej Cieński (do okupacyi pruskiej). Czyt. kod. dypl. pol. II, 12, 17 i nast. Łepkowski: Bibl. warsz. 1863. Kłosy t. XVI. 2.) **K.**, wieś; 26 dm., 286 mk.; 53 ew., 233 katol., 118 analf. 3.) **K.**, dom. i gm.; 3568 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K. dom.; b) Gopło, folw.; 12 dm., 232 mk.; 55 ew., 177 kat.; 97 analf. *M. St.*

Kruszwica, niem. *Krauschwitz*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, w pow. rozbórskim, w par. mużakowskiej. *A. J. P.*

Kruszyca, os. włośc., pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza 28 w.; dom 1, mk. 5.

Kruszyn, wś i folw., pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Kruszyn. Leży na lewo od linii dr. żel. warsz.-bydg. Posiada kościół par. murowany pod wezw. św. Krzyża, wzniesiony około 1640 r. przez Łukasza Dąbskiego, kan. krak., miejscowego proboszcza, na miejscu dawniejszego, niewiadomej erekcyi (parafia ma 3210 dusz). W 1827 r. było tu 19 dm. i 151 mk. Obecny obszar dóbr K. z przyległością Szadki 1523 mr. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K., od Kowala w. 9, rozległy mr. 1515: grunta orne i ogrody mr. 940, łąk mr. 118, pastwisk mr. 145, lasu mr. 258, nieużytki i place mr. 58; bud. mieszanych mur. i z drzewa 15. Wieś K. os. 44, z grunt. mr. 152. R. 1792 folw. K. za konsensem król. oddany staroście kowalskiemu Sokołowskiemu w dożywocie. Por. kod. dypl. pol. II, 195. *Br. Ch.*

Kruszyn, niem. *Kruschin* 1.) kol., pow. bydgoski; 12 dm., 84 mk.; 61 ew., 23 kat.; 16 analf. Poczta w Wilczaku (Schleusenau) o 9 kil.; st.

kol., tel. w Bydgoszczy (Bromberg) o 14 kil. 2.) **K.** *Niemiecki*, niem. *Deutsch-Kruschin*, wieś; 47 dm., 383 mk.; 358 ew., 25 katol.; 56 analf. 3.) **K.** *Polski*, niem. *Polnisch-Kruschin*, wś i gm., 2 miejsc.: a) K. Pol.; b) Szplitkarczma (Splittkrug), osada; 7 dm., 59 mk., 41 ewan., 18 katol.; 7 analf. 4.) **K.** *szlachecki*, niem. *Adlig-Kruschin*, dom.; 2915 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K., dom.; b) domek stróża kolejowego; 11 dm., 166 mk., 53 ew., 113 katol.; 73 analf. Cegielnia, pokłady torfu. Niegdyś własność Grabowskiego. *M. St.*

Kruszyn 1.) niem. *Gr. Kruschin*, 1341 *Krossin*, wś kościelna i dobra, pow. brodnicki, nad strugą Lutrzyną, pół mili od bitego traktu brodnicko-jabłonowskiego, 1 ½ mili od Jabłonowa; a) wś kościelna paraf., obszaru liczy mr. 2264; bud. 113, dm. 63, katol. 175, ew. 262. Parafia, szkoła w miejscu, poczta Jabłonowo. Roku 1341 ówczesny landkomtur chełmiński sprzedaje sołectwo we wsi Krossin o 6 włókach wolnych sołtysowi Hermanowi, który miał wolne rybołóstwo w jeziorze Wansin na potrzebę stołową, jak i inni tam mają prawo łowić. Resztę włók 65 ½ nadaje mu za czynszem od osadników. Ob. Gesch. des Culmerlandes str. 103. Parafia tutejsza liczy dusz 666; kościół tyt. św. Mikołaja, patronatu rządowego. Przy nim bractwo trzeźw. od r. 1855 i filia w Brudzawach. Szkoła 1 w parafii, we wsi Brudzawy, dzieci katol. 32; w K. szkoła luterska, gdzie dzieci katol. 47. Ob. szemat. dyec. chełmińskiej str. 268. b) dobra, zajmują obszaru mr. 2240, bud. 32, dm. 9, katol. 148, ew. 52. Reszta jak wyżej. Dobra te posiadają znaczne pokłady torfu, cegielnie, łąki. 2.) **K.**-*rumunki*, niem. *Raeumung-Kruschin*, wś, pow. brodnicki, w okolicy lesistej. Obszaru mr. 939, bud. 19, dm. 9, katol. 60, ew. 46. Parafia i szkoła Kruszyn, poczta Wrock. Własność Stefańskiego. 3.) **K.** al. *Krusin*, niem. *Kruschin*, dobra, pow. chełmiński, na bitym trakcie chełmińsko-wąbrzeskim. Obszaru mr. 1953, bud. 17, dm. 7, katol. 90, ew. 49. Parafia i poczta Lisewo, szkoła Linowiec. Urządza się w K. stacya nowej kolei żel. nadwiślańskiej malborsko-toruńskiej, skąd prowadzić będzie odnoga do Chełmna. 4.) **K.** al. *Krusin*, niem. dawniej *Kruschin*, teraz *Kresin*; w dokumentach klasztoru kartuskiego zowie się *Krusin*; według Kętrzyńskiego *Krzeszna* (ob.). Por. *Kartuzy*, III, 884.

Kruszyn, *Kruszyna*, por. *Krausche* (niem.).

Kruszyn, potok, wypływa w obr. gm. Horodnika wyżniego, w pow. radowieckim, ze źródeł łącznych i po krótkim biegu, bo niemal 4 kil. wynoszącym, uchodzi z praw. brzegu do Horodnicy, w dalszym biegu „Pozenem“ zwanej, na obszarze gm. Mardziny. *Br. G.*

Kruszyna 1.) os. leśna, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec wielki, na połud. od Konina o 7 wiorst. 2.) **K.**, wś i folw., pow. noworadomski, gm. i par. Kruszyna. Leży przy drodze z Radomska do Częstochowy, o 14 w. od tejże. Posiada kościół par. murowany, urząd gminny, piękny pałac, park, staranne gospodarstwo folwarczne. W 1827 r. było tu 82 dm. i 603 mk.; obecnie wś ma 62 dm., 734 mk., 551 mr.; folw. 14 dm., 86 mk., 4412 mr. (674 mr. ornej ziemi). K. poduchowna, wieś włośc., 11 dm., 38 mk., 90 mr. i K. os. prob. 2 dm., 2 mk., 6 mr. K. była w XVII wieku dziedzictwem Denhofów. Kacper Denhof, wojewoda sieradzki, znany z roli politycznej, jaką odgrywał za Zygmunta III, wzniósł tu w 1630 roku piękny i obszerny zamek (a raczej pałac). Bywał tu kilkakrotnie Władysław IV, raz mianowicie wraz z żoną Cecylią Renatą na weselu Anny Denhofównej z Bogusławem Leszczyńskim, podkancl. kor. Nad wejściem do pałacu była tablica marmurowa z napisem: „Sibi, amicis, posteritati“. Do koła pałacu rozciągał się okazały ogród z pięknemi szpalerami. Po wygaśnięciu Denhofów, gmach poszedł w ruinę, z której w części podźwignął go późniejszy dziedzic Martini. Obecnie K. jest własnością ks. Lubomirskiego i utrzymana z całą starannością. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Macieja wzniósł w 1696 r. Stanisław Denhof (zapewne na miejsce dawnego drewnianego). W 1877 był restaurowany. Są w nim nagrobki dziedziców K. Opis i widoki K. podał Ed. Chłopicki w artykule „Częstochowskie strony“ Tygod. Illustr., tudzież Kłosy (T. VII str. 194). Par. K., dek. noworadomski, 2515 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. III w Kłomnicach, gdzie też st. poczt. i stacya dr. żel. warsz.-wied. Gmina ma 18818 mr. obszaru i 4640 mk. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Bogusławice i Maryanki; wsi: K., Bogusławice, Łęg, Kijowo, Klekoty, Adamów, Rusinów, Cegielnia, Sadzawki i osady Osiny. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosiła mr. 5029: grunta orne i ogrody mr. 1491, łąk mr. 161, lasu mr. 3011, pastwisk i zarośli mr. 272, nieużytki i place mr. 94. Istniały dwie gorzelnie, dwie cegielnie, piec wapienny, dwa młyny wodne. Wieś K. osad 58, z gruntem mr. 551; wś Bogusławice osad 36, z grun. mr. 367; wś Łęg osad 34, z grun. mr. 757; wś Kijowo os. 22, z grun. mr. 425; wś Klekoty osad 5, z grun. mr. 125; wś Adamów os. 2, z grun. mr. 46; wś Rusinów os. 6, z grun. mr. 56; wś Cegielnia os. 6, z grun. mr. 35; wś Sadzawki os. 2, z grun. mr. 21; osada Osiny os. 1, z grun. mr. 12. 3.) **K.**, wś, pow. noworadomski, gm. i par. Wielgomłyny. Ma dymów 12, mk. 177. Ziemi włośc. 144 mr. Gleba: piasek gliniasty; spód glina wyborowego gatunku. Cegielnia mająca piec pół cią-

gły, machiny do przerabiania gliny i do robienia prasowanej cegły, dachówki i t. p. Należała do dóbr Rudka. Por. *Kiełczyglów*. 4.) K., pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Strawczyn. 5.) K.-*Nowa*, wś i *K.-Stara*, wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Maciejowice. K. Nowa ma 5 dm., 49 mk., 149 mr. K. Stara 12 dm., 85 mk., 197 mr. rozl. 6.) K., os., pow. janowski, gm. i par. Zaklików. Jest tu posterunek straży pogranicznej na granicy od Galicyi. *Br. Ch.*

Kruszyna, wieś w pow. ihumeńskim; dobra 53 wł. rozl.

Kruszyna 1.) dom w północnej stronie Radelicza w pow. drohobyckim. 2.) K., przysiołek Kamionki Wołoskiej, w półn. wsch. stronie wsi, pow. Rawaruska. 3.) K., las we wsch. stronie Czołhan w pow. dolińskim, między potokiem Hłuszawą od wschodu a małym jego dopływem od zachodu. 4.) K., las w płd. wsch. stronie Derniowa, pow. Kamionka Strumiłowa. 5.) K., mieszkanie gajowego na obszarze dworskim Tadanie, pow. Kamionka Strumiłowa. 6.) K., część Huty obedyńskiej, pow. Rawa ruska. 7.) K., ob. Kruszyny.

Kruszyna, niem. *Kruszin*, wś, pow. chojnicki, nad jeziorem peplińskiem, w piaszczystej i lesistej okolicy. Obszaru liczy mr. 4949, bud. 45, dm. 16, katol. 144, ew. 27. Parafia Leśno, szkoła Wyndorp, poczta Brusy.

Kruszynek 1.) wś, pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Kruszyn, o 7 w. od Kowala. W 1827 r. 14 dm., 126 mk. W 1855 r. było tu 38 włók obszaru i 219 mk. Według Tow. Kred. Ziem. folwark K. (z wsią Kruszynek i Grobce) rozległy mr. 572: grunta orne i ogrody mr. 402, łąk mr. 88, pastwisk mr. 61, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 19; bud. mur. 6, z drzewa 11, płodozmian 13-polowy, pokłady torfu. Wieś Kruszynek os. 24, z gruntem mr. 147; wieś Gróbce osad 11, z grun. mr. 18. 2.) K., wś i folw., pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Ostrowąs, o 7 w. od Nieszawy. Dobra K. składają się z folwarków i wsi K. i Zamyślin; rozległość wynosi mr. 763: grunta orne i ogrody mr. 587, łąk mr. 20, pastwisk mr. 15, lasu mr. 74, nieużytki i place mr. 67; bud. mur. 8, z drzewa 7; płodozmian 7 i 11-polowy, pokłady torfu. Osad włościańskich 24, z grun. mr. 23. *A. Pal.*

Kruszyniany, wś w pow. grodzieńskim, o milę od Krynek, dziedziczna imienia Krzyczewskich Tatarów. Nadał ją król Jan III Samuelowi Krzyczewskiemu, ich przodkowi, który, będąc rotmistrzem chorągwi tatarskiej, w bitwie pod Parkanami przyczynił się do ocalenia życia oswobodzicielowi Wiednia. Wdzięczny król mianował go, prócz tego, pułkownikiem, i udając się z Warszawy na sejm do Grodna r. 1688 wstąpił do Krzyczewskiego na obiad, a powracając z sejmu toż samo uczynił. Wieś, podzielona z czasem między potomków Samuela po mieczu i kądzieli, zamieniła się w okolicę tatarską; ale zostały stare lipy, które przy odwiedzinach królewskich ocieniały dom mężnego wojaka. Prawnucy zaś jego dotąd z religijnem uszanowaniem zachowują prosty drewniany stołek z poręczami, na którym siedział Jan III. Autentyczne dokumenta, pozostałe w ręku Krzyczewskich, są dowodem całego tego zdarzenia.

Kruszyniec 1.) las w płd. stronie Radwaniec, pow. sokalski. 2.) K., część Tatarynowa, pow. rudecki.

Kruszynka, wś, pow. kijowski, u źródeł rz. Buhajówki, o 5 w. od Jankowicz, tyleż od Wasylkowa, niegdyś własność monastyru sofijskiego, który tu miał gorzelnię i browar, 590 mk., trudniących się głównie przewozem towarów; cerkiew św. Mikołaja.

Kruszynki, niem. *Geistl. Kruszin*, wś kościelna do probostwa w Brodnicy należąca, pow. brodnicki, o pół mili od Brodnicy, w okolicy lesistej. Rozl. ma 1509 mr., 25 bud., 13 dm., 121 kat., 1 ewan.; par. i poczta Brodnica.

Kruszynówka, wś, pow. olhopolski, gm. Ujście, nad rz. Bohem, par. Obodówka, mk. 718; ziemi włośc. 828, dwor. 1302 dz. Cerkiew N. P. Rożańcowej z 1036 par. i 41 dzies. ziemi. Dm. 178, własność Sobańskich. *Dr. M.*

Kruszyńska Wola, wś i folw., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobodzice. Wś ma 9 dm., 86 mk., 55 mr.; folw. 3 dm. i 526 mr. rozl. (236 mr. ornej roli).

Kruszyny, wś i folw., pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Lisów, odl. 31 w. od Kozienic, ma 7 dm., 6 osad, 64 mk., 381 mr. ziemi dwors. i 29 mr. włośc.

Kruszyny 1.) al. *Kruszyna*, część Trościańca i folw. tamże, pow. żółkiewski. 2.) K., las w płd. stronie Butyn, pow. żółkiewski. Na granicy płd. dochodzi on 220 m. wys., a płn. krawędzią przypiera do moczarów Ługu.

Kruszyny 1.) niem. *Adl. Kruszin*, ryc. dobra i wieś, pow. brodnicki. Obszaru liczą mr. 3912, bud. 22, dm 10, kat. 144, ewan. 9. Par. Bobrowo, szkoła w miejscu, poczta Brodnica. Dobra te posiadają około 600 mr. lasu, 200 mr. pokładów torfowych i 100 mr. łąk; znajduje się także młyn wodny i olejarnia. Ob Adressbuch von Westpreussen z r. 1859. O 150—200 kroków w północno-zachodniej stronie od siedziby dworskiej tej osady i nieopodal od jeziorka w r. 1868 robotnik poszukujący kamieni natrafił na urnę odosobnioną, pokrytą kamykiem płaskim. Wewnątrz urny, którą na miejscu zniszczył, znajdowała się pomiędzy kośćmi fibula bronzowa rzymska, nieco uszkodzona. Wyrób ten został przez właściciela jego p. K. Mellina oddany do zbiorów Akademii

umiejętn. w Krakowie. Ob. Ossowski: Mapa archeol. Prus zachod. str. 92. R. 1375 Jan z Kruszyn, wraz z kilku innymi szlachcicami, napadli w lesie ukryci przejeżdżającego właśnie drogą biskupa chełmińskiego Wikbolda; znieważyli go i wzięli do więzienia. Za to przez papieża Grzegorza XI wyklęty, czynił pokutę i na zadosyćuczynienie zapisał ze wsi swojej Kruszyny 10 grz. rocznego dochodu dla kapelana u św. Ducha w Brodnicy. Potem w wojnach krzyżackich z Polską wieś podupadła, i zaniechano płacić dochodów. Aż dopiero Szymon Kruszyński, od Niemców zwany Treuernitz, wyrzutami sumienia tknięty, jako i procesem przyparty, zapisał r. 1485 temuż kościołowi w Brodnicy 15 włók w K. z jez. Giersztowiec zamiast rocznej gotówki 10 grz, której nie miał. Nowy ten zapis potwierdził król Kazimierz w Toruniu tegoż roku 1485 we wtorek po niedzieli kwietniej. Odtąd owe 15 włók z jeziorem należało do kościoła brodnickiego, aż do czasów reformacyi. Wtedy bowiem lutrzy opanowali kościół w Brodnicy, a włóki zajął dziedzic. Biskupi później daremnie starali się o ich odzyskanie. R. 1614 biskup ówczesny Kuczborski po długim procesie tyle przynajmniej osiągnął, że dziedzic z owych 15 włók wypłacił się gotówką 2100 tal. na korzyść kościoła. Przy końcu przeszłego wieku i na początku teraźniejszego posiadali K. Czapscy, którzy we dworze kaplicę prywatną utrzymywali r. 1804. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełmińskiej str. 75 i 80. R. 1858 posiadacz Umiński, po nim Mellinowie. 2.) K., niem. *Kruschin*, nowa osada nad wielkiem jez. Wdzidze, pow. kościerski, w piaszczystej okolicy, wydana przywilejem z Kwidzyna 6 stycz. 1784. Obszaru liczy mr. 738, gbur. 3, zagr. 1, katol. 33, dm. 4. Par. Wiele, szkoła Borsk, poczta Nowe Polaszki. Odległość od Kościerzyny $2\frac{1}{2}$ mili. Por. *Gołuńskie* jez. *Kś. F.*

Kruta, wś, pow. żytomierski, ma fabrykę smoły.

Kruta, *Kręta*, prawy dopływ rz. Wereśni, wpadającej do Uszy.

Kruta, ob. *Mołokisz.*

Krutacha, ob. *Krutucha*, *Horodnica* i *Słucz.*

Krute, ros. *Kruty*, *Krutyje*, mko w pow. bałckim, gm. i okr. polic. K., nad strumieniem Krutym, dopływem Mołokiszu; mk. z górą 3000, par. katol. do Kodymy; cerkiew p. wez. N. P. Rożańcowej, liczy 1277 paraf. i 109 dz. ziemi. Ziemi włośc. 1342 dz, gorzelnia, synagoga i 2 domy modlitwy; targów 52, sklepów 26, rzemieślników 64, cegielnia, dm. 630. Jest tu stacya kolei odesko-kijowskiej, między Borszczami i Kodymą, od Odessy 212 w., od Zmerynki 150 w., od Kijowa 401 w., od mka K. o 7 w.; st. telegr., poczta, okr. pol., urząd gm., do którego należą: mko Krute, wsie: Semenówka, Petrówka, Aleksandrówka, Stremba, Słobodzieja, Tymków, Bursztyny, Płot i Budeja, razem 4328 włośc. i 12732 dzies. ziemi. K. należało do Zamojskich, do kraśniańskiej włości, którą Barbara-Joanna Zamojska wniosła w dom Koniecpolskich, a następnie dostało się Lubomirskim. Przy podziale majątków Stanisława Lubomirskiego w 1776 r. między 4 jego synami, K. wraz z 7 wsiami tworzyło oddzielny klucz, dochód z którego oznaczony był 25890 złp. Obecnie jest własnością Semena i Pawła ks. Abamelików; posiadają oni razem 5749 dzies. wybornego czarnoziemu. Jarmarki ważniejsze na Nowy Rok, na św. Jerzego, Eliasza i na Pokrowy (1 października). *Dr. M.*

Kruteckie olędry, niem. *Krutzhauland*, ob. *Krucz.*

Krute horby, wś, pow. taraszczański, w kluczu koszowackim, leży rozrzucone po wzgórzach, niedawno jeszcze lasem pokrytych, nad strumykiem Swiś, o 6 w. od Koszowatej; 902 mk., w tem 24 katol., cerkiew św. Paraski z r. 1787.

Kruteńkie, wś, pow. bałcki, gm. Werbowa, par. Hołowaniewskie, ma 109 dm., 898 mk., 1384 dzies. ziemi włośc., 1618 dz. dworskiej, gorzelnię i kaplicę katol. filialną. Należała do Hurkowskich, dziś Tłuchowskich. *Dr. M.*

Krutinnen (niem.), wś, pow. ządzborski, ob. *Krutyn.*

Krutinner Fluss (niem.), ob. *Krutyńska struga.*

Krutki, wś włośc., pow. wilejski, o 75 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. łuczajska, 28 dm., 293 mk. (1866).

Krutkogaj, ob. *Krótki gaj.*

Krutla, os. i folw., pow. babimoski, 4 dm., 24 mk.; ob. wś i dom. *Obra.*

Krutniów, wś rząd., pow. lityński, o 35 w. od Lityna, gm. i par. Chmielnik, nad Bohem, przy ujściu Domachy. Ma 26 dm., 110 mk., 316 dzies. ziemi włośc. *Dr. M.*

Krutniów, wś, pow. krzemieniecki, na granicy z Galicyą, o 10 w. od N. Poczajowa.

Krutoborodyńce, wś, pow. latyczowski, nad Uszycą, gm., par. katol. i poczta w Zińkowie, od Jarmoliniec w. 17, dm. 46, mk. 340, ziemi włośc. 229, dwors. 604 dz., 2 duże młyny. Zbudowana na gruntach ststwa barskiego. W czasie lustracyi Humieckiego kaszt. kam. w 1616 r. posesorem był Sierakowski, cześnik podol., per cessionem juris Stanisł. Golskiego, kaszt. halickiego. Za następnej lustracyi władał nią Walery Włodek, płacił 84 fl. kwarty. W ostatnich czasach należały K. do Krasowskich, Dąbrowskich i Kosteryckich, dziś Bordakowej. Cerkiew ś. Dymitra ma 47 dzies. ziemi i 605 parafian. *Dr. M.*

Krutohorb, ob. *Krutyhorb.*

Krutohorje, mała wś w pow. borysowskim,

nad rzeczką Kamionką brodniową, ma osad 5; miejscowość poleska. *Al. Jel.*

Krutohory, ob. *Krótki gaj.*

Krutojarka, rz., lewy dopływ rz. Inguł.

Krutowce, wś w płd. str. pow. nowogródzkiego, gub. mińskiej, w okr. polic. horodyszczańskim, ma osad 25; grunta niezłe, miejscowość wzgórkowata bezleśna. *Al. Jel.*

Krutschen (niem.), ob. *Kroczyna* i *Kroczynka.*

Krutting (niem.), ob. *Krutyńska struga*, rz. w byłym pow. sasińskim; nad nią osady filiponów.

Krutucha, bińduga na prawym brzegu rz. Słuczy, sianożęć i część folw. Horodnica, 200 mr. rozl., pow. zwiahelski.

Krutule, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Szaki, odl. 26 w. od Władysławowa. Ma 5 dm., 41 mk. Por. *Giełgudyszki dolne.*

Kruty, wś, pow. rossieński, par. betygolska.

Kruty, *Krutyje*, ob. *Krute.*

Kruty, st. dr. żel. kursko-kijowskiej, w gub. czernihowskiej.

Krutycie, os., pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Dobrzyń, odl. o 38 w. od Lipna, ma 3 dm., 29 mk., 30 mr. gruntu.

Krutycz, lewe ramię rz. Turyi, prawego dopływu Prypeci.

Kruty horb, wś, pow. hajsyński, nad rz. Sobem, gm. i par. Kuna (ob.), 70 dm., 290 mk., ziemi włośc. 584 dzies.; należy do klucza kunańskiego Jaroszyńskich. *Dr. M.*

Kruty-jar, futor, pow. bracławski, 64 dzies. rozl., własność Berezańskich. *Dr. M.*

Krutyje, ob. *Krute.*

Krutyle, wś i okolica szlach., pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Krutyn, niem. *Krutinnen*, wś, pow. ządzborski, nad strugą krutyńską, w okolicy lesistej, na polsko-pruskich Mazurach, st. p. Stara Ukta. W nowszym czasie filiponi z Rossyi zaludnili te puste knieje i kilka osad założyli. R. 1839 Fryderyk Wilhelm IV, wtedy jeszcze następca tronu pruski, zwiedzał te osady.

Krutyńska struga, niem. *Krutinner Fluss*, *Krutting*, początek bierze w jez. Beldan, pow. ządzborski, na polsko-pruskich Mazurach. Początkowo płynie w kierunku niemal południowym, liczne zakręty czyniąc, przy wsi kościelnej Ukta przechodzi bity trakt jańsborsko-ządzborski, mija Wojnowo (Ekertsdorf), pod Rosochą (Jägerswalde) zwraca się ku północy, oblewa Krutyn i uchodzi do jez. Mokre. Długość wynosi około 3 mile. Po największej części płynie przez wielkie bory i niemało jest użyteczną do spuszczania drzewa, które łatwo potem przewożą lub spławiają przez jez. Beldan do Rynu, skąd kanałem taltowskim do Leca, Węgoborka, a nawet strugą Węgorapią aż do Litwy. *Ks. F.*

Krutyszka, rz., lewy dopływ Łosośny.

Kruweliszki, wś, nad rz. Jurą, między Kozłową Rudą a Bartnikami, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. 24 w. od Maryampola; ma 17 dm., 134 mk. W 1827 r. wś rząd. ma 5 dm., 79 mk.

Kruwonda, rz., lewy dopływ Łazdony, która do Dubissy, blisko jej zlewu z Niemnem, uchodzi. *M. D. S.*

Kruwondy, okolica szlach. nad rz. Kruwondą, pow. kowieński, par. Czekiszki, ma kaplicę drewnianą, 15 właścicieli, grunt gliniasty, żyzny. *M. D. S.*

Krużki 1.) al. *Kruszki*, os. leśna koło Zalesiec, pow. bobrecki. 2.) K., por. *Kruszki.*

Krużlowa *niżna* i K. *wyżna*, dwie wsie w pow. grybowskim, nad potokiem tegoż nazwiska (i Chodorówką), wpadającym z lewego brzegu do Biały Dunajowej, leżą w okolicy podgórskiej, na półn. stoku lesistych wzgórz, ciągnących się na granicy pow. grybowskiego i nowosądeckiego, które dochodzą do 753 m. npm., o 8 i 7 kil. od Grybowa. W K. wyżnej znajduje się drewniany paraf. kościół i szkoła ludowa. K. niżna ma 493 mk., z których 20 przebywa stale na obszarze więk. posiadłości; pod względem wyznania jest 473 rzym.-katol. i 20 izrael. Więk. pos. Stan. Reklewskiego ma obszaru 220 roli i 80 mr. lasu; mniej. pos. 369 roli, 56 łąk i ogr., 112 pastw. i 42 mr. lasu. K. wyżna ma 823 mk., z których 90 przebywa stale na obszarze więk. posiadł. Pod względem wyznania jest 802 rzym.-katol. i 21 izrael. Pos. więk. Eust. Reklewskiego ma 277 roli i 21 mr. lasu; mn. pos. 698 roli, 84 łąk i ogr., 129 pastw. i 87 mr. lasu. Ta wś istniała już w XIV w. W r. 1364 była własnością Prokosza i jest wymienioną w akcie erekcyjnym wsi Mszalnicy i Cieniawy, podanym w Sądecczyźnie, t. I, 238, S. Morawskiego. W 1498 r. była własnością Jędrzeja Pieniążka, cześnika ziemi krakowskiej, który jest rozjemcą w sądzie polubownym między mieszczanami N. Sącza i bracią Wierzbiętami (dypl. u Morawskiego l. c. II, 344). Zdaje się, że Krużlowa była głównem gniazdem starej i możnej w Sądecczyźnie rodziny Pieniążków. Na początku XVI w. dzierżył ją Krzysztof Pieniążek, podstarości nowosądecki, a po nim w r. 1520 Jan Pieniążek sędzia ziemski i poborca krak., wymieniony w dyplomie 192 Arch. m. N. Sącza, który zbudował istniejący do dzisiaj kościół w r. 1520. Jestto kościół drewniany z murowaną zakrystyą i kaplicą. O dawniejszym kościele nie mamy wiadomości, jednak parafia istniała pierwej. Par. należy do dyec. tarnowskiej, dek. bobowskiego, obejmuje obiedwie Krużlowe i Starą Wieś ze Strzalawką, z ogólną ludnością 1836 rzym.-katol. i 65 izr. *Mac.*

Krużlowa, znaczny strumień, wytryska na granicy gm. Krużlowej wyżniej z Posadową i

Starą Wsią, w pow. grybowskim, przepływa wś Krużlową wyżnią i niżnią i Chodorową w kierunku płn.-wsch., i w obr. Wojnarowej skręciwszy na północ, rozlewa się po szerszej dolinie i wkrótce wpada z lew. brzegu do Jasiennej, dopływu Białej Dunajcowej. Długość biegu 8 kil. *Br. G.*

Krużlówka, grupa domów w Bieńkówce, wsi położonej w pow. myślenickim, koło źródłowisk potoku Jachówki, na północnym stoku góry Praszywki (848 m.), na górnym (wschodnim) końcu wsi. *Br. G.*

Krużmorgi, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki, odl. 8 w. od Wyłkowyszek, ma 3 dm., 43 mk.

Krużnia, zaśc. szlach., pow. wileński, 2 okr. adm., 21 mk. katol. (1866).

Kruznów, niem. *Krausenau*, r. 1358 *Crowsnow*, wś, pow. oławski, par. Więzów.

Kruzy, niem. *Crussen*, wś w pow. słupskim, na Pomorzu.

Krużyki, wś w pow. samborskim, 8 kil. na płn.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Samborze. Na płn. leży Kalinów, na wsch. Kornalowice, na płd. Kulczyce, na zach. Kulczyce i Kalinów. Jedna część wsi w stronie zach. zwie się Kobylą szyją. Wzdłuż granicy płd.-zach. (od Kulczyc) płynie Dniestr w 2-ch załomach na wschód skierowanych, poczem skręca na płn.-wsch, przepływa w tym kierunku płd.-wsch. część obszaru, a następnie skręca na wsch. i tworząc na małej przestrzeni granicę, wchodzi do Kornalowic. Zabudowania wiejskie leżą w płd. stronie obszaru, na lew. brz. Dniestru. W stronie płn.-zach., na granicy Kalinowa, leży karczma Wydra (Wyzdra na mapie szt. gen. i Kummersberga). Własn. więk. ma roli or. 186, łąk i ogr. 23, pastw. 53 mr.; własn. mniej. roli or. 391, łąk i ogr. 23, pastw. 52 mr. Według spisu z r. 1880 było 444 mk. w gminie, 10 na obsz. dwor. (około 260 obrz. gr.-katol., reszta obrz. rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Kalinowie, gr.-katol. w Hordyni. Wieś tę nazywają niekiedy Kruczykami lub Kruczakami. *Lu. Dz.*

Krwawa Praca, ob. *Iwanowo*.

Krwawe Pole. Tak, według Siemionowa, zwać się ma w ustach ludu wś Łozowa w pow. mohylowskim na Podolu.

Krwawy jar, ob. *Czerpowody*.

Krwawy potok, ob. *Chocimirka*.

Krwony, wś i folw., pow. kolski, gm. Brudzew, par. Janiszew, odl. 17 w. od Koła, ma 40 dm., 356 mk.; folw. zaś 1 dm., 7 mk. W 1827 r. 28 dm., 281 mk.

Kry..., por. *Krzy...*

Krycewicze, dobra, pow. dzisieński, gm. Drujsk, 3 okr. adm., o 44 w. od Dzisny, nad potokiem Radowskim, attyn. Iszczołny, 489 dzies. rozl. (z awulsem Danejkowo), r. 1811 było tu 230 dusz. Niegdyś Michała Rudominy dziedzictwo; syn jego Aleksander sprzedał 1721 r. Franciszkowi Felicyanowi Niewęgłowskiemu i żonie jego z Mirskich. Po nim w prostej linii od r. 1741 dziedziczyli syn Tadeusz, wnuk Ferdynand i prawnuk Ignacy. Dziś K. należy do córki Ignacego Niewęgłowskiego Michaliny Norbertowej Fiedorowiczowej. R. 1866 wś i folw. K. miały 135 mk. t. j. 73 prawosł., 62 katol. *A. K. Ł.*

Krycha, ob. *Kijowiec*.

Krychów, por. *Krichen* (niem.).

Krychowa, ob. *Celejów*.

Kryczanowitz (niem.), ob. *Krzyżanowice*.

Kryczanowka, ob. *Krzeczanówka*.

Kryczany, wś włośc., pow. święciański, 1 okr. polic., dm. 4, mk. katol. 46 (1866).

Kryczew, ob. *Krzyczew*.

Kryczka, *Kryczko* al. *Krzyczka*, wś, pow. bohorodczański, o 12 kil. od st. poczt. w Sołotwinie, ma cerkiew gr.-katol. parafialną, 956 mk. w gminie. Dominium należy do towarzystwa leśnego. W zeszłem stuleciu były tu warzelnie soli.

Kryczki, ob. *Krzyczki*.

Kryczniki, wś włośc. nad strugą Czernicą, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 45, od Dziewieniszek 35, dm. 7, mk. prawosł. 21, katol. 35. Inna wś włośc. t. n. o 3 w. dalej od Oszmiany, dm. 14, mk. prawosł. 23, katol. 48 (1866).

Kryczunów, wś, pow. bałcki, gm. Wielki Bobryk, par. Krzywe jezioro, nad rz. Hedziłów-Jar. Ma 146 dm., 686 mk., 1890 dzies. ziemi włośc., 2420 dzies. dworskiej, 67 cerkiewnej. Należała do Zamojskich, Koniecpolskich, do klucza sawrańskiego. Dochód z niej przy końcu XVIII w. średnio określony 1313 złp. W ostatnich czasach należała do Kożuchowskich i Sierzputowskich. Cerkiew św. Michała, 1444 parafian. *Dr. M.*

Kryczylsk, wś, nad Horyniem, w pow. rówieńskim, o milę od Stepania. We wsi tej, która odgraniczała Litwę od Wołynia, był zamek wchodzący do szeregu pohoryńskich grodów XII w., dotąd ślad jego pozostał. Kurhany, a w nich różne narzędzia z kamieni i ozdoby z brązu, nierzadko natrafiają się tutaj. W wojnie z Karolem XII główne siły szwedzkie w Kryczylsku się skoncentrowały, gdy Piotra W. na przeciwległym brzegu w Korosku były. Szwedzi swą bytność i przewagę chcieli utrwalić pomnikiem, lecz teraz tego i szczętu nie ma. Kryczylsk należał do dóbr ordynacyi ostrogskiej a włości stepańskiej; następnie przeszedł do Worcellów, z oznaczeniem płacy za regiment zł. 1699 gr. 29. Wieś jedna z największych na Polesiu.

Kryczyn, piękne dobra i wś w pow. borysowskim, w gm. Kiszyno-Słobodzkiej, nad rz.

Berezyną z lewej strony, wprost ujścia do niej rz. Hajny, w dość malowniczej miejscowości, dziedzictwo Kukiewiczów; wś ma osad włócznych 17; dobra mają obszaru około 190 włók, łąki wyborne. Niegdyś przeszło 400 włościan, poddanych obójga płci, robiło pańszczyznę dworowi. Była tu filia parafii katol. Ziębin. *Al. Jel.*

Krydlina, ob. *Kreidel* (niem.).

Kryg, wś w pow. grybowskim, leży przy gościńcu z Gorlic do Żmigroda, nad potokiem uchodzącym z prawego brzegu do Ropy, 381 m. npm. W płd. części obszaru ma lasy na górach, nad którem i panuje szczyt Dubniakowa góra, 488 m. npm. wysoka, w płn. zaś części źródła i rafinerye nafty. K. jest atynencyą do Kobylanki, należy do par. rzym.-katol. w Libuszy, a urzędu poczt. w Bieczu. Ma 814 mk. rzym.-katol. Więk. posiadł. spadkobierców Al. Skrzyńskiego ma 257 mr. lasu; mn. pos. 870 roli, 134 łąk i ogr., 125 pastw. i 65 mr. lasu. Zdaje się, że ta wś została założoną za Władysława Jagiełły, albowiem w archiwum bieckiem znajduje się dyplom (dan w Krakowie w pojutrze pe św. Małgorzacie r. P. 1470) Kaźmierza Jagiellończyka, w którym ten król powiada, że ś. p. Jadwiga królowa tę wś szpitalowi w Bieczu w pewnych sumach zapisała z obszernemi prawami i wolnościami, że ją z pozwoleniem królewskiem wykupił dla polepszenia doli zamku bieckiego Jakób z Dubna pisarz kor., starosta krak., ale dla pomożenia szpitalowi bieckiemu pozwala król teraz mieszczanom i rajcom bieckim to sołtystwo wykupić, przyczem je od wszelkich danin i ciężarów uwalnia (dyp. u Morawskiego, Sądeczczyzna II, 256). K. graniczy na płn. z Libuszą i Lipnikami, na wsch. z Rozdzielem, na zach. z Kobylanką, na płd. z Męciną wielką i małą, od których jest oddzielony górą Dubniakową. *Mac.*

Kryg, niem. *Krayg*, *Kreig*, *Kreigh*, *Krieg*, węg. *Krigh*, wś, w hrabstwie spiskiem (Węg.), w dorzeczu Popradu, nad potokiem Krygiem, w dystrykcie kieżmarskim, u płd.-wschodnich stóp Magóry spiskiej, graniczy od płn., zach. i płd. z Słowiańską wsią, a od wsch. z Maldurem i Toporcem. Na wsch. granicy wznosi się Krygowska góra, 932 m. npm.; jestto góra stożkowa, zawierająca piaskowiec, pokryta pięknym lasem i łączkami na przemian. U zach. stóp nad potokiem Krygowskim znajduje się witryol. (Ob. Genersich w Bredetzky's Neue Beyträge, str. 321). Wieś wznosi się 668 m. Ma kościół katol. p. wez. św. Katarzyny, jako filialny do łac. par. w Słowiańskiej wsi. Również jest tu kościół protestancki, zbudowany r. 1833, także filialny do par. protest. w Słowiańskiej wsi. Atoli już w r. 1599 mieli kryżanie kościół protest., bez wątpienia z kościoła katolickiego przemieniony. Wówczas protestanckim kaznodzieją był tu Marcin Gresner. Wś ta istniała już między latami 1334—1338. Według szem. dyec. spiskiej z r. 1878 było dusz rzym.-katol. 213, prot. 145, niem. 22, żyd. 5, razem 385 mk. Jest tu także jedna szczawa, która w 15 granach po wyparowaniu wody zawiera w sobie 8 ½ granów glinki i 6 ½ granów potasu. W końcu nadmienić wypada, że podług podania św. Wojciech w drodze z Węgier do Polski miał tutaj ochrzcić pogańskiego księcia Edena (Kuntz). *Br. G.*

Krygowska Woda czyli *Kryg*, potok górski, wytryska z Magóry spiskiej, dwoma potokami, jednym z pod Szwabowej (1063 m.), drugim wschodnim z pod Spadzika (1089 m.). Oba potoki łączą się u zach. stóp Krygowskiej góry, powyżej wsi Krygu; przerzyna tę wieś i w kierunku płd.-wsch. przepłynąwszy Maldur, uchodzi poniżej niego z lew. brzegu do Popradu. Długość biegu 8 kil. *Br. G.*

Krygze (dok.), ob. *Krzykosy*.

Kryhn (niem.), *Kryhnbach*, *Kryhnwasser*, rz. na Szląsku, pow. strzeliński, prawy dopływ Oli, uchodzi poniżej Strzelna. Por. *Glambach* i *Krippitz*.

Kryjak, młyn w Gorzeniu dolnym, w pow. wadowickim. *Br. G.*

Krykały, dobra, pow. wilejski, o 85 wiorst od Wilejki, o 1 wiorstę od Duniłowicz, 3 okr. adm.; z folw. Kality i Soroki zajmują obszaru 3350 mr., w tem 2300 mr. lasu. Gleba mierna, żytnia. Piękny park na siedmiu dość wyniosłych pagórkach, starodrzewem porosłych. Dwór w guście szwajcarskim. Dziedzictwo Abramowiczów. R. 1866 było na folw. K. 52 mk. *K. O.*

Krykiany i **Krykianki**, dwa folwarki, pow. święciański, 3 okr. adm., o 28 i 21 w. od Swięcian, 58 mk. katol. (1866).

Krykiszki, zaśc. nad rz. Straczą, pow. święciański, 4 okr. adm., o 37 w. od Swięcian, 2 dm., 31 mk. kat. (1866).

Kryklany, ob. *Pompiany*.

Krykle, wieś, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów. Odl. 7 w. od Władysławowa, ma 7 dm., 61 mk.

Krykle 1.) al. *Mierność*, dwór, pow. szawelski, par. szawkiańska, własność Bohdanowicza. 2.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. szawkiańska, 64 osad, 116 dzies. ziemi. 3.) **K.**, wieś, pow. szawelski, gm. popielańska, 48 osad, 163 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kryków, wieś, nad Zbruczem, pow. kamieniecki, gm. Olchowiec, par. Zbryzż, niedaleko Husiatyna. Ma 87 dm., 440 mk., w tem 30 jednodworców, ziemi włośc. 249 dzies., cerkiew św. Michała (1086 parafian) ma 36 dzies. ziemi. Wieś bezleśna, należy do kilku właścicieli: Kalińskich 420, Łopuszańskiego 319, Izbińskiego 57, Sawickiego 38 dzies. *Dr. M.*

Kryków, por. *Krzyków.*

Kryków, por. *Krichen* (niem.).

Krykowce, rus., ob. *Krzykowce.*

Krykstanka, *Krykštanka, Kregzdautis, Grygzdanka*, rzeczka, bierze początek na wschód Krykstan w pow. władysławowskim, płynie ku zachodowi przez Krykstany, Kiepszty, Jokieliszki i pod Gieliczami wpada z praw. brzegu do Jotyi. Długa około 10 w. *J. Bliz.*

Kryksztany, wś i folw., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Sereje. Odl. 45 w. od Sejn, ma 49 dm., 375 mk. W 1827 r. były tu trzy oddzielne części: K. meneckie, K. stare i K. starościńskie, leżały w par. Mirosław i stanowiły własn. rządową. We wszystkich częściach było 32 dm. i 230 mk.

Krykszstany, zaśc. rząd., nad Niemnem, pow. trocki, 4 okr. polic., 103 w. od Trok, 1 dom, 14 mk., z tego 8 prawosł., 6 kat. (1866).

Krykszstany, okol. szlach., pow. szawelski, par. żagorska. Tadeusz Staniewicz i Wiktor Ławrynowicz mają tu po 1 włóce gruntu a Pawłowski, Rodomański, Daniłówna, Michniewicz, Symonowicz i Leparski po pół włóce.

Krykuny, dobra, pow. borysowski, 3 okr. polic., własność Świdy.

Kryli, część wsi Okopy, pow. Rawa Ruska.

Kryliszki, folw., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany w. 49, od Dziewieniszek 29, mk. katol. 11, (1866). Własność Dmochowskiego.

Kryłatka, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór. Odl. 19 w. od Augustowa, ma 18 dm., 119 mk. W 1827 r. 8 dm., 46 mk.

Kryłoś, wś, pow. stanisławowski, nad rz. Łukwicą, o 6.6 kil. od Halicza, ma szkołę 1-klasową, cerkiew grec.-katol. Składa się z trzech dzielnic: K., Podgrodzie i Sokół, mających razem w gminie 1044 mk. (K. 538, P. 403, S. 103), a na obszarze dworskim 55. K. był niegdyś warownią grodu halickiego, z której widać dotąd potrójne okopy. Tu rezydowali biskupi uniccy. W końcu XVI w. była tu drukarnia słowiańska. Dominium K. należy do gr.-katol. metropolii lwowskiej.

Kryłów, os. miejska, przedtem mko, nad Bugiem, pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów. Odl. 10 w. od Dołhobyczowa, 18 w. od Hrubieszowa, 135 w. od Lublina i 286 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, cerkiew po-unicką, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 163 dm. i 1102 mk., w 1860 r. 116 dm. (2 mur.) i 1216 mk. (588 żydów); obecnie liczy do 2000 mk. Pierwotnym zawiązkiem osady był zamek warowny na wyspie oblanej wodami Bugu, który służył za schronienie okolicznej ludności w czasie napadów tatarskich. W XVI wieku K. stał się własnością i siedzibą Ostrorogów, którzy, przyjąwszy kalwinizm, założyli tu zbór. Dopiero Mikołaj Ostroróg podczaszy koronny, spełniając wolę swego ojca Jana wojewody poznań., wzniósł tu w 1635 roku piękny kościół katolicki murowany i uposażył hojnie parafią. Obecny kościół na miejscu poprzedniego wzniosła z muru w 1860 roku dziedziczka Aniela z Rzewuskich Chrzanowska. Cerkiew rusińska unicka istniała tu dawno, ostatnia z 1777 roku. Zamek, który jeszcze w XVII w. służył za mieszkanie Ostrorogom, przedstawia dziś jedynie bardzo malownicze ruiny, pozwalające mieć pojęcie o jego warowności. Cztero łokciowej grubości mury, obszerne podziemia, murowane bastyony, wały, przekopy, wreszcie oblewająca go zewsząd woda zabezpieczały istotnie chroniących się przed nieprzyjacielem. Prócz ruin zamku w mieście są jeszcze pozostałe zrujnowane mury po kościele i klasztorze reformatów, zniesionym jeszcze za rządu austryackiego. Po Ostrorogach K. posiadali Radziejowscy (kardynał między innymi), po nich prymas Prażmowski, następnie Chrzanowscy i Horodyscy. D. 11 kwietnia 1831 r. Dwernicki pod K. przeszedł przez Bug. Par. K. dek. hrubieszowski: 1274 dusz. Gmina K. należy do sądu gmin. okr. IV w Mirczach, stacyi poczt. w Hrubieszowie; ma 18072 mr. obszaru, 5625 mk. (1867 r.). W skład gminy wchodzą: Kosmów, Łasków, Małków, Nowo Sady, Prehoryłe, Rulikówka, Smoligów, Szychowice. Dobra K. składają się z folwarków: Perehoryłe, Małków, Smoligów, attynencyi Olesin; os. Kryłów; wsi: Perehoryłe, Smoligów, Małków i Nowosady. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 4874: grunta orne i ogrody mr. 1868, łąk mr. 618, lasu mr. 2273, nieużytki i place mr. 113. Sam Kryłów ma osad 228, z gruntem mr. 1399; wś Perehoryłe osad 132, z grun. mr. 2007; wś Smoligów osad 41, z grun. mr. 581; wś Małków osad 61, z grun. mr. 1063; wieś Nowosady osad 12, z gruntem mr. 174. *Br. Ch.*

Kryłów, wieś, pow. ostrogski, na północo-wschód Ostroga o 50 w., 1 okr. polic., gm. Dołżek, nad szosą brzesko-kijowską, należała do ks. Ostrogskich, przeszła do ks. Jabłonowskich, a przez zakład ks. kasztelana Jabłonowskiego z chorążym wołyńskim Steckim do Steckich; losy jej te same co i Kilikijowa. Gleba 5 klasy czarnoziem urodzajny. Lud zamożny, ma wiejską szkółkę i cerkiew paraf.

Kryłów 1.) mko, pow. czehryński, na lewym brzegu rzeki Taśminy, o 4 w. od jej ujścia do Dniepru, o 36 w. od Czehryna, o 309 od Kijowa odległe. Jestto jedna z najdawniejszych osad (por. *Cherson*, I, 572), powstała na gruntach m. Czehryna, do którego ujścia Taśminy należały, chociaż lustracya z r. 1616

powiada: „Mko K. w starostwie korsuńskiem, na przeprawach tatarskich rok (?) temu jak osiadło; słoboda służy mu do lat 30; jest osiadłości 200.“ Później przyłączono K. do starostwa czehryńskiego. Prawo miejskie otrzymał K. od Zygmunta III przywilejem danym 1616 r. staroście Daniłłowiczowi. Zwyczajem innych miast ukraińskich K. był opasany wałem i drewnianym przygródkiem, pozornie tedy od napaści zabezpieczony. R. 1625 zaszła tu bitwa Koniecpolskiego z kozakami pod Michałem Doroszenkiem zbuntowanymi, którzy następnie ściśnięci przez wojska koronne nad jez. Kurukowem, zmuszeni zostali do przyjęcia punktów zwanych „kurukowskiemi“. Roku 1662 Jerzy Chmielnicki rozbił tu oddział wojsk rosyjskich. R. 1741 K. miał 400 dm. i do 2000 mk. W czasie wojen kozackich K. zupełnie opustoszał. Lustracya z r. 1765 powiada, że dzieli się na dwie części: nasza ma chałup 22, libertowanych 2, druga większa jest w ręku Rosyan. Stanisław August chciał K. podnieść nowym przywilejem 1782 r. R. 1789 mko miało 26 dm., cerkiew i polską komorę celną. Po przyłączeniu do Rosyi K. wraz z całem starostwem czehryńskiem zostawał do 1845 r. w dzierżawie ministrów finansów. Lecz od tego czasu wprowadzono tu osobny zarząd gminny, założono gminną szkółkę, i dobrobyt począł się wznosić. Roku 1864 K. miał 1948 mk., w tem 1688 prawosł., 260 izr., razem z przedm. Wietrowką. Są tu dwie cerkwie, a niegdyś istniał podobno i kościół rzymsko-katolicki. 2.) K. *Nowy* al. *Nowogeorgiewsk*, mko w gub. chersońskiej, od poprzedniego tylko Taśminą oddzielone, powstało przy końcu zeszłego wieku, zaludnione po większej części przez zbiegłych z Wielkorossyi roskolników. Ma także dwie cerkwie i staroobrzędowy dom modlitwy. Dawniej część Kryłowa, dziś dość ważny punkt handlowy i stacya paropływów, ostatnia przed Kremieńczukiem. W mkach K. i Nowy K. co dwa tygodnie jarmark. *F. S.*

Kryłowa, wś, pow. miński, niedaleko rzeki Swisłoczy, przy drożynie z Szubinki do Wiekszyc wiodącej, ma osad 4. Miejscowość wzgórkowata.

Kryłowicze, zaścianek, pow. miński, okr. policyjny kojdanowski, niedaleko rzeki Uszy, ma osad 7, miejscowość wzgórkowata.

Kryłówka, osada, pow. nowogradwołyński, gm. korecka; niegdyś należała do ks. Czartoryskich, potem do Potockich, i tymże w 1831 roku zabrana przez rząd. *L. R.*

Kryłówka, wieś, pow. żytomierski, na płd.-zach. od Nechworoszczy.

Kryłówka, wś, pow. skwirski, w położeniu górzystem, nad strugą bezimienną, wpadającą do Rostowicy, niedaleko Jahniatyna; 943 mk. prawosł., 10 katol., 9 izr.; cerkiew 1738 r. erygował Stanisław hr. Lubomirski, 1792 nowowzniesiona. Własność Mniszchowej.

Krym, stanowi od r. 1802 południową część gubernii tauryckiej (sześć powiatów: perekopski, eupatoryjski, symferopolski, teodozyjski, jałcki i kerczeński), i zajmuje powierzchni 22606 wiorst kwadr. Od wschodu oblewają go wody morza Azowzkiego, z południa i zachodu morza Czarnego. Morze Azowskie, zagłębiając się w brzegi Krymu, tworzy błotnistą zatokę Siwasz czyli morze Zgniłe; morze Czarne na północo zachodzie tegoż półwyspu tworzy zatoki Perekopską i Odeską; morze Azowskie łączy się ze strony wschodniej z morzem Czarnem przez cieśniny Kercz i Jenikale. Perekop czyli międzymorze perekopskie łączy Krym z lądem stałym. Północna część półwyspu, poczynając od Perekopu na zachód do morza Czarnego, na południe do rzek Bulganaku i Salgiru i na wschód do Siwaszu albo morza Zgniłego, przedstawia ciągłą równinę albo stepy; miejscami posuwa się ona daleko w głąb kraju, jest całkiem płaską, poprzecinaną tylko kilkunastu mniejszemi rzekami i zawiera mnóstwo źródeł, solą nasiąkniętych. Na równinie tej wcale drzew nie ma, lecz za to rośnie bujna trawa, stanowiąca pożywną dla licznych trzód tamtejszych paszę. Na południe od rzeki Salgiru zaczyna się przestrzeń górzysta, poprzerzynana stromemi, głębokiemi parowami. Największemi w górach krymskich wyniosłościami są: Czatyr-Dah (5110 stóp), mający kształt namiotu; Babugan-Jajła i Demerdżyńska Jajła. Główne krymskich gór pasmo ma w ogólności kierunek od zachodu ku północo-wschodowi, na rozległości 21 mil, a poczynając się przy Bałakławie, kończy się przed Teodozyą. Koło Bałakławy wierzchołki gór idą po większej części po nad samem morzem, mając ku niemu skaliste, pionowe prawie spadzistości; od przylądka Aja poczyna się pasmo gór, którego powierzchnia, pokryta wielkim lasem, nazywa się Jajła. Pasmo to, z początku wąskie, stopniowo się rozszerza i oddalając się od morza, przyjmuje kierunek na wschód do góry Aj-Peter, a dalej idzie w ogólnym kierunku ku północo-wschodowi. Między Babuganem i Demerdżyńską Jajłą, ciągłe pasmo gór przerywa się na $1\frac{5}{7}$ mili przez Czatyr-Dah, najwyższą górę w K., która się łączy z Babuganem przez ogólne niskie pasmo Azys-Chur. Miejscowość przestrzeni między morzem a wspomnionym gór łańcuchem leżącej, jest po większej części poprzecinana; przerywają ją ostępy, pagórki kamieniste, bezustanne wąwozy i głębokie parowy; kończy się zaś ona przy morzu na małych urwiskach ziemnych i kamienistych. Wielkie źródła wód, strumienie i rzeczki płyną ze szczytów gór korytem niektórych paro-

wów i dolin z wielką szybkością. Pomimo jednak tak poprzecinanej miejscowości, brzeg południowy półwyspu przedstawia niezliczone korzyści do uprawy wina i pielęgnowania różnego rodzaju drzew Europy południowej. Sprzyja najwięcej temu nieprzerwane prawie pasmo wyniosłych gór, tamujące przystęp wiatrom północy i dostarczające potrzebnej ilości wody. Do najpiękniejszych na południowym brzegu K. dolin należą: na wschodzie dolina Sudaska, Kazska, Otuzska, Ustiuska i Tuaska; na zachodzie: Ałusztyńska, Altylska wraz z Ajwasylską i Autkeńską, Parteniska i nareszcie Gurzufska. Drugie pasmo gór, albo raczej odnoga pierwszego, poczynając się od szczytu Bedene-Kera (na Jajle), idzie w kierunku na zachód do wsi Czurguny i ku Bałakławie, a mając łączność z pierwszem gór pasmem, tworzy wraz z niem obszerną dolinę Bajdarską. Trzecie i ostatnie, ku północy posunięte pasmo gór, idzie z jednej strony wprawo od traktu pocztowego z Sewastopola do Symferopola, z drugiej od starego K. do wsi Ak-Kaja i Mymasz; dwie te odnogi łączą się z sobą przez oddzielne i dosyć znaczne wyniosłości. Brak słodkiej wody szczególniej czuć się daje w stepowej części K.; podróżny, udając się w te strony, zaopatrywać się w nią jest zmuszony; w ostatnich jednak czasach starano się temu zaradzić przez zatamowanie „bałek“ (rozpadlin albo parowów) i wykopanie studni, jak to widzimy na północy blisko Siwaszu w Kara-Kuju (Czarna kopań). Woda w rzeczkach, mających piaszczysto-kamieniste dno, jest bardzo dobra; ma ona także smak wyborny w niektórych źródłach, jak np. w Symferopolu i Bachczyseraju. Tatarzy poczytują za rzecz przyjemną Bogu urządzać przy drogach zdroje (bez wytrysków), gromadząc wodę do bassenów i takich znaczną ilość napotkać można. Doliny Salgiru, Almy, Kaczy, Balbeku pokryte są rozkosznemi ogrodami owocowemi, sztucznie skrapianemi; gospodarstwo wodne jest tu w ten sposób urządzone, że grunt ogrodów w lecie zawsze jest wilgotny i wodą prawie zalany; w tym celu wodę z rzeczki odprowadzają w stronę za pomocą rowu, do górzystej części doliny, podnosząc na pewnej rozległości nad poziom doliny i następnie puszczają ją do każdego prawie drzewa, kolistym około pnia rowkiem; bez tego, tatarskiego poniekąd sposobu skrapiania, prowadzenie ogrodownictwa byłoby tu niemożliwe; podczas upałów wszystkoby wyginęło. W ogrodach, dla skupienia wilgoci, grządki nie są robione podniesionemi, jak to zwykle ma miejsce, lecz w ziemię wklęsłemi. Rzeki półwysep skrapiające, tak pod względem swej wielkości, jak równie innych przymiotów, mało na wzmiankę zasługują. Z tych znaczniejsze: Salgir, Bijuk-Karasu, Alma, Kacza, Belbek. Wszystkie rzeczki K. początek swój biorą z pierwszych pochyłości głównego pasma gór Jajły i Czatyr-Dahu; płyną szybko po większej części w łożyskach kamienistych i niegłębokich, a stąd wszędzie i zawsze prawie w bród przechodzić się dają, z wyjątkiem tej pory, kiedy ciągłe ulewne deszcze padają, a co najczęściej przypada w miesiącach styczniu i lutym, kiedy się tu wiosna zaczyna. Słone jeziora w K. są dosyć liczne; znaczniejsze z nich: Kozłowskie, Kafskie, Krasne i t. d.; lecz sól z nich wydobywana jest nieczysta, z mułem zmięszana; brzegi jezior słonych są w ogólności niskie; dno już to muliste, już żwirowe. W K. znajduje się wiele źródeł mineralnych. O półtorej mili od Sewastopola, w bliskości przylądka Chersonezu, leży jezioro słone, oddawna słynące z uzdrawiających własności swego mułu. Znane są także pod względem lekarskim błota jeziora słonego przy osadzie Saki leżącego, o 3 mile prawie od Eupatoryi, gdzie urządzone są mieszkania dla osób na kuracyą przybywających. W okolicach Kerczu znajdują się wulkany błotne (sopki) i źródła siarczyste. Powierzchnia górzystej części K. pokryta jest lasami na 21 mil długości i na $1 \frac{1}{2}$ mili szerokości. W szeregach gór bliższych do morza, drzewa nie są tak wysokie i grube, jak w gajach bardziej od niego oddalonych. Pochodzi to stąd zapewne, że na północnych górach warstwa ziemi urodzajnej jest bardzo cienka, a pod nią leży twardy grunt kamienny; drzewa zatem nie mogą tu korzeni swych tak głęboko zapuszczać, jak w lasach między południowemi górami rosnących, gdzie pokład dobrej ziemi jest dosyć znaczny, do czego wiele także przyczyniają się potoki górskie, użyzniając grunt cząstkami ziemi naniesionej. W całej północnej części kraju nadmorskiego rośnie głównie drzewo dąb i buk; dosięga ono niekiedy znacznej grubości; na przestrzeni od podnóża góry Czatyr-Dahu, między Bałakławą a Falti, oprócz buku, znajduje się tu bardzo piękny rodzaj drzew: jest to świerk, rosnący w południowej stronie, głównie na kamienistym gruncie nadbrzeżnych miejsc morza Czarnego. Około Falti wszystkie wierzchołki gór pokryte są grubemi i wysokiemi świerkami. Prócz tego świerk rośnie także w środkowym szeregu gór, około Manguba, Inkermanu i w bliskości Bachczyseraju; świerk tutejszy z piękności swej podobny jest więcej do cedru, niż do świerku zwyczajnego. Rządowych lasów w K. jest bardzo mało; w ogólności lasy zajmują powierzchni 3850 dziesięcin dębu mięszanego. Oprócz budulcu rośnie w małej ilości drzewo okrętowe w pow. symferopolskim (tak np. dąb tutejszy używany był do budowy floty czarnomorskiej). Lasek laurowy, jedyny

w całym K., jest przy drodze do wsi Mishor (w okolicach Ałupki). W stopach rosnący burzan, niezdatny na pokarm dla bydła rogatego i koni, stanowi wyborną paszę dla wielbłądów, które nadzwyczaj lubią tę twardą trawę; prócz tego burzanu używają tu na opał wraz z kiziakiem; pasma wzdłuż górnych dolin porośnięte są bujnemi krzakami ciernia i kizylu, z łodyg których, jako bardzo mocnych, wyrabiają się osie do wozów miejscowych, arbami i madżarami zwanych. Stepy krymskie dostarczają posilnej paszy dla licznych trzód, przez mieszkańców utrzymywanych. Siana wszędzie jest pełno; lecz się używa ono tylko na miejscowe potrzeby, nie stanowiąc przedmiotu osobnego przemysłu. Oprócz traktów pocztowych z Symferopola idących do Perekopu, Eupatoryi, Sewastopola, Jałty i Teodozyi, znajduje się wiele dróg ubocznych i handlowych, które łącząc z sobą miasta i osady, prowadzą do Perekopu i mostu czangarskiego; na brzegu południowym istnieje droga bita. Klimat w K. jest w ogólności umiarkowany i ciepły, lecz bardzo niestały. Z północnej strony półwysep jest wystawiony na wiatry zimne; z południa wznosi się wysokie pasmo gór taurychkich; w ogólności otoczony morzami, południowy brzeg K. daleko jest cieplejszy i zimy tam nie czuć prawie, lecz na północy niekiedy takie panuje zimno, iż Siwasz zamarza. W przeciągu dnia zdarza się kilka zmian i nagłych przejść od upału do zimna; wiatr z gór przynosi mgły i niepogody; gdy się dymi Czatyrdah, jest to oznaką niepogody, stąd powietrze nie jest tu zupełnie zdrowe, i febry panują zwykle w K., szczególnie w miejscach niskich i wodnistych. Starożytni półwyspu mieszkańcy dobrze to pojmowali, stawiając mieszkania swe na miejscach wyniosłych, jak to zwaliska pozostałe okazują. W dolinach górnych, temperatura mająca w południe 30 stopni ciepła, w nocy zniża się do 5 stopni Reaum. Zresztą klimat K. ma wiele dobrego i zbawiennego dla ludzi cierpiących na słabość piersi. Grunt w stepach jest w ogólności wapienny, gliniasty i po większej części zmięszany z cienkiemi warstwami czarnej ziemi; w części zaś górzystej, w skład tegoż wchodzą różnorodne kamienie, najwięcej wapienne i szyfry gliniaste. W głównem pasmie gór od Sewastopola do Teodozyi idącem, znajduje się wiele pokładów kamienia wapiennego, szyfru gliniastego, piaskowca, porfiru; trafiają się także marmury kolorowe, od roku 1833 używane do robienia waz, pucharów, kominków i innych ozdób budowniczych. Najlepsze porfiry koloru zielonawo-szarego i szarawo-żółtego znajdują się w okolicach Jałty; marmury zaś w wielu miejscach na południowym brzegu półwyspu, około Bałakławy i Jałty, także w powiecie symferopolskim. W pobliżu Kerczu znajdują się źródła nafty. Węgiel kamienny postrzegać się daje w obnażeniach gór, bokach dolin i w łożyskach rzek, szczególniej w okolicach Bałakławy. W wielu miejscach trafiają się rudy żelazne; w okolicach Sudaku znajdują się skały kamienia młyńskiego. W Kaczy i innych dolinach wydobywa się wielka ilość alabastru, posiadającego szczególne własności: jest on błyszczący w odłamie i łupać się daje na cienkie, przezroczyste plasterki; pod względem jednak mocy ustępuje alabastrowi z Bachmuta przywożonemu. Rolnictwo zostaje tu na bardzo miernym stopniu; pochodzi to jednak nie z winy gruntu, lecz głównie stąd, że ludność innym, bardziej korzystnym, a mniej starań wymagającym przemysłom, chętniej się poświęca. Zwierzchnia warstwa gruntu wszędzie prawie przedstawia czarną ziemię, bardzo tłustą i nadzwyczaj żyzną. W starożytności, za czasów osad greckich, K. był spichrzem ówczesnego świata; dziś nawet zdarzają się lata, kiedy jedno ziarno około 17 ziarn wydaje. Pomimo to, zboża tak mało sieją, iż ledwie na wyżywienie mieszkańców wystarcza; ze zbóż w powszechnem tu użyciu są: pszenica (arnautka), proso, jęczmień i owies; kukurydzę i tatarkę sieją w małej ilości; pieńki wcale nie ma; len tylko w górzystej części, a tytuń uprawia się wszędzie. Hodowla bydła stanowi jednę z głównych gałęzi przemysłu wiejskiego. Konie tatarskiej rasy są w ogólności małego wzrostu, lecz silne i zdatne do konnej jazdy. Prócz tego znajduje się tu kilka stadnin prywatnych rasy angielskiej i arabskiej. Sprzedaż koni jest dosyć znaczna. Bydło rogate, po większej części tak zwane ukraińskie, odznacza się pięknością i siłą. W K. hodują się także wielbłądy, używane do przewozu ciężarów po stepach bezwodnych i drogach grząskich (szczególniej w powiecie eupatoryjskim i perekopskim); liczba ich wynosi tu około 6000 sztuk; para wielbłądów kosztuje od 150 do 200 rs.; ciągnąć ona może ciężaru około 150 pudów na arbach (wozach miejscowych o wielkich kołach) i przebiedz na dobę około 13 mil drogi. Owce pasą się tu na otwartem polu przez cały rok prawie. Stepy krymskie, pod względem własności ziół i obfitości soli, są bardzo korzystne do hodowania owiec hiszpańskich i merynosów. Z innych gałęzi przemysłu wiejskiego na wzmiankę zasługują ogrodownictwo i uprawa wina; jedwabnictwo zaś, pomimo starań i opieki rządu, w bardzo miernym znajduje się stanie. Na brzegu południowym i w dolinach środkowych K. rosną wszystkie prawie drzewa krajów południowych (figowe, migdałowe, oliwne); najlepiej jednak hodują się jabłka, gruszki i orzechy włoskie; śliwki i wiśnie są wyborne; winogrona najlepsze na brzegu południo-

wym; są i ogrody oliwne. Uprawa wina coraz się doskonali. Cały brzeg południowy pokryty jest winnicami (niektóre winne latorośle sprowadzone są z nad brzegów Renu i z Burgundyi); z tych znakomitsze znajdują się w dolinach Ałuszty, Sudak, Kaczy, Taraktat, Jałty i w innych. W bliskości tatarskiej wsi Nikity leży cesarski ogród botaniczny, ze szkołką znaczniejszych gatunków winogron i w ogólności drzew w K. hodujących się. Góra Magaracz, wąwozem oddzielona od Nikityńskiej, cała jest zasadzona winnemi latoroślami, tak że gościniec, od Nikityna do Jałty idący, przechodzi po części przez magarackie winnice. Wino krymskie dzieli się na dwa główne gatunki, a mianowicie: 1) wino dolin północnych Almy, Kaczy, Belbeku, znane pod imieniem „krymskiego" i 2) wino dolin południowych czyli „południo-brzegowe". Pierwsze z nich jest lekkie i dla swej taniości powszechnie do Rosyi wywożone, a głównie do Charkowa, gdzie się na różne gatunki fabrykuje. Z dolin zaś brzegu południowego otrzymują się wina mocne i gęste, z których szczególniej słynie rządowy ogród nikicki; wina te z Krymu rzadko się wywożą; butelka najtańszego z nich kosztuje na miejscu 2 złp. Ogrody tutejsze wysadzane są zwykle topolą włoską, bukiem albo platanem (klonem). W lecie doliny, patrzącemu z gór, zdają się ogromnemi koszami wytwornych kwiatów. Migdały, brzoskwinie i morele rosną tu pod gołem niebem. Na początku marca już dojrzewają ogrodowizny. Plantacye tytuniu stanowią także jedno z ważniejszych zatrudnień dla wiejskich przemysłowców i przynoszą dochodu przeszło 500000 r. sr. Oprócz amerykańskiego i tureckiego sieją jeszcze tak zwany „krymski", bardzo do tureckiego podobny. Przemysł rybny w K. także na wzmiankę zasługuje, głównie z połowu śledzi, ostryg i przygotowania jesiotrów wędzonych (bałyków). Śledzie poławiają się wszędzie na wodach K.; kerczeńskie jednak i teodozyjskie najlepszym holenderskim nie ustępują. W Kamysz-Burunie, o 2 prawie mile od Kerczu, poławia się corocznie śledzi około 2 milionów sztuk. Połów innych ryb morskich, jako to: serdelów (clupea encrasicolus), fląder, łososiów, skarpiów (scomter), łososiopstrągów i t. p. odbywa się około Eupatoryi, Sewastopola, Bałakławy, Teodozyi, Jałty i t. d. Rękodzieła są w ogólności w lichym stanie; z fabryk znaczniejsze: mydła, świec, skór (safianu i zamszu), cegieł i dachówki. Tatarzy trudnią się wyrabianiem skór, tudzież przedmiotów różnych z safianu. Handel wewnętrzny dosyć ożywiony; prócz kilku jarmarków zaprowadzone są w wielu miastach i osadach targi czyli bazary tygodniowe, słynne z wielkiej ilości przywożonych na nie płodów przemysłu wiejskiego. Zewnętrzny handel odbywa się przez komory kerczeńską, teodozyjską, eupatoryjską. Główne wywozu przedmioty stanowią: zboże, skóry, miód i głównie sól. Mieszkańcy K. składają się z Tatarów, Karaimów, Ormian, Rossyan i Żydów. Tatarzy, w liczbie 250000 K. zamieszkujący, dzielą się na dwa szczepy, zupełnie odmiennej rodowitości. Pierwszy, mongolski, odznacza się niskim wzrostem, szeroką twarzą, nosem spłaszczonym, policzkami wypukłemi i kosemi oczyma. Tatarzy drugiego szczepu, bez wątpienia kaukaskiego, rośli i piękni, pochodzą, o ile się zdaje, ze zmięszania krwi Genueńczyków, Greków, może i Gotów. Za panowania chanów krymskich, ludność kraju tego była bardzo znaczną; liczono wtedy 9 miast i 1399 osad. Dotąd Tatarzy stanowią główną masę ludności, po nich idą Wielko i Małorossyanie (około 50000). W Kerczu i Teodozyi mieszkają Grecy (1500); w Bałakławie Arnauci i Albańczycy stanowią rodzaj osady wojskowej: w okolicach Karasubazaru mieszkający Bulgarowie, są najlepszemi rolnikami; prócz tego po całym półwyspie rozproszeni są Ormianie, Cyganie, Persowie i Niemcy. Żydzi tutejsi (około 3000 głów płci obojga) odznaczają się rzetelnością i ochędóstwem. Żydzi-Karaimi mieszkają po większej części w Eupatoryi (Kozłowie) i powiecie tegoż nazwiska, gdzie znaczne grunta posiadają; także w Czufut-Kale, Teodozyi i w bliskości Bachczyseraju. Liczba ich wynosi około 5000 płci obójga. Większa część mieszkańców K. wyznaje religią mahometańską; tu mieszka (w Symferopolu) mufty, któremu podlegają duchowni mahometańscy wszystkich gubernij południowych. Oprócz cerkwi greckich, znajdują się tu kościoły katolickie i luterskie. Miasta na półwyspie krymskim na szczególną wzmiankę zasługujące, są następne: Symferopol, za rządów tatarskich zwany Akmeczetem i zwykle należący do najstarszego chańskiego syna, zbudowany, jak niektórzy mniemają (Blaramberg), na tem samem miejscu, gdzie był (podług Strabona) starożytny Neapol; dziś jest miastem gubernialnem gubernii tauryckiej. Niedaleko od Symferopola leży Bachczyseraj, dawna chanów krymskich stolica, założona, jak się zdaje, na miejscu dawnego miasta Badatium czyli, jak go Strabo nazywa, Palation; nosi na sobie charakter wschodni; tam, jako pamiątki dawnych czasów, do dziś dnia istnieją ogrody, fontanny i pałac chanów starannie przechowany, z meczetem i cmentarzem. Sewastopol (miejscowa nazwa Achtijar), o $^2/_7$ mili od zwalisk starożytnege Chersonezu, nad morzem Czarnem, z wybornym portem wojennym (zburzony w czasie ostatniej wojny krymskiej, przez połączone wojska francusko-angielskie),

Bałakława (starożytne Palakion), którój założenie odnoszą do początku II w. po nar. Chr., do władcy Scytów, Scylura, który wojował z Mitrydatem Eupatorem, królem Pontu. Genueńczycy, owładnąwszy Bałakławę, przezwali ją Cembalo, a to od odnogi, która niegdyś nosiła miano zatoki Symbolów (Portus Symbolorum), Symbolon limen; dziś małe miasteczko i wąski port na morzu Czarnem, ze zwaliskami starożytnego zamku genueńskiego. Teodozya, starożytna Kaffa, w XIII w. przez Genueńczyków zbudowana, leży nad samym brzegiem morza, wzdłuż przystani. Sudak albo Sudag, znany w VII w. po Chr. pod imieniem Sugdaj lub Soldaja, stanowi obecnie osadę niemiecką, słynącą z malowniczej miejscowości i winnic, wydających wyborne wino; posiada zwaliska starożytnego zamku genueńskiego. Karasu-Bazar, u Greków (podług Thunmana) zwał się Mawron-Kastron, dziś najludniejsze miasto na całym półwyspie (liczące do 15000 ludności, 700 domów, 32 meczety, 1 kościół katolicki, 1 ormiański, 2 cerkwie greckie i bożnicę). Eupatorya, dawny Gezlew, przezwany przez Rossyan Kozłowem, ma port handlowy. Zasługują także na wzmiankę: Jałta (po tatarsku Palekur), małe miasteczko w malowniczej miejscowości. O milę stąd pośród skał i wąwozów, drzew laurowych i oliwnych ogrodów, bieleje pałac Oriandy z wysmukłą wieżyczką; dalej, wzdłuż brzegu morskiego, leżą wille: Ałupka, Liwadya i wiele innych. Na wschód widać pasmo szczerbatych gór z wystającym z niego Aju-Dahem; Ałuszta, miasteczko w czarującem położeniu, nad brzegiem morza, na zwaliskach dawnej warowni; Jurzuf albo Gurzuf, wioska nad samym brzegiem morza; tu sterczą zwaliska dawnej warowni; Czufut-Kale, miasteczko (dawny Kirkor) składające się z domków, zwyczajem wschodnim na wyniosłych skałach zbudowanych, zamieszkałe przez Karaimów; Czerkies-Kermen, gruzy starożytnej twierdzy, niedaleko Inkermanu, na skale; Mangub-Kale, przy wiosce Karolez, zwaliska niegdyś silnego i zamożnego miasta, które miało cerkwie i kościoły, a nawet w r. 754 stanowiło rezydencyą metropolity; Uzembasz, o milę prawie od Mangubu, jedna z najzamożniejszych osad w całym K.; Chersonez starożytny (w kronikach ruskich Korsuń), gdzie Włodzimierz I chrzest święty przyjął, miasto niegdyś zamożne i silne, dziś za cały ślad po sobie pozostawiło znaczną przestrzeń nad morzem, kupami gruzów i kamieni zasypaną; Eski-Krym czyli stary Krym (w średnich wiekach znany pod imieniem Solgata), dawniej dla bogactw i potęgi zwał się Krym-Stambuł czyli krymskim Konstantynopolem; dziś nędzna osada, zwaliskami przeszłej świetności swojej zarzucona; Kercz, starożytny Bosfor, stanowi główny punkt przewozowy między Kaukazem a Rossyą; Klasztor ś. Jerzego, jest jednem z miejsc najbardziej zajmujących na całym półwyspie; według bowiem starożytnych geografów na tem samem miejscu wznosić się miało niegdyś miasto greckie Parthenion, a w niem świątynia Dyany taurydzkiej, słynna kapłanką Ifigenią, Orestem i Pyladesem. Z obu stron Czatyr-Dahu, leżą szczątki murów, które podobnież jak trzy wieże pod miasteczkiem Ałusztą pozostałe dotąd, założone być miały za cesarza Justyniana. Szczególniej okolice Kerczu bogate są w starożytne pomniki i kurhany, sięgające czasów panowania greckiego. W r. 1830 w kurhanie Kulodah odkryto pieczarę długą i szeroką na 2, a wysoką na 3 sążnie; sklepienie jej składało się z ogromnych płyt kamiennych, wejście miało od północy. W r. 1837 podobnież w okolicach Kerczu, w jednym z kurhanów odkryto sarkofag marmurowy, w którym się znajdowało wiele przedmiotów ze złota, srebra i brązu, misternie wyrobionych; sarkofag ten, zdaniem archeologów, był grobem małżonki króla bosforskiego Riskoporida IV, spółczesnego Karakalli (w III w. po nar. Chr.). W jednym z kurhanów, Złotym zwanym (o pół mili prawie od miasta Kerczu) znaleziono różne statuy z bursztynu, jabłko srebrne pokryte płaskorzeźbą, amforę glinianą z napisem: „Jawaris, syn Arastona“ i inne przedmioty. W górze Mitrydata odkryto kilka monet bardzo starożytnych. Z prawej strony drogi, prowadzącej z Kerczu do kwarantanny (gdzie się znajdowało starożytne miasto Mirmikion), w r. 1843, w 17-stu rozkopanych kurhanach, odkryte zostały groby. Piękności Krymu A. Mickiewicz opisał w Sonetach Krymskich; podróże swe po Krymie wydali w języku polskim, dr. Karol Kaczkowski i Edmund Chojecki, a po rossyjsku: Kondarakiego, A. K. Zawadzkiego i M. Sosnohorowa. (Z art. Enc. Orgelbr.).

Krymek, wś, w płn.-zach. stronie pow. bobrujskiego, w gm. życińskiej, nad rz. Ptyczą z lewej strony, ma osad 45 w glebie piaszczystej, łąk obfitość, miejscowość poleska.

Krymek, *Krymka*, ob. *Krymska Rudnia*, pow. radomyski.

Krymidów, wś, pow. stanisławowski, par. gr.-katol. Kończaki, o 5.3 kil. od st. p. Horożanka, ma 577 mk. w gminie, a w dominium 61. Dominium należy do Wolańskich.

Krymka, ob. *Moloda*.

Krymka, *Krymki*, wś, pow. bałcki, na samym krańcu tegoż pow., nad Kodymą, gm. Bohopol, par. Krzywe jezioro. Ma 82 dm., 624 mk., 1797 dzies. ziemi włośc., 651 dzies. dworskiej. Wś ta należała do dóbr skarbowych, r. 1816 na lat 12 nadana gen. Udomowi, a przez

tegoż ustąpiona Czarnomskiemu; obecnie nadana admirałowi Zawojko. *Dr. M.*

Krymka, ob. *Krymska Rudnia.*

Krymki, wś, pow. zwinogródzki, o 6 w. od Szpoły, o 4 od Lebiedyna, przy drodze szpolsko-złotopolskiej i dużym lesie z uroczyskami: Zimowiec i Piwne; 882 mk., 2045 dzies. ziemi, cerkiew z 1764 r. Własność Bolewiczowej.

Krymki, wś, pow. czehryński, o 5 w. od Erazmówki, śród lasów: Palczyków, Tymoszów, Kazanok, Pułkowniczy; ma wyborną glebę, gorzelnię, 603 mk., cerkiew z r. 1787. Własność dawniej Lubomirskich, dziś Pieńkowskich.

Krymki, niem. *Kroenken*, włośc. wś, pow. kartuski. Obszaru liczy mr. 207, gbur. 5, zagr. 5, ewan. 72, dm. 9. Parafia Prągowo, poczta Przywidz (Mariensee). Odległość od Kartuz 2 mile. K. należały do obszernych dóbr czapielskich, które oo. jezuici z Szotlandu nabyli r. 1617 od Krzysztofa Borzewicza. Wtedy jeszcze osada ta nie istniała, tylko bory rosły. Jezuici, wytrzebiwszy lasy, założyli najprzód małe pustkowie około r. 1760. Nieco później nazwali je Krynk, Krynki, a dla lżejszej wymowy Krymki. R. 1766 wydana była ta osada dwom czynszownikom, którzy płacili rocznie po złp. 60. Nadto mieli szarwark: zwieść przed zimą 3 wiertle drzewa do klasztorn, 9 dni włóczyć, 3 dni gnoić, 3 dni z kosą, 3 z grabiami odrobić; siano do Czapielsk zwieść; przy ryb łowieniu i wszelkiemu budowaniu dopomódz; gęsi 4 dać, kur 8. Z kontraktu ugodowego wyjmuje się: Budynki swoim kosztem wcześnie żeby naprawili pod karą. Chróstu rokitowego, grabowego i do palów grabiny, także do opału i budowania drzewa pozwala się. Węgli zaś nie będzie im wolno palić. Drzewa, osobliwie dębiny, buczyny, sośniny nie wolno ścinać bez wiedzy dworu pod karą tal. 10, tak aby jeden za wszystkich odpowiadał, i gdy który z nich zadość kontraktowi czynić nie będzie, osobliwie pustosząc budynki, zaniedbując roli, czynsz albo szarwarki zatrzymując, szkodę czyniąc w lesie, łąkach, takowego wszyscy sądzić i karać winni będą z wiadomością dworu i rugować z posiadłości i w jego miejsce mają innego osadzić, aby dwór w niczem szkody nie poniósł. Pastwiska wolne mają dla swego bydła i koni, owiec, świni, oprócz kóz, które szkodę czynią i t. d. Po okupacyi pruskiej i zaborze dóbr klasztornych wieś ta przeszła w posiadanie prywatne. Ob. akta oo. jezuitów w Szotlandzie. *Ks. F.*

Krymno, wś, pow. kowelski, okr. polic. lubomelski, gm. Kamień Koszyrski, przy trakcie kowelsko-pińskim, o 60 w. od Kowla, ma 120 dm. włośc., 700 mk., 2046 dzies. ziemi włościańskiej, a 4000 dzies. dworskiej, głównie lasów sosnowych. Tutaj jest stacya drogi żel. brzesko-kijowskiej, między Zabłociem a Myzowem, o 76 w. od Brześcia Litew., o 532 od Kijowa, o 10 w. od stacyi pocztowej K., o 25 w. od Hołowna. Ma kaplicę katolicką parafii Kamień Koszyrski. Gleba piaszczysta. Raz na rok jarmark. *A. Br.*

Krymska Rudnia, al. *Krymka*, wś, pow. radomyski, par. prawosł. Czudyn, o 5 w. od Czudyna, za Teterowem, w lesie, nad strugami Białką i Głuszycą, ma kaplicę katol. z obrazem św. Antoniego Padewskiego, poczytywanym za cudowny i ściągającym licznych pątników, należącą do parafii katol. Wyszewicze.

Krymskaja, st. p. w Ziemi Wojska Dońskiego, w 1 okr. dońskim.

Kryncal, ob. *Krętiata.*

Kryńcz, por. *Krintsch* (niem.).

Krynetaliszki, zaśc. szlach., nad Swiłką, pow. święciański, 2 okr. adm., o 16 w. od Święcian, 1 dom, 11 mk. katol. (1866).

Krynhelce, ob. *Krinhelecy.*

Krynica 1.) wś i folw., pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Suchożebry. Mają 23 dm., 267 mk., 1741 mr. ziemi. R. 1827 było 31 dm., 218 mk. Pozycya płaska, grunt w połowie pszenny, łąki dobre. Budynki murowane, gospodarstwo płodozmienne, starannie prowadzone, serwituty zamienione. Dobra K. były własnością generała b. w. p. Szydłowskiego, po śmierci którego w r. 1866 odziedziczył Antoni Szydłowski i sprzedał w r. 1870 Skarzyńskiemu. R. 1878 nabył K. dzisiejszy właściciel Leon Kozłowski wraz z całemi dobrami Patrykozy, do składu których folw. K. należy. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków K. i Szydłowin, nomenklatury Przemysław, wsi K.; rozległość wynosi mr. 1551; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 495, łąk mr. 74, pastwisk mr. 12, lasu mr. 557, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 1162, bud. mur. 3, z drzewa 10, płodozmian 14-polowy; folw. Szydłowin grunta orne i ogr. mr. 292, łąk mr. 33, pastwisk mr. 10, lasu mr. 43, nieużytki i place mr. 11, razem mr. 389, bud. mur. 2, z drzewa 3, płodozmian 8-polowy. Wś K. osad 28, z gruntem mr. 262. 2.) K., przys., pow. konstantynowski, gm., par. i okrąg sąd. Huszlew, rozległ. mr. 68, dm. 3, ludności 27. 3.) K., folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, poczta i okrąg sąd. Janów, rozl. mr. 150. Por. *Dziadkowskie.*

Krynica 1.) mały zaśc. w połudn. stronie pow. borysowskiego, nad rz. Plissą; ma osad 3, miejscowość górzysta, łąki dobre, okrąg polic. łohojski. 2.) K., karczma przy trakcie pocztowym ihumeńskim, pomiędzy miastem Śmiłowiczami i folw. Budą. *Al. Jelski.*

Krynica 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 23 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 4 dm., 44 mk. prawosł. 2.) K., wś rząd. i karczma, pow.

wilejski, o 27 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 5 dm., 61 mk.

Krynica, wś o 20 w. od Grodna, przy byłym trakcie handl. z Grodna do Wilna i Kowna.

Krynica, po łotew. *Krejnica*, wś w pow. lucyńskim, par. rundańskiej, własność Waldenów, dawniej Finkenaugenów.

Krynica, ob. *Rundany*.

Krynica, ob. *Judrany*.

Krynica (*Kniaża*), ob. *Kniaża-Krynica*.

Krynica, wś i miejsce kąpielowe, w pow. sądeckim, w okolicy górzystej i lesistej. Tak wś jak i zakład kąpielowy leżą w wąskiej dolinie górskiego potoku K., płynącego od Słotwin z lasu Huty, który zazwyczaj się tylko sączy, ale w czasie deszczów wzbiera bardzo wysoko, unosi wielkie głazy i wyrządza znaczne szkody. Ten potok łączy się z drugim potokiem, płynącym od góry Czerteża na północ od zakładu kąpielowego, a z Czarnym potokiem u wsi, poczem przyjąwszy jeszcze kilka innych potoków, uchodzi do Popradu pod Muszyną. Doliną tego potoku prowadzi gościniec od Muszyny przez zakład kąpielowy, Słotwiny, Krzyżówkę, Nową wieś, Łabowę, a dalej doliną Rostoki do Nowego Sącza. W samym zakładzie stanowi wał tego gościńca ochronę źródeł od zasypania żwirem przez wezbraną rzekę. Dolina wsi jest 487 m. npm. wzniesiona, zakład leżący na północ od wsi ma znacznie wyższe położenie 595 m. Okolica jest bardzo piękną i przedstawia z sąsiednich gór bardzo obszerne widoki; jestto kraina Podhala, gdzie leżą orne ziemie, aczkolwiek jałowe i wymagające pracowitej uprawy, obszerne łąki, ostatnie sady drzew owocowych i zimowe mieszkania ludzi. Niższe wzgórza okrywają lasy liściaste, dolinę — sprowadzona włoska topola i już skarłowaciałe buki; wyższe wzgórza pokrywają gromadnie drzewa szpilkowe, szczególniej sosna, świerk i limba jeszcze; mało tu jest nagich skał, które można widzieć tylko na zabrzeżach rzek; z ziół wiele macierzanki i rozchodników. Po obudwu stronach doliny piętrzą się coraz wyżej góry, zrazu wydające się tylko pagórkami, mianowicie, idąc od północy ku południowi: po zachodniej stronie Uzdy werch 813 m., Palenica 807 m. i Szczawiana góra 687 m.; od wschodu Czerteż 866 m. i Bradowice 817 m. npm. Wieś ma podług spisu ludności z 1880 r. 1879 mk., z których 56 przebywa stale na obszarze więk. posiadłości; według wyznania ma być 1537 gr.-katol., 275 rzym. katol., 5 akatol. i 280 izrael., t. j. 2097 osób. Znajduje się tutaj okazała cerkiew gr.-katol. parafialna z r. 1865—75, sąd powiatowy (okrąg 19448 dusz r. 1880), notaryusz, urząd pocztowy i telegraficzny i szkoła ludowa. Kasa pożyczkowa gminna ma 1741 zł. w. a. kapitału. Pos. więk. funduszu religijnego składa się ze 155 mr. roli, 32 łąk i ogr., 57 pastw. i 768 mr. lasu; pos. mniej. 2488 roli, 573 łąk i ogr., 658 pastwisk i 564 mr. lasu. Uposażenie parocha gr.-katol. stanowi 205 mr. roli, 29 łąk i ogrod., 110 pastw., 61 mr. lasu, młyn, tartak i dodatek do kongruy 27 zł. i 32 ct. w. a. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dekan. muszyńskiego, i liczy wraz ze Słotwinami (po rusku Sołotwiny) 1697 katol. Krynicę założył Danek z miasta (Tylicza) w r. 1547 jako sołtystwo wołoskie na dwóch łanach sosnowego lasu, który mu biskup krak. wykarczować pozwolił. Do r. 1772 należała K. wraz z 30 wsiami i miastami Tyliczem i Muszyną do biskupów krakowskich, poczem cesarz Józef II utworzył z tych dóbr osóbne państwo kameralne muszyńskie, przeznaczając dochód na fundusz religijny. Zakład zdrojowy powstał w końcu zeszłego stulecia, jakkolwiek dwa źródła w teraźniejszym zakładzie, źródło w Słotwinach i wsi, były oddawna mieszkańcom K. znane i przez nich używane. W r. 1784 spostrzegł te źródła, położone śród jodeł i sosen na pochyłości góry Zródlanej, komisarz obwodowy Styx von Saubergen, wykupił je od wieśniaka razem z domem o 3-ch izbach za 230 złr. i zwrócił uwagę rządu (ale już Rzączyński o K. wspomina). Wkrótce rozeszła się sława wody kwaśno-żelazistej i nim jeszcze zbadano jej skład chemiczny, gromadziły się tutaj setki ludzi, szukając ulgi w cierpieniach cielesnych. Pierwszy badał tę wodę prof. i radca budowniczy Haquet. Póżniej, bo w r. 1806, wysłano tam komisyą złożoną ze starosty sądeckiego von Riedelswald, inspektora domen Nossberga, inżyniera bar. Molla, Adama Rhima i prof. uniwersytetu krakowskiego dr. med. J. A. Schultesa. Komisya zastała jedno źródło z wodą do picia i jedno używane na kąpiel, łazienkę i dwa murowane domy, przytem uznała potrzebę znacznych wkładów na upiększenie, pobudowanie domów i drogi, któraby zarazem była grobla ochraniającą źródło używane do kąpieli, a które biło przy samym potoku. Skutkiem tej komisyi utworzono stałą posadę zdrojowego lekarza w K. i zbudowano lepsze łazienki i domy. Stałym lekarzem był do r. 1830 dr. Stirba, potem na czas kąpielowy doktorowie: Sporn, Berggrün i Czarnkowski; około 1840 r. zaczął zakład upadać. Dr. Schultes zrobił rozbiór chemiczny i opis wód wydał w Wiedniu: Ueber die Mineralquellen zu Krynica etc. Wien 1807. Rozbierał tylko dwa źródła Heleny i Karola. Wynik był taki: w 32 łutach znaleziono: chlorku wapna 0.37 granów, chlorku sody 0.61, węglanu wapna 12.16, węglanu żelaza 0.33, krzemionki 0.17, istoty ziemio-żywicznej 0.32, istoty wyciągowej 0.18 grn., wreszcie gazu węglowego cali sześć.

45.3. Ponieważ woda krynicka zostawia osad na dnie źródeł i na dnie kotłów, w których się ją do kąpieli ogrzewa, gdyż u źródła ma tylko 7.5° R. ciepłoty, przeto i ten osad koloru ciemno czerwonego poddał dr. Schultes badaniu. Osad źródłowy zawiera: istoty wyciągowej 0.32, chlorku wapnia 0.96, węglanu sody 1.27, węglanu wapna 24.50, węglanu żelaza 27.50, krzemionki 24.50 i kwasu węglowego 18 grn. Osad na dnie kąpieli: istoty wyciągowej 0.32, chlorku wapnia 0.22, węglanu sody 1.80, węglanu wapna 77.90, węglanu żelaza 7.10, krzemionki 7.40, istoty ziemio-żywicznej 1.80. W 1856 r. poddał te dwa źródła nowemu badaniu profesor chemii w uniwersytecie krakow. dr. Czyrniański i na 7680 granów wody krynickiej znalazł węglanu żelazowego 0.1695, węglanu wapna 10.9310, weglanu magnezyi 0.1120, węglanu sodowego 1.1732, fosforanu wapna 0.05, siarkanu wapna 0.0972, siarkanu potażowego 0.0892, siarkanu sodowego 0.5324, chlorku sodu 0.0814, kwasu krzemionkowego 0.6368 grn., wreszcie ślady niedokwasu manganezu, kwasu azotowego i ciał organicznych. Suma ciał stałych 13.8727, wprost oznaczono 14.3130. Objętość kwasu węglowego wolnego przy ciepłocie zdroju 7.5° R. i ciśnieniu barometrycznem 860 mm. w 100 litrach wody 144.820 C. C. Ciężar gatunkowy wody 1.0029. Ostatniego rozbioru dokonał 1878 r. prof. Olszewski. W 1816 r. opisał wody krynickie dr. F. Stirba: „Źródła mineralne w Krynicy“ Lwów 1816, a później dr. L. Żuławski: „Wody kwaśno-żeleziste w Krynicy“ Nowy Sącz, 1857. Ostatnia książka i troskliwość autora, który był lekarzem zdrojowym w 1853 i 1854, przyczyniły się znowu do podniesienia sławy K., gdyż upadek był już znaczny. Gdy nieprzychylny Galicyi dr. Schultes uznawał K. za najważniejsze miejsce kąpielowe w monarchii austryackiej i oświadczał, że liczne setki ludzi, które tu znalazły uzdrowienie, więcej świadczą o skuteczności tych wód, niż obszerne dzieła, to po r. 1840 liczba rodzin kąpielowych nie dochodziła 40. W 1853 objął nadzór lekarski dr. Żuławski, a nadzór nad zakładem radca kameralny Dominik Kaspar. Wzięto się do nowych ulepszeń; w 1853 było 73 rodzin, w 1854 r. 100 rodzin, a przez to powiększyły się fundusze kąpielowe. Głównie jednak K. zawdzięcza swój wzrost Dietlowi i M. Zieleniewskiemu, który od 1857 jest lekarzem rządowym zakładu. W 1864 r. zbudowano kaplicę rzym. katol. w zakładzie, która ma być wkrótce przebudowaną na obszerny kościół powstały ze składek. Odtąd wzrasta ciągle sława K., liczba gości i ulepszenia w zakładzie. W 1882 r. było 18 źródeł alkaliczno-żelazistych, z których 6 świeżo zbadano; podczas 3-ch sezonów kąpielowych trwających od 15 maja do 30 września, dochodzi liczba gości do 3000. W zakładzie znajdują się 3 hotele i (z nowo na rok 1883 przygotowanemi) 2 gmachy łaziebne, każdy o 100 gabinetach, 953 pokoi gościnnych, 7 publicznych restauracyj, apteka wyrabiająca pastylki kryniczne i wyciąg iglicowy na kąpiele balsamiczne, wreszcie czytelnia z wielu gazetami, wypożyczalnia książek, gimnastyka, teatr i orkiestra W czasie kąpielowym ordynuje sześciu lekarzy, a wywóz wody, w 1853 r. niedochodzący 3000 flaszek, zwiększył się dziesięć razy. Kilka kilometrów za zakładem jest góra Jaworyna, zakończona kilka set stóp wysokim skalistym wierzchołkiem, który lud nazywa kamieniem dyabelskim. Na żółtej piaskowcowej skale spoczywa druga ogromna skała, u podstawy znacznie cieńsza niżeli u wierzchołka. Ten kształt dziwaczny dał powód do podania ludowego, że ten wyższy kamień niósł nocną porą szatan gdzieś od Wieliczki, aby nim rozwalić budujący się Pławecki (Palocsa) zamek na Węgrzech. Pod skałą jest pieczara, z której się wydobywa stęchła woń, co ludowi okolicznemu podanie stwierdza. Z tej skały przedstawia się wspaniały widok na Tatry i liczne wioski. Do podniesienia zakładu przyczyniło się bardzo wiele ułatwienie komunikacyi koleją tarnowsko-leluchowską, bo oddalenie od stacyi w Muszynie wynosi tylko 9.5 klm. Zarząd dóbr kameralnych robi bardzo wiele dla podniesienia kąpieli i zaprowadza ulepszenia dla wygody gości. W ostatnich miesiącach r. 1882 zakupiono od włościan znaczny obszar na park i dokończono drogi w góry. Wskazywanie lekarskiego znaczenia K. i wymienianie chorób, które temi wodami mogą być uleczone, nie jest zadaniem Słownika; dla tego ograniczamy się tu na wzmiance, że w tej wodzie wszelkie niższych rzędów zwierzęta giną, że zostawia osad, którym pokrywa ciała dłużej w niej leżące, i że jej także używają jako przyjemnego chłodzącego napoju z winem węgierskiem i cukrem. Klimat dosyć zmienny, wietrzny, nawet w gorące miesiące (czerwiec, lipiec i sierpień) w słotne dnie spada do 5 stopni powyżej zera; z tego powodu kąpielowi goście muszą się zaopatrywać w ciepłą odzież. Czasowi kwitnienia drzew owocowych w końcu maja towarzyszy kilkodniowe zimno, w końcu czerwca przypada peryod deszczów, trwający 2 do 4-ch tygodni. Podczas tych wód (świętojańskich) daje się czuć dotkliwe zimno. W lipcu i sierpniu bywają upały, ale jeżeli wieje wiatr północno-wschodni, obniża się znacznie temperatura. Mimo tej zmienności sprzyja klimat K. zdrowiu, gdyż choroby nagminne prawie się tutaj nie pojawiają. Mieszkańcy, zwani góralami z Biskupczyzny, mówią przeważnie narzeczem mało-

ruskiem, mocno z polskim językiem zmięszanem, a z powodu przybywania gości budują domy schludniejsze i obszerniejsze niż w innych wioskach. Dokładną bibliografią K. podaje dr. M. Zieleniewski: „Illustrowany opis c. k. zakładu zdrojowego w Krynicy" (Kraków 1880). Najwięcej broszur o K. wydał tenże doktor Z. a ostatnio wydał kilka cennych dzieł o K. miejscowy zasłużony lekarz dr. Skórczewski. Oprócz tego czytaj dr. A. Hausser: „Der Kurort Krynica" (Wiedeń, 1879). *Mac.*

Krynica, po rus. *Krynycia* 1.) wś w pow. drohobyckim, 27 kil. na płn. wschód od Drohobycza, tuż na wschód od sądu powiat. i urzędu poczt. w Medenicach, 8 kil. na płn.-zachód od najbliższej stacyi kolejowej Bilcze-Wolica. Na płd. leżą Bilcze i Korośnica (al. Josefsberg), na zach. Medenice, na płn. Horusko i Radelicz, na wschód Rudnik (w pow. żydaczowskim). Wzdłuż granicy wsch. płynie potok Niezachówka (dopływ Dniestru) od płd. na płn., krętym biegiem. Na lewym jej brzegu, a więc we wsch. stronie obszaru leżą rozległe moczary, których woda spływa po części do Niezachówki, a po części do nastającego tutaj potoku Krynicy, płynącego na płn. wsch. i płn. do Radelicza. W płd. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 285 m.), na wsch. od nich grupa domów Stawczyzna (al. Stawczyna, na Stawczynie) i młyn. Na płd. od zabudowań wiejskich wznosi się wzgórze Zahumniki do 295 m., na płd. zach. od nich dochodzi inne wzgórze 299 m. wys., a na płn. zach. od niego leży folwark Marcelówka. Płd.-zach. część obszaru zajmują niwy tak zwane „Mogiłki" ze szczytem 298 m. wys. W stronie płn. leży blisko granicy obszaru las Dąbrowa. Własn. więk. ma roli ornej 439, łąk i ogr. 233, pastw. 18, lasu 4 mr.; własn. mniej. roli or. 992, łąk i ogr. 976, pastw. 460, lasu 36 mr. Według spisu z r. 1880 było 1203 mk. w gminie, 56 na obszarze dwor. (obrz. gr.-kat. z wyjątkiem kilkudziesięciu obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Medenicach, gr.-kat. w miejscu, należy do dekan. drohobyckiego a dyec. przemyskiej i ma filią w Sawczyźnie. We wsi jest cerkiew drewniana i szkoła 1-klas. nieetat. 2.) K., ob. *Kiernica*, t. IV, str. 45. *Lu. Dz.*

Krynica, pow. międzychodzki, ob. *Krynice.*

Krynica, rz., dopływ Łutowni, która z lewej strony do Narewki uchodzi.

Krynica 1.) pot. górski, powstaje we wsi Słotwinach, w pow. sądeckim, z połączenia się dwóch strug, jednej dopływającej od północy po wschodniej stronie gościńca, drugiej zaś od północnego zachodu z pod góry Jaworzyny (904 m.) i płynącej przez wieś Słotwiny; obie strugi łączą się niedaleko trzeciego dolnego zdroju słotwińskiego; odtąd tak powstały potok płynie na płd. przez zakład kąpielowy i wieś Krynicę, a następnie przez obszar gminy Powroźnika, gdzie z praw. brzegu uchodzi do Muszynki. Długość biegu 9 kil. Porusza trzy tracze, dwa w Krynicy, jeden w Powroźniku. Przyjmuje liczne potoki; i tak z praw. brzegu: Czarny z Izworem, a z lew. Palenicę i Szczawniczny. Nad doliną, w której rozsiadła się wieś Krynica i zakład kąpielowy, od wschodu wznoszą się Hawryłakówka (783 m.), Jasiennik (796 m.), Buczki (652 m.), a od zachodu Uzdy wierch (813 m.), Szczawiana (687 m.) i Jastrzębska góra (695 m.). 2.) K., potok łączny, wytryska we wsi Krynicy, w pow. drohobyckim, i po krótkim biegu w kierunku północno-wschodnim wpada do Kłodnicy z lew. brzegu. Długość biegu 2 ½ kil. 3.) K., potok, wypływa ze stawku na zachodniej granicy gm. Bełzca, w pow. cieszanowskim, płynie zrazu na lekki płn.-wsch. łączkami, opływa wieś od strony północnej; przepływa we wsi dwa stawki; poczem wraca się na wsch., a minąwszy młyn Jutkę, przechodzi przez granicę Galicyi, gdzie płynie między domostwami gm. Żyłki, na przestrzeni 1125 m., i znowu wchodzi w Galicyą i w kierunku płd.-wsch. wpada z prawego brzegu do Sołokii, pomiędzy domostwami Netreby Żurawieckiej, w obrębie gminy Żurawiec, w pow. rawskim. Długość biegu 11 kil. przeszło. Porusza 4 młyny. Por. *Kadłubiska.* *Br. G.*

Krynica (*Kamienna*), ob. *Kamienna Krynica.*

Krynica (*Czarna*), ob. *Czarna Krynica.*

Krynice, wś, pow. tomaszowski, gm. Krynice; leży przy trakcie bitym, o 2 mile od Zamościa i tyleż od Tomaszowa odległa, w uroczym jarze, ciągnącym się wężykowato przy szosie idącej przez lasy liściaste i iglaste. Piękność położenia podnosi jezioro 600 mr. rozległe, które pod źwierciadlaną powierzchnią wielką obfitość ryb kryje. Jadącemu z Krynic na zachód ku Zamościowi odsłania się cudna panorama, na zamykające jar po obu stronach wyniosłości pokryte liściastym lasem (buki, graby) i dochodzące 1000 stóp npm. Wieś rozciąga się z jednej strony nad obszernem jeziorem; z drugiej strony szosy na wyniosłej stromej pokrytej lasem sosnowym górze, wznosi się piętrowy z cegły dwór. Folw. ma 319 mr. gruntu, 120 mr. lasu; wś ma 46 dm., 479 mk., gruntu 423 mr., lasu 45 mr. R. 1827 dm. 47, mk. 307. We wsi jest kancelarya gminna i szkółka. Była tu przed laty st. poczt. a do r. 1870 magazyn solny. Dobra K. są oddawna własnością Głogowskich, dziś Franciszka Głogowskiego. Folw. K. z nomenklaturą Majdan Krynicki, wsiami: Polany i Majdan, rozległe mr. 904: grunta orne i ogrody mr. 348, łąk mr. 38, pastwisk mr. 22, wody mr. 12, lasu mr. 467, nieużytki i place mr. 16, bud. mur. 1, z drzewa 26, płodozmian 9-polowy. Wś K. os.

43, z grun. mr. 459; wś Polany os. 39, z grun. mr. 547; wś Majdan os. 20, z grun. mr. 266. Gm. K. należy do sądu gm. okr. V w Tarnowatce, st. poczt. Tomaszów, ma 13468 mr. obszaru i 3650 mk. W skład gm. wchodzą: Antonówka, Dąbrowa, Dzierążnia, Dzierążeńskie Budy, Dzierążeńska Huta, Garbie, Klecówka, Krynice, Kryniczki, Krynicki Majdan, Korolówka, Namule, Niemirówek, Polany, Romanówka, Sielec, Sielecki Majdan, Zwiartówka.

Krynice, ob. *Krynicze.*

Krynice, niem. *Krinitz*, wś, pow. międzychodzki, nad Wartą; 22 dm., 151 mk.; 115 ew., 36 katol.; 20 analf. Poczta we Wiejcach o 5 kil., gościniec o 10 kil.; stacya kolei żel. i tel. w Drezdenku o 28 kil. *M. St.*

Krynicki Majdan 1.) wś, pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie, o 3 w. na płn. wsch. od wsi Krynice, przy szosie z Tomaszowa do Zamościa. Ma 24 dm., 318 mk., 250 mr. gruntu, 20 mr. lasu. 2.) K. *Majdan*, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, założona na terytoryum przyległej wsi Kryniczki.

Krynickie, jezioro przy wsi Krynice, na płn. od Krasnobrodu, w pow. tomaszowskim, ma rozległości do 600 mr. Mały strumień odprowadza wody do Wieprza. Brzegi jego wyniosłe, bezleśne; od zachodu tylko przechodzi w obszerną błotnistą nizinę, stanowiącą widocznie dno wielkiego jeziora, które rozlewało się szeroko kilkoma ramionami pod wsie: Namule, Suchowola, Hutki, Zaboreczno, Polany. Dzisiejsze jezioro jest tylko maleńką pozostałością dawnego olbrzyma, który stanowił zbiornik wód rozległych tutejszych lasów. W dykcyonarzu Echarda opisane jako Krynice v. *Brynice.*

Krynickie bagno, w pow. zamojskim, pod lasem, we wsi i gm. Suchowola, dalszy ciąg jeziora krynickiego, w pow. tomaszowskim, leży na płn. osady Krasnobrodu; zajmuje około 50 mr. powierzchni wraz z otaczającem je trzęsawiskiem. *Tiro.*

Krynicz (Dobra), ob. *Ingul.*

Kryniczany, wś, pow. kamieniecki, u źródeł rz. Krynki, dopływu Smotrycza, gm. i par. Smotrycz. Ma 486 mk., w tem 21 jednodworców, 83 dm., ziemi włośc. 352, dwor. z Rzepińcami 1035 dzies. Za lustracyi Humieckiego 1616 r. należała do ststwa skalskiego; posesorką jej była Anna Wilkońska. Tatarzy kilkakroć niszczyli K. tak, iż wtedy miały tylko 15 roboczych. Przy następnej lustracyi 1629—36 K. al. Kryniczyska zostawały we władaniu Telefusów i dawały kwarty 114 fl. Nakoniec ze smotryckiem ststwem dostały się przez zamianę na Jarugę do Potockich i dopiero przed paru laty przeszły w obce ręce. Jest tu cerkiew p. w. N. Maryi P., mająca 653 parafian i 36 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Krynicze, *Krenicze*, wś w pow. kijowskim, o 2 w. od Podhorzec, położona między górami, obfituje w krynice, skąd i nazwa wioski. Mieszkańców 276, trudnią się ogrodnictwem i pszczelnictwem. Niewielka kapliczka z r. 1761.

Kryniczki 1.) wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Krynice, par. Łabunie, niedaleko Krynic, ma 9 dm., 54 mk., 66 mr. gruntu, 13 mr. lasu. Dwór wystawiony z drzewa nad jeziorem z ogrodem świeżo założonym, ma 611 mr. gruntu, 150 mr. lasu. Własność Piotra Kurmanowicza, dawniej Głogowskich. 2.) K., wś nad rz. bez nazwy, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, leży śród jaru w okolicy lesistej. Jest tu 37 dm., 314 mk., gruntu 449 mr., 82 pr.

Kryniczki, potok, ob. *Sulimówka.*

Kryniczki 1.) wś, pow. bałcki, gm. Korytna, ma 705 mk., 991 dzies. ziemi włośc., 1227 dzies. dworskiej. Cerkiew p. w. N. Maryi P. ma 849 parafian i 59 dzies. ziemi. Należały K. do Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich, przez których dochód z niej średnio określony 2483 złp. Dziś Brzozowskich. 2.) K., przys., pow. uszycki, gm. Łysiec, pod m. Sokulcem, ma 10 dm. Jest tu krynica cudowna, do której lud okoliczny gromadzi się w wielkiej ilości na uroczystość Serca Jezusowego. *Dr. M.*

Kryniczki, st. p. w gub. taurydzkiej, pow. teodozyjskim, między stacyami Karasubazarem i Teodozyą.

Kryniczne, *Kryniczna*, wś, nad rz. Wołkiem, pow. latyczowski, gm., okr. polic. i par. Derażnia, o parę wiorst od st. dr. żel. odesko-wołoczyskiej Derażnia. Ma 42 dm., 906 mk., 664 dzies. ziemi dwors., 580 dzies. włośc., młyn. K. należało do ststwa barskiego, następnie do klucza derażnieńskiego bankiera Teppera; jakiś czas do Markowskich, obecnie Rudnickich. Za lustracyi Humieckiego 1616 r. należała do wójtostwa latyczowskiego. *Dr. M.*

Kryniczyn, folw. pryw., pow. wilejski, o 68 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dom, 2 mk. katol.

Kryniczyn, mko rząd. w pow. poniewieskim, nad Jeszmionką, o 42 w. od Poniewieża, własność bar. Szyllinga. Paraf. kościół katol. śś. Piotra i Pawła, murowany, 1781 r. fundowany przez ks. Szarkiewicza i parafian. Par. katol. dekanatu poniewieskiego, dusz 5161. Kaplice w K. (na cmentarzu), w Dowianach i Maciejunach.

Kryniczyska, ob. *Kryniczany.*

Kryniczyzna, folw. na obszarze dworskim Kawsko, pow. stryjski.

Kryniejca, ob. *Rundany.*

Kryniówka, także *Chryniaszka*, jak czytamy na mapie Galicyi Kummersberga (sekc. 49), góra w obr gm. Sorok, od wsi na płn. zachód,

pod 43° 1' wsch. dłg. g. F., a 48° 37' 16"; wznosi się 350 m. npm. (szt. gen.). Miejsce znaku triangulacyjnego. *Br. G.*

Krynka, wś i kol., pow. łukowski, gm. Dąbie, par. Łuków, ma 75 dm., 552 mk. i 2032 mr. obszaru; kol. zaś 7 dm., 280 mr. W 1827 r. była tu wś rząd., miała 57 dm. i 303 mk. Majorat K. otrzymał generał lejtn. Obruczew. Por. *Grężówka.*

Krynka, jezioro w pow. ihumeńskim, nad brzegiem rzeki Berezyny, o $1\frac{1}{2}$ w. w stronie północnej od mka Berezyny, ma rozległości około 5 mr.; ponieważ ma łączność z rzeką, jest więc bardzo rybne. *Al. Jelski.*

Krynka, rzeczka, lewy dopływ Smotrycza, w pow. kamienieckim, płynie od wsi Kryniczany. *X. M. O.*

Krynka, ob. *Nietupa.*

Krynki 1.) wś i folw., pow. opatowski, gm. Kunów, par. Krynki, odl. 28 w. od Opatowa, przy drodze bitej, ma kościół paraf. murowany, dom przytułku dla starców i kalek. W 1827 r. było tu 43 dm., 305 mk. a wś własn. rząd.; obecnie 60 dm., 474 mk., 802 mr. ziemi włośc. i 294 mr. folw. rządowego. K. były własnością biskupów krakowskich, którzy ufundowali tu parafią i kościół. W XV w. już istniał tu kościół drewniany św. Marcina (Dług. II, 486), obecny z muru wzniósł w 1727 r. Mikołaj Zacharski. Par. K. dek. opatowski, 2798 dusz. 2.) **K.**-*Rogale*, wś, pow. siedlecki, gm. Tarków Wielki, par. Paprotnia. Ma 18 dm., 105 mk., 585 mr. obszaru.

Krynki, mko, pow. grodzieński, o 46 w. od Grodna, o 21 od Sokółki, niedaleko rz. Swisłoczy, ma zarząd 2-go okr. adm. i gm. kryńskiej. Do okręgu adm. kryńskiego należy 5 gmin: kryńska, indurska, wielko- i małobrzostowicka, hołyńska. R. 1878 K. miały 3336 mk., w tem 2823 izrael. Parafialny kościół katol. ś. Anny, z drzewa wzniesiony 1522 r. przez króla Zygmunta. Parafia katol. dekanatu grodzieńskiego: dusz 4753 w pow. grodzieńskim i sokólskim. Tu król Władysław Jagiełło na prośby usilne Zygmunta Kiejstutowicza w. książęcia litews., zjechawszy po skończonych łowach w puszczy białowieskiej w początkach marca r. 1434, odnowił jedność Litwy z Koroną i ściślejszym węzłem ją utwierdził. Zygmunt, który mu ze wszystkimi prałatami i panami litewskimi zabiegł drogę w Krynkach, największą mu cześć, jako dobrodziejowi swemu, oddając przy złożeniu bogatych podarunków, błagał, żeby król głębiej do Litwy i zapewne do jej stolicy pojechał; ale Jagiełło nie dał się uprosić, bądź dla podeszłych lat, bądź dla nieustalonej spokojności zupełnie w tym kraju od Swidrygajłły. Układy jednak zamierzone wszystkie przyszły do skutku. Stanęło naprzód znowu wieczne zjednoczenie obu narodów, które Zygmunt w osobnym przywileju w Grodnie t. r. pod jego i 39 baronów i bojarów litewskich pieczęciami danym utwierdził. Poczem Jagiełło uznał i ogłosił Zygmunta prawdziwym wielkim książęciem litewskim, pod zwierzchnością swoją. Nadto Zygmgnt na wstawienie się króla, podobnież w tym samym czasie, potwierdził prawa i swobody litewskie. Król po załatwieniu tak ważnego dzieła, wrócił się z Krynek do Polski, i wprost do Lublina pojechał. Za drugiej wojny szwedzkiej, Karol XII, chcąc ubiedz Augusta II w zimie r. 1706 w Grodnie z wojskiem swem leże mającego, gdy wysilonym pochodem śpieszył z Polski do Litwy, tu w Krynkach we 12 godzin 7 mil z Zabłudowa uszedłszy z głównym korpusem, d. 12 stycznia t. r. stanął. Wszystkie domy miasteczka zostawiwszy chorym żołnierzom, sam z całem wojskiem pomimo zimna przez jeden dzień i dwie nocy leżał obozem pod szałasami.

Krynki 1.) wś i dobra, w pow bobrujskim, nad rz. Ptyczą z lewej strony, niegdyś dziedzictwo Olelkowiczów, później Radziwiłłów, a przez wiano obecnie ks. Wittgensteina. Wieś ma osad 28; folw. ma obszaru około 80 włók. Grunta lekkie, miejscowość poleska, łąki wyborne, młyny przynoszą intraty około 500 rubli. Okrąg polic. 4 świsłocki. 2.) **K.**, wś i dwa folwarki w gub. mińskiej, pow. nowogródzki, nad rz. Serwecz; wś ma osad 28; folwarki, własność Lipnickich, mają obszaru: jeden— $16\frac{1}{4}$ włók, drugi— przeszło 20 włók. Miejscowość wzgórkowata, bezleśna; gleba i łąki wyborne. *Al. Jel.*

Krynki, z folw. *Krotowsza,* majętność położona na skraju gub. mohilewskiej, tam, gdzie ona graniczy z witebską, w pow. orszańskim, od Witebska odległa o 24 w., od Orszy o 50, od Mohilewa o 135, nad rz. Łososinką (wpadającą do Suchodrewki, ta zaś do Łuczosy, a Łuczosa do Dźwiny). Przez majątek przechodzi dawny trakt pocztowy łączący Witebsk z Moskwą; o 8 w. od dworu z jednej strony i o 7 z drugiej przechodzą dwie szosy: smoleńska i mohilewska. W 1812 r. Napoleon I zdążał tędy ku Moskwie. Wprzódy K. należały do rodziny Hurków, a dokumenta ich familijne świadczą, że fundum niegdyś znajdowało się w dzisiejszym folwarku Krotowsza; snadź z tego powodu wzniesiono tam murowaną kaplicę katolicką w stylu bizantyjskim. Data wzniesienia kaplicy niewiadoma; w r. 1855 arcybiskup Hołowiński pozwolił odprawiać tam nabożeństwo w dni powszednie; kaplica należy do par. babinowickiej. W kaplicy pochowani: Józef Romejko-Hurko, podkomorzy województwa witebskiego; Józef Romejko-Hurko, porucznik petyhorski, gubernator; Włodzimierz Romejko-Hurko, generał piechoty wojsk cesar-

sko-rossyjskich, ojciec dzisiejszego generał-gubernatora Józefa Hurki, który się odznaczył w ostatniej tureckiej wojnie 1877—78; nad grobem generała Włodzimierza Hurki wzniesiony pomnik: krzyż z białego marmuru i także tablica z napisem w języku polskim i rossyjskim; wreszcie generał-major Leopold Romejko Hurko. Według dokumentów familijnych protoplasta rodziny Hurków Eustachy Romejko-Hurko, chorąży witebski, w r. 1540 nabył majętność Krotowsza w województwie witebskiem od Janowej Nowickiej-Drobyszowiczowej; syn jego Tymoteusz otrzymał w spadku Krotowszę w 1560 r., a w 1563 król Zygmunt-August nadał mu cenne dobra Wielkie-Sioło, również w witebskiem wojew. położone. Józef Romejko-Hurko, porucznik petyhorski a potem gubernator, mieszkał już w Krynkach; sądząc ze stuletnich drzew w parku krynkowskim, należy się domyślać, że K. były folwarkiem Krotowszy, jak Krotowsza jest dziś folwarkiem K. Generał-major Leopold Romejko-Hurko otrzymał po ojcu swoim Józefie majętność K., oraz Krotowszę, Wysokie-Łuszujewo i Pogrebiówkę, należące do klucza krynkowskiego; w Wysokiem urządził fabrykę papieru, do której użył siły wodnej rzeki Suchodrewki; przy papierni znajduje się zakład odlewów żelaznych; w K. Leopold Hurko założył fabrykę cukru z buraków, która funkcyonowała do czasu uwłaszczenia włościan; dobra wyżej wymienione odziedziczył po ojcu Leopoldzie Aleksander Romejko-Hurko, który, chcąc rozwinąć na szerszą skalę papiernię, zakupieniem nowych maszyn utracił wielki kapitał, w skutek tego zmuszony był przedać K.; w r. 1875 majątek przeszedł we władanie Eliasza Mazarakiego. Papiernia i fabryka odlewów, pomimo maszyn nowszych systemów, obecnie nie są w działaniu. W 1882 r. K., Krotowszę z uczątkami Iwankowo, Karługi i Krukowo, w ilości 1560 dziesięcin, nabył generał-lejtnant generalnego sztabu Stanisław Chomiński, właściciel dóbr w pow. święciańskim, który oddał w posagu K. z przyległościami córce swojej Maryi, małżonce Józefa Szadurskiego, pochodzącego z Inflant polskich.

Krynki, st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, na przestrzeni Witebsk-Smoleńsk, o 24 wiorst od Witebska.

Krynki, ob. *Krymki*.

Krynowskie jezioro, ob. *Adamówka*.

Krynycia, ob. *Kiernica* i *Krynica*.

Krypacze, wś, pow. nowogródzki, gm. horodyszczańska, o milę od Horodyszcza, przy gościńcu wiodącym do historycznej Połonki; ma osad 13, w miejscowości bezleśnej. *Al. Jelski.*

Krypica, zaśc. szlach., pow. trocki, 1 okr. adm., 20 w. od Trok, 1 dom, 4 mk. kat. (1866).

Krypiczka, ob. *Tykicz Górny*.

Krypkowski Majdan, pow. chełmski, gm. Pawłów.

Krypno, wś, pow. białostocki. Była tu kaplica katol. paraf. Knyszyn, dziś filia pod wez. N. Maryi Panny. Kościołek drewniany. Por. *Knyszyn.*

Kryptów, ob. *Kriptau* (niem.).

Krypule, wś i karczma włośc., pow. wilejski, o 61 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. parafianowska, 6 dm., 51 mk. Była tu w lesie stacya pocztowa (1866).

Krypy 1.) wś i folw., pow. węgrowski, gm. Ruchna, par. Liw. W 1827 r. była to wieś rząd. miała 21 dm., 176 mk.; obecnie 21 dm., 218 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. od rz. Liwca 1 w., rozległy mr. 718: grunta orne i ogrody mr. 295, łąk mr. 184, pastwisk mr. 94, lasu mr. 122, nieużytki i place mr. 23, bud. mur. 7, z drzewa 4, płodozmian 12-polowy. Wś K. osad 24, z grun. mr. 242. 2.) **K.**, wś, nad rz. Czerwonką, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka. W 1827 r. 27 dm., 147 mk.; obecnie 37 dm., 257 mk., 1160 mr. rozległości.

Kryschanowitz (niem.), ob. *Krzyżanowice.*

Kryściów, góra wznosząca się na granicy gm. Uhrynia i Łosia, w pow. nowosądeckim, między potokami Nowawieś (od wsch.) a Uhryńskim (od zach.). Wzniesienie 828 m. npm.

Krysiacy. Tak zowią mieszkańców pow. opolskiego i olesińskiego na Szląsku górnym, którzy w mowie polskiej wymawiają *sz*, *cz*, jak *s*, *c*.

Krysiaki 1.) folw., pow. łaski, gm. Dzbanki, par. Rusiec. W 1827 r. 4 dm., 25 mk., obecnie 1 dm., 7 mk., 118 mr. obszaru. 2.) **K.**, wś i os. karcz., pow. noworadomski, gm. i par. Rząśnia. W 1827 r. wś rząd. 5 dm., 31 mk., obecnie 12 dm., 146 mk., 70 mr. ziemi włośc. i 3 mr. os. karcz. 3.) **K.**, wś, nad rz. Szkwą, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec. Leży śród błot, ma 1668 mr. obszaru, 29 dm. W 1827 r. była to wieś rząd., miała 39 dm., 234 mk.

Krysie, wieś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Krysilwicz (dok.), ob. *Kreiselwitz.*

Krysk, wś nad rz. Naruszewką, pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Krysk, odl. 10 w. od Płońska, ma kościół paraf. murowany, kasę wkładowo-zaliczkową gminną, wiatrak, karczmę, 11 dm., 210 mk., 886 mr. gruntu, 26 nieuż. K. kol. ma 6 dm., 63 mk., 346 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 18 dm., 287 mk. Kościołek drewniany erygował r. 1481 Jan kanonik płocki de Krysko. W XVI w. zniszczony od pioruna i na nowo z cegły wystawiony pod wezwaniem św. Floryana. Od początku XIX w. zniszczony przez brak dozoru, r. 1850 odnowiony staraniem Fran. Dziechoń-

skiego, obecnego proboszcza. Par. K. dawniej dek. zakroczymskiego ma 2200 dusz. K. w XVI w. należał do rodziny Kryskich, z których Małgorzata była matką św. Stanisława Kostki; w XVIII w. był w posiadaniu Sołtyka, kasztelana krakow., którego tablica wmurowana jest w kościele. Obecnie należy do Kazimierza Karczewskiego. Według Tow. Kred. Ziems. folwark K. (z wsią K. i Drohowo), od rzeki Wisły w. 12, rozległy mr. 745: grunta orne i ogrody mr. 559, łąk mr. 125, pastwisk mr. 1, lasu mr. 20, nieużytki i place mr. 40; bud. mur. 18, z drzewa 30; płodozmian 8 i 10-polowy. Wieś K. osad 57, z grun. mr. 314; wś Drohowo os. 20, z grun. mr. 224.

Kryska Wola, wś, pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Krysk, odl. o 9 w. od Płońska, 9 dm., 142 mk., 594 mr. gruntu, 6 nieuż.

Kryski, ob. *Kuchary*.

Kryski, wś, pow. królewiecki, gub. czernihowskiej, nad rz. Hołowiezną, ma znaną cukrownię (Markiewicza).

Kryski-Ług, sianożęć 400 mr. rozl. w *Horodnicy* (ob.).

Kryśkowo, os. pryw., pow. dzisieński, o 52 w. od m. Dzisny, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny, 1 dom, 17 mk. katol. (1866).

Krysline (niem.), część wsi Szczedrzyk, pow. opolski.

Krysów, piękny folwark w gub. i pow. mińskim, przy samym dawnym trakcie pocztowym mińsko-nowogródzkim, nad rzeką Uszą, nieopodal dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, o w. przeszło 10 od stacyi Fanipol, o wiorst parę od przystanku Czapska i o milę od Kojdanowa odległy. Grunta dobre, łąki nad Uszą wyborowe. *Al. Jel.*

Krysów, ob. *Kreisau*.

Krysowa, góra, w Karpatach wschodnich, w ich dziale dukielsko-skolskim, w obr. gm. Jaworzca, w pow. liskim, w pasie pogranicznym węgierskim, od wsi na południowy wschód, nad jej przysiołkiem Kopylskiem; wznosi się do 844 m. npm. (szt gen.), pod 40° 8' wsch. dług. g. F., a 49° 13' półn. szer. g. Szczyt ten leży w północném przedłużeniu grzbietu górskiego, Połoniną wetlińską zwanego, a tworzącego dział wodny między dopływami Wetliny i Sanu. Ob. *Połonina wetlińska*.

Krysowice, po rusku Krysowyczi, wieś w pow. mościskim, 4 kil. na południe od sądu powiat., stacyi poczt. i kolejowej i urzędu poczt. w Mościskach. Na północ leży Zakościele, na wschód Strzelczyska, na południowy wschód Buchowice, na połud. zach. Pakość, na zachód Czyszki. Przez wschodnią część obszaru płynie pot. Siecza (al. Sieczka). Wchodzi on tu z Pakościa i płynie zrazu na półn. wsch. a potem na północ i wchodzi do Strzelczysk, gdzie się łączy z Siekanicą. Na lew. brz. potoku leżą zabudowania wiejskie (233 m.), w stronie połud. zach. zaś, na granicy Pakościa, folw. krysowicki. Własn. większa ma roli ornej mr. 282, łąk i ogrodów 88, pastwisk 39, lasu 71; własn. mniejsza roli ornej mr. 393, łąk i ogrodów 50, pastwisk 87, lasu 17. Według spisu z r. 1880 było 670 mk. w gminie, 104 na obsz. dwor. (obrz. rzym. katol. z wyjątkiem stu kilkunastu obrz. gr. katol.). Par. rzym. katol. w Mościskach, gr. katol. w Pakościu. We wsi jest kaplica murowana obok pysznego pałacu, śród gustownego rozległego ogrodu. W K. jest glina przydatna na fajans i dobra ruda żelazna czerwona. (Rkp. Ossol. Nr. 1825). Nazwa wsi pochodzi od Krysów, ruskiej, szlacheckiej rodziny. Na początku wieku XVIII należała wś do Złoczowskich, naprzód Stefana Złoczowskiego, chorążego halickiego, a potem syna jego Michała Jana Stefana Złoczowskiego, który się pisał panem i dziedzicem na Chocimierzu i Krysowicach, a 5 sierpnia r. 1725 wydał w zamku krysowickim dokument, nadający popowi w Pakościu półłanek pola. (Ob. Schematyzm ruskoho klera w epar. peremyszlskoj—1879). Przy końcu w. XVIII był dziedzicem Adam hr. Mniszek, chorąży nadworny koronny, kawaler orderu Orła białego i św. Stanisława. On to wybudował pałac, kaplicę i założył ogród w guście angielskim. Obecnie jest właścicielem wsi hr. Stadnicki. W zbiorach hrabiego znajduje się duży spółczesny portret króla Jana III. We wrześniu r. 1881 przebywał w pałacu krysowickim przez dni kilka cesarz Franciszek Józef I, podczas swojej podróży po Galicyi i brał udział w rewiach wojskowych, które się odbywały na przestrzeni od Krysowic aż po Przemyśl. Na odjezdnem ofiarował włościanom 2000 zł. na założenie szkoły. Część ogrodu przedstawił Stęczyński w „Okolicach Galicyi". Widok pałacu znajduje się w Muz. Ossol. „Widoki Galicyi" Nr. 1642. *Lu. Dz.*

Krysowice, por. *Kreisewitz*.

Krystkowo, *Krystyanowo*, ob. *Chrystkowo*.

Krystkowo, niem. *Christkowo*, pow. świecki, ob. *Krostkowo*.

Krystkowo, niem. *Kristkowo*, włośc. wieś, pow. wejherowski, nad strugą Białą al. Zagórską, w okolicy lesistej i piaszczystej, obejmuje 2 gbur. posiadł., włók 6, katol. 9, ew. 28, dm. 2. Parafia Kielno, szkoła Łężyca, poczta Zagórze. Odległość od Wejherowa 2 mile.

Krystopole, st. poczt. w gub. mohilewskiej, pow. starobychowskim, między stacyami Propojsk i Dowsk.

Krystyampol, ob. *Krystynopol*.

Krystyan, ob. *Kiersztan*.

Krystyan, ob. *Chrystyan*.

Krystyanów, kol., pow. jędrzejowski, gm. i par. Sędziszów.

Krystyanowo, wś i folw., pow. rypiński, gm. i par. Żałe, odl. o 10 w. od Rypina, ma 7 dm., 39 mk., 279 mr. gruntu, 20 nieuż.

Krystyanowo lub *Chrystyanowo*, wś, pow. bukowski, 13 dm., 118 mk., wszyscy katol.; 21 analf. Poczta w Kuślinie o 8 kil.; st. kol. żel. i tel. w Buku o 10 kil. *M. St.*

Krystyna, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Osieck, ma 29 dm., 213 mk., 466 mr. obszaru.

Krystynele, niewielka wieś w pow. mińskim, gm. białoruckiej, nad rz. Usiażą; ma osad włócznych 4. Grunta i łąki dobre. *Al. Jel.*

Krystynka, niem. *Christinchen*, wieś, pow. chodzieski.

Krystynopol, folw. szlach., pow. święciański, 4 okr. adm., o 68 w. od Święcian, 1 dom, 5 mk. kat. (1866).

Krystynopol (al. *Krystiampol*; po rusku *Krystynopil*, po łacinie *Christinopol*), miasteczko w pow. sokalskim, o 74 kil. od Lwowa, 13 kil. na połud. połud. zach. od sądu powiatowego w Sokalu, między 50° 21' 45" a 50° 24' 15" szer. i między 41° 52' a 41° 55' 15" wschod. dług. od F. Na północ leżą Boratyn i Dobraczyn, na półn. wschód Kłusów, na wsch. Bendiuha poturzycka, na południe Parchacz, na zachód Ostrów. Wzdłuż granicy wschodniej płynie od południa na północ krętym biegiem Bug, oddzielając Bendiuchę poturzycką i Kłusów, poczem skręca na półn. wsch. i płynie do Kłusowa. Od lewego boku wpada do niego w obrębie miasteczka Zołokija. Nadpływa ona od zachodu z Ostrowa, kilkoma ramionami, które się łączą w odległości półtora kil. od ujścia. Potok przybiera odtąd kierunek połud. wsch. i zatrzymuje go aż do ujścia. W dolinie Żołokii i na północ od niej leżą zabudowania wiejskie i przysiołek Nowydwór. Najwyższe wzniesienie czyni tutaj 202 m. W stronie południowej wznosi się wzgórze Krystynopol do 199 m. w polu zwanem: od Kaplicy. Własn. większa (Tadeusza hr. Wiszniewskiego) ma roli ornej 232, łąk i ogrodów 116, pastwisk 82 mr.; własn. mniejsza roli ornej 942, łąk i ogr. 602, pastw. 72 mr. Według spisu z roku 1880 było 3484 mk. w gminie, 35 na obsz. dwor. (404 obrz. rzym. katol., 364 obrz. gr. katol., 3 akatol., 2748 wyzn. mojżesz.). Par. rzym. katol. w miejscu, należy do dek. bełzkiego, archidyecezyi lwowskiej i ma 8 wsi: Boratyn, Dobraczyn, Kłusów, Madziarki, Nowydwór, Parchacz, Sielec i Zawisznia. Parafią powierzono r. 1797 oo. bernardynom, dla których Kazimierz Szczęsny na Potoku i Podhajcach Potocki, kasztelan krakowski, klasztor i kościół w r. 1695 fundował i ciało św. Klemensa z Rzymu sprowadzone tu złożył r. 1730. Kościół jest murowany; rok konsekracyi niewiadomy. Par. gr. katol. także w miejscu, należy do dek. bełzkiego a dyec. przemyskiej i ma filie w Kłusowie, Parchaczu i Horodyszczu. Urząd parafialny sprawują oo. bazylianie, mający w Krystynopolu klasztor i cerkiew. Założycielem tego monastyru był Franciszek Salezy Potocki, wojewoda kijowski. Jeszcze około r. 1763 postanowił on był powierzyć duszpasterstwo w swem dziedzicznem miasteczku Krystynopolu oo. bazylianom i w tym celu wydał 27 września r. 1763 w Tartakowie akt fundacyjny, oznaczający dostateczną dotacyą dla klasztoru. Początkowo miał być klasztor drewniany, a między innemi warunkami postawił Potocki także i ten, iżby zakonnicy brali udział w procesyach, odbywanych w kościele bernardyńskim, a oraz pomagali bernardynom w obowiązku spowiadania. Bazylianie nie chcieli jednak przyjąć tych warunków i dlatego też fundacya weszła w życie nieco później dopiero, kiedy Potocki od pomienionych warunków odstąpił, a kapituła brzeska r. 1772 fundacyą przyjęła. Dzisiejszy klasztor i cerkiew św. Jura są wymurowane kosztem Potockiego od 1771 do 1776. Dobrodziejem klasztoru był Józafat Wysocki, archimandryta żółkiewski, który zapisał na klasztor 20000 zł. W klasztorze przebywa 3 zakonników. (Historyą monasteru podają: „Szematyzm czyna św. Wasylia i pohliad na monastyre ruskie, Lwiw, 1867 str. 28; „Capitulum generale Congr. Ruth. O. S. Basilii M. Brestense 1772 A. celebratum“ w Bibl. zakonu św. Onufrego we Lwowie). Rkp. Ossol. Nr. 1087 fol. 243 zawiera następujące podanie o założeniu klasztoru krystynopolskiego, zaczerpnięte z ksiąg miejscowych: „Paroch rit. gr. tamtejszy, niejaki Bielański, niemając na utrzymanie swej licznej rodziny dostatecznych funduszów z parochii, usiłował wprowadzić różne od gromad daniny. W r. 1763, gdy lud w czasie świąt wielkanocnych ze święconem do cerkwi się zgromadził, paroch póty im pieczywa święcić wzbraniał się, pókiby każdy coś z święconego i czwartej części z prosięcia jemu nie oddał. Sprzeczny temu żądaniu lud, niepoświęcone do domu zabrawszy pieczywo, do w. S. Potockiego ze skargą się udał, który, wyinkwirowawszy obie strony, do bazyliana do najbliższego posłał klasztoru, pieczywa poświęcić nakazał, a odebrawszy parochią, przyłączył ją do ufundowanego niebawem klasztoru. Jerzy Stupnicki, herbu Sas, konfederat barski, uchodząc przed Rossyanami, schronił się do klasztoru bazylianów, gdzie, przywdziawszy na się habit zakonny, uszedł niewoli, a później wstąpił do stanu duchow., którego suknię stale przywdział na siebie. W K. jest szkoła etat. dwuklasowa, urząd pocztowy i telegraf., a będzie także stacya budującej się właśnie kolei

jarosławsko-sokalskiej. Masteczko jest jednem z głównych ognisk handlu zbożowego i podniosło się w ostatnich czasach po pożarze z r. 1854. Wiele domów pokryto blachą. Jest tu cegielnia pospolita, gorzelnia i browar. Jest także fundusz ubogich, założony r. 1695 przez wojewodę Szczęsnego Potockiego. Celem funduszu wspieranie miejscowych ubogich. Majątek zakładowy wynosi 1976 zł. Zawiaduje funduszem klasztor oo. bernardynów. Miasteczko założył około r. 1692 Szczęsny Kazimierz Potocki, dzielny wojownik pod znakami Czarnieckiego, towarzysz wszystkich wypraw Jana III, wojewoda krakowski i hetman p. k. i nazwał je od imienia swej żony, Krystyny Lubomirskiej, córki Jerzego, marszałka w. k. Na kilka dni przed zgonem doręczono mu w Sokalu nominacyą na kasztelana krak. i buławę w. k. Zmarł on 15 maja r. 1702, a zwłoki jego pochowano w kościele bernardynów, przez niego fundowanym. Tak on, jakoteż i jego w prostej linii potomkowie, pisali się na Krystynopolu, gdzie, zwykle przemieszkując, nader wystawne wiedli życie. Syn jego, Józef, strażnik w. k., dokończył fundacyi bernardynów, a zwłoki jego złożono także w kościele bernardyńskim. Zmarł on r. 1723. Po nim objął obszerne majętności, powiększone wnioskiem swej żony, syn Józefa Franciszek Salezy, od r. 1756 wojewoda ziem ruskich. On tu wystawił pałac, założył ogród i podniósł to miejsce do kwitnącego stanu. Niechętny Czartoryskim, usiłował zniweczyć ich zamiary, i dlatego utrzymywał w tej swojej stolicy liczne nadworne roty i kilkadziesiąt dział spiżowych. Po jego śmierci r. 1772 podupadł K., gdy syn wojewody Stanisław Szczęsny przeniósł swe mieszkanie do Tulczyna. Dobra te kupił Mac. Starzeński, po którym odziedziczył je syn jego Adam, a po nim córka tegoż Zofia hr. Ożarowska. Ta sprzedała je Fuchsom. Dziś należy K. do Tadeusza hr. Wiszniewskiego. Starożytny wspaniały zamek, po ostatnim pożarze odnowiony, zachował w głównych zarysach swe dawne kształty. Z tego pałacu wyszedł rozkaz odegrania krwawego dramatu, uwiecznionego piórem Malczeskiego. Położony przy nim obszerny ogród w niczem się nie zmienił. Te same szumią tu majestatyczne drzewa, pod któremi niegdyś „Wacław“ dumał o „Maryi“. (Szczęsny Potocki przemieszkiwał tutaj przed utopieniem Komorowskiej Gertrudy. Gertrudę utopiono w stawie koło Jastrzębicy. Jest podanie między ludem, że Gertruda gdzieś zamknięta jęczy pod sklepieniami zamku. Ob. Pamiętnik o Adamie hr. Potockim p. Nakwaską, Czas, 1868, str. 168). Przez środek ogrodu płynie Zołokija, wpadając niemal przy końcu ogrodu do Bugu, za którym czernią się w półkole obszerne lasy krystynopolskie, parchackie i poturzyckie. Słowo (Lwów, 1864, Nr. 101) zawiera opis pogrzebu Anny z Łaszczów Potockiej, wojewodziny i generałowej ziem podolskich, w stycz. 1772 r., wyjęty z aktów monastyru krystynopolskiego. Wkrótce po niej zachorował i umarł (21 października r. 1772) sam wojewoda Fr. Salezy Potocki. Zwłoki jego złożono także w kościelnych podziemiach oo. bernardynów, obok wojewodziny. Opis ostatnich chwil wojewody i pogrzebu podaje „Dziennik Polski“, Lwów, 1883, Nr. 159, p. t. „Pogrzeb magnata z XVIII w.“ Opis ten wyjęty z bazyliańskiej kroniki ks. Sroczyńskiego, ówczesnego imperiora bazylianów krystynopolskich. Koło przysiołka Nowydwór zniesiono r. 1878 dosyć wyniosły pagórek w celu rozszerzenia drogi wiodącej z Mostów do Sokala, a przy tej sposobności wydobyto wiele urn potłuczonych i jednę dobrze zachowaną, popiołem napełnioną. Urna ta miała kształt prostego garnka, bez zagiętych kresów, lepiona rękami i niewypalona. Znaleziono tu także kilka nożów krzemiennych, piłki krzemienne, grot od dzidy i t. p. Przedmioty te znajdują się we Lwowie w muzeum im. Dzieduszyckich. *Lu. Dz.*

Krystynopol, wzgórze, na południe miasteczka Krystynopola, w pow. sokalskim, przy ujściu Sołokii do Bugu, nad doliną Bugu, pod 41° 54' wsch. dług. g. F., a 50° 22' półn. sz. geog.; wznosi się 199 m. npm. (szt. g.).

Krystynopole, wieś, ob. *Sloboda krystynopolska* al. *Bykowska.*

Krystynów, folw. do m. Łęczycy.

Krystynów, wś, pow. kobryński, na połud. wschód od Drohiczyna.

Krystynów, ob. *Chrystynów.*

Krystynówka, *Chrystynówka*, wieś, pow. owrucki, gm. K., okr. polic. Narodycze, o 8 w. od Narodycz, o 10 od Chabnego.

Krystynówka, wieś, pow. humański, par. Humań, między Terlicą a Humaniem; własność hr. Hermana Krasickiego i Kronhelma. W liczbie ludności 32 dusz katol.

Krystynówka, folw. koło Wołkowatycz, pow. brodzki, należy do obszaru dworskiego Zabłotce.

Krysz..., por. *Krzysz...* i *Krzyż...*

Kryszanamujża, ob. *Zoden.*

Kryszannen (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Seckenburg.

Kryszczatyk, wś, pow. kocmański na Bukowinie, o 3.5 kil. od Zaleszczyk, ma cerkiew gr. nieunicką, 895 mk. w gminie, 107 na obszarze dworskim.

Kryszczyńce, wś, pow. bracławski, nad rz. Idźką, wpadającą do Sielnicy, gm. Chołodowce, par. Tulczyn, ma 460 dm., 1462 mk., 1716 dzies. ziemi włośc., 109 cerkiewnej. Należała

do Potockich, dziś do dóbr państwa. Cerkiew ś. Dymitra, 2153 parafian. *Dr. M.*

Kryszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 2 okr. adm., o 20 w. od Święcian, 3 dm., 28 mk. katol. (1866).

Kryszkiele, ob. *Degule.*

Kryszkowice 1.) wś i folw., pow. nieszawski, gm. Piotrkowo, par. Sadlno. Obszar dworski ma 1133 mr. obszaru. Należą tu Żychlinek i Janowice. W 1827 r. 10 dm., 99 mk. 2.) K., por. *Krzyszkowice.*

Kryszpork, ob. *Kiszpork.*

Krysztaniszki, pow. szawelski, ob. *Kratynie.*

Krysztopol, dobra, pow. rohaczewski, od dwustu z górą lat w jednej rodzinie ale spadkowo przez kobiety: Judyckich, ks. Puzyny, Uzłowskich, dziś baronowej Fitingoff, urodzonej Puzynówny, 1-go ślubu Uzłowskiej. Ma 2000 dzies. obszaru, w tem 300 dzies. roli ornej, 150 dzies. łąk, w glebie urodzajnej, gospodarstwo przykładne. W pobliżu kaplica katol. i st. poczt. przy szosie warszawsko-moskiewskiej. *E. E.*

Krysztopówka, wieś, pow. lipowiecki, o 4 w. od Dżuryniec, o 5 od Daszowa, nad strugą Bubuszką, pośród lasów, obfituje w sady owocowe; 678 mk., cerkiew z 1759 r. fundacyi Konstantego Platera.

Kryszullen (niem.) al. *Nowikalen*, dobra, pow stołupiański, st. p. Ejtkuny.

Kryszyłki, wś rząd. nad Turejką, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 59 w. od Lidy, 5 dm., 47 mk. (1866).

Kryszyłowszczyzna, wieś w pow. nowogródzkim, w gminie żuchowickiej, ma osad 20. Miejscowość bezleśna, grunta dobre. *Al. Jel.*

Kryszyn, wś, pow. tomaszowski, gm. Czerkasy, par. Nabroż, o milę od Tyszowiec, o 5 mil od Tomaszowa, ma 29 dm., 207 mk., w tem 75 r. l., ludność rolnicza. W 1827 r. było tu 32 dm., 164 mk. Gruntu ornego 307 m., gleba żyzna. Obok wsi 2 piękne kapliczki murowane ze statuami. Dwór i folw. 471 mr. gruntu, należał do Wysoczańskich, dziś do Janiszewskiego. Ob. *Dutrów.* *X. S. S.*

Kryta-góra, ob. *Chochołowski potok.*

Krytonie, *Kretonie*, jez. pod stacyą Pokrytonie drogi żel. warsz.-petersb., między Święcianami a Ignalinem.

Kryula, ob. *Kriula.*

Kryula, okolica, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 24 w. od Oszmiany, 10 dm., 131 mk. katol. (1866).

Kryuna, ob. *Krewno.*

Krywa, wieś, nad strumieniem Krywym, pow. taraszczański, o 3 w. od parafii prawosł. w Ułaszówce, przy drodze z Taraszczy do Siniawy, 388 mk.

Krywa (lub *Krzywa*), wieś, pow. gorlicki, w położeniu górzystem i leśnem, jest 581 m. npm. wzniesioną, ma 185 mk. gr. katol. wyznania, parafialną cerkiew gr. kat. drewnianą i szkołę ludową etatową. Ku północy wznosi się położenie u karczmy Banicy do 612 m., a dalej góry Dziamera 757 m. i Ostra 735 m. Gleba górska, przeważnie lasówka, nie jest urodzajną, dlatego wyposażenie parocha gr. kat. składa się ze 116 mr. roli, 12 sągów drzewa opałowego i 145 zł. w. a. dodatku do kongruy. Mieszkańcy rzym. katol. są zaliczeni do par. w Wołowcu. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. bieckiego, obejmuje Wołowiec i przysiołki Banicę i Jasionkę, z ludnością składającą się z 1503 gr. kat. i 11 izrael. K. graniczy na wschód z Wołowcem, na południe z Jasionką, na zachód z Gładyszowem, a na północ z Przegoniuą. *Mac.*

Krywa 1.) al. *Krzywa*, grupa domów w północnej stronie Grabowa, pow. doliński; tutaj to powstaje potok Krzywa, dopływ Maniawki, i płynie od zach. na wsch. łukiem lekko na płn. wygiętym. 2.) K., wś, pow. cieszanowski, ob. *Krzywe.* *Lu. Dz.*

Krywa, *Kriwa* 1.) wieś w hr. orawskiem (węg.), kościół katol. filialny, gleba urodzajna, płóciennictwo, młyn wodny, 772 mk. 2.) K., wś w hr. szaryskiem, kościół filial. gr. katol., 238 mk. *H. M.*

Krywa, góra, na północ od miasteczka Storożyńca, w pow. storożynieckim, na granicy tego miasteczka z gm. Broszkowcami, pod 43° 24' 7" wsch. dług. g. F., a 48° 10' 51" półn. szer. g.; wznosi się 486 m. npm. (szt. gen.). Z parowów na zachodnim jej stoku spływają strugi do pot. Liskowca. *Br. G.*

Krywa, *Krywy*, nazwy potoków, ob. *Krzywa*, *Krzywy.*

Krywa, dopływ Biłki, która do Suczawy wpada.

Krywa Poczajna, odnoga Dniepru, wpada do Tuszanki, dopływu Horynki. *E. R.*

Krywal, wś nad rz. t. n., pow. zwiahelski, gm. Horodnica, par. katol. Korzec, par. prawosł. Horodnica. Dm. 50, mk. 300. Huta szklana. Należy do dóbr horodnickich, dawniej Czartoryskich, Koreckich, Lubomirskich, Rulikowskich, obecnie własność banku połtawskiego. *L. R.*

Krywal, rzeczka, w pow. zwiahelskim, ma swoje źródło w 9-ym uczęstku drugiej części lasów dóbr horodnickich, przepływa te dobra od północy ku południowi i wpada do Słuczy w mku Horodnicy.

Krywale, wieś, pow. ihumeński, nad rzeką Łoszą, w okr. policyjnym 1 uździeńskim, niedaleko miasteczka Łoszy i folwarku Pereszowa, ma osad 10. Miejscowość lesista, grunta lekkie. *Al. Jelski.*

Krywald 1.) niem. *Kriewald*, 1458 r. *Cri-*

gewald, 1534 *Khriegwaldt*, wś, pow. rybnicki, par. Gierałtowice, leży o 2 ½ mili na płn.-wschód od Rybnika, rozrzucona szeroko na piaszczystych łanach; 11 bud., 20 dm., 160 mk., 39 osad, 337 mr. gruntu. 2.) **K.**, była fryszerka pod Bruszkiem, pow. lubliniecki. 3.) **K.**, osada leśna w Kosięcinie. *F. S.*

Krywań, także *Krzywań*, szczyt w Tatrach liptowskich, od zakrzywionego kształtu wierzchołka, jakby orlego, tak nazwany. Wznosi się po południowo-zachodniej stronie głównego grzbietu Tatr, w bocznej odnodze górskiej, odrywającej się od tegoż na połud. zachód. Od szczytu wznoszącego się w głównym grzbiecie narożnika Tatr nowotarskich, spiskich i liptowskich, zwanego na Spezial-Karte der österr.-ung. Mon. (9, XXII) Czubryną, wybiega to potężne ramię górskie zrazu na południe aż po szczyt Basztę Zadnią (2335 m. szt. gen.), tworząc zachodnią ścianę wielkiej doliny Mięguszowieckiej, a wschodnią dolin Ciemnych Smreczyn (ob.) czyli Piarżystej i Hlińskiej (ob.). Tu zwraca się ono wprost na zachód przez Szczyrbską turnię (2386 m. szt. gen.) aż po turnię Furkotę (2437 m, szt, gen.), jako ściana dolin Hlińskiej (od płn.) i Młynicy (od płd.) Wysławszy ku północnemu zachodowi odnogę, zwaną Hrubym wierchem (ob.), a ku południowemu wschodowi drugą odnogę, zwaną Soliskiem, podąża nasamprzód na płd. zachód po Ostrę (2318 m. szt. gen.), poczem na zachód przez szczyt Krótką (2374 m. szt. gen.), kończąc się grupą Krywania. Grzbiet ten od Furkoty po K. tworzy wschodnią i południową ścianę doliny Niewcyrki, oddzielając ją od doliny Furkockiej (ob.) i doliny Suchej czyli Złomiska. K. jest jedenastym w szeregu najwyższych szczytów Tatr, a wierzchołek jego ma postać podkowy rozciągniętej ze wschodu na zachód, a z północy na południe zwężonej, 15 m. długiej, a 2 do 2 ½ m. szerokiej. Od zachodu do doliny Koprowej i od północy do doliny Niewcyrki, jako też od wschodu do doliny Zielonego Stawu, ma K. straszną przepaść: ściana północna do doliny Niewcyrki, spada na 500 m. prostopadle, widok wspaniały. Widać nasamprzód kilka stawów: na płn. u stóp K. Teryański, na południowy wschód również u stóp: Zielony w dolinie Suchej; na północny wschód w dali Ciemnosmreczyński niźni, a na południ. wschód w dali Szczyrbski. Następnie widać na południe całą dolinę Wagu i Niźnie Tatry aż po Fatrę z Królową Halą i Dżumbirem, a na wschód, północ i zachód cały obszar Tatr; przedewszystkiem znakomicie się przedstawiają szczyty otaczające Rybie czyli Morskie Oko. Od szczytu K. odrywają się dwa potężne grzbiety górskie, jeden na południowy zachód, sięgając aż do doliny Białej Liptowskiej, drugi wprost na południe; w tamtym wznoszą się szczyty Wyżnia Przehyba (1994 m. szt. gen.), Gronik (1579 m. szt. gen.) i Wielka Palenica (1150 m. szt. gen.); w tym zaś wierchy bezimienne 2226 m., 1912 m. i Jamy 1565 m. Od Jam na zachód ku Bielańskiemu potokowi leży Pawłowa polana (1308 m.). Od Wyżniej Przehyby idzie ramię na południe ku potokowi Bielańskiemu; w niem szczyt Kopa Krywańska (1775 m.) i szczyt bezimienny (1572 m. szt. gen.). Między powyższemi żebrami górskiemi Krywań-Wyżnia Przehyba Kopa od zachodu, a Krywań-Jamy od wschodu rozciąga się z północy na południe szczelina zwana Wielkim Żłobem, w której na znacznej wysokości wytryska potok Bielański, dopływ Wagu. Oprócz tego od K. na zachód ku dolinie Koprowej odrywa sie ramię górkie, w niem szczyty 1993 m. i 1852 m., które tworzy południową ścianę doliny zwanej Kotlinami, zwartej od północy i oddzielonej od doliny Niewcyrki półn.-zachodniem ramieniem K. W tem ramieniu szczyty 2397 m., 2213 m. i 1895 m. Wycieczki na K. urządzają turyści tak od strony północnej z Zakopanego, jak od strony południowej. Droga z Zakopanego wiedzie przez Kuźnice Zakopiańskie na polanę Kalatówki, stąd na halę Goryczkową, a przez przełęcz Goryczkową do doliny Cichej (Wierchcichy); z niej przez Przehybę czyli Zawory do doliny Ciemnych Smreczyn, a od szałasu Smreczyńskiego doliną potoku Koprowego dołu pod stopy K. do kolib Podkrywańskich, gdzie pozostają turyści na nocleg. Dzień następny schodzi na wyjściu na K. i zejściu z niego. Z Kolib Podkrywańskich wiedzie dogodna drożyna po pod Kopę (1775 m.) na wschód na polanę Pawłową (1308 m. szt. gen.), a stąd przez szczyt Jamy do doliny Suchej czyli doliny szumiącego potoku Złomiska, płynącego od Zielonego stawu. Tutaj schodzi się również droga od Szczyrbskiego stawu, na K. wiodąca. Odtąd postępuje się starą, dziś już zaniedbaną drogą ku północy przez Przedni Handel (1655 m. szt. gen.) do zarzuconych kopalni złota i dochodzi na taras, na którym Zielony staw leży. Stąd wychodzi się na grzbiet zwany „Nad Pawłową" (1509 m.) i obchodzi go od strony zachodniej, to jest od strony Bielańskiej wody, mając po zachodniej stronie Kopę, a na północy przed sobą K. Tu się kończy górna granica kosodrzewiny (1825 m. Kolbenheyer) i tylko tu i ówdzie występują pomiędzy głazami skąpo trawniki z pięknem alpejskiem kwieciem. Uwagi godną jest tutaj obficie rosnąca roślinka, zresztą rzadka w pasmie Tatr, tak zwana *Hieracium alpicola* Schlch. Jakkolwiek grzbiet pokrywają głazy skalne, widoczną jest przecież ścieżka, która niegdyś prowadziła do kopalni złota. Z tej perci zwraca się na wschód i wy-

chodzi na bardzo bystrą grań, na którą trzeba się z pomocą rąk wdzierać, a potem po wielkich głazach tą granią na sam szczyt. Powracać można tą samą drogą którą się wyszło, albo 5—10 kroków szeroką, z gnajsu składającą się granią na południowy zachód na Wyżnią Przehybę (Na przehybie), a stąd na płasienkę Kopy kosodrzewiną porosłą, i na czub trawiastej Kopy Krywańskiej, a z niej do Kolib podkrywańskich. Stąd do Zakopanego wrócić można przez dolinę Koprową, przez Zawory, Goryczkową, albo puścić się za potokiem Koprowego dołu aż do jego złączenia się z Cichą i doliną Cichą przez przełęcz Tomanowską (1689 m. szt. gen.) do doliny Kościeliskiej. Turyści ze strony południowej wybierają się na K. z Bielańska lub Ważca, wychodząc na polanę Pawłową, albo od Szczyrbskiego stawu ku Przedniemu Handlowi. Wycieczka z Zakopanego wymaga trzech dni i nie wystawia turysty na próbę odwagi i śmiałości; nawet kobiety wybierać się na K. mogą bez narażenia się na niebezpieczeństwo. Na szczycie K. oprócz znaku triangulacyjnego, znajdują się szczątki dawnego pomnika z żelaza, postawionego dla uwiecznienia pamiątki pobytu tamże króla saskiego Fryderyka Augusta II. Była to piramida żelazna postawiona 4 sierpnia 1841 r. w rocznicę pobytu jego tamże. Każda strona pomnika miała napisy: w łacińskim (wschodnia), niemieckim (północna) i węgierskim języku (zachodnia i południowa). Strona zachodnia: ,,Mons Krivan. Gestas Regum primum Fridericum Augustum Regem Saxoniaeque patrem. Heros intrepidus spernens Tua culmina scandit et veteres Saxos spectat abinde suos, unde tibi splendor venit quoque fama perennis. Impavidis praestant haec monumenta fidem". Strona północna: „Gott segne Sachsen". Z uczonych zwiedzali szczyt K.: Townson 1793 r., Baltazar Hacquet 1792 i 1794, Stanisław Staszic 12 sierpnia 1805, Jerzy Wahlenberg 1813 r. Co się tycze kopalni złota na Krywaniu, to Maciej Korwin, król węgierski, miał pierwszy zacząć tu kopanie złota. Dla małej wydatności i trudnego dostępu zaniechano tego. Szukano także złota na K. za Maksymiliana II, lecz zawsze z małem powodzeniem. Później nieraz kuszono się otrzymać złoto z tej góry, przyczem niektóre rodziny liptowskie całkiem zubożały. W r. 1784 kazał rząd znowu na własny rachunek otworzyć kopalnie, lecz wkrótce znów je opuszczono. Za pobytu Staszica były wszystkie częścią zapadłe, częścią śniegiem i lodem zawalone. Również Hacquet zastał je całkiem opuszczone, a z chaty górniczej tylko szczątki. Wzniesienie: 2543 m. (Townson), 2322 i 2334 m. (Hacquet), 2432 m. (Steczkowski), 2540 m. (Rumi), 2314 m. (Miltenberg), 2335 m. (Bredetzky), 2454.4 m. (Wahlenberg), 2480 m. (Oesfeld), 2463 m. (Steczkowski), 2598 m. (Vierthaler), 2383 m. (Csaplovics), 2513 m. (Zejszner), 2506 m. (Kreil), 2488.4 (Greiner), 2474 m. (Korzistka), 2502 (Fuchs), 2500 m. (Kolbenheyer), 2496 m. (szt gen.). Kopalnie 1871 m. (Staszic). 2.) **K.**, góra na Orawie (Węg.), w obrębie gm. Dolnej Lipnicy, między potokami Krywąniem (od wschodu) a Krywaniem granicznym (od zachodu), wznosi się 809 m. npm. pod 37° 14' wsch. dłg. g. F., a 49° 28' 55" płn. sz. g. 3.) **K.** *Mały*, szczyt w Magórze Turczańskiej (ob.). Wznosi się 1667 m. npm. Otoczenie Małego Krywania, postępując od zach. ku wsch., przedstawia następujące stosunki geologiczne. Od stóp do wierchu Kopy nad Suczanem w Turczańskiem aż po szczyt Małego K. idzie się po granicie. Sam szczyt składa się z kwarcytu, oddzielonego od granitu nieznaczną warstwą konglomeratu należącego do czerwonego piaskowca. Na kwarcycie spoczywa łupkowaty, czerwony piaskowiec, wydobywający się w przełęczy pod szczytem, a na nim ku północy ciemny wapień o jasnych plamach. Na tym wapieniu spoczywa znowu warstwa kwarcytu, po której czarny łupek wapienny z śladami Gervillia inflata i innych skamielin cechujących warstwy kössenskie. Na tym zaś spoczywa ciemny wapień krynoidowy, pokryty marglami neokomskimi, na których leży wreszcie potężnie rozwinięty czerwony piaskowiec, sięgający aż do przełęczy nad doliną Wratną. *Br. G.*

Krywań, pot. podgórski, na Orawie (Węg.), jest zlewem trzech potoków tegoż miana, a zwłaszcza K. granicznego, żdżarowego i polanowego. Wszystkie trzy, wypływając po południowej stronie pasma górskiego Głuchowy (ob. t. II, str. 614), płyną prawie równolegle do siebie na południowy wschód; naprzód łączy się K. Polanowy z K. Żdżarowym, a stąd powstały potok z K. Granicznym. Wpada do Orawy Czarnej z praw. brz. Oddalenie źródeł od ujścia w prostej linii 7 kil., długość potoków od źródeł po ujście głównego potoku do Orawy Czarnej: K. Polanowy i Żdżarowy 9 kil., K. Graniczny 8 kil. *Br. G.*

Krywań-Fatra, szczyt, ob. *Galgockie góry*.

Krywańce, ob. *Krzywańce*.

Krywańcie, wś włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 9 dm., 66 mk. katol. (1866).

Krywanie, wś, pow. słupski na Pomorzu.

Krywanisy, wś, pow. święciański, 4 okr. adm., o 51 w. od Święcian, 24 dm., 202 mk. katol. (1866).

Krywany 1.) folw. nad rz. Wilią, pow. trocki, 2 okr. adm., gm. i par. Żośle, 39 w. od Trok, 2 dm., 78 mk., z tego 74 katol., 4 żyd. 2.) **K.**, folw. nad jez. Rudczą, pow. trocki, 1 dom, 8 mk., z tego 1 prawosł., 7 katol. (1866).

R. 1850 dziedziczył K. niejaki Makarowicz, 194 dzies. rozl.

Krywany, część Zawadowa, pow. jaworowski.

Krywarka al. *Winiarka*, rz. w pow. skwirskim, dopływ Irpienia. *E. R.*

Krywciwmuujża, ob. *Ruszendorf.*

Krywcza, ob. *Krzywcza.*

Krywczunka, wś, pow. taraszczański, nad strugą bez nazwy, do Mołoczny wpadającą, o 4 w. na płd.-wschód od Horoszkowa, ma 1010 mk., 2511 dzies. ziemi, cerkiew św. Trójcy, dużo kurhanów. Własność Świderskich niegdyś, potem Moszczyńskiej.

Krywczyci (rus.), ob. *Krzywczyce.*

Krywe 1.) *za Cisną*, wś nad Dołżycą, dopł Solinki, uchodzącą z lewego brzegu do Sanu, w pow. Lisko, leży śród gór pokrytych lasami, 611 m. npm. Od wschodu otacza ją góra Krzemień 937 m. npm., od południa Mały Wiasieł 1097 m. a od zachodu Różki 937 m. npm. wzniesione. Jest tu cerkiew gr.-katol. drewniana z kapelanią miejscową. Kapelan ma 38 mr. roli w ogóle i wolny wrąb w lasach dworskich. Urząd pocztowy w Ciśnie, a parafia rzym.-katol. w Baligrodzie. Według spisu ludności z r. 1880 ma być 168 mk., jednakowoż podług szematyzmu duch. dyec. przemyskiej gr.-katol. dekan. baligrodzkiego z r. 1881 ma być 241 gr.-katol. a w przysiołku Przysłupie (po małorusku Prisłup') 153, razem 394 gr.-katol. Pos. więk. Fryd. bar. Arnima wynosi 25 mr. roli i 1281 mr. lasu; mniej. pos. 199 roli, 152 łąk i ogr., 170 pastw. i 41 mr. lasu. K. graniczy na płn. z Dołżycą, na płd. z Przysłupem, na wsch. z Kalnicą a na zach. z Liszną. 2) **K.** *za Tworylnem*, wś na lewym brzegu Sanu, w pow. Lisko, 506 m. npm., ma parafią gr.-katol., należy do par. rzym.-katol. w Polance a urzędu poczt. w Chrewcie. Od południa ciągną się wielkie bory, przeważnie bukowe, po górach, z których najwyższa Stoły dochodzi 967 m. npm., od północy zaś za Sanem ciągnie się lesiste pasmo Odryt ze szczytami dochodzącemi 846 m. bezwzględnej wysokości. Gleba wymaga pracowitej uprawy. Z 403 mk. przebywa stale 6 na obszarze więk. pos., 329 wyznaje religią gr.-katol. a 74 rzym.-katol. Cerkiew murowaną zbudowano w r. 1842. Pos. więk. Mikołaja Pisarczyka ma obszaru 334 roli, 77 łąk i ogr., 159 pastw. i 1145 mr. lasu; pos. mniej. 476 roli, 246 łąk i ogr., 215 mr. pastw. K. graniczy na zach. z Tworylnem a na wsch. z Hulskiem. *Mac.*

Krywe (al. *Krzywe*) 1.) wieś w pow. turczańskim, 28 kil. na płd. wsch. od Turki, 18 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Boryni. Na płd. zach. leży Krasne, na płn. zach. Dołżki, na płn. wsch. Myta, na płd. wsch. Pohar (w pow. stryjskim). Wzdłuż granicy płd. zach. ciągnie się pasmo górskie Dołżki (po rusku Doużki, na mapie szt. gen. Dauszki), ze szczytem 1041 m. wys. w stronie płd. a opadające ku płn. do 1014 i 995 m. Wzdłuż granicy płn. wsch. ciągnie się pasmo górskie Żwinin (ze szczytem Zwinin II, 1109 m. wys.). Wzdłuż granicy płd. wsch. leżą poprzeczne odrośla obu pasm powyższych. W płd. stronie obszaru nastaje pot. Dołżanka (ob.) al. Krzywe i płynie na płn. zach., przyjmując pomniejsze dopływy z obu pasm granicznych. W dolinie Dołżanki leżą zabudowania wiejskie (cerkiew 778 m.). Na praw. jej brz. wznosi się lesiste wzgórze „Ropianka“ ze szczytem 940 m. wysokim. Własn. więk. (Towarzystwa dla prod. leśn. w Wiedniu) ma roli or. 9, łąk i ogr. 6, pastw. 7, lasu 1173 mr.; własn. mniej. roli or. 355, łąk i ogr. 210, pastw. 200, lasu 52 mr. Według spisu z r. 1880 było 232 mk. w gminie (obrz. gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Turce, gr.-katol. w Zawadce. We wsi jest cerkiew drewniana. Za czasów polskich należała wieś do krainy ilnickiej w ekonomii samborskiej a ziemi przemyskiej. W lustracyi ekon. sambor., z czasów Jana III czytamy (Rkp. Ossol. Nr. 1255 str. 156): „Wieś ta ma łanów 11½, z osobna kniazkich łanów 3, wolniczych łanów 2.“ Są tam także wymienione czynsze, tudzież inne powinności. Ekstrakt inwentarza ekon. sambor. z r. 1760 podaje następujące szczegóły (Rkp. Ossol. Nr. 1632 fol. 179): „Ta wieś osiadła na łanach 11½, z tych siany 1, koszonych 3, pustych 7 i pół. Z osobna kniazkich 3, wolniczych 2. Czynsze tej wsi (od chlebników, stróżnego, hajduczyzny, zboroszczyzny, za wołu kuchennego, za barana kuchennego, za baranka wielkanocnego, za jagnię i jarząbki, za jajec kopę, ciesielszczyzny i t. p.) czynią 60 złp. Wójtowstwa posesorami JPP. Jansonowie małżonkowie. Prawo produxerunt, vigore którego płacić powinni czynszu na rok do kasy ekonomii 27 złp. 22 gr. Ad hoc hibernę na gardekurów JKMości i inne onera fundi ponosić. Wolnictwa posesorami ciż sami PP. Jansonowie za jednym że przywilejem, płacić powinni z tychże łanów wolniczych czynszu na rok 14 złp. Lasy tej wsi: 1. Las nazwany dźwinów; 2. Las dołżki; 3. Po Potokach miejscami chaszcze. W tej wsi przedtem w żadnem inwentarzu nie pisano cerkwi, teraz gromada asseruit, że jest dawna mała cerkiewka i pop przy niej X. Hrehory trzyma łan pola nescitur quo jure; gromada mieni, że z kniazkich łanów jeden dany mu jest.“ We wsi są ślady nafty i zaczęto pracę nad jej wydobywaniem (ob. Jahrb. des geol. Reichs. (1881 str. 158.—2.) **K.**, przysiołek Kamionki wołoskiej, pow. Rawa ruska.—3.) **K.**, ob. *Krzywe.*—4.) **K.**, ob. *Krywy.* *Lu. Dz.*

Krywec, ob. *Krzywiec*.

Krywec 1.) także *Krzywiec*, potok górski, w obrębie Krzyworówni, w pow. kosowskim, cały tylko 4 kil. długi, płynie łąkami ciągle na słońcu i wpada do Bereźnicy; obraca jeden młyn. W wodzie tego potoku żyją ryby ślez (śliz) i nerasnycia. 2.) **K.**, potok górski, także *Krzywą* zwany, wypływa na północno-wschodnim stoku pasma górskiego Kostrycza (ob.), a połączony z kilku górskiemi potokami, płynie wartko między wysokiemi działami górskiemi w obr. gm. Żabiego, w pow. kosowskim, i po 8 kil. biegu wpada z praw. brzegu do Ilci. Dno kamieniste. Żyją w jego wodzie ryby: pstrąg (strub), śliz (ślez) i nerasnycia. *Br. G.*

Kryweńkie, ob. *Krzywieńkie*.

Krywiaki, ob. *Krzywiaki*.

Krywianka, *Krzywinka*, rz., dopływ rzeki Irpień z prawej strony. Por. *Krywarka*.

Krywic..., por. *Krzywic...*

Krywiec, wś, pow. humański, o 3 w. od Popówki; 1200 mk., 2735 dzies., cerkiew ś. Dymitra z r. 1730. Własność Podhorskich.

Krywinka, ob. *Krzywinka*.

Krywizwir, potok górski w obr. gm. Kozłowej, w pow. stryjskim, wypływa z pod Ostrego wierchu (1026 m.); płynie na północ, poczem na północny zachód i wpada w tejże wsi do Orawy, naprzeciwko i nieco powyżej ujścia Orawczyka. Długość biegu 2 kil. i pół. *Br. G.*

Krywka, wś w powiecie Lisko, położona w górskiej kotlinie 587 m. npm. Od północy, wschodu i zachodu otaczają tę wieś lesiste grzbiety górskie, sięgające do 706 m. bezwzględnej wysokości; ku południowi jest kotlina otwartą i obniża się nieznacznie. W tej wsi jest cerkiew gr.-katol. drewniana, przyłączona do parafii gr.-katol. w Lutowiskach; par. rzym.-katol. w Polanie. Z 250 mieszk. przebywa 20 stale na obszarze więk. pos., według religii jest 5 rzym.-katol. a 245 gr.-katol. Pos. więk. ma obszaru 390 mr. roli i 261 mr. lasu, mniej. pos. 452 mr. roli w ogóle. K. graniczy na południe z Żurawinem, na zachód z Lutowiskami, na wschód z Chaszczowem a na północ z Łopuszanką. *Mac.*

Krywka (al. *Krzywka*), wieś w pow. turczańskim, 32 kil. na płd. od Turki, 22 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. w Boryni, 9 kil. na płd. od urzędu poczt. w Wysocku wyżnem. Na płn. zach. leży Husne wyższe, na płn. Husne niższe, na wsch. Iwaszkowce, na płd. Laturka i Miskarowicza (obie na Węgrzech). Na granicy węgierskiej wznoszą się: Pikul na granicy płd. zach. do 1405 m., najwyższa góra w pow. turczańskim (ob. Husne), a na wsch. od niego same niższe szczyty, jak: Wielki Munczel (988 m.), Peregib (814 m.), Jasienowa (831 m.). Na wschodzie wznosi się na granicy Iwaszkowiec Wyżniański Werch do 902 m., a na płn. od niego Berdo do 846 m.; na granicy zach. zaś: Pismo do 891 m.; na wsch. od niego leżą niższe wzgórza: Nadhoriłyj i Bablowa. W płd. zach. stronie obszaru nastaje pot. Bablowa (al. Bablyowa; na mapie Kummersberga Babylowa), zwany w dalszym biegu Krywką, i płynie zrazu na płn. wsch. a potem na płn., prawie środkiem obszaru, do Husnego niżnego, gdzie się łączy z pot. Husnem. Od praw. i lew. brzegu zasilają K. liczne dopływy (Berdo, Roztoczyna, Mazistwo, Żołob, Zwir, Berdeczko, Hawryłyszyn, Rechłysiwski, Roztoka). W dolinie K. (671 m. na granicy płn.) leżą zabudowania wiejskie. Własność więk. (Tow. dla prod. leśn. w Wiedniu) ma roli or. 109, łąk i ogr. 55, pastw. 68, lasu 677 mr.; własn. mniej. roli or. 1319, łąk i ogr. 715, pastw. 328, lasu 48 mr. Według spisu z r. 1880 było 571 mk. w gminie (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilku rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Turce, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu wysockiego, dyec. przemys. i ma filią w Matkowie i Iwaszkowcach. We wsi jest cerkiew drewniana o 3 baniach, równych co do wysokości, podobnych do wieżyc nie okrągłych, jak zwyczajnie, lecz piramidalnych. Na ten wzór budowana jest większa część cerkwi okolicznych. Chaty górskie (chyży) budowane na wzór innych chat wieśniaczych w Galicyi. Niektóre jednak, tak tutaj jak i w okolicznych wsiach, mają charakterystyczne galerye wzdłuż frontu a niekiedy także wzdłuż ścian bocznych. Jestto rodzaj podcieni, opartych na pięknie rzeźbionych słupach. Gleba tutejsza sprzyja tylko uprawie owsa, lnu, grochu i ziemniaków. Żyto udaje się jedynie na pierwszym owczym nawozie. Wypas owiec, tak tutaj, jak i we wsiach okolicznych, oddają włościanie za ugodą jednemu lub kilku gospodarzom. Schindler postrzegał tu rudę żelazną w odmiennem niż gdzieindziej zlepisku z drobnemi kryształami. Jedna z gór sąsiednich zwie się „Miedzianą" (ob. Rkp. Siarczyńskiego, Bib. Ossol. Nr. 1825). Za czasów polskich należała wieś do krainy lubochorskiej w ekon. sambor., a ziemi przemyskiej. Według lustracyi z r. 1765 było wójtostwo tej wsi w posiadaniu Jana Kajetana Jaworskiego za przywilejem Augusta III z 6 listop. r. 1754. Po śmierci dożywotnika, która nastąpiła po 115 latach życia 25 lutego 1835 r., w skutek zleceń administr. doch. skarb. zajęto 1837 r. i przyłączono do klucza borynieckiego. W lustracyi ekon. sambor. z czasów Jana III czytamy (Rkp. Ossol. Nr. 1255 str. 134 i 135): „Ta wieś ma łanów $12\frac{1}{4}$; między tymi jest hajducki łan 1, wójtowskich łanów 2, popowski łan 1." Następnie wymienione są

czynsze. Ekstrakt inwentarza ekonomii samborskiej z r. 1760 (Rkp. Ossol. Nr. 1632 fol. 187 i 188) podaje następujące szczegóły: „Wieś osiadła na łanach 8 (sianych 5 i pół, koszonych 2, pustego 1/4) z osobna wójtowskich 2, popowski 1, sołtyski 1. Czynsze wsi wynoszą 252 złp. 24 gr. rocznie. Wójtostwa tej wsi posesorem Kajetan Jaworski, na które prawo produxit, vigore którego płacić ma rocznie czynszu 23 złp. 7 gr., tudzież hybernę na gardekurów JKMości i inne onera fundi i ferre tenet. Las do tej wsi jeden na wsch. smerekowy. Skarżyła się gromada tej wsi, że od wójtostwa nad inwentarze robociznami są obciążeni.“ *Lu. Dz.*

Krywka, potok górski, wytryska na obszarze gm. Krywki, w pow. turczańskim, w Karpatach lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, z pod głównego grzbietu granicznego, na obszernych połoninach, poniżej Wielkiego Muńczoła (988 m.); płynie zrazu na wschód, poczem zwraca się na północ pomiędzy domostwami K., a przerżnąwszy kawałek obszaru Matkowa, w obr. gm. Wysocka Wyżniego wpada z praw. brzegu do Huśnika (ob.). Długość biegu 7 kil. i pół. Nad wschodnim brzegiem potoku wynoszą się Wyżniański wierch (902 m.). Berdo (846 m) i Belendiuska (833 m.). Od zachodu zaś rozpościera się pasmo wzgórzyste, w przedłużeniu od Wk. Muńczoła na północ idące. W nim szczyt Pismo (891 m.). *Br. G.*

Krywki, wś, pow. borysowski, o wiorst parę na północ od mka Krasnołuki, w okręgu policyjnym chołopienickim, ma osad 10. Miejscowość górzysta. *Al. Jelski.*

Krywojgrad, ob. *Krzywygród.*

Krywoje-Oziero (ross.), ob. *Krzywe Jezioro.*

Krywołandzie 1.) wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 40 w. od Wilna, 7 dm., 129 mk., z tego 12 prawosł., 117 katol. 2.) **K.**, zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 45 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. (1866).

Krywołuże, zaśc. rząd., nad rz. Wilią, pow. wileński, 1 okr. adm., o 20 w. od Wilna, 3 dm., 23 mk. katol. (1866).

Krywonogi albo *Krzywonogi*, wś, pow. nowogródzki, gub. mińskiej, w gminie wsielubskiej, nad rzeczką Nalibówką z prawej strony, w miejscowości dogodnej, w glebie urodzajnej położona; ma osad 14. *Al. Jel.*

Krywotyn, osada, pow. nowogradwołyński, gminy emilczyńskiej, chat 50; należy do dóbr emilczyńskich hr. Uwarowych. *L. R.*

Krywula, ob. *Krzywka.*

Krywula, sianożęć, 100 m. rozl., w lasach dóbr Horodnica, pow. zwiahelski.

Krywula 1.) część Smorza dolnego, pow. stryjski. 2.) **K.**, część Beniowej, pow. turczański. 3.) **K.**, część Sianek, tenże powiat. 4.) **K.**, część Łomny, tamże. 5.) **K.**, ob. *Krzywula.*

Krywula 1.) znaczny strumień, powstaje z połączenia się potoków Czerepinki i Tołczówki we wsi Budkowie, w pow. bobreckim; przepływa stawisko, dawniej obszerny staw, dziś już całkiem zarosły, w kierunku wschodnim, poczem od Podmanasterza zwraca się na południe przez Chlebowice Wielkie, Wybranówkę, gdzie rozlewa się w obszerne stawisko bagienne, przez Bryńce cerkiewne, granicą Czyżyc i Borusowa, i Borynicze. Tutaj zwraca się na południowy wschód i podąża łąkami moczarowatemi przez Drohowycze, Ostrów do Boberki, wpadając do niej przy ujściu tejże do stawu Otyniowickiego. Długość biegu czyni 33 kil. Spad wód wskazują liczby; 289 m. (połączenie się pot. Czerepinki i Tołczówki); 281 m. (pod Horysznem, przys. Chlebowic wk.); 266 m. (ujście Suchodolskiego potoku); 260 m. (ujście strugi od Laszek płynącej); 256 m. (ujście). Z praw. brzegu wpada jeden znaczniejszy potok Suchodolski. Inne potoki i strugi zasilające K. są nieznaczne. Doliną tego potoku ciągnie się droga kolei żelaznej lwowsko-czerniowiecko-jaskiej. Dolinę K. otaczają pasma wzgórzy przeważnie lesistych. I tak nad prawym brzegiem wznoszą się: Łopuszna (374 m.), Beniówka (372 m.), w końcu Maksyka (358 m.), dumnie wznosząca się nad Boryniczami. Od wschodu zaś, czyli nad lew. brzegiem K., ciągnie się jako międzyrzecze między nią a Boberką, dalej na wschód płynącą, pasmo wzgórzy lesistych, rozpościerających się od Chomu (444 m.), leżącego na dziale wodnym, na płd. aż do Borynicz z małemi przerwami w okolicy Bóbrki. Na zachodniej granicy Bóbrki i Choderkowiec, nad Chlebowicami Wielkiemi, dosięga, w miejscu punktu triangulacyjnego, wysokości 386 m., następnie na granicy Choderkowiec, Chlebowic i Kohur, między trzema kopcami, w tak zwanym Czarnym Lesie, wysokości 368 m., wreszcie grzbiet Łysej nad Kołohurami 395 m. i wapniarka nad Dziewiętnikami 383 m. Las ten kończy się nad drożyną prowadzącą z Juszkowiec do Borynicz. Tu naziom nabiera charakteru wyżyny lekko pofałdowanej i spadającej coraz bardziej ku Dniestrowi. Rzeka Krywula ma dno błotne, brzegi już to wysokie, już też niskie, dolina jej jest przeważnie bagienną i moczarowatą. 2.) **K.**, tak zowią rzekę Derewenkę (ob.) na przestrzeni od wsi Zameczka aż po Kulawę. 3.) **K.**, potok górski, wypływa w obrębie gm. Boryni, w pow. Turka, z pod wierzchu „Na diłu“ (Na dziale, 844 m.), szczytu w pasmie górskiem „Jasiowcem“ zwanem (ob.). Płynie na północny wschód i we wsi Boryni wpada z prawego brzegu do Boryni potoku (ob.). Długość biegu 3 kil. *Br. G.*

Krywulka, ob. *Plissa.*

Krywy al. *Krywe*, część Wiszenki Małej, pow. gródecki.

Krywyj, ob. *Krzywy.*

Kryż..., ob. *Krzyż...*

Kryżawka, ob. *Radywanówka*, pow. czehryński.

Kryżbork, po niem. *Kreutzburg*, po łotew. *Kryżborga*, w dawnych łacińskich kronikach *Cruceborch*, zamek starodawny i dobra rozległe tudzież mko prywatne w Inflantach polskich, powiecie dyneburskim, o mil 12 od Dyneburga w kierunku północno-zachodnim, pod 56° 31' płn. szer. i 43° 31' wsch. dłg. geogr., na praw. brzegu Dźwiny położone, stanowią własność bar. Korffa przydomku Schmysing, piszącego się wszakże zwykle Korff-Kreutzburg. Zamek starodawny i okazały wznosi się na miejscu przez biskupa ryskiego Mikołaja I w r. 1237 wzniesionego grodu Czeutzburg, zwanego przez dawnych łotyszów *Krystziejmies-pile.* W pobliżu zamku 1849 r. niezręcznie zmodernizowanego, znajduje się wspaniały zbór protestancki murowany, w pięknym stylu gotyckim. Zamek ten podczas wojny inflanckiej r. 1577 opanowany został przez cara Iwana Wasilewicza. Pod Krejcburgiem doścignął r. 1626 Aleksander Gąsiewski uchodzącego z pod Liksny szwedzkiego generała Horna, który, połączywszy się z królem Gustawem Adolfem, stanął do bitwy; lecz i Gąsiewskiemu przybył na pomoc Lew Sapieha, hetman w. litew. Szwedzi usiłowali przeprawić się przez rzekę, za którą wojsko rzpltej uszykowane do boju stało; gdy zaś pod Gustawem Adolfem konia ubito, cofnęli się Szwedzi do zamku Dahlen, który wkrótce przez Polaków opanowany został. K. od r. 1585 dziedziczą Korffowie. Ta polsko-inflancka gałąź Korffów na Kryżborku pochodzi od Mikołaja, dziedzica Preekuln w Kurlandyi, któremu w r. 1585 król Stefan Batory zamek Kryżbork (Kreutzburg) *jure feudi* nadał wieczyście. Przywilej ten Zygmunt III zatwierdził w r. 1589. Dom ten zawsze był wiernym rzpltej i dotąd przechowuje cenne pamiątki po królu Stefanie Batorym. W r. 1632 Nicolaus Korff dictus de Schmysing był posłem ziemi inflanckiej na sejm. Za Jana Kazimierza Korffowie kryżborscy wsławili się w wojennych sprawach, a mianowicie Mikołaj, natenczas wojewoda wendeński i Wilhelm starosta orleński; ostatni walecznie bronił Smoleńska. Na początku XVIII w. dwóch z rzędu Korffów kryżborskich posiadało stąstwo rzeżyckie, najprzód Mikołaj, a potem syn jego Zygmunt. Dobra kryżborskie, niezwykle rozległe, ciągną się nad praw. brzegiem Dźwiny od stacyi Carogród wzdłuż kolei żelaznej rysko-dyneburskiej aż dwie mile za stacyą kryżborską, na przestrzeni mil kilkunastu. To też stacye kolei Liwenhof, Treppenhof i Kreutzburg (o 4 w. od Jakobsztatu, o 83 w. od Dyneburga), leżą na ziemi kryżborskiej, a i stacya Carogród niemal przytyka do folwarku Szlossberg, wchodzącego w skład kryżborskiej majętności Liwenhof. Mko Kreutzburg liczy obecnie mk. płci obojga 1415 i 276 domów. K. posiada kaplicę rzym.-katol., wspomniany już wyżej wspaniały zbór protestancki, 3 żydowskie domy modlitwy, szpital, stacyą pocztową, stacyą kolei żelaznej rysko-dyneburskiej, gorzelnię i browar piwny. W obrębie dóbr kryżborskich leży jeszcze druga prywatna mieścina niedaleko ujścia Ewikszty do Dźwiny. Po polsku nazywają ją Głazmanką, po niem. Trentelberg. Ta mieścina również jak K. zaludnioną jest wyłącznie przez małą ilość żydów, o których powszechnie ale błędnie utrzymują, że zajmują się rolnictwem i z niego się utrzymują. Całe wewnętrzne urządzenie domów i dziedzińców jest tego rodzaju, że nie można przypuścić, aby mieszkańcy czem innem jak handlem mogli się zajmować. Ludność wiejska w rozległych dobrach kryżborskich składa się wyłącznie z łotyszów. Z nich wszakże nie wszyscy są wyznania katolickiego. Pomiędzy niemi liczą $^2/_3$ lutrów. Ostatnia okoliczność bezwątpienia była powodem, że akademik petersburski Piotr Köppen, na swojej etnograficznej karcie, błędnie w tej okolicy umieścił kilka tysięcy estów. Błąd ten powstał oczywiście z niedokładnych statystycznych wiadomości, jakie podają miejscowi urzędnicy rossyjscy. Oznaczają oni zwykle wyrazem „łatysz“ łotyszów katolickich, protestanckich zaś zowią „czuchna“, który to wyraz z nazwą czud, fin, est jednoznaczne zdaje się mieć znaczenie. Protestanccy łotysze w dobrach krzyżborskich stanowią osóbną parafią protestancką, mającą swój zbór w samym K. Ci zaś co są wyznania rzymsko-katolickiego, tworzą parafią liwenhofską, wchodzącą w skład dekanatu Dyneburga niższego, i posiadają okazały kościół katolicki w Liwenhofie. *G. M.*

Kryżopol, ob. *Krzyżopol.*

Kryżowa, ob. *Krzyżowa Wieś.*

Kryżowlin, rus, ob. *Krzyżolin.*

Krza, *Krze*, przys. i kopalnia węgla hr. Potockich w pow. chrzanowskim, na zachód od Myślachowic, przy drodze do Sierszy, parafia Trzebinia.

Krzacz, wieś i folw., pow. łaski, gm. Łask, par. Borszewice. W 1827 r. należał do par. Łask, miał 16 dm., 97 mk.; obecnie wś ma 5 dm., 95 mk., 81 mr. ziemi; folw. 3 dm., 4 mk., 720 mr. (300 mr. ornej).

Krzaczki, wś nad rz. Bohem, pow. starokonstantynowski, par. Kupiel. R. 1867 miała 45 domów.

Krzaczki, mała wioska, pow. proskurowski, gm. Tretelniki, par. Czarnyostrów, należy do

klucza czarnoostrowskiego hr. Przeździeckich, ma 15 dm., 110 mk., 119 dzies. ziemi włośc.

Krzak, wś i folw., pow. zamojski, gm. i par. Nielisz, leży w lesistej okolicy, pomiędzy rz. Por i Wieprzem, o 17 w. na płn.-zachód od Zamościa, a 7 w. od Nelisza. Posiada młyn wodny o 2 kamieniach na obszernym stawie. Jest tu obecnie dm. dwors. 3, włośc. 19, ludn. katol. 149, rusin. 17 i żyd. 13, razem 179 mk., obszaru mr. 230. Młyn i folw. K. należą do dóbr Nelisz (ob.). Gleba ziemi żyzna, łąki obfite, pastwiska dobre, obfitują w raki i ryby, zbywane w sąsiednich miasteczkach. Stan zamożności włościan dobry. *Tiro.*

Krzaki, os. włośc., pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźnio, odl. od Sieradza w. 13. K. stanowią jednę całość z przyległemi wsiami Brzeźnio, Brąszynem i Wolą Brzezińską i wraz z niemi ma dm. 81, mk. 624. W 1827 r. same K. miały 16 dm., 176 mk.; dziś jest 17 dm.

Krzakowizna, os. śród błot, pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Charłupia Wielka, odl. od Sieradza w. 12. K. stanowi jednę całość wraz z wsią Rowy i os. Michalszczyzną.

Krzan, wś, pow. kościański, 16 dm., 152 mk., wszyscy katol.; 65 analf. Poczta, teleg. i st. kol. żel. w Kościanie (Kosten) o 8 kil.

Krzanowice, zapewne *Chrzanowice* 1.) niem. *Kranowitz*, mko i wś, pow. raciborski, par. K., nad rz. Białą wodą, o 12 kil. na wschód od Raciborza. Mko czeskie otrzymało prawo miejskie 1313 r. od króla Ottokara. Ma 128 bud., 193 dm., 1100 mk., w tem 1 ew., 13 izr., 170 osad, 2393 mr. ziemi, 2 kościoły, szkołę. Parafia K. ma 4800 dusz. Wś K. ma 235 bud., 234 dm., 1228 mk., samych katolików, 169 osad, 4818 mr. ziemi, 2 młyny wodne 2.) **K.**, wś i dobra, pow. kozielski, o milę od Koźla, przy drodze z Krapkowic do Raciborza, 63 bud., 98 dm., 757 mk. Dobra (wraz z Langlieben) mają 1621 mr. ziemi (folw. Oberhof i Torgau), gorzelnię. Wś nad strugą Samicą ma 78 osad, 903 mr. ziemi, kościół z r. 1278, r. 1755 nowowzniesiony, piękną kaplicę i szkołę. Par. K. dek. łanowskiego miała 1869 r. 1653 katol., 4 ewang. Według Knie należą do K. (prócz Torgau): kol. Pirków i przys. Żabnik. 3.) **K.**, wś, pow. opolski, par. Czarnowąs (ob.), o 0.7 mil od Opola, oddawna własność klasztoru w Czarnowąsie; 15 bud., 15 dm., 152 mk., 17 os., 150 mr. ziemi, młyn. 4.) **K.**, błędna według Knie, nazwa Kocianowic, pow. olesiński.

Krządka, duża rozrzucona wś w piaszczystej nizinie nadwiślańskiej, w pow. tarnobrzeskim, 210 m. npm., graniczy na płn. z wielkiemi sosnowemi borami i Brzostową Wolą, na płd. z Rusinowem Starym, a na wsch. z Wilczą Wolą. Z powodu rozległości noszą części tej wsi osobne nazwy, mianowicie: Drozdów, Zdeb, Ścieszki, Tyczka, Klatka, Wygoda z Maziarnią, Trzustowa i Pod Rusinowem. Według spisu ludności z r. 1880 ma być 2278 mk., a z tych przebywa 19 stale na obszarze więk. pos.; podług szemat. duchownego przy parafii rzym.-katol. w Majdanie zapisano 2899 rzym.-katol. Pos. więk. p. T. Schindlera ma obszaru 210 mr. roli, przeważnie pastwisk i 5483 mr. lasu; pos. mn. 2411 roli, 478 łąk i ogr. i 348 mr. pastw. Faunę okolic K. badał 1868 dr. Jachno (*Sprawozdanie Kom. fizyogr.*, t. III). *Mac.*

Krzcięcice, wś, pow. jędrzejowski, gm. Sędziszew, par. Krzcięcice. Posiada kościół parafialny murowany, założony w 1314 r. przez Jakóba Brandysza. Pierwotny kościół był z drzewa p. wez. św. Prokopa, dopiero w 1542 r. Jerzy Niemsta wzniósł murowany obecnie istniejący i 1872 odnowiony. Wspomina tę wś Długosz (II, 68). K. w XVI w. własność Hieronima Filipowskiego, jednego z najpierwszych i najgorliwszych stronników reformacyi w Polsce. W r. 1547 był tu proboszczem Jakób Sylwiusz Smilovitanus, ostatnio senior dystryktu krakowskiego, pamiętny tem, że opisał wszystkie synody (ewangelickie) swego dystryktu od 1550—58 r. W 1827 r. było tu 50 dm., 291 mk. Jest tu szkoła gminna. Par. K. dek. jędrzejowski, ma 3111 dusz. Par. w r. 1877 liczyła katol. 3085 w następujących wioskach: Deszno, Klemensice, Krzcięcice, Ludwinów, Mierzawa, Piołunka, Promyk, Potok-Górny, Potok-Wielki, Słaboszowice, Wojciechowice, Zielonka. Dobra Krzcięcice składają się z folwarków K. i Aleksandrowa; rozległość wynosi mr. 967: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 574, łąk mr. 41, pastwisk mr. 20, lasu mr. 72, nieużytki i place mr. 22, razem mr. 729, bud. mur. 10, z drzewa 6, płodozmian 14-polowy; folw. Aleksandrów grunta orne i ogrody mr. 229, pastwisk mr. 5, nieużytki i place mr. 3, razem mr. 237, bud. z drzewa 5, płodozmian 10-polowy; pokłady torfu. Wieś K. osad 45, z gruntem mr. 555.

Krzcięcin al. *Krzęcin*, wś i folw., pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka, odl. 22 w. od Radomia, ma 11 dm., 95 mk. W 1827 r. 13 dm., 80 mk. Wspomina tę wś Długosz (II, 522). Rozległość folw. wynosi mr. 396: grunta orne i ogr. mr. 221, łąk mr. 38, pastwisk mr. 11, wody mr. 27, lasu mr. 90, nieużytki i place mr. 9., bud. mur. 7, z drzewa 8, młyn wodny, staw na mr. 26, w niektórych miejscowościach pokłady rudy i kamienia budowlanego. Wś K. os. 8, z grun. mr. 145.

Krzcikowska-Wólka, wieś i folw., pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Chorzęcin; jest tu 18 dm., 140 mk., ziemi włośc. 112 mr., dwor. 836 mr., w tem 490 ornej ziemi. Wieś składa się z dwóch części lit. A i B.

Krzcin, wś i folw. nad rz. Koprzywianką, pow. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica,

odl. 17 w. od Sandomierza, ma 56 dm., 400 mk., 661 mr. ziemi włośc. i 380 mr. ziemi dwors. Własność Sokolnikowa. W 1827 r. K był wsią duchowną i miał 54 dm., 388 mk. K. był własnością klasztoru pokrzywnickiego, nadaną mu za Władysława Jagiełły przez Mikołaja z Bogoryi (Dług. III, 380). Por. Kod. dypl. pol. I, 79.

Krzcińskie, jez. przy wsi Krzcin, w pow. sandomierskim, o kilka wiorst na płd. od Koprzywnicy, należy do rzędu licznych jezior pokrywających rozległą w tem miejscu dolinę Wisły. Są one utworzone z wód zostawionych przez wylewy i doprowadzonych przez strumienie z pobliskiej wyżyny. Nizina nadwiślańska ciągnie się tu od samego Sandomierza w górę Wisły po za Osiek, ze średnią szerokością 4 do 5 w. Po za nią dopiero wznosi się właściwy brzeg doliny, na 560 do 600 stóp npm. Jeziora tej niziny noszą na sobie charakter łach wiślanych i mają komunikacyą z Wisłą. K. jezioro jest zaledwie 2 w. odległe od Wisły, ma 20 mr. obszaru; przyległe mu jezioro Kozłowy dół ma 70 mr. obszaru, w pobliżu jest 3-cie t. z. Łacha stara (10 mr.) i Słony dół (1 mr.).

Krzczeń, os., pow. lubartowski, gm. Ludwin, par. Łęczna.

Krzczeń, jezioro przy os. t. n., w dobrach Zezulin, pow. lubartowski; leży o 5 w. na płn. od jez. Dratowo; ma 60 mr. obszaru i 20 stóp głęb. Dokoła niego ciągną się rozległe błota, idące dalej brzegami Tyśmienicy na przestrzeni kilkunastu tysięcy mr. Por. *Krzeń*.

Krzczeniszki, ob. *Chrzczeniszki*.

Krzczonów 1.) mylnie pisany *Kszczonów*, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Krzczonów, par. Drzewica, odl. 10 w. od Opoczna, ma 38 dm., 202 mk., 25 osad, 977 mr. ziemi dwors. i 525 mr. włośc. W XV w. była własnością Dersława Dunajewskiego h. Łabędź (Dług. I, 361). Gmina K., z urzędem we wsi Rożek, ma 3332 mk., rozległości 14880 mr., w tem ziemi dwors. 9420 mr.; sąd gm. okr. I w Opocznie; st. poczt. os. Drzewica. W skład gminy wchodzą: Augustów, Alfredów, Bielejowice, Bochenka, Borowice, Bród, Brzezinki, Brzostowice, Budy, Drynia, Dzielna, Jelna, Gałki, Karwicka-Wólka, Kraszków, Krzczonów, Kuźnice Drzewieckie, Mroczków-Gościnny, Mroczków-Ślepy, Rozwady, Rożek, Snarki, Solek, Trzebina, Wesołówka, Wygnanów, Wywóz i Zameczek. 2.) K., wś, pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Koniemłoty. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 14 dm., 60 mk. W XV w. K. należał do par. w Szydłowie i miał trzech współwłaścicieli: Mikołaja Czajkę h. Dębno, Mikołaja Sliza h. Habdank i Bohdana Krępskiego h. Janina (Dług. I, 379). Według Tow. Kred. Ziems. w gm. Czarkowy, par. Sokolina, pow. pińczowskiego leżą dobra Krzczonów i składają się z folwarków K. i Sokolina, wsi: K., Rzemieniowice, Trębaczów, Sokolina i Stropieszyn, rozległość wynosi mr. 1648: folw. K. grunta orne i ogr. mr. 899, łąk mr. 47, wody mr. 22, lasu mr. 136, nieużytki i place mr. 34, razem mr. 1138, bud. 7, z drzewa 5, płodozmian 11-polowy; folw. Sokolina grunta orne i ogr. mr. 483, łąk mr. 6, nieuż. i place mr. 20, razem mr. 509, bud. mur. 2, z drzewa 5, płodozmian 11-polowy, młyn wodny i cegielnia. Wś K. os. 71, z gruntem mr. 387; wś Rzemienowice os. 42, z grun. mr. 395; wś Trębaczów os. 14, z grun. mr. 110; wś Sokolina os. 36, z grun. mr. 212; wś Stropieszyn os. 16, z grun. mr. 129. 3.) K., wś i folw., pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. Posiada kościół paraf. murowany, urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, szkołę gminną, gorzelnię, browar i młyn wodny. Data założenia kościoła nieznana; obecny murowany wzniesiony na miejscu drewnianego w 1633 r. Jest to osada przemysłowa; śród ludu rozwija się tu płóciennictwo. W 1827 r. K. był wsią rządową i miał 111 dm. i 406 mk. Par. K. dek. lubelski ma 5857 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w os. Bychawa, st. pocztowa Piaski, ma 17819 mr. obszaru i 4030 mk. W gminie są 2 szkoły początkowe, gorzelnia, browar, dwa młyny, 1 wiatrak. W skład gminy wchodzą: Borzęcinek wś i folw., Gierniak-Lipniak, Kosarzew Górny wś i folw., Kosarzew Średni wś i folw., Kosarzew Dolny wś i folw., Krzczonów, Lewandowszczyzna, Olszanka, Policzyzna z fol., Policki Majdan, Romanów, Stróża Kosarzewska z folw., Teklin (Majdan Kosarzewa Górnego), Urszulin, Walentynów, Władysławów, Zielona karczma, Ziemin, Żuków.

Krzczonów, wś w pow. myślenickim, należy do par. rzym.-katol. w Lubniu i liczy 1153 mk. rzym.-kat. Większ. pos. ks. Lubomirskich ma 14 mr. roli i 99 mr. lasu; mn. pos. 707 roli, 101 łąk i ogr., 850 pastw. i 866 mr. lasu. Ta długa wieś leży w wąskiej dolinie potoku Łętówki, uchodzącego z lewego brzegu do Raby, którego brzegiem wije się w czasie słotnym prawie zupełnie niedostępna droga gminna do Tokarni. Wś jest 371 m. npm. wzniesiona, ale od północy i południa ścieśniają dolinę pasma lesiste, dochodzące 840 m. npm. Gleba kamienista nie wydaje nic prócz karłowatego owsa i kartofli, a tylko w dolinach licznych potoków jest grunt namulisty, na którym udaje się żyto, jęczmień i pszenica, lecz więcej bogate w słomę niż ziarno. Części wsi w górach, leżące na południe od wsi, nazywają się Leśniawa i Cerchla. *Mac.*

Krzczonowice, wś i folw., pow. opatowski, gm. i par. Cmielów, odl. 11 w. od Opatowa; szkoła gminna. Ma 42 dm., 381 mk., 266 mr.

ziemi dwors. i 692 mr. włośc. W 1827 r. 43 dm., 323 mk. Folw. należy do dóbr Brzóstowo.

Krze, wś, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. W 1827 r. było tu 11 dm., 115 mk.; obecnie 435 mk. Por. *Kierz* i *Jordanowice.*

Krze, niem. *Dorotheenthal*, wś pod Rychnowem, pow. ostródzki.

Krzeczakówka, grupa domów w Stróży, w pow. myślenickim, na lewym brzegu Raby, na zachód gościńca myślenickiego, nad pot. Mikoszczem, uchodzącym nieopodal do Raby.

Krzeczanówka, rus. *Kryczanowka*, wś nad rz. Nemiją, pow. mohylowski, gub. podolska, gm. Wendyczany, par. Ozarzyńce; 864 mk., 954 dzies. ziemi włośc. Własność dawniej Trzecieskich, dziś: spadkobierców dra Hinki 213 dzies., Folanda 690 dzies., Zaleskiego 87, Krzyżanowskiego 207 dzies. Grunt górzysty i kamyczkowaty; kamień wapienny i ciosowy. Cerkiew św. Michała ma 67 dzies. ziemi i 1446 parafian. *Dr. M.*

Krzeczanowo, wś i folw. i *Krzeczanowskie Zaborze*, wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck, odl. o 31 w. od Sierpca, 14 dm., 189 mk., 667 mr. gruntu, 27 nieuż. Wś Krzeczanowskie Zaborze ma 12 dm., 102 mk. i 60 mr. Do K. należy także wś i folw. Cendały. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z wsią Krzeczanów i Ossowa Krzeczanowska rozległy mr. 897: grunta orne i ogr. mr. 363, łąk mr. 100, pastwisk mr. 96, wody mr. 7, lasu mr. 241, zarośli mr. 48, nieużytki i place mr. 19 bud. mur. 3, z drzewa 14, płodozmian 4-polowy, gorzelnia, browar, młyn wodny i wiatrak. Wś K. os. 36, z gruntem mr. 201; wś Ossowa Krzeczanowska os. 31, z grun. mr. 399.

Krzeczaty, wś i folw. nad rz. Szurą, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 100 w. od Oszmiany, 16 dm., 129 mk., z tego 120 katol., 9 żydów (1866).

Krzeczewce al. *Krzeczowce*, wś w zachodniej stronie pow. mińskiego, w okr. polic. rakowskim, w okolicy pomiędzy Zalesiem i Sosnowcami, ma osad 6, miejscowość górzysta; o wiorstę na południe znajduje się wyniosłość mająca 155 sążni wys. npm. *A. Jelski.*

Krzeczewicze, folw., własn. Kragielskiego, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 39, od Wasiliszek w. 35, mk. katol. 27, izr. 15 (1866)

Krzeczkowa (po rus. *Kreczkowa*), zwana także *Kreczkową*, *Krzyczkową*, wś w pow. przemyskim, 16 kil. na zach. od sądu powiatowego w Przemyślu, tuż na zach. od urzędu poczt. w Olszanach. Na płn. zach. leży Kupna, na płn. Chołowice, na płn. wsch. Mielnów, na wsch. Olszany, na płd. Cisowa, na zach. Huta Brzuska (w pow. dobromilskim). Jedna część wsi zwie się Wolą Krzeczkowską (po rus. Wola Kreczkowska), a jedna grupa domów ma nazwę w Hłynci (to zn. w Glince). Prawie przez środek obszaru płynie pot. Krzeczkowa od płd. zach., naprzód na płn. wsch., a potem na wsch. do Olszan, gdzie wpada do pot. Cisowej al. Głębokiego (dopływu Sanu). W obrębie wsi zabiera on kilka strug małych od praw. i lew. brzegu; w dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie. Z obszaru płn. zach. płynie kilka małych potoków na płn. do Chołowic, gdzie wpadają także do Sanu. W zach. stronie obszaru leży Czarny las ze szczytem Kamionka 506 m. wys. W stronie płn. leży lesiste wzgórze Namułowa ze szczytem 423 m. wysokim. Własn. więk. ma roli ornej 82, łąk i ogr. 20, pastw. 13, lasu 1255 mr. Własn. mniej. roli ornej 759, łąk i ogr. 144, pastw. 65, lasu 122 mr. Według spisu z r. 1880 było 760 mk. w gminie, 3 na obszarze dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilku rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Krasiczynie, gr.-katol. w Olszanach. We wsi jest cerkiew. Krzeczkowskie niegrodowe ststwo w województwie ruskiem, w ziemi przemyskiej, podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało wsie: Krzeczkowę, Olszany i Hołowińcze z przyległościami. W tymże czasie posiadał je Wojciech Lewicki z żoną, opłacając z niego kwarty złp. 1719, a hyberny złp. 270 gr. 19. *Lu. Dz.*

Krzeczkowice, folw., pow. sandomierski, gm. Klimontów, par. Goźlice; od Sandomierza odl. 25 w., gruntu mr. 130, dm. 4, młyn wodny; należy do dóbr Nasławice. W XV w. był własnością Mikołaja Chustki z Jasienna i Jana Gaby z Jasienna (Dług. II, 335).

Krzeczkowice, pow. rybnicki, ob. *Skrzeczkowice.*

Krzeczkówka, pot., wypływa w obrębie gm. Krzeczkowej, w pow. przemyskim, ze źródeł leśnych, z wschodniego stoku góry Panieńskiego czuba (508 m.); płynie zrazu na płn. wsch. wąską dolinką śródleśną, nad którą od płn. wznosi się Kamionka góra (506 m.), od płd. Spława (508 m.) a od wsch. Paportenka (476 m.), następnie zwraca się między Kamionką i Paportenką na płn. a wszedłszy między domostwa wsi Krzeczkowej, płynie na płn. wsch. popod Namutową górę (423 m.) i Popielową górę (365 m.), pod którą od strony wschodniej w Olszanach uchodzi z lew. brzegu do Cisowej, dopływu Sanu. Długość biegu 8 kil. Zabiera strugi ze stoku płn. Paportenki góry, jak ze stoku Namutowej i Popielowej. We wsi Krzeczkowej porusza tracz. *Br. G.*

Krzeczkowo *Bieńki-Stare*, **K.** *Bieńki-Nowe*, **K.** *Gromadzyno*, **K.** *Mianowskie*, **K.** *Szepielaki*, **K.** *Wybranowo*, wsie, pow. ostrowski, gm. Dmochy Glinki, par. Rosochate. W 1827 r. wsie te razem liczyły 50 dm. i 346 mk.; największa z nich K. Mianowskie miała 18 dm., 131 mk.; dziś 15 dm., 132 mk. Folw. K.-Bieńki-Nowe r. 1866 rozległy mr. 300: grunta orne i ogrody

mr. 230, łąk mr. 30, pastwisk mr. 20, lasu mr. 4, nieużytki i place mr. 16; wś K.-Bieńki-Nowe osad 4, z grun. mr. 25. Dobra K.-Gromadzyno składają się z folwarków K. i Szepielaki, r. 1866 rozległe mr. 821: grunta orne i ogrody mr. 652, łąk mr. 80, pastwisk mr. 30, lasu mr. 40, nieużytki i place mr. 19; wś K.-Gromadzyno os. 11, z grun. mr. 13. Folw. K.-Wybranowo (z wsią Dmochy-Rodzonki), r. 1866 rozległy mr. 422: grunta orne i ogrody mr. 360, łąk mr. 50, zarośla, nieużytki i place mr. 12; wś Dmochy-Rodzonki osad 12, z gruntem mr. 60. *A. Pal.*

Krzeczonów, powiat myślenicki, obacz *Krzczonów*.

Krzeczkowska Wola, ob. *Krzeczkowa*.

Krzeczonówka, pot., ob. *Łętówka*.

Krzeczów, wś nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, odl. od Wielunia w. 14; wś K. wraz z os. Kochlew, Mokre i pustkowiem Smolarze ma dm. 74, mk. 501; folwark dm. 5, męż 16, kob. 18. Są tu dwie papiernie wyrabiające papier do obwijania i bibułę. Obszar dworski wynosi 1570 mr. (970 mr. lasu). W 1827 r. było tu 11 dm., 60 mk. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków K. i Broników, nomenklatury Jarząb, wsi: K., Kochlów i Mokre; rozległość wynosi mr. 1820: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 170, łąk mr. 64, pastwisk mr. 9, lasu mr. 521, nieużytki i place mr. 59, razem mr. 823, bud. mur. 10, z drzewa 10; folw. Broników grunta orne i ogrody mr. 275, łąk mr. 11, pastwisk mr. 6, lasu mr. 693, nieużytki i place mr. 12, razem mr. 997, bud. mur. 5, z drzewa 1. Trzy młyny wodne z dwiema papierniami, na prawach wieczysto-czynszowych, mają gruntu mr. 225. Wś K. os. 38, z grun. mr. 206; wś. Kochlów os. 23, z grun. mr. 242; wś Mokre os. 28, z grun. mr. 147. *Br. Ch.*

Krzeczów, b. miasto w wojew. mścisławskiem, ob. *Krzyczew*.

Krzeczów 1.) wś w pow. myślenickim, przy gościńcu wojskowym z Myślenic do Nowego Targu, przebudowanym tutaj w latach 1865—1868 dla ominięcia przykrej przeprawy przez Luboń Mały. Wś ciągnie się głównie doliną potoku Krzeczówki i podnosi się od 492 do 580 m. npm. Na najwyższym zabudowanym punkcie, t. j. 580 mt. npm., wznosi się drewniany stary kościół, dom serwicyanek trudniących się wychowaniem młodzieży żeńskiej a założony przez ks. Lubomirską i zabudowania więk. posiadłości, a trochę niżej dosyć starannie utrzymana gospoda, w której zwykle podróżujący do Zakopanego nocują. Po obu stronach gościńca przedstawia się malowniczy górski widok, niedozwalający jednak sięgnąć daleko wzrokiem, albowiem na płn. zasłania dalszy widok lesista góra Zębałowa 859 m. npm., na płd. grzbiet Luboniów, z których Mały bliższy ma 870 m. a Wielki w oddaleniu 1030 m. bezwzględnej wysokości. Klimat tutaj jest chłodny, wiatry wieją prawie nieustannie, a w skutek tego, spóźniają się w tej wsi żniwa prawie o dwa tygodnie od niżej bo 358 m. npm. wzniesionego, sąsiedniego Lubienia. Gleba glinkowa, przepełniona dobywającemi się pod pługiem okruchami skał piaskowych i rzecznym żwirem, jest zimna i nieurodzajna i wydaje karłowaty i nieplenny owies i ziemniaki, a tylko w dolinach uprawionych kośćmi palonemi lub krowianką udaje się żyto i jęczmień. Kości sprowadzają z Kezmarku na Spiżu. Fundacya kościoła nieznana, dla odległości od kościoła parafialnego w Lubieniu przebywa tutaj stale duchowny. Podczas buntu Napierskiego za Władysława IV odznaczył się niekorzystnie jako agitator i dowódzca opryszków organista z K., który później był karany śmiercią. Wś ma 669 mk., z których 8 przebywa na obszarze więk pos.; 657 jest rzym.-katol. a 12 izr. Pos. więk. ks. Montléart ma 112 roli i 218 mr. świerkowego lasu; pos. mniej. 555 roli, 38 łąk i ogr., 681 pastw. po górach i 345 mr. lasu. Niegrodowe ststwo krzeczowskie albo Myślenice w wojew. krakowskiem, pow. szczerzeckim, podług spisów podskarbińskich z r. 1770 zaliczało się do dóbr kasztelanii krakowskiej i składało się: z miasta Myślenice i wsi K., Krzeczonów, Górna Wieś, Dolna Wieś, Borzęta, Bysina, Polanka, Stróża, Pcim, Lubień, Tęczyn i Łagiewniki. W tym czasie posiadał je Jan Klemens Branicki, hetman wielki kor., opłacając z niego kwarty złp. 6829 gr. 28, a hyberny złp. 6022 gr. 16. Po zajęciu go przez rząd austryacki, tenże sprzedał je r. 1777 Franciszce księżniczce polskiej w Kurlandyi i Semigalii za zł. reń. 464662 i 30 kr. łącznie z częścią ststwa lanckorońskiego i dzierżawą Pierzchowice. 2.) K., wś w pow. bocheńskim, par. rzym.-katol. w Rzeżawie (Dług. Lib. ben. I, 117 i II 176), leży w podmokłych równinach na praw. brzegu Raby, 203 m. npm., w pobliżu gościńca wiedeńskiego między Brzeskiem a Bochnią. Z 865 mk. przebywa 53 stale na obszarze więk. pos.; podług szem. duch. dyec. tarn. z 1880 r. było 790 rzym.-katol. Znajduje się tutaj szkoła ludowa 3 klas. Dawniej (wspomina K. 1238 r. Kod. dypl. pol. III), była ta wś królewszczyzną i według Kuropatnickiego, który mylnie nazywa ją Krzyszów, miał być piękny dom mieszkalny i ładny ogród. Teraz jest własnością rodziny Bondych. Z 99 mr. roli, 82 mr. łąk i 277 mr. pastw., które zwykle na wiosnę stały pod wodą, tak że z gościńca wydawały się wielkiem jeziorem, osuszono w ostatnich dziesięciu latach większą część i obrócono pod pług. Pos. mniej. składa się z 734 roli, 478 łąk i ogr. i 12 mr. pastw. Ta wieś

graniczy na płd. z Łazami, na płn. z Ostrowem, na wsch. z Rzezawą a na zach. z Krzyżanowicami wielkiemi. Niegrodowe ststwo krzeczowskie, w wojew. krakowskiem, pow. czchowskim, podług spisów podskarbińskich zaliczało się w r. 1765 do dóbr stołowych królewskich, z których opłacało hyberny złp. 4409 gr. 28. Po zajęciu go przez rząd austryacki 1775 r. składało się ze wsi K., Rzezawa, Jodłówka, Borek, Ostrów, Buczków, Dębina, Dąbrówka, Przyborów, Łęki, Rysie i Rudy. Następnie przyłączono do niego ststwo bocheńskie i wsie: Gawłów Stary i Nowy, Słomkę, Turzec i Najkowice Stare i Nowe. W takiem połączeniu rząd austryacki sprzedał je w różnych czasach i w 5-ciu sekcyach za sumę w ogóle wynoszącą zł. reń. 185572, nie licząc ststwa bocheńskiego, które nabyło mto Bochnia z niektóremi wójtostwami i folwarkami. *Mac.*

Krzeczowice z *Bóbrką* (po rus. *Kreczkowici*), wś w pow. łańcuckim, 3 kil. na wsch. w linii prostej od Kańczugi, w okolicy równej, piaszczystej, pokrytej sosnowemi lasami. Na płd. od wsi nad pot. Pantalówką leży przysiołek Bóbrka 227 m. npm. z dwu stawami; na płn. zaś od K. nad pot. Zarzecze blisko granicy wsi Łapajówki znajdują się okopy tatarskie. Jest w tej wsi parafia gr.-katol. z cerkwią drewnianą, szkoła ludowa i cegielnia. Mieszkańcy rzym.-katol. są zaliczeni do parafii w Siennowie. K. należą do urzędu poczt. w Kańczudze a sądu powiat. w Przeworsku. Według spisu ludności z r. 1880 jest 997 mk., z których 56 stale przebywa na obszarze więk. pos. Podług wyznania ma być w K. 346, a w Bóbrce 161 razem 507 rzym.-katol.; w K. 250, a w Bóbrce 80, razem 330 gr.-katol. i kilkudziesięciu izr. Pos. więk. Ludm. Teodorowicza wynosi 475 roli, 145 łąk i ogr., 148 pastw. i 148 mr. lasu; pos. mniej. 650 roli, 135 łąk i ogr. i 42 mr. pastwisk, Do par. gr.-katol. są dołączone miasto Kańczuga i wsie: Żuklin, Siennów, Urzejowice, Żurowiczki, Niżatycze, Pantalowice, Łopuszna Wielka i Mała, Siedleczka, Monaster, Ostrów i Mikulińce z ludnością przeważnie rzym.-katol. Ludność całej parafii wynosi 1027 gr.-katol. K. graniczy na zach. z Kańczugą, na płn. z Urzejowicami, na wsch. z Łapajówką i Rożniatowem, a na płd. z Pantalowicami.

Krzeczówka, potok górski, nastaje we wsi Krzeczowie, pow. myślenicki, z połączenia 3ch strug, wytryskujących na płn. stoku Małego Lubonia (870 m.) z lasu Czerniawy. Potok płynie przez wieś na wschód wzdłuż gościńca myślenicko-nowotarskiego, a w obrębie gminy Tęczyna, przyjąwszy z praw. brzegu potok tęczyński, zwraca się na płn. wsch., płynąc po zachodniej stronie gościńca przez obszar Lubnia, gdzie poniżej kościoła uchodzi z lew. brz. do Raby. Długość biegu 10 kil. Łożysko szerokie, płytkie i kamieniste. Spad okazują liczby: 560 m. (źródła), 407 m. (ujście tenczyńskiego pot.), 346 m. (ujście do Raby). W Lubniu porusza dwa młyny i cztery tracze. Od zachodu, t. j. nad lew. brz. potoku wznosi się góra Cymbałowa czyli Zębałowa (859 m.), Klimasz (801 m.) i Cerchla (630 m.); od wschodu zaś Strzebel (977 m.), piękna, piramidalna, lasem pokryta góra, i Czechówka (720 m.). Przyjmuje liczne potoki górskie, z praw. brz. spływające ze stoków Lubonia i Strzebla, a z lewego z Cymbałowej. Znaczniejsze z praw. brzegu Tęczyński potok, z lew. brzegu Klimasz i Smukawa. *Br. G.*

Krzeczówka, potok, ob. *Babica*, t. I, str. 67, nr. 2.

Krzeczyce (?), por. *Jania*, t. III, 400.

Krzeczyno, ob. *Kreczyno*, pow. nowogródzki.

Krzegowszczyzna, zaśc. należący do Czapli, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 56, od Dziewieniszek 24, mk. katol. 5 (1866).

Krzekatowo al. *Krzekotowo*, niem. *Kornfelde*, dom. i gm., pow. mogilnicki, 2277 mr. rozleg., 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Krzekatówko, folw.; 15 dm., 252 mk.; 61 ewan., 191 katol.; 108 analf. Poczta i tel. w Dąbrowie o 3.5 kil.; st. kol. żel. Mogilno o 13 kil. *M. St.*

Krzekotowice, dom., pow. krobski; 2138 mr. rozl.; 10 dm., 189 mk.; 25 ewan., 164 kat.; 91 analf. Poczta, tel. i gośc. w Pempowie o 2 kil.; st. kol. żel. Rawicz o 15 kil., Bojanowo o 26 kil. Własność Bogusława Bojanowskiego, w XVIII w. kolegium jezuickiego w Poznaniu.

Krzelczyce, ob. *Skrzelczyce*.

Krzelów, wieś, pow. jędrzejowski, gmina Mstyczów, par. Tarnowa. Jest tu młyn wodny, tartak parowy, cegielnia i gorzelnia. W 1827 r. 21 dm., 146 mk. Dobra K. podług wiadomości z r. 1866 składają się z 5-ciu folw., rozległość wynosi mr. 4432 a mianowicie: grunta orne i ogrody mr. 1261, łąk mr. 147, pastwisk mr. 211, lasu mr. 2741, zarośli mr. 60, nieużytki i place mr. 12. Należą wsie: K. os. 11, z grun. mr. 76; Bugaj os. 10, z grun. mr. 135; Czekaj os. 18, z grun. mr. 101; Białowieża os. 78, z grun. mr. 315; Wojciechów os. 12, z grun. mr. 90; Swaryszów os. 48, z grun. mr. 149; Tarnowa os. 31, z grun. mr. 510; Wydanki os. 2, z grun. mr. 21. *Br. Ch.*

Krzemenda, wś, fryszerka, os. karczm. nad rz. Czarną Przemszą, pow. będziński, gm. Poręba Mrzygłodzka, par. Ciągowice. W 1827 r. 18 dm., 136 mk; obecnie 21 dm., 159 mk., 213 mr. obszaru; os. karczm. 1 dom, 7 mk., pół morgi. K. fryszerka 4 dm., 19 mk., 40 mr. ziemi włośc.

Krzemianica, ob. *Krzemienica*.

Krzemianka, wś, pow. suwalski, gm. i par.

Jeleniewo, odl. 11 w. od Suwałk, ma 21 dm., 158 mk. W 1827 wś rząd., 16 dm., 115 mk.

Krzemianka, rz., dopływ Supraśli z prawej strony.

Krzemianka, rz., wypływa w południowej stronie obszaru wsi Woli Koblańskiej, w pow. staromiejskim, płynie na płn. krętym biegiem przez wieś Wolę Koblińską, następnie Kobło Stare i w Bereźnicy wpada z praw. brzegu do Dniestru. Długość biegu 13 kil. Źródła leżą na wysok. 697 m., ujście 320 m. *Br. G.*

Krzemień 1.) os. nad rz. Lindą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew, odl od Łęczycy w. 19. Są tu 3 osady mające 5 dm., 45 mk. 2.) **K**, wś włośc., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Stromiec, odl. od Kozienic 37 w., gruntu mr. 686, dm. 22, mk. 158. 3.) **K.**, wś, pow. janowski, gm. Kawęczyn, par. Janów. 4.) **K.**, wś, pow sokołowski, gm. i par. Jabłonna. W 1827 r. 36 dm, 262 mk., obecnie 44 dm., 430 mk. Szkoła gminna.

Krzemień, wś, pow. bielski, gub. grodz., nad Bugiem, niegdyś st. poczt. za Stanisława Augusta. Por. *Granne.*

Krzemień, czasem *Krzemiennik*, przys. na płd. od Wołowic, śród lasów, pow. krakowski, par. Czernichów.

Krzemień, niem. *Feuerstein*, wieś, pow. wschowski; 76 dm., 539 mk., 458 ew., 79 katol., 113 analf. Poczta w Garzynie o 4 kil.; st. kol. żel. Leszno o 16 kil. *M. St.*

Krzemień, ob. *Feuerstein.*

Krzemień 1.) znaczna góra lesista, wznosząca się na granicy trzech gmin: Łopuszanki, Wolicy i Liskowatego w pow. dobromilskim, pod 40° 20° wsch. dłg. g., a 49° 30'7" płn. szer. g. Od zachodu oblewa ją potok Karaszyn; ze stoków zaś wschodnich spływające potoki zasilają Łopuszankę, dopływ Moczaru. Las rozciągający się po półn. stronie zwie się Karaszynem, w którym mają źródła swe pot. Karaszyn i Łopuszanka; z nim od półn. styka się Swiński las, sięgający po dolinę potoku Wyrwy. Na południe zaś opada lasem Klewą i grzbietem Woroniowa (597 m.) do doliny rzeki Strwiąża. Tutaj na połudn. stoku jest źródło potoku Strantura, wzn. 615 m. Por. t. II, str. 74. 2.) **K.**, szczyt w Karpatach wschodnich, w dziale dukielsko-skolskim, niedaleko granicy galicyjsko-węgierskiej, na granicy powiatów: Lisko i Turka, u zejścia się granic obszarów Wołosatego, Tarnawy niźniej i wyźniej, na północ od szczytu Halicza, od granicy 3000 m. oddalony na północ. Wschodni czubek 1320 m., zachodni czubek 1335 m. npm. Od granicy przez szczyt Halicz, Krzemień, Łukowe Berdo, aż po szczyt Wilki rozciągają się obszerne połoniny. Połonina po południowej stronie Krz. zwie się „Za Tarnicą." Nad nią od południowego zachodu mamy lesisty szczyt Tarnicę (1348 m.), a na południe Kiczerkę lesistą (1034 m.). Dział ten górski od Halicza po Wilki, a stąd na północ po Czereszenkę (771 m.) tworzy dział wodny między Wołosatką pot. (od zach.), a Sanem (od wsch.). Pod Krz. od płn. wsch. ma źródła pot. Roztoki a od płd. Wołosatka. *Br. G.*

Krzemieńczuk. ob. *Kremieńczuk.*

Krzemienica, wś i folw. nad rz. t. n., pow. rawski, gm. Czerniewice, par. Krzemienica, leży na lewo od drogi bitej z Rawy do Tomaszowa. Ma kościół paraf. drewniany, erygowany (ponownie) przez braci Lipskich 1598 r., 20 dm., 250 mk., 287 mr. ziemi włośc., 6 mr. kościelnej. Folw. K. należy do dóbr Lipie. R. 1827 było w K. 15 dm., 123 mk. R. 1609 wymieniają w parafii K. wsie: Zagory, Kamcze, Podkamcze, Sanogoszcza, Ząbki, Choczywek, Trzemeszna, Lipie, Kozanki, Czerwonka, Jagielczyna, Wólka. Tegoż roku należała K. do Wawrzyńca Lipskiego. Czyt. Lib. ben. Łaskiego II, 302. *F. S.*

Krzemienica, po ross. *Kremianica*, wś, pow. wołkowyski, na płn. wschód od Wołkowyska, okr. adm. Piaski, gm. Derkacze. Paraf. kościół katol. ś. Jerzego, z muru wzniesiony 1617 przez kasztelana Wolskiego. Parafia katol. dekanatu wołkowyskiego: dusz 7218. W parafii grunta nieco górzyste, lasy, zarośla. Gleba: glina, żwir i piasek. Zraszają okolicę rzeki: Zelwa, Daszówka, Juchnówka.

Krzemienica 1.) z *Górkami.* wś w nizinie nadwiślańskiej, pow. mielecki, parafia rzym.-katol. Gawłuszewice (Lib. ben. Długosza, II, 396). K. ma 353 a Górki 102, razem 455 mieszk. rzym.-katol. Pos. więk. Jadw. ks. de Ligne ma obszaru 59 mr. roli; pos. mniej. 475 mr. roli, 86 mr. łąk i 113 mr. pastw. Ta wieś graniczy na północ z Rożniatowem, na wschód z Tarnówkiem, na południe z Młodochowem, a na zachód ze Zdachowską wolą. Górki mają cokolwiek wyższe położenie. R. 1880 p. Roman Rydel odkrył w K. cmentarzysko pogańskie: groty rzędowe 2-piętrowe. Urn mnóstwo. Bronzu stosunkowo nie wiele. Żelaza ani śladu. 2.) **K.** z *Wolą Krzemienicką*, wieś w pow. łańcuckim, leży w równinie 255 m. npm., na północnej stronie gościńca wiedeńskiego, między Łańcutem a Rzeszowem, północną częścią przypiera do szpilkowych lasów, które przecina tor kolei arcyks. Karola Ludwika, na wschodzie styka się z przedmieściem Łańcuta, na południu graniczy z Kraczkową, a na zachodzie ze Zwierzyńcem łańcuckim i folwarkiem Owczarnią. Z 1450 mk. rzym.-katol. przebywa 40 na obszarze więk. pos. Alf. hr. Potockiego, która ma obszaru 621 mr. roli, 71 mr. łąk i ogr., 22 mr. pastw.; mniej. pos. 1686 mr. roli, 239 mr. łąk i ogr., 123 mr.

pastw. i 23 mr. lasu. Znajduje się tutaj stary modrzewiowy kościół, zbudowany podług tradycyi przez Otona z Pilczy, podkomorzego lubelskiego w r. 1492 i szpital ubogich założony w r. 1727 przez ks. Teod. Lubomirskiego, który utrzymuje się częścią z odsetek od kapitałów, częścią z darów w naturaliach. Wieś założył w r. 1342 Kaźmierz W., jako kolonią saską Kremnetz lub Kremnetzstein, ale to nazwisko już w r. 1450 ustąpiło teraźniejszemu i pisano je Cremyenycza, albowiem w tym ro ku występuje w aktach bractwa duchownego obwodu łańcuckiego Maciej pleban (rector ecclesiae) tej wsi, co jest zarazem dowodem, że i parafia przed tym rokiem istniała. Około r. 1557 przyjęli Pileccy protestantyzm i zamienili kościół na zbór swego wyznania i dopiero po 70 latach, w r. 1627, zwrócił go katolikom Marcin ze Żmigroda Stadnicki kasztelan sanocki, odziedziczywszy te dobra po stryju Stanisławie. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. rzeszowskiego, ma dołączoną Czarnę i liczy 2328 rzym.-katol. i 21 izrael. *Mac.*

Krzemienica, rz., ob. *Krzemionka*.

Krzemienica, rz., dopływ Zelwy, przyjmuje Marcinówkę.

Krzemienica, potok, wypływa w połud. stronie wsi Krzemienicy, w pow. łańcuckim, po północnej stronie gościńca rzeszowsko-łańcuckiego, płynie krętym biegiem na północ, środkiem wsi, zabierając z lew. brzegu trzy strugi, które w czasie letnim całkiem wysychają, a przerznąwszy drogę kolei żelaznej Karola Ludwika, przechodzi na obszar gm. Czarnej, i tu łączy się od lew. brzegu ze starym korytem Wisłoka; uchodzi poniżej do Wisłoka z praw. brz. Długość biegu 6 kil. *Br. G.*

Krzemienica, góra lesista w obr. wsi Utorop w pow. kosowskim, od wsi na płd.-zach., pod 48° 22' płn. sz. g., a 42° 38' wsch. dłg. g. F.; między potokami Kujawą (od zach.) a Horym (od wsch.), dopływami Korzelówki. Północny stok opada zwolna do Utorop, południowy zaś lesisty wznosi się coraz wyżej, dosięgając w szczycie Lebedynie największej wysokości, bo 805 m. npm. Wzniesienie K. czyni 598 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Krzemieniec, m. pow. gub. wołyńskiej, o 272 w. od Żytomierza, o 24 w. od st. dr. żel. Rudnia, pod 50° 5'53" sz. i 43° 22' dł. g., leży w głębokiej dolinie, otoczonej zewsząd wysokiemi górami, z których góra królowej Bony, zawieszona prawie nad miastem, z ruinami zamku, i naprzeciw góra Czercza, są najwydatniejszemi, stanowią one bowiem część pasma gór Miodoborskich, które z nad brzegów rzeki Smotrycza na Podolu biegną w kierunku północno-zachodnim aż na Wołyń, przechodzą tu granicę austryacką i przez wzgórza ciągnące się w Galicyi w okolicach Podhorzec i Oleska, łączą się z odłamkami Karpat. Roślinność wszędzie jest bujna, wzgórza okryte drzewami i ogrodami owocowemi. Rzeczka Irwa niedaleko od miasta wpada do rzeki Ikwy przy królewskim moście. Dziś jest to jedno z najlichszych miast powiatowych Wołynia, zamieszkane głównie przez żydów, trudniących się drobnym handlem i przemycaniem towarów, do czego bliskość granicy austryackiej bardzo zachęca, i przez niezbędne władze powiatowe. Konsystuje tu wprawdzie sztab jednego pułku dragońskiego, seminaryum dla alumnów, lecz to bynajmniej nie ożywia miasta, niemającego prawie żadnego stałego handlu, mimo swej ludności, liczącej dziś 11039 a około roku 1860 więcej, bo 6450 męż. i 6167 kob., razem 12,617 płci obojej. W tej liczbie było szlachty 1021, duchowieństwa 71, kupców 409, mieszczan i cechowych 9,088, wojskowych 1,950, a nadto 78 osób nieobjętych powyższemi tytułami. Mieszkańców przypisanych do miasta w K. liczono 3,782 męż. i 4,685 żeń., razem 8,477 głów płci obojej; w przyległych słobodach znajduje się 460 osób płci obojej. Posiadaczy domów i innych nieruchomości w K. było 1045. Handel miasta ogranicza się na przekupnictwie rzeczy pierwszej potrzeby. Kupców w r. 1862 było tu drugiej gildyi 11, a trzeciej 52; kramów 197, innych zakładów handlowych 22. Jarmarków żadnych; targi zaś odbywają się w niedziele i święta. Rzemiosłem trudni się 440 osób, a w tej liczbie jest 288 majstrów, których wyroby sprzedają się na miejscu. Rękodzielni w mieście jest 9, a nadto szczupły zakład wyrabiający powozy; wszystkie trudnią się tylko na zaspokojenie zamówień i potrzeb miejscowych. Niektórzy z pomiędzy mieszkańców wychodzą szukać zarobku po za miasto; w r. 1862 wydano w tym celu świadectw paszportowych 253. Wielu oddaje się uprawie roli, zwłaszcza mieszczanie. Dochody zwyczajne miasta w roku wyżej wspomnionym wynosiły 4,616 rs. 17 i pół kop., nadzwyczajne zaś 4,637 rs. 32 i pół kop. Rozchodów stałych było 8,149 rs. 80 kop., jednorazowych 93 rs. 60 kop. Kapitału nietykalnego posiada miasto 296 rs. 73 $1/4$ kop., zapasowego 198 rs. 29 kop.; niedoboru liczy się 4,417 rs. 1 kop., wydatków nieopłaconych 3,525 rs. 19 kop. Miasto ma w posiadaniu 5,183 dzies. 1,367 sąż. gruntu. Gmina żydowska, przeważnie liczna w K., ma własny szpital, dwie łaźnie i jatki. Paraf. kościół katol. ś. Stanisława, z muru wzniesiony 1854. Parafia katol. (od XVI w.) dek. t. n.; dusz 3041. Kaplice w Podbereziu i Liszni. Dekanat krzemieniecki dyecezyi łucko-żytomirskiej rozciąga się tylko na pow. krzemieniecki i obejmuje 12 parafij; K., Radziwiłłów, Jampol, Wiszniowiec, Wyżgródek,

Szumsk, Białozorka, Kołodne, Katerynburg, Łanowce, Szumbar i Dederkały (dawniej 13-ta Oleksiniec). Wiernych liczy 16270. Początkowe dzieje grodu tego są nam nieznane i wzmiankę dopiero o nim mamy 1064 r., gdy na nim siedzieli Mokosiejowie Deniski, którzy go dobrowolnie oddali Bolesławowi Śmiałemu; następnie ukazuje się, gdy Roman książę włodzimirski, widząc nadchodzącego przeciw sobie Mścisława Dawidowicza, musiał spalić Peremil (Boremel) i K., dla uwolnienia reszty swojej włości. Wkrótce jednak zdaje się, iż był odbudowany i dobrze uzbrojony, bo gdy Andrzej Węgierski chciał napowrót odebrać Halicz w 1226 r. i szedł na K., nie mógł już tego grodu dobyć, a w 1240 r. groźny Baty, zburzywszy Kijów, Kamieniec, Halicz, Włodzimierz i inne grody, odstąpił bez powodzenia od Krzemieńca. W piętnaście lat później Kuremsza, strażnik tatarski brzegów Dnieprowych, nie był szczęśliwszy od Batyja przy drugim szturmie K., lecz czego nie mogli orężem dokonać, przymusili to władzom samym zrobić, i Burondaj, następca Kuremszy, nakazał kniaziowi Wasilowi rozrzucić ściany K. i Łucka, co z pokorą wykonano 1261 roku. Odnowicielem K. przy końcu XIII wieku był Mścisław Daniłowicz, który potrafił ładzić jakoś z Tatarami i spokój był na Wołyniu. Gedymin wiel. ks. lit., zawojowawszy w 1320 roku Wołyń, Krzemieniec oddał synowi swemu Jerzemu Narymundowiczowi i chociaż 1340 r. Kazimierz Wielki, objąwszy Halicz na siebie, stał się panem Wołynia, jednak, chcąc zgody z Litwą, oddał Brześć Kiejstutowi, a Lubartowi Chełm, Łuck i Włodzimierz. Krzemieniec zaś zostawił nadal przy Jerzym, z warunkiem, że zamku fortyfikować nie będzie; wkrótce jednak umowa zerwaną została, Lubart wziął na siebie K. 1366 r. i oddał go znowu zupełnie na własność Kazimierzowi. Od tej pory K. wraz z innemi zamkami Wołynia znajdował się we władaniu Korony, która miała w nim swych urzędników i załogę. Roku 1382 po śmierci Ludwika, króla węgierskiego i polskiego, starostowie grodowi, po większej części Węgrzy, wziąwszy od Lubarta znaczne sumy, wydali wprawdzie jemu zamki, między któremi i krzemieniecki, i od tej pory początek biorą spory o Wołyń, które dopiero Zygmunt August załatwił. Odstąpiwszy Skirgiełło rządy Litwy Witoldowi, otrzymał 1392 r. od brata swego Władysława Jagiełły twierdzę Krzemieniec, najwarowniejszą z twierdz w tych stronach a także i Stożek; po śmierci zaś jego przeszedł znowu K. w ręce Dymitra Korybuta Olgierdowicza, a następnie wielk. ks. Witolda. W r. 1418 Witold, mając w podejrzeniu Świdrygiełłę, osadził go na K., gdzie był starostą zamkowym Konrad Polak. Swidrygiełło ubił starostę i zemknął do Mołdawii. Zostawszy w roku 1430 wiel. ks. Litwy, począł najeżdżać Ruś polską. W odwecie czterech rycerzy: Piotr Szafraniec, podkomorzy krakowski, Piotr Miedziński, Dersław Włostowski i Grzegorz Kordejowicz na czele dwóch tysięcy zbrojnych rzuciło się na K. i chociaż nie ubiegli zamku, lecz za to złupili okolicę i wielkie zapasy żywności do obozu króla przywieźli. Świdrygiełło, chcąc nagrodzić szkody, ustanowił w 1431 r. d. 9 maja wójtostwo z nadaniem miastu prawa magdeburskiego, a starostą naznaczył Fedka, księcia Nieświckiego, zagorzałego swego stronnika. Fedko, o cóś poróżniwszy się, zaprzysiągł w 1434 roku wierność królowi z poddaniem K. i Bracławia, prosząc o zachowanie tylko dla siebie ojczystego majątku Zbaraża. Inwentarz zamku krzemienieckiego 1479 roku podaje: „3 fuklery, a 4 prochnicy, puszek małych 6, a piszczał odna, a wielikich puszek na horodie 4; puszecznoho porochu poł boczki, a szypow hadnych boczka. A czeladi dwornoje szto w horodie, 3 parobki a 4 żonki, a 2 diewce, a u dworcy w korolewom mila ot horoda, tam żonka z detmi sama czetwerta, a klacz troje, a woły 3, a żyta pół czetwerty styrty, a u styrtie po 20 kop, a na poli żyta posiejonoho dosyt'. A u wołosti czełowiekow poł czetwertasta: a na meste dworow trydcat.“ Zygmunt I, oddając miasto i zamek w posiadanie ks. Janusza, bisk. wileń., zastrzega przywilejem 1533 r., żeby miasto rządziło się magdeburskiem prawem, z apelacyą do Lwowa. Roku 1536 obdarzył mieszczan nowemi dobrodziejstwy i dochód z wagi, kramów, sukiennic, jatek mięsnych, piekarskich, solnych na rzecz miasta przeznaczył, a jako starostwo nadał takowe swej żonie królowej Bonie, z obowiązkiem naprawiania zamku i utrzymywania w nim osady. Przez trzy przywileje z lat 1539, 42 i 46 królowa nadała miastu wiele swobód, i mieszczanie troskliwą nad sobą mieli opiekę; namiestnicy zaś jej Stan. Falczewski i Szczęsny Hercyk wiele się przyczynili do obrony zamku, opatrzenia go w proch i działa. Roku 1546 królowa założyła szpital dla chorych, a następnie 1550 r. nadała na utrzymanie onego dwa łany i na tych to łanach wioska Bonówka później założoną została. Wysłany na lustrowanie zamków wołyńskich 1542 r. djak wielkoksiążęcy Lew Palej Tyszkiewicz, szczegółowy daje opis zamku tutejszego, między innemi powiada: most wjazdowy nadpsuty potrzebuje reperacyi, lepiej go umieścić jak uprzednio było przy baszcie Czerlenej, gdyż łatwiejsza obrona; za tym mostem na bastyonie horodnia obszerna, w której za księdza biskupa drabanci mieszkali i msza się odprawiała. Za tą horodnią most zwodzony na łańcuchach, brama, a nad nią wieża wielka i wy-

soka, murowana przez biskupa, po nim zaś Dachno jeszcze wyżej podniósł i przykrył jakby kołpakiem; innych wież jest dwie, przedzielone 25 horodniami dobremi, 8 niedokończonemi. W tymże zamku nieboszczyk ksiądz biskup zrobił 9 śpiżarni pod dachem, w których umieścić można było działa; lecz później pan Stanisław umieścił rynny dla ścieku deszczowej wody, którą sprowadza w kamienny rezerwoar, bo inaczej wody nie byłoby w zamku. Wprawdzie ksiądz biskup począł w górze kopać studnię i takowej już zrobił czterdzieści latrów (sążni), lecz ta niedokończona. Tenże biskup, lubując się swym zamkiem, chciał go zrobić niedostępnym, przeto począł wewnątrz pod ścianami kopać rów z zamiarem podeprzeć je mocnemi kontrskarpami, a w rowach urządzić mieszkania i wszelkie zapasy. Ziemię wyrzucono na stronę od góry Czernczej, jako punkt najniebezpieczniejszy dla fortecy; zewnątrz muru miały stanąć baszty, dla obrony miasta, lecz roboty ukończone nie zostały, wykopane rowy zasunęły się, że i śladu nie było; dopiero 20 sierpnia 1785 r. po ulewnych deszczach nasypowa ziemia przy północnej stronie ściany z ogromnym hukiem oderwała się i utworzyła pagórek dotąd widzialny, a wówczas nikt jeszcze nie wiedział, że to zsunęła się ziemia przed 250 laty nasypana. Bronne rzeczy zamku krzemienieckiego tak wylicza: 6 dział stojących na obłonkach ochraniających most, 4 działa od miasta na nowym domu, przy bramie na ziemi jedno, a drugie działo też na ziemi; w zamku takoż leżą 2 moździerze i 11 dział pod szopą, wszystkie dobrze utrzymane i w pogotowiu, jak i największe tutejsze działo piszczyk. Wszystkich dział 29 a mianowicie: sokołów 4, moździerzy 2, falkonetów 22, hakownic 10, rusznic 33. A co się tycze prochu, saletry, kul, ołowiu, siarki, to tak wiele, że nie tylko Łuck i Włodzimierz, ale dziesięć innych, ba nawet dwadzieścia zamków, temu nie wyrównają. Puszkarzów jest trzech: Matus, Jan i Hanus do zamku należą. Do zamku tego należy: wieś Podhajce a w niej 29 ludzi; w Młynie podlesieckim 8 ludzi. Żałoby na Podleśku ma 12 ciągłych, 2 danników i 6 konnych; Wilia 12 ludzi, Wilia dwór ma 10 ciągłych, Dworzec 18 ludzi, Kołosowa 8 ciągłych, 4 ludzi konnych; Szpikołosy 11 ciągłych a 14 konnych; Dunajów 17 ciągłych; Rudka 9 ciągłych, Kulików 4 ciągłych, Cecenowce 14 ciągłych, Demkowce 9 ciągłych, Lepesówka 60 ludzi czynszowych, 4 konnych; Radoszówka 3 konnych bojar, Woronewcy na rzece Żerdi nowo-osiadłych 20 ludzi; są jeszcze na woli białozórka takoż jeszcze 2 na woli; Ośniki 2 na woli; dwór Kokorewo. Wszystkie te wsie razem są obowiązane obrabiać grunta zamkowe, zbierać i zwozić zboże do zamku, nadto dawać czynszu 14 kóp groszy, wiadro miodu, 2 siedla i 20 miarek owsa (Księgi radzieckie miasta Krzemieńca). Z powtórnej rewizyi 1552 roku dokonanej, okazuje się, że działa w ilości sztuk 14 były spiżowe z herbami litewskiemi, lane pod 1530 r., długie po 13 piędzi i 3 cale, kule do nich wielkości jaj gęsich, inne zaś działa były żelazne; zwody mostów na żelaznych łańcuchach, most przed bramą na przekopie miał 44 sążnie długości a 3 szerokości; obwód wewnętrzny zamku długi 73$^1/_2$, szeroki 33 sążnie; w zamku znajdowała się cerkiew ś. Mikołaja, zbudowana przez Gabryela Denyskiewicza, w niej obraz Przemienienia Pańskiego, krzyż srebrny pozłacany i ewangelia oprawna w srebro; po opisaniu pomieszkań w zamku, wyraża lustrator, ile królowa płaci urzędnikom i czeladzi, jako to: starosta Piotr Siemaszko pobiera rocznie 100 kóp groszy lit., pleban zamkowy 20, burgrabia Kołaczkowski 17, puszkarze po 12, cieśla 10, warcelny 3, klucznik, kucharz, piekarz, dwa stróże do rąbania drzew i wożenia wody po 3 kopy. Mieszczanie obowiązani stawać do obrony zamku, podzieleni byli na 31 dziesiętnictw; domów w mieście i na przedmieściu 431, żydowskich 48. Zygmunt August nakazuje 1564 r., ażeby star. kniaź Mik. Andrzejowicz Zbarażski dozwolił żydom tylko mieć dwa szynki, nie dopuszczał im miodów sycić, piwa warzyć i gorzałki palić; ustanawia 1568 r. skład soli białej tołpiastej z żup ruskich, jedyny na całym Wołyniu. Pozwala mieszczanom 1571 r. wolne przegnanie tysiąca wołów do Korony i Litwy; roku zaś 1572 zaprowadza jarmarki na Swiątki i na św. Jana Bohosłowa, pozwala mieszczanom most na Ikwie, a przy nim karczmę zbudować, z poborem myta od wozu po 4 denary litewskie od postronnych, a po 1 od domowych ludzi; od koni zaś i wołów na targ lub jarmark prowadzonych, po 1 denarze. Batory ustanawia 1576 r. ile chrześcianie płacić mają szosu, czopowego i t. p. Zygmunt III ponawia 1593 r. przywilej, aby od towarów i kupców mieszczan nie pobierano w Koronie ceł, myt, mostowego, groblowego, w dobrach królewskich i szlacheckich; roku 1615 pozwala mieszczanom maź i dziegieć w ratuszu przedawać, zastrzegając dochód z opłat od sprzedaży obracać na potrzebę miasta; a że magistrat czynnościom swym wydołać nie może, tedy, wedle zwyczaju innych miast, mężów 24 z obywateli wybrać dozwala, którzyby radę i pomoc nieśli, nie wdając się jednak w sądy burmistrzowi i radzie właściwe. Ze względu zaś, iż miasto parkanu ani ostrogu dokoła nie ma, tylko blizko leżący las służy za schronienie w czasie trwogi, zaleca przeto król, aby nie czyniono posieczy pod surowemi karami. Roku 1638 powstała tu ruska cyrylicka dru-

karnia, a pierwsza wytłoczona w niej książka była: „Gramatyka albo piśmiennica języka słowiańskiego; „Synod w r. 1638 w cerkwi katedralnej łuckiej odprawiony"; „O misteryach albo tajemnicy w pospolitości" (dzieło Sylwestra Kossowa), przedstawione soborowi mohilewskiemu 1637 r. Następuje dla kraju smutna, a upadek K rozpoczynająca epoka, to jest powstanie Ukrainy i wynikłe ztąd wojny. Po zwycięztwie korsuńskiem sławny z okrucieństw Maksym Krzywonos, z sotnikami Wasylowem i Piotrem Kostenko w 7000 kozaków zajęli 1648 r. miasto i zamek słabo przez Rusinów broniony, horodnie złupili, akta obywatelskie w studnię powrzucali, a 10 tygodni goszcząc w K., okoliczne wsi i miasta rabowali. Od tego czasu nie przyszedł już zamek do dawnego stanu, a nie mając wsparcia od rządu ani od starostów, którzy dochody na swój tylko obracali pożytek, coraz więcej niszczał i upadał. Po bitwie pod Beresteczkiem, chcąc Jan Kazimierz zachęcić szlachtę do ścigania Kozaków, przybył tu d 14 lipca 1651 r.; lecz gdy szlachta, składająca pospolite ruszenie, rozjeżdżać się poczęła, wrócił też i król do Lwowa. Lustracya 1664 r. powiada, że dla zniszczenia miasta takowe na prowent do zamku nie może więcej uczynić jak około 150 flor. Wsie wyludniły się, starostą jest Jan Karol na Klewaniu książę Czartoryski. Stanisław August w przejeździe do Wiśniowa, zjechał tu d. 15 października 1781 r. i radośnie przy biciu dział powitany został od licznie zebranego obywatelstwa. Zdjęty ciekawością, udał się pieszo oglądać potężny niegdyś zamek; dnia zaś następnego zwiedzał okazałe gmachy szkolne w kolegium pojezuickiem. Godniejsze uwagi szczegóły z lustracyi 1789 r. są: starostwo w posesyi Janusza ks. Sanguszko, strażnika w. k, zamczysko stare na wysokiej górze, w którym mur tylko cyrkularnym, w dwóch miejscach po znacznej części rozwalony; w murze brama, na niej wieża górna powiatowa, a na dole chałupka; na boku muru izba z sklepieniem o oknie z kratą żelazną, w tej izbie archiwum grodzkie dosyć niewygodnie konserwuje się; pod tą izbą wieża dolna, z tej izby dwie izdebek opustoszałych. Kancelarya w mieście z kongregacyi i sali teatralnej pojezuickiej, fabryka na kancelaryę nową, archiwum i izbę sądową, kontynuje się. Gubernia od ulicy Szerokiej, z gruntu nowego wystawienia potrzebuje. Przedmieścia: Dubieńskie, Tunik, Zapotocze, Lipowica. Rocznej intraty z miasta zł. 35,037 gr. 19. Skarga mieszczan między innemi powiada, że żydzi ulice budynkami swemi zajmują i na miejscach sobie zakazanych zabudowują się, podatku na uczniów do szkoły krakowskiej wysyłanych nie płacą. Dochód starostwa z wójtostwem wynosi 62715 zł. gr. 28 (Star. Polska, Baliński). W środku miasta dziś wznoszą się mury pojezuickie, fundacyi Janusza i Michała braci, ostatnich książąt Wiśniowieckich około roku 1720. Przy szkołach jezuickich były dwa konwikty. Szkoły, jak równie fundusze te, po zniesieniu jezuitów, objęła 1775 r. komisya edukacyjna, rozrządzając niemi stosownie do woli fundatorów, ustanowiła szkoły akademickie wydziałowe, używszy do nich na nauczycieli częścią akademików krakowskich, częścią też członków niektórych zakonu zniesionego. Biblioteka pojezuicka przy objęciu była bardzo nieznaczna, a aptekę tegoż zgromadzenia nabył Stanisław Pozwark, generał adjutant buławy wielk. ks. litews. za zł. 3,156. Szkoła krzemieniecka za czasu komisyi edukacyjnej 1783 r. liczyła: rektora, 7 nauczycieli i 119 uczniów. Dnia 19 grudnia 1803 r. zezwolono na założenie gimnazyum wołyńskiego, które we dwa lata po wielu trudach i poświęceniach urządził i otworzył Tadeusz Czacki w K. Bibliotekę składającą się z 15,580 książek i gabinet numizmatyczny nabył po Stanisławie Auguście za 15,000 czer. zł., a gabinet fizyczny i mineralogiczny początek swój winien księciu Józefowi Poniatowskiemu, który złożył go w darze po stryju swym księciu prymasie. Wkrótce te zbiory darami prywatnych i zakupem znacznie się pomnożyły i w 1813 r. liczba książek była 32,468, a numizmatów 20,000. Ogród botaniczny założył Fr. Szeyt, a uporządkował go i wzbogacił słynny profesor Besser. Czacki staraniem swem wcielił do funduszów gimnazyum starostwo krzemienieckie 1806 r., a w następnym już roku urządził szkołę geometrów, później jeszcze dodał mechaników, a że gmachy pojezuickie już nie wystarczały, wcielił do nich klasztor bazyliański, by jego szkoła pod każdym względem wzorem dla innych służyć mogła. Gimnazyum krzemienieckie świetnie stało: w 1816 r. liczyło już uczniów około 600, a dochodu rocznego miało 245,594 zł. 22 gr., z którego sami mieszkańcy tutejszej prowincyi z dobrowolnych ofiar składali 162,552 zł. 15 gr. Dodajmy do tego fundusze: Lerneta, Leśnickiego, Łopacińskiej i wielu innych, dobór znakomitych nauczycieli, a dziwić się nie będziemy, że ta szkoła, przeniesiona w 1833 r. do Kijowa, tak łatwo przekształconą została na uniwersytet. Kościół pojezuicki zajęło duchowieństwo ruskie, a mury szkolne, ich seminaryum. Kościół franciszkanów, pierwotnie drewniany i parafialny, uposażony został przez Bonę 1538 r. Marcin Szyszkowski, biskup łucki, osadził w nim zakonników 1607 r. a następnie stanął murowany kościół z klasztorem, który też przed trzydziestu laty zajęło duchowieństwo ruskie; trzeci nareszcie

kościół OO. reformatów. założony w 1760 r., stał się w 1807 r. bazyliańskim, a dziś też ruskiego obrządku. Miasto K. jest rodzinnem miejscem Juliusza Słowackiego i Aleksandra Czekanowskiego. Obszerniej pisali o nim: Stecki: Wołyń II, 97. Bibl. Warsz. 1848, II i 1863, II. Gazeta Polska 1879, sierpień. O szkole krzemienieckiej Piotr Chmielowski w życiorysie Czackiego (Encykl. wychowawcza). Czytaj też: Besser „Catalogue des plantes du jardin botanique de Krzemieniec" 1810; „Catalogus plantarum in horto botanico gimnasii Volhyniensis Cremeneci, 1814 do 1830. Ks. Henryk Lubomirski „Opisanie historyczne i topograficzne zamku krzemienieckiego" w Sławianinie, 1839, t. II, str. 24. Noworzycki: „Wiadomość historyczna o zamku krzemienieckim na Wołyniu" w Bib. Warsz. 1848, t. II, str. 53. „O ogrodzie botanicznym w K.", ob. Bibl. Warsz. 1852, t. IV, str. 170. Obacz także artykuł w „Przyjacielu ludu" 1842, str. 291; w „Ateneum" 1845, t. II, str. 48; w „Strzesze" Lwów, 1869 w „Wołyńskich eparch. Wiedomostiach (artykuły Baranowskiego i Sendulskiego) i Rkp. w Bibliotece Ossol. Nr. 2586 („Krzemieniec i liceum wołyńskie"). *Powiat krzemieniecki* gub. wołyńskiej, zajmuje pograniczną część gubernii, południowo-zachodnią, i graniczy na płn. z pow. dubieńskim, na wschód z ostrogskim i starokonstantynowskim, na płd.-zachód z Galicyą. Rozl. 2919 w. kw. Z tego było 1864 roku 137428 dzies. ziemi ornej, 24525 dzies. łąk, 23760 wygonów, dróg, zarośli, 80300 lasu, 5500 wody i błot, 31470 dzies. pod zabudowaniami. Mieszk. 134412, w tem 100713 prawosł., 14522 katol., 24 ewang., 19151 izr. Dzieli się powiat na 4 okręgi policyjne: Poczajów, Wiśniowiec, Jampol, Szumsk, ma 16 gmin, 250 miejscowości zaludnionych. Główne zajęcie ludności: rolnictwo. Fabryk jest w powiecie 76 z 532 robot. i 655290 rs. produkcyi (z tego w mieście K. 15 fabr., 27 robot., 6736 rs. prod.). Te dane są z r. 1880. Powierzchnia powiatu bardzo wyniosła, najwyższa w gubernii, poprzeżynana odłamami gór, zarosłych przeważnie dębowym lasem. Najwyższy punkt w samym K. 189,71 saż. npm. Z pod ławry poczajowskiej rozległy na kilka mil widok dokoła. Jezior i błot w powiecie niema; są tylko stawy i grząskie doliny rzek. Główne rzeki Horyń i Ikwa. Gleba czarnoziem, miejscami glina. W Radziwiłłowie komora celna i pograniczna st. dr. żel. wprost Brodów. Marszałkami powiatu byli głównie Jełowieccy a także Czosnowski, Drzewiecki, Rzyszczewski, Swiejkowski, Tarnowski. *F. S.*

Krzemieniec, wś włośc. nad strumykiem, pow. wilejski, o 49 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., gm. Chotenczyce, 28 dm., 258 mk. katol. Młyn wodny i kaplica rzym.-katol. murowana, par. Radoszkowicze (1866 r.).

Krzemienicc, przys. do Kruhla małego, pow. przemyski.

Krzemieniec, ob. *Babulówka.* Pod tą nazwą znachodzimy wzmiankę o tym potoku w niektórych dawnych dokumentach, dotyczących się miasteczka Baranowa. *Br. G.*

Krzemieniec, szczyt i góra lesista w Karpatach wschodnich, w ich dziale dukielsko-skolskim, na granicy gmin Tysowca, Korostowa i Orawczyka, w pow. stryjskim, pod 49° 15" płn. sz. g., a 41° 20" wsch. dłg. g. F. Południowy stok lesisty, Lipą zwany, opada ku dolinie potoku Kamionki, dopływu Orawy; od północy i wschodu opływa stopy tej góry potok Młynówka, dopływ Kamionki; nadto ze strony północnej płyną górskie wody do Butywli Wk. Na północ łączy się z szczytem Przysłopem (761 m.), a od płn.-wsch. przechodzi w grzbiet górski, Sekulem zwany (1048 m.). Wzniesienie K. 1226 m. *Br. G.*

Krzemieniew, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, odl. od Łęczycy w. 19; ma: dm. 31, mk. 237. W 1827 r. 12 dm., 86 mk. R. 1843 folw. K. miał 782 mr. rozl.

Krzemieniewice, wś i folw., pow. noworadomski, gm. Przerąb, par. Gorzkowice, 30 dm., 437 mk., ziemi włośc. 462 morg. W 1827 r. było 16 dm., 204 mk. Dobra K. składają się z folw. Rdułtowice i Krzemieniewice, oraz młyna w wiosce Białek; ogólnej przestrzeni mają 1113, w ziemi ornej 487 mr. Jest tu wzorowa obora. Według Tow. Kred. Ziems., folw. K.. od Gorzkowic w. 5, rozl. mr. 793; grunta orne i ogrody mr. 301, łąk mr. 76, pastw. mr. 32, lasu mr. 343; nieużytki i place mr. 39; bud. murow. 5, z drzewa 19; płodozmian 10-polowy, gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu. Wieś K. osad 36, z grunt. mr. 462; wś Białek osad 9, z grunt. mr. 34.

Krzemieniewo, niem. *Feuerstein*, właściwie *Krzemień* (ob.).

Krzemieniewo, niem. r. 1414 *Crumau*, włośc. wś, pow. lubawski, 3/4 mili od m. Kurzętnika. Obszaru liczy mr. 4143, bud. 126, dm. 54, katol. 420, ew. 27. Parafia i poczta Kurzętnik, szkoła w miejscu. Oddawna należało K. do dóbr kapituły chełmińskiej. Roku 1414 podaje kapituła strat wojennych z K. 4000 fl. za wszystkie zniszczone gburstwa, konie i bydło zabrane; 1080 fl za wszystko zboże z włók 60. Ob. Gesch. des Culmerlandes str. 152. Po okupacyi rząd pruski zabrał te dobra i wydał potem na własność osadnikom.

Krzemieniska, rus. *Kremenyska*, część przedm. Podzamcze w m. pow. Przemyślu.

Krzemieniucha, al. *Krzemionka*, najwyższa góra w okolicy Suwałk, w stronie północno-

zachodniej, o jakie 10 wiorst od tegoż miasta, na polach wsi Żywa Woda. Wznosi się na 1000 stóp nad poziom morza. Widać ją nietylko z miasta, ale na dwie mile i dalej w około. Jest to właściwie pasmo pagórków nagich, żwirowatych, kamienistych. Patrząc z Suwałk, widać cztery wierzchołki, jeden od drugiego coraz wyższe. Z tej góry widok na okolicę i m. Suwałki bardzo ładny.

Krzemienna, wś, pow. proskurowski, nad rz. Tychen (Marczyński), dopływem Wierzchówki i Smotryczówką, dopływem Smotrycza, gm. Kuźmin, okr. polic. Felsztyn, par. Gródek, ma 264 dm., 1420 mk., w tem 23 jednodworców, 1501 dzies. ziemi włośc., 1484 dz. dworskiej, piękny ogród i dom mieszkalny. Majętność ta należała do Herburtów. Zuzanna z Felsztyna (ob.) Herburtówna wniosła ją jako posag w dom Stadnickich (1675 r.); Teresa zaś Stadnicka, późniejsza starościna liwska, w dom Grabianków (1771), i dotąd w ich rodzie pozostaje. Jest tu cerkiew Podwyższenia ś. Krzyża, która z Nowosiołką ma 1500 parafian i 38 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Krzemienna (po małorusku *Kremianna*), wś na lewym brzegu Sanu, 352 m. npm., w okolicy górskiej i lesistej pow. brzozowskiego. Na południe, zachód i północ wznoszą się lesiste wzgórza na 373 i 383 m. npm., na wschód jest widnokrąg otwarty na Jabłonicę ruską po drugiej stronie rzeki. Ta wieś należy do parafii rzym.-katol. w Dydni a gr.-katol. w Końskiem. Z 445 mieszk. przebywa stale 37 na obszarze więk. pos., 349 wyznaje religią rzym.-katol., 80 gr.-katol. a 16 jest izraelitów. Pos. więk. J. Bobczyńskiego ma 199 mr. roli i 257 mr. lasu; pos. mniej. 418 mr. roli i 19 mr. lasu. Jest tutaj szkoła ludowa niezorganizowana a cerkiew gr.-katol. drewniana. K. graniczy na południe z Dydnią, na północ z Obarzymem, na zachód z Jabłonką, a na wschód za Sanem z Jabłonicą ruską. *Mac.*

Krzemienna góra 1.) góra wznosząca się w obr. gm. Kopytowy, w pow. krośnieńskim, po wschodniej stronie wsi; od zachodu, południa i wschodu oblewa jej stopy p. Łubieńka, który jako Chlebianka wpada do Jasiołki. Wschodni stok pokrywają pola, a zachodni lasy sięgające na obszar gmin Łubna i Łubienki (w pow. jasielskim). Czubek wschodni nad Kopytową wznosi się 341 m., czubek zaś zachodni, w obr. Łubna, 369 m. npm. 2.) **K. g.**, góra i szczyt, w Karpatach lesistych, w dziale dukielsko-skolskim, na dziale wodnym Solinki i Wetliny, wznosi się na granicy gm. Kalnicy, Krywego i Przysłupa, w pow. Lisko, do wys. 937 m., pod 49° 12' płn. sz. g., a 40° 3' 10" wsch. dłg. g. (Ferro). Pokrywają ją lasy, sięgające w obr. Kalnicy, Strubowisk, Przysłupa i Krywego. Potoki wytryskujące ze stoków tej góry zlewają swe wody do Solinki na północ, a do Wetlinki na południowy wschód. U południowych stóp tej góry wiedzie z doliny Wetliny przez dolinę Kalnicy i Dołżyczki do doliny Solinki droga górska. *Br. G.*

Krzemiennik, ob. *Krzemień.*

Krzemienny dział, wzgórze w obr. gm. Racławic, w pow. gorlickim, po południowej stronie potoka Sielnicy, a na północ potoku Strzeszynki. pod 38° 51' 30 wsch. dłg. g. F., a 49° 44' 45" płn. sz. g. Stok płn. i wsch. zalegają pola orne, na stoku zaś południowym rozpościerają się lasy, przechodzące na obszar gminy Strzeszyna, gdzie jedna ich część, t. j. wschodnia, zowie się Ściborką. Wzniesienie 371 m. npm. *Br. G.*

Krzemieszówka, wś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 40 w. od Lidy, 2 dm., 5 mieszk. (1866).

Krzemieszówka, albo *Kramuszewka*, *Kremuszewka*, niewielka rzeczka w pow. nowogródzkim, gub. mińskiej, ma początek w błoniach około wsi Chucki, płynie w kierunku zachodnim, od wsi Kramuszewki zwraca się na południe w miejscowości lesiste, wkracza w powiat lidzki i w miejscu zwanem Brody-Wiły wpada do rzeki Nalibowki, dopływu Niemna. Długość K. około 2 mile. Por. *Kramuszewka.* *Al. Jelski.*

Krzemieszowo, wś i folw., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 4 w. od Oszmiany, 5 dm., 40 mk. katol. (1866).

Krzemionka, os., pow. kaliski, gm. i par. Godziesze. Odl. od Kalisza 18 w., ma 1 dm., 5 mieszk.

Krzemionka, ob. *Chremionka.*

Krzemionka 1.) przys. wsi Białej, pow. Rawa Ruska. 2.) **K.**, las we wsch. stronie Trościańca. pow. jaworowski. 3.) **K.**, przys. Białej.

Krzemionka al. *Krzemienica*, rz. w pow. rawskim, gm. Boguszyce, pod wsią Podkonice i pod wsią Wale płynie błotną niziną.

Krzemionka, ob. *Krzemieniucha.*

Krzemionka 1.) góra lesista, w obr. gm. Chyrowy, w pow. krośnieńskim, na południ. zachód wsi, pod 39° 16' 18" wsch. dłg. g. F., a 49° 30' 28" płn. sz. g. Stoki tej góry pokrywają gęste lasy, przeważnie liściaste. U półn.-wsch. stóp tej góry wytryskująca rzeka Iwla (ob. t. III, str. 325); po zach. zaś stronie potok bezimienny, przerzynający wś Myscową i wpadający z praw. brzegu do Wisłoki. Wznosi się 646 m. npm. (szt. gen.). Czubek południowy zwie się Lachówką, południowy Danią (696 m. npm.). 2.) **K.**, góra lesista, w obr. gm. Karniowic, w pow. krakowskim, na północ od wsi, tuż nad granicą się wznosząca, pod 37° 27' wsch. dłg. g. F., a 50° 9' 14" płn. sz. g. Stok północny, zachodni i połu-

dniowy pokrywa gęsty las, a na stoku wschodnim rozciągają się pola wsi Zelkowa. Wznosi się 449 m. npm. (szt. gen.). 3.) **K.**, lesista góra, pow. brzozowski, na zachód od Grabówki, 476 m. wys. U szczytu tej góry styka się granica powiatu brzozowskiego i pow. sanockiego. *Br. G.*

Krzemionki 1.) wzgórza tuż naprzeciw miasta Krakowa, w stronie południowej, na prawym brzegu Wisły się rozciągające. Są to skały wapienne, dzielące się na dwie części, z których tuż za Podgórzem leżące zowią pospolicie Krzemionkami, także Lasotą, druga zaś część na granicy gmin Dębnik i Pychowic Skałami Twardowskiego. Należą one do pasma wapiennego, poczynającego się naprzeciw Skawiny w miejscu, gdzie sterczą zwaliska opactwa tynieckiego, i przeciągającego się podłużnymi działami ku Wieliczce i Bochni. Pasmo to uwagi godnem jest z tego względu, iż między nim a piaskowcem karpackim rozpostarł się bardzo ważny osad, zawierający potężne pokłady soli w Wieliczce i Bochni, tudzież siarkę (w Swoszowicach) i gips (w Skotnikach i Prokocimie tuż za Podgórzem). Osad ten ciągnie się od miasteczka Skawiny wąskiem, $^3/_4$ mili szerokiem pasmem na wschód, pomiędzy białym wapieniem jura i piaskowcem karpackim i należy do wierzchnich ogniw formacyi trzeciorzędnej. Iły tego osadu pokryte są bujną roślinnością. Wzniesienie: a) Kopiec Krakusa 276 m), b) Skały Twardowskiego, 245 m. 2.) **K.**, wzgórza lesiste w obr. gmin Tarnawy (pow. bocheński), jako też Słupi i Rybiego Starego (pow. limanowski). Od północy oblewa je rz. Przeginia, od zachodu rz. Tarnawa, a od południa Rybski potok. Najwyższy punkt tej grupy wzgórzy, Krzemionką zwany, wznosi się 439 m. npm. w obrębie Rybiego Starego. Strugi i potoki, wytryskujące na pochyłościach tych pagórków, uchodzą do powyżej wymienionych strumieni. *Br. G.*

Krzemniki, także *Krzemnicki wierch*, wzgórze lesiste, w obr. gm. Zalasia czyli Nowejwsi, w pow. łańcuckim, wznosi się pod 50° 9' 37" płn. sz. g., a 39° 50' 11" wsch. dłg. g. F., po wschodniej stronie wsi, do wys. 264 m. npm. (szt. gen.). Z parowów leśnych północnego stoku tej góry kilku strugami wypływa potok Węgliski, dopływ Młynówki, uchodzącej do Wisłoka. *Br. G.*

Krzemuszówka, ob. *Krzemieszówka.*

Krzemziel (niem.), folw. dóbr Rogi, pow. kozielski.

Krzeń, jezioro w pow. włodawskim, w dobrach Zezulin, w pobliżu Uścimowa, śród błot rozległych na kilka tysięcy morgów, których wody odprowadza Tyśmienica. Ma 60 mr. obszaru. Por. *Krzczeń.*

Krzenowice, niem. *Kranowitz*, ob. *Krzanowice.*

Krzenschel (niem.), kol. z 10 osad złożona, w dobrach Bogacica. pow. olesiński. Może *Krzęśle.*

Krzep, tyle co krzepki, dawne przezwisko, stanowi źródłosłów nazw *Krzepice* (potomkowie *Krzepa*), *Krzepczów*, *Krzepin* i t. p.

Krzepczów, *Krzepców*, wś, folw., os. młyn., os. włośc., gm. Grabica, par. Krzepczów, i K. *poduchowny*, wś włośc., pow. piotrkowski. Leży o 15 w. od Piotrkowa na półn.-zachód. Posiada kościół par. murowany z XVIII w , erygowany 1526 r. przez arcyb. Łaskiego; przedtem K. do parafii Drużbice należał. Obecny kościół wznieśli 1725—50 proboszczowie Inczewski, Strzelecki i Lagierkiewicz. W 1827 r. było tu 36 dm. i 161 mk.; obecnie wś z os. włośc. ma 45 dm., 353 mk., 379 morg.; folw. (nad rz. Grabówką) z os. młyn., 7 dm., 27 mk., 1239 morg (402 morg. lasu). K. poduchowny ma 2 dm., 11 mk., 75 mr. Par. K., dek. piotrkowski 2968 dusz (z kaplicą w Grabicy). Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Stanisławka i Wilcza Wola albo Izydorowizna, osady włościańskiej wieczysto czyuszowej Gatki i wsi K. Rozległość wynosi mr. 1282; folw. Krzepczów grunta orne i ogrody mr. 338, łąk mr. 28, pastw. mr. 78, lasu mr. 222, nieużytki i place mr. 26; razem mr. 692; bud. z drzewa 12, płodozmian 8 i 10-polowy. Folw. Wilcza Wola albo Izydorowizna: grunta orne i ogrody mr. 137, łąk mr. 66, pastw. mr. 74, nieużytki i place mr. 12; razem mr. 289; bud. z drzewa 2, płodozmian 8-polowy. Folw. Stanisławka: grunta orne i ogrody mr. 178, łąk mr. 1, pastw. mr. 70, lasu mr. 2, nieużytki i place mr. 49; razem mr. 300; bud. z drzewa 2. Młyn wodny, wiatrak, pokłady torfu. Wieś K. osad 43, z grunt. mr. 386.

Krzepianka, rz., prawy dopływ rz. Włodawki.

Krzepice 1.) os. miejska, dawniej mko, nad rz. Liczwartą, pow. częstochowski, gm. i par. Krzepice. Leży w pięknem położeniu w nizinie nadrzecznej, przerzniętej przez rz. Liczwartę i wpadający do niej strumień Bieszcza zwany, przy trakcie z Częstochowy do Wielunia. Odl. 32 w. od Częstochowy, 34 w. od Wielunia i 210 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla 10 starców i kalek, sąd gminny okr. 1, urząd gminny, szkołę początkową, stacyą pocztową, browar, młyn wodny. W 1812 r. było tu 214 dm. i 1139 mk.; w 1827 r. 298 dm. i 1315 mk.; w 1847 r. 2207 mk. (1054 żyd.); w 1860 r. 242 dm. (14 mur.) i 2163 mk. (1069 żyd.), obecnie 282 dm., 2693 mk. i 3036 mr. ziemi miejskiej (2162 mr. ornej). Pierwotnym za-

wiązkiem K. był gród warowny, założony na umyślnie sypanym wzgórzu śród łąk bagnistych zalewanych wodami Liczwarty. Koło grodu skupiła się, jak zwykle, osada, którą Kazimierz W. wyniósł do rzędu miast i jednocześnie na miejscu, zapewne, dawnego drewnianego grodu wzniósł nowy, murowany, warowny, w 1364 r., jako w punkcie pogranicznym. Ludwik król węgierski, zaledwie objął rządy, nadał w r. 1370 K. z innemi grodami na lenność siostrzeńcowi swemu Władysławowi ks. Opolskiemu. Lecz wkrótce odebrał mu takowe Jagiełło i w r. 1396 napowrót do korony przyłączył. Chcąc zaś polepszyć byt miasta, przywilejem z r. 1407 pozwolił na trzebienie otaczających lasów dla zakładania na wykarczowanej ziemi ogrodów. Po zgorzeniu miasta, pragnąc je podźwignąć, Kazimierz Jagiellończyk potwierdził w r. 1450 targi zdawna istniejące i innemi swobodami i przywilejami, dotąd w archiwum miejscowem przechowywanemi, obdarzył. Potwierdził takowe Jan Olbracht w r. 1493 i król Zygmunt I w r. 1506, 1523 i 1527. Zygmunt August, potwierdzając w r. 1552 dawniejsze przywileje, wskazał ściśle granice posiadłości miejskich między rzeką Liczwartą a wpadającym do niej strumieniem Bieszcza, uwolnił mieszczan z towarami w obrębie kraju jadących od wszelkich opłat cła pogranicznego. Rozciągając opiekę swą nad miastem, tenże król wyznaczył je w r. 1565 na miejsce jarmarków pogranicznych dla postronnych i znacznemi obdarzył przywilejami. Toż uczynili i następni monarchowie: Zygmunt III w latach 1597, 1615 i 1629 przywilejami w Warszawie wydanemi, Władysław IV w r. 1633 w Krakowie, August III w r. 1763, nakoniec i Stanisław August w r. 1783. Przy tylu swobodach miasto od czasu pierwszej wojny szwedzkiej należało do najludniejszych w okolicy, było dobrze zabudowane i przemysłowe. Szczególnie słynęły tutejsze kuźnice, już pod r. 1476 wspomniane. W pierwszych latach XVII stulecia wyrabiano w kuźnicach krzepickich działa, lano kule, robiono machiny, była wielka fabryka drutu i t. p., co wszystko później zniknęło. Najważniejsze wspomnienia dziejowe K. łączą się z zamkiem, dziś w ruinach będącym, który, jakeśmy wyżej wspomnieli, wystawił Kazimierz W. i przebywał w nim często, jako i inni późniejsi królowie, oraz osoby do ich rodziny należące. Pomiędzy innemi, kiedy Izabella Jagiellonka, wdowa po Janie Zapolskim, przymuszona była szukać schronienia na ziemi rodzinnej z synem Janem Zygmuntem, oddany jej był w r. 1552 od brata wraz z innemi miastami zamek tutejszy w posiadłość i na mieszkanie. Strapioną nieszczęściami swego domu siostrę, odwiedzał Zygmunt August bawiąc po dni kilka. Tu Marcin Zborowski wojewoda kaliski zatrzymał 1556 r. Bonę wyjeżdżającą do Włoch z ogromnemi skarbami. W roku atoli 1564, mury zamku tego już były porysowane, i wtedy zaraz o naprawie onego myśleć zaczęto. Tu Maksymilian arcyksiążę rakuski, ubiegający się z Zygmuntem III o koronę polską, obrał główne stanowisko, lecz widząc niepodobieństwo utrzymania się przed nadchodzącym Janem Zamoyskim hetm. w. k., wyszedł stąd 13 stycznia 1588 r. do Wielunia. Tu bawił przez parę dni we wrześniu 1616 roku Zygmunt III z królową Konstancyą, kiedy przeprowadzał z Częstochowy arcyksięcia Karola biskupa wrocławskiego, wysłanego od Ferdynanda II z prośbą o zbrojną i pieniężną pomoc przeciw buntującym się Węgrom i różnowiercom czeskim. Tenże król oddał w dożywotnie posiadanie niegrodowe starostwo krzepickie Mikołajowi Wolskiemu, marszałkowi w. kor., ulubieńcowi swemu, mężowi z zamiłowania sztuki budownictwa szczególniej w swoim czasie znanemu. Starosta ten, rozszerzywszy zamek tutejszy i obwarowawszy obronnym murem, wspaniałe mieszkanie urządził i założył przy nim ogród owocowy, a nieco opodal, obszerny dziedziniec. Po śmierci atoli Wolskiego, następni starostowie zaniechali utrzymywania powznoszonych przez niego zakładów. W roku 1636, to jest w sześć lat po jego zgonie, już narzekali lustratorowie na znaleziony w tym względzie nieporządek i zaniedbanie. Przecież wtedy jeszcze zamek krzepicki we czworogran był zabudowany, miał piękną kaplicę św. Barbary, i był jeszcze nieźle uzbrojony. We dwadzieścia lat później szwedzi zamek ten wraz z miastem spalili; naprawiano go jednak na prędce tak dalece, że w r. 1660 już był w stanie obronnym. Ponieważ jednak uważany był za ważną pograniczną warownię, przeto uchwała sejmu z r. 1678 nakazała należyte onego wyrestaurowanie, co też dopełnionem zostało. Verdum, zwiedzający K. w końcu XVIII w., zastał tu parafialny kościół z kamienia, drugi szpitalny św. Stanisława z drzewa, klasztor i zamek o kilkaset kroków od miasta w moczarach nad rzeczką Liczwartą, znakomicie ufortyfikowany teraźniejszym sposobem, fosami, wałami, balustradami, palisadami i formalnemi basztami przez Samuela Prażmowskiego, brata prymasa; było tu 24 dział (Liske—Cudzoziemcy w Polsbe, str. 125). Nowo wyrestaurowany zamek, dotrwał w całości tylko do czasów Augusta II, pod którego panowaniem coraz bardziej do ruiny nachylać się począł a za Stanisława Augusta już nie był w stanie mieszkalnym. Opustoszałe mury stały aż do upadku kraju, poczem rząd pruski, odebrawszy na skarb starostwo krzepickie, zburzenie ich zarządził,

Z gruzów tej budowli burmistrz tutejszy wystawił dla siebie w mieście kamienicę osobliwszego kształtu, a pozostała tylko część wieży i fundamenta są jedynym istnienia tej budowli śladem. Zamek krzepicki zbudowany był na nizinie; umyślnie usypane dla jego wywyższenia wzgórze, otoczone było dokoła bagnistemi łąkami, czyniąc trudnym przystęp do niego dla wojsk nieprzyjacielskich. W czasie pokoju most na ćwierć mili długi prowadził przez te błota do bramy zamkowej. Murowany był częścią z wapiennego kamienia a częścią z cegły, otoczony szańcami z ziemi usypanemi, a w późniejszych czasach bastionami wzmocniony. Kościół parafialny w K., pod tytułem św. Jakóba apostoła, jest także starożytną nader budowlą. Podług akt miejscowych wystawił go Kazimierz Wielki w r. 1357, i osadził przy nim kanoników regularnych lateraneńskich, hojnie ich uposażywszy. Długosz twierdzi, iż założył go Hincza z Rogowa h. Działasza (II, 212). Do klasztoru należały wsie: Popów, Rembielice, Kuków i folw. w K. z gruntami i łąkami. Po supresyi zgromadzenia w r. 1800 rząd pruski zabrał powyższe dobra. Chociaż kościół ten przez późniejsze przerabiania znacznie zmieniony został, ogólny przecież plan jego budowli pozostał taki, jakim go pierwotny narysował budownik. Plan ten jest gotycki, przerabiania zaś poźniejsze w stylu nowowłoskim są dokonane. Z dawniejszych szczegółów budowniczych dochowały się jeszcze dwa piękne kamienne odrzwi, obadwa wejścia do kościoła, to jest główne w wieży i boczne w babieńcu, opasujące. Ołtarze pochodzą z XVI wieku, ale pięknem rzeźbione są dłutem. Ostatnia tego kościoła restauracya miała miejsce w r. 1825. Ma on teraz jeszcze postać wspaniałą, mury tynkowane, wieżę wysmukłą, dach i kopułę wieżową miedziane. Dachy te jednak skutkiem gradu w 1840 r. spadłego, mocno uszkodzone zostały. Istniał jeszcze w K. drewniany kościół szpitalny, który około roku 1824 rozebrano. W 1881 r. pożar zniszczył w części miasto. Za rzeką Liczwartą wzniesione zostało osobne miasto, wyłącznie dla starozakonnych; miasto to, zwane Nowokrzepicami, posiada osobną erekcyą swoją z r. 1795. Stosownie do swego przeznaczenia, ma tylko żydowską bóżnicę. W odległości zaś półmili, lecz przy granicy szląskiej, leży także za rzeką obszerna wieś rządowa, Staro-krzepice (ob.) zwana, z kościołem parafialnym modrzewiowym, fundowanym w r. 1267, pod tytułem Wszystkich Świętych. Par. K., dek. częstochowski, 1357 dusz (Łaski, Lib. ben. I, 525 i II, 117). Niegrodowe starostwo krzepickie, w województwie krakowskiem, powiecie lelowskim, obejmowało prawie połowę dzisiejszego pow. częstochowskiego. Podług lustracyi z r. 1660 składało się: z miasta Krzepice (ob.) z zamkiem i 2 folw., z miasteczka Kłobuck i wsi: Staro-Krzepice, Rembielice, Opatów, Złochowice, Truskolasy, Dankowice, Wręczyce, Zagórze, Zakrzów, Łobodno, Miedzno, Ostrów, Kocin, Dobra, Brzoska, Kawki, Cyganka, Pacanówek, Kostrzyna, Podleżany, Zwierzyniany, Zajączki i 3 Kuźnice. Znaczna część tego starostwa wedle uchwały sejmowej z r. 1658 była udzielona klasztorowi częstochowskiemu w nagrodę za waleczną obronę r. 1656 przeciw Szwedom. W r. 1771 posiadał je Adam Miączyński, opłacając z niego kwarty w ilości złp. 7,241 gr. 26, a hyberny złp. 5,438 gr. 7. Na sejmie z r. 1773—75 stany rzeczypospolitej nadały toż starostwo w emfiteutyczne posiadanie rzeczonemu Miączyńskiemu, oraz wyznaczyły oddzielną komisyą do ostatecznego granic jego oznaczenia. Podług wiadomości z r. 1838 do dóbr rząd. K. należały następujące realności: miasto K., folwarki: Starokrzepice, Cieciołów, Dankowice, Kuźniczka, Lutrowskie, Zajączki, Proboszczowskie, Kluczna; wsi: Starokrzepice z dwu młynami, Dankowice, Kuźniczka, Zajączki, Bór Zajączki, Bór Zapilski, Dąbrowa, Ługi, Radły, Kluczew, Kamień, młyn Cyganki, Szczygieł, kolonia Aleksandrów, Węglowice, Puszczewa, młyn Magrota, Radły, Kamiński, Kluszcza, Koski, Kostrzyn, Kaleja, Podłęże, Borek, Gawęda, wś Cieciołów, wybraniectwo w Truskolasach, folw. Kuków z młynem, wsi Kuków, folw. Panki, Żerdzina z młynem, folw. Piła, Połamaniec, Cysie z młynem, wsie: Panki, Truskolasy, Bór Zapilski, Jaciska, Żerdziny, Koski, Piaszczyki, Koziborek, Galary, Kawki, Podłęże, Kostrzyn, Pacanów Cygański, Piła. Gmina K. należy do sądu gm. okr. I w Krzepicach, ma 3962 mr. obszaru i 2693 mk., t. j. 1297 męż., 1396 kob., w tej liczbie 1741 katol. i 1456 żyd. (1880 r.). 2) **K.**, os., folw., pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Krzepice. Jest tu 5 osad włośc. niezamieszkałych, 62 mr. ziemi i jeden folw. mający 1 dm., 7 mk., 49 mr. rozl. 3.) **K.**, wś, pow. włoszczowski, gm. Secemin, par. Dzierzgów. W 1827 r. 7 dm., 55 mk. W XV w. były własnością Andrzeja Psarskiego h. Jastrzębiec. (Dług. I, 20 i II, 99).

Krzepin, wś, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Bebelno (Łaski, Lib. ben. I, 570). W 1827 r. było 24 dm., 130 mk.; obecnie ma 22 dm., 234 mk., 1902 mr. ogólnego obszaru, z tego 1733 mr. gruntu dwors.: 303 mr. roli ornej, 588 mr. nieużytków, 81 mr. łąk, 689 mr. lasu, 72 mr. pastwisk. Na gruncie włościańskim 39 osad, 116 mr. roli ornej, 53 mr łąk. Gleba częścią rędzinowata, częścią sapowata z obfitą przymieszką piasku. Rozległe obszary nieużytków przedstawiają się w postaci wydm piaszczystych, rzadko porośnię-

tych karłowatą sośniną albo jałowcem. Łasy sosnowe, mocno zniszczone, tylko młode drzewka zostały. *Dr. E. B.*

Krzepinów, grupa domów w Milówce, wsi w pow. żywieckim, na lewym brzegu Soły, u wschodnich stóp wzgórza Zabawy (762 m.).

Krzepiszyn, dom. i gm., pow. szubiński, par. Kcynia (Łaski, Lib. ben. I, 125); 765 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Ujazd, folw.; 8 dm., 110 mk., wszyscy katol.; 44 analf. Własność probostwa kcyńskiego. Poczta i tel. w Kcyni (Exin) o 3.5 kil.; st. kol. żel. Nakło (Nakel) o 16 kil. *M. St.*

Krzepocin, kol., os., folw., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Wielka (Łaski, Lib. ben. I, 359), odl. od Łęczycy w. 7; kol. ma dm. 41, mk. 308; os. dom 1; folw. dm. 3, mk. 75. W 1827 r. K. wś rząd. miała 31 dm., 255 mk. Dobra K., własność rządu, podług wiadomości z r. 1859 składają się: z wójtostwa Orła, folwarków i wsi: Chociszew, Janków, Krzepocin, Solca Wielka, Wichrów, Ostrów; wsi: Aleksandrya, Kowalewice, Krzeszew Piskorzowy, Krzeszew Średni, Mrozowice, Małogoszcz, Orła, Pełczyska, Parzyce, Reksul, Parządzie, Tkaczewska Góra, Wiktorów, Zimna Woda, holendry Pustkowa Góra, młyn Duraj papiernia, młyn Rudka, Podedworny, Reksul-Mamiński. Ogólna rozległość ma wynosić mr. 11400.

Krzepocinek, wś, folw., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy w. 8; wś ma dm. 17, mk. 146; folw. dm. 3, mk. 49. W 1827 r. K. miał 15 dm., 124 mk.

Krzepowice, ob. *Krepjecy* (łuż.).

Krzeptówka, polana, młyn, tracz i leśniczówka w Zakopanem, w pow. nowotarskim, nad Krzeptowskim potokiem. *Br. G.*

Krzeptowski potok, potok tatrzański, na obszarze gminy Zakopanego, w pow. nowotarskim, powstaje z połączenia się na polanie Krzeptówką zwanej dwóch potoczków: zachodni przybywa z polany Potokiem zwanej; drugi zaś, Mały Żleb zwany, płynie z Regli z Małego Żlebku. Odgranicza polany Krzeptówkę i Skibówkę na północy od Kościelisk. Wpada do Cichej Wody. *Br. G.*

Krzesanica. Górale tatrzańscy zwą bardzo strome lub całkiem prostopadłe, zatem nieprzystępne, więc jakby okrzesane czyli skrzesane skały krzesanicami. 1) Brama druga w dolinie Kościeliskiej, dziś zwana Bramą Kraszewskiego, zwie się u ludu „Między-Krzesanice". 2) Krzesanicy nazwę nosi jeden ze szczytów Czerwonych Wierchów; jestto tak zwany Zadni Upłaz. K. jest najwyższym szczytem w grupie Wielkiego Upłazu, należącego do działu Czerwonych Wierchów (ob.). Cudny tu widok. Od płn. w dali Beskid z Babią Górą, a tuż u stóp stromo spadająca dolina Miętusia, rozdzielająca się pod K. na Mułową i Litworową. Na zachód widać górną część doliny Kościeliskiej; na południe podłużną dolinę Cichej, za nią Koprowę Wielką, a w dali Krywań z Liptowskiemi turniami; na wsch. wreszcie dumną Swinicę, Swistówkę, Mięguszowiecką, Rysy, Garłuch, Polską Przełęcz, Lodowy i t. d. Wzniesienie: 2125 m. (Kolbenheyer), 2136.2 m. (Zejszner), 2123.6 m. (Loschan), 2139.52 m. (Janota), 2128 m. (szt. gen.). Wapień liasowy. *Br. G.*

Krzesimów, wś, pow. lubelski, gm. Łuszczew, par. Mełgiew. Młyn wyrabiający mąkę w lepszych gatunkach. W 1827 r. 65 dm., 416 mk. Dobra K. składają się z folwarków: K., Zakrzów z przyległościa Podlipie i Białka; wsi: K., Lubieniec i Zakrzew. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość wynosi mr. 2179: grunta orne i ogrody mr. 1173, łąk mr. 315, lasu mr. 322, pastwisk i zarośli mr. 250, nieużytki i place mr. 119, gorzelnia, dwa młyny wodne, cegielnia i piec do wapna. Wś K. os. 48, z grun. mr. 900; wś Lubieniec os. 4, z grun. mr. 74; wś Zakrzew os. 39, z grun. mr. 418,

Krzesin, *Krzesino*, dok. *Krzeszyn*, wś i folw., pow. kutnowski, gm. Kutno, par. Nowe (Łaski. Lib. ben. II, 473), położona przy szosie warszawsko-kaliskiej, między Kutnem a Krośniewicami. Wś ma dm. 14, mk. 249; os. 16; posiadają gruntu piaszczystego mr. 159; folw. dm. 5, mk. 35, ziemi ornej mr. 356, łąk mr. 19, należy do dóbr Kutno.

Krzesinki, wś, pow. poznański; 17 dm., 183 mk., 6 ewan., 177 katol.; 58 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. Poznań o 12 kil. *M. St.*

Krzesino, ob. *Krzesin.*

Krzesiny, 1.) wś i gm., pow. poznański, 2 miejsc.: a) K., wś; b) Pokrzywno, folw.: 12 dm.; 98 mk., 8 ewan., 90 katol.; 47 analf. Gorzelnia parowa. Poczta, tel. i st. kol. żel. Poznań o 11 kil. 2.) K., dom., 1443 mr. rozl., 10 dm., 117 mk., 14 ewan., 103 katol.; 49 analf. Własność Antoniego Raczyńskiego, niegdyś Kompffa. *M. St.*

Krzesk, wś i folw., pow. siedlecki, gm. Królowa-Niwa, par. Zbuczyn, Jest tu szkoła początkowa. Folw. K. ma 12 dm., 219 mk., 1547 mr. rozl. K. Stary, wś, 24 dm., 192 mk., 774 mr. K.-Królowa-Niwa, wś, 45 dm., 390 mk., 1242 mr. Ogółem 81 dm., 801 mk. i 3563 mr. W 1827 r. K. folw. zwany Wesółka miał 20 dm., 125 mk., K. Stary 25 dm., 204 mk. i K. Królowa-Niwa 48 dm., 386 mk.; ogółem 93 dm., 715 mk. Dobra Krzesk al. Królowa-Niwa składają się z folw. K. i Zawady; wsi: K., K. Stary i Kwasy; rozległość wynosi mr. 2758, grunta orne i ogrody mr. 1356, łąk mr. 503, pastwisk mr. 124, wody mr. 9, lasu mr. 585, zarośli mr. 6, nieużytki i place mr. 160, bud. mur. 8, z drzewa 68, płodozmian 12-polowy; gorzelnia, wiatrak, pokłady torfu. Wś K.-Kró-

lowa-Niwa os. 44, z grun. mr. 1243; wś K. Stary os. 21, z grun. mr. 775; wś Kwasy os. 11, z grun. mr. 289. *Br. Ch.*

Krześlice, *Krzyślice*, dom., pow. średzki, par. Wronczyn (Łaski, Lib. ben. I, 69); 2307 mr. rozl.; 15 dm., 239 mk.; 6 ewan., 233 kat.; 120 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Pobiedziskach (Pudewitz) o 5 kil. Własność Radońskiego. *M. St.*

Krześlin, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry. Jest tu kościół murowany po klasztorze bernardynów, zbudowany w 1737 r. przez Wiktora Kuczyńskiego, dziedzica K. Początkowo byli tu dominikanie, od 1743 r. bernardyni. Jest tu szkoła początkowa, sąd gm. okr. I-go i urząd gminny. W 1827 r. było 41 dm., 271 mk.; obecnie 54 dm., 512 mk., 842 mr. Według Tow. Kred. Ziems. dobra Krześlin składają się z folwarków: K., Brzozów, Rzeszotków i Przygody; nomenklatury Malacin; wsi: K., Kownaciska, Borki, Brzozów, Rzeszotków i Przygody. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 3772: grunta orne i ogrody mr. 1858, łąk mr. 736, pastwisk mr. 313, lasu mr. 771, nieużytki i place mr. 94, młyn wodny i cegielnia. Wś K. osad 43, z grun. mr. 829; wś Kownaciska os. 101, z grun. mr. 1276; wś Borki os. 27, z grun. mr. 576; wś Brzozów os. 43, z grun. mr. 822; wś Rzeszotków os. 26, z grun. mr. 685; wś Przygody os. 14, z grun. mr. 373. Gmina K. pow. siedlecki, należy do sądu gm. okr. I-go w miejscu, ma 3549 mk., rozległości 13792 mr., st. poczt. Siedlce o 9 w. W skład gminy wchodzą: Borki, Brzozów, Hołubla, Kopcie, Kownaciska, Krześlin, Malacin, Nakory, Paprotnia, Przygody, Suchożebry, Suchożeberska Wola, Trojanki i Rzeszotków.

Krześlów, folw., pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów (Łaski, Lib. ben. I, 454). Folwark ten z attynencyą Dziub, wsiami Wypychy, Podlesie i Stara Poczta, rozległy mr. 2465: grunta orne i ogrody mr. 669, łąk mr. 125, pastwisk mr. 96, lasu mr. 1492, nieużytki i place mr. 83, bud. mur. 6, z drzewa 20; gorzelnia i młyn wodny. Wś Wypychów os. 27, z grun. mr. 173; wś Podlesie os. 18, z grun. mr. 91; wś Stara Poczta os. 12, z grun. mr. 46.

Krzesław, mylnie z rossyjskiej formy *Kresław* przerobione nazwisko *Krasławia*.

Krzesławice, wś, pow. opoczyński, gm. Gwoździków, par. Smogorzew (Lib. ben. Łaskiego I, 652), od Opoczna 22 w.; ma 34 dm., 249 mk. i 545 mr. rozl.

Krzesławice, wś, pow. krakowski, na lewym brzegu pot. Dłubni, po półn. stronie gościńca Kraków—Cło, od Krakowa na półn.-wschód 7 kil. odl., graniczy od zach. z Bieńczycami, od płd. z Mogiłą, od wsch. z Mogiłą, Luboczą i Grębałowem, a od półn. ze Zesławicami. Obszar pos. więk. obejmuje roli ornej 298, łąk i ogr. 19, pastw. 11, lasu 18 mr.; mniej. zaś pos. roli ornej 44, łąk i ogr. 23, pastw. 21 mr. austr. W r. 1869 mk. było 468 (235 mężcz., 233 kob.); a w r. 1880 (31 gr. (537). Zabudowań wiejskich 55, dworskich 7, razem 62 (1860 r.). Należy do parafii łać. w Pleszowie, do sądu powiat. w Krakowie, a urzędu pocztowego w Pleszowie. Była to własność probostwa miechowskiego już w r. 1402. W r. 1677 z powodu szkód wyrządzonych przez Dłubnię w polach tej wsi, klasztor mogilski, wynagradzając je, odstąpił (22 marca) temu probostwu łąkę Blecharkę. (Janota, Diplomata Monast. Clarae Tumbae, 69). Już w XV wieku należała do par. pleszowskiej. Miechowitom darował ją Bożywój... Czytaj o tej wsi w Miechowii Nakielskiego i w jego: „De antiquitate et statu ord. Can. cust. S. Sepulchri. Crac. 1625.“ W wizycie kościołów dyec. krak. z r. 1595 czytamy: „in Krzesławice adest capella nunc aedificata,“ p. w. św. Jana Chrzciciela. Szkoły nie ma. Dzieci uczęszczają do szkoły w Mogile. We wsi kilka stawków i młyn. Dominium K. należy do mistrza Jana Matejki. *Br. G.*

Krzesławice lub *Podkamień*, z *Kwasocicami*, wś w pow. wielickim, należy do parafii w Górze św. Jana, do sądu pow. w Dobczycach a urzędu poczt. w Wiśniowy. Sama wieś licząca 553 mieszk. rzym.-katol. jest zbudowana nad potokiem Sreniawą, uchodzącym do Stradomki. Przysiołek Kwasocice leży na północ od wsi 392 m. npm. Przy wsi na południowym stoku skalistego pagórka, nad potokiem, jest pustelnia, zwiedzana przez pobożny lud. Okolica ma charakter górski i lesisty. Pos. więk. p. Kałuskich ma 222 mr., przeważnie pastwisk, 80 mr. lasu; pos. mniej. 541 mr. roli i 48 mr. lasu. K. graniczą na północ z Zegartowicami, na wschód z Krasnem, na zachodzie są oddzielone lesistem pasmem od Poznachowic górnych i dolnych, na południe graniczą z Górą św. Jana. *Mac.*

Krzesławka (mylnie), por. *Krzesław*.

Krzeszew 1.) *rządowy*, kol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Modlna, odl. od Łęczycy w. 15. K. wraz z kol. Aleksandryą liczy dm. 21, mk. 174. W spisie 1827 r. podany jest K. piskorzewo (2 dm., 31 mk.), K. porządkowy (4 dm., 52 mk.) i K. średni (4 dm., 67 mk.); z tych pierwszy i ostatni były rządową własnością. 2.) **K.** *szlachecki*, folw., pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Ozorków. odl. od Łęczycy w. 15; ma dm. 2, mk. 8. 3.) **K.** *porządkowy*, *szlach.*, kol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Modlna, odl. od Łęczycy w. 15; ma dm. 22, mk. 162.

Krzeszewo, niem. *Krissau* lub *Schroedersfelde*, pow. kartuski, ob. *Skrzeszewo*.

Krzeszkowice, wś, pow. szamotulski, 21 dm., 236 mk., 8 ew., 224 katol., 5 żydów, 71 analf. Poczta i tel. w Ottorowie o 5 kil., st. kol. żel. w Szamotułach (Samter) o 16 kil.

Krzeszna mała 1.) niem. *Kl. Kresin*, os. do W. Krzeszny, pow. kartuski. Dawniej własność oo. kartuzyan w Kartuzach. 2.) **K.-wielka** al. *Kruszyn*, *Krusin*, niem. *Gr. Kresin*, włośc. wś, pow. kartuski, nad jez. Ostrzyckiem. Wraz z przynależną Krzeszną M. obejmuje obszaru roli ornej 2 włóki, gbur. 4, ew. 44, dm. 5. Parafia Goręcin, szkoła i poczta Szymbark. Odległość od Kartuz 2½ mili. Dawniej była to własność oo. kartuzyan, którzy tu mieli karczmę: ostatni jej przywilej pochodzi z r. 1610. Rząd pruski wydał wieś na własność osadnikom. *Kś. F.*

Krzeszów, ob. *Krzeszew*.

Krzeszów 1.) os. miejska, dawniej miasto, nad rzeką Sanem, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Odległy od Biłgoraja w. 30, od Tarnogrodu w. 28, od Janowa w. 35, od Lublina w. 112. Rzeka San, już spławna pod Krzeszowem, przybywa z Galicyi; od wsi Łazowa do K. stanowi granicę Królestwa Polskiego na przestrzeni dwóch mil, a tuż za K., o dwie wiorsty powyżej, powraca znów do Galicyi. Pod K., przy zwykłym stanie wód, San ma głębokości 4 łokcie, szerokości 130 łokci. Podczas wezbrań, głębokość dochodzi do 12 łokci, szerokość do 400 łokci. Przeprawa z Galicyi do miasta odbywa się na promach i innych statkach przewozowych. Przewóz ma taryfę klasy 3-ej i należy do kasy miejskiej. Na głównym trakcie, prowadzącym tędy z Galicyi, znajduje się komora klasy II-ej. Nadto, do 1870 znajdował się w K. magazyn solny, dla soli rządowej dostawianej Wisłą z Krakowa i Sanem w górę rzeki od Zawichosta. Po rzece Sanie pod Krzeszowem idą transporta drzewa i zboża z Galicyi, kierujące się ku Wiśle, a zarazem spławia się zboże krajowe w ilości około 20000 korcy rocznie, oraz miski gliniane miejscowego wyrobu, przeszło tysiąc kóp rocznie. Ogólna rozległość K., wraz z gruntami miejskiemi, wynosi zaledwo 150 morgów; miasteczko leży w nizinie, ściśnięte od wschodu i północy znacznej wysokości górami, na których rozciągają się sady obfitujące w śliwki, wyborowe węgierki, i orzechy włoskie, doskonale hodujące się,—dzięki pozycyi zakrytej od północy górami, a odkrytej na południe. Granice terytoryum miejskiego są od południa i zachodu rzeka San, od wschodu wieś Działy, od północy wieś Kamionka. K. od najdawniejszych czasów stanowił królewszczyznę, jako starostwo krzeszowskie, które, wraz z innemi okolicznemi dobrami narodowemi, otrzymał w nagrodę wielkich swych zasług Jan Zamoyski, i wcielił do założonej przez siebie Ordynacyi Zamoyskich. Katarzyna z ks. Ostrogskich Zamoyska, wdowa po Tomaszu kanclerzu w. k., w 1640 r. wyjednała dla K. przywilej Władysława IV, podnoszący K. do rzędu miast, nadający mu prawo magdeburskie i inne przywileje. Dominium directum dotąd należy do Ordynatów hr. Zamoyskich, którzy, oprócz dochodów z wydzierżawiania prawa propinacyi, do 1866 r. pobierali jeszcze czynsze, opłaty żarnowego i łojowego, kanon od procederów kramarskich. Miasto prowadzi od wielu lat proces z Ordynacyą hr. Zamoyskich o prawo wolnego wrębu w lasach ordynackich, dotąd jeszcze ostatecznie nierozstrzygnięty. Ludność K. wzrasta stopniowo choć powoli. W r. 1836 było ogółem dusz 1088, w 1860 r. 1212, którzy wtedy rozpadali się na mężczyzn 550, kobiet 662, obecnie dochodzi 1800 dusz. Podług spisu 1860 r. w liczbie ogólnej 1212 ludności znajdowało się: żydów mężczyzn 336, kobiet 390; podług zajęć: szewców 15, krawców 9, bednarzów 10, stolarzów 4, kowali 3, zdunów 6, stelmach 1, garbarzy 2, rzeźników 10, piekarzów 2, szklarz 1, waciarz 1, mularz 1, malarz 1, olejarz 1, kupców 2, kramarzów 5, przekupniów 28, handlarzy soli 14, szynkarzów 4, flisów 40, nauczycieli żydowskich 8, wyrobników 50. Ludność posiada mało ziemi, więc w zimie zajmuje się rękodzielnictwem, a w lecie zarobkiem przy ładowaniu i spławie zboża ze śpichlerzy na statki. Cechów było trzy: szewcki, bednarski i garncarski. Jarmarków dotąd odbywa się w K. 6 na rok, a targi tygodniowe we wtorki i piątki, na które ludność okoliczna dostawia: zboże, bydło, trzodę, płótno i t. p. w średniej ilości. W r. 1860 było w K. domów 168, murowanych 10, drewnianych 158, dwa zajazdy, komora celna, magazyn solny, posterunek straży pogranicznej. Magistrat obecnie kancelarya wójta gminy. Nad Sanem śpichrz murowany i cztery drewniane, mogą pomieścić do 30000 korcy zboża, szkoła elementarna, ulic cztery: Kościelna, Janowska, Nadsańska i Sieniawska. Kościół katolicki wzniesiony w XVI wieku, poświęcony został w 1596 r.; po spaleniu odbudowany w 1642 r. przez Katarzynę Zamoyską; obecny z drzewa, na podmurowaniu, wzniesiony po zniszczeniu poprzedniego w 1728 r. Cerkiew tutejsza zdawna istnieje, w 1693 r. odbudował ją Jan Zamoyski; obecna z 1790 r. Par. K. dek. biłgorajski, daw. tarnogrodzki, ma 3747 dusz. Jest też cerkiew. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w Potoku górnym, ma obszaru 12488 mr. i 5767 mk. (1867). W skład gm. wchodzą: Krzeszów os. i wsie: Bystre, Jasiennik, Kamionka, Krzeszów górny, K. dolny, Kustrawa, Nowa-wieś, Podolszynki ordynackie, P. plebańskie, Sigielki. 2.) **K.** *Górny*

i K. *Dolny*, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. W 1827 r. K. Górny miał 96 dm. i 782 mk., K. Dolny 92 dm., 616 mk.

Krzeszów, *Dolny* i *Górny*, wś, pow. żywiecki, na północ od gościńca susko-żywieckiego, od Suchy na zachód 7 kil., w dorzeczu Skawy, nad dopływami pot. Sikorówki, uchodzącej do Strzyszawki, w okolicy górskiej. Obszar K. graniczy od północy z Tarnawą górną, od wschodu z Śleszowicami górnemi, Tarnawą dolną i Strzyszawą, od południa ze Stryszawą i Kukowem, a od zachodu z Lasem i Rzykami. Północno-zachodnia granica ciągnie się grzbietem górskim „Na Beskidzie“ zwanym przez szczyt Leskowiec (922 m. szt. gen.) aż po szczyt Jaworzynę (890 m. szt. gen.). Część północno-wschodniej granicy tworzy rzeczka Tarnawka, dopływ Skawy. We wschodniej części obszaru wznosi się szczyt Żurawnica (734 m. szt. gen.), w zachodniej Czarna góra (791 m. szt. gen.), w północno-wschodniej zaś szczyt Koźle (564 m.), od niego na zachód lesista Harańczykowa góra (620 m. szt. gen.). Wieś sama rozłożyła się nad potoczkiem bezimiennym, płynącym na południowy zachód, a uchodzącym w Kukowie do Sikorówki od lew. brzegu. Część wschodnia zwie się K. górnym, część zachodnia K. dolnym. Między obiema częściami są zabudowania folwarczne i dworskie. Oprócz tego są rozrzucone grupy domów, noszące osobne miana. I tak mamy w połd. wsch. części, u płd. stóp Żurawnicy, grupę domów zwaną Podołami; u północnych zaś stóp tej góry Zarąbki; w półn. części obszaru, u półn. podnóży Harańczykowej góry Zubokówkę; od niej na połud. zach. Targoszów i Słonkówkę. Na południe od Targoszowa nad potokiem Sikorówką wznosi się leśniczówka. W półn. zachodniej części, z pod grzbietu granicznego „Na Beskidzie“ (805 m. szt. gen.) bierze początek pot. Sikorówka z kilku strug leśnych. Połączenie ich leży 547 m. npm. Koło leśniczówki nad tym potokiem młyn Obszar więk. pos. obejmuje roli ornej 140, łąk i ogr. 7, pastw. 67, lasu 117 mr.; mniej. pos. roli ornej 1574, łąk i ogr. 243, pastw. 902, lasu 163 mr.; dm. 360, mk. 2361 (1869 roku). Według obliczenia z roku 1880 mk. 2321. We wsi kościół parafialny drewniany, p. w. św. Katarzyny, założony r. 1611 przez Piotra Komorowskiego, hrabię na Orawie, i uposażony przez tegoż polem i lasem. W r. 1668 poświęcał go Tomasz Oborski, biskup laodycejski. Do r. 1635 osobne stanowił probostwo; przecież od tej daty do r. 1782 był filią do Suchej, gdyż roku 1628 prawo prezenty ustąpił Komorowski na instancyą ks. Marcina Kłoczyńskiego, przełożonego konwentu Bożego Ciała w Krakowie, konwentowi kanoników lateraneńskich w Suchej. W r. 1635 powstało tu bractwo św. Anny, a 1668 zyskała ta świątynia dzisiejszą postać. W inwentarzu z roku 1752 czytamy, iż wtedy były tu obrazy św. Anny i św. Szczepana, które piszący ów inwentarz nazwał „staroświeckiemi.“ W obrębie wsi jest 6 kaplic prywatnych murowanych. Do parafii należą Targoszów i Kuków. Według szem. dyec. tarn. z r. 1880 należy doń w miejscu 3109 dusz rzym.-katol., a z Kukowa 1312, razem 4421; oprócz tego 30 żydów. Według szem. dyec. krak. z r. 1883 cała parafia liczy 4605 dusz rzym.-katol., 52 żydów. Patronat spełniają sukcesorowie po Aleksandrze hr. Branickim; st. poczt. w Suchej, sąd pow. w Ślemieniu, szkoła jednoklasowa o 1 nauczycielu. *Br. G.*

Krzeszowice, wś wyglądająca na schludne miasteczko, w pow. chrzanowskim, z pięknym nowożytnym pałacem hr. Potockich i siedzibą zarządu obszernych dóbr tęczyńskich, ma piękny gotycki kościół nowszej fundacyi i kaplicę na cmentarzu, sąd powiatowy (okrąg z 26047 mk.), szpital pod nadzorem Sióstr miłosierdzia obsługiwany przez lekarza i chirurga, aptekę, stacyą kolei ces. Ferdynanda, urząd pocztowy i telegraficzny, wielkie zakłady strycharskie i garncarskie, jako też wyroby z glinki ogniotrwałej, którą na tygle do hut szklanych w całej Galicyi rozsyłają. Szpital mający głównie na celu pielęgnowanie chorych górników pracujących w kopalniach do dóbr tęczyńskich należących utrzymuje skarb krzeszowicki, a dom ubogich dla 12 osób obojej płci ma zakładowego majątku 1458 dukatów i 13850 zł. pol. Te obiedwie humanitarne instytucye założyła znana z dobroczynności w r. 1843 Zofia z hr. Branickich hr. Potocka. Jest tu szkoła ludowa dwuklasowa, ale rozgłos zyskały sobie K. źródłami siarczanem i żelazistem i rzadką pięknością okolicy. K. leżą nad Krzeszówką, uchodzącą z lewego brzegu do Rudawy, 303 m. npm., przy gościńcu z Krakowa do Olkusza i przy drodze żelaznej cesarza Ferdynanda, o 25 kil. od Krakowa, 387 od Wiednia, 14 od Trzebini. Na północy i południu wznoszą się niewielkie wzgórza, porosłe sosnowemi lasami, na wschód i zachód leżą otwarte pola. Ziemia rędzinowa pokrywa na pagórkach tylko 4-calową warstwą zbite drobnoziarniste wapienne skały, ale uprawa jest tak staranną, że pola wydają się najbujniejszym ogrodem. W pobliżu Krz. znajduje się wielka chmielarnia a w którąkolwiek stronę się zwrócimy, znajdujemy czarującą okolicę, bo blisko leżą Tenczyn z ruinami zamku, Tenczynek z licznemi zakładami fabrycznemi, Ojców, Grodzisko, Pieskowa skała, Dębnik i Czarna. Podług spisu ludności z r. 1880 mają K. 2061 mk., z których 457 przebywa stale na obszarze więk. własności. Pos. więk. wynosi 257 mr., a mn.

872 mr. roli w ogóle. Parafia należy do dyec. krak. dek. czernichowskiego, ma przyłączone wsie: Czatkowice, Żbik i Gwoździce, a cała ludność parafii składa się z 2356 rzym.-katol., 4 akat. i 86 izrael. Zakład kąpielowy powstał w r. 1780, chociaż wody miały być znane od półtrzecia wieku. R. 1625 pisał o nich ks. Bernard Bocheński. Pierwszy zbadał lekarskie własności tych wód doktór Leonhardi i opisał L. de Lafontaine lejbchirurg J. K. M. p. t. „Opisanie skutków i używania ciepłych siarczystych i zimnych żelaznych kąpieli w Krzeszowicach—w Krakowie 1789 r.“ Ówczesny właściciel hrabstwa tęczyńskiego ks. August Czartoryski, wojewoda ruski, kazał wznieść niektóre budynki potrzebne dla chorych, a jego córka ks. Izabela Lubomirska, marszałkowa kor., zbudowała łazienki, piękne dworki, kryte dachówką i domy gościnne. W 1808 r. opisuje Bredetzky (Reisebemerkungen II, 82) K., jako podobniejsze do miasteczka, niż do wsi. Opiekowali się temi wodami lekarze: Khittel, Filling, Kwaśniewski, Drachni, Oszacki, Dura. Później zaniedbano te kąpiele i więcej dla przyjemności niż dla ratowania zdrowia udają się Krakowianie do K. na letnie mieszkanie. Rozbierali chemicznie te wody: Jaśkiewicz, Scheidt, Aleksandrowicz. Dzisiejszy stan swój zawdzięczają K. szczodrobliwości Zofii z hr. Branickich hr. Potockiej i jej synowi Adamowi hr. Potockiemu. Wspaniały park jest otwartym dla publiczności. W parku na wzgórzu panującym nad wsią wznosi się pałac hr. Potockich, zbudowany 1857 r. podług planów Lanzego w formie zamku z narożnemi basztami, w którym się mieści cenny zbiór portretów ks. Lubomirskich i hr. Potockich najpierwszych malarzy, zbiór antyków marmurowych, bogate archiwa i biblioteka, której część stanowią doborowe zbiory po sławnym prawniku Antonim Zygmuncie Helclu (czyt. „Kłosy“ t. XVII). Blisko pałacu znajduje się dom ubogich. W kościele (z 1844, budowniczy: Schinkel) przybranym krajowemi marmurami znajduje się piękny obraz w wielkim ołtarzu: Chrystus błogosławiący dzieci. Dawny ubogi kościołek modrzewiowy (Długosz, Lib. ben., II, 64) r. 1829 rozebrano. Na cmentarzu groby Józefa Chłopickiego, dr. Sławikowskiego, D. E. Friedleina i innych. Naucz. miejscowy w K. p. Edward Majewski czyni spostrzeżenia fitofenologiczne i zoofenologiczne. Wład. Sciborowski wydał 1878 w Krakowie opis K. Por. *Tęczyn*. *Mac.*

Krzeszówka, wś, pow. miechowski, gm. Książ Wielki, par. Książ Mały; od zarządu gminnego w Wielkiej wsi w. 4; dm. 24, mk. 169 (m. 95, k. 74); w r. 1827 dm. 18, mk. 97. Osad włośc. 22, z przestrzenią grunt. mr. 265. Wymieniona u Długosza (Lib. benef., II, 85), jako dziedziczna Jakóba Kula, h. Jastrzębiec; folwarku nie było. Jakoż i do ostatnich czasów dwór tu nie miał gruntów, a tylko była to wieś zarobna, należąca do dóbr Książ Mały. *Mar.*

Krzeszówka, potok, będący połączeniem potoków lewego Filipówki (ob.) i prawego Psarki, na granicy gm. Krzeszowic i Tęczynka, w pow. krakowskim. Płynie w kierunku wschodnim obszernemi łąkami po południowej stronie drogi żelaznej Ferdynanda przez obszary Krzeszowic, Nowojowej Góry, Nielepic i na obszarze wsi Rudawy od lewego brzegu przyjmuje znaczny potok Racławkę czyli Rudawkę, tworząc odtąd rzekę zwaną Rudawą (ob.). Długość od połączenia się Filipówki z Psarką aż po połączenie się Racławki z Krzeszówką czyni 6 kil. *Br. G.*

Krzeszowy, według Kętrzyńskiego wieś w dawniejszem starostwie drahimskiem. Teraźniejsza nazwa niemiecka niepodana.

Krzeszyn, ob. *Krzesin*.

Krzeszyn, pow. kartuski, ob. *Krzeszna*.

Krzetla łąka. Łaskiego Lib. ben. wymienia tę nomenklaturę pod parafią Mierzyn.

Krzetow (dok.), ob. *Krzętów*.

Krzewata, wś i folw., pow. kolski, gm. Drzewce, par. Kłodawa (Łaski, Lib. ben. II, 453), odl. od Koła w. 21. Wś ma dm. 23, mk. 153; folw. dm. 8, mk. 89. W 1827 r. 22 dm., 127 mk. Dobra K. z Przybyszewem i Pomorzanami 1974 mr. obszaru. Według Towarz. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Józefów i Błędów; wsi: K., Józefów i Przybyszewo. R. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 1218; grunta orne i ogrody mr. 999, lasu mr. 112, pastwisk mr. 64, nieużytki i place mr. 43. Wś K. os. 44, z grun. mr. 100; wś Józefów os. 6, z grun. mr. 5; wś Przybyszewo os. 8, z grun. mr. 15.

Krzewent, wś, pow. gostyński, gm. Duninów, par. Kowal; dm. 14, mk. 130; obejmuje ogólnej przestrzeni mr. 1072, w tem ziemi ornej mr. 163, lasu mr. 428, łąk i pastwisk mr. 457, do włościan należy 24 mr. W 1827 r. 11 dm., 93 mk. Ob. *Duninów*. *W. W.*

Krzewica, wś i folw., pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 52 dm., 312 mk.; obecnie 53 dm., 397 mk. i 2040 mr. obszaru.

Krzewica 1.) także *Szczewicą* zwana, wś w pow. rawskim, 32 kil. na płn.-wsch. od Rawy Ruskiej, 13 kil. na płn. wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Uhnowie, na granicy powiatu. Na wsch. leży Wasilów Wielki, na płd. Krowica i Szczepiatyn, na zach. Ulhuwek, na płn. Rzeplin (w Królestwie Polskiem). Wody spływają na płd. do Rzeczycy (al Rzéki), dopływu Zołokii. W płd. wsch. stronie obszaru, średnio do 227 m. wzniesionej, leżą zabu-

dowania wiejskie; strona płn. wsch. wznosi się cokolwiek wyżej, do 229 m. Własn. więk. ma roli or. 292, łąk i ogr. 182, pastwisk 21 mr.; własn. mniej. roli or. 484, łąk i ogr. 124, pastwisk 52 mr. Według spisu z r. 1880 było 385 mk. w gminie, 24 na obszarze dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkunastu rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Żniatynie, gr.-kat. w Korczminie. We wsi jest cerkiew drewniana. 2.) **K.**, ob. *Huta Komorowska*.

Krzewie 1.) wś, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec; posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 34 dm., 222 mk. 2.) **K.**, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka; odl. o 25 w. od Włocławka, od Kowala w. 8. Ma dm. 7, mk. 66. Folw. 772 mr. ziemi, należy do St. Orpiszewskiego. Włościanie mają 12 mr. ziemi. 3.) **K.**, wś, pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice (Łaski, Lib. ben. II, 470). W 1827 r. 6 dm., 61 mk., obecnie ma 14 dm., 111 mk., 238 mr. obszaru, w tem 108 mr. włośc. 4.) **K.**, pust., pow. wieluński, gm. i par. Naramnice, odl. od Wielunia w. 13. Ob. *Naramnice*. 5.) **K.**, wś włośc., pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, od Iłży 8 w. Ma 162 mr. obszaru, 4 dm., 15 mk. *W. W.*

Krzewin 1.) wś, pow. radomski, gm. i par. Radom, od Radomia 7 w.; gruntu mr. 161; 9 dm., 47 mk. 2.) **K.** al. *Spajsznie*, os. i folw., pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Liszkowo; odl. 45 w. od Sejn; ma 10 dm., 52 mk. Roku 1876 folw. miał 1525 mr. rozl.

Krzewin, dwór, pow. rossieński, par. rossieńska, własność Jeleńskiego (1862).

Krzewin, *Krzywin*, wś, pow. ostrogski, okr. polic. annopolski, gm. K., o 16 w. od Ostroga, o 17 od Annopola, na wschód od Ostroga ku Sławucie, z południa i zachodu okolona lasami, z których wypływa struga Pauluczyn, dopływ Horynia. Pierwotnie należała do ks. Ostrogskich i w dziale Janusza i Aleksandra nazwana „Krywin“, później przeszła do ks. Jabłonowskich i do 1856 r. była w ich ręku; w tym roku przeszła na własność przez licytacyą do hr. Zubow, która w 1864 sprzedała Izajaszowi Hermanowi. Wieś ogromna, na równinie rozrzucona, ma przeszło 1000 głów obojej płci. Ks. Stanisław Jabłonowski, kasztelan krakowski, wzniósł tu piękny pałacyk, a Mikler piękny urządził obok pałacyku ogród czyli park. Kościół niewielki, murowany, a naprzeciw murowany dom plebanii z pięknym ogródkiem. Parafialny kościół katol. ś. Antoniego Pad., z muru wzniesiony przez ks. Reszczyńskiego 1801 r. na miejscu dawnego z 1737 fundacyi ks. Jabłonowskiego. Parafia katol. dek. ostrogskiego: dusz 723. O 5 ciu kopułach starożytna drewniana cerkiew, blachą kryta, pod nią pochowany starosta Jerłycz (o którym kronika Jer'ycza wspomina). Antoni Barnaba Prus Jabłonowski dał w posagu synowi klucz krzewiński, klucz moszczaniecki, klucz płużański, klucz dermański, klucz hulski, ststwo na Ukrainie, majętność Czarnolesie spuścizna po Janie Kochanowskim i 200.000 dukatów w gotowiźnie. W pałacyku krzewińskim były piękne zbiory numizmatów i rozmaitych kamieni, piękna a doborowa biblioteka. Teraźniejszy K. niepodobny do dawnego. Oranżerye powalone, pustelniczego domku nie ma, chodniki pozarastały, woda wypuszczona, pałacyk i inne budowle żydzi zajmują, bruki popsute lub powyrywane. Był pod K. na górze klasztor z kościołem, panien miłosierdzia, murowany, w nim mieściła się apteka i rozmaite składy, obecnie z fundamentem rozebrany. Tylko kościół parafialny z plebanią dotąd się trzymają, jako też i cerkiew. Ks. kasztelan wyrobił przywilej na miasteczko, które miało być założone na górze ku południowi K., lecz to nie przyszło do skutku. W kościele gdy na ś. Antoniego jest odpust, to przed karczmą na placu jarmark. Grunt po części krzemionka, po części ziemia popielata, potrzebuje nawozu i wiele pracy. K. należy do I-go stanu i gminy K., tu jest sąd włościański, zarząd włościański, szkółka parafialna fundacyj ks. Jabłonowskich, stacya pocztowa, stacya drogi żelaznej brzesko-kijowskiej między Ożeninem a Sławutą, o 270 w. od Brześcia (zw. *Kriwin*). Ku południowi na polach krzewińskich są góry z kamieniem wapiennym i fabryka doskonałego wapna. *Z. Róż.*

Krzewin, po łotew. *Krewins*, wś w pow. rzeżyckim, parafii andzelmujskiej, nad jeziorem Eszą, niegdyś do klucza Dagdy należąca.

Krzewin, niegdyś *Krzywym końcem* zwany, folw. w pow. orszańskim, gm. lubawickiej, ma 1971 dzies. obszaru. Nabył go od ks. Lubomirskich Paweł Rostkowski. Przedtem stanowił cząstkę ogromnego klucza dubrowieńskiego, darowanego przez Katarzynę II Potemkinowi, który go oddał Lubomirskiemu za dobra podwójnego obszaru na Wołyniu i Podolu. Do K. należało 9 wsi, liczących 300 mk. Ludność, jak w wielu miejscach na Białorusi, częścią ma pochodzić od zabieranych na obczyźnie niegdyś na wojnach, a następnie osadzanych na roli (o czem tylko ustne głosi podanie), częścią musi pochodzić od tak zwanej zagrodowej szlachty, jak tego dowodzą nazwiska, np. Malinowskich (dziś przekształconych na Malinowikow) Kuniewiczów i w. i.; dowodzą też tego nazwy wsi. Z dawniejszych regestrów widać, że dzisiejszy K. założony na miejscu dwóch wsi: Bołotni ziemiańskiej i Bołotni włościańskiej. Ludność przedtem unicka, dziś bez wyjątku prawosławnego wyznania. Położenie niskie, poliste, ma dosyć łąk, dużo zarośli, trochę mchu i błota. Las towarowy wyprzedany;

przy folwarku pozostał tylko budulcowy i opałowy. Oprócz ruczaju Bołotnia, wpadającego do rzeczki Olszanki (a ta do Dniepru), wód większych nie ma, ale krynic wody czystej, twardej, niemało.

Krzewina, zaśc. pryw., nad rz. Szczarą, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 67 w. od Lidy, 1 dom, 4 mk. (1866).

Krzewina, niem. *Liebenthal*, dom., pow. chodzieski, o 3 kil. od Noteci, 2216 mr. rozl.; 3 dm., 61 mk., 14 ewan., 47 katol.; 18 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Gertrandenhütte, o 5 kil.; st. kol. żel. Miasteczko o 13 kil.

Krzewinki, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par Jamno.

Krzewiny 1.) niem. *Skrziwinna*, według Kętrzyńskiego miejscowość w pow. starogródzkim, na mapach ani w skorowidzach nieumieszczona. 2.) **K.**, niem. *Schrewin*, folw. i wś do Płochocina, pow. świecki, w lesistej okolicy nad jeziorem, bud. 17, dm. 10, katol. 77, ewan. 19. Parafia i szkoła Płochocin, poczta i stacya kol. żel. Warlubie. R. 1357 Winryk von Kniprode, mistrz w. krzyżacki, nadaje tę wieś prawem chełmińskiem Mikołajowi i innym mieszkańcom, którzy tu osiedli; sołtys miał trzeci fenig od sądów; od włóki dawali po pół marki, 2 kury i 3 dni szarwarkowali zakonowi. Henryk Duzmer von Arnsberg, mistrz w. krzyżacki (1345—1351), wydał tę wieś Henrykowi von Frischenbach. R. 1385 Konrad Zöllner mistrz w. krzyżacki nadaje K. pozostałym synom Henryka, Henrykowi i Jesko Frischenbachom na prawie magdeb. z rzadko zachodzącym warunkiem, że w razie odumarcia męskich potomków, także żeńskie członki rodziny miały prawo spadku. Tegoż r. 1385 K. należały do dóbr płochocińskich i bękowskich. Ob. R. Wegner, Kreis Schwetz II, 27, 54, 240. *Kś. F.*

Krzewo 1.) wś i folw. nad rz. Ner, pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie (Łaski, Lib. ben. II, 441), odl. od Koła w. 24. Wś ma dm. 13, mk. 278; folw. dm. 4, mk. 113. Dobra K. i Lisice składają się z folwarków i wsi K. i Lisice, rozległe mr. 1422. Folw. grunta orne i ogrody mr. 468, łąk mr. 127, pastwisk mr. 10, lasu mr. 193, zarośli mr. 87, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 44, razem mr. 930, bud. mur. 7, z drzewa 6. Folw. K.-Lisice grunta orne i ogr. mr. 450, pastwisk mr. 14, zarośli mr. 2, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 26, razem mr. 492, bud. mur. 10, z drzewa 7. Wś K. os. 34, z grun. mr. 238; wś Lisice os. 49, z grun. mr. 239. 2.) **K.** *Stare*, *Nowe* i *Plebanki*, wś szlach., pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady. W spisie wsi z 1827 r. K. Stare, K. Nowe i K. Plebanki mają razem 30 dm. i 208 mk. Obecny obszar wynosi 525 mr. Już w dokumencie z XV w. istniały z temi nazwami trzy części odrębne (Gloger: Ziem. łomż.). 3.) **K.**, wś i folw., nad rz. Narew, pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo. W 1827 r. 12 dm., 189 mk. Folw. K.-Grodzanowo rozległy mr. 1200: grunta orne i ogrody mr. 297, łąk mr. 150, pastwisk mr. 90, wody mr. 3, lasu mr. 240, zarośli mr. 327, nieużytki i place mr. 90, bud. mur. 1, z drzewa 10; pokłady torfu. Wś K. os. 38, z grun. mr. 188. Znajdywano tu urny przeddziejowe. *Br. Ch.*

Krzczanowitz (dok.). Tak się zwały 1534 r. Kocianowice.

Krzęcin, wś, pow. wadowicki, na płd. od Wisły 3 kil., od Skawiny na płd. zach. 7 kil., od Kalwaryi na płn. wsch. 11 kil., a od Wadowic na płn. wsch. 19 kil. Od płn. graniczy ze Zelczyną i Facimiechem, od zach. ze Sosnowicami, od płd. z Polanką Hallerowską a od wsch. z Gołuchowicami, Rzozowem i Borkiem szlacheckim. Leży w okolicy wzgórzystej. Na wschodniej granicy wznosi się Ostra Góra (273 m. npm.), z pod której wypływa potok bezimienny, płynący na zach., potem na płn. a uchodzący w Facimiechu do Sosnowickiego potoku. W południowej stronie wsi wypływa potok Sowieniec, płynący na zachód i w Sosnowicach uchodzący do Sosnowickiego potoku. Wś leży 279 m. npm. Południowo-wschodnia granica 325 m. npm. Obszar więk. posiadłości liczy roli 209, łąk i ogr. 21, pastw. 11, lasów 126 mr; mniej. zaś posiadłości roli 824, łąk i ogr. 101, pastw. 37, lasów 11 mr. austr. Zabudowań wiejskich 114, dwors. 2, razem 116 (r. 1869). W r. 1869 było mk. 666 (319 męż., 347 kob.), a w r. 1880 (31 gr.) 775. Według szem. dyec. tarn. z r. 1880 dusz rzym.-katol. w miejscu 850. Parafia łac. w miejscu. Kościół p. w. Narodzenia N. P. Maryi, drewniany, erygowany w r. 1580, rok poświęcenia niewiadomy. Metryki sięgają r. 1660. Łepkowski w „Przeglądzie Zabytków przeszłości z okolic Krakowa“ podaje rok erekcyi 1589. Dodaje nadto, że legenda opisana na dzwonie wielkim, charakterem głosek do XVI stulecia czas jego lania odnieść nakazuje. Do parafii należy 8 miejscowości: Facimiech, Zelczyna, Gołuchowice, Grabie, Ochodza, Polanka Hallerowska, Pozowice, Borek szlachecki; razem liczy parafia krzęcińska 3101 dusz rzym.-katol. a 86 żydów. Wieś istniała już w XIII w. Wymieniona w przywileju Bolesława Wstydliwego z 30 maja 1254 pod nazwą „Kozancin“, jako własność premonstratensek zwierzynieckich pod Krakowem „cum thabernis, silva et pratis“. Przywilej z r. 1256 poprawniej podaje tę nazwę, t. j. „Kczanczin“. (Kod. dyplom. kat. krak., I, 53). W miejscu szkoła 1-klasowa o 1 nauczycielu. Stacya pocztowa w Skawinie. Właściciel Edward Günther. *Br. G.*

Krzęcin, ob. *Kręcin*.

Krzęśle, por. *Krzenschel*.

Krzętkowo, ob. *Kręckowo*.

Krzętle, folw. nad strum. Wężnicą, pow. wieluński, gm. Konopnica, par. Osyaków, odl. od Wielunia 23 w.; dm. 4, mk. 9. Folw. K. z wsią Chorzeń, od rz. Warty w. 3, rozległy mr. 1449: grunta orne i ogrody mr. 663, łąk mr. 29, pastwisk mr. 370, lasu mr. 346, nieużytki i place mr. 41, bud. mur. 3, z drzewa 8. Wś Chorzeń os. 52, z grun. mr. 471. Dobra powyższe w r. 1860 oddzielone od dóbr Strobin.

Krzętów, wś, nad rz. Pilicą z lew. brzegu, pow. nowo-radomski, gm. Maluszyn, par. Wielgomłyny (Łaski, Lib. ben. II, 207), ma 77 dm., 578 mk. W 1827 było tu 47 dm., 403 mk.; ziemi włośc. 739 mr., osad 60; ziemi folwar. 1938 mr., w tem lasu 872 mr. Grunt piaszczysty, lekki, spodem glina; folwark posiada 120 mr. łąk nawodnianych; karczma, szkółka wiejska murowana pod dachówką i o piętrze.

Krzimice, ob. *Kścinice* (łuż.).

Krzimptzytz (dok.). Tak się zwały 1532 r. Chrząszczyce, pow. opolski.

Krzisahnen (niem.), powiat lecki, ob. *Krzyżany*.

Krzischkowitz (niem.), ob. *Krzyżkowice*, pow. rybnicki.

Krzischney (niem.), ob. *Krzyżanów*.

Krziselfken (niem.), ob. *Krzyżewko*.

Krzisoewen (niem.), ob. *Krzyżewo*.

Krziszow (łuż.), niem. *Krischa*, wś serbska, pow. zgorzelicki na Szląsku, par. Jawornik, ma kościół paraf. ewangelicki. Do K. należą według Knie: Bar-karczma, Czerwona kol., Czytow przys. z kościołem fil. ewang., Kittlitz torfowisko i Thümlitz osada. *A. J. P.*

Krziwen (niem.), ob. *Krzywe*.

Krziwken (niem.), ob. *Krzywki*.

Krzna al. *Trzna*, rz., bierze początek w pow. łukowskim, w stronie płn.-zach. od Łukowa o 14 kil., w wielkim rządowym lesie, z obszernych błot zwanych wraz z lasem Jata (ob.), prowadzi ona wody tych błot i lasów; płynie w kierunku wschodnim przez Cięszkowice, Łazy, Strzyżew, Zarzyc Łukowski, Sokale, Mościska, Przychody, odtąd zwraca się ku południowi szeroką błotnistą niziną ku Grabowcowi, zakreśliwszy łuk skręca od Wygnanki ku północy, za Wysokiem wraca do pierwotnego wschodniego kierunku i płynie na Rudniki, Surmacze, Sławacinek, Białą, Sidorki, Czosnówek, Horbów, Kijowiec, Dereczankę, Mokrany i za Neplami wpada do Bugu. Długość jej wynosi do 10 mil. Od Woskrzenic przy szerokości 10 sążni spławną jest dla tratew. Pod Sidorkami wpada do K. Grabarka a prócz niej Białka i Zielawa.

Krznylow, nazwa Skniłowa, pow. lwowski, w dawnych dokumentach używana.

Krzosek, posiadł. z młynem, nad strugą do Drwęcy wpływającą, pow. brodnicki, na południe od Mszana, nie jest w skorowidzach urzędowych zapisana; na mapie wojsk. umieszczony z napisem Kroszen. Była to starodawna własność biskupów chełmińskich, którzy ją potem, jako i pobliską wieś Mszano, ustąpili na fundacyą sufragana chełmińskiego. W aktach inwentarskich biskupstwa chełm. z r. 1763 czytamy na str. 724: K., młyn nad Drwęcą (owa rzeczka, nad którą właściwie zbudowany, zaraz za młynem wpada do Drwęcy), ze Słoszewami graniczący z posiadłością młynarską, do Mszana należy. Jan Kuczyński młynarz, za kontraktem osiada, za co korcy żyta 30 wyda.

Krzosowo, niem. *Krzosowen* al. *Klein Grabowen*, dobra, pow. ządzborski, st. p. Ządzbork.

Krzowitze (dok.). Tak się zwały 1532 r. Chrzowice, pow. opolski.

Krzówka, wieś, pow. łukowski, gm. Serokomla, par. Gułowska Wola. W 1827 r. wś rząd. (par. Hola), ma 33 dm., 171 mk.; obecnie 15 dm., 90 mk., 317 mr. obszaru.

Krztów, lesiste wzgórze we wschod. stronie Ułucza, pow. dobromilski, do 533 m. wys.

Krztyk, pow. jędrzejowski, gm. i par. Nagłowice.

Krztynia, rzeczka pod wsią Grabiec i pod wsią Irządze, pow. włoszczowski, par. Szczekocin. Przyjmuje rzekę Kobylę. Por. *Pradla* i *Żebrówka*.

Krztzowitze (dok.). Tak się zwały 1531 r. Chrzowice, pow. opolski.

Krzycewicze, ob. *Krycewicze*.

Krzycko 1.) *Wielkie*, niem. *Gross Kreutsch*, wś, pow. wschowski, 41 dm., 315 mk., wszyscy katol., 71 analf. Poczta i tel. w Święciechowie o 5 kil.; st. kol. żel. w Lipnie o 7 kil.; st. kol. żel. Leszno o 10 kil. W K. urodził się Andrzej Krzycki poeta. 2.) **K.** *Wielkie*, dom.; 3344 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K. W.; b) Adamowo, folw.; 7 dm., 143 mk.; wszyscy katol.; 56 analf. Gorzelnia parowa i cegielnia. Własność hr. Rzyszczewskiego. 3.) **K.** *Małe*, niem. *Klein Kreutsch*, wś, pow. wschowski, 25 dm., 142 mk., wszyscy katol., 21 analf. Kościół katol. paraf. dekan. leszczyńskiego. Poczta i tel. w Święciechowie o 3 kil.; stacya kolei żel. w Lipnie o 7 kil. 4) **K.** *Małe*, dom., 1832 mr. rozl.; 5 dm., 98 mk., wszyscy katol.; 11 analf., własność hr. Rzyszczewskiego. *M. St.*

Krzyczanówka, wś nad rz. Nemiją, pow. mohylowski, ob. *Kryczanówka*.

Krzyczew, nad rz. Bugiem wś i folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin i Krzyczew, poczta Terespol. W 1827 r. było tu 38 dm., 337 mk.; dziś 46 dm., 379 mk. Jest tu cerkiew parafialna niewiadomej erekcyi, drewniana; w 1683 r. na miejscu dawnej wzniesiono nową. Na terytoryum K. wzniesiono nowy fort twierdzy Brześć Litewski, na lewym brzegu Bugu, na północ od linii drogi

żelaz. terespolskiej. Ziemia piaszczysta, w lata mokre tylko urodzajna, łąki nadrzeczne tylko podczas wylewu Bugu dają dobre rezultaty. K. należał w końcu zeszłego wieku do większych dóbr Pratulin i był własnością hr. Mostowskich. Nabył je od p. Szymanowskiej z domu Mostowskiej, Jerzy Dramiński; w posagu za Zofią Dramińską przeszły do Michała Bogusławskiego, od którego nabył je baron Brüningk; obecny właściciel Kuczewski Kazimierz. Znajduje się tu ładny ogród angielski z wyniosłemi aleami lipowemi. Dom murowany frontem do rz. Bugu zwrócony; dwa budynki murowane, z których jeden do dziś nazywany jest lamusem, a drugi skarbcem; stylem swoim zdradzają dawną budowę. W lesie należącym do Krzyczewa, nazwanym Kurhanki, znajdują się dwie olbrzymie mogiły czyli kurhany; lud tamtejszy utrzymuje, że one kryją zwłoki w wojnach ze Szwedami poległych. Nikt dotychczas, dla przekonania się co owe kurhany zawierają, takowych nie rozkopywał. Folw. K. z attynencyą Łany rozległy mr. 1282: grunta orne i ogrody mr. 545, łąk mr. 221, pastwisk mr. 210, lasu mr. 193, nieużytki i place mr. 113, bud. mur. 4, z drzewa 20; płodozmian 8-polowy; 8 jezior zajmuje mr. 103; w niektórych miejscowościach są pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wś K. osad 55, z gruntem mr. 825.

Krzyczew, rus. *Kryczew*, miasteczko prywatne, dość handlowe, w pow. czerykowskim, na praw. brzegu rz. Sożu, po obu stronach rzeczki Krzyczewatki położone, o 4 mile od Czerykowa a o 15 od Mohilewa odległe. Według dawnego podania, nazwisko swoje otrzymać miało przed przyjęciem wiary chrześciańskiej od głosu czyli krzyku, który dał się słyszeć z nieba mieszkańcom zebranym na jednej z sąsiednich gór i palącym ofiary bogom. (Por. *Krzyk*). Wypadek ten, jak głosi tradycya, miał ich skłonić nawet do porzucenia pogaństwa. Na pamiątkę zaś tego zdarzenia wystawiony był na tem miejscu klasztor p. wez. Wniebowzięcia Panny Maryi, zamieniony następnie na kościół parafialny, dotąd istniejący. K. należał dawniej do wielk. księstwa smoleńskiego, kiedy zaś został zajęty przez Litwę, Kazimierz, w. ks. litewski, ustąpił go w r. 1440 Lingwenisowi, synowi Semena a wnukowi Olgierda, wraz z miastem Mścisławiem, podobnież do Smoleńska należącem. W r. 1507 podczas napadu Michała Glińskiego, walne nad nim odniósł zwycięstwo pod tem miastem Stanisław Kiszka, hetman polny litewski, chociaż K. był wtedy przez wojska zniszczony i spalony. W następnym roku oba wojska ruskie i litewskie znowu zaciętą walkę tu stoczyły, przyczem sąsiednie wsie wiele ucierpiały. W roku 1514, kiedy Litwa oblegała Mścisław, w którym naówczas panował Michał, jeden z licznych Gedymina potomków, mieszczanie krzyczewscy poddali się wielkiemu księciu moskiewskiemu. W rok potem złożyli znowu przysięgę na wierność Zygmuntowi I, królowi polskiemu. W r. 1535 wojewoda Bazyli Szujski spalił do szczętu to miasto; odbudowało się atoli potem łatwo i obdarzone będąc licznemi przywilejami królów, nadane prawem niemieckiem, szczególnie za Władysława IV w latach 1634 i 37 rozmaite otrzymało swobody, miało wyznaczone jarmarki, uwolnienia od opłat, danin i t. p.; co później potwierdzali Jan Kazimierz w r. 1650 i następni monarchowie. Starostwo tutejsze, założone przez Lingwenisów, po wygaśnieniu tychże w r. 1550 przeszło na własność wielkich książąt litewskich, którzy z ramienia swego wyznaczali rządców. Po połączeniu Litwy z Polską, K. oddawano w czasowe lub dożywotnie posiadanie rozmaitym panom obu krajów. Tak dzierżawcami jego byli książęta Sołomereccy, Łukomscy, Pacowie, Radziwiłłowie, w końcu Mniszkowie. Po upadku rzpltej, gdy K. przyłączony został do Rossyi, starostwo przeszło na skarb, miasto zaś zostało dziedzicznem księcia Potemkina. Na wysokiej górze nad rzeką Soż stał tu niegdyś obszerny zamek, otoczony głębokim rowem, napełnionym wodą, przez którą rzucony był most zwodzony na łańcuchach. Dotąd są jeszcze ślady podziemnych kurytarzy i mieszkań, teraz wznosi się tam kościół prawosławny p. t. św. Mikołaja. Za czasów rządu polskiego w zamku tym osadzano więźniów politycznych i szlachtę wykraczającą przeciwko prawom. Do ostatnich wspomnień K. należy, iż tu za Jana Kazimierza zaszła bitwa w r. 1664 pomiędzy wojskiem dowodzonem przez króla, a rossyjskiem pod wodzą księcia Czerkaskiego. W czasie kampanii ze Szwedami, Piotr Wielki stał obozem nad rz. Soż na łące, dotąd na tę pamiątkę nazywaną Piotrową łąką, na której mieszkańcy K. w dzień św. Trójcy corocznie zbierają się, urządzając rozmaite zabawy i igrzyska. W tymże samym 1708 r. Karol XII po klęsce pod Połtawą, cofając się przez rzekę Soż, chwilowo bawił w mieście. Obecnie K. posiada przeszło 6000 mk., 5 cerkwi prawosławnych i jeden kościół rzymsko-katolicki. Parafia katol. dekan. czeryk.-czausowskiego, właściwie filia par. czerykowskiej, ma 411 dusz. Kościół Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Maryi, z muru wzniesiony 1855 r. kosztem Stefana Hołyńskiego (na miejscu poprzedniego, który jeszcze Bona 1620 zbudować kazała), a kosztem Wincentego Hołyńskiego 1874 r. wykończony w czystym gotyckim stylu. Jednę z cerkwi, pod wezwaniem ś. Eliasza, fundował tu Kazimierz Jagiellończyk na pamiątkę ocalenia od

śmierci tonącej swej żony. Czyt. „Tyg. illust.“ 1872 Nr. 248. Por. *Czeryków.*

Krzyczka, ob. *Kryczka.* Łaski, Lib. ben. I, 453 wymienia młyn t. n. w par. Łobudzice.

Krzyczki-*Karasie*, **K.**-*Pieniążki*, **K.**-*Szumne*, **K.**-*Żabiczki*, wsie szlach., pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. W 1827 r. K.-Karasie 3 dm., 35 mk.; K.-Pieniążki 16 dm., 120 mk.; K.-Szumne 9 dm., 59 mk. i K.-Żabiczki 10 dm., 69 mk.

Krzyczki al. *Kryczki*, wś w pow. mińskim, o wiorstę drogi od stacyi Radoszkowicze, libawsko-romeńskiej dr. żel., ma osad 6, miejscowość górzysta. *Al. Jel.*

Krzyczkowa, ob. *Krzeczkowa.*

Krzyczunów, ob. *Kryczunów.*

Krzyczyn, ob. *Kryczyn.*

Krzygówka, mały przysiołek do Trawnik w pow. bocheńskim, leży śród podmokłych łąk 188 m. npm., na prawym brregu Wisły. Cała osada ma kilka domów i folwark i jest otoczoną ze wszystkich stron rządowemi lasami, od wsch. Uwiślem, od płd. Lasem grobelskim a od zach. Grobelczykiem. Te lasy są częściami puczczy niepołomickiej. *Mac.*

Krzyk, dawne przezwisko, dało początek nazwom: *Krzyczew, Krzyczki, Krzykowice, Krzykosy.*

Krzyk, pow. pińczowski, gmina i parafia Czarnocin.

Krzykacz, leśnictwo, pow. inowrocławski, 1 dom, 16 mk., należy do dominium i gminy Walentynowa.

Krzykały, ob. *Krykały.*

Krzykawa, wś, i *Krzykawka*, wś, pow. olkuski, gm. i par. Bolesław. Położone na wyżynie olkuskiej, dochodzącej w jednym punkcie wsi Krzykawki do 1220 stóp, mają te wsie kopalnie galmanu, rudy ołowianej i żelaznej, dostarczające materyału zakładom w Bolesławiu. W 1827 r. Krzykawa była wsią rząd. i miała 31 dm., 215 mk.; Krzykawka zaś pryw. i miała 25 dm., 186 mk. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość folwarku Krzykawki wynosi mr. 596, t. j. grunta orne i ogrody mr. 225, łąk mr. 48, pastwisk mr. 32, lasu mr. 211, nieużytki i place mr. 50; młyn, tartak i fabryka drutu. Wś Krzykawka osad 31, z gruntem mr. 257. *Br. Ch.*

Krzyki, ob. *Czartoryja.*

Krzykiany, wś. włośc. nad rz. Konciarzyną, pow. święciański, 3 okr. adm., o 24 w. od Swięcian, 12 dm., 175 mk., z tego 170 katol., 5 staroobr. (1866).

Krzykliwe jezioro, ob. *Jeziorko.*

Krzykliwiec, *Mały* i *Wielki*, wsie przyległe, pow. olhopolski ,gm. Pieszczanka, par. Obodówka, nad rz. Torhanówką, niedaleko dr. żel. odesko-kijowskiej, między stac. Krzyżopol i Popieluchy; 900 mk., 2066 dzies. ziemi włośc., 1600 dzies. dwors. Należały do Sobańskich, dziś Brzozowskich. Cerkiew N. Maryi P. ma 32 dzies. ziemi i 1093 parafian. K. Mały 140 a K. Wielki 132 dm. Raz do roku słynny jarmark wiejski. *Dr. M.*

Krzykliwiecka Słobódka al. *Iłowe Pole*, wś, pow. olhopolski, gm. Pieszczanka, par. Obodówka, o 45 w. od Olhopola, przy torze drogi żel. między Krzyżopolem a Popieluchami. Ma 162 mk., 365 dzies. ziemi włośc. a 1526 dworskiej (z Krzykliwcem). Należała do Sobańskich, dziś do Brzozowskich. *Dr. M.*

Krzykomy al. *Krzykomie*, wś, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Czernikowo, odl. o 24 w. od Lipna, ma 8 dm., 134 mk., 139 mr. gruntu, 1 mr. nieużytków.

Krzykosy 1.) kol. nad rzeką Wartą, pow. kolski, gm. Koźmin, par. Wilamów, odl. od Koła 15 w., dm. 18, mk. 102. 2.) **K.**, kol. i folw., pow. kolski, gm. Krzykosy, par. Borysławice (Łaski, Lib, ben. II, 446), odl. od Koła w. 14. Jest tu urząd gminny. Kol. ma dm. 17, mk. 362; folw. ma dm. 7, mk. 120. W 1827 r. było 25 dm., 139 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 982: grunta orne i ogrody mr. 761, łąk mr. 55, pastwisk mr. 6, lasu mr. 119, nieuż. i place mr. 41, bud. mur. 4, z drzewa 17, płodozmian 6 i 10-polowy; rzeka Rgilewka przepływa. Wś K. osad 30, z grun. mr. 150. Gmina K. należy do sądu gm. okr. V w Czołowie, liczy obszaru 12280 mr. i 5694 mk., urząd gm. w Krzykosach, st. poczt w Kole. W skład gm. wchodzą: Barłogi, Boguszyniec, Borysławice Zamkowe, Borysławice Kościelne, Grzegorzew, Wiatraki, Grodnia, Zielonka, Kiełczewek, Krzykosy, Mikołajówka czyli Boguszyniec, Ponętów Górny, Ponętów Dolny, Tarnówka Ponętowska, Faustynów, Chojny, Gardziołek czyli Anetka, Bielawy, Grzegorzew poduchowny, dom strażnika szos. osada. 3.) **K.**, wś, pow. płocki, gm. Łubki, par. Łętowo, odl. o 25 w. od Płocka, ma 17 dm., 176 mk., 628 mr. gruntu, 32 nieużytków, w tej liczbie 111 mr. włośc. W 1827 r. 9 dm., 87 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 601: grunta orne i ogrody mr. 502, łąk mr. 26, pastwisk mr. 12, lasu mr. 44, nieużytki i place mr. 17, bud. mur. 4, z drzewa 14, płodozmian 9-polowy. Wś K. osad 32, z gruntem mr. 100. *Br. Ch.*

Krzykosy, wś, pow. średzki, o 4 kil. od Warty; 65 dm., 461 mk., wszyscy katol., 123 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Nowem Mieście o 5 kil. *M. Sc.*

Krzykosy, niem. *Kroexen*, dok. *Cricussin*, *Krygze*, rycer. dobra, pow. kwidzyński, koło jeziora, półtorej mili od Kwidzyna, ma 2883 mr. obszaru, 20 bud., 10 dm., 18 katol., 235 ewang., szkołę. Par. Szynwałd, poczta Nowa Wioska. Kiedy wś ta założona, niewiadomo. R. 1289 Ludwik de Cricussin wspominany w dok. R. 1326 biskup pomez. Rudolf na no-

wo zatwierdza 30 wł. w K. prawem chełmińskiem wdowie po Ludwiku Adelheidzie, Tylowi jej synowi i Teodorykowi, zięciowi. Dytryk von Altenburg mistrz wielki krzyżacki nadaje (rok ?) Ludwikowi z K. w ziemi lubawskiej wieś Mortęgi, skąd sławna potem familia Mortęskich (pierwotnie Krzykoskich) pochodzi. R. 1344 tenże Ludwik wraz z bratem Piotrem z Kłódki otrzymał 160 włók w ziemi saskiej t. j. Żabiny. R. 1378 Klawko z Krzykos wspominany. R. 1402 biskup pomez. Jan odnawia przywilej na K. z r. 1326 Ludwikowi z Mortęg, który był opiekunem Ambrożego, Romcia i Mikołaja, synów ś. p. Mikołaja rycerza z K., oraz Teodorykowi de Elditten, Guntrowi de Rogettlen, Erazmowi z Turznic i Teodorykowi z K. zięciom Mikołaja, rycerza. Powyższy Romcio z K. był potem sędzią ziemskim prabuckim r. 1440; pisze się także od wsi swojej Łodwigowo: z Łodwigowa. Był on gorliwym zwolennikiem Polaków i przy wybuchu wojny 13-letniej został ststą polskim w Baldze. R. 1498 Wawrzyniec von Krygze ożeniony z Katarzyną Jabłonowską. W późniejszych czasach są tu Białochowscy, którzy mają zarazem dobra Nejdak. Ob. Kętrz.: Ludność polska w Prusiech, str. 185. *Kś. F.*

Krzyków, por. *Kryków.*

Krzyków, niem. *Krikau,* 1268 *Krikow,* wś, pow. namysłowski, par Wilkowa.

Krzykowce, rus. *Krykowce,* wś, pow. bracławski, gm. Rubań, par. Niemirów, mk. 892, ziemi włośc. 1082 dzies., należy do klucza niemirowskiego hr. Maryi z Potockich Strogonowej. Jest tu cerkiew pod wezwaniem N. Panny z 1420 parafian. i 75 dzies. ziemi; dm. 142.

Krzykowice, kol., folw., os. młyn., nad rz. Wolbórką, pow. piotrkowski, gm. Bogusławice, par. Wolbórz (Łaski, Lib. ben. II, 175). W 1827 r. była to wś rząd., miała 10 dm., 115 mk.; dziś wś ma 11 dm., 96 mk., 190 mr. (91 mr. ornej); folw. z os. młyn. 4 dm., 50 mk., 356 mr. ornej ziemi i stanowi majorat senatora Witte, z ekonomii rząd. Wolbórz wyłączony.

Krzymaczów, ob. *Grzymaczów.*

Krzymek al. *Zatyki,* niem. *Satticken,* wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajęta, istniała już 1567 r. R. 1600 mieszkają tu sami Polacy. (Kętrz.: Ludność polska, str. 524). *Kś. F.*

Krzymosze, wś i folw., pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Pruszyn, należy do sądu gm. II okr. w Mordach, o 12 w. od Siedlec, od drogi bitej siedlecko-łosickiej 2 w., od takiejże warszawsko-brzeskiej 6 w. W 1827 r. było tu 25 dm. i 182 mk.; obecnie 50 dm., 290 mk. Przestrzeń dworska z awulsem Lucynów zawiera włók 60, w tem gruntu ornego włók 30, łąk 10, lasów 18, pastwisk 2; płodozmian na 12 włókach 8-polowy, na 18 — 4-polowy, ogród owocowy 8-morgowy; włościan zagrodników 52, uwłaszczonych na 268 morgach. Przed r. 1864 do dóbr należała wieś zarobna Wielgórz, w której 18 włościan uwłaszczono na 529 mr. W księdze hypotecznej dobra K. mają zapisany przydomek „Bajki", w spisie zaś wsi z 1827 r. „Bojki". Na łąkach do dóbr tych należących rzeka Liwiec bierze swój początek w bliskości pagórka zwanego Grodzisk; ta ostatnia miejscowość, obszaru około 2 mr., widocznie ręką ludzką usypana, ze śladami grobli, zdaje się że kiedyś była zamieszkiwaną; gruzy i rośliny zwykle tylko przy wiejskich siedzibach znajdujące się, na domysł ten naprowadzają. W K. tuż przy ogrodzie dworskim od bardzo dawna egzystowała kaplica drewniana, którą jako zbyt starą w r. 1851 zniesiono i na jej miejscu postawiono nową; w kaplicy owej do r. 1678 mieściła się w ołtarzu mała statua z drzewa rzeźbiona, przedstawiająca Chrystusa Pana w postawie siedzącej; figura ta słynęła cudami; zdaje się, iż ówczesny właściciel tego majątku zezwolił na przeniesienie takowej do kościoła oo. bernardynów w Łukowie, gdzie po dziś dzień znajduje się; tu zaś tylko pozostawiono lichy olejny obraz; lud wszelako okoliczny miejsce to licznie nawiedza. *Lud. Zal.*

Krzymoszyce, wieś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. W 1827 r. było tu 30 dm., 189 mk.; obecnie 30 dm., 168 mk., 550 mr. obszaru.

Krzymów al. *Krzymowo,* wś i kol., pow. koniński, gm. Brzeźno, par. Krzymów (Kod. dypl. pol. II, 540 i Łaski, Lib. ben. I, 243). Leży na wschód Konina w odl. 14 w., od szosy poznańskiej w. 3, od rz. Warty w. 2, ma powierzchni 1010 mr., ludności męż. 160, kob. 158, razem 318. W 1827 r. 15 dm., 146 mk. Grunt szczerkowaty żytni, częścią sapy, obfitość łąk podlegających zalewom; znajdują się tu pokłady torfu, który wydobywa się na własną potrzebę i na sprzedaż. Krzymów posiada kościół paraf. i urząd gm. Brzeźno. W dawnych aktach kościelnych są wzmianki, iż kościół ten pierwotny był drewniany, konsekrowany pod wez. św. Maryi Magdaleny i już w r. 1766 był opustoszały, gdyż wizytatorowie ubolewają nad jego stanem. Przez długi przeciąg czasu nie było stale zarządzającego tą parafią, aparata kościelne jako to: uboga monstrancya i dwa kielichy przechowywały się w zamku wyszyńskim, a zarząd parafią oddany był plebanom sąsiednich parafij: rusockiej i wyszyńskiej; dopiero w r. 1779 Ignacy Byszewski sędzia łęczycki, ówczesny dziedzic K., pobudował nowy kościół, także drewniany, który został poświęcony pod dawnem wezwaniem św. Maryi Magdaleny przez księdza Macieja Malinowskiego, kanonika, proboszcza parafii Tuliszków, i parafia uzyskała od władzy duchownej

kapłana. Parafia K. w końcu zeszłego stulecia składała się z 10 wsi, a mianowicie: Krzymowa, Drążna, Turów, Helenowa, Paprotni, Holendrów Paprockich, Ksawerowa, Pogorzałek, Biechowa i Borowa, liczyła zaś ludności 420 dusz; dziś oprócz powyżej wymienionych wsi należą jeszcze następujące: Drożyń, Piersk, Rożek, Gozdek; parafia zaś liczy 1856 dusz i należy do dekanatu konińskiego. Gmina Brzeźno we wschodniej stronie powiatu, na lewym brzegu rz. Warty położona, zajmuje miejscowość ograniczoną od płn. rz. Wartą, od płd. zaś szosą poznańską i przedstawia się jako nizina szybko wznosząca się i zakończona w stronie południowej powierzchnią falowatą, której najwyższe punkta na sto kilkadziesiąt stóp nad poziom rzeki są wyniesione; w tej to górzystej części gminy, której najwyższy punkt Złotą Górą nazywa się, znajdujemy pokłady węgla brunatnego, piaskowca drobno-ziarnistego i wapienia; węgiel i piaskowiec eksploatuje się w bardzo umiarkowanych rozmiarach; co się zaś tyczy kamienia wapiennego, to z powodu wyczerpania niegdyś eksploatowanych pokładów gniazdowych a nie odszukania nowych dość obfitych, takowy się nie wydobywa. Rzeczki pomniejsze i strumienie mają bieg swój z południa ku północy, t. j. ku rz. Warcie; z pomiędzy nich największa rzeczka Topiec, na której znajduje się pobudowanych 4 młyny wodne; inne nie mają nazwisk. Grunt piaszczysty, szczerkowaty, częścią sapy, część północna gminy obfituje w łąki. Gmina Brzeźno składa się z 49 oddzielnych nomenklatur, ma powierzchni 9864 mr. m. n.-p., ludności 4596 dusz, a w tej liczbie 2158 Niemców. Tu znajduje się: gorzelnia parowa, piec cylindrowy, młyn wodny, 5 szkółek elementarnych ewang., tak zwanych kantoratów, sąd gminny okręgu paprockiego i kasa pożyczkowa z kapitałem zakładowym 1200 rubli. *Chor.*

Krzymowska-Wólka, wś, pow. radzyński, gm. Tłuściec, par. Międzyrzec. Ma 22 dm., 178 mk., 648 mr. obszaru.

Krzymowskie, wś szlach., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. i sąd Huszlew, poczta Międzyrzec o 10 w., rozległ. mr. 327, dom. 22, ludności 200. *Rz.*

Krzynów, grzbiet górski na granicy gmin Mszany Górnej a Podobina i Niedźwiedzia, w pow. limanowskim, należy do Górców (ob.), części działu gór beskidzkich, w grzbiecie odrywającym się od szczytu Kudłonia (ob.) na półn. zachód przez szczyty Kiełbasną i Karlitę. Od wsch. oblewa go potok Mszana, a od zach. Poręba, dopływ Mszany. Czubek połudn. wznosi się 723 m., półn. 610 m. npm. *Br. G.*

Krzynowłoga 1.) *Mała*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, na połowie drogi z Gruduska do Chorzel, odl. o 17 w. od Przasnysza, ma kościół paraf. murow., urząd gm., szkołę, wiatrak, karczmę, 53 dm., 610 mk., 1668 mr. gruntu, 51 mr. nieużytków. W 1827 r. było tu 54 dm., 353 mk. Tutejszy kościół paraf. ś. Dominika, niewiadomo kiedy wzniesiony, pochodzi prawdopodobnie z XV w. Zdobi go wyniosła wieża. W skarbcu piękny gotycki kielich, ofiarowany w 1630 r. przez Jakóba Ostrowskiego, opata czerwińskiego. Par. K. Mała ma 4109 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. Mała z atynencyą Masiak, wsiami: K. Mała, Pajki, Maryanowo i Chmielanów, rozległy mr. 1267: grunta orne i ogrody mr. 822, łąk mr. 120, pastwisk mr. 37, lasu mr. 252, nieużytki i place mr. 36, bud. mur. 13, z drzewa 7, płodozmian 13-polowy; pokłady wapna. Wś K. Mała osad 72, z grun. mr. 627; wś Pajki os 11, z grun. mr. 28; wś Maryanowo os. 13, z grun. mr. 300; wś Chmielanów os. 12, z grun. mr. 43. Gmina K. Mała należy do sądu gmin. II okr. w K. Wielkiej, ma 478 dm., mk. 4229; gruntu 12946 mr., w tem nieużytków 814 mr. W gminie znajduje się: kościół, urząd gm., szkoła, 4 młyny wodne, 3 wiatraki, 3 karczmy. W skład gminy wchodzą następujące wioski: Borowe-Chrzcony, B.-Gryki, Bystre-Kurzyny, B.-Chrzany, Wiktorowo, Gostki-Wąsosze, Dębe-Wielkie, D.-Kąski, Zalesie-Golanki, Kawęczyno-Syłamy, K.-Saksary, K.-Serwatki, Kaki-Mroczki, Krajewo-Wielkie, K.-Darmopycha, K.-Kłódki, K.--Cepki, K.--Wierciochy, Krzynowłoga-Mała, Łoje, Maryanowo, Masiak, Morawy-Wielkie, M.-Kalisze, M.-Śliwki, Ostrowe-Zbrochy, O.-Przedbory, O.-Kopcie, O.-Kokacze, O.-Stanczyki, O.-Dyle, Paczuszki, Pajki, Romany-Zajki, R.-Sędzięta, R.-Karcze, R.-Janki, R.-Zalesie, R.-Sebory, R.-Górskie, R.-Janowięta, R.Fuszki, Rudno-Jeziorowe, R.-Kosiły, Chmieleń-Wielki, Chmielenek, Czaplice-Bąki, C.-Kurki, C.-Miłki, C.-Wielkie, C.-Piłaty, C.-Furmany, Czarzaste Błotki. 2.) **K.** *Wielka*, wś i folw., pow. przasnyski, gm. i par. K.-Wielka, odl. o 22 w. od Przasnysza, ma kościół paraf. murowany, urząd gminny, sąd gm. okr. II, szkołę początkową, kasę wkładowo-zaliczkową, wiatrak, cegielnię, karczmę, 29 dm., 254 mk., 1090 mr. gruntu, 8 nieuż. W 1827 r. było tu 26 dm. i 343 mk. Tutejsza parafia erygowana była 1230 r. przez Konrada ks. mazowieckiego. W miejsce spalonego 1817 r., w 1859 r. kosztem parafian wzniesiony kościół murowany, który atoli ma być powiększony. Parafianie przeważnie szlachta, t. z. „ciemne mazury“. Par. K. Wielka ma 5206 dusz. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. K. Wielka z wsią K. Wielka i Dąbrowa rozległy mr. 1228: grunta orne i ogrody mr. 682, łąk mr. 101, pastwisk mr. 26, lasu mr. 381, nieużytki i place mr, 38, bud. mur. 6, z drzewa

16. Wś K. Wielka os. 28, z grun. mr. 47; wś Dąbrowa os. 17, z grun. mr. 200. Gmina K. Wielka należy do sądu gminnego II okr., ma 540 dm., mk. 4154; gruntu 15672 mr., w tem 592 mr. nieuż. W gminie znajduje się: kościół, urząd gminny, sąd gminny, szkoła, 2 cegielnie, 4 wiatraki, karczma. W skład gminy wchodzą wsie: Aleksandrowo, Bagienice-Wielkie, B.-Garstki, Bobry-Małe, Niskie, Bohdany-Wielkie, B.-Chmielewo, Brzeski-Kołaki, Bronowo-Plewnik, Gadomiec-Barany, G.-Wyrąki, G.-Jebionki, G.-Jędryki, G.-Zawisze, G.-Miłocięta, G.-Peronie, G.-Trojany, G.-Chrzcany, Grąd-Rycicki, Grządki, Dąbrowa, Dąbrówka, Zagonty, Zalesie-Swiniarskie, Kwiatkowo, Krzynowłoga-Wielka, Krzyżówka, Łozy, Lipowiec, Niskie-Wielkie, Osieczyzna, Przątalina, Przysowy, Rapaty-Żachy, R.-Sulimy, Rembielin, Rembielinek, Rycice, Swiniary lit. A i B, Skierkowizna, Ulatowo-Adamy, U.-Borzuchy, U.-Gać, U.-Dąbrówka, U.-Żyły, U.-Zalesie, U.-Zarośle, U.-Niwka, U.-Pogorzel, U., U.-Słabogóra, U.-Czerniaki, U.-Jakobięta, Cegielnia-Krzynowłoska, Czarzaste-Wielkie, Czarzaste-Chodubki. *Br. Ch.*

Krzypiec, niem. *Kreiwitz*, mylnie *Kreilitz*, wś, pow. prądnicki. par. Dittersdorf, o 5 kil. na wschód od Prądnika; 86 bud., 84 dm., 589 mk.; 66 osad, 2855 mr. ziemi, młyn wodny.

Krzypka, ob. *Krzywki.*

Krzysahnen (niem.), ob. *Krzyżany.*

Krzysewen (niem.), ob. *Krzyżewo* i *Krzyżówko.*

Krzyska karczma, niem. *Kreuzkrug*, karczma, pow. inowrocławski, 1 dm., 8 mk.; należy do dom. Podlesia.

Krzyślice, ob. *Krześlice.*

Krzysoewken (niem.), ob. *Krzyżewko.*

Krzysowken (niem.), ob. *Krzyżówko.*

Krzystanowa woda, ob. *Bachorzec.*

Krzystonów, góra i szczyt w Beskidach zachodnich, w dziale Mogilnicy, nad doliną rzeki Kamienicy (ob. t. III, str. 746, nr. 1), po północnej jej stronie, pod 37° 56' wsch. dłg. g. F., a 49° 38' 30' płn. sz. g. Stoki lesiste. Wzniesienie 1011 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Krzysz, *Krzyszek*, formy skrócone imienia *Krzysztof*, stanowią źródłosłów nazwy; *Krzyszkowice.*

Krzysz, ob. *Krzyż.*

Krzyszczak, pustk. do wsi Wielki Borek, pow, olesiński.

Krzyszczewo, wś, pow. gnieźnieński (Łaski, Lib. ben. I, 14), 11 dm., 91 mk., 14 ew., 77 katol., 45 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Gnieźnie o 6 kil.

Krzysze, przys. do Jeżowego.

Krzyszewki, *Krzyszewo*, pow. olecki, ob. pod *Krzyż...*

Krzyszka, folw. nad jez. Slesińskiem, pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Slesin, odl. od Koła 31 w., ma dm. 2, mk. 22.

Krzyszkowianka, potok podgórski, w górnym biegu także *Jawornickim*, albo *Zakrętami* zwany, powstaje na zachodniej granicy Jawornika ze wsią Rudnikiem (pow. myślenicki), z połączenia się dwóch strug, łączących się we wsi Jaworniku. Odtąd płynie spodem niewielkiej doliny międzywzgórzystej, pomiędzy domostwami Jawornika, na lekki północny wschód, a przyjąwszy z praw. brzegu potok z pod góry Barnasiówki (573 m. szt. gen.) płynący, przerzuca się na wschodni bok drogi głogoczowsko-jawornickiej w krętym biegu, skąd nazwa jego „Zakręty“ zdaje się pochodzić, zwraca się na północ, tworząc na niewielkiej przestrzeni granicę między Jawornikiem a Krzyszkowicami. Tutaj od prawego brzegu zabiera wody strugi napływającej z pod Tarnówki, karczmy należącej do Dolnej wsi i przechodzi w obr. wsi Krzyszkowic, płynąc w kierunku północnym i zasilając się wodami potoku od wsi Bęczarki płynącego. Od ujścia Skawinki zwraca się na półn.-zach. i na granicy Krzyszkowic z Głogoczowem łączy się od praw. brzegu z potokiem Sieprawiem u zachodnich stóp góry krzyszkowickiej (353 m. szt. gen.), tworząc potok Głogoczówką zwany (ob. t. II, str. 604). Dolinę K. otaczają tak z jednego, jak z drugiego brzegu wzgórza, dodające jej nie małego uroku. Długość biegu przeszło 9 kil. Porusza młyn we wsi Jaworniku. *Br. G.*

Krzyszkowice 1.) wś, pow. nieszawski, gm. Piotrków, ob. *Kryszkowice.* 2.) **K.**, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Piątek (Łaski, Lib. ben. II, 429), odl. od Łęczycy 21 w., ma dm. 25, mk. 248. W 1827 r. 13 dm., 163 mk. Dobra K. składają się z folw. Pokrzywnica, nomenklatur osad młynarskich: Poduliczny, Grobelny, Pokrzywny, Swięcie, Bugaj i cukrowni Młynów; wsi: K., Pokrzywnica i Boguszyce. Rozległość wynosi mr. 1279, grunta orne i ogr. mr. 590, łąk mr. 246, pastw. mr. 383, nieuż. i place mr. 60; bud. mur. 5, z drzewa 16; 5 młynów wyż wyrażonych i cukrownia są na prawach wieczysto-czynszowych; wś K. osad 27, z grunt. mr. 230; wś Pokrzywnica osad 27, z grunt. mr. 115; wś Boguszyce osad 24, z grunt. mr. 551. 3.) **K.**, wś, pow. radomski, gm. Wolanów, par. Jarosławice. Od Radomia 10 w. Gruntu 1894 mr., 10 dm., 21 mk. W 1827 r. 3 dm., 30 mk. W XV w. K. były dziedzictwem Jana Sochy, h. Bończa (Dług. I, 445). Według Tow. Kred. Ziems. folwark K. z wsią Gaczkowice i Jarosławice Dolne rozległy mr. 1285. Wieś Gaczkowice osad 10, z grunt. mr. 346; wieś Jarosławice Dolne osad 9, z grunt. mr. 171. 4.) **K.**, wś, pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Gorzków. W 1827 r. było tu 21 dm., 131 mk. K. wraz z Przycz-

niowem i Wielgusem mają przestrzeni 23 wł., włościan 20 domów; położenie wzgórki faliste. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Krzyszkowice rozległy mr. 364, grunta orne i ogrody mr. 315, łąk mr. 15, lasu mr. 27, nieużytki i place mr. 7; bud. mur. 3, z drzewa 10; płodozmian 11-polowy; wś K. posiada gruntu mr. 118. *Br. Ch.*

Krzyszkowice, wś, pow. myślenicki, nad potokiem Krzyszkowianką, w okolicy podgórskiej, przy drodze głogoczowsko-jawornickiej; od Mogilan na płd. 7 kil., od Myślenic na płn. 6 kil. Graniczy od płn. z Olszowicami, Włosaniem i Głogoczowem, od zach. z Głogoczowem i Jawornikiem, od płd. z Polanką, od wsch. z Zawadą i Sieprawiem. Północną granicę tworzy pot. Siepraw i Głogoczówka, a wschodnią od Zawady pot. Skawinka na niewielkiej przestrzeni. W północnej stronie wsi między pot. Krzyszkowianką a Sieprawiem wznosi się znaczne wzgórze krzyszkowickiem zwane, a dochodzące 353 m. npm. Oprócz potoku Krzyszkowianki przerzyna obszar tej wsi w zachodniej części potok od Bęczarki płynący, a we wschodniej części Skawinka. Obszar więk. pos. liczy roli ornej 217, łąk i ogr. 29, pastw. 5, lasu 133 mr.; mniej. pos. roli ornej 986, łąk i ogr. 177, pastw. 314, lasu 119 mr. austr. Zabudowań wiejskich 152, dworskich 5, razem 157 (1869 r.). W r. 1869 było mk. 1041 (488 mężzz., 553 kob.); a w r. 1880 (31 gr.) 1145. Wieś tę wspomina pod r. 1354 przywilej króla Kazimierza W., wydany przez tegoż 10 maja 1354 r. w Niepołomicach, mocą którego Imram, dziedzic Tworkowa (w pow. brzeskim), otrzymuje las Chmielowcem zwany, położony nieopodal wsi K., celem osadzenia tamże wsi na prawie teutoburskiem (kodeks dypl. małop. t. I, 280). Nadmienić winienem, że miejscowość Chmielowiec dziś nie istnieje. Należą K. do par. łac. w Sieprawiu. We wsi wznosi się kaplica publiczna, w której niekiedy w uroczyste święta i w 4 niedziele do roku odprawia się msza św. od r. 1875. Według szemat. dyec. krak. z r. 1881 dusz rzym.-katol. 1131. Szkoła jednoklasowa o 1 nauczycielu. Fundusz dla ubogich istniejący we wsi wynosi majątku zakładowego 106 złr. 45 ct. (1880 r.). Dwór i gorzelnia. Poczta i sąd powiatowy w Myślenicach. Właścicielka Augusta księżna de Montléart. *Br. G.*

Krzyszkowice, wieś w pow. wielickim, w okolicy pagórkowatej, na północny wschód od Wieliczki, należy do parafii rzym.-katol. i urzędu poczt. w Wieliczce. Z 591 mk. przebywa 41 na obszarze więk. pos. Podług szematyzmu duch. dyec. tarnowskiej z roku 1880 miało być 741 rzym.-katol. Więk. pos. ma 264 mr. roli i 101 mr. lasu; mniej. pos. 325 mr. roli.

Krzyszkowice, pow. rybnicki, ob. *Krzyżkowice.*

Krzyszkowo, wś, pow. poznański, 36 dm., 305 mk., 33 ew., 268 katol., 4 żydów, 112 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Rokitnicy o 3 kil.

Krzyszów, ob. *Krzeczów.*

Krzyszów, niem. *Krischa*, ob. *Krziszow* (łuż.).

Krzyszowice, wś blisko Tarnowa, parafii Jurków (Długosz, Lib. ben. I, 610), zapewne *Krzyż* (ob.).

Krzyszpork, ob. *Kryżbork*, *Kiszpork.*

Krzyształowa Huta, ob. *Huta Kr.*

Krzysztoforya, pow. pińczowski, gm. Drożejowice, par. Skalbmierz.

Krzysztoforzyce, wś w pow. krakowskim, od Krakowa na płn.-wsch. 12 kil. w prostej linii, w okręgu celnym pogranicznym, graniczy od płn. z Kocmyrzowem i Głęboką, od zach. z Dojazdowem i Łuczanowicami, od płd. z Wadowem a od wsch. z Węgrzynowicami. Leży na północnym stoku wzgórza (254 m.), na prawym brzegu Dojazdowskiego pot., który z Kocmyrzowskim tworzy Kościelnicki potok (ob.). Posiadłość dworska ma roli ornej 368, łąk i ogr. 54, pastw. 13, lasu 15 mr.; włościańska zaś ma roli ornej 97, łąk i ogr. 21, pastw. 12 mr. austr. Zabudowań wiejskich 27, dworskich 3, razem 30 (1869). W r. 1869 było mk. 258 (125 mężcz., 133 kob.), w roku 1880 (31 gr.) 242 mk. Należy do parafii łać. w Ruszczy. Jest tu atoli kaplica prywatna, w której kilka razy do roku odprawia się msza św. Ochronka dzieci. Szkoły nie ma. Poczta w Kocmyrzowie; sąd powiatowy w Krakowie. Właścicielka Julia Michałowska. Por. Długosz, Lib. ben. I, 111. *Br. G.*

Krzysztofówka, wś, pow. proskurowski, gm. Tretelniki, par. Zawalijki, okr. polic. Czarny Ostrów; 449 mk., w połowie katolików, w połowie prawosł. Dawniej była tu cerkiew unicka ś. Mikołaja; obecnie prawosławni należą do par. w Tretelnikach. Gleba czarnoziem gliniasty, 1017 dzies. ziemi, z tego 492 dz. włośc., 525 dz. dwor. Trzy stawy rybne, młyn, lasu mało. Od 200 lat K. należy do Zieleniewskich, dziś do Michała Zieleniewskiego. Przez grunta przechodzi kol. odesko-wołoczyska; stacya Wójtowce o 3 w. *M. Z.*

Krzysztofówka, wś rząd. nad rz. Bronicą, pow. mohylowski, gub. podol., gm. Bronica, par. Mohylów; 22 dm., 74 mk., 136 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Krzysztonów, ob. *Krzystonów.*

Krzysztopol, wś w pow. bychowskim. Kaplica katolicka, parafii żurowickiej.

Krzysztoporska Wola, wś, folw. i osada młyn., pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Bogdanów. Odl. $1\frac{1}{2}$ w. od Jeżowa. Wś ma 31 dm., 302 mk., 235 mr. (221 ornej); folw.

os. młyn. i karczma, 12 dm., 143 mk., 367 mr. (267 ornej). Dobra K. W. składają się z folwarku Krzysztoporska-Wola wraz z młynem i karczmą tegoż nazwiska, karczmy Wygoda i folw. Księżna wraz z karczmą t. n., ogólnej przestrzeni 1835 mr., w tem ziemi ornej 678.

Krzysztowiszki, wieś i zaśc., pow. trocki, 2 okr. adm., 46 w. od Trok, 4 dm., 58 mk., z tego 55 katol., 3 izr. (1866).

Krzysztule, folw., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 41 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mieszk. (1866).

Krzyszyńska Wola, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. W 1827 r. 24 dm., 221 mk.

Krzyula, mylnie, ob. *Krzywula*; por. *Krywula*.

Krzyw..., ob. *Kryw...*

Krzyw, ob. *Kotłuja*.

Krzywa, ob. *Krywa*.

Krzywa..., por. *Krzywo...*

Krzywa 1.) wś, pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów, odl. 8 w. od Kalwaryi. W 1827 r. wś rząd. ma 25 dm., 210 mk., obecnie 32 dm., 209 mk. 2.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya, odl. 2 w. od Kalwaryi. W 1827 r. wś rząd. ma 20 dm., 185 mk., obecnie 22 dm., 246 mk.

Krzywa, osada w pow. białostockim. Posiada fabrykę maszyn i odlewów A. Swięcickiego i Wieczorka, której produkcya roczna 1879 wyniosła 60000 rs.

Krzywa, wś, pow. wilejski, 3 okr. adm., gm. norzycka, o 92 w. od m. Wilejki, o 8 w. od Duniłowicz, należy do dóbr norzyckich Kazimierza Okuszki, ma grunta pagórkowate, gliniaste, żyzne. Ziemi włościan 800 mr., folwarcznej 500 mr. Budynki wiejskie rozłożone na pagórkowatych brzegach jeziora, mającego do 2 w. długości i od formy w podkowę zwanej jez. Krzywem. R. 1866 miała K. 17 dm., 220 mk. *A. O.*

Krzywa, zaśc. szlach., pow. wileński, 5 okr. adm., o 35 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Krzywa (z *Porębami*), wś w pow. ropczyckim, należy do parafii rzym. katol. w Czarny a urzędu poczt. w Sędziszowie. Długa wieś jest położoną w równinie 254 m. npm., na północny-wschód od stacyi kolejowej arc. Karola Ludwika w Sędziszowie. Ciągnie się nad małym Krzywskim potokiem w kierunku północno-zachodnim i jest w części północnej ścieśnioną od wschodu Krzywieckim a od zachodu Wolickim sosnowym lasem. Zupełnie oddzielone od Krzywy Poręby leżą śród krzywieckiego lasu. Podług spisu ludności z roku 1880 jest 839 mk., podług szem. duch. 590 rzym.-katol. Więk. pos. Adr. Aug. hr. Mailly ma obszaru 250 mr. roli i 541 mr. lasu, mniej. pos. 1091 mr. roli w ogóle. K. graniczy na płd. z Kawęczynem, na zach. z Wolicą, na wsch. z Klęczanami a na płn. z Czarną. *Mac.*

Krzywa, karczma w Kamesznicy w pow. żywieckim, przy gościńcu głównym, u północnych stóp góry Suchej (636 m.). *Br. G.*

Krzywa 1.) potok, także *Krzywy*, nastaje z źródeł leśnych, z pod góry Groniczkami zwanej (803 m.), w obr. gm. Straconki, w pow. bialskim; płynie zrazu na północ i wkrótce przechodzi w obr. gm. Lipnika. Tutaj przyjmuje kierunek zachodni i w tym kierunku podąża do rzeki Białej z praw. brzegu. Dolinę tego potoku od południa zamyka piękne, rozłożyste wzgórze, Lipnicką górą zwane, którego wschodni czubek 437 m., a zachodni 392 m. npm. się wznosi. Od północy zaś nad doliną jego rozpościera się Hałcnowska góra (407 m.). Dolinę tego potoku zowią Ritterschafts-Tal. Uchodzi do Białej w obr. Komorowic, na tak zwanej Zabawie. Długość biegu 8 kil. i ćwierć. 2.) **K.**, potok górski, wypływa w południ. stronie Krzywej, przysiołka Grabowa, w pow. dolińskim, w lesie Czerteżku; przepływa przys. Krzywą, w kierunku wschodnim, doliną zwartą od półn. i półn.-wsch. górami Kruhlikiem (563 m.) i Kątem (561 m.) a od południa Kiczarem (550 m.). Przeszedłszy w obr. gm. Łopianki, przyjmuje kierunek płd.-wsch. i między domostwami tejże wsi uchodzi z lew. brzegu do Maniawki. Długość biegu przeszło 6 kil. 3.) **K.**, także *Krywa*, potok, ma źródło na granicy gmin Gładyszowa i Smerekowca z gm. Przysłupem, w pow. gorlickim; płynie lasem na południowy wschód granicą Gładyszowa i Smerekowca, poczem na południe przez obszar Gładyszowa, a zabrawszy z lew. brzegu wodę płynącą od Wirchnego przez wieś Gładyszów, wchodzi na obszar Smerekowca i tutaj z praw. brzegu uchodzi do Koniecznej czyli Zdyni. Długość biegu 5 kil. 4.) **K.**, potok, ob. *Krzywski potok*. *Br. G.*

Krzywaczka, wś, pow. myślenicki, przy trakcie wiedeńskim, od Myślenic na płn.-zach. 10 kil., a od Krakowa na południ. zach. 22 kil., nad bezimiennym potokiem, uchodzącym poniżej dworu do Skawinki; graniczy od płn. wsch. z Włosaniem, od wsch. z Głogoczowem i Bęczarką, od południa z Rudnikiem, od zach. z Biertowicami, Izdebnikiem i Wolą Radziszowską. Granicę od Włosania tworzy potok Głogoczówka, od Woli Radziszowskiej Skawinka. Na granicy od Głogoczowa rozciąga się pasmo wzgórzyste Jaworzno zwane. Wzniesienie dworu 247 m. npm. Obszar posiadłości dworskiej wynosi roli ornej 236, łąk i ogr. 18, pastw. 19, lasu 235 mr.; mniej. pos. roli ornej 631, łąk i ogr. 75, pastw. 82, lasu 80 mr. aus. Zabudowań chłopskich 167, dworskich 10, razem 177 (1869 r.). W r. 1869 było mk. 943

(440 mężcz., 503 kob.), w r. 1880 (31 gr.) 999. Parafia łać. w miejscu; kościół mały, drewniany, p. w. św. Trójcy; obecny zbudowany roku 1785 przez Jana Nepomucena Komeckiego, a poświęcany r. 1788 przez ks. Floryana z Janówka Janowskiego, biskupa tarnowskiego i opata tynieckiego. Kościół atoli istniał już w XV wieku, czego dowodzi akt sporny o dochody kościelne z r. 1452. Poczet proboszczów zaś i księgi metrykalne poczynają się z r. 1601. Pod dzwonicą są dwa obrazy przedstawiające Ukrzyżowanie Chrystusa Pana, szkoły staroniemieckiej z XVI wieku; z tegoż czasu pochodzą dzwony. Na cmentarzu kaplica prywatna, r. 1877 postawiona, a r. 1878 poświęcana; w której odprawia się od czasu do czasu msza św. Oprócz tego we wsi są dwie małe murowane kaplice. W miejscu jest dusz rzym.-katol. 1000 (r. 1883, według szem. dyec. krak.). Do parafii należy wieś Bęczarka. Razem parafia ma 1620 dusz rzym.-katol. i 18 żydów. Szkoła jednoklasowa o 1 nauczycielu, majątek zakładowy funduszu dla ubogich wynosi 244 złr. 66 cnt. (r. 1880). Stacya pocztowa w Izdebniku, sąd powiatowy w Myślenicach. Właściciel Wincenty Schmidt. *Br. G.*

Krzywaczyńce, wś nad rz. Szaliwką, pow. proskurowski, gm. Sarnów, par. Zawalijki, na pograniczu Wołynia; 75 dm., 770 mk., 911 dzies. ziemi włośc. (z Petrykowcami), 899 dz. dworskiej, kaplica katol. Wieś bezleśna, grunta dobre, własność Zaleskich. *Dr. M.*

Krzywa góra, wś, pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek. W 1827 r. wieś rząd., ma 16 dm., 125 mk.

Krzywa góra, wś, pow. radomyski, na lew. brzegu Prypeci, o 5 w. od wsi cerk. paraf. Kopacze, wprost wsi Nahorców; 147 mk.

Krzywa góra 1.) wś nad Szywrą, pow. wrzesiński, 28 dm., 193 mk., 8 ew., 185 katol., 98 wątpliwych pod względem uczęszczania do szkoły, 9 analf. Poczta w Borzykowie o 6 kil., st. kol. żel, i tel. w Miłosławiu o 7 kil. W okolicy są szańce tak nazwane szwedzkie, wał podłużny, ciągnący się prawie przez milę z frontem ku południowi. Por. kod. dypl. pol. I, 263. 2.) **K.**, folw., 6 dm., 87 mk., wszyscy katol., 46 wątpliwych pod względem uczęszczania do szkoły, analf. nie masz. Należy do dom. Grabowa. *M. St.*

Krzywa góra, ob. *Chylońskie pustki.*

Krzywa góra, niem. *Blumenthal*, kol., pow. opolski, par. Pokój, nad strugą Budkowicką, 1773 r. na wykarczowanym lesie król. założona; 49 bud., 27 dm., 212 mk., w tem 157 ewang., 25 osad, 200 mr. ziemi. *F. S.*

Krzywa-Grzęda, mała wieś w południowej stronie powiatu ihumeńskiego, w środku olbrzymich bagien tak zwanych Sawińskich, całkiem odosobniona i odludna, ma osad 3, okr. policyjny 1 uździeński. *Al. Jelski.*

Krzywalówka, przedmieście Czerkas (ob.).

Krzywalówka, góra lesista, w obr. Skawicy, w pow. myślenickim, w południowej jej stronie, na półn. od Suchej góry, przys. Skawicy, po wschodnim brzegu potoku Skawicy Sołtysiej. Wznosi się 752 m. npm. *Br. G.*

Krzywańce, wś, pow. sejneński, gm. Kopciowo, par. Mirosław. Odl. 37 w. od Sejn. W 1827 r. wś rząd., 6 dm., 43 mk., obecnie 9 dm., 95 mk.

Krzywanice, wś, pow. nowo-radomski, gm. Brudzice, par. Wiewiec, przy drodze z Radomska do Sulmierzyc. W 1827 r. 18 dm., 207 mk., obecnie 70 dm., 480 mk. i 1363 mr. obszaru (1270 mr. ornej ziemi), należącej do drobnych właścicieli. *Br. Ch.*

Krzywa noga, ob. *Krzywonoga.*

Krzywa rzeka, ob. *Krzyworzeka.*

Krzywa struga, ob. *Krzywa wieś.*

Krzywa wieś, dawniej też *Krzywa struga*, niem. *Krummfliess*, włośc. wś, pow. złotowski, przy granicy pow. człuchowskiego i Pomeranii. Obszaru liczy mr. 5065, bud. 174, dm. 66, katol. 4, ew. 531. Parafia Radownica, szkoła w miejscu, poczta Lendyczek. K. należała dawniej do obszernego klucza dóbr radownickich. Zaraz przy wsi ciągnie się szereg wzgórz piaszczystych, z których ostatnie znacznie jest wyższe. Tu, powiadają, za dawnych czasów przyprowadzono czarownicę na stos. Biedna głośno wyznawała swoję niewinność. Kiedy już płomień ją zajmował, słyszeli, jak Boga prosiła, żeby znak jaki uczynił jej niewinności. I otóż, skoro tylko stos się wypalił, pokazała się nagle roślina nieznana, bardzo cudowna, o której wszyscy opowiadali, że od wielu set lat ani się powiększała, ani urosła. Ob. Tettau i Temme, Sagen aus Ost- und West-Preussen, str. 233. W K. znajdował się oddawna kościół filialny, katolicki, przyłączony do Radownicy, budowany z drzewa, patronatu prywatnego. W nim ołtarz jeden, ambona i ławek 12 stanowiły całą ozdobę. Do takiego ubóstwa doszedł w ręku inowierców niemieckich, którzy go przez długie czasy posiadali. Dopiero w r. 1722 napowrót oddany został katolikom. Około r. 1766 nabożeństwo rzadko się tylko odprawiało, a kościołek był już bardzo nadwątlony. Na cmentarzu chowali się wbrew ówczesnemu państwowemu prawu głośno z uroczystością luteranie. Dla prob. przeznaczona była w K. jedna włóka roli, od której Mich. Wendland i Jak. Dreys płacili każdy po 7 tal. Szkółka także wtedy istniała. Po okupacyi kościół w K. zupełnie zaniedbano a na jego miejscu wzniesiono później zbór luterski, który dotąd istnieje, przyłączony jako filia do Lendyczka. Ob. Utracone kościoły w dyec. chełm.,

str. 296, Schmitt: der Kreis Flatow, str. 290. *Kś. F.*

Krzywa zapora, ob. *Dniepr*.

Krzywce, wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 25 w. od Szczuczyna, 2 dm., 27 mk. (1866).

Krzywce, część Chyrowa, powiat staromiejski.

Krzywcza (al. *Krzywca*), las kameralny koło Truskawca w pow. drohobyckim. Na krawędzi tego lasu istnieją już od dawna liczne duczki, dostarczające petroleum bardzo dobrej jakości (47° B.). Tutaj to w r. 1877 otworzono w głębokości 14 sążni nader silne źródło nafty, która napełniła szyb na kilka sążni. Mimo ciągłego czerpania ilość nafty zwiększała się statecznie. Wody nie było. Ale niebawem wyczerpały się zapasy. W r. 1879 był przypływ w całym rewirze bardzo nieznaczny; wyczerpywano tylko raz na tydzień. Jahrb. der geolog. Reich. 1881, str. 164.

Krzywcza nad Sanem (al. *Krzywcze*, po rusku *Krywcza)*, miasteczko w pow. przemyskim, między 49° 46' 40" a 49° 48' 40" płn. szer. i m. 40° 12' a 40° 14' 30" wsch. dług. od F., 17 kil. na zach. od sądu powiat. w Przemyślu. Na płn.-wsch. leży Srednia, na wsch. Wola Krzywiecka, na płd.-wsch. Reczpol, na płd.-zach. Chyrzyna, na zach. Chyrzyna i Ruszelczyce. Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie San, naprzód od płn. na płd. a potem na płd.-zach., dzieląc się na dwa ramiona i tworząc małą wysepkę. Następnie łączą się oba ramiona, rzeka zatacza się na płd. i płd.-wsch., a niedaleko granicy miasteczka dzieli się znowu na dwa ramiona, które się łączą dopiero w Reczpolu. Prócz tego płynie przez obszar miejski pot. Kamionka (al. Jordan, ob.). Wchodzi on tu z Woli Krzywieckiej i płynie z razu na płd.-zach. a potem na płd.-wsch. aż do ujścia. Od lew. brzegu zasila go w obrębie miasteczka pot. Babia rzeka, płynący od wsch. granicy na płn.-zach. a uchodzący w środku miasteczka. Zabudowania miejskie leżą w środku obszaru, nad Kamionką; na płd.-wsch. od nich grupa domów Babia rzeka (Babiarika) nad górn. biegiem potoku tej nazwy. Na granicy wsch. wznosi się wzgórze Kijów (ob.) do 355 m. W stronie płn. czyni najwyższe wzniesienie blisko granicy 301 m. Zach. część obszaru tworzy nizinę, rozłożoną nad Sanem (218 m. u wnijścia rzeki). Przez miasteczko idzie gościniec przemysko-dubiecki od płd.-wsch. na płn. zach. Własn. większa tutaj i w Woli Krzywieckiej ma roli ornej 366, łąk i ogr. 36, pastw. 16, lasu 161; własn. mniej. roli ornej 446, łąk i ogr. 33, pastw. 62, lasu 27 mr. Według spisu z r. 1880 było 813 mk. w gminie, 62 na obsz. dwor. (większa część obrz. gr.-katol., mniejsza część obrz. rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w miejscu, należy do dekanatu przemyskiego zamiejskiego i ma filie w Chałupkach mielnowskich, Hołowicach (al. Chołowicach), Chyrzynie, Kupnej, Reczpolu, Ruszelczycach, Średni i Woli Krzywieckiej. Parafią fundowali r. 1398 Jan i Szymon Dersławowie z Brześcia, dziedzice Krzywczy, a dziedzic Krzywczy Rafał powiększył dotacyą w r. 1486. Murowany kościół pod wezwaniem Narodzenia N. M. P. założył Marcin z Siecina Krasicki, wojew. podolski, w trzecim dziesiątku wieku XVII a konsekrował biskup Wacław Sierakowski w r. 1760. Par. gr.-katol. także w miejscu, należy do dekanatu próchnickiego a dyec. przemyskiej i ma filie w Reczpolu, Sredni i Woli Krzywieckiej. W miasteczku jest cerkiew drewniana, urząd poczt., szkoła etat. jednokl. Z zakładów przemysłowych gorzelnia. W wieku XVI byli tu dziedzicami Orzechowscy Okszycowie. Swiadczą o tem akta ziemstwa przemyskiego z różnych lat; np. w r. 1518 nastąpił między Stanisławem, pisarzem przemyskim, Janem i Aleksym Orzechowskimi dział dóbr Krzywcza, Chyrzyna, Chyrzynka, Orzechowce. R. 1547 dział dóbr Krzywcza, Żurowice, Barańczyce, Brześciany i t. d., między Im. ks. Stanisławem Orzechowskim, kanonikiem przemyskim (sławnym autorem) a Mikołajem Orzechowskim, pisarzem przemyskim. R. 1549 przyjacielska umowa między Mikołajem i Janem Orzechowskimi, braćmi, względem podziału pól, łąk i pastwisk w Krzywczy. R. 1586 dział między braćmi Janem a Pawłem Orzechowskimi dóbr Krzywczy, Woli Krzywieckiej i t. d. R. 1619 dział między Jakóbem a Janem Orzechowskimi dóbr Krzywcza i t. d. R. 1620 posiadają Krzywczę Ostrowscy (zapewne herbu Leliwa); następuje bowiem w tymże roku między Dziersławem a Rafałem Ostrowskimi, bracią, dział dóbr Krzywczy, Chyrzyny i t. d. R. 1625 spaliła się Krzywcza. Marcin z Siecina Krasicki, wojewoda podolski, nabywszy Krzywczę, w tymże lat dziesiątku stawia kościół (ob. wyżej). W dziale dóbr Krasickich przypadają r. 1642 na schedę Marcina Konstantego z Siecińskich Krasickiego, kasztelana przemyskiego między innemi także dobra Krzywcza (miasto z przedmieściem). W dziale dóbr po Marcinie Konstantym r. 1672 bierze syn starszy, Jerzy, stolnik przemyski, Krzywczę, Wolę Krzywiecką, Srednię. Młodszy syn, Aleksander otrzymał Kupnę i Chyrzynkę. W moc dekretu trybunalskiego z r. 1723 względem spadku po Jerzym, stolniku przemyskim i Aleksandrze Krasickich, otrzymują Kupnę i Chyrzynkę Woroniczowie; o innych włościach nie ma już mowy ani wzmianki, bo Krzywcza, Wola Krzywiecka i Srednia wróciły do Orzechowskich. Mianowicie Samuel Orzechowski, ka-

sztelan przemyski, zmarły przed r. 1702, był dziedzicem Krzywczy. Syn jego Piotr, z Uniatycką ożeniony, zostawił córki: Jaworską, Dydyńską i Korytkowę, syna Piotra i Józefa bezżennych. Ci mieszkali w Krzywczy ku końcu XVIII i na początku XIX wieku. Od nich, czyli od ich spadkobierców, nabył Krzywczę, Wolę Krzywiecką, Srednię, Chyrzynę i Chyrzynkę Joachim Boznański, cześnik kruświcki, którego córka Józefa wniosła Srednię swemu mężowi Jerzemu hr. Bukowskiemu. Od Boznańskich kupił Krzywczę, Wolę, Chyrzynę i Chyrzynkę Józef Pawlikowski, którego córka Teofila wniosła te włości swemu małżonkowi Kazimierzowi hr. Starzeńskiemu. Ten, dokupiwszy Srednię od Bukowskich, sprzedał te włości krzywieckie Adamowi hr. Starzeńskiemu r. 1838. W metryce koronnej zapisane są pod r. 1541 i 1542 przywileje na jarmarki roczne i tygodniowe (Ob. Rkp. Ossol. Nr. 2836 fol. 87). Na cerkiewnych gruntach miasteczka wyorano bronzowy posążek, przedstawiający prawdopodobnie jakiegoś bożka starosłowiańskiego a podobny do posążków, jakich wiele było na wystawie archeologicznej kongresowej w Peszcie, a jakie się nachodzą na płd. stoku Karpat w górnych Węgrzech a także w Czechach. Posążek ten znachodzi się w zbiorach ks. kan. Pietruszewicza we Lwowie. *Lu. Dz.*

Krzywczany, wieś u zbiegu Żwańczyka z Uszycą, pow. uszycki, gm. Gruszka, par. Stara Uszyca; do 400 mk., w tem 53 jednodworców, 63 dm., 294 dzies. ziemi włośc. Należała do gener. Witta, dziś do Karaszewiczów. *Dr. M.*

Krzywcze, ob. *Cyganka*.

Krzywcze, mko i wś, na międzyrzeczu Seredu i Zbrucza, pow. borszczowski, mają kościół rzym.-katol. i cerkiew, szkołę 1-klasową, st. poczt. Dzielą się na 2 gminy: K. dolne i górne. Do pierwszej należy 986 mk., z tego 15 na obsz. dworskim; druga składa się z 2 części K. górne: 1369 mk. i K. miasto 719 mk. Prócz tego na obsz. dwor. K. górne jest 46 mk. Targi. Kirkor zbadał, że żadnej jaskini tu niema. Jest tylko w poblizkim Sapahowie (ob.). *F. S.*

Krzywczyce, wś, pow. piński, 1 okr. polic., mk. 80, własn. Pusłowskiego. *Ks. M.*

Krzywczyce (po rusku *Krywczyci*), wieś w pow. lwowskim, 5 kil. na płn.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. we Lwowie. Na płn. leżą Laszki murowane i Sroki przy Laszkach, na wsch. i płd. Lesienice, na płd. zach. Lwów (przedmieście Łyczakowskie), na zach. Zniesienie. Wzdłuż granicy płn. płynie Pełtew (241 m.) od zach. na wsch. Na praw. jej brzegu leżą rozległe podmokłe pastwiska, t. zw. Łęgi; na płd. od nich wznosi się obszar wyżej i dochodzi 264 m. Strona płd. jest lesista. Leży tu las Tabory a w płd. jego części rozłożyła się przyjemna dolina krzywczycka, ulubione przez Lwowian miejsce wycieczek. Na płn. krawędzi Taborów, bliżej granicy zach., leżą zabudowania wiejskie, na znacznej przestrzeni rozrzucone, a między niemi trzy małe stawki, których woda płynie na płn. do Pełtwi. Krzywczyce przerzyna droga żelazna Karola Ludwika od zach. na wsch. Własn. większa ma roli ornej 126, łąk i ogr. 63, pastw. 38, lasu 361; własn. mniej. roli ornej 355, łąk i ogr. 330, pastw. 176, lasu 2 mr. Według spisu z r. 1880 było 799 mk. w gminie, 46 na obsz. dwor. (obrz. przeważnie rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w kościele św. Antoniego we Lwowie, gr.-katol. w Zniesieniu. We wsi jest cerkiew pod wezwaniem św. Eliasza i szkoła etat. jednokl., młyn i kamieniołom. W pierwszej połowie wieku XIX była tu fabryka cukru, o której Torosiewicz pisze (ob. Rozmaitości, Lwów 1833, nadzwyczajny dodatek do Nr. 14 „O cukrze z buraków i t. d.," albo też: Mnemosyne, Lemberg 1833, Nr. 35, 36 i 38 „Ueber Runkelrueben-Zucker i t. d."). Fabryka w K. należy do de Paux. Wieś należała niegdyś do Mniszchów. Roku 1598 i 1599 rozgraniczał Stanisław Żółkiewski, kasztelan lwowski, Krzywczyce od Zniesienia (czyli Wzniesienia, jak w dokumencie stoi), tudzież Lesienice, własność Dydyńskiego wówczas. Góra, gdzie kamień łamano, nazwana „Jakubowską;" druga za gościńcem gliniańskim Zadeberną (ob. lwowskie archiwum miejskie, fasc. 39). W lesie krzywczyckim, w miejscowościach Tabory i Chmieliska, wykopano w r. 1883 pod wywrotami dębów moździerz, krzywą szablę, trzy lufy i t. p. Wszystkie te przedmioty złożył p. Adolf Wiesiołowski w Muzeum Ossolińskich. *Lu. Dz.*

Krzywczyk, małe miasteczko, pow. uszycki, gm. Rachnówka, nad rz. Tarnawą, w głębokim jarze w prześlicznej pozycyi, mieszk. do 980, w tem połowa żydów, ziemi włośc. 608, dwors. 1251 dz. Parafia katolicka do Dunajowiec, prawosław. posiada cerkiew pod wezwaniem N. P. Kazańskiej z 966 dusz i 36 dz. ziemi, domów 152, synagoga, szkoła wiejska, gorzelnia, rzemieślników 15. W skałach w okolicy K. jest kilka jaskiń przez naturę utworzonych, z których wierzchołka czyste i obfite spadają wody i szeroką przezroczystą zasłoną zamykają otwory. Jaskinie te są w tufie wapiennym rozmaitego koloru, ozdobne wewnątrz naciekami (stalactites) różnego kształtu, nieprzezroczystemi wprawdzie, lecz powleczonemi drobną krystalizacyą szarego spatu wapiennego, odbijającemi i łamiącemi światło wpadające przez okno wodne. Spadająca woda powleka zwolna skorupą rozpuszczonego w sobie węglanu wapna mchy i rośliny otaczające

otwór (Andrzejowski). Ziemia miejscami gliniasta, kamień wapienny. Dziedzictwo niegdyś Witosławskich, dziś Rafałowicza. Około r. 1750, po śmierci właściciela, jeszcze jako wieś, K. został rozdzielony między 4 spadkobierców: Brzezińskiego, Zamiechowskiego, Trzecieckiego i Bogusza. Wtedy wś K. posiadała kościół, 4 dwory, cegielnię, 3 karcz. i 57 chat. *Dr. M.*

Krzywczyki, wś wymieniana w XVIII w., jako należąca do klucza starowiśniowieckiego na Wołyniu.

Krzywczyzna, ob. *Kozarowicze.*

Krzywda 1.) wś, pow. łukowski, gm. i par. Radoryż. Posiada stacyą dr. żel. nadwiśl. na odnodze z Łukowa do Iwangrodu; odl. od Łukowa w. 21, od Warszawy w. 137. W 1827 r. 22 dm., 240 mk.; obecnie 29 dm., 311 mk., 517 mr. obszaru. Dobra Krzywda składają się z folw. K., awulsu Józefin, wsi: K., Kożuchówek, Radoryż Kościelny i Fiukowka. Rozległość wynosi mr. 2201: grunta orne i ogrody mr. 797, łąk mr. 125, pastwisk mr. 174, lasu mr. 880, nieużytki i place mr. 226, bud. mur. 4, z drzewa 29, płodozmian 8-polowy; gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu. Wś K. os. 27, z grun. mr. 741; wś Kożuchówka os. 8, z grun. mr. 119; wś Radoryż Kościelny os. 30, z grun. mr. 483; wś Fiukówka os. 15, z grun. mr. 336. 2.) **K.**, wś i majorat, pow. garwoliński, gm. i par. Łaskarzew. Wś K. ma 16 dm., 113 mk. 3.) **K.**, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Lipsko, od zarządu gminnego w. 2, od powiatowego w. 28. Ma 9 dm., 52 mk., 134 mr. gruntu. 4.) **K.**, ob. *Daniszów.* 5.) **K.**, ob. *Janowice.* *Br. Ch.*

Krzywda, przys. m. Orynina (ob.).

Krzywda, b. przedmieście Akermanu, 1841 r. połączone z pdm. Turłaki; z niego powstało mko Turłaki.

Krzywda, przys. do Komorowa, pow. kolbuszowski, par. Ostrów.

Krzywda, os. do Kosowa, pow. kartuski, przy trakcie bitym leśnieńsko-wejherowskim, w okolicy lesistej. Parafia Przodkowo, poczta Kartuzy.

Krzywda, jez. na gruntach m. Skalbmierza, dług. 105, szer. 65 sążni, ma 4 mr. powierzchni; wypływa z niego strumień Maruszka, wpadający do Nidzicy. *Br. Ch.*

Krzywda, folw. pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, o 74 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 18 mk. (1866).

Krzywe 1.) wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik. W 1827 r. 36 dm., 215 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z wsiami K., Majdan Krzywski i Olszanka, od Trawnik w. 10, od rz. Wieprza w. 6. Rozległość wynosi mr. 1019: grunta orne i ogrody mr. 528, łąk mr. 47, pastwisk mr. 1, wody mr. 3, lasu mr. 393, nieużytki i place mr. 42, bud. mur. 3, z drzewa 11, płodozmian 9-polowy; pokłady kamienia wapiennego i budulcowego. Wś K. os. 51, z grun. mr. 626; wś Majdan Krzywski os. 32, z gruntem mr. 473; wś Olszanka os. 17, z grun. mr. 189. 2.) **K.**, wś i os. leśna, nad jez. t. n., pow. suwalski, gm. Huta, par. Suwałki, odl. 5 w. od Suwałk. Wś ma 42 dm., 318 mk.; os. leśna 1 dom, 10 mk.

Krzywe, *Krywe*, wś, pow. skwirski, ciągnie się wraz z wsią Lipkami 5 wiorst wzdłuż strumienia Winarki czyli Krywianki. Mówią, że było tu niegdyś ludne miasto zwane Krywin, po którym snadź zostało horodyszcze, gdzie jakiś Czerniach bronił mieszkańców przeciw Tatarom; 1301 mk. prawosł., 26 katol., 3102 dzies. ziemi, należącej do Jurkiewicza (1071), Szydłowskiego (631), Wiszniowskiego (560), Złotnickich (795), cerkwi (45). R. 1618 K. należało do Teodora Tyszy Bykowskiego, r. 1732 do Nitosławskiego, potem do Rościszewskich, Woronieckich i Jerlicza. Cerkiew Wniebowst. P. z r. 1789, istniała już 1719. Jest tu kaplica katol. par. Chodorków. *F. S.*

Krzywe 1.) (al. *Krzywa*, po rus. *Krywa*), wś w pow. cieszanowskim, 15 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. w Cieszanowie, 6 kil. na płn. zach. od urz. poczt. w Horyńcu. Na płn. leży Podemszczyzna, na wsch. Wulka horyniecka a mianowicie jej część Tarasówka, na płd. i zach. Basznia górna, a mianowicie jej części: Czerwinki i Dąbrowa. Granicy płn. zach. dotyka potok Świdnica (dopływ Sołotwy, uchodzącej do Lubaczówki), płynący od płn. wsch. na płd. zach. W płn. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie, a w części środkowej grupa domów Duchnicze al. Duchnice. Własność więk. ma roli or. 71, łąk i ogr. 35 mr.; własn. mniej. roli or. 211, łąk i ogr. 70, pastw. 11 mr. Według spisu z r. 1880 było 107 mk. w gminie, 10 na obsz. dwors. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem 20 rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Cieszanowie, gr.-katol. w Podemszczyźnie. We wsi jest cerkiew. Za czasów polskich była wieś dzierżawą w pow. i wojew. bełskiem. Według wykazu kwarty z r. 1770 posiadał ją Franciszek Głogowski. Prowiz. wynosiła 720 złp., kwarta 180 złp. Zajęta w r. 1791, została sprzedana r. 1818. 2.) **K.** (po rus. *Krywe*), część Trzciańca, w pow. dobromilskim. 3.) **K.**, wś w pow. kamioneckim, 27 kil. na płn. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 5 kil. na płd. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Radziechowie. Na płn. zach. leży Stanin, na płn. Radziechów, na wsch. Srodopole i Ohladów, na płd. Ohladów i Dmytrów, na zach. Mierów. W środkowej części obszaru powstaje z kilku potoków pot. Krzywe i płynie na płd. wsch. do Ohladowa. W tej części obszaru leżą też zabudowania wiejskie (226 m.), na płn. od nich las „Gaj" i wzgórze Krzywe, 245 m. wysokie. W stronie południ.

wznosi się na granicy Dmytrowa drugie wzgórze tejże nazwy do 248 m. Własn. więk. ma roli or. 899, łąk i ogr. 103, pastw. 116, lasu 617 mr.; własn. mniej. roli or. 1148, łąk i ogr. 150, pastw. 109 mr. Według spisu z r. 1880 było 924 mk. w gminie, 71 na obszarze dwor. (około 200 obrz. rzym.-katol., reszta obrz. gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Radziechowie; gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. chołojowskiego, archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., kasa pożyczkowa gminna z kapit. 1980 zł. i gorzelnia. 4.) **K.**, przysiołki Kamionki Wołoskiej, pow. Rawa Ruska. 5.) **K.** *Kamioneckie*, ob. *Kamionka Wołoska.* 6.) **K.**, ob. *Krywe.* *Lu. Dz.*

Krzywce, wś, pow. brzeżański, należy do sądu obwodowego w Złoczowie, ludność ma 1243 dusz, z tego 631 męż., 612 kob.; gr.-kat. 1063 mających parafią w miejscu, rzym.-katol. 156 należących do parafii w Kozowej. Rozległość gruntów dworskich wynosi 1315 gruntów orn., 158 łąk i ogr., 72 pastw., 618 mr. lasu. Przestrzeń posiadłości włościańskich wynosi 1881 gruntów orn., 187 łąk i ogr., 29 mr. pastwisk. Od gościńca krajowego brzeżańsko-tarnopolskiego oddalona o pół mili. Własność Filipa Zaleskiego. *B. R.*

Krzywe 1.) wś w pow. brzozowskim, par. rz.-katol. w Dydni a gr.-katol. w Końskiem, należy do urz. poczt. w Mrzygłodzie. Wś leży w dolinie Krzywskiego potoku, który pod Dydnią łączy się z potokiem Dydnieńskim i z nim uchodzi z lew. brzegu do Sanu. Okolica jest górzystą i lesistą, 350 m. npm. wzniesioną. Od zach. i wsch. opasują dolinę góry, dochodzące po zachodniej stronie w szczycie Czarna góra 514 m. i Grabówka 531 m., a na wsch. w szczycie Towarzyska góra 447 m. wysokości bezwzględnej. Ta wieś ma glebę urodzajną i klimat sprzyjający uprawie roli, gdyż jest zasłonięta od wschodnich zimnych wiatrów i dla tego zaliczają ją do t. z. Podola sanockiego. Po rusku nazywa się *Krywoje.* Jest tutaj cerkiew drewniana gr.-katol. i kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 507 zł. w. a, Według spisu ludności z r. 1880 ma 544 mk.; podług szemat. duch. 419 rz.-katol. i 170 gr.-katol. t. j. 589. Pos. więk. p. Feliksa Pohoreckiego ma 188 roli i 405 mr. lasu; pos. mn. 603 roli i 74 mr. lasu. K. graniczy od płn. z Dydnią, od płd. z Końskiem, od zach. z Grabówką a od wsch. z Wytrytowem. 2.) **K.**, folw. do Dydni, pow. brzozowski, par. Dydnia, par. gr.-katol. Izdebki, 25 mk. *Mac.*

Krzywe 1.) niem. *Krzywen*, *Krziwen*, w dok. *Schriffen*, wś, pow. łecki, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajęta. R. 1439 Oswald von Holzapfel, wójt łecki, nadaje Stańkowi Bösetag włók 30 na prawie magd. Ob. Kętrz.: Ludność polska str. 449. 2.) **K.** lit. A i B, wś, pow. łecki, st. p. Pisanica. 3.) *Alt*-lub *Gross*-**K.**, wś, pow. łecki, st. p. Nowe Juchy. 4.) *Klein*-**K.** al. *Wólka*, wś tamże. 5.) **K.**, niem. *Krziwen*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, st. poczt. Gąski, oddawna przez ludność polską zajmowana; istniała już r. 1562. R. 1563 książę Olbracht podaje do wiadomości, że Maciej Lipiński i Jakub Dąbrowski, sołtysi w K., nabyli 5 wł. sołeckich i 51 wł. osadzili dannikami. Książę teraz dopiero wystawia przywilej i nadaje prawo chełmińskie. Ob. Kętrz. Ludność polska, str. 518. 6.) **K.** *Małe*, wś, pow. margrabowski na Mazurach pruskich. R. 1566 posiada tu Paweł Wierzbiński 3 włóki i karczmę. 7.) **K.** *Stare*, niem. *Krziwen*, *Krummensee*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkiwana. R. 1472 Wit von Gich, komtur brandenburski, nadaje Jakubowi Bartnikowi, Stanisławowi i Janowi, braciom, oraz Buczkowi, Jakubowi i Walterowi 15 wł. na prawie magdeb. nad jeziorem Krzywił (Krummensee) z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. R. 1475 Jan von Tiefen, wielki komtur, nadaje Jakubowi, Maćkowi, Stańkowi, Rutkowi, Buczkowi, Stańkowi i Jakubowi na prawie magdeb. 15 wł. z obowiązkiem 1 służby zbrojnej. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 499. 8.) **K.**, niem. *Krummendorf*, dok. *Kromenitze*, wś, pow.ządzborski, R. 1437 mieszkańcy pełnili w wojnie 6 służb; r. 1698 ma samą tylko polską ludność. Czyt. Kętrz.: Ludność polska, str. 416. 9.) **K.**, dobra, pow. lecki, st. poczt. Neuhof. *Kś. F.*

Krzywe, jezioro w pow. suwalskim, o 3 w. od Suwałk, w stronie wschodniej, przy wsi t. n. Ma brzegi niskie, od wschodu lesiste; na brzegach wsie: Nowa Huta i Krzywe, w pobliżu 6 małych jezior, połączonych strumieniem z jeziorem Leszczewo, tworzącym część systemu wodnego jez. Wigry. Ma 50 mr. obszaru i do 30 stóp głęb. Na jeziorze K. i 9 sąsiednich zaprowadzona przez rząd systematyczna hodowla ryb. 2.) **K.**, jez. w pow. suwalskim, o 1 w. na płd. od os. Przerośli, przy wsi Krzywulka. Długie na 1 ⅓ w., szerokie 200 do 300 sążni, głębokie do 30 stóp; brzegi wzgórkowate. Stanowi jedno z ogniw łańcucha jeziór ciągnących się od Filipowa ku Przerośli i po za granicę od Prus; stanowią go jeziora: Białe, Przystajnie, Krzywe i Kościelne, połączone z sobą krótkimi naturalnymi kanałami, tudzież z drugim sąsiednim łańcuchem jeziór od Filipowa idących, z których głównem jest Rospuda. Pośredniem ogniwem jest jezioro Czostków, z którego wypływa Krywulka, wpadająca do jeziora Krzywe. 3.) **K.**, jez. w pow. augustowskim, na zach. od Augustowa, pomiędzy jeziorem Paniewo i Mokaszewo, stanowi część sy-

stemu wodnego kanału augustowskiego, brzeg południowy lesisty. *Br. Ch.*

Krzywe, potok, ob. *Ohladówka.*

Krzywe, niem. *Krummenfliess*, strumień, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach. Około r. 1461 Ulryk von Ottenberg, wójt jańsborski, nadaje Stańkowi Okurowskiemu 10 włók położonych za Zalesiem, po obu brzegach strumyka Krzywego. Na włókach tych powstała potem wś Wolisko. Ob. Kętrz.: Ludność polska w Prusiech, str. 428.

Krzywe, jez., pow. łecki, na pruskich Mazurach. Podług dokumentu z r. 1543 wś Płachetno al. Ciosy posiadała wolne rybołóstwo w tem jeziorze. Ob. Kętrz.: Ludność polska w Prusiech, str. 463. Zapewne inne jez. Krzywe, w tymże pow. łeckim położone, znajdowało się przy wsi Zawady. R. 1588 Bartosz i Maciej Rogalowie nabyli tę wieś wraz z jez. Krzywe za 3000 zł. Ob. Kętrz. l. c. str. 464.

Krzywe błoto, wś i os. leśna, pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek. W 1827 r. 5 dm., 32 mk.

Krzywec, wzgórze 213 m. wysokie w płn.-zach. stronie Jastrzębic, pow. sokalski.

Krzywe-jezioro, mko, pow bałcki, nad rz. Kodymą, gm. Wielki Bobryk, mk. 3472, ziemi włośc. 418 dz.; kościół parafialny pod wez. ś. Ludwika, dek. bałckiego, wymurowany przez Szołajskich w 1819. Cerkiew pod wez. N. P. z 1105 paraf. i 50 dz. ziemi. Stacya pocztowa (między Bałtą i Olwiopolem). Ziemi dworskiej 4407 dz. Synagoga i dom modlitwy żydowski, browar, cegielnia, apteka, zarząd policyjny, młynów 6, jarmark. 26, sklepów 92, rzemieślników 120, dm. 517. Należało do Szołajskich, Janiszewskich, dziś Grzymajły i Gilewicza. Do parafii krzywojeziorańskiej należą mka: Krzywe-jezioro, Hołosków, Koniecpol, Pieszczana i Sawrań i wsie: Adamówka ze słobódką, Bajbazówka, Baksza, Beniówka, Beryzki, Białousówka sł., Bobryk Mały i Wielki, Bohaczówka kol., Bondurowa, Buryłowa, Czabanówka (kol. Gedzyłowska), Czabarowa, Czausowa, Dubinowa, futor Klimowicza, Gedzyłowa kol., Gelbinowa kol. żyd., Gerbina, Gwozdawka, Hetmanówka, Hliboczek, Janiszówka, Józefówka, Józefpol, Kamienowata, Kamienna-bałka, Kapuścianka, Kazawczyn ze słobódką, Końceba, Kosówka sł., Krasneńkie, Kryczunowa, Krymka, Kumaczówka kol., Kumary, Kurzęce-Łozy, Lachowa, Ludwikówka, Łukanówka, Maszyrowa kol., Mazurowa, Meczetna Mała i Wielka, Michalczukowa, Mikołajówka słob., Nedełkowa, Niemirówka, Oczeretna, Olszanka, Onyśkowa, Osiczki, Ostrówka, Pokutynowa kol. żyd., Polaneckie, Pużajków, Sekretarka, Sewerynówka, Slusarówka, Soroczynka, Stanisławczyk sł., Strutynka, Ternowata, Tokarówka, Tomaszówka i Tryduby; wszystkich parafian liczą 2216 dusz (1881). *Dr. M.*

Krzywe Kołana, wś, pow. humański, nad rz. Górnym Tykiczem, o 4 w. od zbiegu tej rzeczki z Tykiczem Zgniłym, w iwańskim kluczu Lubomirskich; 671 mk., 1957 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1762.

Krzywe Kolano (niem. *Krummknie*), niedaleko jeziora Gopła, kol., pow. inowrocławski, 26 dm., 286 mk.; 247 ewang., 35 katol.; 61 analf. Poczta w Wójcinie o 10 kil., telegraf w Strzelnie o 15 kil.; stacya kolei żel. Mogilno o 32 kil. *M. St.*

Krzywe Kolano, niem. *Krummknie*, leśnictwo do rycerskich dóbr Kamienica, pow. tucholski, nad strugą Sępolną, 1 dom, poczta Kamienica. Mapy podają tu także smolarnię.

Krzywe Koło, niem. *Kriefkohl*, włośc. wś do Gdańska należąca, pow. gdański, w najżyźniejszej części Żuław, po obu stronach rz. Motławy. Obszar liczy mr. 3961, gbur. 11, zagr. 3, katol. 233, ewang. 222, menon. 5, żyd. 5, dm. 30. W miejscu jest szkoła, kilka młynów wietrznych. Parafia Giemlice, poczta i st. kolei żel. Pszczółki (Hohenstein). Pierwszy znany przywilej nadał tej wsi pod nazwą Kriwakol mistrz w. krzyż. Winryk von Kniprode r. 1363: od 15 włók 11 mr. mieli dawać czynszu 4 marki, od 16 włók po jednej stronie Motławy po 1 $1/_2$ funta fenigów od każdej włóki i 6 dni zaciągu, od innych włók po 3 wiardunki rocznie. O włóki sołtyskie były spory r. 1558 i 1591. Przed reformacyą istniał kościół katolicki we wsi, który wcześnie dostał się w ręce innowierców i potem zaginął. Obecnie nic o nim nie donoszą. U gburów panowała, osobliwie dawniej, wielka zamożność i rozrzutność.

Krzywen (niem.), ob. *Krzywe.*

Krzyweńkie, wś, pow. husiatyński, o 13.5 kil. od Husiatyna, należy do parafii rzym.-kat. Sidorów, ma cerkiew gr.-katol., szkołę 1 klasową, 1091 mk. w gminie, 128 na obszarze dwor. Gmina K. składa się ze wsi K. (762 mk.) i Oparszczyzna (329 mk.).

Krzyweńkie, potok łączny, wypływa z pod pola „Ponad Rudką“ zwanego, w obrębie gm. Probużny, w pow. husiatyńskim; opływa to wzgórzyste pole od płn., zach. i płd., podążając na płd.-wsch.; pod wsią Tłusteńkiem od płd. strony przepływa trzy stawki, poczem przechodzi w obręb wsi Krzyweńkiego, od której nosi miano swe; mija wieś Wasylków i w obrębie gm. Zielonej wchodzi z praw brz. do Zbrucza. Długość biegu 16 kil. *Br. G.*

Krzywe-Sioło 1.) wieś w pow. słuckim, w gm. howieżniańskiej, przy gościńcu wiodącym z Nieświeża do mka Howiezny nad rzeczułką, ma osad włócznych 20, niegdyś własność Radziwiłłów; grunta lekkie, miejscowość bezleśna. 2.) **K. Sioło**, folw., pow. słucki, 3.75

włók obszaru, od r. 1854 własność Samotyjów. 3.) **K. Sioło** al. *Zadźwieja*, wś w pow. nowogródzkim, nad rz. Dźwierą, dopływem Uszy, ma osad 23, w miejscowości wzgórkowatej, bezleśnej, grunta i łąki wyborne. 4.) **K. Sioło**, wś w płd.-wsch. stronie pow. nowogródzkiego, w okolicy wsi Małe i Wielkie Horodyszcze, ma osad 9, grunta lekkie, miejscowość poleska. *Al. Jel.*

Krzywe Sioło, wś włośc., pow. wilejski, o 14 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 20 dm., 253 mk. (1866).

Krzywiaki, rus. *Krywiaki*, część Sokoli, pow. mościski.

Krzywianka, niem. *Krummensee*, jez., pow. łecki, na pruskich Mazurach, przy wsi Romejki. R. 1472 Stan. Romejko posiada 12 włók roli nad jeziorem Krzywianką. Ob. Kętrz.: Ludność polska w Prusiech, str. 499.

Krzywica 1.) wś i folw., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica. W 1827 r. 7 dm., 75 mk. Rozl. wynosi mr. 719: grunta orne i ogrody mr. 285, łąk mr. 12, lasu mr. 330, nieużytki i place mr. 92, bud. mur. 5, z drzewa 13; płodozmian 4 i 8-polowy. 2.) **K.**, wś, pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Cygów. W 1827 r. 12 dm., 101 mk. *Br. Ch.*

Krzywica, wś, pow. rowieński, o 2 mile od Dąbrowicy. Naruszewicz w historyi swej, idąc za wskazaniem Porfirogenita, twierdzi, że wieś ta Krywica niegdyś być mogła stolicą Krywiczan, których obowiązkiem było przystawiać łodzie do Kijowa i zakończa swój domysł temi słowy: „Tylu wieków przeciąg, a w nich odmiany rozmaite, jak wielkie miasta z nikczemnych wiosek dźwignęły, tak tę Krzywicę ze stolicy Krywiczanów w wioskę obrócić mogły.“ Teraźniejszy stan tej wioski, w głębokiem Polesiu położonej, nie wyróżnia jej zupełnie w niczem od okolicznych włości, żadnych tradycyj nie ma ani też śladów przeszłości, któreby ją w czem odróżniały. Dzisiejszy Krywicy właściciel znany Włodzimierz hr. Plater czynił wszelkie możebne poszukiwania, lecz te do niczego nie doprowadziły i zdaje się, że Krzywiczan należy wraz z Lelewelem posunąć dalej ku północy. (Enc. Org.).

Krzywica, przys. do Huty Komorowskiej, pow. kolbuszowski, par. Majdan.

Krzywica 1.) potok, wypływa w obrębie gm. Mogilan, tuż przy granicy z gm. Konarami, w pow. wielickim, po płn.-wsch. stronie wzgórza, Górkami zwanego (377 m.). Płynie w bardzo krętym biegu, skąd pochodzi nazwa jego, przez Konary i Lusinę, w obrębie której uchodzi z praw. brz. do Wilgi, dopływu Wisły. Przyjmuje z lew. brz. potok Łaźnik i Mokrzec. Długość biegu 6 kil. Ujście Łaźnika 260 m., ujście K. do Wilgi 234 m. npm. 2.) **K.**, pot. górski, wypływa ze źródeł leśnych w północnej stronie wsi Wyszkowa, w pow. dolińskim, płynie z początku lasem, potem łąkami wyszkowskiemi i po 4 kil. biegu uchodzi z praw. brzegu do Mizuńki. *Br. G.*

Krzywice, wś i folw., gm. Krzywiczki, par. Kumów (rus. Chełm). W 1827 r. własność prywatna, 8 dm., 46 mk.; obecnie majorat.

Krzywice 1.) część obszaru wsi Pcimia, w pow. myślenickim, na którym wznosi się góra tejże nazwy, po wschodnim brzegu Raby, między potokami Ziębówką (od płn.) a Krzywicami (od płd.). Potok Krzywice płynie z pod płdn.-wschodniego stoku góry Krzywic na płd.-zach., poczem koło zabudowań w Strażkówce, części wsi Pcimia, zwraca się na płn. zachód, opływając zachodnie stoki góry Krzywica koło zabudowań Sargówką zwanych wpada do Raby z praw. brz. Długość biegu przeszło 5 kil. Wzniesienie góry Krzywic 591 m. npm. 2.) **K.**, wś, pow. przemyślański, par. gr.-katol. Słowita, o 15.16 kil. od Przemyślan na płn., okolona błotami zwanemi Mazów, i ciągnącemi się aż pod Gliniany; 91 dm., 441 mk. w gminie, a 4 dm., 23 mk. na obszarze dworskim Tadeusza Chrząszcza, który ma 83 mr. roli, 105 łąk, 44 pastw. Mniejsza posiadłość 542 mr. roli, 295 łąk, 47 pastwisk. Gleba urodzajna. *Br. G.*

Krzywice, wś, pow. humański, par. Humań, ma 11 dusz rzym.-katol., należy do Edmunda Podhorskiego.

Krzywice, jez. we wsi Żałe, rozl. 4 mr., 8 stóp głęb.

Krzywiczanie, *Krywiczanie*, *Krewicze*, *Krywicze*, *Krzywicze*, plemię nieoznaczonego dotąd pochodzenia, jak Jadźwingowie (ob.), stanowiło przejście od Litwy do Rusi; ich miejsce, od Smoleńska do Grodna, od Połocka do Mozyrza, zajęła dziś Ruś Biała i Czarna czyli Ruś Krywicka. Nazwę różni różnie wywodzą. Według pols.-litew. słownika Kurmina Łotysze nazywają Ruś Białą „Krywa zeme“, t. j. ziemią Krywów. W zebranych przez Sprogisa pieśniach łotewskich: „voj Krievos“ znaczy: „na Rusi“. (J. Karłowicz w Pam. fizyogr. II, 1883).

Krzywicze, wś, pow. słonimski, na płd.-zachód od Dereczyna.

Krzywicze, folw. pryw., pow. lidzki, 2 okr. adm., o 29 w. od Lidy, 1 dm., 9 mk. (1866); drewn. cerkiew prawosł.

Krzywicze, *Krywicze*, mko i folw., pow. wilejski, w 2 okr. polic., o 165 w. od Wilna, o 35 w. od m. Wilejki, o 14 w. od rz. Wilii, nad rz. Serwecz, 625 mk., własność Szwykowskich. Roku 1866 było 40 dm., 200 mk. Gniazdo możnego i znakomitego rodu Kiszków. Wojew. połocki Janusz Kiszka umarł bezpotomnie w K. 1653 r. Spadkobiercy oddali K. na zadosyćuczynienie wierzycieli, do czego Jan

III 1684 wyznaczył osóbną komisyą i to był pierwszy wypadek ex-dywizyi na Litwie. Andrzej Ukolski, podkomorzy trocki, dziedzic części K., sprowadził tu 1770 r. trynitarzy. Paraf. kościół katol. w K., ze statuą Jezusa Chrystusa łaskami słynącą, z muru wzniesiony przez parafian 1777 r. Parafia katol. dekanatu wilejskiego dusz 2514. Kaplice w Kniahininie, Krzywiczach, Karczowatce a dawniej także i w Klesinie. Gmina K. pow. wilejskiego, ludn. 3427, t. j. męż. 1764, kob. 1663. W dobrach K., niegdyś Chodźków, jest gorzelnia i są dwa duże młyny wodne.

Krzywicze 1.) dwie starożytne wioski i dwa folwarki sąsiednie, w pow. mińskim, o mil 2 ku zachodowi od mka Rakowa, w parafii katol. rakowskiej, w gm. krzywickiej, w okr. polic. 2 rakowskim, nad rzeczką Jerszówką, w malowniczej okolicy położone. Sama nazwa wskazuje, że tu musiały być siedziby pierwotnego plemienia krzywiczańskiego, pospolitego w mińszczyźnie; jakoż rzeczywiście to miejsce nosi na sobie ślady głębokiej starożytności, posiadając kurhany i okopiska, Zdaje się, że już w w. XVII były w posiadaniu starej rodziny Swiętorzeckich. Małe K. mają osad włócznych 5, Wielkie K. osad 7, cerkiew parafialną pounicką, tudzież zarząd gminy krzywickiej składającej się z 9-ciu starostw wiejskich i 141 wiosek zamieszkałych przez 1931 włościan płci męskiej. Folw. Wielko Krzywicki, własność Swiętorzeckich, ma włók 15 i pół. Folw. Mało-Krzywicki, własność Łaskich, ma włók około 9. 2.) K., piękna starodawna wieś na zachodnim krańcu pow. nowogródzkiego, w gm. wsielubskiej, nad zatokami rz. Niemna; ma osad około 40, piękne łąki i dobre grunta; lud trudni się rolnictwem i flisactwem. 3.) K., wś, pow. piński, 3 okr. polic., gm. Stawek, mk. 65, własność Ordy. 4.) K., pow. piński, gm. Lemieszewicze. *Al. Jel.*

Krzywicze, wś na Wołyniu, o półtory mili od Równego, dawna osiadłość na gruntach księstwa peresopnickiego; 1545 r. dziedzicem jej Michno Krywicki, do którego należy reparacya jednej horodni na zamku łuckim, po prawej stronie od wieży wjazdowej; 1766 r. Aleksander Gorecki czyni erekcyą dla cerkwi; następnie należy do Tomasza Peretiatkowicza dziś Ur. Bogusza. Przy końcu zeszłego stulecia, na polach tej wsi orząc, wydobyto ucho szczerozłote od jakiegoś naczynia, które chłopek przefrymarczył zaraz żydowi w Ołyce.

Krzywiczki, wś, pow. chełmski, gm. Krzywiczki, par. Kumów (rusińska Chełm). W 1827 r. wś duchowna 8 dm., 44 mk.; obecnie majorat. Mieści tu się urząd gminny. Gmina K. należy do sądu gm. okr. III w os. Rejowiec, st. p. Chełm odl. o 6 w. Obszar gminy wynosi 29895 mr., ludności 4916. W gminie jest: 9 szkół początkowych, 5 młynów wodnych, 3 wiatraki, 2 browary, smolarnia i cegielnia. W skład gminy wchodzą: Bieławin, Depułtycze Królewskie, Depułtycze Ruskie, Gotówka, Gotówka Niemiecka, Krzywice, Krzywiczki, Łanowe Sołtysy, Obłonie, Piasek, Pokrówka, Rożdżałów, Serebryszcze, Strachosław, Strupin, Stańków, ststwo Trubaków, Udalec, Zagroda, Żółtańce. *Br. Ch.*

Krzywiczyny, niem. *Schoenfeld*, 1406 *Schonfelt*, wś i dobra, pow. kluczborski, o 3 ćwierci mili od Wołczyna, przy drodze z Wołczyna do Kępna; 95 bud., 111 dm., 1045 mk., z tego 48 katol., 11 izr. Wś ma 86 osad, 1358 mr. ziemi, kościół ewang. z r. 1620, filiał do Komorzna. Katol. parafia do wsi Włochy. Szkoła. Dobra mają 5351 mr. ziemi, gorzelnię. Do K. należą: cegielnia z folw. Heinrichslust, kol. i folw. Teklusche, kol. Dolne K, młyn Wassermühle, kol. i folw. Waldstaedtenfuss, kol. i leśniczówka Augustenhof. *F. S.*

Krzywie 1.) wś, folw. i os., nad rz. Bzurą, pow. łódzki, gm. Łagiewniki, par. Zgierz. W 1827 r. 46 dm., 285 mk.; obecnie wś ma 19 dm., 206 mk., 31 mr. włośc.; folw. 4 dm., 8 mk., 73 mr.; os. 1 dm., 6 mk., 16 mr. 2.) K., folw., pow, janowski. Ob. *Dzieszkowice.* 3.) K., os. młyn., pow. płocki. Ob. *Falęcin.*

Krzywiec, kol., pow. łódzki, gm. Rżew, par. Konstantynów. Ma 23 dm., 218 mk., 365 mr. ziemi włośc.

Krzywiec, pod Suwałkami, był zakład sztucznego rozmnażania ryb. R. 1859 b. Komisya Skarbu sprowadziła do jeziora Krzywe ikrę ryby „fera“ (coregonus fera), należącej do łososiowatych.

Krzywiec, okolica szlach., pow. słonimski, gm. miżewicka, par. katol. w Rożanie o 2 mile, ma 14 dm., 102 mk. katol., 3 osady płacące 5 rs. 58 kop. podatku półrocznego, t. j. 2 do 3 razy mniej od włościan okolicznych. Obok leży wysiołek K., zamieszkały przez włościan prawosławnych, b. unitów, 20 dusz, 5 dm., $25\frac{1}{2}$ dzies. gruntu, 2 osady płacące po 12 rs. 29 kop. półrocznego podatku.

Krzywiec, wś, pow. taraszczański, nad strugą Tarhaną, o 8 w. od Stawiszcz, o 2 w. od Winarówki, 1230 mk., 2291 dzies. ziemi, cerkiew Wniebowz. N. M. P. Niegdyś dziedzictwo Wiszniowieckich, potem Zalewskich, ostatnio Podhorskich; jest tu fabryka narzędzi rolniczych.

Krzywiec, wś, pow. Bohorodczany, o 7 kil. od st. p. Sołotwina, należy do parafii gr.-katol. Rakowiec, ma 726 mk.

Krzywiec 1.) potok łączny, wytryska w obrębie gm. Mościsk, w pow. kałuskim, we wschodniej jej stronie; płynie na płn. wschód i na obszarze wsi Kopanki wpada z praw. brzegu do Kropiwnika, dopływu Swicy. Długość bie-

gu 3 kil. 2.) K., potok górski, bierze początek ze źródeł leśnych na wsch. stoku góry Kruhłego (1029 m.), w obrębie gm. Dołhego, w pow. kałuskim; płynie na płn. z początku lasem, potem łąkami wsi Dołhego i między domostwami tejże uchodzi z praw. brzegu do Stryja. Długość biegu 3 kil. 3.) K. czyli *Krywec*, potok, wytryskujący w Moskalówce, w pow. kosowskim, opływa tę wieś od południa i w obrębie gm. Smodnego uchodzi z praw. brzegu do Rybnicy. Długość biegu 3 kil. 4.) K., także *Krywec*, pot. podgórski, powstaje z dwóch strug źródlanych leśnych, wypływających w obrębie gminy Dawidenów, w pow. storożynieckim, w płn. jej stronie, na granicy z gm. Sadową, z pod Trzech Mogił (509 m. szt. gen.). Potok płynie wąwozem leśnym przez las Fontanicę, na lekki południowy wschód, a wypłynąwszy na łąki dawideńskie, zwraca się przed ujściem na wschód i wpada do Małego Seretu w Dawidenach. Długość biegu 6 kil. 5.) K., pot., wytryska w obrębie gm. Arbory, w pow. radowieckim na Bukowinie, w płd. wsch. jej stronie ze źródeł łącznych, z płn. wsch stoków wzgórza Jerynestie (483 m. szt. gen.); płynie obszernemi pastwiskami granicą tejże gminy z gm. Kerszwaną na płn. wschód, i w obrębie gm. Arbory uchodzi z praw. brzegu do Sołki. Długość biegu niemal 7 kil. *Br. G.*

Krzywiec, także *Krewec*, pasmo lesistych wzgórzy na płn. wsch. wsi Bakowiec, w pow. bobreckim, ciągnące się od płn. od wsi Sarnik po Strzeliska Stare, a dosięgające w szczycie Krzywcu najwyższego punktu, t. j. 404 m. npm. Od wsch. spada stokami stromemi do pięknej międzygórzystej doliny pot. Lubeszki, a od zach. zaś przechodzą stoki łagodniej ku wsiom Bakowcom, Trybuchowcom i Żabokrukom. Wnętrze tych wzgórzy zajmuje margiel kredowy, nieprzepuszczalny, a na powierzchni znajduje się znaczna warstwa ziemi urodzajnej czarno-gliniastej, rumoszowatej. *Br. G.*

Krzywiecka Wola (po rus. *Krywećka Wola*), wś w pow. przemyskim, 16 kil. na płn. zach. od sądu powiat. w Przemyślu, tuż na płn. wsch. od urzędu poczt. w Krzywczy nad Sanem. Na płn. leży Srednica, na wsch. Korytniki, na płd. Reczpol, na zach. Krzywcza nad Sanem. Od płn. wchodzi do wsi z Srednicy pot. Kamionka (al. Jordan, ob.) i płynie zrazu na płd. a w środku obszaru skręca na zach. i w tym kierunku płynąc wchodzi do Krzywczy. Od praw. i lew. boku zasilają go pomniejsze strugi. Środek obszaru zajmują zabudowania wiejskie. We wsch. stronie obszaru leży las „Nad Weselówką", ciągnący się stąd dalej do zach. części Korytnik. Własn. więk. ma roli or. 185, łąk i ogr. 29, pastw. 15, lasu 680 mr.; własn. mniej. roli or. 544, łąk i ogr. 61, pastw. 80, lasu 42 mr. Według spisu z r. 1880 było 695 mk. w gminie, 15 na obszarze dwors. (około 200 obrz. rzym.-katol., reszta gr.-katol.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Krzywczy nad Sanem. We wsi jest cerkiew. Wieś ta należała dawniej do Orzechowskich i Krasickich. Ob. *Krzywcza nad Sanem*. *Lu. Dz.*

Krzywieckie, mała wioska nad rz. Sawrańką, pow. olhopolski, gm. Werbka Czeczelnicka, par. Czeczelnik; dm. 26. *Dr. M.*

Krzywieńsko, na Mazurach, ob. *Krzywińskie*.

Krzywile, wś rząd. nad rz. Naczką, pow. lidzki, 5 okr, adm., gm. Kaniowa, od Lidy o w. 52, mk. 124 wyzn katol., dm. 12 (1866).

Krzywił, niem. *Krummensee*, jez. około $^3/_4$ mili długie, większą połową w pow. margrabowskim położone, mniejszą częścią w pow. łeckim, na pruskich Mazurach, przy wsi Krzywe Stare. R. 1472 Jakób, Bartnik, Stan. i Jan, bracia, tudzież Buczek Jakób i Walter ze Starego Krzywego posiadają 15 wł. roli nad jeziorem Krzywił. Ob. Kętrz.: Ludność polska w Prusiech, str. 494. *Kś. F.*

Krzywin, ob. *Krzewin*, pow. ostrogski.

Krzywin, niem. *Kriewen*, miasto, pow. kościański, nad Obrą, po nad wzgórzami spadającemi ku błotom nadobrzańskim; w okolicy rozległe łąki. W r. 1880 było około 1500 mk.; w r. 1875: 1460; w r. 1871 zaś 171 dm., 1457 mk.; 125 ewan., 1223 katol., 1 dysydent, 108 żyd. Głównem zatrudnieniem mieszkańców jest rolnictwo i chów bydła. Siedziba komisarza obwodowego; lekarz praktyczny, apteka. Komisya sądowa odbywająca roki należy do sądu okręg. w Kościanie. Kościół katol. paraf. należy do dekan. śremskiego. Synagoga. Szkoła elemen. kilko-klasowa; 328 analf. W okolicy dwie gorzelnie. Trzoda chlewna i gęsi są artykułami handlu służącemi do eksportu. Urząd pocztowy 3-ej klasy, st. telegr.; poczta osobowa do Leszna; gośc. na miejscu. St. kolei żel. Stare Bojanowo o 18 kil.; Kościan (Kosten) o 23 kil., Leszno o 24 kil. K. był położony w dawnem wojew. poznańskiem; przed XIII w. był zamkiem rządowym (castellum) i z tego powodu aż do upadku Polski istnieli kasztelanowie krzywińscy, chociaż mko przestało być rządowem. W XIII bowiem już wieku było własnością księży benedyktynów w Lubiniu i w tymże wieku już było osadzone na prawie magdeburskiem; dowodzą tego przywileje nadane mu przez Przemysława I, księcia wielkopolskiego, w r. 1257, i przez brata jego Bolesława ks. wielkopolskiego, w r. 1262 i 1274, a przechowywane niegdyś w archiwum księży benedyktynów w Lubimiu. K. leżał na trakcie handlowym szląskim, którym w w. XVI szły towary z Wielkopolski do Wrocławia i Głogowy. W r. 1585 Stefan Batory dał mieszczanom przywilej, który swoim kosztem utrzymywali podległą zalewom drogę i groble dla

bezpiecznego przejazdu kupców do powyższych miast, mieli wolność pobierania myta od wozów i bydła. Zygmunt zaś III, przekonawszy się przez wysłanych rewizorów w r. 1613, że mieszkańcy K. ze znacznym kosztem pobudowali groblę i mosty na tym gościńcu tuż pod miastem, upoważnił ich podwoić opłatę tego myta, warując najmocniej, ażeby przejeżdżający gościńca nie omijali. Miasto tak starożytne, musiało także w XIII w. przynajmniej już posiadać kościół paraf. Pierwszy jednakże ślad jego istnienia znajduje się w archiwum lubińskiem dopiero pod r. 1433. W tym roku Stanisław Ciołek, biskup poznański, potwierdził erekcyą jednego ołtarza w kościele; do r. 1450 kościół był drewniany. Po tym roku opat lubiński wystawił nowy z cegły palonej. W r. 1667, jak się okazuje z wizyty Wolskiego, kościół miał dwie wieże i 7 ołtarzy. Obok wielkiego ołtarza znajduje się nagrobek z ciosowego kamienia, wyobrażający męża w zbroi, trzymającego w lewej ręce miecz, w prawej berło z napisem, z którego widzimy, że tu spoczywają zwłoki Andrzeja Miaskowskiego, wojewody poznańskiego, zmarłego r. 1571. Nie był to krewny poety Kacpra Miaskowskiego, gdyż był herbu Bończa, a poeta herbu Leliwa. Miaskowscy h. Bończa byli rodziną senatorską, bogatą, poeta zaś chodził dzierżawami, był zatem ubogim. Pod miastem są tak nazwane szańce szwedzkie, czyli raczej grodzisko, a mianowicie wał podłużny. (Kod. dypl. pol. I, 100). *M. St.*

Krzywin, niem. *Krummfliess*, wś, pow. wałecki, ob. *Pokrzywnica.*

Krzywina, niewielki folw. w pow. borysowskim, w okr. polic. dokszyckim, o w. 3 na północny zachód od wsi Bojar.

Krzywina, góra, wznosząca się na granicy gmin Pewli, Gilowic i Rychwałdu, w pow. żywieckim, pod 49° 41' 33" płn. sz.-g., a 36° 58' 45" wsch. dłg. g. F. Od płd. wsch. opływa jej stopy górski pot. Pewelka. Wznosi się 634 m. npm. *Br. G.*

Krzywinka, ob. *Krywianka.*

Krzywinka, rzeczka, pow. lepelski, bierze początek w pow. sieńskim z jez. Sienno, przez pow. sieński przepływa 12 wiorst i tyleż w lepelskim, uchodzi do Dźwiny z lewej strony koło wsi Chmielnik, o 1 wiorstę od mka Bieszenkowicz. Winc. Pol tak ją opisuje: „Wypływa z jeziora, nad którem leży wieś Łuka w okolicy miasta Sienno — płynie obok wsi Osowiec przez Żelugi, Zarzecze i miasteczko Dobrygóry. Poniżej wsi Paulice przyjmuje z lewego brzegu jednę strugę, a we wsi Ranczyce zmienia kierunek na płn. wsch., w tym pozostaje aż do wsi Krzywe Sioło, gdzie przyjmuje dwie rzeki z praw. brzegu, które wypływają z jeziora, nad którem leżą osady: Zazierze, Ostrowy, Łazówka, Bór i Stal; płynie w płn. zach. kierunku, przyjmując kilka strug po obu stronach, przez wsie: Kończany, Borki, Pyski, Horbacze, Hankowicze, Budniki do Krzywego Sioła; powyżej Bieszenkowicz wpadają razem do Dźwiny. Na tej rzece kończą się dopływy lewego brzegu górnej Dźwiny.“ *M. K.*

Krzywińskie al. *Krzywinki*, dok. *Krzywintzken*, *Miszedel*, *Misedel*, wś, pow. węgoborski, st. p. Budry, na pruskich Mazurach, przez ludność polską oddawna osadzona. R. 1557 Jan Pusz,ststa węgoborski, sprzedaje Marcin. Krzywińskiemu 4 wł. sołeckie za Stręgielem, nazwane Misedel, włókę za 30 grz., celem założenia wsi dannickiej. Ob. Kętrz.: Ludn. polska, str. 534.

Krzywińskie, niem. *Krsziwinsken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Gr. Rosinsko.

Krzywionki, wś włośc., pow. wilejski, o 47 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 2 dm., 16 mk. (1866).

Krzywizna, folw., pow. ostrzeszowski, 2 dm., 13 mk., należy do dom. i gm. Rudniczyska.

Krzywka, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 68 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. łuczajska, 1 dm., 14 mk. katol. (1866).

Krzywka, wś, ob. *Krzywki.*

Krzywka, ob. *Krywka.*

Krzywka, wś, pow. Turka, o 26 kil. od st. p. Borynia, ma cerkiew gr.-katol., 571 mk.

Krzywka, *Krywula* al. *Peszna*, rz., bierze początek pod wsią Horoszki Wielkie w pow. konstantynowskim, płynie ku południowi pod Konstantynów, następnie ku wschodowi pod Janów, a za tą osadą skręca na płn. i wpada z lewego brzegu do Bugu. Długa 18 wiorst. Powyżej Janowa przyjmuje dwa strumienie bez nazwy, jeden od Komarna, drugi od Klonownicy. *J. Bliz.*

Krzywki 1.) *Bratki*, wieś, pow. mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork; ma 29 dm., 376 mk., obszaru gruntu 1141 mr., w tem 500 mr. orn., 1108 dworskich; wiatrak, dom zajezdny. W 1827 r. było tu 25 dm., 178 mk. 2.) K.-*Piaski*, wś, pow. mławski, gm. Mostowo, par. Szreńsk; leży nad rozległemi błotami, ciągnącemi się od Żuromina, odl. 18 w. od Mławy. Ma 22 dm., 189 mk.; obszaru gruntów włośc. 264 mr., w tem 206 orn.; przy wsi tej leży wś Krzywki-Boski i folw. tejże nazwy, należący do wsi Mostowo. W 1827 K.-Piaski miały 9 dm., 70 mk.; K.-Boski 3 dm., 8 mk. *F. O.*

Krzywki, wś pryw., pow. dzisieński, o 36 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 12 dm., 137 mk. (1866).

Krzywki (z *Konopówką*), wś, pow. tarnopolski, o 1.5 kil. od st. p. Mikulińce, par. rzym.-katol. Mikulińce, par. gr. katol. Ładyczyn, ma 332 mk. w gminie, 12 na obszarze dworskim.

Krzywki 1.) al. *Krzywka*, *Wacławowo*, niem. *Krziwken*, włośc. wś, pow. grudziąski, nad je-

ziorem, przy granicy pow. suskiego. Obszaru liczy mr. 400, bud. 31, dm. 18, katol. 73, ewan. 43. Parafia i szkoła Swięte, poczta Łasin. Osada ta powstała zapewne w początkach XVIII w. na obszarze dóbr Swięte, przez dziedzica dóbr tych Wacława Kozłowskiego założona, nazywała się przedtem Wacławowo, wydawana zwykle 7 gburom w wieczystą dzierżawę. Oprócz szarwarku dawali od włóki 7 tal., 1 gęś, 2 kury i 1 mendel jaj. R. 1828 porucznik Friese, dziedzic dóbr Swięte, nadał im prawo własności. R. 1835 dawniejsze ciężary okupione roczną rentą 60 tal. Separacya dóbr zaprowadzona r. 1838. R. 1851 doroczna renta zamieniona na amortyzacyjną. Ob. Frölich: Gesch. des Kreises Graudenz, str. 178. 2.) K., niem. od r. 1866 *Mathildenhof*, dobra, pow. suski, nad znacznem jeziorem, przy granicy pow. grudziąskiego, w okolicy lesistej. Par. Swięte, szkoła Wałdowo, poczta Kisielec. Ma 108 mr. obsz., 6 bud., 3 dm., 1 kat., 21 ewan. *Kś. F.*

Krzywobole, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. 23 w. od Wyłkowyszek. W 1827 r. było tu 19 dm., 146 mk.; obecnie 13 dm., 92 mk. *Br. Ch.*

Krzywochiżyńce, wś nad rz. Żwanem, pow. mohylowski, gm. i par. Snitków, 130 dm., 600 mk., 608 dzies. ziemi włośc., 598 dzies. dwor. Własność dawniej Dzierzków, dziś Kastro-Lacerna; kamień wapienny. Cerkiew N. M. P. ma 36 dzies. ziemi i 1330 parafian. *Dr. M.*

Krzywoczonki, wś, pow. dzisieński, gminy drujskiej, nad pot. Głębokim, 3 okr. adm., o 17 w. od Dzisny, 6 dm., 62 mk. (1866).

Krzywoczyńce, ob. *Krzywaczyńce.*

Krzywogonica albo *Krzywogoniec*, niem. *Krummstadt*, wś, pow. tucholski, nad małem jeziorem w okolicy lesistej, ma 946 mr. obszaru, 27 bud., 11 dm., 64 katol., 38 ewan. Parafia Polski Cekcyn, szkoła Budziska, poczta Louisenthal. *Kś. F.*

Krzywogóra, ob. *Krzywagóra.*

Krzywokonna, wś, pow. wołkowyski, na zachód od wsi Konnej.

Krzywolanka (al. *Krzywulanka*), wś, pow. kamionecki, tuż na płd. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Kamionce Strumiłowej. Na płd. zach. leży Dernów, na płd. wschód Tadanie. Płn. wsch. część obszaru przepływa Bug od płd. wsch. na płn. zach., a przez obszar płd. zach. płynie potok Kamionka (al. Sosnowiec) w tym samym kierunku. Zabudowania wiejskie leżą w stronie płn. obszaru i łączą się prawie z zabudowaniami przedmieścia lwowskiego w Kamionce Strumiłowej. Jest tu kaplica murowana, gdzie się niekiedy msza odprawia. Tutejsza kasa pożyczkowa gminna ma 1650 zł. kapitału. Za czasów Polski należała wś do dóbr koronnych. Według lustracyi z r. 1765 była wraz z łanem suliminskim w posiadaniu Michała Rzewuskiego, wojewody podolskiego, ststy kamioneckiego, za przywilejem z r. 1754 z prow. 352 złp. 28 gr. R. 1787 oddano wś Ignacemu hr. Cetnerowi jako częściowy ekwiwalent za dobra Nadwórnę, zajęte dla salin. *Lu. Dz.*

Krzywolas, ob. *Krzywylas.*

Kzywólka, ob. *Krzywulka.*

Krzywołąka, niem. *Krummwiese*, dom., pow. szamotulski; 4 dm., 49 mk., należy do gminy i wsi Popowa.

Krzywołęcz, wś, pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Koniemłoty. W 1827 r. 14 dm., 76 mk.

Krzywołuka, wś, pow. czortkowski, o 7. 5 kil. od st. p. Jazłowiec, par. gr-katol. Połowce, ma 562 mk. w gminie, 27 na obsz. dwors.

Krzywonoga. niem. *Krummfuss*, wś, pow. szczycieński, st. p. Passenheim.

Krzywonogi, ob. *Krywonogi.*

Krzywonoś, wś, pow. mławski, gm. Dębsk (ob.), par. Szydłowo, odl. o 9 w. od Mławy, ma 6 dm., 65 mk., 254 mr. gruntu. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. miał rozl. mr. 433: grunta orne i ogrody mr. 243, łąk mr. 28, pastwisk mr. 100, zarośli mr. 50, nieuż. i place mr. 8, bud. z drzewa 6.

Krzywonosy, zaśc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 46 w. od Swięcian, 2 dm., 15 mk. katol. (1866). Por. *Dubrowlany.*

Krzywonosy, wś i folw. w pow. bobrujskim, nad rz. Dokołką, dopływem Ptyczy (ob.), w 3 okr. polic. hłuskim; dziedzictwo Bułhaków; wś ma cerkiew, osad włócznych 26; folw. ma obszaru przeszło 69 włók w glebie lekkiej, łąki dobre, miejscowość poleska; opodal przechodzi gościniec słucko-hłuski; od Hłuska 19 wiorst.

Krzywopłoty, wś, pow. olkuski, gm. Wolbrom, par. Chechło, W 1827 r. 31 dm., 171 mk., należała do par. Bydlin. W XV w. była jak i dziś w parafii Chechło i stanowiła własność kasztelaństwa krakowskiego (Lib. ben. II, 197). *Br. Ch.*

Krzyworównia, wś huculska, pow. kossowski, o 9.4 kil. od Żabiego, ma cerkiew gr.-katol., 1833 mk. w gminie a 17 na obszarze dworskim.

Krzyworudka, wś, pow. zasławski, i folw. należący do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich.

Krzyworzeka, kol., folw., os. i prob., nad strumieniem t. n., pow. wieluński, gm. Mokrsko, par. K.; kol. i folw. odl. 6 w. od Wielunia. Wś ta jest rozrzucona nad wąwozem, który widocznie był kiedyś korytem Krzywej rzeki. W pobliżu grobla na rzece Prośnie, którą nazwano Królewską i stąd osada tamże powstała dotąd się nazywa Królewską-Groblą. Jest tu kościół paraf. murowany, założony w 1264 r. przez Bolesława Wstydliwego; szko-

ła początkowa. W 1827 r. K. wś rząd. miała 103 dm., 426 mk.; obecnie kol. ma 81 dom., 600 mk.; folw 2 dm., 11 mk; os. (odl. 7 w. od folw.) 1 dom,; os. 2-ga 3 dm., 20 mk.; os. 3-cia karcz. 3 dm.; prob. 1 dom. Por. *Grębień*. Par. K. dek. wieluński; 1600 dusz. *Br. Ch.*

Krzyworzeka, mała wieś na praw. brzegu rzeczki t. n., blisko jej ujścia do Raby, 258 m. npm., w pow. wielickim. Sama wieś i ładny piętrowy dworek leżą w równinie, ale okolica od płd. jest podgórską i leśną. Do obszaru pos. więk. należą dwa folwarki w sąsiednich wsiach. K. jest dawną osadą, w XV w. była dziedzictwem Trzycieskich, razem z Czyrminem i Raciechowicami, teraz Maryi z Nowakowskich Fihauserowej. Posiadł. więk. ma 49 mr. roli; mniej. 200 mr. Należy do par. rzym.-katol. w Raciechowicach a urzędu poczt. i sądu pow. w Dobczycach; graniczy na zach. z Mirzeniem, na płd. z częściami Raciechowic, na płn. z Kędzierzynką a na wsch. z Czasławiem. *Mac.*

Krzyworzéka, znaczny strumień podgórski, nastaje w obrębie gm. Wierzbanowej, w pow. wielickim, kilku strugami leśnemi, wytryskującemi na północnym stoku Wierzbanowskiej góry (778 m. szt. gen.), a łączącemi się na górnym końcu wsi Wierzbanowej. Płynie w kierunku północnym doliną międzywzgórzystą, pomiędzy domostwami wsi Wierzbanowej, Wiśniowej i Poznachowic Dolnych. Odtąd zrasza jużto łąki, jużteż brzegi lasów, tworząc aż do swego ujścia granicę gmin. Od wsch przytykają gminy Poznachowice Górne, Raciechowice, Krzyworzéka, Kędzierzynka i Stadniki; od zach. zaś Glichów, Czasław, Dobczyce i Skrzynka. Na obszarze gm. Winiar uchodzi z praw. brz. do Raby. Prawy brzeg doliny tego potoku tworzy pasmo wzgórzy, ciągnących się od płd. na płn. z szczytami Ciecieniem (835 m.), Księdza górą (649 m.), Grodziskiem (623 m.) i Raciechowską górą (434 m.), na której płn. zach. stoku rozpościera się las Skrzydło, przypierający do samej rzeki. Nad zachodnim brzegiem wzniosły się daleko niższe wzgórza, jak Swinna góra (528 m.), Górki (419 m.), Działy (396 m.) i Czasławskie lesiste wzgórza (392 m.). Z praw. brz. przyjmuje krótkie bezimienne dopływy; z lew. zaś brzegu zasilają go znaczniejsze strumienie, jak Kobielnicki potok, Marka, Lipnik z Granicznym i Czerwinem, wreszcie Olszanicki. Źródła leżą na wysokości 550 m., ujście 230 m. npm. Długość biegu 17 kil. Wzdłuż zachodniego brzegu ciągnie się droga tymbarsko-dobczycka. *Br. G.*

Krzywosącza, ob. *Kalisz*, t. III, str. 689.

Krzywosąd, dawne przezwisko, stanowi źródłosłów nazwy *Krzywosądz*. *Br. Ch.*

Krzywosądowo 1.) wś, pow pleszewski; 18 dm., 147 mk.; 7 ewan., 140 katol.; 50 analf. Poczta i tel. w Sobótce o 4 kil.; st. kolei żel. Biniew o 10 kil. 2.) K., dom., 1365 mr. rozl.; 7 dm., 103 mk.; 3 ewan., 100 katol.; 41 analf.

Krzywosądowo, *Krzywozadowo* i *Krzywoszadowo*. Nomenklatury te wymienia Lib. ben. Łaskiego w par. Kościelnawieś i Kuczków.

Krzywosądza lub *Krzywosądz*, wś, pow. nieszawski, gm. Sędzin, par. K. Graniczy na zach. z wsią Smarglin, na płd. z wsią Dobre, od wsch. z wsiami Bodzanowem i Czołpinem, od płn. zaś dotyka bagien Bachorzy. Wody tej rzeczki, wypływającej z Gopła w okolicy Kruszwicy, tworzyły niegdyś w tem miejscu szerokie wylewy i trzęsawiska. Na wiosnę szczególnie trudna tu była pomiędzy wioskami komunikacya. Zapobiegając tej niedogodności, Wincenty Modliński, podkomorzy brzesko-kujawski, dziedzic Krzywosądzy, własnym kosztem zbudował groblę w poprzek Bachorzy od K. do wsi Sędzina. Dzieło to, uznane za pożyteczne dla dobra i wygody publicznej, nagrodzone zostało przez króla Stanisława Augusta, który za koszta poniesione w tej pracy ofiarował Modlińskiemu wieś Piołunowo. Osuszone tym sposobem znaczne przestrzenie ziemi zarosły wkrótce krzewami i łoziną, a gnieżdżące się w nich wilki czyniły wielkie spustoszenia w okolicy. Uczyniono obławę w r. 1835, na której zabito 20 wilków, resztę wypłoszono i odtąd dzikie to zwierzę nieznane zupełnie w okolicy K., lubo w lasy dosyć jeszcze zamożnej. Gdy w roku 1855 kosztem obywateli miejscowych wykopano kanał, — daleko sięgające bagna Bachorzy zamieniły się na łąki i pastwiska, z których K. i okoliczne wioski korzystają. K. należała niegdyś do starożytnej rodziny Krzywosądów h. Niesioba, którzy r. 1228 z Konradem księciem Mazowsza i Kujaw podpisać mieli akt nadania krzyżakom ziemi chełmińskiej i innych. Są wzmianki o tej rodzinie i później jeszcze bo r. 1580 (Maks. Borucki: Kujawy, str. 124), wieś jednak jest niezawodnie dawniejszą od familii Krzywosądów, bo dyplomy urzędowe z XIV w. czynią różnicę między starą i nową Krzywosądzą: antiqua et nowa Crzivosandza; różnica ta dawno zatarta. Jej dziedzice wysokie w kraju dostojeństwa piastowali, jak Wojciech który r. 1362 był wojewodą brzeskim, Przybysław r. 1433 cześnikiem kujawskim (Rzyszczewski: Codex diplom. t. II, str. 735 i 852). W XVI w. K. była już w ręku Zakrzewskich, do których zapewne drogą działów małżeńskich przeszła. Potem mieli ją Niemojewscy, od których r. 1720 dobra te kupił Joachim Modliński, i odtąd są własnością jego rodziny. W r. 1789 K. posiadał Aleksander Modliński, 1883 r. jest własnością Józefa Modlińskiego. Rozległość wsi tej wynosi gruntu włók $42\frac{1}{2}$, z których dla dziedzica włók 40, a dla włościan $2\frac{1}{2}$; lasu włók 15. Ludności 290 dusz

płci obojej, wszyscy katolicy. Właściciel ma dwór murowany, w pięknym i obszernym ogrodzie z drzew dzikich, w którego obrębie stoi także kościół parafialny. Włościanie mieszczą się w 7 wielkich domach, oprócz których jest tu jeszcze 5 innych domów, stanowiących mieszkanie proboszcza, służby kościelnej, wójta gminy Sędzin, dom zajezdny, służby dworskiej, nadto dom szkolny w r. 1880 zbudowany z gliny. Parafią składają wsie: K., Smarglin i Czołpin (Modlińskich), Dobre (Czernickich), oraz wieś Przysiek: ludność jej w r. 1883 wynosi 1200 dusz. Rok założenia parafii tutejszej niewiadomy; wnosząc wszakże ze starożytności osady i bliskości Kruszwicy, której okolice wcześnie zaludnione historya wskazuje, sądzić można, iż do dawnych bardzo czasów odnosić się musi. Pierwotny kościół drewniany, z własności swojej złupiony był przez dziedziców Zakrzewskich, oddanych nauce Kalwina; długo nie miał plebana, a tylko czasowo przebywający kapłani spełniali dla ludu obowiązki religijne. Ten stan rzeczy, trwający od połowy XVI w., doprowadził świątynię do ruiny. Nowy kościół, również drewniany, r. 1643 wystawił Stanisław Zakrzewski, kolator i dziedzic, katolik. Gdy jednak ten w r. 1779 niezdatnym już okazał się do służby bożej, a dziedzice miejscowi nie troszczyli się o postawienie nowego, władza duchowna oddała parafią krzywosądzką pod opiekę sąsiednich proboszczów, mianowicie w Sędzinie. Tak było do r. 1863, w którym dzisiejsi właściciele tej majętności, Józef i Ludwika z Biesiekierskich Modlińscy, pod dawnym tytułem Wniebowzięcia N. M. P., własnym kosztem wystawili nowy kościół z drzewa dębowego, w stylu gotyckim. Na cmentarzu grzebalnym jest kaplica murowana św. Józefa, przez tychże Modlińskich zbudowana. W 1827 r. liczono tu 17 dm., 160 mk. W 1863 r. w d. 19 lutego tu zaszła potyczka, w której poniósł porażkę oddział prowadzony przez L. Mierosławskiego. *X. S. Chod.*

Krzywosielce, zaśc., pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 11 w. od Dzisny, 1 dom, 10 mk. (1866).

Krzywosiele, wś włośc. nad jez. Kiewna, pow. święciański, 2 okr. adm., o 28 w. od Święcian, 15 dm., 106 mk. katol. (1866).

Krzywosiołki, okolica, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 10 w. od Szczuczyna, 3 dm., 21 mk. (1866).

Krzywośnity, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, rozl. mr. 804, dm. 33, ludn. 311. Szkoła początkowa. W 1827 r. 47 dm., 224 mk. *Rz.*

Krzywostok, ob. *Krzywystok*.

Krzywoszeińce, wś nad rz. Śniwodą, pow. winnicki, gm. i par. Pików, na pograniczu pow. lityńskiego; 178 dm., 1046 mk., 1004 dzies. ziemi włośc. (z Aleksandrówką), 1570 dzies. dworskiej; grunt równy, czarnoziem. Własność Bernatowiczów. *Dr. M.*

Krzywoszeinieckie futory, wś nad Śniwodą, pow. winnicki, gm. Pików, na granicy pow. lityńskiego, 614 mk., 618 dzies. ziemi włośc., 495 dzies. dworskiej. Należy do klucza uładowieckiego. *Dr. M.*

Krzywoszuny, wieś, pow. trocki, 1 okr. adm., 17 w. od Trok, 4 dm., 61 mk. katol. (1866).

Krzywoszyińce, wś, pow. skwirski, u źródeł rz. Skwiry, o 10 w. powyżej od m. Skwiry, przy drodze z tego miasta do Berdyczowa; 1390 mk. prawosł., 7 katol., 5 izr.; cerkiew z r. 1833 mur., 1743 już istniała. Około 1770 r. Stan. Lubomirski sprzedał K. i Selezienówkę Franc. Zaleskiemu; 1791 przeszły obie wsie do Józ. Morzkowskiego, który z Domontówki do K. wielu osadników sprowadził, a 1806 oddał mienie zięciowi ks. Aleksandrowi Radziwiłłowi. Odtąd K. do Radziwiłłów należą. Koło wsi starodawny wał się ciągnie, a za nim kurhany.

Krzywoszyja, os. leśna, pow. makowski, gm. Krasnosielc, par. Baranowo. W 1827 r. 7 dm., 25 mk.

Krzywoszyn, z rusińska *Krywoszyn*, małe mko z zarządem gminnym, w południowej stronie pow. nowogródzkiego, pomiędzy dwiema rzeczkami Lipnicą i Maryanówką, przy zetknięciu się dróg z Ostrowia i Szczerbinowa do Lipska wiodących, w okr. polic. 5 snowskim, ma osad 18. Cerkiew paraf.; był tu kościół katol. paraf., skasowany po r. 1863. Należał do dek. stwołowickiego i od niego zależały kaplice w Horodyszczu i Lipsku. Gmina krzywoszyńska składa się z 4 ch wiejskich starostw, 24 wiosek i liczy około 1509 włościan płci męskiej. Mieszkańcy w miasteczku przeważnie żydzi. *Al. Jelski.*

Krzywoszyńce, ob. *Krzywoszeińce*.

Krzywoszyny, zaśc. pryw. w leśnem uroczysku, pow. wilejski, 3 okr. adm., gm. Porpliszcze, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Krzywotuły *Nowe* i *Stare*, a także *Górne* i *Dolne* zwane, wsie, pow. tłumacki. K. Nowe oddalone od Tłumacza 14 kil., od stacyi kolejowej i pocztowej w Otynii 10 kil., od Stanisławowa 20 kil.; par. rzym.-katol. Tarnowica Polna, gr.-katol. Krzywotuły Nowe. Ludność podług ostatniego spisu 701 dusz. I tak: rzym.-katol. 108, gr.-katol. 553, ormian 6, ewan. 9, izrael. 25. Co do języka: polskim mówi 179, rusińskim 522. Cerkiew drewniana jako filia, szkoła ludowa, dwór piękny z parkiem i budynkami pięknemi i w porządku utrzymywane. Czarnoziem nieprzepuszczalny lecz dobry, produkuje: pszenicę, żyto, kukurydzę, kartofle i t. d. Las dębowy przeważnie. Okolica pagórkowata podkarpacka. Do kompleksu tego

majątku należą: K. Stare czyli Dolne nad rzeką Woroną, od Tłumacza oddalone 15 kil., od Otynii 18 kil., od Stanisławowa 18 kil. Przez K. Stare przechodzi droga żwirowa tyśmienicko-kołomyjska. Parafia rzym.-katol. Otynia, gr. katol. w miejscu. Cerkiew drewniana i szkoła ludowa. Ludność podług ostatniego spisu 979, a to: rzym.-katol. 31, gr.-katol. 900, orm. 5, izrael. 43. Co do języka: polskim językiem mówi 63, rusińskim 916. Do tych dwóch miejscowości należy także wieś Krasiłówka; w tych 3 ch wsiach razem jest roli 3007, łąk i ogrodów 840, pastwisk 372, lasów 650 i nieużytków 154 mr. austr. Gleba w K. Starych żytnia podmokła, nieprzepuszczalna, lecz przy dobrej gospodarce wydaje i pszenicę, kukurydzę i t. p. Te trzy wsie były własnością Spiridiona Nikorowicza, po śmierci przeszły na jego rodzinę, obecnie należy do Ludwiki Aywas. Grzegorz Aywas zapisał cały swój majątek Krzywotuły (2300 mr. obszaru) na stypendya dla uczniów chrześciańskich wszechnicy lwowskiej i czerniowieckiej z wykluczeniem teologów.

Krzywowierzba, wś i folw., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Opole, odległe o 4 mile od Włodawy, o 1½ od Sosnowicy. Wieś obecnie rozkolonizowana, niegdyś królewszczyzna; szkoła początkowa. W 1827 r. wieś rząd., par. Hola, ma 82 dm., 465 mk.; obecnie 116 dm., 732 mk. i 2555 mr. obszaru. K. jako majorat była nadaną 1839 r. generał-majorowi Krynkowowi. Gmina K. graniczy z gm. Opole, Dębowa-Kłoda, Turno i Wyryki, należy do sądu gm. okr. III w Wołoskiej Woli, ma 3744 mk., rozleg. 18400 mr., st. p. Wołoska Wola o 8 w. W skład gminy wchodzą: Czortówka, Horostyta, Ignaców, Julianów, Kodeniec, Krzywowierzba, Lipówka, Lubiczyn, Nietiachy, Pachole, Wygalew i Zagajki.

Krzywowola, wś. i folw., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. Spas (dla rusinów). Na obszarze tej wsi założono fol. Krzywowolska Huta. W 1827 r. było tu 55 dm., 205 mk.; obecny obszar 669 mr. ziemi dwor. i 215 mr. włośc. Według Tow. Kred. Ziems. do folw. K. należały wsie: Zyngierówka, Felcin, Tomaszówka, Aleksandrówka, Majdan Stary i Klementynów. Rozległość folw. wynosi mr. 695, grunta orne i ogrody mr. 387, łąk mr. 106, pastwisk mr. 10, lasu mr. 173, nieużytki i place mr. 20, budowli z drzewa 14; pokłady torfu. Wieś K. os. 20, z grun. mr. 282; wś Zyngierówka os. 21, z grun. mr. 317; wś Felcin os. 13, z grun. mr. 195; wś Tomaszówka os. 15, z gr. mr. 210; wś Aleksandrówka os. 24, z grun. mr. 447; wś Majdan Stary os. 7, z grun. mr. 130; wś Klementynów os. 14, z grun. mr. 241. Por. *Garka.*

Krzywowólka, wś. i folw., pow. bialski, gm. Miedzyleś, par. Kodeń (rus Zabłoć). W 1827 r. 46 dm., 305 mk.; obecnie 50 dm., 363 mk., 1800 mr. obszaru. Por. *Kodeń.*

Krzywowszczyzna, zaścianek nad Dźwiną, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 50 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. (1866.)

Krzywoznaki, wś w pow. wilejskim, na praw. brz. Wilii, prawie na gran. pow. borysowskiego; o 47 w. od Wilejki, 2 okr. adm., 10 dm., 110 mk. (1866). Słynie z kamienistych zawad w rzece, przeszkadzających spławowi drzewa.

Krzywsk, wieś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 38 w. od Oszmiany, 23 dm., 268 mk., z tego 196 prawosł., 72 katolików Była tu kaplica katol. b. paraf. Krewo. 2) K., folw. szlach, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 36 w. od Oszmiany, 1 dm, 13 mk. z tego 3 prawosł., 10 katol. (1866.)

Krzywski-majdan, wś, pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik.

Krzywski potok, także *Krzywą* zwany, bierze początek w krzywskim lesie, w obr. gm. Krzywej, w pow. ropczyckim; płynie naprzód tym lasem na północny zachód, poczem łączkami podąża na zachód, tworząc granicę między Krzywą a Czarną, następnie między Wolicą piaskową a Boreczkiem, aż do swego ujścia do Bystrzycy, dopływu Wielopolki (ob. *Budzisz* i *Bystrzyca.* T, I. 574 nr. 3). Pod Boreczkiem zwraca się na połud.-zachód, który to kierunek zachowuje aż do swego ujścia. Z lew. str. przyjmuje potok powstający we wsi Krzywej, który w swym północnym biegu tworzy granicę między gm. Krzywą a Kawęczynem, Wolicą ługową i piaskową. Uchodzi do Krz. p. na granicy gmin Krzywej, Czarnej i Wolicy piaskowej. Wody łączne. Łąki, któremi płynie, moczarowate. Źródła leżą na wys. 230 m.; ujście 209 m. npm. Długość potoku 9 kil. i pół. *Br. G.*

Krzywula 1.) folw., pow. uszycki, gm. i par. Dunajowce, należy do klucza dunajowieckiego. 2.) K., mylnie *Krzyula*, rus. *Kriula*, pdm. Zińkowa, 140 dm.

Krzywula, rus. *Krywula.* 1.) leśniczówka i karczma w Bilczu, pow. drohobycki. 2.) K., karczma na obszarze dworskim Uraż, pow. drohobycki. 3.) K., karczma na obsz. dwor. Sichów, pow. lwowski. 4.) K., karczma na obsz. dwor. Porszna, pow. lwowski. 5.) K., karczma na obsz. dwor. Stańków, pow. stryjski. *Lu. Dz.*

Krzywula al. *Piszna*, ob. *Krzywka.*

Krzywulanka, ob. *Krzywolanka.*

Krzywulka 1.) wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk. W 1827 r. 12 dm., 100 mk.; obecnie 15 dm., 147 mk. 2.) K., wś pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Suwałki

odl. 3 w. od Suwałk. W 1827 r. wś. rząd. ma 33 dm., 197 mk., obecnie 49 dm., 286 mk. 3.) K., wś, pow. suwalski, gm. Czostków (ob), par. Przerośl, odl. 26 w. od Suwałk. W 1827 r. 14 dm., 114 mk., obecnie 18 dm., 209 mk. Por. *Hańcza czarna*. *Br. Ch.*

Krzywulka al. *Zakręcielka* (w Enc. Orgelbr. *Zakrzcielna* 1.) rzeczka w pow. suwalskim, wypływa z jez. Garbaś koło wsi Matlak i przez Zusno, Olszankę, Motule płynie ku północy; pod Tobołówką skręca ku wschodowi i wpada do jez. Łanowicze. Od Olszanki płynie lesistą i błotnistą doliną, stanowiącą widocznie dno dawnego jeziora, którego ostatkiem jest płytkie błotne jez. Motule i większe jez. Łanowicze. 2.) K., al. *Szlachta*, rz., bierze początek w jeziorze Czostków al. Krzywulka i upłynąwszy kilka wiorst, wpada do jez. Krzywe pod wsią Krzywulka. Jestto właściwie kanał naturalny łączący dwa jeziora. *Br. Ch.*

Krzywulka 1.) jez. w dobrach Motule, w pow. suwalskim, ma 206 mr. obszaru, przepływa je rz. Zakręcielka 2.) K, al. *Czostków*, jez. w dobrach Czostków, ma 41 mr. obszaru, 39 st. głęb.; przepływa je rz. Szlachta. *Br. Ch.*

Krzywy, zaśc. pow. wileński, 1 okr. adm. o 29 wr. od Wilna, 3 dm., 42 mk. katol. (1866).

Krzywy 1.) **mały** i **wielki**, dwa potoki łączne, wytryskujące na łąkach gminy Uliczna, w pow. drohobyckim, w północnej jej stronie, które po krótkim biegu w kierunku wschodnim wpadają z lew. brz. do Kłodnicy, opodal siebie. 2.) K., potok, nastaje w połud. stronie wsi Krzywego, w pow. brzozowskim, płynie na północ, wąską dol. górską, śród której legła wś. Krzywe, i w obr. gm. Dydni uchodzi z pr. brz. do Jabłonki, dopływu Sanu. Długość biegu 3 kil. Od str. zachodniej wznosi się dział górski, Czarną górą zwany (531 m.), z którego stoku wschodniego liczne strugi bezimienne staczają swe wody do Krz. pot. 3.) K., potok leśny, na Kummersberga mapie Galicyi (sekc. 10) *Mühlbach* zwany, bierze początek między domostwami Bieleckówki, przysiołku Rakszawy, w pow. łańcuckim, płynie na północ, przechodzi w obręb gm. Brzozy stadnickiej, a przyjąwszy od lew. brz. leśną strugę, przepływa stawisko pod leśniczówką; opuściwszy je, porusza młyn i tracz i wchodzi w las Narożnik zwany, a w końcu na łąkach stadnickich, na gran. z gm. Wólką niedźwiedzką, uchodzi z pr. brz. do Trzebośni, dopływu Sanu. Długość biegu 6 kil. 4.) K., także *Krywy*, potok górski, wypływa w obr. gm. Smolnika, w pow. Lisko, z lasu w północno-wschodniej stronie tejże, na południowym stoku góry Wyrostoków (884 m.); zrazu płynie na południe, potem na zachód i po 5 kil. biegu wpada z pr. brz. do Osławy. Powyżej ujścia tracz parowy (520 m. npm.) 5.) K., także *Krywy*, potok górski, wypływa ze źródeł leśnych na zachódnim stoku pasma górskiego. Sekulem zwanego, z pod połoniny Czyraka (1251 m). Płynie w kierunku zachodnim leśnym wąwozem w obr. gm. Różanki niżniej w pow. stryjskim i po krótkim biegu, bo 4 kil. wynoszącym, wpada z pr. brz. do Różanki. Źródła leżą na wys. 1116 m., ujście 660 m. npm. 6.) K., potok, nastaje na granicy gmin Winogradu (pow. tłumacki), Strupkowa (pow. Nadworna) i Hawryłówki (pow. Nadwórna,) na wschodnim brzegu lasu Ropszem zwanego. Płynie w kierunku północnym i w obr. Winogradu uchodzi do pot. Stebnika. Długość biegu 5 kil. i ćwierć. 7.) K, także *Krywyj*, potok, wytryska w obr. gm. Soroki, w pow. kołomyjskim, ze wzgórzy Sołoniec zwanych, przepływa obszerny staw i wypłynąwszy z niego, wpada po krótkim biegu do Topolówki, zwanej w dalszym ciągu Młynówką a w dolnym Bełełują (ob.). 8.) K., także *Krywyj*, *Krywy*, potok podgórski, wypływa w obr. gm. Kuczurmare, w pow. czerniowieckim, w połd.-zach. jej stronie, na połd. granicy tejże gm. z Karapczowem sereckim, ze źródeł leśnych; płynie zrazu lasem na północ, a potem łąkami kuczurmarskiemi na wschód, zabierając od południa, tj. z prawego brz. liczne strugi z lasu Krzywego. Przerznąwszy drogę kolei czerniowiecko-jaskiej, wpada tuż pod nią z lew. brz. do Derelówki (Derehlui), prawego dopływu Prutu. Długość biegu 3 kil. 9.) K., potok, ob. *Krzywa*,

Krzywy-dół, dawniej *Dzierząszna*, os. do Borowa, pow kartuski, przy trakcie bitym kartusko-gdańskim. Poczta i par. Żukowo. Dawniej własność norbertanek żukowskich. Rząd pruski wydał ją 1805 r. w wieczystą dzierżawę. *Ks. F.*

Krzywygród, lit. *Krewaj-pilis* (gród Krewy), russ. *Krywojgrad*, niegdyś jeden z zamków w obrębie dzisiejszego Wilna. Czyt. A. H. Kirkora „Przewodnik po Wilnie".

Krzywy-kołek, os. młyn., pow. gostyński, gm. Duninów, par. Gostynin; dm. 1, mk. 14. Młyn wodny z tartakiem, gruntu 41 mr. Wchodziła w skład dóbr Górki (ob.). *W. W.*

Krzywy-koniec, ob. *Krzewin*.

Krzywy-kruk, grupa osad nad Berezyną, pow. bobrujski, o 1 w. na półn. od Bobrujska, ma dymów 31, grunta lekkie. Ludność rolnicy i flisacy. *Al. Jel.*

Krzywy-las 1.) w zachod. stronie Sniatynki, pow. drohobycki. We wsch. i płd. jego części powstają małe potoczki, dopływy Baru; wody z części płn. płyną do pot. Niedźwiedzińska. 2.) K., we wschod. stronie Sokoli i płn. zach. stronie Arłamowskiej Woli, pow. mościski. *Lu. Dz.*

Krzywy las, wś, pow. lipnowski, gm Osówka, par. Czernikowo, odl. o 17 wr. od Lipna, 3 dm., 28 mk., 33 mr. gruntu.

Krzywy-las, niem. *Krummwalde*, olędry, pow. bukowski, 21 dm., 163 mk., 128 ew., 35 kat., 28 analf. Poczta, tel. we Lwówku o 5 kil., st. kol. żel. Nowy Tomyśl o 14 kil.

Krzywy-łuh, al. *Łuh*, część Seneczowa, pow. doliński; należy do obszaru dwor. w Wełdzirzu.

Krzywy potok, las w płn. stronie Zawadki w pow. turczańskim, na granicy wsi Rykowa i Bachnowatego. Najwyższe wzniesienie czyni 885 m. Na płn. przechodzi on w las: Kamienna góra. Z lasu tego płynie kilka potoków (Lechacz, Popów i inne) od płn. na płd. do Zawadki w prostym prawie kierunku; jeden tylko, w stronie zach., płynie zrazu także prosto na płd., lecz potem skręca się pod prostym kątem na zach., i prawdopobnie od niego nazwa lasu pochodzi,

Krzywy róg, mko, st. dr. żel. i step, ob. *Ingulec*. Czytaj Przegląd techn. 1882, zesz. I.

Krzywy róg, niem. *Krummenort*, wś, pow. ządzborski, na pruskich Mazurach, od początku założenia przez ludność polską zamieszkała. R. 1565 książę Olbracht nadaje Andrzejowi Langheim i Mikołajowi Ledze 44 włók prawem magdeburskiem, na których powstały dobra Krzywy róg i Baczkowo (Satzkowen). Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 416. Później posiadają K. Uklańscy, Wytyńscy.

Krzywy stok, wś i kol., pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów. W położeniu górzystem, od Zamościa 2, od Tomaszowa 3 mile, od szosy $1/2$ mili, wśród lasów położone; folw. ma 4 dm. mur., gruntu orn. 701 mr., 220 mórg lasu; grunt popielatka z piaskiem i borowina; włościanie mają 10 dm. z ludnością 70 dusz, gruntu ornego 44 mórg, lasu 50 mr., ogrody przy domach pełne śliw. Owoc ten corocznie śród gór udaje się i znaczny dochód mieszkańcom przynosi; mają tu włościanie pasieki, ilość pni nie przenosi stu. Po wykarczowaniu lasu zakupionego przez przybyłych z Galicyi osadników w r. 1873 założona została kol. K.; przybyli włościanie część drzewa sprzedali, a część obrócili na wybudowanie domów, których w r. 1880 było 17, w nich ludności rzym.-katol. 107, posiadających gruntu ornego 232 mr., łąk 24 mr. i lasu 6 mr. Grunt mimo pagórków popielatka zwany, urodzajny jako na świeżej nowiznie. Por. *Komarów*. *X. S. S.*

Krzywy wierch, lesista góra, wznosząca się na granicy gmin: Kruszelnicy i Korostowa, w pow. stryjskim, w paśmie tworzącem dział wodny między Kruszelnicą p. i Ryczką małą i wielką, dopływami Stryja, z jednej, a Butywlą, dopływem Orawy, z drugiej strony; wznosi się on nad dolinami pot. Kruszelnicy i Butywli Małej Pasmo to ciągnie się od Krzywego wierchu zrazu na wschód, poczem na południowy wschód i południe, aż do ujścia Orawy do Stryja. Długość tego grzbietu 14 kil. W nim szczyty: Krzywy wierch (1079 m.), Paraszka (1271 m.) i Korczanka (1180 m). Z południowego stoku spływają wody potokami: Krasnym, Wyżnim Wańczem, Niżnim Wańczem i Chemczynem do Butywli, a ze stoku północnego do Stryja, zapomocą potoku Kruszelnicy, Ryczki Małej i Wielkiej. *Br. G.*

Krzywy Wóz, według Stołpiańskiego (Diewiat' zapadn.-rus. gub., str. 179), rz., dopływ Dniestru w pow. uszyckim.

Krzyż 1.) folw., pow. wieluński, gm. i par. Czastary, odl. od Wielunia w. 15, dm. 1, mk. 8. 2.) K., pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Sokolnia. Por. *Cieszkowy*. 3.) K.-Św., ob. *Święty-Krzyż* i *Łysa Góra*.

Krzyż (czasem *Krzysz*), wś, pow. tarnowski, par. Tarnów (Lib. ben. I, 608), leży w równinie 251 m. npm., w pobliżu ujścia Biały do Dunajca, w prostej linii 1 kil. na północ od Tarnowa; w pobliżu wsi prowadzi gościniec z Tarnowa do Dąbrowy, przy którym są zbudowane dwie karczmy do niej należące. Z 1096 mk. przebywa 118 na obszarze więk. pos.; według szemat. duch. dyec. tarnowskiej jest 990 rzym.-katol. a 106 izrael. Pos. więk. ks. Sanguszków ma 762 mr. roli, 108 mr. łąk, 30 mr. pastw. i 82 mr. lasu; pos. mniej. 938 mr. roli, 308 mr. łąk, 208 mr. pastw. i 51 mr. lasu. Kasa pożyczk. gminna ma 319 zł. w. a. kapitału. Grunta są urodzajne, ale wystawione na wylewy obudwu rzek; łąki i pastwiska podmokłe. Na południe graniczy ta wieś z Pogwizdowem przy Tarnowie, na zachód z Zaczarnią, na północ z Pawęczowem a na wschód z Klikową i Białą. *Mac.*

Krzyż, niem. *Kreutz* 1.) wś i gm., pow. babimoski, 2 miejsc.: a) Kr.; b) kolon. Krzyż; 52 dm., 353 mieszk., 274 ewang., 79 kat., 38 analf. 2.) K., folw., 2 dm., 40 mk., należy do dom. Widzim. 3.) K., stacya kol. żel. (o 58 kil. od Piły, o 84 od Poznania, o 187 od Berlina, o 248 od Wrocławia, o 402 od Królewca, 557 od Wierzbołowa), pow. czarnkowski, 17 dm., 352 mk., należy do wsi i dom. Łukacza (Lukatz). *M. St.*

Krzyż (św.), wyniosła góra w dziale Gorców, na obszarze gm. Chabówki (Habówki), w pow. myślenickim, wznosi się 664 m. npm. Na szczycie tej góry stoi kościołek św. Krzyża śród cienistych lip. Z punktu tego śliczny widok naokoło i na Tatry, jakim się cieszy oko podróżnika, jadącego tędy z Krakowa do Nowegotargu, nadaje niemało uroku temu legendą przybranemu miejscu. Początek budowy kościołka odnosi legenda do bardzo dawnych czasów. Miał tędy jechać podróżny

szlachcic; napadli go zbójcy. Zaskoczony od nich niespodzianie, nie widząc przed sobą nadziei życia, zawezwał pomocy Krzyża św., który ukazał się na piersiach jego; w skutek czego tak zaćmiło się zbójnikom, że podróżny zdołał szczęśliwie wymknąć się z ich rąk. Z wdzięczności więc za uratowanie życia i mienia swego wybudował tu potem kościołek pod w. św. Krzyża. Rok zbudowania i poświęcenia niewiadomy. Ma być zabytkiem najwcześniej z XVII wieku. Inwentarz tej świątyni, w parafii w Rabce się znajdujący, podaje w r. 1765 wiadomość o jej istnieniu. Roku 1775, jak świadczy napis na chórze, odnowiono go. Godny uwagi jest obraz malowany w wielkim ołtarzu, przedstawiający Chrystusa na krzyżu. Obraz ten pięknie wykonany. Są także niezłe rzeźby w drzewie w bocznych ołtarzach, prawdopodobnie dzieło samoucznego rzeźbiarza wiejskiego. Dziś dwa razy do roku, w uroczystość św. Krzyża, odprawia się nabożeństwo. Jestto ekskurenda parafii w Rabce. Naprzeciw kościoła, po drugiej stronie gościńca, stoi licha karczma, pamiętna tylko tem, że w niej r. 1840 nocował Fryderyk August II, król saski, wracający z Tatr. Karczma ta zwie się „U św. Krzyża" lub „Przy kościele św. Krzyża." Por. *Chabówka*. *Br. G.*

Krzyż (Swięty), ob. *Kereszt* (*Szent-*).

Krzyżak 1.) os. leśna, pow. kaliski, gm. Żydów, par. Chełmce, odl. od Kalisza w. 11, dm. 1, mk. 13. 2.) **K.** kodłutowski, os., pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Unieck, odl. o 34 w. od Sierpca, 1 dm., 8 mk., 19 mr. gr. *Br. Ch.*

Krzyżaki 1.) leśnictwo, pow. odolanowski, 1 dm., 6 mk., należy do gm. i dom. Kwiatkowa. 2) **K.**, leśnictwo, pow. odolanowski, 1 dm, 6 mk., należy do hrabstwa Wielkich Przygodzic. *M. St.*

Krzyżaki, wś na praw. brz. Wilii, pow. wileński, 1 okr. adm., gm. Rzesza, o 14 w. od Wilna, 11 dm., 76 mk. katol. (1866).

Krzyżalewszczyzna, zaśc. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 2 dm., 25 mk. katol. (1866).

Krzyżańcowice, niem. *Krzyzanzowitz*, wś i dobra, pow. olesiński, niedaleko Prosny, o półtorej mili od Gorzowa; 21 bud., 27 dm., 437 mk. Dobra K. z folw. Łącznów i Stare Ławki, z hutą żel. Wziesko (Dobiac) stanowią część olbrzymiego (14442 mr. rozl.) klucza K., do którego jeszcze należą dobra: Gola i Neudorf. Samych lasów 7830 mr. Wś K. ma 16 osad i szkołę. *F. S.*

Krzyżanka, folw., pow. sieradzki, gm. Złoczew, par. Stolec, odl. od Sieradza w. 28, dm. 1.

Krzyżanki 1.) wś, pow. krobski, 20 dm., 158 mk., 37 ew., 121 katol., 25 analf. Poczta i tel. w Pempowie o 3 kil., st. kol. żel. Rawicz o 22 kil. 2.) **K.**, dom. tamże, 1192 mr. rozl., 5 dm., 91 mk., 6 ew., 85 katol., 47 analf. Niegdyś własność Błociszewskiego. 3.) **K.**, dom., pow. wągrowiecki, par. Gołańcz (Łaski, Lib. ben. I, 118); 1442 mr. rozl., 6 dm., 108 mk., 47 ew., 61 katol., 45 analf. Poczta i tel. w Gołańczy o 4 kil., st. kol. żel. Osiek o 20 kil. *M. St.*

Krzyżanów 1.) wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łęki (Łaski, Lib. ben. II, 489); dm. 19, mk. 141; ogólnej przestrzeni mr. 960, z czego mr. 839 ziemi pszennej i 121 mr. łąk i pastwisk; morgów zaś 113 należy do włościan. Według Tow. Kred. Ziemskiego, dobra K., własność braci Ciunkiewiczów, składają się z folwarków K. i Leonardów, wsi: K. i Marcinów; rozl. wynosi mr. 835; folw. Krzyżanowo grunta orne i ogrody mr. 455, łąk mr. 113, lasu mr. 7, nieuż. i place mr. 19, razem mr. 594, bud. mur. 11, z drzewa 10, płodozmian 5 i 10-polowy; folw. Leonardów: grunta orne i ogrody mr. 237, łąk mr. 1, nieuż. i place mr. 3, razem mr. 241, bud. mur. 2, z drzewa 2; wiatrak. Wieś K. osad 26, z gruntem mr. 101; wś Marcinów osad 8, z gruntem mr. 296. 2.) **K.**, kol., folw., karczma, pow. piotrkowski, gm. Krzyżanów, par. Milejów (Łaski, Lib. ben. II, 189). Odl. 8 w. od Piotrkowa, leży między Milejowem a Siomkami. Ma urząd gminny. W 1827 r. była to wś rząd., miała 41 dm., 241 mk., obecnie wś ma 72 dm. 509 mk., 1450 mr. (965 m. ornej); folw., majorat, ma 2 dm., 24 mk., 262 mr.; os. karcz., 1 dm., 10 mk., 2 mr. rząd. Gmina K. należy do sądu gminnego okr. V w Rosprzy, st. poczt. Piotrków, ma 10639 mr. obszaru i 3850 mk. (1867 r.). 3.) **K.**, kol. włośc., pow. brzeziński, gm. i par. Będków, ma 7 dm., 56 mk., 161 mr. ziemi. Ob. *Drzazgowa Wola*. *W. W.*

Krzyżanów, ob. *Krzyżanowo.*

Krzyżanów, niem. *Krzischney*, wś, pow. kładzki na Szląsku, par. Miesteczek.

Krzyżanówek, wś, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łęki (Łaski, Lib. ben. II, 489). Ma dm. 14, mk. 187; ogólnej przestrzeni mr. 694, w tem gruntu ornego przeważnie pszennego mr. 480, lasu mr. 191, łąk mr. 23. Włościanie, osad 24, posiadają mr. 97. W 1827 r. 14 dm., 168 mk. Gmina K. należy do sądu gminnego okr. III w Kutnie, gdzie i st. poczt. Ma 12160 mr. obszaru i 4862 mk. Gleba ziemi przeważnie pszenna; po nad Bzurą, stanowiącą granicę gminy, znajdują się rozległe łąki błotne, w części osuszone we wsiach Siemieniczki, Siemienice, Młogoszyn, Janki i Łęki, na przestrzeni około 1800 mr. W skład gminy wchodzą: Bielawy, Goliszew, Jagniątki, Julianów, Jamy, Janki, Kotliska, Kaszewy kościelne, K. dworne, K. Tarnowskie, Krzyżanów, Krzyżanówek, Konary, Leonardów, Lisie Jamy, Morele, Moników, Marcinów, Młogo-

szyn, Nagodów, Psurze, Pieśniki, Pawłowice, Palicynów, Rybie, Rustów, Swiniary, Syberya, Siemienice, Siemieniczki, Siemieńskie wyręby, Sklęczki, Stodółki, Wały, Wyręby, Wojciechowice małe, W. duże, Złotniki, Zawady, Żakowice. *W. W.*

Krzyżanowice 1.) wś, pow. iłżecki, gm. i par. Krzyżanowice. Leży przy drodze bitej, o 3 w. od Iłży. Posiada kościół par. drewniany, urząd gminny, gorzelnię i młyn wodny. W 1827 r. było tu 32 dm., 207 mk., obecnie 48 dm., 433 mk., 865 mr. ziemi dworsk., 433 m. włośc. i 43 m. poduchow. włośc. W XV wieku już istniał tu kościół drewniany, a wieś była własnością Jana h. Dębno (Dług. II, 475). Par. ma 1714 dusz. Kościół pod wezw. Najświętszej Maryi Panny i Wszystkich Swiętych, fundacyi Piotra z Krzyżanowic, herbu Dębno, łowczego sandomierskiego, konsekrowany był przez Zbigniewa z Oleśnicy, kardynała i biskupa krakowskiego. Początkowo płacono dziesięciny 7 grzywien do klasztoru miechowskiego, następnie do miejscowej parafii. Obecnie kościół drewniany ma od strony północno-zachodniej murowaną kaplicę Matki Boskiej; wybudowany został w roku 1546, odnowiony w roku 1706; ma ołtarze dwa: główny Wszystkich Swiętych i w kaplicy: Matki Boskiej Częstochowskiej. Z zabytków starożytności są tu tylko dwie ławki drewniane: jedna z herbami Nałęcz i Łabędź, druga z wypisanym rokiem 1625, i dwa portrety olejne na blasze Jana Krzyżanowskiego h. Dębno, zmarłego 1691 r., i żony tegoż Małgorzaty ze Starzyńskich h. Lis. W drugiej stronie osady w pośród cmentarza miejscowego wznosi się drewniany kościołek św. Otolii ze studzienką cudownej wody, wspominany już w aktach początków wieku XVI, a odnowiony przez Baltazara Jaksę Bykowskiego, cześnika żytomierskiego w roku 1768. K. były gniazdem rodziny Krzyżanowskich h. Dębno i od roku 1359 miały następujących dziedziców: Zbigniewa z Oleśnicy, łowczego krakowskiego; w wieku XV syna tegoż Piotra z Krzyżanowic, łowczego sandomierskiego, Stanisława syna i Jana wnuka tegoż Piotra; w XVI wieku: Jana, Piotra, Mikołaja, Stanisława, Jerzego, Jarosza czyli Hieronima, Sebastyana i Krzysztofa Krzyżanowskich; w wieku XVII: Krzysztofa, Wiktoryna, Mikołaja i Jana Krzyżanowskich; ten ostatni w roku 1688 sprzedał dobra Przesławowi Lanckorońskiemu, staroście skalskiemu, od którego w roku 1712 nabył Floryan Lisicki, miecznik województwa podlaskiego; w cztery lata później władali już Jan i Anna Zawiszowie, miecznikostwo podlascy; ci w r. 1755 wyposażyli temi dobrami córkę swą Ludwikę, żonę Baltazara Jaksy Bykowskiego cześnika żytomierskiego. W roku 1773 Roch Romer, starosta radomski, kupił dobra, po którego śmierci w roku 1806 dostały się Kajetanowi Dobrzyńskiemu; potem Brzusce i Dobieckim. Dobra K. składają się z folwarków: K., Huta al. Dobrzyń i Malenie. wsi: K., Huta-Dobrzyń, Kajetanów, Malenie; Aloizów, Florentynów al. Florencya i Walentynów. Rozległość wynosi mr. 1407; grunta orne i ogrody mr. 959, łąk mr. 50, wody mr. 7, lasu mr. 328, zarośli mr. 8, nieuż. i place mr. 48, w osadach mr. 7, bud. mur. 6, z drzewa 39, płodozmian 12-polowy; pokłady kamienia wapiennego i torfu. Wieś K. osad 59, z gruntem mr. 369; wieś Huta al. Dobrzyń osad 5, z gruntem mr. 10; wieś Kajetanów osad 40, z gruntem mr. 548; wieś Malenie osad 5, z gruntem mr. 8; wieś Aloizów osad 14, z gruntem mr. 228; wieś Florentynów al. Florencya osad 5, z gruntem mr. 75; wieś Walentynów osad 27, z gruntem mr. 450. Gm. K. należy do sądu gm. okr. I w Iłży, ma lud. 3290, rozl. 11245 mr., w tem ziemi dwor. 5154 mr. W gm. obfite pokłady kamienia wapiennego, który jednak wydobywa się w bardzo małej ilości na potrzebę pieców wapiennych i garncarzy iłżeckich, młyny wodne 3. W skład gm. wchodzą: Aloizów, Bujak, Chwałowice, Dobrzyńska Huta, Florencya, Gaworzyna, Jedlanka, Kajetanów, Krzyżanowice, Łubienka, Malenie, Małomierzyce, Nart, Nowosiółka, Płudnica, Starosiedlice, Trupienie i Walentynów. 2.) **K.**, wś nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Zagość, par. Krzyżanowice. Na lewo od drogi bitej z Pińczowa do Skalbmierza. Niegdyś była miastem z przywileju nadanego przez Władysława Jagiełłę (kod. dypl. pol. III i kod. Małop. 141) i rządziła się prawem magdeburskiem; dziś należy do margrabiego Wielopolskiego. Tutejszy kościół par. wystawiony był z kamienia w 1125 r., wspomina o nim Długosz (III, 152). W miejscu dawnego, teraźniejszy kościół wystawiony był przez Hugona Kołłątaja, rektora akademii krakowskiej i proboszcza krzyżanowickiego. Za staraniem jego kościół przyozdobiony został pięknemi obrazami pędzla Smuglewicza. W wielkim ołtarzu obraz przedstawia świętych patronów polskich, z prawej strony w ołtarzu Chrystusa nauczającego, a z lewej stworzenie świata i człowieka. Wieś ta w XIII w. była zniszczona przez Tatarów a następnie zaludniona jeńcami tatarskimi, czego ślady po dziś dzień w rysach mieszkańców wioski się przechowały. Podobne rysy oryentalne dość często dają się spotykać u mieszkańców wiosek w krakowskiem i świadczą o przymieszce rasy wschodniej do żywiołu słowiańskiego. Używanie przez ludność wiejską przy sukmanie dużych trójgraniastych kołnierzów, służących do okrycia głowy w czasie słoty, przypomina używane przez Tatarów baszłyki. W spisie

wsi z 1827 r. K. nazwane są wsią poduchowną i miały 73 dm., 484 mk. Par. K. dek. pińczowski 788 dusz. *Rostk.*

Krzyżanowice 1.) *małe*, przysiołek do Proszówek w pow. bocheńskim, leżą na lewym brzegu Raby, na północ od Proszówek, przy gościńcu salinarnym z Bochni do Sierosławic. Od zachodu są zasłonięte częścią puszczy niepołomickiej a na północ przypierają do Baczkowa; należą do parafii rzym.-katol. w Krzyżanowicach wielkich a urzędu poczt. w Bochni. 2.) K. *wielkie*, wś na prawym brzegu Raby, w pow. bocheńskim, ma parafią rzym.-katol. i szkołę ludową 3-klasową o jednym nauczycielu. Raba, omijając tutaj małe wzniesienie 200 m. npm., tworzy silne skręty i półwysep. Sam półwysep zajmuje kościół drewniany z r. 1320, zabudowania plebańskie i cmentarz, wieś zaś rozciąga się wzdłuż drogi z Bochni do Ujścia solnego. Gleba jest bardzo urodzajna. Mieszk. rzym.-katol. 420. Pos. więk. gminy miasta Bochni ma obszaru 91 mr. roli; pos. mniej. 229 mr. Znajduje się tutaj piękny most na Rabie. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. bocheńskiego, obejmuje Proszówki z Krzyżanowicami małemi, Gawłów stary i nowy, Słomlę i Rzyską z ogólną ludnością 1945 rzym.-katol., 170 ew. i 60 izrael. K. wk. graniczą na południe z kolonią niemiecką koło Bochni zwaną Karolinenhof, na północ z Gawłowem, na wschód z Krzeszowem i Ostrowem-borkiem. (Lib. ben. I, 118 i II, 130). *Mac.*

Krzyżanowice 1.) niem. *Kreuzenort*, wieś i dobra, pow. raciborski, na lew. brzegu Odry, tuż przy stacyi t. n. dr. żel. Wilhelma, o 168 kil. od Wrocławia, 81 bud., 175 dm., 977 mk. Dobra z folw. Lichtenberg, Maćkowiec (Knie wymienia też przys. Łapacz), cegielnią, wspaniałym zamkiem (piękna galerya obrazów), zwykłą rezydencyą księcia, i parkiem, mają 2392 mr. ziemi. Wieś ma 98 osad, 1441 mr. ziemi, kościół z XIV wieku, szkołę. Par. K. dek. raciborskiego 1869 r. miała 1510 katol., 5 ewang., 11 izrael. 2.) K., por. *Paschwitz*, pow. wrocławski. 3.) K., niem. *Kryczanowitz*, *Krischanowitz*, wś, pow. trzebnicki, par. Kopska wieś. 4.) K., por. *Krzezanowitz*. *F. S.*

Krzyżanowiec. Łaski, Lib. ben., wymienia wś t. n. w par. Janiszew.

Krzyżanówka, wś włośc., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno. Od Iłży 19 w. Gruntu mr. 719, dm. 34, mk. 390. W 1827 r. 30 dm., 211 mk. *Br. Ch.*

Krzyżanówka 1.) wioska, pow. winnicki, na pograniczu kijowskiej gub., gmina Małe Kutyszcze, par. Ostróżek, koło źródeł rz. Wytekły, 27 dm., mk. 150, ziemi 277 dwors., włościanie na czynszu, własność Grossena. 2.) K., wieś nad rz. Perejmą (Sarażynką), powiat bałcki, gmina Piszczana, parafia Bałta; 107 dm. *Dr. M.*

Krzyżanowo, wś, nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bądkowo, odl. o 34 w. od Lipna, ma 15 dm., 168 mk., 411 mr. gruntu. W 1827 roku 7 dm., 32 mieszk. Jest tu kościół (dom modlitwy ?) ewang., karczma i kuźnia. *Br. Ch.*

Krzyżanowo 1.) wś, pow. śremski, 12 dm., 170 mk., 1 ew., 169 katol., 20 analf. Poczta i tel. w Śremie o 8 kil., st. kol. żel. Czempin o 11 kil. 2.) K., dom. tamże, 2189 mr. rozl., 15 dm., 216 mk., 13 ew., 203 katol., 34 analf. Dawniejsza własność Wilczyńskich; w r. 1881 przeszła w ręce niemieckie. *M. St.*

Krzyżany, niem. *Krzisahnen*, wś, pow. dawniej ryński, obecnie lecki, st. p. Ryn, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajmowana. R. 1547 Jerzy von Diebes, star. ryński, sprzedaje Maciejowi Piance 4 włóki sołeckie na prawie magdeb. za 108 grz., celem założenia wsi dannickiej zwanej Krzyżany, na 40 włókach nad jeziorem Czarne, między Knisem, Nową wioską (?) i Wejdykami. Ob Kętrz., Ludność polska, str. 480. *Ks. F.*

Krzyżbork, niem. *Kreuzburg*, miasto w Prusach wschodnich, w pow. iławskim (Pr. Eylau), na południe od Królewca, między strugą Pesmer (dziś Pasmar) i Cauxter, jak się kiedyś nazywały, o 14 kil. od st. kolei żel. Tharau, ma st. poczt. i 1989 mk. Ludność ma niemiecką i protestancką. Jarmarów 11 odbywa się głównie na bydło, konie i kramne. K., w dawniejszej ziemi pruskiej Natangii, był przed tem miastem warownem. R. 1253 założył tu zamek mistrz krzyżacki Poppo von Osterna ku obronie przeciwko Prusakom. Siedzieli na nim tz. włodarze (Pfleger) krzyżaccy, z pomiędzy których są znani: Rudewich r. 1274, Klaus von Wossau 1468, Konrad von Lichenhain 1473, Jerzy Knötel 1490. R. 1261 Natangowie oblegają K., r. 1263 zdobyli miasto i zamek po 2-letnich walkach. R. 1266 jeszcze się K. znajduje w posiadaniu Prusaków. Dopiero w r. 1315 otrzymało miasto przywilej, w którym kościołowi nadane są 4 włoki. Po za miastem istniała tu jeszcze sławna kaplica św. Leonarda, przez krzyżaków wzniesiona; w niedzielę po św. Piotrze i Pawle odbywały się liczne pielgrzymki. Niemałe ofiary, składane przez wiernych, przywłaszczali sobie krzyżacy i dopiero po długim procesie na rz. kościoła wydali r. 1497. R. 1414 wraz z znaczną częścią Prus wschodnich K. dostał się Polsce; następnie jednak znowu odstąpiony. Po starym zamku teraz zaledwie ślady widać.

Krzyże, wś, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Sulerzyż, odl. o 9 wr. od Ciechanowa, ma 3 dm., 17 mk., 48 mr. gruntu.

Krzyże, por. *Krzyżówka*. *Kś. F.*,

Krzyżewko, niem. *Kriseffken* al. *Krzysöwken*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, oddawna przez polskich osadników zajmowana. R. 1559 Krzysztof von Glaubitz star. straduński, sprzedaje Januszowi Kirschner z Niedźwiedzkich, starszemu kościoła wieliczkowskiego, 6 wł. ziemiańskich, włókę za 50 grz., między granicami Urbana Wilkas, Tomka, Wojtka, Miśka i Jana braci z Niedźwiedzkich, a granicą litewską z 10-letnią wolnością. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 514. *Kś. F.*

Krzyżewo 1.) wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Truskolasy. R. 1866 folw. miał 640 mr. rozl., wś 15 os., 55 mr. gruntu. 2.) **K.**, okol. szlach., pow. makowski, gm. i par. Płoniawy. Leży w pagórkowatem położeniu i od niej pasmo całe wzgórzy nosi miano krzyżewskich. W obrębie jej mieszczą się wsie: K.-Borowe w 1827 r. 15 dm., 79 mk., K.-Dybczyzna 8 dm., 54 mk. K.-Marki 11 dm., 53 mk. K.-Jurki 7 dm., 29 mk. K.-Nadrzeczne 9 dm., 43 mk. W 1827 r. należały one do par. Podoś. K.-Jurki nosiły miano *Moki* (Maki zapewne). 3.) **K.**, wś, pow. mazowiecki, gm. Kowalewszczyzna, par. Waniewo. W 1827 r. podane w par. Sokoły, miało 13 dm., 106 mk. 4.) **K.**, ob. *Dąbrówka* t. I, 935, 57 i *Krzyżewy*.

Krzyżewo, al. *Czarnolesie*, folw., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 16 w. od Dzisny; 1 dm., 7 mk. katol. (1866).

Krzyżewo 1.) niem. *Krzisöwen*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, zdawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1471 Wit von Gich, komtur brandenburski, nadaje Bogdanowi 15 włók wolnych od czynszu, dziesięcin i tłoki na prawie magdb. Ob. Kętrz., Ludność polska str. 498. 2.) **K.**, niem. *Krzysewen*, wś, pow. łecki, st. p. Kalinowo. *Kś. F.*

Krzyżewy, al. *Krzyżewo*, ob. *Dąbrówka*, t. I, 935, 57. Kol. ta miała 1858 r. 9 mr. rozl.

Krzyzka, inaczej *Krzyska* (ob.) *karczma*.

Krzyżkowice, por. *Krzyszkowice*.

Krzyżkowice, niem. *Krzischkowitz*, r. 1505 *Krzyzkowicz*, 1581 *Ksiagienez*, i *Ksiongenitze*, wś i dobra, pow. rybnicki, o 1.7 mil na płd. zach. od Rybnika, o ćwierć mili na płd. od szosy rybnicko-raciborskiej, par. Pszów; 22 bud., 68 dm., 443 mk. Dobra mają 1863 mr. ziemi a wś. 389 mr.; wielce rozrzucona ludność pracuje głównie w kopalniach pszowskich i czernickich. Do K. należy przys. Sikorzec. *F. S.*

Krzyżkówko 1.) wś, pow. międzyrzecki, 4 dm., 39 mk., 27 ew., 12 kat., 9 analf. Poczta w Lewicach o 3 kil., st. kol. żel. i tel. Nowy Tomyśl o 23 kil. 2.) **K.**, dom., 826 mr. rozl., 6 dm., 59 mk., 29 ew., 30 kat., 17 analf. Własność Hara-Radlica. *M. St.*

Krzyżna 1.) góra i zczy t w Tatrach Niżnich, w części wschodniej, na płd.-zachód wsi Cieplic na Spiżu (Węgry), pod 37° 52' 20" wsch. dłg. g. F., a 49° 1' 10" płn. sz. g., na granicy gm. Krowian i Cieplic; wys. 1101 m. npm. 2.) **K.** *Wielka*, ob. *Krzyżne*. *Br. G.*

Krzyżne. 1.) Na zetknięciu się 3-ch grzbietów górskich: Wołoszyna, Buczynowych turni i Koszystej, w obrębie Tatr nowotarskich, rozpościera się dosyć znaczna płasienka, najmniej 260 kroków wszerz i wzdłuż mająca, od którego to położenia, t. j. krzyżowania się trzech grzbietów górskich, nosi miano Krzyżnego. Leży ona w grzbiecie wychodzącym od głównego grzbietu Tatr, od szczytu Swinnicy, naprzód na wschód przez Zawrat ku Koziemu Wierchowi, stąd zaś wprost na płn. po Granaty, i znowu na wsch. po Krzyżne. Odległość Koziego Wierchu od Swinnicy wzdłuż linii grzbietnej 2060 m.; od K. W. do Granatów 900; od nich po K. 1110 m. K. tworzy narożnik między dolinami Pańszczycą i Waksmundzką od płn., a Roztoką od płd. Leży pod 37° 42' 9" wsch, dłg. g. F. a 49° 13' 45" płn. sz. g. Na zach. od K. wznoszą się dumne Granaty, na które z K. przejścia nie ma. Od K. ku płn. bieży potężne ramię górskie, między dolinami Pańszczycą (od zach.) i Waksmundzką (od wsch.). Zwie się ono Koszystą Wielką (2192 m. szt. gen.), na którą od K. dogodne jest wyjście. Na płn.-wsch. wybiega od K. drugie ramię górskie, Wołoszynem zwane, tworzące ścianę między dolinami Waksmundzką (od płn.-zach.) i Roztoką (od płd.-wsch.). Szczyt najwyższy średni, na który wejście od K., wznosi się 2176 m. (Janota). Wzniesienie: 2122.4 m. (Loschan), 2160.67 m. (Janota). Na szczycie wznosi się schronisko, postawione r. 1880 przez Towarzystwo Tatrzańskie. Szczęśliwe położenie K. nadało mu rozgłos sławnego widoku do wnętrza Tatr. Stąd uwydatnia się widzowi cała potęga czarów przyrody górskiej, które opanowują umysł człowieka. Gdy się stanie twarzą do południa, ma się na zachód najbliższe turnie nad doliną Buczynową (Granaty), zasłaniające widok; na wschód poszarpany grzbiet Wołoszyna; przed sobą nieco na zachód czernią się cztery z pięciu Stawów Polskich, między nimi Wielki z Siklawą pod nim; nad i za nim wznosi się długi i wysoki grzbiet, Miedzianem zwany, po za którym wynurza się pasmo szczytów w najdziksze linie potarganych, z których odszczególniają się począwszy od zachodu: Krzywań, Furkot, Krótka, Ostra, Hruby Wierch, Szatan, Czubryna, Baszta, Pośredni Wierch, Mieguszowiecki szczyt, Rysy; za nimi krawędź Wysokiej, Kończysta, Ganek, Garłuch, Swistowa, Staroleśna, Sławkowski, Jaworowe Sady, Lodowy, Kołowy, Jagnięcy; przed nimi Szeroka Jaworzyńska; na wschodzie Murań, Hawrań, Szeroką

Żdżarska; Łomnica zakrywa Lodowy, najwspanialszy ze wszystkich dostrzeganych tu szczytów. Za sobą (od płn.) ma się grzbiet Wielkiej Koszystej, a po za nią od zachodu część Zakopanego, od wschodu Jaworzynę Rusinową, Podspady i część doliny Białki. Dalej ku północy Beskidy z Babią Górą, za któremi oko gubi się w krainie pagórkowatej. Trzy drogi wiodą z Zakopanego na K., wszystkie jedno dniowe. Pierwsza, najdalsza ale najprzystępniejsza, wiedzie z Zakopanego przez Jaszczurówkę na Waksmundzką polanę, stąd przez las w dolinę Waksmundzką, okrążając spód Wielkiej Koszystej, a z niej na K. Druga droga wiedzie z Zakopanego przez Jaszczurówkę do doliny Pańszczycy, a stąd od stawku Czerwonego po zachodnich stokach Wielkiej Koszystej w górę, po głazach i piargach. Trzecia drożyna przez Kuźnice, Boceń, Halę Królową, spód Zółtej turni, do doliny Pańszczycy, a od Czerwonego Stawku w górę po zachodnim stoku Wielkiej Koszystej. Jestto droga najkrótsza ale najprzykrzejsza. Czyt. E. Janota: Przewodnik w wycieczkach na Babią Górę do Tatr i Pienin. Kraków, 1860 (str. 43). M. Steczkowska: Obrazki z podróży do Tatrów i Pienin. w Krakowie, 1872 (str. 225—242). W. Eliasz: Szkice z podróży w Tatrach. Poznań, Kraków, 1874 (str. 4—22). Krzyżne Obrazek z podróży w Tatry. Kraków, 1875. Krzyżne, w III t. Pam. Tatrz. Kraków 1878 (str. 88—90). Nowy illustrowany przewodnik do Tatr i Pienin. Kraków, 1881. Kolbenheyer: Die Hohe Tatra. Teschen, 1881 (str. 105—107) i t. d. Piękna chromolitografia przedstawiająca widok z K. znajduje się w III t. Pamięt. Tatrzań. z r. 1878 na str. 88, zdjęty z natury przez Walerego Eliasza, a wykonany w zakładzie litograficznym M. Salba w Krakowie. Oprócz tego mamy w nowym Ilustr. Przewodniku Eliasza ilustracyą w fotocynkotypii, przedstawiającą widok z K. 2.) **K.** *Liptowskie*, u Korzistki *Krzyżny*, szczyt w Tatrach Liptowskich, w ścianie granicznej między dolinami Cichej (od zach.) a Koprowej (od wsch.), pod 37° 37' 30" wsch. dłg. g. F., a 49° 11' płn. sz., na płd. od Koprowej Wielkiej (ob.). Wznosi się 2040 m. (szt. gen.), 2132 m. (Fuchs), 2037 m. (Loschan), 2104 m. (Mapa Tatr Kolbenheyera), 2096.30 m. (Kolbenheyer). Fuchs zowie ten szczyt Wielką Koprową. (Patrz pod tą nazwą). Roth w wykazie pomiarów swoich umieszczonych w IV t. Ungar. Karpathen-Verein (str. 255) zwie ten szczyt Krisno (nazwa przekręcona). Od szczytu tego odrywają się dwie odnogi górskie: Wschodnia bieży wprost na południe; w niej szczyt bezimienny 1757 m. (szt. gen.), 1779 m. (Kolbenheyer), którego stok południowy pokrywa las Opalony (Opaleno) zwany, spuszczający się do doliny Koprowej. Odnoga zaś zachodnia bieży na południowy zachód i południe, tworząc łuk wygięty ku zachodowi. W niej szczyt bezimienny 1675 m. (szt. gen.), 1718 m. (Kolbenheyer) i szczyt 1453 m. (szt. gen.) Między obu ramionami, dolinką dziką z pod Krzyżnego, płynie potok Krzyżny, z początku na płd. a potem na zach. i po 4 kil. biegu uchodzi do Cichej. 3.) **K.**, także *Wielką Kryżną* zwany, szczyt w zach. części Niźnich Tatr, tworzący węzeł między Niźniemi Tatrami a Fatrą (ob.), na granicy 3-ch hrabstw: turczańskiego, liptowskiego i zwoleńskiego. Wzniesienie 1578 m. Ob. Niżnie Tatry. Także str. 867 w III t. Słownika. *Br. G.*

Krzyżno 1.) pustkowie, pow. odolanowski; 3 dm., 16 mk.; należy do wsi i gm. Granowca. 2.) **K.**, pustkowie, pow. odolanowski, 4 dm., 38 mk.; należy do wsi i gminy Swieca.

Krzyżny, ob. *Krzyżne Liptowskie.*

Krzyżny potok, pot. górski, tatrzański; ob. *Krzyżne Liptowskie.* *Br. G.*

Krzyżny Wierch, ob. *Hale Wiaterne.*

Krzyżolin, urzędowie *Kryżowlin*, wś, pow. bałcki, gm. Pieszczanka, 566 mk., ziemi włośc. 1107 dzies., dwor. 1242; należy do Brzozowskich. Założona przez Karola Brzozowskiego, nazwana od krzyża w środku postawionego i od drogi od tej wsi na krzyż idącej (Marczyński). *Dr. M.*

Krzyżopol, rus. *Kryżopol*, wś, pow. jampolski, gm. Tymanówka, mk. 710, dm. 123, ziemi włośc. 681, w tem pod domami 93, ornej 587, ziemi dwors. 465 dzies. St. kolei odesko-kijowskiej, od Żmerynki w. 97, od Odesy 265, od Kijowa 347, od Popieluch 20 (między Kniażowem a Rudnicą, Wapniarką a Popieluchami), telegraf, poczta. Cerkiew pod wezw. ś. Onufrego z 1112 paraf. i 46 dzies. ziemi; grunta równe, ziemia urodzajna. Należała do Czetwertyńskich, dziś Jaroszyńskich. *Dr. M.*

Krzyżów, niem. *Kritschen*, r. 1391 *Grodzisch*, wś, pow. oleśnicki, par. Oleśnica. Ma znakomitą owczarnię zarodową. *F. S.*

Krzyżowa, z przys. *Krzyżówką* (także *Krzyżówki*), wś w pow. żywieckim, leży nad potokiem Krzyżówką, dopływem Koszarawy, w okolicy górskiej, w Beskidach zachodnich, na płn.-zach. stoku granicznego ich grzbietu, na granicy Galicyi z Węgrami. Obszar wsi graniczy od płd. wsch. z wsią Półhorą (Orawa, Węgry). Granica ta ciągnie się grzbietem Beskidu babiogórskiego, od szczytu Weszki (948 m.) przez szczyt Beskid (923 m.) aż do szczytu Jaworzyny (1050 m.). Płn.-wsch. granica przytyka do obszaru Przyborowa i Jeleśni i ciągnie się grzbietem wzgórzy Przyborówki (882 m.) i Niwy polnej (730 m. i 757 m.), tworzących dział wodny między Krzyżówką a Koszarawą. Od płn. graniczy z Jeleśnią. Od zach. przypiera do obszaru Sopotni Wielkiej,

gdzie częściową granicę tworzy potok Wielka Sopotnia, a od płd. do Korbielowa. Przysiołek Krzyżówka na dolnym swym końcu wznosi się 594 m., a górny koniec wsi Krzyżowej, przy kaplicy, między Glinnym potokiem a Krzyżówką, 559 m. npm. Wś sama z domostwami rozpostarła się na lew. brzegu potoku, wzdłuż gościńca żywiecko-orawskiego. Obszar więk. posiadłości liczy roli or. 4, łąk i ogr. 4, pastw. 7, lasu 112 mr.; mniej. posiadł. roli or. 1770, łąk i ogr. 156, pastw. 1046, lasu 17 mr. austr. Zabudowań chłopskich 222 (1869 r.). W r. 1869 było mk. 1275 (męż. 613, kob. 662); w r. 1880 (31 gr.) 1383. Należy do dóbr arcyksięcia Albrechta. Sąd pow. w Żywcu, urząd poczt. i parafia łac. w Jeleśni. *Br. G.*

Krzyżowa, karczma na obszarze dworskim Uhersko, pow. stryjski.

Krzyżowa, karczma przy drodze z Woronowicy do Michałówki, pow. bracławski, gm. Obodne, par. Woronowica. *X. M. O.*

Krzyżowa, słow. *Kriż*, niem. *Kreuz*, węg. *Keresztfalva*, wś w hrab. spiskiem (Węgry), nad potoczkiem wpadającym poniżej do Popradu z praw. brzegu; zachodnią granicę od Buszowiec i Białej spiskiej tworzy Poprad; od płd. graniczy z obszarem Kieżmarku, od wsch. z Majerką, Hodermarkiem i Jurskiem; w pięknem, górskiem położeniu; we wschodniej stronie wsi wznosi się wzgórze Krzyżówka (Kreuzer Höhe, 868 m.). Wzniesienie wsi 624 m. (szt. gen.). W miejscu kościół łac. pod wezw. Narodzenia Pańskiego, jako filialny do parafii łac. w Kieżmarku. Około r. 1580 wdarł się tutaj protestantyzm; był tu wtedy kaznodzieją prot. Krzysztof Vandal; jego następcą w r. 1594 Abraham Christiani, senior fraternitatis inferioris fluvii Poprad. W r. 1600 poszedł do Bardyowa. W r. 1636 zaś kazał tu Piotr Jakób Clibanides, Pietką zwany. Jeszcze w r. 1747 miała K. swego pastora, niejakiego Krzysztofa Vandalusa, i dzielną pomoc u rodziny Horvath Stansith de Gradecz, która tutaj i w Strażce miała swe dobra. W r. 1867 postawiła sobie gmina kościołek prot. Liczy dusz rzym.-katol. 327, prot. 102, nieunit. 50, żyd. 4, razem 483 (w r. 1878). Poczta w Kieżmarku. *Br. G.*

Krzyżowa, góra we wschodniej części Niżnich Tatr, w obrębie gm. Popradu na Spiżu (Węgry), na płd. od niego, pod 37° 56' 7" wsch. dłg. g. F., a 49° 1' 10" płn. sz. g. Cała pokryta pięknym gęstym lasem świerkowym, łagodnie stacza się ku płn., stromo zaś od płd. do doliny Hornadu. Od zachodu zrasza jej stopy potok Cieplica (Teplic), a od wsch. oddziela ją od uroczego wzgórza Schlösschen gościniec, wiodący z Popradu do Hranownicy (Grenicz). Wznosi się 943 m. npm. (szt. gen.).

Krzyżowa dolina, ob. *Krzyżowe doły*.

Krzyżowa droga, pustkowie, pow. ostrzeszowski, 3 dm., 22 mk.; należy do wsi i gm. Olszyny.

Krzyżowa góra, także *Križowa hora*, lesista góra, po zachodniej stronie wsi Kacwina, w hrab. spiskiem (Węgry), w północnych odnogach Magóry spiskiej, między Kacwińską rzeką od wsch. a Kacwińskim potok. (od zach.). Wzniesienie 767 m. (szt. gen.) *Br. G.*

Krzyżowa karczma, niem. *Kreuz-Krug*, według nowych map wojskowych osada, pow. brodnicki, przy granicy pow. chełmińskiego, w pobliżu wsi Iwanki, w okolicy lesistej. Podana u Kętrzyńskiego, w skorowidzach nie.

Krzyżowany, niem. *Kreisewitz*, wś, pow. głupczycki, o 5 kil. od Głupczyc; 83 bud., 64 dm., 448 mk., 42 osad, 2855 mr. rozl., kościół filialny parafii Krzyżowice, Kreutzendorf (ob.).

Krzyżowa wieś, węg. *Keresztfalva*; ob. *Krzyżowa*.

Krzyżowa Wola, wś włośc. nad rz. Lubianką, pow. iłżecki, gm. i par. Wierzbnik; odl. 20 w. od Iłży, ma 26 dm., 156 mk., 196 mr. ziemi włośc. W 1827 r. w par. Wąchock, była wsią duch., miała 14 dm., 90 mk. W XV w. należała do klasztoru wąchockiego. (Dług. II, 478 i III, 414). *Br. Ch.*

Krzyżowe doły, *Krzyżowa dolina*, niem. *Kreuzthal*, kol., pow. opolski, par. Krasiejów, o 3 mile od Opola, nad granicą pow. wielkostrzeleckiego, 1776 r. założona; 34 bud., 63 dm., 478 mk., 109 osad. *F. S.*

Krzyżowice 1.) niem. *Kreuzdorf*, wś i dobra, pow. pszczyński, o 7 kil. od Żarowa, na granicy pow. rybnickiego, 108 bud., 96 dm., 703 mk. Wś ma 80 osad, 2588 mr. rozl., kościół wzniesiony 1801 przez prob. Skrzyżowskiego. Dobra, 878 mr. rozl., wchodzą w skład księstwa pszczyńskiego. Par. K. dek. żarskiego 1869 r. miała 1798 katol., 382 ewang., 5 izr. 2.) **K.**, por. *Kreutzendorf* i *Gołuszowice*.

Krzyżówka, al. *Krzyżówki*, nazwa dawana osadom karczemnym, leżącym przy krzyżujących się (rozstajnych) drogach lub drobnym osadom zakładanym na gruntach noszących tę nazwę od swej konfiguracyi lub położenia w punkcie zetknięcia się linij granicznych. *Br. Ch.*

Krzyżówka 1) wś, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. W 1827 r. 6. dm., 37 mk. 2.) **K.**, os. leśna nad rz. Pilicą, pow. rawski, gm. Góra. Należy do spółki: Lilpop, Rau i spółka. 3.) **K.**, wś i os., pow. kaliski, gm. Kamień, par. Lisków, odl. od Kalisza w. 16; wś K. wraz z wsią Koźlątków ma dm. 17, mk. 274; osada dm. 3, mk. 10. Por. *Koźlątków*. 4.) **K.**, os. karcz., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 26 w., dm. 1, mk. 2. 5.) **K.**, os. leśna, pow. kaliski, gm. i par. Kościelec, odl. od Kalisza w. 25, dm. 1, mk. 7. 6.) **K.**, os., ob. *Janków*, pow. kaliski, gm. Zborów. Zapewne ta sama co pod gminą Kamień powyżej,

7.) **K.**, wś i os. karcz., pow. turecki, gm. i par. Tokary, odl. od Turku w. 15; wś K. wraz z wsią Myszkowice dm. 13; os. karcz. dm. 1, mk. 3. 8.) **K.**, kol. włośc., pow. łaski, gm. Dzbanki; 6 dm., 71 mk., 68 mr. ziemi (28 ornej). Por. *Korablew*. 9.) **K.**, os. leśna rząd., pow. częstochowski, gm. Węglowice, 1 dm., 8 mk., 15 mr. rozl. 10.) **K.**, trzy os. karczemne, pow. częstochowski; a) gm. Opatów, 1 dm., 5 mk., 4 mr. rząd.; b) gm. Rędziny, dwie osady. 11.) **K.**, os. włośc., pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Łukome, odl. o 27 w. od Rypina, 2 dm., 9 mk., 34 mr. gruntu. 12.) **K.**, folw. pryw. i karczma, pow. rypiński, gm. i par. Rogowo, 2 dm., 48 mk., 56 mr. gruntu (30 mr. ornego). 13.) **K.**, os. leśna, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Wielka, odl. o 24 w. od Przasnysza, 1 dm., 9 mk., 4 mr. gruntu. 14.) **K.**, por. *Krzyżówki*. *Br. Ch.*

Krzyżówka 1.) zaśc., pow. trocki, 1 okr. adm., 18 w. od Trok, 1 dom, 9 mk. izr. 2.) **K.**, zaśc., pow. trocki, 2 okr. adm., 35 w. od Trok, 2 dm., 6 mk. katol. 3.) **K.**, zaśc., pow. wileński, 1 okr. adm., o półtorej w. od Wilna, 4 dm., 38 mk., 34 katol., 4 izr. 4.) **K.**, nad rz. Swiranką, karczma przy trakcie z Wilna do Mińska, za Rukojniami, o 18 w. od Wilna, 5 okr. adm., 1 dom, 5 mk. izr. 5.) **K.**, zaśc., pow. wileński, 2 okr. adm., o 42 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. katol. 6.) **K.**, zaśc., pow. wileński, 4 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 3 dm., 18 mk., 11 katol., 7 izr. 7.) **K.**, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 62 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. 8.) **K.**, folw., pow. święciański, 2 okr. adm., o 41 w. od Swięcian, 1 dom, 5 mk. katol. 9.) **K.**, folw. nad jez. Bałta, pow. święciański, 2 okr. adm., o 48 w. od Swięcian, 1 dom, 6 mk. katol. 10.) **K.**, zaśc., pow. wilejski, o 66 w. od m. pow. Wilejki, 1 okr. adm., 1 dom, 7 mk. prawosł. (1866).

Krzyżówka 1.) wś, pow. sądecki, par. gr.-katol. Rostoka Wielka, o 6 kil. od st. p. w Krynicy, w położeniu górzystem, przy drodze powiatowej prowadzącej od N. Sącza, która na górze Krzyże zwanej, przy karczmie Huta (743 mt.), rozdziela się na dwie odnogi, prowadząc na prawo do słynnego zdrojowiska Krynicy a na lewo przez Tylicz do Bardyjowa na Węgrzech. Rozległość 418 mr., gleba zimna owsiana, posiadłość wyłącznie mniejsza. Dm. 36, mk. 185 wyzn. gr.-katol. Attyn. dóbr Nawojowy hr. Edwarda Stadnickiego. 2.) **K.**, ob. *Krzyżowa*, pow. żywiecki. *M. Ż. S.*

Krzyżówka, wś i leśnictwo, niem. *Krüsau*, pow. gnieźnieński; 4 dm., 40 mk., wszyscy katol.; 12 analf. Poczta w Witkowie o 6 kil.; st. kolei żel. w Gnieźnie o 15 kil.

Krzyżówka, według Kętrzyńskiego wieś w pow. toruńskim, na mapach wojskowych ani w skorowidzach niewspominana. *Ks. F.*

Krzyżówka 1.) potok górski, wytryska w Beskidzie zachodnim, w dziale babiogórskim, z zachodniego stoku granicznego grzbietu między Galicyą a Orawą (Węgry), z pod Orawskiego Beskidu (923 m.), w Krzyżówce, przysiołku wsi Krzyżowej, w pow. żywieckim, kilku strugami; płynie między domostwami Krzyżówki na zach., a zabrawszy w Krzyżowej z lew. brzegu potok Glinny (ob.), zwraca się zrazu na północny zach., potem na płn. i w Jeleśni uchodzi z lew. brz. do Koszarawy. Nad doliną potoku od strony północnej wznosi się Przyborówka, góra lesista (882 m.), której przedłużenie płn.-zach. tworzą wzgórza zwane Niwą rolną (757 m.), jako dział oddzielający dolinę K. od doliny Koszarawy. Nad lewym t. j. zachodnim brzegiem doliny K. wznoszą się wzgórza orne (725 m.), oddzielające tę dolinę od doliny potoku Sopotni. Doliną tego potoku wiedzie gościniec bity półhorańsko-żywiecki (z Orawy przez przesmyk „Na glinie“ 809 m.. do Galicyi). Porusza kilka młynów i traczów. Długość biegu 11 kil. 2.) **K.**, potok źródlany rz. Kamienicy, dopływu Dunajca (ob. t. III, str. 746); wypływa w płd.-wsch. stronie wsi Krzyżówki, w pow. sądeckim, nieopodal karczmy Hutami zwanej, na granicy tejże gminy z Mochnaczką niźnią, płynie na płn. zachód a potem na zachód, wzdłuż gościńca nowosądecko-muszyńskiego, przerznąwszy go wśród swego 2-kilometrowego biegu. Na obszarze gminy Roztoki Wielkiej łączy się od lew. brz. z potokiem Roztoką, dając początek rzece Kamienicy. Źródła leżą 743 m. npm.; połączenie się z Roztoką 561 m. npm. Od strony północnej nad potokiem wznosi się góra lesista Pasieczna (793 m. npm.). *Br. G.*

Krzyżówka, niem. *Kreuzhübel*, węg. *Kereszthalom*, wzgórze na Podhalu spiskiem, po wschodniej stronie doliny wielickiej, przy wejściu do tejże, nad Wodą Wielicką, między nią (od zach.) a Wodą Anny (od wsch.). Wzniesienie 1423 m. (Fuchs), 1275 m. (szt. gen.), 1418 m. (Kolbenheyer). *Br. G.*

Krzyżówki 1.) os., pow. włocławski, gm. Pikutkowo, par. Wieniec. 2.) **K.**, wś gosp., pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka (ob.). Dm. 8, mk. 90, z tych 29 ewang. Ziemi 45 mr. 3.) **K.**, os., pow. włocławski, gm. i par. Lubień. 4.) **K.**, wś i os., pow. kolski, gm. Drzewce (ob.), par. Umień, odl. od Koła w. 19. Wś ma dm. 8, mk. 55; os. dm. 1, mk. 3. 5.) **K.**, os. włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. o 22 w. od Sierpca, ma 1 dm., 7 mk., 33 mr. gruntu. 6.) **K.**, wś, pow. lipnowski, gm. Skępe, par. Rogowo, odl. o 18 w. od Lipna, ma 1 dm., 15 mk., 4 mr. gruntu. 7.) **K.**, wś i rum. nad jez. Ostrowite, pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Ostrowite, odl. o 7 w. od Lipna, ma 13 dm., 190 mk., 239 mr.

ziemi ornej. 8.) K.-*Boguckie*, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. o 14 w. od Lipna, ma wiatrak, 5 dm., 58 mk., 49 mr. gruntu. 9.) K., por. *Krzyżówka*. *Br. Ch.*

Krzyżówki, ob. *Komorsk*.

Krzyżówki, ob. *Kalborno*.

Krzyżówko, leśnictwo, pow. średzki, 3 dm., 15 mk., należy do dom. i gm. Gołuń.

Krzyżówko, niem. *Krzysewen* al. *Krzysowken*, wś, pow. oleck.i Ob. *Krzyżewko*.

Krzyżownica, niem. *Westfelde*, wś i folw., pow. mogilnicki; folw. ma 791 mr. rozl.; 6 dm., 77 mk., 10 ewang., 67 katol.; 32 analf. Poczta w Wylatowie o 3 kil.; st. kol. żel. i tel. w Mogilnie o 8 kil. *M. St.*

Krzyżownik, wieś, gm., folw. i dom., pow. poznański; folw. ma 1226 mr. rozl.; dom. ma 2 miejsc.: a) K. dom.; b) Michałowo, karczmę; 870 mr. rozl., 56 dm., 442 mk.; 34 ewan., 408 katol.; 133 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel w Poznaniu o 9 kil. *M. St.*

Krzyżowniki 1.) I, wś, pow. średzki, 4 dm., 52 mk., wszyscy katol.; 28 analf. Poczta i tel. w Kurniku o 7 kil.; st. kol. żel. Gądki o 5 kil. 2.) K. II, wś, pow. średzki, 8 dm., 78 mk., wszyscy katol.; 40 analf. *M. St.*

Krzyżowniki, niem. *Kreuzendorf*, r. 1270 *Villa sive Curia ad crucem*, wś, pow namysłowski, ma kościół paraf. katol. na wzgórzu, na którem jeszcze jeden ze smogorzewskich biskupów krzyż wznieść kazał. Par. K. dekan. rychtalskiego 1869 r. miała 1810 katol., 800 ewang., 6 izr. *F. S.*

Krzyżowo al. *Rynie*, dok. *Krzyszowa*, *Ringen*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, zdawna ludnością polską osadzona. R. 1562 książę Olbracht nadaje komornikowi straduńskiemu Maciejowi Jeżowiczowi 3 wł. w K. nad strumykiem Czerwonką. R. 1614 proszą Maciej, Grzegorz i Jan Jeżowie z Piątek o odnowienie zniszczonego przez ogień przywileju, który mniej więcej 30 lat temu nabyli, 5 wł. za 250 grz. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 518. *Kś. F.*

Krzyżowski folwark, ob. *Czarnowąs*.

Krzyżowy wierch 1.) szczyt i góra w Magórze spiskiej, na zachodniej granicy gm. Osturni na Spiżu (Węgry), nad źródłowiskami Kacwińskiej rzeki (t. III, 651) i Jurgowczyka, dopływu Białki. Wznosi się do 933 m. npm. pod 37° 51' 40" wsch. dłg. g. F., a 49° 20' płn. sz. g. 2.) K.-*wierch*, szczyt i góra w dziale Magóry spiskiej, na granicy gmin Łapszanki i Łapsz wyżnich, na Spiżu (Węgry), pod 37° 52' 7" wsch. dłg. g. F., a 49° 21' 28" płn. sz. g. Stok zachodni spada łagodnie do pot. Łapszanki, a na stoku płn.-wsch. lasem pokrytym nastaje Hotarny potok, dopływ Łapszanki. Wzniesienie 1041 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Krzyżpork, ob. *Krzyżbork*, *Kryżbork*.

Krzyżtopol, ob. *Krzysztopol*.

Krzyżyk 1.) os., pow. gostyński, gm. i par. Kiernozia. 2.) K.-*Chruśliński*, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno. 3.) K.-*Iłowski*, folw., pow. sochaczewski, gm. i par. Iłów (ob.). W 1827 r. 2 dm., 27 mk. *Br. Ch.*

Krzyżyki 1.) mała osada wiejska na połud. krańcu pow. ihumeńskiego, blisko gościńca wiodącego z m. Piaseczna do Kuczynki, ma osad 4, okrąg policyjny 1 uździeński. 2.) K., mała osada i karczma w pow. ihumeńskim, przy gościńcu wiodącym z Mińska do Słucka, o wiorst prawie 5 ku północy i zachodowi od Mikołki położone, należy do dominium Samuelowa ks. Wittgensteina. *Al. Jelski.*

Ksany, wś i folw., pow. pińczowski, gm. Opatowiec, par. Stary Korczyn. Szkoła elementarna.

Ksawercin, folw., pow. turecki, gm. Niewiesz, par. Uniejów, odl. od Turku w. 29, od rz. Warty w. 2. Ma 3 dm., 61 mk., 279 mr. rozl., 9 bud., płodozmian 4-polowy. Należał do dóbr Jankowice (ob.).

Ksawerów 1.) kol., pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka. Por. *Konary*. 2.) K., wś, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Lutkówka. Por. *Jeżewice*. 3.) K., pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów. 4.) K., wś, pow. łęczycki, gm. i par. Sobótka, odl. 16 w. od Łęczycy, dm. 14, mk. 194; gruntu piaszczystego mr. 425; mieszkańcy przeważnie wyznania ew.-augsburs. 5.) K., folw., pow. turecki, gm. Strzałków, par. Przespolew; odl. 18 w. od Turku, ma 1 dm., 14 mk., 15 mr. roli ornej, 159 mr. lasu. 6.) K., kol., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza 18 w., ma dm. 27, mk. 203. 7.) K., folw. dóbr Pietrzyków, pow. słupecki. 8.) K. al. *Ksawerowskie budy*, kol., pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny, ma 12 dm., 73 mk., 55 mr. obszaru. 9.) K., kol. i os. karcz., pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce; kol. ma 8 dm., 90 mk., 102 mr. ziemi; os. karcz. z nazwą *Winiek*, należy do dóbr Sulmierzyce; ma 1 dm., 5 mk., 10 mr. 10.) K., kol. włośc., pow. łaski, gm. Widzew, par. Pabianice, ma 110 dm., 942 mk., 540 mr. ziemi włośc. 11.) K.-*Stary*, wś, i K.-*Nowy*, wś, pow. radomski, gm. i par. Stromiec. K.-Stary odl. 31 w., K.-Nowy 26 w. od Radomia. K.-Stary ma 49 dm., 374 mk., 840 mr. ziemi włośc. i 14 mr. dworsk.; K.-Nowy zaś 19 dm., 126 mk., 331 mr. obszaru. 12.) K., folw., pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Mokrsko dolne, nad Nidą, ma 371 mr. rozl., t. j. grunta orne i ogrody mr. 7, łąk mr. 37, pastw. mr. 62, wody mr. 18, lasu mr. 239, nieuż. i place mr. 8, bud. z drzewa 3, młyn wodny. Folw. ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Kotlice. 13.) K., kol., pow. pińczowski,

gm. i par. Sancygniów. Kolonia zamieszkana przez żydów pod Działoszycami. Fabryka mydła i świec. Ob. *Łabędź*. 14.) **K.** al. *Mościska*, wś, pow. chełmski, gm. Żmudź, par. Kumów (rus. Kleszczów). Por. *Husynne*. *Br. Ch.*

Ksawerów, *Ksawerówka*, *Ksawierów*, mko, pow. owrucki, niedaleko granicy pow. radomyskiego i źródeł rz. Kamionki, o 13 w. od Bazaru. R. 1870 miało 401 mk., w tem 224 izr., 73 dm., kaplicę katol. par. Narodycze, cerkiew. W Staroż. Polsce Bal. i Lip. czytamy: „Władysław IV w przywileju 7 marca 1634 r., danym w obozie za Smoleńskiem na Bogdanowej okolicy, przemawia: „Do ozdoby y rozszerzenia państw to siła pomaga, gdy gęste osady porządnych miast osiadają, w którychby ludzie nietylko poznania prawdziwey czci Boskiey, ludzkiego życia, chrześ. cnot (wspólnym obcowania iako w iakim obrazie powaby maiąc) obraz na sobie wyrażali, ale tesz Rplitey ozdobą, Państwa pomocą y ratunkiem być mogli. Czego acz wszędzie w państwach naszych mieć życzemy, tam iednak osobliwie, kędy w dzikich pustiniach y lasach ludzie mieszkaiąc, nietylko o powinności chrześ. mniey wiedzą, ale tesz y praw obcowania ludzkiego zapominaią: w czym chcąc się oyczyznie przysłużyć y wszystkim obywatelom wygodzić, xiądz Ign. Jelec pokładał y opowiadał przed nami, iako z własney oyczyzny swey, fundatią collegium Owruckiego S. J. y convict na młodź szlachecką powiatu Owruck. uczynił, a pewne dobra swoie na convict dla mistrzów y nauczycielów, którzyby zarosłe y zdziczałe dowcipy ich ćwicząc, woli Boskiey y życia przystoynego w nich cnoty szczepili, zapisał, prosząc: abyśmy pomienioną fundatią, pod obronę y protectią naszę wziąwszy, w gruncіech iego oyczystych, na fundatią collegium od niego zapisanych, sadzić miasto Xawerów pozwolili. A tak my, na prożbę onego się nakłoniwszy y tę fundatią pod obronę y protectią wziąwszy, natośmy się skłonili: aby x. Ig. Jelec, lubo to successorowie iego, starsi colleg. Owruckiego, miasto Xawerów nazwane, na uroczyszczach Borysowskiego cierkwiscza, nad rzeką Kamionką, na gruncie Litwinowskim, iako na surowym korzeniu osadzić mogli, pozwoliliśmy, daiąc tegosz miasta miesczanom, dla lepszego porządku ich y zachowania prawo Maydeburskie. Daiemy przytem miłościwie wolność: aby wszędzie towary wszelakie y kupować y przedawać bes wszelakiey przeszkody mogli; nadto abyśmy y pożytki temus miastu opatrzyli, chętnie targi w poniedziałek y w piątek pozwalamy, a iarmarki: ieden na ś. Ignacego Loiolle fundatora zakonu, którego tesz czasu ś. Illii ruskiego święto przypada, drugi na d. 1 lutego postanawiamy.“ O przeniesieniu tutejszego kollegium i wcieleniu go do owruckiego stanowi uchwała sejmu 1678 r.: „ponieważ obywatele Wtwa kijows., bez kapłanów y koś. teraz zostaiący, sami ultro a patribus Soc. Jesu tego żądaią, aby Collegium z Xawerowa z między lasów, woyną funditus zniesione, do Owrucza in meditulium Polesia przenieśli, na to im pół góry, gdzie horodnie swoie szlachta miewali, w beśpiecznym mieyscu, dla koś. y szkół wystawienia konferuią, tedy my to approbuiemy.“—Mała ta mieścina ma kahał żydowski, który 1772 r. opłacał pogłównego 192 złr. Po supresyi zakonu jezuitów, Onufry Bierzyński nabywa K. 1774 r. a raczej dziedziczy na niem jako posesor dóbr komisyi edukacyjnej. W 4 lata potem K. jest w posesyi hr. Krasickich. Oprócz K. należały też do jezuitów owruckich pobliskie dobra Bazar i Kalinówka. *F. S.*

Ksawerów, ob. *Ksawerowo*.

Ksawerów, właściwie *Ksawerówka*, pow. sokalski.

Ksawerowa al. *Dubowo*, wś, pow. czerkaski, o 5 w. od Orłowca na zachód, u źródeł rz. Miedzianki, 1005 mk., cerkiew, która 1746 jeszcze nie istniała. Niegdyś dziedzictwo Lubomirskich, potem Mniszków.

Ksawerówek, wś, pow. łęczycki, gm. i par. Sobótka, odl. 16 w. od Łęczycy, dm. 8, mk. 96, gruntu ornego ziemi lekkiej mr. 293. Mieszkańcy po większej części wyznania ewang.-augsburs. *W. W.*

Ksawerówka 1.) kol., pow. pińczowski, gm. i par. Kościelec (ob.). 2.) **K.**, pow. krasnostawski, gm. i par. Fajsławice.

Ksawerówka 1.) wioska, pow. winnicki, na pograniczu lityńskiego, nad rz. Korczmanem, dopływem Wiszni, gmina Józwin; dm. 35, mk. 220, ziemi włośc. 357, dwors. 518 dz., parafia katol. do Lityna. Należy K. do sukces. Dydyńskiego. 2.) **K.**, przysiołek nad rz. Tarnawą, pow. uszycki, par. Supruńkowce, ma 22 dm.; należał do Szydłowskich, potem Łozińskich, dziś Jaroszyńskiego. *Dr. M.*

Ksawerówka, wieś, pow. wasylkowski, przy drodze z Wasylkowa do Białej cerkwi, nad strugą Potok, założona przez hetm. Ksaw. Branickiego; 1117 mk., cerkiew z r. 1843 p. w. ś. Katarzyny, na cześć cesarzowej Katarzyny. Do parafii prawosł. K. należy wś Maryanówka.

Ksawerówka 1.) część Łopatyna, pow. brodzki. 2.) **K.** al. *Romanówka*, część wsi Tartakowa, właściwie obszar dworski, pow. sokalski, 70 mk. Tu się urodził powieściopisarz Józef Dzierzkowski.

Ksawerowo 1.) kol., pow. kolski, gm. Czołowo, par. Wrząca wielka, odl. od Koła 11 w.; ma dm. 5, mk. 33. Jestto kol. wieczystoczynszowa na gruntach dóbr Wrząca. 2.) **K.**, kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Wyso-

kie, par. Krzymów; na prawym brzegu Warty, na wschód Konina o 15 w. odl., ma powierzchni 414 mr., ludn. mięszanej polsko-niemieckiej 179, grunt piaszczysty, obfitość łąk i pastwisk, podlega zalewom. Mieszkańcy, prócz rolnictwa, trudnią się spławem drzewa tratwami. Kol. K. należała do dóbr Krzymowa; w r. 1846 rozkolonizowana. 3.) K., kol., pow. koniński, gm. i par. Kramsk. Leży na wschód półn. 16 w. od Konina, od rz. Warty w. 5 1/2, ma powierzchni 161 mr., 73 mk., grunt żytni, przeważnie łąki. Por. *Kramsk*. *J. Chor.*

Ksawerowo, folw., pow. trocki, 1 okr. polic., nad jez. trockiem, o 6 w. od Trok; 1 dm., 7 mk. katol. (1866).

Ksawerowskie Budy, ob. *Ksawerów*, pow. brzeziński.

Ksawery 1.) kol., pow. warszawski, gm. i par. Mokotów. Leży tuż przy Królikarni; tu wychowańcy Instytutu moralnej poprawy dzieci w Mokotowie oddają się nauce ogrodnictwa. 2.) K., kol. i kopalnia, pow. będziński, gm. Górnicza, par. Będzin. Kol. ma 18 dm., 232 mk. i 3 mr. ziemi, zakł. górniczy 1 dm., 8 mk., 15 mr., własność rządowa. Ob. *Dąbrowa górnicza*. 3.) K., rum. i wś włośc., pow. rypiński, gm. i par. Chrostkowo; ma 11 dm., 79 mk., 330 mr. obszaru. 4.) K., wś włośc., pow. lipnowski, gm. Kikoł, par. Chrostkowo. Ma 4 dm., odl. 11 w. od Lipna, 35 mk., 67 mr. obszaru. Por. *Kikol*. *Br. Ch.*

Ksaweryn, folw., pow. opatowski, gm. i par. Ćmielów; 1 dm., 12 mk., 193 mr.; należy do dóbr Brzóstowa ks. Druckiego-Lubeckiego.

Ksaweryn 1.) folw. pryw., pow. dzisieński, o 11 w. od Dzisny, 1 okr. adm., gm. Ihumenowo, 2 dm., 12 mk. katol. (1866). 2.) K. Tejże nazwy osadę spotykamy w pow. wileńskim, gm. Muśniki. Może *Ksawerynowo* (ob.).

Ksaweryno, folw. nad rz. Dziśnienką, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 49 w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. katol. (1866).

Ksawerynów 1.) kol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. (?). Ma 17 dm., 90 mk., 230 mr. obszaru. 2.) K., kol., pow. garwoliński, gm. Podłęż, par. Maciejowice. Podana w spisie Zinberga. W urzęd. spisie gub. siedl. pominięta (Pam. Kniżka z 1878 r.). Por. *Krępa*. *Br. Ch.*

Ksawerynów 1.) po łotew. *Sawierynowa*, wś w pow. dyneburskim, parafii Nidermujża, własność Bol. Łabuńskiego. 2.) K., folw. w par. Warków.

Ksawerynowo 1.) folw. nad Wilią, na lew. brzegu, pow. wileński, 2 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol. Własność Piłsudzkiego. Gorzelnia. 2.) K. albo *Sorokalnie*, folw., pow. święciański, 2 okr. adm., o 37 w. od Swięcian, 2 dm., 18 mk. katol. (1866).

Kschonz (niem.), ob. *Książ*.

Ksebki, *Ksepka*, wś, pow. kolneński, gm. Turośl, par. Myszyniec. Leży nad kanałem bagien Turośli, śród błot, ma 90 dm., 766 mk., 1841 mr. obsz. Por. *Kolno*, IV, 226. *Br. Ch.*

Kseksoły, ob. *Budziszewo*.

Ksiagenez (dok.). Tak się zwały r. 1581 Krzyżkowice, pow. rybnicki.

Ksiądz, zarówno w znaczeniu *książę*, jak i *duchowny*, stanowi źródłosłów nazw: Książ, Książnice i t. p.

Księdzlas, ob. *Książlas*.

Księdzyki, ob. *Kołtów*.

Księgienice, ob. *Książenice*, pow. rybnicki.

Książ 1.) wś, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi; odl. 24 w. od Opoczna, ma 13 dm., 88 mk., 257 mr. ziemi włośc. i 1 mr. rządowej. 2.) K.-*Wielki*, os., przedtem mko, nad rz. Nidzicą, pow. miechowski, gm. i par. Książ Wielki. Leży na wzgórzu, w malowniczem położeniu, przy drodze bitej z Miechowa do Jędrzejowa, odl. 11 w. od Miechowa. Posiada kościół par. murowany i drugi poklasztorny, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę początkową, pałac ordynatów. W 1827 r. było tu 101 dm., 752 mk.; w 1860 r. 104 dm. (w tem 89 murow.), 910 mk. (478 żydów), obecnie jest 120 dm. i do 1200 mk. Jestto starożytna osada, albowiem Stefan herbu Topór, wojew. krak., około 1120 r. żyjący, pisał się hrabią z Książa. Był on przodkiem rodziny Tęczyńskich. W czasie bezkrólewia 1383 r. Ziemowit ks. Maz., ubiegający się o rządy państwa, „kazał zburzyć i spalić dobra dziedziczne Spytka z Melsztyna, Ksiądz nazwane, iż ten wojew. krak., młodzik, ledwo 18 lat wieku mający, trzymając prawie czoło strony przeciwnej, najwięcej mu przeszkadzał do korony. Kazimierz IV, przychylając się do próśb Jana z Tęczyna kaszt. zawichos., pragnącego polepszyć stan miasta swego Kszianz, postanawia 1485 r. jarmarki na ś. Wawrzyniec i na święto 11 tys. Panien. Król zaś Zygmunt I uwalnia 1511 r. miasto Xiansch od wszelkich podatków, a mianowicie od czopowego na rok jeden. Majętność ta, przez długi przeciąg czasu, zostawała w posiadaniu Tęczyńskich, z tych Jan wojew. sandom. (zmarł 1541 roku i w Książu pochowany), wydawszy córkę swą Katarzynę za Jana Bonara, wielkorządcę krakowskiego, przekazał jej w posagu dobra tutejsze z przyległościami. Zygmunt August, potwierdzając 1570 r. jarmarki w mieście Magna Xiąsz wyraża: ponieważ kupcy dopuszczają się nadużycia przejeżdżając przez wieś Mały Xiąż, stanowimy przeto, ażeby wedle dawnych zwyczajów na W. Xiąż drogę zwracali, czego dopilnowanie polecamy wyznaczonym przez sejm deputatom do wskazania kierunku dróg. Różniący się w wierze, znalazłszy tu przytułek i opiekę dziedzica, odbyli w Książu 1560 r. synod, który był 17 z po-

rządku. Znaczny był napływ szlachty, gdyż ostatecznie miano wysłuchać podawane przez Fr. Stankara zmiany i nowości w powstającej wierze. Uznano jego naukę za zgubną i całkiem ją odrzucono, a uczony ale zarozumiały reformator z kraju uchodzić musiał. W marcu 1560 r. przypadł 21 synod kalwiński, przewodniczył Jerzy Blandrata, przełożony czyli senior wszystkich w Małopolsce reformowanych kościołów. Podał na piśmie, iż we wszystkiem idzie za nauką Kalwina, a to tak wymownie i tak zręcznie ułożonemi słowy, iż zupełnie zadowolił obecnych; zarzucano mu bowiem, iż usiłował upowszechnić błędy Aryusza, któremi w rzeczy samej był napojony. Po śmierci Bonara nabył Ks. w 1562 r. Stanisław Barżi, marszałek nadworny, starosta śniatyński, gorliwy katolik. Ten wyrugował kalwinów i odebrał im kościół. Od Barzich nabywa Ks. w 1582 r. Piotr Myszkowski, biskup krakowski. Synowiec tegoż biskupa, Piotr Myszkowski, wojew. rawski, uczyniwszy 1601 r. z Książa i z przyległych majętności ordynacyą, takową bratu swemu Zygmuntowi, kasztel. wojnickiemu, darował. Ten, przyłączywszy do niej Pińczów i inne swoje dobra, utworzył ordynacyą pod imieniem pińczowskiej, którą 1727 r. wzięli w spadku Wielopolscy. Tutejszy kościół paraf. niewiadomej erekcyi, z ciosowego kamienia wzniesiony, istniał już 1381 r. W. XVI zamieniony był na zbór kalwiński. Wrócony katolikom, uległ w XVIII w. przekształceniom, które zatarły pierwotne formy. Są tu trzy nagrobki Barżich i Tęczyńskich. W kaplicy margrabiów jest grobowiec Piotra Myszkowskiego bisk. krakowskiego, opiekuna Jana Kochanowskiego. Drugi kościół przy klasztorze augustyanów (św. Ducha) założony został w 1381 r. przez Spytka z Melsztyna wojew. krakowskiego. Pierwotny kościół drewniany, zabrany przez kalwinów w XVI w. W 1611 r. dopiero zakonnicy odzyskali zabrane uposażenie i wznieśli murowany kościół. Pożar zniszczył go w części w 1741 roku; odbudowany z gruntu w 1836 r. Zamek dziedziców, za miastem, wzniesiony w XVII w, został bogato ozdobiony marmurami i przekształcony. Stanowi on główną siedzibę margrabiów ordynatów pińczowskich. Par. K. dek. miechowski: 3957 dusz. 3.) *K.-Mały* (dawniej *Książ Stary*), wś, pow. miechowski, gm. Książ Wielki, par. Książ Mały. Leży przy drodze z Książa Wielkiego do Działoszyc. Posiada kościół par. murowany niewiadomej erekcyi, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 32 dm., 191 mk. Par. K. M. dek. miechowski: 2002 dusz. 4.) **K.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Bronów, par. Chodel. *Br. Ch.*

Książ czyli *Xiąż*, niem. *Xions* 1.) miasto, pow. śremski; w okolicy płaskiej, ze znacznemi pokł. gliny i torfu; w r. 1880 miało 998 mk., w r. 1875; 987; w r. zaś 1871: 102 dm., 1019 mk., 339 ew., 498 kat., 182 żyd. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem, handlem drobnym i trzody chlewnej. Siedziba komisarza obwodowego. Sąd okręgowy w Śremie, ziemiański w Poznaniu. Kościół kat. paraf. nal. do dekan. nowomiejskiego. Kościół prot. paraf. nal. do dyecezyi śremskiej. Szkoła elem. kilkoklasowa; 176 analf. Towarzystwo pożyczkowe niem., liczące około 60 członków; polskie przeszło 180 członków. Urząd pocztowy trzeciej klasy, stacya telegraficzna; gośc. na miejscu; poczta osobowa do Śremu, omnibus prywatny do stacyi kol. żel. Chociczy (Falkstaedt) odległej o 8 kil; poczta listowa do Mchów. Chirurg, dwóch lekarzy, apteka. Ks. już w XV wieku był miasteczkiem; był gniazdem rodziny wielkopolskiej Księskich herba Łodzia; na początku XVI wieku przeszedł na własność Pogorzelskich; w XVII należał do Trąmpczyńskich, później do Zakrzewskich i Budziszewskich. Kościół należy do najdawniejszych z dyecezyi poznańskiej; Andrzej Szymonowicz bowiem, biskup poznański, wznawiając archidyakonaty w swej dycezyi, już o nim wspomina. Z początku był drewniany; w XVII zaś wieku już był murowany. Teraźniejszy kościół wzniósł około r. 1755 ówczesny dziedzic Maciej Wyssogota Zakrzewski. We wsi Konarskie, należącej do parafii ksiąskiej, znajdował się niegdyś kościół afiliowany do kościoła paraf. w Książu, który już na początku XVII wieku runął, jak o tem świadczy wizyta Gnińskiego z r. 1683. W r. 1811 Ks. miał 100 dm., 664 mk.; w r. 1839 było 1019 mk. W r. 1848 w Ks. był obóz wojska powstańczego polskiego; 29 kwietnia tegoż r. wojsko pruskie stoczyło pod wodzą pułkownika Brandta czterogodzinną bitwę i zdobyło miasto zabarykadowane; w czasie bitwy znaczna część miasta spłonęła. Na południe od Książa pod Mchami odkryto szaniec szwedzki czyli grodzisko. 2.) **K.**, wś pow. inowrocławski; 10 dm., 100 mk., wszyscy kat.; 26 analf. Najbliższa poczta i telegraf w Strzelnie, stacya kolei żelaznej w Inowrocławiu. *M. St.*

Książek 1.) folw., pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec. Od Końskich 43 w., od Szydłowca 2 w. Gruntu mr. 222. Domów drew. 2, mk. 6. 2.) **K.**, młyn, pow. radomski, ob. *Zbijów.*

Książek, czyli *Xiążek*, niem *Xionzek* 1.) wś, pow. śremski; 15 dm., 144 mk., 6 ew., 138 kat., 55 analf. Poczta i tel. w Książu o 3 kil.; st. kol. żel. Chocicza o 7 kil. 2.) **K.**, dom., z Radoszkowem i Zakrzewem ma 3665 mr. rozl.; Ks. gm. sama ma 5 dm., 144 mk.,

8 ew., 136 kat., 58 analf. W r. jeszcze 1871 było własnością Konstantego Budziszewskiego, poczem przeszło w ręce niemieckie. *M. St.*

Książenice, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów. Ma 486 mk. Była to w XVIII w. królewszczyzna, emfiteuza Mioduskiego, kwarty płaciła 347 zł. Około r, 1853 r. K. należały do Eustachego Marylskiego, który w kościele P.P. Wizytek w Warszawie fundował pomnik poecie Kaz. Brodzińskiemu, swemu nauczycielowi. Poeta lubił tu odwiedzać swego ucznia i przesiadywać w miejscowym ogrodzie,

Książenice, ob. *Książnice.*

Książenice lub *Xiążenice*, niem. *Xionsenitz* 1.) wś. i gm., pow. ostrzeszowski; 3 miejsc. a) Ks., wś.; pustkowia: b) Ks., c) Klapki; 21 dm.; 182 mk., 33 ew., 149 kat., 97 analf. Poczta i tel. w Grabowie o 4 kil., st. kol. żel. w Ostrzeszowie o 12 kil. 2.) K., dom. i gm., 2416 mr. rozl; 2 miejsc: a) Ks., dom.; b) Karólew, folw.; 14 dm.; 257 mk., 10 ew., 247 kat., 121 analf. Własność Włodzimierza Wąstera. *M. St.*

Książenice, *Książnice* , *Ksiągnice*, niem. *Knizenitz*, *Knisenitz*, wś. i leśnictwo, pow. rybnicki, o milę od Rybnika, par. Rybnik, na wzgórzu, śród lasow: 54 bud., 99 dm., 728 mk., 74 os., 106 rodzin, 803 mr. ziemi włośc. Leśnictwo 2721 mr. obszaru, własność rządu. Do K. należy kol. Lasoki, której 40 rodzin, 205 mk., 19 os. objęto już w powyższych cyfrach. *F. S.*

Książęca góra, niem. *Fürstenberg*, leśnictwo, pow. wschowski; 2 dm., 10 mk; należy do Rydzyny.

Książęca wieś, ob. *Księżawieś.*

Książęce Niwki, ob. *Niwki Ks.*, pow, sycowski.

Książęcin, wś, pow. ostrogski, na połud.-wschod o 35 w. od Ostroga, na wyżynie, którą dawniej nazywano *Okop*, gdyż jeszcze dotąd trwają w czworobok dobrze utrzymane wały; należała do Sieniutów Lachowieckich a przez zajazd ks. Jabłonowskich przeszła w ich ręce. Gdy ostatnia księżniczka z tej linii, Teofila, została żoną ks. Leona Sapiehy, Okop wziął nazwisko Księcina. W 1822 r. przeszła ta wieś prawem kupna do Zalewskiego. Obecnie w ręku jego syna zostaje. Grunta: czarnoziem głęboki, tłusty, 2 klasy *Z. Róż.*

Książęcy las, niem. *Fürstenwalde*, leśnictwo, pow. wschowski; 3 dm., 17 mk., należy do Rydzyny.

Książki, ob. *Kostrzewice.*

Książki, niem. *Ksionsken*, 3 miejscowości, pow. brodnicki, znajdują się w pobliżu siebie. a) **K. wielkie**, niem. *Gr. Ksionsken*, włośc. wś, po polu szeroko rozbudowana, przy granicy powwiatu grudziąskiego. Obszaru mr. 5985, bud. 291, dm. 156, kat. 23, ew. 903. Parafia Wąbrzeźno, pocz. K.-dworzec, szkoła i luter. kościół w miejscu, wprzód filia do Lisnowa, od r. 1853 ma własnego pastora. b) **K. małe**, niem. *Kl. Ksionsken*, od r. 1878 *Hohenkirch*, obsz. liczy mr. 1081, bud. 22, dm. 3, kat. 67, ew. 35. Cegielnia. c) **K.**-dworzec, niem. *Bahnhof-Ksionsken*, od r. 1878 *Hohenkirch*, na kol. żel. toruńsko-wystruckiej.

Książ-las 1.) folw. dóbr. Sucholany, pow. wielko-strzelecki, niegdyś własność klasztoru jemielnickiego, 1389 mr. ziemi; gorzelnia. 2.) **K.**, *Księdzlas*, niem. *Xionslass*, wś i dobra, pow. toszecko-gliwicki, o pół mili na płn.-zach. od Kamieńca; 54 bud., 54 dm., 425 mk. Wś ma 54 osad, 817 mr. ziemi, piękny pagórek z grupą prastarych lip, mały kościołek modrzewiowy z r. 1681, filia Kamieńca, p. w. ś. Michała, szkoła. Dobra mają 2208 mr. ziemi, z folw. Karlshof. Por. *Kamieniec* III, 766.

Książnice 1.) *wielkie*, wś i folw., donacya gen. Belgarda (por. *Winiary*), tudzież K. *poduchowne*, folw., i K. *małe*, wś i folw., pow. pińczowski, gm. i par. Książnice wielkie. Leży na lewo od traktu z Brzeska do Koszyc. Posiada kościół parafialny murowany, szkołę początkową, młyn wodny. Kościół tutejszy założony został w 1200 r. Ołtarz wielki szafkowy, roboty Wita Stwosza prawdopodobnie, i dwie pasye fundował proboszcz miejscowy Mikołaj z Koprzywnicy 1494 r. za 116 złot. Rzeźba zniszczona odnowieniami. Par. K. dek. pińczowski: 2397 mk. Gmina K. należy do s. gm. okr V. w Koszycach, gdzie też i st. pocztowa; ma 5244 mr. i 2360 mieszkańców. W gminie są trzy młyny wodne, jedna szkoła początkowa. 2.) **K**., wś, pow. stopnicki, gm. Pacanów, par. Zborówek, leży przy drodze z Pacanowa do Połańca. Posiadała kościół par. niewiadomej erekcyi, który został w 1848 r. rozebrany i nabożeństwo przeniesione do Zborówka. Par. K. dek. stopnicki: 230 dusz. Por. *Karsy*. 3.) **K.**, por. *Książenice.*

Książnice 1.) *Małe* i *Wielkie*, wś, pow bocheński, po obudwu brzegach Raby, należą do parafii rzym.-katol. w Chełmie a urzędu poczt. w Gdowie. Ks. m. leżą po prawym a Ks. w. po lewym brzegu rzeki; nadto przez wielkie płynie niewielki Gnojski potok. Obiedwie osady łączy piękny żelazny most na kamiennych filarach, z powodu szerokości łożyska rzeki stosunkowo bardzo długi. Mieszkańców rzym. kat. jest 624; pos. więk. rządowa ma 17 mr. roli, pos. mniej. 603 mr. roli. Rola na porzeczu jest urodzajną, namułową. Te osady graniczą na północ z Leszkowicami i Chełmem, na południe z Pierzchowicami i Nieszkowami, na wschód z Gierczcami a na zachód z Cichawą. 2.) **K.**, wś, pow. mielecki, leży w równinach piaszczystych na lewym brzegu Wisłoki, przy drodze z Pilzna do

Mielca, jest otoczoną od zachodu sosnowemi lasami. Ta wieś należy do urzędu pocztowego w Mielcu a sądu pow. w Radomyślu; ma prafią rzym. kat., szkołę ludową i kasę pożyczkową gminną z kapitałem 338 zł. w. a. Z 539 mieszk. jest 448 rzym. katol., zresztą ewang. i izraelici. Pos. mniejsza wynosi w ogóle 716 mr. roli. Kościół drewniany zbudowano w r. 1860 na miejscu upadłego z powodu starożytności a założonego 1314 r. Do parafii, należącej do dyec. tarnowskiej dek. radomyskiego, jest przyłączonych pięć wsi: Goleszów, Wólka Rydzowska, Podleszany, Rydzów i Wola Mielecka. Ogólna liczba parafian wynosi 2473 rzym.-kat., 99 ewan. i 140 izrael. Ks. graniczą na południe z Goleszowem, na północ z Podleszanami, na zach. z Rydzowem, a na ws. po drugiej stronie Wisłoki z Wojsławiem. *Mac.*

Książniczki, wś nad rz. Dłubnią, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice.

Książno lub *Xiążno*, niem. *Xionzno*, 1.) wś, pow. wrzesiński; 11 dm, 100 mk., wszyscy kat., 16 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Miłosławiu o 6 kil. 2.) **K.**, dom.; 1266 mr. rozl.; 6 dm.; 102 mk., 17 ew., 85 kat.; 29 analf. Niegdyś własność Raczyńskiego. *M. St.*

Książyki al *Welin*, część Ponikowicy, pow. brodzki.

Ksienschowies (dok.), ob. *Księża wieś*, pow. wielkostrzelecki.

Księcin, ob. *Książęcin.*

Księdza góra, znaczna góra lesista na granicy wschodniej gm. Wiśniowej w pow. wielickim, z gm. Smykaniem i Pogorzanami, w pow. limanowskim, na dziale wodnym Stradomki (od wsch.) a Krzyworzeki (od zach.), dopływów Raby, pod 37° 48' 50" wsch. dłg. g. F., a 49° 47' 20" płn. sz. g.; wznosi się 649 m. npm. *Br. G.*

Księdzówka 1.) pow. jampolski, ob. *Gołączyńce.* 2.) **K.**, wś, pow. bałcki, gm. Nestoita, par. Bałta, nieopodal dr. żel. odesko-kijowskiej, stacyi Borscze; dm. 42, mk. 242, ziemi włośc. 460 dz., dwor. 1901, własność Maryi Ledóchowskiej. 3.) **K.** albo *Jurydyka Chmielnicka*, wioska pod samem m. Chmielnikiem, pow. lityński, gm i par. Chmielnik, 130 mk., 246 dz. ziemi, należała do kościoła chmielnickiego, dziś rządowa. Czarnoziem z glinką pomięszany. 4.) **K.**, wieś rządowa, pow bracławski, par. Bracław, gm. Grabowiec (ob.), 128 mk., 181 dz. ziemi, 18 dm. Wieś ta, nadana kościołowi bracławskiemu przez Augusta III w 1739 r.; za tą wsią są wielkie trzy rowy, w których, według podania, mieli hajdamacy mieszkanie. 5.) **K.**, albo *Jurydyka Satanowska;* 270 mk., 323 dzies., należała do kościoła satanows., dziś rządowa, 48 dm., gm. Juryńce. 6.) **K.**, przedmieście Tomaszpola, pow. jampolski: dm. 73. 7.) **K.**, ob. *Felsztyńska jurydyka.* *Dr. M.*

Księdzówka 1.) wś, pow. wasylkowski, par. Chwastów, o 4 w. od Chwastowa, 161 mk. Do 1842 r. własność parafialnego kościoła kat. w Chwastowie. 2.) **K.**, wś, pow. humański, par. prawosł. Babany (o 1 w.), nad rz. Babanką, 786 mk., filialna a do 1841 par. cerkiew ś. Trójcy. 3.) **K.**, przedmieście mka Pawołoczy.

Księdzówka, wieś, pow. Bohorodczany, o 5 kil. od st. p. i par. rz.-kat. Łysiec niewymieniona w najnowszym „Ortsch.-Verzeichniss" Przedlitawii (Wiedeń, 1882).

Księdzowska słoboda, pow. proskurowski, właściwie część wsi Bedrykowiec, obok m. Gródka; 30 domów. *Dr. M.*

Księdzowszczyzna, okolica szlachecka poduchowna, z 4-ch osad złożona, pow. nowogródzki, w okolicy Dołmatowszczyzny i Wyszkowa: miejscowość bezleśna, grunta dobre.

Księginki lub *Xięginki*, niem. *Xienginki* 1.) wś, pow śremski, 14 dm.; 157 mk., 9 ew., 148 kat., 51 analf. Nabliższa poczta i tel. w Dolsku; st. kol. żel. w Czempiniu lub Kościanie, 2.) **K.**, wś, pow. kościański; 9 dm., 60 mk. wszyscy kat., 27 analf. Poczta i tel. w Szmiglu o 7 kil.; st. kol. żel. w Kościanie o 14 kil.

Księte, wś nad jezior. t. n., pow. rypiński. gm. Dzierżno, par. Swiedziebna, odl. o 14 w. od Rypina; posiada kościół filialny, młyn wodny i cegielnię, 30 dm., 243 mk., 1918 mr. gruntu, 23 nieuż. Malowniczo rozłożone nad jeziorem, Ks. jest starożytną osadą. Szaniec, szwedzkim zwany, wznoszący się nad jeziorem, sięga zapewne czasów przedhistorycznych. Data założenia tutejszego kościoła nieznana. Jestto stary drewniany budynek, wyrestaurowany obecnie, filia par. w Swiedziebnie. Dobra K. składają się z folw. Ks., Szymkówko i młyn Wierzchownia; mają 1700 mr. obszaru, w tem 860 ornej ziemi. Piękny dwór murowany i nowo murowano zabudowania gospodarskie. R. 1789 dobra K. należały do Murzynowskiego i Rumockiego. Wysiew wynosił 83 kor. żyta, 2 kor. pszenicy. Czynsz 605 zł. *Br. Ch.*

Księte, jezioro przy wsi t. n., pow rypiński, ma 17 mr. obszaru, głęb. 15 st.; wypływa z niego rz Pissa, dopływ Drwęcy. Por. *Dobrzyń* i *Chojno.* *Br. Ch.*

Księża góra, lesisty czubek w obrębie gm. Komarówki, w pow. brzeżańskim, we wschodniej części gm., stoki pokrywają lasy; pod 42° 48' 43" wsch. dłg. g. F., a 49° 1' 45" płn. sz. g.; wschodnie stoki spadają do doliny rz. Koropca; wznosi się 396 m. npm.

Księża góra, 244 m. wysoka, w Wielkich, Oczach, pow jaworowski, w płd.-zach. stronie obszaru, na granicy Kobylnicy wołoskiej.

Księżak, pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Tarczyn.

Księża kępka, wś i folw., pow. włocławski, gm. Kowal, par. Grabkowo (ob.).

Księżałąka 1.) kol. w gm. Dziergowice, pow. kozielski, tuż pod lasem raciborskim. 2.) K., os. w Budziskach, pow. raciborski. *F. S.*

Księża Męka, wś nad rz. bez nazwy, pow. sieradzki, gm. i par. Męka, odl. od Sieradza w, 6; dm. 16, mk. 230. Ob. *Męka.*

Księża Niwa, os. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. i par. Pamięcin; odległa od Kalisza w. 10 i pół.

Księża polana, część wsi Zawoi w pow. myślenickim.

Księża słobódka, wś przy ujściu Wierzchówki do Smotrycza, pow. płoskirowski, gm. Kuźmin, par. Gródek. R. 1868 miała 30 dm.

Księża smuga, ob. *Kanie.*

Księżawieś, właś. *Książęca*, niem. *Kzienzowiesch*, wś bardzo dawna, pow. wielko strzelecki, o 0.1 mili od Leźnicy; 209 bud., 113 dm., 867 mk., 135 osad, 1990 mr. ziemi. *F. S.*

Księża wioska, wś, pow. łaski. Należy do miasta Pabianic; ma 14 dm., 88 mk., 1133 mr. rozległości.

Księża Wola 1.) wś nad rz. Krzemionką, pow. rawski, gm. i par. Boguszyce (Łaski, Lib. ben. II, 296). Ma 23 dm., 200 mk.; ziemi włośc. 883 mr. 2.) K., por. *Księżowola.*

Księża Wólka, kol. i os., pow. turecki, gm. i par. Niemysłów, odl. od Turku 31 w.; kol. ma dm. 26, mk. 206; os. dm. 1, mk. 8.

Księże 1.) jez we wsi Białka, w pobliżu Biskupic, w pow. lubelskim. Na lewo od linii dr. żel. nadwiślańskiej, na płn. od st. Trawniki, śród lesistej i błotnistej niziny; jestto szczątek ostatni rozległego jeziora, jakie tu musiało kiedyś istnieć; wieś Białka rozłożyła się nad niem na obszarze wynioślejszym. Według Ludwika Wolskiego miało to jezioro około 1860 r. 30 mr. obszaru i do 60 stóp głębokości. 2.) K., jez., wymienia p. F. N. w dobrach Chojno (ob.), pow. rypiński. *Br. Ch.*

Księże budy, niem. *Pfarr-Buden*, dobra, pow. grudziąski, st. p. Gardeja.

Księże bujny, ob. *Bujny Księże.*

Księże doły, ob. *Księży.*

Księże kolano, przys. do Charzowic, pow. tarnobrzeski, leży na praw. brz. Sanu, naprzeciw Rozwadowa, w par. Rozwadów.

Księże Korczyska, ob *Korczyska Księże.*

Księże młyny, wś i os. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. i par. Niemysłów (Łaski, Lib. ben. I, 398), odl. od Turku 27 w.; wś ma dm. 29, mk. 185; trzy os. mają dm. 3, mk 9.

Księże sadki, folw. w Chodorowie, pow. brodzki.

Księżestany, ob. *Księżostany.*

Księże stryje, ob. *Stryje Księże.*

Księżna, folw. do Krzysztoporskiej Woli.

Księżomiesz, *Księżomierz*, wś w pow. janowskim, gm. Gościeradów, par. Dzierzkowice, o mil 7 od Lublina, o 5 od Janowa, o wiorst 10 od Wisły, 20 od granicy austryackiej, na rozległej równinie, znacznie wzniesionej nad poziom wód okolicznych; od płd. i wsch. otoczona lasami gościeradowskiemi, zaś z płn.-zachodu graniczy z dobrami Grabówka. Miejscowość ta, skutkiem wysokiego położenia, pozbawiona wody bieżącej, a tem samem i łąk naturalnych; grunta posiada w części piaskowate, ale przeważnie, zwłaszcza od płd.-zach., pszenne szczerkowate, urodzajne, chociaż z podłożem trudno przepuszczalnem. K. od najdawniejszych czasów była królewszczyzną; razem z dobrami Dzierzkowicami stanowiła jedno starostwo urzędowskie, później ekonomią t. n.; w 1837 r. oddzielona, nadaną została na prawach majoratu gen. Baranowowi; obecnie donacya ta należy do Sidorskiego. Do tej donacyi należy las, około 600 mr. przestrzeni obejmujący, pod administracyą rządu zostający, w którym drzewostan: przeważnie sosna, oraz dąb, brzoza, osika. Folw. K. mr. 400 w dzierżawie od donataryusza. Osad włościań. 114, a nadto na uprzednich gromadzkich pastwiskach, mających około 200 mr., uwłaszczono w 1865 r. nowych osad 26 i tej nowej osadzie nadano nazwisko Aleksandrówka. Obecnie ogólna rozległość gruntów w posiadaniu włościan mr. 1700. Ogólna ludność 1051 dusz. Przez K. przechodził uprzednio trakt pocztowy z Urzędowa do Annopola, obecnie trakt ten zamknięty, skutkiem zmiany biegu poczt na Kraśnik. Przez wieś K. nadto przecinają się pod kątem prawie prostym dwie drogi: jedna z Urzędowa do Gościeradowa, druga z Liśnika do Grabówki. W K. znajduje się filialny kościołek drewniany, p. wez. N. Maryi Panny, słynącej cudami w czasach dawniejszych; obecnie jeszcze sprowadza znaczną ilość pobożnych na odpust doroczny 8 września. Kościołek schludny, przed kilkunastu laty odnowiony i odświeżony, leży na końcu wsi ku stronie Grabówki, od tej ostatniej wsi zaledwie o wiorstę; przeto mieszkańcy Grabówki, choć do parafii Boiska należący, licznie go nawiedzają i ofiarami wspierają. W zeszłem stuleciu znajdowała się tylko kaplica drewniana śród pól w miejscu dotąd zwanem „Objawieniem“, gdzie gruzy, otoczone drzewami, miejsce dawnej kaplicy wskazują. Dopiero w 1783 r. mieszkańcy wsi K., a głównie rolnik tutejszy Michał Guz, uczynili znaczną stosunkowo między sobą ofiarę, zakupili stary kościołek, do rozebrania przeznaczony, w miasteczku Chodlu, takowy sprowadzili i zbudowali obecny kościół, przy pomocy ówczesnego starosty urzędowskiego Józefa Wybranowskiego. W rubrycelach du-

chownych figuruje jako fundator kościoła Michał Guz rolnik, który na ten cel cały swój majątek przeznaczył. Przy kościołku zostający prebendarz, na prawach wikaryusza dzierzkowickiego, utrzymuje jednak oddzielne akta stanu cywilnego, a do jego duchownej jurisdykcyi należy tylko wieś K. i kolonia zwana Aleksandrówką (dusz 916). W K. znajduje się szkoła elementarna, licznie przez dzieci wiejskie uczęszczana, wzorowo prowadzona i utrzymywana przez dobrego pedagoga p. Polakowskiego. Z zakładów przemysłowych jest wiatrak dobrze urządzony, fabyka smoły podewsią, lecz na terytoryum gościeradowskiem, oraz między włościanami rozpowszechnione warsztaty tkackie, kilku dobrych stelmachów i dwóch stolarzów. *Prz.*

Księżopol, ob. *Ikaźń.*

Księżopole 1.) pow. ostrołęcki, gm. i par. Piski. 2.) **K.**-*Budki*, wś; **K.**-*Komory*, wś; **K.**-*Smolaki*, wś; pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień. K. Budki ma 24 dm., 149 mk., 484 mr.; K.-Komory ma 20 dm., 179 mk., 487 mr.; K.-Smolaki ma 13 dm., 85 mk., 219 mr. Mieszka tu drobna szlachta. 3.) **K.**-*Jałmużny*, wś, pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Mokobody. Ma 12 dm., 89 mk., 508 mr.

Księżostany 1.) wieś, pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów; od r. 1873 przez zakupienie lasów od domin. Komarów i ich w części wykarczowanie znacznie powiększyła się. Dziś znajduje się dymów 21, ludności polskiej 154 a niemieckiej 6; posiadają gruntu ornego 172 mr., łąk 44 mr., a lasu 88 mr. Ludność cała oddaje się uprawie roli, ziemia dość żyzna; od Tomaszowa 3, od Zamościa 2 mile. 2.) **K.**, kol., pow. tomaszowski, gm. i par. Komarów, powstała po odkupieniu części dominium Komarów (przy parcelacyi) w 1873 r. przez przybyłych włościan z Galicyi, którzy na gruntach uprawnych i wykarczowanym lesie takową założyli, i w położeniu górzystem śród lasów. Obecnie znajduje się dymów 47, ludności rzym.-katol. 357, mających gruntu ornego 484 mr. i 100 mr. lasu. Osadnicy ci, jak i w kolonii Komarowa Krzywystok, odznaczają się pracą, postępowem gospodarstwem, pobożnością i stawiają domy wygodne i gustownej struktury; tak samo i zabudowania gospodarskie; wszyscy rolnicy, 2 tylko zajmuje się tkactwem. Por. *Jarocha* i *Komarów.*

Księżowola, pow. grójecki, gm. Konie, par. Rembertów.

Księżówka, ob. *Księdzówka.*

Księżowska słobódka, pow. kamieniecki, par. Orynin. R. 1868 miała 10 dm.

Księżpol, wś, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. katol.-łac. Tarnogród, rus. Księżpol, leży na płn. od Tarnogrodu, przy drodze bitej z Biłgoraja do Tarnogrodu, na wyniosłym brzegu doliny Tanwi, nad wpadającą do niej rzeczką. Posiada cerkiew paraf. dla ludności rusińskiej, założoną w 1679 r. przez Zamojskich; nowo murowana wzniesiona 1858 r. Jest tu szkoła elementarna. K. należy do dóbr ordynacyi Zamojskich i ma około 100 dm. Gmina K., w języku urzędowym Kniaźpol, należy do sądu gm. okr. III w Tarnogrodzie, st. pocztowa Biłgoraj, urząd gm. we wsi Króle Stare. Gmina ma 20799 mr. obszaru i 5965 mk. W skład jej wchodzą: Bukowiec, Cegielnia, Gliny, Korchów, Króle Stare i Króle Nowe, Księżpol, Kulasze, Lipowiec, Markowicze, Marynki, Przymiarki, Płusy, Rakówka, Zanie, Zawadka, Zynie. *Br. Ch.*

Księżpolski Majdan, pow. biłgorajski, gm. Księżpol, par. Tarnogród (rus. Sól); leży na północ od Księżpola, na prawo od drogi bitej z Biłgoraja do Tarnogrodu, w lesistem wzgórkowatem położeniu. Obszerna szeroko rozłożona wieś posiąda cerkiew filialną rusińską, która do 1838 r. stanowiła oddzielną parafią. Obecnie jest tu 107 dm.

Księży v. *Księże Doły*, strumień, dopływ Warty, pod Krzymowem.

Księży borek, pow. kaliski, gmina i parafia Iwanowice.

Księży dwór, niem. *Niederhof*, dobra, pow. niborski, nad Działdówką, st. p. Działdowo.

Księży gaj, część Jezierny, pow. złoczowski.

Księżyki, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Sulejów.

Księży las, ob. *Książlas*, pow. toszecko-gliwicki.

Księży lasek, por. *Komorowo*, IV, 314.

Księży lasek al. *Nowa wieś*, niem. *Fürstenwalde*, wś, pow. szczycieński, st. p. Lipowiec.

Księży młyn 1.) al. *Dziewulin*, os. młyn. nad rz. Rakówką, pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice. Ma 1 dom, 8 mk., 53 mr. rozl. 2.) **K. młyn** al. *Grocholice*, al. *Oleśnik*, kol., pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice. Ma 38 dm., 215 mk., 350 mr. obszaru; należy do mieszczan z Bełchatowa. 3.) K., ob. *Księże młyny.* *Br. Ch.*

Księży most, folw. do Kawęczyna, pow. ropczycki, leży na wschód od Sędziszowa nad pot. Bystrzycą, przy gośc. wiedeńskim.

Księżymost, po rus. *Kniażymosty*, *Kniażmost*, wś w pow. mościskim, 20 kil. na wschód od Mościsk, tuż na płn. wsch. od sądu powiat., st. kolej. i telegr. i urzędu poczt. w Sądowej Wiszni. Na zach., płn. i wsch. leży Bortiatyn, na płd. Dołhomościska i Sądowa Wisznia (przedmieście lwowskie). Wzdłuż granicy południowej płynie potok Raków (dopływ Wiszni) od wsch na zach., a w dolinie pot. leżą zabudowania wiejskie. Płn. część obszaru przerzyna kolej Karola Ludwika. Własn. więk. ma roli or. 2, łąk i ogr. 1, pastw. 8 mr.; własn. mniej. roli

or. 70, łąk i ogr. 15 mr. Według spisu z r. 1880 było 221 mk. w gminie, obrz. gr. katol. Par. gr.-katol. w Bortiatynie. *Lu. Dz.*

Księżyn, przys. do Czerwonogrodu.

Księży ostrów, kol., pow. koniński, gm. i par. Kramsk (ob.). Leży na wschód-północ. od Konina o 18 w., od rz. Warty w. 7, ma powierzchni 54 mr., 29 mk.; grunt żytni, sapowaty, przeważnie łąki. *J. Chor.*

Księżyzna, wś, pow. węgrowski, gm. Sadowno, par. Stoczek Węgrowski; ma 5 dm., 38 mk., 76 mr. rozl. Por. *Kołodziąż.*

Ksiongenitze (dok.). Tak się zwały r. 1581 Krzyżkowice, pow. rybnicki.

Ksionsken (niem.), pow. brodnicki, ob. *Książki.*

Ksisow, ob. *Krziszow, Ksziszow.*

Kstowo, st. p. w pow. i gub. niżegorodzkiej, między stacyami Niżnij-Nowgorod i Łyskowo.

Ksty, wś pryw., pow. dzisieński, o 39 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 19 mk. katol. (1866).

Ksz.., por. *Krz*...

Kszawlica, niem. *Krablitz*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. łukowskim. *A. J. P.*

Kszcin, ob. *Krzcin.*

Kszczonów, ob. *Krzczonów.*

Kszenite (dok.), ob. *Księte.*

Kszewo al. *Exau* (niem.), ob. *Kczewo.*

Ksziszow, niem. *Krischow*, wieś serbska na dolnych Łużycach, pow. chociebuski. Kościół parafialny ewang. z nabożeństwem serbskiem, połączony z kościołem w Popojcach. Szkoła początkowa. W r. 1880 mk. 497. *A. J. P.*

Kszna, ob. *Krzna.*

Kszuszwica, niem. *Krausnitz*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc. *A. J. P.*

Kścinice albo *Krzimice*, po niemiecku *Krimnitz bei Lübbenau*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc w pow. kalawskim. *A. J. P.*

Ktery, wś, kol. nad błotami i folw. nad Bzurą, pow. łęczycki, gm. Witonia, par. Strzegocin, odl. od Łęczycy w. 16. Ma szkołę początkową K. wś z kol. i wsią Zieleniewem. ma dm. 52, mk. 731; folw. dm. 10, mk. 39. Dobra K. z dwóch folw. K. (1532 mr.) i Zieleniew zajmują ogólnej przestrzeni mr. 1937; w tem ziemi ornej dworskiej mr. 850, lasu mr. 200, łąk i pastw. mr. 182; włościanie, osad 68, posiadają mr. 705. Wś Zieleniew os. 9, gruntu mr. 6. Własność Wodzińskiego. W miejscowości zwanej Żale dość wysoki kopiec, dębami porosły. Pod laskiem tak zwane Ostrowo. *W. W.*

Kubach, wieś w hr. spiskiem (Węg.), kościół katol. paraf., 1551 mk.

Kubaczki, niem. *Dessau*, wś, pow. poznański. *Kubacki folw.*, niem. *Dessauer Vorwerk* i *Kubackie olędry*, niem. *Dessauer-Hauland.*

Kubaczówka, mała wioska, pow. kamieniecki, pod m. Kamieńcem, do którego parafii należy (kościół potrynitarski), gm. Dłużek; 20 dm., 114 mk., w tem 17 jednodworców; 80 dzies. ziemi włośc. Należy do sukcesorów hr. Morkowa ks. Chiłkowych. Por. *Hołosków* i *Karwasary.* *Dz M.*

Kubaczyn 1.) wś, pow. bukowski, 14 dm., 79 mk., wszyscy katol., 14 analf. Poczta w Granowie o 2 kil., st. kol. żel i tel. w Grodzisku o 8 kil. 2.) **K.**, folw., pow. bukowski, 3 dm., 42 mk.; należy do dom. i gm. Granowa. *M. St.*

Kubajówka, przys. do Majdana średniego.

Kubalin, folw., pow. poznański, 2 dm., 28 mk., należy do dom. i gm. Pietrowa.

Kubalowa polana, ob. *Jaworzynka*, III, 535.

Kubałówka, ob. *Gubałówka.*

Kubańce, wś rząd., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 52, od Ejszyszek 16, mk. katol. 10 (1866).

Kubanki, potok górski, wypływający z pod Starej Hory Przyboju (Priboj), północnego szczytu w Magórze orawskiej, w obr. gm. Wawreczki, na Orawie (Węgry); płynie w kierunku północnym i po 2 kil. i ćwierć biegu wpada z praw. brzegu do Białej Orawy, naprzeciwko Namestowa. *Br. G.*

Kubarki 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 63 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Gruzdowo, par. Postawy, 1 dm., 9 mk. katol. 2.) **K.**, wś włośc. nad bezimienną rzeczką, tamże, 4 dm., 59 mk. (1866). Jest tu kaplica katol. par. Postawy.

Kubaszczyki, polana w obr. gm. Szarego, w pow. żywieckim, po południowej stronie gościńca galicyjsko-szląskiego podkarpackiego. Kilka zabudowań gospodarskich. *Br. G.*

Kubaszyna, wzgórze lesiste na zachód od wsi Dachnowa, w pow. cieszanowskim, pod 40° 43' 10" wsch. dłg. g. F., a 50° 12' 40" płn. sz. g.; las od południa pokrywający zwie się Węglarzyskami; z niego wypływa potok bezimienny, przepływający we wsch. kier. wieś Dachnów i uchodzący do Sołotwy z lew. brzegu. Wznosi się 252 m. npm. *Br. G.*

Kubatnia, wś, pow. lipowiecki (ob. *Dańkówka*), w lesie, w ładnej pozycyi górzystej, własność Józefa Jaroszyńskiego; par. katol. w Ilińcach. Cerkwi nie ma; paraf. prawosł. do Wasylówki; zarząd polic. w Ilińcach, gminny w Kalniku. *W. Mat.*

Kubbeln (niem.), wś, pow. gąbiński, st. p. Judtschen.

Kubeczki, wś nad Orlą, pow. krobski; 13 dm., 94 mk., wszyscy katol.; 31 analf. Poczta w Pakosławiu o 8 kil.; st. kol. żel. i tel. w Rawiczu o 12 kil. *M. St.*

Kubeczniki, wś pryw., pow. dzisieński, o 55 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 6 dm., 31 mk. katol. (1866).

Kubej, kol., pow. akiermański, gub. bessarabskiej, st. p. i komora celna.

Kubelczyszki, os., pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Płutyszki, odl. 27 w. od Maryampola, ma 2 dm., 22 mk. W 1827 r. os. rząd. 1 dom, 13 mk. *Br. Ch.*

Kubeli, wś, pow. szawelski, gm. kurszańska, 118 osad, 209 dzies. ziemi. Por. *Cygany*

Kubeliszki, wś, pow. szawelski, gm. poszuszwiańska, 3 os., 60 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kubełdzie, os. młyn., pow. sejneński, gm. Hołny-Wolmera (ob.), odl. 8 w. od Sejn. Jest tu młyn z foluszem, 3 dm., 26 mk.

Kubeńki, także *Kubińki*, potok, wytryska w obrębie gm. Chmielówki, w pow. trębowelskim, w południowej części obszaru wsi, po wschodniej stronie gościńca buczacko-strusowskiego, śród stepów strusowskich; płynie dolinką łączną na płd. wschód, mając od płn. wzgórze Łysą górę (358 m.), a od płd. wzgórza Sianożęciami Wielkiemi zwane (359 i 363 m.). Zabrawszy z praw. brz. strugę od wsi Kulczyc płynącą, płynie na wsch., poczem na płn.-wsch. i w obrębie gm. Romanówki uchodzi do Gniłej Rudki. Wzdłuż biegu swego tworzy granicę gm. Chmielówki i Romanówki (od płn.) od gm. Mogielnicy. Długość biegu czyni niemal 8 kil. Źródła leżą na wys. 355 m. npm.; ujście 325 m. npm. *Br. G.*

Kuberka, os., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. W 1827 r. 4 dm., 23 mk. Por. *Kubra.*

Kubery, os., pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Pątnów, odl. od Wielunia w. 19.

Kubicze, wś, pow. trocki, 1 okr. adm., 46 w. od Trok, 7 dm., 112 mk., z tego 11 prawosł., 88 katol., 13 staroobrz. (1866).

Kubiki, wś i os., pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Niedośpielin; wś ma 7 dm., 55 mk., 98 mr.; os. 1 dm., 9 mk., 32 mr. ziemi. Należy do dóbr Zagórze. W 1827 r. była to os. młyn. 1 dm., 12 mk.

Kubile, wieś, pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Iłgowo, odl. 39 w. od Władysławowa; ma 24 dm., 266 mk. W 1827 r. 20 dm., 218 mk.

Kubile, wś, pow. rossieński, par. erżwiłkowska.

Kubilehlen (niem.), al. *Kublischken*, dobra, pow. gołdapski, st. p. Tollmingkehmen.

Kubilele, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów, odl. 3 w. od Władysławowa; ma 15 dm., 108 mk.

Kubiliszki 1.) wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. 24 w. od Władysławowa; ma 3 dm., 30 mk. 2.) **K.** *Borowe*, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. 30 w. od Władysławowa; ma 6 dm., 49 mk. *Br. Ch.*

Kubiliszki 1.) wś, pow. rossieński, par. widuklewska. 2.) **K.**, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska. 3.) **K.**, dwór, pow. rossieński, par. niemoksztyńska, własność Gobiatty (1862).

Kubillehlen (niem.), 1.) wś, pow. ragnecki, st. p. Rautenberg. 2.) **K.**, wś, pow. stołupiański, st. p. Trakieny. 3.) **K.**, wś, pow. piłkalski, st. p. Sodargen.

Kubillehnen (niem.), wś, pow. ragnecki, st p. Rautenberg.

Kubillen (niem.), wś, pow. gołdapski, st. p. Walterkehmen.

Kubilnica, rzeka, uchodzi do Niemna pod Przewałkiem.

Kubin 1.) *Górny*, węg. *Felsö-Kubin*, niem. *Ober Kubin*, wś w hr. orawskiem (Węg.); kościół katol. filialny, gleba dobra, uprawa pszenicy, obszerne lasy, powyżej wsi malownicze szczątki starego zamczyska, 680 mk. 2.) **K.** *Dolny*, węg. *Alsö-Kubin*, niem. *Unter-Kubin*, mko w hr. orawskiem (Węg), nad rz. Orawą; paraf. kościół katol. i ewang., 2 bóżnice, siedziba władz hrabstwa, doskonała gleba, kamieniołomy, jarmarki i targi, most na rz. Orawie z ciosowych kamieni, 1165 mk. *H. M.*

Kubin, znaczna góra lesista w obrębie gm. Majdana, w pow. gródeckim, po wschodnim brzegu (lewym) rz. Wereszycy, która opłukuje zachodnie jej stoki, pod 41° 21' wsch. dłg. g. F., a 49° 59' 10" płn. sz. g. Wznosi się 399 m. npm. Na płd.-wschód wznosi się Buława, najwyższy w tej okolicy punkt, bo 402 m. npm. wynoszący. *Br. G.*

Kubindorf, w dok. 1372 r. nazwa wsi Kaundorf, pow. nissański.

Kubine, przys. Dobrosina, pow. żółkiewski.

Kubinka al. *Kubinskaja*, wś i st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, w gub. moskiewskiej, pow. wierejski. Od K. do Smoleńska, 342 wiorst, są relsy pojedyńcze, na całej linii podwójne.

Kubkowski młyn, młyn, pow. międzychodzki, niem. *Kubkermühle.*

Kublice, niem. *Cublitz*, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Kublicz, ob. *Kiblicz*, mko.

Kublicz, ross. *Kiblicz*, rz., lewy dopływ Sobi w pow. hajsyńskim, Kopijowatą na wierzchowinie zwany, ma źródła w futorach powyżej wsi Krasnopółki, płynie z płn. ku płd. i mija wsie: Krasnopółkę, Kiwaczówkę, Markówkę, Ważnę, Stepanówkę, a od tej wsi zwraca się ku zach. i mija Karabelówkę, Ohijówkę, mko Kiblicz, Meleszków, mko Ziatkowce, Kuszczyńce, Ihnatówkę, Kaszury i pod wsią Maryanówką uchodzi do Sobi; wraz z dopływami odlewa 35 stawów. Od prawego

brzegu zabiera rz. Czeczelówkę, a od lewego rz. Markówkę.

Kublicze, mko i dobra (własność rządowa, część Despot-Zenowicza), pow. lepelski, blisko granicy pow. dzisieńskiego i borysowskiego, 4 okr, polic., o 40 w. od Lepla, o 50 od Połocka i Głębokiego, o 20 od Uszacza, o 45 od Dzisny, o 60 od Dokszyc. Parafia prawosł. w miejscu, katolicka w Sieliszczu, Mieszk. 765, w tem 556 izr. Cerkwi 2 (mur. i drew.), szkół izr. 4, apteka od 1880 r., zarząd gm., szkółka ludowa, rezydencya „uriadnika". Leży mko nad rz. Karaśnicą, niedaleko już Karaśna. O 1 wiorstę od mka leży dwór K., gniazdo zamożnej niegdyś rodziny Kublickich, potem Suszyńskich, Newelskich, Frąckiewiczów, Klonowskich, Siellawów. (Bardzo ciekawy a obszerny opis K., dokonany przez p. Winc. Mienickiego z Sielihor, znajduje się dotąd w rękopisie). Kościół parafialny katol. egzystował tu do r. 1867, fundowany przez Józefa Klonowskiego, stolnika połockiego, r. 1642, p. t. Zwiastowania Maryi Panny. Początkowo kościół był wystawiony z drzewa, w r. 1783 wzniesiono z muru wspaniałą dzisiejszą świątynię, którą w r. 1867 oddano w zawiadywanie duchowieństwa prawosł. Majątek ziemski do tego kościoła nadał Klonowski nazwany Kublicze i część miasteczka. Sum legacyjnych przy tym kościele było złp. 12657. Główną złą stronę K. stanowi brak stałej komunikacyi. Starają się obecnie ruchliwi mieszkańcy K. o otwarcie stacyi pocztowej, którąby łączyła je z Uszaczem. Od r. 1872 do 1878 mieściła się w K. kamera sędziego pokoju 4 ucząstku okręgu lepelskiego. Przez mko K. w 1812 r. przechodził Napoleon, idąc z Głębokiego na Witebsk. We dworze K. znajdowało się bogate archiwum Newelskich, zupełnie zniszczone przed kilkunastu laty przez dzierżawcę K., niejakiego Sorokę, który je na pudy sprzedał do kramów żydowskich. W dwóch dużych pakach miały się znajdować dokumenta, między któremi były ciekawe „sprawy na Newel". W skład dóbr K. wchodziły puszcze: Newelszczyzna, oddawna należąca do dóbr K. Newelskich; Nawołoka nabyta przez Newelskich od Piotrowiczów, a przez tych od Siellawów, i Tuchocińska, będąca w r. 1778 w deferencyi z pijarami waleryanowskimi. Mają jeszcze K. wstęp do puszczy szańskiej i do 12 następnych jezior: Uklejna, Białego, Karaśna, Witowa, Horodna, Małego, Mieżużały (około Czernicy), Kublina, Supońca, Lechu, Budowoje inaczej Wodowoje i Prysucha. Inwentarz K. z r. 1778 wspomina, że ostatnie 4 jeziora położone były śród gruntów należących do biskupa Towiańskiego, Sielickiego regenta litewskiego i Szczytta. Do dóbr K. prócz mka t. n. należały wsie: Uklejna, Kopyłowszczyna al. Parszonki, Klapcy, Horbaczonki, Smolaki, Borowlany, Kożany, Białe, Prudy (po dawnych inwentarzach Prudowlany), Ostapowszczyzna, Andrejczyki i Maślukowszczyzna. Przy uwłaszczeniu włościan we wszystkich tych wsiach łącznie z miasteczkiem zostało obdarzonych ziemią 222 osób płci męskiej; dostało się włościanom ziemi osiadłej i użytecznej 778 dzies. 5 s., nieużytecznej 241 dzies. 894 s., w ogóle wszystkiej 1019 dzies. 899 s. Wykupowej sumy za nią oznaczono 16576 rs. 32 kop. (Osóbno w mku K. należącem do dworu zostało obdarzonych ziemią włościan 25 osób; dostało się im w osiadłej i innej użytecznej ziemi 16 dzies., nieużytecznej 2 dzies. 35 s., wykupowej sumy 331 r. 66 kop.). Miejscowość K. jest wzgórzysta i obfituje w małe jeziora. Wzgórki są porośnięte lasem sosnowym. Widok daleki na całą okolicę przedstawia miejscami panoramę malowniczą. Grunt tu jest piaszczysty, kamienisty, małourodzajny. Łąk stosunkowo do obszaru niewiele, trawa na nich nie porasta obficie. Las przeważnie sosnowy, przez obecnego właściciela zupełnie zniszczony. Wyrąbano go na sumę przeszło 100000 r. sr. Obecnie dobra K. przedstawiają smutny widok ruiny i spustoszenia. Z wielkiem staraniem zasadzony ogród fruktowy przez Piotra Siellawę, obecnie zniszczony. Z pięknych zabudowań dworskich dziś pozostała smutna ruina. Dobra K. mają przestrzeni około 2000 dzies., w tem było lasu sosnowego 1087 dzies. Intrata K. w r. 1882 wynosiła 1625 r. sr., w tem arendy za dwór K. 700 r., za folwark Podsadzie 300 r., Gajewszczyznę 10 r., młyn z gruntem w Uklejnie 65 r., pasieki na granicy z pow. dziśnieńskim (około Szo) 200 r., z mka K. propinacyi 150 r. i placowe (od 2 r. 50 k. do 5 r. za każdy plac) 200 r. Mimo ciągłego wyniszczania gruntów kublickich intrata K. znacznie się powiększa. W mku rządowem K. było obdarzonych ziemią włościan 13 osób. Mają oni użytecznej ziemi łącznie z osiadłą 66 dz., nieuż. 11 dz.; opłacają rocznie do skarbu 41 r. 76 k. Włościanie ci należą do okręgu gminnego żerczenickiego. Żydzi w tem mku płacą placowego 13 r. 30 k. Opłata z każdego placu wynosi od 7 do 15 k. W obrębie gminy kublickiej znajdują się 2 mka: K. i Sieliszcze, 59 wsi i 689 (włączając w to i mka) zamieszkałych domów. Znajduje się w niej mieszkańców obojej płci 5169, w tem męż. 2728 (prawosł. 1951, katol. 349, żyd. 428), kob. 2441 (prawosł. 1697, katol. 327, żyd. 417). Gmina kublicka dzieli się na 4 okręgi: kublicki, komarowski (ob. *Komarowszczyzna*), sieliski i żerczenicki. Okrąg kublicki składa się z mka K. należącego do dworu i 15 następnych wsi: Mościszcze, Sorżowo, Folwarkowcy, Uklejno, Kopyłowszczyzna, Klapcy, Horbaczonki, Smolaki, Borowlany, Kożany,

Białe, Prudy, Ostapowszczyzna, Andrejczyki i Maślukowszczyzna.

Kublik, wś, pow. kobryński, nad Piną.

Kublischken albo *Kubilehlen* (ob.).

Kubliszcze, mały zaścianek poleski, w pow. ihumeńskim, do dominium Rawanicze należący, ma osadę jednę. Głucha zapadła miejscowość. *Al. Jelski.*

Kublitz (niem.), *Kublice*, pow. słupski.

Kubłowo, wś i folw., pow. włocławski, gm. Przedecz, par. Chodecz; folw. należy do majoratu Przedecz i ma 135 mr. gruntu a 662 mr. lasu; włośc. gruntu 380 mr., 41 pręt. R. 1827 wś rząd. K. miała 14 dm., 106 mk., dziś 28 dm., 188 mk. Dobra rządowe K., podług wiadomości z r. 1855, oddzielone od dóbr Przedcza, składały się z folw. K., wsi: K., Nowawieś mała, Jasieniec stary, Lipiny, Przysypka, Narty duże i małe. Ogólna rozległość wynosiła mr. 2612. Porówn. też artykuły: *Katarzyna* i *Kłodawa*, IV, 181. *Kś. A. M.*

Kubocie al. *Kubrocie*, *Kuboczi*; według Knie trzy osady należące do Szumiradu, pow. oleśiński. Według Triesta pustkowie.

Kuborka, wieś w powiecie nowogródzkim, o $1\frac{1}{2}$ wiorsty na północo-wschód od Nowogródka, nad rzeczką Bieławiecz położona; ma osad 8. *Al. Jel.*

Kubowa, ob. *Jabłonka.*

Kubowo 1.) wś, pow. międzychodzki, 13 dm., 109 mk., 58 ew., 51 kat., 19 analf. Poczta w Kwilczu; najbliższa stac. tel. i st. kol. żel. we Wronkach. 2.) K., folw., pow. krotoszyński, 3 dm., 30 mk., należy do gm. i dom. Baszkowa. *M. St.*

Kubra al. *Kuberka*, wś i folw., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Przytuły. Jest tu szkoła pocz. Wś ma 1560 mr. obszaru. W 1827 r. 28 dm., 163 mk. Gm. K. ma 5209 mk., rozl. 10627 mr., z urzędem we wsi Przytuły—majorat; sąd gm. okr. I i st. p. w os. Stawiski. W skład gm. wchodzi 24 wsi szlacheckich: Bagienice, Barwiki-Jurgiele, Borawskie-Przytuły, Brychy-Karwowo, Chrostowo-Wielkie, Chrzanowo-Wypychy, Czaki-Slazy, Gardoty, Gnatowo, Grzymki, Kurkowo, Łoje-Awyssa, Łoje-gręzko, Mieczki-Czarne, Mroczki-Kamienny-Stok, Obrytki, Pieńki-Grodzisko, Pluty-Rogowo, Ramoty, Rosochate, Supy-Gręzko, Slazy-Gręzko, Trzaski i Wagi-Gnaty, oraz 16 wsi włościańskich: Aleksandrowo, Chrzanowo-Cyprki, Dębówka, Doliny, Glinki, Konopki-Błonie, Kubra al. Kuberka, Lisy, Okrasin, Przytuły, P.-Poduchowne, P.-Majorat, Racibory-Pergi, Romany, Siwki i Wilamowo. Według Tow. Kred. Ziems. folwark Kubra rozległy mr. 1106, grunta orne i ogrody mr. 605, łąk mr. 36, pastw. mr. 75, lasu mr. 200, zarośli mr. 150, nieużytki i place mr. 40, bud. mur. 3, z drzewa 14; płodozmian 7-polowy; gorzelnia, młyn wodny, pokłady torfu i wapna; rzeczka Przytulanka przepływa; wś Kubra osad 34, z grunt. mr. 111. *Br. Ch.*

Kubra, por. *Galindya*, II, 475.

Kubrocie, ob. *Kubocie.*

Kubrowski folwark (Wernicke, Gesch. der Stadt Thorn, pisze *Kuczborski*, zapewne przez omyłkę), istniał dawniej nad Wisłą, tuż za Toruniem, ku Przysiekom, za starotoruńską bramą, pow. toruński. Zdawna należał do klasztoru benedyktynek w Toruniu. Panny miały z niego znaczny pożytek, mianowicie z krów licznych, które tu chowały. R. 1548 sprzedały ogród swój leżący przy folwarku Klanuszowi Kranch za 50 grz. i 6 i pół grz. rocznego czynszu. Niezadługo potem, kiedy prawie wszystkie od powietrza morowego wymarły, mieszczanin Kuber cały folwark zagarnął. Po nim mieli go Lindowie i Rosenbergowie, od których znowu Toruńczanie go nabyli, podobno na ubogich domek. Panny wytoczyły proces, nie mogły go jednak napowrót odzyskać, tylko im 400 zł. ustępnego z wielką krzywdą klasztoru Toruńczanie zapłacili. Ob. Żeńskie klasztory w dyec. chełmińskiej. Obecnie miejscowość ta nie istnieje. *Kś. F.*

Kubryszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 45 w. od Święcian; 1 dm., 12 mk. katol. (1866).

Kubrzanka, *Kubrzenica* (ob.), *Stemżeń* al. *Strumżeń*, *Przytulanka*, rzeczka, bierze początek pod wsią Kubrzanami w pow. kolneńskim, płynie ku półn. przez Karwowo, Niecki, Przytuły, Kubrę i w pow. szczuczyńskim pod Radziłowem wpada z praw. brzegu do Matlaka. Długa 14 wiorst. *J. Bliz.*

Kubrzany, wś szlach., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno. Ma 400 mr. obsz. W 1827 r. 17 dm., 105 mk.

Kubrzenica. Tak zowie lustracya 1660 r. rzeczkę płynącą pod Radziłowem. R. 1789 zowie się *Stuczą*. Wpada do Wysy. Por. *Kubrzanka.*

Kubschitz (niem.), ob. *Kubszicy.*

Kubsteningken (niem.), dobra, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen.

Kubszicy, niem. *Kubschitz*, wieś serbska na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. W r. 1875 dm. 34, mk. 243, w tem Serbów 222. St. kol. żel. między Lubijem a Budyszynem, na linii Zhorjelc-Drezno. *A. J. P.*

Kubusze, ob. *Jańsbork*, III, 441.

Kuby-*młyny*, wś nad Czarną Nidą, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Brzeziny. W 1827 r. os. rząd. górnicza 11 dm., 47 mk. Por. *Kielce*, IV, 26.

Kubylczyki, wś w gm. włośc. Zabłocie, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 37, od Wasiliszek w. 8, dm. 6, mk. 61 kat. (1866).

Kubyn, wzgórze 399 m. wys., w płd. stro-

nie Majdanu, pow. gródecki. Por. *Gródek* II, 822.

Kuc, *Kucek*, dawne przezwisko. stanowi źródłosłów nazw: *Kuce, Kuców, Kucze, Kuczków, Kuczyn, Kucice, Kucieje* i t. p.

Kuc al. *Kuce*, niem. *Kutzen*, ob. *Kucze*.

Kuca, ob. *Ingul*.

Kuca Bałka 1.) wś, pow. bałcki, gm. Józefpol, par. Hołowaniewskie; 268 mk., 746 dzies. ziemi włośc., 1927 dz. dwors., 34 dm. Należy do spadkob. Pińskiego. 2.) **K.-B.**, ob. *Daniłowa Bałka*. *Dr. M.*

Kucakiemie 1.) wieś, pow. trocki, 4 okr. adm., gm. Niedzingi, 62 w. od Trok, 5 dm., 34 mk. katol. 2.) **K.**, okolica, pow. trocki, tamże, 5 dm., 50 mk. katol. (1866).

Kucbarowo, właśc. *Kucborowo* (ob.).

Kucbork, niem. *Kottenberg*, wś, pow. niborski, na pruskich Mazurach, z hutą żelazną, leżąca między strumykiem Szczawicą a drogą wielbarską, zachodzi w księgach czynszowych r. 1436. R. 1537 był tu hutnikiem Albrecht Filoński. R. 1600 K. ma samą tylko ludność polską. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 345.

Kucborowo, niem. *Konradstein*, dobra, pow. starogrodzki, tuż przy mieście i dworcu Starogrodzie, przy trakcie bitym starogrodzko-skarszewskim. Obszaru ma mr. 597, katol. 27, ewang. 59, dm. 5. Par., szkoła i poczta Starogród. R. 1789 dziedzic Adam Pałubicki, teraz Niemiec. *Ks. F.*

Kucbory al. *Kodborno*, niem. *Kutzborn*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, w pobliżu Wartemborka. Oddawna własność biskupów warmińskich. R. 1656 liczono wł. 15, wolnych osadn. 3, pełnili 1 służbę wojenną, dawali 3 ½ łaszt. pszen. i tyleż żyta. Po rozbiorze Polski rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną.

Kuce 1.) pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Suchożebry. (Nie zamieszczone w urzęd. spisie Pam. kn. gub. siedl. z 1878 r.). 2.) **K.**, pow. mławski, ob. *Miecznikowo* i *Żmijewo*. 3.) **K.**, ob. *Kisielany-K.*

Kuce, niem. *Kutzen*, ob. *Kucze*.

Kucembów, wś, pow. kielecki, gm. Samsonów, par. Odrowąż. W 1827 r. wś rząd., ma 17 dm., 110 mk.

Kucerz, folw., pow. nieszawski, gm. i par. Lubanie. W 1827 r. rząd. włas., 3 dm., 44 mk. Por. Kod. dypl. pol. II, 604.

Kucewałowskaja al. *Nagnibedyńskaja* st. p., gub. ekaterynosławska, pow. wierchniednieprowski, między stacyami Kremieńczuk i Wierchniednieprowsk.

Kucewicze 1.) wieś nad jez. Pilwingi i rz. Strawką, pow. trocki, 4 okr. adm., gm. Niedzingi, par. Merecz, 70 w. od Trok, 4 dm., 7 mk. katol. 2.) **K.**, folw. szlach. tamże, 75 w. od Trok, 1 dm., mk. 11. R. 1850 Borjakow miał tu 400 dzies. ziemi. 3.) **K.**, wś szlach. nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, 1 okr. adm., gmina K., o 12 w. od Oszmiany, 5 dm., 46 mk., z tego 41 prawosł., 5 katol. 4.) **K.**, folw. tamże, 1 dm., 10 mk. katol. 5.) **K.**, karczma tamże, 1 dm., 9 mk. żydów. 6.) **K.**, folw. pryw., nad rz. Naczką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 35, od Ejszyszek w. 20, mk. katol. 21, izr. 7 (1866).

Kuchajów, ob. *Kuhajów*.

Kuchalskie, wś włośc., nad bezimiennym strumykiem, pow. wilejski, o 56 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., 6 dm., 44 mk. 2.) **K.**, zaśc. włośc., pow. wilejski, o 59 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. gabska, 2 dm., 12 mieszk. (1866).

Kuchany, wś, pow. rosieński, par. andrzejowska.

Kuchara, niem. *Kuhara*, folw. do Turawy, pow. opolski.

Kucharenki, wś pryw. nad rz. Jaźnicą, pow. dzisieński, o 6 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 30 mk. (1866).

Kucharki 1.) wś, pow. pleszewski, 8 dm., 147 mk., 7 ew., 140 kat., 50 analf. Kościół kat. par. dek. ołobockiego (Łaski, Lib. ben. II, 39). Pocz. i tel. w Sobótce o 6 kil., st. kol. żel. Biniew o 11 kil. 2.) **K.** I, niem. *Moltkesruhm* (!), dom., pow. pleszewski, 482 mr. rozl., 5 dm., 79 mk., 5 ew., 74 katol., 25 analf. 3.) **K.** II, dom., pow. pleszewski, 697 mr. rozl., 4 dm., 60 mk., 18 ew., 42 katol., 31 analf. *M. St.*

Kucharska góra, w obr. gm. Chorkówki, w pow. krośnieńskim, wznosząca się na południe od wsi, góra lesista, pod 39° 20' 30" wsch. dłg. F., a 49° 38 płn. sz. g.; wznosi się 408 m. npm. Na południowym jej stoku wypływa potok Bóbrka, opływający południowy i wschodni jej stok i wpadający w Zręcinie do Jasiołki z lew. brzegu. Potok Bóbrka przyjmuje z prawego brzegu wodę *Bagniskami* zwaną. *Br. G.*

Kucharskie starostwo niegrodowe, znajdowało się w województwie witebskiem, powiecie orszańskim. Podług lustracyi z 1545, w metrykach litewskich znajdującej się, król Aleksander Jagiellończyk nadał to sstwo kniaziowi Michałowi Kożece, które się wówczas składało z trzech wsi: Kuchary, Mokrze i Bobrowniki z przyległościami. W r. 1766 opłacano z niego kwarty złp. 1179 gr. 23, a hyberny złp. 1000. (Enc. Orgelbr. mniejsza).

Kucharskinie al. *Kucharskińce*, wieś nad Niemnem, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Kajmele; odl. 34 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 66 mk. Była tu komora celna. W 1827 r. os. rząd. 4 dm., 39 mk. Por. *Kidule*.

Kucharszczyzna, zaścianek w pow. mińskim, w okr. policyjnym kojdanowskim, w o-

kolicy wsi Czyki, w miejscowości górzystej; ma osad 2. *Al. Jel.*

Kuchary, byli to osadnicy obowiązani do posług i danin, zapewne dla kuchni książęcej lub biskupiej. Osadzano ich albo tuż pod miastami, gdzie była bądź stała rezydencya księcia biskupa, bądź też myśliwski dwór jedynie. *Br. Ch.*

Kuchary 1.) wś nad Bzurą, pow. łęczycki, gm. Witonia, par. Topola; odl. od Łęczycy 9 w. (Łaski, Lib. ben., II, 430). Ma dm. 15, mk. 182; ogólnej przestrzeni m. 408, w tem ziemi ornej mr. 266, łąk i pastw. mr. 74, uwłaszczonych mr. 48. Według Tow. Kred. Ziemsk. folw K. litera AB z wsią Michały, rozległy mr. 426, grunta orne i ogrody mr. 350, łąk mr. 46, pastw. mr. 7, nieużytki i place mr. 23, bud. mur. 9, z drzewa 6; wiatrak i pokłady torfu. Wieś K. lit. AB osad 19, z gruntem mr. 48; wieś Michały osad 4, z gruntem mr. 4. 2.) **K.**, wś, folw., kol., pow. łęczycki, gm. Witonia, par. Strzegocin (Łaski, Lib. ben. II, 359, 486); dm. 22, mk. 243; ogólnej przestrzeni mr. 785, w tem ziemi ornej dworskiej mr. 529, lasu mr. 30, łąk i pastw. mr. 101; uwłaszczonych mr. 125. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. rozległy mr. 695, grunta orne i ogrody mr. 458, łąk mr. 66, pastw. mr. 40, lasu mr. 89, zarośli mr. 25, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 15, bud. mur. 1, z drzewa 18; wiatrak. Wieś K. osad 22, z gruntem mr. 125. 3.) **K.**-*kościelne*, wś, pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Kuchary. Leży na południo-zachód o 11 w. od Konina, od szosy konińsko-kaliskiej wiorst 2 i pół, ma powierzchni 1314 mr., w tem folw. 726 mr., 200 mk. W 1827 r. 12 dm., 156 mk. Grunt częścią pszenny, częścią żytni. Do dóbr K.-kościelne należą folwarki: Franki i Chonatki. Na granicy wsi K. i Święcia znajdują się dwa wielkie kamienie, jeden z napisem „Patrimonium Xsti,“ a drugi „1740.“ We wsi znajduje się kościół parafialny (Łaski, Lib. ben., I, 286); miejscowy dokument z r. 1521 wspomina już o kościele, nie oznaczając wszakże czasu w którym takowy został fundowany; w r. 1797 pobudowano nowy drewniany kościół w kształcie krzyża, mogący pomieścić 800 osób; w r. 1870 dobudowano wieżę z dwiema kopułami. W skład parafii K. wchodzą następujące wsie: K., Głowiew, Zarzew, Zarzewek, Święcia, Dąbroszyn, Piskorzew, Czyżew, Józefów, Krępa, Sporne, Broniki, Honatki i Trójka; ludność parafii 1654 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K.-kościelne składają się z folwarków: K., Chonatki i Franki; wsi: Święcia, Broniki i Chonatki. Rozległość wynosi mr. 1320; folw. K.-kościelne i Chonatki: grunta orne i ogrody mr. 465, łąk mr. 28, pastw. mr. 102, lasu mr. 254, nieużytki i place mr. 73, razem mr. 921, bud. mur. 19, z drzewa 4; płodozmian 14-polowy; folw. Franki: grunta orne i ogrody mr. 276, pastw. mr. 72, lasu mr. 13, nieużytki i place mr. 25, razem mr. 386, bud. mur. 5; płodozmian 14-polowy; wiatrak, pokłady torfu. Wieś Święcia osad 59, z gruntem mr. 1074; wieś Broniki osad 14, z gruntem mr. 63; wieś Chonatki osad 14, z gruntem mr. 41. 4.) **K.**-*borowe*, wś i kol., pow. koniński, gm. Dąbroszyn, par. Grabienice (Łaski, Lib. ben., I, 285). Leży przy trakcie z Rychwała do Zagórowa, na południo-zachód o 17 w. od Konina; ma powierzchni 1222 mr., ludności: m. 192, k. 181, razem 373; grunt żytni zimny. Do dóbr K.-borowe należały folwarki: Modlibogowice, Rozalin i Wardężynek. Dobra te w r. 1873 nabyło krakowskie towarzystwo parcelacyi, i obecnie prawie całe rozparcelowane zostały; nabywcami po większej części są włościanie. W 1827 r. 21 dm., 200 mk. 5.) **K.**, folw., pow. noworadomski, gm. Gosławice; ma 1 dm., 199 mr., należy do dóbr Prusiecko. W 1827 r. była to wieś należąca do par. Dmenin (Łaski, Lib. ben. I, 506, zowie ją *Chuchary*), miała 11 dm., 104 mk. 6.) **K.**, wś i folw., pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Mstów. Leży pod os. Mstów od strony północnej. Wieś ma 34 dm., 259 mk., 462 mr. ziemi; folw. 1 dm., 23 mk., 510 mr. (260 m. ornej). W 1827 r. 36 dm., 165 mk. Biskup krakowski Iwo nadał tę wieś klasztorowi mstowskiemu (Długosz III, 152). Por. *Kłobukowice.* 7.) **K.**, wieś nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Wiślica. Rzeka Nida oddziela K. od Wiślicy. Spis wsi z 1827 r. podaje następujące odrębne części: K. boczarskiego, K. bruknera, K. brzezeckiego, K. chrzanowskiego, K. kolegiata, K. komunitas, K. podprobostwo, K. probostwo św. Barbary, K. scholasterya. Części te miały razem 39 dm. i 254 mk. Pierwsze cztery były własnością prywatną, pozostałe duchowną. Długosz wspomina tę wieś (I, 411). Według Tow. Kred. Ziems. folwark Kuchary-Wiślickie rozległy mr. 99, grunta orne i ogrody mr. 74, łąk mr. 20, nieuż. i place mr. 5, bud. mur. 1, z drzewa 9; wieś K.-Wiślickie osad 9, z gruntem mr. 11. K.-*Scholasterya-wiślicka* i *Kanonia-amanotowska* od roku 1868 należą do majoratu gen.-majora Stürlera. 8.) **K.**, wś, pow. stopnicki, gm. Szczytniki, par. Stopnica, o 2 m. od Wisły, o 1 od Buska, o 10 od Krakowa. Por. *Strzałków.* Wspomina ją Długosz, jako własność Hinka z Zagórzan (II, 442), i Łaski (Lib. ben. I, 697). W 1827 r. 23 dm., 113 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folwark K. rozległy mr. 679, grunta orne i ogrody mr. 292, łąk mr. 38, pastw. mr. 19, lasu mr. 321, nieuż. i place mr. 9, bud. z drzewa 11; płodozmian 10-polowy. Wieś K. osad 28, z gruntem mr. 145. 9.) **K**, wś o 3 wiorsty od Wisły, pow. miechowski, gm. Gruszów, par. Brzesko-Stare. Wś królewska, wspomi-

nana przez Długosza (I, 76; II, 162). W 1827 r. wś prywatna ma 46 dm., 298 mk. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K. i Mikołajów. Rozległość wynosi mr. 789; folw. K. grunta orne i ogrody mr. 372, łąk mr. 105, pastw. mr. 10, lasu mr. 7, nieuż. i place mr. 96, razem mr. 590, bud. mur. 5, z drzewa 17; płodozmian 10-polowy. Folw. Mikołajów: grunta orne i ogrody mr. 107, pastwisk mr. 2, lasu mr. 87, nieużytki i place mr. 3, razem mr. 199; bud. z drzewa 6; płodozmian 10 polowy. Młyn wodny i cegielnia Wieś K. osad 54, z gruntem mr. 212. 10.) **K**, wś, nad rz. Działdówką, pow. płoński, gm. Kuchary, par. Królewo. odl. o 11 w. od Płońska, ma izr. dom modlitwy, urząd gm., sąd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, fabrykę sukna, młyn wodny, browar, karczmę, 23 dm., 62 mk., 565 mr. gruntu, 68 nieuż. W 1827 r. 11 dm., 61 mk. W 1823 r. założono tu jednę z pierwszych w kraju fabryk sukna. W 1865 r. wyrabiała za 50000 rs. rocznie. Obecnie fabryka ta, własność sukces. Posnera, ma dwa koła wodne o 15 i 18 koniach, 34 warst. tkackie, 1700 wrzecion, folusz. Przerabia 4600 pudów wełny i wyrabia do 60000 arszynów sukna dla wojska. Około 1862 r nieczynna. Gmina K. należy do sądu gminnego III okr., ma 282 dm., mk. 2051; gruntu 9050 mr.; w tem nieuż. 537 mr. W gminie znajdują się dwa izr. domy modlitwy, urząd gminny, sąd gminny, fabryka sukna, 1 gorzelnia, 1 browar, 2 młyny wodne, 1 wiatrak, 2 tartaki, 1 cegielnia, 3 karczmy. W skład gminy wchodzą następujące wioski: Bolęcin, Budy-Przepitki, Wesołówka, Wycinki, Drożdżyn, Idzikowice, Kadłubówka, Kalęcin, Kołoząb, Kuchary, Kownaty, Lisiewo, Michowo, Niewikla, Pruszkowo, Przepitki, Rachelinek, Salomonka, Slepowrony, Strachowo, Strubiny, Strubiny-Kroplin, Teodorowo, Szpondowo, Janin. 11.) **K.**-*Skotniki*, wś, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Grodziec, odl. o 19 w. od Płońska; ma 15 dm., 320 mk., 809 mr. gruntu, 9 nieuż. W 1827 r. 13 dm., 133 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folwark K.-Skotniki, od rzeki Wisły w. 4, rozległy mr. 590, grunta orne i ogrody mr. 489, łąk mr. 41, pastw. mr. 8, lasu mr. 36, nieuż. i place mr. 16, bud. mur. 1, z drzewa 15, wiatrak. Wieś K.-Skotniki osad 24, z gruntem mr. 137. 12.) **K.**-*Jeżewo*, wś, pow. płocki, gm. Kleniewo, par. Ciachcin, odl. o 11 w. od Płocka, ma 5 dm., mk. 102; 483 mr. gruntu, 3 nieużyt. W 1827 r. 4 dm., 54 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folwark K.-Jeżewo rozległy mr. 478, grunta orne i ogrody mr. 327, łąk mr. 6, pastw. mr. 10, lasu mr. 100, zarośli mr. 20, nieużytki i place mr. 7, bud. z drzewa 14; płodozmian 11-polowy. Wieś K.-Jeżewo osad 14, z gruntem mr. 9. 13.) **K.**-*Kryski*, wś, pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. o 33 w. od Płocka, posiada wiatrak, 16 dm., 259 mk., 28 mr. gruntu. W 1827 r. 13 dm., 121 mk. Według Tow. Kred. Ziemsk. folwark K.-Kryski rozległy mr. 900, grunta orne i ogrody mr. 731, łąk mr. 25, lasu mr. 121, nieuż. i place mr. 23, bud. mur. 9, z drzewa 9; płodozmian 11-polowy; wiatrak. Wieś K.-Kryski osad 11, z gruntem mr. 48. Por. *Cieśle*. 14.) **K.**-*Ubysze*, wś i folw., pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław, odl. o 25 w. od Płocka, ma 1 dom, 13 mk., 497 mr. gruntu, 16 nieuż. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Ubysze rozległy mr. 493, grunta orne i ogrody mr. 350, łąk mr. 43, pastw. mr. 56, lasu mr. 28, nieuż. i place mr. 16, bud. mur. 3, z drzewa 6; płodozmian 9 polowy. Cegielnia, pokłady torfu. Folw. ten w r. 1866 oddzielony od dóbr Cetlino. 15.) **K.**-*Krolewskie*, wś, pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Sochocin, odl. o 21 w. od Ciechanowa, ma 11 dm., 101 mk., 274 mr. gruntu, 3 nieuż. *Br. Ch.*, *A. Pal.*

Kuchary, wś włośc. nad rz. Spuszą, pow. lidzki, 3 okr, adm., o 11 w. od Szczuczyna, 8 dm., 103 mk. (1866).

Kuchary 1.) wś, pow. radomyski, na lewym wyniosłym brzegu Teterowa, o 8 w. od Unina. Ziemi wraz z Rudnią Kucharską 6824 dzies., mk. 940 (w Rudni 166), cerkiew. Własność kolejno Jakubowskich (r. 1744), Pągowskich, Jaroszewiczów. 2.) **K.**, por. *Daszów*, *Jasnohorodka*.

Kuchary 1.) wś i gm., pow. pleszewski, 2 miejsc.: a) K., wś; b) Podlesie, kolon.; 44 dm., 354 mk., wszyscy katol., 126 analf. Kościół katol. paraf. dekan. ołobockiego. Poczta i tel. w Sobótce o 10 kil., st. kol. żel. Biniew o 16 kil. Por. Kod. dypl. pol. II, 553 i Łaski, Lib. ben. II, 40). 2.) **K**, dom., 1584 mr. rozl., 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Banach, karczma i szkoła; 10 dm., 159 mk., 9 ew., 150 katol., 64 analf. Własność Józefa Czapskiego. *M. St.*

Kuchary, niem. *Kauern*, wś, pow. olawski, inaczej *Kurów* (ob.).

Kucharzewo, wś pryw., pow. dzisieński, o 48 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 5 dm., 61 mk. praw. (1866).

Kucharzewo, niem. *Kuckerkaim*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, oddawna własność kapituły warmińskiej, po okupacyi przez rząd pruski zabrana i wydana na własność prywatną. Kapituła zwykła ją była wydzielać szlachcie w wieczystą dzierżawę. R. 1656 było włók 8, wolnych osadników 2, pełnili 1 służbę w wojnie, dawali 2 i pół łaszty pszen. i tyleż żyta, 1 f. wosku i 1 fen. chełm. *Ks. F.*

Kucharzowa góra, na północ stawu załozieckiego, w obr. gm. Załoziec, w pow. brodzkim, po zachodniej stronie Gajów, za Rudą, przysiołkiem gm. Załoziec, pod 49° 49' 40"

płn. sz. g, a 43° 2' 18" wsch. dłg, g. F. Wznosi się 375 mr. npm. Płd-wschodnie stoki opadają do obszernej moczarowatej doliny Seretu, zwanej tutaj „Na błocie." *Br. G.*

Kucharzówka, nazwa dómów włościańskich we wsi Pcimin; w pow. myślenickim, nad Srednim Suchym potokiem, *Br. G.*

Kucharzyszki, wś włość., pow. swięciański, 2 okr. adm. 32 wr. od Swięcian, 9 dm., 64 mk., katol. (1866).

Kuchciec, wś i wielkie, piękne dobra w zachodnio-południowej stronie powiatu ihumeńskiego, nad rz. Ussą niemnową, w par. i gminie Uździeńskiej, w okr. policyjnym 1 uździeńskim, w parafii katolickiej uździeńskiej, dawne dziedzictwo starej rodziny Zawiszów, herbu Łabędź, dziś własność znanego Jana Zawiszy archeologa. Grunta i łąki wyborne, pierwszej klassy w powiecie. Wieś ma osad włócznych 60, dobra wraz z folwarkami: Kamionka, Uździanka, Zosin, Słobódka i innemi mają obszaru przeszło 550 włók. Kuchcice posiadają dobre gospodarstwo, rolne i leśne; ogrodnictwo, piękny pałac, pełny pamiątek przeszłości, piękną kaplicę grobową w ogrodzie z muru wzniesioną, skarbiec starożytności rodzinnych i narodowych. W początku bieżącego stulecia, gdy szał zabaw odurzał głowy i serca szlachty, K. zajaśniały szczególnym blaskiem i swietnością, a było to za Kazimierza Zawiszy, zrodzonego z Elżbiety Zarankówny, generała wojsk polskich, ożenionego z Anną Lipską kasztelanką łęczycką, panią wielkiej uprzejmości i gościnnego serca. K. wtedy przedstawiały niemal rezydencyą udzielnego księcia, dom był zawsze otwarty. Nieszczęście jednak chciało, że cała ta świetność skończyła się smutkiem, odkąd już nigdy Kuchcice nie odzyzkały pierwotnej cechy, a stało się to mianowicie, gdy generałowa nagle umarła. Swietność ówczesnych Kuchnic i smutny wypadek opisuje malowniczo Ewa Felińska w pamiętnikach swoich (ob. t. II. rozdział XII). Ponieważ jenerał Kazimierz Zawisza nie miał synów, wydano więc córkę jego Waleryą Zawiszankę, za krewnego tegoż nazwiska Tadeusza, ojca obecnego dziedzica, lecz gdy ten nie ma potomka płci męskiej, cała fortuna przejdzie przez córki w domy Radziwiłłów i Krasińskich. O Kuchcicach często wspomine w pamiętnikach Krzysztof Zawisza. Według Łukaszewicza był tu zbór kalwiński.(?) W XVI w niektóre linie Zawiszów przyjęły były protestantyzm. Na terytoryum tych dóbr, na wyspie sród błot nad rzeką Olchówką starożytne okopiszcze, badane w 1868 i 69 przez Jana Zawiszę, który tu znalazł liczne zabytki po pierwotnych mieszkańcach. (Bibl. War. 1871 r. t. IV str. 40-48. Por. *Borki, Kijewo.* *Al. Jelski.*

Kuchcicka Lada, mały zaścianek w zachodniej stronie powiatu ihumeńskiego, w 1-szym okr. policyjnym uździeńskim, nad rzeką Tołstuchą, stanowiącą tu granicę powiatu mińskiego, ma osad 2. Łąki wyborne; par. kat. uździeńska. *Al. Jelski.*

Kuchcince, wś pryw., pow. dziśnieński, o 11 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 10 dm., 90 mk. (1866).

Kuchcze, wś, pow. piński, 2 okr. polic., gm. Kuchecka Wola, mieszk. 121, ziemi 2538 dzies., własność Ordy. *Kś.M.*

Kuchecka Wola, wieś z zarządem gminnym i dobra w południowo-zachodniej stronie powiatu pińskiego, nieopodal rzeki Wiesiołuchy, dopływu prawego rzeki Strumienia, przy drodze wiodącej przez Żeleźnicę do miasteczka Lubieszowa, w okr. policyjnym 2-im lubieszowskim, w głuchej poleskiej miejscowości, obfitującej w łąki; dawne dziedzictwo starej w Pińszczyźnie rodziny Ordów. Jest tu cerkiew parafialna. Gmina składa się z 9-ciu starostw wiejskich, 20 wiosek i liczy około 3,100 włościan płci męzkiej. Dobra wraz z folwarkiem Paulinów mają obszaru około 110 włók, w glebie lekkiej. Do zarządu tutejszego gminnego należą wioski: Kuchecka Wola, Pawlinów, Kuchcze, Ostrowsk, Jeziora, Perekale, Borowa, Młynek, Sudcze, Berezna Wola, Pożok, Zadołże, Zajezierze, Żeleźnica, Biała, *Al. Jelski.*

Kuchelberg (niem), 1419 r. *Kuchilberg*, wś, pow. lignicki, par. Kaltwasser. Słynna owczarnia zarodowa.

Kuchelna, wś i dobra, pow. raciborski, par. Kranowitz; 45 bud., 52 dom., 472 mk. Wieś ma 47 osad, 376 mr. rozl., browar, piękny park, pałac i kaplicę. Jestto najdawniejsze gniazdo rodu ks. Lichnowskich i ich majorat. Słynne owczarnie. Według Knie dwa folwarki: Swietlowitz i Neu-Woschütz. *F.S.*

Kuchendorf (niem), wś, pow. rychbachowski na Szlązku, par. Nieder-Lang-Seifersdorf.

Kuchindorf (niem), ob. *Koechendorf.*

Kuchmistrowszczyzna, ob. *Hermanówka* i *Kopaczów.*

Kuchnia, błoto i pokłady torfu, 600 m. rozl., w *Horodnicy* (ob).

Kuchnia 1.) dwie posiadł. w pow. toruńskim: a) K. *szlach.*, niem. *Adl.-Kuchnia*, leśn. do Nowej Grabi, bud. 4, dm. 2, kat. 54, ewan. 28. Parafia i szkoła Grabia, poczta Toruń. b) K. *król.*, *Königl.-Kuchnia*, od 1880 *Weissenberg*, dobra, dawniej do kapituły chełmińskiej należące, przez rząd pruski po okupacyi zabrane, nad jeziorem chełmżyńskiem, $^1/_3$ mili od Chełmży. Obszaru liczy mr. 337, bud. 7, dm. 2, katol. 29, ewan. 7. Parafia, szkoła i poczta w Chełmży. 2.) K., niem. *Küche*, dok. *Beru. Bern, Berwi*, wś i dobra, pow. kwidzyński, w nizinach na lewym brzegu Wisły, z natury

wyspa naokół starą i nową Wisłą oblana, 1 milę od Gniewu. a) dobra, obszaru mr. (razem ze wsią) 2118, bud. 12, dm. 4, katol. 68, ewan. 2. Parafia Walichnowy, szkoła Gronówko, poczta Gniew. b) wś do dóbr K., bud. 23, dm. 11, katol. 8, ewan. 16. Parafia, poczta, szkoła, jak wyżej. Dawniej za książąt pomorskich i krzyżaków była to miejscowość bardzo ważna także ze strategicznego stanowiska, ponieważ zabezpieczała okolicę od grodu warownego Zantyr, na przeciwnej stronie Wisły wonczas zbudowanego. R. 1245 wraz z całą ziemią gniewską czyli wąską, darem książąt należała do oo. cystersów w Oliwie. R. 1253 Sambor II daje tę ważną posiadłość krzyżakom, uwikłany w ich sieci. R. 1281 Mestwin II napowrót ją zatwierdza cystersom. R. 1283 Mestwin przemocą party oddaje krzyżakom K. wraz z całą ziemią gniewską, cystersów w innej okolicy wynagradzając. Ob. Perlbach: Pommer. Urkunden. 3.) K., os. do wsi Ciche, pow. lubawski, w okolicy lesistej, między dwu jeziorami. Bud. 4, dom 1, ewan. 11. Parafia Lipinki, szkoła Ciche, poczta Łąkorz. 4.) K., os., pow. olecki, st. p. Ciche. *Kś. F.*

Kuchnia, jez., pow. grudziąski, przy granicy kwidzyńskiego powiatu, na zachód jeziora Nogat, z którem do obszernych dóbr nogackich należało. Jedną odnogą ciągnie się z zach. na wsch., drugą na płd. Brzegi ma po największej części lesiste, długie około pół mili. Przez K. płynie struga Gardęga, która stąd przechodzi do jeziora Nogatu. Wsie leżące ponad K.: Boże pole, Keerbuden (?) i Jędrzejewo. Po okupacyi pruskiej wszczął się proces o to jezioro między rządem a dziedzicami Nogatu. R. 1787 skutkiem zeznań świadków rozstrzygnięto, że latem prawo łowienia jest wspólne rządowi i dziedzicom, zimą zaś począwszy od Gromnicznej tylko dziedzicom. *Kś. F.*

Kuchny, ob. *Chotkowo-K.*

Kuchocka Wola, ob. *Kuchecka Wola.*

Kuchsen (dok.), ob. *Kuksy.*

Kuchty, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Maryampol, odl. 6 w. od Maryampola; ma 23 dm., 250 mk. W 1827 r. wś rząd. 19 dm., 158 mk.

Kuchty, wś pryw., pow. dzisieński, o 49 w. od Dzisny, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Głębokiego do wsi Zalesia, 12 dm., 92 mk. (1866).

Kuchtyszki, wś, pow. maryampolski, odl. 3 w. od Maryampola, 7 dm., 70 mk.

Kuchwa, rz., lewy dopływ rz. Wielikiej, która do jez. czudzkiego uchodzi. Źródło w jez. Numarno, pow. lucyńskiego. Por. *Muldowa.*

Kuchynia, rz., lewy dopływ Dniestru, pod Uściem, między rz. Lipą a Lipą Złotą.

Kucice 1.) folw., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Izbica. W 1827 r. należały do par. Boniewo; miały 6 dm., 64 mk. 2.) K., wś, i K. *poduchowne*, wś, pow. płoński, gm. Sarnowo, par. Kucice, odl o 14 w. od Płońska. Wś K. ma kościół paraf. drewniany i wiatrak. K. mają 58 dm., 610 mk., 1663 mr. gruntu, 37 nieuż. K. poduchowne mają 3 dm., 38 mk., 106 mr. gruntu i 6 mr. nieuż. W 1827 r. 32 dm., 294 mk. Kościół tutejszy niewiadomej erekcyi. Obecny drewniany wystawił 1783 r. Franciszek Kanigowski kaszt. wyszogrodzki. K. jest starożytną osadą, wymienioną w akcie uposażenia klasztoru czerwińskiego z XIII wieku (ob. *Czerwińsk* I, 837). W latach 1848 do 1874 wzorowe gospodarstwo prowadził tu Karol Łempicki. Par. K. ma 397 dusz. Według Towarz. Kred. Ziem. folw. K. rozległy mr. 1225: grunta orne i ogrody mr. 858, łąk mr. 126, pastwisk mr. 14, lasu mr. 173, nieuż. i place mr. 54, bud. mur. 5, z drzewa 38, płodozmian 9 i 12-polowy. Wś K. osad 57, z gruntem mr. 556. *Br. Ch.*

Kucie, wś, pow. święciański, 1 okr. polic., 3 dm., 31 mk. katol. (1866).

Kuciec, wś na południowym krańcu pow. mińskiego, nad rz. Niemnem, w gm. świerżeńskiej, ma osad 9. Ludność trudni się rolnictwem i flisactwem; gleba lekka, łąki piękne.

Kucieje 1.) *Stare*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. o 32 w. od Przasnysza, ma 8 dm., 57 mk., 144 mr. gruntu, 3 nieuż. 2.) K. *Nowe*, wś i folw. nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. o 33 w. od Przasnysza, ma 14 dm., 115 mk., 316 mr. gruntu, 7 nieuż. Por. *Krasnosielc.*

Kucienięta, wś, pow. oszmiański, 4 okr. adm., 48 w. od Oszmiany, 12 dm., 107 mk., z tego 54 prawosł., 53 katol. (1866).

Kucierewicze al. *Aleksandrów*, folw. w pow. borysowskim, w okr. polic. dokszyckim, nieopodal rzeki Karłynki, grunta lekkie, łąki dobre, lasu dostatek. *Al. Jel.*

Kuciery, ob. *Kuczary.*

Kuciewicze, ob. *Kucewicze.*

Kucin al. *Kutyń*, zaśc. i wś nieopodal siebie położone, we wschodniej stronie pow. ihumeńskiego, w okr. polic. 3 berezyńskim, przy drodze wiodącej z Lipnicy do Kapłańców, nieopodal rzeczki Nieseły, prawego dopływu Olsy. W okolicach Kucina leżą źródła rzeki Niesеły; górny K. czyli zaśc. ma os. 3; dolny K. wś os. 7; miejscowość zapadła poleska. *Al. Jelski.*

Kucinicha, las w północnej stronie Derewlan, pow. sokalski.

Kuciny al. *Kuczyny*, wś i folw., pow łódzki, gm. Puczniew, par. Dalików (Łaski, Lib. ben. II, 375). Wś ma 2 dm., 62 mk., 7 mr.; folw. 4 dm., 19 mk., 180 mr. rozl. W 1827 r. 6 dm., 39 mk.

Kuciory, ob. *Chobie.*

Kuciszki 1.) folw. szlach. nad jez. Oławką,

pow. trocki, 4 okr. adm., par. Olita, 67 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol. R. 1850 Mołochowiec miał tu 366 dzies. ziemi. 2.) K., zaśc. włośc., pow. święciański, 1 okr. polic., 4 dm., 41 mk. katol. (1866).

Kuciuliszki, folw., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Sereje, odl. 43 w. od Sejn. Ma 2 dm., 51 mk.; należy do dóbr Kudrany.

Kuciuny, wś, pow. sejneński, gm. Hołny-Wolmera, odl. 12 w. od Sejn. Posiada szkołę początkową. W 1827 r. było tu 9 dm., 92 mk.; obecnie 51 dm., 378 mk.

Kucka słoboda, ob. *Kucza*.

Kuckau (niem.), ob. *Kukow* (łuż.).

Kuckelitze, *Guckelitze* (niem.), folw. dóbr Kłoda.

Kuckeln (niem.), ob. *Kukły*.

Kucker-Bartel-Laugallen (niem.), ob. *Laugallen*.

Kuckerkeim (niem.), wś, pow. olsztyński, ob. *Kucharzewo*.

Kuckern-Bartel (niem.), ob. *Kukoreiten*.

Kuckerneese (niem.), dobra rządowe, pow. nizinny, st. p. *Kaukehmen*.

Kućki 1.) wieś rząd., nad rzeką Jakuńką, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 40, od Dziewieniszek w. 23, dm. 15, mk. prawosł. 125, katol. 3 (1866). 2.) K., wś włośc., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 249, dm. 25 (1866).

Kuckie stswo, ob. *Kucza* i *Kuty*.

Kucklen (niem.), pow. jańsborski, ob. *Kukły*.

Kucklinsberg (niem.), góra pod Darkiejmami, 164 m. n. p. Baltyku.

Kuckoń, wzgórze w obrębie gm. Wieprza, w pow. wadowickim, na dziale wodnym między Wieprzówką (od zach.) a Frydrychówką (od wsch.), pod 49° 54' 12" płn. sz. g. a 37° 4' wsch. dłg. g. F. Wznosi się 329 m. npm.

Kuckow (niem.), ob. *Kukowo*.

Kuckowen (niem.), pow. olecki, ob. *Kukowo Stare*.

Kuckuck (niem.), ob. *Kukuk*.

Kuckukswalde (niem.), wś, pow. szczycieński, st. p. Pasym.

Kuckuny 1.) wś rząd., nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, 1 okr. adm., 7 w. od Oszmiany, 2 dm., 10 mk. katol. 2.) K., wś włośc. nad rz. Piktuszą, pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 6 w. od Oszmiany, 10 dm., 93 mk. katol. (1866).

Kuców 1.) wś, pow. piotrkowski, gm. Kleszczów, par. Sulmierzyce (Łaski, Lib. ben. II, 490, zowie ją *Chuczów*). Ma 44 dm., 549 mk., 695 mr. obszaru (397 ornej), do cząstkowych posiadaczy należącej. W 1827 r. było tu 29 dm., 398 mk. 2.) K. al. *Kuczów*, os. młyn. nad rz. Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Krzepczów, 1 dom, 25 mk., 15 mr. ziemi.

Kucówka, wś, pow. czerkaski, po obu brzegach Suchego Taszłyka, o 5 w. poniżej Matusowa. Ma 1233 mk., cerkiew z r. 1846.

Kucowka, st. dr. żel. znamieńsko-nikołajewskiej w gub. chersońskiej.

Kucy, ob. *Kamionka Wołoska*.

Kucy Łęg, ob. *Kołtów*.

Kucyńszczyzna, zaść. pryw., pow. dzisieński, o 35 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 13 mk. katol. (1866).

Kucy potok, nazwa dolnego biegu Studennego potoku, lewego dopływu Gniłej Lipy. Ob. *Studenny potok*. *Br. G.*

Kucza, jest to chata, buda, budynek mieszkalny w prostej, pierwotnej formie; stąd nazwa *kuczka*, dawana budkom czasowo przez izraelitów wznoszonym na obchód świąt i wyrażenie „siedzieć w kuczki", świadczące jak niskie i ciasne były te budowle.

Kucza, wś nad rz. Kalusem, pow. uszycki, par. i gm. Struga; 312 dm., 2086 mk., 2224 dzies. ziemi włośc., 1910 dzies. dwors. K. należała do ststwa kuckiego, darowanego przez cesarzowę Katarzynę gen. Strekałowowi; dziś jego spadkobierców Dywowych. Ma cerkiew Wniebowzięcia N. M. P., 1612 parafian, 56 dzies. ziemi cerkiewnej. Za lustracyi Humieckiego 1616 r. trzymali K. w posesyi Potoccy przez cztery dożywocia na mocy sumy darowanej na tej wsi jeszcze przez królów Władysława i Kazimierza. Do tej wsi należy Kucka Słoboda nad Kalusem, 138 dm., 874 mk., 788 dzies. ziemi włośc. *Dr. M.*

Kucza, niem. *Kutschau* (ob.), pow. lubliniecki, może *Kuczów*.

Kuczaba, jest to łon u koła z nakrywką od błota; stąd poszło przezwisko i nazwa wsi. *Br. Ch.*

Kuczaby, wś, pow. sokołowski, gm. Olszew, par. Sterdyń. W 1827 r. 13 dm., 83 mk.; obecnie 15 dm., 142 mk., 444 mr. obszaru.

Kuczaczyński futor al. *Żużel*, osada, pow. nowogradwołyński, gm. emilczyńska; włościan dusz 11, chat czynszowych 30; należy do dóbr emilczyńskich, własność Uwarowów. *L. R.*

Kuczaki, ob. *Dąbrowica*, pow. tarnobrzeski.

Kuczaków, ob. *Koczaki*.

Kuczanka, folw., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. Górki. Należy do dóbr Hruszniew, ma 1 dm., 10 mk., 484 mr. rozl.

Kuczany, część Głuchowic, pow. lwowski.

Kuczany, węg. *Nezpest*, *Nespest*, wś w hr. ziemneńskiem (Zemplin, Węg.), uprawa roli, 266 mk. *H. M.*

Kuczary al. *Kuciery*, *Kuczyry*, przys. Radruża, pow. Rawa Ruska.

Kuczborek al. *Papowo*, niem. od r. 1877 *Paulshof*, wolne sołectwo do biskupiego Papowa, pow. toruński, ćwierć mili od bitego traktu toruńsko-chełmińskiego, pół mili od Chełmży, przy granicy pow. chełmińskiego, bud. 11, dm. 4, katol. 36, ewan. 32. Parafia i szkoła Papowo, poczta Chełmża. *Ks. F.*

Kuczbork al. *Kuczborek*, os. miejska nad rz. Przylepnicą, pow. mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork, odl. 21 w. od Mławy, 7 w. od Szreńska. Leży na krańcu rozległych błot ciągnących się na długości 9 w. od Żuromina. Posiada kościół paraf. murowany niewiadomej erekcyi, synagogę, urząd gminny, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 29 dm., 426 mk., w 1860 r. 37 dm., 672 mk. (342 żyd.). Obecnie ma 103 dm., 1130 mk, 2806 mr. gruntu do osady należącego. Starożytna ta osada była własnością książąt mazowieckich. Ziemowit ks. płocki sprzedał ją w 1384 r. Jędrzejowi z Radzikowa kaszt. dobrzyńskiemu i nadał osadzie przywilej na lokacyą miasta na prawie chełmińskiem. Odtąd K. pozostawał długo w ręku rodziny Kuczborskich, lecz nie mógł się rozwijać dla braku przyjaznych warunków. Stąd pochodził znakomity pisarz i teolog Walenty Kuczborski, syn dziedzica K., urodzony tu 1525 r. W XVIII w. dziedzicem K. był Bogdan Mostowski kaszt. płocki; on to w miejsce spalonego kościoła wystawił nowy drewniany w 1748 r. Par. K. dek. mławski (dawniej bieżuński) 2130 dusz. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. K. (z os. i wsią K., wsiami Olszewko i Osowa) rozległy mr. 1173: grunta orne i ogrody mr. 677, łąk mr. 119, pastwisk mr. 3, lasu mr. 326, nieużytki i place mr. 48, bud. z drzewa 21, płodozmian 11-polowy, piec wapienny, cegielnia, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Osada K. os. 54, z grun. mr. 712, wś K. os. 58, z grun. mr. 785; wś Olszewko os. 13, z grun. mr. 757; wś Ossowa os. 4, z grun. mr. 187. *Br. Ch.*

Kuczborski folwark, tuż pod Toruniem nad Wisłą, pow. toruński, należał niegdyś do pp. benedyktynek toruńskich. Ob. *Kubrowski folwark.* *Kś. F.*

Kucze-*Wielkie*, wś szlach. i włośc., **K**.-*Małe* i **K**.-*Trzcianka*, wś włośc., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno. W 1827 r. K.-Wielkie miały 17 dm., 106 mk.; K.-Trzcianka 16 dm., 98 mk. Folw. K.-Wielkie i K.-Małe (z wsiami: K.-Wielkie, K.-Małe-Trzcianki i Chrzanowo Cyprki), rozległy mr. 868: grunta orne i ogrody mr. 481, łąk mr. 144, pastwisk mr. 86, wody mr. 3, zarośli mr. 118, nieużytki i place mr. 36, bud. mur. 5, z drzewa 7; cegielnia, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Wś K.-Wielkie os. 20, z grun. mr. 29; wś K.-Małe-Trzcianka os. 17, z grun. mr. 261; wś Chrzanowo-Cyprki os. 26, z grun. mr. 145.

Kucze blinne, wś, pow. rosławski, gub. smoleńskiej, nad rz. Ipuć. W pobliżu liczne kurhany, według podania z czasów wojen rossyjsko-litewskich.

Kucze 1.) al. *Cierpięty*, niem. *Kutzen*, dok. *Cirpienten, Zierpient, Scirpiunt, Kutschen*, wś, pow. łecki, st. p. Pisanica, na prusk. Mazurach; od początku jak się zdaje przez ludność polską zajęta. R. 1492 Rudolf von Diepoltskirchen, komtur ryński, odnawia Jakubowi Kukszowi z Cierpiąt przywilej wystawiony przez Kikierzyca na 2 i pół mr. łąk. Tenże nadaje r. 1509 Stańkowi, Mikołajowi i Wawrzyńcowi na prawie magdeburskiem 7 i pół włók w Cierpiętach po obu brzegach strumyka Małkiń, między Sypitkami i Staczami, z obowiązkiem pół służby zbrojnej. W XVII wieku posiadają K. Mroczkowie. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 453. 2.) **K.**, niem. *Kutzen*, wś, pow. margrabowski, st. p. Kowale, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zajmowana. R. 1565 książę Olbracht nadaje Grzegorzowi, Pawłowi i Andrzejowi Langheimom al. Borkowskim, braciom i siostrom stryjecznym, którzy mu swoje posiadłości w pow. jańsborskim (piskim) odstąpili, na prawie magdeb. 40 wł. pod Żelaskami w pow. stradnńskim, gdzie przedtem już posiadali 10 włók. Na tym obszarze oprócz wsi K. powstała druga wieś Borkowiny, od której Langheimowie pisali się Borkowscy. R 1615 znalazło się w K. i Borkowinach 3 wł. i 16 mr. nadwyżki. W następnych czasach posiadają te dobra Mroczkowie. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 523. 3.) **K**, niem. *Kutzen*, wś, pow. ządzborski, st. poczt. Baranowo. 4.) **K.**, ob. *Kutzen.* *Kś. F.*

Kuczek, wś i młyn, pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek. W 1827 r. wś rząd., 6 dm., 69 mk. Należał K. do b. dóbr biskupich Raciążek.

Kuczerhy, część Nowosiołek, pow. jaworowski. Por. *Koczergi.*

Kuczerówka al. *Koczurówka*, wś, pow. głuchowski, gub. czernihowskiej, nad rz. Kalinówką, 1800 mk.; kamieniołomy.

Kuczery, ob. *Kuczary.*

Kuczeryn, ob. *Kocierzyn.*

Kuczew i **Kuczów**, ob. *Kuców.*

Kuczki 1.) wś, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Uniejów (Łaski, Lib. ben. I, 340); odl. od Turku w. 15. K. wraz z os. Kuczkowski przewóz ma dm. 45, mk. 343. W 1827 r. 19 dm., 107 mk. 2.) **K.**, wś, folw. i kol., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Skaryszew, odl. 14 w. od Radomia. Wś ma 33 dm., 330 mk., 2145 mr. ziemi dwors., 652 mr. włośc. K. lit C, os., 1 dm., 8 mk., 30 mr. K. lit. B al. *Sobolew*, kol., 4 dm., 20 mk., 153 mr. Jest tu gorzelnia i dwa młyny wodne. W 1827 r. było 15 dm., 133 mk. Gmina K. z urzędem gm. we wsi Gozd, sąd gm. okr. I w Dzierzkowie o 13 w., st. p. Radom 14 w. Ma 4489 mk., przestrzeni ogólnej 14085 mr., w tem 6448 mr. ziemi dwors. W skład gm. wchodzą: Adamów, Czarny Lasek, Drużanki, Figetów, Gozd v. Gozdowo, Józefatka, Kiedrzyn, Klonów, Klonówek, Klwatka Królewska A i B, Korytka, Kuczki, Lipiny,

Małęczyn, Mostki, Niemianowice, Niemianowskie Budy, Piskorszczyzna, Podgórze, Rawica, Tomaszów, Tynica i Wojsławice. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. i Niemianowice rozległe mr. 2153: grunta orne i ogrody mr. 677, łąk mr. 87, pastwisk mr. 15, lasu mr. 721, nieużytki i place mr. 653, bud. mur. 6, z drzewa 15, płodozmian 10-polowy. Wś K. os. 18, z grun. mr. 643; wś Korytka os. 6, z grun. mr. 209; wś Drużenice os. 14, z grun. mr. 265; wś Podmostki os. 10, z grun. mr. 154; wś Lipiny os. 18, z grun. mr. 178; wś Podgórze os. 11, z grun. mr. 184; wś Gozd v. Gozdowo os. 35, z gruntem mr. 571; wś Czarny Lasek os. 8, z grun. mr. 124. *Br. Ch.*

Kuczki 1.) wś pryw., pow. wilejski, o 35 w. od msta pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 10 dm., 116 mk. prawosł. 2.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, o 22 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 3 dm., 33 mk. (1866).

Kuczki, potok podgórski, wytryska ze źródeł leśnych, w obrębie gm. Wołowca, w pow. gorlickim; wkrótce przechodzi w obręb gm. Świątkowej, w pow. krośnieńskim; płynie w kierunku wschodnim przez łąki świątkowskie, zasilając się od północy i południa wodami strug łącznych. W Świątkowej uchodzi z praw. brz. do Świerzówki, dopływu Wisłoki. Długość biegu niemal 4 kil. Po połudn. brzegu tego potoku są źródła nafty. *Br. G.*

Kuczki, w dok. *Cuczic*, jezioro pod Trumiejami, pow. kwidzyński.

Kuczkodyna, ob. *Koczkudyna.*

Kuczków 1.) wś nad rz. Branicą, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów (Łaski, Lib. ben. II, 282), odl. od Łowicza w. 15, od Pszczonowa w. $5^1/_2$. W r. 1879 mk. katol. 84, dm. 16, obszaru 408 mr., w tem 256 mr. pastwisk i 53 mr. nieużytków, osad 14. W 1827 r. było tu 13 dm., 108 mk. 2.) **K.**, folw., pow. kutnowski, gm. Kutno, par. Głogowiec. Ma dm. 6, mk. 58, ogólnej przestrzeni mr. 158, w t m mr. 7 należy do włościan. 3.) **K.**, dezerte, pow gostyński, gm. Skrzany. Należy do dóbr Sieraków Wielki. 3.) **K.**, wś, pow. włodzczowski, gm. Chrząstów (ob.), par. Kuczków W 1827 r. 31 dm., 272 mk. Jest tu kościół par. murowany, założony w 1313 r.; obecny fundacyi Koniecpolskich. Par. K. dek. włoszczowski (dawniej dzierzgowski) 1144 dusz. 4.) **K.** Tegoż nazwiska osadę wymienia Łaski, Lib. ben. 1, 562, w parafii noworadomskiej dzisiejszej. *Br. Ch.*

Kuczków 1.) wś, pow. pleszewski; 8 dm., 55 mk., 3 ewan., 52 katol.; 20 analf. Kościół katol. paraf. dekan. pleszewskiego, założony zapewne w XV w. przez Kuczkowskich, zbudowany około 1700 r., z obrazem N. M. P. cudami słynącym. Poczta, tel. i stacya kol. żel. w Pleszewie (Pleschen) o 7 kil. 2.) **K.**, dom., 2090 mr. rozl.; 10 dm., 251 mk., 6 ewan., 239 katol., 6 żyd.; 99 analf. Własność Juliana Taczanowskiego. Gniazdo rodziny Kuczkowskich h. Wąż. *M. St.*

Kuczkówka, ob. *Husinka* i *Kuczukówka.*

Kuczkówka al. *Szuszkówka* 1.) wś, pow. taraszczański, nad Tykiczem, o 3 w. poniżej Kosiakówki (gdzie cerkiew paraf.), 390 mk. Por. *Kosiakówka.* 2.) **K.**, wś, pow. zwinogródzki, nad ruczajem Bużanką, o 2 w. od wsi Czemeryskie; mk. 420. Cerkiew paraf. w Czemeryskiem, zarząd policyjny w Łysiance.

Kuczkowo, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Sędzin. Była własność karmelitów płockich. W 1827 r. wś rząd. ma 12 dm., 107 mk. Por. Kod. dypl. pol. II, 483.

Kuczkowski przewóz, os. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Skotniki, par. Uniejów, odl. od Turku w. 14 i pół. Ob. *Kuczki.*

Kuczkudyna, ob. *Koczkudyna.*

Kuczkuryszki, wś nad Wilejką, pow. wileński, 6 okr. adm., o 6 w. od Wilna, 1 dm., 253 mk., z tego 250 katol., 3 ewan. Papiernia. Własność Pusłowskich (1866).

Kuczmanówka, wś, pow. zasławski, i folw. należący do białogródeckiego klucza dóbr sławuckich.

Kuczmański Szlak Ziemie ruskie oddawna należały do najbogatszych stron Europy. Szczęśliwą tego przyczyną było sąsiedztwo Grecyi i czarnomorskiego oryentu. Swietność Kijowa i Halicza składają niezaprzeczone w kronikach na to dowody. Lecz w tak zamożnych niegdyś ziemiach rozpostarła się następnie pustynia po Tatarach. Jasyr tatarski, handel ludźmi, wykradanie chłopców i dziewcząt polskich, aby je sprzedać Tatarom, stawało się z każdą nową milą ku wschodowi rzeczą coraz bardziej znaną. Od czasu do czasu ponawiały się wielkie zagony, to jest najazdy mongolsko-tatarskie, tem dotkliwsze dla ziemi halickiej, im częściej i tłumniej niż w którąkolwiek z innych ziem ruskich uderzające w nią. Tatarzy trzema drogami czyli szlakami płynęli do Rusi Halickiej. Z północy wdzierali się oni Czarnym Szlakiem, tak nazywanym dla tego, że nim czarne nieszczęście przychodziło: mordy, grabież, pożogi i czarna śmierć, dżuma; od południa Wołoskim; ze wschodu zaś od Trębowli i Złoczowa Kuczmańskim czyli Szlakiem Podolskim. Otrzymał on, jak się zdaje, tę nazwę od wyrazu *kuczma*, którym oznaczano rodzaj zawoju albo czapki, z tureckiego *kecze* pilśń z wełny, po rossyjsku *koszma* wojłok. Stąd wnosić można, iż szlak kuczmański wyrażał trakt, na którym już zdala postrzegano tatarskie zawoje i czapki. Inni nazwę tego szlaku wyprowadzają od rzeczki Kuczmenia (?), wpadającej do Bohu. (Enc. Org.).

Kucznie, niem. *Kauern*, 1435 r. *Kawraw*, wś, pow. brzeski na Szląsku, par. Karlowice; ma kościół paraf. ewang.

Kuczoby, niem. *Kutzoben*, wś i dobra, pow. olesiński, o 2 mile od Oleszna, o pół mili od Bodzanowic. Dominium, część dóbr Karmunki, ma 212 mr., wysoki piec, fryszerkę; wś 50 osad, 1016 mr. rozl. Razem 44 bud., 33 dm., 256 mk. Do K. należą Stare K. kol., i Paturey nad stawem Pielak, os. *F. S.*

Kuczohory, uroczysko we wsi Andruszówce, pow. lipowiecki.

Kuczów, wś włośc. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Wierzbnik, par. Pawłów, odl. 23 w. od Iłży. W 1827 r. wś rząd. (par Wierzbnik) ma 15 dm., 90 mk.; obecnie 20 dm., 166 mk., 255 mr. obszaru. 2.) **K.**, ob. *Kuców*.

Kuczów (?), ob. *Kutschau* (niem.).

Kuczowola, wś i folw. nad strum. Michałówką, pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 18 w. Wś K. wraz z os. Bronibór ma dm. 25, mk. 268; folw. dm. 3, mk. 19; 283 mr. rozl.; należy do dóbr Szczytniki. W 1827 r. było tu w ogóle 16 dm., 161 mk.

Kuczuk, ob. *Bujuk*.

Kuczuki, dwie wsie, pow. oszmiański, 2-gi okr. adm., 61 w. od Oszmiany, 7 dm., 50 mk., z tego 6 prawosł., 44 katol. (1866).

Kuczukówka, folw., pow. bialski, gub. siedlecka, gm. Dobrzyń, par. Piszczac, nad Krzną. Rozległość wynosi mr. 526: grunta orne i ogrody mr. 313, łąk mr. 90, pastwisk mr. 7, lasu mr. 97, nieużytki i place mr. 19, bud. z drzewa 7, płodozmian 9-polowy, pokłady torfu. Folwark ten w r. 1877 oddzielony od dóbr Husinka.

Kuczur, pot. bukowiński, powstaje z dwóch potoków, łącznego i leśnego, łączących się na łąkach wsi Wierzbowiec, w pow. kocmańskim. Niezadługo przechodzi w obręb gm. Kuczurmika, przerzyna tę wieś samym środkiem, poczem opływa od zachodu wś Wasłowce, następnie płynie ciągle w kierunku południowym przez obszar gminy Górnych Szerowiec, Zadobrówki, gdzie przepływa staw; dalej zrasza wieś Rohożną i w Zuczce Starej wpada z lew. brzegu do Prutu. Długość biegu 22 kil. Z najznaczniejszych dopływów wymienić należy z praw. brz. potok Szubraniec, a z lew. brzegu Moszków potok, także Muską zwany. W obrębie gminy Zadobrówki zwie się ten potok także Zadobrówką. *Br. G.*

Kuczurhan, *Kuczurgan*, st. dr. żel. Odesa-Korneszty, między Rozdzielną a Tyraspolem, o 88 w. od Odesy.

Kuczurhan, rz. w pow. odeskim, płynie do 100 w. ku płd., przyjmuje dużo dopływów (bałki), wpada do jeziora kuczurhańskiego, nie dobiegłszy do Dniestru. Jezioro to albo liman, 11.5 w. dł., do 2 w. szer., zimą łączy się za pomocą dwoch strug z Turuńczukiem, odnogą Dniestru.

Kuczur mare al. *Kuczurów*, duża wś, nad pot. Krzywym, pow. czerniowiecki, ma cerkiew grecką nieunicką, 7690 mk. w gminie, 98 mk. na obszarze dwors. St. dr. żel. lwowsko-czerniowiecko-suczawskiej, między Czerniowcami a Hliboką, o 285 kil. ode Lwowa.

Kuczurmik, wś, pow. kocmański na Bukowinie, ma cerkiew gr.-nieunicką, st. p., 2200 mk., z tych 97 na obszarze dworskim.

Kuczurów, ob. *Kuczur-mare*.

Kuczwały, niem. *Kuczwalli*, r. 1415 *Konradswalde*, rycer. dobra i folw., pow. toruński, ćwierć mili od traktu bitego toruńsko-chełmżyńskiego, na południowym brzegu jez. chełmżyńskiego, 1 milę od Chełmży. Obszaru liczy mr. 3050, bud. 44, dm. 16, kat. 334, ewan. 2. Parafia Grzywno, szkoła w miejscu, poczta Chełmża. Przy drodze do Zalesia znajdował się grób skrzynkowy nadzwyczajnej wielkości, bo kilkanaście metrów długi. W ciągu lat kilku dobywano z niego kamienie na potrzeby gospodarcze. Obok tego grobu znajdywano także kręgi kamienne. Roku 1865 znaleziono w K. prastare dłutko z krzemienia wyrobione. Ob. Mapa archeol. Prus zachod. Ossowskiego, str. 68, 83 i 98. W XVI i XVII w. posiadali K. Konopaccy, fundatorowie i dobrodzieje kościoła paraf. w Grzywnie, gdzie mieli swoje groby. Około r. 1600 wspominają tu 4-ch braci: Achacego, Jerzego, Fabiana i Łukasza Konopackich. R. 1649 Adam Konopacki funduje miejsce dla osóbnego prebendarza w Grzywnie, któryby zarazem msze św. za ich familią odprawiał. R. 1670 posiadacze Estkowie. Obecnie K. wraz z pobliskiemi dobrami Pluskowęsy znajdują się w posiadaniu Kalksteina, który ma tu od 1872 piękną owczarnię zarodową.

Kuczyjówka, mylnie *Koczyjówka* (ob.), wś nad rz. Perejmą, pow. bałcki, gm. Pieszczana, par. gr.-katol. Nowipol, okr. polic. Sawrań, byłe dobra starościńskie. R. 1868 było tu 30 dm.

Kuczyn 1.) Wielki, wś nad Nurcem, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. K. Posiada kościół par. drewniany, dom schronienia dla starców i kalek, szkółkę elementarną, dwa młyny wodne i 2268 mr. obszaru. W 1827 r. 31 dm., 204 mk. Kościół i parafią erygował w 1419 r. Wojciech Wojno; obecny kościół pochodzi z 1793 r. Wystawili go Anna z Narzymskich Zalewska i bracia Kuczyńscy. Do niego należy kaplica w Klukowie. Par. ma dusz 4528. Dom starców i kalek wystawiono 1860 r. z prywatnego zapisu. W r. 1857 dziedzic Jan Leśniewski legował w Banku Polskim. rubli 3000 jako dar dla Instytutu G. W. w Marymoncie pod Warszawą na stypendya. Dobra K. Wielki podług wiadomości z r. 1866 składają się z fol-

warków: K., Gródek i Wiktoryn, wsi: K. Wielki, Malinowo, Gródek, Kostry—Podsędkowice. Rozległość wynosi m. 1863 w posiadłości dworu, Bud. mur. 14, z drzewa 21. Gorzelnia. Wieś K. Wielki os. 29, z grun. mr. 432; wś Malinowo os. 14, z grun. mr. 340; wś. Gródek os. 26, z grun. mr. 264; wś Kostry Stare os. 17, z grun. mr. 169; wś Lubowicz os. 24, z grun. mr. 115; wś Kostry-Podsędkowice os. 6, z grun. mr. 73. 2.) K. *herbasy* i K. *stary* al. *Żabiki*, wś. szlach., pow. mazowiecki. gm. Szepietowo, par. Dąbrowa Wielka. W 1827 r. K.-herbasy miał 27 dm., 178 mk.; K.-żabiki 32 dm., 132 mieszkańców.

Kuczyn, wś w hr. szaryskiem (Węg.), nrz. Toplą, kościół katol. filial., żyzna gleba, łąki, 404 mk. *H. M.*

Kuczyna, *Kuczyny*, wś. i fol., pow. włocławski, gm. Falbórz, parafia Brześć. W 1827 roku 13 dm., 110 mk. Rozległość folwarku wynosi mr. 335: grunta orne i ogrody mr. 291, łąk mr. 12, pastwisk mr. 23, nieużytki i place mr. 9. Bud. mur. 8, z drzewa 2. Płodozmian 11-polowy. Wś. K. os. 12, z gruntem mr. 272.

Kuczyna 1.) wś, pow. krobski; 6 dm., 42 mk., wszyscy kat.; 10 analf. Poczta w Krobi (Kröben) o 4 kil., st. kol. żel. w Bojanowie o 15 kil. 2.) K., dom., tamże, 1314 mr. rozl., 7 dm., 141 mk.; należy do dom. i gm. Pudliszek.

Kuczynka, wś w połud. stronie powiatu ihumeńskiego, w gminie pukowskiej, przy drodze wiodącej z Piaseczna do Switycz, nad rzeką Wynią, ma osad 61; cerkiew parafialna. *Al. Jelski.*

Kuczynka 1.) wś, pow. krobski; 5 dm., 49 mk., wszyscy kat.; 11 analf. Poczta w Krobi (Kröben) o ½ kil.; st. kol. żel. w Bojanowie o 17 kil. 2.) K., dom., tamże, 660 mr. rozl.; 2 dm., 8 mk.; należy do gminy i dom. Pudliszek. *M. St.*

Kuczyna-Bohdańce, wś, gub. grodzieńska, w b. ziemi bielskiej.

Kuczyńskie, wś, pow. ostrołęcki, gm. Dylewo, par. Kadzidło. W 1827 r. wś rząd. 20 dm., 127 mk.

Kuczyńszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, o 74 w. od Wilejki, 3 okr. adm., przy drodze byłej pocztowej połockiej, gm. mańkowiecka, 3 dm., 46 mk. (1866)

Kuczyny 1.) wś. szlach., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. W 1827 r. wś rząd 10 dm., 57 mk., 2.) K., ob. *Kuczyna*.

Kuczyny, przys. do Radruża.

Kuczyry, ob. *Kuczary*.

Kuczyszki, wś, pow. maryampolski, gm., i par. Pilwiszki, odl. 24 w. od Maryampola, ma 2 dm., 25 mk. W 1827 r. os. rząd. 2 dm., 21 mk.

Kuczyzna, folw., pow. rawski, gm. Gortatowice (ob), par. Sierzchowy. Ma 1 dm., 420 mr. obszaru.

Kudajcie, wś, pow. rossieński, par. szyłelska.

Kudajuńce, folw. i dwór szlach., nad rz. Rawdańką, pow. lidzki, 5 okr. adm., mk. kat. 24. Od Lidy o w. 36, od Ejszyszek w. 16. (1866).

Kudak, niegdyś twierdza na Ukrainie, na praw. brz. Dniepru powyżej porohów, założona około 1640 r. Czyt. o nim piękną rozprawę Maryana Dubieckiego p. t. „K., twierdza kresowa i jej okolice" (1870), nagrodzoną przez Akademią Umiejętności.

Kudalańce, wś włośc., nad rz. Wersoką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o 39 w., od Ejszyszek 3; dm. 6, mk. katol. 35. (1866).

Kudanie 1.) wś szlach., nad jez. Illą, pow. trocki, 1 okr. adm., 32 w. od Trok, 9 dm., 68 mk. katol. 2.) K., wś rząd., nad rz. Strawą, pow. trocki, 2 okr. adm., 34 w. od Trok, 13 dm., 152 mk. katol. (1866).

Kudany, wś, pow. rossieński, par. betygolska.

Kudaszówka, rzeczka w pow. winnickim, wpada do Bohu koło wsi Huty (Szersznie?) Por. *Baran*.

Kudawiec, potok górski, w obr. gm. Matkowa, a na obszarze Iwaszkowiec, przysiołka jego, w pow. turczańskim; płynie na zach. doliną leśną, nad którą od płnc. wznosi się lesista Bukowenesta (972 m.) a od południa lesisty Prutucz (1000 m.) Długość biegu 2 kil. Wpada z pr. brz. do Styja *Br. G.*

Kudde, *Kuddow*, ob. *Gwda*.

Kuddern (niem), wś i os., pow. darkiemski, st. p. Kleschowen.

Kudeb, ob. *Kudep* i *Muldowa*.

Kudejsze, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., gm. Sobotniki, od Oszmiany o w. 44, od Dziewieniszek w 9, dm. 20, mk. katol. 119 (1866).

Kudela, rz., lewy dopływ Irpienia. *E. R.*

Kudelczyn, wś, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień. W 1827 r. 15 dm., 157 mk., obecnie 17 dm., 114 mk., 500 mr. obszaru. Szkoła gminna. Gm. K. ma 4213 mk., rozległości 15284 mr.; urząd gm. we wsi Przewózki, s. gm. okr. III w Przezdziatce, st. p. Sokołów. W skład gm. wchodzi: Dziegietnia, Emilianów, Elżbietów, Kosierady-korabie, K.-wielkie, Krasów, Księżopole-komory, K. smolaki, K. budy, Kudelczyn, Nowawieś, Poczuski-duże, Poczuski-małe, Przewózki, Przezdziatka, Sikory-duże, Sikory małe, Siwe-bagno, Urbanki, Wojewódki-dolne, W.-górne, Włóka i Ząbków.

Kudelisch (niem.), pow. kozielski, ob. *Kudlisch*.

Kudep, po łot. *Kudeps*, wś i dobra w In-

flantach polskich na Łotwie, w północnym krańcu powiatu lucyńskiego, własność Fitinghofa, położona na samym pograniczu Inflant szwedzkich czyli gubernii inflanckiej (ryskiej) z jednej a gubernii pskowskiej z drugiej strony. Przytyka ona bowiem od strony zachodniej do gubernii inflanckiej, a od strony północnej i półn.-wschodniej do gub. pskowskiej. Istnieje tu kościołek katolicki drewniany, stanowiący filią parafialnego kościoła maryenhanskiego, wchodzącego w skład dekanatu zalucyńskiego. K. niegdyś należał do starostwa maryenhauskiego i jego losy stale podzielał. (Ob. *Maryenhaus*). *G. M.*

Kudep, rz. zraszająca północny kraniec Inflant polskich, w pobliżu majętności tejże nazwy, i część gubernii pskowskiej; stanowi północny dopływ rzeki Wielkiej (*Vielikaja rieka*). Bierze swe źródło u granicy guberni inflanckiej czyli ryskiej, nieopodal wioski Szemierzyce. Kierunek ogólny K. jest zachdonim; długość biegu wynosi mil 9, szerokość w przecięciu dochodzi do 10-ciu sążni, głębokość do dwóch arszynów. W całym jego przebiegu często napotykają się brody. Górny ciąg Kudepia, tudzież zasilających go swemi wodami strug, przerzyna wyżyny okolicy nader bagnistej i lesistej, a ma brzegi przeważnie płaskie. Po połączeniu się tych licznych ale nieznaczących przypływów w jedno główne koryto, K. przybiera bieg nierównie bystrzejszy, przechodząc przez okolice odkryte, falowato-wzgórkowate, i tu już ma brzegi strome a częstokroć wyniosłe. W niższej części biegu brzegi K. stają się znowu płaskiemi. Na tej rzece liczą kilka mostów. Główne przypływy stanowią strugi: Mezgusza, Lida i Wruda. K. jest w wielkiej części spławnym. Dużo drzewa po nim spławiają do rzeki Wielkiej, a przez tę do Pskowa. *Gustaw Manteuffel.*

Kuderawyci, ob. *Kędzierzawce*.

Kuderki, wś w gm. Sobakińce, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 58, od Wasiliszek w. 23, dm. 4, mk. prawosł. 32, katol. 2. (1866).

Kuderowszczyna, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 42 w. od Sokółki.

Kudinen (niem.), ob. *Kadyny*.

Kudiówka, ob. *Grzechinia* i *Kudyjówka*.

Kudippen (niem.), ob. *Kudypy*.

Kudka, rz., ob. *Kutka*.

Kudlaucken (niem.) al. *Uszaelxnen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Szillen.

Kudling (niem.), jez. w gub. ryskiej, na t. zw. wyżynie Aa.

Kudlisch (niem.), folw. dóbr Birawa, pow. kozielski, par. Stare Koźle.

Kudłaczewo, wś, pow. szczuczyński, gm. i par. Wąsosz.

Kudłaje, wś, pow. bracławski, gm. i par. Niemirów, ma wraz z wsią Wielki las 550 mk., 55 dm., 950 dzies. ziemi włośc; należała do Potockich, dziś Arsenija Husaka. *Dr. M.*

Kudłak, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Wronów, par. Chodel.

Kudłatówka, przys. i folw. w Grudny górnej, pow. pilzeński, par. rz-katol. Siedliska.

Kudłoń, góra i szczyt, w paśmie Gorców, w północnych jego stokach, na obsz. gminy Lubomisza, w pow. limanowskim, pod 37° 50' 45" wsch. dłg. g. F., a 49° 34' 20" płn. sz. g. Stoki K. pokrywają gęste lasy. Stok południowy opada do doliny rz. Kamienicy (ob.); tutaj na tym stoku rozpościera się śródleśna polana Rychlów z zabudowaniami gospodarskiemi. Wytryskujące tu potoki górskie spływają do Kamienicy. Na stoku północnym biją źródła potoków Zapalaoza i Rosochny; ku północy zaś opada zwolna, ku południowi i wschodowi stromo. Wznosi się 1276 m. npm. *Br. G.*

Kudły, okolica szlach., pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o 47 w., od Ejszyszek 11, dm. 6, mk. katol. 45 (1866.)

Kudły, ob. *Kiodly*.

Kudmeń, niem. *Kaden*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. lubińskim.

Kudobińce (po rusku *Kudobynci*), wś w pow. złoczowskim, 24 km. na płd. wsch. od Złoczowa, 5 km. na płn. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Zborowie. Na płn. leżą Jarosławice, na wsch. Beremowce, Kudynowce i Podhajczyki, na płd. Toustogłowy, na zach. Młynowce i Kabarowce. Przez płd. wsch. część obszaru płynie pot. Źródliska (zwany także Strypą), dopływ Strypy, od płn. wsch. z Kudynowiec na płd. zach. do Toustogłów i przyjmuje mały dopływ od praw. b., płynący ze środkowej części obszaru. Zabudowania wiejskie leżą w środkowej części obszaru. Własn. więk. ma ro. or. 178, łąk i ogr. 19, pastw. 1; własn. mniej. ro. or. 904, ł. i o. 15, past. 18 mr. Według spisu z r. 1880 było 520 mk. w gminie (obrz. gr. kat., z wyjątkiem kilku rzym. kat.). Par. rz.-kat. w Zborowie; gr. kat. w miejscu, należy do dek. zborowskiego i ma filią w Toustogłowach. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Kudonówka, potok górski, wytryska na południowym stoku pasma górskiego Lubania, w dziale Gorców, w obr. gm. Ochotnicy; płynie na północ, zraszając łąki ochotnickie i po 3 kil. biegu uchodzi z praw. brzegu do Ochotnicy. *Br. G.*

Kudow, ob. *Gwda*.

Kudowa al. *Czekaj*, folw. dóbr Kurnica, pow. prądnicki.

Kudowa, ob. *Chudoba*.

Kudowe, jez. nad praw. brz. Dźwiny, łączy się z jez. Żyżmą i przez rz. Żyżmę z Dźwiną.

Kudowicze, wieś i folwark w powiecie nowogródzkim, w gminie poczepowskiej, o milę w stronie zachodnio-północnej od miasteczka Poczepowa; wieś ma osad 12; folwark, własność Puzinowskich od r. 1854, ma 11 i pół włóki. *Al. Jel.*

Kudra, os., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Iłgowo; odl. 35 w. od Władysławowa, ma 1 dm., 4 mk. *Br. Ch.*

Kudrany, folw., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo; odl. od Suwałk 78 w., od Sejn 48 w. W 1827 r. było tu 1 dm., 17 mk; obecnie 9 dm., 110 mk. Dobra K. składają się z folwarków: Kudrany, Rusingi, Karolinowo, Burbańce, Kajetanowo i nomenklatury Posereje; wsie niżej wymienione; od Porzecza w. 27; rzeka Niemen stanowi granicę północną i wschodnią. Rozległość wynosi mr. 4339: grunta orne i ogrody mr. 1256, łąk mr. 109, pastw. mr. 21, wody mr. 115, lasu mr. 2735, zarośli mr. 79, nieuż. i place mr. 16, bud. mur. 3, z drzewa 28, płodozmian 4 i 9-polowy; gorzelnia, młyn wodny, 7 jezior, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Wieś Burbańce osad 7, z gruntem mr. 32; wieś Miżańce osad 12, z gruntem mr. 703; wieś Szawłany osad 7, z gruntem mr. 625; wieś Kociuliszki osad 4, z gruntem mr. 11; wieś Dąbrówka osad 6, z gruntem mr. 417; wieś Gudańce osad 14, z gruntem mr. 1029; wieś Janiańce osad 13, z gruntem mr. 835; wieś Bordziuny 12, z gruntem mr. 864; wieś Dropole osad 9, z gruntem mr. 755; wieś Szymoniańce osad 64, z gruntem mr. 434; wieś Karolinowo osad 4, z gruntem mr. 10; wieś Dubokleńce osad 9, z gruntem mr. 600; osada Podmerecze osad 2, z gruntem mr. 1. Dawniej do dóbr K. należały folw.: Burbańce, Kajetanowo, Karolinowo, Kuciuliszki, Rusingi. W dobrach tych są jeziora większe: Krasta, Drapolsk, Żerwinek, Szawluk. Gmina K. ma 5286 mk., rozległości 22024 mr., sąd gminny ok. III i st. p. os. Sereje o 15 w. W skład gminy wchodzą: Bordziuny, Burbańce al. Nowiki, wś i folw. Cimoniuńce, Dąbrówka, Dropole, Dubokłańce, Gienie, Gierodwicie, Gudańce, Gudele, Jakubiszki, Janówka, Janiańce, Karkliny, Karolinowo, Kasztanówka, Kibisze, Kociuliszki, Kryksztany wś i folw., Kudrany, Kułakiszki, Lewońce, Liszkowo, Makaryszki, Małgorzaty, Miżańce, Podmerecz, Podsoleniki, Pohulanka, Ponary, Poniemoń, Posereje, Rusingi, Sarkojedy, Stroczyny, Ulczyszcze, Wawery, Wilkowce, Zagaje, Zaścianiszki, Żarnowo, Żejmy i Żywulciszki. W gminie Kudrany istnieje kasa wkładowo-zaliczkowa

Kudrany, wieś nad jez. byczyskiem, pow. trocki, 1 okr. adm., 7 w. od Trok, 2 dm., 25 mk. katol. (1866).

Kudrasze, zaśc. nad pot. Letówką, pow. wileński, 2 okr. adm., o 75 w. od Wilna; 3 dm., 38 mk. (1866).

Kudrawa, las w pow. dolińskim, w płn.-zachod. stronie Wyszkowa. Wody jego płyną na płd. do Mizuńki.

Kudrawka, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 24 w. od Sokółki.

Kudrawka, rz., por. *Kijów*, IV, 78.

Kudrocice, niem. *Kunert*, r. 1358 *Cunraczkowicz*, wś, pow. oławski, par. Wierzbno.

Kudrowice, kol. włośc., pow. łaski, gm. i par. Górka Pabijańska (ob.); ma 30 dm., 276 mk., 672 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd. 22 dm., 194 mk. Wspomina tę wieś Długosz (I, 280) i Łaski (I, 377).

Kudrowicki młyn, os. młynarska do Kopciowic, pow. pszczyński.

Kudry, wś, pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń (ob.). W 1827 r. 12 dm., 90 mk.; obecnie 13 dm., 73 mk., 299 mr.

Kudry 1.) zaśc., pow. wileński, 4 okr. adm., o 47 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol. 2.) **K.**, wś, pow. wileński, 3 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 8 dm., 110 mk., z tego 17 prawosł., 93 katol. 3.) **K.**, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Kudrycha, wieś w pow. mińskim, w okr. policyjnym kojdanowskim, przy drodze wiodącej z Sakowicz do Szwabowszczyzny; ma osad 2; miejscowość górzysta. *Al. Jel.*

Kudrycze, wś, pow. piński, 3 okr. pol., gm. Lemieszewicze, mk. 80. Z nadania królowej Bony należała do franciszkanów pińskich, obecnie koronna. *Kś. M.*

Kudryczka, folw. na obszarze dworskim Pomorzan, pow. złoczowski.

Kudryki, przys. Kamionki wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Kudryńce 1.) wś, pow. kamieniecki, nad Zbruczem, gm. Rychta, par. katol. Czarnokozienice, dm. 70, mk. 430, ziemi włościan 256 dzies., dworskiej 783 dzies., lasu nie ma. Włościanie handlują gontami. Należy do Koziebrodzkich. Jest tu skała gipsowa szerokości do 200 stóp; wychodzi na wierzch przy drodze na górze, a pod nią słój alabastrowy; dobywanie dotąd jest tu bardzo nieznaczne. Wieś ta pamiętna jeszcze tem, że tu stał koszem han tatarski w 1653 r. i tu ochotnik Kłodziński miał z nimi utarczkę. Jest tu cerkiew Zmartwychwstania z 489 paraf. i 56 dzies. 2.) **K.**, wś, pow. proskurowski, przy drodze z Jarmoliniec do Czarnegoostrowia, od którego leży o w. 15; gm. Malinicze, okr. polic. i parafia do Felsztyna; mk. 412, ziemi włośc. 319, dwors. 266 dz.; dm. 60; wś bezleśna, własność Makowieckich.

Kudryńce, *górne* i *dolne*, mko z przys. Zieloną, pow. borszczowski, par. gr.-katol. K., o 10 kil. od st. p. Mielnica, na praw. brz. Niczławy,

ma szkołę 1-klasową, 2315 mk. w gminie, 123 na obszarze dworkim. *F. S.*

Kudrynka, ob. *Kudynka*.

Kudrynki, os., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. (?), odl. 34 w. od Augustowa, ma 3 dm., 48 mk.

Kudryszczyno, wś w pow. mińskim, w gm. białoruckiej, nad rz. Usiażą, ma osad 4; grunta i łąki dobre. *Al. Jel.*

Kudrzyn, mały zaśc. w pow. borysowskim, w okr. polic. chołopienickim, nad rz. Mrzanką, dopływem Berezyny, w okolicach wsi Mlechowa, Ratucicz i Nowosiołek, ma osadę jednę; miejscowość poleska, łąki dobre. *Al. Jel.*

Kudwinnen (niem.), dobra ryc., pow. rastemborski, st. p. Barciany.

Kudych, jez., ob. *Kozłowo*, t. IV, 566.

Kudyjowce, duża wś w pow. winnickim, nad rz. Morachwą; 744 mk., ziemi włośc. 764 dzies., dwors. ornej 744, lasu 55, nieużytków 84 dzies. Należała do Popowskich, dziś w 4-ch częściach; największa część Grefnera 1150 dz. Cerkiew pod wez. ś. Paraski ma 933 dusz i 41 dzies. K. były wsią bojarską, do ststwa barskiego należącą. W czasie lustracyi Humieckiego 1616 r. okazywali prawa swoje na tę wieś Kudyjowscy, jeszcze od królowej Bony dane; bezwątpienia założyciele tej wsi. Domów w tej wsi 168; par. katol. Mańkowce.

Kudyjówka, góra na graniay gmin Grzechini i Białej w pow. myślenickim, pod 37° 19' 8" wsch dłg. g., a 49° 41' 11" płn. sz. g. Wznosi się 636 m. npm. Na płd. zach. od niej mamy szczyt Witkówkę, 760 m. npm., w dziale górskim przypierającym do lewego brzegu rzeki Skawicy. *Br. G.*

Kudyn, ob. *Kadyny*.

Kudynka, wś rząd., pow. latyczowski, gm. Susłowce, par. N. Konstantynów, leży u zbiegu rz. Kudynki z Bohem, ma 76 dm., 259 mk., 1072 dzies. ziemi. K. należała do ststwa latyczowskiego, następnie werbeckiego; r. 1616 w posesyi Stanisława Swiderskiego. Prowentu dawała 13 fl., kwarty złp. 2. R. 1809 nadana wraz ze ststwem werbeckiem urzędnikowi Ałsufiewowi na lat 12; od niego nabył prawa ks. Konst. Czartoryski z opłatą kwarty 916 rs. Jest tu cerkiew ś. Dymitra, mająca 689 parafian i 46 dzies. ziemi. Por. *Kierdanówka*. *Dr. M.*

Kudynka al. *Kudrynka*, rzeczka w pow. latyczowskim, poczyna się w Lisanowcach, mija Grabowce, Jurczenki, Rożny, uchodzi do Bohu pod Kudynką. Według W. Pola jestto „mała struga, na przestrzeni mil 3 zaledwie płynąca, wpada pod Nowym Konstantynowem do Bohu; odlewa 6 stawów".

Kudynowce (po rus. *Kudyniwci*), wś w pow. złoczowskim, 25 kil. na płd. wsch. od Złoczowa, 7 kil. na płn. wschód od sądu powiat. i urzędu poczt. w Zborowie. Na płn. leżą Beremowce i Olejów, na wsch. Jackowce, na płd. wsch. Mszana, na płd. Podhajczyki, na zachód Kudobińce i Jarosławice. Z Beremowiec wpływa do wsi pot. Źródliska (al. Strypa), dopływ Strypy, i płynie zrazu na płd. wsch., w środku obszaru przybiera kierunek zach., potem płd. zach. i wchodzi do Kudobiniec. W środku obszaru leżą na praw. brz. potoku zabudowania wiejskie, a na lew. brz. folwark. Własn. więk. ma roli or. 454, łąk i ogr. 55, pastw. 1, lasu 57 mr.; własn. mniej. roli or. 696, łąk i ogr. 81, pastw. 41 mr. Według spisu z r. 1880 było 528 mk. w gminie, 50 na obsz. dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Zborowie, gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. zborowskiego, arch. lwowskiej, i ma filią w Beremowcach. We wsi jest cerkiew i szkoła etatowa 1-klasowa. We wsi są ślady mogił na polu zwanem „W mogiłach". Jedna niwa zwie się Okopem. *Lu. Dz.*

Kudynowicze, wś nad Ceremem, pow. nowogradwołyński, gmina żołobeńska, włościan dusz 83; własność rząd., zabrana za długi rządowe jener. Józefowi Puławskiemu w 1834 r.

Kudyńskie, jez. na wyżynie wałdajskiej, wlewa się przez rz. Toropę do Dźwiny.

Kudyny, wś, pow. szawelski, gm. szawlańska, 90 osad, 209 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kudypy, niem. *Kudippen*, os., pow. olsztyński, st. p. Olsztynek. Jestto mieszkanie nadleśnego rządowego, a obok osada p. n. *Nowe K.* al. *Seidelshof*.

Kudziany, wś rząd., pow. kowieński, par. kiejdańska.

Kudziany 1.) wś, pow. wileński, 5 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 3 dm., 17 mk. katol. 2.) K., wś, pow. wileński, 5 okr. adm., o 34 w. od Wilna, 4 dm., 41 mk. katol. (1866).

Kudziany, ob. *Kamionka Wołoska*.

Kudzikalnie, folw. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kudziły, wś, pow. szawelski, gm. gruździewska, 23 osad, 150 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kudzinowicze, wś i folw. w pow. słuckim, o w. 16 od Nieświeża w stronie północnej, nad rzeczką Kudzinówką, małym dopływem Wyni; wieś ma osad 30; folwark, dziedzictwo Jabłońskich, ma obszaru prawie włók 40, w ziemi dość dobrej. *Al. Jel.*

Kudziszki, zaśc. szlach., pow. oszmiański, 1 okr adm., o 25 w. od Oszmiany, 1 dm., 5 mk. katol. (1866).

Kue, *Kuhe*, *Kuje* (por.), rz., prawy dopływ rz. Ewikszty.

Kuebarten (niem.), ob. *Kiebarten* i *Kibarty*.

Kueche (niem.), ob. *Kuchnia*.

Kuechwerder (niem.), dobra do Szkarpa-

wy, pow. malborski, na praw. brz. prawej odnogi Wisły, pośród niziu. Mają 45 włók rozl., 6 katol., 45 ewan., 4 dm., szkołę. Poczta Nowodwór, odl. od Malborka 4 mile. *Kś. F.*

Kueddow (niem.), ob. *Gwda.*

Kuehlborn (niem.), pow. sztumski, ob. *Rybaki* i *Kielbornia.*

Kuehlborn *in Ostpreussen* (niem.), wś, pow. pasłęcki, st. p. Alt-Dollstaedt. Tuż obok Kielborni malborskiej i Rybaków sztumskich.

Kuehlen (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Kellminnen.

Kuehnajcht, *Kuehnicht*, ob. *Kinajcht.*

Kuehnau (niem.), wś, pow. zielonogórski na Szląsku, par. Zielono-góra.

Kuehnbruch (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Frydląd.

Kuehnhagenbruch (niem.), dobra, pow. frydlądzki, st. p. Frydląd.

Kükemesö (węg.), ob. *Kukowa.*

Kuenholm (niem.), *Kiumo*, wyspa w zatoce ryskiej, na zachód od wnijścia do zatoki parnawskiej, o 11 w. od brzegu, dł. do 6.5 w., szer. do 3 w., ma 4 wsie, 58 mk., sygnałowy obelisk 28', ziemi uprawnej 300 dzies.

Kuehnicht (niem.), ob. *Kinajcht* (łuż.).

Kuehnort (niem.), folw., pow. węgoborski, st. p. Rosengarten. Por. też *Kinort* i *Kopisze.*

Kuehschmalz (niem.), r. 1368 *Kussmalcz*, 2 wsie na Szląsku. 1.) **K.** (*Nieder*), wś i dobra, pow. grotkowski, par. Ober-K., 39 bud., 63 dm., 422 mk. Wś ma 40 osad, 726 mr. ziemi, młyn wodny, wielu rękodzielników. Dobra po rozdzierżawieniu znacznej części gruntów mają tylko 417 mr. ziemi. Razem Ober-K. i Nieder-K. zajmują 3521 mr. rozległ. 2.) **K.** (*Ober*), wieś i dobra, tamże, przy drodze z Nissy do Strzelna; 39 bud., 64 dm., 490 mk. Wś ma 41 osad, 538 mr. ziemi, kościół paraf. wspominany już 1407 r., 1661 r. nowozbudowany, dawniej filialny do Mogwitz, i szkołę. Dobra mają około 1100 mr. ziemi. Par. O.-K., dek. grotkowskiego, miała 1869 r. 2700 katol., 200 ewang., 4 izrael. *F. S.*

Kuelpenau (niem.), wś, pow. zielonogórski na Szląsku, par. Zielonogóra.

Kuepper (niem.), 1.) r. 1240 *Cupero*, 1443 *Cleyne Kopper*, wieś, pow. szprotowski, par. Szprotów. 2.) **K.**, *Średni*, *Dolny* i *Górny* (ten ostatni 1337 r. *Kupra major*, 1342 *Grosyn Kupphir*), trzy wsie w pow. żegańskim, paraf. kościół katol. w Górnym K. 3.) **K.**, *Górny* i *Dolny*, dwie wsie, pow. lubański, kościół paraf. ewangelicki. *F. S.*

Kuerschitze (niem.), były folwark dóbr Branitz, pow. głupczycki (Knie).

Kuestrin (niem.), ob. *Kostrzyn*, *Kiestrzyn* i *Kistrzyn.*

Kuestrinchen (niem.), ob. *Kistrzynek.*

Kuetzburg (niem.) (?), pow. szczycieński, st. p. Szymany.

Kuewen (niem.) al. *Kyoewen*, wś i dobra, pow. olecki, st. p. Gąski; por. *Kijewo.*

Kuflew, wś, pow. nowo-miński, gm. i par. Kuflew; leży na prawo od linii dr. żel. terespol., o 8 w. od st. Mrozy, na drodze z Mrozów do Latowicza. Posiada kościół paraf. drewniany, założony w 1515 r. przez Oborskiego; obecny z 1759 r. fundacyi Skarbka. Par. ma 2692 dusz. Piękna owczarnia licząca 2000 sztuk merynosów. Dobra K. składają się z folwarków: K., Huta, Liwiec, Guzew, Gojść, Skruda, Jeziorek i Barania Ruda; osad młynarskich: Wymyśle, Biernatowizna, Kuźnia i Gojść; wsie niżej wymienione; rozległość wynosi mr. 9182: folw. Kuflew grunta orne i ogrody mr. 729, łąk mr. 348, pastwisk mr. 303, wody mr. 43, nieużytki i place mr. 74, razem mr. 1497, bud. mur. 5, z drzewa 16; folw. Huta grunta orne i ogrody mr. 510, łąk mr. 8, pastwisk mr. 5, nieużytki i place mr. 10, razem mr. 533, bud. z drzewa 8; folw. Liwiec grunta orne i ogrody mr. 360, łąk mr. 72, pastwisk mr. 65, nieużytki i place mr. 24, razem mr. 521, bud. mur. 2, z drzewa 6; folw. Guzew grunta orne i ogrody mr. 205, łąk mr. 68, pastwisk mr. 91, nieużytki i place mr. 18, razem mr. 382, bud. z drzewa 13; folw. Gojść grunta orne i ogrody mr. 535, łąk mr. 16, pastwisk mr. 5, wody mr. 1, nieużytki i place mr. 20, razem mr. 577, bud. z drzewa 22; folw. Skruda grunta orne i ogrody mr. 55, łąk mr. 119, pastwisk mr. 82, lasu mr. 150, nieużytki i place mr. 2, razem mr. 409, bud. z drzewa 13; folw. Jeziorek grunta orne i ogrody mr. 53, łąk mr. 199, lasu mr. 38, nieużytki i place mr. 6, razem mr. 296, bud. z drzewa 9; folw. Barania Rudka grunta orne i ogrody mr. 163, łąk mr. 54, pastwisk mr. 154, wody mr. 13, lasu mr. 317, nieużytki i place mr. 54, razem mr. 755, bud. z drzewa 12. Płodozmian po folwarkach 4 i 9-polowy. W lasach urządzonych jest mr. 4210; są dwa młyny wodne, tartak o 12 piłach i jednej pile do fornirów, wiatrak, pokłady torfu. Dwie strugi bez nazwy przepływają, tworząc 4 stawy, na których są młyny i tartak. Wś K. osad 66, z gruntem mr. 1108; wś Topór os. 30, z grun. mr. 961; wś Grodzisk os. 31, z grun. mr. 916; wś Guzew os. 29, z grun. mr. 566; wś Gojść os. 12, z grun. mr. 42; wś Barania Ruda os. 5, z grun. mr. 22; wś Skruda Dolna i Górna os. 13, z grun mr. 199; wś Wola Paprotnia os. 16, z grun. mr. 420; wś Rudka os. 11, z grun. mr. 306; wś Lubolin os. 36, z grun. mr. 199; wś Wola v. Huta Rafałowska os. 27, z grun. mr. 614; wś Dąbrowa os. 20, z grun. mr. 485; wś Sokolniki os. 19, z grun. mr. 615; wś Trojanów os. 16, z grun. mr. 578; wś Kołacz os. 6, z grun. mr. 242; wś Mała

wieś os. 29, z grun. mr. 785; osada na Jeziorku gruntu mr. 26. K. był własnością Bronisława Dąbrowskiego, syna Henryka wodza legionów. Przez jakiś czas (od 1846 do 1862) dobra te ulegały konfiskacie, lecz następnie zwrócone zostały właścicielom. Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w os. Latowicz, st. poczt. Nowo-Mińsk. Gmina ma 20710 mr. obszaru i 4556 mk. (1867). *A. Pal.*

Kufliess (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. poczt. Taplacken.

Kugajewcy (ross.), ob. *Kuhajowce.*

Kugalówka 1.) folw. pryw., pow. dzisieński, o 35 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 13 mk. 2.) K., wś pryw. tamże, 3 dm., 33 mk. katol. (1866).

Kugen al. *Kujen, Abschermeningken, Abscherningken,* wś, pow. gąbiński, st. p. Nemmersdorf.

Kuggen (niem.), dobra ryc., pow. królewiecki, ze stacyą pocztową, 190 mk.

Kuglack (niem.), dobra i dobra ryc., pow. welawski, st. p. Goldbach i Tapiau.

Kuglacken (niem.), dobra, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Kuhajów 1.) (al. *Kuchajów, Kahujów,* po rusku *Kuhajew*), wś w pow. lwowskim, 14 kil. na płd. ode Lwowa, 11 kil. na płd. zach. od sądu powiat. w Winnikach. Na płn. leżą Zagórze i Wołków, na płd. wsch. Podciemna i Rakowiec, na zach. Derewacz, Chrusno i Porszna. Przez wsch. część obszaru płynie potok Zubrza od płn., z Zagórza, na płd., do Podciemnej. W dolinie jego (296 m. w stronie płn.) leżą zabudowania wiejskie. Zach. część obszaru zajmują rozległe lasy: Książęca ściana, Królewska ściana, Uhorska dolina, Stojło, Wilcze jamy i t. d. Własn. więk. (konwentu benedyktynek lwowskich) ma roli ornej 149, łąk i ogr. 42, pastw. 9, lasu 1614 mr.; własność mniej. roli or. 486, łąk i ogr. 88, pastw. 159, lasu 66 mr. Według spisu z r. 1880 było 544 mk. w gminie, 21 na obsz. dwors. (około 200 obrz. rzym.-katol., reszta gr.-katol.). Parafia rzym.-katol. i gr.-katol. w Wołkowie. We wsi jest cerkiew, folwark, leśniczówka i kasa pożyczkowa gminna z kapit. 17 zł. 2.) K., ob. *Kahujów.* *Lu. Dz.*

Kuhajowce, wś, pow. kamieniecki, gm. Bereżanka, nad rz. Żwańczykiem, mk. do 800, ziemi 559 dzies. Par. katol. do Czercza, prawosławna posiada na miejscu cerkiew ś. Anny z 1202 parafianami i 36 dzies. ziemi. Dm. 130. Wś bezleśna, własność dawniej Sierakowskich, dziś w częściach — największa Czajkowskich 372 dzies., Bilińskich 142 dzies., Hohockich 137 dzies., reszta drobne. Była tu st. poczt., ross. *Kugajewcy.* *Dr. M.*

Kuhara, ob. *Kuchara.*

Kuhbrake (niem.), os. do Dammfelde, pow. malborski.

Kuhbrück (niem.), ob. *Krówka.*

Kuhbrueck (niem.), część wsi Nieder-Frauenwaldau i leśnictwo, pow. trzebnicki.

Kuhdiebs (niem.), dobra, pow. morąski, st. p. Morąg.

Kuhe, ob. *Kue.*

Kuhfliess (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Puschdorf.

Kuhlen (niem.) al. *Stankus-Schmidt,* wieś, pow. kłajpedzki, st. p. Dawillen.

Kuhlins (niem.), al. *Matz Gudell,* wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten.

Kuhlitz (niem.), *Kulitz,* ob. *Kulice.*

Kuhna (niem.) al. *Kuhnamühle,* pow. bytomski, ob. *Kuna.*

Kuhna (niem.), może *Kunów,* mko, pow. zgorzelicki na Szląsku, par. Zgorzelice. Dwa jarmarki.

Kuhnau (niem.) 1.) pow. kluczborski, ob. *Kuniów.* 2.) K., r. 1348 *Konyn,* wś, pow. niemczyński na Szląsku, par. Naselwitz. 3.) K., r. 1267 *Conowo,* wś, pow. kożuchowski, par. Neustaedtel. *F. S.*

Kuhnern (niem.), r. 1371 *Kunir,* wś, pow. strzygłowski na Szląsku, ma kościół parafialny katolicki.

Kuhnermühle (niem.), pow. bytomski, ob. *Kuna.*

Kuhnert (niem.), ob. *Kudrocice.*

Kuhnertmühle (niem.), młyn w Roszkowicach, pow. kluczborski.

Kuhnkendorf (niem.), dobra, pow. reszelski, st. p. Jezierzany.

Kuhnshoefchen (niem.), os., pow braniewski, st. p. Braniewo.

Kuhren (niem.), wś, pow. fyszhuski, st. p. Heiligen-Creuz.

Kuhschwanz (niem.), ob. *Krawjan.*

Kuhwiese (niem.), wś włośc., pow. kartuski, o 12 kil. od Kartuz. Dawniej należała do Skrzeszowa. Obejmuje obszaru 295 mr., 5 gburów, 4 zagrodników; 73 katol., 16 ewang., 19 dm. Parafia i poczta Żukowo, szkoła Skrzeszewo. *Kś. F.*

Kui al. *Kuje-Fluss,* potok, dopływ rz. Ewikszty (ob.). Ob. też *Kue.*

Kuikeim (niem.), wś, pow. królewiecki, st. p. Kuggen.

Kuiken (niem.), ob. *Kwik.*

Kuinen (niem.), wś, pow. darkiemski, st. p. Sodehnen.

Kuja, ob. *Ewikszta.*

Kuja, niem. *Keula,* wś, pow. rozbórski, par. ewang. Mużaków.

Kujakowice, niem. *Kunzendorf,* u Knie mylnie *Kajakowice,* 1252 r. *Coyacowiz,* 1283 *Concendorf,* dwie wsie, pow. kluczborski. a) K. górne, niem. *Ober-Kunzendorf,* o $^3/_4$ mili od Kluczborka, po obu stronach Młynówki (Ludwigsdorfer Wasser), dopływu Stobrawy; 138 bud.,

166 dm., 962 mk., w tem 36 ewang., 122 os., 2466 mr. ziemi, kościół katol. z XVII w., szkołę. Niegdyś należały K. dolne i górne do szpitala rycerzy krzyżowych czerwonej gwiazdy we Wrocławiu. Na polach K. leżą kopalnie żelaza, Babkowskie zwane. Par. K. dek. bogacickiego miała 1869 r. 1730 katol., 58 ewang. b) K. dolne, niem. *Nieder Kunzendorf*, trochę bliżej Kluczborka, nad tą samą Młynówką, 135 bud., 104 dm., 716 mk., w tem 15 ewang., 2 izr., 98 osad, 1800 mr. ziemi, młyn, szkołę. *F. S.*

Kujalnicki liman al. *Mały Hadżybejski*, zatoka morza Czarnego w pow. odeskim, do 40.5 w. kw. rozl., 30 w. dł., do 2 w. szer., leży o 8 w. na płn. od Odesy i stanowi właściwie jezioro. Po brzegach wzgórza ze skąpą roślinnością. Na płd. leżą śród akacyj i tamarysków wille zakładu kąpielowego. Woda w limanie mocno słona. Zakład powstał 1833 r. staraniem dr. Andrzejewskiego, dziś własność dra Bertensona. St. dr. żel. w miejscu.

Kujalnik, trzy rzeczki w gub. chersońskiej, pow. ananiewski i tyraspolski, wpadają do limanu kujalnickiego i hadżybejskiego.

Kujan, wś, pow. złotowski, przy trakcie bitym złotowsko-więcborskim, o półtorej mili od Złotowa, między dwu jeziorami, w okolicy lesistej. R. 1653 jeszcze, jak się zdaje, nie istniała; r. 1766 miała 41 mk., 12 katol., 29 ewang. Należy do obszernych włości złotowskich. Obszaru roli ornej mr. 370, boru mr. 15857, bud. 82, dm. 21, katol. 22, ewan. 176. Parafia Złotowo, szkoła i poczta w miejscu. Jest też tu leśnictwo rząd. obejmujące 1075 mr.

Kujanka al. *Kujanki*, las w pow. cieszanowskim, w płd. stronie Cewkowa. Najwyższe wzniesienie 259 m. Wody z płd.-zach. stoku zabiera potok Radówka, z płn.-wsch. Jasienica, dopływ Neteczy. W lesie K. tartak wodny i cegielnia. *Lu. Dz.*

Kujany, wś włośc., pow. wilejski, o 27 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., 13 dm., 116 mk. prawosł. (1866).

Kujany 1.) folw. na praw. brzegu Niewiaży, pow. kowieński, o 12 w. od Kiejdan, dawniej własność Zabiełłów, dziś Czerniewskich. 2.) K., wś, pow. szawelski, gm. chwałojńska, 3 osady, 61 dzies. ziemi. 3.) K., wś, pow. rossieński, par. betygolska.

Kujaty, niem. *Kujatti*, os. do Tuchlina, pow. kartuski, o 24 kil. od Kartuz, parafia i poczta Sierakowice.

Kujau (niem.), pow. prądnicki, ob. *Kujawy*.

Kujaw, ob. *Kijów*, str. 62.

Kujawa, oznacza w mowie ludu polskiego pewną odmianę gleby; w mowie ludu ruskiego zaś kraj stepowy, pustynię; por. *Kujawicze* i *Kujawy*. Stąd poszła nazwa całego obszaru nad Wisłą i Notecią, mającego przeważnie glebę oznaczoną tą nazwą. Prócz tego miano Kujaw noszą i pojedyńcze miejscowości w różnych stronach kraju. *Br. Ch.*

Kujawa 1.) posiadłość z młynem, pow. brodnicki, nad strugą bezimienną, do Drwęcy wpadającą, w okolicy lesistej, obszaru mr. 576, bud. 14, dm. 4, katol. 30, ewang. 17. Parafia Łobdowo, szkoła Hamer, poczta Wrock. 2.) K., dok. *Quiewo*, wś, pow. margrabowski, st. p. Mieruńskie, na pruskich Mazurach, oddawna przez osadników polskich zajmowana. R. 1573 książę Olbracht podaje do wiadomości, że ojciec jego książę Olbracht nadał Baltazarowi Zenger dobra K. z 30 włókami, oraz 4 wł. nad strugą Białą, t. j. Lenarty na prawie lennem z wyższem i niższem sądownictwem i z obowiązkiem 1 służby zbrojnej. Ob. Kętrz.: Ludność polska str. 524. *Kś. F.*

Kujawa, potok, wytryska ze źródeł leśnych, na północno-wschodnim stoku działu górskiego Karmatury (ob.), z pod szczytu Lebedyna; płynie leśnym parowem, w obr. gminy Utoropa, w pow. kosowskim, w kierunku północno-wschodnim i na łąkach utoropskich wpada z praw. brz. do Nazaratu, dopływu Korzelówki. Długość biegu niemal 4 kil. Nad lew. brz. wznosi się lesista góra Klewa (637 m.), nad prawym Krzemienica (598 m.). *Br. G.*

Kujawicze. Lud ruski tak nazywa podmokłe, świeżo wytrzebione obszary na Zadniestrzu.

Kujawka, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Bądkowo.

Kujawki 1.) pow. sochaczewski, gm. i par. Młodzieszyn. 2.) K. al. *Kujawy*, wś, pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Giżyce (ob.). W 1827 r. 7 dm., 71 mk. 3.) K., kol., pow. kutnowski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Sleszyn. Ma dm. 14, mk. 94, gruntu żytniego mr. 214. 4.) K., wś nad rz. Jakubówką, pow. pińczowski, gm. Drożejowice, par. Dzierążnia. W XV w. należała do probostwa sandomierskiego (Dług. I, 517; II, 65). W 1827 r. wś duchowna, 9 dm., 98 mk.

Kujawki, wś t. n. w par. Ujazd, własność Jana Głowacza z Oleśnicy h. Dębno, wymienia Długosz, Lib. ben. II, 342.

Kujawki 1.) folw., pow. gnieźnieński; 4 dm., 45 mk.; należy do gm. i wsi Lubochni. 2.) K., dom., tamże, pow. wagrowiecki; 1196 mr. rozl.; 8 dm., 96 mk.; 31 ewang., 65 katol.; 41 analf. Poczta i tel. w Gołańczy o 7 kil.; st. kol. żel. Osiek o 21 kil., Nakło o 27 kil. Niegdyś własność Szumana. *M. St.*

Kujawska kępa, ob. *Kępa* i *Kujawy*, pow. krakowski.

Kujawy, jest to część dawnej Polski, mieszcząca się pomiędzy rzekami: Wisłą, Notecią i jeziorem Gopłem. Za Bolesława Krzywoustego, w roku 1139, stanowiła ona oddzielne księstwo, które po śmierci Kazimierza Kujawskiego, w roku 1268, dostało się w udziale

dwu jego synom: Ziemomysłowi księciu na Inowrocławiu, Władysławowi Łokietkowi ks. na Brześciu, a następnie w r. 1388 wcielone zostało do korony i za panowania Władysława Jagiełły podzielone na dwa województwa: brzesko-kujawskie i inowrocławskie. Podział ten utrzymał się aż do r. 1772, w którym to ostatnie województwo odpadło do Prus. Za księstwa warszawskiego całe dawne Kujawy należały do departamentu bydgoskiego i formowały w tymże departamencie, złożonym z 10 powiatów, pięć powiatów to jest: bydgoski, brzesko-kujawski, inowrocławski, kowalski i radziejewski. Po ogłoszeniu Królestwa Polskiego i oddzieleniu ze zwiniętego księstwa warszawskiego, wraz z 327 milami kw. departamentu poznańskiego, 211 takichże mil kw. departamentu bydgoskiego, do nowo utworzonego wielkiego księstwa poznańskiego, znowu część Kujaw została dzielnicą pruską, a druga część ich weszła w skład województwa mazowieckiego, stanowiąc oddzielny obwód brzesko-kujawski, złożony z 3 powiatów, później okręgów, to jest: brzeskiego, kowalskiego i radziejewskiego. Obwód ten, w skutku ogólnego przemianowania w kraju, zwał się następnie powiatem i jako taki nazwę swą pierwotną kujawskiego dopiero w r. 1848 na włocławski przemienił. Kujawy od niepamiętnych czasów słynęły z wielkiej produkcyi zboża, mianowicie pszenicy, oraz handlu z Gdańskiem prowadzonym, dokąd ziemiopłody spławiano początkowo jeziorem Gopłem, łączącem się z Wartą i Wisłą, a następnie tą ostatnią tylko rzeką. Okolica w ogóle mało leśna, bez odpowiednich łąk i dostatecznego zaludnienia skąpo przemysłowi i rękodziełom oddana, głównie urodzajności żyznej gleby dobrobyt swój zawdzięcza. Lud w niej dorodny, silny, do pracy zdolny i ochoczy, zachował do ostatnich czasów strój tradycyjny, piękny, lubo za kosztowny. Powiat kujawski czyli brzesko-kujawski miał siedlisko swe w mieście tegoż nazwiska. Z chwilą organizacyi Królestwa przemianowany na obwód, jeszcze czas niejaki zachował wszelkie swe władze w rzeczonem mieście; z tych następnie biuro komisarza wojewódzkiego w obwód delegowanego przeniesiono do Włocławka a sądy wraz z więzieniem pozostawiono w Brześciu, gdzie do roku 1876, to jest epoki ich zwinięcia, utrzymały się. Jak wyżej powiedziano w r. 1848 stracił tradycyjne wiekowe swe miano kujawskiego i stał się naprzód obwodem a później powiatem włocławskim. W 1867 r. został znowu rozdzielony na dwa powiaty: włocławski i nieszawski. Założenie dyecezyi kujawskiej wyznania rzym.-katolickiego niewiadomo jakiej sięga epoki i jedynie wiadomo, że około r. 1160 stolica jej z Kruszwicy przeniesioną została do Włocławka i że pierwszym biskupem kujawskim, który tam zamieszkał, był Enoldus. Jest to rozległa dyecezya, rozciągająca się w trzech guberniach: warszawskiej, kaliskiej i piotrkowskiej, a mianowicie w 2 powiatach z pierwszej, w 7 z drugiej i 4-ch z trzeciej, w ktorych taż sama liczba jest dekanatów, 337 parafij, 34 filij, do tychże 17 kościołów po zwiniętych klasztorach a 15 z tych jeszcze obsadzonych zakonnikami obu płci. Wedle spisu z r. 1878 ogólna ludność dyecezyi wynosi głów 874183, do obsługi których znajduje się 514 duchownych świeckich a 204 zakonnych. Konsystorzów jest 3, to jest dwa jeneralne we Włocławku i Kaliszu, a jeden foralny w Piotrkowie. Seminaryum jedno we Włocławku. Stolicą biskupią jest to miasto, gdzie mieści się katedra, urzędownie Vladislaviensis zwana, na rezydencyą zaś sufragana przeznaczonem jest m. Kalisz, gdzie jest kolegiata to miano nosząca. Dyecezya *kujawsko-kaliska* dzieliła się dawniej na dekanaty następujące: brzeski, kowalski, izbicki, nieszawski, radziejowski, kaliski, kolski, koniński, lutomierski, sompoliński, sieradzki, słupecki, sławski, stawiszyński, szadkowski, uniejowski, wieruszowski, brzeźnicki, częstochowski, krzepicki, piotrkowski, radomski, tuszyński, wieluński. Nazwę K. czytamy w dokumentach dopiero w pierwszej połowie XII wieku; pochodzi ona prawdopodobnie od gleby (ob. *Kujawa*). Karłowicz w Pamięt. fizyogr. (II, 1882) pisze: „W Słowiańszczyźnie zaodrzańskiej było miasto i kraj Kujawa (1012) oraz osada Kujawicy. Na Morawach jest wś Kujaw. Kijów niektórzy cudzoziemcy pisali Kujawa (Szafarzyk, Staroż. II, 497). Kolberg z Wójcickiego notuje wyraz kujawa, oznaczający wiatr północny, który gdy wieje, siać nie należy (Kuj. I, 93). U Haura (Oekonomika 1757, p. 188) jest także wzmianka o wietrze wichrowatym, zwanym kujawa. Kolberg powiada (Krak. IV, 304): „Chaja, Chajawica, Chujawa, Chujawica, Kujawica, u górali Fujawica, znaczy słota, wietrzna niepogoda, mokra flaga z wiatrem (od Myślenic, Zatora).“ W jego Pieśniach ludu pols. 375 Nr. 216 czytamy piosenkę od Czerniakowa: „Od Kujawy wiater wieje, Kujawianka żytko sieje.“ Stęczyński w Tatrach przytacza też wyraz fujawica w znaczeniu zamieci śniegowej; toż samo Goszczyński w Tatrach, 132. Dla ciekawości zanotować można, iż w Wedach spotykamy nazwę pewnego nieurodzaj niosącego ducha: Kujawa. Linde podaje parę przysłów o Kujawach pod tym wyrazem a Kolberg zapisał wyrażenie miejscowe: „Niema Kujaw bez Żuław“ t. j. bez urodzajnej ziemi, oraz: „Od Kujaw do Żuław,“ t. j. czarnoziem od skiby do skiby; Kuj. I, 203. Przymiotnik „kujawy“ oznacza podobno na Kujawach: wesoły, dziarski. Bibl.

Warsz. I, 184.“ Czyt. „Wycieczkę do K. Wielkopol.“ przez Józefa Łepkowskiego (Bibl. Warsz. 1863, IV—385) i specyalną lecz nie krytyczną choć obfitującą w szczegóły monografią: „Ziemia Kujawska“ przez M. Boruckiego, Włocławek, 1883 r. Por. *Inowrocław* i *Włocławek*. *Br. Ch.*, *Hr. J. S.*

Kujawy 1.) wś i folw., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Iwaniska, odl. 27 w. od Sandomierza; ma 19 dm., 126 mk., 514 mr. ziemi dworsk. i 135 m. włośc. W 1827 r. 16 dm., 112 mk. Folw. 1874 r. oddzielony od dóbr Konary. 2.) **K.**, wś, pow. łukowski, gm. i par. Stanin; ma 35 dm., 320 mk., 2484 mr. obszaru. Dobra te zostały w 1861 r. przez właściciela ich, Włodzimierza Młockiego, zapisane Szkole Głównej warszawskiej na fundusz stypendyalny. Przynosiły one rocznego dochodu 16000 zł. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Kujawy (z wsią K. i Jarczówek) rozległe mr. 2125, a mianowicie: grunta orne i ogr. mr. 677, łąk mr. 157, lasu mr. 1041, pastw. i zarośli mr. 174, nieuż. mr. 76. Wieś K. i Jarczówek osad 36, z grun. mr. 968. 3.) **K.**, wś włośc., pow. lipnowski, gmina i parafia Skępe, odl. o 13 w. od Lipna, ma 2 dm., 17 mk., 75 mr. gruntu. 4.) **K.**, kol., pow. lipnowski, gm. Nowogród, par. Ciechocin, odl. o 28 w. od Lipna, ma 25 dm., 159 mk., 468 mr. gruntu, 33 nieuż. Por. *Ciechocin*. 5.) **K.**, os. karcz., pow. augustowski, gm. Szczebro-Olszanka, par. Augustów, odl. 14 w. od Augustowa, ma 3 dm., 24 mk. 6.) **K.**, por. *Kujawki*. *Br. Ch.*

Kujawy, wś, pow. kamieniecki, okr. polic. Kupin, o 50 w. od Kamieńca; mk. 800, w tej liczbie 90 jednodworców, dm. 160, ziemi włośc. 506 dz. Jest tu urząd gminny, do którego należą: Kujawy, Karabczyjówka, Kalinki, Piaseczna Stara i Nowa, Mądre Głowy, Bałakiry, Karabczyjów Wielki z Lewadą, Łysogórka, Sawińce, Łoszkowce z Teodorówką, Udryjowa i m. Franpol z Franówką, razem włościan 4828 dusz i 7234 dz. ziemi do nich należącej. Wieś ta, niegdyś dziedzictwo Telefusów, następnie Jaszowskich i Rusanowskich, dziś 3 braci Tołkaczów, ziemi dwors. w ogóle 1550 dz., młyn. Parafia prawosł. do Piasecznej, katol. do Skaziniec. *Dr. M.*

Kujawy, przys. wsi Pleszowa i folwark, w pow. krakowskim, na lew. brzegu Wisły; dm. 61, mk. 346 (180 męż., 166 kob.) w roku 1869. W spisie wydanym przez c. k. centralną komisyą statystyczną w Wiedniu, według obliczenia z r. 1880 czytamy 242 mk. w Kujawach. Na obszarze tego przys. leżą *Kępa kujawska*, *Kopaniny*, *Koło*, nazwy poszczególnych grup domów włościańskich. Położenie bardzo niskie, 197 m. npm. *Br. G.*

Kujawy, fabryka cukru pod Inowrocławiem, 1877—78 r. przerobiła 410000 ct. buraków, wyprodukowała 1025340 kg. cukru surowego, 818877 kg. mielonej rafinady i 810020 kg. melasy.

Kujawy, niem. *Cujawen*, według Kętrz. miejscowość w pow. starogródzkim, w skorowidzach ani na mapach nieumieszczona.

Kujawy, niem. *Kujau*, 1383 r. *Koya*, 1531 *Kuyawy*, wś i dobra, pow. prądnicki, o 3 mile od Prądnika, przy drodze z Białej do Krapkowic; 92 bud., 100 dm., 790 mk. Wś ma 71 osad, 2890 mr. ziemi, młyn wodny, gorzelnię, olejarnię. Niegdyś dziedzictwo Pücklerów, Larischów, dziś Tiele-Wincklerów. Według Knie do K. należy kol. Pulow i folw. Neuhof. Par. K. dek. małostrzeleckiego miała 1869 r. 2385 katol., 16 ewang. Kościół fundacyi Baltazara Pücklera (zm. 1591 w Niemodlinie), ale już w XIV w. była tu parafia. *F. S.*

Kujawy, ob. *Kalborno*.

Kujdańce 1.) wś, pow. kołomyjski, o 5.6 kil. od Kołomyi, par. gr.-katol. Sopów, ma 735 mk. w gminie, 35 na obszarze dworskim. 2.) **K.**, wś, pow. zbaraski, o 5.6 kil. od Maksymówki, należy do par. rzym.-katol. Czerniłów mazow., ma szkołę 1-klasową, cerkiew gr.-katol., 1214 mk. w gminie, 41 na obszarze dworskim. *F. S.*

Kujdanów, *Kuydanów*, wś, pow. buczacki, o 4.5 kil. od st. p. Ossowce, nad Strypą, ma szkołę 1-klasową, cerkiew filialną parafii Bobulińce, 1194 mk. w gminie, 16 na obszarze dworskim. *F. S.*

Kuje, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Wysoka-Ruda; odl. 34 w. od Maryampola, ma 12 dm., 105 mk.

Kuje, ob. *Ewiksztа* i *Kue*.

Kujehlen (niem.) 1.) al. *Jon-Kujeleit*, wś, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen. 2.) **K.** al. *Schilleningken*, wś, pow. stołupiański, st. p. Pillupoenen.

Kujen (niem.), ob. *Kugen*.

Kujkac, st. p. w pow. dorpackim, gub. ryskiej.

Kujsie 1.) wś, pow. szawelski, gm. janiska, 41 osad, 290 dzies. ziemi. 2.) **K.**, wś, pow. rosieński, par. taurogowska. 3.) **K.**, wś, pow. rosieński, par. teneńska.

Kujstaszyle, zaśc. rządowy, pow. święciański, 1 okr. polic., mieszk. katol. 30, dm. 2 (1866).

Kujwast, st. p. w pow. arensburskim, gub. ryskiej, przy trakcie z Parnawy i Rewla do Arensburga.

Kujże, okolica szlachecka, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 42, od Wasiliszek w. 36, dm. 3, mk. 25 rzym.-katol. (1866).

Kuka al. *Kuka-Huta*, osada, pow. nowogradwołyński, gmina serbowska, włościan dusz 21, chat czynszowych 26, huta szkła; należy do

dóbr Nowo-Zwiahelskich, własność z Uwarowów Mezeńcowej. *L. R.*

Kukały, wś nad rz. Jeziorną, pow. grójecki, gm. i par. Drwalew. W 1827 roku 17 dm., 148 mk.

Kukarewo, wś, pow. ihumeński, gm. pohoskiej, o 7 w. od m. Pohost, na praw. brzegu rz. Klewki. Wś ta leży śród głębokich lasów i należy do bardzo starożytnych; podług legendy miała być kiedyś miastem, ale w skutek wojen i najazdów nieprzyjacielskich zniszczona, doszła do lichej wioszczyny. Musiała tu być kiedyś wielka osada albo miasto, bo dziś jeszcze dokoła wsi wiele cmentarzysk pogańskich i chrześciańskich; na tych ostatnich stoją olbrzymie krzyże kamienne, do połowy już pogrążone w ziemię. O 2 wiorsty od wsi przy drodze do Pohostu leży nie wielki kamień Piastunem zwany; włościanie tameczni nie tykają go; podług ich mniemania, ktoby go poruszył z miejsca, wzrok by utracił. W Kukarewie była kiedyś fabryka terpentyny, należąca do dóbr berezyńsko-luboszańskich. *T. S.*

Kukaryszki, wś, pow. rosieński, par. chwałojńska.

Kukarzewo, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk.

Kukau (niem.), ob. *Kukow* (łuż.).

Kukawka, wś i folw., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Wojsławice (rus. Rakołupy). Posiada cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. 12 dm., 62 mk.

Kukawka, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 60 w. od Wilna, 2 dm., 8 mk. katol. (1866).

Kukawka, rz., ob. *Jacewicze.*

Kukawka 1.) *Wielka*, wś, pow. mohylowski, gm. Kukawka, mk. 793, ziemi włośc. 738, dworsk. 1402, dm. 242. Parafia katol. do Jaryszowa, cerkiew pod wezw. św. Dymitra liczy 1455 par. i 37 dz. ziemi. Urząd gminny do którego należą: Kukawka Wielka i Mała, Irakliówka, Olczydajów Niższy, Łomozowa, Żerebiłówka, Serebryńce, Jastrzębna, Równe i Pohoryła; razem włościan w tej gminie 3514 dusz i ich ziemi 7354 dz. Własność dawniej hr. Morkowów, dziś Czernyszewa. 2.) **K.**-*Mała*, wś, pow. mohylowski, gm. K.-Wielka, mk. 440, ziemi włośc. 378, dworsk. 320 dzies. Własność dawniej Morkowów, dziś Cichaczewa. *Dr. M.*

Kukawki 1.) kol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Kamieńczyk. W 1827 r. 16 dm., 129 mk. 2.) **K.**, wś szlachecka, pow. konstantynowski, gm. i par. Przesmyki, poczta i sąd Łosice, rozległ. w. 356, dm. 27, ludn. 155. W 1827 r. 15 dm., 87 mk. Zwane też były niegdyś Górki-Kukawki w b. ziemi drohickiej.

Kukawski (niem. *Kuckucksmühle*), młyn i leśnictwo, pow. międzychodzki, 2 dm., 20 mk., należy do nadleśnictwa Sierakowa.

Kukawski *Majdan*, pow. chełmski, przy wsi Kukawka.

Kukehnen (niem.) 1.) dobra, pow. frydlądzki, st. p. Frydląd. 2.) **K.**, dobra, pow. świętosiekierski, st. p. Zinten.

Kukele, wieś, pow. rosieński, par. kielmeńska.

Kukelitz (niem.), ob. *Kuckelitz*, *Guckelitz.*

Kukelsmühle (niem.), ob. *Kukla.*

Kukeluk, góra i szczyt w Karpatach wschodnich, w obr. gminy Hryniowy, w pow. kosowskim, w dziale górskim, który, odrywając się od głównego grzbietu Karpat, tworzy dział wodny górnych Czeremoszów, Białego (od wsch.) i Czarnego (od zach.). Wzniesienie 1487 m.; sz. g. półn. 47° 53' 8"; dłg. g. wsch. 42° 29' 52" od Ferro. *Br. G.*

Kukermühle (niem.). Tak się ma nazywać młyn wodny we wsi Marksdorf, pow. świdnicki.

Kukerów, nazwa stawu w obrębie wsi Horodyszcza cetnarskiego, w pow. bobreckim, utworzony przez rzekę Boberkę, którą zowią także Ługiem. Długość z północy na płd. 1125 m., a szerokość 420 m. Po wschodnim brzegu rozłożyła się wieś Horodyszcze cetnarskie. Po stronie zachodniej obszerne polne wzgórze Babie (307 m.). Na północ niego staw Łuczański, a na południe staw „Za Wierzchowiną" czyli Otyniowiecki. Obwód K. 3900 m. *Br. G.*

Kukers (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Taplacken.

Kukiciszki, ob. *Kukuciszki.*

Kukiele 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 42 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Młodeczna do gran. pow. mińskiego, 2 dm., 17 mk. prawosł. 2.) **K.**, okolica szlach., tamże, 9 dm., 122 mk. (1866).

Kukielewszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, o 49 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 5 dm., 33 mk. prawosł. (1866).

Kukielice 1.) niem. *Guckelwitz*, wś, pow. wrocławski, par. Jackschenau. 2.) **K.**, ob. *Kłoda.*

Kukielno, ob. *Kuknielno.*

Kukiełki-Szczepkowo, wś nad rz. Orzycem, pow. mławski; ob. *Szczepkowo.*

Kukierów, ob. *Kukerów.*

Kukinie, wś włośc., nad rz. Brzostą, pow. lidzki, 2 okr. adm., o 47 w. od Lidy, przy drodze do Grodna, 11 dm., 100 mieszk. katol. (1866).

Kukirowo (mylnie), ob. *Kukarewo.*

Kukisze 1.) folw. pryw. nad rz. Smyczynką, pow. wilejski, o 74 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. łuczajska, 1 dm., 17 mk. 2.) **K.**, wś włośc., tamże, 10 dm., 136 mk. 3.) **K.**,

karczma rządowa nad jez. Zabiele, pow. dziśnieński, o 65 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 10 mk. żydów. 4.) K., wś gminy leonpolskiej, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 36 w. od Dzisny, 4 dm., 34 mk. (1866).

Kukiszki, os., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów; odl. 14 w. od Wyłkowyszek, ma 1 dm., 23 mk.

Kukiszki 1.) wś, pow. trocki, 3 okr. adm., 56 w. od Trok, 3 dm., 45 mk. katol. 2.) K., zaśc., pow. trocki, 1 okr. adm., 28 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. katol. 3.) K., wś, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 52, starowierców 8, żydów 5, dm. 6 (1866).

Kukizów (zwany dawniej *Krasnym Ostrowem*, po rusku *Kukyziw*), mko w pow. lwowskim, między 49° 56' a 49° 57' 40" płn. szer. i m. 41° 55' a 42° wsch. dług. od F., 23 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. we Lwowie, 10 kil. na płn. od najbliższej stacyi kolejowej w Barszczowicach, 5 kil. na płn. zach. od urzędu poczt. w Jaryczowie. Na płd. leżą Ceperów i Jaryczów Stary, na zach. Remenów, na płn. Rudańce i Kłodno Wielkie (w pow. żółkiewskim), na wsch. Dziedziłów (w pow. kamioneckim). Wody z całego obszaru uchodzą do Pełtwi za pośrednictwem Kulikówki i Kąpielówki. Kulikówka płynie od płd. zach. na płn. wsch. i łączy się z Kąpielówką (ob.), która odtąd przybiera nazwę Nowej rzeki i płynie na wsch., zabierając kilka strug małych ze wsch. obszaru Kukizowa. Rozległy staw kukizowski, który się niegdyś znajdował w płd. zach. stronie miasteczka, między Kulikówką a Kąpielówką, osuszono i zamieniono w łąkę. Na płn. od tego miejsca leżą zabudowania, we wsch. stronie obszaru las Koniuchy. Własność większa (Strzeleckiego) ma roli orn. 175, łąk i ogr. 291, pastw. 8, lasu 378; włas. mniej. roli orn. 755, łąk i ogr. 92, pastw. 15 mr. Według spisu z roku 1880 było 609 mieszk. w gminie, 57 na obsz. dwors. (przeszło 200 obrz. rzym.-katol., przeszło 300 gr.-katol., reszta wyzn. mojżeszowego). Par. rzym.-kat. w miejscu, należy do dekanatu żółkiewskiego, archidyecezyi lwowskiej, i ma filie w Ceperowie, Remenowie, Rudańcach i Wisłobokach. Początek parafii nieznany. Jest kościół przez królewicza Jakóba Ludwika Sobieskiego roku 1730 zbudowany. Par. gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu kulikowskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filie w Rudańcach i Bołszowie. Na mocy erekcyi z r. 1735 ma paroch wolne mlewo w młynie skarbowym kukizowskim. Parafia musi być dawna, gdyż w cerkwi znajduje się krzyż procesyonalny, ofiarowany r. 1560 przez szewca z Żółkwi. Cerkiew kukizowska ma odpust od papieża Klemensa XIII. Do r. 1800 tworzyły Kukizów i Rudańce dwie parafie. W Kukizowie był parochem Jan Piasecki, w Rudańcach Terlecki. W K. jest szkoła filialna. Kukizów należał pierwotnie do rodziny Herburtów. Aleksander Jagiellończyk, wynagradzając wierne służby Fryderyka z Kniahynicz Herburta, przenosi wieś jego Kukizów r. 1502 z prawa polskiego i ruskiego na magdeburskie. Ten Herburt zginął w bitwie pod Sokalem r. 1519. Jan Herburt z Fulsztyna Kukizowski przemienił na mocy przywileju z r. 1538 wieś tę na miasto, zaprowadził targ i dwa jarmarki. (Ob. Rkp. Ossol. Nr. 2836 fol. 79). Z Reginą z Herburtów, żoną Stanisława Żołkiewskiego, przeszedł K. w dom Żółkiewskich. Jan III pisał się dziedzicznym panem na Kukizowie, Kulikowie i t. d. Konstanty Sobieski nadaje r. 1699 miasteczku prawo miejskie magdeburskie, Jest to potwierdzenie przywileju z r. 1538. Miasteczko zwie się tutaj Krasnym Ostrowem (ob. Akta grodz. i ziem., t. I, str. 113 do 115). Napady Turków i Tatarów w okolicach Lwowa ponawiane, kilkakrotnie ogniem i mieczem zniszczyły Kukizów. Około r. 1786 dziedziczyła tu Anna z Sapiehów ks. Jabłonowska, wojewodzina bracławska. Herb miasteczka: W polu czerwonem złoty klucz, sztorcem ustawiony, ku lewej stronie zwrócony. Obok Halicza był także Kukizów miejscowością, gdzie w w. XVI przebywała żydowska sekta Karaitów. Po r. 1831 przesiedlili się Karaici kukizowscy do swoich spółwyznawców w Haliczu, a w Kukizowie pozostała po nich jedynie pamiątka w nazwie „rynku Karaickiego,“ gdzie oni kupczyli. W Kukizowie mieszkał sławny Karaita Mardochej, który na zapytanie Jakóba Friglanda, Holendra, w r. 1699 względem Karaitów dał odpowiedź imieniem swej sekty, używszy, jak pisze, pomocy rabinów łuckiego i halickiego. Pismo to jego z przypiskami Chrystyana Wolfiusza ogłoszono drukiem w Lipsku roku 1714 pod tyt.: „Notitia Caraeorum.“ *Lu. Dz.*

Kukkern (niem.), folw. dóbr Schnikkern w Kurlandyi, pow. mitawski, par. Graenzhof.

Kukkschen (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. talzeński, par. Kandawa.

Kuklanka, rz., dopływ Świsłoczy z praw. str.; przyjmuje rz. Kwaterkę.

Kuklany, wś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 21 w. od Swięcian, 17 dm., 133 mk. staroobr. (1866).

Kukle 1.) wś, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Łozdzieje; odl. 19 w. od Sejn. W 1827 r. miała 15 dm., 125 mk., obecnie 35 dm., 358 mk. Por. *Hołny Wolmera*. 2) K., wś, pow. sejneński, gm. i par. Berzniki; odl. od Sejn 7 w.; ma 28 dm., 157 mk. W 1827 r. wś rząd. miała 11 dm., 83 mk. *Br. Ch.*

Kukle 1.) wś włośc. nad jez. t. n. i rz. Kiewnią, pow. święciański, 2 okr. polic., mk.

katol. 92, dm. 8, od Święcian 19 w. 2.) K., wś w gm. włośc. Zabłocie, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 37, od Wasiliszek 10, dm. 17, mk. 146 katol. 3.) K., wś, pow. trocki, gm. i par. Olkieniki, włas. rządowa; 651 dz. rozl. w r. 1850.

Kuklewka, *Kuklówka*, *Piotrówka*, *Tuczna*, rz., prawy dopływ Gągoliny, 3½ mili długi. Por. *Tuczna*.

Kuklin 1.) wś nad rz. Mławką, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia-kościelna, odl. o 9 w. od Mławy, ma kościół drew., 27 dm., 289 mk., 1516 mr. gruntu, 30 nieuż. W 1827 r. było 19 dm., 141 mk. Tutejszy kościół filialny drewniany, bardzo ubogi, niewiadomo kiedy został założony; należy do par. Wieczfnia. Pod K. bierze początek rzeka Mławka. Folw. Kuklin-Kościelny rozl. mr. 921, grunta orne i ogrody mr. 673, łąk mr. 46, lasu mr. 177, nieuż. i place mr. 25, bud. mur. 13, z drzewa 7, wiatrak. Wś K. osad 35, z grun. mr. 310. 2.) K., wś i folw., pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, niedaleko Wisły. Folw. rozl. mr. 627, grunta orne i ogr. mr. 377, łąk mr. 6, pastw. mr. 63, wody mr. 167, nieuż. i place mr. 13, bud. mur. 4, z drzewa 6; płodozmian 8-polowy, pokłady kamienia wapiennego. Wieś K. osad 21, z grun. mr. 46. Por. *Kulino*.

Kuklińce, przedmieście Zborowa, pow. złoczowski, na płd. od mka, nad Hrebelką, ramieniem Strypy.

Kuklinów 1.) wś, pow. krotoszyński, 33 dm., 275 mk., 8 ew., 267 katol., 86 analf. Poczta i tel. na miejscu, st. kol. żel. w Krotoszynie o 8 kil. 2.) K., dom. i gm. tamże, 5993 mr. rozl., 6 miejsc.: a) K., dom.; folwarki: b) Franków, c) Rzemiechów, d) Lipowiec; e) Pacek, osada, f) Suchy lasek, leśnictwo; 30 dm., 541 mk., 25 ew., 516 katol., 217 analf. Własność Ildefonsa Chełkowskiego (z Targoszycami). *M. St.*

Kukliński-*Borek*, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia.

Kuklińszczyzna, os., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. o 6 w. od Ciechanowa, 2 dm., 8 mk., 75 mr. gruntu.

Kuklówka 1.) kol. i K.-*Radziejowska*, pow. błoński, gm. i par. Radziejowice. W 1827 r. 9 dm., 56 mk. 2.) K.-*Zarzeczna*, pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Grodzisk. W 1827 r. 9 dm., 54 mk. Folw. K. z wsią Koklówka Zarzeczna i Kuklówka, od Grodziska w. 5. Rozległy mr. 121, grunta orne i ogr. mr. 111, łąk mr. 4, pastw. mr. 1, nieuż. i place mr. 5, bud. z drzewa 9; płodozmian 10-polowy; osada młynarska i karczemna z grun. mr. 63. Wś Kuklówka Zarzeczna osad 15, z grun. mr. 92; wś Kuklówka osad 12, z grun. mr. 324.

Kuklówka, rz., ob. *Kuklewka*.

Kukla, *Kukała*, dawne przezwiska, dały początek nazwom *Kukały*, *Kukły*, *Kuklin*, *Kuklówka*.

Kukła, niem. *Kukelsmühle*, r. 1352 *Kukla*, młyn w pow. kozielskim.

Kukłacze, wś, pow. wołkowyski, na wschód od N. Dworu.

Kukłowszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, o 25 w. od m. pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 5 dm., 71 mk. prawosł. (1866).

Kukły, niem. *Kuckeln*, w dok. *Kuklen*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, st. p. Biała; oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1471 Zygfryd Flach von Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje Andrzejowi, Maciejowi, Austynowi i Janowi 11 włók w K. na prawie magdeburskiem. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 433.

Kuknielno (*Kukielno?*), jezioro, pow. sejneński, pod wsią Iwaszki, w gm. Kopciowo. Połączone z pobliskiemi jeziorami Kokner i Kawiszki. Obszar niewielki.

Kukolnia, wś, pow. żytomierski, na płn.-zach. od m. Czerwonej.

Kukoreiten (niem.), al-*Bartel Kuckern*, wś, pow. szyłokarczemski, ma stacyą pocztową, o 13 kil. od Szyło-Karczmy, i przyst. dr. żel. tylżycko-kłajpedzkiej; w równinie bagnistej, nieurodzajnej; 331 mieszk. ewangel. Litwinów. *J. B.*

Kukorek, holendry, pow. włocławski, gm. Lubień, par. Chodecz. W 1827 roku 6 dm., 50 mk.

Kuków, kol. i os. karcz. nad rz. Liswartą, pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Krzepice (ob.). Ma 47 dm., 397 mk., 730 mr. obszaru ziemi włośc.; os. karcz. 1 dm., 2 mr. rząd. W spisie z 1827 r. nosi nazwę Kukiew, jest wsią rząd., ma 20 dm., 134 mk.

Kuków, wś, pow. żywiecki, dyecezya krakowska, dekanat suski, przy gościńcu susko-żywieckim, od Suchej na zachód 10 kil. a od Żywca na wschód 19 kil. Graniczy od północy z Krzeszowem, od wschodu ze Stryszawą, od połud. z Lachowicami, a od zach. z Lasem. Obszar wsi przerzyna od zach. na wsch. potok Kocońka (ob.). Tu wpada do K. potok Sikorówka, nadpływający z Krzeszowa. Okolica górska. Na północnej granicy z Krzeszowem mamy wzgórza bezimienne 582 m., 622 m.; na połudn. granicy z Lachowicami wzgórze 562 m. Granica zachodnia nad potokiem 450 m. Wschodnia zaś granica nad pot. 395 m. Część wsi na zachód potoku Sikorówki wznosi się 467 m. Zabudowania wsi legły przeważnie w dolinie potoku Kocońki, koło gościńca suskiego. Obszar pos. więk. liczy roli ornej 3; mniej. zaś posiad. roli ornej 848, łąk i ogr. 97, pastw. 592, lasu 242 mr. austr. Zabudowań wiejskich 164 (1869 r.). W r. 1869 było mk.

1065 (510 mężcz., 555 kob.). W r. 1880 (31 gr.) 1148. W szem. dyec. tarn. z r. 1880 czytamy 1312 dusz rzym.-katol. w Kukowie. Należy do par. łać. w Krzeszowie, st. pocz. w Suchej, sąd pow. w Ślemieniu. *Br. G.*

Kukow (łuż.), niem. *Kuckau*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow. kamjeneckim, w bliskości klasztoru cystersek w Marinej Hwjezdzie (Marienstern). Należy do katolickiej parafii w Khróścicach. Imponujące grodzisko. Rodzinne miejsce łużyckiego poety Jakuba Barta. Szkoła początkowa. W r. 1871 założona katolicko-serbska bjesada (kasino). W r. 1875 dm. 71, mk. 310, w tem Serbów 282. *A. J. P.*

Kuków, jezioro w pobliżu wsi Łabętnika, w pow. augustowskim. Leży na lewo od drogi bitej z Rajgrodu do Augustowa, przy samej granicy od Prus, śród piaszczystej bezleśnej okolicy, brzegi wzgórkowate puste. Ma niewielki obszar, połączone kanałem wykopanym z jeziorem Reszki. *Br. Ch.*

Kukowa, węg. *Kökemezö*, *Kükemezö*, wieś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół parafialny ewangielicki, żyzna gleba, łąki, lasy, 347 mieszk. *H. M.*

Kukowen (niem.), pow. olecki, ob. *Kukowo.*

Kukowicze, dwie wsie w pow. słuckim, w gm. łańskiej, nieopodal gościńca wiodącego z Nieświeża do Słucka, jedna zwana inaczej Narucy, ma osad 8, druga ma cerkiew, osad 18; w pobliżu góra 111 sążni nad poziomem morza; grunta dobre. *Al. Jel.*

Kukówka, jezioro, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, przy wsi Rydzewo. Roku 1526 istniał kawał boru między jeziorem Kukówką a Kociółek, który miał być wytrzebiony. Ob. Kętrz., Ludność polska w Prusiech, str. 505.

Kukowken (niem.), pow. olecki, ob. *Kukówko.*

Kukówko, niem. *Kukowken, Kukoffken*, wś, pow. margrabowski na pruskich Mazurach, st. p. Gąski, ludnością polską osadzona, istniała przed rokiem 1652. Kętrz. „Ludność Polska,“ str. 518.

Kukowo 1.) wś i folw., pow. lipnowski, gm. Skępe, par. Ligowo. Ma gruntów włośc. 92 mr., w tem 53 ornych, 7 dm., 138 mk. Folw. K., należący do dóbr Skępe, liczy 8 mk., a osada karczemna z domem zajezdnym 7 mk. K., wieś drobnej szlachty, liczy 232 mr., w tem 201 mr. ornych, 4 dm., 30 mk. We wsi wiatrak i karczma. W 1827 r. 17 dm., 154 mk. R. 1789 włas. Zielińskich i Ligowskich: wysiewano tu 35 korcy żyta, wś płaciła 100 złp. czynszu. 2.) **K.**, wś i folw., i **K.**-*Małe*, os., pow. suwalski, gm. Kukowo, par. Suwałki, odl. 6 w. od Suwałk. Leży na lewo od drogi bitej z Suwałk do Filipowa, na rozległej i wyniosłej wyżynie (800 przeszło stóp), z której wypływają rzeki: Szeszupa, Hańcza Czarna, Rospuda i inne pomniejsze. W 1827 r. wś rząd. ma 19 dm., 115 mk., obecnie wś ma 25 dm., 198 mk.; folw. zaś 8 dm., 158 mk. K.-Małe 2 dm., 12 mk. Gm. K. ma 7631 mk., rozl. 25287 mr., sąd gminny okr. 1 i st. p. Suwałki. W skład gm. wchodzą: Agrafinówka, Aleksandrowo, Bartna-Góra, Bród, Chmielówka, Chmielówka-Nowa, Chochłuszka, Ciepłówka, Czarne, Dubowo, Duszka, Góra, Grabieńszczyzna, Karkliny, Karobiec, Kierzek, Kropiwnie-Nowe, Kropiwnie-Stare, Krzywulka, Kuków, Kutozówka, Maryna, Niemcowizna, Orłowo, Osowo, Poddubówek, Podgórze, Podkarkliny, Podniemcowizna, Podżyliny, Potasznia, Przebród, Sadowa, Smoleńska, Sokołowo, Tacewo, Trzcianne, Turówka, Ustronie, Woleninowo, Wychodne, Zielenie-kamedulskie, Zielenie-królewskie, Zdrojczyszki i Żyliny. 3.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Bargłów, par. Rajgród; odl. 17 w. od Augustowa; 10 dm., 107 mk. *Br. Ch.*

Kukowo, zaśc. włośc., pow. wilejski, o 41 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 2 dm., 19 mk. (1866).

Kukowo, wieś w pow. słupskim, na Pomorzu.

Kukowo-Stare, niem. *Kuckowen*, *Kukowen*, *Kukoffen*, *Kochinwein*, wś, pow. margrabowski, na pruskich Mazurach, st. p. Margrabowa; od początku ludnością polską osadzona. R 1471 Wit von Gich, komtur brandenburski, nadaje Stańkowi Musowi 30 wł. w K. na prawie magdeb. z obowiązkiem 2 służb zbrojnych. R. 1563 książę Olbracht nadaje Stasiowi i Wojtkowi z K. 6 włók sołeckich celem założenia wsi dannickiej na 60 wł. chełmińskich; sołtysom przyznaje wolne rybołówstwo w małem jeziorze oleckowskim 2 sakami oraz watami na potrzebę stołową, mieszkańcom zaś 4 wł. nadwyżki. R. 1600 mieszkają w K. sami Polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 499.

Kukowojtys, ob. *Dziewałtówek.*

Kukowy 1.) kol., pow. włocławski, gm. i par. Kowal. 2.) **K.**, pow. włocławski, gm. Dobiegniewo, par. Kowal. Por. *Kowal.*

Kukry, wś pryw., pow. dzisieński, o 38 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 10 dm., 120 mieszk. (1866).

Kuksin, folwark na północnym krańcu powiatu borysowskiego, w okr. policyjnym dokszyckim, dziedzictwo Oskierków, należy do dominium Łohi. *Al. Jel.*

Kuksina, góra w pobliżu wsi Wyhorodki w pow. siebieskim.

Kukskrug al. *Kukukskrug* (niem.), karczma, pow. malborski, st. p. Nowydwór.

Kuksiszki, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o

108 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kuksy, wś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 45 w. od Swięcian, 3 dm., 36 mk. katol. (1866).

Kuksy, niem. *Kuxen*, r. 1601 *Kuchsen*, 1669 *Chustv*, rycer. dobra, pow. sztumski, nad jeziorem, pół mili od miasta Dzierzgonia. Obszaru liczą mr. 704, bud. 11, dm. 4, kat. 16, ewang. 49. Parafia i poczta Dzierzgoń, szkoła Litewki. Przypuszczają niektórzy, że ta wieś założona została r. 1376, kiedy krzyżacy pole zwane Gawsycyn o 9 włókach wydali jakiemuś Gyntel i Bartke. R. 1399 znowu im odebrano owe 6 włók i wydzielono, jak się zdaje, niemcom. R. 1600 posiada te dobra Janusz Siltz, którego żona Gintryńska; później pisze się Kuxki, jego potomkowie zowią się Kuxy-Solikowscy. R. 1666 od Augustynowskich nabył K. jakiś Schach. Ob. Schmitt, Gesch. des Stuhmer Kreises. *Kś. F.*

Kukszewicze, piękna, szeroko zabudowana wieś w pow. mińskim, w gm. kojdanowskiej, nad rz. Ussą, o wiorst może parę od majętności Stańkowa; była własność Czapskich, ma osad włócznych 26, w miejscowości bardzo dogodnej, łąki wyborne, od Kojdanowa wiorst 6.

Kukszyki, leśn. nad rz. Mereczanką, pow. trocki, 1 okr. adm., 40 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. prawosł. (1866).

Kukszyn, wś rząd. nad rz. Berezyną, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 69, od Dziewieniszek 49, dm. 3, mk. 30 (1866).

Kukucie, *Kokucie*, dwie wsie, pow. święciański: 1) *Wielkie*, nad rz. Birwidą, 10 dm., 109 mk. 2) *Małe*, nad jez. Oźwietą, 5 dm., 66 mk.

Kukuciszki 1.) *Kokuciszki*, ross. *Kukutyszki*, mko, pow. święciański, w 2 okr. polic., o 98 w. od Wilna, o 53 w. od Święcian, nad pot. Kukuwentą, 282 mk., własność po części p. Eleonory Janczewskiej, po części miejscowych włościan. Roku 1866 mko miało 315 mk., folw. 25. Gmina wiejska K. pow. święciańskiego ma ludności 3959 t. j. męż. 1955, kob. 2004. Paraf. kościół katol. ś. Jana Chrzciciela, z drzewa wzniesiony 1604 przez biskupa Wojnę. Na cmentarzu kaplica. Parafia katol. dekanatu święciańskiego, dusz 4040. („Kukutis" znaczy po litew. gap', głuptas). 2.) K., zaśc. rząd., nad rz. Wilią, pow. wileński, 1 okr. adm., o 22 w. od Wilna, 2 dm., 6 mk. katol. (1866).

Kukuj, st. p., w pow. tychwińskim, gub. nowgorodzkiej, między stacyami Czudowo i Tychwin.

Kukuk 1.) os. do wsi Niesiołowice, pow. kartuski, par. Stężyca, poczta Sulęcin. 2.) K., niem. *Kuckuck*, wś włośc., pow. malborski, ma 10 włók rozl., 12 gbur., 1 zagr.; 8 katol., 72 ewang., 15 dm. Parafia Elbląg; odl. od Malborka 4 i pół mil. *Kś. F.*

Kukuckswalde (niem.), wś, pow. szczycieński, pol. *Grzegrzółki* (w dok. *Camalven*), na pruskich Mazurach, oddawna posiadała ludność polską. R. 1412 Henryk z Pławna, mistrz w. krzyżacki, nadaje Janowi Pacołtowi, sołtysowi pasymskiemu, 30 włók we wsi Camalven na prawie chełmińskiem. Granice: Rusek Wielki, Małszewko, Perschke, Elganowo, Kromolein. R. 1448 Konrad von Erlichshausen zatwierdza powyższy przywilej. Ob. Kętrz.: Ludność polska str. 396. *Kś. F.*

Kukul, *Kukul*, szczyt w Karpatach lesistych, w dziale gór czarnohorskich, w granicznym grzbiecie, Foresekiem zwanym, na granicy Galicyi i Węgier, pod 42° 13' wsch. dłg. g. (Ferro) a 48° 13' płn. sz. g., wznosi się 1542 m. npm. Z pod niego wytryska od płn. potok Hawrylec Wielki, a od płd. Foreszczenka, dopływy Prutu. Z doliny Prutu przez dolinę Foreszczenki wiedzie na grzbiet Foreseka i szczyt Kukul drożyna. *Br. G.*

Kukulna, wś nad rz. Pustochą, dopływem Hujwy, pow. żytomierski, par. Berdyczów. Własność dawniej Dobrowlańskich, potem Wyrzykowskich.

Kukulów, część wsi Rajczy, w pow. żywieckim, na praw. brz. Soły, a na płn. potoku Nikuliny, u południowo-zachodnich podnóży Suchej góry (1042 m.). *Br. G.*

Kukułka 1.) kol., pow. kaliski, gm. i par. Kościelec, odl. od Kalisza w. 27; dm. 5, mk. 54. 2.) K., os nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy w. 16. K. wraz z folw. Radzibórz, Rudka i os. Rudą, ma dm. 4, mk. 27. *Br. Ch.*

Kukuły, wś, pow. olhopolski, gm. Piszczanka, nad rz. Kamionką, 618 mk., ziemi włośc. 1061 dzies., dwors. 2080 dzies.; par. katol. do Miastkówki; cerkiew pod wezw. św. Michała z 1039 paraf. i 58 dzies. ziemi. Należała do Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich, do klucza raszkowskiego, w ostatnich czasach do Modzelewskich, dziś do ks. Dołgorukowej.

Kukuryki, wś i folw. nad rz. Bugiem, powyżej Nepli, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. r. l. Pratulin, r. g. Neple; poczta Terespol, okr. sąd. Janów; rozległość gruntów włościańskich mr. 185, dm. 12, ludn. 87; gruntów folwarcznych mr. 61. W 1827 r. 24 dm., 136 mk. *Rz.*

Kukuryki, część Rudy Magierowskiej, pow. Rawa Ruska.

Kukwa, rzeczka na granicy pow. lucyńskiego i ostrowskiego. Por. *Inflanty*, III, 281.

Kul..., por. *Kul...*

Kul 1.) wś i dobra w pow. mińskim, w gm. słobodzkiej, nad rz. Ussą niemnową i drugą bezimienną rzeczką. Wś ma osad 20; folwark, własność Brzozowskich, razem z folwarkami Dudki (ob.) i Ekateryndar ma obszaru 195 $^1/_2$

włók litews.; jest tu kaplica katolicka mogilna, parafii kamieńskiej. 2.) **K.** al. *Zomerszczyzna*, zaśc. w północno zachodniej stronie pow. słuckiego, w okr. polic. kopylskim, nad rzeką Turyą, przy gościńcu wiodącym z Siełowicz do Mohilnej, ma osad 3. *Al. Jel.*

Kul, zaśc. szlach. nad rz. Wilią, pow. trocki, 2-gi okr. adm., 21 w. od Trok, 1 dom, 4 mk. katol. (1866).

Kula 1.) młyn w Krzykowicach, pow. piotrkowski. 2.) **K.**, ob. *Kule* i *Kiełczygłów*.

Kula, niem. *Kullamühle*, posiadłość z młynem do Będominka należącym, pow. kościerski, nad małą strugą wpływającą do rz. Wierzycy (Fersefl.), blisko traktu bitego kościersko-starogródzkiego, przeszło milę od Kościerzyny.

Kula, niem. *Kulla*, folw. do Knurowa, pow. rybnicki.

Kula, rz., prawy dopływ Reutu, dniestrowego dopływu.

Kulaki, por. *Kułaki*.

Kulańce, wś rząd., nad jez. Łunksztis, pow. święciański, 2 okr. adm., o 50 w. od Swięcian, 4 dm., 32 mk. katol. (1866).

Kulański borek, pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia.

Kulany 1.) wś i folw., pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia kościelna, odl. o 11 w. od Mławy, leży nad Orzycem, wspominana w Kod. dypl. pol., t. II, pod r. 1321; ma wiatrak, 27 dm., 213 mk., 1022 mr. gruntu, 19 mr. nieużytków, w tem 387 mr. włośc. W 1827 r. 16 dm., 123 mk. Według Towarz. Kred. Ziems. folw. Kulany i Kulany-Nowiny rozległe mr. 608: grunta orne i ogrody mr. 521, łąk mr. 67, pastwisk mr. 6, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 2, bud. mur. 1, z drzewa 11. Wieś K. osad 31, z gruntem mr. 137. 2.) **K.**-*Stradniki*, folwark, tamże, 13 mk., 451 mr. gruntu, razem z folw. Mławka. Według Tow. Kred. folw. K.-Stradniki ma 180 mr. ziemi.

Kulas, os. włośc., pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Białobrzegi, od Opoczna 29 w. Gruntu 48 mr., 3 dm., 19 mk.

Kulaszne, wś i zakład leczniczy klimatyczno-żętyczny, w okolicy górskiej i leśnej pow. sanockiego, należy do par. rzym.-katol. w Bukowsku, gr.-katol., urzędu poczt. i telegr. w sąsiedniem Szczawnem, gdzie się także znajduje stacya kolei przemysko-łupkowskiej; o mil 3 od Sanoka, 4 od Łupkowa, 15 od Przemyśla. Wś leży w dolinie potoku uchodzącego z praw. brzegu do Osławy. Od płn., wsch. i płd. otaczają ją świerkowe lasy a od zach. ma otwarty widok na górę Rzepec, 705 m. bezwzględnej wysokości. Położenie wsi zniża się od góry Seredni Horb 603 m. npm., na 515 m. npm. Znajduje się tutaj cerkiew gr.-katol. drewniana. Z 490 mk. przebywa 12 na obszarze większej posiadł., a prawie wszyscy są wyznania gr.-katol. Pos. więk. Jędrzeja Withalma ma 181 roli, 34 łąk i ogr., 39 pastw. i 121 mr. lasu; pos. mniej. 714 roli, 67 łąk i ogr., 105 pastw. i 166 mr. lasu. Grunta są górskie i jałowe. Zakład żętyczny leży o parę kilometrów od dworca kolejowego w Szczawnem, ma piękne spacery i ogród, nadto w niedalekiej Osławie kąpiele zimne rzeczne. Zakład, własność Truskolaskiego, niedawno urządzony, ma wszelkie wody mineralne, restauracyą i wygodne mieszkania, ale jest dotychczas nielicznie zwiedzanym. *Mac.*

Kulawa, wś w pow. żółkiewskim, 12 kil. na płn. od Żółkwi, 15 kil. na płd. zach. od sądu powiat. w Mostach Wielkich, 4 kil. na płn. zach. od urzędu poczt. w Turynce. Na płn. zach. leży Lubella, na wsch. Derewnia i Turynka, na płd. Wiązowa, na zach. Zameczek. Prawie przez środek obszaru płynie pot. Derewenka, zwany tutaj także Krywulą, dopływ Swini, uchodzącej do Raby, dopływu Bugu. Wchodzi on tu z Zameczka i płynie na płn. wsch., potem na wsch., tworzy rozległy staw, rozszerzający się od zach. ku wsch., a wypłynąwszy ze stawu, płynie znowu na płn. wsch. do Derewni. Nad Derewenką, na płn. wsch. od stawu, leżą zabudowania wiejskie, na płn. od nich część wsi Lasowe, na zach. od niej grupa domów Wetryków (al. Witryków, Wytrykusze), a na płd. zach. od niej, blisko granicy zach., grupa domów Swerydy (al. na Swerydach, Swyrydy). Część wsi, położona na praw. brzegu Derewenki, zwie się Za rzeką i wznosi się od 224 do 227 m. W części płn., lesistej, wznosi się wzgórze Kulawa Bukowińka do 232 m. Własn. więk. ma roli or. 540, łąk i ogr. 261, pastw. 60, lasu 177 mr.; własn. mniej. roli or. 696, łąk i ogr. 498, pastw. 444 mr. Według spisu z r. 1880 było 675 mk. w gminie, 46 na obsz. dwors. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkunastu rzym. katol.). Parafia rzym.-katol. w Żółkwi, gr.-katol. w Derewni. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Kulawce 1.) młyn w Fujnie, pow. żółkiewski. 2.) **K.**, część Kamionki Wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Kulawęczyn, pot. górski, wytryska w obrębie gm. Przyborowa, w pow. żywieckim, w Beskidzie zachodnim, w dziale babiogórskim, koło grupy domów przyborowskich, Przybytką zwanej; płynie na półn.-zach. i wpada do Koszarawy z lew. brz. Długość biegu czyni 5 kil. przeszło, zabiera liczne potoki od przyborowskich przysiołków, Moczarkami i Głuchaczkami zwanych. *Br. G.*

Kulaza (błędnie), ma być *Kałuża*.

Kulba al. *Kulby*, płn. wschodnia część Pomorzan, pow. złoczowski.

Kulbaczyn 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 10 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej

drodze pocztowej miadziolskiej, 1 dm., 42 mk. Kaplica rzym.-katol. drewniana parafii kościeniewickiej, dawniej kurzenieckiej. 2.) K., folw. pryw., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 16 w. od Szczuczyna, 102 mk. (1866).

Kulbajowice, ob. *Kołbajowice*.

Kulbaki, okolica, pow. grodzieński, na zach. od drogi żel. warsz.-petersb.

Kulbaki, folw. pryw. i wś włośc., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 10—11 w. od Lidy, 18 dm., 204 mk. (1866).

Kulczyce 1.) (po rus. *Kulczyczi) rustykalne i szlacheckie*, wś w pow. samborskim, 7 kil. na wsch. od sądu powiat., urzędu poczt., stacyi kolej. i telegr. w Samborze. Na płn. leżą Babina, Kalinów, Krużyki i Kornalowice, na wsch. Dublany-Kranzberg, na płd. Horodyszcze i Szade, na zach. Radłowice i Sambor (przedmieście dolne). Wś dzieli się na liczne przysiołki i dworzyska. Przez płn. zach. narożnik płynie Dniestr. Wchodzi on tu z Radłowic i płynie zrazu na płn., potem na wschód a następnie skręca się na płd. wsch., na płd. i na wsch., tworząc granicę od Krużyk. Do Dniestru płynie z obszaru płn. kilka małych potoków, z których najznaczniejszy potok Łowiec w stronie płn. zach. W środkowej części obszaru nastaje potok Warytyna (dopływ Bystrzycy), płynie w kierunku płd. wsch. do Dublan, zasilony w obrębie Kulczyc małemi strugami, z których znaczniejsze: pot. Roztoka od lew. brz., pot. Prut od praw. brz. W płd. zach. stronie obszaru nakoniec nastaje pot. Żon z kilku strug małych i płynie na płd. wsch., przeważnie na granicy Szadego, do Horodyszcza, gdzie wpada do Czerchawy, dopływu Bystrzycy. W środkowej części obszaru, bliżej granicy zach., leżą zabudowania wiejskie, podzielone na liczne przysiołki i dworzyska (Witczyzna, Mohiłowszczyzna, Tarabanowszczyzna, Oleksięta, Szabelki, Dubeńsko, Poliwki, Szłobany, Tulaki, Duszynicze, Czmajły, Uhersko, Chapki, Wołczki, Sztokajły, Podgłęboka, Kostyki, Daszynicze, Ruczki, Kołodczaki, Pobok, Popiele, Kulki, Hubiaki, Spas, Czopy, Zahajły, Laski, Zazulki, Ruczki, Smietanki, Ulica, Dobrzany, Aspany, Barany). Część wsi zwie się Wygodą. Stronę płn. wsch. zajmują lasy: na płn. Dubeńko ze wzgórzem Mogiłka 341 m. wys. na krańcu płd. zach.; na płd. Warytyna. W płd. zach. stronie obszaru dochodzi wzgórze Neuka 356 m. a na wsch. od niego krzakami porośnięty obszar Turowina 348 m. Wś przerzyna kolej naddniestrzańska; wchodzi ona tu z Radłowic i idzie w kierunku płn. wsch., potem płd. a nakoniec płd. wsch. do Dublan. Własn. więk. ma roli or. 155, łąk i ogr. 26, pastw. 39, lasu 398 mr.; własn. mniej. roli or. 1851, łąk i ogr. 408, pastw. 950, lasu 845 mr. Według spisu z r. 1880 było w K. rustykalnych 410, w K. szlacheckich 1567 mk. w gminie, 17 na obszarze dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Samborze, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu samborskiego a dyecezyi przemyskiej. We wsi są 3 cerkwie, szkoła etat. 1-kl. i kasa pożycz. gminna z kapit. 3111 zł. Za czasów polskich należała wś do dóbr koronnych, ekon. samborskiej ziemi przemyskiej. W lustracyi ekon. samborskiej za czasów Jana III (Rkp. Ossol. Nr. 1255, str. 21 i 22) czytamy: „K. należą do klucza babińskiego. Zdawna miała wś łanów 20, między tymi popowskich zdawna do cerkwi należących 4, karczmarskich 2, zagrodniczych 2, oleksińskich i wołczyńskich 2. Między powinnościami wsi wymieniono, że, wedle dekretu referendarskiego z r. 1609, powinni byli z ćwierci dawać po 4 półmiarki chmielu, albo owsa kłodę za chmiel; teraz że chmiel zginął i u nich się nie rodzi, tedy chmielowego opłacają z ćwierci po gr. 16. Płacono zdawna z tej wsi spasnego zł. 24. Ale że teraz, jako gromada zeznaje, gościniec się inną obrócił stroną, bo szlachta przez swoje grunta jeździć nie pozwala, tedy ten prowent nie wchodzi do skarbu; jednakże zamek samborski uczyni staranie, aby droga zwyczajnym traktem obrócona była i ten dochód skarbowi nie zginął. Oleksińskie wolnictwo trzyma p. Wołczak Kulczycki, które ma w sobie ćwierci 2. P. Promiński i Dwernicki także za Dniestrem po 2 ćwierci trzymają, snać za przywilejami, których nie pokazali. Podymne płaci gromada przy czynszach takim sposobem, że kiedy na półłanku będzie 5 chałup, to jednę uwalniają. Zagrodnik tylko jeden jest. Panowie szlachta z Kulczyc odebrali zdawna ćwierci 12 gruntu ekonomicznego i teraz znowu in a. 1680 tyleż odebrali; więc aby in haereditatem tego gruntu sobie nie obrócili, wkładamy to na zamek samborski, aby o to czynić nie zaniedbywał. A ponieważ insze ciężary ponoszą tameczni poddani od tychże pp. szlachty w Kulczycach, którzy tym poddanym pola odejmują, zboża spasają, sady wyrębują, ludzi biją, tedy, aby zamek samborski osobliwą dał protekcyą tymże poddanym i bronił onych od takich bezprawi, zlecamy". Extrakt inwent. ekon. sambor. z r. 1760 (Rkp. Ossol. Nr. 1632, str. 158) zawiera następujące ciekawe szczegóły: „Tej wsi powinno być podług dawniejszych rewizyj łanów 20, czyli ćwierci 80. Lecz teraz przez opresye od szlachty tamecznych i oderwanie gruntów ta wieś spustoszała. Prócz tych ćwierci 80 powinno być skarbowego gruntu ćwierci 60$^3/_4$. Lecz z między tych jedne szlachta poodbierała, drugie chaszczami pozarastały, trzecie odłogiem leżą, gdzie niektóre zaś obsiewają i płacą z każdego zagonu stajanego do folwarku kalinowskiego

po gr. 3, co jesiennej rewizyi podpadać ma. Czynsze z tej wsi od gromadki 41 zł. 5 gr., czynsz z uprzywilejowanych gruntów 52 zł. Uprzywilejowani posesorowie gruntu mają płacić hybernę na gardekurów i inne ciężary ponosić. Karczemka w tej wsi z chrustu, gliną oblepiona, słomą poszyta, należy do blechu samborskiego. Lasy do tej wsi należą: młode drzewa różnego rodzaju od granicy szadowskiej i horodyskiej po granicę dublańską i chaszcze tejże wsi nazwane Osikowiec, między którėmi znak granicy: Przekop". Z Kulczyc pochodzą liczne szlacheckie rodziny Kulczyckich. Stąd pochodził też ten Kulczycki, który w r. 1683, podczas oblężenia Wiednia przez Turków, przedarł się z miasta przez obóz turecki do obozu ks. Lotaryńskiego, a potem wrócił do miasta i przyniósł wiadomość o bliskiej odsieczy. On to założył później w Wiedniu pierwszą kawiarnię. We wsi są ślady wielkich okopów i wzgórze zwane do dzisiaj Mogiłką. 2.) **K.**, przys. Medwedowiec. *Lu. Dz.*

Kulczyjowce, wś, pow. kamieniecki, nad rz. Bahowicą, gm. Bahowica, mk. 700, w tej liczbie 30 jednodw., ziemi włościan 639, dm. 147; parafia katol. do Kitajgrodu, cerkiew na miejscu; 3 młyny; należała dawniej do Markowskich; pozostały po nich szczątki pałacu, wieże i kaplica. Obecnie w częściach: Wierzbanowskich 417 dzies., Kulczyckiego 22 dzies., Niedobylskiego 320 dzies., Stempkowskiego 526 dzies. i kilka drobnych. R. 1493 miały 19 dm. *Dr. M.*

Kulczyjowiecka słoboda, pow. kamieniecki, par. Kitajgród, gm. Bahowica, 24 dm., 80 mk., w tej liczbie 18 jednodw., ziemi włościan 87, dwors. 234 dzies.; należy do Ostapowicza.

Kulczyki, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. 23 w. od Władysławowa, ma 3 dm., 23 mk.

Kulczyn, wś i kol., pow. włodawski, gm. i par. Hańsk; ma 111 dm., 554 mk. i 4738 mr. gruntu; szkoła początkowa. Obszar dworski mający 1578 mr. został rozkolonizowany między niemców osadników. W 1827 r. było tu 67 dm., 451 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsiami K. i Wojciechów) miał rozległości mr. 2014: grunta orne i ogrody mr. 113, łąk mr. 829, pastw. mr. 623, lasu mr. 439, nieużytki i place mr. 10, bud. z drzewa 12; pokłady torfu. Wś K. os. 55, z grun. mr. 2634; wś Wojciechów os. 23, z grun. mr. 468.

Kulczyńce, mylnie, ob. *Kuszczyńce*.

Kulczyny, mko, pow. starokonstantynowski, okr. polic. krasiłowski, gm. K., o 24 w. od St. Konstantynowa, o 10 od Czernelówki. R. 1870 miało 289 dm., 1157 mk., w tem 60 proc. izr., kościół, cerkiew, kaplicę, synagogę, dom modlitwy, browar, garbarnię, 37 sklepów, 5 jarmarków. Paraf. kościół katol. ś. Bartłomieja, z muru wzniesiony 1795 przez gen. Poniatowskiego. Parafia katol. dek. starokonstantynowskiego dusz 3367. Filia w Krasiłowie; kaplice w Jaworowcach, Maniowcach, Antoninach, dawniej i w Rosołowcach. R. 1753 mko K. darował Ostrogski Lubomirskiemu.

Kuldyga, niem. *Goldynga*, *Goldingen*, miasto powiat. w Kurlandyi, na lew. brz. Windawy, o 129 w. na zach. od Mitawy. Pieczęć miejską otrzymało od w. mistrza Goswina von Herike (1347—60). Nad Windawą stał tu piękny zamek jeszcze z r. 1249. Parafia K. obejmuje ważniejsze wsie: K. po łotew. Kalnamujża, Roennen, Usmaiten, Tigwen, Wormen, Schnehpeln, Iwanden i i. Miasto K. ma 10271 mk., 46 sklepów, 2 jarmarki. Tstwo rolnicze. Fabryka igieł wyrabiająca towaru na 47000 rs. Szczotkarstwo bardzo rozwinięte. Wyroby idą do Rygi i Dorpatu. Jest też tu paraf. kościół katol. ś. Trójcy, wzniesiony 1640 przez ks. Kurlandyi i Semigalii Jakóba. Parafia katol. dekan. kurlandzkiego dusz 956, z filią w Windawie. W pobliżu K. piękny wodospad Windawy przez zator ze skał, zwany Rummel. Zowią też niekiedy miasto K. Kułdą. Powiat kuldycki al. goldyngeński dzieli się na 2 okręgi: kuldycki 2879 w. kw. rozl. i windawski 2756 w. kw., razem 5635 w. kw. rozl. Por. *Kurlandya*. *F. S.*

Kule 1.) kol., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, odl. od Wielunia w. 33; należy do Kiełczygłowa. 2.) **K.**, wś u zbiegu Kacynki z Liczwartą, pow. częstochowski, gm. i par. Częstochowa. Leży tuż przy mieście Częstochowie, ma 28 dm., 133 mk., 40 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd., 13 dm., 92 mk. 3.) **K.**, wś, pow. łomżyński, gm. Miastkowo, par. Nowogród. Ob. *Jankowo*. *Br. Ch.*

Kule, zaśc. w pow. mińskim, w okr. polic. kojdanowskim, nieopodal starego pocztowego traktu mińsko-nowogródzkiego, o w. 12 od Kojdanowa, par kojdanowskiej, ma osad 8, od r. 1856 własność Dobkiewiczów. *Al. Jelski.*

Kule, lit. *Kulej*, mko w pow. telszewskim, nad Alantką, o 48 w. od Telsz. Paraf. kościół katol. ś. Stanisława, 1644 r. wzniesiony z drzewa przez Stanisława Wojnę (fundacya Władysława IV). Na cmentarzu drewniana kaplica ś. Jerzego z r. 1797, fundacyi ks. Ruszkiewicza. Parafia katol. dekan. retowskiego: dusz 5257.

Kuledycze, wś, pow. prużański, na płd. od Waszczynic.

Kuleje 1.) *Wielkie*, wś włośc., pow. częstochowski, gm. Węglowice, par. Truskolasy. Na lewo od drogi z Częstochowy do Panek, ma 52 dm., 325 mk., 681 mr. obszaru W 1827 r. wś rząd., 19 dm., 158 mk. 2.) **K.**-*Małe* al. *Piła*, wś, nad rz. Pankówką, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy. Ma 63 dm.,

478 mk., 814 mr. (560 ornej) ziemi włośc. Stanowi jednę całość z os. Borek i Jesionka.

Kuleki, grupa domów w Wierzbianach, pow. jaworowski.

Kule-Mendyngiany, wś, pow. rosieński, par. ławkowska.

Kulesze, okolica szlach. nad rz. Rokitą, pow. mazowiecki, gm. Wysokie Mazowieckie, par. Kulesze. W obrębie jej mieszczą się następujące wsie: a) K.-Wykno-Nowe nad rz. Sliną; b) K.-Litewka nad rz. Rokitną; c) K.-Wykno-Stare i d) K.-Litwa Stara, wsie szlacheckie; e) K.-Podlipno i f) K.-Kościelne al. Rokitnica, obie wsie włośc. nad rz. Rokitną położone, w ostatniej kościół paraf. i szkółka początkowa. Kościół erygowali w 1493 r. bracia Kuleszowie, obecny z 1798 r. drewniany. W 1827 r. K.-Kościelne 8 dm., 33 mk. K.-Litewka 13 dm., 69 mk. K.-Litwa 20 dm., 122 mk. K.-Podlipne 7 dm., 35 mk. Miejscowości te wspominane są już w aktach z 1431 i 1441 r., gdzie figurują też nieistniejące dziś: K.-Bogdanowięta al. Czarnowo, K.-Podawce, K.-Niziołki-Dobki, K.-Niziołki-Stare (Gloger. Ziem. Biel.). Par. K. dek. mazowieckiego ma dusz 3658.

Kulesze, *Kuleszki*, ob. *Kobylino-K.*

Kulesze-*Chobotki* i **K.**-*Kosówka*, dwie wsie gub. grodz., w b. ziemi bielskiej.

Kulesze, wś, pow. nowogradwołyński, gm. serbowskiej, włościan dusz 358, ziemi włośc. 926 dzies., ziemi dwors. 1064 dzies. Należała niegdyś do Lubomirskich Zwiahelskich, potem widzimy ją we władaniu ks. Gedrojciów, obecnie ma kilku właścicieli. Była tu kaplica katol. par. zwiahelskiej. *L. R.*

Kulesze 1.) wś włośc., pow. wilejski, o 46 w. od m. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Mołodeczna do gran. pow. mińskiego, 3 dm., 22 mk. 2.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, o 28 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 9 dm., 74 mk. prawosł. i katol. 3.) **K.**, wś rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 84 w. od Swięcian, 18 dm., 180 mk., z tego 115 prawosł., 51 katol. 4.) **K.**, wś rząd., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 13 w. od Oszmiany, 2 dm., 10 mk. katol. (1866).

Kulesze, wś, pow. słonimski, na zachód od wsi Melejki.

Kulesze, ob. *Kulisze.*

Kuleszewo, karczma w dobrach Lichałowo, pow. połocki.

Kuleszka, wś i folw., pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo. W 1827 r. 17 dm. i 97 mk. Folw. Kuleszka-Zarzecie (z attynencyą Sosnowice, wsią Kuleszka), od rzeki Narwi w. 4, rozl. mr. 993, grunta orne i ogr. mr. 301, łąk mr. 145, pastw. mr. 186, lasu mr. 168, zarośli mr. 174, nieuż. i place mr. 19, bud. mur. 1, z drzewa 11, dystylarnia wyrabiająca wódki słodkie, likiery i araki, cegielnia. Wieś K. osad 24, z grun. mr. 118.

Kuleszki 1.) *Małe* i 2.) **K.**-*Wielkie*, wsie szlacheckie nad rz. Brok, pow. ostrowski, gm. Szulborze koty, par. Andrzejewo. K.-Małe 3 dm., 17 mk.; w 1827 r. 6 dm., 28 mk.; K.-Wielkie 3 dm., 29 mk.; w 1827 r. 4 dm., 21 mieszk.

Kuleszów, wś, pow. berdyczowski, nad Smotruchą, o 4 w. od Bieławszek. Ma 331 mk., 940 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1852 p. w. ś. Praskowii. R. 1741 cerkiew ta, 1735 z okrąglaków wzniesiona, obejmowała 23 chat w K. i 20 w Lubińcach. K. należał w XVIII w. do klucza pohrebyskiego, później do Hulewiczów i Hejbowiczów.

Kuleszów, ob. *Kuleżów.*

Kuleszówka, ob. *Kuliszówka.*

Kuleszyszki, okolica szlachecka, nad rzeką Dumblą, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy w. 39, od Ejszyszek w. 15, dm. 2, mk. 28 katol. (1866).

Kuleutz, ob. *Kulowce.*

Kulewszczyzna, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 67 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. zareżska, 1 dm., 5 mk. (1866).

Kulewszczyzna, wś we wschodniej stronie pow. borysowskiego, ku granicy pow. lepelskiego, w okr. policyjnym dokszyckim, ma osad 6. Miejscowość nizinna poleska, grunta lekkie. *Al. Jel.*

Kuleżów (także *Kuleszów*), wś, pow. wielicki, należy do parafii rzym.-katol. i urzędu poczt. w Mogilanach a sądu pow. w Skawinie. Wioska leży na wzgórzu 409 m. npm., na zachód od Mogilan a na wschód od Radziszowa i Bukowa; na północ graniczy z Chorowicami a na południe ma lasy zwane Rosparką i Bronaszową, z położeniem niższem, mianowicie 353 m. w północnej a 316 m. w południowej części. Mieszk. jest 183 wyzn. rzym.-katol. Pos. mniej. ma 256 mr. roli w ogóle. *Mac.*

Kulgaje 1.) wś pryw., pow. dzisieński, o 30 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 37 dm., 208 mk. różnych wyznań. 2.) **K.**, wś pryw., pow. dzisieński, o 30 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 7 dm., 51 mk. katol. (1866).

Kulgicze, wś w pow. mińskim, w gm. iwienieckiej, w pobliżu rzeki Kułyty, przy gościńcu wiodącym z Wołmy do Iwieńca; ma osad 12, w miejscowości wzgórkowatej, grunta niezłe. *Al. Jelski.*

Kuli 1.) wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 25 w. od Wilna, 9 dm., 79 mk., z tego 6 prawosł., 73 katol. 2.) **K.**, zaśc. rząd., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 14 w. od Oszmiany, 2 dm., 14 mk. katol. (1866).

Kulice, niem. *Kuliz*, *Kulitz*, włośc. wś, pow. starogrodzki, po lewej stronie strugi Wierzycy; przez wieś przechodzi kolej żel. bydgosko-

tczewska. Gleba urodzajna, po największej części pszenna, w obszernej płaszczyźnie położona. Dawniej była to osada czysto gburska, po okupacyi niemiec gburów poskupywał, tak, że dwóch teraz tylko pozostało. Obszaru obejmuje mr. 2204, katol. 225, ew. 38, dm. 24. Parafia Nowa cerkiew, szkoła w miejscu, poczta Peplin. Odkryte cmentarzysko pogańskie przy wsi świadczy o wysokiej jej starożytności; kilka urn z pokrywami z grobów skrzynkowych oddano do muzeum w Królewcu. Ob. Mapa archeol. Prus zachodnich przez Osowskiego, str. 45. R. 1274 książę Mestwin II darował K. oo. cystersom w Peplinie. Osadnicy rządzili się tu pierwotnie prawem polskiem, R. 1323 opat pepliński Jordan wydał K. Leopoldowi z Gniewu na prawie chełmińskiem; włók było wtedy 28, z których sołtys Leopold miał 3 wolne; od innych dawali gospodarze po 8 skojców, 12 korcy zboża i 2 kurczęta. Od karczmy tegoż roku urządzonej pobierał klasztor 30 kurcząt zamiast czynszu. R. 1375 opat Piotr z Rogowa dodał gospodarzom 2 włóki. R. 1447 wziął Jan Huesknecht karczmę za 10 kurcząt i 3 wiard. rocznie, za co mógł sprzedawać pokarm i napój. R. 1671 Michał Szulc nabył sołectwo, do którego klasztor już jego poprzednikowi dodał był czwartą włókę, czynszującą rocznie 5 zł. R. 1748 po Wojciechu Fataju przejął 4 wł. sołeckie Michał i Justyna z Felskich Krzyżańscy, którzy się dla długów nie utrzymali. R. 1749 Jan Kurowski, sołtys. R. 1753 liczono włók 31, trzymanych prócz sołtysa przez jednego lemana Wawrzyńca Zgodę i 9 gburów, jako to: Bartł. Zintek, Jan Stuczka, Józef Lipski, Bartł. Drążek, Marcin Lipski, Michał Kliniec, Stan. Zintek, Marcin Nelka i Jan Szwarca. Ogółem składała wieś rocznie czynszu fl. 304, hiberny 174, pogłównego 34, dla człowieka który w piecach klasztornych palił 4 fl., kur 48, gęsi 24, jaj 2 kopy. Po okupacyi rząd pruski zajął tę wieś i wydał następnie gospodarzom na własność. Ob. X. Kujot, Opactwo pelplińskie, str. 327. *Ks. F.*

Kulickaja, st. dr. żel. mikołajowskiej w gub. twerskiej.

Kuliczki, zaśc. w pow. mińskim, w okr. polic. kojdanowskim, w parafii katolickiej kojdanowskiej, opodal kolei żel. moskiewsko-brzeskiej, o wiorstę od stacyi Niehorełe, nad rzeką Komarówką, ma osad 6, w glebie dobrej. *Al. Jelski.*

Kuliczków (po rusku *Kułyczkiw*), wś w pow. sokalskim, 26 kil. na płd. zach. od Sokala, 10 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Bełzie, na granicy pow. żółkiewskiego i rawskiego. Na płn. leżą Prusinów, Góra i Waniów, na wsch. Sielec, na płd. Mosty-Wielkie, Wolica i Butyny (wszystkie 3 w pow. żółkiewskim), na zach. Chliwczany (w pow. rawskim). Wzdłuż granicy płd. płynie pot. Błotnia, dopływ Raty, od zach. na wsch. Nad potokiem leżą błotniste pastwiska (204 do 207 m.), na płn. od nich zabudowania wiejskie, rozrzucone w połud. wsch. stronie obszaru, a w płn. stronie obszaru lasy: Brzezinki na płn. zach., Międzygrędami na płn. wsch. Ta lesista część obszaru wznosi się kilkanaście metrów po nad część płd.; najwyżej, do 221 m., Kuliczków na płn. wsch. od zabudowań. Blisko granicy zach. leży grupa domów i karczma zwana U Łucka (al. U Łuca). Własn. więk. ma roli ornej 70, łąk i ogr. 123, pastw. 11, lasu 2632 mr.; własn. mniej. roli ornej 431, łąk i ogr. 1274, pastw. 69, lasu 30 mr. Według spisu z r. 1880 było 516 mk. w gminie, 26 na obsz. dwors. (obrz. gr.-katol., z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Bełzie, gr.-katol. w miejscu, należy do dek. bełzkiego a dyec. przemyskiej. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Kulig, ob. *Kulik.*

Kulig (*Kulik* zapewne) al. *Kazimierz*, wś nad rz. Ner, pow. łódzki, gm. Babice, par. Kazimierz. Jest tu urząd gminny gm. Babice. K. ma 4 dm., 39 mk., 293 mr. ziemi włośc.

Kulig, ob. *Jańsbork* i *Kulik.*

Kuliga, zaśc. pryw. nad Niewiszą, pow. lidzki, 3 okr. adm., o 35 w. od Szczuczyna, 16 mk. (1866).

Kuligana, *Kaligana* (Zarański), niem. *Aussenteich*, wś, pow. kwidzyński, st. p. Rehhof (według „Ortsch.-Verzeichniss").

Kulige, *Kollige* (niem.), ob. *Kuligowo.*

Kuligi, wś szlach. i włośc., nad rz. Jegrznią, pow. szczuczyński, gm. Bełda, par. Rajgród. W 1827 r. wś rząd., 19 dm., 114 mk. Por. *Ciszewo.*

Kuligi 1.) dobra, pow. brodnicki, na praw. brzegu Drwęcy, w okolicy lesistej i piaszczystej. Obszaru mr. 1108, bud. 16, dm. 7, kat. 74, ew. 30. Parafia Pokrzydowo, szkoła Jajkowo, poczta Brodnica. 2.) K., niem. *Kullig*, dobra, pow. lubawski, nad strugą Wel, o 1 milę od Lubawy, o $^3/_4$ od N.-Miasta. Obszaru 1613 mr., 18 bud., 7 dm., 79 katol., 46 ewang. Parafia i szkoła Tylice, poczta Nowe-Miasto. *Ks. F.*

Kuligino, była st. p. w pow. warnawińskim, gub. kostromskiej, przy trakcie z Warnawina do Wietługi i Małouhorskiej.

Kuligóra, góra i szczyt w Beskidach spiskich, na granicy Spiża i hr. szaryskiego, pod 49° 11' 15" płn. sz. g., a 38° 25' wsch. dłg. g. F. Wznosi się 1252 m. npm. U płn. zachodnich stóp wytryska Sambroński potok, a u płn. wsch. Walulska Woda. Stok jej południowy pokrywają lasy, których części zwą się Łamaniec, Zadnia Porąbka, Czerteż i t. d.

Z tych stoków spływają liczne potoki do rzeki Tarczy. *Br. G.*

Kuligów, folw., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka.

Kuligowa, znaczne wzgórze w obr. gm. Podwilka, na Orawie (Węgry). Północne i zachodnie stopy jego opłukuje rzeka Czarna Orawa; leży pod 37° 23' 50" wsch. dłg. g. F., a 49° 32' płn. sz. g. Wznosi się 755 m. npm. *Br. G.*

Kuligowo 1.) niem. *Kulkau*, wś i gm., pow. międzyrzecki; 2 miejsc.: a) K, wś, b) Maryanowo (Marienhof), folw.; 27 dm., 261 mk., 70 ew., 191 katol., 48 analf. Do wsi nal. dwa folw.: 1) ma 404 mr. rozl.; 2) 1123 m. Poczta i tel. w Międzyrzeczu o 6 kil.; st. kol. żel. w Swiebodzinie o 28 kil. 2.) K., niem. *Kollige*, folw., pow. babimoski, 9 dm., 57 mk.; należy do gm. i miasta Babimostu. *M. St.*

Kuligowska-Wólka al. *Kuligowskie-Wólki*, wś, nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Studzianna; odl. 21 w. od Opoczna, ma 34 dm., 252 mk., 1496 mr. ziemi włośc. i 1 mr. rząd. W 1827 r. istniała jeszcze wś Kuligowiec w par. Brudzewice, od której poszła nazwa tej Wólki.

Kulihorodzice, byłe dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Czytaj Stecki, Wołyń, II, 231.

Kulik 1.) wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Opole. 2.) K., wś, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Kulik; ziemi dwors. 1178 mr., włośc. 1065 mr., 40 osad. Jest tu jezioro, w pobliżu Bugu, mające 24 mr. rozl. i do 20 st. głębok. 3.) K, ob. *Kulig.*

Kulik, folw., pow. nowogródzki, niegdyś pojezuicki, później Brochockich, od roku 1872 urzędnika Pawłowa; należy do dominium Dolny Czernichów. *Al. Jel.*

Kulik, tracz parowy nad Mszaną, potokiem w obr. gm. Mszany dolnej, w pow. limanowskim. *Br. G.*

Kulik, niem. *Kullick*, nadleśnictwo, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork.

Kuliki, wś w par. Czemierniki (pow. lubartowski). Wspomina ją Długosz (II, 550).

Kuliki 1.) wś włośc. nad Scidzienicą, pow. wilejski, 3 okr. adm., o 54 w. od Wilejki, 13 dm., 164 mk., z tego 2 prawosł. i 162 katol. 2.) K., wś rząd., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 36, od Dziewieniszek 19, dm. 5, mk. prawosł. 45, katol. 3 (1866).

Kuliki 1.) folw. i wieś w pow. mińskim, w okolicach miasteczka Rubieżewicz; wieś ma osad 6; folwark, własność Osipowiczów, ma przeszło 6 włók w ziemi dość dobrej. Okr. polic. kojdanowski. 2.) K., folw. w pow. słuckim, dziedzictwo Korzeniewskich, ma obszaru prawie 20½ włók. 3.) K., wś przy byłym trakcie pocztowym mińsko-bobrujskim, w pow. ihumeńskim, gm. smiłowickiej, odległa od Mińska 31 w., od m. Smiłowicz 7, ma dm. 21, ludność 129 dusz. *Al. Jel.*

Kuliki, część Stołpina, pow. brodzki.

Kuliki, polana i zabudowania włościańskie w obr. gminy Kamesznicy, w pow. żywieckim, tuż przy granicy galicyjsko-szląskiej. *Br. G.*

Kuliki, st. dr. żelaz. riażsko-morszańskiej w gub. tambowskiej, pow. temnikowski.

Kulików, wś i folw. nad rz. Por, pow. zamojski, gm. Nelisz, par. Szczebrzeszyn. Leży w północno-zachod. stronie powiatu; odl. od Zamościa w. 25, od gm. w. 6. Liczy dm. dwors. 3, włośc. 12; ludności 105 dusz katol. i posiadłości włośc. 319 mr. Dobra zaś wraz z folw. Nawóz należą do Ordynacyi Zamoyskiej. Obejmuje przestrzeni 682 mr., domów razem 7. Gleba ziemi żyzna, łąk dosyć. W 1827 r. K. należał do par. Nielisz i miał 11 dm, 78 mk. *Tiro.*

Kulików (po rus. *Kulykiw*) 1.) wś w pow kamioneckim, 42 kil. na płn. wschód od Kamionki Strumiłowej, 14 kil. na płn. wschód od sądu powiat. w Radziechowie, 10 kil. na płn. od urzędu poczt. w Łopatynie, na granicy pow. brodzkiego. Na płn. leży Wolica Baryłowa, na zach. Sieńków i Niemiłów, na płd. Chmielno i Rudenko Lackie, na wsch. Kustyn i Baryłów (4 ostatnie wsie w pow. brodzkim). Zach. i płn. pasmo obszaru jest podmokłe a wody z tej części płyną na płn. za pośrednictwem pot. Wygody, płynącego wzdłuż granicy płn. a wpadającego do Neboczki, zwanej w dalszym biegu Sydołówką, dopływu Styru. W tej części obszaru wznosi się punkt jeden do 212 m. W płn. wschodniej stronie obszaru wznosi się Kulikowszczyzna do 244 m.; stronę płd. wschodnią zajmuje las Czasny Bór; stronę płd. zach. orne pola „Bezodnia" a na płn. zach. od nich leży mały las Zahyrne. Zabudowania wiejskie leżą w stronie płn. zach. (224 m.). Własn. więk. ma roli or. 423, łąk i ogr. 38, pastw. 1, lasu 423 mr.; własn. mn. roli or. 681, łąk i ogr. 302, pastw. 234 mr. Według spisu z r. 1880 było 453 mk w gminie (obrz. przeważnie gr.-katol.). Par. rzym.-katol. w Łopatynie, gr.-katol. w miejscu, należy do dekanatu chołojewskiego archidyec. lwowskiej i ma filią w Rudenku Lackiem. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i kasa pożycz. gminna z kapit. 418 zł. 2.) K. (w XV w. zwany także *Boszczem*), mko w pow. żółkiewskim, 16 kil. na płn. ode Lwowa, 12 kil. na płd. wschód od Żółkwi, między 49° 57' 40" a 50° 10" płn. szer. i między 41° 43' 30" a 41° 45' 50" wsch. dłg. od F. Na płd. leży Doroszów Wielki, na wschód Nowe Sioło i Nadycze, na płn. Mohilany i Przemiwółki, na zach. Mierzwica i Kościejów (w pow. lwowskim). Przez środek obszaru płynie Kulikówka z Kościejowa od zach.

do Nadycz na wsch. Dawniej był tu staw rozległy, dziś jest on w znacznej części osuszony. Środkową część obszaru zajmują zabudowania miejskie (265 m.) i przedmieścia: Żołkiewskie w stronie płn., Walskie i Zagrodzkie w stronie zach., a Lwowskie w stronie płd. W płd.-zachodniej stronie obszaru wznosi się wzgórze Zaskoki do 275 m. Przez Kulików idzie gościniec lwowsko-żółkiewski. Wchodzi on tu z Doroszowa Wielkiego i idzie na płn. wsch. przez środek mka, poczem skręca na płn. zach. do Mierzwicy. Własn. większa ma łąk i ogr. 1, pastw. 90 mr.; własn. mniej. roli or. 1278, łąk i ogr. 240, pastw. 29 mr. Według spisu z r. 1880 było 3226 mk. w gminie, 66 na obszarze dwor. (blisko 2000 obrz. gr.-katol., około 400 rzym.-katol., około 900 wyzn. mojż.). Parafia rzym.-katol. w miejscu, należy do dekan. żółkiewskiego, archid. lwowskiej. Do parafii tej należą wsie: Artasów, Błyszczywody, Doroszów Mały i Wielki, Dzibułki, Hrebeńce, Koszelów, Mohylany, Nadycze, Nahorce, Nowesioło, Podliski, Przedrzymiechy Wielkie i Małe, Przemiwółki, Smereków, Stroniatyn, Sulimów, Udnów, Wierzblany i Zwertów. Rok erekcyi 1398, fundacya Mikołaja, dziedzica Kulikowa. Halicki arcybiskup Jakub wydał w Haliczu r. 1399 akt założenia czyli uposażenia kościoła kulikowskiego. Ob. Dodatek do Gaz. Lwow. 1861, Nr. 8. Kościół dzisiejszy wystawiony r. 1538 kosztem Mikołaja Herburta Odnowskiego, wyniesiony do godności parafialnego r. 1546, konsekrowany r. 1766 pod wezw. św. Mikołaja biskupa. W kościele tym znajduje się w osóbnej kaplicy ciało św. Wiktoryi, wdowy i męczennicy, darowane w Rzymie przez papieża Klemensa XI Stefanowi Rupniewskiemu, biskupowi łuckiemu. Pamięć tej męczennicy i patronki Kulikowa obchodzi się nabożeństwem w drugą niedzielę października. Na cmentarzu jest kaplica murowana, zbudowana r. 1873, gdzie się częściej mszę odprawia. Parafia gr.-katol. i dekanat gr.-katolicki w miejscu; dyecezya przemyska. Do parafii należą oprócz miasteczka i przedmieścia Żółkiewskiego wsie: Hrebeńce i Nadycze. Cerkwie są dwie: parafialna w miasteczku samem i filialna na przedmieściu Żółkiewskiem. Pierwszej nadał (wedle dokumentów z r. 1763) królewicz polski Jakób Ludwik Sobieski ornego pola 14 mr., a sianożęci 4 mr. w Nadyczu; dla drugiej kupili przedmieszczanie 6 mr. ornego pola i sianożęci za 200 złp. Dawniej był tu monastyr bazylianek. W r. 1743, kiedy to chodziło o organizacyą klasztorów męskich i żeńskich, pozwolił ks. Radziwiłł przesiedlić się zakonnicom z klasztorów znajdujących się w jego dobrach (Żółkwi, Kulikowie i Sassowie) do innych klasztorów (ob. Szematyzm monastyrów bazyl., Lwów, 1867). Po ustąpieniu zakonnic przyłączono ogród do parafii gr.-katol. Do dziś zachowała się nazwa łąki „w Monasterzu“. Z monastyru zostały ledwo ślady na wzgórzu nad stawem. Do dekanatu kulikowskiego należą następujące parafie: Artasów, Doroszów, Dzibółki, Ceperów, Czestynie, Kłodno, Kłodzienko, Kulików, Kukizów, Nahorce, Nowesioło, Remenów, Stroniatyn, Sulimów, Żółtańce i Zwertów. W Kulikowie jest urząd poczt., szkoła etat. 2 klas., apteka, kasa zaliczkowa „Nadzieja“ z liczbą członków (w r. 1881) 293; ogólna suma udziałów 2494 zł. z sumą pożyczek 23009 zł. Jest tu także fundacya dla zaopatrzenia 2 ch ubogich; majątek zakładowy 12 mr. roli, wartości około 1300 złr.; dochodu w r. 1882 było 145 zł. Pod względem przemysłu miało mko niegdyś większe niż dzisiaj znaczenie. W w. XVII i XVIII wyrabiano tu burki i koce. Fabrykę tę założył Jan III. Jako dziedzic mka osiedlał on tutaj jeńców tureckich i tatarskich, a ci zajmowali się sporządzaniem owych wyrobów. O istnieniu tych fabryk zapomniano już dzisiaj, ale potomkowie wspomnianych jeńców zachowali wyraźną i wybitną cechę swego pochodzenia i trudnią się głównie sadownictwem (zaopatrując Lwów w owoce) a także szewstwem. W mowie dzisiejszych mieszczan kulikowskich błąkają się także tu i owdzie obce jakieś wyrazy, jako ślad obcego pochodzenia. W wieku XVIII wyrabiano tu sławne miody a i dziś jeszcze miód kulikowski za wcale dobry uchodzi. W zakładzie narodowym imienia Ossolińskich we Lwowie znajduje się pergaminowy dokument, wydany w Sandomierzu d. 23 lutego 1431 r. przez Władysława Jagiełłę, a nadający Janowi z Koniecpola miasto *Boszcz*, Zboiska i t. d. jako nagrodę za wieloletnie służby i jako zastaw za pożyczonych 300 grzywien. Na odwrotnej stronie, między nic nieznaczącemi napisami, zasługuje na uwagę jeden tylko „*Boszcz* alias *Kulikow*“. Dokument ten jest wydrukowany w Akt. grodz. i ziem. t. V, str. 65 i n. K. był gniazdem rodziny Kulikowskich h. Dragomir. W Aktach grodz. i ziem. (t. VI, str. 121 i n.) znajduje się dokument z 28 kwietnia 1469, w którym Piotr z Branic sędzia, i Jan z Wysokiego podsędek, ziemscy lwowscy, na skargę prokuratora królewskiego Mikołaja Grzymały zakazują Janowi i Piotrowi Kulikowskim pobierać w Kulikowie nieprawnie wprowadzone cło. W metrykach koron. (ML. 173) znajduje się dokument wydany r. 1473 przez Kazimierza Jagiellończyka a przenoszący sumę, którą przodkowie jego Dobiesławowi de Żurawica, kaszt. przemyskiemu, na wsi Artasów w kwocie 450 grzywien zapisali na imię Piotra Kulikowskiego, który dobra swoje dziedziczne K. z powyższym Dobiesławem na Artasów zamienił. K. przeszedł potem

do Herburtów Odnowskich, potem do Żurawińskich (r. 1615 był tu dziedzicem Stanisław Żurawiński, podkom. hal.), później był dziedzictwem Jana III i jego synów, następnie Radziwiłłów, a zaraz w pierwszych latach po podziale Polski nabył go Batowski przy egzekucyjnej sprzedaży dóbr Radziwiłłowskich w Galicyi. Pożar nawiedzał kilkakrotnie mko a osobliwie rynek. W miejsce popalonych drewnianych domków żydowskich stanęła już w rynku pewna liczba piętrowych domów murowanych. Z Kulikowa pochodził uczony izraelita Samson Bloch. Napisał on po hebrajsku dzieło „Szebile Olam“ (Geografia Azyi) i wydał je w Żółkwi r. 1830 w drukarni hebrajskiej Meyerhofera. Na wstępie jest rozprawa o różnicy rabinów polskich od niemieckich. W płn. wsch. stronie mka pozostały ślady dawnego zamczyska i fortyfikacyj. Na wewnętrzne stosunki mka, na usposobienie i tryb życia mieszkańców rzucają ciekawe światło „Akta ławnicze kulikowskie od r. 1694 do 1717“ (ob. Dod. do Gaz. Lwow., 1856, Nr. 32 i 33). Z aktów tych pokazuje się, że dawni kulikowianie był to lud bitny i drażliwy. Bili się ciągle, wszędzie, w szynkach, domach prywatnych, na rynku, niekiedy i na wstępie do urzędu, chrześcianie i żydzi, kobiety i mężczyźni, prywatni i słudzy urzędu, niekiedy i burmistrz a nawet i ksiądz. Bili się nietylko między sobą ale i z obcymi, którzy im się po drodze nawinęli. Bili się dla załatwienia swych sporów, albo dla pomszczenia prawdziwej lub urojonej urazy, ale bardzo często z prostej swawoli, z tej butności, którą dobry byt, dobry miód, tania wódka i świeżo osiągnięta samoistność miejska dawały. A nie chcąc aby pamięć tych czynów zaginęła, szli zaraz po bójce do obdukcyi urzędowej, lub dla wniesienia wzajemnych skarg. Dla tego też ze 192 stronnic, które wspomniany zbiór zawiera, zajmują same obdukcye 30, inkwizycye z powodu bójek przeprowadzone drugie tyle, a gdybyśmy wszystkie akta, a mianowicie protokóły obdukcyjne z lat 1697 aż do 1700 i od r. 1707 do 1717 posiadali, pewniebyśmy w nich przynajmniej tyle obdukcyj i inkwizycyj, jak w latach 1694—1697 narachowali, t. j. przeszło 50. Karał wprawdzie urząd winowajców grzywnami, które od jednej do czterech na dwór, a zawsze połowę na urząd wynosiły; nakazywał prócz tego zwrot wszystkich nakładów uszkodzonemu na ciele, majątku lub sławie. Lecz niewiele to pomagało, gdyż w Kulikowie powaga urzędu miejskiego bardzo była małą. Często w protokułach znajdujemy zapis, że skazani na grzywny tychże nie zapłacili, często między zelżonymi lub pobitymi widzimy samych sławetnych ławników. Sprawy już raz rozsądzone, drugi raz przed sąd wywlekano; działo się nawet, że takie sprawy z lekceważeniem wyroków sądowych pod sąd kompromisarski poddawano. Przy takim składzie rzeczy było dobrodziejstwem, że dwór sam stanowczy wpływ na wymiar sprawiedliwości wywierał. Dwór obostrzał często kary przez urząd miejski wyrzeczone, a w r. 1701 złożył bezzwłocznie z urzędu burmistrza, który sam pobił był drugiego mieszczanina. Dwór zsyłał co 2 lub 3 lata komisarza do przewodniczenia wyborom, który w czynności urzędu miejskiego wglądał i gdy tego widział potrzebę, nawet formalne instrukcye dla tegoż wydawał. Tak np. poleca instrukcya z r. 1705 lepszy porządek w aktach miejskich, zabrania urzędnikom, pod karą 10 talarów, zabawiać się podczas sądów trunkami, nakazuje kolejne odbywanie straży nocnej, oparkanienie miasta, utrzymanie cechów przy swych prawach i obowiązkach, do których i to policza, aby każdy cech miał swą osobną basztę i przepisaną liczbę rusznic i hakownic. Nakazuje nakoniec, aby szynki i handle tylko właściciele domów mieć i prowadzić mogli, a pokątne szynki i kramnice, aby pod karą 10 talarów zabronione były. Takim komisarzem był z ramienia archidyakona warszawskiego a kanonika krakowskiego w latach 1705 i 1707 Jan z Krzepczyny Krepowicz, w r. 1712 Jędrzej Grochowski, a z ramienia królewicza Konstantego Sobieskiego w r. 1715 Kazimierz Mogilski. Zwykłe sprawy zaś, jakoto; apelacye i t. p. załatwiał zastępca dworu. Sprawy te zaś były prawie wyłącznie cywilne; Kulikowianie bowiem, jakkolwiek pochopni do bójki, nie dopuszczali się innych przestępstw i zbrodni, a najmniej takich, które nieposzanowania cudzej własności dowodzą. W tym względzie daje im najchlubniejsze świadectwo zbiór aktów, któren np. w przeciągu lat 19 zaledwie 4 doniesienia o kradzieże wylicza. To poszanowanie własności cudzej było skutkiem surowości, z jaką Kulikowianie nad swym majątkiem czuwali i najmniejszy nań zamach sami karali, w większej zaś mierze ogólnego dobrobytu mieszczan. A że Kulikowianie byli majętnymi ludźmi, dowodzi przedewszystkiem cena, za którą realności sprzedawano (półćwierci pola, zwykła miara posiadłości mieszczańskich w Kulikowie, szły od 200 do 800 złp.; przeciętna cena pojedyńczych zagonów była 110 do 120 złp., domów i placów w rynku od 400 do 515 złp.), równie jak mohorycze i taksy urzędowe płacone od tych sprzedaży. Równie dowodzą majętności Kulikowian testamenta i sprawy spadkowe. Nie jeden mieszczanin rozporządzał kilkoma ćwierciami pola, prócz pojedyńczych zagonów, ogrodu i chałupy. Nie jeden zostawiał jeszcze i wierzytelności w sumie kilkuset złp., z których większą część zwykle na cer-

kiew, mszę, pogrzeb i na klasztory żeńskie czerniczek przeznaczał, a resztę między dzieci dzielił lub drugiej żonie zapisywał. Realność zachowywali Kulikowianie zwykle dla dzieci pierwszego małżeństwa, które także urząd i dwór w swych wyrokach znacznie, a nawet i wówczas uwzględniał, kiedy majątek, przez nich wspólnie z macochą i braćmi przyrodnimi dzierżony, nie był dziedzicznym, ale wspólną pracą zarobiony. Czasem zapisywał testator realności te tylko jednemu synowi, przeznaczając spłatę dla reszty rodzeństwa; czasami dzielił te realności sam między nich. *Lu. Dz.*

Kulikowce, wieś w połud. stronie pow. mińskiego, gm. świerzeńska, 6 osad, miejsc. bezleśna. *Al. Jel.*

Kulikowiec, część Uhrynowa, powiat sokalski.

Kulikówka, zaśc. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 8 w. od Oszmiany, 1 dm., 12 mk. katol. (1866).

Kulikówka, wś, pow. czehryński, w lesie motroneńskim, o 5 w. na zachód od Łubianiec, nad strugą Żabianką, o 3 w. poniżej Żabotyna. Ma 485 mk. (r. 1808 było 42 dm., 401 mk.), 1993 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1779 Niegdyś własność ks. Jabłonowskich, potem Pawłowskich, Czachórskich, Jakubowskich.

Kulikówka, rz., dopływ Narwi z prawej strony, uchodzi poniżej Jurczyki.

Kulikowo 1.) folw. pryw., pow. wilejski, o 40 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 13 mk. 2.) **K.**, wś włośc., pow. wilejski, o 40 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 5 dm., 33 mk. 3.) **K.**, zaśc., pow. wilejski, o 61 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., 2 dm., 15 mk. (1866).

Kulikowo, uroczysko w pobliżu wsi Leśniki, pow. kijowski.

Kulikowo pole, st. dr. żel. odeskiej, o 3 w. od Odessy.

Kulikowskie błoto w płn.-wschod. części pow. słonimskiego, między rz. Szczarą i Zelwianką, 64 w. kw. rozl.

Kulimagi, ob. *Kolimagi* i *Kolno.*

Kulin, *Kulino*, wś nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Spethal, paraf. Spethal górny. Wś ma 47 mr., w tem 38 ornych, 11 dm., 126 mk. Folw. należący do Spethala Górnego liczy 3 dm., 67 mk. Ogólny obszar 465 mr. ziemi dobrej i 178 mr. nieużytków. Należał K. 1357 r. do arcyb. gniezn., a 1789 do Rutkowskiego. Czyt. Kod. dypl. pol. II. Por. *Kuklin* (?).

Kulina, mały zaśc. w pow. słuckim, w gm. łańskiej, w okolicy wsi Mickiewicz, ma os. 2. Miejscowość bezleśna. *Al. Jel.*

Kulindorff (niem.). Tak się zwał r. 1343 *Keulendorf*, pow. nowotarski na Szląsku.

Kulindzie, wś włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 7 dm., 56 mk., z tego 26 prawosł., 30 katol. (1866).

Kulinga, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka; odl. 19 w. od Maryampola; ma 8 dm., 84 mk.

Kulinicze, część Kamionki Wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Kulinie, wieś, pow. rosieński, parafia ejragolska.

Kuliniszki, zaśc. rząd., nad jez. Ukajes, pow. święciański, 2 okr. adm., o 35 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kulinko, ob. *Kolnik.*

Kulino, ob. *Kulin.*

Kulinowo, niem. *Kullinowen*, wś, pow. dawniej ryński, dziś ządzborski, na pruskich Mazurach. R. 1612 książę Jan Zygmunt nadaje borowemu Krzysztofowi Fuchs z Mikołajek na prawie chełmińskiem pewną rolę nad jeziorem pod Mikołajkami, którą mu r. 1608 wyznaczono. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 483.

Kuliowce, wś rząd., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 30 w. od Szczuczyna, 19 dm., 229 mk. (1866).

Kulipka, ob. *Jurszyszki.*

Kulis, ob. *Natygała.*

Kulisze, *Kulesze*, niem. *Kulischen*, *Kulissen*, wś kiedyś w pow. leckim, na pruskich Mazurach, dziś pow. łecki, st. p. Pisanica; oddawna przez ludność polską zamieszkała. R. 1558 książę Olbracht nadaje Mikołajowi Kuliszowi $7 \frac{1}{2}$ wł. w Rękusach na prawie magdeburskiem. K. leżały w sąsiedztwie wsi Rękusy. Obecnie wieś ta nie istnieje, kiedy zaginęła, nie wiadomo. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 463.

Kuliszewo, pow. płoński, gm. Sochocin, par. Wierzbowiec. W 1827 r. 5 dm., 20 mk. Spis urzęd. miejsc. gub. płockiej z 1882 r. nie podaje tej miejscowości.

Kuliszki, wś, pow. wileński, 4 okr. adm., gm. Worniany, o 53 w. od Wilna, 16 dm., 183 mieszk., z tego 13 prawosł., 167 katol. (1866).

Kuliszówka 1.) wś, pow. radomyski, par. Korostyszów, o 12 w. od tego miasta, nad strugą Zaremianką, 26 mk., wyłącznie szlachty. 2.) **K.**, ob. *Sobolówka*, pow. zwinogródzki.

Kuliszówka al. *Kuleszówka*, *Słopy*, rus. *Kulysziwka*, folw. w Łuce, pow. kałuski, w płd. stronie obszaru.

Kulitz (niem.), ob. *Kulice.*

Kulizów (?), wś, pow. piotrkowski, gm. Rozprza, 4 dm., 33 mk., 47 mr. obszaru. Miejscowość tej nazwy po raz pierwszy pojawia się w spisie urzęd. miejs. gub. piotrk. z 1882 r. Jestto zapewne świeżo utworzona osada na mocy ukazu z 1864 r.; nazwa źle zapewne podana.

Kulka, tak się nazywa część wsi Zabierzo-

wa, położonej przy kol. żel. ces. Ferdynanda, w pow. krakowskim. *Br. G.*

Kulka, wś i leśnictwo, pow. szczycieński, st. p. Szczytno.

Kulkau (niem.), ob. *Kuligowo.*

Kulken-Culmen (niem.), ob. *Kullminen.*

Kulki, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Siennica. W 1827 r. 7 dm., 45 mk.

Kulkiele, wieś, pow. rosieński, par. rosieńska.

Kulkiszki, wś włośc. nad rz. Degutką, pow. lidzki, 5 okr. adm., od Lidy o w. 48, od Ejszyszek w. 39, dm. 9, mieszk. katol. 103 (1866).

Kulkówka, grupa domów włościańskich, w Rabie niźniej, w pow. limanowskim. *Br. G.*

Kulkowo, jez., małe, wstępne, w pow. dziśnieńskim, gm. prozorockiej, położone śród gruntów należących do folw. Szo, wsi i zaśc. Zaułek. Poławiają się w niem: jazgarze, liny, szczupaki, karasie rzadko kiedy, płotki i okonie małe. Z tego jez. wypływa mały strumyk bez nazwy i wpada do jez. Molino (ob.), odległego od K. o sto sążni. *W. M. z S.*

Kulla (niem.), ob. *Kula.*

Kullamühle (niem.), ob. *Kula.*

Kullekallen-Thoms (niem.), ob. *Koiteckeln.*

Kullick (niem.), ob. *Kulik.*

Kullig (niem.), ob. *Kuligi.*

Kulligkehmen (niem.), wś, pow. gąbiński, nad rz. Romintą, st. p. Gąbin.

Kullinowen (niem.), wś na Mazurach pruskich, ob. *Kulinowo.*

Kullischken (niem.), al. *Dargwill-Jodeiken*, wś, pow. kłajpedzki, st. p Plicken.

Kullminen (niem.) 1.) wś, pow. ragnecki, st. p. Lengwethen. 2.) **K.** al. *Culmen-Kulken*, wś, pow. tylżycki, st. p. Pictupoenen.

Kulm (niem.), ob. *Chełmno* i *Kolno.*

Kulm (niem.) al. *Colm*, 1440 r. *Coln*, część wsi Bartsch, pow. stynawski.

Kulmaga, ob. *Kolmaga.*

Kulmatycze (po rusku *Kulmatyczi* al. *Kielmatyczi*), wś w pow. mościskim, 16 kil. na płd. wsch. od Mościsk, 6 kil. na płd. od sądu powiat., stacyi poczt., kolejo. i telegr. w Sądowej Wiszni. Na zach., płn. i wsch. leżą Dmytrowice, na płd. Dydiatycze, na płd. zach. Wołostków. Ze wsch. strony obszaru płynie mały potok na wsch. do Dmytrowic, gdzie skręca na płn. i wpada do Wiszni. W stronie płn. zach., blisko granicy, wznosi się wzgórze Kulmatycze do 301 m. Własn. więk. (hr. Łosia) ma roli orn. 167, łąk i ogr. 36, pastw. 6, lasu 169; własn. mniej. roli orn. 265, łąk i ogr. 37, pastw. 24 mr. Według spisu z r. 1880 było 379 mk. w gminie, 16 na obsz. dwors. (220 obrz. gr.-katol., 175 rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Sądowej Wiszni, gr.-katol. w Dmytrowicach. *Lu. Dz.*

Kulmickau (niem.), zwykle *Gunke*, r. 1371 *Kulmekow*, wś, pow. stynawski na Szląsku, par. Stynawa.

Kulms, ob. *Kolbnitz.*

Kulmsee (niem.), ob. *Chełmża.*

Kulmskaja, st. dr. żel. bendersko-galackiej, w gub. besarabskiej.

Kulna, wś nad rz. t. n., pow. bałcki, gm. Nestoita, par. Rybnica, ma 154 dm., 850 mk., 2651 dzies. ziemi włościan, 6229 dzies. dworskiej. Cerkiew p. w. N. M. P. ma 1297 parafian i 74 dzies. ziemi. Należała K. do Moszyńskich, dziś do Juryewiczów. Dawniej dziedzictwo Zamoyskich, Koniecpolskich, Lubomirskich, wchodziła w skład klucza jahorłyckiego, i w końcu XVIII w. dochód z niej oznaczony średnio 1468 złp. Pod K. są źródła Jahorłykowego Trościańca. *Dr. M.*

Kulna, mała rzeczka w pow. bałckim, inaczej zwana Topala, poczyna się około wsi Nestoity, wpada do rzeki Trościańca około wsi Topali, przyjmuje z lewej strony strumień Czarnę. *Dr. M.*

Kulndorff (niem.). Tak się zwał około 1360 roku *Keulendorff*, pow. nowotarski na Szląsku.

Kulnie, wś, pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Iłgowo; odl. 46 w. od Władysławowa, ma 4 dm., 32 mk. W 1827 r. należą do par. Poniemoń, mają 3 dm., 22 mk.

Kulnie, okolica szlachecka, pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 43, od Dziewieniszek w. 8, dm. 12, mk. katol. 70 (1866).

Kulniewo, wś, pow. mgliński gub. czernihowskiej, nad rz. Psą, o 50 w. od Mglina.

Kulniowce, wś, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 59 w. od Dzisny, 4 dm., 22 mieszk. (1866).

Kulniszki 1.) wś, pow. wileński, 2 okr. adm., o 69 w. od Wilna, 14 dm., 166 mk. kat. 2.) **K.**, folw. pryw., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 18, dm. 2. 3.) **K.**, wś rząd. tamże, mk. kat. 46, dm. 6 (1866).

Kulno, wś nad rz. Złotą, pow. biłgorajski, gm. i par. Potok górny (rus. Kulno). Leży w stronie zachodniej od Tarnogrodu, na samej granicy od Galicyi, w pobliżu Sanu; wody dwóch miejscowych jezior czy stawów, tudzież przyległych mokradli od strony zachodniej odprowadza rz. Złota, wpadająca do Sanu pod Kulnem. Jest tu cerkiew par. dla ludności rusińskiej. W 1827 r. było 173 dm., 1371 mk. Obsz. dworski należy do dóbr Ordynacyi Zamoyskiej. Cerkiew istniała już w r. 1712.

Kulońska-Wólka, wś, pow. biłgorajski, gm. Biszcza. Leży na płn. wschód od Kulna, nad rz. Złotą, między Dąbrówką a Bukowiną.

Kulow, niem. *Wittichenau*, miasto na lewym brzegu Czarnego Halsztrowa, na pruskich gór-

nych Łużycach, w pow. wojereckim. W roku 1849 rozkopane cmentarzysko pogańskie dowodzi starożytności osady w tem miejscu. Na początku XIII w. osada ta weszła w skład obszernych posiadłości panów v. Vesta, którzy od Kamjeńca przybrali nazwisko v. Kamenz. Jednemu z nich, imieniem Witego, zawdzięcza niemiecką swą nazwę. W tem samem stuleciu nadana rodzinnej fundacyi rodu v. Kamenz, klasztorowi cystersek w Marinej Hwjezdzie (Marienstern). W r. 1349, podczas wojny z Ludwikiem Bawarskim, osada została spustoszoną. Istniał już wtedy kościół parafialny. W tym samym roku nadane tygodniowe targi. Nowe spustoszenie w czasie wojen husyckich w r. 1429. W r. 1440 stanął odbudowany kościół w stylu gotyckim, w tym kształcie w jakim dziś stoi. Zdaje się około tego czasu nadany osadzie statut miejski, zatwierdzony potem przez ksienię Katarzynę I w r. 1608. W roku 1491 powstało bractwo strzeleckie. W czasie reformacyi, wpływowi klasztoru przypisać należy utrzymanie się katolicyzmu w parafii kulowskiej. W r. 1660 tu się urodził Jakób Ticin, autor pierwszej górno-łużyckiej gramatyki. W r. 1823 ogień zniszczył miasto prawie ze szczętem. W r. 1845—46 odbudowano spaloną wieżę kościelną. Obszerny opis historyczny wydał proboszcz miejscowy Franciszek Schneider p. t.: „Khrónika Kulowa", Budyszyn, 1878. Podług niego domów jest 477, mk. 2200 katol., 43 luter.; Serbów około 1200, Niemców 1000. We środku miasta przeważa język niemiecki, na przedmieściu serbski. Parafia katol., jedyna katolicko-serbska w dyecezyi wrocławskiej, liczy 12 wsi, w których około 1740 Serbów; Niemców nieznaczny procent. W kościele co niedziela serbskie kazanie. Patronat należy do klasztoru w Marinej Hwjezdzie. *A. J. P.*

Kulowa, wzgórze krzakami porośnięte w płd. zach. stronie Wołczy, w pow. turczańskim. Na płn. jego stoczystości nastaje potok Kulowy, płynący na płn. i płn. wsch., po części jako graniczny potok między Wołczą a Dniestrzykiem dubowym, po części zaś przez obszar jednej lub drugiej z tych wsi, i wpada do Dniestru. *Lu. Dz.*

Kulowc, niem. *Keule bei Wittichenau*, wś na pruskich górnych Łużycach, w pow. wojereckim, w parafii kulowskiej. Od r. 1308 należała do posiadłości Marinej Hwjezdy (Marienstern). Mieszkańcy Serbowie, 163, wyznania katolickiego. *A. J. P.*

Kulowce, *Kuleutz*, wś, pow. komański na Bukowinie, o 18 kil. od st. p. Zastawna, ma cerkiew gr. nieunicką, 714 mk., z tych 25 na obszarze dworskim.

Kulowy potok, pot. górski, wypływa w obrębie Wołczego, w pow. Turka, z polany Kułowej, płynie na płn. wsch. i uchodzi z lewego brzegu do Dniestru pod Opulną górą (592 m.). Długość biegu 4 kil. i pół. *Br. G.*

Kulpa, rz., mylnie, ob. *Kulwa.*

Kulparków z *Bodnarówką* (al. *Bednarówką*) i *Persenkówką*, wś w pow. lwowskim, 5 kil. na płd. zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. we Lwowie. Na zach. leży Signiówka i Sokolniki, na płd. Sokolniki, na wsch. Kozielniki, na płn. Lwów. K. zajmuje zachodnią, Bednarówka i Persenkówka wschodnią część obszaru. Własn. więk. (mta Lwowa) ma roli or. 147, łąk i ogr. 68, pastw. 9, lasu 99 mr.; własność mniej. roli or. 330, łąk i ogr. 92, pastw. 46 mr. Według spisu z r. 1880 było 366 mk. w gminie, 628 na obsz. dwors. Par. gr.-katol. u św. Jura we Lwowie, par. rzym.-katol. u św. Maryi Magdaleny we Lwowie. W K. znajduje się zakład krajowy dla obłąkanych, przeniesiony w maju r. 1875 ze szpitala powszechnego we Lwowie do osobnego dwupiętrowego gmachu, na 500 osób przeznaczonego. Zakład ten otrzymał w moc uchwał sejmu krajowego z d. 25 maja r. 1875 i 11 października r. 1878 osobny statut tudzież etat posad i płac. Ilość chorych w r. 1881 wynosiła 815. Dochodu było w 1881 r. brutto 273071 zł. Na etacie są: dyrektor zakładu, 2 prymaryusze, 2 sekundaryusze, 2 kapelanowie (obrz. rzym. i gr. katol.), rządca, 2 oficyałowie, pisarz, nadzorca służby, maszynista, woźny, odźwierny i akuszerka. Osoby nieetatowe: 17 sióstr miłosierdzia ze zgromadzenia św. Wincentego, nauczyciel stolarstwa, krawiectwa, szewstwa, ślusarstwa, ogrodnik, dozorca prosektoryum, 41 posługaczy, 33 posługaczek, 10 parobków, 18 służby kuchennej i magazynowej, furmanów 2 i stróż nocny. W r. 1425 upoważniła rada miejska lwowska mieszczanina Pawła Goldberga do wykarczowania i osiedlenia pewnej części obszarów miastu przyległych i jemu przez Władysława Jagiełłę r. 1415 nadanych. Karczunki te miały być wykonane koło granicy wsi Sokolnik aż do granicy Skniłowa, i osiadający na nich rolnicy mieli przez pierwsze 16 lat być wolnymi od wszelkich danin i powinności, a po wyjściu tej woli wnosić roczny czynsz do kasy miejskiej. Osada, w skutek tego upoważnienia przez Goldberga stworzona, otrzymała od niego nazwę „Goldberghof", która się później na Goldparków, Kulparków przemieniła. W lustracyi ziemi lwowskiej z r. 1570 (Rkp. Ossol. Nr. 2409) czytamy: „Na tych łaniech mianowanych począwszy od łanu Syxtusowego, który już poszedł pod cegielnię, na gościniec sokolnicki do miejsca, gdzie się Pełtew, rzeka miejska, poczyna, Kulparków wieś miejska osadzona; w niej kmieci 12, stawek, a ma w sobie łanów wykopanych siedm, a ósmy niewykopany, a tu początek Połtwie,

która idzie na młyny miejskie. Wygon, który ma w sobie łan jeden, przezeń idzie gościniec ze Lwowa ku Krakowu na wieś Zimnowodę." W archiwum miasta Lwowa znajduje się oryginalny dokument (Nr. 255), podany w Akt. grodz. i ziem., t. VI, str. 206, wedle którego ławnicy mta Lwowa poświadczają, że Grzegórz z żoną swą Anną i dziećmi swemi, jako właściciele sołtystwa we wsi należącej do jurysdykcyi miejskiej a zwanej Goldberg, sprzedali to sołtystwo mieszczaninowi lwowskiemu Weyshanner zwanemu. W archiwum m. Lwowa znajdują się liczne akta do dziejów Kulparkowa odnośne. *Lu. Dz.*

Kulpen (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. i par. mitawska.

Kulpie, wś, pow. szawelski, gm. janiska, 40 osad, 345 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kulpin, *Kulpnica* (dok.), ob. *Kołpin* i t. p.

Kulpy, okolica pryw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 14 w. od Lidy, 5 dm., 48 mk. (1866).

Kulsze, niem. *Kulszen*, *Kulschen*, wś, pow. węgoborski na prus. Mazur., st. p. Banie, oddawna przez osadników pols. zajmowana. R. 1576 Jan v. Ostau, burgrabia węgoborski, sprzedaje 3 włóki sołeckie Maciejowi Sapale z pow. oleckowskiego, celem założenia wsi dannickiej na 30 wł. Marcin Pępek i Maciej Mazeński, którzy przedtem już na 30 włókach siedzieli, ustępują ze swych działów. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 540.

Kulszyki, wś, pow. szawelski, gm. łuknicka, 9 osad, 148 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kulszyno, wś włośc., pow. wilejski, o 11 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej świrskiej, 10 dm., 93 mk. różnych wyznań (1866).

Kulwa, rz., prawy dopływ Muszy, wypływa z pod Szawel, wpada pod Kipsztami.

Kulwele 1.) wś, pow. szawelski, gm. okmiańska, 56 osad, 88 dzies. ziemi. 2.) **K.**, wś tamże, 10 osad, 60 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kulwertyszki, dwór, pow. rossieński, par. erżwiłkowska, własność Radwiłłowiczów.

Kulwiszki, zaśc., gm. włośc. Zabłocie, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 31, od Wasiliszek w. 13, dm., 1, mk. 14 katol. (1866).

Kul lub *Kuly*, ob. *Szkudy*.

Kuła, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 78 w. od Wilna, 1 dom, 6 mk. katol. (1866).

Kułacze, wś pryw., pow. dzisieński, o 16 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 80 mk. (1866).

Kułaczkowce, wś, pow. uszycki, niedaleko rz. Studzienicy, gm. i par. Kitajgród, ma 64 dm., 264 mk., 360 dzies. ziemi włościan, 739 dzies. dworskiej wraz z Suboczą. Lustracya Humieckiego 1616 r. nazywa ją Kolackowce al. Kulakowce. Trzymali ją przez cztery dożywocia Potoccy, na mocy sumy zapisanej przez królów Władysława i Kazimierza. W ostatnich czasach należała do Stępkowskich, dziś do Darewskich. Jest tu cerkiew, do której należy 31 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Kułaczkowce, mko, pow. kołomyjski, o 1.8 kil. od st. poczt. i par. rz.-katol. w Gwoździcu, ma cerkiew gr. katol., 2303 mk. w gminie, 90 na obszarze dworskim. Liczne targi.

Kułaczówka, wś rząd., pow. bałcki, gm. W. Meczetna, ma 514 mk., 739 dzies. ziemi włośc. Jest tu kolonia żydowska, dusz 72. *Dr. M.*

Kułagi, wś, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 66 w. od Dzisny, 4 dm., 18 mk. (1866).

Kułajce, część wsi Lubycza-Kniazie, pow. Rawa Ruska, i tamże wzgórze 316 m. wys.

Kułaje, część Kamionki wołoskiej, pow. Rawa Ruska.

Kułak, folw., pow. siedlecki, gmina i parafia Seroczyn.

Kułaki, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinowo, odl. 16 w. od Kalwaryi. W 1827 r. wś rząd. ma 25 dm., 162 mk.; obecnie 37 dm., 283 mk.

Kułaki 1.) wś rząd., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 7 w. od Szczuczyna, 3 dm., 35 mk. 2.) **K.**, wś pryw., pow. dzisieński, o 17 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 36 mk. prawosł. 3.) **K.**, wś pryw., pow. dzisieński, o 75 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 2 dm., 15 mk. katol. (1866).

Kułaki, wś, pow. kobryński, na płn.-zach. od Janowa.

Kułaki, wś, pow. sieński gub. mohilewskiej, gm. Obczuha; stanowiła wraz z folw. Borsuczyn włość dziedziczną rodziny Perutów, w ostatnich czasach nabytą przez Aleksego Rengartena. Ziemi używalnej 1161 dzies., nieużytków 14 dzies. Obfitość lasu, gleba piaszczysta. *A. Ch.*

Kułakiszki, os., pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo, odl. 45 w. od Sejn, ma 1 dom, 5 mk.

Kułakiszki 1.) folw. rząd., nad Grywką, pow. trocki, 2 okr. adm., 41 w. od Trok, 16 dm., 120 mk. wielkorossyan (1866). 2.) **K.**, ob. *Klaryszki*.

Kułakowce 1.) zaśc. w pow. mińskim, opodal rz. Uździanki, o milę w stronie południowej od mka Samochwałowicz i o w. 3 od Rubiłek, w miejscowości wzgórkowatej, ma os. 5. 2.) **K.**, zaśc. i folw. w pow. mińskim, w okolicy wsi Dulicz nad rz. Ptyczą, od r. 1838 własność Wojciechowskich, obszar wynosi $12\frac{1}{2}$ włók, miejscowość górzysta, grunt i łąki dobre.

Kułakowce, wś, pow. Zaleszczyki, par. gr.-katol. Gródek, o 4.5 kil. od st. p. Kasperowce, ma 606 mk., szkołę początkową.

Kułakowice, wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze. Posiada cerkiew paraf. dre-

wnianą niewiadomej erekcyi, z filią w Ubradowicach. W 1827 r. było tu 62 dm., 391 mk.

Kułakówka, wś w płd. stronie pow. borysowskiego, w gm. jeśmońskiej, nad rką Czerniawką, ma os. 14, grunta lekkie. *Al. Jel.*

Kułakowszczyzna, wś i folw., pow. augustowski, gm. Hołynka, par. Teolin (rus. Pierstuń), odl. 51 w. od Augustowa. Folw. 2 dm., 7 mk.; wś 4 dm., 37 mk.

Kułakowszczyzna, wś szlach., pow. trocki, 1 okr. adm., 14 w. od Trok, 8 dm., 43 mk. katol. (1866).

Kułaliszki 1.) zaśc. szlach., pow. święciański, 3 okr. adm., o 22 w. od Swięcian, 1 dom, 5 mk. 2.) **K.** al. *Kowaliszki*, zaśc., pow. święciański, 3 okr. adm., o 24 w. od Swięcian, 2 dm., 10 mk. (1866).

Kułańce, wś, pow. sejneński, gm. Lejpuny, par. Wiejsieje, odl. 28 w. od Sejn, ma 6 dm., 53 mk.

Kułbagiła, ob. *Poniewież*.

Kułda, ob. *Kuldyga*.

Kułobaczyszki, zaśc. szlach., pow. trocki, 2 okr. adm., 38 w. od Trok, 2 dm., 16 mk. katol. (1866).

Kułupis, rz., z prawej strony dopływ Szaki.

Kułwa 1.) dwór w pow. kowieńskim, o 30 w. od Kowna, z murowanym kościołem katol. M. Boskiej, filialnym skorulskim, wzniesionym 1650 przez Jana Parczewskiego. 2.) **K.**, ob. *Dolna K.* i *Jakubiszki*. 3.) **K.**, wś pow. wiłkomierskiego, u zbiegu rz. Swiętej z Wilią.

Kułwa, rz., ob. *Kulwa*.

Kuły, ob. *Szkudy*.

Kułyczkiw (rus.), ob. *Kuliczków*.

Kułyha (nie *Kułyże*), wś rząd., pow. lityński, gm. Sosenka, par. Lityn, o 8 w. od Lityna, 440 mk., 732 dzies. ziemi włośc., 63 dm. Należała do ststwa lityńskiego. Znaczne pokłady torfu. *Dr. M.*

Kułysziwka (rus.), ob. *Kuliszówka*.

Kułyta, mała rzeczka w pow. mińskim, gub. mińskiej, ma początek w górzystej miejscowości, w krynicach za wsią Kulgicze; płynie w kierunku południowym około mili i pod wsią Starce wpada do Wołmy, lewego dopływu Isłoczy. *Al. Jelski.*

Kułyże (mylnie), ob. *Kułyha*.

Kumala, góra, ob. *Biała*, potok.

Kumancie, zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 52 w. od Wilna, 5 dm., 30 mk. katol. (1866).

Kumanów, wś nad rz. Skwilą, pow. proskurowski, gm. Juryńce. Ma 128 dm., do 1000 mk., w tem 70 jednodworców, 758 dzies. ziemi włościan. Jest tu kościół paraf. Przemienienia Pańskiego, dek. proskurowskiego, zbudowany 1750 r. przez Franc. Stadnickiego, chorążego podol.; parafian 2371. Cerkiew pod wez. św. Michała ma 1489 parafian i 46 dzies. ziemi. Jurydyka kościelna, dziś rządowa, ma 130 mk. i 54 dzies. Według Niesieckiego K. należał do Telefusów, następnie do Stadnickich, dziś Zaleskich 640 dzies., Górczyńskich 216. Lasu nie ma. St. p. Wołoczyska. Do rzym.-katol. par. K. należą wsie: K., Andrzejówka, Broniówka, Cheptyńce, Dachnówka, Kalityńce, Kuźmin, Lepiboki, Niemierzyńce, Ostapkowce (kaplica), Raciborówka, Rydka, Sarnów, Szyszkowce, Weselec, Widawa, Żurawlińce. *Dr. M.*

Kumanów, przys. i wzgórze lesiste w płd. stronie Baszni górnej, pow. cieszanowski.

Kumanowce, wś nad rz. Domachą, pow. lityński, gm. Kaczanówka, o 45 w. od Lityna, st. p. Chmielnik, ma 143 dm., 842 mk., 865 dzies. ziemi włośc., 725 dzies. dwors. Kościół paraf. dekan. lityńskiego, wzniesiony 1802 r. z muru przez dziedzica Kumanowskiego pod wez. św. Iwona, ma 3514 parafian. Cerkiew pod wez. N. M. P. ma 709 paraf., 37 dzies. ziemi. K. należały do ststwa chmielnickiego, do wsi t. zw. bojarskich; 1616 r. władali nią Kumanowscy, bez wątpienia pierwsi jej osadnicy; trzymali ją prawem lennem na mocy przywileju Zygmunta I z r. 1539, pod obowiązkiem służenia wojskowo ze ststą chmielnickim. R. 1636 posesorem był Złotorawski; spustoszona przez Tatarów, dawała tylko zł. 5 kwarty. Dziś własność Kumanowskich. Marczyński utrzymuje, że K. były stolicą narodu Kumanów, mieszkającego w tych stronach. Do rz.-katol. parafii K. należą wsie: K., Berezówka, Biczowa, Cymbałówka, Czudynowce, Faustynówka, Jabłonówka, Kaczanówka, Krupiny, Luborka, Maryanówka, Semki, Sewerynówka, Skarzyńce (kaplica), Sułkówka, Szpiczyńce, Tereszpol (filia), Torczyn, Wójtowce.

Kumanówka, wioseczka a raczej przysiołek Kumanowa w pow. proskurowskim, 40 mk., 73 dzies. ziemi włośc., 145 dzies. ziemi Nilusa i część Kowalewskiego. *Dr. M.*

Kumanówka, wś, pow. berdyczowski, nad Hnyłopiatą, o 4 w. od Wujny. Ma 545 mk., 2056 dzies. ziemi, cerkiew. Dziedzictwo Kumanowskich.

Kumary, pow. bałcki, ob. *Kumory*.

Kumat, uroczysko w pow. bielskim, gub. grodzieńskiej, o pół mili od Brańska, śród błot przy zejściu się Bronki z Nurem, na gruncie folwarku rządowego Kierksznówka; mogiła (horodyszcze), w której po zaciętej obronie zginął na czele Jadźwingów wódz ich Kumat, w walce z hufcami ks. mazowieckich i krzyżaków 24 czerwca 1264 r. Ta klęska zniszczyła samoistny byt Jadźwingów. Przy rozkopywaniu w 1829 r. znaleziono popielnice. Czyt. Wspomnienie z Podlasia o uroczysku historycznem zwanem Kumat, przez Wiktora hr. z Tęczyna Ossolińskiego. Biblioteka Warsz. 1848, IV, 465.

Kumbern (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. kuldycki, par. Frauenburg.

Kumbul-mujża (łot.), ob. *Kummeln* (niem.).

Kumeisa (dok. 1320 r.), *Kumeyse* 1337 r., *Deutsch-Kumeyze* i *Chomesta* 1224 r., dziś *Camoese* (niem.), u Zarańskiego *Kumejże*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, z kościołem katol., przy dr. żel. wrocławsko-lignickiej, niegdyś własność klasztoru trzebnickiego. *F. S.*

Kumejki, wieś, pow. czerkaski, miejsce krwawej bitwy. Beauplan opisał ją niewiernie; jako uczestniczący chciał się pochwalić męstwem, a Bantysz i Markiewicz, nie mając, prócz Beauplana i Niesieckiego, innych źródeł, oparli się na bajecznym Koniskim. Okolskiego „Dyaryusz tranzakcyi wojennej" etc. szczegółowo opowiada tę bitwę i całe powstanie Pawluka. Pawluk (Paweł Michnowicz Buł; tak się w uniwersałach nazywa) i jego stronnicy, uniwersałami swymi do ludu zapalili powstanie w różnych miejscach Ukrainy. Wojska koronne, liczące do 6000 żołnierza, wyruszyły ku Ukrainie i stanęły w pierwszych dniach grudnia (według starego stylu) 1637 r. pod Kumejkami. Ale Stan. Koniecpolski, ówczesny hetman w. kor., nie dowodził w tej ekspedycyi; zastąpił go Mikołaj Potocki, hetman polny kor. Przodowy oddział pod dowództwem Samuela Łaszcza, strażnika kor., wysłany został ku Mosznom i tam, gdy tenże ścierał się z kozakami, Potocki wysłał mu pomoc; mimo to atoli Łaszcz nie mógł Moszen opanować; noc rozjęła walczących i tejże nocy Pawluk z głównemi siłami tam wszedł. Jeńcy donieśli, że miał 20000 z górą ludzi, że nie wszyscy kozacy mają samopały, że niektórzy tylko rohatyny, kosy, topory, dział 9, prochu dużo; że już wyruszyli ku Kumejkom, idą śmiało, i że za godzinę już będą. Był to dzień 6 grudnia, uroczyste święto patrona Rusi a zarazem i hetmańskiego, św. Mikołaja. Hetman, po wysłuchaniu w obozie z wielką skruchą nabożeństwa (na którem, mówi Okolski, oddawszy się w obronę Najświętszej Pannie, votum ołtarza zbudowania ku jej czci w Latyczowie sekretnie ślubował), wyruszył ze wsi i rozłożył się w polu, przyparłszy czoło wojska do błota nieprzebytego. Wkrótce pokazali się kozacy. Szli za sześciu rzędami wozów, na czele cztery armaty, dwie z boku, dwie w odwodzie, podzieleni na pułki i sotnie. Wjechawszy na wyniosłość, skąd widać było wojsko polskie, rozciągnięte na pół mili, zatrzymali się, ale Pawluk przemówił: „Alboż nie wiecie, że Lachy we dwa rzędy tylko stawią swoje wojsko? Chodźmy!" Kozacy ruszyli i chcieli uderzyć na czoło, ale nie dopuściło błoto; musieli obchodzić wzdłuż wojska ku prawemu skrzydłu, umyślnie wzmocnionemu. Idąc wywijali chorągwiami, bili z dział i krzyczeli: „Czy daleko hetman będzie nocować. Łaszczyku (Samuel Łaszcz strażnik kor.), pobiżysz do chaszczyku". Wojsko koronne nie ruszało się. Kozacy zaczęli silny ogień z dział i strzelb; dragoni odpowiedzieli. Wiatr był na kozaków, okrył ich obłokami dymu; Morel i Żółkiewski, uderzywszy na nich z boku, zmięszali ich; armata koronna także silnie razić zaczęła; widząc że robi się gorąco, kozacy, zamiast 6 rzędów wozów, ustawiać je zaczęli we 12, dla większej za niemi obrony. Uprzedzając to Potocki, przysyłał oddział za oddziałem rozrywać tabór; kozacy wytrzymali napór, ale, zmuszeni z jednej strony zasłaniać działa, z drugiej bronić taboru, nie mogą przeszkodzić wtargnięciu Polaków. Ci biorą część wozów, zapalają znalezione w nich prochy; kozacy ustępują, ostatek wozów szykują, i za nimi do wieczora się bronią; wtedy, widząc niedostatek prochu, zaczynają myśleć o ucieczce, uprowadzając dwa tylko działa i całą nadzieję kładąc w ciemności nocy. Jednakże, stanąwszy w dolinie, zaczęli śród nocy sypać okopy, ale Polacy z zajętych wyniosłości przeszkadzają temu swym ogniem i zmuszają, że nareszcie kozacy w rozsypce biegną ku Mosznom. Nie ścigali ich zwycięzcy, tak byli zmęczeni bitwą; starzy żołnierze wyznawali, że nigdy nie byli w tak silnym i długim boju. Wojska koronne całą noc stały w bojowym porządku: żołnierze nie rozsiodływali koni, kule leli, gotując się nazajutrz do walki. Na drugi dzień wyruszyły do Moszen, ale nie zastały tam Pawluka: ustąpił do Borowicy; poszły też tam wojska, obległy i zmusiły wydać Pawluka i Tomiłenka, którym nową przysięgę wypełnić rozkazano. W krwawej tej bitwie polegli: Prusimski, Morel, Pociej, Magnuski i wielu innych z przedniejszego rycerstwa. Koniski bredzi o jakichś traktacyach z Koniecpolskim (?), a można wziąć z tego miarę jak na ufność zasługuje, że wymienia zmyślone nazwiska wodzów kozackich Tremicza, Pobiedycza, Letjagi, Szkuraja, Putiły, wtedy kiedy Okolski przytacza tylko istotnych: Pawluka, Tomiłenka, Kizima, Skrebesza, Karpa, Skidana, Dukrenki. Między Kumejkami i Mosznami pełno mogił, ale nie widać nigdzie okopów. Starcy mówili, że widywali drzewa od kul zgruchotane i same kule, ale musiały to być raczej pamiątki wojen Samojłowicza i Doroszenka. • W glebie przeważnie piaszczystej, na skraisku sosnowych borów umieszczona wieś K. odległą jest od prawego brzegu rz. Rosi o 2 wiorsty, od mka Moszen o 15. Od wschodu przypiera do tejże wsi otwarta na kilka wiorst równina. Mieszkańców obojej płci 876. Jest centralną wsią zarządu dóbr hr. Branickich w czerkaskim pow. Do klucza kumejskiego następne należą wsie: Kumejki, Bereźniaki, Szelepucha, Pli-

waki, Sofijówka, Komorówka. W całym majątku 1820 rewizyjnych dusz i 13643 dziesięcin ziemi. K. od najdawniejszych czasów wchodziły w obręb dóbr moszeńskich i wraz z Mosznami w ciągu czasów odmieniały właścicieli. A więc pierwotnie należały do ks. Domontów Moszeńskich, potem do Wiszniowieckich, Radziwiłłów, Lubomirskich, nareszcie drogą kupna do ks. Potemkina Taurycklego, od którego klucz moszeński prawem spadku przeszedł do Engelhardtów, a od tych do Aleksandry z Engelhardtów hr. Branickiej, która Moszny oddała w posagu córce swej Elżbiecie ks. Woroncowowej, a K. wnukowi swemu hr. Władysławowi Branickiemu w 1838 r. zapisała. W Kumejkach obecnie jedna cerkiew pod wezwaniem św. Michała archanioła, zbudowana w 1782 r. *Edward Rulikowski.*

Kumel (dok.), zamek litewski (Kielmy, Kimale); 1298 krzyżacy załogę w pień wycięli.

Kumela, rz., lewy dopływ Wyrwity.

Kumelany, wś, pow. kalwaryjski, gm. Ludwinowo, par. Maryampol; odl. od Maryampola 3 w., od Kalwaryi 14 w. Ma 37 dm., 312 mk. W 1827 r. 27 dm., 263 mk.

Kumelany, wś i folw., pow. oszmiański, o 3 w. od Borun, o 8 od Holszan, w ślicznem położeniu na wzgórzu, u stóp którego płynie rzeczka Tarakanka. Ziemię ma dosyć urodzajną, gospodarstwo postępowe, pszczelnictwo i sadownictwo kwitnące. Właścicielem K. był Ignacy Odyniec, brat Antoniego Edwarda. R. 1866 było tu 23 mk.

Kumelina 1.) zaśc. rząd., nad jez. Dumbla, pow. święciański, 2 okr. adm., o 66 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol. 2.) **K.**, zaśc. szlach., nad jez. Łokaje, pow. wileński, 3 okr. adm., o 58 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. katol. (1866).

Kumelischken (dok.), ob. *Kumielsk.*

Kumelniki, wś, pow. rosieński, par. pogromoncka.

Kumelsk, wś, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo, o 35 w. od Łomży, o 28 od Grajewa. W 1827 r. 32 dm., 194 mk. Gniazdo Kumelskich, wspominane w dokumentach z 1425 r. (Gloger, Ziem. łomż.). Folw. K. (z wsią K. i Kowalewo) rozległy mr. 1000, grunta orne i ogr. mr. 610, łąk mr. 176, pastw. mr. 8, lasu mr. 174, nieuż. i place mr. 32, bud. mur. 14, z drzewa 3; płodozmian 11-polowy, pokłady torfu. Wś K. osad 37, z grun. mr. 217; wś Kowalewo osad 19, z grun. mr. 469.

Kumerau (niem.), ob. *Komorow* (łuż.).

Kumerow, jez. między Łabą a Odrą, przez rz. Pianę łączy się z Bałtykiem.

Kumiała, wś w pow. sokólskim, gub. grodz., o 31 w. od Sokółki, chat 86.

Kumiałbole, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki; odl. 5 w. od Wyłkowyszek. Ma 4 dm., 29 mk.

Kumiałka, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 17 w. od Sokółki.

Kumiałka, rz., dopływ Brzozówki w gub. grodzieńskiej, ma źródła w błotach kolonii Grochowszczyzna, długa 20 w.

Kumiecie 1.) folw., pow. sejneński, gm. i par. Metele; odl. 45 w. od Sejn, 4 dm., 42 mk. Folw. K.-Obelica (z wsią Obelica), podług wiadomości z r. 1844 rozległy około mr. 500. Wieś Obelica osad 7, z grun. mr. 121. 2.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya; odl. 6 w. od Kalwaryi. Ma 18 dm., 99 mk. W 1827 r. wś rząd., 9 dm., 89 mk. 3.) **K.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Daueksze; odl. 22 w. od Kalwaryi, ma 20 dm., 149 mk. W 1827 r. wś rząd., 10 dm., 97 mk. 4.) **K.**, I i II, wsie, nad rz. Bredejką, pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Łankieliszki. K. I odl. 5 w. od Wyłkowyszek mają 16 dm., 112 mk.; K. II odl. 13 w. od Wyłkowyszek mają 20 dm., 153 mk. W 1827 r. 19 dm., 150 mk., wś rząd. Por. *Królowe Krzesło.* 5.) **K.**, wś nad rz. Niemnem, pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo; odl. 38 w. od Władysławowa. Ma 8 dm., 54 mk.; w 1827 r. 7 dm., 63 mk. 6.) **K.**, wś, pow. władysławowski, gm. Swiatoszyn, par. Poniemoń; odl. 49 w. od Władysławowa. Ma 5 dm., 68 mk. *Br. Ch.*

Kumiecie, wś, pow. rosieński, par. żwingowska.

Kumieciszki, os., pow. kalwaryjski, gm. Janów, par. Ludwinów; odl. 7 w. od Kalwaryi, ma 3 dm., 26 mk. Tu w 1819 r. ur. Jerzy Aleksandrowicz, prof. botaniki i dyrektor ogrodu botanicznego w Warszawie.

Kumieliszki (mylnie), ob. *Kiemieliszki.*

Kumielna, rz., dopływ Wilii z prawej strony, uchodzi między Straczą a Żejmianą.

Kumielsk al. *Kumilsk*, *Kumilsko*, w dok. *Kumelischken*, *Kumilszken*, *Komilsken*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, od początku zapewne istnienia polską ludnością osadzona, istniała r. 1471. R. 1499 Hieronim von Gebsattel, komtur baldzki, nadaje Grzegorzowi Guzaj na prawie magdeburskiem młyn pod Kumielskiem, który nabył od Sulimy i jego braci. R. 1539 mieszkają w K. sami Polacy. Kętrz., Ludność polska, str. 432. Leży K. o 19 kil. od miasta powiat. Jańsborka, nad granicą rosyjską, 138' nad poziomem Bałtyku. Grunta są mieszaniną piasku i żwiru, napełnione do tego kamieniami, co utrudnia orkę. Mk. 361, przeważnie luteranów, po polsku mówiących; agentura pocztowa, a w pobliżu gorzelnia. Przed reformacyą istniał tu kościół. Więcej o nim nic nad to że istniał nie wiadomo. *Ks. F.*

Kumielszczyzna, wś włośc., pow. wilejski,

o 69 w. od m. Wilejki, na praw. brzegu Wilii, 2 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej radoszkowickiej; 12 dm., 125 mk. (1866). Własność Koziełłów.

Kumilsko, ob. *Kumielsk*.

Kumkeim (niem.), wś, pow. prusko-iławski, st. p. Iława Pruska.

Kumińskie Budy, wś włośc., pow. nowomiński, gm. Jakubów. Utworzona w latach 1845 i 1853 z części dóbr Łaziska. Ma 16 os., 304 mr. gruntu. *Sw.*

Kummeln (niem.), łot. *Kumbulmujża*, dobra w Kurlandyi, pow. iłłukszciański, par. Ueberlauz.

Kummeln (niem.), 1.) wś, pow. stołupiański, st. p. Kattenau. 2.) **K.**, wś i kol., pow. ragnecki, st. p. Krupiszki.

Kummelupchen (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Sodargen.

Kummelwitz (niem.), r. 1437 *Komlowicz*, wś, pow. ziębicki na Szląsku, par. Danchwitz.

Kummerau (niem.), 1) dobra, pow. ragnecki, st. p. Ragneta; 2) folw., pow. frydlądzki, st. p. Frydląd.

Kummernick (niem.) al. *Kummernigk*, część wsi Kowale, pow. trzebnicki.

Kummernik (niem.) 1.) r. 1432 *Komornik*, wś, pow. głogowski, par. Hochkirch. 2.) **K.**, r. 1413 *Komernig*, wś, pow. lignicki, par. Parchwitz.

Kummeroffsken (dok.), ob. *Komorowo*.

Kummerow (dok.). Tak się zwało 1368 r. Kammerau, pow. świdnicki.

Kummetischken (niem.), folw. kościelny, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken.

Kummetschen (niem.), 1.) dobra, pow. wystrucki. W nich leży instytut normalny dla nauczycieli wiejskich, który na pamiątkę królowej Ludwiki zowie się Karalene. 2.) **K.**, wś i dobra, pow. piłkalski, st. p. Schirwindt. 3.) **K.**, wś, pow. gołdapski, st. p. Gołdap.' 4.) **K.** al. *Kummutschen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Rautenberg.

Kumocz, wieś nad dopływem Użu, pow. owrucki.

Kumorowo (niem.), ob. *Komorowo*.

Kumory, *Kumary*, wś, pow. bałcki, gm. Bohopol, par. Krzywe jezioro, na pograniczu gub. chersońskiej, nad rz. Kodymą, ma 74 dm., 300 mk., 1214 dzies. ziemi włośc., 6586 dz. dworskiej wraz z Mikołajówką i Koniecpolem (ob.). Własność spadkobierców Tekli Sobańskiej. *Dr. M.*

Kumów, wś i folw., pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. Kumów (rus. Sielce). Posiada kościół par. murowany i dom schronienia dla starców i kalek (?). W 1827 r. było tu 60 dm., 402 mk. Najpierwszy kościół tutejszy z drzewa zbudował 1434 r. Jan Zaborowski bisk. chełmski. W 1592 r. odbudował go Stan. Gumaliński bisk. chełmski; w 1696 Wojciech Rostkowski prob. K., wreszcie w 1821—25 r. nowy murowany wystawił biskup Skarszewski. Par. K. dek. chełmski 3580 dusz.

Kumpchen (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Gr. Bubainen.

Kumpelken (niem.), *Kąpielki* (ob.), wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren.

Kumpie, wś, pow. rosieński, par. kielmeńska.

Kumpis, ob. *Windawski Kanał*.

Kumpocie, jez. tuż pod stacyą Turmont drogi żel. warsz.-petersb.

Kumpotiama, ob. *Ledis*.

Kumpupie 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki (ob.), par. Szaki; odl. 26 w. od Władysławowa, ma 11 dm., 125 mieszk.; w 1827 r. 8 dm., 96 mk. 2.) **K.**, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze; odl. 28 w. od Władysławowa, ma 5 dm., 35 mk.

Kumpy 1.) zaśc. nad jez. Dury, pow. święciański, 2 okr. adm., o 71 w. od Święcian, 3 dm., 26 mk. katol. 2.) **K.**, zaśc., pow. święciański, 2 okr. adm., o 70 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. katol. (1866).

Kumsch, ob. *Kundschütz* (niem.).

Kumschitz (niem.), ob. *Kumszicy* (łuż.).

Kumsza 1.) zaśc. rządowy, pow. dzisieński, o 88 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 11 mk. katol. 2.) **K.**, zaśc. szlach., pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 76 w. od Dzisny, 2 dm., 14 mk. 3.) **K.**, zaśc. nad jez. t. n, pow. święciański, 2 okr. adm., o 20 w. od Święcian, 2 dm., 25 mk. (1866).

Kumszicy, niem. *Kumschitz*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow. budyszyńskim. W r. 1875 dm. 15, mk. 97, w tem Serbów 94. O kwadrans drogi w kierunku północnym szczątki grodziska. *A. J. P.*

Kumszoge (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Lappienen.

Kumszyszki, zaśc. włośc., pow. wileński, 1 okr. adm., o 31 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Kumyłga, st. dr. żel. griazie-carycyńskiej w Ziemi Wojska Dońskiego; 6124 mk.

Kuna, dawne przezwisko, dało początek nazwom *Kunice*, *Kunin*, *Kunów*, *Kunki* i t p. *Br. Ch.*

Kuna 1.) folw., pow. wileński, 1 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 1 dm., 24 mk., z tego 1 prawosł., 23 katol. 2.) **K.**, zaśc. szlach., pow. wileński, 4 okr. adm., o 66 w. od Wilna, 2 dm., 18 mk. katol. (1866).

Kuna 1.) mko, pow. hajsyński, przy zbiegu 3 rzecz.: Kunki, Soby i Kublicza, wpadających do Bohu, o kilka w. od m. powiat. Hajsyna; mk. 1700, w połowie żydów. Kościół parafialny, pokapucyński, z cudownym obrazem ś. Antoniego Padewskiego, dekanatu hajsyńsko-bracławskiego, liczy 543 paraf. Do rzym.-

katol. parafii. K. należą: Hajsyn, Kuna, Basałyczówka, Bubnówka, Dmytrenki, Futor hajsyński, Idźka, Jarmolińce, Karbówka, Kaszury, Kiślak, Kosanowa, Krutohorb, Kunka, Maryanówka, Metlińce, Nosowce, Szura metliniecka, Żerdynówka. Poczta Hajsyn. Okrąg polic. i urząd gminny, do którego należą: Kuna, Maryanówka, Żerdenówka, Krutyhorb, Bubnówka, Basałyczówka, Dmitrenki, Kuźmińce, Sokólec, Stepaszki, Charpaczka i Jarmolińce; razem włościan 6392 dusz i ich ziemi 11607 dzies. Jest tu cerkiew pod wezw. N. P., liczy par. 1066 i 35 dz. ziemi, dm. 195, sklepów 3, rzemieśl. 55, ziemi włośc. 985, dwors. w całym kluczu (Kuna, Hłuboczek, Żerdenówka, Krutohorb, Kiblicz, Maryanówka, Ogijówka, Rachnówka i Tyszkówka) 7013 dzies. ziemi; grunta równe, ziemia dobra. Kuna założona przez Słupiczów. Iwan Słupicz otrzymał przywilej od Swidrygiełły na obszerne ziemie nad Bohem leżące. Witold potwierdził tę darowiznę i wydał przywilej, który był złożony w zamku bracławskim, kwit zaś z metryk koronnych kancelaryi mniejszej, określający granicę ziem Słupiczów, ma się tam dotąd znajdywać (Heleniusz). Miało tu być 28 kluczy, obejmujących przestrzeń od Łobaczowa w Taraszczańskiem, aż do Berszady, kilkanaście mil kraju zajmującą. Należało do nich: Derenkowa, Kaliczyńce, Rolińce, Zachody, Płoska, Boh, Trościaniec, Gordyjówka, Ułanica, Batoh, Zasław, Kuna, Hubnik, Kunka alias Wójtowce, Klebań, Berszada, Ometyńce za Sitkową, Oblińskie grunta na mil 12, Krasnopole alias Skibińce, Zadanówka, Oblaczów, Karpów, Kalityn, Iwangród, Rohozna, Horobijówka, Działowce i Meleszkowce. Dwaj Słupicze dobra te odziedziczyli: Hrehory i Semen Bohdanowicz, synowiec jego. Tenże sam Semen wkrótce ogłoszony został zdrajcą kraju za wydanie Bracławia hanowi tatarskiemu, a dobra zostały skonfiskowane i przyłączone do dóbr stołowych Zygmunta Augusta, który oddał je wkrótce ks. Kuźmie Iwanowiczowi Zasławskiemu. Syn jego Janusz dzierżył je spokojnie; dopiero w czasie opieki nad jego synami Michałem i Januszem wystąpił z procesem Hrehory Słupicz zwany Żwan, dobra odebrał i sam trzymał je do 1575 r., a następnie wspólnie z synowcem Semenem. Zygmunt August w 1566 r. nadał przywilej Semenowi Słupiczowi na Kunę i Nosowce tylko; jednak oni proces wygrali i dobra ich od konfiskaty uwolnione zostały. W 1595 r. nastąpił dział między niemi: Semen dostał: Kunę, Kunkę, Nosowce i Hubnik; a Hrehory: Rolińce, Zachody i Płoskę z przynależnościami. Dobra te tak były zniszczone przez Tatarów, że w 1601 r. Słupicz wydał przywilej mieszczanom kuniańskim, pozwalający im osadzać się (instrument na słobodę). Semen Słupicz jeszcze więcej powiększył swoją fortunę; ożenił się bowiem z Eudoksyą Krasnosielską, jedyną sukcesorką Bohdana ks. Korotkiego, posiadacza w tych stronach znacznej fortuny. Brat Bohdana, Hrehory Korotkij, sprzedał przedtem część swoją ks. Januszowi Zbarazkiemu, ale dział całej fortuny zrobiono po śmierci jego i w dziale tym pominięta została Eudoksya Krasnosielska. Zaczął się więc proces w 1610 r., ciągnący się prawie do naszych czasów. Eudoksya miała 3 synów (Matiasa, Tychona i Jerzego) i córkę Halszkę, za Wasylem Rohozińskim. Po jej śmierci w 1617 r. proces popierał opiekun jej dzieci Mieleszko alias Mieleszyński; on to pierwszy wymurował zamek w Kunie i dobrze go opatrzył; on także nadał mieszczanom kuniańskim prawo osady z 30-letnią wolnością. W 1625 (czy też 1626) zginął ostatni ze Słupiczów Tychon z ręki szwagra swego Wasyla Rohozińskiego: 22 stycznia potajemnie wdarł on się ze spólnikami w 100 koni do zamku kuniańskiego, od rz. Sobi po drabinach, i własną ręką brata rodzonego swej żony zabił. Siostra stryjeczna Tychona, Aleksandra Kruszelnicka, wytoczyła proces Rohozińskim o mord. Trybunał lubelski Rohozińską uwolnił, on zaś został skazany na wieżę na lat 2 in fundo (pokwitow. Kruszelnickiej w 1632 r.). Po bezpotomnej śmierci ostatniego ze Słupiczów, dobra jego zostały przyłączone do korony, pomijając rodzoną siostrę Rohozińską. Król Zygmunt III, przywilejem wydanym w 1624 r. 28 lutego, darował Kunę i Kunkę Aleksandrowi Piasoczyńskiemu; przywilej ten znajduje się w Kunie (Heleniusz). Rohoziński, za niedopuszczenie Piasoczyńskiego do objęcia dóbr, dekretem trybunału skazany na banicyą dnia 22 kwietnia 1625 r. Kopia dekretu tego znajduje się także w archiwum kuniańskiem. Piasoczyński skończył potem zgodnie z Rohozińskim, proces umorzono, Rohozińscy utrzymali się przy dziedzictwie, nawet znaczne jeszcze majętności dokupili w okolicach Kuny. Pięciu synów Rohozińskich legło pod Batowem; pozostały Adryan dalej prowadził proces z Wiszniowieckimi, sukcesorami Zbarazkich, Koniecpolskimi i Sieniawskimi o $^1/_4$ część fortuny Słupiczów, przynależnej Rohozińskim. Adryan zostawił córkę Prudencyą za Wolskim; córka jej za Borejką, cześnikiem wołyńskim, jedyna sukcesorka całego majątku. Borejkowie zostawili 6 córek i jednego syna Felicyana, cześnika witebskiego, który miał za sobą rodzoną siostrę Zacharyasza Jaroszyńskiego, podstolego winnickiego; majątek więc Słupiczów-Rohozińskich rozdzielił się na 7 części. P. podstoli poskupywał wszystkie te części około 1753, i zostawił synom ogromny majątek, składający się z kilku-

nastu kluczy. W roku 1775 fundował Jaroszyński klasztor kapucynów w Kunie, wykończony przy jego następcy. Proces o sukcesyi Słupiczów prowadził się dalej; popierali go sukcesorowie: Borejkowie, Swidzińscy, Tereccy, Narburtowie i Wielogórscy. W 1794 r. nastąpił dział Kuny, Hubnika i innych majętności. W 1807 roku proces popierał jeszcze Piotr Wielogłowski i Wacław Wolejko. Majątki te dwa należą do Czesława Jaroszyńskiego. (Czyt. Rulikowski: Bracławszczyzna; Heleniusz: Myśli o koronie Polskiej). 2.) K.-*Stara*, ob. *Maryanówka*. *Dr. M.*

Kuna, niem. *Kuhna* al. *Kuhnamühle*, młyn wodny do Piekar Niemieckich.

Kunakowce, wś, w XVIII w. wymieniana jako należąca do klucza nowowiśniowieckiego na Wołyniu.

Kunary, wś, pow. bytomski, par. Wieszowa, o 2 ¼ mili od Bytomia; 3 bud., 9 dm., 92 mk., 7 osad, 114 mr. ziemi, gleba zimna, nieprzepuszczalna.

Kunaszów, wś z przys. Dziczek i Kurów, pow. rohatyński, par. gr.-katol. K., o 6 kil. od Bołszowiec, ma szkołę 1-klasową, 1235 mk. w gminie, 52 na obsz. dwors.

Kunau (niem.), wś, pow. żegański, z kościołem paraf. ewang., 1505 r. wzniesionym.

Kuncewicze, wś, pow. nowogródzki, w okr. polic. 3, nad rzeką Myszanką, w gm. nowomyskiej, o wiorst parę od kol. żel. moskiewsko-brzeskiej i o milę od st. Baranowicze; ma osad 10, w miejscowości dogodnej, grunta dobre. *Al. Jel.*

Kuncewo, st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej w gub. moskiewskiej.

Kunchdorf (dok.), ob. *Helcmanowce*.

Kunchengut (niem.), ob. *Kunki*.

Kunchfalva (dok.), ob. *Helcmanowce*.

Kunckajmy, niem. *Kunzkeim*, w dok. *Kunczekaym*, wś, pow. reszelski, nad strugą Wangoien, 1 ⅓ mili od Biskupca, nad jez. Dadaj, tuż przy st. kol. żel. Rothflies, na polskiej Warmii. Oddawna własność biskupów warmińskich. R. 1359 bisk. Jan wystawia przywilej dwom prusakom Scalgonen i Willam na 5 włók nad strugą Wangoien pruskiem prawem. Za to służyli konno w wojnie, pomagali budować, naprawiać zamki, mogli ryby łowić dla siebie w strudze Wangoien. Nawiązka wynosiła 30 m. Odprzedać posiadłość było im wolno tylko tem samem prawem pruskiem. Roku 1420 bisk. Jan wystawił przywilej Lubartowi Preuss. Później ta wieś odpadła napowrót do biskupów, bo w r. 1528 ustępuje tu bisk. Maurycy 10 włók Jerzemu Troszke; wtedy był tu młyn nad strugą. R. 1591 posiada K. Jerzy von Szedlin (Czarliński), który przy młynie piłę urządził; bisk. Kromer potwierdził to, ale miano tylko rżnąć deski i t. d. na własną potrzebę. R. 1656 trzyma K. Bojanowski, włók było 12. W pobliskiem jeziorze Dadaj, jednem z największych na polskiej Warmii, chwalą dawniej nadzwyczajną obfitość ryb; osobliwie były w niem moreny bardzo wielkie, nieraz przeszło pół łokcia długie, ale za to nie tak smaczne. Po okupacyi rząd pruski wydał tę wieś na własność prywatną. *Ks. F.*

Kuncowszczyzna 1.) folw. w północnej stronie pow. słuckiego, nad rzeczułką bezimienną, wpadającą do rzeki Wyni, o w. 12 na północo-zachód od mka Kopyla, w dogodnej dla gospodarstwa miejscowości położony. Własność rodziny Henricych, ma obszaru 31 włók, w glebie dobrej. 2.) K., folw. w pow. słuckim, wspólna własność Bernowiczów i Mierzejewskich, ma obszaru 28 ¼ włók, w glebie dobrej. *Al. Jel.*

Kuncz (u Długosza I, 647), *Kunczyce*, ob. *Kończyce* pod Frysztakiem.

Kuncziswelt (dok.), ob. *Kunki*.

Kunden (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. i par. Kuldyga.

Kundern (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Pelleningken.

Kundieska góra, w obr. gm. Woli Koblańskiej, w pow. staromiejskim, na zachodniej jej granicy ze Suszycą Rykową, pod 40° 42' 40" wsch. dłg. g. F., a 49° 24' 30" płn. sz. g.; wznosi się do wys. 668 m. npm. Wschodnie stoki opadają do doliny potoku Krzemianki, dopływu Dniestru. *Br. G.*

Kundorf (niem.) al. *Condorf*, wś, pow. lubański, par. ewang. Seidenberg.

Kundrakowski las, w płn. stronie Żukowa, pow. złoczowski, do 435 m. wys. Wody spływają na płd. do Złotej Lipy.

Kundratów, ob. *Kondratów*, pow. turczański.

Kundry, wś włośc., pow. dzisieński, o 99 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 4 dm., 41 mk. kat. (1866).

Kundschicken (niem.), wś, pow. darkiemski, st. p. Darkiemy.

Kundschütz (niem.), zwykle *Kumsch*, 1360 r. *Kuntschiz*, 1332 r. *Wyssoka sive Kunczschicz*, wś, pow. wrocławski, par. Oltaschin. Por. *Wessig*.

Kundzin, wieś kościelna, pow. sokólski, w pięknej okolicy przy linii kol. żelaznej pet.-warsz. Dobra te, niegdyś własność W. Ks. Litewskiego, posiadały ogromne dębowe lasy; tu był zbudowany pałacyk myśliwski, i królowie nieraz w tych czarnych kniejach odbywali łowy. Tu właśnie polował Stefan Batory i, stąd udawszy się do Grodna, w parę dni życie zakończył. Zygmunt August 1565 r. założył tu kościół p. w. Narodz. N. M. P., pierwotnie drewniany. Zygmunt III dobra całe nadaje jezuitom grodzieńskim i ci z pałacyku przera-

biają klasztor. Po zwinięciu jezuitów dobra skarb rzeczpospolitej sprzedał Bouffałowi, które następnie koleją losów przechodząc w kilka rąk, dziś dostały się w ręce p. Konstantego Gąsowskiego. W r. 1856 miejscowy proboszcz ks. Jaworowski na miejscu drewnianego wzniósł przy pomocy parafian murowany kościół dziś egzystujący. W parafii dusz 1754.

Kunegundów, wś, pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie; od Iłży 17 w.; gruntu mr. 232, dm. 17, mk. 104. Por. *Czerwona*.

Kunegundowo, os., pow. koniński, gmina Tuliszków, 6 dm., 54 mk., 51 katol., 3 ewang. Por. *Huta-K.* (t. III, 231).

Kunegundowo 1.) zaśc. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 78 w. od Wilna, 2 dm., 12 mk. katol. 2.) **K.**, zaśc. włośc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 79 w. od Wilna, 2 dm., 20 mk. katol. (1866).

Kunegundy huta cynkowa w Bogucicach, pow. bytomski, 1843 r. urządzona.

Kunekehayn, ob. *Koenigshagen*.

Kunek-Jerzy (?), ob. *Kunken-Goerge* (niem.).

Kunern (niem.) 1.) al. *Konowska* i *Konyr*, wś, pow. ziębicki na Szląsku, par. Berzdorf. 2.) **K.**, r. 1202 *Vconar*, wś, pow. wołowski, par. Krehlau. Tu już w zeszłem stuleciu chemik Achard próbował wyrabiać cukier z buraków, ale fabryka niedługo istniała. *F. S.*

Kunersdorf (niem.) 1.) r. 1262 *Brczalancka*, 1286 *Conradisdorff*, wś, pow. oleśnicki, ma kościół paraf. katol.; niegdyś własność augustyanów wrocławskich. 2.) **K.**, wś, pow. zielonogórski, par. Deutsch-Wartenberg. 3.) **K.**, r. 1375 *Conradisdorff*, wś, pow. jeleniogórski, par. Jeleniogóra. Była tu wodolecznica. 4.) **K.**, wś, pow. rozbórski, par. Zgorzelice, ma kościół paraf. ewang. 5.) **K.**, por. *Kunnersdorf*.

Kunersdorf (*Neu.*-), st. dr. żel. ze Zbąszynia do Rupina, o 52 kil. od Zbąszynia.

Kunert (niem.), ob. *Kudrocice*.

Kunertswalde (dok.), ob. *Koniecwald*.

Kunerwitz, *Cunnerwitz* (niem.), wś i dobra, pow. zgorzelicki, par. Jauernick; ma kościół paraf. ewang.

Kungur, miasto pow. gub. permskiej, nad rz. Sylwą, 1959 wiorst od Petersburga, 87 od miasta gubernialnego odległe, 10804 mk., fabryki wyrobów żelaznych i miedzianych, bank, st. poczt. *Z Bart.*

Kunia góra, także *Kunia hora*, góra lesista, na zachód od wsi Kacwina, w hrabstwie spiskiem (Węgry), między Kacwińskim potokiem (od zach.) a Kacwińską rzeką (od wsch.), na południe od Krzyżowej góry (ob.), w północnych działach Magóry spiskiej. Wzniesienie 780 m. *Br. G.*

Kunia, rz., prawy dopływ rz. Łowati, powstaje między jeziorami Horodośne i Dźwińsko.

Kuniasze, folw. należący do Wysokiego Dworu, w 17 w. osada okolicznej szlachty zagonowej, zwanej Kunasami, która może i Kownu dała nazwę.

Kunica, *Kunice*, folw. w pow. bocheńskim, należy do Łąkty górnej. Por. *Bytomsko* i *Łąkta*.

Kunice 1.) wś i folw., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kunice. Odl. 8 w. od Opoczna, między Januszewicami a Białobrzegami, przy drodze bitej. Posiada kościół par. drewniany zapewne z XIV wieku, szkołę początkową. W 1827 r. było tu 28 dm. i 198 mk., obecnie 29 dm., 396 mk., 611 mr. ziemi dwors. i 353 mr. włośc. K. poduchowne 3 dm., 10 mk., 21 mr. Długosz wspomina (I, 507), iż wś Kunice, między Opocznem i Sulejowem, ma kościół drewniany. Jest to gniazdo rodu Kunickich h. Bończa (Lib. ben. Łaskiego I, 636). Par. K., dek. opoczyński, ma dziś 1600 dusz. Według Tow. Kred Ziems. folw. K.-Wielkie (z wsią K. i Choromanów) rozległy mr. 589, grunta orne i ogr. mr. 321, łąk mr. 35, pastw. mr. 7, lasu mr. 205, nieuż. i place mr. 21, bud. mur. 3, z drzewa 12. Wś K. osad 38, z grun. mr. 352; wś Choromanów osad 2, z grun. mr. 84. 2.) **K.**, wś i folw., majorat, pow. opatowski, gm. Wojciechowice, par. Gierczyce, od Opatowa 15 w. Ziemi folwarcznej 374 mr., włośc. 246 mr., 17 dm., 231 mk. Wspomina tę wieś Długosz (I, 356), jako należącą do par. Wojciechowice, do której i w 1827 r. należała.

Kunice 1.) wś, pow. wielicki, należy do parafii rzym.-katol. w Dziekanowicach a urzędu poczt. w Gdowie (Lib. ben. II, 119), skąd jest 3.8 kil. oddaloną, leży w równinie na lewym brzegu Raby, 240 m. npm., na południowej stronie gościńca wiedeńskiego (z Bochni do Myślenic). Przez Kunice wije się potok Niżowa. Części noszą nazwy Cieniawa i Domoniów. Grunta są bardzo urodzajne, namuliste a okolica gęsto zaludniona i zasiana licznemi chociaż małemi wioskami, bielejącemi śród zieleni sadów i wiklin. Liczne dworki blisko siebie położone urozmaicają tę część Porabia. Z 330 mk. rzym.-katol. przebywa 16 stale na obszarze więk. własności p. Wojc. Morawieckiego, która ma 159 mr. roli i 62 mr. krzaków i wiklin; pos. mniejsza ma 294 mr. roli w ogóle. (Kod. Małop., 279). 2.) **K.**, ob. *Kunica*. *Mac.*

Kunicha, wś, pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór; odl. 20 w. od Augustowa, ma 12 dm., 113 mk.

Kunicha al. *Srolek*, przys. Bani, ob. *Kałusz*.

Kunichen (niem.), wś nad Bobrawą, pow. i par. Szprotów na Szląsku.

Kunickie 1.) wś pryw. nad rz. Kozłówką, pow. dzisieński, o 81 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 7 dm., 54 mk. 2.) **K.**, wś włośc., pow.

dzisieński, o 83 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 6 dm., 61 mk. katol. (1866).

Kunickie olędry, ob. *Kunik*.

Kunicza, *Kunicze*, ob. *Kuniczyn*.

Kunicze al. *Kuniczki*, wś, pow. rohatyński, par. gr.-katol. Kuropatniki, o 3 kil. od st. p. Bursztyn, ma 242 mk. w gminie, 4 na obsz. dworskim.

Kuniczki, folw., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kunice (Łaski, Lib. ben. I, 636); od Radomia 9 w. Gruntu mr. 677, dm. 8, mk. 84. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsiami Szadkowice, Skurkówka i Trojany) rozległy mr. 998, grunta orne i ogr. mr. 339, łąk mr. 69, wody mr. 2, lasu mr. 351, zarośli mr. 132, nieuż. i place mr. 14, bud. mur. 6, z drzewa 10; gorzelnia, pokłady torfu i kamienia wapiennego. Wieś Szadkowice osad 20, z grun. mr. 257; wś Skurkówka osad 22, z grun. mr. 316; wś Trojany osad 15, z grun. mr. 221. Gmina K. z urzędem we wsi Szadkowice ma 2858 mk. i 7848 mr. obszaru, w tem ziemi dwors. 3533 mr., sąd gm. okr. VI Sławno, st. p. Opoczno. W skład gm. wchodzą: Antoninów, Bratków, Choromanów, Kamień Wielki, Kunice, Kuniczki, Ludwinów, Łokietka, Modrzew, Modrzówek, Ostrążna, Skórkówka, Szadkowice, Szadkowice-Szopa, Teodorów, Tomaszówek, Trojan i Wincentów.

Kuniczyn (mylnie: *Kunicza*, *Kunicze*), wś nad rz. Bernadynką, pow. bracławski, gm. Sawińce, par. Obodówka, 141 dm., 1092 mk., 1174 dzies. ziemi włośc., a dworskiej do 5000 dzies. wraz z Kitajgrodem, Sawińcami, Kozińcami i Cybulówką. Czarnoziem z piaskiem i gliną. Cerkiew mur. p. w. Wniebowzięcia N. M. P. ma 1350 parafian i 48 dzies. ziemi. Dawniej własność Potockich, dziś Zenona Brzozowskiego. *Dr. M.*

Kuniecz, wś, pow. owrucki, nad potokiem płynącym od wsi Kaleńskie; od mka Iskorości 13 kil. odległa. Na polach spotyka się często labradoryt. *A. L. Br.*

Kunieje, wś włośc., pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 45, od Wasiliszek w. 10, dm. 8, mk. 75 wyzn. rzym.-katol. (1866).

Kuniewo al. *Koniewo*, wś i folw., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Kurowo, odl. o 7 w. od Sierpca, ma 3 dm., 47 mk., 202 mr. gruntu, 40 nieuż., w tem 5 mr. włośc. We wsi znajduje się kaplica. W 1827 r. wś rząd., 4 dm., 41 mk. Dobra K. graniczą z dobrami Piastowo, Zglenicami Małemi i Romatowem; według pierwotnego pomiaru 1799 r. obejmowały blisko 20 włók miary magdeburskiej. K. powstało z dobrowolnych ofiar wsi sąsiednich Romatowa, Krzętkowa i Zglenic, które, po kawale gruntów odstąpiwszy, na rzecz księży misyonarzy one przeznaczyli, i z tej racyi, do czasów rozbioru, duchowieństwa polskiego było własnością; czterech kmieci, gospodarzy, oraz dzierżawca, posiadający 90 mr. ornej roli, obsiewanej przez folwark, płacili około 200 talarów czynszu dzierżawnego rocznie księżom misyonarzom w Bądkowie; dzierżawca połowę t. j. 600 złp. a resztę kmiecie. Za czasów zaboru pruskiego dobra te skonfiskowano i od 1 lipca 1790 r. należały do dóbr kameralnych regencyi toruńskiej. Potem sprzedał je rząd księstwa warsz. Aerolit spadły tu w dniu 15 maja 1859 r., odnaleziony w następującym dniu, ważył 26 funtów, a zwracał na siebie uwagę kolorem zbliżonym do żużla kowalskiego, niemniej rogami tu i owdzie wystającemi a śpiczasto się kończącemi.

Kunigałówka, wś, pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. 66 w. od Sejn, ma 2 dm., 8 mk.

Kunigas, lit. wyraz, oznacza ksiądz, pan, książę i t. p.

Kunigehlen (niem.) al. *Strapawischken*, wś, pow. darkiemski, st. p. Darkiejmy.

Kunigesburg, litewsko-niemiecka nazwa m. Królewca w Prusiech wsch.

Kunigiele, folw. na lewym brz. rz. Świętej, pow. wiłkomierski, par. i okr. polic. widziski, o wiorstę od Widziszek, grunta lekkie, własność Lebensona. *J. D.*.

Kunigischken (niem.), al. *Warupoehnen*, wś i dobra, pow. piłkalski, st. p. Schirwindt.

Kunigiszki, lit. *Kunigiszkiej*. Pod tą nazwą spotyka się w granicach języka litewskiego bardzo wiele miejscowości, które oznaczały lub oznaczają własność księżą (*kunigas*, ksiądz) i leżą najczęściej koło miasteczek. *M. D. S.*

Kunigiszki 1.) wieś, pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. 35 w. od Maryampola. W 1827 r. było 22 dm., 198 mk., obecnie 36 dm., 268 mk. 2.) **K.**, wś, nad rz. Jewoną, pow. wyłkowski, gm. i par. Pojewoń, odl. 21 w. od Wyłkowyszek, ma 25 dm., 149 mk. 3.) **K.**-*Bartnickie* i **K.**-*Łankieliskie*, wsie, pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Bartniki i Łankieliszki, odl. od Wyłkowyszek 24 w. K.-Bartnickie mają 36 dm., 217 mk.; K.-Łankieliskie 11 dm., 35 mk. *Br. Ch.*

Kunigiszki 1.) folw. szlach., pow. wileński, 2 okr. adm., o 42 w. od Wilna, 14 dm., 123 mk. katol. 2.) **K.**, wś włośc., pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 81, dm. 9 (1866), od Swięcian 5 w. odl. Par. *Komaje* (ob.). 3.) **K.**, zaśc. rząd. nad rz. Wilgą, pow. trocki, 1 okr. adm, 15 w. od Trok, 1 dm., 19 mk. katol. (1866).

Kunigiszki 1.) wś, pow. kowieński, par. Skorule, gm. Janów, przy szosie kowieńskiej, o pół wiorsty od Janowa, ma 3 osady włośc., grunta lekkie. 2.) **K.**, wś nad jez. Kurany, pow. wiłkomierski, par. Wiłkomierz, gm. Towiany, o 18 w. od Wiłkomierza, ma 11 osad włośc. 3.) **K.**, wś nad Szyrwintą, pow. wił-

komierski, par. i gm. Wieprze, o 5 w. od Wieprz, ma 16 osad włośc. *J. D.*

Kunigiszki 1.) wś, pow. rossieński, par. gawrańska. 2.) **K.**, wś, pow. rossieński, par. teneńska.

Kunigiszki 1.) wś, pow. szawelski, 83 os., 186 dzies. ziemi. 2.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. chwałojnska, 28 osad, 180 dzies. ziemi.

Kunigupis, ob. *Okmiana.*

Kunik, olędry, czyli *Kunickie olędry*, niem. *Kuniken-Hauland*, pow. międzyrzecki, 18 dm., 143 mk., wszyscy ewang.; 17 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Nowym Tomyślu (Neutomischel) o 6 kil. *M. St.*

Kuniła, ob. *Byk.*

Kunin 1.) wś włośc., pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Słupia Nowa, odl. 21 w. od Opatowa, ma 6 dm., 48 mk., 82 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziem. folw. K. (z nomenklaturą Wałsnów al. Poniatowszczyzna, wsiami Kunin i Wałsnów) rozległy mr. 458: grunta orne i ogrody mr. 274, łąk mr. 23, lasu mr. 141, nieużytki i place mr. 20, bud. z drzewa 17. Wś K. os. 26, z grun. mr. 195; wś Wałsnów os. 3, z grun. mr. 36. 2.) **K.**-*Zamek*, wś szlach., pow. ostrowski, gm. Kamieńczyk Wielki, par. Nur. W 1827 r. 9 dm., 49 mk. 3.) **K.**, wś szlach. i włośc. nad rz. Orzyc, pow. ostrołęcki, gm. Szczawin, par. Goworowo. Ma 700 mr. obszaru. W 1827 r. 13 dm., 133 mk. Według Tow. Kred. Ziem. dobra K. składają się z folwarków K. i Borki; wsi: K., Borki, Zadrze, Wólka Kunińska, Kółko, Pasieki, Szarlat, Nowe Michałowo, Cmiocha i Stare Michałowo. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 1860. Wś K. osad 29, z grun. mr. 134; wś Borki os. 23, z grun. mr. 351; wś Zadrze os. 17, z grun. mr. 400; wś Wólka Kunińska os. 22, z grun. mr. 459; wś Pasieki os. 3, z grun. mr. 125; wś Szarlat os. 15, z grun. mr. 372; wś Nowe Michałowo os. 12, z grun. mr. 185; wś Cmiocha os. 10, z grun. mr. 30; wś Stare Michałowo os. 10, z grun. mr. 220; osada Kółko z grun. mr. 122. *A. Pal.*

Kunin (po rus. *Kunyn*), wś w pow. żółkiewskim, 14 kil. na płn. zach. od sądu powiat. w Żółkwi, tuż na płd. zach. od urzędu poczt. w Dobrosinie. Na zach. leży Wólka Kunińska, na płd. zach. Wiszenka (w pow. gródeckim), na płd. Brzyszcze, Krechów i Ruda Krechowska, na wsch. Glińsko, na płn. zach. Horodzów i Magierów (obie w pow. rawskim). Prawie przez środek obszaru płynie od płd. zach. (z Wulki Kunińskiej) na płn. wsch. (do Glińska) pot. Derewenka, zwany w tej wsi także Świnią. Wzdłuż granicy płn. wsch. płynie na półn. wschód potok Dwini, dopływ Białej, wpadającej do Raty. Wzdłuż granicy płd., a na małej przestrzeni przez płd. kończynę obszaru płynie od zach. na wsch. pot. Kiślanka, dopływ Bzynki, wpadającej do Derewenki. Nad Derewenką leżą zabudowania wsi Kunina (249 m.) a na płd. zach. od nich przysiołek Chitrejki (al. Chytrejki). Na płn. zach. od K. leży przys. Kaczmary (al. Karczmary), w płd. zach. kończynie obszaru przysiołek Jaroszy, na płn.-wsch. od niego, na lew. brzegu Kiślanki, przys. Czerwieniec (po rus. Czerweneć; al. Czerwieńce, po rus. Czerwińci); na płn. wsch. od niego przys. Cetula (al. Cytula); w stronie połud.-wschodniej nakoniec przys. Bór (po rus. Bir), i tutaj wznosi się wzgórze Kunin do 248 m. Lewy bok Derewenki zajmują orne pola Pustynia (255 m.) a na płn.-wsch. od nich Moczary. Na wsch. od Cetuli leży mały stawek. W zach. stronie obszaru wznoszą się najwyższe wzgórza (290, 292, 306 m.). Lasy zajmują prawy brzeg Derewenki. Własn. więk. (Micewskiego) ma roli or. 243, łąk i ogr. 261, pastw. 63, lasu 71 mr.; własn. mniej. roli or. 3440, łąk i ogr. 1487, pastw. 1402, lasu 72 mr. Według spisu z r. 1880 było 2162 mk. w gminie, 35 na obsz. dwor. (obrz. gr.-katol., z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Żółkwi, gr.-katol. w miejscu, należy do dekan. żółkiewskiego a dyec. przemyskiej. We wsi jest cerkiew drewniana, z trzema kopułami, zbudowana w r. 1871, poświęcona 13 paźdz. r. 1872. Starodawna cerkiew spaliła się w r. 1863. Jest tu także szkoła etat. 1-klas. Za czasów polskich należał K. do dzierżawy krechowskiej. W lustracyi z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol. Nr. 2834, folw. 224) czytamy: „Ta wieś zdawna na półłankach 60 zasiadła; poddanych w tej wsi przed wojną było 60, teraz tylko osiadłych 13, a na 4 ćwierciach łanu siedzą, drugie łany pusto leżą. Czynszu dają z ćwierci łanu po groszy 28, a więc 3 zł. 24 gr. razem (wymienia inne powinności). Bartnik w tej wsi jeden. Młynów było przed wojną 3, które od lat 20 cale spustoszały. Wójtostwo jest; do niego należy łan jeden, poddanych było przed wojną 20, teraz 11. Zagrodników do tegoż wójtostwa 8 i karczma jedna. Graniczy ta wieś z Magierowem miasteczkiem, z Wiszenką z drugiej, z Dobruszynem z trzeciej, z Glińskiem z czwartej strony. Poddani tej wsi skarżyli się, że im gruntu dziedzice magierowscy na pół mili odjęli. W czem aby się dalej praejudicia nie działy dobrom JKM. i krzywdy poddanym, wkładamy to na Jmć pana dzierżawcę, aby tego nie dopuszczał z krzywdą poddanych et diminutiones funli jure windykował.“ W Rozmaitościach lwowskich z r. 1859, Nr. 46, podany jest dokument z d. 23 maja r. 1735, mocą którego królewicz Jakób Sobieski ponawia Hawryłowi mielnikowi, Anastazyi, żonie, i synom jego, zaginione prawo na młyn, pole

i sianożęć, które od Sapiehy, krajczego litewskiego i od królewicza Konstantego Sobieskiego miał sobie nadane. Ten mielnik był to syn Jacka Romanowego a miał młyn pode dworem kunińskim. Prawo zginęło mu podczas napadu nieprzyjacielskiego, a było nadane od Sapiehy, natenczas dziedzica dóbr Kunina i Krechowa, i królewicza Konstantego. W części wsi zwanej „Na Skurhanach", leżącej na płd. wsch. cyplu Kunina, nad potokiem Kiślanką, znachodzą się ślady jakiegoś dawnego cmentarzyska, dziś już całkiem zniszczonego. Znajdowano tu dawniej różne przedmioty, a w r. 1795, w czasie stawiania pierwszej chaty, wydobyto według podania kościotrupa ze srebrną głową (!). *Lu. Dz.*

Kunina, ob. *Konina.*

Kuningi, *Koenige* (*Kurische*), ob. *Kurlandya.*

Kunińska Wólka, ob. *Wólka K.*

Kuniów, *Kuniw*, ob. *Koniów.*

Kuniów, mko, pow. ostrogski, okr. polic. zdołbicki, gm. K., o 15 w. od Ostroga, o 24 od Szumska, nad rz. Wilią. Pierwotnie należało do familii Malińskich, później przez kupno przeszło do pułkownika Stanisława Jabłonowskiego; w 1831 r. skonfiskowane na rzecz rządu, w którego władzy i dziś zostaje. Miasteczko liche, na nizinie błotnistej, ma kilkanaście sklepików drewnianych na rynku, naokoło którego w czworobok zabudowane domy żydowskie, po większej części zajezdne. Parafialna cerkiew, synagoga drewniana żydowska, dom gminy, sąd gminny i wiejska szkółka. Był tu i pałac dawnych dziedziców Jabłonowskich z pięknym parkiem, dochodzącym do samej Wilii, dziś tylko gruzy spostrzegać się dają i kilka starych topól nadwiślańskich jeszcze pozostało. Wieśniacy zamieszkują wszystkie przedmieścia, okolica cała równa, grunt krzemionkowaty i błotnisty, od wschodu i północy lasami zakryte. Na błoniach K. w 1792 r. dywizya generała Mokronowskiego w odwrocie była rozłożona, i to miejsce dotąd lud nazywa „łagier". Paraf. kościół katol. Wniebowzięcia M. B., z muru wzniesiony składkowo 1832 r. Parafia katol. (od 1722) dekanatu ostrogskiego: dusz 2279. Kaplica w Borowicy Wielkiej. *Z. Róż.*

Kuniów, niem. *Kuhnau*, 1253 r. *Honowo*, 1283 *Cunowe*, pow. kluczborski, wś i folw. (dóbr Neuhoff), przy drodze z Kluczborka do Szumiradu; 119 bud., 118 dm., 829 mk. Wieś ma 89 osad, 2200 mr. ziemi, kościół parafialny katol. i szkołę. Par. K. dek. bogacickiego miała 1869 r. 2665 katol., 165 ewang., głównie w pow. olesińskim.

Kunir (dok.), tak się zwało 1371 r. Kuhnern.

Kuniradzka dolina, ob. *Hale Wiaterne.*

Kunis, jezioro w pow. sejneńskim, pomiędzy jez. Pomorze a Iłgiel, połączone z niemi strumieniami; brzegi przeważnie wzgórzyste i lesiste.

Kuniszowce, *Kunisowce*, wś, pow. Horodenka, par. rzym.-katol. i st. poczt. w Czernelicy o 4.4 kil.; ma szkołę filialną, 666 mk. w gminie, 45 na obszarze dworskim.

Kunitupp (dok.), ob. *Kontopp.*

Kunitz (niem.), r. 1349 *Cunicz*, wś i dobra, pow. lignicki, par. ewang. K., nad jez. K., blisko dr. żel. wrocł.-lignickiej. Kopalnie torfu, blicharnie płótna. Por. *Lignickie jeziora.*

Kunitz (niem.), ob. *Khójnica* (łuż.).

Kuniw, ob. *Koniów.*

Kunka, wś nad rz. Kunką, pow. hajsyński, gm. Kropiwna, par. Kuna, ma 88 dm., 904 mk., 983 dzies. ziemi włośc., 1069 dzies. dworskiej. Należała do Słupiczów (ob. *Kuna*). W ostatnich czasach posiadał ją Józef Drzewiecki, autor znanych „Pamiętników"; dziś własność Rzepeckich. Wieś leży przy trakcie pocztowym z Hajsyna do Bracławia. Cerkiew ma 1365 parafian i 39 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Kunka, rz., prawy dopływ rz. Sobi, w pow. hajsyńskim, zaczyna się powyżej wsi Metliniec, mija tę wś, wś Kunkę i pod m. Kuną uchodzi do Sobi. Od praw. brz. przyjmuje rz. Nosówkę.

Kunken Goerge (niem.), wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kretynga niemiecka.

Kunken-Valten (niem.) al. *Matuszen*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kretynga Niemiecka.

Kunki 1.) folw., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Gombin. Ma dm. 6, mk. 47, rozległości mr. 908, w połowie żytniej, w połowie pszennej ziemi, łąk lądowych mr. 120; do tego folw. należy młyn wodny Kordos o dwóch gankach bez cylindra. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Konki albo Kunki (z nomenklaturą Kordus, wsiami Gorzewo i Annopol) rozległy mr. 411: grunta orne i ogrody mr. 336, łąk mr. 13, pastwisk mr. 43, nieużytki i place mr. 19, bud. mur. 7, z drzewa 4, płodozmian 8-polowy. W r. 1881 od dóbr tych odłączono przestrzeń mr. 486. Wś Gorzewo osad 13, z grun. mr. 12; wś Annopol os. 7, z grun. mr. 40. 2.) **K.** W pow. wieluńskim, w lesie należącym do leśnictwa Wieluń, straży Dzietrzniki, znajdują się stawy mające nazwę Kunki. Stawy te, dość rybne, porosłe u brzegów trzciną, i będące z wiosną siedliskiem dzikich kaczek, nie odznaczają się niczem tak dalece, wyjąwszy przywiązanego do nich podania, które opiewa, że w miejscowości tej stoczoną była bitwa dość krwawa wojsk hetmana Zamojskiego ze stronnikami pretendenta do tronu polskiego arcyksięcia Maksymiliana. Pod wodzą Zamojskiego walczył tu regimentarz Gabryel Hołubek, który przez swą waleczność wyniósł się z prostego górnika olkuskiego na tę godność wojskową. Po przegranej w tem miej-

scu, arcyksiążę Maksymilian ze swymi stronnikami Zborowskimi cofał się na Wieluń, aż w m. Byczynie został wziętym przez Zamojskiego do niewoli. 3.) **K.**, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, o 2 mile od Tomaszowa a o 1 milę od granicy Galicyi; 30 dm., 515 mk., w tem 183 obrz. łac., 918 mr. gruntu ornego, piaszczystego, w części glinki. Wieś K. należy do ordynacyi Zamojskiej. Ludność obok rolnictwa ma zarobek w sąsiedniej parowej fabryce gontów. 4.) **K.**, wś, pow. mławski, gm. Mostowo, par. Szreńsk, odl. o 20 w. od Mławy, ma 5 dm., 82 mk., 549 mr. gruntu, 15 nieuż. Folw. należy do dóbr Szreńsk, włościanie mają 62 mr. gruntu. *W. W.*, *J. Gr.*

Kunki, w dok. *Kuncziswelt*, *Konkengut*, *Kunchengut*, wś, pow. dawniejszy olsztynkowski, na pruskich Mazurach, st. p. Olsztynek (Hohenstein). R. 1341 Teodoryk von Altenburg mistrz w. krzyżacki nadaje Janowi z Szydłowa 40 wł. ziemiańskich w ziemi saskiej w polu Kuncziswelt prawem chełmińskiem, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. R. 1422 Wolf von Sansenheim, komtur ostródzki, nadaje Michałowi we wsi K. 6 włók sołeckich, celem założenia wsi dannickiej na prawie chełmińskiem. R. 1599 mieszkają w K. sami Polacy. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 374.

Kunkolewo lub *Kąkolewo* 1.), olędry, pow. chodzieski, 9 dm., 65 mk., 53 ewang., 12 katol., 17 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Budzyniu o 4 kil.; gośc. o 2 kil. 2.) **K.**, dom., 966 mr. rozl.; 5 dm., 78 mk.; 64 ewang., 14 katol.; 19 analf. *M. St.*

Kunkowa, wś, pow. gorlicki, należy do parafii rzym.-katol. w Leszczynach a urzędu poczt. w Gorlicach, ma cerkiew gr.-katol. drewnianą i szkołę ludową; leży nad dopływem Ropy z praw. brz., w okolicy górzystej 462 m. npm. Części wsi południowa i wschodnia mają grunta lesiste na wzgórzach dochodzących od wschodu 576 m., a od zachodu 631 m. npm. Mieszkańców gr.-katol. jest 305. Więk. pos. dra Juliusza Götze ma 173 mr. lasu; mniejsza pos. 454 roli, 99 łąk i ogr., 117 pastw. i 123 mr. lasu. Ta wieś graniczy na płn. z Leszczynami, na wsch. z Nowicą, na zach. z Klimkową, a na płd. z Uściem ruskiem. *Mac.*

Kunkowa Wola, pow. włocławski, gm. Falbórz, obręb leśny w dobrach Rzadkowola pod Brześciem Kujawskim. Są tu dzikie bażanty od 1859 r. Por. *Kąkowa Wola*.

Kuńkowce (al. *Końkowce*, po rusku *Konkiwci*), wś w pow. przemyskim, 5 kil. na płn. zach. od sądu powiat., urzędu poczt., st. kol. i tel. w Przemyślu. Na płd. leży Ostrów, na zach. Tarnawce, na płn. zach. Łętownia, na płn. wsch. Ujkowice, na wsch. Przemyśl. Wzdłuż granicy zach. płynie San od płn. na płd. W płn. stronie obszaru, blisko granicy, nastaje mały potok i płynie zrazu na płd. wsch., potem na płd. wzdłuż granicy wsch., następnie skręca na zach., przepływa płd. wsch. narożnik obszaru a nakoniec skręca na płd. i wchodzi do Ostrowa, gdzie wpada do Sanu. W stronie płn. wsch., lesistej, czyni najwyższe wzniesienie 345 m. Zabudowania wiejskie leżą w stronie zach. Część tę przerzyna gościniec przemysko-dubiecki. Własn. więk. ma roli ornej 199, łąk i ogr. 34, pastw. 16, lasu 192 mr.; własn. mniej. roli ornej 138, łąk i ogr. 25, pastw. 17, lasu 97 mr. Według spisu z r. 1880 było 206 mk. w gminie, 17 na obsz. dwors. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Przemyślu, gr.-katol. w Wapowcach. W r. 1838 wybudował w K. właściciel wsi Stanisław Rażowski kaplicę murowaną, która służy jako cerkiew filialna. *Lu. Dz.*

Kunkułka, pow. wileński, ob. *Jaworów*. R. 1866 było tu 11 mk. katol.

Kunmannsdorff (dok.), ob. *Kunsdorf*.

Kunnersdorf (niem.), ob. *Kosobuz* (łuż.).

Kunnewitz (niem.), ob. *Konjecy* (łuż.).

Kunoe (niem.), wyspa w zatoce parnawskiej.

Kunosa, wś i dwa folw. w pow. słuckim, w gm. howieżniańskiej, nad rzeczką Kunoską, dopływem Niemna. Wś ma osad 14; folwarki należą do ordynacyi nieświeskiej książąt Radziwiłłów; jeden ma około 9 włók, drugi około $14\frac{1}{2}$ wł. w glebie lekkiej; miejscowość wzgórkowata. *Al. Jelski.*

Kunoska, mała rzeczka, ma początek w pow. słuckim, około wsi Andruszy, płynie w kierunku zach.-płnoc. około wsi i dworu Kunosy, wsi Sudniki, zaśc. Szlifierni, poniżej wsi Pohorełe wpływa w pow. miński i ubiegłszy w. 5, wpada do Niemna z lewej strony, prawie naprzeciwko mka Mikołajewszczyzny; długość biegu około 2 mil. Pod Kunosą, Szlifiernią i Pohorełem obraca młyny. Syrokomla pisząc monografią Niemna, nic o Kunosce nie wspomina. *Al. Jel.*

Kunotup, ob. *Kontopp*.

Kunów 1.) os. miejska, dawniej mko, nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. i par. Kunów; odl. 25 w. od Opatowa, 7 w. od Ostrowca, 63 w. od Radomia i 161 w. od Warszawy. Leży w nizinie doliny rz. Kamiennej, przy drodze bitej z Radomia na Iłżę do Opatowa i Zawichosta. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gm. okr. IV, urząd gminny, gorzelnię, 168 dm. (16 murow.), 1173 mieszk. i 1682 mr. ziemi należącej do osady. W 1827 r. było tu 119 dm., 730 mk.; w 1860 r. 145 dm. (20 murow.) i 1121 mk. (232 żydów). Mieszkańcy tutejsi od wieków trudnią się kamieniarstwem i uprawą roli. Materyału dostarczają istniejące tu łomy białego piaskow-

ca średnio ziarnistego. K. jest starożytną osadą, należącą zdawna do biskupstwa krakowskiego. Biskupi mieli tu swój dwór, w którym często przemieszkiwali, a mianowicie głośny Paweł z Przemankowa, który tu w 1271 r. został na rozkaz Leszka Czarnego uwięziony i do Sieradza wysłany. Tatarzy w 1241 r. a Konrad Mazowiecki w 1247 r. złupili K. W XV wieku mieszkał tu kardynał Zbigniew Oleśnicki, który prawdopodobnie podniósł K. do rzędu miast; w każdym razie przyczynił się wiele do dobrobytu osady przez nadane jej przywileje i wykopanie obszernego stawu, dostarczającego siły wodnej fabrykom. Istniały tu wtedy fabryki sukna i łomy kamienia. Stał już wtedy drewniany kościół parafialny św. Władysława (Długosz, II, 476). W 1502 r. Tatarzy złupili i spalili K. do szczętu. Dwór biskupi odbudowano dopiero w połowie XVI w. a miasto samo, dzięki protekcyi Andrzeja Zebrzydowskiego biskupa, otrzymało nowe przywileje i ulgi, które pozwoliły mu się odbudować. Starowolski w Opisie Polski podaje, że były tu kopalnie marmuru czerwonego i zielonego, dziś nieistniejące. Kopalnia rudy, czynna w XVIII wieku, została wznowioną w 1859 r. Na miejsce dawnego drewnianego kościoła wzniesiono nowy murowany w 1638 r. a wyrestaurowany w 1849 i 1852 r. Par. K. ma 4115 dusz. W naszem stuleciu pożary niszczyły K. w 1814 i 1818 r. Gm. K. należy do sądu gm. okr. IV w miejscu, st. poczt. w Ostrowcu. Gmina ma 4409 mk. i 8495 mr. obszaru, w tem ziemi dwor. 2215 mr. W skład gm. wchodzą: Brody, Doły Biskupie, D.-Opacie, Gębice, Janik, Krynki, Kunów, Kunowski-Bór, Lubiennik, Małachów, Nietulisko-Duże, N.-Małe, Prawęcin, Rudka, U dziców. 2.) K., folw. nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. i par. Kunów. Jestto dawny folwark biskupi pod os. Kunów, który, po przejściu na własność rządu, został jako majorat dany gen. Szwarcowi. Jest tu 5 dm., 75 mk., 258 mr. ziemi. K.-poduchowny, os. włośc., 2 dm., 10 mk., 14 mr. Kunowska karczma, os., 2 dm., 11 mk., 17 mr. Knnowski Bór, wś włośc., 34 dm., 258 mk., 241 mr. obszaru. Dobra rząd. K. podług wiadomości z r. 1865 składały się z klucza Kunów, do którego należały folwarki: Kunów, Udziców, Godów, Gębice; wsie: Bukowie, Janik, Małachów, Nietuliska, Doły Biskupie, Bory, Godów, Kałków, miasto Kunów i seperatny folwark Marcinkowice; z klucza Szewno, składającego się z folwarku i wsi Szewno, z osadą i kolonią fabryczną Henryków; z klucza Pękosławice, składającego się z folw. Pękosławice, wsi Piotrowice i miasta Waśniów. Ogólna powierzchnia wynosiła mr. 10082, a wyłącznie skarbowych mr. 3830. Reszta przeszła na własność wsi uwłaszczonych. Folw. K., Udziców, Rudka, Pękosławice, Boleszyn, Czażów, Zagaje, Małejodło, Nosów, Kotarszyn, Baszowice i Wólka Milanowska z odpadkiem uczastku leśnego, z leśnictwa łagowskiego w r. 1868 nadane w majorat gen. adj. Szwarcowi. 3.) K., wś nad jez. t. n., pow. lubartowski, gm. Firlej, par. Rudno. W 1827 r. 14 dm., 101 mk. *Br. Ch.*

Kunow. Łaski, Lib. ben. wymienia rolę t. n. w par. Burzenin.

Kunów (z *Jamnicą*), wś, pow. sądecki, par. Mystków, na wzgórzu nad prawym brzegiem rz. Kamienicy, przy dr. żel. tarnowsko-leluchowskiej, o 7 kil. od st. p. N. Sącz. Rozl. 872 mr. wyłącznie mniejszej posiadłości; dm. 45, mk. 322. Wsie te były niegdyś w posiadaniu wójtów nowosądeckich; r. 1416 Mikołaj Strzelec, wójt m. N. Sącza, sprzedaje Jakóbowi sołtysowi z Cietrzewiny sołtystwo w Kunowie o $2\frac{1}{2}$ łanach z 3 kmieciami w K. i 3 w Jamnicy, z wolnym wyrębem drzewa w lasach i wszem prawem teutońskiem w tejże wsi, za 31 grzywien polskich, licząc na każdą po 48 groszy, wszakże wyłączając dla siebie barcie, tudzież szósty grosz popłat i trzecią grzywnę (Arch. N. Sącza. Czyt. Sądeczczyzna Szczęsnego Morawskiego, I, 113). Później przyłączone zostały te wsie do dóbrststwa sądeckiego (Lib. ben. I, 560), a po zajęciu tychże r. 1785 przez rząd austryacki sprzedane r. 1829 wraz z sekcyą dóbr Cieniawa Ignacemu br. Brunickiemu. *M. Ż. S.*

Kunów, ob. *Kuhna* (niem.).

Kunowa, grupa domów w m. pow. Kałuszu.

Kunowa, wś na prawym brzegu Ropy, 332 m. npm., w pow. jasielskim, niegdyś gniazdo rodziny Oświęcimów, należy do parafii rzym.-katol. w Sławęcinie a urzędu poczt. w Bieczu; ma 316 mk., z których 22 przebywa stale na obszarze więk. pos.; 260 jest wyzn. rzym.-kat. a reszta niewiadoma. Pos. więk. p. Kaz. Klobasy ma 225 mr.; mniej. pos. 278 mr. roli w ogóle. Graniczy na zachód z Grudną, na wschód z Pustą wolą, na południe z Harklową, a na północ ze Skotyszynem na lewym brzegu Ropy. *Mac.*

Kunowo 1.) wś i dom. nad Obrą, pow. śremski; dom. ma 844 mr. rozl.; 50 dm., 356 mk., 5 ew., 351 kat., 126 analf. Kościół katol. paraf. dekan. śremskiego (Łaski, Lib. ben. I, 329). Poczta i tel. w Dolsku o 7 kil., st. kol. żel. Kościan 32 kil., Chocicza 26 kil. Własność Prota Preibisza. 2.) K., wś., pow. szamotulski, 9 dm., 100 mk., 6 ew., 94 katol., 19 analf. Pocz. i tel. w Duszniku o 4 kil., st. kol. żel. Buk o 10 kil. 3.) K., dom., pow. szamotulski, 1418 mr. rozl., 7 dm., 146 mk., wszyscy katol., 39 analf. Własność Grabskich, dawniej Prusimskich. 4.) K., wś, pow. wyrzyski, 29

dm., 229 mk., 29 ew., 200 katol., 75 analf. Pocz. i tel. w Łobżenicy o 7 kil.; stac. kol. żel. w Krajance o 11 kil., w Osieku o 18 kil. 5.) K., dom., niem. *Tiefensee*, 1512 mr. rozl., 10 dm., 58 mk., 22 ew., 36 katol., 14 analf.

Kunowskie jezioro pod wsią Kunów, w pow. lubartowskim, posiada brzegi płaskie, piaszczyste, dość twarde i zarośnięte z trzech stron trzciną. Obszar ogólny wynosi 117.5 hekt. (209 mr. 235 pręt.), głębokość 3 do 5 metr. Dno błotniste, ryb niewiele: karpie, leszcze, płocie, uklejki. Łączy się strumieniem z jez. Firlejowskiem (Pam. Fizyogr. I, 110).

Kunratowo, ob. *Komratowo.*

Kunsdorf (niem.), r. 1374 *Kunmansdorff*, wś nad Ślęzą, pow. niemczyński, par. Niemczyn. Do K. należy młyn Kaenchenmühle i słynna pieczara w skale zwana Quargloch. *F. S.*

Kunskajny, pod Biesowem, ob. *Kunckajmy.*

Kunszt (?), niem. *Friedrischgrube*, kol., pow. bytomski, o ćwierć mili ku płd. od Tarnowskich Gór; 30 bud., 9 dm., 170 mk., którzy dzierżawią grunta bobrownickie. Są tu rządowe kopalnie srebra i ołowiu. *F. S.*

Kunszyszki, zaśc. rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 34 w. od Święcian, 3 dm., 37 mk. katol. (1866).

Kun-Taploca, ob. *Teplica.*

Kunten (niem.), myśliwski zameczek hr. Renarda w pow. wielkostrzeleckim, gm. Kolonowska. W pobliżu zwierzyniec mający 19400 mr. rozl., nad Małopaną, w której tu wydry żyją.

Kuntersztyn, niem. *Gr. Kunterstein*, włośc. wś, pow. grudziąski, nad Trynką, tuż przy Grudziądzu. Obszaru liczy mr. 777, bud. 25, dm. 8, kat. 13, ew. 86. Par. i pocz. Grudziądz, szkoła Tuszewo. Wś K. należała dawniej do dóbr star. grudziąskiego. O założeniu i dawnych czasach nic nie wiadomo. W przeszłym wieku była wydawana gburom w dzierżawę. R. 1748 liczono włók 9, gburzy nazywali się: Krystyan Zemke, Piotr Kremin, Jan Grunt, Krystyan Wollert, Jakób Herber, Eliasz Barg, Piotr Kerber, Jan Richert i Jan Bara; dawali każdy po 20 fl. czynszu od włóki; dzierżawa ograniczona była na lat 40. R. 1782 rząd pruski wydał 108 mr. w wieczystą dzierżawę za rocznym kanonem 42 tal. R. 1833 otrzymali osadnicy prawo własności, czynszu płacili 83 tal., który amortyzowano r. 1858. Ob. Frölich, Gesch. des Kreises Graudenz, str. 179.

Kuntersztynek, niem. *Kl. Kunterstein*, dobra, pow. grudziąski, tuż przy Grudziądzu położone. Obszaru liczą mr. 472, bud. 20, dm. 5, katol. 32, ew. 35. Parafia i poczta Grudziądz, szkoła Tuszewo; w miejscu jest browar donośny. Dawniej były to dobra starościńskie, wydawane na czynsz. R. 1764 małżonkowie Żydowitz otrzymali je w dzierżawę na 40 lat R. 1766 odprzedali je Meyerowi za 1400 tal. Ob. Frölich, Gesch. des Kreises Graudenz, str. 179. *Kś. F.*

Kuntny, pustkowie do Semrowic, pow. lubliniecki. Zapewne *Kątne.*

Kuntschebchen (niem.), ob *Hradisko.*

Kuntschitz (*Gross-* i *Klein-*), ob. *Kończyce* na Szląsku austr.

Kuntzendorf (niem.), ob. *Kunzendorf.*

Kuntzkeim (niem.), ob. *Kunckajmy.*

Kuny, wś, pow. koniński, gm. Piorunów, par. Rusocice (Łaski, Lib. ben. I, 243, wymienia K. w par. Krzymów). Leży przy trakcie prowadzącym od szosy poznańskiej do osady Władysławowa, na wschód-południe Konina w odl. 14 w., od szosy poznańskiej w. 2; powierzchni ma 771 mr., 375 mk., grunt żytni, piaszczysty; tu znajduje się młyn wodny na rzece Topiec. *J. Chor.*

Kuny 1.) folw. szlach., pow. wileński, 5 okr. adm., o 21 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol. 2.) K., zaśc. szlach., tamże, 6 dm., 26 mk., z tego 12 prawosł., 14 katol. (1866).

Kunzen (niem.) 1.) wś, pow. fyszhuski, st. p. Kranz. 2.) K., ob. *Hans-K.* i *Jahn-K.*

Kunzen (niem.), nazywała się kiedyś wieś zamożna na kurońskiej mierzei, opodal wsi teraźniejszej Rosity, zamieszkiwana przez 40 gburów. Posiadała glebę dość urodzajną, miejscami nawet pszenną. Kościół parafialny, cmentarz i t. d. Las dębowy i lipowy ciągnął się aż do wsi Rosit. Od początku tego stulecia obfite niwy wraz z lasem powoli piaskiem z mierzei skutkiem wichrów napływającym zasypane zostały. Ostatni nieszczęśliwi mieszkańcy przenieśli się do Rosit r. 1838. Teraz tylko czaszki z cmentarza piaszczystego wyzierają na znak osady dawniejszej. Ob. Otto Glagau, Littauen und Littauer, str. 204.

Kunzendorf (niem.), 1.) ob. *Kończewice.* 2.) K., wś, pow. morąski, st. p. Zalewo.

Kunzendorf (niem.), 1.) ob. *Dziadowa Kłoda.* 2.) K., ob. *Kuźnica.* 3.) K., ob. *Kujakowice.* 4.) K., *Wachtel-K.*, 1562 *Kuntzendorff*, wś, pow. prądnicki, par. K., nad granicą szląską, o pół mili od Prądnika; 72 bud., 190 dm., 1346 mk. Wś, którą 1542 r. ces. Ferdynand I wyniósł do godności mka, ma 151 osad, 6089 mr. ziemi, kościół paraf. z r. 1726. Dobra, 1812—17 własność ks. Blüchera, 2132 mr. rozl., wody żelaziste. Par. K. dek. prądnickiego r. 1869 miała 1364 katol., 23 ewang. 5.) K., *Dürr-K.*, 1263 *Villa Conradi*, wś i dobra, pow. nissański, par. Ziegenhals, niedaleko na płd. od Ziegenhals, nad granicą szląską; 99 bud., 186 dm., 1147 mk. Wś ma 1 folw. Klettnig, 150 osad i wraz z dobrami K. 4121 mr. rozl. Do dóbr należy folw. Altmannsdorf. 6.) K., *Gross-K.*, 1201 *Conradi Villa*, 1382

Cunczendorff, wś, pow. nissański, par. Borkendorf, nad granicą szląską i strumykiem Mohra, ma 58 bud., 103 dm., 695 mk., 82 osad, 2393 mr. rozl., łomy wapienia i marmuru, piece wapienne i t. zw. górą winną (Wein-Berg). Do czasu zajęcia Szląska przez Prusy tworzyła jednę całość z wsią Kaiserlich-K. 7.) **K.**, wś, pow. kładzki, par. Neurode. Słynna wodolecznica na 1500 stóp npm., pod górą Zentnerberg, od r. 1837 istnieje. 8.) **K.**, w starych dokumentach *Gunzonis villa* al. *Strankawa*, 1207 *Cunczonis villa*, wś, pow. ząbkowicki, par. Zadel. Źródło mineralne żelaziste. 9.) **K.**, 1366 *Conradi Villa*, wś, pow. głogowski, ma kościół paraf. ewang. od r. 1741 i katolicki, filią par. Gross-Logisch. 10.) **K.**, al. *Landecksch-K.*, *Graeflich-K.*, 1496 *Cunczendorf*, wś, pow. bystrzycki, nad rz. Biele (niem.), ma kościół par. katol., piękny zamek, ogród, zwierzyniec, browar. Do dóbr K. należy folw. Hayn. 11.) **K.**, 1378 *Cunczendorff*, wś, pow. kamienogórski, niedaleko rz. Bobrawy, par. Oppau. 12.) **K.**, 1418 *Kunczendorff*, wś, pow. lignicki, par. Klemmerwitz. Piękne widoki, wzgórza, cmentarzysko. 13.) **K.**, wś, pow. żegański, par. Kosel, miała dawniej kościołek katol. 14.) **K.**, 1536 *Conzendorff*, wś, pow. stynawski, par. Koen. Krehlau, ma kościół par. ewang., 1761 wraz ze wsią przez wojska rosyjskie spalony, 1563 już istniał. 15.) **K.**, 1288 *Chunzendorff*, 1357 *Conczendorff*, wś, pow. trzebnicki, par. Uraz. Już 1353 był tu kościół katol., potem zamknięty. 16.) **K.**, na Łysej górze (am. Kahlenberge), wś, pow. lwowski, par. Friedeberg, ma kościół paraf. ewang., podobno z katolickiej kaplicy ś. Wolfganga, która już w X wieku istniała, przerobiony. 17.) **K.**, *Dürr-K.*, wś, pow. kładzki, par. Nieder-Steine. 18.) **K.**, *Dürr-K.*, 1369 *Cunczendorff*, wś, pow. lwowski, par. Alt-Warthau. 19.) **K.**, *Fürstlich-K.* i *Sucker-K.*, dwie wsie nad Widawą, pow. oleśnicki, par. Gross-Zoellnig. 20.) **K.**, *Neu-K.*, pow. bolkowicki, ogólna nazwa kolonij: Grosser Hau, Lamprechtshaeuser i Vogelheerd, zaliczonych do tej samej gminy co następna: 21.) **K.**, *Nieder-K.* i *Ober-K.*, razem *Stein-K.*, wś, pow. bolkowicki, par. Rudelsstadt, ma kościół paraf. ewang., dawniej był i katolicki. 22.) **K.**, *Nieder-K.* i *Ober-K.*, 1297 *Cuncendorph*, wś, pow. ziębicki, par. Weigelsdorf. 23.) **K.**, *Nieder K.* i *Ober-K.*, 1346 *Cunczendorph*, wś, pow. świdnicki, ma fil. kościół katol. par. Polsnitz. 24.) **K.**, *Nieder K.*, *Ober-K.* i *Antheil-Schloss K.*, troje dóbr, pow. szprotowski, ma fil. kościół katol. par. Eckersdorf. 25.) **K.** *unterm Walde*, wś, pow. lwowski, nad Bobrawą, ma od r. 1742 kościół par. ewang. i fil. kościół katol. par. Seifersdorf. *F. S.*

Kunzendorf (niem.) na Szląsku austryackim. 1.) ob. *Kończyce*. 2.) **K.**, *Gross K.*, *K bei Ostrau*, t. j. *pod Ostrawą Morawską*, czes. *Kunietice Wielkie*, wś, pow. frywałdowski, ma wraz z przys. Franzberg i Strachwitzthal 1307 mk., st. poczt., st. dr. żel. ostrawsko-frydlandzkiej, zarząd dóbr i fabryk hr. St.-Génois. 3.) **K.** *bei Weidenau*, t. j. *pod Widnawą*, inaczej *Klein Kuntschitz*, wś, pow. bogumiński, ma szkołę ludową, st. pocztową, 755 mk. i parafią dek. widnawskiego, w której jest 1642 katol., 2 ewang. *F. S.*

Kunzenruh (niem.), osada, pow. ostrzeszowski, 2 dm., 31 mk., należy do dom. Podzamcza (Wilhelmsbrück).

Kunzensdorf (niem.), ob. *Wilkowec*.

Kunzensee (niem.), ob. *Stawisko*.

Kunzkeim (niem.), ob. *Kunckajmy*.

Kunz-Rupeiken (niem.), ob. *Gaidellen*.

Kuolka, por. *Liwowie*.

Kupa, wś rząd., nad jez. Narocz, pow. święciański, 3 okr. adm., o 50 w. od Święcian, 8 dm., 97 mk., z tego 1 prawosł., 81 katol., 15 żydów (1866).

Kupa, rz., dopływ Sobu pod Daszowem. Nad K. leżą wsie: Kupczyńce, Jastrubińce i inne. *E. R.*

Kupa, rz., lewy dopływ Ławeny, przyjmuje z lewej strony Skodynię. Płynie pod Kupiszkami.

Kupa (mylnie), niem. *Kaupe*, ob. *Kupoj*.

Kupaliszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol. (1866).

Kuparenko, ob. *Kalinestie*.

Kupawa, wś rząd., nad rz. Kupawką, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 38 w. od Oszmiany, 12 dm., 49 mk., z tego 26 prawosł., 13 katol. (1866).

Kupawa, rz., ob. *Juchnów*.

Kupawy, zaśc., pow. święciański, 4 okr. adm., o 85 w. od Święcian, 1 dm., 4 mieszk. (1866).

Kupce, ob. *Kąty-K.*, może *K.-Kopce*.

Kupcewszczyzna, chata, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 33 w. od Oszmiany, 1 dm., 7 mk. katol. (1866).

Kupcowe al. *Kupcowa góra*, część wsi Zazule, pow. złoczowski.

Kupcy, wś pryw., pow. dzisieński, o 23 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 4 dm., 48 mieszk. (1866).

Kupcze, wś w pow. kamioneckim, 23 kil. na płd. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 5 kil. na płn. zach. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Busku. Na płn. zach. leży Rzepniów i Rakobuty, na płn. wsch. Lanerówka, na wsch. Busk, na płd. i płd. zach. Kozłów. Przez płn. wsch. część obszaru płynie Bug od płd. wsch. na płn. zach. i przyjmuje w obrębie wsi pot. Średni, płynący z Kozłowa na płn. wsch. Wzdłuż granicy od Rakobut płynie na małej

przestrzeni pot. Rudka, dopływ Bugu. Niższe miejsca nad Bugiem są moczarzyste. Na lew. jego brzegu leżą zabudowania wiejskie (223 m.), resztę obszaru zajmują pola, łąki i lasy (w stronie płd. las Średni). Własn. większa ma roli orn. 408, łąk i ogr. 177, pastw. 102, lasu 392 mr.; własn. mniej. roli orn. 296, łąk i ogr. 53, pastw. 119 mr. Według spisu z r. 1880 było 397 mk. w gminie, 38 na obsz. dwors. ($^2/_3$ obrz. gr.-katol., $^1/_3$ rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Busku, gr.-katol. w Rakobutach. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna i kasa pożyczkowa gminna z kapit. 995 zł. w. a. Nad Bugiem są ślady cmentarzyska pogańskiego. Dawniej znachodzono tu groby z kośćmi i sprzęty krzemienne. *Lu. Dz.*

Kupczelewo, *Kupczelin* (?), folw. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., gm. Nowy Pohost, o 54 w. od Dzisny, 1 dm., 18 mk. katol. Por. Ikazń.

Kupczetka albo *Tataryszki*, zaśc., nad jez. Żyrnowo, pow. wileński, 2 okr. adm., o 61 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. (1866).

Kupczyńce, wś nad rz. Derewiczką, dopływem Słuczy, pow. zwiahelski, par. Lubar, ma cerkiew drewnianą. Własność Puławskich i Burzyńskich. R. 1867 miała 62 dm., dziś 232 dusz męz. włościan, 539 dz. ziemi włośc., 459 dwors. *L. R.*

Kupczyńce, wś, pow. lipowiecki, o 4 w. od Daszewa, nad strugą Kupą, par. Lińce, ma 1223 mk., cerkiew z r. 1748, 161 dm. Tu oddział polski, odstąpiwszy od Kamieńca, rozbił Kozaków za Chmielnieczyzny.

Kupczyńce, wś nad Strypą, z przys. Józefówką i Maryanką, pow. tarnopolski, par. rzym.-katol. Nastasów, o 10 kil. od st. p. Chodaczków, ma cerkiew par. gr.-katol., szkołę 2-klasową, 3074 mk. w gminie, 217 na obszarze dworskim.

Kupczyńska, była st. p. w pow. jasskim, gub. besarabskiej, między Bielcami a Hlinną.

Kupczyszki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk; odl. 14 w. od Wyłkowyszek, ma 11 dm., 95 mk.

Kupej, niem. *Kauppa*, ob. *Kupoj.*

Kupel, ob. *Dżumbir.*

Kupeliszki, wś, pow. szawelski, gm. janiska, 2 osady, 40 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kuperny młyn 1.) niem. *Kupfermühl, Deutschmühle*, młyn z folw., pow. międzyrzecki, 4 dm., 73 mk., należy do gm. i wsi Żołowiny. Por. *Heide.* 2.) **K.**-*m.*, niem. *Kupkermühle*, młyn, pow. międzychodzki, 3 dm., 30 mk., 23 ew., 7 katol., 8 analf. Najbliższa poczta i tel. w Sierakowie; najbliższa stacya kol. żel. we Wronkach. *M. St.*

Kupferbach (niem.), ob. *Kotlerbach.*

Kupferberg (niem.) 1.) pow. opolski, ob. *Miedziana góra.* 2.) **K.**, 1311 *Cupri fodina*, mko, pow. szunowski, na Szląsku, na lewym brzegu Bobrawy, na płn. stoku góry Ochsenkopf, stanowi z Janowicami jeden klucz hrabiów zu Stolberg-Wernigerode, od 1811 ma prawa miejskie, od 1156 była tu kopalnia miedzi i już podobno 1516 miała przywilej miejski. Ma kościół paraf. katol. i ewang., górnictwo zarzucone. *F. S.*

Kupferfliess (niem.), ob. *Gronowo*, str. 855.

Kupferhammer (niem.), niegdyś *Hamernia*, wś i gm., pow. międzyrzecki; 3 miejsc.: a) K., wś; b) Czarne olędry; c) papiernia; 68 dm., 445 mk., 420 ewang., 25 katol., 60 analf. Poczta i tel. w Trzcielu o 8 kil., st. kol. żel. Nowy Tomyśl o 9 kil. *M. St.*

Kupferhammer (niem.) 1.) posiadłość z młynem, nad strugą Homulą (Hommelfluss), przyłączony do wsi Roland, $^5/_8$ mili od Elbląga. Liczy katol. 3, ewang. 4, dm. 3. Parafia i poczta Elbląg, szkoła w Dąbrowie. R. 1791 posiadacz dóbr Roland przeznaczył nieco lasu i roli nad Homulą na założenie młyna. Pierwszy dzierżawca Pahlau płacił kanonu rocznego do państwa 40 tal. Zbudował nad rzeką hamernię miedzi, dość wtedy intratną. R. 1795 odprzedana hamernia angielskiemu stowarzyszeniu kupieckiemu (Seehandlung) za 13000 tal. R. 1819 wezbrała rzeka, śluzy i przyrządy zniszczyła. Potem urządzono tylko młyn na zboże, jak dotąd istnieje. 2.) **K.**, hamernia miedzi, pow. wałecki, poczta Frydląd marchijski. *Ks. F.*

Kupferhammer (niem.), wś, pow. nisański, par. Altstadt-Neuland, nad rz. Biele, 1805 powodzią zniesiona, od 1813 zwolna odbudowywana; 22 bud., 20 dm., 155 mk., 17 osad, 418 mr. ziemi, młyn. *F. S.*

Kupfermühl (niem.), ob. *Kuperny młyn* i *Heide.*

Kupfermühl (niem.), dobra i młyn, nad małą strugą do jez. Charzykowy wpływającą, blisko brzegu tegoż jeziora, w okolicy lesistej, pow. człuchowski. Ma 1472 mr. obszaru, 17 bud., 7 dm., 21 katol., 55 ewang. Parafia Przechylewo, szkoła Polenica, poczta Konarzyny. *Ks. F.*

Kupgallen (niem.), dobra, pow. świętosiekierski, st. p. Zinten.

Kupiaczów, *Kupiczewo*, kol. z zarządem gminy, pow. włodzimierski, o 11 w. od Dorohuska ku Lubomli, 200 dm. Mieszka tu 223 rodzin, 186 katolickich a 37 ewangelickich, właściwie braci czeskich, nazywanych przez katolików „baranami.“ Ogólna rozległość z lasami i nieużytkami wynosi 6000 mr., w tem ornego gruntu liczą 1313 mr., ale obecnie jest więcej, bo znaczną część lasów czesi wykarczowali. Nieużytki stanowią duży procent, np. bagno ozierańskie zajmuje przestrzeń 416 mr. Oprócz osady K. mieszkają także czesi

w miasteczku Ozieranach, ale w niewielkiej liczbie. Koloniści, oprócz rolnictwa, zajmują się także rzemiosłami: krawców męzkich jest 8, damskich 2, szewców 10, mularzy 7, cieśli 20, stolarzy 6, kołodziejów 4, bednarzy 5, kowali 5, ślusarz 1, garbarzy 2, mydlarz 1, rymarzy 4, tapicer 1, farbiarz zajmujący się drukowaniem perkalików 1 i rzeźników wyrabiających kiełbasy 2; jest także kilku rzeźników żydów. Są jeszcze i inni rzemieślnicy, ale ci dla braku popytu nie oddają się swej profesyi. Oprócz tego jest dużo młynarzy, pracujących w młynie parowym o 3 kamieniach w Ozieranach i w dwóch młynach wodnych każdy o 2 kamieniach, z których jeden jest własnością gromadzką. Wiatraków jest dwa, jeden z cylindrem i jagielnikiem o 2 kamieniach i drugi mniejszy o jednym kamieniu. Jest także w K. browar, wyrabiający piwo proste i bawarskie a obecnie i porter; niewielka garbarnia i cegielnia z piecem na 6000 cegieł, produkująca także kafle.

Kupiaki, część Małnowskiej Woli, pow. mościski.

Kupiańsk, miasto pow. w gub. charkowskiej, nad rz. Kupianką, dopływem Oskoła, 1452 w. od Petersburga a 117 od miasta gubernialnego odległe; 4681 mk., bank, st. poczt. W liczbie ludności 27 katol. Fabryk 11, robotn. 25, prod. rs. 17340, 2 cerkwie, progimn. żeńskie, 4 jarmarki. Powiat 187300 mk., w tem 16 katol., 40 fabr., 220 robotn., 44521 rs. prod. *Z. Bart.*

Kupiatycze, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Pienkowicze, z cerkwią, której początek tradycya odnosi do Włodzimierza W. Bazyli Kopeć kaszt. nowogródzki założył tu w XVI w. monastyr prawosławny, którego sukcesor Karol Kopeć, wojewoda połocki, katolik, fundował w Horodyszczu opactwo benedyktynów i Kupiatycze z innemi dobrami na fundusz im zapisał. W cerkwi kupiatyckiej był dawniej cudowny obraz N. Panny z napisem z 1182 r., który, jak kronika miejscowa głosi, unikając jakiegoś prześladowania, przeniósł się cudownym sposobem do Kijowa, gdzie i obecnie w soborze ś. Zofii się znajduje. Uroczystość jego obchodzi się 15 listopada. Klasztor kupiatycki zamknięty w 1817 r., a cerkiew zamieniona na parafialną. Część K. należała dawniej do biskupów unickich pińskich, część inna teraz należy do Swieżyńskiego. Przy cerkwi parafialnej istnieje szkółka rządowa dla dzieci wiejskich. Mk. w K. 175. *Ks. M.*

Kupiatycze (al. *Kopiatycze*, po rusku *Kupityczi*), wś w pow. przemyskim, 9 kil. na płd. wsch. od sądu powiat. w Przemyślu, 4 kil. na płn. od urzędu poczt., stac. kolejo. i telegr. w Niżankowicach. Na płn. leżą Hermanowice, na wsch. Małkowice, na płd. Zabłotce i Młodowice, na zach. Darowice i Koniuszki. Przez środek obszaru płynie od płd. na płn. pot. Malinowiec, dopływ Wiaru. W dolinie jego leżą zabudowania wiejskie (266 m.). W stronie płn. wsch. dochodzi blisko granicy jedno wzgórze 289 m. wys. Własn. większa ma roli orn. 284, łąk i ogr. 30, pastw. 10; własn. mniej. roli orn. 205, łąk i ogr. 23, pastw. 13 mr. Według spisu z r. 1880 było 179 mk. w gminie, 44 na obsz. dwors. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol.). Par. rzym.-kat. w Niżankowicach, gr.-katol. w Kormanicach. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Kupibida, część Radruża, powiat Rawa Ruska.

Kupiczewo, ob. *Kupiaczów*.

Kupiczwola (al. *Kupiszwola*), wś w pow. żółkiewskim, 20 kil. na płn. wsch. od Żółkwi, 7 kil. na płd.-płd.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Mostach Wielkich. Na płn. zach. leżą Mosty Wielkie, na płn. Strzemień, na wsch. Batiatycze, na płd. zach. Żełdec, na zach. Bojaniec. Zach. część obszaru przepływa pot. Żełdec (dopływ Raty). Wchodzi on tu z Żełdca i płynie naprzód od płd. na płn., w obrębie zabudowań wiejskich skręca łukiem na płn. wsch. i w tym kierunku płynie już dalej do Strzemienia. W obrębie wsi zasila go kilka strug małych (jak Pawłowic od lew. brzegu i inne bezimienne). Zabudowania wiejskie leżą nad Żełdcem, przeważnie na praw. brzegu. Na płn. wsch. od nich leży grupa domów zwana Na granicy a na płd. zach. grupa domów Karczemka (222 m.). Na granicy płd. zach. wznosi się lesiste wzgórze Perechrestna do 221 m. Obszar na płn. od niego położony, po części lesisty, zwie się Dolniczkami. Stronę płn. wsch. zajmuje las rozległy sto morgów. Lewy bok Żełdca jest także przeważnie lesisty. Na płd. leży tu las Pod Mosteszczyzną (217 m.), na płn. las Wełykie zdyry. Własn. więk. ma roli orn. 130, łąk i ogr. 638, pastw. 24, lasu 2994 mr.; własn. mniej. roli orn. 215, łąk i ogr. 719, pastw. 12, lasu 4 mr. Według spisu z r. 1880 było 470 mk. w gminie, 48 na obsz. dwors. Par. rzym.-katol. w Kamionce Strumiłowej, gr.-katol. w Bojańcu. We wsi jest cerkiew. *Lu. Dz.*

Kupieko al. *Kopieko, Wielkie* i *Małe*, dwie wsi bliskie w zach-północ. stronie pow. nowogródzkiego, nad brzegiem rzeki Niemna, w gminie lubczańskiej położone; jest tu cerkiewka pounicka. Wielkie K. ma osad 54, Małe K. osad 30; grunta lekkie, łąki piękne, lud oprócz rolnictwa trudni się flisactwem. *Al. Jel.*

Kupiel, mko, pow. starokonstantynowski, okr. polic. i gm. K., o 13 w. od Wójtowiec, o 12 od Bazalii. (Okr. policyjny kupielski obejmuje gminy: K., Monaczyn, Wołoczyska). Leży K. niedaleko źródeł Bohu, który po za

K. wchodzi do gub. podolskiej; dopływ jego Bożek od źródeł swoich do wsi Paszutyńce rozgranicza pow. konstantynowski od Podola. R. 1870 K. miał 293 dm., 1095 mk., w tem 53 proc. izr., kościół, cerkiew, kaplicę, synagogę, 2 domy modlitwy, aptekę, browar, cegielnię, st. p., 44 sklepów, targi co 2 tygodnie, 2 fabryki świec. Paraf. kościół katol. Wniebowz. M. B. z 1847, murowany przez Annę Poniatowską. Parafia katol. dek. starokonstantynowskiego: dusz 3468. Kaplica w Kloninach. K. wymieniany w XVIII w. jako należący do dóbr Czechowce Wiśniowieckich na Wołyniu.

Kupiel, folw. pryw. i zaśc. szlach., powiat dzisieński, o 47 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 2 dm., 13 mk. katol., 4 izr. (1866).

Kupiele, mały zaśc. w pow. borysowskim, w obrębie gm. Kiszyno-Słobodzkiej, przy drożynie wiodącej z Podrakowiec do Wilanowa. Miejscowość lesista, grunta lekkie, osad 2.

Kupienin, *Kupienino*, ob. *Kupinin*.

Kupienin, wś w pow. dąbrowskim, należy do par. rzym.-katol. w Bolesławiu a urzędu poczt. w Szczucinie, jest zbudowana na lewym brzegu Wisły, przy drodze z Tarnowa przez Dąbrowę do granicy Królestwa Polskiego. Okolicę ma równą, 173 m. npm. wzniesioną. Z 691 mk, rzym.-katol. przebywa 11 na obszarze więk. pos. Art. hr. Potockiego, mającym 38 roli i 101 mr. lasu. Pos. mniej. ma 685 mr. roli w ogóle. Od płn. i zach. otacza tę wieś Wisła, od płd. graniczy w linii prostej 2 kil. z Mędrzechowem a od wsch. o 3 kil. z Odmętem.

Kupienki Czarne, nazwa niw w płd.-zach. stronie Czukwi i płd.-wsch. stronie Bereźnicy w pow. samborskim. Przerzynają je od płd.-zach. na płn.-wsch. potok Oreb i jego dopływ Słonica.

Kupienko (dok.), ob. *Kupna*.

Kupieński las we wsi Kupnej, pow. przemyski, na płd.-zach. od zabudowań wiejskich, ze szczytem 430 m. wysokim. Wody jego płyną na płn. do Sanu. *Lu. Dz.*

Kupientyn, *Kupiętyn*, wś i folw. nad Cetynią, pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Sokołów. R. 1827 miała 34 dm., 262 mk., dziś 45 dm., 595 mk., 3125 mr. obszaru. Grunta pszenne, lasy przeważnie dębowe, położenie faliste. Gospodarstwo dobrze prowadzone, płodozmienne. Połowa gruntów ornych zdrenowana. Gorzelnia i browar. Budynki gospodarskie i dwór murowane. Służebności zamienione. Majątek cały z folw. Budy Kupięckie ma 1500 mr. reli ornej, 260 mr. łąk i 1500 lasu. Własność Antoniego Lubicz Szydłowskiego. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. z awulsem Wyrąb i Budy, z nomenklaturami Gębus i Zielona, miał r. 1866 rozległości mr. 2224: grunta orne i ogrody mr. 699, łąk mr. 93, pastwisk mr. 5, lasu mr. 1373, nieużytki i place mr. 44. Wś K. osad 76, z gruntem mr. 905. *Br. Ch.*

Kupilas, młyn do dóbr Murów, pow. opolski (Knie).

Kupimierz, wś, pow. opoczyński, gm. Stużno, par. Gowarczów (Łaski, Lib. ben. I, 695), od Opoczna 14 w.; gruntu mr. 497, dm. drew. 19, mk. 149; młyn wodny. W XV w. K. był dziedzictwem Jana Jaworskiego h. Janina. (Dług. I, 370). Por. *Korytków*.

Kupin, os. włośc., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Bochotnica.

Kupin, mko, nad rz. Smotryczem, pow. kamieniecki, par. Gródek, w pięknem położeniu, 1100 mk., w tej liczbie większa połowa żydów i 56 jednodworców. Jest tu okrąg polic., urząd gminny, do którego należy K., Jaromirka, Zawadynie, Serwatyńce, Wiszniowczyk, Zawadówka, Skipcze i Słobódka Skipecka; razem włościan 2829 dusz i 5267 dzies. ich ziemi; szkoła wiejska, jarmarków 36, sklepów 38, rzemieślników 10, duży młyn krupczatny na Smotryczu, który tworzy tu obszerny staw, cerkiew prawosł., przerobioną z klasztoru karmelitów, p. w. Ś. Trójcy; ma 1041 parafian i 36 dzies. ziemi. Włościańskiej ziemi 472 dzies., dworskiej 1017 dzies. Na cmentarzu kaplica katolicka. Kiedy K. założony i przez kogo, niewiadomo. Za Zygmunta III należał do Zamojskich. W 1637 r. Aleksander Zamojski sprzedał go Mikołajowi Herburtowi, kaszt. kamien. Oni tu założyli klasztor karmelitów; w czasie zaboru tureckiego, zakonnicy opuścili go; po zaborze wrócili i osiedli w drewnianym budynku. Zuzanna z Fulsztyna Herburtówna (córka Mikołaja i Anny z Żołkiewskich), wychodząc za Franciszka ze Żmigrodu Stadnickiego, wniosła mu Kupin, Krzemiennę i Łysowody. Wnuk ich Aleksander Stadnicki podkomorzy koronny wymurował prześliczny klasztor karmelicki w 1747 r. wykończony i upiększony przez Teresę ze Stadnickich Grabianczynę, starościnę liwską, która wniosła majętności Stadnickich w dom Grabianków, do których i dziś należy. Kościół i klasztor karmelitów skasowany i zabrany na cerkiew w 1832 r., a parafia przyłączona do Gródka. Do karmelitów kupińskich należało 20 dzies. ziemi, dziś należących do rządu. W okolicy Kupina jest kilka mogił niewiadomo z jakich czasów. Jest tu kamień wapienny i glina zdatna na garnki. K. odległy od Kamieńca wiorst 42, od Jarmoliniec w. 25, od Gródka w. 7.

Kupina, karczma na obszarze dworskim Semerówka, pow. jaworowski.

Kupinin 1.) wś i folw. nad rz. Ner, pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie (Łaski, Lib. ben. II, 441), odl. od Koła w. 21. Wś ma dm. 11, mk. 225; folw. dm. 7, mk. 74. W 1827 r. było tu 16 dm., 133 mk. W 1880 r. obszar

dworski miał być rozparcelowanym. Rozległość wynosiła mr. 617: grunta orne i ogrody mr. 396, łąk mr. 140, lasu mr. 50, nieużytki i place mr. 31, bud. mur. 8, z drzewa 14, płodozmian 7 i 8 polowy. Wś K. osad 28, z gruntem mr. 60. 2.) K. czyli *Zdrójka*, os. karcz., pow. kolski, gm. Karszew, par. Dąbie, odl. od Koła 21 w.; dm. 1, mk. 4.

Kupinina, ob. *Kupnina*.

Kupinio, ok. *Krasnowo*.

Kupińska Lewada, ob. *Lewada*.

Kupiowata 1.) wś, pow. kaniowski, par. prawosł. Martynówka, o 3 w. na zachód od tej wsi, ma 488 mk., 500 dzies. ziemi. 2.) K., wś, pow. lipowiecki, o 5 w. od Kniażyk, o 6 od Cybermanówki. Ma 778 mk., 1654 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1765. Własność Ułaszynów.

Kupjowacha, st. p. w pow. bohoduchowskim, gub. charkowskiej, o 9 w. od st. Huty dr. żel. sumskiej.

Kupirzyce, ob. *Kupisze*.

Kupischken al. *Woidballen* (niem.), dobra, pow. ragnecki, st. p. Wischwill.

Kupise, ob. *Kupisze*.

Kupiska, rz., wpada do Czarnej, dopływu Supraśli.

Kupiski *Stare* i **K.** *Nowe*, wś, pow. łomżyński, gm. Kupiski, par. Łomża; w 1876 posiadała 92 dworów, ludności 402 męż., w tej liczbie 24 żyd. Ogólnej przestrzeni gruntu ornego i łąk K. liczą 4409 mr.; włościanie posiadają 2209 mr., z tej liczby odchodzi 65 mr. nieużytków. Grunta dworskie składają się z folw. K., Mątwicy i gruntów na Łomżycy; oprócz gruntów ornych dwór posiada jeszcze 2032 mr. lasu i 373 mr. wycinków. Dobra kupiskie stanowiły uposażenie starosty łomżyńskiego, następnie zaliczone zostały do ekonomii nowogrodzkiej; w 1845 utworzono z nich, wraz z dobrami miastkowskiemi, majorat i oddano ks. Janowi Szachowskiemu. W skład dóbr wchodziły folwarki na Kupiskach, Mątwicy i Łomżycy i wsie czynszowe: Bożenica, Jednaczewo, K., część Łomżycy, Kraska i Szablak. Wś K. składa się z dwóch części; Nowych i Starych K. K. Stare na trakcie łomżyńsko-nowogrodzkim, w odległości 4 w. od Łomży, 41 dwor. Znajdowała się tu kiedyś rezydencya starosty łomżyńskiego; obecnie jeszcze pokazują miejsce zwane „pod Lipami“, gdzie stał jego dworzec. Wś bardzo dobrze zabudowana, dworskie zabudowania stoją na boku; znajdowała tu się kiedyś gorzelnia, przerobiona następnie na browar; browar w 1879 r. produkował na 6000 rs. K. Nowe, przy trakcie łomżyńsko nowogrodzkim, w odległości 5 w. od Łomży, o wiorstę od Starych K., 51 dwor. Powstały w czasie oczynszowania włościan z dóbr kupiskich. Pomiędzy Staremi i Nowemi K. znajduje się tak zwane „Góra Anielska“, dosyć wyniosłe wzgórze, o którem krąży mnóstwo podań pomiędzy ludem. Grunta na K. pagórkowate. W 1827 r. było tu w ogóle 64 dm. i 427 mk. Gm. K. należy do sądu gm. okr. V w Piątnicy. W skład gminy wchodzą: Mątwica, Szablak, Bożenica, Janowo, Jednaczewo, Nowe K., wś i folw., Stare K., wś i folw., Skowronki, Łomżyca, Kraska, Konarzyce, Giełczyn (wś i folw.), Podgórz, Łochynowo, Siemień (wś i folw.), Szur, Kwaśnina, Zawady, Stara Łomża (wś i folw.). Urząd gminny w Łomżycy. Ogólnej przestrzeni gm. K. posiada 21422 mr., z tych 3100 mr. łąk, po większej części nadnarwiańskich, lasu znajduje się 2152 mr. na K. i Zawadach; oprócz tego 3800 mr. wyrąbanego na Giełczynie. Dworów w 1876 było 565, mk. męż. 2067, z tej liczby 231 żyd. W 1879 r. ludność wynosiła 5012 dusz, w tej liczbie 2434 męż., 2578 kob. Kolonistów niemieckich znajduje się 83 dusz, z tych 40 męż.; posiadają ogółem 216 mr. i głównie koncentrują się we wsi Kraska; ludność żydowska dochodziła do 439 dusz; żydzi trudnią się po części rolnictwem, tak np. ludność osady Szur składa się wyłącznie z żydów, trudniących się rolnictwem i ogrodnictwem. Fabryczna działalność w obrębie gm. K. ogranicza się na cegielniach i 3-ch browarach; oprócz tego w 1879 r. znajdowało się 564 krosien, wyrabiających 5640 arszynów produktu obracanego na miejscowe potrzeby. *Lu. Krz.*

Kupiski, ob. *Cędry*.

Kupiszcze, wś, pow. owrucki, nad rz. Krewną, przyjmującą tu mały ruczaj z praw. brz.; o 12 kil. od mka Iskorościa na zachód odległa. Grunta składają się z gnejsu, i czasami zdarza się czerwony granit. *A. L. Br.*

Kupisze 1.) al. *Kupise*, wś nad Wisłą, pow. płocki, gm. Rębowo, par. Zakrzewo, odl. o 25 w. od Płocka, ma 13 dm., 158 mk., 643 mr. gruntu, 185 nieużytku. Dobra K. mają 2013 mr., w tem 446 mr. ornej ziemi. Należy do nich folw. Wójtostwo Podgórze z osadą karcz. i folw. Kupise z cegielnią. Kod. dypl. pol. II, 232, wspomina K. pod r. 1321 i p. n. *Kupirzyce*. 2.) K., pust., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowa, odl. od Sieradza w. 36 i pół.

Kupisze, w dok. *Cupischen*, *Kopischen*, pierwotnie *Zabielno*, wś, pow. jańsborski, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana. Roku 1471 Zygfryd Flach von Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje Trojanowi i Grzegorzowi Lorkowi, Janowi i Mikołajowi na prawie magdeb. tyle włók, ile ostrów Malestre zawiera między Kaliszkami (Hennitz), Drygałami, piłą w Wykowczykach i Giętczykami (Giętkie). R. 1539 mieszkają w K. sami Polacy. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 436.

Kupiszki, mko rząd. w pow. wiłkomierskim, nad rz. Kupą i Ławeną. Ma 143 dm.,

3200 mk., ożywiony handel lnem i zbożem. R. 1876 przez pożar zniszczone. Paraf. kościół katol. śś. Aniołów, 1791 wzniesiony z drzewa przez mieszkańców, a według Enc. Orgelb. fundowany 1616 przez Zygmunta III. R. 1636 Władysław IV fundusz jego powiększył. Parafia katol. dekan. uciańskiego: dusz 10752. Filie w Szymańcach, Aloizowie i Poławeńku; kaplica w Krejweniach. Jest w K. st. poczt., o 1 w. odl. od st. dr. żel. Sławianiszki, o $172^{1}/_{4}$ od Kowna, o $107^{3}/_{4}$ w. od Wiłkomierza. Jest też urząd gminny i policyjny. W okolicy grunt bardzo żyzny, czarnoziem. Pod miastem szańce zwane „tatarskiemi.“ Niegrodowe starostwo kupiskie w wojew. wileńskiem, pow. wiłkomierskim, składało się z miasta K. z obszernemi dobrami, przyległemi do rz. Ławeny. W wieku XVIII posiadali je Tyzenhauzowie, a w r. 1771 Czartoryski, kanclerz w. w. ks. litew., opłacając z niego kwarty złp. 7090, a hyberny złp. 3084. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775, stany rzpltej wyznaczyły oddzielną komisyą z trzech urzędników dla ostatecznego oznaczenia granic tego ststwa; uchwałą zaś sejmową z r. 1780 zabezpieczono Eleonorze ks. Czartoryskiej, kanclerzynie litewskiej, dożywocie z dochodów ststwa kupiskiego i pieniańskiego, tak za życie Adama ks. Czartoryskiego i małżonki jego Elżbiety z Flemingów, jak i w przypadku przeżycia onych.

Kupiszwola, ob. *Kupiczwola.*

Kupityczi (rus.), ob. *Kupiatycze.*

Kupka, wś, pow. storożyniecki, o 10 kil. od st. p. Czudin, ma cerkiew gr. nieunicką, 1624 mk., z tych 17 na obsz. dworskim.

Kupkermühle (niem.), ob. *Kuperny młyn.*

Kupkowszczyzna 1.) wś rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 35 w. od Święcian, 2 dm., 19 mk. katol. 2.) **K.**, zaśc. szlach., pow. święciański, 4 okr. adm., o 45 w. od Święcian, 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kupleminy, lesiste wzgórze w płn.-zach. stronie Horyńca, pow. cieszanowski.

Kuplenka, wś poleska w południowej stronie pow. borysowskiego, nad rz. Miered, przy drogach wiodących do Gibałdowicz i Bielawicz, ma osad 10. *Al. Jel.*

Kuplin, dwór i wś, pow. prużański, o 1 milę od Prużany, o 2 od Sielca; dawniej własność Buchowieckich, potem Moraczewskich, dziś rozdzielone przeszły we władanie Kajetana Kraszewskiego (Stary K. i Dołhe) i Korsaków.

Kupliska, wś w pow. sokólskim, gub. grodzieńskiej, o 23 w. od Sokółki, chat 70.

Kuplowica, hamernia żelaza i miedzi w Weldzirzu, pow. doliński.

Kupna 1.) (al. *Kupno*), wś w pow. przemyskim, 16 kil. na zach. od sądu powiatowego w Przemyślu, 3 kil. na płd. od urzędu poczt. w Krzywczy nad Sanem. Na płn. zach. leży Chyrzyna, na płn. Krzywcza nad Sanem, na płn. wsch. Reczpol, na wsch. Chołowice i Krzeczkowa, na zach. Huta Brzuska i Brzuska (obie w pow. dobromilskim). Wzdłuż granicy płn. wsch. płynie San od płn. zach. na płd. wsch. i zabiera w obrębie wsi kilka małych potoków, nastających w płd. stronie obszaru a płynących na płn. wsch. Wzdłuż granicy wsch. płynie na małej przestrzeni pot. Kopia (al. Kopija, ob.) od płd. na płn., poczem skręca na płn. wsch. i wchodzi do Chołowic, gdzie wpada do Sanu. W stronie płn. wsch., bliżej Sanu, leżą zabudowania wiejskie (228 m.). Na płd. zach. od nich wznosi się obszar do 430 m. i wyżej. Część tę zajmuje las kupieński (ob.). Własn. więk. (Adama ks. Sapiehy) ma roli or. 153, łąk i ogr. 7, pastw. 24, lasu 975 mr.; własn. mniej. roli or. 201, łąk i ogr. 31, pastw. 43, lasu 13 mr. Według spisu z r. 1880 było 298 mk. w gminie, 41 na obsz. dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Krzywczy nad Sanem, gr.-katol. w Chyrzynce. We wsi jest cerkiew. Za dawnych czasów zwała sie wieś także Kupienkiem. Dziedzicem jej był między innymi Stanisław Orzechowski. Tutaj mieszkając, napisał on dziełko „Diatriba contra Andr. Miękicium, tribunum ruthenum“ 1548 r. napisał on także listy do Jakóba Przyłuskiego i innych uczonych. (Ob. rkp. Siarczyńskiego, Bibl. Ossol. Nr. 1825). 2.) **K.**, ob. *Kupno. Lu. Dz.*

Kupnina (*Kupinina*), pow. kolneński, gm. Ragienice, par. Mały Płock.

Kupnino, ob. *Chludnie.*

Kupno, wś, pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. Radziki, odl. o 15 w. od Rypina, ma 8 dm., 68 mk., 62 mr. gruntu. Por. *Czarnia.*

Kupno 1.) wś w pow. kolbuszowskim, należy do parafii i urzędu poczt. w Kolbuszowy; ta długa, od zachodu ku wschodowi ciągnąca się wieś, przy drodze z Rzeszowa do Kolbuszowy, leży w piaszczystej równinie 246 m. npm. Wielkie sosnowe bory znajdują się w południowej stronie. Mieszkańców jest podług spisu ludności z 1881 r. 1420, podług szematyzmu duch. 1320 rzym.-katol. Pos. więk. Wład. hr. Reja ma 22 mr. obszaru; pos. mniej. 1508 roli, 276 łąk i ogr., 185 pastw. i 41 mr. lasu. Kasa pożyczkowa gminna posiada 622 zł. w. a. kapitału. K. graniczy na płn. z Kłapówką, na płd. z Porębami, na wsch. z Widełkami a na zach. z Bukowcem. 2.) **K.**, ob. *Kupna. Mac.*

Kupnowice Nowe i **Stare** (po rus. *Kupnowyczi*), wś w pow. rudeckim, 12 kil. na wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Rudkach. Na zach. leżą Kościelniki, Kropielniki i Wankowice, na płd. Błożew Dolna, Ostrów i Koniuszki Sieniawskie, na wsch. Szeptyce i Rozdziałowice, na płn. Mokrzany Wielkie (w pow.

mościskim). Wzdłuż granicy połnocnej płynie od płn. zach. na płd. wsch. Wiszenka, zwana w dalszym biegu Wisznią (dopływ Sanu). Płd. kończynę obszaru przepływa pot. Łączny również od płn. zach. na płd. wsch.; w środkowej części obszaru leżą dokoła cerkwi zabudowania K. Starych, a tuż na płd. zach. od nich osada niemiecka K. Nowe (Neu-Kupnowitz). We wsch. stronie obszaru wznosi się wzgórze Hruszka (al. Kupnowice) do 317 m. Własność mniej. ma roli or. 1573, łąk i ogr. 279, pastw. 113 mr. Według spisu z r. 1880 było w K. Nowych 243, w K. Starych 684 mk. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkunastu rzym.-katol. i ewang. w K. Nowych). Parafia rzym.-katol. w Rudkach, gr. kat. w miejscu, należy do dek. komarniańskiego a dyecezyi przemyskiej i ma filie w Rozdziałowicach i w Błożwi Dolnej. We wsi jest cerkiew, w K. Starych szkoła etat. 1-klas., a w K. Nowych szkoła ewangelicka. Za czasów polskich należała wieś do dóbr koronnych w ekon. samborskiej a ziemi przemyskiej. Był klucz kupnowski z folw. i wsiami: Kupnowice, Błożew, Mistkowice, Zarajsko z intratą (według inwentarza z r. 1768) 5290 złp. 26 gr. Po zaborze przyłączono ten klucz do Sambora. W lustracyi ekonomii samborskiej (Rkp. Ossolin. Nr. 1255, fol. 53) za czasów Jana III czytamy o kluczu kupnowskim: „Tego klucza zastaliśmy dzierżawcę Jmć. Pana Pienyczeyka, hospodara wojewodę mołdawskiego, któremu JKM. jako wygnańcowi, klucz ten miłościwie nadać raczył". Następuje potem opis dworu kupnowskiego; o wsi zaś Kupnowicach czytamy: „Wieś ma łanów 7 a więc ćwierci 28". „Maxym Horodyski i Roman Zygan, wyłączywszy sobie 4 ćwierci gromadzkiego gruntu na hajduka recenter obrócili i od wszelkich powinności się uwolnili. Co że jest przeciwko wyraźnemu prawu, które auctionem privatam piechoty wybranieckiej nie pozwala, ponieważ numerus hajduków według dawnych ordynacyj integer zostaje, te 4 ćwierci do gromadzkich gruntów przyłączamy i aby z nich takoweż powinności publiczne i prywatne, jako insi ludzie we wsi z gruntów swoich oddają, pełnili i oddawali, decydowaliśmy i exekucyą tegoż dworowi kupniowskiemu zleciliśmy. Ochraniając ubogich poddanych postanowiliśmy, aby, jeśli będą chcieli sami puste role zasiewać, tedy bliżsi będą do tego, niżeli obcy skąd inąd. Do klucza należą wsie: Rozdziałowice, Błożew, Szeptyce, Mistkowice i Zarajsko". Extrakt inwentarza ekon. samborskiej z r. 1760 (Rkp. Ossolin. Nr. 1632) podaje następujące ciekawe szczegóły: „Klucz kupnowski tworzą: dwór i folwark kupnowski, wieś Kupnowice, Błożew, Mistkowice, Rozdziałowice, Szeptyce i Zarajsko. Suma intraty tego klucza 5000 złp." K. były wsią dziedziczną, gdyż dzielnica Odrowążów w w. XV z Kupnowic się pisała. Jan III dał ją w posiadanie Petraozykowi, bojarowi wołoskiemu, który przed bitwą chocimską do wojsk polskich przeszedł (tak podaje Siarczyński, ob. rkp. Ossol. Nr. 1825, różniąc się od powyżej przytoczonego wyciągu z lustracyi odbytej za czasów Jana III). Na polach tutejszych, mianowicie w miejscu „Mogiłki", są ślady dawnego cmentarzyska, gdzie wyorywano niekiedy sprzęty kamienne i bronzowe, szczególnie po stronie wschodniej od Rozdziałowic i południowej od Błożwi. Na uwagę zasługują również nazwy pól: Lutomir, Turkowa dolina, Hajki (Gajki) i t. p. *Lu. Dz.*

Kupoj, niem. *Kaupe*, *Kauppa*, wś serbska na saskich Łużycach w pow. budyszyńskim. W r. 1875 dm. 17, mk. 114, w tem Serbów 98.

Kupony, folw., pow. bialski, gm. i par. Połoski. Ma 2 dm., 4 mk., 652 mr. ziemi. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K., od Chotyłowa w. 7, od rz. Bugu w. 10, rozległy mr. 681: grunta orne i ogrody mr. 294, łąk mr. 91, pastwisk mr. 52, lasu mr. 131, zarośli mr. 98, nieużytki i place mr. 15, bud. z drzewa 7. Wś K. osad 15, z gruntem mr. 285. *A. Pal.*

Kupowate, wś, pow. radomyski, o 3 w. od Opaczycz i Prypeci, na wyżynie, par. prawosł. Opaczycze, ma 220 mk., 1500 dzies. ziemi.

Kupowce, wś, pow. piński, 1 okr. polic., gm. Kożangródek, mk. 34, własność Szczytta.

Kupowo, folw., i *Kupowo Małe*, wś nad jez. t. n., pow. suwalski, gm. Andrzejowo, par. Lubowo, odl. 26 w. od Suwałk. W 1827 r. była to wś rząd., miała 22 dm. i 161 mk. Por. *Kadaryszki.*

Kupowo, jez. przy wsi t. n., pow. suwalski, ma brzeg wschodni wzgórzysty, zachodni niski, około 20 mr. obszaru; przepływa przez nie rzeka Szelmentka. *Br. Ch.*

Kupp (niem.), ob. *Kupy*.

Kuppen (niem.), wś, pow. morąski, st. p. Zalewo.

Kuppern (niem.) 1.) wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kallningken. 2.) K. al. *Matz-Praetz-Rudies*, wś w tymże pow., st. pocztowa Schakuhnen.

Kuppritz (niem.), ob. *Koprecy* (łuż.).

Kupre, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. 29 w. od Władysławowa, ma 20 dm., 142 mk.

Kuprelek, jez. w pow. suwalskim, w gm. Kadaryszki, ma 15 mr. obszaru.

Kupreliszki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. 14 w. od Wyłkowyszek. W 1827 r. wś rząd., 12 dm., 101 mk., obecnie 20 dm., 113 mk.

Kupreliszki wieś, pow. poniewieski, okr. polic. wobolnicki, o 64 w. od Poniewieża, 11 dm., 88 mk.. kościół (1859). Por. *Poniediele.*

Kuprianice, kol. szlach., nad rz. Bieliczanką, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 49 w. od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. (1866).

Kupianiszki 1.) folw. rząd., pow. wileński, 6 okr. adm., o 5 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk., z tego 6 prawosł., 5 katol. 2.) **K.**, wś rząd., pow. wileński, 6 okr. adm., o 8 w. od Wilna, 10 dm., 100 mk. katol. (1866).

Kuprino, ob. *Kupryno.*

Kuprowicze, wś włośc., pow. oszmiański, 3 okr. adm., od Oszmiany o w. 68, od Dziewieniszek w. 6, dm. 17, mk. prawosł. 111, katol. 28 (1866).

Kupry 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi, odl. 28 w. od Władysławowa. W 1827 r. wś rząd., 7 dm., 50 mk.; obecnie 11 dm., 89 mk. Por. *Kidule.* 2.) **K.**, wś, pow. maryampolski, gm Gudele, par. Skrawdzie, odl. 29 w. od Maryampola. W 1827 r. wś rząd., ma 9 dm., 91 mk., obecnie 29 dm., 239 mk.

Kupry 1.) wś rząd., nad jez. Ussą, pow. święciański, 2 okr. adm., o 25 w. od Święcian, 5 dm., 44 mk., z tego 41 katol., 3 żydów. 2.) **K.**, wś włośc., pow. lidzki, 2 okr. adm., o 47 w. od Lidy, 15 dm., 131 mk. (1866).

Kupry 1.) wś, pow. szawelski, gm. szawelska, 38 osad, 294 dzies. ziemi. 2.) **K.**, trzy chaty, pow. szawelski, w dobrach Birsiniany Górskiego. 3.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. łuknicka, 7 osad, 17 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kupry, wś pryw. w pow. poniewieskim, par. wobolnickiej, o 47 w. od Poniewieża, z kaplicą ś. Stanisława, wzniesioną 1746 r. z drzewa przez miejscowych włościan.

Kupryno, st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, na przestrzeni Witebsk-Smoleńsk, między Smoleńskiem a Hołynkami, o 21 w. od Smoleńska, tuż obok st. poczt. nowosielskiej.

Kupryńskie, jez. w pow. smoleńskim, 5 w. dł., pół do 1 w. szer., obfitujące w ryby i ptactwo dzikie; wypływa z niego na płd. rz. Katań, prawy dopływ Dniepru, a na północ rzeka Zgora.

Kupryszki, wś włośc., pow. rossieński, par. lidowiańska, ma 3 dm. *M. D. S.*

Kupryszki, folw. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 43 w. od Wilna, 1 dom, 10 mk. katol. (1866).

Kupście, okolica szlachecka, pow. rossieński, par. betygolska.

Kupsten (niem.), wś, pow. stołupiański, st. p. Trakieny.

Kupstienen (niem.), wś, pow. labiewski, st. p. Lauknen.

Kupstinnis (niem.), os. pod Wystrucią.

Kupstoty, wś, pow. rossieński, par. andrzejowska.

Kupstyny, wś, pow. rossieński, par. botocka.

Kupszau (niem.), folw, pow. fyszhuski, st. p. Grünhoff.

Kupul, potok górski, wytryska w obr. Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim, w Karpatach wschodnich, płynie na płd. zachód i na polanicy Czemegowskiej uchodzi z praw. brz. do Prutca. Długość biegu niemal 5 kil.

Kupy, niem. *Kupp*, wś, pow. opolski, par. Wielki Dobrzyń, przy szosie z Opola do Pokoju. Składała się dawniej z 3-ch części: Stare K. z hutą szklaną i Nowe K. z Małemi K.; od 1861 jedna gmina. Nowe K. powstały 1781 r. jako kolonia z 8 domków (Achteck) koło zamku książęcego i ludność ich, ewangelicka, ma tu kościół paraf. W gminie jest 78 bud., 86 dm., 886 mk., w tem 232 ewang., 22 izr., młyn na strudze Bryniccy, nadleśnictwo królewskie, dwie szkoły. *F. S.*

Kur, *Kurek, Kuran, Kurosz, Kurzel, Kurzak*, rozmaite formy dawnego przezwiska, dały początek nazwom: *Kury, Kurki, Kurowo, Kuroszów, Kurzelów* i t. p.

Kur 1.) mała rzeczka w pow. błońskim, ma początek niedaleko wsi Żabia Wola, płynie przez wieś Chlewnię, miasto Grodzisk i pod wsią Tłuste wpada do Rokitnicy. Długa mil 2 i pół. 2.) **K.**, ob. *Mrowa.*

Kura, wś, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Sapieżyszki, odl. 50 w. od Władysławowa. W 1827 r. 13 dm., 155 mk.; obecnie 53 dm., 525 mk.

Kura, rz., dopływ rz. Wiady, która z lewej strony wpada do Wielikiej.

Kuracz, młyn, pow. średzki, 2 dm., 29 mk.; należy do gm. i olędrów: Jerzyn.

Kuracz, młyn wodny, wymieniony w przywileju lokacyjnym wielkopolskiego m. Kłecka, dziś nieistniejący.

Kuracze łozy al. *Kurzęce łozy*, wś, pow. bałcki, gm. Tryduby, par. Krzywe Jezioro; ma 165 dm., 1080 mk., 1325 dzies. ziemi włośc., 1397 dzies. dworskiej. Należała do Zamojskich, Koniecpolskich, Lubomirskich, do klucza sawrańskiego. Dochód z niej w końcu XVIII w. 1776 złp. Następnie do dóbr skarbowych, obecnie do Podhorskiego. *Dr. M.*

Kuraczyno, zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 36 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 1 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kuradów, wś, pow. piński, 3 okr. polic., gm. Lemieszewicze, mk. 27, ziemi 1142 dzies. Własność Ordy. *Ks. M.*

Kuraenc, ob. *Koronowo*, pow. wschowski.

Kuraliszki, wś rząd., pow. trocki, 2 dm., 13 mk. katol. (1866).

Kurań, lewy dopływ Dniepru, wprost Trypola.

Kurańka, ob. *Kuryńka.*

Kurany, dwa folwarki, pow. wiłkomierski, par. Wiłkomierz, okr. polic. Widziszki, leżą na

dwu przeciwległych brzegach jez. Kurany. Jeden, włók 13, należy do Kozakowskich, drugi, włók 14, do Jawgiellów. R. 1684, grudnia 22, wprowadzenie we władanie Wojszkun i Kuran Jakubowej z Orłowskich Białłozorowej.

Kurany, jez. w pow. wiłkomierskim, w obrębie Jawgiella. Z niego bierze początek rz. Promuszna, dopływ Muszy. *J. D.*

Kurasz, wś w pow. rowieńskim, na płn. Równego o 50 w., na lewym brzegu Horynia, a na płd. Stepania o w. 5. Dotąd są ogromne wały w ruinie. Starożytne miasto tego nazwiska było podobno stolicą Dulebów. Zygmunt Stary nadał K. z przyległościami Konstantemu Iwanowiczowi ks. Ostrogskiemu, hetmanowi w. w. ks. litew., za jego zasługi w ojczyźnie, jak to świadczy przywilej w ruskim języku pisany z pieczęcią przewiesistą 1520 r. K. należał do klucza stepańskiego. Ostatni ordynat ostrogski ks. Janusz Sanguszko, marszałek nadw. w. ks. litew., rozdarowując w Kolbuszowie 1753 r. dobra ordynacyi ostrogskiej rozmaitym magnatom, klucz stepański wraz ze wsią K. darował ks. Józefowi Lubomirskiemu, podstolemu w. ks. lit., i tu w spisie majętności wieś Kurasz nazwana Korosz; od Lubomirskich ta majętność przeszła w dom Kaszowskich, w których ręku i dotąd zostaje. Obecnie jest to niewielka wioska poleska, położona na górze; przy wałach jeszcze dobywają kamienie świadczące że była omurowaną; wieśniacy często także znajdują rozmaite srebrne monety; w około wsi pola orne, które wszędzie końcami dotykają lasu; cerkiew prawosławna i kaplica katol. parafii Bereźnica, dek. łuckiego. Grunt krzemionkowaty, pszenicy tu nie sieją, tylko żyto, a najwięcej owsa. Do wsi Ponory, Choniakowa, Majkowa, Dołżka, Żawrowa, Hłuboczka, Ułaszanówki, Hołowel, Lisiczego, Milatyna i Sadek, w ostrogskim powiecie położonych, należy las, mianujący się „Kurasz"; dla czego mu dano takie miano, niewiadomo. Jeżeli rzeczywiście miasto (dziś wieś Kurasz) w dawnych wiekach było stołecznem miastem, a lasy, okalające to miasto, były w jednym i nieprzerwanym pasmie z lasami o których mowa, zatem od głównego miasta lasy przybrały miano. W lesie Kuraszu w części należącej do wsi Żawrowa, na równem miejscu, dotąd egzystuje „horodyszcze"; ma ono potrójne wały dobrze dotąd zachowane, usypane w czworobok, wysokości do 3-ch sążni; we środku pierwszego wału przestrzeń 15 kwadratowych sążni, po za temi wałami na przestrzeni 4 sążni szer., są takiejże wysokości drugie wały, a między pierwszym i ostatnim płynie woda; za drugiemi wałami na przestrzeni 200 kroków jeszcze są wały, ale niższe od dwóch pierwszych, bo tylko mają wysokości 3 łokcie. Na pierwszych wałach rosną olbrzymie dęby, u których, gdy w 1852 r. jeden był zrąbany, naliczono słojów 982. W 1868 r. geolog Ossowski, robił i tu poszukiwania i znalazł rozmaite czerepy z garnków lub misek i nóż dość wielki na kształt sierpa zakrzywiony, bez nacięć na ostrzu, jakie bywają na sierpach.

Kurasze, wś gminy mikołajewskiej, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 14 w. od Dzisny, 4 dm., 32 mk. prawosł. (1866).

Kuraszków, wś i folw., pow. opoczyński, gm. Stużno, par. Petrykozy (Łaski, Lib. ben. I, 597, 710); odl. 10 w. od Opoczna, ma 1102 mr. ziemi dwor., 536 mr. włośc., 36 dm., 263 mk. W 1827 r. 22 dm., 168 mk.

Kuraszowce, wś, pow. mohylowski, gm. Kotiużany, par. Snitków, ma 182 dm., 962 mk., 870 dzies. ziemi włośc., 774 dzies. dworskiej, (własność Buckich). Cerkiew pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P. ma 1084 parafian i 69 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Kuraszowski wierch, góra i szczyt w północnych odnogach Mugóry spiskiej, na Spiżu (Węg.), między potokami Łapszanką (od zach.) a Hotarnym pot. (od wschodu), pod 49° 22' płn. sz. a 37° 52' wsch. dłg. g. Góra lesista. Wznosi się 1040 m. npm. *Br. G.*

Kuratułeć, potok górski, wytryska w Karpatach wschodnich, w obr. gm. Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim, płynie leśnym parowem na południowy zachód i po 3 kil. biegu uchodzi z praw. brzegu do Prutca. *Br. G.*

Kurawa, wś, pow. berdyczowski, o 2 w. od Kotiużyniec, nad dopływem Desny. Ma 874 mk., 2113 dzies. ziemi, cerkiew z r. 1848. Własność Zaleskich.

Kurba, sioło, pow. i gub. jarosławska, st. p. boczna, o 15 w. od st. Koźmodemjańskiej drogi żel. mosk.-jarosławskiej.

Kurben (niem.), folw. dóbr Dondangen, pow. windawski w Kurlandyi; po łot. Kurbesmujża.

Kurbatowszczyzna, pow. wyłkowski, gm. i par. Wisztyniec. Pominięta w spisie urzęd. (Pam. Kn. gub. suwal. 1878 r.).

Kurcew 1.) dok. *Kurczewo* (Łaski, Lib. ben. II, 28), wś, pow. pleszewski; 17 dm., 139 mk.; 10 ewang., 129 katol.; 68 analf. Poczta, tel. i st. kolei żel. w Kotlinie o 4 kil. 2.) K., dom. tamże, 1442 mr. rozl., 9 dm., 110 mk.; wszyscy katol.; 51 analf. Własność Aleksego Zielonackiego. *M. St.*

Kurcieniszki, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. 46 w. od Kalwaryi, ma 11 dm., 43 mk.

Kurcino, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 77 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Porpliszcze, 4 dm., 16 mk. (1866).

Kurciszki, zaśc. rząd. nad pot. Komajką, pow. święciański, 3 okr. adm., o 42 w. od Święcian, 3 dm., 30 mk. katol. (1866).

Kurcmujża, ob. *Łaukiessa.*

Kurcwałd, ob. *Kurzwald* (niem.).
Kurcz, ob. *Kurcze.*
Kurczątka al. *Miechy*, niem. *Mniechen*, dok. *Kursundtken*, wś, pow. lecki, st. p. Milki, na pruskich Mazurach, zdawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1508 Jakób Reiff, zwany Walter, wójt lecki, podaje do wiadomości, że Jakób z Kurczątek nabył 15 włók w K. od burgrabiego Jerzego Wolfa. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 491. *Kś. F.*
Kurcząt ki, niem. *Kurzontken*, w dok. *Kurzuntken*, wś, pow. jańsborski, st. p. W. Różyńsko, na pruskich Mazurach, oddawna przez ludność polską zamieszkana. R. 1473 Zygfryd Flach von Schwarzburg, komtur baldzki, nadaje Trojanowi 30 włók z 2 służbami w Dąbrowie rożyńskiej między jeziorami Tobołką a Rogalą. R. 1539 mieszkają w K. sami Polacy. Ob. Kętrz.: Ludność polska, str. 435. *Kś. F.*
Kurcze, pow. sokołowski, gm. Olszew, par. Kossów. Pominięta w spisie urzęd. (Pam. Kn gub. siedl. 1877 r.).
Kurcze, zaśc. szlach., pow. święciański, 4 okr. adm., o 71 w. od Święcian, 1 dm., 18 mk. katol. (1866).
Kurcze, niem. *Kurcz*, włośc. wś, pow. chojnicki, obszaru mórg 908, bud. 152, dm 52, katol. 187, ewan. 7. Parafia i poczta Czersk, szkoła w miejscu. K. należały do dóbr stwa tucholskiego. R. 1664 pustkowianie tutejsi dawali czynszu fl. 14; nadto odbywali kolejno straż w barci czyli puszczy czerskiej. *Kś. F.*
Kurczewko, kol., pow. gnieźnieński, 12 dm., 95 mk., 42 ewang., 53 katol.; 38 analf. Najbliższa poczta w Powidzu; tel. i st. kolei żel. w Trzemesznie (Tremessen).
Kurczewo, ob. *Kurcew.*
Kurczów, ob. *Kurtsch* (niem.).
Kurczowa-wieś, wś i folw., pow. grójecki, gm. i par. Jasieniec. W 1827 r. 12 dm., 71 mk. Folw. K. (z wsiami K., Czachów, Czachówek i Bronisławów) rozległy mr. 333: grunta orne i ogrody mr. 319, nieużytki i place mr. 14, bud. mur. 1, z drzewa 13, płodozmian 4, 5 i 12-polowy. Wś K. os. 11, z grun. mr. 11; wś Czachów os. 26, z grun. mr. 109; wś Czachówek os. 16, z grun. mr. 216; wś Bronisławów os. 23, z grun. 265.
Kurczowce, wś w gm. włośc. Zabłocie, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 38, od Wasiliszek w. 17, dm. 14, mk. 141 rzym.-katol. (1866).
Kurczyce, dawniej *Sokół*, wś, pow. nowogradwołyński, gm. horodnicka, włościan dusz 232, ziemi włośc. 1080 dzies., leży przy ujściu rzeczki Ceremu do Słuczy. Dobra kurczyckie z wsiami: K., Chodorki, Osowa, Prosika, Zarównia, Cwila, Cwilka, Tajki i osadami: Karpiłówka, Majdan, Józefówka, Lipnia i Huta z ogólną przestrzenią dwors. ziemi 7682 dzies. w 1589 r., aktem w łuckich ziemskich księgach z d. 13 stycznia przez ks. Joachima syna Bohdana Koreckiego, odstąpione zamianą na inne dobra w wojew. kijowskiem Romanowi i żonie jego z Jałowickich Hojskim; po bezdzietnem zejściu ze świata syna Romana Hawryła Hojskiego, siostra jego Regina, małżonka Mikołaja ks. na Hoszczy Sołomereckiego, dobra sokolskie (kurczyckie) zapisuje aktem sporządzonym w księgach grodzkich łuckich d. 26 września 1640 r. jednej z córek swoich Domiceli, żonie Mikołaja ks. Swiatopełk Czetwertyńskiego. Następnie całe dobra kurczyckie, oprócz Cwilki procesem przegranej zwiahelskim książętom Lubomirskim, przechodzą na Kossakowskich, z których Magdalena, poślubiona drohickiemu podkomorzemu Kuczyńskiemu, wnosi te dobra do domu Kuczyńskich, z których jedna córka warszawskiego gubernialnego marszałka Józefa, zamężna hr. Mecińska, obecnie włada niemi. W majątku są dwa tartaki, dwa większe młyny, huta i trzy smolarnie o 12 kotłach. *L. R.*
Kurczyk, wś i folw., pow. zasławski, należy do klucza sławuckiego.
Kurczyno, wś włośc. nad rzeką Serwecz, pow. wilejski, o 47 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 17 dm., 118 mk. (1866).
Kurdelówka, mylnie, ob. *Kordylówka.*
Kurdium (?), os. włośc., pow. kozienicki, gm. i par. Jedlnia, od Kozienic 15 w., gruntu mr. 10.
Kurdwanów, właściwie *Kurdybanów* 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Kozłów Biskupi, par. Kurdwanów, o 12 w. od Sochaczewa, o 24 od Łowicza. W 1827 r. 34 dm., 170 mk. Jest tu kościół paraf. drewniany, erygowany wraz z parafią w 1612 r. przez Mikołaja Kurdwanowskiego. Par. K. dek. sochaczewski: 604 dusz. Folw. K. z wsiami: K., Gradówek i Glinki, rozległy mr. 1175: grunta orne i ogrody mr. 840, łąk mr. 119, pastwisk mr. 6, lasu mr. 180, nieużytki i place mr. 30, bud. mur. 12, z drzewa 12, płodozmian 7 i 9-polowy. Wś K. os. 22, z grun. mr. 228; wś Gradówek os. 6, z grun. mr. 76; wś Glinki os. 11, z grun. mr. 159. 2.) **K.**, wś włośc., pow. radomski, gm. Wielogóra, par. Radom; od Radomia 4 w.; gruntu mr. 47; 7 dm., 106 mk. Por. *Klwatka.*
Kurdwanów *Górny* i *Dolny*, dwie wsie w pow. wielickim, par. we Wróblowicach; leżą w okolicy pagórkowatej, 8.6 kil. na płd. od Wieliczki. K. Dolny ma 256 a górny 147 mk. rzym.-katol. Obszar posiadł. większych w obu wioskach wynosi 398 mr. roli; mniej. pos. 187 mr. roli w ogóle. Właścicielem obszaru więk. pos. w K. Dolnym jest p. Fr. Biberstein-Starowiejski, w K. Górnym był Józef Szujski. Jestto stara osada, bo w r. 1255 przyznał Bolesław V-ty dziesięcinę z tej wsi klasztorowi w Szczy-

rzycu (Kod. Małop., 43). K. graniczy na wsch. z Jugowicami, na płn. z Łagiewnikami, Wolą Duchacką i Piaskami Wielkiemi a na płd. z Rakowicami czyli Siarczaną Górą. *Mac.*

Kurdwanów, wś w par. u św. Jakóba na Kazimierzu, wymienia Długosz (Lib. ben. I, 240 i III, 440).

Kurdwanówka, wś, pow. buczacki, par. gr.-katol. Petlikowce Wielkie, o 5.5 kil. od st. p. Osowce, 361 mk. w gminie, 18 na obszarze dworskim.

Kurdy, zaśc. włośc., nad rz. Miadziolicą, pow. wilejski, o 73 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Gruzdowo, 2 dm., 14 mk. katol. (1866).

Kurdybanów, ob. *Kurdwanów.*

Kurdybanowska Wólka, pow. grójecki, gm. Błędów, par. Wilków.

Kurdylówka, ob. *Kordylówka.*

Kurdymokszty, folw., pow. sejneński, gm. Swięto-Jeziory, par. Łoździeje, odl. 27 w. od Sejn, ma 3 dm., 16 mk. Por. *Gębaszyn*, Folw. K. (z wsiami: Wersztominy-Kurdymokszty, Kamionki, Budy i Komisarówka) rozległy mr. 278: grunta orne i ogrody mr. 126, łąk mr. 123, pastwisk mr. 19, nieużytki i place mr. 10, bud. mur. 2, z drzewa 8, płodozmian 4-polowy, pokłady torfu. Wś Wersztominy-K. os. 25, z grun. mr. 645; wś Kamionki os. 4, z grun. mr. 205; wś Budy os. 7, z grun. mr. 48; wś Komisarówka os. 32, z grun. mr. 106.

Kurdymowo, wś i b. stacya pocztowa przy starej drodze ze Smoleńska do Moskwy, o 20 w. od Smoleńska.

Kurdziejów, wś w pow. horyhoreckim, kaplica katolicka parafii faszczowskiej.

Kurdzieki 1.) wś, pow. wilejski, o 77 w. od m. Wilejki, 3 okr. adm., gm. Sitce, 10 dm., 66 mk. 2.) **K.**, wś, tamże, 12 dm., 81 mk. (1866).

Kurdziuki, wś w gm. włośc. Zabłocie, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy w. 34, od Wasiliszek 16, dm. 8, mk. 83 (1866).

Kureczków, jezioro w obrębie dóbr Dratów (ob.).

Kurejewka, wś włośc., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. W 1827 r. 8 dm., 51 mk.

Kurejszyki, wś, pow. wiłkomierski, par. wiżuńska, uwłaszczona z dóbr Wiżun, włók 5.

Kurejwa al. *Korejwa*, wś szlach. i włośc., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. Ma 1597 mr. W 1827 r. 13 dm., 79 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. i Cyprki rozległy mr. 1374: grunta orne i ogrody mr. 639, łąk mr. 300, pastwisk mr. 50, lasu mr. 312, nieużytki i place mr. 62, bud mur. 11, z drzewa 8. Dobra te w r. 1876 oddzielone od dóbr Rydzewo-Czarny-las.

Kurek 1.) pust. i os. karcz., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza w. 20. Por. *Jasionna.* 2.) **K.**, ob. *Klonowiec-Kurek.*

Kuren (niem.), ob. *Kuronowie* i *Kurlandya.*

Kureń, wś nad rz. Borzną, pow. konotopski, gub. czernihowskiej.

Kurencya, folw. pryw., nad Drwęcą, pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Dulsk, 1 dm., 7 mk., 21 mr. gruntu (13 mr. ornego). R. 1789 karczma do dóbr Dulsk.

Kureniówka, *Koreniówka*, pdm. Kijowa.

Kurenne (niem.), ob. *Koronowo.*

Kuresiowszczyzna, ob. *Nowickie.*

Kurewicze, wś w pow. nowogródzkim, gm. niehniewickiej, przy drodze wiodącej z Klukowicz do Dobropola, w miejscowości wzgórkowatej lecz urodzajnej położona, ma osad 17.

Kurhan, mały zaśc. w pow. ihumeńskim, niedaleko okolicy Kliniki, w 2 okr. polic. smiłowickim, przy drodze wiodącej do Smolewicz w Borysowskie, ma osadę jednę; w pobliżu znajdują się przedhistoryczne kurhany i okopiska. *Al. Jelski.*

Kurhanki, ob. *Kijowiec.*

Kurhanki, urocz., ob. *Hornostajpol*, III, 131.

Kurhanskaja, st. p. w pow. siewskim, gub. orłowskiej, między stacyami Siewsk i Głuchów.

Kurhany 1.) wś włośc., pow. wileński, 5 okr. adm., gm. Szumsk, o 30 w. od Wilna, 15 dm., 105 mk. katol. 2.) **K.**, folw. szlach., pow. wileński, 5 okr. adm., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. żydów. 3.) **K.**, folw. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 15 w. od Oszmiany, 1 dm., 12 mk. katol. (1866).

Kurhany 1.) zaśc. w pow. mińskim, o milę na południe od mka Samochwałowicz, ma osad 10. 2.) **K.**, wś, pow. bobrujski, gm. lubonicka, nad rzeczką wpadającą do Lubońki, o 2 w. na wschód od mka Lubonicz, ma osad 11, grunta piaszczyste. W okolicy dużo mogił przedhistorycznych. *Al. Jel.*

Kurhany, wś w pow. mozyrskim, nad rz. Uborć.

Kurhany, wś, pow. ostrogski, na wsch. od Ostroga o 6 w., nad samym Horyniem położona; okolona lasami; wschodnia tylko strona po za Horyniem odkryta i tu są szerokie błonia na nizinie. Należała do ks. Ostrogskich i w dziale 1602 r. jest wspomniana. Podanie o założeniu jej takie. Była w lesie tak zwanym „wielbowieńskim“ wieś, w której mieszkali kmiecie; jednej nocy Tatarzy napadli i wyrznęli wszystkich mieszkańców, tylko dwie rodziny uratowały się ucieczką i skryły się w jarach i gęstych zaroślach. Jedna rodzina miała syna i córkę, toż samo i druga. Gdy już Tatarzy umknęli, ukryte obie rodziny wieśniacze powróciły; jedna osiadła tu gdzie jest wieś Kurhany, a druga od pierwszej o 3 w. gdzie są Mohylany i od tych osad wsie się rozszerzyły: jedna od kurhanów nazwana Kur-

hanami, druga od mogił— Mohylanami. Że tu musiała być wielka bitwa i krwawa, świadczą gęste mogiły, zaczynające się od wsi Wielbowne, a kończące się za Mohylanami pod wsią Moszczanicą. O tej bitwie lud wiejski śpiewa pieśni na pochwałę ks. Konstantego. Od ks. Ostrogskich ta majętność przeszła do ks. Jabłonowskich, a przed paru laty nabyła ją pani Antropow. Należy do 1 okr., gm. Sijańce, parafia do Wielbownego; gorzelnia, stawek a na nim młyn o 2 ch kamieniach. *Z. Róż.*

Kurie, ob. *Kuryje.*

Kurima, mko w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol., par. bożnica; urodzajna gleba, łąki, lasy, handel płótnem, jarmarki; 1410 mk.

Kurimjan, po niem. *Kirn*, wś w hr. spiskiem (Węg.), kościół katol. filial., 188 mk. *H. M.*

Kurimka, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół filial. gr.-katol., lasy, 517 mk. *H. M.*

Kurische Nehrung (niem.), ob. *Kurońska mierzeja.*

Kurische Niederung (niem.), ob. *Kurońskie niziny.*

Kurische Koenige (niem.), ob. *Kurlandya.*

Kurisches Haff (niem.), ob. *Kurońska zatoka.*

Kurisch-Koenigen-Dorf (niem.), wś, pow. i par. Kuldyga; por. *Kurlandya.*

Kurji, część Radruża, pow. Rawa Ruska.

Kurka, karczma na obszarze dworskim Suszno, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Kurka, pot., dopływ Olszówki (ob.).

Kurkau (niem.), ob. *Kurkowo.*

Kurken (niem.), wś, pow. ostródzki, ob. *Kurki.*

Kurkenfeld (niem.), ob. *Kurkowo.*

Kurki 1.) wś włośc. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, od Kozienic 27 w.; gruntu mr. 168, dm. 10, mk. 180; wiatrak. W 1827 r. 9 dm., 60 mk. 2.) **K.**-*Tańskie*, wś, pow. przasnyski, gmina i parafia Dzierzgowo, odl. o 28 w. od Przasnysza, 5 dm., 60 mk., 124 mr. gruntu, 4 nieuż. 3.) **K.**, wś szlach., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadno. W 1827 r. 10 dm., 61 mk., wś rząd. 4.) **K.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo. W 1827 r. 13 dm., 79 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. i wś K.-Różyńsko, od Grajewa w. 7, od północy graniczy z Prusami, rozległy mr. 320: grunta orne i ogrody mr. 119, łąk mr. 60, pastwisk mr. 9, lasu mr. 100, zarośli mr. 19, nieużytki i place mr. 13, bud. z drzewa 14; pokłady torfu. Wś Kurki-Różyńsko osad 5, z gruntem mr. 12. *Br. Ch.*

Kurki, ob. *Czaplice.*

Kurki, wś rząd., pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 31, od Wasiliszek w. 33, dm. 8, mk. 69 katol. (1866).

Kurki, folw., pow. wągrowiecki; 1 dm., 10 mk., należy do dom. Przysieki.

Kurki 1.) niem. *Kurken*, w dok. *Ludwigsmühle*, wś, pow. olsztyński, na polskiej Warmii, między Biskupcem a Wartemborkiem, nad jez. Dadaj, przy granicy pow. reszelskiego. Oddawna własność warmińskich biskupów. R. 1346 wystawiony przywilej na młyn Ludwikowi, od którego ta posiadłość miała przyjąć (ale nie przyjęła) nazwę Ludwigsmühle za rocznym czynszem 1 m. R. 1486 biskup Mikołaj wykupiwszy K. darował je na własność kolegiacie w Dobrem mieście (Gutstadt). Po okupacyi rząd pruski zabrał tę wieś i wydał na własność prywatną. 2.) **K.**, w dok. *Korke*, *Kurkow*, wś, pow. dawniejszy olsztynkowski na pruskich Mazurach, istniała r. 1411. Roku 1599 mieszkali tu Niemcy i niektórzy Polacy. Czyt. Kętrz.: Ludność polska. 3.) **K.**, niem. *Kurken*, wś kościelna, pow. ostródzki, przy granicy pow. olsztyńskiego i niborskiego, o 15 kil. od Olsztynka nad Łyną, w pagórkowatej, piaszczystej i lesistej okolicy; w półkole ze wschodu na zachód otoczona jeziorami Zarąg, Kernoz i Swięte, w którym znajduje się mała wyżyna, niegdyś bożkowi Kurko poświęcona, skąd później nazwa miejscowości. Mieszkańców 203, przeważnie ewang., wyłącznie po polsku mówiących. Rodzą się tu tylko kartofle i gryka, na kaszę tu przerabiana. Łowione w jeziorach raki wysyłają do Berlina. Jest we wsi agentura pocztowa i kościół ewang., od 1855 parafia, dawniej filia do Zalesia. *Ks. F.*

Kurkiewicze, folw. w pow. mińskim, własność Pawluciów, ma obszaru około 8 włók.

Kurkiewicze, ob. *Kurkowicze.*

Kurkin, *Kurkino*, wś, pow. wieliski, własność Wroczyńskich, 167 dzies. ziemi dworskiej. Kaplica katol. parafii Wieliż, wzniesiona 1861 r. ze składek. *M. K.*

Kurkiszki, straż przy kolei, pow. trocki, 2 okr. adm., 38 w. od Trok, 1 dom, 3 mk. katol. (1866).

Kurkle, mko w pow. wiłkomierskim, nad rz. Kurklą, o 28 w. od Wiłkomierza, przy szosie petersburskiej, ma zarząd gminny. W pobliżu nad Wieryntą dwór pryw. t. n. Niegdyś dziedzictwo Platerów, potem Giedrojciów, Grotkowskiego, Kamińskiego, Bystramów, obszaru włók 65. W pobliżu leżą tu folwarki: Mikulicza włók 10, Siosickich włók 16 i Pawłowskich (niegdyś Kuczewskich) wł. 78. W mku paraf. kościół katol. ś. Jerzego, 1700 r. z drzewa wzniesiony przez hr. Zawiszę. Parafia katolicka dekan. uciańskiego, dusz 4487. Kaplice w K. (2) i w Powieryńcach. Niegdyś był w m. K. zbór kalwiński i szkoła. Starostwo niegrodowe kurklewskie, w wojew. wileńskiem, pow. wiłkomierskim, wedle metryk litews. i przywileju Zygmunta Augusta z d. 4 października r. 1546, składało się z dóbr i miasteczka Kurklewa i wsi Rymiatowszczyzna, Moniatow-

szczyzna, Spitowszczyzna i Sibitowszczyzna, oraz z wsi oderwanych od starostwa onikszciańskiego: Żodejki, Zborowszczyzna, Ropały i Tejkiszki. W r. 1771 posiadał je Wereszczyński, opłacając kwarty w ilości złp. 929 gr. 2, a hyberny złp. 516.

Kurkle, wś, pow. szawelski, gm. radźwiliska, 29 osad, 70 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kurkliszki, wś, pow. trocki, 1 okr. adm., na płd.-wsch. od mka Jewje, nied. jezior Baka i Siemiut, o 10 w. od Trok, miała 1866 r. 17 dm., 156 mk. R. 1592 d. 3 paźdz. Aleksander Siemaszko wydaje synowi swemu Mikołajowi prawo darowne na K. W r. 1598 d. 31 grud. Bohdan Maciejewicz Ogiński podkomorzy trocki, nabyte od Mikołaja Siemaszki K. sprzedaje Jerzemu Radoszyńskiemu za 600 kóp groszy litewskich; 1600 r. d. 25 paźdz. Radoszyński sprzedaje je Tymofejowi Bace i żonie jego Helenie z Radoszyńskich; w r. 1639 d. 12 lipca Andrzej Tymofejewicz Baka sprzedaje K. Samuelowi Ogińskiemu ciwunowi trockiemu za 4000 kóp groszy; 1688 r. 1 paźdz. Marcyan Ogiński testamentem leguje K. dominikanom trockim. R. 1776 d. 28 maja Franciszek de Raës sędzia grodzki trocki otrzymuje od króla Stanisława Augusta przywilej juris caduci na K. Stąd proces de Raësa z dominikanami, którzy praw swoich na K. Ogińskim ustąpili. Proces zakończył się ugodą r. 1779 d. 30 grud. Ogińska zrzekła się K. na rzecz de Raësa, który wydanym 1781 r. d. 15 stycznia dokumentem zobowiązał się dominikanom trockim wypłacić 16000 zł. R. 1799 dobra K. posagowe De Räessówny Racheli Römerowej Michałowej, marsz. gub. wileńs. Nabył je potem Kotłubaj Edward i w 1860 roku sprzedał generałowi Stołypinowi. *K. R.*

Kurkocin, niem. od r. 1863 *Wimsdorf*, u Zarańskiego mylnie *Kirchdorf*, wś włośc. kościelna, pow. brodnicki, pół mili od bitego traktu brodnicko-toruńskiego, 1 ½ mili od Wąbrzeźna, przy granicy pow. chełmińskiego. Obszaru liczy mr. 3668, bud. 114, dm. 55, katol. 355, ew. 80. W miejscu jest filia katol. do parafii w Radowiskach, dekanatu golubskiego, szkoła. Poczta Wrock. Pierwszy dokument lokacyjny znany jest z r. 1317, wydany przez komtura kowalewskiego Hermana. Jest tu cegielnia.

Kurkow (dok.), ob. *Kurki.*

Kurkowicze albo *Kurkiewicze*, wś w gub. mińskiej, pow. mińskim, w gm. samochwałowickiej, o wiorst parę od miasteczka Samochwałowicz położona, ma osad 21. *Al. Jel.*

Kurkowicze, wś, pow. starodubski gub. czernihowskiej, nad rz. Wyryą, 2200 mk.

Kurkówko, niem. *Kurkowken*, folw., pow gierdawski, st. p. Nordenburg.

Kurkowo, wś szlach., pow. kolneński, gm. Kubra, par. Romany. W 1827 r. wś rząd., 19 dm., 113 mk.

Kurkowo, dwór szlach., pow. święciański, par. Komaje, własność Kurkowskiego; 3 okr. adm., o 35 w. od Święcian, 1 dm., 11 mk. katol. (1866). Por. *Komaje.*

Kurkowo 1.) w dok. *Kurkaw*, niem. *Kurkau*, wś, pow. niborski, dawniejszy działdowski, na pruskich Mazurach, nad Działdówką, pierwszy raz wspominana r. 1350. R. 1383 Kuno von Liebenstein, komtur ostródzki, zakłada w K. wś dannicką na 60 włókach, nadając sołectwo jakiemuś Janowi. R. 1542 mieszkają tu sami Polacy. Ob. Kętrz., Ludność polska, str. 313. 2.) K., niem. *Kurkenfeld*, dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. Nordenburg.

Kurkuciany, wś rząd. nad rz. Strawą, pow. trocki, 1 okr. adm., 20 w. od Trok, 11 dm., 143 mk. katol. (1866).

Kurkule, wś włośc. i rząd., pow. święciański, 4 okr. adm., o 38 w. od Święcian, 15 dm., 108 mk. katol. (1866).

Kurkuł, os., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Nie zamieszcz. w urzęd. spis. (Pam. Kn. 1878).

Kurkund, st. p. w pow. parnawskim gub. ryskiej, między Parnawą i Wolmarem.

Kurland (niem.) 1.) os. do Szymkowa, pow. świecki, o 2 kil. od traktu bitego świecko-tucholskiego, bud. 15, dm. 13, ewang. 76. Parafia Drzycim, szkoła Jeziorki, poczta Brunstplatz. 2.) K., dobra, pow. darkiemski, st. p. Trempen.

Kurlandczyki, mały zaśc. na praw. brzegu Berezyny, pow. bobrujski, ma 4 osady, grunta lekkie, łąki dobre, powierzchnia gruntu falista i lesista. *Al. Jel.*

Kurlandya, folw. w pow. słuckim, w okolicach żyznych mka Klecka, nad rzeką Łanią położony, dawne dziedzictwo książąt Radziwiłłów, do r. 1874 należało do ordynacyi kleckiej, odtąd ustąpione przez księcia Radziwiłła Leona księciu Antoniemu i dołączone do ordynacyi nieświeskiej, ma włók 26 ½. Była tu rezydencya dziwaka ks. Antoniego Radziwiłła, wojewodzica trockiego, i jakiś czas mieszkała tu przy brace Anna Radziwiłłówna, późniejsza Lubańska, znana z zamiłowania do literatury, o której wspomina w swych pamiętnikach Ewa Felińska. *Al. Jel.*

Kurlandya. I. *Położenie, rozległość, kształt powierzchni.* Kurlandya (po niemiecku *Kurland*, po łotewsku *Kurzemie*) od ostatniego rozbioru Polski z cesarstwem rosyjskiem połączona a dawniej lenne księstwo rzeczpospolitej tworząca, stanowi jednę z trzech nadbaltyckich gubernij cesarstwa i leży między 38° 35' a 45° 4' wsch. dłg. geogr. (podług południka Ferro) i między 55° 40' a 57° 46'

płn. szer. geogr. Kończyną najdalej na zach. wysuniętą jest brzeg morski pomiędzy Lipawą i Połągą, dochodzący kilkakrotnie do 38° 35' wsch. dług. geogr., na płn. zaś najbardziej wystaje znany ogólnie przylądek Domesnez (pod 57° 46' płn. szer. geogr.); wschodnia wreszcie kończyna K. przypada około najdalej na wsch. ległej mieściny Warnowicze (po niem. Warnowitz), leżącej pod 45° 41' wsch. dłg. geogr. Granice K. tworzą mniej więcej trójkąt, którego kąt wschodni (około Warnowicz) niezwykle jest ostrym. Najdłuższą a zarazem najmniej regularną stroną tego trójkąta jest południowa, łącząca Warnowicze z Połągą. Punktem tej nirównej linii, najbardziej na południe wysuniętym, jest majętność Ilgen, położona w pobliżu st. kol. żel. petersbursko-warszawskiej Nowo-Aleksandrowska i sięgająca 55° 40' płn. szer. geogr. Granicę K. na płn. wsch. tworzy (biorąc ogólnie) Dźwina i od oga ryska aż do przylądku Domesnez. Od zach. ogranicza K. morze baltyckie, począwszy od najdalej na płn. wysuniętego przylądka Domesnez aż do granicy prusko-rosyjskiej poniżej Połągi. Wreszcie od południa dzieli ją linia graniczna już w XVI stuleciu pomiędzy księstwem kurlandzkiem i semigalskiem a w. księstwem litewskiem ustanowiona, z tą jedynie różnicą, że smuga ziemi (Połąga), położona między ujściem Świętej-Aa (Heiligen-Aa) a granicą pruską, niegdyś w skład Litwy wchodząca, zaledwie w r. 1819 z rozkazu cesarza Aleksandra I do K. przyłączoną została. Rozległość K. wedle wykazów petersburskiego akademika Piotra Koeppena wynosi 23967 wiorst kwadr., z których 147 zajmują same jeziora i rzeki. Kandydat nauk matm. Bursy, pomocnik dyrektora obserw. astr. w Dorpacie, obrachowuje zaś rozl. K. na 494.0375 mil kwad. Kształt jej powierzchni przedstawia pewną rozmaitość. Od strony południa wchodzą do kurlandzkiego półwyspu dwie gałęzie rozległego litewskiego płaskowzgórza, z których jedna tworzy dział wodny pomiędzy dorzeczami Dźwiny a kurlandzkiej Aa i zajmuje niemal całą tak zwaną górną Kurlandyą (das kurische Oberland), druga zaś rozciąga się po obu brzegach rzeki Wenty aż do miasteczek Piltynia i Talsenu. Obie te wyżyny przedziela rozległa nizina mitawska. Przypatrzmy się bliżej każdej z tych wyżyn. 1) Górna Kurlandya zajmuje całe oberhauptmaństwo zelburskie, tudzież część wschodnią i północno-wschodnią pow. bowskiego. Główne pasmo wyniosłości obejmujących tę górną część K. (zwaną niegdyś Semigalią), ciągnie się od m. Warnowicze do m. Iłukszty. W skład tego pasma wyżyn wchodzi w części i lewy brzeg Dźwiny. Wyniosłość ta cała pokryta jest nieskończoną ilością wzgórków, jezior i uroczo położonych gajów. Od Iłukszty ciągnie się to wzgórkowate pasmo na zachód ku Suboczowi (po niem. Subbath), zostawując za sobą ku stronie Dźwiny obszerne równiny, przeważnie z łąk sianożętnych złożone. Od Subocza ciągną się łańcuchy wzgórków równolegle z rzeką Sussej, przybierając kształt coraz szerszy, a od wsi Sussej zwraca się pasmo wyżyn w kierunku płnoc.-wschod. ku majętności Buszhof, przechodząc dalej do pow. miasta Jakobsztatu nad samą Dźwiną położonego. Następnie widzimy tenże łańcuch wzgórz zwracającym się kręto na zachód aż do majętności Zonakiet, skąd przyjmuje znowu kierunek północny, a oddzieliwszy od siebie kilka ramion rozchodzących się w kierunkach wschod. i połudn.-wschod. ku stronie Dźwiny, przechodzi stopniowo w kierunku płnoc-zach. przez rozległe lasy tauerkalnskie i parafią neugutską do parafii baldońskiej, w której, zbliżając się już do niziny mitawskiej, wytwarza ostatnie wynioślejsze wzgórza Szlosberg i Ceplitberg, dochodzące do 270 stóp wysokości. Najwyższe wyniosłości tego pasma wzgórz napotykamy wszakże pomiędzy wsiami Sussej i Zecen. Dochodzą one do 500 stóp wysokości. Góra Arbidańska liczy 414, Grebleberg 423 a góra Tabor (po łotewsku Dabor-kalns) 492 stóp wysokości. Wschodnie ramiona wyżyn górnej Kurlandyi, które się od głównego pasma wzgórz już przy wsi Zecen oderwały, zwracają się nagle ku Dźwinie i nad samym jej brzegiem tworzą urocze skały od 50 do 100 stóp wysokości. Te, wraz z przeciwległą na praw. brzegu Dźwiny malowniczą okolicą zamku kokenhuzeńskiego, słusznie do głównych ozdób prowincyj nadbaltyckich zaliczane bywają. Zachodnie ramiona wyżyn górnej Kurlandyi, obrócone ku rzekom Niemuń i Musza, mniej znaczne przedstawiają spady i wypuszczają z siebie 4 gałęzie wzgórz, z których każda pojedyńcza gałąź stanowi dział wodny pomiędzy dorzeczami górnego biegu rzek Niemunia i Sussej, Sussej i Salwy, Salwy i Wessity, Wessity i Ekawy. Nieopodal jez. Saukeńskiego, położonego wysoko pomiędzy górnym biegiem rzek Sussej i Salwy, wznosi się wspaniała góra Ohrman (po łotewsku Orman-kałns), dochodząca do 513 stóp wysokości. 2) Wyżynę kurlandzkiego półwyspu przecina rzeka Wenta na dwie nierówne połaci, większą wschodnią i mniejszą zachodnią. W południowej części wschodniej połaci ciągnie się od jeziór Zebbern i Alt-Auc, mimo Dobelsberga ku m. Frauenburgowi, łukowata wyniosłość mająca 450—550 stóp wysokości. Nosi ona nazwę wyżyny frauenburskiej lub gross-auceńskiej. Zniża się ta wyżyna wkrótce ku stronie wschodniej i zachodniej, a w kierunku południowym pochyla się ku przerzynającej ją rzece Waddax, za którą powtórnie się wzno-

si i łączy się ostatecznie z rozległym płaskowyżem litewskim. Na północ zaś ciągnie się ta wyżyna bez przerwy i tworzy trzy grzbiety niejednakowej szerokości i długości; te rozdzielają dorzecze rzeki Aa od dopływów dorzecza Wenty. Zachodni z tych t. zech grzbietów, który bystra Abawa przecina, zniża się i pochyla ku jeziorom Uzmajteńskiemu i Pusseńskiemu; wschodni zaś i średni, połączywszy się w jedno pomiędzy miasteczkami Talsen i Piltyniem, wytwarzają tak zwany taras talseński czyli wyżynę talseńską, mającą od 300—400 stóp wysokości, spiętrzoną górami, poprzerzynaną licznemi parowami i wąwozami tudzież głębokiemi a wązkiemi dolinkami. Dla tego znaną jest ogólnie pod nazwą kurlandzkiej Szwajcaryi. Zachodnia połać wyżyny kurlandzkiego półwyspu w swej połudn.-wschod. części przedstawia znaczne wyniosłości, z których tak zwana góra moskiewska (po łotewsku Krywu-kalns) sięga 622 stóp wysokości i stanowi miejsce najwynioślejsze w całej K. Z tej okazałej góry rozchodzą się w kierunku południowym długie pasma wzgórz, a w kierunku zachodnim dostrzegamy tam krótsze łańcuchy pagórków, ciągnące się ku stronie morza. Na północ od Amboten wierzchowina ta, zniżając się stopniowo, ciągnie się ku Hazenpotowi, gdzie już liczy zaledwie 300 stóp wysokości, a około wsi Sznepeln dochodzi znowu do przeszło 400 stóp wysok. Tam wystrzeliły góry Warduppen (432 stóp wys.) i Zilberberg (404 stóp wys.). Od Zilbergergu odrywają się krótsze pasma gór w kierunku zachodnim ku morzu, a dłuższe, ciągnące się w kierunku północnym, tworzą tak zwane góry kurmalskie, które, coraz bardziej się zniżając, zbliżają się do rzeki Wenty w kierunku zachodnim od Goldyngi. Co do nizin kurlandzkich, to najrozleglejszą z nich jest tak zwana nizina mitawska. Obejmuje ona cały bieg rzeki Aa (od połączenia się potoków Muszy i Niemunia) i jej licznych dopływów, a w kierunku północno-wschodnim rozszerza się ku brzegom morskim gubernii inflanckiej czyli ryskiej. Niemal środkowy punkt tej głównej niziny kurlandzkiej stanowi Mitawa, sięgająca zaledwie stóp 12 po nad poziom morza. Oddalając się od Mitawy dostrzegamy wyraźnie jak powierzchnia podwyższa się stopniowo. Nizina ta, obejmująca 43 mile kwadr., nieposiada żadnego miejsca, któreby się wynosiło więcej niż 100 stóp nad poziom morza. Znaczne niziny napotykamy również w północnej części kurlandzkiego półwyspu. Opisana powyżej wyżyna tego półwyspu, w okolicy rozległego jeziora Uzmajteńskiego przechodzi w żyzne chlebodajne równiny a następnie w niziny, pokryte bądź bagniskami, bądź rozległemi lasy, które przecinają liczne rzeki i strugi. Na tej przestrzeni napotykamy zaledwie dwie małoznaczące wypukłości z odłamów granitu i piasku złożone. Żadna z nich nie sięga wyżej jak 100 stóp nad poziom morza, jak to plastycznie uwydatniają orograficzne karty prof. Rathlefa. Pierwsza z tych wypukłości na nizinie kurlandzkiego półwyspu znajduje się pomiędzy jeziorami Pussen i Popen, druga zaś, położona w okolicy Dondangen, znaną jest ogólnie pod nazwą gór sinych (Blauberge), spadających stromo do rozległego bagniska. Od tych tak zwanych gór sinych odrywa się w kierunku północ.-wschodnim pasmo niewysokich wzgórków, ciągnących się do przylądku Domesnez, gdzie tworzą nader niebezpieczną dla żeglugi rafę piaszczystą. Najwynioślejsze miejsca tej pagórkowatej części nizin kurlandzkiego półwyspu stanowią wzgórza Jungfrauer i Szliterhof, z których drugie, znaczniejsze, swą wysokością sięga zaledwie stóp 180. Skład geognostyczny K. nie przedstawia wiele rozmaitości. K. tworzą pokłady od formacyi dewońskiej okresu pierwszorzędnego (paleozoicznego) aż do formacyi kredowej okresu drugorzędnego (mezozoicznego). Spodnią ich warstwę tworzą wapienie dewońskie, zawierające liczne szczątki ryb. W niektórych miejscowościach wapienie te wytwarzają podziemne pieczary. Taką jest np. pieczara Dawida w okolicy Dondangen. Warstwę tę spodnią pokrywają częstokroć wapienie muszlowe i słoje marglowe, wreszcie utwory formacyi kredowej, w których tu i ówdzie napotykają się obfite pokłady gipsu (np. w okolicy Baldonu i Mitawy). Pomiędzy majętnościami Nigranden i Windaushofem znajdujemy pokłady węgla brunatnego; wszelako szerokość słojów nie przechodzi tu pół stopy; natomiast słoje takichże pokładów nad rzeką Ledisz (stanowiącą lewy dopływ Wenty) dochodzą do 5 stóp szerokości. Pokłady te oczywiście należą do młodszych formacyj okresu trzeciorzędnego. Utwory formacyi jurajskiej napotykamy u dolnego biegu rzek Wenty i Aa. Do tej formacyi odnosimy pokłady czarnej gliny u ujścia rzeki Łaszy (lewy dopływ Wenty), tudzież wapieniec znajdujący się w okolicy Nigranden. Tyle o budowie geologicznej K. Bryły erratyczne rozsiane po całym kraju; napotykamy je wszakże najczęściej w jego części północnej i wschodniej. Składają się one przeważnie z ciemnobrunatnego granitu. Na czysty czarnoziem rzadko natrafiamy w K.; wszakże glina mięszana z piaskiem tudzież żyzna glinka, w które ten kraj obfituje, stanowią ogółem glebę wcale urodzajną. Obfite torfowiska a także rudy żelazne łąkowe i bagniste (dające 60% żelaza) jawią się w dolinach i równinach każdej niemal części K. Piaski ciekące zalegają całe morskie wybrzeża, tudzież brzeg północny

jez. Uzmajteńskiego. Piaski nadbrzeżne stają się częstokroć istną plagą dla mieszkańców tutejszych, których role i łąki a czasem nawet siedziby zasypywane bywają doszczętnie. Pomiędzy Lipawą i Połągą już na znacznej przestrzeni starano się tej niedogodności zapobiedz zasadzeniem żywych płotów, które istotnie znacznie powstrzymują tworzenie się i podnoszenie się chmur piaskowych. Natomiast bezpośrednie sąsiedztwo morza przedstawia korzyści, któremi te nieprzyjemności sowicie się okupują. Morze wyrzuca tu bowiem nietylko kosztowną żywicę, dla połowu której już przed wielu wiekami z dalekich stron poczęli zdążać wędrowcy na te bursztynowe wybrzeża, ale także urodzajny mech morski (Seetang), którym rolnik nadbrzeżny bez trudu pola swoje ulepsza, a który także ma własności uzdrawiające. II. *Hydrografia.* Na tej tak ukształtowanej powierzchni rozlewają się wody K. i uchodzą wszystkie do opłukującego ją w znacznej części Baltyku i cząstki tegoż morza, tworzącej zatokę ryską. Morska granica K. ma się do jej lądowej granicy jak 1 : 4, a ściślej biorąc jak 16 : 63. Mimo tego pozornie tak niezwykle korzystnego położenia geograficznego brzeg morski kurlandzki pod względem hydrograficznym w niebardzo korzystnym pozostaje stosunku. Na swej 14-milowej rozległości w odnodze ryskiej nie posiada on ani jednego portu, w samem zaś morzu baltyckiem, na swej 32-milowej rozległości, tworzy tylko trzy porty a mianowicie: Lipawę, Windawę i Połągę. Wprawdzie niegdyś istniały jeszcze przystanie u ujść rzek Irby i Świętej-Aa (Heiligen-Aa), tudzież rzeki Sakenhofskiej czyli Saki; z nich wszakże dwie pierwsze już od wieków piaskiem zaniesione zostały, ostatnią zaś w roku 1656 umyślnie zawalono kamieniami. (Porównaj wyżej artykuł Hazenpot w tymże Słowniku, tom III, str. 43). Kurlandzki brzeg odnogi ryskiej ciągnie się w kierunku północ.-zachod. od jez. Kanger-See do przylądku Domesnez, brzegi zaś Baltyku opłukują Kurlandyą od najdalej na północ wysuniętego jej krańca, na którym się znajduje przylądek Domesnez, aż do granicy prusko-rosyjskiej, poniżej Połągi. Brzegi te, w ogóle niskie i przedstawiające mało łukowatości, najbardziej się równością odznaczają pomiędzy Lipawą i Połągą. Na północ od Lipawy podwyższają się one wszakże cokolwiek. Widzimy je tam pokryte bryłami granitu, z którego też się składa przylądek Steinort, nazwę swą od tworzących go kamieni biorący. U ujścia rzeki Sakenhofskiej brzeg morski znacznie się zniża, a następnie widzimy go wysokim, stromym i urwistym, mianowicie pomiędzy nadbrzeżnemi majętnościami Strandhofem i Feliksbergiem. Od Feliksbergu staje się on znowu najzupełniej równym, niskim i płaskim. Od ujścia Wenty aż do przylądku Domesnez brzegi Baltyku są nadzwyczaj piaszczyste i w niczem się od brzegów odnogi ryskiej nie wyróżniają. Na tej to przestrzeni napotykamy piaszczysty przylądek Lyzerort pod 57° 36' płn. szer. i 39° 30' wsch. dłg. geogr. Równolegle z brzegiem ciągną się w morzu trzy rzędy mielizn, które tworzą piaski składane tu przez bałwany morskie. Mielizny te zmieniają swe położenie skutkiem wzburzonego morza. Dla tego statki nie mogą stawać bliżej jak 2 mile od brzegu. Wszelako brzegi Baltyku mniej są płytkie niż wybrzeża odnogi ryskiej i prędzej się z nich dostać można do głębi morskiej. Wzdłuż całego brzegu ciągnie się na lądzie stałym, równolegle z morzem, pasmo wzgórków piaszczystych, sięgających zaledwie stóp 30 wysokością swoją; szerokość ich atoli dochodzi niekiedy do $1^1/_2$ mili. Znane są ogólnie pod nazwą Kangern. Pomiędzy niemi w wielu miejscowościach wytworzyły się wody stojące, błota, tudzież jeziora (np. jez. Angern, jez. Lipawskie, jez. Buszen, jez. Papen i inne), oddzielone od morza jedynie wąską smugą lądu, przykrytą pasmem wzgórków piaszczystych. Powiedzieliśmy już wyżej, że rzeki K. pośrednio lub bezpośrednio uchodzą wszystkie do Baltyku i części jego, tworzącej odnogę ryską. Należą one więc wszystkie do stoku baltyckiego. Stok baltycki w K. wypada rozdzielić na cztery główne dorzecza: 1) dorzecze Dźwiny; 2) dorzecze Aa; 3) dorzecze Irby i 4) dorzecze Wenty. 1) Dopływy Dźwiny z lewego (kurlandzkiego) brzegu są: Rubeż, Lauca, Ditla, Egloń, mały Sussej, Kekawa i inne pomniejsze. Wszystkie one są małoznaczące. Ich bieg jest krótki, nie sięga nigdzie mil sześciu. Natomiast sama Dźwina, jakkolwiek jest tylko rzeką graniczną, stanowi ważną arteryą kraju. (Por. art. Dźwina, tom II, str. 306). 2) Rzeka Aa, wraz ze swemi znacznemi dopływami, zrasza opisaną powyżej nizinę mitawską. Powstaje ona z połączenia Niemunia i Muszy pod Bowskiem. Niemuń w swym 10-milowym przebiegu stanowi granicę pomiędzy K. a gub. kowieńską, w samej zaś K. płynie niespełna 2 mile. Bieg rzeki Aa jest płaski, płytki, wylewy znaczne, dno namuliste. Od Bowska do ujścia 16 mil długości; pod Mitawą 60 sążni szerokości, pod Szlokiem 170, przy ujściu 400. Tratwy chodzą już po Muszy i Niemuniu, inne statki mniejsze po Aa dopiero od Mitawy. Główne jej dopływy są: Ekawa (17 mil dług.) z wpadającą doń Missą (13 mil dłg.), Lepara (7 m. dłg.), Szwiteń, Zessawa, Wirczówka (7 m. dług.), Platonia, Szweta (11 m. dłg.) i Berza (12 m. dłg.). 3) Rzeka Irba (8 m. dłg.) zrasza, wraz ze swemi dopływami, północną część K. i uchodzi do Baltyku w okolicy opisanych powyżej

gór sinych (Blauberge). Jest ona małoznaczącą. Po niej chodzą tylko tratwy. 4) Rzeka Wenta czyli Windawa po przyjęciu znacznego dopływu Wadax płynie przez K. mil 19 przy szerok. 30—100 sążni poniżej Piltynia. Żegludze, oprócz częstych mielizn, zawadzają rozsiane po niej porogi. Najznaczniejszym jest porog Rummel przy Goldyndze, gdzie bystra Wenta tworzy wspaniały 8 stopowy wodospad, mający kształt łukowaty. Główne jej dopływy są: wspomniana już rzeka Wadax, odgraniczająca część K. od gub. kowieńskiej, tudzież rzeki: Cecern, Resza, Welsza i Abawa. Długość tej ostatniej wynosi mil 18. Jest ona nietylko największym dopływem Wenty, ale zarazem najpiękniejszą z rzek kurlandzkich. Ma swoje źródło w parafii neuenburskiej, płynie następnie przez 5 małych jezior (Apsau, Limarz, Palamsz, Lestin i Kliggen) ku północy, potem na zachód, i uchodzi do spławnej Wenty niżej Goldyngi pod Abaushofem. Brzegi czasem błotniste, po większej jednak części wysokie, wapieniste. Do głównych jej dopływów należą bystre potoki Ammul i Immul. Co do rzek K. zachodniej, są one wszystkie mało znaczące. Z nich tylko Hazawa (płynąca niemal równolegle z Wentą), Durba z dopływem swoim Teberą, tudzież Święta Aa, granicząca z gub. wileńską, i Bartawa mają przeszło mil 7 dług. Wszystkie one, za wyłączeniem Bartawy, wpadają bezpośrednio do Baltyku. Bartawa zaś uchodzi do jez. lipawskiego. Jeziór liczą w K. do 300. Z tej liczby 200 przypada na samo oberhauptmaństwo zelburskie, niegdyś przez odważne plemię Zelonów zamieszkane. Zwykle niewielkie, poprzerzynane strugami i rzekami, są po części w związku z sobą, mianowicie w nizinach, gdzie, zasilane przebiegającemi wodami, przechodzą często w bagniska, których się stają głównym punktem środkowym. Inne położone są uroczo na wyżynach, gdzie dopływy ich stanowią przeważnie źródłowiska podziemne. Do wysoko położonych jeziór należą w okolicy Frauenburga jeziora: Cecern, Alt-Auc i Zebbern, a w okolicy Iłłukszty (w górnej Kurlandyi) jez. Swiętmujskie (po niem. Swenten-See), tudzież jeziora: Ilzen, Medum, jez. Subockie (Subbat-See) i inne; wreszcie w pow. frydrychsztackim jeziora: Pixten, Sauken i Wessit. Atoli najrozleglejsze jeziora K. napotykamy w sąsiedztwie brzegów morskich. Niegdyś część morza oczywiście stanowić musiały. Do tych ostatnich zaliczamy przedewszystkiem wspomniane już wyżej jezioro Angern, w parafii kandawskiej, połączone z zatoką ryską, wzdłuż której ciągnie się przez 3 mile (szer. $\frac{1}{3}$ mili) a oddzielone od owej zatoki smugą lądu od $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ mili szerok. mającej, tudzież jez Lipawskie, połączone z Baltykiem przez kanał służący zarazem za przystań. Natomiast rozległe jezioro Uzmajteńskie leży w środkowej kotlinie kurlandzkiego półwyspu i wedle hydrografii prof. Rathlefa zajmuje $\frac{1}{2}$ mili kwadr. Na niem leży kilka wysp, z których jedna stała się miejscem historycznem z czasów Maurycego Saskiego, od którego też przybrała nazwę Moritzholm. Te 3 najrozleglejsze jez. K. należą do tak zwanych wolnych jez. (Frei-Seen), w jakich wszyscy mieszkańcy K. od wieków korzystać mogą z prawa rybołówstwa (jus piscationis). Do takichże wolnych jeziór należą również jeziora: Durben w okolicy Hazenpotu i Wilgalen w pobliżu Goldyngi. Trzęsawiska, bagna i moczary napotykamy często w K.; pokrywają one tu wszakże tylko małe przestrzenie kraju, z jedynym wyjątkiem północnej części kurlandzkiego półwyspu, gdzie są bardziej rozległe. Ostatniemi laty tak się gorliwie zajęto osuszaniem niektórych błot K., iż mniemać należy, że obszary przez nie zajmowane w niedługim przeciągu czasu przynajmniej choć w części zamienione zostaną na rolę i dobre łąki. Ma także K. i źródła mineralne. Zdroje siarczane napotykamy w Baldonie i Barbernie w bowskiem, około Postendy w talseńskiem, tudzież w okolicach miast Tukumu, Lipawy i Mitawy. Z nich tylko wody baldońskie bywały licznie odwiedzane i miały pewną sławę. Od otwarcia kąpieli siarczanych w Kemernie (na samej granicy K. z gub. inflancką), wody w Baldonie, niegdyś najgłośniejsze, coraz mniej znajdują odwiedzających. Zdrojowiska żelaziste napotykamy w K. około Buszhofu, w zelborskiem, i około Dondangenu, w windawskiem. Te atoli w ogóle bardzo mało są znane. III. *Klimat* K. jest umiarkowanym, morskim i zdrowym. W ogóle mało się różni od klimatu w Inflantach; jest tylko znacznie łagodniejszym. Charakter jego ogólny stanowią: niestałość pogody, zmienność temperatury, wilgoć tudzież ranki mgliste tak wiosną jak w porze jesiennej. Najtrwalej się utrzymuje pogoda w końcu miesięcy marca i kwietnia. Rozwój roślinności opóźnia się niejednokrotnie z powodu późniejszych wiosennych przymrozków, od czasu do czasu najpiękniejsze widoki na urodzaje niszczących. Wiatry tu nadzwyczaj są zmienne. Przeważają atoli wschodnie, wschodnio północne i północne. Jesień w K. częstokroć przynosi silne burze morskie, sprowadzające liczne rozbicia się statków. W latach 1852—1878 na brzegach K. rozbiło się ich 123. Srednia roczna temperatura Mitawy, położonej na 56° 39' płn. szer. i 41° 23' wschod dłg. geogr. (licząc od południka Ferro), a wyniesionej, jak już wiemy, zaledwie o stóp 12 nad poziom morza, stanowiła wedle kilkudziesięcioletnich badań prof. Paukera + 4.85 R. Tamże wynosiła średnia

temperatura w zimie—3.1; wiosną + 3.8; w lecie + 13.3; w jesieni + 5.4; w najbardziej mroźnym miesiącu — 11.1; w najgorętszym + 17. Upały dochodziły zwykle do + 27°, mrozy niekiedy do—27°. Pomiędzy 24 kwietnia i 5 października liczą w Mitawie dni 164, w których temperatura dochodzi do + 13° około południa. Pomiędzy 26 maja a 12 września liczba dni wolnych od nocnych przymrozków dochodzi tamże do 116. Dni pochmurnych można liczyć rocznie w przecięciu 118, wilgotnych 145, całkiem pogodnych 102. Obserwacye prof. Paukera dotykają wszelako głównie niziny mitawskiej. Inaczej zupełnie przedstawiłyby się nam, gdyby ich dokonywał w innych częściach kraju, np. w tukumskiem, gdzie nietylko winne grona, ale morele, a nawet brzoskwinie dochodzą bez parników na wolnem powietrzu. Kurlandyą znamionują: dostatek lasów, składających się z drzew najrozmaitszych, tak liściowych jako i szpilkowych, dostatek źródeł i obfite nawodnienie. Dla tego występuje tu bujna roślinność. Jest to kraina roli, uprawy ozimin, dwurzędnego jęczmienia, rzepaku, tudzież roślin pastewnych i okopowych, a zarazem kraina leśna. Przystępujemy z kolei do przyjrzenia się jej przeszłości, tak ściśle z przeszłością rzplitej polskiej połączonej, a dotąd niedość jeszcze u nas znanej. IV. *Przegląd dziejów Kurlandyi*. Dawni mieszkańcy K. należeli do plemienia fińskiego. Ci następnie przez plemiona litewskie wyciśnięci zostali na bezpłodne wybrzeża Baltyku, które, pod nazwą „Liwów,“ aż do dni naszych część ich zaludnia (porów. niżej artykuł Liwowie w tymże Słowniku); większa zaś część tychże ku morzu odpartych Finnów, zlawszy się całkowicie ze szczepem litewskim, wytworzyła liczne plemiona Semigallów, Zelonów, Kuronów, Łotyszów i Letgallów. Na początku XIII wieku, dla obrony świeżo w Inflantach zaprowadzonego chrześciaństwa i walki z pogaństwem, powstał zakon kawalerów mieczowych „fratres militiae Christi,“ któremu papież Innocenty III przepisał regułę templaryuszów. Ojczyzną tych obrońców wiary była głównie Westfalia. Zrazu nieliczny i ubogi, ożywiony religijnym zapałem, bezwarunkowo oddany biskupowi inflanckiemu Olbrachtowi de Appeldern, po upływie lat kilku wzrósł już zakon tak dalece w siły, że około r. 1207 zażądał udziału w zdobyczy, a mianowicie domagał się oddania części zawojowanego kraju, przyznanego biskupowi tytułem lenna przez cesarza niemieckiego. Biskup Olbracht, zniewolony do liczenia się z nową siłą, wydzielił kawalerom mieczowym 3-ą część posiadłości, również na lennem prawie. Było to pierwsze znaczne ustępstwo ze strony władzy kościelnej na rzecz zakonu rycerskiego. Odtąd wyjednywał on sobie jedną korzyść za drugą, dążąc do wybicia się z pod wszelkiej zawisłości, do zapewnienia sobie udzielnego stanowiska w podbitym kraju, a nawet do pozyskania przewagi i zwierzchności nad swym panem, któremu poprzysięgał uroczyście fidelitatem (wierność) i obedientiam (posłuszeństwo), poddając się jego juryzdykcyi, tak w duchownych, jak świeckich sprawach. Przez długi czas nie sprzyjały okoliczności tym ambitnym dążeniom. Dzieło zbrojnego apostolstwa w barbarzyńskim kraju nie było łatwem. Dzikie, w nieukróconej niczem swobodzie rozhukane ludy tych nadmorskich krain (Liwowie, Kuronowie a także liczne plemiona Semigallów, Letgallów i Łotyszów) walczyły z rozpaczliwem męstwem z najezdnikami, którzy religią miłości narzucali im pod grozą miecza, a, zwyczajem ówczesnym, nie rozumieli nawracania bez ujarzmienia i bez ciemięstwa. To też już w pierwszych dziesiątkach lat, nie ograniczając się na obronie ojczystych ognisk, lecz nadto działając częstokroć zaczepnie, tak się swym apostołom dali we znaki, że ci, nie mogąc sprostać coraz silniejszym ich napadom a zarazem z obawy przed groźnymi sąsiadami (Duńczykami, Rusią i Litwą), dla własnego ocalenia połączyli się z pruskimi krzyżakami, uznali zwierzchnictwo ich wielkiego mistrza, przybrali ich nazwę „fratres domus Teutonicorum,“ tudzież ich regułę i strój zakonny w r. 1237 za staraniem i zezwoleniem papieża Grzegorza IX. Ale i owo zlanie się z krzyżackim zakonem nie zabezpieczyło dostatecznie tych mnichów-rycerzy przeciw mściwemu bohaterstwu krajowców. Nie zabezpieczyło ich i założenie przez zakon (już krzyżacki) w obrębie biskupstwa kurońskiego zamków obronnych: Amboten, Dondangen, Goldyngi i Hazenpotu w roku 1249, Kandawy w r. 1254, Dobleny i Durben w r. 1263, tudzież Mitawy w r. 1271. Około r. 1274 stała cała dzisiejsza K. w płomieniach powstania, którego poskromienie i ugaszenie przechodziło możność zakonu. Już się zdawało, że ta na daleki wschód wysunięta czata chrześcianizmu chyli się do upadku i padnie pod ciosem wzburzonego motłochu pogańskiego, kiedy na głos naczelnika chrześcian nowa krucyata przybyła jej z odsieczą i uratowała od niechybnej zguby. Mimo ciągle z zachodu napływającą pomoc chrześciańskich rycerzy, potrzeba było lat wielu na podbicie mężnych mieszkańców dzisiejszej K., lubo ani pod względem sztuki umiejętnego prowadzenia wojny, ani doskonałości używanej w boju broni, nie mogli się mierzyć z przeciwnikiem, w którego szeregach walczył częstokroć kwiat zachodniej szewaleryi. Nigdy lud mniejszemi środkami z większem męstwem nie bronił swej wolności. Zupełnego podbicia K. dokonał zaledwie około

r. 1288—1290 hermistrz ówczesny inflancki Kuno z Hacygensztejnu (Cuno von Hazigenstein). Chcąc srogością odstraszyć krajowców od dłuższego oporu, wiedli z nimi krzyżacy wojnę prawdziwie exterminacyjną, dopuszczając się wszelkiego rodzaju okrucieństw. W rymowanej kronice Ditleba de Alnpeke czytamy, że w zdobywanych miejscowościach mordowali bez litości każdego kto miał więcej niż 11 lat. Za te barbarzyńskie mordy brali Łotysze srogi odwet, z nieubłaganą zemstą spełniając dzieło zagłady, tępiąc przybyszów swemi kosami, dzidami i pałkami, z których składało się główne ich uzbrojenie. Rok 1290, będący, jak już wiemy, datą stanowczego zgnębienia krajowców kurlandzkich (Semigallów i Łotyszów), był zarazem porą najdotkliwszego upokorzenia inflanckich książąt kościoła z arcybiskupem ryskim na czele, którzy jako jeńcy zakonu krzyżackiego musieli przyjąć podyktowane sobie warunki. Odtąd coraz bezwzględniej dążył zakon do opanowania całego kraju, do pochwycenia w swe ręce niepodzielnych nad nim rządów, coraz zuchwalej poczynał sobie z biskupami, lubo prawnie nie przestawał być ich hołdownikiem—bo czując się potęgą, nie uznawał żadnej powagi i nikogo się nie lękał. Nie podobna wyliczać w Słowniku geograficznym całego szeregu gwałtów i bezprawi, jakich się dopuszczał: dość będzie przytoczyć parę przykładów. W roku 1425 Goswin z Aszebergu, komtur Grobinu, położonego w dzisiejszej K., pochwyciwszy posłów, wyprawionych przez arcybiskupa Henninga Skarpenberga ze skargami na krzyżaków do Rzymu, obnażonych i związanych wtrącił bez litości pod lód. W r. 1479 hermistrz Bernard Borch wziął arcybiskupa Sylwestra Stodeweszera do niewoli i więził go do samej śmierci. Takie to zakon składał dowody uszanowania dla władzy i wyroków Stolicy Apostolskiej; czy może większe względy okazywał cesarzom? Korzystał wprawdzie z ich opieki i odwoływał się do nich, ilekroć mu to było pożyteczne, lecz za nic sobie poczytywał ich rozporządzenia i rozkazy, gdy nie odpowiadały jego widokom. Podkopując wszelką powagę, która mu ciążyła, nie przeczuwał wcale zakon, że działa na własną szkodę. Sprowadzony przez niego przewrót stosunków jak najgorsze wydał owoce. Władza mistrzów zakonu straciła wiele w obec własnych podwładnych, wyniosłych komturów i butnych rycerzy, którzy, idąc za danym z góry przykładem, niczego już nie szanowali, łamali surową regułę, obejmującą nietylko przepisy zakonnego życia, lecz także określenie stosunku do książąt kościoła (to jest do arcybiskupa i biskupów), do cesarza i do papieża. Anarchia i rozpasanie się krzyżactwa coraz większe przybierały rozmiary. Długoletni pokój sprzyjał temu rozpasaniu a powiększyło je odstępstwo od wiary ojców, która jeszcze namiętnościom nakładała pewien hamulec. Protestantyzm wtargnął do K. wkrótce po wystąpieniu Lutra, bo już około r. 1520, i odtąd rozszerzał się szybkim krokiem. W dziesięć lat później zastęp szlachty pospołu z ryskimi mieszczanami utworzył związek celem bronienia nowej wiary; po upływie ćwierci wieku od chwili pojawienia się jej w dzisiejszej K., cały ten kraj był już protestanckim, a jedynie władze zakonne okazywały na zewnątrz pozorną uległość kościołowi. Tymczasem długotrwały pokój bardziej się jeszcze przyczynił do rozkładu państwa zakonnego. Gdy bowiem po epoce gnuśnego spoczynku nastały czasy grozy wojennej, wywołanej przez Iwana Groźnego, zabrakło krzyżakom serca i siły do boju. Ostatni ich mistrz Gotard Kettler, widząc, że kraje zakonno-rycerskie pozbawione i sił i ochoty do mierzenia się z groźnym nieprzyjacielem, muszą popaść w haniebną niewolę, szukał innego wyjścia z tak trudnego położenia, szukał pomocy z zewnątrz i znalazł ją w Polsce. Poddanie się dobrowolne Zygmuntowi Augustowi na warunkach nader korzystnych, było ze strony zakonu jedynym zbawczym krokiem, na jaki się w danych okolicznościach można było zdobyć. Zygmunt August, lubo mógł skorzystać z krytycznego położenia nadbałtyckich Niemców i za cenę udzielonej obrony wszystkie kraje inflanckie pod bezpośrednią swą władzę zagarnąć, nie chciał im narzucać swej woli; wolał raczej w zgodnem porozumieniu ze Stanami, całą K. oddać w dziedziczne posiadanie Gotarda Kettlera i jego potomków, reszcie zaś kraju przyznać wszystkie prawa i przywileje, jakich używał on dotąd, tak pod względem narodowym, jak religijnym i społecznym. Ostatecznie załatwiono sprawę na dniu 28 listopada r. 1561, w którym podpisano pacta subjectionis. Układ ten przyznawał ostatniemu mistrzowi zakonu inflanckiego Gotardowi Kettlerowi i jego potomkom, jako wasalom Polski, tytuł książęcy i dziedziczne rządy w K. i Semigalii, nadto samemu Gotardowi namiestniczą władzę w Inflantach; szlachcie zaś wszelkie swobody, jakich tylko zapragnąć mogła. Przyświecał obu układającym się stronom niedawny przykład Prus: ten sam tytuł, godność, oznaki i przywileje, co niegdyś były dane wielkiemu mistrzowi pruskiemu Albertowi, otrzymał teraz hermistrz inflancki Gotard. „Inflantczycy,“ jak się wyraża w tymże dokumencie Zygmunt August, „z państwem naszem nakształt ziem pruskich złączyli się i inkorporowali,“ a między postulatami szlachty, uznanemi i przyjętemi przez króla, znajduje się i ten, „żeby szlachta inflancka do wszystkich prerogatyw, praw i wolności, któremi się polska

szlachta zaszczyca, tym sposobem jak Prusacy, była przypuszczoną." Mieli więc ex-krzyżacy i szlachta, która odtąd się dzieli na inflancką i kurlandzką, zażywać największej wolności pod słońcem, bo — jak trafnie zauważył Klemens Kantecki w pracy swojej „Potomkowie Krzyżaków" poniżej przytoczonej — zatrzymując dawne przywileje, wywalczone na biskupach i mistrzach, zachowując przedewszystkiem wszelkie dotychczasowe właściwości i zupełną odrębność, niemieckie prawo i niemieckie władze, pozyskali od razu wszystkie wiekowym trudem zdobyte swobody szlachty polskiej. Niemniej i miastom potwierdził Zygmunt August dawne przywileje. Tylko losu nieszczęśliwych włościan nie mógł polepszyć; wszelkie bowiem usiłowania, podjęte w tym kierunku, byłyby w oczach szlachty czyli tu tak zwanego „rycerstwa" uchodziły za groźny zamach na jej prawa. Dla zabezpieczenia się przeciw mściwości chłopstwa, zażądało rycerstwo od króla przyznania sobie bezwarunkowej władzy nad jego mieniem i życiem, bo zupełnej w swych dobrach jurysdykcyi, na co Zygmunt również zezwolił. K. była od Inflant o tyle szczęśliwszą, że nawet lekkomyślność własnych synów nie mogła jej tak łatwo pozbawić narodowej władzy, wytrąconej większej części Inflant przez Szweda. Pozostawała ona wprawdzie w stosunku lennej zawisłości od królów— są również słowa K. Kanteckiego— lecz zawisłość ta była raczej zewnętrzną i formalną, bo tylko wojny nie wolno jej było prowadzić na własną rękę, do czego też nie posiadała odpowiednich sił, a rzplta nie byłaby mogła wglądać w wewnętrzne sprawy drobnego kraiku, gdyby jego mieszkańcy nie byli jej sami do tego wzywali, żądając, w myśl „układów poddania się", aby rozstrzygała spory, zachodzące pomiędzy nimi a krajową władzą. Szlachta kurlandzka, widząc się w posiadaniu cennych prerogatyw, w obec których książę lenny był bezsilnym, toczyła ze swym władcą nieustanne zatargi i waśnie, tak, że dzieje K. są poniekąd echem polskich zaburzeń, są powtórzeniem na małą skalę walki, prowadzonej w rzpltej pomiędzy anarchiczną oligarchią a dążącymi do wzmocnienia rządu królami. Cechuje szlachtę kurlandzką ta sama butność, skłonność do samowoli i nierządu, ta sama kastowa wyłączność, która była wybitną cechą szlachty polskiej, ta sama niechęć do ulegania człowiekowi, który wyszedł z jej łona. Jak w rzpltej mniej zawsze powagi miał Piast czyli król-Polak, aniżeli cudzoziemiec, tak Inflantczycy domagali się odwołania Kettlera, a na jego miejsce przyjęli Chodkiewicza, tak wreszcie w samej K. byłby bez wątpienia łatwiejszą miał sprawę obcy książę, niż Gotard, który wyszedł z koła rycerskiej braci. Dzika niesforność i nieuchodzona burzliwość była charakterystycznem znamieniem zarówno szlacheckiej społeczności z nad Wisły i Warty, jak ówczesnego rycerstwa z nad Dźwiny. W spadku po szczęśliwie pogrzebanym zakonie przejęta rozwiązłość i zbytkowy tryb życia, nie zmniejszały się prędko. Nie zniewalała szlachcica do powściągliwości potrzeba, gdyż nadludzkie wysilenia chłopa dostarczały mu potrzebnych ku temu środków. Kwitła w K. jak w Polsce wygórowana gościnność, której ujemną stroną było zbytnie rozmiłowanie się w roskoszach jadła i napoju. Nie było tu najzwyczajniejszego bankietu bez obfitych libacyj. „Jeśli, jak zapewnia grecki poeta Musaios— są słowa rodowitego kurlandczyka— wieczne podchmielenie w niebie, albo na elizejskich polach, albo gdziekolwiek po za ziemią, bywa nagrodą cnotliwego życia, w takim razie Kurlandczycy ową nagrodę na tym już świecie odebrali". Podczas uczt, gdy wino podnosiło ogólną temperaturę biesiadników, bardzo często przychodziło do kłótni i bójki. Pojedynkomania grasowała w całym kraju. „Moi ziomkowie— pisze Kurlandczyk Blomberg— żyją na swych zamkach i dworach wolni i niezawiśli jak mali książęta, nie dbając ani o Boga, ani o świat, a najmniej o prawa i książąt kraju." Tak było w wieku XVII; o ileż trudniejszem musiało być stanowisko władcy, który, świeżo posiadłszy tytuł i godność księcia kurlandzkiego, nie mógł był jeszcze zjednać sobie między podwładnymi powagi, a liczył śród nich bardzo wielu niechętnych i zawistnych. Na składane przezeń sejmy krajowe z początku rycerstwo kurlandzkie albo wcale się nie zjeżdżało, albo też opuszczało zgromadzenie samowolnie, albo, jeśli wytrwało do końca, słuchało upomnień książęcych z dumnem lekceważeniem, puszczając mimo uszu najzbawienniejsze rady. W takim składzie rzeczy odrodzenie zepsutego i rozkołatanego długą anarchią społeczeństwa, do którego dążył Kettler, było niezmiernie trudnem i miało z tysiącznemi przeszkodami do walczenia. Widząc wszystkie stany dotknięte ciemnotą i brakiem religii, uważał on za rzecz najpilniejszą rozszerzać w kraju oświatę i wiarę, ażeby w ten sposób osuszyć źródło powszechnej demoralizacyi. Pole religii i oświaty leżało w K. niemal odłogiem; wymagało przeto niezmordowanej uprawy. Wiemy, że zakon w ostatniej fazie swego bytu nie dbał wcale o duchowe, idealne dobra ludzkości; oddany wyłącznie materyalnym celom życia, wszystko co wychodziło po za sferę używania i roskoszy poczytywał za czczą mrzonkę, i dla tego religią uważał za wygodny płaszczyk do osłaniania ziemskich widoków. Utraciwszy wiarę na długo przed wystąpieniem Lutra,

przyjął otwartemi ramiony wyznanie nowego apostoła, jako nierównie dla siebie dogodniejsze. Sam protestantyzm, o ile nie służył za narzędzie ubocznym, świeckiej natury widokom, był mu równie obojętnym jak dawniejsza wiara; nawet powab nowości nie zdołał nauki wirtemberskiego reformatora otoczyć trwałem poszanowaniem. W r. 1561 cała K. posiadała 4 kościoły, 9 drewnianych kapliczek i 3 małe liche szkółki, a w różnych warstwach nie brakło ludzi dorosłych, którzy nie byli chrzczeni i nie mieli pojęcia o najpierwszych zasadniczych prawidłach chrześciańśtwa. Usunięty ze stanowiska wielkorządcy Inflant, skierował Kettler całą swą baczność na K., a chcąc poznać dokładniej moralny i religijny stan mieszkańców, zalecił podjęcie wizytacyi kościołów kurlandzkiemu superintendentowi Stefanawi Buelowi. W ciągu tej czynności poczynił Buelow tak bolesne doświadczenia, że po powrocie złożył godność superintendenta. Mimo ustąpienia Buelowa nie poddał się Gotard zwątpieniu. Nie szczędząc trudu ni kosztów, zmierzał ku celowi pewnym i stanowczym krokiem. Najłatwiejszą stosunkowo, chociaż kosztowną, rzeczą było wybudowanie odpowiedniej liczby kościołów. Wzniósł ich książę 70, lecz trzeba było nakłonić mieszkańców do odwiedzania świątyń, trzeba było postarać się o to, aby z nich wynosili nie zgorszenie, lecz korzyść moralną. Kettler tedy zalecił wszystkim swym podwładnym ścisłe wypełnianie przepisów augsburskiego wyznania pod grozą surowych kar. Postanowiwszy ich umoralnić wbrew ich woli, drogą przymusu, osobliwie nad ludem rozciągnął prawdziwie drakońską władzę. Zniewalając tak żelazną ręką do panującego w kraju wyznania, nie ustrzegł jednak Kettler swej prawowierności od podejrzeń. W Niemczech nie wierzono w czystość jego luterskich przekonań z powodu, że córkę swą Annę wydał w r. 1586 za katolika księcia Alberta Radziwiłła, a księżniczka przyjęła następnie wyznanie męża. W jak niezwykłym stopniu posiadał Gotard sztukę rządzenia, widać stąd, że, aczkolwiek pierwszy ze swego rodu śród opłakanych stosunków powszechnego rozprzężenia stanął jako książę na czele anormalnie rozwiniętego społeczeństwa, umiał sobie dać radę ze szlachtą wyuzdaną w anarchicznych wybrykach, ogrodzoną prerogatywami jak murem chińskim, potrafił bez wywołania zamięszań swawolę jej do pewnego stopnia ukrócić, własną powagę utrzymać i pod moralnym względem na ogólny stan kraju oddziaływać powoli, lecz skutecznie. Stosunki prawne w świeżo utworzonem księstwie nie zostały nigdy sformułowane prawidłowo, wedle dzisiejszych prawno-politycznych pojęć. Wprawdzie przywilejem z r. 1570 przyrzekł Kettler nadać krajowi statut, oparty na ustawach dawniejszych ziem zakonu, lecz zdaje się, że ta praca ugrzęzła w ręku kanclerza Michała Brunnowa, któremu powierzył wygotowanie projektu. Krótko przed tem ogłosił książę kancelaryjną i procesową ordynacyą, która miała być przedłożoną królowi do zatwierdzenia — ale i do tego nie przyszło. Tak więc, jedyną niemal normą, określającą wzajemny stosunek ludności do księcia i do Polski, był przywilej Zygmunta Augusta, zredagowany śród naglących okoliczności z pośpiechem i dlatego z wielu względów niedostateczny. Wydawane z biegiem czasu objaśniające i uzupełniające go komentarze i dodatki, musiały w głównych punktach odpowiadać wymaganiom stanu rycerskiego, który, podobnie jak w Polsce, zdobywał sobie wytrwale i systematycznie coraz nowe swobody, rozszerzając granice i zakres już osiągniętych. Stał on się od razu panem sytuacyi, wymógłszy na Gotardzie ważne ustępstwo, że gdyby książę nie uwzględnił jego żądań, wypowiedzianych na kurlandzkich co dwa lata zwoływanych sejmach, służy szlachcie prawo udawania się z zażaleniem do króla polskiego, w celu rozprawienia się z swym władcą przed forum lennego pana. Podobnież od sądów starościńskich szła apelacya do nadwornego książęcego trybunału, od niego zaś we wszystkich sprawach, przewyższających 600 złotych lub tyczących się honoru i czci, do królewskich sądów relacyjnych. Wyjątek od tej reguły stanowiły sprawy kryminalne, które się załatwiały wyłącznie w kraju. W skład rządu wchodzili tak zwani najwyżsi konsyliarze (die Oberraethe), a mianowicie kanclerz, landhofmistrz, nadburgrabia i landmarszałek, których książę winien był powoływać do swego boku z pośród krajowej dobrze osiadłej szlachty, i dodani im do pomocy dwaj „asesorowie“, również o ile możności bene nati et possessionati, a tylko w razie zupełnej niemożności, ludzie miejskiego stanu. Najwyżsi radcy, którym w porze małoletności księcia przypadała opieka nad nim i samodzielne rządy nad krajem, doszli z czasem do wielkiego znaczenia i wpływu. Książę stawał się dopiero wtedy prawnie panującym, gdy jako wasal odebrał od króla i rzpltej inwestyturę, po którą powinien był udać się osobiście. Jeden z najważniejszych warunków stosunku lennego, t. j. kwestyą zbrojnej pomocy, określono w ten sposób, że K. dostarczy Polsce 300 jeźdźców, z których trzecia część przypada na samego księcia. W późniejszych czasach wyznaczono jednego jeźdźca z 20 włók, a ogółem cyfra wynosiła 400 jazdy. Pierwszy władca K. panował nad nią zaledwie 26 lat († 27 maja r. 1587); zaprawdę zbyt krótko, aby mógł zapewnić krajowi warunki prawidłowe-

go w przyszłości rozwoju. Po zgonie Gotarda wstępują na tron kurlandzki dwaj jego synowie, którym Kettler kraj przekazał w niepodzielne władanie. Starszy z nich Frydryk miał wtedy lat 18, młodszy, Wilhelm, zaledwie 13. Testament rozporządzał „ażeby w niepodzielnem księstwie obaj młodzi książęta wspólnie panowali i wspólnie też przyjmowali lenno"; Wilhelm miał zyskać udział w rządzie po dojściu do lat 20. Następstwo to zaledwie w r. 1598 przez rzpltą potwierdzone zostało. Jakkolwiek Frydryk rezydował w Mitawie, Wilhelm zaś w Goldyndze, mieli jednak obadwaj wspólnych poddanych, jeden i drugi na własną rękę odbywał sądy, wzywał do służby wojennej, wydawał osóbne rozporządzenia i cytacye. Niebawem wyszły na jaw wielkie niedogodności tak nieprawidłowego sposobu rządzenia, który nie mógł przypaść do gustu i szlachcie. Coraz więcej gromadziło się odtąd w K. palnych materyałów. Stosunki pomiędzy książętami i szlachtą zadraźniały się skutkiem pragnienia niezależnej władzy z jednej, a dążenia do nieograniczonej swobody z drugiej strony. Dotąd chodzili malkontenci samopas. Zmieniła się postać rzeczy odkąd na czele opozycyi stanęli Gotard i Magnus Noldowie, bracia rodzeni, urażeni wyrokiem wydanym przez ks. Wilhelma w procesie kryminalnym, który toczyli z Butlerem. Magnus Nolde, korzystając z wpływu jaki miał w Warszawie, przedłożył królowi skargi swych ziomków i swoje na rozmaite nadużycia Wilhelma i wyjednał nieprzyjazny dla obu książąt reskrypt. Wilhelm ze swej strony oskarżył buntowników i uzyskał przeciw nim dekret królewski. Wkrótce po odniesieniu tego sukcesu książę Wilhelm pośpieszył do Warszawy, poczem udał się na wojaż za granicę, idąc w tem za radą starszego brata, który się spodziewał, że czas zatrze przykre wrażenia przeszłych przez niego wywołanych nieporozumień i zatargów. Jakoż zawezwane niebawem przez księcia Frydryka rycerstwo zgromadziło się licznie i wyruszyło pod jego wodzą do Kirchholmu (por. wyżej artykuł *Kirchholm*, gdzieśmy sławną bitwę z r. 1605 obszerniej opisali). Szwedzi, przeważni liczbą, pewni już byli zwycięstwa nad Chodkiewiczem, gdy w tem Frydryk książę kurlandzki z zastępem 300 jeźdźców zjawił się na lewym brzegu Dźwiny, przeszedł wpław rzekę i uderzył na nieprzyjaciela. Dywersya ta przechyliła szalę zwycięstwa na stronę Polaków. Sta nowczej klęski Szwedów o mało nie dopełniło schwytanie króla. Mateusz von der Recke już Karola IX pochwycił za ramię, lecz Henryk Wreede, poświęcając się za swego pana, stanął pomiędzy nim a dzielnym Kurlandczykiem i otrzymał cios śmiertelny. Król uzurpator wydobył się szczęśliwie z matni, ale jego pałasz i kapelusz pozostały w ręku kurlandzkiego szlachcica, jako zwycięskie trofea, dowodzące że miał w ręku dostojnego jeńca. Wojenne zasługi obu synów Gotarda Kettlera dobrze dla nich usposabiały króla i rzpltę, bo i Wilhelm zaskarbił sobie niejakie prawa do względów, zdobywając Dyament (Dünamünde). W kraju jednak, powróciwszy z zagranicy, poczynał sobie po dawnemu namiętnie i zuchwale, zagrabiając np. dobra Noldów i innych za to, że nie chcieli składać hołdu na klęczkach, tak iż po obu stronach rosła zawziętość. Nareszcie po różnych przejściach, po decyzyi polskiej komisyi, że dobra lenne szlacheckie, na mocy przywileju Zygmunta Augusta, z lennych zmieniły się na dziedziczne, a więc hołd stał się zbytecznym — poszła sprawa w r. 1611 przed forum sejmu rzeczypospolitej. Wilhelm, za nadto dufając zasługom wojennym tak brata Frydryka jako i swoim, popełnił tę nierostropność, że odmówił sądowi kompetencyi i nie stanął. Ale i bracia Noldowie przebrali miarę, w oskarżeniach swych najbezwzględniej odzywając się o obu książętach. Dla tego Zygmunt III powołał przed siebie Wilhelma. Przybyli wtedy obadwaj książęta, lecz gdy sprawa przybierała niekorzystny dla nich obrót, opuścili Warszawę bez pożegnania z dworem, najprzód młodszy Wilhelm, następnie i Frydryk. Tymczasem idąca ręka w rękę z Noldami szlachta kurlandzka domagała się natarczywie zwołania krajowego sejmu, celem usunięcia nadużyć, lecz zawsze napróżno; przedsięwzięto więc prowadzić walkę do upadłego. Gdy i królewski rozkaz w tej mierze nie odniósł pożądanego skutku, Zygmunt III sam zwołał sejm kurlandzki. Dumni wasale, mając na rokoszu Zebrzydowskiego świeży przykład, jak słabą jest władza elekcyjnego króla, nie tylko uważali za właściwe sprzeciwić się woli królewskiej, lecz nawet ośmielili się przez swych urzędników zdzierać pisma konwokacyjne. Były to tak wyraźnie już buntownicze objawy, że złego wrażenia, jakie zrobiły, nie zdołały zatrzeć usilne starania spokrewnionych z młodymi Kettlerami Radziwiłłów. Szlachta kurlandzka postanowiła nie uznawać wcale Wilhelma swym władcą i objawiła życzenie pozbycia się obu książąt a urządzenia stosunku do Polski na wzór Prus Królewskich, gdzie władza spoczywała w ręku radców, mianowanych przez króla polskiego. W silnem przekonaniu o korzyściach takiej zmiany, musiał utwierdzić szlachtę kurlandzką tragiczny wypadek, który się wydarzył na dniu 21 sierpnia r. 1615. Magnus Nolde, jadąc z polecenia królewskiego do Rygi celem uśmierzenia nieporozumień pomiędzy tem miastem a jezuitami, stanął wraz z bratem swoim Gotardem w Mitawie i zamieszkał w pobliżu książęcego zamku. Z te-

go skorzystał bawiący wtedy u ks. Frydryka Wilhelm i wysłał przeciw Magnusowi Noldemu o 11 w nocy gromadę żołnierzy pod wodzą dwóch urzędników, którzy wydali rozkaz zamordowania obu braci Noldów. Wszystkie okoliczności wykazują, że nie był to czyn, dokonany pod wrażeniem chwilowego zaślepienia i zemsty, lecz raczej zbrodnia, na zimno obmyślana i spełniona, a sam Wilhelm, w liście do króla, miał czoło wystawić zamordowanie Noldów jako wymiar sądowej sprawiedliwości. Szlachta kurlandzka była tak daleco zniechęcona dotychczasowemi rządami książąt, że, spodziewając się detronizacyi obudwóch, zaleciła swym delegatom w instrukcyi z dnia 15 lutego r. 1616 „prosić o formalne zatwierdzenie krajowych przywilejów, zaprotestować (sich verbitten) przeciw mianowaniu nowego pana i w razie rozdzielenia kraju na starostwa, domagać się uwzględnienia przytem szlachty miejscowej.“ Sam występny książę nie łudził się snać widokami pomyślnego skutku procesu i nadzieją przebaczenia, skoro nie tylko wysłanej przez dwór warszawski komisyi nie uznał, lecz, powołany przez Zygmunta III do stolicy, nawet pełnomocników nie wysłał, jak to uczynił starszy brat jego Frydryk, i nie czekając na wyrok, wszedł w tajne porozumienie z nieprzyjacielem Polski, Gustawem Adolfem. Skutkiem tego król skazał go na banicyą, a zarazem złożył dowód przezorności politycznej nie korzystając z nastręczającej się wówczas sposobności wcielenia K. do Polski, lecz ułaskawiając Frydryka (starszego brata występnego księcia), jako nierównie mniej winnego, i, po oczyszczeniu z zarzutów, nadając mu ponownie rządy nad zawichrzoną kilkunastoletniemi zatargami K. Książę Frydryk, zostawszy panem całej K., rządził nią spokojnie i szczęśliwie. Komisya polska, wyznaczona głównie w celu spełnienia wyroku nad jego bratem Wilhelmem, wywiązawszy się z tego zadania i uwolniwszy Kurlandczyków od poddańczej przysięgi dla Wilhelma Kettlera, przystąpiła do ułożenia nowego ustawodawstwa dla K. p. t. „Formula regiminis“ i nowego prawa krajowego p. t. „Curoniae statuta“. Formula regiminis opiera się na paktach subjectionis, na przepisach tyczących się inwestytury, na dawnych dokumentach i recesach. Podobnież przy układaniu kurlandzkich statutów wzięto za wzór ustawy piltyńskie, obostrzając jednak znacznie prawo karne. (O właściwościach ziemi piltyńskiej, położonej w środku Kurlandyi, porównaj w niniejszym Słowniku artykuł *Hazenpot*, t. III, str. 41 i 42). Chcąc usunąć powody do dalszych zatargów pomiędzy księciem a podwładnymi, uchwaliła komisya i zaleciła w t. zw. Formule regiminis, że sejmy kurlandzkie mają się na przyszłość odbywać, tak jak w Polsce, stale co 2 lata, a w nadzwyczajnych wypadkach i częściej; w razie gdyby książę wzdragał się je zwoływać, uczyni to król. Korzystając ze swej prawodawczej kompetencyi uchwaliła nadto zaprowadzenie nowego kalendarza od 1 stycznia r. 1618. Książę Frydryk, nauczony smutnem doświadczeniem brata, unikał zatargów z podwładnymi a jeśli groziły zaburzenia, zręcznie im zapobiegał. Szlachta, mając żale i pretensye do księcia, kończyła je odtąd w drodze pokojowego porozumienia. Dla ułatwienia zaś stosunków z panującym na przyszłość, wybrała sobie pełnomocnika (einen Landesbevollmächtigten), który miał przebywać stale przy księciu i z nim w jej imieniu traktować. Godność ta nabrała z czasem wielkiego znaczenia; pierwszy ją piastował sekretarz królewski Jerzy Denhoff. Dzięki tym środkom zaradczym kraj, który do niedawna był teatrem ciągłych waśni domowych, odetchnął nareszcie spokojem. Tylko z zewnątrz groziło teraz krajowi niemało niebezpieczeństwo. W r. 1621 Gustaw Adolf zdobył Rygę i niebawem wkroczył na czele 14000 wojska do K. Z tak wielkiemi siłami nie mógł walczyć Frydryk. Aby nie wpaść w szwedzkie ręce, uszedł z kraju, a Mitawa musiała się poddać po krótkiej obronie. Złupiwszy ją i spaliwszy część miasta, powrócił król szwedzki do Inflant, poczem zostawioną tam przezeń załogę zniewolił do ustąpienia hetman polny litewski Krzysztof Radziwiłł. Później przekraczali jeszcze Szwedzi niejednokrotnie granice K., aby ją niszczyć i łupić, a starania księcia o zapewnienie krajowi neutralności, nie odniosły skutku. Największą zasługą bezdzietnego Frydryka wobec rodzinnego kraju było wyjednanie następstwa bratankowi Jakóbowi, synowi wygnanego księcia Wilhelma. Zygmunt III był zawsze głuchym na jego prośby. Dopiero gdy ten król zamknął oczy, udało się Frydrykowi wykołatać od stanów uznanie na następstwo adoptowanego przezeń synowca, a Władysław IV, pod naciskiem, wywieranym zwykle w porze elekcyi, zniewolony do liczenia się z potężną partyą Radziwiłłów, potwierdził uchwałę sejmu, zdjął banicyą z Wilhelma, przywrócił mu tytuły i dochody, a Jakóbowi przyrzekł następstwo po bezdzietnym stryju. Aby się wywdzięczyć za tę łaskę i zaskarbić sobie względy lennego pana, zaciągnął się Jakób do polskich szeregów i walczył pod wodzą króla Władysława IV przeciw Rosyi pod Smoleńskiem. Wtedy książę Frydryk uwieńczył swe zabiegi stanowczem już powodzeniem, bo dokazał tyle, że król Władysław udzielił jego bratankowi inwestytury, nie czekając ani na sejm, ani też na osobną w tej mierze uchwałę stanów, przeciw czemu później głośne podnoszono skargi. Zą

tak niezwykłe wyróżnienie odwzajemnił się młody Jakób, przyrzekając uroczyście założyć i uposażyć dwa katolickie kościoły: w Mitawie i w Goldyndze. Gdy w trzy lata później umarł książę Frydryk (15 sierp. 1642), objął rządy Jakób bez przeszkody i panował ze zmiennem szczęściem przez lat z górą 40. Nowy książę, człowiek wykształcony, zaprawiony do rządów (bo od trzech lat był już spółregentem stryja), utalentowany, ambitny, choć z natury gwałtowny, przeszedłszy jednak twardą szkołę doświadczenia, nauczył się hamować i usilną pracą wewnętrzną wyrobił w sobie pełen godności spokój, który go nie opuszczał w najtrudniejszych i najdrażliwszych położeniach, jak świadczy świeżo ogłoszona nader cenna rozprawa dr. Teodora Schiemana o tymże księciu Jakóbie. Smutny przykład ojca, który jako banita tułał się po świecie, napróżno pukał do królów i książąt — z których król duński wprost mu gościnności odmówił, — przez czas długi gorzkie lata wygnania spędzał na probostwie Cammin, otrzymanem od księcia pomorsko-szczecińskiego Bogusława; przykład ten podziałał nań odstraszająco. Dla tego to pierwszy zaraz krok, który uczynił po objęciu rządów, był natury pojednawczej. Bezpośrednio po zgonie Frydryka wniosła szlachta aż 59 zażaleń treści rozmaitej, w których liczbie nie brakło i nieuzasadnionych uroszczeń. Nie chcąc rozpoczynać panowania od zatargów z uprzywilejowaną a tak potężną kastą, zgodził się Jakób na wszystkie jej wymagania, uwzględnił wszystkie pretensye, czem ją sobie od razu pozyskał i zobowiązał. Potrzeba było tak wielką ofiarą okupić pokój niezbędny wewnątrz kraju, aby módz bez przeszkody przystąpić do urzeczywistnienia śmiałych planów, z którémi się nosił ten niepospolity człowiek. Widząc z boleścią, ile na tem cierpiała K., że, jako lenniczka rzpltej, musiała uczestniczyć w walce prowadzonej między nią a Szwecyą, dążył on systematycznie do tego, aby swój lenny stosunek do Polski albo zupełnie rozwiązać, albo przynajmniej uwolnić się od obowiązku udzielania jej w czasie wojennym zbrojnej pomocy i obu stron wojujących uzyskać uznanie K. za państwo neutralne. Ku temu celowi zwrócił Jakób swe zabiegi już w pierwszych latach, gdy na mocy sztumdorfskiego traktatu panował pokój pomiędzy Szwecya a Polską. Wiedząc dobrze, że dla otrzymania zgody obydwóch interesowanych mocarstw na ten projekt i dla odegrania roli samodzielnego, niezależnego księcia, potrzeba mu będzie wielkich środków, postanowił przedewszystkiem wyszukać nowe źródła osobistych i krajowych dochodów, zaopatrzyć wycieńczony skarb i założyć fundamenta przyszłego materyalnego dobrobytu. Z tej części swego zadania wywiązał się Jakób znakomicie i do niesłychanie świetnych doszedł rezultatów. W przeciągu lat kilkunastu z wyczerpanej i zaniedbanej prowincyi uczynił kraj zamożny i kwitnący, a nawet zdobył poważne stanowisko w rzędzie państw morskich, wybudowawszy flotę złożoną z 15 nieuzbrojonych i z 44 uzbrojonych okrętów, z których każdy dźwigał na sobie kilkadziesiąt armat, nadto zaś 60 okrętów handlowych i wiele pomniejszych statków. Nie narażając siebie i swych poddanych na groźne niebezpieczeństwo wątpliwych zawsze wojen, nie tylko zyskał wielkie skarby, lecz także zjednał sobie niemały rozgłos i szeroką sławę, bo stał się twórcą rozległego handlu morskiego na północy, który prowadził z dalekimi lądami, przywożąc płody obcych części świata do wszystkich europejskich portów, i na odwrót zawożąc daleko towary i produkta rodzime, sprowadzając zewsząd zdolnych fabrykantów, dając im u siebie szerokie pole do pracy, pewny i sowity zarobek. Zawiązawszy korzystne i dogodne dla siebie traktaty handlowe z Francyą i Anglią, miał stosunki z Wenecyą i z papieżem, który przez czas jakiś łudził się nadzieją pozyskania dla katolicyzmu dzielnego księcia, dostarczał obcym krajom własnego i litewskiego zboża po nierównie tańszych cenach niż Ryga, której wysokie cła nie pozwalały z nim spółzawodniczyć. Ważne te przedsiębierstwa handlowe ułatwiały mu kolonie, założone na wybrzeżach Gwinei, na wyspie św. Andrzeja i na Tabago, jednej z najpiękniejszych wysp między małemi Antyllami, nazywanej rajem ziemskim. W kraju założył mnóstwo fabryk, jak papieru, sukna, obić pokojowych i t. d., bardzo gorliwie oddawał się też wyrabianiu materyałów wojennych. Chcąc rozrządzać większemi zasobami surowych płodów, nie tylko od Szwecyi zakupił znaczne dobra na Pomorzu, lecz nadto od rządu duńskiego kopalnie żelaza w Norwegii, i tyle na tem polu dokazał, że mógł zaopatrywać w wojenne potrzeby wielkie mocarstwa. Anglii a mianowicie Karolowi I i II dostarczał długo okrętów, broni, amunicyi, prochu i różnych zapasów; w r. 1649 zaproponował Francyi, że jej dostarczy 8 do 10000 żołnierzy, 24 do 30 okrętów zupełnie uzbrojonych i zaprowiantowanych, a układ dla tego tylko, jak się zdaje, nie przyszedł do skutku, że strony nie mogły się porozumieć co do ceny. Wzrósłszy tak w siły i w zasoby, śmiałym krokiem zdążał Jakób do ziszczenia głównego przedmiotu swych marzeń. Agenci jego dokładali w Stokholmie wszelkich starań, aby, na wypadek wojny, zapewnić swemu panu neutralność. Dopiął on wreszcie celu, ale za cenę ustępstw, które uwłaczały rzpltej jako lennej pani K. Na dniu 4 czerwca r. 1647 podpisał

akt, którym, zapominając o powinnościach wasala, zobowiązał się nie udzielać Polsce wojskowej pomocy, zamknąć swe porty dla Polaków a otworzyć je Szwedom. Trzeba przyznać, że był to akt zdrady względem suzerena, a sami nawet obrońcy Jakóba tyle tylko umieją powiedzieć na jego korzyść, że czynił wszystko co mógł, aby nie dopuścić do wojny, w którejby mu wypadło odegrać tak niezaszczytną rolę, a w żadnym razie nie byłby spełnił warunków, które, jedynie koniecznością zniewolony, pozornie przyjął. Z niezmordowaną energią działając dla utrzymania pokoju osobiście i przez swych agentów dyplomatycznych, których za przykładem potężnych monarchów miał na wszystkich dworach europejskich, nie zdołał jednak książę zapobiedz wybuchowi wojny. Bezowocnie spełzł pokojowy kongres za jego głównie sprawą zwołany w Lubece, na którym zasiadało dwóch kurlandzkich posłów (1651), a pośrednictwo Jakóba opóźniło tylko rozpoczęcie kroków wojennych, zamiast im przeszkodzić. Dzięki niezwykłej zręczności, jaka go cechowała, potrafił wyjednać sobie neutralność nie tylko od Szwedów, ale i od Rosyi (1655), gdy ta wystąpiła do walki z rzplitą. Rozporządzając olbrzymiemi sumami, usuwał pomyślnie takie nawet przeszkody, które misternie przezeń wzniesionemu gmachowi neutralności groziły zupełnem rozbiciem. Kiedy Gąsiewski rozłożył swe wojska w K., książę Jakób, nie chcąc dać Szwecyi powodu do zerwania układów, a nie mogąc zmusić polskiego wodza do ustąpienia, znalazł nań jednak nierównie skuteczniejszy środek: ofiarą 10000 talarów skłonił go do dobrowolnego odwrotu z granic księstwa i rozłożenia się na Litwie. Rolę pośrednika odgrywał zrazu z wielkiem powodzeniem. Podczas gdy już dokoła rozlegał się szczęk oręża, Mitawa była ogniskiem dyplomatycznych układów pomiędzy Polską, Szwecyą, Danią i Rosyą. Władca K., aczkolwiek tylko lennik, panujący nad szczupłem państewkiem, działał z tak niezwykłem mistrzostwem, że, traktowany niemal na równi z monarchami, ze wszystkiemi żył w zgodzie, każdemu umiał się wydać potrzebnym; w istocie dbał jedynie o dobro własnego kraju. Tymczasem Karol Gustaw król szwedzki postanowił nie tylko nie przestrzegać nadal warunków układu z Jakóbem, lecz nawet postąpić z tym księciem bezwzględnie i niegodnie. Ciążył mu niedogodny układ z Kurlandyą, lecz znosił go w nadziei, że ją z czasem dla siebie pozyska; ale gdy oczekiwania nie ziściły się, a dwuznaczne postępowanie Jakóba coraz większe wzniecało obawy, umyślił nagłym czynem przemocy i gwałtu stanąć u celu. Zamach był obmyślany i przeprowadzony z oburzającą złą wiarą i przewrotnością; w porze gdy poseł kurlandzki, Firks, układając się w Szwecyi o wieczystą neutralność księstwa, odbierał uspakajające odpowiedzi, polecał Karol Gustaw feldmarszałkowi Douglasowi ująć podstępnie księcia i opanować całą K. Dnia 30 września roku 1658 śród ciemnej jesiennej nocy Douglas stanął pod zamkiem mitawskim, którego mieszkańcy w twardym śnie byli pogrążeni, wyciął straże, opanował zdradziecko wały i wdarł się bez przeszkód do zamkowych komnat. Samego księcia rozbudzili napastnicy i brutalnie wyciągnęli z łóżka, przyczem i w książęcych komnatach nie obyło się bez krwi rozlewu. Niesłychany gwałt, popełniony na osobie Jakóba i jego państwie, usiłowali Szwedzi usprawiedliwić manifestem, w którym brak przekonywających dowodów i argumentów zastępowały niesmaczne porównania. Katastrofa z 30 września, zamiast zbliżyć K. do Szwecyi, wytworzyła owszem między niemi przepaść nieprzebytą. Napróżno wzywał Douglas pojmanego księcia, aby złożył hołd Karolowi Gustawowi, napróżno wzywał szlachtę kurlandzką, aby pod utratą życia i mienia stawiła się na sejm w Mitawie. Jakób mimo pogróżek odmówił stanowczo, a szlachta nie tylko nie myślała posłuchać groźnego rozkazu, lecz z bronią w ręku opuszczała swe dwory i zamki, śpiesząc do polskiego obozu. Wtedy chwycił się Douglas jeszcze wstrętniejszego środka: wydał manifest uwalniający chłopów od przysięgi i wzywający ich do mordowania szlachty, za co im obiecywał, że zostaną wolnymi na zawsze. Ale i lud nie uległ zdradnym podszeptom, zapewne z obawy przed krwawym odwetem po spodziewanem ustąpieniu najezdników. Wprowadzony naprzód do Rygi, później do Iwangrodu pod Narwą, odpokutował książę Jakób gorzko swe ambitne marzenia i dążności, do których urzeczywistnienia nie miał dostatecznej siły. Zgubiła go zbytnia pewność siebie, zbyt zarozumiałe przekonanie, że polityczna zręczność zapewniła mu zupełne bezpieczeństwo, podczas gdy okazało się, że Karol Gustaw był jeszcze przebieglejszym. Straty, jakie poniósł, dostawszy się do niewoli, były ogromne. Osobiste jego szkody liczą na 6 i pół milionów talarów ówczesnych, a ileż straciła cała K.? Szwedzi zabierali i łupili cokolwiek im wpadło pod rękę, zostawując po sobie ruiny i zgliszcza. Mszczono się tak za to, że Kurlandczycy walczyli w polskich szeregach. Upadłszy nagle ze szczytu ziemskiego powodzenia w przepaść nicestwa, zmuszonym był niejako książę do przypatrywania się z więziennej celi, jak cały jego ruchomy majątek, począwszy od pieniędzy a kończąc na flocie, przechodził w ręce napastnika, jak wszystko co się unieść nie dało, szło z dymem i walało się w popiele. Po dwóch latach, na

mocy pokoju oliwskiego (1660) odzyskawszy nareszcie wolność, zwątpił nawet Jakób o możności przywrócenia K. dawnego dobrobytu, widząc, że najezdzca może w krótkim czasie zburzyć, co on przez długie lata budował. Czynił wszakże aż do samej śmierci wszystko co było w jego mocy do podniesienia zrujnowanego przez Szweda kraju. Umarł znużony długiem bo 40-letniem panowaniem (31 grudnia r. 1682), a świetność domu Kettlerów wraz z nim bezpowrotnie zstąpiła do grobu Dzieje K., aż do wygaśnięcia męskiej linii ich rodu, są odtąd pasmem klęsk, niepowodzeń i anarchicznych wybryków; coraz większy upadek kraju idzie ręka w rękę z rosnącym nierządem i wewnętrznem rozdarciem. Niemałej części tego dezorganizacyjnego dzieła dokonał w ciągu 16-letnich rządów (1683—1698) najstarszy syn i następca Jakóba, książę Frydryk Kazimierz, zamiłowany w zbytku i przepychu. Jakób, o którym król Karol Gustaw powiedział z przekąsem „że jest zbyt bogatym na księcia, za ubogim na króla", nie mógł podczas 22 lat pokoju powetować w zupełności strat, poniesionych w czasie dwuletniej niewoli. Zapełnił on wprawdzie porozbijane przez Szwedów kasy, ale nagromadzone skarby nie wystarczyły jego marnotrawnemu synowi. Frydryk Kazimierz wstępował w ślady Ludwika XIV, nie bacząc, że co uchodziło potężnemu królowi Francyi, to było występkiem ze strony lennego książątka. A jednak książę, bez względu na skutki, które stąd musiały wyniknąć, postanowił z niepozornej Mitawy zrobić mały Wersal. Podniosły się w ten sposób niesłychanie wydatki, podczas gdy źródła dochodów nadzwyczajnie się zmniejszyły. Nie ma już śladu handlu z Norwegią, Islandyą, wybrzeżami Gwinei i t. d., na niczem pełzną zabiegi o odzyskanie wyspy Tabago, która staje się odtąd dla K. tem, czem dla Polski były w XVIII wieku sumy neapolitańskie. Wielkie kwoty wpływały wprawdzie zawsze z handlu na Bałtyku i z wybornie zagospodarowanych dóbr książęcych, ale nie wystarczały dla dworu marnotrawcy, szybkim krokiem zdążającego do ostatecznej ruiny. Szlachta, której imponował Jakób, lekceważyła jego syna; nie chciała mu składać hołdu, zanim nie uwzględni jej zażaleń, których było bez liku. Stosunek ten nie naprawił się i następnie, bo pretensye szlacheckie nie zostały załatwione, a tylko na później odłożone, niektóre zaś grawamina przekazano do decyzyi królewskiej w Warszawie. Umierając w 48 roku życia zostawił Frydryk Kaźmierz zaledwie 6-letniego syna, Frydryka Wilhelma, którego mu urodziła druga jego żona Elżbieta Zofia, córka brandenburskiego Frydryka Wilhelma. Przed dojściem przeto książęcego pacholęcia do lat dojrzałych, miała rządzić krajem regencya; chodziło tylko o to, komu to zadanie przypadnie w udziale. „Formula regiminis" w swym § 4 przyznawała ją wyraźnie najwyższym radcom, w których widziała naturalnych regentów w porze małoletności księcia. Ale tak wdowa po zmarłym Frydryku Kazimierzu, jak jego brat książę Ferdynand — są słowa Teodora Schiemana w biografii Frydryka Wilhelma— mniemali, że mają słuszny tytuł do rządów. Ponieważ zaś żadna z tych trzech stron nie myślała ustąpić, przeto rzplta, jako lenna pani, miała rozstrzygnąć kto będzie kierował losami K. aż do chwili upełnoletnienia książęcia. Rozpoczęły się zabiegi w Warszawie. Z początku ubiegł wszystkich książę Ferdynand jako generałlejtnant w polskiej służbie i już 18 lutego r. 1698 (t. j. w cztery tygodnie po śmierci brata) otrzymał od Augusta II edykt, uznający go opiekunem małoletniego i administratorem księstwa. Ale brat księżnej wdowy, elektor brandenburski Frydryk Wilhelm, wymógł na królu, że ją mianował spółopiekunką i administratorką i jej wyłącznie powierzył wychowanie syna. Gdy i najwyższej zwierzchności krajowej nie można była odmówić udziału w rządach, powstał stąd zamęt i powszechne niezadowolenie. Powiększył się chaos, gdy czynny udział w zatargach przyjęła szlachta. Ze wszystkich stron wyprawiano do Polski protesta i poselstwa. Bóg wie jak długo byłaby trwała ta wojna domowa, przeważnie papierowa i delegacyjna, gdyby, na samym początku XVIII stulecia, Karol XII król szwedzki nie wniósł w tę okolicę wojny rzeczywistej, w czasie której książę Ferdynand „z obawy przed zemstą Szwedów, uszedł z kraju". Uwolniona od spółzawodnika księżna Elżbieta Zofia wyprawiła posła do Karola XII, który przyrzekł ją wraz z dziećmi otaczać stale swą opieką. Tymczasem zajął on K., gospodarował w niej jak w kraju własnym i nałożywszy na mieszkańców uciążliwe kontrybucye, ściągał tu coraz nowe oddziały, a książęce dochody wpływały wyłącznie do szwedzkiej kasy. Zawiedziona w swych płonnych nadziejach księżna wdowa wyruszyła w r. 1701 z Mitawy do Berlina, skąd już nie wróciła do K., poślubiwszy wkrótce margrabiego Brandenburg-Baireuth. K., zostawiona samej sobie, pozbawiona obrońców i opiekunów, była przez długi czas teatrem wojny. Zajmowali ją z kolei już to Szwedzi, już to Polacy i Rosyanie; kto chciał, pustoszył ten kraj wycieńczony i zrujnowany. Pustki i ruiny zalegały tam, gdzie dawniej wrzało bujne życie; chwasty i zielska zarastały pola, na których złociły się przedtem obfite kłosy. Nikt nie wiedział — mówi tenże autor w biografii powyżej przytoczonej — kto właściwie w tych burzliwych

czasach był panem Kurlandyi: Fryderyk Wilhelm, czy jego matka, Ferdynand, najwyżsi radcy, August II, król Stanisław Leszczyński, Piotr I, czy Karol XII? Każdy z tych władców wedle swego widzimisię rozdzielał posady, ogłaszał prawa, rozpisywał podatki. Którzy urzędnicy byli w prawnem posiadaniu swych godności, które prawo należało uwzględnić i uznać, jakie podatki miały obowiązywać? W listopadzie r. 1709 ogłaszają najwyżsi radcy 17-letniego Frydryka Wilhelma pełnoletnim i żądają jego powrotu do kraju. Ten zaś, ukochawszy pierwszą gorącą miłością przyjaciółkę swych sióstr, księżniczkę Karolinę Wolffenbüttel, nie mógł się rozstać z zagranicą. Trzeba było jednak wybierać pomiędzy Karoliną i Kurlandyą; książę przeto, zadając swemu sercu gwałt, zdecydował się wrócić do kraju i przyjął warunek poślubienia rosyjskiej księżniczki z nad Newy, za co Piotr Wielki rzekomo zamierzał nie tylko osadzić młodego księcia w K., lecz także mianować go swym namiestnikiem w Inflantach szwedzkich, które w tym właśnie czasie przechodziły pod berło rosyjskie. Nie zgadzał się z tym projektem książę Ferdynand, opierała mu się uporczywie zrazu księżna Elżbieta Zofia, nie chcąc wypuścić syna z pod skrzydeł swojej opieki, lecz, naglona przez swego brata (elektora brandenburskiego), ustąpiła nareszcie. Na wiosnę r. 1710 wyprawił młody Frydryk Wilhelm do Petersburga dwóch posłów z poleceniem, aby zawarli ostateczny układ o małżeństwo i o alians. Oblubieniec żądał 300,000 rubli posagu w gotówce i życzył sobie, aby ślub odbył się w Mitawie. Ponieważ nie było jeszcze rzeczą pewną, którą z trzech księżniczek ma zaślubić, prosił więc o portrety wszystkich, aby mógł wybrać wedle własnego upodobania. Ale posłowie kurlandzcy, stanąwszy w nadnewskiej stolicy, doznali niemałego zawodu; dowiedzieli się bowiem, że Piotr, nie myśląc się oglądać na wybór księcia, przeznaczył mu na żonę nieodwołalnie Annę Iwanównę, późniejszą cesarzowę, że nie ma bynajmniej zamiaru mianować go swym namiestnikiem w Inflantach, że posag panny wynosi tylko 200,000 rubli i że nowożeniec musi na ślub przyjechać do Petersburga. W kilka dni po przybyciu posłów odbyły się uroczyste zaręczyny, a książę, wezwany listem Piotra, musiał wyjechać do Petersburga. W połowie maja stanąwszy w Lipawie, przejeżdżał bardzo zwolna (z długiemi przestankami) ojczystą ziemię, by się o jej smutnym stanie naocznie przekonać, następnie udał się do obozu rosyjskiego wodza, rozłożonego pod Rygą, i starał się nakłonić go do usunięcia ciągłych nadużyć, jakich się wojsko rosyjskie dopuszczało w K. W drodze do Petersburga, zatrzymany pod Narwą, gdzie był zniewolony poddawać się kwarantannie, depiero w październiku roku 1710 zawitał na dwór cesarski. Obrzęd zaślubin odbył się uroczyście na dniu 11 listopada tegoż roku; odtąd następował bankiet po bankiecie, a na każdym wino lało się strumieniem. Młody książę, nie przywykły do takich libacyj, popadł w chorobę. Chory już wyruszywszy w drogę na początku stycznia r. 1711, dostał gwałtownej febry w Duderhofie, oddalonnym o 6 mil od Petersburga. Mimo to, pragnąc jak najprędzej powrócić do ojczyzny, już nazajutrz rano ruszył dalej; zaledwie jednak dojechał do Kippingshofu, tak go siły opuściły, że się położył, aby już nigdy nie powstać. Wyzionął ducha 21 stycznia r. 1711, zanim jeszcze na prawdę objął rządy. K. straciła pana, po którym sobie wiele obiecywała. Zgasł w samym kwiecie wieku, ogólnie kochany i tęsknie wyczekiwany młody władca, zanim mógł ziścić nadzieje i zebrać owoce poniesionej dla kraju ofiary, a jego miejsce miał zastąpić stryj, już stary, dotąd bezżenny a przez ogół serdecznie nielubiany. Zasępiły się jeszcze bardziej czoła Kurlandczyków, gdy wkrótce zjawiła się w Mitawie młoda księżna-wdowa Anna, jakkolwiek ściśle biorąc nie była ona wcale księżną kurlandzką, owdowiała bowiem w drodze zanim ujrzała państwo świeżo zaślubionego księcia; nadto zaś złudną okazała się rozgłaszana z początku nadzieja, że dzięki jej króciutkiemu pożyciu z Frydrykiem Wilhelmem „usychające drzewo rodu Kettlerów na nowo się zazieleni i wyda upragniony owoc.“ Piotr I nie miał zwyczaju wyrzekać się ziszczenia planów, które raz powziął; wysłał więc Annę do K., pragnąc, aby pobyt księżnej powiększał jego prawa do mięszania się w wewnętrzne sprawy tej ziemi i ułatwił mu z czasem połączenie jej z Rosyą. Przybyła księżna pod strażą żołnierzy rosyjskich, w towarzystwie Piotra Bestużewa, łączącego w swojej osobie godność marszałka dworu księżnej z charakterem rosyjskiego ministra-rezydenta—z uciążliwemi dla wyniszczonego kraju pretensyami, żądając 40000 rubli rocznie, jako zapewnionej sobie oprawy i procentów od sumy posagowej, a ponieważ tak wielkich wymagań nie podobna było zaspokoić ze szczupłych dochodów zrujnowanego materyalnie państewka, przeto wzięła księżna w zastaw książęce dobra. Jakoż wpływ rosyjski stał się odtąd wszechwładnym w hołdowniczym kraju rzpltej, a wszelkie próby otrząśnięcia się z niego umiał Bestużew przytłumić, domagając się, stosownie do instrukcyj, natychmiastowej wypłaty całej należności i grożąc żołnierską egzekucyą. Prosty ten środek nigdy nie zawodził: najśmielszym opadały ręce, Bestużew zaś tryumfował. Tym-

czasem Polska szybkim krokiem dążyła do upadku, traciła wewnątrz siły, na zewnątrz powagę i znaczenie; nie zabezpieczała nietylko swoich wasalów, lecz nawet siebie samej przeciw najazdom sąsiadów, którzy w Polsce samowolnie dyktowali prawa, a przeniewierczy król August II, jedynie dynastyczne widoki mając na oku, gotów był sam przyłożyć rękę do rozbioru ziem bezsilnej rzpltej. Równocześnie z każdym dniem rósł antagonizm pomiędzy rządzącym z Gdańska księciem Ferdynandem a jego kurlandzkimi podwładnymi. Stosunki, łączące ich, doszły do stanu naprężenia, który lada chwila groził zupełnem zerwaniem zbyt wyciągniętej struny. Inicyatywa wyszła od Piltyńczyków, którzy, urażeni na Ferdynanda, że nie przyjął ich landratów, zgłaszających się do niego o pomoc przeciw roszczeniom biskupa inflanckiego do ziemi piltyńskiej, zanieśli do rzpltej prośbę o uwolnienie ich od wszelkich obowiązków względem księcia. Żądaniu temu stało się zadość w r. 1717, w którym ziemia piltyńska przechodzi w bezpośrednie zawiadywanie Polski (Por. art. Hazenpot, tom III, str. 43). Szlachta kurlandzka, ośmielona przykładem piltyńskiej braci, domagała się w Warszawie wyznaczenia komisyi, któraby rozstrzygnęła coraz bardziej zaogniające się spory jej z Ferdynandem. Mimo to wszystko byłyby rzeczy jeszcze długo pozostały w tym samym stanie, gdyby nie zajście z pułkownikiem wojsk polskich Karolem Firksem, którego kapral książęcy Willums z polecenia ks. Ferdynanda miał wygnać z dzierżawionego przezeń majątku książęcego, a opornego wtrącić do więzienia. Firks, ufny w prawo: „neminem captivabimus nisi jure victum,“ krzyknął na zbliżających się jeźdźców książęcych, że ich uważa za turbatorów pokoju i rozbójników, że do nich strzeli jeśli o krok ruszą dalej. Ale kapral Willums, nie czekając na spełnienie groźby, dał ognia, a pułkownik padł trupem. Oburzenie było powszechne. Odpowiedzialność składano na samego Ferdynanda, porównywając go z występnym przodkiem Wilhelmem, co braci Noldów rozkazał zamordować. Przychylając się teraz do prośby szlachty, wyznaczył król komisyą. Ta książęcy tron uznała niejako za wakujący i w czerwcu r. 1717 odroczyła swe posiedzenia, odkładając dalsze prace na później; ale król, niezadowolony z jej czynności, nie pozwolił na dalsze obrady. W porze, gdy w K. jeszcze nie przebrzmiały echa tych bezustannych zatargów, nie ustawały zabiegi około zapewnienia następstwa po niecierpianym Ferdynandzie któremukolwiek z postronnych książąt. Piotr I proponował członka swego domu a zarazem krewnego Augusta II, księcia Jana Adolfa Sachsen-Weissenfels, równocześnie jako kandydata do tronu K. i do ręki Anny Iwanówny. Ale niebawem zmieniła się konstelacya polityczna. Piotr Wielki, nie chcąc przyczynić się do wzrostu saskiego domu, zgodził się na wydanie Anny za margrabiego Alberta Frydryka brandenbursko-schwedt'skiego i zawarł w tym celu tajny układ z królem pruskim. Skutkiem tego zaczęły dwory sprzymierzone działać w K. na korzyść margrabiego. Wtedy to August II, postanowiwszy skruszyć węzeł szkodliwej i niebezpiecznej zależności, wystąpił śmiało i stanowczo, a sejm na początku listopada 1718 polecił Stanisławowi Chomętowskiemu, aby w charakterze posła podążył do Petersburga i zażądał wyprowadzenia wojsk z granic rzplitej, uskutecznienia przyrzeczonego zwrotu Inflant szwedzkich i naprawienia wielu krzywd; Ferdynanda zaś zawezwał król, aby dla złożenia hołdu i przyjęcia inwestytury stanął jak najprędzej w Warszawie; natomiast w piśmie do najwyższych radców i całej szlachty kurlandzkiej August II, unieważniając wszelkie kroki uczynione w sprawie wyboru nowego księcia, zabrania najsurowiej dalszych usiłowań w tym kierunku, i obiecuje, że, w razie bezpotomnej śmierci Ferdynanda, mieszkańcy K. będą zostawać przy swych prastarych zwyczajach, przywilejach i prerogatywach. Niepodobna zaprzeczyć, że w pierwszej fazie zatargu z Piotrem August II złożył dowody stanowczości i że odważnie bronił praw i godności państwa. Wszelako nie wytrwał długo w szlachetnem przedsięwzięciu wyswobodzenia się z pod wpływu Piotrowego i zależności od niego w sprawie kurlandzkiej. Aż dotąd można było mniemać, że niezłomnie będzie dążył do celu, że wszelkie intrygi sąsiadów w K. udaremni i samych Kurlandczyków nakłoni do posłuszeństwa. Brak konsekwencyi i wytrwałości w jego postępowaniu sprawił, że, zażegnawszy chwilowo najbliższe niebezpieczeństwo, nie usunął go zupełnie, nie dotarł do źródła złego i nie zwalczył właściwych przyczyn anormalnego stosunku wasala rzpltej do postronnego mocarstwa. To też na nic się nie zdały wszelkie zarzuty posła Chomętowskiego w kurlandzkiej sprawie. Na jego argumenta odpowiadano w Petersburgu—gróźb się nie ulękli. Z rzecząpospolitą, jako zwierzchniczką Kurlandyi, już dawno przestano się liczyć; nie na nią ale na Rosyą oglądał się każdy, ktokolwiek zamyślał ubiegać się o godność książęcą w tym kraju. To też wkrótce po śmierci Piotra I, w którego dłoni schodziły się wszystkie nici tej skomplikowanej sprawy, uznał gabinet petersburski za rzecz potrzebną określić wyraźnie swe stanowisko w obec spodziewanych w K. wypadków. W dniu 3 marca r. 1725 odczytał Ostermann na zgromadze-

niu ministrów obszerny w tej sprawie memoryał, którego treść za długo byłoby tu przytaczać. Podczas, gdy rząd rosyjski w ten sposób decydował o przyszłości K., pewny, że szlachta nie ośmieli się sprzeciwić jego postanowieniom, Kurlandczycy zwrócili oczy na naturalnego syna Augusta II i hrabiny Aurory Koenigsmark, młodego hr. Maurycego Saskiego, marszałka Francyi. Myśl osadzenia tego rycerskiego młodzieńca na kurlandzkim tronie, i w samej K. i zrazu nawet w Warszawie znalazła najżyczliwsze przyjęcie. Król powitał ten plan z zadowoleniem, choć nie taił, że zanim przyjdzie do skutku, niejednę trudność trzeba będzie przełamać, i dlatego zalecił przestrzeganie tajemnicy, szczególniej względem Polaków. Zdawało się, że i Rosya bez niechęci się zgodzi na wybór księcia, który Annę zaślubi, a sama Anna zdradzała skłonność dla zachwycającego awanturnika. Przystojny, 29-letni, mężny i odważny, ognisty, okryty sławą bohaterską w wielu bitwach zdobytą, posiadający w wysokim stopniu dar ujmowania ludzi, mógł Maurycy łatwo zniewolić sobie serce dobrze już otyłej i o kilka lat starszej od siebie Anny; lubo, płochy i rozwiązły, nie posiadał ani zasad moralnych, ani wyższych przymiotów umysłu i serca. Nie chcąc tracić czasu na zwłoce, uchwalono, aby Maurycy puścił się co rychlej do kraju, który miał jego los ustalić. Król przynaglał naturalnego syna do wyjazdu, lecz ten zwlekał go z dnia na dzień, trawiony obawą, że ojciec, przyciśnięty przez polskich magnatów, nie zawaha się opuścić go w chwili niebezpieczeństwa. W końcu dopiero, przed samym wyjazdem Maurycego, widzimy w postępowaniu królewskiem nagłą zmianę. August II zabrania mu wyjeżdżać, choć zapewne sam w duszy wolałby go widzieć nieposłusznym. To też Maurycy wyjechał do K., mówiąc do otoczenia swego szyderczo: „że bardzo rączym musiałby być ten, ktoby go dogonił.“ Jeśli nie tylko się nie lękał rzpltej, lecz ją nawet lekceważył, pochodziło to z bezsilności rozprzężonego anarchią państwa, a więcej jeszcze stąd, że, mając w Polsce wielu zwolenników i przyjaciół, wiedział, że tam do jednomyślnego przeciw niemu działania nie przyjdzie. Polacy domagali się usilnie, by August własnoręcznem pismem zabronił Kurlandczykom wyboru nowego księcia a rozstrzygnięcie kwestyi kurlandzkiej odłożył do następnego sejmu. Król, tak naglony, wysłał surowy mandat do Mitawy, lecz dał zarazem wysłańcowi na piśmie tajemne na odbycie elekcyi pozwolenie. Jeśli charakterystyczną cechą polityki Augusta II była wyszukana obłuda, to w niniejszym razie nie brakło mu powodów do rozmijania się z prawdą. Pierwsze dni pobytu Maurycego w K. znaczyły się szeregiem tryumfów. Szlachta, zachwycona jego osobistością, widząc w nim niejako przeciwstawienie znienawidzonego, zgrzybiałego Ferdynanda, przyjmowała go z niewymownym zapałem, witając w nim swego zbawcę, przysięgając śród zgiełkliwych bankietów, że prędzej zginie pod jego wodzą, niżby go miała opuścić. Niemniej korzystne wrażenie sprawiła jego postać i na Annie Iwanównie, która szczerze pragnęła właśnie przez niego po raz drugi zostać panią K. Hrabina Koenigsmark zebrała resztki swego majątku dla dostarczenia synowi środków do wyniesienia się. Trzeba było podwoić starania i wydatki, bo dzień stanowczy się zbliżał. Najwyżsi radcy, pomimo woli ks. Ferdynanda, nie wahali się ogłosić w jego imieniu mandat, powołujący reprezentantów narodu w okolicznościach tyczących się następstwa tronu. Ferdynand zaprotestował wprawdzie uroczyście przeciw bezprawiu i nadużyciom, lecz zamiast wszelki wybór następcy uznać za nielegalny, zalecił na tę godność i na spadkobiercę włości książęcych swego krewnego Jerzego landgrafa hesko-kaselskiego. Ta protestacya nie nawróciła ani jednego szlachcica, bo wszystkie serca biły dla Maurycego. W obec popularności, jaką się cieszył, niepodobna było stawiać na seryo zarówno kandydatury landgrafa Jerzego i ks. holsztyńskiego, zupełnie w kraju nieznanych, jak Menszykowa, który na odwrót zanadto był znanym. Na d. 26 czerw. stawiło się w Mitawie 32 deputowanych na sejm elekcyjny. Dwa dni później deputowani przystąpili do wyboru. Nie sprawiło to wcale wrażenia, gdy starosta Nakwaski wręczył rescriptum inhibitorium Augusta II, które najobojętniej do akt zaciągnięto, znając prawdziwy sposób myślenia króla polskiego. Piśmienny protest Ferdynanda zwrócono, nawet niezłamawszy pieczęci; nad jego propozycyą, że gotów abdykować na rzecz landgrafa, nikt się nie zastanawiał. Nie więcej uwagi zwróciły kandydatury książąt holsztyńskiego i holstein-glücksburskiego, — wreszcie samego Menszykowa, który wystąpił w szranki, lecz nie doznał wcale poparcia a nikt się nawet nie tknął 50000 rubli przysłanych przezeń dla ujęcia szlachty. Wybór na Maurycego zapadł jednogłośnie i został on okrzyknięty ewentualnym księciem K. po wygaśnięciu linii Kettlerów; wszyscy zgromadzeni na sejmie zobowiązali się pod szlacheckiem słowem wytrwać wiernie w raz powziętem postanowieniu co do ewentualnej sukcesyi i nie odstąpić od niej nigdy. Upojony miłem złudzeniem Maurycy był pewnym zwycięstwa. Wypadki miały go niebawem rozczarować. Wkrótce stanął w Mitawie adjutant Menszykowa, Liewen, a dowiedziawszy się o dokonanej elekcyi, zagroził, że jego generał przybędzie niebawem na czele

12000 ludzi i wypędzi pseudo-księcia za dziesiątą granicę. Zrozumiano w Mitawie czem grozi zemsta obrażonego w swej próżności faworyta. To też wysłano do Petersburga generała Pfluga z poleceniem by odwrócił niebezpieczeństwo. Gdy burza z północnej strony przycichła a w Petersburgu zaczął powiewać wiatr, jak się zdawało, dla Kurlandczyków pomyślny, na ważne rzeczy zanosiło się w Polsce, którą Maurycy najprzód do zbytku lekceważył, następnie zaś poczytywał sobie raczej przyjazną niż wrogą. Z początku szlachcie polskiej urągał, potem na jej pomoc liczył a gniewu nieprzychylnego sobie stronnictwa tak mało się lękał, że, mając jechać do Grodna, zbroił się tylko w bawełnę dla uchronienia uszu od szlacheckich krzyków. Szlachta tak wielkiem oburzeniem zawrzała przeciw kurlandzkim zamachom, że sam hetman Pociej, który niedawno zaręczał Maurycemu, iż dla jego sprawy gotów życie łożyć, z obawy przed odpowiedzialnością wyparł się wszelkiej z nią solidarności. Polacy nie tylko nie chcieli słuchać posłów kurlandzkich, lecz nawet podciągnęli ich pod śledztwo, a król nie śmiał temu przeszkodzić. Przesłuchanie tych ludzi, którzy, ufając słowom elekta, spodziewali się w Polsce innego przyjęcia, odbyło się w Grodnie już w czasie rozpoczętych obrad sejmowych. Jak wielkiem było oburzenie na króla, jego naturalnego syna, na elekcyą kurlandzką i jej promotorów, świadczą pisma ulotne, rozrzucone na początku sejmu, który należy do najburzliwszych i daje wierny obraz anarchicznych wybryków, jakiemi w. XVIII skaził się w Polsce. Gwałtowne zajścia na sejmie i groźne widmo konfederacyi złamały opór króla. August II wystawił żądane natarczywie dyploma, w którem oświadczył, że nigdy na oderwanie K. od Polski nie zezwoli, że nakazuje Maurycemu rozstać się z nadzieją zostania księciem kurlandzkim i zwrócić akt elekcyi. Krok ten, na który się król tylko pod wielkim naciskiem zdecydował, był dla Maurycego fatalnym; w ślad za nim poszła proskrypcya pseudo-elekta i groźba rzucona na jego zwolenników przez rzpltę. Po śmierci życzliwej Maurycemu osobiście Katarzyny I i wstąpieniu na tron małoletniego Piotra II, gabinet petersburski, w którym w owym czasie Menszykow był wszechwładnym, postanowił położyć stanowczo kres działaniom kurlandzkiego elekta i wypędzić go z kraju przemocą, czego też dopełnił rosyjski generał de Lascy w sierpniu r. 1727. Jakkolwiek z wyspy rozległego jeziora Uzmajteńskiego (na którą się schronił z 247 wiernymi) zapowiedział Maurycy, że będzie walczył dopóki mu tchu stanie, uszedł o świcie z kilku ludźmi, zaleciwszy podwładnym, aby zaniechali obrony. Wyspa ta odtąd nosi nazwę Moritzholm. Gdy wysłani w pogoń żołnierze rosyjscy nie zdołali go ująć, zadowolnił się generał Lascy zabraniem amunicyi i zapasów, oraz wzięciem do niewoli ludzi, których znalazł na kępie. Sam niedoszły książę kurlandzki—istny paliwoda i awanturnik—pośpieszył przez Gdańsk do Paryża; jedynym owocem dwuletnich jego zabiegów o tron K. były zdwojone długi i pergaminowy dyplom elekcyjny, o którego zwrot długo się jeszcze upominali Polacy. Tymczasem nadesłana z Warszawy komisya zajęła się określeniem przyszłych losów K. na przypadek wygaśnięcia męskiej linii Kettlerów. Owocem tej pracy była tak zwana „Ordinatio futuri regiminis,“ w której to ustawie szlachta kurlandzka nowemi przywilejami sowicie się wynagradzała za odjęcie jej nadal prawa elekcyi księcia. Ferdynand protestował formalnie przeciw prawności uchwał tej komisyi, lecz mimo to nie mógł się zdecydować na przybycie do K. Nie przybył on nawet do Warszawy dla formalnego przyjęcia swego lenna, ale już w sierpniu r. 1727 wyrobił sobie u króla polskiego oficyalne potwierdzenie prawa rządzenia K. To też najwyżsi radcy, nie zwracając uwagi na czynności komisyi, panowali nad krajem rzekomo w imieniu zawsze nieobecnego księcia, w gruncie zaś, stosując się ściśle do woli Bestużewa, a Anna Iwanówna, wróciwszy z Petersburga do Mitawy, otoczyła się większym niż kiedykolwiek przepychem i wcale nie rozstawała się z nadzieją, że kiedyś zasiądzie na tronie kurlandzkim jako małżonka wybranego przez siebie przyszłego księcia tego kraiku. Wszakże okoliczności inaczej jej losem pokierowały. Parę lat później umarł nagle Piotr II, i Anna w styczniu r. 1730 wezwaną została na tron rosyjski. Opuściła przeto K. i udała się na koronacyą do Moskwy, dokąd wkrótce podążył za nią i jej urodziwy faworyt Ernest Jan Bühren, który, jakkolwiek był tylko synem jednego z Kettlerowskich koniuszych, wysłany najprzód został zagranicę dla odbycia studyów prawno-politycznych w uniwersytecie królewieckim, skąd za burdy studenckie wkrótce relegowany, przyjął w Mitawie skromne miejsce sekretarza przy boku księżnej Anny, następnie zaś, wpadłszy w jeszcze większe u niej łaski, mianowany został jej przybocznym kamerjunkrem, a po ostatecznem odwołaniu Bestużewa zajął jego nader wpływowe miejsce z tytułem oberhofmajstra dworu rosyjskiego; skutkiem czego i cesarz niemiecki Karol VI uważał za stosowne przysłać mu dyplom hrabiowski, w którym go Bironem nazywa. Wtenczas to i August II-gi ozdobił go orderem orła białego a rycerstwo kurlandzkie przyjęło do swego indygenatu, co mu dało prawo naby-

wania dóbr szlacheckich (Ritterschaftsgüter) w K., z którego to prawa coraz bardziej korzystał. Jeśli Bühren (odtąd stale nazywany Bironem) marzył już w owym czasie o tronie kurlandzkim, miał jeszcze wiele trudności do zwalczenia. Ferdynand pomimo swych lat 75 w r. 1730 wstąpił w stan małżeński z księżniczką Sachsen-Weissenfels a Maurycy hrabia Saski przeniósł się z Paryża na dwór petersburski, by użyć wpływu cesarzowej Anny na własną korzyść. Co więcej, gdy zgrzybiały Ferdynand 20 lutego r. 1732 przyjął lenno w Warszawie za pośrednictwem posła; w akcie przy tej sposobności spisanym wyrażono najwyraźniej, że K., po wygaśnięciu linii męskiej Kettlerów już nigdy na prawie lennem oddawaną nie będzie. Wszelako książę Ferdynand nie dawał nadziei zostawienia po sobie potomka, a podróż Maurycego do Petersburga nie odniosła pożądanego skutku. Tymczasem cesarzowa Anna w r. 1732 rozkazała posłowi swemu Galicynowi objawić rycerstwu kurlandzkiemu, iż nigdy nie zezwoli na wcielenie K. do rzpltej po wygaśnięciu Kettlerów, co jakkolwiek nowe zawikłania za sobą pociągnęło, nie myślano wszakże zawczasu o przystąpieniu do elekcyi przyszłego księcia. Gdy w dniu 4 maja r. 1737 umarł w Gdańsku w 82 roku życia ks. Ferdynand, można było się spodziewać, że na tron kurlandzki znajdzie się już nie jeden aspirant. Jakoż wdowa po księciu brunświckim Eleonora (siostra niedoszłego księcia K. Fryderyka Wilhelma Kettlera, co umarł w r. 1711 zaraz po ślubie z Anną Iwanówną) proponowała na książąt K. jednego ze swych synów, a landgraf hessen-homburski, Frydryk Jakób, zalecał sam siebie na władcę K. Największe wszakże szanse odkryły się teraz dla oberhofmajstra cesarzowej Anny, znanego nam już Jana Ernesta Birona, któremu niegdyś sam August II w r. 1733 robił widoki na to księstwo, a syn i następca jego król August III własnoręcznem pismem z 22 lutego r. 1736 do starania się o tron kurlandzki tajemnie zachęcał. Gdy więc cesarzowa Anna w dniu 11 marca 1737 napisała do najwyższych radców K., iż w przypadku zwołania elekcyi akredytuje na niej jako swego pełnomocnika pana Butlera, szambelana dworu rosyjskiego, trzęsącego w owym czasie całą K., pismo to już najzupełniej wystarczyło, by zdecydować rządzących rzekomo w imieniu króla polskiego najwyższych radców do zwołania rycerstwa kurlandzkiego na t. zw. „braterską konferencyą" na dzień 24 czerwca tegoż roku, w którym hr. Ernest Biron jednogłośnie obrany został na księcia K. i Semigalii. Biron, jakkolwiek złożył natychmiast w ręce swej dobrodziejki urząd oberhofmajstra jej dworu, jako niezgodny z pozycyą samodzielnego księcia, pozostał wszakże dalej doradcą tejże monarchini, która mu darowała liczne swe kurlandzkie dobra i posiadłości. A gdy Maurycy Saski w październiku tegoż roku wysłał emisaryuszów do K., aby tam jego prawa do tronu kurlandzkiego przypomnieli, ci zatrzymani zostali zanim nawet dosięgli Mitawy. Biron odznaczał się talentem administracyjnym w licznych swych dobrach prywatnych, których dochody zdołał nadzwyczajnie pomnożyć. Że zaś zwykle musiał przebywać w Petersburgu, u boku swej dobrodziejki, wystarano się dlań od króla polskiego formalnego pozwolenia „módz rządzić Kurlandyą z nadnewskiej stolicy." To też niezwykłą była potęga tego nowokreowanego lennego książątka, a ze śmiercią cesarzowej Anny (17 paźdz. 1740) nie tylko nie osłabła ona, ale raczej się podwoiła. Cesarzowa bowiem przeznaczyła następstwo po sobie nowonarodzonemu synowi swej siostrzenicy Anny Karłówny, w. księciu Iwanowi, w czasie małoletności którego Biron miał być regentem całego cesarstwa rosyjskiego. Lecz tylko przez jeden miesiąc cieszył się on tą nieograniczoną władzą. Antagonista jego, hr. Münnich, zdołał się zaopatrzyć w pełnomocnictwo, siłą którego w nocy z 18 na 19 listopada tegoż roku zaaresztował regenta wraz z całą jego rodziną. Aresztowanych odesłano niebawem do twierdzy Szlisselburskiej, a stamtąd, po nader krótkiej indagacyi, w której im zdradę stanu zarzucano, wyprawieni zostali na Syberyą, matkę zaś małoletniego Iwana, w. ks. Anną Karłównę, ogłoszono regentką cesarstwa. Ta niebawem objawiła Kurlandczykom, że Ernest Biron już przestał być ich księciem i domagała się zwrotu nie tylko wszystkich dóbr, jakiemi go była wyposażyła cesarzowa Anna Iwanówna, lecz nadto rozmaitych rzekomych zaległości, należnych tej zmarłej cesarzowej, jako wdowie po Frydryku Wilhelmie. W niemałym kłopocie był przeto król August III, któremu Rosya takowem postępowaniem aż nadto wyraźnie wykazała, kto właściwie kreował księcia Birona, co się przecie liczył lennikiem rzpltej. Wszystko było w ciągłej niepewności, gdy nagle nastąpiła nowa zmiana w nadnewskiej stolicy. W dniu 25 listopada r. 1741 wstępuje tam na tron Elżbieta i manifestem niebawnie wydanym unieważnia wszelkie rozporządzenia byłego rządu, Birona zaś odwołuje z Syberyi i osadza go nad brzegami Wołgi w Jarosławiu, skutkiem czego K. w ciągu lat kilkunastu (do r. 1758) pozostawała bez żadnego księcia. Rządzili nią najwyżsi radcy, rzekomo w imieniu króla polskiego, właściwie zaś zawsze jedynie pod wpływem ówczesnego rosyjskiego ministra-rezydenta Butlera, a w ciągu tego całego okresu nie zbywało wcale na nowych pretendentach do tronu kurlandzkiego;

ci polecali się gorąco Butlerowi i najwyższym radcom, korzystając z tego, że rzplta, aczkolwiek lenna pani K., zbyt była słabą by położyć kres tak dziwnym stosunkom. Wybuch 7-letniej wojny uczynił Augusta III jeszcze bardziej zależnym od dworu rosyjskiego. Wojna ta, jak wiadomo, zaczęła się od tego, że Fryderyk II w r. 1756 opanował Saksonią i rozbroił ją. August III udał się z Drezna do Warszawy a syna swego, księcia Karola Krzysztofa Józefa, wysłał do Petersburga z prośbą o cofnięcie wojsk rosyjskich z Saksonii. Skutkiem tej misyi nastąpiło zbliżenie, a gdy pewna partya Kurlandczyków domagała się w Petersburgu odwołania Birona do Mitawy, poseł rosyjski w Warszawie oświadczył kanclerzowi rzpltej kategorycznie, iż „racye stanu nie dozwolą nigdy jego monarchini przyzwolić na powrót rodziny Bironów do K., lecz, że bardzoby jej było miłem a dla rzpltej użytecznem, jeśliby K. na swój tron powołać chciała jego królewską wysokość księcia Karola Krzysztofa za pomocą wolnej elekcyi.“ Król zwołał radę senatu, która jednogłośnie go upoważniła do zgodzenia się na ten plan, przeciw któremu opierał się stanowczo jedynie książę Adam Czartoryski. Tymczasem i w samej K. uczyniono kroki w tymże celu, skutkiem czego najwyżsi radcy w imieniu całego kraju wysłali nalegające prośby do Warszawy, aby król raczył mianować syna swego, księcia Karola, dziedzicznym władcą K. Nominacya ta nastąpiła w dniu 16 listopada 1758 a dzień 2 stycznia r. 1759 oznaczony został na przyjęcie lenna z rąk króla polskiego. Wszakże zaledwie 29 marca tegoż roku odbył książę Karol swój wjazd uroczysty do Mitawy. Zabawiwszy niedługo w swej nowej rezydencyi, udał się książę osobiście do nadnewskiej stolicy, gdzie z łatwością wyrobił zniesienie sekwestru z licznych dóbr książęcych kurlandzkich, czem swym nowym podwładnym nadzwyczaj zaimponował. Karol był jedynym księciem K., który korzystał z prawa zasiadania na tronie obok króla polskiego na sejmach rzpltej i dawania tam swego doradczego głosu w sprawach dotyczących Polski. W samej zaś K. żaden inny książę nie cieszył się większem poważaniem. Wydawane za jego rządów ustawy były atoli mało znaczące, odnosiły się bowiem przeważnie do policyi ziemnej. Zaledwie pięcioletnie panowanie tego księcia pozostawiło po sobie w K. najmilsze wspomnienia. Młody, pełen taktu i powagi a zarazem nadzwyczaj uprzejmy, wybierał sobie Karol doradców wyłącznie z grona szlachty miejscowej, co mu najbardziej jednało serca. Gdy więc ze wstąpieniem na tron Katarzyny II, Ernest Biron ostatecznie został odwołanym z wygnania, i wszechwładna monarchini postanowiła zwrócić mu księstwo kurlandzkie, znalazło się w K. nie mało gorących stronników Karola, którzy na tę zmianę przystać nie chcieli. To też po ogłoszonej przez Rosyą restytucyi Birona, widziała zdumiona Mitawa w ciągu niemal 4 miesięcy jednocześnie dwóch książąt K. na swoim tronie, aż nakoniec 27 kwietnia r. 1763 Karol, nie mogąc dłużej walczyć z podtrzymywanym przez wszechwładną Rosyą Bironem, dobrowolnie się usunął, otoczony swemi najwierniejszymi stronnikami. Pozostało ich wszakże i w K. bardzo wielu, gdyż jeszcze w ciągu następnych lat dziesięciu szlachta miejscowa dzieliła się na zwolenników Karola (Caroliner) i Birona (Ernestiner), którzy nie tylko ustnie, ale i w ogłaszanych drukiem broszurach zarzucali sobie zdradę wzajemnie. Jakkolwiek Biron już w styczniu r. 1763 przybył z rodziną do Mitawy, akt przysięgi na wierność, popierany gwałtownie przez Rosyą, mógł się dopełnić zaledwie w końcu czerwca, t. j. we dwa miesiące po usunięciu się księcia Karola z Mitawy. Że zaś mimo próśb i gróźb partyi przeciwnej, tudzież rosyjskiego ministra-rezydenta, wielka liczba Kurlandczyków nie przyjęła w tym akcie udziału, przeto niepokój wewnętrzny kraju wcale nie ustawał. Ze śmiercią Augusta III (5 paźdz. 1763) zmieniła się znacznie konstelacya polityczna mocarstw północnych, co niemało się przyczyniło do umocnienia Birona na tronie kurlandzkim. Katarzyna II w sierpniu r. 1764 odwiedziła go osobiście w Mitawie. Ze wstąpieniem na tron polski króla Stanisława Augusta weszło nowe słońce dla E. Birona. Odtąd przeciwnicy tego księcia coraz mniej są silni a bezustanne zatargi na sejmach kurlandzkich coraz częściej się kończą ostateczną przewagą Ernesta, który, zmęczony i złamany wiekiem, w dniu 25 listopada r. 1769 ustępuje rządy K. swemu synowi i następcy, księciu Piotrowi Bironowi, co już zaraz po wyniesieniu na tron Stanisława Augusta z rąk tego króla przyjął lenno w imieniu ojca i swojem. Sprawy kurlandzkie z okresu stanisławowskiego zbyt ogólnie są znane przez znakomite i wyczerpujące prace ks. Waleryana Kalinki, byśmy ich przytoczeniem przedłużać jeszcze mieli ten i tak już zbyt długi przegląd dziejów K. Ograniczamy się przeto jedynie przytoczeniem następujących faktów: Książę Piotr panował jako następca tronu od r. 1769—1772, w którym ojciec jego Ernest Biron zstąpił do grobu, a jako samodzielny książę rządził K. od r. 1772 aż do ostatniego rozbioru rzpltej polskiej w r. 1795, w którym to czasie ten już ostatni książę kurlandzki ustępuje wieczyście swe prawa na księstwa kurlandzkie i semigalskie wszechwładnej w owym okresie Rosyi za sumę 2,000,000 rs. Odtąd K. wraz z Semi-

galią pozostała wcieloną do cesarstwa rosyjskiego na prawach osobnej gubernii z pozostawieniem w niej wszelako niektórych właściwości, tudzież ustaw i praw miejscowych. Ziemia piltyńska (das Stift Pilten) jednocześnie z K. poddaje się dobrowolnie berłu rosyjskiemu; do roku 1817 pozostaje zarządzaną osobnemi prawami, a od roku 1817, w którym konstytucyą ziemi piltyńskiej ostatecznie zniesiono, najzupełniej się wciela do gubernii kurlandzkiej. (Por. art. Hazenpot III, 44). V. *Ludność*. K. według Siemienowa w r. 1863 liczyła 567,078 mieszkańców. Spis ludności z r. 1881 wykazał ich wszakże 646,000 płci obojga; na 1 milę kw. przypada zatem 1305 dusz. Najgęściej zaludnionym jest powiat dobleński, w którym, jak wiadomo, leży sama Mitawa, najrzadziej zaś północno-zachodnia część K. a mianowicie powiat windawski. Rozpatrując stopień zaludnienia w poszczególnych powiatach, otrzymujemy następujące liczby: w pow. dobleńskim przypada na 1 milę kwadr. 1800 mieszk.; w powiatach: grobińskim, bowskim i iłukszciańskim 1500; w powiat.: hazenpockim i tukumskim 1200; w goldyńskim 1050; w talseńskim 975; w frydrychsztackim 900, nakoniec w windawskim około 700. Cyfry powyższe czerpiemy z prac Heykinga, przed dziesięcioma laty ogłoszonych. Dokładne obliczenie ludności dokonane z końcem grudnia r. 1881 okaże wkrótce rzeczywiste zaludnienie kraju. K. rozsiedloną jest w 21123 osadach, w tej liczbie jest miast 11, miasteczek 16, wiosek włościańskich 780 a przysiołków 19698, obszarów dworskich 698, probóstw protestanckich 25, rzymsko-katolickich 12, leśnictw skarbowych (Kron-Forsteien) 27, podleśnictw skarbowych (Kron-Unterforsteien) 17, innych folwarków skarbowych (niezaliczonych do obszarów dworskich) 17, wolnych wiosek (Freidörfer) 7 i 2 wolne przysiołki. Wolne wioski i przysiołki zamieszkują tak zwani królikowie kurlandzcy (Kurische-Koenige). Są to uprzywilejowani od wieków włościanie-łotysze, noszący to miano jeszcze z czasów krzyżackich. Podług pochodzenia plemiennego, ludność K. rozdziela się na rodzimą i napływową. Rodzimą tworzą Łotysze, Liwowie i Niemcy. Łotyszów jest 80%, Liwów 0.34%, Niemców 8% całej ludności kraju. Liwów w r. 1880 liczono zaledwie 2546 płci obojga; przebywają oni obecnie już tylko na piaszczystem wybrzeżu morskiem północnego krańca K., gdzie szeroki pas ziemi, błotnisty i zarosły lasami, oddziela ich od Łotyszów zamieszkujących wnętrze kraju. (Por. niżej art. Liwowie). Ludność napływową tworzą Litwini, Rusini, Polacy, Rosyanie, Żydzi i Cyganie. Polaków jest 1.67% całej ludności kraju, Litwinów 2.66%, mówiących po rosyjsku (Rusinów tudzież Rosyan) ogółem 2.24%, Żydów 6.74%, Cyganów 0.02%. Polaków i Litwinów stosunkowo najwięcej znajdujemy w tak zwanej górnej K., Rusini osiedlili się przeważnie tamże na brzegach Dźwiny. Co do Rosyan i Żydów, ci przebywają głównie po miastach i miasteczkach, a tylko rzadko po wsiach. Ci Rosyanie, którzy w K. wsie zamieszkują, należą przeważnie do sekty roskołów-starowierców. Podług wyznania jest cała ludność K. chrześciańską, wyjąwszy Żydów i Cyganów. Polacy, Litwini i część Rusinów są obrządku rzymsko-katolickiego, Niemcy przeważnie wyznania luterskiego, a w małej tylko cząstce reformowanego czyli kalwińskiego; Łotysze po większej części luterskiego, w mniejszej zaś rzymsko-katolickiego; Liwowie są wszyscy bez wyjątku lutrami. Podług wyznania liczą w K. protestantów 81.46% całej ludności kraju, katolików 9.2%, izraelitów 6.74%, prawosławnych 1.6% i roskolników 1%. Ludność wyznania protestanckiego posiada w Kurlandyi 148 zborów luterskich a 1 tylko zbór kalwiński (w Mitawie). Ludność rzymsko-katolicka K. podzieloną jest na dwa dekanaty: dekanat semigalski czyli górnej K. i dekanat kurlandzki obejmujący dolną K. Do pierwszego należy 7 parafialnych i 9 filialnych kościołów, do drugiego 9 parafialnych a 7 filialnych kościołów i kaplic. Oba dekanaty katolickie wchodzą w skład dyecezyi żmujdzkiej. Ludność prawosławna liczy ogółem 14 cerkwi i należy do eparchii ryskiej. Ludność wyznania mojżeszowego w każdem mieście kurlandzkiem, a nawet w niektórych pomniejszych mieścinach, ma swoje synagogi. Podług zajęcia jest ludność K. przeważnie rolniczą. Zajmujący się rolnictwem i utrzymujący się z dochodów rolnictwa wynoszą około 85% całej ludności kraju, zatrudnieni zaś w sferze przemysłu i handlu tylko 11%; liczba utrzymujących się z usług osobistych wynosi zaledwie 4%. Lud łotewski w K. w ogóle mało się różni od Łotyszów inflanckich. (Por. wyżej art. Inflanty, tom III, str. 278—290). Z natury swej więcej dobrych niż złych posiada skłonności; gdzie nie uległ demoralizującemu wpływowi sąsiednich miast, jest religijnym, wiernym i usłużnym. Przywiązuje się do tych, którzy mu dobrze czynią, a rzadko bywa mściwym. Przymioty te dobre przyćmiewa niekiedy gnuśność lub opieszałość, lecz prawie nigdy brzydki nałóg pijaństwa. Lud ten od r. 1817, w którym tu już miała miejsce emancypacya włościan, nadzwyczajne zrobił postępy. Został pracowitym, dbającym o podniesienie i ulepszenie gospodarstwa, o porządniejsze, wygodniejsze i zdrowsze pomieszkanie, o oświatę, o zaoszczędzenie sobie grosza i o zabezpieczenie się w zapasy w ziarnie. Kapita-

liści-Łotysze nabywają nie tylko znaczniejsze obszary ziemne na wsi, ale i nieruchomości po większych miastach. Wielu z zamożnych włościan K. wysyła obecnie swych synów nie tylko do szkół powiatowych i gimnazyów, lecz nawet do uniwersytetu dorpackiego lub do wyższej szkoły politechnicznej w Rydze. Niemal każda większa gmina łotewska ma tu swoje towarzystwo śpiewów chóralnych (Gesangverein). Łotysz kurlandzki zachowuje prastare obyczaje i zwyczaje, ma liczne podania i pieśni ludowe, troskliwie zbierane i ogłaszane przez uczone towarzystwo łotewsko-literackie (die lettisch-literärische Gesellschaft), którego zasłużony wieloletni prezydent rezyduje w Doblenie. (Por. art. Doblena, t. II, str. 63). Lud ten, pod wpływem odmiennych warunków bytu, przez samą przyrodę podanych, jak również skutkiem oddziaływania innoszczepowych sąsiadów i zmięszania się z rozmaitemi obcemi napływami, rozdzielił się na dwie główne grupy, górnej i dolnej K. (Oberländler und Unterländler, t. j. Bewohner des Oberlandes und des kurischen Unterlandes), odróżniających się pomiędzy sobą strojem, zwyczajami a nawet odmienną gwarą i odmienną pisownią. Mieszkańcy górnej K. (przeważnie rzym.-katol. wyznania) pod każdym względem najwięcej są zbliżeni do Łotyszów polsko-inflanckich, mieszkańcy zaś dolnej K. do Łotyszów gub. inflanckiej czyli ryskiej. W dolnej K. mieszkający Łotysze żyją rodzinami, odosobnieni jedni od drugich, zwykle w dolinach nad brzegami jezior i strumieni, zupełnie tak, jak ich spółplemiennicy w gub. inflanckiej czyli ryskiej; w górnej zaś K. przeciwnie zbierają się już razem i tworzą wioski (jak polsko-inflanccy Łotysze), do czego skłaniają ich przyrodzone własności kraju i gęstsze zaludnienie. Kiedy bowiem wyłączymy rozległe lasy i bagna całkiem niezamieszkałe, na 1 milę kw. wypadnie w górnej K. przeszło 2000 mieszkańców. Klasę posiadaczy ziemskich w całej K. stanowią starodawne krzyżackie rody niemieckie, których część atoli za czasów rzpltej najzupełniej się spolonizowała. Ci w wielkiej części przesiedlili się na Litwę lub do Inflant polskich, ale przestali się zaliczać do uorganizowanego w r. 1620 stowarzyszenia rycerskiego najstarszej szlachty kurlandzkiej (die kurländische Ritterschafts-Corporation), posiadającego 5 dóbr rozległych w K. i najrozmaitsze przywileje. To też wszyscy członkowie tych rodzin, tak jak i ich przodkowie, znajdują się w księgach mieszczących w sobie spisy genealogiczne izby rycerskiej kurlandzkiej, do której wyjątkowo i kilka staroszlacheckich polskich rodzin przyjętych zostało, dla dania im możności posiadania dóbr w granicach K. Co do szlachty kurlandzkiej niemieckiej, charakterystyczne jej znamiona już w przeglądzie dziejów tej prowincyi po części uwydatnione zostały. Cechują ją i dotąd gościnność, rycerskość i butność. Ludność miejską stanowią w K. mieszczanie niemieccy i rozsiani pomiędzy nimi Rosyanie, po większej części jako kupcy. Mała liczba rodzin szlacheckich niemieckich, po większej części tylko czasowo miasta tutejsze zamieszkujących, na uwagę zasługiwać nie może. Natomiast uwzględnić należy t. zw. stan literacki (Literatenstand), do którego zaliczają w K. wszystkich mieszczan co studya uniwersyteckie odbyli, a więc rodziny adwokatów, lekarzy, duchownych protestanckich, nauczycieli zakładów najrozmaitszych, wyższych urzędników miejskich, dyrektorów fabryk, techników i t. p.; wszyscy oni tworzą wyższą, częstokroć bardzo inteligentną warstwę społeczeństwa miejskiego. Ludność małomiejska przeważnie się składa z Izraela, w małej zaś tylko części z innych narodowości, jako to: Litwinów, Polaków, Łotyszów, Rusinów i Rosyan. VI. *Płody*. Między płodami kopalnemi K. występują przedewszystkiem płyty wapienne, wapno, gips, glinka ogniotrwała, węgiel brunatny, ochra, bryły eratyczne granitu, bursztyn i torf. Do największych kamieniołomów K. należy alszhofski w parafii amboteńskiej; dostarcza on płyt wapiennych i wapna, którego pokłady uchodzą za niewyczerpane; w tejże parafii znajdujemy również kamieniołomy dostarczające kamieni młyńskich, płyt na trotoary i posadzki i kamieni szlifierskich. Nie braknie w K. i łomów kamienia budulcowego i do szutrowania. Liczne łomy gipsu napotykamy przeważnie na brzegach Dźwiny, w parafii baldońskiej i w całym powiecie bowskim; najgłośniejsze atoli są łomy gipsu pod Dünhofem. Ochrę znajdujemy w majętnościach Hofcumberge i Assern, a torfu, który w K. znajduje się w wielkiej obfitości, dostarczają torfowiska tu i ówdzie po całym kraju porozrzucane; najbardziej z takowych korzystają mieszkańcy okolic bezleśnych: Bowska, Dobleny i Hazenpotu. Więcej wszakże niż w płody kopalne obfituje K. w płody roślinne. Roślinność K. przedstawia nam bowiem 777 rozmaitych gatunków (777 Pflanzen-Species); wedle niektórych botaników istnieje ich tu nawet przeszło 1000. Najrzadsze z nich napotykamy w powiecie tukumskim, którego flora szczególniej się bogactwem odznacza. Do owoców, z większem powodzeniem uprawianych, należy przedewszystkiem gruszka. Bery kurlandzkie (kurische Butterbirnen), dostarczane przeważnie przez powiat bowski, znane są ogólnie w prowincyach nadbałtyckich. Niektóre miejscowości w K. pod względem klimatycznym tak są korzystnie położone, że w nich nie tylko winogrona, ale morele

a nawet brzoskwinie częstokroć pod gołem niebem dojrzewają. Owoce te, jak wiadomo, w pogranicznych Inflantach dochodzą tylko w cieplarniach lub parnikach. Co do produkcyi rolniczej wydaje K. z roślin zbożowych: pszenicę, jęczmień dwurzędowy, orkisz, żyto (jare i ozime), jęczmień zwyczajny, owies, hreczkę, proso; z roślin strączkowych: groch, fasolę, soczewicę i bób; z okopowych ziemniaki, buraki, rzepę, kapustę; z roślin olejnych i handlowych: len, konopie, rzepak, chmiel, tytuń prosty; z roślin pastewnych: koniczynę, tymotkę, wykę, łubin i bobik. Najwięcej rozwiniętem a zarazem najbardziej poprawnem i postępowem jest gospodarstwo rolnicze w powiatach: dobleńskim, bowskim, hazenpockim i grobińskim. Ogrody warzywne i sady znajdujemy we wszystkich wsiach i miasteczkach K., przy każdej niemal zagrodzie kmiecej i przy każdym dworze. Warzywa, z wyjątkiem ogrodników po przedmieściach większych miast, uprawiają w K. na potrzebę domową. Pod względem bogactwa lasów i borów zajmuje K. najwyższe miejsce pomiędzy prowincyami nadbaltyckiemi. Nie wszystkie atoli okolice K. są równie obficie zalesione. W jednych lasy zajmują przeważne przestrzenie, w drugich nikną w obec rozległych obszarów odkrytych. Stąd jedne okolice obfitują do zbytku w drzewo, inne zaś posiadają go tyle, by opędzić niem potrzeby domowe. Bory świerkowe i jodłowe wraz z drzewostanami sosnowymi, zalegają znaczne obszary w północno-wschodniej części K. W południowej zaś i zachodniej części kraju występują lasy mięszane a także dąbrowy i brzeziny. W lasach mięszanych, oprócz drzew już nazwanych, napotykamy wiązy, jesiony, lipy, klony, białe olchy, osiny, jarzębiny, czeremchy i leszczynę. Krainę podmokłych nizin pokrywają w części puszcze sosnowe, zmięszane miejscami z brzeziną, w części zaś czarna olsza. W produkcyi lasów K. zajmują główne miejsce sosna i świerk. Z innych drzew dąb ma największe znaczenie handlowe, i dla tego zniknął już niemal z okolic K. zachodniej, gdzie przed dwudziestu kilku laty piszący przejeżdżał przez wspaniałą sześciomilową dąbrowę. Dębów zdatnych do budowli statków dostarcza obecnie już tylko leśnictwo skarbowe Dubena, położone w powiecie frydrychsztackim. Ztamtąd też głównie wychodzą najpiękniejsze sosny wysokopienne. Również wyniszczały w K. lasy modrzewiowe, które jeszcze w zeszłem stuleciu miały tu tworzyć znaczne drzewostany. Lasy w K. zajmują ogółem $^{1}/_{5}$ całej powierzchni kraju. Okolice zupełnie bezleśne napotykamy około Bowska i Hazenpotu, w parafiach sakenhauskiej i dobleńskiej, szczególniej zaś w południowej części opisanej powyżej niziny mitawskiej. Do okolic obfitujących do zbytku w drzewo zaliczyć winniśmy powiaty: frydrychsztacki, windawski i goldyński. Nadmienić jeszcze wypada, że niemal połowa całego leśnego obszaru K. stanowi własność rządową, a w niej leśnictwo racyonalne bardziej jest rozwinięte niż gdziekolwiekbądź w obrębie całego cesarstwa rosyjskiego. Pastwiska są, podobnie jak lasy, bardzo niejednostajnie na różne okolice kraju rozdzielone. Gleba łąk, za wyłączeniem łąk nadbrzeżnych, powszechnie sucha, dla tego nawodnienie ich jest najczęściej bardzo korzystne. Do najbujniejszych i najwydajniejszych łąk K. należą sianożęcia, rozciągające się w dolinach rzek tego kraju. Ogólnie sławionem jest sianożęcie w dolinie rzeki Hazawy w pow. windawskim, którego długość przechodzi dwie mile przy półmilowej szerokości. Obszar przez tę łąkę zajmowany wynosi do 25,000 dziesięcin. W zachodniej części K. łąki należące do większych posiadłości są dwukośne i bardzo starannie uprawiane, we wschodniej zaś stronie kraju po największej części jednokośne i pozostawione same sobie. VII. *Chów zwierząt.* K. pod względem chowu zwierząt ze wszystkich prowincyj nadbaltyckich najbardziej jest rozwiniętą, szczególniej odkąd tu wprowadzono rozległą uprawę koniczyny i innych traw, tudzież najrozmaitsze sposoby sztucznego osuszania łąk zbyt mokrych a nawodniania suchych. Wysoka cena utrzymania koni i bydła zrodziła tu dążność do uszlachetnienia ras miejscowych przez krzyżowanie onych z zagranicznemi. Kurlandya w roku 1880 liczyła przeszło 179,000 koni (rasy ezelskiej, litewskiej, małoruskiej i rosyjskiej). Co się tyczy bydła rogatego, to go w tymże roku liczono w K. około 500,000 (w tej liczbie, oprócz rasy miejscowej, bydło holsztyńskie, ajszyrskie, tyrolskie i chołmogórskie). Chowają je dla mleka i do pociągu przy gospodarstwie rolnem, w części zaś wykarmiają na mięso. Chów bydła na większych posiadłościach odznacza się starannością. Widać tu wielkie i dobrze utrzymane obory, a w nich poprawne rasy zagraniczne obok krajowych. Chów owiec tak po większych jak po mniejszych posiadłościach rozpowszechniony. Po większych rozszerza się coraz bardziej chów merynosów. Wedle wykazów kurlandzkiego biura statystycznego liczono w K. ogółem 602,320 owiec w r. 1880. Z tej liczby wszakże zaledwie $^{1}/_{5}$ przypadała na merynosy. Produkcya wełny wzrasta tu wyłącznie z chowu merynosów, gdyż rasę krajową hodują jedynie na mięso i kożuchy. Chów kóz nie tworzy odrębnej gałęzi gospodarstwa i łączy się z chowem owiec. Natomiast bardzo jest rozpowszechniony chów świń w całej K. i wystarcza nie tylko na potrzebę miejscową, lecz i na wywóz sławionych ogólnie wędlin

kurlandzkich (kurische Schinken, kurische Rauchwurst). Hodują pospolicie rasę krajową, okrytą gęstą szczeciną, która jest ważnym artykułem handlu. Na niektórych większych gospodarstwach chowają zagraniczne rasy, głównie Yorkshire. Drób znajduje się przy każdem gospodarstwie. Kur domowych i kochinchińskich a także indyków hodują najwięcej w okolicach obfitujących w zboże. Gdzie stawy i rzeki, trzymają kaczki i gęsi. Przy niektórych większych gospodarstwach w K. zachodniej natrafiamy od czasu do czasu na bażantarnie. Natomiast pszczelnictwo wcale nie kwitnie w K.; dla tego wielkich pasiek tu nigdzie nie napotykamy. Również gospodarstwo rybne stoi na bardzo niskim stopniu, i prawie nikt nie myśli w K. o zarybianiu jeziór i rzek. Jeśli przy większych gospodarstwach natrafiamy niekiedy na zarybione sadzawki lub stawy (w nich najczęściej karpie, karasie i liny), służą one, tak jak i bażantarnie, niemal wyłącznie na domowe potrzeby. Rybołóstwem zajmują się tylko mieszkańcy nadbrzeżni, w szczególności Liwowie. A i myślistwo nie jest w ten sposób uregulowane jak za granicą, gdzie ono tworzy znaczną rubrykę dochodów w majątkach, posiadających rewiry łowieckie. Szlachta kurlandzka poczytuje je raczej za rozrywkę, niż za gałąź gospodarstwa i nic nie robi dla rozmnożenia zwierzyny. Nadto w K. każdy członek rycerstwa kurlandzkiego ma prawo korzystania z przyjemności łowów na przestrzeni całego kraju (freies Jagdrecht), bez żadnego względu na właściciela lasu. W puszczach i lasach K. napotykamy też co i w Inflantach zwierzynę (por. wyżej art.: *Inflanty*), za wyłączeniem dzikich danieli (Dammhirsche), trzymających się dotąd w lasach południowo-zachodniego krańca K., tudzież w leśnictwie Rutzau. Gony bobrowe, niegdyś sławione w okolicach Dondangenu, już blisko od wieku nie istnieją wcale. Natomiast we wszystkich częściach K. spotykamy łabędzie i bociany. Te w prowincyach nadbaltyckich zaliczają do rzadszych ptaków. Znajdujemy je bowiem tylko w Inflantach polskich i w południowym krańcu Inflant szwedzkich (czyli gubernii ryskiej). Inne części t. zw. Inflant szwedzkich i Estonia, przez bocianów nigdy nie bywają nawiedzane. VIII. *Przemysł.* W obrębie całego cesarstwa rosyjskiego naturalna siła wody nigdzie tak dobrze nie jest wyzyskaną jak w K. Dla tego młynarstwo bardzo tu jest rozwinięte. Wyznać atoli należy, że przemysł rolniczy na wyższym stoi stopniu rozwoju niż przemysł fabryczny. Nie mało się do tego przyczyniło w K. stałe wprowadzanie najnowszych poprawnych narzędzi rolniczych, które tu nie tylko w większych posiadłościach ziemskich, lecz nawet w przysiołkach kmiecych częstokroć napotykamy. Pługi tak jednojako i dwukonne (Schwing-Pflüge) zastępują tu już niemal od lat 30-stu dawną sochę. Ważną też rolę odegrywają młockarnie systemów najrozmaitszych i machiny parowe, bądź stałe, bądź tak zwane lokomobile, na których we wszystkich 10 ciu powiatach K. nie zbywa, gdyż, dzięki staraniom miejscowych towarzystw rolniczych, rozwój racyonalnego gospodarstwa w tej prowincyi coraz bardziej postępuje, a do użyźnienia ziemi, nie tylko przez większych i mniejszych właścicieli ziemskich, ale także i przez włościan używane bywają obok nawozu zwykłego najrozmaitsze sztuczne. Osuszanie gruntów wilgotnych za pomocą drenów od lat 30 z wielkiem powodzeniem tu się rozpowszechnia, zwłaszcza w powiecie talseńskim, gdzie do wielkich już dochodzi rozmiarów. Bardziej ogólnie jest wszakże rozpowszechnione sztuczne nawodnienie (irygacya) łąk i gruntów zbyt suchych. W r. 1863 liczyła K. różnych znaczniejszych zakładów fabrycznych 540, nie rachując wcale pomniejszych młynów, browarów, gorzelń, cegielń i wapiennic, jako należących właściwie do przemysłu rolniczego. Liczba zakładów fabrycznych w r. 1880 dochodziła już do 620, które wedle wykazów miejscowego biura statystycznego wyrabiały corocznie towarów na przeszło 2 miliony rubli. Z ważniejszych gałęzi przemysłu fabrycznego najlepiej w K. jest zastąpione młynarstwo, do którego zaliczamy i tartaki wodne, przetwarzające na wielką skalę płody leśne albo też płody gospodarstwa rolnego; następnie gorzelnictwo, browarnictwo i ceglarstwo. Niedostatecznie reprezentowane fabryki machin, papieru, likierów, kołeczków drewnianych, nakoniec gisernie i huty szklane. Przemysł rękodzielniczy jest w K. cokolwiek więcej rozwinięty niż fabryczny. Najlepiej reprezentowane są: piekarstwo, rzeźnictwo, krupiarstwo, krochmalnictwo, cukiernictwo, krawiectwo, szewctwo, garbarstwo, kuśnierstwo, rymarstwo, siodlarstwo, tokarstwo, cieślelstwo, mularstwo, stolarstwo, bednarstwo, mydlarstwo, garncarstwo, kowalstwo, ślusarstwo i kotlarstwo: mniej zaś dobrze: kamieniarstwo, płóciennictwo, tkactwo, farbiarstwo, rękawicznictwo, blacharstwo, rzeźbiarstwo, drukarstwo i jubilerstwo. IX. *Handel.* Ruch handlowy podniósł się w K. od tego czasu, jak koleje żelazne połączyły ją z zagranicznemi krajami i ułatwiły wywóz, przewóz i dowóz. Liczy ich K. obecnie już 4, a mianowicie rysko-mitawską, rysko-tukumską, mitawsko-możejską i lipawsko-romeńską. Ważnym czynnikiem wspierającym komunikacyą i handel a przedewszystkiem ruch kolejowy, są linie telegraficzne; są one w K. rządowe i kolejowe. Rozwój handlu atoli napotyka liczne

przeszkody, jakiemi są: brak słowności, niechęć zastosowania się do zwyczajów przyjętych w handlu zagranicznym, a wreszcie brak przedsiębierczości u producentów, niemniej niedogodności brzegów morskich i przystani kurlandzkich, tudzież niedostateczne jeszcze środki komunikacyjne i niski stopień przemysłu krajowego. Przedmiotem handlu wywozowego są przedewszystkiem płody gospodarstwa rolnego, jak zboże, którego wedle wykazów komór celnych wywożą stąd za granicę corocznie około półtora miliona pudów, tudzież len i siemię lniane. Drugim artykułem wywozu jest drzewo, przeważnie masztowe i budulcowe. Po płodach gospodarskich rolnych i leśnych najważniejszym artykułem wywozu zagranicznego są skóry z wołów i krów, sierść i szczeć. Wywóz za granicę, który ze wschodniej części K. uskutecznia port ryski, z zachodniej zaś kurlandzkie portowe miasta: Lipawa, Windawa i Połąga, w r. 1880 dochodził do 1,838,000 rubli. Do gubernij rosyjskich wywożą z K. wódkę, gips, wyroby bursztynowe i niektóre artykuły przemysłu fabrycznego i rękodzielniczego, który, jak wiadomo, w głębi cesarstwa na jeszcze niższym stoi stopniu rozwoju. Co się tyczy dowozu artykułów z zagranicy, to ten w K. wedle wykazów miejscowego biura statystycznego w r. 1880 wynosił 1,594,000 rubli. Przedmiotami dowozu są mianowicie takie, których K. nie wydaje, jak kawa, herbata, kakao, cukier, sól, korzenie, owoce południowe, ryż, śledzie, wina i rozmaite wyroby rękodzielnicze. W ogóle dowóz dostarcza K. tego, czego z natury mieć nie może, lecz nadto uzupełnia niedostatecznie rozwinięty przemysł i produkcyą krajową. Najhandlowniejszemi miastami kurlandzkiemi są: Mitawa, Lipawa i Windawa. Wielkie jarmarki kurlandzkie odbywają się w Lipawie, Mitawie, Bowsku, Iłukszcie i Nerecie (Nerft). Dowóz towarów na jarmarki w r. 1880 w Lipawie przechodził 60,000 rubli, w Mitawie 28,000, w Bowsku 22,000, w Iłukszcie 14,000 i w Nerecie 12,000. Lubo i inne miasta i miasteczka K. mają oprócz targów tygodniowych po kilka jarmarków rocznie (liczą w K. ogółem jarmarków 158), atoli na żadnym z nich, za wyłączeniem 5-ciu powyżej wymienionych, dowóz towarów nie dochodzi nawet do 10,000 rubli. Czasem kontraktów w K. jest św. Jan Chrzciciel wedle nowego stylu, w której to porze Mitawa przez parę tygodni niezwykłym się odznacza ruchem. Dla ułatwienia kredytu dla handlu, przemysłu i rolnictwa służą liczne dosyć w kraju banki, zakłady kredytowe, kasy oszczędności, towarzystwa zaliczkowe, zakłady ubezpieczeń i towarzystwa gospodarskie. Z zakładów kredytowych wymieniamy: Kurlandzkie Towarz. kredytowe (der Kurländische Creditverein), którego obrót roczny przechodzi znacznie 15 milionów rubli, następnie Bank miejski Lipawski (die Libausche Stadt-Bank), tudzież kasy oszczędności: kurlandzkiego towarz. kred. (Creditvereins-Sparkasse), miejską mitawską (Mitausche Stadt-Sparkasse) i lipawską (Libausche Sparkasse). Wkłady coroczne do tej ostatniej przechodzą 1 milion rubli. X. *Podział kraju.* Kurlandya pod względem sądowym podzieloną jest na 5 okręgów (Oberhauptmannschaften), a pod względem administracyjnym i policyjnym na 10 powiatów (Hauptmannschaften), tak iż na każdy okrąg czyli oberhauptmaństwo przypadają dwa powiaty czyli hauptmaństwa. Każdy zaś powiat, oprócz znajdujących się w nim miast i miasteczek, obejmuje mniejszą lub większą liczbę parafij, których K. ogółem liczy 34. W każdej z tych parafij znajduje się oddzielne probostwo ewangelicko-luterskie z głównym zborem protestanckim, mającym niekiedy kilka zborów filialnych w tejże parafii. Każda z 34 parafij kurlandzkich ma osobny zarząd parafialny i pod względem administracyjnym podzieloną jest na gminy, zarządzane przez osobne zarządy gminne. Przyjrzyjmy się bliżej temu podziałowi kraju. Nazwy 5 ciu okręgów są następujące: mitawski, zelburski, tukumski, goldyński i hazenpocki. A) okrąg mitawski składają powiaty: dobleński i bowski, z których każdy podzielony jest na 4 parafie; *a*) do powiatu dobleńskiego należą parafie: mitawska, dobleńska, grenchofska i zessawska; *b*) do powiatu bowskiego, parafie: bowska, ekawska, neugutska i baldońska. Okrąg mitawski, niezależnie od probostw protestanckich, liczy jeszcze 3 probostwa rzymsko-katolickie, jedno miejskie i dwa wiejskie, a mianowicie: 1) kościół parafialny rzym.-katol. w Mitawie, 2) kśł paraf. rzym.-katol. w Liwenberzie i 3) kśł paraf. katolicki w Szenbergu. Do tego ostatniego należy kśł filialny katol. w Ekhofie, tudzież kaplice filialne w mieście Bowsku i w dobrach Kurmen, stanowiących ordynacyą hr. Komorowskich. B) okrąg zelburski składają powiaty frydrychsztacki i iłukszteński; *a*) do frydrychsztackiego należą trzy parafie: zelburska, nereteńska i aszradzka; *b*) do iłukszteńskiego zaś tylko dwie, a mianowicie: dyneburska i überlautzka. Okrąg zelburski, niezależnie od swych nielicznych probostw protestanckich, posiada aż 8 parafialnych kościołów wiejskich rzym.-katol. i 7 filij a mianowicie: 1) kśł paraf. katol. w Iłukszcie, z filiami w dobrach Swiętmujży, Szlosberku i Stalmujży; 2) kśł paraf. katol. w Suboczu; 3) kśł paraf. katol. w Bebrze z filią w Rubinie; 4) kśł paraf. katol. w Dwecie z filiami w Podunaju i Jakobsztacie; 5) kśł paraf. katol. w Elernie z filią w Matuliszkach; 6) kśł paraf. katol. w Łaukiesie; 7)

kśł paraf. katol. w Warnowiczach i 8) kśł paraf. katol. w Smelinie. C) Okrąg tukumski składają powiaty: tukumski i talseński; *a*) do pow. tukumskiego należą parafie: tukumska, neuenburska i auceńska; *b*) do talseńskiego zaś parafie: kandawska, zabelnska, talseńska i arlaweńska. Okrąg tukumski posiada na wsi tylko 1 kśł paraf. katol. w Liwenhofie z filialną kaplicą w mieście Tukumie. D) Okrąg goldyngski składają powiaty: goldynski i windawski. *a*) do powiatu goldyngskiego należą tylko dwie parafie: goldyngska i frauenburska; *b*) do windawskiego zaś trzy, a mianowicie: windawska, piltyńska i dundangska (po niem. Dondangen). Okrąg goldyngski liczy tylko 1 parafialny kościół rzym.-katolicki w Goldyndze, tudzież kaplicę filialną w Windawie. Nakoniec E) Okrąg hazenpocki; składają go powiaty: hazenpocki i grobiński; *a*) do powiatu hazenpockiego należy aż 7 parafij, a mianowicie: parafia zakonno-hazenpocka (Kirchspiel Ordens-Hasenpot), piltyńsko-hazenpocka (Kirchspiel Piltens-Hasenpot), parafie: sakenhauska, alszwangska, neuhauzeńska, amboteńska i gramzdeńska. *b*) do powiatu grobińskiego należą tylko 2 parafie: grobińska i durbska. Okrąg hazenpocki liczy 5 rzym.-katol. kościołów parafialnych. Temi są: 1) kśł paraf. katolicki w Lipawie; 2) kśł paraf. katol. w dobrach rząd. Alszwangen, z filią w Feliksbergu; 3) kśł paraf. katol. w majętności Lenen; 4) kśł paraf. katol. w Altenburgu, z kaplicą filialną w Hazenpocie i 5) kśł paraf. katol. w Połądze. Wyznanie protestanckie zostaje pod zwierzchnictwem superintendentury kurlandzkiej w Mitawie, na czele której, jako prezes, stoi osoba świecka cywilna, wybierana z liczby czterech najwyższych urzędników krajowych (eine der 4 höchsten Landeschargen), sam zaś superintendent kurlandzki zasiada tylko jako wiceprezes w tym protestanckim konsystorzu. Co do kościołów parafialnych rzym.-katolickich, powiedzieliśmy już wyżej, iż składają one w K. dwa oddzielne rozległe dekanaty— kurlandzki, z rezydencyą dziekana w Szenbergu, i semigalski, z rezydencyą dziekana w Iłukszcie, które zostają pod zwierzchniczą władzą biskupa żmujdzkiego. Najwyższe kierownictwo i nadzór nad całem nauczaniem i wychowaniem w K. należy do kuratoryi dorpackiego naukowego okręgu, która je wykonywa przez dyrektora gubernialnego gimnazyum mitawskiego. Oprócz tego najstarszego, bo już w r. 1775 przez księcia Piotra Birona założonego gimnazyum, liczy K. dwa inne gimnazya w Lipawie i Goldyndze, szkołę realną w Mitawie, szkoły powiatowe w Windawie, Goldyndze, Jakobsztacie, Hazenpocie, Tukumie i Bowsku, tudzież znane ogólnie szkoły prywatne w Mitawie, Kandawie i Lipawie; szkół męskich w r. 1880 liczono w K. 32, a żeńskich wyższych i niższych 26; szkół elementarnych mięszanych 14, szkół wiejskich 243, szkół żydowskich 11; ogółem szkół chrześciańskich wyższych i niższych 315, a żydowskich 11. Z gimnazyum mitawskiem połączone są: *a*) biblioteka (26,000 tomów); *b*) zbiory naukowe i *c*) obserwatoryum astronomiczne, koronujące gmach gimnazyalny. Są to pozostałości z owych świetnych czasów, w których Piotr Biron dążył do nadania temu wyższemu zakładowi naukowemu charakteru uniwersyteckiego. Dlatego też już w akcie fundacyjnym z 8 czerwca r. 1775 wyróżnia go od innych gimnazyów nazwą wspaniałą „Gymnasium academicum Petrinum“. Szczegóły odnoszące się do towarzystw naukowych kurlandzkich znajdzie czytelnik w artykule *Mitawa*. Tu zaś wyliczymy na zakończenie miasta krajowe. Są one w K. następujące: Mitawa, Bowsk, Frydrychsztat, Jakobsztat, Tukum, Goldynga, Windawa, Piltyń, Hazenpot, Lipawa i Grobin. Miasteczka zaś rządowe są: Doblena, Kandawa, Zabeln, Talsen i Durben. Co do mieścin prywatnych posiada ich nierównie więcej K. niż rządowych; wchodzą one wszystkie w skład dóbr prywatnych dawnej szlachty rycerskiej. Do najznaczniejszych należy Iłukszta (patrz wyzej art. *Iłukszta*). Z innych zasługują na wzmiankę: Szenberg, Połąga i Subocz. Szczegóły dotyczące miast portowych K. znajdzie czytelnik w artykułach: *Lipawa*, *Połąga* i *Windawa* w tymże Słowniku geograf. XI. *Literatura*. Po szczegóły obszerniejsze co do orografii i hydrografii Kurlandyi, odsyłamy czytelnika przedewszystkiem do książki dra Rathlefa „Orographische und hydrographische Verhältnisse von Liv-Esth- und Kurland“, wydanej w Rewlu w r. 1852 i kilkunastu map doń należących, tudzież do najnowszego wydania znakomitego dzieła Bienenstamma „Neue geographisch-stat. Beschreibung des Gouvernements Kurland“, uzupełnionego przez starszego nauczyciela przy gimnazyum mitawskiem E. A. Pfingstena a wydanego w Mitawie i Lipsku w r. 1841. Szczegóły o przeszłości kraju najobszerniej podaje C. W. Cruse w swem dwutomowem dziele: „Curland unter den Herzögen“, wydanem w Mitawie w r. 1837. Inne źródła zużytkowane przez nas w przeglądzie dziejów Kurlandyi są następujące: 1) „Jacob Herzog von Kurland“, artykuł dra Teodora Schiemana, ogłoszony w „Allgemeine deutsche Biographie“, tom XIII, str. 540—546. Lipsk 1881. 2) „Eine kurländische Colonie“, praca H. Sewigha, ogłoszona w wychodzącem w Rydze czasopiśmie: „Baltische Monatsschrift“, tom XXI (nowej seryi tom III, 1872) str. 1—10. 3) „Herzog Friedrich Wilhelm von Dr. Theodor Schiemann“, ogłoszone w „Baltische Mo-

natsschrift", tom XXII (nowej seryi tom IV, 1873), str. 120—146. 4) „Moritz Graf von Sachsen, Marschall von Frankreich, nach archivalischen Quellen von Dr. Karl von Weber". Lipsk 1863. 5) „Źródła do dziejów Kurlandyi i Semigalii z czasów Karola królewicza polskiego, księcia saskiego, z autentycznych korespondencyj ogłoszone przez E. T. (Eustachego hr. Tyszkiewicza)", Kraków 1870. Nakoniec 6) „Potomkowie Krzyżaków" przez Klemensa Kanteckiego, oddrukowane w wychodzącym we Lwowie „Przewodniku naukowym i literackim", tom IX (str. 385—400, 481—500, 578—601, 694—719, 782—799, 925—938, 1028—1047 i 1127—1160). Lwów 1881. Przy skreśleniu przeglądu dziejów K. w powyższym artykule korzystaliśmy niepomału z tej cennej i obszernej pracy, opartej przeważnie na polskich archiwalnych materyałach, a w której także i najnowsze źródła niemieckie w wielkiej części znaleźliśmy zużytkowane. Co do wiadomości statystycznych o Kurlandyi, kierowaliśmy się głównie pracami miejscowego biura statystycznego, wydawanemi przez Alfonsa Heykinga pod tytułem: „Statistische Jahrbücher für Kurland", o ile te drukiem są ogłoszone. Najdokładniejszą mapę geograficzną Kurlandyi stanowią 19 arkuszy, odnoszących sie wyłącznie do tego kraju w mapie Cesarstwa Rosyjskiego przez biuro topograficzne generalnego sztabu w Petersburgu od lat wielu wydawanej (Skala 1 : 125,000). *Gustaw Manteuffel.*

Kurlandziki, wś rząd., pow. dzisieński, o 16 w. od Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 37 mk. (1866).

Kurlandzkie... por. *Kurońskie*...

Kurma, wś w pow. lucyńskim, parafii Pyłda, własność Swiriewskich, dawniej z Brejdakami, Niukszami i Zaciszem wieczysta posiadłość Hylzenów. Por. *Kownata.*

Kurmacya, według Kętrzyńskiego miejscowość w pow. kartuskim, nie znajduje się w spisach urzędowych. Może *Karwacya.*

Kurmajcie, wś, pow. szawelski, gm. janiska, 56 osad, 202 dzies. ziemi. Por. *Janiszki.*

Kurmalen (niem.), dobra, pow. i par. kuldycka w Kurlandyi.

Kurmalskie góry, ob. *Kurlandya.*

Kurmań, wś, pow. nowogradwołyński, gm. kijaniecka, włościan dusz 202, ziemi włośc. 915 dzies., ziemi dwors. 323 dzies. Niegdyś należała do dóbr zwiahelskich, od Lubomirskich przeszła na Uwarowów, a przez tych rozprzedana częściami; obecnie ma kilku właścicieli. *L. R.*

Kurmanicha, wś rząd., pow. oszmiański, 2 okr. adm., 31 w. od Oszmiany, 2 domy, 20 mk. katol. (1866).

Kurmanka, także *Kurmańska góra*, góra lesista na granicy gmin Olchowa i Nadorożniowa w pow. brzeżańskim, pod 49° 25' 10" płn. szer., a 42° 32' 40" wsch. dłg. g. F. Wznosi się 422 m. npm. *Br. G.*

Kurmanów, wś, pow. hrubieszowski, gm. Białopole. Posiada małą cerkiew rusińską.

Kurmany, wś nad rz. Sułą, pow. romeński, gub. połtawskiej, 1800 mk.

Kurmejcie, ob. *Kurmajcie* i *Janiszki.*

Kurmelany, wś rząd., pow. wileński, 5 okr. adm., o 30 w. od Wilna, 9 dm., 62 mk., z tego 3 prawosł., 59 katol. (1866). Tu na górze są ślady jakiejś warowni, w kamieniach, gruzach i fundamentach pozostałe, a przytem okopy. Dotąd w okolicy nazywają to miejsce „Zameczek Kurmelański".

Kurmele, dwór, pow. wiłkomierski, par. Dziewałtowo, o 1 w. od szosy warsz.-petersb., o 8 w. od Wiłkomierza, najlepszy z całego powiatu czarnoziem, 9 włók obszaru, własność Kozłowskiego, dawniej Bańkowskich. *J. M.*

Kurmelice al. *Kormylice*, młyn koło Podhorodyszcz, na obszarze dworskim Romanów, pow. bobrecki. Por. *Kormylice.*

Kurmen (niem.), wś w pow. zelburskim, gub. kurl., par. Ascheraden (z folw. Murumujża); kościół katol. ś. Piotra z r. 1820, fundacyi hr. Piotra Komorowskiego, filialny szenberski. Por. *Kurlandya.*

Kurmiagoła, wś nad Wilią, pow. kowieński, par. Skorule, gm. Janów, o 3 w. od Janowa, ma 13 osad włościan i starowierców. Grunta dobre. Ludność litewska zajmuje się rolnictwem i rybołówstwem a rossyjska białoskórnictwem. *J. D.*

Kurmilica, orne pole w płd. stronie Kocurowa, pow. bobrecki.

Kurminy, folw. pryw. i okolica pryw., pow. lidzki, 1 okr. adm., o 14 w. od Lidy, 5 dm., 59 mk. (1866).

Kurmìs, jez., pow. telszewski, ob. *Kęstajcie.*

Kurmiszki, zaśc. szlach., pow. trocki, 4 okr. adm., 73 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. kat. (1866).

Kurmusy, pow. (?), par. Tykocin. W spisie z 1827 r. ma 1 dm., 5 mk.; w późniejszych wykazach znika ta nazwa.

Kurmysz, miasto pow. w gub. symbirskiej, nad ujściem Kurmysza do Sury, 1336 w. od Petersburga a 319 od miasta gubernialnego odległe, 1925 mk., st. poczt.

Kurnatka, przys. do Wszar, pow. bocheński, par. Raciechowice; na płn.-zachód od K. leży śród lasów folw. Kornatki.

Kurnatowice, wś, dom. i gm., pow. międzychodzki; dom. ma 2273 mr. rozl.; 3 miejscowości: a) K., wś i dom.; b) Kurnatowicki młyn; c) Zawada, folw.; 25 dm., 271 mk.; 29 ew., 242 katol.; 57 analf. Poczta w Kwilczu o 2 kil.; st. kolei żel. Wronki o 22 kil. Własność hr. Kwileckiego. *M. St.*

Kurne, wś, pow. nowogradwołyński, ma zarząd gminny, leży przy szosie brzesko-kijowskiej, na samej granicy pow. żytomierskiego; liczy włościan dusz 290, ziemi włośc. 1984 dzies., dworskiej 1163 dzies. Niegdyś należała do dóbr sokołowskich Ilińskich, obecnie ma kilku właścicieli. *L. R.*

Kurnehnen al. *Parsziszken* (niem.), wś, pow. gołdapski, st. poczt. Gawaiten.

Kurnędz, kol. i folw. nad rz. Pilicą, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów, odl. 4 w. od Sulejowa. Kol. ma 30 dm., 237 mk., 639 mr. obszaru; folw. 2 dm., 11 mk., 272 mr.; własność Połujektowa. W 1827 r. wś rząd. miała 26 dm., 194 mk. *Br. Ch.*

Kurniany, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Olita, odl. 46 w. od Kalwaryi. W 1827 r. wś rząd., 16 dm., 111 mk.; obecnie 26 dm., 168 mk. *Br. Ch.*

Kurniany, zaśc., pow. trocki, par. Żośle, r. 1850 własność Szadziewicza, 100 dzies. rozl.

Kurnica, os. nad rz. Wartą, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, odl. od Sieradza w. 20. K. należy do majoratu Witów.

Kurnica, niem. *Koernitz*, r. 1217 *Carnici*, wś i dobra, pow. prądnicki, o 4 mile od Prądnika, o 1 milę od Głogówka, przy drodze z Głogówka do Krapkowic, mają 129 bud., 140 dm., 970 mk. Wś z kol. Czekaj al. Kudowa ma 90 osad, 2317 mr. ziemi, kościół z r. 1795, szkołę. Dobra, dawniej klasztorne, z folw. Czekaj i Agnesenhof, 2747 mr. rozl. Par. K. dek. małostrzeleckiego miała 1869 r. 1025 katol., 6 ewang. *F. S.*

Kurnickie, wś rząd. nad rz. Bucinołą, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 67, dm. 5 (1866), od Święcian 35 w.

Kurnicki potok, także *Kurnikami* zwany, wytryska ze źródeł leśnych, w lesie Obłynya, w obrębie gminy Starzysk, w pow. jaworowskim, płynie zrazu leśnym parowem na południowy zachód, poczem od leśniczówki „W rykach“ zwracając się na płd., tworzy granicę między Starzyskami i Kurnikami, i przechodzi znowu na obszar Starzysk; płynie w kierunku południowym koło Łuczycy, folwarku w Starzyskach, następnie po wschodniej stronie Woli Starzyskiej, poniżej której zwraca się na płd. zachód; przepływa w Jazowie Nowym staw, z którego wypłynąwszy wpada z praw. brzegu do Szkła. Dolina tego potoku jest bagienna, moczarowata. Przyjmuje z lew. brzegu potok płynący ze wsi Starzysk i potok Tereszkę. W Woli Starzyskiej porusza tracz, a w Jazowie Nowym młyn. Długość biegu 10 i pół kil. *Br. G.*

Kurnig (dok.), ob. *Kurzętnik*.

Kurnik lub *Kórnik*, miasto, pow. śremski, nad rybnem jeziorem, długiem a wąskiem, i nad gościńcem prowadzącym z Poznania przez Śrem do Krotoszyna, 21 kil. na płd.-wsch. od Poznania. Wzgórze, na którego pochyłości miasto się wznosi, ma grunt gliniasty i liczne źródła żelaziste. Na zachód od jeziora i miasta rozległe są lasy na gruncie piaszczystym; w pobliżu jeziora kwaśne łąki i torfowiska. Pod miastem wspaniały jest zamek. W r. 1880 było około 2600 mk.; w r. 1875: 2658, a w r. 1871 w 226 dm., 2735 mk.; 353 ewang., 1983 katol., 399 żydów. Ludność w ostatnich latach się zmniejsza z powodu komunikacyj kolejowych, które zmieniły drogę handlową i w części od K. odwróciły. Ludność katol. jest prawie wyłącznie polska. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem, chowem bydła, a mianowicie trzody chlewnej. Kilku jest zręcznych kołodziei i powroźników; gorzelnia. Miasto należy do obwodu administracyjnego bnińskiego, do sądu okręgowego śremskiego. Kościół paraf. katol. należy do dekan. średzkiego. Synagoga. Szkoła elementarna kilkoklasowa; 733 analf. Lekarz praktyczny. Apteka. Kasa oszczędności miejska. Towarz. pożyczkowe polskie liczące 220 członków. Urząd poczt. 3-ej klasy, stacya telegr.; poczta listowa do Bnina; omnibus chodzi do najbliższej stacyi kolejowej Gądek (Gondek), odległej o 7 kil., przy kolei poznańsko-kluczborskiej. K. w r. 1811 miał 200 dm., 1811 mk.; w r. 1837 było 2,654 mk.; 1496 chrześcian i 1158 żydów. Miasto znajdowało się przez kilka wieków w ręku najmożniejszej w dawniejszych czasach rodziny Górków h. Łodzia. Z tej samej rodziny pochodził Mikołaj z Kurnika, h. Łodzia, biskup poznański, który zdaniem Józefa Łukaszewicza (zob. Przyj. Ludu z r. 1835, p. 153) wystawił pod miastem nad jeziorem zamek. Długosz bowiem wystawia wprawdzie tego Mikołaja w najgorszem świetle, opisuje, jak on z Zawiszą z Kurozwęk, h. Poraj, podkanclerzym koronnym, na dworze królowej Elżbiety, matki Ludwika, króla węgierskiego, intrygował, ale dodaje, że obok licznych występków posiadał niektóre dobre przymioty. Do tych liczy upodobanie w pięknych gmachach i przytacza, że katedrę poznańską i kilka innych świątyń (między temi zapewne i kościół kurnicki) w dyecezyi poznańskiej przyozdobił i miasteczko biskupie Słupcę murować zaczął. Człowiek mający upodobanie w pięknych gmachach pomyślał zapewne wpierw o wzniesieniu sobie zamku w dziedzicznem mieście swojem Kurniku, w którem nie raz był zmuszony szukać schronienia, nim po cudzych włościach świątynie stawiać zaczął. W każdym razie zamek kurnicki stał już na początku XV w. i należał w tym czasie wraz z miastem do rodziny Górków. Z tej familii pochodzący Stanisław Górka, wojewoda poznański, któremu się K. działem dostał, odnowił gmach ten około r. 1565 i urządził tak,

że był równie wspaniałą rezydencyą jak mocną na owe czasy twierdzą. Sarnicki, który go widział, pisze (w Descriptio veteris et novae Poloniae. Cracov. 1585), „że zamek ów równie wytwornością budowy jak obwarowaniem przeciw najsilniejszej napaści nieprzyjaciół słynął. Miejsca blisko niego są napełnione budynkami gospodarskiemi, stawami, zwierzyńcami, ptaszarniami. A tak wszystko wspaniałe, że było można rzec, że pan domowi, a dom panu cześć przynosi“. Po wygaśnieniu familii Górków K. dostał się z czasem Działyńskim. Naprzód był dziedzicem Andrzej Czarnkowski, kasztelan nakielski, którego córka poszła za Michała Dzisłyńskiego, wojewodzica brzesko-kujawskiego, i wniosła te dobra do domu mężowskiego. Z domu Działyńskich Potulicka w połowie XVIII w. zamek kurnicki i ogród przy nim w guście francuskim urządziła. Wówczas zamek a szczególniej ogród do najpiękniejszych w dawnej Polsce należał. Pokoje zamku zdobiły kosztowne obicia jedwabne, srebrem i złotem przeplatane, z fabryk francuskich sprowadzone. Ogród był napełniony ptaszarniami i wodotryskami rozmaitego kształtu. Tu sączyła woda z paszczy lwa opierającego łapy przednie na herbach familii Działyńskich; na innem miejscu tryskały strumienie z głowy wieloryba, indziej jeszcze z paszczy krokodyla. Na kanale zamek oblewającym pływały śnieżne łabędzie; po obszernym zamkowym dziedzińcu przechadzały się poważnie żórawie, pawie i bażanty. Dwie ogromne, dotąd w ogrodzie istniejące cieplarnie zawierały najrzadsze rośliny zagraniczne. W jednej części ogrodu stał budynek obszerny, przeznaczony do chodowania jedwabników. Tuż przy nim mnóstwo rosło drzew morwowych. W zamku samym dwanaście kobiet zajmowała wciąż robota około jedwabiu, z którego materye wytworne właścicielka przeznaczała dla okolicznych świątyń Pańskich. Po śmierci Potulickiej K. przeszedł na własność Feliksa Szołdrskiego, syna jej z pierwszego małżeństwa, dziedzica Czempina, który, zszedłszy z tego świata bezpotomnie, dał powód do wieloletniego sporu o dobra kurnickie pomiędzy Działyńskimi a Szołdrskimi. W czasie procesu zamek kurnicki został całkiem zaniedbany. Dopiero gdy dobra kurnickie działem przypadły Tytusowi Działyńskiemu, zamek w przeciągu kilku lat wewnątrz w nowszym guście urządzono, i staraniem nowego dziedzica stał się składem cennych dla kraju skarbów. Uczony bowiem hr. Tytus złożył w nim swój liczny, kosztowny a prawie wyłącznie do dziejów polskich się odnoszący księgozbiór i zbiór rzadkich rękopisów. Zamek w lat kilkanaście gruntownej uległ przemianie. Wedle gustu i planów właściciela przebudowano go prawie całkiem. Syn i spadkobierca hr. Tytusa Jan Działyński wykończył restauracyą zamku, kazał na nowo ustawić zbiory nagromadzone przez ojca, katalog biblioteki ułożyć i nowemi dość licznemi nabytkami skarby powiększył. Od lat kilku, po śmierci hr. Jana, został dziedzicem siostrzeniec jego Władysław hr. Zamojski, który, objąwszy dziedzictwo, zajął się przebudowaniem zamku wedle stylu odpowiadającego więcej potrzebom nowoczesnym, łączącego piękne formy architektoniczne z użytkiem praktycznym; restauracyą powierzono młodemu, zdolnemu architektowi, uczniowi akademii berlińskiej, rodakowi Kelerowi. Biblioteka kurnicka, która pod względem starych druków i licznych rękopisów należy do najbogatszych w kraju, a najwięcej może posiada unikatów, prawdziwie białych kruków, opisaną jest dokładnie w pierwszej połowie wieku b. we Wspomnieniach Wielkopolski Raczyńskiego; od czasu ogłoszenia tego dzieła nieprzerwanym biegiem dalej się wzbogacała staraniem Tytusa hr. Działyńskiego i syna jego, Jana. Zbiory muzealne również są bogate; najciekawsze okazy odfotografowano w katalogu krakowskiej wystawy starożytności z roku 1856. Bibliografia Estreichera XV i XVI wieku zawiera wykaz obszerny starych druków biblioteki kurnickiej (do r. 1600), stanowiących główne jej bogactwo. Założycielem biblioteki w dzisiejszym składzie był hr. Tytus Działyński, który początkowo gromadził swe zbiory w Konarzewie. W Lelewela „Bibliograficznych ksiąg dwoje,“ gdzie jest wzmianka o książkach hr. Tytusa, nie przytoczona jeszcze biblioteka kurnicka, lecz księgozbiór Konarzewski. Do Kurnika przeniósł hr. Tytus swą siedzibę a zarazem i swe zbiory około r. 1839, t. j. po powrocie z Galicyi i po odebraniu majątku z pod sekwestru pruskiego. Od tego dopiero czasu, a zatem mniej więcej od r. 1840 datuje się istnienie biblioteki kurnickiej. W następnym już r. 1841 ogłosił hr. Tytus „Statut Litewski“ i odtąd ogłaszają się wydawnictwa kurnickie bez przerwy, bibliotece rozległą i uzasadnioną zdobywając sławę. Wydawnictwa hr. Tytusa odnoszą się prawie wszystkie do dziejów polskich lub badań języków polskich. Z pierwszych najobszerniejsze, bo dotąd już 9 tomów zawierające „in folio“ są „Acta Tomiciana;“ do ważniejszych należą: „Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum.“ „Źródłopisma do dziejów Unii korony Polskiej i W. Ks.-Litewskiego;“ do drugich zaliczamy: Łukasza Górnickiego „Droga do zupełnej wolności;“ „Zabytek dawnej mowy polskiej“ i t. p. W ślady ojca, tak pod względem powiększania zbiorów, jak i pod względem wydawnictw wstąpił hr. Jan Działyński; nakładem jego

ogłoszono: „Przekład dzieł Cycerona, dokonany przez Rykaczewskiego; komedye Plauta przez Wolframa; tragików greckich, Eschylosa i Sofoklesa przez Węclewskiego; cały szereg dzieł matematycznych, opracowanych przez Niewęgłowskiego, Folkierskiego, Gosiewskiego, Sągajłę i innych; również za przykładem ojca wyszły z jego inicyatywy poważne dzieła historyczne, odnoszące się do naszych dziejów, z których pierwsze zajmuje miejsce dzieło pomnikowe: „Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski,“ do tego czasu 4 tomy. Ogółem doszły publikacye kurnickie do poważnej już liczby 90 tomów. Pierwszym bibliotekarzem kurnickim był słynny rytownik Kielesiński, który do r. 1849 był hr. Tytusowi pomocnym w gromadzeniu i porządkowaniu zbiorów. Po nim nie miał już hr. Tytus rzeczywistego bibliotekarza; jednakże do pomocy w wydawnictwach używał różnych osób, między któremi najczynniejszym był Romanowski, autor dzieła „Otia Cornicensia.“ Po objęciu Kurnika przez hr. Jana zarządzał biblioteką od r. 1861—63 Józef Rustejko. W r. 1863 uległ Kurnik powtórnemu sekwestrowi, który trwał do roku 1869. Przez ten czas biblioteka i zbiory były zamknięte i opieczętowane. Następnie był przez rok jeden bibliotekarzem dr. Kętrzyński. W r. 1870 objął zarząd biblioteki dr. Zygmunt Celichowski i ma go jeszcze i obecnie. Jego uprzejmości zawdzięczamy niniejsze dokładne informacye. Od r. 1880 przeszedł Kurnik wraz z wszystkiemi zbiorami w posiadanie hr. Władysława Zamoyskiego, siostrzeńca ś. p. hr. Jana. Dzisiejszy dziedzic Kurnika rozpoczął swą pieczołowitość około odziedziczonych zbiorów od restauracyi zamku kurnickiego. Dawny zamek Górków otrzymał dzisiejszy kształt od hr. Tytusa Działyńskiego, używającego do wspaniałej budowy polskich tylko artystów i rzemieślników, nie zdążył go jednakże zupełnie wykończyć; uzupełnił niejedno hr. Jan, ale i on zostawił jeszcze zamek niewykończony, a co gorsza od strony parku, prawdopodobnie w skutek drgnięcia fundamentów, z rysującą się tylną ścianą. Obecnie roboty restauracyjne w pełnym są ruchu. Zbiorom przybędzie w skutek tego więcej pomieszczenia i wygody. Niedogodnością wielką dla zbiorów kurnickich jest to w ogóle, że się znajdują w 4 miejscach rozrzucone. Główna część wraz z muzeum w zamku, dział nauk ścisłych i technicznych, jako też filologia klasyczna i lingwistyka w osobnym budynku śród parku stojącym; historya obca, geografia, prawo, ekonomia polityczna, czasopisma wraz ze zbiorem rycin, wykopalisk i pewna liczba obrazów w budynku obok zamku nad jeziorem, w którym się przez kilka lat także mieścił zbiór manuskryptów księcia Władysława Czartoryskiego; wreszcie osobno w przebudowanym na ten cel śpichrzu złożona jest biblioteka wileńska, czyli biblioteka szkoły batiniolskiej. Wydawnictwa biblioteki kurnickiej bynajmniej przez śmierć hr. Jana nie doznały przerwy ani zawieszenia; 40-letnia tradycya kurnicka statecznie będzie dalej utrzymywała się, chociażby kierunek publikacyi uledz miał pewnej modyfikacyi. Zamek kurnicki świadkiem był wielu zdarzeń historycznych. W nim szukał niegdyś schronienia w XIV w., przed sprawiedliwą karą, Mikołaj z Kurnika, późniejszy biskup poznański. Z niego Andrzej Czarnkowski odprawił w r. 1533 wjazd wspaniały na biskupstwo poznańskie. Stanisław Górka, ostatni potomek możnego rodu, przyjmował w nim z książęcą okazałością Henryka Walezego, jadącego w r. 1574 z Francyi na koronacyą do Krakowa, otoczonego kilku tysiącami szlachty i dworzan. Francuzi towarzyszący nowo obranemu królowi nie mogli się dosyć nadziwić wygodom, przepychowi i zbytkom w mieszkaniu, w ucztach i całem przyjęciu, o czem wspomina Orzelski w Pamiętnikach. W zamku kurnickim zuchwały ten możnowładca ze Zborowskimi, Karnkowskim, Stadnickim i innymi frymarczył tronem, knował spiski przeciw monarsze i podburzał szlachtę. Niedaleko zamku kurnickiego za miasteczkiem Bninem znajdują się okopy, jeziorem z trzech stron oblane, które w średnich wiekach zamek właściciele Bnina opasywały. W lesie, o pół mili od K., jest zwierzyniec napełniony jeleniami i sarnami; opodal widać stare zamczysko Górków lub dawniejszych właścicieli K. Do tego zamczyska przywiązane jest podanie ludowe, wedle którego mają być w niem ukryte wielkie skarby. Pilnuje ich zazdrosny bies. Przed laty wchodzono z nim w układy o te skarby i doprowadzono już rzecz do tego, iż djabeł skłaniał się do oddania pieniędzy; położył jednakże warunek: proboszcz kurnicki miał przyjść po nie w uroczystej procesyi; gdyby najmniejszego narzędzia do procesyi potrzebnego do trzeciego razu zapomniano, układ stawał się nieważnym. Po trzykroć przeto wychodziła parafia kurnicka w procesyi do zamczyska po skarby. Ale cóż potem, kiedy za każdą razą psotny djabeł sprawił, że zapomniano to kociołka ze święconą wodą, to szczypcy, to chorągwi i t. p. przedmiotów. Po spełzłej na niczem trzeciej procesyi, skarby z wielkim trzaskiem tak głęboko w ziemię wpadły, iż lud kurnicki stracił już wszelką nadzieję wydobycia ich stamtąd kiedykolwiek. Zdaniem Łukaszewicza powodem do tej baśni jest zapewne zniknienie niezmiernego majątku Górków, po śmierci Stanisława Górki, wojewody poznańskiego, ostatniego potomka po mieczu tego domu. Pospólstwo, nie mogąc po-

jąć, jakim sposobem tak ogromne bogactwa było można utracić, wpadło na myśl, że djabeł został spadkobiercą Górków, co tem podobniejszem do prawdy się wydawało, że Górkowie odstąpili wiary ojców i jako odstępcy z tego świata poschodzili. Łukaszewicz przypuszcza, że kościół katolicki parafialny zawdzięcza także początek Mikołajowi herbu Łodzia, biskupowi poznańskiemu, zmarłemu w Ciążeniu r. 1382. Podług zaś wizyty Zalaszowskiego z r. 1696 kościół ten stanął dopiero r. 1437. Do rzędu kolegiat wynieśli kościół w r. 1493 Uryel Górka, biskup poznański, i Mikołaj, brat jego, ówcześni dziedzice K., ustanawiając przy nim 12 księży, t. j. proboszcza, kustosza i 10 kanoników, 2 prebendarzów. Niewiadomo kiedy przestał być kolegiatą. Wizyta Zalaszowskiego (z r. 1696) nazywa go jeszcze „ecclesia collegiata Kurnicensis“, synod zaś Stanisława Hozyusza w roku 1728 złożony, umieszcza go już pomiędzy zwyczajnemi kościołami parafialnemi. Gdy za panowania Zygmunta Augusta synowie Andrzeja Górki, generała wielkopolskiego, porzucili wiarę ojców, jeden z nich Stanisław, dziedzic K., oddał około r. 1556 kolegiatę kurnicką swoim nowym spółwiercom, powierzając zarząd jej apostacie Marcinowi Czechowiczowi, zmarłemu w Lublinie ministrem socyańskim. W ręku lutrów pozostał kościół do r. 1592, t. j. do śmierci Stanisława Górki. Następny dziedzic Andrzej Czarnkowski, katolik, przywrócił kościół katolikom, przystawiwszy do niego nową kaplicę r. 1603. Starożytny kościół kurnicki całkowicie przebudować kazała w drugiej połowie XVIII w. dziedziczka Teofila z Działyńskich Potulicka. W r. 1838 pożar pochłonął tę nową świątynię, i wtedy Tytus Działyński podług planu architekta Lanci wzniósł na nowo kościół. Następujące jeszcze, dawniejsze pomniki utrzymały się w kościele. Trzy nagrobki: Łukasza, Andrzeja i Stanisława Górków, wyobrażające rycerzy z marmuru w postawie na boku leżącej, na ręku opartych, opatrzone łacińskiemi napisami. Szczegóły dotyczące Łukasza a podnoszące jego zasługi około kościoła nie zgadzają się z prawdą, gdyż, jak wiadomo, gorliwym był protestantem i prześladował kościół katolicki; ale Czarnkowscy zapewne kazali dopiero w kilkadziesiąt lat po śmierci pomnik wznieść i chcieli zatrzeć pamięć herezyi przodka. Czwarty pomnik na prawej stronie ołtarza wielkiego w kaplicy jest nagrobkiem z nowszych czasów na cześć Teofili z Działyńskich 1-mo voto Szołdrskiej, 2-do voto Potulickiej, zmarłej r. 1790. W kaplicy w murze jest wreszcie kamień ciosowy w kształcie tablicy z napisem łacińskim, z którego widzimy, że Jan Czarnkowski, kasztelan międzyrzecki i t. d. kazał tę kaplicę wystawić r. 1603. W ostatnich czasach złożono do sklepów kościelnych zwłoki w wielu kierunkach zasłużonego pierwszego prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, hr. Tytusa Działyńskiego, i w lat kilkanaście później zawcześnie zgasłego, ostatniego po mieczu potomka, hr. Jana Działyńskiego. Oprócz kościoła farnego był niegdyś jeszcze w K. kościół św. Ducha, który stał w rynku. Wspominają o nim różne wizyty, pomiędzy niemi wizyta Zalaszowskiego z r. 1696. W r. zaś 1784 podług wizyty Rydzyńskiego już tak był zrujnowany, że się w nim nabożeństwo nie odprawiało. Do parafii kurnickiej należał także kościół w Pierzchnie, gnieździe rodu wielkopolskiego Pierzchlińskich h. Leszczyc, którzy go zapewne wystawili. Kościół ten już istniał w XV w., gdyż biskup poznański Stanisław miał go r. 1437 wcielić do kurnickiego. W następnych czasach kilkakrotnie podupadał przez niedbalstwo plebanów; w w. XVIII tak już był zniszczony, że go musiano rozebrać; w r. 1774 raz jeszcze był wystawiony przez Potulicką z Działyńskich, starościnę borzechowską, dziedziczkę K., Bnina i t. d. Pod miastem na półwyspie jeziora bnińskiego znajduje się wał czyli szaniec w kształcie półksiężyca. Na początku usypana większa wyniosłość, dalej w jeziorze jest wzgórze porosłe sitowiem, nad brzegiem skorupy, a w wodzie pale. Kurnickie dobra mają 26,080 mr. rozl.; należą do nich następujące folwarki, leśnictwa i wsie (daty statystyczne tych miejscowości wymienione już lub wymienią się pojedyńczo, wedle porządku alfabetycznego). Folwarki: 1) Bnin-Prowent, 2) Dziećmierowo, 3) Czołowo, 4) Runowo, 5) Szczodrzykowo; *b*) leśnictwa: 1) Czmon, 2) Drapałka, 3) Mieczewo-Czołowo, 4) Zwolno; *c*) wsie i dominia: 1) Biernatki, 2) Dachowo, 3) Gądki, 4) Kromolice, 5) Pierzchno, 6) Prusinowo; do dóbr wreszcie się liczą dwa jeziora: 1) Bnińskie i 2) Kurnickie pod Skrzynkami. *M. St.*

Kurniki, wś rząd. nad rz. Narocz, pow. święciański, 4 okr. adm., o 72 w. od Święcian, 4 dm., 24 mk. (1866).

Kurniki 1.) wś, pow. uszycki, gm. Osławów, par. Jołtuszków, na granicy pow. mohylowskiego, ma 90 dm., 780 mk., 726 dzies. ziemi włośc., 240 dzies. dworskiej. Należała do Trzecieskich, dziś do Brzozowskich. 2.) K., wś, pow. proskurowski nad rz. Medwedówką, gm. Sarnów, par. Zawalijki. Ma 136 dm., 708 mk., w tem 70 jednodworców, 660 dzies. ziemi włościan. Ziemi dworskiej: Komarów 209 dzies., Leszczyńskich 404 dz., Topolnickich 45 dz. Wś bezleśna. Kamień wapienny. 3.) K. al. *Kurnik*, przys., pow. winnicki, gm. i par. Tywrów, 59 dm., należy do Szerszni hr. Hejdena; niegdyś Ign. Sobieszczańskiego. *Dr. M.*

Kurniki 1.) po rus. *Kurnyki*, zwana dawniej *Korniki*, wś w pow. jaworowskim, 14 kil. na płn.-wsch. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Jaworowie. Na płn. leży Trościaniec, na zach. Wierzbiany i Jazów Stary, na płd. Starzyska, na zach. Wiszenka Mała (w pow. gródeckim). W środkowej części obszaru leżą zabudowania wiejskie rozrzucone (267 m.), na płn. od nich część wsi Malaśniaki, na płd. wsch. grupa domów: W rikach. W płn. zach. stronie obszaru leży las Jamiska (274 do 280 m.), w stronie płn. wsch. rewir Wirba, na płn. od niego rewir Wiszenka (339 m.), a jeszcze dalej na płn. las Brzezina. Na płn. od Brzeziny wznosi się punkt jeden do 382 m. W płd. stronie obszaru leży las Rudaczka (294 m.), a na krańcu wsch. las Obłonya. Przeważna część wód płynie na zach. Nastaje tu mianowicie potok Gniła (al. Hniła, także Hodwisznią zwany, ob. t. II, str. 638) i płynie na zach. W tym samym kierunku co Gniła płynie także kilka jej dopływów, wpadających bądź we wsi samej, bądź po za jej granicami. Najznaczniejszy z nich potok Sokole. Wody z krańca wsch. zbiera pot. Kurniki, tworzący na małej przestrzeni granicę od Starzysk, łączący się w Starzyskach z Tereszką i wpadający do Szkła. Własn. więk. tutaj i w Starzyskach ma roli or. 353, łąk i ogr. 185, pastw. 168, lasu 6899 mr.; własn. mniej. roli or. 2953, łąk i ogr. 994, pastw. 380, lasu 346 mr. Według spisu z r. 1880 było 1220 mk. w gminie, 10 na obszarze dwor. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilku rz.-katol.). Par. rzym.-katol. w Janowie, gr.-katol. w miejscu, należy do dek. gródeckiego, archidyec. lwowskiej. We wsi jest cerkiew, młyn i tartak wodny o jednej pile zwyczajnej. Konsumuje on rocznie 600 m. kub. drzewa sosnowego, a produkuje 380 m. kub. desek, łat i brusów. Za czasów polskich należały K. doststwa gródeckiego. Prow. wynosiła 3381 zł. 20 gr. Przy licytacyi r. 1832 nabył wś Antoni Kriegshaber. W lustracyi ststwa gródeckiego z r. 1570 (rkp. Ossol. Nr. 2834, fol. 250) czytamy: „W tej wsi ludzi osiadłych na rolach 34, składają czynszu 10 zł. 10 gr. 9 den. Zagrodników 5, karczma; pop ruski z cerkwi i roli dawa złp. 2. Miodu od bartników dostawa się annuatim rączek 11“. Lustr. ststwa z lat 1661 i 1662 zawiera następujące szczegóły (rkp. Ossol., Nr. 2834, fol. 236 i 237): „Wieś ta zdawiendawna zasiadła na ćwierciach łanowych 63. Poddanych w tej wsi przed wojną było 66, teraz 11, którzy siedzą na ćwierciach 4. (Wymienia daniny i powinności). Miodu teraz nie dają dla spustoszenia przez kozaki. Chałupników jest 6. Wybrańźtwo jest w tej wsi. Karczma była; teraz i karczmy nie ma i pole do karczmy należące pozarastało. Młyn jest przy tej wsi o jednem kole na stawku“. Por. *Jaworów*. 2.) **K.**, wś, pow. tarnopolski, par. rzym.-katol. Łozowa, gr.-katol. Iwanczany, o 11.3 kil. od Tarnopola, ma 505 mk. w gm., 3 na obsz. dwor. 3.) **K.**, wś, pow. zbaraski, par. rzym.-katol. Zbaraż, gr.-katol. Szlachcińce, o 11.3 kil. od Tarnopola, ma 497 mk. w gminie, 18 na obsz. dwor. *Lu. Dz.*

Kurniki, pot., ob. *Kurnicki* potok.

Kurniszki 1.) okolica szlachecka, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 34, mahometan tatarów 12, dm. 13. 2.) **K.**, okolica szlach. nad jez. Krakino, pow. święciański, 2 okr. adm., o 19 w. od Święcian, 3 dm., 25 mk. katol. 3.) **K.**, folw. szlach. dóbr Kowale, pow. trocki, 2 okr. adm., 41 w. od Trok, 1 dom., 43 mk., z tego 39 katol., 4 żydów. 4.) **K.**, zaśc. szlach. dóbr Kowale, pow. trocki, 2 okr. adm., 37 w. od Trok, 1 dom, 28 mk. katol. (1866).

Kurnos, kol. włośc. i os. młyn., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Kaszewice; 46 dm., 400 mk., 387 mr. obszaru. W 1827 r. K. folw. miał 1 dm., 20 mk. K. al. *Wyr*, os. młyn. nad rz. Widawką, 1 dm., 6 mk., 3 mr. Por. *Kaszewice*. *Br. Ch.*

Kurnowo, wś, pow. oszmiański, 2 okr. adm., 44 w. od Oszmiany, 3 dm., 36 mk. prawosł. (1866). Niegdyś wś starościńska Jana Despot Zenowicza marsz. oszmiańskiego.

Kuro, ob. *Kurowa*.

Kuroch, pustkowie, pow. odolanowski, 7 dm., 74 mk., należy do wsi i gm. Nabyszyce (Nabyschitz).

Kurojad, hamernia żelaza i młyn nad strugą Wel, dopływem Drwęcy, pow. brodnicki, o 1 milę od Lidzbarka, bud. 6, dom 1, katol. 5, ewan. 13. Gmina Czekanówko, parafia i poczta Lidzbark, szkoła Wlewsk. *Kś. F.*

Kurończycy, ob. *Kuronowie*.

Kuronia, ob. *Kurlandya*.

Kuronowie pruscy al. *Kurończycy*, niem. *Kuren*, odrębny szczep ludności, z Litwinami pokrewny, w Prusach wschodnich. Prócz kurońskiej mierzei zamieszkuje na wschód zatoki kurońskiej położone, od nich także nazwane niziny kurońskie, więcej niż 70 kwadrat. mil obejmujące, w pow. szyłokarczemskim, nizinnym i w części kłajpedzkiego, ragnickiego, tylżyckiego i labiewskiego powiatu. Ogółem podają ludności w owych nizinach do 200,000. Ilu jednak z pomiędzy niej jest kuronów, trudno orzec, ponieważ statyści i geografowie zaliczają ich zwykle do Litwinów pruskich; także wielu Niemców znajduje się na owych nizinach, szczególnie w miastach i bogatszych osadach. Nie musi jednak ich liczba być mała, kiedy sami niemieccy pisarze przyznają, że kuronowie zajmują prawie wyłącznie powiat szyłokarczemski (mk. 39000, kuronów 23000), a w nizinnym pow. liczą ich około 14000. Dodawszy do tego ludność kurońską na mierzei

kurońskiej, z pow. kłajpedzkiego (niziny), labiewskiego znacznej części, przyznamy, że liczba ogólna 50 do 70 tysięcy raczej za nisko aniżeli za wysoko wzięta. Religią wyznawają kuronowie bez wyjątku luterską, przez zlutrzałych krzyżaków zaprowadzoną. Na każdym kroku widać ich moralne jąk materyalne zanedbanie. Mieszkania mają brudne, sami też niechlujni, do pracy leniwi, nieokrzesani. Gorzałki nie nadużywają, do opilstwa jednak nader skłonni; pewien rodzaj zupy, mięszanina z chleba, syropu i gorzałki, bardzo u nich rozpowszechniony. Niczem niepohamowana żądza procesowania się u kuronów ogólna; o małe drobnostki nieraz i kilka lat proces toczą, choćby i majątek stracić; sądy w Kłajpedzie, Szyłokarczmie, Labiewie, nie mogą się z niemi uporać. Każdy kurończyk, bogaty czy ubogi, to urodzony złodziej na zwierzynę i drzewo królewskie. Do mowy jednak rodzinnej mocno przywiązany, choć zna język niemiecki; na sądach swojem tylko narzeczem litewskiem odpowiada. Także kościół pilnie odwiedza, jest pobożny, szanuje duchownych. Pod względem zatrudnienia i sposobu życia panuje wielka rozmaitość u kuronów. W części nizin najdalej wysuniętej od zatoki, nieco wyższej, kwitnie rolnictwo. Gleba tu żyzna, żuławska, wydaje wszelkiego rodzaju zboża. Przeważnie jednak hodują zboża jarzynne z powodu zbytniej wilgoci, osobliwie czasu powodzi na wiosnę. Nieco pszenicy na wyższych miejscach z powodzeniem siewają. Jarzyna wyśmienicie udaje się. Uprawa w ogóle dość uciążliwa, ponieważ deszcze czynią rolę grzęską, susze skamieniałą. Łąk stałych mało mają, tylko role orne ugorem zostawiają na kilka lat. Bydła szczególnie dużo trzymają z wielkim pożytkiem. Posiadaczami są drobni gburzy, najczęściej na jednej włóce lub mniejszym kawałku ziemi osiedli. Rzadkie gospodarstwa 4-ro albo 6-cio włóczne. Dóbr zaś więcej niż 19 włók mających ani widać. Jedyne tylko hrabstwo rautenberskie posiada wyjątkowym sposobem więcej niż milowy kwadratowy obszar. Zresztą żadnego majątku szlacheckiego nie masz. Wiosek wielkich i pięknie zbudowanych nie natrafisz u kuronów; każdy na swoim zwykle gruncie osóbno siedzi. Domy budowane z drzewa, słomą kryte. Zamożność posiadaczy dość ogólna, tylko powodzie częste i wylewy z zatoki im szkodzą. Bliżej ku zatoce, w części niższej i średniej, panuje gospodarstwo łączne: tam gdzie spojrzysz, same tylko łąki ujrzysz; chyba w ogrodzie, przy domu, warzywa i nieco zboża sieją. Siano, nadzwyczaj plenne i pożywne, trzy razy w roku zbierane bywa. Zbioru 50-centnar. z małego morga magdeb. nie liczą do rzadkości. Wodą stąd do Kłajpedy, Tylży, Królewca, ba na całą prowincyą i do Rosyi siano rozchodzi się. Gospodarza łatwa tu praca. Oprócz krów, kilku wieprzów, które sianem żywią, cieląt i nieco bydła, nie trzyma innego inwentarza. Konia nie ujrzysz. Także wół w pługu nie ciągnie, tylko w stajni się tuczy na sprzedaż. Bywają te woły daleko poszukiwane dla smakowitego i tłustego mięsa. Siano do gumien najczęściej łodzią zwożą po wodzie. Częste wylewy nadzwyczajne i tu wiele szkody czynią; wiosenne powodzie więcej są pożyteczne dla szlamu żyznego. Odmienne znów życie przy zatoce. Tu płaszczyzna niska, wszelkim igraszkom złowrogiej wody wystawiona, groblami ani ku zatoce, ani przy rzekach niestrzeżona. W piaszczystych często bagnistych tych okolicach, osady rzadkie, ubogie: kraj to niemal wyłączny rybaków. Ważniejsze ich osady na wybrzeżu są: Juwent, Lilia, Tawa, Insa, Karkle, Warusa, Pokalna. Wszędzie tu czuć ryby, w szkole, na probostwie, w kościele. W każdym domu wyrabiają tran rybi, najwięcej z małych ryb, stynek, które krociami łowią w zatoce. Tran częścią w gospodarstwie do oświetlania spotrzebowują, częścią sprzedają. Każdy tu łowi, pastor nawet i szulmistrz w chwilach wolnych. Ryba też głównym jest pokarmem dla ludzi jako i zwierząt, ryb używają w miejsce mięsa, jako i chleb przyprawiony z warzywa jedzą. Rybami kury karmią, kaczki, gęsi i świnie, których mięso tranem smakuje. W zapasie na zimę mają ryby suszone, solone. Nawet dochód pastorowi i nauczycielowi rybami głównie wypłacają. Na połów kilka przynajmniej dni poprzednio się szykują, milami zwykle daleko wyjeżdżają na zatokę; dłuższy też czas, najczęściej całe lato, tam przetrawią. Pokarmem ich przy rybołóstwie, chleba nieco, cebula i okowita; zresztą jedzą ryby, które złowią, świeże, suszone, pieczone. Ułowione ryby albo zaraz na miejscu sprzedają żydom, którzy się u nich stawią, albo też dalej zawożą na handel do miast. Najwięcej ryb do Litwy i Polski rozchodzi się. Domy ich nędzne, ubogie, na lagunach zatoki kurońskiej zwykle po nad wodą zbudowane. Najpiękniej śród wody leżą Karkle, kurońską Wenecyą nazywane. Komunikacya wszelka wodą się odbywa, mianowicie w czasie powodzi, kiedy nietylko wioski ale i domy pojedyńcze, niby wyspy, wodą dokoła zalane. Przy każdym też domu jednę albo kilka widzisz łodzi. Na łodzi dzieci jadą do szkoły, łódź ludzi do kościoła wiezie, robotników na łąki zawozi, siano do gumna. Rolnictwo tu zupełnie wyłączone; tylko na wynioślejszych miejscach sieją nieco jarzyny. Za to pilnie uprawiają warzywa, jako to: kapustę, marchew, pasternak, ćwikieł, brukiew, pietruszkę, cebúlę, kartofle itp. Pługa, brony, woza nikt nie zna; ko-

nia chyba w zimie ujrzy, kiedy obcy jadą po lodzie. Z pasternaku wyrabiają chleb smakowity, z pewnego rodzaju ćwikły dobre piwo. Kartofle, atłasowemi zwane dla delikatnej, cienkiej łupiny, bardzo poszukiwane i smaczne, wybornie udają się na torfiastym gruncie. Niemały wreszcie pożytek biorą z gęstej i wysokiej trzciny, nad brzegiem zatoki rosnącej, którą na dachy w dalekie nieraz strony sprzedają; także w piecu palą trzciną. Ob. Otto Glagau, Littauen und die Littauer, str. 66 — 100.

Kurońska cieśnina, niem. *Memeler Tief*, ob. *Kłajpedzka cieśnina*.

Kurońska mierzeja, niem. *Kurische Nehrung*, półwysep wąski i długi, w Prusach wschodnich, w pow. królewieckim i kłajpedzkim, ciągnie się w kierunku półn.-połud. od strony Królewca do Kłajpedy, otoczony Bałtykiem, cieśniną kłajpedzką (Memeler Tief) i zatoką kurońską. Długość wynosi przeszło mil 15, największa szerokość pół mili, przeciętna ćwierć mili. Najwęższa przestrzeń znajduje się nieco po za wsią Sarkowem i zajmuje tylko prętów 160: jestto t. z po niem. Kolk, gdzie woda z morza łatwiej się przelewa w czasie burz do zatoki, i obawiają się, żeby tu otworu nowego nie wyrobiła. Obszaru mierzei liczą więcej niż 6000 mórg, czyli około $2^2|_3$ mili kwadr. Poczyna się ten półwysep 4 mile po za Królewcem przy wsi Kranz, z morskich kąpieli sławnej. Z wyjątkiem jedynej wsi Rosity, gdzie grunta urodzajniejsze, cała powierzchnia piaszczysta. A piasek taki lekki i delikatny, że lada powiew wiatru go poruszy i w powietrze unosi. Niebezpiecznie tu obcemu w podróż się puścić bez przewodnika, bo drogi nie ma ode wsi do wsi. A kiedy wiatr rozpocznie piaszczystą zawieję, łatwo zbłądzić, i niejeden śmiałek nieostrożność swoję życiem przypłacił. Gęste tu t. zw. wilcze doły, na niebacznych ludzi od piasku utworzone, t, j. przepaście z góry cienką warstwą przelatującego piasku zasypane; jeden krok fałszywy, a niechybnie zginiesz. Przecież i przy zachowanej przezorności wielu tam zginęło. Na początku tego wieku, piszą, że cała poczta królewiecka z ludźmi i 4 końami przepadła bez śladu. Bo trzeba wiedzieć, że nim drogi bite i koleje żel. po drugiej stronie kurońskiej zatoki zbudowano, wiódł tu trakt główny do Rosyi i do Prus na Królewiec. Słupy powbijane i wierzby tu i owdzie rosnące drogę znaczyły. Często tędy cesarz i książęta rosyjscy, mianowicie cesarzowa Aleksandra przejeżdżała w odwiedziny do Berlina. Obecnie tej drogi nie używają, i tylko słup gdzie zgniły albo stara wierzba spróchniała z piasku wyzierająca o niej świadczy. Nie bez przyczyny więc Saharą pruską mianują kurońską mierzeję. Niemal po całej mierzei znajdujące się większe i mniejsze pagórki, nieraz w oka mgnieniu tworzą się i nikną od piasku. Wzdłuż zaś półwyspu ciągną się zazwyczaj kilku rzędami wzgórza piaszczyste (niem. Dünen), często 200 stóp wysokości dosięgające. Żadna trawka nie przyjmie ani ostoi się na piasku. Nie usłyszysz śpiewającego ptaka. Tylko gdzieniegdzie małe liche łączki i lasu resztki zwiastują ludzkie osady. Ogółem znajduje się 7 wsi na mierzei: Sarkowo, po za wsią Krancem, Rosity z kościółkiem i glebą lepszą, Piłkopy, Nidy, Preil, Perwelk i Schwarzort z parafią luterską i morskiemi kąpielami. Więcej daleko osad zaginęło w zawiejach piaszczystych, jako np. w tem naszem stuleciu niemniej jak 8 wiosek zasypanych zostało. Osady te bez wyjątku nad brzegiem zatoki zbudowane, widocznie z powodu wody słodkiej, która tu jedynie znachodzi się. Domy osad, wyjąwszy chyba Rosit, nędzne, ubogie, bez komina stawiane. W wielkiej sieni cała rodzina zebrana, inne pokoje tylko w zimie i w nocy do snu używane. Ściany mnóstwem garncarskich sprzętów poobwieszane, przy ścianach ławy drewniane poustawiane. Kobiet ulubiony kolor ciemno-niebieski; mężczyźni noszą kaftan czarny wełniany, na który, gdy z domu wychodzą, kurtkę płócienną również koloru niebieskiego wdziewają. Trudnią się, z wyjątkiem wsi Rosit, gdzie są gospodarze, rybołówstwem w pobliskiej zatoce, na której zwykle przez całe lato z żoną i dziećmi w łodziach, albo namiotach przenośnych przebywają. Używają narzecza kurońskiego, odmiennego nieco od mowy litewskiej: z pochodzenia są to Kurończycy, szczątki podobno niewytępionych starych Prusaków. Obecnie także wielu zniemczonych mieszkańców znachodzi się na mierzei. Religią wyznawają Kurończycy luterską, do duchownych swoich przywiązani, pobożni. Parkanu ani najlichszego płotu nie ujrzysz przy ich domach; nawet cmentarze bez ogrodzenia zostawione na otwartem polu; z pod wywianego piasku trumny zwykle wyzierają. Klimat na mierzei znacznie surowszy, aniżeli na stałym lądzie. Sąsiednie morze i obszerna zatoka kurońska dozwalają wolnego przystępu wiatrom. Wichry też, burze tu częste, cichy zaś i spokojny dzień należy do rzadkości. Zima ostra, zazwyczaj trwa długo; wiosna krótka, przymrozki aż do lata przeciągają się. Lato zbyt gorące. Za to jesień długa i pogodna, gdyż wody ogrzane nie tak łatwo zimna dopuszczają. Na wiosnę przelatuje tu nadzwyczaj wiele wron ku stronom północnym, które mieszkańcy chwytają i mięso ich, bądź solone, bądź świeże, jedzą. Zresztą jedynym pokarmem biednych osadników są ryby. Wszelkie dzikie zwierzęta, jako to: jelenie, za-

jąc i t. d., do jednego wytępione, najwięcej żeby szkody nie robiły w świeżych zaroślach, które nowszymi czasy po usypach wzgórzystych czyli dynach (niem. Dunen), jedynej obronie półwyspu od morza pielęgnują. Brzeg mierzei ku zatoce zwolna spada, ze strony morza zaś: urwisty, spadzisty, żeglarzom niebezpieczny; wichry tu nieraz okręty rozbijają, z których towary rozbierają Kurończycy, nim nadejdą dozorcy; obfite to wtedy żniwo dla nich. Bursztyn morze na brzeg wyrzuca, ale w małej teraz obfitości, tak że nie zasługuje niemal na uwagę. Za to z wielkiem powodzeniem wydobywają go z wody, osobliwie z zatoki kurońskiej (ob. Kurońska zatoka). Dawniej cały półwysep pokryty był lasem bujnym, po którym teraz jeszcze trzy peryody zniszczenia dość wyraźnie rozeznać można. Kopiąc w ziemi mniej więcej 5 stóp głęboko, niemal po całej mierzei napotkasz najgłębszą około 3 cale grubą warstwę brunatnej ziemi, która w wodzie oparzona ciemny kolor kawy wydaje: są to pokłady pierwotnego najbujniejszego boru zniszczonego. Średnia warstwa okazuje drugi peryod lasu, głównie dębowego, i nareszcie górna, najświeższa, przeważnie jodłowego, po którym tu i owdzie przy osadach reszty się zachowały. Teraz jeszcze opowiadają Kurończycy, że wielkie lasy istniały kiedyś na mierzei, z których oni największy pożytek mieli; mianowicie dla bydła, które w lesie pasali. Wiele okrętów i wsi z drzewa tego pobudowano. Nawet z drugiej strony zatoki brali stąd drzewo na potrzebę. Niemniej jest pewnem, że rosyjskie wojska w czasie wojny 7-letniej bardzo te lasy spustoszyły. Reszty zniszczenia dokonały potem wichry, które piaskiem nie tylko las rozrzedzony, ale i wioski zasypały. Co się tyczy początku kurońskiej mierzei, twierdzą uczeni geologowie, że jej wcale niegdyś nie było, tylko stały ląd żyzny istniał, gdzie teraz się znajduje. Dopiero około XII najpóźniej wieku przed przybyciem Krzyżaków zbyt silny prąd morski ląd ten zalał, a z piaszczystego dawniejszego brzegu morskiego półwysep ten się utworzył, najprzód od wsi Kranz do Rosit, a następnie aż do ujścia zatoki przy Kłajpedzie. Mierzeja ta stanowi główną zaporę przeciwko dalszemu zalaniu lądu. Z tej przyczyny wiele teraz łożą starania około utrzymania i wzmocnienia mierzei, mianowicie po nowych usypach piaszczystych czyli dynach stosowne rodzaje drzew, krzewów i roślin z wielkim trudem zasadzają. Do 1830 r. wzdłuż tej mierzei szedł wspomniany wielki trakt pocz. prus.-rosyj. nie na Tylżę. Stacye tego traktu były: Sarkau Rossitten, Nidden, Schwarzort, Kłajpeda. Czyt. „Preuss. Prov. Blaetter" I, 195—220 i Otto Glagau „Littauen" 163—219. *Kś. F.*

Kurońska zatoka, niem. *Kurisches Haff*, największa z lądowych wód pruskich, zwana pierwotnie *Mummel*, zapewne od największej rzeki Memel al. Niemen, która do niej wpływa, w Prusach wschodnich. Otoczona z zachodu od morza wąską mierzeją kurońską, na południe styka się z pow. królewieckim i labiewskim, na wschód z kłajpedzkim, szyłokarczemskim i nizinnym. Z morzem baltyckiem połączona za pomocą cieśniny kłajpedzkiej (Memmeler Tief). Postać ma trójkąta. Długość zatoki z północy na połud. wynosi mil 13, szerok. na południu przy wsi Kranz mil 6, przy ujściu rz. Rusy 2 mile, a w cieśninie kłajpedzkiej, gdzie do morza uchodzi, tylko 100 prętów. Powierzchnia obejmuje obszaru przeszło 28 kwadr. mil. Przy zwyczajnym, spokojnym stanie wody jest niejaki (choć mały) odpływ cieśniną do morza, przeciwnie zaś podczas wichrów zachodnich z morza napływa woda do zatoki. Brzegi ma zatoka ze wschodu przeważnie niskie, łąki i bagniska litewskie; z południa między Labiewem a Krancem w dawniejszej Samlandyi nieco wyniesione, pagórkowate; z zachodu na mierzei usypy piaszczyste (Dünen), do 200 stóp wysokie. Ze strony wschodniej i południowej wpływają liczne rzeki do kurońskiej zatoki, jako to, z południa zaczynając, prócz kilku pomniejszych: Dejma, odnoga Pregla, Niemonin, Lilia (Gilge), Tawel (Tawell), Inza (Inse), Łoja (Loye), Rungul, Karkel, Akminia (Akminge), Skirwit, Warnsa, Pokalna, Szysza, Rusa (są to głównie ujścia Niemna) i Minią. Z miast główniejszych znajdują się w pobliżu zatoki: Królewiec, Labiewo, Tylża i Kłajpeda. Głębokość wody bardzo nierówna: przy Kłajpedzie wynosi około 24 stóp, dalej na połud. 5—6 stóp, zresztą przecięciowo 8—15 stóp. Oprócz mielizn utrudniają żeglugę na zatoce burze częste, a bardziej jeszcze kamienie wielkie znachodzące się i ryfy wystające. Osobliwie koło wsi Schwarzort na dość długiej przestrzeni, jedno jest tylko miejsce ku mierzei wygłębione, wąskie i kręte śród mielizn, ryf i kamieni, które statki z niemałem niebezpieczeństwem przebywają. Prawdziwym przestrachem zaś dla żeglarzy jest t. zw. kąt windoborski (Windenburger Ecke), na zachód północnego ujścia rzeki Rusy położony, skąd daleko w wodę ciągną się wystające kamienie i głazy w zatoce. Przedtem był tu ląd stały; około r. 1409 zbudowali krzyżacy zamek warowny, Windenburg zwany; potem go woda zabrała. Kościół także stał, gdzie teraz te głazy, rozebrany wreszcie dopiero r. 1705. Najwięcej widać tratew na zatoce z drzewem polskiem i litewskiem, łodzi rybackich i różnego rodzaju statków pomniejszych. W ostatnim czasie kursują także parowce między Kłajpedą, Tylżą, Labiewem,

Królewcem i wsią Kranz. W ogóle jednak żegluga daleko mniej tu ożywiona, aniżeli na sąsiedniej zatoce Świeżej (Frisches Haff). Aż do dziś dnia zatoka kurońska jest nadzwyczaj rybna, we wszelkie rodzaje ryb obfituje; całą ona Litwę zaopatruje w ryby, tanio i w wielkim wyborze. Rybołówstwem zajmują się wyłącznie ubodzy Litwini i Kurończycy z mierzei kurońskiej. Opuściwszy nędzne osady przez całe lato zwykle bądź w łodzi na wodzie, bądź też w namiotach nad brzegiem poustawianych z żoną i dziećmi przepędzają. Jako ludy koczujące z miejsca na miejsce wędrują, lepszej wciąż zdobyczy szukając. Jedynem ich pożywieniem są ryby: suszone, gotowane, albo smażone, a podobno i surowe niektórzy zajadają. Zdobycz swoję, albo zaraz na miejscu sprzedają, albo też do miast większych wożą na handel, jako to do Kłajpedy, Królewca i t. d.; najwięcej, jak zwykle, kupują żydzi. Lepszą zdobyczą jest bursztyn. R. 1862 dwóch mieszczan z Kłajpedy, szyper Stantien i żyd handlarz Becker, majątkowo wtedy niemal bez grosza, na szczęśliwą myśl wpadli: szukać bursztynu w zatoce i to w tem miejscu, gdzie i na lądzie go znajdowano. Dobre ćwierć mili na północ wioski Schwarzort na mierzei najprzód jednym małym ręcznym statkiem zaczęli robić. Przedsięwzięcie nadzwyczaj pomyślny miało skutek. R. 1868 pracowało już 12 statków, mniejszych i większych, parą poruszanych. Przy każdym statku znajdowało się 10—25 robotników. Wydobywają bursztyn, zwykle z piaskiem, szlamem pomięszany, za pomocą węborków, po obu stronach statku przyrządzonych. Zatapiają je aż do 22 stóp głębokości w wodę, w gruncie zatoki nadto kopią do stóp 4, ba, nawet do 10 i 12 stóp. Dzień i noc pracują na statkach robotnicy, począwszy od wczesnej wiosny aż do późnej jesieni, dopóki nie zamarznie. Co 8 godzin przychodzi nowy oddział do roboty. Przecięciowo wydobywa jeden statek w 8 godzinach 30 funtów bursztynu. R. 1867 w 30 około tygodniach wydobyli 75000 funtów na 12 statkach. Dwaj przedsiębiercy, dawniej biedacy, obecnie milionerzy. Cła płacili rządowi rocznie około 25000 tal,, a obecnie znacznie więcej dają. Przeszło 500 ludzi zatrudnionych bywa przy tych robotach; na brzegu, gdzie mieszkają, powstała znaczna osada. Bursztyn tutejszy w najodleglejsze okolice rozsyłają, jako do Konstantynopola, Kalkuty, Bombay, Honkong, Meksyku i t. d. Bardzo uderza, że pomiędzy zwyczajnym bursztynem znachodzą się większe kawałki, widocznie ręką ludzką gładzone i obrabiane, jako to: ozdoby różne, okrągłego, podłużnego kształtu i t. d. Nawet dwie figurki osób ludzkich, 3 i pół cala wysokie, znaleziono w zatoce. Niektóre ozdoby widocznie dopiero w robocie rozpoczęte i niedokończone. Przypuszczają ogólnie, że w bardzo odległych czasach kopalnie i pracownie bursztynu, będące na tem właśnie miejscu, wodą nagle zalane zostały, gdzie aż dotąd w gruncie się znajdują. Tak bowiem twierdzą uczeni geologowie, że kurońskiej zatoki dawniej wcale nie było, tylko ląd się ciągnął od windoborskiego kąta po za Rosity na mierzei. Także i na północ brzeg lądu dalej występował w morze. Jak wykazał dr. J. Schumann, rzeka Niemen miała przedtem ujście prosto do morza około 6 mil poniżej ujścia dzisiejszej Rusy. Silne prądy tej rzeki połączone z morzem coraz szkodliwiej na ląd oddziaływały, aż w końcu zupełnie go przerwały i zalały. Teraz jeszcze wpływające do zatoki wody Rusy, brzeg silny kamienisty kąta widoborskiego coraz bardziej podrywają. Jak utrzymuje Henneberger, stało się to zalanie najpóźniej w XII wieku, przed przybyciem krzyżaków. Rzeka Niemen otrzymała potem kierunek dzisiejszy, więcej północny. Na wynioślejszej zaś części lądu ze strony morza utworzył się najprzód stały pomost od wsi Kranz do Rosit, a stąd później ku Kłajpedzie (ob. o kurońskiej mierzei). Co się wreszcie tyczy przyszłości kurońskiej zatoki, uczeni nie są w zgodzie. Jedni utrzymują, że zatoka, coraz bardziej szlamem tak wielu rzek tu uchodzących zamulona, w łąki się ostatecznie i niziny żyzne zamieni. Inni zaś, a na ich czele doświadczony znawca dr. Schumann, przeciwnie twierdzą, że morze znów górę weźmie, zerwie, jak rzeczywiście coraz bardziej wciąż zarywa, mierzeję i z zatoką się złączy. Ob. Otto Glagau, Littauen und die Littauer, 163, 184—190, 213, 214. *Ks. F.*

Kurońskie niziny, niem. *Kurische* al. *Littauische Niederung*, zowie się nisko położona płaszczyzna ziemi w Prusach wschodnich nad zatoką kurońską. Imię wzięły od mieszkańców dotąd ją przeważnie zajmujących, Kuronów (ob). Ciągną sie od Kłajpedy aż ku Labiewu w długości około 20 mil. Obejmują cały pow. tylżycki, szyłokarczemski, nizinny, część ragnickiego, labiewskiego i kłajpedzkiego powiatu. Obszaru liczą przeszło 70 mil. kwadr. Miast żadnych prócz Tylży na tej przestrzeni nie znajdziesz. Także kolej żel., wyjąwszy przy Tylży, je omija. Za to całą siecią rzek tu uchodzących i kanałami licznemi poprzerzynane. Najprzód z północy koło Kłajpedy płynie Danga żmudzka. Dalej na południu Minia (Minge) z dopływami: Aglona, Wewirża (Wewirse) i Tenna; Niemen z licznemi swemi ujściami, jako to: Rusa, Atmata z Szyszą, Skirwit z Pokalną i Warusą; nadbrzeżne rzeki: Akminia (Akminge), Karkle, Rangul; drugie główne ujście Niemna Lilia (Gilge), z Loją, Pajtą, Inzą, Tawą; rzeka Nie-

monin z Laukną, utworzoną przez dopływy: Arga, Budup, Ossa, Ossat i Parwa; do Laukny wpływa nadto struga Medlauk, wreszcie pod Labiewem Dejma z poboczną Auer. O rzece Niemoninie twierdzi dr. Schumann, że ona jest dawniejszem ujściem Niemna, który, po utworzeniu zatoki Kurońskiej, dzisiejszy północny przyjął kierunek. Na rzece Skirwit urządzony jest sławny jaz na łososie. Kanały ważniejsze są: Tymberski kanał (Timber Canal) w wielkiem bagnisku zwanem po niem. Der gr. Moosbruch, ściąga stąd wody do Niemonina; Fryderykowska wielka przekopa (Der gr. Friedrichsgraben) łączy Dejmę z Niemoninem; Grejtuszka czyli mała przekopa Fryderykowska (kl. Friedriechsgraben) łączy Niemonin z Lilią. Za pomocą kanałów tych odbywa się ożywiona żegluga pomiędzy Królewcem a Litwą, i dalej z Rossyą; aż do Czarnego morza statki przechodzą Ogińskiego kanałem. Nareszcie od r. 1863 nowo budowany kanał Wilhelma (Kaiser Wilhelm Canal) wielce także pożyteczny żegludze, ponieważ statki na nim omijają bardzo niebezpieczny kąt windoborski (Windenburger Ecke) w zatoce Kurońskiej. Przed 200 około laty niziny kurońskie mało albo wcale (mianowicie bliżej ku zatoce) nie były zamieszkałe; tworzyły wtedy puste moczadła, dzikim chyba zwierzętom przystępne. Najpierw zaczęto wyżej położone miejsca uprawiać; następnie ścieśniając groblami rzeki, zaludniono zwolna miejsca niższe. Obecnie niziny kurońskie zaliczają się do najbogatszych okolic pruskiego państwa; mianowicie niemeńska delta, to istny Gozen pruski. Prawda, że od strony zatoki nie są jeszcze groblami zabezpieczone te okolice i stąd podlegają zalewom regularnym wiosennym i jesiennym, takie nadzwyczajne powodzie w czasie burz i wiatrów zachodnich nie są rzadkie; wylewy te jednak więcej pożytku aniżeli szkody przynoszą, podobnie jak Nil szlam żyzny po sobie zostawiając. Pod względem użytków i położenia niziny kurońskie rozpadają się na trzy różne działy. Najwięcej od zatoki oddalona część nizin, nieco nad poziom morza wyniesiona, stanowi najurodzajniejszą rolę orną, którą i na łąki od czasu do czasu zamieniają; uprawiana bywa z najlepszym skutkiem przez drobnych gburów, najczęściej na włóce albo na mniejszym kawale osiadłych. Średnia część, na łąki bujne obrócona, nie bywa do uprawy roli używana. Najbliższa nareszcie zatoki część nizin najmniej jest użyteczną. Składa się przeważnie z bagnisk torfiastych i piasków. Także znaczne lasy zajmują te obszary. Po obu stronach Tymberskiego kanału po za rzekę Laukne ku Niemoninowi ciągną się bagna wielkie, po niem. der grosse Moosbruch zwane; w głębokiej rzece Lauknie utrzymują się tu dodziśdnia bobry, a z pomiędzy ptaków gnieżdżą puhacze i żórawie dość licznie. W nowszych czasach została także choć rzadko bardzo zaludniona ta puszcza; znajdują się tu wioski: Schenkendorf, Schöndorf i Mausern. Zaraz w sąsiedztwie owych bagnisk leży las niemoński i ibenhorski. Ostatni jest sławny z dość licznych łosiów (Elchwild, Ellenthier), starannie tu chowanych i strzeżonych. Rzadkie te a ciekawe zwierzęta utrzymują się jeszcze tylko w rossyjskich prowincyach nadbałtyckich i w Skandynawii, ale są bliskie wymarcia. Także na południe wielkich błocisk koło Labiewa znajdują się dość znaczne lasy nizinne; w ogóle jest tu 7 leśnictw. Cała ta opisana trzecia część nizin zamieszkaną jest z małym wyjątkiem przez ubogich rybaków, robotników i ogrodników, na 5—6 morgach siedzących. Co rok na wiosnę i na jesień, a częściej w czasie burz i wichrów, wystawione są te okolice na ogólną powódź, nie są bowiem ani ze strony rzek ani zatoki groblami zabezpieczone. Ob. Otto Glagau, Littauen und die Littauer, str. 66—100. *Kś. F.*

Kuropatniki 1.) wś, pow. brzeżański, położona w ładnej dolinie nad rzeczką Kuropcem, wypływającą z Koniuch; po obudwóch stronach rzeczki rozciągają się ogromne sianożęcia; niegdyś wodą zalane, stanowiły staw; po prawym brzegu na podłużnych wzgórzach zaczynają się lasy, idące ku południowi i zachodowi; po lewym brzegu odkryte dość wysokie góry, na których wierzchołku zaczyna się Podole. Wieś ta liczy 1464 ludności, w tem 734 męż., 730 kob.; 813 łacinników należy do rzym.-katol. parafii w Brzeżanach; 562 gr.-katol. mają parafią w miejscu. Posiadłość większa obejmuje: 822 mr. roli ornej, 157 mr. łąk i ogrodów, 43 mr. pastwisk, 1467 mr. lasu; włościańskie grunta obejmują: 2104 mr. roli ornej, 313 mr. łąk, 228 mr. pastwisk, 4 mr. lasu. Niegdyś znajdował się tu zamek oblany stawami, siedziba hr. Kuropatnickich, dziś w tem miejscu gorzelnia, tylko kawałek wału ziemnego pozostał. Własność Stanisława hr. Potockiego. 2.) **K.**, wś, pow. rohatyński, par. gr.-katol. K., o 3 kil. od st. p. Bursztyn, ma 509 mk., z tego 3 na obszarze dworskim.

Kuropatówka, domy na obszarze dworskim w Sosnowicach, przy Leńczach górnych w pow. wadowickim. *Br. G.*

Kuropatowszczyzna, zaśc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 10 w. od Oszmiany, 2 dm., 13 mk. katol. (1866).

Kuropatwa, os. leśna rząd., pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. 22 w. od Końskich. Lasu mr. 719.

Kuropiec, ob. *Koropiec*.

Kuropiec, znaczny strumień, także *Cenió wką* zwany, powstaje z połączenia dwóch większych potoków: Olesińskiego i Koniuchów,

w obrębie Byszków, wsi w pow. brzeżańskim; w miejscu połączenia się obu potoków rozlewał się na obszarze wsi Potoku znaczniejszy staw; dziś w miejscu tem rozpościerają się błotne łączyska. Potok Kuropiec przechodzi w końcu na obszar Kuropatnik, które przerzyna między domostwami, podąża w kierunku południowym przez Baranówkę, Szybalin, Żołnówkę, Potutory i przy folwarku Nowej Grobli, na południe granicy Potutor z Sarańczukami uchodzi z lew. brzegu do Złotej Lipy. Jest to przeważnie rzeka błotna; dolina, którą płynie, jest moczarowatą; od wschodu zamykają ją wzgórza, jak Topliska (416 m.), Wysoka góra (402 m.), Warczecka (403 m.), a od zachodu Steckowa góra (415 m.), Czerkowniki (397 m.) i Łysownia (401 m.). Spad wód podają następujące liczby: 300 m. (połączenie się Koniuchów z Olesińskim pot); 291 m. (na łące Stawisku pod Steckową górą); 273 m. (u stóp góry Łysowi, południowy kraniec wsi Szybalina); 266 m. (ujście). Długość biegu wynosi 19 kil. *Br. G.*

Kuropol, folw. pryw., pow. wilejski, o 72 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. gabska, 1 dm., 16 mk. (1866).

Kuropole 1.) wś włośc. nad rz. Łuczajką, pow. dzisieński, gm. Postawy, o 100 w. od od Dzisny, 2 okr. adm., 28 dm., 299 mk. 2.) **K.**, wś pryw. nad rz. Łuczajką, pow. dzisieński, o 101 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 28 mk. ewang. (1866).

Kuropraszcz, niem. *Korpitz*, wś, pow. niemodliński, par. Fyrląd, o pół mili od Fyrlądu; 22 bud., 54 dm., 256 mk.; 33 osad, 884 mr. rozl.; zrujnowana kaplica. *F. S.*

Kurosze. Łaski, Lib. ben., wymienia os. t. n. w par. Łąkoszyn.

Kuroszew, wś włośc., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Oleksów, od Kozienic w. 36; gruntu mr. 234, dm. 16, mk. 104.

Kuroszowa-Wola, wś, pow. konecki, gm. Chlewiska, par. Borkowice, odl. 32 w. od Końskich; ma 35 dm., 219 mk., 411 mr. ziemi dworsk. i 171 mr. włośc.

Kurów, os. miejska, dawniej miasto, nad rz. Kurówką, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. i par. Kurów. Leży na lewo od linii drogi żel. nadwiślańskiej, o 5 w. od przystanku Klementowice, przy drodze z Puław do Lublina, pomiędzy Końskowolą a Markuszowem, odl 30 w. od Lublina, 16 w. od Puław i 125 w. od Warszawy. Posiada kościół paraf. murowany, dom schronienia dla starców, synagogę, sąd gminny II okr., urząd gminny, kasę wkładowo zaliczkową, szkołę początkową, stacyą pocztową. W 1827 r. było tu 248 dm., 1920 mk.; w 1860 r. 146 dm., 2672 mk. (1562 żyd.); obecnie jest 245 dm. (13 mur.), 3593 mk. (2035 żyd.). Apteka, 48 sklepów, 6 jarmarków do roku. Kiedy K. został miastem, niewiadomo. W połowie XV w. istnieje tu już drewniany kościół św. Idziego, a fundatorem jego jest dziedzic Jan Zbąski h. Nałęcz (Długosz II, 570). Przyjąwszy kalwinizm Zbąscy zamienili kościół na zbór kalwiński, co trwało od 1559 do 1620 r., w którym rodzina ta powróciła do katolicyzmu. W 1690 wzniesiono nowy murowany, dotąd stojący kościół. Około tego czasu Verdum przejeżdżając przez K. nazywa go „mierną wsią z żydowską synagogą“ (Liske: Cudz. w Polsce, 76). Po Zbąskich dziedzicami K. byli: Szczukowie, Potoccy, Kuczyńscy, Zbyszewscy, Iżyccy. Przy tutejszym kościele był proboszczem ks. Grzegórz Piramowicz, znakomity na swój czas pedagog i uczestnik prac komisyi edukacyjnej. W kościele znajduje się jego tablica grobowa i pomnik Stanisława Zbąskiego z 1585 r.. Par. K. dek. nowo-aleksandryjski (daw. kazimirski), 3420 dusz. Gmina K. należy do sądu gm. okr. IIgo w miejscu, posiada 12764 mr. obszaru i 6621 mk. (1866 r.). W skład gminy wchodzą: Barłogi, Brzozowa Gać, Choszczów, Chrząchów, Chrząchówek, Dęba, Łąkoć, Nowodworska Wólka, Olesin, Paluchy, Płonki, Podbórz, Sielce, Szumów, Kurów. Dobra K. składają się z folwarków: K., Józefów, Iżyce i Podbórz; nomenklatur Kłoda i Wygoda; osady K., wsi: Płonka, Brzozowa Gać, Szumów i Paluchów. Podług wiadomości z r. 1866 rozległość dominialna wynosi mr. 3204: grunta orne i ogrody mr. 1566, łąk mr. 234, lasu mr. 919, pastwisk i zarośli mr. 311, nieużytki i place mr. 178; młynów wodnych 3, wiatrak 1. Tartak i cegielnia. Osada Kurów os. 459, z grun. mr. 1606; wś Płonki os. 70, z grun. mr. 1226; wś Brzozowa Gać os. 36, z grun. mr. 619; wś Szumów os. 12. z grun. mr. 198; wś Paluchów os. 10, z grun. mr. 270. *Br. Ch.*

Kurów 1.) wś, pow. kutnowski, gm. i par. Oporów (Łaski, Lib. ben. II, 494). Ma dm. 20, mk. 225, ogólnej przestrzeni mr. 674, z których mr. 413 do folwarku, mr. zaś 261 do uwłaszczonych należy. Gospodarstwo postępowe. Owce Negretti. 2.) **K.**, wś nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Gosławice, par. Morzysław (Łaski, Lib. ben. I, 235). Leży na prawym brzegu Warty, na płn. wsch. Konina o 1 $^1/_2$ w.; ma powierzchni 167 mr., 96 mk., grunt szczerkowaty; wieś ta dawniej należała do miasta Konina. 3.) **K.**, folw., pow. koniński, gm. Rzgów, par. Królików. Leży na płd. zachód Konina w odległości 18 w.; grunt żytni; 63 mk. Należy do dóbr Biskupice (ob.). Por. Łaski, Lib. ben. I, 285. 4.) **K.**, wś, pow. wieluński, gm. Kurów, par. Chotów (Łaski, Lib. ben. II, 101); odl. od Wielunia w. 6. K. wraz z przyległościami Grodzisko, Biadaszki i Mokrosze, ma dm. 122, mk. 904. W 1827 r.

wś rząd. ma 62 dm., 486 mk. Jest tu szkoła początkowa. Gmina K. należy do sądu gm. okr. IV w Bugaju, ma 5706 mr. rozl. i 3180 mk. W skład gminy wchodzą, Kurów, Grodzisko, Biadaszki, Mokrosze, Zwiechy, Turów, Dąbrowa, Bugaj, Gaszyn, Sliwa, Graniczki czyli Kiczman, Rychłowice, Kazimierz. 5.) K, wś włośc., pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów (Łaski, Lib. ben. I, 454). Ma 19 dm., 186 mk., 245 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. podług wiadomości z r. 1854 rozległy mr. 1130. Wś K. os. 43, z grun. mr. 246. Dobra powyższe w r. 1854 oddzielone od dóbr Krześlów. 6.) K., wś i folw., pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Włostów, od Sandomierza 18 w. Ma 37 dm., 251 mk., 523 mr. ziemi dwors., 227 mr. włośc. W 1827 r. 28 dm., 169 mk. Tu się urodził Wincenty Kadłubek, kronikarz polski. Według Tow. Kred, Ziems. folw. K. rozległy mr. 867: grunta orne i ogrody mr. 743, łąk mr. 20, pastwisk mr. 29, lasu mr. 52, nieużytki i place mr. 19, bud. mur. 4, z drzewa 13, płodozmian 10-polowy. Wś K. os. 38, z grun. mr. 291. 7.) K., wś, pow. łukowski, gm. Jakusze, par. Trzebieszów. W 1827 r. 43 dm., 208 mk.; obecnie 40 dm., 276 mk., 723 mr. rozl. 8.) K., por. *Jadów*.

Kurów, wś, pow. berdyczowski, ma młyn parowy.

Kurów, wś, pow. sądecki, par. Wielogłowy, o 8 kil. od st. poczt. w Nowym Sączu, w równinie na praw. brz. Dunajca, i na zachodniej spadzistości Dąbrowskiej góry (583 m.). Wś leży w widłach drogi krajowej, prowadzącej od N. Sącza, rozdzielającej się w sąsiedniej wsi Dąbrowy na dwie odnogi, z których jedna wiedzie do Tarnowa, a druga do Bochni i Słotwiny; na wtórej jest tu przewóz na Dunajcu. Rozległość obsz. dwors. ról orn. 5, pastw. 1, lasu bukowego 174 mr.; mniej. posiadł. ról 266, łąk i ogr. 9, pastwisk 139, lasu 54 mr. austr. Role orne leżą przeważnie w nadrzecznej płaszczyźnie, w glebie wybornej napływowej (rędzina z przymieszką piasku, ze spodem przepuszczalnym). Dm. 39, mk. 276 rzym. katol. Ludność bardzo zamożna, produkuje wiele ogrodowizn, głównie cebuli, na sprzedaż do miast. Majątek gminy 8800 złr. w. a. K. był dawniej własnością biskupstwa krakowskiego; zajęty przez rząd austr., sprzedany r. 1829 z przyległą wsią Wolą Kurowską hr. Lanckorońskiej za 7360 zr. m. k. Obecnie należy K. do dóbr Zbyszyc, własność Władysława Głębockiego. *M. Ż. S.*

Kurów 1.) al. *Kurowa*, wś, pow. bocheński, należy do par. rzym.-katol. w Starym Wiśniczu a urzędu poczt. w Wiśniczu mieście; liczy 352 mk. rzym.-katol., ma położenie pagórkowate nad Brzeźnicą, poboczną Uszwicy, 242 m. npm.; od południa otacza tę wieś las zwany Grabiną i duży rządowy las jodłowy. Grunta są glinkowe urodzajne. Pos. więk. Maryi hr. ordynatowej Zamoyskiej, jako atynencya klucza wiśnickiego, ma obszaru 260 mr. roli i 111 mr. lasu; pos. mniej. 282 roli, 68 łąk, 43 pastw. i 14 mr. lasu. Ta wieś graniczy na wsch. z Dołuszycami, na zach. z Brzeźnicą a na płn. z kolonią niemiecką już zupełnie spolszczałą, założoną w zachodniej stronie Bochni zwaną Wójtostwem, i lasem Przysiekami. 2.) K., wś, w pow. żywieckim, par. rzym.-katol. w Ślemieniu; liczy 730 mk. rzym.-katol. Położenie wsi jest górskie i lesiste, 495 m. npm.; przez wieś prowadzi droga gminna z Żywca do Gilowic, która, poprowadzona dolinami potoków, tworzy wielkie koło dla połączenia górskich wsi wschodniej części tego powiatu. Sama wioska, rozrzucona po działach górskich, pokrytych lasami, graniczy na wsch. z Lachowicami, na zach. ze Slemieniem, na płn. z Lasem a na płd. z Pewełką. W zachodniej stronie wznosi się góra Kościnka 700 m. npm. Pos. więk. Aleks. br. Brunickiego ma 553 roli, 111 łąk, 219 pastwisk i 57 mr. lasu. *Mac.*

Kurów, przys. do Kunaszowa.

Kurów, ob. *Kurowo*.

Kurów, niem. *Kauern*, 1375 r. *Kowrow*, wś, pow. oławski, par. Mała Oleśnica, nad Oławą. W pobliżu leży kol. *Kurowskie Chałupy*, niem. *Kauerhaeuser*. *F. S.*

Kurowa, ob. *Kurów*.

Kurowo, po węg. *Kuro*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), kościół katol. fil., par. gr.-katol., łąki, lasy, 660 mk. *H. M.*

Kurowce, wś, pow. tarnopolski, par. rzym.-katol. Tarnopol a gr.-katol. Worobijówka, o 45 kil. od st. p. Hłuboczek, ma szkołę 1-klasową, 1031 mk. w gminie, 79 na obszarze dworskim.

Kuróweczka, ob. *Kuruweczka*.

Kurówek 1.) folw., pow. koniński, gm. Rzgów, parafia Królików, leży na południo-zachód Konina w odl. 18 w., grunt żytni. Należy do dóbr Biskupice. Por. Łaskiego Lib. ben. I, 285. 2.) K., kol., pow. łaski, gm. i par. Wygiełzów. Ma 16 dm., 135 mk., 908 mr. ziemi włośc. 3.) K. *Grabowski*, os. włośc. nad rz. Nieciecz, pow. łaski, gm. Chociw, par. Widawa; 1 dm., 2 mk., 3 mr. rozl. 4.) K. *Ochelski*, os. włośc., pow. łaski, gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Widawa. Ma 9 dm., 69 mk., 83 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Kurowice 1.) *rządowe*, wś i os. karcz., K. *poduchowne*, wś, folw. i prob. i K. al. *Nadolna*, os. karcz., pow. łódzki, gm. Czarnocin, par. Kurowice (Łaski, Lib. ben. I, 228; II, 404). W XV w. należała do par. Czarnocin i była świeżo osadzona na prawie polskiem. (Dług. I, 287, Kod. dypl. pol. II, 575). Obecny kościół parafialny drewniany i parafia powstały w XVII w. W 1827 r. wś rząd. ma 40 dm.,

190 mk.; obecnie K. rządowa 63 dm., 473 mk., 1219 mr. ziemi włośc.; K. poduchowne, wś, 28 dm., 185 mk., 310 mr.; folw. 3 dm., 11 mk., 218 mr.; probostwo 2 dm., 6 mk., 6 mr.; trzy os. karcz. rząd. 3 dm., 15 mk., 6 mr. Par. K. ma 3153 dusz. 2.) K., wś i folw. nad rz. Ceteń (Cetynia), pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Zembrow, odl. o 42 w. od Siedlec, 28 w. od Zieleńca, 56 w. od Bielska. W 1827 r. 39 dm., 151 mk.: obecnie 44 dm., 509 mk. i 2693 mr. obszaru. Według Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Stasin i Emilin i wsi K. Rozległość wynosi mr. 2135: folw. K. grunta orne i ogrody mr. 456, łąk mr. 77, pastwisk mr. 17, lasu mr. 843, nieużytki i place mr. 56, razem mr. 1449, bud. mur. 15, z drzewa 40; folw. Stasin grunta orne i ogrody mr. 429, łąk mr. 22, lasu mr. 17, nieużytki i place mr. 15, razem mr. 483, bud. z drzewa 11; folw. Emilin grunta orne i ogrody mr. 112, łąk mr. 21, pastwisk mr. 63, nieużytki i place mr. 7, razem mr. 203, bud. z drzewa 3, płodozmian po folwarkach 11 i 13-polowy; gorzelnia, browar piwny, wiatrak. Wś K. os. 66, z gruntem mr. 558. *B. Ch.*

Kurowice, wś, pow. przemyski, na półn. zachód od miasta powiat. Przemyśla, od którego oddalone o 16.67 kil., na drodze rządowej lwowsko-złoczowskiej, o 30 kil. ode Lwowa. Więk. posiadł. 814 roli, łąk 418, pastwisk 225 mr., należy do dóbr podelwowskich Alfreda hr. Potockiego, wzorowo zagospodarowana; w miejscu główny zarząd tych dóbr. Mniejsca posesya 1338 roli, łąk 303, pastwisk 152 mr. Wedle obliczenia z r. 1880 jest w gminie 213 domów, 1142 ludności, z której 570 płci męs., 572 żeń. Na obszarze dwor. 23 dm., 146 ludności, z której 74 płci męs. a 72 żeń. *A. P. W.*

Kurowińce, wś, pow. żytomierski, par. Cudnów, przy dr. żel. brzesko-kijowskiej, ma cerkiew drewnianą. Należała dawniej do Czarnowskiego, Strzelnickiego, dziś do Tereszczenki.

Kurowińczyk, wś, pow. żytomierki, par. Cudnów, ma cerkiew drewnianą. Jedna połowa rządowa po Omicińskim, druga Tereszczenki, dawniej z Omicińskich Dobrzyckiej. Roku 1867 miała 71 dm. *X. M. O.*

Kurówka, wś, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Postoliska. W 1827 r. 4 dm., 18 mk.; r. 1842 folw. miał 200 mr. Wś osad 4, gruntu 48 mr. Por. *Fiukały.*

Kurówka, wś, pow. proskurowski, gm. Juryńce, nad rz. Szukajwodą (nazywają ją także Buhajką, wpada do Zbrucza), par. katol. i okrąg polic. Satanów, dm. 111, mk. 600, ziemi włośc. 581 dzies., dwors. 663 dzies.; szkoła wiejska, młyn, cegielnia, pograniczny posterunek, cerkiew Podwyższ. ś. Krzyża z 770 paraf. i 33 dz. ziemi. Początkowo należała K. do klucza satanowskiego Odrowążów ze Sprowy. Jan Kostka ze Sztembergu, wojew. sandomierski, wziął ją w posagn z Zofią Odrowążanką i zostawił córce swej Annie, żonie Hieronima Sieniawskiego, wojew. ruskiego. W ostatnich czasach należała do Stadnickich i Krokowskich; dziś Eweliny z Krokowskich Mniszkowej.

Kurówka 1.) rzeczka, bierze początek pod wsią Bendoń, w pow. brzezińskim, płynie ku południowej granicy pow. brzezińskiego i łódzkiego, wchodzi w ten ostatni płynąc koło Kurowic i Kotlic i wracając w pow. brzeziński, wpada z lewego brzegu do Wolborki, powyżej Będkowa. Długa 15 w. 2.) K., rzeczka, bierze początek w pow. nowo-aleksandryjskim z 2-ch strumieni, jednego (zwany Łacha) płynącego od Garbowa przez Markuszew; drugiego od Drzywca; łączą się one na zachód Markuszowa pod Kaleniem. Stąd płynie w kierunku płn.-zach. pod Kurowem, Podborzem, Końskowolą i na płn. Puław pod wsią Wola Profeska wpada z praw. brzegu do Wisły. Długa 28 w. Pod Podborzem przyjmuje z prawego brzegu Bielkowę. *J. Bliz.*

Kurówka, ob. *Żaglówka.*

Kurówka, potok górski, wytryska w Pewelce, w pow. żywieckim, dwiema strugami żródlanemi, łączącemi się na granicy Pewelki z Kurowem. Przeszedłszy w obręb Kurowa płynie na północny wschód, potem na wschód między domostwami Kurowa, wreszcie na płd. wschód przez obszar Lachowic, gdzie wchodzi do Lachówki. Długość biegu czyni przeszło 6 kil. Zabiera liczne strugi górskie. Potok rwący. *Br. G.*

Kurówko, wś, pow. sierpecki, gm. Lisiewo, par. Kurowo, odl. o 10 w. od Sierpca, ma 11 dm., 95 mk,, 445 mr. gruntu, 47 nieuż. W 1827 r. 12 dm., 77 mk.

Kurowo 1.) wś, pow. włocławski, gm. Kłóbka, par. Kłótno, odl. o 30 w. od Włocławka. Ma dm. 8, mk. 102, z nich 3 ewang. Ziemi 880 mr. pszennej i żytniej, 255 mr. lasu, majorat ks. Mścisława Golicyna hr. Osterman, r. 1854 oddzielony od dóbr Kowal. 2.) K., kol. gosp., tamże, 28 dm., 263 mk., w tem 9 ewan., 1 prawosł. Ziemi 842 mr. pszennej. W 1827 r. wś rząd. miała 34 dm., 280 mk. 3.) K., folw., pow. sierpecki, gm. Lisiewo, par. Kurowo, odl. o 8 w. od Sierpca. Posiada kościół paraf. drewniany, karczmę, 5 dm., 29 mk., 170 mr. gruntu, 60 nieuż. Folw. K. należy do dóbr Piastowo. Gleba piaszczysta. Par. K. dek. sierpecki, 1428 dusz. Kościół paraf. erygował 1410 r. bp. płocki Klemens Kurowski. 4.) K., wś i folw., pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. o 23 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 63 mk., 252 mr. gruntu, 3 nieuż. Por. *Krasne.* 5.) K., wś i folw., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniki, odl. o 13 w. od Lipna, 7 dm., 133 mk. Folw. należał 1789 r.

do Jana Kuczkowskiego. Rozległość wynosi mr. 226: grunta orne i ogrody mr. 178, łąk mr. 22, pastwisk mr. 2, lasu mr. 17, nieużytki i place mr. 7, bud. z drzewa 5, płodozmian 7-polowy. Wś K. os. 9, z grun. mr. 16. 6) K., folw., pow. mazowiecki, gm. Kowalewszczyzna, par. Waniewo. W 1827 r. 3 dm., 16 mk. Folw. K. z wsią Pszczółczyn, rozległy mr. 1419: grunta orne i ogrody mr. 673, łąk mr. 356, pastwisk mr. 137, wody mr. 22, lasu mr. 220, nieużytki i place mr. 11, bud. murow. 3, z drzewa 12, płodozmian 11-polowy, wiatrak. Wieś Pszczółczyn os. 42, z gruntem mr. 966.

Kurowo, wś, pow. szawelski, gm. radźwiliska, 86 os., 558 dz. ziemi. *J. Godl.*

Kurowo 1.) wś, pow. kościański, 16 dm., 139 mk., wszyscy katol., 20 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Kościanie o 5 kil. 2.) K., dom. tamże, 1364 mr. rozl., 7 dm., 135 mk., 32 ew., 103 katol., 66 analf. Własność prezesa Günthera z Poznania. 3.) K., wś i dom., pow. bukowski; dom. ma 393 mr. rozl., 20 dm., 169 mk., 33 ew., 136 katol., 43 analf. Pocz., tel. i st. kol. żel. w Opalenicy o 6.5 kil. 4.) K. lub *Kurów*, dom. i gm. tamże, pow. odolanowski, 1551 mr. rozl.; 2 miejsc.: a) K., dom.; b) Gniazdów, folw.; 12 dm., 185 mk., 11 ew., 174 katol., 100 analf. Poczta i tel. w Skalmierzycach o 4 kil., st. kol. żel. Biniew o 9 kil. Należało K. do Wojakowskich, Kossowskich, dziś do Niemca. *M. St.*

Kurowo, niem. *Kurow*, wś, pow. lęborski, przy bitym trakcie wejherowsko-słupskim, niedaleko brzegu morza baltyckiego. R. 1397 Albrecht von Schwarzburg, komtur gdański, wystawił nowy przywilej: włók było wtedy 10, z tych sołt. Stefan Leslawicz otrzymał wolną jednę, prawo chełmińskie, trzeci fenig od sądów, z pod których wyjęci „Ritter, Knechte, Strassengerichte" i wszyscy nieniemcy. Czynszu dawał pół marki. Od innych włók dawali po 1 m. i 4 kury, proboszczowi 1 kor. żyta i kor. owsa, biskupowi kujawskiemu pół wiardunka, nadto odrabiali pańszczyznę, czynili podwody, jak i inni niemieccy osadnicy czynią. R. 1437 było wł. 9, puste 3, każda czynszowała 1 m. Na wojnę dawała cała wś 1 zbrojnego (1 soymer). *Ks. F.*

Kurowszczyzna, wś w pow. sokólskim gub. grodz., o 8 w. od Sokółki.

Kurowszczyzna, trzy folw. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 20 w. od Oszmiany, 6 dm., 84 mk. katol. (1866).

Kurozwęki, os. miejska, dawniej mko, nad rz. Czarną, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki. Leży pomiędzy Szydłowem, Rakowem i Staszowem na płn. od Stopnicy, odl. 18 w. od Stopnicy, 119 w. od Radomia, 217 w. od Warszawy. Posiada kościół par. murowany, szpital na 50 łóżek pod nadzorem Sióstr Miłosierdzia, urządzony w zabudowaniach poklasztornych, dom schronienia dla starców i kalek (?), szkołę początkową; stacye pocztowe najbliższe w Chmielniku i Stopnicy. W 1827 r. było tu 104 dm., 715 mk.; w 1860 r. 113 dm. (20 mur.) i 769 mk. (214 żydów), obecnie 150 dm., i do 1000 mk. (Czyt. Kod. dypl. pol. I, 80; II, 563). Pierwotnym zawiązkiem osady była zapewne warowna siedziba możnego rodu, który od niej przybrał nazwę Kurozwęckich. Na wyniosłej skalistej górze (piaskowiec cerytiowy) wzniesiono zamek a następnie i kościół. Długosz podaje tu kościół kamienny, a za dziedzica Piotra Różyca (III, 327). Ten to głośny w dziejach Piotr 1487 r. zbudował przy kościele klasztor i osadził w nim kanoników regularnych z Krakowa. Córka tego Piotra wniosła w posagu K. w dom Lanckorońskich, którzy, przyjąwszy kalwinizm, obrócili kościół na zbór. Dopiero Zbigniew Lanckoroński, wróciwszy do katolicyzmu w 1619 r., przywrócił kościół do dawnego stanu i sprowadził kanoników regularnych, którzy tu przebywali do 1827 r. W tym roku kościół oddano księżom świeckim, a klasztor ówczesna dziedziczka Anastazya Sołtykówna przerobiła na szpital i oddała siostrom miłosierdzia. Pałac a raczej zamek w nizinie nad rzeką, dobrze utrzymany i mieszkalny, nosi cechy XVI w. i założony został zapewne przez Lanckorońskich. Od Sołtyków przeszły K. do Popielów. Tu w 1787 r. Maciej Sołtyk podejmował Stanisława Augusta jadącego do Krakowa. Tu w 1798 r. ur. się Augustyn Frączkiewicz, zasłużony profesor matematyki w Uniwersytecie Warsz. przed 1831 r. i w późniejszej Szkole Głównej Warsz. dziekan wydziału matem. fizycz. Par. K. dek. stopnicki, 1938 dusz (Łaski, Lib. ben. I, 561). Gmina K. należy do sądu gm. okr. II w os. Szydłów, st. poczt. Staszów. Ma 12560 mr. obszaru i 3083 mk. (1867 r.). W obrębie gminy są dwie szkoły początkowe i liczne zakłady przemysłowe nad rz. Czarną, jak młyny; tartaki, bibularnie w dobrach Korytnica, gorzelnia i smolarnie. Wedł. Tow. Kred. Ziems. dobra K. składają się z folwarków: K., Czernica i Góry Jabłonickie, miasteczka K., wsi: Mokre, Jabłonica, Wola Osowa, Wólka Żabna, Przyjma, Ponik, Zagrody, Czernica. Rozl. wynosi mr. 4931: grunta orne i ogrody mr. 1004, łąk mr. 230, pastw. mr. 145, wody mr. 18, lasu mr. 3087, zarośli mr. 200, nieuż. i place mr. 282; bud. mur. 24, z drzewa 6; płodozmian 12-polowy, gorzelnia, młyn amerykański, tartak o 6 piłach, pokłady kamienia wapiennego i torfu. Mko K. osad 180, z grun. mr. 1248; wś Mokre os. 11, z grun. mr. 209; wś Jabłonica os. 17, z grun. mr. 238; wś Wola Ossowa os. 41, z grun. mr.

568; wś Wólka Żabna os. 10, z grun. mr. 223; wś Przyjma os. 10, z grun. mr. 98; wś Ponik os. 10, z grun. mr. 266: wś Zagrody os. 7, z grun. mr. 125; wś Czernica os. 21, z grun. mr. 364. *Br. Ch.*

Kurożyn, wś, pow. uszycki, gm. Kalus, par. Wierzbowiec, ma 392 mk., w tem 18 jednodworców. Własność Dabiży. Cerkiew p. w. św. Michała ma 420 parafian, 38 dzies. ziemi. *Dr. M.*

Kurp, os. nad rz. Kurpiem, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza w. 28. Należy do dóbr Godynice. Por. *Jonczyki.*

Kurpatek, część Horbacz, pow. rudecki.

Kurpchen al. *Kurplaucken* (niem.), wś, pow stołupiański, st. p. Trakieny.

Kurpen (niem.) al. *Peter-Ramutten,* może *Kurpie,* wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Kukoreiten.

Kurpiacha, mała os., pow. brodnicki, par. Łobdowo, r. 1867 miała 8 dusz katol. U Kętrzyńsk. i na wojskowych mapach zamieszczona; w skorowidzach tej nazwy niema. *Kś. F.*

Kurpie *(Kierpcarze, Puszczaki),* są to mazurskiego pochodzenia osadnicy, zamieszkujący od wieków obszar puszcz leśnych, zajmujących prawe dorzecze Narwi i przerzniętych przez jej dopływy Omulew, Rozogę, Szkwę i Pisnę. Domysły, jakoby K. byli szczątkami Jadźwingów, przybyszami z Karpat i w ogóle obcego pochodzenia, nie mają żadnej, zarówno historycznej, jak lingwistycznej i etnograficznej podstawy. Wyróżniające ich odrębności są naturalnym wynikiem odosobnionego życia w odrębnych warunkach w ciągu wielu wieków. Podczas, gdy w innych częściach Mazowsza rolnictwo zdawna się rozpowszechniło i stanowiło podstawę bytu ludności, to w obszarach za Narwią gospodarstwo leśne dawało przez długie wieki łatwiejsze i korzystniejsze utrzymanie miejscowym osadnikom niż licha piaszczysta i bagnista gleba, którą można było zdobyć przez mozolne karczowanie. Bartnictwo (hodowla pszczół), myślistwo i rybołóstwo dostarczały środków pożywienia, odzieży i produktów zbytu. Wyroby z drzewa i spotykany często bursztyn stanowiły dodatkowe źródła dochodu ubogich osadników. Nieprzystępność puszcz czyniła Kurpiów prawie niezależnymi. Obszar zamieszkiwany przez nich był wprawdzie własnością książąt mazowieckich a następnie królów polskich, ale wykonywanie tego zwierzchnictwa nie było rzeczą łatwą w obec braku środków, którymi można było ująć w karby dziką swobodę leśnych mieszkańców. Przez długie wieki kościół katolicki nawet nie mógł czy nie starał się rozciągnąć opieki nad tą ludnością. Dopiero w połowie XVII wieku propaganda pastorów protestanckich z Prus wschodnich skłoniła duchowieństwo katolickie do czynnego wystąpienia. W 1650 r. wzniesiono w Myszyńcu kaplicę i zorganizowano misyą jezuicką. Dla braku wiadomości nie możemy stanowczo twierdzić, czy do tej epoki przechował się jeszcze kult pogański. Prawdopodobnie nie istniał u Kurpiów zdawna ani kult jakikolwiek, ani kapłani, tylko mieszanina pojęć obrzędów, zwyczajów. Przyniósłszy tu z pierwotnych siedzib pewne religijne, społeczne, prawne pojęcia, urządzenia, zwyczaje, nie zatracili takowych, lecz tylko przekształcili odpowiednio do wymagań i warunków nowego życia. Stąd wytworzyło się tak zwane prawo bartne, które Krzysztof Niszczycki, starosta ciechanowski i przasnyski, zwierzchnik puszcz nadnarwiańskich, zebrał z ustnej tradycyi i ogłosił drukiem. Prawo to i przywilej Zygmunta III wydany w 1630 r. bartnikom nowogrodzkim, przedstawiają nam ciekawy i pełny obraz życia i organizacyi tej leśnej rzeczypospolitej. Każda rodzina mieści się w tak zwanej budzie, która z pierwotnego ciasnego i biednego schroniska przekształciła się w chatę, otoczoną zabudowaniami gospodarskimi i i ogródkiem na len i warzywa. Każda taka osada czyli buda miała swój oddzielny bór, t. j. część puszczy, oddaną pod jej wyłączne użytkowanie. Za to obowiązaną była (w XVII wieku) dawać staroście łomżyńskiemu rączkę miodu ($15 \frac{1}{4}$ garnca) i za kunę, t. j. pozwolenie polowania, płacić 15 groszy rocznie. W czasie bytności królów, którzy w ostatnich wiekach zjeżdżali tu na łowy, Kurpie obowiązani byli pełnić obowiązki osoczników i mieć na swem stanowisku przygotowany stożek siana dla strzelców królewskich lub zapłacić w zamian 15 groszy. Zresztą mieli oni zupełną swobodę i samorząd; sami wybierali swego starostę bartnego, tudzież podsędka i pisarza; później dodano jeszcze dwóch ławników. Sądzili oni na podstawie starodawnego prawa bartnego; apelacya od ich wyroków szła do starosty i króla. Cały obszar puszcz zamieszkiwanych przez Kurpiów dzielił się na dwie części: ostrołęcką i nowogrodzką. W obrębie puszczy nowogrodzkiej były trzy dwory myśliwskie królów: jeden pod Nowogrodem (izba z kuchnią), drugi pod Kolnem nad rz. Pisną (dwie izby z kuchnią), trzeci nad jeziorem Serafin (trzy izby, kuchnia i piwnica). W puszczy ostrołęckiej głównem gniazdem, stolicą niejako Kurpiów, był i jest Myszyniec. W skutek napływu świeżych osadników, którzy przekładali gospodarstwo rolne na wykarczowanych gruntach nad życie leśne, zmniejszał się obręb kurpiowskiej rzpltej, i oni sami, porzucając lasy, osiadali po tworzących się śród puszcz wioskach. Rozrodzenie się rodzin kurpiowskich sprowadziło wielkie rozdrobnienie

działów leśnych (borów), mających dostarczać im utrzymania; tępiona zwierzyna stawała się coraz rzadszą, mały obszar nie dawał należytej ilości paszy dla bydła i koni, trzeba było w uprawie roli szukać źródła nowych środków życia i produktów zbytu. Osady Kurpiów rozciągają się obecnie w dwóch dzisiejszych guberniach: płockiej i łomżyńskiej; w tej ostatniej liczą ludności do 30 tysięcy, a w płockiej znacznie więcej. Kurp, na piaszczystej ziemi osiadły, zamieszkując kiedyś obszerne lasy, więcej był łowcem i bartnikiem niż rolnikiem; stąd rozrzucone ich osady zaledwie później po wytrzebieniu lasów zaczęły się układać w większe wioski. Wzięli swoją nazwę od chodaków na nogach, plecionych z łyka lipowego, zwanych kurpiami; zwyczajnym ubiorem Kurpia jest sukmana z ciemno-siwego sukna, z klapami granatowemi, ze stojącym kołnierzem, z tyłu fałdowana, z kieszeniami po bokach, przepasana pasem czerwonym. Kamizelki w święto tylko używa, kapelusz na głowie niski z wąskiemi skrzydłami, sznurkami szychowemi i kutasami przewiązany, ustrojony piórem; koszula biała, pod szyją na wstążkę czerwoną zawiązana, spodnie sukienne lub płócienne. Kobiety chodzą w sukmanach burych lub siwych, spódnice w pasy swojej roboty noszą, chustka duża na głowie, raz w tyle związana, fartuch na plecach, przy szyi związany; latem boso lub w kurpiach, w zimie w trzewikach chodzą. W niedzielę lub święto dziewki ubierają się w gorsety różnokolorowe, spódnice kramikowe perkalowe jasne, chustki na głowie w tyle raz związane, noga czysto obuta w pończochy niciane lub wełniane i trzewiki sukienne kolorowe na wysokich korkach, koszule białe płócienne cienkie, wyszywane przy kołnierzu i rękawach sznurkiem czerwonym. Na piersiach szkaplerz na czerwonej wstędze, na szyi mnóstwo korali prawdziwych i bursztynowych noszą. Domy mieszkalne Kurpiów i zabudowania wyróżniają się od budowli włościan sąsiednich, nawet Mazurów. Nie zobaczy tu w izbie cieląt, prosiąt i gęsi pomieszanych z dziećmi kmiecia; dom zazwyczaj obszerny, okna jasne i duże, częstokroć okiennicami malowanemi opatrzone. Na piaskach rodzą się kartofle, przy błotach i nizinach kapusta, sieją równie w lepszych miejscach żyto, różne zboża jarzynne i hodują dużo trzody chlewnej; obuwie sam sobie Kurp' plecie, a pracowitsze od mężów niewiasty i dziewki sukno na sukmany i płótno na koszule wyrabiają. Do zarobku należy policzyć kopalnie bursztynu, w których ochotnie pracują; z brył bursztynu umieją wyrabiać piękne ozdoby do fajek, perełki, filiżanki i t. p. Po lasach trzymają niemało koni i bydła, a wyrabiane brony, kopańki, łopaty, na jarmarku sprzedają; konie ich, małe i rącze, nie zwalniają biegu nawet śród piasków, z których cała okolica kurpiowska słynie. Kurpie w ogóle odznaczają się pobożnością, do kościoła uczęszczają zwykle gromadami, śpiewając pieśni nabożne. Lubią odbywać dalekie pielgrzymki do miejsc świętych. Przechowali w sobie ducha wojowniczego i zręczność strzelecką, rozwinięte śród niebezpieczeństwa życia myśliwskiego. Niejednokrotnie w dawnych czasach okazali przywiązanie do ziemi, na której wzrośli, i do królów, którym na wierność przysięgli. Tak, gdy za Augusta II, Szwedzi pod wodzą Karola XII przechodzili w 2000 wojska przez lasy myszynieckie, Kurpie, którzy przysięgali na wierność Augustowi II, tak dzielnie stawili opór, że Karol XII cały swój oddział stracił, i ledwie z dwoma towarzyszami: pułkownikiem Hornem i powiernikiem Piper'em, uciec zdołał. Korzystała równie z odwagi Kurpiów pani Działyńska, wojewodzina chełmińska, która, zebrawszy 6000 Kurpiów, pierwsza zwycięskim sztandarom Szwedów opór stawiła. Wysłane oddziały Szwedów rozbite zostały, a gdy się ich do 300 na cmentarzu miejskim w Ostrołęce obwarowało, Kurpie uderzyli, szturmem cmentarz zdobyli i wszystkich Szwedów zabrali. Po śmierci Augusta II w r. 1733, gdy wybuchła wojna o tron polski, Kurpie stanęli w obronie praw króla Stanisława Leszczyńskiego. Wiele krwi i czasu kosztowało nim ten lud uparty, mężny i zręczny w strzelaniu, pokonanym został. Na czele tego ludu stał wtedy Kurp' nazwiskiem Konwa, wodzem przez nich obrany; ten w licznych walkach dał dowody wielkiego męstwa i zdolności. W lesie Jedynaczewskim, o pół mili od Łomży, pokazują do dziś dnia mogiłę, pod którą spoczywają zwłoki tego wodza Kurpiów. W latach 1794 i 1809 dali Kurpie dowody świetnej odwagi i dzielnego męstwa. Mowa ich odznacza się pewnemi właściwościami brzmień spółgłoskowych; pieśni cechuje humor, swoboda i siła wyrażeń. O K. pisali: W. Gawarecki (Pamiętnik Płocki z 1830 r., str. 60 i nast.), K. Wł. Wójcicki (Zarysy Domowe, Warszawa, 1842, t. II), A. Połujański (Wędrówki po gubernii augustowskiej, Warszawa, 1859). Pieśni i zwyczaje tego ludu zbiera znany badacz na polu archeologii i etnografii Zygmunt Gloger. *Br. Ch.*

Kurpie Stare i *K.-Szlacheckie*, wś szlach., pow. ostrołęcki, gm. i par. Troszyn. W 1827 r. K.-Szlacheckie 7 dm., 40 mk. Jestto stare gniazdo rodu Kurpiewskich, wspominane już w aktach z XV w. (Gloger).

Kurpie, wś w gm. włoś. Sobakińce, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 52, od Wasiliszek w. 9, dm. 12, mk. prawosł. 2, katol. 40 (1866).

Kurpiewicze, wś rząd., pow. wilejski, o 64 w. od m. pow. Wilejki, 1 okr. adm., przy byłej drodze pocztowej z Wilna do Mińska, 6 dm., 60 mk. prawosł. (1866).

Kurpiewskie, wś nad rz. Narwią i Szkwą, pow. ostrołęcki, gm. Nasiadki, par. Ostrołęka. W 1827 r. wś rząd. miała 32 dm. i 188 mk; obecny obszar wynosi 945 mr.

Kurpiki 1.) wś nad rz. Narwią, pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Zawady. W 1827 r. wś rząd. 3 dm., 34 mk. K. straż leśna w leśnictwie Zambrów. 2.) **K.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Wierzbołów; odl. 23 w. od Wyłkowyszek, ma 26 dm., 178 mk.

Kurpisz, jez. w gm. Ruskie Piaski, pow. zamojski, przy ujściu Łabuńki do Wieprza, ma 4 mr. obszaru.

Kurpiszewo, os., pow. świecki, przy granicy pow. bydgoskiego, bud. 4, dom 1, katol. 5, ewang. 4. Parafia Serock, poczta Koronowo. *Kś. F.*

Kurpiszki, folw. nad rz. Szietupis, pow. rossieński, par. girtakolska, własność Paszkiewiczowej, dawniej Medekszy. Gleba piaszczysta. *M. D. S.*

Kurpiszki, attyn., ob. *Giże*.

Kurpity, część Remizowiec, powiat złoczowski.

Kurplaucken (niem.), ob. *Kurpchen*.

Kurreiten (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. p. Neunischken.

Kurrenberg (niem.), os., pow. nizinny, st. p. Lappienen.

Kurresare al. *Sarem-Lin*, ob. *Arensburg*.

Kurschelen (niem.), dobra, pow. piłkalski, st. p. Pilkały.

Kurschen (niem.) 1.) wś, pow. kłajpedzki, st. p. Plicken. 2.) **K.**, wś, pow. darkiemski, st. p. Sodehnen. 3.) **K.**, dobra, pow. ragnecki, st. p. Ragneta. 4.) **K.**, wś, pow. piłkalski, st. p. Pilkały. 5.) **K.** in. *Andres-K.* al. *Lieren*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Kretynga Niemiecka. 6.) **K.** al. *Papuduppen*, wś, pow. ragnecki, st. p. Budwethen.

Kurschlauken (niem.), al. *Clauskepal*, wś, pow. kłajpedzki, st. p. Dawillen.

Kurschwethen al. *Kurswethen* (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Lengwethen.

Kurschwitz (niem.), ob. *Korschwitz*.

Kursdorf (niem.), wś, dom. i gm., pow. wschowski; 3 miejsc.: a) K., wś, b) domki stróżów kolejowych, c) Elisenruh, cegielnia; dom. ma 674 mr. rozl.; 102 dm., 686 mk., 80 ew., 606 katol., 75 analf. Kościół kat. paraf. dekan. wschowskiego. Poczta, tel. i st. kol. żel. we Wschowie (Fraustadt) o 4 kil. *M. St.*

Kursiewicze, wś rząd., pow. wilejski, o 77 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. mańkowiecka, przy byłej drodze poczt. połockiej, 16 dm., 146 mk. (1866).

Kursiszki, zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 68 w. od Wilna, 2 dm., 31 mieszk. katol. (1866).

Kursitten (niem.), dobra w Kurlandyi, pow. kuldycki, par. Frauenburg.

Kursk, miasto gubernialne, na wzgórzu, przy ujściu rzeczki Kury do Tuskory, która rozdziela je na dwie części, pod 51° 44' szerokości północnej i 53° 51' długości wschodniej, 1106 w. od Petersburga, 502 od Moskwy i 1166 od Warszawy odległe, 41640 mieszkańców trudniących się głównie sadownictwem i ogrodnictwem, 19 cerkwi, rezydencya biskupa, gimnazya męskie i żeńskie, szkoła realna, seminaryum nauczycielskie i duchowne, kaplica katol. (4548 parafian), ogród publiczny, urząd pocztowy i telegraficzny, 82 fabryk, znaczny handel, zwłaszcza wyrobami wiejskiemi. K. leży w korzystnem położeniu i w dawnych czasach utrzymywał stałe handlowe stosunki z zagranicą, a i obecnie nie utracił swojego znaczenia, dla tego, że leżąc w pobliżu źródeł rzeki Oki, stanowi ważny punkt handlowy, za pośrednictwem którego ruskie towary z gubernij wewnętrznych wyprawiane są kolejami żelaznemi rozchodzącemi się do Moskwy (502 w., na Oreł, Tułę, Sierpuchow), Charkowa (229 w. na Białgorod, Marino) i Kijowa (ob., 442 w.). W pobliżu K. leży Korennaja Pustynia, bogaty klasztor z trzema kościołami i cudownym obrazem Bogarodzicy, w którym corocznie w dziewiąty piątek po Wielkiej Nocy odbywa się jeden z największych jarmarków w Rosyi. Miasto starożytne, założone przez Wiatyczów, plemię słowian wschodnich, którzy najpóźniej ze wszystkich plemion przyjęli chrześciaństwo; do czasu epoki tatarskiej należało do księstwa czernihowskiego lub perejasławskiego. Od początku XIII wieku stanowiło udzielne księstwo, ucierpiało wiele od napadów Połowców, Mongołów i Tatarów, 1612 i 1634 zajmowane przez Polaków, od r. 1779 gubernialne. Powiat kurski, ma 60.3 m. kw. i 167000 mieszkańców, zajmujących się rolnictwem, ogrodownictwem, pszczelnictwem i hodowlą bydła; wielu z nich wychodzi na zarobek. Powierzchnia wzgórzysta, grunt urodzajny, miejscami kamienisty lub gliniasty, zroszony przez rzekę Sejm, dzielącą powiat na dwie połowy i przyjmującą wiele innych rzek. Gubernia kurska jest jedną nieprzerwaną niwą, wszędzie jednakowo urodzajną, graniczy na północ z gubernią orłowską, na wschód z woroneską, na południe z charkowską a na zachód z czernihowską. Ma 843 mil kw. (40821 m. kw., 46454 kil. kw.), oraz 2940679 mieszkańców, z których 1450379 mężczyzn i 1470300 kobiet; pod względem religijnym 2894686 prawosławnych, 23621 roskolników, 849 katolików, 443 protestantów,

1026 żydów, 49 mahometan i 5 ormian; 2939 osób na jednę milę kw. Powierzchnia gubernii przedstawia płaszczyznę falowatą, poprzerzynaną wąwozami i dolinami, grunt gliniasty lub czarnoziem, nad brzegami Oskoła i Dońca, pokryty szmatami lotnego piasku, w niektórych powiatach kamienisty, we wschodniej części gubernii spotykać można i słone obszary; klimat łagodny i zdrowy, oprócz strony północnej, gdzie jest znacznie surowszy; lasów mało, głównie w północno-wschodniej i południowo-wschodniej stronie; rolnictwo w stanie kwitnącym, sadownictwo na wielką skalę, hodowla bydła słabo rozwinięta; z ciał kopalnych wydobywają: kredę, margiel, ochrę, torf, oraz rozmaite gliny do wyrobu porcelany i fajansu przydatne. Rzeki znaczniejsze: Sejm albo Sem' wpadająca do Desny, obfitująca w ryby, w r. 1818 z wielkim nakładem uspławniona. Worskła, biorąca początek na granicy powiatów: obojańskiego i białgorodzkiego, płynie w kierunku południowo-zachodnim, obfituje w ryby, nie jest żeglowną. Psioł, bierze początek w powiecie koroczańskim, żeglowna tylko na wiosnę, brzegi nadzwyczaj malownicze, długa w granicach gubernii 155 wiorst. Doniec północny, wypływający w pow. koroczańskim, wchodząc do gubernii rozgranicza ją na milowej przestrzeni. Od Piotra Wielkiego dla żeglugi po Dońcu robiono wiele, obecnie przepływa przezeń znaczna liczba statków i tratew naładowanych węglem kamiennym, który w niczem nie ustępuje angielskiemu; z lewej strony wpada do niego rzeka Oskoł, skrapiająca wschodnią część gubernii, 358 wiorst długa, bystra i mogąca być spławną. Pod względem administracyjnym gubernia kurska dzieli się na 15 powiatów: białgorodzki, dmitryjewski, fatiski, grajworoński, koroczański, kurski, lgowski, nowo-oskolski, obojański, putywelski, rylski, starooskolski, sudżański, szczygrowski i timski. *Zenon Bartoszewicz.*

Kurska zatoka, ob. *Kurońska*.

Kursko, niem. *Kurzig* 1.) wś, pow. międzyrzecki; 2 miejsc.: a) K., wś; b) młyn; 24 dm., 154 mk., 150 ew., 4 katol., 19 analf. Poczta w Pieskach o 4 kil., st. kol. żel. i tel. w Swiebodzinie o 25 kil. 2.) **K.**, dom. tamże, 4895 mr. rozl.; 3 miejsc.: a) K., dom.; folwarki: b) Gastkrug; c) Kliszt (Klischt), 17 dm., 250 mk., 223 ew., 27 katol., 83 analf. *M. St.*

Kursowka, przedmieście Bieliłowki, pow. berdyczowski.

Kurstein (niem.), ob. *Kursztyn*.

Kursundtken (dok.), ob. *Kurczątka*.

Kurswethen, ob. *Kurschwethen*.

Kurszany, dobra i mko w pow. szawelskim, parafii i gminie t. n. Po uwłaszczeniu włościan i działach familijnych dobra K. zajmują włók 172 i są własnością Edwarda Grużewskiego. Od Szawel 3 mile, na trakcie bitym z Szawel do Popielan na Libawę, od stacyi t. n. kol. żel. drogi libawskiej 4 wiorsty; od miasta Telsz 7 mil, złączone z niemi codziennemi kursami dyliżansów; od Gruździ 3 mile; trakt bity do Szawkian 4 mile, do Kurtowian tyleż. Po jednej stronie szerokiej rzeki Wenty rozłożyło się mko, dość schludne, w części brukowane, po drugiej z pomiędzy starodrzewia i pięknego ogrodu wyglądają zabudowania dworskie. Most pływający łączy mko z dworem. W mku do 150 domów i dużo kramów. Ludności około tysiąca dusz, po większej części Żydzi. Jest tu izba sędziego, inkwirenta sądowego, urzędnika akcyznego, zarząd gminny, szkoła ludowa, doktór, apteka, stacya pocztowa, kościół drewniany katolicki znacznie powiększony i ozdobiony w r. 1882, ogromna synagoga i wielu rzemieślników. Tygodniowe targi i jarmarki na konie i bydło, szczególniej świętojański. Za czasów Zygmunta Augusta K. były lennem prawem nadane rodzinie Despot Zenowicza, później władał podskarbi ziemski i pisarz W. Ks. Lit. Stefan Pac, który w r. 1631 sprzedał Jerzemu Grużewskiemu i żonie jego Maryannie Podbereskiej, na co król Zygmunt III dnia 15 sierpnia tegoż roku wydał list, przyznając Jerzemu Grużewskiemu i jego męskiemu potomstwu wieczne lenne władanie dóbr Kurszan bez żadnych powinności koronnych, bacząc na zasługi Jerzego Grużewskiego w wojennych wyprawach przeciw nieprzyjaciołom kraju w Inflantach. Z taryfy ks. żmujdzkiego 1717 roku przekonywamy się, że K. posiadały 150 dymów i razem z Kielmami i Podubisiem 264 dymy, z Montwidowem, Plinkszami, Szylanami, Dobikiniami i Zelwami 210 dymów, w ogóle 624 dymy, należały do Jakuba Grużewskiego, stolnika żmujdzkiego. Po śmierci Stefana i Józefy ze Swiderskich Grużewskich, bracia: Edward i Wespazyan podzielili obszerne dobra. Przy lennych dobrach K. ze wsiami: Urkowiany, Żajginie, Butkajcie, Medwałaki i t. d. włók 183 z miasteczkiem został Edward; dziedziczne zaś dobra: Spokojność, Gomoltany, Surminy, Puzgudzie i wsie: Berżany, Pietnica, Szyrminy, Szaltucie, Dziujkie i Margunin, włók 130, przypadły bratu Wespazyanowi. Od lat kilku Kurszanami zarządza syn Edwarda Jan Grużewski. Założył folwarki: Kresy, Bagatela, Zamieść i Nowiny na pustkowiu i karczowanych lasach. Cegielnię Łajmy. W K. od lat kilku z wielkiem powodzeniem działa towarzystwo wkładowo-zaliczkowe. Paraf. kościół katolicki św. Jana Chrz., wzniesiony 1622 z drzewa przez Zygmunta III. Kaplica św. Krzyża w r. 1810 wzniesiona z muru przez ks. Koziełłę. Parafia katol. dekanatu wiekszniańskiego: dusz 6699. Filie w Mieczajciach i Szekściach. Kaplica

M. Boskiej z r. 1752 w Kalwiszkach. Ponieważ imieniem „Kurszas" Litwini oznaczają Łotyszów, stąd wnoszą niektórzy, że ta mieścina pierwotnie przez Łotyszów była zamieszkiwaną. *J. Godl.*

Kurszany, o 4 w. od powyższego mka, st. dr. żel. Koszedary-Libawa, na przestrzeni Radziwiliszki-Możejki, między Szawlami a Popielanami, o 42 w. od Radziwiliszek.

Kurszany, wś, pow. szawelski, gm. kurszańska, 3 osady, 31 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kursze 1.) wś, pow. rossieński, par. szweksznianska. 2.) K., wś, pow. rossieński, par. kielmeńska. 3.) K., dwór, pow. wiłkomierski, par. siesicka, należy do Soroki, obszaru włók 13. 4.) K., wś rząd., pow. trocki, 1 okr. adm., 42 w. od Trok, 23 domy, 239 mieszk. katol.

Kurszewo, wś przy trakcie z Gżacka do Zubcowa, o 17 w. od Gżacka.

Kurszontken (niem.), ob. *Kurczątki.*

Kursztyn, niem. *Kurstein*, włośc. wś, pow. kwidzyński, około 1 $^1/_2$ mili od Gniewu (ob.) i od Peplina, na mocnej glebie urodzajnej. Obszaru liczy mr. 2534, bud. 37, dm. 17, kat. 179, ew. 27. Parafia Lignowy, szkoła w miejscu, poczta Peplin. Przed reformacyą istniała tu kaplica, otoczona cmentarzem, uposażona 6 morgami na nizinach. Skutkiem reformacyi kościołek podupadł, a rolę zabrali luteranie. Dopiero około r. 1740 odzyskali napowrót katolicy 6 mr. roli, zapewne małą tylko cząstkę dawniejszego nadania.

Kurtaki, ob. *Czuchońce.*

Kurteć, ob. *Horbok.*

Kurtenhof (niem.), łot. *Kortesmujża*, st. dr. żel. rysko-dyneburskiej w gub. ryskiej, o 17 w. od Rygi; i dobra tamże w par. Kirchholm.

Kurtkowiec, także *Kurtkowy*, albo *Staw w Roztoce*, jeden ze stawów Gąsienicowych (t. II, 508), staw tatrzański, w Tatrach nowobarskich, leży na wschód od stawu Zielonego czyli Suczego, na wysokości 1707.37 m. (Janota), 1693 m. (Kolbenheyer), pod Pośrednią Turnią, zajmuje 1.739 ha. Posiada 2 wysepki. Nadto wsuwa się weń wąski pas lądu, który go dzieli na 2 części. *Br. G.*

Kurtowiany, mko i dobra, pow. szawelski, par. kurtowiańska, gm. podubiska, przy trakcie pocztowym, o 3 mile od Szawel, Szawkian i Kielm, przy kanale windawskim. Mko ma zarząd 1 okręgu polic., kościół katol. murow. z wysoką wieżą p. w. ś. Jakóba Ap., wzniesiony 1495 (według innych źródeł 1525 fundacyi M. Jawgiełłowicza), odnowiony 1785 przez Nagórskiego, kaplica z r. 1858, do 800 mk., zajętych handlem i rzemiosłami, wielu żydów, synagogę, 110 dzies. ziemi nadanej 120 osadom. Dobra K. mają 440 włók ziemi, w tem mniejsza połowa lasu. W XVIII w. należały do możnej rodziny Nagórskich i miały do 1000 włók rozl. W skład K. wchodziły: Likszele, które wianem przeszły do Bohuszów, sprzedane potem Korybutom-Daszkiewiczom; oraz Dyrwiany Wielkie, dziś dziedzictwo Lucyusza Nagórskiego i Zofii z Godlewskich jego żony. Ostatni dziedzic K. z rodu Nagórskich Kajetan, żonaty z Włoszką de Neri, 2-do voto Michałową Ogińską, zmarł bezpotomnie 1802 r. w Wiedniu i zapisał cały majątek żonie, która go w dom. Ogińskich wniosła. Potem K. zostały własnością Bułharynów i Parczewskich a następnie kupił je Henryk Plater-Zyberg z Liksny. Obecny dziedzic hr. Ludwik, syn hr. Henryka z Kellerówny. Do K. należy dużo wsi zamieszkałych przez ludzi wolnych a blisko półtorasta 1-włókowych dzierżawców uprawia obszerne grunta wyrobne K. W parafii K. dek. wieksznianskiego trzy filie; Poszawsze, Kiewnary, Pokopie i 6818 dusz. Blisko mka K. wznosi się góra zwana Girniki. Podług podania gminnego miał ją usypać olbrzym Ansulis, wtenczas jeszcze w odległych wiekach, kiedy w Litwie pusto było i ludzie po lasach mieszkali, a olbrzymi tylko panowali nad niemi, walcząc nieustannie z sąsiedniemi plemionami północy. Ansulis, ubiwszy dużo nieprzyjaciół i złożywszy zwłoki ich na kupę, usypał nad niemi mogiłę, która ma być właśnie dzisiejszą górą Girniki. Należy ona do tego rodzaju kurhanów olbrzymich, które się zowią Myłżyniu-Kapaj. *J. Godl.*

Kurtówka, rz., dopływ Dubisy z prawej strony, wpada pod Bubiem, poczyna się na błotach kurtowiańskich. Porów. *Windawski kanał.*

Kurtsch (niem.), r. 1351 *Tranckau* s. *Kurtschaw*, 1353 *Kurczow* al. *Trantow*, wś, pow. strzeliński na Szląsku, par. Bohrau, ma kościół katol. fil.

Kurtwitz (niem.), r. 1411 *Cunratowicz*, wś, pow. niemczyński na Szląsku, par. Rothschloss. W poblizu wsi cmentarzysko pogańskie.

Kurty, wś rząd. nad pot. Kopałką, pow. święciański, 3 okr. adm., o 41 w. od Święcian, 14 dm., 116 mk., z tego 111 katol., 5 żydów (1866).

Kurtynie, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki (ob.); odl. 34 w. od Władysławowa, ma 8 dm., 108 mk.

Kurtzig (niem.), ob. *Kursko* i *Borowy dom.*

Kurukow, por. *Kriukow.* Tu w 1625 podpisał Zygmunt III zapewnienie Kozakom, porównywające ich wolnością życia i majętności z „najprzedniejszym stanem rzeczypospolitej."

Kuruweczka, *Kuróweczka*, wś, pow. proskurowski, okr. polic. Satanów, gm. Sarnów, par. Zawalijki, leży nad rz. Medwedówką, która tworzy tu duży staw, ma 68 dm., 160 mk., 199 dzies. ziemi włośc., 1042 dz. dwor-

skiej z Sarnowem. Wś bezleśna, czarnoziem. Własność Młodzianowskiego. *Dr. M.*

Kurwe (*An der-*), wś, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde.

Kurwiarola, niem. *Huhrenkampf*, probostwo, pow. obornicki.

Kurwie, nadleśnictwo, ob. *Jańsbork*.

Kurwig (niem.), wś, pow. szczycieński, st. p. Puppen.

Kurwik, ob. *Klebark*.

Kurwit, niem. *Kurwith*, jezioro wąskie, podłużne, na pograniczu pow. szczycieńskiego, ządzborskiego i jańsborskiego. Porów. *Kerwik*. *Kś. F.*

Kury 1.) folw., pow. błoński, gm. Radzików, par. Leszno. Należy do dóbr Leszno. 2.) **K.**, nad Jasienicą, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Postoliska.

Kury, ob. *Kuryki*.

Kury, przys. do Huty różanieckiej.

Kuryaniec, *Kuryańce*, wś, pow. skwyrski, o 3 w. od Borszczajówki i Dżuńkowa; 883 mk., cerkiew z r. 1801. Wieś wymieniona w XVIII w. jako należąca do dóbr borszczajowskich na Ukrainie.

Kuryanki, 1.) wś, pow. suwalski, gmina Koniecbór, par. Raczki, odl. 15 w. od Suwałk. W 1827 r. wś rząd. 31 dm., 185 mk., obecnie 75 dm., 561 mk. 2.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Lipsk; odl. o 3 w. na wschód od Lipska, o 38 w. od Augustowa. W 1827 r. wś rząd., 55 dm., 290 mk., obecnie 66 dm., 448 mk. Gm. K. ma 3927 mk., rozl. 18718 mr., sąd gminny okr. II Jastrzębna o 16 w., st. p. Lipsk. W skład gm. wchodzą: Bańki, Bohatery-leśne, Brody, Chorażowce, Dulkowszczyzna, Gruszki, Hruskie, Jaczniki, Jałowy róg, Jasieniewo, Jazy, Krasne, Kudrynki, Kuryanka, Kurzyniec, Lipiny, Lipsk-Murowany, Makaszówka, Okolnie, Ostryniek, Paniewo, Pankowskie, Perkuć, Rubcowo wś i folw., Rudawka, Rygłówka, Siołko, Skiebielewo, Sołojewszczyzna, Sosnówka, Starożyńce, Tartak, Wołkusz i Wyżarnie.

Kuryanki, wś, pow. ostrogski, na połud. Ostroga o 40 w., na równinie z ogrodami owocowemi, w 3 okr. polic., gm. Peserosłe. Pierwotnie należała do Sieniutów Lachowieckich a przez zajazd ks. Jabłonowskich, prawem kaduka z innemi majętnościami pozostała własnością tychże. Ostatnia latorośl tej gałęzi Jabłonowskich, ks. Teofila, wyszedłszy za ks. Lwa Sapiehę, tę majętność wniosła w dom jego. W r. 1824 przez kolokacyą przeszła do kilku dziedziców, jakoto: Rzepeckich, Leńkiewiczów, Hurków i innych. Gleba czarnoziem tłusty 2 klasy. Była tu przed kilkudziesięciu laty kaplica katol. *Z. Róż.*

Kuryanowo, wś pryw. nad rz. Dobryłówką, pow. dzisieński, o 48 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 5 dm., 36 mk. (1866).

Kuryanowo, po łotew. *Kuryaunawa*, wś w pow. lucyńskim, parafii ewersmujskiej, własność Sokołowskich, 1855 dzies., z kaplicą filialną.

Kuryanowszczyzna, folw. pryw. nad rz. Drozdem, pow. wilejski, o 56 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 7 mk. kat. (1866).

Kuryany, wś, pow. owrucki, na płd. od Pawłowicz.

Kuryczenki 1.) zaśc. pryw., pow. dzisieński, o 63 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 5 mk. kat. (1866). 2.) **K.**, karcz. pryw. nad rz. Janką, pow. dzisieński, o 63 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 1 dm., 5 mk. (1866).

Kuryje al. *Kurie*, grupa domów we wschod. stronie Huty rożanieckiej, pow. cieszanowski.

Kuryki, przys. do Baszni.

Kuryki al. *Kury*, część Laszek murowanych, pow. staromiejski.

Kurylczyce, ob. *Kaniów*, t. III, 813.

Kuryłki, część wsi Terebiża, pow. złoczowski.

Kuryłowce, wś włośc., pow. lidzki, 3 okr. adm., o 21 w. od Szczuczyna, 12 dm., 147 mk. (1866).

Kuryłowce 1.) *murowone*, mko, pow. uszycki, nad rz. Żwanem, przy trakcie pocztowym z Kamieńca do Mohylowa, od Uszycy w. 26, od Mohylowa 40, od Żmerynki 70 w., na pograniczu pow. mohylowskiego, w par. katol. Wierzbowiec. Mko w pięknem położeniu, mk. ma do 1500, cerkiew pod wezw. N. P. liczącą 2037 paraf. i 47 dz. ziemi, dm. 534, ziemi włościan 1316, dwors. 1611, fabryka mączki cukrowej od 1842 r., piękny, obszerny pałac na wzór Luwru zbudowany, ogród ozdobiony kaskadami i oranżeryami. W rozdole ciągnącym się za pałacem znajdują się fundamenta ogromnego zamku, budowanego bez wapna, z wielkich kamieni, przypominającą cyklopejską konstrukcyą (w jednym kamieniu jest wydrążenie, a w drugim rodzaj czopa i tym sposobem związane). Podobnego muru nigdzie w kraju nie spotykamy. Parafia katolicka do Wierzbowca, poczta do stacyi Równa. Kamień młyński. Jest tu urząd gminny, do którego należy: m. Kuryłowce, wsie: Skazińce, Dereszowce, Popowce, Perekoryńce, Zytniki, Bachtyn, Bachtynki, Nowosiołka i Petrymany, razem włościan 3069 dusz i 7205 dz. ich ziemi. K., założone przez możną podolską rodzinę Czuryłów, nazywały się pierwotnie Czuryłowce, z czasem zmieniły nazwę na Kuryłowce. R. 1493 miały 9 dm. W końcu ostatniego stulecia posiadali je Kosakowscy; ostatnią właścicielką z tego rodu była Katarzyna z Potockich Kossakowska, kaszt. kamien., znana z cnót obywatelskich, nauki i

dowcipu. Po rozbiorze kraju nie chciała wrócić do majątków swoich, uległy więc konfiskacie, a później dopiero cesarzowa Katarzyna II za wstawieniem się Zubowa oddała je Komarom, którzy znacznie je przyozdobili. Aleksander Komar przed kilkunastu laty sprzedał je admirałowi Cichaczowi. 2.) **Kuryłowce**-*zielone*, wieś, powiat lityński, par. Meżyrów, gm. Owsianiki, na granicy pow. winnickiego, o 30 w. od Lityna, ma 57 dm, 500 mk., 640 dz. ziemi włośc., cerkiew. W roku 1550 w poniedziałek w oktawę Trzech Króli wydany przywilej w Krakowie przez Zygmunta na darowiznę dziedziczną, z obowiązkiem służby wojennej, i do zamku barskiego po 3 dnie robocizny, Bohdanowi Zwinogrodzcowi na wś opustoszałą Kuryłowa w Barszczyźnie, którą poprzednik Kuryło posiadał. Lustracya z r. 1564 wzmiankuje o K. w starostwie barskiem: położone przy granicy litewskiej włości winnickiej należą do Zwinogrodzkiego. Inwentarz z 1607, z 1613 (Piekarskiego) i lustracya z 1616 r. posiadaczami K. Lenikoskich mianuje; lustracya 1665 r. posiadaczem Miaskowskiego oznacza a lustracya 1765 r. Rostoskiego wymienia; w lustracyi 1762 r. K. do starostwa kopajgrodzkiego wpisane, tamże w Kopajgrodzie i parafia, gdzie dziesięciny składano. W r. 1778, marca 23, w aktach grodz. latycz. donacya od ks. Adama Ł. Ponińskiego na rzecz Białobrzyskiego, a 1782 r. d. 12 Apr. w Warszawie Józef Dunin Gołowiński sprzedaje K. Leonardowi Marcinowi Szwejkoskiemu; tenże Szwejkoski wyrobił pozwolenie u Potockiego na przyparcie młynka i grobli do gruntów Nowosieleckich. W r. 1737 d. 13 stycznia w Dubnie sprzedał Szwejkoski K. Andrzejowi Odyńcowi wojskiemu podolsk., po śmierci którego posiadał wieś syn jego Pius, zmarły bezpotomnie i sukcesya przeszła około 1850 r. na boczną linią, na Rajmunda Odyńca. Dziś dobra K. należą w częściach do Odyńca, Sokołowskiego i Kaprieli. 3.) **K.**-*zielone*, wś, pow. uszycki, nad rz. Tałową (Olszanka), wpadającą do Dniestru, gm. Kosikowce, par. Sokulec; mk. 1180, w tej liczbie 14 jednodw., ziemi włośc. 871, dworsk. 1503 dz. Cerkiew Wniebowzięcia z 1637 paraf., 62 dzies. ziemi. Należała do Trzecieskich, Iżyckich, dziś Rodokonaki. *Dr. M.*

Kuryłowicze 1.) wś rząd., pow. wilejski, o 80 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. mańkowiecka, przy drodze pocztowej połockiej, 6 dm., 120 mk. 2.) **K.**, wś, pow. wilejski, o 69 w. od Wilejki, 3 okr. adm., gm. Wołkołata, 10 dm., 95 mk. katol. 3.) **K.**, folw. w pow. dziśnieńskim, gm. Jazno, odległy od Dzisny 12 w., przy trakcie z Głębokiego do Dzisny. Własność dawniej królewska, w posesyi Bujnickich, od 1864 Frołowa, Łomonosowa; obecnie ryskiego kupca Muraszowa. Grunt urodzajny, dostatek łąk i lasu brzozowego. Niedaleko stąd duża karczma dotąd nosi nazwę „Królewskiej". 4.) **K.**, wś włośc., pow. dzisieński, nad rz. Dzisienką, o 74 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 6 dm., 39 mk. (1866).

Kuryłowicze, wś, pow. słonimski, okr. polic. dereczyński, gm. K., o 15 w. od Dereczyna, o 45 od Słonima, o 72 od Grodna, przy b. trakcie handlowym Słonim-Grodno.

Kuryłowicze, dobra, pow. połocki, o 20 w. od Połocka, 3500 mr. obszaru, większa część pod lasem. Dziedzictwo Glińskich. Por. *Kuryłowska* st. p. *K. O.*

Kuryłowicze, jez., ob *Dzisna*, rz.

Kuryłowiecki Majdan, ob. *Majdan Kuryłowiecki*.

Kuryłówka, wś, pow. starokonstantynowski, par. Wołoczyska. R. 1867 miała 123 dm.

Kuryłówka, wś, pow. lityński, o 20 w. od Lityna, nad rzeką Bohem, gmina Chmielnik, dm. 141; mieszk. wraz z Kletyszczami 1132, dworskiej ziemi w całym kluczu, do którego należą: K., Kletyszcze, Szeroka grobla, Filiopol i Tomaszpol 4920 dzies. Cerkiew Przem. Pańskiego z 906 paraf. i 61 dzies. ziemi; kaplica katol. par. Chmielnik; duża krupczatka i kilka prostych młynów, piękny ogród z oranżeryami, obszerny dom mieszkalny. Dawniej była tu fabryka sukna. Dobra te należały do starostwa chmielnickiego; w czasie lustracyi Humieckiego kaszt. kam. w 1616 r. posesorem ich był Mikołaj Struś, starosta chmielnicki, prawem dożywotniem „z czynszem, owsem, jajami, kurami, dziesieciną miodną, danią 20 wieprzów i baranów, powołowszczyzną, z młynem o 1 kamieniu i stępami, z karczmą i stawem. Suma prowentu z tej wsi fl. 203, od tego kwarty fl. 40". W 1795 wraz ze ststwem chmielnickiem darowana przez cesarzowę Katarzynę ks. Bezborodce, od którego nabyli Iwanowscy, a dziś Adama Orłowskiego, urodzonego z Iwanowskiej. *Dr. M.*

Kuryłówka, wś, pow. kaniowski, o 15 w. na zach. od m. Kaniowa, przy dołach i wysokiej piaszczystej miejscowości, poprzecinanej głębokiemi parowami, przy bezimiennym i małowodnym strumieniu. Posiada ziemi mająt. 1364 dzies., z której do 381 dzies. odeszło ziemi wykupowej. Ma cerkiew prawosł., 840 mieszk. prawosł. i 8 katolików. W r. 1789 wieś ta kupiona była ze ststwa kaniowskiego od Stanisława Poniatowskiego przez Józefa Kazaryna i po córce jego Annie Kazarynównie po kądzieli dostała się do Dończowych. W K. niedaleko od wsi znajdują się dwa miejsca z dawnych pamiątek obronnych, oprowadzone rowami i nasypowemi wałami; jedno

z tych położone od wioski na północ, drugie na południe.

Kuryłówka z *Tarnawcem*, wś, pow. łańcucki, na prawym brzegu Sanu, blisko granicy królestwa polskiego, leży w równinie piaszczystej 161 m. npm. i jest otoczona od zach. przez lasy sosnowe, a od płd. przez Tarnawiec. W K. znajduje się cerkiew gr.-katol. drewniana, która jest parafialną, w Tarnawcu zaś paraf. murowany rzym.-katol. kościół i szkoła ludowa. Z ludności 1602 przebywa 1248 w K. a 355 w Tarnawcu. Podług wyznania jest w K. 761 rzym.-katol., 466 gr. katol., 21 izr.; w Tarnawcu 319 rzym.-katol., 28 gr.-katol., 6 akat. i 2 izrael. Pos. więk. Alfr. hr. Potockiego ma obszaru 66 mr. roli; posiadł. mniej. 1714 roli, 272 łąk i ogr., 645 pastw. i 264 mr. lasu. Parafia gr.-katol. należy do dyec. przemyskiej, dek. kańczuckiego, ma przydzielone wsie Ożannę, Brzyską Wolę, Tarnawiec i miasteczko Rzuchów z ogólną liczbą 1842 gr.-kat. i 150 izr. Tarnawiec założyła w r. 1568 Zofia ze Sprowy Odrowążówna, wdowa po Janie Krzysztofie hr. Tarnowskim, kasztelanie wojnickim, staroście sandomirskim, nadając nowej osadzie nazwę na cześć męża. Dla tej osady zbudował w r. 1749 Józef Potocki, starosta leżajski, murowaną kaplicę, jako filią do parafii w Leżajsku. W r. 1812 sprowadził rząd austryacki kolonistów niemieckich do Tarnawca i zamienił tę kaplicę na kościół parafialny. Parafia rzym.-katol. należy do dyec. przemyskiej, dek. leżajskiego, obejmuje Brzyską Wolę, Jastrzębiec, Kuryłówkę i Ożannę. Cała ludność parafii składa się z 3430 rzym.-katol., 6 akatol. i 340 izr. *Mac.*

Kuryłowo, wś pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, o 28 w. od Dzisny, 1 okr. adm., gm. Stefanpol, 6 dm., 52 mk. (1866).

Kuryłowska, st. p. w pow. połockim, gub. witebskiej, przy trakcie z Witebska i Starego Sioła do Lepla. Por. *Kuryłowicze.*

Kuryłowski Majdan, ob. *Majdan Kuryłowiecki.*

Kuryły, miejscowość w pow. sokólskim, o 1 i pół w. od Sokółki, tuż przy drodze petersb.-warszaw. Leży nad wielkim stawem mającym do 2 wiorst kwadr. powierzchni; wypływa z niego rka Sokolda, a wpada mnóstwo pomniejszych rzeczek i kanałów z ogromnych łąk tamtejszych. Kilka kolonij rolniczych i młyn wodny zapełniają tę miejscowość w dosyć górzystej okolicy położoną.

Kurymjany, ob. *Kurimjan.*

Kuryn, dobra, pow. wieliski, nad Dźwiną, o 28 w. od Witebska, własność Bykowskich, którzy z Julianowem, Pononowiczami, Chlewińszczyzną i Jermakowszczyzną mają tu ziemi 2503 dzies. *M. K.*

Kuryń, wś rząd. nad rz. Kiewną, pow. święciański, 2 okr. adm., o 21 w. od Święcian 8 dm., 52 mk. katol. (1866).

Kurynie, folw. pow. święciański, par. kołtyniańska; własność Brzozowskich.

Kuryńka, *Kurańka*, mko, pow. łochwicki, gub. połtawskiej, nad rz. Udajem, założone 1669 r., do 1782 należało do pułku łubieńskiego. Są to były dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Czyt. Stecki: Wołyń, II, 231.

Kurynka, rzeki, por. *Ihumeń* (III, 351) i *Chomiakowo.*

Kurynka, potok, powstaje na łąkach Bobuliniec, wsi w pow. buczackim, w zach. jej stronie, z pod Wesołej góry; płynie łączkami dolinką międzypagórkowatą, na lekki południowy wschód i we wsi Bobulińcach uchodzi z praw. brzegu do Strypy. Długość biegu 7 i pół kil. Wzgórza polne otaczające dolinę tego potoku zwą się Kurynami, 373 m. npm. wysokie. *Br. G.*

Kurys, rz., prawy dopływ Szoi.

Kurysowo-Pokrowskaja, st. p. w pow. odeskim, gub. chersońskiej, między stacyami Wozniesieńsk i Odessa.

Kurysz, używana też niekiedy nazwa zatoki Kurońskiej.

Kuryszki, zaśc. szlach. nad jez. Eroną, pow. wileński, 3 okr. adm., o 51 w. od Wilna, 3 dm., 29 mk. katol. (1866).

Kurytycze, pięć różnych zaścianków poleskich w jednej grupie, w pow. mozyrskim, nieopodal rz. Młynek, w 2-gim okr. polic. petrykowskim. Zaścianki wchodzące w grupę Korytycz są: Łosiewicze, osad 22; Nikitycze, os. 13; Ciechanowicze, os. 10; Safonowicze os. 14; Korzony, os. 13; razem os. w całej okolicy 72. Jest tu cerkiew. Dzika, odludna miejscowość, w glebie piaszczystej. Same nazwy osad wskazują siedziby pewnych rodzin szlacheckich.

Kurywicze, wś rząd., pow. wilejski, 3 okr. adm., o 77 w. od Wilejki, 16 dm., 146 mk., z tego 89 prawosł., 57 katol. (1866).

Kuryż, ob, *Kurysz.*

Kurza, wś i os. nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Pamięcin, par. Rychnów (Łaski, Lib. ben. II, 78); odl. od Kalisza w. 12; wś ma dm. 10, mk. 84; osada dm. 2.

Kurzacze 1.) wś i folw., pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Grabowiec, odl. 28 w. od Opatowa. Ma 23 dm., 138 mk., 33 mr. ziemi włośc. 2.) K., wś, pow. opoczyński, gm. Stużno, par. Gowarczów, od Opoczna w. 13. Gruntu włośc. mr. 236, dwors. 2 mr., dm. drewn. 19, mk. 119. Por. *Korytków.* *Br. Ch.*

Kurzagóra 1.) *Nowa*, wś nad Obrą, pow. kościański; 12 dm., 157 mk.; 3 ewang., 153 katol.; 49 analf. Poczta, tel. i st. kolei żel. w Kościanie (Kosten) o 1 kil. 2.) K. *Stara*, folw. tamże, 13 dm., 279 mk.; należy do gm.

i dom. Bonikowa, własność Stefana Chłapowskiego. Por. *Kościan*. *M. St.*

Kurzaj, kol. i os., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia w. 29. Kol. ma dm. 15, mk. 134; os. dom 1, mk. 4. W 1827 r. kol. rząd. K. miała 7 dm., 56 mk.

Kurzajama, ob. *Kurzyjama*.

Kurza męka, os. do Borowa, pow. kartuski, przy trakcie bitym kartusko-gdańskim, parafia i poczta Żukowo. Dawniej własność norbertanek żukowskich. Rząd pruski wydał ją na własność czynszownikowi klasztornemu r. 1820 d. 23 lutego, *Kś. F.*

Kurza noga, os. nad strumieniem Kurzą nogą, pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, odl. od Wielunia w. 36; dom 1.

Kurzany, wś, pow. brzeżański, przy gościńcu murowanym brzeżańsko-rohatyńskim, o 1 i pół mili na płd. zach. od Brzeżan, uroczo nad rzeczką położona, sama wieś oddzielona od dworu sianożęciami, które były pierwej stawami; wysoka grobla prowadząca do dworu jest jeszcze tego dowodem; powyżej sianożęci ciągnących się wzdłuż rzeczki po obudwóch stronach, grunta orne wzorowo zagospodarowane, wierzchy podłużnych gór pokryte lasami. Ludność wynosi 1222 głów w 215 rodzinach; 498 męż., 524 kob.; łacinnicy w ilości 214 dusz należą do par. w Podwysokiem; 753 gr.-katol. mają par. w miejscu, do której należą gminy: Podwysokie, Wólka, Hucisko z Demnią. Obszar dworski obejmuje 469 ról ornych, 256 łąk i ogrodów, 180 pastwisk, 3049 mr. lasu; grunta mniej. posiadł. obejmują: 939 ról ornych, 739 łąk i ogr., 77 mr. pastwisk. Teraźniejszy właściciel Kurzan, Podwysokiego, Wólki, Huciska i Demni Józef Jakubowicz zaprowadził wzorowe gospodarstwo na swych folwarkach. Wieś ta zdaje się być dosyć dawną, ponieważ wedle aktu fundacyjnego par. rzym.-katol. w Podwysokiem, parafia ta była fundowaną w 1618 r. przez Jana Wysockiego, dziedzicznego pana na Kurzanach. *B. R.*

Kurza stopa, niem. *Hühnerfuss*, pojedyńcza osada, pow. międzychodzki; 1 dom, 11 mk.; 7 ewang., 4 katol.; 4 analf. Poczta najbliższa w Sierakowie, st. kol. żel. we Wronkach.

Kurzawa al. Babice, ob. *Kleszczele*.

Kurzawa, niem. *Korsawe*, inaczej *Paprowice*, kol. do wsi Miękinów, pow. oławski.

Kurzątki, wś, pow. płoński, gm. Kuchary, par. Płońsk. W 1827 r. 10 dm., 84 mk. Niezamieszczona w spisie urzęd. z 1882 r., zapewne już nie istnieje. Por. *Drożdżyn*. Tegoż samego nazwiska wś istniała w dawnej ziemi łomżyńskiej; wspominana w aktach z r. 1411, gniazdo Kurzątkowskich; dziś podobnej wsi nie ma w ziemi łomżyńskiej (Gloger).

Kurzątki, pow. jańsborski, ob. *Kurczątki*.

Kurzątków 1.) niem. *Hünern*, 1351 r. *Hundern*, wś, pow. oławski, ma 2 kościoły paraf. katol. i ewang. W XVII w. dziedzictwo Kotulińskich od XVIII w. hr. Plenken. Do wsi K. należy założona 1797 r. kol. i folw. Philippsfeld. 2.) K., niem. *Chursangwitz*, 1315 r. *Ciruasosna*, 1358 *Curzantka*, wś, pow. oławski, par. Thomaskirch. *F. S.*

Kurzebiela, niem. *Lonke*, leśnictwo, pow. inowrocławski; 1 dm., 14 mk.; należy do nadleśnictwa Mieradza (Mirau).

Kurzebrak (niem.), pol. *Kurzybrak* (?), wś, pow. kwidzyński, śród nizin, po praw. brzegu Wisły, na głównym trakcie bitym czerwińsko-kwidzyńskim, $^3/_4$ mili od Kwidzyna; przez Wisłę urządzony tu szybki przewóz (fliegende Fähre). Obszaru liczy mr. 858, bud. 111, dm. 60, katol. 52, ewang. 584. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w miejscu. *Kś. F.*

Kurzegrzędy, niem. *Friedrichsfelde*, folw., pow. mogilnicki, 2 dm., 21 mk., należy do wsi i gm. Grabowa.

Kurzejewo, os. przy Warlubiu, ćwierć mili od Komorska, pow. świecki, na lewym brzegu Wisły, wspominana u Kętrz.; na mapach wojskowych czytamy Kurczejewo. Osada ta oddawna istniała i była własnością biskupów kujawskich, należała do klucza komorskiego; pod nazwą awulsu Kurzejewo wymieniona w lustracyi r. 1760. W ostatnich czasach zapewne zniesiona, nie jest pomieszczona w urzędowych skorowidzach. Szemat. dyec. z r. 1867 podaje K. jako należące do par. w Komorsku, dusz katol. miało wtedy 94. *Kś. F.*

Kurze Krzewie, niem. *Hünerstraeucher*, kol. stanowiąca część kolonii Thiergarten, pow. oławski.

Kurzela, ob. *Kur*.

Kurzelaty, wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów. Ma 9 dm., 92 mk., 288 mr. rozl.

Kurzelów 1.) folw., pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Wielkowiecko. Tu się urodził Jan Broscius, prof. akad. krak., biegły lekarz, matematyk i teolog. 2.) **K.**, os. miejska, dawniej mko, nad rz. Kurzelówką, pow. włoszczowski, gm. i par. Kurzelów. Leży przy trakcie z Kielc do Nowo-Radomska, o 6 mil od Kielc w stronie wschodniej a o kilka wiorst od Włoszczowy. Posiada kościół paraf. murowany, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę elementarną, urząd gminny. W 1827 r. było tu 140 dm., 931 mk.; w 1860 r. 164 dm. i 1142 mk. (62 żyd.); obecnie jest około 1200 mk. Ludność trudni się rolnictwem; położenie bagniste nie sprzyja pomyślnemu rozwojowi osady. Jest to odwieczna posiadłość arcybiskupów gnieźnieńskich, z których Jakób Świnka podniósł w 1285 r. wieś K. do rzędu miast na prawie szredzkiem. Następcy jego rozszerzali przywileje i posiadłości miejskie. Król-

wie nadawali miastu jarmarki (Zygmunt I i Stefan Batory). Jarosław Skotnicki arcybiskup na miejsce dawnego zrujnowanego kościoła wzniósł tu piękną świątynię z kamienia w stylu ostrołukowym, i poświęciwszy ją w 1380 r. erygował przy niej kolegiatę. Kościół ten, obecnie parafialny, dotąd się przechował i stanowi jedyną ozdobę ubogiej osady. (Czyt. Łaski, Lib. ben. I, 510—608; II, 202—208). Folw. K. w 1868 r. wraz z dwoma młynami nadany został jako majorat sekretarzowi stanu Nabokowowi. Par. K., dek. włoszczowski (dawniej kurzelowski), 3327 dusz. Gmina K. należy do s. gm. okr. VI w os. Secemin, st. poczt. we Włoszczowy. Obszar gruntu wynosi 8748 mr., ludność 3198 głów (1867). W gminie są. 6 młynów wodnych, 1 tartak i papiernia i 1 szkoła początkowa. *Br. Ch.*

Kurzelów. Długosz, Lib. ben. III, 71, wymienia w par. Skawina wś t. n., własność klasztoru zwierzynieckiego.

Kurzelowa 1.) *Wielka*, wś, pow. uszycki, gmina Mukarów, parafia Mińkowce, leży nad rzeką Uszycą, o 28 wiorst od miasta powiat. Uszycy. Ma 166 dm., 714 mk., 577 dzies. ziemi włośc., 2170 dzies. dworskiej (z Siniakówką i Kurzelówką). Cerkiew ś. Trójcy ma 35 dzies. ziemi, 769 parafian. Majątek K. należał do dóbr królewskich; 1616 r. posesorami byli Ciemierzyńscy, na mocy sumy zapisanej jeszcze przez króla Władysława, i utrzymywali dobra K. przez cztery dożywocia; dochód z niej określony był 278 złp. Następnie K. należała do dóbr jezuickich; nabył ją Szydłowski. Dziś Wilczewskich. 2.) **K.** *Mała* al. *Kurzelówka*, wś nad Uszycą, pow. uszycki, gm. Mukarów, do 400 mk., 79 dm., 304 dzies. ziemi włośc. Cerkiew pod wezw. ś. Michała ma 47 dz. ziemi i 711 parafian. O wsi K. Wielkiej czytamy w art. Pługa (Gaz. Warsz. z r. 1855): „Jest tu podziemne źródło, tryskające strumieniem z rozpadliny skały, z której nieraz wynosi szczególnego rodzaju pstrągi, półarszynowej wielkości. P. Szewicz oglądał z nich jednego, który wszakże nie był większy nad ćwierć arszyna, miał boki upstrzone purpurowemi centkami (jak zwykle) a grzbiet złotemi (co nie należy do pospolitych cech tego gatunku). Okoliczni mieszkańcy starali się rozmnożyć tę rybę po innych strumieniach, ale daremnie; żyć ona może tylko w rodzinnem miejscu, a jest tak delikatną, że ginie za lada nieostrożnem dotknięciem. Złapana w źródle i wpuszczona do rzecznej wody w słoju, niebawem zdycha, przyczem powoli centki złote całkiem znikają, purpurowe bledniejąą, a wreszcie ze stratą życia staje się zupełnie białą. Źródło, wynoszące te śliczne rybki z rozpadliny, bezwątpienia się łączy z podziemnym rezerwoarem, w którym się one płodzą. W ogóle źródła podolskie bardzo są liczne i mają wiele rozmaitości tak w swoim składzie, jak i we wpływie na ludzkie zdrowie. Ale szczególniej wielka dolina w nowouszyckim (letniowieckim) powiecie, słynie obfitością źródeł mineralnych. Dolina ta ciągnie się po nad rzeką Uszycą, aż do jej ujścia do Dniestru, na przestrzeni sześćdziesięciu wiorst długości, a najwięcej pół wiorsty szerokości; odznacza się prześlicznemi widokami, bogatą roślinnością, zdrowym klimatem i zawiera wiele pięknych wiosek i miasteczek, z których celniejsze: K., Mińkowce, Busza, Kalus. W K. są żelazne i siarczane źródła. Żelazne na wschód od wioski, w lesie, w głębokim jarze; siarczane na zachód, na pochyłości góry, a od nich zapach siarki czuć się już daje w odległości 30 kroków. Z niemałym trudem dostawszy się do żelaznych źródeł, Szewicz zauważył, że chociaż pięć z nich leży jedno blisko drugiego, przy wspólnej obfitości żelaznych cząstek, wielka zachodzi w nich różnica pod względem temperatury: jedno jest ciepłe, drugie zimne, trzecie umiarkowane; dwa ciepłe źródła odznaczały się przytem ostrym smakiem. W jedno z nich na próbę wrzucił p. Szewicz stalowe krzesiwko, które po sześciu minutach całe się rdzą żelazną okryło. Oprócz mineralnych, godne jeszcze uwagi we wsi K. źródło nadzwyczaj zimne, znajdujące się w pobliżu drewnianej cerkwi, które w swoim biegu dochodząc do krawędzi skały, spada stamtąd w dolinę, tworząc kaskadę 50 stóp wysoką. Miejscowi mieszkańcy wychwalają zbawienny wpływ na zdrowie kąpieli pod tym wodospadem. W połowie jego wysokości jest w skale grota, formująca rodzaj łazienki, która nieco wstrzymuje bystry spad wody, a stąd w niej kąpiel bez porównania lepsza, niż w dolinie, gdzie gwałtowny prąd katarakty dotkliwie czuć się daje, a nawet i niebezpiecznym być może. Łazienka, utworzona przez grotę, jast zabytkiem odleglejszych czasów; można tam widzieć dotąd bardzo wyraźnie wykuty w skale wizerunek Bogarodzicy, przed którym, według podania, modlił się lud podolski, szukając schronienia przed tatarskiemi hordami.“

Kurzelówka, rzeczka, bierze początek śród piasków pod Dankowem w pow. włoszczowskim, płynie przez Kurzelów ku zachodowi i wpada z praw. br.egu do Pilicy. Długa 6 w. Por. *Brzozówka*. *J. Bliz.*

Kurzelówka, ob. *Kurzelowa Mała*.

Kurzelowo, ob. *Kurzyjama*.

Kur-zemie, ob. *Kurlandya*.

Kurzeniec 1.) mko nad rz. Pienią, pow. wilejski, w 2-im okr. polic., o 138 w. od Wilna, o 8 w. od Wilejki, przy trakcie z Mińska do Dzisny, bardzo handlowe, 2218 mk. R 1866 mko miało 208 dm., 1269 mk. Własność Górczynów i innych. Była tu do 1872 r. paraf.

katol. dek. wilejskiego, wcielona do kościeniewickiej; kościół na cerkiew przerobiony. Gmina K. składa się z 6-ciu okręgów wiejskich: K., Bohdanowo, Kasuta, Żurychy, Kuźmicze, Kopaćkowo, 270 dm., 2761 mk. 2.) **K.**, fol. pryw. nad rz. Pienią, pow. wilejski, o 8 w. od m. Wilejki; 2 dm., 38 mk. 3.) **K.** *Nowy*, folw. pryw., pow. wilejski, o 7 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 25 mk. 4.) **K.** *Nowy*, folw. pryw., pow. wilejski, o 10 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 1 dm., 31 mk. (1866).

Kurzeszyn, wś i folw. nad rz. Rawką, pow. rawski, gm. Wałowice, par. Kurzeszyn (Łaski, Lib. ben. II, 285). Leży przy drodze bitej ze Skierniewic do Rawy, o 7 w. od Rawy; posiada kościół paraf. drewniany ś. Katarzyny z 1607 r., wystawiony przez Pawła Wołuckiego biskupa łuckiego, erygowany dawniej, odnowiony w 1853 r. za probostwa ks. Grefkowicza. W 1827 r. było tu 30 dm., 209 mk., obecnie wś ma 21 dm., 224 mk., 379 mr.; os. prob. 2 dm., 4 mk., 12 mr. K. lit. A, folw., 4 dm., 5 mk., 800 mr.; K. poduchowny, kol., 2 dm., 42 mk., 26 mr. i K. poduchowny, folw., 1 dom, 1 mk., 97 mr. Jest tu szkoła początkowa, młyn wodny i piekarnia zaopatrująca codzień w pieczywo Skierniewice. Par. K. dek. rawski: 1841 dusz. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsią K. i Jakubów) rozległy mr. 1131: grunta orne i ogrody mr. 726, łąk mr. 91, pastwisk mr. 89, wody mr. 24, lasu mr. 159, nieużytki i place mr. 42, bud. z drzewa 17, płodozmian 12-polowy. Wś K. os. 33, z grun. mr. 383; wś Jakóbów os. 2, z grun. mr. 125. R. 1609 K. był w części królewszczyzną, w części do Kurzeskich należał.

Kurzeszynek, wś i os. fabr. nad rz. Rawką i Białką, pow. rawski, gm. Wałowice, par. Kurzeszyn. Jest tu papiernia wyrabiająca gruby papier do cukru. Wś ma 9 dm., 101 mk., 171 mr. obszaru; os. fabr. 1 dm., 6 mk., 210 mr. rozległa.

Kurzęce łozy, ob. *Kuracze łozy*.

Kurzętków, ob. *Kurzątków*.

Kurzętnik, niem. *Kauernik*, r. 1414 *Kurnig*, miasteczko, pow. lubawski, u stóp góry spadzistej położone, zwanej kiedyś *Corinthus*, skąd miasto takież imię dawniej podobno nosiło, po lewym brzegu rz. Drwęcy, na bitym trakcie nowomiejsko-brodnickim, małe pół mili od Nowego Miasta. Obszaru liczy mr. 3993, bud. 178, dm. 90, katol. 892, ewan. 135. W miejscu jest kościół katol. paraf., szkoła kilkokl., poczta, browar. Jarmarków dorocznych 5: kramne, na konie i na bydło; tygodniowych targów nie ma. Przy mieście znajduje się folw. K. z obszarem mr. 2283, bud. 16, dm. 10, katol. 145, ewang. 11. Parafia, szkoła i poczta jak wyżej. W okolicy wyrażają się z despektem o tej lichej mieścinie, mówiąc że w K. kozy kują, że trawa tam na rynku rośnie, zowią go też niekiedy Kurnik. W nowszym czasie czyniono zabiegi, żeby znieść miasto, choć bezskutecznie. K. wraz z całą okolicą należał zdawna do dóbr stołowych biskupów chełmińskich. R. 1291 biskup Werner nadał K. z 300 włókami w okolicy kapitule swojej, która inne 300 włók swoich do biskupstwa płockiego odstąpiła. Odtąd było to miasto własnością kapituły aż do zaboru. Na górze przy mieście utrzymywali kanonicy zamek obronny (Haus Kurnig), murami i wałami otoczony, na którym wójta swojego mieli. Bywał ten zamek na przypadek wojny we wszelkie potrzeby wojenne i zbroję zaopatrzony. Także i kaplica znajdowała się na zamku, tytułu św. Krzyża, w przybory różne do nabożeństwa i ozdoby niemniej bogata. Na uposażenie posiadała 4 włóki w Paczółtowie. R. 1414 w dzień św. Szczepana nadciągnął pod K. oddział polskiego wojska pod wodzą Janusza syna Andrzeja Dobrskiego i Jacka ze Świętego: zażądali zamku tutejszego dla króla swojego Władysława. Wójt kapitulny ze zbrojnymi swymi dobrowolnie wydał zamek z tym warunkiem, ażeby szkoda żadna kościołowi się nie stała. Kapituła spisała następnie straty czasu wojny w K. poniesione: z kaplicy na zamku wzięli krzyż srebrny, kielichy 2, monstrancye 2, hostyą najśw. i wiele św. relikwij spalili. Także ornatów 5, mszały 2, brewiarze 2 i wiele innych książek kapituły, 3 dzwony, pancerzy 90, beczkę prochu, różne naboje i t. d. Zamek cały spalili. Koni zabrali 63, owiec 100, bydła 34, świń 100, soli beczek 4, żyta łasztów 8. Także i miasto całe spalili. Z kościoła farnego zniszczyli sprzęty, 2 kielichy, 1 krzyż wielki, 2 mszały, 7 ornatów, kapę i t. d. Od tego czasu, jak się zdaje, zamku więcej nie odbudowano, przynajmniej nie ma o nim ani o kaplicy żadnej wiadomości. Włóki 4 po kaplicy zamkowej przyłączyli do fary. Obecnie widać na górze niejakie jeszcze szczątki po starych murach zamku. Z nowszych czasów warto zapisać, że proboszcz tutejszy Hunt utrzymywał własnym kosztem i staraniem zakład wychowawczy gimnazyalny o 4—5 klasach niższych. Później przeniesiono ten zakład do korzystniej położonego Nowego Miasta, z którego powstało gimnazyum obecne. Parafia K. dekanatu nowomiejskiego liczy dusz 2450; kościół tytułu św. Maryi Magdaleny, patronatu kiedyś kapituły chełmińskiej, nie wiadomo kiedy budowany i konsekrowany. Przy nim szpital dla 5 ubogich, obecnie w zarządzie magistratu; bractwo rożańcowe i trzeźwości od r. 1861. Wsie parafialne: Kurzętnik, Krzemieniewo, Gwiździny, Wielkie i Małe Pacółtowo, Mszanowo i folw. K. Szkoły parafialne: w K. 2-klas. dzieci katol. 165, w Krzemieniewie dz. 72, w Gwiździ-

nach 78. Miejscowy wyższy zakład gimnazyalny liczy 69 uczniów. Aż do r. 1806 istniał zdawna kościół w Gwiździnach, patronatu kapituły chełmińskiej, który, po zaborze dóbr duchownych przez rząd pruski, opieki wszelkiej pozbawiony, rozebrano i zniesiono. Ob. Gesch. des Culmerlandes, str. 151; Utracone kościoły w dyec. chełm., str. 119; Szemat. dyec. chełm. z r. 1867, str. 187. *Ks. F.*

Kurzno, wś, pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno. Ma 12 dm., 71 mk. i 130 mr. ziemi włośc.

Kurzontken (niem.), pow. jańsborki, ob. *Kurcząlki.*

Kurzum (niem.), łot. *Kurcmujża*, dobra, pow. iłłukszciański, par. Ueberlauz.

Kurzwald (niem.), ob. *Międzyrzecze*, pow. bielski na Szląsku.

Kurzwitz (niem.), wś, pow. oleśnicki, par. Schawoine.

Kurzy, folw. szlach., pow. wileński, 3 okr. adm., o 44 w. od Wilna, 2 dm., 11 mk. katol. (1866).

Kurzybila, 1878 przezwana *Lonke*, w pow. inowrocławskim. Ob. *Kurzebiela.*

Kurzybrak, ob. *Kurzebrak* (niem.).

Kurzybród, os. nad strum. t. n., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice; odl. od Kalisza 17 w., ma dm. 2, mieszk. 8, rozl. mr. 58, wiatrak.

Kurzybród, struga w pow. kaliskim, pod wsią Porwity.

Kurzychowo, część gminy Strzebin, pow. lubliniecki.

Kurzydół, niem. *Koepernik*, osada, powiat średzki, 1 dm., 16 mk., należy do wsi i gm. Solec.

Kurzyjama (u Łaskiego, Lib. ben. I, 349 *Kurzajama* al. *Kurzelowo*), wś szlachecka, pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Grabów. Ma dm. 23, mk. 180; w 1827 r. było 24 dm., 236 mk. Gruntu pszennego mr. 506; należy do posiadaczy częściowych; leży przy trakcie z Grabowa do Krośniewic. *W. W.*

Kurzyki, przys. do Radruża.

Kurzymąka, mylnie *Kurzymówka*, os., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk (ob.). Ma 3 dm., 22 mk., 59 mr. obszaru.

Kurzymy, ob. *Bystre.*

Kurzyna-*Mała* i **K.**-*Wielka*, dwie wsie w pow. Nisko, leżą na prawym brzegu Tanwi, w pobliżu granicy Królestwa Polskiego, w piaszczystych równinach pokrytych sosnowym borem. Obiedwie wsie są przedzielone dopływem Tanwi, zwanym Rowem. Części północne obudwu wsi są koloniami niemieckiemi założonemi około r. 1818 i nazywają się Gross und Klein Rauchersdorf, co jest tłumaczeniem polskiej nazwy Kurzyn. Na północ od K.-Małej jest jeszcze przysiołek Kurzynka albo Wymysłów, przyparty zachodnią stroną do sosnowego lasu, zwanego Kraśnikiem. Kościół w K.-Małej, filialny do parafii w Pysznicy, zbudowany w r. 1818 według planów architektów rządowych, i domy kolonistów są murowane. W K.-Wielkiej jest 594, a w Małej 321, razem 915 mieszkańców; podług religii jest w K.-Wielkiej 261, w Małej 398, razem 659 rzym.-katol., 118 gr.-katol. przydzielonych do parafii w Dąbrówce, 11 akatol. i 147 izrael. Pos. więk. w K.-Małej (H. Lewiecki), ma obszaru 21 mr. roli i 192 mr. lasu; mniej. pos. 960 mr. roli, 323 mr. łąk i ogr., 262 mr. pastw. i 20 mr. lasu; pos. mniej. w K.-Wielkiej 579 mr. roli, 125 mr. łąk i ogr. i 295 mr. pastw. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. rudnickiego. Do filii są przyłączone Borki z Dyjakami, Dąbrówka z Rudą tanewską i Kijanką, Golce, Jarocin z Majdanem, Kurzyna-Wielka, Mostki z Deputatami, Jerze, Nalepy i Sokale, Rauchersdorf, Szyperki i Wólka Tanewska z Wołoszynami. Cała ludność filii składa się z 4585 rzym.-katol., 11 akat. i 310 izrael. *Mac.*

Kurzyna, gorzelnia pod Rudzińcem, pow. toszecko-gliwicki.

Kurzyniec 1.) wś rząd., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Leży nad kanałem augustowskim, śród lasów sosnowych, na piaskach; chaty nędzne, ludność uboga, żyje z rybołówstwa, pędzenia smoły, sieje grykę. Jest tu 10 dm. W 1827 r. 12 dm., 76 mk. Spis urzędowy miejsc. gub. suwalskiej (Pamiat. Kniż. z 1878 r.) nie podaje tej miejscowości. 2.) **K.**, wś, pow. augustowski, gm. Kuryjanki, par. Hołynka; odl. 36 w. od Augustowa, ma 13 dm., 84 mk. *Br. Ch.*

Kurzynka, rzeczka, powstaje z połączenia dwóch strumieni płynących od wschodu z pod wsi Ciosny w pow. biłgorajskim; płynie ku zachodowi pod Hutą Krzeszowską, poczem wchodzi do Galicyi i pod Kurzyną wpada z prawego brzegu do Tanwi. Długa w obrębie Królestwa 9 w. *J. Bliz.*

Kurzyno, wś włośc., pow. wilejski, o 37 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 7 dm., 65 mk. (1866).

Kurzynoga, os. młynarska, pow. noworadomski, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia. Należy do dóbr Rząśnia.

Kurzyny, wś szlach., nad rz. Śliną, pow. mazowiecki, gm. Piszczaty, par. Kobylin. Wspominane w dokumencie z 1473 r. w dawnej ziemi bielskiej (Gloger).

Kurzyska, folw., pow. węgrowski, gm. Łochów, par. Kamionna, należy do dóbr Kamionna. *X. J. W.*

Kus, *Kusek* (Kusy), dawne przezwiska, stanowią źródłosłów nazw: *Kusięta* (potomkowie Kusa), *Kuskowo*, *Kuski* itp. *Br. Ch.*

Kus..., por. *Kusz...*, *Kusz...*

Kuschdorf (niem.), r. 1371 *Koschindorf*, r. 1379 *Koschischdorf*, wś i dobra, pow. nisański, par. Reinschdorf, tuż koło Franzdorf; 21 dm., 162 mk. Wś ma 17 osad, 857 mr. ziemi, dobra 680 mr. *F. S.*

Kuschel (niem.), al. *Kuschelau*, r. 1289 *Coszotiz*, wś, pow. strzeliński na Szląsku, par. Strzelno.

Kuschen (niem.), ob. *Kuszanowo.*

Kuschke (niem.), ob. *Kuszkow* (łuż.).

Kuschmühle (niem.), młyn nad Świnowicką Wodą we wsi Borowy Łan, pow. wielkostrzelecki.

Kuschnitza (niem.), ob. *Kuźnica.*

Kuschten (niem.), ob. *Kosieczyn.*

Kuschwitz (niem.), al. *Guświce*, ob. *Kuświce.*

Kuścin, dobra, pow. sokólski, niegdyś Sierzputowskiego, mają garbarnię.

Kuścin, trzy niedaleko siebie położone wioski w pow. nowogródzkim, o milę na południe od Nowogródka, w gminie koszelewskiej, nad rzeczką Droczyłówką. Wszystkie trzy wioski mają razem osad 35.

Kuścin, ob. *Kustyń*, pow. rówieński.

Kuścińce, wieś w pow. sokólskim gub. grodz., o 24 w. od Sokółki. Leżą na wys. 778 stóp npm.

Kusfeld (niem.), 1.) wś rybacka na piaszczystym wąskim półwyspie Hela, pow. wejherowski, liczy zagrodników-rybaków 21, mk. samych katol. 332, dm. 50. Parafia Jastarnia, szkoła w miejscu, poczta Puck. Odległość od Wejherowa 5 i pół mil. Rolnictwem wcale się nie zajmują mieszkańcy. Początek wywodzi ta wieś, jak świadczy niemiecka jej nazwa, co najmniej od krzyżaków. R. 1663 stała tu tylko jedna chata, inne zapewne w czasie wojny szwedzkiej zrujnowane i opuszczone. Wś K. należała do dóbr star. puckiego. Lustracya tegoż star. z r. 1678 donosi: Od r. 1660 trzymał tę osadę Wojciech Byzewski jure emphiteutico do lat 30. Ale popełniwszy kryminał praedae z rozbitego okrętu i circumstancyi zabicia ludzi niewinnych w tym okręcie od nawałności salwowanych z zięciem swoim Matysem Walkowcem suspectus, zgodził się z panem Karolem Fondoren, plenipotentem pryncypałów przerzeczonego okrętu lubeckiego i residuitatem annorum emphiteuticorum puścił temu to Fondoren. Powinność posesora taka: brzegu morskiego pilnować, piwo pańskie i gorzałkę szynkować i czynszu na rok dawać fl. 8. Por. *Hela.* 2.) K., niem. *Kussfeld*, dwie posiadłości w pow. holądzkim, *Stary* i *Nowy-K.*, własność szpitala św. Ducha w Elblągu, nad strugą Duminą i Klepą. Stary K. liczy włók 15, rozgart i 5 włók lasu dębowego i jodłowego; wydawany bywał przedtem włościanom. W Nowym-K. jest znaczny folwark z browarem i młynem wodnym o 2 gankach nad strugą Duminą do Klepy wpadającą. Przedtem zasilany był nadto wodą płynącą z t. z. jeziora, czyli stawu pogańskiego (Haidenteich) $6^2/_3$ włók liczącego. Ale teraz jest to jezioro wysuszone i na żyzne łąki zamienione. R. 1852 wynosił wysiew oziminy k. 447, jarzyny 453, siana zebrano centn. 3494. Dobra te nabył szpital św. Ducha r. 1266 za 50 m. od spadkobierców Piotra von Olau. Włók liczono wtedy 48 „in campo qui Cosvelt dicitur.“ Zaciągów żadnych nie przejął szpital. R. 1466 wzięte dobra K. w posiadanie krzyżaków i dopiero za wstawieniem się króla polskiego wydane napowrót szpitalowi r. 1476. Wś była wtedy w skutek wojen pusta. Roku 1483 na folw. obrócona za rocznym czynszem 12 m. Później znowu wydana gburom. Gospodarstwo jednak bardzo wolno się podnosiło. Role po większej części porosły borem. Jeszcze r. 1592 i 1631 wymaga szpital, aby każdy gbur co rok 1 mórg boru wykarczował. Roku 1658 wojska brandeburskie napadły te wsie i z ziemią zrównały. R. 1660 pisze naoczny świadek: W Nowym-K. dwór, wszystkie budynki, browar, młyn, śluza, zniszczone, zrujnowane. Miejsce, gdzie przedtem stały budynki, ostem i cierniem zarosłe, że nawet znaku po nich nie widać. W Starym-K. było 6 gburów, ale teraz wszystko spalone i próżne. Bór kusfeldzki dębowy i jodłowy prawie cały wycięty od nieprzyjaciół. Ob. Mich. Fuchs: Beschreibung der Stadt Elbing und ihres Gebiets V, 97. *Kś. F.*

Kusi, zaśc. pryw., pow. wilejski, o 40 w. od m. Wilejki, 2 okr. adm., 5 dm., 29 mk. (1866).

Kusienice, ob. *Kosienice.*

Kusienka, rz., dopływ Rotnicy, płynie pod wsią Porzecze, pow. grodzieński.

Kusiewszczyzna, wś rząd., pow. święciański, 3 okr. adm., o 49 w. od Święcian, 4 dm., 40 mk., z tego 7 prawosł., 33 katol. (1866).

Kusięta, kol., os. leś. i os. karcz., pow. częstochowski, gm. Rędziny, par. Olsztyn, na lewo od drogi z Częstochowy do Olsztyna; kol. ma 58 dm., 406 mk., 1012 mr. obszaru (852 ornej ziemi); os. leś. i os. karcz. rządowa 2 dm., 7 mk., 16 mr. W 1827 r. wś rząd., 42 dm , 237 mk. *Br. Ch.*

Kusikowce, wś, pow. lityński, gm. Bahrynowce, par. Chmielnik, o 13 w. od m. Lityna, 95 dm., 480 mk., 954 dz. ziemi włośc., 742 dz. dwor. Wś ta nazywała się dawniej Josypowce i nadana lennem prawem przywilejem z 30 wrześ. 1442 r. w Budzie, przez kr. Władysława III razem z Diakowcami Semkowi Kośleswkiemu, co król Zygmunt I w 1530 r. i August II w 1703 r. potwierdził na wieczne czasy, dla Demiana, Iwaszka i Juliana Dia-

kowskich. W 1795 r. darowana przez cesarzową Katarzynę kanclerzowi Bezborodce; obecnie Kanszyna. *Dz. M.*

Kusin, mała pojedyńcza osada wiejska, w zachodniej stronie pow. mińskiego, w okr. polic. rakowskim, nad rzeką Uszą i niedaleko dr. żel. libawsko-romeńskiej. *Al. Jel.*

Kusinice, ob. *Kosienice.*

Kusinowo, niem. *Kusinowen,* wś, pow. łecki, blisko polskiej granicy, na polsko-pruskich Mazurach. W XVII wieku osiedlili się tu Aryanie z Polski i Prus król. wydaleni. Roku 1748 radca nadworny pruski Lucanus z chlubą wspomina ich gospodarność, spokojne zachowanie się, zmysł do rzemiosł; kobiety mianowicie wykonywały prześliczne hafty i inne wyroby i ozdoby. R. 1776 pozwolił im rząd pruski zbudować sobie kościół, gdyż dotąd w domu prywatnym tylko nabożeństwo odprawiali. *Kś. F.*

Kusiory, ob. *Kuziory.*

Kusiszki, zaśc. pryw. nad rz. Miorą, pow. święciański, 1 okr. polic., mk. katol. 40, dm. 4 (1866), od Święcian 9 w.

Kusitten (niem.), dobra, pow. pruskoiławski, st. p. Krzyżbork.

Kuska, folw. na obszarze dworskim Nawarya, pow. lwowski.

Kuskesmühle (niem.), inaczej *Kuska,* młyn, pow. międzychodzki, 1 dm., 9 mk., należy do wsi i gm. Kaplin.

Kuski 1.) wś, pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo, odl. o 7 w. od Sierpca, ma 27 dm., 249 mk., 419 mr. gruntu, 200 nieuż. Z tego 602 mr. należy do drobnej szlachty a 25 mr. do włośc. Por. *Komorowo.* 2.) K., os. włośc., pow. lipnowski, gm. Chalin, par. Dobrzyń, odl. o 24 w. od Lipna, ma 1 dm., 9 mk., 37 mr. gruntu, 7 nieuż.

Kuśki, ob. *Chądzyno.*

Kuśków, wś, pow. zasławski. Była tu kapl. katol. parafii Łabuń.

Kuśkowce Wielkie, wieś wymieniana w XVIII w., jako należąca do klucza Daniłowszczyzna Wiśniowieckich na Wołyniu.

Kuśkowizna, wś, pow. ostrowski, gm. Poręby, par. Ostrów. W 1827 r. wś rząd., 11 dm., 70 mk.

Kuskowo al. *Kóskowo* 1.) os., pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, odl. o 6 w. od Przasnysza, ma 2 dm., 13 mk., 10 mr. gruntu. 2.) K.-*Bogusędy,* wś, pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław, odl. o 24 w. od Płocka, ma 7 dom., 70 mk., 7 osad, 369 mr. gruntu (w tem 14 mr. 1864 r. nadanego). W 1827 r. 8 dm., 73 mk. 3.) K.-*Bronoszewice,* wś, pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław, odl. o 23 w. od Płocka, ma 5 dom., 75 mk., 334 mr. gruntu. Według Tow. Kred. Ziems. folw. Koskowo-Bronoszewice z dezertą Trojany ma rozległości mr. 250, grunta orne i ogr. mr. 228, łąk mr. 15, nieuż. i place mr. 7, bud. z drzewa 10; płodozmian 11-polowy. Wś K.-Bronoszewice osad 8, z grun. mr. 14. R. 1827 K.-B. miało 6 dm., 40 mk. 4.) K.-*Bzury,* wś szlach., pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. o 26 w. od Mławy, leży nad strużką od Czarnocina do Wkry płynącą, ma 3 dm., 26 mk., 42 mr. gruntu. W 1827 r. 3 dm., 31 mk. Por. *Bzury.* 5.) K.-*Dzierzno,* wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Czernice, odl. o 11 w. od Przasnysza, ma 5 dm., 30 mk., 124 mr. gruntu, 2 nieuż. 6.) K.-*Glinki,* wś, pow. mławski, gm. Unierzysz, par. Strzegowo, odl. o 27 w. od Mławy, ma 17 dm., 373 mk., 565 mr. gruntu, 21 nieuż. Największa część Stumięckiego. Grunta mocne, ale brak rowów. Por. *Glinki.* 7.) K.-*Kmiece,* wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzysz, odl. o 26 w. od Mławy, ma 9 dm., 222 mk., 875 mr. gruntu, 18 nieuż. W 1827 r. dm. 11, mk. 72. Folw. K.-K., dawniej włość Krusińskich, dziś Strumiłłów, nad tą samą strugą co i K.-Bzury, ma grunta po części piaszczyste i sapowate, po części gliniaste i bielicowate. Bór bardzo wytrzebiony. Jako attynencya do K.-Kmiecego należą uwłaszczone: Kóskowo-Leszczyniec 5 dm. i K.-Strumiłłówka 1 dm., razem 56 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K.-Kmiece rozległy mr. 773, grunta orne i ogr. mr. 273, łąk mr. 56, pastw. mr. 34, lasu mr. 363, nieuż. i place mr. 47, bud. z drzewa 17, pokłady torfu. Wś K.-Kmiece osad 25, z grun. mr. 35. 8.) K.-*Stradzewo,* wś, pow. płocki, gm. Lelice, par. Bonisław, odl. o 23 w. od Płocka, ma 4 domy, mk. 44 a 185 mr. gruntu. W 1827 r. 3 dm., 23 mk. *Br. Ch.*

Kuskowskaja, st. dr. żel. niżegrodzkiej w gub. moskiewskiej.

Kuślaki, wś szlach. nad rz. Wołtą, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 48 w. od Dzisny, 4 dm., 46 mk. (1866).

Kuśle, zaśc., pow. święciański, 1 okr. polic., dm. 3, mk. 29 (1866).

Kuślin, niem. *Kuschlin,* wś, pow. bukowski, 47 dm., 472 mk., 413 ew., 51 katol., 8 żydów, 41 analf. Siedziba komisarza obwodowego. Poczta na miejscu, st. kol. żel. i tel. w Opalenicy o 11 kil. Poczta listowa do Opalenicy. Kościół protestancki paraf. należy do dyecezyi wolsztyńskiej.

Kuśliszki, ob. *Kuszliszki.*

Kuslowic (dok.). Tak się nazywało w r. 1371 Gniefgau, pow. nowotarski.

Kusmen (niem.), wś, pow. piłkalski, st. p. Willuhnen.

Kuśnia, ob. *Kuśnio.*

Kuśnie, wś włośc. nad rz. Dzisienką, pow dzisieński, o 74 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 4 dm., 40 mk. (1866).

Kuśnie, ob. *Kuśnio.*

Kuśnierska góra między Łukwią a Łukawicą, we wsch. stronie Mysłowa (pow. kałuski) a w płd. stronie Bednarowa i zach. stronie Majdanu (pow. stanisławowski). Zachod. jej część lesista (las Koszczery). Szczyt 368 m. Od płn. i wsch. okrąża tę górę kolej arcyksięcia Albrechta.

Kuśnierz, niem. *Kuzmirz* 1.), wś, pow. inowrocławski, 7 dm., 70 mk., 52 ew., 18 katol., 22 analf. Najbliższa poczta w Woycinie, tel. w Strzelnie, st. kol. żel. w Trzemesznie. 2.) K., folw. tamże, 7 dm., 104 mk.; należy do gm. i wsi Kożuszkowa. *M. St.*

Kuśnierze, wś, pow. rossieński, par. lalska.

Kuśnierze al. *Kuśniery*, część wsi Wiszenki Małej, pow. gródecki. Zajmuje ona płn. część obszaru tej wsi, na granicy Magierowa.

Kuśnio, *Kuźnie*, *Kuśnia*, wś i folw., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Chojne (Łaski, Lib. ben. I, 420 wymienia K. w par. Brzeźnio), odl. od Sieradza 8 w. Wś K. wraz z pust. Zazdrosną mają dm. 20, mk. 145; folw. dm. 6, mk. 52. Obszar ogólny 736 mr., w tem 680 mr. dworsk. (537 mr. ornej, 100 mr. lasu i 43 mr. łąk). Według Tow. Kred. Ziems. folw. K., podług wiadomości z r. 1866 rozległy mr. 520, grunta orne i ogr. mr. 180, łąk mr. 39, pastw. mr. 30, lasu mr. 150, zarośli mr. 31, nieuż. i place mr. 90. Wś K. osad 21, z grun. mr. 139; wś Zazdrosna osad 2, z grun. mr. 3. K. należy do Strzeleckich, daw. Walewskich. Ok. r. 1610 dziedziczył na K. X. Swiętosław Sarnowski kanclerz gniezn., prob. sieradzki. *J. K.*

Kussen (niem.), wś i dobra, pow. piłkalski, ze stacyą pocztową; 690 mk.

Kusser (niem.), wś, pow. kożuchowski na Szląsku, par. Rauden.

Kussfeld (niem.), ob. *Kusfeld.*

Kussie, jez. pod Dittrichsdorf, pow. licbarski.

Kussowo, dom., pow. bydgoski, 1604 mr. rozl., 10 dm., 167 mk., 43 ew., 124 katol., 92 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. Kotomierz (Klarheim) o 6 kil.

Kussowo, wś w pow. słupskim na Pomorzu.

Kussy, wś, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Lewiczyn. W 1827 r. 6 dm., 36 mk. Dziś folw. ma 265 mr. rozl., wś zaś 7 osad, 21 mr. gruntu.

Kustanowica, węg. *Kustanfalva*, wś w hr. bereskiem (węg.), nad rz. Latorczą, kościół filial. gr.-katol., 312 mk. *H. M.*

Kustantowa, ob. *Konstantynowo.*

Kustarnaja, st. dr. żel. kursko-charkowskiej w gub. kurskiej.

Kusten (niem.), folw. dóbr Rothhof w Kurlandyi, pow. i par. Windawa.

Kustodya, dom., pow. gnieźnieński, 300 mr., 3 dm., 49 mk.; wszyscy katol., 25 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Gnieźnie o 1 kil. Własność Kazimierza Wilkońskiego. *M. St.*

Kustowatka, zaśc. gm. woropańszczyńskiej, nad jez. Ukle, pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 71 w. od Dzisny, 1 dom, 8 mieszk. (1866).

Kustowce, wś, pow. winnicki, gm. Kutyszcze, par. Pików, ma 125 dm., 914 mk., w tem 14 jednodworców, 1407 dzies. ziemi włośc., 1339 dz. dworskiej. Cerkiew p. w. śś. Kosmy i Damiana ma 1304 parafian i 81 dzies. ziemi. Własność Giżyckich, ziemia czarna urodzajna. Do K. należy Słobódka Kustowiecka, 330 mieszkańców, 516 dzies. ziemi włośc. *Dr. M.*

Kustowec, wś, pow. nowogradwołyński, ma zarząd gminny, włościan dusz 481, ziemi włośc. 1609 dzies., ziemi dworsk. 1382 dzies. Własność Rościszewskich. *L. R.*

Kustowiecka Czeczelówka, wś nad rz. Wytekłą, pow. winnicki, par. Ostróżek. Roku 1868 miała 56 dm.

Kustownia, jar, ob. *Antonów.*

Kustowzięta, ob. *Kostowzięta.*

Kustrawa al. *Kustrawica*, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. Leży na samej granicy od Galicyi, na południo wschód od Krzeszowa. Należy do ordynacyi Zamoyskiej.

Kustrzyce, *Kostrzyce*, wś, folw. i młyn, nad rz. Grabią, pow. łaski, gm. Wężykowa-Wola, par. Marzenin (Łaski, Lib. ben. I, 482), o 4 w. od szosy fabrycznej, między Zduńską Wolą a Łaskiem, 7 dm., 120 mk. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsiami: K., Lichawa A i Lichawa B) rozl. mr. 430, grunta orne i ogr. mr. 319, łąk mr. 46, pastw. mr. 13, lasu mr. 14, nieuż. i place mr. 18; nadto w osadzie młynarskiej na prawach czynszowych mr. 20, bud. z drzewa 9. Wś K. osad 9, z grun. mr. 5; wś Lichawa A osad 3, z grun. mr. 9; wś Lichawa B osad 25, z grun. mr. 167.

Kustyń, wś, pow. rówieński, gm. K., okr. polic., Klewań, par. Aleksandrya; o 12 w. od Równego, o 19 od Tuczyna. T. J. Stecki pisze o niej („Wiek" 1879, Nr. 247): „W XV wieku K., osada już osiedlona, należał do kniaziów Nieświckich, jednoplemiennych ze Zbaraskimi, a posiadających dość obszerne dobra w tej właśnie okolicy; ród ten wygasł z końcem XV stulecia, dobra przeszły po kądzieli z ostatnią tego imienia kniaziówną, naprzód w dom książąt Holszańskich, a zaraz potem w dom kniaziów Ostrogskich, wnuczka bowiem ostatniego z rodu Semena Wasylewicza Nieświckiego była małżonką sławnego Konstantyna Ostrogskiego. Otóż Zygmunt I, przywilejem 1518 r. przyznając wszelkie dobra uprze-

dnio posiadane przez kniazia Semena Wasylewicza Nieświckiego i żonę jego Maryą, księżnę Rówieńską, na rzecz Konstantyna Ostrogskiego, z wnuczką ich ożenionego, wymienia w liczbie tych dóbr i K. pod nazwą Kostho. W następnych jednak inwentarzach dóbr Ostrogskich nie znajdujemy już K., ale przeciwnie natrafiamy na dokument, świadczący, że już w 1563 roku K. ten był własnością Piotra Kirdeja, do którego zapewne zamianą lub nabytym sposobem przejść musiał. Kirdeje, stara ruska rodzina, używali przydomku Mylskich, od dóbr Starego i Nowego Mylska, w okolicy Ostroga położonych. Olizarowie, również starożytna na Rusi rodzina, od tych Kirdejów wywodzą sie, a pierwsi tego domu przodkowie piszą się Kirdejowiczami. Król Zygmunt August w Lublinie, 1 lipca 1569 r., na prośbę Wasyla Konstantowicza, kniazia Ostrogskiego, wojewody kijowskiego, marszałka ziemi wołyńskiej, starosty włodzimierskiego, i urodzonego Olizara Kirdeja Mylskiego marszałka, potwierdza rozgraniczenie dóbr ich Równego i K., które polubownym sposobem między sobą uczynili. Dokument ten, znajdujący się w archiwum rówieńskiem, charakterystyczny formą dawnych dokumentów granicznych, tak oprowadza granice naszego K.: „Naprzód począwszy od Rzeszecha, graniczy rzeczka Swierżnica, tą Swierżnicą w rzekę Horynią, granica idzie pod Perszków Most, puszczając stare rzeczyszcze z Ostrowem wszystkim do Imenia Kustyńskiego, a od Horynia do Peresutej, a ta Peresuta dzieli grunt rówieński od Kustyna. Od Peresutej idzie granica gościńcem aż do Zaborowla, a od Zaborowla błoto dzieli grunt Imenia Rówieńskiego z Kustynem, aż do młyna zaborowskiego, a od młyna zaborowskiego granica idzie błotem pod Żytyn, które błoto dzieli się na poły, granicząc od Żytyna do Kustyna, od żytyńskiej granicy do Szpanowa, granicy Czapliców, która idzie potem aż do kopca, a od kopca graniczy błoto Rudka, na poły z rzeszeckiemi gruntami, aż znowu do rzeczki Swierżnicy.“ Córka Olizara, Anna, wyszła za mąż za Ludwika Żdżarskiego, herbu Gozdawa, któremu w wianie dostał się K. Syn jego Andrzej, część gruntów kustyńskich do Zaborowa odprzedał Zamoyskiej i zostawił syna Stefana-Aleksandra i córkę Krystynę, poślubioną Samuelowi Hołowińskiemu. W 1698 r. widzimy jeszcze tego Stefana Żdżarskiego dziedzicem K., musiał jednak umrzeć bezpotomnie, bo K. wzięli po nim w spadku: synowiec Jan Hołowiński i synowica Ludwika z Krzywicz Hołowińska (oboje dzieci Krystyny), zamężna za Stanisławem Rzewuskim Suchodolskim. Od tych Hołowińskich i Suchodolskich częściami nabywa włość kustyńską, w 1713 roku, Kazimierz Stecki, który w tym czasie liczne dobra w tych stronach skupował. Syn jego Karol, na którego schedę dostał się K., z Maryi Morsztynówny, która po owdowieniu wyszła powtórnie za generała Kniaziewicza, miał jednę tylko córkę Aleksandrę, zaślubioną Michałowi księciu Radziwiłłowi, zmarłą w 1858 r., matkę dziś żyjących Radziwiłłów Zygmunta i Karola. Księżna ta jeszcze sprzedała z ojcowizny piękny K. sławnemu w okolicy bogaczowi i skąpcowi zarazem Janowi Rakowskiemu, który bezżenny przemieszkał tu lat kilkadziesiąt w dawnym pałacu. Liczni sukcesorowie, dalecy jego krewni, rozebrali po nim olbrzymi w kapitałach spadek, dobra zaś K. i Iwańczyce dostały się jednemu z nich Siemiątkowskiemu, dotąd je posiadającemu; pałac jednak stoi pustką, dziedzice bowiem w Iwańczycach obrali sobie rezydencyą. Tutejszy kościół pobernardyński już do minionych pamiątek Wołynia należy. Zbudowany na wysokiem naturalnem wzgórzu, na końcu wsi, za stawem, wcale imponująco wygląda. Budowa jego w kształcie krzyża o dwóch wieżach, zakończona półkolem, w którem mieścił się chór dla zakonników. Z prawej strony kościoła, korytarzami z nim połączony, ciągnie się dwupiętrowy klasztor, a wszystko to razem murem od stawu opasane. Od kościoła na zachód wznosi się drugie wzgórze, fosą i rzuconym na niej mostem z kościelnem połączone. Tę drugą górę nazywano Kalwaryą, było bowiem na niej czternaście kapliczek murowanych z figurami śś. Pańskich, do dróżek krzyżowych służących, te w części poupadały, a wzgórze całe na cmentarz obrócono. Pierwszymi fundatorami kościoła tego i klasztoru w 1732 r., za zezwoleniem biskupa łuckiego Lipskiego, byli kasztelan Stecki z żoną swoją Kossakowską; ostatecznie jednak kościół ten dopiero w 1760 r. skończony został i w tymże roku dnia 4 lipca konsekracyi jego, pod tytułem Narodzenia Maryi Panny, dopełnił ks. Franciszek Antoni Kobielski, biskup łucki i brzeski. W głównym ołtarzu mieścił się tu wizerunek M. Boskiej Sokalskiej, a w jednym z bocznych, obraz cudami słynący, zawieszony wotami, ś. Antoniego Padewskiego, do którego w dzień tego patrona przybywały na odpust liczne ludu gromady. W sklepach kościelnych spoczywają zwłoki fundatorów i wielu zakonników. O ile z dawnych wizyt tego kościoła wnosić można, nie słynął on nigdy zamożnością, zakrystyą miał ubogą, bibliotekę klasztorną z 78 dzieł tylko złożoną, funduszów kościelnych 54 tysiące złotych z sum przez założycieli i Stanisława Lubomirskiego, podstolego kor., składających się. Od tych funduszów pobierał klasztor prowizyi rocznej rs. 282 k. 87, za które zakonnicy obowiązani byli odprawiać 474 msze.“

Kustyń (al. *Kusztyn*), wś w pow. brodzkim, 30 kil. na płn. zach. od Brodów, 5 kil. na płn. od sądu powiat. i urzędu poczt. w Łopatynie. Na płn. zach. leży Batyów, na płn. Zawidcze, na wsch. Laszków (a mianowicie część wsi Nowostawce), na płd. Łopatyn i Chmielno, na zach. Rudenko ruskie. Płn. część obszaru przepływa pot. Rzeczka (dopływ Styru), od zach. na wsch., tworząc z początku na małej przestrzeni granicę od Batyowa. Na praw. jego boku, prawie w środku obszaru, leżą rozrzucone zabudowania wiejskie (217 m.). Do wsi należy grupa domów i folwark Dembowica (Dębowica, po rusku Dubowycia), leżący na płn. od wsi, a w pobliżu mały lasek. We wsch. stronie obszaru leży po obu bokach Rzeczki las „Haj Woronki." Własn. więk. tu i w Rudeńku ma roli ornej 163, łąk i ogr. 54, pastw. 12, lasu mr. 926; własn. mniej. roli orn. 900, łąk i ogr. 428, pastw. 58, lasu 4 mr. Według spisu z r. 1880 było 581 mk. w gminie, 23 na obsz. dwors. (obrz. gr.-katol. z wyjątkiem kilkudziesięciu rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Podkamieniu, gr.-kat. w miejscu, należy do dekan. chołojowskiego, archidyec. lwowskiej, i ma filią w Rudeńku ruskiem i Batyjowie. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. Za czasów polskich należała wieś do dóbr koronnych w pow. buskim, wojew. bełzkiem. Według wykazu kwarty z r. 1770 była w posiadaniu Adama Rzyszczewskiego, z prow. 2798 złp. 24 gr. Zajęta r. 1784, sprzedana r. 1818 z IV sekcyą Lubaczowa (ob.) *Lu. Dz.*

Kustyńce, ob. *Kuścińce.*

Kuświce, *Guświce*, niem. *Kuschwitz*, *Koschwitz*, wś, pow. mielicki na Szląsku, par. Frejno. Należy do K. młyn Kruppemühle.

Kusy, wś, pow. rossieński, par. widuklewska. Własność uprzednio Katerlów, później Dowojnów-Sylwestrowiczów i Staniewiczów. Gleba żyzna. *M. D. S.*

Kusynyci (rus.), ob. *Kosienice.*

Kuszaba, nazwa herbu przyniesionego podobno z Czech do Polski.

Kuszabiny, pow. zamojski, gm. i parafia Frampol.

Kuszaby al. *Kaszuby* (ob.), pow. krasnostawski.

Kuszanowo, niem. *Kuschen* 1.) wś, pow. kościański, 35 dm., 421 mk., 54 ew., 367 kat., 63 analf. Poczta i tel. w Szmiglu o $^1/_2$ kil., st. kol. żel. Stare Bojanowo (Alt-Boyen) o 4 kil. 2.) **K.**, dom. tamże, 3218 mr. rozl., 4 dm., 126 mk., 15 ew., 111 katol., 42 analf. Papiernia. Własność księcia Birona. *M. St.*

Kuszczyńce, wś u zbiegu rz. Czeczelówki z Kubliczem, pow. hajsyński, gm. Kiślak, par. Granów, ma 84 dm., 550 mk., 267 dzies. ziemi włośc., 870 dz. dworskiej, należącej do wielu właścicieli. Największa część Kossowskich, mniejsze kolejno Rawskich, Chodorowskich i innych. Marczyński zowie tę wieś Kulczyńce; w urzędowych dokumentach wszędzie Kuszczyńce. *Dr. M.*

Kuszej, niem. *Ullersdorf*, wieś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w powiecie lubińskim. *A. J. P.*

Kuszelewo, wś włośc., pow. oszmiański, 1 okr. adm., o 15 w. od Oszmiany, 11 dm., 114 mk. katol. (1866).

Kuszelewszczyzna, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki; odl. 23 w. od Maryampola, ma 16 dm., 151 mk.

Kuszelewszczyzna, folw. szlach., powiat oszmiański, 1 okr. adm., gm. Soły, o 6 w. od Oszmiany, 1 dm., 15 mk. katol. (1866).

Kuszeliszki, wś, młyn wodny, karczma i kuźnia nad rz. Dubissą, pow. rossieński, par. szydłowska, przy b. trakcie poczt. z Szawel do Rossień; 7 dm., właśn. gen. Korewy. *M. D. S.*

Kuszelówka, futor, pow. lityński, par. Chmielnik, o 38 w. od Lityna, własność Kuszelewa. *Dr. M.*

Kuszen al. *Patilszen* (niem.), wś, pow. ragnecki, st. p. Krupiszki.

Kuszewata, rz. w pow. lipowieckim, dopływ rz. Koneły.

Kuszewo, dok. *Kaszewo*, dom., pow. wągrowiecki, 1414 mr. rozl., 9 dm., 131 mk., 81 ew., 106 katol., 51 analf. Gorzelnia, cegielnia. Poczta i tel. w Skokach o 8 kil., st. kol. żel. w Rogoźnie o 19 kil., w Pobiedziskach o 25 kil. Niegdyś własn. Swięcickich. *M. St.*

Kuszfeld (niem.), ob. *Kusfeld.*

Kuszkow, niem. *Kuschke*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w powiecie lubińskim. *A. J. P.*

Kuszkowo, folw. nad Obrą, pow. kościański, 1 dm., 9 mk., należy do gm. i wsi Czerwonej wsi.

Kuszkurewo, zaśc. rząd., nad bezimienną rzeczką, pow. wilejski, o 40 w. od m. Wilejki, 2 okr, adm., 2 dm., 11 mk. (1866).

Kuszlany 1.) folw. szlach., pow. oszmiański, 1 okr. adm., gm. Soły, o 21 w. od Oszmiany, 1 dom, 45 mk. katol. 2.) **K**, wś tamże, 5 dm., 49 mk. katol. 3.) **K.**, folw. szlach. tamże, 1 dm., 7 mk. katol. 4.) **K.**, okol. szlach. tamże, 5 dm., 57 mk. katol. 5.) **K.**, hutor szlach. tamże, 1 dom, 10 mk. katol. 6.) **K.**, wś tamże, 11 dm., 109 mk. katol. (1866). Według innych wiadomości K. leżą nad Łubianką i jeden folw. należy do Konst. Sulistrowskiego.

Kuszlejki, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty; odl. 21 w. od Władysławowa, ma 7 dm., 60 mk.

Kuszlewo, wś pryw., pow. dziśnieński, o 35 w. od m. Dzisny, 1 okr. adm., 3 dm., 27 mk. (1866).

Kuszliki, wś, pow. dryzieński, nad Dźwiną, własność przed r. 1867 Korsaków, dziś Barkela, 2334 dzies. ziemi dworskiej. R. 1661 na polach K. stoczoną była walna bitwa. Wojskiem litewskiem dowodził w zastępstwie hetmana generał artyl. lit. Mikołaj Judycki, rosyjskiem Chowański. Judycki odniósł stanowcze zwycięstwo (Pamiętnik Jana Wład. Poczobuta, Warsz. 1877, str. 53). Starostwo niegrodowe kuszlickie, w wdztwie połockiem, podług metryk litewskich powstało około roku 1597 i składało się z dóbr Kuszliki z przyległościami i folwarkami. Posiadali je od tego czasu kniaziowie Sołomereccy, Naruszewiczowie, Wojnowie, Szczytowie, Szpakowscy, Jabłońscy i Hilzenowie. Wreszcie z mocy przywileju króla Augusta III z d. 14 października r. 1760 dzierżyli to sstwo: Józef i Katarzyna Korsakowie, którzy z niego opłacali kwarty złp. 223 gr. 18, a hyberny złp. 42. *M. K.*

Kuszlin, wś wymieniana w XVIII w., jako należąca do klucza starowiśniowieckiego na Wołyniu.

Kuszliszki (?), por. *Kalwarya*, t. III, str. 711.

Kuszłejki 1.) wś i okolica szlach., pow. rosieński, par. stulgiewska. 2.) **K.**, wś, pow. rosieński, par. kielmeńska. 3.) **K.**, wś, pow. szawelski, gm. popielańska, 30 osad, 184 dzies. ziemi. Por. *Kuże*. *J. Godl.*

Kuszmen al. *Kuzmen* (niem.), wś, pow. łecki, st. p. Bajtkowy.

Kuszmień także *Kuźmień*, góra lesista, na granicy gmin Krościenka i Berehów dolnych, w pow. Lisko, w paśmie górskiem, tworzącem dział wodny między potokami: Stebnikiem (od wschodu) a Jasienką (od zachodu), a przypierającem od półn. zach. stromo do doliny rzeki Strwiąża. Ten dział górski, pokryty całkiem lasami, dochodzi w tej górze największej wysokości, bo 624 m. npm. Sam szczyt wznosi się pod 40° 19' wsch. dł. g. F., a 49° 26' 50" półn. szer. g. Grzbiet na południowym wsch. od tego szczytu zowie się Osikowcem. Las położony między Kuszmieniem a Osikowcem zwie się Czeryneną, którego połud. i zach. brzeg opływa potok Łuh. *Br. G.*

Kuszmieniec łomnicki, *Wielki*, *Mały*, ob. *Kuźmieniec*.

Kuszmierski wierch, ob. *Kuśnierska góra*.

Kusznieruny, wś, pow. wiłkomierski, par. Sudejki, do majętności Biguszki należąca, dzisiaj uwłaszczona, włók 21.

Kuszniery, zaśc. szlach., pow. dziśnieński, 3 okr. adm., o 34 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. (1866).

Kusztale, wś włośc. nad rz. Janką, pow. dzisieński, o 79 w. od Dzisny, 2 okr. adm., 7 dm., 73 mk. prawosł. (1866).

Kusztyn, ob. *Kustyń*.

Kuszyn, wś, folw., os., pow. kaliski, gm. Kamień, par. Kościelec (Łaski, Lib. ben. II, 11), odl. od Kalisza w. 17; wś dm. 7, mk. 142; folw. dm 6, mk. 48; os. dm. 1, mk. 8. W 1827 r. było 16 dm., 111 mk. Por. *Kosmów*. Według Tow. Kred. Ziems. folw. K. (z wsiami K., Jaszczury i Sadykierz) rozl. mr. 689, grunta orne i ogr. mr. 465, łąk mr. 63, lasu mr. 136, nieuż. i place mr. 25, bud. mur. 6, z drzewa 17; płodozmian 6-polowy, olejarnia. Wś K. osad 13, z grun. mr. 18; wś Jaszczury os. 7, z grun. mr. 121; wś Szadykierz osad 16, z gruntem mr. 248. *A. Pal.*

Kuszyna, dwie wsie t. n., pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Osyaków, odl. od Wielunia w. 25; jedna wś dm. 16, mk. 189; druga wś dm. 8, mk. 21. W 1827 r. było tu 16 dm., 88 mk. *Br. Ch.*

Kut, Kutas, Kutasek, dawne przezwiska, dały początek nazwom: *Kuty*, *Kutowa Wola*, *Kutaski*. Po madjarsku „Kut" znaczy źródło, studnię.

Kut, ob. *Kąt*.

Kut 1.) część Jażowa Nowego, pow. jaworowski. 2.) **K.** al. *Kąt*, *Kont*, część Trościańca, pow. jaworowski. 3.) **K.**, część Żurawiec, pow. Rawa Ruska. 2.) **K.**, dom w Uhełnie, pow. stryjski. 5.) **K.** i *Budzowe*, kopalnia nafty w Schodnicy, pow. drohobycki. *Lu. Dz.*

Kut, pustkowie, pow. ostrzeszowski, 2 dm., 15 mk.; należy do gm. i wsi Kaliszkowice.

Kuta, niem. *Kutta*, posiadłość z młynem do Otłoczyna należącym, po lewym brzegu Wisły, w okolicy lesistej. Obszaru mr. 277, bud. 11, dm. 5, katol. 3, ewang. 33. Par. Podgórz, szkoła i poczta Otłoczyn. *Ks. F.*

Kutajcie, wś, pow. szawelski, gm. ligumska, 52 osad, 252 dzies. ziemi. *J. Godl.*

Kutale, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Kutas, oś. włośc., pow. piotrkowski, gm. Woźniki; ma 3 dm., 20 mk., 15 mr. rozległa. W spisie z 1827 r. mieści się wieś t. n. w parafii Krzepczów, mająca 13 dm., 109 mk.

Kutaski, wś i folw., pow. węgrowski, gm. i par. Prostyń; ma 26 dm., 315 mk., 954 mr. obszaru, w tem 438 mr. włośc. na 33 osadach. W 1827 r. 18 dm., 151 mk.

Kutasy, ob. *Goszczyno*.

Kutasy, zaśc. szlach., pow. wileński, 5 okr. adm., o 35 w. od Wilna, 1 dom, 8 mk. staroobr. (1866).

Kutaszewo, folw., pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Gumino, odl. o 10 w. od Płońska, ma 3 dm., 23 mk., 139 mr. gruntu.

Kutazów (mylnie), ob. *Kotuzów*.

Kutce, wś, pow. rohatyński, nad pot. Hussaków, o 3 kil. od Rohatyna, par. gr.-katol. Babińce Dolne, ma 199 mk. w gm., 16 na obszarze dworskim.

Kute, ob. *Kamienny Ugoł*.

Kutelów, przys., pow. kaniowski, położony

nad ruczajem Potok, o 3 w. powyżej mka Kozina, ma mk. prawosł. 240 (par. Kozin), katol. 4 (par. Rzyszczów); należy do msta Chodorowa, do Władysława Jankowskiego.

Kutery, os. górnicza, pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. Kunów, od Iłży 16 w., gruntu mr. 39, dm. drewn. 14, mk. 18.

Kuth (niem.), dobra, pow. labiewski, st. p. Labiewo.

Kutka, *Kudka*, rz., prawy dopływ rz. Wielkiej w gub. pskowskiej, do 40 w. długa, wiosną spławna. Por. *Muldowa.*

Kutkafalva (węg.), ob. *Pokutja.*

Kutkehmen (niem.), dobra i król. domena, pow. wystrucki, st. p. Norkitten i Taplacken.

Kutki, wś, pow. nowogradwołyński, gm. berezdowska, włościan dusz 230, ziemi włośc. 672 dzies., ziemi dwors. 360 dzies. Należała do dóbr berezdowskich, a od ks. Stanisława Jabłonowskiego nabyta przez Chiczewskich, do których i dziś należy. *L. R.*

Kutki, wś, pow. dyneburski, gm. Kałkuny, w części przez cyganów zaludniona.

Kutki, niem. *Kauthen*, wś, pow. raciborski, par. Krawarz, ma 188 osad, 3103 mr. rozl., szkołę

Kutkorz (po rus. *Kutkir*), wś w pow. złoczowskim, 30 kil. na płn. zach. od sądu powiat. w Złoczowie. Na płn. leżą Bezbrudy, na zach. Nowosiołki Liskie (w pow. kamioneckim) i Połtew (w pow. przemyślańskim), na płd. Bałuczyn (w pow. złoczowskim), na wschód Rusiłów i Ostrów, obie w pow. kamioneckim. Wzdłuż granicy wsch. płynie Pełtew (al. Połtew) od płd. na płn. zach. łukiem na zachód wygiętym, przyjmuje od lew. brz. Jaryczówkę, następnie skręca na płn. i wsch., a tworząc po części granicę płn., po części zaś przerzynając płn. krawędź obszaru, skręca nareszcie na płn. i wchodzi do Bezbrudów. W obrębie Kutkorza wpada do Pełtwi mały potok, wchodzący z Bałuczyna a płynący od płd. na płn., potem na płn. zach., w końcu na płn. wsch. Nad dolnym biegiem tego potoku, po obu jego brzegach i na praw. brz. Pełtwi leżą zabudowania wiejskie. Część wsi zwie się Maryanowem. Na płd. od zabudowań wznosi się wzgórze Kutkorz do 226 m. Na płd. wsch. od niego, blisko granicy Rusiłowa leżąca część wsi zwie się Winną, a w niej jest pasieka, tak zw. na Winnie. Jedno wzgórze zwie się tutaj Winną Górą. Płd. zach, stronę obszaru zajmuje las Wypalenisko. Własn. więk. ma roli or. 450, łąk i ogr. 114, pastwisk 119, lasu 764 mr.; własn. mniej. roli or. 498, łąk i ogr. 305, pastw. 24 mr. Według spisu z r. 1880 było 739 mk. w gminie, 80 na obsz. dwor. ($^2/_3$ obrz. gr.-katol., $^1/_3$ rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w miejscu, należy do dek. gliniańskiego, archidyec. lwowskiej, i ma filie w Bezbrudach, Firlejowie, Krasnem, Olszance, Ostrowie i Rusiłowie. Fundował parafią Jerzy Antoni Łączyński, chorąży żydaczowski r. 1719. R. 1753 oddano parafią kapucynom. Kościół murowany konsekrowany r. 1828. Par. gr.-katol. w miejscu, dek. uniowski, dyec. lwowska. Filie ma parafia w Bezbrudach i Rusiłowie. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 1-klas., urząd poczt. i przystanek kolei Karola Ludwika między Zadwórzem a Krasnem. Stan zwierzyny w lasach kutkorskich przedstawia się wcale dobrze. Stan sarn szczególnie jest tak imponujący, że w niektórych miotach widywano 50 do 60 sztuk. Wątpimy, czy jaka knieja w kraju wytrzymałaby w tym względzie spółzawodnictwo. Przyczyną tego pilny dozór polowania i systematyczne karmienie zwierzyny, jak również tępienie drapieżnego zwierza i ptactwa. Jastrzębi gołębiarzy np. łapią tu około 100 sztuk rocznie na samotrzaski. Czyt.: Łowiec., Lwów 1881, str. 15. Dawnemi czasy był tu przemysł bardziej rozwinięty niż dzisiaj. Przy końcu XVIII w. wyrabiano pasy jedwabne z napisem „Kutkorz". Na początku XIX w. jeszcze była papiernia. Niejaki Serz założył był tutaj fabrykę prochu strzelniczego. Skarb rządowy wsparł niezamożnego przedsiębiercę zaliczeniem 5000 złr., a potem odebrał fabrykę na siebie, płacąc tylko przedsiębiercy od centnara grubego prochu 9, a cienkiego prochu 15 złr. W 3-ch stępach wyrabiano tu dziennie 9 cnt. prochu, zaczem na rok 2700 cnt. W fabryce tej zdarzyły się trzy wybuchy: w r. 1806, 1814 i 1843. Ostatni 13 październ. był tak gwałtowny, że będący w oddaleniu pałac aż do swych podstaw się wstrząsł i wszystkie szyby w oknach potrzaskały. Na uwagę zasługuje w K. piękny pałac, ogród i klasztor oo. kapucynów. Położony nad spadzistym brzegiem Pełtwi, opasany jest wokoło murami. Wchód zamyka dzwonnica, niby baszta jakiej warowni. Tuż przed kościołem znajdują się śród drzew topolowych dwa nagrobki kamienne: jeden Józefa hr. Łączyńskiego († 19 maja 1800), drugi Julii z Raciborowskich hr. Komorowskiej († 31 maja 1828). W progu kościoła widać kamień z napisem: „D. O. M. W. Maryanny Konstancyi z Olszewskich Łaskiej, podczaszyny podolskiej, † 13 maja 1786 r." W pośrodku świątyni, za staraniem oo. kapucynów i obywatelstwa okolicznego do gustownego porządku przyprowadzonej, wznosi się wielki ołtarz; zdobi go obraz Bogarodzicy, o którym klasztor, prócz wielu dokumentów, stwierdzających osobliwsze łaski uciekających się do niego, następującą posiada informacyą: „Ten obraz przez długi czas był w Lublinie u oo. jezuitów collegium tamecznego: na korytarzu, przez który przechodzą od miasta do kościoła po lewej ręce przy samych

drzwiach, idąc do szkół, w czarnych prostych ramach, na których częstokroć bywały lampy zapalane, na drutach dwóch do tejże ramy przybitych wisząc, które devotus populus dawał. Gdy zaś JWPan Jerzy Antoni na Kutkorzu Łączyński, natenczas chorąży żydaczowski, wystawiwszy tutejszy kościół Bogu na chwałę, bywał w trybunale lubelskim dla spraw swoich, wielki wziął afekt do tego obrazu, życząc go sobie otrzymać do nowo wystawionego kościoła tutejszego; uczynił tedy rekurs pro śby swojej do oo. jezuitów i lubo zrazu nalazł był trudności do nabycia tego obrazu, jednak potem, za powtórnym rekursem przez JMc. X. Tymienieckiego, kaznodzieję kościoła jezuitów, in anno 1725 odebrał tego obrazu donatywę, dla którego nim jeszcze wielki ołtarz był sporządzony, kazawszy zrobić ramę snycerską, lokował go na miejscu wielkiego ołtarza w tym kościele. Jako zaś miał relacyą od oo. jezuitów, ten obraz miał być od św. Franciszka Borgiasza z Rzymu, czyli przez niego przywieziony czyli przysłany, i że to jest kopiowany z obrazu *Mariae majoris ad Nives*. Jakich zaś łask Boskich przez przyczynę Matki Najśw. w tymże obrazie zostającej doznawali pobożni ludzie w tamtem miejscu, dopiero po wzięciu jego z tamtego miejsca dało się słyszeć, osobliwie między ubóstwem. Osobliwie zaś JM. Pan Adamowski, patron lubelski, z wielką ciekawością i pragnieniem dowiadywał się u oo. jezuitów, kędy się ten obraz z tego miejsca podział. Dowiedział on się o tem dopiero 1726 r., gdy tenże p. Łączyński przyjechał do Lublina i trafunkiem na ratuszu tamecznym podczas agitujących się sądów trybunału lubelskiego zeszedłszy się z ks. Szaniawskim, prokuratorem oo. jezuitów, odebrał od niego relacyą o troskliwości p. Adamowskiego i dla utemperowania żalu jego powiedział mu, że ten obraz znajduje się w kościele maryanowskim alias kutkorskim. Jakoż wiadomość ta uspokoiła p. Adamowskiego". Ob. Kutkusz p. Ks. Dodolskiego, Przyjaciel dom., r. 1854, Nr. 9. Wieś ta zostaje od r. 1585 w posiadaniu Łączyńskich. Jerzy Antoni Łączyński, chorąży żydaczowski, chciał wieś zamienić na miasteczko i nazwać Maryanowem, na cześć Maryi Panny. Otrzymał był na to nawet przywilej wydany przez Augusta II d. 26 kwietnia r. 1727, a podany do aktów grodu lwowskiego, przyjęty i wpisany d. 19 maja 1775 r. (Dod. tyg. przy Gaz. Lwow. 1853, str. 203 i 204). W przywileju tym czytamy: „My August II i t. d.... oznajmiamy i t. d.... Powziąwszy wiadomość, iż rodowity Jerzy Antoni Łączyński, chorąży żydaczowski, na własnym gruncie dziedzicznym przy również dziedzicznej wsi Kutkorzu w wojew. ruskiem a ziemi lwows. nowe miasteczko, Maryanów zwane, założyć chce, postanowiliśmy dać mu upoważnienie i moc do założenia tego nowego miasteczka, nadając zarazem temu miasteczku prawo magdeburskie i t. d. Aby zaś to miasteczko do większej zamożności dojść mogło, targi doroczne i tygodniowe ustanawiamy i t. d...." Łączyński założył miasteczko według planu najregularniejszego, zaraz w początkach założenia zbudował kościołek drewniany pod wezw. św. Jerzego, którego zawiadywanie poruczył najprzód oo. dominikanom, później księżom trynitarzom, następnie r. 1727 księżom karmelitom, w którym to roku kościół podniesiono do godności parafialnego. W r. 1753 d. 1 stycznia objęli zarząd kościołka ks. kapucyni z obowiązkiem zawiadywania parafią. Położenie miasteczka na dogodnym trakcie z Wołynia do Lwowa, rokowało prędkie wzniesienie się. Lecz zgon założyciela zaszły wkrótce (1 lipca 1754 r.) przeciął ów pomysł, a miasteczko wróciło tak co do budowli jak i nazwy do osady włościańskiej Kutkorza, jak się poprzednio zwało. Maryanowem zwie się tylko jedna część wsi. W K. urodził się w r. 1777 Jan Nepom. Kamiński, mąż zasłużony w dziejach teatru polskiego. *Lu. Dz.*

Kutkowce, wś nad Żwańczykiem, pow. kamieniecki, gm. Olchowiec, ma 166 dm., 972 mk., 762 dzies. ziemi włośc., 1697 dzies. dworskiej (z przysiołkami Dąbrówką i Zakupną). Jest tu kościół katol. paraf. p. w. Podwyż. św. Krzyża, dekan. kamienieckiego, wymurowany przez Augusta Kickiego,ststę krasnostawskiego w r. 1789 (inne źródła podają, że przez Kowalskiego 1786), ma 2646 parafian. Cerkiew p. w. ś. Paraski ma 1199 parafian i 61 dzies. ziemi. Kamień ciosowy, młyny. K. należały do Tarnowskich, Kickich, Kuczalskich, dziś Winogradzkich. R. 1493 miały 25 dm. Do rzym.-katol. parafii K. należą: mko Husiatyn, wsie K., Dąbrówka, Demkowce, Holeniszczów, Hermanówka, Iwachnowce, Kuźmińczyk, Myt' karczma, Olchowiec, Skotyniany, Świerzkowce, Teremkowce, Uwsie, Wysełki, Zakupno, Żarnówka. Por. *Husiatyn*. *Dr. M.*

Kutkowce, wś, pow. tarnopolski, o 3.7 kil. od Tarnopola, par. rzym.-katol. i st. p. Tarnopol, ma cerkiew gr.-katol., 1-klasową szkołę ludową, 715 mk. w gminie, 149 na obszarze dworskim.

Kutkowice 1.) *Nowe*, niem. *Neu-Kuttendorf*, wś i dobra, pow. prądnicki. par. Głogówko; gm. K. ma 10 bud., 7 dm., 139 mk. Dobra, część majoratu głogowskiego, mają z folw. Hundsbeck 722 mr. rozl. a wś 11 osad, 684 mr. gruntu. 2.) **K.** *Stare*, niem. *Alt-Kuttendorf*, wś i dobra tamże, przy drodze z Głogówka do Koźla; 101 bud., 51 dm., 370 mk. Dobra mają 818 mr. rozl. a wś 41 osad, 1227 mr. rozl.; od r. 1850 kościół katol. filial. do par. Friedersdorf

Kutkówka, rz. w pow. bracławskim, wpada do Bohu z prawej strony pod wsią Monastyrskie, płynie pod wsią Jastrzebińcami.

Kutkuhnen al. *Lissen* (niem.), wś i kol., pow. ragnecki, st. p. Rautenberg.

Kutlau (niem.), ob. *Kuttlau.*

Kutlewo al. *Złota góra*, nazywała się kiedyś wielka winnica przy Toruniu, za starotoruńską bramą ku Przysiekom nad Wisłą leżąca, pow. toruński. Zdawna zapisana była szpitalowi św. Ducha w Toruniu, który jako i dobra jego r. 1415 pp. benedyktynki przejęły. Jedna ze starych panien Elżbieta Krowicka pamiętała, jako jednego roku 11 beczek wina z niej miały panny. W czasie reformacyi zabrali ją Toruńczanie. R. 1598 mieli tu ogrody: Michał Herczog, Jerzy Berr, Joachim Vogt, Wacław Pietsch, Dawid Grecz i Ambroży Zachariae. Panny wytoczyły proces o tę winnicę, nie mogły jednak nic wskórać bez przywileju, który dawniej już zabrali byli toruńczanie z klasztoru. Tylko im za to mały ogród wyznaczył toruński magistrat na starotoruńskiem przedmieściu przed bramą. Ob. Żeńskie klasztory w dyec. chełmińskiej. Obecnie posiadłość przy Toruniu pod nazwą Kutlewo al. Złota góra nie jest znana. *Ks. F.*

Kutniany, zaśc. szlach., pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 14 w. od Dzisny, 1 dom, 8 mk. katol. (1866).

Kutnicza *Chata* i *Chatka*, dwa zaśc., pow. wileński, 3 okr. adm., o 55 i 60 w. od Wilna, 2 dm., 9 mk. katol. (1866).

Kutnie, przys. Lublińca Nowego, pow. cieszanowski.

Kutniki, mała osada składająca się z kilku dymów w pow. mińskim, tuż obok wsi Siennicy, w gm. siennickiej, nieopodal gościńca poczt. Osada ta została założona po r. 1863 przez nadanie kawałków ziemi dworskiej tak zwanym „bobylom". *A. Jel.*.

Kutniki 1.) wś należąca do Krasielskiej, pow. lidzki, 4 okr. adm., od Lidy o w. 39, od Wasiliszek w. 36, dm. 3, mk. rzym.-katol. 19. 2.) **K.** al. *Picele*, zaśc. szlach. nad rz. Powianóżką, pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 14 w. od Dzisny, 4 dm., 91 mk., z tego 90 prawosł., 1 katol. 3.) **K.** al. *Kutniaki*, zaśc. szlach., pow. dzisieński, 3 okr. adm., o 14 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. katol. (1866).

Kutnikowy Kopiec, ob. *Fatra.*

Kutniów, wś nad Ikwą, pow. krzemieniecki, na pograniczu powiatu.

Kutno, msto powiatowe gub. warszawskiej, nad rz. Ochnią; leży pod 52°13'4" szer. i 37° 4' 8" dłg. geogr.; odl. 125 w. od Warszawy, z którą łączy je droga żelazna; droga bita IV rzędu łączy K. z Łowiczem, Kołem, Koninem i Kaliszem (dawniej i z Warszawą, 16.25 mil, na Plecką Dąbrowę, Łowicz, Kozłów, Sochaczew, Seroki, Błonie, Ołtarzew). Jest tu kościół paraf. murowany, kościół ewang. filialny, szpital św. Walentego na 30 łóżek, dwie szkoły początkowe (katol. i ewang.), sąd pokoju okr. II, należący do II okręgu zjazdu sędziów we Włocławku, urząd powiatowy, urząd miejski, stacya telegr., st. poczt., st. drogi żel. warsz.-bydgoskiej o wiorstę od msta odległa, kasa wkładowo zaliczkowa Z zakładów przemysłowych są tu: młyn parowy z piekarnią produkujący za 57,000 rs., 4 garbarnie z produkcyą 1400 rs., fabryka świec i mydła na 1800 rs., fabryka narzędzi rolniczych na 4350 rs., fabryka cykoryi na 4000 rs., olejarnia na 400 rs., 2 fabryki octu na 2200 rs. i miodosytnia na 400 rs. W 1881 r. było w ogóle 10 fabryk z produk. na 85,600 rs. Dochód miasta wynosił 7459 rs., rozchody 6585 rs. W 1806 r. K. miało 2000 mk. (1400 żyd.); w 1827 r. 218 dm. i 4000 mk.; w 1860 r. 81 dm. mur., 144 drewn. i 5668 mk. (3898 żyd.); w 1881 r. 384 dm. (98 mur.) i 8021 mk. (3976 męż., 4045 kob.). Przeszłość K. jest mało znana, gdyż pożar w 1753 roku zniszczyć musiał dawne dokumenta miejskie. Według podania czech Piotr z Kutna miał założyć tu siedzibę swą w 997 r. i nadać jej nazwę rodzinnego gniazda. Często trafiająca się w tych stronach nazwa *Kąty* pozwala przypuszczać, że i Kutno mogło zwać się *Kątno* pierwotnie. Kiedy zostało miastem i kiedy założono tu kościół parafialny, niewiadomo. Kościół istnieje już na początku XVI w. K. wtedy jest własnością Jadwigi z Łaskich wojewodziny rawskiej i jej synów. Na ich prośbę Zygmunt August ustanawia tu w 1555 r. jarmarki. Gdy pożar 1753 r. zniszczył do szczętu drewniane mko, wtedy dziedzice K. Zamojscy wyjednali w 1766 r. nowy lokacyjny przywilej u Stanisława Augusta. Dzięki zabiegom właścicieli i przyjaznym warunkom, szybko się teraz K. rozwijało tak że w 1807 r. było jedném ze znaczniejszych miast departamentu warszawskiego, po Warszawie i Łowiczu najludniejsze. Było tu wtedy 2000 mk., ale jednocześnie Łęczyca miała 1500, Gostynin 550, Zgierz 500, Łódź 400 mk. K. miało wtedy 300 rzemieślników, między nimi 22 kuśnierzy. Propinacya przynosiła wielkie korzyści. Powstały tu później fabryki sukna, lecz upadły około 1840 r. Obecnie jako główny punkt zamożnego i ludnego powiatu, połączony koleją z Warszawą, Włocławkiem i Toruniem, posiada K. trwałe warunki pomyślnego rozwoju. Handel zbożowy ma tu swoje ognisko. O zamożności miasta świadczy znaczna stosunkowo wysokość wartości domów, które dla ubezpieczenia od ognia oszacowane są na 536,450 rs. (w tem 334,000 murowane). Istniejąca tu kasa wkładowo-zaliczkowa miała w 1881 r. 81 członków z kapitałem

3151 rs. i obrotem rocznym 25,658 rs. Zysk czysty 475 rs. Do msta należy 385 mr. gruntów, łąk i nieużytków; ogólny obszar jest 541 mr. Par. K., dek. kutnowski: 7216 dusz (Łaski, Lib. ben. II, 478). Według Tow. Kred. Ziems. dobra K., własność Stan. Zawadzkiego, składają się z folwarków: K., Sieciechów, Gołembiówek i Adamów, z osady Gierlaty, osady fabrycznej cukru Konstancya, msta K., wsi: Walentynów, Dutki, Ryków, Florek, Gnojenek, Raszew, Gołembiówek, Dybów, Klonowiec Nowy. Rozległość wynosi mr. 2231: folw. K. z os. Gerlaty grunta orne i ogrody mr. 713, łąk mr. 88, pastwisk mr. 8, lasu mr. 69, nieużytki i place mr. 76, razem mr. 954, bud. 19, z drzewa 22, płodozmian 17-polowy. Folw. Sieciechów grunta orne i ogrody mr. 310, łąk mr. 3, nieużytki i place mr. 13, razem mr. 326, bud. mur. 5, z drzewa 7, płodozmian 16-polowy. Folw. Gołembiówek i Adamów grunta orne i ogrody mr. 835, łąk mr. 69, pastw. mr. 3, lasu mr. 17, nieużytki i place mr. 27, razem mr. 951, bud. mur. 8, z drzewa 8, płodozmian 16 i 18-polowy. Cukrownia w osadzie Konstancya, gorzelnia, browar piwa bawarskiego, pokłady torfu. Msto K. os. 362, z grun. mr. 537; wś Walentynów os. 10, z grun. mr 50; wś Dutki os. 6, z grun. mr. 150; wś Ryków os. 5, z grun. mr. 111; wś Florek os. 13, z grun. mr. 158; wś Gnojenek os. 17, z grun. mr. 276; wś Raszew os. 19, z grun. mr. 84; wś Gołembiówek os. 17, z grun. mr. 167; wś Dybów os. 8, z grun. mr. 12; wś Klonowiec Nowy os. 4, z grun. mr. 134. Pałac Kutno obejmuje dm. 7, mk. 85; w ogrodach i placach mr. 51; do tego należy osada Rataje, mająca na 1 mr. przestrzeni dm. 6, mk. 71, gorzelnię i browar parowy. Cegielnia K. dm. 2, mk. 76, ogólnej przestrzeni mr. 2. Stacya drogi żelaz. warszaw.-bydgoskiej klasy 2-ej, dm. 5. Gmina K. składa się z następujących wsi i folwarków: Adamów, Aleksandrów, Dembina, Dudki, Florek, Gnojno, Gnojenko, Gołembiew, Gołembiewek, Józefów, Klonowiec Stary i Nowy, Krzesin, Krzesków, Kutno, Leszczynek, Łąkoszyn, Niedrzew, Nowa Wieś, Piaski, Piwki, Raciborowo, Raszew, Rataje, Ryków Sieciechów, Siemienik, Walentynów. Przez gminę K. przepływa rz. Ochnia z zachodu na południo-wschód i płynie przez grunta wsi Ryków, Gołembiewek, Gnojenko, Raszew, koło fabryki cukru Konstancya, osady Rataje i wsi Łąkoszyn. Gminę przecinają 4 drogi bite a mianowicie: z Kutna do Piątku, do Łęczycy, warszawsko-kaliska i z Kutna do Płocka.

Powiat kutnowski utworzony został w 1867 r. z połowy dawnego powiatu gostyńskiego, ma 16.63 mil kwadr. obszaru. Graniczy od płn. z pow. włocławskim i gostyńskim, od wsch. z łowickim, od płd. z łowickim i łęczyckim, od zach. z kolskim. Przestrzeń ogólna powiatu przedstawia równinę bardzo nieznacznie pofalowaną. Grunta tutejsze są to napływy przedstawiające średnio 6 do 8 cali warstwy rodzajnej, w części próchniczne obfitującej, z podłożem marglu gliniastego diluwialnego, koloru żółtawego. Na tem tle żółtawem, na bokach zagłębień i rowów, spotykamy siatkę żył piaskowych i wapiennych, które zwykle dopiero w głębokości 4-ch stóp występują wyraźniej. Poniżej tego podłoża gliniastego żółtawego znajduje się bardzo znacznej grubości warstwa gliny szarego koloru. Powierzchnia gruntu zasłana jest kamieniami erratycznemi czyli głazami narzutowemi. Niekiedy głazy te są znacznych bardzo rozmiarów, miewają po parę sążni kubicznych. Najobficiej występują na stokach zagłębień gruntowych, ponad brzegami łąk polnych. Północna część powiatu na linii: Łanięta, Strzelce, Trębki, głazami temi literalnie jest zasłana. Gęsto usiana jest przez nie także miejscowość pomiędzy K. i Żychlinem. Mniej obficie pokrywają południ. stronę powiatu, wybrzeże rz. Bzury, gdzie prawdopodobnie kryją się głębiej, pod warstwą alluwium zasłanego przeważnie drobnemi, zaokrąglonemi przez wodę kamieniami. Tu i owdzie trafiają się pojedynczo rozrzucone i pewne zbiorowiska kamieni wapiennych, które dawniej wypalano w celu otrzymania wapna. Dawniej istniały tu w wielu miejscowościach piece wapienne. Grunt taki, jak powyżej opisany, można uważać za typ gruntów pszennych, przeważnie wypełniających przestrzeń powiatu. Grunt ten, brany z różnych miejscowości (Chodów, Klonowiec Wielki, Dobrzelin, Mirosławice), jak wskazały rozbiory mechaniczne i chemiczne dokonane w pracowni przy byłem Towarz. rolniczem, składa się z mieszaniny zawierającej przeciętnie około 23% gliny, 30% piasku miałkiego, 47% piasku grubego. Rozbiór chemiczny wykazał 3 do 4% materyj organicznych, około 1% węglanu wapna i magnezyi. Grunt ten, który też nazwiemy pszennym, po ugorze i na świeżym nawozie, w średnich latach, daje 8 do 10 ziarn plonu pszenicy i 80 do 100 korcy buraków cukrowych z morga. Wydajność ta zresztą, odnośnie do buraków, w ostatnich czasach znacznie się zmniejszyła. Drugi gatunek gruntu, występujący pasami znacznej przestrzeni w pow. kutnowskim, jest tak zwany mocny szczerk lub pszenny szczerk. Jest to grunt mniej zasobny w glinę od poprzedzającego, odznacza się jednak znaczną ilością materyj organicznych, grubą warstwą rodzajną do 18 cali dochodzącą i w dwustopowej głębokości ma glinę w podłożu. Rozciąga się zwykle w pasach równoległych do rzek i strumieni, tworząc wybrzeża łąk dobrych o łagodnym spadku. Grunt to najwięcej procentujący, daje

bowiem, przy dobrem zagospodarowaniu, pomyślne zbiory pszenicy, buraków, kartofli, koniczyny czerwonej, grochu, żyta a nie jest zbyt trudny do uprawy, dorobny, jak nazywają gospodarze. Daje wysoki dochód przy małym stosunkowo nakładzie. Grunta takie spotykamy na Rycerzewie nad Rgilewką, na Skłutach, Krzesinie, Wałach nad Ochnią i t. p. Znaczne przestrzenie wyborowych czarnoziemów znajdujemy w dolinie, przy ujściu rzeczki Ochni do Bzury na Rustowie, Pawłowicach i Łękach, a także pod Kutnem w zaglębieniu przeciętem w części przez nasyp dr. żel. bydgoskiej, mieszczącem dobra Malina, Stara Wieś, Bielawki, Sieraków. Czarnoziemy te zaliczyć należy do kl. I pszennej. Dalszym gatunkiem gruntu, w pow. kutnowskim bardzo rozpowszechnionym, jest tak zwana bielica. Do tej kategoryi zaliczyć należy grunta po większej części po dawnych lasach, odznaczające się mniejszym zasobem gliny w warstwie rodzajnej oraz chudą gliną i piaskiem w spodzie. Z wiosny mokre i rozrzedzone, w suszę znów spiekające się i trudne do uprawy, co przypisać należy pewnym związkom żelaznym, jak kit spajającym—grunta te koloru białego (skąd ich nazwa pochodzi), zasłane tegoż koloru kamieniami, w przyjaznych latach dają dobre zbiory pszenicy i owsa a czasem kartofli. Inne zboża zwykle się tu nie udają, a żyto zawsze chybia. Wreszcie w kierunku biegu dawnych wielkich wód a dzisiaj rzek, strumieni i pasów łąk polnych, przy znacznych spadkach, uformowały się znaczne przestrzenie gruntów piaszczystych, które w powiecie kutnowskim rozciągają się: w kierunku biegu Ochni na Rdutowie, Grodnie, Gołębiewku, Łąkoszynie, Sklęczkach, Psurzu, Krzyżanówku; w kierunku dopływu Ochni na Niedrzewiu, Zielińcu, Głogowcu, Florku i Piaskach, a także na Małej Wysokiej i Luberadzu. Ponieważ spód gruntów ornych bezpośrednio pod warstwą rodzajną mieści glinę, grunta te z wiosny i po znaczniejszych ulewach obsychają powolnie, pozbywając się stopniowo nadmiaru wody, która przez glinę przesiąka, prze na wszystkie strony, wypełnia wszystkie miejsca próżne, jak doły i piwnice, a także przesiąkającym materyałem wypełnione np. piaskiem. Tem się tłumaczy, że przestrzenie gruntów bielicowatych i cepuchowatych (lekki i nisko położony czarnoziem z piaskiem, niekiedy marglem w spodzie), mające w podłożu chudą glinę lub piasek, pośród gruntów tęższych rozrzucone, są zwykle nader mokre. Te przestrzenie chudej gliny i piasku w podłożu są zbiornikami wody z gruntów sąsiednich wysączającej się. To nam objaśnia także, dla czego grunta w tej okolicy ze spodem gliniastym, gęsto żyłami piasku i marglu poprzecinanym, są zwykle mokre, chociaż powierzchowna obserwacya naprowadziłaby mogła na wniosek przeciwny. Te żyły piasku i marglu zwykle naprowadzają wody w podłoże, zamiast odciągać takowe. Z powyższych określeń okazuje się, że drenowanie byłoby melioracyą nadzwyczaj pożądaną w pow. kutnowskim. Próby takowego przedsięwzięto od niedawna w dobrach Strzelce i Gnojno. Część południowej granicy powiatu na dwu-milowej długości stanowi rz. Bzura. Do niej pod Orłowem wpada rzeczka Ochnia, będąca najgłówniejszym wodozbiorem opisywanej okolicy. Ochnia bierze początek w pagórkowatej a dawniej lesistej miejscowości pomiędzy Lubieniem i Chodczem. Wyraźniejszy strumień tworzy, przepływając między wsiami Sławęcin i Kobyla Łąka w pow. włocławskim. Pomiędzy wsiami Bzówki i Wola Piórowa wchodzi w granice pow. kutnowskiego i pod wsią Rdutowem spływa się z rzeczką Ochnią-Kąty. Najbliższa wieś nad temi połączonemi dolinami leżąca nazywa się z niemiecka Mixtal. Odtąd Ochnia stanowi wyraźną rzeczkę, która w kierunku od płn.-zach. ku płd.-wschodowi pow. kutnowski przepływa i nad którą leży miasto powiatowe Kutno. Ważniejsze dopływy Ochni wpadają z prawej strony pod Skłutami i Gnojenkiem a z lewej pod wsią Piaski niedaleko Kutna. Ten ostatni bierze początek w bardzo lesistej niegdyś okolicy wsi Niedrzewia. Na linii wód wpadających do Ochni pod Gnojenkiem wymienić należy, jako znaczniejszy zbiornik takowych, 6 morgowy staw we wsi Kalinowa, przy granicy pow. łęczyckiego, 8 wiorst od Kutna. Drugą rzeczką w pow. kutnowskim jest Studwia, płynąca od Oporowa pod wsią Pasieką, miasteczkiem Żychlinem i wpadająca na pograniczu trzech powiatów: kutnowskiego, gostyńskiego i łowickiego do rz. Przysowy. Ta ostatnia na przestrzeni kilku wiorst dotyka płn.-wschodniej granicy pow. kutnowskiego. Wszystkie wymienione powyżej strumienie i rzeczki należą do wodozbioru Wisły; tam bowiem ostatecznie prowadzą swe wody, spływające z całej prawie powierzchni powiatu. Jednakże linia rozdziałowa wód Wisły i Warty, biegnąc przez terytorya wsi Bowyczyny, Domaników, Baby, ku Dąbrowicom — odcina na zachodzie niewielki skrawek powierzchni powiatu, która już należy do wodozbioru Warty i oddaje swe wody rzece Rgilewce, płynącej między wsiami Rdutów i Rycerzew ku m. Kłodawie. Na tym grzbiecie rozdziałowym wody mają bieg niepewny, powolny, spotykamy nawet wody stagnacyjne w postaci błotka i stawów, w miejscowości zwanej Kopyta przy zbiegu granic dóbr: Bowyczyny, Jankowice, Franki i Suchodoły. Na zachodnim stoku tego grzbietu rozdziałowego leżą wsie: Kotków (pow. łęczycki), Chodów, Dzierbice,

Niwki, głośne z żyzności i urodzajności gleby. Po nad szczegółowo opisanemi biegami rzeczek i strumieni rozciągają się, węższym lub szerszym pasem, przestrzenie łączne. Najznaczniejsze pod względem rozległości łąki znajdują się nad rz. Bzurą. W ostatnich latach, staraniem ich właścicieli i pod kierunkiem inżyniera Tona, rz. Bzura, na całej dwumilowej długości opisywanego powiatu, została uregulowana w swym biegu przez wykopanie ciągłego kanału o prawidłowym spadku. Łąki więc nadbrzeżne natury torfowej, dające dotychczas obfite siano w miejscach niskich, ale bardzo miernych przymiotów, lub przeznaczone na pastwiska i pokryte wydeptanemi przez bydło kępami, po systematycznem osuszeniu a następnie nawodnieniu, które się spółcześnie zaprowadza, dostarczać będą znacznej ilości dobrego siana i podniosą produkcyą zboża, wychów zwierząt domowych, a tem samem pomnożą bogactwo powiatu, Do najwięcej obfitujących w łąki nad Bzurą majątków zaliczyć należy: Siemienice i Siemieniczki a przedewszystkiem Łęki, posiadające łąki nad Bzurą i wpadającą do niej Ochnią. Właściciel tego ostatniego majątku (Aleks. Czarnowski) był inicyatorem i promotorem głównym przeprowadzonego na większą skalę osuszenia i nawodnienia przestrzeni łącznej nad Bzurą. Po nad Ochnią i dopływem do takowej, z prawej strony leży wś Skłuty i Niegłoszew, posiadająca znaczną ilość dobrych łąk. Po nad Ochnią wreszcie poniżej m. Kutna, ciągną się zwartym szeregiem wsie i wioski, które przy dobrej ziemi, mają po kilkanaście i kilkadziesiąt mr. dobrej łąki. Są to owe złote jabłka przysłowiowe, które szczęśliwi posiadacze nie łatwo z rąk wypuszczają, będąc konserwatystami w dobrem tego wyrazu znaczeniu. Do majątków bardzo w łąki obfitujących należy jeszcze wieś Kaczkowizna, przy zbiegu Studwi z Przysową. W ogóle biorąc, pow. kutnowski ani obfitością wód, ani obfitością łąk się nie odznacza. Owszem, wszystkie większe majątki, jak: Krośniewice, Strzelce, Łanięta, Oporów, dotkliwego braku ich doświadczają. Tu i owdzie, w zagłębieniach między polami, ciągną się tak zwane smugi, t. j. łączki, których doliny spływają się z zagłębieniami głównemi, przytoczonemi powyżej, i które wydają zwykle średnie ilości siana wyborowych przymiotów: przeważającym gatunkiem trawy jest na tych smugach wyczyniec łąkowy albo lisi ogon (Alopecurus pratensis), a w niższych miejscach, trawa wód słodkich manna (Gliceria fluitans). Miejscowość przez nas opisywana należała niegdyś do najwięcej lesistych w kraju. Świadczą o tem same nazwy miejscowości, już to od różnych drzew, zwierząt i ptaków leśnych, już to przedmiotów myśliwstwa dotyczących pochodzące, jak np. Klonowiec, Suchodębie, Łanięta, Sójki, Niedrzew, Strzelce i t. p. Te wielkie niegdyś lasy dostarczały obficie taniego opału i budulcu. Jeszcze w r. 1860 cena półkub. sążnia drzewa szczapowego dębowego wynosiła rs. 1 kop. 80, gdy w r. 1880 doszła do 8 rs. Lasy te skonsumowały na miejscu fabryki cukru. Resztki dawnego leśnego bogactwa uratowała kolej żel. bydgoska, w r. 1861 przeprowadzona, dostarczając węgla kamiennego. Dziś ogólna przestrzeń pod lasami i zaroślami wynosi około 15000 mr., czyli 10% ogólnej przestrzeni powiatu. W tej liczbie jest 11162 mr. lasów prywatnych nieurządzonych, 1354 mr. urządzonych, 355 mr. zasianych po wycięciu, 1775 mr. wyciętych a nie zadrzewionych, 65 mr. oddanych za serwituty, 3 mr. włościańskich (w 1880 r.). Niewielkie przestrzenie starodrzewu posiadają dobra Mnich, Strzelce, Sójki, Łanięta, Krośniewice, Miłonice, a zagajniki na większych przestrzeniach systematycznie zakładane i pielęgnowane Strzelce i Łanięta. Lasu rządowego należącego do dóbr skonfiskowanych Gołębiew, pod Kutnem, jest 17 włók. W dawniejszych lasach z drzew iglastych rosła prawie wyłącznie sosna, z liściastych dąb, grab, jawór, wiąz, brzóst, jesion (Krośniewice), brzoza, lipa, osika. Po polach rosło wiele dzikich grusz i jabłoni, po miedzach krzaków cierniowych. Ze zwierząt drapieżnych większych przechowały się jedynie lisy. Wilki zupełnie wytępione. Zwierzyny natomiast jest dosyć. W niektórych większych majątkach, jak Krośniewice, Strzelce (v. Treskow), jest zwyczaj polowania raz w rok, zimową porą, z naganką a myśliwi ubijają przytem po kilkaset zajęcy na jednem polowaniu. W niewielkiej ilości utrzymują się sarny w lasach Strzeleckich, na Krośniewicach i Miłonicach, w innych miejscowościach bywają także, zazwyczaj przechodnie. Z ptactwa kuropatwy i przepiórki znajdują się w znacznej ilości. Z ptactwa błotnego żurawie, czaple, gęsi dzikie, kaczki, bąki, bekasy, kuligi i t. p. Ptactwo błotne przeważnie zajmuje obszary łąk błotnych nad Bzurą. W miarę postępów, jakie robi osuszanie tych błót, ilość ptactwa z każdym rokiem się zmniejsza. Jeszcze przed kilku laty został zabity orzeł kasztanowaty (Aquila fulva), którego właściwą ojczyzną mają być góry karpackie. Łągł on się w pow. kutnowskim, w lesie olszowym na błotach nad Bzurą, do dóbr Orłowa należącym. Miejscowość, którą sobie obrał za schronienie, jest od wiosny aż do wielkich mrozów niedostępna z powodu trzęsawisk. Otaczają ją wysokie trzciny. Okaz zabity był ptakiem imponującej wielkości, miał 2 stopy wysokości, 8 cali szerokości w piersiach a 7 stóp długości rozpostartych skrzydeł. Łapy wraz z szponami równały się długości pal-

ców u rąk ludzkich. W linie komunikacyjne pow. kutn. jest dość dobrze uposażony. Naprzód dr. żel. warsz.-bydg. przecina całą długość powiatu od wsch. ku płn.-zach. na przestrzeni 41 w., ze stacyami: Pniewo od strony Łowicza, Ostrowy od strony Włocławka i stacyą kl. I Kutno w pośrodku. Następnie od wsch. ku zach., przez całą długość powiatu, przechodzi trakt bity 1-rzędu warszawsko-kaliski w. 48. Dalej przerzynają powiat trakty 2 rzędu, tak zwane gubernialne: a) łęczyckopłocki od wsi Leszczynek przez Kutno, Sójki, Strzelce w. 16.90; b) kutnowsko-dobrzykowski od Sójek przez Muchnice, Przyzorz w. 8.6; c) młogoszyński od Młogoszyna przez Łęki, Bedlno, Dobrzelin do Żychlina (niewykończony); d) od st. dr. żel. bydg. Pniewo przez Żychlin, Oporów do Przyzorza w. 15; e) od Kutna przez Wały, Młogoszyn do Piątku (wykończono 6.25 w. do Wałów); f) od Krośniewic przez Mikstal, Łanięta do Gostynina (wykończ. 10 w.); g) łęczycko-nieszawski od granicy gub. kaliskiej na terytoryum dóbr Miłonice przez Krośniewice, Ostrowy 13.8 wiorst, z odnogą do st. Ostrowy w. 1.17; h) od Żychlina przez Swiechów ku Gąbinowi (wykoń. 4 ½ w.); i) od Żychlina ku Sannikom przez Rakowiec (w budowie). Z powyższego wyliczenia widzimy, że najwięcej uposażona w drogi bite jest wschodnia część powiatu, z węzłem sieci dróg w Żychlinie. Natomiast zachodnia a szczególniej środkowa całkowicie dróg szosowych pozbawione. Drogi boczne w ogólności są bardzo źle utrzymane a raczej wcale nie utrzymywane; w porze mokrej są nie do przebycia z powodu błota, w porze suchej z powodu rozrzuconych bezładnie kamieni. Gospodarstwo rolne, w ogóle biorąc, prowadzone dobrze i skierowane jest głównie do wyprodukowania jaknajwiększej ilości pszenicy i buraków cukrowych. Do uprawy roli używać niepodobna narzędzi poprawnej konstrukcyi, z powodu zanieczyszczenia roli kamieniami. Kamieni tych usunąć całkowicie nie można nawet czterdziestoletniem systematycznem zbieraniem, jak to widzimy w wielu tutejszych majątkach. Najmniejszy kamyk w zeschniętym mocnym gruncie stanowi znaczną przeszkodę w uprawie; tych drobnych zaś jest bardzo wiele i trudno ich się zupełnie pozbyć. Używane są więc pługi bardzo pierwotnej konstrukcyi, i te, przy silnym inwentarzu pociągowym, najlepiej wywiązują się z zadania. Mniej dobrze funkcyonuje pług wrzesiński, dosyć także upowszechniony. Drapacze i brony tu używane są także domowej roboty. Główną podstawą gospodarstw jest mocny inwentarz pociągowy w odpowiedniej do przestrzeni folwarku ilości utrzymywany i łatwość o robotnika pieszego przy znacznem zaludnieniu powiatu (5000 na mili kwadr.). Siew prawie wyłącznie bywa rzutowy (nie rzędowy), maszynami lub ręcznie dokonywany. Nawozy sztuczne używają się w bardzo niewielkiej ilości. W ostatnich czasach z powodzeniem zaczęto używać pod pszenicę superfosfatu z kości palonych, których, jako odpadku fabrycznego, dostarczają tutejsze cukrownie. Sprzęt wszelkich zbóż odbywa się cięciem na kosy. Dalsze postępowanie przy zbiorze jest więcej pośpieszne niż systematyczne i racyonalne. Wielkie ilości żyta i pszenicy kładą się zwykle na pokosy i garści, co niejednokrotnie, w latach mokrych, o wielkie szkody przyprawia. W wielu majątkach zastosowano z powodzeniem młockę parową. W latach średnich sprząta się z morga 300-pr. pszenicy kor. 8 do 10, żyta kor. 6, jęczmienia 8, owsa 12. Buraki cukrowe aż dotąd uprawiane były zwykle po pszenicy, zasiewanej w ugorze, na świeżym nawozie; obecnie jednak coraz częściej sadzone bywają na świeżym pognoju, gdyż inaczej chybiają. Widocznie grunta stopniowo wyczerpują się. I nie może być inaczej, gdyż część tylko materyj nawozowych odbierają gospodarstwa z cukrowni w postaci wytłoczyn a masy materyj potażowych, azotanów i fosforanów wychodzą za granicę w postaci melasy i tak zwanego szwarcu, t. j. zużytej w filtrach kości palonej. Buraków zbiera się z morga średnio 60 do 80 korcy, czyli 180—240 cent. Według statystyki urzędowej w r. 1880 sprzątnięto w pow. kutn. pszenicy kor. 72676, żyta kor. 148915, owsa 132147, jęczmienia 18619. Z roślin handlowych uprawia się, choć w niewielkiej ilości, rzepak zimowy, który daje średnio 5—6 korcy z morga. Produkcyą buraków cukrowych w przybliżeniu przyjąć można na 300 tysięcy korcy. Hodowla zwierząt domowych mało jest rozwinięta. Nie sprzyja takowej mała ilość łąk naturalnych w powiecie i wysokie ceny na zboże. W konie i woły robocze tutejsi gospodarze zaopatrują się zwykle na targu praskim w Warszawie i na jarmarkach w Łowiczu. Poszukiwane są bardzo woły kamieniarskie z Kieleckiego i nadbużańskie. W Mirosławicach nad Ochnią znajduje się na niewielką skalę prowadzona obora czystej rasy holenderskiej. Piękne obory bydła miejscowego krzyżowanego z holenderskiem znajdują się w Łękach, Miłonicach, Wałach i t. d. Jako lepsze owczarnie rasy negretti i negretti krzyżowanej z rambulietami wymienić należy: Miłonice, Dzierzbice, Mirosławice, Strzelce. W ogóle powiat K. posiadał owiec zwykłych 51214 sztuk, merynosów 28537 sztuk i na produkcyą mięsną hodowano 9505 sztuk. Wiele majątków w pow. kutn. odznacza się porządnie i trwale wznoszonemi budowlami

gospodarskiemi, z materyału będącego na miejscu, t. j. z rozstrzelanych kamieni. Największe pod względem przestrzeni majątki w powiecie, jak dobra Krośniewickie, Kutnowskie, Strzeleckie, nie dochodzą 300 i 200 włók rozległości, Łanięta 150 wł., Oporów, Sójki, Mnich, Leszczynek, Miłonice, Dzierzbice, Łęki mają od 50 do 80 włók. Pozostałą przestrzeń wypełniają folwarki średniej wielkości 40, 20 i kilkunasto-włókowe a także gospodarstwa drobne włościańskie, których tu stosunkowo mniej niż w innych powiatach a odznaczają się dobrem, niekiedy wzorowem prowadzeniem, stwierdzając tę prawdę, że przykład z góry idzie. Ogólna przestrzeń gruntów włościańskich w pow. kutn., wedle wiadomości zaczerpniętych z urzędowych źródeł, wynosi 26351 morgów 136 prętów, szóstą część ogólnej przestrzeni powiatu. Powiat K. należy do tych szczęśliwych miejscowości, których nie dotykają żadne peryodyczne klęski. Wymijają go zwykle burze gradowe. Znaczniejsze grady spadły tu w latach 1847, 1854 i 1866. W r. 1854 chmura gradowa przechodziła po nad wsiami Swięciny, Głogowiec, Gołębiewek ku Kutnu w kierunku od płn.-zach. ku płd.-wsch. W r. 1866 od zachodu ku wschodowi, przez Kutno ku Oporowu. W zbożach mianowicie w jęczmieniu a niekiedy w pszenicy, niezbyt znaczne zresztą szkody wyrządza podjadek (grillotalpa), jeden z największych owadów europejskich, żywiący się wyłącznie korzonkami roślin. W burakach cukrowych można widzieć niekiedy zniszczone rośliny i to na przestrzeni całych morgów, przez gąsiennicę chrabąszcza (Melolontha vulg.), tak zwanego pędraka. To też go dzieci w koszyczki niejednokrotnie zbierają za pługami. Z chorób zbożowych pospolitą jest na pszenicy śnieć (Tilletia caries), w roku zaś 1882 pojawiła się rdza (uredo) w rozmiarach bardzo groźnych i wyrządziła znaczną szkodę, szczególniej w pszenicy sandomierce. Najgłówniejszą gałęzią przemysłu fabrycznego w powiecie jest fabrykacya cukru z buraków. Obecnie czynnych jest 8 cukrowni następujących:

	Wartość produk. w rublach.	Ilość robot.
1. Ostrowy (L. Kronenb. i Sp.)	785000	1056
2. Walentynów (Tow. akc.).	550000	757
3. Dobrzelin (Bloch i Sp.) . .	495000	584
4. Konstancya (Epstein i Sp.)	300000	568
5. Tomczyn (Tow. akcyjne) .	275000	127
6. Łanięta (N. Majzner) . .	168187	307
7. Strzelce (Karol Treskow) .	111700	234
8. Sójki (N. Majzner) . . .	94506	120
Ogółem	2779393	3753

Wszystkie te cukrownie rozmieszczone są wzdłuż linii kolei bydgoskiej i zaopatrują się tą drogą w węgiel kamienny i kamień wapienny, oraz wywożą swoje produkta i odpadki. I tak: Ostrowy, połączone własną odnogą ze stacyą tegoż nazwiska, otrzymują 1125000 pudów węgla i kamienia wapien. i przewożą cukier do Warszawy w ilości 120000 pudów. Łanięta, połączone szosą prywatną, kosztem właściciela fabryki i właściciela dóbr pobudowaną i przeprowadzoną przez wsie Wilkowyja i Imielno do stacyi Ostrowy, z tejże stacyi odbierają 220000 pud. węgla i wysyłają 20000 pud. cukru. Z Kutna otrzymują i wysyłają: Konstancya, Strzelce i Sójki 254000 p. węgla i wapna, 85821 p. cukru. Wreszcie ze stacyi Pniewo: Walentynów, Dobrzelin i Tomczyn otrzymują $1\frac{1}{2}$ miliona pudów węgla i wysyłają 200000 pudów cukru. Prócz tego cukrownie Ostrowy i Walentynów sprowadzają koleją bydgoską znaczne ilości buraków z odleglejszych okolic. Wszystek wyprodukowany tu cukier idzie do Warszawy, a w znacznej części do Rygi i Petersburga. Drogą żel. bydgoską wywozi się także zboże za granicę, do Gdańska i Bydgoszczy, niekiedy do Łodzi i na Szląsk, rzadko bardzo do Warszawy. Inne fabryki w pow. kutnow. w r. 1879 były następujące:

	Wartość produk. w rublach.	Ilość robotn.
1 fabryka wyrobów miedzianych (w Żychlinie)	3950	4
2 fabr. wyrob. żelaznych .	1750	8
1 fabr. masz. roln. (w Kutn.)	6000	10
6 garbarni	4890	11
2 mydlarnie	2600	3
17 cegielni	16575	51
5 gorzelni	291537	35
3 browary	28991	19
8 olejarni	11540	13
4 młyny parowe	115660	17
124 wiatraki	345440	152
8 cukrowni (jak wyżej)	2779393	3753
Razem 181 fabr.	3608326	4076

Prócz tego ludność wiejska w r. 1878 wyprodukowała płótna domowej roboty 37419 łok. warsz. Ten ostatni przemysł domowy z każdym rokiem zresztą upada, w obec wchodzących w coraz powszechniejsze użycie płócien fabrycznych i perkalów, taniej produkowanych. Wielkiem bogactwem pow. K. jest pracowitość, trzeźwość, oszczędność zamieszkującego ją ludu wiejskiego. Gospodarstwa włościańskie są prawie wyłącznie w rękach krajowców. Właściciele tych gospodarstw, tam szczególniej, gdzie nie ma dworów i służebności, są to ludzie zabiegli, czynni, rozsądni i bardzo umiarkowani w swych poglądach. Na zebraniach gminnych, pilnując rozumie się przedewszystkiem swoich interesów, skłonni są zwykle do przyjmowania przedstawień inteligencyi i cenią jej udział w naradach.

W ślad za dobrem prowadzeniem gospodarstwa, wstrzemięźliwością gospodarza i oszczędnością w wydatkach, idzie jego zamożność. To też gospodarze włościanie w pow. kutn. ogółem biorąc, są zamożni, ulepszają swoje gospodarstwa, zakupują nawozy miejskie, stawiają murowane budowle i tylko ważne uroczystości rodzinne, jak chrzciny a nadewszystko wesela, pobudzają ich do znacznych wydatków. Za zamożnością idzie chęć oświecania się; dla tego też dzieci swoje posyłają do szkółek a synów niekiedy do szkół publicznych. Najliczniejszą jednakże klasę wiejskich mieszkańców stanowi czeladź dworska, czyli tak zwani parobcy. Parobek tutejszy godzi się na służbę rocznie, zwykle od 1 stycznia każdego roku lub 23 kwietnia (św. Wojciech). Cały swój czas oddaje na usługi chlebodawcy, a jako wynagrodzenie roczne pobiera: 23 do 25 rubli pensyi, 10 do 12 korcy zboża (ordynarya) wartości około 65 rubli, 180 do 200 pr. kwadr. roli nawiezionej i uprawionej pod kartofle (ogród), co przedstawia wartość 15 rs., pastwisko przez lato i utrzymanie na oborze przez zimę dla jednej lub dwóch krów, co wynosić może 10 rs., dwa sążnie półkub. drzewa lub 12 korcy węgla wartości z przywiezieniem 12 rs., wreszcie mieszkanie złożone z jednej izby, lub izby i komory wartości 8 rs. Ponieważ pozwalają mu zwykle przychować cielę, trzymać parę prosiąt i trochę drobiu, wynagrodzenie to, na pieniądze obliczone, wynosić może 135 do 150 rs. rocznie. Prócz własnej pracy, którą niesie w usługi, taki parobek obowiązany nadto utrzymywać dziewkę lub chłopaka i tego posyłać codziennie na pańskie, t. j. do roboty dworskiej po oznaczonej cenie, która nie przechodzi w zimie 12 kop., a w lecie 20 kop. za dzień. Na tym swoim służącym, któremu płaci 20 do 25 rs. rocznie, zawsze coś dokłada, szczególniej, gdy się kartofle nie urodzą, które są głównem pożywieniem takiej rodziny. Żona takiego parobka musi utrzymać porządek w domu, nagotować śniadanie, obiad i kolacyą, napiec chleba, oprzątnąć i wydoić krowę, uzbierać dla niej i dla trzody zielska, pastwisko bowiem zwykle jest niedostateczne; nanosić na plecach gałęzi z lasu, jeśli jest gdzie takowych uzbierać, obrobić ręcznie motyką ogród zasadzony kartoflami i kapustą, oprać bieliznę dla siebie, męża i dzieci, a gdy pilna robota, jeszcze od południa iść wiązać snopki na dworskiem polu we żniwa, za co rozumie się oddzielnie jest wynagradzaną. Gdy dodamy, że musi uszyć dla siebie i dzieci i te dzieci wykarmić i wychować, przyznać musimy, że wiedzie żywot dosyć zapełniony. Gdy taka kobieta ma dzieci wyrostki zdatne do pielonki, bierze jeszcze „w plantierkę pół morga buraków cukrowych, to jest podejmuje się je zasadzić, opleć kilka razy i wykopać za oddzielnem także wynagrodzeniem, które zwykle wynosi 1 złotówkę od korca sprzątniętego i pewne dodatki niewielkie w zbożu. Robotnik wiejski pracuje tu od wschodu do zachodu słońca. Wychodzi do roboty naczczo z domu zimą i latem. Około godziny 7 zrana letnią porą przynoszą mu śniadanie, przyczem następuje półgodzinna przerwa w robocie. Półtory do dwóch godzin trwa tak zwane przypołnie, pora obiadowa. Wreszcie od św. Wojciecha (23 kwietnia) do św. Michała (29 września) robotnicy dostają podwieczorki, znowu więc bywa półgodzinna przerwa w robocie około 6 popołudniu. Gdy czas krytyczny, np. deszcze padają a pszenica stoi w polu, zwózka do stodół trwa niekiedy do późna w nocy lub się odbywa w dnie świąteczne, po nabożeństwie. Są to położenia wyjątkowe, robotnicy zostają za to w jakiś sposób wynagrodzeni, ale robi się to chętnie, ochoczo, bez żadnych przymusów i nalegań. Tylko przy takiej pracowitości tutejszego ludu można obrobić i wykopać łany obszerne buraków. Przy takiej pracowitości, gdy wielu wódki wcale nie pije a oszczędni są bardzo, nawet na tem upośledzonem stanowisku parobka przychodzą do względnej zamożności, zbierają po paręset rubli, by kupić sobie włościankę, t. j. mało rolną półmorgową osadę z chałupą, czyli izbą mieszkalną. Taż sama pracowitość, oraz poczucie i zrozumienie potrzeby zarobkowania sprawiły, że roboty akordowe czyli wydziałowe, jak cięcie traw i zbóż na morgi, kopanie buraków na morgi lub korce i t. p. są tu w powszechnem użyciu i z niezwykłym pośpiechem bywają wykonywane. Dawne ubiory, właściwe wieśniakom tej okolicy, ustępują miejsca innym, z więcej mieszczańskim zakrojem. Granatowe sukmany amarantowym pasem przepasane i granatowe sukienne niewiast okrycia (tak zwane dulita), coraz rzadziej się pojawiają. Natomiast ukazują się jakieś miejskie kapoty i surduty u mężczyzn, a suberynowe kaftaniki u kobiet, które jeszcze zachowały zgrabnie noszone kapki na głowach, zamiast czepka pod brodę. Do takowej zmiany przyczyniły się wiele fabryki cukru i ludność fabryczna. Powabnych widoków, pięknej przyrody powiat kutnowski nie posiada. Jest to żyzna równina, dobrze zagospodarowana i porządnie zabudowana. Nawet domy mieszkalne właścicieli i ich otoczenie w większych majątkach, nie odznaczają się wytwornością ani gustem. Wszystko tu dość zacieśnione, w mury ujęte a estetyka widocznie ustąpić musiała miejsca użyteczności. Okolica jednakże jest wesoła. Wielkie łany zbóż falujących pod wiatru powiewem, mają także swoje ciche piękno, a sumienna praca tych, co je

wyprodukowali, ma także swoją cichą zasługę. Obszar stanowiący dziś przeważną część pow. kutnowskiego z miasteczkami: Kłodawą, Orłowem i Kutnem, należał do Wielkopolski, województwa łęczyckiego, powiatu orłowskiego. Dzisiejszy zaś pow. gostyński należał do Mazowsza, a mianowicie do wojew. rawskiego, ziemi gostyńskiej, która znowu mieściła dwa powiaty: gostyński i gąbiński. Te różnice w dawnych wiekach powstałe, do ostatnich czasów jeszcze przetrwały w pewnej odrębności życia towarzyskiego śród obywateli wiejskich okolic Kutna i okolic Gąbina. Lud wiejski zaś w kutnowskiem używa dotąd barw dawnego wojew. łęczyckiego, a mianowicie nosi sukmany granatowe, przepasuje się karmazynowego koloru pasem, mówi czystszym językiem i pogardliwie traktuje „mazura". Ludność dawnego gostyńskiego obwodu, który mieścił dwa powiaty: gostyński i orłowski, odpowiadające prawie ściśle dzisiejszym powiatom: gostyńskiemu i kutnowskiemu, wynosiła w 1812 r. 74,273; w 1824 r. 90,891; w r. 1879 w obu powiatach kutnowskim i gostyńskim 160,785 mieszkańców, z której to cyfry na sam powiat kutnowski przypada: prawosław. męż. 28, kob. 23; katolików męż. 32841, kob. 33937; ewangel. męż. 1279, kob. 1405; żydów męż. 4407, kob. 4627; razem ludności obojej płci 78547. Dzisiejszy pow. kutnowski ma około 151700 mr. miary nowo-pols., a więc około 16 mil kwadr., dzieli się administracyjnie na 12 gmin, jako to: Błonie, Dąbrowice, Krośniewice, Krzyżanówek, Kutno, Mikstal, Oporów, Plecka Dąbrowa, Wojszyce, Żychlin i magistrat m. Kutna. Zarząd naczelnika powiatu ma siedlisko w mieście Kutnie. Dzieli się dalej na 3 okręgi sądowo-gminne. Pierwszy obejmuje gminy: Oporów, Plecka Dąbrowa, Wojszyce i Żychlin z sądem gminnym I okręgu w osadzie Żychlin. Drugi, gminy: Błonie, Dąbrowice, Krośniewice i Rdutów z sądem gm. II okr. w osadzie Krośniewice. Trzeci obejmuje gminy: Krzyżanówek, Kutno, Mikstal i Sójki z sądem gm. III okr. w mieście Kutnie. Prócz tego znajduje się sąd pokoju w m. Kutnie. Sądy te podlegają jurysdykcyi sądu zjazdowego oddziału II gub. warszawskiej w m. Włocławku. Pod względem duchow. dzieli się powiat na 22 parafie rzym.-katol.: Bedlno, Dąbrowice, Dzierzbice z kościołkiem filialnym w Chodowie, Grochów, Głogowiec, Imielno, K., Krośniewice, Kaszewy kościelne, Łąkoszyn, Łęki, Łanięta, Miłonice, Mnich, Nowe, Oporów, Orłów, Plecka Dąbrowa, Rdutów, Śleszyn, Strzelce, Żychlin; tworzą dekanat kutnowski. Jedna par. ewang. w K. stanowi filią Łowicza. Trzy okręgi bóżnicze: K., Krośniewice, Żychlin. Stacyj pocztowych w powiecie cztery: Krośniewice, Ostrowy, Pniewo i K., gdzie jest urząd pocztowy. Stacyj telegraficznych także cztery; jedna rządowo-międzynarodowa w K. i trzy kolei warsz.-bydgoskiej: Kutno, Ostrowy, Pniewo. Szkółek element. gminnych 26 i prywatnych 7. Szpital powiatowy w K. na 37 łóżek miał 455 chorych w 1880 r. *W. Stęp.*

Kutno, wś i dobra na Wołyniu, niedaleko Szumbaru, niegdyś dziedzictwo Bohowitynów-Kuteńskich.

KONIEC TOMU IV-go.

